

KOVÁCS LÁSZLÓ

Magyarhomorog-Kónya-domb
10. századi szállási és
11-12. századi falusi temetője

Gyöngyös

Tarna

Heves

Tiszafüred

Hajd

zberény

Jászapati
(Apáti)

DEBR

Hortobágy

Nádudvar

Taptó

Kunhegyes

Karcag
(Kardszag)

Abony

Kisújszállás

Szolnok

Törökszentmiklós

Füzesgyarmat

Túrkeve
(Türker)

AGYSAR

agykörös

Szeghalom

Dévaványa

Tisza

Gyoma

Körösladány

Öcsöd

Hármas Körös

Békésszentandrás
(Sz. András)

Szarvas

TISZASAR

Békés

Csongrad

Békéscsaba
(Csaba)

Gyula

Szentés

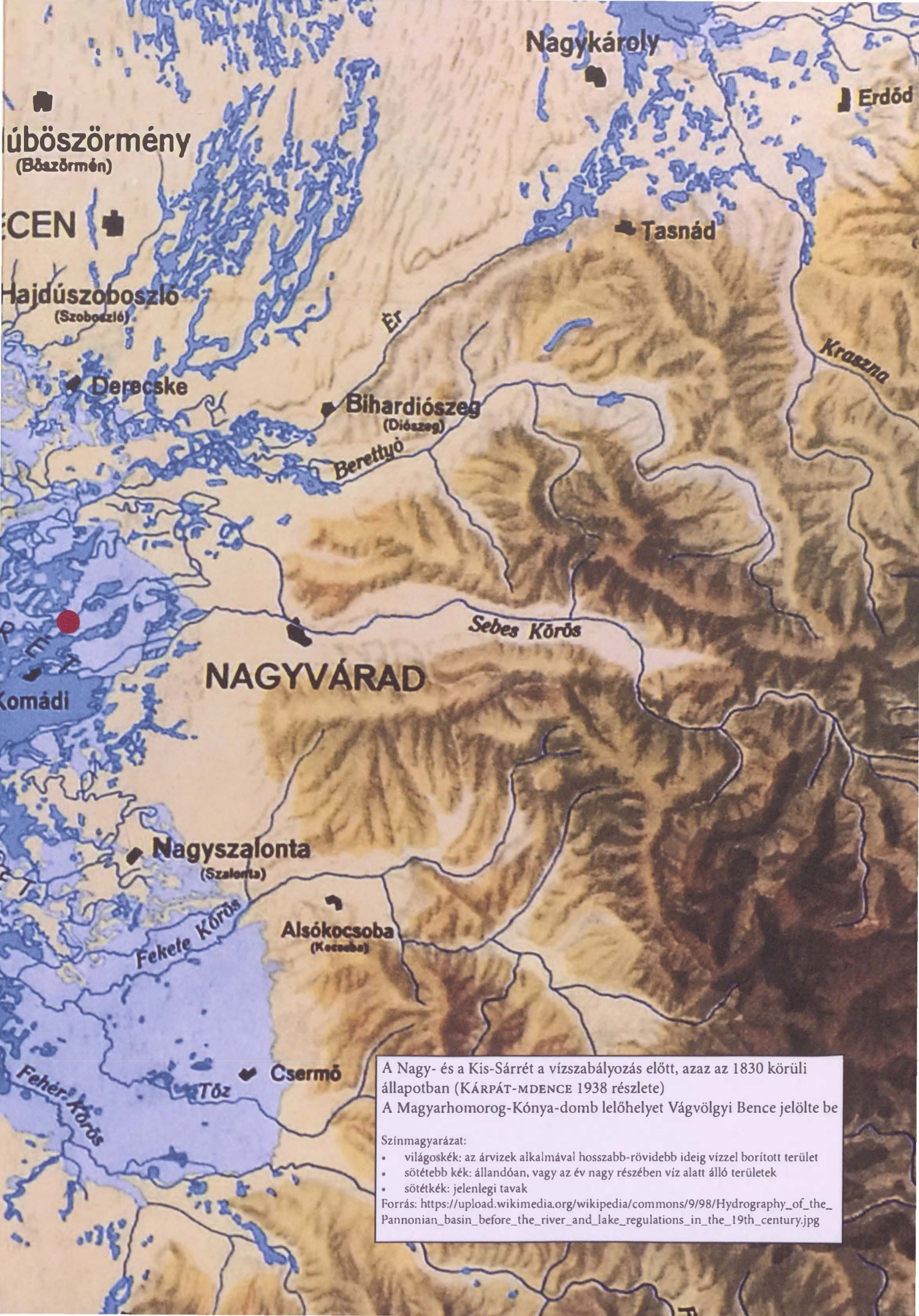
Orosháza

Sikló

ödmezővásárhely
(Vásárhely)

Száraz ér

Battonya

A Nagy- és a Kis-Sárrét a vízszabályozás előtt, azaz az 1830 körüli állapotban (KÁRPÁT-MDENCE 1938 részlete)
A Magyarhomorog-Kónya-domb lelőhelyet Vágvolgyi Bence jelölte be

Színmagyarázat:

- világoskék: az árvizek alkalmával hosszabb-rövidebb ideig vízzel borított terület
- sötétebb kék: állandóan, vagy az év nagy részében víz alatt álló területek
- sötétkék: jelenlegi tavak

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/98/Hydrography_of_the_Pannonian_basin_before_the_river_and_lake_regulations_in_the_19th_century.jpg

KOVÁCS LÁSZLÓ

MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB
10. SZÁZADI SZÁLLÁSI ÉS 11-12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐJE

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 12.

Sorozatszerkesztő:

Kovács László és Révész László

10.62150/HONF.12.2019

KOVÁCS LÁSZLÓ

**MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB
10. SZÁZADI SZÁLLÁSI ÉS
11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐJE**

MUNKATÁRSAK:

BALÁZS JÁNOS, BOLLÓK ÁDÁM, HAJDU TAMÁS, MARCSIK ANTÓNIA,
MOLNÁR ERIKA, NEPARÁCZKI ENDRE, SZENICZEY TAMÁS,
TÖRÖK TIBOR, VÁGVÖLGYI BENCE, VÖRÖS ISTVÁN

Szeged–Budapest
2019

Készült

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

39507/2018/KULTIG és az NKFIH K 120575 sz. kutatási pályázatait anyagi segítségével

Szerkesztő:

K. BENDE ILDIKÓ

Lektorálta:

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

BERTÓK KRISZTINA

Táblák, táblázatok és térképek szerkesztése:

KOVÁCS LÁSZLÓ

Sír- és tárgyrajkok:

BÁNÓ ATTILA – K. BENDE ILDIKÓ – DARÁZSY BEATRIX – DUKAY BERNADETTE –
ÉBER MAGDA – KOVÁCS LÁSZLÓ – PÁLÓCZI-HORVÁTH ANDRÁS – ŐSI SÁNDOR

Értelmezett temetőtérképek:

ÉBER MAGDA

Szintvonalas lelőhelytérkép:

BUSI GYÖRGY

Helyszíni fotók:

DIENES ISTVÁN – KOVÁCS LÁSZLÓ

Tárgyfotók:

KÁDAS TIBOR – HÁMORI PÉTER

A rezümét fordította:

LARA STRONG

Borítóterv:

auri grafika

A borítón:

MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB 107., 13., 103. SÍR

A gerincen:

MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB 277. SÍR

Előzők:

A Nagy- és a Kis-Sárrét a vízszabályozás előtt, azaz az 1830 körüli állapotban (KÁRPÁT-MEDENCE 1938 részlete)

ISBN 978-963-9046-79-5 Ö

ISBN 978-963-9987-46-3

ISSN 1219-7971

© Kovács László

© SZTE BTK Régészeti Tanszék

© MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete

© Magyar Nemzeti Múzeum

Kiadta a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete,
a Magyar Nemzeti Múzeum
és a Martin Opitz Kiadó

Nyomás és kötészet: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

I. KUTATÁSTÖRTÉNET	9
I.1. Bevezetés	9
I.2. A lelőhely fekvése	10
I.3. Az ásatás története	14
I.3.1. Patay Pál leletmentése (1961. július 21.).....	14
I.3.2. Dienes István ásatása (1961–1971).....	15
I.3.3. Kovács László ásatása (1985–1988).....	22
I.3.4. A feltárt embertani és régészeti leletek őrzési helye.....	26
II. SÍRLEÍRÁSOK	27
III. ÉRTÉKELÉS	211
III.1. Az összesített feltártsági és embertani adatok	211
III.1.1. Az eltemetettek neve és életkora.....	213
III.2. A temető rendszere: a 10. és a 11–12. századi temető	221
III.2.1. Az értékelés előzményei: a temető rendszerének kutatástörténete.....	221
III.3. A 10. századi szállási temető (1–16, 23. sír)	237
III.3.1. A temető fekvése.....	237
III.3.2. A temetőben nyugvók neve és életkora.....	237
III.3.3. A temető sírjainak adatai: tájolás, méretek, mélység, kőtartalom.....	237
III.3.4. Az eltemetettek fekvése.....	239
III.3.5. Néhány temetkezési szokás: szemfedő, halotti ruha (?), részleges lovas temetkezés, csontos ételek.....	240
III.3.6. Emberi és állati bolygatások.....	242
III.3.7. A temető temetkezési rendjéről.....	243
III.3.8. A leletanyag.....	251
III.4. A 11–12. századi falusi temető (17–22, 24–540. sír)	264
III.4.1. Bevezetés.....	264
III.4.2. A temető helyzete.....	264
III.4.3. A temetőben nyugvók neve és életkora.....	264
III.4.4. A temető sírjainak adatai: tájolás, méretek, mélység.....	268
III.4.5. A leletanyag.....	311
IV. ÖSSZEFOGLALÁS	487
V. A 10TH-CENTURY CEMETERY BELONGING TO A SHORT-LIVED SETTLEMENT AND AN 11TH–12TH CENTURY VILLAGE CEMETERY, BOTH LOCATED ON MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB (SUMMARY)	497
History of the research	497
Introduction.....	497
Evaluation.....	497
VI. A KÖTETBEN EMLÍTETT MAGYARORSZÁGI ÉS SZOMSZÉDOS ORSZÁGBELI LELŐHELYEK KÖZIGAZGATÁSI BESOROLÁSA	514
VII. IRODALOMJEGYZÉK	516
Rövidítések.....	516
Irodalom.....	519
VIII. PALMETTADÍSZES ARANYOZOTT EZÜSTLEMEZ TÖREDÉKEI A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI FALUSI TEMETŐ 103. SÍRJÁBÓL (Bollók Ádám)	549
VIII.1. A lemezek díszítőrendszere	549
VIII.2. A díszítőrendszer párhuzamai és rekonstrukciója	550
Fragments of a silver gilt plate with palmette decoration from grave 103 of the Magyarhomorog-Kónya-domb village cemetery	555
Irodalomjegyzék.....	555
IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA (Marecik Antónia, Balázs János, Hajdu Tamás, Molnár Erika, Szeniczey Tamás)	557

TARTALOMJEGYZÉK

IX.1. A 10. század embertani anyagának ismertetése	558
IX.1.1. Általános embertani elemzés.....	558
IX.1.2. Patológias jellegek.....	563
IX.1.3. Női koponyák és vázcsontok egyének szerinti leírása.....	566
IX.1.4. Összefoglalás.....	567
IX.2. A 11–12. századi embertani anyag ismertetése	567
IX.2.1. Elhalálózási életkorcsoportok és a nemek megoszlása.....	567
IX.2.2. Metrikus elemzés.....	568
IX.2.3. Morfológiai vizsgálat: különböző változatok, taxonómiai típusok.....	575
IX.2.4. Patológias elváltozások.....	577
IX.2.5. Paleodemográfiai adatok Magyarhomorog-Kónya-domb 11–12. századi népességére vonatkozóan.....	589
IX.2.6. Összefoglalás.....	591
IX.3. Megbeszélés (10. és 11–12. század)	594
IX.4. Magyarhomorog-Kónya-domb 10. és 11–12. századi népességének biológiai távolsága	596
IX.4.1. Magyarhomorog-Kónya-domb népessége a honfoglalás korában.....	597
IX.4.2. A Dél-Alföld 10–11. századi népességének embertani kapcsolatai a magyarhomorogi lelőhely tükrében.....	597
IX.4.3. A Dél-Alföld 10–13. századi népességének embertani kapcsolatai a magyarhomorogi lelőhely tükrében.....	597
IX.4.4. Magyarhomorog-Kónya-domb népességtörténete a 10–11. század során.....	598
Anthropological Material of 10th and 11th–12th Centuries Cemeteries from Magyarhomorog-Kónya-domb	607
Irodalomjegyzék	608
Rövidítések.....	608
Irodalom.....	608
X. GENETIKAI ADATOK A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10–12. SZÁZADI TEMETŐKBŐL (Török Tibor – Neparáczki Endre)	611
X.1. Mire kerestünk választ?.....	611
X.2. Mintaválasztás.....	611
X.3. Alkalmazott módszerek.....	611
X.4. Eredmények.....	612
Genetic data from the Magyarhomorog-Kónya-domb 10 th –12 th Century Cemeteries.....	614
Irodalomjegyzék.....	615
XI. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI ÉS 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ ARCHEOZOOLOGIAI VIZSGÁLATA (Vörös István)	617
XI.1. A szállási temető archeozoológiai leletei	617
XI.1.1. Lovak.....	617
XI.1.2. Farkas.....	621
XI.2. Ételadományok a falusi temetőben	623
XI.3. Fogamulették a szállási és a falusi temetőben	624
XI.4. Csigák a szállási és a falusi temetőben	625
XI.5. Egyéb állatsontleletek	625
The Archaeozoological Examination of the 10th-Century Cemetery Belonging to a Short-Lived Settlement and 11th–12th Century Village Cemetery, Both Located on Magyarhomorog-Kónya-domb	625
Irodalomjegyzék.....	626
XII. ARCHÍV TÉRKÉPI ADATOK ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A BIHARI-SÍK LELŐHELYEI KÖRNYEZETÉNEK VIZSGÁLATÁBAN (Vágvolgyi Bence)	627
Possible Uses of Historic Maps in the Research of Archaeological Sites and their Environments in the Bihar Plains of Hungary	630
Irodalomjegyzék.....	630
XIII. TÁBLÁK	631
CD-MELLÉKLET A KÖTET KÉPANYAGÁVAL	

Dienes István emlékének
(Nyíregyháza, 1929. augusztus 15–Budapest, 1995. október 29.)

1. kép. Dienes István és Kovács László (Magyarhomorog-Kónya-domb, 1971)

I. KUTATÁSTÖRTÉNET¹

I.1. BEVEZETÉS

A kötet címében előlegezetten jelenik meg a lelőhely értékelésének az az eredménye, hogy a magyarhorogri Kónya-dombnak nevezett földhátan egymás közelében két független sírmező került feltárássra: egy 10. századi 17 síros szállási és egy 523 síros 11–12. századi falusi temető.²

*

1962 őszén, másodéves egyetemi hallgatóként életem harmadik ásatásán dolgoztam először Magyarhorogon Dienes István mellett, s a későbbiekben nem csupán a lelőhely feltárássának, hanem 1971-ig az időközben atyai barátommá vált idősebb pályatárs sok ásatásának munkatársává lettem, lettem.³ Neki köszönhettem, hogy 1966.

szeptember 16-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályán kaptam a vezetése alatt kisegítői szerződést, s az ő közreműködő segítsége is hozzájárult ahhoz, hogy amikor Fülep Ferenc főigazgató e szerződés megszüntetésével fenyegetett, 1970 novemberétől az MTA Régészeti Intézetébe menekülhettem.⁴ Dienes István mindvégig baráti támogatással, tanácsokkal és lektori véleményekkel kísérte munkámat, s bár a némileg eltérő érdeklődésünk nem eredményezett közös publikációt, a magyarhorogri temető együttes közreadására mégis egy általa javasolt és megfogalmazott, általam pedig megjegyzés nélkül elfogadott megállapodást kötöttünk, amelyet a teljes feltárás 1986. évi – tehát az 1988. évi befejezés előtt két szezonnal korábbi – eredményeiről tájékoztatva őt, 1986. augusztus 15-én, 57. születésnapján írtunk alá.⁵ Sajnos az abban

¹ Önálló tanulmányként megjelent: Kovács 1997a. A temető területén 1961–1966 között és 1970-ben a rézkori bodrogkeresztúri kultúra 84 síros temetője is napvilágot látott, amelyet menetközben ugyanezeken teljesen feltártunk, majd a feldolgozását 1975-ben Patay Pál közre is adta: vö. PATAY 1964–65; PATAY 1966–67; PATAY 1975. 1962-ben 4 kelta sír (A–D) is napvilágot látott, ennek közreadását a Szabolcs (SzSzB)-Pecetőfi utcai kelta sírokkal együtt, a régészeti topográfia 6. kötetének – vö. ÉCSÉDY–KOVÁCS–MARÁZ–TORMA 1982. – elkészítésében kollégám, Maráz Borbála (1947) vállalta, de 2017. szeptember 26-án bekövetkezett halála ezt megakadályozta. Az utódlásának kérdése sikerrel járt, mert kérésre Jáky András vette át a dokumentációt és találta meg a tárgyakat, az embertani leleteket pedig Maresik Antónia boesátotta a rendelkezésére. Mindezekon felül néhány rézkori és szarmata kori gödör, 1963-ban pedig egy Árpád-korinak minősített földbe mélyített ház is előkerült. A szabolcsi kelta leletekről: Kovács 1973; Kovács 1974; Kovács 1975.

² Az általam bevezetni ajánlott terminológia szerinti „szállási” és „falusi” temetőkről: Kovács 2013a. A terminológia rövid, német nyelvű összefoglalása: RÉVÉSZ 2017, 172: 5. jegyzet.

³ 1963-ban: Rakamaz-Túrócezi-parti homokbánya: DIENES 1964; 1964-ben: Karanacsalja-Lapostető: DIENES 1965a, Rakamaz-Túrócezi-parti homokbánya: DIENES 1965b; 1965-ben: Tiszacszlár-Dióskert: DIENES 1966a; 1966-ban: Tiszacszlár-Dióskert: DIENES 1967. 1967–68-ban Magyarhorogon kívül máshol Dienes sem ásott, 1969–74 között pedig a szabolcsi ispáni székhely kutatásában vettem részt, amelynek ő volt a régészeti felelőse, vö. NÉMETH 1970; KOVÁCS 1970; KOVÁCS–NÉMETH 1971; NÉMETH–KOVÁCS 1971; KOVÁCS 1976; NÉMETH 1976; KOVÁCS 1988; KOVÁCS 1989a; KOVÁCS 1994.

⁴ Vö. KOVÁCS 2010.

⁵ „Megállapodás a magyarhorogri X–XI. századi temető feldolgozása tárgyában. A mai napon az alulírott dr. Dienes István és dr. Kovács László a magyarhorogri temető feldolgozása tárgyában az alábbiakban állapodott meg: Dienes István, aki ezen ásatásnak 1962–1971 között a vezetője volt, a temető leíró részének tiszteletdíjából negyven százalékot átenged Kovács Lászlónak, mint régi és hűséges munkatársának annak fejében, hogy Kovács László a temető leltározásának folytatásában, majd az anyagleíró részek összeállításában a Dienes István irányítása által feltárt temető rész utolsó sírjáig, tehát a 401. sírig segítségére lesz. E nyilvántartási munkákat közösen végzik 1986–87 telétől kezdődően, mert az anyag számbavétele, gondos – publikációhoz is felhasználható – leírása mindkettőjük érdeke. Ezzel szemben Kovács László a már általa feltárt temető rész anyagát teljes egészében maga publikálja, így előreláthatóan mintegy fele-fele arányban kerül közlésre e fontos temető. Az értékelő összefoglaló elkészítésének arányai későbbi, külön megállapodás tárgyát képezik, hiszen ehhez ugyanis csak három-négy év múlva tudnak nekifogni, ugyanis még tart a temető feltárássá. Arra fognak törekedni, hogy itt mindenki az őt legjobban érdeklő részekkel foglalkozzon, és a maga elképzeléseit, eredményeit domborítsa ki, de ugyanakkor mindezen részfejezeteket baráti együttműködésben formálják egésszé, ha szükséges, az esetleges különvélemények hangsúlyozásával. A horogri temető teljes publikációját a fentiek szellemében közös kötetként, kettőnk neve alatt jelentjük meg, a temető jelentőségére tekintettel: német nyelven. A főszöveghez esatlakozni fűljük az anthropológus, demográfus munkatársak által megírt részek »Függelék«-ként. Jelen megállapodásunkat dr. Kovács László újabb ásatásának jelentéséhez fogja mellékelni, hogy ennek nyoma maradjon, és tartalma felől az érdekelt szakmai fórumok tudomást szerezzenek.

Kelt Budapesten, 1986. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén, Dienes István ötvenhetedik születésnapján. Dr. Kovács László – Dr. Dienes István”

A megállapodást Dienes nem titkolt meglepődésére a következő verssel örökítettem meg:

„Dienes & Kovács Rt.	Hja, a Magyarhorogri!
Néven válunk közismertté!	Ha lesz tervünkblől valóság!
Irigy régész majd morog:	Jön az örök kévalóság!”

I.2. A LELŐHELY FEKVÉSE

2. kép. A Bihari-sík kistáj (DÖVÉNYI 2010, 263)

foglaltak mindkettőnk egyéb elfoglaltságai miatt az 1995-ben bekövetkezett korai halála⁶ miatt már nem valósíthatók meg,⁷ ezért az alábbi kutatástörténeti áttekintést már 1997-ben a jövőben megírandó teljes publikáció be-

vezetőjének szántam, s egyben szomorú visszatekintésül Dienes Istvánra és mind a múzeumban, mind a terepen, mind pedig a baráti társaságában velem együtt töltött boldog emlékeztető időre.⁸

I.2. A LELŐHELY FEKVÉSE

Magyarhomorog a Hajdú-Bihar megye délkeleti szélén elhelyezkedő és a Berettyó–Körösvidék hét kistájának egyikén, a Bihari-sík nevű kistájon fekszik (2. kép).⁹

„A 86 és 106,5 m közötti tengerszint feletti magasságú kistáj a Sebes-Körös hordalékkúpja. Az enyhén DNY-i irányba lejtő felszín relatív reliefe K-ről Ny felé csökkenő,

Amikor 1987-ben kiderült, hogy az ásatás még mindig nem fejeződött be, közös megegyezéssel eltekintettünk a megállapodás közreadásától, később pedig sajnálatos módon már semmiféle közös munkára nem került sor. A teljesen beletárazott anyag felvételének módját lásd alább!

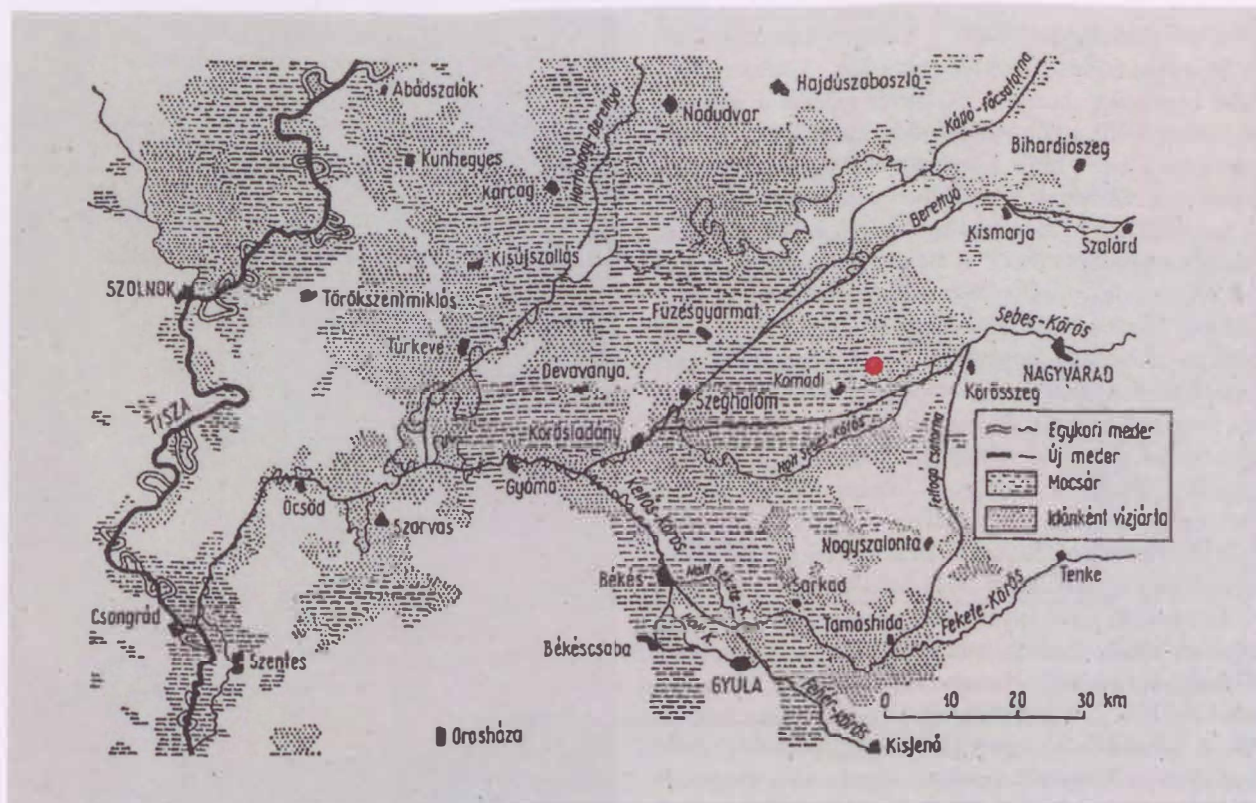
⁶ Vö. BÓNA 1995–1996; BÓNA 1996; BÓNA 1996a; KOVÁCS 1996–1997.

⁷ Az ásatási eredmények közlésének elhúzódnása Magyarhomorogon a többségében helybéli idősebb ásatási munkások és a feltárásokat a Szabó házaspár vezetésével sokszor meglátogató általános iskolás tanulók tapasztalataival ellentétben azzal a meglepő helyi vélekedés kialakulásával járt, „hogy a régi Homorog (a középkorban Kis-Homorog, ma pedig Magyarhomorog néven nevezett) falu telephelyét tárták fel. Holott nem erről van szó, a kőnyadombi X–XI. századi ásatás kimondottan temető-ásatás volt, ott sírleletek kerültek elő” – helyesbítette a vélekedést az a Dankó Imre, aki csak Dienes István 1971-ig tartó munkájáról szerzett információkat: DANKÓ 2001, 24.

⁸ Kovács 1997a, 363; ugyanezen időről vidámabb, baráti hangvételű visszatekintést is írtam; KOVÁCS 2010.

⁹ Az I.12. sorszámú Berettyó–Körösvidék nevezetű középtáj kistájai: I.12.11. Dévaványai-sík, I.12.12. Nagy-Sárrét, I.12.13. Berettyó–Kálló köze, I.12.14. Érmelléki löszös hát, I.12.21. Bihari-sík, I.12.22. Kis-Sárrét, I.12.23. Körösmenti-sík: DÖVÉNYI 2010, 249–274.

1.2. A LELŐHELY FEKVÉSE

3. kép. A Körösök vízszabályozása 1879-ig (DOKA 1997, borító). A Magyarhomorog-Kőnya-domb lelőhelyet Vágvölgyi Bence jelölte be

átlagos mértéke mindössze 2 m/km. A kistáj Ny-i részén a vízszabályozások (3. kép)¹⁰ előtt sok volt a bizonytalan lefolyású hely, a peremen ugyanis a nagy ős-szamosi folyóhát elgátolásával megakadályozta a Sebes-Körösből táplálkozó egykori fattyúágak vízének szabad lefutását. Az országhatár felé eső része az alacsony, ármentes síkság, a Ny-i részek az artéri szintű síkságok orográfiai [felszínrajzi] domborzattípusába sorolhatók. A jellemző felszíni formák a fattyúágak, morotvaroncok, és a hozzájuk kapcsolódó parti dűnesorok... A felszínen és a felszín közelében csak holocén és felső pleisztocén üledékek fordulnak elő; együttes vastagságuk helyenként a 30-50 m-t is eléri... A felszínközeli $\frac{2}{3}$ -át folyóvízi homok, homokliszt fedi, amely a Sebes-Körös hordalékkúpjának anyaga. Ny-on, DNy-on az infúziós lösz, a lösziszap a fedőréteg néhány m vastagságban... A Közép-Tisza K-i vízgyűjtőjén a kistáj É-ről a Berettyóra (264 km, 6085 km², hazai rész 78 km, 2649 km²) támaszkodik, amely 65 km hosszan határolja. D felől a Sebes-Körössel párhuz-

mosan fut a tájhatár, attól 5-10 km távolságra. A mellék-vizek, csatornák a lejtésnek megfelelően a Berettyóhoz folynak. Ezek közül a Kis-Körös (37 km, 116 km²) és a Kutas csatorna 65 km, 782 km²) a legjelentősebbek. Utóbbinak mellécsatornája az Ölyvös-csatorna (49 km, 458 km²) és a Szöcsköd-Komádi-csatorna (25 km, 78 km²).¹¹ „Ez a terület az Alföld és a Tiszántúl legmélyebb része, árterület, illetve olyan vidék, amelyen a víz nemcsak áradások idején volt megtalálható, hanem állandó vizes területei is voltak, nem is szólva a nagykiterjedésű rétségekről, mocsarokról. Ez a terület a Sárrét, ami önálló kistájnak számít,¹² Kósa László megfogalmazásában „a Berettyó, a Sebes- és Fekete-Körös alsó folyásának egykori árterülete. Két kisebb tájra oszlik a) A Nagysárrét Biharnagybajom, Szerep, Sárrétudvari és Nagyrábé községektől délen Füzesgyarmat – Szeghalom – Devaványáig, nyugatra Karcag – Kisújszállás – Turkeve határáig, keleten Vértes – Nagykereki községeig terjed. Nevezik *Berettyó Sárrétéjének* is. b) a Kissárrét vagy Sebes-Körös

¹⁰ A Körös-szabályozás Bodoky Lajos 1855. évi tervei alapján 1879-ben fejeződött be. A Sebes-Körösön Nagyváradtól a Berettyó-torkolatig 22 átvágás történt, s a folyó hosszúsága 157,6 km-ről 88,3 km-re esökkent: DOKA 1997, 184–185.

¹¹ DÖVÉNYI 2010, 262–263.

¹² DANKÓ 2001, 8.

I.2. A LELŐHELY FEKVÉSE

Sárrétje¹³ Csökmő – Vésztő – Komádi határától délen és nyugaton Békésig, keleten Biharugra, Körösnagyharsány községeig húzódik. A Sárrét vidékét a magyarság közvetlenül a honfoglalás után megszállta. Magyar lakossága – bár a török hódoltság alatt igen sokat szenvedett – a mocsarak védelmében sosem pusztult ki... A hatalmas sárréti mocsárvilágot a [19.] század második felében ármentesítették.”¹⁴ A Berettyó Sárrétje és a Körös Kissárrétje „tulajdonképpen ikertestvér volt. Zsáka, Darvas, Gyarmat közt számtalan ér kötötte össze őket, mint pl. a Keresztér, Bogárczó, Kengyel, Kenderes, Cseke, Mustó, Gyöngyös, Dózsa, Szunyogos, Nyék. Ezek medrén keresztül osztozkodtak egymás vizén.”¹⁵ A Körösök közvetítésével a Tisza vízrendszeréhez tartozó, a bihari hegyekből nyugatra tartó, gyors folyású, nagyon sok törmelékanyagot sodró erek, patakok, folyók a sík területre érve elvesztették lejtésüket, és lerakva a magukkal hozott törmelékanyagukat, lassú folyásúakká váltak. Nemcsak az esés nélküli lassú folyás járult hozzá a Sárrét földrajzi képének kialakulásához, hanem az a körülmény is, hogy a síkságra érő folyók számtalan ágra oszlottak, s ami még talán ennél is jelentősebb: a folyók a síkságon szétterültek. A Sebes-Körös „éppen [Körösszeg]apácinál–[Körös] szakánál és Magyarhomorognál hagyta ott a medrét és ömlött szét a vidéken. A Sebes-Körös és mellékágainak – melyek közül Magyarhomorog szempontjából legnagyobb jelentősége a Gyepesnek és a Kis-Körösnek volt – vize itt is feltöltötte a mélyebben fekvő részeket, illetve áradások idején a kevésbé mélyeket is. Így keletkezett a Kis-Sárrét, amelynek a szárazulatain, laponyagain, hátságain, szigetein, de a vízzel szoros kapcsolatban vetették meg lábukat” az emberek.¹⁶ Vagyis a Körös Kissárrétje „óriási kiterjedésű nádas, gyékényes, kákás, zsombékos mocsár [volt], amelyen kevés sík víz [volt] található. A nádasokba tartó, azokon átkelő hajóutakat – a rónákat – rendszeresen tisztítani kellett a fel-feltörő nádtól, hogy használhatóak legyenek. A sárréti települések kettő kivételével – Szerep, Komádi – nem a Sárrét mocsárvilágában létesültek, hanem a száraz széléken, a mocsárvilág peremén, esetleg ott, olyan helyeken, ahol a rétbé, lápba, mocsárba hátságok, félszigetszerű kiemelkedések, laponyagok, gátak, gorondok nyúltak be. A mocsárvilág belsőjébe települt, említett két község is – Szerep és Komádi – alacsony, de víz nem járta magaslatokon, szigeteken létesült s egy keskeny gáton lehetett azokat megközelíteni (esetleg még így sem, hanem csak csónakon). Ugyanakkor

4. kép. A magyarhomorog-kónya-dombi lelőhely bejelölve a II. József-kori I. katonai felmérés térképére, környezetét lásd VÁGVÖLGYI 2019, 2. kép (e kötetben)

kor a Sárrét peremére települt falvak határainak egy része mélyen benyúlt a mocsárba, a nádasokba, és ha elbizonytalankodva is, ha nem egyértelműen és pontosan is, de felosztották maguk között a területet.”¹⁷ Utóbbi megállapítás teljességgel vonatkozott Magyarhomorogra is, amely árvízmentes, 90-91 m körüli szintmagasságú területre települt, határának egy részét, beleértve a feltárássra került temető ugyancsak árvízmentes színhelyét, a Kónya-dombot azonban legalábbis időszakosan körülölelhette a víz. A Kárpát-medence I. József-kori I. katonai felmérése még ezt, a vízszabályozás előtti állapotot ábrázolja, és ennek a térképnek az 1780 és 1784 között készült

¹³ „Az Erdélyi-szigethegységéből érkező Sebes-Körös és több kisebb vízfolyás, elsősorban a Korhány, a Köles-ér és a Gyepes áradásait alakították ki azt a hatalmas, Körösnagyharsánytól Vésztőig húzódó vízvivilágot, amelyet Kis-Sárrét néven emlíünk.”; http://kmpn.nemzetipark.gov.hu/index.php?pg=menu_1063 (L: 2017. december 10.); vö. JANKOVICH 1996.

¹⁴ KÓSA 1975.

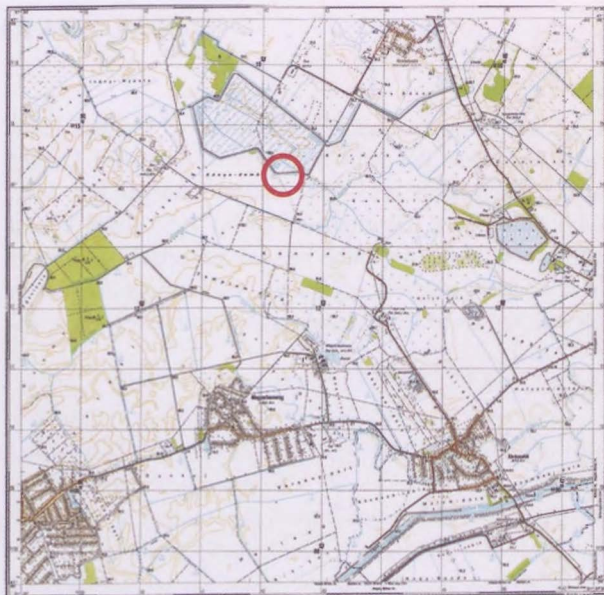
¹⁵ SZÜCS 1992, 23–24.

¹⁶ DANKÓ 2001, 12–13.

¹⁷ DANKÓ 2002, 10.

I.2. A LELŐHELY FEKVÉSE

5. kép. 1. Az 1982-ben tervezett és helyszíneli MAGYARHOMOROG című L-34-32-C-c jelzetű 1:25 000 méretarányú térkép a Kónya-domb korábbi állapotának felszínrajzával. 2. Ugyanazon térkép 1991–1992. évi felújítása a körösszegapáti-beleci vészvíztározó és az ásatási színhely felvételével

XXIV-23 jelzetű lapjára jelölte be a térinformatikus Vág-völgyi Bence a feltárássra került temető helyét (4. kép).¹⁸

A kónya-dombi temetőt egy 92 m-nél alig magasabb hosszanti hát tetején nyitották, és a sírokat a magaslat kétoldali lejtője 91-91,5 m-ig mélyülő szakaszáig ásták. Az 1982-ben tervezett és helyszíneli magyarhomorogi térkép a területnek még a korábbi állapotát ábrázolta (5. kép 1), amelyről leolvasható, hogy a Kónya-dombhoz északra egy mélyebb lapos csatlakozott, amelyet 1982–1983-ban gáttal körülcítrve alakították ki a beleci vész-

víztározót. Ezt a nevezett térkép 1991–1992. évi azonos című és jelzetű felújítására már berajzolták, sőt a víztározó déli gátjának a magyarhomorog/mogyorópuszta-körömspuztai földűttől nyugatra tartó vonala második irányváltoztatásának sarkától közvetlenül délre felvették az 1985–1988. évi ásatás pénzügyi hiány következtében betemetetlenül maradt szelvényeinek területét is, ezzel bejelölve annak pontos helyét (5. kép 2). Az ásatás nyoma a Google Maps 2012-es felvételü megfelelő térképén is megjelent (6. kép 1–2).

6. kép. 1. A körösszegapáti-beleci vészvíztározó a Google Maps 2019. május 22-i felvételén. 2. Az 1988-ban betemetetlenül elhagyott ásatási terület az előző felvétel kinagyításán

¹⁸ Vág-völgyi az összefoglalásban említett Komádi-Közös-liget és Körösszegapáti-Pál-lapály 10–11. századi falusi temetők helyzetét is rekonstruálta: VÁGVÖLGYI 2019, 2. kép (e kötetben).

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

A teljesen feltártnak tekinthető temető I. sírjának leletmentését Patay Pál 1961-ben végezte el, majd Dienes István vezetésével 1961–1971 között feltártuk a 2–401., e sorok írójának irányításával pedig 1985–1988 között a 402–540. sírt.¹⁹ Az alább néhány idézettel bemutatott éves adattári ásatási jelentései, valamint a Régészeti Füzetekben és az Archaeologiai Értesítőben kiadott rö-

vid beszámolóit jól tükrözik Dienes Istvánnak a dokumentáció megírására fordított gondosságát, és ami még érdekesebb, a temető értékelésében a leletanyag szaporodása által kikényszerített változtatásait, végezetül abbéli tudatos, bár idővel félbeszakadt törekvését, hogy a temető teljes feltárását el tudja érni.

I.3.1. PATAY PÁL LELETMENTÉSE (1961. JÚLIUS 21.)

1961 júliusában a debreceni Déri Múzeum leletbejelentést küldött a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárába²⁰ azzal a céllal, hogy nem lévén régész szakembere a leletmentésre, a feladat elvégzését a budapesti központra hárítsa. Az Adattár a kiszállásokat közismerten szívesen vállaló Patay Pált küldte ki a Hajdúságba, aki a július 18–21. között a nyíradony-gúti és debrecen-fancsikai útját követően 20-a délutánján Magyarhomorogra érkezett, ahol a debreceni jelentésben említett Madarász nevű VB. titkárral ugyan nem találkozott, hanem az iskola igazgatójától és két helybéli gyermektől kapott tájékoztatást. Másnap a két gyermek kivezette a lelőhelyre, ahol feltárta az I. sírt.²¹

A Kónya-domb nevű lelőhely²² Magyarhomorog községtől északra, a református templomtól légvonalban mintegy 4 km-re fekszik, a községből északkeletre kivezető, majd Mogyorópuszta után nyugatra forduló földútból kitérő, s a Kényesden át a Körösszegapátihoz tartozó Körömspuztára vivő földúttól nyugatra, közvetlenül az 1982–1983 között épített bececi (vész)víztározó²³ déli oldalán, a gát északnyugat–délkeleti irányú vonulatának

keleti irányba törésénél, a gáton belül jelzett kis mocsaras tavacskaival szemben. Bár az 1988-ban befejezett ásatás északkeleti szélé 10–12 méterre megközelítette a gát külső oldalát kísérő szivárgóvíz-elvezető csatorna délnyugati szegélyét, a gátépítés földmunkái a temető sírjaiban szerencsére semmiféle kárt nem tettek! Maga a Kónya-domb a víztározótól délre fekvő határrész neve, amelyen többek között átvonul egy, a környezetéből 1–1,5 méterrel kiemelkedő, 92,5 m tengerszint feletti magasságú északnyugat–délkeleti irányú természetes hát, amelynek délkeleti végén volt az ásatás. Amint az a munka során kiderült, a dombtetőt a lösz/homok felett agyagos földréteg borította, s a sírokat a kemény agyagba ásták. A későbbiekben a homokba/löszbe ásott csontvázak igen jó megtartásban maradtak meg, míg a lejtőkre mosott agyagos feltöltésű öntéstalajba mélyített temetkezések embertani anyaga néha alig volt egyáltalán kibontható. Dienes már ekkor megjegyezte, hogy a vidék „a Sebes-Körös egykori árterre, a folyó vize széles terület szét a tájon és áradáskor ott folyhatott a domb lábainál”.²⁴

¹⁹ Itt sorolom fel a hosszan tartó ásatás vezetőit és munkatársait az eltöltött ásatási szezonok számának sorrendjében, függetlenül ottlétük hosszúságától: 14: Kovács László (1962–1971, 1985–1988), 11: Dienes István (1961–1971), 5: Bende Ildikó/Kovács Lászlóné (1967, 1985–1988), Horváth Béla (1964–1968), Patay Pál (1961, 1963–1965, 1970), Pálóczy-Horváth András (1962–1965, 1971), 4: Darázs Beatrix (1985–1988), Nagy Anikó (1966–1969), Pónyai Sándor (1963–1966), 2: Bálint Csanád (1962–1963), Bánó Attila (1970–1971), Ruskay Károly (1968–1969), Virágh Dénes (1985, 1987), 1: Bakay Kornél (1962), Berecz Katalin (1985), Busi György (1971), Darvas Sárolta (1985), Dávid Katalin (1967), Merényi Armandné (1988), Nagy Dóra (1988), Pap Ildikó (1985), Rosner Gyula (1961), Vékony Gábor (1964). Minden résztvevő munkáját ezúton is hálás szívvel megköszönöm.

²⁰ Érdekes, hogy Béres András igazgató 1961. július 3-án kelt Régészeti leletjelentésében a gutteleki és fánésikai leletek mellett Magyarhomorogról esupán arról számolt be, hogy „a Kenéz tanyán körüli temetőre találtak, Koponyák és edények kerültek elő. A helyszínen Madarász V.B. titkár a felvilágosítást ad.”: Béres 1961. A jelentés szkennelését Faur Zoltán, a DDM Adattár vezetője szíveségének köszönhettem. Az MNM Adattár 863–09–89/1961. számon leltározott másolat nem került elő, Komiszár Szilvia és Szende László szíves tájékoztatása szerint, a Béres-féle jelentésből tehát nem derült ki, hogy honfoglalás kori sírra bukkantak, arról Patay Pál esupán a községben szerzett tudomást.

²¹ PATAY 1961. L. a részleteket a sírleírásnál.

²² A lelőhely neve a helytelen „Kónyadomb” alakban ment át a régészeti köztudatba, de a monográfiában helyesbítő céllal a szabatos „Kónya-domb” elnevezést használtam. A még 1961 őszén az ásatást folytató Dienes István jegyezte meg, hogy a lelőhely „a falutól É-ÉK irányban van, légvonalban mintegy 3 km-re. ÉNy–DK-i irányú domb, három felől, É-ről, K-ről és Ny-ról is legelők veszik körül”. Dienes 1962a/Napló, 2. Viszsaemlékezésem szerint délről egyenetlen mozsaras-zsombékos terület nyúlt a domb alá, amelyen motorkerékpárral közlekedni lehetett akkor is, amikor a felázott földutak szinte járhatatlanokká váltak, a kerékpárokat pedig úgy lehetett tolni, hogy a kerekek nem szorultak meg a feltapadt sártól.

²³ Törjék Károlynak, a Tiszántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság műszaki igazgatóhelyettesének szíves közlése szerint, vö. Kovács 2010, 37: 22. jegyzet. A tározó szinte teljesen Körösszegapáti körömspuztái határrészében fekszik, csak a délnyugati–déli szélé magyarhomorogi. Az ásatási helyszín a tározó gátjának legdélebbi kiszögellésétől közvetlenül délre helyezkedik el.

²⁴ DIENES 1962a/Ásatási napló, 2.

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

7. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az első megmaradt helyszíni fénykép, középen Rosner Gyula harmadéves régészhallgató, mögötte a helybéli Erdei Imre (1961)

I.3.2. DIENES ISTVÁN ÁSATÁSA (1961–1971)

1961: Miután a helyszínelésre és leletmentésre kiküldött Patay Pál július 21-én elvégezte a 10. századra keltezhető sír (1)²⁵ leletmentését, a Magyar Nemzeti Múzeumban felhívta a honfoglaláskorral foglalkozó kollégájának, Dienes Istvánnak a figyelmét a leletre, aki azért vállalkozott a feltárás folytatására, „mivel teljes, még bolygatatlan temetőre volt itt kilátás”.²⁶ Ezért még azon az őszön, a két orosházi (Bé)²⁷ és a rétközberencsi (SzSzB)²⁸ leletmentése végeztével megjelent a helyszínen, de a megmaradt költségkerete csak rövid próbaásatásra, mintegy a következő évi feltárás előkészítésére futotta. Ekkor

további öt sír (2–6) látott napvilágot.²⁹ Beszámolójában rámutatott, hogy az öt fegyveres temetkezés között „csupán egy sírban voltak lócsontok, rangosabb hagyatékek pedig eddig egyetlen sírból sem kerültek elő. A társadalomtörténetileg igen érdekesnek ígérkező X. századi temető teljes feltárását csak 1962-ben végezzük el.”³⁰

1962: Az ásatás az MTA II. Osztálya célhitelekéből abban a reményben indult, hogy a honfoglalás korinak vélt kis temető teljes feltárása még az évben befejeződhet. A költségvetési támogatás megszerzéséhez Dienes István azzal érvelt, hogy a temetőnek éppen

²⁵ Az alábbiakban a temető egyes temetkezéseire zárójelbe tett, pont nélküli sírszámmal utaltam, pl. (1).

²⁶ Dienes annyira komolyan vette a lehetőséget, hogy a saját szája íze szerint kijegyzetelte Patay 21-i ásatási naplóját és a 18–21-i kiszállási jelentését, jóllehet mindkettő a rendelkezésére állt: vö. DIENES 1961a; DIENES 1962a/Napló, 1.

²⁷ Vö. DIENES 1962.

²⁸ Dienes István és Kalicz Nándor leletmentése 1961. október 10–14.: MNM Adattár lt. sz.: VII.94/1962; ISTVÁNOVICS 2003, 176–179.

²⁹ Az ásatásra 1961. október 16–28. között került sor, munkatársként Rosner Gyula (Nagykovácsi, 1936. dec. 18.–Szekszárd, 2003. aug. 21.), akkor harmadéves régészhallgató vett rajta részt, s két–négy munkással dolgoztak. Az ásatás finansziális adatait nem találtam meg. Az ásatás humoros kezdete volt, hogy bár 16-án megérkezett a komádi vasútállomásra az ásatási felszerelés és két kerékpár, amelyet Dienes rétközberencsi munkatársa, Horváth Béla negyedéves régészhallgató az ottani ásatásuk végeztével adott vonatra, őt magát Dienes azonban hiába várta a két felszerelési láda kulcsával egészen 19-éig, mert a két lakatot nem akarta leveretni. Többszöri táviratozást követően csak 19-én jött meg Rosner a kulcsokkal, s csak ekkor kezdődhetett meg a munka (7. kép). A 2–6. sír sírleírása Dienes István dokumentációjának alapján készült, vö. DIENES 1962a; DIENES 1962b; DIENES 1962c; KOVÁCS 2010, 20: 5. jegyzet.

³⁰ DIENES 1962b; DIENES 1962c.

8. kép. Magyarhomorog. A Szabó tanár házaspárnál:
hátul: Kovács László, Herceg Erika tanítónő,
Pálóczi-Horváth András, Szabó Jenőné Pannika,
Dienes István, elől Szabó Jenő (1962)

a bolygatatlansága a ritka értéke, s ezért mindenképpen a teljes megkutatására kell törekedni.³¹ A szeptember 10–október 13. között végzett munka³² 17 új temetkezést (7–23) eredményezett, s bár a leletanyagban feltűntek a nem elsősorban erre a korra jellemző S-végű karikák az akkor még temetőszélinek sejtett 17. sírban,³³ ez a temető megítélésén lényegében véve még nem változtatott: „A honfoglaláskori [szállási] temetőnek két teljes sorát és néhány különálló sírját sikerült feltárnunk. E sírok

meglehetősen szegényesek: kevés lovas sír (9, 16, 23), nyerges temetkezés (7, 11) a legáltalánosabb felszerelési tárgyakkal és ékszerekkel (egyszerű varkocskarikák, a 11. sírban arany varkocskarikák, tegez, csontos íj maradványai, csiholó, fülesgombok, szőlőfürtös fülbevaló, gyöngyök, rombusz alakú ingnyakdisz, bepödrött végű karperec, préselt rozetta, fejesgyűrű). A jellegzetesen magyar sírok környezetében is feltűnik az S-végű hajkarika (17). Jó megfigyelésket tehetünk a tegezek szerkezetére, valamint a jellegzetes szemfedők alkalmazására nézve.”³⁴ Mindezek alapján szükségének érezte az ásatás további anyagi támogatását.³⁵ Fennmaradt az ásatási munkások csoportképe (9. kép).³⁶

1963: A július 9–31. és szeptember 4–14. közötti feltárás viszont váratlan meglepetést okozott. Az előkerült újabb 37 (júliusban: 24–46., szeptemberben: 47–60.) sírban már a 11. századi leletanyag dominált, eldöntve a temető típusának kérdését, amelyet ettől kezdve kizárólag magyar falusi/köznepi temetőnek lehetett tekinteni! Dienes István sem vélekedett másképpen, de a jelentésében mégis a 10. és a 11. századi leletek közötti kapcsolatokat hangsúlyozta: „Az 1961-ben megindított ásatást ismét folytattuk és újabb 37 árpádkori sírt (24–60. sz. sírok) ... tártunk fel. A X–XI. századi temető jelenleg feltárt szakaszát I. István (31, 37, 46) és I. Endre pénzei (25, 30, 31, 37, 54, 59) keltezik (meghatározhatatlan érmek: 30, 33, 59. sírokban). A 37 sírből csak 19-ben volt melléklet: varkocskarikák (34, 40), S-végű hajkarikák (39, 42, 49, 51, 53, 58), varkocs, ill. S-végű karika együttesen (48), nyitott gyűrűk (37, 46, 48, 60), állatfejes karperec (48),

³¹ Mivel Dienes az 1961. évi ásatás után abban bízott, hogy kis sírszámú honfoglalás kori temetővel van dolga, hitelesen érvelt azzal, hogy „a temető bolygatatlansága miatt ritka értékű. A maga nemében általános történeti és társadalomtörténeti szempontból is igen fontosnak látszik. Gondos feltárására nagy szükség van, hiszen jelentős adattal gazdagíthatjuk majd a honfoglaló magyarság társadalmi viszonyairól való ismereteinket. Jövő évi, vagyis az 1962. évi »A« téma hitelkeretből végzendő ásatásainkat itt kell megindítanunk és a több szempontból is figyelemreméltó temetőt teljes egészében fel kell tárnunk...”: DIENES 1962a/Jelentés, 3.

³² Az ásatásra 1962. szeptember 10. és október 13. között került sor 20 000 Ft TUKUFA- (= Tudományos Kutatási Fejlesztési Alap) támogatással, s a következő résztvevőkkel: Dienes István (szept. 10–15., 18–27., okt. 2–12.), Bakay Kornél ötödéves gyakornok (szept. 10–23., 27–29.), Bálint Csánád (szept. 24–28.), Kovács László (okt. 1–12.) és Pálóczi-Horváth András (okt. 1–12.) másodéves régészhallgatók, valamint 7–10 munkás és 1 vízfordó. Bóna István baráti viszaemlékezéséhez mellékel egy képet (8. kép). „Dienes István (jobb szélen) barátai társaságában” aláírással: Bóna 1995–1996, 25: ábra. A fénykép az 1962. évi ásatáshoz kapcsolódik, s balról jobbra a következő személyeket ábrázolja: Kovács László, Herceg Erika helyi tanítónő, Pálóczi-Horváth András, Szabó Jenőné Ilámpek Anna (Budapest, 1921. január 3. –Berettyóújfalu, 1990. február 27.) helyi ált. isk. tanár, Dienes István, elől közepén: Szabó Jenő helyi ált. isk. tanár, igazgatóhelyettes (Nagykörös, 1917. november 5. –Magyarhomorog, 1999. december 21.). A pedagógus házaspár az 1988-ig tartó ásatást mindvégig kitüntetett figyelemmel kísérté, s régész résztvevőinek kedves barátja, állandó segítője volt: Kovács 2010, 23: 3. kép. Múltató gazdag életrajzuk: VERES 2013, 313–317.

³³ Ennek különös jelentőséget tulajdonított, megjegyezvén „hogy bár nem köznepi temető, a jellegzetes magyar sírok környezetében feltűnik az S-végű karika”: DIENES 1962d.; DIENES 1963b, 58. Ezt később ki is fejtette: Ha a 17. sír „bizonyul majd a temető egyetlen S-végű karikás sírjának, úgy ez a szélen megásott sír a temetkezés felső határát is meghatározná. Azt jelentené, hogy az S-végű hajkarikák elterjedésének idején használták utóljára a temetőnket. Kralovánzsky Alánnak, Szőke Bélának és Török Gyulának az S-végű hajkarikákról kifejtett elméletét igen jól alátámasztja, hogy Magyarhomorogon a szintiszta magyar temetőben is felbukkan a tárgy.”: DIENES 1963a/Jelentés, 2.

³⁴ DIENES 1963b; vö. DIENES 1963c; Kovács 2010, 20: 6. jegyzet.

³⁵ „Bár a magyarság katonáskodó rétegéhez tartozó közösségének temetőjével állunk itt szemben (lásd a temető fősrába temetett harcosok sírjait!), mégis világosan kitűnik, hogy a legszegényebb, esupán újjal felszerelt nomád harcosok és családtagjuk nyugszanak itt. Rangjelző tárgy és rangosabb ékszerezés egyáltalán nincs a sírokban. A honfoglaló magyar társadalom valóságos szerkezetének megismerése szempontjából is nagy fontosságú, hogy e temető feltárását folytassuk, széleit megkeressük.”: DIENES 1963a/Jelentés, 3.

³⁶ 2018–19-ben a személyek azonosításában Barabás Károlyné magyarhomorogi polgármester és munkatársa, Társolyné Kereki Ilona, továbbá Kovács Zoltán, az 1961. évi helyszínelő egyik résztvevője és az 1961–62. évi ásatáson vízfordóként dolgozó fiatalember, valamint Pap Imre körmő-álpusztai gulyás vett részt. Szívességüket ezúton is megköszönöm.

9. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az ásatás munkásai elöl, balról: Mészáros Gábor, Györfi Balázs, Kovács Zoltán, Kulcsár Viktor, Kovács János, Tarsoly Béla („Kánikulla”), középen balról: Erdei Imre, Vasadi Bálint, Lovasi Sándor. Hátul nem magyarhomorogi pásztorok, az ásatás alkalmi látogatói (1962)

gyöngyök (40, 49, 50, 54). A népesség folyamatosságára, ill. a közösség változatlanul katonáskodó jellegére utalnak az árpádkori érmekkel keltezett sírokból (25, 46) előkerült nyílcsúcsok és íj markolatesont. A sírok közelében földbeásott árpádkori házat és agyagkitermelő gödröt tártunk fel.³⁷ Az előzetes jelentés bevezetőjében szélesebb kitekintéssel foglalta össze az eddig történekek kapcsolatos állásfoglalását.³⁸

1964: Az augusztus 17–szeptember 12. között feltárt újabb 36 sír (61–96) a temető használatának időszakát Salamon uralkodásának idejéig hosszabbította meg. Továbbra is megfigyelhető volt egy-egy inkább pogány arculatú temetkezés, de a leletanyag még inkább szokványos köznépi jellegűvé alakult. Dienes István sem tehetett mást, minthogy azt hangsúlyozta, hogy az „1961-ben kezdett ásatásunkat folytatva, 36 árpádko-

³⁷ DIENES 1964d; DIENES 1964e. A 30 000 Ft-os TUKUFA-keretből végzett ásatásra 1963. július 9–31. és szeptember 4–14. között került sor. Mindvégig jelen volt Kovács László (júl. 4–31., szept. 4–14.), továbbá Dienes István (júl. 9–14., 16–31., szept. 13–14.), Patay Pál (júl. 9–13., szept. 6–12.), Bálint Csanád (szept. 5–14.), Pálóczi-Horváth András (júl. 4–28., szept. 11–14.), Pónyai Sándor, a szegedi JATE Embertani Tanszékének technikus szovjet gyártmányú IZS márkájú oldalkocsis motorral (júl. 12–26.), továbbá Mihály Péter nyomdász, amatőr régész 5–10 munkás és egy vízfordó fiú társaságában. Kovács és Pálóczi-Horváth munkástoborzás miatt utazott korábban a faluba: DIENES 1964c/Ásatási napló, 1; vö. Kovács 2010, 23: 9. jegyzet. Az Árpád-korinak vélt házat – vö. uo. 10; DIENES 1965c/Ásatási napló, 18. – Merva Szabina fogja feldolgozni.

Az ásatási szezonról több személyes fénykép is fennmaradt: Ásatási képen (10. kép) a szelvényt ásni kezdett munkások mellett a faágakra kifeszített sátorponyvás enyhely, körülötte a felfordított kerékpárok és az IZS látható. Az ásatás résztvevői: Kovács, Mihály, Pálóczi-Horváth, Dienes és Kovács Béla vízfordó fiú: Kovács 2010, 23: 4. kép, (11. kép). Dienes naplóírás, Patay, Pálóczi-Horváth és Kovács sírbontás közben: uo., 23: 5. kép (12. kép). Pálóczi-Horváth, Bálint és Kovács: uo., 27: 8. kép.

³⁸ Idézése az *Értékelés* fejezetben, vö. DIENES 1964c/Előzetes jelentés. Részletesebben kifejtve közölte is, vö. DIENES 1964b.

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

10. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.
A tábor az ásátás mellett (1963)

12. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Dienes István,
Patay Pál, Pálóczy-Horváth András és Kovács László
sírbontás közben (1963)

11. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Kovács László,
Mihály Péter, Pálóczy-Horváth András, Dienes István
és Kovács Béla vízihordó kisfiú (1963)

ri sírt (61–96. sz. sírok) tártunk fel, éspedig az érmek tanúsága szerint a temető I. István korától (1000–38) Salamon (1063–74) uralkodásáig telepített szakaszában. A sírok közül 24 volt mellékletekkel, köztük 9 éremmel ellátva. Előkerült még egy-egy olyan sír, amelyben a halottat pogány szokás szerint gondosabban: ijjal, tegez-zel, nyilakkal felszerelték és ételmellékletet is adtak vele (65, 66, 80, 81.). Közel állanak a honfoglaláskori kerek pitykékhöz a 95. sírban lelt veretek, süveg alsó szegé-

lyének, vagy pártának a díszei. Honfoglaláskori jellegű a Péter korában elföldelt gyermek (62.) mellett talált fűlesgomb, valamint gyöngyfűzérének egyik szemegyöngy. A 62. sírban az ing gallérján sorakozó vereteket találtunk. Egyéb leletek: egyszerű varkocskarikák, S-végű hajkarikák, nyakperecek, gyöngyfűzerek, karperecek, gyűrűk. A 78. sír gödrében – nyilván babonás okokból – a váz fordított: K–Ny-i tájolásban feküdt és megállapítható volt, hogy a test egykor a könyök[ök]nél és a térdeknél össze volt kötözve.³⁹ Az ásátási jelentésében újfent megindokolta a feltárás folytatásának szükségességét: „Ismételen meg kell jegyeznünk, hogy temetőnkben mind a szokás, mind az emlékanyag kétségtelenül szinmagyar népiségre utal, épp ezért igen izgalmas feladat a feltárása.”⁴⁰

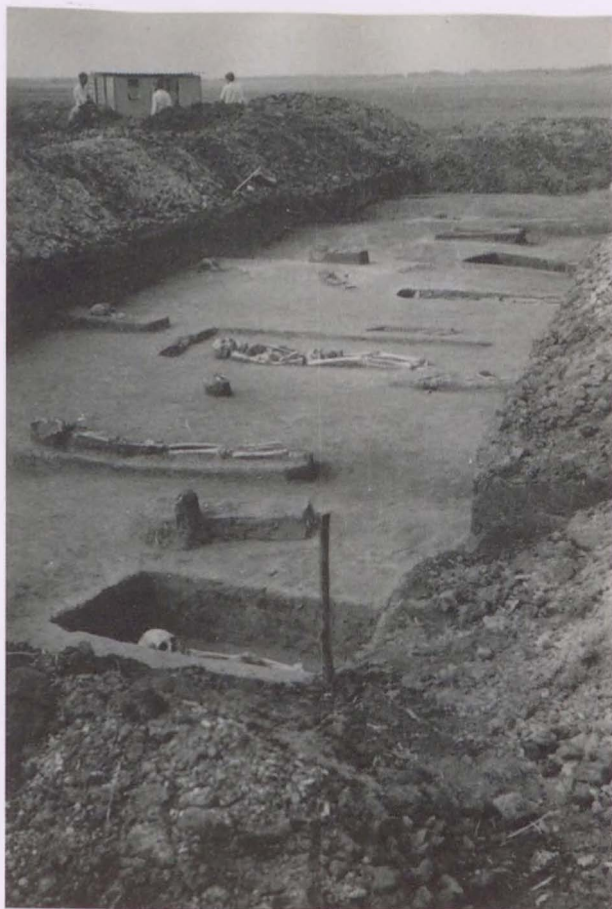
1965: Az augusztus 13–szeptember 9. közötti feltárás eredményei sem mutattak változást. „Az évek óta végzett ásátást ismét folytattuk és ez évben egy 600 m²-es területet tudtunk átkutatni. A temető kiterjedését még most sem sikerült tisztáznunk, a feltárt terület széllein még mindig kerültek elő újabb sírok. Összesen 49 újabb árpádkori sírt (a 97–145. sz. sírokat) hoztunk napvilágra. A sírok jelentős része árpádkori éremmel kezelt. A férfi sírokban gyakori volt a fegyvermelléklet (nyilcsúcs, tegez ij); a 107. sz. női sírban két szép ezüstkorong is volt.”⁴¹

³⁹ DIENES 1965d; vö. DIENES 1965c; DIENES 1965e. A 40 000 Ft-os TUKUFA-keretből végzett ásátáson mindvégig jelen volt Kovács László (aug. 17–szept. 12.), továbbá Dienes István (szept. 1–5., 8–12.), Patay Pál (aug. 19–28., szept. 8–12.), Horváth Béla (szept. 8–10.), Pálóczy-Horváth András (aug. 19–28., szept. 8–12.), Vékony György (szept. 3–12.) és Pónyai Sándor (szept. 11–12.) 3–10 munkás és 1 vízihordó társaságában. Kovács munkástoborzásra utazott korábban a faluba. Az ásátás a tervezettnél korábban ért véget, mert a tsz-elnök visszarendelte az ásátáson dolgozó tagjait, ezért az éves TUKUFA támogatási összeg maradványából lehetett sort keríteni a rakamazli leletmentésre és a karanténpróba-ásátásra, amelyen Dienes István mellett Kovács László és Pálóczy-Horváth András vett részt, vö. DIENES 1965a; DIENES 1965b. Az ásátáson feltárt érmék meghatározását az ásátási jelentés tartalmazza a meghatározó nevének (Ciedai István?) említése nélkül; DIENES 1965c/Jelentés, 1; KOVÁCS 2010, 25: 11. jegyzet.

⁴⁰ DIENES 1965c/Jelentés, 3.

⁴¹ DIENES 1966c; DIENES 1966d. A 20 000 Ft-os TUKUFA-keretből végzett ásátáson mindvégig jelen volt Kovács László gyakornok (aug. 12–szept. 9.), továbbá Dienes István (aug. 13–26., 30–szept. 2., 6–9.), Patay Pál (aug. 17–28., szept. 1–2.), Horváth Béla (aug. 17–24.), Pálóczy-

1.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

13. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.

Az LIII. szelvény feltárás közbeni képe, annak délkeleti sarkából nézve, s előtérben a 181–183., 185., 187. stb. sírokkal (1966)

1966: az augusztus 8–szeptember 9. között, a minden eddigit meghaladó mennyiségű, s a korábbiaknál sűrűbben fekvő temetkezés feltárása sem hozott változást, de az ásatási beszámolóban először jelent meg a köznépi temető meghatározás! „Folytattuk a X–XI. századi köz-

14. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az MNM szétszedve szállítható faháza, amelyet a teraszon álló Juhász Pál asztalos vezetésével állítottunk össze. Balra Kovács László és Pónyai Sándor (1966)

népi temető feltárását.⁴² A temető legyezőszerűen szétterülő K-i oldalának ismét a D-i felében dolgoztunk, hogy a temető kiterjedését mind a K-i, mind a D-i irányban tisztázzuk. Noha jókora területet sikerült ismét átvizsgálni, sem K, sem D felé nem értük el még a temető szélét. Az ásatás 75 újabb árpádkori sírt (146–220. sz. sírok)... eredményezett. Az árpádkori temetkezések a szokásos mellékletekkel voltak ellátva: varkocs- és hajkarikák, nyakperecek, gyöngyök, félhódalakú csüngő, karperecek, gyűrűk, nyílcsücsök stb. Sok sír az I. István korától I. László koráig terjedő időszak érmeivel keletkezett, főként I. András érmekkel. A sírok a most kutatott területen jóval sűrűbben fekszenek, mint a temető Ny-i végén, ahol a temetkezéseket a X. században megkezdték.⁴³ Először lehetett megfigyelni egymásra temetkezést: a 157. sz. férfisírra a 161. sz. gyermeksírt, a 188. gyermeksírra a 187. sz. ad. férfi sírját, egy ifjúnak I. László H25 típusú⁴⁴ denárával keletkezett 203. sz. sírjára pedig a 183. sz. gyermeksírt ásták rá.

Horváth András gyakornok (aug. 12–27., 30–szept. 9.), Pónyai Sándor technikus (aug. 14–24., 30–szept. 2.) 4–10 munkás és 1 vízhordó társaságában. Kovács és Pálózi-Horváth munkástoborzásra és a felszerelésnek a körösszakáli vasútállomásról való átszállítására utazott egy nappal előbb Magyarhomorogra. DIENES 1966b/Ásatási napló, 1; vö. Kovács 2010, 26: 12. jegyzet. A feltárt érméket Gedai István határozta meg: GÉDAI 1966.

⁴² 1969-ben közzölte az LIII. szelvény feltárás közbeni képét, annak délkeleti sarkából nézve, az előtérben a 181–183., 185., 187. stb. sírokkal: DIENES 1969, 615: kép; Kovács 2010, 22: 17. kép (13. kép).

⁴³ DIENES 1967b; DIENES 1967c. A 20 000 Ft-os TUKUFA- és 8 000 Ft-os MNM-támogatásból végzett ásatáson mindvégig jelen volt Kovács László (aug. 9–szept. 9.), valamint Dienes István (aug. 10–26., 29–szept. 9.), Patay Pál (aug. 15–16.), Horváth Béla (aug. 17–26., 29–szept. 2.), Nagy Anikó másodéves régészhallgató (aug. 10–szept. 9.) és Pónyai Sándor (aug. 10–19.) 4–10 munkás és 1 vízhordó társaságában. Kovács aug. 9-én Juhász Pál, az MNM asztalosa társaságában az ásatási felszerelést szállító teherautóval Horváth Béla ásatására, Tiszafüredre utazott, s onnan a lelőhelyre vitte ki a bázisul szolgáló összeállítható házat: DIENES 1967a/Jelentés/Napló; vö. Kovács 2010, 25: 11. jegyzet; Kovács 2010, 28: 14. jegyzet. A helyszínen összeállított ház: balról Kovács, Pónyai, Juhász (14. kép); vö. Kovács 2010, 28: 9. kép. A feltárt érméket Gedai István határozta meg: GÉDAI 1967.

⁴⁴ A kötetben szereplő magyar érmék típusára Huszár Lajos 1979-ben megjelent érmekatalógusának számával és H betűjellel hivatkoztam, vö. HUSZÁR 1979.

15. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az MNM egyhelyiséges kis lakókocsija. A szelvényben Horváth Béla és Dienes István (1967)

1967: Az augusztus 17–szeptember 13. és 18–25. közötti ásatáson csillant meg először annak a reménye, hogy a keleti irányban már közel a temető széle: „A X–XI. századi magyar köznépi temető feltárását folytattuk. A temető K-i oldalának D-i felében újabb 636 m² területet kutattunk át és 65 további árpádkori sírt (221–285. sz. sírok) tártunk fel, amelyek közül 39 sírban a korra jellemző mellékletek voltak (S-végű hajkarikák, bordázott S-végűek is, varkocskarikák, különféle gyűrűk, karperecek, gyöngyök, csörgő stb.). Érdekesebb tárgyak: a 223. sír kerámiagyűrűje, a 272. sír aranyhuzal S-végű hajkarikája, és a 277. sír gyermekvázának nyakában lelt keresztalakú bronz csüngő. Éremmel 17 sír keltezett, de ezek még meghatározatlanok. A legkeletebbre eső szelvényünkben csak néhány sír volt. Úgy tűnik, hogy a temető K-i szélét már elértük.”⁴⁵ Dienes István az ásatási jelentésében több fontos részletre is kitért: A szezonban feltárt „65 sír közül 26 volt melléklet nélküli és 39 volt a XI. század második feléből keltezhető tárgyakkal ellátva. Nemcsak a temetőterkép tanúsítja, hogy a temető keleti szegélyén dolgozunk, de az érmek megoszlása is arra mutat, hogy a temető legkésőbb telepített, főként Szent László korában ásott sírjait hozzuk napvilágra.

Összesen 17 sírban volt ugyanis érem melléklet, s ezek közül 9 sírban került elő Szent László király érméje. A László érmék a jelenleg feltárt sírcsoport K-i, D-i és É-i szélén vannak, a korábbi denárok a sírok tömbjének belsejében találhatóak (I. Endre érméje 3 sírban, I. Bélái 1 sírban, Salamoné 2 sírban, I. Gézáé 1 sírban), vagyis – úgy tűnik – a szélek felé fiatalabbak a sírok. A mellékletek is e korra jellemzőek. Noha eddig a homorogi temetőben túlsúlyban volt az egyszerű varkocskarika az e vidéken csak nehezen terjedő S-végű hajkarikával szemben, itt már – e László-kori szakaszban – a divatosabb ékszer van nagyobb számban képviselve (12 sírban volt varkocskarika, 18 sírban S-végű hajkarika, 3 sírban bordázott S-végű hajkarika). Egyéb tárgyak: csörgő, gyöngyök, különféle – sodrott, fonott, pánt – gyűrűk, karperecek stb. Érdekesebb mellékletek: a 223. sír kerámiából való gyűrűje, a 272. sír aranyhuzalból készült S-végű hajkarikája és a 277. sír gyermekvázának nyakában lelt keresztalakú bronz csüngő...⁴⁶

1968: A szeptember 16–október 25. közötti munka során sikerült csaknem véglegesen elérni a temető déli, illetőleg délkeleti szélét. „A X–XI. századi magyar köznépi temető K-i tömbjének D-i szárnyát kutattuk tovább és újabb 536 m² területet átvizsgálva 31 sírt (286–316. sz. sírok) hoztunk napvilágra. Közülük 17 volt mellékletes (főleg »S« végű hajkarikák, néhány varkocskarika, gyöngyök, gyűrűk, többek között egy pontkörös díszű csontgyűrű is); 10 sír éremmel keltezett. A temető K-i szélét biztosan meghatározhattuk. Elvégeztük a temető értékelését is. A Magyarhomoroggal szomszédos Komádi és Tóti puszta határán levő Tarhos-fok helynév Árpád legidősebb fiának: Tarhosnak (Tarkacsunak) közeli udvarhelyét sejteti. (Talán a lelőhelyünkhöz közel eső Kinizs-Kenes falunév is a fejedelem-kenéz egykori udvarhelyének emlékét őrzi a szláv szórványokkal lakott vidéken. Tarhos csak Árpád nagyfejedelemmé válása után kerülhetett Biharba, és szállása környékére tudatosan telepíthettek különféle szolgálattevőket. A feltárás alatt levő temető képéből kitűnik, hogy olyan közösség került ide, amely egy tized lovas íjással tartozott szolgálni a fejedelemfinak. Kijelölt szálláshelyük a XI. század végéig nagyobb lélekszámú faluvá terebélyesedett.”⁴⁷ Dienes István az ásatási jelentésében bővebben

⁴⁵ DIENES 1968a; DIENES 1968b. A 30 000 Ft-os TUKUFA-keretből végzett ásatáson mindvégig jelen volt Dienes István (aug. 18–szept. 13., 18–25.) és Kovács László (aug. 17–szept. 13., 18–23.), további munkatársak: Dávid Katalin művészettörténész (szept. 4–6.), Horváth Béla (aug. 22–szept. 13.), Bende Ildikó gyakornok (szept. 18–23.), Nagy Anikó harmadéves régészhallgató (aug. 17–szept. 13.) és Pónyai Sándor (aug. 17–29., szept. 4–13.) 7–10 munkás és 1 vízihordó társaságában: DIENES 1968/Jelentés/Napló; vö. KOVÁCS 2010, 29: 15. jegyzet. 1967–1969-ben az MNM-ből vontatható egyhelyiséges lakókocsit szállítottunk bázisul a lelőhelyre, ez látható Horváth Béla és Dienes István mögött (15. kép). Az ásatási jelentéshez Gedai István mellékelte az érmék meghatározásának listáját: GEDAI 1968.

⁴⁶ DIENES 1968/Jelentés, 1–2.

⁴⁷ DIENES 1969f; DIENES 1969g. A 25 000 Ft-os TUKUFA-keretből végzett ásatáson mindvégig jelen volt Kovács László (szept. 16–27., 30–okt. 25.), továbbá Dienes István (szept. 16–25., 30–okt. 25.), Horváth Béla az MNM fekete Junak 350 típusú szülő motorkerékpárjával (szept. 16–26., 30–okt. 23.), Nagy Anikó negyedéves régészhallgató (szept. 19–26., 30–okt. 19.) és RuzsKay Károly, a szegedi JATE Embertani Tanszékének technikus a tanszék szürke IZS, majd fekete Pannónia típusú oldalkoesis motorkerékpárjával (szept. 17–21., 30–okt. 9.)

16. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Horváth Béla és Kovács László a Dienes Istvánt megtréfáló hamis tarsolylemezes sírral (1968)

is megfogalmazta ugyanezeket az eredményeit, ezekre alább tértem ki.⁴⁸

1969: Az augusztus 28–szeptember 15. között végzett munkával a temető keleti oldalának É–D-i irányú kiterjedését sikerült nagyjából megállapítani. „Az évek óta ásott magyar köznépi temető legyezőszerűen szétterülő K-i felében folytattuk a munkát, ahol É-nak, ill. D-nek húzott további szelvényeinkkel alighanem sí-

17. kép. Dienes István és Kovács László az MNM négyágyas nagy lakókocsijánál (1971)

került a temető É–D-i irányú kiterjedését is tisztázni. 492 m² területet kutattunk át, amelybe 53 újabb sír esett (a 317–369. sz. sírok). Ezek közül 44 felnőtt sírja, 9 gyermeké volt. A 27 melléklet nélküli sírral szemben 26 sírban volt leletanyag, 9 sír Árpád-kori éremmel kezelt, kettőben nyílcsúcsokat és tegezrészeket, sőt egyben még zablát is találtunk. Egyéb mellékletek: S-végű és egyszerű hajkarika, gyöngyök, pitykék, karperecek, sodrott gyűrűk, fülesgombok és vaskés.⁴⁹

1970: szeptember 10–október 3. között „az egykori hercegi szállás (Tarhos) körzetéből ismert magyar köznépi temető ÉK-i tömbjében, ill. szegélyén dolgoztunk...⁵⁰ Csupán 324 m²-nyi területet kutathattunk át, s... 21 Árpád-kori sírt (370–390. sz. sírok) tártunk fel. Az Árpád-kori sírokból 13 felnőtt és 8 gyermek sírja volt, 11 sír volt melléklet nélküli, 10 sírban a szokásos emlékanyag: S-végű hajkarika (gyűrűként is!), varkocskarika, nyakpercc, fonott-, sima és bordázott gyűrűk, de voltak nyílcsúcsok is. Mindössze 1 sírből került elő Árpád-kori érem.⁵¹

4–7 munkás és 1 vízihordó társaságában: DIENES 1969c; vö. DIENES 1969; Kovács 2010, 30: 16. jegyzet. Egy jól sikerült ásatási tréfa: Horváth és Kovács egy útközben felszedett lemezdarabbal megtréfálta a később a helyszínre érkező Dienes egy „köznépi” tarsolylemezzel: uo., 32: 11. kép (16. kép).

⁴⁸ Vö. 222–225. old.

⁴⁹ DIENES 1970a; DIENES 1970b. A mintegy 20 000 Ft-os TUKUFA-munkabérkeretből és ismeretlen nagyságú egyéb támogatásból végzett ásatáson Dienes István (szeptember 22–26., október 1–15.) munkatársaként jelen volt Kovács László (augusztus 28–szeptember 8., 15–26., 29–október 15.), valamint Nagy Anikó ötödéves régészgyakornok (szeptember 1–26., 29–október 11.), Németh Péter régész (október 8–9.) és Ruszkay Károly, a JATE Embertani Tanszékének munkatársa (szeptember 8–12., 18–20., 22–26., október 2–10.) 3–7 munkás és 1 vízihordó társaságában: DIENES 1971; vö. Kovács 2010, 32: 17. jegyzet, 33: 12. kép.

⁵⁰ Azért ezen a részen, hogy a már csak itt várható rézkori sírok (vö. LXXXI–LXXXIV. sír) feltárással a rézkori temető teljes feltárást befejezhessük: DIENES 1971a/Napló 1.

⁵¹ DIENES 1971b; DIENES 1971c. A 16 000 Ft-os TUKUFA-keretet a korpusztámogatásból kellett kiegészíteni. Az ásatáson Dienes István (szeptember 3–4., 10–18., 21–22., 24–29.) munkatársaként jelen volt Patay Pál (szeptember 21–október 3.), Kovács László (szeptember 3–4., 10–18., 22–29.), valamint Bánó Attila rajzoló (szeptember 14–18., 21–29.) 3–4 munkás társaságában: DIENES 1971b; vö. Kovács 2010, 34: 18. jegyzet. Ebben és az utolsó évben egy nagy, négyágyas lakókocsit vontattunk a lelőhelyre (17. kép), s ettől kezdve nem laktunk Szilágyi Mihályné Árpád utca 80. számú házában, de a esontleleteket nála raktároztuk addig, amíg a JATE-ről értük nem jöttek.

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

18. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Ásatási kép, az előtérben Kovács László, Dienes István, középen a rajztáblával Bánó Attila (1971)

19. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az ásatás I. szakaszának vége, „búcsúsör”: Barabás Lajos körösszegapáti munkás, Kovács László, Dienes István, Bánó Attila (1971)

1971: ebben az évben a rendelkezésre álló anyagiak tovább csökkentek, s már alig-alig sikerült ásatási munkásokat toborozni, emiatt szeptember 7–24. között egy 57 m hosszú szelvénynek (XL.) csak a két végét sikerült feltárni.⁵² „Csupán 112 m²-nyi újabb felületet bonthatunk meg. A temető ezen részén ismét áldozóhelynek használt tisztás volt, vagy szent fa állhatott, úgyhogy csak az azt környező II sír (391–401. sz.) esett szelvényünkbe. A tisztástól É-ra, a temető peremére eső, szegényes, S-végü hajkarikákkal keltezett, feltehetően I. László-kori temetkezések mutatkoztak; ettől D-re – a temető tömbjének közepe táján – viszont még honfoglaláskori jellegű emlékeket rejtő sírokat tártunk fel: egy pitykével kivarrott ingben eltemetett gyermek sírját és egy női csontvázat gyöngyökkel, csüngős veretekkel, karpereccel, gyűrűvel, vaskéssel.”⁵³

Ezt követően 1972 végén Dienes István megvált a Magyar Nemzeti Múzeumtól, mert 1973. január 1-től a Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok igazgatójának nevezték ki, s bár még 1972-ben is kapott volna magyarhomorogi ásatási pénzt, egyéb teendői megakadályozták a munka folytatásában.⁵⁴ A temető feltárása megszakadt, s Dienes később, a Magyar Nemzeti Múzeumba való 1974. évi visszatérését követően sem szándékozott azt folytatni.

Az évenként eddig végzett munkáról Dienes István ritka alapos és részletes dokumentációt készített, amely minden elvárható szöveges, rajzos és fényképes adatot tartalmazott, sőt évenként kiegészült a munka eredményeit összegző előzetes jelentéssel is. Ez a hatalmas információs anyag, valamint a 17. sír feltárásától kezdődött személyes jelenlét könnyítette meg a sorok írója számára a temető teljes közlését.

I.3.3. KOVÁCS LÁSZLÓ ÁSATÁSA (1985–1988)

Magam 1974-ig a Szabolcs-Petőfi utcai és a hozzá kapcsolódott kisebb tímári és nagyhalászi ásatásokat vezettem,⁵⁵ 1975-ben a 9–10. századi majackoje goro-

gyiscsei szovjet–magyar–bolgár expedícióban vettem részt,⁵⁶ 1976–1984 között pedig a tiszaalúc-sarkadpusztai ásatáson voltam a rézkori telepzet ásató Patay Pálnak

⁵² A XLV. szelvény 47 × 4 m-es északi felének az 1971. évben nem összefüggően kiásott 24 × 4 m-es északi és 4 × 4 m-es déli szakaszát tártuk fel, tehát feltáratlan maradt a szelvény közepének 19 × 4 m-es középső szakasza, ami 1985-ben, az ásatás folytatásának kezdetén döntő jelentőségű szerencsének bizonyult, lásd ott!

⁵³ DIENES 1972c; DIENES 1972f. A 20 000 Ft-os TUKUFA-keretből végzett ásatáson Dienes István (szept. 7–24.) munkatársaként jelen volt Pálóczi-Horváth András (szept. 7–10.), Kovács László (szeptember 20–24.) és Busi György geodéta (szeptember 9–16., 18–19.). Az ásatáson részt vett Bánó Attila rajzoló is – amint azt a szept. 15–24. között készített sajátos sírrajzai vitathatatlanul tanúsítják –, de a naplóból kimaradt az említése: DIENES 1980. Ugyanerről az ásatási szakaszról jelent meg egy kép Bóna István visszaemlékezésében, amely balról jobbra Dienes, Kovácsot és Bánót ábrázolja: BÓNA 1995–96, 16; ábra; KOVÁCS 2010, 35; 13. kép; vö. sírbontás közben Dienes és Kovács: UO., 19: 1. kép, ua. és középen Bánó rajztáblával: KOVÁCS 2010, 20: 2. kép (18. kép). Dienes és Kovács a nagy lakókoszinál; UO., 36: 14. kép. Az 1961–1971. évi ásatás jelképes lezárásaként Barabás Lajos munkás, Kovács László, Dienes István és Bánó Attila egy búcsúsört iszik: UO., 37: 15. kép (19. kép).

⁵⁴ Vö. KOVÁCS 2010, 37.

⁵⁵ KOVÁCS 1988; KOVÁCS 1989a; KOVÁCS 1994.

⁵⁶ A Divnogor'e hutor (Liskinskij rajon, Voronezszkaja oblast', Oroszország) határában lévő lelőhely orosz–magyar–bolgár ásatásán, vö. PLETNEVA 1976.

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

az ugyanott fekvő II. századi magyar köznépi temető feltáró, a magyarhomorogi ásatáson korábban megismert munkatársa.⁵⁷ Eközben azonban nem hagyott nyugodni a magyarhomorogi temető további sorsa. Sokszor felajánlottam Dienes Istvánnak, hogy megszervezem az ásatás folytatását, s az azon való részvételemről is biztosítottam, ő azonban elhárította az ajánlataimat. Végül mégis engedélyt adott arra, hogy a továbbiakban csak a magam nevében járjak el. A szükségesnek látszó anyagi háttér megteremtése gyorsan sikerült: a munka folytatásának jelentőségét átérző Bökönyi Sándor, az MTA Régészeti Intézete igazgatója az intézeti költségvetésből előteremtette a költségek egyik felét, míg a másikat az ugyancsak az ő segítségével az ügy támogatására megnyert Köpeczi Béla művelődésügyi miniszter, ill. gyakorlatilag Selmeczi László, a minisztérium Múzeumi Főosztályának vezetője biztosította az 1985–1987. évre. Később e pénzforrások elakadását követően, 1988-ban az MTA–Soros Alapítvány támogatása tette lehetővé a feltárás ekkor már előre látható, tökéletes befejezését.

1985: Az újrakezdés első lépéseként márciusban Patay Pál társaságában felkerestem az időközben lényegesen megváltozott helyszínt, ahol – amint arról fentebb már volt szó – 1982–83-ban az ásatási területtől északra az ún. bebeci időszakos árvízvédelmi tározót építették, amelynek gátja és az annak külső oldalát kísérő szivárgóvíz-elvezető csatorna szinte közvetlenül a feltárt terület mellett futott. Szerencsére talán az 1971-ben pénzhány miatt elmaradt megrendelés következtében, a magyarhomorogi Új Élet/Béke Tsz az eltelt másodfél évtized alatt sem temetette be a XLV. szelvény 47 × 4 m-es északi felének az 1971. évben nem összefüggően kiásott 24 × 4 m-es északi és 4 × 4 m-es déli szakaszát, amelyek félig-meddig feltöltődött gödre a felszínen felismerhető volt. Ezért a közöttük feltáratlanul maradt mintegy 19 × 4 m-es szakaszt körülölelő 25 × 5 m-es szelvény kijelölésével a júniusban megkezdett ásatáson sikerült meghatározni az említett két, már kiásott szelvényszakasz egymás felőli 2-2 sarkát, továbbá a feltárandótól keletre fekvő, korábban már ugyancsak átkutatott XLVI. szelvény nyugati és a nyugatra fekvő XL. szelvény keleti szegélyét. Ily módon viszonylag pontosan azonosítható volt az 1971-ben feltáratlanul hagyott szelvényszakasz 4 sarka és 4 széle. Ebből kiindulva, valamint az 1971-ig lerakott jelzőkövek némelyikét megtalálva, sikerült beállni a régi rendszerbe, vagyis a temető félbemaradt ásatását tűrhető pontossággal sikerült folytatnom.

20. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.
Az ásatási tábor a víztározó gátjáról (1985–1988)

A június 17–július 19. között újra kezdett ásatás megvalósított célja a korábban megásott terület belső részébe nyúló még kutatatlan szelvények feltárása volt. Ezt követően hozzákezdtem az ÉK-i temetőszél meghatározásához olyan sikerrel, hogy a szezon befejezésekor a temető határait Ny, ÉNy, ÉK és DK-i irányban már ismertnek tekinthettem. Mintegy 660 m² területen feltártam 39 (402–440. sír) temetkezést, amelyek közül 24 mellékletes volt. „A sírokban síma és S-végű bronz- és ezüstkarikákat, gyöngyöket, több gyűrűtípust (csavart, dudorsoros, egymásra hajló végű, fejes, fonott karika), négyzetes metszetű rúdkarpereceket, továbbá 14 csontváz mellett 20 érmét találtunk, a pénzek sorozata Péter és I. László uralkodása közötti időből való volt.”⁵⁸ Ettől az évtől kezdve az ásatás az MTA Régészeti Intézete felszerelésével folyt. Három nyolcágvas katonai sátorral szállítottunk a lelőhelyre, kettőben laktunk, egyet pedig a csontvázeletek csomagjainak, illetőleg a munkások számára tartottuk fenn. Az egyik sátorban PB (propán-bután) gázpalackkal működtetett tüzhely és hűtőszekrény volt, s a helyszínre vittünk egy 400 literes lajtos kocsi is, amelyet a mogyorópusztai tsz-központban hetenként kétszer kitisztítottunk és újratöltöttünk (20. kép). Emellett volt 10 db 20 literes marmonkannánk is, az ezek közül megüresedettet naponta töltötte a munkásainkat reggel-este szállító lovaskocsi kocsis (21. kép). A munkásainkat a Dienes-féle feltárásokban is részt vett Nagy Imre vezette (22. kép). Állandó vendégünk volt mind a négy szezonban „szomszédunk”, Pap Imre körmösdpusztai gulyás (23. kép).

⁵⁷ Kovács 1986; Kovács 2015, 91–220.

⁵⁸ Kovács 1985b; Kovács 1986c; Kovács 1986d. Az MTA Régészeti Intézete és a Művelődésügyi Minisztérium 50-50 000 Ft-os támogatásával végzett ásatáson Kovács László munkatársaként jelen volt Darázs Beatrix régész (jún. 17–28., júl. 2–11., 15–29.), továbbá Pap Ildikó antropológus (jún. 25–28.), Darvai Sarolta antropológus (jún. 26–28.), Berecz Katalin másodéves régészhallgató (júl. 15–19.) és Virágh Dénes geodéta (jún. 18.) 9–11 munkás társaságában.

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

21. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az ásatás résztvevői a munkás- és vízszállító lovaskocsi mellett. Állók balról: Balogh Sándorné Eszter, Bende Ildikó, Kovács Tarsoly Lajos, Bihari István, Tarsoly Károly, Darázsy Beatrix régész, Barta Viktor, Tarsoly Elek, Takács Viola tanárnő, vendég, Szabó Imre („Matesz”), a bakon: Balogh Sándor, Kovács Eszter, a kocsin: Kovács Balázs, Nagy Imre, ifj. Balogh Sándor, Teberán György, Kiss György (1986)

22. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az ásatás résztvevői, elől balról: Szabó Imre, Gál József, Balkus Viktor, Kiss György, hátul balról: Kolozsvári József, Zima József, egy látogató, Kovács László, Bende Ildikó régész, leghátul: Bihari István, Vasadi János, közepén Gál és Balkus között, egymás előtt gyermekeim: Kovács Balázs és Kovács Eszter (1985)

23. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Pap Imre kőrmösdpusztai gulyás a körösszegapáti gulyát örizte a víztározó füvén. A ikalmi munkás volt az ásatáson és hétvégéken szemmel tartotta a tábort. Megőrizte a kapcsolatunkat napjainkig, és 2018–19-ben részt vett az ásatási csoportképek személyeinek azonosításában

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

1986: a június 23–július 30. között végzett ásatáson „a X–XII. századi magyar köznépi temető 21 (441–461.) sírja került napvilágra, és 564 m² feltárásával sikerült a temető É-i és K-i határát biztonsági szelvényekkel körüljárni: feltárni való tehát csak a D-i oldalon maradt. Tíz temetkezés volt melléklet nélküli, 11 pedig az alábbi tárgytipusokat tartalmazta: sima, pödrött végű és S-végű karikák, gyöngyök, nyitott, csavart és fonott gyűrűk, rombusz metszetű rúdkarperec. Kilenc sírból tíz érme került elő: I. Géza (1) és I. László (5), és a temető keleté-
se szempontjából újdonságnak számító Kálmán (2) és II. István (1) vcrete. Eszerint a temető használatának felső időhatára a XII. századba is belenyúlott. Dienes István szivességéből módomban állt a temető eddig feltárt 118 érmés sírjából előkerült 170 érmét térképre tenni, s ez a temető használatának pontos időrendjét rajzolta ki.”⁵⁹

1987: június 29–augusztus 6. között „tovább folytatódott ... az ásatás, s a X–XII. századi magyar köznépi temető 58 (462–519. sz.) sírja került feltárásra. A Ny–DNy-i oldalon is sikerült már megállapítani a temető szélét, s már csak D-en, DK-en maradt hátra egy szezonnyi felület. A feltárt 58 temetkezésből 36 volt mellékletes, s 17 sírből 21 érme került elő. A mellékletek között csiholó

(?), sima és S-végű karikák, gyöngyök, kerek és rombusz metszetű rúdkarperec, huzalgűrű, fonott, csavart és csavarást utánzóan öntött gyűrűk fordultak elő.”⁶⁰

1988: július 18–augusztus 31. között 21 (520–540. sz.) „sír feltárásával véget ért az 1961–1971, 1985–1988 között kutatott, bolygatatlan, X–XII. századi magyar köznépi temető ásatása.”⁶¹ A sírmező D-i szélén nagyobb, a Ny-in és az É-in apró feltárással sikerült a temető határait a kellő biztonsággal meghatározni. A feltárt 21 temetkezésből 14 volt mellékletes, utóbbiak közül tizen I. László tíz érméje látott napvilágot, egyébként sima és S-végű karikákat, gyöngyöket és pántgyűrűt találtunk. A temető 145 temetkezésében lelt 201 érme igen szerencsés módon a sírmező területén egyenletesen oszlik el, ami az abszolút és relatív kronológia vizsgálatához eddig nem tapasztalt biztonságot alapot nyújt. A JATE Embertani Tanszékére, ill. a Természettudományi Múzeum Embertani Tárába begyűjtött embertani anyagot (1–401., ill. 402–540. sz. sír) Lengyel Imre és Pap Ildikó,⁶² az MNM Középkori Osztályára beletárolt régészeti anyagot Dienes István és Kovács László dolgozza fel.”⁶³ Az utolsó munkabrigádunkról is készítettem csoportképet (24. kép).

⁵⁹ Kovács 1986e; Kovács 1987; Kovács 1987–1988. Az MTA Régészeti Intézete 60 000 és a Művelődésügyi Minisztérium 50 000 Ft-os támogatásával végzett ásatáson Kovács László és Darázs Beatrix vett részt 11–13 munkás társaságában. A temető érméinek térképe: Kovács 1988a, 291–293, 292; Abb. 4.

⁶⁰ Kovács 1987a; Kovács 1988b; Kovács 1990. Az MTA Régészeti Intézete 70 000 és a Művelődésügyi Minisztérium 50 000 Ft-os támogatásával végzett ásatáson Kovács László munkatársaként volt jelen Darázs Beatrix (jún. 29–júl. 17., júl. 21–31., aug. 3–6.) és felmérést végzett Virágh Dénes (jún. 29–júl. 1.).

⁶¹ Terveben, az 1987-ben feltárt 519. sírral tekintette befejezettnek a temetőt: MESTERHÁZY 1993, 286.

⁶² Lengyel Imrével „többször is megtárgyaltuk, hogy a teljesen feltárt magyarhomorog-könyadombi 540 síros 10–12. századi köznépi temető szinte kívánja a paleoszterológiai vizsgálatot, mert a 145 temetkezésében előkerült 1991–2012? magyar érmének már az első pillantásra is tanulságos horizontálstratigráfiai elhelyezkedése hozzásegíthet mind a sírmező általa felállítandó dekompozíciós alapú relatív kronológiájának, mind pedig az összeállítandó genetikai csoportjai generációinak ellenőrzéséhez. Lengyel gyűjteni is kezdte a vizsgálataihoz szükséges mennyiségű reagensket, de az egyéb elfoglaltságai miatt a munka megkezdése elhúzódott.” jóllehet már esontmintákat is kapott Pap Ildikótól az 1985–1987. évi ásatás embertani anyagából, és 1988. április 15. keletkezéssel el is végezte a 462(!)–519. sírból való minták laboratóriumi vizsgálatát, sajnos azonban értékelés nélkül. Annyit azonban megjegyzett a valóságnak megfelelően, bár a helyszín ismerete nélkül, hogy a minták „egy rosszabbul megőrz[őd]ött, valószínűleg agyagos talajban leépült és egy jobban megőrz[őd]ött, kissé savanyú, lösz talajban dekomponálódott csoportra” választhatók szét. Vizsgálta továbbá a minták P, CO₃, Ca, BC, H₂O tartalmát, és véresoport-meghatározást is végzett: LENGYEL, 1988. A további munkálatokra előkészülve Lengyel 1988. november 30-án a Szegeden őrzött teljes anyagból is mintákat vett, de az 1992. július 15-én közlekedési balesetben bekövetkezett tragikus halála megakadályozta azok feldolgozásában, vö. Kovács 2011a, 560–561, 559.

A Szegedre került embertani anyag Lipták Pál, majd Farkas Gyula kezébe került, aki Maresik Antóniának adta át, s ugyanezt tette az egy feldolgozóval való kerülésért rendkívüli szivességről tanúskodva Pap Ildikó is. E sorok írásakor (2012. július) már birtokomban van Maresik előzetes listája, amely külön a esontváz és külön a koponya alapján a hagyományos metrikus módszerrel meghatározott nemi és életkori adatokat tartalmazza. A régészeti anyag közös feldolgozására Dienes István és Kovács László megállapodásban egyezett meg (lásd fentebb), azonban ennek elvégzésére Dienes István 1995. október 29-i halála miatt nem kerülhetett sor.

⁶³ Kovács 1988e; Kovács 1991; Kovács 1991a. A Soros Alapítvány 100 000 Ft-os támogatásával végzett ásatáson Kovács László munkatársa volt Darázs Beatrix régész (júl. 18–29., aug. 2–5., 9–12., 16–18., 23–26.), Merényi Armandné Pazár Judit geodéta, műszaki rajzoló (jún. 18–19., aug. 18–19.), Nagy Dóra adattáros (aug. 30–31.) és 8–10 munkás társaságában.

Végezetül ezúton is megköszönöm a szövegben minden megemlített, valamint az ásatás első szakaszában résztvevő és 1985-ben újra munkára jelentkező Nagy Imre és Kiss György helyi lakosok, a szervezésben közreműködő Szabó Jenő tanár, végezetül pedig a Béke Tsz elnöke, Oláh István következetes támogatását. Nélkülük nem tudtam volna folytatni és befejezni a munkát!

I.3. AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

24. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az ásatás résztvevői balról: Kiss György, Veres Gyula, F. Szabó Gyula, Kovács Tarsoly Lajos, Váradi Gyula, Bihari István, Barta Viktor, Nagy Dóra asszisztens, Tarsoly Károly, elől: Kovács Balázs, Kovács Eszter (1988)

I.3.4. A FELTÁRT EMBERTANI ÉS RÉGÉSZETI LELETEK ÖRZÉSI HELYE

Az előkerült embertani anyag az ásatás két szakasza szerint megosztott: az 1–401. sz. csontváz a szegedi József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszékének gyűjteményébe jutott, a 402–540. sz. pedig a Természet-tudományi Múzeum Embertani Tárának gyűjteményét gazdagítja.⁶⁴

A feltárt régészeti leletek a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárának (hajdan: Középkori Osztályának) gyűjteményébe kerültek, a teljes anyag restaurált és leltározott.⁶⁵

⁶⁴ Szeged, JATE Embertani Tanszék lt. sz.: 3231–3236 (1–6. sír), 3794–3832 (7–44., 46. sír), 3869–3881 (45., 47–48., 50–54., 56–60. sír), 4224–4258 (61–91., 93–96. sír), 4443–4491 (97–115., 117–145. sír), 4743–4814 (146–155., 157–160., 162–163., 165–170., 172–181., 183–220. sír), 4816 (? sír), 5852–5923 (222–253., 256–257., 264–267., 269–276., 280., 283., 285–289., 291–292., 294–302., 304., 306., 309–314. sír), 6760–6762 (254., 263., 282. sír), 6763–6812 (317–318., 320–359., 361., 363–369. sír), 7880–7888 (391–394., 396., 398–401. sír). Az adatokat Farkas Gyulának és Maresik Antóniának ezúton is megköszönöm.

TM Embertani Tár lt. sz.: 2008.8.1–101. A sorozatból hiányzó maradványokat 2013-ban találták meg, ezek nincsenek beletárolva, az adatokat Pap Ildikónak, valamint Maresik Antóniának és Hajdu Tamásnak ezúton is megköszönöm.

A sírleírásban E: SZTE ET lt. sz.; illetőleg E: TM ET lt. sz.; módon utaltam a csontmaradványokra.

⁶⁵ MNM RT lt. sz.: 68.2.1.A–68.12.3.A (1–11. sír – Dienes István leltározásában), 88.23.1.A–88.106.2.A (402/403–540. sír – Kovács László leltározásában), 88.107.1.A–88.110.8.A (a 11. sír folytatása–14. sír – Dienes István leltározásában), 99.1.1.A–99.234.A (15–401. sír – Langó Péter leltározásában). Langó Péter múzeumi gyakorlata idején, 1999-ben végezte el a leltározást, és a szükséges adatfelvételen túl részletes kommentárokkal és szakirodalmi idézetekkel bővelkedő megjegyzéseket fűzött az arra érdemesnek talált tárgyakhoz, hatalmas munkáját ezúton külön is megköszönöm.

II. SÍRLEÍRÁSOK⁶⁶

Patay Pál 1961. július 20-án délután utazott Debrecenből Magyarhomorogra, ahol a leletek előkerüléséről a következőket tudta meg: „Június elején több tanyasi gyerek⁶⁷ a községtől É-ra kb. 5 km-re fekvő Kónyadombon rókaljukat akart kiásni. Eközben egy koponyára és embercsontokra találtak. A koponyát bevitték az iskolába Virág Zoltán ált. isk. tanárnak. Harmadnap Virág tanár 4 VII. oszt. tanulóval a helyszínre ment és ásni kezdtek. Hamarosan egy lókoponyát találtak, mellette egymásra keresztbe tett lólábszárcsontokat, valamint egy vas csikóablát és egy vas csatot. Tovább az ásást nem folytatták; a leleteket és csontokat behozták az iskolába. Utóbbiakat az igazgató megmutatta és átadta nekem. (A koponyát és a leleteket nem tudtam begyűjteni, mivel azok a pillanatnyilag szabadságon távollevő Virág tanár lakásán voltak.) Mivel az embercsontok között csak a jobb kar csontjait találtam, továbbá az ásásnál jelen volt 2 gyerek egybehangzó bemondásából arra következtethettem, hogy az embercsontváz részben még a földben van, elhatároztam, hogy azt feltárom. Ezért 21.-én korán reggel a 2 adatokat szolgáltató gyerekekkel a helyszínre mentem, ahol a sírt tovább és véglegesen feltártam. Megállapíthattam, hogy a rókaljukásás során a csontvázat a medencétől fölfelé bolygatták, ill. forgatták ki. Az alsó része még eredeti helyzetben voltak. Virág tanár

ásása csak kb. 65–70 cm mélységig hatolt, a csontváz pedig 85 cm mélységben feküdt. Ezért csak a lábak fölé helyezett [m: 65 cm] lókoponyát találták meg. Jellegzetes honfoglaláskori nyilcsúcsok, íjmerevítő csontlemezek, vaskés, csiholóvas és vascsat képezték a mellékleteket. A lelőhely betájolása után a sírt nem temettem vissza, hogy esetleges további ásatásnál a sír helye támpontul szolgáljon.”⁶⁸

1. sír (13–14. tábla)

Részleges lovas temetkezésű 50–55 éves (*mat.*) férfi⁶⁹ gyermekek és állat által is megbolygatott, majd Virág Zoltán tanár vezetésével félig feltárt háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza.⁷⁰ Lekerékített sarkú téglalap alakú sírfoltjának csak a lábvégi fele maradt megfigyelhető, sz: 65–90 cm, a lócsontok m: 65 cm, a sírgödör m: 85 cm, t: 44,5 vonás (= 110°), a csontváz t: 43 vonás (= 118°),⁷¹ hiányos vázh: 110 cm. Az 1½–1¾ éves (18–21 hónapos) mén koponyáját az állkapocssal együtt az alsó lábszárak és a lábfejek fölé helyezték orral a medence felé, két-két lólábszont pedig a lókoponya két oldalán, egymáson keresztben, s részben a koponya alá nyúlva helyezkedett el. A medencétől felfelé megbolygatott emberi csontváz koponyáját a gyermekek az iskolába vitték, a többi megbolygatott csontot visszatemették.

⁶⁶ A sírok leírásait Patay Pál (1. sír), Dienes István (2–401. sír) és Kovács László (402–540. sír) helyszíni dokumentációjának (sírlapjainak és sírrajzainak), valamint Dienes (1–14. sír), Langó Péter (15–401. sír) és Kovács (402–540. sír) leltárkönyvi bejegyzéseinek anyagából idézőjelek nélkül, az adatok összevonásával készítettem. Megjegyzendő, hogy Langó és Kovács a leltárkönyvbe a tárgyak helyzetét is bejegyezte, míg Dienes azok helyzetét illetően csak a dokumentációra utalt.

A sírra vonatkozó jobb–bal adatokat felülnézetben, a csontvázét viszont a saját oldalaihoz viszonyítva neveztem meg. A sírleírásoknál használt rövidítések: mé: méret, elsősorban a sírgödör méretei, azaz $h \times sz$: (hossza és szélessége fejtőgelen–középen–lábvégen), m: mélység, t: tájolás (vö. 71. jegyzet), vázh: a csontváz hossza a koponyatető és a bokák között a helyszínen mérve. A tárgyak leírásánál használt rövidítések: á: átmérő, h: hossz, m: magasság, mé: méretek, s: súly, sz: szélesség, v: vastagság.

MNM AGy: A Magyar Nemzeti Múzeum Archeozoológiai Gyűjteménye,

MNM RT: A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tára Gyűjteménye,

E: SZTE ET: A Szegedi Tudományegyetem Émbertani Tanszékének Gyűjteménye,

E: TM ET: A Természettudományi Múzeum Embertani Tárának Gyűjteménye,

A mellékletek leírásának rendszere: 1. halotti felszerelés, 2. ruházat, 3. ékszerek, 4. fegyverek, 5. lószerszám, 6. eszközök, 7. kerámia, 8. állati maradványok, 9. ismeretlen rendeltetésű leletek, 10. pénzek.

⁶⁷ Kiss György, Kovács Zoltán magyarhomorogi általános iskolai tanuló: PATAY 1961/Jelentés 2, Napló 1. Kovács Zoltán vízholdoként Dienes István 1961. és 1962. évi ásatásán is dolgozott, Kiss Györgynek pedig az édesapja, id. Kiss György volt az 1985–88. évi ásatások munkavezetője.

⁶⁸ A magyarhomorogi leleteket és a csontanyagot magával víve Patay még 21-én visszautazott Budapestre: PATAY 1961/Jelentés 2. Az emberi koponyát, a csikóablát és a hevederesatot nem kapta meg, mert őrzőjük, Virág Zoltán szabadságon volt. Az őszi ásatás idején Dienes megkapta a koponyát, de a tárgyakat nem. Utóbbiakat Dienes levélbéli kérésére Virág decemberben postán küldte meg: DIENES 1962a/Napló 12–13.

⁶⁹ Az alábbiakban az 1–401. sír csontvázainak nemi és életkori meghatározását Maresik Antónia (SZTE Embertani Tanszék) kettős (koponya, illetve váz) jegyzéke alapján adtam meg. A listát kérésre 1992. november 26-án küldte meg, szíves segítségét ezúton is megköszönöm. Amennyiben a csontmaradványok a nem meghatározására alkalmatlanok voltak – amit minden alkalommal jegyzetben említettem meg –, Dienes Istvánnak a sírleírásakor tett megjegyzését vettem át.

⁷⁰ PATAY 1961/Naplóhoz mellékelte sírrajz.

⁷¹ Patay Pál a vonásban megadott tájolási adatot É-tól az óramutató járásával egyező irányban adta meg, ezért a 44,5° nála 250°-kal, a 43° 242°-kal azonos. Dienes István a sírgödör vagy a nyújtott helyzetű csontváz tájolását szintén É-tól, de az óramutató járásával ellentétes irányban mérte, s a számpárból csak az elsőt hagyta meg, hiszen a második az elsőből következett, 180° kivonásával; magam is ezt a módszert követtem. Az adott esetben a Patay-féle 250°–110° Dienes szerint 110°, a 242°–118° irány pedig 118°.

II. SÍRLEÍRÁSOK

Eredeti helyen az elmozdult egyik jobb alkarcsont kézfeji vége és az X alakban nyugvó bal alkarcsontok maradtak, valószínűsítve, hogy a karok eredetileg a mellkas mellett nyújtva feküdtek. Az utolsó ágyékcsgolyó és a medence természetes helyzetű volt, a jobb láb csontjai tompaszögben behajlítva a jobb oldalukon, a bal lábé egyenesen nyújtva helyezkedtek el. A lábfejcsonatok kifelé fordulva s leszorítva maradtak meg. Négy bokaizületcsont a lábfejektől távolabb feküdt a sír alján (a–c), további két csont pedig a sír jobb szélénél, 65 cm mélységben (d), mindez állati bolygatásra utalt.

Mellékletek:

1. *Vascsat*, amely töredékekben a bal medencelapát és a bal alkar között feküdt, s csupán a csattestire ráhajlított tüskéjének vége maradt meg. H: 2,6 (egykor: 3,0) cm.

MNM RT lt. sz.: 68.2.11.A.

2–3. *Két íjmarkolat-borító agancslemez* a jobb térd mellett és részben rajta. Mindkét lemezt vastagabb agancslemezről faragták, mindkettő a végei felé elkeskenyedő és lekerékített, a szélei töredezetek. Az egyik példány (2.) ép, a másik (3.) egy töredékét a restaurálásakor visszarakasztották. H: 12,4, sz: 2,9, ill. h: 12,1, sz: 2,8 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.2.5.A.

4–10. *Hét (?) vas nyilcsúcs* a jobb combcsonton, hegyével a törzs felé, a tüskéjükön famaradványokkal. Az első (4.) széles deltoid alakú, rövid vágóélű, domborúan–homorúan ívelt oldalú, h: 8,3, sz: 3,1 cm, súly: 10,15 g. További kettő hasonló, csak nyulánkább formájú, az ép (5.) h: 7,4, sz.: 1,8 cm, súlya: 7,0 g, ill. (7.) h: 5,8, sz: 1,8 cm, a negyedik (6.) rombusz alakú, vagyis közepes vágóélű, hiányos oldalú, h: 5,4, sz: 2,1 cm.

Dienes István elfogadta Patay Pál megfigyelését,⁷² ezért feltételezően nyilcsúcsnak leltározta be a három említett vastárgyat (8–10.): „hegyesek, kettő kerek, egy négyzetes metszetű, h: 6,4, 6,2, 5,1 cm” módon.⁷³ Ezenkívül még két nyilcsúcs-tüske-töredéket is bejelentőzött, ezeket azonban a beírt méreteik – h: 3,0, ill. 1,9 cm – alapján már nem tudtam azonosítani.

MNM RT lt. sz.: 68.2.3.A (4–7), 4.A (8–10), 9.A.

11. *Nyiltegez vastöredékei*, amelyek talán a nyilcsúcsok mellett feküdtek, de a sírrajzon nincsenek bejelölve. Ezek között egy kampós végű merevítő vaspálca (?) töredéke, h: 3,2 cm, valamint egy szélesebb, hajlított szélű vasabroncs darabja, h: 2,2, sz: 1,8 cm, került

bejelentőzésre, és hozzájuk soroltam két említetlen lapos, nyílhegy alakú vastöredéket is, h: 5,5, sz: 2,01, ill. h: 3,5, sz: 1,8 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.2.10.A.

12. *Vas csikózábla* a bal lábszárcsontok és a sír jobb széle között, a jobb oldali lólábcsonatok előtt. Csuklós szájjal, két pofakarikával, az utóbbiak egyike törött és kiegészített, a másik a szájvas alá hajolva belerögződött a szájvas gyűrűjébe. Az aszimmetrikus szájvasak h: 8,3, ill. 8,8 cm, a karikák á: 5,3, ill. 5,4 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.2.1.A.

13. *Vas hevedercsat* a jobb lábszárcsontok és a sír bal széle között, a bal oldali lólábcsonatok előtt. A téglalap alakú csat hosszabb oldalai benyomottak, a tüskéje megvan. H: 5,3, sz: 3,5 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.2.2.A.

14. *Fa- vagy vasreszelő (?)* a jobb térd és az íjmarkolatcsontok külső oldala mellett, hegyével a lábfej felé. Egyélű, egyenes, a nyéltüskéje letört, h: 14,5, a pengesz: 1,1, v: 0,5–0,65, a nyéltüskétöredék h: 2,6 cm. Dienes István vaskésnek határozta meg, de a pengének számítható része nem élbe futó, hanem vastag, trapéz metszetű. Bíró Ádám elfogadható véleménye szerint a hossza, tömege és átmetszete azt valószínűsíti, hogy fa- vagy fémreszelő lehetett. Egy feljegyzetlen helyű csonttöredék esetleg a nyelének borítása volt. Kívül domborodó, a belső oldalán homorú csontdarabka, amelynek az egyik rövid oldala kivételével minden széle töredékes, h: 2,2 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.2.6–7.A.

15. *Vascsiholó* töredéke, a bal combcsonton keresztben fekvő, lant alakú, s csak a középső íve van meg. H: 6,4 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.2.8.A.

16. *Lókoponya és -lábcsontok*. A sír Ny-i fele bolygatással megsemmisült, és a keleti végébe fektetett 1½-1¾ év (18-21 hó) életkorú mén maradványait is szétlőtték, illetve kiszedték. Az ásást végző tanár és gyermekek megfigyelése szerint a lókoponya az emberi csontváz lábfején volt mintegy 20 cm-rel a sír alja felett Ny-i tájolásban az állán, négy lábvége részben alatta, részben mellette, vele azonos irányban. A ló feje le volt kantározva.⁷⁴

MNM AGy lt. sz.: 61.31.1–20.

E: SZTE ET lt. sz.: 3231 (koponya).

⁷² Patay Pál az ásási naplójában megjegyezte, hogy „a jobb combcsonton 4 db deltoid alakú nyílhegy + 3 hegyes vas (nyílhegy vagy tegezvasalás?). Hegyükkal/ a test irányában voltak elhelyezve. Utóbbiak a 4 deltoid alakú hegygel szorosan együtt voltak.”

⁷³ Ezt a meghatározást megerősítette, hogy a nyilak kötegben lehettek, és a nyilcsúcsok mellett nem maradtak meg tegezszelők és tegezszelők tartozékai, jóllehet további vastöredékeket tegezmaradványként lehetett csak azonosítani.

⁷⁴ Vö: VÖRÖS 2013, 701; VÖRÖS 2019, 617. (e kötetben).

2. sír (14. tábla)

12-14 éves (*inf. II.*) gyermek állat által megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, középső megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, széles sírgödörben feküdt, mé: 190 × 75–85–65 cm, m: 85 cm, t: 75°, hiányos vázh: 127 cm. A homok feletti agyagos, „sziklakeménységű” földrétegbe fektették. Kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a jobb oldala felé billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja tompaszögben behajlítva feküdt, az alkarja a medencelapátra ért, amelyen és a szeméremszegletben a kézfejsontok is nyugodtak. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontokat állat hurcolhatta el. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedhettek el, de a jobb sípcsont csaknem függőleges helyzetben a töltelékföld magasabb rétegében került elő, a szárcapocscsont pedig egy állatjáratban a sír lábvégénél már félig a sírfolton kívül. A jobb combcsont térdi ízesülése a bal térd belső oldala mellé, a jobb sípcsont egyik csontvége pedig a szárcapocscsont helyére jutott. Állati bolygatás távolította el a bal kézfej és a lábfejek csontjait is.⁷⁵

Mellékletek:

1. Ezüstrozetta (?) apró töredéke, amely a sír töltelékföldjében bukkant fel, de a rossz állapota miatt felszedni nem lehetett, s leltározásra sem került.
- 2-4. Három vas nyilcsúcs, a jobb könyök alatt, egymás mellett, hegyével a könyök (azaz a fej felé). Az első deltoid alakú, rövid vágóélű, karsú, nyulánk forma, pengéjének egyik széle töredékes, h: 7,6, sz: 1,8 cm, súlya: 5,14 g. A másik nyulánk, erősen töredékes szélű, a tuskéjének vége hiányzik, h: 6,0, sz: 1,7 cm. A harmadik levél alakú, a hegye és egyik oldala sérült, a tuskéje pedig csonka, h: 4,8, sz: 1,9 cm. MNM RT It. sz.: 68.3.A.

E: SZTE ET It. sz.: 3232 (koponya, váz).

3. sír (25-28. kép, 15. tábla)⁷⁶

50-55 éves (*mat.*) férfi állat által enyhén megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú és keskeny sírgödörben nyugodott, mé: 221 × 65–65–60 cm, m: 110 cm, t: 86°, vázh: 168 cm. A sírgödör alja a csakánnyal kimélyíthető feltalaj alatt már elérte a homokos altalajt, ezért a csontváz homokban/löszben feküdt. A zárt állkapcsú koponya a bal oldalára fordult, a nyakcsigolyák sora ugyancsak balra hajlott. A mellkas természetes helyzetben, de mindkét oldalról összenyomott állapotban volt. Mindkét felkarja a test mellett feküdt, a jobb alkart azonban hegyesszögben visszahajtották a mellkasra, a bal alkart pedig csaknem derék-

25. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 3. sír

szögben a hastájékra. A bal orsócsont állati bolygatásra ferdén felfelé a mellkasra csúszott, a singsont a gerincig ért. A gerinccsigolyáktól jobbra feküdt a kézfejsontok összeomlott csomója. A bal medencelapát kissé befelé fordult. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, de a bal combcsont térdi végét állati bolygatás 5 cm-rel magasabbra emelte, a lábfejsontokat pedig eltávolította. Az ürgék járatait a sírgödör teljes hosszában és az oldal-falaiban egyaránt meg lehetett figyelni.

Mellékletek:

- 1-2. Halotti arclepel (?) két ezüstlemezkeje, az oldalt fekvő alsó állkapocs jobb oldalán. Az első keskeny téglalap alakú lemezke volt, amely négy darabra tört, a legnagyobb töredék h: 1,6 sz: 1,3 cm; súlya: 0,27 g. További öt kisebb töredékét vékony papírra ragasztották, súlyuk: 0,2 g. A második lemezke az egyik szélén ívelt négyszög alakú volt, s a restaurálásakor négy töredékéből ragasztották össze, h: 2,45, sz: 2,1 cm, súly: 0,44 g. MNM RT It. sz.: 68.4.1.A.

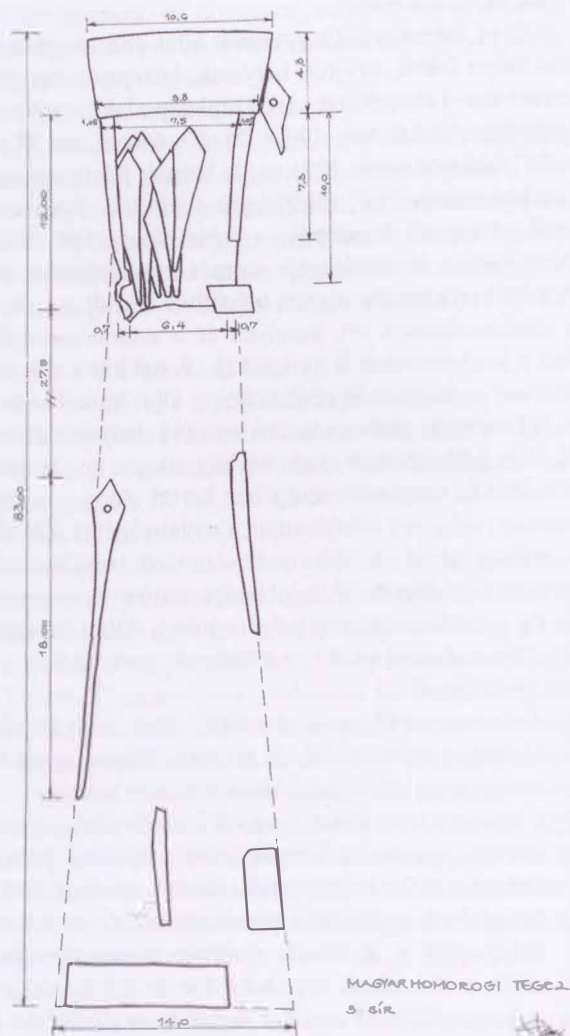
⁷⁵ Ürge medencelapátja feküdt az emberi medencében, s a sír keleti végén több ürgejárat nyoma is látható volt.

⁷⁶ A 3. sír fényképe megjelent: DIENES 1969, 611: bal oldali kép (25. kép).

26. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 3. sír részlete

3. *Halotti ruha ezüstpántjának öt töredéke,*⁷⁷ amely a gerinc és a jobb könyök között, az „összeomlott ujjcsontok között” feküdt. A sírleírásból nem derül ki, hogy mindkét, vagy csak a bal kézcsonatok voltak-e a gerinc mellett: „A jobb alkar hegyesszögben, a bal alkar derékszögben hajlik a mellkasra. A kéz és ujjcsontok ugyanitt szétesve és a rácsálók által is megbolygatva.” – írta Dienes. A sírrajzon a jobb alkar folytatásában talán két ujjperc is kivethető a szegycsonton, a sok ujjcsont – vagy többsége – inkább a bal singsont megtört irányú folytatásaként a bal kézhez tartozhatott. Az ezüstpántnak körívben fekvő egy-egy nagyobb és kisebb töredékét rajzolták be satírozott felülettel az ujjpercek fölé a sírrajzra a jobb könyök és a gerinc közé. Jelen állapotában az *in situ* megjegyzésnek megfelelően szalaggá összeragasztva, h: 4,7, sz: 0,7 cm, súly: 0,30 g. MNM RT lt. sz.: 68.4.2.A.

27. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.
A 3. sírban feltárt tegez méretei

- 4–10. *Hét nyilcsúcs* a parafinba öntött, *in situ* kiemelt nyiltegez szájában (28. kép), egy csomóban a félig kibontott tegezszej homok-betöltéséből. Dienes István a szokásos, lapos példányoknak nevezte őket a leltárkönyvben, annyi látszik is belőlük, hogy többségében rövid vágóélű, deltoid alakúak lehettek, de legalább egy szélesebb, rövid vágóélű, domborúan-homorúan ívelt oldalú volt. Néhány példány h: 8,4, 7,9, 7,9, 7,7 cm. A tegezszejjal azonos leltári számon.

⁷⁷ Dienes István megjegyzése szerint: „halotti ruhához való ezüstpánt töredékei (egyetlen pánt darabjai!)”.

II. SÍRLEÍRÁSOK

28. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.
In situ felvett tegezszáj a 3. sírből

11. Nyiltegez maradványai a csontváz jobb oldalán, a felkar közepe és a térd között,⁷⁸ részletei Dienes István leltárkönyvi bejegyzése alapján, az *in situ* felvett méretekről pedig külön vázlat készült (26–27. kép).

a. Tegezszáj: „a vasból való s szélein pánttal erősített téglalap alakú fedél a tegez elülső oldala felé kissé lejt. Elülső sarkaihoz vaspálcák illeszkednek. Bal alsó részén a tegez nyakát körítő vasabroncs indulása látszik.” A tegezfedél két hosszanti oldalának h: 10,6, ill. 9,8, sz: 4,6, a vaskeret sz: 1,1 cm. Az oldalsó vaspálcák h: 8,55, ill. 7,3, sz: felül 1,05, alul 0,7 cm. A tegez belső terének sz: fenn 7,5, alul 6,4 cm. A tegezszáj maradványait eredeti helyzetükben paraffinba öntve emelték ki (28. kép).

b. A tegez nyakát körítő vasabroncs töredéke, az *in situ* kiemelt tegezszáj bal alsó részéről. Mé: 2 × 2,7 cm.

c. Merevítő vaspálca kiszélesedő levél alakú vége, az *in situ* kiemelt tegezszáj bal oldali felső széle mellől. H: 3,5, sz: 1,5 cm.

d. Vékony erősítő vaspálcák három darabja. H: 4,95, 4,05, 3,5 cm.

e. Vékony erősítő vaspálca kiszélesedőre lapított véggel. H: 3,5 cm.

f. Két merevítő vaspálca kiszélesedő vége, az egyik közepén szegecsmaradvánnyal. H: 2,9, sz: 1,3, ill. h: 2,8, sz: 1,4 cm.

g. Tegezfül töredéke (?): széles vaspánt darabja, felhajló elkeskenyedő véggel. H: 5,3, sz: 2 cm.

h. A tegez fenekét körítő vasabroncs négy töredéke. H: 5,0, sz: 2,2; h: 4,6, sz: 1,8; h: 3,3, sz: 1,95; h: 2,9, sz: 2,2 cm.

i. A tegezfének abroncsának két vasszöge. H: 2,9, ill. 2,7 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.5.4.A (a–i).

12. Vaskés, két darabból összragasztott töredéke, a hegy és a tüskéje hiányzik. H: 6,3, sz: 1,4 cm. A sírleírásban sincs említve, és a sírrajzon sincs bejelölve, ezért Dienes a restaurált anyagban a tegezvasalások között figyelhetett fel rá, vagyis a tegez tájkán feketett.

MNM RT lt. sz.: 68.4.4.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3233 (koponya, váz).

4. sír (29. kép; 16–17. tábla)

23–25 éves (ad.) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 219 × 65–66–56 cm, m: 103 cm, t: 70°, vázh: 168 cm. A még a kemény feltalajban lévő csontváz koponyája a jobb oldala felé és kissé hátra billent, eltávolodva a vele együtt mozdult, de leezett alsó állkapocsból. A gerinc kissé balra hajlott, de a mellkas és a medence természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett nyújtva, a kézfej a a combcsontfő külső oldalához simulva feküdt. A kissé kifelé futó bal kar könyökben tompaszögben volt behajlítva, a kézfej a bal medenclapáton nyugodott. A lábszontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejcsontok a jobb oldalukon, ugyancsak párhuzamosan fekvve, leszorítva maradtak meg.

⁷⁸ Az ásatási napló szerint: „a jobb felkar közepénél fekszik keresztben a vaslemezről való billenő tegezfedél, a bal oldali vége lefedi a karcsontot. Alsó hosszanti élének két vége mellől indul ki egy-egy vaspálca, amelyek alsó vége kissé összefelé tart. A bal oldali pálca alsó végén keresztben vasabroncs darabkája a tegeznyakról. A billenő tegezfedél rövidebb, bal oldali végénél, oldalt, kiszélesedő végű vaspálca töredéke. A tegez szájában benn nyílásúcsok (3 db?). Hosszában futó merevítő vaspánt a medence jobb tányérja alatt. A tegez másik oldalán futó vaspálca a combcsont felső végének vonalában, kb. a combközepéig. Ennek kiszélesedő vége a tegez szájának néz. Az utóbbi két vaspálca helyzete alapján a tegez teste a feneké felé ismét szélesedhetett, a vaspálcák kissé szíjjeltartanak. Csak apró darabokban szedhetjük fel a teljesen szétrozsdásodott vaspálcákat. A térd vonalában, keresztben, a tegez fenekének abroncsa töredékekben. Felső éle feletti részen hosszában futó rövid vaspálcika. Bal oldal vége mellett rövid abroncsdarabka hosszában. Teljes hossza: 83 cm.”: DIENES 1962a/Ásatási napló, 5.

29. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 4. sír

Mellékletek:

1. *Megsemmisült szemfedőlemezke (?)* zöld rozsdafoltja az állcsont és az állkapocs jobb oldalán, egykor talán összetartozó tárgy nyoma.
- 2–8. *Hét nyilcsúcs* a nyíltegezben, hegyvel a tegezfedél, illetőleg a jobb kézfej irányában, 10 cm hosszúságban és 9 cm szélességben egymás mellett, lapjukkal egymásnak fordulva, egyik élükön. Rajtuk keresztben vékony csontlemeztöredék.
2. *Vas nyilcsúcs*, hiányos deltooid alakú példány, domború rövid vágóélvé kiegészítve. H: 7,39, pengesz: 2,53 cm.
3. *Vas nyilcsúcs*, keskeny levél alakú, kissé kiegészített, ragasztott. H: 8,54, pengesz: 2,04 cm, s: 6,3 g.

4. *Vas nyilcsúcs*, hosszú domború vágóélű, deltooid alakú, kissé hiányos pengével, hengeres tuskéval. H: 7,67, pengesz: 1,86 cm, s: 4,85 g.

5. *Vas nyilcsúcs*, rombusz alakú széles, domború élű pengével, hiányzó tuskéval. H: 5,36, pengesz: 2,79 cm.

6. *Vas nyilcsúcs*, keskeny rombooid alakú, egyik oldalán hiányos pengével, valamint hiányos tuskéval. H: 5,73, pengesz: 1,58 cm.

7. *Vas nyilcsúcs*, apró deltooid alakú, hiányos tuskéval. H: 4,82, pengesz: 1,88 cm.

8. *Vas nyilcsúcs*, keskeny pengéje felével és tusketőredékével. H: 4,37, pengesz: 1,45 cm.
MNM RT 68.5.5.A.

9. *Nyíltegez maradványai*⁷⁹ Dienes István leltározása szerint:

a. *Tegezfedél csontból*, a jobb combcsont felső harmadánál keresztben, az egyik élén állva. Hosszúak téglalap alakú. Előoldala felé enyhén kiszélesedik. Egyik végén sérült, a hátoldala irdalt. H: 9,4, sz: 3,2 cm, s: 7,85 g.

b. *Keskeny merevítő vaspánt töredéke*, egyik végén szegeccsel. A tegezfedél jobb alsó sarka felett feküdt. H: 3,4, sz: 1,3 cm.

c. *Vékony csontlemez kicsiny töredéke*, a nyilcsúcsokon keresztben feküdt. H: 2,4 sz: 0,6 cm.

d. *Keskeny, domború hátú csontléc*, felső végén kigömbölyödő hengeres csappal. A billenő tegezfedél jobb felső sarkától 10,5 cm-re kezdődően, hosszában a tegez testének jobb oldalán, az egyik élén állt. H: 8,8, sz: 1,1, a csap m: 1,05 cm, s: 3,90 g.

e-f. *Két merevítő keskeny vaspálca*, kiszélesedő végén szegeccsel. Az egyik az előző csontlemez alsó vége mellett indult. Három darabból összeragasztott, h: 9,9, sz: a kiszélesedő végén 1,4 cm. A másik a tegez bal oldalán, a jobb combcsont mellett, azzal párhuzamosan feküdt, eredetileg 9 cm hosszú volt, jelenleg h: 4,3, sz: 0,9 cm.

g. *Ívelt vasabroncs*, a billenő tegezfedéltől 79 cm-re, a bal oldali végével a jobb lábfejesontokra ráhajolva. Eredetileg mintegy 14 cm hosszú, a tegez fenekének külső, ivére való volt. Megmaradt három töredéke, az egyik darabban szegeccsel. H: 5,85, 4,3, 1,8, sz: 1,4 cm.

h. *Téglalap alakú vaslemezke*, belerozsdásodott karika darabjával (esetleg kis vasesat). A billenő tegezfedéllel egy vonalban, a combcsont belső oldala mellett feküdt. H: 3,2, sz: 2,4, a karika á: 2,6 cm.

⁷⁹ Az ásatási napló szerint: „Jobb oldalt a láb mellett hosszában tegez maradványai, benne felül Ny-nak fordított hegyvel nyilcsúcsok. A jobb combcsont felső harmadának vonalában áll keresztben az ún. billenő tegezfedél (csontból), a tegez fenekének abroncsa [pedig] a jobb lábfejesontokon keresztben. Teljes hossza 79 cm. Mind a tegezfedél, mind a fenekének abroncsa kissé kifelé, D-nek lejt, a tegez egyik [bal] oldala ráfekühdhetett a [jobb] lábra. Amikor a tegez összeroskadt, néhány alkatrésze a combcsont belső oldala mellé került.”; DIENES 1962a/Ásatási napló, 9.

II. SÍRLEÍRÁSOK

i. Vas tegezfü darabja, amelynek az egyik kiszélesedő vége és a feldomborodó hátának töredéke maradt meg. A combcsont közepe táján, a belső oldalánál feküdt. H: 3,7 cm.

j. Vaskarika fele, a térdel nagyjából egy vonalban, a sír oldalfala mellett, mintegy 8 cm-rel magasabban. Á: 2,8 cm.

k. Kerek vascsatoccska háromnegyed része, a tüske töredékével. A jobb alsó lábszár bokatáji végével egy vonalban, attól 10 cm-re, s 8 cm-rel magasabban a sír fenekénél. Á: 3,3 cm.

MNM RT It. sz.: 68.5.4.A (a–k).

10. *Vas hevedercsat* a jobb lábfejsontok és a sír bal széle között. Ovális csatkarikával, s keskeny téglalap alakú szíjbehúzó kerettel. A csattóvis a szíjbehúzó hátsó oldalától indul, s csak a ráhajtott vége van meg. H: 5,7, sz: 6,2 cm.

MNM RT It. sz.: 68.5.6.A.

11. *Vaskés* a jobb medencetányérban hosszában, hegyével a lábak, élével a keresztcsont felé. Egyenes egyélű, három darabba törött és hiányos, az összeillesztett töredékek h: 10,5, sz: 1,5 cm.

MNM RT It. sz.: 68.5.1.A.

12. *Vascsiholó* a késpenge belső oldala mellett. Lant alakú, a talpának és az oldalsó ívének a restaurálást követően csupán egy-egy töredéke maradt meg, a talp-töredék h: 3,6, sz: 2 cm, az ív h: 2,8 cm.

MNM RT It. sz.: 68.5.2.A.

13–14. *Két kovakő* a csiholó mellett, mindkettő szürkésbarna, szabálytalan alakú. H: 2,5, sz: 1,5, ill. h: 2,9, sz: 2,2 cm.

MNM RT It. sz.: 68.5.3.A.

E: SZTE ET It. sz.: 3234 (koponya, váz).

5. sír (18. tábla)

23–25 éves (*ad.*) férfi csekély állati bolygatású, hátton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú, a lábvége felé keskenyedő sűrűdörben feküdt, mé: 224 × 82–77–65 cm, m: 81 cm, t: 56°, vázh: 162 cm. A kemény agyagos földben a szétnyílt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A mellkasa és medencéje csaknem természetes helyzetű, mindkét oldalról kissé összcnyomott volt, gerincének nyakrésze a koponyát jobbra hajolva követte. A jobb kar a test mellett feküdt úgy, hogy az alkarcsontok a medence szélén futottak, a kézfejsontok pedig a medenceclapáton nyugodtak. A bal kéz tompaszögben volt behajlítva, az alkarcsontok a keresztcsontot érték el,

a kézfejsontokat pedig állati bolygatás a jobb könyök mellé, a mellkasba juttatta. A lábak csontjai párhuzamosan nyújtva, a lábfejeké kifelé fordulva és leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1–5. *Öt vas nyilcsúcs* a medence és az alsótest körül szétszóródva.⁸⁰ Mind deltoid alakú, nyulánk, rövid vágóélű és töredékes.

1. *Vas nyilcsúcs*, deltoid alakú, rövid vágóélű, a töbinél nagyobb és szélesebb; a jobb alkarcsontok alsó vége alatt ferdén ki- és fölfelé állott. H: 9,4, pengesz: 2,58 cm, s: 13,5 g.

2. *Vas nyilcsúcs*, keskeny deltoid alakú, rövid vágóélű; a bal combcsont felső vége felett 5 cm-rel magasabban, hegyével ferdén lefelé állt. H: 7,9, pengesz: 1,78 cm, s: 7,8 g.

3. *Vas nyilcsúcs*, valószínűleg keskeny deltoid alakú, rövid vágóélű, a hegye letört; a sír lábvégeiben egy ürgejáratban a sír aljánál 10 cm-rel magasabban a sírfalhoz szorult, ferdén lefelé álló és a sír jobb széle felé mutató hegygel. H: 6,9, pengesz: 1,48 cm, s: 5,7 g.

4. *Vas nyilcsúcs*, közepes szélességű deltoid alakú, rövid vágóélű, a tüskéje hiányos; a bal alsó lábszár-csont középtája felett 11 cm magasán, tüskéjével a szárcsapocscsonton, hegyével a sírszél felé nézően feküdt. H: 4,8, pengesz: 1,7 cm.

5. *Vas nyilcsúcs*, talán kis levél alakú, mindkét végén hiányos; a csontváz felszedésekor a bal medenceclapát külső széle alól került elő, ahol hegyével a combcsontfő felé helyezkedett el. H: 4,0, pengesz: 1,53 cm.⁸¹

MNM RT It. sz.: 68.6.1.A.

6. *Vas csikózábla* a bal lábszárcsontok alsó vége mellett, összehajtott állapotban került elő. Két szájvasa és a pofakarikáinak egy-egy töredéke maradt meg. A szájvasak h: 8–8, a karikák á: 4,8, ill. 3,7 cm.

MNM RT It. sz.: 68.6.4.A.

7. *Vas hevedercsat* a sír lábvégeiben, a sírfenéknel 15 cm-rel magasabban. Lapított ovális alakú, ép pecsekkel. H: 4,9 sz: 3,6 cm, s: 13,5 g.

MNM RT It. sz.: 68.6.5.A.

8. *Vascsiholó*, a jobb medencetányér és az alkarcsontok alatt feküdt. Lant alakú, csak a talpának töredéke maradt meg. H: 4,4 cm.

MNM RT It. sz.: 68.6.2.A.⁸²

9. *Állatcsont szabálytalan alakú töredéke*, a végén átlukasztva, ezért eredetileg talán valamilyen csont-

⁸⁰ A nyilcsúcsok helyzetéből túlságosan merész ötlet volna a sírba lövésre következtetni, ugyanis Dienes István a 3. példány leírásának végzetével felvetette, hogy valószínűleg az összes nyilcsúcsot is a rágesálók mozdították el.

⁸¹ E vas nyilcsúcs alatt volt a zábla, amelyet felszedve ideiglenesen a bal alkarcsontok alsó vége mellé helyeztük, s tévedésből a fényképezéskor is ott maradt.

⁸² A sírleírásban töredékes nyilcsúcsként szerepel, Dienes István utólag kézírásos bejegyzéssel helyesbítette.

eszköz lehetett. A jobb combcsont alsó végén nyugodott. H: 4,5 cm. Időközben elveszett.

MNM RT It. sz.: 68.6.3.A.

E: SZTE ET It. sz.: 3235 (koponya, váz).

6. sír (19–21. tábla)

30-39 éves (ad.) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, rövid és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 173 × 56–57–53 cm, m: 98 cm, t: 84°, vázh: 173 cm. A kemény feltalajban nyugodott. A koponyája arccal felfelé nézett, az állkapcsa leesett. A mellkasa természetes helyzetű volt, a szegycsont alsó része a bal mellkasba csúszott. A jobb váll kissé fel volt húzva. A karok a test mellett feküdtek, a jobb kézfej a medencelapát mellett, a bal attól kissé távolabb, mindkettő állati bolygatást követően hiányosan maradt meg. A jobb medencelapát is kissé fel volt húzva, a párhuzamosan fekvő lábcsonatok helyzetét is ez befolyásolta. Mindkét lábfej párhuzamosan a jobb oldalára leszorítva helyezkedett el, a lábujjcsontok elérték a sírgödör végét.

Mellékletek:

1. Szemfedőlemezek elporladt maradványainak nyoma a bal szemgödör belső ívén, az orrsővény bal oldalán és az állcsonton.

2–7. Íjborító agancslemezek maradványai.⁸³

2–3. A felső íjvéget borító két agancslemez a koponya bal oldala mellett, egymáson keresztben. Igen rossz állapotban maradtak meg, az egyik töredék három darabból összeragasztva. H: 10,25, 8,2, 6,3 cm.

4–5. Az íjmarkolatot borító két agancslemez egyike a két íjvégborító csontlemez mellett, csaknem függőlegesen feküdt, s töredékes állapotú volt. A másik a bal combcsont térdi vége fölött, mintegy 15 cm magasán helyezkedett el. Az egyik példány három darabból összeragasztva. H: 11,9, ill. 11,5 cm.

6–7. Az alsó íjvéget borító két agancslemez töredékei, amelyek a bal térd külső oldala mellett feküdtek. A 3 darab közül kettő két-két részből összeragasztva. H: 7,8, 5,9, 5,1 cm.

MNM RT It. sz.: 68.7.2.A (a–c).

8–13. Hat vas nyilcsúcs a koponya körül szétszóródva, a nyiltegez szájából állati bolygatás mozdíthatta el őket.

8. Vas nyilcsúcs, zömök levél alakú, a koponya jobb oldala felett feküdt mintegy 15 cm-rel magasabban, hegyével a szemüreg felé. Töredékes állapotban,

hiányos pengével, letört tuskéval. H: 7,4, penge sz: 2,2 cm, s: 8,85 g.

9. Vas nyilcsúcs, deltoid alakú, hosszú ívelt vágóélű, az állkapocs jobb sarka mellett kívül feküdt, hegyével a sír széle felé. Két darabra törött. H: 6,4, pengesz: 2,6 cm., s: 8,60 g.

10. Vas nyilcsúcs, hegyes négyzet metszetű vadásznyilcsúcs vagy tegezvasalás (?), a sír fejege mellett feküdt, két darabból összeragasztva. H: 10,3 cm, s: 9,65 g.

11. Vas nyilcsúcs, deltoid alakú, rövid vágóélű, az előző példány mellett feküdt, hegygel ÉK-nek, a tuskéje hiányzik. H: 7,6, pengesz: 2,9 cm, s: 15,45 g.

12. Vas nyilcsúcs tuskéje az előbbiek mellett, a sír fejevégehez szorulva; darabokra törött.

13. Vas nyilcsúcs, levél alakú, s a felső íjvéget borító csontlemezek felett feküdt 5 cm-rel magasabban, hiányos pengével, hiányzó tuskéval. H: 5,1, pengesz: 2,7 cm, s: 6,60 g.⁸⁴

MNM RT It. sz.: 68.7.1.A (a–f).

14. Nyiltegez maradványai, amelyek a csontváz bal oldala mentén kerültek elő.

a. A csont tegezfedél két irdalt hátoldalú töredéke, mindkettő a vasalás maradványaival. Az egyik töredék a bal szemüreg felett volt 5 cm-rel magasabban, a másik a koponyatető felett 2 cm-re, a sírfeneknél 20 cm-rel magasabban. H: 4,3, sz: 3,1, ill. h: 5,1, sz: 1,9 cm.

b–c. A tegez merevítő vaspálcái. Egy-egy keskenyebb és szélesebb darabja a sír fejevégeben feküdt, a keskenyebb két darabban. H: 5,4, ill. 5,5 cm. Egy további vas merevítőpálca a bal combcsont belső oldala mellett volt; kettőtört. H: 4,4, ill. 3,7 cm.

d–e. Vaspánttöredékek. Két darab az előzők mellett feküdt, a kisebbik példány átlukasztott. H: 2,8, ill. 1,7 cm.

f–g. Két vaskos vaspálca a felső íjközépcsontról és a sírszél között. Mivel alaktalanná rozsdásodtak, Dienes István sem sírbontás közben, sem a leltározáskor nem tudta eldönteni, hogy nem nyilcsúcsok-e. H: 7,1, ill. 4,8 cm.

h. Ovalis vaskarika a bal csukló külső oldala mellett. Két töredéke maradt meg. H: 3,7 cm.

MNM RT It. sz.: 68.7.3.A (a–g).

15. Vas csuklózabla a jobb lábszárcsont alsó vége, s egyben a sír feneké felett 40 cm-rel magasabban. Csuklós szájvajú, s csak az egyik nagy profakarikája

⁸³ Dienes megjegyezte, hogy „a sírban pontos méretfelvételeket sem az íjról, sem a tegezről nem készíthettünk, mivel a rágeszálék tárgyak maradványait eredeti helyükről eltűrték. Teljesen szétszóródva találtuk meg azokat, amint a sírleírásunkból kiderül. (A sírban ürgecsontokat is találtunk.) A felszerelési tárgyak töredékei mind a vázról balra voltak, tehát mind az íjat, mind a nyilartótegezt a halott baloldala mellé helyezték.”: Dienes 1963a/Ásatási napló, 12.

⁸⁴ A sírleírásban és a sírrajzon 13. számmal egy 7. nyilcsúcs szerepel, de Dienes István csakésként leltározta be.

II. SÍRLEÍRÁSOK

maradt meg; a szájvasak h: 9,3, ill. hiányosan 8,7, a pofakarika á: 6,7 cm, s: 55,80 g.

MNM RT It. sz.: 68.7.6.A.

16. *Vas hevedercsat* a bal térd felett 20 cm-rel magasabban az egyik élén állva. Lapított ovális alakú, épen maradt pecekkel; ragasztott, kiegészített. H: 5,8, sz: 4,3 cm, s: 10,85 g.

MNM RT It. sz.: 68.7.5.A.

17. *Vaskés* a bal vállcsúcsnál, egyenes egyélű, a penge felső fele hiányzik. H: 7,3, sz: 1,5 cm.

MNM RT It. sz.: 68.7.4.A.

E: SZTE ET It. sz.: 3236 (koponya, váz).

7. sír (30. kép, 21. tábla)

18-20 éves (*juv.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, enyhe állati bolygatású, jó megtartású csontváza. A feje végén lekerekített sarkú, de lekerekített lábvégű téglalap alakú, hosszú, a lábvége felé keskenyedő sírgödörben feküdt, mé: 229 × 63–64–56 cm, m: 87 cm, t: 55°, vázh: 161 cm. A leesett állkapcsú koponyája félig a jobb oldalra fordult. A mellkasa és medencéje természetes, de oldalról kissé összenyomott helyzetű volt. A jobb karját egészen enyhén behajlítva a medence mellé, a bal karját pedig jobban, tompaszögben behajlítva a medencére fektették. A kézfejek csontjai nem maradtak a helyükön. Lábesontjai párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejesontok a jobb oldalukon leszorítva ugyancsak párhuzamosan nyugodtak.

Mellékletek:

1. *Bronz varkocskarika* a koponya bal csecsnyúlványánál. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, nyílásával a sír feje felé feküdt. Á: 2,5 × 2,05, huzalv: 0,15 cm, s: 1,0 g.

MNM RT It. sz.: 68.8.1.A.

2–3. *Két vas nyilcsúcs:*

2. Az első példány a jobb felkarcsont felső harmadánál, átlós irányban. A hegye 3 cm-rel volt a sír fenekére, a felálló tuskéje pedig a felkarcsont felett. Deltoid alakú, rövid vágóélű, a tuskéje hiányzik. H: 4,35, sz: 2 cm, s: 2,65 g.⁸⁵

3. A második példány a csontváz felszedésekor a keresztcsonttól számított 3. csigolya jobb oldala mellől került elő, ahol hegygel a koponya felé feküdt. Levél alakú, a hegye hiányzik. H: 6,6, sz: 2,5 cm, s: 7,45 g. MNM RT It. sz.: 68.8.2.A (a–b).

- 4–5. *Vas kengyelpár* a sír lábvégében, a sír két széle mellett, egymással szemben úgy, hogy mindkettőnek a füle a sír közepe felé fordult. Mindkét példány rendkívül jó állapotú, s enyhén aszimmetrikus fölvális alakú, négyzetes füllel, keskeny lapos szárákkal, enyhén kiszélesedő, igen enyhén bordázott talpalóval.

30. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 7. sír

4. A jobb láb melletti példány 23 cm-rel volt magasabban a sírfeneknél, a talpalójának az egyik szélét legalább hat helyen keresztben beresztették. M: 15,3, sz: 12,6, a belvilága sz: 10,7, fülnyílás sz: 1,3, talpsz: 2,65 cm, s: 127,7 g.

5. A bal láb melletti példány 20 cm-rel volt magasabban a sírfeneknél, a talpalójának szélét egy helyen beresztették. M: 14,75, sz: 13,1, a belvilága sz: 11,2, fülnyílás sz: 1,3, talpsz: 2,7 cm, s: 134,4 g.

MNM RT It. sz.: 68.8.4.A (a–b).

6. *Vas csikózabla*, közvetlenül a bal oldali kengyel alatt feküdt. Rendkívül jó állapotú. Csuklós szájvasa aszimmetrikus, mindkét kis pofakarikája is megmaradt. A szájvasak h: 9,35, ill. 7,7 cm, a karika á: 5,2, ill. 4,7 cm, s: 72,6 g.

MNM RT It. sz.: 68.8.5.A.

7. *Kovakő*, a jobb alkar külső oldala mellett feküdt, mé: 2,05 × 1,25 cm.

MNM RT It. sz.: 68.8.3.A.

8. *Nyereg*: a kengyelpár és a csikózabla együttes helyzetéből Dienes István arra következtetett, hogy haj-

⁸⁵ Nem zárható ki, hogy esetleg a sírba volt löve.

dan a férfi lábfejére egy fémveretek nélküli nyeret tettek, amely idővel felismerhetetlenül elenyészett.⁸⁶
E: SZTE ET lt. sz.: 3794 (koponya, váz).⁸⁷

8. sír (22. tábla)

8-9 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Kerekdeden záródó hosszúkás sírgödörben feküdt, mé: 165 × 56–56–55 cm, m: 82 cm, t: 67°, vázh: 116 cm. Zárt állkapcsú koponyája természetes helyzetű volt, de mintegy a bal fele teljesen elkorhadt. A mellkasa és a medencéje szintén hiányossá korhadt, de a mellkas állati bolygatást is szenvedett: egy csigolya a bal könyökre került. A jobb kar a test mellett nyújtva feküdt, az alkarcsontok állati bolygatásra a töltelékföldben magasabbra jutottak. A bal kar is a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok egymáshoz képest eltolódtak. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva, a kifelé fordult lábfejsontok leszorított állapotban helyezkedtek el. A jobb szeméremcsont az alsó lábszárcsontok közé került.

Melléklete:

1. Bronz- vagy ezüstlemezke az állcsúc előtt a mellkas irányában; mivel az állcsonton zöld rozsdafolt látszott, feltételezhető, hogy a lemezke innen csúszott le. A vékony lemezke csak apró töredékekben maradt meg, feltehetően szemfedőhöz tartozhatott. Jelenleg a megsemmisülést megelőző állapotban.

MNM RT lt. sz.: 68.9.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3795 (koponya, váz).

9. sír (31. kép, 22–23. tábla)

Részleges lovas temetkezésű 40-45 éves (*mat.*) férfinak korabeli emberi bolygatású, hajdan bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, a feltárásakor rossz megtartású csontváza. Téglalap alakú hosszú és széles sírgödörnek fejkéjét a bolygatásakor kiszélesítették, a keskenyedő lábvége lekerekített volt, mé: 228 × 96–89–84 cm, m: 106 cm, t: 92°, vázh: – cm. A lócsontok egy 2-2½ éves, (nagy)közepes testmagasságú mén maradványai voltak.

A sírleírás szerint „hosszúkás, a többinél szélesebb és hosszabb sírgödör, meglátszik, hogy lovassír volt. Korabeli bolygatással dúlhatták fel: a sírgödörn belül haladtak lefelé, egyedül a gödör nyugati végén – a két saroknál – látszott határozottan, hogy túlbontottak rajta

31. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 9. sír

valamicskét. A sír bolygatottságára már a kezdet kezdetén bizonyosságot nyertünk, a sír közepe táján 42 cm mélységben a felszín alatt lókoponyát leltünk, amelynél lehetett látni, hogy vissza volt dobva és nem a szokott módon behelyezve a sírba: külön találtuk meg a ló állkapcsát és a róla leemelt koponyáját: az állkapocs elülső vége ráért az állán, illetve a fogsorán fekvő koponya jobb oldalára. Egy hátulsi patacsont az emberi csontváz jobb lábfeje mellé került.⁸⁸ A lócsontoktól kelet felé hosszában egy emberi combcsont felső fele feküdt magasabb szintben a sír töltelékföldjében, továbbá a lókoponya alatt egy emberi combcsont nyaka állott ki, látszott, hogy csaknem függőlegesen került vissza a sírgödörbe.

A sírt kibontva valóban azt tapasztaltuk, hogy a csontvázat⁸⁹ alaposan feldúlták, egyedül a lábszárcsontok

⁸⁶ DIENES 1963b; vö. DIENES 1963c.

⁸⁷ Marcsik Antónia szíves közlése szerint, mivel a juvenis nem mindig mutatja a nemi dimorfizmust, a mellékletei alapján tekinthető férfinak.

⁸⁸ Vörös István leírása szerint „a ló állkapcsa, és az arról leemelt koponya a sír közepén ca. DNY-ÉK irányban az állán, illetve a szájpaddal-fogsorán feküdt. Egy hátulsi patacsont az emberi csontváz jobb oldali lábfeje mellett (D-re) volt. A ló feje az emberi csontmaradványok fölött, a felszín alatt 42 cm-re került elő. A szétszedett ló feje mellett (K-re) az emberi csontváz egyik combcsont töredéke feküdt. A ló sírpozíciója ismeretlen.”: VÖRÖS 2013, 701.

⁸⁹ Vagy talán a még nem mindenütt csontvázzá korhadt holttestet, ugyanis a sírrajzon még *in situ* kapcsolatban lévő alkarnak látszó orsó- és singsontpár feküdt keresztben a bal combcsont helyén, azaz mintha az alkart dobták volna vissza. Ezzel szemben az állkapcsot a sír közepére, a koponyától 10-12 cm-re találtuk meg felfordult állapotban.

kat hagyták meg eredeti helyükön. Talán eredeti helyén volt ezenkívül a sír lábvégétől 80 cm-re, az északi oldal fal mellett lévő hevedercsat, amely a sír feneke felett 24 cm magasságban feküdt. A feldúlt csontok vissza voltak dobálva a sír közepére, teljes összevisszaságban voltak megtalálhatók ott, különböző szintben emberi csontok és a lólábcsontok vegyesen. A csontok egy részénél tapasztaltuk, hogy a visszadobálásuknál összetörték. Valószínű, hogy nem került vissza minden csont a sírgödörbe. [A mellékletek ismertetését követően Dienes István így fejezte be a sírleírást:] „Megállapítható tehát, hogy az értéktelenebb és a sír feldúlásának időpontjában már elkorhadt, szétesett mellékleteknek csak részeit dobták vissza a sírgödörbe, ezt tapasztaltuk pl. az íjnal és a tegeznél. A nagyobb értékű, még használható felszerelési tárgyakat kiszedhették és magukkal vihették a sírablók, hiszen nyilván voltak e lovassírban pl. kengyelek, zabla stb.”⁹⁰

A fentiekben túl, a 106 cm mélységű sírban csupán a párhuzamosan fekvő alsó lábszárcsontok és a jobb boka csontjai maradtak az egykori helyükön. A sírrajzon a sír lábvége felé néző koponya, bordák, csigolyák, egy alkarcsont-kettős, valamint lóláb és pata ismerhető fel.⁹¹

Mellékletek:

1–2. *Íjvéghorító agancslemezpár:*

1. Az egyik hosszú keskeny, az idcg beakasztására szolgáló bevágással rendelkező, az alsó végén és a hátoldalán irdalt agancslemez a tegez vaspálcája és vasfüle felett 20 cm-rel magasabban feküdt. A sírban meggyömbült, kettétört és repedezetté vált, az alsó fele lefelé lejtett. H: 24, sz: 2,2 cm.

2. A másik lemez alsó végének töredéke 10 cm-rel lejjebb, alatta feküdt. H: 14,3, sz: 2,7 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.10.4.A (a–b).

3. *Nyíltegez maradványai:*

a. *Vaspálca* a sírgödör bal oldali fala közelében, a sírfenékénél 20 cm-rel magasabban. A hátoldala lapos, a felülete domború, az elkeskenyedő vége levél alakú egy szeglyukkal. A szélesebb végén merőlegesen kiálló bütyök. H: 16,6, sz: 1 cm.

b. *Vas tegezfül* a jobb alsó lábszárcsont közepének külső oldala és a sír széle között. Keskeny vaspánt két kiszélesedő véggel, amelyeken éppúgy, mint a harmada táján kiugró füle két oldalán, egy-egy szegecs. Öt darabra törött, az egyik vége nem illeszthető vissza. H: kb. 24 cm.

c. *Tegezfének vasabroncsa*, a jobb térd és a felső íjvégborító csontlemez között feküdt, 10 cm-rel ma-

gasabban a sírfenékénél. Keskeny ívelt vaspánt, az egyik végén behajlítva. Három hosszú szeg üti át, két további szeg a fejénél beletört. Három összeálló darabra törött. H: 13,9, sz: 1 cm.

MNM RT lt. sz.: 68.10.3.A (a–c).

4. *Vas hevedercsat* az alkarcsontok vége és a bal oldali sírszél között. Igen jó állapotú. Téglalap alakú, lekerekített sarkokkal, ívelt pecekkel, ép. H: 5,1, sz: 4,3 cm, s: 28,75 g.

MNM RT lt. sz.: 68.10.1.A.

5. *Vascsiholó* a jobb térd felett. Lant alakú, a talpa közepén kiszélesedik, a végei bepödröttek. Két darabjából teljes alakúra összeragasztva, igen jó állapotban. H: 6,5, sz: 2,9 cm, s: 14,90 g.

MNM RT lt. sz.: 68.10.5.A.

6. *Taplótartó vascsiövecske* visszadobva a sír ÉNY-i végébe az északi gödörfaltól 20, a nyugati végétől 50 cm-re és a sírfenékénél 20 cm-rel magasabban. Vékony, hengeresre hajlított vaslemez, egyik oldalán végig és mindkét végén is nyitott. A felső vége félkörösen megnyújtott, a közepén kerek lyukacska. Két darabból összeragasztott. H: 8,6, á: 1 cm, s: 9,8 g.

MNM RT lt. sz.: 68.10.2.A.

7. *Lómaradványok:* „A koponya összeroppant, töredékes és hiányos... A ló mortalitása: tavasz és ősz között (ápr./máj.-okt./nov.)”⁹²

MNM AGy lt. sz.: 63.12.1–18.

E: SZTE ET lt. sz.: 3796 (koponya, váz).

10. sír (24. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) gyermeknek a szelvény ásásakor megbolygatott, hátán fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz állapotú csontváza, sírföltja nem látszott, m: 46 cm, t: 44°, hiányos vázh: 64 cm (kb. 80 cm lehetett). A sötét termőföldben fekvő csontváz zárt állkapcsú, arccal felfelé néző koponyája összeroppant. Korhadt mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét karja enyhén behajlítva, de csaknem egyenesen feküdt, a jobb alkarcsontok a természetes fekvésű medence felé csúsztak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a lábszárcsontokat a szelvényásás közben felcsákányozták.

Mellékletei:

1. *Ezüst fülbevaló töredéke* a koponya jobb oldala mellett. Kicsi öntött, tokaji/vollhyniai típusú fülbevaló, az ovális karikájának az egyik alsó íve hiányzik, a másikon granulációt utánzó gyöngykoszorú. Az alján lévő, a karika belsejébe is felnyúló csüngőtagja

⁹⁰ DIENES 1963a/Ásatási napló, 17–18. A talán a lóörben hagyott lófejet és a négy lábvéget a férfi lábfejei és a sír széle közötti területről emelték ki, ahol feltételezhetően ugyanúgy fekhettek, mint a 13. és 23. sírban. Így az is felvethető, hogy talán nyereg és lószerszám kiemelése miatt dobták ki őket, hiszen egyébként nem lettek volna útban a férfi többi még értékes vagy használható tárgyainak megszerzésében.

⁹¹ A sírrajz alapján az alábbi nagyobb csontok feltétlenül hiányoztak, azaz nem kerültek vissza a sír töltékföldjébe: mindkét felkar, a másik alkar, a medencelapátok és a keresztcsont, amelyeket nem restelltek akár a felszínen hagyni, illetőleg más sem temette vissza őket utóbb.

⁹² VORÓS 2013, 701–702, 702: 1. kép; VORÓS 2019, 618. (e kötetben).

granulációt utánzóan díszített, felül egy gyöngykoszorú felett, alul három gyöngykoszorú alatt egy-egy kisebb és nagyobb gömböcskével. H: 2,5, sz: 1,3 cm, s: 0,91 g.

MNM RT It. sz.: 68.11.1.A.

2. *Csüngős veret felső tagja*, a bal felkarcsont és kulcsont között. Ezüstből öntött kerek veret, a domború közepét és a szélét aranyozott árkolás övezi. Alján az akasztója törött, a hátoldalán egy-egy szegecs, az akasztónál lévő szegecs tövével pedig egy kis kerek lyuk. Á: 1,9 × 1,6 cm, s: 1,21 g.

MNM RT It. sz.: 68.11.2.A.

E: SZTE ET It. sz.: 3797 (koponya, váz).

11. sír (32. kép, 24–27. tábla)

40–50 éves (*mat.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejkéregén lekerekített sarkú, a lábvégen inkább lekerekedő téglalap alakú, rövid sírgödörben feküdt, mé: 205 × 59–66–58 cm, m: 107 cm, t: 96°, vázh: 168 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. Korhadt mellkasa természetes helyzetű volt. A jobb karja tompaszögben behajlítva feküdt, az alkar a medencelapát közepére ért, a bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkar a medence szélé mellett futott. A medence természetes helyzetű volt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek kifelé fordulva és leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Szemfedő maradványa.* A jobb szemgödörnek az orrgyök felőli ívén, az állcsonton és a zárt fogson látható zöld rozsdafoltok a szemfedő lemezkéinek nyomai lehetnek.
- 2–3. *Arany varkocskarikapár.* Kerek metszetű aranyhuzalból hajlított, nyitott varkocskarikák, amelyek egyike (2) a koponya mellett, a bal szemgödör magasságában, a másika (3) pedig a koponya alatt feküdt, s a felszedéskor került elő. Á: 1,85 × 1,90, huzalv: 0,11, s: 1,35 g, ill. 1,82 × 1,95, huzalv: 0,11, s: 1,30 g. MNM RT It. sz.: 68.12.1.A.
- 4–7. *Agancslemez borítású íj.* Dienes István úgy gondolta, hogy a testen hosszában volt végigfektetve, a gerincoszlop vonalától kissé jobbra, feltehetőleg leeresztett állapotban,⁹³ és a koponya jobb oldalának közepétől a jobb combcsont alsó harmadáig mérhető hossza 115,5 cm volt. Azonban nemcsak a csontváz, hanem a jobb karja mellé fektetett tegez is bolygatatlan volt, ebből, valamint az íjlemezek hiányos és nem szerkezeti rendben történt megmaradásából arra lehet következtetni, hogy nem ép íjat helyeztek a halott mellé.

32. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 11. sír

4. *Az íj felső végét borító egyik agancslemez* töredékes állapotban, a felső végével ráfekve a koponya jobb oldalára, a letört és különálló alsó végével pedig rá és a jobb kulcsontra támaszkodva. A húr beakasztására szolgáló bevágás a gerinc felé nézett. A hátoldala irdalt. Több töredékből van összeragasztva, az együttes h: kb. 25,3 cm.

5. *Íjmarkolatot borító agancslemez,* az íjvégtől 43 cm-re, a jobb medencetányérban feküdt, az irdalt felével fölfele. Keskeny, lekerekített végű, a hátoldala és az egyik széle irdalt. H: 11,3, sz: 3,1 cm. A párja nem került elő, talán állat túrta el.

6–7. *Az íj alsó végét borító agancslemezpár,* az egyik darabja a másiktól távolra került. A markolatborító agancslemeztől 17 cm-re, a jobb combcsont alsó felének belső oldalán feküdt az egyik lemez (6.) az alsó részével mélyebben. Igen rossz állapotban volt, több töredékből összeragasztott h: kb. 26,5 cm. A párját (7.) a bal combcsont felső felére valószínűleg rácsálók mozdították el, a bevágásos vége a combcsont,

⁹³ DIENES 1963a/Ásatási napló, 12.

II. SÍRLEÍRÁSOK

a hegye a térd felé nézett. Két darabból összeragasztott h: 23,6 cm.

MNM RT It. sz.: 68.12.2.A.

8–14. *Hét vas nyilcsúcs* a tegez szájában, a csont tegezfedél alatt kezdődően.

8–9. Két deltoid alakú, kissé rövidebb, ívelt vágóélű nyilcsúcs egymás mellett a jobb oldalon, lapjukkal félig egymáson, rendszeres elhelyezést mutató helyzetben. Az egyik (8.) pengéje csorba, h: 7,6, sz: 2,15 cm, s: 11,10 g, a szélesebb másik (9.) hiányos hegygel és tuskéval, h: 6,9, sz: 2,5 cm, s: 9,60 g.

10. Egy további nyilcsúcs a tegezszej bal oldalában, az egyik élén feküdt, ez is deltoid alakú, rövid vágóélű volt. H: 6,2, sz: 2,1 cm, s: 5,80 g.

Az első két nyilcsúcs (8–9.) alatt két további hasonló nyilcsúcs (11–12.) és 2 hosszú, hegyes nyilcsúcs volt (13–14.).

11–12. Az első kettő nyulánk, levél alakú, egyikük (11.) pengéje csorba, h: 8,4, sz: 2,1 cm, s: 6,30 g, a másik (12.) hasonló, de szélesebb, letört tuskéval, h: 7,4, sz: 2,6 cm, 10,55 g.

13–14. A másik kettő ún. páncéltörő nyilcsúcs, négy-szög metszetű hegygel, az egyik (13.) ép h: 12,4, sz: 0,6 cm, s: 10,20 g, a másinak (14.) a hegye hiányzik, és valószínűleg rövidebb tuskéja volt, h: 8,0, sz: 0,6 cm, s: 5,60 g.

Egy nyilcsúcstuska vagy a fentiek valamelyikéhez tartozott, vagy egy további példány maradványa volt. H: 3,2 cm.

MNM RT It. sz.: 88.107.1.A (a–h).⁹⁴

15–18. *Nyiltegez tartozékai.* A vasmerevítéses bőртеgez a váz jobb oldalán feküdt, teteje a tarkó vonalában volt, a tegez szája lefedte a jobb váll csúcsát, a teste a felkarcsontot, a behajlított alkarcsontokat, részben a medencét, és egészen a combcsont felső végéig ért; a jobb combcsont és a szeméremcsont szegletében volt a tegez bal sarka. Teljes h: 80 cm, a nyakának á: kb. 11 cm, az alsó fele egyenes, felül ívelt, cipó formájú (metszetű) volt, maga a fenék kb. 20 cm széles lehetett.

15a. *A tegez csont fedéllemeze* a sír irányára merőlegesen, a tarkó vonalában, a jobb csecsnyúlványtól kifelé 10 cm-re kezdődött, s a sír falánál ért véget. H: 9 cm. Keskeny, ívelt téglalap alakú, erősen töredékes. Az egyik élén állt, mégpedig mélyebben, mint a tegez nyakának ívelt abroncsa. Valószínű tehát, hogy éppen nem ez a rész volt, ami lebillenthető. Két oldalról vaspántok hajlottak rá, két hosszú szögeccsel, ezenkívül felső szélének két sarkában egy-egy

szeglyuk volt – az egyikben megmaradt a lapos fejű bronzszeg – az alatta lévő csontléc odaerősítésére, amelyet a felső szegélyéhez egy merőleges bronzlemezsel csatlakoztattak. H: 9,1, sz: 3,2 cm.

b. *Keskeny csontléc* az egyik végén bronzszegeccsel, amellyel a tegezfedél hátsó oldalára volt annak az éléhez derékszögben csatlakozóan erősítve. Kettétört, s mert a görbe éleik illettek egymáshoz, össze lehetett ragasztani. H: 5,9 cm.

c. *Vaspántok* töredékei a tegez szájának két szélén, az egyikben kiugró szegecs. H: 5,0, ill. 4,55, ill. 2,4 cm.

d. *A tegez nyakának vasabroncsa*, amely az előbbieknél, keresztben feküdt. Hat darabra törött, az egyik töredékhez kereszt alakban volt egy oldalsó pánt hozzászegecselve; sz: 0,9 cm.

e. *A tegez két oldalsó vaspántja*, a tegez nyakától indult ki, és csak apró töredékeiben volt nyomon követhető, a jobb oldali 36, a bal oldali 5 cm hosszúságú. A jobb oldalánál jól meg lehetett figyelni, hogy a vaspánt kissé rézsútosan futott, vagyis a tegez teste lefelé szélesedett. Egyébként ezek a vaspántok 4 cm-rel mélyebben voltak, mint a tegez nyakabroncsából középen lefelé kiinduló rövidebb pánt (f.). Hat töredékben maradtak meg.

f. *A tegez elülső-középső rövidebb vaspántja*, amely a tegez nyakától indult ki és a tegez testének elülső-középső vonalában futott. Magasabb szintben volt az oldalsó pántoknál (e.), ebből következett, hogy a tegez elülső felületén volt. Az a broncs felőli vége fölkapott (ívelten felhajlott), az alsó vége kissé kiszélesedett és szegecs ütötte át. H: 15 cm.

g. *A tegez oldalfüles U alakú tíz bronz fűzőkapcsa*, amelyek a tegez hossz tengelyében, valamint az egyik bronz függesztőkarika (16.) környékén feküdtek. Egyiküknél megfigyelhető volt, hogy a bronzkapocs talpai fölé vékony lemezek voltak szegezve, ezzel rögzítették a tegez testéhez. Valószínű, hogy a tegez összefűzésénél volt szerepük, de a tegez beroppanásakor elmozdultak az eredeti helyükről. Két ép és nyolc töredékes példány maradt. H: 1,1–1,3, sz: 2,2–2,3 cm.

h. *A tegezfének vasabroncsa*, amelynek bal sarka a jobb combnyak alatt, belül feküdt, benne egy hosszú szeggel. Három töredékben maradt meg, sz: kb. 2 cm.

16–18. *A tegez három bronzból öntött, zárt függesztőkarikája.* Az 1. példány (16.) az alulról számított 4. csigolya mellől jobbról került elő, a sír fenekénél 8 cm-rel magasabban, tehát a tegez szintjében.

⁹⁴ Dienes István a 11. sír leleteinek leltározását a tegez tartozékaival félbeszakította (vö. 68.12.3.A), és 20 évvel később, a nyilcsúcsok és a további leletek, valamint a 12–14. sír mellékleteinek leírásával folytatta, illetőleg fejezte be, vö. 88.107.1.A–88.110.8.A. A nyilcsúcsokat a sírleírásban a tegez (3.) tartozékaként sorolta be (3.i.).

A 2. példány (17.) a sírleletek felszedésekor, nagyjából a tegezszáj jobb oldala mellől, az élén állva, s a sírszélhez tapadva bukkant fel. A 3. karikát (18.) a kidobott földben lelték meg. Á: 2,92 × 2,85, húzalv: 0,33 cm, s: 5,45 g, ill. á: 2,93 × 2,84, húzalv: 0,4 cm, s: 7,06 g, végezetül á: 2,8 × 2,68, húzalv: 0,35 cm, s: 5,75 g.

MNM RT lt. sz.: 68.12.3.A (a–i).⁹⁵

19–20. *Vas kengyelpár.* Egy-egy példánya a két alsó láb-szárcsont között, de a sírfenéknél 13 cm-rel magasabban, illetve a jobb lábfej külső oldala mellett 20 cm-rel magasabban feküdt. Azonos típusú, de némileg eltérően méretezett darabok. Mindkettő jó állapotú, enyhén aszimmetrikus körte alakú, téglalap alakú szíjnyílással, ívelt és az alján gerincelt talpalóval. Az egyikük (19.) hosszúkásan megnyújtott füllel és keskenyebb szárákkal, a másik (20.) zömökebb füllel és szélesebb szárákkal kovácsolt. M: 16,7, sz: 13,2, a belvilág sz: 9,5, talpsz: 2,8, a szíjnyílás: 1,7 × 0,6 cm, s: 162,85 g, illetve m: 16,7, sz: 13,5, a belvilág sz: 9,2, talpsz: 3,2 cm, a szíjnyílás: 1,8 × 0,7 cm, s: 212,95 g. MNM RT lt. sz.: 88.107.5.A, 88.107.7.A.

21. *Vas kengyelcsizicsat* a két lábszárcsont között fekvő kengyel füle alatt. D alakú, a domborodó oldalán szélesebbre lapított. H: 2,7 (tüskével együtt: 2,9), sz: 3,2 cm, s: 5,80 g.

MNM RT lt. sz.: 88.107.6.A.

22. *Vas csikózábla* a bal boka külső oldalánál közvetlenül a sírszél mellett, 22 cm-rel magasabban a sírfenéknél. V alakban összehajtott aszimmetrikus, négyzet metszetű szájvasakkal és lapos pofakarikákkal. A rövidebbik szájvas végének gyűrűje a pofakarikával együtt letört, a szájvason különösen jól látható az összekovácsolásának nyoma. A szájvas h: 9,7, ill. 8,6 cm (törötten), a pofakarikák á: 4,9, ill. 5,2 cm.

MNM RT lt. sz.: 88.107.8.A.

23. *Vas hevedercsat* a szegycsonton, a gerincre merőleges irányban. Benyomott oldalú ovális alakú példány, hosszú pecekkel. H: 5,2, sz: 3,8–4,2, a pecek h: 5,7 cm, s: 15,90 g.

MNM RT lt. sz.: 88.107.4.A.

24. *Kovakő,* apró fehér példány a jobb medencecsont mellett, a tegez alatt. Á: 1,5 × 1,1 cm.

MNM RT lt. sz.: 88.107.3.A.

25. *Fiatal házi sertés alsó metszőfoga.* H: 4,2 cm. Valószínűleg a tegez alatt feküdt, nincs átfúrva.

MNM AGy lt. sz.: 88.107.⁹⁶

MNM RT lt. sz.: 88.107.2.A.

26. *Nyereg:* A kengyelpár, kengyelcsizicsat, csikózábla és a hevedercsat együttes helyzetéből Dienes István arra következtetett, hogy a férfi lábára fémalkatrész nélküli, teljességgel megsemmisült nyeret tettek.⁹⁷

E: SZTE ET lt. sz.: 3798 (koponya, váz).

12. sír (33. kép. l., 28. tábla)

60-x éves (*sen.*) nőnek állati bolygatású, hátán fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Leke-rekített végű téglalap alakú, rövid és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 158 × 42–51–36 cm, m: 77 cm, t: 96°, vázh: 146 cm. Természetes helyzetű, arccal felfelé néző koponyájának állkapcsa leesett. A mellkasa hiányossá vált, a jobb válla kissé fel volt húzva. A jobb felkar kissé eltartóan, az alkar tompaszögben behajlítva feküdt, a kézfejcsonatok a medencealapán, illetve a medence-combsontfő szegletében maradtak meg. A bal felkar a test mellett, az alkar tompaszögben kifelé irányítva helyezkedett el, a kézfejcsontokat magasabb szintre hordta fel az állati bolygatás. A medence természetes helyzetű volt. A lábcsontok térdben közelítően, lejjebb szorosan egymás mellett párhuzamosan nyújtva feküdtek. A lábfejcsontokat állat dülta el, eredetileg elérhették a sírgödör szélét.

Mellékletek:

1. *Bronz fülesgomb* a bal kulcscsonttól 2, a gerincszőlőptől 5 cm-re a mellkasban. Két félből, üreges testtel öntve. A füle ovális, alatta keskeny körgyűrű, majd gömb formájú üreges test. A kettévált darabot a restaurálásakor összeragasztották; m: 1,8, a gömb á: 1,1 cm, s: 2,27 g.

MNM RT lt. sz.: 88.108.1.A.

2–7. *Hat tömör öntésű bronz fülesgomb,* egyesével a következő helyeken került elő: a leesett állkapocs-tól balra 7 cm-re (2.), 2. az állcsonttól jobbra (3.), a bal mellkasban a gerinc mellett, az 1. fülesgombtól 20. illetőleg 32 cm-re, már az utolsó csigolya mellett (4–5.), a bal combnyak külső oldalától 5 cm-re (6.). 6. végezetül a jobb alkarcsontok közepének belső oldala mellett (7.). Mindegyik más öntőmintában készült, de azt nem jegyezték fel, hogy melyikük hol volt a felsorolt helyek közül:

2. *Ovális fülű, lencse alakú testű,* az alsó felén sekély hétágú rovatkolással. H: 1,35, á: 0,8 cm, s: 1,95 g.

3. *Kerek fülű,* amely hosszú nyakkal kapcsolódik a lapos, lencse alakú testű, díszítetlen gombjához. H: 1,4, á: 0,8 cm, s: 1,95 g.

⁹⁵ A tegez alkatrészeinek részletes leírása: DIENES 1963a/Ásatási napló. 13–15.

⁹⁶ VÖRÖS 2013, 702.

⁹⁷ DIENES 1963b; vö. DIENES 1963c.

II. SÍRLEÍRÁSOK

4. *Megnyúlt fülű*, gombjának felső része csonkakúp alakú, az alja domborodó és hét rovátkával díszített. H: 1,1, á: 1 cm, s: 1,90 g.

5. *Fülének az egész felső íve hiányzik*; egészen lapos, az alján kissé domborodó gombbal, amelyet néhány rovátka díszít. H: 0,9, á: 0,8 cm, s: 0,75 g.

6. *Kerek füle alatt kidomborodó körgyűrűvel*, s a gömbhöz közelítő gombbal, amelynek az alja sekély barázdákkal gerezdelt. H: 1,2, á: 0,7 cm, s: 1,10 g.

7. Ez utóbbihoz hasonló alakú, de a gombjának alsó fele sima. A fülének felső íve hiányzik. H: 1,1, á: 0,7 cm, s: 1,04 g.

MNM RT lt. sz.: 88.108.2.A (a–f).

8. *Varkocskarika*, a keresztcsonttól számított második csigolya felett 12 cm-rel magasabban. Kerek met-szetű, meghatározatlan anyagú huzalból készült,⁹⁸ három darabra törött. H: 1,5, ill. 0,7, ill. 0,4, a huzalv: 0,4 cm, s: 0,20 g.

MNM RT lt. sz.: 88.108.5.A.

9. *Három gyöngyszem töredéke*, valószínűleg rágc-sálók bolygatták meg őket (1. tábla).⁹⁹

a. A bal vállnál az 1. fülesgombtól 2 cm-re a meden-ce felé, kívül kékes mázzal bevont, feltehetőleg ge-rezdelt, nagyobb paszta gyöngyszem apró töredéke. Á: 0,8 × 0,9 cm.

b. A jobb lapocka és a bordák széle között egy apró gömbölyű kék üveg gyöngyszem fele. H: 0,7, á: 0,6 cm.

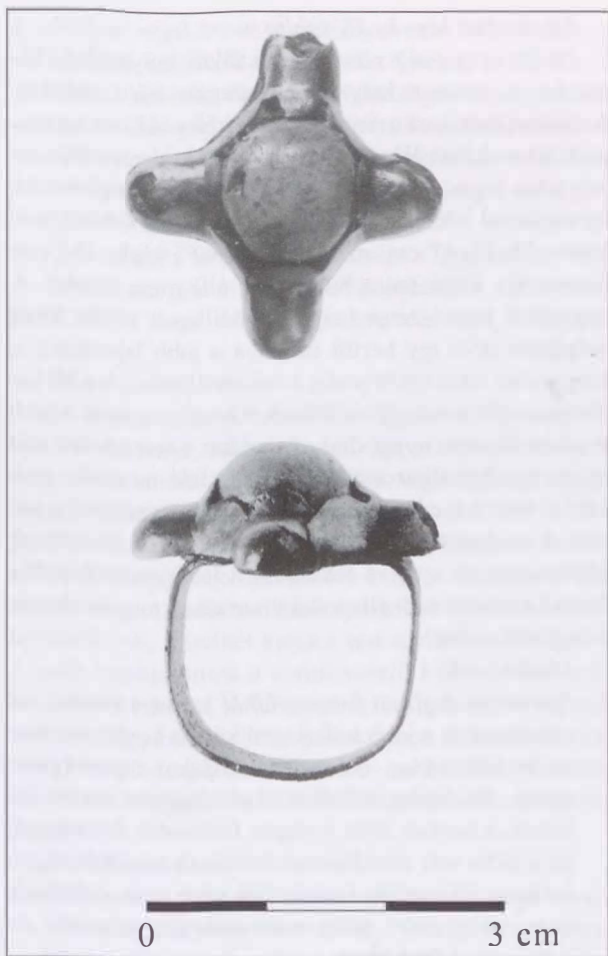
c. A bal mellkasban magasabb szintről egy paszta gyöngyszem apró töredéke, a kékes színeződés nyo-ma ennek belsejében is megcsillant. Á: 0,8 × 0,7 cm.

MNM RT lt. sz.: 88.108.3.A (a–c).

10. *Lemzötöredék* a bal mellkasban, a keresztcsonttól számított nyolcadik csigolya mellett. Két apró töre-déke volt csak megmenthető. Á: 0,8 × 0,6, illetőleg 0,4 × 0,4 cm. Időközben megsemmisültek.

MNM RT lt. sz.: 88.108.4.A.¹⁰⁰

11. *Hólyagos fejű ezüstgyűrű* (33. kép) a bal alsó lábszár külső oldalánál, közvetlenül a sír fala mellett, a sír-feneknél 10 cm-rel magasabban került elő, bizonyára rágc-sálók mozdították el az eredeti helyéről. Széles pántját ráforrasztották egy keresztirányban – homorú íveléscsikkel – szétágazó alapra. Erre fclülről ráillesz-tettek és hozzáfórasztottak – a négy sarkán dudoro-

33. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.

12. sír: ezüst hólyagos fejű gyűrű

san kidomborított, annak közeiben meredekebb és la-posabb ívekkel kiképzett („karmozott”) fejet, amely a közepén a magasan kidomborodó sötét színű „ékkö-vet” tartotta (ez az „ékkö” itt valószínűleg üveg, bár nem sikerült megvizsgáltatni mindedig). A dudoro-kat, valamint az ékkö alját valamilyen massa tölti ki, ez különösen jól látható a sérült dudorok végén.¹⁰¹ M: 2,9, a fej á: 2,85 × 2,7, a pánt sz: 0,55 cm, s: 5,79 g.¹⁰² MNM RT lt. sz.: 88.108.6.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3799 (koponya, váz).

⁹⁸ A varkoeskarikát és a lemeztöredéket Dienes István a megsemmisülésüktől tartva nem engedte meg megtisztítani, ezért a leltárkönyvben megemlítette, hogy az anyaguk meghatározatlan.

⁹⁹ A sírleírás sorrendjét önkényesen egyesítve a leltározási sorrenddel.

¹⁰⁰ Dienes leírása a leltárkönyvben: „A bal mellkasban talált lemez két apró – megmenthető, felszedhető – töredéke. (Akár a szív tájára rakott lemez darabjai is lehetnek!) Nem lehetett őket megtisztítani megsemmisülésük veszélye nélkül, így a vékony fémlemez anyagát nem sikerült tisztázni, akár rosszezüstből való lemez darabkái is lehetnek. (Párhuzamom volna Bashalomról!)”

¹⁰¹ Dienes leírása a leltárkönyvben, amelynek a Megjegyzés rovatában hozzáfűzte: A restaurálás során készült jegyzetek szerint „ékkö; alatta kerek bronzlap és a dudorokat, ill. a fej fenekét kitöltő massa”.

¹⁰² Dienes a leltárkönyvben a következő megjegyzést fűzte a gyűrűhöz: „(E tárgy, azaz a gyűrű megjárta Európát a »Magyar művészet történe-te« c. – Radoesay Dénes és Pogány Ö. Gábor által rendezett – kiállítások alkalmával. Képe egyes katalógusokban is megtalálható, de meg-

13. sír (34. kép, l., 28. tábla)

30-35 éves (ad.) nőnek némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A lekerekített sarkú fejege felé szélesedő, az ugyancsak lekerekített lábvége felé ívelten keskenyedő, szabálytalan téglalap alakú – felsőbb szinten szögletesebb formájúként jelentkező – rövid sírgödörben feküdt; mé: 190 × 75–72–47 cm, m: 78 cm, t: 80°, vázh: 154 cm. Koponyája kissé balra billent, az állkapcsa leesett. A nagyjából természetes helyzetű mellkasát enyhe állati bolygatás érte, így került csigolya a jobb lapockára, a szegycsont felső része pedig a bal mellkasba. A jobb kar tompaszögben behajlítva feküdt, a kézfej csontjai a jobb medencelapáton nyugodtak. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a két alkarcsont a sír széle felé mozdult, több kézfejsont a medence és a combcsontfő szegletébe került. A medence természetes helyzetű volt, a lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok kifelé fordult és leszorított állapotban maradtak meg és elérték a sírgödör szélét.

Mellékletek:

1. Háromrét hajlított bronzszáלבól csavart karika, az állkapocs és a jobb kulcscsont között került elő, kettétört állapotban, de a restaurálásakor összeragasztották. Eredetileg mindkét végén laposan hurkos lehetett, a hurkok előtt levágott harmadik drótvéggel, de a sírba már mindhárom drótjának mindkét végén levágott állapotban került. Női újra való gyűrűnek nagy volt, ezért talán varkocskarika lehetett. Á: 2,5 cm, s: 1,56 g.¹⁰³
MNM RT lt. sz.: 88.109.1.A.
2. Gyöngyfüzér, a csontváz felszedésekor, a váz alatt, a felülről számított harmadik hátcsigolyától kiindulva jobboldalt és a gerinc alatt a holttest sírba tételekor hátracsapódott állapotban mutatkozott, 42 (és négy töredék) tagú gyöngysorból, valamint a külön beletárolt varkocskarika-töredékből és állati amuletekből állt (1. tábla). A gyöngy-sor tagjai:
  - a. Két nagy fekete üvegpaszta szemesgyöngy. Felületét egymást keresztező fehér bordák osztják 3-3 mezőre. Mindegyik mező közepén egy-egy színes virágminta ékeskedik. A virágok kelyhének közepe kék színű, szirmai piros-fehér csíkozásúak. Az egyik megőrizte eredeti szépségét, a másik kissé irizálódott. H: 1,4, sz: 1,5, ill. h: 1,3, sz: 1,55 cm.
  - b. Nyolc világosbarna, lapított gömb alakú üvegpaszta szemesgyöngy, felületüket egymást keresztező fehér sávok tagolják, közepükön fehér pöttyök.

34. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.
13. sír: ezüst pödrott végű lemezkarpercc

Az előzőknél jóval kisebbek, korántsem olyan mutatósak. Á: 0,8–1,1 cm.

c. Három zöldes és barnás árnyalatú, az előzőkhöz hasonló formájú és nagyságú üvegpaszta gyöngy. Á: 0,7–0,9 cm.

d. Egy körgyűrű alakú világoskék gyöngyszem. Á: 0,9 cm.

e. Egy fekete, lapított gömb alakú gyöngyszem, keresztirányban sűrű fehér csíkozással. Á: 0,7 cm.

f. Egy barnás alapszínű, hengeres, hosszában bordázott pasztagyöngy, kalászmintaszerű sűrű fehér csíkozással. Az egyik vége sérült. H: 1,2, á: 0,6 cm.

g. Négy barnás alapszínű henger alakú pasztagyöngy, körben és csigavonalban rácsorgatott ki-domborodó fehér bordázattal. Egy ép, kettő töredék-

van: DIENES I., A honfoglaló magyarok², Corvina Kiadó, 1974. 85. old., illetve 52. kép (a képen a jobb szélső darab!). A művészet értékelése szempontjából a 3. – javított! – kiadás a mérvadó, de ez nincs kéznél.)” Új értékelése: HORVÁTI 2004, 134–135: Nr. 21.

¹⁰³ Dienes István a leltárkönyvben úgy vélekedett, hogy eredetileg feltehetően hurkos-kampós záródású volt, tehát szándékosan eltört és megcsontított tárgy lehetett.

II. SÍRLEÍRÁSOK

- kes, egynek pedig nagyjából a fele maradt meg. H: 1,1, á: 0,65, a két töredékes h: 1,1, a töredék h: 0,6 cm.
- h. Egy-egy feketés árnyalatú, hosszabb és rövidebb hengeres négytagú gyöngyszem.* H: 1,4, ill. 1,2 cm.
- i. Háromtagú gyöngyszem,* az előzőhöz hasonló. H: 1,1 cm.
- j. Kéttagú gyöngyszem,* az előzőkhöz hasonló. H: 0,7 cm.
- k. Kéttagú gyöngyszem,* az előzőnél hosszabb és irizálódtott felületű. H: 0,9 cm.
- l–m. 17 kásagyöngy:* sárgás, barna és fehér apró gömbös, hengeres, hordó és gyűrű formájú gyöngyszem, valamint hasonlók 4 apró töredéke.
MNM RT lt. sz.: 88.109.8.A (a–m).
- 3–6. *A gyöngyfüzérrel együtt előkerült további leletek:*
3. *Bronz varkocskarika töredéke,* amely a gyöngyfüzérrel együtt került elő. A kerek metszetű karikának eredetileg is csak a harmada volt a sírban. Á: kb. 1 cm lehetett, s: 0,05 g.
MNM RT lt. sz.: 88.109.4.A.
4. *Átfürt gimsszarvas szemfog,* a vadászoknál ismert megnevezése szerint „gyöngyfog” vagy „grandli”, amelyet a szarvastrófeával, tehát az agancsral egyenértékű zsákmánynak tartanak. Rossz megtartású; h.: 1,9. sz: 1 cm, s: 0,55 g.¹⁰⁴
MNM RT lt. sz.: 88.109.5.A.
5. *Három toronycsiga (Cerithium sp.):* Az egyik végük felé elkeskenyedő csavarmenethez hasonlóan tekeredő hosszúkás csigaházak. Rossz megtartásúak, mert a csigaházak a földben a talajvíztől visszaoldódtak. A *Cardium* kagylóval együtt élő csigafaj (vö. a 14. sír kagylóiról írottakkal).¹⁰⁵ H: 1,7, sz: 0,7, ill. h: 1,4, sz: 0,5, ill. h: 1,3, sz: 0,65 cm (*l. tábla*).
MNM RT lt. sz.: 88.109.6.A.
6. *Két pénzkauri (Cypraea moneta)* lepusztult felülettel, a hátoldalukba keskeny nyílást reszelték. H: 1,9, sz: 1,3, ill. h: 1,5, sz: 1,15 cm.¹⁰⁶
MNM RT lt. sz.: 88.109.7.A.
7. *Lemeztöredékek* a jobb oldali bordák felett valamivel magasabban. Feltehetőleg ezüstlemez morzsányi töredékei, a felszedéskori négyből restaurálás közben kettő megsemmisült. H: 0,5, sz: 0,3, ill. h: 0,4, sz: 0,3 cm.
MNM RT lt. sz.: 88.109.2.A.
8. *Pödrött végű bronz lemezkarperec* a bal combcsont középső-belső oldala mellett. Nyitott, a bepödrött végei felé elkeskenyedő; lehetséges, hogy szántszándékkal görbítették meg arra az alakra, ahogyan előkerült. Á: kb. 7,8, sz: a közepén: 1,1, a szélein: 0,9 cm, s: 6,85 g (*34. kép*).¹⁰⁷
MNM RT lt. sz.: 88.109.3.A.
9. *Gyantaszerű anyag (?) csomója (?)* a bal medencelapát alatt; nem került beletárolásra.
E: SZTE ET lt. sz.: 3800 (koponya, váz).

14. sír (I., 29. tábla)

35–39 éves (*ad.*) nőnek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz állapotú koponyájú és közepes megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, hosszú és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 217 × 48–56–50 cm, m: 78 cm, t: 60°, vázh: 156 cm. A leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent. Szabályos fektetésű csontvázának mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, mindkét karja a test mellett volt nyújtva. A jobb kézfejsontok a combcsontfő külső oldala mellett helyezkedtek el. A lábsontok térdig közelítő, lejjebb szorosan egymás mellett, párhuzamos helyzetben maradtak meg. Mindkét lábfejének és bal kézfejének csontjait állati bolygatás a töltelékföld magasabb rétegeibe juttatta.

Mellékletek:

1. *Rombusz alakú ezüst ingnyakdísz-veret* a jobb lapocskán átlós irányban, hátoldalával felfelé. Kéregöntéssel készült, a szélein és a csúcaiban gyöngyös minta, ezenkívül a csúcok felé is nyúlik egy-egy levél. A közepén feltehetően négyfelé szétágazó, erőteljesen kidomborodó levelek. Erősen kopott példány, emiatt a közepe a hosszú használatától át is lyukadt. Felületén megcsillan az aranyozás nyoma. Hátoldalán a felvarráshoz szolgáló fülek letörtek, az egyik végét és a közepét emiatt utólag átlukasztották, hogy ily módon lehessen felerősíteni. Talán másodlagos használatban volt, amit sejtetethet, hogy csak egyetlen darab volt, m: 2,3, sz: 1,2 cm, s: 0,73 g.
MNM RT lt. sz.: 88.110.2.A.
2. *Ezüst préselt rozetta apró töredékei,* amelyek a csontváz felszedésekor az első és második ágyékcsigolya közül, a csontváz alatt kerültek elő. A közepén

¹⁰⁴ Vörös István meghatározása és szíves közlése a leltárkönyvben, Dienes beírásában.

¹⁰⁵ Szabó János (Term. tud.-i Múzeum – Óslénytár) meghatározása és szíves közlése. Dienes megjegyezte a leltárkönyvben, „hogy miként illeszkedtek a nyakláncba, ma már nem látható, nyilván az átfürt végük elpusztult?! Vagy felkötötték? (Ez még megoldandó!)”

¹⁰⁶ Dienes beírása a leltárkönyvben: „Cypraea csigaházak *Cypraea* sp. – csiga (helytelenül mondják kagylónak, pl. kauri-kagyló). Átfürtak. Termékenység-szimbólumnak tartják. Szintén ásatag, nem jelenkori faj, Szabó János közlése... Vö még Szarvas-Tessedik utcai temető 5. sírjával a leltárkönyvben, ott további adatok ezek előfordulási helyéről.” A sírről: LANGÓ 2000, 29; a kaurikról: UO. 301–302; KOVÁCS 2008, 366: Nr. 1754.

¹⁰⁷ Dienes felsorolását – DIENES 1963b, 58. – félreértve, az arany hajkarikák II. sír mellékleteként említette: MESTERHÁZY 2018, 214.

dudor volt, ezt talán kidomborodó, sima nagy levelek övezték. S: 0,3 g.

MNM RT lt. sz.: 88.110.6.A.

3–7. Gyöngysor részeinek tekintett, külön-külön leltározott tárgyak:

3. Gyöngyszemek:

a. Apró, gömbölyű, fehérre irizálódott gyöngyszemecske a jobb lapockacsonton. H: 0,45, á: 0,4 cm.

b. Két kék színű üveg gyöngyszem három töredéke. Egy-egy fél példány a koponyától jobbra, illetőleg a nyakcsigolyák alatt, végül a gerincsigolyák alatt, középen feküdt. Talán egy sötétebb (ultramarin) kék színű gyöngyszem két darabja, á: kb. 0,7 cm, valamint egy fakóbb gyöngyszem fele, á: 0,65 cm.

MNM RT lt. sz.: 88.110.1.A.

4. Három szívkaagyló (*Cardium* sp.) a jobb felkarcsont felső harmada és a lapockacsont között hosszanti sorban két kaagyló egymásban, majd a harmadik nagyobb, a belsejével felfelé. A felső részén mindegyik átlukasztott. Mé: 2,2 × 2,1, ill. 1,7 × 1,8, ill. 1,65 × 1,6 cm (1. tábla).¹⁰⁸

MNM RT lt. sz.: 88.110.3.A.

5. Két toronycsiga (*Cerithium* sp.) egymás mellett, a három szívkaagyló sorát folytatva. Felül átfúrtak, a talajvíztől már visszaoldódott darabok. H: 1,6, ill. 1,3 cm.¹⁰⁹

MNM RT lt. sz.: 88.110.4.A.

6. Ezüstcsövecske az állkapocs bal oldali sarkánál belül, a koponya felszedésekor került elő. Hengeresre összecsavart ezüstlemezke, vastag zöld patina fedt. Felfűzhető volt, s így talán a gyöngylánc tagja. H: 0,9, á: 0,3 cm, s: < 0,05 g.

MNM RT lt. sz.: 88.110.7.A.

7. Bronz láncszem (?) a csigák alatti részből, a csontváz felszedésekor került elő: kerek metszetű bronzhuzalból összecsavart, láncszemszerű apró tárgy (ez is a gyöngysor tagja?). H: 1,0, sz: 0,5 cm, s: 0,35 g.

MNM RT lt. sz.: 88.110.8.A.

8. Vaskés valószínű töredékei az alulról számított második jobb oldali borda mellett és a bordák közé

nyomulva. Keskeny pengéjének két töredéke maradt, amely nagyjából összeillik. A hegye és tuskéje nem maradt meg, együttes h: 5,6 cm.

MNM RT lt. sz.: 88.110.5.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3801 (koponya, váz).

15. sír (35. kép, 29–30. tábla)

40–45 éves (mat.) férfi emberi bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Enyhén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 197 × 62–kb. 62–67 cm, m: 74 cm, t: 57°, vázh: 165 cm. A csaknem zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A váz jobb oldalát későbbi bolygatás csaknem teljesen megsemmisítette. A bal mellkasfél természetes helyzetű volt. A felkarcsont a test mellett feküdt, az alkarcsontok a bal medencelapátra voltak hajlítva, ahol a bal kézfejsontok is megmaradtak. A lábsontok keskenyülő V alakban heyezkedtek el, de a jobb lábsontokból csak a szárkapocscsont és a bokacsontok maradtak a helyükön a bal láb- és lábfejsontokkal együtt.

Az említett emberi bolygatást egy farkastetem oldalról a sírra temetése, majd a tetem hátsó felének a kiásása és megsemmisítése okozta, mert eközben mélyebbre jutva a váz jobb oldalát is elérték. A történések rekonstrukciója Vörös István és Dienes István közös magyarázata épült,¹¹⁰ amelyet Vörös az alábbiakban mutatott be: „Az ásatási megfigyelés szerint a sír D-i oldalán középen egy nagyméretű gödörben állatcsontváz feküdt. A gödör alja a sírfélen túl mélyedt. Az emberi csontváz jobb fele és az állatcsontváz hátulsó fele szétdőlvén, illetve összekeveredve feküdt a sírban. Dienes István a feltárásakor azt feltételezte, hogy a 15. sírba utólag csak egy beásás volt, ami a legújabb korban történhetett. A gödörben lévő csontváz állatfaját nem ismerték fel. A közeli volt tanya ismeretében feltételezték, hogy a gödörben lévő állat maradványa a tanyáról származó »kis borjú(?)« csontváza.¹¹¹ Ezért nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a különleges leletegyüttesnek. A »kis borjú(?)« csontvázából csak a koponya és állkapocs töredékei kerültek az MNM Archaeozoológiai Gyűjteményé-

¹⁰⁸ „Szabó János (Term. tud.-i Múzeum) meghatározása, (vö. 88.109.6.A.). Elmondása szerint ez – a hazánkban is található – felső miocén kori kőület (maradvány); relatív kora nagyjából 15 millió év (plusz vagy mínusz 3 millió). Ez összevág a Kecskeméti Tibor és Nagy István Zoltántól korábban hallottakkal (vö. Szarvas, Tessedik utcai temető 5. sír, »Megjegyzés« a *Cypraea* csigákkal kapcsolatban.”; Dienes beírása a leltárkönyvben.

¹⁰⁹ „Vö. a 88.109.6.A. - jelzetű tárgyakkal, Szabó János meghatározása (ld. az előző tételt!). Töle tudom, hogy a *cardium* kaagylókkal együtt elő csigafajta ez, tehát azokkal egykorúak.”; Dienes beírása a leltárkönyvben.

¹¹⁰ „Dienes Istvánnal folytatott kritikus, sokoldalú szakmai megbeszélések alkalmával kialakult rekonstrukció. VÖRÖS 1990, 131–132: 22–23. lábjegyzet.”; VÖRÖS 2013, 703–705.

¹¹¹ Dienes egyetlen beásásra gondolt, s a sírleírásban ezt a következőképpen értelmezte: „A sírgödör fenekénél valamivel mélyebbre van ásva [a beásás] É-i oldala, talán azért, mert itt rátaláltak a csontvázra és kivánsiságból mélyebben kibontották. A gödörben kis borjú(?) csontváza van, összefogott lábakkal volt betéve. Lábai É-felé állanak, koponyája K-en. Kétségtelen, hogy a sír fölé üstök be utólag, nem lehetetlen, hogy a legújabbkori időkben, hiszen a háború előtt tanya is állott a dombon.”; Dienes 1963a/Ásatási napló, 25.

35. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 15. sír

be, amelyek egy kifejlett farkas maradványai voltak.¹¹² Az ásatási dokumentációk elemzéseiből azonban megállapítható volt, hogy a 15. sírt két alkalommal bolygatták meg. Először amikor a farkast »ásták bele«, másodszor pedig amikor a rablógödörrel a farkas maradványát is, és a lejjebb fekvő emberi csontvázat is feldúlták.

Farkasgödör – A farkas utólagos sírba helyezése-temetése (?). Az ásatási rajz alapján a széles, romboid alakú gödröt közvetlenül a 15. sír mellé jobbra (D-re) ásták. A gödör K-i fala a sír K-i végétől Ny-ra 40 cm-re (É–D-i irányban) húzódik. Szélessége ca. 60 cm., ÉK-i

sarka ca. a sír D-i faláig ér. A gödör D-i oldala – nem párhuzamos a sír D-i falával – kissé rézsútosan ÉNy-i irányú. Ezáltal a gödör É-i oldala és az ÉNy-i sarka a sírba is benyúlik. A gödör Ny-i, és az É-i oldalát a rablóbeásás megsemmisítette. A gödör K–Ny-i hossza ca. 90/100 cm lehetett. A gödör alja nem volt egyenes. A K-i végén kis padka volt, amelynek függőleges meredek fala a sírfenékgig ért (–74 cm), majd a gödör alja Ny-i irányban fokozatosan emelkedett. A farkas a gödörbe K–Ny-i tájolásban a jobb oldalra fektetve, összekötözött lábakkal helyezték el. A farkas feje a padkán orral É-nak az állán feküdt: a nyak majdnem függőlegesen húzódott a sír alján fekvő lapocka–mellső végtag régióig, majd a törzse (mellkasa) és a hátulsó végtagok a gödör emelkedő alján nyugodtak.

Rablógödör – A sír felső harmadában a farkasgödör Ny-i végére egy ca. 60 × 60 cm-es szűk rablójáratot vájtak. A gödör alja a sír középvonalában a sírfenék alá mélyült. A rablóbeásással nemcsak a farkas ágyéki, hátulsó végtag régióját dúlták szét, hanem az emberi csontváz teljes jobb oldali felét is. Pontosabban az ember esetében a gödör beásásával a jobb oldali fel- és alkar-mellkas-medence részt és a gerincoszlop alsó harmadát bolygatták meg. Majd a sír elejéről (Ny-ról) a lapockacsontot, a sír végéből (K-ről) pedig a comb- és lábszárcsontot húzták középre. Az ember szárcapoc- (*fibula*) és bokacsontjai a helyükön maradtak.

Farkas – Az ásatási rajz készítésekor a farkas maradványaiból »in situ« ábrázolták a fejet, a nyak- és a hátszigolyasort, a mellkast (bordasort), a bal oldali lapocka, és a kétoldali felkar-alcar csontokat. A rablógödörben pedig az embercsontokkal együtt a farkas comb- és lábszárcsontját.

Farkas maradványai – Koponyatöredék. A koponya teteje (agykoponya *oralis* része, *frontale*, *nasale-maxilla*) az ásatáson megsemmisült. A relatíve keskeny agykoponya alacsony, fala enyhén domború. A vastag nyílirányú taraj (*crista sagittalis externa*) alacsony. Az *interparietale* rövid. A koponya a halántékcsontról járomnyúlványánál (*proc. zygomaticus o. temp.*) és P¹-nél a *maxilla*

¹¹² A lelet farkas mivoltát először Bökönyi Sándor említette: „Magyarhomorog... *Animal bones were found... in five [graves] of the Period of the Magyar Conquest... wolf = Canis lupus L. 1, horse = Equus caballus L. 4*”: BÖKÖNYI 1974, 380. Vörös szerint „a kétszeri beásással is bolygatott 15. sz. sír feltárásakor az ásató régészt... három tényező befolyásolta: 1, a sírok állatmaradványainak sztratigráfiájáról korábban vallott vélemény, amely szerint »sirmellékletnek« csak az emberi váz magasságáig, vagy annak »közelében« előkerült leleteket tekintette; 2, az állat vagy állatrész utántemetésének addigi hiánya, és 3, az állat pontos meghatározásának hiánya. Az utántemetés szokása ismert Magyarországon”: VÖRÖS 1990, 131: 22. jegyzet. Vörös alábbi hivatkozásai közül az első azonban nem volt utántemetés. A letésk (Pe)-téglázat 11. századi szállási I. temető 68. sírjában ugyanis Bakay Kornél szerint „a sírlelektől 37 cm-rel magasabban, a szegycsont felett egy borjú koponyát találtunk, amely oldalán nyugodott, pofával nyugat felé. Láthatólag lenyűzött állatbőrrel borították be a halottat úgy, hogy a koponya a bőrben maradt.”: BAKAY 1978, 87. Később azt írta a 40 cm-rel magasabban talált hiányos marhakoponyáról (?), hogy nem volt eldönthető: ételmelléklet volt-e, „vagy ami a valószínűbb, állatbőrös temetkezés történt”: uo. 147. A második értelmezése megkérdőjelezhető: A Szaboles (SzSzB)-Református parókia lelőhelyű 10–11. századi temetőrészt 14. sírjában fekvő „bolygatott esontváz fölött 30–40 cm-rel magasabban egy nagy méretű gödörben egy bal oldalán fekvő kutya csontváza volt. A 14. sír végétől É-ra később ásott kisebb, de mély gödör a kutya csontvázat is megbolygatta.”: VÖRÖS 1984–1986, 169, 170: 2. ábra; a kutyát agárnak meghatározva: VÖRÖS 1990, 133: Nr. 13; vö. NÉMETHI 1976. A harmadik sem tűnik utántemetésnek: A karos (BAZ)-eperjesszői 10. századi szállási II. temető 36. sírja betöltésében – a sírleírásban nem említett – égésnyomokat mutató szarvasmarha-koponya volt, amelynek a szarvcsapjait levágták: REVÉSZ 1996, 191, vö. 22.

(M-M) széles. A sziklacsont (*o. petrosus*) dobüregi része (*bullae o.*) nagy és domború. A sziklacsontok közötti távolság relatíve keskeny. A fogazat *macrodont*. A *robustus* felső tépőfog (P⁴) korona *mesialis* vége vastag. A jobb oldali P⁴ korona *lingualis* fala barnára kopott. A jobb oldali M¹ korona letört, a törésfelület még egyenetlen. *Mandibula* töredéke (h. 103 mm). A *mandb. corpus oralis* fele hiányzik, a törésfelület régi, törése és sérülése a farkas befogásakor keletkezhetett. A *mandb. aboralis* fele nagy, vastag falú. A *ramus mandb.* külső rágóizomi nagy felülete (*fossa s. facies masseterica*) háromszög ovális, mélyen homorú. A széles vastag *proc. angularis* lefelé-hátra irányul. A fogazat *macrodont*. Az alsó tépőfog (M₁) *mesialis* fele hiányzik.”¹¹³

Valamikor később tehát erre a farkastetemre vagy már farkascsontvázra is ráástadak, ekkor feldúlták és eltávolították a farkas hátulsó részét, valamint kissé mélyebbre hatolva, a már feltételezhetően csontváz állapotába került holttest¹¹⁴ jobb oldalát a vállától a térdéig, és a jobb karcsontokat, medencelapátot, keresztcsontot, sípcsontot, néhány csigolyát és bordát kimozdítva a helyéből, a maguk ásta gödör koponya felőli végébe dobták.

Mellékletek:

1–2. *Íjmarkolat-borító agancslemezpár* a helyén maradt bal szeméremcsonton, a felső végével a medencére hajlított kézfejsontokra érve feküdt, egymáson kissé elcsúszva. Dienes István szerint az elhunyt kezeügyébe adták az íjat. Enyhén ívelt oldalú téglalap alakúak; az ép példány felfelé görbült, az egyik hosszanti széle keresztben irdalt. H: 11,35, sz: 2,43 cm. A másik példány hosszában megrepedt, keresztben pedig eltört, és restauráláskor összeragasztották. A sérült egyik hosszanti széle irdalt. H: 11,23, sz: 2,53 cm.
MNM RT 99.1.1.A.

3. *Vasmerevítéses nyiltegez maradványai*, amelyek a beásás gödrében maradt jobb combcsont belső oldala mellett a felszedésekor mutatkoztak. A tegez a combcsont alsó harmadától fölfelé, a combcsont állásának megfelelő kissé átlós irányban feküdt, s csupán a fenekéből és az alsó harmadából maradt meg egy rész.
a. *A tegezfenék abroncsa*, amelynek a bal oldali sarkából maradt meg egy nagyjából 5 cm hosszúságú darab, amely időközben kettétörött, s a derékszögű pántjából egy hosszú szeg áll ki; sz: 1,25 cm. Két további domborúan ívelt töredéke van, az egyikből kiálló szegnek csak a letört vége maradt meg; sz: 1,65 cm.

b–c. *A tegez oldalsó merevítő vaspálcái*. Az egyik merevítő vaspálca (b.) 18 cm hosszú volt, töredékekben az abroncs tetejével egy magasságban, és azzal együtt beroppanva. Alsó vége össze volt szegezve a tegezfenék abroncsával. A másik (c.) merevítő vaspálca ugyancsak 18 cm hosszú volt, és csak töredékekben maradt meg, a bal oldali szélen, az előbbinél 2 cm-rel mélyebben feküdt, ez lehetett a tegez oldalán. Jelenleg nyolc keskeny töredékük maradt meg.
H: 1,6–4,55, sz: 0,7 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.1.4.A.

4. *Vaskés* közvetlenül a bal alkarcsont felső harmada felett. Egyélű, egyenes fokú, három darabból kiegészítve és összeragasztva. H: 13,34, pengesz: 0,86 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.1.2.A.

5. *Csiholóvas* a vaskés külső (sírszél felőli) oldalánál, a talpán állva. Lant alakú, az egyik vége hiányzik, a másik bepödrött. H: 6,4, sz: 2,93 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.1.3.A.

6. *Farkastetem*: lásd fentebb.
MNM AGY lt. sz.: 63.12.19–21.

E: SZTE ET lt. sz.: 3802 (koponya, váz).

16. sír (36. kép, 30–32. tábla)

Részleges lovas temetkezésű 40–45 éves (*mat.*) férfi enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Enyhén lekerekített sarkú téglalap alakú, kifejezetten hosszú, széles sírgödörben feküdt, mé: 250 × 75–74–70 cm, a lócsontok m: 63 cm, m: 78 cm, t: 50°, vázh: 169 cm. A 4-4½ éves mén csontjait a sír lábvégebe helyezték: a kissé befelé dőlt lókoponya a sír lábvégeének bal sarkához szorítva, orral a sír fejvége felé volt állítva, míg a lábcsonatok a sír lábvégeének teljes szélességét kitöltötték, miközben a fejvégen mintegy 40 cm hosszúságú üres tér maradt. A lecsott állkapcsú emberi koponya kissé balra billent. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. Mindkét váll erősen fel volt húzva, s a mindkét enyhén eltartó irányban induló kar könyökben tompaszögben behajlítva. A jobb alkarcsontok csuklói vége a jobb medencelapátra ért, a bal kézfejsontok pedig a medence és a combcsont szeglete felett helyezkedtek el úgy, hogy a két első ujj a medencébe került. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok pedig kifelé fordulva és leszorítva, kitűnő állapotban maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Szemfedő maradványa* a szegycsonton, tehát az állcsücsctől kelet felé 8 cm-re töredékes préselt ezüst-

¹¹³ VÖRÖS 2013, 702–705, 703: 2. kép, 704; 3. kép. A koponya- és állkapocstöredékek méretei: 705–706: 1. táblázat.

¹¹⁴ Véleményem szerint ezt annak alapján lehet feltételezni, hogy a jobb szárcsapocscsontról ásás közben leválasztódott a magasabban fekvő sípcsont, és a jobb testfél csontjai – jobb felkarcsont, alkarcsontok, medencelapát, keresztcsont, combcsont, sípcsont – is összedobálva a gödör aljára kerültek.

36. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 16. sír

lemezke az egyik oldalán textilmaradvánnyal. A lemezke épen maradt széle felhajlik, a felületén préselt díszítés nyomai. H: 2,46, sz: 1,04 cm, s: < 0,13 g. MNM RT lt. sz.: 99.2.13.A.

2. *Ezüst (öv?)veret apró töredéke*, a zabla mellett került elő. Sima felületén a minta mélyedésében aranyozás nyoma (?), a hátoldalán egy töredékes szegecs. Mé: 0,9 × 0,7 cm, súly: 0,28 g. MNM RT lt. sz.: 99.2.11.A.

3–6. *Négy bronz fülesgomb*, mind tömören öntött. Egy-egy példány a gerincen, a szegycsont jobb oldalán, illetőleg lejjebb, a szegycsont bal oldalán, továbbá még lejjebb, a hastájék közepén a csigolyák közé csúsztatva, végezetül a gerinctől jobbra, csaknem a keresztcsontnál helyezkedett el. Dienes István megjegyezte, hogy a férfi inge/kabátja tehát közepén zárult.¹¹⁵

3. *Bronz fülesgomb*, a gyűrűs füle és a domború lencse alakú, díszítetlen teste között csonkakúp formájú nyakkal. H: 1,18, á: 0,72 cm, s: 1,29 g.

4–5. *2 bronz fülesgomb*. A gyűrűs fülük és a domború lencse alakú, sugarasan gerezdelt, s a gerezdelést körbefutó árokkal lezárt díszítésű testük között csonkakúp formájú nyak. H: 1,23, á: 0,80 cm, s: 1,51 g, ill. h: 1,21, á: 0,79 cm, s: 1,66 g.

6. *Bronz fülesgomb*, gyűrűs fülű, csonkakúp formájú nyakú, domború lencse alakú testü példány, a teste közepén dudorral, a szélén körbefutó rovátkolással. H: 1,17, á: 0,81 cm, s: 1,32 g.

MNM RT lt. sz.: 99.2.14. A (a–d).

7–8. *Ezüst varkocskarikapár*: egy-egy példánya a jobb felkarcsont felső vége és a sírszél között az élén állt, illetőleg a bal csecsnýulvány mellett feküdt. Kerek átmetszetű ezüsthuzalból, nyitott, de egymáshoz érő végekkel. Á: 2,53, huzalv: 0,19, s: 2,29 g, ill. á: 2,34, huzalv: 0,17 cm, s: 1,43 g.

MNM RT lt. sz.: 99.2.12.A.

9–11. *Íj agancslemez borításai*, amelyek helyzete alapján Dienes István valószínűnek tartotta, hogy a felismerhetetlen állapotú íjat a holttest bal oldala mellé helyezték,¹¹⁶ de a véleménye nem tartható.

9. *Íjmarkolat-borító agancslemez két töredéke* („felül lévő íjcsont”)¹¹⁷ a bal felkarcsont középső része mellett, kívül feküdt. A csúcán és mindkét szélén irdalt nagyobbik töredék biztosan egy markolatlemez vége, a csak az egyik szélén irdalt kisebbik bizonytalan meghatározású. H: 6,7, sz: 2,3, v: 0,2 cm, ill. h: 4,4, sz: 0,9, v: 0,2 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.2.2.A.

10. *Íjvég-borító agancslemezek töredékei* („középen talált íjcsont”)¹¹⁸ a bal combcsontfő és a sírszél között, a 9. sz. markolatlemeztől 36 cm-re keletre, a bal combcsontfőtől kifelé 12 cm-re. A nagyobbik töredék egy szarvlemez alsó végének összeragasztott hat darabból álló részlete, h: 8,6, sz: 1,9, v: 0,2 cm. A kisebb töredék két darabból összeragasztott, h: 4,5, sz: 1,3, v: 0,2 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.2.3.A.

11. *Íjvég-borító agancslemez töredéke* („alul talált íjcsont”)¹¹⁹ a 9. sz. markolatlemeztől 60 cm-re keletre, a bal lábszárcsont alsó vége mellett, kívül feküdt. Két darabból összeragasztott, mindkét széle irdalt. H: 14,7, sz: 2,2, v: 0,2 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.2.1.A.

¹¹⁵ Az egyes példányok a leltározás és nem a – feljegyzetlen – előkerülés sorrendjében.

¹¹⁶ Az íjcsont leírását követően jegyezte meg: „Az íj tehát szintén a test baloldala mellé volt fektetve. (Csak ez az íjvégesont biztos, hogy a helyén volt.)”

¹¹⁷ Dienes István kézírásával a töredékeket tartalmazó zacskón. Dienes a sírleírásban íjközépsont-párnak nevezte őket, azzal a megjegyzéssel, hogy „hátával felfelé az egyik, a másik kívül mellette, félig alácsúsztatva”.

¹¹⁸ Dienes István kézírásával a töredékeket tartalmazó zacskón. Dienes a sírleírásban csak íjcsont-töredékek módján említette őket.

¹¹⁹ Dienes István kézírásával a töredékeket tartalmazó zacskón. Dienes is íjvégesontnak nevezte.

12–15. *Négy nyilcsúcs*, amelyek közül „a helyén lévő nyilcsúcs” a tegez száján kívül, az egyik élén állt, a másik három példány keresztül-kasul feküdt ugyan ezen a tájon, bizonyára rágcsálók mozdították el őket.

12. *Levél alakú, töredékes pengéjű példány*, hosszú ép tuskéval. H: 12,24, sz: 2,26, túskeh: 6 cm, s: 14,85 g.

13. *Széles deltoid alakú, domborúan ívelt vágóélű, hosszú tuskés példány*. H: 10,0, sz: 2,9, túskeh: 4,7 cm, s: 14,65 g.

14. *Keskeny deltoid alakú, hiányos pengéjű és kettétört tuskéjű példány*. H: kb. 9,7, sz: 2,3 cm.

15. *Egy további nyilcsúcs pengetőredéke (?)*. H: 3,7, sz: 1,4 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.2.7.A (a–d).

16. *Vasmerevítéses nyiltegez maradványai*, amelyek a csontváz bal oldalán, a könyöktől a lábszárcsontok felső végéig, mintegy 80 cm hosszúságban feküdtek. A tegez szája az alkarcsontokon volt, a teste a combcsont külső oldala mellett, csak a fenéke támaszkodott a lábszárcsontokra. Oldalára volt fektetve, a tegezfedél csontlemezének töredéke a rövidebbik élén állt belül. A merevítő vaspálcákat rágcsálók mozdították el, csak némelyikük lehetett a helyén, s ezek alapján a tegez testének oldalszélessége mintegy 10 cm volt.

a. *A tegezfedél csontlemeztöredéke* hosszúkás, az egyik végén hegyesedően levágott, a másik szabálytalan. H: 5,74, sz: 1,37 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.2.8.A.

b. *Vas merevítőpálcák* kisebb-nagyobb 35 töredéke. Volt közöttük kilenc rövidebb-hosszabb olyan darab, amelyből többségében szélesedő végű szegecs állt ki, a leghosszabb h: 9,4 cm, egy további szegecs, 23 rövidebb-hosszabb pálcátöredék, valamint talán egy apró vaskarika fele, utóbbi á: 1,93 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.2.4.A (a–h1).

c. *A tegez fenékpántjának* hat töredéke: két kiálló szegecses töredék – h: 4,4, sz: 1,4, szegh: 2,4 cm, ill. sz: 1,3, szegh: 3 cm – és négy további kisebb pánttöredék.

MNM RT lt. sz.: 99.2.5.A (a–c).

MNM RT lt. sz.: 99.2.4–5, 8.A.

17–19. *Három tegezfűggesztő-karika* a bal combcsont felső negyedének külső oldala mellett feküdt egy csomóban: Az egyik a tegez vaspántján a tetejével felfelé, a másik 3 cm-rel felette, ugyanígy, a harmadik 1 cm-rel keletebbre és valamivel kijebb a sír széle felé, hátával felfelé. Mindhárom bronzból öntött háromküllös, kissé szabálytalan karika, keretelt

háromszög alakú, olyan hatszirmú virágmintával díszítve, amelyből a három sarok felé egy-egy további szírom ágazik ki. A háromszög csúcsait egy-egy keresztirányú bordával tagolt, háromszöggé szélesedő nyúlvány köti össze a félkör metszetű karikával. A díszítés teljesen elmosódott. Á: 2,94, v: 0,56, a karika v: 0,37 cm, s: 10,60 g, ill. 2,93 × 2,90, v: 0,6, a karika v: 0,33 cm, s: 9,46 g, ill. á: 2,9 × 3,0, v: 0,49, karika v: 0,34 cm, s: 9,41 g.

MNM RT lt. sz.: 99.2.6.A.

20. *Vas csikószabla* a bal lábfejcsontoknál a sír széle mellett, a sírfenék felett 25 cm-rel magasabban. Téglalap metszetű csuklós szájvasai aszimmetrikusak. H: 9,7, ill. 9,1 cm, a gyűrűre kalapált végükbe kapcsolt lapos pofakarikák szintén eltérő méretűek: a hosszabban 5,7, a rövidebben 5,1 cm átmérővel. H: 25,7 cm, s: 80,55 g.

MNM RT lt. sz.: 99.2.9.A.

21. *Vaskarika*, amely a sírfolt nyesésekor a lábvég táján került elő, s Dienes István szerint a lószerszám valamilyen tartozéka lehetett. Lapos, inkább D alakú. Á: 3,34 × 3,2, v: 0,4 cm, s: 8,20 g.

MNM RT lt. sz.: 99.2.10.A.¹²⁰

22. *Lókoponya és lábvégcsontok*. „Ló részleges csontváza. A ló maradványai a sír K-i végében voltak. A ló feje az emberi csontváz jobb oldali lábfeje és a D-i sírfal között, a ló lábvégei tőle jobbra (É-ra) az ember két lábfeje és a K-i sírfal közötti ca. 50 × 30 cm-es felületen – szintén – magasabb szinten kerültek elő. A ló feje a D-i sírfal K-i végében – a sír alja fölött 15 cm-re – a D-i sírfalhoz szorulva Ny-i tájolásban az állán, kissé jobb oldalra (É-ra) dőlve feküdt. A ló feje le volt kantározva. A ló lábvégeit eredetileg egymás mellé akarhatták lerakni, de az összehajtott lóbőr »csomag« elhelyezésekor a jobb (?) oldali lábvégek előre (É-i irányban) csúsztak.

A ló neme a meglévő szemfog alapján: mén, életkora a fogazat állapota alapján 4-4½ év. A ló közepes testmagasságú (marmagassága: 138,3 cm) volt, a leölésének évszaka: tavasz és őszt között (ápr./máj-
okt./nov.) azaz nyáron.”¹²¹

MNM AGy lt. sz.: 63.12.22–41.

E: SZTE ET lt. sz.: 3803 (koponya).

17. sír (37. kép. 33. tábla)

Fiatal korú (*ad.*) nőnek csekély állati bolygatású, hátán fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Kifejezetten lekerekített végű téglalap alakú, a lábvége felé szűkülő, rendkívül rövid és keskeny,

¹²⁰ A leleteket tartalmazó doboz egyik céduláján a zabla és a vaskarika mellett „1 vaskés (a tegez vasalások közül)” feljegyzés is szerepel Dienes kézírásával. Ilyen tárgy azonban nem volt a sírleírásban, ezért még elveszítettnek sem lehet tekinteni.

¹²¹ VOROS 2013, 707, 705: 4. kép; VOROS 2019, 618–619. (e kötetben).

II. SÍRLEÍRÁSOK

szűken a testére méretezett sírgödörben feküdt, mé: 179 × 38–36–29 cm, m: 70 cm, t: 114°, vázh: 149 cm. A zárt állkapcsú koponya a jobb oldalán nyugodott. A mellkas természetes helyzetű volt, a medencelapátok kifelé nyíltak. A karok a test mellett nyújtva, a jobb alkar félig a medence széle alá futva helyezkedett el, a kézfej valószínűleg a combnyakon lehetett, ezért az állat által bolygatott kézfejsontok többsége a szeméremcsont és a combcsontfő közötti szegletben maradt meg. A bal alkar nem fért el a csípő mellett a keskeny gödörben, ezért a medencelapát alá hajtották. A lábsontok eredetileg párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb combcsont térdi végét azonban állat a bal térd felé mozdította. A jobb lábfejsontok hiányosan, a balé jobban megmaradtak, egyébként a kéz- és lábfejsontok nagy részét állati bolygatás mozgatta el.

Mellékletek:

1–5. Négy bronz és egy ezüst S-végű karika. Egy-egy példány a koponya bal oldali csecsnyúlványán és alatta, két példány a koponya jobb csecsnyúlványa felett, egy pedig alatta. Kerek metszetű bronzhuzalból készült, eltérő méretű öt példány. Az a dokumentációból nem derül ki, hogy melyik példány volt az említett helyeken.

1. Hiányos karikával. Á: 1,24 × 1,84, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,29 cm, s: 0,55 g.

2. Ép. Á: 2,64 × 2,65, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,53 cm, s: 2,40 g.

3. Ép. Á: 1,83 × 2,11, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,50 g.

4. Hiányos S-véggel. Á: 1,48 × 1,62, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,45 g.

5. Kerek metszetű ezüsthuzalból készült, az S-vége csonka. Á: 1,61 × 1,48, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,26 cm, s: 0,44 g.

MNM RT It. sz.: 99.3.2, 3 (2 db), 1, 4.A.

6. Nyitott, bronz huzalgyűrű a jobb combnyak belső oldalánál, a rágcslók által széthurcolt ujjsontok között. Lapos, kifelé domborodó pántszerű huzalból készült, nyitott, egymásra hajló, elkalapált végekkel. Á: 1,92 × 2,11, huzalv: 0,28 cm, s: 1,34 g.

MNM RT It. sz.: 99.3.5.A.

E: SZTE ET It. sz.: 3804 (koponya, váz).

18. sír

Kisgyermeknek (inf. I.) a megtaláláskor megsemmisült rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 20 cm. Sekélyen, még a humuszban feküdt, és a szelvény csákányozása közben semmisítették meg, s csupán a töredékeit sikerült összegyűjteni. A koponyája nyugat felé nézett, egyéb adatát nem lehetett felvenni, sírrajza sem készült.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 3805 (koponya, váz).

37. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 17. sír

19. sír (33. tábla)

8-9 éves (inf. II.) gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, a megtaláláskor megbolygatott, rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 28 cm, t: 66°, hiányos vázh: 99 cm. Sekély mélységben, még a humuszban feküdt. A leesett állkapcsú, kissé balra billent koponyájának arcrészét szelvényásáskor sértették meg. A mellkas és medence bizonyára természetes helyzetű volt, de nagyrészt elkorhadt. Felkarok a test mellett, az alkarok tompaszögben a medencére hajtva (a jobb kissé erősebben) úgy, hogy a kézfejsontok nyomai a medencelapátokon nyugodtak. A combcsontok párhuzamosan balra tartottak, míg a lábszárcsontok boka fölött keresztelték egymást úgy, hogy a jobb volt felül.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 3806 (koponya, váz).

20. sír (33. tábla)

5-6 éves (inf. I.) kisgyermek enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza, sírfoltja csak a csontok mélységében volt észlelhető, s mivel közvetlenül a csontok mentén húzódott, eredetileg is igen keskeny lehetett, m: 58 cm, t: 61°.

vázh: 101 cm. A humusz és az altalaj határán feküdt. Zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre, a jobb vállra bilent. A mellkas természetes helyzetű volt. A karok a test mellett nyújtva helyezkedtek el úgy, hogy az alkarcsontok a megfelelő medencelapát alá futottak. A medence természetes helyzetét csak a bal szeméremcsont rágcsálók okozta elmozdulása változtatta meg. A lábsontok csaknem párhuzamosan nyújtva feküdtek, s csak a jobb lábfejsontok maradékát észleltük.

Melléklete nem volt.

1. *Állatcsont ételmelléklet (?)*¹²² a koponya bal oldala közelében: szarvasmarha koponyájának jobb oldali csecsnyúlványa. H: 8,06, cm.¹²³

MNM RT lt. sz.: 99.4.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3807 (koponya, váz).

21. sír (33. tábla)

40-45 éves (*mat.*) nőnek ember és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 44 cm, t: 39°, vázh: 147 cm. A humusz és az altalaj határán feküdt, a sírgödör feneke a közepe felé teknősen mélyült, a nő medencéje volt a legmélyebben. A koponya félig jobbra fordult, az arc részét valószínűleg elszántották, egy csigolya pedig a bal halánték mellé került. Az állkapocs leesett és ugyancsak jobbra mozdult el. A mellkas nagyjából természetes helyzetű volt, de a szegycsont felső része a bal vállra mozdult, a bal kulcscsont pedig lefelé csúszott. A jobb kar úgy volt a test mellett nyújtva, hogy az alkar a combcsontfőre, a kézfejsontok pedig a szeméremszegletbe kerültek. A bal kar is nyújtva helyezkedett el, de az alkar a medencelapát széle alá futott, a kézfejsontok viszont felbukkantak a bal combcsontfő belső oldala mellett. A medence szétlapult. A combcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb lábszárcsontok ferdén a bal boka felé fordultak. Csak a jobb lábfejsontok némelyike maradt a helyén.

Melléklete:

1. *Zöld rozsdafolt* a koponya bal csecsnyúlványán, de az okozó tárgyat nem találtuk meg. Megsemmisülhetett, vagy a koponya megbolygatásakor kallódhatott el; talán valamilyen karikaékszer lehetett, mindenestre nem tekintettem mellékletnek.

E: SZTE ET lt. sz.: 3808 (koponya, váz).

22. sír (33. tábla)

Fiatal korú (*ad.*) nőnek emberi és állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású

csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 33 cm, t: 41°, vázh: 159 cm. Sekély mélységben feküdt, valószínűleg szántással bolygatták meg. A koponyája balra fordult, az állcsonti része eltörött, az állkapocs a bal felkarcsont belső oldala mellé, a mellkasba jutott. A mellkas nagyjából természetes helyzetű volt, a bal kulcscsont nem került elő. A karok a test mellett nyújtva, az alkarok a medence széle mellé érve feküdtek. A jobb orsócsont vége a combcsont mellé csúszott, a bal alkarcsontok lefelé szétnyíltak. Kézfejsontokat a bal medencén, valamint a bal combcsont külső oldala mentén is találtunk. A medence természetes helyzetű volt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva maradtak meg, a lábfejsontokat hiányosan lehetett megfigyelni.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3809 (koponya, váz).

23. sír (38. kép, 33–37. tábla)

Részleges lovas temetkezésű 50-59 éves (*mat.*) férfinak állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Enyhén lekerekített sarkú, kissé ivelten behúzott oldalú téglalap alakú, a fejevégen szélesebb, kifejezetten hosszú és széles sírgödörben nyugodott, mé: 245 × 83–73–73 cm, a lócsontok m: 73 cm, m: 105 cm, t: 51°, vázh: 166 cm. A 2¼-3 éves, valószínűleg kanca csontjai a sírfenek fölött 32 cm-rel magasabban feküdtek: a lókoponya a sír lábvégeinek bal sarkában, orral a sír feje felé, alatta volt rendben egymás mellé helyezve a négy lólábscsont, patával a ló orra irányában. A ló feje le volt kantározva. További apró lócsontocskákat állati bolygatás mozdított el a sír közepe felé. A leesett állkapcsú emberi koponya kissé jobbra fordult. A mellkas és a medence nagyjából természetes helyzetű volt, a bal mellkasfél jobban elkorhadt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a jobb combcsont külső oldala mellett helyezkedtek el. A bal felkar is a test mellett feküdt, az alkar tompaszögben a keresztcsont bal szélére volt hajlítva, a kézfejsontok egy része a keresztcsonton maradt meg. A lábsontok a boka felé közelítő irányban nyugodtak. A lábfejsontok ki fordulva, s leszorított helyzetben öröztek meg.

Mellékletek:

1. *Szemfedő ezüstlemez töredéke*, az előresett állkapocsban a váz felszedésekor került elő, időközben négy apró darabra törött.

MNM RT lt. sz.: 99.5.17.A.

¹²² Az állatcsontozat Dienes István a következőket jegyezte meg a sírleírásban: „A kisgyermeknek „melléklete nincs, illetve a koponyától balra, a vállcsüctől 10 cm-re NY-ra egy keresztben fekvő csontot találtunk. (Saját lapockájának gondoltuk, de mindkét lapockája megvolt a vázban. Állatcsont – ételmelléklet?)”

¹²³ Gál Erika és Biller Anna Zsófia meghatározása, amit ezúton is megköszönök.

38. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 23. sír

2. *Ezüstlemez-töredék* a csiholóvas (24.) alatt. A leltározáskor már három darabra törött volt, az egyik töredék széle visszahajtott. H: 0,98, ill. 0,8, ill. 0,68 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.16.A.
Az összes töredék (1–2) együttes s: 0,13 g.
3. *Ezüst varkocskarika* a bal csecsnyúlványtól 2, a sírfenéktől 8 cm-re. Kerek metszetű ezüsthuzalból készült, nyitott, egymáshoz érő végekkel. Á: 1,88, huzalv: 0,15 cm, s: 0,72 g.
MNM RT lt. sz.: 99.5.14.A.
- 4–9. *Agancslemez borítású íj maradványai*. Az alsó íjvégborító lemezek állapotából és a többiek hozzávetőleges helyzetéből Dienes István a sírleírásban úgy következtetett, hogy felajzatlan íjat fektettek az elhunyt bal oldalára a mellkas közepe és az alsó lábcsár közé, s a hosszúsága mintegy 130 cm lehetett.
- 4–5. *Felsőíjvég-borító agancslemezpár*. Az egyik lemez a bal mellkason keresztben, a bal felkarcsont felső negyedére futott, de talán nagyjából a helyén maradt, s rágcsálók csak az élre fordították. A párja

a bal felkarcsont alsó fele mellett feküdt, és a szélesebb végével az alkarcsontokra támaszkodott. Ennek a belső oldala volt felül, kétségtelenül rágcsálók mozdíthatták el. H: 25,0 sz: 2,04, ill. h: 24,9, sz: 2,0 cm.

6–7. *Íjmarkolat-borító agancslemezpár* a combcsontok felső része között, a rágcsálóktól elmozdítva, egymáson keresztben feküdtek. H: 14,03, sz: a közepén 3,48, a végein: 2,0 ill. h: 15,34, sz: a közepén 3,6, a végein 1,7 cm.

8–9. *Alsóíjvég-borító csontlemezpár* a bal alsó lábcsár közepe felett keresztben, eredeti helyzetükben egymáson. A húrbeakasztó nyílás a sír bal széle felé nézett, ennek alapján vélte Dienes, hogy az íj felajzatlanul került a sírba. H: 25,14, sz: 1,6–2,65, ill. h: 25,23, sz: 1,6–2,54 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.5.1.A (a–c).

10–16. *Hét vas nyílcsúcs* valószínűleg a rágcsálók által elmozdítva a következő helyeken: a bal felkarcsont alsó harmada mellett belül három keresztben fekvő példány, kettőnek a hegye befelé, egyé pedig kifelé nézett, a negyedik példány a bal alkar belső oldalával párhuzamosan, hegyével a medence felé, 8 cm-rel magasabban feküdt. A felszedéskor további három nyílcsúcsra utaló töredék került elő az első három példány alatt, szintén teljes összevisszaságban. Végül is tehát az alábbi hét nyílcsúcs lehetett a sírban.¹²⁴

10–12. *Három nyílcsúcs, deltoid alakú*, rövid, domborúan ívelt vágóélű széles példány. Az első (10.) pengéje a szélein kitöredezett, de csaknem ép, a tuskéje ragasztott, h: 8,52, sz: 3,37 cm, s: 9,70 g. A másik (11.) hasonló, jóval hiányosabb pengével és tuskével, kétoldalt rározsdásodott nyílcsúcs- (?) vagy tegezvasalás- (?) töredékekkel, h: 5,6, sz: 2,8 cm, s: 11,35 g. A harmadik (12.) hasonló, de jóval kisebb, és hiányos meggörbült tuskemaradvánnyal, h: 5,7, sz: 2,27 cm, s: 6,20 g.

13. *Egy levél alakú nyílcsúcs*, rövid vágóélű, kettétörtött és hiányos oldalú, hosszú tuskés példány. H: 8,9, sz: 1,73 cm, s: 9,25 g.

14–15. *Két nyílcsúcs*: egy rövid vágóélű rombusz alakú (?) alakú, rövid vágóélű, szélesebb példány, tuskével. H: 6,84, sz: 1,74 cm, s: 6,85 g, egy apró, talán rombusz alakú példány tuskével, h: 3,54, sz: 1,5 cm, s: 2,85 g.

16. *Nyílcsúcs-töredék*: talán levél alakú széles példány hiányos pengetöredéke. H: 4,99, sz: 1,78 cm, 3,45 g.

MNM RT lt. sz.: 99.5.6.A (a–g).

17. *Vasmerevítéses nyíltegez maradványai*. Bár talán csak a fenékénc abroncsa maradt a helyén, ebből kiindulva, a tegez hosszában lehetett az elhunyt bal

¹²⁴ A felsorolásuk nem a feljegyzetlen, s a sírrajzról sem azonosítható helyzetük, hanem az alakjuknak megfelelően történt.

- oldalára fektetve, talán a felkarcsont alsó harmadától (ezen a tájon találtuk a nyilcsúcsok többségét) a térdig. A tegezfedélcsonst sem volt a helyén. Itt is kb. 80 cm hosszú tegezre gyanakodhatunk.
- a. *A tegezfedél csontlemeze* a koponya bal oldalától 5, a sírfenéktől 10 cm-re, keresztben feküdt a hátlapjával felfelé. Ívelt téglalap alakú vékony, simára csiszolódott felületű csontlap. H: 9,18, sz: 3,16 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.2.A.
- b. *Tegezre való csontléc* a felszedéskor, ismeretlen helyről került elő. Vékony lemezke, amelynek az egyik végén derékszögű nyúlványa van. A külső széle ívesen lekerekedő, a hátoldala irdalt. H: 3,79, sz: 0,85 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.3.A.
- c. *A tegez oldalát merevítő vaspántok* rendszertelenül kerültek elő a legnagyobb összevisszaságban, ahogy a rágcsálók elmozdították őket. Megfigyelt helyük volt a jobb alkarcsontok belső-középső oldala mellett, valamint a jobb combcsont belső-felső vége mellett, az íjmarkolat-borító agancslemezek felett. Két hosszabb, rombusz alakban kiszélesedő végű, szegecselt példánya és két apró töredéke maradt, az előbbiek h: 8,5, sz: 0,7–1,3, ill. h: 7,6, sz: 0,9–0,3 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.4.A.
- d. *A tegez fenekét körítő bronzcs*, mintegy 15 cm szélességben a bal térd felett volt, a teteje a közepén 11 cm-rel magasabban a sírfenéknél. Két hosszabb és három apró töredéke maradt, az előbbiek h: kb. 9,5, ill. 6,0 sz: 1,13 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.5.A.
18. *Líra alakú bronzcsat* a bal combnyakon, peckével felfelé, rágcsáló mozdította el az eredeti helyéről. H: 2,46, sz: a csatkarika 2,84, a csattest 2,44 cm, s: 8,81 g. MNM RT 99.5.15.A.
- 19–20. *Vas kengyelpár*; mindkét példánya aszimmetrikus körte alakú, négyzetes füllel, lapos, a talpalónál négyzetmetszetűvé váló szárakkal. A talpaló ívelt, a pereme kissé lehajló, az alján erősítő borda fut.
19. *Az egyik példány* a jobb lábfejcsontok felett kb. 6 cm-rel magasabban feküdt, részletesen úgy, hogy a bal boka felé néző füle kissé magasabban volt, mint a talpa. A füle téglalap alakú, a belvilága sz: 10,8, a talpalója hiányos, m: 14,6, sz: 11,98, talp sz: 3,6, a szijnyílás mé: 1,89 × 0,94 cm, s: 75,50 g.
20. *A másik példány* a bal lábfej külső oldala mellett feküdt a zablá, illetve egy lólábcsont alatt, fülével a sír ÉK-i sarka felé nézőn. A füle téglalap alakú, m: 15, sz: 12,46, a belvilága sz.: 10,3, talp sz: 3,7, a szijnyílás mé: 1,85 × 0,86 cm, s: 83,65 g. MNM RT lt. sz.: 99.5.11.A (a–b).
21. *Vas csikózabla* a bal lábfejcsontok és a szélső lólábcsont között, a 20. sz. kengyel felett, csaknem nyújtott állapotban. Az egyik karikája fektetve, a másik az élén állva, h: 21,15, az aszimmetrikus szájvasak h: 9,04, ill. 6,51, a karikák á: 4,5, ill. 4,74 cm, s: 50,10 g. MNM RT lt. sz.: 99.5.12.A.
22. *Hevedercsat (?) töredéke* az egyik kengyel (20.) alatt, Dienes István feltételezte, hogy a hevedercsat lehetett, a csattest, illetőleg a pecek töredéke maradt meg. H: 1,7, sz: 0,5, ill. h: 3,13, sz: 0,3 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.13.A.
23. *Vaskés* a bal combcsont belső-felső vége és a csíholó (11.) között, hegyével a jobb térd felé. Egyenes egyélű, hegye és nyéltüskéje letört. H: 7,9, sz: 1,66, v: 0,68 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.8.A.
24. *Csíholóvas töredékei* a bal combcsont belső-felső végénél, a vaskésnél beljebb. Valószínűleg lant alakú volt, s csupán az egyik ívének darabja maradt meg, vékonyra restaurálva. H: 2,2, v: 0,4 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.10.A.
25. *Kovakő* a vaskés (23.) mellett. Szabálytalan alakú, fehér színű, az egyik oldalán barnás folttal, oxidnyomokkal. H: 3,35, v: 2 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.9.A.
26. *Vastöredék* a jobb medencecsont alsó szélénél. Ismeretlen rendeltetésű alaktalan vasdarabnak tűnt, három töredéke maradt meg, egy lapos h: 4,32, sz: 2,25, egy tüskés végű, h: 4,27, sz: 1,95, valamint egy tüsketöredék, h: 2,9 cm. MNM RT lt. sz.: 99.5.7.A.
27. *Lókoponya és lábvégcsontok*. „Ló részleges csont váza. A ló maradványai a sír ÉK-i sarkában, az embri csontváz bal oldali lábfeje és az É-i sírfal között, a sír alja felett 32 cm-re egy ca. 55 × 20 cm-es felületen kerültek elő. A ló lábcsontjainak és a rajtuk levő lókoponya együttes magassága – az elporladt összehajtogatott lóbőr nélkül – 18 cm volt. A ló feje az É-i sírfal K-i végében a sírfalhoz szorulva Ny-i tájolásban az állán feküdt. Alatta – vele azonos irányban – a négy metapodium. A lábvégek D-ről É-felé egymás mellett feküdtek.”¹²⁵ „A ló neme (a caninus hiányában) valószínűleg kanca, az életkora a fogazat statusa alapján 2¼–3 év. A ló közepes testmagasságú volt (a marmagassága 138,7 cm), a tél és tavasz között (jan./febr.–ápr./máj).”¹²⁶
MNM AGy lt. sz.: 63.12.42–64.

¹²⁵ VÖRÖS 2012, 707.

¹²⁶ VÖRÖS 2013, 707, 706; 5. kép; VÖRÖS 2019, 619–620. (e kötetben).

II. SÍRLEÍRÁSOK

E: SZTE ET lt. sz.: 3810 (koponya, váz).

24. sír (37. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek emberi bolygatású, bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázának maradványa, sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 75°, vázh: 60-70 cm. A sekély mélységben fekvő gyermekcsontvázat talán eke szántotta szét. A koponyája a bal oldalára és előre fordult, ezenkívül a gerincének és bordáinak részletei, a bal medencelapát és combcsont volt a helyén, a jobb combcsont a balhoz V alakban csatlakozott, s mellette néhány csonttöredék társaságában hevert az állkapocs töredéke is. Távolabb, a sír lábvége felé feküdt egy sípcsont és a jobb medencelapát töredéke.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3811 (koponya, váz).

25. sír (39. kép, 37. tábla)

45-50 éves (*mat.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Ténylegesen lekerekített végű téglalap alakú sírgödör bal felében feküdt, mé: 187 × 64–69–60 cm, m: 78 cm, t: 62°, vázh: 161 cm. A koponyája enyhén jobbra billent, bal szemgödörét rágcsővel pusztította el, az állkapcsa leesett. A mellkasa természetes helyzetű volt, a szegycsont alsó részét állati bolygatás tüntette el. A jobb kar a test mellett nyújtva, az X állású alkarcsontok a medence mellett voltak. A bal felkarcsont a töltelékföld magasabb szintjére került, a bal orsócsont pedig a sír bal szélé mellé. A bal medencelapát kissé lejjebb csúszott és befelé fordult. A lábsontok a bokáknál csaknem összeértek, a jobb csontjai nyújtva, a balé térdben behajlítva és a jobb oldalukra kifordulva helyezkedtek el. A jobb lábfej csontjai viszonylag épebben, a bal láb-, valamint a kézfejsontok állati bolygatásra a sírban szétszóródva kerültek elő.

Mellékletek:

1. *Íjmarkolat-borító agancslemez* a bal medencelapát külső szélén és a szeméremcsonton keresztben fekvő, a hátoldalával felfelé és kettétörve került elő, időközben négy töredékéből összeragasztották. Domború felületű, mindkét vége és az egyik széle irdalt. H: 16,1, sz: 1,57–2,76 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.6.1.A.
2. *Vas nyílcsőcs* a sír bal széle mellé került bal orsócsonton. Csaknem ép. Rombusz alakú, domborúan ívelt vágóéllal, az egyik éle és a hegye kissé hiányos, a tuskéje ép. H: 7,44, sz: 2,57 cm, s: 12,60 g.

39. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 25. sír

MNM RT lt. sz.: 99.6.2.A.

3. *Valószínűleg I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára.*¹²⁷ A sírgödör bal széle és a jobb alkarcsontok közepe között feküdt, jelenleg¹²⁸ felismerhetetlenül apró, fényképezhetetlen töredékei maradtak.

MNM RT lt. sz.: 99.6.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3812 (koponya, váz).

26. sír (38. tábla)

50-55 éves (*mat.*) férfi némi állati bolygatást szenvedett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Ténylegesen lekerekített végű keskeny, hosszúságos, a lábvége felé szűkülő, meglepően szűkre áított sírgödörben feküdt, mé: 187 × 37–43–27 cm, m: 72 cm,

¹²⁷ A típusjelzés II-ja: HUSZÁR 1979 alapján. Az ő munkája előtt használatos CNH-jelzés: RETHY 1899. I. alapján.

¹²⁸ Az érmék állapotát utoljára a fényképezésük kapcsán kellett áttekintennem. A felvételesorozatot Hámosi Péter készítette az alábbi időkben: 25–203. sír: 2016. június 25. 210–540. sír: 2016. szeptember 30.

t: 119°, vázh: 163 cm.¹²⁹ Zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra és előre billent. A mellkasa természetes helyzetű volt, a szegycsont hiányzott. Mindkét karja könyökben enyhén behajlítva feküdt, a jobb alkar a medence széle alá futott, a kézfejsontok a combcsontfő alatt, a belső oldalánál kerültek elő, a bal alkar a medencelapátra volt hajtva, s a kézfejsontok is ott, illetve a combcsontfőn nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, a lábak párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. Olyan szűk volt – a metszetből megállapíthatóan felfelé gyorsan bővülő – sírgödör alja, hogy a karok (főleg a bal könyök), a bal térd és az ívelten behajlított jobb lábfejsontok a sír széléhez szorultak.

A sír lábvége előtt feküdt a 29. sír, de a sírfoltok gondos nyesése alapján kiderült, hogy a két sírgödör nem metszette egymást.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3813 (koponya, váz).

27. sír (40. kép, 38. tábla)

Felnőttnek (–) korabeli beásással megbolygatott, eredetileg háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Ténylegesen lekerekített végű keskeny és hosszú, téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelyre észak felől 50–70 cm széles rablógödörrel ráástak; mé: 200 × 55–117!–50 cm, m: 55 cm, t: 67°, vázh: 156 cm. A helyére visszadobott, széttört koponya arccal a sír jobb fejeégi sarka felé nézett, a jobb mellkas hiányosan maradt a helyén, mellette a jobb kar nyújtott helyzetű csontjaival, amelynek alkarcsontjai a medence széle alá futottak, a kézfej csontjai hajdan a combcsont külső oldala mellett nyugodtak. A bordák és a csigolyák csak részben maradtak a helyükön, míg a bal kar csontjai, a bal lapocka, továbbá bordák és koponyatöredékek a beásás töltelékföldjében, magasabb szintre kerültek. A medence nagyjából természetes helyzetű lehetett, de a bal lapát csak töredékesen maradt meg. A hiányos lábfejsontok helyzete alapján a lábsontok párhuzamosan nyújtva fekhettek, de csak a jobb szárkapocscsont maradt a helyén, míg a combcsontok, a jobb sípcsont, valamint a bal szárkapocscsont egy bordatöredékkel átlósan keresztben a sírfenek felett 10–12 cm-rel magasabban mutatkozott.

Melléklete nem volt.

E: –.¹³⁰

28. sír (38. tábla)

Érett korú (mat.) férfinak a megtalálással, valamint enyhe állati közreműködéssel is megbolygatott háton

40. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 27. sír

fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 114°, vázh: 157 cm. A szétnyílt állkapcsú koponyája a jobb váll felé billenve az arc részén feküdt, az állkapocs csak a jobb oldalára fordult. A mellkas a koponya elfordulása miatti erős S-görbülete ellenére természetes helyzetű volt, mindkét váll kissé felhúzva. Felkarjai enyhe széttartó irányban feküdtek, a jobb alkarcsontok a medencétől távolabb, a bal alkarcsontok a combnyakra érve helyezkedtek el, mindkettő a folytatásában hiányosan megmaradt kézfejsontokkal. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontok párhuzamosan nyújtva. A lábfejsontokat a megtaláláskor egyetlen ásónyommal dobták ki.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3815 (koponya, váz).

¹²⁹ A 26., 29. és 42. sír egymáshoz való viszonyáról a 42. sírnál.

¹³⁰ Az SZTE Embertani Tanszékének gyűjteményében a maradványok nem jutottak el a beletározásig. A maradványt a helyszínen férficsontváznak véltem, de természetesen csak felnőttként szerepeltettem.

II. SÍRLEÍRÁSOK

29. sír (38. tábla)

23-25 éves (*ad.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Meglepően hosszú és keskeny, lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 201 × 40–38–41 cm, m: 84 cm, t: 156°, vázh: 158 cm.¹³¹ A szűk sírgödörben a koponyatető, a bal felkar-, a jobb alkarcsontok, valamint a jobb combcsont fejkéig egész közel a sír falához ért, ugyanakkor a jobb bokacsont és a sír lábvége között 38 cm-nyi hosszúságú üres rész maradt. A kissé elnyílt állkapcsú koponya enyhén a bal oldala felé billent. A mellkas és a medence természetes helyzetű lehetett, de a bordák elkorhadtak. A jobb kar a test mellett nyújtva, a singcsont a medence mellé futva helyezkedett el, míg az orsócsont töredéke állati bolygatásra ferdén a jobb combcsontra csúszott. A bal kar könyökben kissé be volt hajlítva, az alkarcsontok a medence széle alatt és mellett helyezkedtek el, a kézfejsontok a medence széle és a combcsontfő között nyugodtak. A jobb láb csontjai ferdén, a balé egyenesen nyújtva feküdtek. A jobb sarokcsont kivételével a többi lábfejsontot állati bolygatás teljesen eltüntette.

A sír a 26. sír lábvége előtt feküdt, de a sírfoltok gondos nyesése alapján kiderült, hogy a két sírgödör nem metszette egymást.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3816 (koponya, váz).

30. sír (38., 129. tábla)

40-50 éves (*mat.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Hosszú és széles, lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 213 × 68–73–68 cm, m: 56 cm, t: 64°, vázh: min. 151 cm. Zárt állkapcsú koponyája csaknem álló helyzetű volt (ezért a vázhossz nagyobb lehetett). A mellkas bal fele természetes helyzetű volt, a gerinc erőteljes S-görbületével, a jobbot viszont állati bolygatás zavarta meg. A jobb váll fel volt húzva. Mindkét felkarcsont a mellkas mellett feküdt, a jobb alkar a medence szélére érhetett, de az orsócsontot állati bolygatás derékszögben a gerinc felé fordította. A bal alkarcsontok a medence széle mellé futottak, s a végüknél pár kézfejsont is megmaradt. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan maradtak a helyükön, s egy részüket magasabb szinten, rágszalócsontocskák társaságában találtuk meg.¹³²

Mellékletek:

1. *I. András (1046–1060) H9/CHN 12. típusú, körülnyírt denára* töredékes állapotban a bal lapockacsont alatt. Az eredeti nagysága ismeretlen, megtalálni

mintegy harmadát sikerült, jelenleg pedig csak mintegy negyede maradt meg. S: 0,10 g (129. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.7.1.A.

2. *Zöld rozsdafolt:* az állkapocs közepének külső oldalán a fogmedrek zöld rozsdafoltosak voltak. Dienes István szerint érme nyomai lehettek,¹³³ de fémmaradvány hiányában nem fogadtam el amúgyis meghatározhatatlannak tekinthető érmének.

E: SZTE ET lt. sz.: 3817 (koponya, váz).

31. sír (41. kép, 38., 129. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Hosszú és széles, lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 213 × 76–72–70 cm, m: 60 cm, t: 95°, vázh: min. 154 cm. A széles sírgödör ellenére a váz – a természetes helyzetétől eltérően – erősen a hosszszanti tengelye felé nyomódott össze, mert feltehetően a holttest valamibe egészen szorosan be volt burkolva. A koponya a leesett állkapcsával együtt a bal oldalán feküdt, a bordák két oldalról egymásba voltak nyomódva, a kulcsontok szorosabb V alakba rendeződtek. A felkarcsontok kicsúszva a lapockák vápájából befelé, a mellkasra fordultak, az alkarcsontok a medencelapátok alá futottak, a jobb kézfejsontok a combnyak mellett kívül, a bal kézfeje a combnyak alatt feküdtek. A jobb medencelapát kissé fel volt húzva, egyébként a medencelapátok némileg összeborultak, a bal szeméremcsont részben rácsúszott a jobbra. A lábcsonatok szorosan egymás mellett, párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a combcsontok forgója kiugrott a medence vápájából, a jobb combcsont térdi vége bal felé mozdulva lecsúszott a sípcsontról. A lábfejsontok összekeveredtek. Dienes István megállapítása szerint csak erős kötözés mellett kerülhettek a csontok ilyen helyzetbe.

Mellékletek:

1. *I. István (1000–1038) H1/CNH I. típusú denára* a koponya alatt, a fülnyílás magasságában. Időközben a peremének egy szakasza töredékké vált. S: 0,42 g (129. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.8.1.A.

2. *I. András (1046–1060) H8/CNH II. típusú denárának töredéke* a bal combnyak alatt, ujjcsontok társaságában, talán egykor a markába adták. A mintegy egyharmadnyi érméből egy kis körülnyírt peremtöredék maradt meg (129. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.8.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3818 (koponya, váz).

¹³¹ A 26., 29. és 42. sír egymáshoz való viszonyáról ld. a 42. sírt!

¹³² Érdekeséggé vált figyeltük meg, hogy a sírgödör ásása közben elpusztították egy őskori csontváz nyugati végét (XXV. sír), s mihelyt rátaláltak a csontvázra, még utána is áshattak, mert a sírgödörön kívüli részét is zömmel feldúlták.

¹³³ A sírleírásban csak ennyi szerepelt, de Dienes az előzetes jelentés érme-felsorolásában „foltban volt észlelhető az érme” módon utalt rá: DIENES 1964c/Jelentés, 4; az utalását elfogadtam.

41. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 31. sír

32. sír (38. tábla)

Kisgyermeknek (*inf. I.*) állat által és a megtaláláskor is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 36°, hiányos vázh: 58 cm. Koponyája a bal oldalán feküdt. A szivacsos csontjai elkorhadtak. A jobb felkarcsontja ferdén kifelé esúszott, az alkarsontok mutatták, hogy eredetileg derékszögben volt a kar behajlítva. A bal kar csontjai nyújtva helyezkedtek el. A jobb medencelapát töredéke is megmaradt, a két combcsont pedig párhuzamosan feküdt. A lábszár- és lábfejsontokat a megtaláláskor dobták ki.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3819 (koponya, váz).

33. sír (38. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek enyhén állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváz, sírfoltja nem látszott, m: 51 cm, t: 80°, a sarokcsont nélküli hiányos vázh: 86 cm. A koponyája az állkapocsra dőlt, az arcrésze beroppant, állcsontjának egy

részét állati bolygatás az orrcsontra mozgatta. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. A karcsontok egyenesen a mellkas két oldalán, a lábsontok pedig párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. Az elkorhadt kéz- és lábfejsontokat nem lehetett kibontani.

Melléklete:

- *Zöld rozsdanyomok:* „A nyakcsigolyák alul zöldrozsdásak.” Fémmaradvány hiányában nem lehetett – amúgyis meghatározhatatlannak tekinthető – érmének elfogadni.¹³⁴

E: SZTE ET lt. sz.: 3820 (koponya, váz).

34. sír (38. tábla)

23-25 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváz, sírfoltja nem látszott, m: 52 cm, t: 36°, vázh: 148 cm. Koponyája a bal oldalán feküdt, az állkapcsát állat tüntette el. A mellkasa hiányos, medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét karja a test mellett nyújtva feküdt, a jobb orsócsont fele a medencelapáton nyugodott, a singcsontnak a könyöki vége maradt meg. A bal alkar a medence széle alá futott. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, s csupán a kifelé fordult, leszorított bal lábfejsontjai maradtak a helyükön.

Melléklete:

1. *Ezüst varkocskarika*, a koponya alatt, a bal csecsenyűlványnál. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, egymás közelébe érő végekkel. Á: 2,59, huzalv: 0,2 cm, s: 2,36 g.

MNM RT lt. sz.: 99.9.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3821 (koponya, váz).

35. sír (39. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek talán a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, kivételesen rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 28 cm, t: 32°, hiányos vázh: 58 cm. A sekély mélységben fekvő csontváz csak nyomaiban volt megfigyelhető: a zárt állkapcsú koponya felfelé nézett, a felkarok a mellkas mellett feküdtek. A nyomokban felismerhető medence természetes helyzetű volt, a combcsontok párhuzamosan helyezkedtek el. Az alkar- és lábszár- és lábfejsontok már nyomaiban sem voltak megfigyelhetők, az utóbbiakat talán a szelvény ásása semmisítette meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3822 (koponya).

¹³⁴ A sírleírásban a sír melléklet nélkülként szerepelt, de Dienes az előzetes jelentésben érme maradványaként említette, vö. Dienes 1964c Jelentés, 4.

II. SÍRLEÍRÁSOK

36. sír (39. tábla)

Kisgyermek (inf. I.) talán háton fekvő, feltehetőleg állati bolygatású, nyújtott helyzetű, kivételesen rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 32 cm, t: 61°. A sekély mélységben fekvő csontvázcska annyira elkorhadt, hogy csupán a koponyájának és néhány hosszúcsontjának – jobb felkar-, bal alkar-(?) és a keresztben álló combcsont – nyomát figyeltük meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3823 (koponya).

37. sír (39., 129. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Hosszú és széles, a fejkéregén lekerekített sarkú, a lábvégen lekeredő, s ott egy szarmata kori gödröt metsző téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 218 × 80–87–80 cm, m: 56 cm, t: 90°, vázh: min. 156 cm. A vázzal ellentétben rossz állapotú koponyája a bal oldalára fordult, az állkapcsát bizonyára állat távolította el. A gerince erős S alakú görbületű volt, a mellkasát állat bolygatta össze (a koponyával szemben, a sír jobb szélében rágsálólécszek volt). A jobb váll fel volt húzva, a karcsontok a test mellett nyújtva feküdtek úgy, hogy az alkarcsontok a medence széle mellé értek, a kézfejsontok pedig a szeméremszögletben mozdultak szét. A bal felkarcsont könyöki vége a mellkasba csúszott, a helyükön maradt alkarcsontok a combnyak külső oldala mellé értek, a kézfejsontok is itt szóródtak szét. A jobb medence természetes helyzetű volt, a bal medencelapát erősen befelé fordult. A jobb lábsontok egyenesen nyújtva, a bal lábsontok ferdén, a boka felé közelítő irányban nyugodtak. A lábfejsontokat is elérte az állati bolygatás.

Mellékletek:

1. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a jobb combcsont nyakának belső oldala mellől. Ujjcsontok társasága jelezte, hogy a kézfejen lehetett. Kerek metszetű, egymásra hajtott, levágott végekkel. Á: 2,21 × 2,52, v: 0,40 cm, s: 4,36 g.
MNM RT lt. sz.: 99.10.3.A.
2. *Nyitott, bronz huzalgűrű* a jobb combcsont középtájának belső oldala mellett. Ujjcsontok társasága mutatta, hogy rágsálók túrták el. Rombusz metszetű huzalból készült, lecsipett, nyitott végekkel. Á: 2,32 × 2,29, huzalv: 0,30 cm, s: 2,60 g.
3. *I. András (1046–1060) H8/CNH II. típusú denárának negyed része* a koponya bal oldala mellett. Dienes István megjegyezte, hogy eredeti törésfelületekkel, vagyis tudatosan csak egy negyed pénzt tettek a sírba. Az egyik vágott élét az olló behajlította. S: 0,08 g.

MNM RT lt. sz.: 99.10.1.A (129. tábla).

4. *I. István (1000–1038) H1/CNH I. típusú denárának negyed része* a bal combcsont közepe alatt, eltúrt ujjcsontok között. S: 0,09 g (129. tábla).¹³⁵

MNM RT lt. sz.: 99.10.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3824 (koponya, váz).

38. sír (39. tábla)

10-11 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 38 cm, t: 42°, hiányos vázh: 125 cm. A kis mélységben fekvő csontváz erősen elkorhadt, leesett állkapcsú, egykor talán felfelé néző koponyája összenyomódott. A nyomokban megmaradt mellkason és medencén kívül, a jobb medence belső szélére és a gerince bolygatott jobb felkarcsont, valamint a jobb medencelapát alá futott alkarcsontok, továbbá a test mellett fekvő bal felkar töredéke, a bal medencelapátra erő alkarcsontok, valamint az X alakban fekvő, töredékes lábsontok maradtak meg. A kéz- és lábfejsontok nem voltak megfigyelhetők.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3825 (koponya, váz).

39. sír (39. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek talán állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 56 cm, t: 50°, hiányos vázh: 73 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé balra-előre billent, a mellkasa és medencéje csak nyomokban maradt meg. Karjai széttartóan, a lábai kissé behajlítva, a jobb oldalukon fekvé maradtak meg.

Melléklete:

1. *Bronz S-végű karika* a koponyatetőn, kerek metszetű huzalból, hiányos karikával. Á: 1,32 × 1,42, huzalv: 0,18, S-vég sz: 0,35 cm, s: 0,60 g.

MNM RT lt. sz.: 99.11.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3826 (koponya).

40. sír (I., 39. tábla)

11-12 éves (*inf. II.*) gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású, korhadt csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 59 cm, t: 50°, hiányos vázh: 120 cm. A koponyája előre és kissé balra billent. A mellkas és a medence természetes helyzetű, de igen korhadt állapotú volt. Karjai a test mellett feküdtek, a jobb alkarcsontjai a medence mellé, a bal alkaré a medence szélére kerültek. A bal kézfej csontjai a combnyakon helyezkedtek el. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

¹³⁵ Ez alkalommal Dienes István nem utalt sem az érme negyed része széleinek vágott eredetiségére, sem arra, hogy esetleg az ujjcsontokkal együtt való elmozdulása alapján eredetileg a bal marokban lehetett.

Mellékletek:

1. *Apró ezüst varkocskarika* a koponya bal oldali csecsnnyúlványánál, az élén állva, nyitott végeivel felfelé. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, a végei egymásra érnek. Az egyik végét fogóval elcsípték, a másikat elkalapálták. Á: 1,18, huzalv: 0,14 cm, s: 0,32 g.
MNM RT lt. sz.: 99.12.1.A.
  2. *Bronz varkocskarika* a koponya jobb oldali csecsnnyúlványánál. Kerek metszetű huzalból készült, két darabra törött. Á: 1,7, huzalv: 0,15 cm, s: 0,53 g.
  3. *Üvegpaszta gyöngysor*, amely az áll előtt vonuló két sorban fekvő egyes, továbbá két-, három- és többtagúvá csupán (a restauráláskor?) összetapadt,¹³⁶ áttetsző, gránátvörös kásagyöngyből, összesen 136 szemből állt össze. Á: 0,31, m: 0,36–1,5 cm (1. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.12.3.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 3827 (koponya, váz).

41. sír (39. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Hosszú és viszonylag széles, lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 213 × 69–69–63 cm, m: 64 cm, t: 62°, vázh: 159 cm. Koponyája a lesett állkapoccsal együtt a bal oldala felé és hátra billent, az arc-része a jobb sírszél felé nézett. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt, a jobb kulcsont a gerinccel párhuzamos helyzetbe került. Karjai a test mellett voltak nyújtva, az X alakban szétnyílt alkarcsontok a medence mellé, a kézfejsontok a folytatásukban, a combcsont külső oldala mellé kerültek. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé fordulva és leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3828 (koponya, váz).

42. sír (39. tábla)

30-35 éves (*ad.*) nő állati bolygatású, félig háton fekvő, felhúzott lábú, közepes megtartású csontváza. A sírfoltja nem látszott,¹³⁷ m: 70 cm, t: 48°, vázh: 150 (zsugorított h:

135) cm.¹³⁸ Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára és kissé előre billent. A vázat a rágcsálók vagy esetleg inkább a rókák annyira megbolygatták, hogy a törzs jobb oldala, a gerincoszlop, a jobb karcsontok és a jobb medencetányér teljesen hiányzott a sírből.¹³⁹ A bal mellkasfél és medence természetes helyzetű, korhadtt állapotú volt. A bal felkar kissé eltartott, az alkar enyhén behajlított fekvésű volt, a kézfejsontok a combcsontfő mellett, távolabb helyezkedtek el. A lábcsontok párhuzamosan, térdben erősen behajlítva, s a bal oldalukra fordulva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Bronz S-végű karika* a koponya jobb oldali csecsnnyúlványánál, kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,72 × 2,01, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,23 cm, s: 0,59 g.
MNM RT lt. sz.: 99.13.1.A.
  2. *Ezüst S-végű karika* a koponya alatt, a bal oldali csecsnnyúlvány tájékán. Kerek metszetű huzalból készült, a karikája formátlanná vált. Á: 1,63 × 1,65, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,31 g.
MNM RT lt. sz.: 99.13.2.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 3829 (koponya, váz).

43. sír

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek bolygatott, rossz állapotú csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 52 cm.¹⁴⁰ Mindössze a csaknem álló helyzetű, erősen balra fordult koponyája és a törzsnek megfelelő helyen egy hosszúcsontja maradt meg. Utóbbi t: 131°.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3830 (koponya).

44. sír

Kisgyermek (*inf. I.*) bolygatott, rossz állapotú csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 50 cm.¹⁴¹ Mindössze a jobb oldalára fordult koponyája, az arc-része előtt keresztben fekvő valamelyik hosszúcsontja, valamint talán az eredeti helyén egy karcsontja maradt meg, utóbbi t: kb. 131°.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3831 (koponya).

¹³⁶ A sírleírás szerint: „az áll előtt kettős sorban vonuló gyöngysor egy, kéttagú apró szemekből”. Részletrajz nem készült, a sirrajzon kettős pontsor ábrázolta a gyöngyszemeket az áll előtt.

¹³⁷ A sírfoltja nem látszott meg, így nem tudtuk a gödröt kibontani. Annnyit viszont megállapíthattunk, hogy a felnött vázhoz képest szokatlanul rövidre szabott volt a sírgödör, mintegy 160 cm hosszú. Töfelék földjében a szétrombolt XXVII. századi sírból való eserepdarabokat találtunk.

¹³⁸ „Valószínűleg abban leli magyarázatát, hogy a 29. sz. sír oly szokatlan tájolásban fekszik, azt a 26. sz., illetve a most felfedezett sír [42.] közé, azok halottainak körébe akarhatták temetni.”: DUNES 1964c/Ásatási napló, 8. „A 26. sír és a most feltárt 42. sír közé volt ékelve a 29. sír, innen magyarázható annak [azaz a 42.-nek] szokatlan, csaknem D–É-i irányban való tájolása. Nyilvánvaló, hogy készakarva volt így közéjük temetve. Egy kis önálló csoportot képez itt a 26, 29, 39, 40–44. sz. sír a temető K-i szegélyének Árpád-kori sávjában. Ugy látszik, hogy a többi Árpád-kori sír is így, csoportba van telepítve. Hasonló alakulatot találunk például ugyanennek a sávnak a D-i végén (ide tartozik a 25, 27, 30, 31–33, 37. sz. sír), a közepén (22, 34–36, 38. sz. sír).” UO. 12–13.

¹³⁹ Hogy rágcsálók jártak a sír jobb felében, arra nézve bizonyoság, hogy egy elpusztult rágcsálóvázaesket találtunk éppen ott.

¹⁴⁰ A XXVII. számú rézkori sír gödrébe volt beásva. Sirrajza nem készült, csak közös fényképe a 44. sirral.

¹⁴¹ A XXVII. számú rézkori sír gödrébe volt beásva, sirrajza nem készült, csak közös fényképe a 43. sirral.

45. sír

Gyermek (*inf. II.*) csontvázából csak egy magányosan jelentkező koponya maradt, a többi csontját esetleg a szelvényásás semmisítette meg, m: 54 cm.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3869 (koponya, váz).¹⁴²

46. sír (42. kép, 40. tábla)

12-13 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Rövid, de viszonylag széles, jól lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 165 × 67–67–67 cm, m: 74 cm, t: 55°, vázh: 128 cm. Zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. Az erős S-görbületű mellkas bordáit állat bolygatta meg, a jobb válla fel volt húzva, a karja pedig a test mellett lehetett nyújtva, amit a kissé eltartó irányú felkarcsont helyzete mutatott, de az alkarcsontokat talán állati bolygatás a jobb combcsont külső oldala mellé tolta. Sajnos a kézfejsontok helyzetét nem figyeltük meg. A bal karcsontok a test mellett feküdtek, az alkarcsontok a medencétől távolabb, továbbá a kézfejsontokat is megbolygatták. A medence szétesett. A jobb láb csontjait nyújtva, a balét térdben behajlítva, a bal oldalukon fekvő találtuk. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg, az ujjcsontok a jobb combcsont külső és belső oldala mellett szétszórva nyugodtak.

Mellékletek:

1–2. *Két vas nyilcsúcs* a test bal oldalán.

1. *Vas nyilcsúcs* a bal medence mellett úgy, hogy a koponya felé néző hegyével kissé alá is ért. Villás hegyű példány, az egyik hegye hiányos, az egyik oldala és a tuskéje is ragasztott. H: 9,46, sz: 3,6 cm, s: 9,05 g.

2. *Vas nyilcsúcs* a bal combcsont felső harmada mellett, kívül, hegyével a térd felé; kicsi és keskeny deltoid alakú, az egyik széle töredékes, a tuskéje ragasztott. H: 7,79, sz: 1,5 cm, s: 5,75.

MNM RT lt. sz.: 99.14.1.A (a–b).

3. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a rágesálók által elhurcolt jobb alkarcsontok között, a jobb combcsont külső oldalán. Négyzet metszetű, nyitott, levágott végekkel. Á: 2,41 × 2,34, v: 0,30 cm, s: 3,91 g.

MNM RT lt. sz.: 99.14.3.A.

4. *I. István (1000–1038) H/CNH I. típusú denárának két töredéke* volt megfigyelhető a bal kulcsont alatt. Azóta apró darabokra esett szét.

MNM RT lt. sz.: 99.13.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3832 (koponya, váz).¹⁴³

42. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 46. sír

47. sír (40. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Hosszú, de meglepően keskeny, lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt úgy, hogy a temetéskor a karjai a sírfalhoz szorulhattak. Mé: 193 × 40–42–40 cm, m: 78 cm, t: 46°, vázh: 170 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája balra-előre fordult, arc részét és koponyatetejét a megtaláláskor nyesték meg. A mellkasát és medencéjét állat bolygatta meg, a bal kulcsont a bal felkarsontra, a szegycsont ketté esve a bal mellkasfélbe került. A jobb medencelapát felfordulva az ágyékcsigolyákra csúszott, a keresztcsont pedig még tovább, a jobb könyök irányába. Feltételezhető, hogy a karokat hajdan nyújtva fektették a test mellé, időközben azonban a helyzet úgy változott, hogy a jobb felkarcsont a mellkas mellett maradt, a singcsont a folytatásában, az orsócsont viszont ferdén a jobb combcsontfő felé irányult. A bal felkarcsont is a mellkas

¹⁴² Meglepetésre némi csontmaradványait mégis beletárolták.

¹⁴³ Az SZTE ET gyűjteményében a 46. sírt követően 3860-as lt. számmal egy 23-25 éves (*ad.*) nő koponyája szerepel, de ez nem tartozott a temető állományába.

II. SÍRLEÍRÁSOK

mellett feküdt, rajta a bal singsont, míg az orsócsont a bal medencelapát alatt volt. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a jobb combcsont úgy körbefordult, hogy a hátsó oldalával volt felfelé. A jobb lábfejcsontok megbolygatva, a balé a jobb sípcsont középtáján helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3870 (koponya, váz).

48. sír (11., 40. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. A sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 52°, hiányos vázh. (koponya–lábszárcsont vége?): 138 cm. Koponyáját a megtaláláskor vágták szét, ezenkívül csak néhány hosszúcsontjának – bal felkarcsont, párhuzamosan fekvő lábcsonatok – elkorhadt maradványa volt megfigyelhető.

Mellékletek:

1. *Bronz S-végű karika* a bal járomcsont alatt. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,94 × 2,42, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,33 cm, s: 0,73 g. MNM RT lt. sz.: 99.15.1.A.
2. *Bronz varkocskarika* a beroppant koponya belső oldaláról, kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,32 × 2,29, huzalv: 0,18 cm, s: 1,27 g. MNM RT lt. sz.: 99.15.2.A.
3. *Ónozott öntött bronz zárt állatfejes karperec* a bal combcsontfő táján, bizonyára a bal alkarról maradt itt. A karikája sodrást utánzóan öntött, a két végén egy-egy rovátkolt nyakkal díszített állatfejvel, amelyet a külső szélén rovátkolt lapos pálcátag köt össze (Kovács 3b. típus). Á: 7,24 × 6,73, huzalv: 0,59 cm, s: 30,55 g (11. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.15.3.A.
4. *Nyitott bronz huzalgyűrű* a jobb medencetájék alatt felszedéskor került elő. Kerek metszetű huzalból készült, a végei elkeskenyedők. Időközben kettétörött, eredetileg valószínűleg egymásra hajtott végű volt. Á: 2,41 × 2,13, huzalv: 0,26 cm, s: 2,28 g. MNM RT lt. sz.: 99.15.4.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3871 (koponya, váz).¹⁴⁴

49. sír (1., 41. tábla)

Gyermek? (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, talán állat által megbolygatott, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú fejvégű, s lekerekített lábvégű, szabálytalanul keskenyedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 165 × 55–58–48 cm, m: 60 cm, t: 59°, vázh: 115 cm. Zárt állkapcsú koponyája előre és a bal oldalára billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, de a nagy része elkorhadt. A jobb kar a test mellett, könyökben enyhén behajlítva feküdt, kézfejcsontrajai a medence mellett. A bal karból csak a felkarcsont töredéke maradt. Lábcsontrajai párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A csontváz többi része teljesen felszívódott a talajban.

Mellékletek:

1–2. *Bronz S-végű karikapár*, egyik példánya a koponya bal oldalán, a tarkó alatt, a másik a koponya alatt feküdt. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,24 × 2,61 huzalv: 0,18, S-vég sz: 0,47 cm, s: 1,30 g, ill. á: 2,15 × 2,46, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,47 cm, s: 1,06 g.

MNM RT lt. sz.: 99.16.1.A.

3. *Gyöngysorként kezelt gyöngyök* három helyről: 1 db a váz jobb oldalán a felkarcsont közepe és a mellkas között, 1 db a koponya alatt, a többi pedig az állkapocs alatt. További hat darabot a restauráláskor fejtek ki az állkapocs földjéből.¹⁴⁵

1. 1 db hengeres, átlátszó sötétkék, piszkosfehér szemű üvegyöngy. Á: 0,62, m: 0,52 cm.

2–8. 7 db kisebb lapított gömb alakú, fehér pasztagyöngy. Á: 0,40, m: 0,29 cm, és friss törésfelülettel egy fél példány (1. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.16.2.A (a–b).

E: –.

50. sír (1., 41. tábla)

4–5 éves (*inf. 1.*) kisgyermeknek háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekedő végű, enyhe S alakban görbülő, apró sírgödörben feküdt, mé: 120 × 34–35–28 cm, m: 60 cm, t: 75°, vázh: kb. 90 cm. Zárt állkapcsú koponyája előre, s kissé balra billent. A mellkas és medence természetes helyzetű volt, a karok a test mellett úgy feküdtek, hogy a kissé eltartó irányú felkarcsontokhoz némileg behajlítva csatlakoztak az alkarcsonatok. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

¹⁴⁴ A sírfotón a jobb felkar magasságában álló tál a rézkori XXXVIII. sír melléklete volt! Eredetileg a csontváz férfi meghatározást nyert, a változtatás lehetőségét a mellékletek alapján vettem fel, s Marcsik Antónia ezt úgy fogadta el, hogy a csontmaradványokat utólagos ellenőrzésre nem sikerült megtalálnia.

¹⁴⁵ Dienes István megjegyezte, hogy az állkapocs a gyöngyökkel a régészeti leletekkel együtt került elszállításra.

II. SÍRLEÍRÁSOK

Mellékletek:

1. *Üvegpasztja gyöngysor* a nyaktáj körül, a sírlapra következő módon feljegyezve: 8 db a nyaktájon az állkapocs alsó széle körül, 6-7 db a nyakcsigolyák között úgy, hogy az állkapocsban fekvő lehetett őket kibontani, 1-1 db pedig a bal mellkas bordáin, illetőleg a bordák alatt.

1. 1 db kisebb, hengeres fekete gyöngy, az alsó és felső harmadában világosszürke csik fut körbe. Á: 0,72, h: 0,86 cm.

2-4. 3 db különféle méretű, henger alakú, sűrű gyöngy, középen körbefutó, széles, benyomott sávját egykor ezüst(?)fólia borította (Szilágyi 16. típus).¹⁴⁶ Á: 0,99-1,1, h: 1,2-1,52 cm.

5. 1 db hasonló gyöngyszem nagyobb töredéke. Á: 1,06, h: 1,37 cm (1. tábla).

6-16. Hasonló gyöngyszemek 11 db össze nem illő töredéke.

MNM RT lt. sz.: 99.17.1.A (a-d).

E: SZTE ET lt. sz.: 3872 (koponya).

51. sír (41. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, gyenge közepes megtartású csontváza. Nagy és széles, lekerekített sarkú, de meglepően szabályos téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 180 × 60-63-60 cm, m: 60 cm, t: 74°, vázh: 146 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra és előre billent. A természetes helyzetű mellkas és medence erősen elkorhad. Felkarok a test mellett, mindkét alkar enyhén behajlítva úgy, hogy a megfelelő medencelapát alá futott. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, de mindkét combcsont befele mozdulva térdnél lefordult a helyben maradt lábszár- és bokacsontokról.

Mellékletek:

1-2. *Bronz S-végű karikapár.* Egyik darabja az állkapocs bal oldali vége és a csecsnyúlvány közé szorult, a másik a jobb csecsnyúlványnál feküdt. Az első példány karikája eltört, ragasztott. Á: 2,29 × 2,68, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,46 cm, s: 1,25 g, ill. á: 2,25 × 2,39, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,41 cm, s: 1,15 g. MNM RT lt. sz.: 99.18.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3873 (koponya, váz).

52. sír (41. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített fejküvé és a lábvégnél lekerekített sarkú, keskeny téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelybe a felsőteste éppen hogy belefért, mé: 190 × 44-48-47 cm, m: 75 cm, t: 101°, vázh: 157 cm. Zárt állkapcsú koponyája félig jobbra és

előre billent. Mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, karjai a test mellett nyújtva, a kézfejsontok a combcsontfők külső oldala mellett helyezkedtek el. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3874 (koponya, váz).

53. sír (41. tábla)

40-45 éves (*mat.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Kicsi és keskeny, lekerekített fejküvé, a deréktájtól tovább szűkülő, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelybe hajdan a felsőteste éppen belefért, de a fejénél és a lábfejeinél is alig volt hely. Mé: 155 × 40-32-32 cm, m: 90 cm, t: 122°, vázh: 155 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája teljesen a bal oldalára fordult. A szabályos fekvésű csontváz alkarjai a medence széle mellé, illetőleg részben alá futottak, a lábsontok párhuzamosan helyezkedtek el. Csak a hiányosan megmaradt lábfejsontokat sikerült kibontani.

Mellékletek:

1-2. *Bronz S-végű karikapár.* A törött S-végű példány a koponya jobb csecsnyúlványnál, az ép a bal csecsnyúlvány és az állkapocs ízesülése között feküdt. A hiányos S-végű példány á: 1,33 × 1,7, huzalv: 0,08 cm, s: 0,13 g, ill. á: 1,85 × 2,03, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,41 g.

MNM RT lt. sz.: 99.19.1-2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3875 (koponya).¹⁴⁷

54. sír (1., 42., 129. tábla)

Felnőttnek (-) a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 48 cm, t: 75°, vázh: 150 cm. A teljesen elkorhadt csontvázból csak a szelvény ásásakor megsértett, állkapcsával együtt a bal oldalára fordult koponya, valamint a könyökben enyhén behajlított karcsontok, a combcsontfők belső oldala mentén nyugvó kézfejsontok nyomai, továbbá a párhuzamosan fekvő lábsontok és a lábfejsontok nyomai maradtak meg.

Mellékletek:

1. 1 db apró, áttetsző zöld üveg *kásagyöngy*, amely felszedéskor a sírföldből került elő. Á: 0,24 cm (1. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.20.2.A.

2. 1. *András (1046-1060) H8/CNH 11. típusú denárát töredékesen* találtuk a bal combnyak külső oldalánál; lehetett akár a bal marokban is. Mintegy a fele volt meg, de nem tekintettük fél pénznek; jelenleg csak a harmada maradt meg, immáron összeragasztott két töredékben. S: 0,10 g (129. tábla).

¹⁴⁶ A Szilágyi Katalin-féle gyöngytípusokra való utalás: SZILÁGYI 1994.

¹⁴⁷ A beesomagolt vázesontok nem kerültek beeltározásra a gyűjteményben.

MNM RT lt. sz.: 99.20.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3876 (koponya, váz).

55. sír (42. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. Lekerekedő végű sírgödörben feküdt, amelynek a lábvégi harmadát szelvényásáskor elnyesték, sz: 45 cm, m: 45 cm, t: 54°, hiányos vázh: kb. 35 cm. Mivel a csontanyag majdnem teljesen felszívódott, csak a medencelapátok, a bal medencéhez futó bal alkar- és kézfejsontok, valamint a bal combcsont nyoma maradt meg. A lábszár- és lábfejsontokat a munkások elnyesték.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletározásra és meghatározásra.

56. sír (42. tábla)

40–45 éves (*mat.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű, a medencetájéktól a lábvége felé erősen keskenyedő, szabálytalan téglalap alakú sírgödör bal szélén feküdt, mé: 192 × 53–58–40 cm, m: 56 cm, t: 44°, vázh: 163 cm. A kissé balra és felfelé fordult koponyája össze-roppant. A vállövön keresztül rágcsálójárat vezetett, az állat az állkapocs jobb oldalát, a lapockákat, kulcsontokat és bordákat túrta el. A karok a test mellett nyújtva voltak, az alkarcsontok a medencelapátok széle alá futottak, s mindkét kézfej csontjai állati bolygatás következtében a bal lábsontok külső oldala mellett, szét-szórva helyezkedtek el. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontok nyújtva feküdtek, a jobb kissé ferdén közelítve a balhoz. A bal lábfejsontok a lábszárcsontra merőlegesen, kifelé fordulva maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3877 (koponya, váz).

57. sír (42. tábla)

Kisgyermeknek (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. Lekerekedő végű, csak részben, inkább a jobb szélén megfigyelhető, apró sírgödörnek ugyancsak a jobb szélén feküdt, mé: 84 × 25–29–25 cm, m: 40 cm, t: 54°, hiányos vázh: kb. 60 cm. A teljesen elkorhadt csontvázból csupán a zárt állkapcsú koponya, valamint az egymást a lábszárcsontoknál keresztező lábsontok maradtak meg, az utóbbiakból a bal volt felül.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 3878 (koponya, váz).¹⁴⁸

58. sír (42. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Keskeny, lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 188 × 48–54–50 cm, m: 70 cm, t: 41°, vázh: 142 cm. Leesett állkapcsú koponyája jobbra-előre bukott. A mellkasa természetes helyzetű lehetett, de a jobb oldala csak nyomokban maradt meg. A jobb felkart a lepelbe csavarás vagy állati bolygatás ferdén a csigolyáig nyomta, folytatásában az alkarcsontok a medencelapát alá futottak. A bal kar könyökben enyhén behajlítva, alkarcsontjaival a medencelapát széle alá-mellé került. A medence két lapátja összenyomódott, a lábsontok párhuzamosan, egymás közelében feküdtek. A lábfejsontok leszorítva, hiányosan maradtak meg. Bár az állati bolygatás borda- és lapockatöredékeket is a karcsontokon kívülre túrt, a jobb kar és a medence csontjainak helyzetéből esetleg arra is lehetne következtetni, hogy lepelbe csavarás mozdította el a jobb kar csontjait is.

Mellékletek:

1. Ezüst *S-végű karika* a jobb szemgödörben. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,74 × 1,88, huzalv: 0,17, *S-vég sz:* 0,32 cm, s: 1,08 g.

MNM RT lt. sz.: 99.21.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3879 (koponya, váz).

59. sír (42., 129. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Lekerekített végű, a középtájéktól lefelé enyhén kiszélesedő, szabálytalan téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 202 × 68–78–68 cm, m: 60 cm, t: 84°, vázh: 161 cm. A leesett állkapcsú, kissé balra billent koponya arc részét a megtaláláskor verték szét. A mellkas és a medence csontjai jórészt elporladtak, a jobb kulcsont, néhány jobb és bal oldali borda és kevés csigolya nyoma maradt meg, valamint a kifelé tartó jobb felkar- és a sírszéllal párhuzamos helyzetű egyik alkarcsont töredéke. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé fordultan leszorítva, hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. A szegycsont talán elmozdult darabján feküdt *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. denára* középrészének töredéke. S: 0,10 g (129. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.22.2.A.

2. *Árpád-kori érme apró töredéke*, amely a sír fejevének töltelékföldjéből került elő. Meghatározhatatlan volt, s időközben ketté is törött (129. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.22.1.A.

¹⁴⁸ A SZTE Embertani Tanszékén keveredés történt, mert a koponyától nagyjából a sipesontok közepéig mért kb. 60 cm-es csontvázhossz alapján, a maradványok kisgyermekhez (*inf. l.*) kellett tartozzanak, viszont Maresik Antónia az utólagos ellenőrzéskor is egy 40–50 éves (*mat.*) nő töredékes koponyáját és nem korhadt vázesontjait találta a sírból a fenti leltári számon: Maresik 2013.

E: SZTE ET: –.

60. sír (42. tábla)

Érett korú (*mat.*) felnőtt állati bolygatású, háton fekvő nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázaradványa. Sírfojtja nem látszott, m: 60 cm, t: 74°, vázh: 164 cm. Az arccal felfelé néző koponya szétnyomódott, az állkapocs leesve a sírfenékre került. A többi csont egy ferdén kifelé futó jobb (?) karcsonton és a közelítően fekvő lábcsontokon, végezetül a jobb lábfejsontok nyomain kívül elporladt, vagy állati bolygatás pusztította, túrta el.

Melléklete:

1. Öntött, nyitott ezüstgyűrű, a jobb combcsont felső végétől befelé, mintegy 10 cm-re feküdt. Négyzet metszetű, a nyitott végei felé erősen hegyesedő. Á: 2,24 × 2,52, v: 0,30 cm, s: 2,97 g.

MNM RT lt. sz.: 99.23.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 3881 (koponya).

A leltári számok sorrendjében következő tárgy, az 1964. évi ásatáson lelt öntött bronz pálcakarperec a sírleírások végére került: lásd I. szörványelet.

MNM RT lt. sz.: 99.24.A.

61. sír (10., 42–43., 129. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 197 × 75–80–68 cm, m: 63 cm, t: 70°, vázh: 153 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalán kissé előrebillenve feküdt. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett nyújtva, az alkarcsontok a medence mellett, a kézfejsontok a combcsontfő mentén nyugodtak. A bal kar könyökben volt enyhén behajlítva, az alkarcsontok a bal medencelapát közepére értek, a kézfejsontok maradványai a bal combcsontfő mellett maradtak meg. A combcsontok térdnél közelítően, a lábcsontok párhuzamosan egymás mellett nyugodtak, a lábfejsontok leszorított állapotban maradtak meg.

Mellékletek:

1–2. Ezüst varkocskarikapár, a koponya jobb és bal csecsenyűlványánál. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült, egymást közelítő végekkel. Á: 2,53 × 2,49, huzalv: 0,21, cm, s: 2,33 g, ill. á: 2,42 × 2,38, huzalv: 0,21 cm, s: 2,35 g.

MNM RT lt. sz.: 99.25.1.A.

3. Öntött bronz pálcakarperec a bal alkar középtájáig húzva. Nyitott, vastag karikája hatszög metszetű úgy, hogy kétoldalt egy-egy szélesebb, alul és felül egy-egy keskenyebb lapja van, mert az öntőmintájában az alsó és a felső élet ellapították. Az egyenesen

levágott végei felé hatszög metszetűen keskenyedik. Á: 7,37 × 7,23, huzalv: 0,74 cm, s: 52,70 g (10. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.25.4.A.

4. 1. István (1000–1038) HI/CNH 1. denára az áll alatt, az állkapocsba benyomódva, finoman kettéhajtott állapotban, igen jó megtartásban. S: 0,68 g (129. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.25.2.A.

5. 1. István (1000–1038) HI/CNH 1. denára ugyanott. Eredetileg talán egész veret volt, ebből a feltáráskor három összeillő, együtt mintegy háromnegyednyi részlet maradt. S: 0,20 g (129. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.25.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4224 (koponya).

62. sír (43. kép, 1., 7., 10., 43–44., 129. tábla)

8-9 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 150 × 42–42–42 cm, m: 69 cm, t: 50°, vázh: 106 cm. A koponyája a bal oldalán feküdt, a leesett állkapocs kevéssé követte. A mellkas összenyomott, a medence természetes helyzetű volt, de a egyik szeméremcsont állati bolygatásra a jobb sípcsont belső oldalának közepe mellé került. A jobb kar könyökben be volt hajlítva, a felkarcsont válli vége hiányzott, a szétnyílt alkarcsontok a medencelapátra értek. A bal kar a mellkas mellett volt nyújtva, a felkar a koponya alól indult, a szétnyílt alkarcsontok közül a singsont a medence alá, az orsócsont mellé került. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, de a bal sípcsontot állat feljebb, a combcsont mellé túrta. Csak a bal lábfejsontok egy része maradt a helyén, egyébként a kéz- és lábfejsontok a sírban szétszórva őrződtek meg.

Mellékletek:

1–8. Nyolc öntött, kerek bronz ruhaveret a nyaktáj körül: kettő a jobb nyaktájon a váll felé nézőn az élén állt, majd a maradék hat példány folyamatos sort alkotott: három a nyakcsigolyák alatt hátlappal felfelé, három a gerinc bal oldalán a csigolyák mellett: egy az élén állt, kettő pedig az előlapjával felfelé. Érdekes, hogy középre, a gerinc fölé nem került belőlük, a szélsők között 4 cm-nyi hézag volt.

A gömbszelet alakban domborodó veretek pereme ferdén sikozott, felette pedig gyöngysor vonul. A kiemelkedő felületüket kerek közepű kilencszirmű virágminta díszíti, amelyhez egymástól egy-egy gyönggyel elválasztott, sugárirányban szélesedő hat háromszög alakú pajzs csatlakozik, utóbbiak közepén egy-egy gyönggyel vagy levélkével. Minden példány pereme mentén átlósan egy-egy eredetileg már az öntéskor kialakított, s a felvarrásra szolgáló, meglepően nagy kerek lyuk van. 7 db van meg,

43. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 62. sír részlete

egy a restaurálás közben elveszett.¹⁴⁹ Á: 1,97–1,98, m: 0,66–0,69 cm, s: 2,57, 2,89, 3,37, 3,39, 3,45, 3,48, 4,01 g (összsúly: 23,16 g).

MNM lt. sz.: 99.26.2.A (1–7).¹⁵⁰

9. *Bronz fülesgomb* a jobb nyaktáji első veret mellett, tömör öntésű, nyomott gömb alakú testtel és rövid nyakon ülő gyűrűs füllel. M: 1,24, á: 0,66 cm, s: 1,27 g. MNM RT lt. sz.: 99.26.3.A.

10–11. *Ezüst varkocskarikapár*, egyik példánya a koponya bal járomívénél volt, a másik a gerinc jobb oldalán, kétségtelenül a test alatt. Mindkettő kerek met-

szetű huzalból készült, nyitott, egymáshoz közelítő végekkel. Á: 2,56 × 2,41, huzalv: 0,25, s: 3,25 g, ill. á: 2,35 × 2,82, huzalv: 0,23 cm, s: 3,35 g.

MNM RT lt. sz.: 99.26.1.A.

12. *Bronz nyakperec* a nyaktájon; záródásával jobboldalt a gerinc alatt, háromrét hajtott kerek metszetű vékony huzalból, hurkos-kampós véggel. Á: 14,12, v: 0,35, huzalv: 0,2 cm, s: 29,02 g (7. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.26.5.A (1–2).

13. *Üvegpaszta gyöngysor* elől a nyaktáj bal oldalán a nyakperec alatt 12 gyöngyszemből.¹⁵¹

¹⁴⁹ A leletek dobozában Dienes István ceruzával írt, következő szövegű cédulája van: „Az egyik kerek pityke hátán bőrmaradvány van!, Vigyázat, valahogy meghagyni”. Más kézírással: „a pityke egyik eltűnt”. Ugyancsak eltűnt az említett bőrmaradvány is. A doboz rendszeresített céduláján ugyancsak Dienes tollal írt szövege: „MAGYARHOMOROG 62. sír, 7 pityke (a 8. db a restaurálásnál elveszett!)” Utána ceruzával „BR” (esetleg Temesvári Ferencné Bruder Katalin főrestaurátor kézjegye).

¹⁵⁰ Az ásatási jelentésben Dienes utalt arra, hogy ez a pityke jellegzetes Árpád-kori típus, példányai az ing bőrrrel szegélyezett gallérján sorakozhattak: DIENES 1965c/Jelentés. 2.

¹⁵¹ A sírleírásban csak annyi szerepel, hogy „elől a nyakban gyöngyök (összesen 11 db)”, viszont részletrajz készült, amelyen Dienes megjegyezte, hogy „a nyakperec alsó peremén fekvő négy gyöngyszem a nyakperec alatt feküdt, vagyis az takarta őket (s talán egy hajszállal lejjebb, a mellkas irányában voltak!)”.

II. SÍRLEÍRÁSOK

1. 1 db hengeres, fekete gyöngy, alsó és felső harmadában rácsurgatott világosszürke sávval. Á: 1,0, h: 0,8 cm.
2. 1 db kis kerek, lapos, áttetsző zöld gyöngy. Á: 0,82, m: 0,36 cm.
3. 1 db korong alakú szürkésfehér gyöngy (Szilágyi 27. típus), sérült felülettel. Á: 1,22, m: 0,65 cm.
4. 1 db jó megtartású fekete gyöngy két fehér, egymást háromszor keresztező rácsurgatott hullámvonallal, amelyek három közében fehér alapon arzénzöld közepű, vörös szirmos virágminta van (Szilágyi 60. típus), kettejük mintája eltorzult. Á: 1,35, m: 1,22, cm.
5. 1 db lapított gömb alakú szürkésfehér gyöngy két egymást háromszor keresztező hullámvonal részben kihullott fehér betétjének maradványával (Szilágyi 58. típus). Á: 0,72, m: 0,66 cm.
6. 1 db négyzetes hasáb alakú fekete gyöngy, két fehér betétes, egymást keresztező hullámvonallal, a hasáb négy oldala közepén fehér, kör alakú betéttel. V: 1,0, h: 1,2 cm.
7. 1 db hasáb alakú, halvány szürkésárga gyöngy sárga díszítés nyomaival (Szilágyi 30. típus). V: 0,75, h: 1,1 cm.
8. 1 db rózsaszínű kis gyöngy. Á: 0,8, m: 0,56 cm.
9. 1 db hengeres sötét gyöngy. Á: 1,3, m: 0,74 cm.
10. 1 db hengeres sötét gyöngy, hosszában benyomkodással kialakított hét bordával. Á: 1,3, m: 0,95 cm.
11. 1 db korong alakú fehér gyöngy egyik felének töredéke. M: 0,72 cm.
12. 1 db zöldesfehér gyöngy töredéke. M: 0,6 cm (1. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.26.6.A (1–11).
14. Öntött bronz pálcakarperec a jobb alkarcsontok könyöki végéig felhúzva. Nyitott vastag karikája hatszög metszetű úgy, hogy két-két szélesebb lapja között egy-egy keskenyebb van, mert az öntömintájában két szemközti élét ellapították. Egycsenesen levágott végci felé inkább négyzet metszetűen keskenyedik. Á: 7,31, huzalv: 0,4–0,6 cm, s: 45,29 g (10. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.26.7.A.
15. Nyitott, bronz huzalgűrű a bal combesont alsó vége mellett, kívül. Öntött, rombusz metszetű, nyitott példány, a végci felé keskenyedő, az egyik vége megrepedt. A külső felületén keresztben rovátkolás finom nyoma. Á: 2,57 × 2,59, huzalv: 0,40 cm, s: 4,42 g.
MNM RT lt. sz.: 99.26.9.A.
16. Feltehetően Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú denárának felénél nagyobbra tört da-

rabja, amelyet még ketté törtek. Az egyik töredék az állcsont jobb belső oldalán, s: 0,20 g, a másik pedig a jobb medencelapát külső alsó szélén került elő, s: 0,15 g (129. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.26.4.A, 99.26.8.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4225 (koponya, váz).

63. sír (44. kép, 1., 8., 9., 44–45. tábla)

10–12 éves (inf. II.) gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödörben fekvő, mé: 141 × 43–51–43 cm, m: 63 cm, t: 75°, vázh: 115 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé előre s a jobb oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, karjai a test mellett nyújtva feküdtek úgy, hogy az alkarcsontok a medence széle mellé futottak, s folytatásukban megmaradtak a kézfejsontok nyomai is. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a jobb lábsontok ferdén a balhoz közelítettek. A lábfejsontok is bonthatók maradtak.

Mellékletek:

- 1–2. Bronz varkocskarikapár, egyik példánya a bal csecsnyúlványon, a másik az állkapocs jobb felső végén fekvő, utóbbinak a koponya felé eső oldalán vékony szíjmaradvány látszott. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült, nyitott, távoli végekkel. Á: 2,42 × 2,10, huzalv: 0,19 cm, s: 1,17 g, ill. á: 2,38 × 1,97, huzalv: 0,22 cm, s: 1,39 g.
MNM RT lt. sz.: 99.27.1.A (1–2).
3. Bronz nyakperec a nyaktájék körül, hurkos-kampós vége bizonyára hátul, a gerinc alatt volt. Háromrét hajtott kerek metszetű huzalból készült, hurkos-kampós záródással. Á: 12,75, v: 0,44, huzalv: 0,22 cm, s: 40,94 g (8. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.27.2.A.
4. Bronzkarika a nyakperecen a gerinc alatt. Öntött, vastag, D metszetű, nyitott, tompa végekkel. Á: 2,06 × 1,97, v: 0,39 cm, s: 3,48 g. Összehasonlítva a sírbéli két karcsúbb varkocskarikával, bizonyára öntött, nyitott bronzgyűrű lehetett.
MNM RT lt. sz.: 99.27.3.A.
5. Gyöngvsor a nyak bal oldalán, részben a nyak alá húzódva. 10 ép és 2–3 töredékes példány volt megfigyelhető, ebből 7 + 6 db maradt.¹⁵²
  1. 1 db homokszínű lapított gömb alakú gyöngy két egymást háromszor keresztező hullámvonal nagyrészt kihullott fehér betétjének maradványával (Szilágyi 58. típus). Á: 1,2, m: 0,84 cm.

¹⁵² A sírleírásban csak annyi szerepel, hogy „a nyak baloldalán, a nyak alá húzódva részben gyöngyök (10 db+további 2–3 szétmállott)”. A sírrajzon a koponya bal csecsnyúlványja és a nyakperec között 1–1 nagyobb hengeres és gömbölyű, továbbá 3 kisebb gyöngy van jelezve.

44. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 63. sír

2. 1 db lapított gömb alakú, halvány szürkéssárga gyöngy fehér betétes vonal maradványával. Á: 1, m: 0,8 cm.
3. 1 db hengeres, szabálytalan alakú zöldes gyöngy. Á: 0,65, m: 0,7 cm.
4. 1 db henger alakú zöld gyöngy. Á: 0,65, h: 0,55 cm.
5. 1 db hosszúkás, peremezett, a peremével párhuzamosan három keskeny vonalban fehér betétes piszkosfehér gyöngy töredéke. H: 0,9, sz: 0,35 cm.
- 6–7. 1 db henger alakú zöldes gyöngy. Á: 0,6, 0,6, m: 0,47, 0,55 cm.
- 8–13. Gyöngyszemek hat töredéke, köztük az egyik egy hengeres, hosszú fehér gyöngy fele, körbecsurgatott spiráldísszel (1. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.27.4.A (1–13).
6. Sodrott bronz huzalkarperec a jobb alkarcsontokra húzva a könyöki végük előtt. Három vastag szálból, lapos csavarulatokkal durván sodrott példány. Az egyik végén mindhárom drótszálat egymást kö-

vetően elvágták, a másik végén az egyik szálat ferdén levágták, a másik kettőt pedig egymás mellé külön-külön hurkosan visszahajlították. Á: 6,65 × 6,9, v: 0,63, huzalv: 0,29 cm, s: 29,22 g (9. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.27.5.A.¹⁵³

E: SZTE ET lt. sz.: 4226 (koponya, váz).

64. sír (44., 129. tábla)

Gyermeknek (inf. II.) a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 155 × 56–52–55 cm, m: 92 cm, t: 53°, vázh: 105 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, jobb halántékát a megtaláláskor nyesték meg. A természetes helyzetű mellkasa kisebb állati bolygatást szenvedett, néhány borda és ujjcsont a koponya mögé jutott. Jobb karja könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapátra értek, ahol még a kézfejsontok is elfértek. A bal kulcsontot állati bolygatás a gerinc mellé, a felkarcsontot ferdén a mellkasba lökte, a bal orsócsont pedig a kulcsont és a medence közé került. A kézcsontok helyzete a bal medencelapáton mégis azt jelezte, hogy eredetileg a bal kar is könyökben enyhén behajlítva került a test mellé. A medence természetes helyzetű volt, a lábcsonatok pedig párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal lábcsonatok azonban ki is fordultak. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg. A sírfolt jobb szélén rágcshaló laza homokkal kitöltött járata futott végig.

Mellékletek:

1. Nyitott, bronz huzalgyűrű a jobb kézfej egyik ujjcsontján. Rombusz metszetű, levágott végekkel. Á: 1,79 × 1,77, huzalv: 0,18 cm, s: 0,83 g.
MNM RT lt. sz.: 99.28.1.A.
2. Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú denárát félbe, majd két nagyobb és két kisebb negyednyi részre vágva és törve különböző helyen találtak meg: a jobb mellkasban a gerinc mellett, a jobb alkarcsontok belső oldala mellett, a keresztcsonttól számított 2–3. csigolya alatt, a bal combcsont forgója alatt. Az apró darabkák az eredeti helyzetükből elmozdulva is a test alá kerülhettek. Igen jó állapotban maradtak meg és összeilleszthetők. S: 0,55 g (129. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.28.2.A (1–4).
E: SZTE ET lt. sz.: 4227 (váz).

¹⁵³ Dienes István a sírleírásban tévesen fonott karperekeként említette, és megjegyezte, hogy az egyik vége már hiányzott, amikor a sírba tették, tehát használhatatlan példány volt. Langó Péter a leltárkönyvben kijavította az elnevezést, s hozzáfűzte, „hogy a kaperec az újabb kutatások alapján a sodrott karperecek olyan kései darabja, melyet egy nyakperecből, vagy egy nagyobb méretű karperecből alakítottak ki. Valószínűleg a korábbi ékszer sérülése után annak végeit levágták, és egy kisebb átmérőjű, gyengébb, s kevésbé mutatós darabot fabrikáltak az ékszerből. Igyekezték a korábbi darabhoz hasonlólt csinálni, amit az egyik karperecvégen megfigyelhető kampós záródás utánzata is mutat.”

65. sír (46. tábla)

30-35 éves (*ad.*) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejkéregén lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekedő téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 211 × 74–68–63 cm, m: 109 cm, t: 57°, vázh: 173 cm. Leesett állkapcsú koponyája csaknem a jobb oldalára fordult. Mellkasa és medencéje természetes helyzetben maradt. Karjai a test mellett voltak nyújtva, csak a jobb orsócsontot mozdította el állati bolygatás a medencelapát alá. A bal alkarcsontok a medence széle mellé futottak. A kézfejsontokat állati bolygatás túrta el a combcsontok külső oldala mentén. Lábsontjai párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontjai kifordulva és leszorítva feküdtek, a bal lábfejet állati bolygatás érte.

Mellékletek:

1–4. *Négy vas nyílcsúcs*, ketteje a bal combcsont külső oldalán, a felső harmad táján, félig a combcsontra támaszkodva, ketteje pedig a sírgödör jobb széle közelében, a lábszárcsontok középvonalában, egymáson feküdt, ferdén a 10 cm-rel mélyebb sírfenék felé.

1. *Vas gyűjtőnyílcsúcs*, rombusz alakú, pengéje a közepén 1,77 cm hosszúságban áttört. Ép. H: 10,85, sz: 2,95, tüskéh: 3,46, v: 0,53 cm, s: 18,75 g.

2. *Vas nyílcsúcs*, levél alakú, hosszabb, domborúan ívelt vágóéllal. Az éle kiegészített. H: 10,98, sz: 2,34, tüskéh: 5,14, v: 0,68 cm, s: 19,55 g.

3. *Vas nyílcsúcs*, deltoid alakú, rövid, domborúan ívelt vágóéllal. A hegye kiegészített, a törött pengéje ragasztott. H: 9,67, sz: 2,39, tüskéh: 3,74, v: 0,55, cm, s: 10,50 g.

4. *Vas nyílcsúcs*, „ásólapát” alakú, domborúan ívelt vágóéllal, amelynek az egyik oldala kiegészített. H: 8,8, sz: 3,32, tüskéh: 4,43, v: 0,55 cm, s: 8,05 g.

MNM RT It. sz.: 99.29.1.A (1–4).

E: SZTE ET It. sz.: 4228 (koponya, váz).

66. sír (46., 130. tábla)

23-25 éves (*ad.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejkéregénél lekerekített sarkú, a lábvége felé keskenyedő s lekerekített végű téglalap alakú, nagy és széles sírgödörben feküdt, mé: 220 × 86–81–71 cm, m: 74 cm, t: 59°, vázh: 173 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, bal halántékát a szelvény nyesésekor sértették meg. Jobb vállát állati bolygatás érte, a lapocka csaknem függőlegesen a koponya elé került első borda és a mellkas közé jutott, egyébként a mellkasa és medencéje is természetes helyzetű volt. A jobb kar könyökben behajlított alkarja

a keresztcsontra ért, kézfejsontjai a medence öblében helyezkedtek el, sőt ráhajlottak a bal szeméremcsontra és combcsontfőre. A bal kar könyökben egészen enyhén volt csupán behajlítva, s az alkarcsontok a medence mellé futottak, a kézfejsontokat állat túrta el. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé fordulva, leszorítva feküdtek. A bal térdkalács a combcsont alsó harmadának külső oldala mellé csúszott.

Mellékletek:

1. *Vastöredék* a bal vállcsúcsnál, 6 cm-rel a sírfenék felett. Pajzs alakú, ismeretlen rendeltetésű,¹⁵⁴ h: 2,48, sz: 1,99, v: 0,24 cm.

MNM RT It. sz.: 99.30.1.A.

2. *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. denára* a medencétől számított 6. csigolyánál, a jobb mellkasban. Ép, de körülnyírt példányként került a sírba, jelenleg már töredezett szélű. S: 0,40 g (130. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.30.2.A.

3. *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. denára* a nyakcsigolyák alatt, a felszedéskor került elő. Épként került a sírba, jelenleg a peremének egy része már hiányzik. S: 0,55 g (130. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.30.3.A.

4. *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. denarának körülnyírt fele* a bal medencelapát és a keresztcsont között, az idehajlott jobb kézfejsontjai alatt. Nem vágták, hanem talán hajlítgatva törtek félbe, mert a széle szabálytalan és fel is van gyűrődve. S: 0,25 g (130. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.30.4.A.

E: SZTE ET It. sz.: 4229 (koponya, váz).

67. sír (47., 130. tábla)

Érett korú (*mat.*) nő állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, nagy és széles sírgödörben feküdt, mé: 210 × 85–86–85 cm, m: 76 cm, t: 60°, vázh: 148 cm. Leesett állkapcsú, teljesen elkorhadt koponyája a jobb oldalára fordult. Vállait és mellkasát állati bolygatás dúlta szét, nyakcsigolyái is hiányoztak. A jobb karja a test mellett volt nyújtva, de a felkar is csak hiányosan maradt meg, a lefelé szétnyílt alkarcsontok a medence mellé futottak. A bal karból mindössze a csaknem a felkarcsont helyére került orsócsont maradt. A medence úgy volt természetes helyzetű, hogy a bal lapát széle elkorhadt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányoztak.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst farkocskarikapár* a koponya tarkórésze alatt, egymás közelében feküdtek. Á: 2,47 × 2,41, huzalv:

¹⁵⁴ Dienes István a beszámoló jelentésében nem zárta ki a lehetőségét, hogy nyílcsúcs volt: „talán – a töredékből nehéz megítélni – a 66. sírban is”: Dienes 1965c/Jelentés, 2.

0,23, s: 2,04 g, ill. á: 2,49 × 2,2, huzalv: 0,2 cm, s: 1,93 g.

MNM RT lt. sz.: 99.31.1.A (1–2).¹⁵⁵

3. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a bal combcsont közepe táján, kívül. Rombusz metszetű, vékonyodó és egymást elérő végekkel; az egyik vége az egyik oldalán félig kiromlott. Á: 2,41 × 2,55, v: 0,30 cm, s: 3,0 g.

MNM RT lt. sz.: 99.31.4.A.

4. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára* a koponya bal oldala mellett. Ép, de kissé körülnyírt állapotban került a sírba, jelenleg a pereme két helyen is hiányos. S: 0,20 g. Az érme a fényképezést követően elkallódott (130. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.31.2.A.

5. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára* a keresztcsonttól számított 5. csigolyán. Ép és körülnyírt példányként került a sírba, jelenleg mintegy kétharmad része maradt. S: 0,10 g (130. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.31.5.A.

6. *Árpád-kori érme*, amelyet két félbe vágva tettek a sírba, az egyiket az 5. sz. érménél a gerinc bal oldala mellé, a másikat a keresztcsont bal széle mellé. Az egyik fél pénz ép, a másiból egy egy cikkelynyi hiányzik, körülvágott volt. Együttes s: 0,30 g (130. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.31.3.A (1–2).

E: SZTE ET lt. sz.: 4230 (koponya, váz).

68. sír (47. tábla)

Kisgyermeknek (*inf. I.*) a megtaláláskor megbolygatott, bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 28 cm, t: 55°, hiányos vázh: 43 cm. Összeroppant koponyája arccal a jobb sirszél felé nézett. A többi csontjainak zömét a megtaláláskor fordították ki, eredeti helyzetében csak néhány bal oldali csonttöredéke maradt: karcson, medencelapát és combcsont.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4231 (koponya).

69. sír (47. tábla)

23–30 éves (*ad.*) nő állat bolygatta, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű, a lábvége felé enyhén keskenyedő téglalap alakú sirmögörbén feküdt, mé: 180 × 52–52–45 cm, m: 91 cm, t: 44°, vázh: 146 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra-előre billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, ezt a helyén maradt singsont és a kézfejsontoknak a combcsontfő melletti helyzete mutatta, míg az orsócsont ferdén elcsúszva félig a jobb medencelapát alá került. A bal

kar könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapáton nyugodtak, a kézfejsontok visszahajtván a bal combcsontfőre hajlottak. A lábesontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontokat állati bolygatás részint a jobb, de zömmel a bal lábszárcsontok mellé juttatta.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4232 (koponya, váz).

70. sír (47., 131. tábla)

5–6 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. Lekerekített fejkü és a lábvégénél lekerekített sarkú téglalap alakú sirmögörbén feküdt, mé: 114 × 45–44–41 cm, m: 76 cm, t: 35°, hiányos vázh: 93 cm. Zárt állkapcsú, balra-előre billent koponyájának jobb halántékát a megtaláláskor sértették meg. Szivacsos csontjai elkorhadtak, s mindössze a hosszúcsontjainak töredékei maradtak meg: a kifelé tartó jobb és a test mellett fekvő bal felkarcsont s a párhuzamosan fekvő lábesontok töredékei.

Mellékletek:

1. *Nyitott, bronz huzalgyűrű* az elkorhadt jobb kézfej sejtető helyén: rombusz metszetű huzalból készült, levágott, s gyermek méretűre egymásra hajtott végekkel. Á: 1,77 × 1,73, huzalv: 0,27 cm, s: 2,0 g.

MNM RT lt. sz.: 99.32.2.A.

2. *Salamon (1063–1074) valószínűleg H14/CNH 19. típusú denára* a bal mellkas táján. Épen kerülhetett a földbe, de csak töredékesen lehetett felszedni. Jelenleg három nagyobb darabja össze van ragasztva, ezenkívül egy-egy kisebb és nagyobb töredéke van, de együtt sem teszik ki a teljes nagyságot. S: 0,30 g (131. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.32.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4233 (koponya).

71. sír (47. tábla)

16–18 éves (*juv.*) ifjú állat bolygatta háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú széles, a lábvége felé keskenyedő téglalap alakú sirmögörbén feküdt, mé: 194 × 76–72–65 cm, m: 94 cm, t: 90°, vázh: 151 cm. Koponyája csaknem a jobb oldalára fordult, viszont állati bolygatásra álló helyzetben az állkapcsa, továbbá két nyakesigolyája az arcrésze és a jobb váll közé került. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, az utolsó nyakesigolya a jobb könyök belső oldala mellé mozdult. A karok a test mellett nyújtva helyezkedtek el; a jobb alkarcsontok a medence széle mellé irányulhattak, de az orsócsont állati bolygatásra eltűnt, s a kézfejsontokból is csak egy ujjcsont

¹⁵⁵ A sírlapon az egyik bronzként szerepel, ezüst mivolta a restauráláskor derült ki.

II. SÍRLEÍRÁSOK

maradt a jobb combcsontfő mellett. A bal kar könyökben kissé be volt hajlítva, az alkarcsontok a medence széle alá-mellé futottak, a kézfejsontok a folytatásukban maradtak és a combcsontfőnél örzödtek meg. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb lábfej csontjai jobban, a balé hiányosabban voltak bonthatók.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkoskarikapár*, egyik példánya a koponyától balra 10 cm-re, a másik a jobb vállcsúcs és a koponya között került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott végekkel. Á: 2,71 × 2,61, huzalv: 0,21, s: 2,55 g, ill. á: 2,6 × 2,5, huzalv: 0,19 cm, s: 2,23 g.

MNM RT lt. sz.: 99.33.I.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4234 (koponya, váz).

72. sír (47. tábla)

6-7 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és némi állati közreműködéssel is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 115 × 47–44–43 cm, m: 80 cm, t: 50°, hiányos vázh: 93 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb vállára fordult, bal halántékát a szelvény nyesésekor sértették meg. A mellkasa és medencéje elkorhadt, csak nyomai maradtak. Mindkét karja könyökben behajlítva a medencére lehetett hajtva, de a jobb felkarcsont a mellkasba és a koponya alá csúszott. Lábcsonatai térdben behajlítva, a bal oldalukra dölve feküdtek; a jobb alsó lábszár csontjai V alakban szétváltak. Egy nagylábujjcsont a bal vállhoz került.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4235 (koponya, váz).

73. sír (47. tábla)

23-30 éves (*ad.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú sírgödörnek csak a bal felét sikerült megfigyelni, mé: 200 × kb. 50 cm, m: 78 cm, t: 47°, vázh: 167 cm. Koponyája a bal oldalára fordult, s a leesett állkapcsa csak kevésbé követte. A mellkas és medence jórészt elkorhadt. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb könyökben kissé kifelé volt hajlítva, a kézfejsontjai a combcsontfő mellett nyugodtak. A bal kar egyenesen a medence széle mellé ért, a kézfejsontok a combnyakra kerültek. A lábcsonatok nyújtva helyezkedtek el úgy, hogy a jobb combcsont ferdén, térdig a balhoz közelített, de a lábszárcsontok már párhuzamosak voltak. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4236 (koponya, váz).

74. sír (48. táblázat)

50-55 éves (*mat.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevén lekerekedő sarkú, a lábvégen lekerekedő végű téglalap alakú, nagy sírgödörnek inkább a jobb felében feküdt, mé: 199 × 73–73–70 cm, m: 86 cm, t: 65°, vázh: 142 cm. Zárt állkapcsú koponyája félig jobbra és előre billent. A mellkasát állati bolygatás érte, a bal kulcsontja a lapockára s egy csigolyája melléje került. Mindkét karja tompaszögben volt könyökben behajlítva. A jobb alkarcsontok a keresztcsontra, a bal alkar csontjai pedig a bal medencelapátra voltak hajtva, a kézfejsontok a medence öblében keveredtek. A medence természetes helyzetű volt. A lábcsonatok nyújtva, a lábfejsontok kifelé fordulva és leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete:

1. *Bronz karikagyűrű* a medencén fekvő, összekeveredett ujjcsontok egyikén. Domború pántnak öntött, zárt, a belső oldalán öntési sorjával. Á: 2,19 × 2,22, sz: 0,47, v: 0,14 cm, s: 2,39 g.

MNM RT lt. sz.: 99.34.I.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4237 (koponya).

75. sír (48. tábla)

23-30 éves (*ad.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevén lekerekített sarkú, a lábvégen inkább lekerekedő téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 196 × 67–65–65 cm, m: 96 cm, t: 65°, vázh: 138 cm. A koponyája balra-előre legördült a helyben maradt állkapocsról, amely mögé került az első nyakcsigolya, s a többi nyakcsigolyát is állat mozdította el (egyét a bal comb külső oldala mellé) ugyanúgy, mint a jobb kulcsontot a jobb váll külső oldala mellé. A karok a test mellett voltak nyújtva, a jobb alkarcsontok a medencelapátra értek, a kézfejsontjait állat túrt el a medencére, ill. a medence öblébe. A bal felkarcsont a mellkas mellett volt, az alkar a medence mellé fúthattott, de bolygatásra az orsócsont a medence mellé, a síngcsont pedig a jobb sírszélhez jutott, utóbbi 27 cm-rel magasabban. A bal kézfejsontok a medence és a bal lábcsonatok mellé kerültek. A medence természetes helyzetű volt, a párhuzamosan fekvő lábcsonatok a bokák felé közelítő helyzetben nyugodtak. A lábfejsontokat bolygatás érte, a bal csontjaiból több maradt.

Mellékletek:

1. *Önözött bronz karikagyűrű*, amely a jobb medencelapát külső széle alól, felszedéskor került elő. Öntött, domború bordázott felületű példány, a rovátkozásai néhol teljesen elkoptak. Á: 2,09 × 2,14, sz: 0,43, v: 0,18 cm, s: 2,95 g.

MNM RT lt. sz.: 99.35.I.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4238 (koponya, váz).

II. SÍRLEÍRÁSOK

76. sír (48. tábla)

Felnőttnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen rossz megtartású csontvázaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 110°, vázh: hiányos, 150 cm. A megtaláláskor megsértett koponyája leesett állkapoccsal előre és a bal oldalára dőlt. Csontjainak többsége elkorhadt, a bal kulcsont, a kissé behajlított jobb és a kissé kifelé hajlított bal karcsontok, a jobb medence és a párhuzamosan fekvő lábak csontjainak elkorhadt töredékei maradtak meg.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár* a jobb csecсныúlvány környékén egymás mögött, S-véggel a sírfenek irányában. Vékony, kerek metszetű huzalból készültek, az egyik három darabra törött, s mindkettőnek az S-vége hiányos; a töredékekből álló példány á: kb. 1,78, huzalv: 0,12 cm, a hozzá vett S-végtöredék sz: 0,29 cm, s: 0,40 g, ill. á: 1,62 × 1,68, huzalv: 0,11 cm, s: 0,36 g.

MNM RT lt. sz.: 99.36.1.A (1–2).

3–4. *Ezüst S-végű karikapár* a bal csecсныúlvány környékén. Félíg egymáson feküdtek, az S-végük oldalra, az állkapocs felé fordulva. Vékony, kerek metszetű huzalból készültek, az ép példány S-végén egy barázda fut a bordázás helyett, a másiknak az S-vége hiányzik. Á: 1,66 × 2,05 cm, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,29 cm, s: 0,38 g, ill. á: 1,73 × 1,83, huzalv: 0,11 cm, s: 0,38 g.

MNM RT lt. sz.: 99.36.2.A (1–2).

5. *Öntött ezüst¹⁵⁶ pántgyűrű*, egy a bal combcsont közepe tájánál kívül fekvő, állat eltúrta ujjcsonton. Lapos pánt, a lekerekített végei összeértek. Két darabra törött. Á: 2,14 × 2,00, sz: 0,38, v: 0,12 cm, s: 1,40 g.

MNM RT lt. sz.: 99.36.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4239 (koponya).

77. sír (8., 49. tábla)

Kisgyermeknek (*inf. I.*) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 52 cm, t: 53°, vázh: hiányos, 104 cm. Az arccal felfelé néző koponyát a szelvényásáskor rongálták meg, az állkapcsa lecsott. A mellkas bal oldalát és a karcsontokat ásás közben mozdították ki. A megmaradt mellkas nyomai észlelhetők voltak. A nyújtott jobb kar csontjai ferdén a keresztcsont irányába futottak. A medence nagyjából természetes helyzetű volt, a lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, de a törzszsel a test jobb oldala felé nyíló tompaszögű irányban.

Mellékletek:

1. *Sodrott bronz nyakperec* a nyaktáján. Háromrét hajtott huzalból készült, hurkos-kampós záródással úgy, hogy a kampós végének drótszálát kettévágva hajlították be. Á: 13,14 × 13,78, v: 0,46, huzalv: 0,21 cm, s: 38,80 g (8. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.37.1.A.

2. *Öntött bronz karikagyűrű* a jobb medencelapát alsó szélénél egy ujjcsonton. Sodrást utánzóan öntött, zárt. Á: 2,2, sz: 0,35, v: 0,16 cm, s: 2,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.37.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4240 (koponya).

78. sír (45. kép, 48. tábla)

23–30 éves (*ad.*) nőnek talán korabeli bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekedő végű téglalap alakú, igen nagy sírgödör közepén feküdt, mé: 230 × 85–86–84 cm, m: 77 cm, t: 258°, vázh: 144 cm. A koponya jobbra-előre billent, az állkapcsa a helyén maradt. Vállai felhúzva, a kulcsontok csaknem párhuzamosan, a bordák két oldalról egymásba nyomva feküdtek. A felkarok könyöki végei csaknem találkoztak a gerinctáján úgy, hogy a felsőtest

45. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 78. sír

¹⁵⁶ A sírlapon bronznak jelölve, az anyaga a restauráláskor derült ki.

alá lehettek nyomva, mert a bordák rányúltak a felkarokra, az alkarcsontok azonban hiányoztak ugyanúgy, mint a gerinc középső csigolyái.¹⁵⁷ A medencelapátok kissé befordultak, a bal kézfej csontjaiból több megmaradt a bal combcsont felső végén. A combcsontok befelé fordultak, V alakban érték el egymást úgy, hogy a bal térd feküdt rá a jobbra. A jobb lábszárcsont töredéke¹⁵⁸ és a bal lábszárcsont a combcsontokkal X alakban helyezkedett el. A bal lábfej csontjai hiányosan megmaradtak.

A teljes csontváz helyzetét figyelembe véve világosan felismerhető tehát – állapította meg Dienes István a sírleírásban –, hogy a test két helyütt: a könyöknél és a térdnél össze volt szorosan kötözve. Nyilván babonás okból volt a holttest a sírba is fordítva téve, K–Ny-i tájolásban.

Melléklete:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya körüli töltelékföldből. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott végekkel. Á: 1,75 × 1,77, huzalv: 0,16 cm, s: 0,88 g.

MNM RT It. sz.: 99.38.I.A.

E: SZTE ET It. sz.: 4241 (koponya, váz).

79. sír (48. tábla)

35-39 éves (*ad.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejvégén aszimmetrikusan lekerkedő végű, a lábvégén csaknem egyenes, balról kissé ívelt oldalú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 204 × 65–74–73 cm, m: 65 cm, t: 65°, vázh: 154 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, a jobb kulcsontját állati bolygatás a koponyához toltta. A mellkas jórészt elkorhadt, a szegycsont a bal felébe csúszott. Mindkét kar könyökben enyhén behajlítva feküdt, a lábsontok pedig párhuzamosan nyújtva. A kézfejsontok nem maradtak meg, a lábfejsontokból pedig csak a bokacsontok.

Mellékletek:

1. *Csikó két előzárpfoga* (dp 2–3),¹⁵⁹ amelynek egyike a bal térd mellett kívül volt, a csontváz szintjén, valószínűleg a töltelékfölddel került oda, a másik a sír-

fenéken, a jobb boka vonalában a bal sírszél mellett feküdt. Az egyik ép, a másik négy töredékben.

MNM RT It. sz.: 99.39.I.A.

E: SZTE ET It. sz.: 4242 (koponya, váz).

80. sír (46. kép, 50–51. tábla)

50-55 éves (*mat.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, ívelt oldalú téglalap alakú, nagy és széles sírgödör közepén feküdt, mé: 214 × 93–92–93 cm, m: 75 cm, t: 88°, vázh: 162 cm. Leesett állkapcsú koponyája kissé jobbra és hátra billent. A mellkasát rágcsálók bolygatták meg: főleg a jobb oldali bordák egy részét, a szegycsontot és a hastáji gerinccsigolyákat mozdították el, a szegycsont felső része a koponya mögé,¹⁶⁰ alsó része pedig a jobb mellkasba került, de bordák a jobb felkarcsont külső oldala mellé jutottak. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb orsocsont ugyancsak állati bolygatásra lejjebb csúszott, részben a medence alá, a singsont pedig megfordulva a felkarsontra. A bal singsont a felkarcsont folytatásában feküdt, az orsocsont ferdén keresztben a bal mellkasban. A bal medencelapát befelé fordult. A jobb lábsontok nyújtva, a bal combcsont a jobbal párhuzamosan, a lábszárcsont ferdén, a bokánál közelítő helyzetben helyezkedett el. A lábfejsontok közepén összezártak. Mivel a bal combcsont felső harmadán rossz forradásnyom maradt meg, a férfi erősen sántíthatott.¹⁶¹

Mellékletek:

1–2. *Íjkarvég-borító felső szarvlemezpár* töredékei.

1. *Az agancsból faragott egyik szarvlemez* a koponya jobb oldala mellett feküdt, rágcsálók által odatúrva. A legnagyobb töredék a kiszélesedő végén, illetőleg a ferdén levágott élén irdalt. H: 11,59, sz: 1,21–1,63, v: 0,26 cm. Egy másik kisebb töredék 4-4 darabból összeragasztott, rajtuk kívül még két apró töredék maradt.

MNM RT It. sz.: 99.40.I.A.

2. *Az agancsból faragott másik szarvlemez* az állcsont vonalától a jobb felkar felső harmadáig feküdt, ugyancsak több darabra roppanva. Az irdalt szélű

¹⁵⁷ A sírleírásban Dienes megjegyezte, hogy az alkarokat és a hiányzó csigolyákat tartalmazó testrészt talán utólag kiásták – ez nem volt megállapítható; annyi bizonyos, hogy nem esonkítás történt, mert a bal ujjcsontok egy része a helyén feküdt, a bal comb felső végén.

¹⁵⁸ A jobb sípesont töredékes állapotú volt: mindkét vége hiányzott, emellett pedig ismeretlen okból, esetleg állati bolygatásra mozdult el a sír bal széle felé.

¹⁵⁹ Vörös István meghatározása. Dienes István a sírleírásban szarvasmarhafognak vélte, és így került be a leltárkönyvbe is.

¹⁶⁰ Dienes István sírleírásban és a sírrajzon a szegycsont felső részét tévedésből másvilági útravaló vagy ételmelléklet szerepű állatesontnak tekintette és a 4. számmal látta el. A sírleírásban kézzel javította a helyes meghatározásra, de Langó Péter mindezek ismeretében, sőt Mende Balázs Gusztáv véleménye által is megerősítve mellékletnek leltározta be: MNM RT It. sz.: 99.40.5.A. – amit tehát törölni kell.

¹⁶¹ Dienes István az ásatási jelentésben is visszatért a férfi lábának állapotára: „A 80. sírban fekvő férfiváz bal combjának felső harmadán hatalmas forradást észleltünk: a csont rosszul forrt össze, erősen sántíthatott. Úgy emlékszem, a váz felszedésénél megfigyelhető volt, hogy a férfinak másutt is töröttek, forradásosok a esontjai, úgy látszik tehát komoly baleset érte, talán lezuhant a lováról. Az embertani kutatóknak alaposan meg kell vizsgálni a váz teljes esontanyagát.”: DIENES 1965c/Jelentés, 3. Utólagos ellenőrzésekor Maresik Antónia is megállapította a combcsonttörés és arthritis (sokizületi gyulladás) nyomait.

46. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 80. sír

leghosszabb darabot hat részletből ragasztották össze. H: 19,2, sz: 0,74–1,95 cm. Rajta kívül további 4–5 kisebb töredéke maradt.

MNM RT lt. sz.: 99.40.2.A.

3–9. *Vasmerevítéses tegez* nyilcsúcsokkal a felsőtest és a medence jobb oldala mellett és rajta feküdt, látszatra is és az ürgecsontok tanúsága szerint is ráécsálók által megdúlva.

3–8. *Hat vas nyilcsúcs*. A jobb felkarsont alsó fele felett és kívül mellette, részben egymáson feküdt négy lapos, levél alakú és két háromszög átmetszetű nyilcsúcs, hegyével a váll, azaz a tegez szája felé irányítva.

3. *Vas nyilcsúcs*, rossz megtartású, hosszú és keskeny levél alakú, a hegye hiányzik. Kettétört, a pengéje is és a tuskéje is ragasztott. Az egyik éléhez egy másik példány (vagy tegezvasalás) 2,87 cm hosszúságú töredéke tapadt. H: 9,24, sz: 1,9, v: 0,8, tuskék: 2,84, á: 0,66 cm, s: 20,00 g.

4. *Vas nyilcsúcs*, deltoid alakú, hosszú vágóélű, hiányos élű és hegyű pengével, ragasztott tuskével. H: 9,52, sz: 2,52, v: 0,3, tuskék: 3,94, á: 0,57 cm, s: 10,80 g.

5. *Vas nyilcsúcsok* összerozsdásodott maradványai. A lapja egy széles rombusz alakú, amelyhez további

meghatározhatatlan alakú egy-két példány töredéke rozsdásodott. H: 5,65, sz: 3,04 cm, s: 14,75 g.

6. *Vas nyilcsúcsok* két tuskétöredéke. H: 3,8, á: 0,58, ill. h: 2,2, á: 0,3 cm.

7. *Páncéltörő vas nyilcsúcs* háromszög metszetű töredéke. A tuskéje letört, valamilyen vastöredék hozzározsdásodva. H: 3,87, sz: 1,47 cm, s: 7,45 g.

8. *Páncéltörő vas nyilcsúcs*, háromszög metszetű, alaktalan töredéke, a tuskéje letört. H: 3,22, sz: 1,2 cm, s: 4,60 g.

MNM RT lt. sz.: 99.40.3.A (a–g).

9. *Tegezvasalások*. A nyilcsúcsoktól mérve mintegy 40 cm hosszan, tegezvasalás darabjai – merevítő pálcák, függesztőfülek stb. – maradtak meg, de nem a megszokott rendben, hanem a ráécsálók által összeturkálva. Az egyik töredék még lejjebb, a jobb combcsont felső harmadának belső oldalánál maradt meg. a–b. *Függesztőfüles két tegezpálca*. A rövidebb a jobb könyök, a hosszabb a jobb medence és combcsont külső oldala mellett. Mindkét pálca az ívelt kialakítású fülég kétoldalt szélesedő. H: 9,86, ill. 14,8 cm.

c–d. *Két rombusz alakban szélesedő végű tegezpálca*, a széles végében egy-egy szegeccsel. Az egyik példány a jobb combcsont közepének belső oldalánál feküdt. H: 7,0, a szegeccses vég v: 1,32 cm, ill. 6,0, a szegeccses v: 1,68 cm.

e–g. *Három kiszélesedő végű rövid tegezpálca-töredék*. Sz: 2,0, 1,8, 1,6 cm.

h. *Egy szegecstöredék*. H: 1,56 cm.

i. *14 különféle hosszúságú tegezpálca-töredék*.

j. *Tegez fenékbronzsának három töredéke*, az egyikből kiálló szeggel, ennek h: 3,26, sz: 2,36, a szeges v: 2,11 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.40.4.A (a–y).

E: SZTE ET lt. sz.: 4243 (koponya, váz).

81. sír (47. kép. 52–53. tábla)

23–30 éves (ad.) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevégén lekerekített sarkú, a lábvégén a jobb széle felé ivesen kiöblösödő téglalap alakú, hosszú és keskeny, a lábvége felé mélyülő sírgödörben feküdt, mé: 216 × 62–60–75 cm, m: a fejnél 72, a lábnál 93 cm, t: 70°, vázh: 168 cm. Zárt állkapcsú koponyája csaknem teljesen a jobb oldalára fordult. A mellkasának jobb felét érte a bolygatás, a kulcscsontja a gerinccel párhuzamos helyzetbe a szegycsont alsó része a jobb mellkasba került. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, az alkarsontok a medence széle mellé futottak, a jobb kézfejsontok pedig a combcsont külső oldala mellett feküdtek. A bal medencealapát kissé fel volt húzva, a lábsontok pedig párhuzamosan nyújtva. A lábfejsontok csaknem épen maradtak meg.

47. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 81. sír

A csontok helyzete alapján feltételezhető, hogy lazán volt lepelbe csavarva.

Mellékletek:

1–5. *Agancslemez borítású íj* a csontváz jobb oldalán. Dienes Istvánnak a sírleírásban rögzített véleménye szerint leeresztett állapotban volt végigfektetve az orr magasságától a lábszárak közepéig. Teljes hossza 131 cm volt, ezen belül a felső lemez alsó és a markolatlemez felső vége között 35, az utóbbi alsó és az alsó lemez felső vége között 30 cm volt a távolság.

1–2. *A felső íjkarvéget borító lemezpár* az orr magasságától a jobb vállon át a jobb mellkasig helyezkedett el, a húrbeakasztó nyílása a jobb felkarcsont feje felé nézett. Agancslemezből faragták a hagyományos formára, lekerekedő végű téglalap alakú húrbeakasztó kivágással és irdalt véggel. A hosszabbik péld-

dánynak a húrbeakasztóval ellentétes élén egymástól 3,07 cm-re két, mintegy 1 cm-es, ferde irányú befűrészelés látható. Mindkét példány több darabból összeragasztott, az egyikük csaknem teljessé vált, csupán a húrbeakasztó nyílása sérült, a másiknak az irdalt vége hiányzik. H: 27,6, sz: 1,26–2,06, ill. h: 24,5, sz: 1,53–2,23 cm.

3. *Íjmarkolat-borító agancslemez* a jobb medencelapát alsó szélénél a combcsontfő felett. Sajnos nem jegyeztük fel, hogy melyik lapja nézett felfelé. Törött és ragasztott példány, a végein irdalva. H: 1,28, sz: 2,37 cm.¹⁶²

4–5. *Az alsó íjkarvéget borító lemezpár* a jobb térdtől a lábszárcsontok közepéig feküdt. Mindkét példány agancslemezből volt a hagyományos alakúra faragva, de hiányosan maradt meg és több darabból kellett összeragasztani. Eredetileg azonban az in situ mérete szerint a felső lemezekkel azonos hosszúságú lehetett, arról nem maradt feljegyzés, hogy miként vált ennyire töredékessé. A húrbeakasztó nyílása a felső lemezpárral azonos irányban, azaz a jobb combcsont felé nézett.¹⁶³ A rövidebb példánynak talán a hiányzó húrbeakasztásos élén egymástól 2,63 cm-re két, mintegy 0,8 cm hosszúságú ferde befűrészelés van. H: 20,8, sz: 1,77–2,1, ill. h: 21,3, sz: 1,25–2,2 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.41.1.A (a–c).

6–7. *Két vas nyilcsúcs* a felső íjkarvég-borító csontlemez alsó vége és a felkarcsont között, hegyével a váll irányában. A villás példány az élén állva, a másik pedig a lapján fekvő.

6. *Vas nyilcsúcs*, aszimmetrikusan kétágú villás hegygel, amelynek az egyikke kicsorbult, egyébként ép, a tuskéje és a pengéje között ütköző gyűrű. H: 10,15, sz: 3,86, tuskéh: 5,27, á: 0,66 cm, s: 14,5 g.

7. *Vas nyilcsúcs*, deltoid alakú, rövid vágóélel, az egyik oldala hiányos állapotban. H: 8,32, sz: 1,85, tuskéh: 3,35, á: 0,65 cm, s: 10,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.41.2.A (a–b).

8–9. *Sertéscsontok* az íj felső karja és a nyilcsúcsok alatt: hosszában egy nagyobb, majd a jobb felkarcsont alsó végénél két kisebb: Vörös István meghatározása szerint sertés jobb oldali karcsontja (*humerus*) és singcsontjának feje.

MMN RT lt. sz.: 99.42.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4244 (koponya, váz).

¹⁶² Dienes István eredeti kézírású sirlapján és ennek az aláírásával is hitelesített gépelt másolatán kiírva szerepel: 1 db. Az eredeti sirlapra a lemez kézfej melletti szélé megvastagítottan rajzolt, ezt a pauszmásolaton lemezpárnak jelölték. Dienes eredeti megjegyzéséhez kell ragaszkodni, a lemez pártját rágesáló is eltűrhatta.

¹⁶³ A sírleírás eredeti szövege: „1. A váz jobboldalán végigfektetve esont merevítésű íj. a./ Az íj felső karját merevítő esontlécek – az orr magasságától a mellkas irányába húzódik – 28 cm hosszú; az idegnek való bevágás D-nek néz. b./ a jobb medencetányér alsó szélénél markolatlemez 1 db – 10 cm. c./ a jobb combcsont alsó végétől a lábszárak közepéig az alsó kart merevítő lemezpár – 28 cm; bevágásuk szintén D-nek. Az íj felajzatlan állapotban volt betéve. A felső lemezek alsó végétől a markolatlemez tetejéig való távolság 35 cm. A markolatlemez alsó végétől az alsó lemezek tetejéig való távolság 30 cm. Teljes hossza 131 cm.”

82. sír (53. tábla)

40–45 éves (*mat.*) nő némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Lekerekített végű, enyhén piskóta alakú, kicsiny és keskeny sírgödörben feküdt, amelynek szűk mérete leginkább a koponyával és a lábfejekkel szemben volt feltűnő; mé: 163 × 40–44–43 cm, m: 82 cm, t: 60°, vázh: 152 cm. A zárt állkapcsú koponyája természetes helyzetű volt. A mellkas és medence csontjai elkorhadtak. Mindkét kar könyökben be volt hajlítva, a jobb erősebben, s a két alkarcsontja állati bolygatásra V alakban szétnyílt. A bal alkar a medence felső szélét érte el, a kézfej csontjai a medencelapáton maradtak meg. A lábcsontok enyhe Y alakban, nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok pedig hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4245 (koponya, váz).

83. sír (53. tábla)

Ifjú korú (*juv.*) személy háton fekvő, felhúzott lábú, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. A fejvégén lekerekített sarkú, a kiszélesedő lábvégén lekerekített végű, rövid és nagyon keskeny, hosszúkás sírgödörben feküdt, mé: 159 × 40–35–39 cm, m: 84 cm, t: 100°, hiányos vázh: 132 cm. Koponyája jobbra-előre billent, a lecsétt állkapocs csak kevésé követte. A mellkas teljesen, a medence jórészt elkorhadt. A bal váll fel volt húzva, a karok a test mellett feküdtek: a jobb egyenesen nyújtva, a bal könyökben enyhén behajlítva. A felhúzott lábak csontjai a jobb oldalukra dőlve, térdben tompaszögben behajlítva helyezkedtek el. A szivacsos csontvégek elkorhadtak.

Mellékletek:

1. *Bronz S-végű karika* a koponyatető jobb oldala mellett. Négyzet metszetű huzalból készült nagyméretű, kissé deformálódott karikájú példány, az S-végén hosszanti barázdával. Á: 2,77 × 3,87, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,41 cm, s: 1,13 g.
MNM RT lt. sz.: 99.43.1.A.
2. *Apró bronz S-végű karika* az állkapocs fogsorán, középen. Nagyon vékony, kerek metszetű huzalból készült, apró példány. Á: 1,54 × 1,57, huzalv: 0,05 cm, S-vég sz: 0,16 cm, s: 0,09 g.
MNM RT lt. sz.: 99.43.2.A.
3. *Apró bronz S-végű karika* a jobb halántéknál. Vékony, kerek metszetű huzalból készült, még kisebb példány. Á: 1,23 × 1,41, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,35 g.
MNM RT lt. sz.: 99.43.3.A.

4. *Bronzkarika* töredéke a sír töltelékföldjében a koponya tájékaról. Vékony, kerek metszetű huzalból készült, a típusát nem lehetett megállapítani;¹⁶⁴ h: 1,1, huzalv: 0,07 cm, s: 0,01g.

MNM RT lt. sz.: 99.43.4.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4246 (koponya).

84. sír (53. tábla)

Felnőtt nőnek háton fekvő, felhúzott lábú, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 180 × 57–56–56 cm, m: 48 cm, t: 83°, hiányos vázh: 145 (behajlított lábakkal: 135) cm. Kissé előrebillent, zárt állkapcsú (?) koponyája félig a bal oldalán nyugodott. A mellkasa és medencéje csaknem teljesen elkorhadt, csonttöredékeiből ítélve a jobb kar a test mellett feketett nyújtva, a bal kar pedig könyökben tompaszögben volt behajlítva, s az alkarcsontjai vége a medencelapátra ért. Az egykor felhúzott lábak csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukon feküdtek, a bal combcsont ferdebben helyezkedett el, még a lábszárcsontok is csak töredékesen voltak észlelhetők.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4247 (koponya, váz).

85. sír (53. tábla)

8–9 éves (*inf. II.*) gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, meglepően jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, kissé hullámos szélű, téglalap alakú kicsiny sírgödörben feküdt, mé: 137 × 51–54–47 cm, m: 56 cm, t: 59°, vázh: 104 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra fordult. A bal válla fel volt húzva, s ez a mellkas és a medence helyzetén is meglátszott. A jobb felkarcsont váli vége a lapockacsontra csúszott. Mindkét kar könyökben enyhén be volt hajlítva, a jobb alkarcsontok vége és a kézfejsontok a medencelapátra, a bal alkar csontjai a medence mellé, kézfejsontjai a combcsontfő mellé kerültek. A lábcsontok nyújtva helyezkedtek el, a jobb lábé kissé ferdén, a bal boka felé, a balé egyenesebben. A lábfejsontok hiányosan voltak bonthatók.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, egyik tagja a koponya mögött, félig alatta, jobbról, a másik a koponya alatt balról, a halántéknál. Mindkettő nyitott, az egyik lecsipett, a másik lecsipett, illetve kihegyesedő végekkel. Á: 2,38 × 2,28, huzalv: 0,21 cm, s: 1,93 g, ill. á: 2,06 × 2,28, huzalv: 0,21 cm, s: 1,22 g.
MNM RT lt. sz.: 99.44.1.A (a–b).
3. *Öntött bronz karikagyűrű* a bal kézfej egyik ujjcsontján, a két szélén körbefutó sima pereme között

¹⁶⁴ Dienes István egészen vékony hajkarika huzaljának két apró töredékeként említette, tehát nem döntötte el, hogy varkocskarika vagy S-végű karika volt-e. A hasonló vékonyságú 2. karika alapján akár annak a párja is lehetett.

II. SÍRLEÍRÁSOK

- sodrást utánzó rovátkolással díszítve. Á: 2,14, sz: 0,42, v: 0,17 cm, s: 3,08 g.
MNM RT lt. sz.: 99.44.2.A.
4. *Öntött bronz karikagyűrű* a jobb kézfej egyik ujjcsontján. Háromszög metszetű, két külső oldalát sűrű rovátkolás díszíti. Á: 2,3, sz: 0,3, v: 0,25 cm, s: 2,92 g.
MNM RT lt. sz.: 99.44.3.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 4248 (koponya, váz).

86. sír (2., 54. tábla): 9-10 éves (inf. II.)

Gyermek csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 144 × 47–48–44 cm, m: 66 cm, t: 85°, vázh: 116 cm.¹⁶⁵ Zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, csak a szeméremcsontok kerültek állati bolygatásra a térdek és a lábszárcsontok közé. A jobb kar tompaszögben volt behajlítva, de a felkarsont könyöki vége a mellkasba csúszott, az eredeti helyzetükben maradt alkarcsontok a medence széle alá futottak. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a combcsontfő mellé kerültek. A lábcsonatok térd felé közelítően, majd párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. *Bronz S-végű karika* a koponya bal oldali csecsnylványától balra 2 cm-re. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,86 × 2,28, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,31 cm, s: 0,92 g.
MNM RT lt. sz.: 99.45.1.A.
2. *Bronz varkocskarika* a jobb könyök vonalában, belül, de 10 cm-rel magasabban, ahová rágesáló túrhatta el. Á: 1,95 × 1,83, huzalv: 0,15 cm, s: 0,80 g.
MNM RT lt. sz.: 99.45.2.A.
- 3.1–48. *Gyöngyszor*, amelynek tagjai a koponya előtt a nyakon kettős sorban vonultak, hátul csak egy rövid szakaszban nyúltak jobb oldalról a nyakcsigolyák alá. Két példány – egy spirális és két egytagú gyöngyszem – a koponya bal oldala melletti varkocskarikától kijebb került.¹⁶⁶
1. 1 db zöldesfehér színű kisebb gömbölyű üvegpaszta gyöngy három-hat töredéke, m: 0,59 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.45.3.A.

2 (a). 1 db téglalatest alakú, levágott sarkú barna *karneolgyöngy*, amelyet hosszában fűrtak át (Szilágyi 38. típus), és a lyuk széle kicsorbult, v: 0,4, h: 1, sz: 0,8 cm.

3–29 (b). Eredetileg legalább 36 db, ebből maradt 27 db egytagú hengeres, zöldesfehér üvegpaszta gyöngy, á: 0,27–0,73, h: 0,48–0,72 cm,¹⁶⁷ és hét töredék.

30–47 (c). 18 db hengeres, körbecsurgatott, kiemelkedő spiráldíszes piszkosfehér üvegpaszta gyöngy, különböző hosszúságúra törve, á: 0,58–0,62, h: 1,10–2,89 cm, és három kis töredék (2. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.45.4.A (a–c).

- 4–5. *Bronzszázból hajlított huzalkarperec-pár*, egy-egy példánya az alkarok közepére húzva. A jobb karon lévő példány kapcsolórésze a sírfenek, a balon lévőé felfelé nézett.¹⁶⁸ Mindkettő vékony, kerek metszetű huzalból készült, az elsőnek a töredékes egyik vége merőlegesen ki volt hajlítva, a másik pedig egyenesen le volt vágva. Á: 6,27 × 6,19, huzalv: 0,22, s: 5,78 g. A másiknak az egyik vége kampósan vissza volt hajlítva, a másik azonban szintén le volt vágva. Á: 5,98 × 5,86, huzalv: 0,23, cm, s: 5,62 g.

MNM RT lt. sz.: 99.45.5.A (a–b).

6. *Öntött bronz karikagyűrű* a bal kézfej ujjcsontjainak egyikén, a domború külső oldalán sodrást utánzó rovátkolással díszítve. Á: 2,25, sz: 0,33, v: 0,23 cm, s: 2,40 g.

MNM RT lt. sz.: 99.45.6.A.

7. *Vastű (?)* a bal kulcsont és a koponya között. Apró, vékony, amely a darabokra hullva felszedhetetlen volt.
- E: SZTE ET lt. sz.: 4249 (koponya, váz).

87. sír (55. tábla)

23-30 éves (ad.) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 206 × 68–64–64 cm, m: 102 cm, t: 50°, vázh: 150 cm. Zárt állkapcsú koponyája csaknem teljesen a jobb oldalára fordult. A bal váll kissé fel volt húzva, s követte az egyébként természetes helyzetű mellkas és medence bal oldala is. A szegycsont a jobb mellkasba csúszott. A jobb felkar a mellkas mellett feküdt, az alkarcsontokat álla-

¹⁶⁵ A sír bevágódott a I.XIV. sz. rézkori sírba, amelynek mellékletei közül egy rézár a koponya jobb oldala mellé-fölé, egy nagy edénytöredék a bal bokacsontok és a sírszél közé-fölé került. A sírrajzról nem másoltuk át.

¹⁶⁶ A sírleírásban említésre került, hogy „a jobb vállsúcs közelében spirális díszű gyöngy [feküdt] az 1. sz. hajkarika mellett, kívül 2 cm-re, [valamint egy] gyöngyszem, uitt. még egy szétporladt gyöngyszem volt észlelhető”. A gyöngyfűzér ismertetése: „Gyöngyfűzér = A koponya és a nyakcsigolyák eltávolítása után észleltük, hogy a gyöngyök a nyakon elől kettős sorban vonultak, s hátul is hasonló módon, de csak egy rövidebb szakaszon jobboldalt nyúlt a nyakcsigolyák alá. A gyöngyfűzér darabjai: 17 darab spiráldíszű, 1 karneol, kb. 36 apró, de ezekből még több darab volt észlelhető, csak elporladt.” A részleírás 13 spiráldíszű és 20 gömbölyű egytagú gyöngy látható, akár egymás folytatásában is fekvő.

¹⁶⁷ Az egytagú példányokból Dienes István mintegy 36 db-ot számolt össze, de megjegyezte, hogy több további példány még el is porladt.

¹⁶⁸ Dienes István véleménye szerint, „mindkét karperec egyik kampós vége már le volt törve akkor, amikor a sírba helyezték, tehát használhatatlan volt”, szerintem inkább a temetési célra készíthették, mert a gyermek a felálló drótvég miatt így talán nem is viselhette.

ti bolygatás tüntethette el. A bal kar egyenesen nyújtva helyezkedett el, a megmaradt orsócsont a medence széle alá futott. A singsontot, a kéz- és lábfejsontokat ugyancsak rágcsálók túrhatták el. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4250 (koponya, váz).

88. sír (48. kép, 55. tábla)

55-59 éves (*mat.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 202 × 70-70-70 cm, m: 97 cm, t: 57°, vázh: 156 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra fordult. A jobb mellkasfél, gerinc, karcsontok, keresztcsont, kéz- és lábfejsontok állati bolygatást szenvedtek: bordák, csigolyák a medence jobb oldala mellett és alatt, valamint a combcsontok között, a bal combcsont külső oldala mellett és a jobb lábfej előtt kerültek elő. A jobb váll fel volt húzva, a jobb felkarcsont lecsúszott a medence felé, a singsont a jobb combcsont alatt, ferdén helyezkedett el. A bal felkarcsont az ép bal mellkasfél mellett volt, a singsont a bal combcsont külső oldala mellé került. Egy alkarcsont ferde helyzetben a sír lábvégének bal széléhez ért. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, az egyik szárkapocscsont a térdek közé jutott.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4251 (koponya, váz).

89. sír (55. tábla)

Felnőttnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 59 cm, t: 80°, hiányos vázh: 150 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A szivacsos csontjai elkorhadtak, a jobb karja a test mellett volt nyújtva, a bal pedig könyökben enyhén kifelé hajlítva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal sípcsontot a megtaláláskor vágták el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4252 (koponya, váz).

90. sír (55. tábla)

40-45 éves (*mat.*) nőnek a megtaláláskor is és bizonyára rágcsálók által is megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázaradványa. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 208 × 72-72-72 cm, m: 64 cm, t: 59°, vázh: 164 cm. A megtaláláskor megbolygatott koponyája a bal oldalán nyugodott, az ugyancsak elfordult állkapocsról előrébb kerülve. Csak a bal mellkasfélnek néhány csontja maradt meg. Mindkét kar a test mellett, könyökben enyhén behajlítva helyezkedhetett el, de a jobb felkarcsont hiányzott. A jobb alkarcsontok a medence irányába fekhettek, a kézfejsontok maradványai

48. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 88. sír

a combcsontfő külső oldala mellett maradtak meg. A bal alkar jobban be volt hajlítva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, enyhén közelítő alakban feküdtek, a meglepően jó állapotú lábfejsontok pedig kifelé fordulva és leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete:

1. *Árpád-kori érme* meghatározhatatlanná vált töredéke a jobb könyök tájékán; időközben csaknem megsemmisült: két jelzészzerű töredékcsékeje maradt.

MNM RT lt. sz.: 99.46.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4253 (koponya, váz).

91. sír (55., 131. tábla)

Kisgyermek (*inf. I.*) háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 58°, hiányos vázh: 73 (azaz egykor mintegy 80) cm. Koponyájának, talán a test mellett kinyújtott karjainak, valamint a csaknem párhuzamosan fekvő lábsontjainak maradványai voltak felismerhetők.

Melléklete:

1. *Salamon (1063-1074) H17/CNH 22. típusú ép, időközben kissé hiányossá vált szélű denára* a felsőtest bal oldalának tájától mintegy 15 cm-re, ahová bizonyára rágcsálók túrtak el. S: 0,40 g (131. tábla).

II. SÍRLEÍRÁSOK

MNM RT lt. sz.: 99.47.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4254 (koponya).

92. sír

Kisgyermek (-) elkorhadtt csontvázmaradványa, m: 47 cm. Csak a koponyája maradt meg, a többi csontját még nyomokban sem észleltük. A tájolása a koponya helyzetéből ítélve kb. 60° lehetett.¹⁶⁹

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került bejelentésre és meghatározásra.

93. sír (55., 131. tábla)

20-22 éves (*juv.*) nőnek háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített fejevégi és lekerékített sarkú lábvégi, szabályos téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 192 × 55-57-52 cm, m: 70 cm, t: 49°, vázh: 138 cm. A zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkas szinte teljesen, a medence nagyjából elkorhadtt. A vállak fel voltak húzva, a jobb felkar a mellkas mellett nyugodott, az alkar a medencelapát tájára volt irányítva, a kézfejsontok is ott, illetve a szeméremszegletben feküdtek. A bal felkar kifelé tartott, a könyökben behajlított alkarcsontok a medence széle felé futottak, a kézfejsontok pedig a combnyak külső oldala mellett nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé fordulva és leszorítva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. Denár fele¹⁷⁰ a bal alkarcsontok könyöktáji vége mellett, kívül: *Salamon (1063-1074) valószínűleg H17/CNH 22. denára*. Egy körciknyi része hiányzik, s papírra van felragasztva (131. tábla).
MRT lt. sz.: 99.48.1.A.
2. *Árpád-kori denár* töredéke a jobb medence- vagy keresztcsonttájon, illetve az ide behajlított jobb kézfej környékén. Mivel az ujjcsontok elkorhadtak, eldönthetetlen maradt, hogy a kezébe adták-e. Sajnos meghatározhatatlannak bizonyult.

MNM RT lt. sz.: 99.48.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4255 (koponya, váz).

94. sír (55. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) nő részben zsugorított csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 60°, vázh: 137 (zsugorított h: 110) cm. Zárt állkapcsú koponyája természetes helyzetű volt. A törzse kissé féloldalasan a bal oldalán feküdt, a bal váll, pontosabban a felkarcsont a fogsor felé volt húzva. Karok a test mellett, a jobb egyenesen,

a bal könyökben kissé behajlítva. Csak a jobb kézfejből maradt csont a combcsont külső oldala mellett. A lábsontjai térdben behajlítva, a bal oldalukon fekvő helyzetbe kerültek el úgy, hogy a jobb comb- és lábszárcsont a bal combcsont felett haladt át. A lábfejsontok egymás folytatásában feküdtek, a bal a jobbot követte.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4256 (koponya, váz).

95. sír (49-50. kép, 2., 55-56. tábla)

Felnőttnek, a mellékletei alapján viszont egyértelműen nőnek, emberi és állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú szabályos téglalap alakú, kicsi és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 174 × 52-52-50 cm, m: 55 cm, t: 95°, vázh: kb. 140 cm lehetett. Koponyája az állkapocs nélkül a medencetájon feküdt, a felsőtestéből csak a jobb felkarcsont (?) és egy a koponya alá futó alkarcsont maradt meg, továbbá a párhuzamosan fekvő lábsontok egy bal oldali lábfejsonttal.¹⁷¹

Mellékletek:

- 1-9. *Kilenc kerek öntött bronz, aranyozott ingnyakveret* a koponya egykori helyén, Dienes István szerint, talán a koponyatető mögött, hajdan egy süveg alsó szegélyét vagy pártát díszíthettek. Gömbszelet formában domború felületű kerek veretek. A közepük kereken domború, s árokkal elválasztott simán kiemelkedő, majd fogazott gyűrű övezi, a széle pedig ferdén sikkasztott. A minta mélyebb részei aranyozottak. A veretek hátoldalára átlósan egy-egy szalagfület forrasztottak úgy, hogy az egyik végüket rögzítették, a másikat ellenkező irányban gyűrűsre hajlították. Csak négy példányon maradt meg mindkét szalagfül, a többin az egyik vagy mindkettő használhatatlanná törött. Az utóbbi öt példány közül három ezért át is lyukasztottak, egyet-egyet egy, két és három lyukkal, hogy mégis felerősíthessék őket. Az öt átlyukasztás nélküli veretből tehát három a szalagfüleik, kétöt pedig egy-egy szalagfülön át rögzíthették. Á: 1,57 cm, s: 1,15, 1,24, 1,25, 1,26, 1,35, 1,45, az átlyukasztott példányok s: 1,10, 1,07, 1,24 g; összs: 11,10 (átlags: 1,23) g.
10. Egy az előzőktől csak annyiban különböző példány, hogy eredetileg egy azonos készletbeli *csüngős ingnyakveret felső tagja* volt, s a függesztőfüle letörését (vagy a csüngője elvesztését) követően sorolták a fentiek közé. Á: 1,54 × 1,65, a szalagfül sz: 0,31 cm, s: 0,86 g.

¹⁶⁹ A törmeléken koponyáról sírrajz nem készült, csak fotója maradt.

¹⁷⁰ Dienes István megfigyelése.

¹⁷¹ A sírleírásban Dienes István úgy vélekedett, hogy „bolygatottság, vagy nagyobb mezei rágesáló dűlása következtében a koponya, valamint egyik karsont el van túrva a medence tájékára”: DIENES 1965c.

49. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 95. sír

MNM RT lt. sz.: 99.49.1.A (1–10).

11. *Bronzkarika* (?) két, hajszálvékony huzalból való töredéke az eltúrt koponya egykori környékén, magasabb szinten a töltelékföldben. H: 2,0 (időközben megsemmisült), ill. 1,0, huzalv: 0,09 cm, s: 0,07 g. MNM RT lt. sz.: 99.49.5.A.

- 12.1–27. *Üvegpaszta gyöngysor* a nyaktájon keresztben úgy, hogy a nyak bal oldali részén áthajlott egymáson: erősen kopott és töredezett felszínű 27 példány és 9 töredék.¹⁷²

1 (a). 1 db nagy, lapított gömb alakú világosbarna gyöngy fehér betétes hullámvonalas díszítéssel. Á: 1,33, m: 1,2 cm.

2–23 (b). 22 db kisebb, lapított gömb alakú világosbarna-fekete, kopott felületű gyöngy fehér betétes hullámvonalas díszítéssel. Á: 1,05 cm.

24–27 (b). 4 db kisebb, gyűrű alakú világosbarna gyöngy. Á: 0,89 cm (2. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.49.2.A (a–b).

50. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 95. sír részlete

13. *Bronzlemez pántgyűrű* a jobb combcsont felső végénél, bizonyára a jobb kéz egyik elkorhadt ujjcsontján. Nagyon vékony lemezből készült, amely egy helyütt, talán ahol a két vége összeért, a gyűrűfejet utánzóan kissé kiszélesedik. Töredékekben került elő és restauráláskor összeragasztották. Á: 1,9, sz: 0,44–0,6, v: 0,07 cm, s: 0,90 g.

MNM RT lt. sz.: 99.49.4.A.

14. *Vastárgyacska* négy apró töredéke a gyöngysor D-i indulásánál, annál kb. 6 cm-rel magasabban. A legnagyobb töredék átlukasztott, h: 0,95–1,08, v: 0,25–0,82 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.49.3.A (a–c).

E: SZTE ET lt. sz.: 4257 (koponya).

96. sír (56. tábla)

50–59 éves (*mat.*) nő némi állati bolygatású, hátán fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejvégénél aszimmetrikusan, a lábvégén szabályosan lekerekített végű, kissé ívelt szélű téglalap alakú, keskeny és szűk sírgödörben feküdt, amelyben a karjai egykor a sírszélhez szorulhattak. Mé: 188 × 52–48–48 cm, m: 77 cm, t: 70°, vázh: 160 cm. A koponyája a jobb oldalra fordult. A mellkasa jórészt elkorhadt, a bolygatott-

¹⁷² A sírleírás szerint „a nyak tájon, keresztben gyöngysor (28 ép, több felszedhetetlen volt közülük, szétmállott). Megfigyelhető volt, hogy a gyöngysor egy helyütt áthajlott egymáson (f-felé eső részén).” Ez lehetett eredetileg is így, de esetleg akkor mozdult el a gyöngysornak még a fonalán lévő vége, amikor babonás okból (?) kiemelték az állkapocsról levált/leválasztott fejet/koponyát.

II. SÍRLEÍRÁSOK

ságát a bal kulcscsontnak a keresztcsont fölé kerülése jelezte. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence mellé irányultak. A bal felkar kifelé tartott, a könyökben behajlított alkarja pedig a medence mellé futott. A bal medencelapát befelé fordult. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb lábfejcsonatok leszorítva, a balé hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4258 (koponya, váz).

97. sír (7., 9., 56–57. tábla)¹⁷³

6-7 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevégnél aszimmetrikusan lekerekített sarkú, a lábvégnél szabályosan lekerekített végű téglalap alakú, számára nagy sírgödörben feküdt, mé: 180 × 64–64–64 cm, m: 84 cm, t: 70°, vázh: 107 cm. A sírgödörben a csontváz kissé ferden, a sír fejevégnél jobb sarka irányában feküdt. A csaknem zárt állkapcsú koponyája balra-előre dőlt. A jobb mellkas bolygatott volt, a bal nem, a gerinc D ívelésűnek mutatkozott. A jobb felkar töredéke eltartó irányú volt, az orsócsont a jobb medence szélének vonalába, a singsont a combcsont külső oldala mellé került, de eredetileg az alkar kissé be volt hajlítva, amit a kézfejcsonatoknak a medencelapáton megmaradt helye mutatott. A bal kar könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok vége a keresztcsont bal szélén feküdt. A jobb medence kissé fel volt húzva, míg a lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb lábfejcsonatok pedig a lábszárcsont irányát követték.

Mellékletek:

1. *Öntött bronz pálcanyakperec* a nyaktáj körül, kapcsolódó végével a gerincen. Rombusz metszetű, a végei felé kerek metszetűvé alakuló huzalból készült, hegyesedő és kampósan visszahajtott végekkel úgy, hogy az egymásra merőleges kampók képezték a zárószerkezetet. Á: 12,3 × 13,9, huzalv: 0,23–0,52 cm, s: 46,60 g (7. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.50.1.A.
2. *Öntött bronz pálcakarperec* a bal alkarcsontok közepére húzva. Vastag karikája kerek metszetű, a végei enyhén keskenyedők, egyenesen levágottak, de tompítva eldolgozottak. A felnőtt méretű és súlyú karperec végeit annyira egymásra hajlították, hogy a kisgyermek számára alkalmasnak lássék. Á: 5,52 × 5,82, huzalv: 0,6 cm, s: 45,20 g (9. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.50.2.A.

3. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a jobb kézfej egyik ujjcsontján, amelyet a rágcslók kimozdítottak a helyükről. Öntött karikája hatszög metszetű, a kissé keskenyedő végei egyenesre levágottak és egymásra hajlítottak. Á: 2,19 × 2,20, v: 0,39 cm, s: 4,20 g.
MNM RT lt. sz.: 99.50.3.A.

4–5. *Két vas nyilcsúcs* egymáson keresztben a jobb lábszárcsontok alsó vége, illetőleg a lábfejcsonatok mellett kívül, mintegy 10 cm-re.

4. *Vas nyilcsúcs* a sírfenéknél 9 cm-rel magasabban, valószínűleg vízszintesen, hegyével a jobb lábfej irányában. Bizonyára a levél alakú példány volt felül, a pengéje hiányos és kettétörött, az egyik tuskötredék hozzá tartozhatott. H: 5,87, sz: 2,96 cm, s: 13,25 g.

5. *Vas nyilcsúcs* az előbbi példány alatt az élén, kissé ferden, hegyével a bal térd irányában. A rombusz alakúan szélesedő pengéjének a fele hiányzik, a végén a tuskéjének indulásával. H: 5,77, sz: 3,25 cm, s: 9,30 g.

A két nyilcsúcsnak két további tuskötredéke és két apróbb vastötredéke is maradt.

MNM RT lt. sz.: 99.50.4.A (a–f).

E: SZTE ET lt. sz.: 4443 (koponya, váz).

98. sír (57. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, elkorhadt csontváza. A mindkét végén aszimmetrikusan lekerekedőnek sejtett végű¹⁷⁴ téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: kb. 190 × kb. 63–64–56 cm, m: 56 cm, t: 55°, vázh: 153 cm. A természetes helyzetű, arccal felfelé néző koponya állkapcsa leesett. Az elkorhadt mellkas és medence természetes helyzetűnek tűnt. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a bal kézfej csontjai a bal combcsont külső oldalával párhuzamosan nyugodtak. A kifelé fordult lábcsonatok párhuzamosan nyújtva, a bal lábfejcsonatok leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4444 (koponya, váz).

99. sír (57. tábla)

20-22 éves (*juv.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Mindkét végén aszimmetrikusan lekerekedő, szabálytalan oldalvonalú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: kb. 209 × 63–65–59 cm, m: 95 cm, t: 50°, vázh: 155 cm. A föld által összenyomott koponyája csaknem a jobb oldalára fordult, s ebben az állapoc csak kissé követte. A törzs jobb oldalát állat bolygatta meg: eltüntette

¹⁷³ Dienes István a következő fontos megjegyzést tette a 97–107. sír fényképi dokumentációjával kapcsolatban: „A 97–107. sírokról készített tekeresünk az MNM fotóműhelyének 1965. évi felújításakor elveszett, így e sírokról készített félvételeinket nem tudjuk mellékelni. E sírok közül egyedül a 103. sírt dokumentálhatjuk, amelyről 2 felvételt Patay Pál készített. Az 1. táblán látható képeket az ő negatívjáról másoltattuk le.”; DIENES 1966b, a fényképtáblák borítóján; vö. (51–52. kép).

¹⁷⁴ A gödör nyugati fele szarmata kori gödörbe ért, a lábvégét pedig a szelvény nyeresékor túl mélyre ásták.

a kulcsontot, lapockát és a medencelapátot, továbbá összedúlta a bordákat; a bal mellkasfél épen maradt. A jobb karból csak a testtel párhuzamosan fekvő felkar töredéke maradt a helyén, az alkarcsontok is eltűntek. A bal kar könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok a bal medencelapát belső szélére futottak, s a kézfejsontok a keresztcsont elé kerültek. A lábcsonatok térdig közelítően, majd párhuzamosan nyújtva, a lábfejcsonatok leszorítva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1–2. *Két vas nyilcsúcs* a jobb combcsont középtája mellett, kívül.

1 (a). *Vas nyilcsúcs*, hegyével a sír bal szélének közepe felé, de a sírfenék irányában feküdt. Keskeny, rövid vágóélű, behúzott oldalú (?) deltoid alakú, ragasztott, tuskéje hiányos. H: 6,61, sz: 1,46, tuskéh: 2,92 cm, s: 6,95 g.

2 (b). *Vas nyilcsúcs*, keskeny levél alakú, az előbbi példány külső oldala mellett ferdén feküdt, hegyével a sírfenék felé, a sírfenéknél 5 cm-rel magasabban. A tuskéje hiányos. H: 5,6, sz: 1,1, tuskéh: 2,15 cm, s: 5,15 g.

MNM RT lt. sz.: 99.51.1.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4445 (koponya, váz).

100. sír (2., 58. tábla)

3–4 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontvázaradványa. A humusz és az altalaj határán feküdt, ezért a sírfoltja nem látszott, m: 52 cm, t: 65°, hiányos vázh: 80 cm. A már a rágsálók által is megbolygatott csontvázat a szelvényás munkások is feldúlták, csupán a koponya maradványai, valamint a nyújtott helyzetű jobb lábcsonatok és a velük párhuzamosan fekvő bal lábszárcsontok maradtak a helyükön. Egyébként mindkét karja a test mellett lehetett nyújtva, amit a minden bizonnyal eredeti helyén maradt 2 gyűrű tanúsított.

Mellékletek:

1–2. *Két préselt, aranyozott ezüst kerek ingnyakveret*, az egyik a koponyamaradvány jobb oldali része mellett feküdt, a másikat ugyancsak erről a tájékról ásóval dobták ki.

1. Gömbszelet formában domború felületű kerek veret. A bemélyített közepét kifelé haladva egy-egy sima, majd gyöngyosoros és sima, ezután egy árkolást követően nagyobb gyöngyosoros gyűrű övezi, síkozott peremmel. A minta mélyebb részei aranyozottak. A veret hátoldalára átlósan egy-egy szalagfület forrasztottak úgy, hogy az egyik végüket rögzítették,

a másikat ellenkező irányban gyűrűsre hajlították. Á: 1,56 cm, s: 0,80 g.

2. Hasonló veret. A domború közepét kifelé haladva árkolás, majd kettős árkolással tagolt sima, továbbá gyöngyosoros gyűrű övezi, síkozott peremmel. A minta mélyebb részei aranyozottak. A veret hátoldalára átlósan egy-egy szalagfület forrasztottak úgy, hogy az egyik végüket rögzítették, a másikat ellenkező irányban gyűrűsre hajlították. A veret széle hiányos. Á: 1,51 cm, s: 0,58 g.

MNM RT lt. sz.: 99.52.2.A (a–b).¹⁷⁵

3–5. *Három bronz csüngős ingnyakveret szív alakú csüngője*. Egyikük az 1. sz. kerek veret mellett, a többi (4–6. sz.) három pedig ugyancsak a nyaktájráról, ásóval kidobva. A füles csüngők alakjához igazodó fogazott keret szív alakú középészett övez; a síkozott perem alul bimbósan zárul. Két ép és egy hiányos szélű példány került elő, h: 2,85, sz: 1,87 cm, összsz: 3,6 (1,10, 1,35, a hiányos szélű: 1,33) g.

6. *Aranyozott bronz csüngős ingnyakveret csüngőjének (?) töredéke* ellipszis alakú díszítésnek és pálcaszerrű fülének maradványával. H: 1,68 cm, s: 0,22 g.

MNM RT lt. sz.: 99.52.3.A (3–6).

7–8. *Ezüst csepp alakú karikapár* a koponya mellől, a helyzetüket talán a koponya tarkóján mutatkozó zöld rozsda jelezte. Kerek metszetű huzalból készültek. Á: 1,23 × 1,68, huzalv: 0,12, s: 0,42 g, ill. á: 0,91 × 1,29, huzalv: 0,14 cm, s: 0,38 g.

MNM RT lt. sz.: 99.52.1.A.

9. 3 db korong alakú világosbarna *üvegpasztja gyöngy* (Szilágyi 27. típus), ugyancsak a koponya mellől, egy nagyobb, egy kisebb és az utóbbihoz hasonlóan a töredéke. Á: 0,89, ill. 0,76 cm (2. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.52.4.A (a–c).

10. *Öntött bronz karikagyűrű* a bal kézfej tájékáról. Ónozásnyomait mutató, domború metszetű példány, sodrást utánozó keresztben bordázott díszítéssel, egy részén a hosszú használatból erősen elvékonyodva. Á: 2,26 × 2,28, sz: 0,43, v: 0,21 cm, s: 3,54 g.

MNM RT lt. sz.: 99.52.5.A.

11. *Öntött bronz karikagyűrű* a jobb kézfej tájékáról. Öntött, domború felületű. Á: 2,19 × 2,18, sz: 0,45, v: 0,18 cm, s: 3,24 g.

MNM RT lt. sz.: 99.52.6.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4446 (koponya).

101. sír (58., 131. tábla)

3–4 éves (inf. I.) kisgyermek kisebb állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Mindkét végén lekerekedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 124 × 50–49–49 cm, m: 62 cm, t: 85°, vázh:

¹⁷⁵ Mivel a kerek veretnek nem volt akasztója, Dienes István megjegyezte, lehetséges, hogy a diszek egymás alatt, két sorban voltak felerősítve.

II. SÍRLEÍRÁSOK

83 cm.¹⁷⁶ A csaknem zárt állkapcsú, s a földnyomás által ellapított koponyája balra-előre billent. A mellkast enyhé állati bolygatás érte, a bal kulcscsont hiányzott, a bal lapocka a bal orsócsont belső oldalára merőleges helyzetbe került, a kissé megdült bordák egyike pedig a koponyától jobbra. A jobb kar könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok éppen elérték a medence szélét. A bal kar nyújtva feküdt, de a singsont a kar irányára merőlegesen, a könyöktől kifelé futott. A medence természetes helyzetű volt. A lábsontok nyújtva, a bal lábfejsontok kifelé leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1. *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú denárának vágott szélű negyede* a jobb alkarcsontok külső oldala mellett. S: 0,20 g (131. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.53.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4447 (koponya, váz).

102. sír (9., 58. tábla)

0-0,5 éves (*inf. I.*) csecsemő által megbolygatott, közepes megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 340°, hiányos vázh: 35 cm. A nagyjából É–D-i irányú sírmaradvány fejege mindenképpen ráért a 101. sír gödrének DNy-i sarkára, tehát részbeni rátemetkezés volt. Csak a feldült felsőtestének csontjai maradtak meg, a medencét és lábsontjait a környéken szétszórva találtuk meg, mindezt egy széles rácsálójárat kellően megmagyarázta. A töredékes koponya előtt bordák és karcsontok (?) voltak.

Melléklete:

1. *Öntött bronz pálcakarperec* a koponya alatt. Nyitott rombusz metszetű karikája gyermekméretű, mindkét vége egyenesen levágott, az egyik pedig befelé hajlított. Á: 4,17 × 3,96, huzalv: 0,33 cm, s: 9,42 g (9. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.54.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4448 (koponya).

103. sír (51–52. kép,¹⁷⁷ 2., 59–60. tábla)

Ifjú korú (*juv.*), részleges lovas temetkezésű férfi korabeli bolygatású/kirablású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontvázának maradványa. Leke-rekített sarkú, a lábvége felé keskenyedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, t: 63°, mé: 193 × 63–53–50 cm, m: 146 cm (!), vázh: –. Az igen mélyre temetett holttest már különálló csontokra tagolódott csontvázának koponyája és a térdízületei közötti részét, és a – viszonylag keskeny sírgödörből következtetve – feltehetőleg az emberi

51. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.

A 103. sír foltja (Patay Pál felvétele a sír fejege irányából)

maradványok bal oldala mellett-felett elhelyezett lókoponyát és lócsontokat együtt távolíthatták el. Talán erre utalnak a térdig megbolygatott emberi test hiányzó, illetőleg a sír fejegebe visszadobott maradványai, valamint a megbolygatott emberi combcsontok és a ló egyik szárcapocscsontja a hajdani bal kar tájékaról, továbbá a visszatemetés közben a sír jobb széle mellé visszadobott lócsontok és a gödör felső felében még magasabban az ugyancsak visszadobott lókoponya. A lócsontok közül mindössze 35 cm mélységben – tehát 32 cm-rel magasabban a 67 cm-en jelentkező sírfolt felett – a sírgödör nyugati harmadában feküdt a homlokán a lókoponya, tarkójával Ny-nak. A lóállkapocsnak csak egy darabját találtuk meg, mert az cke megbolygatta. A sír középtengelyében 53 cm mélységben volt egy ujjcsont darabja (A rajz), egy másik lólábsont-töredék a sír környékéről került elő. Patákat és az első ujjperc csontokat 76–117 cm mélységhatárok között is felszedtünk (B rajz),

¹⁷⁶ Fejevének bal oldalára rátemették a 102. sírban fekvő kisgyermeket.

¹⁷⁷ Dienes István jegyzete a Patay Pál tekeréséről átvett két fénykép kartonján: „A 103. sír foltja NY-ról. Jól látszik, hogy belevágott a LXXI. rézkori temetkezésbe. A X–XI. századi sírt feldúlták: a lókoponya a sírgödör NY-i harmadában magasan találtatott.” A másodikon: „A feldült 103. sír kibontva. A sírgödör K-i végében a két lábszár a lábakat körülítő ezüstpántokkal, az ij alsó végét merevítő esontlemezek, a tegez feneké még eredeti helyén feküdt” (51–52. kép).

52. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 103. sír (Patay Pál felvétele a sír fejvége irányából)

a sír K-i végében fekvő ujjcsont –109 cm-en került elő! Végül az eredeti helyén maradt meg 146 cm mélységben, a sírfenéken a két emberi lábfej és a sír vége közötti részen néhány kisebb lócsont (pl. szárcapocs, ezeket nem ábrázolták a C rajzon), ami annak a jele lehet, hogy valószínűleg idáig értek eredetileg a lólábvégcsontok a lábak fölött-mellett. Ugyanis mivel a sírgödör nem volt olyan széles, hogy a lófejes bőrt teljesen a lábak mellé vagy elé fektethessék, annak legalább is részben a testre kellett rátéve lennie, ezért emelték fel a már csontvázvá vált emberi maradványok elérése előtt, s dobták vissza a feldúlt temetkezés betemetése közben.¹⁷⁸

A szétdobált emberi vázcsontok egy része – bordák, csigolyák, medencelapátok, keresztcsont, kulcscsontok, lapocka, továbbá az egyaránt zöld patinás bal alkarcsont, kézfej- és ujjcsontok – a lólábcsonatokkal együtt főként a sírgödör K-i felében a 76–117 cm mélységhatárok között maradt meg. A emberi kereszt- és a medencecsontok, valamint egy alkarcsont a térdék-lábszár fölé kerültek. Eredeti helyükön csak a párhuzamosan fekvő lábszár- és leszorított lábfejsontok, a combcsontok térdízületi végei, a térdkalácsok, s ugyancsak a sírfenék közepén keresztben – fordított helyzetben – a két combcsont, végzetül a sír Ny-i végében bordák, csigolyák alkarcsontok, felkarcsont, és ujjpercek maradtak meg.¹⁷⁹

Mellékletek:

1–3. A halotti ruha aranyozott ezüst palmettamintás szalagkarperece és szalagláhperece,¹⁸⁰ valamint díszítetlen ezüst szalagláhperece és töredékeik. A férfi három megmaradt testtáján került elő halotti ruha pántja, de különleges módon sem Dienes István sírleírása, sem a sírrajz nem segít egyértelműen annak eldöntésében, hogy a megmaradt darabokat mivel kell egyeztetni. Dienes a következőket jegyezte meg a sírleírásban: „7. A tegez fenék mellett ezüstpánt darab – az alkart körítő szalag töredéke (?) – talán ettől volt zöld rozsdás az alkar! 8. A bal lábszár közepén, a lábszárat körítő ezüstpánt. 9. A jobb lábszáron, a boka felett a lábszárat körítő ezüstpánt.” A megjegyzések sajnálatosan nem utaltak arra, hogy a pántok közül melyik volt díszített, ezért a maradványokat akkor lehet legjobban a sírleírással, a sírrajzzal,¹⁸¹ és a sírfotóval egyeztetni,¹⁸² ha feltételezzük, hogy a rövid díszített pántdarab („töredék”) volt a tegez mellett, a körpántként megfigyelt díszítetlen szalag a jobb, a díszített a bal lábon.

1. Aranyozott ezüst szalagkarperec, amelynek két töredéke maradt meg és csak műanyag szalagra ragasztva lehetett a restaurálást követően megőrizni. Talán ez fektetett a tegezfénék, s hajdan az eltávolított jobb alkar mellett, és ez volt ábrázolva a sírrajzon látható módon, bár logikusabbnak tűnhetne azt állítani, hogy mindkét lábat körített díszített pánt. Egy

¹⁷⁸ A lócsontok leírása Vörös István 2018. szeptember 25-i e-mailje alapján készült, amelyben kérésre értelmezte a sír rajzait.

¹⁷⁹ Dienes István összegző megállapítása szerint a sír feltűnő mélységéből, kirablottságából, a még a benne hagyott mellékletekből, végezve a csontokon lévő patinából ítélve gazdag temetkezés lehetett. Dienes mindehhez az ásatási jelentésében még hozzáfűzte: „A férfival a szokásos lócsontokat is vele adták, mint megállapíthattuk, ezek egy csoportban lehettek a lábához helyezve. Csont merevítésű íja, vasveretes tegeze volt, s a sír bolygatottsága ellenére is 4 nyílcsúcsra leltünk rá. Lábszárait és valószínűleg alkarjait is vékony ezüstlemez pántok körítették. Patinásak voltak az ujjcsontjai is. A mellett levő 106. sír István király érméjével keltezett, a 103. sír sem lehet István király koránál korábbi temetkezés.” Dienes 1966b/Jelentés, 2. A sírleírást a sírrajz nyújtotta lehetőségek alapján Vörös István egészítette ki, mint írta: „zoológiai érzékenyítésként”. Szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

¹⁸⁰ A díszített szalagperecek összetartozásának rekonstrukciójáról és párhuzamáról: BOLLÓK 2019 (c kötetben).

¹⁸¹ A sírrajzon a jobb bokát övező pánt keskenyebbnek látszik, mint a bal lábszár közepét körítő. A sír leleteit leltározó, s a leletes dobozban Dienes céduláit és a tárgyakat bizonyára még eredeti kapcsolatában látott Langó Péter is így vélekedett a leltárkönyv megjegyzési rovatában.

¹⁸² A Patay Pál készített felvétel (52. kép) nagyításán is inkább a bal lábszárat körítő lemez látszik teljesebb darabnak, mintha elkülönülne a felvételen kívülről maga a lemez és alatta a sípcsontot körbeölelő, a lemez támasztékául meghagyott föld.

II. SÍRLEÍRÁSOK

nagyobb, talán a bal lábszárát körítővel azonos díszlemezből, de annál keskenyebben nyírták ki, ezt az egyenes egyik széle, illetőleg az egyik vége mutatja. Két-három apró lyuk van rajta, de ezeket sérülés okozhatta, ezért nem tekinthetők felvarrási lyuknak. A két töredék egymás melletti h: 5,7, sz: 1,4, v: kb. 0,04 cm, s: 0,95 g (a műanyag szalaggal együtt).

MNM RT It. sz.: 99.55.4.A (b).

2. *Aranyozott ezüst szalaglábperec*, amely a nadrággal fedett bal lábszár közepére volt felhúzva. Mintegy 13 töredéke van egy műanyag szalagra ragasztva, így ezek egy háromnegyed környi darabba álltak össze.¹⁸³ A pánton lyukasztás nincs, ezért a felülete feletti átöltéssel, vagy egyszerűen csupán a láb köré hajlítással rögzíthették, amire a kissé tölcésesen szűkülő alakja is utal. H: kb. 9,0, á: 7,4, sz: 1,5–1,6 × 2,0, v: kb. 0,05 cm, s: 3,68 g (a műanyag szalaggal együtt).

MNM RT It. sz.: 99.55.4.A (a).

3. *Ezüst szalaglábperec*, amely a jobb bokát köríthette. Egy vastagabb díszítetlen lemezből kivágott, tölcésesre gyürt nagyobb, ívelődő darabja, továbbá két kisebb, műanyag szalagra ragasztott töredéke, végezetül három-négy egészen apró töredéke maradt meg. Á: 7,4, sz: 1,44, v: 0,15 cm, s: 1,40 g, ill. á: 4,3, sz: 1,37, v: 0,19 cm, s: 0,50 g (a műanyag szalaggal együtt), az apró töredékek s: 0,08 g (a műanyag szalaggal együtt).

MNM RT It. sz.: 99.55.4.A (c–e).

4. *Agancslemezekkel borított íj*, valószínűleg a holttest jobb oldalára fektetve. Csak az alsó szarvát borító lemezpár került elő:

Az íj alsó szarvát borító agancslemezpár, amely a sírfenéken az egykori eredeti helyén, a jobb combcsont külső oldala mellett fekvő jobb térdkalácsig ért. Az agancsból faragott hosszúkas, domború felületű, egymástól kissé eltartó csontlemezpár alsó végénél volt az ideg beakasztására szolgáló körszelet alakú kivágás, a sírrajzról úgy tűnik, hogy befelé, a térd felé nézőn. Mindkét lemez alsó vége irdalt volt,

az egyik lemez alsó harmadában hosszában elrepedt. H: 25,3, sz: 1,5–2,5, ill. h: 25,26, sz: 1,5–2,27 cm. Ha a lemezpár helyzetét az eredetinek tekintjük, egy kissé ferdén fektetett 120–130-cm-es, akár felajzottnak is sejthető íj a sírgödörbe férhetett.

MNM RT It. sz.: 99.55.3.A (a–b).

- 5–8. *Négy vas nyílcsúcs* az alábbi helyeken:

5. *Vas nyílcsúcs* a sírgödör alsó negyedénél a gödör jobb oldalfala mellett mindössze 28 cm mélységben, az egyik élén fekvő, hegyével ÉK-nek. Rövid vágóélű deltoid alakú példány, az egyik éle hiányos. H: 7,16, sz: 1,68, v: 0,32, tuskék: 2,99 cm, s: 7,10 g.

6–7. *Két vas nyílcsúcs*, összerozsdásodva. 96 cm mélységben az élükön feküdtek, kissé megdőlvé, hegyükkel a sír közepe felé. Mindkettő rombusz alakú, az egyik szinte négyzetes, és ennek a tuskéje is megmaradt, h: 6,13, sz: 2,6, tuskék: kb. 3 cm. A jóval keskenyebb másiknak a tuskéje hiányzik, h: 4,04, sz: 1,96 cm, együttes s: 14,50 g.

8. *Vas nyílcsúcs* a sír középtáján a jobb sírszél mellett 104 cm mélységben. Rombusz alakú, hegyével lefelé és nagyjából a sír széle (É) felé irányítva. Az egyik éle hiányos, a tuskéje elveszett. H: 4,21, sz: 2,18 cm, s: 5,90 g.

MNM RT It. sz.: 99.55.1.A (a–c).¹⁸⁴

9. *Tegez* a sírgödör bal széle mellett, azaz eredetileg a holttest jobb oldalára, a felsőteste mellé helyezték.

Vas tegezfénékabroncs töredéke a sír bal szélének közepe mellett. Jelenleg kettétört, az egyik töredék L alakú, a végén alig kiálló szegeccsel, a másik pedig egy lapos pánttöredék, rajtuk kívül még négy kisebb-nagyobb töredék maradt. H: 5,8, sz: 1,69, ill. h: 3,1, sz: 1,67 cm.

MNM RT It. sz.: 99.55.2.A (a–e).

10. *A lókoponya és lólábcsontok* nem kerültek az MNM egyik gyűjteményében sem beletárolásra; a 2016. évi érdeklődéseim nem vezettek eredményre.¹⁸⁵

E: SZTE ET It. sz.: 4449 (váz).

¹⁸³ A körívbe restaurált pántot a leletek dobozából egy kerek hungarocell korong kerületére erősítették, amelyre a másik díszített darab (1.) nem fért volna el. Mivel a díszítetlen pánt legnagyobb töredéke ugyanez a körív, így ezt joggal lehet a jobb lábról származtatni. A restaurálás menetét és eredményét Dienesnek követnie kellett, s a gondosságát ismerve, azzal bizonyára meg is volt elégedve.

¹⁸⁴ A leltárkönyvben még egy vas nyílcsúcs-töredék is szerepel – h: 0,9, v: 0,68 cm – ezt már nem tudtam azonosítani: MNM RT It. sz.: 99.55.1.A (d).

¹⁸⁵ A csontok hiányára csak akkor figyeltem fel, amikor kijegyeztem Vörös István idevágó tanulmányát, s amelyben az 1., 9., 16. és 23. sírbéli lovon kívül semmiféle említésük sem szerepelt, s amint kiderült, leltározásra sem kerültek: Vörös 2013. Az érthetetlen hiányt nem tudtam megmagyarázni. Az ásatás befejező napján, 1965. szeptember 9-én, az ásatási felszerelést és a terjedelmes rézkori edényekből álló leletanyagot szokás szerint Pálóczy-Horváth Andrásral szekerre raktuk, és magunk szállítottuk a körösszakai vasútállomásra, onnan pedig a MÁV Háztól-Házig szolgáltatással feladva az MNM-be. Az embertani anyagot a szállásadónk, ez évben is Szilágyi Mihályné (Magyarhormog, Árpád utca 80.) a tornácán őrizte addig, amíg a SZTE/akkor JATE Embertani Tanszékének küldötte, Pónyai Sándor autóval érte nem jött. Vagyis a nagy lókoponyás-lócsont esomag nem maradhatott észrevétlenül a szálláson, hanem vagy rendeltetészerűen az MNM-be, vagy tévedésből az embercsontokkal együtt Szegedre került. Sajnos azonban Bárány Annamária archaeozoológus szíves tájékoztatása szerint az MNM ACy-ben, Maresik Antónia szíves közlése szerint pedig a SZTE ET-ben sincsen nyoma, vagyis elkeveredett vagy elveszett.

104. sír (58. tábla)

23–25 éves (*ad.*) nő enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó állapotú csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 58°, vázh: 147 cm. A sírgödör teknősen volt kiásva, a medence 9 cm-rel feküdt mélyebben, mint a koponya és a lábsontok. A csaknem zárt állkapcsú koponya jobbra-előre billent. A jobb testfél (váll, mellkas, medence) enyhén fel volt húzva, a mellkas kissé megbolygatott, a kulcsontok összecsisztak, a gerinc hiányosan jelentkezett. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a bal könyökben behajlítva úgy, hogy az alkarcsontok vége a keresztcsont szélére ért. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kézfejsontok nem maradtak meg, a lábfejsontok hiányosan voltak bonthatók.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4450 (koponya, váz).

105. sír (10., 61., 131. tábla)

55–59 éves (*mat.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejvégén aszimmetrikus, a lábvégén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 188 × 53–56–58 cm, m: 92 cm, t: 42°, vázh: 144 cm. A koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapocs pedig úgy billent bele egy állatjáratba, hogy az állésűcs nézett a sír feneke felé. A mellkast is bolygatás érte, a jobb mellkasfél bordái összekeveredtek, a bal kulcsont keresztben a jobb felkarra került. A jobb kar nyitva volt a test mellett úgy, hogy a könyöke megtört, az alkarcsontok a medence széle mellé-alá futottak. A bal kar csontjainak könyöktáji végét állat rágtta el, a singcsont (?) a kissé eltartó felkarcsont irányában maradt, az orsócsont lejjebb, a combcsont külső oldala mellé csúszott. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok leszorítva fekhettek. Ujjcsontok maradtak meg a jobb combcsont középtáján.

Mellékletek:

1. *Bronz varkocskarika* a megfordult állkapocs állésűcsánál, belül. Kerek metszetű huzalból készült, lecsipett végekkel. Á: 1,98 × 2,18, huzalv: 0,17 cm, s: 1,11 g.
MNM RT lt. sz.: 99.56.1.A.
2. *Bronz S-végű karika* a bal mellkasfél felső részében, álló helyzetben. Kerek metszetű huzalból készült, s kissé ellapult formájú, az S-vége kihajlott. Á: 2,12 × 2,32, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,44 cm, s: 1,27 g.
MNM RT lt. sz.: 99.56.2.A.
3. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkarcsontok középtájára húzva. Nyitott, vastag, rombusz metszetű, élei kissé tompák, a végei szögletesen elvékonyodók. Á: 7,4 × 7,4, huzalv: 0,43–0,7 cm, s: 47,62 g (10. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.56.3.A.

4. *Öntött bronz pálcakarperec* a bal singcsont kézfeji végén, a medencelapát mellett; az orsócsontot állati bolygatás kimozgatta belőle. Vastag, kerek metszetű karikája nyitott, kereken elvékonyodó végekkel. A külső felületén repedések. Á: 7,29 × 7,18, huzalv: 0,41–0,63 cm, s: 48,28 g (9. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.56.4.A.

5. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a jobb combcsont alsó harmada és a bal sírszél között. Hatszög metszetű karikájának a végei egymást érik, az egyik vége levágott, a másik kissé ellapított. Á: 2,63 × 2,56, v: 0,38 cm, s: 5,90 g.

MNM RT lt. sz.: 99.56.5.A.

6. *1. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denárának (kisebb) negyede*, élesen levágott szélekkel, a két lábszárcsont alsó vége között, a jobbhöz közelebb. S: 0,20 g (131. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.56.6.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4451 (koponya, váz).

106. sír (2., 62., 131. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, széles sírgödörben nyugodott, mé: 190 × 80–76–74 cm, m: 90 cm, t: 69°, vázh: 154 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalán feküdt. A bal váll a kissé fel volt húzva, a mellkas természetes helyzetű volt. A jobb kar nyújtva, a bal könyökben kissé behajlítva helyezkedett el, a kézfejsontok a combcsontok végén, illetve mellette maradtak meg. A bal medencelapát kissé befelé fordult. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Bronz varkocskarikapár*, egyik példánya (1.) az állkapocs jobb oldali alsó széle alatt, a másik (2.) az állkapocsban belül, benyomódva. Kerek metszetű huzalból készültek, az egyik egymásra hajtott végekkel, a másik széthajtva. Á: 1,98 × 2,17, huzalv: 0,17 cm, s: 1,19 g, ill. á: 1,83 × 2,3, huzalv: 0,2, s: 1,6 g.
MNM RT lt. sz.: 99.57.1.A (a–b).
3. 1 db korong alakú fehér *üvegpaszta gyöngyszem* (Szilágyi 27. típus) a jobb kulcsont belső végénél a mellkasban. Á: 0,9, m: 0,51 cm (2. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.57.5.A.
- 4–5. *Öntött bronz pálcakarperecpár*, az egyik példány (4.) a jobb alkarcsontok közepére húzva, kifelé néző nyitott véggel, a másik (5.) a bal alkarcsontok könyöki végéhez közelebb húzva, befelé néző nyitott véggel. Nyitott, vastag rombusz metszetű karikájuk élesen tagolt, a végei szögletesen elvékonyodók és tompán levágottak. Á: 7,7 × 7,23, huzalv: 0,54–0,6 cm, s: 39,79 g, ill. á: 8 × 7,65, huzalv: 0,59–0,8 cm, s: 53,52 g.
MNM RT lt. sz.: 99.57.6.A (a–b).

6. Öntött, nyitott bronzgyűrű a jobb ujjcsontokon. Karikája kívül kerekedően letompult hatszög metszetű, a nyitott, egymásra hajló, egyenesen levágott végei felé pedig hatszög metszetűen vékonyodó. Á: 2,48 × 2,35, v: 0,37 cm, s: 4,02 g. MNM RT lt. sz.: 99.57.7.A.
7. Öntött, nyitott, vaskos, kerek metszetű bronzgyűrű a bal ujjcsontokon. A végei egymást érték. Elveszett, csak a restaurálását megelőző állapotvázlata maradt meg. Á: kb. 2,3 × 2,2 cm, v: kb. 0,4 cm.
8. Szárnyacsont (tyúkcombesont?) a koponya és a sír jobb széle között, amely sírbontás közben kimozdult, majd – a sírleírásban is rögzítetten – elveszett.
9. Talán I. István (1000–1038) HI/CNH 1. denára változatának ugyanazon példányához tartozó körülnyírt negyedpénznyi (a.) és egy hasonló töredéke (c.), amely a koponya alól, a bal szemüreg tájékáról került elő. Együttes s: 0,05 g.
10. I. István HI/CNH 1. denára, egy kitűnő állapotú további fél pénz (b.) a sír DK-i sarkából, azaz a jobb lábfejsontok és a sír bal alsó sarka közötti másodlagos helyről, a már megbontott sírföldből bukkant fel. S: 0,30 g (131. tábla).¹⁸⁶
MNM RT, lt. sz.: 99.57.2–4.A (a–c).
E: SZTE ET lt. sz.: 4452 (koponya, váz).

107. sír (3–4., 9., 63–64. tábla)

Fiatalkorú (ad.) nő emberi és állati bolygatású, háton fekvő, felhúzott lábú, közepes megtartású csontváza, sírföltje nem látszott, m: 33 cm, t: 51°, vázh: 155 (zsugorított: 143) cm. A kis mélységben nyugvó csontváz bizonyára eke által megnyesett jobb halántékú koponyája zárt állkapocsokkal a bal oldalára billent. A törzs cnyhén a bal testfelére fordult, a mellkast csekély állati bolygatás érte, amit a szegycsont szétesésűsása, illetőleg a bordák megkeveredése mutatott. A jobb váll erősen fel volt húzva. Könyökben behajlított mindkét karja a test mellett nyugodott úgy, hogy a felkarok kissé eltartó irányban feküdtek, a jobb alkarcsontok a keresztcsont széléig értek, a bal alkarcsontpárja pedig a medence sarkáig futott. A jobb medencealapát befelé fordult. A térdben behajlított, s a bal oldalukra fordult lábsontok párhuzamosan feküdtek. A lábsontok hiányosan maradtak meg.¹⁸⁷

Mellékletek:

1–6. Legalább hat préselt, aranyozott ezüst csüngős ingnyakdisz-veget, közülük négy az állkapocs jobb

oldala alatt és az állcsúc és a nyakcsigolyák között, továbbá egy a nyakcsigolyák alatt feküdt. Közöttük két ép volt, a többi pedig töredékes. A csepp alakú, fogazott szélű tartóveretek domború közepe ugyanilyen alakban kivágott, s az elválasztó sima sávjuk aranyozott. A hegyükből kiálló vékony szalagfültre bimbós aljú szív alakú csüngőt akasztottak, amelyet kétoldalt egy-egy felfelé futó félpalmetta kerettel, s a három kerek lyukkal átlukasztott középrészétől aranyozott gyöngyosor sáv választ el. A tartóveret hátoldalának két szélén egy-egy hengeres szalagfüll van. Egy példánynak csak a csüngője bal széle, egy másiknak a csüngője alja hiányos, egy harmadik csüngőjéből csak a felső peremének töredéke maradt, ezenkívül még három hiányos tartóveret, négynek apró töredéke, végezetül egy csüngő apró töredéke maradt meg. A legépebb példány h: 3,8, a tartóveret h: 2,09, á: 1,41, a csüngő h: 2,08, sz: 1,61 cm, s: 1,10 g; az összes példány és töredék s: 4,12 g (3. tábla 1–6.).

MNM RT lt. sz.: 99.58.5.A.

7. Préselt ezüst kerek ingnyakveret a jobb mellkasban. A közepe kereken bemélyedő, a peremén átlosan kétszer átlukasztva. Á: 1,46, m: 0,28 cm, s: 0,34 g (3. tábla 7).

MNM RT lt. sz.: 99.58.8.A.

8. Préselt aranyozott ezüst nagyobb kerek¹⁸⁸ ruhadisz töredéke, a felkaron lévő, 15. sz. korong alatt került elő. Aranyozott aljú árkolással tagolt domború közepe, s egymás mellett háromszor átlukasztott pereme van. S: 0,73 g (3. tábla 8).

Nem került beletárolásra.

9. Bronz fülesgomb fele a derék vonalban a bal medencealapát és a gerinc között. Öntött gömbtestű fél példány, a hengeres nyakkal kapcsolódó füle hiányos. H: 1,35, á: 0,96 cm, s: 0,80 g (3. tábla 9).

MNM RT lt. sz.: 99.58.7.A.

10. Bronzcsörgő a 14. sz. korong alatt, az állkapocs bal oldalán, kívül, fülével a lábvég felé. Öntött körte alakú példány, az alján kereszt alakú bevágással. Oldalról kissé összenyomott állapotban úgy, hogy egy negyednyi cikkelye hiányzik. H: 2,29, á: 1,25 × 1,48 cm, s: 3,60 g (3. tábla 10).

MNM RT lt. sz.: 99.58.4.A.

11. Ezüst gömbsorcüngős fülbevaló a koponya jobb oldala alatt. Töredékesen maradt meg: fél nyújtott ka-

¹⁸⁶ Az érméket meghatározó Gedai István szerint a változat – az előlapi körirat STEPHANVS szavában fordított S, a REX-ben fordított E betűvel – két töredéke összetartozott, ezeket ő a–b-vel jelölte. A sírban lelt 3. töredéket (c) meghatározhatatlannak ítélte, de megjegyezte, hogy talán az ugyanezen sírból való I. István-denár töredéke ez is: GEDAI 1966. Mivel a leletek dobozában egy ép fél pénz is találtam, a leletek leírásában végül két I. István érmét kellett szerepeltetnem, az elsőn az a. és c., a másodikon a b. jelzettel érve.

¹⁸⁷ A temető leggazdagabb női sírjáról természetesen – valószínűleg több – részletfelvétellel is készült, de szerencsétlenül módon a filmtekercs 1965-ben elveszett; vö. a 97. sír jegyzetét. Dienes István közölte a sírrajzot és az ép korong rajzát: DIENES 1969, 612–613: 1-1 kép.

¹⁸⁸ Dienes István szerint „egy fél pityke (ovális), aranyozott”.

II. SÍRLEÍRÁSOK

- rikáján a csüngő forgókeretével („bázisával”), drótra fűzött két, illetve egy, két félből összeforrasztott lemezgömböcskével, két gömböcske- és egy apró karikatörredékkel. A karika h: 1,40, huzalv: 0,14, a lemezgömböcskéké: 0,14 cm, együttes s: 1,44 g (3. tábla 11). MNM RT lt. sz.: 99.58.1.A (a–c).
12. *Bronzláncocskák részletei*, két szem a fülbevaló mellett, 4 szem az állkapocs bal oldala alatt, további láncszemek pedig távolabb, 28 cm-re a koponya bal oldalától, bizonyára rágcsálók túrták el. Jelenleg van egy nagyobb (záró?)szem, á: 1,2, huzalv: 0,15 cm, s: 0,39 g, valamint 9 ép és 1 kettőtörött kerek szem, á: 0,63, huzalv: 0,09 cm, özs: 0,43 g. Az ásatási megfigyelés szerint egymásba voltak akasztva, a restaurálás közben válhattak szét (3. tábla 12). MNM RT lt. sz.: 99.58.2.A (a–c).
13. *Talán két üvegpasztá gyöngysor* az állcsont alatt, a 14. sz. korong mellett, továbbá a 15. sz. korong alatt és végezetül a bal felkarcsont belső oldalánál.¹⁸⁹ Jelenleg 13 ép gyöngyszemből és 7 törredékből áll.
1. Az épek között 1 db nagyobb és 8 db kisebb lapított gömb alakú, barna-fekete gyöngy, rajtuk két egymást háromszor keresztező hullámvonal, ezek három közrezárt mezejében fehér, sárgásfehér vagy vörös berakott szem (Szilágyi 58. típus). Á: 1,39, m: 0,77, ill. á: 1,02, m: 0,69 cm.
2. 1 db hengeres fekete gyöngy, spirálisan bemélyített vonalában fehér betét maradványával. Á: 0,71, h: 0,90 cm.
3. 1 db kocka alakú fehér gyöngy, citromsárga festésnyomokkal, sz: 0,75, v: 0,80 cm.
4. 2 db kisebb, halvány szürkés-sárga, hosszában barázdált hengeres (Szilágyi 15. típus) példány. Á: 0,55, m: 0,55 cm (3. tábla 13). MNM RT lt. sz.: 99.58.6.A.
- 14–15 (a–b). *Aranyozott ezüst hajfonatdísz-korongpár vaslemez hátlappal*. Az egyik példánya (14) az állkapocs bal oldala alatt és mellett, kívül a lapockacsonton, a másik (15) a bal felkarcsont felső harmadán feküdt.
14. *Aranyozott ezüst töredékes hajfonatdísz-korong* a hátoldalával felfelé feküdt, s miközben hozzányomódott a koponyához és belenyomódott az állkapocsba, meggyűrődött, megtört, ezért összetört állapotban, hiányosan került elő. Kerek, domború felületű korong, amelyet kereszt alakban a csúcsával kifelé álló négy csépp alakú minta közepén kerek dudor díszít, s mindegyiküket aranyozott árkolás övezi. A peremén kidomborodó gyöngysor fut, ezek között függőleges sorban négy-négy felerősítő lyuk volt, némelyikben a hátlapi vaslemezhez erősítő vasszegecs maradványával. A vaslemez hátlapja hiányzott, az ezüstlemez hátoldalán vászonlenyomat maradt meg. A legalább három darabra törött korongot csak hiányosan lehetett restaurálni, az egyik pereme hiányos, a másik egy csépp alakú minta töredékével kikerekedően kiegészített. Á: 8,18 cm, lemezv: 0,26 cm, s: 18,17 g (3. tábla 14).
15. *Aranyozott ezüst épebb hajfonatdísz-korong szintén a hátlapjával felfelé feküdt*. A teljes alakját megőrizte, csupán a feléig berepedt. A díszítése a párjáéval azonos, a peremén 28 kidomborodó tagú gyöngysor fut, ezek között az egyik oldalon öt, a másikon négy felerősítő lyuk van, némelyikben a hátlapi vaslemezhez erősítő vasszegecs maradványával. A három darabra törött vas hátlemeze csaknem teljes, az ezüstlemezzel együtt repedt meg, s a restauráláskor az ezüstlemezre ragasztották. Á: 8,5 × 8,33, együttes v: 0,47 cm, s: 45,60 g (4. tábla 15). MNM RT lt. sz.: 99.58.3.A (a–b).
16. *Öntött bronz pálcakarperec*, a jobb alkarcsontok alsó harmadáig húzva. Viszonylag vékony, kerek metszetű karikája nyitott, a végei felé lapítottan hegyesedő. Á: 7,02 × 6,75, huzalv: 0,44 cm, s: 18,18 g (9. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.58.9.A.
17. *Sodrott bronz huzalkarperec* a bal alkarcsontok közepére húzva. Háromrét hajtott kerek metszetű huzalból készült, hurkos-kampós záródással. Á: 7,33 × 6,84, v: 0,36, huzalv: 0,13 cm, s: 10,16 g (9. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.58.10.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 4453 (koponya, váz).

108. sír (61. tábla)

Fiatalkorú (ad.) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. A fejvégén lekerekített sarkú, a lábvégén lekerekedő, a jobb oldalán kissé kiszélesedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 186 × 56–60–54 cm, m: 108 cm, t: 55°, vázh: 157 cm. Az összeroppant koponyája ferdén a jobb sárszél felé nézett. A mellkasa teljesen, a medencéje nagyrészt elkorhadt. Mindkét karja a test mellett lehetett nyújtva, s bár a jobb alkarcsontok hiányoztak, a kézfejesontoknak a combcsont külső oldala melletti helyzete ezt tanúsította is. Az egyenesen futó bal kar kézfejesontjai a bal combcsont külső oldala mellett feküdtek. A lábesontok párhuzamos helyzetűek voltak, a lábfejesontokat is elérte az állati bolygatás.

¹⁸⁹ A részletrajz (51. táblán fenn középen) a nyaktájék bal oldalánál fekvő 14. sz. korong és a nyakcsigolyák közötti öttagú gyöngysor részletét és egy keresztben melléjük eső gyöngyszemet, továbbá a csüngős veretek alatt félgyűrűs további két gyöngyszemet örökített meg. A sírrajzon meg látható, hogy további 3–4 gyöngyszem a 15. sz. korong alatt, végezetül a tőlük távolabbra került kettő pedig a bal felkarcsont belső oldala mellett feküdt.

Melléklete:

1. Öntött bronz karikagyűrű a jobb kézfej egyik ujjcsontján, félkör metszetű és díszítetlen. Á: 2,27 × 2,24, sz: 0,29, v: 0,16 cm, s: 2,17 g.
MNM RT lt. sz.: 99.59.1.A.
E: SZTE ET lt. sz.: 4454 (koponya).

109. sír (62. tábla)

35-39 éves (*ad.*) férfi bizonyára állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevén lekerekített sarkú, a lábvégénél egyenes, a lábvége felé enyhén szélesedő téglalap alakú nagy sírgödörben feküdt, mé: 208 × 68–71–74 cm, m: 114 cm, t: 73°, vázh: 157 cm. A zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalán nyugodott. A mellkas háromszög alakban volt összenyomva, a kulcsontok hegyesszöget zártak be. Mindkét karja a test mellett feküdt, a jobb nyújtva, a bal könyökben enyhén behajlítva. A jobb alkarcsontok a medence mellé értek, a kézfejsontok a folytatásukban feküdtek. A bal alkarcsontok vége a medencelapáton nyugodott. A lábsontok egykor párhuzamosan nyújtva fekhettek, amit a jobb láb csontjai még mutattak is, de a bal sípcsont keresztbe fordult, a két szárkapocscsont pedig X alakban a térdek közé került. Az egyik sarokcsont a jobb térd külső oldalánál nyugodott; mindez állati bolygatásra, s nem ráásásra következtethet be.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4455 (koponya).

110. sír (62., 131. tábla)

23-30 éves (*ad.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevén kiszélesedő és lekerekített sarkú, a lábvégénél egyenes, téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 218 × 84–77–78 cm, m: 106 cm, t: 80°, vázh: 167 cm. A leesett állkapcsú koponyája kissé balra billent. A bal mellkasfelet állati bolygatás érte, a kulcsont és néhány borda kimozdult, s a gerine is hiányosan maradt meg, szemben az ép jobb mellkasféllel. A jobb felkar a mellkas mellett feküdt, az alkarcsontok a medence szélére voltak hajtva, de állati bolygatás az orsócsontot a gerinctájra tolt, a kézfejsontokból alig maradt valami a medence előtt. A bal felkarcsont részben a mellkas szélé alatt, a sípcsont pedig a medence szélé mellett nyugodott. A medence természetes helyzetű volt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb lábfej csontjai a szűkebb környéken, viszont a bal lábfejé a bal láb és a sírszél között voltak szétszóródva.¹⁹⁰

Melléklete:

1. A bal alkarcsontok közepénél a külső oldalon *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú körülnyírt denára*. A sírban két darabban volt, s csupán egy kis része hiányzott; jelenleg is két összeillő, a felénél nagyobb darabot kitevő töredéke van, együttes s: 0,25 g (*131. tábla*).
MNM RT lt. sz.: 99.60.1.A.
E: SZTE ET lt. sz.: 4456 (koponya, váz).

111. sír (64., 131. tábla)

50-55 éves (*mat.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevén lekerekített sarkú, a lábvégénél ferde szélű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 180 × 63–69–66 cm, m: 111 cm, t: 70°, vázh: 145 cm. A leesett állkapcsú koponyája balra billent. A csontváz természetes helyzetű volt, a karjai a test mellett voltak nyújtva, a kissé szétálló, illetve egymást keresztező alkarcsontok a medence szélé mellé futottak. A lábsontok párhuzamosan feküdtek. A kézfej- és lábfejsontokat állat mozgathatta el, ennek nyomát a sír ÉK-i sarkából kifelé vezető, leletet is tartalmazó állatjárs mutatta.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, az egyik tagja baloldalt az állkapocs alatt, a másik a sírfoltból kivezető rágcsálójárásban. Kerek metszetű huzalból készültek, a nagyobbik nyitott, a kisebbik egymásra hajtott végű. Á: 2,39 × 2,34, huzalv: 0,2 cm, s: 1,92 g, ill. á: 2,12 × 2,30, huzalv: 0,2 cm, s: 1,99 g.
MNM RT lt. sz.: 99.61.3.A (a–b).
3. *Nyitott, bronz huzalgyűrű* a jobb kézfej egyik ujjcsontján. Karikája kerek metszetű, egyenesen levágott és egymás mellé hajtott végű. Á: 2,08 × 2,12, huzalv: 0,28 cm, s: 2,65 g.
MNM RT lt. sz.: 99.61.4.A.
4. *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú körülnyírt denára*, kettétörve. Az egyik fele a bal alkarcsontok mellett belül, a másik a koponya alatt feküdt. Az egyik fél kissé hiányos, a másik két töredékben maradt meg, az utóbbi egyikének (a vágáskor?) felhajlott a szélé. Együttes s: 0,35 g (*131. tábla*).
MNM RT lt. sz.: 99.61.1–2.A.
E: SZTE ET lt. sz.: 4457 (koponya).

112–112a. sír (53–54. kép, 65. tábla)

40-50 éves (*mat.*) nő és egy csecsemő (*inf. I.*) kettős temetkezésben fekvő, korabeli bolygatású, jó megtar-

¹⁹⁰ A sír nyugati végében 35 cm mélységben állatesontok, őskori és Árpád-kori cseréptöredékek voltak egy kupacban. Lehetséges, hogy itt Árpád-kori beásás volt, ennek azonban a körvonalai a sekély mélységben, a humuszban nem voltak kivehetők. Dienes István nem tekintette őket a sír tartozékainak, azonban Langó Péter a 4 töredékes állatesontot disznócsontnak tekintette, és a sír anyagába 4 rézkori és 2 Árpád-kori cseréptöredékekkel együtt be is leltározta: MNM RT 99.60.2.A, 99.60.3.A (a–d), 99.60.4.A (a–b).

53. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 112. sír

tású csontvázmaradványa. A nő eredetileg bizonyára a hátán nyújtott helyzetben fektetett a fejkerekített sarkú, a lábvégén inkább lekerekedő, a jobb oldalán szabálytalan vonalú nagy sírgödörben, mé: 237 × 80–77–67 cm, m: 76 cm, t: 100°, vázlh: kb. 110 cm. A feldúlt sírban csak a jobb medencecsontját, valamint a közelítő helyzetű lábesontjait hagyták az eredeti helyükön. A váz többi részét mind felszedték, a koponyáját eltávolították, majd a többi csontját egy csomóban, egymás fölé rakva helyezték el a sírgödör közepén az átforgatott medence és a törzs alsó részének tájkára: így az állkapcsot, kulacsontot, singsontot, továbbá a felkar-, lapocka- és a bal medencecsontot, bordákat és csigolyákat.

Az asszonnak eredetileg a combjai közé volt fektetve egy escesemő. A escesemővázból bolygatatlan helyzetben a koponya maradt meg a nő két combcsontja között, arecal É-nak (a jobb oldali sírszél felé nézőn). Talán az eredeti helyén volt még az egyik karesontja és néhány bordája a nő medencéje előtti részen (h: 28–30 cm). A kis escesemő alsóteste az anyja medencéjére lehetett fektetve az eredeti helyzetben lévő csontjai alapján, de az alsótestének a csontjait a nő felsőtestével együtt feldúlták. Az asszony esetleg kései szülésben halhatott

53. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.
A 112a. escesemőcsontváz maradványa

meg, de a gyermekkel közös bolygatását csak később, a lágyrészek elkorhadását követő időben végezheték el, amikor már a csontokat lehetett mozditani!

Melléklete:

Mellékletet a sírban nem találtunk, de hogy eredetileg voltak benne leletek, az is bizonyítja, hogy az állkapocs bal oldala zöld rozsdás volt. Ugyancsak erről árulkodik az átforgatott csontok közül előkerült pityketöredék is.

1. *Préselt aranyozott bronzveret töredéke* a halomba rakott csontok között: gyöngyosoros vonallal elválasztott, árkolással tagolt középi két kerek felülettel díszítve, a hátoldalán pedig egy összenyomott szalagfüllel. H: 1,48, sz: 0,79 cm, s: 0,38 g.

MNM RT lt. sz.: 99.62.I.A.

- E: SZTE ET lt. sz.: 112: 4458 (koponya); 112a: 4459 (koponya).

113. sír (7., 65. tábla)

3-4 éves kisgyermek (*inf. I.*) háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű, a lábvége felé szélesedő, számára nagy sírgödörben feküdt, mé: 152 × 48–54–58 cm, m: 66 cm, t: 60°, hiányos vázh: 80 cm. Csak a bal oldalán fekvő koponyája és a párhuzamosan nyújtott lábcsonthajlások töredékei maradtak meg, a többi része elkorhad.

Mellékletek:

1. *Ezüst huzalnyakperec* a nyaktájon. Azt nem lehetett megállapítani, hogy a nyakat körbevette-e, mindenestre nyitott zárószerszerkezettel elöl a mellkastájon feküdt. Kétrét hajtott kerek metszetű huzal gondos megcsavarásával készült, hurkos-kampós záródással. Kettétörött. Á: 10,89 × 11,28, v: 0,23, huzalva: 0,12 cm, s: 9,05 g (7. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.63.2.A.

2. *Disznó combcsontjaként* feltételesen meghatározott lelet a lábszárcsontok között, amely időközben elveszett, és sem meghatározásra, sem beletározásra nem került.

3. *Árpád-kori érme töredéke* a koponya arcrésze mellől: két apró töredékben megmaradva meghatározhatatlan maradt.

MNM RT It. sz.: 99.63.1.A.

E: SZTE ET It. sz.: 4460 (koponya).

114. sír (65., 131–132. tábla)

10-11 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a lábvége felé kiszélesedő nagy sírgödörben feküdt, mé: 197 × 76–79–84 cm, m: 87 cm, t: 69°, hiányos vázh: 131 cm. A csontváz a meglepően nagy sírgödör ÉNy–DK-i átlója irányában nyugodott. A koponyája balra-előre billent, a lecsett állkapocs alig követte. A törzsének csontjaiból csak a bal lapocka és a jobb medencelapát maradt a helyén, a többi állatok túrták el, amelyeknek a járatait mindenütt megligyeltük. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, feltehetőleg a bal is, de a singcsontja a felkarra került, s azzal hegyesszögben kifelé futott, az orsócsontja viszont az eredeti helyére merőlegesen maradt meg. A lábcsonthajlások párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a bal térdkalács a sípesont belső oldalának közepé mellé került. A kéz- és lábfejcsonthajlások állat túrta el.

Mellékletek:

1–4 (a–d). Négy Árpád-kori érme. Egy ép és egy törött példány (1., 3.) a jobb mellkas felső részén volt, egymás mellett, két ép példány (2., 4.) pedig a koponya alatt, egymáson feküdt.

1. *István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú körülnyírt, kissé hiányos peremű denára*. S: 0,30 g (131. tábla).

2. *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú, körülnyírt, középen domborúan meghajlott* –

Gedai István szerint kettétörött – *denára*. S: 0,45 g (131. tábla).

3. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú körülnyírt, hiányos peremű denárának egy félnél nagyobb és egy jóval kisebb össze nem illő töredéke, amelyek azonban nem adtak ki egy teljes érmét*. S: 0,36 g (131. tábla).

4. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú, körülnyírt és két összeillő darabra törött denára*. S: 0,34 (132. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.64.1.A (a–d).

E: SZTE ET It. sz.: 4461 (koponya, váz).

115. sír (9., 66., 132. tábla)

50-59 éves (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, a kökemény talajban rossz állapotban megmaradt csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 82 cm, t: 42°, hiányos vázh: 148 cm. A koponyája jobbra billent, a megtalálásakor csákánnyal belevágtak. Mellkasából csak a gerinc nyomai maradtak, a medence épebbnek bizonyult. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkarcsontok a medencére, a bal alkarcsontoké a medence széle mellé futottak. A lábcsonthajlások párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*. Az egyik példány a koponya jobb oldala alatt volt, míg a koponya bal oldalán, az állcsúc környékén fekvő másik példányt csákánnyal fordították ki, és eredetileg is ketté volt törve. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,88 × 1,82, huzalv: 0,15 cm, s: 0,73 g, ill. a kettétört példány h: 1,85, és 1,1, huzalv: 0,15 cm, s: 0,40 g.

MNM RT It. sz.: 99.65.1.A (a–b).

3. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkarcsontok közéjé végére húzva, s már a medencén fekvő. A vastag, kerek metszetű karikája nyitott, keskenyedő és egyenesen levágott végű. Á: 7,29 × 7,23, huzalv: 0,43–0,58 cm, s: 38,13 g (9. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.65.2.A.

4. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a bal ujjcsontok egyikén. Rombusz metszetű karikája enyhén keskenyedő, egyenesen levágott és egymáshoz érő végű. Á: 2,66 × 2,61, v: 0,43 cm, s: 6,17 g.

MNM RT It. sz.: 99.65.3.A.

5. *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú körülnyírt denára* a bal combcsont forgója alatt. Gedai István „töredékek” módján nevezte meg, azaz valószínűleg egy érmére gondolt. Egykori két töredékéből immáron egyetlen, a feléhez hasonló, de kisebb töredéke maradt (132. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.65.4.A.

E: SZTE ET It. sz.: 4462 (koponya, váz).

116. sír (7., 66. tábla)

Kisgyermeknek (–) kibonthatatlanul talált, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 68 cm, t: –, vázh: –. Csak koponyatöredékei maradtak meg, sirrajza nem készült.

Melléklete:

1. *Bronz nyakperec*, bizonyára a nyaktáján feküdt, és három darabra törve került elő. Vékony, kerek metszetű huzalból készült, mindkét végén kampósan behajlították és összeakasztották. Á: 10,47 × 8,99, huzalv: 0,18 cm, s: 4,17 g.

MNM RT lt. sz.: 99.66.I.A.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

117. sír (66. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 114°, hiányos vázh: kb. 114 cm. A bal oldalára fordult, leesett állkapcsú koponyáján kívül a bal mellkas bordái és a párhuzamosan fekvő combcsontok maradtak mindössze meg a csontvázból, amely a 118. sírban fekvő nő lábvége felett, 40 cm-rel magasabban, keresztben nyugodott. Talán édesanyja lábaihoz temették – vélte Dienes István –, mindenestre utóbb, mint a 118. sz. nőt.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4463 (koponya).

118. sír (66. tábla)

Felnőtt nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű, hosszúkás szűk sírgödörben feküdt, mé: 170 × 45–48–38 cm, m: 82 cm, t: 75°, vázh: 151 cm. Koponyája arccal felfelé nézett, az állkapcsát állat tüntethette el. A mellkasa természetes helyzetű volt, de elkorhadt; a bal váll fel lehetett húzva. A jobb karja a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence mellé futottak. A bal karja könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok a keresztcsont szélére értek. A medence természetes helyzetű volt. A lábsontok nyújtva, a bokák felé V alakban közelítették meg egymást, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg. K-i sírvége, ill. a lábsontjainak vége felett feküdt keresztben a 117. sírba temetett kisgyermek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4464 (koponya, váz).

119. sír (67. tábla)

23-30 éves (*ad.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített végű, a fejevégnél szélesebb, téglalap alakú

nagy sírgödörben feküdt, mé: 222 × 45–48–38 cm, m: 100 cm, t: 73°, vázh: 155 cm. Koponyája balra elbillent a helyben maradt, leesett állkapocsról. A mellkasát állati bolygatás teljesen feldúlta: a koponya körül csigolyák, bordák, az egyik kulcsont és a szegycsont heverték. A bal orsócsont a koponya előtt, a lapockán keresztben feküdt, a gerinc megszakadt. A medence természetes helyzetű volt. A karok a test mellett nyugodtak, a jobb alkar csontjai a medence alá futottak, a bal singcsont a medence mellé ért. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok balra leszorítva helyezkedtek el. A jobb szárkapocs a combcsont külső oldala mellé került.

Mellékletek:

- 1–2 (*a–b*). *Két vas nyilcsúcs* a koponyától balra: az első a koponyatetőtől 10 cm-re, a második a koponya és az előbbi nyilcsúcs között feküdt.

1. *Vas nyilcsúcs*, az élén feküdt, hegyével a sír fejvége felé. Levél alakú, domborúan hosszú vágóélű, az egyik élén hiányosan, továbbá némileg hiányos tuskével. H: 8,38, sz: 2,8, v: 0,37, tusketöredék h: kb. 2,37 cm, s: 14,90 g.

2. *Vas nyilcsúcs*, hegyével az előző nyilcsúcs felé, keresztben feküdt a rágesálók által elmozdítva, másodlagos helyzetben. Rombusz alakú volt, a hegye és a tuskéje letört. H: 5,67, sz: 2,7, v: 0,36 cm, s: 7,25 g. MNM RT lt. sz.: 99.67.I.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4465 (koponya, váz).

120. sír (67., 132. tábla)

23-30 éves (*ad.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 208 × 69–73–65 cm, m: 105 cm, t: 82°, vázh: 164 cm. Leesett állkapcsú koponyája csaknem a jobb oldalára fordult. A mellkasát és bal karját állat dúlta meg: a bal kulcsont a gerinc mellé került, a bordák és csigolyák zöme hiányzott, a bal felkarcsont a singsontra csúszott. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az orsócsont a medence szélé alá futott, a singcsont keresztben feküdt rajta. A bal kar nyújtva, de a testtől kissé eltartó irányban fekkent, amit a félkar alatt maradt singcsont mutatott, míg az orsócsont még kijebb irányult. A bal kézfej egy ujjperce a combcsontfőn maradt meg. A medence természetes helyzetű volt. A combcsontok a térdnél összeértek, a lábszárcsontok párhuzamosan nyugodtak. A lábak iránya a gerinchez képest balra tartott. A rágesálók széttúrta kézfej- és lábfejsontok a sír déli és keleti falánál csoportosultak.

Mellékletek:

- 1–2 (*a–b*). *Két vas nyilcsúcs* a bal combcsont közepe alatt, csúcsával a térd felé.¹⁹¹

¹⁹¹ Amennyiben nem számolunk azzal a valószínűtlen feltevessel, hogy állati bolygatásra kerültek együtt ide, akkor egyet kell érteni Dienes István felvetésével, hogy a két nyilvesszőt előbb fektették a sírba, mint a holttestet.

II. SÍRLEÍRÁSOK

1. *Vas nyílcsúcs*, hosszú egyenes vágóélű, levél alakú példány. Az éle és a tuskéje hiányos. H: 7,23, sz: 2,5, v: 0,8, tuskéh: 2,15, v: 0,42 cm, s: 12,05 g.

2. *Vas nyílcsúcs*, kicsi deltoid alakú, hiányzó tuskével. H: 4,9, sz: 2,3, v: 0,34 cm, s: 10,25 g.

MNM RT It. sz.: 99.68.2.A (a–b).

3. A szájuregben I. *István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú körülnyírt denára*, amely épen került a sírba, de csak törötten, hiányosan lehetett felszedni. S: 0,45 g (132. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.68.1.A (a).

4. *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú denára* kettétörve. Az egyik fele a jobb kulcsont előtt, a lapockán, a másik a gerinc középtájának bal oldala mellett. S (kevés hiánnyal): 0,45 g (132. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.68.1.A (b–c).

5. A jobb medencetányéron (nem a kezében!) I. *István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú denárának fele*, amely egy töredékben maradt meg. S: 0,05 g (132. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.68.1.A (d).

E: SZTE ET It. sz.: 4466 (koponya, váz).

121. sír (8., 10., 68., 132. tábla)

23–25 éves (*ad.*) nő csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerékített sarkú téglalap alakú, a középtáján kiszélesedő, feleslegesen hosszú sírgödörben feküdt, mé: 229 × 63–68–65 cm, m: 110 cm, t: 69°, vázh: 149 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. A mellkasa felső harmadát állat bolygatta, csigolyái, bordái hiányosan maradtak meg. A bal váll és a bal medencéje fel volt húzva. A jobb karja könyökben be volt hajtva, az alkarcsontok a medencére értek. A bal kar a test mellett nyújtva helyezkedett el. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kézfej- és lábfejsontokat állati bolygatás mozdította el, néhányuk a déli sírszél középtájánál maradt meg.

Mellékletek:

1–2 (a–b). *Ezüst varkocskarikapár*: egyik példánya a koponya jobb csecsnyúlványa alatt, a másik az állkapocs mellett baloldalt feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek, egyenesen levágott végekkel. Á: 2,46 × 2,57, huzalv: 0,25 cm, s: 3,04 g, ill. á: 2,34 × 2,56, huzalv: 0,24 cm, s: 2,48 g.

MNM RT It. sz.: 99.69.1.A (a–b).

3. *Bronz sodrott nyakperec*: a nyaktájon, hurkos-kampós végével hátul, a nyak alatt. Háromrét hajtott huzal megcsavarásával készült, az egyik végén hurkos, a másikon a hurok összenyomásával kialakított kampós záródással. Á: 12,63 × 13,64, v: 0,42, huzalv: 0,19 cm, s: 29,11 g (8. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.69.3.A.

4. *Öntött bronz pálcakarperec*: a jobb alkar csuklójára húzva. Viszonylag vékony, rombusz metszetű, jól

élezett karikája nyitott, lekerekedően keskenyedő, levágott végekkel. A karperec két külső oldalán, a végeitől mintegy 3–3 cm-re kezdődően elegáns pontkörös díszítés fut: 29–29 kissé egyenetlen elosztásban beütő szerszámmal kialakítva: körárok közepén bemélyített ponttal. Á: 6,66 × 6,96, huzalv: 0,3–0,53 cm, s: 22,83 g (10. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.69.4.A.

5. Az állkapocs alatt I. *András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára*. Teljes darab volt, de összetört egy nagyobb és két kisebb töredékre. S: 0,10 g (132. tábla).

6. A keresztcsonttól számított 2. csigolya bal oldalánál I. *András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára*. Teljes darab volt, de a felére, illetőleg 5 kisebb darabra törött; ezekből csak a körülnyírt legnagyobb és két apró töredék maradt meg. S: 0,20 g (132. tábla).

7. A sír bal széle mellett a combcsontfő vonalában, eltúrt ujjsontok társaságában *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú ép denára*. S: 0,45 g (132. tábla).

8. A bal mellkas bordái között csaknem a könyök vonalában *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú ép, fűlig körülnyírt denára*. S: 0,50 g (132. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.69.2.A (a–d).

E: SZTE ET It. sz.: 4467 (koponya, váz).

122. sír (69. tábla)

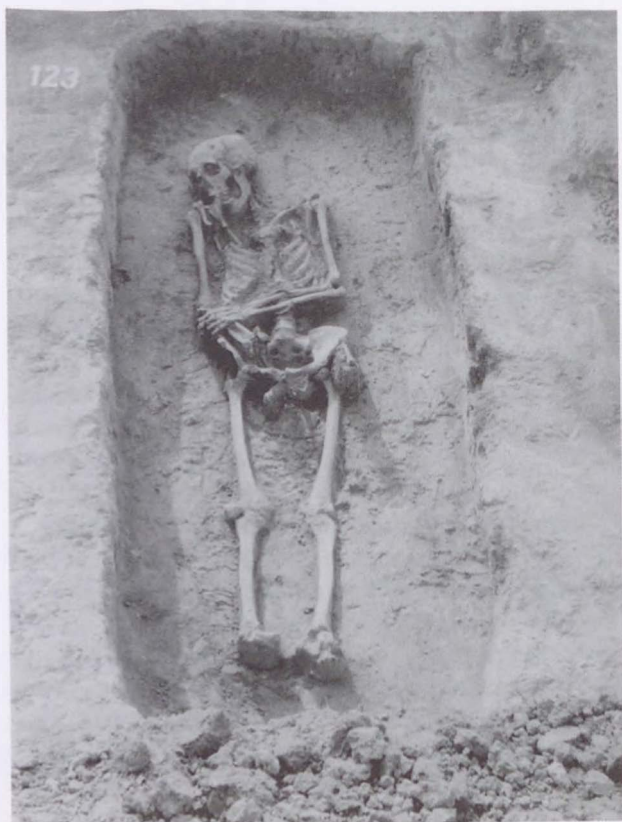
1–1,5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott vagy teljesen elkorhad, bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 67 cm, t: kb. 70°, vázh: –. Az erősen elkorhadt vázból csak a bal oldalára fordult koponyája, gerincmaradványa, a bal felkarcsont és a két medencelapát maradt meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 4468 (koponya).

123. sír (55. kép, 4., 69. tábla)

55–59 éves (*mat.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerékített sarkú téglalap alakú, nagy és széles sírgödörben feküdt, mé: 215 × 83–85–78 cm, m: 74, cm, t: 86°, vázh: 149 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapátra értek, ahol, és a medence előtt is, néhány kézfejsontja is megmaradt. A bal karja könyökben derékszögben volt behajlítva, a jó állapotban megmaradt kézfejsontok a jobb könyök mellett az alkarcsontokon keresztben feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, s a lábfejsontok csak hiányosan maradtak meg.

55. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 123. sír

Mellékletek:

1. *Bronz fülesgomb* a szegycsont bal oldalánál. Két feléből öntött, ónozott, kónikus, majd gömbölyödő testtel. H: 1,35, á: 0,92, a füle á: 0,42 cm, s: 1,68 g.
MNM RT lt. sz.: 99.70.3.A.
- 2–3. *Bronz varkocskarikapár* a koponya bal csecsnyúlványán, illetve az állkapocs alatt. Kerek metszetű huzalból készültek nyitott végekkel. Á: 2,41 × 2,5, huzalv: 0,19 cm, s: 1,34 g, ill. 2,45 × 2,78, huzalv: 0,16 cm, s: 1,09 g.
MNM RT lt. sz.: 99.70.1.A (a–b).
4. *Üvegpaszta gyöngyök* a jobb kulcscsont és a szegycsont szegletében.
  - a. 1 db gömbölyű sárgásbarna gyöngy. Á: 0,75, m: 0,63
  - b–c. 2 db kis hosszúkás, fehér gyöngy. Á: 0,4, m: 0,5 cm (4. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.70.7.A (a–c).
- 5–6. *Bronz huzalkarperec-pár*, egyike a bal alkarecsontok alsó harmadán, a másika a jobb alkaron, a felette fekvő bal kézfej alatt. Kerek metszetű vékony

huzalból készültek, nyitott, hegyesedő végekkel, a kissé vékonyabb második példány egyik végét szabálytalanul kiegyenesítették. Á: 6,43 × 6,25, v: 0,19–0,35 cm, s: 13,0 g, ill. á: 7,02 × 7,45, v: 0,14–0,29 cm, s: 10,78 g.

MNM RT lt. sz.: 99.70.4.A (a–b).

7. *Öntött bronz pántgyűrű* a bal kézfej középső ujján. Hosszabb pántból készítették úgy, hogy az egyik vége letört, míg a másik végén a motívum lekerekített. A felületét a szegélyének két körbefutó domború bordája között egymást hat hosszú lapos fonatban keresztező domború hullámvonal díszíti. Á: 2,16 × 2,09, sz: 0,64, v: 0,16 cm, s: 2,53 g.
MNM RT lt. sz.: 99.70.5.A.
8. *Öntött bronz pántgyűrű* a medence üregében, a beomlott jobb kézfejsontok egyikén, nyitott, egyenesre vágott végekkel. Á: 2,21 × 1,86, sz: 0,66, v: 0,10 cm, s: 2,67 g.
MNM RT lt. sz.: 99.70.6.A.
9. *Állatcsontok* a koponya és a jobb lapocka között (a száj előtti részen), kistermetű állat mellső végtagja és lapockája ételmellékletként. Vörös István meghatározása szerint malac bal oldali lapockája (*scapula*), h: 7,47, sz: 4,55 cm, és jobb oldali karcsontja (*humerus*), h: 6,97, sz: 2,57 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.70.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4469 (koponya, váz).¹⁹²

124. sír (10., 70. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 100 cm, t: 60°, vázh: 149 cm. A csontváz szivacsos csontjai elkorhadtak, csak a jobbra-előre billent koponyája, a test mellett nyújtva fekvő két karjának töredékei, valamint a párhuzamosan fekvő lábcsontjai és a leszorított lábfejsontjai maradtak meg. A mellkasa és medencéje csak nyomokban volt észlelhető.

Mellékletek:

1. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkar alsó végénél, végeivel a jobb combcsontfő irányában. Nyitott, vastag, hatszög metszetű karikája tompán élezett, a végei felé lekerekedően keskenyedő és egyenesre levágott. Á: 7,61 × 7,59, huzalv: 0,32–0,59 cm, s: 48,55 g (10. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.71.1.A.
2. *Öntött bronz pálcakarperec* a bal alkarecsontok közepén, végeivel a könyök irányában. Nyitott karikája a párjájánál vékonyabb és rombusz metszetű, határozott éllel. A végei felé keskenyedő, behúzottan

¹⁹² A leletek alapján felhívtam a figyelmet az eredeti férfi nemmeghatározás gyanús voltára, amit Maresik Antónia utólagos ellenőrzéssel nőire javított: MARESİK 2013.

II. SÍRLEÍRÁSOK

elkülönített, mintegy gombos, egyenesen levágott végű. Á: $7,41 \times 7,12$, huzalv: $0,41-0,70$ cm, s: 28,96 g. MNM RT lt. sz.: 99.71.2.A.

3. *Öntött bronz karikagyűrű* a bal combcsont közep-tája mellett, kívül, enyhén domborodó felülettel. Á: $2,17 \times 2,18$, sz: 0,38, v: 0,16 cm, s: 2,18 g.

MNM RT lt. sz.: 99.71.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4470 (koponya, váz).

125. sír (56. kép, 70. tábla)

23-30 éves (*ad.*) nő némi állati bolygatást szenvedett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejkéregén lekerekített sarkú, a lábnál lekerekített végű téglalap alakú, a lábvége felé keskenyedő sírgödörben nyugodott, mé: $171 \times 63-57-51$ cm, m: 73 cm, t: 100° , vázh: 140 cm. A csontváz nem a sír tengelyében, hanem annak a DNY-ÉK-i sarkaihoz közelítő irányban feküdt a sírgödörben. Leesett állkapcsú, természetes helyzetű koponyája a föld nyomására összeroppanat és a csontjai szétesésűstak.¹⁹³ A mellkasa természetes helyzetű volt, a jobb medencelapátja befelé fordult. A jobb felkarja a mellkas mellett feküdt, az alkart teljesen visszahajtották a vállhoz és a kézfejcsonatok keresztben az állkapocs előtt maradtak meg. A bal felkarja is a mellkas mellett nyugodott, az alkart hegyesszögben visszahajtották, vége a gerincre ért, s a kézfejcsonatok a jobb mellkasban feküdtek. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejek csontjait állati bolygatás érte.

Melléklete:

1. *Öntött bronz vékony pálcakarperce* a jobb alkarcsontok csuklótáji végére húzva. Nyitott karikája kerek metszetű, és laposan hegyesedő végű. Á: $6,1 \times 6,6$, v: $0,18-0,36$ cm, s: 13,97 g.

MNM RT lt. sz.: 99.72.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4471 (koponya, váz).

126. sír (71., 132. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor és állat által is megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 43 cm, t: 75° , hiányos vázh: 90 cm. A koponyája természetes helyzetű lehetett, de a koponyatetőjét megnyesték a megtaláláskor. Az állkapcsának egy része állati bolygatásra a medencetájékra került. A mellkasa csak nyomaiban maradt meg. A jobb felkarcsontja mellette feküdt, az alkarcsontok eltűntek. A bal karja könyökben erősen be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencetájék felé haladtak. A lábait fel lehettek húzva, aztán a bal oldalukra dölve, vagyis térdben behajlítva

56. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 125. sír

fekhettek, de a bal combcsont a medencetájék felé ferdén kimozdult a vélt helyéről.

Mellékletek:

1. *Nyitott, ezüst huzalggyűrűcske* a jobb combcsont felső vége mellett, belül. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, egyenesre levágott végekkel. Á: $1,20 \times 1,20$, huzalv: 0,14 cm, s: 0,32 g.

MNM RT lt. sz.: 99.73.2.A.

2. *Péter (1038-1041, 1044-1046) H6/CNH 8. típusú denára fele, ill. negyed része.* A fél pénz a helyéről kimozdított bal combcsont mellett, kívül, a negyed pénz a koponya bal oldalánál a szemüreg előtt feküdt. A fél pénz két összeillő, a negyed pénz két apró töredékben maradt meg. A fél pénz s: 0,05 g (132. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.73.1.A (a-b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4472 (koponya).

127. sír (70. tábla): 4-5 éves (*inf. I.*)

Kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t:

¹⁹³ Miatán a koponya a homlokvarrat mentén is szétnyílt, Dienes István gyermeknek tekintette az elhunytat, de az utólagos ellenőrzésén Maresik Antónia megerősítette a női meghatározást: MARCSIK 2013.

90°, hiányos vázh: 70 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé balra-előre bukott, s a megtaláláskor elásták a tarkói részét. A két felkarcsontja és ferde futású 2 combcsontja töredékének kivételével teljesen elkorhad.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4473 (koponya).

128. sír (71. tábla)

23-30 éves (*ad.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, keskeny és hosszú sírgödörben feküdt, mé: 207 × 53–57–53 cm, m: 83 cm, t: 50°, vázh: 160 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebukott. A mellkasa és medencéje csaknem természetes helyzetű volt, a bal oldala kissé fel volt húzva. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, az alkarcsontok a medence széle mellé futottak, s a jó állapotú kézfejsontok a combcsontfők külső oldalánál helyezkedtek el. Mindkét kézfej kifelé nézett. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a kifelé fordult lábfejsontok csak hiányosan voltak kibonthatóak.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4474 (koponya, váz).

129. sír (71. tábla)

Kisgyermeknek (*inf. I.*) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 65°, hiányos vázh: 50 cm. Koponyája a megtaláláskor törött össze, s a karcsontjai is kimozdultak. A nyújtott helyzetű fekvésre utaló bal felkar-, jobb alkar- és combcsontmaradványokon kívül az egész csontváz elkorhad.

Melléklete:

1. Öntött, nyitott bronzgyűrű a koponya és a bal felkarcsont között, az állkapocs tájékán. Vastag karikája rombusz metszetű, a végeit egyenesre levágták és egymásra hajlították. Á: 2,58 × 2,55, v: 0,4 cm, s: 5,70 g.

MNM RT lt. sz.: 99.74.I.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4475 (koponya).

130. sír (71. tábla)

1,5-2 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú, a középtájától lekerekedő véggel erősen keskenyedő hosszúkás, számára szükségtelenül nagy sírgödörben feküdt, mé: 140 × 48–48–45 cm, m: 76 cm, t: 53°, hiányos vázh: 75 cm. Állati rágszálás roncsolta össze a zárt állkapcsú, kissé előrebillent koponyája arc részét, s további bolygatás mozdította el a jobb lapockát, az alkarcsontokat és a sípcsontot, továbbá a medencelapátokat, valamint a kézfej- és lábfejsontokat. A mellkas nagy része természetes helyzetű volt, a jobb felkarja a mellkas mellett feküdt, a bal kar a test mellett volt nyújtva. A lábcsontok Y alakban fekhettek.

Melléklete:

1. Öntött bronz varkocskarika a bal szemüreg előtt, a vázcsontok mélységében. Elmosódottan négyzet metszetű, nyitott, az egyik vége elvékonyodó, a másik lyukasan öntéshibás. Á: 2,44 × 2,32, huzalv: 0,31 cm, s: 3,11 g.

MNM RT lt. sz.: 99.75.I.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4476 (koponya).

131. sír (71. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, meglepően szűk sírgödörben feküdt, mé: 172 × 38–40–31 cm, m: 80 cm, t: 68°, vázh: 142 cm. Leesett állkapcsú, természetes helyzetű koponyájának bal arcfelét állat rágta össze. A törzs csontjainak bal fele – mellkas, medence – befelé fordult. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb alkarcsontok a medence mellett, a bal alkarcsontok részben a medence széle alatt futottak. A lábcsontjai párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kézfej- és lábfejsontokat állati bolygatás tüntette el, néhány ujjcsont a sír bal szélének közepe mellé került.

Melléklete:

1. Öntött bronz pálcakarperec a jobb alkarcsontok alsó harmadán. Nyitott, vastag karikája hatszög metszetű és tompán élezett, négyzetesen keskenyedő, levágott végekkel. Á: 7,37 × 7,15, huzalv: 0,34–0,68 cm, s: 42,12 g.

MNM RT lt. sz.: 99.76.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4477 (koponya, váz).

132. sír (4., 11., 72., 133. tábla)

5-6 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú, a lábvége felé szélesedő s lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 131 × 44–45–49 cm, m: 60 cm, t: 98°, vázh: 98 cm. Leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. Mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok vége, illetve a kézfejsontjai a medencelapáton és mellette fekvődtek. A bal kar a test mellett nyújtva helyezkedett el, az alkarcsontok a medencelapát alá futottak. A lábcsontokat párhuzamosan nyújtva fektették, a jobb sípcsont kifelé, keresztbe gördült a szárcsapocsonton. A lábfejsontokat hiányosan sikerült kibontani.

Mellékletek:

- 1–2. Ezüst csepp alakú karikapár, a koponya bal csecsnyúlványánál és a jobb csecsnyúlvány táján. Kerek metszetű huzalból készültek, mindkettő nyitott. Á: 1,36 × 1,43, huzalv: 0,22 cm, s: 1,15 g, ill. 1,22 × 1,32, huzalv: 0,22 cm, s: 1,14 g.

MNM RT lt. sz.: 99.77.I.A.

3.1–39. *Üvegpaszta gyöngysor* a nyaktájón elöl és a csigolyák alatt, 39 ép gyöngyszemből és négy-öt apró töredékből.

1. 1 db hatszög alapú hasáb alakú, áttetsző zöld üveg gyöngyszem. Á: 0,66, h: 1,09 cm.

2–39. 38 db apró, piszkosfehér, és zömében többtagú gyöngyből szétvagdosott egyes, hosszában csikos, gömbölyded „szegment”gyöngyök, a lyukak körül a tagokat összekötő nyak gyűrűszerű maradványával, esetleg fóliabevonat nyomaival. Á: 0,3, m: 0,4 cm, illetőleg néhány kéttagúnak megmaradt gyöngy (4. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.77.5.A (a–t).

4. *Bronz félhold alakú csüngő* az állkapocsba alulról benyomódva, vagyis az elhunytnak a nyakába akasztották. Öntött bronz, lapos, díszítetlen testtel, amely felül közepesen csúcsba futó vonalú, alul pedig egy-egy lapos gombban végződik. A széle kiemelkedő bordával keretelt, a csúcsa alatt kerek felfüggesztési lyuk. M: 3,4, sz: 4,9, v: 0,16 cm, s: 5,29 g.

MNM RT lt. sz.: 99.77.3.A.

5. *Öntött bronz állatfejes karperec* a jobb alkarcsontok középtájára húzva. Sodrást utánzóan öntött, nyitott példány, a szembenéző tátott szájú és kidülledő szemű állatfejek nyakán a rácsavart díszítődrót ábrázolásával (Kovács 3a típus). Á: 7,76 × 7,45, v: 0,70 cm, s: 48,16 g (11. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.77.6.A.

6. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a bal alkar alsó vége alatt egy keresztben álló ujjcsonton. Kerek metszetű, nyitott, hegyesedő és csaknem egymáshoz érő végekkel. Á: 2,53 × 2,48, v: 0,34 cm, s: 4,49 g.

MNM RT lt. sz.: 99.77.4.A.

7. A szájüregben: I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú ép, de erősen körülnyírt denára. S: 0,30 g (133. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.77.2.A (a).

8. Még a szelvény kiásása közben került elő egy érme, s a térképen rögzített helyéből ítélve, a sírok feltárasakor kiderült, hogy valószínűleg ennek a sírnak a gödörében, a bal oldalfalánál, középtájón lehetett I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú ép, erősen körülnyírt denára. S: 0,50 g (133. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.77.2.A (b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4478 (koponya, váz).

133. sír (11., 73. tábla)

23–25 éves (ad.) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevégén lekerekített sarkú, a lábvégén lekerekedő téglalap alakú, széles sirmögörbén feküdt, mé: 187 × 79–79–62 cm, m: 78 cm, t: 68°, vázh: 146 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal vállra gördült. A mellkasa és medencéje nagyjából természetes helyzetű volt, a jobb kulcsesontot állat

tüntette el. A jobb kar a test mellett nyújtva feküdt, az alkarcsontok a medence széle alá futottak. A bal kar könyökben enyhén be volt hajlítva, a kifelé hajlított kézfejsontok a combcsontfő mentén helyezkedtek el. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosak voltak, néhányuk a lábszárcsontok közé került.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány körüli részen. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott végekkel. Á: 2,06, huzalv: 0,18 cm, s: 1,71 g. MNM RT lt. sz.: 99.78.1.A.

2. *Öntött bronz állatfejes karperec* a jobb alkarcsontokra húzva középtájón, az állatfejes rész a test felé nézett. A karikája sodrást utánzóan öntött, a két fejét összekötő lapos tag eltört, s így nyitottá vált. Gyenge kivitelű példány, az állatfejek részletei, valamint a nyakukra visszatekereselt díszítődrót alig észrevehető (Kovács 3b típus). Á: 7,28 × 7,2, v: 0,49 cm, s: 27,55 g (11. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.78.3.A.

3. *Nyitott ezüst huzalgyűrű* a sír fejevégi bal sarkában, nyilvánvalóan másodlagos helyen. Háromszög metszetű, nyitott, egymás mellé hajlított végű példány, lekerekített végekkel. A két külső felületét tükrözötten egymással szembenálló, egyenes vonalban végződő pontozott zezugvonal díszíti. A vonalak sűrű beütötéssel készültek, s az egyenes vonal a gyűrű végei előtt mintegy másfél-másfél cm-re megszűnik. Á: 2,11 × 2,34, sz: 0,32, v: 0,16 cm, s: 2,61 g.

MNM RT lt. sz.: 99.78.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4479 (koponya, váz).

134. sír (4., 8., 73–74., 133. tábla)

23–30 éves (ad.) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, szükségtelenül hosszú sirmögörbén feküdt, mé: 218 × 63–63–60 cm, m: 80 cm, t: 75°, vázh: 163 cm. Koponyája a bal oldalára fordult, az állkapcsa a helyén maradt. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok vége a keresztcsontra ért, ujjcsontjai a medence jobb öblében maradtak meg. A bal karja könyökben kissé be volt hajlítva, az alkarcsontok a medence széle mellé futottak, a kézfejsontok a combcsontfő mellett nyugodtak. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Apró ezüst varkocskarika* az oldalt fordult koponya orrnyílása alatt, kissé kilátszva. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott végekkel. Á: 1,35 × 1,51, huzalv: 0,13 cm, s: 0,55 g.

MNM RT lt. sz.: 99.79.1.A.

II. SÍRLEÍRÁSOK

2. *Bronz sodrott nyakperec* a nyaktájon, a hurkos-kampós végével hátul, a gerinc alatt két kettéhajtott, szembefektetett, majd összezsavart, viszonylag vastag kerek metszetű huzalból készítve hurkos-kampós záródással, amelynek sodratába vékony filigráन्द्रót is beillesztettek, de vagy csak 6,5-7 cm-rel a hurkos-kampós vég előtt futtatták, vagy töredékessé vált és kiesett belőle, erre egy apró töredék utalhat is. Á: 14,07 × 14,40, v: 0,60, huzalv: 0,27, filigráन्द्रót v: 0,07 cm, s: 69,40 g (8. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.79.3.

3. *Üvegpaszta gyöngysor* a nyaktájon elől mintegy 8, hátul a csigolyák alatt további kb. 4 gyöngyszemből, amelyekből 5 ép és 27 töredék maradt.

a. c. 3 db hordó alakú sötétgyöngy, sötétebb, benyomott sávval, amelyben egykor fóliasáv lehetett; kettő ép, egy töredékes. Á: 1,05–1,07, m: 0,87–0,96 cm, további 27 apró töredéssel.

b. 2 db korong alakú, világosbarna felületű gyöngy (Szilágyi 27. típus), az egyik csonka példánynál látszik, hogy a belseje fehér. Á: 0,82, m: 0,38, ill. á: 0,77, m: 0,32 cm (4. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.79.2.A (a, c, b).

4–5. *Öntött bronz pálcakarperecpár*, a vékonyabb példány a jobb alkarcsontok felett 3 cm-rel, bizonyára másodlagos helyzetben, a másik a bal alkarcsontok csuklótáji végére húzva feküdt. Nyitott, vastag, jól élezett rombusz metszetű karikájuk négyzetesen hegyesedő, egyenesen levágott végekkel. Á: 7,01 × 7,37, huzalv: 0,32–0,61 cm, s: 36,0 g, ill. á: 7,45 × 7,04, huzalv: 0,30–0,64 cm, s: 41,78 g.

MNM RT lt. sz.: 99.79.5.A.

6. *Nyitott ezüst huzalgyűrű* a medencében fekvő jobb ujjcsontok mellett. Kerek metszetű huzalból készült, elcsipett végekkel. Á: 2,06 × 2,07, huzalv: 0,20 cm, s: 1,70 g.

MNM RT lt. sz.: 99.79.6.A.

7. A jobb mellkas felső részén, a lapockán *I. András (1046–1060) H8/CNH II. típusú, enyhén körülnyírt denára*, a pereménél az előlapjáról átlukasztva. S: 0,55 g (133. tábla).

MNM RT lt. sz.: 69.79.4.A.

8. A kulcsont közepével egy vonalban a csigolyákon *I. András (1046–1060) H8/CNH II. típusú körülnyírt denára*. S: 0,44 g (133. tábla).

MNM RT lt. sz.: 69.79.7.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4480 (koponya, váz).

135. sír (57. kép, 72. tábla)

Érett korú (mat.) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített

sarkú téglalap alakú, szükségtelenül nagy sírgödörben feküdt, mé: 210 × 67–70–67 cm, m: 100 cm, t: 63°, vázh: 144 cm. Koponyájának csupán három töredéke maradt meg: az első az egykori helyén, egy másik a jobb felkarcsont mellett, a harmadik a bal lapockán. Dienes István ezt az állapotát állati bolygatásnak tekintette, megerősítve azzal, hogy a bal kulcsont és egy borda is a nyaktájékra került. Távolabb, a jobb alkart is bolygatás érte, míg a felkar- és a singsont nagyjából a helyén maradt, az orsócsont a koponyatájék és a sír fejtéje közé került. Bár a szegycsont a helyén volt, a bordák is hiányosan, illetőleg elmozdulva feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a csaknem természetes helyzetű medence széle mellé futottak. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a hiányosan megmaradt lábfejsontok némelyike a lábszárcsontok között feküdt.

Melléklete:

1. *Állatcsont* a koponya helye és a jobb kulcsont között: egy nagyon erős fiatal kos jobb oldali sípcsontja (*tibia*), h: 13,78 cm.¹⁹⁴

MNM RT lt. sz.: 99.80.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4481 (koponya, váz).

57. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 135. sír

¹⁹⁴ Vörös István meghatározása.

II. SÍRLEÍRÁSOK

136. sír (12., 74., 133. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Leke-rekedő végű téglalap alakú, a jobb oldalának közepén kiszélesedő, nagy sírgödörben feküdt, mé: 196 × 71–77–65 cm, m: 73 cm, t: 75°, vázh: 146 cm. A koponyát a rágsálók tették tönkre, az egyenesen hozzá vezető já-ratuk a sír Ny-i végétől megfigyelhető volt, s a nyakcsi-golyákat is balra mozdították el. Mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét karja a test mellett nyugodott, de a jobb felkarcsont felső végét állati boly-gatás a gerincig toltta el. A jobb alkarcsontok a medence széle mellé futottak, s folytatásukban maradtak meg a kézfejsontok is. A bal singsont a combcsontfőre ért, az orsócsontot állat tüntette el. A lábesontok párhuzamo-san nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a rágsálók által megbolyga-tott koponya jobb oldalán. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 2,28 × 2,22, huzalv: 0,22 cm, s: 2,04 g.
MNM RT lt. sz.: 99.81.1.A.
2. *Ezüst csavart huzalgűrű* a jobb ujjcsontok egyikén. Két drótszál együttes megcsavarásával készült, s mindkét végén a hosszabbra hagyott drótszálát visz-szahajtották és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították. A hegyesre kalapált, nyitott végei kes-kenyedőek. Á: 2,32 × 2,41, sz: 0,41, v: 0,19–0,31 cm, s: 3,87 g (12. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.81.3.A.
3. A rágsálók által megbolygatott koponyában 1. *And-rás (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára* 3 töre-dékben, amelyből 4 apró töredékre tört tovább. S: 0,10 g. A gyűjteményi cédulán Dienes István megje-gyezte, hogy a darabok több mint egy fél érmét tesz-nek ki, ezért a későbbiekben eredetileg ép sirba tett érmének tekintetem (133. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.81.2.A (a).
4. A bal lapockacsonton *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú ép denára*, amelynek a pereme két helyen is hiányossá vált. S: 0,30 g (133. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.81.2.A (b).
5. A bal alkarcsont és a medencecsont között 1. *András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú ép, körülnyírt dená-ra*. S: 0,28 g (133. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.81.2.A (c).
6. A jobb kézfejsontok alatt 1. *András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú ép denára*, amely időközben két ol-dalról is töredékké vált. S: 0,20 g (133. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.81.2.A (d).

E: SZTE ET lt. sz.: 4482 (koponya, váz).

137. sír (75., 133. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekí-tett sarkú téglalap alakú, hosszú és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 216 × 57–67–63 cm, m: 78 cm, t: 60°, vázh: 165 cm. A szétnyílt állkapcsú koponyája jobbra-előre fordult. A mellkasa hiányossá vált: jobb kulcscsontja, gerince és néhány bal oldali bordája maradt nyomokban meg. A jobb válla fel lehetett húzva, a jobb felkar a test mellett feküdt, viszont csak egy alkarcsont-töredéke ma-radt meg, ferdén a gerinc felé. A bal kar is a test mel-lett fekhett nyújtva, az alkarcsontok a medence széle mellé futottak, s a felkarcsont rájuk csúszott. A lábak párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, s a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1–2. Két vas nyilcsúcs.

1. *Vas nyilcsúcs* a bal felkarcsont mellett volt kívül, hegyével ÉNy-nak. Rombusz alakú, letört hegygel, csaknem ép tuskével. H: 10,95, sz: 3,11, v: 0,7, a tús-kéje h: 4,0, á: 0,67 cm, s: 25,05 g..
2. *Vas nyilcsúcs* az előző példányon, hegyével Ny-nak. Levél alakúra kiegészített példány, hosszú vágóéllel, hiányos tuskével. H: 8,16, sz: 3,1 cm, s: 12,20 g.
MNM RT lt. sz.: 99.82.2.A.
3. 1. *István (1000–1038) H1b/CNH 3. típusú denára-nak* felényi (?) két töredéke (a.) a koponya alatt, amely időközben egészen apró nyolc darabra törött, s ugyanennek a denárnak további töredéke a bal combcsont felső vége mellett, kívül (b.). Ez mintegy fél nagyságú volt, és időközben hiányosan maradt meg. S: 0,20 g (133. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.82.1.A (a–b).¹⁹⁵
E: SZTE ET lt. sz.: 4483 (koponya, váz).

138. sír (75. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekere-kített sarkú téglalap alakú, nagy és széles sírgödörben feküdt, mé: 212 × 77–81–73 cm, m: 100 cm, t: 45°, vázh: 160 cm. A jobb oldalára fordult koponyáját a rágsálók összetörték, a lecsott állkapocs egy darabját a bal lapoc-ka mellé hurcolták. A mellkas és a medence csontjai el-korhadtak. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb kézfejsontok egy része a jobb combcsont külső oldala mellé került, a bal kézfejsontok a bal combcsontfön

¹⁹⁵ Egyértelmű, hogy ugyanazon érmének a sirban különböző helyre tett darabjairól van szó, mert Gedai István egyetlen sorszámmal, a–b. tö-redeknek határozta meg: GEDAI 1966. Langó Péter tévesen 2 érme 10 töredékét jelezte a leltárkönyvben.

nyugodtak. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A jobb szárkapocs a jobb combcsont külső oldala mellé, a bal a bal boka elé került. A lábfejsontok hiányosak voltak, talán némelyiküket túrták a jobb lábcsontjai mellé.

Melléklete:

1. *Vas nyilcsúcs* a szétálló jobb alkarcsontok között, hegyével a fej felé irányult. Rombusz alakú, kis méretű példány, a hegye és tuskéje letört. H: 4,35, sz: 1,8, v: 0,38 cm, s: 3,75 g.

MNM RT lt. sz.: 99.83.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4484 (koponya, váz).

139. sír (74. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza, amely fekete földben feküdt, s ezért a sírfoltja nem látszott, m: 83 cm, t: 45°, vázh: 147 cm. Csaknem zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben be volt hajlítva, a szétnyílt alkarcsontjai a jobb medencelapát két szélén nyugodtak. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kifelé tartott kézfejsontok a combcsont külső oldalát érintették. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, s a bal lábfejsontok maradtak épebben meg.

Mellékletek:

1–2. *Bronz varkocskarikapár* a koponya két oldalán, a csecsnyúlványok táján. Kerek metszetű huzalból, nyitott, levágott végekkel. Á: 2,61 × 2,48, huzalv: 0,21 cm, s: 2,19 g, ill. á: 2,42 × 2,19, huzalv: 0,2 cm, s: 1,47 g.

MNM RT lt. sz.: 99.84.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4485 (koponya, váz).

140. sír (75., 133. tábla)

50–59 éves (*mat.*) nő csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza, amely fekete földben feküdt, s ezért a sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 71°, vázh: 150 cm. Csaknem zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. Mellkasa és medencéje jó szerint természetes helyzetű volt, a szegycsont hiányzott, s a hastájon a gerinc csigolyáinak vonala megtört. Mindkét kar a test mellett nyújtva, a medence széle mellé érve feküdt. A jobb kézfejsontokat nem leltük, a bal kézfejsontok a combcsontlő mellett maradtak meg. A lábcsonatok térdnél közelítően nyújtva, a lábfejsontok hiányos állapotban nyugodtak.

Mellékletek:

1–2. *Bronz varkocskarikapár* a koponya két oldalán, a csecsnyúlványok táján. Kerek metszetű bronzhuzal-

ból, nyitott, levágott végekkel. Á: 2,66 × 2,56, huzalv: 0,2 cm, s: 2,30 g, ill. á: 2,47 × 2,68, huzalv: 0,22 cm, s: 2,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.84.1.A.

3. *Öntött bronz karikagyűrű* a bal ujjcsontok egyiken.¹⁹⁶ Karikája D metszetű, sodrást utánozó barázdálással díszített. Á: 2,2 × 2,3, sz: 0,34, v: 0,23 cm, s: 2,78 g.

MNM RT lt. sz.: 99.85.2.A.

4. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a bal medence alatt, az egyik eltúrt ujjcsonton. Karikája hatszög metszetű, nem egyformán elkeskenyedő, levágott végekkel. Á: 2,38 × 2,40, v: 0,41 cm, s: 4,41 g.

MNM RT lt. sz.: 99.85.3.A.

5. A csontváz felszedése után a sírfenéken került elő *I. István (1000–1038) HI/CNH I. típusú, körülnyírt (?) denárának* mintegy háromnegyednyi 3 töredéke, amelyek időközben egészen apró darabokra törtek. Együttes s: 0,05 g (133. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.85.4.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4486 (koponya, váz).

141. sír (75. tábla)

1,5–2 éves (*inf. I.*) kisgyermek¹⁹⁷ állati bolygatású, háton fekvő, felhúzott lábú, rossz megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja a fekete talajban nem látszott, m: 50 cm, t: 85°, hiányos vázh: 55 cm. Szétnyomódott koponyáját állati bolygatás is megdúlta, az állkapcsa oldalra került. A mellkasa és medencéje egyaránt bolygatott volt. Karjai a test mellett feküdtek, ezt a jobb kar és a bal alkar csontjai mutatták. A jobb lábcsonatok térdben behajlítva a jobb oldalukon nyugodtak, a bal combcsont a helyéről ferdén kimozdult.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4487 (koponya).

142. sír (58. kép, 76., 133. tábla)

Felnőtt nő állati bolygatású, háton fekvő, felhúzott lábú, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 95 cm, t: 83°, vázh: 155 (zsugorított: 146) cm. Koponyája a bal oldalára fordult, s az arcrésze szétroncsolódott. Az állkapcsa valószínűleg az eredeti helyén maradt. A mellkasa és medencéje elkorhad, a kulcsontok a jobb lapocka két oldalára kerültek. Jobb felkarjának kisebb, a balnak nagyobb töredéke a mellkas mellett feküdt, az alkarcsontjait állati bolygatás érte, egy orsócsont a bal medence és a combcsont mellé került. A jobb kézfejsontok a jobb szeméremszögletig, a bal kézfejsontok pedig a medence mellé értek. Az egykor felhúzott lábak csontjai térdben behajlítva, a bal oldalukra

¹⁹⁶ A sírleírásból nem derül ki, hogy melyik gyűrű hol volt, de mivel mindkettő a bal kézen lehetett, ennek nincsen különösebb jelentősége.

¹⁹⁷ Valószínűtlenül fiatal korhatározás, bár a sírleírásban is (kis)gyermekváz szerepel.

II. SÍRLEÍRÁSOK

dölve, párhuzamos helyzetben feküdtek. A lábcsontok hiányosan maradtak meg.

Testének jobb fele fölé temették a 143. sír kisgyermek halottját, s bár ennek 30 cm-rel sekélyebb gödröt ástak, talán mégis ekkor távolították el a mélyebben fekvő női csontváz jobb alkarcsontjait.

Mellékletek:

1. Öntött, nyitott bronzgyűrű a jobb kéz egyik ujjcsontján.¹⁹⁸ D metszetű, lekerekedően keskenyedő, egymáshoz érő nyitott végekkel, és a külső felületén sodrást utánozó keresztirányú, sűrű barázdálással díszítve. Á: 2,13 × 2,19, v: 0,30, s: 2,55 g.
MNM RT lt. sz.: 99.86.2.A.
  2. Öntött bronz karikagyűrű a bal kéz egyik ujjcsontján. Lapos D metszetű, a külső felületén függőleges rovátkolással díszítve. Á: 2,12 × 2,15, m: 0,45–0,52, v: 0,18 cm, s: 2,8790 g.
MNM RT lt. sz.: 99.86.3.A.
  3. A bal medencelapát külső széle alatt I. István (1000–1038) Hib/CNH 3. típusú denára, talán épen tették a földbe, de töredékesen került elő, s mintegy kétharmadnyi darabja maradt meg (133. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.86.1.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 4488 (koponya, váz).

143. sír (58. kép, 76. tábla)

5-6 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 102°, hiányos vázh: 90 cm. Koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapcsa a helyén maradt. Csak a bal mellkasfelének nyomai, a test mellé fektetett felkarcsontjainak és párhuzamosan nyugvó lábcsontojainak töredékei maradtak meg.

Sírgödrt a 142. sír gödrének déli széle fölé ásták, de az abban nyugvó halott mélységét nem érték el, ezért bizonytalan, hogy megbolygatták-e vagy sem.

Mellékletek:

- 1–2. Bronz S-végű karikapár a koponya két oldalán. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,87 × 2,21, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,31 cm, s: 0,53 g, ill. á: 1,73 × 2,14, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,54 g.
MNM RT lt. sz.: 99.87.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 4489 (koponya).

144. sír

Kisgyermek (*inf. I.*) teljesen elkorhadt csontvázmaradványa, m: 65 cm, a sírfolt t: talán 70°. Teljesen elkorhadt, s csak a koponyájának maradványai voltak fellelhetők.

Melléklete nem volt.¹⁹⁹

58. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 142–143. sír

E: SZTE ET lt. sz.: 4490 (koponya).

145. sír (76. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 112°, hiányos vázh: 60 cm. A teljesen elkorhadt csontvázból az állkapocs töredékét, valamint a párhuzamosan nyújtott lábcsontok maradványait figyelhettük meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4491 (állkapocs).

146. sír (76. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású (?), háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 53 cm, t: 59°, hiányos vázh: 90 cm. Elkorhadt, zárt állkapcsú koponyája balra-előre dőlt, egyébként csak hosszúcsontjainak maradványai voltak fellelhetők: a test mellett nyújtott

¹⁹⁸ A sírleírásból nem derül ki, hogy melyik gyűrű hol volt.

¹⁹⁹ Sírrajza, fényképfelvétele nem készült.

II. SÍRLEÍRÁSOK

jobb felkar- és a bal kar csontjai, valamint a párhuzamosan nyújtott lábcsonatok töredékei.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4743 (koponya).²⁰⁰

147. sír (76., 133. tábla)

Felnőtt férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 66 cm, t: 76°, vázh: 148 cm. A teljesen elkorhadt csontvázból csak a kissé jobbra billent koponya töredékei, a test mellett kinyújtott karok és a párhuzamosan nyújtott lábak csonttöredékei, valamint a bokacsontjai maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, egymáshoz érő végekkel. Á: 1,83 × 1,85, huzalv: 0,2 cm, s: 1,29 g. MNM RT lt. sz.: 99.88.2.A.
2. A szájjüregben *I. Béla (1060–1063) H12/CNH 16. típusú ép, körülnyírt és kopott denára*, amely időközben kissé töredékessé vált. S: 0,26 g (133. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.88.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4745 (koponya).

148. sír (76. tábla)

6-7 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 75°, hiányos vázh: 105 cm. A bal oldalára fordult koponyája összenyomódott, az állkapcsa a helyén maradt. A mellkasa és a medencéje természetes helyzetű lehetett. A jobb felkarcsont kettétört, a nagyobbik része a medence mellé került. A V alakban szétnyílt alkarcsontokat állati bolygatás a jobb hastájékra mozdította, de a medence mellett megmaradt mellékletes ujjsont tanúsága szerint a teljes jobb kar a test mellett volt nyújtva ugyanúgy, mint a balnak a helyén maradt csontjai is mutatták. A lábcsonatok is párhuzamosan nyújtva feküdtek, de az alsó lábszárat a sírra találáskor elvágták, s az alsó végüket a lábfejsontokkal együtt kihajították.

Melléklete:

1. *Apró nyitott, ezüst huzalgyűrű* a jobb ujjsontok egyikén. Kerek metszetű huzalból készült, csaknem egymáshoz érő végekkel. Á: 1,72 × 1,69, huzalv: 0,16 cm, s: 0,88 g. MNM RT lt. sz.: 99.89.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4746 (koponya).

149. sír (76. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű maradványa,

sírfoltja nem látszott, m: 68 cm, t: 51°, vázh: —. Teljesen korhadt, csak nyomokban megfigyelhető maradványait a munkások ásója megsértette, csak a koponya fele, a jobb fel- és alkarcsontok és néhány borda maradt a helyén. Sírrajzot nem, csak felvételt készítettünk.

Melléklete:

1. *Bronz S-végű karika* a koponya alatt. Vékony, kerek metszetű huzalból készült, az S-vége hiányos. Á: 1,50 × 1,77, huzalv: 0,08, S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,30 g. MNM RT lt. sz.: 99.90.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4747 (koponya).

150. sír (76., 134. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 75°, vázh: 154 cm. A leesett állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. Az elkorhadt mellkasát állati bolygatás is érte, néhány bordája a bal válltájék és a koponya közé, ill. a bal felkarcsont mellé került. A jobb kar a test mellett lehetett nyújtva, a felkarcsonttöredék az egyik alkarcsont mellé csúszott. A bal felkar is a test mellett helyezkedett el, az X alakban szétnyílt alkarcsontok pedig a medence mellé kerültek. A jobb medence fel volt húzva. A térdben behajlított lábcsonatok a bal oldalukra dőlve, egymással párhuzamosan nyugodtak, de a bal szárcapocscsont állati bolygatásra clállt a sípcsontról. A lábfejsontoknak csupán a maradványai őrződtek meg.

Melléklete:

1. A jobb vállcsúcs környékén, a sírfenéken *I. Béla (1060–1063) H12/CNH 16. típusú*, talán épen a földbe került, körülnyírt és rossz állapotúvá vált, kitöredezett szélű *denára*. S: 0,25 g (134. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.91.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4748 (koponya, váz).

151. sír (59. kép. 76., 134. tábla)

30-39 éves (*ad.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 231 × 66–62–60 cm, m: 85 cm, t: 82°, vázh: 168 cm. A koponyája csaknem teljesen a bal oldalára fordult, az állkapcsát állati bolygatás a jobb lapockára tolta, de ez a bolygatás elérte a nyakesigolyákat és a bal kulcsontot is. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt, a jobb oldal kissé fel volt húzva. Mindkét karja a test mellett nyugodott, az alkarok a medence mellé értek, de a jobb orsócsontot valamilyen rágesálószerűen a felkarra túrta. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a jobb lábfej csontjai pedig leszorítva, a folytatásuk-

²⁰⁰ A SZTE ET-ban a 146. sírhoz további két egyén csontmaradványa van beletárolva: a 4743. számon feleslegesen egy 5-6 éves *inf. I.* gyermek koponyamaradványa, a 4744. számon pedig szintén feleslegesen egy adultus férfi koponyája van, mindkettő tévedésből került ehhez a sírhoz.

59. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 151. sír

ban feküdtek. A bal lábfejből csak a bokacsont maradt a helyén, a többi csontocska a bal combcsont és a sír szélé közötti részre került.

Mellékletek:

1. *Ételmelléklet:* juvenilis korú házityúk (*Gallus domesticus*) jobb oldali lábszárcsontja (*tibiotarsus*) a koponya tarkója mögött, h: 7,28 cm.²⁰¹
MNM RT lt. sz.: 99.93.1.A.
2. A jobb oldali bordák között 1. István (1000–1038) *HI/CNH 1. típusú denárának elvágott, jó állapotú fele.* S: 0,37 g (134. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.93.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4749 (koponya, váz).

152. sír (77. tábla)

1-1,5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és valószínűleg állat által is megbolygatott, háton fekvő,

nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 90°, hiányos vázh: 67 cm. A bal oldalára fordult koponyájának arcrésze a megtaláláskor összetört. A mellkasát állat bolygatta meg, a jobb felkarcsont is hiányzott, a szétnyílt alkarcsontok a medence felé irányultak. A bal karjának csontjai ugyancsak a megtaláláskor mozdultak ki. A medencéje természetes helyzetű volt, a lábsontjai a bokához közelítő alakban feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4750 (koponya).

153. sír (4., 7., 10., 153., 134. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású, háton fekvő, felhúzott lábú, közepes megtartású csontváza. Lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 123 × 50–50–50 cm, m: 70 cm, t: 95°, hiányos vázh: 88 (zsugorított: 82) cm. A koponyája balra-előre billent, az arcának alsó felét állat rágta le, az állkapcsát pedig a jobb alkar és a medence közé tolta. A mellkasa és medencéje nagyjából természetes helyzetű volt, de a bal lapockát állati bolygatás a jobb felkarra mozdította. A jobb kar könyökben derékszögben be volt hajtva, a kézfejsontok a gerincet érték el. A bal felkar a test mellett nyugodott, az alkarcsontok hiányoztak, de néhány ujjcsont a medence szélén azt mutatta, hogy az alkar egykor a medence mellé érhetett. A lábsontok térdben behajlítva, párhuzamosan nyújtva a bal oldalukon feküdtek, a jobb combcsont térdi vége a bal térd felé mozdult. Kézfej- és lábfejsontok az állkapocs mellett és a jobb sírszél mellett is előkerültek.

Mellékletek:

- 1–2. *Bronz S-végű karikapár,* egyik példánya a koponya bal csecsnýúlványánál, a másik a jobb felkarcsont fölé túrt bal lapocka felett, magasabb szinten. Mindkettő kerek metszetű, viszonylag vastag huzalból készült. Á: 1,78 × 2,21, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,42 cm, s: 1,49 g, ill. á: 1,61 × 2,08, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,37 cm, s: 1,49 g.
MNM RT lt. sz.: 99.94.1.A (a–b).
3. *Bronz huzalnyakperce* a nyaktáj körül, „összekapcsolódó végével elől”. Kerek metszetű, viszonylag vastag bronzhuzalból készült, mindkét végén kampós záródással. Á: 14,38, huzalv: 0,28 cm, s: 23,01 g (7. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.94.2.A.
4. *Öntött bronz félhold alakú csüngő* a nyaktájon, kissé jobbra csúsza.²⁰² Kisméretű vékony, finom öntvény.

²⁰¹ Gál Érika meghatározását ezúton is megköszönöm.

²⁰² A sírleírásban a csüngőnél és a gyöngysornál egyaránt az szerepel, hogy „a nyaktájon/a nyakban kissé jobboldalra elcsúsza”. A csüngő talán a nyakperce alatt feküdt, a sírfotón ez nem egyértelmű. A sírrajzon a gyöngyökből a koponya jobb oldala mellett csak 5 db volt bejelölve, lehetséges, hogy a többi a koponya alól, felszedéskor került elő, és a rajzon már nem jelöltük.

Szegletesen kialakított keretelése a végei előtt összefut és lapos dudort képez. Legfelül keresztben álló csepp alakú lemezfüle van, nagy kerek kivágással. A bal oldalán háromszög alakú öntéshibából keletkezett lyuk. M: 3,45, sz: 3,05, v: 0,13, a fül m: 0,93, sz: 0,56 cm, s: 2,50 g.

MNM RT lt. sz.: 99.94.3.A.

- 5.1–5. *Üvegpaszta gyöngysor* a nyaktájékon, kissé jobbra elcsúszva. Kb. 10–12 darabból állt, ebből 10 példány volt felszedhető; megmaradt négy ép és négy töredék.

1 (a). 1 db jó megtartású, lapított gömb alakú, áttetsző kék szemesgyöngy két egymást háromszor keresztező hullámvonallal, ezek három közrezárt mezéjében egy-egy vörös szemmel (Szilágyi 58. típus). Á: 1,25, m: 0,96 cm.

2–3 (b, c, f). 1 db bordázott henger alakú gyöngy (Szilágyi 15. típus) és 4 töredéke, közepükön széles sávban arany(?)fólia ragasztásának a nyoma fut körbe. Á: 0,95, ill. 1,1 cm.

4 (d). 1 db gömb alakú szürkésbarna gyöngy, a két egymást háromszor keresztező fehér hullámvonal erősen kidudorodó berakásának maradványaival (Szilágyi 58. típus). Á: 0,8, m: 0,7 cm.

5 (e). 1 db lapított gömb alakú szürkésbarna gyöngy. Á: 0,85, m: 0,6 cm (4. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.94.4.A (a–f).

6. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkarcsontok könyöki végéig felhúzva. Kis méretű nyitott példány, a karikája tompán élezett rombusz metszetű, a levágott végei felé pedig négyzetesen alig keskenyedő. Á: 6,22 × 5,99, huzalv: 0,49 cm, s: 23,35 g (10. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.94.5.A.

7. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a jobb ujjcsontok egyikén. Karikája vastag, domborúan négyzet metszetű, s az egyenesen levágott végeit gyermekméretűen egymásra hajlították. Á: 1,98 × 1,96, v: 0,38 cm, s: 4,88 g.

MNM RT lt. sz.: 99.94.7.A.

8. *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú ugyanazon denárának részletei*: egy-egy a jobb alkar alatt, a bal medencetányér felett, végezetül a váz törzstájéka alatt. A denárt először kettévágták, majd az előlapjának jobb oldali felét is, ebből vesztett el az első negyed, a bal oldali felét pedig kettétörték úgy, hogy a két rész jelenleg is összeillik.²⁰³ Együttes s: 0,45 g (134. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.94.6.A (a–c).

- E: SZTE ET lt. sz.: 4751 (koponya, váz).

154. sír (77., 134. tábla)

2–3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: 85°, hiányos vázh: 70 cm. A koponya tarkótája, a leesett állkapocs és néhány jobb oldali borda a helyén maradt, a jobb felkar- és a szétcsúszott alkarcsontok, a bal medencelapát, az egyik combcsont és lábszárcsont, valamint a másik combcsont vége állati bolygatás áldozata lett, de a maradék még a rátaláláskor is megsérült.

Mellékletek:

- 1–3. A megbolygatott mellkasban, a bordák között *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú denárának* három példánya, eredetileg mindhárom épen kerülhetett a földbe.

1. Épen, enyhén körülnyírva, a pereménél az előlapjáról párosan kétszer átlukasztva került elő, jelenleg is jó állapotú, pedig a pereme kissé sérült. S: 0,57 g (134. tábla).

2. Épen, erősen körülnyírva, a pereménél egymás mellett háromszor átlukasztva került a földbe. A fele részénél nagyobb darabja volt felszedhető kettőnek sejtett, de a restaurálásakor kiderült: az előlapról három átlukasztással. Jó állapotú. S: 0,15 g (134. tábla).

3. Épen kerülhetett a földbe, de a sírbontáskor darabokra törött. Jelenleg egy nagyobb és három apró töredéke van meg. S: 0,20 g (134. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.95.A (a–c).

- E: SZTE ET lt. sz.: 4752 (koponya, váz).

155. sír (10., 78., 134. tábla)

35–39 éves (*ad.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerkedő végű, a közepén kiszélesedő téglalap alakú, nagy sírgödörben fekvő, mé: 211 × 65–71–60 cm, m: 105 cm, t: 75°, hiányos vázh: 155 cm. A koponyája kissé balra billent, de még természetes helyzetű volt. Az állkapocsa leesett, a nyaktáját, s a jobb mellkasfelét állati bolygatta meg, a bal kulcsont a gerinccel párhuzamos helyzetbe került, a szegycsont felső vége lecsúszott, a gerinc és a medence szélei elkorhadtak. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, de könyökben kissé kifelé hajlott, a kézfejsontok a combcsont külső oldala mellett feküdtek. A bal felkarcsont is a mellkas mellett nyugodott, az alkarcsontok eltűntek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok pedig hiányosan maradtak meg, némelyikük a sír északkeleti sarkában csoportosult.

²⁰³ Gedai István megjegyezte, hogy a három darab negyednyi részlet sem tett ki egy egészet: *Gedai 1967, 1.*

II. SÍRLEÍRÁSOK

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst varkocskarikapár* a koponya mellett jobbról 6 cm-re, illetőleg balról szorosan mellette. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott, levágott végekkel. Á: 2,31 × 2,47, huzalv: 0,2, s: 1,79 g, ill. á: 2,58 × 2,59, huzalv: 0,24 cm, s: 2,95 g. MNM RT lt. sz.: 99.96.1.A (a–b).
3. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkarcsontok közepére húzva. Nyitott vastag karikája nyolcszög metszetű úgy, hogy két-két szélesebb lapja között egy-egy keskenyebb van, mert az öntőmintájában minden élét ellapították. Egycsenesen levágott végei felé nyolcszög metszetűen keskenyednek. Á: 7,66 × 7,49, huzalv: 0,44–0,72 cm, s: 55,97 g (10. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.96.3.A.
4. A gerincen a mellkas középtáján *Péter* (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú körülnyírt denára. A földbe ép állapotban kerülhetett, jelenleg már darabokra törött. Papírvékony, kopott. S: 0,20 g (134. tábla).²⁰⁴ MNM RT lt. sz.: 99.96.32.A (a).
5. A jobb ujjcsontok környékén *Péter* (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú körülnyírt denárának jó állapotú fele, amely a közepén domborúan be van hajolva. S: 0,25 g (134. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.96.32.A (b).
6. A nyakcsigolyák mellett, jobbról *I. István* (1000–1038) H1/CNH 1. típusú denára, amely épen kerülhetett a sírba, de már csak töredékesen sikerült kibontani, töredékes szélű, hiányos állapotban maradt meg. S: 0,35 g (134. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.96.32.A (c). E: SZTE ET lt. sz.: 4753 (koponya, váz).

156. sír (78. tábla)

Kisgyermek (–) állati bolygatású, oldaltfekvő, rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 98°, vázh: 80 (zsugorított: 73) cm. A bal oldalán fekvő koponyája szétnyomódott. Törzsének csontjait állat dülta szét, a csigolyáin és a bordáin kívül a bal orsócsont, valamint a behajlított lábak párhuzamosan a bal oldalukon fekvő combcsontjai és a jobb alsó lábszárának töredéke maradt meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

157. sír (78. tábla)

40–45 éves (mat.) férfi korabeli bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 76°, vázh: 166 cm. A váz

felszedésekor derült ki, hogy a sír koponyatájékát és a mellkasának felső részét akkor bolygatták meg, amikor egy kisgyermeket temettek ide (l. 161. sír). A gyermek koponyájának töredékeire a mellközép táján leltünk rá, a felnőtt állkapcsa alatti részen. A férfi koponyája a jobb vállcsúc előtt feküdt, koponyatetővel felfelé, arccal nyugatnak, az állkapcsa a gerinc mellkasközepi részére került. A jobb mellkas épebben, a bal bolygatva maradt meg, a medence szélei elkorhadtak. A jobb váll fel volt húzva, a kar pedig könyökben befelé volt hajlítva, az alkarcsontok vége a medencelapáton nyugodott. A bal kar a test mellett nyújtva helyezkedett el; egyik kézfej csontjai sem maradtak a helyükön. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan őrződtek meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4754 (koponya, váz).

158. sír

Kisgyermek (inf. I.) elkorhadt csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: 45°, vázh: –.²⁰⁵ A kisgyermekváz a felszín közelében teljesen elenyészett. Csak a koponya néhány foszlánya, néhány tejfog, a jobb és a bal felkarok kis csonkja tájékoztatott arról, hogy itt egy kisgyermeket temettek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4755 (koponya, váz).

159. sír (78. tábla)

20–22 éves (juv.) férfinak a megtaláláskor is és állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 95 cm, t: 68°, vázh: 158 cm. A bal oldalára fordult zárt állkapcsú koponyájának jobb felét a megtaláláskor sértették meg. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, a bal kulcsont hiányzott. Karjai a test mellett nyújtva, a jobb alkarcsontok enyhe Y alakban szétnyíltak. A jobb kézfej csontjai a combcsontfőn, a bal kézfeje a combcsont külső oldala mellett feküdtek. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4756 (koponya, váz).

160. sír (78., 134. tábla)

Felnőtt nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 80°, hiányos vázh: 147 cm. A feltehetőleg zárt állkapcsú, kissé balra-előre billent, s összetöredezett koponyáján kívül csak a töredékes, hiányos, korhadt hosszúcsont-

²⁰⁴ A gyűjteményi dobozkájában mellette egykor textiltöredékeket is őriztek.

²⁰⁵ A csontvázról sem fotó, sem rajz nem készült.

jai maradtak meg. Karjai a test mellett nyújtva, a lábak térdben összezárva feküdtek, s mivel a karok könyöktájon, a lábak térdtájon összehúzott állapotban maradtak, ez a kétszeres X-helyzet valószínűleg a test szorosabb átkötését jelezheti.

Melléklete:

1. A jobb combcsont középső része mellett, belül *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú ép, kopott és körülnyírt denára*, amely időközben töredékes szélüvé vált. S: 0,20 g (134. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.97.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4757 (koponya, váz).

161. sír (78. tábla)

Kisgyermek-csontváz (–) maradványa, m: 40 cm, t: –,²⁰⁶ vázh: –. A 157. sz. férfi sírjának Ny-i végébe volt beásva a kisgyermek csontváza. Ekkor bolygatták meg a nevezett felnőtt csontvázat: koponyáját oldalra tolták, a csigolyasor felső végét megdúlták. A kisgyermek koponyájára a felnőtt mellközepén lertünk rá, s mivel felette volt másodlagos helyen a felnőtt állkapcsa, az alighanem a sír betemetésekor, a visszahányt földdel került a gyermek feje/koponyája fölé – azaz a rátemetés a férfi holttest részleges bomlását követően, a mai gondolkodás szerinti kegyelet nélkül történt. A gyermekvázból egyéb csontot nem lertünk, de a föld kökemény volt ezen a részen, így az erősen korhadt gyermekcsontokat nem is lehetett észlelni. A beásás gödre sem látszott, de a felnőtt egész sírgödre sem volt kivehető.²⁰⁷

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került bejelentésre és meghatározásra.

162. sír (78. tábla)

Felnőtt nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 61°, hiányos vázh: 140 cm. A megtaláláskor a jobb arc-részén megsértett zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. A természetes helyzetű mellkasának és medencéjének csak nyomai maradtak meg. Karjai a test mellett voltak nyújtva, de a jobb alkarcsontokat állati bolygatás egymás tompaszögű folytatásában, keresztben a combcsontok közé húzta. Az elkorhadt csontvégű lábsontok térdnél közelítő helyzetben maradtak meg.

Melléklete:

1. Ezüst varkocskarika a koponya alatt, azaz a bal oldalán. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, egyenesre levágott végekkel. Á: 2,57 × 2,55, huzalv: 0,21 cm, s: 2,0 g.

MNM RT lt. sz.: 99.98.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4758 (koponya, váz).

163. sír (79., 135. tábla)

Felnőtt férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 95 cm, t: 79°, hiányos vázh: 142 cm. Teljesen elkorhadt koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapocs a helyén maradt. Természetes helyzetű mellkasának és medencéjének csontjai elkorhadtak. Karcsontjai a test mellett nyújtva, lábsontjai a boka felé közelítve helyezkedtek el, a lábszárak also részét a megtaláláskor vágták le.

Mellékletek:

1. Ezüst varkocskarika (esetleg huzalgyűrű²⁰⁸) a bal alkarcsontok mellett, belül. Kerek metszetű huzalból készült, levágott, nyitott végekkel. Á: 2,53, huzalv: 0,21 cm, s: 3,05 g.
2. Az állcsücs környékén *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára*. A sírban ép volt, de a felszedéskor az egyik széle letört, így ¾-nyi része maradt, sőt időközben tovább töredezett. Jelenleg egy-egy nagyobb két kisebb, össze nem illő (?), kopott töredékben van meg. S: 0,05 g, s a nagyobb ragasztott állapotú (135. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.99.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4759 (koponya, váz).

164. sír (60. kép, 79., 135. tábla)

Bizonyára középkorú (mat.?) nő csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 184 × 65–63–60 cm, m: 95 cm, t: 106°, vázh: 148 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, de a bal válla kicsit fel volt húzva, a bal mellkasfele pedig jobban elkorhadt. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a jobb egyenesen enyhébben, a bal könyöktől kissé erősebben kihajló módon. Mindkét kézfej csontjai a combcsontfők mellett feküdtek, a bal távolabb és hiányosabban. A lábsontok nyújtva, a bokák felé enyhén közelítő irányban helyezkedtek el. A kifelé fordított lábfejek csontjai hiányosan maradtak meg, néhány ujjcsont térdmagasságban a bal sírszél mellé került.

Mellékletek:

1. Bronz S-végű karika a koponya bal oldalán. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,28 × 2,37, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,55 cm, s: 2,30 g.

²⁰⁶ Amennyiben a férfi (157) koponyáját a kisgyermek (161) sírgödrébe dobták vissza, úgy utóbbi ellentétes, mintegy 330°-os tájolású lehetett.

²⁰⁷ Dienes István úgy gondolta, hogy az anyja fölé temették utólag a gyermekét, de a valóságban ugyanez az apjával történhetett meg.

²⁰⁸ Azért gondoltam gyűrűnek, mert bár szinte párja a 162. sírbéli varkocskarikának, a súlya azénak másfélszerese.

II. SÍRLEÍRÁSOK

60. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 164. sír

MNM RT lt. sz.: 99.100.1.A.

2. I. András (1046–1060) H8/CNH II. típusú körülnyírt, hiányos szélű denára a bal combcsont felső végénél, eredetileg esetleg a kézben. S: 0,25 g (135. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.100.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4760 (koponya, váz).²⁰⁹

165. sír (79. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor félig megsemmisített, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 76°, hiányos vázh: 66 cm. A csontváz jobb oldala szelvényásás közben semmisült meg. Megmaradt a zárt állkapcsú, előrebillent koponya bal fele, néhány csigolya, a bal medencelapát és a nyújtott helyzetű bal láb csontjai.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4760 (koponya, váz).²¹⁰

166. sír (61. kép, 79. tábla)

40-55 éves (*mat.*) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, felhúzott lábú, rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 75°, vázh: 152 (a zsugorított h: 141) cm. Arccal felfelé néző koponyája kissé balra billent, az állkapcsa leesett. A mellkas bal fele elkorhadt, a gerinc görbülete erős. A jobb kar könyökben derékszögben volt behajlítva, a csuklótáj a bal medencelapát külső szélére, a széttúrt kézfejsontok a medence mellé értek. A bal kar könyökben hegyesszögben volt visszahajtvva, az alkarcsontok a mellközépen a gerincig értek, a kézfejsontokat állati bolygatás szórta szét. Az altest enyhén meg volt csavarodva, a jobb medencelapát alacsonyabban, a bal magasabban, ferde állásban. A halottat felhúzott lábakkal temethették el, s a lábsontjai talán a földnyomás hatására térdben balra kifordultak. A bal lábsontok megtartották egykori kapcsolatukat, a jobb lábszárcsontok azonban – a ballal párhuzamosan

61. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 166. sír

²⁰⁹ Eredetileg 50-59 éves (*mat.*) férfinak volt meghatározva, de az utólagos ellenőrzéskor kiderült, hogy biztosan nő. Az életkora nem állapítható meg, mert az *epiphysisei post mortem* hiányoznak.

²¹⁰ Maresik Antónia szerint, a 164. csontvázéval azonos leltári száma leltározási hiba.

II. SÍRLEÍRÁSOK

– a bal combcsont közepéhez nyomódtak, a jobb combcsont pedig – a ballal ugyancsak párhuzamosan – alsó végével keresztben a jobb lábszárcsontokra csúszott. A jobb lábfej csontjaiból több, a balból kevesebb maradt az eredeti helyén.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4761 (koponya, váz).

167. sír (79. tábla)

23–25 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 70°, hiányos vázh: 139 cm. Koponyája előre csaknem a bal oldalára fordult. A természetes helyzetű mellkasának jobb oldali bordáit állati bolygatás érte. A medence jobbra elcsavarodott, mert a párhuzamosan fekvő lábszontok a gerinc vonalához képest jobbra tértek el. A jobb kar a testtől távolabb, s könyökben enyhén behajlítva, a bal a test mellett nyújtva feküdt. A kézfejcsontokat állati bolygatás szórta szét. A lábszárcsontok alsó végét szelvényásáskor vágták le, s egyúttal a lábfejek csontjait is kihajították.

Mellékletek:

1–2. *Bronz S-végű karikapár*, mindkét példánya a koponya alatt volt, az egyik kilátszott a homlok bal oldali része alól. Kerek metszetű, vékony bronzhuzalból készült apró karikák, az egyik ép volt, de a felszedéskor az S-vége letörött és elveszett, a másik eleve töredéknek bizonyult. Á: 1,25 × 1,76, huzalv: 0,09 cm, s: 0,22 g, ill. á: 1,6, huzalv: 0,09 cm, s: 0,18 g.

MNM RT lt. sz.: 99.101.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4762 (koponya, váz).

168. sír (79. tábla)

Fiatal (*juv.–ad.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 87°, vázh: 142 cm. Kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, az állkapocs a helyén maradt. A természetes helyzetű mellkas és medence erősen elkorhadt. Karjai a test mellett nyújtva, a jobb alkarcsontok hiányosan maradtak meg, mert a megtaláláskor az alsó felét a kézfejcsontokkal és a medencecsont szélével együtt eltávolították. A bal kézfej csontjai a combcsontfő mellett feküdtek. A lábszontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A lábfejek csontjait hiányosan sikerült kibontani.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4764 (váz).²¹¹

169. sír (62. kép, 79. tábla)

23–30 éves (*ad.*) nő csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Leke-rekített sarkú keskeny téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 203 × 58–59–59 cm, m: 90 cm, t: 63°, vázh: 155 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. Mellkasát állati bolygatás érte, a bordái összcnyomott helyzetűek voltak, a medencéje természetes fekvésű volt. Mindkét felkarcsontja befelé irányult, a jobb alkarcsontok a medence szélé alá futottak, a bal alkaré pedig ferdén kifelé: ez a helyzet arra utal, hogy a halottat a könyöktájön összcsothették. A lábszontjai párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kéz- és lábfejcsonthait is állati bolygatás érte, az apró csontocskákat a sírgödör különböző részein magasabb szintben találtuk meg.

Melléklete:

1. *Bronz pálcakarperec* a jobb alkarcsontok közepe és a gerinc között, azaz csak az alkar mellé a hastájjára volt helyezve. Nyitott karikája vastag, jól élezett rombusz metszetű, a levágott végei felé négyzetesen

62. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 169. sír

²¹¹ A SZTE ET lt. sz. 4763. leltári számmal ugyanehez a sírhoz leltározott fiatal férfi (*ad.*) maradványairól (koponya, váz) Maresik Antonia utólagos ellenőrzésekor kiderült, hogy nem származhattak ebből a temetkezésből; MARESİK 2013.

keskenyedő. Á: 6,98 × 7,14, huzalv: 0,31–0,56 cm, s: 29,59 g.

MNM RT lt. sz.: 99.102.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4765 (koponya, váz).

170. sír (63. kép, 80. tábla)

23-25 éves (*ad.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sír-foltja nem látszott, m: 60 cm, t: 55°, vázh: 170 cm. Koponyája kissé balra billent, a leesett állkapcsa kevésbé követte. Mind a hiányos mellkasának, mind a töredezett medencéjének csontjai összenyomott helyzetűek voltak. Jobb karja egyenesen nyújtva feküdt, kézfejsontjai a combcsontfőre és a medencére értek. A bal felkarcsont is a mellkas mellett nyugodott, a könyöktájtól erősen felfelé mozdított és szorosan egymás mellett fekvő alkarcsontok pedig közvetlenül mellette, a koponya alá futottak.²¹² A lábsontjai a bokák felé enyhén összetartó helyzetűek voltak, a hiányos lábfejsontok pedig leszorított helyzetre utaltak.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4766 (koponya, váz).

171. sír (4., 7., 80. tábla)

Kisgyermek (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. Sír-foltja nem látszott, m: 35 cm, t: 39°, hiányos vázh: 59 cm. Elkorhadt koponyája kissé balra billent. Ezenkívül néhány jobb oldali bordája, jobb felkarcsontjának töredékei, valamint a párhuzamosan fekvő combcsontjainak töredékei maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Bronz nyakperec* csörgővel és gyönggyel a nyaktáj körül, a kampós vége a jobb vállon maradt meg. Egyetlen kerek metszetű huzalból formált, s csak az egyik visszahajtott kampós záródása maradt meg, a másik hiányzik. Darabokra törött és hat darabból összeragasztott. Á: 10,95 × 11,45, huzalv: 0,17, cm, s: 4,98 g (7. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.103.2.A.
2. *Öntött bronzcsörgő* a nyakperecre húzva, a koponya alatt feküdt. Kúpos teste lefelé gömbösré szélesedik, amely négy keresztirányú, kerek lyukban végződő kivágással négy barázdált oldalú hegyesedő levél alakú cikkelyben végződik. A díszítéséből a derekán végigfutó árokknak, illetőleg az egyik cikkelyen a hosszanti barázdálásoknak némi nyoma maradt. Az egyik cikkelyen kerek lyuk van, a hosszúkás, ön-

63. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 170. sír

tési hibás aljú fülén kerek nyílás. M: 2,21, á: 1,45 cm, s: 4,45 g.

MNM RT lt. sz.: 99.103.3.A.

3. *Üvegpaszta gyöngy*, lapított gömb alakú, fekete-homokszínű szemcsés felületű, a két egymást háromszor keresztező hullámvonal üres árkával. Ugyancsak a nyakperecre volt húzva, s a koponya alatt feküdt. Á: 1,12, m: 0,73 cm (4. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.103.4.A.
4. *Öntött, ónozott bronz pántgyűrű* a jobb combcsont felső vége mellett kívül, a jobb kézcsontok táján. Nyitott, egyenesen levágott végekkel, a felülete közepén sodrást utánozó ferde vonalsorral díszítve. Á: 2,33 × 2,28, sz: 0,49, v: 0,17 cm, s: 3,28 g.
MNM RT lt. sz.: 99.103.5.A.

²¹² A sírleírás szerint „A bal alkarokat valami eltúrta a helyéről; a felkar mellett belül, azon a koponya felé túlnyúlva húzódnak”. Sajnos a gyenge kivételű sirrajzon nem állapítható meg, hogy a koponya alá a két alkarcsontnak a esukló- vagy a könyöktáji vége került-e, s nem említette a sírleírás a kézcsontok helyzetét sem, ezért az alkar esetleges levágott állapotáról nem lehet nyilatkozni. Maresik Antónia szerint a *post mortem* sérülések következtében az esetleges levágás nyoma nem ismerhető fel. Ráadásul az sem lehetetlen, hogy az alkart a felkar mellett a legszorosabban visszahajtották, és esupán a felkarcsont esúszott lejjebb az anatómiai kapcsolatból.

5. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* az előbbi gyűrű mellett. Kerek metszetű, s az egyenesen levágott végei felé hegyesedő. Á: 2,26 × 2,28, v: 0,36 cm, s: 3,40 g. MNM RT lt. sz.: 99.103.6.A.

6. *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú denárának* két jó állapotú részlete, s feltáráskor is egy-egy nem összeillő negyed pénz volt. Az egyik (a.) a koponya alatt, a másik (b.) a két gyűrű mellett, a jobb combcsontozat közelében, akár a jobb marokban feküdt. Az egykor nagyobbik darab talán át volt lyukasztva, vagy csak az S betű ívét követve kitört, a másik negyed jóval kisebb volt, s a vágott szélét az olló felhajtotta.²¹³ Együttes s: 0,20 g (135. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.103.1.A (a–b).

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

172. sír (80. tábla)

Ifjú korú (*juv.*) személy²¹⁴ enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. A fejkéreg lekerített sarkú, a lábvégén lekerített téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 185 × 58–kb. 58–49 cm, m: 60 cm, t: 59°, vázh: 123 cm. Sírgödörnek jobb szélét a szelvény mélyítésekor elásták. Koponyája balra-előre billent, az állkapcsa a helyén maradt, de nem kizárt, hogy az állkapocs állati bolygatásra mozdult ki a koponya alól. Mellkasának főleg a jobb oldala állati bolygatás következtében hiányossá vált, a medencéje erősen elkorhadt. Jobb karja könyökben kissé be volt hajlítva, a töredékes alkarcsontjai a medence szélét érték. A bal karja a test mellett lehetett nyújtva, az alkarcsontjai kifelé csúsztak. Lábsontjai párhuzamosan voltak nyújtva, s csupán a bal lábfej hiányos csontjai maradtak meg.

Melléklete:

1. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a sírgödör jobb szélé mentén a bal alkarcsontok alsó végének vonalában. Kerek metszetű, vastag, egyenesen levágott végekkel. Á: 2,53 × 2,35, v: 0,31 cm, s: 3,40 g. MNM RT lt. sz.: 99.104.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4767 (koponya, váz).

173. sír (81., 135. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 94 cm, t: 55°, hiányos vázh: 149 cm. A lecsúszott állkapcsú koponyája a bal oldalára billent, az arc részét rácsálók pusztították el. A mellkasa hiányosan maradt meg, a medencéje elkorhadt. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt, a bal felkarcsont lejjebb csúszott, s a kifelé fordult egyik alkarcsonttal együtt maradt meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva

helyezkedtek el. A kéz- és lábfejsontok állati bolygatásra szétszóródtak.

Mellékletek:

1. *Sodrott bronzhuzal* a bal könyöktáján. Valamilyen drót ékszer töredékének lehetne tekinteni, de mivel nem a férfi koponyája táján feküdt, esetleg felvetődhet egy olyan értelmezése, hogy egy elkorhadt osztornyél végére lehetett erősítve. Időközben három darabra törött: van közöttük derékszögben meghajló, S alakú és egyenes darab is H: 1,2, ill. 1,15, ill. 0,93, v: 0,1 cm, együttes s: 0,14 g. MNM RT lt. sz.: 99.105.2.A.

2–4 (a–c). *Három vas nyilcsúcs* a bal combcsont középtájának külső oldalán egy csomóban, hegyével mind a koponya irányában.

2 (a). *Vas nyilcsúcs*, deltoid alakú, hosszú vágóélel, köpüvel, utóbbiba beroszált famaradványokkal. H: 10,42, sz: 2,54, a köpü h: 4,27, á: 1,2 cm, s: 24,85 g.

3 (b). *Vas nyilcsúcs* az előző példány alatt, deltoid alakú, rövid vágóélel, ép tuskéval. H: 8,3, sz: 2,52, túskeh: 3,5 cm, s: 13,95 g.

4 (c). *Vas nyilcsúcs* az előző két példány belső oldalánál. Rombusz alakú, törött tuskéval. H: 7,13, sz: 2,95 cm, s: 13,60 g.

MNM RT lt. sz.: 99.105.3.A (a–c).

5 (a). *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú, jó állapotú denára* a jobb kulcsont mellett. Ép volt, de a bontáskor az egyik szélé megsérült, s immár csak kétharmadnyi töredéke maradt. S: 0,30 g (135. tábla).

6 (b). *I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú kopott denára* a gerinc bal oldala mellett a könyök vonalában. Ép volt, mára a körülnyírt pereme töredékessé vált. S: 0,16 g (135. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.105.1.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4768 (koponya, váz).

174. sír (80. tábla)

12–13 éves (*inf. II.*) gyermek jelenkori bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza maradványa. Lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek felső harmadát megsemmisítették, mé: kb. 160 × 70 cm, m: 80 cm, t: 60°, hiányos vázh: 65 cm. A sírgödörön rókalyuk vezetett át és a délnyugati sarkánál fordult ki. A rókalyukat az 1965. és 1966. évi ásatásunk közötti időszakban megbontották és ekkor a sír nyugati végét teljesen feldúlták. Eredeti helyén csupán a párhuzamosan fekvő combcsontok alsó felét, a jobbhoz közelítő bal lábszárcsontot, valamint a sír végében egy hosszúcsontot és bokacsontot találtak.

Melléklete nem volt.

²¹³ Gedai István megjegyezte, hogy ugyanazon érme részei, de nem adnak ki egy teljes példányt: *Gedai 1967, 1.*

²¹⁴ A 123 cm-es vázhossznak megfelelően Dienes István nagyobb gyermek maradványának tekintette.

E: SZTE ET lt. sz.: 4769 (váz).

175. sír (64. kép, 81., 135. tábla)

10-11 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 172 × 53–53–49 cm, m: 45 cm, t: 64°, hiányos vázh: 135 cm. Koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapcsát állat a bal felkarközép mellé túrta. A gerinc hasi része ugyancsak a bolygatás áldozata lett, a medence nagyjából természetes helyzetű maradt. A jobb kar könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapára értek. A bal kar a test mellett fekvő nyújtva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedhettek el, de a jobb combcsont a bal felé, a bal sípcsont viszont befelé mozdult. A kéz- és lábfejsontok szétszóródtak a sírgödörben.

Melléklete:

1. *Aba Sámuel* (1041–1044) H7/CNH 10. típusú denárának jó állapotú negyede a sír töltelékföldjében a koponya körüli részen. S: 0,11 g (135. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.106.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4770 (koponya, váz).

176. sír (81., 135. tábla)

23-25 éves (*ad.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 188 × 68–70–67 cm, m: 58 cm, t: 80°, vázh: 147 cm. Leesett állkapcsú koponyája jobbra billent. A mellkasát állati bolygatás érte, a medencéje természetes helyzetű maradt. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a jobb alkarcsontok a medencétől távolabb, a bal csontjai pedig a medence széle alatt feküdtek. Kissé felhúzott lábakkal temethették el, s a jobb láb csontjai térdben behajlítva fordultak a jobb oldalukra. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. A szájüregben *Péter* (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú denárának vágott szélű, az egyik szélén behajlott, jó állapotú negyede. S: 0,15 g (135. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.107.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4771 (koponya, váz).

177. sír (81., 135. tábla)

20-22 éves (*juv.*) nő enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, számára szükségtelenül hosszú sírgödörben feküdt, mé: 210 × 63–64–63 cm, m: 90 cm, t: 101°, vázh: 152 cm. Zárt állkapcsú koponyája félig a jobb oldalára fordult. Néhány bordáját állat bolygatta meg, egyébként a mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb válla fel volt húzva, a jobb kar a test mellett nyújtva helyezkedett el, az X alakban maradt alkarcsontok a medence mellé, illetve annak

64. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 175. sír

szélére értek. A bal kar is a test mellett nyújtva fekvő, az alkarcsontok vége a combcsontfő mellett nyugodott. A lábsontokat párhuzamosan nyújtva találtuk. Az összes kézfejsontot s a lábfejsontok többségét állati bolygatás szórta szét.

Mellékletek:

1. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a koponya alatt, az állkapocs jobb oldalán. Karikája kerek metszetű, az egyik vége levágott, a másik ellapított. Á: 2,57 × 2,50, húzalv: 0,36 cm, s: 3,90 g.

MNM RT lt. sz.: 99.108.1.A.

2. 1. *András* (1046–1060) H8/CNH 11. típusú ép, körülnyírt, időközben töredékes szélűvé vált, kopott denára a szájüregben, a két fogszor között. S: 0,30 g (135. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.108.2.A (a).

3. 1. *András* (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denárának körülnyírt, jó állapotú fele a szegycsonton, időközben töredékesebbé vált. S: 0,10 g (135. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.108.2.A (b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4772 (koponya).

178. sír (81. tábla)

45-50 éves (*mat.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekekerített végű téglalap alakú, szűkösön keskeny sírgödörben feküdt, mé: 170 × 43–49–43 cm, m: 80 cm, t: 43°, vázh: 140 cm. A leesett állkapcsú koponyája félig a bal oldalára fordult. A nyakcsigolyáit és a bal mellkasfélét állat bolygatta meg, ezt leszámítva a gerinc és a jobb mellkasfél a medencével együtt természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben volt behajlítva, a könyöktájjra kerültek az eltúrt nyakcsigolyák. A jobb sárgacsontra a medence mellé ért, mellé került egy borda, míg az orsócsontot állati bolygatás ferdén a jobb váll és a koponya közé mozdította. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence széle mellé futottak. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kéz- és lábfejcsontokat állati bolygatás szórta szét.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4773 (koponya, váz).

179. sír (82. tábla)

10-12 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekekerített sarkú téglalap alakú, számára viszonylag nagy sírgödörben feküdt, mé: 170 × 53–54–54 cm, m: 72 cm, t: 65°, vázh: 119 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. A jobb mellkasfél kissé bcfelé fordult, a medence természetes helyzetű volt. A jobb váll fel volt húzva, a lapockacsont talán állati bolygatásra kifelé fordult ugyanúgy, mint a felkarcsont, amely ferdén a jobb mellkasra csúsztott. Az alkarcsontok a jobb szeméremcsontig értek, mutatva, hogy a jobb kar eredetileg tompaszögben be volt hajlítva. A bal kar szintén könyökben behajlítva feküdt, s kézfejcsonatok a combcsontfő és a medence szegletében maradtak meg. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva nyugodtak a lábfejcsonatok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt, a bal oldali csecsnyúlványnál. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, hegyesedő végekkel. Á: 2,5, huzalv: 0,21 cm, s: 2,14 g.
MNM RT lt. sz.: 99.109.3.A.
2. *Vaslemezke* a jobb halántékon a járomcsontnál. Szabálytalan alakú, ismeretlen rendeltetésű. H: 2,4, sz: 1,51 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.109.1.A.
3. *Vasmorzsalék* a bal felkar- és lapockacsont között. Kis kerek metszetű tárgyként volt megfigyelhető, a rendeltetése ismeretlen. H: 1,16, á: 0,55 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.109.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4774 (koponya, váz).

180. sír (82., 135. tábla)

30-35 éves (*ad.*) nő némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Síröltja nem látszott, m: 105 cm, t: 80°, vázh: 152 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája csaknem a jobb oldalára fordult. A mellkasát állati bolygatás érte, a medencéje természetes helyzetű maradt. A jobb váll fel volt húzva, a jobb kar pedig a test mellett feküdt, s a szétcsúszott alkarcsontok a medence mellé értek. A kézfejcsonatok némelyike a folytatásukban maradt meg. A bal kar ugyancsak a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence alá futottak. A térdben enyhén behajlított lábcsonatok párhuzamosan feküdtek. A lábfejek csontjai hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, egyik példánya a koponya bal oldalán, kettétörve, a másik a koponya alatt, vagyis a jobb oldalon. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott, hegyesedő végekkel. Az összeragasztott példány á: 2,34 × 2,44, huzalv: 0,25 cm, s: 2,92 g, ill. á: 2,24 × 2,35, huzalv: 0,25 cm, s: 2,98 g.
MNM RT lt. sz.: 99.110.1.A (a–b).
  3. *Öntött bronz pálcakarpercec* a részben a medence széle alá futott bal alkarcsontok csuklótáji végére húzva. Nyitott vastag karikája rombusz metszetű, viszonylag határozott élekkel, a végei felé pedig négyzetesen keskenyedő. Á: 7,34 × 7,60, huzalv: 0,24–0,70 cm, s: 41,25 g.
MNM RT lt. sz.: 99.110.3.A.
  4. *Vasmorzsalék* a nyakcsigolyákon. Apró, felszedhetetlen maradványok, leltározásra sem kerültek.
  5. *I. András (1046–1060) H9/CNH 12–13. típusú körülnyírt, viszonylag jó állapotú denára* kettévágva. Az egyik fél a nyakcsigolyák alatt, a másik a jobb medencetányér alatt feküdt. Az egyik darab időközben kettétört. S: 0,30 g (135. tábla).²¹⁵
MNM RT lt. sz.: 99.110.2.A (a–b).
  6. *A bal medencetányér alatt I. András (1046–1060) H9/CNH 12. típusú denárának kettévágott, és a két feléből összeragasztott, jó állapotú fele.* S: 0,18 g (135. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.110.2.A (c).
- E: SZTE ET lt. sz.: 4775 (koponya, váz).

181. sír (82., 136. tábla)

55-59 éves (*mat.*) nő csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekekerített sarkú téglalap alakú, széles sírgödörben feküdt,

²¹⁵ Már Dienes István megjegyezte, hogy világosan felismerhető, hogy az ép érmet kettévágták (*a.*), illetőleg hogy a másik a kettévágott érme része (*b.*). Giedai István is utalt arra, hogy a két fél érme egy érme, így egész: Giedai 1967.

II. SÍRLEÍRÁSOK

mé: 177 × 71–70–64 cm, m: 86 cm, t: 74°, vázh: 155 cm. Zárt állkapcsú koponyája félig a jobb oldalára fordult. A mellkasa sajátos háromszög alakban, de természetes módon helyezkedett el, akárcsak a medencéje is. A jobb válla fel volt húzva. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva úgy, hogy könyökben enyhén be volt hajlítva. A jobb kézfejsontok a medence mellett, a bal kézfeje az alkarcsontok végétől távolabb, a keresztcsonton maradtak meg. A hajdan felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukra fordultak, a sípcsont eleszott a szárkapoestól. A bal lábsontok nyújtva maradtak meg. A lábfejsontokat állati bolygatás mozdította el.

Mellékletek:

1. Ezüst varkocskarika a koponya mögött a bal oldalon. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, levágott végekkel. Á: 2,33 × 2,33, huzalv: 0,24 cm, s: 2,63 g. MNM RT lt. sz.: 99.111.2.A.
2. A jobb szemgödör vonalában közelebb a sír bal széléhez I. László (1077–1095) H24/CNH 29. típusú jó állapotú denára ép, de körülnyírt állapotban, és időközben töredékessé vált. S: 0,25 g (136. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.111.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4776 (koponya, váz).

182. sír

Kisgyermek (–) talán bolygatott vagy elkorhadt csontvázmaradványa, m: 15 cm. A 181. sír ÉNy-i sarka közelében, igen kis mélységben egy gyermekkoponya töredékeire bukkantunk. Egyéb csontját nem észleltük, a sír akár szántás közben is elpusztulhatott.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került bejelentésre és meghatározásra.

183. sír (65. kép, 83. tábla)

12–14 éves (inf. II.–juv.) nagyobb gyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 100°, vázh: 139 cm. A koponyája jobbra-előre billent, az állkapcsának bal felével együtt, de a jobb felét állat rágta el és túrta a bal mellkasba legalább egy csigolyával együtt. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, s könyökben enyhén behajlítva. Az alkarcsontok V alakban szétesésűstak, de a kézfejesontok a combcsontlőn megmaradtak. A bal kar a test mellett nyújtva feküdt, a kézfejesontok a combcsont külső oldala mellett nyugodtak. A jobb láb fel volt húzva, majd a csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukra fordultak. A bal láb csontjai nyújtott helyzetűek voltak, de a lábszárcsontokat szelvényásás közben megsértették, a lábfejesontokat kidobták. A jobb lábfej csontjai kifelé fordulva maradtak meg.

65. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb.
183. sír és alatta a 203. sír foltja

A csontváz alatt ferdén keresztben látszott meg a később 203. számot kapott sír foltja, vagyis a 183. sírt a 203.-at követően ásták meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4777 (koponya, váz).

184. sír (82. tábla)

Kisgyermek (inf. I.) állati bolygatású (?) rossz megtartású csontvázmaradványa.²¹⁶ Lekerekített sarkú téglalap alakú, apró sírgödörben feküdt, mé: 82 × 35–35–32 cm, m: 63 cm, t: 120°, vázh: –. A sírban csak gyermeki koponyatöredékeket és egy kis bordát találtunk. A koponyatöredékek egy része a sírgödör Ny-i végében feküdt, eredeti helyén. Ezek alapján megállapítható volt, hogy a koponya eredetileg balra billent. Itt a sír Ny-i végében volt a kis bordadarab is. A sír Ny-i harmadának vonalában kerültek elő még koponyatöredékek. A gyermekváz többi csontját nem leltük.

²¹⁶ Dienes István bolygatatlannak ítélte.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4778 (koponya).

185. sír

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermek rossz megtartású csontvázmaradványa, amely valamikor, talán a szelvényásáskor csaknem megsemmisült. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: –, vázh: –, csak egy gyermekkoponya töredéke-ire bukkantunk a 183. és 187. sz. sírok között.²¹⁷

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4779 (koponya).

186. sír (82. tábla)

0,5-1 éves csecsemő (*inf. I.*) állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű (?), rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 98°, hiányos vázh: 65 cm. A zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent. Az állati bolygatás az apró csontokat annyira elmozgatta, hogy a bal mellkasfél, a test mellett fekvő jobb felkar, a jobb medencelapát, valamint a térdben behajlított s a jobb oldalára fordult jobb láb csontjai maradtak meg, valamint másodlagos helyen a koponya mellett bordák, a lábcsontoknál pedig a bal comb- és sípcsont.

Melléklete:

1. *Vaspálcika/vasszeg* (?) a bal felkar helye táján, keresztben. Téglalap metszetű, kiszélesedő véggel. H: 4,44, v: 0,19–0,5 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.112.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4780 (koponya, váz).

187. sír (83. tábla)

23-25 éves (*ad.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 59 cm, t: 81°, vázh: 158 cm. Koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapcsa állati bolygatásra felfordult és a gerincre csúszott. A természetes helyzetű mellkast is bolygatás érte, a jobb kulcsont a jobb alkarra, a bal kulcsont a bal váll és a koponya közé került. Több borda is elmozdult. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb alkarcsontok szétnyíltak, a bal orsócsont pedig a gerincre tolodott. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A lábfejesontok hiányosan maradtak meg, a sírban szóródtak szét, így az állkapocsba vagy a mellkas közepére.

A csontváz körül néhány gyermekcsontot észleltünk, majd a felszedésekor a bal mellkas alatt koponyatöredékek is előkerültek. Feltehetőleg a 187. sír gödrének ásásakor bolygathatták meg a már eltemetett kisgyermek (188.) sírját, s utóbbinak néhány csontja a föld vizsgálatára került a 187. sír töltelékföldjébe.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4781 (koponya, váz).

188. sír

0,5-1 éves (*inf. I.*) csecsemő csontvázának korabeli bolygatású maradványai. Sírfoltja nem látszott, m: 59 cm, t: –, vázh: –. A 187. sz. sírban nyugvó férfi csontváza körül különböző mélységben néhány kisgyermekcsontot találtunk: a bal felkar mellett két hosszúcsontot, a két combcsont között egyet, a bal térdnél is egyet, valamint egy koponyatöredéket a jobb lábszár bokai végénél. A 187. csontváz felszedésekor a bal mellkasának felső része alatt gyermekkoponya több további töredéke feküdt, talán eredeti helyzetében. A csecsemősírt a 187. sír megásásakor valószínűleg teljesen feldúlták, a kisgyermek csontjait kiszórták, s ezek alighanem a 187. sír gödrének behúzásakor kerültek vissza a töltelékfölddel.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4782 (koponya, váz).

189. sír (83. tábla)

Kisgyermeknek (*inf. I.*) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású maradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 72°, hiányos vázh: 39 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalon nyugodott, a mellkasa természetes helyzetű lehetett. A termőföld alsó határán fekvő kis csontvázat csak akkor vettük észre, amikor munkásaink ásója az altestének csontjait felvetette.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4783 (váz).

190. sír (83. tábla)

0,5-2 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, kissé felhúzott lábú, rossz megtartású csontvázmaradványa. A fejvégén lekerekített sarkú, a lábvégén lekerekített téglalap alakú, apró, keskeny sírgödörben feküdt, mé: 83 × 30–31–30 cm, m: 55 cm, t: 60°, hiányos vázh: 70 cm. A talán a bal oldalán fekvő koponyája jobb halántékát a megtaláláskor sértették meg. Mellkasának és medencéjének csontjai elkorhadtak. A jobb váll fele lehetett húzva, a jobb karja a test mellett feküdt, az alkarcsontjai X alakban szétnyíltak. A bal felkar lefelé csúszott, az alkarcsontok maradványai a medencelapát mellett feküdtek. Csak a térdben behajlított s a bal oldalára dőlt bal láb csontjait találtuk meg, a jobb láb csontjai hiányoztak a sírgödör fenekéről.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4784 (koponya, váz).

²¹⁷ Sem sírrajza, sem fényképe nem készült.

II. SÍRLEÍRÁSOK

191. sír (83. tábla)

40-45 éves (*mat.*) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 200 × 55–53–48 cm, m: 55 cm, t: 86°, vázh: 149 cm. Korhadat arcrészű, zárt állkapcsú koponyája félig a jobb oldalára billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben enyhén be volt hajlítva, a szétnyílt alkarcsontok a medencére értek, a hiányos kézfejsontok a szeméremcsont és combcsontfő szegletében feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a combcsontfő mellett nyugodtak. A lábak párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a bal sípcsont állati bolygatásra a bokától ferdén kifelé mozdult. A kéz- és lábfejek csontjai a sírban szétszóródtak, a jobb térdkalács a bal szeméremcsont elé került.

Melléklete:

1. A gerinc és a bal kulcsont vége között *Salamon (1063–1074) H15/CNH 20. típusú denára* ép, de kopott állapotban, amely időközben a szélén kissé hiányossá vált. S: 0,22 g (136. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.113.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4785 (koponya, váz).

192. sír (83. tábla)

1-1,5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 42 cm, t: 44°, hiányos vázh: 56 cm. A szelvényásáskor félbevágott, zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára volt billenve, a bal karja pedig könyökben be volt hajlítva. A jobb felkarcsontot, a mellkasának és medencéjének csontjait állati bolygatás érte, rajtuk kívül még az egyik combcsontja maradt meg, mert a szelvény kiásása közben a munkások az alsó testfélének csontjait kidobták.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4786 (koponya, váz).

193. sír (83. tábla)

1,5-2 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor félig megsemmisített, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 42 cm, t: 67°, hiányos vázh: 55 cm. A zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkas természetes helyzetű volt, s a jobb felkarcsont mellette feküdt. A bal kar is a test mellett nyugodott, az alkarcsontok X alakban szétnyíltak. A szelvényásó munkások az egész alsó testfélét megsemmisítették, csak az egyik combcsontja maradt a helyén.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4787 (koponya, váz).

194. sír (83. tábla)

1-1,5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és korábban is megbolygatott, háton fekvő, valószínűleg nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 25 cm, t: 75°, hiányos vázh: 45 cm. A bal oldalán fekvő koponyáját a munkások ásója sértette meg. Mellkasának és a test mellett fekvő felkarcsontjainak csak a korhadat nyoma maradt meg. A lábcsontjai már – szántással? – megbolygatva, másodlagos helyzetben kerültek elő.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4788 (koponya, váz).

195. sír (83. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 66°, hiányos vázh: 94 cm. A koponya jobbra kissé lefordult a helyén maradt állkapocsról, s az utóbbi elé állati bolygatásra egy vékony hosszúcsont került. A csontvázból ezen kívül megmaradt még néhány borda, a bal alkar kis töredéke, valamint a két sip- és a jobb szárkapocscsont részlete.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4789 (koponya, váz).

196. sír (12., 83. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 203 × 68–70–68 cm, m: 89 cm, t: 68°, vázh: 157 cm. Leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkasa szinte teljesen, a medencéje nagyrészt elkorhadat. Mindkét karja a test mellett lehetett nyújtva, de a megmaradt egyik jobb alkarcsont befelé csúszott, s a medence széle alá futott, az egyik bal alkarcsont töredéke viszont kifelé mozdult. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal láb sip- és szárkapocscsontja a boka felé szétnyílt. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt, vagyis a bal esecsnyúlvány környékén. Kerek metszetű huzalból készült keskenyedő végekkel. Á: 2,36 × 2,43, huzalv: 0,20 cm, s: 2,12 g.

MNM RT lt. sz.: 99.114.1.A.

2. *Ezüst kettősen csavart („fonott”) gyűrű* a jobb combcsont térdi vége mellett, kívül, hegyesdőre kalapált, nyitott végekkel. Á: 2,7 × 2,51, v: 0,22–0,4, huzalv: 0,11 cm, s: 3,55 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.114.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4790 (koponya, váz).

197. sír (84. tábla)

Felnőtt valamikor megbolygatott és csaknem megsemmisült, bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázaradványa. Sírfojtja nem látszott, m: 30 cm, t: 85°, hiányos vázh: 68 cm. Az első ásónyom alján, még a fekete földben a csontváz nagy része megsemmisült, csupán a párhuzamosan fekvő lábsontjainak töredékei maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4791 (váz).

198. sír (84. tábla)

55-59 éves (mat.) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 40 cm, t: 97°, hiányos vázh: 130 cm. Balra-előre bilent koponyája összeroppant. A természetes helyzetű mellkasa és medencéje elkorhadt. Karjai a test mellett voltak nyújtva, az alkarcsontok a medence mellé értek, de csak a bal kézfejnek a combcsontfőn és mellette fekvő csontjai maradtak meg. A lábsontok a bokáknál közelítő helyzetben fekhettek, de a jobb lábszárcsont állati bolygatásra kifelé mozdult, a lábszárcsontokat pedig az ásatási munkások vágták el.

Mellékletek:

1. Ezüst varkocskarika a koponya alatt. Kerek metszetű huzalból készült, levágott végekkel. Á: 1,91 × 1,97, huzalv: 0,19 cm, s: 1,32 g. MNM RT lt. sz.: 99.115.1.A.
2. Az állkapocsban, tehát a szájüregben I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denárának töredékei, ilyen állapotban szedtük fel. Két nagyobb és három apró töredékének együttes s: 0,10 g. Nem volt fényképezhető.

MNM RT lt. sz.: 99.115.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4792 (koponya).

199. sír (84., 136. tábla)

20-22 éves (juv.) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú és feltűnően keskeny sírgödörben feküdt, mé: 198 × 44–46–46 cm, m: 60 cm, t: 80°, vázh: 156 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. Az elkorhadt természetes helyzetű mellkasa és medencéje csak nyomokban maradt meg. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, de kézfejsontjait csak a bal combcsont mellett lehetett megfigyelni. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a hiányos lábfejsontok leszorítva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. Öntött, nyitott bronzgyűrű a bal ujjcsontok egyikén. Rombusz metszetű, levágott végekkel. Á: 2,45 × 2,44, v: 0,32 cm, s: 3,29 g. MNM RT lt. sz.: 99.116.2.A.
  2. Az állkapocsban, azaz a szájüregben I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú ép jó állapotú denára, időközben a szélén töredékessé vált. S: 0,52 g (136. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.116.1.A (a).
  3. Aba Sámuel (1041–1044) H7/CNH 10. típusú denára kettévágva, jó állapotban, részben körülnyírva. Az egyik fele a szájüregben, az ép denár mellett, a másik fele pedig a jobb mellkasban középtájon. S: 0,51 (0,28 + 0,23) g (136. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.116.1.A (b–c).
  4. I. István (1000–1038) H1/CNH 1. típusú denárának körülnyírt apró negyede a jobb medence felső szélé és a gerinc között. S: 0,9 g (136. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.116.1.A (d).
- E: SZTE ET lt. sz.: 4793 (koponya, váz).

200. sír (66. kép. 84. tábla)

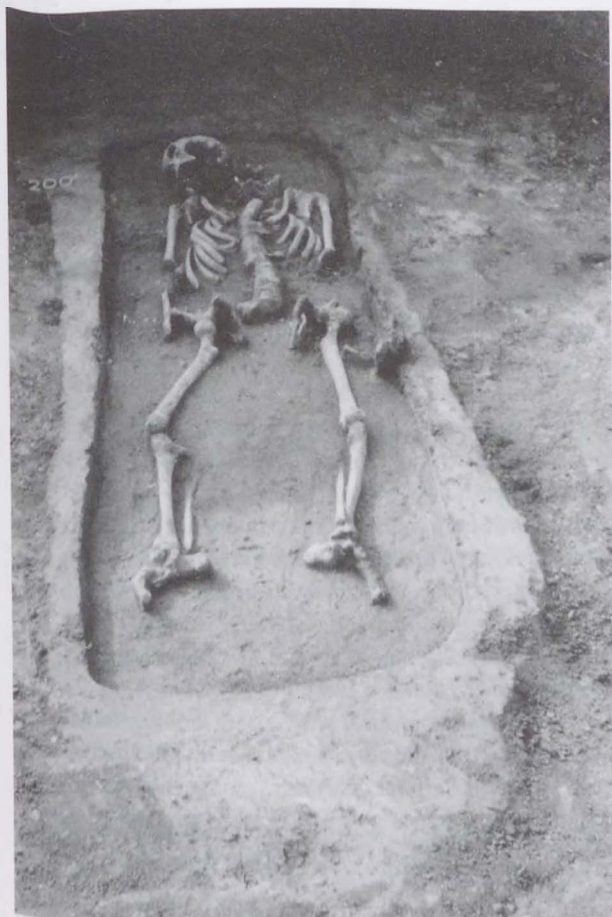
45-50 éves (mat.) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 216 × 56–61–61 cm, m: 75 cm, t: 70°, vázh: 164 cm. Koponyája a jobb oldalára fordult, s állcsontjával a vállon nyugodott. Az állkapocs ellenkező irányban, a bal oldalára fordulva maradt az egykori helyén, a jobb végénél egy nyakcsigolyával. A felszedéskor kiderült, hogy a koponya jobb oldalán nagyobb kerek lyuk volt, ami azonban nem trepanáció, hanem korhadás következménye.²¹⁸ A mellkas enyhe állati bolygatást szenvedett, a medence töredékesen maradt meg. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, de csak az egyik alkarjának töredékét sikerült észlelni. A bal felkar is a medence mellett helyezkedett el, az alkarcsontok viszont nem kerültek elő. Az egykor enyhén megemelt lábak térdben kissé behajlítva kifelé fordultak, a jobb lábsontok a jobb, a bal lábsontok a bal oldalukra. A hiányosan megmaradt lábfejsontok leszorított helyzetűek voltak. Néhány ujjcsontot állat a sír jobb széléhez túrt el.

Mellékletek:

1. Gyűrű nyoma a bal combcsont mellett fekvő ujjcsonton. A csont zöld patinája bizonyítja, hogy gyűrű is volt a sírban, s az ürge hurcolta el, ahogy az ujjcsontokat is eltúrta. A gyűrűt a sírfolton belül nem találtuk meg, ezért a foltot mellékletnek nem tekinthettem.
2. A szegycsonton, egy-egy töredék a felső és az alsó részén: talán ugyanazon I. András (1046–1060) H8/

²¹⁸ Maresik Antónia szíves közlése: MARCSIK 2013.

II. SÍRLEÍRÁSOK

66. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 200. sír

CNH II. típusú denárnak két töredéke.²¹⁹ Ezt a meghatározást elfogadva a sírban tehát egy denár két fele volt. S: 0,10 g. Nem volt fényképezhető.

MNM RT lt. sz.: 99.117.1.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4794 (koponya, váz).

201. sír (67. kép, 84. tábla)

23–25 éves (*ad.*) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Leckerített sarkú téglalap alakú, rövid és széles sírgödörben feküdt, mé: 180 × 70–64–62 cm, m: 65 cm, t: 63°, vázh: 157 cm. Zárt állkapesú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkasa természetes helyzetű volt, csak a kulcsontjai és a szegycsontja mozdultak el. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb orsócsont a medence széle alá futott, néhány kézfejesont a combesontfőn maradt meg. A bal alkar ferdén felfelé emelkedett, a bal medencelapát pedig befelé fordult. A lábesontok párhuzamosan

67. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 201. sír

nyújtva feküdtek, a lábfejesontokat – a kézfejesontokhoz hasonlóan – állati bolygatás tette hiányossá.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4795 (koponya, váz).

202. sír (84. tábla)

4–5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, talán nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 90°, hiányos vázh: 105 cm. A bal oldalán fekvő, zárt állkapesú (?) koponyáját a megtaláláskor nyesték meg. A mellkast állat bolygatta, emiatt a jobb felkar egy medencelapát és a jobb combesont társágában a jobb lábesontok helyére került. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a bal medencelapát és a hozzá ferdén csatlakozó combesont is kimozdult a helyéből, csak a lábszárcsont maradt a helyén.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4796 (koponya, váz).

²¹⁹ A sírleírásban Dienes István nem foglalt állást: „A szegycsonton, tehát a mellközépen 1-1 Árpád-kori érem töredék”.

203. sír (85, 136. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek a megtaláláskor is és átlal által is kissé megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 219 × 69–66–68 cm, m: 77 cm, t: 83°, vázh: 151 cm. Leesett állkapcsú koponyája félig a bal oldalára billent. Mellkasának jobb fele elkorhadt, a szegycsontja a bal mellkasfélbe mozdult, a medence természetes helyzetű volt. A jobb válla fel volt húzva, a jobb karja könyökben volt behajlítva, a könyöktáját a megtaláláskor sértették meg, a megmaradt alkarcsontok a medencelapát alá futottak. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a combcsonttól kissé távolabb helyezkedtek el. A bal felkaron csontkinövés volt megfigyelhető. A lábak egykor párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a magasabbra emelt bal láb térdben behajlítva kifelé, a bal oldalára fordulva maradt meg. Mindkét lábfej csontjai balra leszorítva helyezkedtek el, a jobb hiányosan.

A 203. sír déli hosszanti fala fölél ásták keresztben később a 183. sírt, de a két sír között 37 cm mélységkülönbség maradt.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár;* egyik tagja a koponya mögött, vagyis annak jobb oldalán, a másik a koponya bal oldalán feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott, levágott végekkel. Á: 2,09 × 2,13, huzalv: 0,2 cm, s: 1,79 g, ill. á: 2,06 × 2,17, huzalv: 0,2 cm, s: 1,78 g.

MNM RT lt. sz.: 99.118.1.A (a–b).

3. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkarcsontok közepén s egyben a medencelapáton, a nyitott végével hátrafelé. Nyitott, vastag karikája rombusz metszetű, viszonylag határozott éllel, a végei felé négyzetesen, illetőleg kerekedően keskenyedően. Á: 7,55 × 6,87, huzalv: 0,28–0,66 cm, s: 37,85 g.

MNM RT lt. sz.: 99.118.3.A.

4. *Öntött bronz huzalgyűrű* a bal combcsont felső vége alatt egy ujjcsonton, azaz hajdan a bal kézfejen. Domború felületű, nyitott, egymásra hajló végekkel. Á: 2,29 × 2,31, huzalv: 0,40 cm, s: 3,45 g.

MNM RT lt. sz.: 99.118.4.A.

5. Az áll alatti részen, a nyaktájon *1. László (1077–1095) H25/CNH 31. típusú, jó állapotú ép denára*, amely a sírbontás közben három darabra törött. Az egyik egy félnyi, a másik egy negyednyi, a harmadik egy apró töredéke, s mintegy negyednél kisebb része hiányzik. A három töredék együttes s: 40 g (136. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.118.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4797 (váz).

204. sír (68. kép, 84. tábla)

11–12 éves (*inf. II.*) gyermek csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású esontváza.

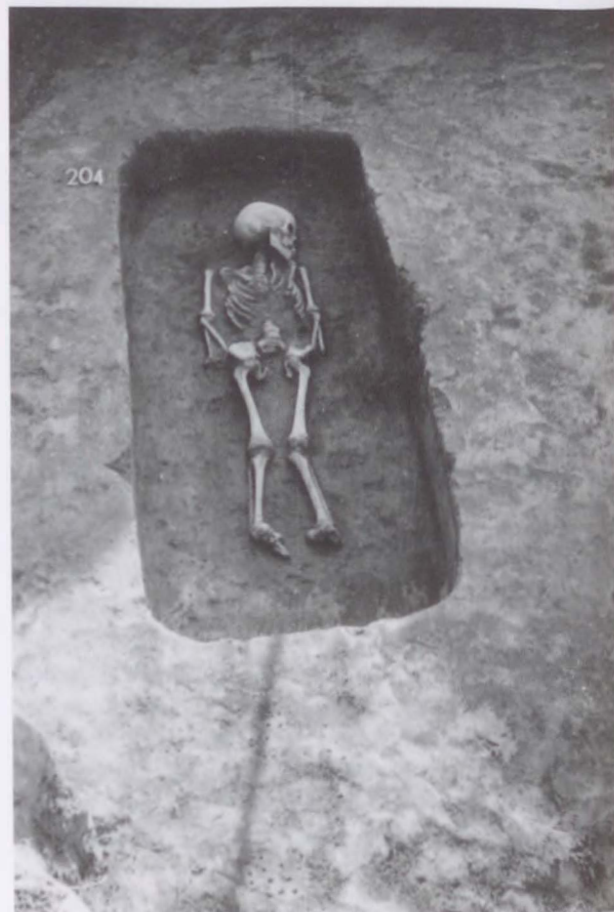
Lekerekített sarkú téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 193 × 70–73–72 cm, m: 75 cm, t: 110°, vázh: 127 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkasa nagyjából, a medencéje teljesen természetes helyzetű volt, gerincének hasi csigolyáit állat dülta el (az egyiket a jobb lapockacsont fölé), s ez mindkét kulcsontját is kimozdította. A jobb karja könyökben behajlítva, a bal egyenesen nyújtva helyezkedett el. Mindkét alkarcsontja lefelé szétnyílt, a kézfejsontok hiányoztak. Lábsontjai párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4798 (koponya, váz).

205. sír (11., 85. tábla)

30–39 éves (*ad.*) nő csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 190 × 54–58–64 cm, m: 77 cm, t: 72°, vázh: 147 cm. Természetes helyzetű koponyájának állkapcsa leesett. Mellkasa eléggé elkorhadt, a bal kulcsont befelé mozdult, a medence természetes helyzetű maradt. Mindkét karja könyökben be volt hajlítva, a lefelé esúszott jobb orsócsont a combcsontfőn ferdén keresztben, a síngsont a medence

68. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 204. sír

alá futva helyezkedett el, a bal alkarcsontok vége pedig a keresztcsont szélére ért. A két kézfej csontjai a combcsontok között keveredtek. A lábak párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosak voltak.

Mellékletek:

1-2. *Bronz S-végű karikapár;* egyike a koponya mellett jobbról, a homloksont vonalában, másika a bal csecsnyúlványnál helyezkedett el. Kerek metszetű huzalból készültek. Á: 1,93 × 2,43, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,45 cm, s: 1,37 g, ill. á: 1,89 × 2,48, huzalv: 0,21, S-vég sz: 0,41 cm, s: 1,68 g.
MNM RT lt. sz.: 99.119.1.A (a-b).

3. *Öntött bronz állatfejes karperec* a bal alkarcsontok középtájára húzva, az állatfejes résszel a sírfenek felé fordulva. A karikája sűrű csavarást utánzóan öntött, zárt, mert a sima nyakon ülő, kidülledő szemű, tártott szájú állatfejeket egy összekötő tag egyesíti (Kovács 3c típus). Á: 7,29 × 7,53, v: 0,58 cm, s: 38,17 g (11. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.119.2.A.

4. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a jobb combcsont felső harmadánál kívül fekvő, állat eltúrta ujjcsonton. Karikája rombusz metszetű, hegyesedő és egymásra hajtott végekkel. Á: 2,27 × 2,22, v: 0,33 cm, s: 3,23 g.
MNM RT lt. sz.: 99.119.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4799 (koponya, váz).

206. sír (85. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermek teljesen elkorhadt csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 72°, vázh: —. A kis csontváz teljesen elkorhadt, csak vékony falú koponyájának néhány darabját és 3-4 fogát leltük meg, czeket is igen rossz állapotban. A koponya szintjében, attól keletre két gyűrűt találtunk, a csontváz irányítását ennek alapján határoztuk meg.

Mellékletek:

1. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a koponyatetőtől 44 cm-re keletre, azaz a mellkas táján. Rombusz metszetű, a végei felé keskenyedő. Á: 2,58 × 2,50, v: 0,41 cm, s: 4,80 g.

2. *Nyitott, bronz huzalgyűrű* a koponyatetőtől 54 cm-re keletre, azaz a mellkas táján. Kerek metszetű huzalból készült, s az egymáshoz érő végei felé keskenyedő. Á: 2,24 × 2,28, huzalv: 0,31 cm, s: 2,95 g.

MNM RT lt. sz.: 99.120.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4800 (koponya).

207. sír (86., 136. tábla)

25-30 éves (*ad.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lokerkített végű téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 206 × 79-78-77 cm, m: 70 cm, t: 84°, vázh: 157 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. Természetes helyzetű mellkasa és medencéje erősen elkorhadt. Jobb karja

könyökben volt behajlítva, az alkarcsontok a medencelapátra értek. A bal karja a test mellett volt nyújtva. A lábai ugyancsak párhuzamosan lehettek nyújtva, de a megemelt bal láb csontjai később térdben kissé behajlítva a bal oldalukra fordultak. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. A gerinc bal oldala mellett a szegycsonttáján *I. István (1000-1038) H1/CNH 1. típusú ép, de körülnyírt denára*, az előlapi STEPHANVS szóban fekvő első S-sel. Időközben a szélén hiányossá vált. S: 0,33 g (136. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.121.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4801 (koponya, váz).

208. sír (4., 10., 86., 136. tábla)

10-11 éves (*inf. II.*) gyermek bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja olyan rosszul látszott, hogy nem lehetett kibontani. A szélessége 50 cm lehetett, m: 60 cm, t: 69°, hiányos vázh: 112 cm. A koponyájának csak néhány töredéke és foga maradt. Ezenkívül a jobb felkar töredéke és a párhuzamosan fekvő lábsontjai őrződtek meg.

Mellékletek:

1. *Bronz fülesgomb*, a nyakban. Két félből öntött, megnyúlt gömb (bogyó) alakú testtel, s a rövid nyakán gyűrűs, egyébként hiányos füllel. M: 1,21, á: 0,95 cm, s: 1,40 g.

MNM RT lt. sz.: 99.122.5.A.

2. *Ezüst varkocskarika* a koponya mellett jobbról. Apró, kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 1,44 × 1,41, huzalv: 0,14 cm, s: 0,50 g.

MNM RT lt. sz.: 99.122.1.A.

3. 1 db lapított gömb alakú, sima felületű fehér *üvegpaszta gyöngy* a koponya bal oldaláról. Á: 0,84, m: 0,49 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.122.3.A.

4. 1 db henger alakú, töredékes *szürke üvegpaszta gyöngy*. Középen körbefutó, széles, benyomott sávját egykor ezüst(?)fólia borította; a fogak alatt, vagyis a nyaktáján már töredékesen került elő. Á: 1,09, m: 1,13 cm (4. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.122.4.A.

5. *Öntött bronz pálcakarperec* a sírfeneknél 15 cm-rel magasabban egy ürgejárásban a sír jobb szélé mellett. Nyitott vastag karikája rombusz metszetű, viszonylag határozott éllel, a végei erősen, háromszög metszetűen hegyesedők. Az egyik végét beljebb görbítették, valószínűleg azért, mert gyermek karjára húzták. Á: 7,34 × 6,61, huzalv: 0,29-0,73 cm, s: 47,63 g (10. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.122.7.A.

6. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a sír jobb széle mellett. Rombusz metszetű, egymásra hajló keskenyedő végekkel. Á: 2,23 × 2,46, v: 0,32 cm, s: 3,15 g. MNM RT lt. sz.: 99.122.6.A.

7. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denárának körülnyírt és kettévágott két fele*, az egyik (7a.) a koponya töredékei között volt, a másik (7b.) a bal mellkastáj alsó felében. Időközben mindkettő töredékké vált. Együttes s: 0,35 (0,15 + 0,20) g (136. tábla).²²⁰ MNM RT lt. sz.: 99.122.2.A (a–b).

8. *Árpád-kori érme töredéke*. A leletek dobozában már a leltározáskor egy további H8 denár töredéke is volt, amely nem illett az előzőkhöz, ezért jobb híján, bármiféle *in situ* megfigyelés nélkül a sír leletanyagához soroltam (7c.) (136. tábla).²²¹ MNM RT lt. sz.: 99.122.2.A (c).

E: SZTE ET lt. sz.: 4802 (koponya, váz).

209. sír (86. tábla)

23–25 éves (*ad.*) nő²²² talán állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 216 × 62–66–63 cm, m: 80 cm, t: 89°, vázh: 161 cm. Szétrnyílt állkapcsú koponyája a bal oldalra fordult. A mellkasának és a medencéjének csontjai gyakorlatilag elkorhadtak. Az állat bolygatta jobb kar úgy feküdt a test mellett, hogy a felkar befelé, az alkar kifelé irányult. A bal kar a test mellett volt nyújtva. A lábcsontok térdben közelítő helyzetben, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg. Nem lehetetlen, hogy a hosszúcsontok helyzete annak a jele, hogy a halott könyökben és térdben át volt kötve.

Mellékletek:

1. *Öntött bronz pálcakarperec* a bal alkar alsó harmada tájára húzva. Nyitott, vastag karikája rombusz metszetű, viszonylag határozott éllel, és kerék metszetűen keskenyedő, levágott végekkel. Á: 7,82, v: 0,35–0,66 cm, s: 48,37 g. MNM RT lt. sz.: 99.123.1.A.
2. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a jobb ujjcsontok helyén. Rombusz metszetű, levágott végű. Á: 2,57 × 2,43, v: 0,41 cm, s: 4,90 g. MNM RT lt. sz.: 99.123.2.A (a).
3. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a bal kéz egyik ujjcsontján. Kerek metszetű, az egyik végén hegyesedő, a

másikon ellapított végű. Á: 2,46 × 2,28, v: 0,33 cm, s: 3,0 g.

MNM RT lt. sz.: 99.123.2.A (b).

- 4–5. *Két nyilcsúcs* egymáson fekvő a bal combcsont felső harmada mellett, kívül, hegyével a kézfej irányában. Mindkettő rombusz alakú, domborúan ívelt vágóélel, a nagyobbik (4.) egyik oldala sérült, a tuskéje ragasztott. H: 9,02, sz: 2,75, tuskéh: kb. 3,6 cm, s: 23,80 g. A másik (5.) hasonló, csak kisebb, a pengéje ragasztott, a penge és a tüske között hengeres „ütközö”. H: 7,32, sz: 2,17, tuskéh: 1,72 cm, s: 10,25 g. MNM RT lt. sz.: 99.123.3.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4803 (koponya, váz).

210. sír (87. tábla)

1,5–2 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor csaknem megsemmisített rossz megtartású csontvázmardványa. Sírfojtja nem látszott, m: 43 cm, t: 105°, vázh: –. Csak a koponyájának és néhány bordájának töredéke maradt meg, a többi csontját minden bizonnyal a szelvényzászkor dobták ki.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4804 (koponya).

211. sír (87., 136–137. tábla)

18–22 éves (*juv.*) nő csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 216 × 64–65–67 cm, m: 65 cm, t: 100°, vázh: 160 cm. Természetes helyzetű koponyájának állkapcsa leesett. A mellkasa némi állati bolygatást szenvedett: a bal kulcsont eltűnt, a szegycsont mindkét része külön-külön a jobb mellkasfélbe fordult, a medence természetes helyzetű volt. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, az alkarok a medence széle alá futottak, a bal kézfejsontok a combcsontfő és a szeméremcsont között maradtak meg, több ujjcsont a koponya és a bal váll közé került. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok kifelé fordulva, leszorítva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denárának fele* a bal mellkasban felül; időközben harmadánál kisebbre csökkent (136. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.124.A (a).
2. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denárának mintegy ¼-e* a „gerinccsigolyák alatt, felül”;

²²⁰ Gedai István rámutatott, hogy a két töredék egy érme része, de nem teszi ki az egészet: *CIUDA* 1967.

²²¹ Mivel mindkét nagyobb töredéken (7a. és 7c.) szerencsés módon az előlapi körirat REAS töredéke olvasható, a különböző érme mivoltuk egyértelműnek bizonyult.

²²² A leletek ellentmondásosak: a karperec nőre, a nyilcsúcsok férfira utaltak, ahogy Dienes István is vélekedett, az embertani vizsgálati eredmény azonban mind a koponya, mind a csontváz alapján egyértelműen nő volt, amit kérésre Maresik Antónia utólagos ellenőrzéssel is megerősített: *MARCSIK* 2013.

II. SÍRLEÍRÁSOK

időközben egyharmad méretű darabra csökkent. S: 0,10 g (137. tábla).²²³

MNM RT lt. sz.: 99.124.A (b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4805 (koponya, váz).

212. sír (87. tábla)

20-22 éves (*juv.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek a szomszéd szelvénybe átnyúló fejbégét elástuk, mé: 210 × 67–67–68 cm, m: 78 cm, t: 73°, vázh: 175 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé előre s a bal oldalára billent. A mellkasát állati bolygatás érte, a jobb mellkasfél teljesen, a bal kevésbé „kiüresedett”, a jobb kulcsont a gerincre, a bal a két térd közé, a szegycsont a jobb sípcsont belső oldala mellé, bordák a koponya és a bal váll közé, valamint a bal sípcsont belső oldala mellé kerültek, egy ágyékcsigolya pedig a medence mellé. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb a medence mellett, a bal alkarcsontok a medence szélét közrefogva maradtak meg. A kézfejsontokat állat szórta szét. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a kifelé fordult lábfejsontokat ugyancsak hiányosan tárhattuk fel.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4806 (koponya, váz).

213. sír (87. tábla)

40-45 éves (*mat.*) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 70°, vázh: 169 cm. Zárt állkapcsú koponyája csaknem a jobb oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, csak a szegycsont alsó fele csúszott a jobb mellkasfélbe. A jobb kar könyökben enyhén, a bal csaknem derékszögben be volt hajlítva. A kézlejek csontjait talán állati bolygatás távolította el. Lábsontjai párhuzamosan nyújtva, lábfejsontjai a bal oldalukra fordulva feküdtek

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4807 (koponya, váz).

214. sír (87., 137. tábla)

50-59 éves (*mat.*) férfi talán állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, rövid sírgödörben feküdt, mé: 188 × 60–64–63 cm, m: 70 cm, t: 43°, vázh: 159 cm. A koponyája jobbra-előre, a jobb lapocka fölé fordult, az állkapcsa viszont a bal lapocka fölött volt. A koponyát a földnyomás guríthatta le az állkapocsról, vagy talán ez is, de a mellkas állapota is állati bolygatásra utalt. A medence viszont természetes helyzetű volt. Mindkét

kar a test mellett volt nyújtva, a jobb felkar könyöki vége elmozdult az ízesülésről; a jobb alkarcsontok a medence széle alá, a bal alkaré a medence szélét közrefogva futottak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg, apró kéz- és lábfejsontok állati bolygatásra szóródtak szét a sírban.

Mellékletek:

1. Béla dux (1048–1060) H11/CNH 15. típusú ép denára az állkapocs bal oldalán belül az élén állva, tehát biztosan a szájüregben. Kissé körülvágott, kitűnő állapotú. S: 0,57 g (137. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.125.A (a).

2. Béla dux (1048–1060) H11/CNH 15. típusú ép denára a jobb lapockán. Kopott, de kitűnő állapotú. S: 0,63 g (137. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.125.A (b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4808 (koponya, váz).

215. sír (87. tábla)

23-25 éves (*ad.*) rendkívül magas, erős férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, számára kifejezetten keskeny és rövid sírgödörben feküdt, mé: 203 × 52–48–43 cm, m: 87 cm, t: 61°, vázh: 180 cm. A zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára billent. A mellkasa és a medencéje természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva, mindkét alkar a medence széle mellett-alatt futott, s a jó állapotban megmaradt kézfejek a combcsontfőkn nyugodtak. Lábsontjai párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontjai kifelé fordulva és leszorítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4809 (koponya, váz).

216. sír (87., 137. tábla)

60-x éves korú (*sen.*) nő állati bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 225 × 69–69–65 cm, m: 82 cm, t: 74°, vázh: 150 cm. Leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent. A mellkasa és a medencéje természetes helyzetű volt, csak a gerincének néhány csigolyáját túrta el állat. Karjai a test mellett feküdtek, a jobb könyökben enyhén behajlítva, a bal nyújtva. A kézfejsontok a medence és a combcsontfő szegletében helyezkedtek el. A lábak térdben közelítő helyzetűek voltak, a lábfejeket állat dülta szét, s az apró csontokat a bal sírszélhez hurcolta.

Mellékletek:

1. Varkocskarika (?) zöld rozsdás nyoma az állkapocs jobb oldali végén. Dienes István elpusztult varkocs-

²²³ Gedai István jegyzékében 3 × ¼ H8 típusú denárként, utalás nélkül arra, hogy hány példány maradéka. Dienes István sírleírása és a sírrajz szerint két érme: egy ¼ és egy ¼.

II. SÍRLEÍRÁSOK

karika nyomának vélte, amelyre nem akadtunk rá, ezért mellékletnek nem tekinthettem.

2. *I. László (1077–1095) H29/CNH 36. típusú denárának fele* a szájüregben, ami már a felszedéskor töredékesé vált; jelenleg három töredékben van (*137. tábla*).²²⁴
MNM RT lt. sz.: 99.126.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4810 (váz).

217. sír (87. tábla)

45-50 éves (*mat.*) férfi állati bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekített, téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 216 × 67–70–62 cm, m: 95 cm, t: 108°, vázh: 160 cm. Koponyája a jobb oldalára fordult, a leesett állkapcsát állat tolhatta el az állcsont és a kulcsont közé. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. Mindkét karja könyökben enyhén behajlítva nyugodott a test mellett nyújtva, az alkarcsontok a medence mellett futottak, a jobb kézfej a combcsont mellett, a bal a combcsontfőn keresztben feküdt. A lábak térdnél közelítő helyzetben helyezkedtek el. A jobb lábfej csontjai a jobb oldalukon feküdtek, a bal állati bolygatást szenvedett.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4811 (koponya, váz).

218. sír (87. tábla)

8-10 éves (*inf. II.*) gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, viszonylag nagy sírgödörben feküdt,²²⁵ mé: 154 × 52–52–50 cm, m: 80 cm, t: 64°, hiányos vázh: 109 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalán a váll mellé fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkar a medencétől távolabb, a bal alkar orsócsontja a medence széle alá futott, singcsontja V alakban elmozdult tőle. A lábcsontjai párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontjait a kézfejsontokhoz hasonlóan nem sikerült kibontanunk.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 4812 (koponya, váz).²²⁶

219. sír (88. tábla)

18-19 éves (*juv.*) nőnek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekedő téglalap alakú, nagyon rövid és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 168 × 48–48–46 cm, m: 108 cm, t: 95°, vázh:

151 cm. Koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapcsát állat hurcolta el a jobb mellkas felső részére, a gerincire merőleges állásba. A mellkasa és a medencéje nagyjából természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a bal alkarból csak az orsócsontja maradt meg, kissé kifelé tartóan. A lábcsontokat a térdnél közelítő helyzetben találtuk. A lábfejsontok hiányát állati bolygatás okozta, néhány csontocska a sír széléhez került.

Melléklete:

1. *Ezüst kisméretű S-végű karika* töredékekben a koponya alatt, azaz a koponya jobb oldalán, két töredéknek á: 1,62, h: 1,14, v: 0,12, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,23. MNM RT lt. sz.: 99.127.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 4813 (koponya, váz).²²⁷

220. sír (88. tábla)

60-x éves (*sen.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú és meglepően széles sírgödörben feküdt, mé: 223 × 92–92–86 cm, m: 93 cm, t: 120°, vázh: 155 cm. Lecsúszott állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. Az elkorhadt mellkasa és medencéje a természeteshez közeli állapotú volt, a bal medencelapát kissé befelé fordult. A jobb kar könyökben be volt hajlítva, a singcsont a medence széle alá futott, az orsócsontot állat lefelé, a medence és a combcsont mellé túrta. A bal felkarcsont a test mellett feküdt, az alkarcsontokat állat tüntethette el. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst S-végű karikapár bordázott S-véggel* a koponya bal oldalán a csecsenyűlvány táján, illetőleg a koponya alatt, azaz a jobb oldalánál. Kerek metszetű huzalból készültek, az egyik ép, a másik hiányosan. két töredékben maradt meg. Á: 2,4 × 2,76, v: 0,16, S-vég sz: 0,43 cm, s: 1,19 g, ill. h: 1,92 és 1,80, v: 0,15, a hiányos S-vég sz: 0,36 cm, s: 0,55 g.

MNM RT lt. sz.: 99.128.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 4814 (koponya, váz).

– Sírszám nélküli 60-x éves (*sen.*) nő koponyatöredékei egy csak a lt. számot tartalmazó dobozban. A temető állományából törölni kell.

E: SZTE ET lt. sz.: 4816.

²²⁴ A sírleírásban „Árpád-kori érem felének töredékei”, Gedai István jegyzékében „töredékek”.

²²⁵ Dienes István megjegyezte, hogy épp a fekete föld és a sárga altalaj határán van a sír; a sárga altalaj e részen ismét mélyen van, a domb hajlatában vagyunk.

²²⁶ Az ugyanehez a sírhoz leltározott 4813. számú koponya és váz az utólagos ellenőrzéskor a 219. sírhoz került: MARSIK 2013.

²²⁷ Vö. az előző jegyzet.

221. sír (88. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 53 cm, t: 107°, hiányos vázh: 60 cm. Megfigyelhető maradt a szelvényásáskor megsemmisített koponya bal széle, a könyökben behajlított jobb karcsontok, néhány borda és a medencecsont nyomai, valamint a közelítő helyzetű combcsontok. A lábszárcsontok a szelvényásáskor semmisültek meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletározásra és meghatározásra.

222. sír (88. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 92 cm, t: 99°, vázh: 149 cm. Koponyája kissé balra billent, az állkapcsa leesett, a koponyatetőn négy (?) szimbolikus trepanáció nyomát észleltük. A mellkasa természetes helyzetű volt, de a gerincsigolyatestek, a keresztcsigolyák és a keresztcsont rendellenes alakja szembetűnő volt. A jobb medencelapát izesülésének és a keresztcsont izesülésének rendellenes elcsontosodása miatt eredeti állapotában erőteljesen áttolódott (8-10 mm-re) a medencelapát a bal oldalra. Valószínűleg emiatt találtuk a feltáráskor is a medencelapátot rendellenes helyzetben: ferdén rácsúszva a jobb alkarcsontokra. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb alkarcsontok a medence széle alá futottak, a kézfejsontok a combcsont két oldalán helyezkedtek el. A singcsonttól befelé eltávolodott bal orsócsont ugyancsak a medence széle alá futott, a kézfejsontok a combcsont külső oldala mellett nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal sípcsont kifelé fordult. A lábfejek csontjai hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. *Bronz S-végű karika*, amely a csontváz felszedésekor a jobb lapoeka gerince felőli vége alatt került elő. Négyzet metszetű huzalból készült. Á: 2,89 × 3,15, v: 0,21, S-vég sz: 0,57 cm, s: 2,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.129.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5852 (koponya, váz).

223. sír (88. tábla)

18-20 éves (*juv.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 99°, hiányos vázh: 137 cm. A zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent, a bal halántékát a szelvény nyesésekor szelték le. A jobb kulcsesontot és egy felkarcsonti vállizesülési fejet állat túrta el, utóbbi a jobb

mellkasba került a gerinc mellé, egyébként a mellkas és a medence természetes helyzetben maradt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a V alakban szétvált alkarcsontok közül az orsócsont a medence fölé, a singcsont pedig alá került. A kézfejsontok a combcsont belső oldala mellett nyugodtak. A bal felkarcsont állati bolygatásra ferdén a bal mellkasba csúszott, a singcsont közepén, a combcsontokkal párhuzamosan a medence fölé jutott, az orsócsont alatta, keresztben helyezkedett el, a kézfejsontok pedig az eredeti karfekvésre utalva a bal combcsontfőn maradtak meg. A lábsontokat párhuzamosan nyújtva találtuk, a lábfejsontok a szelvény nyesése közben mozdultak ki.

Melléklete:

1. *Üveggyűrű*,²²⁸ amelyre a váz felszedése közben, a bal combnyak alá került egyik ujjcsonton bukkantunk. Világosbarna alapszínén sárga, barna és szürkésfehér finom hullámsávós díszítéssel. Igen rossz megtartású volt, apró darabokra esett szét, s a restauráláskor két össze nem illő darabra ragasztgatták össze őket. Á: 2,27, sz: 0,76, v: 0,33 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.130.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5853 (koponya, váz).

224. sír (88. tábla)

6-7 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 114°, hiányos vázh: 99 cm. A jobb oldalára fordult zárt állkapcsú koponyájának bal halántékát a megtaláláskor nyesték meg. Az erősen korhadt mellkas és medence természetes helyzetű volt, karjai a test mellett nyújtva feküdtek; a jobb alkarcsontok lefelé szétnyíltak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábszárcsontok alsó végét a lábfejsontokkal együtt a szelvény nyesésekor semmisítették meg. Az elkorhadt kézfejsontokat nem sikerült kibontanunk.

A sír fenckét vastagabb iszapos üledék borította; lehetséges, hogy még a temetés előtt nagy eső érhetett a kiásott gödröt, s olyan üledék keletkezett az alján, amelyet ásatás közben a szelvények alján gyakran láttunk, s amely a napsugárzás hatására később pikkelyesen, felhajló szélekkel széttört.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst csepp alakú karikapár*, amelynek egy-egy kisméretű példányát a koponya alatt találtuk meg kétoldalt, a csontváz felszedésekor. Mindkettő kerék metszetű huzalból készült, nyitott, a második példányt széthajlították, az egyik végét laposra ver-

²²⁸ Dienes István fenntartással barna kerámia (?) gyűrűnek határozta meg. Kérésre Somlósi Éva, az MTA Régészeti Intézete hajdani főrestaurátora megállapította, hogy sem kerámia, sem csont a gyűrű anyaga, hanem üveg.

ték. Á: 1,4 × 1,58, huzalv: 0,19 cm, s: 0,90 g, ill. á: 1,37 × 1,45, huzalv: 0,19 cm, s: 0,70 g.

MNM RT lt. sz.: 99.131.A (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 5854 (koponya, váz).

225. sír (88. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) férfi enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 76 cm, t: 88°, vázh: 167 cm. A csaknem zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkast enyhe állati bolygatás érte, a bal kulcs-csont csaknem a gerinccel párhuzamos helyzetbe került. A medence természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a combcsonton, illetve mellette maradtak meg. A bal kéz enyhén behajlítva a medencére volt hajtva úgy, hogy az orsócsont a medence szélén, a singcsont a medence széle mellett nyugodott, a kézfejsontok egy része pedig a szeméremszegletben maradt meg. A párhuzamosan nyújtott lábcsontok kifelé fordulva voltak fektetve a lábfejek csontjaival együtt.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5855 (váz).

226. sír (88. tábla)

23–25 éves (*ad.*) nő enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerékített végű téglalap alakú, széles sírgödörben feküdt, mé: 201 × 71–72–69 cm, m: 57 cm, t: 104°, vázh: 147 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra–előre, a lapockára billent. A mellkast állat bolygatta meg, az ágyékcsigolyákat széttúrták: egyet a jobb mellkas alján, egyet a jobb orsócsont alatt találtunk meg. A bal medencelapát fel volt húzva. A jobb kar a test mellett feküdt, az alkarcsontok lefelé szétnyíltak, az orsócsont a medence széle alá futott, a kézfejsontokat állat a combcsontfő mellé túrta el. A bal felkarcsont válli vége kifelé csúszott, de a könyöki végének az alkarcsontokhoz való csatlakozása mutatta, hogy eredetileg a test mellett nyújtva helyezkedett el. Mindkét alkarcsont a medence széle alá ért. Az egykor felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukra dőlve feküdtek, a bal lábsontok egyenesen nyújtva helyezkedtek el. A jobb lábfej csontjai a jobb oldalukra dőlve, kifelé fordítva, a bal lábfejé állati bolygatást követően hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. *Bronz S-végű karika* a gerincoszlop alatt legfelül, amelyet a csontváz felszedésekor találtunk meg. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,28 × 2,77, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,42 cm, s: 1,78 g.

MNM RT lt. sz.: 99.132.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5856 (koponya, váz).

227. sír (88. tábla)

Érett korú (*mat.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejtetőn lekerekített sarkú, de lekerekített lábvégű téglalap alakú, a lábvége felé keskenyedő sírgödörben feküdt, mé: 199 × 71–69–64 cm, m: 50 cm, t: 78°, vázh: 148 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasa két oldalról összenyomott, a medencéje természetes helyzetű volt. Karjai szorosan a test mellett nyújtva feküdtek, a szétnyílt jobb alkarcsontok közül az orsócsont a medence alá, a singcsont a széle mellé futott, a kézfejsontok a combcsontfő mellett nyugodtak. A könyökben kissé kifelé induló bal alkarcsontok a medence alá futottak, a kézfejsontok a combcsontfő mindkét oldala mellett helyezkedtek el. A felsőtest helyzete elképzelhetővé tette, hogy a holttestet könyöktájjal gyengén átkötötték. A lábak térdben közelítő helyzetben nyújtva feküdtek, a jobb lábfej csontjai leszorítva, a bal lábfejé hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. *Ezüst bordázott S-végű karika* a koponya jobb oldali csecsnyúlványánál. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,42 × 1,73, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,85 g.

MNM RT lt. sz.: 99.133.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5857 (koponya, váz).

228. sír (12., 89., 137. tábla)

Felnőtt nő (?)²²⁹ enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerékített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 190 × 60–60–59 cm, m: 66 cm, t: 67°, vázh: 141 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebillent. Mellkasának és medencéjének csontjai nagyrészt elkorhadtak. Karjai a test mellett voltak nyújtva, az egyik jobb alkarcsontot állat túrta el: a könyöktájon, magasabb szinten került elő ferde fekvésben. A lábak csontjai térdben közelítő helyzetben feküdtek, a lábszárcsontok kifelé fordultak, a lábfejsontok pedig hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst varkocskarikapár.* Nagyméretűek, az egyik példány a koponya mellett balra, magasabb szinten feküdt, alighanem a koponya jobb oldaláról túrták ide a rácsálók. A másik példány a koponya bal csecsnyúlványa táján, mélyebb szintről került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, mindkettő nyitott. Á: 2,64 × 2,56, huzalv: 0,20 cm, s: 2,39 g, ill. á: 2,63 × 2,59, huzalv: 0,23 cm, s: 2,44 g.

MNM RT lt. sz.: 99.134.1.A (a–b).

²²⁹ Dienes István gyermek maradványának tekintette.

3–8. *Hat kisméretű ezüst S-végű karika*, mind kerek metszetű huzalból készült, s az alábbi helyeken került elő:

3. a koponya mellett balról, a csecsnyúlvány tájáról, magasabb szintről. Á: 1,48 × 1,55, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,35 cm, s: 0,48 g.

4. a koponya mellett jobbról, az állkapocs mellől, magasabb szintről. Á: 1,45 × 1,61, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,43 g.

5–6. 2 példány a koponya mellől, jobbról, a csecsnyúlvány tájáról, mélyebb szintről, a második példány S-vége hiányos. Á: 1,45 × 1,70, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,33 g, ill. á: 1,34 × 1,44, huzalv: 0,11, hiányos S-vég sz: 0,29 cm, s: 0,36 g.

7–8. 2 példány a koponya mellől balról, a csecsnyúlvány tájáról, mélyebb szintről, mindkettő S-vége hiányzik. Á: 1,33 × 1,35, huzalv: 0,10 cm, s: 0,37 g, ill. á: 1,44 × 1,38, huzalv: 0,11 cm, s: 0,31 g.

MNM RT It. szh.: 99.134.3.A (a–f).

9. *Ezüst sodrott gyűrű* a jobb kéz egyik ujjcsontján a jobb combcsont belső-felső vége mellett. Két drótszál együttes megcsavarásával készült, s mindkét végén a hosszabbra hagyott drótszálat visszahajtották és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították. Az egymásra hajló végei egyikét tompán összekalapálták. Á: 2,2 × 2,1, v: 0,28, huzalv: 0,19 cm, s: 2,20 g (12. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.134.2.A.

10. 1. *László (1077–1095) meghatározhatatlan típusú – H?/CNH? – denárának fele* a bal medencetányér felett, 3–4 töredékre esett szét, együttes s: 0,15 g (137. tábla).²³⁰

MNM RT It. sz.: 99.134.4.A.

E: SZTE ET It. sz.: 5858 (váz).

229. sír (89. tábla)

23–30 éves (*ad.*) férfi enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevégnél lekerekített sarkú, a lábvégnél lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 199 × 63–67–63 cm, m: 83 cm, t: 60°, vázh: 157 cm. Koponyája a jobb vállra billent, az állkapocsa derékszögben lefelé fordult. A felsőtest kissé jobbra csavarodott, de a mellkas és a medence inkább természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence széle mellett és alatt futottak. A bal felkar is a test mellett nyugodott, az alkarcsontok a medence–keresztcsont izesülésére értek, s állati bolygatásra Valakban szétnyíltak. Kézfejsontok maradványai a medence és a combcsontok szegletében maradtak meg. A lábesontok párhuzamosan

nyújtva feküdtek, a bal láb csontjai kifelé fordultak, s a lábfejsontok is kifelé fordulva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 5859 (koponya, váz).

230. sír (69. kép, 89. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Leke-rekített sarkú téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben nyugodott, mé: 215 × 78–76–78 cm, m: 87 cm, t: 63°, vázh: 153 cm. Koponyája a bal oldalán feküdt, az egész alsó arc részét rágcsálók rágták szét, az állkapocs elő sem került. Ők dúltak el a csigolyasor felső végét, a jobb térdhez túrva a jobb kulcscsontot, továbbá a jobb mellkast, a kifelé tolt (?) jobb felkarcsontot, amelyhez csak egy ferde helyzetű alkarcsont csatlakozott, mert a másik keresztben a bal combcsontra került. A hiányos válli végű bal felkar- és alkarcsontok a test mellett nyújtva helyezkedtek el. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg. Bontás közben a sírgödör felső rétegeiben még több eltúrt csontot találtunk meg.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*: Egyik példánya a koponya alatt, tehát annak bal oldalán, a másik a jobb alkarcsont és egy eltúrt borda között volt. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott véggel. Á: 2,1 × 2,3, huzalv: 0,18 cm, s: 1,50 g, ill. á: 2,12 × 2,24, huzalv: 0,18 cm, s: 1,45 g.

MNM RT It. sz.: 99.135.1.A (a–b).

3. *Öntött bronz pálcakarperec* egykor a jobb alkaron. A bal combcsonton keresztben fekvő egyik jobb alkarcsont mellett került ugyan elő, ahová a rágcsálók túrták el, ugyanis a ferde helyzetű másik jobb alkarcsonton voltak csak zöldrozsdanyomok. Nyitott, vastag rombusz metszetű karikájának élei tompák, kerekdeden keskenyedő, egyenesen levágott végű. Á: 7,95 × 7,42, huzalv: 0,28–0,71 cm, s: 55,27 g.

MNM RT It. sz.: 99.135.2.A.

E: SZTE ET It. sz.: 5860 (koponya, váz).

231. sír (89. tábla)

23–30 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is enyhe bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Piskóta alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 213 × 68–58–57 cm, m: 53 cm, t: 65°, vázh: 146 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebillent, a koponyatejét a megtaláláskor nyesték meg. Mellkasát enyhe állati bolygatás érte, mindkét kulcscsontja elmozdult, egy bordáját a jobb váll és a koponya közé túrták, néhány csigolyája hiányzott, illetve a bal lapocka föl-

²³⁰ Gedai Istvánhoz már csupán töredékként került: Gedai 1968.

69. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 230. sír

került, a szegycsont felső része pedig a bal mellkasba csúszott. A medence természetes helyzetű volt. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb orsócsontot állat a gerinc felé tolta, a maradék kézfejsontjai a medence sarkánál őrződtek meg. A bal felkar a test mellett nyugodott, az orsócsont kifelé csúszott, s így az X alakban fekvő mindkét alkarcsont a medence széle mellé ért. A kézfejsontok is a medence mellett nyugodtak. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a jobb térdkalács a combcsont külső oldala alá került. A lábfejsontok leszorítva, kifelé fordulva maradtak meg.

Mellékletek:

1. Ezüst S-végű karika a koponya jobb oldalánál, magasabb szinten. Négyzet metszetű huzalból készült. Á: 1,51 × 1,58, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,31 g. MNM RT lt. sz.: 99.136.1.A.

2. Ezüst varkocskarika²³¹ a jobb ujjcsontok felett, magasabb szinten. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 1,89 × 1,70, huzalv: 0,15 cm, s: 0,53 g. MNM RT lt. sz.: 99.136.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5861 (koponya, váz).

232. sír (90. tábla)

1,5-2 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, apró sírgödörben feküdt, mé: 105 × 41–43–37 cm, m: 55 cm, t: 47°, hiányos vázh: 71 cm. Leesett állkapcsú, előrebillent koponyája összeroppant. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva úgy, hogy a felkarcsontok enyhén kifelé irányultak, s a könyökben behajlított alkarjai tompaszögben behajlítva feküdtek. A jobb láb egyene-

²³¹ Dienes István gyűrűnek vélte, de felnőttcsontváz lévén a vékony huzalja és a esekély méretei alapján talán inkább varkocskarikának tekinthető, amelyet állat mozdított el a helyéről.

sen volt nyújtva, a bal térdben kifordult, és a ferdén fekvő bal lábszárcsont vége csaknem a jobbot érte el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5862 (koponya, váz).

233. sír (12., 90., 137. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú piskóta alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 222 × 70–60–62 cm, m: 67 cm, t: 112°, vázh: 150 cm. Leesett állkapcsú koponyája jobbra előre billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva nyugodtak, a jobb singcsont a medence mellé ért (az orsócsont töredékét állat a jobb combcsont külső oldala mellé túrta), a kézfejsontok a folytatásában feküdtek. A bal kar csontjait ugyancsak a test mellett találtuk nyújtva, a kézfejsontok egy része a szeméremszögletben volt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, s lábfejek csontjai kifelé fordulva és leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Bronz varkocskarika* az állkapocs jobb oldala alatt. Kerck metszetű huzalból készült. Á: 1,99 × 2,06, v: 0,13 cm, s: 0,51 g.
MNM RT lt. sz.: 99.137.1.A.
  2. *Ezüst kettősen csavart („fonott”) huzalgűrű* a jobb kéz ujjcsontjainak egyikén. Kerek metszetű huzalból készült, a végeit összekalapálták; egy helyütt a sodrat megszakadt. Á: 2,46 × 2,48, v: 0,43, huzalv: 0,13 cm, s: 3,21 g (12. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.137.3.A.
  3. *Két apró vastöredék* az egyik nyakcsigolya, illetőleg a jobb lapocka alatt. Kisméretű, szabálytalan alakú töredékek, amelyek a felszedéskor kerek metszetűnek tűntek. H: 1, v: 0,37, ill. h: 0,67, á: 0,29 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.137.2.A (a–b).
  4. *I. László (1077–1095) H29/CNH 36. típusú ép denára* a lábfejsontok között; időközben a pereme töredékessé vált. S: 0,44 g (137. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.137.4.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5863 (koponya, váz).

234. sír (90., 137. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi állati bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 66 cm, t: 93°, vázh: 160 cm. Koponyája balra-előre billent, az állkapcsát állat túrta el, s felfordult állapotban a bal felkarsontra került. A mellkasa és medencéje csaknem természetes helyzetű volt, a szegycsont felső része a jobb mellkasba esúszott, egy csigolya pedig a bal könyök külső oldala mellé. A jobb kar könyökben

enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok a medence alá futottak, a kézfejsontok a combcsontfő két oldalán feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a medence és combcsontfő külső szegletében maradtak meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a jobb térdkalács a combcsont külső oldalának közepe mellé került. A lábfejsontokat hiányosan tárhattuk fel.

Melléklete:

1. *Géza dux (1064–1074) H18/CNH 23. típusú denárának fele*²³² a jobb lapocka felett; időközben két töredékre esett szét, együttes s: 0,20 g (137. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.138.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5864 (koponya, váz).

235. sír (90. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 48 cm, t: 61°, hiányos vázh: 67 cm. Koponyája előrebillenve a bal oldalán feküdt, a szemgödörök keletre néztek. A csontjait bizonyára állat bolygatta meg, néhány bordán kívül a hosszúcsontjai közül egy-egy felkar-, comb- és lábszárcsont volt felismerhető, a többi elenyészett vagy állat tüntette el.

Melléklete:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt, vagyis a bal oldalán. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 1,56 × 1,50, huzalv: 0,14 cm, s: 0,57 g.
MNM RT lt. sz.: 99.139.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5865 (koponya).

236. sír (90. tábla)

40-45 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 64 cm, t: 109°, hiányos vázh: 144 cm. A bal oldalára billent, leesett állkapcsú koponyájának jobb halántékát a szelvény nyeséskor sértették meg. A mellkasa és medencéje csaknem nyomtalanul elkorhad. A jobb kéz könyökben behajlítva feküdt, az alkarcsontok a medencére futottak. A bal kar a test mellett volt nyújtva. A lábsontok térdben közelítő helyzetben maradtak meg, a lábszárcsontok alsó végét a szelvényásáskor törték össze.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5866 (koponya, váz).

237. sír (90. tábla)

18-20 éves (*juv.*) nőnek csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 216 × 68–63–58 cm, m: 78 cm, t: 92°, vázh:

²³² Gedai István jegyzékében is „félbevágott, töredék”: GEDAI 1968.

151 cm. Zárt állkapcsú koponyája csaknem teljesen a jobb oldalára fordult, az utolsó nyakcsigolyáját állat tolta el a bal mellkasfélbe. A vállak gyengén fel voltak húzva, de egyébként a mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karját könyökben erősebben, a balt gyengébben behajlították, a jobb alkarcsontok a medence pereme alá értek el, a bal alkarcsontok a medence peremén nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Melléklete:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt, vagyis a jobb csecsnýúlványnál. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,16 × 2,12, huzalv: 0,19 cm, s: 1,56 g.

MNM RT lt. sz.: 99.140.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5867 (koponya, váz).

238. sír (90. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 25 cm, t: 91°, hiányos vázh: 82 cm. Zárt állkapcsú, hiányossá vált arc-részű koponyája jobbra-előre billent. A mellkasa és a medencéje is állati bolygatást szenvedett, a keresztcsont helyére egy csigolya került, a bal medencelapát eltűnt. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb karból csak egy alkarcsont maradt, a bal kar könyökben kissé kifelé hajlott. A lábak párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5868 (koponya, váz).

239. sír (90. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 54 cm, t: 97°, hiányos vázh: 71 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A mellkasát állat dülta meg, a jobb félkarcsont a gerinc és a medence felett volt magasabb szinten, egy alkarcsont pedig a keresztcsont fölé került ferdén. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok töredékesen maradtak meg. Az egykor felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva, a jobb oldalukra dölve feküdtek, míg a bal láb csontjai egyenesen voltak nyújtva.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5869 (koponya).

240. sír (90. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek állati (?) bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 48 cm, t: 115°, hiányos vázh: 83 cm. Koponyája félig balra fordult, a lecsett állkapocs nem követte. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb kar egykor a test mellett nyugodott, a bal félkar kissé kifelé irányult, az alkarcsontok

hiányoztak ugyanúgy, mint a bizonyára nyújtott jobb láb lábszárcsontjai is. Az egykor felhúzott bal láb csontjai térdben behajlítva s a bal oldalukra dölve feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5870 (koponya, váz).

241. sír (90., 137. tábla)

30-39 éves (*ad.*) nő enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Leke-rekített sarkú téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 201 × 80-78-74 cm, m: 85 cm, t: 104°, vázh: 152 cm. Zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. A mellkasát enyhe bolygatás érte: néhány bordája a bal félkarcsontra került; a medence természetes helyzetű volt. A jobb váll fel volt húzva, a jobb kar pedig a test mellett kinyújtva feküdt, a kézfejsontok a combcsontfőtől kissé távolabb helyezkedtek el. A bal kar is nyújtott volt, az alkarcsontok V alakban szétváltak, a kézfejsontokat nem figyeltük meg. A lábsontok enyhén a térdnél közelítő helyzetben maradtak meg, a lábfejsontokat csak hiányosan sikerült kibontanunk.

Mellékletek:

1. *Nyitott, ezüst huzalgyűrű* a jobb kéz egyik ujjcsontján. Kerek metszetű huzalból készült, a huzalvégei lecsipettek, karikája egy ponton megtört. Á: 1,79 × 1,45, huzalv: 0,16 cm, s: 0,73 g.
2. *Salamon (1063-1074) H17/CNH 22. típusú denára* töredékes állapotban a bal medencetányér felett, magasabb szinten. Jelenleg két töredéke maradt (137. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.141.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5871 (koponya, váz).

242. sír (90. tábla)

12-13 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejvégénél lekerekített sarkú, a lábvégén lekerekített téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 193 × 58-56-54 cm, m: 57 cm, t: 87°, vázh: 128 cm. A csigolyák íve alapján az állkapocs a helyén maradt, míg a koponya a bal váll felé legördült róla úgy, hogy a jobb oldalán maradt fekvő. A bal halántékát a szelvény nyesésekor sértették meg. A mellkasát állat bolygatta meg, a bal kulcsesontja lejjebb került, néhány bordája és csigolyája is elmozdult, viszont a medencéje természetes helyzetű maradt. Mindkét karja a test mellett nyújtva feküdt, a jobb alkarcsontok közvetlenül a medence széle mellett, a bal singesont a medence széle alatt, míg a bal orsócsontnak csak az alsó fele volt meg. A bal kézfejsontjai a combcsontlő mellett helyezkedtek el. A combcsontokat erősen egymás felé nyomták, így a lábesontok térdnél közelítő helyzetűek voltak, a lábfejsontokat nem sikerült kibontanunk.

70. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 243. sír

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5872 (koponya, váz).

243. sír (70. kép, 91. tábla)

8-9 éves (*inf. II.*) gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Mindkét végén lekerekített téglalap alakú, rövid és minimális szélességű sírgödörben feküdt, mé: 122 × 29–29–29 cm, m: 64 cm, t: 91°, vázh: 104 cm. Zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkarcsontok a medence szélére értek, a bal alkarcsontok kissé távolabb helyezkedtek el, folytatásukban a kézfejsontokkal. A lábak a bokák felé közelítő helyzetben maradtak meg, a lábfejsontok többségét állat szórta szét.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5873 (koponya).²³

244. sír (91. tábla)

40-45 éves (*mat.*) nő enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 185 × 58–63–60 cm, m: 60 cm, t: 90°, vázh: 137 cm. Zárt állkapcsú, kissé előre billent koponyája csaknem természetes helyzetű volt, mint a mellkas és a medence is, csak a gerinc középtáját érte állati bolygatás: néhány csigolya eltűnt. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a szétnyílt alkarcsontok a megfelelő medencelapát alá futottak, a kézfejsontok a combcsontfő külső oldala mellett feküdtek. Az egykor felhúzott jobb láb csontjai térdben kissé behajlítva a jobb oldalukra fordultak, az egyenesen nyújtott bal láb csontja a térdi végénél befelé csúszott. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5874 (koponya, váz).

²³ A csaknem teljes (trái része alapján megállapítható az életkora, amit a sírleírással is egyezik. A z 5873. szá mra még tévesen beletárolt 12-13 éves koponyamaradványok a sír anyagából törlendők.

245. sír (91., 137. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek fejkéjét a munkások elásták, mé: kb. 110 × 40–36 cm, m: 44 cm, t: 94°, vázh: 87 cm. Koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapcsát állat túrta el a jobb lapocka fölé, ahol felfordítva maradt meg. A mellkas alsó részének csontjai és a gerinccsigolyák hiányoztak. A medence természetes helyzetű volt. A karcsontokból csak a test mellett fekvő jobb felkarcsont maradt meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal lábszárcsontokat a szelvény nyesésekor távolították el.

Melléklete:

1. *I. András (1046–1060) H9/CNH 12. típusú denára* a koponya alatt, kissé körülnyírt, de ép állapotban és kissé kopottan, de jó megtartásúan. S: 0,50 g (137. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.142.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5875 (koponya, váz).

246. sír (91., 137. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek a fejkéjét a munkások elásták, mé: kb. 160 × 64–65–55 cm, m: 60 cm, t: 97°, vázh: 141 cm. Koponyája a bal oldalára fordult, a lecsett állkapcsa nem teljesen követte. Mellkasának nyaki részét állati bolygatás érte, volt csigolyája, amely a bal váll és a koponya közé került. A mellkas és a medence bal fele kissé befelé fordult. A jobb váll fel volt húzva, a karcsontok pedig a test mellett nyugodtak, s a lefelé szétnyílt alkarcsontok a medence szélét érték el. A bal kar a test mellett egyenesen nyújtva feküdt, a singsont a medence szélé mellé ért, a kézfejsontok egy része a szeméremszegletben maradt meg. A lábsontok a térdnél közelítő helyzetben maradtak, a jobb lábfej csontjait állati bolygatás a két lábszárcsont közé, illetve a bal lábszárcsontra mozdította el.

Mellékletek:

1. *I. András (1046–1060) H9/CNH 12. típusú denárának fele* a bal mellkasfél középső részén, a szegycsont tája mellett. Körülnyírt és félbevágott (137. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.143.A (a).

2. *Árpád-kori érme fele* a jobb kéz egyik ujjcsontja alatt, amely időközben néhány apró, meghatározhatatlan töredékké vált.²³⁴

MNM RT lt. sz.: 99.143.A (b).

E: SZTE ET lt. sz.: 5876 (koponya, váz).

247. sír (91., 138. tábla)

23-30 éves (*ad.*) nő némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 111°, vázh: 142 cm. Csaknem zárt állkapcsú koponyája majdnem a jobb oldalára fordult, az állkapocs kissé lemaradva követte. Mellkasának bordái szétnyomódtak, néhányuk elmozdult, a bal medence szélé elkorhadt. Mindkét kar csontjai a test mellett nyújtva helyezkedtek el, az alkarcsontok a medence szélé mellé futottak, s folytatásukban a kézfejsontok egy része is fennmaradt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé fordulva helyezkedtek el.

Mellékletek:

- 1-2. *Ezüst varkocskarikapár*, amelynek az egyik példánya az állkapocs bal oldali ága mellett belül, a másik pedig a jobb mellkasban a szegycsont mellett volt. Mindkettő apró, kerek metszetű huzalból készült nyitott végekkel. A második példány kettétörött (az egyik fele a rajzolást követően elkallódott). Á: 1,48 × 1,47, huzalv: 0,11, s: 0,36 g, ill. á: kb. 1,35, huzalv: 0,1 cm, s: 0,26 g.

MNM RT lt. sz.: 99.144.1.A.

3. *I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára*, „a koponya alatt, vagyis a jobb oldalon, a szájrész alatt”, időközben három nagyobb darabra tört és hiányossá vált, együttes s: 0,30 g (138. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.144.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5877 (koponya, váz).

248. sír (91. tábla)

19-20 éves (*juv.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú trapéz alakú sírgödörben feküdt, amelynek a lábvége sötét gödör foltjában veszett el, és a munkások el is ásták, mé: kb. 196 × 53–48–kb. 42 cm, m: 68 cm, t: 120°, vázh: 157 cm. A lecsett állkapcsú koponya a jobb oldalára fordult. A mellkasát állati bolygatás érte, főleg a nyakcsigolyái hiányoztak. A jobb váll fel volt húzva. Mindkét kar a mellkas mellett feküdt, s könyökben enyhén be volt hajlítva. A jobb alkarcsontok a medencére, a bal alkarcsontok a medence szélé alá futottak. A kézfejsontok a jobb szeméremszegletben, illetve a bal combcsontfő külső oldala mellett feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, de mindkét combcsont és a lábszárcsont térdi vége eltávolodott egymástól. A lábfejsontokat állati bolygatás túrta össze.

²³⁴ Dienes István a sírleírásban mindkétyszer fél érmét említett, Gedai István szerint az első egyharmadra vágott, a másik csak töredék: *GHM* 1968.

Melléklete:

1. *Árpád-kori denár apró töredékei* a jobb mellkasban, amelyek meghatározhatatlannak bizonyultak; jelenleg két egészen apró darabkája maradt.²³⁵
MNM RT lt. sz.: 99.145.A.
E: SZTE ET lt. sz.: 5878 (koponya, váz).

249. sír (91. tábla)

40–45 éves (*mat.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a lábvége felé szélesedő, hosszú téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek fejkéjét a munkások elásták, mé: kb. 220 × 63–70–76 cm, m: 92 cm, t: 44°, vázh: 157 cm. Koponyája a bal oldalára fordult, a leesett állkapcsa követte, de csak töredéke maradt. A mellkasának és medencéjének csontjai jórészt elkorhadtak. Karjai a test mellett nyújtva helyezkedtek el, a lábsontok pedig párhuzamosan nyújtva maradtak meg. A lábsontokat csak hiányosan lehetett kibontani.

Melléklete:

1. *Salamon (1063–1074) H14?/CNH 19? típusú denára* a koponya jobb oldalánál. Egész érme volt töredékes állapotban, s időközben egészen apró darabokra esett szét, együttes s: 0,15 g.
MNM RT lt. sz.: 99.146.A.
E: SZTE ET lt. sz.: 5879 (koponya, váz).

250. sír (91. tábla)

45–50 éves (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megsérített, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 85°, vázh: 148 cm. Leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, a bal halántékát a megtaláláskor nyesték meg. A gerince félköríves irányú volt, s ez határozta meg a mellkas és a medence helyzetét. A jobb váll fel volt húzva, a jobb kar kifelé irányult, a kézfejsontok a medencétől távolabb feküdtek. A bal kar könyökben kissé behajlítva, de ugyancsak kifelé irányulóan helyezkedett el, a kézfejsontok a combcsonttól távolabb nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Bronz bordázott S-végű karika* a koponya alatt, az állkapocs bal ága alatti részen. Négyzet metszetű huzalból készült, amelynek karikája hosszában felrepedt, az S-vége pedig hiányos. Á: 2,48 × 2,63, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,49 cm, s: 0,91 g.
MNM RT lt. sz.: 99.147.1.A.
2. *Bronz S-végű csavart karika* az előző mellett, két darabra törött, hiányos. Négyzet metszetű huzalját megcsavarva készült, az S-végének csupán az indu-

lása maradt meg. Á: 1,54 × 1,52, huzalv: 0,11 cm, s: 0,24 g.

MNM RT lt. sz.: 99.147.2.A (a).

3. *Bronz S-végű karika* az előzők mellett. Kerek metszetű huzalból készült, három darabra törött, s az S-végének csak az indulása maradt meg. H: 1,21, 1,37, 1,42, huzalv: 0,10 cm, s: 0,15 g.
MNM RT lt. sz.: 99.147.2.A (b).

E: SZTE ET lt. sz.: 5880 (koponya, váz).

251. sír (71. kép, 4., 92., 138. tábla)

18–20 éves (*juv.*) nőnek korábban megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontvázaradványa. Hosszúkás sírfoltjának lábvévét egy korábbi méhkas alakú gödörbe ásták (A), mé: kb. 150 × 60–67–cm, m: 77 cm, t: 84°, vázh: – cm. A sírleírás szerint „a sirt egy ÉK felől ásott gödörrel közelítették meg [B]. A háton fekvő, kinyújtózott vázat feldülták, egyedül a [kissé leesett állkapoccsal a jobb oldalán nyugvó] koponya feküdt az eredeti helyén; a karcsontokat megleltük, de ezeket is kimozgatták a helyükről. Sem a medencére, sem a combcsontokra, lábszárcsontokra nem leltünk rá, bolygatáskor ezeket kivették a gödörből.”

Mellékletek:

- 1–2. *Két bronz S-végű karika* a koponya alatt, vagyis a koponya jobb oldalánál, egymás mellett egy Ny–K irányú sorban. Mindkettő kerek metszetű, de eltérő vastagságú huzalból készült, eltérő méretben, az S-végük K-nek, illetőleg Ny-nak fordulva. Á: 1,66 × 1,95, huzalv: 0,14 cm, S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,43 g, ill. á: 1,68 × 1,88, huzalv: 0,17 cm, S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,88 g.
MNM RT lt. sz.: 99.148.1.A (a–b).
3. *Ezüst S-végű karika* az előzőktől 1–2 cm-re D-re feküdt, valamivel mélyebben. Négyzet metszetű huzalból készült, az S-vége hiányzik. Á: 1,55 × 1,49, huzalv: 0,11 cm, s: 0,20 g.
MNM RT lt. sz.: 99.148.1.A (c).
4. *Bronz varkocskarika* az első két S-végű karika között. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,58 × 1,55, huzalv: 0,14 cm, s: 0,45 g.
MNM RT lt. sz.: 99.148.2.A.
5. Jó megtartású *üvegpaszta gyöngyosor* a nyaktáján és a mellkas felső részén szétszóródva. 6 példány helyét sikerült megfigyelni, 3 db pedig felsőbb rétegben volt. 1. 6 db ép és 2 db töredékes hordó alakú, fekete gyöngy, a peremezett széleik között ezüst(?)fólia-bevonat ragasztásának nyomával. Á: 0,64–0,9, h: 0,82–1,02 cm.

²³⁵ Gedai István megjegyzése: „nem Béla”; GEDAI 1968.

71. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 251. sír

2. 1 db hengeres, vékony falú, rozsdászinű, szabálytalanul barázdás-gyűrődött felületű csorba gyöngyszem. Á: 0,75, h: 0,86 cm (4. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.148.3.A (a-j).

6. 1. László (1077–1095) H24/CNH 30. típusú ép denára a sírgödör közepe tájáról, magasabb szintről, nyilvánvalóan bolygatás eredményeképpen. Erősen körülnyírva. S: 0,17 g (138. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.148.4.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5881 (koponya, váz).

252. sír (92. tábla)

30-39 éves (ad.) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, szabálytalan oldalvonalú téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 239 × 70–75–75 cm, m: 87 cm, t: 66°, vázh: 163 cm. A félig a bal oldalára fordult koponyájának arcrészét a szelvény nyesésekor sértették meg, az állkapocs kevésbé fordult el. A mellkast és a medencét állati bolygatás érte, leginkább a jobb mellkasfél felső bordái maradtak a helyükön, a bal oldali bordák, a gerincesgolyák zöme és a keresztcsont hiányoztak, s a medencelapátok is csak töredékesen maradtak meg. A karok a test mel-

lett voltak nyújtva, az egyik bal alkarcsont s a jobb alkarcsontok a medence széle mellé futottak. A felhúzza eltemetett lábak csontjai térdben behajlítva idővel a jobb oldalukra fordultak. A lábfejek csontjai hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5882 (koponya, váz).

253. sír (92. tábla)

23-25 éves (ad.) nő nyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 83 cm, t: 102°, vázh: 147 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasa és a medencéje természetes helyzetű volt, de a jobb kulcsontot állat túrta el, egy borda pedig a bal lábszárcsont külső oldala mellé került. A karok a test mellett voltak nyújtva, a jobb orsócsont eltűnt, a bal alkarcsontok a medence széle mellé futottak. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejek csontjai pedig hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5883 (koponya, váz).

254. sír (92., 138. tábla)

Érett korú (mat.) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 62 cm, t: 71°, vázh: 153 cm. Leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent, a jobb halántéki-fejtetői részét a rábontás nyesésekor sértették meg. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, de nagyon hiányossá korhadt. Karjait a test mellé fektették, a kézfejsontok a medence mellett helyezkedtek el. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb lábfejesontok kifelé fordulva maradtak meg.

Mellékletek:

1. Ezüst varkocskarika a koponya mellett, jobbról. Kissé lapított kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,88 × 1,93, huzalv: 0,19 cm, s: 1,25 g.

MNM RT lt. sz.: 99.149.1.A.

2. Ezüst S-végű karika az állkapocs alatt, vagyis a koponya bal oldalán. Kerek metszetű huzalból készült, hiányzó S-véggel került a sírba, a karikája pedig két-törött. H: 1,37, 1,12, huzalv: 0,11 cm, s: 0,22 g.

MNM RT lt. sz.: 99.149.2.A.

3. Öntött önbronz pálcakarperec a bal alkarcsontok közepére húzva. Nyitott vastag karikája hatszög metszetű úgy, hogy kétoldalt egy-egy szélesebb, alul és felül egy-egy keskenyebb lapja van, mert az öntőmintájában az alsó és a felső élét ellapították. Az egyenesen levágott végei felé hatszög, majd ellipszis metszetűen keskenyedek, a végei egyenesen levágtak. A közepén megrepedt, kissé szétnyílt. Á: 7,89 × 6,95, huzalv: 0,33–0,73 cm, s: 40,08 g.

MNM RT lt. sz.: 99.149.3.A.

II. SÍRLEÍRÁSOK

4. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú ép, de körülnyírt denára a bal könyök felett, időközben két összeillő töredéke maradt, együttes s: 0,10 g (138. tábla).*

MNM RT lt. sz.: 99.149.4.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6760 (koponya, váz).

255. sír (92. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 56 cm, t: 67°, hiányos vázh. (koponya–combsonttöredékek): 102 cm. A csontok többsége teljesen elkorhadt, csupán a szelvényásáskor megnyesett koponya és a medence töredéke, valamint a megtaláláskor megcsonkult combsontok maradtak meg belőle.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: –.

256. sír (93. tábla)

23–39 éves (*ad.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 48 cm, t: 54°, vázh: 167 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája kissé jobbra billent. A mellkas és a medence erősen korhadt, de természetes helyzetű volt, a jobb váll fel volt húzva. Karok a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkar a medence mellé, a bal a medencelapát alá futott, a jobb kézfejsontokat a medence mellett találtuk. A lábcsontok térdben közelítő helyzetben, a lábfejsontok pedig hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5884 (koponya, váz).

257. sír (93., 138. tábla)

8–9 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 67 cm, t: 59°, vázh: 130 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája balra-előre billent. A mellkas és a medence oldalról összenyomott helyzetű volt. Karjai a test mellett feküdtek, a jobb felkarcsontot és lapockát rágesálók túrták el: a lapocka a jobb mellkasfél felső részébe, a felkarcsont ferdén a bal mellkasfél fölé került. A jobb kar eredeti helyzetét mutató alkarcsontok a medence mellé futottak, a bal alkarcsontok a medence és a keresztcsont ízesülésére értek. A lábak X alakban nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg. Az összenyomott helyzetből esetleg a holttest egykori szoros lepelbe csavarására lehet következtetni.

Melléklete:

1. *Béla dux vagy rex (1048–1060–1063) H11/CNH 15. vagy H12/CNH 16. típusú denarának körülnyírt fele*²³⁶ a jobb kézfej helyének környékén; a típusát nem lehetett eldönteni. S: 0,17 g (138. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.150.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5885 (koponya, váz).

258. sír (93. tábla)

Gyermeknek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 125°, hiányos vázh. (koponya?–sípcsonttöredék): 100 cm. Koponyáját a megtaláláskor semmisítették meg. Az elkorhadt mellkas és medence csontjain kívül a test mellett fekvő karcsontok és a párhuzamosan fekvő combsontok, illetőleg a bal sípcsont maradványai voltak feltárhatók.

Melléklete:

1. *Bronz S-végű karika* a jobb vállcsúc környékén. Kerek metszetű huzalból készült, az S-vege hiányzik.

Á: 1,16, × 1,65, huzalv: 0,11 cm, s: 0,23 g.

MNM RT lt. sz.: 99.151.A.

E: SZTE ET: –.

259. sír (93., 138. tábla)

Kisgyermek (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 42 cm, t: –, vázh: – cm. A csontváz majdnem teljesen elenyészett, csupán a nyugati irányban fekvő koponyának és néhány bordának töredéke mutatkozott meg.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár* a koponya alatt egymás közelében. Mindkettő apró, kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 1,31 × 1,71, huzalv: 0,10, S-vég sz: 0,24 cm, s: 0,32 g, ill. á: 1,29 × 1,78, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.152.2.A (a–b).

3. *I. László (1077–1095) H24/CNH 29. típusú ép, körülnyírt denára* a koponya alatt, jobboldalt. S: 0,24 g (138. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.152.1.A.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

260. sír (93. tábla)

Kisgyermek (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 115°, vázh: kb. 73 (zsugorítva: 68) cm. A koponyának csak töredékei maradtak, a bal karcsontok töredékei pedig azt jelezték, hogy a kar a test mellett volt nyújtva. A jobb lábszárcsont és a bal lábcsontok

²³⁶ Gedai István megállapítása szerint is fél érme: Gedai 1968.

helyzetéből ítélve a lábak térdben behajlítva, a bal oldalukon feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került bejelentésre és meghatározásra.

261. sír (93., 138. tábla)

Felnőtt (–) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 95 cm, t: 102°, vázh: kb. 171 cm. A megtaláláskor megbolygatott, leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalán feküdt. A mellkasa és a medencéje korhadtan is nagyjából természetes helyzetű volt, bár a jobb kulcscsont a gerinc felé csúszott. A karok a test mellett voltak nyújtva, az egyik jobb alkarcsontot az állatok a medencelapátra tolták. A bal alkarcsontok a medence alá futottak. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva maradtak meg, de a bal lábcsontok kifelé fordultak, s a lábfejsontok is kifelé fordulva őrződtek meg.

Melléklete:

1. *I. László (1077–1095) H24/CNH 29. típusú denára* a nyakrészről balra feküdt. Dienes István teljes érmének látta, amelyet csak töredékesen sikerült felszedni, ezért jelenleg csak két töredéke maradt (138. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.153.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5886 (koponya, váz).²³⁷

262. sír (5. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor félig megsemmisített, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 76 cm, t: 51°, hiányos vázh. (koponya–medence): 42 cm. A zárt állkapcsú koponya a jobb oldalán nyugodott. A mellkas és a medence korhadat nyomai maradtak meg. A jobb kar a test mellett nyújtva, a bal könyökben behajlítva feküdt. A csontváz alsó felét szelvényezés közben semmisítették meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, az egyik példány a koponya alatt, vagyis a jobb oldalán, a másik a nyakcsigolya táján feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek. Á: 1,94 × 2,25, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,43 cm, s: 0,87 g, ill. á: 2,04 × 2,26, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,38 cm, s: 0,90 g. MNM RT lt. sz.: 99.154.1.A (a–b).
3. *Bronzsörgő*, a koponya alól a tarkónál látszott ki. Öntött körte alakú, az alján kereszt alakban felvágva, s az így elkülönült négy cikkelyt ferde rovátkolás díszíti, egy körbefutó bordával lezárva. Vele egy-

beöntött a hosszúkás gyűrű alakú füle. M: 2,13, á: 1,43 × 1,42 cm. S: 3,23 g.

MNM RT lt. sz.: 99.154.2.A.

4. 1–87. *Üvegpasztá gyöngysor* a nyaktájon a csörgő előtt és mögött. Dienes István 87 gyöngyszemet számolt össze, jelenleg is 87 egész és 3 töredék szem van.

1–3. 3 db sötétszürkés-barnás, lapított gömb alakú gyöngy 3-3 erősen kidudorodó piszkosfehér szemmel. Á: 0,82–1, m: 0,61–1 cm.

4–5. 2 db hengeres fehér gyöngy, a közepén körbefutó, kiemelkedő bordával. Á: 0,62–0,65, h: 0,95–1 cm.

6. 1 db közepes nagyságú, gömb alakú bordó gyöngy. Á: 0,54, m: 0,42 cm.

7–87. 81 db piszkosfehér és fekete kásagyöngy, általában lapított gömb alakúak. Á: kb. 0,37 cm, továbbá három gyöngytöredék (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.154.3.A (a–f).

E: SZTE ET: nem került bejelentésre és meghatározásra.

263. sír (93. tábla)

Érett korú (mat.) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 68 cm, t: 71°, hiányos vázh: 161 cm. Zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent, s a megtaláláskor sértették meg. A korhadat mellkast némi állati bolygatás érte, a szegycsont a jobb mellkasfélbe került. A töredékes medence természetes helyzetű volt. Karjait a test mellett nyújtva találtuk, a jobb singcsont a medence széle alá futott, a bal alkarcsontok a medence mellett feküdtek. A lábcsontjai párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábcsontjai alsó végét és a lábfejsontjait a szelvényezés közben semmisítették meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6761 (koponya, váz).

264. sír (93. tábla)

Felnőttnek (–)²³⁸ a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadat csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 107°, hiányos vázh. (koponya–lábcsonttöredék): 135 cm. A teljesen elkorhadat vázból csak a feltehetőleg a bal oldalára fordult zárt állkapcsú koponyájának, a test mellett nyújtott felkarcsontjainak, valamint a párhuzamosan fekvő lábcsontjainak maradványa őrződött meg, a lábcsontjai alsó végét a szelvény nyeléséskor semmisítették meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: –.

²³⁷ Az utólagos ellenőrzésről azonosítva: MARCSIK 2013.

²³⁸ Dienes István inkább felnőttnek vélte, de a neméről nem nyilatkozott.

265. sír (93. tábla)

6-7 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 104°, hiányos vázh: 65 cm. A zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalán nyugodott. A mellkasát enyhe állati bolygatás érte, a karjai valószínűleg a test mellett voltak nyújtva, amit a felkarcsontok és a jobb alkarcsontok maradványainak helyzete alapján lehetett feltételezni. A medencének csak nyomai maradtak, a láb csontjait pedig, az egyik combcsont rövid töredéke kivételével, az ásatási munkások ásója szedte fel.

Mellékletek:

1-6. *Hat bronz S-végű karika* a koponya alatt, szemmel láthatóan egy vonalban négy, majd lejjebb, valószínűleg ugyanebben a vonalban további két példány. A legelső már a gerinc jobb oldala mellett volt.

1-2. *Két vastagabb kerek metszetű huzalból készült példány.* A: 2,14 × 2,41, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,40 cm, s: 1,47 g, ill. kissé összenyomva, á: 1,92 × 2,03, huzalv: 0,18, S-vég sz: 0,40 cm, s: 1,24 g.

3-6. *Négy vékonyabb, kerek metszetű huzalból készült példány.* A legkisebb á: 1,34 × 1,62, huzalv: 0,13 cm, S-vég sz: 0,31 cm, s: 0,46 g, a legvékonyabb á: 1,48 × 1,62, huzalv: 0,10, S-vég sz: 0,20 cm, s: 0,23 g, ill. valamivel nagyobb á: 1,58 × 1,92, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,33 cm, s: 0,45 g, végezetül egy két-törött karikájú ragasztott példány á: 1,43 × 0,19, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,35 cm, 0,48 g.

MNM RT lt. sz.: 99.155.A (a-f).

E: SZTE ET lt. sz.: 5887 (koponya).

266. sír (94. tábla)

Felnőtt nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 72 cm, t: 78°, hiányos vázh: 159 cm. A feltehetőleg zárt állkapcsú koponyája valószínűleg balra-előre billenve feküdt. A csontvázból némi medencemaradványokon kívül csak hosszúcsontjainak töredékei maradtak meg, amelyek alapján az volt megállapítható, hogy a jobb kar könyökben volt behajlítva, s az alkarcsontok a keresztcsontra értek, a bal kar pedig a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a medence mellett helyezkedtek el. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva őrződtek meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5888 (koponya, váz).

267. sír (94., 138. tábla)

50-59 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 95°, vázh: 162 cm. Leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalra fordult, s a szelvény nyesések darabokra törött. A mellkasa és medencéje talán természetes helyzetű volt. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok részben a medence széle alatt futottak, a jobb kézfej csontjai a jobb szeméremszegletben, a bal kézfeje pedig a bal combcsontfőn maradtak meg. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, s a lábfejsontok csak hiányosan voltak kibonthatók.

Melléklete:

1. *I. László (1077-1095) H24/CNH 28. vagy 29. típusú denárának fele* a jobb alkarcsontok mellett, belül; időközben harmad töredéknyire romlott (138. tábla).²³⁹ MNM RT lt. sz.: 99.156.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5889 (koponya, váz).²⁴⁰

268. sír (94. tábla)

Kisgyermeknek (-) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 58 cm, t: 93°, hiányos vázh. (koponyatöredék-lábszárcsont): 67 cm. Koponyája a megtaláláskor zúzódott szét. Mellkasának és medencéjének nyomain kívül a hosszúcsontjai maradtak meg: mindkét karja könyökben kissé behajlítva feküdt a test mellett, a jobb lábának csontjai pedig térdben behajlítva a jobb oldalukon, a bal lábáé egyenesen nyújtva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

269. sír (94. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 103°, vázh: 92 cm. Koponyája a jobb oldalra fordult, a leesett állkapcsa nem követte. A törzs a lábához képest kissé jobbra hajlott, a mellkas és a medence természetes helyzetű volt. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb kézfejsontokból a combcsont mellett néhány meg is maradt. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok leszorítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5890 (koponya).

²³⁹ Dienes István a sírleírásban nevezte félnek, Gedai Istvánnál csupán töredék: *GEDAI* 1968.

²⁴⁰ Ugyanehhez a sírhoz a 261. sír maradványainak lt. számán (5886) tévesen beletárolzott felnőtt koponya- és vázmaradványok feleslegesek.

270. sír (94. tábla)

Felnőttnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 95 cm, t: 105°, vázh: 147 cm. A megtaláláskor összezúzott, talán leesett állkapcsú koponyája valószínűleg arccal felfelé feküdt. Ezenkívül csak hosszúcsontjai és leszorított lábfejsontjai maradtak meg. A jobb kar könyökben behajlítva, a bal egyenesen nyújtva feküdt a test mellett. A lábsontok is párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. Az egyik jobb alkarcsont a jobb combcsont külső oldala mellé került.

Mellékletek:

1. Ezüst varkocskarika a koponya bal csecsnyúlványánál. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 2,76 × 2,66, huzalv: 0,25 cm, s: 3,33 g. MNM RT lt. sz.: 99.157.1.A.
  2. I. László (1077–1095) H24/CNH 30. típusú ép denára az állkapocs alatt, vagyis a szájüregben.²⁴¹ Időközben mintegy harmadnyi darabja maradt (138. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.157.2.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5891 (koponya, váz).

271. sír (94. tábla)

35-39 éves (ad.) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 82°, vázh: 167 cm. Az egész csontvázat állati bolygatás dülta össze: a koponya arccal ÉNy-felé fordult, az állkapocs is felfordult, s ágaival felfelé feküdt. A nyakcsigolyák hiányoztak, a mellkasi csigolyák másodlagos helyre kerültek, a mellkas össze volt túrva, a keresztcsont is felfordult. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt, az alkarcsontok a combcsont mellé, illetve alá kerültek. A bal felkarcsont a bal mellkasfélen keresztben feküdt, de az alkarcsontoknak a medence széle mellett fekvése mutatta, hogy a kar eredetileg a test mellett volt nyújtva. Kézfejsontok a combcsontok közé jutottak. A medencelapátok a helyükön maradtak. A párhuzamosan fekvő combcsontok közül a jobbnak a térdei vége balra tolódott, a láb hajdani egyenesen nyújtott irányát a lábszárcsontok eredeti helyzete mutatta. A bal lábszárcsontok is balra tolódtak. A jobb lábfej csontjai leszorítva maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5892 (koponya, váz).

272. sír (72. kép, 5., 94. tábla)

Érett korú (mat.) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejvégénél kicsúcsosodó, a lábvégénél lekerekített sarkú, a lábvé-

72. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 272. sír

ge felé szélesedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 198 × 58–68–73 cm, m: 76 cm, t: 93°, vázh: 158 cm. A koponyáját, amely talán a jobb oldalán nyugodott, feltáráskor apró darabokra törve leltük meg, állkapcsának töredéke a jobb váll előtt feküdt. A mellkas és a medence természetes helyzetűnek tűnt. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb alkarcsontok a medence alá futottak, a bal alkarcsontok a medencétől távolabb értek véget, az egyikük hiányosan maradt meg. A kézfejsontok a sír bal széle mellett, illetve a bal alkarcsontok folytatásában őrződtek meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdték, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. Arany S-végű karika a bal mellkas felső részében. Kerek metszetű huzalból készült apró példány, amely eredetileg is hiányzó S-véggel került a sírba. Á: 1,21 × 1,34, huzalv: 0,11, az S-vég indulásának sz: 0,2 cm, s: 0,43 g. MNM RT lt. sz.: 99.158.1.A.
- 2-3. In situ henger alakú vastöredékeskének vélt tárgy, valójában egy limonitos pszeudomorfozta,²⁴² a jobb

²⁴¹ Gedai Istvához is csak töredékként jutott: Gedai 1968.

²⁴² Sümegi Pál szakvéleményét l. III.4.5.4.2.7. Limonitos pszeudomorfozák szakasz, valamint 1150. jegyzet.

combsonttól 16 cm-re a bal sirszél mellett. H: 2,28, á: 0,69 cm, s: 1,10 g. Önálló töredéke, amelyet gyöngyszemnek véltünk, a jobb combsont alsó harmadától kifelé 8 cm-re feküdt. Á: 0,65, h: 0,75 cm, s: 0,30 g. Rendelgetése ismeretlen, mert nem volt teljesen lyukas és nem tűnt eltömődöttnek (5. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.158.2–3.A.

E: SZTE ET It. sz.: 5893 (váz).

273. sír (94. tábla)

23-25 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 96°, vázh: 150 cm. Kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, a mellkasa és a medencéje természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkar a medence széléhez közelebb, a bal távolabb futott, s mindkét kézfej csontjai hiányosan maradtak meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, de a jobb lábszárcsontok alsó végét a lábfej csontjaival együtt a szelvény nyesésekor távolították el. A bal lábfej csontjai kifelé leszoritva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 5894 (koponya, váz).

274. sír (94. tábla)

50-55 éves (*mat.*) nőnek csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 81 cm, t: 76°, vázh: 152 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé előre s a jobb oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva helyezkedtek el, mindkét alkarjának egy-egy csontja a medence széle mellett, illetve alatt futott. Csak a hiányos jobb kézfejsontok maradtak meg a combsontfő mellett, további kézfejsontokat a koponyától nyugatra túrtak el az állatok. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontokkal együtt kifelé fordulva kerültek elő.

Mellékletek:

1–2. Ezüst bordázott S-végű karikapár a koponya bal oldalán, a csecsnyúlvány felőli részen, félig egymáson, S-véggel a mellkas felé nézőn. Kerek metszetű huzalból készültek, az S-vég közepén egy árkolás fut. Á: 1,76 × 1,83, huzalv: 0,12, a törött S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,42 g, ill. a karika és a letört S-vég együtt: á: 1,64 × 1,65, huzalv: 0,10, a letört S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,32 g.

MNM RT It. sz.: 99.159.A (a–b).

3. Ezüst (?) S-végű karika töredéke a koponya alatt. Kerek metszetű huzalból készült, a karikája és az S-vége hiányos. Á: 1,87, huzalv: 0,11 cm, s: 0,09 g.

MNM RT It. sz.: 99.159.A (c).

E: SZTE ET It. sz.: 5895 (koponya, váz).

275. sír (95. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 72 cm, t: 79°, hiányos vázh: 139 cm. Leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent. Elkorhadt mellkasa és medencéje természetes helyzetű lehetett. A jobb karja könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapáton át futottak, a kézfejsontok pedig a szeméremszegletben maradtak meg. A bal kar a felkarcsont felső vége kivételével a szelvény nyesésekor megsemmisült ugyanúgy, mint a térdnél közelítő helyzetű lábsontok közül a jobbnak az alsó vége, a balnak a többsége, mindkét lábfej csontjaival együtt.

Melléklete:

1. Ezüst varkocskarika a koponya alatt, vagyis a bal csecsnyúlvány táján. Kerek metszetű huzalból készült, a végei széthajtottak. Á: 1,3 × 1,57, huzalv: 0,17 cm, s: 0,85 g.

MNM RT It. sz.: 99.160.A.

E: SZTE ET It. sz.: 5896 (koponya, váz).

276. sír (5., 95., 138. tábla)

40-50 éves (*mat.*) férfi némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 101°, vázh: kb. 160 cm. A koponyája és a derékszögben leesett állkapcsa a bal oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb felkarcsont válli, a bal felkarcsontnak pedig mindkét vége hiányzott, elkorhadt, vagy esetleg állatok rágták meg. A jobb váll fel volt húzva, a jobb karja pedig a test mellett volt nyújtva, a singsont hiányos volt, az orsócsont pedig a medence alá futott. A bal kar könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapátra értek, néhány kézfejsontja a combsontfőn maradt meg. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben (X) helyezkedtek el, a lábfejsontoknak csak nyomait észleltük.

Mellékletek:

1. Hengeres, vastöredéknek vagy agyaggyöngynek vélt, belül üreges, okkerszínű tárgy, valójában egy *pszeudomorfóza* a jobb combsont mellett kívül, attól 8 cm-re. Rendelgetése ismeretlen. Á: 0,74, h: 2,62 cm, s: 1,0 g (5. tábla).²⁴³
MNM RT It. sz.: 99.161.2.A.
2. 1. László (1077–1095) H24/CNH 29. típusú denára a bal szemüregben. A sírleírásban nem szerepel és a sírrajzból sem derül ki, de esetleg ép példány le-

²⁴³ Sümeği Pál szakvéleményét lásd a *Gyöngysorok, gyöngyök* szakasz végén.

II. SÍRLEÍRÁSOK

hetett, mert egy félnél nagyobb, körülnyírt töredéke maradt. S: 0,20 g (138. tábla).

3. Árpád-kori denár meghatározhatatlan töredéke (?).

A sírleírás nem említi, de az előzőtől eltérő felületén és jelenleg összeillőnek látszó két töredéke alapján, amelyek a 2. sz. érméhez nem csatlakoztathatók, nem kizárt, hogy egy második érme vagy eleve csak töredéke is volt a sírban.²⁴⁴

MNM RT lt. sz.: 99.161.1.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5897 (koponya).

277. sír (5., 95. tábla)

Kisgyermek (–) teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfojtja nem látszott, m: 77 cm, t: nagyjából Ny–K lehetett, vázh: –. Csak a leesett állkapcsú (?), jobbra bilent (?) koponya apró töredékei, s talán néhány bordájának foszlánya volt felismerhető.

Mellékletek:

1. Öntött bronz mellkereszt a nyaktájon. A teste lapos, rombusz alakú, a négy csúcsa egyikéhez egy lapított bogó közvetítésével csatlakozik a kitörött karikájú füle, míg a másik három csúcs egy-egy lapított bogóval zárul; m: 3,48, sz: 2,60, v: 0,41, a bogóknál: 0,6 × 0,7 cm, s: 7,07 g.

MNM RT lt. sz.: 99.162.1.A.

2.1–2. Üvegpasztá gyöngysor a nyaktájon a kereszt fülének irányuló sorban.²⁴⁵ Négy gyöngyszemet lehetett megfigyelni, ezek kettő kivételével szétmállottak a felszedéskor.

1. 1 db henger alakú, peremezett szélű ezüst(?)fóliás fekete gyöngyszem töredéke, föliaragasztás nyomával. Á: 0,8 cm.

2. 1 db négyzet alapú hasábos, levágott sarkú, áttetsző kék üvegyöngy (Szilágyi-féle 38. típus), v: 0,66, h: 0,8 cm (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.162.1.A (a–b).

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

278. sír (95. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfojtja nem látszott, m: 63 cm, t: 112°, hiányos vázh. (koponya–lábcsontok): 161 cm. Csak a kissé szétnyílt állkapcsú, a jobb oldalára fordult, s a megtaláláskor megnyesett koponyája, valamint a jobb medencelapátjának és néhány hosszúcsontjának elkorhadt töredéke maradt meg: a jobb alkar egyik csontja a medence mellett, a csaknem derékszögben behajlított bal kar csontjai, valamint a párhuzamosan elhelyezkedő lábesontok.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: –.

279. sír (95. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor nagyrészt megsemmisített, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 65 cm, t: 120°, hiányos vázh. (koponya–combsontok vége?): 55 cm. A koponyája feltehetően a jobb oldalán nyugodott. Rajta kívül a mellkasának és medencéjének foszlányai, továbbá a test mellett nyújtva fekvő bal karjának és a párhuzamos helyzetű combsontjainak maradványa volt felismerhető. A jobb kar, valamint a lábszárak csontjait a szelvény nyesése semmisítette meg.

Melléklete:

1. Bronz S-végű karika a koponya alatt, vagyis a jobb oldalán. Négyzet metszetű huzalból készült, az S-vége letört. Á: 2,06 × 2,31, huzalv: 0,10 cm, s: 0,60 g.

MNM RT lt. sz.: 99.163.A.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

280. sír (95. tábla)

40–45 éves (mat.) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 93 cm, t: 75°, vázh: 154 cm. Leesett állkapcsú koponyája jobbra-előre fordult, az állkapocs csak kevésbé követte. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb váll erősen fel volt húzva, a jobb karja könyökben enyhén behajlítva a mellkas mellett feküdt, a kézfejcsontok a combsonttól távolabb helyezkedtek el. A bal kar is a test mellett volt nyújtva, az orsócsont a medence széle alatt, a singcsont mellette feküdt. A lábesontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejcsontokkal együtt a bal oldalukra fordulva őrződtek meg.

Mellékletek:

1–2. Ezüst S-végű karikapár a koponya bal és jobb csontnyúlványa környékén. Mindkettő apró, kerek metszetű huzalból készült, s az első példány S-vége bordázott. Á: 1,51 × 1,69, huzalv: 0,13, bordázott S-vég sz: 0,31 cm, s: 0,55 g, ill. á: 1,63 × 1,57, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,65 g.

MNM RT lt. sz.: 99.164.1.A.

3. Bronz varkocskarika (?) két töredéke a koponya tarkórésze mögött. Kerek metszetű huzalból készült, s egyik töredékén sincs S-végnek nyoma. H: 1,56, ill. 1,17, huzalv: 0,1 cm, s: 0,10 g.

MNM RT lt. sz.: 99.164.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5898 (koponya, váz).

²⁴⁴ Gedai István a töredékesnek meghatározott denáron kívül egy további, meghatározhatatlan töredéket is említett – *Gedai 1968*, –, ami megfelel ennek a feltételezésnek.

²⁴⁵ Mivel csupán a kereszt füléhez jobb oldalon csatlakozó 4 gyöngyöt figyelhettük meg, lehetséges, hogy a többi már időközben megsemmisült.

281. sír (95. tábla)

Kisgyermek (–) talán háton fekvő, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 109°, hiányos vázh: 27 cm. Csak a töredékes koponyája és az egyik, ugyancsak töredékes felkarcsontja maradt feltárható. A sírjának lábvége nagy valószínűséggel részben a 285. sír lábvége fölé ért.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

282. sír (95. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak teljesen állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 109°, hiányos vázh: kb. 150 cm. A koponyája a bal oldalára fordult, az állkapcsát a rágcsálók nagyjából a helyén teljesen megfordították. A többi csontja közül szinte egyik sem maradt anatómiai rendben. Mellkasának és medencéjének csak elmozdult töredékei őrződtek meg. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a bal talán a medencére futott. A lábsontok talán a bal oldalukon fekhettek, a jobb combcsont balra, a bal combcsont térdi vége jobbra tolódott, a lábszárcsontok térdben egymást érték.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, az egyik példánya a rágcsálók által megfordított állkapocs mellett, a másik a csontváz bal oldalán, a medence felső szélénél feküdt. Mindkettő vastagabb, kerek metszetű huzalból készült, nyitott, egymáshoz érő végekkel. Á: 2,43 × 2,41, huzalv: 0,27 cm, s: 3,63 g, ill. á: 2,35 × 2,48, huzalv: 0,26 cm, s: 3,55 g.
MNM RT lt. sz.: 99.167.1.A (a–b).

3. *Ezüst S-végű karika* a rágcsálók által kimozdított combcsontok között. Kerek metszetű huzalból készült, az S-vége letört. Á: 1,89 × 1,87, huzalv: 0,13 cm, s: 0,48 g.
MNM RT lt. sz.: 99.167.2.A.

4. *Famradványok* a jobb combcsont feltételezett egykori helye mellett kb. 10 cm-re. Igen lapos, elszenesedett állapotúak voltak, egy vonalban, egyetlen tárgyat jelezve mintegy 15–16 × 3 cm méretben. Rendeltetésük és a koruk (?) ismeretlen, jelenleg egyetlen töredékük maradt, mé: 4,5 × 3,02 × 1,15 cm.
MNM RT lt. sz.: 99.165.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6762 (koponya, váz).

283. sír (95. tábla)

20–22 éves (*juv.*) nő enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 79°, vázh: 150 cm. Zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét karja könyökben be volt hajlítva, a V alakban szétesésű jobb alkarcsontok csaknem a szeméremcsontra, a bal alkar

csontjai pedig a keresztcsontra értek, az egykor összekulcsolt kézfejsontok a medence közepe felett keveredtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva maradtak meg, a lábfejsontok közül csak a bal bokacsont maradt a helyén.
Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű kicsi karikapár*, a koponya alatt, vagyis a jobb oldalán feltehetőleg egy sorban helyezkedtek el, kettejük között egy nagyobb példánnyal (3.) Kerek metszetű ezüsthuzalból készültek, a második példány S-vége letört. Á: 1,64 × 1,79, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,29 cm, s: 0,45 g, ill. á: 1,58 × 1,69, huzalv: 0,14 cm, s: 0,59 g.

MNM RT lt. sz.: 99.166.1.A (a–b).

3–4. *Ezüst bordázott S-végű nagyobb karikapár*, amelynek az egyik tagja a két kisebb karika (1–2.) közé illeszkedett, a másik a bal felkarcsont mellett, belül, 10 cm-rel magasabban, nyilvánvalóan másodlagos helyzetben került elő. Mindkettő vastagabb kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,56 × 2,94, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,56 cm, s: 2,98 g, ill. á: 2,54 × 2,96, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,51 cm, s: 2,89 g.

MNM RT lt. sz.: 99.166.2.A (a–b).

5. *Bronzlemez pántgyűrű* a bal kézfej egyik ujjcsontján. Vékony, díszítetlen lemezből készült, egymásra hajtott végekkel, amelyek közül az egyik levágott, a másik pajzs alakúra formált. Á: 2,03 × 2,09, sz: 0,75, v: 0,1 cm, s: 2,55 g.

MNM RT lt. sz.: 99.166.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5899 (koponya, váz).

284. sír (96. tábla)

Kisgyermek (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Hosszúkás, mindkét végén lekerekített, a keleti vége felé erősen keskenyedő (csepp alakú), minimális méretű sírgödörben feküdt, mé: 82 × 26–20–16 cm, m: 70 cm, t: 93°, hiányos vázh. (koponya–lábszárcsont-töredékek): 68 cm. Koponyája előre, az állkapocsra billent. Karjai a test mellett, a lábai egymással párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, rajtuk kívül bordáinak és csigolyáinak foszlányai voltak felismerhetők.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

285. sír (96. tábla)

40–45 éves (*mat.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 87°, hiányos vázh: 131 cm. Leesett állkapcsú koponyája balra-előre fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetben, de nagyon hiányosan maradt meg. A jobb váll fel volt húzva, a jobb kar könyökben erősen, csaknem derékszögben behajlítva feküdt, az alkarcsontok a keresztcsontig értek a kézfejsontok

a keresztcsonton öröztek meg. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a singcsont a felkarcsont folytatásában, az orsócsont a combcsont alatt keresztben nyugodott. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben feküdtek, a lábcsontok alsó végét a lábfejsontokkal együtt a szelvény nyesésekor semmisítették meg. Valószínűleg a sírgödörnek bal széle fölé ért ferdén a 281. sír lábvége.

Mellékletek:

1. *Bronz S-végű karika* a koponya jobb csecsnyúlvánnya környékén. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,35 × 2,87, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,47 cm, s: 1,30 g. MNM RT lt. sz.: 99.168.1.A.
  2. *Bronz varkocskarika* a koponya alatt, vagyis a bal oldalán. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 2,43 × 2,18, huzalv: 0,16 cm, s: 0,93 g. MNM RT lt. sz.: 99.168.2.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5900 (koponya, váz).

286. sír (96., 138. tábla)

2,5-3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: 120°, hiányos vázh: 73 cm. A zárt állkapcsú koponya jobbra-előre billent, a bal oldali arc részét a megtaláláskor törték össze. A mellkas csontjai elkorhadtak, a medencelapátok szétesésztak, a jobb lapát a fej, a bal a lábak irányába. A bal váll fel volt húzva, a felkarcsontok kissé széttartó irányúak voltak. A jobb orsócsont a medence mellett a felkarcsonttól elcsúszva, ferdén keresztben állt, a bal alkarcsontok a bal oldali bordák és a felkarcsont közé nyomódtak. A jobb láb csontjai nyújtva, a balé talán behajlítva feküdtek, az utóbbiból csak a szárkapocs maradt meg. A lábfejsontok elkorhadtak.

Mellékletek:

- 1-2. 2 db *üvegpasztva gyöngy*, felszedéskor a koponya, illetve a bal lapocka alól került elő.
    1. Peremezett szélű, hengeres testű fekete gyöngy 5 apró töredéke, rajtuk a fólia ragasztásának nyomával.
    2. 1 db nagyobb töredék az előző típusból. Á: 0,74 cm. MNM RT lt. sz.: 99.170.2.A.
  3. 1. *László (1077-1095) H29/CNH 36. típusú ép denára*, a felszedéskor az állcsúcs alól került elő kitűnő állapotban, kissé meghajlott felülettel, a pereménél az előoldaláról párosan átlukasztva. S: 0,75 g (138. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.170.1.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5901 (koponya, váz).

287. sír (96. tábla)

8-9 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Aszimmetrikus fej- és lekerekedő lábvégű téglalap alakúra szűkülő sírgödörben feküdt, mé: 141 × 32-43-35 cm, m: 50 cm, t: 54°, vázh: 110 cm. A koponya a bal

oldalára fordult, az arc része a sírfalhoz szorult, a földnyomás pedig beroppantotta. A beroppant üregébe állati bolygatás következtében a jobb kulcsont, bordák és csigolyák kerültek. Az állkapocs balra előreesett, s benne is másodlagos helyzetű csigolyák voltak. A mellkast is állat bolygatta: a jobb lapocka a sír bal oldali végébe került, a bordák is elmozdultak. A felkarcsontok a test mellett helyezkedtek el, az enyhén behajlított irányt jelző jobb alkarcsontok a medence felső szélét érték el. A bal felkart állat a gerinchez közelítette, az alkarcsontok eredeti helyzetükben a keresztcsont szélét érték el, az egykori erőteljesebb behajlítást jelezve; a bal kézfejsontok a szeméremszegletig értek. A bal medencelapát kissé fel volt húzva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a jobb szárkapocs a sír bal lábvége felé csúszott. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

- 1-2. *Bronz S-végű karikapár*. Az egyik példány három darabra törve az állkapocs jobb széle alatt, a másik felszedéskor a bal csecsnyúlvány tájáról került elő, utóbbi S-végével a lábak felé feküdt. A törött példány papírra ragasztva. Á: 2,17 × 2,45, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,30 cm, s: 0,63 g, ill. á: 2,06 × 2,53, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,43 cm, s: 0,76 g. MNM RT lt. sz.: 99.171.1.A (a-b).
  3. *Bronz S-végű karika* a bal combcsont belső oldalán a szeméremcsont alatt, a bal kéz egyik, valószínűleg elmozdult ujjcsontján gyűrűként, S-végével a bal combcsont felé feküdt. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,93 × 2,34, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,33 cm, s: 0,72 g. MNM RT lt. sz.: 99.171.2.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5902 (koponya, váz).

288. sír (96., 138. tábla)

12-14 éves (*inf. II.*) gyermek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejevén lekerekített sarkú, a kiszélesedő lábvégen lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt – amelynek jobb oldali lábvéget elásták –, mé: 180 × 57-55-60 cm, m: 60 cm, t: 90°, vázh: 134 cm. A zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra-előre billent, s a földnyomás összeroppantotta. A mellkasát állat túrta össze, csigolyáinak középső harmada hiányzott, a medencéje viszont természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva helyezkedtek el, az alkarcsontok a medence szélét érték, a jobb kézfej csontjai rásimultak a combcsont külső oldalára. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal szárkapocs alsó végét állatjárás ferdén kifelé mozdította. A jobb lábfej csontjai a jobb oldalukon leszorítva, a bal lábfejé hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

- 1-2. *Apró ezüst S-végű karikapár*. egyik példánya a koponya alatt, a jobb csecsnyúlványnál feküdt, S-végé-

73. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 289. sír

vel a sír D-i fala felé, a másik az állkapocs bal oldali ágának a belső oldalán, S-végével a sír K-i fala felé. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült; a ragasztott karikájú á: $1,51 \times 1,58$, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,24 cm, s: 0,35 g, az ép karikájú á: $1,48 \times 1,58$, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,35 g.

MNM RT lt. sz.: 99.172.4.A.

3. *Csontgyűrű* a jobb kézfej egyik ujján. Lapos, domborrú felületű, vékony karika összeragasztott végekkel, a felületén hét pontkörös díszítéssel. Á: 2,15, sz: 0,37, v: 0,20–0,25 cm, s: 0,73 g.

MNM RT lt. sz.: 99.172.5.A.

4. *I. László (1077–1095) H22/CNH 26. típusú denárának fele* a bal medencelapát külső széle mellett, azaz egykor talán a bal kézben. Körülnyirt, jó állapotban s: 0,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.172.2.A.

5. *I. László (1077–1095) H29/CNH 36. típusú denárának peremtöredéknyi része* az állkapocsban jobboldalt, a fogtövek alatti részhez tapadva, tehát a szájüregben.

MNM RT lt. sz.: 99.172.1.A.

6. *I. László (1077–1095) H29/CNH 36. típusú denárának körülnyirt negyede* a jobb kézfejnél, belül, azaz egykor talán a jobb kézben. S: 0,17 g.

MNM RT lt. sz.: 99.172.3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5903 (koponya, váz).

289. sír (73. kép, 96., 139. tábla)

50–59 éves (*mat.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású esontváza. A fejvégén lekerekített, a lábvégén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 196×55 – 56 – 54 cm, m: 65 cm, t: 104° , vázh: 152 cm. A koponyája a bal oldalára fordult, a leesett állkapocsot állatok félig a bal lapocka és a felkarcsont vége alá tolvá megfordították. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. A jobb kar könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapát közepére, a kézfejesontok derékszögben a keresztcsont fölé hajtva maradtak meg. A bal kar nyújtva, az alkarcsontok kissé kifelé irányulva, de a medencelapát alá futva helyezkedtek el, a kézfejesontok a combcsontfő külső oldalához simultak. A lábcsontok térdnél közelítő hely-

zetűek voltak, a jobb sípcsont alsó végét állatok kifelé billentették, a lábfejek csontjai hiányosan őrződtek meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, egyik példánya a koponya tarkója mögött, részben a koponya alá nyúlva, S-végével É felé feküdt, a másik a koponya alól felszedéskor került elő, s az S-vége letört, de restauráláskor visszaragasztották. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,04 × 2,06, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,36, s: 1,05 g, ill. á: 2,08 × 2,23, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,36 cm, s: 0,61 g.
MNM RT lt. sz.: 99.173.1.A.
3. *Géza dux (1064–1074) H18/CNH 23. típusú ép denára* az eltúrt állkapocs bal oldali, azaz a sir fenekének fordult ága alatt, rátapadva annak külső oldalára, vagyis minden bizonnyal a szájüregben. Kissé kopottan, de kitűnő állapotban maradt meg. S: 0,45 g (139. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.173.2.A.
4. *I. Géza (1074–1077) H19/CNH 24. típusú körülnyírt denára* a jobb mellkasban. Kopott, a pereme hiányos. S: 0,21 g (139. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.173.3.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5904 (koponya, váz).

290. sír (96. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 107°, hiányos vázh. (koponya–lábszárcsont): 61 cm. Kissé szétnyílt állkapcsú, balra-előre billent koponyájának bal fejtetői részét a megtaláláskor nyesték meg. A mellkasát és medencéjét állatok bolygatták meg, így az egyik medencetányér az állcsücs elé, a másik a jobb könyök belső oldala mellé került. A jobb karja a test mellett nyújtva, a bal enyhén behajlítva nyugodott. Az egykor felhúzott jobb lábsontok térdben behajlítva a jobb oldalukon feküdtek, a bal combcsontot állati bolygatás a medencetájckra, a sípcsontot pedig a sír vége felé toltá.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

291. sír (12., 96. tábla)

30–39 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejkégnél lekerekített sarkú, a lábvégnél lekerekített téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 201 × 71–68–70 cm, m: 70 cm, t: 59°, vázh: 147 cm. A koponya a bal oldalára fordult, a jobb halántékát a megtaláláskor nyesték meg. Az ugyancsak

a bal oldalára fordult állkapocs nem követte, hanem a helyén, a gerinc vonalában maradt. A kulcsontok párhuzamos helyzete alapján a váll össze lehetett nyomva, de a mellkast állatok bolygatták meg, a gerinccsigolyák alsó felét el is távolítva. Néhány csigolya a koponya mögé került. A medencelapátok természetes helyzetűek voltak, de a keresztcsont a szeméremcsontok közé billent. A bal váll fel volt húzva, a felkarcsontok a test mellett feküdtek. A jobb orsócsont megmaradt a felkarcsont irányának folytatásában, a singcsont keresztben fordult rá, s mindkettő a medencelapát alá futott. A kézfejsontok a combcsont forgójának belső, ill. a combcsont közepének külső oldala mellé kerültek. A bal alkar mindkét csontját állatjárás mozdította el: a keresztcsont helyén egymáson keresztben fekvé találtuk őket. A bal kézfejsontok a szeméremzugban feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, de a jobb combcsont 180°-kal kifelé fordult. A lábfejsontok közül a jobb lábfej részei kevésbé hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst kettősen csavart („fonott”) huzalgyűrű*, amely félig a bal combcsont felső-belső széle alatt, nyílásával a lábak felé nézőn feküdt, valószínűleg a bal kéz egyik ujjáról került oda. Á: 2,46 × 2,37, sz: 0,48, v: 0,38 cm, huzalv: 0,16 cm, s: 4,42 g (12. tábla).
MNM RT lt. sz.: 99.174.A.
2. *Ezüst S-végű karika két töredéke*, amely 1968. szeptember 24-én az LVI. szelvény ÉNy-i sarkából szelvényezéséskor még a humusból került elő, s mivel a koponya jobb oldalát a megtaláláskor nyesték meg, annak a jobb csacsnyúlványa táján fekkhetett. Feltehetőleg egy szörványeletként cédulázott példánnyal azonos,²⁴⁶ amelynek az S-vége letört, a kerek metszetű huzalból készült karikáját pedig két darabból ragasztották össze. Á: 2,06 × 2,39, huzalv: 0,24 cm, s: 2,15 g.
MNM RT lt. sz.: 99.187.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5905 (koponya, váz).

292. sír (97., 139. tábla)

45–50 éves (*mat.*) nő némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 192 × 67–69–71 cm, m: 67 cm, t: 66°, vázh: 143 cm. A szétnyílt állkapcsú koponya félig a jobb oldalára fordult. A mellkas csckély állati bolygatást szenvedett, a medence természetes helyzetű maradt. Mindkét kar szorosán a test mellett nyújtva feküdt, a belső alkarcsontok a medence széle alá, a külsők a széle mellé futottak. A jobb kézfejsontokból több megmaradt a combcsonttól

²⁴⁶ Dienes István feljegyezte, hogy az LVI. szelvény harmadik ásonyomában, a szelvény ÉNy-i sarkában került elő az S-végű karika két töredéke, amelyet a csakhamar megtalált 291. sírhoz lehetett azonosítani.

külső oldalánál: látszott, hogy tenyérrel a combhoz volt hajlítva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Béla dux (1048–1060) H11/CNH 15. típusú denárának két összeillő, egy egész példányt kiadó fele.*

A nagyobbik a jobb mellkas közepe felett mintegy 5 cm-rel magasabban feküdt, a kisebbik a jobb kézfej külső oldala mellett, a kézfejtől annyira távol, hogy aligha lehetett a kezében. A nagyobbik fél pénz pereme felgyűrődött. A két kitünő állapotú, összeillő fél pénz összeragasztva. S: 56 g (139. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.175.A. (a–b).

E: SZTE ET lt. sz.: 5906 (koponya, váz).

293. sír (97., 139. tábla tábla)

Gyermeknek (–) a megtaláláskor is és állatok által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, keskeny sírgödörben feküdt, amelynek jobb felét a munkások elásták, mé: 176 × kb. 50 cm, m: 68 cm, t: 67°, vázh: 129 cm. Előrebíllent, leesett állkapcsú koponyáját a megtaláláskor verték szét. A mellkas és a medence állati bolygatást szenvedett. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva. A jobb alkarcsontok a medence széle mellé-alá futottak. Rágcsálók a bal felkarcsontot ferdén a bal mellkasba tolták, az alkarcsontok a medencelapátra értek, a kézfejsontok a combcsont külső oldala mellett nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a jobb combcsont térdi végét bizonyára állati bolygatás befelé, a bal combcsontokhoz közelítette. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Apró ezüst varkocskarikapár,* amelynek egy-egy példánya a korhadt koponya két oldalán került elő. Mindkettő vékony, kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Két töredékből összeragasztott. Á: 1,27 × 1,38, huzalv: 0,1 cm, s: 0,24 g, ill. több töredékből összeragasztott, á: 1,34 × 1,42, huzalv: 0,1 cm, s: 0,23 g.

MNM RT lt. sz.: 99.176.1.A.

3. *Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú ép (?) denára* a bal kézfej környékén, feltehetőleg a kézben volt. Az érme a felszedéskor összeroppant, és csak két összeillő töredéke volt felszedhető, ez egymáshoz illetve papírra ragasztott. S: 0,20 g (139. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.176.2.A.

E: SZTE ET: –

294. sír (74. kép, 97. tábla)

25–35 éves (ad.) nő állati bolygatású, eredetileg háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Fejvégén egyenes, a lábvégén lekerekített sarkú téglalap alakú, rövid és széles sírgödörben feküdt, mé: 170 × 69–72–69 cm, m: 75 cm, t: 70°, vázh: 149 cm.

74. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 294. sír

Eredeti helyükön csak a comb- és lábszárcsontok, valamint többé-kevésbé a bal karcsontok maradtak, míg a váz felső részének csontjai összedülve feküdtek a sír Ny-i felében. Minden bizonnyal rágcsálók dűlték meg, az ürgelyukak világosan látszottak a sír oldalfalában – állapította meg Dienes István. Mivel ráadás foltja sem látszott, a törzs utólagos emberi bolygatásának felvetésével szemben inkább Dienes István fenti véleményét kell elfogadnom, jóllehet a kisebb-nagyobb csontok a sírban viszonylag nagy távolságra mozdultak el. A félig a bal oldalára fordult koponya a csontváz egykori irányából a sír jobb szélé felé csúszott, a felfordult és a jobb váll irányába néző állkapocs pedig nagyjából a szegycsont helyére. A bordák és csigolyák teljes összevisszaságban helyezkedtek el, a bal lapocka is kifelé mozdult, az egyik medencelapát a jobb felkar helyén, a másik a hastájon, a keresztcsont a sír jobb szélének közepe mellett bukkant fel. A jobb felkarcsont és orsócsont hegyesszögű kapcsolatban a koponya és a sír délnyugati sarka között feküdt, a bal felkarcsont a bal mellkasfél helyére került, de az alkarcsontok feltehetően a helyükön, azaz a bal medence külső szélének helye mellé erősen örződtek meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva az eredeti helyükön maradtak meg, a lábfejsontok hiányosak voltak.

Mellékletek:

1. *Bronz S-végű karika* a bal oldalán fekvő koponya alatt, vagyis a bal csecsnyúlvány környékén, elcsavarodott és összenyomódott állapotban. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,16 × 1,65, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,41 cm, s: 0,69 g.
MNM RT lt. sz.: 99.177.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5907 (koponya, váz).

295. sír (97. tábla)

35-39 éves (*ad.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 55 cm, t: 71°, vázh: 144 cm. Zárt állkapcsú koponyája előre, s egészen kissé balra billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét válla kissé fel volt húzva, s a karjai a test mellett feküdtek, a jobb kézfejsontok a jobb combcsontfőtől távolabb, a bal csontjai pedig a bal combcsontfőhöz közelebb, szinte mellé hajtvva helyezkedtek el. A lábsontok térdben kissé terpesztett helyzetben feküdtek, a hiányos lábfejsontok kifelé fordulva maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5908 (koponya, váz).

296. sír (97., 139. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Mindkét végén lekerekített sarkú, nagyon rövid és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 167 × 45–49–46 cm, m: 75 cm, t: 83°, vázh: 154 cm. A szétnyílt állkapcsú koponyája kissé balra billent. A mellkasa jobban, a medencéje kevésbé korhad el. A jobb kar a testtől eltartóan egyenesen feküdt, a kézfejsontok a combcsontfő vonalában a sír bal szélére kerültek. A bal kar a test, illetve szorosan a jobb oldali sírszél mellett volt nyújtva, ezért a kézfejsontok is a combcsontfő és a sírszél közé szorultak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt. Vastagabb kerek metszetű huzalból készült, nyitott, egymáshoz érő végekkel. Á: 2,19 × 2,3, huzalv: 0,22 cm, s: 2,45 g.
MNM RT lt. sz.: 99.178.1.A.
2. *I. László (1077–1095) H24/CNH 29. típusú ép denára*, a szájüregben bal oldalon. Az időközben hiányossá vált pereme ellenére jó állapotú. S: 0,30 g (139. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.178.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5909 (koponya, váz).

297. sír (97. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Mindkét végén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben

feküdt, mé: 190 × 62–61–63 cm, m: 60 cm, t: 86°, vázh: 145 cm. Koponyája állati bolygatásra a bal válla mögé gurult, s balra billenve felfordult, az ugyancsak felfordult állkapocs viszont a jobb válltájék fölé került. A test enyhe tompaszögben volt meghajolva. A mellkast ért állati bolygatás következtében a csigolyák szétszóródtak, egy még a bal felkarcsont külső oldala mellé is került. A medence természetes helyzetű volt. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, s a test hajlása következtében a jobb alkarcsontok a medence belső szélén futottak át, a kézfejsontok a szeméremszegletben feküdtek. A bal alkarcsontok a medence széle mellé értek. Az egykor felhúzott lábsontok térdben behajlítva a bal oldalukon helyezkedtek el, de a jobb combcsont térdi vége kifelé lecsúszott a lábszárcsontok térdi végéről, a bal lábszárcsontok pedig szétesüstak. A jobb lábfejsontok épebben, a bal lábfejé hiányosabban maradtak meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Bronz S-végű karikapár*, egy-egy darabja a koponya mindkét csecsnyúlványának környékén. Vastagabb, kerek metszetű huzalból készültek. Á: 2,58 × 2,68, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,42 cm, s: 1,76 g, ill. á: 2,51 × 2,82, huzalv: 0,18, S-vég sz: 0,38 cm, s: 1,56 g.
MNM RT lt. sz.: 99.179.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5910 (koponya, váz).

298. sír (97. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, feltűnően keskeny és rövid sírgödörben feküdt, amelynek a lábvégét a munkások elásták, mé: kb. 105 × 26–26–26 cm, m: 58 cm, t: 97°, hiányos vázh: 90 cm. A szétnyílt állkapcsú koponyája balra-előre billent, a bal halántékát a megtaláláskor nyesték le. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben enyhén behajlítva, a bal a test mellett nyújtva feküdt. Lábsontjai párhuzamosan helyezkedtek el, a lábszárcsontjai alsó végét és lábfejsontjait pedig a szelvény nyesésekor semmisítették meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5911 (koponya, váz).

299. sír (97., 139. tábla)

50-55 éves (*mat.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, keskeny sírgödörben feküdt, mé: 180 × 50–50–50 cm, m: 70 cm, t: 89°, hiányos vázh: 156 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája balra-előre billent. A mellkasa természetes helyzetű volt, a bal medencealapát kissé befelé fordult. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb alkarcsontok a medence széle mellett, a kézfejsontok a combcsontfő külső oldala mellett feküdtek. Az X alakban szétvált bal alkarcsontok a medencétől kissé távo-

II. SÍRLEÍRÁSOK

labb futottak, viszont a kézfejsontok a combcsontokhoz simultak. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben nyugodtak, a lábfejsontok elkorhadtak.

Melléklete:

1. I. László (1077–1095) H22/CNH 26. típusú denárának töredéke a mellkas felső részében, bal oldalt. A fél pénznívivé vált töredék körülnyírt (?), s viszonylag jó állapotú, papírra ragasztott. S: 0,10 g (139. tábla).

MNMN RT It. sz.: 99.180.A.

E: SZTE ET It. sz.: 5912 (koponya, váz).

300. sír (98. tábla)

5-6 éves (*inf. I.*) gyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Tojásdad alakú nagy sírgödörben, némileg átlós helyzetben feküdt, mé: 132 × 62–62–50 cm, m: 60 cm, t: 65°, hiányos vázh: 93 cm. Koponyája balra-előre lebillent az állkapocsról, az arc részét pedig a megtaláláskor sértették meg. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb felkar kifelé csúszott, a lefelé szétnyílt alkarcsontok éppen elérték a medence szélét. A bal kar könyökben volt behajlítva, a singsont lefelé, a medence mellé csúszott. A lábsontok párhuzamosan nyújtva maradtak meg, a lábfejsontokat nem lehetett kibontani.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 5913 (koponya, váz).

301. sír (98. tábla)

12-13 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a lábvégén szegletesedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 171 × 60–60–59 cm, m: 75 cm, t: 55°, hiányos vázh: kb. 130 cm. Koponyája a bal oldalára fordult, az állkapocsa felfordulva a lecsúszott bal felkarcsont felső végére került. A mellkasát állati bolygatás túrta szét, ugyanez a bal medencelapátot ki- és felfelé tolt. A jobb felkarcsont és kulcsont a koponya mögé jutott, a bal felkarcsont annyira lefelé esúszott, hogy a medencetájékra ért. A jobb alkarcsontoknak a keresztcsontot elérő helyzete azt mutatta, hogy a jobb kar eredetileg könyökben behajlítva helyezkedett el. A lábak a combcsontok helyzete alapján párhuzamosan lehettek nyújtva, de az alsó lábszárak esontjait a megtaláláskor mozdították el és törték össze. A jobb lábfejsontok maradványai a sír délkeleti szegletében őrződtek meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 5914 (koponya, váz).

302. sír (98. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fej-

végén lekerekedő, a lábvégén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 182 × 51–60–56 cm, m: 75 cm, t: 104°, vázh: kb. 155 cm. Koponyája félig a jobb oldalára fordult, a leesett állkapocs késve következett. A mellkasa enyhe állati bolygatást szenvedett: a bal kulcsont a koponya mellé került. A medence csaknem természetes helyzetű volt, a keresztcsont szétrágott alsó fele a bal mellkasba jutott. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a singsont a medence széle mellé, az orsócsont annak alá futott, a kézfejsontok a combcsontfő mellett helyezkedtek el. A bal kar könyökben enyhén be volt hajlítva, a lefelé szétnyílt alkarcsontok közül az orsócsont a medence széle alá, a singsont pedig mellé ért, a kézfejsontok a combcsontfő szegletében voltak. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben, a kifelé fordult lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 5915 (koponya, váz).

303. sír (98. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 50°, hiányos vázh. (koponya–lábszárscsont): 83 cm. A zárt állkapcsú koponya előrebillent. A természetes helyzetűnek látszó mellkas kevésbé, a medence jobban elkorhad. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, s a lábsontok is párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A bal lábszárscsont alsó végét a lábfejsontokkal együtt a szelvény nyesésekor vágták le.

Mellékletek:

1–2. Bronz S-végű karikapár, az egyik példánya a jobb, a másik a bal csecsnyúlvány környékén feküdt, mindkettő S-vége fölfelé nézett. Mindkettő rombusz metszetű huzalból készült. Az egyik példány ép, a huzaljára U alakban meghajlított drótcsockát csippengették, a másik példány S-vége hiányos, s a huzaljára ugyancsak U alakban vékony pántocskát csippengették. Á: 2,11 × 2,41, huzalv: 0,19, a rácsavart drót v: 0,08, S-vég sz: 0,40 cm, s: 1,30 g, ill. á: 1,98 × 2,44, huzalv: 0,19, rácsavart drót v: 0,08, a hiányos S-vég sz: 0,32 cm, s: 1,15 g.

MNM RT It. sz.: 99.181.A (a–b).

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

304. sír (98. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltjának nyugati felét még 1967-ben eláshattuk; a maradék lekerekített végű téglalap alakú volt, mé: kb. 180 × 65–60 cm, m: 95 cm, t: 65°, vázh: 148 cm. Koponyája csaknem teljesen a jobb oldalára fordult, a leesett állkapocsa szintén, de nem vele együtt. A mellkasát állatok dúlták szét, a medence természetes helyzetű volt, bár a bal lapát széle töredékessé vált. A jobb kar a test mel-

lett volt nyújtva, az alkarcsontok a medencétől távolabb feküdtek. A bal kar is nyújtott lehetett, de a felkarcsont fel- és ferdén kifelé csúszott, az X alakban szétnyílt alkarcsontok közül a medence alá futó singsont mutathatta az eredeti fekvésüket. A lábak nagyjából párhuzamosan fekvő csontjai kifelé fordultak, a jobb enyhén behajlítva, a bal egyenesen. A lábfejek csontjait csak hiányosan sikerült kibontani.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5916 (koponya, váz).

305. sír (98. tábla)

Kisgyermeknek (-) a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 72 cm, t: 102°, hiányos vázh. (koponya-lábszárcsont): 75 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, az agy-koponyája nagy részét a szelvény nyesésekor vágták el. Az összenyomott mellkasát ért bolygatás következtében néhány csigolyája másodlagos helyre került. A medencéje természetes helyzetűnek tűnt. A jobb karcsontokat is a szelvényásás távolította el, a bal kar a test mellett volt nyújtva. Az egykor felhúzott lábcsonatok térdben behajlítva, a jobb oldalukra dőlve s a bokák fölött találkoznak maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

306. sír (98. tábla)

Felnőtt férfi teljesen elkorhad, háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázmaradványa, m: 63 cm, t: 121°, vázh: 150 cm (a bokacsontok nélkül). A koponyája és a felsőtestének csontjai jórészt elkorhadtak, csak nyomokban voltak megfigyelhetők. A karcsontok közül csak a bal alkarcsontokat figyeltük meg a medence mellett nyújtva, a kézfejcsonatok a bal combcsont felső vége mellett feküdtek. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5917 (koponya, váz).

307. sír (98. tábla)

Kisgyermek (-) teljesen elkorhad, csontvázmaradványa, m: 92 cm, t: 122°, vázh: -. Sem a sír foltja, sem az apró korhadt vázrészecskék nem látszottak meg, s csak akkor vették észre munkásaink a sírt, amikor már csak a két párhuzamosan fekvő lábcsonat vége és a lábfejcsonatok nyomai maradtak a helyükön.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

308. sír (98. tábla)

Kisgyermek (-) teljesen elkorhad, háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 62 cm, t: 111°, hiányos vázh. (koponya és

lábszárnymok között): kb. 65 cm. Koponyája – leesett állkapoccsal (?) – a bal oldalán nyugodott, a koponyatehető pedig a szelvény keleti falába esett, és a munkásaink ásója a szelvényfal nyesésekor levágta. A párhuzamosan fekvő felkarcsontok, valamint a térdben kissé kifelé fordult bal láb és a jobb alsó lábszár csontjainak nyomát lehetett még észlelni.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

309. sír (98. tábla)

18-22 éves (*juv.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 105 cm, t: 115°, vázh: 146 cm. Zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent, fejtetői részét a szelvény nyesésekor vágták le. A korhad mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja könyökben enyhén be volt hajlítva, a felkarcsont felső végét a megtaláláskor nyesték le, az alkarcsontok a medence mellé futottak, a kézfejcsonatok pedig a folytatásban maradtak meg. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejcsonatok a bal combcsont külső oldala mellett feküdtek. Lábcsonatai párhuzamosan nyújtva, lábfejcsonatai kifelé fordulva, hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst csepp alakú karika* a koponya bal oldalán, az állkapocs vége táján. Vékony, kerck metszetű huzalból készült, nyitott, az egyik vége laposra kalapált. Á: 1,19 × 1,51, huzalv: 1,3 cm, s: 0,2 g. MNM RT lt. sz.: 99.182.1.A.
  2. *Ezüst S-végű karika* a koponya jobb oldalán, a csecsnyúlvány környékén. Vékony, kerck metszetű ezüsthuzalból készült, kettétört és restauráláskor összeragasztották. Á: 1,63 × 1,88, huzalv: 0,08, S-vég sz: 0,20 cm, s: 0,28 g. MNM RT lt. sz.: 99.182.2.A.
  3. *Ezüst varkocskarika* a koponya jobb oldalán, az előbbi S-végű karika alatt a sírfenek felé, s a nyitott részével annak S-végével érintkezve. Kerck metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 1,6 × 1,8, huzalv: 1,07 cm, s: 0,26 g. MNM RT lt. sz.: 99.182.3.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 5918 (koponya, váz).

310. sír (75. kép, 98., 139. tábla)

60-x éves (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, a lábvége felé keskenyedő, hosszú és széles sírgödörben feküdt, amelynek délnyugati ívét a munkások elásták, mé: 216 × 76–75–66 cm, m: 80 cm, t: 123°, vázh: 162 cm. Koponyája jobbra gurult és a jobb oldalára fordult, az állkapocs leesve követte. A mellkasa és medencéje nagyjából természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett lehetett nyújtva, a felkarcsont

75. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 310. sír

állati bolygatásra ferdén befelé csúszott, az egymás mellől elmozdult singsont a medence mellé, az orsócsont pedig a szélé alá futott. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence szélé alá értek, a kézfejsontok a combcsontfőre voltak hajtvva. A lábsontok térdnél közlítő helyzetben, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg, az utóbbiak ráécsálók által szétdőlt részei a sír jobb oldali végénél csoportosultak.

Mellékletek:

1–2. *Apró ezüst S-végű karikapár:* egy-egy tagja a csecsenyülványoknál feküdt. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 1,42 × 1,64, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,24 cm, s: 0,42 g, ill. á: 1,45 × 1,59, huzalv: 0,11, vég sz: 0,27 cm, s: 0,45 g.

MNM RT It. sz.: 99.183.1.A (a–b).

3. *I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára* az állkapocs alatt, tehát a szájüregben. Kitűnő állapotban. S: 0,67 g (139. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.183.2.A.

E: SZTE ET It. sz.: 5919 (koponya, váz).

311. sír (99., 139. tábla)

9–10 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor is, állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek az északkeleti sarkát a munkások elásták, mé: 145 × 54–53–55 cm, m: 68 cm, t: 100°, hiányos vázh: 109 cm. A koponyája állati bolygatásra a bal oldalára és 90°-ban elfordulva a mellkasra került, míg az állkapocs a helyén maradt. A mellkast is állat dülta, a jobb lapocka, felkarcsont és singsont a koponya mellé került, néhány csigolya is elmozdult, az első nyakcsigolya a bal váll fölé jutott. A jobb medencelapát teljesen befordult, az orsócsont a jobb mellkasba csúszott. A könyökben kifelé hajlított bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a medence mellett feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a bal lábszárcsontok alsó felét a szelvény nyesésekor távolították el.

Megjegyzendő, hogy a koponya, a jobb váll, felkar és jobb singsont bolygatását egy utólagos, már csupán a csontvázat érintő babonás célú (?) beásással is magyarázni lehetne az egy csomóba került csontok miatt.

Mellékletek:

1. *Ezüst apró csepp alakú karika*²⁴⁷ a koponya jobb oldalánál, az egyik zápfog alatt. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 0,92 × 1,1, huzalv: 0,12 cm, s: 0,29 g.

MNM RT It. sz.: 99.184.1.A.

2. *Ezüst apró S-végű karika* a bal lapocka alatt. Kerek metszetű huzalból készült, csepp alakúra összenyomott, az S-vége pedig elcsavaradt. Á: 0,80 × 1,27, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,36 g.

MNM RT It. sz.: 99.184.2.A.

3. *Salamon (1063–1074) meghatározhatatlan típusú denárának (?) fele* az állkapocs belsejében, vagyis a szájüregben. Időközben apró töredékké romlott: a két összeillő darabka felragasztva (139. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.184.3.A.

E: SZTE ET It. sz.: 5920 (koponya, váz).

312. sír (99., 139. tábla)

60-x éves (*sen.*) nőnek csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 118°, vázh: 154 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A mellkasát enyhe állati bolygatás érte: hiányzott a jobb kulcsontja és mindkét felkarjának vállai vége. A medence természetes helyzetű volt, az ágyékcsigolyák és a keresztcsont teljesen elkorhadtak. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb alkarcsontok a medence mel-

²⁴⁷ Dienes István arra gondolt, hogy ez a karika is, csakúgy mint a párja, S-végű volt, csak az S-vége letört és elenyészett, de ezt nem tudta biztosan eldönteni.

lett feküdtek, a kézfejsontok pedig a folytatásukban. A bal alkarcsontok is a medence mellé futottak. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifordulva és leszorítva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. *I. László (1077–1095) H24/CNH 29. típusú ép denára* a jobb lapocka alatt, a csontváz felszedésekor került elő. Körülnyírt, de jó állapotú annak ellenére, hogy a pereme hiányossá vált. S: 0,40 g (139. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.185.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 5921 (koponya, váz).

313. sír (99. tábla)

Felnőtt (–) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 122°, vázh: 149 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebíllent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét karja könyökben behajlítva feküdt, az alkarcsontok a keresztcsontra, illetve a bal medencelapátra futottak, a kézfejsontok a medence öblében keveredtek. A törzs irányától tompaszögben elhajló lábcsontok párhuzamosan feküdtek, a kifordult lábfejsontok töredékesen maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5922 (váz).

314. sír (99. tábla)

Felnőtt (–) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza, sírfoltja nem látszott, m: 68 cm, t: 102°, vázh: 149 cm. Leesett állkapcsú, kissé balra bíllent koponyájának arc részét a megtaláláskor nyesték meg. A mellkasa és medencéje elkorhadt, de bizonyára természetes helyzetű volt. A jobb karjának töredékes csontjai a nyújtott helyzetéről árulkodtak, néhány kézfejsont a combcsont külső oldala mellé került. A bal felkarcsont is a test mellett nyugodott. A bal alkarcsontokat és a bal combcsont felső végét szelvényezés közben dobták ki. Egyébként a lábcsontok a térdnél közelítő helyzetben fekhettek, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 5923 (váz).

315. sír (99. tábla)

Felnőttnek (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 95°, hiányos vázh. (koponya–lábcsont): 155 cm. Leesett állkapcsú koponyája kissé előrebíllenne a jobb oldalán feküdt. A mellkasnak kevés, a medencének semmi nyoma nem maradt. A karjai a felsőtesten V alakban feküdtek át, egyre közelebb futva egymáshoz. A jobb alkarcsontok szétesésztak, a bal karcsontok egyenesen nyújtva haladtak befelé. A lábcsontok térdben

közelítő helyzetűek lehettek, de a jobb combcsont teljesen elkorhadt, akár a lábfejsontok. A mellkasra csúszott karok és a közelítő helyzetű lábak alapján feltételezhető, hogy a halottat lepelbe csavarták.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: –.

316. sír (5. 99. tábla)

Kisgyermek (–) teljesen elkorhadt csontvázmaradványa, sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 70°, vázh: –. A kis csecsemőváz teljesen elenyészett, csupán a fogsor ívének egy része látszott meg, s néhány apró csontfoszlány a koponyából. Nem volt rajzolható és fényképezhető.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, amelynek egyik tagja a koponya alól töredékekben került elő, a másik pedig a koponya körüli résztől jobbra. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült, és jelenleg a karikájuk több darabból összeragasztott, az elsőnek az S-vége külön töredék, a másodiknak pedig hiányzik. Á: 2,33 × 2,61, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,37 cm, s: 0,80 g, ill. á: 2,49 × 2,31, huzalv: 0,16 cm, s: 0,94 g.

MNM RT lt. sz.: 99.186.1.A (a–b).

3. *Gyöngysor* a fogsor alatti részen. A porlékony gyöngyszemekből 2–3 db apró töredékekre esett szét.

1. 1 db hordó alakú, átlátszó szintelen üveggyöngy aranyfólia bevonattal. Á: 0,9, h: 1,01 cm.

2. 1 db hengeres, áttetsző sárgásbarna üveggyöngyszem töredéke. Á: 0,88, m: 0,5 cm (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.186.2.A (a–b).

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

317. sír (99. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) férfinak a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 208 × 65–64–60 cm, m: 62 cm, t: 36°, vázh: 161 cm. A zárt állkapocsal fellig a bal oldalára fordult koponyájának jobb halántékát a megtaláláskor nyesték meg. A mellkas és a medence csontjai csak nyomokban maradtak meg. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok nyomát a medence külső oldala mellett észleltük. A lábcsontok nagyjából párhuzamosan, a bokáig kissé közelítő helyzetben feküdtek, s a sarokcsontok már csaknem összezártak voltak.

Mellékletek:

1. *Árpád-kori denár mintegy negyedrésze* az állcsont jobb-belső oldalán, tehát a szájüregben. Töredékekben került elő, meghatározhatatlan maradt, jelenleg két egészen apró, fényképezésre alkalmatlan töredékben van.

MNM RT lt. sz.: 99.188.1.A.

2. *Árpád-kori denár mintegy harmadrésze* a bal kézfej csontjai alatt, tehát valószínűleg a tenyérben. Meg

határozhatatlan, jelenleg három apró, fényképezésre alkalmatlan töredékben van.²⁴⁸

MNM RT lt. sz.: 99.188.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6763 (koponya, váz).

318. sír (100. tábla)

Felnőtt (–) nőnek a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 38 cm, t: 116°, vázh: 148 cm. Vízszintes helyzetbe leesett állkapcsú koponyáját a megtaláláskor nyesték meg. A mellkas és medence csontjai csaknem nyomtalanul elkorhadtak. A karok a test mellett voltak nyújtva, a jobb kézfejsontok nyomai a combcsontfő külső oldala mellett maradtak meg. A törzs és a lábak iránya tompaszöget zárt be. A korhadt lábsontok a térdnél közelítő helyzetben voltak, a lábfejek balra kifordult csontjai hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6764 (koponya, váz).

319. sír (100. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor csaknem megsemmisített, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú kicsi sírgödörben feküdt, mé: 82 × 30–32–30 cm, m: 70 cm, t: 61°, hiányos vázh. koponya- és lábszártöredékek között): 40 cm. Koponyáját a megtaláláskor zúzták szét, s mivel apró darabokra tört, a helyzetét nem lehetett megfigyelni. A vázcsontok teljesen elkorhadtak, csak a jobb combcsont és sípcsont alig észrevehető maradványait észleltük.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került bectárolásra és meghatározásra.

320. sír (99. tábla)

Ifjú (*juv.–ad.*) nőnek a megtaláláskor megsértett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 73 cm, t: 102°, vázh: 147 cm. Leesett állkapcsú koponyája kissé előrebillent, a jobb szemtájékon a megtaláláskor nyesték meg. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a bal kar könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok vége a medencecsontra ért. A lábsontok csaknem párhuzamosan nyújtva feküdtek, a két testfél tengelyc tompaszögben balra nyílt. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Bronz fülesgomb* a bal kulcsont nyaki vége mellett, fülével lefelé fekvő. Öntött, lencse alakú fejű és hosszú nyakon gyűrűs füllel; m: 1,34. Á: 0,8 cm, s: 1,56 g. MNM RT lt. sz.: 99.189.1.A.
  2. *Bronz varkocskarika fele* a jobb combcsont középrésze mellett, kívül. Kerek metszetű huzalból készült, jelenleg két darabból papíron összeragasztva. H: 1,88, huzalv: 0,13 cm, s: 0,18 g. MNM RT lt. sz.: 99.189.3.A.
  3. *Nagyobb bronz varkocskarika*, kerek metszetű huzalból. Á: 2,91 × 2,9, huzalv: 0,20 cm, s: 2,17 g.²⁴⁹ MNM RT lt. sz.: 99.189.4.A.
  4. *Öntött bronz pálcakarperec* a bal alkarcsontok csukló táji végére húzva. Nyitott, közepesen vastag karikája kerek metszetű, egymásra hajtott ellipszis metszetűen hegyesedő végekkel, amelyeket három-három árkolás díszít. Á: 6,66 × 7,51, huzalv: 0,27–0,44 cm, s: 26,02 g. MNM RT lt. sz.: 99.189.2.A.
- E: SZTE ET lt. sz.: 6765 (koponya, váz).²⁵⁰

321. sír (76. kép, 5., 100. tábla)

Felnőtt (–) férfinak a megtaláláskor megsértett és korábban is megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 66 cm, t: 65°, vázh: 182 cm. A koponyából csak a tarkó és az állkapocs részletét találtuk meg, utóbbi nem természetes helyzetben, hanem állsúccsal felfelé feküdt. Egy fog a jobb lapockán volt. A kulcsontok és lapockák nyoma megmaradt, viszont a mellkas és a medence csontjai elkorhadtak. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a bal felkar szintén, míg a bal alkarcsontokat a megtaláláskor dobták ki. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg, a jobb sarokcsont viszonylag ép volt.

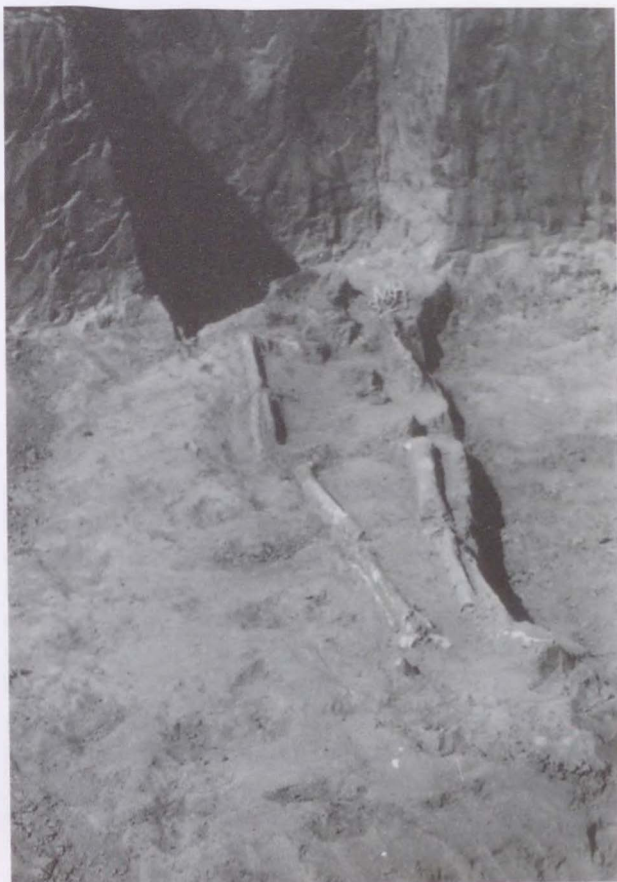
Mellékletek:

- 1–2. *Két aranyozott ezüstveret*, az egyik a jobb kézfejjel egy ujjperce alatt a hátlapjával felfelé feküdt, a másikat még a földmunka során találtuk, valószínűleg a kimozdított bal alkar- és kézcsontok alatt volt. A hasonló, de eltérő átmérőjű két kerek veret közepe kidomborodó, a széle pedig bordásan peremezett. A közöttük lévő sáv aranyozott. A hátoldaluk közepén 1-1 szegecs. A kisebbik példány hátoldalán bőrmaradvány is megőrződött. Á: 1,27, m: 0,3 cm, s: 0,67 g, ill. á: 1,23, m: 0,34 cm, s: 0,71 g (5. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.190.3.A (1–2).

²⁴⁸ Nem merült fel annak a lehetősége, hogy egyetlen érme két darabjáról lett volna szó.

²⁴⁹ Talán a felszedéskor, a koponya bal csesnyúlvány tájáról került elő, mert a sírleírásban nincs említve, a sír rajzon viszont szerepel.

²⁵⁰ A korábbi férfi meghatározás megváltoztatása a mellékletei alapján feltett kérésre végzett utólagos ellenőrzés alkalmával történt: MARCSIK 2013.

76. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 321. sír

3–7. Öt nyilcsúcs rend nélkül szétszóródva a sírban:

3. *Vas nyilcsúcs* a koponya alapi része felett, hegyével nyugat felé, tuskéjével az állkapocsrészen. Nagyobb, levél alakú, domborúan ívelt, kissé sérült vágóéllel, erős tuskéval; ragasztott. H: 10,57, sz: 2,6, v: 0,45, tuskék: 3,55, á: 0,5 cm, s: 18,05 g.

4. *Vas nyilcsúcs* a jobb kulcsont belső végénél, hegyével az áll felé. Keskenyebb rombusz alakú, hiányos tuskéval; ragasztott. H: 6,89, sz: 2,50, v: 0,56, tuskék: 1,94, á: 0,29 cm, s: 9,55 g.

5. *Vas nyilcsúcs* a mellkas bal oldalán a gerinetájánál, hegyével a koponya felé. Széles, kétágú (fecskefarkú), töredékes hegyű és ragasztott tuskéjú állapotban. H: 7,28, sz: 4,43, v: 0,78, túska á: 0,5 cm, s: 20,20 g.

6. *Vas nyilcsúcs* a mellkas bal oldalán, tuskéja az előző nyilcsúcs tuskéja alatt, hegyével a jobb medence irányában. Rombusz alakú, ép tuskéval. H: 8,42, sz: 3,01, v: 0,65, tuskék: 3,51, á: 0,36 cm, s: 13,60 g.

7. *Vas nyilcsúcs* a mellkas bal oldalán, közvetlenül az előző példány mellett, hegyével a jobb váll irányában. Levél alakú, a hegye és a tuskéja vége letört; ragasztott. H: 5,71, sz: 2,38, v: 0,68, tuskék: 2,14, á: 0,46 cm, s: 10,55 g.

MNM RT lt. sz.: 99.190.1.A (1–5).

8. *Vaspántocska* a 3. sz. nyilcsúctól néhány cm-re, egyik végével a jobb kulcsonton. Ismeretlen rendeltetésű, esetleg egy egyélű vaskés hegyes pengetőredéke. H: 5,75, sz: 1,6, v: 0,44 cm, s: 6,00 g.

MNM RT lt. sz.: 99.190.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6766 (koponya, váz).

322. sír (5., 101. tábla)

Felnőtt (–) nőnek korábbi bolygatású, egykor bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltjának ÉNy-i vége a sokszori nyesés miatt kopott el, így csak a DK-i fele maradt meg, ez lekerekedő végű téglalap alakú volt, sz: 62–53 cm, m: 64 cm, t: 74°, hiányos vázh: 115 cm. Koponyája, kulcsontjai, bordái, csigolyái, medencecsontjai és felkarcsontjai hiányoztak. Egy jobb alkarcsontjából apró, a balból kb. 10 cm-nyi töredék maradt meg. A bal combcsont rendellenes helyzetben volt: a nyaka kifordult, a hosszúcsont pedig felfelé állt. A párhuzamosan fekvő lábszárcsontok helyzete arra utalt, hogy egykori felhúzott állapotukból a jobb oldalukra fordultak. A lábfejsontok is oldalra fordultak.

Mellékletek:

1. *Aranyozott ezüstveret* a kifordított bal combcsont mellett. Préselt, hasonló az előző sírban találtakhoz: a kerek veret közepe kidomborodó, a széle pedig bordásan peremezett, s a közöttük lévő sáv aranyozott. A hátoldala közepén egy szegecs. Á: 1,25, m: 0,32 cm, s: 0,88 g (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.191.1.A.

2. *Ezüstveret (gombfej?) töredéke* a sírföldből. Domború felülete az előoldalán megtört. Á: 0,7, v: 0,05 cm, s: 0,11 g.

MNM RT lt. sz.: 99.191.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6767 (váz).

323. sír (101. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) férfinak a megtaláláskor kissé megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 71°, vázh: 160 cm. A zárt állkapcsú koponya kissé balra-előre billent, az arckoponya beroppant, s a homlokcsont a járomcsontokra csúszott. A mellkas természetes helyzetű volt, a bal medencealapát fel volt húzva. Mindkét kar könyökben be volt hajlítva, a jobb alkar a medencealapát belső szélére futott, a kézfejsontok a combcsontok között szóródtak szét. A bal alkarcsontok a medence külső szélére értek, az orsócsont felét a megtaláláskor törték el. A kézfejsontok a combcsontfő belső oldalára simultak. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben nyugodtak, a jobb lábfej csontjai kifelé fordulva a jobb oldalukon feküdtek, a bal lábszárcsont alsó végét és a lábfejsontokat a megtaláláskor törték össze.

Mellékletek:

1. *Vas nyilcsúcs* a bal mellkas táján a sír szintje felett 30-35 cm-rel magasabban, vízszintes helyzetben, hegyével a koponya felé. Rombusz alakú példány, pengéjének a vége hiányos, a tuskéje ragasztott. H: 8,61, sz: 2,26, v: 0,28, a túske á: 0,5 cm, s: 10,50 g.
MNM RT It. sz.: 99.192.1.A (1).
2. *Vas nyilcsúcs* a bal váll külső oldalánál, hegyével a sír feje felé, vízszintes helyzetben. A sírrajzon rombusz alakúnak ábrázolt, jelenleg csak penge- és tusketöredéke maradt. H: 3,01, sz: 1,83, v: 0,46, tuskék: 2,69, á: 0,52 cm, s: 4,10 g.
MNM RT It. sz.: 99.192.1.A (2).
3. *Vas nyilcsúcs* az előző mellett, ugyanolyan állásban. Ép, rombusz alakú pengéje és egy tusketöredéke maradt. H: 4,98, sz: 2,3, v: 0,28, tuskék: 2,2, cm.
MNM RT It. sz.: 99.192.1.A (3).
- 4a-c. *Három vas tegezpálca-töredék.* Egy töredék az utóbbi két nyilcsúcs között volt, ugyancsak vízszintes helyzetben, egy másik mindannyiukra csaknem merőleges irányban feküdt a bal járomcsont felé, ferdén mintegy 6 cm-t emelkedve, végezetül egy vaslemezke az előző vaspálca alatt, a váll felőli oldalon függőleges helyzetben. A leghosszabb példány esetleg egy túlrestaurált függesztőfüles maradvány lehet. H: 7,0, ill. 3,83, ill. 7,6 cm.
MNM RT It. sz.: 99.192.2.A (1-3).
5. *Vas csikózabla* a jobb lábfej előtt. Szelvényásás közben fordították ki úgy, hogy az eredeti helyén csak egy karikája maradt, s a hozzá csatlakozó szájasának a vége letört. Csuklós, bizonyára aszimmetrikus szájas, viszonylag nagykarikás csikózabla volt; a karikái kiegészítettek. A téglalap metszetű szájasak h: 7,98 és 6,71 (hiányos), á: 0,65 × 0,79 cm, a karikák á: 6,1 × 6,2, sz: 0,9, v: 0,34 cm, ill. á: 6,0 × 5,7, sz: 0,96, v: 0,38 cm, s: 66,75 g.
MNM RT It. sz.: 99.192.4.A.
6. *Vaskés* a jobb mellkason, hegyével a jobb kulcscsontot érve, tuskéjével a medence irányában, fokával a jobb felkarcsont felé. Egyenes, egyélű kés, tuskével. Felszedéskor a tuskéjének hegye letört, a pengéje pedig kettétört és hiányos. H: kb. 8,8 (h: 5,66, sz: 1,5, ill. 3,16, sz: 1,27), v: 0,54 cm.
MNM RT It. sz.: 99.192.3.A.
E: SZTE ET It. sz.: 6768 (koponya, váz).

324. sír (101. tábla)

Felnőttnek (-) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Síroltja nem látszott, m: 43 cm, t: 99°, vázh: 161 cm. Arckoponyáját a rátaláláskor törték szét, a kissé leesett állkapcsa a jobb oldalára fordult. A mellkas és a medence csontjai elenyésztek. A karcsontok a test mellett, egymással párhuzamosan nyugodtak, az eredetileg talán

felhúzott jobb láb csontjai a bal oldalukra fordulva, térdben behajlítva feküdtek. A jobb lábszárcsontok alsó felét a lábfej csontjaival együtt a szelvény nyesésekor zúzták szét. A bal láb csontjai egyenesen nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 6769 (koponya, váz).

325. sír (102. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, szűk sírgödörben feküdt, mé: 180 × 50-50-40 cm, m: 90 cm, t: 70°, vázh: 149 cm. A bal oldalára fordult, leesett állkapcsú koponyáját a megtaláláskor verték szét, ekkor veszett el az állkapcsának jobb fele is. A mellkas és medence csontjai természetes helyzetűek lehettek, de nagyrészt elkorhadtak. A jobb váll fel volt húzva, a felkarcsont kifelé futott, s a könyökben enyhén behajlított alkar csontjai a sír bal széléhez szorultak. A begörbített kézfejsontok csaknem elérték a combcsontfőt. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence széle alatt a combcsontfőt érték el, s a folytatásukban megmaradtak a kézfejsontok is. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben őrződtek meg, a jobb lábfejsontok a jobb oldalukra fordultak, a balból csak a bokacsont maradt a helyén, a többi a megtaláláskor dobták ki.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 6770 (koponya, váz).

326. sír (102. tábla)

Idős korú (*sen.*) férfinak csekély állati bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Csaknem ovális alakú szűk sírgödörben feküdt, mé: 174 × 40-50-40 cm, m: 98 cm, t: 65°, vázh: 160 cm. A koponyája a jobb oldalára fordult, ebben nem követte az ugyancsak a jobb oldalára fordult állkapocs. A mellkas nagyjából természetes helyzetű volt, a gerinc erősen elkorhadt. A jobb kulcscsont a jobb felkarcsont mellé csúszott. A bal medence kissé fel volt húzva, s erősen elkorhadt. A jobb kar könyökben tompaszögben volt behajlítva, a kissé szétnyílt alkarcsontok elérték a medence bal belső szélét, a kézfejsontok a medence öblében és a bal szeméremszegletben maradtak meg. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a combcsontfőhöz simultak. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben helyezkedtek el, a bal sípcsont és szárcsont lefelé szétnyílt, a lábfejsontok a bokájától a lábszárcsontig szóródtak szét. A jobb lábfejsontokat nem tudtuk kibontani.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 6771 (koponya, váz).

327. sír (102., 139. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 125°, vázh: 143 cm. A zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, a bal felét a megtaláláskor nyesték meg. A természetes helyzetű mellkasa és medencéje csak nyomokban maradt meg. A jobb kar könyökben enyhén be volt hajlítva, a bal kar egyenesen nyújtva kissé kifelé futott. A lábsontok térdnél közelítő helyzetűek voltak, az egyik térdkalács a combcsontok közé került. A láb-szárcsontok alsó végét a lábfejsontokkal együtt a megtaláláskor semmisítették meg.

Mellékletek:

1. Ezüst S-végű karika a koponya bal oldaláról. Kerek metszetű huzalból készült, az S-vege hiányzik. Á: 1,93 × 1,76, huzalv: 0,14 cm, s: 0,52 g. MNM RT lt. sz.: 99.193.1.A.
- 2–3. Ezüst bordázott S-végű karikapár, az állkapocs jobb oldala alatt kívül, ill. a belső oldalán. Mindkettő kicsi, kerek metszetű, vékony huzalból készült, a másodiknak az S-vege hiányos. Á: 1,47 × 1,68, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,33 cm, s: 0,62 g, ill. á: 1,58 × 1,74, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,37 cm, s: 0,57 g. MNM RT lt. sz.: 99.193.2.A (1–2).
4. 1. László (1077–1095) H28/CNH 34. típusú denára a jobb állcsont külső oldalán a fogsorra tapadva, tehát a szájüregben. Ép volt, a felszedéskor mállott szét, jelenleg mintegy háromnegyednyi, papírra ragasztott két töredéke maradt. S: 0,40 g (139. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.193.3.A.
E: SZTE ET lt. sz.: 6772 (koponya, váz).

328. sír (102. tábla)

8–10 éves gyermeknek (*inf. II.*) a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 102°, hiányos vázh: 93 cm. A zárt állkapcsú, kissé balra-előre billent koponyájának fejtetői részét a megtaláláskor verték szét. A kulcsontjai és bordái kivételével a többi szivacsos csontja s a hosszúcsontjainak szivacsos vége elkorhad, csak a föld elszíneződéséből volt észlelhető. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek. A lábsontok térdnél közelítő helyzetűek lehettek, a jobb láb-szárcsontokat teljesen, a balt nagyrészt a szelvény nyesésekor semmisítették meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6773 (koponya).²⁵¹

329. sír (102. tábla)

Fiatal korú (*ad.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 95 cm, t: 128°, vázh: 153 cm. Koponyája kissé a bal oldala felé billent, a jobb felét a megtaláláskor verték szét. Az állkapocs nem követte a koponyát, hanem teljesen a bal oldalára fordult. A mellkas nagyjából, a medence jórészt el volt korhadva. A jobb váll fel volt húzva, a jobb kar a test mellett nyújtva feküdt, az alkarcsontok kifelé csúsztak, folytatásukban megmaradt a kézfejsontok nyoma. A bal kar könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencére értek, a kézfejsontok is a medencén feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a jobb lábfejsontok hiányosan maradtak meg, a bal lábfej csontjai pedig a bal oldalukra fordulva őrződtek meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6774 (koponya, váz).

330. sír (102. tábla)

3–4 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 103°, hiányos vázh: 81 cm. Koponyáját a megtaláláskor szétverték, de az állkapocs természetes helyzete alapján valószínű, hogy arccal felfelé feküdt. A többi csontja jórészt elkorhad, a többsége meg sem volt figyelhető. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, de a láb-szárcsontok alsó végét és a lábfejsontokat a szelvény nyesésekor meg semmisítették.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6775 (koponya, váz).

331. sír (102. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 110°, vázh: 153 cm. A csaknem zárt állkapcsú s a bal oldalára fordult koponyáját a megtaláláskor verték szét. A korhadt mellkas és medence természetes helyzetű volt, a hosszúcsontok csontvégei ugyancsak elkorhadtak. A bal váll kissé fel volt húzva. Karjai a test mellett feküdtek, a jobb alkarcsontok a medence alá, a bal alkar csontjai pedig a medence mellé futottak. A jobb kézfejsontok a combcsontön, a bal kézfeje a bal combcsont külső oldala mellett hiányosan maradtak meg. A lábsontok térdnél csaknem összeértek, a bal síp- és szárkapocscsont alsó vége szétnyílt. A jobb lábfejsontok a jobb oldalukon feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6776 (koponya, váz).

²⁵¹ A csontmaradványaihoz egy felnőtt állkapocstörredéke is hozzákeveredett, amit törölni kell.

332. sír (102., 140. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 96°, vázh: 152 cm. A zárt állkapcsú s jobbra-előre billent koponyájának bal oldalát a megtaláláskor nyesték meg. A törzs csontjai jórészt elkorhadtak. Karjai a test mellett voltak nyújtva, az alkarcsontok a medence külső széle mellé futottak, a kézfejsontok a combcsontfökre simultak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A lábfejsontokat nem sikerült kibontanunk.

Melléklete:

1. *Árpád-kori denár korabeli rézhamisítványa* az állkapocs jobb felső vége alatt belül, tehát a szájüregben. A típusa meghatározhatatlan. Ép állapotú volt, jelenleg a pereme kitöredezett, és ki is lyukadt. S: 0,61 g (140. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.194.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6777 (koponya, váz).

333. sír (102., 140. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, hosszú és keskeny sírgödörben feküdt, amelynek a lábvégét a sírbontáskor készített kis padkával elásták, mé: kb. 215 × 55–55–55 cm, m: 70 cm, t: 62°, vázh: 159 cm. Zárt állkapcsú koponyája teljesen a jobb oldalára fordult, a bal arcát és halántékát a megtaláláskor nyesték meg. A törzs csontjai természetes helyzetűek voltak, a bal medencelapát kissé befelé fordult. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkarcsontok a medencétől távolabb, a bal alkaré közelebb futottak, a kézfejsontok az irányuk folytatásában épségben maradtak meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok kifelé fordulva és leszorítva nyugodtak, a bal hiányosabb volt, sok aprócsont a lábszárcsontok közé került.

Melléklete:

1. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára.* Töredékes állapotban szedtük fel a jobb lapockacsont felső széle alól. Körülnyírt, a megmaradt két összeilölő töredéke papírra ragasztva. S: 0,10 g (140. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.195.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6778 (koponya, váz).

334. sír (102. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) férfinak a megtaláláskor is és által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, kitünő megtartású csontváza. Lekerekített végű piskóta alakú hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 213 × 76–69–72 cm, m: 80 cm, t: 74°, vázh: 167 cm. Leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára billent, a bal arcát és halántékát a megtaláláskor nyesték meg. A törzs csontjai

természetes helyzetűek voltak, de a gerinc alsó harmadától a csigolyák balra fordultak. A szegycsont két fele állati bolygatásra kétfelé csúszott. A jobb felkar a test mellett, az X alakban szétnyílt alkarcsontok a medence széle mellett feküdtek, a kézfejsontok a combcsont külső oldala mellett maradtak meg. A bal kar könyökben kissé be volt hajlítva, az egyik alkarcsont a medence széle alá futott, az állati bolygatású kézfejsontok maradéka a combcsont külső oldala mellett volt. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben nyugodtak, a lábfejsontokat állati bolygatás érte, de a nyeséskor is kimozdultak.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6779 (koponya, váz).

335. sír (12., 103., 140. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) férfinak állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. A fejevégén lekerekített sarkú, a lábvégén lekerekített téglalap alakú széles sírgödörben feküdt, mé: 195 × 77–78–68 cm, m: 85 cm, t: 76°, vázh: 160 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája a bal oldalára és előre fordult, a koponyát és az állkapcsot a rágcslók rágták össze. A törzs csontjai hiányosan maradtak meg, a gerinc és a medence csak nyomokban. A jobb kar a test mellett feküdhett, de csak a felkarcsont maradt a helyén, az alkarcsontok hiányoztak, s a kézfejsontok helyét a combcsont mellett csak egy mellékletes ujjcsont jelezte. A bal kéz csontjai a test mellett nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a bal szárcsont ferdén elfordult. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüst csavart huzalgyűrű* a jobb kézfej egyetlen helyén maradt ujjpercén. Háromrét hajtott huzal megsodrásával készült, s a harmadik szál mindkét végén a hurokba hajlítva végződött. Az egyik végén a huzalok szétnyíltak. Á: 2,43 × 2,34, v: 0,30, huzalv: 0,11 cm, s: 1,53 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.196.4.A.

- 2–4. *Salamon (1063–1074) három H17/CNH 22. típusú ép denára.* Az első (2.) az állkapocstörredék jobb külső oldalára tapadva, tehát valószínűleg a szájüregben, ez időközben mintegy háromnegyednyire romlott. S: 0,30 g. A második (3.) a bal mellkasból került elő, ez időközben darabokra törött, és jelenleg papírra van ragasztva. S: 0,10 g. A harmadik (4.) a két térd között magasabb szinten volt, épen is maradt. S: 0,50 g (140. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.196.1–3.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6780 (koponya, váz).

336. sír (103., 140. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m:

70 cm, t: 58°, vázh: 173 cm. Leesett állkapcsú koponyája jobbra-előre billent, fejtetői és arcrészét a megtaláláskor verték szét. A mellkast állatok bolygatták, a jobb lapocka és kulcsont hiányzott, a gerinc hiányos volt, a bal medencelapát pedig befelé fordult. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence, a kézfejsontok a combcsont külső oldala mellett nyugodtak. A bal kar is a test mellett feketett, de állati bolygatásra a felkarcsont ferdén befelé mozdulva lecsúszott az alkarcsontok izesüléséről, utóbbiak a medence széle mellé futottak. A kézfej nyomai a bal combcsont külső oldala mellett voltak észlelhetők. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok állati bolygatást követően maradtak meg.

Melléklete:

1. *Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú ép denára* az állkapocs bal ága alatt, tehát valószínűleg a szájüregben. A feltehetőleg körülnyírt példány időközben hiányos peremüvé vált. S: 0,17 g (140. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.197.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6781 (koponya, váz).

337. sír (103. tábla)

6-7 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 64 cm, t: 71°, hiányos vázh: 105 cm. Leesett állkapcsú koponyája kissé jobbra billent, s a megtaláláskor csaknem megsemmisült. A többi csont egy része nyomtalanul elkorhad, csak a behajlított jobb kar és a párhuzamosan fekvő combcsontok, valamint a bal sípcsont maradványát sikerült megfigyelni.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya jobb oldalán, függőlegesen állt, s a nyitott része a sírfenek felé nézett. Kerek metszetű huzalból készült, körte alakú. Á: 1,78 × 2,01, huzalv: 0,15 cm, s: 0,83 g.
2. *Apró bronz varkocskarika* a koponya bal oldalán. Vékony, kerek metszetű huzalból készült példány töredéke. Á: 1,1 huzalv: 0,05 cm, s: 0,07 g.

MNM RT lt. sz.: 99.198.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6782 (koponya, váz).

338. sír (103. tábla)

Felnőtt (-) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvámaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 84°, hiányos vázh: 140 cm. A csontváz teljesen elkorhad, s emiatt a koponyáját és a bal testfelének csontjait a munkások elásták. Csak a koponyájának és a jobb

alkarcsontjainak töredékei, az egyenesen nyújtott jobb lábának korhadtsontjai és a lábfejsontjainak nyoma maradt meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6783 (váz).

339. sír (103., 140. tábla)

Gyermeknek (-) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvámaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 76 cm, t: kb. 90°, hiányos vázh: kb. 90 cm. A balra billent koponyáját a szelvény nyesésekor törték össze, ezenkívül csak a combcsontjainak töredékei voltak a jobb térdtájáig észlelhetők.

Melléklete:

1. *I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára* a bal oldalára billent koponya állkapcsa alatt, tehát valószínűleg a szájüregben. Kettétörtött és összeragasztott, kissé hiányos peremmel. S: 0,68 g (140. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.199.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6784 (koponya, váz).²⁵²

340. sír (103. tábla)

Felnőtt (-) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 74 cm, t: 109°, hiányos vázh: 152 cm. A leesett állkapcsú koponyája arccal felfelé nézett, de az arcrészét a megtaláláskor összetörték. A törzs csontjai elkorhadtak, csupán a medencének, a test mellett fekvő karcsontjainak és a térdnél közelítő helyzetű lábsontjainak töredékei maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6785 (koponya, váz).

341. sír (103. tábla)

Felnőttnek (-) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 82 cm, t: 100°, hiányos vázh: 135 cm. Koponyája a megtaláláskor omlott össze. A mellkasából több, a medencéjéből kevesebb korhadtsont nyom maradt. Karjai a test mellett lehettek nyújtva, a jobb karból a felkarcsont kisebb, s az alkarcsontokból apró töredék, a bal felkarcsontból nagyobb töredék maradt. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben lehettek, minden csontvég hiányos volt, a lábszárcsontok alsó végét a szomszédos szelvény kiásásakor még 1968-ban semmisíthették meg.

Melléklete:

1. *Bronz S-végű karika* az összeomlott koponyaesontok között. Kerek metszetű huzalból készült, az S-vége

²⁵² Dienes István sírleírása egyértelműen korhadtsont, hiányos gyermek vázra utalt, a beletároltsontok pedig, Marcsik Antónia utólagos ellenőrzése szerint, töredékes felnőtsontváz koponya- és vázmaradványai, ezért maga sem zárta ki, hogy sajnálatos kavarodás történt.

kissé hiányos. Á: 1,67 × 1,96, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,47 g.

MNM RT lt. sz.: 99.200.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6786 (koponya, váz).

342. sír (103. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 83 cm, t: 119°, vázh: 156 cm. A jobb oldalára fordult kissé szétnyílt állkapcsú koponyáját a megtaláláskor nyesték szét. A mellkasa és a medencéje korhadtan is természetes helyzetű volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az ép kézfejsontok a combcsont külső oldala mellett feküdtek. A bal felkarcsont kissé kifelé tartott, az alkarcsontok (az egyikük felső fele hiányzott) pedig könyökben enyhén behajlítva a medence széle mellé futottak. Az ugyancsak ép kézfejsontok a combcsont külső oldala mellett nyugodtak. A lábcsonatok térdnél közelítő helyzetben helyezkedtek el, a lábfejsontok enyhe állati bolygatást szenvedtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6787 (koponya, váz).

343. sír (103. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: kb. 90°, hiányos vázh: kb. 70 cm. A talán az állkapcsával együtt a bal oldalára billent koponyája a megtaláláskor tört össze. A csontvázból csupán a jobb oldalának egy része maradt meg, mert a bal oldalát és a térdtől lefelé eső részét a szelvény mélyítése közben a munkások teljesen elásták.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6788 (koponya, váz).

344. sír (103. tábla)

30-39 éves (*ad.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 114°, hiányos vázh: 161 cm. Leesett állkapcsú koponyája jobbra-előre billent, fejtetői részét a megtaláláskor nyesték meg. A mellkasa és a medencéje elkorhad. A jobb felkar és az egyik alkarcsont a test mellett feküdt, a másik alkarcsontot állati bolygatás ferdén a jobb combcsontra tolták. A bal felkarcsont a test mellett volt, az egyik alkarcsont felfelé esésű a külső oldala mellé került, a másik a medencetáj fölé ferdén keresztben. A térdnél összehúzott lábcsonatok X alakja – amennyiben ez volt az eredeti helyzetük – esetleg az egykori összekötőzésüket jelezte.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6789 (koponya, váz).

345. sír (103. tábla)

30-39 éves (*ad.*) nőnek csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 115 cm, t: 135°, vázh: 153 cm. Leesett állkapcsú koponyája félig jobbra és előre billent. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. A jobb váll erősen fel volt húzva. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok közvetlenül a medence széle mellett futottak, a kézfejsontokat állati bolygatás szórta szét. A bal kar is a test mellett nyújtva feküdt, az alkarcsontok a medence széle alá értek, a kézfejsontok egy része a szeméremszegletben maradt meg. A lábcsonatok térdnél közelítő helyzetben nyugodtak, a bal lábszárcsonatok kifelé mozdultak. A lábfejsontok a jobb oldalukon, párhuzamosan feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6790 (koponya, váz).

346. sír (104. tábla)

40-45 éves (*mat.*) férfinak állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 110 cm, t: 107°, vázh: 172 cm. Leesett állkapcsú koponyája arccal felfelé nézett. A jobb kulcscsontot és a bordákat állati bolygatás mozdította el, a medence természetes helyzetű volt. A jobb felkar a test mellett feküdt, a kézfejsontok szeméremszegleti helyzete pedig az mutatta, hogy az alkar egykor a medencére lehetett hajtván. A jobb orsócsontot állati bolygatás a mellkason keresztbe, a singcsontot pedig ferdén a lábszárcsonatok közé tolták. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence széle alá értek, a kézfejsontok szétszóródtak. A lábcsonatok térdnél közelítő helyzetűek voltak, az egyik szárcsont a koponya és a bal váll közé került. A lábfejsontok nyújtott helyzetben, hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6791 (koponya, váz).

347. sír (104. tábla)

35-39 éves (*ad.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 100 cm, t: 59°, vázh: 170 cm. Leesett állkapcsú koponyája kissé balra billent, a fejtetői és a bal arcrészét a megtaláláskor zúzták szét. A szélesen elterülő törzs csontjai többségében természetes helyzetűek voltak, a bal kulcscsontot állat tolták el a koponya felé. A bal váll erősen fel volt húzva. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok szétesésűk, a kézfejsontok némi maradványa a combcsont külső oldalánál feküdt. A könyökben behajlított bal kar felkarcsontja kifelé irányult. Az alkarcsontok szétesésűk, az orsócsont a medence széle mellé került, míg a kézfejsontok maradványa a singcsont folytatásában maradt meg. A jobb lábcsonatok nyújtva

helyezkedtek el, a bal láb pedig fel lehetett húzva, majd a combcsontja lesüllyedt, a lábszárcsontok viszont kifelé, a bal oldalukra fordultak. A csatlakozó, jó megtartású lábfejsontok a bal oldalukon feküdtek.

Melléklete:

1. *Ezüst S-végű karika* az állkapocs bal oldala mellett, két töredékben, az S-vége letörött. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,43 × 1,52, huzalv: 0,11 cm, s: 0,30 g.

MNM RT It. sz.: 99.201.A.

E: SZTE ET It. sz.: 6792 (koponya, váz).

348. sír (104. tábla)

23-25 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 105 cm, t: 101°, vázh: 150 cm. Koponyája a bal oldalára fordult, a jobb halántékát a megtaláláskor nyesték meg. A felfordult állkapcsa a bal vállán feküdt. A jobb kulcsontot, a bordákat, valamint a nyak- és ágyéksigolyákat állati bolygatás mozdította el. A medence természetes helyzetű volt. A karok a test mellett kinyújtva helyezkedtek el, mindkét alkar csontjai a medence széle alá futottak, a bal singcsontnak csak a felső fele volt meg. A kézfejsontok maradványai az alkarcsontok folytatásában feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva maradtak meg, a lábfejsontok kifelé fordulva és hiányosan voltak kibonthatók.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 6793 (koponya, váz).

349. sír (104. tábla)

51-59 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 102 cm, t: 99°, vázh: 150 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent, az arcrészét a megtaláláskor sértették meg. A törzs csontjai nagyjából természetes helyzetűek voltak, a gerinccsigolyák sora a hastájon megtört. Karjai a test mellett nyújtva, a jobb alkarcsontok a medence mellé, a bal oldaliak orsócsontja a medence széle alá, singcsontja pedig mellé futott. A folytatásukban megmaradt kézfejsontok közül a bal oldaliak hiányossá váltak. A lábsontok térdnél közelítő helyzetűek voltak, a lábfejsontok hiányosan és szétszórva maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 6794 (koponya, váz).

350. sír (104., 140. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 97 cm, t: 106°, vázh: 145 cm. Arccal felfelé néző koponyáját a megtaláláskor nyesték meg, az állkapcsa állati

bolygatásra állcsúccsal a gerinc felé, a bal vállra került, s ekkor a bal kulcsont is kimozdult a felkarcsont mellé. A törzs csontjai természetes helyzetűek voltak. Karjai a test mellett nyújtva helyezkedtek el, a jobb orsócsont a medence széle alatt futott, a kézfejsontok maradványa a combcsont külső oldala mellett maradt meg. A bal alkar lefelé szétnyílt csontjai a medence szélén és mellette helyezkedtek el. A lábsontok térdnél közelítő helyzetben nyugodtak, a bal lábszárcsontok alsó végét a szelvény nyesésekor dobták ki. A jobb lábfejsontok leszorítva maradtak meg.

Melléklete:

1. *I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára* a bal lábfejsontok helye táján. Időközben összetört és hiányossá vált, a három összeillő töredéke papírra van ragasztva. S: 0,60 g (140. tábla).

MNM RT It. sz.: 99.202.A.

E: SZTE ET It. sz.: 6795 (koponya, váz).

351. sír (104. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 84 cm, t: 122°, vázh: 166 cm. A leesett állkapcsú koponyája a bal oldalán nyugodott, a megtaláláskor pedig a jobb halántéka beroppant. Az ívelt gerinc és a lábak iránya tompaszöveget zárt be. A bal vállat a megtaláláskor sértették meg, a jobb kulcsontot pedig a gerinc felé állat mozdította el. A mellkas és a medence jobb fele a vállal együtt fel volt húzva, a mellkas is és a medence is töredékesen maradt meg. A jobb kar könyökben be volt hajlítva, a felkar a testtől eltartó irányú volt, az alkarcsontok a keresztcsont szélére értek, a kézfejsontok a keresztcsonton nyugodtak. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a felkarcsont váli végét a megtaláláskor elnyesték, a lefelé szétnyílt alkarcsontok a medence mellé értek, s a kézfejsontok a combcsont mellett, attól távolabb helyezkedtek el. Az egykor felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva, s a bal oldalukra dőlve, a bal lábé egyenesen nyújtva helyezkedtek el. A bal lábszárcsontokat és mindkét lábfej csontjait a megtaláláskor nyesték meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 6796 (koponya, váz).

352. sír (104. tábla)

Idős korú (*sen.*) nő állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejvégén lekerekített sarkú sárgódörben feküdt, amelynek a térdtől lefelé fekvő széleit szelvényásás közben elásták, mé: – × 62–64– cm, m: 90 cm, t: 67°, vázh: 147 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasa és medenceje természetes helyzetű volt, de a mellkasi csigolyákat és a szegycsont alsó részét állatok bolygatták el. A jobb kar könyökben volt behajlítva, az alkarcsont

tok a medencére értek, a kézfejsontokat állat túrta el. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence szélé mellett nyugodtak, a kézfejsontok maradványai a combcsontfő mellett feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, s csupán a jobb bokacsont maradt a helyén.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, egyik tagja a bal csecsnülványnál, a másik az állkapocs jobb oldala alatt helyezkedett el. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,25 × 2,31, huzalv: 0,19 cm, s: 1,61 g, ill. á: 2,24 × 2,33, huzalv: 0,18 cm, s: 1,69 g.
MNM RT lt. sz.: 99.203.1.A (1–2).

3. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkarcsontok alsó harmadáig húzva. Szabálytalanul görbült nyitott karikája rombusz metszetű, tompa éllel, és négyzet metszetűen eltérő mértékben keskenyedő levágott végekkel. Á: 7,77 × 6,42, huzalv: 0,23/0,3–0,61 cm, s: 31,45 g.
MNM RT lt. sz.: 99.203.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6797 (koponya, váz).

353. sír (104. tábla)

Ifjú korú (*juv.*) fiatalnak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 75 cm, t: 49°, hiányos vázh: 150 cm. Koponyáját és a felsőtestének jobb oldalát a munkások elásták, mert későn vették észre az elkorhadtt csontokat. A mellkas hiányosan, a medence töredékesen maradt meg. A jobb alkarnak (?) egy töredéke a mellkas aljának táján, ferdén feküdt. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence mellett futottak, a kézfejsontok pedig a combcsont külső oldala mellett maradtak meg. A lábsontok térdnél közelítő helyzetűek voltak, a jobb lábszárcsontok a szelvény nyesésekor váltak töredékessé.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6798 (váz).

354. sír (104. tábla)

3–4 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek talán csak a megtaláláskor vagy állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 75 cm, t: 50°, hiányos vázh: 80 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalán feküdt és összeropant. A mellkasa és medencéje töredékessé vált. A jobb karból csak egy felkartöredék maradt, az alkarcsontok, valamint a mellkas hastáji része elkorhadtt vagy állat túrta el. A bal kar a test mellett feküdt, a felkarcsont kifelé irányult, az egyik alkarcsont fekvése szerint az alkar egykor be volt hajlítva. A törzs és az alsótest tengelye jobbra nyíló tompaszöglet zárt be. Az egykor felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukra fordultak, a bal láb csontjai egyenesen nyújtva maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6799 (koponya, váz).

355. sír (105. tábla)

Fiatalkorú (*ad.*) nőnek állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 70 cm, t: 109°, vázh: 154 cm. Leesett állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. A mellkast állatok bolygatták meg: a csigolyák fordított S alakba rendeződtek, a nyakcsigolyák összekeveredtek, a jobb lapocka lefelé csúszott. A medence természetes helyzetű volt. A jobb kar könyökben volt behajlítva, az alkarcsontok a keresztcsontra értek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a felkarcsont könyöki vége a gerinc felé lecsúszott az alkarcsontok izesüléséről; az alkarcsontok a medence mellé értek. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb szárcsont állatok a jobb combcsont külső oldala mellé túrták. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg, ujjcsontok a lábszárcsontok körül szóródtak szét.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6800 (koponya, váz).

356. sír (105. tábla)

13–14 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 52 cm, t: 103°, hiányos vázh: 112 cm. A zárt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. A feltehetőleg természetes helyzetű mellkasa hiányosan, a medencéje csak nyomokban maradt meg. A jobb kar könyökben enyhén behajlítva feküdt, az alkarcsontok a medencelapátra értek. A bal felkar a test mellett nyugodott, az egyik alkarcsontot állati bolygatás lefelé, a medence mellé túrta. A korhadtt lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A lábszárcsontok alsó végét és a lábfejsontokat a szelvény nyesésekor semmisítették meg.

Mellékletek:

1–2. *Két bronz S-végű karika*, amelynek egyik példánya a koponya bal csecsnülványánál feküdt, S-véggel a sírfenek felé, a másik a koponya alatt, ugyanazon a tájon. Mindkettő vékony, kerek metszetű huzalból készült, mindkettő S-vége hiányos. Á: 1,42 × 1,61, huzalv: 0,06, hiányos S-vég sz: 0,17 cm, s: 0,12 g, ill. á: 1,54 × 1,99, huzalv: 0,11, hiányos S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,52 g.

MNM RT lt. sz.: 99.204.A (1–2).

E: SZTE ET lt. sz.: 6801 (koponya, váz).

357. sír (105. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 55 cm, t: 90°, vázh: 147 cm. Zárt állkapcsú koponyája előrebillent, a bal arc-

II. SÍRLEÍRÁSOK

és fejtetői részét a szelvény nyesésekor sértették meg. Törzsének csontjai némi medencenyomok kivételével elkorhadtak. Jobb karja a test mellett nyújtva helyezkedett el, az alkarcsontok a medence mellé futottak, s a combcsontfőn néhány kézfejcsont is megmaradt. A bal kar könyökben kissé be volt hajlítva, az alkarcsontok a medence mellé értek. A lábcsontok térdnél enyhén közelítő helyzetűek voltak, a lábfejcsontok hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, amelynek két tagja a koponya két oldalán, a csecsnyúlványnál feküdt, S-véggel a sírfenék felé nézve. Mindkettő vastagabb, kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,25 × 2,74, huzalv: 0,18, S-vég sz: 0,39 cm, s: 1,50 g, ill. á: 2,27 × 2,80, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,36 cm, s: 1,40 g.

MNM RT lt. sz.: 99.205.A (1–2).

E: SZTE ET lt. sz.: 6802 (koponya, váz).

358. sír (105. tábla)

Felnőtt (–) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 77 cm, t: 116°, hiányos vázh: 145 cm. Jobbra-előre billent koponyája arcrészét a megtaláláskor zúzták szét, s talán ekkor mozdult ki a helyéről a jobb kulcsont is. A törzs csontjai hiányosak és korhadtak voltak. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a bal pedig könyökben enyhén behajlítva. A lefelé szénnyit bal alkarcsontok egyike a medencére ért. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a bal lábszárcsontokat a szelvény nyesésekor hajították ki, s a jobb lábszárcsontok alsó vége is ekkor sérült meg.

Melléklete:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt, vagyis annak a jobb oldalán, a sírfenéken vízszintesen feküdt, a nyitott végével a lábak felé. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 2,66 × 2,74, huzalv: 0,23 cm, s: 3,12 g.

MNM RT lt. sz.: 99.206.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6803 (koponya, váz).

359. sír (105. tábla)

Felnőtt (–) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 90°, vázh: 170 cm. A leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, az arcrészét és a jobb vállát a megtaláláskor sértették meg. A mellkas csontjai jobban, a medencéé kevésbé korhadtak el. A jobb felkarcsont a test mellett feküdt, az alkarcsontok egyikét állati bolygatás ferdén az állkapocs és a felkarcsont közé, a másikat ferdén a jobb medencelapátra tolta. A bal kar a test mellett volt nyújtva, de csak a csontjai töredékei maradtak meg. A lábcsontok térdnél enyhén közelítő helyzetben

feküdtek, a lábszárcsontok alsó végét a megtaláláskor nyesték el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6804 (koponya, váz).

360. sír (105. tábla)

Kisgyermeknek (–) talán háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 90°, vázh: – cm. Csak a koponyája és néhány bordája volt észlelhető, a többi rész teljesen elenyészett. Sem sirrajza, sem fényképe nem készült, felszedhetetlen volt.

Melléklete:

1. *Bronz varkocskarika* a koponya foszlányai mellett. Vékony, kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,65 × 1,59, huzalv: 0,06 cm, s: 0,20 g.

MNM RT lt. sz.: 99.207.A.

E: SZTE ET: nem került beletárolásra és meghatározásra.

361. sír (5., 105. tábla)

20–22 éves (*juv.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 70°, hiányos vázh: 138 cm. A talán zárt állkapcsú koponyája balra elfordult, teljesen összeroppan, ráadásul a megtaláláskor is belenyestek az arcrészébe. A mellkast állati bolygatás érte, a jobb lapocka és kulcsont a tarkó mögé került, s a csigolyák íve is megtört. A jobb medence fel volt húzva. A jobb felkar a testtől kissé eltartó irányban feküdt, a singcsont félig felcsúszott a belső oldala mellé, az orsócsont pedig a combcsont külső oldala mellé került. A bal kar csontjai egyenesen nyújtva, a testtől kissé eltartó irányúak voltak. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva maradtak meg. A lábszárcsontok végét és a lábfejcsontokat a K felől szomszédos szelvény átsáskor semmisíthették meg.

Mellékletek:

1.1–3. *Üvegpasztá gyöngy* a koponyától jobbra és a jobb felkarcsont mellett.

1. 1 db ép, peremezett szélű, hengeres fekete gyöngy (ezüst?)fólia ragasztásának nyomaival. Á: 0,72, h: 0,77 cm, és 3 db töredék.

2. 1 db kalcinált fehér gyöngy töredéke.

3. 1 db hengeres, áttetsző barnás gyöngy töredéke (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.208.A (1–5).

E: SZTE ET lt. sz.: 6805 (koponya, váz).

362. sír (105. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 100°, hiányos vázh: (koponya–lábszárcsont): 158 cm. Leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent. A törzsének csontjai korhad-

tan is természetes helyzetűek lehettek. Mindkét karcsont a test mellett kissé befelé tartott, majd könyökben enyhén behajlítva mindkét alkarcsont a medence széle alá futott. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, de a lábszárcsontokat a megtaláláskor kimozdították, illetve összetörték.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: –.

363. sír (105. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 90°, hiányos vázh: 100 cm. Csak a koponyájának, a test mellett nyújtott jobb karjának és a térdnél közelítő combcsontjainak nyomát észleltük. A többi csontja elkorhadt, illetve a lábszárcsontjait a kelet felől szomszédos szelvény ása közben nem vettük észre, és akkor megsemmisültek.

Melléklete:

1. *Bronz S-végű karika* a koponya foszlányai mellett, eltörve került elő. Kerek metszetű huzalból készült fél karikája, s rajta a hiányos S-vég maradt meg. Á: 2,24, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,33 cm, s: 0,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.209.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6806 (koponya, váz).

364. sír (105. tábla)

Felnőttnek (–) háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadt csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 97°, hiányos vázh: 150 cm. A talán zárt állkapcsú koponyája a bal oldalán nyugodott. A szivacsos csontjai elkorhadtak. Jobb karja a test mellett nyújtva, a bal kar könyökben enyhén behajlítva, a lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6807 (koponya).

365. sír (105., 141. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak talán csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 105 cm, t: 107°, vázh: 167 cm. Zárt állkapcsú koponyája előre s a jobb vállára fordult. A törzs csontjai természetes helyzetűek, de igen elkorhadt állapotúak voltak. A jobb kar egyenesen nyújtva feküdt, a kézfejsontok az alkarcsontok irányának folytatásában, a combcsonttól távolabb helyezkedtek el. A bal kar is a test mellett lehetett nyújtva, a felkarcsont könyöki vége hiányzott, s az alkarcsontok X alakban szétváltak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el úgy, hogy a jobb láb kissé kifordultak. Csak a jobb lábfejsontok maradványait sikerült megfigyelni.

Mellékletek:

1. *I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára* a koponya bal oldalán a felső fogsoron, azaz valószínűleg a szájüregben. A jó állapotú érme időközben három darabra törött, kissé hiányossá vált, és restauráláskor papírra ragasztották. S: 0,53 g (141. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.210.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6808 (koponya, váz).

366. sír (106. tábla)

40–45 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 88 cm, t: 110°, vázh: 168 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent, fejtetői és a jobb halántéki részét a szelvény nyesésekor sértették meg. Törzsének szivacsos csontjai elkorhadtak, kibonthatóan a két lapockája és a jobb medencelapátja maradt meg. A jobb kar könyökben kissé behajlítva volt a test mellett nyújtva, a kézfejsontok a combcsontfőtől kissé távolabb feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, s csak a jobb lábfejsontok nyomait lehetett észlelni.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 6809 (koponya, váz).

367. sír (106. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 93°, vázh: 158 cm. Bizonyára zárt állkapcsú koponyája balra-előre billent, s a felfelé álló részeit az arctájékával együtt a szelvény nyesésekor sértették meg. Természetes helyzetű mellkasának és medencéjének csak a nyomait észlelhettük. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a felkarcsontok befelé irányultak. Az X alakban szétnyílt jobb alkarcsontok a medencelapát alá futottak, a kézfejsontok maradványai a combcsont külső oldala mellett feküdtek. A bal alkarcsontok a medence mellé tartottak, a kézfejsontok nyomai a combcsontfő mellett nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontokat csak nyomaiban észleltük.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, amelynek egyik tagja a koponya jobb csecsnyúlványánál, a másik az állkapocs bal oldali felső ága alatt feküdt, s az S-végével felfelé nézett. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült, s a törött karikája ragasztott, az elsőnek az S-vége letört, a másodiké töredékes. Á: 1,63 × 1,55, huzalv: 0,12 cm, s: 0,29 g, ill. á: 1,65 × 1,85, huzalv: 0,13 cm, s: 0,30 g.

MNM RT lt. sz.: 99.211.A (1–2).

E: SZTE ET lt. sz.: 6810 (koponya, váz).

368. sír (5., 106. tábla)

Fiatal korú (*ad.*) nőnek a megtaláláskor enyhén megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 78 cm, t: 105°, vázh: 152 cm. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett nyújtva, a kézfejcsonatok a combcsontok külső oldala mellett feküdtek. A jobb felkarcsont válli végét, valamint a jobb singsont alsó felét a megtaláláskor dobták ki. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a hiányos lábfejcsonatok kifelé fordulva maradtak meg.

Mellékletek:

1–4. *Négy S-végű karika* a koponya jobb oldalán, a csecsnnyúlvány tájékán egy csomóban: 1 nagyobb és 3 kisebb.

1. *Ezüst bordázott S-végű karika*, kerek metszetű huzalból. Á: 2,59 × 2,76, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,48 cm, s: 2,18 g.

MNM RT lt. sz.: 90.212.1.A.

2–3. *Ezüst S-végű karikapár*, vékony, kerek metszetű huzalból. Á: 1,75 × 2,06, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,57 g, ill. á: 1,76 × 1,99, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,65 g.

MNM RT lt. sz.: 90.212.2.A (1–2).

4. *Bronz S-végű karika*, vékony, kerek metszetű huzalból. Két karikatöredéke maradt, az S-vége csak a felszedéskor volt látható, jelenleg már megsemmisült. Á: 1,46, ill. 0,62, huzalv: 0,12 cm, s: 0,14 g.

MNM RT lt. sz.: 99.212.3.A.

5–8. *Négy S-végű karika* a koponya alatt, azaz a bal oldalán, szintén a csecsnnyúlvány tájékán ugyancsak egy csomóban: 1 nagyobb és 3 kisebb:

5. *Ezüst bordázott S-végű karika*, vastag kerek metszetű huzalból (az 1. párja), a karikája meggyürödött, ragasztott. Á: 2,80 × 2,76, huzalv: 0,18 cm, S-vég sz: 0,47 cm, s: 2,08 g.

MNM RT lt. sz.: 99.212.4.A.

6–7. *Ezüst S-végű karikapár*, vékony, kerek metszetű huzalból. Á: 1,69 × 1,87, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,59 g, ill. á: 1,75 × 1,83, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,55 g.

MNM RT lt. sz.: 99.212.5.A (1–2).

8. *Bronz S-végű karika töredéke*, vékony, kerek metszetű huzalból, az elveszett S-vég indulásával. Á: 1,38, huzalv: 0,11 cm, s: 0,08 g.

MNM RT lt. sz.: 99.212.6.A.

9.1–4. *Gyöngysor* a nyaktájon.²⁵³

1–2. 2 db peremezett szélű, hengeres fekete gyöngyszem, fóliaragasztás nyomaival. Á: 0,8–0,86, h: 1,00 cm.

3. 1 db fehérre kalcinált kerek gyöngyszem. Á: 0,86, m: 0,64 cm.

4. 1 db hordó alakú, átlátszó szintelen üveggyöngy aranyfólia bevonattal. Á: 0,8, h: 0,90 cm (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.212.7.A (1–5).

10. *Öntött bronzcsüngő* a koponya alatt, valójában egy háromküllös szíjelosztó karika harmadrésze a szétágazó két küllő közötti félköríves szegéllyel. Á: 2,11 × 2,81, v: 0,13 cm, s: 1,34 g.

MNM RT lt. sz.: 99.212.8.A.

11. *Bronz huzalgyűrű* a bal kézfej egyik ujjsontján. Nagyon vékony, kerek metszetű huzalból készült, nyitott, hegyesedő végekkel; erősen korrodálódott. Á: 2,10 × 2,04, huzalv: 0,16 cm, s: 0,49 g.

MNM RT lt. sz.: 99.212.9.A.²⁵⁴

E: SZTE ET lt. sz.: 6811 (koponya, váz).

369. sír (77. kép, 12., 106. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek korábbi bolygatású, közepes megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 74°, vázh: – cm. A leesett állkapcsú koponya a jobb oldalára fordult, előtte apró csonttöredékek voltak, köztük egy vékonyabb hosszúcsonté. A jobb felkarcsont végének válli töredéke talán a helyén maradt. A bal kar csontjai nyújtott helyzetben a koponyától távolabb kerülve maradtak meg, az alkarcsontok V alakban szétnyitáltak. A nagy hosszúcsontok egy csomóba kerültek, alul egy combcsont, rajta ferdén keresztben egy sípcsont és a másik combcsont, tőlük távolabb a másik sípcsont, s körülöttük a legkülönfélébb csonttöredékek. Dienes István arra gondolt, hogy mert a csontok összehányva, feldúlt állapotban voltak, esetleg rágesálók bolygatták meg ennyire, mivel rágesálók csontjára is akadunk a sírban. Feltevésével szemben a nagy hosszúcsontok egy csomóba kerülése inkább emberi bolygatást jelezhet.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alatt kerek metszetű huzalból, egy levágott és egy hegyesedő véggel. Á: 2,17 × 2,36, huzalv: 0,12–0,21 cm, s: 1,76 g.

MNM RT lt. sz.: 99.213.1.A.

2. *Ezüst sodrott huzalgyűrű* az összedobált csontok K-i végénél, egy másodlagos helyre került ujjsonton. Két drótszál együttes megcsavarásával készült, s mindkét végén a hosszabbra hagyott drótszál visszahajtották és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították.

²⁵³ A sír lap szerint a legtöbbjük mállékony állapotban s megjelöletlen számban.

²⁵⁴ 1987. július 31-én az LXIX.1. szelvény keleti falába benyúlt L. szelvényből a megfelelő helyen a 368. sír otthagytott csonttörmelékei kerültek elő, ami az azonosítás nehézsége ellenére a jó szelvényesatlakoztatás jelének bizonyult. A csonttörmeléklet esetleges ellenőrzés céljára elcsomagoltuk, de a TM Embertani Tárában nem jutottak el a beletárolásig.

77. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 369. sír

Nyitott, elkalapált végekkel. Á: $2,4 \times 2,18$, v: 0,32, huzalv: 0,17 cm, s: 3,52 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.213.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 6812 (koponya, váz).

370. sír (106. tábla)

40-50 éves (*mat.*) férfi csekély állati bolygatást szenvedett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Mindkét végén lekerekített téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: $215 \times 55-55-52$ cm, m: 90 cm, t: 66° , vázh: 160 cm. Csaknem zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra-előre billent. A nagyjából természetes helyzetű mellkasát és medencéjét csak a jobb kulcsesontját és néhány bordáját a jobb váll fölé mozgató állati bolygatás érte. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a jobb alkarcsontok a medence mellé futottak, a kézfejsontok a combesont külső oldalánál feküdtek. A bal orsócsont a medence széle alá futott, a kézfejsontok a szeméremszegletben és a combesonttő két oldalán szóródtak szét. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifordultan oldalt fekvé helyezkedtek el. A felszedéskor megfigyelhető volt, hogy három (?) gerinccsigolyája össze volt növe.

Mellékletek:

1-3. Három vas nyilcsúcs közvetlenül a jobb mellkas mellett, közülük kettő hegyével a koponya felé egymás mellett feküdt, a harmadik pedig a tüskéjüktől keletre ugyanolyan irányban. Mindegyik kicsit ferdén, félig az élén feküdt. Jelenleg a következő töredékekben:

1. Vas nyilcsúcs, domború vágóélű, deltoid alakú, a sírbéli nagyobb, szélesebb példány. A pengéjének vége a tüskéjével együtt letört, de megmaradt. H: 5,56, sz: 2,9, v: 0,3 cm, s: 11,10 g.

2. Vas nyilcsúcs, domború vágóélű, rombusz alakú, a sírbéli kisebb, keskenyebb példány. A tüskéje letört, de megmaradt. H: 5,55, sz: 2,59, v: 0,3 cm, s: 6,50 g.

3. Vas nyilcsúcs, apró, talán hosszú vágóélű, levél alakú, hiányos pengével, a tüskéje letört, de megmaradt, h: 4,29, sz: 1,8, v: 0,27 cm, s: 4,75 g.

(1-3). Vas nyilcsúcsok 3 tüsketöredéke.

MNM RT lt. sz.: 99.214.A (1-6).

E: SZTE ET lt. sz.: 7621 (koponya, váz).

371. sír (78. kép, 8., 107. tábla)

19-20 éves (*juv.*) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Mindkét végén lekerekített téglalap alakú, a bal alsó felén kissé kiszélesedő sírgödörben feküdt, mé: $186 \times 56-67-58$ cm, m: 95 cm, t: 51° , vázh: 145 cm. Zárt állkapcsú koponyája csaknem teljesen a bal oldalára fordult. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt. A jobb kart nyújtva találtuk, a kézfejsontok a combesonttő külső oldala mellett helyezkedtek el. A bal kar könyökben kissé be volt hajlítva, az alkarcsontok vége elérte a keresztcsontot, a megtört irányú kézfejsontok a medencelapáton helyezkedtek el. A lábcsontok a térdnél közelítő helyzetben, a hiányossá vált lábfejsontok összekulcsolt állapotban maradtak meg.

Mellékletek:

1. Bronz nyakperec a nyaktájon, a kapcsolószerkezetével hátul, a nyak alatt. Két kettéhajtott és szembeesavart vékony, kerek metszetű huzalból készült hurkos-kampós záródással. A hurkot és a kampót egyaránt a kettéhajtott huzalvégből formálták, a másik két huzalvéget pedig már korábban elvágták. A hurkos vég letört, de a sírból előkerült, a kampós végén a drótszalak szétnyíltak. A hurkos végét egy vékonyabb drótszállal nyolcszor körbe is tekereselték. Á: $13,77 \times 14,18$, v: 0,42, huzalv: 0,14 cm, s: 29,08 g (8. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.215.1.A.

2. Bronz S-végű karika gyűrűként a jobb kéz ujjcsontjainak egyikén. Vékony, kerek metszetű huzalból készült. Á: $1,92 \times 2,41$, huzalv: 0,14 cm, S-vég sz: 0,33 cm, s: 0,66 g.

MNM RT lt. sz.: 99.215.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 7622 (koponya, váz).

78. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 371. sír

372. sír (107. tábla)

18-20 éves (*juv.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Mindkét végén lekerékített téglalap alakú, a fejtől jobbra oldalán kinyúló, a lábvége felé keskenyülő sírgödörben feküdt, mé: 194 × 64–65–50 cm, m: 92 cm, t: 64°, vázh: 146 cm. A csaknem zárt állkapcsú koponyáját a föld összeroppantotta és az a jobb lapocka mellé omlott. A mellkas és a medence természetes helyzetű volt, de a jobb kulcscsontot állat túrta el a jobb könyök belső oldalához, az ágyékesigolyái pedig elkorhadtak. A jobb kar a test mellett nyújtva feküdt, de a jobb felkarcsont könyöki vége kifelé csúszott. A kézfejsontok egy része a combcsont külső oldala mellett maradt meg. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence mellé futottak, a kézfejsontok a combcsontfőre hajva lehettek, de szétszóródtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, míg a lábfejsontokat csak hiányosan tudtuk kibontani.

Mellékletek:

1. *Ónozott bronz karikagyűrű* a jobb kézfej táján. Öntött, félkör metszetű, sima felületű. Á: 2,07 × 2,15, sz: 0,36, v: 0,21 cm, s: 2,56 g. MNM RT It. sz.: 99.216.2.A.
  2. *Ónozott bronz karikagyűrű* a bal kézfej táján. Öntött félkör metszetű, keresztirányú sűrű bordázott díszítéssel. Á: 2,08 × 2,19, sz: 0,37, v: 0,18 cm, s: 2,64 g. MNM RT It. sz.: 99.216.3.A.
  3. *Malac* bal oldali karcsontja (*humerus*) a jobb medence felét ételmellékletként téve a sírba.²⁵⁵ MNM RT It. sz.: 99.216.1.A.
- E: SZTE ET It. sz.: 7623 (koponya, váz).

373. sír (108. tábla)

Felnőtt (~) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. A fejtől lekerékített, a lábvége felé kiszélesedő, a lábvégen pedig lekerékített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 205 × 60–70–64 cm, m: 60 cm, t: 41°, vázh: 160 cm. Leesett állkapcsú koponyája a bal oldalra billent és a föld nyomására összeroppant. A mellkas nagy része (bordák, csigolyák) elkorhadt, a medence is korhadtá vált. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az egyik alkarcsont a medence széle alá futott. A bal kar a test mellett feküdt, a kézfejsontok maradványa az alkarok irányának folytatásában maradt meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok hiányos állapotban feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 7624 (váz).

374. sír (108. tábla)

17-18 éves (*juv.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Valószínűleg lekerékített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, de a sírfolt bal felét kinyesték, h: kb. 187 cm, m: 70 cm, t: 51°, vázh: 163 cm. Kissé szétnyílt állkapcsú koponyája jobbra-előre billent. A törzsénck csontjai jórészt elkorhadtak. Karjai a test mellett nyújtva, a lábsontok pedig párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, mindannyian teljesen korhadt állapotban.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 7625 (koponya, váz).

375. sír (108. tábla)

35-39 éves (*ad.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 35°, vázh: 163 cm. Kissé szétnyílt állkapcsú koponyája csaknem a bal oldalára fordult, fejtetőjét a szelvény ásásakor nyesték le. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű

²⁵⁵ Vörös István meghatározása. A sírlapon tévesen juhcombcsontként szerepel.

volt. Mindkét karja könyökben be volt hajlítva, a jobb enyhén, ezért az alkar a medencétől távolabb, a bal erősebben, ezért a bal alkar a medencelapáton keresztül futott. Csuklói végénél néhány kézfejsont szóródott szét. Az egykor kissé felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva, a jobb oldalukra dőlve maradtak meg, a bal láb csontjai egyenesen nyújtva helyezkedtek el. A lábfejsontok párhuzamosan a jobb oldalukra fordultak.

Melléklete:

1. *Apró bronz csepp alakú karika* a koponya jobb oldalán, valamivel magasabb szinten. Kerek metszetű huzalból készült, jelenleg már töredékes. Á: 1,12 × 1,37, huzalv: 0,1 cm, s: 0,20 g.

MNM RT It. sz.: 99.217.A.

E: SZTE ET It. sz.: 7626 (koponya, váz).²⁵⁶

376. sír (108. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Valószínűleg lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, de a sírfolt jobb felét kinyesték, h: kb. 180 cm, m: 65 cm, t: 105°, vázh: 150 cm. Leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára, a váll elé fordult. A bordákat és a csigolyák egy részét állati bolygatás a jobb térd környékére tolta, a helyén csak a két lapocka maradt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok közvetlenül a medence mellett futottak, s a kézfejsontok a combcsontfő külső oldala mellett helyezkedtek el. A bal kar is a test mellett volt nyújtva, de az alkarcsontok vége hiányzott. A lábcsonatok párhuzamosan feküdtek, a bal szárkapcsot állat tola el a sír lábvége felé.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 7628 (koponya, váz).

377. sír (108. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen elkorhadott csontvázaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 130°, hiányos vázh: 77 cm. A leesett állkapcsú korhadott koponyája arccal felfelé nézett. A többi csontjának csak korhadott maradványait észlelhettük, a felkarjai a testtől kissé eltartóan, a combcsontok párhuzamosan feküdtek.

Melléklete:

1. *Ezüst varkocskarika két egészen apró töredéke* a koponya bal oldalán, amelyet ilyen állapotban találtunk meg. Kerek metszetű huzalból készült. H: 0,75, ill. 0,59, huzalv: 0,1 cm, s: 0,05 g.

MNM RT It. sz.: 99.218.A.

E: SZTE ET It. sz.: 7629 (koponya).

378. sír (108. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek valószínűleg a megtaláláskor megsemmisített, teljesen elkorhadott csontvázaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 59 cm, t: –, vázh: –. Az apró gyermekcsontváznak csupán az állkapocstőredékét észleltük.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET It. sz.: 7630 (koponya, váz).²⁵⁷

379. sír (108. tábla)

30-39 éves (*ad.*) nőnek háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Valószínűleg lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, de a sírfolt felső felét kinyesték, sz: 43 cm, m: 80 cm, t: 40°, vázh: 152 cm. Zárt állkapcsú koponyája kissé balra-előre billent. A mellkasa hiányosan, a medencéje épebben maradt meg. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva. Az egykor kissé felhúzott lábak csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukra fordultak és párhuzamos helyzetben feküdtek. A lábfejsontok kifordulva helyezkedtek el.

Melléklete:

1. *Ezüst S-végű karika* a jobb oldali csecsnyúlvány körül. Vékony, kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,56 × 1,85, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,39 cm, s: 0,40 g.

MNM RT It. sz.: 99.219.A.

E: SZTE ET It. sz.: 7631 (koponya, váz).

380. sír (108. tábla)

Felnőtt (–) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 125°, vázh: 156 cm. A leesett állkapcsú koponyája jobbra-előre billent, a bal halántékát a megtaláláskor zúzták szét. Az állkapocs nem követte a koponyát. A mellkasát állat bolygatta, kulcscsont, bordák és csigolyák a bal kar mellé, valamint a bal medence helyére, illetve a bal combcsont mellé kerültek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a jobb felkarcsont a bal felkarcsont külső oldala mellé jutott. A medence elkorhadott. A korhadott lábcsonatok a térdnél közelítő helyzetben maradtak meg, az alsó végüket, valamint a lábfejsontokat a megtaláláskor nycsték el.

Melléklete:

1. *Ezüst S-végű karika* a jobb csecsnyúlvány körül. Vékony, kerek metszetű huzalból készült, karikája

²⁵⁶ Ugyanehhez a sírhoz 7627. leltári számon egy töredékes koponyát és inkább nőies csontvázat is beletároltak, a dobozába tett cédulán 1970. IX. 28-as feltárási dátummal, szemben a 7626. helyes, IX. 23-as dátumával. A sírrajzok keltezése szerint, 28-án a 385–390. sírt rajzolta le Bánó Attila, s ezek közül a 385–387. sírbéli maradványok nem kerültek beletárolásra. Mivel a 387. sír gyermeksíri volt, a tévesen 375. sírhoz leltározott maradványok a másik kettő valamelyikéhez, tehát vagy a 385. vagy a 386. sírhoz tartozhattak.

²⁵⁷ Az észlelt állkapocstőredéktől eltérően az ugyanerre a számra beletárolzott további koponya- és vázaradványok valamilyen keveredés jelei.

kettétörött. Á: 1,76 × 1,81, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,26 cm, s: 0,47 g.

MNM RT lt. sz.: 99.220.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 7632 (koponya, váz).

381. sír (108. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfinak csekély állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekedő téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 218 × kb. 78–77–70 cm, m: 100 cm, t: 67°, vázh: 166 cm. A leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Karjait a test mellett nyújtva találtuk, a jobb alkar a medence mellett, a bal orsócsont pedig a medence széle alatt futott, s a kézfejsontok a combcsontok külső oldala mellett nyugodtak: a jobb épen, a bal kissé megbolygatva. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok csekély állati bolygatást szenvedtek.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7633 (koponya, váz).

382. sír (108., 141. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a fejevégen kiszélesedő, szinte trapéz alakú sírgödörben feküdt, mé: 197 × 72–62–59 cm, m: 97 cm, t: 62°, vázh: 163 cm. Csaknem zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, a megtaláláskor darabokra tört. A mellkasa természetes helyzetű volt, a jobb medencéje úgy fel volt húzva, hogy a törzse az altesthez képest jobbra csavarodott. A jobb karja könyökben be volt hajlítva, a felkarcsont kifelé irányult, az alkarcsontok a medence felé futottak, a kézfejsontok pedig a medence és a combcsont szegletében maradtak meg. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok villásan lefelé szétnyílván érték el a medence szélét, irányukban a kézfejsontok maradékával. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a jobb lábfejsontok a jobb oldalukra fordulva, a bal lábfejé pedig hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. I. László (1077–1095) H? típusú denára korabeli hamisítványának fele a jobb mellkas külső szélén. Jelenleg két összeálló töredékben van meg, papírra ragasztva. S: 0,10 g (141. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.221.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 7634 (koponya, váz).

383. sír (109. tábla)

Kisgyermeknek (-) a megtaláláskor csaknem teljesen megsemmisített, bizonyára háton fekvő, teljesen elkorhadott csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 90°, hiányos vázh. (koponya-behajlított lábcsont): 55 cm. A csontváz teljesen elenyészett, csu-

pán a koponyájának néhány töredéke, valamint az egykor felhúzott, térdben behajlított, majd a bal oldalára fordult bal láb csontjainak maradványa volt felismerhető.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: nem került beleltározásra és meghatározásra.

384. sír (109. tábla)

10-11 éves (*inf. II.*) gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, rövid és keskeny, azaz a számára kifejezetten szűk sírgödörben feküdt, mé: 130 × 36–30–27 cm, m: 80 cm, t: 102°, vázh: 121 cm. Koponyája jobbra billent. Mellkasa és medencéje töredékesre, hiányosra korhadt. A jobb kar a test mellett nyújtva, a bal könyökben kissé behajlítva feküdt a test mellett. Az egykor felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukra dölve, a bal lábé nyújtva maradtak meg, erősen korhadott állapotban.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7635 (koponya, váz).

385. sír (109. tábla)

Felnőttnek (-) háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú téglalap alakú, számára kifejezetten szűk sírgödörben feküdt, a sírfolt lábvégét a XL. szelvény kiásásakor nyesték el, mé: kb. 157 × 39–38–32 cm, m: 87 cm, t: 110°, hiányos vázh. (koponya-lábszárcsonttöredék): 142 cm. A leesett állkapcsú koponyája félig a jobb oldalára fordult. A mellkas és a medence nagyjából elkorhadott. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a lábcsontok egymással párhuzamosan nyújtva maradtak meg, a lábszárcsontok alsó végét a sírfolttal együtt nyesték el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: -.

386. sír (109. tábla)

Gyermeknek (-) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 83 cm, t: 125°, hiányos vázh. (koponya-lábszárcsonttöredék): 123 cm. Összeszeropant koponyája a bal oldalára fordult, a leesett s bal oldalára fordult állkapocs a bal váll felé kicsúszott alóla. Csak a korhadott és hiányos hosszúcsontjai maradtak felismerhetők: a testtől kifelé kissé eltartó felkarcsontok, s a még inkább eltartó alkarcsontok. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete:

1. Ezüst S-végű karika a koponya alatt. Vékony, kerek metszetű huzalból készült, a kari kája összetört, az S-vege is letörött. Á: 1,70 × 1,64, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,26 cm, s: 0,28 g.

MNM RT lt. sz.: 99.222.A.

E: SZTE ET: -.

387. sír (109. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 76 cm, t: 55°, hiányos vázh. (koponya–lábszárcsonttöredék): 90 cm. Az alapján álló, zárt állkapcsú, összeroppant koponyája enyhén balra billent. Ezenkívül csak a párhuzamosan nyújtva fekvő korhadt lábsontjainak maradványait sikerült megfigyelniük.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: nem került bejelentésre és meghatározásra.

388. sír (109. tábla)

Felnőtt (–) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 83 cm, t: 56°, vázh: 171 cm. Koponyája kissé jobbra billenve elcsúszott a leesett állkapocsról. A természetes helyzetű mellkasa és medencéje hiányosan maradt meg. Karjai a test mellett voltak nyújtva, s mindkét alkar egyik csontja a medence alá futott. A jobb láb csontjai nyújtva, az egykor felhúzott bal láb térdben behajlítva s a bal oldalukra fordulva maradtak meg. A lábfejsontokat hiányosan észleltük.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7636 (koponya, váz).

389. sír (12., 109. tábla)

35–39 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és talán állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a lábvége felé keskenyedő, csaknem trapéz alakú, szűk sírgödörben feküdt, mé: 164 × 50–49–38 cm, m: 84 cm, t: 50°, vázh: 155 cm. Zárt állkapcsú koponyája enyhén balra-előre billent, a homlokát szelvényásás közben nyesték meg. A természetes helyzetű mellkasa és medencéje hiányossá korhadt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a felkar kifelé fordult a vállizületből, az alkarcsontok a medence mellé futottak, a kézfejsontok maradványai a combcsontfő mellett feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence alá tartottak, a kézfejsontok a combcsontfő mellett nyugodtak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok hiányosak voltak.

Mellékletek:

1–2. *Két ezüst S-végű karika.* A kettétörött, de összeragasztott karikájú kisebb, és hiányzó S-végű példány a koponya jobb oldali csesznyúlványa körül feküdt. Á: 1,22 × 1,32, huzalv: 0,11 cm, s: 0,18 g. A nagyobb, ragasztott karikájú példány a koponya bal oldalán volt, s mintha bőrszalag lett volna belefűzve. Á: 1,62 × 1,72, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,29 cm, s: 0,69 g. MNM RT lt. sz.: 99.223.1–2.A.

3. *Ezüstkarika fele* a koponya alatt. Vékony, kerek metszetű huzalból készült, időközben két darabra

törött. H: 1,38, ill. 0,1, huzalv: 0,14 cm, s: 0,23 g. MNM RT lt. sz.: 99.223.3.A.

4. *Ezüst kettősen csavart („fonott”) gyűrű* a jobb ujjcsontok között, hegyesre kalapált, egymáshoz érő végekkel. Á: 2,46 × 2,37, sz: 0,44, v: 0,36, huzalv: 0,14 cm, s: 4,55 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 99.223.4.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 7637 (koponya, váz).

390. sír (109. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltjának lábvégét a XL. szelvény nyesésekor, fejbégét a jelen szelvény nyesésekor tüntették el, sz: 30 cm, m: 77 cm, t: 111°, hiányos vázh. (koponya–térd?): 77 cm. Kissé leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent. A vállai kivételével a mellkasának és medencéjének csontjai elkorhadtak. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a combcsontjai párhuzamosan nyújtva maradtak meg. Lábszárcsontjait a XL. szelvény ásásakor semmisítették meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7638 (koponya).

391. sír (109. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfi enyhe állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 105 cm, t: 91°, vázh: 174 cm. Az arccal felfelé néző koponyája hátrabilent, a leesett állkapcsa a helyén maradt. A korhadt mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb singsont kissé feljebb került, a felkarcsont külső oldala mellé. A bal kézfejsontok maradványai a combcsont külső oldalának közepe mellett feküdtek. A lábsontok kifordulva, párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7880 (koponya, váz).

392. sír (109. tábla)

Felnőtt (–) férfinak a megtaláláskor is és talán állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 100 cm, t: 81°, vázh: 162 cm. Leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára s előre fordult, a jobb halántékát a megtaláláskor nyesték meg. A mellkasa és a medencéje korhadt, de természetes állapotban maradt meg. A jobb kar a test mellett ferdén közelítő helyzetben feküdt, az alkarcsontok a jobb medencelapátra futottak, a kézfejsontok a combcsontfőn keresztben helyezkedtek el. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az X alakban szétnyílt alkarcsontok a felkarcsont hiányos könyöki végétől lefelé csúsztak, míg a kézfejsontok a combcsontfő belső oldalánál maradtak meg. A kifordult lábsontok térdnél

II. SÍRLEÍRÁSOK

közelítő helyzetben feküdtek. Csak a jobb oldalára fordult jobb lábfejsontokat sikerült észlelnünk.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7881 (koponya, váz).

393. sír (109. tábla)

40-45 éves (*mat.*) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejkéregén szabálytalanul lekerekített végű, a lábvégen lekerekített sarkú, a középrészén kiszélesedő téglalap alakú, szűk sírgödörben feküdt, mé: 190 × 42-58-43 cm, m: 125 cm, t: 95°, vázh: 171 cm. Csaknem zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a jobb kézfejsontok maradványai és a bal kézfejsontok a megfelelő combcsontfő külső oldala mellett nyugodtak. A lábcsonatok a térdknél közelítő helyzetben maradtak meg, a lábfejsontok kifelé fordulva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7882 (koponya, váz).

394. sír (110. tábla)

Érett korú (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és talán állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 100 cm, t: 51°, vázh: kb. 133 cm. Szétnyílt állkapcsú, arccal kissé jobbra néző koponyáját a szelvény nyesekekor törték össze. A talán állat bolygatta rendkívül rossz megtartású törzsének csontjai töredékesek voltak, állat mozdíthatta el a kulcscsontjait is. A jobb felkarra a test mellett találtunk, a lefelé szétnyílt két alkarcsont lecsúszva a jobb combcsont külső oldalának közepéig ért. A bal felkarcsont a megmaradt töredéke alapján egykor a test mellett fekkent, az alkarcsontok a combcsont mellé futottak. A hiányos végekkel megmaradt lábcsonatok a térdknél közelítő helyzetet foglaltak el. *In situ* szembe-tűnők voltak a fő testrészek szokatlan arányai.²⁵⁸

Mellékletek:

1. Ezüst S-végű karika a jobb csecsnyúlvány mellett. Kicsi, vékony, kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,20 × 1,60, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,30 cm, s: 0,43 g. MNM RT lt. sz.: 99.224.1.A.
2. Ezüst bordázott S-végű karika a koponya alatt. Nagy, vastag, kerek metszetű huzalból készült. Á: 2,42 × 2,56, huzalv: 0,21, S-vég: 0,47 cm, s: 1,96 g. MNM RT lt. sz.: 99.224.2.A.

E: SZTE ET lt. sz.: 7883 (koponya, váz).

395. sír (110. tábla)

Felnőttnek (-) némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 115 cm, t: 88°, vázh: kb. 154 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasa és medencéje egyaránt korhadttá állapotú volt, a bal vállának csontjait talán állati bolygatás érte, ezért hiányossá vált. A jobb kar csontjai nyújtva, a testtől kissé kifelé irányultan helyezkedtek el, a bal kar a test mellett volt nyújtva, a töredékes alkarcsontok a medence mellé értek. A lábcsonatok a térdknél közelítő helyzetben feküdtek, csak a bal lábfejsontok maradványait észleltük.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: -.

396. sír (110. tábla)

55-59 éves (*mat.*) férfi némi állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, meglepően szűk sírgödörben feküdt, sírfoltjának a délkeleti részét elnyesték, mé: 194 × 40-40-36 cm, m: 120 cm, t: 85°, vázh: 154 cm. Zárt állkapcsú koponyája az állkapocs-alapzatára billent. A nagyjából természetes helyzetű mellkását állati bolygatás érte, a jobb vállának csontjai hiányoztak. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a sír szélének szorult alkarcsontok közül a belső a medencelapát széle alá futott. A lábcsonatok a térdknél közelítő helyzetet foglaltak el. A lábfejsontok a jobb oldalukra fordulva maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7884 (koponya, váz).

397. sír (79. kép. 110. tábla)

Felnőttnek (-) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 100 cm, t: 137°, vázh: 144 cm. A megtaláláskor összetört, zárt állkapcsú koponyája félig a jobb oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű, de hiányos állapotú volt. Mindkét karja könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok a keresztcsont két oldala mellé futottak, s a kézfejsontok a medence öblében csaknem találkoztak. Az egykor kissé felhúzott jobb láb csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukon feküdtek, a bal láb pedig egyenesen nyújtva helyezkedtek el. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

A koponya a 398. sírbéli csontváz bal lábszáránál volt, de Dienes István megjegyezte: nem volt eldönthető, hogy e két sír közül melyik volt a korábbi temetkezés.²⁵⁹

²⁵⁸ Dienes István megjegyezte, hogy esetleg nyomorék lehetett, mert a felsőtest rövid, az alsótest hozzá képest hosszú. Maresik Antónia ellenőrzése patológiai jeleket nem talált.

²⁵⁹ A 397-398., valamint a 449. sír viszonyára az értékelésben tértem ki.

79. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 397–398. sír

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET: –.

398. sír (79. kép, 110. tábla)

Felnőtt (–) férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 95 cm, t: 90°, hiányos vázh: 154 cm. Kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, a feltehetően természetes helyzetű mellkasa és medencéje csak hiányosan maradt meg. Karjai a test mellett voltak nyújtva, az alkarcsontok a medence mellé futottak. A töredékes lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7885 (koponya, váz).

399. sír (110. tábla)

4-5 éves (inf. I.) gyermeknek a megtaláláskor is élő állatok által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontvázmaradványa. Sírfojtja nem látszott, m: 60 cm, t: 80°, hiányos vázh: 67 cm, a kikövetkeztetett h: kb. 110 cm. A zárt állkapcsú, arccal felfelé néző koponyáját a megtaláláskor nyesték meg. A mellkas és a medence természetes helyzetű, de hiányos állapotú volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a medence mellett nyugodtak. A bal kar csontjait a rágsálók mozdították el, s a váz közelében találtuk meg őket. A lábak párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a szelvény nyesésekor a test alsó részét a combcsontok felső harmadáig a munkások kidobták.

Melléklete nem volt.

E: SZTE ET lt. sz.: 7886 (koponya).

400. sír (80. kép, 5., 9., 110. tábla)

35-39 éves (ad.) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, sírfojtjának lábvégét elnyesték, mé: kb. 180 × 55–51–52 cm, m: 85 cm, t: 108°, vázh: 150 cm. A koponya a jobb oldalára fordult a helyben maradt állkapocsról. A mellkas összenyomott helyzetű volt, s a medencelapátok is befelé fordultak. A jobb kar könyökben be volt hajlítva, az alkarcsontok a medencelapátra értek, az ujjcsontok a keresztcsont fölött nyugodtak. A bal kar megtört irányú volt: a felkarcsont ferdén a gerincig érően feküdt, az alkarcsontok pedig a gerinccel párhuzamosan haladtak s a medencelapátra értek. A kézfejsontok a bal szeméremcsontra feküdtek. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejsontok a jobb oldalukra fordultak.

Mellékletek:

1. Préselt, aranyozott ezüst csüngős veret csüngője a jobb felkarcsont alsó harmada alatt. Szív alakú, ugyanilyen, kissé kitöredezett szélű kivágással, utóbbi felső szélén a csüngő tengelyével. Simán bordázott és gyöngysormintás kerete két bemélyített közepű csepp alakú díszítést fog közre, amelyekből lefelé palmettaminta nyúlik ki. A minta mélyedései aranyozottak. Töredékesé vált, s ezért műanyag háttérre van ragasztva. H: 2,24 × 1,99, sz: 1,99 cm, s: 0,47 g (5. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.225.2.A.
2. Agyag(?) gyöngyör szétzörödött szemei a nyaktájon, elsősorban jobboldalt, továbbá egy-egy szem a bal combcsontfő, illetőleg combcsont közepe mellett, kívül. 26 db egész és 5 apró töredék maradt meg. A drapp, lapos, karika alakú gyöngyszemek egyetlen megformázásúak, kopottak, 10 példányon 3 fehér szem a díszítés, további 9 darabon a két egymást keresztező hullámvonal mélyedéséből kihullott a fehér betét, a 7 többi gyöngyszem díszítetlen. Á: 0,83–1,06, m: 0,31–0,67 cm (5. tábla). MNM RT lt. sz.: 99.225.1.A.
3. Öntött bronz pántkarperec a jobb alkarcsontok közepére húzva. Nyitott, keskeny csúcsú ovális metszetű, azaz mindkét oldalán kissé kidomborodó felületű bronzpánt, nyitott, egyenesen levágott végekkel, amelyek közül az egyik elcsavarodott. Á: 6,65 × 6,81, sz: 0,43, v: 0,16, cm, s: 8,32 g (9. tábla).

80. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 400. sír részlete

MNM RT It. sz.: 99.225.5.A.

4. Öntött bronz karikagyűrű magasabb rétegben a sír fölött, vastag, kerek metszetű. Á: 2,64 × 2,55, sz: 0,36, v: 0,34 cm, s: 5,74 g.

MNM RT It. sz.: 99.225.3.A.

5. Vaskés a mellkas jobb oldalán, felül, tüskéjével a váll, fokával a felkarcsont felé, h: 8,82, sz: 1,4 cm.

MNM RT It. sz.: 99.225.4.A.

- Zöld rozsdafolt a koponya jobb csecsnyúlványán, elveszett fém tárgy nyoma.

E: SZTE ET It. sz.: 7887 (koponya, váz).

401. sír (5., III. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermek bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 53 cm, t: 100°, hiányos vázh: kb. 70 cm. A koponyája a földben összeroppanat. A jobb testfél csontjai ismeretlen okból hiányoztak vagy teljesen felszívódtak. A korhadat vázmaradványok alapján valószínű, hogy a bal felkarja a mellkasra volt visszahajtván, bár az alkarcsontok nem kerültek elő. A bal lábsontok nyújtott helyzetűek voltak.

Mellékletek:

1-7. Hét öntött bronz ingnyakveret a nyaktájon, a jobb nyaktájtól kezdve ívelt sorban három – a középső kissé az 1. és a 3. szélé alatt – majd egyenes sorban 4 veret úgy, hogy a szélük összeért. Alattuk keskeny bormaradványt lehetett megfigyelni. Mindegyikük domború felületű, kidomborodó kerek középrésszel, amelyet árkolás, majd domború sima, azonkívül sűrűn fogazott gyűrű övez (5. tábla).

1-2. Két füles ingnyakdísz-veret: az első sorkezdő a jobb oldalon, a hátoldalával felfelé, a második jobbról a negyedik, a színével felfelé, mindkettő a csüngője nélkül. A kampójuk hiányos, s a hátoldaluk közepén egy-egy visszahajtott szalagfűl; a második példány pereme kissé hiányos. Á: 1,49 × 2,04, m: 0,44 cm, s: 1,27, 1,39 g.

3-7. Öt kerek ingnyakdísz-veret: az első a jobb oldalon a sorban másodikként a hátoldalával felfelé, a második tőle balra a sorban harmadikként, a maradék három a következő füles példány után a sorban az öt-hetedikként, mind a színével felfelé. Díszítésük az előzőkével azonos. Négy példány hátoldalának közepén egy-egy visszahajtott szalagfűl, egy sérült szélű példányon viszont felálló pántfűl van,

kerek lyukkal. Á: 1,53, m: 0,47 cm, s: 1,11, 1,40, 1,41, 1,52 g, ill. á: 1,4, m: 0,36 cm, s: 1,32 g.

MNM RT It. sz.: 99.226.A (1–7).

E: SZTE ET It. sz.: 7888 (koponya, váz).

402. sír (111. tábla)

10–12 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Mivel a humuszban feküdt, a sírfoltja nem látszott, m: kb. 20 cm, t: 83°, hiányos vázhossz (a térdig): 88 cm. A koponyáját a szelvény nyesésekor vágták szét, és ekkor dobták ki az alsó lábcsárazakat is. A koponyája a jobb oldalán feküdt, viszont az állkapcsa az eredeti helyén maradt. Mivel a szivacsos csontjai elkorhadtak, a vázból csak a párhuzamosan fekvő két-két felkarcsontnak, illetőleg a combcsontnak a töredéke maradt meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.1 (koponya és vázcsont db).

403. sír (111., 141. tábla)

14–16 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz állapotú csontváza, a fejevénél jobbra aszimmetrikusan megnyúlt, egyébként lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 168 × 65–62–58 cm, m: 55 cm, t: 84°, vázh: 140 cm. A megtaláláskor megnyesett koponyája csaknem zárt állkapoccsal a jobb oldalára fordult. A mellkasa erősen elkorhadt, a jobb válla és a medencéje kissé fel volt húzva. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb alkarcsontjai a medence széle mellett feküdtek, a kézfej a combcsont mellett, a bal alkar csontjai a medence széle alatt érték el a combtáját, s a kézfejsontok a combcsontfőn nyugodtak. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé leszorítva helyezkedtek el. A kéz- és lábfejsontokat alig lehetett kibontani.

Mellékletek:

1–2. *Bronz varkocskarikapár:* A homlokcsonttól balra, a sírfenéken feküdt a négyzet metszetű huzalból készült, nyitott, hegyesedő végű példány, a kerek metszetű párja pedig a koponya alól, felszedéskor, a bal csecсныúlvány tájáról került elő. Á: 2,7 × 2,55, huzalv: 0,35 cm, s: 4,17 g, ill. á: 2,61 × 2,36, huzalv: 0,33 cm, s: 2,96 g.

MNM RT It. sz.: 88.23.1–2.A.

3. *Bronz karikagyűrű* a felszedéskor a jobb mellkasfélből. Domború felületű, öntött. Á: 2,3, sz: 0,4, v: 0,1 cm, s: 1,45 g.

MNM RT It. sz.: 88.23.4.A.

4. *Bronz karikagyűrű* a jobb kézen, de nem ujjcsontra húzva. Öntött, domború felületű, ritka ferde rovátkolással jelzett dudorsorral díszített. Á: 2,35, sz: 0,45, v: 0,2 cm, s: 2,96 g.

MNM RT It. sz.: 88.23.5.A.

5. *Péter (1038–1041, 1044–1046) H6/CNH 8. típusú kettévágott denára.* Az egyik fele a jobb mellkasban a szegycsont helyén, a másik az állkapocs jobb fele alatt, egyben a jobb vállon. Ez utóbbi példány a szájüregében is lehetett; együttes s: 0,44 g (141. tábla).

MNM RT It. sz.: 88.23.3.A.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.2 (koponya és vázcsont db).

404. sír (12., 111., 141. tábla)

45–55 éves (*mat.*) nőnek (?) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rendkívül rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú fejevű és lekerekített lábvégű téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 203 × 70–70–68 cm, m: 65 cm, t: 62°, vázh: 157 cm. A kissé a jobb oldala felé fordult koponyáját a megtaláláskor nyesték meg, viszont az állkapcsa csaknem a helyén maradt. A mellkas és a medence természetes helyzetű lehetett, de csak hiányosan lehetett kibontani, a jobb lapocka a helyén volt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a singsont keresztben befordult, a bal felkarcsont pedig félig az alkarcsontok mellé csúszott. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kéz- és lábfejsontokat csak hiányosan lehetett kibontani.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár* a csecсныúlványokon; a jobbnál lévő csak a felszedéskor került elő. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 2,25 × 2,4, huzalv: 0,15 cm, s: 1,07 g, ill. á: 2,25 × 2,3, huzalv: 0,15 cm, s: 0,98 g.

MNM RT It. sz.: 88.24.1–2.A.

3. *Bronz pálcakarperec* a jobb alkar/orsócsont csuklótáji vége előtt, eredetileg bizonyára az alkarra volt húzva, amelyből a singsont kimozdult. Nyitott, vastag rombusz metszetű karikájának élei tompák, a végei négyzetesen keskenyedők és egyenesen levágtak. Á: 7,1, sz: 0,6, v: 0,55 cm, s: 34,57.

MNM RT It. sz.: 88.24.8.A.

4. *Ezüst kettősen csavart huzalgyűrű* a bal medence-lapát alatt, közvetlenül arra tapadva, bizonyára a bal kézfejről. Az egymás mellé hajtott végei egyike megtört, de nem vált le. Á: 2,1 × 2,4, v: 0,25, huzalv: 0,11 cm, s: 2,62 g (12. tábla).

MNM RT It. sz.: 88.24.7.A.

5–8. 1. *András (1046–1060) négy ép H8/CNH 11. típusú denára.* Az első példány (5.) a jobb varkocskarika mellett feküdt csaknem vízszintesen. Körülnyírt volt, időközben hiányossá vált, s papírra ragasztott, s: 0,10 g. A második példány (6.) a bal alkar csuklói vége mellett feküdt, ferde helyzetben (a marokban?), ennek a szélét a megtaláláskor megnyesték, s mintegy kétharmadnyi része maradt. Körülnyírt volt, s: 0,20 g. A harmadik példány (7.) a jobb combcsontfej alatt feküdt (talán a jobb marokban?). Ez maradt

meg a legjobb állapotban, jelenleg egy körszeletnyi része hiányzik, s: 0,30 g. A negyedik példány (8.) egy röggel pattant fel és a mellkas tájáról söpörték ki, ez időközben apró, felismerhetetlen töredékekre esett (141. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.24.3–6.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.3 (koponya és váz db).

405. sír (112., 141. tábla)

40-50 éves (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített fejkü téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek a lábvégét elnyesték, mé: kb. 175-180 × 50-48-45 cm, m: 60 cm, t: 58°, vázh: 150 cm. A töredékes koponyája – amelyet a megtaláláskor kissé megnyestek – természetes helyzetben arccal felfelé nézett, az állkapcsa leesett. A mellkas és a medence csontjai nyomokban maradtak meg, csak a hiányos bal medence volt felismerhetőbb. A felkarcsontok egymással párhuzamosan, egymáshoz közelebb csúszva feküdtek, lehetséges, hogy a testet becsavaró lepel szorítása miatt. A jobb alkar csontjai a koponya, illetőleg a medence felé csúsztak el, a bal alkarcsontok befelé mozdultak. A bal láb csontjai nyújtva, a jobbé térdben behajlítva és a bal láb felé dőlve feküdtek. A lábfejek csontjait a szelvény nyesések távolították el.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a jobb combcsont belső-felső harmada mellett. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 2,15 × 2,4, huzalv: 0,15 cm, s: 1,49 g. MNM RT lt. sz.: 88.25.5.A.
2. *Vasmorzsalék* a jobb orsócsont könyöki vége alatt. Rendelgetése ismeretlen, csak egy pálcácskányi darabjának négy töredéke maradt, esetleg egy vastű lehetett. MNM RT lt. sz.: 88.25.4.A.

3–5. *I. Béla (1060–1063) két H12/CNH 16. típusú denára, valamint egy hercegi vagy királyi (1048–1060–1063) H11 vagy H12/CNH 15. vagy 16. típusú denára.* A királyi veret egyik ép példánya (3.) az állkapocs belső oldaláról a szájüregből, a másik ép példánya (4.) a bal medencelapát alól került elő. Az egyik erősen körülnyirt példány, s: 0,17 g, a másik egy harmadnyi töredékké vált, s: 0,05 g, az eldönthetetlen típusú harmadik (5.), időközben teljesen szétesett példány a jobb kéz egyik ujjcsontja mellől (a marokból?) bukkant fel (141. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.25.1–3.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.4 (koponya és váz db).

406. sír (112. tábla)

35-39 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Bizonyára lekerekített sarkú

sírgödörben feküdt, de ennek a fejkü a megtaláláskor elnyesték; mé: kb. 180 × 58–62–66 cm, m: 78 cm, t: 46°, vázh: 150 cm. A töredékes koponyája – amelynek a homlok- és fejtetői részét a megtaláláskor nyesték meg – a bal oldalára, az előrebíllent állkapocs bizonyára állati bolygatásra 90°-ban a bal vállra fordult. A mellkast állat bolygatta és főként a bal oldali bordákat elmozdította, a szegycsont felső része pedig a combcsontok között került elő. Bár a gerinc épen maradt, az atlasz az orrcsont elé jutott. A karok a test mellett voltak nyújtva, a szétnyílt alkarok a medence széle mellé, illetőleg alá futottak. A medence épen maradt, a bal kissé fel volt húzva. A lábak párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal térdkalács ujjcsontok társaságában a bal combcsontközép külső oldala mellé került. A lábfejek leszorítva, kifordulva helyezkedtek el, csontjaikat állat bolygatta.

Mellékletek:

- 1–2. *Bronz S-végű karikapár.* Az egyik karika az elbíllent koponya nyaktáján, a másik a koponya alatt, a bal csecsnyúlványon feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek. Á: 2,07 × 2,14, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,31 cm, s: 0,66 g, ill. á: 1,79 × 2,09, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,30 cm, s: 0,46 g.

MNM RT lt. sz.: 88.26.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.5 (koponya és vázcsontok).

407. sír (112. tábla)

30-35 éves (*ad.*) nőnek (?) a megtaláláskor és talán állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. A fejkü lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekedő téglalap alakú keskeny sírgödörben feküdt, mé: 180 × 45-42-40, m: 55 cm (ami a láb felé 45 cm-re emelkedett), t: 66°, vázh: 147 cm. A sírfolt a sötét altalajban többszöri nyesés után is csak akkor mutatkozott meg, amikor a balra és előre bíllent koponyának a jobb oldalát már megnyesték. A bal oldalon fekvő, zárt állkapcsú koponyát talán állati bolygatás nyomta el a jobb váll irányába. A mellkas csak nyomokban volt bontható. A karok a test mellett voltak nyújtva úgy, hogy a jobb alkar a medence alá, a bal pedig mellé ért. A medence hiányos volt. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejeket előre szorították le.

Mellékletek:

1. *Ezüst csepp alakú karika* a koponya alatt. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 1,25 × 0,9, huzalv: 0,15 cm, s: 0,38 g. MNM RT lt. sz.: 88.27.1.A.
2. *Bronz pántgyűrű* a jobb kéz gyűrűsujján. Nyitott, korrodált felületű keskeny, vékony pánt, és a három darabra törött állapota miatt ragasztott. Á: 2,10 × kb. 2,20, sz: 0,3, v: 0,05 cm, s: 0,75 g. MNM RT lt. sz.: 88.27.2.A.

Faszénnyomokat szedtünk fel a jobb medence tájáról.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.6 (koponya és vázcsont db).

408. sír (112. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, felhúzott lábú, igen rossz megtartású csontváza. Síroltja nem látszott, m: 67, t (zsugorítva): 76°, vázh: kb. 120 (zsugorítva kb. 65) cm. A medencéje szétvágásakor találtunk rá. A koponyája zárt állkapcsokkal balra-előre billent, a bal felkarcsontja részben alóla került elő. A jobb felkarcsontnak csak a töredéke maradt a kulcsont és néhány borda kíséretében. A medence megsemmisült. Csak a bal láb felhúzott s balra kifordult csontjai voltak töredékesen kibonthatók, a jobbét valószínűleg a szelvényásáskor dobták ki.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.7 (koponya és vázcsont db).

409. sír (112. tábla)

60 évesnél idősebb (*sen.*) nőnek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, ívelt oldalú téglalap („vese”) alakú sírgödörben feküdt, amelynek foltja a sötét talajban csak többszöri nyesést követően sejtett fel, mé: 220 × 82–80–72 cm, m: 98 cm, t: 108°, vázh: 140 cm. A kirágott halántékú koponya felborult, s arccal a sír feje felé fordult, alatta az állkapocs töredékével. A felkarcsontok a mellkas mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkarcsontok kifelé mozdultak, a balé a medence alá futhattak. A mellkas csontjai és a medence elkorhadtak. A lábsontok párhuzamosan helyezkedhettek, de a jobb sípcsont kifelé csúszott a combcsont vonalából, jöllehet a balra fordult lábfejsontjai a helyükön maradtak. A bal láb csontjai épebben, a lábfejé hiányosan maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Ezüstkarika fele* a bal sípcsont térdi vége külső oldalánál. Kerek metszetű huzalból készült, eldönthetetlen, hogy sima vagy S-végű volt-e. Á: 1,65 × 0,8, v: 0,1 cm, s: 0,14 g.

MNM RT 88.28.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.8 (koponya- és vázcsont-maradványok).

410. sír (112. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz állapotú csontváza. Síroltja nem látszott, a sötét talaj nyesésekor a lábsontok vékony vonalköteggként megjelent metszeteire figyeltünk fel, m: 78 cm, t: 87°, hiányos vázh: 95 cm. Annyira rossz megtartású volt, hogy nem tudtuk a csontjait kibontani, ha-

nem annyira megnyestük a földet, hogy legalább a metszetük meglássék. A koponya feltehetőleg arccal felfelé nézett, az állkapocs leesett. Ezenkívül a bal felkarcsont, valamint a térdnél közelítő comb- és párhuzamosan fekvő alsó lábszárcsontok helyzetét sikerült megfigyelni.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.9 (koponya maradványai).

411. sír (6., 113. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz állapotú csontváza. Síroltja a sötét talajban csak halványan kirajzolódó, lekerekített végű téglalap alakú lehetett, mé: 130 × 35–38–35, m: 92 cm, t: 96°, hiányos vázh: 93 cm. Koponyája balra-előre billent, az állkapcsa a helyén maradt. A jobb váll erősen fel volt húzva. A mellkas és a medence csontjai csak nyomokban maradtak meg, a jobb felkar és a bal kar csontjai a mellkas mellett fekhettek. A lábak párhuzamosan lehettek nyújtva, de a bal alsó lábszár, valamint a lábfejek csontjait nem sikerült kibontanunk.

Mellékletek:

1–3. *Három bronz S-végű karikává összeragasztott maradványok*, bár eredetileg öt volt: három a koponya jobb oldala mellett és alatt, egy a koponya bal oldala alatt, egy a sírszél mellett. Kerek metszetű 0,11 cm vastag huzalból készültek, már bontás közben töredékeikre estek szét, restaurálásakor papírra ragasztva három példánnyá formálták őket. Ebben az állapotban mérhető hamis méreteik: 1. á: 1,75 × 1,5, huzalv: 0,11 cm, s: 0,12 g, 2. á: 1,5, huzalv: 0,11 cm, s: 0,20 g, 3. á: 1,3 × 1,8, huzalv: 0,11 cm, s: 0,15 g.

MNM RT lt. sz.: 88.29.1–3.A.

4.1–3. *Üvegpasztá gyöngysor* a nyaktáj alatt, megfigyelhetően több sorban, de az apró, fekete és világos gyöngyök rendszerét nem lehetett megállapítani. A nagyobbak hármás és négyes sorban helyezkedtek el, talán összehajtvá tették a sirba a gyöngysort. A lelőhelyen 300-310 darabot számoltunk meg, a restaurálást követően 291 darab maradt. A közölt gyöngysort a restaurálás folyamán önkényesen rendezve állították össze.²⁶⁰

1. 38 db jó megtartású, gömbölyded fekete gyöngy. Á: 0,33, m: 0,25–0,32 cm.

2. 6 db kéttagú, áttetsző üvegzöld „szegment”gyöngy, darabolt rúdgöngyből. Á: 0,42, h: 0,53 cm.

3. 247 db gömbölyű, esonkakúp, hosszúkás, hengerded és más szabálytalan alakú gyöngy, színük fehér,

²⁶⁰ A koponya felszedését követően a gyöngyökről két – sajnos – fekete-fehér felvétel készült. Az elsőn a környező apró rögökkel borított, némileg megtisztított felületen mindenütt gyöngyszemeket lehet sejteni értelmezhetetlen, ezért közölhetetlen módon. A második felvételen, amely a koponya bal oldala és a sírszél közötti gyöngyökről készült, mintha a sötétebb és világosabb (fehér) gyöngyorrészletek még felfűzött sorozatai látszanának, néhány fekete gyönggyel együtt. A rendszert *in situ* sem tudtuk megállapítani, s ez a használhatatlan fényképek alapján sem volt lehetséges.

csontszínű és világosbarnás. Á: 0,31–0,53, m: 0,28–0,79 cm (6. tábla).

MNMRT lt. sz.: 88.29.4.A.

5. *Obszidiándarabka* a koponya mellett, a sírszélnél, amelyet leletnek tekintettünk.

MNMRT lt. sz.: 88.29.5.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.10 (koponya db).

412. sír (81. kép, 112. tábla)

50-60 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor kissé megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. A sírfoltja a sötét altalajban alig-alig észrevehető módon jelentkezett: rendkívül keskeny, lekerekített végű, a lábvége felé szűkülő téglalap alakúnak mutatkozott, mé: 160 × 37–32–27 cm, m: 95 cm, t: 108°, hiányos vázh: 136 cm. Zárt állkapcsú koponyája balra fordult, a jobb halántékát a nyeséskor sértették meg. A kar- és lábsontjai párhuzamosan nyújtva, némileg összeszorítva feküdtek, rajtuk kívül a jobb váll és a bal mellkas korhadttörédekeit sikerült kibontani.

Melléklete:

1. *Meghatározhatatlan érmetöredék* került elő a felszedéskor az állkapocs jobb oldalának belső széléhez tapadva, tehát a szájüregből. Mivel több darabját nem leltük, lehetséges, hogy nem is volt egész érme. Időközben kettétörött és papírra ragasztották.

MNM RT lt. sz.: 88.30.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.11 (koponya, váz db).

413. sír (112. tábla)

40-50 éves (*mat.*) férfinak (?) az ásatás következtében erősen megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Amikor megkezdtük a 410. sír átmenetileg sekélyebben hagyott környékén a föld eltávolítását, a 413. sorszámot kapott sír meglepetésként került elő, s kibontását követően nyilvánvalóvá vált, hogy annakidején az LII. szelvény kiásásakor térdtől lefelé megfigyelés nélkül megsemmisítettük. Feltehetőleg lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek csak a bal felső szélét sikerült a sötét talajban megfigyelni, m: 88 cm, t: 98°, hiányos vázh: 110 cm. A zárt állkapcsokkal balra-előre billent koponyájának koponyatetői részét a megtaláláskor nyesték meg. A mellkasból csak a kulcsontok és néhány ágyécsigolya töredékét bonthattuk ki. A karokat a test mellé fektették, a jobb alkar csontjai az elkorhadtt medence mellé, a bal megmaradt egyik alkarcsontja pedig a medence alá futott. A két combcsont maradványa párhuzamosan feküdt.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.12 (koponya és váz db).

81. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 412. sír

414. sír (112. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek az ásatás következtében erősen megbolygatott, valószínűleg háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontvázmaradványa. Az LI. szelvény ásásakor nem észleltük, és a mellkasának közepétől a lábai felé elástuk. Csak a tanúfalban lévő, illetve az abból az L. szelvénybe kinyúló része maradt meg. Sírfoltja nem látszott, m: 54 cm, t: 82°, hiányos vázh: 30 cm. Kissé előrebillent, zárt állkapcsú koponyájának fejtetői-tarkótáji részét a megtaláláskor sértették meg. Ezenkívül a bal kulcsontja, néhány bordája, s a párhuzamosan fekvő két felkarcsontja maradt meg.

Nem kizárt, hogy a 415. sírban nyugvó nőnek az anyjánál később elhunyt gyermeke volt, mert a sírgödre mindenképpen az utóbbi fölé ért, vagyis bizonyára tudatosan temették oda.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.13 (koponya db).

415. sír (12., 113. tábla)

25-30 éves (*ad.*) nőnek állati bolygatású háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a lábvége felé kissé szélesedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 170 × 58–63–65 cm, m: 93 cm, t: 75°, vázh: 132 cm. A koponyája előregördült úgy, hogy

az állkapocsba mintegy „belesett” az előrebillent arc-koponya, s együtt a mellkas bal válli szeglete és a lapocka közé kerültek. A mellkas természetes helyzetű volt, a szegycsont két fele a gerinc két oldalára csúszott szét. A jobb felkar válli vége ferdén a koponya mellé jutott, de a könyök és a singcsont helyzete mutatta, hogy eredetileg a test mellett volt nyújtva. Az alkar szétnyílt, az orsócsont a keresztcsont szélére került, míg a kézfejsontok egy része itt, másik része pedig a jobb combcsont fejének külső oldalánál mutatkozott. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a felkarcsonton törés meggyógyult nyoma látszott, az alkarcsontok a medence külső széle alatt futottak, a kézfej csontjai a combcsontfő külső oldala mentén kerültek elő. A bal medencelapát kissé befelé fordult. A lábak párhuzamosan lehettek nyújtva, ezt a helyzetet a jobb combcsont és a bal láb csontjai meg is őrizték, viszont a jobb sípcsont a bal felé mozdult (állati üregbe esett?), a szárkapocs pedig föléje került. A kifelé leszorított lábfejek csontjai közül a jobbé bolygatottan, a balé épebben maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Bronz varkocskarika* az állkapocs alatt. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, időközben kettétörött. Á: 2,46 × 2,42, huzalv: 0,22 cm, s: 2,17 g. MNM RT lt. sz.: 88.31.1.A.
  2. *Bronz S-végű karika* az előző karika alatt. Kerek metszetű huzalból készült, időközben kettétörött. Á: 2,21 × 2,41, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,40 cm, s: 0,91 g. MNM RT lt. sz.: 88.31.2.A.
  3. *Öntött bronz pálcakarperec*, amely a bal alkarról lecsúszva éllel a bal combcsontfőnek támaszkodott. Nyitott karikája rombusz metszetű, határozott élekkel. Az egyik vége tompán levágott, a másik a vége felé fokozatosan kerek metszetűvé alakul és tompán végződik. A keskenyebb vége előtt a felülete öntéshibás. Á: 6,95 × 7,15, v: 0,5–0,4 cm, s: 26,56 g. MNM RT lt. sz.: 88.31.4.A.
  4. *Kettősen csavart ezüst huzalgyűrű* a jobb kéz gyűrűsujján, hegyesre kalapált nyitott végekkel. Á: 2,6 × 2,47, v: 0,45–0,3, huzalv: 0,15 cm, s: 5,82 g (12. tábla). MNM RT lt. sz.: 88.31.3.A.
- E: TM ET lt. sz.: 2008.8.14 (koponya és vázcsontok).

416. sír (82. kép, 114., 141. tábla)

60 évesnél idősebb (*sen.*) nőnek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lekerekedő végű téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 205 × 65–60–60 cm, m: 77 cm, t: 76°, hiányos vázh: 144 cm. A koponyája kissé a bal oldala felé billent, az állkapocsa a nyaktájon keresztbefordult, az ágvégei a bal váll felé néztek, a közepe az állcsont

82. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 416. sír részlete

alá ért. A bal mellkas jobban, a jobb kevésbé töredékes állapotban maradt meg. A jobb kar tompaszögben a medencére volt hajlítva, a jobb felkarcsont később a váll felé mozdult, az alkarcsontok pedig szétnyíltak, az orsócsontot a karpereccel együtt állat tolhatta el. A bal kar csontjai nyújtott helyzetben maradtak meg, irányukban a kézfej csontjaival. A medence hiányosan volt bontható, a lábcsontok egymást a bokák felé közelítően nyújtva feküdték. A lábfejsontokat nem tudtuk kibontani.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, egyik példánya a jobb váll és a koponya között, a másik közvetlenül a jobb váll mellett feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek, az egyik összeérő, a másik egymásra hajló végekkel. Á: 2,25 × 2,5, huzalv: 0,2 cm, s: 2,28 g, ill. á: 2,15 × 2,45, huzalv: 0,2 cm. A második példány a leltározást követő időben elveszett. MNM RT lt. sz.: 88.32.3–4.A.
- 3–4. *Két öntött bronz pálcakarperec*, egy nyitott, kerek metszetű és kerekdeden keskenyedő, de végül levágott végű példány a jobb orsócsont csuklótáji végén feküdt, a másik nyitott, vékonyabb, viszonylag határozott élű rombusz metszetű, alig keskenyedő és le-

vágott végű példány²⁶¹ pedig az állat által elmozdított (?) bal singsont csuklótáji végén, a jobb combcsont közepének belső oldalánál. Á: 7,36 × 6,8, v: 0,65 cm, s: 39,39 g, ill. á: 6,8 × 7,3 cm, v: 0,5 cm, s: 28,80 g. MNM RT lt. sz.: 88.32.5–6.A.

5. *Öntött bronz fejesgyűrű* a bal kéz gyűrűsujján. A kiszélesedő fejjel öntött gyűrű karikája kissé domború felületű, s rajta a fej két oldalán egy-egy hosszúkaas bütyök van. Á: 2,1 × 2,4, pánt sz: 0,35, a fej m: 0,4 cm, s: 3,23 g. MNM RT lt. sz.: 88.32.7.A.
6. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denára* az állkapocs jobb-külső oldalára tapadva, tehát valószínűleg a szájüregben. Körülnyírt, időközben darabokra esett szét, s papírra van felragasztva. S: 0,32 g (141. tábla). MNM RT lt. sz.: 88.32.1.A.
7. *Salamon (1063–1074) H14/CNH 19. típusú ép denára*, amely a felszedéskor a bal mellkas alól, a gerinc mellől került elő, a leltározást követően elveszett. MNM RT lt. sz.: 88.32.2.A.
- E: TM ET lt. sz.: 2008.8.15., 16 (koponya maradványai).²⁶²

417. sír (112. tábla)

35-45 éves (*ad.-mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, közepén kiszélesedő, nagy és széles sírgödörben feküdt, mé: 210 × 75–85–73 cm, m: 75 cm, t: 55°, vázh: 155 cm. Szétnyílt állkapcsú koponyája balra-előre billent, a jobb halántékát a szelvény kiásásakor nyesték meg. A mellkas csontjait alig lehetett kibontani, de meglátszott, hogy természetes helyzetű volt, a jobb oldala volt kissé felhúzza. Mindkét karja a test mellett feküdt nyújtva, a kézfejsontok a combcsontok külső oldala mellett helyezkedtek el. A medencének csupán nyomai maradtak: a bal lapát kissé feljebb húzza feküdt. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai kifelé leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1. *Árpád-kori érme*, a megfigyelhetetlen nagyságú példány széttört, meghatározhatatlan töredécki a jobb könyök és a mellkas között kerültek elő. MNM RT lt. sz.: 88.33.1.A.
2. *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú denárának ép fele* pedig a jobb kézfej csontjai között, tehát

a tenyérben látott felszedéskor napvilágot, időközben megsemmisült.

MNM RT lt.sz.: 88.33.2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.17 (koponya és váz db).

418. sír (114. tábla)

0,5-1 éves (*inf. I.*) csecsemőnek az ásatás következtében félig megsemmisült, bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. Sírfojtja nem látszott, a szelvény aljának nyesésekor a megmaradt csontmaradványainak „metszetét” ismertük fel, m: 80 cm, t: 130°, hiányos vázh: 30 cm. Arccal felfelé feküdt, de a koponyájának csupán a körvonalát, valamint állkapcsainak zárt fogsorát figyelhettük meg. Karjai a mellkas mellett lehetnek nyújtva, amit a felkarcsontok helyzete sugallt. Ezenkívül a mellkasának nyomai is megfigyelhetők maradtak.

Melléklete nem volt.²⁶³

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.18 (koponya db).

419. sír (114. tábla)

35-39 éves (*ad.*) nőnek (?) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, rendkívül keskeny, „testreszabott” sírgödörben feküdt, mé: 167 × 37–35–35 cm, m: 112 cm, t: 110°, vázh: 143 cm. Az ötödik ásonyomban a koponya kis megnyesésével megtalált csontváz bizonyára egy lefelé szűkülő olyan sírgödörben feküdt, amelynek az aljába beleszorult. A zárt állkapcsú koponyája balra-előre fordult. A gerince jól nyomon követhető volt, a mellkasa azonban erősen elkorhadt. A jobb karja a test mellett volt nyújtva, a behajlított kézfejének csontjai a combcsontfőn buktak keresztül, a bal kart pedig a medencére hajlították. A medencét csak töredékesen sikerült kibontani. A lábak csontjai nyújtva, a lábfejeké kifelé leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

1–2. *Két ezüst S-végű karika*. Mindkettő kerek metszetű huzalból készült. A nagyobbik példány a jobb csecsenyűlvány táján volt, s a bontáskor eltörött, s most ragasztott, a kisebbik a felszedéskor, a bal csecsenyűlvány tájáról került elő; mindkettőnek az S-vége hiányos. A kettőtörött karikájú á: 1,77 × 1,81, huzalv: 0,13 cm, s: 0,44 g, ill. á: 1,42 × 1,54, huzalv: 0,12 cm, s: 0,41 g.

MNM RT lt. sz.: 88.34.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.19 (koponya és váz db).

²⁶¹ A karperecről leszedett vaszonmaradvány két üveglap közé van foglalva (114. tábla 4a; vö. 486. old.).

²⁶² A TM Embertani Tárában keveredés történt, mert az elfogadható idős korú (*sen.*) nőnek csak a koponyamaradványa került beletárolásra, ugyanakkor egy 3-4 éves (*inf. I.*) gyermek vázmaradványai (lt. sz.: 2008.8.15.) is erre a sírszámra kerültek. Mivel a sírban egyetlen felnőttsontváz volt, ezért a kisgyermekcsontvázzal a későbbiekben nem számoltam.

²⁶³ A koponya körül és a medencétájon apró „pasztagyöngyszerű” gömböskéket figyeltünk meg bármiféle rendszer nélkül. Később kiderült, hogy valamilyen természeti jelenségek voltak, mosáskor ugyanis a vízben maradóktalanul szétolvadtak.

420. sír (114. tábla)

Fiatal (*juv.-ad.*) nőnek (?) háton fekvő, nyújtott helyzetű, rendkívül rossz megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a jobb fejevégnél kiöblösödő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 162 × 56–45–40 cm, m: 105 cm, t: 92°, vázh: kb. 130 cm. A negyedik ásonyomban jelentkező gyenge sírfoltba belebontva bukkantunk a lábcsontokra, majd a rossz állapotú csontvázra. A sírgödör alakjából, illetőleg a test balra fordított helyzetéből esetleg arra lehet következtetni, hogy jóllehet a sír elég hosszú lett volna, a testet mégis félrefordították, hogy beleférjen a gödörbe, s talán azért kerekítették ki a gödör jobb sarkát, hogy a fejet kényelmesen be tudják fektetni. Leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent. A jobb váll fel volt húzva, a jobb testfél pedig balra hajlítva. A mellkas csontjai hiányosan maradtak meg. A jobb kar enyhén behajlítva, a bal egyenesen nyújtva feküdt, a kézfejek csontjai a combcsontfők külső oldalánál maradtak meg. A medence nem volt megfigyelhető. A párhuzamosan nyújtott lábak csontvégei elkorhadtak, a lábfejek csontjai csak nyomokban maradtak meg.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, az egyik példánya a jobb váll mellett, a másik a felszedéskor a jobb csecsnyúlvány alól került elő. Mindkettő apró, kerek metszetű huzalból készült, az első példány darabokra törött, s az S-vége hiányzik, a másodiknak pedig csak karikatörédeke maradt meg. Á: 1,65 × 1,85, huzalv: 0,12 cm, s: 0,27 g, ill. h: 1,3, huzalv: 0,1 cm, s: 0,10 g. MNM RT lt. sz.: 88.35.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.20 (koponya és váz db).

421. sír (114. tábla)

40–45 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, felhúzott lábú, közepes megtartású csontváza. A fejevégnél lekerekített sarkú, a lábvége felé szélesedő, s ott lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 185 × 52–55–61 cm, m: 108 cm, t: 104°, vázh: 135–140 cm. A zárt állkapcsú koponya a sír fejevégi bal sarka felé és teljesen a jobb oldalára fordult, a bal halántékát állat rágta ki, de mivel a koponyát ennek ellenére sem töltötte ki a föld, a tarkótáji sérülést a sírbontás okozta. A mellkasát állati bolygatás érte, a jobb kulesesont elfordult, a szegyesont alsó része a jobb mellkasba esűszott. A jobb kar tompaszögben behajlítva elállt a testtől: a felkaresont kifelé, a villásan szétnyílt alkaresontok pedig a medence felé futottak. A kettérágott orsócsont ujjcsontokkal együtt külön esomóba került a combesont mellett. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkaresontok a medence széle alatt futottak, a kézfej a combesont forgója mellett maradt. A medence bal lapátja befelé fordult. Mivel a lábcsontok párhuzamosan behajlítva a jobb oldalukon feküdtek, tehát vagy így fektették őket, vagy később dőltek a jobb

oldalukra; a bal combcsont forgója a vápájából ki is fordult, s a térdi végétől pedig az alsó lábszár csontvégei el is csűsztak. A lábfejek csontjai a jobb oldalukon fekve, előre leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, az egyik példány a jobb csecsnyúlvány alól, a másik a koponya tarkótáji része alól került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, az ép példány S-vége bordázott, a másiké elveszett. Á: 1,57 × 1,91, huzalv: 0,13, az S-vég sz: 0,30 cm, s: 0,50 g, ill. á: 1,67 × 1,57, huzalv: 0,12 cm, s: 0,49 g. MNM RT lt. sz.: 88.36.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.21 (koponya db).

422. sír (115. tábla)

Fiatal (*ad.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, keskeny sírgödörben feküdt, mé: 163 × 45–45–40 cm, m: 85 cm, t: 89°, hiányos vázh: 135 cm. A koponyája kissé előre és a jobb oldala felé billent, az állkapcsa azonban a helyén maradt. A mellkasa és medencéje elkorhadt. A test mellett kinyújtott karjainak csontjai könyökben voltak a legközelebb egymáshoz, ami talán összekötésre utalt. A kézfejek csontjai a combcsontok külső oldala mentén nyugodtak. A lábcsontok párhuzamosan feküdtek, a csontvégeik elkorhadtak, az alsó lábszárak csontjait a megtaláláskori nyeséskor sértették meg. A lábfejecsonok nem voltak bonthatók.

Mellékletek:

1. *Ezüst S-végű karika*, amely a felszedéskor a jobb csecsnyúlvány tájáról került elő. Igen vékony, kerek metszetű huzalból készült, s darabjaiból részben össze- és papírra ragasztott. Á: kb. 1,49 × 1,88, huzalv: 0,08 cm, s: 0,11 g.

MNM RT lt. sz.: 88.37.1.A.

2. *Nyitott, bronz huzalgyűrű* a jobb kéz gyűrűsujjáról. Rombusz metszetű igen vékony huzalból készült, egymásra hajtott, lapított végekkel. Á: 2,0 × 2,1, huzalv: 0,21 cm, s: 0,97 g.

MNM RT lt. sz.: 88.37.2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.22 (koponya db, vázmaradvány).

423. sír (115. tábla)

6–8 éves (*inf. I–II*) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, rövid sírgödörben feküdt, mé: 109 × 43–43–43 cm, m: 80 cm, t: 96°, hiányos vázh: 82 cm. A leesett állkapcsú koponyája előre és a jobb oldalára fordult. A szivacsos csontjai elkorhadtak, s a megmaradt hosszúcsontjai alapján a jobb karja a test mellett, a bal tompaszögben behajlítva feküdt. Ezenkívül a párhuzamosan fekvő, töredékes combcsontok és a jobb alsó lábszár töredékei

maradtak meg, mert a sírba még az LI. szelvény nyesésekor bukkantunk rá. A bal felkar körül faszéndarabkákat figyeltünk meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.23 (koponya és váz db).

424. sír (115., 142. tábla)

35-39 éves (*ad.*) férfinak a megtaláláskor megnyesett, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 203 × 60–58–55 cm, m: 99 cm, t: 112°, hiányos vázh: 150 cm. A zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra és előre billent. A törzs csontjai természetes helyzetben, de nagyon korhad állapotban őrződtek meg. A karok a test mellett voltak nyújtva, a jobb kézfej csontjai a jobb combcsont külső, a balé a bal belső oldala mellett maradtak meg. A lábcsontok párhuzamos fekvésben őrződtek meg, a térdei és lábvégi részeket nyeséskor sérítettük meg. A lábfejek csontjait nem sikerült kibontani.

Melléklete:

1. Az állkapocs alsó élén I. László (1077–1095) H28/CNH 34. típusú, körülnyírtnak látszó *denára*, amelyet szemmel láthatólag a földnyomás repesztett ketté. Időközben hiányossá vált, és 3 összeillő töredéke papírra ragasztott. S: 0,25 g (142. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.38.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.24 (koponya és váz db).

425. sír (115. tábla)

50-60 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, aránylag keskeny, szűk sírgödörben feküdt, amelynek a jobb lábvégét szelvényásás közben elástuk; mé: 172 × 45–47–45 cm, m: 93 cm, t: 123°, hiányos vázh: 133 cm. A koponya természetes helyzetű volt, de az állkapocsból talán állati rágásra csak néhány fog és töredék maradt. A mellkas csontjai hiányosan és bolygatott állapotot mutatva maradtak meg. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb alkar csontjai szétnyíltak, a kézfejcsontok a medence mellett feküdtek. A bal kézfej csontjai a karcsontok folytatásában nyugodtak. A lábak bokánál közelítően lehettek nyújtva, de a töredékes jobb sípcsont a megtaláláskor ferdén keresztbe csúszott. A lábfejek csontjait nem tudtuk kibontani.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.25 (koponya és váz db).

426. sír (115. tábla)

40-45 éves (*mat.*) nőnek háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. A fejevégen lekere-

kített sarkú, a lábvégen lekerekített téglalap alakú, rövid sírgödörben feküdt, mé: 158 × 43–47–45 cm, m: 120 cm, t: 116°, vázh: 143 cm. Miután a felsőtestét balra hajtva fektették a sírba, a zárt állkapcsú, arccal felfelé néző koponyája a sír jobb felső sarkába került. Mellkasának jobb fele korhadtabb volt, de nem bolygatott. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, kézfejének csontjait nem lehetett kibontani. A medence korhad állapotú volt. A lábak csontjai párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejek csontjait hiányosan bontottuk ki.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.26 (koponya és váz db).

427. sír (115. tábla)

2-3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó állapotú csontváza. A sötét és sárga talajsint határán, lekerekített sarkú téglalap alakú, viszonylag széles és hosszú sírgödörben feküdt, amelynek bal fejevégi részét elásták, mé: 120 × 48–48 cm, m: 86 cm, t: 90°, hiányos vázh: 82 cm. A megtaláláskor megsérült agykoponyája előredőlt és beleszakadt az arckoponyába, illetve az alatta maradt állkapocsba. A jobb váll erősen fel volt húzva. A mellkast állat bolygatta meg, a bordák egy részét a jobb combcsont belső oldala mellett találtuk meg. A jobb kar tompaszögben a medencére volt hajtva, a balt egyenesen nyújtva fektették úgy, hogy az alkar a medence szélé alá ért. A medence természetes helyzetű volt. A lábcsontokat állati bolygatás érte, a bal combcsont az egyenesen nyújtott jobb lábcsontok folytatásában feküdt, a bal alsó lábszár csontjai pedig a jobbéhoz közelítő, ferde helyzetben maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.27 (koponya és váz).²⁶⁴

428. sír (115. tábla)

60 évesnél idősebb (*sen.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontvázmegmaradványa. Bizonyára lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek a lábvégi felét elástuk, mé: 100 × 55–45 cm, m: 74 cm, t: 61°, hiányos vázh: 85 cm. A csontváz lábészét a munkások szelvényásás közben nem vették észre és kidobták, ezért csak a felső testfele maradt meg. A koponya a tarkón feküdt, arccal a sír fejege felé nézett, s az arcrészét nyeséskor semmisítették meg. Állkapcsát állati bolygatás eredményeként a mellkas közepén találtuk meg, több fogát pedig ugyancsak a mellkasban. Mellkasának és medencéjének csontjai nyomokban maradtak meg, a jobb kulcsont a felkarral párhuzamosan feküdt. Mindkét felkar a testtel párhuzamosan, de

²⁶⁴ Ugyanerre a számra egy érett korú (*mat.*) férficsontváz állkapcsát/mandibuláját is beletürozták, de ezzel a későbbiekben nem számoltunk.

kissé befelé tartóan helyezkedett el, a test mellé fektetett jobb alkar csontjai bolygatásra kifelé tartottak, a balé a medence széle alá értek. A medence nyomai mellett a jobb combcsontfő, s szegletükben a jobb kézfej csontjai maradtak meg, utóbbiak az alkar eredeti, egyenesen nyújtott irányát jelezték. A lábak kidobott csontjait a rögökből válogattuk ki.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, egyik példánya a felfordult koponya előtt a gerinctájon feküdt, a másik a koponya alól került elő. Kerek metszetű ezüsthuzalból készültek, egymáshoz érő végekkel. Á: 2,17 × 2,42, huzalv: 0,2 cm, s: 2,80 g, ill. á: 2,26 × 2,2, huzalv: 0,2 cm, s: 2,40 g.

MNM RT lt. sz.: 88.39.1–2.A.

3. *Ezüst varkocskarika*, amely a jobb alkarcsontok és a gerinc között, valamivel magasabban feküdt. Kerek metszetű, vékony huzalból készült, hegyesedően nyitott végekkel. Á: 1,8 × 1,7, huzalv: 0,1 cm, s: 0,40 g.

MNM RT lt. sz.: 88.39.3.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.28 (koponya és váz db).

429. sír (12., 115., 142. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a lábvége felé keskenyedő és lekerekedő téglalap alakú, széles sírgödörben feküdt, mé: 185 × 75–70–60 cm, m: 73 cm, t: 96°, vázh: 140 cm. A zárt állkapcsú koponyája kissé előre és jobbra billent. A mellkasa csaknem ép volt, a bal válla enyhén fel volt húzva. A szegycsontot állat bolygatta: a felső részét a bordák alatt csak a felszedéskor találtuk meg, az alsó része a jobb mellkasba csúszott. A karok egykor a test mellett voltak nyújtva. A jobb alkar csontjai szétnyíltak, a kézfej csontjai a combcsontfő külső oldala mellett maradtak meg. A bal felkarcsont kissé eltartóan feküdt, ezért az alkar- és kézfejsontok a medencecsonttól távolabbra kerültek. A medence természetes helyzetű volt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva, a kifelé fordult lábfejek csontjai leszorítva feküdtek, a bal lábfejet állati bolygatás érte.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, amelyet a két csecstyűlvány mellett, függőleges helyzetben a koponyához tapadva találtunk. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott végük levágott. Á: 2,3 × 2,4, huzalv: 0,2 cm, s: 2,33 g, ill. á: 2,25 × 2,35, huzalv: 0,2 cm, s: 2,08 g.

MNM RT lt. sz.: 88.40.1–2.A.

3. *Csavart ezüst huzalgyűrű* a jobb kéz gyűrűsujján. Két drótszál együttes megcsavarásával készült, s mindkét végén a hosszabbra hagyott drótszálat visszahajtották és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították. Finoman csavart, szépen eldolgozott

végekkel. Á: 2,3 × 2,15, v: 0,2, huzalv: 0,11 cm, s: 1,23 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.40.4.A.

4. *Salamon (1063–1074) H15/CNH 20. típusú*, kitünő állapotú *denára* az állkapocs jobb utolsó zápfogának tetején, tehát a szájüregben. S: 0,18 g (142. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.40.3.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.29 (koponya és vázcsontok).

430. sír (83. kép, 115., 142. tábla)

40–45 éves (*mat.*) férfinak állat bolygatta, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 220 × 65–65–65 cm, m: 95 cm, t: 62°, vázh: 165 cm. A koponyája természetes helyzetű volt, de alatta az állkapcsa állati bolygatásra a jobb oldalára fordult. A mellkasát is állat bolygatta, bordái egy része rendszertelenül a mellkastájon feküdt, a többiek a koponyán, medencén és a jobb sípcsonton kerültek elő, s a csigolyái – különösen az ágyéki részé – ugyancsak szétszóródtak. A karok a test mellett voltak nyújtva, a felkarcsontok ebben a helyzetben is maradtak, a jobb alkar csontjai elváltak, a síngsont a medence mellett, az orsócsont a combcsonton keresztben feküdt. A bal felkarcsont lefelé csúszott, a síngsont a felkar folytatásában, az orsócsont

83. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 430. sír

ferdén az utóbbi alatt nyugodott. A medencelapátok természetes helyzetűek voltak, a keresztcsont kissé elfordult helyzetben maradt. A lábcsonok párhuzamosan nyújtott helyzetben feküdtek, a bal balra, kifelé fordult, a forgója felfelé állt. Csak a bal lábfej megdőlt csontjait bonthattuk ki. A jobb térdkalács a koponya mögött, a jobb sarokcsont pedig mellette került elő. Mindez a bolygatás a hosszúcsontok helyzetéből következően kizárólag állati bolygatás számlájára volt írható.

Melléklete:

1. Felszedéskor a koponya jobb széle alól került elő *Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú denárának jó megtartású fele*, fél pénzként a sírba téve. S: 0,12 g (142. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.41.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.30 (koponya és vázcsontok).

431. sír (116. tábla)

6-8 éves (*inf. I–II*) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 95 cm, t: 92°, hiányos vázh: 83 cm. A koponyát a földnyomás nyomta össze, a homloktáj az arcrészbe hatolt, de alatta az állkapocs a természetes helyén maradt. A kissé jobbra fordult mellkas természetes helyzetű volt. A karok a test mellett nyújtva feküdtek, a bal alkar talán a medence alá futott. A jobb kézfej néhány csontja megmaradt a medence mellett. A lábak párhuzamosan voltak nyújtva, de a munkások az alsó lábszárakat középtájtól lefelé a lábfejekkel együtt szelvényásás közben kihajították, s a kidobott földben sem találtuk meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.31 (koponya és váz db).

432. sír (116. tábla)

2-2,5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 125°, hiányos vázh: 72 cm. A sírra akkor akadunk rá, amikor ásás közben a jobb combcsont környékéről lefordult a föld. A koponya szelvényásás közben már észrevétlenül megsemmisült, csak nyomai maradtak, valamint az állkapocsban néhány fog. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a jobb kar csontjai ugyancsak a szelvény ásásakor veszték el. A mellkasnak és a medencének csak a fekete talajt színező nyomai maradtak. A jobb láb csontjai térdben enyhén behajlítva, a balé nyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.32 (koponya és váz db).

433. sír (116. tábla)

2-2,5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, talán háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m:

75 cm, t: 122°, hiányos vázh: 48 cm. Szelvényásás közben egy ásonyom metszetében a koponya kettévágott, mindössze finom sárga körvonallal jelzett maradványára bukkantunk, s később is csupán néhány töredéke, foga, valamint feltehetőleg a jobb kar csontjainak maradványait észleltük. A darabos földben csaknem felszedhetetlen volt.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.33 (koponya és váz db).

434. sír (116. tábla)

0-0,5 éves (*inf. I.*) csecsemőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. A bal felső felén elnyesett ovális sírgödörben feküdt, mé: 63 × 32 cm, m: 80 cm, t: 122°, hiányos vázh: 56 cm. Szelvényásás közben semmisült meg a koponyája és mellkasának jobb oldala a karcsontokkal együtt, viszont a maradék bontása közben, alsóbb szinten meglepetésre a sírfolt is megfigyelhetővé vált. Végül is a koponyából csak a földet színező nyomok meg egyetlen fog maradt, s a bal mellkas csontjait is csupán a vízszintesen megnyesett talajon megfigyelt vonalak jelezték, az ágyékcsgolyák és a medence ugyancsak színes foltként mutatkozott. A test mellett nyújtott kar, valamint a kissé felhúzott s a jobb oldalukra dőlt lábcsontok bonthatók voltak.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.34 (koponya és váz db).

435. sír (84. kép, 116. tábla)

1,5-2 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor enyhén megbolygatott, félig oldalt fekvő, zsongorított helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t (fej-sarok): 80°, hiányos vázh: 70 (fej-sarok: 48) cm. A zárt állkapcsú koponya kissé a bal oldalára fordult, sajnos az arcrésze a megtaláláskor megsérült. Ép mellkasa enyhén a bal oldalára fordult, a jobb karja mellette feküdt úgy, hogy a csaknem derékszögben behajlított alsókarjának csontjai a medence felső széle mellé értek. A bal kar a test mellett, enyhén behajlítva nyugodott. A medence teljesen oldalt fekvő volt, természetesen a jobb lapát volt felül. A lábakat térdben behajlítva fektették úgy, hogy a kézfejekhez felhúzott combcsontok a gerinccel csaknem derékszöget bezárva, egymással párhuzamosan feküdtek a bal oldalukon, s ugyancsak derékszögben behajlítva csatlakoztak hozzájuk az alsó lábszárak csontjai. Még a lábfejek csontjai is hiányosan bonthatók maradtak.

Mellékletek:

1-2. *Ólom S-végű karikapár* a koponya alatt, a csecsemőnyulványok táján. Kerek metszetű huzalból készültek, és kisebbre hajlították őket a karika végének az S-vég mellé hajtásával. A három darabra törött és rosszul összeragasztott példány á: 1,90 × 1,65, hu-

84. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 435. sír

zalv: 0,23, S-vég sz: 0,35 cm, s: 1,17 g, a kettétört karikájú, ragasztott példány á: 1,69 × 2,25, huzalv: 0,25, S-vég sz: 0,34 cm, s: 1,45 g.

MNM RT lt. sz.: 88.42.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.35 (koponya és váz db).

436. sír (116. tábla)

3-4 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 54 cm, t: 74°, hiányos vázh: 82 cm. Mivel a koponya a tanúfalban volt, elkerülte azt a szelvényásást, amely a test bal oldalát egészen a bal alsó lábszárcsontokig megsemmisítette. A koponya zárt állkapcsokkal balra-előre billent. A mellkas töredékei mellett fekvő bal kar csontjai könyökben kissé be voltak hajlítva. Csak a jobb medencelapát maradt meg, valamint a nyújtott jobb láb csontjai, amelyekhez a bal alsó lábszárcsontok boka felé közelítő helyzetűek voltak.

Mellékletek:

1–2. Ezüst S-végű karikapár, amelynek az egyik példánya a jobb csecsnyúlvány mellett volt, a másikat a koponya bal oldala mellől a szelvény falának nyese-sakor vágta ki és görbítették meg. Kerek metszetű huzalból készültek, a kisebbik példány S-vége letört,

ragasztott. Az ép példány á: 1,74 × 1,93, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,39 cm, s: 0,80 g, a deformált karikájú példány á: 1,21 × 1,89, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,46 cm, s: 0,46 g.

MNM RT lt. sz.: 88.43.1–2.A.

3. Az állkapocs bal külső oldala mellett, valószínűleg a szájüregben, Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú töredékes denára, amely talán fél pénzként került a sírba, s csupán apró felragasztott, értelmezhetetlen töredéke maradt.

MNM RT lt. sz.: 88.43.3.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.36 (koponya és váz db).

437. sír (116., 142. tábla)

50-55 éves (mat.) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű, a lábvége felé kissé szélesedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 210 × 70–75–75 cm, m: 85 cm, t: 75°, vázh: 156 cm. A bal felére fordult koponyájába a megtaláláskor vágta bele, a jobb halántéki és a fejtetői részt megsértve, az állkapocs viszont állati bolygatásra elfordult és ágaival a bal váll, állcsúcsával a jobb csecsnyúlvány irányába mutatott. További állati bolygatás eredményeként a szegycsont a jobb mellkasban a gerinc mellett, több kézcsontról pedig a mellkas és a jobb felkar között, valamint a combcsontok mellett került elő. Az S-görcsű mellkas ép volt, a karcsontok a test mellett nyújtva; a jobb alkar a medence mellé, a bal a medence széle alá futott. A jobb medencelapát kissé fel volt húzva. A lábcsontról párhuzamosan nyújtva, a lábfejeket lezoritva, de hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. Élén állóan az 1. és 2. nyakcsigolya közé csúszva, már a földben darabokra törve került elő Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú denára. Rossz állapota miatt az összeálló töredékei felragasztottak. S: 0,05 g (142. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.44.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.37 (koponya és vázcsontok).

438. sír (116. tábla)

40-45 éves (mat.) férfinak állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen jó megtartású csontváza. A fejevén csaknem egyenes, a lábvégén lekerekített téglalap alakú, szükségtelenül széles sírgödörben feküdt, mé: 188 × 82–80–72 cm, m: 95 cm, t: 80°, vázh: 159 cm. A koponya jobbra-előre billent, az állkapocs elmaradva követte. A mellkas csontjait állati bolygatás dülta meg. A jobb kar egyenesen, a bal tompaszögben behajlítva feküdt, s mivel a bal felkar lefordult a bal könyökről és a mellkashoz szorult, lehet, hogy ez a szoros lepelbe csavarást jelezte. A V alakban szétnyílt jobb alkar a medence mellé, az együtt maradt bal pedig a me-

dence alá futott, a kézfejsontok hiányosan mutatkoztak. A medence ép volt, a bal lapát enyhén befelé fordult. Miután a lábak hosszúcsontjai X alakban helyezkedtek el, a halott a térdeinél is össze lehetett kötözve. A leszorított lábfejek csontjait csak hiányosan sikerült kibontani.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.38 (koponya és vázcsont).

439. sír (116., 142. tábla)

50-60 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen jó megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekedő téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 233 × 80–85–60 cm, m: 77 cm, t: 64°, vázh: 165 cm. A zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, a jobb halántékát a megtaláláskor sértették meg. Vállí és felső mellkasi részét állati bolygatás érte, a gerinc épen maradt, a szegycsont a gerinc bal oldala mellé csúszott. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb alkar közvetlenül a medence széle mellett, a bal alkar kissé távolabb futott. Mindkét kézfej szép állapotú csontjai a combcsontfőn feküdtek keresztül, a jobbé közelebről, a balé távolabbról. A medence ép volt, a bal lapát enyhén befelé fordult. A lábsontok térdnél kissé közelítő helyzetben nyugodtak, a lábfejek csontjai leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete:

1. A bal medencelapát alól került elő *Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú* töredékessé vált *denára*, amelyet papírra ragasztottak. S: 0,11 g (142. tábla). MNM RT lt. sz.: 88.45.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.39 (koponya és vázcsont).

440. sír (116., 142. tábla)

60-x éves (*sen.*) férfinak állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. A fejevégenél lekerekített sarkú, a lábvégenél ferdén levágott vonalú, a lábvége felé szélesedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 200 × 60–70–75 cm, m: 87 cm, t: 52°, vázh: 160 cm. A koponya természetes helyzetű volt, az állkapocs előreesett. A karok a természetes helyzetű mellkas mellett voltak nyújtva, a jobb alkar a medence mellé, a bal részben a széle alá futott. A jobb kézfej csontjai a combcsont külső oldala mellett, a nagyjából ugyanolyan helyzetű bal kézfeje azonban állati bolygatás által szétszórva kerültek elő. A medence ép volt, a lábsontok egyenesen nyújtva feküdtek, de a bal szárcsont ferdén a jobb térd irányába csúszott el. A lábfejek csontjai hiányosan maradtak meg.

Melléklete:

1. A jobb kézfej ujjcsontjai között, tehát a markába téve került elő *Salamon (1063–1074) H14/CNH 19. típusú denárának* fél pénzként a sírba tett része, amelyből mintegy negyednyi töredékek maradtak (142. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.46.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.40 (koponya és vázcsont).

441. sír (116. tábla)

1-1,5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 56 cm, t: 106°, vázh: 65 cm. A földnyomástól beroppant, zárt állkapcsú koponyája enyhén a bal váll felé billent, tarkótáji részét a megtaláláskor sértették meg. A mellkas természetes helyzetű volt. A jobb kar nyújtva, a kézfejsontok a medence mellett feküdtek. Az ugyancsak a test mellett fekvő bal kar csontjai tompaszögben voltak behajlítva, a kézfejsontok a keresztcsont táján nyugodtak. A medencelapátok épen maradtak, a keresztcsontot nem tudtuk kibontani. A combcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, de a bal combcsont lecsúszott az alsó lábszár térdi végéről, míg a keresztben fekvő jobbnak a csontjai egy földröggel fordultak ki, s csak a bokatáji vége maradt meg a bal alsó lábszárcsontok alatt. Még a bal lábfejrőprő csontocskáinak egy részét is sikerült kibontani.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.41 (koponya és váz db).

442. sír (85. kép, 116. tábla)

Felnőtt (23 évesnél idősebb) nőnek bizonytalan korú emberi beavatkozással és a megtaláláskor is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású maradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 61 cm, t: 73°, bolygatott vázh: kb. 165 cm. A bolygatás már a lágyrészek elkorhadása után történt, mert az egyes testrészeket (állkapocs, fel- és alkarcsontok) nem anatómiai kapcsolatukban találtuk meg, de a fej és a mellkas teljes feldulásának okát nem lehetett meghatározni. Az egész sírgödört hajdan ki kellett újra ásni ahhoz, hogy a szétdőlt mellkas és medence csontjai a láb(csontok)ra kerülhessenek. A sír feneke agyaggal (?) volt kikelve a csontok magasságáig, élénkzöldre festve őket; lehet, hogy eső mosott be egy csomó kihányt anyagos földet még a sír betemetése előtt, vagy akár a bolygatás idején. A koponya a test tengelyétől jobbra gurult, az arcrészét szelvényásáskor roncolták szét ugyanúgy, mint a tőle mintegy 20 cm-rel a lábak felé került állkapocsot. A bal felkar a test mellett maradt, csak befordult, a válli végénél 1-1 kulcsont és csigolya feküdt. A mellkasból csak a jobb felkarsont vonalában maradt meg néhány csigolya. Az elfordult combcsontok párhuzamosak voltak, akár az alsó lábszárak csontjai, míg a lábfejeket nem tudtuk kibontani. A szétdőlt medence egyik lapátja a jobb térdre, a másik a bal térd mellé került, utóbbi csaknem függőleges helyzetben. A két combcsont között feküdt a jobb felkarsont, a jobb combcsonton maradt meg az egyik orsósont könyöki vége, míg a kettévágott másik orsósont a jobb alsó lábszáron volt V alakban, a bal láb-

85. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 442. sír

86. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 443. sír

szárcsonton pedig egy keresztelő irányú singsonton a jobb kulcscsont. Mindezekon kívül bordák és csigolyák heverték még az alsó lábszárak között és mellett.

Melléklete nem volt.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.42 (koponya és váz db).²⁶⁵

443. sír (86. kép. 117., 142. tábla)

5-6 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, a rögöcskékre esett szikes talajban is jó megtartású csontváza, bár felszedni csak törmelékenyen sikerült. A sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 105°, vázh: 110 cm. A jobb oldalára fordult koponyáját a földnyomás beroppantotta és szétlapította, a leesett állkapocs az eredeti helyén maradt, vagyis a koponya legördült róla. A mellkas természetes helyzetű volt, a karjai pedig a test mellett nyújtva. Mivel a jobb kézfej a medence mellett feküdt, az alkarcsontok X alakban történt elmozdulását csak állati bolygatás okozhatta. A bal karcsontok egyenesen vezettek a medence mellett fekvő kézfejesontokig. A medence is természetes helyzetű volt, a lábsontok párhuzamosan nyújtva, szorosan egy-

mása mellé fektetve. A leszorított lábfejsontok a jobb oldalukon feküdtek.

Mellékletek:

1-3. Egy bronz és két ezüst S-végű karika a bal csecsnýúlványnál, az első kettő S-véggel előre, az arc felé, a harmadik ezekre csaknem merőlegesen, az S-véggel lefelé. Kerek metszetű huzalból készültek, a bronz és a törött ezüstkarika S-vege sima, az épebb ezüstkarikáé bordázott. A bronz példány á: 1,25 × 1,53, huzalv: 0,08, S-vég sz: 0,22 cm, s: 0,20 g, az ezüst hiányos S-végű á: 1,55 × 1,51, huzalv: 0,08, S-vég sz: 0,27 cm, s: 0,18 g, a hiányos karikájú, de épebb S-végű ezüst á: 1,41 × 1,66, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,38 cm, s: 0,33 g.

MNM RT It. sz.: 88.47.1-3.A.

4-6. Egy ezüst és két bronz S-végű karika. Az első a jobb csecsnýúlvány alól, a másik kettő kissé elcsúszva egymáson, az öreglyuk szélén feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek, az ezüst karika S-vege bordázott, a két bronz igen vékony huzalú. Az ezüstpéldány á: 1,41 × 1,74, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,35 cm,

²⁶⁵ Ugyanevre a számra gyermekfogakat is beletároltak, ezeket a bolygatott női maradványok között a feltáráskor nem észleltük.

- s: 0,39 g, ill. a két bronz á: 1,41 × 1,39, huzalv: 0,07, S-vég sz: 0,15 cm, s: 0,12 g, ill. á: 1,17 × 1,48, huzalv: 0,07, S-vég sz: 0,15 cm, s: 0,13 g.
MNM RT lt. sz.: 88.47.4–6.A.
7. *Ezüstkarika* a szegycsonton, amelynek csak apró töredéke került elő, s nem lehetett eldönteni, hogy varkocskarika vagy S-végű karika volt-e.
MNM RT lt. sz.: 88.47.8.A.
8. *Ezüst S-végű karika gyűrűként* a bal kéz gyűrűsujján. Kerek metszetű huzalból készült, összetörött, s az S-vég hiányossá vált. Jelenleg a töredékeiből papírra ragasztva. Á: 1,5 × 1,8, huzalv: 0,1, S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,23 g.
MNM RT lt. sz.: 88.47.9.A.
9. *I. László (1077–1095) H28/CNH 34. típusú ép denára* csaknem vízszintesen az állsont és a fogak előtt feküdt. Ebben a helyzetében aligha lehetett a szájüregben, de ki is csúszhatott onnan. Egy nagyobb és egy kisebb összeillő töredéke maradt, amelyeket restaurálásakor összeragasztottak. S: 0,20 g (142. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.47.7.A.
- E: TM ET lt. sz.: 2008.8.43 (koponya és vázmaradványok).

444. sír (12., 117. tábla)

Fiatal (*juv.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag jó állapotú csontváza. Síroltja nem látszott, m: 64 cm, t: 109°, vázh: 135 cm. A csaknem zárt állkapcsú koponyája előre és a bal oldalára fordult. A felsőteste ugyancsak balra hajlott. A mellkasa ép lehetett, de a megtaláláskor a jobb váll és kar csontjait kidobták. A jobb kar nyújtva volt a test mellett, amit a helyén maradt jobb kézfej medence melletti helyzete bizonyított. A bal kar tompaszögben volt behajlítva, az orsócsont a bal combcsontforgóra ért, míg az elvált síngcsont a medence mellé csúszott, a kézfejecskontok pedig a szeméremszögletben feküdtek. A medence természetes helyzetű volt, a lábak párhuzamosan nyújtva. A leszorított lábfejek csontjai a bal oldalukon feküdtek.

Mellékletek:

- 1–2. *Bronz S-végű karikapár*, egy-egy példánya csecsenyűlványoknál került elő. Igen vékony, kerek metszetű huzalból készültek, mindkettő kettétört, az egyiknek az S-vege is hiányzik. Mindkettő papírra ragasztott. Á: 1,4 × 1,5, huzalv: 0,07, hiányos S-vég sz: 0,14 cm, s: 0,11 g, ill. á: 1,3 × 1,4, huzalv: 0,10 cm, s: 0,21 g.
MNM RT lt. sz.: 88.48.1–2.A.
- 3–5. *Három ezüst bordázott S-végű karika*, mindegyik felszedéskor a bal halántéknál került elő. Kerek metszetű huzalból készültek. Á: 1,8 × 2,16, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,35, s: 0,73 g, ill. á: 1,63 × 1,85, hu-

zalv: 0,13, S-vég sz: 0,30 cm, s: 0,60 g, végezetül á: 1,60 × 1,85, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,35 cm, s: 0,59 g.
MNM RT lt. sz.: 88.48.3–5.A.

6. *Bronz csavart huzalgyűrű* a jobb kéz gyűrűsujján. Két drótszál együttes megcsavarásával készült, s mindkét végén a hosszabbra hagyott drótszálat visszahajtották és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították. Végei nyitottak. Á: 2,0 × 2,1, v: 0,15, huzalv: 0,07 cm, s: 0,53 g (12. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.48.6.A.
- E: TM ET lt. sz.: 2008.8.44 (koponya és vázcsontok).

445. sír (117. tábla)

40–50 éves (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag rossz megtartású csontváza. Síroltja nem látszott, m: 66 cm, t: 100°, vázh: 150 cm. A koponyája a tanúfalban volt, s a fal lebontásakor nyesték szét, a jobb alkarját pedig a szelvény áása közben a rátalálásakor sértették meg. A leesett állkapcsú koponya kissé a jobb oldalára és előre fordult, arcrésze megsemmisült. A mellkasa természetes helyzetű volt. A jobb váll fel volt húzva, a felkar a test mellett nyújtva mutatkozott. A bal felkar is a test mellett feküdt, de az alkart csaknem derékszögben a jobb medence felső széle mellé hajtották, így a kézfej csontjai a medencelapát széléhez simultak. A lábak párhuzamosan nyújtva, a lábfejek kifelé fordulva és leszorítva helyezkedtek el. A jobb térdkalács kifelé csúszott.

Mellékletek:

1. *Ezüst varkocskarika* a koponya alól, a jobb csecsenyűlvány tájáról, felszedéskor került elő. Kerek metszetű huzalból készült nyitott végekkel. Á: 2,3 × 2,6, huzalv: 0,2 cm, s: 1,82 g.
MNM RT lt. sz.: 88.49.1.A.
2. A jobb mellkas felső végéből vagy alól, a felszedéskor került elő *I. László (1077–1095) H24/CNH 28–29. típusú denárának fele*, bontás közben egy kis darabja letört, majd időközben apró darabokra törött.²⁶⁶
MNM RT lt. sz.: 88.49.2.A.
- E: TM ET lt. sz.: 2008.8.45 (koponya és vázmaradványok).

446. sír (116. tábla)

4–5 éves (*inf. I.*) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Síroltja nem látszott, m: 72 cm, t: 120°, hiányos vázh: 117 cm. A koponya a jobb oldalára fordult, az állkapocs viszont nagyjából a helyén maradt. A mellkasból csak a kulcsesontok töredékei, a jobb lapocka és néhány bordafosztlány volt megfigyelhető, ugyanígy a medence fosztlányai is. A lábak párhuzamosan voltak nyújtva. A megtaláláskor a térdtájékba

²⁶⁶ Gedai Istvánhoz már csak negyednyi méretüként jutott, vö. Kovács 1986c.

áltak bele. A váz olyan rossz állapotú volt, hogy bontás közben a rögök felpattintásakor a csontfelszínek is leháradtak, ezért a váz gyakorlatilag nem volt felszedhető.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.46 (váz db).

447. sír (116. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 72 cm, t: 110°, hiányos vázh: 86 cm. A koponya kissé előrebillenve, arccal a jobb váll felé fordult. A megtaláláskor az arcrészét verték szét, a kidobott földből fogakat sikerült kiszednünk. A mellkas és a medence csak nyomokban maradt meg. A lábak térdnél közelítő helyzetben voltak, az alsó lábszárak szétcsúsztak. A kéz- és lábfejeket meg sem találtuk.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.47 (fogak).

448. sír (117. tábla)

Felnőtt (23 évesnél idősebb), valószínűleg nőnek, a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 100°, hiányos vázh: 148 cm. A leesett állkapcsú koponyája arccal előrebillenve feküdt, tarkóját a megtaláláskor lékeltek meg. A mellkasából csak a jobb kulcscsont volt megfigyelhető, a medence pedig csak töredékesen volt kibontható. Mindkét kar széttartóan, majd enyhe tompaszögben behajlított volt, a kézfejcsonatok a combcsontok külső oldalától távolabb feküdtek. A lábak párhuzamosan voltak nyújtva, a csontvégek hiányosan maradtak meg, a lábfejcsonatok elkorhadtak.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.48 (koponya és hosszúcsont db).

449. sír (117. tábla)

16-17 éves (*juv.*) ifjúnak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 112°, vázh: 140-142 cm. A csontváz az agyag általaj felszínén feküdt. A kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a jobb oldalára és előre billent, a megtaláláskor a bal halántéki részét sértették meg. A mellkas ép volt. A jobb kar a test mellett nyújtva feküdt, a kézfejcsonatok a combcsontfő mellé kerültek. A bal kar tompaszögben volt a medencére hajlítva úgy, hogy a kézfejcsonatok a keresztcsont mellé értek; a síngsont vége lecsúszott a medence mellé. A bal meden-

ce fel volt húzva, ezért a párhuzamosan fekvő lábcsonatok a gerinccel balra tompaszögét zártak be. Hosszúcsontjainak térdi vége még nem volt elcsontosodva. A lábfejcsontokat csak hiányosan sikerült kibontani.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.49 (koponya és váz db).²⁶⁷

450. sír (117. tábla)

0,5-1 éves (*inf. I.*) csecsemőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 46 cm, t: 101°, hiányos vázh: 49 cm. Zárt (?) állkapcsú, előre s a bal oldalára billent koponyáját a szelvény ásása közben verték szét. Mellkasa természetes helyzetű lehetett, a jobb karja nyújtva, a bal kissé behajlítva feküdt. A medencének csak nyomai maradtak. A combcsontokat a közepükön vágta el az ásó, a kidobott csontokat nem találtuk meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.51 (koponya és váz db).

451. sír (12., 117., 142. tábla)

10-12 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 190 × 60-62-60 cm, m: 98 cm, t: 69°, vázh: 135 cm. Kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, a jobb halántékját a szelvényásáskor sértették meg. A mellkasa ép volt, a bal váll fel volt húzva. Mindkét karja a test mellé volt fektetve, a medence töredékesen maradt meg, a lapátok hátra, a koponya felé billentek. A kifelé fordult lábcsonatok párhuzamosan feküdtek, a lábfejek csontjait hiányosan észleltük.

Mellékletek:

1. Ezüst kettősen csavart („fonott”) huzalgyűrű a jobb kéz gyűrűsujján, hegyesre kalapált, egymáshoz érő végekkel. Á: 2,2 × 2,3, sz: 0,4, v: 0,32, huzalv: 0,11 cm, s: 3,74 g (12. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.50.2.A.
2. Ugarcsiga (*Helix lutescens*) házának maradványai a bal combcsont alatt.²⁶⁸
MNM RT lt. sz.: 88.50.3.A.
3. Az orrcsont alatt, az állcsont előtt, talán egykor a szájüregben volt I. László (1077-1095) H29/CNH 36. típusú ép, körülnyirt (?), jó állapotú denára, amely időközben hiányos pereművé vált. S: 0,46 g (142. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.50.1.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.52 (koponya és vázmaradványok).

²⁶⁷ A sírban egyértelműen az ifjú/juv. csontváza feküdt, amit a lelőhelyen is megállapíthattunk, amely a TM Embertani Tárában 449a. jelzést kapott. Az 50-es alszámon 449b. jelzettel egy 23 évesnél idősebb, valószínűleg férfi csontvázának maradványát is tévesen ehhez a sírhoz kötötték, ezeket később nem vettem figyelembe.

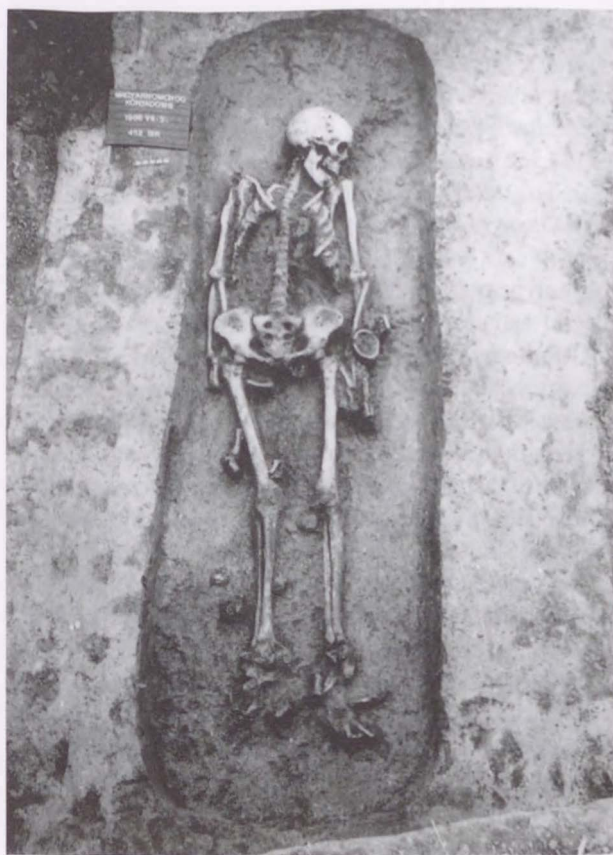
²⁶⁸ Ez és a 452. sír példánya *Helix lutescens* Km. Krolopp Endre írásbeli véleménye szerint „1. Belekerülhetett a sírba (ez esetben egykorú a sírral), 2. Származhat az üledékből, a mibe a sírt mélyítették (ez esetben sem lehet azonban holocénnél idősebb korú). A faj ma is él. 1986. X. 8.”

452. sír (87. kép, 118., 142. tábla)

30–40 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 225 × 75–68–68 cm, m: 80 cm, t: 83°, vázh: 151 cm. A csaknem zárt állkapcsú koponyája előre és a bal oldalára fordult. Nem töltötte ki föld, ezért egy apró ásókoccanásra szétesett. A mellkas ép volt, a szegycsont szétesésszerűen: a gerincen lefelé, ill. a bal mellkasba. A jobb váll kissé fel volt húzva. Mindkét kar a test mellett feküdt, enyhe tompaszögben behajlítva, a kissé szétnyílt alkarcsontok ellenére a kézfejsontok a combcsontok külső oldala mellett maradtak. A bal medencelapát kissé fel volt húzva. A jobb lábsontok tompaszögben behajlítva úgy, hogy az alsó lábszárcsontok már párhuzamosan nyugodtak. A lábfejsontok a bal oldalukon, leszorítva feküdtek. A kéz- és lábfejsontokat állat dülta meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst varkocskarikapár.* Egyik példánya a gerinc bal oldalánál a könyök magasságában, a másik a jobb sípcsont külső oldala mellett került elő. Kerek metszetű ezüsthuzalból készültek, egymásra érő végekkel. Á: 2,31 × 2,27, huzalv: 0,23 cm, s: 2,57 g, ill. á: 2,3 × 2,21, huzalv: 0,23, s: 2,48 g. MNM TRT lt. sz.: 88.51.3–4.A.
3. *Öntött bronz pálcakarperec* a bal alkar csuklótáji vége mellett úgy, hogy csak a karnak lehetett támasztva vagy rátéve, de semmi esetre sem ráhúzva, mert a síngcsont mellette, az orsócsont alatta feküdt. Nyitott, vastag rombusz metszetű karikájának élei tompák, a levágott végei felé kerekedően keskenyednek. Á: 8,3 × 7,3, v: 0,75 cm, s: 51,17 g. MNM RT lt. sz.: 88.51.5.A.
4. *Öntött, nyitott bronzgyűrű* a jobb lábfej csontjai között. Ellipszis metszetű, egymásra hajtott, tompán hegyesedő végekkel. Á: 2,34 × 2,38, v: 0,37 cm, s: 3,11 g. MNM RT lt. sz.: 88.51.6.A.
5. *Ugarcsiga (Helix lutescens)* összetört háza a 2. sz. varkocskarika mellett, vö. 451. sír leírása! MNM RT lt. sz.: 88.51.7.A.
6. A bal mellkasban, a bal lapocka alsó széle fölött, vagyis a mellkasról csúszott le *I. Géza (1074–1077) H19/CNH 24. típusú ép denára*, amelynek a széle jelenleg hiányossá, töredékessé vált. S: 0,35 g (142. tábla). MNM RT lt. sz.: 88.51.1.A.
7. A gerinc bal oldalán a könyökkel egy magasságban, függőleges helyzetben került elő *I. László (1077–1095) H21/CNH 25. típusú ép denára*, amelynek szé-

87. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 452. sír

le a bontáskor sérült meg. Hiányos, papírra ragasztott. S: 0,57 g (142. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.51.2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8. 54 (vázmaradványok).²⁶⁹

453. sír (117. tábla)

2–3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag jó megtartású csontváza. A lábvége felé keskenyedő ovális sírgödörben feküdt, mé: 79 × 31–27–22 cm, m: 85 cm, t: 122°, hiányos vázh: 64 cm. A feltehetőleg a jobb oldalára fordult koponyáját a szelvényásáskor verték szét, egy foga a jobb válltájon maradt. A mellkasa hiányosan, de természetes helyzetben feketett. A jobb karja a testől eltartóan, majd tompaszögben behajlítva, a bal karja a test mellett nyújtva feküdt. A medence csak nyomaiban maradt meg. A lábak párhuzamosan voltak nyújtva, a bal alsó lábszárcsontok a szelvényásás közben sérültek meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.55 (vázcsontok).

²⁶⁹ A sírban egyértelműen a nő feküdt, akinek a vázmaradványa a TM Embertani Tárában 452b. jelzést kapott, viszont tévesen 452a. jelzéssel egy 4–5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek maradványát is ehhez a sírhoz kötötték (lt. sz.: 2008.8.53.), ezt később nem vettem figyelembe.

454. sír (117. tábla)

3-4 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú fej- és lekerekített lábvégű, kissé görbült hosszvonalú téglalap alakú, hosszú és keskeny sírgödörben nyugodott, mé: 130 × 32–30–27 cm, m: 82 cm, t: 101°, hiányos vázh: 88 cm. A lösz altalaj határán feküdt. Csaknem zárt állkapcsú koponyája előre és a jobb oldala felé billent, a szelvény ásása közben, a rátaláláskor törték össze. A mellkasa ép volt. A jobb váll felé volt húzva, a jobb kar a testtől eltartóan, kissé tompaszögben behajlítva feküdt, a bal a test mellett volt nyújtva, kézfejeinek csontjai pedig a medencelapát mellett nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, a lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. *Ezüst S-végű karika*, amely felszedéskor az állkapocs jobb oldali felső végénél került elő. Kerek metszetű, vékony huzalból készült, a karikája össze- és papírra ragasztott, az S-vége hiányos. Á: 1,48 × 1,65, huzalv: 0,11 cm, s: 0,19 g.
MNM RT lt. sz.: 88.52.2.A.
2. *Kálmán (1095–1116) H31/CNH 38. típusú ép denára* az állkapocs bal oldali szegletére tapadva, tehát valószínűleg a szájüregben. Bontás közben sérült meg, s időközben felismerhetetlenül szétmorzsolódott.
MNM RT lt. sz.: 88.52.1.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.56, 57 (koponya db).²⁷⁰

455. sír (5., 118. tábla)

4-5 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 88°, hiányos vázh: 93 cm. A lösz altalaj határán nyugodott. A koponya összezárt állkapocsokkal kissé előre és a bal oldalára fordulva feküdt. A jobb halántéki részt a megtaláláskor sértették meg, de a nagy lyukat rajta állat rághatta ki, mert a csontszéleken nem volt friss törés. A mellkasa ép volt. A jobb alkart csaknem derékszögben hajlították be, a kézfejcsontok szinte a keresztesontot érték. A bal felkar a test mellett volt, de – állati bolygatásra? – a medence felé csúszott, s az alkarcsontokat a mellkas mellé tolta. A jobb medence kissé fel volt húzva. A combcsontok térdnél összeértek, az alsó lábszárcsontok szorosan egymás mellett feküdtek, a jobbot a megtaláláskor zúzták szét.

Mellékletek:

1–2. *Két bronz S-végű karika*. A nagyobbik a jobb csecsnnyúlvány mellett feküdt, a kisebbik a bal csecsnnyúlvány tájáról, felszedéskor került elő. Négyzet metszetű huzalból készültek. Á: 2,89 × 3,46, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,53 cm; s: 2,81 g, ill. á: 1,85 × 2,34, huzalv: 0,25, S-vég sz: 0,55 cm, s: 2,14 g.

MNM RT lt. sz.: 88.53.1–2.A.

3. *Bronz csüngős veret csüngője* a szájüregben. Kéregöntéssel készült, levél alakú, a fogazott peremdísz állatfejet idéző palmettamintát keretel. Felül kerek gyűrűfűl, alul lapos dudor. A jobb oldali pereme öntéshibásan hiányos. H: 2,56, sz: 1,75 cm, s: 1,27 g (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.53.3.A.

4.1–3. *Üvegpaszta gyöngysor*, a két nagy gyöngy a tarkó mellett, az aprók a nyak körül, az áll alatt és a kulcs-csontok között sorakoztak.

1. 1 db nagy, henger alakú, morzsolódó, halvány zöldeskék szemesgyöngy, fehér alapon kobaltkék keretelésű, négy párosban elrendezett nyolc kobaltkék szemmel. Á: 1,62, m: 1,01 cm.

2. 1 db csontfehér, hosszúkás hengeres gyöngy, egy szürkésbarna szemmel, a többi három szeme kiesett. Á: 1,33, h: 1,28 cm.

3. 23 db jó megtartású, gömbölyded fekete gyöngy. Á: 0,31, m: 0,32 cm.

4. 56 db apró, csonkakúp alakú, illetve szabálytalan formájú sárgás-csontfehér kásagyöngy. Á: 0,32, m: 0,40 cm (5. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.53.4.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.58 (koponya és váz db).

456. sír (118. tábla)

Kisgyermeknek (*inf. I.*) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 76 cm, t: 118°, hiányos vázh: 58 cm. Még az altalaj felett, a humuszban feküdt, és szelvényásás közben a jobb testfele megsemmisült. A zárt állkapcsú koponyája előre s a jobb oldalára billent. A bal mellkas ép volt, a bal kar tompaszögben behajlítva nyugodott, a kézfej csontjai a medencelapát mellett feküdtek. Ezenkívül a bal medencelapát és combcsonttöredék maradt a helyén. A kidobott csontok többségét a rögökből összegyűjtöttük.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.59 (vázmaradványok).²⁷¹

²⁷⁰ A sírban egyértelműen egyetlen, a sírrajz szerint is már nem egészen apró kisgyermek csontváza feküdt, amelynek koponyamaradványa a TM Embertani Tárában 454b. sírszámot kaphatta (2008.8.57.), de tévesen ugyanehhez a sírhoz kötötték 454a. számon egy 1-1,5 éves kisgyermek koponyamaradványait is (2008.8.56.). Önkényesen a nagyobbik gyermeket választottam.

²⁷¹ A sírban egyértelműen egyetlen kisgyermek csontváza feküdt, amely a TM Embertani Tárában 456a. jelzést kapott (2008.8.59.), és tévesen ugyanehhez a sírhoz kötötték 456b. jelzéssel egy felnőtt (*mat.*) férfi koponyamaradványait (2008.8.60.) is, ezeket később nem vettem figyelembe.

457. sír (118. tábla)

35-45 éves (*ad.-mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, kitűnő megtartású csontváza. A fejevégen lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekedő téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, mé: 218 × 63–60–60 cm, m: 112 cm, t: 88°, vázh: 157 cm. Leesett állkapcsú koponyája a nyakcsigolyáktól követve a bal oldalára fordult, a jobb halántéktájába ásóval vágta bele. A mellkasa ép volt. Mindkét karja a test mellett nyújtva feküdt, a kézfejsontok a combcsontfők külső oldala mellett helyezkedtek el: a jobb épen, a bal állat által szétdúlva. A medence ép volt, a párhuzamosan fekvő lábsontok kifelé fordultak, az ugyancsak kifelé fordult lábfejsontok leszorítva feküdtek.

Melléklete:

1. Ezüstlemezke/érme töredékei a jobb kézfej és a sírszél között.²⁷²

MNM RT lt. sz.: 88.54.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.61 (koponya db és vázcsontok).

458. sír (88. kép, 119., 142. tábla)

40-50 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, kitűnő megtartású csontváza. Közvetlenül a lösz altalaj felett, de még a humuszban feküdt, sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 130°, vázh: 157 cm. A zárt állkapcsokkal előre és a bal oldalára fordult koponyájának tarkótáját még az LVII. szelvény ásásakor sértették meg. A mellkasa ép volt, a szegycsont felső részét állati bolygatás tolhatta a nyaktájra az alsó része mellől. Mindkét kar tompaszögben volt behajlítva, az épen maradt kézfejsontok a jobb szeméremszegletben, ill. a bal szeméremcsont és combcsontfő között nyugodtak. A medence ép volt, a lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai kifelé leszorítva feküdtek.

Melléklete:

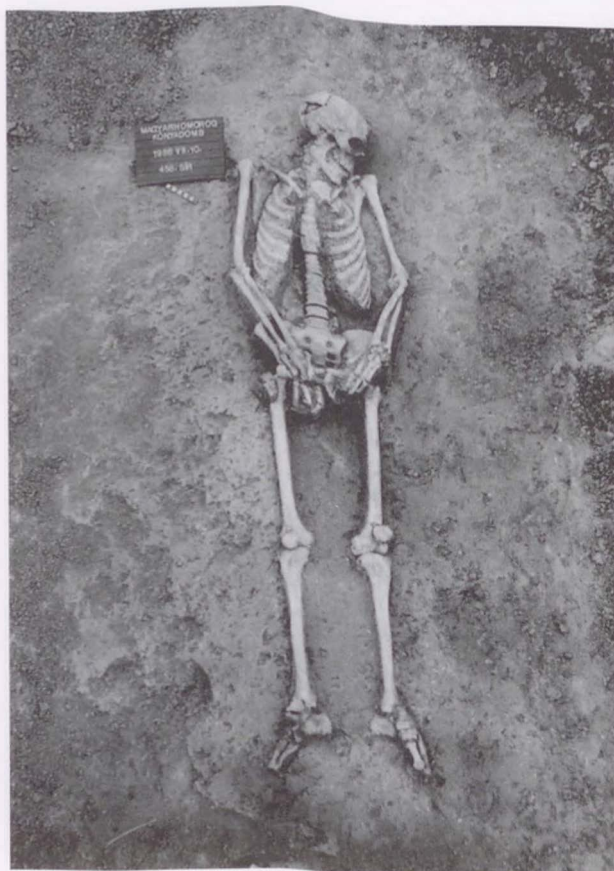
1. A bal lapocka fölött Kálmán (1095–1116) közelebről meghatározhatatlan denárának korabeli ép hamisítványa, amely időközben megcsontult, s az állapota miatt papírra ragasztott. S: 0,05 g (142. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.55.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.62 (vázcsontok).²⁷³

459. sír (89. kép, 119. tábla)

20-22 éves (*juv.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, kitűnő megtartású csontváza. Lckerekített sarkú téglalap alakú, nagy sírgödörben feküdt, amelynek a teljes foltját

88. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 458. sír

nem sikerült megfigyelni, mert a fejevét és a bal szélét elnyesték, sz: 62 cm, m: 60 cm, t: 118°, vázh: 142 cm. Ép koponyája arccal felfelé nézett, csak a homlokán sértette meg apró helyen az ásó. A leesett állkapocs kissé a jobb oldalára billent, és a földnyomás vagy állati bolygatás (?) közepén kettétörte. A mellkas összenyomott állapotú volt, a felső részét – a csigolyákat, kulcscsontokat és a bordákat is – állat bolygatta meg. Mindkét karja a test mellett feküdt úgy, hogy a behúzott könyökök azt jelezték, hogy a test könyöktájon szorosan össze volt kötve. A jobb alkar a medencealapát alá ért, a kézfej a combcsont külső oldala mellé került. A bal alkar a medencealapát és a keresztcsont találkozási vonalához futott, a kézfejsontokat állat bolygatta el. A bal medencealapát befelé fordult. A lábsontok párhuzamosan nyugodtak: a jobb combcsont befelé fordult, az alsó lábszár csontjai – átkötés hatására? – közelebb kerültek a bal alsó lábszár csontjaihoz. A lábfejek csontjai bolygatva maradtak meg.

²⁷² Már bontás közben sem lehetett eldönteni, hogy érme vagy egyéb tárgy töredékei-e, de az érmék gyakorisága miatt az előbbi tartom valószínűbbnek. A döntésnek legfeljebb a temető érmemennyiségének növelésében lehet szerepe.

²⁷³ A sírban egyértelműen egyetlen férfi feküdt, amelynek vázcsontjai a TM Embertani Tárában 458a jelzést kaptak, de tévesen ugyanehhez a sírhoz kötötték 458b. jelzéssel (2008.8.63.) egy 14-15 éves (*inf. II.-juv.*) egyén koponyamaradványait is, ezeket később nem vettem figyelembe.

89. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 459. sír

Melléklete nem volt.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.64.

460. sír (119., 142. tábla)

18-20 éves (*juv.*) személynek állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített végű, délre kiöblösödő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 190 × 63–70–61 cm, m: 88 cm, t: 68°, vázh: 151 cm. Már a lösz altalajban feküdt, de a fekete betöltésben a csontváz rosszabb állapotúvá vált. A koponyája csaknem zárt állkapocsokkal a bal oldalra fordult. A mellkas két oldalról összenyomódott, a kulcsesontok is felfelé mozdultak, az egyenesen nyújtott karok pedig oly szorosan voltak a test mellett, hogy a jobb alkar a medence alá, a bal pedig a bal lapátra futott – mindez a lepelbe esavarás jele lehet. A jobb medencelapát kissé fel volt húzva. A lábesontok párhuzamosan

nyújtva feküdtek. A kéz- és lábfejek, továbbá a bal boka csontjai állati bolygatásra szóródtak szét.

Melléklete:

1. Érme peremtörédeke a bal lapocka táján, *talán II. István (1116–1131) közelebről meghatározhatatlan típusú denárának maradványa.* További darabjait hosszas keresgélés után sem sikerült megtalálnunk, az sem biztos, hogy bontás közben észrevétlenül törött szét. S: 0,10 g (142. tábla).

MNM RT It. sz.: 88.56.A.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.65 (koponya és vázmaradványok).

461. sír (90. kép, 119., 143. tábla)

Felnőtt (*mat.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 82°, vázh: 147 cm. A sír a szelvényfal alatt feküdt, s a szelvénybe csak a koponya és a bal kar lógott be, valószínű, hogy az LIX. szelvény északi végének kiásásakor nem figyeltünk fel rá.²⁷⁴ A megtaláláskor kissé megsértett koponya balra-előre fordult. A leesett alsó állkapocs elmaradva követte. A mellkas bolygatottan, hiányosan maradt meg, a jobb kulcsesont a koponya közelében, a bal lapocka a jobb mellkasban feküdt. A bolygatott bordák és csigolyák csak nyomokban voltak megfigyelhetők. A karjai a test mellett voltak nyújtva, a kézfejek csontjai a medence mellett feküdtek: a jobb épen, a bal hiányosan. A jobb medencelapát kissé fel volt húzva, a bal hiányossá vált. A lábesontok párhuzamosan voltak nyújtva, a jobb sip- és szárcapocscsont térdei vége kifelé mozdult. A lábfejek hiányossá váltak.²⁷⁵

Mellékletek:

- 1–2. Ezüst bordázott S-végű karikapár, egyik példány a jobb tarkótájon, a másik a bal csecsnýúlványnál került elő. Kerek metszetű huzalból készültek bordázott S-véggel, a 2. példány karikája kettétörött, ragasztott. Á: 2,51 × 2,78, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,48 cm, s: 1,53 g, ill. á: 2,54 × 2,94, huzalv: 0,19, a letört S-vég sz: 0,49 cm, 1,66 g.

MNM RT It. sz.: 88.57.2–3.A.

3. Ezüst S-végű karika a bal csecsnýúlványnál a másik ezüstpéldány mellett, s kettejük körül elszíneződött bőr(?)maradványok nyomát lehetett megfigyelni. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,55 × 1,75, huzalv: 0,09, S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,26 g.

MNM RT It. sz.: 88.57.4.A.

4. Bronz S-végű karika gyűrűként a jobb kéz gyűrűsujjára húzva. Kerek metszetű huzalból készült,

²⁷⁴ A rábontás falának nyesésekor úgy tűnt, hogy korábban az LIX. szelvény kiásása nem jutott ilyen mélységig, s az akkori nyesés síkja néhány cm-rel a koponya felett lehetett.

²⁷⁵ A jobb térdnél egy medencetörédekre találtunk, ezt külön csomagoltuk, mert nem volt egyértelmű, hogy ehhez a csontvázhoz tartozott-e; azonban ez nem jelent meg a TM Embertani Tárnak listáján.

90. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 461. sír részlete, a szájüregben I. László denárával

az S-vége kihajlott (pödrött végűnek néz ki), a karikája kettétörött és papírra van ragasztva. Á: kb. $1,51 \times 1,85$, húzalv: 0,08, S-vég sz: 0,15 cm, s: 0,13 g. MNM RT lt. sz.: 88.57.5.A.

5. I. László (1077–1095) H24/CNH 30. típusú ép, körülnyírt denára az állkapocs jobb oldali, a fogsor feletti szegletében, tehát a szájüregben. S: 0,32 g (143. tábla). MNM RT lt. sz.: 88.57.1.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.66 (koponya és váz db).

462. sír (119. tábla)

Felnőtt (mat.) nőnek²⁷⁶ a megtaláláskor megbolygatótt, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású esontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 52 cm, t: 70°, vázh: 142 cm. A esontváz a humuszban, közvetlenül a barna altalaj fölött feküdt. Zárt állkapsú koponyája kissé előrebíllent, a fejtetőjét a megtaláláskor sértették meg. A jobb karja csaknem nyújtva, a bal enyhén behajlítva feküdt, a jobb kézfej esontjai a medence mellett, a

bal kézfeje a medenceclapáton nyugodtak. A mellkas ép volt, de foszlányokban maradt meg, ugyanígy a medence, amelynek a bal lapátját lehetett jobban kibontani. A korhadt lábesontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal alsó lábszárat középen a megtaláláskor vágták szét. A jobb lábfejesontok némi maradványai is megőrződtek, ezért a mért vázhossz az egykori testmagasságához közelítő lehetett.

Mellékletek:

- 1–2. Két bronz S-végű karika: az egyik példány a jobb escesnyúlvány alatt, a másik a bal lábfej esontmaradványai között került elő, utóbbi álló helyzetben. Kerek metszetű húzalból készültek, az első ragasztott karikájú, a vékonyabb másodiknak az S-vége finoman bordázott. Á: $1,60 \times 1,82$, húzalv: 0,12, S-vég sz: 0,21 cm, s: 0,54 g, ill. á: $1,75 \times 1,92$, húzalv: 0,08. S-vég sz: 0,20 cm, s: 0,23 g. MNM RT lt. sz.: 88.58.1–2.A.

²⁷⁶ A esontváz neme feldolgozás közben változott férfiról nőre, erről Maresik Antonia 2018. január 8-i e-mailjében értesített.

3. *Öntött bronz pálcakarperec* a jobb alkar csuklótáji végére húzva. Nyitott, vastag karikája rombusz metszetű, élei tompák, a levágott végei felé kerekedően keskenyedők. Á: 8,0 × 7,1, v: 0,6 cm, s: 37,39 g.
MNM RT It. sz.: 88.58.2.A.

E: TM ET It. sz.: – (koponya db, csigolya).²⁷⁷

463. sír (119. tábla)

Fiatal (*ad.*) nőnek állat által kissé megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, a fejkéjénél enyhén kiszélesedő téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 193 × 65–60–55 cm, m: 70 cm, t: 88°, vázh: 153 cm. Mintegy ásonnyommal mélyebbre ásták a barna altalaj jelentkezésénél, ezért a sírfenek már sárga löszben volt. A zárt állkapcsú koponya előre, a jobb vállra billent, néhány fogát a jobb mellkas közepében találtuk meg. A jobb váll kissé fel volt húzva. A teljes váz természetes helyzetű volt, a karok a test mellett nyújtva helyezkedtek el, a jobb kissé eltartóan futott. A kézfejek csontjai a medence mellett rendben feküdtek, a bal kézfejet állat dülta szét. A medence ép volt, a lábak párhuzamosan nyújtva. Csak a jobb lábfejcsonthoz tartozó csontjait bonthattuk ki.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, az egyik példánya a bal váll és a koponya között, a másik a jobb csecsnyúlvány mellett feküdt. Kerek metszetű, vékony huzalból készültek, a második példány karikája három darabból összeragasztott. Á: 2,57 × 2,83, huzalv: 0,14, S-vég sz: 0,40 cm, s: 0,92 g, ill. á: 2,43 × 2,93, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,40 cm, s: 0,81 g.
MNM RT It. sz.: 88.59.1–2.A.

3. *Vaslemez akasztófül* a jobb könyökön. Tulipán alakú volt, a végeit visszahajtották. Három darabra csett szét. H: 6,03, ill. 3,39 cm.
MNM RT It. sz.: 88.59.3.A.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.67 (vázcsontok).

464. sír (120. tábla)

10–12 éves (*inf. II.*) gyermek állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú és széles sírgödörben feküdt, mé: 200 × 75–75–70 cm, m: 70 cm, t: 75°, vázh: 140 cm. A koponyáját valószínűleg állati

bolygatás mozdította el a jobb válla felé, viszont a bal oldalára fordult állkapocs alapján eredetileg a bal oldalára lehetett dőlve. A bal falcsontja levált, „kidült”, maga a koponya arccal felfelé nézett. A mellkas a bal oldala felé hajlott. A karok a test mellett feküdtek úgy, hogy a jobb kifelé tartott, az alkar pedig V alakban szétnyílt. Mindkét kézfej csontjai a medence mellett fekhettek, de állati dülás szétszórta őket. A mellkas is dülást szenvedett, a bal lapát felhajlott, a keresztcsont ferdén a bal medence felé csúszott. A lábak párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a jobb alsó lábszárá V alakban szétnyíltak, a lábfejcsonatok hiányosan maradtak meg. A hosszúcsontok csontvégei még nem csontosodtak össze.

Mellékletek:

1–4. *Négy különféle S-végű karika* a „kidült” bal falcsont alatt. Az 1. vékony, kerek metszetű ezüsthuzalból készült, a karikája kettétörött, az S-vége hiányzik. Á: 1,4 × 1,3, huzalv: 0,10, s: 0,18 g. A 2. aranyozott bronz négyzet metszetű huzalból készült, az S-vége bordázott. Á: 1,45 × 1,86, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,47 cm, s: 0,66 g. A 3–4. vékony kerek metszetű bronzhuzalból való, a 4. karikája ragasztott; ez a két példány egymásba volt akasztva. Á: 1,39 × 1,71, huzalv: 0,09, S-vég sz: 0,15 cm, s: 0,23 g, ill. á: 1,58 × 1,85, huzalv: 0,08, S-vég sz: 0,17 cm, s: 0,08 g.
MNM RT It. sz.: 88.60.1–4.A.

5–6. *Egy-egy ezüst és bronz S-végű karika*, mindkettő a jobb csecsnyúlvány előtt feküdt. Kerek metszetű huzalból készült, töredékes példányok, papírra ragasztva; az ezüst á: 1,45 × 1,69, huzalv: 0,06, S-vég sz: 0,19 cm, s: 0,24 g, ill. a bronz á: 1,21 × 1,77, huzalv: 0,05, S-vég sz: 0,21 cm, s: 0,20 g.
MNM RT It. sz.: 88.60.5–6.A.

E: TM ET It. sz.: – (koponya állkapoccsal).²⁷⁸

465. sír (120. tábla)

40–50 éves (*mat.*) nőnek a megtaláláskor enyhén megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 195 × 60–62–62 cm, m: 83 cm, t: 76°, vázh: 150 cm. A kissé szétnyílt állkapcsú koponya a bal oldalára és kissé előre is fordult, jobb falcsontját a szelvény nyeseésekor sértették meg. A test természetes helyzetű volt, a jobb alkar a medence széle

²⁷⁷ „A külső papíron 480!, de áthúzva: férfi, maturus, koponyadarab, némi csigolya, a fogak erősen kopottak, a cédulára még az van írva, hogy nines-e pénze? Utólag megtalált, nem leltározott maradványok. Ugyanezen a sírszámon fiatal (23-x) nő, hosszúcsont darabja és esontszilánkok, utóbbiakon zöld színű folt.” MARESIK–HAJDU 2014.

Itt jegyzem meg, hogy a 462–519. sír között „utólag megtalált” módon említett meghatározásokat Maresik Antónia és Hajdu Tamás készítette a TM ET-ban csak 2013-ban két csomagban előkerült anyagban, amely esontmaradványok természetesen nem kerültek be az embertani leletek leltári sorrendjébe. Az utólag megtalált esontokból nyert meghatározások részletes listáját Maresiktól 2014. március 28-án kaptam. Mindkettejük szívességét ezúton is megköszönöm.

²⁷⁸ Utólag megtalált, nem leltározott maradványok. A sírrajzon a felkarcsontok vállai és a combcsontok medencei végének beféjezetlen elcsontosodása jelölve van. Ugyanezen a sírszámon érett korú (*mat.?*) férfi hosszúcsontjának darabja.

mellé és alá, a bal enyhén behajlítva a bal lapátra futott. A combcsontok párhuzamosan, az alsó lábszárak csontjai bokánál közelítő helyzetben, a lábfejek csontjai leszorítva nyugodtak. A kéz- és lábfejsontok hiányoztak, illetve hiányosak voltak.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.68.

466. sír (91. kép, 120. tábla)

Fiatal (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és valószínűleg állat által is enyhén megbolygatott, háton fekvő, nagyjából nyújtott helyzetű, kitünő megtartású csontváza. Lekerekített végű és a lábvége felé szélesedő, mégis szűk téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 175 × 50–53–55 cm, m: 72 cm, t: 80°, vázh: 140 cm. A gerinc és a lábak balra nyíló tompaszöveget zártak be, azaz a testet nem egyenesítették ki a sírba fektetéskor. A szelvényásás közben megsértett koponyája a jobb oldalára fordult, az állkapocs csak alig követte. A mellkas ép volt, a karok a test mellett nyugodtak úgy, hogy a jobb kissé kifelé futott, az ép kézfej pedig a combcsonttól távolabb feküdt. A bal kar csontjai szétesésüstak, vagy a felkar a mellkas felé, vagy az alkarcsontok a sír széle felé mozdultak el. A medence ép volt. A párhuzamosan nyújtva fekvő lábcsontok a test jobb oldalának irányában, tompaszögben fekve nyugodtak. A lábfejsontok kifelé leszorítva feküdtek, s állati bolygatás érte őket.

Mellékletek:

1–2. *Bronz S-végű karikapár*, egyik példánya a bal csecsnnyúlvány táján, a másik felszedéskor, a mellkas alól került elő. Az egyik karika igen vékony, lapos huzalból készült. Á: 1,57 × 1,77, huzalv: 0,08, S-vég sz: 0,22 cm, s: 0,20 g, a másik apró darabokra törött, s csupán egy fél karikája meg a letört S-vege maradt papírra ragasztva. H: 0,14, huzalv: 0,06, S-vég sz: 0,23 cm, s: 0,10 g.

MNM RT lt. sz.: 88.61.1–2.A.

3. *Bronz varkocskarika* a bal könyök és a gerinc között a mellkasból. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott. Á: 2 × 2,1, huzalv: 0,15 cm, s: 0,98 g.

MNM RT lt. sz.: 88.61.3.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.69 (koponya, állkapocs és vázcsontok).²⁷⁹

467. sír (92. kép, 120., 143. tábla)

35-40 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és korábban ember által is megbolygatott, háton fekvő, nagyjából nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 62 cm, t: 78°, hiányos vázh: 142 cm. A koponyája olyan helyzetű volt, mintha utó-

91. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 466. sír

lagos kiásás után dobták volna egy kis gödörbe vissza: a már külön korhadtt állkapocs a jobb váll felé nézett, a bal felsőcsontján fekvő koponya pedig arccal a szegycsont irányába. A mellkas/gerinc és a párhuzamosan futó lábcsontok a test jobb oldala felé nyíló tompaszöveget zártak be. A karok a test mellett nyújtva feküdtek úgy, hogy a jobb enyhén be volt hajlítva, a bal viszont kissé eltartóan, miközben az alkarcsontok párhuzamosan szétesésüstak. A testhelyzetből következően a jobb medence fél volt húzva, de maga a medence csak nyomokban maradt meg. A párhuzamosan fekvő lábcsontok közül a bal alsó lábszárát a megtaláláskor vágták szét. A kéz- és lábfejsontok elkorhadtak.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, az egyik példány a szegycsont alatt, a másik a jobb felkarcsont középrészének belső oldala mellett került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott véggel. Á: 2,31 × 2,33, huzalv: 0,21 cm, s: 1,30 g, ill. á: 2,32 × 2,37, huzalv: 0,22 cm, s: 1,54 g.

²⁷⁹ Utólag még megtalált fiatal (*ad.*) nő koponya- és állkapocsdarabja, „A jobb *ramus mandibulae*, azaz állkapocs jobb oldali ága zöld, a bal *temp. proc. mastoideus*, azaz a bal halántékcsontról csecsnnyúlványja is zöld.”

92. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 467. sír

MNM RT lt. sz.: 88.62.1–2.A.

3. 1. *András (1046–1060) H9/CNH 12. típusú, körülnyírt denára két félben.* Az egyik fél pénz töredékesen a jobb kulcsont közepének belső oldala mellett, a másik a jobb medencelapát alatt került elő. Az ép fél pénzhez a másik fél pénz megmaradt két töredékét egykor még hozzá lehetett illeszteni. A fél pénz s: 0,20 g, az apró töredékek s: 0,05 g (143. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.62.3–4.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.70 (koponya és hosszúcsont db).²⁸⁰

468. sír (120. tábla)

0-0,5 éves (*inf. I.*) csecsemőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 53 cm, t: 40°, hiányos vázh: 82 cm. A koponyát szelvényásáskor nyesték szét, s olyan korhadt állapotú volt, hogy kezdetben azt sem láttuk biztosan, hogy egyáltalán ember-

csontról van-e szó. Az állkapcsa a koponyától távolabb, a jobb váll táján volt. A többi csontjából is csak nyomok maradtak. A felkarok a test mellett nyugodhattak, a jobb alkar a medencére volt hajtvva. A lábsontok maradványai enyhe X alakban feküdtek.

Mellékletek:

- 1–2. *Két bronz S-végű karika*, az egyik példány a koponya töredékeitől balra, a másik az állkapocs alatt került elő. Eltérő vastagságú, kerek metszetű huzalból készültek, S-végük hiányos. Á: 1,61 × 1,95, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,22 cm, s: 0,51 g, ill. á: 1,51 × 2,05, huzalv: 0,06, S-vég sz: 0,15 cm, s: 0,16 g.

MNM RT lt. sz.: 88.63.1–2.A.

3. *Bronz pálcakarperec*, amely a jobb alkarra húzott állapotra utaló álló helyzetben került elő. Nyitott karikája lekerekítetten nagyjából hatszög metszetű úgy, hogy kétoldalt egy-egy szélesebb, alul és felül egy-egy, csak alig felismerhető keskenyebb lapja van, mert az öntőmintájában az alsó és a felső él ellapítható. Az egyenesen levágott végei felé hatszög metszetűen keskenyednek. Á: 6,85 × 7,17, v: 0,65 cm, s: 37,52 g.

MNM RT lt. sz.: 88.63.3.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya- és vázcsontmaradványok).²⁸¹

469. sír (120. tábla)

0-0,5 éves (*inf. I.*) csecsemőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 66 cm, t: 92°, hiányos vázh: 82 cm. A humuszban feküdt, s a koponyája szelvényásáskor semmisült meg. A továbbiakban mellkasának, széttartó felkarjainak, medencéjének és valószínűleg tompaszögben behajlított lábsontjainak maradványait-nyomait figyeltük meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (fogtöredékek, csontszilánkok).²⁸²

470. sír (121., 143. tábla)

0-0,5 éves (*inf. I.*) csecsemőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 85°, hiányos vázh: 95 cm. A szelvényásáskor megtalált koponyája szétmállott, csak az arcának egy része, valamint az állkapcsa maradt meg. Egyébként természetes helyzetű volt, a karjai a test mellett nyújtva feküdtek, de valószínűleg a szelvényásás rovására írhatóan, a bal felkarcsont hiányzott. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

²⁸⁰ Utólag ezen a sírszámon még egy 23+ éves nő hosszúcsontdarabja is előkerült, ami egyesíthető a leltározott maradványokkal.

²⁸¹ A kisgyermek utólag előkerült tejfogainak koronái, némi koponyadarabokkal és vázcsontszilánkokkal képezték a meghatározás alapját.

²⁸² Utólag előkerült tejfogak töredékei és némi csontszilánkok alapján meghatározva.

Mellékletek:

1. *I. András (1046–1060) H9/CNH 12. típusú denárának kerek középső kivágatát a koponyához tapadt földben Marcsik Antónia és Hajdu Tamás találta meg a maradványok meghatározása közben. Időközben félbetörött. Á: 0,89 cm, s: 0,05 g. További apró töredéke is van (143. tábla).
Leltározatlan.*
2. Közvetlenül a gerinc jobb oldalánál, a mellkas közepén *I. András (1046–1060) H9/CNH 12. típusú félbevágott denárának egyik fele*, amely időközben apró töredékekre esett szét, ezért papírra ragasztották.²⁸³
MNM RT lt. sz.: 88.64.A.
3. *Üvegtárgy (?) az állkapocs jobb oldala alatt. Esetleg karika szétporló anyagú töredékei, amelyek megmenthetetlenül, hasábszerűen estek szét. Régészeti lelet mivoltáról sem voltam meggyőződve.*
E: TM ET lt. sz.: – (tejfogak koronái).²⁸⁴

471. sír (93. kép, 121. tábla)

50-60 éves (*mat.*) férfinak (?) már korábban ember által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 54°, hiányos vázh: 140 cm. A humuszban feküdt, ezért a koponyát ért bolygatás nyomait nem figyelhettük meg. Ez úgy történhetett, hogy amikor a koponyát kiemelték, az állkapocs leszakadt, és a nyaktájra fordított irányban került vissza. A koponyát a bal oldalára tették vissza úgy, hogy arccal a jobb sírszél felé nézett, az öreglyuka pedig a sír fejevének irányába. A szivacsos csontjai szinte nem is voltak bonthatók. A jobb kar nyújtva feküdt a test mellett, a bal alkar a bal medence felső szélére volt tompaszögben hajlítva. A lábcsontok párhuzamosan voltak nyújtva úgy, hogy a közepre csúszott szárkapocsontok V alakban egymás közelébe kerültek.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.71 (koponya db).²⁸⁵

472. sír (121., 143. tábla)

50-60 éves (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 74 cm, t: 100°, hiányos vázh: 150 cm. A humuszban feküdt, s az alig jobbra fordult, leesett állkapocsú koponyájának a homloki részét a megtaláláskor sértették meg. A bizonyára természetes helyzetű mellkasa elkorhadt a medencével együtt. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb egyenesen,

93. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 471. sír

a bal kissé behajlítva. A jobb kézfej a jobb combcsont külső oldala mellett, a bal a combcsontfőnél nyughatott. A jobb lábcsontjai térdben felhúzva és kifordulva, a bal lábcsont nyújtva feküdtek. Lábvégeit és lábfejeit a megtaláláskor zúzták szét.

Mellékletek:

- 1–2. Két denár, az egyik kettéhajtva az állkapocsban (tehát a szájüregben), a másik a jobb felkar könyöki végének belső oldala mellett feküdt. Mindkettő *I. András (1046–1060) H8/CNH 11. típusú ép denára* volt. A körülnyírt és kettéhajtott példány (1.) időközben ketté, az egyik fele pedig további három darabra törött. S: 0,41 g. A másik denár ép, kissé körülnyírt és jó állapotú (2.). S: 0,54 g (143. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.65.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.72 (koponya- és vázesontmaradványok).²⁸⁶

²⁸¹ Gedai István megjegyezte, hogy teljesen tönkrement, csak a restaurálás közben volt meghatározható: vö. Kovács 1987a.

²⁸⁴ Utólag előkerült tejfogak koronái alapján meghatározva.

²⁸⁵ Utólag ezen a sírszámon még egy 23-x (*ad.*) nő vázesont darabját is regisztrálták, amelyet feltehetőleg a leltározott maradvánnyal lehet egyesíteni.

²⁸⁶ A koponyamaradványokhoz utólag hosszúcsont db és esigolyák kerültek.

473. sír (121. tábla)

Felnőtt (23-x éves) nőnek a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 78 cm, t: 112°, hiányos vázh: 142 cm. A humuszban feküdt, ezért a csaknem zárt állkapcsú, kissé jobbra-előre billent koponyáját a megtaláláskor megsértették. A természetes helyzetű mellkasa és a keresztcsontja elkorhadt. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a bal tompaszögben kifelé hajlítva. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontjai pedig párhuzamosan nyújtva. Az alsó lábszárak végét és a lábfejsontokat szelvényásás közben semmisítették meg.

Mellékletek:

1–2. Ezüst varkocskarikapár, az egyik az állkapocs bal széle mellett, a másik a jobb csecsnyúlvány alatt került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, az időközben kettétört és ragasztott kisebbik karika huzalvégeit egymásra hajtották. Á: 2,45 × 2,41, huzalv: 0,19 cm, s: 1,62 g, ill. á: 2,23 × 2,15, huzalv: 0,2 cm, s: 1,32 g.

MNM RT It. sz.: 88.66.1–2.A.

3–4. Két Árpád-kori érme töredékei, az egyik a jobb lapocka és az állkapocs között, a másik a koponya bal csecsnyúlványa mellett került elő, s mindkettő meghatározhatatlannak bizonyult. Az egyikből egy apró töredék, a másiból morzsa maradt.

MNM RT It. sz.: 88.66.3–4.A.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.73 (koponyamaradványok, hosszúcsont db).²⁸⁷

474. sír (121. tábla)

Felnőtt (23-x éves) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 124°, hiányos vázh: 155 cm. A humuszban feküdt, s a talán természetes helyzetű, leesett állkapcsú koponyáját a megtaláláskor verték szét. A szivacsos csontjai elkorhadtak. Karjai a test mellett voltak nyújtva, s a lábsontjai is párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: TM ET It. sz.: – (koponya db).²⁸⁸

475. sír (94. kép, 121. tábla)

Felnőtt (ad.) nő (?) korábbi emberi bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 122°, hiányos vázh: 123 cm. A humuszban feküdt, ezért a ráúsásának

94. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 475. sír

foltját nem lehetett megfigyelni. A koponyáját és a bal lábsontjait eltávolították, az állkapcsot a bal kézfeje dobták – vagyis az egész sírgödörnek egyszerre kellett lennie újra ásva. A mellkas nyomai mellett egy jobb alkarsont mutatta, hogy a jobb kar nyújtva fekketett, a bal viszont enyhe tompaszögben be volt hajlítva, s a kézfejsontjai fölé dobták vissza az állkapcsot. A jobb láb kissé behajlított, s elkorhadt hosszúcsontmaradványain kívül több lábsontja nem maradt.

Melléklete nem volt.

E: TM ET It. sz.: – (fogak, hosszúcsontmaradványok).²⁸⁹

476. sír (121. tábla)

Idős (mat.–sen.) talán nőnek a megtaláláskor is, és állati bolygatással is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem

²⁸⁷ Az utólag ezen a sírszámon azonosított 23-x életkorú nő? hosszúcsontdarabja alapján meghatározva.

²⁸⁸ A sírhoz leltározott maradványok (2008.8.75.) 13-14 éves (inf. II.) gyermekre utáltak, ami ellentmondani látszott a helyszíni megfigyeléseknek, amely szerint a méretei alapján inkább felnőttcsontvázzról lehetett szó. Az ellentmondást talán megszüntette, hogy utólag egy felnőtt férfi koponyadarabját azonosították ehhez a sírhoz.

²⁸⁹ Utólag ad. nő?? hosszúcsontjainak töredékeit és fogakat azonosítottak ehhez a sírhoz.

látszott, m: 60 cm, t: 58°, hiányos vázh: 150 cm. A humuszban feküdt, ezért a leesett állkapcsú, valószínűleg természetes helyzetű koponyája arc részét a megtaláláskor lehasították. A természetes fekvésű mellkasának csak nyomai maradtak, a medence nagyjából felismerhető volt. Mindkét karja enyhe tompaszögben behajlítva feküdt a test mellett, a bal orsócsontot állati bolygatás fordította a combcsontfőn keresztül. A lábak párhuzamosan nyújtva, az alsó lábszárak szorosan egymás mellé fektetve nyugodtak. A kéz- és lábfejek csontjait nem figyeltük meg.

Melléklete nem volt.²⁹⁰

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.74 (koponya- és hosszúcsontmaradványok).²⁹¹

477. sír (121. tábla)

Felnőtt? (23-x éves) csontváz bolygatott maradványa. Sírfojtja nem volt, m: 47 cm, t: 40°. Két hosszúcsont-töredék, egy medence(?)-töredék és ujjsontok maradtak meg egy sötét, öskori cserepek töredékeivel és faszénnel kevert föltban. A temetőhöz való tartozását a helyszínen nem lehetett eldönteni.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (fogak, hosszúcsontmaradványok).²⁹²

Az LXVII. szelvény második ásónyomának ásása közben, az ásónyom alján, mintegy 50-55 cm mélységben, egymás közelében négy kisgyermek apró maradványait észleltük (478, 479?, 480–481. sír). Mindegyiket ásás közben sértették meg, feltehetőleg ennek áldozataként estek a koponyák, s maradtak meg a mélyebben fekvő állkapcsok. A hosszúcsontjaikat általában nem tudtuk megfigyelni, lehetséges, hogy a kidobott rögökkel együtt fordultak ki.

478. sír (121. tábla)

7-8 éves (*inf. II.*) gyermek csontvázmaradványa, m: 53 cm. Koponya- és állkapocsmaradvány fogakkal.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (fogak).²⁹³

479. sír (121. tábla)

Kisgyermekcsontváz (-) azonosíthatatlan apró töredékei, m: 55 cm.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: –.²⁹⁴

480. sír (121. tábla)

6-7 éves (*inf. I.*) kisgyermekcsontváz együtt felfordult koponya- és állkapocsmaradványa már fogakkal; m: 50 cm.

Melléklete:

1. *Bronz varkocskarika*, amely töredékeiben felszedéskor, a csontmaradványok alól került elő, ezért papírra kellett ragasztani. Igen vékony, kerek metszetű huzalból készült. Á: kb. 1,3, huzalv: 0,05 (!) cm, s: 0,11 g. MNM RT lt. sz.: 88.67.A.

E: TM ET lt. sz.: – (tejfogak).²⁹⁵

481. sír (121. tábla)

2-3?? éves (*inf. I.*) kisgyermekcsontváz felfordult koponya- és állkapocsmaradványa már fogakkal; m: 55 cm.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (tejfogak).²⁹⁶

482. sír (121., 143. tábla)

23 évesnél idősebb (-) talán férfinak állati bolygatású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. A lábvége felé határozottan keskenyedő, lekerekített végű, hosszúkás sirgödörben feküdt, mé: 230 × 70–63–50 cm, m: 78 cm, t: 86°, vázh: 170 cm. A leesett állkapcsú koponyája természetes helyzetű volt, de a homlokát a földnyomás beroppantotta. A természetes helyzetű mellkasa csak nyomaiban volt bontható. Karjai a test mellett voltak nyújtva, az alkarsontok kissé szétnyíltak, a kézfejsontok egykor a combcsontok külső oldala mellett fekhettek. A korhadt medence is természetes helyzetű volt, a lábsontok pedig párhuzamosan nyújtva helyezkedhettek el, de időközben a bal sípcsont elcsúszott a szárkapocscsonttól és ferdén csaknem a jobb bokáig ért. A kézfejsontokat nem észleltük, a szétszórt lábfejsontok állati bolygatásra utáltak.

Mellékletek:

1–2. Az állkapocs bal oldali végének belső oldala mellett és a mellkas közepén, közvetlenül a gerinchez simulva került elő *Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú, csaknem ép két denára*. Manapság az egyik

²⁹⁰ Megjegyzésre érdemes, hogy a sír megásásakor sem a 475. sem a 477. sírt nem érték el, nem sértették meg.

²⁹¹ A korábban férfinak meghatározott maradványokhoz utólag elcsontosodott varratokat mutató (*mat.-sen.*) női? koponyamaradványokat találtak.

²⁹² Utólag is csak 23-x?? életkorú felnőtt?-höz azonosított fogmaradványok, kopott koronákkal és hiányzó gyökérrel, valamint hosszúcsontok darabjai.

²⁹³ Utólag azonosítva.

²⁹⁴ A TM Embertani Tárban tévesen egy 35-45 éves (*ad.-mat.*) nő koponyamaradványait leltározták be ehhez a sírszámhoz (lt. sz.: 2008.8.76.), utólag pedig csak egy üres zaeskót találtak, ezért maradtam az *in situ* megfigyelt kisgyermekcsontváznál.

²⁹⁵ Utólag talált tejfogak, M1 korona alapján megállapított életkor.

²⁹⁶ Utólag talált tejfogak alapján meghatározott életkor.

kevésbé, a másik jobban hiányos, töredékes, ezért papírra ragasztották. S: 0,35, ill. 0,10 g (143. tábla). MNM RT lt. sz.: 88.68.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.77 (koponyamaradványok, halántékcsontról, fogak, combcsontról db).²⁹⁷

483. sír (121. tábla)

7-8 éves (inf. II.) gyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 60 cm, t: 48°, hiányos vázh: 110 cm. A humuszban feküdt, ezért a feltehetőleg zárt állkapcsú, előre és a jobb oldala felé billent koponyáját a megtaláláskor törték össze. Az állat bolygatta mellkasából csak töredékek maradtak, a jobb felkar pedig a medencéhez, egy alkar pedig a jobb medencelapátra került. A bal felkar keresztben a bal mellkasfélbe fordult, az egyik alkar pedig töle derékszögben kifelé futott. A medence töredékesen maradt meg. A lábak csontjai párhuzamosan voltak nyújtva. A kéz- és lábfejek csontjai bizonyára elkorhadtak.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: –.²⁹⁸

484. sír

Talán magzat felismerhetetlen koponyatöredéke, m: 55 cm.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: –.²⁹⁹

485. sír

1-2 éves (inf. I.) kisgyermekcsontváz koponyatöredékei néhány foggal, m: 55–60 cm.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (tejfogak koronája).³⁰⁰

486. sír (12., 122., 143. tábla)

Felnőtt (–) nőnek a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nagyjából nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 70 cm, t: 80°, vázh: 133 cm. A humuszban feküdt, a gerince és a lábcsontról iránya a jobb oldala felé nyíló tompaszögletet zárt be. A leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, a bal halántékát a megtaláláskor sértették meg. A mellkasa összenyomott helyzetű volt. Mindkét karja a test mel-

lett volt nyújtva, a jobb a testtől távolabb, s a felkarsont a könyöki végével a mellkasba csúszott. Eredeti irányát a medence mellett az alkarcsontok mutatták, folytatásukban a kézfejcsontról. A bal alkar a medencelapát alá futott, a kézfejcsontról egy része a szeméremszegletben bukkant fel. A jobb medencelapát fel volt húzva. A lábcsontról párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Mellékletek:

1–2. Ezüst varkocskarikapár, egyik példánya a jobb csecsnyúlványnál, a másik az állkapocs bal sarkánál került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott végekkel. Á: 2,31 × 2,24, huzalv: 0,21 cm, s: 1,75 g, ill. á: 2,24 × 2,17, huzalv: 0,2 cm, s: 1,63 g. MNM RT lt. sz.: 88.69.1–2.A.

3. Ezüst kettősen csavart („fonott”) gyűrű a jobb kéz gyűrűsujján, viszonylag vastag huzalokból, hegyesdőre kalapált és egymásra hajtott végekkel. Á: 2,23, v: 0,48, huzalv: 0,13 cm, s: 4,39 g (12. tábla). MNM RT lt. sz.: 88.69.4.A.

4. Az állkapocs bal oldali végének belső oldalára tapadva, tehát a szájüregben I. Béla (1060–1063) H12/CNH 16. típusú ép denára, amely időközben töredékké vált. S: 0,25 g (143. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.69.3.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya db és vázcsontok).³⁰¹

487. sír (95. kép, 6., 122. tábla)

Gyermeknek (–) vélt, de utólag nőnek meghatározott,³⁰² a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 60 cm, t: 100°, hiányos vázh: 120 cm. A humuszban feküdt. Koponyája a megtaláláskor semmisült meg, csak a tarkótája és az állkapcsa maradt a helyén. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű lehetett, de csak nyomokban őrződött meg. A jobb kar tompaszögben behajlítva, a bal nyújtva feküdt a test mellett, s a lábcsontról is párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. Apró csontjait nem észleltük.

Mellékletek:

1–3. Három ezüst S-végű karika, amelyek közül kettő a jobb, egy pedig a bal csecsnyúlvány táján feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek, s csak töredékeik maradtak meg.

²⁹⁷ A beletárolt halántékcsontról és combcsontról maradványok alapján a korábbi 23-x éves felnőtt női meghatározást az utólag megtalált koponyatöredék és fogak nyomán 23-x éves felnőtt férfi meghatározásra változtatták.

²⁹⁸ Utólag talált koponyatöredék és fogak alapján készült az *in situ* megfigyeléssel egyeztethető meghatározás. Emellett utólag ugyanilyen sorszámú fiatal (ad.?) nő? koponyatöredékek és fogak is felbukkantak, ezeket nem vettem figyelembe.

²⁹⁹ Utólag megtalált koponyadarab alapján meghatározott magzatmaradvány (??).

³⁰⁰ Utólag megtalált tejfogak koronái alapján történt meghatározás.

³⁰¹ Utólag megtalált koponyatöredékek, női jellegű medencecsontról, hosszúcsontok. A bal *angulus mandibulae*-n, azaz az állkapocs bal oldali szögletén zöld folt volt.

³⁰² Az utólag megtalált fogak alapján kapta a fiatal (ad.) nő meghatározást, amely felülírta az *in situ* tett gyermek meghatározást.

95. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 482 sír részlete

1. Papírra ragasztott fél karika. Á: 1,54, huzalv: 0,12 cm, s: 0,17 g.
  2. Ragasztott fél karika. Á: 1,38, huzalv: 0,16 cm, s: 0,13 g.
  3. Fél karika és külön a letört S-vég. Á: 1,42, huzalv: 0,09, S-vég sz: 0,38 cm, s: 0,13 g.
MNM RT lt. sz.: 88.70.1-3.A.
  4. Üvegpaszta gyöngysor a nyaktájon 28 áttetsző üveg-zöld, illetőleg barnás „szegment”gyöngy darabolt rúdgyöngyből: 2 egytagú (m: 0,38 cm), 25 kéttagú (m: 0,49 cm) és 1 háromtagú (m: 0,82 cm), 0,47-0,50 cm átmérőjű szemből (6. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.70.4.A.
- E: TM ET lt. sz.: —.

488. sír (122. tábla)

6-7? éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú szűk sírfoltjának csak a fejtégi felét sikerült

megfigyelni, a többi a szelvény nyesése előtt megsemmisült, sz: 30 cm, m: 67 cm, t: 56°, hiányos vázh: 60 cm. A koponya természetes helyzetű volt, az állkapocs bizonyára állati bolygatásra a bal oldalával lefelé kifordult. A mellkas hiányos volt, s a karsontok mellette, nyújtva feküdtek. A többi csontja szelvényásás közben semmisült meg, s a kidobott földből sem került elő.

Melléklete:

1. Bronz csepp alakú karika, amely az állcsont jobb oldala mellett került elő. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott végekkel. Á: 1,1 × 1,2, huzalv: 0,18 cm, s: 0,51 g.
MNM RT lt. sz.: 88.71.A.
- E: TM ET lt. sz.: — (koponya db, fogak).³⁰³

489. sír (122. tábla)

8-10 éves (inf. II.) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 58 cm, t: 128°, hiányos vázh: 120 cm. A humuszban feküdt, a koponyáját, bal testfelét és lábecsontjainak végét rész-

³⁰³ Utólag megtalált koponyadarab és fogak alapján történt meghatározás.

ben a szelvényásáskor, részben a rábontáskor sértették meg. A talán leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. Jobb karjának csontjai a testtől eltartóan voltak nyújtva, lábsontjai térdig közelítő, lejjebb párhuzamos helyzetben feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya db, fogak, hosszúcsont db).³⁰⁴

490. sír (122. tábla)

Felnőtt (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 75 cm, t: 124°, hiányos vázh: 135 cm. A humuszban feküdt, a megtaláláskor megsértett, leesett állkapcsú koponyája a bal oldala felé billent, egy fogára a koponyában bukkantunk. Mellkasának csak korhadtnyomai maradtak, medencéjének még annyi sem. Felkarjai a test mellett feküdtek, a jobbnak a folytatásában lévő alkar csontjai szétnyíltak. A lábsontok térdben kissé kifelé hajolva helyezkedtek el. A bal alkar, a kéz- és lábfejek csontjait nem észleltük.

A koponya egyébként szinte közvetlenül a 491. sír lábvége előtt, azonos mélységben feküdt, de mivel egymást nem bolygatták meg, s egyiknek sem volt sírfojtja, az egymáshoz való viszonyukat nem lehetett meghatározni.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és hosszúcsont db).³⁰⁵

491. sír (122., 143. tábla)

50–60 éves (*mat.*) nőnek háton fekvő, nyújtott helyzetű, esetleg emberi bolygatású, rossz–közepes megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 75 cm, t: 46°, vázh: kb. 170 cm. A humusz alján feküdt. A koponyája talán állati vagy emberi bolygatásra a bal oldalára fordulva hátrabillent a bal vállra csúszott állkapocsról, de esetleg felvethető az is, hogy a kiásott fejet úgy tették vissza, hogy az állkapcsa leesett. A feltehetőleg természetes helyzetű mellkas és medence csontjai elkorhadtak. Karjai a test mellett feküdtek úgy, hogy a jobb könyök a mellkasba csúszott, a bal pedig egyenesen volt nyújtva. A lábsontok is párhuzamosan nyújtva, az alsó lábszárak egymás közelében nyugodtak. A lábfejek csontjaiból is néhány megmaradt.

Melléklete:

1. A bal mellkas középtáján, közvetlenül a gerinc mellett *Béla dux (1048–1060) HII/CNH 15. típusú körülnyírt, de ép denára*, amely a megtaláláskor sérült

³⁰⁴ Utólag megtalált koponyadarab, fogak és hosszúcsontdarab alapján történt meghatározás.

³⁰⁵ Utólag megtalált koponyadarab és hosszúcsontdarab alapján történt meghatározás.

³⁰⁶ Utólag ugyanezen a sírszámon előkerült egy 23-x életkorú férfi hosszúcsontja, amelyet nem vettem figyelembe.

³⁰⁷ Utólag előkerült koponyadarab és hosszúcsontdarab alapján, továbbá mert az M1 *molaris* (nagyörlő) foga már kinn volt, 10–12 éves (*inf. II.*) gyermek meghatározást nyert. Korábban a lelőhelyen női esontváznak véltem,

meg, s jelenleg mintegy háromnegyednyi darabja maradt. S: 0,25 g (143. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.72.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.78 (koponya és hosszúcsont db).³⁰⁶

492. sír (122. tábla)

10–12 éves (*inf. II.*) gyermeknek a megtaláláskor is és korábban ember által is megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 75 cm, t: 48°, hiányos vázh: 135 cm. A humuszban feküdt, a szelvény nyesésekor megsérült koponyája a jobb oldalára fordult úgy, hogy arccal a jobb vállra nézett, míg az állkapocs tőle függetlenül, inkább állati bolygatásra, mint rituális okból, végeivel a sírszél felé, a jobb felkarra került. A szivacsos csontjainak nyoma sem maradt. A jobb kar enyhébb, a bal erősebb tompaszögben volt behajlítva, a lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A jobb kézfejsontok a combcsontfőn nyugodtak. A lábvégek és a lábfejek csontjait a megtaláláskor dobták ki.

Mellékletek:

1. *Ezüstkarika töredéke* a koponya jobb oldala mellett. Kerek metszetű huzalból készült, nem lehetett eldönteni, hogy varkocs- vagy S-végű karika volt-e. Á: kb. 1,45, huzalv: 0,1 cm, s: 0,22g. MNM RT lt. sz.: 88.73.1.A.
2. *Bronz S-végű karika* a jobb csecsnnyúlvány alatt. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,68 × 2,52, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,19 cm, s: 0,50 g. MNM RT lt. sz.: 88.73.2.A.
3. *Öntött bronz karikagyűrű* a jobb kéz gyűrűsujján, csavarást utánozóan öntve. Á: 2,28 × 2,31, v: 0,27, sz: 0,34 cm, s: 2,82 g. MNM RT lt. sz.: 88.73.3.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és hosszúcsont db).³⁰⁷

493. sír (122. tábla)

Felnőtt (*mat.*) férfinak a megtaláláskor is és talán állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 75 cm, t: 100°, hiányos vázh: 160 cm. A humuszban feküdt, a koponyája arccal felfelé, s az ásó a nyaktájon rongálta meg. A hiányos állkapcsa – talán állati bolygatásra – a jobb váll felé és a jobb oldalára fordult. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű volt, utóbbi töredékesen maradt meg. A karok a test mellett nyújtva feküdtek, az alkarok a medence szélé mellé értek, s csak a jobb kézfej csontjait észleltük. A lábak kifelé fordult

csontjai párhuzamosan feküdtek, mindkét lábfej kifelé fordulva s leszorítva helyezkedett el,

Melléklete:

1. *Ezüst S-végű karika* a bal csecsnyúlvány táján, az elroncsolt koponya mellett. Kerek metszetű huzalból készült, de darabokra törött és papírra ragasztott. Á: 1,18, huzalv: 0,11 cm, s: 0,09 g.

MNM RT lt. sz.: 88.74.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz).³⁰⁸

494. sír (122., 143. tábla)

Ifjúnak (*juv.*) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 75 cm, t: 72°, hiányos vázh: 137 cm. Közvetlenül a lösz altalaj felett, de még a humuszban feküdt. Zárt állkapcsú koponyája a bal oldala felé és előre billent, majd a földnyomás beroppantotta. A gerinc és a lábsontok iránya a bal oldala felé nyíló tompaszögöt zárt be. A mellkasa és a medencéje természetes helyzetű volt. A jobb karja a testtől eltartóan, tompaszögben volt behajlítva, a bal pedig egyenesen nyújtva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábvegeiket és lábfejeket a megtaláláskor zúzták szét. A hosszúcsontok csontvégei még nem forrtak össze.

Melléklete:

1. Az állkapocs bal belső oldalára tapadva, tehát a száju-üregben *Béla dux (1048–1060) H11/CNH 15. típusú ép denára*, amely az állkapocs felszedése közben kettétörött, illetőleg a széle meg is sérült. S: 0,45 g (143. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.75.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³⁰⁹

495. sír (123. tábla)

Felnőtt (23-x éves) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 48 cm, t: 78°, vázh: 150 cm. A humuszban feküdt, s a leesett állkapcsú, bal oldalára fordult koponyáját a megtaláláskor vették szét. A mellkasának és medencéjének csontjai jórészt elkorhadtak. A karok a test mellett voltak nyújtva, a jobb felkar a mellkas mellé szorult, az alkarok a medence széle mellé futottak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kéz- és lábfejek csontjait hiányosan lehetett kibontani. Nem valószínű, hogy a gödrénc ásásakor bolygatták meg a 37 cm-rel mélyebben fekvő 498. sírt,

amelynek a jobb oldali lábvége fölé ugyan rá érhetett, de annak éppen a lábvége maradt sértetlen.

Mellékletek:

1. *Ezüst S-végű karika*, amely a koponya alól, felszedéskor került elő. Kerek metszetű huzalból készült, töredékesé vált, az S-vége letört, és külön van a fél karikával együtt papírra ragasztva. Á: kb. 1,43, huzalv: 0,09, S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,12 g.

MNM RT lt. sz.: 88.76.2.A.

2. *Vastárgyaeska* három darabban a jobb felkarcsont közepének külső széle mellett. Ívelt szélű volt, a felszedésekor sem derült ki egyértelműen a rendeltetése, esetleg csiholó töredéke is lehetett, és időközben megsemmisült. H: 3,46, 2,01 és 1,51 cm.

3. *Árpád-kori érme*. Csaknem ép példány volt, amely a koponya jobb oldala alól, felszedéskor került elő és restaurálás közben semmisült meg.³¹⁰

MNM RT lt. sz.: 88.76.1.A.

E: TM ET lt. sz.: –.³¹¹

496. sír (123. tábla)

Felnőtt (23-x éves) nőnek a megtaláláskor kissé megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 72 cm, t: 88°, vázh: 150 cm. A humuszban feküdt, s a leesett állkapcsú, bal oldalára fordult koponyájának jobb halántékát a megtaláláskor sértették meg. A szivacsos csontjai elkorhadtak. A kulcsontok természetes helyzetűek voltak, a karjai nyújtva, feltehetőleg a medence szélére hajtván nyugodtak. A lábsontok térdig közelítő, majd párhuzamos helyzetben feküdtek. A kéz- és lábfejsontok csak nyomaiban voltak bonthatók.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst S-végű karikapár*, egyik példánya a jobb csecsnyúlvány táján, a másik az állkapocs jobb oldalának belső széléhez tapadva került elő.³¹² Kerek metszetű huzalból készültek, töredékesé váltak, S-végük megsemmisült. Papírra vannak ragasztva. Á: kb. 1,6, huzalv: 0,09 cm, s: 0,10 g (6 töredék), ill. 0,10 g (2 töredék).

MNM RT lt. sz.: 88.77.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³¹³

497. sír (96. kép. 12., 123., 143. tábla)

Fiatal (*ad.*) felnőttnek korábban ember által teljesen földült, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtjának

³⁰⁸ Az utólag előkerült csontváz és koponyatöredék alapján nyerte a *mat.* férfi meghatározást.

³⁰⁹ Utólag megtalált koponyatöredék és bizonytalan váztöredék (514. sírszámmal) alapján *juv.* meghatározást nyert.

³¹⁰ Gedai István megjegyzése, vö. Kovács 1987a.

³¹¹ Az utólag előkerült koponya és váztöredékek az *in situ* meghatározást megerősítették.

³¹² Az utóbbi karikat illetően a helyszínen megjegyeztem, hogy bár felszedésekor a szemünk láttára került elő, az S-vége nem ekkor tört le. Mivel nem találtuk meg, lehet, hogy töröten került a sírba, esetleg pödrött végű volt?

³¹³ A lehelyen női csontváznak véltem, s ezt az utólag előkerült koponya és váztöredékek megerősítették.

II. SÍRLEÍRÁSOK

96. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 497. sír

csupán a bal lábvégi lekerekített részlete látszott meg, m: 77 cm, t: 100°, hiányos vázh: 115 cm. A humuszban feküdt, ezért a bolygatásának gödre sem volt felismerhető. A hiányzó arcreszü koponyája a jobb oldalán fekvé természetes helyzetben nyugodott, viszont az állkaposa a jobb könyök magasságában a sírszél mellé került a végeivel kifelé. A felkarcsontok egymást keresztezően összedobva mutatkoztak, míg a bal alkar csontjai talán a helyükön maradtak. A combcsontok ugyancsak egymást keresztezve a medencetájék fölött jelentek meg, míg az alsó lábszárak csontjai aligha természetes módon, a bokánál közelítő helyzetben nyugodtak.

Mellékletek:

1. Csavart ezüst huzalgűrű az egykori medencetájón, egy ujjsontra húzva került elő. Két drótszál együttes megcsavarásával készült, s mindkét végén a hosszabbra hagyott drótszálat visszahajtották és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították. Végeit laposra ka-

lapálták és egymásra hajtották. Á: 2,08 × 2,3, v: 0,32, húzalv: 0,16 cm, s: 2,69 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.78.2.A.

2. Salamon (1063–1074) H14/CNH 19. típusú ép denára a mellkas közepéről, a felszedésekor kissé megsérült, s időközben már a töredékeiből kellett papírra ragasztani. S: 0,50 g (143. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.78.1.A.

E: TM ET lt. sz.: – (vázszilánkok).³¹⁴

498. sír (97. kép, 123. tábla)

Felnőtt (mat.) férfi korábban ember által teljesen feldőlt, feltehetőleg háton fekvő, nyújtott helyzetű, feltűnően rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 190 × 63–63–63 cm, m: 85 cm, t: 112°, hiányos vázh: 120 cm. A bolygatás foltja nem látszott meg, de nem valószínű, hogy a részben a sír jobb széle fölé nyúló, később beásott, de 37 cm-rel sekélyebb 495. sír gödrének kimélyítésével függött

97. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 498. sír

³¹⁴ A lelőhelyen női csontváznak véltem, de az utólag előkerült váztöredékek, főleg hosszúcsontok töredékei alapján csak az ad. korú felnőtt nőt lehetett megerősíteni.

össze, hiszen akkor elsősorban az épen maradt lábvégeit kellett volna megbolygatni. A sírgödör felső harmadában nem is maradt csont, a fogsorával felfelé, arccal a sír fejrésze felé néző koponya az egykori bal mellkastájékra került, az állkapocs pedig az összerakott jobb oldali hosszúcsontköteg külső lábvégeéhez. Eredeti helyükön az alsó lábszárak párhuzamosan fekvő csontjai maradtak. A koponya előtt néhány borda feküdt, ettől a bal lábszár irányába egy combcsont és egy alkar csontpárja, az előbbivel párhuzamosan a jobb combcsont és két felkarcsont került. Ennek folytatásába egy lapockát, majd a lábszárak fölé bordákat, csigolyákat és a medencelelapátokat fektették. A csontok felszínéről bontás közben lemezkésen vált fel a csontfelszín, majd a maradék szivacsos porrá esett szét.

Melléklete:

1. A jobb oldali combcsont melletti felkarcsontra tapadva, de egyben a rajta lévő állkapocshoz is tartozhatott *Salamon (1063–1074) H17/CNH 22. típusú épen denára*, amelyből időközben csak két apró töredékmorzsa maradt.

MNM RT lt. sz.: 88.79.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³¹⁵

499. sír (123. tábla)

Gyermeknek (*inf. II.*) a megtaláláskor, de korábban is megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 76 cm, t: 84°, hiányos vázh: 120 cm. A humuszban feküdt, s a feltehetőleg természetes helyzetű, leesett állkapcsú koponyáját a megtaláláskor sértették meg. Mellkasának és medencéjének csontjai elkorhadtak. Karjai a test mellett lehettek nyújtva, a bal tompaszögben lehetett behajlítva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a bal combcsontnak csupán egy kis töredéke került elő a bal sípcsont belső oldalánál. A lábvégek és lábfejek csontjait a megtaláláskor dobták ki.

Mellékletek:

1–2. *Két ezüst S-végű karika*, mindkettő a koponya alól, felszedéskor került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, az apró példány összetört, s az S-vége elveszett, és papírra kellett ragasztani. Á: 2,03 × 2,41, huzalv: 0,15, S-vég sz: 0,40 cm, s: 1,25 g, ill. á: 1,31 × 1,27, huzalv: 0,10 cm, s: 0,17 g.

MNM RT lt. sz.: 88.80.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: – (fogak és vázszilánkok).³¹⁶

500. sír (123. tábla)

2–3 éves? (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 77 cm, t: 94°, hiányos vázh: 58 cm. A humuszban feküdt, s a talán arccal felfelé néző koponyáját a megtaláláskor verték szét. A mellkasa hiányosan maradt meg. A jobb felkarjának és bal karjának csontjai a mellkas mellett feküdtek. Ezenkívül a V alakban nyugvó combcsontjai maradtak meg, mert az alsó lábszárának csontjait szelvényezés közben kidobták.

Melléklete:

1. *Ezüstlemezke-töredék* a koponya és a bal váll között, egyértelműen nem tűnt pénznek. Időközben megsemmisült.

E: TM ET lt. sz.: – (fogak).³¹⁷

501. sír (12., 123., 144. tábla)

Fiatal (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 82 cm, t: 76°, hiányos vázh: 142 cm. A humuszban feküdt, zárt állkapcsú koponyája balra-előre fordult. A jobb vállá fel volt húzva, amit a kulcscsont helyzete mutatott, a mellkas és a medence töredékesen, hiányosan volt bontható. A jobb kar a testtől kissé eltartóan, majd tompaszögben behajlítva feküdt. A bal kart állati bolygatás érthette, a felkarcsont a lábak felé, a szétnyílt alkarcsontok a medence felé csúsztak. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, de a bokai végüket s a lábfejsontokat a szelvényezés közben megsemmisítették.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, mindkét példánya felszedéskor, a koponya alól került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott végekkel. Á: 2,3, huzalv: 0,17 cm, s: 1,37 g, ill. az ovális példány á: 2,2 × 2,37, huzalv: 0,17 cm, s: 1,37 g.

MNM RT lt. sz.: 88.81.1–2.A.

3. *Ezüst kettősen csavart („fonott”) huzalgyűrű* a jobb kézfej tájáról, a sír környékének nyésésekor került elő. Elkalapált végeit egymásra hajtották. Á: 2,15 × 2,43, v: 0,38, huzalv: 0,13 cm, s: 2,91 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.81.4.A.

4. A jobb medencelelapát táján, lehetett alatta vagy felette egyaránt, *Salamon (1063–1074) H14/CNH 19. épen denára*, jelenleg már a pereme egy részén hiányos állapotban. S: 0,39 g (144. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.81.3.A.

³¹⁵ A lelőhelyen férficsontváznak véltem, az utólag előkerült koponya és vázcsontdarabok alapján pedig *mat.* férfi meghatározást nyert.

³¹⁶ Az utólag előkerült fogak és hosszúcsont maradványok alapján.

³¹⁷ Az utólag megtalált fogak alapján nyerte a meghatározást.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³¹⁸

502. sír (123. tábla)

Felnőtt (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz–közepes megtartású csontváza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, mé: 210 × 65–68–60 cm, m: 85 cm, t: 90°, hiányos vázh: 160 cm. Az állkapocsról hátragördült, s így arccal felfelé néző koponyája a szelvény nyesésekor sérült meg, az állkapcsa a helyén maradt. A mellkasa szélesen kifeküdt, korhadt és hiányos volt. Jobb karja a test mellett nyújtva helyezkedett el, a bal pedig tompaszögben enyhén behajlítva. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontjai párhuzamosan nyújtva. Az alsó lábszárainak bokai végét nyesésekor semmisítették meg, a térdek felületi nyesésével együtt. Kéz- és lábfejsontjai elkorhadtak.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (vázszilánkok).³¹⁹

503. sír (123., 144. tábla)

Fiatal (*ad.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 82 cm, t: 56°, hiányos vázh: 123 cm. A humuszban feküdt. Lecsett állkapcsú és a jobb oldalára fordult koponyáját a megtaláláskor nyesték meg, az állkapcsa inkább a helyén maradt. A jobb váll erősen fel volt húzva, a mellkasa és medencéje csak nyomokban maradt meg. A jobb karja tompaszögben volt behajlítva, az alkar a medencére ért, a lejjebb indult bal kar csaknem derékszögben behajlítot volt és a medence felső széle mellé futott. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. Kéz- és lábfejsontjai elkorhadtak.

Melléklete:

1. A jobb mellkas közepén a gerinc mellett *Salamon (1063–1074) H14/CNH 19. típusú ép denára*, amely időközben kissé hiányos peremüvé vált, majd kettétört. S: 0,45 g (144. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.82.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és vázszilánkok).³²⁰

504. sír (123. tábla)

Ifjúnak (*juv.*) a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 68 cm, t: 70°, hiányos vázh: 137 cm. A humuszban feküdt. A zárt állkapcsú, jobb oldalára fordult koponyáját a megtaláláskor nyesték meg, a koponyatető megsemmisült. A korhadt és állat bolygatta mellkasa kissé a jobb oldalára fordult oldalfekvésben nyugodott, a bal váll erősen fel volt húzva. A felkarcsontok a test mellett, egy alkarcsont a bal alsó lábszár fölött keresztben helyezkedett el. A mellkas és a karok helyzete erősebb lepelbe csavarást jelzett. A medence csak nyomokban maradt meg. A lábak párhuzamosan lehettek nyújtva, de a bal alsó lábszárcsontok a térdnél ferdén kifelé mozdultak el. A kéz- és lábfejsontok elkorhadtak.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, az egyik példány a bal medence mellől, nyesésekor kettétörve, a másik felszedéskor a koponya jobb oldala alól került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitottak. Az ép á: 2,51 × 2,57, huzalv: 0,2 cm, s: 2,02 g, ill. a ragasztott á: 2,38 × 2,53, huzalv: 0,19 cm, s: 1,35 g.

MNM RT lt. sz.: 88.83.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és vázmaradványok).³²¹

505. sír (124., 144. tábla)

Felnőtt (*mat.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 66°, hiányos vázh: 140 cm. A humuszban feküdt. A valószínűleg a bal oldalára fordult koponyáját a megtaláláskor sértették meg. Leesett állkapcsa különválva szintén a bal oldalára fordult. A mellkasa csak nyomaiban maradt meg, néhány borda mellett a kulcsontokat és a lapockákat lehetett megfigyelni. A jobb kar tompaszögben volt a medencére hajtva, a bal nyújtva, a medence mellé futott. A medence is elkorhadt, a lábsontok pedig párhuzamosan nyújtva feküdtek. A kéz- és lábfejsontok is elenyésztek.

Melléklete:

1. A bal mellkas felett néhány cm-rel *Salamon (1063–1074) H14/CNH 19. típusú ép denára*, amelyet sajnálatos módon bontás közben törtünk apró darabokra.

³¹⁸ A lelőhelyen női csontváznak véltem, nemesak a csontjai méretei, hanem a kettősen esavart („fonott”) gyűrűje alapján is. Az utólag megtalált koponyadarab és vázdarab alapján nyerte az *ad.* nő meghatározást.

³¹⁹ A lelőhelyen férficsontváznak véltem, az utólag megtalált vázesontszilánkok alapján kapta a *mat.* férfi meghatározást.

³²⁰ A lelőhelyen gyermeknek meghatározott maradványok az utólag megtalált koponyatöredékek és fogak, valamint vázszilánkok alapján kapták az *ad.* férfi meghatározást.

³²¹ A lelőhelyen női csontváznak véltem, az utólag megtalált koponyadarab, fogak és vázszilánkok alapján nyerte a *juv.* meghatározást. A *pro-cerysus mastoideus*/csecsnyúlvány és az állkapocs egy része zöld volt.

Egy megmaradt fél pénznyi darabja papírra ragasztott (144. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.84.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és vázmaradványok).³²²

506. sír (124. tábla)

Felnőtt (*mat.*) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 82 cm, t: 92°, hiányos vázh: 157 cm. A humuszban feküdt, a leesett állkapcsú, jobb oldalára fordult koponyáját a megtaláláskor nyesték meg. A mellkasa és medencéje csak nyomokban maradt meg. A jobb váll fel volt húzva, a jobb karja tompaszögben kifelé hajlítva (vagy csupán a felkar könyöki vége csúszott a mellkas irányába), a bal kar ugyancsak tompaszögben a medencelapátra hajtva nyugodott. A nyújtott lábak csontjai a bokatáj fölött keresztelték egymást, a jobb alsó lábszárcsontok voltak felül. A lábvégeket a megtaláláskor vágták el.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és vázmaradványok).³²³

507. sír

Kisgyermeknek (*inf. I.*) a megtaláláskor megsemmisített vagy esetleg teljesen elhoradt csontvázmaradványa: összesen három fog, m: 70 cm. Az 506. sír bontása, illetőleg a környezetének nyesése közben, tőle balra mintegy 30 cm-re mindössze ennyit vettünk észre.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (fogak).³²⁴

508. sír (124. tábla)

Felnőtt? (23-x éves) nő által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltjának nyomai csak részlegesen mutatkoztak, m: 90 cm, t: 84°, vázh: 160 cm. A humusz alján feküdt. Leesett állkapcsú koponyája természetes helyzetű volt. A mellkasa csak nyomaiban, a medencéje töredékesen maradt meg. Jobb karja a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medencelapát alá futottak. A bal kart állati bolygatás érte, a felkar és az egyik alkarcsont csaknem a medencét érintette, a másik alkarcsont pedig a jobb térdnél keresztben feküdt. A lábak nyújtva lehetnek, de a bal combcsont csak a felső felében maradt meg, az alsó lábszárcsontok pedig nem a combcsont irányát

tartva, hanem a jobb alsó lábszárcsontok mellett feküdtek. A lábfejsontok nyomai is észlelhetők voltak.

Mellékletek:

1–2. Ezüst varkocskarikapár, az egyik példány a bal csecsnýúlvány alatt, a másik a mellkas közepén, nagyjából a szegycsonttáj mellett került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, az egyik végükön levágott, a másikon hegyesedő véggel. Á: 2,07 × 2,05, huzalv: 0,19 cm, s: 1,55 g, ill. á: 2,04 × 2,14, huzalv: 0,20 cm, s: 1,71 g.

MNM RT lt. sz.: 88.85.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: – (hosszúcsonttöredékek).³²⁵

509. sír (124. tábla)

Talán ifjú (*juv.?*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekedő végű téglalap alakú, hosszú sírgödörben feküdt, a sírfolt bal szélét elnyesték, mé: 203 × 45–50 cm, m: 86 cm, t: 36°, hiányos vázh: 153 cm. Leesett állkapcsú koponyája a jobb oldala felé s előre fordult, a bal halántékát a megtaláláskor sértették meg. A mellkasa csak nyomaiban volt bontható. Karjai a test mellett nyújtva, az alkarcsontok a medence széle mellé értek, sőt a bal kézfej csontjait is észleltük a medence-combcsonttő szegletében. A korhadt medence természetes helyzetű volt, a nyújtott lábak combcsontjai térdnél közelítő, alsó lábszárcsontjai párhuzamos helyzetben feküdtek. A lábfejsontoknak csupán nyomai maradtak.

Mellékletek:

1–2. Ezüst S-végű karikapár, felszedéskor a koponya alól került elő. Kerek metszetű huzalból készültek. Á: 2,37 × 2,55, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,42 cm, s: 1,09 g, ill. a ragasztott karikájú példány á: 2,20 × 2,49, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,45 cm, s: 1,17 g.

MNM RT lt. sz.: 88.86.1–2.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³²⁶

510. sír (124., 144. tábla)

Felnőtt (*ad.*) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 93 cm, t: 96°, hiányos vázh: 153 cm. A humuszban feküdt; csaknem zárt állkapcsú koponyája kissé előre billent. A szivacsos állományú, bizonyára természetes helyzetű csontjainak csupán a nyomait lehetett kibontani. Mindkét karja a test mellett volt egyenesen nyújtva, hasonlóképpen a jobb

³²² A lelőhelyen női csontváznak véltem, s az utólag megtalált koponyadarab, váz és hosszúcsont töredékek alapján nyerte el a *mat.* nő meghatározást.

³²³ A lelőhelyen férficsontváznak véltem, s az utólag megtalált koponya és hosszúcsontdarab alapján kapta a *mat.* férfi meghatározást.

³²⁴ Az utólag megtalált fogak alapján kapta az *inf. I.* meghatározást.

³²⁵ Az utólag megtalált hosszúcsont töredékek alapján kapta a 23-x éves nő meghatározást. A maradványok második zaeszkóján a 468. sírt áthúzva 508.-ra javították.

³²⁶ Az utólag megtalált koponyadarab, fogak és vázdarabok alapján meghatározva.

láb is, míg a bal enyhe tompaszögben volt behajlítva. Az alsó lábszárak csontvégeit és a lábfejek csontjait a megtaláláskor semmisítették meg.

Melléklete:

1. A jobb könyök magasságában a gerinc mellett, az élén állt, a gerinc irányára merőlegesen *Salamon (1063–1074) H14/CNH 19. típusú ép, körülnyírt (?) denára*, amelynek bontáskor letörött a széle, s így mintegy háromnegyede maradt, s az is papírra ragasztva (144. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.87.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és hosszúcsont db).³²⁷

511. sír (124. tábla)

50–60 éves (*mat.*) férfinak (?) a megtaláláskor is és enyhén állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 96°, vázh: 158 cm. Leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára és előre fordult, homlokcsontját és bal halántékát a megtaláláskor sértették meg. A bal váll fel volt húzva, s ez a mellkas csontjait aszimmetrikussá tette. Karjai a test mellett feküdtek nyújtva úgy, hogy a jobb alkar tompaszögben kifelé, a bal egyenesen a medencelapát szélére volt hajtva. A jobb alkarcsontok közé ásóval belevágtak. A jobb kézfej csontjai a combcsont külső oldala mellett, a bal kézfeje a combcsontfőn átbukva feküdtek. A medence természetes helyzetű volt. A lábak nyújtva helyezkedtek el, éspedig úgy, hogy a jobb combcsont ferdén a bal térdhez közelített, az alsó lábszárcsontok pedig szorosan egymás mellett nyugodtak. A lábfejek csontjai kifelé leszorítva maradtak meg. Néhány lábfejsont állati bolygatásra a jobb boka külső oldala mellé került.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.79 (koponya- és vázmaradványok).³²⁸

512. sír (124., 144. tábla)

Érett korú (*mat.*) nőnek a megtaláláskor is és enyhén állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 102°, vázh: 145 cm. A leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, fejtetői részét a megtaláláskor sértették meg. A természetes helyzetűnek sejtethető mellkas hiányosan, nyomokban maradt meg. A jobb karból csak a felkarcsont maradt, az alkarcsont-

kat a medencével és a combcsontok forgós végével egy ásónyommal hajították ki. A bal kar a test mellett volt nyújtva. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejsontok kifelé fordulva és leszorítva feküdtek. Kézfejsontok állati bolygatást követően a combcsontok között is előkerültek.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, egy-egy példánya a jobb, illetőleg a bal csecsnyúlványon feküdt. Kerek metszetű huzalból, nyitott véggel készültek. Á: 2,33 × 2,19, huzalv: 0,19 cm, s: 1,49 g, ill. 2,32 × 2,19, huzalv: 0,19 cm, s: 1,51 g.

MNM RT lt. sz.: 88.88.1–2.A.

3. Az állcsont belső oldalára tapadva, tehát a szájüregben *I. László (1077–1095) H22/CNH 26. típusú ép denára*, időközben a pereme hiányossá vált, egy kis peremtöredéke külön megvan. S: 0,39 g (144. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.88.3.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³²⁹

513. sír (124. tábla)

Felnőtt (23-x éves) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 80°, hiányos vázh: 152 cm. A leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, és a rábontás közben a jobb oldalát vízszintesen megnyesték. A természetes helyzetű mellkas és medence hiányosan és korhadtan maradt meg. Karjai a test mellett voltak nyújtva, a jobb könyöktájba ásás közben belevágtak. A kézfejsontok a combcsontok külső oldala mellett nyugodtak. A lábakat nyújtva fektették, a combcsontok térdben közelítő, az alsó lábszárcsontok párhuzamos helyzetben feküdtek, utóbbiak végét és a lábfejsontokat szelvényásás közben semmisítették meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³³⁰

514. sír (6., 12., 125. tábla)

Fiatal (*juv./inf. II.*) személynek³³¹ a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lckerekített sarkú téglalap alakú, keskeny sírgödörben feküdt, amelynek a fejkéjét elnyesték, mé: 180–200 × 57–60–62 cm, m: 90 cm, t: 103°, hiányos vázh: 155 cm. A csaknem zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, fejtetejét a megtaláláskor sértették meg. A természetes helyzetű

³²⁷ Az utólag megtalált koponyadarab, fogak és hosszúcsontdarab alapján meghatározva; a lelőhelyen férficsontváznak véltem.

³²⁸ Utólag még 23-x éves (*ad.*) férfi váztöredékeit, hosszúcsontdarabokat is találtak ezen a sírszámon, de az első meghatározáson nem változtattam.

³²⁹ A lelőhelyen női esontváznak véltem, az utólag megtalált koponya- és váztöredékek alapján nyerte a *mat.* nő meghatározást. Zöld folt volt a koponyadarabon, az orrsont vagy az ékesont területén.

³³⁰ A lelőhelyen női esontváznak véltem, s az utólag megtalált koponyadarab, fogak és vázdarab alapján nyerte a meghatározást.

³³¹ A lelőhelyen a gyöngyosra és a különleges gyűrűje miatt, női esontváznak véltem, de az utólag megtalált koponyadarab, fogak és vázdarabok alapján a *juv./inf. II.* meghatározást nyerte. A bordatöredéken, felkar- vagy embecsonttöredéken zöld nyomok látszóttak.

II. SÍRLEÍRÁSOK

mellkasa és medencéje csak nyomaiban volt bontható, a vállak hiányosan maradtak meg, a bal felkarcsont válli vége – állati bolygatásra? – hiányzott. A jobb kar tompaszögben volt behajlítva, a kézfej a medence szélére, illetve a combcsontfőre került. A bal kar a test mellett nyújtva helyezkedett el. A kifelé fordult lábcsonatok párhuzamosan, a lábfejcsonatok leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

1. *Apró ezüst varkocskarika* a jobb mellkasban, a lapocka oldalsó szélénél. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, időközben kettétört és ragasztott. Á: 1,3 × 1,4, huzalv: 0,1 cm, s: 0,35 g.

MNM RT lt. sz.: 88.89.1.A.

2–3. *Apró ezüst varkocskarikapár*, az egyik példány az állkapocs jobb felső végénél, a másiknak a fele a bal felkarcsont válli végének külső része táján került elő. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott véggel, az egyik példány a töredékeiből összeragasztott, a másiknak csak a fele maradt meg. Á: 1,65 × 1,8, huzalv: 0,05 cm, s: 0,33 g, ill. á: 1,6, huzalva: 0,05 cm, s: 0,19 g.

MNM RT lt. sz.: 88.89.3, 6.A.

4. *Apró ezüst S-végű karika* az állkapocsban. Kerek metszetű huzalból készült, a karikája ragasztott, az S-vége hiányos. Á: 1,30 × 1,58, huzalv: 0,10, S-vég sz: 0,26 cm, s: 0,23 g.

MNM RT lt. sz.: 88.89.2.A.

5–6. *Ezüst bordázott S-végű karikapár*, az egyik példány a bal mellkasban a gerinc mellett, a másik az állcsont jobb felső vége mellett került elő. Kerek metszetű huzalból készültek. Á: 2,37 × 2,66, huzalv: 0,23, S-vég sz: 0,53 cm, s: 2,95 g, ill. á: 2,39 × 2,65, huzalv: 0,24, S-vég sz: 0,52 cm, s: 2,65 g.

MNM RT lt. sz.: 88.89.4–5.A.

7. *Üvegpasztá gyöngysor*, az állkapocsban 2, a koponya alatt 1, a nyakcsigolyáktól balra 5, a kulcscsonatok ívén 3, a mellkason 9, a koponya és a jobb sírszél között 1 darab volt. A földes csonttöredékeken megmaradt 3 db gyöngy a csontok tisztítása során került elő. Összesen tehát 24 db ép, 1 db nagyobb és 1 db kicsiny töredék hengeres, a szélein kiemelkedően peremezett, egykor aranyfóliás fekete gyöngy, az aranyfólia csak néhány példányon maradt meg. Á: 0,73, h: 0,95 cm (6. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.89.7.A.

8. *Ezüst kettősen csavart („fonott”) huzalgyűrű* a jobb kéz gyűrűsujján. Az egyik vége laposra kalapált, a másik törött, s itt a kettős csavarásból adódó négy szál megszámlálható. Á: 2,06 × 2,26, v: 0,4, huzalv: 0,14 cm, s: 2,13 g (12. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.89.8.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).

515. sír (124., 144. tábla)

Talán ifjú korú (*juv.?*) személynek állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. A fejkéregén inkább lekerekített sarkú, a lábvégen lekerekedő téglalap alakú, a felső felében szélesebb sírgödörben feküdt, mé: 172 × 52–42–38 cm, m: 100 cm, t: 95°, hiányos vázh: 144 cm. Zárt állkapcsú koponyája a jobb oldala felé fordult, az arcrésze a földnyomástól berogyott, derékszögben megtörve. A mellkasa hiányosan volt bontható, a hastája és medencéje elkorhadt vagy állati bolygatás érte. A karok egyenesen, de kissé eltartó irányban feküdtek, a jobb felkarcsont könyöki vége, az alkarok nagyobbik része hiányzott. A jobb kézfej a combcsontfő mellett helyezkedett el. A lábcsonatok párhuzamosan voltak nyújtva, az állati bolygatású lábfejek pedig leszorítva.

Mellékletek:

1. *Apró ezüst bordázott S-végű karika* a jobb csecenyúlványnál. Kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,36 × 1,62, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,28 cm, s: 0,40 g. MNM RT lt. sz.: 88.90.1.A.

2. A jobb tenyér csontjai között *I. László (1077–1095) H29/CNH 36. típusú denárának kissé körülnyírt, ép fele*, amelynek időközben letörött, de megvan az egyik sarka. S: 0,15 g (144. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.90.2.A.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³³²

516. sír (125. tábla)

Felnőtt (–) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 82 cm, t: 106°, hiányos vázh: 143 cm. Leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult és úgy hátrabilent, hogy arccal a sír jobb felső sarka felé nézett. A törzs bal felének, a bal karnak csontjait és a bal combcsont felső felét a szelvényfal nyesésekor távolították el. A mellkas nyomokban maradt meg, a jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok lefelé szétnyíltak. Néhány kézfejcsonat a korhadt medencelapát és a jobb combcsontfő között maradt meg. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: – (koponya és váz db).³³³

517. sír (125. tábla)

Felnőtt (23-x éves) nőnek állat által megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csont-

³³² A lelőhelyen női csontváznak véltem, az utólag megtalált koponya- és váztöredékek alapján nyerte el a *juv.?* meghatározást.

³³³ A lelőhelyen női csontváznak véltem, s az utólag megtalált koponya- és vázcsonttöredékek alapján kapta a női meghatározást.

váza. Lekerekített sarkú téglalap alakú, hosszú és keskeny sírgödörben feküdt, mé: 190 × 47–47–45 cm, m: 98 cm, t: 115°, vázh: 150 cm. Az egykor természetes helyzetű koponya lefordult az állkapocsról és a bal oldalára dőlt, az állkapocs a helyén maradt. Vállai felhúzva, karjai a test mellett feküdtek úgy, hogy a nyilvánvaló erős lepelbe csavarás következtében a jobb felkar felcsúszott a korhadt mellkasra, s az orsócsont – anatómiailag helyesen, a könyöki izesülést követve – vissza volt rá hajtva. A singsont bizonyára állati bolygatásra a jobb medencelapáton feküdt keresztben. A bal felkarcsont a test mellett nyugodott, a bal medencelapátra hajtott alkar csontjai szétcsúsztak. A bal kézfej néhány megmaradt csontja a jobb szeméremszögletben feküdt.³³⁴ A medence természetes helyzetű volt, a lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejcsontok kifelé fordulva, leszorítva maradtak meg.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst varkocskarikapár*, egy-egy példánya a jobb, illetőleg a bal csecsnyúlvány mellett feküdt. Kerek metszetű huzalból készültek, nyitott, legömbölyített végekkel. Á: 2,34 × 2,38, huzalv: 0,23, s: 2,62 g, ill. á: 2,44 × 2,39, huzalv: 0,23 cm, s: 2,66 g. MNM RT It. sz.: 88.91.1–2.A.

E: TM ET It. sz.: 2008.8.80 (koponya és váz db).³³⁵

518. sír

Gyermeknek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, egészen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 110°, hiányos vázh: 73 cm. A rögzösen feltörő humuszban feküdt, csontjainak csak a lenyomatát figyelhettük meg. A feltehetőleg zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A szelvényásás közben megsemmisült csontvázból egyébként még a bal mellkasának és felkarjának, továbbá párhuzamosan fekvő combcsontjainak töredékei, valamint néhány foga maradt.

Melléklete nem volt.

E: TM ET It. sz.: – (fogak).³³⁶

519. sír (12., 125. tábla)

Fiatal (*ad.*) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltjának csak a jobb

szélét tudtuk megfigyelni, m: 100 cm, t: 80°, hiányos vázh: 138 cm. Zárt állkapcsú, a bal oldala felé és előre billent koponyájának tarkóját a megtaláláskor nyesték le. A mellkasa csak megfigyelhető volt, de alig bontható. Karjai egyenesen, de befelé a medencelapátokra irányítva feküdtek, talán a lepelbe csavarás nyomaként. A bal singsont az orsócsontra keresztbe fordult. A medence töredékesen maradt. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek úgy, hogy a bal alsó lábszár csontjai a jobbhöz közelebb kerültek. A lábfejek csontjait a megtaláláskor dobták ki.

Mellékletek:

1–2. *Ezüst bordázott S-végű karikapár*, az egyik példány a jobb lapocka felett, álló helyzetben került elő, a másik közvetlenül az állcsont bal felső vége felett, a csecsnyúlványhoz tapadva. Kerek metszetű huzalból készültek az első példány kettétört karikája ragasztott. Á: 2,61 × 2,84, huzalv: 0,24, S-vég sz: 0,50 cm, s: 3,16 g, ill. á: 2,50 × 2,96, huzalv 0,24, S-vég sz: 0,50 cm, s: 3,23 g. A második példányra volt ráhúzva a következő ezüst varkocskarika.

MNM RT It. sz.: 88.92.1–2.A.

3. *Apró ezüst varkocskarika* a bal csecsnyúlvány feletti S-végű karikára (2.) húzva. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott végű. Á: 1,54 × 1,55, huzalv: 0,14 cm, s: 0,45 g.

MNM RT It. sz.: 88.92.3.A.

4. *Ezüst csavart huzalgűrű* feltehetőleg a jobb kéz gyűrűsujjáról a jobb combcsont közepe és a sírszél közé kerülve. Két drótszál együttes megcsavarásával készült, s mindkét végén a hosszabbra hagyott drótszálat visszahajtották és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították. Laposra kalapált végeit egymásra hajtották. Á: 2,33 × 2,39, v: 0,29, huzalv: 0,14 cm, s: 2,98 g (12. tábla).

MNM RT It. sz.: 88.92.4.A.

E: TM ET It. sz.: – (koponya és hosszúcsontok).³³⁷

520. sír (125., 144. tábla)

Talán 5–6 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a szelvényásáskor megsemmisült maradványa, amelyből az eredeti helyén mindössze néhány fogat tudunk megfigyelni, m: 60 cm.³³⁸

³³⁴ A jobb kar csontjainak helyzetére az a magyarázat sem elvethető, hogy az alkarcsonatok eredetileg a medence felé futottak, s irányukat a jobb szeméremszögletben maradt ujjcsontok, ez esetben a jobb kéz ujjcsontjai jelezték.

³³⁵ A beletározott felnőtt (23–3 éves) nő meghatározást az utólag talált koponya- és állkapocsdarab, fogak és a bal *calcaneus*/sarokcsont alapján lehetett finomítani.

³³⁶ A lelőhelyi megfigyelésen nem változtattam, jóllehet utólag előkerült, s a sírból származtatott fogak alapján *juv/ad.* nő? meghatározás is felmerült.

³³⁷ A lelőhelyen női csontváznak véltem, s az utólag előkerült koponya- és állkapocs darab, fogak, hosszúcsontok és egyéb töredékek alapján kapta az *ad.* nő meghatározást.

³³⁸ A maradványok a TM Embertani Tárában nem jutottak el a beletározásig.

II. SÍRLEÍRÁSOK

Melléklete:

1. A fogak táján, azaz lehetett akár a szájüregében is *I. László (1077–1095) H24/CNH 28. típusú körülnyirt ép denára*, amely a rátaláláskor kettétört, de egyébként jó állapotban maradt. S: 0,46 g (144. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.93.A.
E: TM ET lt. sz.: 2008.8.82.³³⁹

521. sír (125. tábla)

Felnőttnek (–) a megtaláláskor megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 80 cm, t: 100°, vázh: 151 cm. Az agyagos feltalajban feküdt, s csaknem bonthatatlan volt, mert a lebontott rögök a csontfelszint is felszakították, úgyhogy bontás közben lassan megsemmisült. A leesett állkapcsú, a jobb oldala felé és előre fordult koponyáját a megtaláláskor lékelték meg. A szivacsos csontjai gyakorlatilag elkorhadtak. Karjai a test mellett nyújtva, a jobb alkarcsontok tompaszögben kifelé irányulva. A jobb láb csontjai nyújtva, az egykor behajlított bal lábáé kifordulva, s térdtől a jobb boka felé közelítve feküdtek. A lábfejeknek csak nyomai maradtak meg.

Mellékletek:

- 1–2. *Ezüst bordázott S-végű karikapár*, egyik példánya a koponya bal oldala mellett feküdt, a másik a jobb arcél alatt, de az ásás közben kifordult. Kerek metszetű huzalból készültek, bordázott S-véggel; a második példány karikája ragasztott, továbbá mindkettejük S-vége letört és ragasztott. Á: 2,61 × 2,92, huzalv: 0,20, S-vég sz: 0,43 cm, s: 2,14 g, ill. á: 2,77 × 2,91, huzalv: 0,19, S-vég sz: 0,43 cm, s: 2,04 g.
MNM RT lt. sz.: 88.94.1–2.A.
3. *Apró ezüst S-végű karika*, amely felszedéskor a koponya alól került elő. Kerek metszetű huzalból készült, a kettétört karikája ragasztott, az S-vége hiányzik. Á: 1,48 × 1,98, huzalv: 0,12 cm, s: 0,42 g.
MNM RT lt. sz.: 88.94.3.A.
- E: TM ET lt. sz.: 2008.8.81 (koponya- és vázcsontmaradványok).³⁴⁰

522. sír (126., 144. tábla)

Kisgyermeknek (–) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, talán nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfojtja nem látszott, m: 79 cm, t: 100°, hiányos vázh: 80 cm. A humuszban feküdt, s az előre és a jobb oldalára fordult zárt állkapcsú koponyája a szelvényásás közben sérült meg. Miután a szelvényásás a combközéptájéltól (?) a lábvégek felé a hosszúcsontjait is megsemmi-

sította, a kivételesen rossz állapotú csontvázból csak a bal felkarcsontot (?), valamint a talán felhúzott lábakra utaló combcsonttöredékeket sikerült megfigyelniünk.

Mellékletei:

- 1–2. *Bronz S-végű karikapár*, amelynek egyik példánya a jobb arcél alatt, a másik feltehetőleg a bal csecnyülvány táján került elő. Mindkettő vékony kerek metszetű huzalból készült és darabokra törve papírra ragasztott. Az első példánynak megmaradt a letört S-vége is. Á: 1,76, huzalv: 0,11, S-vég sz: 0,24 cm, s: 0,19 g, ill. á: 1,61, huzalv: 0,09 cm, s: 0,10 g.
MNM RT lt. sz.: 88.95.1–2.A.
3. A bal könyöktájon *I. László (1077–1095) H22/CNH 26. típusú ép denára*. S: 0,41 g (144. tábla).
MNM RT lt. sz.: 88.95.3.A.
E: TM ET lt. sz.: (2008.8.82.)³⁴¹

523. sír (126. tábla)

45–50 éves (*mat.*) nőnek (?) a megtaláláskor is és némileg által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lekerekített végű téglalap alakú, a lábvége felé enyhén kiszélesedő sírgödörben feküdt a teljesen kemény, rögöcskékre törő töltelékföldben; mé: 220 × 62–70–70 cm, m: 103 cm, t: 110°, hiányos vázh: 168 cm. A kissé leesett állkapcsú koponyája enyhén a bal oldala felé és előre billent, a fejteőti részét a megtaláláskor sértették meg. A természetes helyzetű mellkasa és medencéje erősen korhadt állapotú volt. Karjai a test mellett nyújtva, a jobb alkarcsontok talán állati bolygatásra X alakban szétcsúszva helyezkedtek el, a jobb kézfejsontok a jobb combcsontfőn, a bal kézfeje a bal combcsont külső oldala mellett feküdtek. A lábsontok párhuzamosan nyújtott helyzetben maradtak meg, a lábfejsontokat csak megfigyelni sikerült.

Melléklete nem volt, de a koponya egyik töredékén tárgyi maradvány nélküli zöld oxidnyomot észleltünk.
E: TM ET lt. sz.: 2008.8.83 (koponya- és vázmaradványok).

524. sír (126., 145. tábla)

3–4 éves (*inf. I.*) kisgyermek csontvázának a szelvényásás közben megsemmisült maradványa, csak felismerhetetlen koponyatöredékeit és néhány fogát találtuk meg, m: 85 cm.

Melléklete:

1. A koponyatöredék felszedéskor, alóla került elő *I. László (1077–1095) H24/CNH 30. típusú csaknem ép, körülnyirt denára*. S: 0,34 g (145. tábla).

³³⁹ Ezen a leltári számon együttesen az 520–522. sírra történt ugyan utalás, de konkrétan az 520.-ra nem, viszont megmaradt néhány fog, amelyet ezzel lehet azonosítani. Az 522. sírbeli kisgyermek csontvázából több is maradhatott volna, lásd ott.

³⁴⁰ A beletárolt maradványokat nem határozták meg, ezért az helyszíni hosszúsági méret alapján tekintetem felnőttnek.

³⁴¹ A leltári szám inkább az 520. sírbeli kisgyermek fogaira vonatkozhat.

MNM RT lt. sz.: 88.96.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.84 (fogak).

525. sír (126. tábla)

Gyermeknek (*inf. II.*) a megtaláláskor is és talán által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 78 cm, t: 54°, hiányos vázh: 150–152 cm. A teljesen kemény altalajban feküdt, s mivel a feltárásig – ugyan nylonfóliával letakarva – tovább száradt, csak nyomában lehetett kibontani. Valószínűleg zárt állkapcsú koponyája feltehetőleg előre billent, s a megtaláláskor zúzták szét. A mellkasa és a medencéje elkorhadt, talán természetes helyzetű volt, bár a jobb kulcsont a válltól kifelé csúszott. A karok a test mellett nyújtva feküdtek, a bal alkarcsontok a kézfej felé szétnyíltak. A bal kézfejsontokat a bal combcsontfő külső oldala mellett észleltük. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva fekhettek, a bal combcsont úgy mozdult el, hogy a térdi vége a jobb térd felé csúszott.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.85 (koponya db).³⁴²

526. sír (126., 145. tábla)

30–35 éves (*ad.*) nőnek a megtaláláskor és talán által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lckerékített végű téglalap alakú, szűk sírgödörben a kemény sötét altalajban feküdt, mé: 166 × 42–42–38 cm, m: 91 cm, t: 114°, hiányos vázh: 142 cm. Leesett állkapcsú koponyája arccal felfelé nézett, a fejtetői részét a megtaláláskor sértették meg. A mellkasa és a medencéje természetes helyzetű lehetett, de nagyon elkorhadt. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a bal alkarcsontjai a combcsont felé szétnyíltak. A lábcsontok nagyjából párhuzamosan helyezkedtek el. A kéz- és lábfejsontokat nem lehetett kibontani.

Melléklete:

1. Az állkapcsa hegyén, a fogakon, azaz a szájüregben 1. László (1077–1095) H24/CNH 28–30. típusú, körülnyírt ép denára. S: 0,41 g (145. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.97.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.86 (vázmaradványok).

527. sír (126. tábla)

2–3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, bizonyára nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 102°, hiányos vázh: 60 cm. A humusz alatti barnás-sárgás talajban feküdt. A leesett, de a helyén maradt állkapcsú, jobb oldalára fordult koponyájának bal felét még a szelvényfenék csákányozásakor törték össze. A mellkasa és a medencéje természetes helyzetű volt. Jobb karja egyenesen nyújtva, a bal enyhe tompaszögben behajlítva nyugodott a test mellett, a kézfejsontok a medence külső oldala mellett maradtak meg. Lábcsonthai párhuzamosan nyújtva fekhettek, de a combcsontok térdi vége fölötti részétől lefelé az összes csontját kiásott röggel kidobták. A csontok között és alatt kékesfekete agyagréteg volt olyan finom rétegezéssel, mintha a nyitott sírra hajdan eső mosta volna rá az agyagot.

Mellékletek:

1–4. Négy apró bronz S-végű karika, kettő a koponya bal oldalánál feketett, s a koponya szétverését követően a kidobott földben találtuk meg, a másik kettő pedig a koponya jobb oldala alatt feküdt. Kettő biztosan párt alkotott: kerek metszetű huzalból készült. Á: 1,53 × 1,75, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,34 cm, s: 0,54 g, ill. á: 1,44 × 1,84, huzalv: 0,13, S-vég sz: 0,38 cm, s: 0,47 g. A másik két, vékonyabb huzalból készült példány is párt alkothattott, egyikük karikája összegyűrt és az S-vége hiányzik. Á: 1,27 × 1,75, huzalv: 0,09, S-vég sz: 0,31 cm, s: 0,28 g, ill. á: 0,80 × 1,65, huzalv: 0,10, s: 0,23 g.

MNM RT lt. sz.: 88.98.1–4.A.

5. Apró nyitott, ezüst huzalgyűrű a jobb kéz gyűrűsujján. Kerek metszetű huzalból készült, egymásra hajló végekkel. Á: 1,41 × 1,47, huzalv: 0,09 cm, s: 0,22 g.

MNM RT lt. sz.: 88.98.5.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.90 (koponyamaradványok).³⁴³

528. sír (98. kép, 126. tábla)

35–45 éves (*ad-mat.*) nőnek a megtaláláskor is és által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású csontváza. Lckerékített sarkú téglalap alakú, a lábvége felé kissé kiszélesedő sírgödörben feküdt, mé: 194 × 48–52–58 cm, m: 60 cm, t: 116°, vázh: 143 cm. Koponyája a leesett állkapocsról balra-előre billent. A lepelbe csavarást sejtetően összenyomott mellkasát állat dülta meg, a szegycsont és sok borda elmozdult, az ágyékesigolyák összekeveredtek. A felkarcsontok a test mellett feküdtek, egy fog a bal felkarcsont fejére csúszott. Az alkarok eredetileg a medence közepére le-

³⁴² A lelőhelyen a csontváz hosszúsága alapján felnőttek (nőnek?) véltem.

³⁴³ A TM Embertani Társaságban ugyanerre a sírszámról tévesen felnőtt csontvázmaradványokat is bejelentettek (lt. sz.: 2008.8.91.), ezeket később nem vettem figyelembe.

II. SÍRLEÍRÁSOK

98. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 528. sír

hetek hajtva, a bal oldaliak együttesen a medence felé tolódtak, a jobb két csontja szétcszúzott. A szeméremszeglet táján az eredetileg talán összekulcsolt kézfejek kevert csontjai feküdtek. A jobb medencelapát a helyén maradt, a bal 90°-os fordulattal melléje került. A lábcsontok eredetileg párhuzamosan nyújtva fekhettek, ahogy a jobb comb- és sípcsont meg is maradt, de állati bolygatásra a szárkapocs a bal combcsont helyére került. Ugyanílyen hatásra a bal combcsont a medence elé jutott, s a jobb combcsontra is keresztben fekvé jelentkezett, a sípcsont a jobb medencelapáton keresztül feküdt, a szárkapocs csont pedig a bal sígcsont belső oldala mellé került. A jobb lábfejsontokat állat bolygatta, a bal jó része eredeti – kifelé fordult és lecszorított – helyzetében maradt meg.

Mellékletek:

1–2. Két ezüst bordázott S-végű karika; az egyik példány a jobb váll és az állkapocs között, a másik a bal csicsnyúlvány alatt feküdt. Kerek metszetű huzalból készülték, a nagyobb példány á: 2,63 × 3,01, huzalv: 0,22, S-vég sz: 0,55 cm, s: 2,80 g, ill. a kisebb á: 2,45 × 2,82, huzalv: 0,16, S-vég sz: 0,40 cm, s: 1,47 g. MNM RT lt. sz.: 88.99.1–2.A.

3. Az állkapcsot kitöltő földből, azaz a szájüregből került elő *I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára*, amely felszedés közben összetört, de akkor még egy meghatározható felényi darabja maradt. Időközben apró darabokra esett.

MNM RT lt. sz.: 88.99.3.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.87 (koponya- és vázmaradványok).

529. sír (99. kép, 126. tábla)

2–3 éves (*inf. I.*) kisgyermeknek a megtaláláskor is és korábban ember és állat által is megbolygatott, hátón fekvő, bizonyára nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 52 cm, t: 124°, hiányos vázh: 67 cm. A koponya olyan helyzetű volt, amelyet kiásás utáni visszadobással lehetne indokolni: természetes helyzetben, arccal a sír feje vége felé nézett, az ugyancsak természetes helyzetű állkapcsa pedig a sír jobb széle felé. A vállai is bolygatottak voltak, a kettétört jobb felkarcsont a mellkastól feljebb és távolabb, az alkarcsontok a mellkas és a medence mellett helyezkedtek el. A bal felkar a könyök irányában lefelé csúszott, tőle valamivel beljebb feküdt a két alkarcsont. A medence természetes helyzetű volt, a combcsontok felső részei

99. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 529. sír

II. SÍRLEÍRÁSOK

kissé széttartóan maradtak meg, de a többi részüket az alsó lábszárak és lábfejek csontjaival együtt szelvény-ásáskor kidobták.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.88 (koponya db).

530. sír (126. tábla)

Gyermeknek (*inf. II.*) állat által megbolygatott háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 66 cm, t: 103°, hiányos vázh: 125 cm. Koponyája a bal oldalára fordult, az állkapcsa a helyén maradt. A mellkasa és medencéje csak nyomokban őrződött meg. Jobb karja a test mellett nyújtva feküdt, az orsócsont a medencelapát helyére került. A bal felkarcsont erősen lefelé csúszott, az egyik alkarcsont ferdén a hastájra irányult. Miután a bal combcsont térdi vége a jobb térd mellé került, az eredetileg talán párhuzamosan fekvő lábcsonatok X alakhoz közelítő fekvésben maradtak meg.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.89 (koponyamaradványok).³⁴⁴

531. sír (126. tábla)

Kormeghatározás nélküli nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 118°, hiányos vázh: 135 cm. A feltalajban fekvő csontváznak ásóval szétvert koponyája eredetileg a jobb oldalára dőlve ráfeküdt az állkapocsra. A mellkasának és medencéjének csontjai csak nyomokban maradtak meg, a karcsontjai a test mellett feküdtek, a bal kézfejének csontjait a combcsont külső oldala mellett észleltük. A hiányos lábcsonatok az egykori párhuzamos fekvésre utaltak.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.92 (vázmaradványok).

532. sír (126., 145. tábla)

Fiatal (*ad.?*) nőnek a megtaláláskor és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 72 cm, t: 110°, hiányos vázh: 155 cm. A feltalajban feküdt, teljesen elkorhadt. A leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, s a megtaláláskor ásták szét. A mellkasa és medencéje természetes helyzetű lehetett. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb kézfejcsonatok a combcsontfő külső oldala mellett nyugodtak. A bal felkarcsont a mellkashoz csúszott, de a kar eredeti helyzetét a medence széle mellé futó alkarcsontok mutatták. A jobb láb csontjai térdben kissé behajlítva, a bal lábé

nyújtva helyezkedtek el, csontvégeiket és a lábfejcsontokat a megtaláláskor sértették meg.

Melléklete:

1. Az állkapocsban, tehát a szájüregben felszedéskor előkerült 1. *László (1077–1095) H28/CNH 34. típusú kopott denára*, amely kettétörve is hiánytalan nagyságú volt, de időközben egy kis darabja kitörött és elveszett. Összeragasztott. S: 0,42 g (145. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.100.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.93 (fog- és vázmaradványok).

533. sír (6., 127. tábla)

Kisgyermeknek (*inf. I.*) a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, bizonyára nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 108°, hiányos vázh: 66 cm. A feltalajban, gyakorlatilag kibonthatatlan állapotban feküdt. Koponyája a jobb oldalára és felfelé fordult, az állkapcsa a helyén maradt. A mellkasának csak nyomai maradtak. A felkarcsontok a test mellett voltak, az alkarjai – a bal valószínűbben – tompaszögben be voltak hajlítva. Ezenkívül csak a bal combcsont töredékét figyeltük meg.

Mellékletei:

1. *Bronz S-végű karika* a bal váll táján. Kerek metszetű vékony huzalból készült. Á: 2,47 × 2,73, huzalv: 0,17, S-vég sz: 0,32 cm, s: 1,11 g.

MNM RT lt. sz.: 88.101.1.A.

2. *Üvegpaszta lapított gömb alakú gyöngyök* töredékei kerültek elő a koponya alól és a mellkasról.

1. 1 db kettős kónikus, morzsálódó, áttetsző élénk-kék gyöngy darabja. Á: 0,92, m: 0,58 cm.

2. 1 db élénkzöld gyöngy két kicsiny, morzsalékos töredéke.

3. 1 db barnássárga gyöngy töredéke. Á: 0,62, m: 0,61 cm (6. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.101.2.A.

3. *Apró bronzkarika* töredékei felszedéskor a koponya alól, időközben megsemmisültek.

4. *Ezüstlemezke*, amely a koponya előbukkanását követően felszakadt rögök valamelyikéből került elő, esetleg érmetöredék is lehetett.³⁴⁵ Apró töredékekre esett szét, nem került beletározásra. S: 0,14 g.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.94 (tejfogak).

534. sír (127., 145. tábla)

Felnőtt (23-x éves, *ad.*) férfinak a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváza. Lckerekített végű téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 210 × 64–62–58, m: 86 cm, t: 126°, vázh: 162 cm. A leesett állkapcsú, kissé

³⁴⁴ A helyszínen ifjú/uvv. maradványainak véltük.

³⁴⁵ Az általam készített sírrajzon érmének jelöltem, a sírleírásban viszont inkább nem tartottam valószínűnek.

II. SÍRLEÍRÁSOK

jobbra-előre fordult koponyája arc részét a megtaláláskor zúzták szét. A mellkas és medence csak nyomokban maradt meg. A felkarcsontok talán állati bolygatásra kerültek párhuzamos helyzetbe, míg a jobb alkarcsontok a felkarcsont irányából kifelé, egy bal alkarcsont viszont a medence mellé került. A lábsontok párhuzamosan, szorosan egymás mellett nyugodtak, a lábfejek csontjai kifelé fordulva, leszorítva helyezkedtek el. Néhány ujjcsont és egy térdkalács a jobb combcsont külső oldala mellé került.

Melléklete:

I. A koponya bal oldala alatt I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára, amely a koponya felvételekor darabokra törött, és hiányos állapotban papírra ragasztották. S: 0,25 g (145. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.102.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.95 (koponya- és vázmaradványok).³⁴⁶

535. sír (127. tábla)

Kisgyermeknek (–) minimális csontmaradványa. Lekerekített végű, a lábvégénél inkább lekerekített sarkú, lefelé kissé szűkülő, téglalap alakú sírgödörben feküdt, mé: 84 × 34–34–30 cm, m: 80 cm, t: 120°, hiányos vázh: min. 60 cm. Miután a sírfoltra bukkantunk rá, megtalálás közbeni bolygatás nem történt, s mégis, a meglepően homokos kitöltésű jól elkülöníthető sírgödörben csak fogakat és apró csonttöredékeket leltünk.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.96.³⁴⁷

536. sír (127. tábla)

Felnőtt (23-x éves, ad.) nőnek a megtaláláskor is és állat által is megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, teljesen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 128°, vázh: 150 cm. A rábontáskor törték össze a jobb oldalára fordult koponyájának bal halántékát, az állkapcsa a helyén maradt. A természetes helyzetű mellkas csak nyomokban volt megfigyelhető, a bal kulcsont és a bal medencelapát nem maradt meg. A karok a test mellett nyújtva, a begörbített jobb kézfej nyomai a jobb combcsont külső oldala mellett voltak láthatók. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, de a jobb combcsont térdi vége elcsúszott a bal felé. Még a lábfejsontok is észlelhetők voltak.

Melléklete nem volt.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.97 (koponyamaradványok).

537. sír (127., 145. tábla)

23 évesnél idősebb (ad.–) férfinak a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltjának csak a jobb oldali fele látszott meg, m: 82 cm, t: 124°, hiányos vázh: 157 cm. A jobb oldalára fordult koponyáját a megtaláláskor nyesték meg, az állkapcsa 90°-ban leesett. A szivacsos csontjai teljesen elkorhadtak, csak a föld színezésében jelentkeztek. Karjai a test mellett, a lábai egymással párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete:

I. Az állkapocs jobb oldalára tapadva, tehát bizonyára a szájüregben volt I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú ép denára, amelynek felszedéskor csak a pereme sérült meg, de időközben kettétörött, jelenleg hiányosan papírra ragasztott. S: 0,50 g (145. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.103.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.98 (vázcsont db).

538. sír (100. kép, 127., 145. tábla)

Fiatalfelnőttnek (juv.–ad.) a megtaláláskor is és korábban is megbolygatott, bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 87 cm, t: 126°, hiányos vázh: 150 cm. Ismeretlen időben megbolygatták. A rábontáskor megnyesett koponyája balra-előre billent, az állkapocs vele csúszott, de nem fordult el, körülöttük és alattuk bordák maradtak meg. A mellkas helyén a két felkarcsont feküdt egymással hegyesszöget bezárva, valamint a V alakban szétartó két alkarcsont. Egy-egy további alkarcsonttöredéket a koponya és sírszél között, illetve a bal combcsont helyén találtunk. Az egyik medencelapát a bal térd felett, a másik a bal bokánál nyugodott. A két alsó lábszár csontjai párhuzamos helyzetben a helyükön maradtak, a jobb sipesont és a sírszél között, egymással tompaszöget bezáróan feküdt a két combcsont. Ezenkívül még a jobb boka és lábfej, valamint a bal kézfej néhány csontja is megmaradt. A csontvázat tehát az alsó lábszárak kivételével teljesen feldúlták, majd rendetlenül visszadobálták. Mindez az inak elpusztulását követően történhetett.

Mellékletek:

1. Apró ezüst S-végű karika a koponya alatt, a bal csecsenyűlvány mellett, csaknem függőleges állásban feküdt. Kerek metszetű huzalból készült, a karikája ragasztott és az S-vége hiányos. Á: 1,55 × 1,51, huzalv: 0,12, S-vég sz: 0,32 cm, s: 0,29 g.

MNM RT lt. sz.: 88.104.2.A.

2. Az elmozdult koponya előtt, mind azzal, mind az állkapoccsal mindenféle kapcsolat nélkül, függőleges helyzetben I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú

³⁴⁶ A leltári számon az 534. és 535. sírbéli maradványok együtt szerepelnek.

³⁴⁷ A leltári számon tévesen ifjú/juv. vázmaradványai szerepelnek, amit nem vettem figyelembe.

100. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb. 538. sír

sú ép, körülnyírt denára, amelynek pereme a felszedéskor kettétörött, ezért jelenleg papírra ragasztott. S: 0,67 g (145. tábla).

MNM RT lt. sz.: 88.104.1.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.99 (koponya- és vázmaradványok).

539. sír (127. tábla)

20-22 éves (juv.) nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 46 cm, t: 136°, vázh: 163 cm. Meglepő sekélyen, a fel-talajban feküdt. Koponyája kissé balra billent, az állkapcsa lecsott. Mellkasának és medencéjének csontjai természetes helyzetűek voltak. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, az egyik bal alkarcsont a medence széle alá futott. A lábsontok párhuzamosan voltak nyújtva, a lábfejek csontjai pedig kifelé fordítva s leszorítva.

Melléklete:

1. Bronz S-végű karika, amely a koponya alól felszedéskor került elő. Kerek metszetű, vékony huzalból készült, és mindössze két karikatöredéke maradt

meg, jelenleg papírra ragasztva. Á: 1,33 cm, huzalv: 0,11 cm, s: 0,15 g.

MNM RT lt. sz.: 88.105.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.100 (koponyamaradványok).

540. sír (127. tábla)

23-x éves (ad.) nőnek a megtaláláskor megbolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Sírfoltja nem látszott, m: 76 cm, t: 116°, vázh: 137 cm. Csaknem zárt állkapcsú, balra fordult koponyáját a megtaláláskor nyesték meg. Felsőtestét halotti lepel szoríthatta össze, mert a lapockái és a felkarcsontjai a mellkashoz szorultak, az alkarok azonban talán kiszabadultak, mert mindkettő kissé kifelé tartóan feküdt, a combcsontok külső oldala mellett nyugtatott kézfejcsonatokkal. A mellkas felső része összeszorítottabb volt, mint az alsó, a medence is nagyjából természetes helyzetű maradt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejcsontokat hiányosan észleltük.

Mellékletek:

1. Apró ezüst S-végű karika, amely felszedéskor a bal csecsnyúlvány mellől került elő. Kerek metszetű huzalból készült, az S-vege elveszett, a karikája ragasztott. Á: 1,73 × 1,88, huzalv: 0,12 cm, s: 0,58 g.

MNM RT lt.sz.: 88.106.1.A.

2. A jobb állkapocsfél belső oldalánál függőleges helyzetben, azaz valószínűleg a szájüregben volt I. László (1077–1095) H27/CNH 33. típusú denára. A felszedéskor töröttnek mutatkozott, de mivel semmiféle darabját nem találtuk, nem biztos, hogy egész érme volt. Apró töredékekben maradt meg.

MNM RT lt. sz.: 88.106.2.A.

E: TM ET lt. sz.: 2008.8.101 (koponya és váz db).

Szórványleletek (128. tábla)

1. Öntött bronz pálcakarperec (1964. augusztus 25.), amely a XXXIII. szelvény középső részének kiásásakor fordult ki a földből, s mivel a kilapátoláskor találtak rá, csak a hozzávetőleges helyét lehetett megjelölni. Nyitott vastag karikája rombusz metszetű, tompa éllel, a levágott végei felé négyzetesen keskenyedő. Á: 7,19 × 7,33, huzalv: 0,68 cm, s: 45,5 g. MNM RT. lt. sz: 99.24.1.A.

2. Apró bronz varkocskarika (1965. augusztus 28.): kerek metszetű huzalból, nyitott végekkel. Á: 1,56 × 1,64, huzalv: 0,15 cm, s: 0,6 g. MNM RT. lt. sz: 99.92.A.

3. Ezüst varkocskarika (1967. szeptember 11.): az LV. szelvény közepe táján a Ny-i szelvényfal közeléből magasan, az ckejárta részből került elő,³⁴⁸ s nem

³⁴⁸ Vö. ásatási napló: 1967. szeptember 11.

II. SÍRLEÍRÁSOK

- lehetett bolygatott sírhoz azonosítani. Kerek metszetű huzalból készült, nyitott, töredezetté torzult. Á: $2,77 \times 2,40$, huzalv: $0,19$ cm, s: $1,50$ g.
MNM RT lt. sz.: 99.169.A.
4. Öntött, nyitott bronzgyűrű, a karikája vastag, négyzet metszetű, keskenyedő és levágott végekkel. Á: $2,62 \times 2,53$, sz: $0,39$, v: $0,39$ cm, s: $5,97$ g.
MNM RT 99.227.A.
5. Vaskés, egyenes élű és hajlott fokú pengével, valamint ép tuskével. H: $10,12$, pengesz: $0,92-1,49$, tuskék: $3,6$ cm.
MNM RT lt. sz.: 99.228.A.
6. *Vascsiholó* (?), amely a feltűnően jó állapota és a nagy súlya miatt aligha tartozott a temető leletanyagához. Deltoid alakú, nagy ovális kivágással. H: $8,53$, sz: $2,9$, v: $0,6$, a lyuk á: $3,43 \times 1,91$ cm, s: $32,59$ g.
MNM RT lt. sz.: 99.229.A.
- Ezüst S-végű karika (1968. szeptember 24.): a 291. sírhoz azonosítva.
MNM RT lt. sz.: 99.187.A.

III. ÉRTÉKELÉS

III.1. AZ ÖSSZESÍTETT FELTÁRTSÁGI ÉS EMBERTANI ADATOK

A lelőhely 1961-ben szántó volt, kukorica termett rajta, de az I. sír nem földmunkával került elő, hanem mert néhány magyarhomorogi tanuló egy rókalyukat akart kiásni. Ősszel az akkori „Új Élet” Tsz elnöke segítő szándékkal kihagyatta a Dienes által az 1962-es feltáráshoz szánt területet,³⁴⁹ majd ahogy az ásatás kiterjedt, a tsz nagyvonalúan egyre nagyobb mértékben kivonta a Kónya-domb felszínét a művelés alól. Bár a korábbi földmunkák nyomait jó néhány temetkezés kisebb-nagyobb megbolygatásában felismerni véltük, a temető mégis nagyjából érintetlennek lehetett tekinteni, ezért Dienes István is, majd magam is, kezdettől fogva a teljes feltáráására törekedtünk.

Elég egy pillantást vetni a temetőterképre annak megállapítására, hogy a tudományos elvárás és a gazdasági érdek egyeztetésével sikerült is a legszélső síroktól kifelé legalább 4,5 méter szélességű üres körítő sávot kiásni, azaz a temető – nem számolva esetleges távoli, különálló sírokkal, sírcsoportokkal³⁵⁰ – valóban nagyjából teljesen feltártnak tekinthető. Dienes István a temető északi és nyugati peremén 1971-ig megfelelően, a többin pedig már megközelítőleg elérte a temető szélét, ezután magam 1985–88 között végleg bezártam a kört, sokszor csak nehezen meggyőzve az ásatás ilyen befejezésének fontosságáról a méltatlankodó munkásokat, akik nem szívesen csákányozták fel és ásták ki a kőkemény talajban az előre üresnek remélt és olyannak is bizonyult határoló szelvényeket. Amint az a munka során kiderült, a dombtetőt vékonyabb humusz borította, itt a sírokat az alatta húzódó löszbe ásták, amelyben a csontvázak igen jó megtartásban maradtak meg, és a sírfoltjuk is jobban felismerhetőnek mutatkozott. Viszont a lejtőkre mosott talajba mélyített temetkezések sírfoltja

inkább felismerhetetlenné vált, ezért a temetőben mindössze 242 sírgödör foltja volt részben-egészében megfigyelhető. A talaj minősége a csontvázak állapotára erősen kihatott, a löszben volt a legjobb, a humuszban vagy a lemosott talajban pedig nagyon sokszor csak a koponya és a hosszúcsontok nyomait, foszlányait lehetett a fényképezés céljára kibontani, ezeket végül csak törmelékek formájában tudtuk felszedni. Mivel ezekre a csontvázakra a sírfolt felismerésének hiányában nem lehetett előzetesen felkészülni, nagyon sokukat szelvényezés közben véletlenszerűen találtuk és sértettük meg, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az ásonak a kidobott ásonyom mögötti nyelési felületén gyakran csak a koponya nagyobb kerek, illetve a kar- vagy lábsontok kisebb gyűrű alakú metszetére figyeltünk fel, majd a már eltávolított vázrészeket a kidobott földben igyekeztünk megkeresni. Ez volt a fő oka annak, hogy az egyébként gondosan elcsomagolt földes csonttörmelékek némelyike később az embertani feldolgozást megelőző mosás alkalmával megsemmisült, esetleg meghatározhatatlannak bizonyult. A jobb állapotú csontok közül sem került minden beletárolásra, mert némelyikük elkeveredett vagy eltűnt, ezért ezt a folyamatot érdemes áttekinteni.

Amint arra már utaltam, a Dienes-féle ásatás 1–401. sírjából való maradványokat az SZTE/JATE Embertani Tanszékének, a magam feltárta 402–540. sírjából valókat pedig a TM Embertani Tárának gyűjteményébe szállítottuk. Az elkülönítésnek gyakorlati oka volt. Dienes gyakran említette, hogy ezzel Nemeskéri János (Bp., 1914. ápr. 9. – Bp., 1989. szept. 5.) és Lipták Pál (Békéscsaba, 1914. febr. 14. – Budapest, 2000. júl. 6.) megállapodásának tett eleget. Amikor ugyanis Liptákot kinevezték a JATE Antropológiai Tanszéke vezetőjének (1960–1980),

³⁴⁹ Dienes István és Rosner Gyula 1961. október 27-én este felkereste a tsz-elnököt, s megbeszélték a következő évi ásatást: „A Kónyadomb ugyanis az ő művelésük alatt áll. Elmondotta, hogy e területet jövőre lucernamaggal kívánják bevetni. Kértük, ha egy mód van rá, az ásatáshoz szükséges sávot ne vessék be. A TSz-vezetőségének részéről nagy megértést tapasztaltunk munkánk iránt. Az elnök megígérte, hogy holnap kijön és a helyszínen kijelöljük a kérdéses területet.” Másnap reggel az elnök és a községi tanács vb-titkára a helyszínen tájékozódott, és megerősítette az ígértét: *Dienes 1962/Napló*, 12.

³⁵⁰ Néhány falusi temetőben már észlelték ilyen jelenséget, de általában nem volt arra lehetőség, hogy a csoportos legszélső síroktól 4,5–42 méterre lévő temetkezéseket is felfedezzék: vö. Kovács 2013a, 514. Néhány példa: Pl. a szegvár (Cso)-oromdűlői falusi temető öt sírja (64, 101, 102, 131, 239) a temetkezések tömbjétől 30, illetőleg 42 m-re helyezkedett el. A közreadók meg is jegyezték, hogy „ehhez hasonló, mármint hogy a temetőtől távolabb temettek el egy-egy elhunytat, mára már több helyen is megfigyeltek, de hogy a temetőt egymástól is nagyobb távolságra fekvő magányos temetkezések vették körül, ismereteink szerint, párhuzam nélkül. Erre részben az is magyarázat lehet, hogy az eddigi feltárások során ritkán kutatták a temetőn kívüli területet ilyen távolságra.”: *Bende-Lőrinczy 1997*, 226, 284–285. között: 40. kép. Hasonlóan nagy, 25 m volt a távolság a nyíregyháza (SzSzB)-felsősímai falusi temetőmaradvány legdélebbi, Salamon denárával jelzett 228. sírja és egy 10. századi férfi 136. számú lovas temetkezése között: *Jakab 2009*, 114. Kisebb, mindössze 5–12 m volt a távolság a tiszaluc-sarkadi temető temetőmagja és néhány különálló sírja (236, 237, 249–251, 252) között: vö. Kovács 1986, 219: 1. kép; Kovács 2015, 95: 49. kép. Száz méter volt a távolság a székesfehérvári (Fe)-rádiótelepi temető nem bizonyíthatóan összetartozó, a 10. század második felére keltezhető A. és B. sírja, valamint a 11. századi 73 sírja között: *Kovács 1995*, 303. stb.

s ő vállalta az ottani gyűjtemény gyarapítását, Nemeskéri a helyhiánnyal küzdő Tár igazgatójaként (1945–1965) hivatalos listával átadott neki a Duna–Tisza közöttől délre fekvő területről származó 960 tételes anyagot.³⁵¹ Valószínűleg írásban sohasem rögzített, csupán „*gentlemen's agreement*”-ként kötött megállapodásként egyeztek meg abban, hogy a délkelet-magyarországi ásatások antropológiai leleteit a továbbiakban szintén Szegedre fogják szállítani.³⁵² E megállapodás értelmében küldte Lipták Pónyai Sándor, majd Ruzskay Károly tanszéki technikust az 1963–66. és 1968–69. évi ásatásokra azaz, hogy a sírbontásban és a csomagolásban segítsenek, illetve hogy a leleteket eljuttassák Szegedre.³⁵³ 1985-ben ez a megállapodás már nem volt érvényben, s mivel pályám kezdetén Lotterhof Edittel, a Tár munkatársával dolgoztam együtt,³⁵⁴ s az ő külföldre távozását követően minden addigi anyagomat Pap Ildikóra testáltam, a későbbieket is hozzá irányítottam. Így került gyakorlati okból 1985-től a Tárba a magam magyarhorogri anyaga, hiszen ekkor még nem vetődött fel a Diennel közös feldolgozás terve, s ezért köszönhettem meg később Pap nagyvonalú gesztusát, amellyel lehetővé tette, hogy a teljes embertani leletanyagot Marcsik Antónia dolgozhassa fel. Így történt, hogy a szegedi leleteket kérésemre Marcsik és Hajdu Tamás vizsgálta felül, s a 2008-ban beletárolt tári leletek hiányzó, s 2013-ban megtalált leleteit is ők határozták meg.

A beszállítható csontmaradványok hiánytalan sorozatából az anyag rossz megtartása, töredékessége s az előkészítés közben történő károsodása, illetőleg megsemmisülése következtében bizonyos tételek csak részben váltak meghatározhatóvá, mások részlegesen vagy teljesen eltűntek. Így a felnőtt személyek között 27 esetből nem lehetett a nemet megjelölni, s csak háromban lehetett az életkort megállapítani.³⁵⁵ Hasonlóképpen hat ifjúnak (juv.) ugyancsak nem lehetett eldönteni az évei számát,³⁵⁶ hat gyermeket³⁵⁷ és 29 kisgyermeket³⁵⁸ érintően pedig csak az *in situ* felvett méret alapján lehetett az életkorra következtetni. Néha még a jó vagy közepes megtartású csontvázak is csak a koponyája került beletárolásra,³⁵⁹ a rossz állapotú csontvázaké természetesen még gyakrabban,³⁶⁰ de a rossz megtartásúak között nem kevés volt olyan is, amelyből semmi sem maradt.³⁶¹ A fordított eset sem volt ritka, azaz amikor a jó vagy közepes megtartású csontvázak a koponyája tűnt el,³⁶² s még gyakrabban fordult elő, hogy a rossz állapotú csontvázak a koponyája vagy néhány koponyatöredéke semmisült meg.³⁶³ Mindez természetesen többé-kevésbé befolyásolta az érintett egyének maradványainak a meghatározását. Bizonyos keveredések is felléptek a beletároláskor, ezeket utólag Marcsik Antóniával közösen igyekeztünk tisztázni.³⁶⁴ Végül is ennyi előkészületet és ellenőrzést követően lehetett előállni a temetőben eltemetettetekre vonatkozó, lehető leghitelesebb adatokkal.

³⁵¹ „Also, the Department transferred us a constant deposit a partial collection of 960 items to the Anthropological Institute of the University in Szeged.”: NEMESKÉRI 1961, 618.

³⁵² Éry Kinga, Farkas Gyula, Marcsik Antónia és Pap Ildikó szíves adatközlése nyomán. Gyenis Gyula segítő közreműködését ezúton is megköszönöm.

³⁵³ Sőt mivel Ruzskay egy oldalkocsis IZS, majd Pannónia motorkerékpárral jött, nagyban segítette a naponkénti kijárást a magyarhorogri szállásunkról a Kónya-dombra.

³⁵⁴ Vö. Kovács 1985, 384; 1. jegyzet; Kovács 1986a, 113: 3. jegyzet; LOTTERHOF 1973.

³⁵⁵ 60: *mat.*, 477: 23-x éves, 497: *ad.*, a többiek korhatározás nélkül, lásd alább.

³⁵⁶ 83, 172, 353, 494, 504, 515. *sír.*

³⁵⁷ 49, 258, 293, 329, 386, 518. *sír.*

³⁵⁸ 55, 57, 92, 116, 156, 161, 171, 182, 221, 259, 260, 262, 268, 277, 279, 281, 284, 290, 303, 305, 307, 308, 316, 319, 360, 383, 387, 479, 522. *sír.*

³⁵⁹ Jó állapotú csontvázból: 74, 109, 111, 112, 454, 464. *sír.* közepes megtartásúból: 53, 177, 239, 243, 265, 399. *sír.*

³⁶⁰ 27, 35, 36, 39, 43, 44, 60, 68, 70, 76, 77, 91, 95, 100, 102, 108, 112a, 113, 117, 122, 126, 127, 129, 130, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 198, 269, 377, 411, 414, 416, 421, 448, 500, 518, 525, 529, 530, 536, 539. *sír.*

³⁶¹ 49, 55, 57, 59, 92, 116, 156, 161, 171, 182, 221, 255, 258, 259, 260, 262, 264, 268, 277, 278, 279, 281, 284, 290, 293, 303, 305, 307, 308, 315, 316, 319, 360, 362, 364, 383, 385, 386, 387, 395, 397, 447, 522. *sír.*

³⁶² Jó állapotú csontvázból: 216, 452, 453, 456, 458, 463. *sír.* közepes megtartásúból: 64, 203, 225, 228. *sír.*

³⁶³ 168, 189, 235, 272, 313, 314, 338, 373, 446, 502, 508, 526, 531. *sír.*

³⁶⁴ Itt csak összegezve, részletesebben az érintett síroknál. A felsorolásból kiderül, hogy történtek keveredések a Szegedre vitt 1. 401. *sír* anyagában is, de különösen sok az egyenesen a Tárba szállított 402–540. *sír*számú anyagban, amelynek két ládája ráadásul felbontatlanul csak 2013-ban került elő. Mivel mindvégig (már Diennel ásatásán is 1962-től Pálózi-Horváth Andrással) az antropológusok esomagolási módszerét követtük – amelyet magam 1962 tavaszán Kiss Attilától sajátítottam el Éri István várpalotai temetőfeltárásán (életem első ásatásán), vö. ÉRI 1963. –, a csomagokban a síradatok másodpéldányával. A már átkötött apró esomagokat külön spárgával a nagy esomagokhoz kötöttük, hogy szállítás közben ne kallódhassanak el. Ezért volt különösen fájdalmas számomra, hogy keveredés egyáltalán előfordulhatott. Az érintett csontmaradványok: 45: felesleges csontok; 46 (után): idegen 23–25 éves (ad.) női koponya (lt. sz.; 3860); 48: egy érett korú (mat.) férfinak a mellékletei alapján nőre történő változtatási javaslatát az időközben elkeveredett töredékes koponya nélkül nem lehetett ellenőrizni; 57: az elveszett kisgyermekesontok helyett 40–45 éves (mat.) nő koponya- és vázesontjai; 146: egy 2–3 éves kisgyermek töredékes koponyájához (lt. sz.: 4743) többletként ugyanezen az lt. számon egy 5–6 éves kisgyermeké és egy fiatal (ad.) férfi (lt. sz.; 4744); 168: egy juv.–ad. nő vázesontjaihoz (lt. sz.: 4764) többletként 23–25 éves (ad.) férfi (lt. sz.: 4763) koponyája és váza; 243: 8–9 és 12–13 éves (Inf. II.) gyermek koponyatöredékei (lt. sz.: 5873) közül a második felesleges többlet; 267: az érett korú (mat.) férfi (lt. sz.: 5889) mellé a 261. *sír* maradványainak feltári számán (5886) tévesen beletárolt felnőtt koponya- és vázesontok feleslegesek; 328: egy gyermek (Inf. II.) maradványai

E sorok írásakor még említést érdemelt, hogy 2002-ben a Szegeden őrzött mindössze 368 sír ismeretében rövid paleopatológiai áttekintés is megjelent két szak-

dolgozatra hivatkozva, amelyben az említett sírok koponyáit Csányi Bernadett, vázait pedig Szigeti Tamás dolgozta fel metrikus és paleopatológiai szempontból.³⁶⁵

III.1.1. AZ ELTEMETETTEK NEME ÉS ÉLETKORA

Ezek szerint az 540 sírban 541 személy maradványai nyugodtak (1. táblázat, 101. kép), mert a korabeli bolygatású 112. sírba temetett 40-50 éves (mat.) nőnek a combcsontjai között szinte „szülési helyzetben” egy csecsemő (inf. I.) koponyája és néhány csontja is megmaradt. Az 541 személy a következőképpen csoportosult: 137 (133 + 4?) férfi,³⁶⁶ 177 (167 + 10?) nő,³⁶⁷ 27 felnőtt,³⁶⁸ 10 ifjú (9 juv. + 1 juv.-ad.),³⁶⁹ 48 gyermek (46 inf. II. + 2 inf. II.-juv.),³⁷⁰ 131 kisgyermek (129 inf. I. + 2 inf. I.-inf. II.),³⁷¹ 10 csecsemő (0-1 éves, azaz pontosabban még az 1. életévben meghalt, inf. I.), 1 magzat (0 éves).³⁷² Ezek a nemi, valamint életkori/korcsopotos mennyiségek és arányok a temető egyedi sajátosságai voltak és rendkívül eltérő módon jelentkeztek az általam összegyűjtött 12 további, teljesen feltárt vagy akként kezelt 10–11. századi falusi temetőben (2. táblázat). A táblázatból ugyanis

kidérül, hogy az eltérő sírmenyiség összevetése helyett az arányokat tekintve, a férfisírok aránya a 16,60% (Tiszalúc) és 35,77% (Ibrány), a nőieké 20,55% (Tiszalúc) és 36,43% (Pusztaszentlászló), a juv. korúaké az 1,66% (Hajdúböszörmény) és a 7,70% (Ipolykiskeszi), a gyermekeké a 2,82% (Karcsa) és a 14,90% (Ipolykiskeszi), a kisgyermeké a 6,54% (Karcsa) és a 28,53% (Majs), a csecsemőké a 0,51% (Pusztaszentlászló) és a 18,20% (Fiad) között változott, végezetül a felnőttek : gyermekek összehasonlításában a 42,29–57,71% (Tiszalúc) és a 86,91–11,21% közötti arány mutatkozott. Együtt számolva a későbbiekben majd elkülönített magyarhormogi szállási és falusi temető megfelelő adatait, azok semmilyen megközelítésben nem mutattak megjegyzést érdemlő, kiemelkedő részletet.

mellé keveredett felnőtt állkapoestörredék; 339: az in situ korhadt gyermekváz helyett töredékes felnőttcsontváz maradványai; 375: a 35-39 éves (mat.) férfi maradványai (lt. sz.: 7626) többleteként szereplő maradványok (lt. sz.: 7627) a 385. vagy a 386. sírhoz tartozhattak; 378: egy kisgyermek (inf. I.) in situ állkapoestörredékhez tévesen leltározott további koponya- és vázmaradványok (lt. sz.: 7630); 416: idős (sen.) nő koponyamaradványaihoz (lt. sz.: 2008.8.16.) egy 3-4 éves (inf. I.) kisgyermek vázmaradványait (lt. sz.: 2008.8.15.) esatlakoztatták; 427: 2-3 éves (inf. I.) kisgyermekcsontvázhoz ugyanarra a számon (2008.8.27.) tévesen beletározva egy érett korú (mat.) férfi állkapcsa/mandibulája; 442: 23-x éves nő maradványaihoz ugyanarra a számon (2008.8.42.) tévesen leltározta a feltáráskor nem észlelt gyermekfogakat; 449: a 16-17 éves (juv.) maradványai (449a-ként, lt. sz.: 2008.8.49.) mellé tévesen egy 23-x éves férfi maradványait (449b-ként, 2008.8.50.) is beletározta; 452: 30-40 éves (ad.) nő maradványaihoz (452b-ként, lt. sz.: 2008.8.54.) tévesen egy 4-5 éves (inf. I.) kisgyermek maradványát is beletározta; 454: a sírrajz szerint nem egészen apró kisgyermek csontvázának koponyamaradványához (454b-ként, lt. sz.: 2008.8.57.) tévesen egy 1-1,5 éves kisgyermek koponyamaradványait (454a-ként, lt. sz.: 2008.8.56.) is esatlakoztatták; 456: a kisgyermek (inf. I.) csontvázához (456a-ként, lt. sz.: 2008.8.59.) az eltűnt koponyája helyett tévesen egy felnőtt (mat.) férfi koponyamaradványait (456b-ként, lt. sz.: 2008.8.60.) leltározta; 458: 40-50 éves (mat.) férfi vázesontjaihoz (458a-ként, lt. sz.: 2008.8.62.) tévesen egy 14-15 éves (inf. II.-juv.) egyén koponyamaradványait (458b-ként, lt. sz.: 2008.8.63.) is beletározta; 462: az érett korú (mat.) férfi koponyadarabja és esigolyája (lt. sz.: –) mellé egy fiatal (23-x éves) nő hosszúcsontdarabját és esontszilánkjait is elhelyezték; 464: az ifjú (juv.) személy (lt. sz.: –) maradványaihoz tévesen egy érett kortűt (mat.) is elhelyezték; 474: tévesen beletározott 13-14 éves (inf. II.) gyermek maradványai (lt. sz.: 2008.8.75.) az in situ megfigyelés szerinti felnőttcsontváz helyett, de utólag egy felnőtt férfi koponyadarabját is ehhez azonosították; 479: egy 35-45 éves (ad.-mat.) nő koponyamaradványait leltározta be (lt. sz.: 2008.8.76.), Maresik Antónia viszont csak egy üres zaeskot talált, ezért maradtam az in situ megfigyelt kisgyermekcsontváz meghatározásnál; 483: 7-8 éves (inf. II.) gyermek koponyatörredékéhez (lt. sz.: –) utólag tévesen fiatal (ad.?) nő? koponyatörredékeit és fogait is elhelyezték; 491: 50-60 éves (mat.) nő koponya és hosszúcsontmaradványához tévesen egy felnőtt (23-x éves) férfi hosszúcsontját is elhelyezték; 527: egy 2-3 éves (inf. I.) kisgyermekcsontváz koponyamaradványaihoz (lt. sz.: 2008.8.90.) felnőtt vázmaradványokat is beletározta (lt. sz.: 2008.8.91); 535: a kisgyermek minimális esontmaradványai helyére tévesen ifjú (juv.) vázmaradványait leltározta (lt. sz.: 2008.8.96.).

³⁶⁵ MARCSIK-FÖRTH-HUGYI 2002, 97. Az idézett művek nem PhD-disszertációk, hanem szakdolgozatok voltak: CSÁNYI 2001; SZIGETI 2001.
³⁶⁶ A bizonytalan meghatározású férfiak (413, 471, 482 és 511).
³⁶⁷ A bizonytalan meghatározású nők (404, 407, 419, 420, 448, 475, 476, 523, 531 és 532).
³⁶⁸ 23-x éves felnőttek (54, 59, 76, 89, 197, 255, 264, 270, 275, 278, 315, 324, 327, 341, 362, 363, 364, 367, 385, 390, 395, 397, 477, 521), ad. (497), mat. (27, 60). E felnőttek közül a sírszám aláhúzásával jelöltem a vizsgálható esontmaradvány híján csak az *in situ* megfigyelés alapján javasolt meghatározásúakat.
³⁶⁹ 1 juv.-ad. (538).
³⁷⁰ 2 inf. II.-juv. (183, 514). A 46 inf. II. közül vizsgálható maradvány híján csak az *in situ* megfigyelés alapján besorolt (49, 258, 293, 339, 386, 518).
³⁷¹ 2 inf. I.-inf. II. (423, 431). A 129 inf. I. közül vizsgálható maradvány híján csak az *in situ* megfigyelés alapján besorolt (55, 57, 92, 116, 156, 161, 71, 182, 221, 259, 260, 262, 268, 277, 279, 281, 284, 290, 303, 305, 307, 308, 316, 319, 360, 383, 387, 479, 522).
³⁷² Önálló sírba temetett magzat vagy csecsemő (484).

III.1. AZ ÖSSZESÍTETT FELTÁRTSÁGI ÉS EMBERTANI ADATOK

1. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. Szállási (1–16., 23. sír) és falusi (17–22., 24–540. sír) temető.
Az eltemetettek nemi, korcsoportbeli és éves életkori adatai a sírszámok sorrendjében
és a temető helyazonosító hálózatának jelölésével

Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat
1	férfi	A-B2	44	kisgyermek	B1	87	férfi	C4
2	gyermek	A-B2	45	gyermek	B3	88	férfi	C4
3	férfi	B2	46	gyermek	B3	89	felöltt	C4
4	férfi	A2	47	férfi	B1	90	nő	C2
5	férfi	A2	48	nő	B2	91	kisgyermek	C2
6	férfi	B2	49	gyermek	B2	92	kisgyermek	C2
7	férfi	A2	50	kisgyermek	B1	93	nő	C2
8	gyermek	A2	51	férfi	B1	94	nő	C1
9	férfi	A-B1	52	nő	B-C1	95	nő	C2
10	kisgyermek	A2	53	nő	B1	96	nő	C2
11	férfi	A-B1	54	felöltt	B2	97	kisgyermek	C4
12	nő	B2	55	kisgyermek	B2	98	férfi	C2
13	nő	A2	56	férfi	B2	99	férfi	C4
14	nő	B2	57	kisgyermek	B2	100	kisgyermek	C4
15	férfi	B2-3	58	nő	B2	101	kisgyermek	C4
16	férfi	B2	59	felöltt	B-C2	102	csecsemő	C4
17	nő	B2	60	felöltt	B-C2	103	férfi	B-C4
18	kisgyermek	A2	61	nő	B3	104	nő	C4
19	gyermek	B2	62	gyermek	C3	105	nő	B-C4
20	kisgyermek	B2	63	gyermek	C3	106	nő	B4
21	nő	B3	64	gyermek	C3	107	nő	C4
22	nő	B2	65	férfi	C3	108	nő	B-C4
23	férfi	B2	66	férfi	C3	109	férfi	C4
24	kisgyermek	B2	67	nő	C2	110	férfi	C4
25	férfi	B3	68	kisgyermek	C3	111	nő	C4
26	férfi	B1	69	nő	B-C2	112	nő	C4
27	felöltt	B3	70	kisgyermek	C2	112a	csecsemő	C4
28	férfi	A2	71	fiatal	C3	113	kisgyermek	C4
29	nő	B1	72	kisgyermek	B-C1	114	gyermek	C3-4
30	férfi	B3	73	férfi	C2	115	nő	B4
31	férfi	B3	74	nő	C2	116	kisgyermek	C4
32	kisgyermek	B3	75	nő	C4	117	kisgyermek	C5
33	kisgyermek	B3	76	felöltt	C1	118	nő	C5
34	nő	B2	77	kisgyermek	C3	119	férfi	C3
35	kisgyermek	B2	78	nő	C4	120	férfi	C4
36	kisgyermek	B2	79	férfi	C3	121	nő	C4-5
37	nő	B3	80	férfi	C4	122	kisgyermek	C4
38	gyermek	B2	81	férfi	C3	123	nő	C4
39	kisgyermek	B2	82	nő	C1	124	nő	B4
40	gyermek	B2	83	ifjú/juv.	C1	125	nő	C3
41	férfi	B2	84	nő	C3	126	kisgyermek	C3
42	nő	B1-2	85	gyermek	C3	127	kisgyermek	C3
43	kisgyermek	B1	86	gyermek	C3	128	férfi	B4

III.1. AZ ÖSSZESÍTETT FELTÁRTSÁGI ÉS EMBERTANI ADATOK

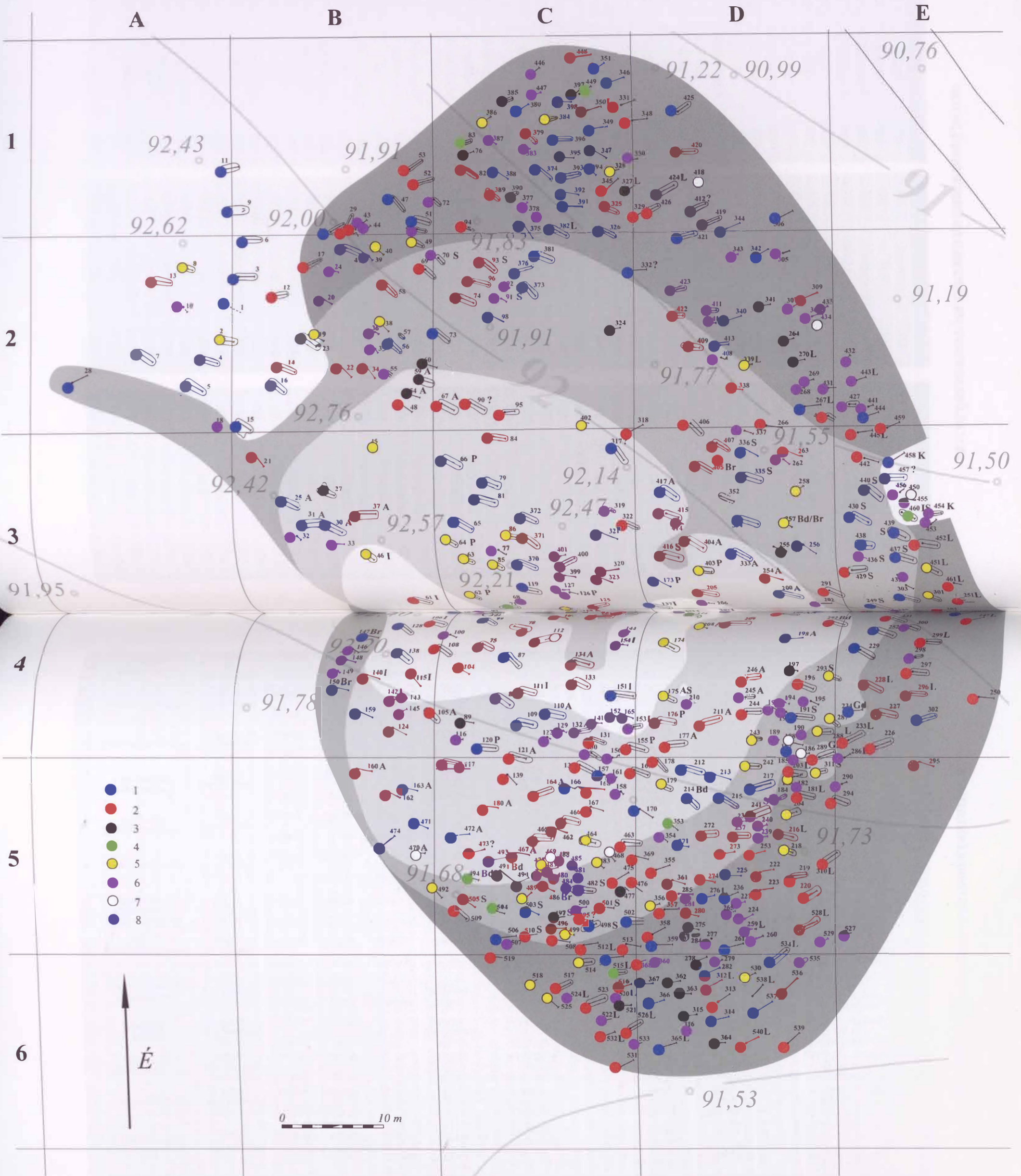
Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat
129	kisgyermek	C4	175	gyermek	D4	221	kisgyermek	D5
130	kisgyermek	C4-5	176	nő	D4	222	nő	D5
131	nő	C4	177	nő	D4	223	nő	D5
132	kisgyermek	C4	178	nő	D5	224	kisgyermek	D5
133	nő	C4	179	gyermek	D5	225	férfi	D5
134	nő	C4	180	nő	C5	226	nő	E4
135	nő	C5	181	nő	D5	227	nő	E4
136	nő	C4	182	kisgyermek	D5	228	nő	E4
137	férfi	D3	183	gyermek*	D5	229	férfi	E4
138	férfi	B4	184	kisgyermek	D5	230	nő	E4
139	nő	C5	185	kisgyermek	D5	231	nő	E4
140	nő	B4	186	csecsemő	D4	232	kisgyermek	E4
141	kisgyermek	C4	187	férfi	D4	233	nő	E4
142	nő	B4	188	csecsemő	D4	234	férfi	E4
143	kisgyermek	B4	189	kisgyermek	D4	235	kisgyermek	E4
144	kisgyermek	C4	190	kisgyermek	D4	236	férfi	D5
145	kisgyermek	B4	191	férfi	D4	237	nő	D5
146	kisgyermek	B4	192	kisgyermek	D4	238	kisgyermek	D5
147	férfi	B4	193	kisgyermek	D4	239	kisgyermek	D5
148	kisgyermek	B4	194	kisgyermek	D4	240	kisgyermek	D5
149	kisgyermek	B4	195	kisgyermek	D4	241	nő	D5
150	férfi	B4	196	nő	D4	242	gyermek	D5
151	férfi	C4	197	felnőtt	D4	243	gyermek	D4
152	kisgyermek	C4	198	férfi	D4	244	nő	D4
153	kisgyermek	C-D4	199	nő	D4	245	kisgyermek	D4
154	kisgyermek	C4	200	férfi	D3	246	nő	D4
155	nő	C-D4	201	férfi	D4	247	nő	E4
156	kisgyermek	C4-5	202	kisgyermek	D3	248	férfi	E4
157	férfi	C5	203	nő	D5	249	férfi	E3-4
158	kisgyermek	C5	204	gyermek	D5	250	nő	E4
159	férfi	B4	205	nő	D3	251	nő	E3
160	nő	B5	206	kisgyermek	D3	252	férfi	E4
161	kisgyermek	C5	207	férfi	D4	253	nő	D5
162	nő	B5	208	gyermek	D4	254	nő	D3
163	férfi	B5	209	nő	D4	255	felnőtt	D3
164	nő	C5	210	kisgyermek	D4	256	férfi	D3
165	kisgyermek	C4	211	nő	D4	257	gyermek	D3
166	férfi	C5	212	férfi	D5	258	gyermek	D3
167	nő	C5	213	férfi	D5	259	kisgyermek	D5
168	nő	C5	214	férfi	D5	260	kisgyermek	D5
169	nő	C-D5	215	férfi	D5	261	férfi	D5
170	férfi	D5	216	nő	D5	262	kisgyermek	D3
171	kisgyermek	D4	217	férfi	D5	263	nő	D3
172	ifjú/juv.	D4	218	gyermek	D5	264	felnőtt	D2
173	férfi	D3	219	nő	D5	265	kisgyermek	D5
174	gyermek	D4	220	nő	D5	266	nő	D2-3

III.1. AZ ÖSSZESÍTETT FELTÁRTSÁGI ÉS EMBERTANI ADATOK

Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat
267	férfi	D2	313	nő	D6	359	férfi	D5
268	kisgyermek	D2	314	férfi	D6	360	kisgyermek	D6
269	kisgyermek	D2	315	felőtt	D6	361	nő	D5
270	felőtt	D2	316	kisgyermek	D6	362	felőtt	D6
271	férfi	D5	317	férfi	C3	363	felőtt	D6
272	nő	D5	318	nő	C-D3-2	364	felőtt	D6
273	nő	D5	319	kisgyermek	C3	365	férfi	D6
274	nő	D5	320	nő	C3	366	férfi	D6
275	felőtt	D5	321	férfi	C3	367	felőtt	D6
276	férfi	D5	322	nő	C-D3	368	nő	C-D6
277	kisgyermek	D5	323	férfi	C3	369	nő	C-D5
278	felőtt	D6	324	felőtt	C2	370	férfi	C3
279	kisgyermek	D6	325	nő	C1	371	nő	C3
280	nő	D5	326	férfi	C1-2	372	férfi	C3
281	kisgyermek	D5	327	felőtt	C-D1	373	férfi	C2
282	férfi	D6	328	gyermek	C1	374	férfi	C1
283	nő	E4	329	nő	D1	375	férfi	C1-2
284	kisgyermek	D5	330	kisgyermek	C-D1	376	férfi	C2
285	nő	D5	331	nő	C-D1	377	kisgyermek	C1
286	kisgyermek	E4-5	332	férfi	C-D2	378	kisgyermek	C1
287	gyermek	D-E4	333	férfi	D3	379	nő	C1
288	gyermek	D4	334	férfi	D3	380	férfi	C1
289	nő	D4-5	335	férfi	D3	381	férfi	C2
290	kisgyermek	E5	336	férfi	D3	382	férfi	C1-2
291	nő	D-E3	337	kisgyermek	D3	383	kisgyermek	C1
292	nő	D-E4	338	nő	D2	384	gyermek	C1
293	gye	D-E4	339	gye	D2	385	felőtt	C1
294	nő	E5	340	férfi	D2	386	gyermek	C1
295	nő	E5	341	felőtt	D2	387	kisgyermek	C1
296	nő	E4	342	férfi	D2	388	férfi	C1
297	nő	E4	343	kisgyermek	D2	389	nő	C1
298	kisgyermek	E4	344	férfi	D1	390	felőtt	C1
299	nő	E4	345	nő	C1	391	férfi	C1
300	kisgyermek	E4	346	férfi	C1	392	férfi	C1
301	gyermek	E3	347	férfi	C1	393	férfi	C1
302	férfi	E4	348	nő	C-D1	394	férfi	C1
303	kisgyermek	E3	349	férfi	C1	395	felőtt	C1
304	férfi	E3	350	nő	C1	396	férfi	C1
305	kisgyermek	D2	351	férfi	C1	397	felőtt	C1
306	férfi	D1	352	nő	D3	398	férfi	C1
307	kisgyermek	D2	353	ifjú/juv.	D5	399	kisgyermek	C3
308	kisgyermek	D2	354	kisgyermek	D5	400	nő	C3
309	nő	D2	355	nő	D5	401	kisgyermek	C3
310	nő	D-E5	356	gyermek	D5	402	gyermek	C2
311	gyermek	D5	357	nő	D5	403	gyermek	D3
312	nő	D6	358	nő	D5	404	nő?	D3

III.1. AZ ÖSSZESÍTETT FELTÁRTSÁGI ÉS EMBERTANI ADATOK

Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat	Sírszám	Nem/kor	Hálózat
405	nő	D3	451	gyermek	E3	497	felelőtt	C5
406	nő	D2-3	452	nő	E3	498	férfi	C5
407	nő?	D3	453	kisgyermek	E3	499	gyermek	C5
408	kisgyermek	D2	454	kisgyermek	E3	500	kisgyermek	C5
409	nő	D2	455	kisgyermek	E3	501	nő	C5
410	kisgyermek	D2	456	kisgyermek	E3	502	férfi	C-D5
411	kisgyermek	D2	457	férfi	E3	503	férfi	C5
412	férfi	D1	458	férfi	E3	504	ifjú/juv.	C5
413	férfi?	D2	459	nő	E2-3	505	nő	C5
414	kisgyermek	D3	460	ifjú/juv.	E3	506	férfi	C5
415	nő	D3	461	nő	E3	507	kisgyermek	C5
416	nő	D3	462	nő	C5	508	nő	C5
417	férfi	D3	463	nő	C-D5	509	nő	C5
418	csecsemő	D1	464	gyermek	C5	510	nő	C5
419	nő?	D1	465	nő	C5	511	férfi?	C6
420	nő?	D1	466	nő	C5	512	nő	C5
421	férfi	D1-2	467	nő	C5	513	nő	C-D5
422	nő	D2	468	csecsemő	C5	514	gyermek	C6
423	kisgyermek/gy	D2	469	csecsemő	C5	515	ifjú/juv.	C6
424	férfi	D1	470	csecsemő	B5	516	nő	C6
425	férfi	D1	471	férfi?	B5	517	nő	C6
426	nő	D1	472	férfi	C5	518	gyermek	C6
427	kisgyermek	E2	473	nő	C5	519	nő	C6
428	nő	D-E2	474	férfi	B5	520	kisgyermek	C6
429	nő	E3	475	nő?	C5	521	felelőtt	C6
430	férfi	E3	476	nő?	C-D5	522	kisgyermek	C6
431	kisgyermek/gy	D-E2	477	felelőtt?	C5	523	nő?	C6
432	kisgyermek	E2	478	gyermek	C5	524	kisgyermek	C6
433	kisgyermek	D2	479	kisgyermek	C5	525	gyermek	C6
434	csecsemő	D2	480	kisgyermek	C5	526	nő	C-D6
435	kisgyermek	E3	481	kisgyermek	C5	527	kisgyermek	E5
436	kisgyermek	E3	482	férfi?	C5	528	nő	D5
437	férfi	E3	483	gyermek	C5	529	kisgyermek	D5
438	férfi	E3	484	magzat	C5	530	gyermek	D6
439	férfi	E3	485	kisgyermek	C5	531	nő?	C6
440	férfi	E3	486	nő	C5	532	nő?	C6
441	kisgyermek	E2	487	nő	C5	533	kisgyermek	C-D6
442	nő	E3	488	kisgyermek	C5	534	férfi	D5-6
443	kisgyermek	E2	489	gyermek	C5	535	kisgyermek	D6
444	férfi	E2	490	férfi	C5	536	nő	D6
445	nő	E3	491	nő	C5	537	férfi	D6
446	kisgyermek	C1	492	gyermek	B-C5	538	juv./ad.	D6
447	kisgyermek	C1	493	férfi	C5	539	nő	D6
448	nő?	C1	494	ifjú/juv.	C5	540	nő	D6
449	ifjú/juv.	C1	495	nő	C5			
450	csecsemő	E3	496	nő	C5			

101. kép. Az eltemetettek neme, illetve életkora: 1. férfi, 2. nő, 3. felnőtt, 4. juv. 5. gyermek/inf. II., 6. kisgyermek/inf. I., 7. csecsemő, 8. magzat

2. táblázat. 13 Kárpát-medencei 9/10–11/12. századi falusi temetőben eltemetett felnőttek és gyermekek sírjainak száma, illetőleg aránya. Félkövérrrel jelölve a teljesen feltárt temetők lelőhelye és a benne vizsgált személyek száma

	Lelőhely	Sír/személy	Felnőttek száma és aránya				Gyermekek száma és aránya				Felnőttek – gyermek aránya	?	
1	Csekej- Templom-dűlő	805 + ? sír 823 személy 100%	255 férfi 30,99%	98 nő 36,21%	7 felnőtt 0,85%	23 juv. 2,79%	110 inf. II.–III., III., III.–juv. (7–15 éves) 13,66%	10 ? 1,24%	111 Inf. I.–II., II. (2–6 éves) 13,79%	9 inf. I (0–1 éves) 1,12%	583 férfi/nő/fel- nőtt/juv. – 240 inf. I.–II. 70,84% – 29,16%”		
2	Fiad-Képuszta	395 + ? sír 405 személy 100%	134 férfi 33,09%	118 nő 29,14%			25 inf. II. 6,3%		56 inf. I. 14%	73 inf. I. (0–1 éves) 18,2%	252 férfi/nő – 153 inf. I.–II. 62,22% – 37,78%		
3	Hajdúböszörmény- Arkoshalom	246 + ? sír 241 személy 100%	83 férfi 34,44%	61 nő 25,31%		4 juv. 1,66%	28 inf. II. és inf. II./ juv. 11,62%		55 inf. I. és inf. I./II. 22,82%	10 inf. I. (0–1 éves) 4,15%	148 férfi/nő/juv. – 93 inf. I.–II. 61,41% – 38,59%		
4	Ibrány- Esbó-halom	269 sír 274 személy 100%	98 35,77%	82 29,93%		20 juv. (13–20 éves) 7,30%	21 inf. II. 7,66%		44 inf. I. 16,06%	9 inf. I. (0–1 éves) 3,28%	200 férfi/nő/juv. – 74 inf. I.–II. 72,99% – 27,00%		
5	Ipolykiskesz- Felsőkenderesek	436 sír 417 vizsgált 100%	109 férfi 26,1%	136 nő 32,6%	10 felnőtt 2,4%	32 juv. és juv./ad. 7,7%	62 inf. II. (7–14 éves) 14,9%		60 inf. I. (1–6 éves) 14,4%	8 inf. I. (0–1 éves) 1,9%	287 férfi/nő/fel- nőtt/juv. – 130 inf. I.–II. 68,8% – 31,2%		
6	Karcsa-Kormoska	107 sír 107 személy 100%	37 férfi 34,58%	35 nő 32,71%	18 felnőtt 16,82%	3 juv. 2,80%	3 inf. II. 2,82%	1 ? 0,93%	7 inf. I. 6,54%	1 inf. I. (0–1 éves) 0,93%	93 férfi/nő/felnőtt/ juv. – 12 inf. I.–II. 86,91% – 11,21%	2 1,87%	
7	Magyarhomorog- Kőnya-domb, falusi temető	523 sír 524 személy 100%”	126 férfi 24,05%	174 nő 33,21%	27 felnőtt 5,15%	10 juv. és juv./ad. 1,91%	46 inf. II. és inf. I./juv. 8,78%		130 inf. I. és inf. I./II. 24,81%	10 inf. I. (0–1 éves) 1,91%	1 magzat 0,19%	337 férfi/nő/fel- nőtt/juv. – 187 inf. I.–II. 64,31% – 35,69	
8	Majs-Údvári-rétek	1130 sír 1132 személy 100%	318 + 18? férfi 29,68%	264 + 16? nő 24,73%	13? fel- nőtt 1,15%	36 + 1? juv. 3,27%	90 + 7 inf. II. (8–14 éves) 8,57%		309 + 14 inf. I. (1–7 éves) 28,53%	44 + 1 inf. I. (0–1 éves) 3,89%	1 magzat 0,09%	661 férfi/nő/fel- nőtt/juv. – 469 inf. I.–II. 58,83% – 41,17%	
9	Pusztaszentlászló- Deáksűrű	203 + 34 sír 195 vizsgált 100%	58 férfi 29,74%	73 nő 37,43%	12 felnőtt 6,15%		15 inf. II. (7–14 éves) 7,69%		36 inf. I. (1–7 éves) 18,46%	1 inf. I. (0–1 éves) 0,51%	143 férfi/nő/felnőtt – 52 inf. I.–II. 73,3% – 26,7%”		
10	Püspökladány- Eperjesvölgy	637 sír 640 személy 100%	191 férfi 29,84%	163 nő 25,47%	36? 5,62%	25 juv. és juv./ad. 3,91%	68 inf. II., inf. II.– juv. (8–14 éves) 10,62%		133 inf. I., inf. I.–II. (1–7 éves) 20,78%	24 inf. I. (0–1 éves) 3,75%	415 férfi/nő/juv./? – 225 inf. I.–II. 64,84% – 35,16%		
11	Szegvár-Oromdűlő	372 sír 352 vizsgált 100%	111 férfi 29,84%	114 nő 30,64%		25 juv. 6,72%	24 inf. II. 6,45%		68 inf. I. 18,28%	10 inf. I. (0–1 éves) 2,69%”	250 férfi/nő/juv. – 102 inf. I.–II. 67,20% – 27,42%”	20 5,38%	
12	Tiszalúc-Sarkad	252 sír 253 személy 100%	42 férfi 16,60%	52 nő 20,55%”	5 felnőtt 1,98%	8 juv. és juv./ad. 3,16%	15 inf. II. 5,93%	17 inf. I. vagy II. 6,72%	68 inf. I. és inf. I./II. 26,88%	46 inf. I. (0–1 éves) 18,18%	107 férfi/nő/fel- nőtt/juv. – 146 inf. I.–II. 42,29% – 57,71%		
13	Újlőrincfalva- Magyarad	63 + 17? sír 63 100%	20 férfi 31,75%	15 nő 23,81%	1 felnőtt 1,59%”		6 inf. II. 9,52%		14 inf. I. és 1 inf. I.–II. 22,22%	5 inf. I. (0–1 éves) 7,94%	36 férfi/nő/felnőtt – 26 inf. I.–II. 57,14% – 41,27%	1 1,59%	

III.2. A TEMETŐ RENDSZERE: A 10. ÉS A 11–12. SZÁZADI TEMETŐ

III.2.1. AZ ÉRTÉKELÉS ELŐZMÉNYEI: A TEMETŐ RENDSZERÉNEK KUTATÁSTÖRTÉNETE

Az 1961-ben megindult feltárású temető betelepítésének rendszere kérdésként csupán az 1963-tól felbukkanni kezdett érmeleleteinek térképre rajzolását követően vetődhetett fel, korábban Dienes István ilyen gondolattal nem foglalkozott.

A Patay Pál leletmentéséről készített jelentés alapján és a 2–6. sírt hozó 1961. őszi „próbaásatás” előtt Dienes úgy vélte, hogy „az előzmények ismerete alapján teljes, még bolygatatlan honfoglalaskori temető feltárására van itt kilátás... Az idői munkánk csak próbaásatás jellegű, a munka befejezése – amennyiben valóban teljes temetőre bukkannánk – jövőre maradna.”³⁷³ 1962-ben a feltárás a 7–23. sír előkerülését hozta, és az eredményeket Dienes a jövőbeni nagycsaládi jellegű feldolgozásnak megfelelően részletezte: A honfoglalás kori temetőről „az eddig végzett munkánk alapján annyit mondhatunk, hogy annak három – É–D-i irányban húzódó – sora van. Nem egyenes sorok ezek, a sírgödörök úgy voltak megásva, hogy egy homorúan ívelődő sort alkottak, vagyis a Ny-felé eltolt szélső sírokhoz képest a sor középső tagjai vannak a legkeletebbre. Valóban rendezett és talán már teljes sírsornak is tekinthetjük a nyolc sírből [1–6, 9, 11: fegyveresek] álló középső sírsort ..., e sortól Ny-ra mindössze négy sírt [7–8, 10, 13: vegyesen] találtunk, ... a K-re fekvő sírsor ismét teljesebb [14–20, 23: vegyesen], bár az I. sor balszárnyának megfelelő sírok itt hiányoznak... A sor utolsó tagja: a 17. női sír, amelyben 5 S-végű hajkarikát találtunk. Ha ez bizonyul majd a temető egyetlen S-végű hajkarikás sírjának, úgy ez a szélen megásott sír a temetkezés felső határát is meghatározná. Azt jelentené, hogy az S-végű hajkarikák elterjedésének idején használták utoljára a temetőnket. Kralovszky Alánnak, Szöke Bélának és Török Gyulának az S-végű hajkarikákról kifejtett elméletét igen jól alátámasztja, hogy Magyarhomorogon a szintiszta magyar temetőben is felbukkan e tárgy. (Érdekes megfigyelni egyébként, hogy a többi sírhoz képest mennyivel keskenyebb az a sírgödör. Ez szintén a későbbi temetési módra mutat.)”³⁷⁴

Az 1963-ban feltárt 24–60. sír leletei tágabb kitekintésre és véleményének finomítására készítették Dienest. „Mind a történettudománynak,

mind a régészetnek fontos kötelessége a honfoglaló magyarság társadalmi viszonyainak az eddigieknél elmélyültebb elemzése. Eleink erősen rétegzett társadalmáról hű képet csak úgy nyerhetünk, ha nem csak a rangos hagyatékok szolgáltató temetőket, vagyis a vezető és középréteg temetőit kutatjuk fel, de a népi tömegek, a köznép temetőit is gondosan feltárjuk és az ott észlelt jelenségeket értelmezzük. A magyar köznépi temetők meghatározása a nemrég elhunyt kiváló kutató: Szöke Béla érdeme. Ő mutatta ki a leghatározottabban a hosszú időn át szlávokhoz kötött bjelo-brdói műveltség fogalmának tarthatatlanságát, bebizonyítván, hogy a műveltség alapvető rétege a honfoglaló magyarsággal együtt jelent meg a Kárpát-medencében. E műveltség hordozóiban szinte döntően a magyar köznépet kell látnunk. A köznépi temetők java részének hiányos feltárása miatt azoknak mindkét időhatárát nehéz biztosan megvonni. Egy részüket kétségtelenül a honfoglalás idejében vehették használatba, de bizonyos, hogy több olyan is van közöttük, amelyet főként az államalapítás időszakában végzett telepítések alkalmával nyitottak. Szöke ugyan az általa tárgyalt köznépi temetőknel feltételezi, hogy azokat a X. sz. elején nyitották, ez azonban koránt sincs minden esetben megfelelően kimutatva, tárgyi emlékekkel és magyarnak tekinthető szokásanyaggal megalapozva, alátámasztva, elméletének így ez a legsebezhetőbb pontja. Vitatható lehet sokak számára, hogy ez a műveltség valóban a magyar köznépek tulajdonítható-e, azaz őseink népi tömegeinek műveltségéből bontakozott-e ki. A magyarhomorogi temető folyamatos feltárása éppen ilyen szempontból hozott jelentős eredményeket, itt ugyanis világosan igazolható, hogy ezt – az egyébként ugyancsak »bjelo-brdói jellegű« – temetőt a közrendű honfoglaló magyarok nyitották és a X. sz. elejétől folyamatosan használták.

A X–XI. sz.-i temető jellemzése: A temető honfoglalóinkra jellemző sorokkal indul. A lovas, lószerszámós temetkezések, fegyvermellékletek (íj, tegez, nyíl), a ruhadiszkek és ékszerek (préselt rozetta, rombusz alakú ingszegélydísz, fülszög és fülszögcsomó, négyszemölcsű fejcsigoly, szőlőfürt csüngőtárgas fülbevaló, bepödrött végű karperec, gyöngyfüzér), továbbá a szokásanyag (szemfedő, halotti ruha tartozékai) magyar etnikumra utalnak. Szegényebb, csupán ijas-nyilas harcosok és családtagjaik kezdtek a temetőt benépesíteni. E korábbi sírokra jellemző tárgyi anyag a X. sz. végére és a XI. sz. ele-

³⁷³ DIENES 1962a/Napló, 1.

³⁷⁴ DIENES 1963a/Jelentés, 1–2.

jére tehető sírokból nagyobbbrészt eltűnik, nyilvánvaló, hogy a temető népisége nem változott meg. Az egyszerű hajkarikák (34, 40. sír) mellett gyakoribbakká válnak azoknak S-végű változatai (39, 42, 49, 51, 53, 58. sír) és egy sírban (48. sír) együttesen is megtalálhatók. További mellékletek [nyitott gyűrűk, állatfejes karperec, gyöngyök, l. István 3, l. András denárai 6 sírban]. A népesség folyamatosságára, illetve a közösség változatlanul katonáskodó jellegére utalnak az Árpád-kori érmekkel keltezett sírokból (25, 46. sír) előkerült nyílcsúcsok és íj markolatcsont... A temető még nyilvánvalóan folytatódik, nincs kimerítve.” Az 1963. évi ásatás előzetes jelentésének ez a kézirata 1963. február 11-vel keltezett,³⁷⁵ s a magyarhomorogi temető kapcsán kifejtett gondolatait Dienes a Régészeti Tanulmányok 1962-ben megjelent két kötetéről, különösen Szőke Béla munkájáról írott ismertetésében részletezte.³⁷⁶

Az 1964-ben feltárt 61–96. sír a temetőnek az „I. István trónrajutásától (1000) Salamon uralkodásáig (1074) telepített szakaszában [látott napvilágot]. A szokás- és emlékanyag is e korszakra utal. Előkerült még egy-egy olyan sír, amelyben a halottat pogány szokás szerint gondosabban szerelték fel, fegyvermelléklettel is ellátták [65, 66, 80, 81]”, és ptyékben, fűlesgombokban karikaékszerekben is maradt kapcsolat.³⁷⁷

1965-ben I. István-, Péter- és l. András-denárokkal jelzett területen került elő a 97–145. sír. Dienes feltűnőnek találta, hogy milyen sok a mellékletes temetkezés, és „még izgalmasabb volt látni – írta –, hogy mennyi olyan temetkezés akad még mindig, amelyben a 10. sz-ra jellemző magyar anyag van, noha e temetkezések közül a legrégebbi is mindenképp István király országlásának idejéből való lehet. Ez világosan igazolja, amit nem mulasztottunk el a korábbi években sem hangsúlyozni, hogy e temetőt színmagyar népesség telepítette be, azoknak a magyaroknak utódai, akiket a temető legelső sorában tártunk fel, akiknek etnikuma nem is lehet kétséges. Honfoglalás kori jellegű nyílcsúcs pl. 7 sírban is volt... Két honfoglaló magyar jellegű sírről külön meg kell itt emlékeznünk. A 103. sír feltűnő mélységéből, kirablottságából, a sírban hagyott mellékletekből ítélve gazdag temetkezés lehetett. A férfivel a szokásos lócsontokat is vele adták..., csont merevítésű íja, vasveretes tegeze volt, s a sír bolygatottsága ellenére is 4 nyílcsúcsára lertünk rá. Lábszárait és valószínűleg alkarjait is vékony ezüst-

lemez pántok körítették. Patinások voltak ujjcsontjai is. A mellette lévő 106. sír István király érméjével keltezett, a 103. sír sem lehet István király koránál korábbi temetkezés. A 107. sír egy olyan sírsorban fekszik, amelyben István, Péter és Endre pénzei egyaránt találtattak. A 107. sírban fekvő nőt is a 11. század közepe táján temethették ide. Ennek ellenére igen gazdag felszerelésű, illetve ékszerrelt nő. Ha magában találjuk, biztosan a 10. sz.-ból valónak kelteznénk, hiszen minden melléklete olyan, mint a honfoglalás kori magyar asszonyoknak: pl. gömbcsüngős fülbevaló, két egyszerűbb, vaslemez hát-lappal bíró préselt ezüstkorong (környékén gyöngyökkel!); kéttagú csüngők, pajzsalakú, áttört közepű veretek, azaz ingnyakdíszek (az utóbbiak olyanok, mint az Oroszáza, Pusztai Ignácné tanyája melletti, l. István korából keltezhető 3. sírban);³⁷⁸ mélyített közepű kerek pityke; fűlesgomb; bronz csörgő (az áll tájáról); karperecek (az egyik kereketszetű, a másik későbbi időkről tanúskodó sodrott). E sír igen szépen tanúskodik a 10. századi magyar fémművesség továbbéléséről. Figyelemreméltó az is, hogy e temetőben mily szívósan divatban maradtak az egyszerű varkocskarikák. Szinte ezek találtattak még az l. Endre korára tehető sírokból is...³⁷⁹

Az 1966-ban feltárt 146–220. sír elhelyezkedése és leletanyaga kapcsán Dienes jószerint az l. Endre korabeli származást hangsúlyozta, a legkésőbbi temetőszakasz felbukkanását pedig az l. László-denáros sírokkal mutatta be,³⁸⁰ és ugyanezt nyomatékosította az 1967-ben megkutatótt 221–285. sírt érintően, jelezve, hogy l. László érméi a temető keleti szélén már a temetkezések határát jelzik.³⁸¹

A 286–316. sírt eredményező 1968. évi ásatás végeztével Dienes elérkezettnek látta az időt arra, hogy a teljes temető előzetes értékelésével foglalkozzék. Mint írta, „Az érdekes eredményeket tömören sajtó alatt lévő könyvembe iktattam be³⁸² és az erről való bővebb tájékoztatást egyik hetilapunk leköszölte [DIENES 1969], illetve eredményeimet szakmai körök előtt előadás formájában is ismerttettem („A honfoglaló társadalom szerveztségének kérdései” – előadás a régészeti szakterület részére szervezett 1968/69. évi szakmai továbbképzés 1969. jan. 24-i foglalkozásán.) Gondolatmenetem lényege – amelyet előzetes jelentésként adatolva is meg kívánok fogalmazni – a következő: A Magyarhomorog szomszédságában levő Komádi és Tóti-pusztá határán levő Tarhos-fők

³⁷⁵ DIENES 1964c/Előzetes jelentés, 1–4.

³⁷⁶ DIENES 1964b.

³⁷⁷ DIENES 1965c/Jelentés, 1–3.

³⁷⁸ Dienes István a 2. sírbeli rombusz alakú ingnyakveretekre gondolhatott, vö. DIENES 1965, 145–148.

³⁷⁹ DIENES 1966b/Ásatási jelentés, 1–3.

³⁸⁰ DIENES 1967a/Jelentés, 1–6.

³⁸¹ DIENES 1968/Jelentés, 1–2.

³⁸² Ez az utalás kizárólag a DIENES 1972, 26-ra vonatkozhatott; vö. DIENES 1972a, 28–29; DIENES 1972b, 30–31; DIENES 1972c, 30–31.

helynév Árpád legidősebb fiának: Tarhosnak (Tarkacsunak) közeli udvarhelyét sejteti. (Talán az egykor szláv szórványokkal lakott vidéken, a lelőhelyünkhöz közel eső Kinizs-Kenes falunév is erről tanúskodik, a szláv közösségek Tarhost, mint a fejedelmi család tagját, származása után, a maguk nyelvén kenéz-ként, fejedelemeként emlegethették.) Tarhos fejedelmfi Biharba a trón várományosának uralmi területére az Árpád-nemzetség dunántúli szállásairól, pontosabban a nevét őrző helynév után Baranyából kerülhetett, mégpedig csakis Árpád 904-ben történt nagyfejedelemmé válása után. Újabb udvarhelyének környékére tudatosan telepíthettek különféle szolgálattelvőket. A magyarhomorogi temetőről ez valószínűsíthető is. Nem lehet véletlen, hogy a temető első kiemelt sorában, tehát mintegy a főhelyen, csupán ijjal-nyillal felfegyverzett férfiak nyugodtak. A temetőképből sejtethetően egy olyan közösség került ide, amely egy tized lovas íjással tartozott szolgálni a fejedelmfinak. Felszerelésük, fegyverzetük is láthatóan uruk központi műhelyében készült [a csontos íjakra l. DIENES 1969a].³⁸³ Kijelölt szálláshelyük a XI. század végéig nagyobb lélekszámú faluvá terebélyesedett.

A temető az első bizonyosság rá, hogy a szolgálattelvők tízes-százás rendben való nyilvántartása nem csak az Árpád-korban, de már a honfoglalóknál is kimutatható, nem szükséges a szolgálonépek számbavételének ezt az egyszerű rendjét római előzményekből vagy frank-germán Hunderschaftokból, illetve az egyesek által feltételezett pannonszláv–morva kezdeményekből levezetni, amint arra egyes történétírók hajlottak. Újabb adalék arra, hogy az Árpád-kori forrásokból ismert szerveztségnek egyes vonásait a magyarság életének korábbi szakaszában is fel lehet lelteni [l. még a honfoglaló társadalom szerkezetéhez pótlásként: DIENES 1969b.].”

Az 1968. évi ásatási jelentésben írottakat később közre is adta, Györfly György azon megjegyzését felhasználva, hogy „Árpádházi hereceg nevének említése lehet Tarhos fok helynév Komádi és Tóti puszta határán a Körös mentén és Tarhos (puszta) már békési területen, Vésztőtől délre”³⁸⁴ Dienes úgy vélekedett, hogy „a Magyarhomoroggal szomszédos Komádi és Tóti puszta ha-

tárán levő Tarhos-fok helynév Árpád legidősebb fiának: Tarhosnak (Tarkacsunak) közeli udvarhelyét sejteti. Talán a lelőhelyünkhöz közel eső Kinizs-Kenes falunév is a fejedelem-kenéz egykorú udvarhelyének emlékét őrzi a szláv szórványokkal lakott vidéken. Tarhos csak Árpád nagyfejedelemmé válása után kerülhetett Biharba, és szállása környékére tudatosan telepíthettek különféle szolgálattelvőket. A feltárás alatt levő temető képéből kitűnik, hogy olyan közösség került ide, amely egy tized lovas íjással tartozott szolgálni a fejedelmfinak. Kijelölt szálláshelyük a XI. sz. végéig nagyobb lélekszámú faluvá terebélyesedett.”³⁸⁵ Annyira lényegesnek tartotta ezt a magyarázatát, hogy ismeretterjesztő céllal is részletesen kifejtette. Eszerint a hadszervezetben megfigyelhető tízes szervezet a fegyveresek telepítési rendszerét is jelentette, s „e szervezet nyomait mindenekelőtt olyan egykori központok: várak és udvarhelyek környékén kereshetjük, ahová a Kárpát-medence birtokba vétele után a központ ura pontosan meghatározott számú szolgálattelvőt és szolganépet rendelt maga köré telepíteni. Hogy csakugyan így történt az egykori központok betelepülése, arról tanúskodik a Bihar megyei Magyarhomorog mellett felbukkant temető. Ezt különösen az teszi jelentőssé, hogy a szomszédos Komádi és Tóti puszta határán lévő Tarhos-fok helynév Árpád legidősebb fiának, Tarhosnak közeli udvarházát sejteti. Erre utal az is, hogy közelébe (az egykori Varsány település) alá eredetű katonai kíséretet telepítettek. Tarhos bihari szálláshelye már újabb udvarhelyének látszik. Nemzetségének dunántúli szállásairól, Baranyából – ahol helynév őrzi emlékét – csak atyjának, Árpádnak 904-ben történt nagyfejedelemmé válása után kerülhetett Biharba, a fejedelmi méltóság várományosának hagyományos uralmi területére. E környék honfoglaláskori lelőhelyeinek egy részéről föltehetjük, hogy ezzel az udvarhellyel vannak kapcsolatban és vele egyidőben keletkeztek. Sőt a magyarhomorogi temetőről ez valószínűsíthető is! E temető első, kiemelt sorában – tehát mintegy a főhelyen – ijjal-nyillal felfegyverzett férfiak nyugodtak. László Gyula egyszerű felismerése volt már évtizedekkel ezelőtt, hogy az egykori temetők képe az élő társadalmat tük-

³⁸³ Egy olvasói levélre válaszolva Dienes röviden ismertette az új készítmény módját. Utalt Bökönyi Sándor vizsgálatára, miszerint az íjak karjait és markolatát borító esontlemezek szarvasagancsból készültek, majd kifejtette: „Miként más, a társadalmi fejlettség hasonló fokán álló keleti népeknél, úgy a magyaroknál is tilalmasak voltak a jó vadászterületek nagyvadjai a köznép számára, s a hadgyakorlattal felérő vadászaton a közemberek csak hajtókként vettek részt. A vadászaton elejtett szarvasokat – legalábbis azok bőrét, agancsát – még a távolabb élőknek is be kellett szolgáltatniuk, hogy az előkelők és kíséretük felszereléséhez a központi műhelyek nyersanyag-szükségletét biztosítsák. Köznépi temetőinkben csak igen ritkán található ilyen linom fegyver...”: DIENES 1969a.

³⁸⁴ GYÖRFLY 1963, 572: Országos Levéltár Kam. tk. 788/1. sz. térkép, ill. 1943. évi kiadású 50 000-es léptékű térkép. A levéltár idézett – A Scbes Körös folyó és mellékvizeinek vízrajzi térképe Tóti-puszta és Komádi (Bihar m.) mellett – tárgyú kéziratos vízrajzi térképe 1825 körül készült, Kurutz András hites és diplomás mérnök rajzolta, rajta a Tarhos-fok a folyó bal partjához esatlakozik: TIK-REJTE 1825. A DVD-I Benkő Elek szíveségéből tekinthetem meg.

³⁸⁵ DIENES 1969f. A német műhozatban erős rövidítéssel: „Aus der Gesamtbild des Gräberfeldes geht hervor, daß hier eine Gemeinschaft bestattet wurde, die dem Prinzen mit zehn Bogenschützen zu dienen hatte. Ihr festgesetzter Wohnort wurde bis Ende des 11. Jhs. zu einem Dorf mit ansehnlicher Seelenzahl.“: DIENES 1969g.

rözi. Eszerint a felfegyverzett férfiak kiemelt sírhelye a temetőben azt sugallja, hogy az egész közösség »létének értelmé« ezekben a harcokban öltött testet. A külön sorba, s igen gondosan (sajátos szemfedővel) temetett férfiak számából ítélve olyan szolgálónépet telepítettek Tarhos udvarhelyének környékére, amely tíz lovas íjászt, azaz egy tizedet tartozott kiállítani a fejedelemfinak. Nyilvánvalóan uruk akaratából kerültek oda, ő gondoskodott fegyverzetükről, felszerelésükről is. Szembetűnő ugyanis, hogy noha alacsonyabb rangú vazallusok (nincs rajtuk övezett köntös, nincsenek ékes vereteik, finomabb ékszereik), nyiltegezeik legtöbbje mégis vaspántos, csontfedeles, gondosan megmunkált darab, és ijaik is jórészt a rangos temetőkre jellemző csontmervítéses finom fegyverek. Ezek uruk központi műhelyében készülhettek. E tíz íjászt aligha kapcsolta egymáshoz rokon kötelék, de a szolgálat egy helyhez kötötte őket, és lassan közösséggé forrtak össze, kijelölt szálláshelyük pedig nagyobb lélekszámú temetővé terebélyesedett. Ősi temetőjüket a pénzek tanúsága szerint I. László király koráig, a falu temploma körüli temető megnyitásaig használták, és az ott elhantoltak számát [utóbb kitűnően beigazolódva – K. L.] előzetes becsléssel mintegy 500-ra tehetjük. Helyben maradtak tehát a fejedelmi elköltözése után is, de kivételezett helyzetű fegyveresekből – a temető tanúsága szerint is – lesüllyedtek az István királytól ott birtokot kapott Toldi nemzetségéi közé.³⁸⁶ Mindettől függetlenül Dienes a temetőt a honfoglalás kori temetkezéseket bemutató térképre is felvette,³⁸⁷ mert tényként kezelte hogy „a homorogi temető lovas íjász tizedének megtelepítését... a közeli Tarhos helynév teszi igazán érthetővé.”³⁸⁸ Gondolatmenetét

még egyszer, gyakorlatilag azonosan megfogalmazta négy nyelven megjelent sikerkönyvében.³⁸⁹

Heckenast Gusztáv Tarhos mindössze 3-4 helynévi emléket tárgyalva már 1970-ben megjelent könyvében utalt Dienes István még 1969-ben tett megállapításaira.³⁹⁰ Györffy György viszont kezdetben valószínűleg nem osztotta ezeket, hiszen Tarhos névéhez csupán két Tolna megyei helynevet – Tarhacsia (1436) és Tarros (1465) – kapcsolt, ezenkívül azt is kimutatta, hogy Tarhos fia Tevel és unokája, Tormás is itt birtokolt, sőt a megye uradalmi II. Béláig (1131–1141) a mindenkori trónörökös herceget illették.³⁹¹ Később azonban mégis elfogadni látszott Dienes István okfejtését, mert a fentieket lényegében megismételve³⁹² rámutatott, hogy Tarhos (nyári) szállásainak maradt nyoma Keve, Bihar és Somogy megyében.³⁹³ Másrészt arra is utalt, hogy az az egykori gyakorlat, miszerint „a harcos középrétegbeliek a 10. században alkalmilag tízes egységben települtek le, ... a magyarhomorogi³⁹⁴ és algyői temető ásatásai során derült ki.”³⁹⁵ Kissé más megfogalmazásban, de ugyancsak elfogadólag pedig úgy vélekedett, hogy a László Gyula-féle nagycsaládi temetőkhöz „hasonló körből eredeztethető a bihari Homorogon kiásott temető, amely íjjal és nyilakkal eltemetett harcosok egy tizedét családostól foglalta magában két-három nemzedéken át”.³⁹⁶

Kristó Gyula viszont kétségbe vonta Györffy György nézetének helyességét, s bár munkaközösségének gyűjtésében 8 helynévi Tarhos adatot sorolt fel,³⁹⁷ azok jó részét késői keletkezésűnek ítélte.³⁹⁸ Ezek sorában említette meg egyebek között a minket leginkább érdeklő békési és bihari Tarhos nevet, s tért ki a magyarhomorogi temető Dienes István adta értékelésére: „Bizonyyal

³⁸⁶ DIENES 1969, 614–615.

³⁸⁷ DIENES 1969, 610: térkép.

³⁸⁸ DIENES 1969d, 254.

³⁸⁹ DIENES 1972, 26; DIENES 1972a, 28–29; DIENES 1972b, 30–31; DIENES 1972c, 30–31.

³⁹⁰ 1. Tarrós (Baranya m.), 2. Tarrós (Torontál m.), 3. „Tarhos–Tarhos-fok helynévpár Békéstől északkeletre, illetve a bihari Komádi határán”: HECKENAST 1970, 37, 37: 75. jegyzet: itteni utalása: DIENES 1969-re vonatkozott. A szláv közvetítésének ítélte 4. helynévi említést könyvének lektora Györffy György vetette fel: Tarhachya (Tolna m.) alakban.

³⁹¹ GYÖRFFY 1970, 197–200, 203–204, 217, 204: 3. kép, 206: 4. kép, 212: 6. kép. GYÖRFFY 1971, 75, 77. Györffy György nem használta fel az általa említett Tarhos-fok adatot Tarhos bihari dukátusának felvázolásakor. Véleménye szerint, Árpád halála után Szabolcs lett a magyar nagyfejedelem, s Tarhos a bihari dukátus ura. „Tarhos a Fekete Körös egyik ágánál található, mely Árpád falu mellett elvezet a nomád szakrális kovács nevével viselő *Türkány* faluhoz és *Kovácsi* dűlőhöz, emellett a Sebes Körös egyik ágának neve, de egy *Tarhos fertő* található Tiszafüred Zám felé eső határán is.”: GYÖRFFY 1970, 219, 219: 8. kép.

³⁹² GYÖRFFY 1977, 33, 33: 4. á, 199.

³⁹³ GYÖRFFY 1977, 165, 164: 19. á, 443.

³⁹⁴ „Azt, hogy a harcos középrétegbeliek a X. században alkalmilag tízes egységben települtek le, Dienes István magyarhomorogi temetőásatásai derítették fel.”: GYÖRFFY 1973, 59.

³⁹⁵ „Hogy harcos középrétegbeliek a X. században alkalmilag tízes egységben települtek le, az a magyarhomorogi és algyői temető ásatásai során derült ki.”: GYÖRFFY 1977, 450. Itt jegyzem meg, hogy a két temető megnyitása aligha történt azonos megfontolással, ugyanis az algyői jellegzetes szállási temetőbe (Csongrád m.) csupán a 10. századi katonáskodó középréteg gazdagabb mellékletű vitézei (az ásató feltételezése szerint 10 íjász egy szablys vezetésével?) és családtagjai temetkeztek, összesen mindössze 83 fő. Szolgálónépeiknek a magyarhomoroginak megfelelő típusú, önálló falusi temetője mindaddig nem került elő: KÖRTI 1978–79/1, 325, 343–344.

³⁹⁶ GYÖRFFY 1977a, 139.

³⁹⁷ KRISTÓ–MAKK–SZEGHŐ 43.

³⁹⁸ KRISTÓ 1976, 32. Kristó Gyula véleményét a „Tarhos fok” megnevezést tartalmazó vizrajzi térkép 1825 körüli készítése is alátámasztotta, lásd fentebb.

téves tehát Györffy ama nézete, hogy ez a békési Tarhos »Árpádházi herceg nevének emléke lehet« [GYÖRFFY 1963, 572; l. még HECKENAST 1970, 37]. Hasonlóan a késői keletkezés gyanújába fogható a bihari Tarhos is, melynek ugyancsak nincs korai adata. Önkényesnek kell minősítenünk Dienes István ama nézetét, hogy a magyarhomorogi (Bihar m.) temetőben Árpád fia: Tarhos újászainak nyomára bukkant, s a temető jelentőségét (!) abban summázta, hogy »a szomszédos Komádi és Tóti pusztá határán lévő Tarhosfok helynév Árpád legidősebb fiának, Tarhosnak közeli udvarhelyét sejteti« [DIENES 1969]. A régészet és a nyelvészet ilyen jellegű átfedését nem tekinthetjük a komplex módszer megnyilatkozásának, különösen ha értékeljük azt a megjegyzést, hogy régészeti »egy nomád vezéri táborhely a ma ismeretes módszerekkel megállapíthatatlan« [GYÖRFFY 1972, 317; l. még HECKENAST 1970, 43].³⁹⁹

Valószínűleg ez a bírálat vette el Dienes István kedvét a magyarhomorogi temető értékelése feletti vita folytatásáról, de a nézeti fenntartásáról egy rövid idézet még tanúskodik: A 370–390. sírt eredményező 1970. évi ásatási beszámolóját azzal kezdte, hogy „az egykori hercegi szállás (Tarhos) körzetéből ismert magyar köznépi temető ÉK-i tömbjében, ill. szegélyén dolgoztunk...”⁴⁰⁰ A 401. sír feltárásiig jutott utolsó, 1971. évi ásatási beszámolójában már csupán a honfoglalás kori jellegű mellékletek I. László kori fennmaradását tartotta fontosnak megemlíteni.⁴⁰¹

Az áttekintésből megmutatkozott, hogy Dienes István a temető folyamatosnak vélt használatából következően annak növekvő kiterjedésére gondolt a 10. század valamelyik kezdő évtizedétől I. László uralkodási idejéig. Nem is tehetett mást, mert jóllehet az érmés sírokat az áttekinthetetlenül nagy, 1:100 méretarányú temetőterképre természetesen bejelölte, a 401 sírig feltárt sírmező közepéig is benyúló kutatatlanul maradt területek a rendszer felismerését lehetetlenné tették (102. kép).

Az már az 1963. évi ásatási szezonnal kezdődően nyilvánvalóvá vált, hogy a temető érmékben meglepően gazdagnak mutatkozik.⁴⁰² A pénzeket Huszár Lajost követően meghatározó Gedai István az itteni többérmés

síregyüttesek példái alapján bizonyította I. István, Péter vagy Aba Sámuel érméinek I. András első veretével való együttes forgalmát,⁴⁰³ sőt a temető horizontálstratigráfiai jellegére nézvést is alapvető megállapítást tett – annak ellenére, hogy a következtetéseit csupán a Dienes István készítette 1971-ig feltárt 401 síros temetőterkép alapján vonhatta le –, utalván arra, hogy „a temetőnek egy része még feltáratlan, de némi fenntartással már most is megállapítható néhány figyelemre méltó jelenség. Az ásató régész – Dienes István – szerint a temető a nyugati részen kezdődött a X. században, amire a korai régészeti anyag jellege, lovas-sír utal. Ez éremmentes temetőrész. A feltárt területen elhelyezkedő éremanyag alapján úgy tűnik azonban, hogy nyugat felől nem folyamatosan terjeszkedtek, hanem majdnem a déli részen van az István-obulusok egy csoportosulása, és ettől a második középponttól terjedtek tovább. Bár itt is keverednek az István-pénzek András vereteivel, mégis úgy tűnik, hogy a korai, nyugati rész, valamint az István pénzeivel jelzett csoportosulás közötti terület inkább András-pénzekkel keltezett. A terjeszkedés irányát egyébként itt is jelzik az éremleletek.”⁴⁰⁴ Természetesen magam szintén ráéreztem a temető érmegazdagságából következő páratlan keltezési lehetőségre, mert miután 1986-ban sikerült feltárnom a temető belsejében megásatlanul maradt szelvényeket, az összefüggővé vált temetőterület horizontálstratigráfiája a pénzleletek nyomán még inkább kirajzolódni látszott. Ehhez Dienes István szívességére is szükségem volt, aki lehetővé tette, hogy a mindkettőnk addigi munkája során ismertté vált 118 pénzes sírból előkerült 170 érmét térképre jelölhessem és egy megjelenés alatt álló vitacikkben közölhessem.⁴⁰⁵ Mivel azonban a tervezett cikkem mindkét változatának megjelenése egy évet késett, a változatlanul hagyott német szöveghez ez a térkép csatlakozott,⁴⁰⁶ az 519 temetkezési feltárásiig jutott 1987-es adatokat is tartalmazó magyar szövegben viszont már 135 pénzes sír 191 érméjét említhettem meg, de ez alkalommal a javított térkép közlési lehetősége nélkül.⁴⁰⁷ Ez a térkép végül sohasem jelent meg, mert a következő alkalommal már az 1988. évi, 540 sírral véget ért ásatás 145 pénzes temetkezése

³⁹⁹ KRISTÓ 1976, 32.

⁴⁰⁰ DIENES 1971a/Jelentés, 1; DIENES 1971b; DIENES 1971c.

⁴⁰¹ „...a temető peremére eső, szegényes, S-végű hajkarikákkal keltezett, feltehetően I. László-kori temetkezések mutatkoztak; ettől D-re – a temető tömbjének közepe táján – viszont még honfoglaláskori jellegű emlékeket rejtő sírokat tártunk fel: egy pitykével kivarrott ingben eltemetett gyermek sírját és egy női esontvázat gyöngyökkel, csüngős veretekkel, karpereccel, gyűrűvel, vaskéssel.”: DIENES 1972c; DIENES 1972f.

⁴⁰² DIENES 1964d; DIENES 1964e; vö. KOVÁCS 1993–94, 38, 40: 16. jegyzet; KOVÁCS 1997, 18, 46, 50, 90, 94, 123, 132, 135, 137–138, 163, 188, 207–208.

⁴⁰³ GÉDAI 1986, 67–69. Táblázatában a temető nyolc sírjának (114, 120, 121, 132, 136, 155, 173 199) érmeegyüttesét szerepeltette: uo., 69.

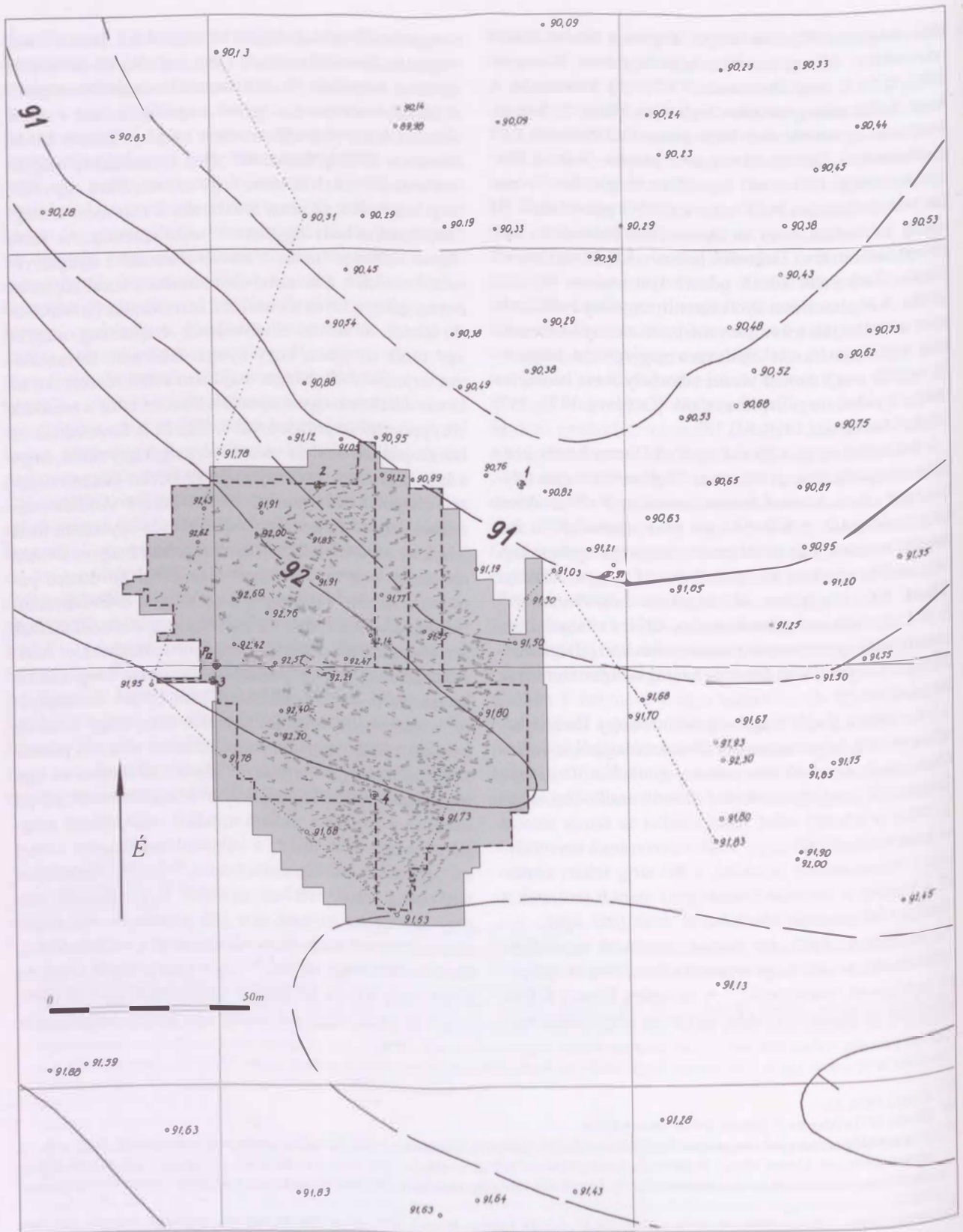
⁴⁰⁴ GÉDAI 1986, 67.

⁴⁰⁵ Vö. KOVÁCS 1987, 82.: utalással az ActaArchHung 39 (1987)-ben tervezett cikkre, amely végül egy évet késett: vö. a következő jegyzet.

⁴⁰⁶ KOVÁCS 1988a, 291–293, 292: Abb. 4.

⁴⁰⁷ KOVÁCS 1988e, 688.

III.2. A TEMETŐ RENDSZERE: A 10. ÉS A 11-12. SZÁZADI TEMETŐ

102. kép. Magyarhomorog-Konya-domb. Az ásatás környékének szintvonalas térképe. A szaggatott vonal határolta belső tér az 1971. évi ásatással bezárólag feltárt területet mutatja (Busi György felmérését kiegészítette Ősi Sándor és Éber Magda)

200 érméjének helyzete került bemutatásra.⁴⁰⁸ Meglepő módon azonban még ez a térkép sem vált véglegessé, ugyanis az elkészítésekor az 1963. évi feltárás 24–60. sírjából előkerült vereteknek csupán a kibocsátóját ismertem, a típusát nem. Csak később derült ki, hogy a típusmeghatározásokat Huszár Lajos már annak idején elvégezte, de a dokumentációba nem kerültek be, s magam akkor a leletekhez, pontosabban a leletdobozkába tett meghatározásokhoz még nem fértem hozzá. Ebből következik, hogy a temető érméinek csak az 1997-ben közreadott elterjedési térképére felvitt adatanyag tekinthető teljesnek.⁴⁰⁹ A rendkívüli gazdagságú érmeanyagot önálló tanulmányban is értékeltem,⁴¹⁰ amelynek eredményeihez jelenleg sincs lényegileg új hozzáfűzni valóm.

Így tehát a teljesen feltárt temető 540 síros rengetegében a rendkívüli érmegazdagság segítette eligazodni. A temetőtérképre (103. kép) bejelölve a 145 pénzmelékletes sír záróérméjét, azaz a két-, három- vagy négypénzes síroknál is csak a legfiatalabb veretet, az érintett temetkezések elhelyezkedéséből kirajzolódott a temető használatának a menete. Az érme nélküli 10. századi és a magyar érmés 11. századi temetőrész elkülönülése azonnal szembetűnővé vált, amikor a 10. századi sírok elkülönülését a horizontálstratigráfiai övezetekből való kihagyásukkal, majd később elválasztó határvonallal is megjelöltem. Különösebb elemzés nélkül a két temetőrész kapcsolatát kétféleképpen magyaráztam: éspedig két önálló, egymástól független temetőként, illetőleg a 10. századi síroktól mintegy 30–40 méterre újakezdett, tehát kétközpontú azonos temetőként. Utoljára inkább a kétközpontúság mellett foglaltam állást,⁴¹¹ jelenleg azonban a 10–12. századi temetőtípusokról kialakított véleményem⁴¹² alapján inkább a különbözőségük mellett döntöttem, mert úgy találtam, hogy a két önálló temető kitűnő példája lehet a 10. századi szállási és a 11–12. századi falusi temetőknek.

Áttérve a temető érmés sírjaival jelzett területének vizsgálatára, egyértelművé vált, hogy a temető közep-tájának szabálytalan kiterjedésű foltján ásták meg a bi-

zonytalan keltezésű kezdettől, azaz az 1000/1015/1020-as évektől 1038-ig veretett I. István-denáros sírokat, amelyek a temető nyugati szélén csaknem (?) elérték a sírmező peremét is. E területtől sugárirányban, de változó szélességű sávban jelentkeztek a túlzottan mozai-kos szemlélet elkerülésére együtt kezelt Péter–Aba Sámuel–I. András–Béla dux uralkodóisorozat 1038–1060 közötti időszakot szintén a temető nyugati pereméig jelző érmemellékletei. Az 1060–1077-es évek között kibocsátott I. Béla–Salamon–Géza dux–I. Géza-veretes temetkezések szintén a temető nyugati szélén tűntek el, viszont az 1077-től 1095-ig uralkodott I. László denárait tartalmazó sírok – egyébként legnagyobb kiterjedésű övezete – a temetkezések keleti és déli határáig tart. Ha a temető területét egy óra számlapjának képzeljük, akkor a mutató járásával egyezően a 12 és 7 óra között a temetkezés I. László korában – sőt a 3 óra táján néhány Kálmán és II. István kori sírral – fejeződhetett be, viszont a 7 és 12 óra között I. András és I. Béla királysága alatt érhetett véget. Azonban 10 óra tájban, a temető ÉNy-i szélén olyan érme nélküli temetkezések kis csoportja is mutatkozott, amely nem illett be ebbe a rendszerbe: az 1–16. és a 23. sír. E ritkán fekvő sírokat első szemrevételezéskor a jellegzetes 10. századi temetkezési szokásaik és mellékleteik különböztették meg a többiektől, majd az áttekintésük folyamán az is kiderült, hogy a gödrük általában mélyebb és szélesebb a többiekénél.⁴¹³ Mindezzel együtt nehézség nélkül képviselheték volna a teljes sírmező kezdeti szakaszát, ha a csatlakozó területsáv 17–22, 24–70. sírjának érmeleletei nem mondanak ellent egy ilyen gondolatnak. Ugyanis e területsávban a Dienes István által feltételezett folyamatosság miatt elvárható I. István-denáros sírok helyett I. András- és Salamon-pénzes temetkezések (25, 30, 31, 37, 54, 59, 67, illetőleg 70, 93) jelentkeztek, a fentebb vázolt sugárirányú terjeszkedésnek megfelelően elválasztva a 10. századi csoportot a 11. századi temető kezdetét jelző I. István- és Péter-veretes síroktól. A csatlakozó I. András- és Salamon-érmés területsáv elkülönítő szerepét a benne feltárt

⁴⁰⁸ Kovács 1989–1990, 70, 70; 5. ábra: a 454. sírbéli Kálmán verette H31 típusú denár tévesen H38-nak jelölve.

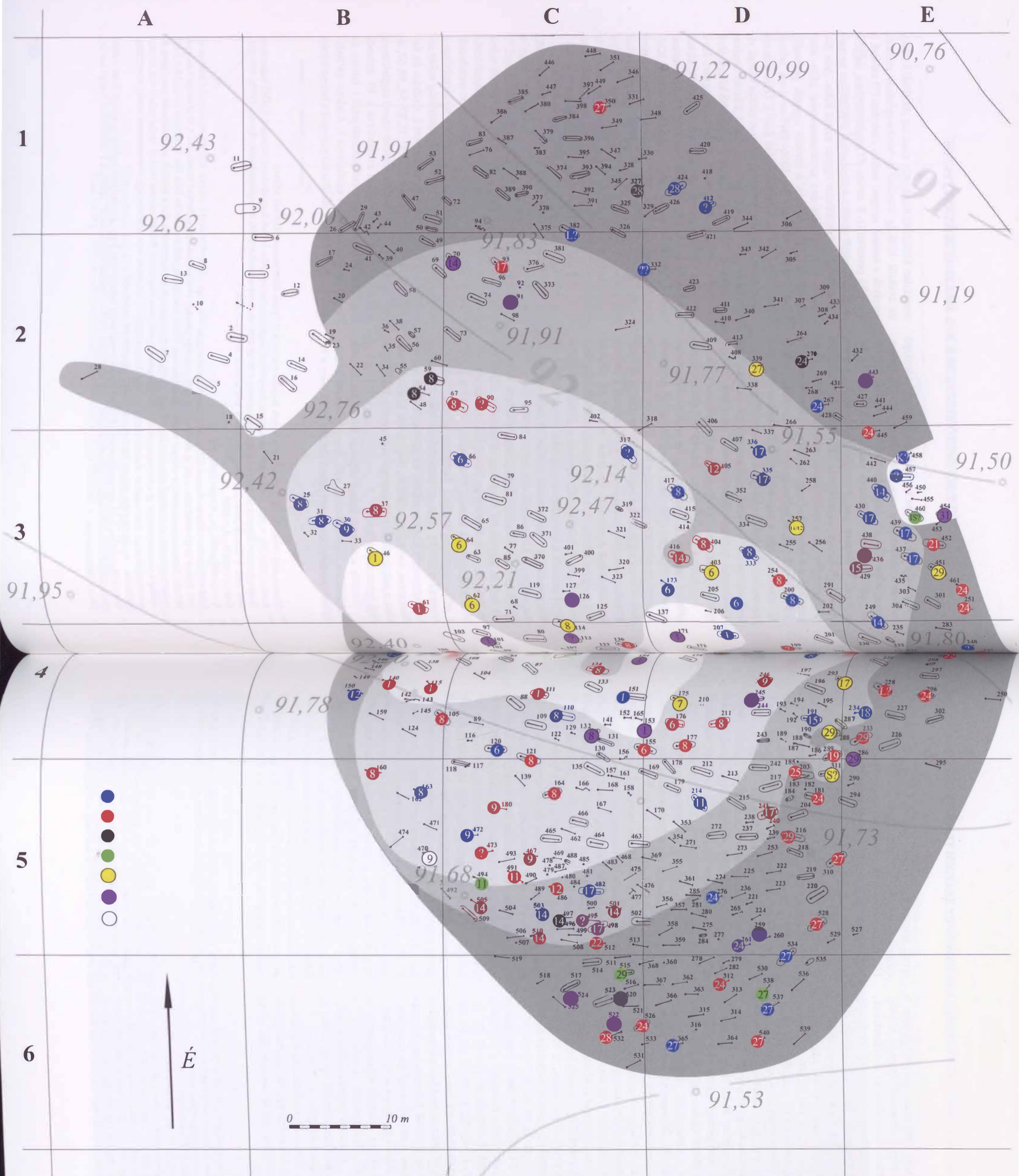
⁴⁰⁹ Kovács 1997, 90; 9. kép: ezen a 458. sír Kálmán közelebről meghatározhatatlan denárának hamisítványa tévesen I. László valamelyik denára hamisítványának jelölve; továbbá lemaradt róla a 18. és a 28. sír. Ezek a hibák később is megismétlődtek: Kovács 1997a, 379–382, 380; Abb. 5; Kovács 2006, 236–241, 238–239; 3. kép; Kovács 2007, 188; Abb. 1.

⁴¹⁰ Kovács 2006; Kovács 2007.

⁴¹¹ Kovács 2006, 237, 241; Kovács 2007, 206–207.

⁴¹² Legrészletesebb kifejtése: Kovács 2013a. A rendszerezésem célja az volt, hogy a különféle 10–12. századi temetők régészeti értékelésének első lépését megszabadsítam a ma is élő nem régészeti megalapozottságú elvárásoktól, így a Hampel József-féle A és B csoport magyar és szláv háttérmagyarázatától, a magyar vezető- és középréteg, illetve köznép hagyatékának Szöke Béla-féle társadalmi rétegződést jelző csoportosításától, visszalépve olyan rendszerezésig, amely döntően régészeti kompetenciájú. Ezt a temetők használatának hosszában, illetőleg a sírmenyiségük és a leletanyaguk különbözőségében igyekeztem megtalálni. Próbálkozásom valóban vázlat jellegű volt, értékét a használhatósága dönti majd el. Amennyiben a szállási (és nem szállás!) elnevezés nem alkalmas egy vitathatatlanul létező temetőtípus jelölésére – vö. Fodor 2015; Kovács 2017; Kovács 2018. – új nevet kell rá keresni!

⁴¹³ Dienes István már a 7–23. sír eredményező 1962. évi ásatási jelentésében megjegyezte, hogy „érdekes megfigyelni egyébként, hogy a többi sírhoz képest mennyivel keskenyebb ez a sírgödör [17]. Ez szintén későbbi temetési módra mutat”, akárcsak a benne lelt öt S-végű karika: Dienes 1963a/Jelentés, 2.

103. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető A 145 egy- vagy zárópénzes sírban nyugvók nemi és életkori bontásban: 1. férfi, 2. nő, 3. felnőtt, 4. juv., 5. gyermek, 6. kisgyermek, 7. csecsemő. A térképjelekben Huszár 1978. éremtípuszámai vannak a H-jel nélkül: 1: I. István (1000–1038), 6. Péter (1038–1041, 1044–1046), 7. Aba Sámuel (1041–1044), 8–9. I. András (1046–1060), 11. Béla dux (1048–1060), 11/12. Béla dux/rex, 12. I. Béla (1060–1063), 14–15, 17: Salamon (1063–1074),), S?. Salamon meghatározhatatlan (311), 18. Géza dux (1064–1074), 19. I. Géza (1074–1077), 21–22, 24–25, 27–29. I. László (1077–1095), L?. I. László meghatározhatatlan (228), I. László ? hamisítvány (382), 31. Kálmán (1095–1116), K?. Kálmán ? hamisítvány (458), IS ?. II. István (1116–1131) meghatározhatatlan (460), ?. meghatározhatatlan, ?? meghatározhatatlan hamisítvány (332)

érme nélküli mellékletes sírok is megerősítették, mert a leleteik között a 10. századi csoportból hiányzó, itt tehát 11. századnak tekinthető olyan ékszerek is előfordultak, mint az ezüst vagy bronz S-végű karika (17, 39, 42, 48, 49, 51, 53, 58), bronz nyakperec (63), fóliás gyöngy (50), öntöttbronz pálcakarperec (61), sodrott bronz huzalkarperec (63), bronz állatfejes karperec (48) vagy a bronz huzalgyűrű (17, 37, 46, 48, 63, 64, 67, 70). Szerencsés módon ebben a környezetben a 10. században is mellékelt tárgyak mellett többször volt érme is: két nyilcsúcs mellett I. István (46), ij és nyilcsúcs mellett I. András (25), nyolc bronz ruhaveret és egy bronz fülesgomb mellett Péter denára (62), ezért az olyan nem korhatározó jellegű mellékleteket sem kellett automatikusan a 11. századnál korábbra keltezni mint a négy nyilcsúcs (65), hiszen pénzes sírban is előkerültek, valamint az ezüst vagy bronz hajkarikák (34, 40), mert 11. századi kísérő leletekkel együtt is előfordultak (48, 61, 62, 63, 67). Még három sírban lehetett, illetőleg volt melléklet, egy-egy rozsdafolt egy nő koponyájának csecsnyúlványán (21) vagy egy kisgyermek csigolyáján (33), ami akár egy karikaékszer, netán érme maradványa is lehetett, valamint egy keltezhetetlen állatcsont (20). Így tehát kirajzolódott a temető 10. századi sírjaihoz csatlakozó, a 11. század 40–50-es éveire jellemzőnek ítéhető mellékleteket tartalmazó sírok sávja (17, 20–21, 25, 30–31, 33–34, 37, 39, 40, 42, 46, 48–51, 53–54, 58–67, 70), amely meghatározta a két terület viszonyát. Ezen a viszonyon a körülöttük feltárt 23 melléklet nélküli temetkezés (18–19, 22, 24, 26–29, 32, 35–36, 38, 41, 43–45, 47, 52, 55–57, 68–69) természetesen nem változtatható, csak az volt kérdéses, hogy a 10. vagy a 11. századi sírokhoz sorolandók-e. Mivel egzakton nem voltak keltezhetőek, kiegészítő adatokra támaszkodtam: e melléklet nélküli temetkezéseknek a mellékletesekkel együttesen a 10. századiéktól részben eltérő tájolására, nagyobb sűrűségére és az utóbbiakénál sekélyebb sírmélyiségére (3. táblázat),⁴¹⁴ talán nem véletlenül – miként a későbbi elemzéskor kiderült –, a feltűnően keskeny síroknak éppen ebben az északi területen való gyakoriságára (vö. 110. kép).

Az érme nélküli, 10. századi mellékleteket tartalmazó 17 sír együttesen lehetővé tette egy 10. századi önálló szállási temető elkülönítését, így a maradék 523 sír az

érméi alapján egy 11–12. századi falusi temetőnek bizonyult, amelynek horizontálstratigráfiai rendszerét a 145 denármellékletes temetkezések helyzete egyértelműen kirajzolta, és a régészeti elemzés is bizonyítani látszik. Ez kettéválasztás azonban nem adhatott választ egy alapvető kérdésre: a falusi temetőt a visszatelepülő „szállásiak” létesítették-e, vagy teljesen új közösség jelent meg a vidéken, amely felfigyelt a Kónya-domb talán még álló sírjeleire, és a már rituálisnak bizonyult kiemelkedésen nyitotta meg a maga temetkezési helyét. Török Tibor és Neparáczi Endre folyamatban lévő genetikai kutatásának előzetes eredményei azonban sejtetik a választ, hiszen kijelenthették, hogy „az eddigi adatok ... azt valószínűsítik, hogy a falusi temető jelentősen más népséget rejthet, mint a szállási temető.”⁴¹⁵

Az új temető a korábbtól délkeleti irányban mintegy 30–40 méterre létesült egy szabálytalanul elnyúló keletnyugati irányú területsávban, amely a nyugati végén a temető széléig ért, s a kiterjedését az I. István-denáros temetkezések jelezték. Határát az utódok, Péter, Aba Sámuel, I. András és Béla dux pénzeit tartalmazó sírok közvetlen közelében futó vonallal húztam meg, ezért jött létre ez a szélesedő-keskenyedő szabálytalan gyűrű alakú terület, amely a valóságban akár kisebb is lehetett (103. kép). Ugyanis I. István denárverésének egyrészt nem csupán a kezdete bizonytalan,⁴¹⁶ hanem pénzeinek a Kárpát-medencei mellékletadásban való megjelenése is, másrészt szemben egy-egy két(61), sőt három veretét (154) is tisztán tartalmazó sírral, a többiek egyetlen I. István-érméje még utódai valamelyikének az idejében is a földbe kerülhetett – a legvalószínűbben a terület nyugati szélén (46, 61, 106, 140) –, amint ezt más esetben Péter (66, 120, 155, 173), Aba Sámuel (199) vagy I. András (31, 37, 114, 132) kibocsátotta zárópénz melletti előfordulása tanúsította. Érdekes módon, az I. István-denáros sírok megásásának idejét a fentebb említett általános Kárpát-medencei viszonyoktól eltérően a magyarhomorogi falusi temetőben talán némiképpen mégis valószínűsíthetjük. Talán több a véletlennél, és szinte a temetőt fenntartó közösségben végbement demográfiai folyamat tükröződésére enged következtetni, hogy az alább bemutatott érmesávokban a temetkezések mennyisége⁴¹⁷ bizonyos kapcsolatokat mutat: a Péter–I. András- és az

⁴¹⁴ A kizárólag mellékletes 10. századi sírok egy 46 cm mély, egyébként szintén mellékletes kisgyermeksírt (10) leszámítva a 74–110 cm, a 11. századi mellékletesek a 21–109 cm, a melléklet nélküliek pedig a 20–91 cm közötti mélységű gödrűek voltak, de a 23 melléklet nélküli sírgödréből 17 a 20–60 cm közötti mélységű volt.

⁴¹⁵ TÖRÖK–NEPARÁCZI 2019, 612. (e kötetben).

⁴¹⁶ Vö. KOVÁCS 1997, 31–51, 83–94, 237: 84. táblázat.

⁴¹⁷ Az I. István-denáros érmesávban eltemetett 36+1 személy: 8 férfi (2 juv.: 99, 103, 4 ad.: 87, 128, 151, 207, 2 sen.: 137, 138), 12 nő (1 felnőtt: 142, 5 ad.: 75, 78, 104, 108, 133, 4 mat.: 111, 112, 115, 140, 2 sen.: 61, 106), 1 juv. (142), 2 gyermek (46, 174), 12 kisgyermek (97, 100, 101, 141, 143, 144, 152, 153, 154, 165, 171, 206), 1 csecsemő (102, és nem önálló sírban: 112a). A Péter–I. András denáros érmesávba eltemetett 138 személy: 37 férfi (3 juv.: 159, 212, 372, 3 felnőtt: 163, 321, 474, 12 ad.: 65, 66, 79, 81, 109, 110, 119, 120, 170, 201, 317, 323, 1 ad.–mat.: 417, 16 mat.: 25, 30, 80, 88, 157, 166, 198, 200, 213, 214, 333, 370, 7471, 472, 490, 493, 2 sen.: 31, 173), 51 nő (4 juv.: 177, 199, 211, 271, 2 juv.–ad.: 168, 320, 7 felnőtt: 84, 95, 118, 160, 162, 322, 473, 17 ad.: 107, 121, 125, 134, 155, 167, 169, 176, 180, 205, 209, 400, 415, 463, 466, 467, 487,

III.2. A TEMETŐ RENDSZERE: A 10. ÉS A 11–12. SZÁZADI TEMETŐ

3. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A szállási és fálusi temető találkozási sávjában fekvő 1–70. sír mélységadatai nemi vagy korcsoportbeli, illetőleg mellékletes vagy melléklet nélküli temetkezések bontásában. A félkövér sirszámok (1–16, 23) a szállási temető sirszámjai

Sirmélység cm	Mellékletes temetkezésben					Melléklet nélküli temetkezésben				
	férfi	nő	felőtt	gyermek	kisgyermek	férfi	nő	felőtt	gyermek	kisgyermek
20										18
28									19	35, 68
32										36
33							22			
35										24
38									38	
40										32
44		21								
45		48				28				55
46					10					
50										44
51					33					
52		34								43
54									45	
55								27		
56	30	37			39					
58					20					
59				40						
60	31, 51			49	50			59, 60		
63		61		63						
64	41									
69				62						
70		17, 42, 58								
72						26				
74	15, 66			46						
75			54				52			
76		67			70					
77		12								
78	16, 25	13, 14				47				
81	5									
82				8						
84						29				
85	1			2						
87	7									
90		53								
91							69			
92				64						
98	6									
103	4									
105	23									
106	9									
107	11									
109	65									
110	3									

I. Béla–I. Géza-denáros érmesáv sírjainak száma hasonló és egyformán elmarad az I. László-denáros sávbeliekétől (vö. 4. táblázat). Talán ezek a sírmennyiségek a falu lakosságszámának gyarodását jelzik közvetett módon: a halálozások mennyiségének növekedésével. Az pedig, hogy a sírszám az első két érmesávban hasonló, de a harmadikbeliekénél kisebb, talán azzal magyarázható, hogy Péter–I. Géza uralkodása idején a faluban lakossági kirajzás történt, ezért nem mutatkozik folyamatosnak a népesség számának és emiatt a temetkezések mennyiségének a növekedése. Amennyiben tehát sírmennyiségeket az érmesáv-időhatárok nagysága függvényének tekintjük, akkor fenntartással elfogadható az a gondolat is, hogy az I. István-denáros érmesáv jóval kevesebb sírja a rövidebb megásási idejük következménye: azaz a szállásitól független falusi temetőt csupán a király hosszú uralkodásának végén, utolsó harmadában, talán valamikor az 1020–30-as években nyithatták meg.

Mivel az I. István királyságát követő időszakban ismét érmeegyüttesek mutatkoztak Péter H6 és I. András első, H8 típusú denáraival (114, 121, 136), a második érmesáv kiterjedését e két uralkodó 1038–1060 között kibocsátott pénzeinek helyzete alapján határoltam körül, ezzel elkerülve azt az – egyébként kipróbált, és zavaros eredményt hozó – mozaikosságot, amely Péter H6, Aba Sámuel H7, I. András H8 és H9, valamint Béla dux H11 típusú denarai külön-külön kezelésével jött volna létre. Így viszont a három király és a herceg egymást követő uralkodása 22 éves időtartamára (1038–1060) egy határozott körvonalú területsáv keletkezett, amelybe csupán egyetlen Salamon-érmés temetkezés „nyúlt be” a keleti szélén (416). Hasonlóan jártam el az így három évvel megnyújtott,

s az előző érmesáv 22 évéhez jobban közelítő, következő 17 éves időszak (1060–1177) pénzes sírjai helyzetének figyelembevételével a harmadik területsáv kijelölésekor, együvé sorolva I. Béla H12, Salamon H14–H15, H17, Géza dux H18 és I. Géza H 19 típusú denarait. Ebben a csoportban kérdéses az I. Béla-pénzes sírok besorolása, hiszen amennyiben a temető nyugati szélén a temetkezés felhagyását egyetlen közös okkal⁴¹⁸ magyaráznánk, akkor az itteni I. András- és I. Béla-érméket (25, 30, 31, 160, illetőleg 147, 150) nagyjából ugyanabban az időben, I. Béla korában mellélkelhették volna.⁴¹⁹ A három évvel rövidebb vagy hosszabb időszak bizonytalanságát okozó I. Béla-denárok korábbra sorolása régészeti szempontból sem változna lényegesen (vö. keleti irányban 405, 257, déliben: 486), legfeljebb a már említett Salamon-érmés temetkezés (416) helyzete lenne még inkább kirívóbb a rendszerből. A keleti szakaszon szélesebb, a délin keskenyebb területsáv egyébként jól körülhatárolhatónak bizonyult, érmelelet híján csupán a legészakibb Salamon-veretes temetkezéstől (70) északabbra fekvő terület ide vagy a következő sávba való tartozása maradt kérdéses. A legkülső, I. László denáraival jelzett területsáv egyben a temető szélét jelentette az ÉNy–DNY-i irányok között,⁴²⁰ ennek a középső szélén temették el egy „korábbi”, H14 (440) és négy „kései” H17 (430, 436, 437, 439) típusú Salamon-érmés, valamint egy korai H21 (452) és talán egy inkább korai H24 (445) típusú I. László-veretes sír karéjában a sírmező legkésőbbi temetkezéseit Kálmán H31 típusú denarával és valamelyik denára hamisítványával (454, 458), valamint II. István denárhamisítványával (460) és egy sajnos meghatározhatatlanná vált érmével (458).

15 mat.: 48, 67, 90, 105, 123, 135, 164, 178, 244, 254, 292, 404, 462, 465, 491, 6 sen.: 37, 124, 131, 136, 139, 246), 5 felnőt: 27, 54, 59, 89, 197, 3 juv.: 71, 353, 494, 14 gyermek: 45, 62, 63, 64, 85, 86, 114, 175, 179, 208, 402, 403, 464, 478, 26 kisgyermek: 32, 33, 68, 77, 113, 116, 117, 122, 126, 127, 129, 130, 132, 145, 156, 158, 161, 210, 245, 319, 399, 401, 414, 479, 485, 488, 2 csecsemő: 469, 470. Az I. Béla–I. Géza denáros érmesávba eltemetett 135 személy: 32+1 férfi (3 felnőtt: 147, 373, 482, 10 ad.: 73, 187, 215, 229, 252, 256, 271, 334, 335, 503, 15 mat.: 28, 56, 98, 191, 217, 249, 336, 376, 413?, 430, 437, 438, 439, 498, 502, 5 sen.: 150, 234, 304, 381, 440), 43+2? nő (4 juv.: 93, 237, 361, ?509, 8 felnőtt: 266, 318, 338, 442, 486, 495, 496, 508, 15 ad.: 22, 34, 69, 231, 241, 273, 291, 355, 406, 407, 422, 475?, 476?, 501, 510, 12 mat.: 21, 74, 96, 263, 272, 274, 285, 289, 369, 405, 429, 505, 6 sen.: 58, 196, 230, 352, 409, 416), 4+1 felnőtt: 60, 255, 324, 477?, 497, 1 juv.: 504, 14 gyermek: 19, 38, 242, 243, 257, 258, 287, 293, 311, 356, 483, 489, 492, 499, 33 kisgyermek: 18, 35, 36, 55, 57, 70, 91, 92, 146, 148, 149, 185, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 202, 232, 235, 238, 240, 262, 303, 337, 354, 408, 435, 436, 480, 481, 500, 3 csecsemő: 186, 188, 468, 1 magzat: 484. Az I. László denáros érmesávba eltemetett 207 személy: 45+1 férfi (3 juv.: 248, 374, 444, 11 felnőtt: 261, 306, 314, 340, 359, 380, 388, 392, 398, 534, 537, 7 ad.: 47, 225, 342, 344, 347, 375, 424, 21+1? mat.: 26, 51, 236, 267, 276, 282, 332, 346, 349, 351, 365, 366, 382, 391, 393, 394, 396, 412, 421, 425, 506, 511?, 3 sen.: 41, 302, 326), 63+3? nő (7 juv.: 219, 223, 251, 283, 309, 459, 539, 1 juv.–ad.: 420, 7+1? felnőtt: 228, 313, 358, 513, 516, 536, 540, 19+1? ad.: 17, 29, 42, 94, 226, 247, 253, 294, 295, 329, 345, 348, 368, 379, 389, 419, 448?, 452, 519, 526, 532?, 1 ad.–mat.: 528, 17+1? mat.: 53, 82, 181, 203, 227, 250, 280, 299, 325, 331, 350, 357, 426, 445, 461, 512, 517, 523?, 10 sen.: 52, 216, 220, 222, 233, 296, 297, 310, 312, 428, ? 531), 1 juv.–ad.: 538, 17 felnőtt: 76, 264, 270, 275, 278, 315, 327, 341, 362, 363, 364, 367, 385, 390, 395, 397, 521, 3 juv.: 83, 449, 515, 2 inf. II–juv.: 183, 514, 14 gyermek: 40, 49, 204, 218, 288, 301, 328, 339, 384, 386, 451, 518, 525, 530, 2 inf. I–II: 423, 431, 54 kisgyermek: 20, 24, 39, 43, 44, 50, 72, 182, 184, 221, 224, 239, 259, 260, 265, 268, 269, 277, 279, 281, 284, 286, 290, 298, 300, 305, 307, 308, 316, 330, 343, 360, 377, 378, 383, 387, 410, 411, 427, 432, 433, 441, 443, 446, 447, 453, 507, 520, 522, 524, 527, 529, 533, 535, 2 csecsemő: 418, 434. A Kálmán–II. István denáros érmesávba temetett 7 személy: 2 férfi (1 ad.–mat.: 457, 1 mat.: 458), 1 juv.: 460, 3 kisgyermek: 454, 455, 456, 1 csecsemő: 450.

⁴¹⁸ Ez az ok semmiképpen sem lehetett a földhát magasságának esőkkénese, mert az lankásan lejtett, és a 92,0–91,5 m-es sávjában az ÉK-i oldalhoz hasonlóan még sok sírt megáshattak volna.

⁴¹⁹ Megjegyzendő, hogy a felsorolt I. András-veretek közül csak egy (30) volt a király mindenképpen második, bár ismeretlen kibocsátási évű H19 típusú pénze, vö. Kovács 1997, 102–104.

⁴²⁰ Az óra példával élve 11 és 6 óra között a mutató járásával egyező ivben.

III.2. A TEMETŐ RENDSZERE: A 10. ÉS A 11–12. SZÁZADI TEMETŐ

4. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb.

A falusi temető érmesávjaiiban eltemetettek megoszlása nemi és korcsoportbeli bontásban

Nem	Korcsoport	Az I. István-denáros érmesávjában	A Péter–I. András-denáros érmesávjában	Az I. Béla–I. Géza-denáros érmesávjában	Az I. László-denáros érmesávjában	A Kálmán–II. István-denáros érmefoltban	Összesen
férfi	juv.	2	3		3		8
	felelőtt		3	3	11		17
	ad.	4	12	10	7		33
	ad.–mat.		1			1	2
	mat.		16	15	22	1	54
	sen.	2	2	5	3		12
	összesen	8	37	33	46	2	126
nő	juv.		4	4	7		15
	juv.–ad.		2		1		3
	felelőtt		7	8	8		23
	ad.		17	14	20		51
	ad.–mat.				1		1
	mat.		15	13	18		46
	sen.		6	6	10		22
	összesen	12	51	45	66		174
	felelőtt		5	5	17		27
	juv.–ad.				1		1
	juv.	1	3	1	3	1	9
	inf. II.–juv.				2		2
	inf. II.	2	14	14	14		44
	inf. I.–II.				2		2
	inf. I.	12	26	33	54	4	129
csecsemő/0–1 éves	1 + 1 (112a)		2	3	2		9
	magzat			1			1
	összesen	37	138	135	207	7	524
		(1000. december 25 – 1038. augusztus 20.): ? év	1038. augusztus – 1060. ősz: 22 év	1060. december 6 – 1077. április: 17 év	1077. tavasz–1095. július 29.: 18 év	1095/1096–1131. március 1.: 36 év	

Az érmés sírok elhelyezkedéséből már az első térkép közreadásakor, 1988-ban kitént, hogy a temetkezés az I. István-pénzes temetőmagból sugárirányban körkörösén folyt, azaz fiatalodott, kivéve az I. András- és I. Béla-denárokkal lezárult nyugati temetőszélen. Végül is, bár nyilvánvaló, hogy az érmesávjok határvonalát némileg önkényesen húztam meg, ezért a vonal mindkét oldala mentén fekvő sírok ide vagy oda is tartozhattak, de az ebből adódható korkülönbséget elhanyagolhatónak tekintettem.

Az egynél több érmetípust kibocsátó uralkodók vereteinek horizontálstratigráfiai helyzete, az érmék földbe kerülésének esetlegességét nem feledve, bizonyos numizmatikai megállapításokat is lehetővé tett. I. András H8 típusú denárának több mint háromszoros zárópénz szerepű mennyisége – H8: 25 sír, H9: 7 sír – a H9 típusnál talán kiterjedtebb és hosszabb forgalmat sugallja, s a nyilvánvaló egymásutánosságukat a H9 példányoknak a Péter–I. András-denáros érmesáv külső szélénél való elhelyezkedése jelezheti.⁴²¹ Mindettől

⁴²¹ A 7 H9 típusú zárópénzes sír a sáv délkeleti (245, 246) és délnyugati (180, 467, 470, 472), s kevésbé szemléletesen az északnyugati (30) szélén.

függetlenül egymás feltűnő közelségében, csoportokat alkotva mutatkoztak a király veretei, az eltemetések hasonló korát erősítve meg.

A temetőben Salamonnak három denártípusa fordult elő zárópénzként, s közülük a H15 mindössze két esetben, ezért horizontálstratigráfiai elemzésre alkalmatlan módon. Ellenben a H14 típus 9 és a H17-es 12 zárópénz szerepű példányát tartalmazó sírok fekvése némi bizonytalansággal a két denárfajta elfogadott sorrendjét látszik megerősíteni, miszerint a H14 kibocsátása megelőzhetette a H17-et. Az őket tartalmazó sírok egyenlőtlen, a temető déli felében sűrűbb elhelyezkedése két kivétellel⁴²² ugyanis inkább erre mutathat. A király érméi ezúttal is sírcsoportokat alkotó temetkezésekben bukkantak fel.

Megfontolásra leginkább érdemes jelenséget a temetőt É–K–D irányban bezáró, I. László-denáros övezetben lehetett megfigyelni,⁴²³ amelyben a Kárpát-medence korabeli sírokat is tartalmazó, száz sírosnál nagyobb sírkertjei között a maga 41 sírjával a legtöbb ilyen érmés temetkezés látott napvilágot (*5. táblázat*).⁴²⁴ Az adatgyűjtésből kiderül, hogy a királynak mind a tíz denártípusa egyetlen sírmezőben sem bukkant fel, nyolc Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrűn, hét-hét pedig Deszk (Cso)-Nádashalmi-dülő/D. temetőben, illetőleg a magyarhomorogi falusi temetőben jelentkezett. Feltűnő, hogy a Kárpát-medencei kitekintésű adatgyűjtésben mindössze egyetlen olyan sírt rögzítettem, amelyben H30 típusú denárra letek – Vágbori (Szlk)-Rakovická ulica 292/93. sír⁴²⁵ –, és ez az érme a kincsletekben is igen ritka.⁴²⁶

Visszatérve a magyarhomorogi falusi temetőre, itt már ránézésre is megmutatkozott, hogy az I. László-denáros érmésáv kisebb és bizonytalan nyugati végződésű ÉK-i és a nagyobb, jól elkülönülő DK-i fele között milyen jelentős gyakorisági különbség mutatkozott, hiszen ÉK-en 9, DK-en 32 I. László-érmés sírt tártunk fel, a legtöbbet a Kárpát-medence korabeli sírokat is tartalmazó temetői között. A kisebb érmemennyiségből következően a típuszámban is eltérés jelentkezett, ÉK-en három (H24, H27, H28, illetve H?), DK-en hét (H21, H22, H24, H25, H27, H28, H29, illetve H?, H-hamisítvány) denártípus példányai kerültek elő. Feltűnő, hogy az egyező típusú veretek (pl. H24, H27, H29) egymás közelségében ásott sírokban voltak, amiből inkább a nagyjából hasonló idejű, mint a rokonság következtében egymás közelségéhez kényszerült eltemetésre lehet következtetni.

Az I. László verete denártípusok elhelyezkedése alapján belülről a temető széle felé haladva további időrendi megfigyelésre nyílt mód, ami egyeztethető a király egyelőre vitatott érmekibocsátási sorrendjének némely feltevésével. Elsősorban a DK-i szakaszra összpontosítva volt látható, hogy az uralkodó elfogadottan legkorábbi két verettípusának tekintett H21 és H22 denár korai jelentkezése ugyan nem egyértelmű, de őket követően talán a H25 H29, H24, H28, H27 sorrend helytállóan mutatkozhat.⁴²⁷ Ilyen megállapítást már a halimba (Ve)-cseresi temetőt értékelő Török Gyula is tett, mert az általa megfigyelt H24, H26, H27, H28 sorrendben Hóman Bálint véleményével szemben Jeszcnszky Géza nézetét látta megerősítve,⁴²⁸ és az érmés síroknak a temető

⁴²² Az I. Béla–I. Géza-denáros érmésávban fenti feltételezésnek ellentmondóan a temető déli részén egy H17-es sír (481) időben a H14-esek sora előtt, míg a keleti részén egy H14-es temetkezés (440) a H17-et tartalmazók sora után került feltárrásra.

⁴²³ Az ötlet a király pénzveréséről egy alkalmi kiadványba írott kis cikkhez készített tércépes képek alapján jelentkezett, amelyen érmétípus szerint is megjelöltem a sávbeli sírokat: Kovács 2019a.

⁴²⁴ Sírok szerinti részletezés nélküli szakirodalmi utalás a táblázat sorszámait követve: 1. MISTERYÁZY 1990, 51; 2. TROGMAYER 1960–62, 34; 3. REJHOLCOVÁ 1995a, 86–87; 4. FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 31: Nr. 222; Kürti Béla, Lőrinczy Gábor és Nagy Ádám szíves közlése; 5. DOMBAY 1960; Kiss 1983, 59: 26. ábra; 6. SZÓKE 1953, 289; 7. J–M–SZ 1989, 146; 8. M. NEPPER 2002, 1: 107; 9. TÖRÖK 1962, 98–100; 10. RÉVÉSZ 1996/Hódm.; 11. RÉVÉSZ 2011, 538; 12. –; 13. Kiss 1983, 176, 190, 177: 89. ábra; 14. FUSEK 1998, 74–79, 82–85; 15. NYÁRY 1902, 225; NYÁRY 1904, 56; 16. SZÓKE–VÁNDOR 1987, 77–79; 17. M. NEPPER 2002, 1: 220; BODRI 2018, 292–293, 10. térkép; 18. MEGGYESI 1993, 490. és szíves közlése; 19. TÓTH 2014, 117; 20. Kovács 2015, 177–187; 21. HUNKA 1993–94; 22. Buzás Gergely szíves közlése.

⁴²⁵ HUNKA 1993–94, 214.

⁴²⁶ Mosontétény (A)-Andreas Fischer szövege: 11. István H47a típusú denáraival záruló 1913 darabos érmekincsletben 13 H30 denár; BARD-DWORSCHAK 1936; Ismeretlen lelőhely (Bács megyei lelet: Nuber Károly érmegyűjtő ellenőrizhetetlen adata szerint a kincsben I. László 4 (H26?, H27?, H28?, H30?) és Kálmán 1 (H7?)), bizonytalan meghatározású, ismeretlen mennyiségű denára volt: HÓMAN 1916, 207; táblázat; Ismeretlen lelőhely (Boszniai lelet, „Zanandrea kapitány lelete”): ismeretlen összetételű kincsmaradékban 11 H30 denár: JELENTÉS 1900, 45–46; Ismeretlen lelőhely (Székesfehérvár környéke, Fe): 1911 táján előkerült majd szétszóródott, legalább 377 példányos, Kálmán H31 vereteivel záruló kincsletben 1 H30 (= CNH 37) denár: Kovács 1991e, 90: Nr. B. VIII. A felsorolt ismeretlen lelőhelyű kincsletek részletes tárgyalására itt nem térhettem ki. Egy újonnan ismertett érmelelet: Ismeretlen lelőhely (Székesfehérvár környéke, Fe): 1867 előtt előkerült 55 példányos Kálmán korabeli érmeleletben 3 H30 denár: Kovács 2018a.

⁴²⁷ Vö. Kovács 2019a.

⁴²⁸ „Hier waren Gräber mit den jüngeren Prägungen Salomons – nach den Friedhofsgräbern zu – im Halbkreis von münzlosen Bestattungen umgeben. Unter der Regierung des Königs Géza I. (1074 bis 1077) wurden keine Münzen in die Gräber gelegt. Es ist wohlbekannt, daß die zur Zeit Géza I. geprägten Münzen selten sind. Nach diesem münzlosen Streifen setzt sich die Belegung des Friedhofes mit dem Bereich derjenigen Gräber fort, die zur Zeit des Königs Ladislaus I. geprägte Münzen enthalten, und zwar stammen Münzen mit der Nummer CNH I. 29 [H24] aus den Gräbern 331, 350, dann solche mit der Nummer CNH I. 32 [H26] aus Grab 326 und CNH I. 33 [H27] aus den Bestattungen 332 und 333, schließlich stammt eine Prägung CNH I. 34 [H28] aus dem am Friedhofsrand gelegenen Grab 341. Nach dem Rande

5. táblázat. 22 Kárpát-medencei 9/10–11/12. századi teljesen feltárt falusi temető (félkövérrel jelezve) vagy száz sírosnál nagyobb falusi temetőrészlet

I. László-denáros sírjainak érmetípusai; a 10 érmetípus (H21–H30) közé a H? és a H? hamisítvány nincs beszámítva

	A lelőhely neve	Kor (század)	Sírok-száma	Magyar érmés sírok száma	László-érmés sírok száma	I. László érme-típusai száma	Az I. László-denáros sír érméjének vagy a veretei záróérméjének típusa											A temető utolsó érmetípusa	
							2	1	H23	H24	H25	H26	H27	H28	H29	H30	H?		H? ham.
1	Ártánd-Nagyfarkasdomb	10–12.	152	48	8	4		2	2	1					3			Kálmán H38	
2	Békés-Povád	10–12.	144	15	4	2	2								2			II. Béla H49	
3	Csekej-Templom-dűlő	9–12.	805	29	9	3				7		1	1					II. Béla H50	
4	Deszk-Nádashalmi-dűlő/ D. temető	10–12.	216	42	14	7	1	1	1	3		1	4		2		1	Kálmán H37	
5	Ellend-I./Nagyödör-dűlő	10–11.	269	25	1	1									1			H29	
6	Fiad-Képuszta	10–11.	388	14	2	2						1			1			H29	
7	Gyomaendrőd-Szujókereszt	10–11.	149	9	7	4		1		2				2		1		H29	
8	Hajdúszoboszló-Árkoshalom	10–11.	246	10	1	1		1										H22	
9	Halimba-Cseres	10–12.	932	49	18	4				4		4	5	5				II. Béla H49	
10	Hódmezővásárhely-Nagysziget	10–11.	134	1	1	1							1					H27	
11	Karesa-Kormoska	11–12.	107	8	6	5		1	1	1	2		1					Kálmán H33a	
12	Magyarhomorog-Kónya-domb	11–12.	523	145	41	7	1	3		14	1		10	4	6		1	1	II. István H?
13	Majs-Údvari-rétek	10–11.	1130	46	1	1		1										H22	
14	Nyitra-Sindolka, F. temető	11.	204	16	8	6	1		1	2	1	1	2					H27	
15	Piliny-Sirmányhegy	10–11.	160	27	7	5	1	2		1	1		1				1	H27	
16	Pusztaszentlászló-Deáksűrű	11.	237	44	29	8		4	1	7	1	1	7	5	2		1	II. Béla H49	
17	Püspökladány-Eperjesvölgy	10–11.	637	44	4	3	2	1					1					H27	
18	Sarkadkeresztúr- Csapháti-legelő	10–11.	132	30	5	4	2	1		1	1							H25	
19	Tiszalók-Rázompuszta I.	10–11.	138	11	3	2					1		2					H27	
20	Tiszalúc-Sarkad	11.	252	34	11	4		3		2	3				3			H29	
21	Vágbori-Rakovická ulicka	9–12.	302	12	2	2				1							1	Kálmán H37	
22	Visegrád-Várkert I. temető	11–12.	209	13	8	3		1			5				1		1	Kálmán H?	
összesen			7466	672	190	10	10	22	6	39	23	7	38	15	22	1	6	1	

III.2. A TEMETŐ RENDSZERE: A 10. ÉS A 11–12. SZÁZADI TEMETŐ

terjedéséből következő horizontálstratigráfiai helyzete alapján azt is felismerte, hogy többségében forgalomban lévő pénzeket adtak a halottaknak.⁴²⁹

Amint már említettem, a jól megmutatkozó rendszer csak a temető északnyugati–északi szélén maradt megfigyelhetetlen, mert a Péter–I. András–érmesáv legszélső, I. András–denáros temetkezéseihez (25, 30, 31, 54, 59, 67) nem csatlakoztak kifelé későbbi érmés sírok, ezért a pénzek segítségével az I. Béla–I. Géza–denáros sávot csak három Salamon (70, 91, 93), az I. Lászlókat pedig csupán a király négy pénzes sírjával (327, 350, 382, 424) illetet volna határolni. Mégis az említett I. András- és Salamon–denáros sírok a B–C2 vonalig elég jól meghatározták a Salamon–denáros érmésávot, s e vonaltól nyugatra csak mintegy 13 temetkezést ástak egészen a legszélső sírig (28), a sáv önkényes nyugati lezárása nagy hibát nem okozhatott. Más volt a helyzet az I. László–denáros érmésávban, amelyben a temető északnyugati szélétől (28, 18, 21) egészen C1-es négyzetben képzelt átlós határvonalig, a 375.-től a 351. sírig, szintén nem voltak érmés temetkezések. Segítségét kínált az S-végű karikák jelentkezése, amelyek a temető legkülső körében az I. László–denáros érmésáv jellemzői voltak (vö. 122. kép), s ezt figyelembe véve nagyjából jelezték is az érmésáv északi, északnyugati szélét egészen a szállási temető sírjaival való találkozásig. Egyetlen pontban egy jellegzetesen I. László kori ékszer, a bordázott S-végű karika (83) is tovább hosszabbíthatta egy kicsit a külső érmésáv valós jelölését (vö. 124. kép). További segítséget kínálhatott az a megfigyelés, hogy az érmés sírok másutt megbízhatóan sugallták az érmésávok körkörös jelentkezését, ezért önkényesen feltételezhető, hogy a legkülső érmésáv kiterjedése ezen az érmeszegény részen sem volt a többi területtől eltérő; végül is a temetőnek ebben

a sugárirányú formában kellett a központi, I. István kori magtól kifelé bővülnie, hiszen a halottakat bizonyára mindig a temető szélére temették.

A 252 síros tiszalúc-sarkadi mindössze 34 érmés temetkezést tartalmazó (13,49%), ugyancsak 11. századi falusi temetőben szintén elkülönülten rajzolódtak ki az érmésávok, amelyeket igen jól lehetett használni mind a jelenségeknek, mind a leleteknek az érmemelléklet nélküli sírok hozzávetőleges keltezésében.⁴³⁰ Ugyanezt a lehetőséget a kétszeres érmearányú (27,72%) magyarhomorogi temető még inkább felkínálta, s ezt az alábbiakban igyekeztem is alaposan kihasználni. Előzetesen megjegyzendő, hogy az érmés területsávokban, valamint az ugyanott lévő érmés sírok közelségében az érme nélküli temetkezések kora ily módon nagy vonalakban meghatározhatóvá vált, beleértve a területsávok önkényesen kikerekített határvonalában fekvő sírokat is, amelyek keltezése az egyik sáv külső záró, a másikkal pedig a belső kezdő évszáma alapján csaknem azonosnak tekinthető.

Végezetül megjegyzést érdemel, hogy a magyarhomorogi falusi temető érméinek elhelyezkedéséből levonható horizontálstratigráfiai következtetéseket más temetőkre nem lehet közvetlenül átvinni, mert a nagy 10–12. századi falusi temetőkben a 10. századi érme nélküli és a 11–12. századi érmés terültresek kapcsolata és aránya eltérően jelentkezett, s hasonlóképpen az érmék mennyisége és fekvése helyszínenként nagyon különbözött. Az egyes lelőhelyek bemutatása önálló tanulmányt igényelne, amire itt nem kívántam kitérni, jóllehet utalásszerű térképi példákat korábban már bemutatattam.⁴³¹ Időközben pedig Bodri Máté elkészítette a püspökladány (HB)–epcrjesvölgyi 10–11. századi falusi temető kitűnő clemzését.⁴³²

des Friedhofes zu stiegen die im Corpus enthaltenen Nummern der Münztypen von Ladislaus I. an, d. h. der Friedhof bestätigte die chronologische Richtigkeit der Zusammenstellung. In der Auseinandersetzung zwischen B. Hóman und G. Jeszenszky über die chronologische Abfolge hat sich für den Halimbaer Friedhof die Annahme von Jeszenszky bewährt. Der ersten Gruppe gehörten die im Corpus mit der Nummer 29 bezeichnete Münzen an, die beschnittene Exemplare der 28-er Prägungen sind. Die zweite Gruppe bilden die Nummern 32 und 33 und die Dritte die Nummern 34 im Corpus. Von den aus dem dreifachen Bogen des NW-Friedhofgeländes stammenden Münzen wurden die mit der Nummer 29 nur aus dem inneren Bogen, die mit Nummer 32 und 33 aus dem inneren und mittleren und die mit Nummer 34 nur aus dem äußeren Bogen geborgen. Nördlich davon fanden wir am nördlichen Friedhofsrand den ... Denar König Bélas II.": TÖRÖK 1962, 99.

⁴²⁹ Helyesen állapította meg, hogy a Salamon–érmés és I. László–érmés terület közötti pénz nélküli részen bizonyára I. Géza korában temettek, vagyis a kronológiai sorrend fennmaradt. *„Aus der Lage der münzführenden Gräber erkennen wir – irta –, daß die entsprechenden Münzen nicht erst Jahrzehnte nach ihre Prägung in die Gräber gelangt sein können, weil sonst die mit dem Wachstum des Friedhofes übereinstimmende chronologische Reihenfolge nicht eingehalten worden wäre. Als die Einwohner von Halimba in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts in die Gräber der Erwachsenen undurchlochte Münzen legten, hatten sie die Absicht, den Gräbern im Umlauf gewesene, gute Münze beizugeben, die deshalb nur mit einer geringen Verspätung nach der Prägung in die Gräber kamen.”: TÖRÖK 1962, 99–100.*

⁴³⁰ Vö. Kovács 2015, 85–95. kép.

⁴³¹ Vö. a halimba (Ve)–cseresi, fiad (So)–kérpusztai, majs (Ba)–udvari–réteki, esekaj (Szlk)–templom–dülbi, ipolykiskesz (Szlk)–felsőkenderek–dülői, magyarhomorog (HB)–kónya–dombi, biharkeresztés (HB)–ártándi, tiszalúc (BAZ)–sarkadi és pusztaszentlászló (Za)–deáksűrű falusi temető érmés temetkezéseire támaszkodó horizontálstratigráfiai kísérleteket: Kovács 1997, 84–94, 4–12. kép.

⁴³² BODRI 2018.

III.3. A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐ (1–16, 23. SÍR)

III.3.1. A TEMETŐ FEKVÉSE

A Kónya-domb az alföldi síkságon egy, a tengerszint felett csaknem 93 m magas és hozzávetőlegesen NyÉNy–KDK-i (67,5°–247,5°) irányú földhát 92,14–92,76 m-re kiemelkedő délnyugati végének a neve, amelynek közvetlen ÉK-i oldala a felméréskor 90 m-ig, a DNy-i pe-

dig 91,5 m-ig lejtett. A szállási temető sírjai a földhát délkeleti szélétől nagyjából 100–110 méterre enyhe ívű nagyjából három sorban mintegy keresztelték a 92,14–92,76 m-es legmagasabb részét, „tetejét”.

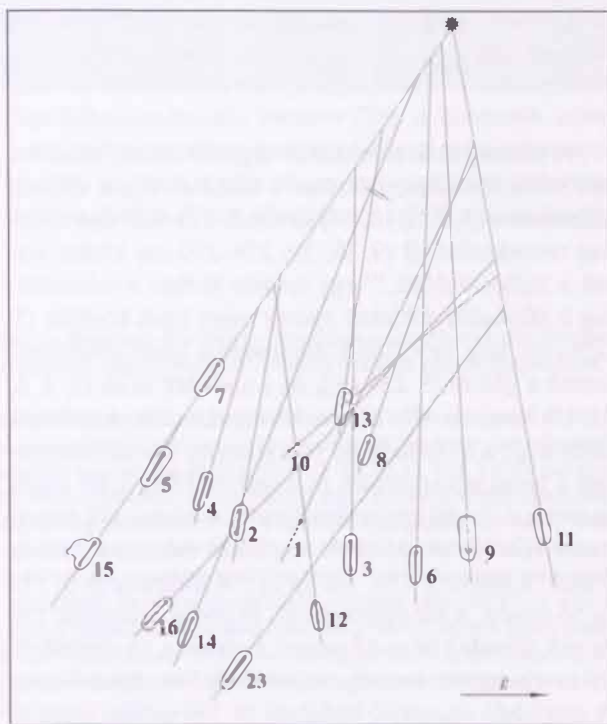
III.3.2. A TEMETŐBEN NYUGVÓK NEME ÉS ÉLETKORA

Rátekintve a temetőterképre egyértelmű, hogy a szállási temetőt megfelelő szélességben körülástuk, azaz a lehetőségekhez képest teljesen fel van tárva. Így megállapítható, hogy mindössze 17 sírt (1–16, 23) kellett hozzá sorolni, amelyben 11 férfi, három nő, két gyermek és egy kisgyermek nyugodott (103. kép, 106. kép 1.).⁴³³ Feltűnő volt, hogy a férfiak többsége érett korban hunyt el 40–45 (9, 15, 16), 40–50 (11), 50–55 (1, 3) és 50–59 (23) éves korban, mellettük még egy idősebb fiataalt 30–39 évesen

(6), két fiatalabb fiataalt 23–25 évesen (4, 5), egy ifjút pedig 18–20 éves korában temettek el. Idős korú férfi tehát nem volt közöttük, viszont a három nő egyike túlélte a 60. életévét (12), a másik kettő fiatalabban, 30–35 (13), illetve 35–39 (14) évesen került a sírba. Különböző korú volt a két gyermek is, az egyiket 8–9 (8), a másikat 12–14 (2), az egyetlen kisgyermeket pedig 4–5 éves korában hantolták el. A temetkezések rendszerére a fejezet végén térek ki.

III.3.3. A TEMETŐ SÍRJAINAK ADATAI: TÁJOLÁS, MÉRETEK, MÉLYSÉG, KÖBRTARTALOM (6. táblázat)

Mivel a temető sírjait a mindössze 46 cm mélységű kisgyermeksírt (10) kivéve a humusz alatti löszbe ásták, mindöjük sírfoltját, illetőleg az egyikük (15) ráásásának foltját is jól meg lehetett figyelni. Az iverlen leghosszabb második sorban elhelyezkedő nyolc sírgödör tájolása a két szélső temetkezés 56° (5) és 96° (11) iránya közötti volt, a tőlük nyugatra lévő 4 sír – a 44°-os kisgyermek (10) temetkezése kivételével – a maga 55°–80°-os irányával pedig ugyanúgy nem tért el lényegesen, mint délre fekvő öt sír 50°–96°-os irányra. Tehát a temetkezések zöme az ÉNy–DK-i (45°) és Ny–K-i (90°) ivnyolcadba tartozó tájolású volt, s így bár megfelelt az elhunytak tekintete keletre fordításának, és nagyjából követte a földhát legmagasabb részének futását is, nem lehet véletlennek tekinteni az iverl sor(ok)ba ásásukat. A hajdani tájolási rendszer azonban sem a férfiak és nők, sem a lovas temetkezések fekvése, sem a maradandó anyagú mellékletek együttese alapján nem volt felismerhető. Az azonban megjegyzést érdemelt, hogy az említett két szélső sír iránya mintegy 28 m távolságban keresztelte egymást, azaz amennyiben ott egy „szent” fa vagy bálvány állott, a sík területen akár az lehetett az igazodási pont (104. kép).⁴³⁴

104. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, szállási temető. A tájolási irányok vázlata

⁴³³ Férfiak: 7 mat. (1, 3, 9, 11, 15, 16, 23), 3 ad. (4–6), 1 juv. (7), nők: 1 sen. (12), 2 ad. (13–14), 2 inf. II. (2, 8), 1 inf. I. (10).

⁴³⁴ A keresztelés távolságát a szélső sírgödörök fejevéget összekötő vonaltól mértem. A feltévet nagyjából alátámasztani látszott hat további temetkezés (6, 7, 9, 13, 14, 15) iránya, de a maradék nyolc iránya három további esomópontra utalva szóródott: három délnyugatra (2, 4, 12), kettő-kettő északnyugatra (1, 8, ill. 10, 16), végül kettő (3, 23) önálló irányban, keresztelés nélkül.

III.3. A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐ (1–16, 23. SÍR)

6. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A szállási temetőben nyugvók személyes és síradatai, félkövérrel a részleges lovas temetkezések jelölve

Sír-szám	Az eltemetett			A sírfolt			A sírgödör	
	neme/kora	életkora	korcsoportja	tájolása	hossza	szélessége	mélysége	kőbirtalom
1	férfi	50-55 év	mat.	96°	—	65–90 cm	85 cm	—
2	gyermek	12-14 év	inf. II.	75°	190 cm	75–85–65 cm	85 cm	1,37 m ³
3	férfi	50-55 év	mat.	86°	221 cm	65–65–60 cm	110 cm	1,58 m ³
4	férfi	23-25 év	ad.	70°	219 cm	65–66–56 cm	103 cm	1,49 m ³
5	férfi	23-25 év	ad.	56°	224 cm	82–77–65 cm	81 cm	1,40 m ³
6	férfi	30-39 év	ad.	84°	173 cm	56–57–53 cm	98 cm	0,97 m ³
7	férfi	18-20 év	juv.	55°	229 cm	63–64–56 cm	87 cm	1,27 m ³
8	gyermek	8-9 év	inf. II.	67°	165 cm	56–56–55 cm	82 cm	0,76 m ³
9	férfi	40-45 év	mat.	92°	228 cm	96–89–84 cm	106 cm	2,15 m ³
10	kisgyermek	4-5 év	inf. I.	44°	—	—	46 cm	—
11	férfi	40-50 év	mat.	96°	205 cm	59–66–58 cm	107 cm	1,45 m ³
12	nő	60-x év	sen.	96°	158 cm	42–51–36 cm	77 cm	0,62 m ³
13	nő	30-35 év	ad.	80°	190 cm	75–72–47 cm	78 cm	1,07 m ³
14	nő	35-39 év	ad.	60°	217 cm	48–56–50 cm	78 cm	0,95 m ³
15	férfi	40-45 év	mat.	57°	197 cm	62–62–67 cm	74 cm	0,90 m ³
16	férfi	40-45 év	mat.	50°	250 cm	75–74–70 cm	78 cm	1,44 m ³
23	férfi	50-59 év	mat.	51°	245 cm	83–73–73 cm	105 cm	1,88 m ³

A többségében a szokásos téglalap alakú, lekerekített sarkú, de néhány esetben a mindkét végén teljesen lekerekített (3, 6, 8, 12, 14) sírfoltok a 11 férfi három lovas temetkezésénél (9, 16, 23) 228–250 cm között voltak a leghosszabbak,⁴³⁵ egy további férfisír a valószínűleg a lábvégebe fektetett nyereg miatt illetl közójük (7: 229 cm), míg egy ötödik alkalommal kissé elmeretezhettek a gödröt (5: 224 cm), de a maradék öt sír (3, 4, 6, 11, 15) hossza is 173–221 cm között változott. A sírfoltok szélessége a hosszúsággal volt arányos, így természetesen a lovas temetkezések és a már említett 5. sír gödre is elérte a 70–80 cm szélességet.⁴³⁶ A három női temetkezés (12–14) sírgödörének megfelelő méretei kisebbek voltak: a hosszuk 158, 190 és 217, a szélességük 51, 72 és 56 cm-rel, a két gyermeké (2, 8) pedig hasonlóak 190 és 165, illetőleg 56 és 85 cm-rel. Érdekes a 15 sírgödör⁴³⁷ és az eltemetett személy méreteinek összehasonlítása. A megfelelő nagyságú férfisírok (4, 15) mellett számoltak a lómaradványok megnövelte hosszúsággal (16, 23)

vagy a mellékelt tegez szélességével (3), de kiástak inkább hosszú (5, 7), viszonylag rövid (6) és szűk gödröt (11) is, viszont a kirablott férfi (9) gödrét talán minden irányban kiszélesítették a ráásásakor, hogy ekkora lett. Mindhárom nő eltérő arányú gödröt kapott: szűket (12), a lábvégehez fektetése ellenére megfelelőt (13), valamint kifejezetten hosszú és keskenyet (14), a két gyermek egyike pedig feleslegesen nagyot (2), a másik meg megfelelőt (8).

Amint arról már volt szó, a sírgödörök mélysége is jelentősen különbözött: a férfiakét 74–110, a nőket 77–78, a gyermekekét 67–75 cm közöttinek, a kisgyermekét 46 cm-esnek mértük.

Érdekes mutatószámokat kaptam a sírgödörök kiásásának munkaráfördítését tükröző gödörköbirtalom becslészerű számításával.⁴³⁸ A tíz férfié 0,90 m³ (15) és 2,15 m³ (9), a három nőé 0,62 m³ (12) és 1,07 m³ (13) között változott, a két gyermek közül a meglepően nagy gödrésé 1,37 m³ (2), a szokványos gödrüé pedig 0,76 m³ (8) volt.

⁴³⁵ Az elsőként megtalált és megbolygatott lovas sírnak (1) nem lehetett a sírhosszát meghatározni.

⁴³⁶ Talán az eredetnél szélesebb gödröt ástak a 9. sír kirablásakor, s ez eredményezhette a legnagyobb sírszélességet.

⁴³⁷ Az 1. és 10. sír nélkül.

⁴³⁸ A sírfolt hosszúságát megszoroztam a közepén mért szélességével és a gödör mélységével.

Bár a lovas temetkezésben bizonyára a közösség megkülönböztetett tisztelete tükröződött, és a két legterjedelmesebb sírgödörbe valóban lovas férfit fektettek (9, 23), a harmadikat (16) – legalábbis a hozzávetőleges számítási eredmény alapján – három csupán fegyveres férfi (3, 4, 11) nyughelyének mérete is kissé megelőzte. A gödröket bizonyára vaslemezpapucsos faásóval mélyítették,⁴³⁹ ilyen

szerszám maradványa korabeli sírból,⁴⁴⁰ és szórvány-, sőt raktárleletből is ismeretes.⁴⁴¹ A sarkok kisívű lekerekítését kapával, de inkább szaluvál⁴⁴² érthették el a kiásott gödör kialakításának végső fázisaként. A kibontott föld eltávolítását a sekély gödörből az ásóval végezheték, de használhattak kosarat⁴⁴³ vagy falapátot is, ilyen eszköznek vagy szerszámnak azonban nem maradt nyoma.

III.3.4. AZ ELTEMETETTEK FEKVÉSE

A halottakat háton fekvé, nyújtott helyzetben temették el, s a fejüket, karjukat és lábukat illetően a következőket figyelhettük meg.

Feltételezhetjük, hogy a kinyújtóztatott halott fejét arccal felfelé, a tarkóján fekvé, felkötött állal rendezték el, de a feltárt 17 sírból csak egy-egy gyermek és kisgyermek temetkezésében (8, 10) maradt meg így a koponya, további háromban pedig leesett az állkapcsa (6, 12, 13). A többiben valamilyen módon elfordult a koponya: félig a jobb oldalára, csaknem zárt (2) vagy nyitott (7, 23), illetőleg bizonyára állati bolygatásra előre csúszott (4) állkapoccsal, továbbá teljesen a jobb oldalára fordult zárt (15) vagy szétnyílt (5) állkapoccsal. De volt a bal oldalára elmozdult koponya is: zárt állkapoccsal félig (11) vagy teljesen (3) a bal oldalára és kissé előre fordulva, valamint csak kissé balra billenve, de leesett állkapoccsal (13, 14, 16).⁴⁴⁴ Mivel még a leesett állkapocs is együtt mozdult a koponyával, a billenésre vagy fordulásra még a lágyrészek viszonylagos épségének idején kerülhetett sor, azaz mivel koporsót aligha használtak a halottnak a sírhoz szállítása vagy a gödörbe helyezése alkalmával. A zárt állkapocs vagy

annak a jele, hogy a temetésre még a hullamerevség állapotában, tehát a halált követő mintegy 48 órán belül sor került, vagy pedig nem oldották le a halott állát felkötő szalagot, ruhát, a leesett állkapocs pedig arra utal, hogy a merevség már enyhült, és a felkötő szalagot el is távolították.⁴⁴⁵

Mindkét kar helyzetét 13 esetben lehetett megfigyelni, három alkalommal (1, 9, 15) emberi, egyben pedig (8) állati bolygatás a megfigyelést kizárta. Az észlelt három változat egyikében mindkét kar a test mellett volt nyújtva (6, 10?, 14), a második változatban az egyik vagy mindkét alkar a hastájékra/medencére volt hajlítva: nyújtott jobb kar mellett a bal alkar tompaszögben a has közepére/a keresztcsontra vagy a szélére (5, 7, 23), illetőleg derékszögben a medencére (4) fektetve, továbbá ellenkezőleg, a nyújtott bal kar mellett a jobb alkar tompaszögben a medencére hajlítva (2, 11, 12, 13), végezetül mindkét szétálló felkarjának alkarja ugyancsak tompaszögben a hastájékra/medencére fektetve (16). A harmadik változat egyetlen esetében mindkét felkar a test mellett nyugodott, azonban a jobb alkart hegyesszögben, a balt inkább a derékszöghöz közelítően a mellkasra hajlították

⁴³⁹ László Gyula meg is jegyezte, hogy „a kertművelés eszköze a vaspapucsos faásó volt. E nehézkes szerszámot nyilvánvalóan más földmunkákra is használták, például a földkunyhók vagy sírok megásására, faültetés céljára, vagy más okokból létesített gödrök készítéséhez.”: László 1988, 104, 103. és 170: 111. kép.

⁴⁴⁰ Fémlemezes ásó 10–12. századi sírból nem került elő, de ismeretes az Andocs (So)-Kossuth Lajos/Temető utcai késő avar temető 45. sírjának megbolygatott földjéből: GARAM 1972, 140, 180–181. Az ásátó Draveczky Balázs szerint a sír löszös oldalfalában fekvő ásót a sírrablók vették el, Bakay Kornél szerint viszont eltört a nyele, és értéktelenként hagyták ott: BAKAY 1973, 82, 82: XLVI. kép. Falapú ásó élére húzott ásópapucs három 10–11. századi sírból is előkerült: Keeskemét (BK)-Cédulaház: 10–11. századi falusi temető többszáz elpusztított sírját követően mintegy 30 temetkezést tártak fel, s a IV. sor 2. (felnőtt, esetleg női?) sírjában élével feliclé álló ásópapucs volt: KADA 1896, 47, 47: XVII. kép. 1a–b; Szakony (GyMS)-Lenin TSz-major: 10–11. századi falusi temető 52 síros részletének 51. számú férfisírjában az U alakú kovásoltvaslemez ásópapucs „élével ferdén lefelé – 70 cm mélyen volt, 10 cm-rel magasabb szinten a váztól, a medence jobb oldala felett, hegygel a medence felé. Valószínű, hogy a sír betemetésekor belejuttatták, és már nem vették ki.” – GOMORI 1984, 94, 93: 11. kép – , de inkább úgy történhetett, hogy a papucs leeszúzott a fa ásólapról. Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom: a 269 síros 10–11. századi falusi temető 152. sen. női sírjának betöltésében, a esontváz fölött kb. 10 cm-rel fekvő az ásópapucs, m: 12,5, sz: 12 cm: ISTVÁNOVITS 2003, 91, 583: 81. tábla; vö. ISTVÁNOVITS 1996a, 147. A kora Árpád-kori leletek ellenére és éppen a régészeti ásatásokra hivatkozva csak a középkori falvakból említette a hazai használatukat: KÖSA 1977, 142, képek a 142–143. oldalon.

⁴⁴¹ További példány volt a Blaskovich Sándor soltszentimrei (BK) kertjében talált bizonytalan összetartozású leletek között, valamint a tisztaugyi (BK) Árpád-kori falu területén lelt 12. századi raktárleletben, végezetül a Kisszántóról (Rom) származtatott ismeretlen körülmények között előkerülő: SZENDREY 1928, 23; LÁSZLÓ 1943, 33, 36–37; SZABÓ 1938, 21, 19: 33. kép; K. KOVÁCS 1944, 113: 382. jegyzet; KRÁLOVÁNSZKY 1962, 117–118, 1. tábla; 2–5; K. J. 1996.

⁴⁴² Vö. KOVÁCS 1981, 91–93; KOVÁCS 1984, 36, 38–40; RÉVÉSZ 1996, 185–186; M. NEPPER 2002, 106; TÓTH 2014, 237. A szalukat kapaként tárgyalta: KRÁLOVÁNSZKY 1962, 118, 125: 11. tábla 1–2.

⁴⁴³ Vö. K. KOVÁCS 1944, 327–331.

⁴⁴⁴ Az 1. sírban nyugvó férfi koponyájának helyzetét nem jegyezték meg.

⁴⁴⁵ Minderre később részletesen kitérek, vö. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Hullajelenségek>.

vissza (3).⁴⁴⁶ Az eltemetettek nemi és életkori csoportjából következett, hogy az észlelt változatokban nem lehetett ilyen jellegű megkülönböztetést tenni, hiszen az esetek többsége férfisir volt, három nő (12, 13, 14), valamint egy-egy gyermek (2) és kisgyermek (10) mellett. Az észlelhetetlensége ellenére sem kizárható koporsóhasználat elleni érv lehet, hogy néhány hullamerev állapotban fekvő halott esetében feleslegesen széles koporsóra lett volna szükség az egyik vagy mindkét kiálló könyök miatt (4, 12, 13, 16), viszont amennyiben a sírba fektetésre csak a hullamerevség feloldódását követően került sor, a halott karjait tetszőlegesen rendezhették el. A kartartásokat rendszerező korábbi kísérletek alapján bebizonyosodott, hogy e temetőben is a leggyakoribbként kezelhető változatok szerepeltek, kivéve a harmadik variáció egyetlen esetét. Mivel az eddigi rendszerezések is nagyjából a változatok elkülönítésével foglalkoztak, s ezek indoklásával alig,⁴⁴⁷ a tárgyalat 17 eset kapcsán nem támadt mondanivalóm.

Gyakorlatilag minden értékelhető⁴⁴⁸ sírba nyújtott lábbal fektették a halottat, és pedig a lábait párhuzamosan nyújtva (3, 4, 5, 8, 9?, 11, 13, 16, 23?), jobb térdben kifelé megtörve, mintha a jobb láb kifordult volna (1), a lábait a boka felé közelítve (6, 14), illetőleg csak a térdig közelítve, s a lábszárakat egymás mellé helyezve (7?, 12).⁴⁴⁹ A lábfejek megfigyelhető csontjai⁴⁵⁰ a jobb,

ill. bal oldalukon fekvé, kétfelé irányultak (1, 5, 8, 11, 13, 16, 23), párhuzamosan a jobb oldalukon feküdtek (4, 6). Az eltéréseket nem tartottam indoklásra érdemesnek.

A sekély, a mai felszíntől legfeljebb 110 cm mélységüként jelentkező sírgödörökbe bizonyára úgy fektethették a halottat, hogy a felszínről leeresztették, s a fejét, kezét, lábát a gödör lábvégeiben álló segítő igazította el.⁴⁵¹ A továbbiakban az ő feladata volt a nagyobb tárgyak, pl. az íj, tegez, lószerszám, nyereg sírba tétele (1, 3, 4, 7, 11, 16, 23), valamint a bőrben hagyott (?) lókoponya és lólábsontok elrendezése (1, 9, 16, 23) is, amelyek a halott/csontváz szintjén maradtak meg. Mindez a koporsóhasználat ellen szól, megerősítve azzal az alapvető megfigyeléssel, hogy koporsónak egyetlen temetkezésben sem maradt famaradványa, sem vasalása, szege, vagy az újabban több alkalommal is kimutatott farönkből vájt koporsónak nyoma.⁴⁵² Az alább mérleghető egyéb megfigyelések is egy ilyen véleményt erősíthetnek meg: a rövid sírgödör következtében a sír végét elérő lábfejek és a sír széle közé (6, 12, 13), illetőleg a jobb kar és a sír bal széle közé (14), vagy pedig a lábfejek és a lócsontok közé (16, 23) nem fért volna el a koporsó vége vagy széle. Tehát egyelőre inkább fenntartottam azt az összesítő véleményemet, hogy a szállási temetőben koporsóhasználatot nem tételezhetünk fel.

III.3.5. NÉHÁNY TEMETKEZÉSI SZOKÁS: SZEMFEDŐ, HALOTTI RUHA (?), RÉSZLEGES LOVAS TEMETKEZÉS, CSONTOS ÉTELEK

Dienes István felfedezését követően megszilárdult az a nézet, hogy a honfoglaló magyarok textil- vagy bőrlappal takarták le a halott arcát, s a lepelre a szem vagy a száj fölé arany- vagy ezüstlemezkét, veretet vagy pénzt erősítettek. Ilyen lemezkék s a halotti ruha tartozékaként értelmezhető fémszalagok e temetőben is előkerültek, ezeket alább (a III.4.5.4.2.13.1. szakaszban) a tárgyi mivoltukban mutatom be ugyanúgy, mint a csontos ételek

maradványait, itt csupán a részleges lovas temetkezések tárgyalására kerítettem sort; ezeket Vörös István korábban már önálló tanulmányban ismertette, és e kötet függelékéül is mellékelte.⁴⁵³

A temető 11 férfisirja közül négyben (36,36%) volt részleges lovas temetkezés (1, 9, 16, 23), az pedig nem lehet véletlen, hogy mind a négy férfi középkorú volt.⁴⁵⁴ Még a kettejük sírjának (1, 9) bolygatottsága ellenére is

⁴⁴⁶ E kartartási formát a keleti kereszténység rituális gyakorlatának tekintette: SZABÓ 1978–1979, 75–95; SZABÓ 1983; de a feltételezését elfogadhatóan kétségbe vonta: TAKÁCS 2005.

⁴⁴⁷ A rendszerezések fő vonala időrendi sorban: TETTAMANTI 1975, 96–101; SZABÓ 1976, 35–36; SZABÓ 1978–1979, 74–95; KISS 1983, 157–158; ISIVANOVITS 2003; GÁLL 2013, 156–159, 607–610.

⁴⁴⁸ A 2. sírt állat, a 10. és 15. sírt ember bolygatta meg.

⁴⁴⁹ Vö. Kiss 1983, 158.

⁴⁵⁰ Nem megfigyelhetően megmaradt lábfejek (2, 3, 7, 9, 10, 12, 14, 15).

⁴⁵¹ Vö. Szöke Béla alább, a falusi temetőnél részletezett véleménye: SZÖKE 1953.1, 28.

⁴⁵² Ezek száma a legújabbban megszapordott, észlelve a kiskundorozsma (Cso)-hosszúhát-halomi 100. sír farönkből vájt koporsójának maradványát – BENEDE–LŐRINCZY–TÖRK 2002, 351–352, 358. – a szerzőhármás Mesterházy Károly munkái alapján felidézte az ismertté vált eseteket és felvetette, hogy ilyen koporsóra „utálhat az a testhelyzet is, amikor a vállak és a karok összehúzott helyzetben kerülnek elő, a két kar alatt még vastag sírbetöltés a gerinevonallal felé haladva egyre vékonyabb lesz. Ezt eddig általában a lepelbe esavarás eseteként értelmezték. A vájt koporsó gyakoribb használata mellett szól az is, hogy a honfoglalók által is ismert és használt szaluvál [lásd fentebb] kialakítása jóval egyszerűbb lehetett, mint az ácsmunkát igénylő koporsó.”; UO., 358; vö. MESTERHÁZY 1993, 274; MESTERHÁZY 1997, 65. Megjegyzendő, hogy a magyarhomorogi temetőben nem készítettünk metszetet a csontvázak alatti földből, ezért az ilyen megfigyelés lehetőségét elmulasztottuk.

⁴⁵³ VÖRÖS 2013; VÖRÖS 2019, 617–625. (e kötetben).

⁴⁵⁴ Az elhunyt férfiak életkora: 18–20 (7), 23–25 (4, 5), 30–39 (6), 40–45 (9, 15, 16), 40–50 (11), 50–55 (1, 3), 50–59 (23) – a lovas sírok száma félkövérrel jelezve.

mindannyian a lovas íjász kategóriába tartoztak, mert ij-jal, 4–7 nyíllal, tegezzel és a kengyelpár, zabla, hevedercsat némelyikével vagy együttesével temették el őket. A megfigyelt három esetben a Bálint Csanád által felállított rendszerezésnek három különböző csoportjához tartozó volt a lómaradványok elhelyezése. Egyszer a Bálint által mindössze négy hiteles esettel dokumentált V. csoportot alkotó „kiterített lóbőrös temetkezés” formájában (16),⁴⁵⁵ másszor pedig a legjobban elterjedt, Bálint gyűjtésében 136 sírral szereplő II. csoportot képező „lábhoz tett lóbőrös temetkezés” újabb eseteként (23).⁴⁵⁶ Viszont a harmadik sírban (1) a találók elmondása és a hitelesítő ásatást végző Patay Pál vázlatrajza szerint olyan elhelyezés szerepelt, amely nem került be Bálint rendszerébe: a lókoponya az emberi lábfejek felett és a lábszárcsontok között feküdt, orrával a halott feje felé, két-két lábsontját pedig X alakban a lókoponya két oldala mellé helyezték. Azonban ez a változat sem volt párhuzam nélküli, mert több olyan temetkezés is ismeretes, amelyben az orrával a férfikoponya irányába fektetett lókoponya a lábfejek és a lábszárak közé ért, alatta a lólábsontokkal.⁴⁵⁷ Ez utóbbi sírokat a Bálint-féle II. csoport változatának tekintette Vörös István azzal a fontos megjegyzéssel, hogy „a lómaradványok helyzetéből nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a temetkezés során az áldozati lónak csak a fejét (koponya + mandibula-pár) és a levágott 4 lábvégét helyezték a sírba.”⁴⁵⁸ Ugyanekkor olyan elhe-

lyezési változásokat is összesorolt,⁴⁵⁹ amelyeket magam inkább elhatárolnék a magyarhomorogi sírtól (1) és említett párhuzamaitól. A negyedik, feldúlt sírban (9) a kis és visszadobott lócsontok egykori helyzetét nem lehetett megállapítani, mindenesetre a sír lábvégeiben volt akkora hely, hogy bármelyik fekvési helyzetben lehettek.⁴⁶⁰

Vörös István a temető négy lovas sírjával (1, 9, 16, 23) kapcsolatban a következő összefoglaló megjegyzéseket tette: „Három lovassírban a koponyás nyüzött lóbórt a sír alja fölött 15 cm-re (16), 30 cm-re (1) és 32 cm-re (23) a sír K-i végében helyezték el. A ló feje mindhárom esetben Ny-i tájolású. A ló lenyüzött bőrét gondosan úgy hajtották össze, hogy a lábvégek alulra kerültek. A ló lekantározott fejét az összehajtott bőrre (1?, 23), illetve mellé (16) helyezték. A magyarhomorogi áldozati lovak az ún. borealis (póni) típusú lovak közé tartoznak. Feltűnő, hogy a négy ló közül három fiatal állat: egy 1 éves (1) és kettő 2 éves (9, 23) volt. Csak egy kifejlett életkorú (16). A lábvégek gyenge konstitúciója, illetve az erős igénybevétel következtében a lábsontokon torzulások alakultak ki. Egy 2. éves csikó (23) mellső lábközép-csontjain ... és a kifejlett ló (16) hátsó lábának ujjcsontjain ... – túl korai – csontfelrakódási (*exostosis*-os) folyamat indult el... A lovak életkora alapján meghatározott temetési évszakok: nyár a 9. és a 16. sírnál, tél eleje az 1. sír és a tél vége a 23. sír esetében valószínűsíthető.”⁴⁶¹

⁴⁵⁵ „Mindössze 8 sír sorolható ide, és vizsgálódásaim értékéből levon az a körülmény, hogy csak 4 hiteles sírrajzra támaszkodhattam. Ezért e csoport önállóságának kérdése még tisztázásra szorul. A szóbanforgó esetekben a lókoponya az emberi lábfej mellett fekszik, míg a lólábsontok a lábfejek előtt húzódnak, vagy rendszertelenül, a sír végében szétszóródva kerültek elő. Úgy tűnik, ezekben az esetekben a lenyüzött lóbórt a halott lábaira ráterítették, még pedig oly módon, hogy a lófej a boka mellé került.”: BALINT 1969, 110, 109: 1. tábla 6. További adatokkal: VÖRÖS 2001, 591.

⁴⁵⁶ „E csoport sírjaiban a lócsontok az emberi lábfejek környékén kerülnek elő. A lókoponya orrával mindig a halott feje felé irányított, a lólábsontok pedig a lófej alatt, szorosan egymás mellé helyezve fekszenek. Elhelyezkedésükben azonban mondhatni minden sírnál más-más, a lólábsontok elrendezésében sokszor szinte mértani rendet követtek.” Bálint azt is megjegyezte, hogy az esetek túlnyomó többségében a lócsontokat az emberi váz bal oldalán találták: BALINT 1969, 108, 109: 1. tábla 2–3.

⁴⁵⁷ Kenézli (BAZ)-Fazekas-zug 1. temető 11. sír: „A vízszintesen elhelyezett lófej az ember-esontváznak középvonalában orrával a lábfejek között és az emberkoponya felé irányítva feküdt. Végtagjainak azon csontjai, melyről torozáshoz húst nem nyerhettek, a lónak feje mögé és alá voltak helyezve.” A fegyveres férfi lószerszámát 17 itáliai denár díszítette, a *terminus post quem* Provence-i Hugó és Lotár társkirályok (931–947) 3 paviai denára jelezte: JÓSA 1914, 315–317; KOVÁCS 1989, 35–36; LIIA; KOVÁCS 2011, 143; IT-24. Eperjeske (SzSzB)-Három nyárfá melletti domb 2. sír: Fegyveres, tarsolylemezés férfi temetkezésében „a lókoponya a csontváz lába között orrával, alatta az alsó lábszárcsontok, éppen úgy, mint 1913-ban a kenézli lovassírokban találtuk.” KISS 1920–1922, 44. 3. sír: Fegyveres, tarsolylemezés férfi temetkezésében „a lófej itt is a lábszárak végénél, orrával a csontváz felé feküdt a ló végtagjaira helyezve, melyek benyúltak a csontváz lábszárai közé...”: UO., 45. 5. sír: Fegyveres férfi temetkezése, „az előbbiekhöz hasonlóan elhelyezett lófejjel, mely azonban szintén úgy szíjjelmállott, hogy csak a fogakat lehetett kivenni.”: UO., 48. A felsorolt sírokra felfigyelt: VÖRÖS 2001, 570–571, 591, 578: 5. kép 1.

⁴⁵⁸ A lóbőr nélkül temetett lófej- és lábsontos sírokról: BÉNDI–LŐRINCZY–TÖRK 2002, 361. Az ásatók megfigyelték, hogy kiskundorozsma-hosszúhát-halomi 100. sír lábvégebe egy utólag ázott gödörbe helyezték a ló fejét, lábvégeit, farkát meg a lószerszámát, eközben a férfi mindkét lábfejének csontjai – az egyik teljes anatómiai rendben – alájuk, illetve közéjük kerültek: UO., 352.

⁴⁵⁹ Vörös az idézett mondatot a következőképpen folytatta: „A ló feje alatt és mellette a lábvégekkel az elhunyt lábszára mellett oldalt vagy a lábfej előtt (K-re) található.” Az eperjeskeiek mellett idézve: Tiszavasvári (SzSzB)-Aranykerti-tábla 4. sír: VÖRÖS 2001, 586; RÁVÉSZ 2005, 166: 4. kép; TÖRK 2014, 137, 92. tábla, 8. sír: itt a lókoponya fekvését a 4. sírhez hasonlóan valószínűsítette: VÖRÖS 2001, 587. Tiszavasvári-Nagy-Gyepáros 4. sír: TÖRK 2014, 154.

⁴⁶⁰ A férfiesontváz jobb lábfeje mellett egy hátulsó patacsont került elő. Felvethető, hogy talán nyereg és lószerszám kiemelése miatt dobták ki a lócsontokat, hiszen egyébként nem lettek volna útban a férfi többi tárgyának megszerzésében.

⁴⁶¹ A lovak fő adatai és az életkora által meghatározott temetési évszakok 1. sír: 1½-1¾ éves (18-21 hónapos), alacsony testmagasságú mén, mortalitása: ős és tél között (okt./nov. – jan./febr.), 9. sír: 2-2½ éves, (nagy)közepes testmagasságú mén, mortalitása: tavasz és ős között (ápr./máj.–okt./nov.), 16. sír: 4-4½ éves közepes testmagasságú mén, mortalitása: tavasz és ős között (ápr./máj.–okt./nov.), 23. sír: 2¾-3

III.3.6. EMBERI ÉS ÁLLATI BOLYGATÁSOK

A temetőben egy kirabolt (9) és egy egyedülálló módon megbolygatott (15) sírt tártunk fel.

A részleges lovas temetkezésű, bizonyára szokásosan a hátán, nyújtott helyzetben fekvő 40-45 éves férfi csontvázának 106 cm mélységű sírgödörét (9) valószínűen teljesen kiásták. A fejevégnél kétoldalt megkezdett, mintegy két áószélességnyi keresőgödörrel, lejjebb pedig vagy a sírgödörben maradvány, vagy a keresés közben kissé kiszélesítve jutottak el a még talán nem mindenütt csontvázra korhad holttestig.⁴⁶² Ezután kidobták az emberi (csont)maradványokat a térdekig, a sír lábvégeből pedig a – talán a lóbőrben hagyott – lófejet és a négy lábvéget, valamint a használhatatlanná korhadt íj és nyíltegez részeit, valószínűleg a gödör szélén halmozva fel őket. Eredeti helyén a párhuzamosan fekvő lábszárak, a jobb térdnél egy csiholó, a bal térd vonalában a sírszélénél egy hevedercsat, valamint a jobb lábfej előtt egy hátulso patacsont maradt meg. Miután a sírrablók összeszedték a keresett vagy kívánatosnak ítélt tárgyakat, az emberi maradványok egy részét – az állkapocstól elvált koponyát, a mellkas néhány bordáját és csigolyáját, valamint az egyik alkarját –, végezetül az összetört íj egyik karjának két agancslemezét, a tegez vaspálcáját, vasfület és a szeges vasabroncsú fenekét visszahajították a gödörbe. Az egyik combcsont csaknem függőleges állásban került a töltélföldbe, amelybe 42 cm mélyen visszadobták a ló egymástól elkülönült koponyáját és az állkapocsát, valamint a másik emberi combcsont forgós végét is. A hiányzó emberi és lócsontokat talán a felszínen hagyták, és utóbb már senki sem temette vissza a sírgödörbe vagy a sír környékén ásott gödörbe. A sírt aligha rabolhatták ki a temető használata idején, de a felhagyását követően akár az elköltözött egykori fenntartóinak valamely visszalopódzott tagja, sőt valaki a falusi temetőt nyitó új közösségből is kirabolhatta, ha ismerte vagy sejtette a még a hantján álló sírjel jelentését, ami kiemelte az eltemetettet a többi lovas temetkezésű férfi nyughelye (1, 16, 23) közül. A rablás a temetést követően akkor történhetett, amikor bizonyos testrészeket – így a mindkét csontját anatómiai helyzetben tartalmazó alkart

– összefüggően téphették le a testről. Nem egyetlen sír, hanem temetkezések zömének kirablását figyelte meg Pálóczi-Horváth András a szabadkígyósi (Bé)-tangazdasági homokbánya falusi (?) temetőmaradványában, amelyben a 27 sír 80%-a kirabolt volt. Megállapította, hogy legtöbbször a sírgödört vagy annak kisebb belsőjét bontották ki újra, vagy – amennyiben a sírhantok elmosódtak – kisebb-nagyobb ráásással jutottak el a csontokig, és a sírok kétharmadában csak az ezüst- és bronztárgyakat ígérő felsőtestet dúlták fel. A visszatemetést követően „a koponya az esetek felében hiányzott, mégsem gondolhatunk rituális koponyarablásra. Egyrészt a bolygatott vázrészekből is 9 esetben alig valamit vagy semmit sem temettek vissza, másrészt előfordultak idegen csontvázak részei, koponyák is. Nem fordítottak nagy gondot a csontok hiánytalan összeszedésére, általában egy-két külön kupacba dobálták vissza a váz feldúlt részeit... A sírrablásokat nem alkalmoszerűen, hanem szervezett formában hajthatták végre, közvetlenül a temetkező népesség elköltözése után, ... Géza fejedelemnek áttelepítésekkel is járó, államszervező tevékenysége idején.” – vélelmezte Pálóczi-Horváth, s ehhez még Dienes István is hozzászólt.⁴⁶³ Nyilvánvaló azonban, hogy a magyarhomorogi szállási temetőre sem Pálóczi-Horváth, még kevésbé Dienes gondolatgazdag véleménye nem alkalmazható. A közel egykorú bolygatások zömét Tettamanti Sarolta a „tiszántúli, felső-tiszai, valamint a Dunától északra fekvő gazdagabb temetőkben” figyelte meg.⁴⁶⁴ Szállási temetők néhány gazdagnak vélhető sírjaira történt rábontás nyomára több alkalommal utaltak. A karosi temetőket értékelő Révész László rámutatott, hogy „jó néhány sírt a temetés után kirabolnak. Némelyikük esetében a bolygatás kizárólag a felsőtestet érintette (11/7., 16. sír), máskor viszont a sírrablók az egész vázat feldúlták (11/40., 49., 50., 66., 73. sír). Érdekes esetet rögzíthetünk a 11/19. sírban: hiányzott (nyilván sírrablás folytán) a váz bal alkarja, medenceclapátja és combcsontja, összes többi csontja viszont anatómiai rendben feküdt. A rablók pontosan tudhatták, mit keresnek a sírban, erre utal, hogy a lócsontokhoz egyetlen esetben sem

éves közepes testmagasságú, valószínűleg kanca, mortalitása: tél és tavasz között (jan./febr. – ápr./máj.); Vörös 2013, 701–702, 707–708, a lovak általános adatai és csontméretei: 708: 2. táblázat, a fogkorona méretei: uo: 3. táblázat, csontméretei: 709: 4. táblázat.

⁴⁶² A sírrajzon *in situ* kapcsolatban lévő alkarnak látszó orsó- és singesontpár feküdt keresztként a bal combcsont helyén, viszont a koponya és a felfordult állkapocs között 10-12 cm távolság volt.

⁴⁶³ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 34–35. Lektorálási véleményében Dienes István hozzáfűzte, „hogy az általa 1960-ban ásott derecskei temetőt tökéletesen hasonló módon dúlták fel. Ásatási jelentésében azt az igen valószínű magyarázatot veti fel, hogy a temető kirablása „nem titokban, hanem teljes nyíltsággal... történhetett, talán éppen azért, hogy a lakosságot a pogány temetkezéshely további használatától elrettentésék.” (MNM Adattára XV. 282/1962).”: uo, 40: 64. jegyzet. A Derecske (HB)-Váradi Gerzson tanya lelőhelyén, egy 1951-ben talált női hajfonatkorongos sír helyszínénél, Dienes 39. többségében feldúlt temetkezést tárt fel, csak a gyermekek, szegényebb felnőttek vagy a zsugorítva eltemetett rabszolgák (?) sírjai nem háborgatták; DIENES 1960; DIENES 1961; FIEDŰR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 31: Nr. 220. A temető közöletlen.

⁴⁶⁴ TETTAMANTI 1975, 103.

nyúltak. Úgy tűnik, e tény is alátámasztja azt a korábbi feltételezést, hogy a sírokat valamivel (talán kopjával?) megjelölték, s a sírjelről leolvasható volt az elhunyt neve, rangja.⁴⁶⁵ A magyarhomorogoihoz hasonló helyzetet figyelt meg Bende Livia és Lőrinczy Gábor a szegvár (Cso) oromdűlői 10–11. századi temetőben, amelynek a korai, 10. századi középrészén csoportosultak a kirabolt sírok. Ezt a korai temetőt a fenntartói (időleegesen?) elhagyták, és vagy a valamikor az ezredforduló táján érkező és ugyanoda temetkezni kezdő jövevények rabolták ki az ott talált sírok 7-10%-át, vagy a köztes időben ott járt idegenek bolygatták meg a sírjeleket követve a temetkezéseket.⁴⁶⁶

Nem rablásból, hanem inkább valamiféle babonás okból bolygatták meg egy 40-45 éves férfi szokásosan fekvő, 72 cm mélységű temetkezését (15). Ferdén félig a sírja jobb oldalának középrészébe ázott szabálytalan négyszög (romboid) alakú gödörbe, egy fejjel K-nek fekvő, összekötözött lábú, kifejlett farkast temettek, amelynek a feje a gödör K-i végében hagyott kis padkán, az állán nyugodott. Valamikor később erre a jobb oldalán fekvő farkastemre vagy már farkascsontvázra is ráástak, ekkor feldúlták és eltávolították a farkas ágyéki és

hátsó végtagi részét, valamint alatta a már feltételezhetően csontváz állapotába került holttest jobb oldalát is a vállától a térdéig. Mivel a csontváz bal oldalát nem háborgatták, az ottani mellékletei – az ij markolatlemezei, vaskés, csiholó – a helyükön maradtak. A farkastem utólagos beásásának, majd félig megsemmisítésének eljárása párhuzam nélküli egyedi jelenség,⁴⁶⁷ magam még csak hasonló esetre sem bukkantam.⁴⁶⁸

A bolygatatlan temetkezések kéz-, illetőleg lábfej-csontjainak elmozdulását ritkán említettük meg a sírleírásokban (12, 14), ezért általában nem lehet elkülöníteni az állati bolygatás vagy a figyelmetlen feltárás eredményét. A bolygatatlan temetkezések nagyobb csontjainak elmozdítása viszont kizárólag a földi járatokban mozgó rágcsálók, alkalmanként farkas (1) vagy róka számlájára írható. A sírleírásokból és sírrajzokból néhány meglepő esetnek maradt nyoma: a jobb sip- és szárcapocscsont külön-külön elmozdítása (2), a bal combcsont térdi végének felemelése (3), mindkét (8) vagy csak az egyik (10) alkar csontjainak elmozdítása, csigolya és szegycsont eltűrése. Ezek az állati bolygatások nem változtatták meg lényegesen a csontvázak eredeti állapotát.

III.3.7. A TEMETŐ TEMETKEZÉSI RENDJÉRŐL

Nem volt véletlen, hogy az eltemetettek családi kapcsolatainak vizsgálatát a hazai szakirodalomban a néprajzi érdeklődésű László Gyula kezdte meg, mégpedig a kis sírszámú temetőkben, amelyek térképén megjelölhetette az elhunytak nemét és életkorát, vagy a meghatározhatatlan nemű felnőttek, ifjak és gyermekek pontosabb vagy csupán hozzávetőleges korát. László világosan látta kísérletének nehézségeit,⁴⁶⁹ de mindez nem riasztotta el a munkától. Teljesen feltárként kiválasztott nyolc

temetőben a honfoglaló magyar nagycsalád rendjének többféle másvilági visszatükröződését vélte felismerni: 1. (Tisza)bezdéd-Harangláb-dűlő: egy sorban 18 sír: a középre fektetett nagycsaládfő házaspár bal oldalára a család férfi, a jobb oldalára pedig a női tagjait temették, 2. Eperjeske-Három nyárfa-domb: három hiányos sorban bal és jobb szárnyra tagolható nyolc sír, 3. Kenézli-Fazekas-zug 1. temető: egy sorban 14, további öt hiányos sorban 11 bal és jobb szárnyra tagolható

⁴⁶⁵ REVÉSZ 1996, 190.

⁴⁶⁶ BENDE-LŐRINCZY 1997, 236–238. További említések: REVÉSZ 2008; 67, 296, 309; GÁLL 2013, 1: 281, 301, 617; TÓTH 2014, 175.

⁴⁶⁷ „A 15. sírba ázott farkastem hitvilági és/vagy a temetési szokásban betöltött szerepének további értelmezése néprajzi, vallástörténeti feladat.”: VÖRÖS 2013, 708. Az valószínű, hogy semmi köze sincsen a kettévágott kutyára vagy farkasra tett esküvéshez, vö. VÖRÖS 1991, 179–184.

⁴⁶⁸ A szokványos kutyás, illetőleg kutyatemetések, ritka rókatemetésen – vö. VÖRÖS 1990; VÖRÖS 2001, 593; VÖRÖS 2003, 416. – kívül csupán a szintén bizarr egyedisége miatt említhető, hogy az íbrány (SzSzB)-esbó-halmi 10–11. századi falusi temető 224. sírjában egy 10-14 éves gyermek koponyája alatti egy levágott fejű maeskakölyök, a csontjai között pedig egy juh ágyékesigolyája került elő: VÖRÖS 2003, 416. Vörös szíves tájékoztatása szerint a kismaeska nem volt hosszában kettévágva, vö. ISTVÁNOVITS 2003, 105, 357.

⁴⁶⁹ „Nyole temetőt választottam ki ismertetésre, sajnos e nyole temetővel úgyszólván ki is merítettem a hitelesen feltárt temetőket, pedig honfoglaláskori leleteket mintegy másfélszáz helyről ismerünk. Még e kiválasztott temetők leírásakor is sok kérdőjelet, ingadozást láthatunk. Sokszor csak laza következtetéssel tudom majd megállapítani, hogy a sírok melyikében feküdt nő s melyikében férfi. Ott, ahol a sírban szabályt, íjat vagy nyilakat találunk még könnyű a dolgunk, mert kétségtelen, hogy e fegyvereket csak férfiak sírjába tették be. Ámde nem minden férfiemberrel temették el fegyvereit és vadászfelszerelését. A lovastemetkezés sem segít a nemek meghatározásában, mert asszony-nép mellé is temettek lovat. Még a fülbevaló vagy gyöngy jelenléte sem igazít biztonsággal útba, mert hiteles férfisírokban is találunk fülbevalót vagy néhány gyöngyszemet. Tehát még e kiválasztott nyole temetőben is rengeteg a pontatlan megfigyelés. A temetők sírrajzait sok esetben odahaza készítettek el vonalzó segítségével, s a sírok olyan pontos rendben fekszenek, mintja zsinórral mérték volna ki a helyüket, pedig sohasem találjuk ilyen szabályosságban a temetkezést. Máskor meg az égtájak irányát jegyezték be pontatlanul, s ha a rendelkezésre álló fényképekből nem sikerült volna a helyes tájolást megállapítanom, egy-egy ilyen hibás adat halomra döntötte volna munkám minden eredményét.”: LASZLÓ 1944, 125–126.

sír, 4. Kenézlő-Fazekas-zug 2. temető: egy sorban 25, nagyjából páros, a bal szárnyon a jobbnál gazdagabb sírok sorozata, 5. Gádos: talán egy sírsor négysíros vége, 6. Szege-d-Bojárhalom: gazdag női sír körül négy férfi temetkezése, 7. Kecel: gazdag öregasszony előtti sorban két, előttük további három férfi temetkezése, 8. Hencida-Szerdek-halom: egy előkelő nő temetkezése mellett rendszertelennek látszó módon ásott további 24 sír.⁴⁷⁰ Bár Fettich Nándor vitát kezdeményezett László eredményeiről,⁴⁷¹ azok elfogadólág mentek át a szakmai köztudatba, ahogy azt a leghatározottabban a László-tanítvány Dienes István diplomamunkája tanúsította,⁴⁷² amelyben a Tiszaeszlár (SzSzB)-Bashalom, Fenyvespart lelőhelyü 22 síros I. temető bezdádi típusú rendszerét mutatta ki.⁴⁷³ Az elfogadott elmélettel szembeni első kétségeket később maga Dienes István, majd Bakay Kornél fogalmazta meg,⁴⁷⁴ utóbb a karos (BAZ)-eperjesszögi temetők feltárása közben nyert tapasztalatai és további széleskörű adatgyűjtése alapján Révész László adta meg 1985-ben tagadólág a választ arra a kérdésre, hogy voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak.⁴⁷⁵ Későbbi kifejtésében rámutatott, hogy a karosi temetőkben „megismert rendszerrel, illetve annak változataival kell számolnunk a többi felső-tiszai temető esetében is. Valamennyit egymással rokon kiscsaládok, s a háznép-hez tartozó, de az előkelő családokkal – legalábbis genetikai rokonságban – nem álló kísérő harcosok és szolgák népesítették be. Erre utal a fegyveres férfsírok minden esetben megfigyelt igen magas száma is. Ez utóbbiak nyilván a katonai kíséret – helyzetükből adódóan többnyire nőtlen – tagjait rejtették, akik uraik szállásán éltek, s temetőiben kaptak végső nyughelyet. Ilyen értelemben e lelőhelyek semmiképpen sem tekinthetők nagycsaládi temetőknek.”⁴⁷⁶ Bóna István a hasonló lelőhelyeket katonai temetökként különítette el, s megállapította: „Tény, hogy az általam vizsgált 38 katonai temetőből

13 Zemplén–Szabolcs megyei, ám az a gyanúm, hogy ebben – ez egyszer, kivételesen – a kutatás intenzitása is ludas. Ugyanilyen típusú temetők találhatók ugyanis a Nyírtól délre eső Tiszántúlon, le egészen Temesvárig, sőt jóval délebbre a kizárólag lovas harcos sírokból álló vejtei temetőig (összesen 7 temető), a Duna–Tisza köze középső zónájában (szintén 7 temető), a dél-szlovákiai Kisalföldön (5 temető), Erdélyben mind a Kis-Szamos, mind pedig a Maros-völgyében (4 temető) s végül a mai Észak-Magyarországon is (2 temető). Szervezetten, tervszerűen telepített katonai örállomásoknak tarthatók tehát, amelyekből a lényegesen nagyobb és később telepített algyöit és budakeszit kivéve, egyik sem éli túl a 10. század közepét, néha az első harmadát sem, mivel nem volt rájuk többé szükség. Távolról sem csak szabolcsi jelenségről van tehát szó, e temetők függetlenek a korai nagyfejedelmi központról kibontakozó vitától.”⁴⁷⁷ Ehhez magam annyit fűztem hozzá, hogy „bár nincsenek, s talán sohasem lesznek írott forrásaink arra vonatkozólag, hogy milyen hatalmi változások okozták volna a Bóna [István]-feltételezte örállomások megszűnését, az országos szinten létesített temetők kiterjedt korai belharcokról árulkodnának, hiszen a beléjük temetett férfítöbblet vagy női párjuk nélkül nőtlennek tekinthető, fiatalon elhunyt és harcos módjára eltemetett férfiakat jelentene, vagy olyan idősebb korosztályúakat, akik életszerűtlenül maradtak volna házastárs nélkül.”⁴⁷⁸

E temetőtípus jellegzetes példája az általam az etnikai és társadalmi értékelést kizáró, csupán a használati idő hosszúságával számoló 10. századi szállási temetők⁴⁷⁹ közé sorolható magyarhomorogi 17 síros sírmező (105. kép 1). A teljesen feltárt temető központi része délnyugat–északi irányú íves sorban elhelyezkedő hét férfi- és közöttük egy gyermeksírból áll (1, 3–6, 9, 11, illetőleg 2. sír), azonban ezt a 12–14 éves (inf. II.) fiút bizonyára már férfiként kezelte a közösség,⁴⁸⁰ amit három nyílvész-

⁴⁷⁰ LÁSZLÓ 1944, 128–165.

⁴⁷¹ Vö. FETTICH 1947; a válasz: LÁSZLÓ 1950.

⁴⁷² Vö. BÓNA 1996, 267–268, 270.

⁴⁷³ DIENES 1956; DIENES 1957. Ez a temető sem volt azonban teljes, mert 1948-ban Fettich Nándor és Párduez Mihály további két sírjára bukkant, de az egyiket feltáratlanul hagyta a „tervezett és végül is elmaradt budapesti Nemzetközi Ősrégészeti Kongresszus résztvevői előtt való bemutatásra”, s végül 1958-ban Dienes tárta fel: DIENES 1968e, 186.

⁴⁷⁴ DIENES 1972, 11–26; DIENES 1972a, 12–29; DIENES 1972b, 12–31; DIENES 1972c, 12–30; BAKAY 1978, 166–167; 172. jegyzet.

⁴⁷⁵ RÉVÉSZ 1984/85. A nagycsalád-elmélet további változásairól: KOVÁCS 2013a, 513, 523–530.

⁴⁷⁶ RÉVÉSZ 1996, 198.

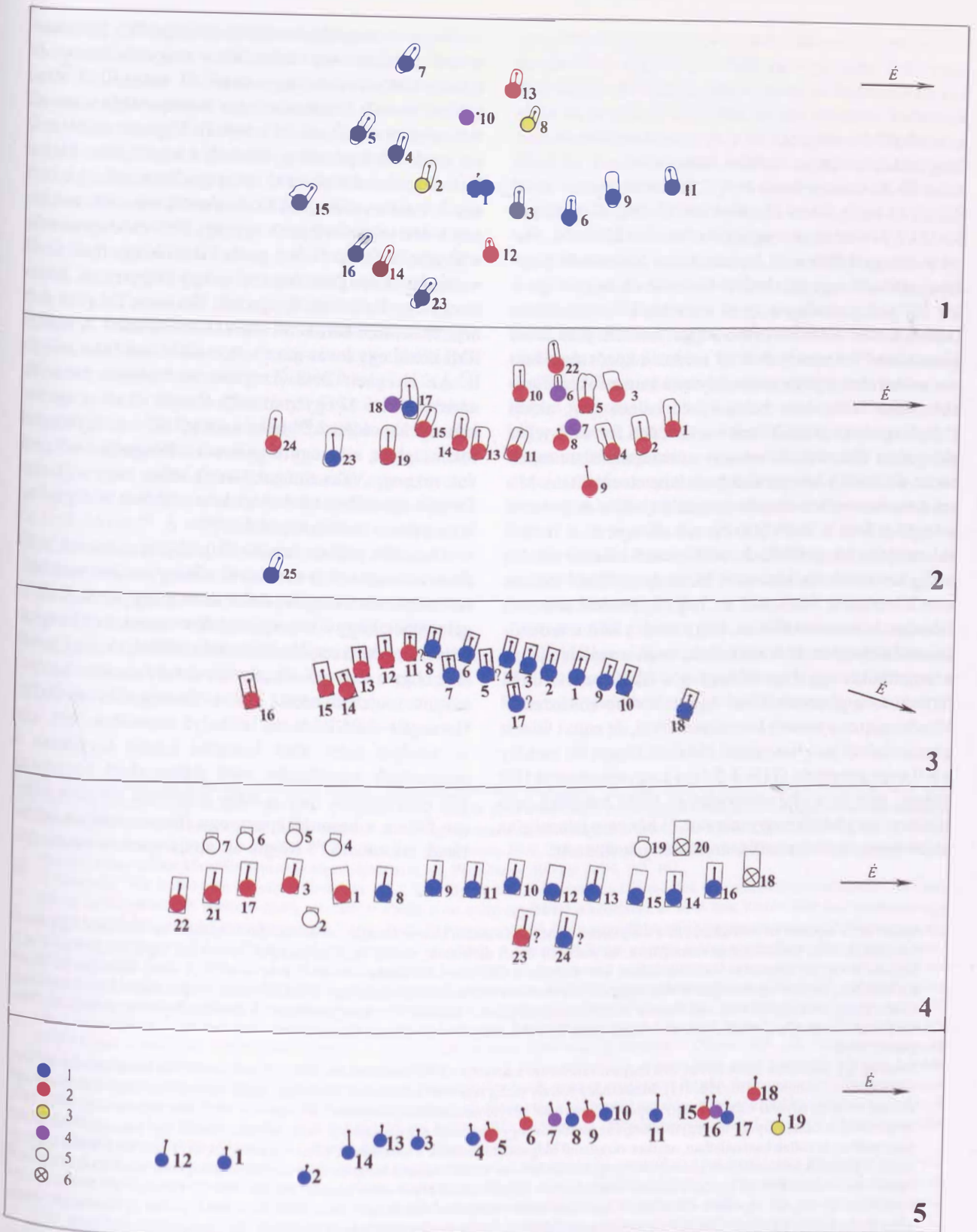
⁴⁷⁷ BÓNA 1997, 1456.

⁴⁷⁸ Vö. KOVÁCS 2013a, 525–526.

⁴⁷⁹ Vö. KOVÁCS 2013a, 521–530.

⁴⁸⁰ Bizonyos 10. századi méltóságjelzőnek tekintett tárgyak (tarsolylemez, veretes öv stb.) birtoklása, illetve mellékletül adása alapján feltehető, hogy ekkortájt a 10–12–14 éves életkor jelezte a fiúknál a felnőttkor kezdetét, vö. Gnadendorf (Niederösterreich, Ausztria)-Volksschule: 14 éves fiú lovas, lószerszámos sírja szablyával, veretes övvel, Karos (BAZ)-Eperjesszög II. temető 35. sír: 10–12 éves fiú lovas, lószerszámos sírja veretes övvel, Tiszanána (He)-Cseh tanya I. sír: 12–14 éves fiú lovas, lószerszámos sírja tarsolylemezzel: RÉVÉSZ 2006, 143. A kánonjog a 21 éven felüli személyt *majornak*, a fiatalabbat *minor*nak nevezte, a 14. évét betöltött fiút vagy a 12.-et betöltött leányt *pubes*nek, a fiatalabbat *inpubes*nek. Az *inpubes* az atyja akaratát kellett kövesse, a *pubes* viszont már teljes eselekvőképességgel rendelkezett: SZUROMI 2002, 100–103. A felnőttkor elérését az írott törvényekkel már rendelkező magyar királyságban is a büntetőjogi felelősség követelménye jelezte. A legkorábbi ilyen jellegű magyar utalás I. László 1077 körül keletkezett ún. II. törvénykönyve 12. §-ában maradt meg.

III.3. A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐ (1-16, 23. SÍR)

105. kép. Egy fősoros szállási temetők. 1. Magyarhomorog-Kónya-domb, 2. Harta-Freifelt, 3. Tiszabездéd-Harang-láb-dűlő/Rác-tag, 4. Tiszaeszlár-Bashalom, Fenyvespart I. temető, 5. Karos-Eperjesszőg III. temető. Jelmagyarázat: 1. férfi, 2. nő, 3. gyermek, 4. kisgyermek, 5. meghatározatlan korú gyermek, 6. meghatározatlan

sző melléklete tanúsíthat. E sor előtt, északnyugatra egy vagy két sorban egy-egy férfi (7), nő (13), gyermek (8) és kisgyermek (10), a sor mögött, délkeletre egy nő (12), valamivel távolabb három férfi (15, 16, 23) és az utóbbi kettő között még egy nő (14) nyughelye jelentkezett. Meghökkenítő volt az életkori változatosság a 12–14 (2) és az 50–59 éves életkorú férfi (23) között, hiszen 18–20 (7), 23–25 (4, 5), 30–39 (6), 40–45 (9, 15, 16), 40–50 (11) és 50–55 (1, 3) éves egyén egyaránt előfordult közöttük. Mivel mindegyiküket az íj, nyilak, tegez összetételű íjászfelszereléssel vagy részletével temették el, négyen (1, 9, 16, 23) pedig részleges lovas temetkezésben feküdtek, Dienes István több-kevesebb joggal nevezte őket lovas íjásznak.⁴⁸¹ Amennyiben ily módon a közösség a harcos mivoltukat jelezte, s amennyiben nem a főként férfiakat sújtó valamilyen betegségben haltak meg, akkor kizárólag olyan helyi, közeli – a történeti források teljes hiányában ismeretlenül maradó – összecsapásban eshettek el, ahonnan a holttestüket haza lehetett szállítani. Mivel nem ismerjük a temető használati idejének hosszát, a 30–35 (13) és a 35–39 (14) évesen elhunyt nő a 11 férfi valamelyike közül többnek, a 60 évesnél idősebb nő (12) pedig kevesebbnek lehetett a házastársa. Ebből viszont nem következik feltétlenül az, hogy kilencnek nem volt felesége, hanem inkább az, hogy ezek a nők a temetőhasználat éveiben élve maradtak, majd a szállásukat és a temetőjüket egyaránt felhagyva a feltételezhető többi férfival és a gyermekeikkel együtt tovább költöztek.⁴⁸² Mindenesetre a temető bármilyen rövid, de ennyi felnőtt eltemetésével járó használati idejéhez képest túl csekély a 8–9 éves gyermek- (8) és 4–5 éves kisgyermeksírok (10) száma, erre és a csecsemőhalottak teljes hiányára nem találtam megfelelő magyarázatot,⁴⁸³ bár ez a jelenség az alább bemutatott temetőkben szintén jelentkezett.

Hogy e megállapításokból általánosító következtetéseket levonni nem lehet, azt a magyarhomorogi és a harta (BK)-freifelti, ugyancsak 10. századi, 21 síros szállási temető összehasonlítása mutatja tökéletesen eltérő eredménnyel (vö. 105. kép 2). Ugyanis utóbbira a női sírok túlsúlya volt a jellemző, hiszen három-három férfi és gyermek mellett 15 nő nyugodott benne. A nőket egy Y alakban szétágazó tízsíros sorba temették, amelynek a déli végén volt csak egy-egy férfi és kisgyermek, a háromsíros elágazásban pedig két nő és egy férfi. Ettől a vonulattól nyugatra négy nő és egy kisgyermek, keletre egy-egy férfi és nő nyugodott. Hat lovas sírból öt volt nőé, és további három nő kapott lószerszámot. A három férfi közül egy lovas íjász volt, a többi melléklet nélküli. Az elvégzett DNS-vizsgálati eredmények kizárták az értékelhető 17 egyén mintája alapján az anyai ági rokonsági kapcsolatot,⁴⁸⁴ talán csak két nő volt egymással rokonságban, s az egyik gyermeknek egyetlen nő sem volt rokona. „Valószínűnek látszik tehát, hogy a Harta-freifelti temetőben eltemettek közt nem volt biológiailag bizonyítható családi kapcsolat.”⁴⁸⁵

Ha e két szállási temető fő jellegzetességének a fő sírsorba rendezett és ezenkívül néhány további temetkezés telepítését tekintjük, akkor némi adatgyűjtéssel vizsgáltni lehet, hogy e két véglet között vannak-e és ha igen, milyen temetési rendszerű további lelőhelyek. Úgy találtam, hogy a férfi–női elkülönítés eltérő formában ugyan, másutt is jelentkezett. Így a Tiszabездéd (SzSzB)-Harangláb-dűlő/Rác-tag lelőhelyű temetőben (105. kép 3), amelyet azért lehet kiemelni László Gyulának a nagycsaládi temetkezési mód felismerését bemutatni vélt clemzéséből, mert a többi példájától eltérően teljesen feltárt, s hasonlóképpen egy fősoros szállási temetőnek tekinthető.⁴⁸⁶ Mégis az általa ajánlott rendszert,

miszerint „a lopáson ért szabadnak, ha a templomba menekült és onnan kivezetvén megvakították, fiai és leányai, ha tíz évesek vagy annál fiatalabb korúak, szabadságban maradjanak, ha pedig tíz évnél idősebbek, vessék őket szolgaságba, és minden vagyonukat vegyék el.”: SZILÁGYI 1961, 27; KÖRMENDI-ZSOLDOS 2006a, 115. Kálmán a felnőttkori felelősség határát 15 évre emelte: „A tolvaj feleségét, ha részes ura bűnében, férjével együtt adják el rabszolgának. Gyermekeik is, ha tizenöt évesek vagy annál idősebbek, osztozzanak anyjuk sorsában; azokat pedig, akik tizenöt éven alul vannak, büntetlenül engedjük el.”: Kálmán 1100 körül készült ún. I. törvénykönyve 56. §.: SZILÁGYI 1961, 46; KÖRMENDI-ZSOLDOS 2006b, 186; vö. LÁSZLÓ 1944, 195, 197, 205, 219, 267; DIENES 1964a, 89.

⁴⁸¹ DIENES 1969.

⁴⁸² Némileg így találkozik Bóna István és a magam véleménye e temetők rövid használati idejéről: „Dienes István már korán észrevette [DIENES 1964b, 137; DIENES 1970, 112–113], Mesterházy Károly pedig régészeti időrendünk finomítása során bizonyította, hogy a szóban forgó katonai temetők sírsorai nem 2–3 vagy éppen 4–5 egymást követő nemzedéket jelentenek [MESTERHÁZY 1993, 301; MESTERHÁZY 1995, 1037, 1040–1041], a László Gyula-féle egymás helyébe »születő«, egymást váltó nagycsaládokat. Nem, mivel a temetők egy, maximum másfél-két nemzedéken át voltak használatban, amikor váratlanul megszakadt bennük a temetkezés. Ezért maradtak kicsik, s nem kis részben aránytalanok: a második nemzedékbeli asszonyokat és gyermekeket már valahol máshol temették el. A nagyfejedelmek korai székelyhez kapcsolható Felső-Tisza-vidéki temetők kapcsán hasonló időrendet vall Révész László is [vö. előző jegyzet; RÉVÉSZ 1984/85; RÉVÉSZ 1989, 49–50; RÉVÉSZ 1996/honf. 41–42], aki figyelmét elsősorban a fejedelmi kíséret temetőire irányította.”: BÓNA 1997, 1456. Ebből persze az következett volna, hogy akkor történik a költözés, amikor a második nemzedékbeli férfiak kivétel nélkül mind meghaltak, ami életszerűtlen lett volna.

⁴⁸³ Az általánosságban elsősorban a 10–11. századi eseesemősírok hiányának értelmezésére kifejtett véleményemet e konkrét kis temetőben nem lehetett alkalmazni, a legvalószínűbb feltevés a sekély gödrökben nyugvó maradványaik elpusztulása lehet, vö. Kovács 2015a.

⁴⁸⁴ CSÓSZ–KISS–TÖMÖRY–LANGÓ–MENDI 2007, 25. A temetőterkép: LANGÓ–KUSTÁR–CSÓSZ 2018, 248: 5/36. kép.

⁴⁸⁵ LANGÓ–KUSTÁR–CSÓSZ 2018, 251; vö. LANGÓ–KUSTÁR–KÖHLER–CSÓSZ 2016.

⁴⁸⁶ LÁSZLÓ 1944, 128–134. Nem szabad elfelejteni, hogy egyetlen (kis)gyermeksírt sem tártak fel, amelyeket akár az erőző is elpusztíthatott, de a meglétüket vagy a nemlétüket utólag már nem lehet bizonyítani.

miszerint a 18 tagú sírsornak az eltemetettekhez viszonyított bal szárnya mellékletben gazdagabb gödreibe valószínűleg csak férfiakat, a jobb szárnyra pedig nőket temettek (gyermeket egyáltalán nem), sőt a két szárny férfi és bizonyos női halottai között finom megfigyelésekkel talán még a házastársi kapcsolatokat is meg tudott figyelni, csak óvatosan lehet kezelni. Ugyanis az eltemetettek nemét még a kitünő orvos, Jósa András sem tudta felismerni, vagyis a megkülönböztetés alapja kizárólag a mellékletállomány volt.⁴⁸⁷ Az elkülönítés hasonló, de gyermeksírokat is tartalmazó módja mutatkozott meg a Tiszaeszlár (SzSzB)-Bashalom, Fenyvespart lelőhelyű I. temetőben is (105. kép 4), amelynek 24 sírját ugyancsak Lászlót követve, de szintén csak a mellékletállomány alapján rendszerezte Dienes István bal és jobb szárnyra. A 15 síros É–D-i irányú fősor északi részén nagyjából tíz – középen a két leggazdagabb – férfi, a délin öt nő nyugodott, s a nőktől nyugatra négy, keletre egy gyermek, a férfaktól nyugatra még egy gyermek és egy adat nélküli személy, keletre pedig egy-egy nő és férfi feküdt.⁴⁸⁸ A vegyes fektetés ellenére, a nemeket illető bizonyos elkülönítést lehetett megfigyelni a karos (BAZ)-eperjesszögi III. temetőben (105. kép 5). Ennek 11 férfi, öt nő, egy gyermek és két kisgyermek, azaz összesen 19 sírja egy észak–déli irányú fősorban helyezkedett el, amely északon két sírral clágazott. A vezéri sírt (11) a sor északi vége felé ásták, tőle északra csak két nő, egy férfi és két gyermek, délre kilenc férfi, három nő és

gyermek feküdt. Feltűnő volt a sor déli vége irányában lévő hét fegyveres férfisír (1–4, 12–14).⁴⁸⁹ A török-szentmiklós (JNSz)-szenttamáspusztai temető (106. kép 6) Petkes Zsolt értékelése szerint egy nyugati 17 síros 10. századi szállási és egy keleti 29 síros falusi jellegű temetőből áll, és a két temető között valószínűleg hosszabb ideig nem temetkeztek.⁴⁹⁰ A szállási temető azonban két nagyjából északkelet–délnyugati irányú fősoros jellegű volt, közöttük két (44–45), illetve a keletiből keletre egy (30) további temetkezéssel. A szállási temető keleti szélén a körökkel körülvett, teljesen kirabolt lovas temetkezés (33) lehetett a leggazdagabb sír. A 17 sír közül öt meghatározhatatlanul elpusztult, ezért a temetkezésekben nyugvók nemi és életkor szerinti rendszerére nem lehet megbízhatóan következtetni; annyi valószínű, hogy a férfiakat és nőket a sorban némi elkülönüléssel, a két gyermeket (30, 46) pedig elkülönítve temették el.⁴⁹¹ Megmaradt állapotában egy ívelt észak–déli irányú fősoros temetőnek mutatkozott a tuzsér (SzSzB)-boszorkányhegyi lelőhely bolygatások után helyszínelés és hitelesített 11 sírja (106. kép 7), amelyben 10 férfi és egy nő maradványait lehetett feltárni, illetőleg azonosítani, de a temető eredetileg 20–25 síros lehetett, ezért valójában nemigen értékelhető.⁴⁹²

A nemi elkülönítés több szállási temetőben viszont egyáltalán nem jelentkezett. László Gyula példái közül a 25 síros kenézli (BAZ)-fazekaszugi II. temető is teljesen feltártnak tekinthető, méghozzá Bartucz Lajos emberta-

⁴⁸⁷ A nemmeghatározások bizonytalanságára Révész László már korábban rámutatott – Révész 2003, 432–434, 440; ISTVÁNOVITS 2003, 208: 123–124. kép; ISTVÁNOVITS 2003, 209–215. –, újabban pedig idézték Jósa véleményét is: „A nemet a csontvázak nagymérvű elkorhadtsága miatt egy csontváznál sem lehetett meghatározni.”: Jósa megjegyzése a 12. sír sírlapján: PROHÁSZKA–RÉVEZS 2004, 154–155, 165. A temető rekonstruált temetőterképei: LÁSZLÓ 1944, 128/129: 4. kép; ISTVÁNOVITS 2003, 208: 124. kép. Az utóbbi térkép Révész munkája, amelyen Jósa sírlapjai megtalálását követően sem szükséges változtatni, vö. PROHÁSZKA–RÉVEZS 2004, 165–167.

⁴⁸⁸ A felosztást Tóth Anikó nem tekintette biztosnak: „A László Gyula által kidolgozott, s Dienes által erre a temetőre is elfogadott férfi bal-szárny és női jobbszárny felosztás (mely a melléklet nélküli sírok miatt egyébként is kérdéses), az 1948-ban, illetve 1958-ban feltárt egy-egy temetkezés alapján nem tekinthető biztosnak.” TÓTH 2014, 29. Megjegyzendő, hogy a melléklet nélküli gyermeksírokon kívül csak egy-egy bolygatott adathiányos (18) és férfisír (20) volt tárgyi kíséret nélküli. A temetőből Rohács József cipész, jószemű amatőr régész – DIENES 1968e, 185–186; Kovács 2015, 17. – Kiss Lajos felügyeletével 22 sírt tárt fel, de a temetőt nem merítette „ki teljesen, hiszen amikor 1948 novemberében Fettiich Nándor és Párduez Mihály végzett ugyanitt próbaásatást, két újabb sírra bukkantak. Csak az egyik [23. sír] került ekkor is feltárrásra, a másikat meghagyták az akkoriban tervezett és végül is elmaradt, budapesti Nemzetközi Ősrégészeti Kongresszus résztvevői előtti bemutatásra. 1958-ban újabb ásatásunk alkalmával [a II. temető feltárasokor] magunk bontottuk ki a sírt, és megállapítottuk a két utóbbi sírnak a temetőhöz viszonyított helyzetét. A temetőt ezzel teljesen feltártnak tekinthetjük.”: DIENES 1968, 186. Talán korábban még egy (?) sír elpusztulhatott, mert Dienesnek az ásatása idején „a község lakói emlegették, hogy a tábla északi végének közepén húzó dombvonulaton az első világháború után román katonák lövészárkokat ástak, amikor esontvázat, kardot, karperecet találtak. A tárgyakat egy román tiszt összeszedte és elvitte. Több mint egy negyedszázad eltelte után e szóbeszéd nyomán indult el a munka [1948-ban], melynek eredménye... a 22 sírből álló temető.”: DIENES 1957, 24; vö. DIENES 1956, 245; FODOR 1996/Tiszaeszlár, 185; TÓTH 2013, 25. A Dienes-féle rekonstruált temetőterkép: DIENES 1956, 246/247: Fig. 3; vö. TÓTH 2014, 29: 5. kép.

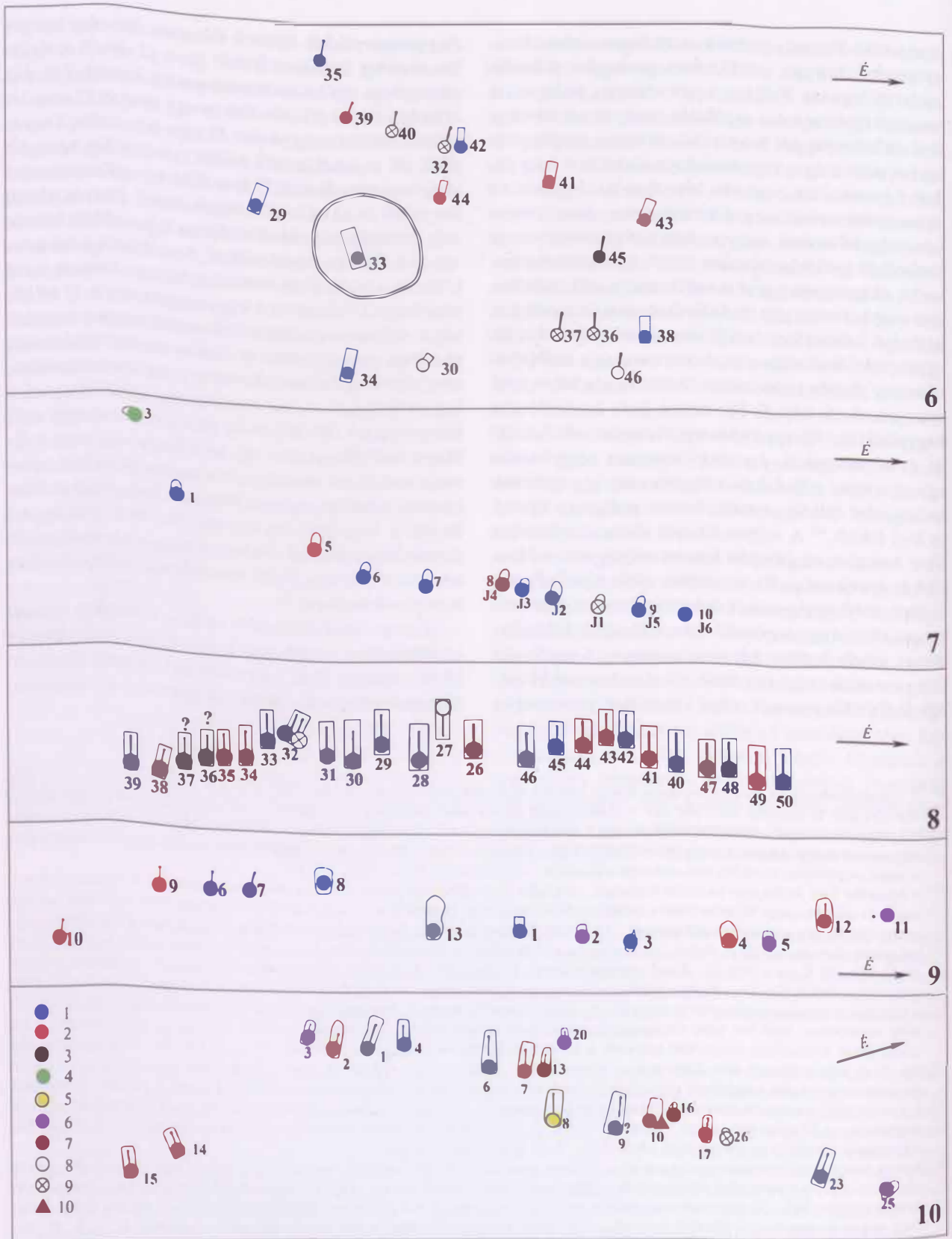
⁴⁸⁹ Révész László érzékletes fogalmazása szerint „a 19 síros, egyetlen sorból álló karosi III. temetőben a sor északi vége felé helyezkedett el a 11., vezéri sír. Tőle északra a bal szárnyon csak néhány szegényes mellékletű női (15., 18.) és gyermek (16., 19.) sírt figyelhetünk meg. Az itt nyugvó egyetlen férfi (17.) temetésekor ugyan lovat is áldoztak, de semmilyen fegyvert nem helyeztek mellé. Az íjas, tegezés, ballás, lovas, vagy csupán löszerszámmal elhalt harcászok a jobb szárny középső harmadában, jórészt egymás mellett nyugodtak (3., 4., 8., 10., 13., 14., s minden bizonnyal a 2. sír is). E harcászok és a vezér sírja között feküdt a néhány rangosabb ... (5–6., 9.) női sír, valamint egy gyermek temetkezés (7.) A sort délen két szegényes temetkezés zárja:” egy csupán fülesgombos közrendű férfi (1.) és egy idegen, fémmellékletek nélküli, de lovas férfi (12.): Révész 1996, 197, 40: 4. kép, a temetőterkép: 196: 121. kép; A HONFOGLALÓ 1996, 449: 2. térkép.

⁴⁹⁰ PETKES 2011, 208–209.

⁴⁹¹ PETKES 2011, 199: 16. kép; a temetőterkép: UO., 184: 3. kép.

⁴⁹² Révész 2000, 10–15.

III.3. A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐ (1-16, 23. SÍR)

106. kép. Egy fősoros szállási temetők. 6. Török-szentmiklós-Szenttamáspuszta, 7. Tuzsér-Boszorkányhegy, 8. Kenéz-lő-Fazekaszug II. temető, 9. Tiszaeszlár-Bashalom, Fenyvespart II. temető, 10. Balatonújlak-Érdő-dűlő. Jelmagyarázat: 1. férfi, 2. nő, 3. felnőtt, 4. ifjú/juv., 5. gyermek, 6. kisgyermek, 7. csecsemő, 8. meghatározhatatlan korú gyermek, 9. meghatározatlan, 10. magzat

ni meghatározásaival (106. kép 8). Ezért megfontolható László véleménye, hogy bár a bal szárny itt is gazdagabb, mint a jobb, szinte férj–feleség jellegű páronként fekszenek mindkettőben az elhunytak.⁴⁹³ A Tiszaeszlár (SzSzB)-Bashalom, Fenyvespart lelőhelyű I. temetővel egyezően ugyancsak Rohács József fedezte és tárta fel a kb. 200 m-re fekvő II. temető öt sírját (106. kép 9), amelyet Dienes István a teljes feltártságig további nyolccal egészített ki. Rámutatott, hogy az észak–déli irányú egy fősoros temetőben „az előző [I. sz.] temetővel szemben... itt a sírok rendjében semmilyen szabályszerűség nem ismerhető fel: a férfiak és nők nem kerültek külön oldalra, semmi nyoma annak, hogy – mint más temetőkben – a házastársak egymás mellett nyugodnának. Rendszertelenül kerültek elő férfi és női temetkezések, és a gyermekek sírjai ugyane sorba illeszkednek, ami az előkelő családoknál visszatérő jelenség. Kétségtelen viszont, hogy itt is a sor közepén feküdhettek a legmagasabb rangú férfiak, s erre épp abból következtethetünk, hogy sírjukat feldúlták.”⁴⁹⁴ A balatonújlak (So)-erdő-düli temető (106. kép 10) egy közepén megtörő északkelet–dél nyugati irányú 15 síros fő sorból, valamint a dél nyugati végétől dél keletre két további sírból (14–15) állt. A kettős-hármas csoportokban fekvő férfiak és nők között önálló sírhelyet kaptak kisgyermek (3, 25), sőt csecsemők (13, 16) is. A sor északkeleti végén kisgyermek (25), a délkeletin az egyik leggazdagabb nő (15) nyugodott, a másik két mellékletgazdag nő a sor belsejében kapott helyet (10: jobb karján a csecsemőjével, 17). A férfiak lovas, lószerszámos, fegyveres mellékletűek voltak. Érdekes, hogy az archaogenetikai vizsgálataik „eddigi eredményei hasonlóak a hartaiakhoz. Anyai ági rokonság mindösszesen a temető központi sírsorától távolabb fekvő 14–15. sír között lehetséges, amennyiben a további vizsgálatok ezt megerősítik. A többi sír esetében ilyen kapcsolat nem mutatható ki. Mindezen eredmények felvetik annak a lehetőségét, hogy a temetőn belül

vélelmezett kisebb közösségek [? K.L.] mennyiben tekinthetők családoknak és ebben az esetben érvényes-e a 10. századi temető kutatáson belül általánosan vallott kiscsaládi modell.”⁴⁹⁵

Kérdéses, hogy csupán a rövidebb helyben lakás következménye-e a még kisebb sírszámú, de jobb híján mégis szállási temető típusnak nevezhető forma.⁴⁹⁶ Ide kívánczolt a budapest-soroksári Bp 09. lelőhelyű, mindössze nyolc sírral teljesen feltárt, s az ásatók szerint a 10. század vége–11. század elejére keltezett temető (107. kép 11), amelynek északkelet–dél nyugati irányú fő sorában hat férfi és egy nő (1), tőlük dél keletre pedig még egy nő (7) nyugodott. A férfisírokban meglepően kevés fegyver volt: íj, 6 nyilcsúc, tegez (3), a kirabolt lovas temetkezésben (4) pedig tegez.⁴⁹⁷ Hasonlóan inkább szállási temető a tiszajenő (JNSz)-eperjesi-telepi egy fő soros, nyolcsíros sírmező (107. kép 12), amelynek a közepén feküdt a veretes övű lovas férfi (A.), a jobbján egy ékszeres lovas nő (4), a feltételezett hitvese (?). A továbbiakban kettejük jobbján egy férfi (1), egy lovas nő (3), egy lovas férfi (2), egy szegényes mellékletű férfi (6) és melléklet nélküli gyermek (5), az A. sír balján, az 5. sírnek megfelelő távolságban még egy lovas férfi (7) nyugodott.⁴⁹⁸ Még kisebb volt a Madaras (BK)-Árvai-dülő lelőhelyű 10. századi temető (107. kép 13), amelynek nagyjából egy észak–déli irányú sora eltérő távolságokban fekvő 6 sírt tartalmazott: két bolygatott mat. íjász és egy melléklet nélküli férfi után egy-egy mellékletgazdag mat. és ad. nő között egy gyermek temetkezését.⁴⁹⁹ A szatymaz (Cso)-jánosszállás-katonaparti teljesen feltárt hatsíros gyermektelen temető (107. kép 14) északkelet–dél nyugati sorban öt, s keletebbre a 6. sírből állt, amelyben északkeletről két férfi (5, 3), majd három nő (4, 1, 2), a 6. sírban felnőtt feküdt.⁵⁰⁰ Végezetül inkább már eltérő rendszerű a Makó (Cso)-Igási járandó lelőhelyű mindössze tíz síros temető (107. kép 15), amelynek észak–déli irányú fő sorába három férfi közé egy nőt,

⁴⁹³ LÁSZLÓ 1944, 143–149; az értelmezett temető térkép: UO., 144/145: 11. kép. Az alábbi Fettiéh–Bartucz adatokra hivatkozó László szerint a 32. sz. kettős sírban „az egyik koponya férfié, kaukázusi mongoloid vonásokkal. Mindkét esontváz koponyájánál egy-egy durva, díszítetlen agyagbögre.”: LÁSZLÓ 1943, 146; ed (32.) sír. A térképre férfit és bizonytalan nőt jelzett (■○). Bartucz nem meghatározása Fettiéh Nándor közlésében talányos: „32. sír... Kettős sír. Mindkét váz fejénél egy-egy durva munkájú, díszítetlen agyagbögre... (A esontok csaknem teljesen elkorhadtak.) (Koponya jó, váz hiányos. Kaukázusi mongoloid. Férfi.)”: FETTIEH 1931, 88. A HONFOGLALÓ 1996, 450: 4. térképén férfi és bizonytalan a nemi jelzés.

⁴⁹⁴ DIENES 1968, 187–188; FODOR 1996/Tiszaeszlár, 187–188; TÓTH 2013, 34–45. Éry Kinga meghatározása szerint a temetőben 5 férfi (ad.?, 23-40, 40-50, 63-72, sen.), 4 nő (20-25, 30-36, 39-48, 55-64), 3 kisgyermek (inf. 1., 2-3, 4-5) mellett 1-2 csecsemőkorú halott tartozhatott: ÉRY 1977, 23–24. A temető térkép: A HONFOGLALÓ 1996, 452: 8. térkép; TÓTH 2014, 45: 6. kép.

⁴⁹⁵ LANGÓ–SIKLÓSI 2013, 143–145, 151, temető térkép: 143: 1. kép. A nemi és életkori meghatározásokat Mende Balázs szíveségének köszönhetem.

⁴⁹⁶ Itt jegyzem meg, hogy a gyakran használt családi, kiscsaládi temető típus a sírszámát és a temetkezési idő rövidségét tekintve teljességgel beleillik a szállási temetők kategóriájába, és benne az eltemetettek rokonsága nem ellenőrizhető, hanem csupán feltételezett.

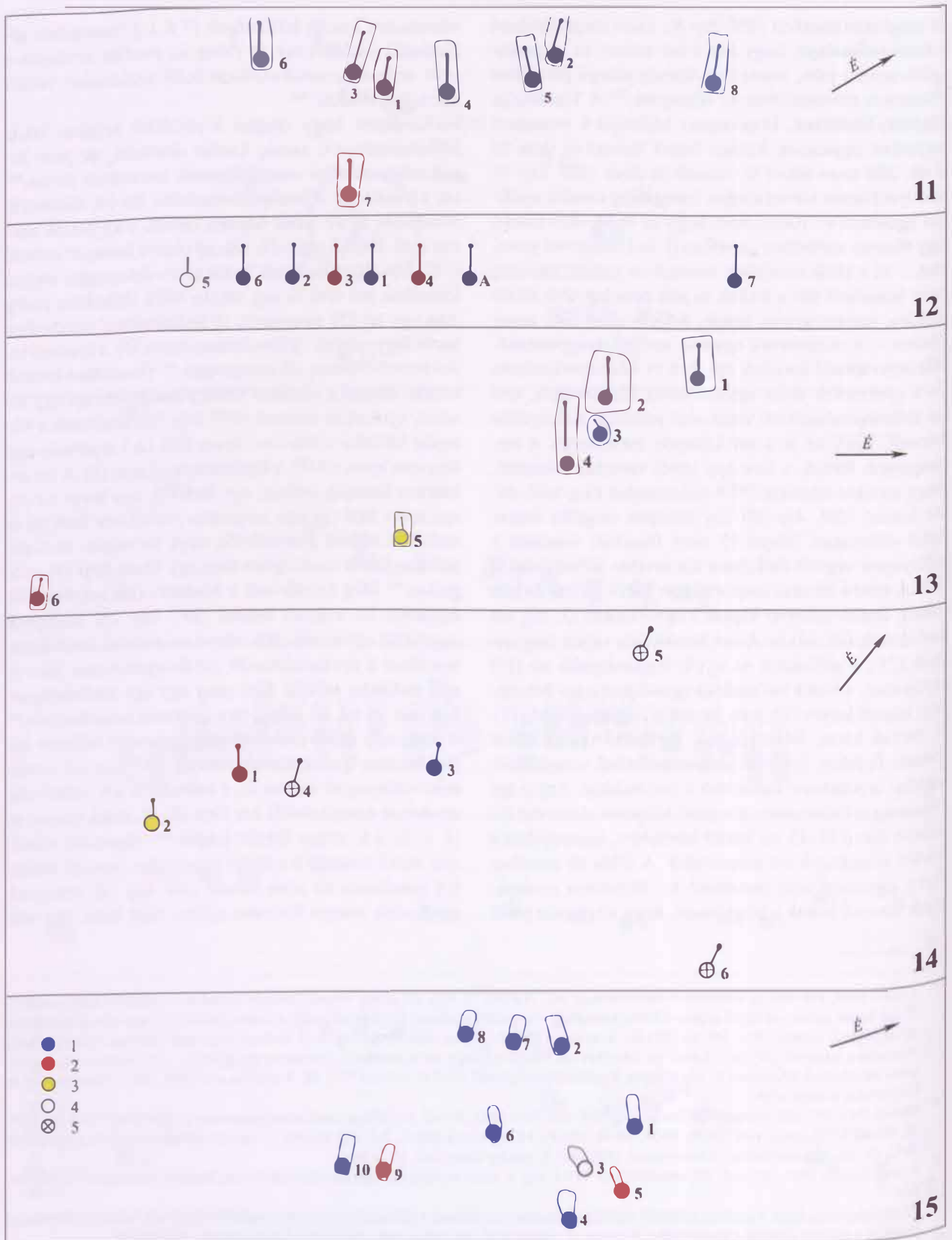
⁴⁹⁷ BINCZE–SZIGETI 2010, 56–61, 66: 2. kép (temető térkép).

⁴⁹⁸ SELMECZI 1996; MUSTERIÁZY–SELMECZI 1996. Temető térképet nem közöltek, a sírok felsorolása alapján fiktív térképet készíthettem. Selmeuzzi teljesen feltártnak tekintette a temetőt, de az A. és 7. sír között akár sírok pusztulhattak el.

⁴⁹⁹ KÓHIGYI 1980, vö. Abb. 12 (temető térkép).

⁵⁰⁰ BALINT 1991, 19–30, 20: Abb. 2 (temető térkép).

III.3. A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐ (1–16, 23. SÍR)

107. kép. Egy fősoros szállási temető. 11. Budapest-Soroksár, Bp 09, 12. Tiszajenő-Eperjesi telep, 13. Madaras-Árvai-dűlő, 14. Szatymaz-Jánosszállás, Katonapart, 15. Makó-Igási-járandó. Jelmagyarázat: 1. férfi, 2. nő, 3. gyermek, 4. meghatározhatatlan korú gyermek, 5. meghatározatlan

tőlük nyugatra egy sorban három férfit, keletre vegyesen egy-egy gyermeket, nőt és férfit temettek. Mivel az ásató Balogh Csilla szerint a lelőhely teljesen feltárt, egy 50-59 éves férfi (4) szájuvegében halotti obulusként lett Péter H6 denár és a ¹⁴C vizsgálati eredmények alapján problematikusán a 11. század harmincas és utolsó évtizedei közé keltezett szállási temetőnek tekinthető.⁵⁰¹

A szállási temetők talán egyik típusának tekinthető, fentebb bemutatott csak fősírsoros vagy néhány további temetkezéssel kiegészült rendszerű, továbbá a csupán tíz síros, vagy még kisebb temetők temetkezési sajátosságainak változatossága jól mutatja, hogy a maga a „szállási temető” fogalom bizonyos mértékig primitíven egyszerűsítő, de reális alappal bír, hiszen a nehezen értelmezhető etnikai vagy társadalmi alapú rendszerezés helyett csupán a viszonylagosan rövid használati időre épül anélkül, hogy dönteni kísérelne a fenntartó közösség nagysága és a temetőhasználat hosszúsága közötti összefüggésben, vagy magyarázni próbálná a nemi, életkori, rokonsági, mellékletbeli és egyéb rituális különbségeket, illetve a temető felhagyásának okait. Mivel azonban a teljes feltártságuk következtében a sírok rendszerét tudatosan kialakult, pontosabban: kialakított állapotnak lehetett tekinteni, erről – a nagyobb szállá-

si és a sokszorta nagyobb falusi temetők vizsgálatában is figyelembe vehető – megfigyeléseket lehetett tenni: a fősírsoros, illetve alkalmanként egyéb sírokkal is bővített, illetve a tíz és még kisebb sírszámú szállási temetőket létesítő és fenntartó közösségek körében nem volt általános rituális vagy hagyományos követelmény a családlag összetartozó (rokon) férfiak és nők elhantolására, ezért alakulhattak ki az elhunytak változatos nagyságú, illetőleg keveredésű csoportjai akár a mellékletbeli gazdagságtól is függetlenül. Nem volt általános elvárás a gyermekek, kisgyermekek, sőt a csecsemők eltemetésével kapcsolatban sem, ezért kerülhettek ők is a felnőttek sorában, de tőlük elkülönítve is a földbe, de talán volt olyan hely – ahol a sírjaik hiányoztak –, hogy akár nem is temették őket együvé a felnőttekkel. Ha tehát feltételezzük, hogy a nagy falusi temetők kezdő temetkezéseit ugyanolyan rendszertelenséggel ásták meg, mint a kis szállási temetőket, akkor érthetővé válik az a jelenség, hogy a nagy sírkertekben sem lehet általános temetkezési gyakorlatot megfigyelni.

Azt hiszem, hogy e kis temetők megszűnésének okát általánosságban aligha lehet vizsgálgatni, de ebben a vonatkozásban a magyarhomorogi szállási temető kivételesen a fent ajánlott módon értelmezhető is lehet.

III.3.8. A LELETANYAG (7. táblázat)

Amint a fentiekből kiderült, elsősorban a leletanyag bizonyos mértékig eltérő mivolta képezte a 10. és a 11–12. századi temető sírjainak elkülönítését. A korábbi szállási temető minden sírja (1–16, 23) tartalmazott mellékleteket, amelyeket a viselet, ékszerek, fegyverek, lőszerszám, eszközök és egyéb (halotti arelepel, szalagkarperce) sorrendjében tekintetem át.

III.3.8.1. Viselet

Szembetűnő volt, hogy az eltemetett 11 férfinak (1, 3–7, 9–11, 15–16, 23), 2 gyermeknek (2, 8), 3 nőnek (12–14) és 1 kisgyermeknek (10) alig maradt viseleti tárgya.

Fülesgombot egy-egy férfi- (16) és női (12) sírban találtunk, az előbbiben a háromféle módon díszített, lenese alakú fejű, tömören öntött négy bronzpéldány a szegycsont és a keresztcsont, azaz a mellkas és a has között középen zárta a férfi felsőruháját,⁵⁰² míg a nő két üreges félből összeálló sima és hat tömör öntésű, díszített bronz fülesgombja az állésüetől a combnyakig a mellkas bal oldalán kapcsolódott, s csak egyikük került át a jobb oldalra. Minden példányuk más öntőmintában

készült, ötnek a teste lenese, a hatodiké gömb alakú volt. Az utóbbi fülesgomb teste kettéosztottan, az ötből háromé cikkelyesen volt rovátkolt, a maradék kettőé pedig díszítetlennek tűnt.

Mintegy viseleti módon, a bal medence- és alkaresonatok, azaz a deréktáj bal oldalán feküdt egy sajnos ismeretlen alakúvá romlott övesat (1), és itt kell említenem egy bizonyára fiúgyermek ezüstrozettájának felszedhetetlen maradványát (2), valamint a „fülesgombos” férfi másodlagos helyzetben a bal lábfejsontjai vonalában, a zabl mellett előkerült apró, aranyozott ezüst verettöredékét (16), amelyet pontosabban nem lehetett meghatározni.

Nem volt jobb a helyzet a nők esetében sem, hiszen hármójuk közül csupán egyikük (14) jobb lapockáján maradt meg egyetlen elhasználódott, rombusz alakú, aranyozott ezüst ingnyakveret, amelyet a felvarrhatóság kényszerűségéből utólag átlukasztottak, továbbá az első és második ágyékesigolyója között leltük meg egy dudoros közepű, levélmintás ezüstrozetta töredékeit. Egyetlen szintén elhasznált, törött akasztójú, aranyozott ezüst csüngős ingnyakveret felső tagja őrződött meg a 4-5 éves kisgyermek (10) bal vállánál.

⁵⁰¹ BALOGH 2016, 392, 408–413, 396: 3. kép (temetőterkép). A 3–8. csontvázon végzett mtDNS-vizsgálat alapján nem volt közöttük anyagi rokonsági kapcsolat: UO., 409; CSÖSZ–MENDI 2016; vö. MARCSIK 2016.

⁵⁰² Vö. KOVÁCS 2003, 289–291.

III.3.8.2. Ékszerek

Egyetlen ékszertípus, a nyitott hajkarika fordult elő mind férfi-, mind női sírban, a többi pedig a nők, illetőleg a kisgyermek temetkezésének melléklete volt.

A tizenegyből négy férfi (7, 11, 16, 23), a háromból pedig két nő (12, 13) kapott egyszerű, nyitott hajkarikát, és pedig egy férfi egy párat aranyból a koponya két oldalánál (11) – a temető egyetlen s a Kárpát-medencében is ritkaságnak számító aranyeleteként⁵⁰³ –, és valószínűleg egykor hasonló helyzetű párat a másik, ezüsből (16), míg az egyik példányt állati bolygatás el nem mozdította. Egyetlen ezüstkarika volt egy férfi (23) bal csecsnýúlványának közelében, egy bronz egy másik férfi (7) bal csecsnýúlványánál, egy további, meghatározatlan anyagúként elpusztult darab pedig az egyik nő (12) hastájékán. A másik nő (13) bronz hajkarikájának csak a harmada került a gyöngyfüzére szemei közé, viszont az állkapcsa mellett volt egy három bronzszáלבól csavart, levágott végű karika, amely női gyűrűnek nagy volt, ezért is hajkarikának lehetett tekinteni. A karikák viseleti módjára nem hozott az ásatás újdonságot, a két-példányos szokásos (11), illetve az állat bolygatta fekvésén (16) túl, az egypéldányosok megítélésé bizonytalan maradt, hiszen a párjuk előkerülhetett volna a koponya alól (7, 23), vagy eredetileg sem voltak párban a kétféle típusuk következtében, s amúgy is az egyikük feltétlenül elkerült az eredeti helyéről (13) ugyanúgy, mint a másik egyetlen példánya (12). A megtalált darabok többsége a 2,3–2,5 cm átmérő közé tartozott, kisebb csak az arany karikapár (11) és egy ezüstkarika (23) 1,9 cm átmérője volt. A síma hajkarikák 11. századi tovább használatára vonatkozóan éppen a magyarhomorogi falusi temető

szolgáltatót számos példát, ezért a tárgyalásukat is ott folytattam.

A 4–5 éves kisgyermek (10) temetkezése az említett ingnyakveret-töredék mellett egy ezüsből öntött töredékes, ún. szőlőfürttel és egy pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalót is tartalmazott, amelynek használata akár a 10. század első két harmadától kezdődően is keltezhető.⁵⁰⁴

Természetes, hogy vegyes összetételű kisebb-nagyobb gyöngysor csak a nőknek járt. A 30–35 éves nő (13) különösen szép együtttestet kapott, amely a csontváz felszedésekor, a váz alatt, a holttest sírba tételekor hátracsapódott állapotban mutatkozott s az alábbi 42 (és négy töredék) gyöngyből, a már említett hajkarika-töredékből és állati amulettekből állt: két fekete, színes virágszemes, nyolc lapított gömb alakú szemes, egy csíkozott és három egyszínű, egy körgyűrű alakú, egy bordázott kalászmintás, négy csurgatott spiráldíszes hengeres gyöngyszem, két-két négy- és két-, illetve egy háromtagú rúdgyöngy, végezetül 17 kásagyöngy és négynek töredéke (*I. tábla*).⁵⁰⁵ A korszakban divatos gyöngyökhöz a hajkarika-töredék, továbbá egy átlukasztott gímszarvas-szemfog,⁵⁰⁶ három fosszilis toronycsiga (*Cerithium* sp.) és két átlukasztott fosszilis pénzkauricsiga (*Cypraea* sp.) csatlakozott.⁵⁰⁷ Egy hasonló korú, 35–39 éves nő (14) lényegesen egyszerűbb sorozatot kapott. A többségében a jobb karja belső oldala mellett szétszóródva három apró gömbölyű gyöngyön kívül három átlukasztott fosszilis szívkaagyó (*Cardium* sp.), két ugyancsak átlukasztott fosszilis toronycsiga (*Cerithium* sp.), egy ezüstcsövecske és esetleg egy bronz láncszem (?) volt (*I. tábla*).⁵⁰⁸ Végezetül egy 60 évesnél idősebb nő (12) sírjában szétszórta három gyöngy töredéke maradt meg (*I. tábla*).

⁵⁰³ Meglepő módon nem lovas temetkezésből, holott az egyebekben is gazdag leletanyagához a mi gondolkodásunk szerint a lovának esatlakoznia illett volna. Egyébként az arany hajkarikáknak Mesterházy Károly 34 példányát listázta 16, többségében 10. századi szállási temetőnek tekinthető, igen változó mellékletgazdagságú lelőhely 21 sírjából és 1 szőrványleletből: 1–3. Agyó (Cso)-258. kútkörzet 18., 25., 92. sír (összesen 5 db), 4. Biharkeresztes (HB)-Vasútállomás lovas sír: 1 db, 5–6. Karos (BAZ)-Eperjesszőg 11. temető 6. sír (5): 1 db, 52. sír (6): 1 db, 7. III. temető 11. sír: 1 db, 8–9. Kunágota (Cso) 1. sír (8): 2 db, 2. sír (9): 2 db, 10. Magyarhomorog (HB)-Kőnya-domb 11. sír: 2 db, 11. Nagykőrös (Pe)-Fekete-dűlő 2. sír: 2 db, 12. Nemesócsa (Szlk)-Végh Adorján kertje 9. lovas sír: 1 db, 13. Perbete (Szlk)-Homokgödör 1–3. bolygatott sír: 2 db (megjegyzendő, hogy Dienes István az arany hajkarikapárat a mindössze 1,9 cm-es átmérője miatt egy gyermek sír mellékletének vélte – DIENES 1959, 147. –, de éppen a magyarhomorogi példányok hasonló mérete alapján inkább a tarsolylemez, veretes öves 3. lovas sírhoz tartozhatott), 14. Rakamaz (SzSzB)-Strázsadomb A. sír: 2 db, 15. Rakamaz-Túrózi-part/Gyepiföld 1 db, 16. Sárrétudvari (HB)-Hízóföld 103. sír: 2 db (talán 10. századi falusi temetőben a sorozat egyetlen női sírja), 17–18. Szered (Szlk)-Máeséd (Mađianske vršky) 1. temető 6./53. sír (17): 2 db, 8./53. sír (18): 1 db, 19. II. temető 4./55. sír: 2 db, 20. Tiszabездé (SzSzB)-Harangláb-dűlő/Rácz-tag 8. sír: 1 db, 21. Zemplén (Szlk)-Szélmalomdomb: 2 db, 22. Beszterec (SzSzB): 1 db szőrványlelet; MESTERHÁZY 2013a, 484.

⁵⁰⁴ Lelehelycinek listázásával: SZÖKE 1962, 47–49. A részben hasonló 17b típusú a 11. század első felére keltezte: GIESLER 1981, 102–103, Taf. 53. 1–2; a korai keltezással: MESTERHÁZY 1990a, 99–100; MESTERHÁZY 1991, 152–154.

⁵⁰⁵ Vö. SZÖKE 1962, 52–54; vö. SZILÁGYI 1994.

⁵⁰⁶ Adatgyűjtésük talán még nem készült; vö. DIENES 1972, 51–53; DIENES 1972a, 56–58; DIENES 1972b, 62–64; DIENES 1972c, 61–64; VÖRÖS 1991, 183; VÖRÖS 2001, 593; KOVÁCS 1991/92, 53; 69. jegyzet. Érdekes párhuzama volt a Timár (SzSzB)-I. falusi temetőbeli 8. sírban gyöngyökkel, toronycsigákkal, pénzkauricsigákkal és szarvasfoggal: KOVÁCS 1988, 126, 148, 130–131; 4. 5. kép.

⁵⁰⁷ Magyarországon gyűjthető felső mioén kori kőületek, relatív koruk nagyjából 15±3 millió év: vö. KOVÁCS 2008, 355; Nr. 1692.

⁵⁰⁸ A kaagyók és esigák korához vö. az előző jegyzet. Az ezüstcsövecske párhuzamának tekinthető a fentebb említett timári 8. sír két őlomszarlagból és egy vaslemezből hajlított esőgyöngye: KOVÁCS 1988, 126; Nr. 5e, i, 148, 131; 5. kép e, i.

7. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A szállási temetőben nyugvók mellékleteinek száma és típusa.
Jelmagyarázat: kisgy.: kisgyermeksír, ae: aranyozott ezüst, x: nem számszerűsítve, bolyg.: bolygatott

sírszám	Férfisírok											Női sírok			Gyermeksírok		Kisgy.
	1	3	4	5	6	7	9	11	15	16	23	12	13	14	2	8	10
korcsoport				23-25	30-39	18-20	40-45	40-50	40-45	40-45	50-59	60-x	30-35	35-39	inf. II.	inf. II.	inf. I.
állapot	bolyg.								lyg.								
ignyakdísz veret														1 ezüst			1 ezüst
fülesgomb									4 bronz			7					
(öv?)veret									1 ae								
övcsat	1 vas																
rozetta														1 ezüst	1 ezüst		
varkocskarika						1 bronz		2 arany		2 ezüst	1 ezüst	1 ?	2 bronz				
fülbevaló																	1 ezüst
gyöngy												3					
gyöngysor + fejesgyűrű												1 ezüst	x	x			
karperec													1 bronz				
íj	x				x		x	x	x	x	x						
nyilvessző	7?	7	7	5	6	2		7		4	7				3		
tegez	x	x	x		x		x	x	x	x	x						
tegezfüggesztőcsat										1 bronz							
tegezfüggesztő karika										3 bronz							
vaskengyel						2		2				2					
vas kengyelszíjcsat								1									
vas csikózabla	1			1	1	1		1		1	1						
vas hevedercsat	1		1	1	1		1	1				1					
vaskarika										1							
vasreszelő	1																
vaskés		1	1		1				1			1		1			
vascsiholó	1		1	1			1		1		1						
? vastárgy							1				1						
kova			1			1		1			1						
szemfedő		x	x		x			x		x						x	
halotti ruha		x															
lemezke											1 ezüst	1 ?	1 ezüst				
gyanta?													x				
állatcsont				1				1									
farkas									x								
ló	x						x			x	x						

Egyetlen karperec volt a temetőben, s azt a legfiatalabb nő (13) kapta (34. kép). Lehetséges, hogy a pödörött végű bronz lemezkarperect szántszándékkal görbitették meg arra az alakra, ahogyan előkerült, s állati bolygatás túrta el a bal combcsont középtája mellé. Finomabb keltezése kidolgozatlan.⁵⁰⁹

Egyetlen gyűrű volt a temetőben, és azt az idős nőnek (12) adták (33. kép). Az állati bolygatás által elmozdított, négy hólyaggal díszített üvegbetétes ezüst fejegyűrű már korábban ismertté vált; a típus új értékelése is megjelent.⁵¹⁰

A viseleti tárgyak és az ékszerek fajtánkénti tárgyalását követően nem felesleges az egyének ilyesféle mellékleteinek összességét is áttekinteni. A férfiak közönségessége ellenére is ritka viseleti tárgyai és ékszerei közül csupán az arany hajkarikapár (11) érdemel az anyaga következtében a temetőben páratlan volta miatt említést. A két fiatal nő közül a fiatalabbik (13) két hajkarikát, amulettekkel kiegészített színes gyöngysort és bronz karperecet, az idősebbik (14) két veretkészleti maradványt, gyöngysort és vaskést, az idős nő (12) néhány gyöngyöt, hét fülesgombbal zárt felsőruhát és egy hólyagos fejű nagy ezüstgyűrűt kapott; talán ez volt a legértékesebb összeállítás. A kisgyermeknek (10) a fülbevalója volt figyelemre méltó.

III.3.8.3. Fegyverek

A fentiekből kiderült, hogy a férfiaknak – s velük együtt egy bizonyára fiúgyermeknek (2) – alig volt viseleti tárgya vagy ékszere, mert az eltemető közösség inkább azt tartotta fontosnak, hogy a többségük mellé az íjászfelszerelésüket odafektessék: íjat (1, 6, 9, 11, 15–16, 23), 2-7 nyilvesszőt (2 db: 7, 11, 16, 3 db: 2, 5 db: 5, 6 db: 6, 7 db:

1?, 3–4, 23) és nyiltegezt (1, 3–4, 6, 9, 11, 15–16, 23), egyikük tegezét (16) három bronz tegezfüggesztő karikával együtt, egy másikat (23) talán a tegezfüggesztő, líra alakú bronzcsattal, másoknál vaskarikákkal, vascsattal (4, 6). Az íjból, nyilvesszőkből és nyiltegezből álló íjászfelszerelést (1, 6, 11, 16, 23) sem fektették minden alkalommal a halott mellé, mert volt, ahol az íj (3–4) vagy az íj és tegez (5, 7) maradványai nem kerültek elő, viszont két bolygatott temetkezésből (9, 15) a nyilvesszők hiányoztak. Mindemellett a mellékletek választékából az idősebb férfiak kaphattak a legtöbbet, éspedig – természetesen a bolygatott temetkezéseket (1, 9, 15) leszámítva – 14 tárgytypust 50-59 (23), 11-et 40-50 (11), illetőleg 10-et 40-50 (16) évesen.

III.3.8.3.1. Íjak

A mind a 11 férfisir íjászfelszereléséből maga az íj hét esetben jelentkezett, de feltételezve, hogy a földben pusztulásra ítélt minden íjból a két szarva és a markolata, összesen hat agancslemezőnek illett volna megmaradnia, ezt nem minden esetben találtuk a szállási temetőben, de országosan sem.⁵¹¹ Sajátos, és bizonyára nem általánosítható adat, hogy e fegyvert inkább a fiatal férfiaktól vonták meg.⁵¹² A régészeti leleteket értékelve, ugyan állatok bolygatta módon, de az egykori fekvésről árulkodóan egyetlen íj agancslemezőkészlete (23) maradt meg. A szarvlemezek helyzete alapján felajzatlanak vélhető, s mintegy 130 cm hosszúságú íjat a holttest bal mellkasa és lábszára közötti területre fektethették.⁵¹³ Szintén a test bal oldalára fektettek egy a rácsálók által teljesen szédült, de a lemezeinek egykori helyzetét jórészt megőrző töredékeiben megmaradt íjat (6),⁵¹⁴ valamint egy másikat (16), amely már elvesztette a hajdani

⁵⁰⁹ Vö. SZÖKE 1962, 96; KOVÁCS 1989a, 171; ISTVÁNOVITS 2003, 312.

⁵¹⁰ DIENES 1972, 63, 84–85, ill. 52. tábla: 6; DIENES 1972a, 69, 92, Pl. 52: 6; DIENES 1972b, 76, 100, Pl. 52:6; DIENES 1972c, 76, 101, Taf. 52:6; LÁSZLÓ 1988, 96: 101. ábra: 1; KOVÁCS 1997a, 375: Abb. 4: 4. A gyűrűtípus készítmódjáról: „A hólyagos fejű típusba tartozó gyűrűk egy szűk csoportját alkotják azok a darabok, melyeknél a foglalatot nem egy megfelelő formára kivágott, meghajlított, majd összeforrasztott lemezből alakították ki, hanem azt egy lekerekített sarkú, keresztes alakú, középen kör alakban áttört lemezből préselték... Ebben a típusba tartozik a magyarhomorogi 12. sírból előkerült gyűrű is, ahol a foglalatot ugyan egy kivágott majd meghajlított és összeforrasztott lemezből készítették, nem pedig préselték, azonban ezzel a megoldással egy, a fentiekhez hasonló típust hoztak létre.”: HORVÁTH 2004, 123–124, 134–135: Nr. 21.

⁵¹¹ Vö. RÉVÉSZ 1996, 153. Bíró Ádám anyaggyűjtést követően megállapította, „hogy a valamivel több mint száz, íjlemezeket tartalmazó bolygatatlan sírból eddig mindössze néhány esetben került elő a viirt hat darab: két-két szarv- és két markolatlemez. A sírok közel háromnegyében ennél jóval kevesebbet találtak, mégpedig szinte az összes elképzelhető kombinációs lehetőségben, általában nem az íj szerkezetének megfelelő rendben. Az esetek harmadában a sírban esupán két markolatlemez feküdt, többségük ráadásul az íj szerkezeti rendjének megfelelő pozícióban. Ennek alapján felvethető egy olyan íjtípus használata, amelynek szarvain nem, csak markolatán alkalmaztak íjlemezeket.”: BÍRÓ 2015, 93.

⁵¹² Az íj nélkül temetett négy férfi egyike (7) 18-20, ketteje (4–5) 23-25 éves volt, csak a negyedik (3) volt idős, 50-55 éves.

⁵¹³ Egyszer mutatta be Dienes István ezt a jó állapotú íjlemezőkészletet, de nem kapcsolta semmiféle magyarhomorogi vonatkozású mondanivalóhoz. A lelőhelyre sírszám nélkül utalt, és esupán az alábbi adatokat adta meg: a markolatborító lemez h: 15,4 cm, az íjkarvégborító lemezek h: 25–25,2 cm: DIENES 1972, 81: 18. tábla; DIENES 1972a, 88: Taf. 18; DIENES 1972b, 93: Taf. 18; DIENES 1972c, 97: Taf. 18; adatokkal: KOVÁCS 1997a, 374, 373: Abb. 3.

⁵¹⁴ Egy szarvlemezőpár X alakban a koponya bal oldala mellett, a markolatlemezpár egyike a bal vállcsúcsnál, másika a bal combcsont alsó harmadán, végezetül mellette és a sírszél között egy további szarvlemez három töredéke került elő. Az ebben és a többi temetkezésben töredékesen talált szarvlemezekkel kapcsolatban érdemes Bíró Ádám megjegyzésére is felfigyelni, miszerint „a sírok több mint egyhar-

szerkezetére utaló részeinek rendszerét.⁵¹⁵ Az előzőktől eltérően az elhunyt jobb oldalára helyeztek egy további íjat (11), amelynek a lemezeit az állati bolygatás erősen összezavarta.⁵¹⁶ A maradék három temetkezés fegyveréről azonban csak még kevesebb állítható. Szintén a férfi jobb térdénél maradt meg a megtalálók bolygatta egyik sírban (1) egy markolatlemezpár, s ha szarvlemezek voltak is benne, akkor az egyiket a rókalyukra ásáskor feltétlenül, a lábfej mellé sejtethő másikat pedig valószínűleg a lókoponya kiemelésekor hajlíthatták ki. Hasonló volt a helyzet egy másik bolygatott sírban (15), amelyben a bal szeméremcsonton, a marokba fektetett véggel maradt meg a markolatlemezpár, s amennyiben egyáltalán voltak mellette szarvlemezek is, akkor a jobb felsőtestre sejtett egyiket, továbbá a jobb láb tájára képzelhető másikat a bolygatáskor távolíthatták el.⁵¹⁷ Végezetül a teljesen kirabolt sírba (9) csupán egy összetört szarvlemezpárt dobtak vissza, tehát az íj hajdani maradványairól, illetőleg azok fekvéséről nem lehetett nyilatkozni. Mivel pedig e szállási temetőre is érvénytelennek bizonyult a temetkezéseknek a korábban használatos nagycsaládi terminológia szerinti közép, valamint jobb és bal szárny tagolása,⁵¹⁸ az íjas sírokról csak annyi állítható, hogy az első sírsor ÉK-i végén négy (1, 6, 9, 11), a másodikban három (15, 16, 23) helyezkedett el közülük,⁵¹⁹ de a fegy-

vert vegyesen fektették a test jobb vagy bal oldalára.⁵²⁰ Összefüggés az íj és a tegez helyzete között volt megfigyelhető, mindkettő három megfigyelt esetben volt a bal (6, 16, 23), egyben (11) pedig a jobb oldalon.⁵²¹ Külön tanulmányt érdemelne, hogy ez a megfigyelés mennyire általánosítható, illetőleg hogyan befolyásolta a két tárgy helyzetét a „megfordítás” szokása.⁵²²

III.3.8.3.2. Nyilak

Nyilcsúcsot mindössze a kirabolt (9), illetve a bolygatott (15) sírban nem találtunk, a többiben kettő és hét közötti mennyiségben került elő, érdekes módon három alkalommal (2, 5, 7) is íj és tegez nélkül.⁵²³ A nyilcsúcsszám nem függött össze megkülönböztető módon a tetetés vagy „rangos” megbecsüléssel, hiszen hét példányt a leltválasztéka alapján elvárható három férfi közül kettő kapott (11, 23), egy nem (16), viszont két jóval egyszerűbben ellátott (3, 4) igen, de talán még egy bolygatott temetkezésbeli (1) is. Így bár ebben a kifejezetten íjászok sírjait tartalmazó temetőben is a korszakban általában legmagasabb, hetes nyilcsúcsszám jelentkezett,⁵²⁴ ebből nem lehetett a sírba helyezett nyilvesszőknek sem az itteni, sem országos érvényű rangjelző szerepére következtetni.⁵²⁵ Így magyarázatul az ugyancsak feltételezett, de

madában letörték a szarvlemezek húrvájtától a szarv eséséig tartó részét. E drasztikus beavatkozások az íjhoz kapcsolódó erős szimbolikus jelentéstartalmú temetkezési szokásokra utalnak, amelyeknek középpontjában az íj végső tönkretételét, valamint a rész egészet jelképező gondolkörét sejtjük.”: BIRÓ 2015, 93.

⁵¹⁵ Egy markolatlemezpár a bal félkaresont külső oldala mellett, szarvlemez-töredékek a bal combesont felső vége és a sírszél között, egy további szarvlemez pedig a bal lábszáresont külső oldala mellett feküdt. Dienes megjegyezte, hogy csak ez az utolsó lemez volt az eredeti helyén, de a sírba helyezett íj hajdani állapotáról nem tudott nyilatkozni.

⁵¹⁶ Egy töredékes szarvlemezpár részben a koponya jobb oldalára feküdt, a jobb medencén volt egy markolatlemez, míg a másik szarvlemezpár töredékes egyik lapja a jobb, a másik a bal combesont belső oldala mellett maradt meg. Dienes az íjat felajzatlan állapotúnak és 115,5 cm hosszúságúnak határozta meg, de felvetette, hogy esetleg törött íjat tettek a sírba, ezért nem került elő a másik markolatlemez sem.

⁵¹⁷ Dienes ezekkel a lehetőségekkel nem számolt, csak a második esetre (15) vonatkozóan jegyezte meg, hogy a halott kezeiügyébe adták tehát az íjat. Ebből következik, hogy olyan íjra gondolt, amelynek csak a markolatára erősítettek aganeslemezeket.

⁵¹⁸ VÖ. LÁSZLÓ 1944, 128–165; előfólat: RÉVÉSZ 1984/85.

⁵¹⁹ Az 1. és 6. sír között egy íj nélküli, de hétnyilas, tegezes férfi (3), a 16. és 23. sír között pedig egy női (14) temetkezéssel.

⁵²⁰ A jobb oldalra (1?, 11, 15?), a bal oldalra (6, 16, 23), ismeretlen helyre (9).

⁵²¹ Talán a jobb oldalon feküdt további két temetkezésben (1?, 15?), a kirabolt sírban (9) pedig mindkettőjük helyzete megállapíthatatlan volt.

⁵²² László Gyula megjegyezte, hogy a honfoglaló magyarok „a fegyvereket a [halott] ellenkező keze ügyébe rakták, mint ahogy az a földi életben szokásos. Például a szablyát – amit a bal oldalra viseltek – a jobb oldalra tették át, a teget, ami az életben az övről jobb oldalra függött le, a bal oldalra helyezték.”: LÁSZLÓ 1982, 96. Megállapításához viszont egy sírba fektetett halottnak olyan rajzát mellékelte, amelyen a bal kar belső oldala mentén feküdt a szablya, felette az íj, a tegez pedig a jobb oldalán, a dereka és a térd között: UO., 97 (vö. 97. kép). Ráadásul valamiféle technikai hiba következtében a megnevezetlenül közölt mindszent (Cso)-koszorús-dűlő 2. sír sírrajza oldalesérével jelent meg: UO., 96. A helyes állású sírrajz: CSALLÁNY 1941, 183; 2. kép, vagy LÁSZLÓ 1943, 47; 35. kép.

⁵²³ Felvetődött „az egyszerűbb, külső favázis kéregtegez használata [is]. Erre engednek következtetni a rendezett kötegben összerendeződött nyilvasakat tartalmazó sírok, amelyekben azonban nem található meg a jellegzetes tegezalkatrészek.”: STROHMAYER 2015, 111; vö. SZÖLTYÖSY 1995, 146. Ilyen volt a gyermeksir (2), viszont az ifjú (7) és fiatal férfi sírjára (5) ez a feltevés nem vonatkozhat, mert nyilhegyköteg sem volt bennük.

⁵²⁴ Az ehhez a mennyiséghez kötött elméleteket áttekintette: RÉVÉSZ 1996, 168–169., s egyben kivételes adatokat is ismertetett: a karos (BAZ)-eperjesszőgi II. szállási temető 60. sírjában, egy jól felszerelt, de nem vezéri mellékletes férfi temetkezésében 13 nyilcsúcsot tárt fel, a III. temető 11. (vezéri) sírjában pedig 11-et: UO. További sírok kivételes 8–10 példánnyal: a Kolozsvár (Rom)-Zápolya utcai szállási temető 10. sírjában 10 db, a Sikló (Rom)-Gropoiaie lelőhelyű szállási temető 12. sírjában 9 db, a Déva (Rom)-Micro 15. lelőhelyű temetőrészlet 3. sírjában 8 példány fordult elő: GALL 2013, 727; 95, 274–276, 450.

⁵²⁵ László Gyula a tiszabedei (SzSzB) temető férfisírjainak helyzete alapján kigondolt rendszerben a leggazdagabb, középső és a szegényebb szélső temetkezés között a nyolcra négyre eső nyilcsúcsszámot figyelt meg, ami a rangsort jelezte: kinek hány nyílra volt joga: LÁSZLÓ 1944, 132–134. A nyilcsúcsot tartalmazó sírokban gazdag karosi temetőkben tett megfigyelései alapján Révész László megalapo-

ellenőrizhetetlen hitvilági megokolása maradt.⁵²⁶ A nyilvesszőket valamilyen megfontolásból bizonyára összeválogatták, mert síronként többféle nyilcsúcs maradt ránk, amennyire a rozsdától formátlanná és töredékesé vált példányokat meg lehet határozni. A nyílhegyek formaválasztékára jelenleg is a Csiki Sebestyén Károly (Karánsebes, 1876. május 13.–Budapest, 1956. december 22.) etnográfus 1932-ben megjelent tipológiája van érvényben,⁵²⁷ legfeljebb némi kiegészítésekkel.⁵²⁸ Ebből a választékból villás hegyű (fecskefarkú) vagy köpüs példány egyáltalán nem került elő, hanem leggyakrabban a lapos pengéjű széles (1, 3–6, 11, 23) és keskeny (1–7, 11, 16, 23) deltoid alakú, rövid vágóélű, továbbá a levél (2, 4–7, 11, 16, 23) vagy rombusz alakú (1, 4, 6, 23), valamint több-kevesebb biztonsággal azonosíthatóan a keskeny pengéjű, négyzet metszetű vadász vagy páncceltörő (1: 3

db, 6: 1 db, 11: 2 db) nyílhegyeket találtunk. Ezekből a típusokból változatos készleteket állítottak össze, amelyekben a nehezebb szélesebb, könnyebb keskenyebb és keskeny hegyes példányok a különböző felhasználási módoknak feleltek meg.⁵²⁹ A nyilcsúcsok súlyát többféle alapon átlagolták,⁵³⁰ ehhez képest e temető legalább viszonylag ép vagy kissé kiegészített példányainak súlya a következőképpen oszlott meg: 3 széles deltoid alakú, rövid vágóélű példány: 9,40–14,65 g, 7 keskeny deltoid alakú, rövid vágóélű példány: 5,14–13,5 g,⁵³¹ 2 keskeny levél alakú példány: 6,30–14,85 (11.11, 16.12), 1 hosszú páncceltörő példány: 10,20 g (11.13).

Az így összeállított nyilvesszőkötegeket rendszerint a nyiltartó tegezbe helyezve tártuk fel: a tegez szájában maradványok hegyfelé betöltve (7-7 db: 3–4, 11), illetve a tegezszájából feltehetőleg a rácsálók által szanaszét

zontan állíthatta, hogy a hét nyilvesszővel eltemetett harcosok az egyéb mellékleteik szerint rangban, gazdagságban igencsak eltérhettek egymástól, ezért nem bizonyult helyesnek az a feltevés, „hogy a leggazdagabb férfi tegezébe helyezték a temetés során a legtöbb nyilat, s ezek számának csökkenése egyben a mind alacsonyabb méltóságot jelzi. A nyilak száma a sírokból előkerült egyéb méltóságjelvényekkel nincs összhangban.”: RÉVÉSZ 1996, 168.

⁵²⁶ Tény, hogy a sírba helyezett tegezeket nem töltötték meg teljesen, hiszen azokba a legfrissebb vélemény szerint legfeljebb 15–20 nyilat lehetett elhelyezni – vö. STROHMAYER 2015, 115. –, tehát valamilyen okának kellett lennie a hetes mennyiségnek. Dienes István szerint ez lehetett egyszerűen a „szent szám”, azaz az utolsó határozott számnév, a 6 után következő, s „már nem is meghatározott mennyiséget, hanem a »rendkívülit«, »nagyot«, »sokat«” jelentő számnév, de a számának másvilági útjára hivatkozva annak a jelzése is, hogy a halottnak a másvilág hány rétegén kell magát átküzdenie. „A nyilak rangjelző szerepe... így csak abban az értelemben áll fenn, hogy ezek – mint a másvilágra vezető út végigjárásához szükséges eszközök – elsősorban a féltettebb előkelőknek, a család vezetőinek jártak ki. Az útra szükséges teljes mennyiséget csak ők kapták meg, mint akikre a legtöbb veszedelem várt, hiszen legelsősorban ők vonhatták magukra a rontó erők... figyelmét.”: DIENES 1957, 30–31; vö. DIENES 1972, 56, 81, 20. tábla; DIENES 1972a, 61–62, 88, Pl. 20; DIENES 1972b, 68, 97, Pl. 20; DIENES 1972c, 68, 97–98, Taf. 20. A feltevésnek a nagycsaládként kezelt tisztaeszlár (SzSzB)-bansalmi I. szállási temető férfisírjaira vonatkoztatott egyedi értelmezése napjainkra érvényét veszítette, de maga Dienes sem ezt az értelmezést erőltette a későbbiekben, hanem elsősorban az előkelőkre szűkítette: „A másvilág hét rétegével függhet össze az a szokás, hogy a honfoglaló magyarok előkelőinek sírjába hét nyilcsúcsot helyeznek, noha a tegezben 25–30 is elférne, mivel a hét másvilági réteg megjárásánál a rangosokra különösen sok megpróbáltatás leselkedik.”: DIENES 1975, 96. Bizonyára ásatási tapasztalatai alapján finomította a rangosokról az egyszerűbbekre is kiterjedő értelmezését akkor, amikor úgy írt, hogy „régészeink felfigyeltek arra, hogy a férfiakkal soha nem temettek tömött tegez, hanem csupán néhány nyilvessző került a sírjukba, még a legnagyobb tisztességgel temetettekénél is legfeljebb hét nyilcsúcsra bukkantak. Ennyi járt a legrangosabbaknak, de olykor néhány szerényebb rangú férfinak is, akik talán övéik köréből először távoztak el, s így az lett a tisztük, hogy a közösség szállását a túlvilági mezőkön felüssék, ennek következtében aztán már temetésük során különös megbecsülésnek örvendtek, hiszen odaát amolyan »faluvénjének« számítottak. Kutatásunk eddig kissé egyoldalúan a nyíl rangjelző voltát hangsúlyozta, holott e tárgy samanisztikus szerepe legalább oly fontos. Mivel a társadalom tízes szervezése volt szokásban, a hét nyilcsúcsnak az életben aligha lehetett rangot jelölő értelme, azaz nem tízedek, századok vagy még nagyobb egységek fölöttesei e férfiak; de más tartalmat sejtetnek a különböző társadalmi helyzetű egyének sírjaiban felbukkanó azonos számú nyilcsúcsok is. A halottak mellé helyezett hét nyilcsúcs samanisztikus jellege, a Mindenségről alkotott mágikus világképpel való összefüggése sokkal valószínűbb, hiszen épp ennyi az egymás alá rétegződő alvilági tartományok száma. E nyilak azt tamisítják, hogy őseink hitték az alvilági utazás nehézségeiben, az egyes rétegeken való áthatolás nehézségeiben... Egyes esetekben – a különféle vezetőknél, a közösség szállásmestereinek temetésekor – a táltosok maguk javallhatták, hogy épp hét nyilcsúccsal szereljék fel őket... a nyilcsúcsok száma tehát voltaképp csak nagyon áttételesen jelzi az elhunyt valóságos társadalmi helyzetét, mint ahogy gyakran tapasztaljuk, hogy nincs közvetlen összefüggés a halott valóságos – vagyis életben is viselt – rangjelző tárgyai és a vele adott nyilcsúcsok száma között. Olykor még a fényesen temetett előkelőknél sem éri el a nyilak száma a hetet (bár ez lehet hiányos megfigyelésnek és a tárgyak elporladásának következménye is), ugyanakkor viszont (és ez bizonyos!) a közösségek egyszerűbb tagjait is temethették hét nyillal.”: DIENES 1978, 38–39. Németül: DIENES 1979, 88–89. A kérdés eldöntésére további kutatásokat tartott Révész László szükségesnek, aki a hitvilági megalapozottságú magyarázatot azzal is megerősíteni vélte, hogy „erre utal az is, hogy szinte mindig – a 6 nyillal temetettek kivételével – páratlan számú nyilat tettek a halott mellé.”: RÉVÉSZ 1996, 169. Mindenesetre a lehetőségek további elemzését egyelőre nem tartotta időszerűnek: RÉVÉSZ 2008, 432.

⁵²⁷ Cs. SEBESTYÉN 1932, 193–201.

⁵²⁸ Vö. KOVÁCS 1986b, 226–230, 229; 16. kép; KOVÁCS 1993, 4–5: 14–25 (23.-tól eleszűszott számozással); KOVÁCS 2003, 309–312, 313; 16. kép; MARX 2015, 116–118.

⁵²⁹ Vö. RÉVÉSZ 1996, 169.

⁵³⁰ A súlyok a leleteken mérve: 4–30 g, a rekonstruált példányok alapján: 5–50 g. Az átlagos példányok súlya: 12–20 g; MARX 2015, 116. Korábban Cs. Sebestyén Károly 20–30 grammot mért az átlagos méretű példányoknál: Cs. SEBESTYÉN 1932, 194.

⁵³¹ 3 széles deltoid alakú példány: 1.4: 10,15, 16.13: 14,65, 23.10: 9,40 g, 7 keskeny deltoid alakú példány: 1.5: 7.0, 2.2: 5,14, 5.1: 13,5, 5.2: 7,8, 11.8: 11,10, 11.10: 5,80, 23.14: 6,85 g.

kimozdítva (7 db: 23, 6 db: 6, 4 db: 15). Voltak feltételezeten a tegezben (7 db: 1), de előfordultak biztosan tegez nélkül egy csomóban (2), valamint a sír különféle helyein is, valószínűleg állati bolygatás következtében, sőt mindkét sír egy-egy példányának helyzete alapján még az is feltételezhető, hogy ezeket a sírba lötték (5: 5 db, 7: 2 db).⁵³²

III.3.8.3.3. Tegezek

A temető ijákszfelszereléseinek legérdekesebb típusa a 11 sírból kilencben megfigyelt homokóra alakú nyiltartó tegez volt,⁵³³ amelynek maradványai csupán három – egyébként eredetileg bolygatatlan – temetkezésből (2, 5, 7) hiányoztak. Az övről jobboldalt lefüggesztve hordott nyilttegezt nem a viseletnek megfelelően helyezték a sírba, hanem az övről leoldva fektették a halott mellé: a jobb oldalára kívül, a tarkóját és a combhajlat (11), a felkar közepe és a térd (3), vagy a combközép és a lábfej (4) közé, illetőleg a bal oldalra kívül, a fej és a combhajlat (6), a könyöktől a térdén alulig érőn (16), s talán a felkar alsó harmadától a térd (23) közé, s további három alkalommal lehetett a tegez még a jobb oldalon (1?, 9?, 15?).⁵³⁴ A kilenc tegez közül egy (3) hamarosan részben ismertté vált, mert a többikkal ellentétben a rágcshalók nem bolygatták meg, ezért Dienes István megfigyelhette és felvázolhatta a fő méreteit (26–27. kép), sőt a vaslemez fedelű, kétoldalt vaspántolt tegezfeket⁵³⁵ a kitöltő homokjába ágyazódott hét nyílcsúccsal együtt sikerült parafinba ágyazva *in situ* felvennie és a képét is közölnie (28. kép).⁵³⁶ erre később többen is hivatkoztak.⁵³⁷ Érdekes, hogy Dienes a vaskezelésű tegezfeket ugyan a billenő tegezfedelnek gon-

dolta,⁵³⁸ de lehettek kétségei, amint arra Révész László emlékezett.⁵³⁹ Révésznek Karoson sikerült is bebizonyítania, hogy a fedél ferdén állt, s a tegez elülső oldala felé lejtett,⁵⁴⁰ egy különösen szerencsés lelet nyomán pedig az is kiderült, hogy a fedéllemezhez egy nagyjából ötszögű bőrtakaró tartozott, amely a harcos kezét az éles nyilaktól,⁵⁴¹ a tegez belsejét pedig az esőtől védte.

A többi vizsgálható tegez szája agancslemez fedelű és keretelésű volt (4, 6, 11, 16, 23), ezek egyike (11) pedig azért lett az érdeklődés tárgya, mert egyfajta lehetőséget kínált a tegez oldalról való töltésének magyarázatára. Ez a megszokott alakú tegez is nagyjából bolygatatlan helyzetben őrződött meg meg, de a maradványainak részletes leírásán túl elemző rajza nem készült. Mindenesetre Dienes megállapította, hogy a fedéllemeze valószínűleg nem volt lebillenthető, és egy unikális részletét is megemlítette, miszerint a tegez „hossztengelyében felül, apró, hajlítható bronzkapcsok vonultak végig, amelyeknek csakis a tegez nyílásának összefűzésében lehetett szerepük.”⁵⁴² Révész László szerint „elképzelték, hogy a hosszában felhasított oldalfalon a hasíték mentén kis hurkok sorakoztak, s a tegezt úgy zárták le, hogy a hurkokon” fa- vagy vaspálcát dugtak keresztül. „A hurkok vagy kapcsok talán csak a hasíték egyik oldalán voltak, a másikon kis lyukakat vághattak. Összefűzéskor ez utóbbi részt ráhajtották az elsőre (ezzel a nyílást is elfedték), a hurkokat keresztülfűzték a lyukakon, s így dugták át rajtuk a pálcát.”⁵⁴³ A javasolt megoldással Dienes István nem értett egyet, mert inkább „arra gondolt, hogy a kapcsokba bőrszíjat fűztek, s a szétnyitható oldalfalat így erősítették össze”. Arra is felhívta Révész László figyelmét, hogy a magyarhomorogi 11. sírban talált „kapcsok túl kicsik ahhoz, hogysen

⁵³² Ilyen feltevessel kapcsolatban óvatosságra intett: RÉVÉSZ 1996/honf, 39–40.

⁵³³ A kutatástörténeti áttekintés a karosi leletek bemutatásával: RÉVÉSZ 1996, 169–175. A legutóbbi összefoglalás: STROHMAYER 2015.

⁵³⁴ Az ij és tegez együttes helyzetére fentebb utaltam.

⁵³⁵ „A tegezfedel díszítése a leletanyagban általában hasonló vastagságú agancslemezből – és rá merőleges szegélylécéből – állt, a Tiszától keletre azonban ritkábban vaslemez példányok is előkerültek.”: BIRÓ 2015, 106.

⁵³⁶ DIENES 1969, 611; jobb oldali kép; DIENES 1972, 81, 20. tábla; DIENES 1972a, 88, Pl. 20; DIENES 1972b, 97, Pl. 20; DIENES 1972c, 88, Taf. 20. Egyébként az 1961. októberi magyarhomorogi ásatás előtt néhány héttel korábban Dienes az Orosháza (Bé)-Pusztai Ignáé tanyája mellett-i szállási temetőrészlet 1. sírjából homokkal kitöltött, két (?) nyílcsúccsal esonkeretes tegezfeket *in situ* maradványát vette fel: DIENES 1962, 62; DIENES 1965, 144, V. tábla 2.

⁵³⁷ Vö. RÉVÉSZ 1985, 36, 43; RÉVÉSZ 1989, 39: 51. jegyzet; KÖRTI 1992, 16; MESTERHÁZY 1993, 290; MESTERHÁZY 1994, 324–325; HANNY–HORVÁTH 1995, 119; SZATMÁRI 1996, 168: 27. jegyzet; RÉVÉSZ 1996, 169.

⁵³⁸ Lásd a sírleírásban.

⁵³⁹ „Arra, hogy az említett lemezek a fedél mozdíthatatlan részéhez tartoztak, Dienes I. is gondolt, szíves szóbeli közlése szerint. Így rekonstruálta a magyarhomorogi tegezt »A honfoglalástól 1848-ig« e. történeti kiállításon, amelyet 1967-ben rendeztek (MNM. folyosó, 3. tárló.) Szerinte még egy külön lenyitható, lágy anyagú fedél is illeszkedett a tegezszájhoz, mely – mivel maradandó alkatrésze nem volt – nyomtalanul elenyészhetett a sírokban.”: RÉVÉSZ 1985, 43: 55. jegyzet.

⁵⁴⁰ A 11. temető 52. sírjában mérhető volt, hogy a „fedéllemez a tegez testével 47°-os szöget zárt be”: RÉVÉSZ 1996, 172. Korábban nem lehajlító, hanem a tegezfenékkal párhuzamos helyzetűnek tekintette: MESTERHÁZY 1994, 323–325.

⁵⁴¹ A fenti sír tegezenek szíját védő bőrtakaró „szegélyére és felületére háromágú karélyos vereteket illesztettek, közéjük pedig félgömbfejű ezüstszegéseket”: RÉVÉSZ 1996, 172, 170–171: 106–107. kép, 308: 85. tábla; vö. RÉVÉSZ 1989, 39; BIRÓ 2015, 108; STROHMAYER 2015, 112–113, 115, 115: alsó kép. Egyébként „kísérletek igazolták, hogy a tegezszej kialakítása önmagában elegendő védelmet nyújt az odátévedt kéz számára az élesre fent nyilhegyekkel szemben, a nyilak nedvességtől való megóvása érdekében azonban használhattak viasszal vagy faggyúval átitatott bőr- vagy textilhuzatot, esetleg kéregfedeleket.”: STROHMAYER 2015, 115.

⁵⁴² DIENES 1965, 144. A sírleírás és a sírrajz szerint is a kapcsok a tegez testének alsó felén voltak: MESTERHÁZY 1994, 327.

⁵⁴³ RÉVÉSZ 1985, 41, 41: 51. jegyzet.

a faléc átférhetett volna rajtuk”.⁵⁴⁴ A még csak remélhető rekonstrukció lényeges elemeként említettem magam is a szóban forgó kapcsokat ugyanúgy,⁵⁴⁵ mint Mesterházy Károly is.⁵⁴⁶ Jelenleg azonban sem a bronzkapcsok, sem a hurkokon átdugható vaspálcák szerepe nem megoldott,⁵⁴⁷ és a tegez töltését inkább a tegezszájon keresztül képzelik el.⁵⁴⁸ A tegez töltése a harcmezőn természetesen elképzelhetetlen, egyrészt a kellő nyugalom hiánya miatt, másrészt azon egyszerű okból, hogy honnét vették volna a küzdelem forgatagában a behelyezendő nyilakat? Az utánpótlást a málhákból kellett vételezni,⁵⁴⁹ ennek meglétét nemcsak a szükségszerűség, hanem a 13. századi mongolok/tatórok hadrakelési előírása is bizonyítja,⁵⁵⁰ amelyhez hasonló a kalandozó vitézekre is vonatkozhatott.⁵⁵¹ Fontos tartozéka maradt meg még ennek a tegeznek: a három 2,8–2,9 cm átmérőjű tegezfűglesztő bronzkarikája. Az egyik a tegezszáj jobb oldala mellett az élén

állva, a másik nagyjából a tegez bal oldalvonalának alsó harmadánál, feltehetőleg a szerkezeti helyén, a harmadik azonban sajnos már csak a kidobott földből, ezért egy rekonstrukcióban használhatatlanul.

Egy harmadik, ezúttal az oldalára fektetve a sirba helyezett, s már állat bolygatta, agancslemez fedelű tegez (16) azért volt jelentős lelet, mert a jellegzetes tartozéka, a három háromküllős bronz függesztőkarikája is vele maradt a tegez középtája és a bal combcsont külső harmada-fele között: kettő egymás mellett az előlapjával felfelé egy vaspánton, a harmadik tőlük keletebbre és kijjebb, a hátoldalával felfelé, amelyek egy bonyolult, de még nem teljességgel rekonstruált szijrendszerhez tartozhattak.⁵⁵² Amennyiben ez a szijrendszer egy külön tegezöv⁵⁵³ volt, azt csak megcsonkítva és a maradványait egy csomóba hajtva lehet elképzelni.⁵⁵⁴ Egy további agancslemez fedelű tegez (4) 79 cm hosszúságát még

⁵⁴⁴ RÉVÉSZ 1985, 41, 41: 52. jegyzet.

⁵⁴⁵ KOVÁCS 1986b, 230, 308: 115. jegyzet; KOVÁCS 2003, 315–316, 316: 65. jegyzet.

⁵⁴⁶ MESTERHÁZY 1994, 327.

⁵⁴⁷ „A szük száj és a kis területű nyakmetszet miatt a tegezek oldalpalástjának nyithatósága – a tegez tölthetősége – régóta foglalkoztatja a kutatást. Egy gyakran előforduló, kiugró fogantyúban végződő szélesebb vaspálcá alapján a kutatók egy része sinben futó és a vaspálcát hordozó lécnak megfelelő nyitható rést [vö. RÉVÉSZ 1985, 41, 53: VI. tábla; MESTERHÁZY 1994, 327–328.], netán az összefűző hurkokba bújtható zárótagot feltételez. Egy-egy sirban pedig vasból kovácsolt, kifinomult kialakítású zárószervezet [vö. KÖLTŐ–HORVÁTH 2004; KÖLTŐ–HEGYI 2015, 177.], illetőleg bronzkapcsok [a magyarhomorogi II. sirban] utaltak a tegezalást nyithatóságára.”: BÍRÓ 2015, 108.

⁵⁴⁸ „Már a honfoglalás kori tegezek kutatásának kezdetén felmerült a kérdés, hogy a tegezszájon át töltötték-e meg nyilakkal a tegezt, vagy egy külön erre a célra kialakított nyílás szolgált a művelet végrehajtására... A keleti, többé-kevésbé épségben ránk maradt leletek és a gyakorlati kísérletek egyaránt azt támasztják alá, hogy a szájon át könnyen és gyorsan betölthető e nyíltartó típus, semmi okunk tehát másféle megoldást feltételezni öseinknél.”: STROHMAYER 2015, 113.

⁵⁴⁹ Mesterházy Károly jegyezte meg, hogy „...a lovas íjász csak kevés nyilvesszőt vihetett egyszerre magával. Másrészt... a nyilvessző készítése nagyon gondos, időigényes munka volt. Ebből következik, hogy a nyilvesszőkkel takarékoskodtak, nem lövöldöztek el őket vaktába, nem pazarolták. De a legtakarékosabb, a leghatékonyabb felhasználás mellett is gyorsan elfogyhat a muníció, a tegezt utána kell tölteni. A magyar történetre vonatkozó források hallgatnak ennek mikéntjéről,” de természetesen megmagyarázható: a málhát szállító tartaléklovakról vagy szekerekről kellett az utánpótlást vételezni: MESTERHÁZY 1994, 328–330.

⁵⁵⁰ „Ami a fegyvereket illeti, minden harcossuk legkevesebb két vagy három íjat, vagy legalábbis egy jó íjat, három nyilakkal teli nagy tegezt, egy szekerecét... tartozik vinni magával.”: PLANO CARPINI 1247, 79; vö. KOVÁCS 1986b, 275, 312: 174. jegyzet; KOVÁCS 2003, 383: 172. jegyzet.

⁵⁵¹ A hadtápnak a hadjárat folyamán végig működnie kellett: A vezetékllovak nagy számát Widukind is említette; azokra, „de főleg szekerekre málházták fel a tartalék fegyverzetet (íjakat, nyilvesszőkkel teli tegezeket, hajítódárdákat), a sátrakat, amelyek felveréséről Liudprand kettő szer is tudósított, és az élelmet: szárított vagy porított húst, piritott gabonamagvakat, búza-, árpa- és köleskását... Sátoros szekerek felett börtető feszült, valószínű, hogy a könnyű sebesülteiket is ezeken szállították és gyógyították... A szekereken utazhattak a fogoly nők, s főleg a gyermekek is. A szekércasokban a kumis, a bor vagy éppen a víz börtömlökben [is] állhatott, s e tömlöket fűjték fel a folyókön való átkelésnél, hogy beléjük vagy a lovak farkába kapaszkodva ússzanak-úsztassanak át.”: KOVÁCS 1996, 83–84, 97. „A hadi vállalkozásokban részt vevők hadi felszerelését, élelmiszer-ellátmányát, nem utolsósorban a zsákmányolt javak hazaszállítását, jelentős számú málhát lónak és fogatolt járműnek kellett biztosítani... A sátorlapokat és a tartószervezeteket magukkal kellett vinni. Ezek szállítására málhát állatok vagy fogatok szolgálhattak.”: VÖRÖS 1996, 133–134. Megjegyzendő azonban, hogy a sátraikat és a börtömlöket kivéve, a többi feltételezésre konkrét forrásbizonyíték nincsen.

⁵⁵² A karosi II. temető 52. sírjának tegezéhez is három háromküllős bronz függesztőkarika tartozott, amelynek a tegez szájának bal felső sarkánál lett példányához két veretdiszes és egy diszitetlen szij esatlakozott. Az első kettő végén bronzesatoska volt, „ezek szerepe nyilvánvalóan az lehetett, hogy a függesztőszíjak hosszát a kívánt méretre állíthassák, illetve alkalomadtán lecsatolhassák az övről a tegezt. Még e szereléses lelet nyomán sem tudjuk azonban a függesztőszíjak felszerelésének pontos rendszerét megállapítani. A tegezvasalásokon kiképzett két függesztőfül révén nyilvánvaló, hogy a szíjak két ponton kapcsolódtak a tegez testének jobb oldalához. A két esat azt mutatja, hogy az övre is két ponton kapcsolódtak a tegezt. A szíjelosztó karikákból azonban összesen kilenc irányban ágazhattak a függesztőszíjak, s ha valamennyi lehetőséget kihasználták, az egy rendkívül bonyolult szijrendszert eredményezett. Erre talán azért lehetett szükség, hogy minél kisebb mértékű legyen a felesalt, nyilakkal feltöltött tegez mozgása, s ily módon igyekeztek megakadályozni annak mozgás, lovaglás közbeni kilengését.”: RÉVÉSZ 1996, 27–28, 174.

⁵⁵³ „A tegezek körül előkerült szíjelosztó karikák... a felfüggesztésre szolgálhattak. Valószínű, hogy külön tegezövet használtak, melyet – a kardszíjakhoz hasonlóan – ferdén viseltek. Ennek – lovas kísérletekkel is alátámasztott – előnye az, hogy a tegezt megfelelő mélységig (a combközépig érő tegezfej) tudták leengedni viszonylag rövid függesztőszíjakkal, így az kevésbé tudott esakolódni lovaglás közben, mint a derékről lelógó hosszú szíjakon függesztve.”: STROHMAYER 2015, 113, 115: kép. Felfüggesztési rekonstrukciók: SZOLÓSY 1995, 150: 13–17. ábra.

⁵⁵⁴ A tegez függesztőszíjainak végre való esatokat már levágták és – ha ilyen volt – a tegezöv esatjával együtt hajtották a sírból.

sikerült megfigyelni, a felfüggesztését talán két vaskarika és egy csatocska segítségével oldották meg,⁵⁵⁵ a következő szintén agancslemez fedelű példány (23) is hasonló méretű lehetett, és talán egy bronz líra alakú csat tartozott a felfüggesztéséhez. Az utolsó agancslemez tegezfedelű példány (6) szintén bolygatottan maradt meg, esetleg egy vas függesztőkarikával együtt. Végeterül a három bolygatott sírban (1, 9, 15) fellelt maradványok csupán a tegez hajdani meglétét bizonyították.

Összefoglalva megállapítható, hogy a szállási temető megfigyelhető tegezei sem járultak hozzá az összetett és romlandó anyagú, sokféle változatot sejtető⁵⁵⁶ felszerelési tárgy rekonstrukciójának lényeges javításához, és a tegezfedelek díszítetlen agancslemezei nem mutattak a szeriációs módszerrel kihasználható időrendi lehetőséget sem.⁵⁵⁷

III.3.8.4. Lószerszámok

Lószerszámot csak férfiak kaptak. Meglepő, hogy az íjász mivoltuk ellenére a lószerszám egyetlen kivétellel (23) még a részleges lovas temetkezéseknek sem volt állandó kísérője,⁵⁵⁸ még inkább pedig az, hogy a mellékletül adott lószerszám mennyire nem volt teljes, hanem valamilyen megfontolásból gondosan „porciózták”: hiszen a kengyelpár, csikózabla hevedercsat minimális hármasa mindössze két temetkezésben (11, 23) bukkant fel. Ugyanis nem számítva a bolygatott sírokat (1, 9, 15), a nevezett választék egy vagy két tagja változatos összetételben biztosan hiányzott.⁵⁵⁹ a hármashból nem mellékeltek kengyelt és zablát (4), kengyelt és hevedercsatot (16), kengyelt (5–6) vagy hevedercsatot (7), egy férfinak (3) pedig semmilyen lószerszáma sem volt. Velük ellentétben, egyedi lelet egy vas kengyelszjicsatnak minősíthető tárgycsaka volt (11).

III.3.8.4.1. Kengyelek

Kengyel párat tehát három sírba (7, 11, 23) helyeztek, amelyek közül csak az utóbbiban volt részleges lovas temetkezés. Az egyik sírban (7) a gödör lábvégebe, egymással szembe került úgy a széles körte alakú kengyelpár, hogy mindkettőnek a füle a sír közepe felé fordult, a bal lábánál fekvő példány mellett a zablával, azaz amennyiben a hevedercsat közöttük lett volna, feltételezhetnénk, hogy a nyeret közük tették (vagy a nyereg szjicait levágták?). Mindkét példány rendkívül jó állapotú volt, a keskeny, lapos száraik enyhén aszimmetrikus⁵⁶⁰ félvális alakban ívelődtek, téglalap alakú szjinyílású négyzetes füllel és enyhén kiszélesedő, igen enyhén bordázott talpalóval. Más volt a helyzet a következő sírban (11), amelyben a legyező alakú (?) kengyelpár és a zabla a sír lábvégeben volt, a hevedercsat viszont a szegycsonton, kérdésessé téve a nyereg ide állítását. Viszont mivel a két kengyel 13, illetőleg 20 cm-rel magasabban feküdt a sírfenéknél, a lábához, esetleg a bőr lószerszám szjicsomójához támaszthaták őket. Mindkettő jó állapotú, enyhén aszimmetrikus legyező alakú, de az azonos típusa ellenére némileg eltérően méretezett példány volt,⁵⁶¹ téglalap alakú szjinyílású, téglalap, illetve trapéz alakú füllel, ívelt és az alján gerincelt talpalóval. A harmadik sírban (23) a szintén széles körte alakú kengyelpár a bokák felett feküdt, a bal láb melletti példánynál a zablával, viszont a hevedercsatot a bal combcsontfej és a medence szegletében találtuk meg. Mindkét példány aszimmetrikus körte alakú volt, téglalap alakú szjinyílású négyzetes füllel, lapos, az ívelt, kissé lehajló peremű, az alján erősítő bordájú talpalónál négyzet metszetűvé váló szárakkal. Meglepő volt, hogy a jól felszerelt férfi lovas temetkezésébe a jobb lába melletti kengyelt sérülten, hiányos talpalóval mellékeltek.

⁵⁵⁵ A pontos vaskarika vagy eset a tegezfedelű mellett, a másik vaskarika a térdtáján, a csatocska a boka magasságában maradt meg.

⁵⁵⁶ „A bolygatatlan sírok alapján megállapítható, hogy a tegezek – ... alkatrészeik tekintetében – rendkívül sokféleségről tanúskodnak. Előfordulnak többek közt agancsrátétek nélküli, több-kevesebb vasalással ellátott, vagy éppen csak a felső részen vasalt tegezek is, ráadásul a tegez általános alakja [a szélek szükülése-bővülése] szerint is több formáról tudunk. A[z] ... alkatrészek előfordulása tehát minden esetben esetleges, minden szempontból teljesen felszerelt, ún. ideális tegezt nem ismerünk a leletanyagban.”: STROHMAYER 2015, 108–109. Egy új változatról: VARGA 2014, 504–505.

⁵⁵⁷ Straub Péter a tanulmányának írásakor a magyarhorogri temetkezések még közöletlen agancslemezeit nem ismerhette, de általánosságban megemlítette, hogy „azon tegezekkel, melyeknek mindössze fedelét látták el díszítetlen esontlappal, a továbbiakban nem foglalkozom, e tárgy típusnak ugyanis – éppúgy, mint pusztán magának a vaspálás tegeznek – önmagában nincs kronológiai jelentősége.”: STRAUB 1999, 410.

⁵⁵⁸ Ez a megállapítás valójában csak egyetlen lovas sírra (16) érvényes, mert a további kettő bolygatott (1), illetve kirabolt (9) volt.

⁵⁵⁹ Korábban Dienes István arra gondolt, „hogy ahol a zabla, nyereggrszek, hevedercsat, lószerszámdíszek stb. lovas temetkezésre mutatnak, de vaskengyelre nem akadunk, azokban a sírokból fakengyel tette teljessé a szerszámzatot.”: DIENES 1958, 139.

⁵⁶⁰ „Kengyeleink egyrésze nem egyenlőszárú, hanem a ló oldala felé eső szára rövidebb. A hátrafelé forduláskor (nyilazás!) jobb támaszkodás esett az ilyen kengyelben.”: LASZLO 1944, 351; utalással: DIENES 1958, 135.

⁵⁶¹ Az azonos típusú, de némileg kisebb-nagyobb belvilágú kengyelpár használatát Dienes István azzal magyarázta, hogy „a hátasára felülő lovasnak csak a bal kengyelt van módja lábához fordítani, a jobb kengyelt kissé befelé fordított lábbal kell megtalálnia úgy, hogy közben oda ne nézzen, ami különösen nehéz feladat akkor, ha a ló azonnal vágtában indul... A felüléshez tehát a bal oldalon mindenképp jobb volt a kis kengyel, a lovas biztosabban meg tudta támasztani a lábát benne, hogy felpattanjon a lóra, míg jobb oldalra alkalmasabb volt egy egy nagyobb, hogy a már mozgásban lévő lóra úgy könnyebben beletaláljon a láb.”: DIENES 1966, 231–232. A kengyelek belső nyilásának szélessége: 11,2 és 10,7 cm (7), 9,5 és 9,2 cm (11), 10,8 (törötten) és 10,3 cm (23). A kengyelek fülnyílása alapján a kengyelszjic legfeljebb 1,3 (7), illetve 1,8 cm (11, 23) széles lehetett.

III.3. A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐ (1–16, 23. SÍR)

III.3.8.4.2. Zabtlák

Zabtlát nem csupán a lovas és kengyelpáros (11, 23), hanem a kengyel nélküli lovas (1: bolygatott, 7, 16), sőt a ló és kengyel nélkül eltemetett férfiaknak (5, 6) is adtak, többségében „szertartásosan” a bal láb mellé téve: a kengyeles sírokban (7, 11, 23) a bal lábfej közeli kengyel mellé, a többiekben a bal boka (16) vagy a bal lábszár (1, 5) mellé, de kivételesen a jobb lábszárra (6) is. Minden zabla a harcos férfiaknak szánt csuklós, négyzet metszetű – egy kivétellel (5) –, aszimmetrikusan méregetett „éles” szájvasú, kétkarikás csikózabla volt, ugyancsak egy kivétellel (6), kisméretű pofakarikákkal.⁵⁶²

III.3.8.4.3. Hevedercsatok

Hevedercsatot lovas, kengyeles és zablás (23), lovas és zablás (16), csak zablás (5, 6), lószerszám nélküli (4), végül bolygatottan is lovas és zablás (1, 9) férfi kapott és a zabtlát szembetűnő eltérésekkel helyezték a sírba a halott jobb vagy a bal oldalára, vagy a test közepére.⁵⁶³ A csatok alakja is többféle volt: téglalap alakú, legömbölyített sarkokkal, igen jó állapotban (9), téglalap alakú, benyomott hosszoldalú (1, 11), lapított ovális alakú (5, 6), továbbá egy kétosztatú: ovális alakú, téglalap formájú szijbehúzó kerettel (4), végezetül egy csupán töredékben maradt példány (23).⁵⁶⁴ Mivel pedig a veretes szijazat, valamint a fémrátétek vagy csontdíszek nélküli magyar nyereg sírjátételére – a kengyelek neki támaszkodónak ítéltető helyzetén kívül – csak a hevedercsat utalhat,⁵⁶⁵ érdemes megemlíteni, hogy a tárgyalt temetkezések közül teljesen elpusztult fájú nyeregre csupán egyetlen temetkezésnél gyanakodhattam (23), a többieknél clégtelen volt a megfigyelés (4–6), a kirablott sírokat (1, 9) pedig nem lehetett elemezni. Furcsa helyzet mutatkozott abban a temetkezésben (11), amelyben akár a lábvégekre tett

nyerget is lehetett volna sejteni, ha a hevedercsat nem a szegycsonton feküdt volna.⁵⁶⁶

III.3.8.4.4. Nyergek

Dienes István két sírral (7, 11) kapcsolatban jegyezte meg, hogy a kengyel pár, zabla, hevedercsat és a kengyel-szijcsat helyzete alapján valószínű, hogy hajdan a férfiak lábfejére egy fémveretek nélküli nyerget tettek, amely idővel felismerhetetlenül elenyészett. Elméletileg az is feltételezhető, hogy a kirablott sírban (9) is volt nyereg.⁵⁶⁷

III.3.8.5. Eszközök

Az egy kivétellel (14) csak férfisírok (1, 3–7, 9, 11, 15, 23) eszközkészlete bár meglehetősen szérény volt, a kés, csiholó és kova mellett egy ritka taplócsovecskét és egy talán páratlan reszelőt is tartalmazott.

III.3.8.5.1. Kések

A derék jobb oldalán börtökben az övre függesztett vaskest⁵⁶⁸ legfeljebb két esetben találtuk viscleti helyén a sírban: a jobb medencén, hegyével a térd, élével a keresztcsont felé (4), illetőleg a bal combcsont belső oldala mellett ferdén, hegyével a jobb térd felé (23), a többi sírban pedig változatos helyre került a kés: a női sírban a jobb mellkas aljához (14), talán a csontváz jobb oldalára (3), a bal vállcsúcsához (6), végezetül a bal alkarcsont felső harmada fölé (15). Minden kés egyenes, egyélű lehetett, közülük kettő (4, 15) közepes nyélállású/tüskéjű volt, töredékes hosszúságuk 5,6 és 10,5 cm között változott, egy darabjaiból összeragasztott és kiegészített példány (15) 13,3 cm hosszúnak bizonyult.⁵⁶⁹

⁵⁶² A zabtlák méretezésének kívánalmait Dienes István tárta fel: DIENES 1966, 208–229. A kétkarikás ún. esiközabtláknál a fém/zabla pofaszíját és a vezetékcsarut/kantárt ugyanabba a karikapárba fűtték, s a nagy karika – ugyanúgy, mint az oldalpálea/pofarúd – a zabtlának a ló szája-ba becsúsztatását, s ezzel irányíthatatlanná válását akadályozta meg. A kis karikák átmérője mintegy 4–6 cm, a nagyoké 6–7 cm közötti volt: vö. DIENES 1966, 216, 219: 12. kép; a 9–11. századi IV–IVa típusra vonatkoztatva: KIRPÍČNIKOV 1973, 16–17; 8–8,5 cm átmérővel: KOVÁCS 1986a, 94, 110. A vékony „éles” szájvas a ló kíméletlen irányítására, a két szájvas eltérő/aszimmetrikus hosszúsága pedig a ló fejének irány-ban tartására szolgált: Dienes 1966, 216–220. A temető zabtlái ép aszimmetrikus szájvasainak méretei: 8,8 és 8,3 cm (1), 9,3 és 7,7 cm (7), 9,7 és 8,6 cm (11), 9,7 és 9,1 cm (16), sőt 9,04 és 6,51 cm (23). A kivételes példány (5) mindkét szájvasa 8 cm hosszúságú volt. A kis karikák mérete többnyire zabtlánként is eltérő volt: 4,75 és 4,5 cm (23), 4,8 és 3,7 cm (5), 5,2 és 4,9 cm (11), 5,2 és 4,7 cm (7), 5,4 és 5,3 cm (1), 5,7 és 5,1 cm (16), míg a csak egyik megmaradt nagy karikájú zabtláé 6,7 cm. A 7. sír éles szájvasú zabtlájának említése: DIENES 1966, 219: 12. kép 2; KOVÁCS 1997a, 375: Abb. 4. 3.

⁵⁶³ A jobb lábszár mellé (1), a jobb bokán lévő kengyel alá (23), a jobb lábfej elé (4), a bal térd fölé 20 cm-rel (6), visszadobva a bal térd és a sírfal közé (9), a szegycsontra (16), végezetül a sír lábvégebe 15 cm-rel magasabban.

⁵⁶⁴ A hevedercsatok tipológiája: GALL 2013, 784–786.

⁵⁶⁵ Vö. LASZLÓ 1943, 37: 23. kép.

⁵⁶⁶ Természetesen az is elképzelhető, hogy a hevedercsatot levágták a hevederről.

⁵⁶⁷ Vö. 90. jegyzet.

⁵⁶⁸ Páratlan lelet volt az Örménykút (Bé)-7/52. topográfiai lelőhelyű 10. századi szállási temetőrészet 18. számú lovas sírjába temetett nő jobb válla alá helyezett fapengéjű, bronzlemezzel övezett markolatú, filigránszerű ezüstlemez hüvelyű, valamilyen kultikus eélű kés: KOVÁCS 2010 (2012) 107–140; a temetőről: KOVÁCS–VADAY 2011.

⁵⁶⁹ Nagjobb adatgyűjtesek: KISS 1983, 159; RÍVÉSZ 1996, 185; ISTVÁNOVITS 2003, 328–330; GALL 2013, 755–758.

III.3.8.5.2. Csiholók, kovák

Érdekes, hogy csiholót és kovát is csak férfisírba helyeztek,⁵⁷⁰ holott a tűzgyújtás mindennapos női feladat is volt. A tűzszerszámot a férfiak a jobb oldalukon az övre akasztott tarsolyban tartották, s a megfelelő testtájon, azaz a jobb medencén (4: kovával) vagy a jobb medence és az alkarcsontok alatt (5) elő is kerültek, de a temetésekor további helyekre is tették: a jobb térdre (9), a bal alkar belső oldala és a kés közé (15), a bal combcsontfő belső oldalához a kés mellé (23: kovával), közel a térdhez a bal combcsontra (1), ezenkívül csak kovát a jobb alkar (7), illetőleg a jobb medence (11) mellé.⁵⁷¹ Egy teljesen és egy jórészt ép, lant alakú példány meg is maradt (9, 15), de a többi is ilyen lehetett, amennyiben a töredékeikből erre lehetett következtetni (1, 4–5, 23).

III.3.8.5.3. Taplótartó csövecske

A megbolygatott lovas férfisírba (9) visszadobott hengeres, az egyik oldalán végig és mindkét végén is nyitott, a félkörösen megnyújtott felső vége közepén átlukasztott, 8,6 cm hosszú és 1 cm átmérőjű vastárgyacskát a sírírásban Dienes István még valamiféle tegeztartozéknak vélte, a taplótartó csövecske sejtés csak az utóbbi időkben keletkezett. Hasonló tárgyak már korábban is előkerültek, és Kürti Bélát követve⁵⁷² a börtarsoly száját merevítő vagy záró tartozéknak valószínűsítették őket.⁵⁷³ 2012-ben azonban a még közöletlen tarpa (SzSzB)-nagy-hegyi 10. századi szállási temető 2. fegyveres férfisírjában⁵⁷⁴ Jakab Attila feltárt egy hasonló, a végén felfüggesztő vaskarikával ellátott vascsövecskét, amelyet a tarsolymerevítők keleti párhuzamait kutató Türk Attila taplótartónak határozott meg, s ezt a csövecske belsejében megmaradt szerves anyag taplógombát jelző vizsgálati eredménye megerősítette.⁵⁷⁵ Türk a két tárgytípust egyelőre még nem tudta véglegesen elkülöníteni,⁵⁷⁶ és a taplót-

⁵⁷⁰ Csiholót és kovát két ép (3, 23), esiholót egy ép és három bolygatott (5, illetőleg: 1?, 9?, 15?), csak kovát pedig két ép (7, 11) sírba tettek. László Gyula dokumentálatlan megjegyzése szerint „rengeteg tüzesiholó acélt kellett készítenie [a kovásmesternek] a férfiemberek számára. Tüzet, úgy látszik, valami ősi szokás (őstisztelet!) maradványaként a honfoglaláskorban csak férfi gyujthatott.”; LÁSZLÓ 1944, 352.

⁵⁷¹ Révész László karosi megfigyelése szerint esiholót inkább az alacsonyabb rangú haresoknak mellékeltek, viszont az előkelőbbek tarsolyában – II. temető 41. és 52. sír – alkalmanként csak kovák voltak; Révész 1996, 185.

⁵⁷² „Valami tarsolyféle tárgy tartozékának tekintjük azt a több sírből is előkerült, bronz lemezből hajlított, hosszirányban nyitott, egyik végén átlukasztott esövecskét, mely minden esetben a vázak medencéje tájáról, a kés, esiholó, kova, esetleg fenőkő mellől került elő. Feltehetőleg azonos módon használhatták a Kiskunfélegyháza-Radnóti utcai leletet is.”; KÜRTI 1978–79, 336–337, 336: 10. kép 8. Kürti Káma-vidéki párhuzamokat is említett és a következő jegyzet mellékelte: „1979. novemberi szegedi útja alkalmával A. H. [Alfred Haszanovics] Halikov is megvizsgálta a tárgyat, s egyértelműen egy tarsolyszerű börszerszén zárószerkezetének részeként határozta meg. (A kiskunfélegyházi sírből azonban tarsolylemez is került elő, s így felmerül a kérdés: összefügg-e a két tárgy egymással? Hogy a tarsolyokat a csövecske nélkül is lehetett zárni, arra kétségtelen bizonyíték az eddigi tarsolylemez sírokból való hiányuk.)”: UO., 337: 34. jegyzet. A tárgyaeska fülelése arra szolgálhatott, hogy a tarsolyról lehúzva a tarsolyfűggesztőn maradt és nem vezett el.

⁵⁷³ Révész László beszámolója szerint a karosi II. temető 60. sírjában „íjas, tegezes, lovas hares, lovas hares nyugodott. Jobb oldali medencealapja mellett tetemes börmaradványokba ágyazódott esiholó acélt, kovaköveket, fenőkövet és vas kést találtunk. A börmaradványok egy töredékes, jelen állapotában 7,3 cm hosszú vas tárgyhoz kapcsolódtak, mely nyitott kör átmetszetű. Úgy vélem, e visszahajlított vaslemez a tarsoly bőr fedelének egyenes, felső oldalát merevítette. Ezt az is mutatja, hogy a visszahajlított rész börmaradványokat fog közre.”; Révész 1996, 30, 152, 321: 98. tábla 5. Megfigyelése alapján azonosította a gáva (SzSzB)-vásártéri 17. sír bronz tarsolyakasztó fül, esiholó és 2 tűzkő társaságában feltárt, bőr- vagy fámardványokat tartalmazó ugyanilyen vas tarsolymerevítőt: ISTVÁNOVITS 2003, 59, 326, 164. kép 2. A legújabbban Türk Attila mutatta be a tárgy további leleteit és munkatársai segítségével a keleti párhuzamait is; TÜRK 2013, 187–191; KRYSZÓVA–BILAVIN–TÜRK 2014, 460–461.

⁵⁷⁴ A részleges lovas temetkezésű férfi kaftánját négyzetes aranyozott ezüstveretek kettős sora díszítette, az övvereteit is így készítették, a továbbiakban két ezüstgyűrűje, több nyíla nyíltegezben, kengyelpárja, zablája és hevederesatja volt. Igen jó állapotban maradt meg a bőrből készült öve, és a felsőruházatának több maradványa: <http://szime3dar.com/hu/targykatalogus/tarpai-honfoglalas-kori-sirlelet/>. Letöltve: 2016. április 27.

⁵⁷⁵ JAKAB 2015, 34:40-tól; TÜRK 2013, 191–193; KRYSZÓVA–BILAVIN–TÜRK 2014, 461–462.

⁵⁷⁶ Türk a hiányos adatbázisú tanulmányban hat tarsolyzáró/merevítő leletet sorolt fel, amelyek közül a Kiskunfélegyháza (BK)-Radnóti utcai tarsolylemez férfisírban talált, az egyik végén átlukasztott bronz példány „formailag inkább a taplótartó esövecske meghatározást támasztaná alá, de a belsejében igen jó állapotban fennmaradt börmaradványok a karosi lelethez [lásd fentebb] közelitnek.”; TÜRK 2013, 185, 190: Abb. 12; KRYSZÓVA–BILAVIN–TÜRK 2014, 460, 492: 24. kép. A csövecske belsejében sodrott fonalmaradványokat említett: H. TÓTH 1974, 122, 118: 12. kép; összesodrott fonalmaradványokról: HORVÁTI 1996, 333, 332: 3. kép. Így viszont a sírban egyedülálló módon egy lemez tarsoly és egy tarsolyzáró börtarsoly is lett volna.

tartó használatát sem írta le,⁵⁷⁷ magam azonban mégis a taplótartó változatot választottam.⁵⁷⁸ A választásban nem játszhatott feltétlen szerepet, hogy a tarpai sír gazdagságához a magyarhomorogi sír (9) bolygatottságából vélhető gazdagságát rokonítsam, mert a Vörs-Majori-dülő lelőhelyü 10–11. századi még közöletlen falusi temető két szegény sírjában felbukkant ilyen vastárgyat a feldolgozó Hegyi Borbála is taplótartóként azonosította.⁵⁷⁹

III.3.8.5.4. Reszelő

Páratlan leletnek tekinthető az a fa vagy vas megmunkálására szolgáló, mintegy 17 cm hosszúságú vasreszelő (1), amelyet ugyan Dienes István vaskésnek vélt, de Bíró Ádám rámutatott,⁵⁸⁰ hogy a férfi jobb térdénél talált tárgy pengéje nem háromszög-, hanem trapéz metszetű, azaz nem volt éle. Egy feljegyzetlen helyü csonttöredék esetleg a nyélborításának maradványa volt.

III.3.8.6. Egyebek

III.3.8.6.1. Halotti lepel lemezkéi

Dienes István felfedezését követően megszilárdult az a nézet, hogy a honfoglaló magyarok textil- vagy bőrlappal takarták le a halott arcát, s a lepelre a halotti maszkok legegyszerűbb formájaként a szem és a száj fölé arany- vagy ezüstlemezkét, veretet vagy pénzt erősítettek.⁵⁸¹ Ilyen lemezkék e temetőben is előkerültek, egy gyermek (8) kivételével, kizárólag férfiak arcáról, s bár akár többféle értelmezésük is lehetne,⁵⁸² Dienes *in situ* ásatási megfigyeléseire alapozott véleménye alapján

ismertetem őket. Alkalmanként tárgyi valóságukban is megmaradtak: három érett korú férfi koponyájának egyikén az állkapocs jobb oldalára tapadt két ezüstlemezként (3), másikon a szegycsontra csúsztott textildarabkán megőrződött ezüstlemezke alakjában (16), a harmadikán pedig az előrecsúsztott állkapocsba tapadt ezüstlemezke módján (23). Szintén három esetben egy vagy több, szemfedőlemezke nyomának értelmezett rozsdafolt utalt a hajdani tárgyi meglétére: egy fiatal férfi jobb oldali állcsontján és állkapcsán közös rozsdafolt (4), ugyancsak fiatal férfi bal szemgödrének belső ívéén, az orrsövény bal oldalán s az állcsonton több rozsdafolt (6), végezetül egy érett korú férfi jobb szemgödrének az orrgyök felőli ívéén, az állkapcsán és a fogain megőrződött rozsdafoltok (11) formájában. Mind a hat felsorolt sírban férfi feküdt,⁵⁸³ viszont Dienes nem tekintette szemfedő maradványának az említett gyermek (8) egyedüli mellékletét: az állcsúc előtt, a mellkas irányában fekvő bronz- vagy ezüstlemez egészen apró töredékeit.⁵⁸⁴

III.3.8.6.2. Halotti ruha pántkarperece: temetési szalagkarperec

Megjegyzést érdemel, hogy a fentebb már említett egyik férfi (3) jobb könyöktája és a gerince vonalában fekvő bal (?) kezének ujjcsontjai között egy olyan ezüstpánt egybeillő öt apró töredéke maradt meg, amelyet Dienes a halotti ruha tartozékának tekintett, de egy másik férfi (23) bal combcsontjának belső-felső végénél fekvő csiholó alatt talált ezüstlemezke-töredékről már nem alkotott véleményt. A lemezkék halotti ruha díszítéséknél való feltételezése egyelőre vitatott,⁵⁸⁵ de Dienes vélemé-

⁵⁷⁷ Amennyiben nem zárt tarsolyban tartották, válaszra vár, hogy miként maradhatott szárazon a hosszában és mindkét végén is nyitott csőveeskében a belegyömösölt (?) taplótörmelék vagy taplócsik. A publikáló szerzők ugyanis a bükkfatapló (*Fomes fomentarius*) ilyen felhasználását említették – KRYLASZOVA–BELAVIN–TÖRK 2014, 461. –, amely lópatára hasonló alakú, vastag, rostos szerkezetű, kemény, fás állagú, sárgásbarna-rozsdabarna színű gomba, s olyan kemény, hogy csak fűrészszel vágható el: <http://www.gombazo.hu/faj.php?f=bukkfatapló>. Használták a fűzfaligetek odvas fűzfáinak elkorhadt belsejében található ún. parázstapló (*Fomes ignarius*) is. „A parázstapló termőestét a tűzütésnél a kovakő mellé helyezve, a tüzet kiütő acéllal együtt a tűzgyújtás nélkülözhetetlen eszközeként alkalmazták.”: BEDŐ 2002. László Gyula erről is jó leírást adott: „Népi taplókészítésünk ismeretében nagyjából elképzelhetjük, hogy miként készült az acélhoz s kovához a tapló. Manapság megszedik az érett páklyát [a gyékény vagy üröm bolyhos virágját: SZABADFALVI 1982.] s vízben jól kifőzik, aztán kicsavarják s napon szárítják. Aztán szőlővenyigéből vagy bab bugájából hamut s abból lúgot készítenek. A lúgban félnapig áztatják, kicsavarják, megszárogatják, megtisztítják és kész a sárgaszínű, seregeve égő, kellemes illatú páklyatapló. A fehér üröm leveleiből is készíthettek taplót.”: LASZLÓ 1944, 362. Egyelőre csak jelzésszerű további adatok: GUNDA 1982; TÁTRAI 1982; SZABADFALVI 1982.

⁵⁷⁸ Bár a magyarhomorogi tárgy a kiskunfélegyházi bronzpéldány vas megfelelője, úgy vélem, ha egy feltételezhető börtarsollyal együtt szedték volna ki a sírból (?), akkor annak részleteként valószínűtlen, hogy visszadobták volna. Ez könnyebben elképzelhető akkor, ha önállóan az övtájékon feküdt.

⁵⁷⁹ HEGYI 2015, 47–48.

⁵⁸⁰ Szives szóbeli közlése.

⁵⁸¹ Vö. DIENES 1963; FODOR 1973, 163–164; KOVÁCS 1981, 82, 88–89; KOVÁCS 1984, 25, 31–32; MESTERHÁZY 1997, 65; BINDER–LŐRINCZY–TÖRK 2002, 359.

⁵⁸² A meghatározás egyéb lehetőségeiről: RÉVÉSZ 1996, 96.

⁵⁸³ Fodor István utalt arra, hogy ezek az „ezüst lemezek vagy veretek kivétel nélkül a gazdagabb férfi sírokban fordulnak elő.”: FODOR 1973, 163. Az újabb leletek ezt a megállapítást árnyalták azzal, hogy „nem csak a gazdag sírok sajátja” – vö. BINDER–LŐRINCZY–TÖRK 2002, 359. –, ami a magyarhomorogi szállási temető érintett sírjaira is inkább illik.

⁵⁸⁴ A sírleírásban csak annyit jegyzett meg, hogy „mivel a felső állkapocs zöld-rozsdafoltosnak látszik, feltételezhető, hogy a lemezke innen csúsztatott le, a szájról!”.

⁵⁸⁵ RÉVÉSZ 1996, 96–97; vö. MESTERHÁZY 1997, 64–65.

III.3. A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐ (1–16, 23. SÍR)

nyét figyelembe véve magam is úgy vélekedtem, hogy az egyik sírban (3) valóban egy temetési célra készített szalagkarperecnek a rácsálók által összetört és az ujjcsontcskákkal együtt eltört töredékei lehettek; e szalagkarperec említésére a falusi temető különleges férfisírbeli párhuzamának (103) tárgyalásakor tértem ki.

III.3.8.6.3. Állati amulettek

Korábban már volt szó egy-egy nő gyöngysorába vett gimzarvas-szemfögből, három toronycsigából és két kauricsigából (13), illetőleg három szívagyalóból és két toronycsigából (14) álló valószínű amulettegyüttesről. Bizonytalan a szerepe egy házi sertés átlukasztás nélküli alsó metszőfogának (11), amely a tegez alól került elő, átlukasztás nélkül.⁵⁸⁶

III.3.9. Összefoglalás

A tárgyalat 17 sírral teljesen feltárt síregyüttes jellegzetes példája a 10. századi szállási temetőknek, amelyek kis sírszámát a fenntartó közösségük és lakhelyük kapcsolatával magyarázhatjuk: egy kis közösség hosszabb, egy nagyobb pedig rövidebb idő alatt temethette el ennyi halottját. A temető fegyveres jellege annyira

szembeötlő volt, hogy Dienes István joggal nevezte íjászok nyughelyének, abban azonban elhamarkodottan nyilatkozott, amikor a fegyvereseket Tarhos íjászáinak nevezve, közvetve meghatározta az elhantolásuk idejét és vázolta a közösségük további életének a 11. századba átnyúló folyamatosságát. Mivel ezt a továbbélést a teljesen feltárt temető általam ajánlott szállási (1–16, 23) és falusi (17–22, 24–540) temetőre való tagolása kizárta, a szállási temetőt a maga keretei között kellett értékelnem, amelyben a korábbi – egyébként ezt a szállási temetőt éppen nem érintő⁵⁸⁷ – általánosító véleményemet⁵⁸⁸ árnyaltabban kellett megfogalmaznom.

Egysíkú leletanyaga következtében a magyarhomorogi szállási temetőt nem annyira a feltárt leletei, hanem egyéb lelettípusok – veretes öv, veretes tarsoly, tarsolylemez, nyugalmi vagy készenléti (veretes) íjtegez, szablya, balta, veretes nyereg és lószerszám, egyéb ékszerek és a 10. századi idegen érmék – hiánya jellemzi. A hiányok egyaránt lehettek a közösség korlátozott mellékletadási szokásának, vagy a kevésbé tehető helyzetének, vagy a temető viszonylag késői, akár inkább a század második feléből való származásának a jelei. A feltárt leletek a temetőhasználat idejének a 10. századon belüli évtizedeire vonatkozóan nem igazítottak el.

⁵⁸⁶ Nem metszett rézkori gödröt, ezért nagy valószínűséggel a sír melléklete volt.

⁵⁸⁷ Korábban csak vágyálagosként vettem fel annak a lehetőségét, hogy a most szállási temetőként kezelt sírok a teljes temető korban elkülönülő részletét képezhetik: Kovács 1997a, 381; Kovács 2006, 236–240; Kovács 2007, 206–207. Természetesen Bóna István is egységnek tekintette a magyarhomorogi 540 síros temetőt, ezért a vizsgálódásaiban nem tért ki az itt tárgyalat 17 síros részletére, pl. Bóna 1995–1996, 17; Bóna 1996, 276; Bóna 1996a, 276.

⁵⁸⁸ Vö. Kovács 2013a, 525–526.

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ (17–22, 24–540. SÍR)

III.4.1. BEVEZETÉS

Az 523 síros falusi temető kivételesen gazdag volt az érmemlékletekben, hiszen 145 pénzes sírjában 200 magyar denár került elő. Ráadásul az érmés temetkezések olyan viszonylag egyenletes eloszlásban mutatkoztak, hogy az elhelyezkedésük alapján fel lehetett vázolni a temető használatának szakaszait, láthatóvá téve azokat a koncentrikus öveket alkotó területsávokat, amelyeken

az egymást követő uralkodók vereteit tartalmazó sírokat tártuk fel. Az önkényesen csoportosított veretekkel jelzett, egymásra következő öt területsáv⁵⁸⁹ olyan hasznos időrendi segítőnek bizonyult a temető összes jelenségének vizsgálatában, hogy mindegyiküket e horizontálstratigráfiai térképre alapozva tekintetem át.

III.4.2. A TEMETŐ HELYZETE

Amint azt a szállási temetőnél már bemutattam, a Kónya-domb a környező sík területből kb. 3 méterrel kiemelkedő, csaknem 93 m tengerszint fölötti magasságú és hozzávetőlegesen NyÉNy–KDK-i (67,5°–247,5°) irányú földhát 92,14–92,76 m-es délkeleti végének a neve, amelynek északkeleti partoldala a felméréskor 90 m-ig, a délnyugati pedig 91,5 m-ig lejtett. A szállási temető sírjai a vonulat délkeleti szélétől nagyjából 100–110 méterrel nyugatra enyhe ívben keresztelték a földhát 92,14–92,76 m-es legmagasabb részét, „tetejét”, a falusi temető pedig a közvetlen folytatásában a 92 m magasságú „tető” keleti széléig ért. Bár a temető kétoldalt kiterjedt a földhát mindkét lejtőjére is, az északkeleti lejtőn a

91 m-es, a délnyugatin pedig a 91,5 m-es szintmagasság elérése, azaz még a mocsaras, áradmányos terep előtt megszűntek a temetkezések. A szállási temető délkeleti szélétől tovább a „tetőn” mintegy 20–50 m-re létesült a falusi temető I. István kori magja, aztán körben, bár nem egyenletes mértékben terjeszkedett: területileg a legjobban az északi, majd a déli és a keleti, s a legkevésbé a nyugati irányban, időben pedig a legtávolabb a keleti, s csak kissé rövidebben az északi és a déli, kifejezetten röviden pedig a nyugati oldalon. Mindez a szintvonalas és az időrendi területsávok térkép egymásra vetítésével jól megjeleníthetőnek bizonyult (vö. 103. kép).

III.4.3. A TEMETŐBEN NYUGVÓK NEME ÉS ÉLETKORA

A kónya-dombi ásatáson az 541 személy maradványával feltárt 540 sírból tehát a szállási temető 17 temetkezésének levonásával a falusi temetőre 523 sírban 524

egyén maradványa jutott⁵⁹⁰ (17–22, 24–540 – 1. táblázat), s ez az 524 fő a következőképpen csoportosult: 126 (123 + 4?) férfi,⁵⁹¹ 174 (164 + 10?) nő,⁵⁹² 27 felnőtt,⁵⁹³

⁵⁸⁹ Először megkíséreltem az egyes uralkodók vereteivel jelzett területeket elhatárolni, de így túlságosan zavaros eredményre jutottam, egyrészt a királyok eltérő hosszúságú uralkodási ideje és kibocsátott érmemennyisége, másrészt az érméknek a verési idejüknel hosszabb, a király halálával sem záruló forgalma következtében. Ezért a túlzott szétaprózódást elkerülendő, önkényesen öt, nagyjából hasonló hosszúságú időrendi szakaszt különítettem el az alábbi uralkodó(k) pénzeinek mellékletével jelzett sírjai alapján: 1. 1000?–1038: I. István, 2. 1038–1060: Péter (1038–1041, 1044–1046), Aba Sámuel (1041–1044), I. András (1046–1060), Béla dux (1048–1060), 3. 1060–1077: I. Béla (1060–1063), Salamon (1063–1074), Géza dux (1064–1074), I. Géza (1074–1077), 4. 1077–1095: I. László, 5. 1095–1131: Kálmán (1095–1116), II. István (1116–1131) vereteivel.

⁵⁹⁰ A korabeli bolygatású 112. sírba temetett 40–50 éves (mat.) nőnek a combcsontjai között szinte „szülési helyzetben” egy csecsemő (inf. 1.) koponyája és néhány csontja is megmaradt.

⁵⁹¹ A 126 férfi közül a bizonytalan meghatározásúak sírszáma aláhúzva (25, 26, 28, 30, 31, 41, 47, 51, 56, 65, 66, 73, 79, 80, 81, 87, 88, 98, 99, 103, 109, 110, 119, 120, 128, 137, 138, 147, 150, 151, 157, 159, 163, 166, 170, 173, 187, 191, 198, 200, 201, 207, 212, 213, 214, 215, 217, 225, 229, 234, 236, 248, 249, 252, 256, 261, 267, 271, 276, 282, 302, 304, 306, 314, 317, 321, 323, 326, 332, 333, 334, 335, 336, 340, 342, 344, 346, 347, 349, 351, 359, 365, 366, 370, 372, 373, 374, 375, 376, 380, 381, 382, 388, 391, 392, 393, 394, 396, 398, 412, 413, 417, 421, 424, 425, 430, 437, 438, 439, 440, 444, 457, 458, 471, 472, 474, 482, 490, 493, 498, 502, 503, 506, 511, 534, 537). A későbbiekben nem különböztettem meg őket.

⁵⁹² A 174 nő közül a bizonytalan meghatározásúak sírszáma aláhúzva (17, 21, 22, 29, 34, 37, 42, 48, 52, 53, 58, 61, 67, 69, 74, 75, 78, 82, 84, 90, 93, 94, 95, 96, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 115, 118, 121, 123, 124, 125, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 142, 155, 160, 162, 164, 167, 168, 169, 176, 177, 178, 180, 181, 196, 199, 203, 205, 209, 211, 216, 219, 220, 222, 223, 226, 227, 228, 230, 231, 233, 237, 241, 244, 246, 247, 250, 251, 253, 254, 263, 266, 272, 273, 274, 280, 283, 285, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 299, 309, 310, 312, 313, 318, 320, 322, 325, 329, 331, 338, 345, 348, 350, 352, 355, 357, 358, 361, 368, 369, 371, 379, 389, 400, 404, 405, 406, 407, 409, 415, 416, 419, 420, 422, 426, 428, 429, 442, 445, 448, 452, 459, 461, 462, 463, 465, 466, 467, 473, 475, 476, 486, 487, 491, 495, 496, 501, 505, 508, 509, 510, 512, 513, 516, 517, 519, 523, 526, 528, 531, 532, 536, 539, 540). A későbbiekben nem különböztettem meg őket.

⁵⁹³ A 27 22-x éves felnőtt közül vizsgálható maradvány híján csak az *in situ* megfigyelés alapján besoroltak sírszáma aláhúzva (27, 54, 59, 76, 89, 197, 255, 264, 270, 275, 278, 315, 324, 327, 341, 362, 363, 364, 367, 385, 390, 395, 397, 477, 521), ad. (497); mat. (60). A későbbiekben nem különböztettem meg őket.

10 ifjú (9 juv. + 1 juv.–ad.),⁵⁹⁴ 46 gyermek (44 inf. II. + 2 inf. II.–juv.),⁵⁹⁵ 130 kisgyermek (128 inf. I. + 2 inf. I.–inf. II.),⁵⁹⁶ 10 csecsemő (5 0–0,5, 4 0,5–1, 1 ? éves, inf. I.),⁵⁹⁷ 1 magzat (0 éves).⁵⁹⁸ Ha a 300 meghatározható nemű felnőtt és a 37 nem gyermek (20 felnőtt, 10 juv.), valamint a 187 gyermek együttes mennyiségét, azaz a 337:187 arányszámot vettem össze, akkor a nem gyermekek és gyermekek között az előbbieket javára 64,31 : 35,69%-os arányt kaptam, ami azért okozott nekem meglepetést, mert a korábban befejezett feldolgozású, 253 személy maradványait tartalmazó, teljesen feltárt tiszalúc-sarkadi 11. századi falusi temetőben feltűnően más arány jelentkezett. Itt ugyanis a 107 nem gyermek (94 meghatározható nemű felnőtt, 5 felnőtt, 8 juv.), valamint a 146 gyermek összevetésekor 42,29 : 57,71%-os arány adódott. Az adatok összevetésekor kiderült (8. táblázat), hogy a különbség a csecsemők látványos arányeltérésének következménye, hiszen a magyarhomorogi 2,10%-kal⁵⁹⁹ a tiszalúci 18,18% állt szemben. Amikor szélesebb kitekintéssel több korabeli temető csecsemősírjainak arányát vizsgáltam, azzal találok, hogy a csecsemőarány a korszak antropológiai, illetőleg paleodemográfiai kutatásainak sokat tárgyalt kérdése, ugyanis a szakértők általában a feltártaknál lényegesen több csecsemő maradványait várnának el. A csecsemők számát befolyásoló tényezőket legutoljára Mende Balázs rendszerezte, lazán szétváló exogén és endogén csoportjukat különítve el. Az exogén tényezők közé a talajminőséget, a temető területén évszázadok alatt végzett földmunkák intenzitását, a bolygatásokat, az ásatás technikai lehetőségeit, sőt az ásatás okozta károsításokat sorolta, az endogén tényezők közé pedig a csontmaradványoknak a genetikai és táplálkozási viszonyok meghatározta ellenálló képességét vagy a temetkezési szokásokat (pl. a szuperpozíciókat). További kérdéskört jelentett, hogy az adott népesség a hagyományosan működtetett temetőjébe temette-e egyáltalán a legkisebbeket, vagy külön csecsemő-, illetőleg kisgyermektemetőket létesített, esetleg csak kitette a kis halottakat?⁶⁰⁰ Mivel az érdekesnek látszó témát önálló tanulmányban dolgoztam fel,⁶⁰¹ most

csak azokat a következtetéseimet vettem át, amelyek a csecsemők gondos eltemetéséről tanúskodnak:

1. 45 olyan páros vagy többes temetkezést sikerült összegyűjtenem, amelyben a csecsemő(ke)t kisebb-nagyobb gyermek vagy felnőtt kísérte. 32 alkalommal rutinosan leginkább anya és újszülöttje páros sírjára gondolhatnánk, a valóság azonban másnak mutatkozott, ugyanis bár a legtöbb kísérő valóban nő volt – igen változó életkorral: az ifjú korútól az idős korúig –, többségében azonban középkorú. Ha 6–11/12. században a szülőképes kort 40 év körülnek feltételezhetjük, akkor a 32-ből csak 17 kísérő nő lehetett szülőképes korban, 15 pedig annál később halt meg. Ezért talán nem is véletlen, hogy a szülőképesek mellett 13 nagyon fiatal (csak négy talán kissé tovább élt) csecsemő feküdt, azaz e 13 kised akár valóban az édesanyjával együtt a szülésben vagy közvetlen azután halt meg, szemben az idősebb nők 17 tagú csoportjának hónapokkal még tovább élt több csecsemőjével. Találgatás helyett csak DNS-vizsgálat dönthetné el, hogy melyik temetkezésben feküdt anya és újszülöttje, vagy csak egy időben meghalt rokon felnőttet és csecsemőt helyeztek-e egymás mellé, de még az sem kizárt, hogy csupán felhasználták egy felnőtt megásott sírját egy éppen még eltemetendő csecsemő nyughelyéül. 11 további temetkezésben azonban már legfeljebb csak rokonok, vagy idegenek egymás mellé fektetéséről lehetett szó, ugyanis kettőben férfi, hétben kisgyermek és kettőben gyermek volt a kísérő. Mindannyiuk közös jellemzője volt, hogy a kísérős csecsemők nem kaptak maradandó anyagú mellékletet. A magyarhomorogi falusi temető egyetlen páros sírjában a csecsemő egy középkorú, 40–50 éves nő testén feküdt (112–112a), vagyis kérdéses, hogy a nő anyja volt-e a csecsemőnek.

2. A maradandó anyagú mellékletes csecsemősírok tárgyait a hozzátartozóik tudatos kiválasztással adták, így az egyszerű, többségében bronz ékszereket, gyöngyöket, gyöngysorokat, valamint az eredetileg is (gyermek)játékokat: asztragaloszokat, csörgöket, továbbá az étel- vagy italmellékletet jelző edényeket, valamint a visszamaradt állatsontok jelezte húsételeket, vagy

⁵⁹⁴ 9 juv. (71, 83, 172, 353, 449, 460, 494, 504, 515?), 1 juv.–ad. (538).

⁵⁹⁵ 2 inf. II.–juv. (183, 514). A 44 inf. II. közül vizsgálható maradvány híján csak az *in situ* megfigyelés alapján besoroltak sírszáma aláhúzva (19, 38, 40, 45, 46, 49, 62, 63, 64, 85, 86, 114, 174, 175, 179, 204, 208, 218, 242, 243, 257, 258, 287, 288, 293, 301, 311, 328, 356, 339, 384, 386, 402, 403, 451, 464, 478, 483, 489, 492, 499, 518, 525, 530). A későbbiekben nem különböztettem meg őket.

⁵⁹⁶ 2 inf. I.–inf. II. (423, 431). A 128 inf. I. közül vizsgálható maradvány híján csak az *in situ* megfigyelés alapján besoroltak sírszáma aláhúzva (18, 20, 24, 32, 33, 35, 36, 39, 43, 44, 50, 55, 57, 68, 70, 72, 77, 91, 92, 97, 100, 101, 113, 116, 117, 122, 126, 127, 129, 130, 132, 141, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 152, 153, 154, 158, 156, 161, 165, 171, 182, 184, 185, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 202, 206, 210, 221, 224, 232, 235, 238, 239, 240, 245, 259, 260, 262, 265, 268, 289, 277, 279, 281, 284, 286, 290, 298, 300, 303, 305, 307, 308, 316, 319, 330, 337, 343, 354, 360, 377, 378, 383, 387, 399, 401, 408, 410, 411, 414, 427, 432, 433, 435, 436, 441, 443, 446, 447, 453, 454, 455, 456, 479, 480, 481, 485, 488, 500, 507, 520, 522, 524, 527, 529, 533, 535). A későbbiekben nem különböztettem meg őket.

⁵⁹⁷ A 10 csecsemőből: 5 0–0,5 éves (102, 434, 468, 469, 470), 4 0,5–1 éves (186, 188, 418, 450), 1 ? korú csecsemő (112a).

⁵⁹⁸ Önálló sírba (484) temetett magzat vagy csecsemő.

⁵⁹⁹ 11 személy: 10 csecsemő és a csecsemő/magzat (484).

⁶⁰⁰ Mende 2000, 474–478.

⁶⁰¹ Vö. Kovács 2015a.

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

8. táblázat. A magyarhomorog-kónya-dombi 11–12. és a tiszalúc-sarkadi 11. századi falusi temetőben nyugvók nemi és életkori vagy korcsoportbeli bontású összehasonlítása

	Magyarhomorog-Kónya-domb						Tiszalúc-Sarkad			
	férfi		nő		?	az 524 személy %-ában	férfi	nő	?	a 253 személy %-ában
	férfi	férfi?	nő	nő?						
gyermek										
magzat					1	0,19%				
csecsemő (0-1)					10	1,91%			46	18,18%
inf.									16	6,32%
inf. I. (1-7)					128	24,42%			67	26,48%
inf. I.–II.					2	0,38%			2	0,79%
inf. II. (8-14)					44	8,40%			15	5,93%
inf. II.–juv.					2	0,38%				
összesen					187	35,68%			146	57,71%
nem gyermek										
juv. (15-22)					9	1,72%			6	2,37%
juv.–ad.					1	0,19%			2	0,79%
összesen			197			37,59%		154		60,87%
juv. (15-22)	8		14			4,20%	1	5		2,37%
juv.?			1			0,19%				
juv.–ad.			2	1		0,57%	3	7		3,95%
ad. (23-39)	33		51	3		16,60%	17	12		11,46%
ad.?			1	1		0,38%				
ad.–mat.	2		1			0,57%				
mat (40-59)	51	3	47	3		19,85%	20	26		18,18%
sen. (60-x)	12		24			6,87%	1	2		1,19%
felöltt	16	1	23	1	26	12,79%			5	1,98%
felöltt?					1	0,19%				
?				1		0,19%				
összesen	122	4	164	10	27		42	52	5	39,13%
	126		174		27	62,40%				
ÖSSZESEN			327					99		
			524			100%		253		100%

az újjászületés reményét jelző tojásokat. Bajelhárító szerepű lehetett a kés, szekerce, éles vastárgy melléklete, vagy a keresztény hitvilág terjedésének függvényeként sírba helyezett kereszt, a pénzverés megindulását követően adott magyar denár, sőt annak talán amulett szerepű körülvágott példánya is. A magyarhomorogi falusi temető 11 csecsemője közül négy kapott mellékletet (9. táblázat): az egyik éppen I. András fent említett körülnyírt denárát a királynak egy másik érméje felével, s egy valamilyen üvegtárggyal (470), egy másik gyermekméretűre

vágott öntöttbronz karperecet (102), a harmadik bronz S-végű karikaparat és egy nehéz öntöttbronz karperecet (468), végzetül a negyedik egy akár mellékletként is értelmezhető vaspálcikát vagy szegetet (186). Kétségtelen, hogy a lehetséges amulett, valamint a méretről igazított karperec a szokásosnál is tudatosabb másvilági célzatú ajándék volt. Érdekes viszont, hogy 13 Kárpát-medencei lelőhelyen végzett adatgyűjtésem nem mutatott kapcsolatot a csecsemősírok mellékletessége és az alább tárgyalt mélysége között (10. táblázat).

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

9. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temetőben nyugvó magzat és csecsemők sír- és személyes adatai

Sír-szám	Nem/kor	Kor csoport	Életkor	Sírmélység	Mellékletek	Vázhossz	Megjegyzés
484	magzat		?	55 cm	–	–	
102	csecsemő	inf. I.	0-0,5 év	45 cm	bronz huzalkarperec	35 cm hiányos	részben rátemelve a 101. sírra
112 112a	nő csecsemő	mat. inf. I.	40-50 év 0,5-1 év		aranyozott bronzve- ret töredéke	110 cm bolygatott 28-30 cm hiányos	a csecsemő a nő altestén, ellenté- tes fekvésben
186	csecsemő	inf. I.	0,5-1 év	50 cm	vaspálcika/ vasszeg	65 cm hiányos	
188	csecsemő	inf. I.	0,5-1 év	59 cm	–	szétszórt	a 187. sír bolygatta meg
418	csecsemő	inf. I.	0,5-1 év	80 cm	–	30 cm hiányos	
434	csecsemő	inf. I.	0-0,5 év	80 cm	–	56 cm hiányos	
450	csecsemő	inf. I.	0,5-1 év	46 cm	–	49 cm hiányos	
468	csecsemő	inf. I.	0-0,5 év	53 cm	2 bronz S-végű karika, bronz huzal- karperec	82 cm hiányos	
469	csecsemő	inf. I.	0-0,5 év	66 cm	–	82 cm hiányos	
470	csecsemő	inf. I.	0-0,5 év	80 cm	I. András H9 denár- amulettje, I. András H9 denár- árának fele, üveg tárgy (?)	95 cm hiányos	

10. táblázat. 13 Kárpát-medencei 9/10–11/12. századi falusi temető csecsemősírijainak, illetőleg mellékletes csecsemősírijainak mélységadatai. Jelmagyarázat: * csak 2, ** csak 3, *** csak 7 mért sírmélység, **** sírmélységet nem mértek

	A lelőhely neve	A csecsemősírok			A mellékletes csecsemősírok		
		száma	sírmélységeinek szélső értékei	sírmélységei- nek átlaga	szá- ma	sírmélységeinek szélső értékei	sírmélységei- nek átlaga
1.	Csekej-Templom-dűlő	9	57–223 cm	105,25 cm	3	57–86 cm	76 cm
2	Újlőrincfalva-Magyarad	5	65–80 cm*	72,5 cm	0	0	0
3	Szegvár-Oromdűlő	10	65–75 cm**	70 cm	2	0	0
4	Pusztaszentlászló-Deáksűrű	1	70 cm	70 cm	0	0	0
5	Püspökladány-Eperjesvölgy	24	20–157 cm	67,62 cm	3	60–65 cm	61,67 cm
6	Magyarhomorog-Kónya-domb falusi temető	10 + 1 magzat	45–80	63,5 cm	4	45–80 cm	57 cm
7	Ibrány-Ésbó-halom	9	40–85 cm***	60,71 cm	2	40–70 cm	55 cm
8	Majs-Udvari-rétek	44 + 1 magzat	25–90 cm	58,07 cm	15	25–75 cm	57,33 cm
9	Ipolykiskeszi-Felsőkenderesek	8	43–63 cm	50,25 cm	1	45 cm	45 cm
10	Tiszalúc-Sarkad	46	25–92 cm	44,37 cm	3	35–65	55 cm
11	Fiad-Kérsuzta	73	15–75 cm	43,2 cm	9	15–65 cm	43,89 cm
12	Karcsa-Kormoska	1	30 cm	30 cm	0	0	0
13	Hajdúböszörmény-Árkoshalom	10	0****	0	4	0	0

3. A maradandó anyagból való tárgyakat nem tartalmazó, melléklet nélküli csecsemősírok is megítélhetők úgy, hogy a kísérős temetkezések csecsemőihez hasonlóan a másvilági útrabocsátásukhoz akár egy nyomtalanul megsemmisülő ingecske is megfelelt. A magyarhomorogi falusi temető 11 csecsemője közül hét melléklet nélküli volt.

4. A fenti megállapítások magától értetődően csak az olyan csecsemősírokra vonatkozhattak, amelyeket az összes többi életkorú személyéhez hasonló, tehát megfigyelhető mélységűre ásták ki. A korszak temetőtérképeiről az pedig leolvasható, hogy ezeket a regisztrálható csecsemőket általában a többiek közé, azaz rutinszerű sejtés szerint, talán a hozzátartozói, rokonai mellé temették. Mindenesetre a sírjaik nem különültek el temetőben, hanem a többi temetkezés rendszerébe illeszkedtek. A magyarhomorogi falusi temető csecsemőire mindkét állítás illett, mert egyrészt a temető 39 legsekélyebb, 15 és 44 cm közötti mélységű nem csecsemő sírját több-kevesebb bizonytalansággal nem ásták olyan mélyre sem, mint a legsekélyebb, 45 cm mélységű csecsemősírt, másrészt a csecsemők többségét a többi temetkezés közé illeszkedve temették el. Temetőszéli helyzetben csak négy csecsemősír volt, de őket sem elkülönítésképpen ásták oda, hanem a szertartás idejének megfelelően: egyet I. András érmeivel természetesen a király denáraival jelzett érmeásva (470), kettőt az I. László-denáros (418, 434), az utolsót pedig a Kálmán–II. István-denáros (450) érme-foltba, azaz a temető használati idejének végén. Egyébként a csecsemősírok a temető déli felében szóródtak szét, egymás közvetlen közelségben két (186, 188), illetőleg három (468, 469, 484) temetkezésre bukkantunk. Végezetül megfigyelhető volt, hogy a temető déli részében több olyan feltűnő gyermeksírcsoport volt, ami akár a tu-

datos egymás mellé temetésüket, akár a nagyjából egyidejű elhantolásukat sejtette. Minderre részletesebben alább, a Temetkezések rendszere c. szakaszban tértem ki.

Tehát nem kevés alappal feltételezve, hogy a csecsemőket is a közösség minden tagja számára fenntartott temetőbe temették, az antropológusok, illetőleg paleodemográfusok által hiányolt csecsemősírok pusztulásáért főként a Mende-féle exogén tényezők lehetnek a felelősök, hiszen az ásató régészek köztudomású megfigyelése, hogy a csecsemő- és kisgyermeksírok bizonyos része a feltalaj kopása következtében a temetők legsekélyebbé, legkönnyebben elpusztulóvá vált objektumai. A temető talajának „előéletét” nem ismerve, bizonytalan, hogy a fenti általános megállapítások mennyire érvényesek a magyarhomorogi falusi temetőre, ahol a tisztalúci arányt figyelembe véve csaknem száz sírt kellett volna találnunk. Az eltérés aligha származhatott a két lelőhelyen végzett feltárási munka színvonalkülönbségéből, objektív okai kellett legyenek – pl. az apró csontok teljes felszívódása, az erózió, a szántás –, mert 22 további teljesen feltárt lelőhelyen a magyarhomoroginál jóval nagyobb, de kisebb arányszámok is előfordultak (11. táblázat).

A meghatározott férfi- és női csontvázak arányában is jelentős volt a szóródás a csecsemősíroknál már bemutatott lelőhelyek között, itt a férfisíroknál a magyarhomorogi sírmező a legmagasabb arányú lébény-kasszásdombinak csak mintegy kétharmadát, a női síroknál pedig sándorfalva-cperjesinek nagyjából a nyolctizedét produkálta, vagyis az előbbieket sorozatának a vége tájára, az utóbbiakénak középtájjára került (12. táblázat).

Végezetül megjegyzendő, hogy külön értékelést érdemelne az a felvetés, hogy az elhunytakra az eltemetés idején a korabeli közösség vajon milyen korcsoportbeli megkülönböztetést alkalmazott.⁶⁰²

III.4.4. A TEMETŐ SÍRJAINAK ADATAI: TÁJOLÁS, MÉRETEK, MÉLYSÉG

III.4.4.1. A sírok tájolása

Rátéekintve a temetőtérképre, első látásra nem mutatkozott a sírok tájolásának valamiféle egységes rendszere, inkább talán kisebb területi különbségeket lehetett megfigyelni közöttük. Arra is gondolni kellett, hogy mivel a temető létesítői és fenntartói ilyen fentről szemlélt „összesítő képet” nem láthattak, vagyis a sírok rendszerét a felszínen megfigyelhető valamilyen külső jelenséghez

– napjához, a környező domborzathoz, vagy különleges temetőtartozékhoz, pl. „szent fához”, bálványhoz – kellett irányítaniuk, bár lehetséges az is, hogy később valamiképpen már csak a korábbi temetkezések helyzetéhez, irányához alkalmazkodtak. Némi kutatástörténeti áttekintés talán segíthet a lehetséges magyarázatok mérlegelésében.

Az 1834-ben szélkifűtta benepusztai (Ladánybenc, BK) első honfoglaló magyar sír maradványai csak szór-

⁶⁰² Néhány 10–12. századi forrásadatot a *Temetkezések rendszere* c. szakaszban idéztem. Az antropológiai korhatározás a esontok változására és a fogak megjelenésére alapozott. A csecsemőknél a tejfogak 6–8 hónapos korban jelennek meg, s a megjelenésük sorrendje változó: leggyakrabban az alsó, középső metszőfogak bujnak a felszínre, ezt követik a felső metszők, majd az őrlő- és a szemfogakkal fejeződik be a kisgyermek kb. két – két és fél éves korában a tejfogazat megjelenése: <http://www.webbeteg.hu/cikkek/fogaszat/4288/mit-kell-tudni-a-tej-fogakrol>. A maradandó fogak 6 éves kor után jelennek meg és meghatározott sorrendjük van: 6–7 év: az első nagyőrlő, 6–8 év: a középső metsző, 7–9 év: az oldalsó metsző, 9–13 év: az első kisőrlő, 9–13 év: a szemfog, 10–12 év: a második kisőrlő, 11–14 év: a második nagyőrlő, 16–30 év: a harmadik nagyőrlő vagy bölcsességfog.

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

11. táblázat. 23 Kárpát-medencei 9/10–11/12. századi falusi temető csecsemősírhajainak száma és a temetőn belüli aránya. Jelmagyarázat: *10. századi szállási, esetleg 10–11. századi falusi temető

Sorszám	Lelőhely	Kor (század)	Feltárt sírok (személyek)	A csecsemősírok száma / %-a
1	Fiad-Képuszta	10–11.	395	75 / 18,99%
2	Tiszalúc-Sarkad	11.	253	46 / 18,18%
3	Újlőrincfalva-Magyarad	10–11.	63	5 / 7,94%
4	Halimba-Cseres	10–12.	932	62 / 6,65%
5	Kál-Legelő	10.	68	3 / 4,41%
6	Majs-Udvari-rétek	10–11.	1130	46 / 4,07%
7	Püspökladány-Eperjesvölgy	10–11.	640	26 / 4,06%
8	Hajdúszoboszló-Árkoshalom	10–11.	248	10 / 4,03%
9	Ibrány-Esbó-halom	10–11.	274	9 / 3,28%
10	Sárbogárd-Forrás-dűlő	10.	100	3 / 3,00%
11	Ikervár-Virág utca	10–11.	140	4 / 2,86%
12	Szegvár-Oromdűlő	10–11.	372	10 / 2,69%
13	Homokméggy-Székes	10–11.	206	5 / 2,43%
14	Ipolykiskeszi-Nagy-völgy-úti-dűlő	10–11.	434	10 / 2,30%
15	Magyarhomorog-Kónya-domb	11–12.	524	11 / 2,10%
16	Sárrétudvari-Hizóföld*	10(–11.)	264	5 / 1,89%
17	Pusztaszentlászló-Deáksűrű	11–12.	203	3 / 1,48%
18	Csekej-Templom-dűlő	9–12.	823	9 / 1,09%
19	Letskés-Téglaégető I. temető	11.	94	1 / 1,06%
20	Lébény-Kaszásdomb	10–11.	99	1 / 1,01%
21	Karesa-Kormoska	11–12.	107	1 / 0,93%
22	Szabolcs-Petőfi utca	10–12.	402	2? / 0,50%
23	Sándorfalva-Eperjes	10.	105	0

ványeletnek tekinthetők, de a második honfoglaló magyar temetkezés 1853-ban már ellenőrzött körülmények között került elő, és a feltáró Végh János verebi földbirtokos egyebek között azt is megállapíthatta, hogy „az ember-esontváz ... lábaival keletnek, fejével nyugatnak a sírgödörnek egész hosszában volt letéve”.⁶⁰³ A 19. század végére az ásatások szaporodásával az a megfigyelés vált általánosíthatóvá, hogy „a magyar sírokban, úgy a pogánykoriakban, mint a XI–XIII. századbeliekben,

csekély kivétellel mindig a nyugot-keleti irány volt megtartva; a holttest areza a *fölkelő nap* felé volt fordítva”.⁶⁰⁴ A magyaroknak az összes nyugati török néppel együtt az égtájakra való olyan beállítását, hogy – amint az a sírjaikból kiderült – arccal kelet felé néztek, László Gyula a naptisztelettel hozta kapcsolatba.⁶⁰⁵ Volt azonban egyszerűbb, a természeti környezethez kötött magyarázat-kíséret is. Az igen jó megfigyelő Nyáry Albert (Fülek, 1871. jún. 2 – Budapest, 1933. szept. 6.) 1901-ben a pi-

⁶⁰³ ÉRDY 1858, 15.

⁶⁰⁴ Kijelentésének bizonyítására 15. lelőhelyet sorolt fel: NAGY 1893, 229; vö. NAGY 1892, 300.

⁶⁰⁵ LÁSZLÓ 1944, 183.

12. táblázat. 23 Kárpát-medencei 9/10–11/12. századi falusi temető férfi és női sírjainak száma és a temetőn belüli aránya.

Jelmagyarázat: *10. századi szállási temető, esetleg 10–11. századi falusi temető

Lelőhely	Kor (század)	Feltárt sírok (személyek)	Férfiak / %-uk	Lelőhely	Feltárt sírok (személyek)	Nők / %-uk
Lébény-Kaszásdomb	10–11.	99	38 / 38,38%	Sándorfalva-Eperjes	105	43 / 40,95%
Sárbogárd-Forrás-dűlő	10.	100	36 / 36,00%	Homokméggy-Székes	206	83 / 40,29%
Ibrány-Esbó-halom	10–11.	274	98 / 35,77%	Letskés-Tégláégető I. temető	94	36 / 38,30%
Karcsa-Kormoska	11–12.	107	37 / 34,58%	Csekej-Templom-dűlő	823	298 / 36,21%
Hajdúszoboszló-Árkoshalom	10–11.	241	83 / 34,44%	Szegvár-Oromdűlő	372	134 / 36,02%
Kál-Legelő	10.	68	23 / 33,82%	Pusztaszentlászló-Deáksűrű	203	73 / 35,96%
Sárrétudvari-Hizóföld*	10(–11.)	262	88 / 33,59%	Lébény-Kaszásdomb	99	35 / 35,35%
Halimba-Cseres	10–12.	932	309 / 33,15%	Kál-Legelő	68	24 / 35,29%
Szabolcs-Petőfi utca	10–12.	402	128 / 31,84%	Szabolcs-Petőfi utca	402	134 / 33,33%
Újlőrincfalva-Magyarad	10–11.	63	20 / 31,75%	Magyarhomorog-Kónya-domb	524	174 / 33,21%
Csekej-Templom-dűlő	9–12.	823	255 / 30,98%	Karcsa-Kormoska	107	35 / 32,71%
Homokméggy-Székes	10–11.	206	63 / 30,58%	Ipolykiskeszi-Nagy-völgy-úti-dűlő	434	136 / 31,34%
Fiad-Kérpusztá	10–11.	395	120 / 30,38%	Halimba-Cseres	932	291 / 31,22%
Szegvár-Oromdűlő	10–11.	372	111 / 29,84%	Fiad-Kérpusztá	395	119 / 30,13%
Letskés-Tégláégető I. temető	11.	94	28 / 29,79%	Sárbogárd-Forrás-dűlő	100	30 / 30,00%
Püspökladány-Eperjesvölgy	10–11.	640	190 / 29,69%	Ibrány-Esbó-halom	274	82 / 29,93%
Pusztaszentlászló-Deáksűrű	11–12.	203	58 / 28,57%	Sárrétudvari-Hizóföld*	262	67 / 25,57%
Majs-Udvari-rétek	10–11.	1130	318 / 28,14%	Hajdúszoboszló-Árkoshalom	241	61 / 25,31%
Ikervár-Virág utca	10–11.	140	38 / 27,14%	Püspökladány-Eperjesvölgy	640	161 / 25,16%
Ipolykiskeszi-Nagy-völgy-úti-dűlő	10–11.	434	109 / 25,12%	Újlőrincfalva-Magyarad	63	15 / 23,81%
Magyarhomorog-Kónya-domb	11–12.	524	126 / 24,04%	Majs-Udvari-rétek	1130	264 / 23,36%
Sándorfalva-Eperjes	10.	105	24 / 22,86%	Tiszalúc-Sarkad	253	52 / 20,55%
Tiszalúc-Sarkad	11.	253	42 / 16,60%	Ikervár-Virág utca	140	19 / 13,57%

liny (Pe)-sírmányhegyi ásatásán a dombtetőhöz irányítottak vélte a sírok rendszerét,⁶⁰⁶ de amikor 1902-ben a keleti irány bevonásával is finomítani kívánta a korábbi megfigyelését, a túlbonyolított leírása számomra gyakorlatilag érthetlenné bővült,⁶⁰⁷ és nem tudta megmagyarázni Horváth Ciprián sem.⁶⁰⁸

A közhellyé vált nyugat–keleti tájolás, s benne kivételképpen egy felszíni irányhoz való alkalmazkodás említését,⁶⁰⁹ továbbá korábbi más szerzők ellentmondó állításait⁶¹⁰ továbbfejlesztve Csalog Zsolt gondolatgaz-

dag tanulmánya kínált változtatást.⁶¹¹ Ő abból a munkahipotézisből indult ki, hogy a néprajzi adatok szerint „a magyar nyelvterület döntő részén a sírgödrök elkészítése még a közlécens időkben is hajnalban történik, s a sír ásásakor az ásók gondosan ügyelnek a keleti irány (tehát szükségszerűen a mindennapi Kelet irány) betartására.”⁶¹² Feltevését alátámasztandó Barlai Katalin csillagással elkészíttette a napfelkelte éves irányváltásának havi bontású táblázatát, amelyet a sírok tájolási irányának nevezett. Csalognak azonban a többségében

⁶⁰⁶ „A temető a domb déli részén terül el, s a tetőn kezdődve a lejtőnek mintegy feléig húzódik... A sírok sajátságosan fekszenek. Nem egy irányban, nem is összevissza hányva, hanem koncentrikusan a domb [azaz a Sírmányhegy] legmagasabb csúcsához úgy, hogy az egyes hullák fekvési vonalai [a sírok vagy a csontvázak tengelye] meghosszabbítva, egy képzelti pontban a tető magaslatán jönnének össze. A sorok párhuzamosan futnak körbe e pont körül...”: NYÁRY 1902, 211.

⁶⁰⁷ „Tavalyi lelhelyem a Sirmán[y]hegy délkeleti részén terült el. Az idén a déli oldal került felkutatás alá. Nagyságra nézve a két terület csaknem egyforma lehet... Emelítettem volt tavaly, hogy sírok fekvése concentricus, azaz egy képzelt legmagasabb pontja körül a hegynek futnak körívben. Idei ásatásomkor helyesnek találtam ezen észleletemet, csak azt kell módosítanom, hogy a halottak hosszirányú fekvése is a képzelt körívnek sugarain feküdnének. A déli oldal feltárása világosan azt mutatja, hogy őseink temetés alkalmával csak arra törekedtek, hogy halottaiknak feje napkelet felé feküdjön. Hogy ezt elérhessék, a mint a kúpalaku hegy oldala lassanként nyugati irányba hajlik, a sírok fekvése függélyesre mindinkább törik, s a legszélső csontvázak csaknem vízszintes irányban lettek eltemetve már. Úgy hogy fejük kelet, lábaik nyugat felé vannak fordítva. Ez a hajlás a hegy keleti oldalán, a hol az egész testre egyformán ráeshetett a felkelő nap első sugara, nem volt észrevehető, azon a részen, a hol az oldal lassan olvad át a keletibe, szintén csak mérsékelt volt, s úgy látszott, mintha a képzelt sugarak irányát követnék mindinkább fordítva a sírok, de az erősen déli és nyugati részen nyilvánvaló, hogy az volt az eltemetőknek célja, hogy a megholtak feje a keleti nap felé legyen irányítva. Ez a temetkezési szokás csaknem mindenütt felfelalható, nem csak a mi pogány őseinknél, hanem a rokonfajok vallási szertartásai között is... Az eltemetettek egynek kivételével, mely egészben kissé kelet felé volt testtel fordítva, hanyatt lettek a sírba fektetve, s több mint felénél a fej keletre nézett, s aránylag kevés volt, a melyeknek arca nyugati irányba fordult...”: NYÁRY 1904, 50, 51, 53.

⁶⁰⁸ A honfoglalás kori korpusz Nógrád megyei kötetének készítése közben Horváth egyeztetni igyekezett Nyáry 1902-ben és 1904-ben közölt temetővázlatát, és a helyszínen is járt. Mindezek ismeretében 2015. március 2-i e-mailjében úgy vélekedett, hogy „a tájolásról sajnos nem sokat tudok mondani, a sorok szerintem sugarasan futhattak, talán a dombtetőtől kissé nyugatról kelet felé tartó sávban húzódva. Az ArchÉrt-ben közölt temetőterképek és a kézi vázlat alapján erre tudtam csak gondolni.”

⁶⁰⁹ Pl. a fiad (So)-kérpusztai 11. századi falusi temető 395 sírjának tájolásáról Szőke Béla mindössze annyit írt, hogy „A temető sírjai egyetlen kivételével kisebb-nagyobb eltéréssel K–Ny-i tájolásúak. A 361. sír [a temető DNy-i szélén] ÉNy–DK-i irányban fekszik. Ez azzal magyarázható, hogy az ugyanilyen irányú erősen lejtős domboldalon álltak meg.”: SZŐKE 1953, 293.

⁶¹⁰ A hazai szakirodalomban először Bartalus Gyula számolt be arról, hogy az eger (He)-szépasszony-völgyi falusi temetőrészlet 1899. évi ásatásán feltárt 33 sírban „a tetemek fekvése általában északnyugatról délkeletre volt irányítva. Egynek, a 33-iknak kivételével, hol a fej megfordítva délkeletnek esett, a lábak pedig északnyugatra. A keletelésben mégis némi eltérést lehet észlelni a síroknál; mert míg némelyik a téli kelő napnak, mások ismét a nyári napkeletnek vannak fordítva. Ebből azt vélem következtetni, hogy a tetemek az évszakok különböző idején voltak ide helyezve.”: BARTALUS 1899, 356. Cziráky Gyula az 1903-ban kutatott vajszkai (Szrb) templom körüli temető öt sírjáról közölte, hogy „iránya mindegyiknek NyK volt. A téli és nyári napnyugatot mindig meg lehetett egymástól különböztetni a csontvázak állásán.”: CZIRÁKY 1905, 65; vö. FEJÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 82: Nr. 1161; KOVÁCS 1991b, 407–408: Nr. 9. Még ebben az évben a bácsbokod (BK)-bikityi templom körüli temető 30 melléklet nélküli sírját tárta fel. Itt is megjegyezte, hogy „ott, hol a sír érintetlen, rendez irányában fekszik minden csontváz. Az irány NyK. Itt is megkülönböztethető a nyári és téli napnyugot.”: UO., 66; vö. FEJÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 21: 29. Vagyis Bartalus véleménye szerint a sírok tájolását a felkelő, Czirákyé szerint a lenyugvó nap irányához igazították.

⁶¹¹ Csalog maga is utalt korábbi külföldi szerzők ilyen tárgyú munkáira: CSALOG 1967, 228: 4–5. jegyzet: HRUBÝ 1955, 74–78; KASTELIC–ŠKERLJ 1950. További kísérletekre Mária Rejholcová hívta fel a figyelmet: NIJEDRIH 1911, 359; DOSTAL 1966, 25. – vö. REJHOLCOVÁ 1995a, 15.

⁶¹² CSALOG 1967, 228. Csalog itt Keszi Kovács Lászlónak a hóstátiak – azaz a kolozsvári városfalakon kívüli elővárosok lakóinak – temetkezési szokásait feldolgozó monográfiájára hivatkozott, miszerint a hóstátiak „a temetés napjának kora hajnalán látnak munkához. Szigorúan vigyáznak ugyanis arra, hogy a sír frissen ássott legyen, estét és éjszakát nem szabad látnia.”: K. KOVÁCS 1944, 320. „Györgyfalván és a kalotaszegi falvakban ... az a szokás ..., hogy a sír frissen ássott legyen, különben »...nem nyugszik benne a halott...«. Ezért mindig a temetés napján fognak a sírásához. Kora hajnalban kezdik, »...hogy ne lássa a Nap a kezdését...«: UO., 357. „A bálványos-váraljai adatok pedig teljesen megegyeznek, mind a sírását, mind a padmalykészítést illetően a kalotaszegi adatokkal. A sírt itt is a temetés napján kell ásnia, mert az »...állott sírban nem pihen a halott...«: UO., 358. „Fentebb hangsúlyoztuk, hogy a hóstátiak mind a mai napig nagyon vigyáznak arra, hogy a sírt Kelet-Nyugat irányban ássák meg, azaz, hogy a beléje fektetett halott Kelet-Nyugat irányban nyújtózkodjék. Mégpedig úgy, hogy feje Nyugat, lába pedig Kelet felé legyen, miáltal a párnákon fekvő halott arca Keletre tekint. Ez a szokás nem csupán hóstáti jellegzetesség, hanem általános az egész magyarságnál. Itt-ott ugyan találunk eltérést is, de annak csupán az az oka, hogy a térszíni viszonyok zavarják a sírhalmot elrendezését, pl. meredek domboldal, amelyen a lejtés irányára merőlegesen helyezik el a sírhalmot, holott a lejtés iránya talán éppen Kelet-Nyugat irányú. Régen a lejtő iránya sem befolyásolta a sír Kelet-Nyugat irányát... Ennek ellenére azonban, különösen a nép körében olyan általános a kelet-nyugati irányú temetkezés, hogy feleslegesnek tartjuk egyetlen párhuzam fellelítését is. Azt azonban meg kell még jegyeznünk, hogy a honfoglaló magyarok sírjai is hossz tengelyükkel mind nagyon gondosan Kelet-Nyugat irányba vannak beállítva, úgy, hogy a halott arccal Keletre nézzen.”: UO., 406–409. A napfelkeltét megelőzően kezdett sírásából végül is a mindennapi keleti irány betartására való törekvés derül ki.

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

csak részlegesen feltárt temetők adataira támaszkodva nem volt lehetősége a munkahipotézise, méginkább pedig a hiányos adatokból levont településtörténeti következtetései ellenőrzésére. Ugyanis arra gondolt, hogy az általa vizsgált temető(részlete)k sírjainak a mindennapi keleti irány szerinti tájolása alapján elkülöníthetők a márciustól szeptember végéig/októberig használt, azaz nomád populációk nyári szállásához tartozó temetők, illetőleg a márciusban megszakadó és csak szeptemberben/októberben folytatódó, azaz csak a téli szálláshoz kapcsolódó temetők, végezetül harmadik típusként olyan temetők, „amelyek alapvetően a téli félévben használt szezontemetők, mégis feltűnik bennük a nyári félévre keltezhető sírok bizonyos százalékaránya. E példák nyilvánvalóan a letelepedést, populációnak a téli szálláson való lekötődését szemléltetik.”⁶¹³ Az elhamarkodottan megítélt példáinak alkalmatlanságát két éppen általa kiemelten említett temető adatai önmagukban bizonyították. A 10–11. században folyamatosan használt 1130 síros majsi temetőről 1963-ban a 227 sír feltárását követően Csalog úgy nyilatkozott, hogy ez a temetőrészlet „szemlélteti a téli szállás faluvá válásának folyamatát, ... a nyári félévben még távozó és a már megült népesség aránya itt 93% : 7%. A magyarhorogói temető (87 sír) megfelelő aránya 80% : 20%”⁶¹⁴ – állította Csalog Dienes Istvánnak még az 1964-es szezonban sem befejezett ásatásáról.⁶¹⁵ Csalog feltevésével az anyaggyűjtésem szerint először Kralovánszky Alán fordult már 1968-ban

szembe, aki a fiad (So)-kérpusztai 11. századi falusi temető részletes elemzése közben erre a témakörre is kitért, és Barlai vizsgálati eredményeit is áttekintve zárta cáfolattal a maga megállapításait.⁶¹⁶ Nem volt véletlen, hogy Csalognak a majsi temetőrészletre vonatkozó feltevését pedig az ásató-feldolgozó Kiss Attila utasította el.⁶¹⁷ Kiss a tájolási irányok szóródását megfigyelve megállapította, hogy a majsi temetőbe „temetkező népesség egy fő irányhoz igazította sírjait, s az ettől való eltérések a véletlennek tudhatók be. Bár ez a fő irány a majsi temetőben a Ny–K-i főiránynak felel meg, az ettől való eltérések véletlenszerűsége azt mutatja, hogy a temetőben a sírokat nem az évszakoknak megfelelő napkelték, ill. napnyugták irányában tájolták.”⁶¹⁸ A 10–11. századi magyarság temetkezési szokásait bemutató Tettamanti Sarolta általánosságban szintén elutasította Csalog hipotézisét, mert „a teljesen feltárt temetőket és a nagyobb síregyütteseket vizsgálva az [tünt fel számára], hogy 1-1 temetőn belül a sírok nagyobbik részének, zömének irányítása egyöntetű.”⁶¹⁹ S bár a továbbiakban megemlítette Csalog feltevését, inkább az ellene szóló megfigyeléseket sorolta fel.⁶²⁰ Mária Rejholcová azonban még 1993-ban is a Csalogét részben megelőző cseh szerzők által kifejtett véleményre hivatkozott a csekej-templom-dűlői temető értékelése kapcsán.⁶²¹

Az előzőekkel ellentétben Dienes István másképpen közelítette meg a kérdést, mert úgy vélekedett, „hogy a temetőben a közösség köztiszteletben álló, idős tagja

⁶¹³ CSALOG 1967, 230–232; CSALOG 1969, 187–197.

⁶¹⁴ „Gleicherweise wird der Entwicklungsprozeß eines Wintersitzes zum Dorf durch den erschlossenen Teil des Gräberfeldes von Majs (Kom. Baranya) mit 227 Gräbern aus der Zeitspanne von Mitte des 10. bis Mitte des 11. Jahrhunderts veranschaulicht. Das Verhältnis der in der Sommerzeit Abwesenden und der schon Seßhaften ist hier 96% : 4%. Das bei Analyse des Gräberfeldes von Magyarhorog (Kom. Bihar) (87 Gräber) erzielte Verhältnis ist 80% : 20%.” CSALOG 1969, 191–192.

⁶¹⁵ A 87. sírt Dienes 1964. szeptember 11-én tárta fel, s az ásatást a 96. sír feltárásával 12-én fejezte be.

⁶¹⁶ „Consequently, each endeavour to relate our material to the seasonal grade values bears out the conclusion that the Kérpuszta division in time is unreal from this point of view. So we may state that at Kérpuszta the graves of people who died at various dates in the year were not orientated to the daily position of the sun, but they were dug in a certain dominant direction: it is but natural that some accidental divergences to the right or the left have occurred.” KRALOVÁNSZKY 1968, 85.

⁶¹⁷ Kiss a tájolási adatokat az óramutató járásával egyezően, de délről indítva vonásban adta meg 39,5° és 54° között: Kiss 1983, 155; táblázatés 69. ábra, ami az óramutató járásával ellentétes irányban, É-i kezdéssel és fokban a 42° és 124° közötti adatokat jelent, azaz a 42° és a 60,5° (39,5° és a 42,5°) közötti tájolású 30 sír irányát semmiféle napfelkelte-iránnyal nem lehet egyeztetni.

⁶¹⁸ Kiss 1983, 155.

⁶¹⁹ A térképpel is ábrázolt feltevése a tájolások zömének temetőnkénti egyöntetűségéről inkább a feltáratlanságból következő érzékesalódás, vö. TETTAMANTI 1975, 91, 3. térkép (tasakban).

⁶²⁰ „Arceal a felkelő nap felé eltemetett halottak irányából kiszámítható a temetés időpontja. A Ny–K-i tájolás, s az ettől ÉNy felé eltérés, vagyis a napéjgyenlőségek idején és a téli félévben való halálozás és temetés jóval gyakoribb a DNy felé eltérésnél, a nyári félévre eső temetkezéseknél. Ez a tény élettanilag teljesen természetes. A legtöbb temetőben találtunk olyan sírokat is, amelyeknek iránya erősebben tér el észak vagy dél felé, és nem illeszkedik be a hajnali temetést feltételező csillagászati táblázatba... Bonyolítják a képet és a feltételezések egész sorát teszik illuzórikussá azok a néprajzi adatok, amelyek más napszakban való temetés szokását idézik.” TETTAMANTI 1975, 91. A fenti szöveg két félreértésre azonban rá kellett mutatnom: Csalog nem a hajnali temetést, hanem az akkor kezdett sírásást feltételezte, a munka végeztével a sírásók az elkészült gödröt a temetésig (fény)lombbal takarták le: K. KOVÁCS 1944, 357, 358. Másrészt Csalog nem véleményezte a temetés idejét, s bár Tettamanti az ÉNy–DK-i tájolásokból akár délelőtti, az É–D-iekből déli temetésekre is következtetett, a néprajzi adatok szerinti délutáni temetések nem befolyásolták volna a sírásás hajnali kezdetét, vö. K. KOVÁCS 1944, 125, 138.

⁶²¹ „Einen bedeutsamen Bestandteil des Bestattungsritus auf frühmittelalterlichen Gräberfeldern bildet auch die Orientierung der Grabgruben und die darin Bestatteten. So wie auf anderen zeitgleichen Gräberfeldern ging auch in Čakajevce die Graborientierung von der grundlegenden Richtung W-O aus, namentlich jedoch von ihren Abweichungen, die allgemein als Folge der unterschiedlichen Position der Sonnenaufgänge in den Jahreszeiten erklärt werden (NIEDERLI 1911, 359; HRUBÝ 1955, 75; DOSTÁL 1966, 25).” REJHOLCOVÁ 1995a, 15; vö. CSALOG 1967, 228: 4–5. jegyzet; CSALOG 1969, 187: 4–5. jegyzet.

jelölte ki a sír helyét, és szertartásosan meghatározta a nyugati irányt, mivel a sírgödört nyugat-keleti tengelyben kellett megásni⁶²² azon oknál fogva, hogy mivel számos nép „az életető erőt a felkelő napban látja, s a keleti égtájat tekinti életadónak; így természetesen nyugati irányban kellett hinniök a holtak birodalmát. Épp ezért kellően meg nem alapozottnak találjuk azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy a honfoglaló magyarok azért fektették volna halottaikat nyugat-keleti irányban, hogy az elhunyt a felkelő napra, segítő szellemi-istenségei felé tekintsen, vagy különösen azt a nézetet, hogy keleti hazájára és ott nyugvó őseire emlékezett volna ez az elhelyezés. A sírok irányítása az összehasonlító néprajzi adatok szerint mindenütt a holtak birodalmáról vallott nézetekkel függött össze... A honfoglaló magyaroknál tehát nem kelet, hanem nyugat, a napszállta irányában lévő holtak birodalma felé való irányításról van szó; a halottnak az e világra születővel és az élővel éppen ellentétesen való tudatos elhelyezéséről. Ősi magyar hiedelemben gyökerezhet, hogy a szülő asszony ágya fejét keletnek állítják, nyilván azért, hogy a megszületendő gyermek arcával keletnek – a Nap, a fény istenségével szemközt – jöjjön e világra. A napkelte lehetett a főirány egész életükben is...⁶²³ A Tettaman-ti Sarolta munkáját természetesen ismerő, de a tájolás kérdésénél figyelmen kívül hagyó Bakay Kornélt talán elgondolkoltatta Dienes véleménye, mert az avar és magyar temetőásatásaival kapcsolatban azt említette, hogy „olyan megfigyeléseket tettem, hogy a sírgödörök helyét napnyugtakor jelölték ki (függetlenül, hogy melyik napszakban ásták ki). A felkelő naphoz való igazodást egyetlen esetben sem tudtam kimutatni. Szob-Kiserdön

(és másutt is) megmértem a kelő és a nyugvó nap irányát a temető területéről figyelve a napmozgást. A X–XI. században nyilván azt vették nyugatnak, ahol az adott topográfiai pontról eltűnt a nap a szemük előtt. Ez azért lényeges megszorítás, mert például Szobon a Börzsöny hegyvonulatai módosítják a napnyugta észlelését.⁶²⁴ Én ezzel a tényezővel magyarázom a temetőnkénti – nemegyszer igen jelentős – eltéréseket (vö. a letkési temetők tájolási rendszerét)... A tájolóssal kapcsolatos méréseim alapján feltételezhetően a sír helyét a halál beálltát követő egyik napnyugtakor jelölték ki az adott család temetőrészében. Nyilvánvalóan szembefordultak a le nyugvó napkoronggal és így kerítették körül a halott nyugóhelyét. A magam részéről – még elméletileg – sem teszem fel, hogy a X–XI. században egy-egy közösség minden alkalommal »betájolta volna« a sírgödört a naphoz, inkább a meglévő sírokhoz igazodhattak.⁶²⁵ A letkés (Pe)-téglaéletői I. temető 94 esetszámát vizsgálva kiderítette, hogy a 65 sír (69,15%) a 60°–95° közötti tartományban tájolt, a maradék 29-ből 12 viszont a 110°–156°-os tartományban feküdt,⁶²⁶ és a temetőnek a felszíni formához alkalmazkodó szélén helyezkedett el, ellentmondva a tájolási irányokhoz fűzött elméleteknek.⁶²⁷ Hasonló véleményt formált Bakay Kornél és Kiss Attila állásfoglalásának ismeretében Milan Hanuliak is, az ipolykiskeszi temető ásatója. Szerinte itt a sírok tájolásának zöme NyÉNy–KDK-i irányú volt, ami a temető területének felszíni lejtéséhez is igazodott, s e megfigyelésével cáfolta azt a korábbi felvetést is, hogy a tájolás az évszakonkénti napjárástól függött.⁶²⁸ Ezt a nézetét később Maria Rejholcovával együtt a csekeji temetőre vonatkoztatva is megerősítette.⁶²⁹

⁶²² DIENES 1975, 88.

⁶²³ DIENES 1975, 92–93.

⁶²⁴ „Letkés-Téglaéletőn is megmértük a nyugvó nap irányát, és azt tapasztaltuk, hogy a sírgödöröket itt is a lebukó napkoronghoz igazították. Letkésen azonban nyugat felé teljesen szabad a kilátás, így az évszak szerinti pontos nyugat mérhető volt. A napfelkeltét azonban csak bizonyos késéssel észlelhetők a temető területéről, tekintettel arra, hogy az 500 m feletti Bánya-hegy és Sákola-tető gerince »takarja« keletet.”: BAKAY 1978, 146.

⁶²⁵ BAKAY 1978, 129–130, 130: 180. kép. Megjegyzendő, hogy Bakay Kornél a tájolási adatokat az óramutató járásával egyezően, az északi 0°-ról indítva adta meg 230° és 348° között, ami az általam követett ellenkező irányban számolva, az értékeket 360°-ból levonva, a 130° és 12° közötti adatoknak felelt meg.

⁶²⁶ Bakay arra is rámutatott, hogy az általa feltárt temetők tájolása között észrevehető különbségek vannak. Így a 60°–95°-os tartományba esett a 82 síros szob-kiserdei temető 27 sírja (32,9%), vagy a 94 síros letkés-téglaéletői I. temetőnek 65 sírja (69,1%), a 91 síros II. temetőnek pedig 79 temetkezése (86,8%). Ezzel szemben a 34°–46° közötti tájolású volt Szobon 22 (27%), a letkési I. temetőben pedig csak 2 temetkezés (2,12%): BAKAY 1978, 145–146, 153.

⁶²⁷ Az eredeti fokadatokat átszámoltam, vö. BAKAY 1978, 144–145, 144: táblázat, 145: 130. jegyzet. Bakay itt a már tárgyalt CSALOG 1967-ra és NYÁRY 1904, 51-re, továbbá Tomka Péter alábbi gondolataira utalt. Tomka az avar kori tájolás szabályos, mintegy 150 év alatt 30°–45°-os, az óramutató járásának megfelelő irányban történt változását a föld mágneses sarkának periodikus vándorlásával hozta összefüggésbe – TOMKA 1975, 67: 146. jegyzet; TOMKA 1986, 165. –, ami pedig az uralkodó széliránynak mint a tájolás alapjának változását befolyásolta. „Die an Grabstangen befestigten, im Wind wehenden bunten Bänder, wie wir sie von den Türkvolker kennen, bildeten vielleicht die Grundlage für die Graborientierung. Der Wind und die Seelen werden in der Ethnographie stets in Zusammenhang gebracht.”: TOMKA 1986, 165.

⁶²⁸ „Orientierung der Toten. Der überwiegende Teil der Gräber wies WNW-OSO-Orientierung auf [22: Abb. 23]. Es handelt sich um eine mit der Geländeneigung des Gräberfeldareals übereinstimmende Richtung [25: Abb. 24]. Diese Feststellung bestätigt eine enge Verknüpfung beider Elemente. Zugleich wird somit die ältere Theorie widerlegt, nach welcher die Graborientierung von der jahreszeitlich bedingten Sonnenbewegung abhängig gewesen sein soll.”: HANULIAK 1994, 91.

⁶²⁹ „Auf dem Gräberfeld waren sogar 83,6% der Gräber in anderer Richtung als W–O orientiert. Dieses Moment zusammen mit weiteren bezweifelt eine direkte Abhängigkeit der Graborientierung von der jahreszeitbedingten Sonnenbewegung. Abermals wurde bestätigt, daß

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

A későbbi szerzők általában az eddig ismertett eredményeket ismételték,⁶³⁰ finomították.⁶³¹ Felvetődött olyan ötlet is, hogy mivel az általános iránytól jelentősebb mértékben eltérő tájolású sírok néhány temetőnek a peremén helyezkednek el, „valószínűnek látszik, hogy a temető szélét előre kijelölték, s e sírok elhelyezésében ennek meghatározó szerepe volt.”⁶³² Ezt a véleményt a magyarhomorogi temető érméinek elhelyezkedéséből levont, alább részletezett horizontálstratigráfiai megfigyelések azonban inkább cáfolni látszanak.

Visszatérve Csalognak a magyarhomorogi falusi temető sírjainak tájolására tett feltevésére, mindenekelőtt azt kellett tisztáznunk, hogy a napfelkelte éves irányváltozásának Barlai Katalin készítette táblázata havi bontású adatait nevezte Csalog Zsolt a sírok tájolási irányának, azaz annak a 240,5° és 312,5° között naponta változó keleti iránynak, amelyre napfelkeltekor a sírba fektetett halott arca nézett. Azonban a régészeti sírleírásban a sírfoltok/csontvázak megszokott tájolása ennek éppen az ellenkezője volt, amit az általa megadott irányok fokértékéből 180°-ot levonva kaphatunk meg: azaz 60,5°–132,5° között ingadozott (13. táblázat).⁶³³ A 87 helyett 523 temetkezéssel teljesen feltárt magyarhomorogi falusi temető sírjainak tájolási adatai azonban lényegesen bonyolultabbnak mutatkoztak, s a mért adatoknak valamilyen összegzése csupán a teljes feltárást követően volt elképzelhető. Tehát csupán a tájolási számértékek alapján kiderült, hogy eleve értelmetlen lett volna a sírok – és különösen a sírfolt nélküli, azaz az egykori sírgödör irányát csak nagyjából jelző csontvázak – akár egy-egy foknyi tájolási különbségével számolni, hiszen hajdan

13. táblázat. A napkelte irányának változása Borlay Katalin és Csalog Zsolt szerint, valamint a keletre irányított sírok fokértékének változása a sírokban mérve: CSALOG 1967, 229: táblázat nyomán

A napkelte irányának változása Borlay Katalin és Csalog Zsolt szerint		A keletre irányított sírok fokértékének változása a sírokban mérve
fokértékben	időben	
240,5–242,5°	január/december	60,5–62,5°
242,5–249,5°	január/november	62,5–69,5°
249,5–253,0°	február/november	69,5–73,0°
253,0–263,5°	február/október	73,0–83,5°
263,5–270,0°	március/október	83,5–90,0°
270–282,5°	március/szeptember	90,0–102,5°
282,5–288,5°	április/szeptember	102,5–108,5°
288,5–299,5°	április/augusztus	108,5–119,5°
299,5–302,0°	május/augusztus	119,5–122,0°
302,0–310,5°	május/július	122,0–130,5°
310,5–312,5°	június/július	130,5–132,5°

sich die Richtung der Gräber grundsätzlich nach religiös-rituellen Faktoren und der Geländeneigung richtete.”: HANULIAK–RÉJHOLCOVÁ 1999, 115.

⁶³⁰ Pl. T. Szőnyi Eszter és Tomka Péter a györszentiván (GyMS)-söpröshegyi 14 síros 10–11. századi temetőrészletnek a Ny–K-i főiránytól eltérően kissé D, illetve É felé tájolt három sírja kijelölését a terepviszonyokkal magyarázta: T. SZŐNYI–TOMKA 1985, 110.

⁶³¹ A pusztaszentlászló-deáksűrűi 11. századi falusi „temető sírjai nagyjából É–D irányú sorokat alkotnak. A sírok Ny–K tájolásúak. A temető Ny–K irányú középtengelyétől mind észak, mind dél felé azonban egyre gyakoribbá válnak a pontos Ny–K tájolástól eltérő sírok: a temető északi felében É felé, déli felében D felé tér el a sírok iránya. Ennek következtében a temető összképe legyező alakú. A temető egységes szerkezete – úgy tűnik – arra utal, hogy a temető helyének kiválasztásakor meghatározták az egyes családai temetkezési helyeket és azok terjeszkedési irányát is. A tájolási eltérések egy-egy nagyobb közösségi egység sírjaira jellemzők... ezért arra gondolunk, hogy egy-egy csoporton belül az először eltemetettek sírjainak irányához igyekeztek igazodni. De számításba vehető emellett az is, amit Bakay K. a Letkés-Tégláégető I. temető értékelésekor vetett fel: szerinte a sírok tájolásában mutatkozó eltérések a terület felszíni formáihoz való igazodással magyarázhatók.”: SZŐKI–VÁNDOR 1987, 47, 80–81.

⁶³² A Szegvár (Cso)-Szőlőkalja lelőhelyű 62 síros, teljesen feltártnak nevezett 10. századi falusi temetőt ismertetve jelentette ki Lőrinczy Gábor, hogy „a halottakat előre meghatározott rend szerint temették el.”: LŐRINCZY 1985, 155, 158, 159. Hasonló véleményt részletezett Bende Livia és Lőrinczy a szegvár-oromdűlői 10–11. századi falusi temető kapcsán is: A 372 síros csaknem teljesen feltárt temető temetkezéseinek többsége ÉNy–DK, illetőleg ÉÉNy–DDK tájolású volt (196, ill. 33 sír) a temető középrészén. Nem volt „kevés azonban azoknak a temetkezéseknek a száma sem, melyek tájolása kisebb-nagyobb mértékben eltért ettől az általánosnak mondható irányítástól. E sírok döntő többségét (kb. 100 sír) Ny–K, míg 27 temetkezést DNy–ÉK-i tájolással ástak meg. Nagy részük a temető széléin került elő, gyakran a temető peremén húzódó kisebb sírosorok részeként, mintegy körbevéve az ÉNy-ra tájolt sírokat. Ezek helyzete alapján felvehető, hogy a temetőnek előre kijelölt határa, széle volt, és a központi területen előkerült temetkezések tájolásától eltérő fekvésű szélső sírok az árok/kerítés mellett lettek megásva. Hasonló megfigyelésre adott alkalmat az alig 1 km-re előkerült Szegvár-Szőlőkalján feltárt 62 síros temető is.”: BENDE–LŐRINCZY 1997, 224.

⁶³³ Maga jegyezte meg, hogy táblázatában „a fokértékek a K irányra vonatkoznak, olyan 360° beosztású iránytű szerint, amelynél É = 0°, Ny = 90° stb.”: CSALOG 1967, 229; CSALOG 1969, 187. Miután én is a Dienes István által ugyanígy, azaz a óramutató járásával ellentétes irányban mért tájolási fokértéket használtam, nem lehetetlen, hogy Dienes maga mutatta meg ezt a módszert barátjának, Csalognak.

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

ilyen finom megkülönböztetésre tudatosan nem is törekedhettek.⁶³⁴ Ezért úgy számoltam, hogy a földhát nagyjából 60°-os az NyÉNy–KDK-ihéz közelítő irányához önkényesen a sírok és csontvázak (együtt: objektumok) 51°–70°-os alkalmazkodását tekintettem mérvadónak, és 129 ilyen objektum mutatkozott, azaz az 523 objektumnak csaknem egynegyede (24,66%) (14. táblázat). A hozzá ÉNy-ról csatlakozó 32°–50°-os tartományban mindössze 47 objektum volt (8,99%), míg a tőle a Ny felé következő 71°–90°-osban a másik negyed: 133 (25,43%). Tovább DNy-ra, a 91°–110°-osban 122 (23,33%), még tovább a 111°–130°-osban 66 (12,62%), azaz a temetések többsége, 497 objektum (95,03%) tájolása a 32°–130°-os, tehát nagyjából az ÉÉNy–DDNy tartományba esett. A maradék 26 sír irányítása a következő volt: három a DNy-i irányban, illetőleg közelében (1–I 135°, 136°, 137°), egy a DDNy-i irányban (156°), egy pedig kifejezetten ellentétes, már a K-i irányhoz közelítő (258°) fekvésben, végezetül egy bolygatott csecsemőcsontváz a rendkívüli ÉÉK-i (340°) irányú tájolásban volt megfigyelhető, 20 sír irányítása pedig nem volt mérhető. Ebben az adattömegben azonban kitűnt, hogy a temetőben 103 olyan objektum volt, amelynek a 32°–60° közötti, és hat olyan, amelynek a 135°–340° közötti tájolása mindenképpen a napfelkelte éves irányváltozásából következő 60,5°–132,5°-os tartományon kívüli volt, azaz minden további elemzés nélkül megcáfolta Csalog elméletét.

A tájolásról írottak vázlatos áttekintése azt eredményezte, hogy a magyarhomorogi sírok irányításának magyarázatából a napfelkelte változásához való igazodás Csalog Zsolt-féle feltevése kizárható, viszont a terephez való igazodásé legalábbis meggondolkoztató lehet.

1971-ben, ásatásának utolsó évében, ugyanis Dienes István szintvonalas felmérést készítettett Busi György geodétával a lelőhely eredeti, a temetőtől közvetlenül északra 1982–1983 között készített beledi vészvíztározó létesítése előtti környezetéről. Busi a felmérési vázlatrajzára bejelölte az ásatás akkori határait, amelyet Ősi Sándor rajzolóval együttműködve sikerült az 1988-ban

befejezett feltárás teljes területére kiegészíteni (vö. 102., 104. kép). Amikor pedig megfelelő nagyítással a teljes feltárásnak az érmesávokkal tagolt temetőterképével váltottuk fel a vázlatrajzot, a sírok/csontvázak legalábbis egy részének tájolására új magyarázati lehetőség kínálkozott (109. kép).

Talán nem csupán véletlen, hogy a Kónya-dombon az 523 síros falusi temető sok sírgödrének vagy csontvázának tájolása hozzávetőlegesen a kiemelkedés jelenlegi, nagyjából északnyugat–délkeleti fekvését követte.⁶³⁵ A temetőt fenntartó faluközösség hajdan valamiképpen igazodott ehhez a semmiképpen sem egyetlen tereptárgyra mutató irányhoz, amelyet önkényesen az 51–70°-os tartományban határoztam meg, megengedő ráhagyással a sírgödrök kijelölésekor spontánabb módon keletkezett, és az ásatáson viszonylag pontosan mérhető sírfoltirányok összevethetlenségének kiegyenlítésére. Így tájolt 129 sírt vagy sírfolt híján csontvázat,⁶³⁶ tehát elsősorban a földhát északnyugat–délkeleti futású középső, 92 m magas részén, az I. István- és a Péter–I. András-dénáros érmesávban, közvetlenül a kezdetétől (pl. 19, 25, 27 stb.) ástak, sőt ritkán az I. Béla–I. Géza-érmés, kivételesen még a temetőszéli I. László-veretes szegletben is (pl. 228, 229, 231, 252, 294). Az ilyen irányítású sírok előfordultak még a földhát északi lejtőjének mintegy 91,50 m-ig csökkenő felső, az I. Béla–I. Géza- és még az I. László-pénzes érmesávval egybeeső szakaszában is: északnyugaton (40, 82, 94, 188) és délkeleten (301, 451) egyaránt, de még lejjebb, a lejtő 91,50–91,20-as, I. László kori szakaszában is felbukkantak (északnyugatról délkeletnek: 374, 347, 394, 325, 326, 428). A földhát déli, mintegy 91,50 m-ig csökkenő lejtőjét mindhárom érmesáv keresztezte, a Péter–I. András-veretesben gyakrabban, az I. Béla–I. Géza-pénzesben ritkán (nyugatról keletnek: 505, 504, 503, 476, 361, 215), a nagy kiterjedésű I. László-dénárosban kivételesen (nyugatról keletnek: 525, 316, 218).

Az előzőkhöz képest kevés különbség mutatkozott a spontán kijelöléskor hasonló, de a tájolás mérésekor

⁶³⁴ Hasonló eredményre jutott a középkori templomok keletelésének irányát vizsgáló Keszthelyi Sándor és Keszthelyiné Sragner Márta is megállapítván, „hogy a templomok mégsem néznek pontosan keletre. Az irányok szétterülnek, szóródnak egy 66–77 fokos szögtartományban (a 40–46 fokos azimut-iránytól kezdődve a 112–117 fokos irányig tartóan [É-től K-felé, az óramutató járásával egyezően]). Az épületek 97%-a 66–77 fokos mező valamely irányába esik, és csak 1,5%-ban vannak ettől még északabbra és 1,5%-ban még délebbre tájoltak. Viszont ez a tartomány nagy, a szóródás jelentős, az irányokból egy véletlenszerű Gauss-féle haranggörbe alakul ki. Úgy tűnik, hogy a templomokat nem édlzatosan, hanem véletlenszerűen tűzték ki nagyjából keleti irányba. Nem állapítható meg sem a napéjgyenlőségekre vagy a napfordulókra, sem fő- vagy melléktájakra, avagy bármilyen más kitüntetett irányba való törekvés. Pontosán keletre nem sok templom néz. Ha 5 fokos eltérést megengedünk, akkor (a 85 és a 95 azimut közé) 211 templom irányul, a megmért adatok 19%-a. A további 81% kevésbé közelíti meg a keleti irányt.”: KESZTHELYI–KESZTHELYINÉ 2012, 5. 5: 1. ábra.

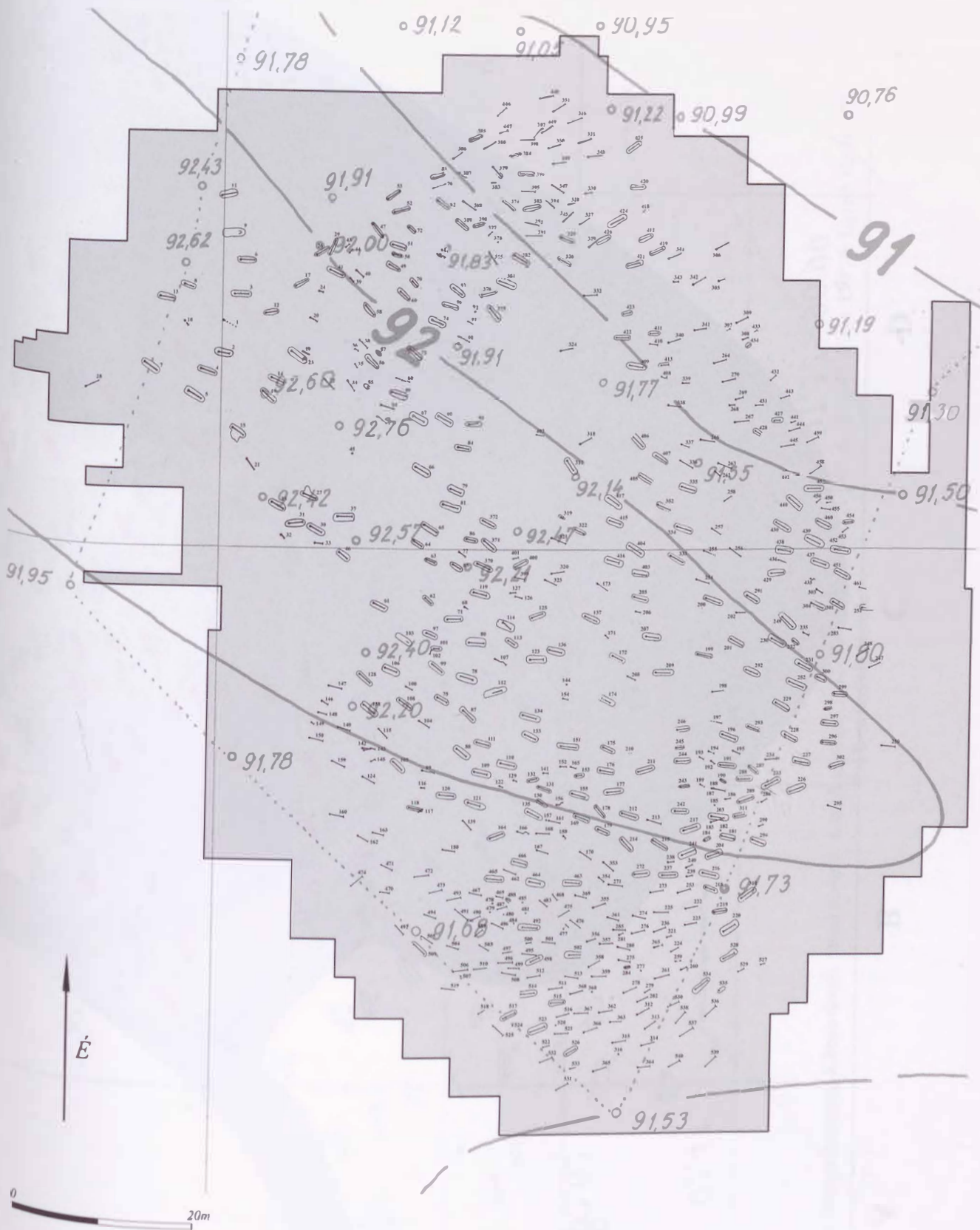
⁶³⁵ Ez a felszín bizonyára nem volt azonos az ezer évvel ezelőttivel, de mivel annak „rekonstrukciójára” nem volt mód, a felület kopását, illetőleg töltődését általánosnak tekintettem.

⁶³⁶ 129 51–70° közötti tájolású sír (19, 20, 25, 27, 30, 36, 41, 46, 48, 49, 55, 57, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 74, 75, 77, 79, 81, 82, 85, 88, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 100, 103, 104, 106, 107, 108, 111, 113, 114, 121, 122, 124, 129, 130, 131, 133, 135, 137, 144, 146, 149, 159, 162, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 179, 190, 193, 195, 196, 200, 201, 208, 213, 215, 218, 228, 229, 230, 231, 235, 252, 255, 256, 257, 262, 287, 291, 292, 293, 294, 300, 301, 304, 316, 319, 321, 325, 326, 333, 336, 347, 352, 361, 370, 371, 372, 374, 381, 382, 387, 388, 394, 404, 405, 407, 417, 428, 430, 439, 440, 451, 460, 462, 471, 476, 488, 503, 504, 505, 525).

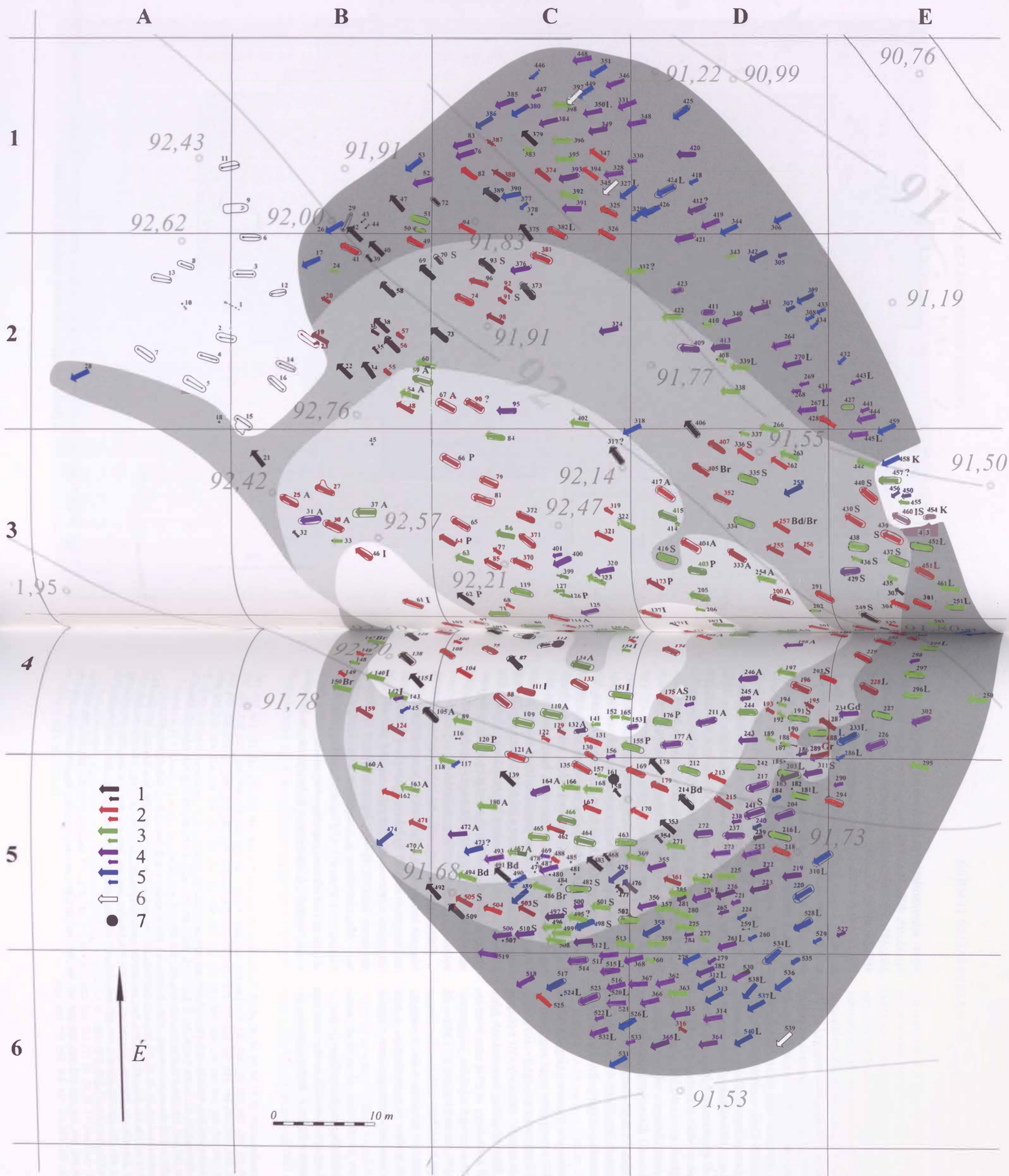
14. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető összevont tájolási adatai nem és korcsoport szerinti bontásban.

Jelmagyarázat: * magzat

Tájolás	Férfisírok	Női sírok	Felnőtsírok	Ifjú/juv. sírok	Gyermek/inf. II. sírok	Kisgyermek/inf. I. sírok	Csecse-mősírok	
32-50°	47, 56, 73, 87, 99, 128, 138, 214, 249, 317, 373, 375 12	21, 22, 34, 42, 58, 69, 93, 105, 115, 139, 178, 379, 389, 406, 491, 509 16	477 1	353 1	38, 40, 62, 483, 492 5	32, 35, 39, 70, 72, 158, 171, 192, 232, 303, 354 11	468 1	47
51-70°	25, 30, 41, 65, 66, 79, 81, 88, 98, 103, 137, 159, 170, 173, 200, 201, 213, 215, 229, 252, 256, 304, 321, 326, 333, 336, 347, 370, 372, 374, 381, 382, 388, 394, 417, 430, 439, 440, 471, 503 40	48, 61, 67, 74, 75, 82, 90, 94, 96, 104, 106, 107, 108, 111, 121, 124, 131, 133, 135, 162, 167, 169, 196, 228, 230, 231, 291, 292, 294, 325, 352, 361, 371, 404, 405, 407, 428, 462, 476, 505 40	27, 255 2	172, 460, 504 3	19, 46, 49, 64, 85, 114, 174, 175, 179, 208, 218, 257, 287, 293, 301, 451, 525 17	20, 36, 55, 57, 68, 77, 91, 92, 97, 100, 113, 122, 129, 130, 144, 146, 149, 190, 193, 195, 235, 262, 300, 316, 319, 387, 488 27		129
71-90°	*51, 80, 109, 110, 119, 120, 147, 150, 151, 157, 163, 166, 187, 191, 207, 212, 225, 271, 323, 332, 334, 335, 359, 392, 396, 398, 437, 438, 457, 482, 502 31	37, 84, 118, 123, 134, 136, 140, 142, 155, 160, 168, 176, 180, 181, 199, 203, 205, 209, 216, 227, 244, 250, 251, 254, 263, 266, 274, 280, 283, 285, 295, 296, 297, 299, 322, 338, 357, 369, 415, 416, 422, 442, 452, 461, 463, 465, 466, 467, 486, 495, 496, 501, 508, 513 54	54, 59, 60, 89, 197, 275, 363, 395 8	71, 494 2	63, 86, 242, 288, 339, 402, 403, 464, 499 9	24, 33, 50, 101, 126, 127, 141, 148, 152, 154, 165, 189, 194, 202, 206, 277, 337, 343, 360, 383, 399, 408, 410, 414, 427, 435, 436, 455 28	470 1	133
91-110°	*31, 198, 217, 234, 236, 261, 267, 276, 282, 302, 314, 340, 346, 349, 365, 366, 376, 391, 393, 412, 413, 421, 444, 472, 493, 506, 511 27	52, 95, 112, 125, 164, 177, 211, 219, 222, 223, 226, 237, 241, 246, 253, 272, 273, 289, 320, 331, 348, 350, 355, 368, 400, 409, 419, 420, 429, 445, 448, 487, 510, 512, 516, 519, 523, 532 38	76, 264, 270, 315, 324, 341, 362, 364, 367, 385, 497, 521 12	83, 515 2	183, 204, 243, 311, 328, 356, 384, 514, 518, 530 10	132, 143, 153, 156, 210, 221, 238, 239, 245, 265, 268, 269, 281, 284, 290, 298, 305, 330, 401, 411, 423, 431, 441, 443, 447, 454, 500, 522, 524, 533 30	186, 450, 469 3	122
111-130°	*26, 28, 248, 306, 342, 344, 351, 380, 424, 425, 458, 474, 490, 498, 534, 537 16	17, 53, 220, 233, 247, 309, 310, 312, 313, 318, 329, 358, 426, 459, 473, 475, 517, 526, 528, 531, 536, 540 22	278, 327, 390 3	449, 538 2	258, 386, 489 3	117, 145, 184, 224, 240, 260, 279, 286, 307, 308, 377, 432, 433, 446, 453, 456, 529, 535 18	418, 434 2	66
135-137°		345, 539 2	397 1					3
156°		29 1						1
258°		78 1						1
340°							102 1	1
összesen	126	174	27	10	44	114	8	503
nem volt tájolható					45, 478 2	18, 43, 44, 116, 161, 182, 185, 259, 378, 479, 480, 481, 485, 507, 520, 524 16	112a, 188, 484* 3	21

108. kép. Magyarhomorog-Kőnya-domb. A szállási és falusi temető együttes fekvése a szintvonalas térképen (Busi György felmérésére felrajzolta Ősi Sándor)

109. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. A sírok tájolása: 1. 32–50°, 2. 51–70°, 3. 71–90°, 4. 91–110°, 5. 111–130°, 6. Egyedi tájolásúak, 7. Ellentétes tájolásúak

elkülönült 71–90° közötti irányítású 133 temetkezés/ csontváz helyzetében,⁶³⁷ amelyek a földhát tetején és az északi lejtő felső felén a temető délkeleti széléig (250, 295, ill. 251, 283, 461) előfordultak, a lejtő alsó felén pedig ritkábban mutatkoztak (északnyugatról délkeletnek: 383, 398, 396, 395, 392, 332, 343, 410, 427). A déli lejtő mindhárom érmesávjában felbukkantak, még az I. László-denárosban is, ám nem a szélén (nyugatról keletnek: 502–216 és 513–277 között, 360, 363). Az áttekintésből megállapítható, hogy mindkét tájolási irány (51–70°, 71–90°) a temető használati idejével, az érmes övezetek kifelé tolódásával egyenes arányban ritkult

Lehatároltabb volt az elsőhöz északra csatlakozó 32–50°-os tartománybeli 47 temetkezés⁶³⁸ fekvése a temető északnyugati, középső és déli terület részén, másként szólva a földhát tetejének és északi lejtőjének északi szélén egészen az I. László-denáros, valamint a déli lejtőjének felső, nagyjából az I. Béla–Salamon-érmes sávjában. Ez a tájolás a külső, I. László-érmesávnak csak az északi végében jelentkezett (39, 42, 40, 47, 72, 389, 375, 379), a továbbiakban azonban az egész sáv külső köréből hiányzott.⁶³⁹

A bemutatott különbségek ellenére a tárgyalt 32° és 90° közötti tájolású 309 temetkezést némi nagyvonalúsággal az ÉÉNy (22,5°) harmadrendű égtáj – ÉNy (45°) másodrendű égtájon át vezető – és a Ny (90°) főégtáj közötti körívszakasz fokaival jelzett irányoknak lehet tartani, tekintet nélkül arra, hogy az okát nem lehet eldönteni, hiszen lehetett a korszak általában jellegzetesnek vélt Ny–K (ÉNy–DK) közötti irányok szóródása, de a kónya-dombi földhát futásához való hozzávetőleges alkalmazkodás is, amelyhez nemcsak a domb tetején, hanem a két hosszanti lejtőjén is ragaszkodtak. A maradék 214 sír fekvése azonban kérdésessé tette mindkét vélekedést.

Már a domb tetején jelentkeztek olyan sírok, amelyeket a 91–110°-os tartománybeli irányokban tájoltak, s egy I. István-veretes kisgyermeksír (153) kivételével nem a legkorábbi, hanem csak a Péter–I. András-denáros ér-

mesáv teljes területén, annak északi (nyugatról keletnek: 31, 32, 95, 400, 401, 320), keleti (északról délnek: 198, 246, 245, 177, 243) és déli szakaszán (472, 164, 493, 469, 487) feküdtek. A későbbiekben a domb mindkét lejtőjén lefelé, időben pedig fiatalodva szaporodtak, és különösen az I. László kori érmes sávban mutatkoztak nagy számban. Összesen 122 ilyen tájolású temetkezést⁶⁴⁰ lehetett elkülöníteni, és a lejtőkön általában ők jelezték a temető peremét, keveredve a következő, 111–130° közötti tájolású sírokkal.

Utóbbiakból 66-ot figyeltünk meg,⁶⁴¹ ezek közül szintén csak néhányan mutatkoztak a dombtetőn a temető északnyugati (28, 17, 26) és délkeleti (184, 286, 233) peremén. Rajtuk kívül azonban többnyire a lejtőkön jelentkeztek, és pedig az előző csoportbeliekhez hasonlóan, főként az I. László-denáros érmesávjában a lejtők alja felé szaporodva, velük keveredve és közösen képezve a temető legfiatalabb részeit.

A csak a mértékében eltérő utóbbi két tájolási változat hasonló volt abban, hogy ezeknek a síroknak a megadásakor nem voltak tekintettel a dombtető futására, hiszen egyrészt az északi lejtőre temetettek fejjel, a délire fektetettek pedig lábbal feküdtek feléje, jelezvén, hogy nem a domborzathoz való igazodást, hanem az első három változathoz képest megváltoztatott irányokat tartották fontosnak. Másrészt a 91–130° közötti tájolásokat a 32–90°-os iránytartomány folytatásának, kiszélesítésének is lehetne képzelni, de ezzel meg a hagyományosnak vélt Ny–K-i (ÉNy–DK-i) fektetés halottas szokására utaló magyarázat lehetősége csökkenne.

Felvetődhetne, hogy a faluba valamikor a 11. század közepén betelepült, a helybeliekkel keveredett, s egyben temetkezni is kezdett új lakosság magával hozott gyakorlataival lehetne indokolni ezt a tájolási változást, de egy ilyen feltevést régészeti nem lehetett alátámasztani. Megkísérletem a hangsúlyozottan önkényesnek ítélt 91–110° és 111–130° tájolású sírok mellékleti sajátosságait felvázolni, és pedig azért külön-külön, hogy a véletlenszerű különbségeik kiderüljenek. A két cso-

⁶³⁷ 133 sír 71–90° közötti tájolással (24, 33, 37, 50, 51, 54, 59, 60, 63, 71, 80, 84, 86, 89, 101, 109, 110, 118, 119, 120, 123, 126, 127, 134, 136, 140, 141, 142, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 157, 160, 163, 165, 166, 168, 176, 180, 181, 187, 189, 191, 194, 197, 199, 202, 203, 205, 206, 207, 209, 212, 216, 225, 227, 242, 244, 250, 251, 254, 263, 266, 271, 274, 275, 277, 280, 283, 285, 288, 295, 296, 297, 299, 322, 323, 332, 334, 335, 337, 338, 339, 343, 357, 359, 360, 363, 369, 383, 392, 395, 396, 398, 399, 402, 403, 408, 410, 414, 415, 416, 422, 427, 435, 436, 437, 438, 442, 452, 455, 457, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 470, 482, 486, 494, 495, 496, 499, 501, 502, 508, 513).

⁶³⁸ 47 sír 32–50° közötti tájolással (21, 22, 32, 34, 35, 38, 39, 40, 42, 47, 56, 58, 62, 69, 70, 72, 73, 87, 93, 99, 105, 115, 128, 138, 139, 158, 171, 178, 192, 214, 232, 249, 303, 317, 353, 354, 373, 375, 379, 389, 406, 468, 477, 483, 491, 492, 509).

⁶³⁹ Határesetként említhető a temető délnyugati szélének I. Béla–I. Géza- és I. László-denáros sávjá határára fekvő két sír (492, 509).

⁶⁴⁰ 122 sír 91–110° közötti tájolással (31, 52, 76, 83, 95, 112, 125, 132, 143, 153, 156, 164, 177, 183, 186, 198, 204, 210, 211, 217, 219, 221, 222, 223, 226, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 243, 245, 246, 253, 261, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 276, 281, 282, 284, 289, 290, 298, 302, 305, 311, 314, 315, 320, 324, 328, 330, 331, 340, 341, 346, 348, 349, 350, 355, 356, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 376, 384, 385, 391, 393, 400, 401, 409, 411, 412, 413, 419, 420, 421, 423, 429, 431, 441, 443, 444, 445, 447, 448, 450, 454, 469, 472, 487, 493, 497, 500, 506, 510, 511, 512, 514, 515, 516, 518, 519, 521, 522, 523, 527, 530, 532, 533).

⁶⁴¹ 66 sír 111–130° közötti tájolással (17, 26, 28, 53, 117, 145, 184, 220, 224, 233, 240, 247, 248, 258, 260, 278, 279, 286, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 318, 327, 329, 342, 344, 351, 358, 377, 380, 386, 390, 418, 424, 425, 426, 432, 433, 434, 446, 449, 453, 456, 458, 459, 473, 474, 475, 489, 490, 498, 517, 526, 528, 529, 531, 534, 535, 536, 537, 538, 540).

port összehasonlítása azonban azt eredményezte, hogy az egymás közötti, illetőleg a többi tájolási csoporttal mutatókülönbségeiken túli egyezéseik⁶⁴² a zömében kései, a temető utolsó szakaszaiból való földbe kerülésükkel kellően megindokolhatók.

Összességében tehát megállapítható, hogy a falusi temetőben szórványosan a legkorábbi időben is jelentkezett, de a későbbi sírokban megszorodott tájolási változás a temetőt folyamatosan használó változatlan közösségben következett be. Ugyanakkor ez a megállapítás megkérdőjelezi a tájolás hitvilági követelményét leginkább elfogadott módon magyarázó feltevéseket: egy bizonyos égtárhoz vagy a környezet valamely terepi jellegzetességéhez törekvő alkalmazkodást, hiszen a bemutatott változás mögött külső ráhatást nem lehetett feltárni.

Végezetül megemlítendő három még inkább DNy–ÉK felé irányított sír: egy 30–39 éves nő (345) 135°-os, egy 20–22 éves nő (539) 136°-os és egy felnőtt (397) 137°-os, azaz nagyjából azonos irányítású, az I. László-denáros érmesávban a temető átellenes két szélén fekvő temetkezése. Közöttük nem szükséges valamiféle kapcsolatot keresni. Volt még további három, már érdekesebb tájolású sír is. Egy ad. nő (78) sírgödörét ugyan 78°-os irányítással ásták meg, de a bizonyára babonás okból a könyökénél és térdénél összekötözött halottat elentetés irányban fektették, ezért 258°-os tájolását mértük. Nem kellett feltétlenül ellentétes tájolásának tekinteni egy eredetileg hajdan egy 100°-os irányítású, sajnos bolygatott sírban nyugvó 40–50 éves nő (112) hasára és combjai közé helyezett csecsemő (112a) ugyancsak bolygatott maradványait, mert ebben az esetben inkább a szülési helyzetet utánzó fektetésről lehetett szó. Viszont feltártunk egy rendhagyó módon fektetett sírpárost is. Egy 3–4 éves kisgyermek (101) 85°-os tájolású sírjának délnyugati sarka fölül értek egy 0–0,5 éves csecsemő (102) maradványai, amelyek csaknem É–D-i (340°-os) helyzetben nyugodtak. Mind a négy temetkezés a temető korai, I. István-denáros érmesávjában fektült, az egyik kisgyermeket (101) a király denára is kísérte. Egy további rendellenes fekvésű taggal bíró síregyüttes valószínű-

leg az I. László-érmés sávban helyezkedett el. Egy 50–55 éves férfi 119°-os (26) és egy 23–25 éves nő 156°-os tájolású sírgödre (29) tompaszögű irányban éppen csak nem metszette egymást. Tőlük délkeletre fektült egy sírfolt nélküli, 48°-os tájolású 30–35 éves nő (42), hajdani sírjának fejeve a másik nő sírgödrenek jobb széle fölül ért, de ezt nem bolygatta meg. A valamilyen egyedi okból egymás közelében létesített síregyüttes jó példáját kínálta a 32–50°-os (42), a 110–130°-os (26), és a rendhagyó 156°-os (29) tájolás hasonló idejű gyakorlatának.

Az 503 sír tájolási adatát értékelő fenti felsorolásból 20 olyan maradvány maradt ki, amelyet a hiányos állapota következtében tájolni sem lehetett.⁶⁴³

A fenti megfigyelések egyelőre kizárólag a magyarhomorogi falusi temetőre érvényesek és nem általánosíthatók. Amúgy is kevés a teljesen feltárt, sok érmelelettel rendelkező, és olyan minőségben publikált nagy sorszámú falusi temető, amelynek sírjait szintvonalas leelőhelytérképen is ábrázolta az ásatója, de néhány további leelőhely nyomán annyi megállapítható, hogy a temetkezések rendszere egyedileg sajátosan különbözhetett: itt csupán a tiszalúc (BAZ)-sarkadi, illetve az ibrány (SzSzB)-esbó-halmi temetőre tértem ki részletes vizsgálat nélkül.

A teljesen feltárt 252 síros tiszalúci 11. századi falusi temető temetkezései a Sarkad-érpárt fölött 6 méterrel, a környező sík térszintből 1–2 méterrel kiemelkedő, 102 m magas dombhát tetejét borította be, s onnan kiterjedt az enyhe északi és déli, valamint a meredekebb északkeleti lejtőjére. A sírok vagy csontvázak zöme, 224 sír az ÉNy–DK-i, illetve a DNy–ÉK-i irányok közötti 90°-os tartományban (46°–135°) mutatkozott úgy, hogy „hajdan általában a fej–láb Ny–K-i irányának tulajdonították a legnagyobb jelentőséget, ami egyben a halott eredetileg feltehetően feltámasztott fejének a lejtő irányában kiszélesedő horizontra, s abban a napkeletre való tekintetét is jelezhetette.”⁶⁴⁴

Az ugyancsak teljesen feltárt 269 síros ibrány-esbó-halmi 10–11. századi falusi temetőnek a halom nyugati lejtője 100,5 m magasságú sávján jelentkezett, majd a 103,5 m-es tetején áthaladt és a keleti lejtőjének

⁶⁴² A 91–110°-os I. csoportban 55 (45,08%), a 111–130°-os másodikban 37 (56,06%) volt a melléklet nélküli temetkezések száma, s nemesak az előbbieket 31 (1 I. István, 9 I. András, 5 Salamon, 1–1 Géza dux és I. Géza, 12 I. László, 1 Kálmán, 1 meghatározhatatlan), az utóbbiak 17 (1 Salamon, 13 I. László, 1 Kálmán hamisítvány, 2 meghatározhatatlan) érmemellékletének összetétele, hanem a részletezett horizontálstratigráfiai helyzetük is megerősítette a kései mivoltukat. Ebből következően az I. csoport 1–1 I. István (153) és I. András kori (132) sírjának rendkívül változatos leletegyüttesén túl, az érmétlen temetkezéseikben olyan további ékszertípusok – pl. varkocskarikák (198, 237, 270, 282, 320, 429, 445, 512, 514, 519), ingnyakveretek (95, 400, 401), pántkarperec (400), huzalkarperecek (125, 320), huzalgyűrűk (177, 241, 368, 527), pántgyűrűk (76, 95), esavart gyűrűk (429, 444, 497, 519), kettősen esavart gyűrű (514) is előfordultak, amelyek ezt a csoportot a korábbi tájolási csoportok mellékleteihez kapcsolhatták. A 2. csoportban rendkívüli mellékletegyüttes nem volt, de a korábbi összes tájolási csoport leleteivel kapcsolatot itt is a varkocskarikák (233, 247, 309, 358, 377, 473, 517), csepp alakú karikák (224, 309), huzalgyűrű (17), kettősen esavart gyűrű (233) jelentette.

⁶⁴³ Nem tájolható 20 temetkezés (18, 43, 44, 45, 112a, 116, 161, 182, 185, 188, 259, 378, 478, 479, 480, 481, 484, 485, 507, 520, 524).

⁶⁴⁴ Kovács 2015, 93, 165–166.

99,5 m-es sávján véget ért temetkezései ÉNy–DDNy (50°–116°)⁶⁴⁵ között oszlottak meg, többségük a 78° és a 94° közötti tartományban úgy, hogy a halom nyugati lejtőjén lábbal felfelé, a keletin viszont lábbal lefelé feküdtek, vagyis itt is a tájolási gyakorlathoz és nem a felszín alakulásához alkalmazkodtak. Különösebb vizsgálat nélkül is megállapítható, hogy az 50°–77° között, illetőleg az ellentétes tájolású 236°–298° közötti irányban a 10. századi temetkezések voltak túlsúlyban, vagyis a tájolásban bizonyos változások itt is jelentkeztek a 10–11. század folyamán,⁶⁴⁶ de a csekély érmeszám⁶⁴⁷ esetleges horizontálstratigráfiai feltevésekhez elégtelennek bizonyult.

Valószínű, hogy megfelelően dokumentált újabb lelohelyek publikációját követően a tájolás alakulásának kérdése további vizsgálatra lesz érdemes.

III.4.4.2. Ellentétes tájolású temetkezések

Külön említést érdemel a temető közepén, az I. István (101) és I. András (134) -denáros temetkezések között elhelyezkedő 78. sír, amelynek a gödre ugyan 78°–258°-os irányítású volt, azonban a 23-30 éves (ad.) nőt ellentétes módon fektették bele, tehát a tájolása 258° volt. Erre az eljárásra feltehetőleg valamilyen babonás okból kerülhetett sor, amelyet még azzal is tetézték, hogy a halottat a könyökei és térdjei táján szorosan össze is kötötték, sőt esetleg egyéb beavatkozás is érte.⁶⁴⁸ Véleményem szerint azonban mindezek ellenére a közösség mégsem vetette ki magából, mert a sírját a temető rendszerében ásták meg, sőt egy ezüst hajkarikája is volt. Kevésbé sarkitva fogalmazva tehát, valószínű, hogy az életében elfogadták vagy talán csak megtűrték, de a halálát követően már tartottak tőle.

A másik szóba jöhető temetkezés a délkeletre közvetlenül az előbbi temetkezés (78) mellett fekvő 112. sír volt, amelyben egy 40-50 éves (mat.) nő feküdt, akinek a sírját jóval a halála után, a lágyrészek elkorhadását követően dülhatták fel, mert csupán a jobb medencelapátja

és a lábcsontjai maradtak a helyükön, míg az eltávolított koponyája nélkül összegyűjtött többi csontját a medence- és hastájékan halmozták fel. Egykor a combjai közé helyeztek – fejfelé a térdjei felé – egy finomabban meghatározatlan korú csecsemőt, akinek az alsóteste a nő medencéjére lehetett fektetve, de a csontjait a nő felsőtestével együtt feldúlták és eltávolították, sértetlenül csak a koponyája, az egyik karcsontja és néhány bordája maradt meg a nő medencéje előtti részen. DNS-vizsgálat nélkül eldönthetetlen, hogy egy viszonylag idős anyát és a saját gyermekét vagy csak rokon halottakat temettek-e el együtt.⁶⁴⁹ Az is kérdéses, hogy a csecsemő helyzete miatt ez a kettős az ellentétes temetkezés különleges esetének tekinthető-e, vagy a csecsemő csupán a születését utánzó helyzetben feküdt.

A 78. sírban tehát két vagy három temetkezési szokást figyeltünk meg, amelyek közül a legfeltűnőbb az ellentétes tájolású fektetés volt. Korábban, a Szabolcs (SzSz-B)-Petőfi utcai 11. századi falusi (vagy templom körüli?) temető közlésében, s már a tiszalúci meg a magyarhomorogi adatok ismeretében is, nagyobb gyűjtést végeztem ebben a témában, ami azonban nem jelent meg a szakmai köztudatban. A nagyjából 1991 végén lezárt adatsorba végül 46 lelohely 103 temetkezése került, hat a középréteg, 97 a köznép temetőiből.⁶⁵⁰ A jelen munka írása közben készült listában, miközben az előző publikációm több hibáját is kijavítottam, valamint az általam javasolt új temetőtípus-elnevezéseket alkalmaztam, a Kárpát-medencei gyűjtési körű 10 754 temetkezést tartalmazó 69 lelohely 476 ellentétes tájolású sírja (4,43%) szerepelt. A lényeges növekedés ellenére magam sem véltem teljesnek a gyűjtésemet, amely így csupán alapjául szolgálhat egy későbbi, a teljes közölt leletanyagra kiterjedő vizsgálatnak. Ennek az újabb jegyzéknek a részlegessége mellett két további hiányossága is volt: egyrészt nem tekintettem ellentétes tájolásúnak, ezért nem is listáztam az É–D-i, illetőleg D–É-i irányítású temetkezéseket, másrészt csak teljesen elkésve szereztem tudomást az olyan kettős/többszörös sírokról, amelyekben az egyik váz feküdt csak ellen-

⁶⁴⁵ Istvánovits Eszter a tájolási adatokat az óramutató járásával egyezően, az északi 0°-ról indítva adta meg 62° és 356° között, ami az általam követett ellenkező irányban számolva, az értékeket 360°-ból levonva, a 298° és 4° közötti adatoknak felelt meg.

⁶⁴⁶ 50°–77° közötti tájolású 10. századi temetkezések (3, 11, 47, 140–147, 153, 155, 159–160, 162, 167, 169–171, 179–180, 184–185, 187, 189, 192, 194, 198, 200–202, 205, 209, 213, 216–218, 227, 229, 231–232, 235–236, 238, 244, 252, 263); 11. századi temetkezések (8, 28, 39, 41, 44, 46, 61, 62, 69, 72); 236°–238° közötti tájolású 10. századi temetkezések (164, 195, 207, 224, 225, 241, 251, 255, 257, 258, 261); 11. századi temetkezés (125): ISTVÁNOVITS 2003, 365–371. Arra Istvánovits Eszter is utalt, hogy a temető déli részén hat ellentétes tájolású temetkezést zárt csoportot alkot, de embertanilag nem, leletanyagában viszont némileg eltér el a többiekétől: *uo.*, 378.

⁶⁴⁷ A 269 síros temetőben mindössze öt érme volt: 10. századi dirhemkivágat (197/b), I. István H1 és H? denár (106, 71), Salamon H15 denár (85, 94).

⁶⁴⁸ Racionálisan nem magyarázható, hogy míg a könyökben összekötözött felkarjait talán a felsőteste alá nyomták, a csigolyáinak egy része és az alkarcsontjai hiányoztak, mégsem volt azonban csonkolt karú, mert a bal kézfejének több csontja a bal combcsontján megmaradt. Diénes István a sírleírásban megjegyezte, hogy az alkarokat és a hiányzó csigolyákat tartalmazó testrészt talán utólag kiasták – ez azonban nem volt megállapítható.

⁶⁴⁹ A nők és csecsemők páros sírjairól lásd az III.4.3. szakaszt.

⁶⁵⁰ Kovács 1994, 94–102.

tétes irányban.⁶⁵¹ Utóbbiak jellegzetes típusa volt a nő és csecsemő kettőse, a felnőtt a szokásos, a csecsemő ellentétes irányban fekvő. E gyakorlat további vizsgálata is a jövő feladata lesz. Vizsgálataim eredményeit önálló tanulmányban mutattam be,⁶⁵² amelynek tanulságait hat pontban foglaltam össze. Ezek közül itt csupán annyi említendő, hogy a hagyományosan ártó erejűnek vélt halottakkal szemben alkalmazott eljárások, így a zsugorítás, haason vagy oldalt fektetés, kéz- és/vagy lábfejelevágás, összekötés, az ellentétes tájolású sírokban meglehetősen ritkák, emellett sok esetben nem tagadták meg az elhunytól a mellékleteket sem, és ritkán temették őket elkülönítve a többiektől. Ezek e megfigyelések a magyarhomorogi 78. sírbeli nőre is érvényesnek mutatkoztak, a feltehető hitvilági háttér ismerete nélkül.

Ötletszerűen egy további kisgyermeksír vélelmezett tájolása is említést érdemel. A Péter–I. András-denáros sávban egy 40–45 éves férfi sírjára (157) utólag ráástak, s a férfi koponyájának és mellközepének megbolygatásával rátettemek egy kisgyermeket (161), akiből csak a koponyája volt kibontható. A kisgyermek sírjának mélyítése közben a férfi koponyáját oldalt tolhatták, vagy a betemetésekor dobták vissza, mert az állkapcsa a kisgyermekkoponya felett, a koponyája pedig a saját jobb válla előtt maradt meg. Amennyiben a férfi koponyáját a kisgyermek sírgödörébe dobták vissza, úgy utóbbi ellentétes, mintegy 330°-os tájolású lehetett.

III.4.4.3. A sírgödörök alakja és mérete

A sírgödörök felülnézeti formája, az altalaj szintjén megnyesett szelvényfelületen jelentkező sírfolt volt, amelyet az 523 sírból csak 200 esetben (38,24%) lehetett megfigyelni, további 7 alkalommal (1,34%) pedig megbízhatóan ki lehetett egészíteni, viszont 24 temetkezésnek (4,59%) csak részleges sírfoltja jelentkezett, 292-nek

(55,83%) pedig semmilyen sem,⁶⁵³ mert a sírgödör elért szintje a felső sötét humuszban vagy töltéstalajban maradt. Az eltemetettek e legnagyobb csoportjának összetétele csak némileg tükrözte a sírgödörök mélységének a nem és életkor szerint szándékoltnak tekinthető különbségeit, hiszen sok volt közöttük a gyermek sír,⁶⁵⁴ de a sírfoltok felismerhetetlenségébe természetesen belejátszott a sötét feltalaj vastagságának hullámzása is, ami a következő szakaszban kifejtett eltérő mélységi tartományokat eredményezett.

A teljesen vagy csak részben megfigyelhető 231 sírfolt többsége mind a négy sarkán inkább szalival érthették el a kiásott gödör kialakításának végső fázisaként, viszont más esetekben a sarkok inkább szögletesek maradtak. A kibontott föld eltávolítását a többnyire sekély gödörből az ásóval végezhatték, de használhattak falapátot is, ilyen szerszámnak azonban nem maradt nyoma. Aligha volt szükség arra a régi módszerre, amelyet K. Kovács László írt le: a földet a gödör két oldalán álló két ember egy középső fülű fonott kosárral vagy edénnyel emelte ki összehangoltan kezelt kötélnek⁶⁵⁵ a 11. századiaknál sokkalta mélyebb gödörből.⁶⁵⁶ Mivel a szelvény aljának nyesésekor, a sírbontás kezdetén a sarkok kijelölése kis-szubjektív módon is történhetett, másrészt a fej- és lábvégnél eltérő sarokpárok is mutatkoztak, a sarkok eltéréseinek nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget. Talán tudatos volt a sírgödörök olyan alakítása, amely a sírfolt mindkét vagy valamelyik végének teljes (szinte félkörös) lekerekítésében mutatkozott,⁶⁵⁷ az oka pedig esetleg némi földmunka megtakarítása lehetett.⁶⁵⁸ Itt is szubjektív volt a megítélés a lekerekített végű sírfoltoktól a lekerekített sarkúakhoz közelítőig, valamint annak következményeképpen, hogy a sírfolt nem egyszer szinte a sírfenekig kikopott, s a koponya körüli mélyedést lekerekítettként lehetett észlelni. A sírfoltok általában a lábak felé enyhén keskenyedtek, de volt a lábvég

⁶⁵¹ Késő avar kori (8. századi) temetőben férfi és nő, két nő és két gyermek ellentétes tájolású temetkezése is előfordult, de esetükben „sem a közösségtől való elkülönítésre, sem a visszajáró halottól való félelemre nincs okunk gondolni... A szokásnak egyszerűen praktikus oka lehet, mutatja azonban, hogy az ellentétes tájolás nem olyan különös jelentőségű a temetést végző közösség számára.” – véleményezte Tomka Péter, és késő eszászárkori, illetőleg szláv párhuzamokat is felsorolt: Tomka 1975, 56–57. A jelenség a 10–11. századi temetőben sem ismeretlen, de a gyűjtésem csupán véletlenszerűnek volt tekinthető.

⁶⁵² Kovács 2016.

⁶⁵³ A 112. sírban fekvő nőre fektetett csecsemőnek (112a) természetesen nem is lehetett önálló sírfoltja.

⁶⁵⁴ A megfigyelhető sírfolt nélküli temetkezésekben nyugvók nemi és életkori megoszlása: 1 magzat, 8 0-1 éves csecsemő, 104 1-7 éves kisgyermek, 21 gyermek, 5 ifjú, 22 felnőtt, 76 nő és 56 férfi = 293 sír.

⁶⁵⁵ Érdekes, hogy egy 1826-ból fennmaradt protokollumban ábrázolt sírásó szerszámok között csak egy-egy háromszögletű földművelő kapa, illetőleg egy keskenyebb „tövető (gyökérvágó, földvágó)” kapa, továbbá a föld kiemelésére szolgáló láncos vagy köteles kosárszerű edény, kosár látható. Az adatközlő K. Kovács László meg is jegyezte, hogy az ábrázolt három alak „egykénél sem látunk sem ásót, sem lapátot. Lehetetlen pedig, hogy ezek nélkül a szerszámok nélkül dolgoztak volna.”: K. Kovács 1944, 327–331.

⁶⁵⁶ A kolozsvári hóstátiak szokása szerint, „a sírokat olyan mélyre kell ásni, hogy a beléje helyezett koporsó fölött legalább két méter földréteg legyen a föld színétől számítva. Ennél mélyebb sírt csak akkor kell ásni, ha új sírhelyet nyitnak és éppen a családfővel kezdik meg a temetkezést. Ebben az esetben már nem elég, hogy a temetés hajnalán fogjanak munkához a sírásók, hiszen a sírt 4–5 m mélyre kell ásni, hogy a később elhaló családtagokat is ebbe a sírba temethessék,” ilyenkor ugyanis a családfő koporsóját a középső padmalyba helyezték. Az elsőként temetett kisgyermeknek két méter mély sírt ástak.”: K. Kovács 1944, 320–321.

⁶⁵⁷ Az utóbbi esetekben vagy a fej-, vagy a lábvég lekerekített sarkú, akár egyenes is lehetett.

⁶⁵⁸ Néhány példa a férfi- (26, 41, 47 stb.), női (37, 84 stb.), felnőtt- (27), gyermek- (46) és kisgyermek- (50) sírok közül.

felé szélesedő, illetőleg a szélességét – akár a növekvő középrészt követően – is megtartó sírfolt is, ezekben a különbségekben tudatosságot nem tételeztem fel.⁶⁵⁹

Ellenben nem volt elvitatható a tudatosság a sírgödöröknek a sírfoltjuk méretében jelentkező különbségeitől, hiszen azok bizonyára az eltemetettek testméreteihez igazodtak,⁶⁶⁰ s így a következő határok között jelentkeztek: a férfisírok hossza 160–239 cm, szélessége 37–93 cm között, a női sírok hossza 155–237 cm, szélessége 38–92 cm között, a gyermeksírok hossza 122–200 cm, szélessége 29–76 cm között, végezetül a kisgyermeksírok hossza 79–180 cm, szélessége 25–65 cm között változott (15–16. táblázat).⁶⁶¹ Az a szubjektív megítéléséből következett, hogy melyik gödört tekintetem szokásos/normális, és melyiket sajátosan nagy vagy éppen kicsi, szűk, ezért további figyelmet érdemlő méretűnek, vagyis a besorolásaim csupán tendencia jellegűek. Feltételezhető, hogy a sírásók ismerték a halott testméreteit,⁶⁶² ezért némileg meglepő, hogy miért fektettek szükségtelennek látszó sok földkitermeléssel járó, minden irányban feltűnően terjedelmes vagy inkább széles gödörbe férfi, női és gyermek halottakat is,⁶⁶³ vagy olyan gödörbe, amely a holttesthez képest aránytalanul hosszúnak tűnt.⁶⁶⁴

Az előbbi temetkezésektől feltűnően eltérőek voltak az olyan sírgödörök, amelyekben a természetes fekvésű holttest éppen csak elfért, ráadásul ezeket a gödöröket bizonyára nem kis nehézséggel az átlagosnál mélyebbre ásták ki.⁶⁶⁵ A rövid, szűk, de mégis mély sírokba a halottat még akkor is nehezen lehetett elhelyezni, ha a gödör csak az alja felé szűkült össze ennyire (26, 287),

de ezt a lehetőséget feltárás közben általában sajnálatosan nem vizsgáltuk a sírgödör betöltésének átmetszésével. Valószínűleg a megfigyelteknél több ilyen szűk sírgödört ástak, de a sírfolt nélküli temetkezések esetében ezt nem lehetett megállapítani, vagyis kénytelen voltam kizárólag a tapasztaltakkal számolni, amelyek valamilyen jelenséggé álltak össze. Így elsősorban nőket temettek, többet mint mindenki mást, hiszen 16 nő, hét férfi, 3 gyermek, két kisgyermek és egy-egy felnőtt, valamint juv. személy volt közöttük (110. kép). Ezek a sírok látványosan két csoportba rendeződtek: 19 volt az északi, 11 pedig a déli temetőfelében, kiterjedt középső felbukkanás nélkül. Meglepően jellegzetesnek mutatkozott az időbeli elterjedésük is, hiszen szórványosan is csak a Péter–I. András-denáros érmesáv déli felében (131, 178, 243, 466), illetőleg az I. Béla–I. Géza-érmesgyűrűben (96, 215, 287, 422) jelentkeztek, míg a maradék 22 temetkezést az I. László-veretes külső sávban ásták. E jelenség magyarázatához azonban nem volt semmiféle alap, nem észleltük nyomát a későbbi időkből említett ún. fenékpadmaly kialakításának sem. E rövid sírok jó részében a halott lábfeje elérhette a sír végét, ami néha szélesebb temetkezésekben is (502) előfordult. Általánosságban véve, a nagyjából 145–175 cm vázhosszúságú felnőttek sírgödrei egészen 250 cm-ig nyúltak, azaz jóval hosszabbra méretezték őket a szükségesnél,⁶⁶⁶ a leghosszabb gyermeksírok 170–200 cm, a kisgyermeksírok 140–180 cm hosszúságúak voltak.⁶⁶⁷ A legszélesebb gödörök is a hosszabb-leghosszabb sírok közül kerültek ki mind a felnőttek,⁶⁶⁸ mind a gyermekek körében.⁶⁶⁹

⁶⁵⁹ Csak bemutatóban néhány példa a lábvég felé keskenyedő (56, 65, 66 stb.), a lábvég felé szélesedő (79, 81, 105, 109, 114 stb.) és a szélességét megtartó (30, 37, 47, 51, 57, 59, 62 stb.) sírgödörökre.

⁶⁶⁰ Bizonyos néprajzi adatok szerint a halott hosszát egy hosszú vesszővel vagy nádszállal mérték meg; részletezve: K. Kovács 1944, 140.

⁶⁶¹ A táblázatban a szélességet a sír középtáján mért adattal jelenítettem meg. A majsi temetőben megfigyelt méretek a következők voltak: „A férfi sírok hossza 180–260 cm, szélessége 48–95 cm; a női sírok hossza 160–238 cm, szélessége 42–88 cm határérték között változott. A gyermeksírok legkisebb hossza 67 cm, legkisebb szélessége pedig 24 cm volt.”: Kiss 1983, 156.

⁶⁶² Talán testesebb halottal is lehet számolni a terjedelmesen elhelyezkedő esontvázak alapján (pl. 21, 28, 120, 140, 162, 163, 167, 180, 198, 200, 233, 236, 247, 254, 285, 347, 361, 391, 474).

⁶⁶³ Nagyméretű sírban nyugvó férfiak (25, 30, 31, 41, 51, 56, 66, 79, 80, 88, 110, 120, 151, 172, 207, 334, 335, 417, 437, 438, 439), nők (37, 61, 67, 74, 75, 78, 90, 106, 111, 121, 123, 133, 134, 135, 136, 164, 177, 196, 203, 216, 220, 230, 241, 291, 292, 310, 404?, 409, 429), felnőtt (59), ifjú/ juv. (71, 172?, 460), gyermekek (46, 49, 64, 85?, 114, 204, 242, 464), kisgyermek (97, 113, 130, 132, 153, 300).

⁶⁶⁴ A fejevégnél túl hosszúnak mutató gödörben fekvő férfiak (128, 151, 424), nők (177, 231, 233, 452, 502), a lábvégnél túl hosszú gödörben fekvő férfiak (87, 191, 249, 252), nők (75, 155, 203, 209, 211, 297, 416), gyermekek (218, 451, 464), kisgyermek (113, 130, 232, 464), a fej- és lábvégnél egyaránt túl hosszú gödörben fekvő férfiak (137, 333, 430, 439), nők (112, 121, 134, 216, 237).

⁶⁶⁵ Férfiak (26. sír/72 cm mélység, 47/78, 215/87, 326/98, 393/125, 396/120, 412/95), nők (17/70, 52/75, 53/90, 82/82, 96/77, 131/80, 178/80, 219/108, 296/75, 325/90, 389/84, 419/112, 422/85, 426/120, 466/72, 526/91), felnőtt (385/87), ifjú/ juv. (83/84), gyermekek (243/64, 287/50, 384/80), kisgyermek (284/70, 298/58).

⁶⁶⁶ 220–250 cm közötti hosszúságú 16 sír volt, 8 férfi (66, 119, 151, 249, 252, 430, 439, 482?) és 8 nő (78, 121, 216, 220, 233, 237, 462, 523) nyughelye. Gáll Erwinnek a gyulafehérvári (Rom) Brândușei utcai, a köröstarján (Rom)-esordásdombi, a nagyalak (Rom)-téglaéletői, az óbesenyő (Rom)-Dragomir-halmi és a vejtei (Rom) 10–11. századi temető 22 legnagyobb sírjára a következő mérethatárok közötti értékeket kapta: h: 210–254, sz: 50–80 cm: GÁLL, 2013, 596.

⁶⁶⁷ A leghosszabb gyermeksírok (114, 175, 179, 242, 288, 293, 301, 451, 464) és kisgyermeksírok (97, 113, 130). Ezeket nem foglaltam táblázatba, hiszen a hosszúságuk a kisgyermek vagy a gyermek nagyságának volt a függvénye.

⁶⁶⁸ A felnőttek legszélesebb sírgödreit a 93–92–93 és 80–76–74 cm között: 8 férfi (66, 80, 110, 438, 439) és 9 nő (37, 67, 78, 106, 112, 123, 220, 241, 409) nyughelyén mértük.

⁶⁶⁹ A gyermekek legszélesebb sírgödreit a 76–79–84 és 60–60–59 cm között (46, 114, 301, 403, 464, 451), a kisgyermekeket a 64–64–64 és 50–49–49 cm között (97, 101, 153, 300) mértük.

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

15. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető öt-öt leghosszabb, legrövidebb, illetve legszélesebb és legkeskenyebb férfi- és női sírjának méretadatai

Hosszúság	Nem	Sírszám	Korcsoport	h × sz × mélység	Kőbtartalom
leghosszabb sírok	férfiak	252	ad.	239 × 75 × 87 cm	1,56 m ³
		439	mat.	233 × 85 × 77 cm	1,52 m ³
		151	ad.	231 × 62 × 85 cm	1,22 m ³
		482	felőtt	230 × 63 × 78 cm	1,13 m ³
		119	ad.	222 × 48 × 100 cm	1,07 m ³
	nők	112	mat.	237 × 77 × 76 cm	1,39 m ³
		78	ad.	230 × 86 × 77 cm	1,52 m ³
		121	ad.	229 × 68 × 110 cm	1,71 m ³
		216	sen.	225 × 69 × 82 cm	1,27 m ³
		452	ad.	225 × 68 × 80 cm	1,22 m ³
legrövidebb sírok	férfiak	412	mat.	160 × 32 × 95 cm	0,49 m ³
		425	/mat.	172 × 47 × 93 cm	0,75 m ³
		326	sen.	174 × 50 × 98 cm	0,85 m ³
		51	mat.	180 × 63 × 60 cm	0,68 m ³
		201	ad.	180 × 64 × 65 cm	0,75 m ³
	nők	53	mat.	155 × 32 × 90 cm	0,45 m ³
		426	mat.	158 × 47 × 120 cm	0,89 m ³
		420	juv.–ad.	162 × 45 × 105 cm	0,76 m ³
		82	mat.	163 × 44 × 82 cm	0,59 m ³
		422	ad.	163 × 45 × 85 cm	0,62 m ³
Szélesség	Nem	Sírszám	Korcsoport	sz × h × mélység	Kőbtartalom
legszélesebb sírok	férfiak	80	mat.	92 × 214 × 88 cm	1,73 m ³
		439	mat.	85 × 233 × 77 cm	1,52 m ³
		417	ad.–mat.	85 × 210 × 75 cm	1,34 m ³
		66	ad.	81 × 220 × 74 cm	1,32 m ³
		138	sen.	81 × 212 × 100 cm	1,72 m ³
	nők	220	sen.	92 × 223 × 93 cm	1,91 m ³
		37	sen.	87 × 218 × 56 cm	1,06 m ³
		67	mat.	86 × 210 × 76 cm	1,37 m ³
		78	ad.	86 × 230 × 77 cm	1,52 m ³
		123	mat.	85 × 215 × 74 cm	1,35 m ³
legkeskenyebb sírok	férfiak	412	mat.	32 × 160 × 95 cm	0,49 m ³
		396	mat.	40 × 194 × 120 cm	0,93 m ³
		47	ad.	42 × 193 × 78 cm	0,63 m ³
		26	mat.	43 × 187 × 72 cm	0,58 m ³
		425	mat.	47 × 172 × 93 cm	0,75 m ³
	nők	53	mat.	32 × 155 × 90 cm	0,45 m ³
		419	ad.	35 × 167 × 112 cm	0,65 m ³
		17	ad.	36 × 179 × 70 cm	0,45 m ³
		29	ad.	38 × 201 × 84 cm	0,64 m ³
		131	sen.	40 × 172 × 80 cm	0,55 m ³

III.4. A 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ

16. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető legszélesebb és legkeskenyebb gyermek- és kisgyermeksírhajainak méretadatai

Szélesség	Korcsoport	Sírszám	sz × h × mélység	Köbtartalom
legszélesebb sírok	gyermek	114	79 × 197 × 87 cm	1,35 m ³
		464	75 × 200 × 70 cm	1,05 m ³
		46	67 × 165 × 74 cm	0,82 m ³
		451	62 × 190 × 98 cm	1,15 m ³
		403	62 × 168 × 55 cm	0,57 m ³
	kisgyermek	97	64 × 180 × 84 cm	0,97 m ³
		300	62 × 132 × 60 cm	0,49 m ³
		113	54 × 152 × 66 cm	0,54 m ³
		153	50 × 123 × 70 cm	0,41 m ³
		101	49 × 124 × 62 cm	0,38 m ³
legkeskenyebb sírok	gyermek	243	29 × 122 × 64 cm	0,23 m ³
		384	30 × 130 × 80 cm	0,31 m ³
		62	42 × 150 × 69 cm	0,43 m ³
		86	48 × 144 × 66 cm	0,46 m ³
		63	51 × 141 × 63 cm	0,45 m ³
	kisgyermek	284	20 × 82 × 70 cm	0,11 m ³
		298	26 × 105 × 58 cm	0,16 m ³
		453	27 × 79 × 85 cm	0,18 m ³
		57	29 × 84 × 40 cm	0,10 m ³
		454	30 × 130 × 82 cm	0,32 m ³

III.4.4.4. A sírgödörök mélysége

A jelen felszíntől mért, tehát az egykori viszonyoknak csak némi függvényeként tekinthető sírmélységek a 15 és 146 cm között változtak, s mivel a hajdani erózió és a lehetséges talajművelés hatását a hajdani dombtető felszínének és lejtőinek kopásában, illetőleg az aljának feltöltődésében megbecsülni sem tudtam, a jelen felszíntől mért mélységmérésekkel objektív adatokként kellett számolnom.

A falusi temetőben is bizonyos eltérő törekvéseket lehet a sírmélységre vonatkozóan felismerni az elhunytak neme és életkora alapján, azaz a felnőttek sírhajait többnyire mélyebbre ásták a gyermekekénél, és általában a férfiakét is a nőkéénél. Az adatok nem lényegesen különbözőek, s a méréstartományok⁶⁷⁰ csak halványan

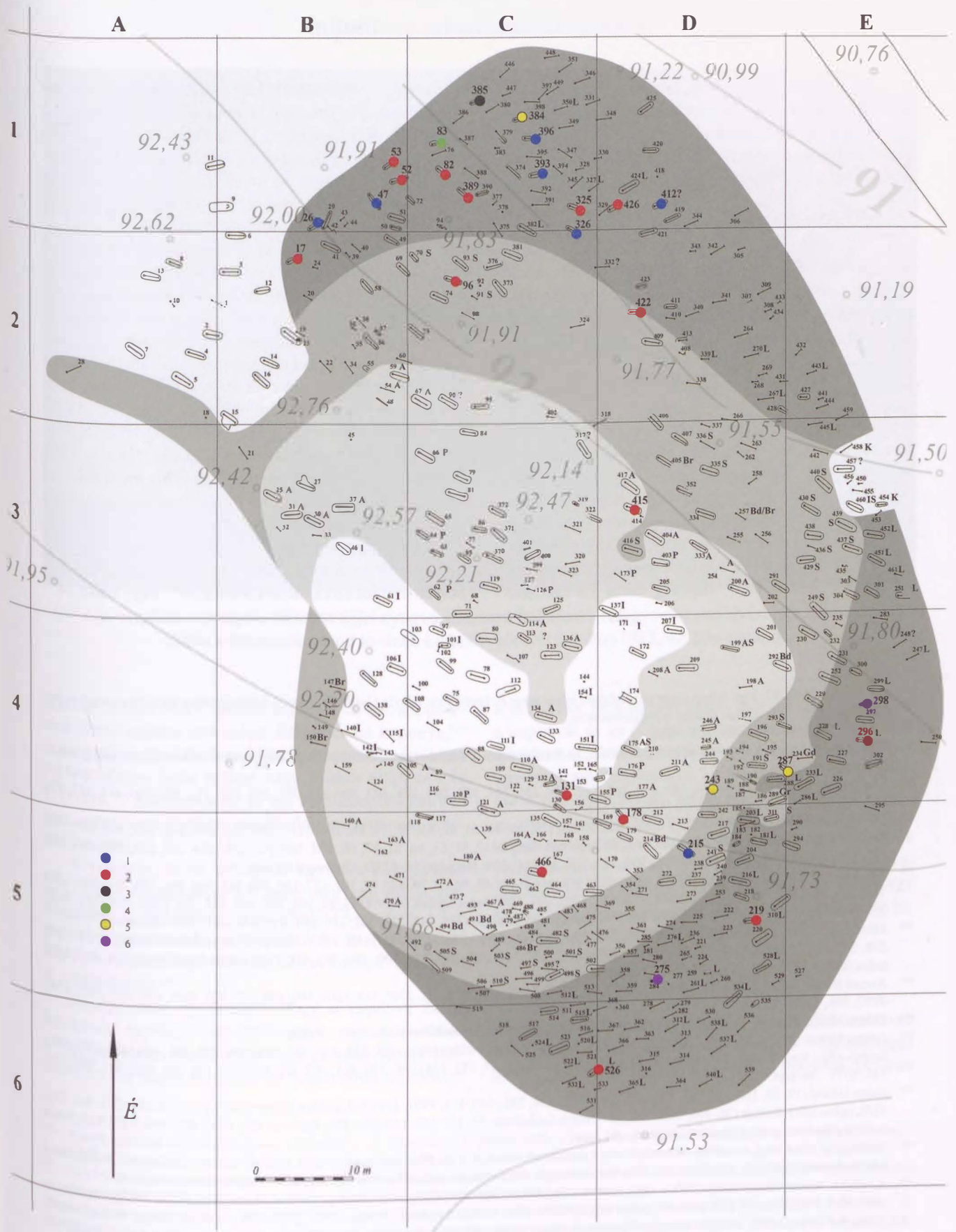
bizonyítják a vélt hajdani törekvést ugyanúgy, mint a mélységátlagok is.⁶⁷¹ Egyébként a sírgödörök mélységét és a mellékletadást nem kell feltétlenül a halottnak járó tisztelet együttes kivánalmának tekinteni, mert a megfelelő adatok egy ilyen – önkéntelenül is adódó – elképzelésnek ellentmondani látszanak a mellékletes, illetőleg a melléklet nélküli temetkezések mélységhatárainak összevetésekor.⁶⁷² Más kérdés, hogy 146 centiméterével a temető legmélyebb és talán leggazdagabb temetkezése az I. István kori 103. sírban nyugvó fiatalember sajnálatosan kirabolt lovas sírja lehetett, akinek a valamiféle különállását az jelezte, hogy a további kilenc legmélyebb, 114–125 cm közötti sírgödörben fekvő négy férfi, két nő és egy felnőtt mindegyike melléklet nélküli volt.⁶⁷³ A nevezett fiatalember sírjának köbtartalma

⁶⁷⁰ A sírmélységek: 1 magzat m: 55 cm, 10 0-1 éves újszülött m: 45–80 cm között, 130 kisgyermek m: 15–93 cm között, 46 gyermek m: 20–103 cm között, 10 ifjú/juv. m: 60–100 cm között, 27 felnőtt m: 30–115 cm között, 174 nő m: 33–120 cm között, végül 126 férfi m: 40–146 cm között.

⁶⁷¹ A sírmélységek átlaga: 1 magzat m: 55 cm, 10 újszülött sírmélységének átlaga: 70,5 cm, 130 kisgyermek m/átl: 58,53 cm, 46 gyermek m/átl: 65,48 cm, 10 ifjú m/átl: 82,1 cm, 27 felnőtt m/átl: 71,88 cm, 174 nő m/átl: 76,88 cm, végül 126 férfi m/átl: 82,28 cm.

⁶⁷² 1 magzat melléklet nélkül, 9 újszülöttből 4 mellékletes (a továbbiakban + jelzéssel), m: 45–80 cm, 5 melléklet nélkül (a továbbiakban - jelzéssel), m: 46–80 cm, 130 kisgyermek közül 51 m+: 30–92 cm, 79 m-: 20–93 cm, 46 gyermek közül 25 m+: 45–98 cm, 21 m-: 20–85 cm, 10 ifjú/juv. közül 7 m+: 60–100 cm, 3 m-: 75–90 cm, 27 felnőtt közül 12 m+: 48–95 cm, 15 m-: 30–115 cm, 173 +10 nő közül 130 m+: 33–112 cm, 43 m-: 33–120 cm, végül 127 férfi közül 67 m+: 40–146 cm, 60 m-: 40–125 cm.

⁶⁷³ 125 cm: mat. férfi (393), 120 cm: mat. férfi (396), mat. nő (426), 115 cm: ad. nő (345), felnőtt (395), 114 cm: mat. férfi (28), ad. férfi (109). A legmélyebb sírt (103) követő két legmélyebb mellékletes temetkezés 34 cm-rel sekélyebb, 112 cm mély volt: ad./mat. férfi (457), ad. nő (419).

110. kép. Magyarhomorog-Konya-domb, falusi temető. Feltűnően keskeny sírgödörök:
 1. férfi, 2. női, 3. felnőtt, 4. juv., 5. gyermek, 6. kisgyermek

azonban csupán 1,49 m³ volt, amivel a szállási temető férfisírhajai között csak a középtájr (vö. 6. táblázat), míg a falusi temető leghosszabb férfi- vagy női temetkezései között az elsők, illetőleg a legszélesebbek között a közepek sorába került volna (15. táblázat).

III.4.4.5. A halottak/csontvázak fekvése

Az alábbiakban külön-külön áttekintettem Dienes Istvánnak a sírleírásokban megörökített, valamint a magam ásatásán tett megfigyeléseit a koponya, a karok és a lábak fekvését illetően.

III.4.4.6. A fej/koponya helyzete

Az feltételezhető, hogy a halottas ágyon fekvő holttest feje természetes módon, zárt állkapcsokkal és lezárt szemmel, nagyjából arccal felfelé, a tarkóján feküdt (III. kép),⁶⁷⁴ viszont ezt a fej- azaz koponyahelyzetet csak a sírok elenyészően csekély részében, mindössze hét alkalommal figyelhettük meg.⁶⁷⁵ Gyakoribb volt a zárt állkapcsú koponya elbillenése vagy elfordulása⁶⁷⁶ előre 32,⁶⁷⁷ jobbra 60,⁶⁷⁸ illetőleg balra 70 esetben,⁶⁷⁹

és hasonló elmozdulásokat 38 sírban mintegy átmeneti állapotként az enyhén szétnyílt fogsorú koponyák között is meg lehetett figyelni.⁶⁸⁰ Feltűnőbbek voltak a leesett állkapcsú koponyák, amelyek között ugyancsak előálltak a fenti változatok: az arccal felfelé fekvők 25,⁶⁸¹ az előre- vagy hátrabillentek 9,⁶⁸² a jobbra 46,⁶⁸³ illetőleg balra 44⁶⁸⁴ billent vagy fordult állapotúak. Az eredetinek sejtett állásban vagy az elmozdulásokból következő változatos helyzetekben azonban volt egy közös jelleg: a felső állcsont (*maxilla*) és az állkapocs (*mandibula*) együttes helyváltoztatása, ami csak akkor történhetett, amikor a lágyszövetek még összetartották őket.

Voltak azonban olyan koponyák is, amelyeknek a két részét már nem tartották össze a felbomlott inak és izmok, ezért egymástól különváltan mozogtak. Az általam alább felsorolt példákat illetően azonban egyenkénti szakértői vizsgálatra volna szükség, hogy a sírleírások és a sírrajzok megbízhatóságát mérlegelve el lehessen különíteni közülük a mégis inkább együttesen elmozdultakat, az állati bolygatást szenvedetteket⁶⁸⁵ és a valóban különváltakat. Erős szubjektivitással a következő változatok 43 példányát véltem megfigyelni: a helyén maradt állkapocsról jobbra 20⁶⁸⁶ vagy balra 14⁶⁸⁷

⁶⁷⁴ Vö. László 1982, 97: kép. A kép rossz minőségben jelent meg, és kérésre László Gyula fia, László Zoltán építész elküldte az eredeti rajz reprodukcióját. Szívésséget ezúton is megköszönöm.

⁶⁷⁵ 7 eset (35, 88, 94, 399, 418?, 425?, 426).

⁶⁷⁶ Elbillenéssel hozzávetőlegesen akkor számoltam, ha felülnézézből a koponya mindkét szemürege még látszott, elfordulással pedig akkor, ha csupán a felső.

⁶⁷⁷ Előrebíllent (33, 40, 82, 93, 128, 130, 164, 165, 227, 228, 231, 244, 253, 284, 295, 303, 309, 313, 352, 357, 370, 372, 387, 396, 414, 427, 431, 462, 482, 510, 525?), előre csúszott (415) – 32 eset.

⁶⁷⁸ Jobbra bíllent (177, 181, 191, 397), jobbra-előre bíllent (20, 26, 46, 51, 52, 69, 72, 74, 86, 104, 115?, 183, 223, 238, 241, 243, 263, 283, 286, 288, 332, 356, 365, 424, 429, 454, 456, 463, 483), jobbra fordult (17, 61, 63, 66, 81, 87, 96, 109, 199, 213, 218, 224, 237, 239, 262, 265, 312, 327, 333, 354, 403, 421/hátra is fordult, 504, 515, 518), jobbra-előre fordult (274, 522?) – összesen 60 eset.

⁶⁷⁹ Balra bíllent (85, 192, 215, 343?, 435?), balra-előre bíllent (30, 39, 49, 50, 57, 70, 84?, 97, 101, 127, 139, 140, 162, 169, 186, 198, 212, 266?, 317, 323, 328, 349, 366, 367?, 379, 389, 408, 413, 436, 450?, 494, 519), balra fordult (42, 64, 79, 89, 106, 107, 189, 193, 201, 202?, 204, 225, 264?, 305, 361?, 364, 368, 371, 382, 412, 439, 460, 540), balra-előre fordult (121, 133, 226, 331, 419, 444, 455, 458, 465, 501) – összesen 70 eset.

⁶⁸⁰ Előrebíllent (395?), jobbra bíllent (120, 256, 292, 394), jobbra-előre bíllent (123, 137, 180, 233, 374, 449, 473), jobbra fordult (220, 251, 273, 278, 342, 514), balra bíllent (29), balra-előre bíllent (47, 257, 290, 296, 298, 299, 300, 390, 393, 417, 523), balra-előre fordult (335, 407, 452), balra fordult (207, 209, 375, 398, 451) – összesen 38 eset.

⁶⁸¹ Arccal felfelé, a tarkójukon fekvők (38?, 60, 77, 80, 98, 125, 131, 155, 205, 211, 270?, 318, 330?, 340, 346, 377, 405, 410?, 440, 459, 474?, 476?, 499?, 508, 526) – 25 eset.

⁶⁸² Előrebíllent (232, 293, 320, 448, 470?), hátrabíllent (391, 502, 516), balra-hátra bíllent (41) – 9 eset.

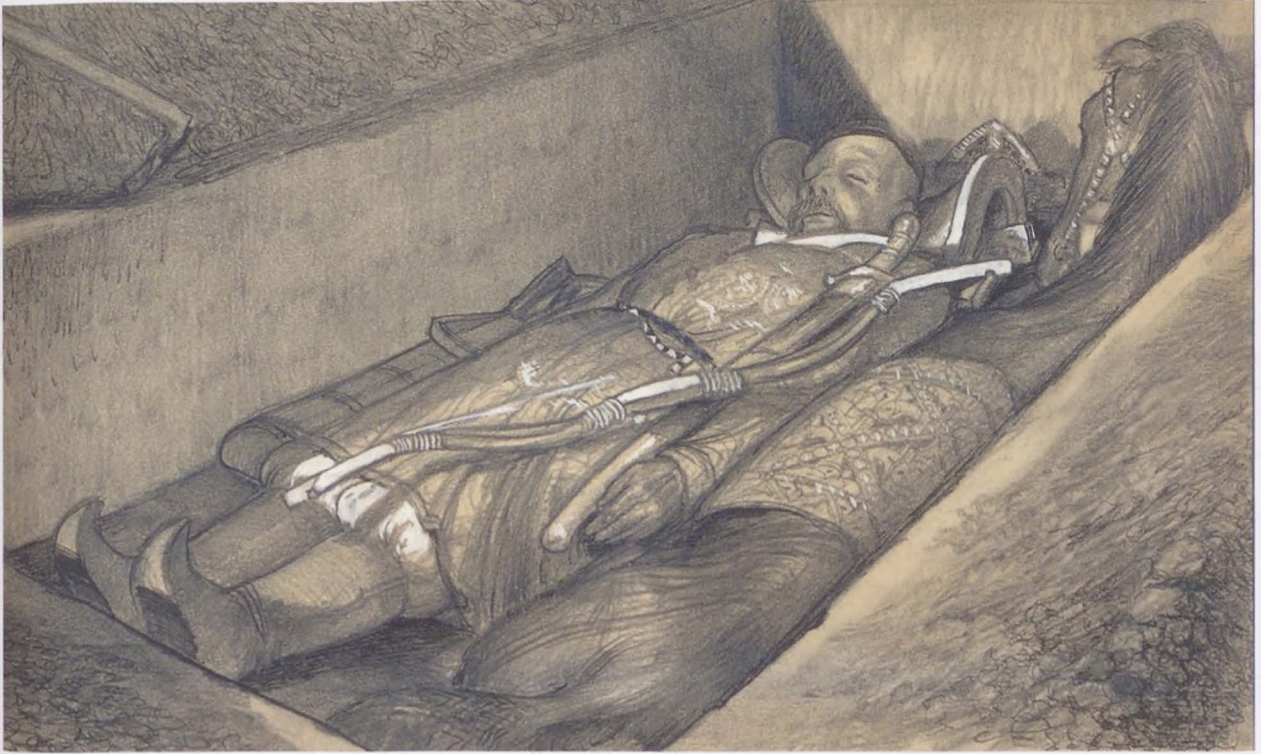
⁶⁸³ Jobbra bíllent (21, 23, 58, 150, 176, 277?, 315, 334, 337, 385), jobbra-előre bíllent (83, 229, 302, 336, 344, 345, 355, 388, 404, 438, 472, 534), jobbra-előre fordult (423, 445, 509, 511, 521), jobbra fordult (65, 67, 132, 138, 248, 250, 261, 267, 310, 359, 369, 376, 381, 486, 503, 506, 512, 532, 537) – 46 eset.

⁶⁸⁴ Balra bíllent (19, 59, 110, 111, 166, 173, 178, 203, 222, 236, 252, 347, 373, 490?, 539), balra-előre bíllent (160?, 179, 216, 254, 275, 314, 362, 420), balra-előre fordult (76, 196, 285, 392, 461), balra fordult (31, 53, 117, 159, 249, 276, 308, 325, 351, 457, 489?, 495, 496, 505?, 513), balra fordult, majd a koponya hátrabíllent (491) – 44 eset.

⁶⁸⁵ Mérlegelni lehet, hogy az alábbi 43 esetből nem a koponya környékét is érő állati bolygatás okozta-e mégis inkább a koponya és az állkapocs külön elmozdulását (75, 119, 200, 242, 291, 304, 380); ezek a csontvázak a következő három jegyzetben aláhúzással kiemelve).

⁶⁸⁶ A helyén marad állkapocsról jobbra vagy jobbra-előre bíllent koponya (78n, 99f, 195?kgy, 247?n, 280n, 380f, 422n, 443kgy/összenyomódvá), a helyén marad állkapocsról jobbra vagy jobbra-előre fordult koponya (143kgy, 163f, 200f, 269kgy, 400n, 402gy, 446kgy, 466n, 527kgy, 533kgy, 536n), a helyén maradt állkapocsról hátra, a jobb oldalára csúszott koponya (242gy) = 20 eset. A sírszámok utáni betűjelzés jelentése a következő jegyzetekben is: f: férfi, n: nő, gy: gyermek, kgy: kisgyermek. Az aláhúzás magyarázatát lásd a 685. jegyzetben.

⁶⁸⁷ A helyén marad állkapocsról balra, balra-előre bíllent a koponya (119f, 170f, 240kgy, 528n), a helyén maradt állkapocsról balra vagy balra-előre fordult a koponya (75n, 114gy, 134n, 142n, 148kgy, 168n, 246?n, 411kgy, 517n, 530gy) = 14 eset. Az aláhúzás magyarázatát lásd a 685. jegyzetben.

111. kép. Sirjában a nyergére fektetett fejjel nyugvó, díszesen felöltöztetett fegyveres (szablyás, íjas, tegezés) férfi, balján a felszerszámozott lovának kitömött bőrével (László 1982, 97: kép eredetije)

esetben billent vagy fordult koponya, a két alkalommal eltérő módon elmozdult állkapocs és koponya,⁶⁸⁸ végezetül nyolc sírban az együtt, de eltérő mértékben jobbra, illetve balra billent vagy fordult állkapocs és koponya.⁶⁸⁹ Mindenesetre az így kiválasztott 43 sírban sem nemi, sem életkori megkülönböztetést nem lehetett észlelni.

A koponya és az állkapocs együttes mozgásának 324, külön mozgásának 43 esete még egy olyan környezetben is figyelemre méltó, ahol 47 koponyát, a koponyatájékat korabeli emberi, későbbi állati bolygatás, talán mezőgazdasági, illetőleg ásatás közbeni roncsolás is megsérthette.⁶⁹⁰

Mindenesetre egyértelmű, hogy a koponya és az állkapocs együttes helyváltoztatása volt a sírokban a leggyakrabban megfigyelhető, és ez a lágyrészek összetartozása idején történhetett, míg a sírok mindössze

8,21%-ában jelentkezett külön mozgás csak akkor, ha a koponyát és az állkapocsot összetartó lágyrészek már elkorhadtak. Ezeket az elmozdulásokat a legkönnyebben úgy lehet megmagyarázni, ha feltételezzük, hogy a halott koporsóban feküdt, amelynek a légtere helyet adott az ilyesféle mozgásoknak. A feltételezés nehézsége a koporsómaradványok teljes hiánya, amire később térek vissza. Annyi azonban a sírfoltok nagysága és a csontváz fekvése alapján megállapítható, hogy 18 sírban egy fákoporsó elfért volna, ötben alig, húszról meg sírfolt hiányában nem lehetett nyilatkozni.⁶⁹¹

III.4.4.7. A karok helyzete

Mindössze 339 sírban, azaz a feltárt 524 csontváz 64,69%-ában lehetett több-kevesebb biztonsággal megfigyelni mindkét kar helyzetét, a maradék 185-ben

⁶⁸⁸ A jobb oldalára fordult állkapocsra túlgördült, s az arcán fekvő koponya (28f), a balra esűzött állkapocsról jobbra-előre billent koponya (214f) = 2 eset.

⁶⁸⁹ Együtt, de eltérő mértékben jobbra billent koponya és állkapocs (304f, 326f), együtt, de eltérő mértékben balra fordult koponya és állkapocs (62gy, 73f, 90?n, 291n, 386gy) = 7 eset. Az aláhúzás magyarázatát lásd a 685. jegyzetben.

⁶⁹⁰ Állati bolygatás (34, 37, 56, 71, 105, 118, 135, 136, 141, 151, 153, 167?, 172?, 175, 187, 217, 219, 230, 234, 245, 271, 282, 287, 289, 294, 297, 301, 311, 348, 350, 406, 409, 416, 428, 430, 437, 464?, 468, 488, 492, 493), mezőgazdasági? bolygatás (22, 24, 322), ásatási bolygatás (68, 325, 329) összesen 47 eset.

⁶⁹¹ 18 alkalommal egy fákoporsó elfért volna a sírban (62, 75, 78/a halott össze is volt kötözve, 90, 99, 114, 119, 134, 195, 200, 214, 242, 291, 304, 400, 411, 517/a halott talán össze is volt kötözve, 528), 5 esetben egy koporsó aligha fért volna a sírba (73, 246, 326, 422, 466), 20 temetkezést sírfolt hiányában nem lehetett véleményezni (28, 142, 143, 148, 163, 168, 170, 240, 247, 269, 280, 380, 386, 402, 443, 446, 527, 530, 533, 536).

(35,30%) a különféle bolygatások vagy az erős korhadás ezt nem tette lehetővé.

Az áttekintésből kiderült, hogy a holttestek többségét a test mellett egyenesen kinyújtott vagy csak gyengén behajlított karokkal helyezték el, összesen 221 sírban, de a karok állásában némi különbségek mégis jelentkeztek. A leggyakoribb, 161 esetben, a karok valóban a test mellett nyugodtak, de további 60 temetkezésben kissé eltérő volt a helyzet. Sokszor az egyik vagy a másik alkar a medencecsont szélé alatt futott, amit talán a lepelbe csavarás vagy a rendkívül keskeny sírgödör okozott, vagy annak a következménye volt, hogy a sírba helyezést követően a kar(oka)t nem húzták ki a törzs/csipő alól. Ilyen karfekvést lehetett látni külön-külön mind a két oldalon,⁶⁹² de együttesen is előfordult,⁶⁹³ akár csupán az egyik alkarcsontnak, akár mindkettőnek a medence szélé vagy közepe alá kerülésével. További öt alkalommal még az is megfigyelhető volt, hogy a test mellé, azaz a medence szélére helyezett alkar csontjai a földnyomás hatására (?) később szétváltak, és a sing- és orsócsont között megjelent a medencealapát szélé.⁶⁹⁴

A jelen rendszerezés második típusának tekinthető az a 95 temetkezés, amelybe úgy fektették a halottat, hogy az egyik kinyújtott karja még a csipő/medence mellé vagy a szélé alá került, de a másikat már kisebb-nagyobb tompaszögben az ellentétes csipőre/medencére helyezték, vagy az előbbiekkal szemben az utóbbi a sírba helyezéskor is a csipőn/medencén maradt.

Ilyen temetkezések a medence mellett vagy alatt fekvő 49 jobb⁶⁹⁵ és 45 bal⁶⁹⁶ alkarral egyaránt előfordultak. Félleg zsurgított helyzete következtében egyedi esetként még egy temetkezést ide soroltam.⁶⁹⁷

A fentiekből következik, hogy olyan sírok is voltak, igaz mindössze 19-en, amelyekben a mindkét nemű, illetőleg vegyes életkorú halottak mindkét alkarja a has-táján maradt, éspedig négy alkalommal az egyik vagy a másik derékszögben,⁶⁹⁸ továbbá nyolc temetkezésben mindkettő ugyanott, de különböző tompaszögben behajlítva,⁶⁹⁹ és hét sírban V-alakban a has-, illetve a szeméremtájra hajtva, akár összekulcsolt kézfejekkel.⁷⁰⁰

Az eddig bemutatott kartartási formák végül is a test mellett nyújtott fektetés változatai voltak, ezekkel kapcsolatban nem volt mondanivalóm,⁷⁰¹ de volt még három olyan sír, amelyben a halott kezeit különleges tartással, alkarja(i) visszahajításával rendezték el. Egy férfi bal alkarja hegyesszögben volt a mellkasra visszahajtva a derékszögben behajlított jobb alkarja kíséretével (166/mat.), két női sírban pedig a jobb alkar volt maximálisan behajlítva. Az egyikben a bal alkar tompaszögben a keresztcsont szélére (517/mat.), a másikban hegyesszögben a szegycsontra került (125/ad.). Mivel tehát az így eltemetett három személynek nem volt közös nemi vagy életkori vonása, a karjuk elhelyezése is némileg különbözött, végezetül egymástól térben és időben egyaránt távol feküdtek,⁷⁰² ez a temetkezési szokásuk olyan egyedi sajátosságnak tekinthető, amely a temetőt fenntartó

⁶⁹² A jobb alkar a medence mellett, a bal a medence vagy csak a szélé alatt (29, 71, 131, 180, 218, 242, 256, 261, 280, 310, 325, 333, 334, 345, 349, 370, 381, 389, 409, 413, 421, 430, 431, 437, 440, 486, 539) – 27 eset. A jobb alkar a medence vagy csak a szélé alatt, a bal a medence mellett (373, 407, 439, 457, 508) – 5 eset.

⁶⁹³ Mindkét alkar a medence alatt (17, 20, 31, 51, 53, 56, 58, 211, 215, 216, 222, 226, 227, 244, 274, 292, 302, 348, 362, 388, 396, 406, 438) – 23 eset.

⁶⁹⁴ Szétvált alkarcsontok (212, 214, 225, 350, 511) – 5 eset.

⁶⁹⁵ A jobb kar nyújtva, a bal alkar növekvő tompaszögben a bal medence szélén (40, 444, 511), a bal medence közepére (26, 61, 69, 84, 90?, 109, 181, 320, 375, 423), vagy a keresztcsont szélére hajtva (104, 118, 262, 371, 419, 441, 462, 471, 506) – 22 eset, a jobb kar nyújtva a medence vagy a szélé alatt, a bal alkar nyújtva (101, 105, 119, 120, 133, 201, 203, 223?, 234, 263, 267, 331, 452), a jobb alkar a medence szélére (38, 214, 237, 350, 367, 449), a keresztcsont bal szélére (205, 229, 257, 276, 287, 329), vagy az utolsó ágyékesigolyára hajtva (213, 278?) – 27 eset

⁶⁹⁶ A bal kar nyújtva, a jobb alkar növekvő tompaszögben a jobb medence szélére (75, 85, 183, 243, 270, 468?, 514), a közepére (64, 93, 110?, 121, 139, 157, 175, 191, 207, 236, 248, 272, 297, 352, 392, 416, 427, 487, 505), a keresztcsont jobb szélére (66, 134, 179, 266, 326, 351, 435?, 455), vagy az utolsó ágyékesigolyára (285) hajtva = 35 eset, a bal kar nyújtva a medence vagy a szélé alatt, a jobb alkar a jobb medence szélére (21, 34, 132, 169, 356), a közepére (62, 346), vagy a keresztcsont jobb szélére hajtva (289, 355, 415) – 10 eset.

⁶⁹⁷ A kissé behajlított jobb alkar a keresztcsontra, a jobban behajlított bal pedig a medence mellé volt fektetve (107/nő).

⁶⁹⁸ A jobb alkar derékszögben behajlítva, a bal kar nyújtva (153/kisgyermek, 435/kisgyermek), a bal alkar a has-táján keresztben, a jobb alkar a medence közepén (123/nő, 445/nő/a jobb alkarja kimozdult) – 4 eset.

⁶⁹⁹ Mindkét alkar tompaszögben behajlítása a medence közepére (19/gyermek, 54/felnőtt, 82/nő, 519/nő), a jobb alkar a medence szélére, közepére vagy a keresztcsont szélére, míg a bal alkar a medence szélére (323/ferfi), a keresztcsont szélére (97/kisgyermek, 492/gyermek, 503/ferfi) – 8 eset.

⁷⁰⁰ Mindkét alkar és kézfej akár összekulcsolva a bal medencén (74/nő) vagy a keresztcsont felett (313/nő), illetve a szeméremtáján (283/nő, 397/felnőtt, 400/nő, 458/ferfi, 528/nő) – 7 eset.

⁷⁰¹ KRÁLOVÁNSZKY 1968, 84, Table 10; TETTAMANI 1975, 96–101. A Majs-Udvari-rétek lelőhelyű temető 1130 sírjából 829 (73,4%) alkar helyzete volt megfigyelhető. Ebből 618 esetben (74,55%) mindkét alkar nyújtva, 132 esetben (15,29%) az egyik vagy másik behajlítva, 39 alkarlommal (4,70%) pedig mindkettő behajlítva feküdt: vö. KISS 1983, 157–158, 157: 71. ábra. Az ibrány-esz-bó-halmi 269 síros temetőben 133 sírból mindkét alkar nyújtva 68 (51,13%), egyik vagy másik 18 (13,53%), illetőleg mindkettő behajlítva pedig 15 (11,28%) temetkezésben feküdt: ISZVÁNOVICS 2003, 380, 382: 191. kép. Őt csoportban 17 kartartási pozíciót elkülönítő rendszert dolgozott ki GÁLL ERWIN – GÁLL 2013, 607–609, 610: 178. kép –, de ennek értékelésével nem foglalkoztam.

⁷⁰² A Péter–I. András kori érmesávbán (125, 166), míg a temető I. László kori déli szélén (517).

közösségben nem magyarázható, és más temetőben is ritkán mutatkozott.⁷⁰³ Kárpát-medencei és kelet-európai kitekintéssel Szabó János Győző ugyan úgy vélekedett, hogy ezek az „orans” kéztartási változatok a Levédiából, illetőleg Etelközből hozott, illetőleg a Balkán-félszigeti keleti kereszténység rituális temetkezési szokásai,⁷⁰⁴ de a véleményét Takács Miklós meggyőzően kétségbe vonta.⁷⁰⁵

A temetést végzők természetesen a kezeket is clen-dezték akár már a halottas ágyon, akár csak a sírban. A kézfejek állapotát azonban legtöbbször nem tudtuk megfigyelni, mert az apró csontocskák az állatjárások hatására, vagy a szelvényásás, sőt a sírbontás közben eltűntek vagy legalábbis kimozdultak. Ezért kevés sírban volt mód mindkét kézfej kitisztítására, viszont az alkarak csuklótáji végéből kikövetkeztethető helyzetükkel egyáltalán nem számoltam, s csak a biztos esetekre utaltam. A legtöbb kézfej a test mellé helyezett karok folytatásában, közvetlenül vagy távolabb a comb(csont)ok két oldalán feküdt,⁷⁰⁶ vagy a combhajlatba simították,⁷⁰⁷ vagy a hason/medencén,⁷⁰⁸ illetőleg a has alján/a szeméremszegletben⁷⁰⁹ nyugodott. Az adatokból nemi vagy életkori megkülönböztetésre nem lehetett következtetni.

III.4.4.8. A lábak helyzete

381 sírban, azaz a feltárt 524 csontváz 72,71%-ában lehe-tett több-kevesebb biztonsággal megfigyelni mindkét láb helyzetét, a maradék 143-ban (27,29) a különféle bolyga-tások vagy az crös korhadás ezt nem tette lehetővé.

Az áttekintésből kiderült, hogy a holttestek többsé-gét nyújtott lábakkal helyezték el, összesen 345 sírban,⁷¹⁰

de a lábak helyzetében némi különbségek mégis jelent-keztek, amelyek feltételes értelmezésére a későbbiekben majd visszatérek. Négy változatot véltem elkülöníteni a szubjektivitásomtól nem mentes besorolásokkal, ame-lyek főként a mennyiségek arányának jelzői. A leggya-koribb, 240 esetben, a lábak/comb- és lábszárcsontok nagyjából párhuzamosan feküdtek (II helyzet),⁷¹¹ 69 al-kalommal csak a térdekig közelítő helyzetű combokat/ combcsontokat követő, egymáshoz közel nyugvó láb-szárak/lábszárcsontok voltak párhuzamosak (Y hely-zet),⁷¹² míg további 21 sírban a lábak/lábszontok a boka felé közeledtek, össze is ér(het)tek, sőt a boka felett akár kereszteződtek is (V helyzet).⁷¹³ Volt még 14 olyan te-metkezés is, amelyben feltételezhető volt, hogy a halott lábai/lábszontjai nem állati bolygatás eredményekép-pen, hanem eredetileg is a térdtől tompaszögben kifelé irányulva feküdtek (X helyzet).⁷¹⁴

A továbbiakban 13 olyan sír is volt, amelyben a hátá-ra fektetett holttestet úgy temették el, hogy mindkét lába behajlított állapotban feküdt, nyolcszor a bal, és ötször a jobb oldalán. A lábakat különbözőképpen helyezték el: három nő (42, 107, 142) és két kisgyermek (153, 435) sírjában nagyjából párhuzamosan egymás mellett, egy nő sír-ban (94) pedig úgy, hogy a jobb lábszontok kissé elcsús-zva a balon nyugodtak. Hasonló lehetett egy férfi (166) és egy nő (297) helyzete is, amint a jobb lábszár és lábfej csontjai mutatták, de az előbbinél a jobb combcsont a térdi végével lecsúszott a bal combcsont közepéről, illetőleg az utóbbinál a jobb combcsont a térdi végével elmozdult a lábszárcsontok izesüléséről. Egy további férfi (421) úgy feküdt, hogy a párhuzamosan behajlított combcsontjai és a kissé szétcsúszott lábszárcsontjai a jobb oldalukon he-

⁷⁰³ Tettamanti Sarolta megjegyezte, hogy „nem tudjuk az okát adni az egyik kar vállhoz, fejhez, fej alá hajlításának... E szokás kronológiai eloszlásában az a feltűnő, hogy honfoglalás kori vezető-középrétegbeli nagycsaládi [szállási] temetőkben egyáltalán nem fordul elő.”: TETTAMANTI 1975, 101, 97–100: 2–5. táblázat 11–12. oszlop. A majsi temetőben az említett öt sír párhuzamai talán egy-egy temetkezésben bukkantak fel, sorrendben a 23., 14., 9., 24. és 25. típusként: vö. KISS 1983, 157–158, 157: 71. ábra. Az ibrányi temetőben a 24. típus a 194. női, a 25. típus a 67. férfi és hasonló a 157. gyermeksírnban volt: ISTVÁNOVICS 2003, 91, 380, 382: 191. kép, 97: 64. kép, 81: 49. kép. Érdekes, hogy Gáll Erwin rendszerezésében csak a 23. típusnak megfelelő XVI., és a 25.-nek megfelelő VII. pozíciót ismertem fel: vö. GÁLL 2013, 610: 178. kép.

⁷⁰⁴ TETTAMANTI 1975, 96–101, 97–100: 2–5. táblázat 2–4. oszlop; SZABÓ 1978–1979, 74–106; SZABÓ 1983.

⁷⁰⁵ TAKÁCS 2005.

⁷⁰⁶ Közvetlenül a combcsont mellett (41/mindkettő, 49/job, 61/j, 81/j, 108/bal, 109/j, 128/m, 133/b, 134/b, 139/b, 140/b, 183/b, 217/j, 222/m, 231/b, 288/j, 289/b, 292/j, 295/b, 296/b, 299/m, 309/b, 312/j, 326/m, 333/b, 334/m, 342/m, 349/j, 370/j, 376/j, 381/m, 382/j, 393/b), távolabb (164/m, 241/j, 243/b, 250/m, 280/j, 295/j, 296/j, 333/j, 351/b, 353/b, 365/j, 366/j, 368/b).

⁷⁰⁷ A combhajlatba simítva (215/m, 217/b, 332/m, 392/j, 439/m), kissé lejjebb a combcsontfőre (183/j, 215/m, 216/m, 267/b, 310/b).

⁷⁰⁸ Az utolsó ágyékesigolyán (285/j), a keresztesonton (313/m, 351/j), a medencén (64/j, 132/j, 371/b, 400/b).

⁷⁰⁹ A szeméremszegletben (66/j, 283/m, 397/m).

⁷¹⁰ A lábak helyzetét utánzó II helyzetben: 240, Y helyzetben: 22, X helyzetben: 14 sír, összesen 345 sír.

⁷¹¹ A felsorolástól eltekintettem, s itt csak a 31. sír különlegességére utalok, amire az alábbiakban még visszatérek. Nem tudtam megmagyarázni, hogy a 175. sírban a jobb combcsont miért esúszott a bal mellé, a bal sipesont pedig eltávolodva a szárcapocstól a jobb sipesont irányába.

⁷¹² Y helyzetű lábtartású csontvázak (17, 20, 58, 60, 63, 73?, 82, 86, 90, 99, 112, 119, 120, 121, 123, 128, 130?, 133, 135, 137, 138, 140, 205, 216, 217, 219, 228, 241, 242, 246, 256, 285, 289, 291, 292, 299, 318, 323, 325?, 326, 331, 334, 342, 345, 346, 350, 351?, 353, 359, 366, 371, 393, 394, 395, 396, 400, 439, 444, 452, 455, 464, 476, 491, 496?, 509, 511, 513, 519?, 534) – 69 sír

⁷¹³ V helyzetű lábtartású csontvázak (19/x: a jobb láb felül, 37, 57/x: a bal láb felül, 80/terzan összeforrít bal combcsont, 100, 118, 132, 152, 164, 170, 172, 198?, 243, 287, 294, 303/x: a jobb? felül, 320?, 321, 415, 416, 506/x: a jobb felül, 521) = 22 sír (x: keresztezett lábszárak).

⁷¹⁴ X helyzetű lábtartású csontvázak (38?, 78, 93, 126?, 160?, 162, 209, 257, 275?, 302, 344?, 392, 438, 530?) – 14 sír.

lyezkedtek el, és további négy alkalommal is hasonló, bár kevésbé szemléletes helyzet mutatkozott: két nő (84, 379), valamint egy-egy férfi (252) és ifjú (83) esetében.

Rajtuk kívül feltártunk még 23 olyan temetkezést is, amelyben a hátára fektetett holttestnek csak az egyik lába volt kisebb-nagyobb mértékben behajlítva,⁷¹⁵ egyetlen alkalommal (200) pedig a mindkét kifelé behajlított láb szétterpesztett helyzetet eredményezett.

A lábak helyzete már a halottas ágyon meghatározta a lábfejek fekvését, amit azonban a kézfejekhez hasonlóan legtöbbször nem tudtunk megfigyelni, mert az apró csontcskák az állatjárások hatására, vagy a szelvényásás, sőt a sírbontás közben eltűntek vagy legalább is kimozdultak, illetőleg a sírrajzaink még a megmaradt részeket sem rögzítették anatómiai pontossággal. Ezért az alábbiakban csak a fekvési változatok néhány példáját soroltam fel: a leggyakrabban a kétfelé fekvé,⁷¹⁶ vagy lefeszítve a lábcsontok folytatásában,⁷¹⁷ továbbá párhuzamosan, a jobb,⁷¹⁸ illetőleg a bal⁷¹⁹ oldalukon fekvé, végezetül egymással szembe fordulva (371). Az adatokból nem vagy életkori megkülönböztetésre nem lehetett következtetni.

III.4.4.9. Műveletek a temetés előtt: állfelkötés, a szemek érmével lezárása, karok, lábak összekötése vagy lepelbe csavarás (?)

A holttesttel kapcsolatos néprajzi gyűjtésekben, elsősorban a K(eszi) Kovács László könyvében regisztrált

műveletek egy részének nyomai a magyarhomorogi temetőben feltárt csontvázakra – és természetesen nem a Kárpát-medence külön tárgyalást igénylő 10–11. századi temetőire – vonatkoztatva is felismerhetők.

A halott állat mindenütt felkötötték, s a kötést addig hagyták fenn, amíg a megmerevedett izmok az állat meg nem tartották. A mosás vagy borotválás előtt levették, de utána, ha szükséges visszakötötték, nehogy a száj nyitva maradjon. A levett állkötő ruhát a halott mellé tették, vagy a szegényeknek adták, vagy eldobták,⁷²⁰ de korábban varázslási célra is felhasználhatták.⁷²¹ Amint arra később még visszatérek, mivel a magyar nép a halottat általában harmadnapon, azaz inkább már a hülamerevség feloldódásának megkezdődését követően szokta eltemetni, a korábban tárgyalt zárt állkapcsú magyarhomorogi koponyák alapján a fennhagyott és – a leestett állkapcsúakat látván – a levett állkötő ruhával való temetés egyaránt valószínűsíthető.

Ugyancsak általános volt még a 20. században is a halott szemének a két hüvelykujjal végzett lezárása, amit gyakran pénzérmének a szemhéjra helyezésével véglegesítettek. Az érméket a temetéskor az arcon is hagyhatták, de le is szedhették.⁷²² A szokásnak, amelynek 11., sőt 10. századi olyan eseteit is megfigyelték, amikor az arcleplen/szemfedélen⁷²³ fémlemezekkel vagy érmékkel jelölték meg a szemek és a száj helyét,⁷²⁴ a magyarhomorogi falusi temetőben is néhány alkalommal nyoma maradt: biztosan I. László H24 típusú denárával (276),

⁷¹⁵ Jobb láb kifelé, a sír szélé felé behajlítva, a bal láb nyújtva (176, 181, 183, 226, 239?, 268?, 304, 354, 375, 384, 397, 440?) – 12 eset, a jobb láb befelé, a bal láb felé behajlítva, a bal láb nyújtva (405?, 410?) – 2 eset. A jobb láb nyújtva, a bal kifelé, a sír szélé felé behajlítva (25, 26?, 46, 72?, 203, 207, 286?) – 6 eset, a jobb láb nyújtva, a bal befelé, a jobb láb felé behajlítva (261, 310) – 2 eset – összesen 22 sír.

⁷¹⁶ Kétfelé néző lábfejek (61/bal?, 65/job, 66/b, 71/j, 74/j, 90/j, 98/b, 99/j, 124/mindkettő, 139/b, 191/j, 211/j?, 212/b, 215/m?, 225/m, 233/j?, 247/m, 254/j, 295/j, 302/j, 312/j, 325/j, 329/b, 331/j, 368/j, 375/j, 379/j, 382/j, 392/j, 406/m, 415/m?, 430/b, 445/m, 458/m, 466/m, 493/m, 511/m, 514/j, 517/j, 536/j, 539/m).

⁷¹⁷ Lefeszített, a lábcsontok folytatásában fekvő lábfejek (61/job, 66/j, 74/bal, 81/mindkettő, 90/b, 99/b, 93/m, 103/m, 119/bal, 151/j, 213/b, 231/m, 271/j, 288/j, 309/j, 312/b, 333/j, 346/j, 370/m, 375/b, 379/b, 391/j?, 396/b, 397/j, 403/b, 404/b, 407/m, 419/m, 429/m, 438/m, 444/m, 457/m, 459/j, 512/m, 515/b, 517/b).

⁷¹⁸ Párhuzamosan, a jobb oldalukon fekvő lábfejek (213/job, 421/mindkettő, 443/m).

⁷¹⁹ Párhuzamosan, a bal oldalukon fekvő lábfejek (94/mindkettő, 203/m, 280/m, 347/m, 439/m).

⁷²⁰ K. Kovács 1944, 49: 21. pont, 50: 23. pont, 128–129: 42. pont. Az állfelkötés Kárpát-medencei párhuzamai: *uo.*, 53–54.

⁷²¹ Benesik János közölt egy 1816. január 16-án felvett tiszaegei vallomást, amelynek alapján úgy vélekedett, hogy „az eredeti gyakorlat a halottal való eltemetés volt. Ezt az a tény is erősíteni látszik, hogy ha valaki hozzájutott ezekhez a ruhadarabokhoz, akkor boszorkányos célokra használhatta fel. Kívánatos volt tehát ezeknek a megsemmisítése, avagy ami ezzel egyenlő, a halotthoz való helyezése a koporsóba. Ezzel elejét vehették nem kívánatos eseményeknek.”: *Benesik* 1969–1970, 445.

⁷²² K. Kovács 1944, 49–50: 22. pont. A szemlezáras Kárpát-medencei és küllöldi párhuzamai: *uo.*, 54–60.

⁷²³ Szabó László szerint a szemfedél eredetileg „mint ezt a neve is mutatja, az arcot és legfeljebb a felső testet takarta. Ez a kisméretű, csak az arcot borító kendő díszített volt, s méreteiben is különbözött a halottas lepedőtől, mely elsősorban a halottas ágy (hidegágy) díszítésére szolgált, de a koporsóbatétel után mintegy takarója is volt a halottnak. Az újabb gyakorlatban – mikor megjelent a nagyobb méretű, halottas lepedő nagyságú szemfedél – a kettő keveredett egymással az emlékezetben és az irodalomban... A két eltérő méretű textíliához más-más szokás is kapcsolódhat.”: *Szabó* 1982, 174, részletesebben: 174–176.

⁷²⁴ A közvetlenül az arca vagy a halotti lepel arerészére helyezett lemezék vagy átöltéssel felvarrt (?) érmék 10. századi párhuzamairól: *Dünös* 1963, 108; *Szabó* 1982, 176; *Kovács* 2004, 43–44, 46. Ez a különleges – bár nehezen elkülöníthető – érmehelyzet nem ismeretlen a korszak temetőiben, pl. Biharkeresztes (HB)-Ártánd 143. sír: felnőtt szemüregre felelt I. László H29 típusú denára: közvetlen, a részletes adatokat Mesterházy Károlynak köszönhetem, vö. *Mesterházy* 1990, 50 (sajnálatos tévedésként Biharkeresztes [HB]-Vasútállomás lelőhelyei: Kovács 2006, 235: 43. jegyzet; Kovács 2007, 205: Anm. 43); Moraván (Szlk)-Ducó, Templom-dűlő 790. sír: felnőtt koponyáján a szemgödör felett Kálmán H41 denára: közvetlen, a részletes adatokat Alexander Ruttkay szíveségének köszönhetem; Rácalmás (Fe)-Göböljárás 604. sír: férfikoponya alatt lelt I. András H8 denár, amelynek eredeti helyét a jobb szemüreg patinája mutatta: közvetlen, a részletes adatokat

valamint talán I. István H1, illetőleg Péter H6 denárának negyedpénznyi töredékével (106, 126). Ugyancsak néprajzi adatok tanúsítják, hogy pénzdarabokat tettek a halott markába;⁷²⁵ ilyen esetre bőven akadt példa: 13 alkalommal a jobb és nyolcszor a bal kézbe.⁷²⁶

A halottat a hátára fektették, karjait a test mellett kinyújtva helyezték el, s a lábait is egymás mellé rendezték.⁷²⁷ Szokásban volt, hogy a ravatalon fekvő halott karjait könyöktájon, esetleg két helyen is a törzshöz kötötték, hogy a karok egyenesen álljanak. A lábakat is hasonlóan szalaggal kötötték össze, egy vagy két helyen, hogy azok is egyenesen merevedjenek meg. Ezeket a kötéseket a temetés előtt általában feloldották.⁷²⁸ A kötésekkel is biztosított megfelelő testhelyzetet nem lehet megkülönböztetni a régészek feltételezése szerint lepelbe, gyékénybe stb. csavart állapottól, amely az alkarcsontoknak a test/csipő/medencelapátok mellé, sőt részben a széle alá kerülésé-

vel fentebb bár bemutatást nyert, de az sem kizárható, hogy a becsavart állapot az összes egyéb (al)kارتartást is rögzítette. Ugyancz vonatkozik a lábakra arra a fekvésre is, amelyet az Y alakkal jelenítettem meg. Ennek az elterjedt régészeti feltevésnek azonban néprajzi elutasításával találkoztam. „A honfoglalás kori sírokban sok helyet találkoztunk a lepelbe való temetés maradványaival, noha a pusztuló textilial nem mindenütt maradt meg.”⁷²⁹ Úgy tűnik, hogy a régészek nem helyesen értelmezik a lepelbe csavarás műveletét, amikor úgy vélik, hogy ez befolyásolta a testtartást, összeszorította a kulcsontokat.⁷³⁰ A több helyről is idézett halotti lepedő használata kétségtelenül mutatja, hogy a halottat nem becsavarták a lepedőbe, hanem ráfektették, majd a lepedő széleit ráhajtogatták. Ez minden bizonnyal így történt korábban is, még akkor is, ha az irodalom a »becsavarás« szót használja.⁷³¹ A halott testhelyzetének kialakításához, a kéz-

Bóna István és B. Horváth Jolán szíveségének köszönhetem, vö. KESZI-HARASZTI-BÓNA 2000; Tiszalúc (BAZ)-Sarkad 10. sír: 16-20 éves nő jobb szemüreg előtt H? érme töredéke: KOVÁCS 2015, 100.

⁷²⁵ K. Kovács László ezt a szokást csak a kétvízközi – Duna–Tisza közi: FILEP 1975. – románoknál ismerte: „A románok (a kétvízközi kalandos tagjai) a halott kezébe (mind a kettőbe) is tesznek pénzt, ugyancsak azért, hogy a halott a másvilágon meg tudja majd fizetni a vámot »*ha átviszik a Jordán vizén*«. A kétvízközi magyarok néhány esetet mondtak el, mely szerint református magyar lányok románhoz mentek férjhez, s amikor ezek elhaltak, »...hiába voltak reformátusok – mondták a kétvízközi magyarok –, a román hozzátartozók azoknak is tettek pénzt a kezükbe.«: K. KOVÁCS 1944, 127: 41. pont. A szokás azonban elterjedtebb volt: „Az Árpád-kortól a 20. századig folyamatosan szokásos volt a pénz halott mellé helyezése (egész Európában hasonlóképpen). Régebben leggyakrabban a nyelv alá tették a pénzt, az utóbbi időkben a halott mellé, esetleg kezébe; néha a szemére helyezték a szemlezáráshoz használt pénzt. A legáltalánosabb nézet szerint a halott ezzel fizeti meg a túlvilági vámot, hidpénzt; a keresztleletlen gyerek pedig a túlvilági keresztelő díját.”: PÓCS 1979; vö. PÓCS 1980.

⁷²⁶ Lásd a megfelelő szakasz számát beírni

⁷²⁷ „A magyarok nem szoktak a halott kezébe tenni semmit, csak kinyújtóztatják a karokat a test mellett. Ritka eset, amikor a két kezét a gyomor felett egymásra teszik vagy összekulesolják.”: K. KOVÁCS 1944, 127: 41. pont.

⁷²⁸ K. KOVÁCS 1944, 128: 42. pont, 198: 700. jegyzet.

⁷²⁹ Tettamanti Sarolta felsorolását átvéve utalt a Kiszombor (Cso)-B temetőbeli 396., a békéssámsón (Bé)-cigándi 1. és 3., az Orosháza (Bé)-Rákóczi telepi 155., 366., 404., 411, 450. és 602. sírra, továbbá piliny (Pe)-sirmányhegyi, halimba (Ve)-eseresi és letkési sírokra a következő általános utalásokkal: TETTAMANTI 1975, 11; TÖRÖK 1962; DIENES 1965. Konkrétan Török Gyula halimba (Ve)-eseresi 931 síros 10–12. századi falusi temetőjének harmadik periódusára (11. század közepe–12. század közepe) vonatkozó megfigyelése szerint „in wenigen Fällen konnte durch die Skelettlage festgestellt, daß der Tote nicht in einem Sarg gelegt, sondern eingewickelt begraben wurde. Besonders auffällig war dies bei den Gräbern 197 und 219. Beim ersten lagen die Schienbeine parallel zueinander, der Brustkorb war bei den Schultern zusammengedrückt; beim anderen befanden sich alle Knochen dicht aneinander. Bei sehr vielen Gräber blieb zweifelhaft, ob der Tote in einem Sarg gelegt oder eingewickelt bestattet wurde.”: TÖRÖK 1962, 91. Topál Judit a egléd (Pe)-madarászalmi 201 síros templom körüli temetőrészlet értékelésében megállapította, „hogy valamilyen lepelbe burkolhatták a halottakat, mivel a karesontok többnyire a medence mellett szorosan és kinyújtva feküdtek...”: TOPÁL 1972, 70–71. A 91 sírral teljesen feltárt letkés (Pe)-téglaéletői 1. számú 10. század végi–11. századi szállási (?) temetőben „az elhunytakat lepedőbe esavarva tették sírba 3 esetben – helyesebben: 3 esetben lehetett biztosan észlelni a lepedőbe esavarás nyomát – egy férfi sírban (38) és két női sírban (37, 76).”: BAKAY 1978, 146.

⁷³⁰ A régészeti hivatkozás Tettamanti Sarolta összefoglalására épült, miszerint gyakori volt a 10. és későbbi századokban is „a sírba helyezés előtti textilbe, gyékénybe esavarás, annak ellenére, hogy a szerves anyag csak a legritkább esetben maradt meg... Valószínű, hogy mindazok a sírok, amelyeknek leírása szerint a kulcsontok összenyomódva, a vállak felhúzva, a karok szorosan a test mellett vagy a test alatt, a lábszárak szintén egymáshoz igen közel voltak, a szoros betekerés, esavarás jeleit viselik magukon.”: TETTAMANTI 1975, 111. Végezetül megjegyezte, hogy „rengeteg ilyen adat van a korabeli sírokban.”: *uo.*, 117: 136. jegyzet. A szob (Pe)-kiserdei 82. síros, teljesen feltárt 10. századi falusi temetőjéről illetően a Szabó által szintén idézett Bakay Kornél közvetett utalásként éppen azt jegyezte meg, hogy „az elhunytakat – az értékelhető esetekben – kivétel nélkül nyújtott testtartásban, a hátukra fektetve helyezték a sírgödörbe. Lepedőbe esavarásra utaló vázartást nem találtunk.”: BAKAY 1978, 131.

⁷³¹ A kortársai közül kiemelkedő megfigyelő Nyáry Albert a piliny (Pe)-sirmányhegyi 10–11. századi falusi temetőrészlet 1901. évi sírjainak értékelésekor úgy nyilatkozott, hogy a halott feje alá tett, s turla/tözeg jellegűvé változott erdei mohával töltött „halotti párna mellett a szemfedővel is találkoztunk ugyanezen sírokban. Az a gyöles, a mi Teremián is található a halott mellett [vö. HAMPEL 1900, 667–668, 669: LXXVI, t. 1–2.], alig volt más, mint lepedő, amelybe a halottat betakargatták. A karpereceknek külső oldalán található meg ugyanaz a vetésű fehér vászon, vagy rostokban, vagy csak lenyomódva a patinában [vö. Piliny V, LVI, LXIV, LXXIII. sír] bizonyosságul, hogy a testnek, a karnak külső oldala érintkezett e lepelvel mely körülfogja a hullát.”: NYÁRY 1902, 213. Érdekes viszont, hogy amikor egy kisebb méretű lepedő, az ún. ’hamvas’ nyelvészeti névmagyarozatával szembeszállt, a betakargatás műveletét indoklás nélkül a becsavarásra változtatta: „In régebil eredetét keresem a szónak. A bronzkarperecek külső felére tapadt s így konzervált vászondarabkákból azt következtetem, hogy a holttestet egy ilyen kisebb lepedőbe esavarva tették a sírba, hogy a koporsónélküli temetkezésnél a föld ne érintkezzen közvetlenül

tartás, lábtartás véglegesítéséhez egyéb, gyakran kifejező színű textiliákat, szalagokat használtak vagy egyszerű cipőfűzőt, gatyamadzagot. Ezeket a kötélékeket a koporsó lezárása előtt, éppen a szemfedő felhasítását követően meg is oldották.”⁷³²

A néprajzi magyarázatot is figyelembe véve, a majdani csontváz fekvését tehát leginkább az határozta meg, hogy a holttestet a halált követően mikor, azaz a hullamerevség idején vitték-e ki a temetőbe, amikor kötélékekkel kialakított testhelyzete még e kötélékek levételét követően is fennmaradt, vagy akár a hullamerevség feloldódásának kezdeti, akár befejeződött állapotában,⁷³³ és a kötélékektől megszabadítva, amikor a kialakított kéz- és lábtartás meg is változhatott.

A magyarhomorogi temetőben azonban az összekötözésnek olyan különleges esetei megmutatkoztak, amelyek feltehetően hitvilági/babonás indítékai már nem léteztek az újkori néprajzi adatgyűjtés idején. Egy széles sírgödör középvonalába nyomott idős férfi (31/sen.) holttestét annyira átkötötték, hogy a felkarjai a mellkasra, alkarjai a csipője alá, a lábai pedig szorosan

egymás mellé kerültek; részben hasonló helyzetet mutatott egy ifjú leány csontváza (459/juv.) is. Egy fiatal nő (78/ad.) felkarjai csaknem találkoztak a gerince alatt, az X helyzetű lábai pedig a térdénél összeértek, ezenfelül további praktikákat is alkalmaztak vele szemben, erre az ellentétes tájolásában már utaltam, a rábontásában pedig még visszatérek. Még néhány csontváz végtagjainak fekvését is a különleges kötözéssel lehet magyarázni. Felvethető: talán nem volt véletlen, hogy a nevezett sírokban kevés kivétellel nő nyugodott.⁷³⁴

III.4.4.10. A temetés: koporsóban vagy koporsó nélkül?

Amint korábban már említettem, a magyarok is, és a párhuzamként összegyűjtött rokon és nem rokon népek többsége is, a halál utáni második vagy harmadik napon temette el a halottait. A konkrét adatokat alátámasztja az a hagyomány, hogy a Kárpát-medencében a virrasztás, azaz „a halott éjszakai őrzése a temetésig általában egy vagy két éjszakán át” volt szokásos.⁷³⁵ Ez a gyakorlat talán ősi hitvilági alapozású lehetett,⁷³⁶ de szépen

a tetemmel. Vagyis az ilyen »hamvasok« a »hamvak« őrzésére is voltak szánva.”: NYÁRY 1909, 147. Talán ez a szócsere alapozta meg a későbbiekben elterjedt magyarázatot? Mindenesetre a jóval későbbi, ezért a csontvázak burkolóanyagát jobban megőrző 16–17. századi délszlávok magyarországi temetőit illetően sem határozott a magyarázat: A dombóvár (To)-békatói 260 síros temetőrészletben „a halottak beburkolását összesen négy esetben [32, 79, 87, 143. sír] figyelhettük meg. – írta az ásató Gaál Attila – Bizonyos azonban, hogy a sírok jelentős részénél számolhatunk még hasonló eljárással. Valószínű, hogy az erre a célra szolgált textiliák minden esetben nyom nélkül pusztultak el, s mi csupán azt a négy esetet észlelhettük, amikor gyékényből, vagy sássonal anyagból készített lepedőbe burkolták be, vagy ilyennel takarták le a halottat.”: GAÁL 1979–1980, 165. A bátmonostor (BK)-szurdokparti 12 síros temetőrészletben ugyancsak négy sírban volt szerves anyag a csontváz körül, a gyékényszerű anyaggal való beburkolás, becsavarás maradványaként: WICKER 2008, 16, 64. Wicker Erika a saját feltárású bácsalmás (BK)-óalmási 480 síros temetőrészletre vonatkozóan azt jegyezte meg, hogy „a halottak lepelbe burkolását elsősorban a csontok helyzete jelzi: részben a szoros becsavarás, részben a szűk padka következtében gyakoriak a felhúzott vállak, a szorosan összezárt lábszár- és lábfejesontok. Néhány esetben szórványos barnás nyomokat is megfigyeltünk a csontok környékén, de hogy ezek a lepel vagy a padka kibélelésének nyomai-e, egyértelműen nem bizonyítható.”: uo., „Egyébként a hagyományos iszlám szokás által előírt lepelbe tekerést megelőzően a halott lábát összekötik.”: uo., 81; Nem tudom, hogy ez annak a jele-e, hogy a csupán a becsavarással nem tartják elérhetőnek a kívánt helyzetet, amelyhez a halott „lábait szorosan egymás mellé húzzák, kezeit a törzse mellé vagy keresztben a mellére teszik, hogy a hullamerevség beállta után könnyebben beférjen a koporsóba, »rendesen menjen Isten színe elé“”: Ö. BARTHA 1996, 23, 27.

⁷³² SZABÓ 1982, 176. „A szemfedő felhasításának szokása az újabb típusú egész testet beborító textiliához kötődik.”: uo., 178., ezért a jelen témát illetően érdektelen.

⁷³³ „A hullamerevség legelőször a szívizomzatban alakul ki, mely kb. a halál után 15 perccel már megfigyelhető. Majd az állkapocs, tarkó és nyakizmaiban áll be, innen áttér a mellkasra, a hasra, a felső és alsó végtagokra, ugyancsak sorban tűnik el ismét, legtovább a lábtövéletben szokott megmaradni. ... Fel nőttek tetemén a hullamerevség rendszerint az első 2-4 óra alatt kezdődik és további 46 óra alatt az egész testre kiterjed. ... 48 óra múlva a halál után még teljesen ki van fejlődve, de azontúl lassanként eltűnik és teljes oldódása körülbelül a 72-84 óra múlva kezdődik. Úgy a hullamerevség támadási ideje, mint tartása, igen tág határok között ingadozik és az elhalt egyén korától, tápláltságától, a halálméretől, de főleg a külső viszonyoktól függ. Újszülött esecsemő gyorsabban mered meg, mint felnőt és meredségük gyorsabban is tűnik el, mivel tetemük gyorsabban is rothad. ... Megjegyzendő azonban, hogy a sima izomszövetek sokkal tovább maradnak felismerhető állapotban, mint a lágyabb kötőszöveti szövetek. ... Sokkal tartósabbak ennél a támasztószövetek: szalagok, inak, csontok. Ezek is egy idő múlva felduzzadnak, mállékony csatokra esnek szét, amely szemes és rostos tömeggé alakul út a folyamat végére. Az erős rostos szalagok teljes szétbomlása sírokban [a szöveg többi részéből egyértelmű, hogy koporsós sírokról van szó] 3-5 év, a porcok szétesése 5 év után kezdődik el. Minden képlet között a legtartósabb a csontszövet, különösen a tömött csont, melynek alakja évekig, sőt évszázadokig megtartott.”: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Hullajelenségek>.

⁷³⁴ A karok könyöknél, a lábak térdnél mutatózó X-helyzete alapján (160/felnőtt nő, 169/ad. nő, 209/ad. nő, 344/ad. férfi, 404/mat. nő?, 422/ad. nő, 438/mat. férfi), az összenyomott mellkas mellé szorult karok alapján (227/mat. nő, 257/inf. II., 315/felnőtt, 460/juv., 519/ad. nő, 528/ad. mat. nő, 540/felnőtt nő).

⁷³⁵ TÁTRAI 1982a; vö. K. Kovács 1944, 130–135.

⁷³⁶ A párhuzamok szerint is leginkább két-három nappal a halál után temetnek. Uno Harva „felteszi a kérdést, vajjon a fent említett háromnapos óvintézkedések – nevezetesen a virrasztások – a test három napig való otthon tartásának szokásából erednek-e, vagy van-e ezzel a szokással kapcsolatuk? Kétségtelen – írja Harva –, hogy egyes népek, mint például az ókori irániaiak, úgy képzeltek, hogy a halott »szellemek három napig otthon tartózkodik.“: K. Kovács 1944, 134. Ugyanígy a 441. jegyzetben K. Kovács azt is megjegyezte, hogy „A magyar néphitben is számos példáját ismerjük annak, hogy a halott lelke a halál után bizonyos ideig még otthon van, vagy hazajár.”

átformálódva szinte racionális magyarázatot kapott.⁷³⁷ Mindenesetre ennyi idő elteltével már megkezdődött a hullamreveség feloldódása, azaz a majdani csontváz fekvését leginkább az határozta meg, hogy a holttestet a halált követően mikor, és koporsóban vagy anélkül vitték-e ki a temetőbe. A kérdés megválaszolása első pillanatra egyszerűnek látszik: mivel a magyarhomorogi temetőben semmiféle koporsóra utaló famaradvány nem került feltárássra, tehát valószínű, hogy az ide temetetteket nem fektették koporsóba. Viszont amennyiben a halottat textilbe, gyékénybe csavarva, vagy a textillel, gyékénnyel csak letakarva – amint arra fentebb kitértem – védték meg a behantolt föld közvetlen hatásától, ez nem biztosíthatott olyan teret a fejnek, hogy később a koponya a magyarhomorogi temetőben is észlelt és fentebb már tárgyalt – különféle mozgásokra legyen képes. Tomka Péter a táp (GyMS)-borbapusztai 7–8. századi avar temetőben a koponya és az állkapocs külön mozgására vonatkozóan feltételezte, hogy ehhez leginkább a koporsó biztosíthatta a megfelelő teret, bár gyakoribb másoknak az a vélekedése, hogy a szerves anyagú párna elkorhadása is elégséges volt ahhoz, hogy a feltámasztott koponya

elbillenjen az állkapocsról.⁷³⁸ Tomka viszont úgy találta, hogy a megfigyelt eseteknél jóval több vasalás és famaradványok nélküli koporsós sír lehetett a temetőben, és a jelenséget általánosságban ez magyarázhatja.⁷³⁹ Tomka nézetével a 9. és a 11. századi temetők vonatkozásában Szőke Béla Miklós is egyetértett oly módon, hogy a nyomaiából felismerhetőnél jóval több koporsó létezésével számolt.⁷⁴⁰ Istvánovits Eszter is inkább közvetett jelek alapján vélte a becsavarás vagy a koporsó jelenlétét az ibrány (SzSzB)-esbó-halmi 269 síros 10–11. századi falusi temetőben.⁷⁴¹ Hasonló véleményen volt a hódoltság kori délszláv temetők temetkezési szokásait elemző Wicker Erika is, miszerint „az egykori fakoporsóra teljes bizonyossággal ma már csak a koporsószegek utalnak. Azonban önmagában a szeg – sőt fa – hiánya még nem jelenti azt, hogy a halottakat nem koporsóban temették el. Az egyes sírokban egyébként is túl kevés szeg volt ahhoz, hogy a deszkákat zárt láda-alakba összefogják, tehát a koporsók nagyjából ácsolással–csapolással, esetleg faszegek alkalmazásával készülhettek. Ilyen módon összeállított koporsókra a hódoltság előtt és utáni időből is van példa. Mindkét koporsótípus előfordul rác-

⁷³⁷ „A hóstátiak három napig tartják halottjukat a ravatalon, illetve harmadnapon, a haláleset utáni harmadik nap délutánján temetnek. Általában mindig a délutáni órákban kísérik utolsó útjára a halottat; leginkább három, négy óra körül; nyáron valamivel később. Mindig a naphoz igazodnak. Az okát ugyan már nem tudják, de azt tartják, hogy akkor kell temetni, amikor a Nap már lefelé halad az égen. Egy-két öreg ember és asszony, akik románokkal gyakrabban érintkeznek (Kétvízközön), azt mondták, hogy »délután már a Nap is nyugodni tér, ilyenkor kell a halottat is nyugovásra vinni.«”: K. KOVÁCS 1944, 125: 36. pont.

⁷³⁸ „Számos esetben tapasztaltuk, hogy míg az alsó állkapocs a helyén maradt, a koponya felfordult, hátrabukott, néha kisebb-nagyobb távolságra elgurult eredeti helyétől. Logikus feltételezni... , hogy az ilyen jellegű elmozdulás többnyire csak akkor következhet be, ha erre megfelelő hely áll rendelkezésre (üreg = koporsó belseje). Ha a föld szorosan fogja a koponyát, ilyen elmozdulás csak különleges körülmények között, ritkán jöhet létre. A leírt jelenséget számos kutató úgy magyarázza, hogy a halott fejét feltámasztották, pusztuló (szerves) anyagból készült párnára tették – ennek pusztulása okozta tehát az elmozdulásokat. A tápi temető esetében ennek igen igen valószínűsége. A megfigyelhető koponyák a váz többi részével mindig egy mélységben – egy síkban kerültek elő (kivéve, ha belesüllyedtek az egyenetlen sírfenék mélyebb gödrébe). Egyetlen olyan esetet sem sikerült megfigyelnünk, ami fejalátét, párna jelenlétét igazolta volna.”: TOMKA 1977–1978, 48–49.

⁷³⁹ A feltárásszámadatai bizonyították, hogy „mivel a megfigyelt koporsós sírokban ugyanolyan gyakorisággal fordul elő a koponya elmozdulása, mint a koporsónyom nélküli sírokban (valamint az összes megfigyelt sírban), nincs semmi akadálya annak, hogy az utóbbiakban is koporsó jelenlétével magyarázzuk a jelenséget.”: TOMKA 1977–1978, 49; vö. még: UO., 71–77.

⁷⁴⁰ A garabone (Za)-ófalui két 9. századi falusi temetőbeli temetkezési szokásokat tárgyalva jelezte, hogy bár az elsőben 81, a másodikban 41 sír került feltárássra, s mindössze 6 sírnál lehetett koporsó vagy valamilyen sírpítmény nyomát megfigyelni, „a koporsóban eltemetettek száma természetesen ennél jóval nagyobb lehetett, erre utal az alsó állról oldalra vagy hátra bukott koponya...”: SZŐKE 1994, 254; vö. SZŐKE 1992, 55. A 11. századi pusztaszentlászlói falusi temetőre vonatkoztatva pedig megállapította, hogy „ebben a korban – mint tudjuk – már eléggé általánossá vált a koporsó használata [21. jegyzet: ΤΙΤΤΑΜΑΝΤΙ 1975, 52.]. Koporsóra utaló mellékleteket (pl. koporsószegek vagy vasalás azonban a temető egyetlen sírjában sem találtunk, s nem tudtuk megfigyelni a koporsó elporladt deszkájának a nyomát sem. Ezért csak feltételelesen állíthatjuk azt, hogy a halottak nagy részét szeg nélkül összerótt deszkakoporsóban temették el [22. jegyzet: Ilyen koporsókra l. pl. a Dunaújváros déli határában feltárt templom körüli temető sírjait, BÓNA 1978, 141–142.]. Annak, hogy a koporsók nyomát nem tudtuk megfigyelni, lehetséges, hogy a talajviszonyokból eredő okai vannak. A homoktalajba ássott sekély sírok esetében másutt sem lehetett ilyen megfigyeléseket tenni [23. jegyzet: TOMKA 1977–1978, 92. Valószínűleg ugyanilyen oka volt annak is, hogy nem lehetett megfigyelni a koporsók nyomát az ellendi temetőben: I. DOMBAY 1960, 136; DOMBAY 1961, 70.]. „Feltételezhető azonban, hogy nem(esak) koporsóban temették el a halottakat. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy gyékénybe vagy textilből készült lepelbe burkolták őket.”: SZŐKE–VANDOR 1987, 49.

⁷⁴¹ „Az Esbó-halom homokos talaja... nem kedvezett a jó megfigyeléseknek. A sírfoltokat is gyakran csak a esontváz szintjén sikerült érzékelnünk. Ennek ellenére jó néhány temetkezéssel kapcsolatban fölmerült a gyanú, hogy a halottat koporsóban temették el, esetleg bőrbé vagy textilbe vagy gyékénybe esavarták. Ez utóbbi lehetőségre utal a vázat szorosan határoló folt a 39., a 201. és a 230. sír esetében, illetve a esontok helyzete az 53–54. sírnál. Koporsót az elszíneződés, illetve a váz helyzete alapján feltételezhetünk, valamint abban a két esetben, amikor vaskapcsokat bontottunk ki a sírban (158. és 190. sír). Összesen 40 ilyen esetet említhetünk, azaz az összes temetkezés 14,6%-át. Ez a szám a fenti körülményeket figyelembe véve jelzi, hogy a szokás általános lehetett a közösségen belül.”: ISTVÁNOVITS 2003, 378–379. Véletlenül a holttestnek a esontváz helyzetéből következtetett becsavarására Istvánovits éppen a magam korábbi feltételezésére utalt, vö. KOVÁCS 1986a, 96; KOVÁCS 1988, 147.

vlah temetőkben is.”⁷⁴² A honfoglaló magyarok temetkezéseit tárgyalva László Gyula is hasonló, bár nem koporsóra vonatkoztatott álláspontra helyezkedett: „Nézzük a férfi vagy az asszony eltemetését. Világos, hogy a halott fölé valamilyen védő mennyezetet szerkesztettek, mert behantoláskor a föld nem hullott a hullára. Ezt onnan tudjuk, hogy sok sírban a koponya kimozdult a helyéből, oldalra fordult, az állkapocs levált a koponyáról stb. Ez csak úgy lehetséges, hogy a tetem fölött üres tér volt, amelyben az izmok és inak elkorhadásával a csontok szabadon kimozdulhattak helyükből. (Ha ugyanis föld borította volna be a tetemet, semmi erő nem lett volna képes elmozdítani helyükből a csontokat.)”⁷⁴³ A majsi 10–11. századi magyar falusi temetőt Nemeskéri János és Zoffmann Zsuzsa antropológussal együtt feltáró, s bizonyára az ő véleményüket is figyelembe vevő Kiss Attilának pedig az volt a koporsóra vonatkozó döntést elkerülő nézete, hogy „a koponyák helyzetét, illetve elhelyezkedését az ásatási napló minden esetben rögzítette, s az ásatási tapasztalatok szerint az egyenesen fekvő helyzettől az oldalt fekvő helyzetig mindkét oldal felé olyan sok átmeneti forma állapítható meg, hogy azokat csak a korhadás különféle szakaszaival, de semmi esetre sem a temetkezési rítussal lehet magyarázni.”⁷⁴⁴

A mások ásatásain nyomtalanul megsemmisült koporsók létéről vagy nemlétéről csupán írászтал mellől aligha lehet dönteni, mint ahogy azokról a jelenségekről sem, amelyeket magam is megfigyeltem, de nem tudtam megmagyarázni. Így a tiszalúc (BAZ)-sarkadi 11. századi 252 síros falusi temetőben nyolc alkalommal tártunk fel „füles” sírt, „ahol a koponya vagy a vállak, illetve a térdek vagy a lábszárközepek, továbbá a lábfejek mellett a sír szélébe vájt, a sírfenéknél alig mélyebb, s a sírfolt hosszanti széleiből kinyúló, ívelt szélű »fűlként« jelentkező, többségében két-két gödröcskét” figyelhettünk meg. A gödörrendszer „aligha készülhetett bármiféle faszervezet – Szent Mihály lova, lábas koporsó, a halott fölé boruló védtető – lábai számára. Rádásul az utób-

biak miatt amúgy is felesleges lett volna a sírgödör oldalfalába vájatot mélyíteni ugyanúgy, mint a halott – s nem a koporsó – lebocsátásához esetleg használt kötél eltávolítását megkönnyítendő. Mindenesetre egyik sírfenéken sem maradt meg a holttest vagy a koporsó alatt áthúzott kötél nyoma, s további magyarázati nehézség azonban az, hogy egyik gödröcskében sem maradt a legcsekélyebb famaradvány sem, amely a temető néhány temetkezésében pedig mégsem korhad el nyomtalanul.”⁷⁴⁵ A hódoltság kori délszláv temetők fenékpadmalyát, azaz a sírgödör aljába ásott hosszanti keskeny gödröt, amelybe a halott éppen csak belefért,⁷⁴⁶ egy vagy több keresztirányú deszkával, téglalap alakú fakerettel vagy egy a fenékpadmalyánál hosszabb, annak középvonalára helyezett deszkával, s mindkét változatra keresztbe tett takaróanyaggal fedték. A fedés vízszintesen, ferdén vagy csúcsosan is történhetett.⁷⁴⁷ A koporsó ilyen borítását, „palincsozását” a néprajzi adatgyűjtés is megfigyelte.⁷⁴⁸ Ilyesféle takarás tehát László Gyula feltevésének is megfelelő lehetett volna, de Magyarhomorogon ilyennek a nyomát sem találtuk, mint ahogy nem lehet így utólag, *in situ* megfigyelés, illetőleg a sírgödör betöltésének metszete nélkül a rendkívül keskeny sírgödöröket elsődleges fenékpadmalyának tekinteni.

Volt azonban néhány megfigyelés, amely közvetlenül is a koporsóhasználat, illetőleg a holttest kötözés nélküli sírba tétele ellen szólt. Egyrészt az egyetlen részleges lovas temetkezésű sírt (103) illetően még nem vetődött fel az emberi testnek, valamint a ló fejének és lábainak közös koporsóba rendezése. Korábban már volt szó olyan 13 temetkezésről, amelyben a hátára fektetett holttestet úgy temették el, hogy mindkét lába behajlított állapotban, oldalra dölve feküdt (42, 83, 84, 94, 107, 142, 153, 166, 252, 297, 379, 421, 435). Legalábbis egy részük fekvésének magyarázatához olyan – nyomtalanul elpusztult – rövid, széles és kellően magas koporsót kellene feltételezni, amelyben volt akkora légtér, hogy az eredetileg felhúzott lábak utólag oldalra fordulhattak (pl. 42, 94, 107?, 166?,

⁷⁴² WICKER 2008, 65.

⁷⁴³ LÁSZLÓ 1982, 96 (vö. 111. kép).

⁷⁴⁴ KISS 1983, 157.

⁷⁴⁵ KOVÁCS 2015, 167, 169–171, 168: 87. kép.

⁷⁴⁶ A padmalyok típusairól: K. KOVÁCS 1944, 320–325; vö. WICKER 2008, 235–238: 5–22. kép.

⁷⁴⁷ WICKER 2008, 68–70. 84, 228: 5. kép a–d.

⁷⁴⁸ A *palincs* 'vastag deszka' „olyan lehetett, mint a Tiszaesegén olykor használni szokott koporsóborító, amit *bedeszkázás* néven szerkesztnek a koporsóra, hogy a földtől védje; tulajdonképpen olyan, mint a nyerges tető és rendszerint 3–3 szál tölgyfa vagy *fosznideszkából* [4–6 cm vastag deszkából] készül. Rendszerint négy V alakúan összeszerkesztett gerendára szegezik rá a deszkákat. Érdemes megemlíteni, hogy az ilyen nyeregtető szerű deszkaalkotmányt a eszegeiek *koporsónak* hívják. Így hívják a két szál deszkából összeszegezett V alakú vályút: *koporsóvályu*; vagy a nádfedél gerinecét beborító ugyanezek két szál deszkából V alakúan összeszegezett deszkát: *háztetőkoporsó*, *koporsódeszka*. Ismeretes a *koporsódeszka* név alsó Szabolesban is.” A koporsó kipalincsozása a kunoknál a 13. században is szokásban volt, a 20. századig fennmaradt gyakorlatának helyszíneit is összegyűjtötte; K. KOVÁCS 1944, 143–144. Fakeretes kioldalazásként: SZENDRŐY 1928, 17. Sok esetet figyelt meg Bakay Kornél; Szob (Pe)-Kiserdő 10. századi falusi temető 72., 76., 78. sír, Letkés (Pe)-Téglafető 11. századi falusi temető 56. sír, БАКАУ 1978, 40–44, 51, 76, 131: 103. jegyzet; KOVÁCS 2015, 174.

421?, 435).⁷⁴⁹ Harmadrészt jó néhány olyan csontváz is volt, amelynek egyik vagy mindkét könyöke a holttest karjainak egykori behajlított helyzete miatt túlságosan távol került a mellkastól,⁷⁵⁰ továbbá egyik vagy mindkét alkarjának csontjai a mellkastól elálló irányban maradtak meg.⁷⁵¹ Emiatt ezek számára hajdan a szokásosnál szélesebb koporsót kellett volna készíttetni ugyanúgy, mint a megtört gerinc-láb vonalban elhelyezett (167, 351, 466, 467, 486?, 494?),⁷⁵² vagy szétálló lábú holttesteknek (200, 295, 304, 347, 375). Negyedrészlet sok olyan szűk sírgödör volt, amelybe a halott éppen csak belcférhetett, de egy feltételezett koporsónak már nem lett volna helye.⁷⁵³

A felsorolt megfigyelések összessége tehát inkább azt a feltételezést erősíti meg, hogy a magyarhomorogi falusi temetőben a holtakat vagy jó részüket nem koporsóban temették el. Amennyiben az őrzés/siratás mindenkit megillető gyakorlat volt, azt nem lehet eldönteni, hogy némely halott testrészeinek zártabb fekvése a még a hullamerevség beállta előtt végzett hagyományos elrendezés, és a rendező átkötés(eke)t később is megtartó gyakorlat következménye volt-e, míg a többiek lazább elhelyezkedése az immár megereszkedett, vagy az eltávolított kötéses állapot nyoma? Feltételezve, hogy a temetőbe szállítás közben a rendezett állapotból elmozdult zárt vagy leesett állkapcsú fejet, a kissé odébb csúszott karokat és dőlt lábakat nem feltétlenül igazították vissza, ily módon a tárgyalt fekvési módozatok logikusan magyarázhatókká válnak. Egyelőre megmagyarázhatatlan kivételt csupán az egymástól eltérően elmozdult koponya és állkapocs fentebb tárgyalt esetei jelentenek, bár közöttük az eltérő eredményű állati bolygatás sem zárható ki.

Hasonló véleményt lehet kiolvasni a fiad (So)-kérpusztai 11. századi falusi temető anyagát régészetiileg feldolgozó Szőke Béla megfigyeléséből, hogy a halottat „úgy

fektették a sírba, hogy a feje közvetlenül a gödör végénél feküdt, a lábfej és a sírgödör vége között viszont nagyobb távolság maradt (a 201. sz. sírban pl. 70–80 cm). Mind-ebből a halott sírba tételét a következőképpen rekonstruálhatjuk: a koporsó nélkül temetett halottat a sírgödör partjairól leeresztették a sekély sírba, ebben a gödör lábánál lenn álló segített, s ő igazította el a halott kezeit, lábait. Előfordult, hogy a sírgödört a kelleténél rövidebbre ásták, s ilyenkor a sírban lenn álló a halott lábait úgy igazította el, hogy azokat térdben kissé betörte, amivel helyet csinált magának a sír végében (282., 347., 385., 396. sírok). A 160. sz. kettős sírban – érthetően – különösen tágas helyet hagytak lábánál a gödörben lenn álló számára.⁷⁵⁴ A rekonstrukcióból arra lehet következtetni, hogy Szőke is a feloldódott hullamerevségű, tehát a sírban még igény szerint elrendezhető fejű és végtagú holttest eltemetésére gondolt. Viszont mivel a keskeny sírokba aligha állhatott be a holttestet rendező személy, ezt a műveletet a legsekélyebb sírokban akár a talajfelszínről lenyúlva is elvégezhették, ha akarták. A legtöbb esetben azonban úgy látszik, hogy a sírgödör megszabta tájolási irányon túl az arcleppellel vagy a szemfedéllel/halotti lepellel takart, zárt, megnyílt vagy leesett állkapcsú fej, a csipő széle alá csúszott alkarok, illetőleg a jobbra-balra dőlt lábak további igazításával, vagy a halottnak a sírgödör tengelyébe való mozgatásával (466) már nem minden esetben törődtek.

III.4.4.11. Részbeni egymásra temetések

A magyarhomorogi falusi temető egyrétegűnek tekinthető, de nyolc olyan rátemetés azonban mégis mutatkozott, ahol csak elérték, de nem bolygatták meg a már a földben lévő temetkezést.⁷⁵⁵

⁷⁴⁹ A felsorolt hat csontváz közül csak egynek (421) volt sírfoltja. Velük ellentétben nem elképzelhetetlen, hogy egy férfi (166) bal combjára fektetett jobb combjának combesontja csak utólag esúszott le a bal combesontról, továbbá egy nő (297) jobb combesontja szintén utólag mozdult el – állati bolygatásra? – a jobb térdizületéről.

⁷⁵⁰ „Kitolt könyökű” csontvázak (178, 220, 237, 323, 342, 421, 458).

⁷⁵¹ A testtől elálló irányú alkaros csontvázak (25, 28, 46, 96, 164, 241?, 250, 272, 280, 285, 296, 309?, 320, 325, 333, 386, 423, 429, 448, 467, 501, 515).

⁷⁵² Egy különleges esetben (420) bár a holttest kinyújtva is elfért volna a sírgödörben, a felsőtestét mégis balra fordították, s a fejének megfelelően a gödör szélét kikerekítették.

⁷⁵³ Szűk sírgödörök, amelyekbe sem ácsolt láda alakú, sem fatönkből kivájt koporsó már nem fért volna (17, 26, 29?, 47, 52?, 53?, 82?, 96?, 131?, 178?, 215, 219, 243, 246, 284, 287, 296, 298?, 325?, 326, 384, 385?, 389, 393?, 412?, 419, 426?, 466, 515?). Hasonló eset: Letkés (Pe)-Tégláégető I. 38. sír: „A keskeny sírgödörbe a – nyilván lepedőbe szorosan beesavart – holttestet szinte bele kellett préselni”: BAKAY 1978, 72, 72: 70. kép. Érdekes hasonlóság a szűk koporsóba „préselt” holttest: UO., 82. sír: UO., 89, 89: 102. kép.

⁷⁵⁴ SZŐKE 1953, I, 28. „Les morts ont été mis en tombeau de sorte que leur tête touchait à la paroi, tandis qu'ils avaient les pieds à une certaine distance du bord inférieur de la fosse (dans la tombe n° 201, de 70 à 80 cm par ex.). Ces détails nous permettent de reconstituer la mise au tombeau des défunts de la manière suivante: le cadavre qui devait être inhumé était descendu du bord de la fosse dans la sépulture peu profonde: la personne qui se tenait en bas au pied de la tombe arrangeait ses mains et ses jambes. Il arrivait plus d'une fois qu'on avait creusé une fosse trop courte. Dans ces cas, la personne qui se tenait dans la tombe, a replié un peu les genoux du défunt (tombes n° 282, 347, 385 et 386). Dans la tombe double n° 160, on a laissé, naturellement, beaucoup de place libre au pied de la tombe pour la personne qui devait s'y tenir pendant l'enterrement.”: SZŐKE 1953, 294.

⁷⁵⁵ Mivel a sírparók egymást metsző sírfoltjait nem lehetett megfigyelni a humuszban maradó sekély gödörök következtében, ezért vagy a közös sírrajz, vagy a temetőtérképen jelentkező közeli fekvés alapján lehetett az ilyesfajta kapcsolatot felismerni vagy legalábbis feltételezni. Ezeket a kapcsolatokot először a tiszalúc (BAZ)-sarkadi 11. századi falusi temető értékelésekor olyan módon kíséreltem meg felismerni, hogy a temetőtérképhez alkalmazkodva, 1:100-as méretarányban egy 3 mm széles, a közepén hosszanti irányban kettőszórt, tehát egy-

1. Az I. István-denáros érmesávban egy 0-0,5 éves csecsemő 45 cm mély sírjának (102) fejrésze egy 3-4 éves kisgyermek 62 cm mélységű, I. István-denáros temetkezésének (101) fejrésze fölé került.

2. A Péter–I. András-érmés sávban egy 4-4,5 éves kisgyermek 40 cm mély sírja (117) részben egy felnőtt nő 82 cm mélységű temetkezése (118) fölé került.

3. Ugyanebben a sávban egy 5-6 éves kisgyermek 65 cm mély sírja (143) részben egy felnőtt nő 95 cm mélységű, I. István-denáros temetkezésének (142) bal széle fölé került (58. kép).⁷⁵⁶

4. Ugyanebben a sávban egy 4-5 éves kisgyermek 54 cm mély temetkezésének fejrésze (414) valószínűleg egy 25-30 éves nő 93 cm mélységű temetkezésének (415) részben a lábvége fölé került.

5. Egy 23-x éves nő 48 cm mély, meghatározhatatlan denárt tartalmazó temetkezésének (495) lábvége egy felnőtt (mat.) férfi 85 cm mély, Salamon-denáros temetkezésének (498) valószínűleg részben a jobb oldala fölé került.

6. A feltehetőleg I. László-érmés sávban egy 50-55 éves férfi 72 cm mély sírja (26) és egy 23-25 éves nő 84 cm mélységű sírja (29) tompaszögű irányban annyira közel került egymáshoz, hogy csak gondos nyeséssel lehetett megállapítani azt, hogy a sírfoltjaik nem metsztek egymást. A párostól DK-re feküdt egy 30-35 éves nő egy sírfolt nélküli 70 cm mély gödörben (42), amelynek fejrésze a 29. sír jobb széle fölé ért, de azt nem bolygatta meg.

7. Ugyanebben a sávban egy inf. II./juv. gyermek 40 cm mély sírjának (183) lábvége ferdén egy középkorú (mat.) nő 77 cm mélységű temetkezésének (203) bal széle fölé került (65. kép).

8. Ugyanebben a sávban egy kisgyermek 55 cm mély temetkezésének (281) lábvége valószínűleg részben egy 40-45 éves nő 75 cm mélységű temetkezésének (285) bal széle fölé került.

Nem lehet véletlen, hogy az 1. és 5. esetet leszámítva, a többi alkalommal női maradványra temetett egyéb temetkezés került. A 26–29–42. sír hármasának összetartozását aligha lehetett véletlennek tekinteni,⁷⁵⁷ mint ahogy szokványos módon lehetett magyarázatot adni a többi párosról is: az 1. esetben testvérket, rokon gyermekeket (?), az 5. esetben két ellenkező nemű, rokon (?) felnőttet, egyebekben pedig anyát és gyermekét, vagy rokon nőt és gyermeket temethettek egymásra.⁷⁵⁸ Mivel ilyen kapcsolatok bizonyára nem mindössze nyolc alkalommal fordulhattak elő a közösség legalább százéves életében, illetőleg temetkezésében, ezt a szórványos rátemetési eljárást csupán egyedi óhajnak lehet tekinteni, amelyet a temető csaknem teljes használati idejében gyakoroltak,⁷⁵⁹ és pedig még akkor, amikor az álló felszíni sírjelek alapján biztosan tudták, hogy a rátemetésre keresett egyén hol nyugszik.

Két esetben fordult elő, hogy a későbbi temetéskor elérték és megbolygatták a már a földben lévő maradványokat, miközben a korábbi maradványok részletei is helyben maradtak.

1. A Péter–I. András-denáros sávban egy 40-45 éves férfi sírjára (157) utólag ráástak, s a férfi koponyájának és mellközepének megbolygatásával rátemettek egy kisgyermeket (161), akiből csak a koponyája volt kibontható. A kisgyermek sírjának mélyítése közben a férfi koponyáját oldalt tolhatták, vagy a betemetésekor dobták vissza, mert az állkapcsa a kisgyermekkoponya felett, a koponyája pedig a saját jobb válla előtt maradt meg. Amennyiben a férfi koponyáját a kisgyermek sírgödörébe dobták vissza, úgy utóbbi ellentétes, mintegy 330°-os tájolású lehetett.

2. Az I. Béla–I. Géza-érmés sávban egy 23-25 éves férfi (187) földbe helyezésekor megsemmisíthették az 59 cm mélységben talált 0,0-1 éves csecsemő (188) maradványait, amelyből néhány csont az új sír töltékföldjében maradt meg.

mástól 1,5 mm-re futó három párhuzamos vonalat rajzoltam egy darab pauszra, majd ezt a pauszt egyenként rátéve a sírfolt nélküli, egymáshoz közel fekvő csontvázak sirrajzának tengelyére (gerincvonalára), megállapíthattam a gödreik egymást metszését, a feljegyzett mélységkülönbségeik alapján pedig az egymásutániságát: vö. Kovács 2015, 174–175, 175: 585. jegyzet.

⁷⁵⁶ Mivel a 143. sír 30 cm-rel sekélyebb volt a 142.-nél, nem tekinthető bizonyosnak, hogy az utóbbi csontváz jobb alkarjának csontjait az előbbi gödörnek kiásásakor távolították el, ha csak nem állat ürta magasabbra, mint ahogy állati bolygatás érte a bal alkar csontjait is.

⁷⁵⁷ Dienes István a sírleírásban alighanem tévesen jegyezte meg, hogy „a 26. sír és a most feltárt 42. sír közé volt elkelve a 29. sír, innen magyarázható annak szokatlan, csaknem D–É-i irányban való tájolása. Nyilvánvaló, hogy készakarva volt így közéjük temetve.” Dienes 1964c/Ásatási napló, 12–13. A sírmélységekből azonban kiderült, hogy a 42. sírt ásták a 29. fölé. Más kérdés, hogy a férfi és a két nő valamilyen módon összetartozhatott.

⁷⁵⁸ Egy korábbi adatgyűjtésem szerint a csecsemők és nők 32 páros sírjában az ifjútól az idősig terjedő életkorú nők nyugodtak, s amennyiben a 40 éves kor tájáig feltételezzük a szülőképes kort, akkor a 32-ből csak 15 kísérő nő lehetett szülőképes korban, 17 pedig annál később halt meg. Ezért talán nem is véletlen, hogy a szülőképesek mellett 11 nagyon fiatal és csak négy talán kissé tovább élt csecsemő feküdt, azaz 11 akár valóban az édesanyjával együtt a szülésben vagy közvetlen azután halt meg, szemben az idősebb nők 17 tagú csoportjának több, hónapokkal még tovább élt csecsemőjével. Találgatás helyett csak DNS-vizsgálat dönthetné el, hogy melyik temetkezésben feküdt anya és újszülöttje, vagy csak egy időben meghalt rokon felnőttet és csecsemőt helyeztek-e egymás mellé, de még az sem kizárt, hogy csupán felhasználták egy felnőtt megásott sírját egy éppen még eltemetendő csecsemő nyughelyéül. Kovács 2015a, 21. Mindezek alapján a magyar-homorogi öt gyermekrátemetés alatt sem feltétlenül a korábban elhalt anyja nyugodott.

⁷⁵⁹ Két páros alsó sírjában I. István (1. és 3. eset), egyben pedig Salamon (5. eset) denára volt. három páros a Péter–I. András (2–4. eset), három pedig az I. László (6–8. eset) -érmés sávban feküdt.

Bizonytalan maradt a temető északi szélén, az I. László-érmés sávban feltárt sírfolt nélküli 397–398–449. sírhármas megítélése (vö. 79. kép). Egy felnőtt férfi (398) 95 cm mély sírgödre elé csaknem keresztben volt kiásva egy felnőtt 100 cm mélységű sírja (397). A két gödör feltétlenül metszette egymást, de mivel egyik csontvázon sem volt bolygatás nyoma, az egymásutániságot nem lehetett megállapítani. A 397. sírral csaknem párhuzamosan ásták meg egy 14–16 éves ifjú 90 cm mélységű sírgödret (449) úgy, hogy az előbbinek bal, az utóbbinak jobb széle részben feltétlenül összeért. Mivel azonban az első két temetkezés 1971-ben, az utóbbi csak 1986-ban került feltárássra, a viszonyuk a bemérések ilyen finom mértékű bizonytalansága következtében meghatározhatatlannak bizonyult.

Hasonló volt a helyzet szintén a temető északi szélén, az I. László-érmés sávban egy ad. nő 95 cm mély sírfolt nélküli sírja (329) és a részben alatta fekvő 40–45 éves férfi 120 cm mélységű, ugyancsak sírfolt nélküli temetkezésével (426). Az első sír 1969-ben, a második 1985-ben került feltárássra, ezért amennyiben a bemérésük eredménye valós volt, a rátemetés nem bolygatta meg a földben lévő.

III.4.4.12. Korabeli bolygatások

A temetőben több olyan temetkezés is volt, amelyben még a holttest, vagy bizonyos idővel később a már a csontvázra korhadt maradványok állapotát nem újabb sír áása közben, hanem pusztán megbolygatták. A bolygatások egy részében nehéz elkülöníteni az eltemetést követő emberi beavatkozások, illetőleg a földben mozgó állatok, főként rágcsálók mozgásának eredményét. Az előbbieket

illetően Bakay Kornélnak az avar temetőkre vonatkozó megállapításai megfontolandóak: „Az emberiség ősrégi hite szerint az ember testből és lélekből áll. A lélek ott-hona a test. Ha a test elporlad, a lélek kiröppen belőle és éli a maga életét. Amíg azonban a test fel nem bomlik, a lélek visszajár a testbe (»hálni jár a lélek belé«). A halott testből a lélek visszajár övéi közé s valamilyen formában részt vesz az élők mindennapi életében. Az élőknek tehát az elhunyt lelkeről is gondoskodniuk kell. Ha a gondoskodás nem megfelelő, a kísértet az élők ellen fordulhat és kártékony lehet. A kárt okozó »hazajáró lélek« a vámpír, aki vérrel táplálkozik, betegségeket terjeszt. A lélekjárás – akár jóindulatú, akár ártó – az eltemetett test felbomlásával végleg megszűnik. Ekkor ér véget a gyász időszaka is, amely – a mi éghajlati viszonyaink mellett – egy év, bár a test ennyi idő alatt nem oszlik fel teljesen. A test felbomlása után, tehát semmiféle vámpírizmussal kapcsolatos sírbolygatás nem képzelhető el! Csontvázakon rituális bolygatást nem végeznek.”⁷⁶⁰ Ebből a gondolatmenetből az következik, hogy amennyiben a bolygatás a maximálisan három év alatt már csontvázra korhadt maradványokat érte,⁷⁶¹ akkor nem babonás okból, hanem rablási céllal következett be.⁷⁶² Bakay további érvelése, miszerint egy-egy avar temetőben minden sírt egyszerre⁷⁶³ és akár fényes nappal raboltak ki,⁷⁶⁴ a magyarhomorogi temetőre már nem követhető, hiszen az alább bemutatott eseteket az érintett sírok eltérő horizontálstratigráfiai helyzete, sőt alkalmanként az érmemelléklete is bizonyítottan más-más időszakaszról származtatta.

A temetőben 15 korabeli bolygatásnak tekinthető esetet figyeltünk meg,⁷⁶⁵ s mivel ezek közös vagy egyedi kiváltó oka ismeretlen,⁷⁶⁶ a rábontás mértéke szerint kíséreltem meg őket csoportosítani.

⁷⁶⁰ BAKAY 1973, 54–55.

⁷⁶¹ A halál bekövetkezését követően a külső környezeti körülmények függvényében következik be a holttest dekompozíciója. A különféle hullajelenségek végül oda vezetnek, hogy a holttest – néhány hónap, év alatt – elveszti lágyrészeit és szkeletizálódik. Temperált, átlagos körülmények között a holttest három év alatt „csupaszodik” csontvázra: ANGYAL 2014, 112.

⁷⁶² BAKAY 1973, 75–78.

⁷⁶³ BAKAY 17 avar temető térképén jelölte be a feldúlt sírokat, s megállapította, „hogy a sértetlen sírok minden esetben pontosan igazodnak a kifosztott sírok által meghatározott sírsorokhoz. Nagyon ritkán fordul elő átfedés vagy átvágás. Hogyan lehetséges ez? Csakis egyetlen módon: ha feltételezzük, hogy egy-egy temetőben minden sírt egyidőben, egyszerre raboltak ki és a kirablás időpontjában csak annyi sír volt a temetőben, ahány a fosztogatóknak áldozatul esett.”: BAKAY 1973, 78. A közös dátum a 7. század első harmada lehetett, amikor az avar sírokat szláv, gepida és bolgár alattvalóik dúlták fel: UO., 80–81.

⁷⁶⁴ A fent vázolt történelmi helyzet magyarázhatja Bakaynak azt a megállapítását, hogy tehát „a sírrablásokat nem éjjel, nem titokban és nem egyes személyek követték el. A rablóknak pontos irányítása, a sírgödrök eredeti falának sértetlensége és a kiásvott gödrök visszataratatlansága igazolja ezt. A sírfenéktől magasabban megtalált csontvázrészeket vagy maguk a sírrablók dobálták vissza a nyitott gödrökbe, vagy később helyezték vissza a szétszóró esontdarabokat a sírgödrökbe.”: BAKAY 1973, 81.

⁷⁶⁵ Feltételeztem korabeli bolygatások (27, 78?, 95, 103, 112, 251, 294, 369, 467, 471, 475, 497, 498, 529, 538).

⁷⁶⁶ A magyarhomorogi szárlási temető 9. sírjának kirablása kapcsán utaltam Pálóczi-Horváth András szabadkigyósi megfigyeléseire, amelyek összefoglalásaként úgy vélekedett, hogy arra a temetkező népesség elköltözését közvetlen követően, szervezett formában kerülhetett sor. Ehhez Dienes István olyan ötlettel csatlakozott, hogy a nyilvános rablással a pogány temetők felhagyására ösztönözték a lakosságot. A csekély számú rablott sírt tartalmazó magyarhomorogi falusi temetőre egyik vélemény sem alkalmazható, bár más falusi temető – pl. Tiszalök (SzSzB)-Kövestelek – csaknem teljes területén is megfigyelt rablást az ásató: TÖRÖK 2014, 106. Ettől eltérően az ibrány (SzSzB)-esbó-halmi temetőben csak mintegy 20 sírt raboltak ki, a felsőtestre ráásva, bizonyára értékekre kutatva. A temető délnyugati részén 7 10. századi, az északi felén mintegy 14 11. századi sírt bolygattak meg így: ISTVÁNOVITS 2003, 377, UO., 187. kép. Azt hiszem, nem készült még összefoglalás a temetőtípusok szerint vizsgált korabeli sírrablások módszereiről, keletkezéséről és magyarázatkísérletéről.

Három alkalommal (467, 471, 529) a bolygatás talán már nem a fejet, hanem a koponyát érintette.

1. A Péter–I. András-érmés sávban, sírfolt nélküli gödörben 62 cm mélyen fekvő 35–40 éves nő (467) hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázának a fejét vagy a koponyáját úgy érte a bolygatás, hogy a kiásott majd visszadobott állkapocs hegye a jobb váll felé irányult, a koponya arcrésze viszont a mellkas felé nézett (92. kép). Mellékletei a mellkas felső részében is megmaradtak, ezért a rablási jelleg megkérdőjelezhető.

2. Az ugyancsak a Péter–I. András-érmés a sávban és szintúgy sírfolt nélküli gödörben, 80 cm mélyen nyugvó 50–60 éves férfi (471) szintén a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázát hasonló bolygatás érte: A kiásott koponyáját úgy helyezték vissza, hogy az állkapcsa két szára a mellkas, csúcsa a koponya felé nézett. A bal oldalára fektetett, arccal a sír bal széle felé fordított koponya és az állkapocs csúcsa összeért (93. kép). A sír feltárt állapotában melléklet nem volt.

3. Az I. László-érmés sávban, az ezúttal is sírfolt nélküli gödörben 52 cm mélyen nyugvó 2–3 éves kisgyermek (529) ugyancsak a hátán fekvő csontvázát hasonló bolygatás érte: a kiemelt koponya állkapcsát csúcsával a sír jobb széle felé fordítva tették vissza, a részben ráhelyezett koponyát pedig úgy, hogy arccal a sír feje felé irányába fordult (99. kép). Melléklete nem volt.

Öt esetben (95, 103, 112, 294, 498) a bolygatás különféle mértékben a koponyát és a felsőtestet érte.

4. Az I. István-érmés sávban 76 cm mélyen nyugvó 40–50 éves nő (112) teljes sírgödört újraásva, a bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázának csak a jobb medencecsontját, valamint a közelítő helyzetű lábcsontjait hagyták az eredeti helyükön. A váz többi részét mind felszedték, a koponyáját eltávolították, majd a többi csontját egy csomóban, egymás fölé rakva helyezték el a sírgödör közepén az átforgatott medence és a törzs alsó részének tájékára: így az állkapcsot, kulcscsontot, singscsontot, továbbá a felkar-, lapocka- és a bal medencecsontot, bordákat és csigolyákat. Az asszonynak eredetileg a combjai közé volt fektetve egy csecsemő (112a), ennek a csontvázából a koponya maradt meg a nő két combcsontja között, továbbá az egyik karcsontja és néhány bordája a nő medencéje előtti részen. A csecsemő alsóteste a nő medencéjére lehetett fektetve, de a csontjait a nő felsőtestével együtt kiméletlenül feldúlták (53–54. kép). A félredobott állkapcsan megmaradt patinanyom, valamint egy aranyozott pitykötőredék a reális rablás lehetőségét sem zárta ki.

5. Hasonló módon bolygatták meg az I. László-érmés sávban 75 cm mélyen nyugvó 25–35 éves nő (294) bizonyára háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázát. A egész

sírgödört újraásva, csak a comb- és sípcsontjait hagyták az eredeti helyükön, míg a felsőtestének maradványait – a koponyát és a tőle elválasztott állkapcsot, lapockákat, kar- és medencecsontokat, keresztcsontot stb. – a sír felső felébe dobták vissza (74. kép). Egy megmaradt bronz S-végű karika a rablási cél végrehajtását is tanúsíthatta.

6. Még erőteljesebben bolygatták meg az I. Béla–I. Géza-érmés sávban 85 cm mélyen nyugvó középkorú (mat.) férfi (498) bizonyára szintén a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázát. A teljes sírgödört újraásták, csak a lábszárcsontokat hagyták a helyükön. A fogsorával felfelé, arccal a sír feje felé néző koponya az egykori bal mellkastájékra került, az állkapocs pedig az összerakott jobb oldali hosszúcsontköteg, két felkar- és a jobb combcsont ellenkező végéhez. Utóbbiakkal párhuzamosan a bal combcsont és a bal (?) alkarcsontok kerültek. További csontokat, bordákat, csigolyákat, medencelapátokat a lábszárcsontok fölé halmoztak fel (97. kép). A megmaradt Salamon-denár a rablási cél hanyag teljesítését jelezte.

7. Hasonlóképpen bolygatták meg a Péter–I. András-érmés sávban 55 cm mélyen fekvő felnőtt nő (95) koponyáját és felsőtestét. A már talán csontvázra korhadt maradványait a combcsontokig feldúlták, és a jobb (?) felkar- és egy alkarcsont kivételével eltávolították. A koponyát leemelték az állkapocsról, valamint az aranyozott bronz ingnyakveretekről, és a medencetájékra helyezték, vagyis szokványos értelmű rablás talán nem is történt (49–50. kép).

8. A leggazdagabbnak sejtethető férfi I. István-érmés sávban feltárt temetkezésének (103) bolygatásos rablására a sírleírásban és megmaradt különleges halotti ékszereire alább, önálló fejezetben tértem ki.⁷⁶

Négy alkalommal részleges sírfoltban (497), illiképpen a sírfolt hiánya (369, 475, 538) ellenére is, a csontok elhelyezkedése alapján feltételezhető, hogy a gödört teljesen kiásva dúlták fel a maradványokat.

9. Az I. Béla–I. Géza-érmés sávban 77 cm mélyen nyugvó ad. női csontváz (497) sírgödört a részlegesen megmaradt sírfolt szerint teljesen kiásták. A hiányzó arcrészü koponyája talán természetes helyzetben maradt, de az állkapcsa a jobb könyök mellett a sírszél mellé került. Egymásra dobták a felkar- és combcsontjait, míg a bal alkar és esetleg az alsó lábszárak csontjai nem mozdultak (96. kép). A esavart ezüst huzalgyűrű és a Salamon-denár melléklete a rablási cél ellen szól.

10. Ugyanebben az érmesávban 80 cm mélyen fekvő mat. nő (369) koponyája ugyan helyben maradt, a hosszúcsontjait azonban a mellkas- és medencetájékra dobták vissza (77. kép). A nem rablási célt a megmaradt ezüst hajkarika és esavart gyűrű valószínűsíti.

⁷⁶ Vö. III.4.5.4.2.13.1. szakasz.

11. Ugyanebben az érmesávban közvetlen mellette, 65 cm mélyen nyugvó (ad.) nő (475) sírjának vagy a ráásásának foltját nem lehetett megfigyelni, holott az egész sírgödörét újra ki kellett ásni ahhoz, hogy a koponyáját és a bal lábának csontjait eltávolíthassák, az állkapcsát pedig a bal kézfej csontjaira dobhassák (94. kép). Egy ilyen eljárás sem rablásra, sem babonás, sem állati bolygatásra nem jellemző, de bizonytalan korú alkalomszerű beásással sem értelmezhető.

12. Az I. László-érmés sávban 87 cm mélyen nyugvó ifjú (538) kiásott sírjának fejkébe a koponyát s a tőle elválasztott állkapcsot, bordákat, a felkar- és alkarcsontokat, a lábvégebe pedig a medence- és combcsontokat rakták össze, a lábszárcsontok valószínűleg a helyükön maradtak (100. kép). Az ezüst S-végű karika és az I. László-denár lelete a fejkégnél a rablási cél ellen szól.

Végezetül a három utolsó eset (27, 78, 251) önálló bemutatást igényelt.

13. Furcsa helyzetmagyarázat adódott az I. István-érmés sávban 77 cm mélyen nyugvó 25-30 éves nő (78) esetleg részben újra kiásott sírjával kapcsolatban, amelyben a fordított tájolású csontváz a hátán, nyújtott helyzetben feküdt úgy, hogy egykor egymáshoz húzva a karjai könyökben, a lábai pedig térdben össze voltak kötözve (45. kép). A felsőtest alá nyomott felkarcsontjai könyökénél közelítették egymást, de mindkét alkarjának csontjai, valamint a gerincének középső csigolyái hiányoztak. Legalábbis a bal karja eredetileg azonban mégsem lehetett csonkolt, mert a bal combcsontfőn megmaradt a bal ujjsontok egy része, ezért Dienes István a csonthiányokat feltételezően úgy magyarázta a sírleírásban, hogy „e részeket talán utólag kiásták?”. Nemi fantáziával elképzelhető, hogy a csipő két szélére hajtott alkarjait utólag feltépték és a gerincdarabjával együtt eltávolították. Az utóbbi művelet akár a „gonosz szíve” elleni babonás cselekményként lehetne értékelni, s a nem rablási célját a sírföldben maradt ezüst hajkarika is megerősíthette.

14. Az előzővel ellentétben nem közvetlen ráásással, hanem mintegy keresgélő, ferdén É felől indított gödörrel dúlták fel és rendezték át az ugyancsak a Péter–I. András-érmés sávban 55 cm mélyen nyugvó 50-60 éves felnőtt (27) háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázat. A bolygatás a csontváz bal testfelét érte, az összetört és É-nak fordított (?) koponya, a jobb karcsontok, medence, szárcapoc és mindkét lábfej csontjai a helyükön marad-

tak, viszont koponyatöredékek, a bal lapocka, bordák, karcsontok a beásás földjében visszadobva őrződtek meg, az összerakott comb- és sípcsonok, valamint a bal szárcapoc és egy bordatöredék 12 cm-rel a sírfelek fölé került (40. kép). Melléklete nem volt.

15. Másként jártak el az I. László-érmés sávban 77 cm mélyen nyugvó 18-20 éves nő (251) csontvázával. ÉK felől ásott gödörrel dúták fel, s csak a koponyáját hagyták a helyén, valamint az elmozdított karcsontjait, míg a váz többi részét eltávolították (71. kép). A koponya alatt és mellett drótékszerek és pasztagyöngyök maradtak meg, a sírföldben pedig I. László denára, aminek alapján a tárgyi rablás is elképzelhető.

Az akár egy évszázadnál is hosszabb idejű temetőhasználatban megfigyelt 125 bolygatás annyira kevés, hogy nehéz – vagy talán nem is lehet – közös tulajdonságot felfedezni közöttük, ha nem számítjuk a maradványokkal való közömbösen durva bánásmódot. Az esetek zöme női többségű felnőttekre vonatkozott,⁷⁶⁸ és az érmés sávok figyelembevételével a teljes használati időben megfigyelhető volt,⁷⁶⁹ s legfeljebb annyit lehetett megállapítani, hogy ugyan néhányuk egymás közelében került elő,⁷⁷⁰ mégis az eljárás valamiféle általános indoklására nem szolgáltatott kellő alapot. A tárgyalt temetkezések csontjainak fekvése alapján valószínű, hogy egy kivétellel (8. eset) mindjüket már a maradványok csontvázra korhadását követő állapotban érte a ráásás, de nem kizárt, hogy a három koponyabolygatás (1–3. eset) is még felbomló állapotban lévő fejre vonatkozott. A többi alkalommal a csontváz bizonyos részeinek összetartozását annyira megszüntették, hogy azt csak a csontok és nem a testrészek szétdobálásával érhették el. Ha Bakay Kornél véleményét vennénk figyelembe, akkor a vámpirizmus ellen védekező bolygatással legfeljebb az említett négy esetben, a többiekben viszont rablással kellene számolnunk. Viszont az cleve bizonytalan, hogy egy – legalábbis régész szemmel nézve – maradandó anyagú mellékletben ennyire szegény temető sírjaiban mi lehetett rablási cél, mindenesetre volt olyan temetkezés, amelyet alaposan kiraboltak (13. eset), s a maradék tizennégyből 11-ben (1., 4–10., 12–13., 15. eset) a visszahagyott tárgyak alapján hanyag rablást végeztek még akkor is, ha az egy-egy drótékszert vagy érmét nem volt könnyű a csak talán nagyjából (?) újraásott sírgödör rögei között megfigyelni.

⁷⁶⁸ Bolygatott 9 női (1., 4–5., 7., 9–11., 13., 15. eset), 3 férfi (2., 6., 8.), 1 felnőtt (14.), 1 ifjú/juv. (12.), 1 kisgyermek (3.) temetkezés.

⁷⁶⁹ Bolygatott temetkezések az I. István (4., 8., 13. eset), I. András (1–2., 7., 14.), I. Béla–I. Géza (6., 9–11) és I. László (3., 5., 12., 15.) -érmés sávban. Négy sírban denárlelet is volt: Salamoné (6., 9.) és I. Lászlóé (12., 15.).

⁷⁷⁰ Az I. István-érmés sáv három temetkezése közül egy vonalban kettő (4. és 13. eset, s csak kissé távolabb a harmadik (8.)) A négy Péter–I. András-sávbeli közül kettő-kettő viszonylag egymás közelében, a temető délnyugati (1–2.), illetőleg északi (7., 14.) részén. Az ugyancsak négy I. Béla–I. Géza-sávbeli sír közül kettő (6., 9.) egymás közelében, a harmadik (10.) kissé távolabb, a temető déli szélénél, viszont a negyedik (11.) (6.) a sírmező északi szélénél. Végezetül az ugyancsak négy I. László-sávbeli közül egymás közelében kettő (5., 15.) a temető keleti, kettő (3., 12.) pedig a déli szélénél feküdt.

Mindenesetre a bolygatások/rablások bizonytalanul meghatározható célja lehetetlenné tette a műveletek háttérének indoklását. Ugyanis magától értetődően vetődött fel a kérdés, hogy a temető I. István korától legalább I. László uralkodásának végéig terjedő közös használati ideje alatt ki merészelt volna a „leggazdagabbnak” sejtető halott sírját (103) kifosztani. A többi bolygatás, amennyiben egyáltalán rablás volt, az eltemetésnél akár évtizedekkel később is megtörténhetett, a Péter–I. Géza-denáros érmesávokat érintően akár I. László korában is, s az ő érmesávjában pedig már akár a temető felhagyását követően. Az ilyen feltevéseknek egy közös alapja kellett legyen: évtizedek múlva is állhattak még olyan sírjelek, amelyekről leolvasható volt, hogy érdemes próbálkozni, s a bolygatást a rokonság a maga hagyományai ismeretében vagy valamilyen rossz tapasztalat elhárítását célozva végezhetette.

III.4.4.13. Állati bolygatások

A már csontvázvá korhadt maradványokat a gödröket ásó vagy a földben járatokat készítő kisebb-nagyobb állatok (rágcsálók, nádi farkas stb.) is megbolygatták. A bolygatás elsősorban a kisebb csontokat, pl. a kézfejés/vagy lábfejcsontokat érintette, azonban mivel ezeknek a sírrajzról is leolvasható hiánya nem feltétlenül állati bolygatás eredménye volt, hanem sokszor inkább a szelvények alján a sírfoltok nyesésének vagy a sírbontás figyelmen kívül hagyásának, máskor pedig a csontok rendkívül rossz megtartásának a következménye. Ezért – jóllehet a sírleírásokban Dienes István is és magam is utaltam az efféle hiányosságokra, az alábbiakban a csak ilyen állapotú csontvázakat nem is említettem az állatok által megdúltak között. A nagyobb csontok elmozdulásával vagy hiányával azért tartottam mégis érdemesnek foglalkozni,⁷⁷¹ mert alkalmanként meg kellett különböztetni ezeket a csontvázakat az emberi bolygatásuktól, másrészt így kisebb mellékletek helyzete is megváltozott, sőt némelyikük el is tűnhetett.

Így csak állati bolygatással lehetett magyarázni a temető Péter–I. András kori érmesávjában 100 cm mélyen nyugvó érett korú (mat.) nő (135) háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázának állapotát, miszerint az eltűnt állkapcsú koponyájának csupán három töredéke maradt meg: az első az egykori helyén egy másik a jobb felkarcsont mellett, a harmadik a bal lapockán. Néhány kisebb csont elmozdulása mellett még az támasztotta alá ezt a

magyarázatot, hogy a hajdan a test mellé fektetett jobb karjából az orsócsont keresztben a koponyatájékra került. Dienes István bolygatatlannak tekintette az ugyanabban az érmesávban 66 cm mélyen fekvő felnőtt férfi (321) temetkezését is, amelyben a természetes helyzetű, de erősen korhadt állapotú csontváz koponyájának csak a tarkó és állkapocs részletét találtuk meg, az utóbbi nem természetes helyzetben, hanem állcsúccsal felfelé feküdt. Egy fog a jobb lapockára került, egy nyílcsúc pedig a koponya alapi része felett, hegyével Ny felé, tüskéjével az állkapocsrészleten maradt meg. Mivel ilyen bolygatás aligha képzelhető el, ezt az állapotot is állati dűlés eredményének kellett tekinteni.

Volt két olyan sír is, amelybe esetleg csonkolt karuként értelmezhető személyt hantolhattak. Az egyik a temető I. István kori érmesávjában 74 cm mélyen feltárt 12–13 éves gyermek (46) háton fekvő, nyújtott helyzetű temetkezése volt, amelyben a halott bal karja és jobb felkarja hajdan a test mellett nyugodott, viszont a jobb alkarjának anatómiai kapcsolatban maradt két csontja a könyöktájéktól mintegy 35 cm-rel lejjebb, a jobb combja mellé került. Bajos feltételezni, hogy valamilyen állat ily módon tudta volna arrébb tolni a földben a jobb alkart, de még a csontpárosát is, az viszont még nehezebben képzelhető el, hogy a gyermeket eleve levágtott alkarral temették volna el, hiszen további emberi bolygatásnak sem a csontok helyzetében, sem a sírfoltban nem maradt nyoma. Ugyancsak a temető Péter–I. András kori érmesávjában 60 cm mélyen nyugvó 23–25 éves férfi (170) szintén háton fekvő, nyújtott helyzetű maradványának a bal karcsontjai kerültek szokatlan helyzetbe: ugyanis az alkar anatómiai rendben lévő csontpárosa a felkarcsont belső oldala mellett könyöki végével a szájüregbe került. Kérésre Marcsik Antónia a felkarcsonton és a singcsonton ugyan *post mortem* hatást figyelt meg, de azt, hogy az alkart levágták-e vagy nem, sem megerősíteni, sem elvetni nem lehetett. Azt viszont kétségbe vontam, hogy állat hozhatta-e ilyen feltűnő helyzetbe az alkart vagy csak a csontjait. Megerősítette a bonyolult eredményű állati bolygatás lehetőségét az ugyanebben az érmesávban 78 cm mélységben nyugvó 40–45 éves férfi (25) háton fekvő, nyújtott helyzetű maradványa is. A koponyájának bal szemgödörét rágcsáló pusztította el, s talán a szegycsont testének/corpusának hiánya is állati bolygatással volt magyarázható, mert a sírfoltjában ráásás nyomát nem lehetett megfigyelni. Nem kínálkozott ennél jobb magyarázat arra sem, hogy miként jutott

⁷⁷¹ Nagyobb csontok elmozdulása (17, 22, 25–26, 29–30, 33–34, 37–38, 41–42, 46–47, 56, 58, 60, 62, 64–67, 69, 71, 74–75, 79, 80–82, 86–88, 90, 96–97, 99, 101–102, 104–105, 107, 109–110, 114, 118–121, 126, 130–131, 133, 135–138, 140–142, 148, 150–156, 159, 162, 167, 169, 172–173, 175–181, 183–184, 186–187, 190–192, 195–196, 198, 200–205, 211–214, 216–217, 219–220, 223, 225–226, 228–231, 233–235, 237–242, 244–246, 248, 252–253, 257, 261, 263, 265, 271–272, 282, 285–291, 293–294, 297, 300–302, 304–305, 310–312, 326, 331, 333, 336, 342, 344, 346–352, 354–356, 359, 361, 365, 370, 372, 376, 380, 389, 392, 394–396, 399, 406–409, 415–416, 421, 425, 427–430, 437–440, 443, 452, 455, 457–459, 461, 464, 476, 482–483, 488, 490, 492, 501, 503–504, 514–515, 517, 519, 523, 525–526, 528–529, 530, 532, 534, 536).

a bal felkarcsontja az eredeti helyénél feljebb a töltelék-földbe, a bal orsócsontja pedig a sír bal széle mellé, rajta egy nyílcsúccsal, míg bal singsontja elő sem került. A rablást egyébként egy ij markolatlemez, sőt I. András denárának megmaradt melléklete is cáfolta volna. A fenti három esetből kiindulva áttekintettem a csontvázak alkarcsontjainak helyzetét és arra a meglepő megállapításra jutottam, hogy ezek a hosszú és vékony csontok egyáltalán nem akadályozták meg a rágcslókat abban, hogy elmozdítsák, szétválasszák⁷⁷² vagy akár el is tűntessék egyiküket-másikukat⁷⁷³ – azaz kizárták bármiféle csonkítás magyarázati lehetőségét.

III.4.4.14. Jelenkori bolygatások

A bolygatások egy részét nem lehetett sem korabeli okkal, sem időközbeni állati tevékenységgel magyarázni. Megmaradt azonban annak a lehetősége, hogy a sekély mélységben nyugvó maradványokat, főként a kiemelkedő koponyákat és állkapcsokat talán a talajművelés roncsolta meg,⁷⁷⁴ de van példa rókaljuk kibontására is (174).

III.4.4.15. Az ásatás okozta bolygatások, sérülések

A sötét feltalajban fekvő csontvázakra gyakran szelvényásás vagy a szelvény aljának nyesése közben véletlenül találtunk rá, éspedig a szelvények tájolásából következően vagy a koponya, vagy a bokák irányából, oldalirányból csak ritkábban. A rossz megtartású vagy éppen gyermekcsontok nem állították meg sem az ásó, sem a lapát, sem a csákány, sőt sokszor a spakli élének

a mozgását sem, ezért a csontok egy részét, így pl. a lábcsontokat nem egyszer magunk semmisítettük meg, másrészt a csontvázak bizonyos részleteit – elsősorban a szivacsos csontokat: szegycsontot, bordákat, csigolyákat, medencét, de gyakran a koponyát is – szinte meg sem tudtuk figyelni, vagy még kevésbé tudtuk feltárni. Ezeket a sírokat szám szerint fel sem soroltam, hiszen az ásatási roncsolás kisebb-nagyobb mértékben a temetkezések többségére vonatkozott.

III.4.4.16. A temetkezések rendszere

Mivel László Gyula a – szállási temetőnél már bemutatott – nagycsaládi temetőelemzés sikerén felbuzdulva hasonló rendszer megsokszorozódását vélte felismerni nemcsak a viszonylag kisebb,⁷⁷⁵ hanem a nagyobb sírszámú⁷⁷⁶ avar kori részlegesen feltárt lelőhelyek általa értelmezett temetőterképei segítségével is. A győri temetőt illetően maga nevezte meg a feltárás és a térkép-szerkesztés hiányosságait, s utalt arra, hogy „később Tomka Péter az eredeti leletek ismeretében megkísérelte családi, nemzetségi temetkezésekre osztani a temetőt, ami jelentős előrelépés volt a valóságghűbb rend felé, de ő sem támaszkodhatott a nagyobb síregyüttesek (nyilván nagycsaládok) sírfoltjaira...”.⁷⁷⁷ Nézetéhez ragaszkodva László a csákerény (Fe)-orondpusztai 452 síros 7–8. századi temetőrészletek 1981–1983 között megírt,⁷⁷⁸ de csak 2017-ben megjelent elemzésében is még 23 nagycsaládot alkotó csoportot különített el.⁷⁷⁹ Szőke Béla megállapításának⁷⁸⁰ figyelembevétele nélkül, feltehetőleg szintén valamiféle hasonló elképzelése

⁷⁷² Alkarcsontok elmozdulása, szétválása (29, 30, 34, 47, 62, 64–65, 69, 75, 80, 82, 88, 97, 101, 110, 114, 119–120, 135, 139, 142, 148, 150–152, 162, 178, 196, 205, 218, 220, 223, 228, 230–231, 233, 239, 244, 261, 270, 283, 285–286, 291, 300, 304, 311, 342, 344, 346, 347, 359, 361, 365, 367, 382, 392, 394, 399, 404–406, 415, 416, 421, 425, 429, 430, 443, 464, 467, 483, 501, 504, 508, 517, 519, 523, 525–526, 528, 530); különleges esetek (105/a bal orsócsont kiesésűzt a karperecből, 416/egy-egy alkarcsont kiesésűzt a karperecből, 421/a jobb singsont kettérágvá).

⁷⁷³ Eltűnt alkarcsontok példái (25/bal singsont, 42/jobb, 49/bal, 67/bal, 71/jobb singsont, 87/jobb, bal singsont, 99/jobb, 108/jobb, 130/jobb, 136/bal orsócsont, 137/jobb, 150/jobb, 152/bal, 153bal, 154/bal, 155/bal, 162/jobb, 173/jobb, 196/bal, 200/bal, 219/bal singsont, 220/bal, 240/bal, 246/bal orsócsont, 253/jobb orsócsont, 335/jobb: a gyűrűs ujjperce mutatta, hogy a test mellett fekűdt, 413/bal orsócsont, 490/bal, 534/bal).

⁷⁷⁴ Szántás? (21/mélység: 44 cm, 22/33 cm, 24/35 cm, 107/33 cm, 182/15 cm, 194/25 cm, 197/30 cm, 477/47 cm). A mélyebb sírok bolygatásának oka bizonytalan (322/64 cm, 442/61 cm).

⁷⁷⁵ Kiskörös (BK)-Vágóhid-dűlő: a 7. század 4. negyedére keltezett 75 síros temetőrészletek: LÁSZLÓ 1955, 21–52; ADAM 2002, I: 197–198.

⁷⁷⁶ Győr (GyMS)-Téglavető-dűlő: 7–8. századi temető mintegy 900 síros részletei; Kiskörös (BK)-Város alatt: a 7. század 3. és a 8. század közepe közé keltezett 213 síros temetőrészlet; Üllő (Pe)-Disznójárás: a 7. század 4. és a 9. század első negyede közé keltezett 270 síros temetőrészlet; (Duna)csűn (Szlk): 8. századi 151 síros temetőrészlet: LÁSZLÓ 1955, 53–92, 93–107, 108–124, 125–133; ADAM 2002, I: 150, 198, 399, 67.

⁷⁷⁷ LÁSZLÓ 2017, 18. László Gyula módszerének kritikáját Tomka Péter írta meg – TOMKA 1971, 64–72. –, majd a leletek figyelembevételeivel 14 sírcsoportot különített el, amelyben három népesség – a lemezben három népesség és a griffes övveretűek, a griffes övveretűek – területileg elhatárolható hagyatékának időrendjét határozta meg, összefoglalóan uo., 92–95.

⁷⁷⁸ Szentpéteri József 2018. május 21-én kelt szíves tájékoztatása szerint, amit ezúton is megköszönök.

⁷⁷⁹ Meglepő összefoglalása szerint „az a megállapításunk, hogy a temető csoportjai (nagycsaládjai) a temető területén egy időben kezdtek temetkezni, teljesen új megközelítést követel, s [?] »korai–késői« meghatározásában, hiszen minden csoportban van korai s késői is, a csoport életének (talán három-négy nemzedék) mindegyik nemzedéke ide temetkezett.”: LÁSZLÓ 2017, 24; vö. uo., 19.

⁷⁸⁰ Korábban Szőke Béla a megfigyelt sírcsoportoknak csak a tagjait sorolta fel a fiad (So)-kérpusztai falusi temető tárgyalásában: „A temető déli, legkorábban benépesült részében kevésbé rendszeresen fekszenek a sírok, északi, késői részében viszont már hosszú, egyenes sorokat alkotnak. Különösen az előbbi területen kisebb-nagyobb, összetartozónak látszó sírcsoportokat lehet körülhatárolni”, így a 350. és 375., a 353. és 363., vagy a 285. és 288. sír, a későbbi szakaszban pedig a 135. és 132. sír között, de megfigyelt csupa csecsemő és gyermeksírból álló csoportot is a 26. és 36. sír, s a temető keleti szélén a 186. és 324. sír között. Feltételezte, hogy „a temető belterületén lévő sírcsoport gyermekragály emléke lehet, a temető szélén viszont már tudatosan, szokásszerűen temették a csecsemőket, gyermekeket.”: SZŐKE 1953.1, 32; SZŐKE 1953, 296.

alakult ki a halimba (Ve)-cseresi 932 síros 10–12. századi falusi temető térképét szemlélve, mert a következőket fejtette ki: „Török Gyula a temetőtérkép elemzését egyesítette a tipológiai módszerrel, s ez alapján véve helyes. Ám a temető térképének huzamos és alapos tanulmányozása során arra az eredményre jutottunk, hogy a szerző megfigyelései részben bővíthetők, részben – másfajta figyelemmel tanulmányozva a térrajzot – másként magyarázhatók. Megfigyeléseink részletei régészeti szakfolyóiratba kívánkoznak. Itt csak néhány példát sorolunk fel.⁷⁸¹ Ha a szerző a tárgytipusokon kívül a feltehető család-formák ismeretében figyelte volna például azokat a sorokat, amelyek a térképen annyira világosan kirajzolódnak, akkor nem történhetett volna meg, hogy a sor egyik fele a II. csoportba kerül, másik fele pedig a III.-ba, néha még férj-feleség egymással szoroson fekvő sírját is elválasztva egymástól. Vagy: a szerző mellesleg említi, hogy családi csoportok figyelhetők meg a temetőben,⁷⁸² de nem vizsgálja egy-egy családközösség helyét, szerkezetét, alakulását a későbbi nemzedékekben stb. (Ilyenirányú kísérleteink a térképen – úgy látszik – eredményre vezettek.) Ilyen élettelibb szemlélet mellett feleletet kaphattunk volna, hogy például Halimbán hány családközösség élt, s ezeknek mi volt egymásközt a társadalmi helyzete. Ilyen kérdések valóban felvethetők mindhárom csoport területén (gazdagabb gócek, igen szegény csoportok stb.). Ezt a munkát a továbbiakban el kell végezni, támaszkodván a szerzőnek elmélyült tárgy történeti vizsgálataira és kitérő jegyzőkönyvére.”⁷⁸³ Tudomásom szerint László ezzel a továbbiakban nem foglalkozott, magam meg eltekintettem attól, hogy rekonstruálni próbáljam a csupán felvázolt megfigyeléseit. Ráadásul a későbbiekben a kisebb-nagyobb 10–11/12. századi falusi temetők rendszerének értékelése természettudományos módszerrel, többek metrikus embertani, illető-

leg Lengyel Imre csontkémiai vizsgálataival bővült ki. Mivel azonban a két vizsgálati adatsorozat részleteiben nem volt egyeztetendő, Lengyel eljárása pedig megismételhetetlennek bizonyult, az így kapott eredmények egyelőre csupán fenntartással kezelhetők.⁷⁸⁴ Végezetül nem térve ki néhány további, érmés temető rendszerét illető megállapításokra,⁷⁸⁵ hangsúlyozni szeretném, hogy a magyarhomorogi 11–12. századi falusi temetőre vonatkozó megfigyeléseimet egyelőre egyedi jelenségként, minden általánosítás igénye nélkül adom közre.

A világosabb áttekinthetőség céljából az érmés sávokban az összes sírt és zárópénzt bemutató alaptérképen elkülönítve ábrázoltam az 523 síros temetőnek a férfi- és női (112. kép), illetőleg a különböző korú gyermeksírjait (113. kép). Mindkét térképen jelöletlenül hagytam a nemileg meghatároz(hat)atlan 27 felnőtt és 10 serdülő temetkezését, hiszen őket hajdan a közösség természetesen férfiként vagy nőként ismerte és temette el, s nem akartam, hogy a sírjaik a megfigyelésembe bezavarjanak. Az nyilvánvaló volt, hogy a temető az érmeleletei alapján a B3–4, C4, D3–4 mezőkre kiterjedő I. István kori középrészből sugárirányban, körkörösén kifelé fiatalodott, ami Kiss Attilának a Majs (Ba)-Udvari-rétek lelőhelyű temetőre tett logikailag vitathatatlan meglátása szerint azt jelentette, „hogy egy-egy időszakban és az egyazon időben temetkezők többé-kevésbé mindig a temető peremén temetkezettek. Ez a mai parcellarendszerre emlékeztető temetési mód elsősorban kiscsaládi temetkezésekkel látszik magyarázhatónak,⁷⁸⁶ ahol minden egyes, egy időben élő, azonos generációhoz tartozó család a temető peremén kaphatott helyet. Ez a feltételezés sem oldhatja meg azonban egyértelműen a problémát, tudniillik e rendszer szigorú betartása esetén az egy generációhoz tartozók (pl. férj + feleség) közül az egyik fél továbbélése már megzavarta volna a temető »rendjét«.”⁷⁸⁷ Kiss meglátását a magyarhomorogi

⁷⁸¹ László a példákat általánosságban és nem a sírszámok sorozatában ismerte, ezért fel sem vetődött bennem azok teljes rekonstrukciója. Mindenesetre a II. és III. időrendi csoport szétlét összekötő sorok meglétének ötletét jól illusztrálhata a kötet végén lévő tokba helyezett II. térkép északi részén lévő észak–déli irányú sírsorok 317–315–314–241–238–237–216–215–214 sírszámú északi széle, amely szemmel láthatóan esatlakozott a III. térkép megfelelő, az alaptérképen együtt szemlélhető soraihoz: vö. Török 1962, összesítő és I–III. részlettérkép tokban; az embertani adatok uo., 127–141; Zahlenmäßige Angaben. Mivel pedig ebben a temetőben is sugárirányban a szélek felé körkörösén fiatalodtak a temetkezések, abban nem volt semmi rendkívüli, hogy a II. időrendi csoport idősebb temetkezéseinek sorai a III. időrendi csoport megfelelő fiatalabb temetkezéseinek soraiiban folytatódtak.

⁷⁸² Pl. Török 1962, 115.

⁷⁸³ László 1964, 805.

⁷⁸⁴ Vö. Aldebrő (He)-Moesáros, Kál (He)-Legelő, Letécs (Pe)-Téglágetető I. temető, Szabolcs (SzSzB)-Petőfi utca, Szob (Pe)-Kiserdő, Tiszalúc (BAZ)-Sarkad, Újlörinetalva (He)-Magyarad; Kovács 2011a.

⁷⁸⁵ Vö. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű: Szökő-Vándor 1987, 80–81; Kovács 1990, 315–320; Tiszalúc (He)-Sarkad; Kovács 2015, 163–164; Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy; Bodri 2018.

⁷⁸⁶ Korábban Kiss kifejtette, hogy „a majsai temető betelepítésénél ugyanazt a rendet lehet megfigyelni, mint pl. a Bjelo Bordo-i, halimbai, pécs-somogyi temetőknél. Ez a rend abban nyilvánul meg, hogy csak egy temető van, ami körül az újabb és újabb sírok körkörösén helyezkednek el. Ez a rend nem felel meg, nem felelhet meg a nagy családos temetkezések rendjének, mert ha egy-egy ilyen hatalmas lélekszámú temetőn belül egy időben több nagy család temetkezett volna, akkor ezek a nagy családok valószínűleg több centrumú temetőket hoztak volna létre.” Kiss 1983, 176, 190.

⁷⁸⁷ Kiss 1983, 190.

11–12. századi falusi temetőre sem lehetett eredményesen alkalmazni. A temető mindenkori pereme az érmés temetkezések sávjainak külső, északnyugati–keleti–délnyugati széle táján lehetett, ilyen – ugyan hiányosan elhelyezkedő – körkörös fekvésű sírokat a Péter–I. András-⁷⁸⁸ és az I. Béla–I. Géza-denáros sáv⁷⁸⁹ szélén, s a temető lezárását jelző I. László-érmés valódi temetőszélén is felismerhetünk, azonban mind a nevezett szélek mentén, mind a sávok belsejében clóg ritkán láthatunk olyan egymás mellé ázott férfi és női temetkezéseket,⁷⁹⁰ amelyeket a mai bizonyíthatatlan elképzelésünk szerint házaspárok/szülőpárok maradványainak tekinthetnénk.⁷⁹¹ Ráadásul, amennyiben a párok egyike túlélte a másikat, akkor csak úgy fektethették volna egymás mellé őket, ha az egyikük temetésekor kijelölték és a későbbiekben kihagyták volna a párja helyét. Ezt bizonyítani aligha lehet, sőt a temetőtérrépen inkább sok férfi és nő magányos temetkezése látszik úgy, hogy a párjának – ha volt, de miért ne lett volna? – a sírja később kényelmesen melléje fért volna. Mindezt szem előtt tartva, a temetőtérről a páros, családi vagy nagycsaládi rendszerű temetkezések sejtetésével szemben egészen más jelenség olvasható le, és pedig az, hogy kisebb-nagyobb, szabálytalannak látszó területekre kizárólag férfiakat, máshová pedig nőket temettek, némi túlzással: a temető ritkábban telepített északi felébe inkább az előbbieket, a sűrűbben kihasznált délre pedig az utóbbiakat. Szembetűnő férfi sorok vannak a C1–2 négyzetben, de ezek nem lehettek egy ideiglenes temetőszél nyomai, hanem éppen ellenkezőleg: a körkörös rendszeren sugárirányban hatoltak át. További rövidebb vagy hézagos sorok a temető többi férfi területén is felismerhetők.⁷⁹² Meghökkenőbb a C1–D1, C4, E2–3 és a C5–D5 között a sírmező teljes hosszán áthúzódó női területsáv, s még inkább a temető déli szélén a B4-től az E3-ig terjedő váltakozó szélességű női síros íve, amelyben szembetűnő női sorok is vannak, például átlósan a C5–D4 négyzetben, és hézagos sorok a férfiakhoz hasonlóan a temető többi női területén.⁷⁹³ Ez azért is érdekes, mert a teljesen üres, gyermeksírokat sem tartalmazó felületek sem ritkák, ezek valamiképpen

tudatosan kellett kimaradjanak; ezt a jelenséget szokás a temetőben álló, rituális szerepű szent fák, bokrok, fabálványok ottlétével magyarázni.⁷⁹⁴ Mindemellett az ellenkező törekvésre is láthatunk ritka példákat: A feltehetőleg I. László-érmés sávban egy 50–55 éves férfi 72 cm mély sírja (26) és egy 23–25 éves nő 84 cm mélységű sírja (29) tompaszögű irányban annyira közel került egymáshoz, hogy csak gondos nyeléssel lehetett megállapítani azt, hogy a sírfoltjaik nem metsztek egymást. A párostól DK-re fekvő egy 30–35 éves nő egy sírfolt nélküli 70 cm mély gödörben (42), amelynek fejrésze a 29. sír jobb szélé fölé ért, de azt nem bolygatta meg (B1). Egy további esetben, egy 23-x éves nő 48 cm mély, meghatározhatatlan denárt tartalmazó temetkezésének (495) lábvége egy felnőtt (mat.) férfi 85 cm mély, Salamon-denáros temetkezésének (498) valószínűleg részben a jobb oldala fölé került (C5). Ezúttal a hozzátartozók az elhunytak valamiféle összetartozására utalhattak ugyanúgy, mint az alább ismertetett nő és gyermek párosok alkalmával.

Mivel a temetőben 126 férfi és 174 nő nyugodott, önkényesen legalább 120–130 kapcsolatként, párként számolhatunk velük.⁷⁹⁵ Ehhez képest bizonyára túl kevés a különböző életkorban elhunyt, mintegy 70–100 év alatt összesen eltemetett 187 gyermek. Bárhogy is becsüljük azonban ezt a mennyiséget, arra a fontos megfigyelésre mindenképpen elégséges, hogy a temetőt fenntartó faluközösség a gyászra és emlékezésre érdemes tagjainak tekintették, s ezért a felnőttek közé temették mindegyik korosztály elhunytait: 1 magzatot, 10 csecsemőt, 130 inf. I. és 46 inf. II. korú gyermeket. Amennyiben tehát ezek a számok elégtelennek tűnnek, ismeretlen mennyiségű elpusztult – elkorhadt, kiszántott, egyéb további módon megsemmisült – sírjukat kell feltételeznünk.⁷⁹⁶ Minthogy a fent említett temetőtérrépen a férfiak és nők elkülönültek látszó temetkezési területeit csak önkényesen vezetett vonalakkal határolhattam el, ezek futásának apró alakítgatásával gyakran könnyedén megváltoztathattam volna a gyermeksírok hovatartozását, de ezekkel a lehetőségekkel kellő indoklás nélkül nem éltem, a szubjektív torzítás növelésének elkerülésére. Az egyetlen magzatot (484)

⁷⁸⁸ Vö. a B3–C2–D3–E4–D5–C5–B5-4 négyzetek külső szélén.

⁷⁸⁹ Vö. B2-1–C2–D2–E3-4–D5–C5 négyzetek külső szélén.

⁷⁹⁰ Az egymásmellettséget nagyvonalúan kezelve, pl. 26–29, 41–42, 109–111, 157–168, 159–140, 163–162, 166–135, 173–416, 187–203, 191–196, 200–254, 201–199, 217–241, 225–273, 234–288, 248–247, 249–230, 252–231, 276–274, 314–313, 321–322, 323–320, 326–325, 344/412–429, 349–350, 351–448, 359–358, 370/372–371, 417–415, 424–426, 472–473, 493–491, 499–495, 503–486/510, 505–519.

⁷⁹¹ László Gyula vélekedett először a kenézlő (BAZ)-lázekeas-zugi 10. századi szállásinak tekinthető II. temető Bartucz Lajos-féle embertani vizsgálati eredményei figyelembevételével, hogy „szinte páronként fekszenek benne a férfi és női sírok”, s hogy „ez a temető hozott döntő bizonyosságot a mellett, hogy a házastársak sírjai egymás mellé kerülnek... [s] ez az egyszerű megfigyelés... kétségtelenné teszi azt, hogy a honfoglaló magyar család alapja az egyneűség volt.”: László 1944, 147, 149.

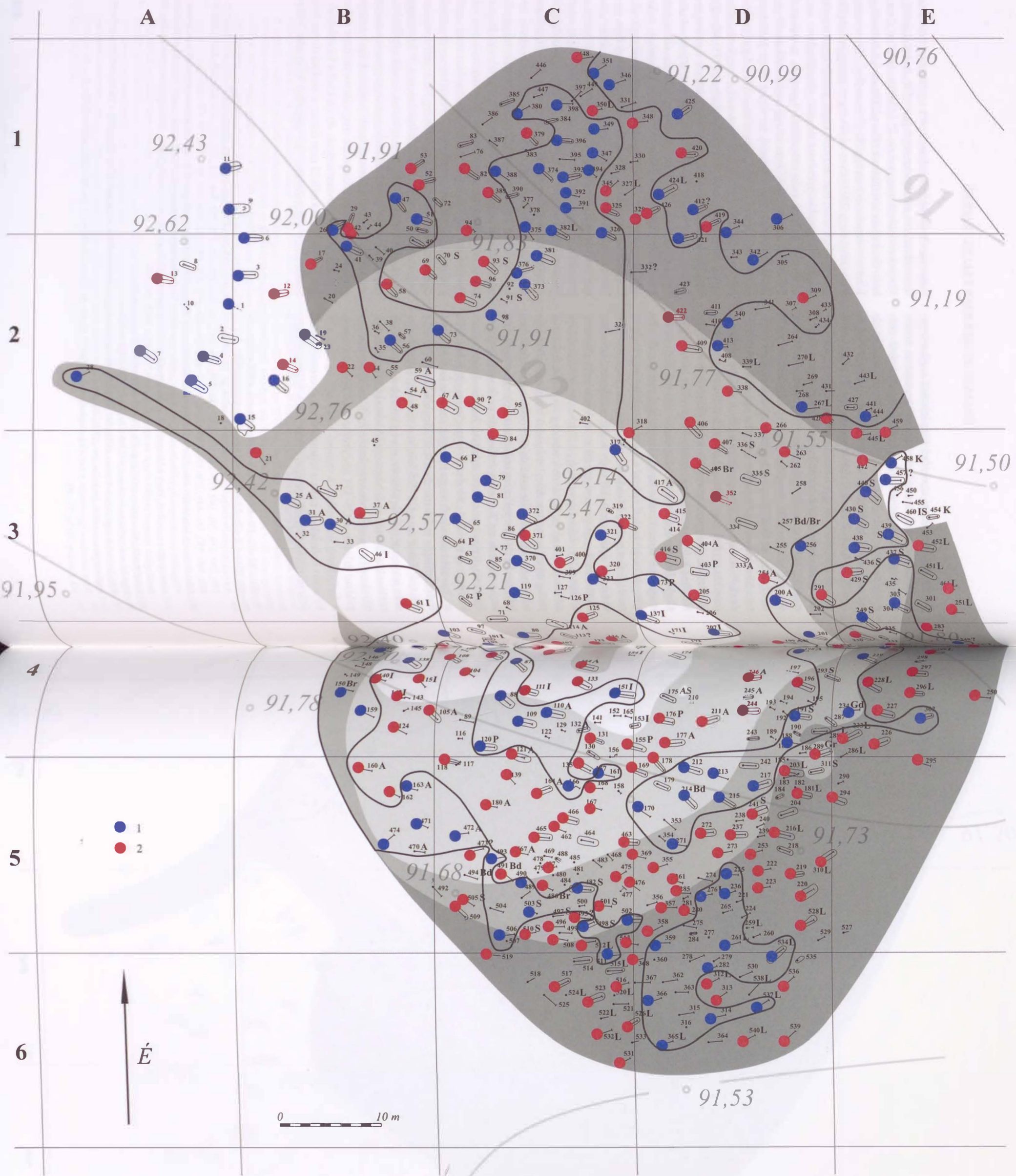
⁷⁹² Inkább tallózásszerűen a C3, B4–C3, C4, D3–E3 és D5–E4 négyzetekben.

⁷⁹³ Ugyanese tallózásszerűen a B5–B4/C4, C6–C5, D5 négyzetekben.

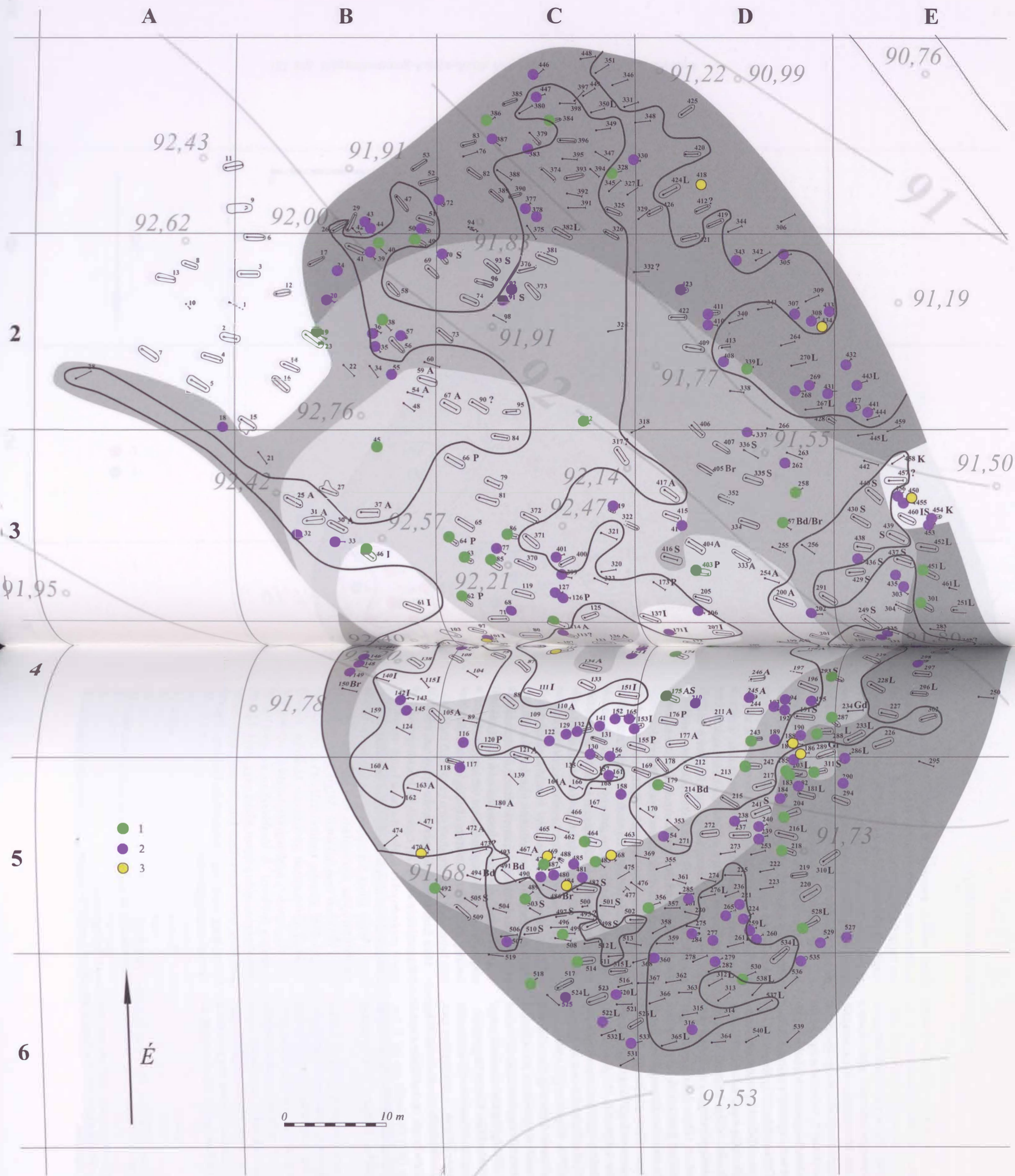
⁷⁹⁴ Részletesebb adatokkal: Kovács 2013, 241, 241: 95–96. jegyzet. Elgondolkodtató hasonlóságokról vö. Függelék a kaukázusi hunok 7. századi megkeresztelése kapcsán: uo., 270–276.

⁷⁹⁵ Nem vehettem figyelembe a nemileg meghatározhatatlan 27 felnőtt és 10 serdülő (9 juv., 1 juv./felnőtt) maradványait.

⁷⁹⁶ Vö. Kovács 2015a, 23–40.

112. kép. Magyarhomorog-Kőnya-domb, falusi temető. 1. férfisírok, 2. női sírok

113. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. 1. gyermek-, 2. kisgyermek-, 3. csecsemősírok

azért lehetett inkább a női csoportba sorolni, mert egy ottani kisgyermekegyüttes részének mutatkozott. A tíz csecsemő vegyes környezetbe került. Feltétlenül férfiak közé két csecsemő (102, 188: a 187. férfisír bolygatta meg), s feltételelesen egy további (450: mert a közelében a 457, 458 férfisír volt) is. Női környezetben volt kettő (468, 469), továbbá egy kettős temetkezés (112a: egy 40–50 éves nővel: anyjával, nagyanyjával?)⁷⁹⁷, valamint még egy további (434) azért, mert a hozzá legközelebb fekvő nő (309) körül gyermeksírcsoport volt, végezetül a maradék három temetkezést (186, 418, 470) nem lehetett egyértelműen véleményezni. A 130 kisgyermeksírral kapcsolatosan – nem véletlenül, hiszen belőlük volt a legtöbb – sokféle sejtés is megengedhetőnek látszott. Voltak közöttük olyanok, akiket felnőtt nő maradványaira/sírjára temették rá,⁷⁹⁸ ők talán rokonok lehettek, de voltak olyanok is, amelyek férfi- vagy női sír közelében jelentek meg, s kimutathatatlanul ugyan, de talán azok hozzátartozói lehettek.⁷⁹⁹ Mutakoztak olyan sorosan elhelyezkedőnek tekinthető sírok is, amelyeket akár átmenetileg,⁸⁰⁰ akár véglegesen⁸⁰¹ tudatosan a temetőszélre telepítettek. Végezetül olyan kisgyermek- és gyermeksírok együttes csoportosulása is megfigyelhető volt, amelyekre leginkább csak az egymás közelsége volt a jellemző.⁸⁰² A 46 gyermeksírral jobban szétosztott mutatkozott, szemmel láthatólag kevesebb volt belőlük az északi, mint a déli temetőfélben. Az előbbi részen a férfisírok területén a C3 négyzetben, az utóbbiban pedig többségében a B5–E3 négyzet között ívelődő, temetőszéli női területen csoportosultak. Mind a kisgyermek-, mind a gyermeksírok csoportosulásai hasonló időben történt eltemetésükkel magyarázhatók, s amennyiben ezek nem valamiféle járványos halálozás maradványai, akkor tudatosan erre a célra különítették őket el. Ritka kivétellekppen egy mat. nő sírja (203) fölé került egy inf. II./juv. gyermek sekélyebb temetkezésének (183) lábvége, még az I. László-denáros érmeásvanban is jelezve az ilyen szokás gyakorlatát.

Valószínűleg eleve nem lehetett a szülők és kisebb gyermekeik egymás közelébe temetésével számolni, hiszen egy újonnan nyitott temetőben először elhantolt kisgyermekeket, majd a szüleiket, a szülők felnőtt gyermekeit, azok hozzátartozóit és leszármazottait néhány (?) generáción keresztül csak akkor temethették volna egymás mellé, ha egy-egy család először meghalt tagjának nyughelye körül előrelátóan azonnal nagy területet különítették volna el a többiek leendő sírhelye számára.

Ilyen családi, pontosabban nagycsaládi siregyüttesek azonban nem mutatkoztak. Mivel pedig így több kiscsalád tagjai kerültek volna egymás mellé, a feltételezetten magas (kis)gyermekhalandóság következtében egészen nagyszámú csecsemő, kisgyermek és gyermek sírjának kellett volna közöztük feltűnni. Ilyen területileg elhatárolódó, mindkét nemű felnőttekből és sok gyermekből álló sírcsoportok sem jelentek meg. A horizontálstratigráfiai alapú temetőterkép inkább azt sugallta, hogy a férfiakat, nőket és gyermekeket halálozásuk idejének sorrendjében hol keveredve, hol elkülönítve, de a mégis megfigyelhető férfi, női és gyermek sírcsoportok alapján talán valamilyen tekintettel a rokonságukra, temették egymás közelébe. Hogy a kiindulás akár családonként mennyire eltérő lehetett, azt az egy fősírsoros szállási temetőkben megfigyelt különbözőségei sejtethetik, feltevése az, hogy a szállási és falusi temetők közössége azonos vagy hasonló elvek szerint temetkezett.

A végére hagytam azt a jelenséget, amelyet akár az elején is említeni lehetett volna. A sírokat a földhát tetején és mindkét lejtőjének inkább a nyugati részén, hozzávetőlegesen hasonló gyakorisággal ásták ki, de a földhát végén, valamint az északkeleti, s különösen a déli lejtőjén, ott, ahol – nagyjából az I. László denáros érmeásvanban – a tájolás a magaslat hosszanti vonulatának nagyjából megfelelő északnyugat–délkeleti irányból fokozatosan a délnyugat–északkeleti irányra váltott, a temetkezések megsűrűsödtek. A jelenség bemutatását a tájolásról írott szakasz végén már megkíséreltem, itt kiegészíthetem a nemileg elkülönített felnőttek, illetőleg a gyermekek fentebb bemutatott csoportosított sírjaira történő utalással.

Ha a fenti temetőelemzésben az embertani adatokat felhasználva, s a régészet csékélyke lehetőségeivel élve kapott eredményeket a jelen megszokásunk szerinti elvárásokkal hasonlítjuk össze, akkor megállapíthatjuk, hogy a nagy falusi temetőben a sírok elhelyezkedése alapján sem páros, sem családi, sem nagycsaládi temetkezési rendszert nem láthatunk. Mégis a bemutatott és sírszámokkal, illetőleg területi utalásokkal (négyzetjelzésekkel) alátámasztott jelenségeket kizárólag tudatos törekvés – egyelőre megmagyarázhatatlan – nyomaiként lehetséges értékelni. A továbbiakban az ilyen típusú elemzéseket további teljesen feltárt nagy 10/11–12. századi falusi temetőkre kellene kiterjeszteni annak eldöntésére, hogy azok vagy némelyikük körében, hasonló nyomok megfigyelhetőek-e.

⁷⁹⁷ Vö. Kovács 2015a, 21–22.

⁷⁹⁸ Részbeni rátemetések női sírra: 117 a 118-ra, 143 a 142-re, 281 a 285-re, 414 a 415-re.

⁷⁹⁹ Pl. néhány férfi (56 a B2, 191 a D4, 444 az E2) vagy női (131 a C4, 309 a D2, 400 a C3), illetőleg meghatározatlan nemű csoportok körül (460 az E3) négyzetben.

⁸⁰⁰ Csak tallózásszerűen a 122–153 a C4, a 360–221 a D6–D5, a 469–354 a C5–D5 négyzetben).

⁸⁰¹ Pl. a 20–43/44 a B2–B1, a 146–149 a B4, a 305–441 a D2–E3, a 456–453 az E3, az 524–527–286 a B6–E5–E4 négyzetben.

⁸⁰² Pl. a C5, D4, D5, D2–E2 négyzetben.

III.4.5. A LELETANYAG

III.4.5. A LELETANYAG

III.4.5.1. A mellékletadás általános számadatai

A falusi temető 523 sírjába temetett 524 fő közül 301 (57,55%) tartalmazott mellékletet, 221 (42,25%) pedig melléklet nélküli volt. Ez a mennyiség és arány a 126 férfi mellékletessége esetében 66 (52,38%) – 60 (47,62%), a 174 nő között 134 (77,01%) – 40 (22,99%), a 27 felnőtt csoportjában 12 (44,44%) – 15 (55,56%), a 10 ifjú tekintetében 8 (80%) – 2 (20%), a 46 gyermekre vonatkozóan 27 (58,70%) – 19 (41,30%), a 130 kisgyermeket érintően 50 (38,46%) – 80 (61,54%), a 10 csecsemő körében 4 (40%) – 6 (60%) volt, míg az egyetlen magzat melléklet nélkülinek mutatkozott. A felsorolásból látható, hogy a nemet és az életkort tekintve a nők és a ifjak voltak a leginkább kedvezményezettek, a férfiak és a gyermekek közepesen, a felnőttek, kisgyermek és a csecsemők pedig kevésbé ellátottnak bizonyultak. Nem lehet véletlen az a különbség sem, ami a felnőttek beszámítása nélkül a nemek korcsoportjai között mutatkozott: a nők *adultus*, *maturus*, *senilis*, *juvenis*, a férfiak *maturus*, *adultus*, *senilis*, *juvenis* sorrendben kaptak mellékletet, kisebb különbséggel a nők, nagyobbal pedig a férfiak első két korcsoportja között, jelezve, hogy a fiatal nők és a középkorú férfiak elvesztése váltotta ki a túlvilágra szánt legnagyobb megbecsülést (17. táblázat).

Még lényegesebb volt a különbség a mellékletegyüttesek állományában. A mellékletes 66 férfi körében

1–3 érme volt a leggyakoribb, mert 45 alkalommal került sírba, és pedig 28 esetben egyedül, hatban pedig másodmagával további kísérő lelet nélkül. A maradék 11 változatosan oszlott meg: mert négy férfi az egy-két denára mellé fegyvert (íjat, 1–3 nyilat – 25, 120, 137, 173: valamilyen bronzhuzal tárgygal), másik négy 1–3 pénzdarab mellé ékszert (ezüst S-végű karikát, ezüst csavart gyűrűt – 147, 163, 198, 335), a többi egy pszeudomorfózát (276), valamilyen vastárgyat (66) és csontos tyúkhúst (151) kapott. Ez a rendkívül szegényes készlet az érmék nélküli 21 sír mellékleteire is jellemző volt, azaz a pénzdarabokat nem tekinthetjük egyéb tárgyak helyettesítőinek. Hat sírban csak az íjászfelszerelés részletei maradtak meg egyedül (65, 80, 99, 119, 138, 370), háromban két veret, zablakés és sertéscsontok kíséretében (81, 321, 323), rajtuk kívül tíz temetkezés tartalmazott még néhány ékszert: ezüst hajkarikát (282), bronz vagy ezüst S-végű karikát (51, 282, 347, 380, 421, 493, bordázott S-véggel is: 394, 444,), bronz csepp alakú karikát (375), ónozott bronz karikagyűrűt, ezüst csavart gyűrűt (372: juhcsonttal, 444). Egy sírban (79) csikó két előzáfoga volt. Végezetül a temető feltehetőleg leggazdagabb, s bizonyára ezért kirabolt egyetlen lovas temetkezése említendő (103), amelyben az íjászfelszerelés maradványain kívül a halotti szalagkarperce és szalaglábpercei őrződtek ránk.

Egészen más volt a 134 mellékletes női sír tárgyainak állománya. Mindössze 12 nő mellé helyeztek kizáróla-

17. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető mellékletes és melléklet nélküli sírjai az eltemetettek nemc és/vagy korcsoportja bontásában

301 mellékletes sír		222 melléklet nélküli sír/223 személy		Összesen	
66 férfi		60 férfi			
5 juv. (7,57%)		3 juv. (5,00%)			
8 felnőtt (12,12%)	12,59%	9 felnőtt (15,00%)	11,45%	126	24,04%
18 ad. (27,27%)		17 ad. (28,33%)			
28 mat. (42,42%)		26 mat. (43,33%)			
7 sen. (10,61%)		5 sen. (8,33%)			
134 nő	25,57%	40 nő			
16 juv. (11,94%)		2 juv. (5,00%)			
13 felnőtt (9,70%)		11 felnőtt (27,50%)			
42 ad. (31,34%)		13 ad. (32,50%)	7,63%	174	33,21%
40 mat. (29,85%)		12 mat. (30,00%)			
23 sen. (17,164%)		1 sen. (2,50%)			
		1 ? (2,50%)			
12 felnőtt	2,29%	15 felnőtt	2,86%	27	5,15%
8 juv.	1,53%	2 juv.	0,38%	10	1,91%
27 gyermek	5,15%	19 gyermek	3,63%	46	8,78%
50 kisgyermek	9,54%	80 kisgyermek	15,27%	130	24,81%
4 csecsemő	0,76%	6 csecsemő	1,15%	10	1,91%
		1 magzat	0,19%	1	0,19%
összesen 301 sír	57,44%	összesen 222 sír/223 személy	42,56%	524	100%

III.4.5. A LELETANYAG

18. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető mellékletes és melléklet nélküli sírjai az eltemetettek neme vagy korcsoportja és a sírjaiknak a temető érmesávjában való elhelyezkedése bontásában

A A kelezés időszakaszai	Összes férfisír	Összes mellékletes férfisír (az összes férfisír %-a)	Mellékletes sír			Melléklet nélküli sír
			érmével kelezett		érmesávbeli helyzetével kelezett	
			csak érmével	érmével és egyéb mellék- lettel	csak egyéb melléklettel	melléklet nélkül
I. István (1000–1038) korában	8 (6,35%)	6 (75,00%)	1 (12,50%)	2 (25,00%)	3 (37,50%)	2 (25,00%)
Péter–I. András (1038– 1060) korában	39 (30,95%)	27 (69,23%)	10 (25,64%)	7 (17,95%)	10 (25,64%)	12 (30,77%)
I. Béla–I. Géza (1060– 1077) korában	31 (24,60%)	12 (38,71%)	10 (32,26%)	2 (6,45%)	–	19 (61,29%)
I. László (1077–1095) korában	46 (36,51%)	19 (41,30%)	10 (21,74%)	1 (2,17%)	8 (17,39%)	27 (58,70%)
Kálmán–II. István (1095–1131) korában	2 (1,59%)	2 (100,00%)	2 (100,00%)	–	–	–
összesen	126 (100,00%)	66 (52,38%)	33 (26,19%)	12 (9,52%)	21 (16,67%)	60 (47,62%)
			45 (35,71%)			
			66 (52,38%)			
B A kelezés időszakaszai	Összes női sír	Összes mellékletes női sír (az összes női sír %-a)	Mellékletes sír			Melléklet nélküli sír
			érmével kelezett		érmesávbeli helyzetével kelezett	
			csak érmével	érmével és egyéb mellék- lettel	csak egyéb melléklettel	melléklet nélkül
I. István (1000–1038) korában	12 (6,90%)	11 (91,66%)	–	6 (50,00%)	5 (41,67%)	1 (8,33%)
Péter–I. András (1038– 1060) korában	51 (29,31%)	45 (88,23%)	7 (13,72%)	15 (29,41%)	23 (45,10%)	6 (11,76%)
I. Béla–I. Géza (1060– 1077) korában	45 (25,86%)	32 (71,11%)	3 (6,67%)	8 (17,78%)	21 (46,67%)	13 (28,89%)
I. László (1077–1095) korában	66 (37,93%)	46 (69,70%)	6 (9,09%)	14 (21,21%)	26 (39,39%)	20 (30,30%)
Kálmán–II. István (1095–1131) korában	–	–	–	–	–	–
összesen	174 (100,00%)	134 (77,01%)	16 (9,19%)	43 (24,71%)	75 (43,10%)	40 (22,99%)
			59 (33,91%)			
			134 (77,01%)			
C A kelezés időszakaszai	Összes gyermeksír	Összes mellékletes gyermeksír (az összes mellékletes gyermeksír %-a)	Mellékletes sír			Melléklet nélküli sír
			érmével kelezett		érmesávbeli helyzetével kelezett	
			csak érmével	érmével és egyéb mellék- lettel	csak egyéb melléklettel	melléklet nélkül
I. István (1000–1038) korában	2 (4,35%)	1 (50,00%)	–	1 (2,17%)	–	1 (2,17%)
Péter–I. András (1038– 1060) korában	15 (32,61%)	12 (80,00%)	3 (6,52%)	4 (8,69%)	5 (10,87%)	3 (6,52%)
I. Béla–I. Géza (1060– 1077) korában	13 (28,26%)	7 (53,85%)	–	2 (4,35%)	5 (10,87%)	6 (13,04%)
I. László (1077–1095) korában	16 (34,78%)	7 (43,75%)	1 (2,17%)	2 (4,35%)	4 (8,69%)	9 (19,56%)
Kálmán–II. István (1095–1131) korában	–	–	–	–	–	–
összesen	46 (100,00%)	27 (58,70%)	4 (8,70%)	9 (19,56%)	14 (30,43%)	19 (41,30%)
			13 (28,26%)			
			27 (58,70%)			

III.4.5. A LELETANYAG

D A keltezés időszakaszai	Összes kisgyermeksír	Összes mellékletes kisgyermeksír (az összes mellék- letes kisgyermek- sír %-a)	mellékletes sír		melléklet nélküli sír	
			érmével keltezett		érmesávbeli helyzetével keltezett	
			csak érmével	érmével és egyéb mellék- lettel	csak egyéb mel- léklettel	melléklet nélkül
I. István (1000–1038) korában	11 (8,46%)	7 (63,64%)	2 (18,18%)	2 (18,18%)	3 (27,27%)	4 (36,36%)
Péter–I. András (1038– 1060) korában	28 (21,54%)	11 (38,28%)	1 (3,57%)	3 (10,71%)	7 (25,00%)	17 (60,71%)
I. Béla–I. Géza (1060– 1077) korában	33 (25,38%)	12 (36,36%)	1 (3,03%)	2 (6,06%)	9 (27,27%)	21 (63,63%)
I. László (1077–1095) korában	55 (42,31%)	18 (32,73%)	2 (1,08%)	4 (2,16%)	12 (21,82%)	37 (67,27%)
Kálmán–II. István (1095–1131) korában	3 (2,31%)	2 (0,67%)	–	1 (33,33%)	1 (33,33%)	1 (33,33%)
összesen	130 (100,00%)	50 (38,46%)	6 (4,61%)	12 (9,23%)	32 (24,61%)	80 (61,54%)
			18 (13,85%)			
			50 (38,46%)			

gosan egy, és három mellé két érmét, 44 alkalommal az egy–négy érmét ékszemléleklet is kísérték, de mégis a leggyakrabban, 76 esetben, érme nélkül, egyéb melléklettel, zömében ékszerekkel, ritkábban viseleti díszekkel, egy-egy esetben nyíllal (209) vagy késsel (400) látták el őket. A mellékletes 12 felnőtt véletlenszerű csoportjában öt tartalmazott pénzt, közülük négyet ékszerek is kísérték, további hétben pedig csak ékszerek voltak. A mellékletes nyolc ifjú fele volt pénzes, kettejük ékszerrel is, a fele pedig csak ékszeres temetkezés. A mellékletes 27 gyermek mellé 13 alkalommal helyeztek pénzt: négyszer csak egyet, egyszer csak négyet, míg hét további esetben egy–három denár mellé ékszer, egyszer pedig nyíl (46) is került, míg a maradék 12 alkalommal csak ékszer volt a halotti ajándék, egyszer-egyszer pedig az ékszerek mellé vastü (86), illetőleg vaslemezek, vasmorzsdalék (179). Az 50 mellékletes kisgyermek közül öt kapott csak egy, egy pedig három denárt, további 12 alkalommal egy–két veret mellé ékszert is, 33 temetkezésben ékszert, sőt egyszer (97) nyilat is. Végezetül a négy mellékletes csecsemő egyikét (470) két denár is kísérte.

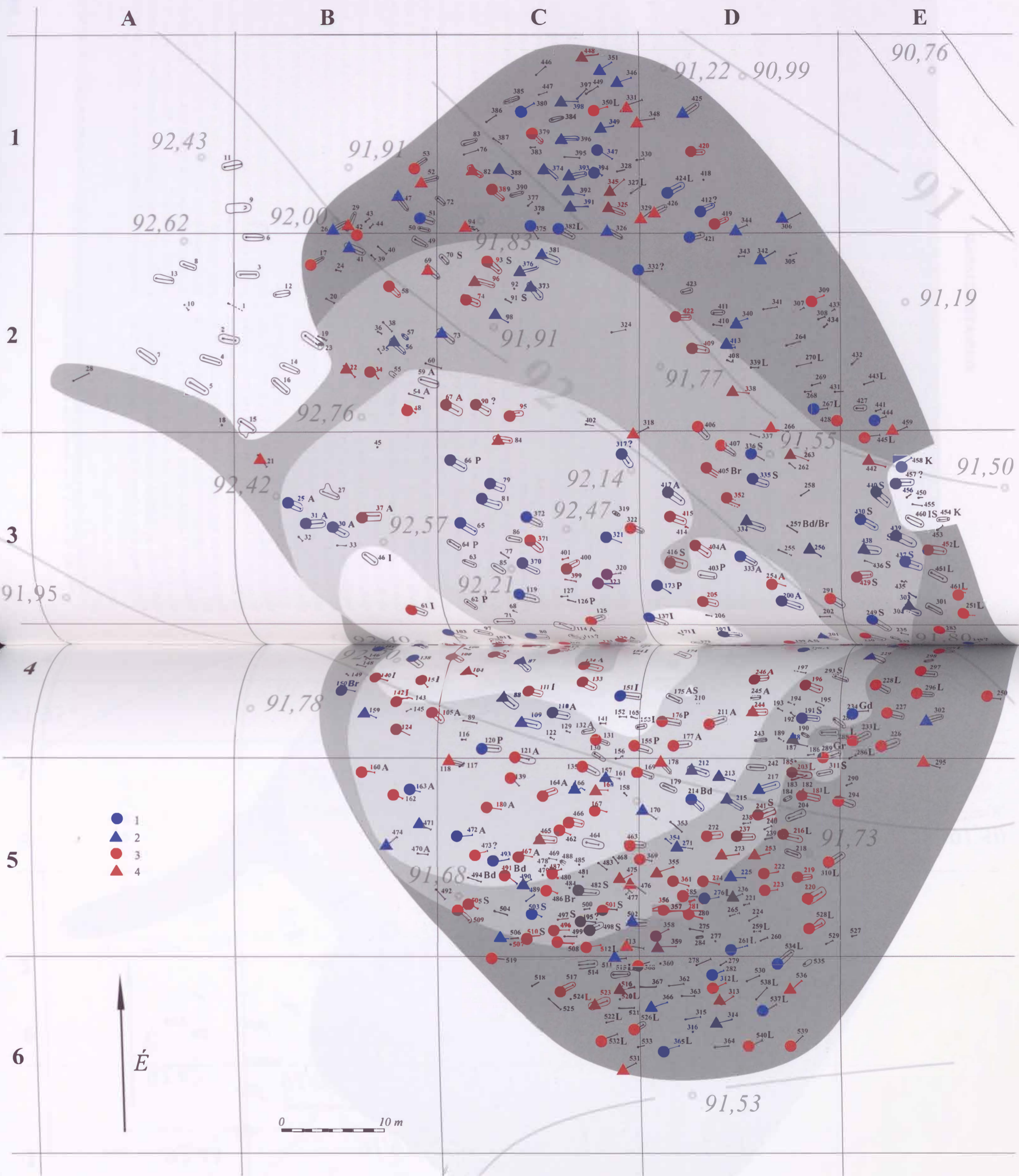
A bemutatásból kiderült, hogy a leletgazdag temető tárgyválasztéka viszonylag esekély volt: a 301 mellékletes temetkezés közül 158 tartalmazott vegyes összeállítású, főként ékszerfajtákból, ritkábban viseleti tárgyakkól, még ritkábban fegyverekből, eszközökből, állatsontokból is álló tárgyegyütteseket, amelyekhez képest egyetlen leletfajta, a 145 sírban, azaz az 524 személynek a 27,67%-ában előfordult 200 denár nem esupán a páratlan mennyisége, hanem az információgazdagsága következtében is kiemelt tárgyalást érdemelt. Ugyanis amint arra a IV. fe-

jezetben már utaltam, e pénzek elhelyezkedése lehetővé tette a temető betelepítését tükröző horizontálstratigráfiának eddig másutt nem látott részletezését.

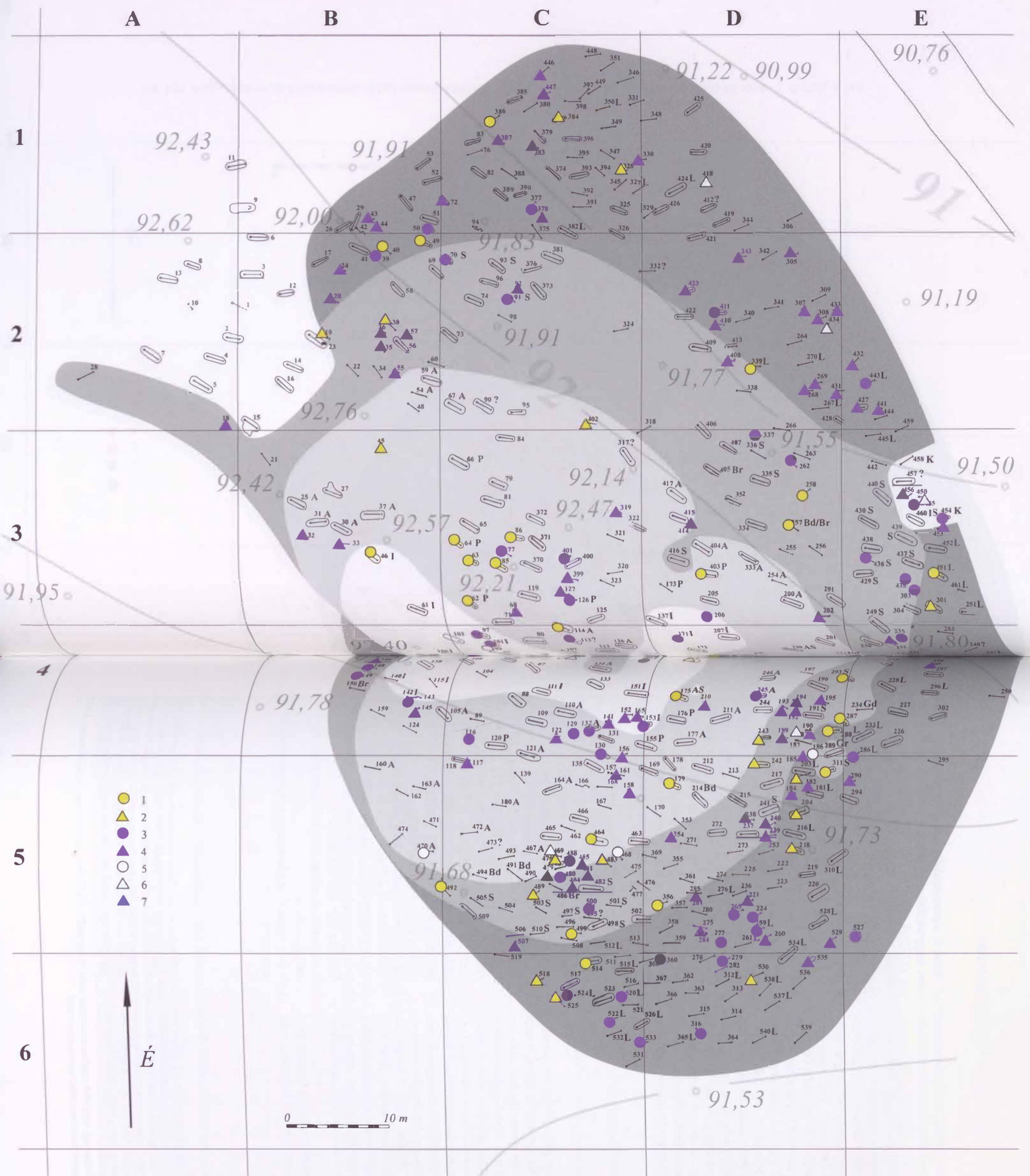
A temető betelepítését tükröző érmesávokban – a szélükön elhelyezkedő sírok esetleges bizonytalan besorolását figyelmen kívül hagyva – a mellékletes temetkezések mennyiségének, illetőleg arányának változását, s ebben talán rendszerszintű folyamatokat lehetett megfigyelni (18. táblázat).⁸⁰³ A férfiak között a mellékletes sírok mennyisége ugyan hullámzott, de az aránya folyamatosan, 75-ről 41%-ra csökkent, míg a melléklet nélkülieké ennek megfelelően 25-ről 59%-ra nőtt (18. táblázat A, 114. kép). Ezen belül az első három érmesávban nőtt, a negyedikben viszont csökkent a csak pénzes sírok aránya, ez a csökkenés azonban a pénzes és mellékletes, valamint a csak mellékletes temetkezések között folyamatos volt. Ennek az volt az oka, hogy az íjászfelszerelés több-kevesebb részletét tartalmazó sírok a Péter–I. András–denáros érmesávot követően megszűntek, és a kísérő leletek kevéske ékszerre (haj-, csepp- és S-végű karika, gyűrű), tovább maradványként állatsontra és különféle töredékekre korlátozódtak. Leegyszerűsítve: az idő előrehaladtával a közösség egyre kevésbé tartotta szükségesnek maradandó anyagú tárgyak elhelyezését a férfiak mellé. Részben hasonló folyamatot lehetett észlelni a gyermeksírok körében is, ahol a mellékletes temetkezések mindhárom formája eltérő mértékben ugyan, de csökkent, miközben a melléklet nélkülieké egyenletesen nőtt (18. táblázat C, 115. kép). Még látványosabb volt a változás a kisgyermeksírok csoportjában, amelynek mindhárom mellékletes részében az arányok folyama-

⁸⁰³ A 27 felnőtt- és 10 ifjú/juv. temetkezését nem lehetett értékelni, mert őket a közösség férfiként és nőként ismerte, vagyis azok közé kellett volna őket besorolni. A 10 csecsemősír nem volt érdemben értékelhető.

114. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Melléketes sírok: 1. férfiak, 3. nők. Melléklet nélküli sírok: 2. férfiak, 4. nők

115. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Mellékletes sírok: 1. gyermekek, 3. kisgyermekek, 5. csecsemők. Melléklet nélküli sírok: 2. gyermekek, 4. kisgyermekek, 6. csecsemők, 7. magzat

tosan csökkentek a melléklet nélküliek részesedésének növekedésével párhuzamosan (18. táblázat D, 115. kép).

Annál kirívóbb volt a férfiak, gyermekek és kisgyermekek mellékletadásának időben hasonló folyamatától a nők temetkezésében jelentkező eltérés (18. táblázat B, 114. kép). Náluk az érmés sírok aránya csak hullámzóan változott, a csak egyéb mellékleteseké viszont szinte állandósult annak következményeként, hogy mindvégig szükségesnek tekintették a nők több-kevesebb ékszerrel való ellátását. Mindennek az volt a folyománya, hogy a melléklet nélküli női sírok aránya a többi vizsgált csoportnál mérsékeltbben növekedett, sőt más megközelítésben: összességében jóval a többiek aránya alatt maradt.⁸⁰⁴ Mindebből nem következik a mellékletnélküliség megokolása, hiszen a legegyszerűbb bronz drót-ékszerektől aligha lehettek a szegények elzárva, a sírba tételüket pedig az egyház sem tiltotta, hiszen ezt a templom körüli temetők szegényes és ritka ékszemléletei mégis csak bizonyították.

III.4.5.2. A temető érmeleletei

III.4.5.2.1. Az érmék típusai, együttese, állapota

Az érmék állapotát illetően előre kellett bocsátanom, hogy az alábbiakból kiderül: nem csupán egész, hanem kettévágottan két fél, sőt négy részre darabolt négy negyed, továbbá egy fél vagy egy-három negyed denár is előkerült néhány sírból. Mivel azonban több temetkezésben csak érmetöredék(ek)re találtunk, illetőleg jó néhány veretet a sírbontás közben magunk törtünk össze, az egyértelműen megállapítható fél vagy negyed pénzeken kívül az összes többi hiányos denárt egész érmének kellett tekintenem annak ellenére, hogy a felszabdalt pénzek könnyebben törhettek még apróbb darabokra. Mindenesetre így módon igyekeztem elkerülni annak a lehetőségét, hogy a különleges gyakorlatnak számító fél vagy negyed pénzmelléklet-adás esetét bizonytalan példányokkal szaporítsam.

Az érmék meghatározását az MNM Éremtárában kezdetben talán Huszár Lajos, 1965-től biztosan Gedai István végezte.⁸⁰⁵

Rátérve a pénzdarabokra, arról már a fentiekben szó esett, hogy az 523 síros falusi temető 145 temetkezésében (27,72%) volt pénz (vö. 103. kép), s ezek a sírok az érméjük – illetőleg a többpénzesek az utolsó, vagyis a záróérméjük – szerint a következőképpen csoportosíthatók (19. táblázat):⁸⁰⁶

- 14 sír I. István H1 vagy H1b típusú denárával: 12 H1 (46, 61, 101, 106, 111, 115, 140, 151, 153, 154, 171, 207), 2 H1b (137, 142),
- 9 sír Péter H6 típusú denárával (62, 64, 66, 120, 126, 155, 173, 176, 403),
- 2 sír Aba Sámuel H7 típusú denárával (175, 199),
- 32 sír I. András H8 vagy H9 típusú denárával: 25 H8 (25, 31, 37, 54, 59, 67, 105, 110, 114, 121, 132, 134, 136, 160, 163, 164, 177, 198, 200, 208, 211, 254, 333, 404, 417), 7 H9 (30, 180, 245, 246, 467, 470, 472),
- 4 sír Béla dux H11 típusú denárával (214, 292, 491, 494),
- 4 sír I. Béla H12 típusú denárával (147, 150, 405, 486),
- 1 sír Béla dux vagy rex H11 vagy H12 típusú denárával (257),
- 24 sír Salamon H14–15, 17 vagy H? típusú denárával: 9 H14 (70, 249, 416, 440, 497, 501, 503, 505, 510), 2 H15 (191, 429), 12 H17 (91, 93, 241, 293, 335, 336, 430, 436, 437, 439, 482, 498), 1 H? (311),
- 1 sír Géza dux H18 típusú denárával (234),
- 1 sír I. Géza H19 típusú denárával (289),
- 41 sír I. László H21–22, 24–25, 27–29 vagy H? típusú denárával: 1 H21 (452), 3 H22 (299, 512, 522), 14 H24 (181, 251, 259, 261, 267, 270, 276, 296, 312, 445, 461, 520, 524, 526), 1 H25 (203), 10 H27 (247, 310, 339, 350, 365, 528, 534, 537, 538, 540), 4 H28 (327, 424, 443, 532), 6 H29 (216, 233, 286, 288, 451, 515), 1 H? (228), 1 H? hamisítvány (382),
- 2 sír Kálmán H31 vagy H? típusú denárával: 1 H31 (454), 1 H? hamisítvány (458),
- 1 sír II. István H? típusú denárával (460),
- 7 sír meghatározhatatlan, azaz H? típusú denárral (90, 113, 248, 317, 412, 473, 495),
- 1 sír meghatározhatatlan, azaz H? típusú denár hamisítványával (332),
- 1 sír még érmének is bizonytalan meghatározású ezüstlemezével (457).

⁸⁰⁴ A négy táblázatból leolvasható, hogy a melléklet nélküli sírok aránya a nőknél 22,99, a gyermekeknél 34,78, a férfiaknál 47,62, végül a kisgyermekeknél 61,54% volt.

⁸⁰⁵ Dienes István az 1963. évi ásatás 25–59. sírjában lelt érméket királyok szerint sorolta fel az előzetes jelentésében a meghatározó említése nélkül, s a meghatározásokat maga írta be az érmék dobozkáinak céduláira is; vö. DIENES 1964c; DIENES 1964d. Az 1964. évi ásatás 61–93. sírjának érmelistáját Dienes belefoglalta az ásatási jelentésébe, és maga írta be az érmék dobozkáinak céduláira is, de a meghatározót nem nevezte meg; vö. DIENES 1965c. Három további év ásatásán feltárt érmék meghatározását Gedai István készítette el és a listáját Dienes az ásatási jelentéséhez mellékelte: az 1965. évi 101–142 sírből: GEDAI 1966; az 1966. évi 147–203. sírből: GEDAI 1967; az 1967. évi 207–276. sírből: GEDAI 1968. Gedai határozta meg Dienes 1968–70-ben lelt érméit is, azonban ezek listáját nem találtam meg; a meghatározások az érmék dobozkáiban őrződtek meg.

⁸⁰⁶ Amennyiben az érmeegyüttesben egy vagy több meghatározhatatlan veret is szerepelt, ezekkel értelemszerűen nem számolhattam, ezért kényszerűségből a meghatározott érmekísérletüket vettem figyelembe.

III.4.5. A LELETANYAG

19. táblázat. Magyarhomorog-Kőnya-domb. A falusi temető érmés sírjaiban előkerült pénzek, illetőleg zárópénzek típusai az eltemetettek neme vagy korcsoportja bontásában

Uralkodó	Érmetípus	Az eltemetett neme vagy korcsoportja							Összes sírszám	
		férfi	nő	felőtt	ifjú/juv.	gyermek	kisgyermek	csecsemő		
I. István	H1	151, 207	61, 106, 111, 115, 140			46	101, 153, 154, 171		12	14
	H1b	137	142						2	
Péter	H6	66, 120, 173	155, 176			62, 64, 403	126		9	9
Aba Sámuel	H7		199			175			2	2
I. András	H8	25, 31, 110, 163, 198, 200, 333, 417	37, 67, 105, 121, 134, 136, 160, 164, 177, 211, 254, 404	54, 59		114, 208	132		25	32
	H9	30, 472	180, 246, 467				245	470	7	
Béla dux	H11	214	292, 491		494				4	4
Béla dux/rex	H11/12					257			1	1
I. Béla	H12	147, 150	405, 486						4	4
Salamon	H14	249, 440, 503	416, 501, 505, 510	497			70		9	24
	H15	191	429						2	
	H17	335, 336, 430, 437, 439, 482, 498	93, 241			293	91, 436		12	
	H?					311			1	
Géza dux	H18	234							1	1
I. Géza	H19		289						1	1
I. László	H21		452						1	41
	H22		299, 512				522		3	
	H24	261, 267, 276	181, 251, 296, 312, 445, 461, 526	270			259, 520, 524		14	
	H25		203						1	
	H27	365, 534, 537	247, 310, 350, 528, 540		538	339			10	
	H28	424	532	327			443		4	
	H29		216, 233		515	288, 451	286		6	
	H?		228						1	
Kálmán	H? hamisítvány	382							1	
	H31						454		1	2
II. István	H? hamisítvány	458							1	
	H?				460				1	1
meghatározhatatlan	H?	248, 317, 412, 457	90, 473, 495				113		8	8
hamisítvány	H? hamisítvány	332							1	1
összes sírszám		45	59	5	4	13	18	1	145	

III.4.5. A LELETANYAG

20. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. Kísérlet az I. István és II. István (I.), illetőleg a Péter és I. László (II.) uralkodása közötti időben az érmekkel keltezett sírásások gyakoriságának, továbbá az ebből következtetett összes sírásás gyakoriságának, azaz a halandóságnak becslésére

	Az érmék kibocsátói	Az uralkodási idő	Az uralkodási évek száma	A záróérmés sírok száma	A záróérmés sírok gyakorisága	A záróérmés sírok száma uralkodási évenként	Az uralkodási időben ásott összes sír száma	Az összes sír száma az uralkodási idő egy-egy évében
			A	B	C = A : B	D = B : A	E = B × 523 : 145	F = A : E
I.	I. István	1000. december 25–1038. augusztus 15.	38	14	2,71, azaz 2 és 3/4 évenként	0,37	50,5	0,75, azaz 9 havonként
	Péter	1038. aug.–1041. szept., 1044. júl.–1046. szept.	5	9	0,56, azaz félévenként	1,8	32,5	0,15, azaz 1,5 havonként
	Aba Sámuel	1041. szept.–1044. júl.	3	2	1,50, azaz másfél évenként	0,67	7,2	0,42, azaz 5 havonként
	I. András, Béla dux, Béla dux/rex	1046. szeptember vége–1060 ősze	14	37 (32 + 4 + 1)	0,38, azaz 5 hónaponként	2,64	133,5	0,10 azaz 1,2 havonként
	I. Béla	1060. december 6–1063. szeptember tája	3	4	0,75, azaz 3/4 évenként	1,33	14,4	0,21, azaz 2,5 havonként
	Salamon, Géza dux	1063 ősze–1074 tavasza	11	25 (24 + 1)	0,44, azaz félévenként	2,27	90,2	0,12, azaz 1,5 havonként
	I. Géza	1074 nyara–1077. április	3	1	3,00, azaz 3 évenként	0,33	3,6	0,83, azaz 10 havonként
	I. László	1077 tavasza–1095. július 29.	18	41	0,44, azaz 5 hónaponként	2,28	147,9	0,12, azaz 1,5 havonként
	Kálmán	1095/1096–1116. február 3.	20	2	10,00, azaz 10 évenként	0,1	7,26	2,75, azaz 31 havonként
	II. István	1116. február–1131. március 1.	15	1	15,00, azaz 15 évenként	0,07	3,6	4,17, azaz 49 havonként
	meghatározhatatlan	1000–1131	131	9		0,07	32,5	4,03, azaz 49 havonként
	összesen	1000–1131	131 év	145 sír	0,90, azaz 10 hónaponként	1,17	523 sír	0,25, azaz 3 havonként
			A1	B1	C1	D1	E1	F1
II.	Péter – I. László	1038. aug.–1095. júl.	57	119 sír	0,48, azaz félévenként	2,09	429 sír	0,13, azaz 1,6 havonként

Az 1000–1131 között uralkodó, s érméket kibocsátó királyok és hercegek mindegyikének veretei előkerültek a temetőből, számuk a mellékletadás e formájának folyamatosságát, de egyben a gyakoriságának hullámlását is tanúsítva: az I. István és I. László uralkodása közötti időből rendszeresen, Kálmán és II. István korából csupán szórványosan. Amennyiben ebben olyan rendsze-

rességet tételezünk fel, ami a statisztikai értékelést lehetővé teszi, akkor megállapítható az érmés síroknak az érmekibocsátók szerinti gyakorisága (20. táblázat C), illetőleg az uralkodási idejük egy-egy évre jutó érmés sírok száma (20. táblázat D). Ha önkényesen ugyanezt az arányt tételezzük fel az uralkodási idejük egy-egy évre, akkor egy – bizonyára erősen kétes – értéket kap-

hatunk az összes (az érmésekkel együttes) sír mennyiségére (20. táblázat E). Utóbbiból pedig következik, hogy mennyi időnként – a becslés szerint három hónaponként, azaz mintegy 13 hetenként – áshattak meg egy sírt a temetőben (20. táblázat F). Az azonban valószínű, hogy I. István, valamint Kálmán és II. István országlásának idejével talán jobb nem is számolni,⁸⁰⁷ ezért ugyanezt a becslést elvégeztem Péter és I. László 1038–1095 közötti pontosan behatárolható uralkodási idejére vonatkozóan is, s akkor 1,6 hónaponkénti, azaz mintegy hét hetenkénti sírásási eredményt (20. táblázat F1) kaptam. Egyébként ha talán véletlen is, mégis meglehetősen hasonló arányban ástak érmemellékletes sírt a hosszabb ideig országló királyok idejében: évente 2,64-et I. András, 2,27-et Salamon és Géza dux, és ugyancsak (!) 2,27-et I. László idején (20. táblázat D), ami ez idő tájt a szokás általános elfogadottságát tanúsítja. A Kálmán korában bekövetkezett és a II. István idején szinte megszűnt, immár 0,10 és 0,07 jelzőszámot mutató gyakorlat egyrészt a temetőt fenntartó faluközösségnek a százéves temetője felhagyásával és az új templom körüli temetője létesítésével magyarázható, másrészt a régi temetőhöz való konok ragaszkodás szórványossá vált példája.

Amint arról a fentiekben már volt szó, a tárgyalt 145 sírban dokumentáltan 200 érme került elő (21. táblázat), ezek megoszlása a kibocsátói és a típusai szerint a következő volt:

- 30 db I. István-denár: 28 H1 típusú (31, 37, 46, 61/2, 66/2, 101, 106/2, 111, 114, 115, 120/2, 132, 140, 151, 153, 154/3, 155, 171, 173, 199/2, 207), 2 H1b típusú (137, 142),
- 14 db Péter H6 típusú denár (62, 64, 66, 114, 120, 121/2, 126, 136, 155/2, 173, 176, 403),
- 2 db Aba Sámuel H7 típusú denár (175, 199),
- 49 db I. András denár: 39 H8 típusú (25, 31, 37, 54, 59, 67/3, 105, 110, 114/2, 121/2, 132, 134/2, 136/3, 160, 163, 164, 177/2, 198, 200, 208/2, 211/2, 254, 333, 404/4, 416, 417), 10 H9 (30, 180/2, 245, 246, 467, 470/2, 472/2),
- 5 db Béla dux H11 típusú denár (214/2, 292, 491, 494),
- 2 db Béla rex vagy dux H11/12 típusú denár (257, 405),
- 5 db I. Béla H12 típusú denár (147, 150, 405/2, 486),
- 27 db Salamon-denár: 9 H14 (70, 249, 416, 440, 497, 501, 503, 505, 510), 2 H15 (191, 429), 15 H17 (91, 93, 241,

- 293, 335/3, 336, 430, 436, 437, 439, 482/2, 498), 1 H? (311),
- 2 db Géza dux H18 típusú denár (234, 289),
- 2 db I. Géza H19 típusú denár (289, 452),
- 43 db I. László-denár: 1 H21 (452), 4 H22 (288, 299, 512, 522), 14 H24 (181, 251, 259, 261, 267, 270, 276, 296, 312, 445, 461, 520, 524, 526), 1 H25 (203), 10 H27 (247, 310, 339, 350, 365, 528, 534, 537, 538, 540), 4 H28 (327, 424, 443, 532), 7 H29 (216, 233, 286, 288/2, 451, 515), 1 H? (228), 1 H? hamisítvány (382),
- 2 db Kálmán-denár: 1 H31 (454), 1 H? hamisítvány (458),
- 1 db II. István H? típusú denár (460),
- 1 db H? rézhamisítvány (332),
- 15 db meghatározhatatlan denár (59, 90, 93, 113, 246, 248, 276, 317/2, 412, 417, 457?, 473/2, 495).

Korábban 199–202 érme előkerülését is felvettem,⁸⁰⁸ de ezek a számadatok helyesbítésre szorulnak. A bizonytalanságnak az volt az oka, hogy mind Dienes István, mind jómagam nagy hibát követtünk el akkor, amikor a frissen meghatározott pénzeket azonnal nem fényképeztettük le. Ugyanis hajdan az MNM Éremtárában Hídvégi Erzsébet restaurátorhoz jutottak el a beadott ásatási érmeleletek, és az ő szakszerű tisztítását követően kapta meg azokat Huszár Lajos vagy Gedai István meghatározásra. A feltárást követő évtizedek alatt a korrózió, a csomagolások és a dobozolások hatására is, az előkerülésükkor jó állapotú denárok többsége ugyan megőrizte az épségét, de néhányuk, valamint a töredékesen feltérképezett további romlottak, vagy csaknem, illetőleg teljesen megsemmisültek. Voltak mérlegelendő adatok is, amelyekről döntenet kellett. Egy egyébként is érmés sírban (30) zöld rozsdafolt mutatkozott az állkapocs közepének külső oldalán a fogakon, egy másikban (33) pedig zöld rozsdanyomok voltak a nyakcsigolyák alján, mindkét esetben tárgyi maradvány nélkül. Dienes a sírleírásban megjegyezte, de nem minősítette ezeket, viszont az előzetes jelentésben mindkettőt érme lehetséges maradványként említette.⁸⁰⁹ Mivel a temetőben a legrosszabb állapotú érmékből is megőrződött fém(szerű)maradvány, a rozsdafolt pedig más tárgy nyoma is lehetett, ezekre a foltokra nem lehet érmeként tekinteni, a horizontálstratigráfiát pedig meghatározhatatlanként amúgysem befolyásolták volna. Egy további sírban (200) a szegycsont felső és alsó végén talált két érmetöredék valószínűleg egyetlen

⁸⁰⁷ A pénzmellékletadás kezdete pontosan nem határozható meg, hiszen I. István király H1 és H2 jelzetű érmetípusa kibocsátásának kezdete egyelőre vitatott – vö. Kovács 1997 79–94. –, s az sem állapítható meg, hogy mikor jutott el a király közforgalmú H1 denára olyan mennyiségben a kőnya-dombi temetőt használó falu lakóihoz, hogy elfogadott halotti ajándékká válhatott. A Kálmán és II. István zárópénzes sírok kis száma pedig azt mutatja, hogy a pénzmellékletadás szokása I. László halálát követően a korábbi évtizedekhez erősen visszaesett, mert ekkor a közösség zöme már nem ide temetkezett, tehát számaikat nem reális azok adataival összevetni.

⁸⁰⁸ Dienes István és a saját ásatási jelentéseimből összegezve 201 db; Kovács 1991; 202 db; Kovács 1997a, 366; Tabelle 1; 199 db; Kovács 2006, 219–221. érmével is számoltam.

⁸⁰⁹ A meghatározott és meghatározhatatlan pénzek felsorolását követően jegyezte meg, hogy „foltban volt csak észlelhető az érme” (= 30, 33. sír); Dienes 1964e/Jelentés, 4.

III.4.5. A LELETANYAG

21. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető érmés sírjaiban előkerült érmék típusai az eltemetettek neme vagy korcsoportja bontásában. A félkövérrel jelzett számú sírokban több uralkodó több (/db) érméje volt, ezek a sírszámok ugyanabban az oszlopban ismétlődnek

Uralkodó	Pénz-típus	Az eltemetett neme vagy korcsoportja és a sírjának érmemennyisége							Az összes sír összes érméje	
		férfisírok	női sírok	felnőtt-sírok	ifjú/juv. sírok	gyermek-sírok	kisgyermek-sírok	csecsemősír		
I. István	H1	31, 66/2, 120/2, 151, 173, 207	37, 61/2, 106/2, 111, 115, 140, 155, 199/2			46, 114	101, 132, 153, 154/3, 171		28	30
	H1b	137	142						2	
Péter	H6	66, 120, 173	121/2, 136, 155/2, 176			62, 64, 114, 403	126		14	14
Aba Sámuel	H7		199			175			2	2
I. András	H8	25, 31, 110, 163, 198, 200, 333, 417	37, 67/3, 105, 121/2, 134/2, 136/3, 160, 164, 177/2, 211/2, 254, 404/4, 416	54, 59		114/2, 208/2	132		39	49
	H9	30, 472/2	180/2, 246, 467				245	470/2	10	
Béla dux	H11	214/2	292, 491		494				5	5
Béla dux/rex	H11/12		405			257			2	2
I. Béla	H12	147, 150	405/2, 486						5	5
Salamon	H14	249, 440, 503	416, 501, 505, 510	497			70		9	27
	H15	191	429						2	
	H17	335/3, 336, 430, 437, 439, 482/2, 498	93, 241			293	91, 436		15	
	H?					311			1	
Géza dux	H18	234	289						2	2
I. Géza	H19		289, 452						2	2
I. László	H21		452						1	43
	H22		299, 512			288	522		4	
	H24	261, 267, 276	181, 251, 296, 312, 445, 461, 526	270			259, 520, 524		14	
	H25		203						1	
	H27	365, 534, 537	247, 310, 350, 528, 540		538	339			10	
	H28	424	532	327				443	4	
	H29		216, 233		515	288/2, 451	286		7	
H?		228						1		

III.4.5. A LELETANYAG

Uralkodó	PéNZ-típus	Az eltemetett neme vagy korcsoportja és a sírjának érmemennyisége							Az összes sír összes érmeje		
		férfisírok	női sírok	felnőtt-sírok	ifjú/juv. sírok	gyermek-sírok	kisgyermek-sírok	csecsemősír			
I. László	H? hamisítvány	382								1	
Kálmán	H31						454			1	2
	H31 hamisítvány	458								1	
II. István	H?				460					1	1
hamisítvány	H?	332								1	1
meghatározhatatlan	H?	248, 276, 317/2, 412, 417, 457	90, 93, 246, 473/2, 495	59				113		15	15
összes sír és érme		45 sírban 59 db	59 sírban 89 db	5 sírban 6db	4 sírban 4 db	13 sírban 19 db	18 sírban 21 db	1 sírban 2 db		145 sírban 200 db	
síronkénti érmeátlag		1,31 db	1,51 db	1,2 db	1 db	1,46 db	1,17 db	2 db		1,38 db	

denár két darabja volt, míg egy másikban (211) a sírleírás szerint csak két – és nem három – töredékes érme látott napvilágot, az eredetileg háromnegyed nagyságú töredék tört időközben további két darabra. Egy érme volt a sírleírás szerint következő (276) sírban, viszont a maradványok inkább kettőre utalnak. Végezetül egy további sír (467) két fél pénzéről pedig annakidején magam állapítottam meg, hogy egyetlen érme részei. Valamilyen keveredés következtében viszont többletként jelentkezett a dobozában egy darabjaira töröttként meghatározott I. István-denár (106) mellett a királynak egy kitűnő állapotú fél pénze, egy további temetkezésben (208) pedig I. András kettévágott H8 denára két fele mellett egy további H8 típusú érme felényi töredéke, ezért mindkét sírban egy-egy olyan többlet érmével számoltam, amelynek a származását nem tudtam kideríteni. Végezetül két sírban (500, 533) is előkerült a koponya környékéről apró ezüst (?) lemeztöredék, amelyet nem tekintettem meghatározhatatlan pénznek.

A 200 érmés pénzállomány összetételéből kitűnt, hogy az ország 11. századi pénzforgalmát csaknem folyamatosan tükrözte a temető létesítő faluközösség

temetkezési rítusában megjelent pénzmellékletadás, hiszen az I. István királysága és Kálmán trónra lépte között kibocsátott H1–H31 jelzetű, hitelesnek elfogadott denársorozatból csupán a H2, H3?, H16, H20, H23, H26 és a H30 típusú hiányzott. Ennek oka a véletlen is lehetett, de az sem hagyható figyelmen kívül, hogy sírleletben közülük egy (H3) egyelőre hiányzik, négy (H2, H16, H20, H30) pedig amúgy is a legritkább előfordulásúnak számít a Kárpát-medencében, és a maradék kettő sem gyakori.⁸¹⁰ Végezetül megemlítendő, hogy három érme korabeli hamisítványnak bizonyult, közülük egyről többet nem is lehetett megállapítani (332), egy-egy viszont I. László (382), illetve Kálmán valamelyik denárának (458) utánzata volt, egy (457) meg talán nem is érme. Több-kevesebb valószínűséggel kimondható, hogy legalább 54 érme⁸¹¹ körülménytartan került a földre. E pénztípusok mennyiségi sorrendje – H8 (17), H1, H24 (9-9), H6 (5), H9 (4), H11, H12 (3-3), H22, H23, H28, H29 (1-1) – megerősíti az MNM Éremtárának jó állapotú érméi körében tett megfigyelésemet, miszerint a esonkítás már I. István H1 és H2 denárát érintően országos szinten megindult,⁸¹² és leginkább Salamonnak a század

⁸¹⁰ Kárpát-medencei adatgyűjtésem sírbélinek tekinthető leletei közül 0 H3, 1-1 H16, H20 és H30, 2 H2 (az egyik temetői szórvány), illetve 16-16 H23 és H26 szerepel, vö. Kovács 1997, 51–62, 116–117, 128–130, 142–144, 147–148, 155–156.

⁸¹¹ A 20–40 éve történt restaurálást követően is tovább romlott állapotú érmék 2005 táján végzett átnézésekor oly sok példány bizonyult értékelhetetlennek, hogy ha talán néhányszor tévedtem is a körülírással megítélésében, a valóságban biztosan sokkal több megbeszélhető példány lehetett. Ezt előreboesátva a következő sírok leleteit tekintettem több-kevesebb valószínűséggel körülménytartnak: 30: H9, 31: H1, H8, 37: H1, H8, 66: H1, 67: H8, 106: H1, 110: H8, 114: H6, H8 (2), 121: H6, 132: H1, H8 (?), 134: H8, 136: H8, 147: H12, 150: H12, 154: H1, 155: H1, H6, H6 (?), 164: H8, 173: H1, H6, 180: H9, 207: H1, 208: H8, 211: H8 (?), H8 (?), 214: H11, 233: H29, 251: H24, 254: H8 (?), 257: H11, 259: H24, 261: H24, 270: H24, 276: H24, 299: H22 (?), 312: H24, 405: H12, 416: H8 (2), 417: H8, 424: H28, 461: H24, 467: H9, 472: H9, 491: H11, 520: H23, 524: H24, 526: H24, azaz összesen 54 denár a fent említett típus szerinti bontásban, vö. Kovács 2006, 223, 223: 14. jegyzet.

⁸¹² Kovács 1997, 204–206.

többi magyar érméjétől különböző, német mintára készült veretei álltak ellent ennek a gyakorlatnak. A körülvágás különleges esete mutatkozott meg egy sírban (470), ahol egy csecsemőkoponya tájékáról I. András H9 típusú denárának mindössze 0,75 cm átmérőjű középső körülvágata került elő egy igen ritka gyakorlat újabb példányaként.⁸¹³ Az összegyűjtött ilyen körülvágatok között semmiféle összefüggést nem ismertem fel, ezért valamilyen közös, amulettjellegű szerepük lehetett.⁸¹⁴

Az érmék állapotát illetően további megjegyzést érdemel, hogy négy sírban is átlukasztott, tehát eredetileg díszként használható veret került elő (134, 154, 171, 286).⁸¹⁵ Ritka, bár nem párhuzam nélküli érdekesség I. István lágyan kettéhajtott és I. András ugyancsak kettéhajtott H9 típusú denára (61, 472).⁸¹⁶

A 38 többpénzes sír feltűnő női többséget mutatott mind a két-, mind a három-, mind a négypénzesek körében,⁸¹⁷ így magától értetődően az összesítésben is. Az összesen 93 példányos többpénzes érmeállomány csak korlátozott betekintést engedett a temetőt használó falu lakóinak pénzforgalmába (22. táblázat), mert a

25 két-, a kilenc három- és a négy négyérmés temetkezésből 17-ben egyazon típusú denár feküdt,⁸¹⁸ öt pénzkettősben az egyik pénzdarab meghatározhatatlannak bizonyult,⁸¹⁹ vagyis csupán 16 érmeegyüttes volt értékelhető (116. kép). Annyi kiderült, hogy I. András koráig az elődeinek veretei együtt forogtak, és a falubeliek szívesen tettek közülük többet is a sírba,⁸²⁰ ritkábban ez Salamon és I. László valamelyik denárával, valamint az ő elődek pénzével együtt is előfordult,⁸²¹ az pedig természetes, hogy a hosszabb ideig uralkodó és több érmetípust forgalomba hozó kibocsátók pénzfajtái is keveredhettek, amikor a halott hozzátartozói belemarkoltak a tarsolyukba.⁸²² Ez a néhány együttes adat semmiféle újdonságot nem jelent, mert minden további nélkül illeszkedik a Kárpát-medence párhuzamos korú érmekincseinek állományához.⁸²³

Különlegessége a temetőnek, hogy 45 sírba nem egész érmét (is) helyeztek, hanem negyedét vagy felet (vö. 117. kép), ráadásul nem is akárhogyan (23. táblázat). 13 temetkezésből került elő negyed pénz, egyben (64) ugyanazon érme teljes egészét kitevő négy negyed,

⁸¹³ A Gyomaendrőd (Bé)-ugari-dűlő 11. századi falusi temetőrészlet 1. sírjában lelt egyező módon körülnyirt, mindössze 0,65 cm átmérőjű példánynak – Kovács 2011b, 287, 299, 297: 7. ábra 1/3. – hét párhuzamát gyűjtöttem össze, akkor a magyarhomorogi még nem került elő a TTM Embertani Tárában. Ezt az apró körülvágatot Réthy László még önálló típusnak (CNH 1. 14.) tekintette, és Huszár Lajos is külön megemlítette a H9/CNH 1. 14. jelzeten belül: „Kommt infolge Beschneidens in drei Größen (17, 14 und 10 mm) vor”: HUSZÁR 1979, 32. Magam az MNM Éremtárában még 0,85–0,95 cm átmérőjű körülvágatokat is mértem, de ilyen parányit nem: Kovács 1997, 103–104, 103: 16–17. táblázat. Az ismertté vált példányok: 1. Csanytelek (Csongrád m.)-Dilitor 23. sír; 2–3. Ellend (Baranya m.)-Szilfa-dűlő 50, 98. sír; 4. Gyomaendrőd-Ugari-dűlő 1. sír; 5. Nagykörös (Pest m.)-Barátszilos 47. sír; 6–7. Szeghegy (Szrb)-Telecska 4, 9. sír; 8. Várfalva (Rom)-Jósika-kastély parkja (Consiliului Popular) 38. sír. Az eltemetettek nemi/életkori megoszlása: nő (1., 3., 5., 7.), felnőtt (4., 6., 8.), gyermek (2.). A pénzeske helye a sírban: a szájuéregben (3., 7.), a koponya mellett (1.), alatt (2.), körül valahol (4.), a mellkasban (5., 6.), a marokban? (8.). Vö. Kovács 2011b, 299, 299: 31. jegyzet.

⁸¹⁴ Egyelőre megmagyarázhatatlan az az igyekezet, amellyel a kortársak körülvágták I. András H9 típusú denárát olyannyira, hogy Réthy László még önálló érmetípusnak tekintette az ép, a kevésbé és jobban körülvágott pénzdarabokat (CNH 12, 13, 14). Az ezüstnyereségre törekvő körülvágást valósággal kínálta az érme háromszoros (egy gyöngykörös, s beljebb két vonalkörös) szegélye, ezek mentén 1–3 szegélyt levágva, sikerült az 1,35–1,8 átmérőjű ép denárokat (CNH 12) 1,4–1,7, 1,35–1,65 és 1,25–1,55 cm átmérőjű körülvágatokra csökkenteni (= CNH 13). Ezek a körülvágatok akár a forgalomban is maradhattak, de senki sem fogadhatta volna el pénzként a 0,85–1,3 cm átmérőjű, csak az érme középrészével egyenlő kivágatokat (CNH 14), mert feltűnő mértékben voltak kisebbek az ép és kevésbé körülvágott példányoknál. Magyarázatul valamilyen amulett szerep adódhat, ugyanis a középrészek egyik oldalán a legbelső vonalkörben 3–3 sugárnyalábból formált szárú, pontkörös középi díszes kereszt maradt: Kovács 1997, 101, 4. t. 3 (ép H9 típusú denár), 7 (gyöngykör nélkül, két külső vonalkörrel), 9 (csak egy külső vonalkörrel), 16 (csak középrész a belső vonalkörrel); vö. Kovács 2011b, 299: 30. jegyzet.

⁸¹⁵ Az érmedíszek viseletének magyar szokása a 10. századból maradt fenn szörványosan, főként a gyermeksírokban. Egy korábbi adatgyűjtés: Kovács 1989, 165–167: 813. jegyzet.

⁸¹⁶ További kettéhajtott egész érmék a magyarhomorogikon kívül: Csátalja (BK)-Vágotthegy VII. sír: nő jobb mellkasában, H1, 14. sír: gyermek áll a alatt, esetleg a szájuéregből kiesésűva, H18, 46. sír: nő medencéjén összekulesolt kézesontjai között, H18; Cs. Sós 1971, 106, 109, 112; Oroszlámos (Szrb)-Vasútállomás 3/1903. sír: egy felnőttcsontváz mellén I. László ép H29 denára mellett egy eredetileg kettéhajtott érme meghatározhatatlan töredéke: Kovács 1991/92, 47; Újkigyós (Bé)-Tanya 38. 14. sír: nő bal mellkasa mellett, H17; MEDGYESI 2002, 148, 162. Kettéhajtott fém pénzekre tudomásom szerint, kizárólag a csanytelek (Cso)-dilitor temetőben bukkantak: 23. sír: nő koponyája jobb oldalán H1, 28. sír: adat nélküli személy nyakának jobb oldalán H11, 48. sír: nő koponyájának bal oldalán H11, 51. sír: nő szájuéregében H8, 53. sír: férfi jobb kezénél H29; CSALLÁNY 1939–40, 23–24. – azaz 1 férfi?, 6 nő, 1 gyermek és 1 adat nélküli temetkezésében.

⁸¹⁷ 25 kétpénzes: 8 férfi, 13 nő, 1 felnőtt, 1 gyermek, 1 kisgyermek, 1 eseesemő, 9 hárompénzes: 3 férfi, 4 nő, 1 gyermek, 1 kisgyermek, 4 négypénzes: 3 nő, 1 gyermek, azaz a 39 sírban összesen: 20 nő, 11 férfi, 1 felnőtt, 4 gyermek, 2 kisgyermek, 1 eseesemő nyugodott.

⁸¹⁸ 13 sírban két-két azonos példánnyal: 2 H1 (61, 106), 2 H8 (31, 134, 177, 208, 211), 2 H9 (470, 472), 2 H11 (214), 2 H17 (482), 2 H? (317, 473). három sírban három-három azonos példánnyal: 3 H1 (154), 3 H8 (67), 3 H17 (335), végül egy sírban 4 azonos példánnyal: 4 H8 (404).

⁸¹⁹ A kisérő 5 H? (59, 93, 246, 276, 417).

⁸²⁰ Péter 2 H6 és I. István 1 H1 (155), 1 H6 és 2 H1 (66, 120), 1 H6 és 1 H1 (173), Aba Sámuel 1 H7 és 2 H1 (199), I. András 2 H8 és 2 H6 (121), 2 H8 és 1 H6 és 1 H1 (114), 3 H8 és 1 H1 (136), 1 H8 és 1 H1 (37, 132).

⁸²¹ Salamon 1 H14 és I. András 1 H8 (416), I. László 1 H23 és Géza dux 1 H18 (289), I. László 1 H21 és I. Géza 1 H19 (452).

⁸²² I. András 1 H9 és 1 H8 (180), I. Béla 2 H12 és I. Béla/Béla dux 1 H12/H1 (405), I. László 2 H29 és 1 H22 (288).

⁸²³ Vö. Kovács 2008a, 429–430: Tabelle 1a.

22. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető többérmés sírjai az eltemetettek neme vagy korcsoportja bontásában

		Nem vagy korcsoport	Életkor vagy korcsoport	H1	H6	Aba Sámuel	I. András	H9	H11	H11/12	H12	H13	H14	H15	I. Géza	H19	H21	H22	H24	H29	Meghatározhatatlan	Érmék száma	
				H1	H6	H7	H8	H9	H11	H11/12	H12	H13	H14	H15	H16	H17	H18	H19	H21	H22	H24	H29	H?
1	kétérmés	61	nő	sen.	2																	2	
2		106	nő	sen	2																		2
3		173	férfi	sen.	1	1																	2
4		37	nő	sen.	1			1															2
5		132	kisgyermek	inf. I.	1			1															2
6		31	férfi	sen.				2															2
7		134	nő	ad.				2															2
8		177	nő	juv.				2															2
9		211	nő	juv.				2															2
10		208	gyermek	inf. II.				2															2
11		180	nő	ad.				1	1														2
12		470	csecsemő	inf. I.					2														2
13		472	férfi	mat.					2														2
14		246	nő	sen.					1													1	2
15		214	férfi	mat.						2													2
16		416	nő	sen.				1					1										2
17		482	férfi?	felnőtt										2									2
18		93	nő	juv.										1								1	2
19		452	nő	ad.												1		1					2
20		289	nő	mat.												1		1					2

Sor- szám	Érnek száma	Sír	Nem vagy korcsoport	Életkor vagy kor- csoport	I. István	Péter	Aba Sámuel	I. Andrásg		Béla dux	Béla dux/rex	I. Béla	Salamon		Géza dux	I. Géza	I. László				Megha- tározha- tatlan	Érnek száma		
					H5	H6	H7	H8	H9	H11	H11/12	H12	H14	H17	H18	H19	H2	H22	H24	H29	H?			
21		276	férfi	mat.																1		1	2	
22	kétemés	59	-	fejnött				1														1	2	
23		417	férfi	ad.-mat.				1															1	2
24		317	férfi	ad.																			2	2
25		473	nő	fejnött																			2	2
26		155	nő	ad.		1	2																	3
27	háromtémés	66	férfi	ad.	2	1																	3	
28		120	férfi	ad.	2	1																		3
29		199	nő	juv.		2		1																3
30		67	nő	mat.					3															3
31		154	kisgyermek	inf. I.		3																		3
32		405	nő	mat							1	2												3
33		335	férfi	ad.										3										3
34		288	gyermek	inf. II.														1		2				3
35	négytémés	114	gyermek	inf. II.	1	1		2															4	
36		121	nő	ad.		2		2																4
37		136	nő	sen.			1		3															4
38		404	nő?	mat					4															4
összesen					18	9	1	30	6	2	1	2	1	6	1	2	1	1	1	1	1	9		
					18	9	1	36		2	1	2	7		1	2	1	5			9	93		

III.4.5. A LELETANYAG

23. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető negyed- és félpénzes sírjai az eltemetettek neme vagy korcsoportja bontásában. A félkövér sírszámok azt jelzik, hogy a negyed- vagy/és félpénzes sírban egész érme is volt

	Negyed pénz	Fél pénz	Teljes (teljes?) pénz	Összevonva	Összesen
férfisírok	317: meghatározhatatlan H? (szájüregben)	66: I. István H1 (jobb marokban) 120: I. István H1 (jobb medencén) Péter H6 2 félben (jobb lapockán, gerinc mellett balra) 137: I. István H1b talán 2 félben (koponya alatt, bal combsont külsőnél) 151: I. István H1 (jobb mellkasban) 200: I. András H8 talán 2 félben (szegycsonton) 234: Géza dux H18 (jobb lapocka felett) 267: I. László H24 (jobb alkar belseje mellett) 276: meghatározhatatlan H? (ismeretlen helyen) 382: I. László H? hamisítvány (jobb mellkas külső szélénél) 417: I. András H8 (jobb marokban) 430.: Salamon H17 (koponya alatt) 440.: Salamon H14 (jobb marokban)	66: I. István H1, Péter H6 120: I. István H1 276: I. László H24 317: H? 417: H?	1 sírban 1 negyed 2 sírban 2 × 2 fél 1 sírban 1 × 2 fél és 1 × 1 fél 9 sírban 1 × 1 fél	13 sírban 1 negyed pérez és 16 fél pénz
női sírok	37: I. István H1 (bal marokban?), I. András H8 (koponya mellett) 105: I. András H8 (láb-szárcsontok vége között) 176: Péter H6 (szájüregben) 199: I. István H1 (jobb medence és a gerinc között)	67: I. András H8 2 félben (gerinc mellett balra, bal keresztcsont mellett) 93: Salamon H17 (bal könyöknél kívül) 106: I. István H1 (sír bal sarkánál) 155: Péter H6 (jobb marokban?) 177: I. András H8 (szegycsonton) 180: I. András H9 2 félben (nyakcsigolyák alatt, jobb medence alatt), I. András H9 (bal medence alatt) 199: Aba Sámuel H6 2 félben (szájüregben, jobb mellkasban) 211: I. András H8 (bal mellkasban) 216: I. László H29 (szájüregben) 228: I. László H? (bal medence felett) 246: I. András H9 (bal mellkasban), meghatározhatatlan H? (jobb marokban) 292: Béla dux H11 2 félben (jobb mellkas felett, jobb kézfej mellett) 445: I. László H24 (jobb mellkasban) 467: I. András H9 2 félben (jobb kulcscsontnál, jobb medence alatt)	67: I. András 2 H8 93: H? 155: I. István H1, Péter H6 177: I. András H8 199: I. István H1 211: I. András H8	1 sírban 1 × 2 negyed 2 sírban 1 × 1 negyed 3 sírban 2 × 2 fél 1 sírban 1 × 2 fél és 1 × 1 negyed 1 sírban 1 × 2 fél és 1 × 1 fél 1 sírban 2 × 1 fél 8 sírban 1 × 1 fél	17 sírban 5 negyed pérez és 21 fél pérez
ifjú/juv. sír		515: I. László H29 (jobb marokban)		1 sírban 1 × 1 fél	1 sírban 1 fél pénz
gyermeksírok	62: Péter H6 2 negyedben (szájüregben, jobb medence külső szélénél) 64: Péter H6 4 negyedben (jobb mellkasban, jobb alkarcsontok mellett belül, gerinc alatt a keresztcsontnál, bal combsontfő alatt) 175: Aba Sámuel H7 (töltelékföldben) 288: I. László H29 (jobb marokban?)	208: I. András H8 (koponyánál) I. András H8 (bal mellkasban) 257: Béla dux/rex H11/12 (jobb marokban?) 288: I. László H22 (bal marokban?) 311: Salamon H? (szájüregben) 403: Péter H6 2 félben (jobb mellkasban, szájüregben?)	208: I. András H8 288: I. László H22	1 sírban 1 × 4 negyed 1 sírban 1 × 2 negyed 1 sírban 1 × 1 negyed és 1 × 1 fél 1 sírban 1 × 1 negyed 1 sírban 1 × 2 fél 1 sírban 2 × 1 fél 2 sírban 2 × 1 fél	3 sírban 7 negyed pérez 1 sírban 1 negyed pérez és 1 fél pénz 4 sírban 6 fél pénz

III.4.5. A LELETANYAG

	Negyed pénz	Fél pénz	Teljes (teljes?) pénz	Összevonva	Összesen
kisgyermeksírok	101: I. István H11 (jobb alkarsontok mellett, kívül) 126: Péter H6 (bal szemüreg előtt) 153: I. István H1 3 negyedben (jobb alkar alatt, bal medence felett, törzstájék alatt) 171: I. István H1 2 negyedben (koponya alatt, jobb combcsont mellett, a kézcsontoknál)	126: Péter H6 (bal combcsont mellett kívül) 436: Salamon H17 (szájüregben?)		1 sírban 1 × 3 negyed 1 sírban 1 × 2 negyed 1 sírban 1 × 1 negyed 1 sírban 1 × 1 fél és 1 × 1 negyed 1 sírban 1 fél	3 sírban 6 negyed pénz 1 sírban 1 negyed pénz és 1 fél pénz 1 sírban 1 fél pénz
csecsemő sír		470: I. András H9 (gerinc jobb oldalánál)	470: I. András H9 körülvágat (koponya alatt)	1 sírban 1 × 1 fél	1 sírban 1 fél pénz
összesen	13 sírban 21 negyed pénz	32 sírban 45 fél pénz (és 3 negyedpénzes sírban – 126, 199, 288 – 3 fél pénz)			45 sírban 21 negyed pénz és 48 fél pénz

egyben (153) szintén egyazon denár három, kettőben (62, 171) pedig két-két szétvágott negyede, míg velük elentétben egy további temetkezésben (37) két különböző veret egy-egy negyede bukkant fel. Az érintett 13 sírban egy férfi, valamint négy-négy nő, gyermek és kisgyermek nyugodott. Az érmedarabokat gondosan más-más helyre rakták, ebben rendszer nem mutatkozott, s a szokást I. István és I. András uralkodási ideje között gyakorolták, erős I. István kori kezdéssel és egy kései, I. László kori záródással.⁸²⁴

Fél pénz 32 sírban volt, további háromban (126, 199, 288) negyed pénz kíséretével. Kilenc alkalomból hatszor, a kettévágott denár mindkét felét a halott mellé tették, de egy-egy férfi (120) és nő (180) sírjában további fél, egy másik nőnél (199) pedig még egy negyed pénz többlettel. Hatán részesültek még kettévágott pénz mindkét felével (676, 137, 200, 292, 403, 467), ketten más-más denár két-két felét kapták (208, 246), egy kisgyermek ugyanazon denár felét és negyedét (126), egy gyermek más-más denár felét és negyedét (288), a többiek pedig egy egy fél

pénzt.⁸²⁵ Az érintett 32 sírban 12 férfi, 14 nő, egy ifjú/juv., öt gyermek, két kisgyermek és egy csecsemő nyugodott.

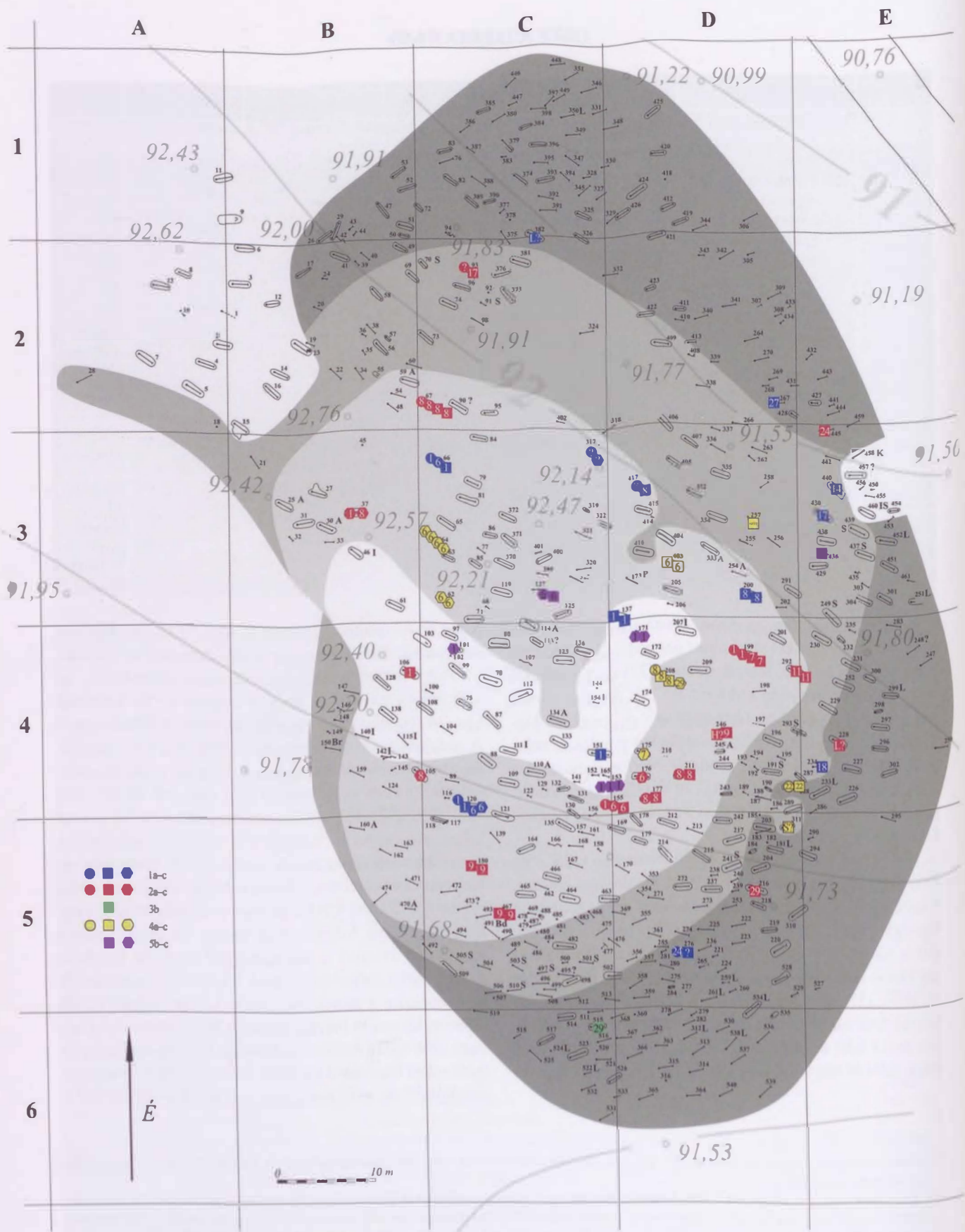
Hogy a darab-pénzeket tudatosan választották, mi sem bizonyítja jobban, hogy a tárgyalt 45 sír harmadában, 14 temetkezésben egy-két ép érme is felbukkant.⁸²⁶ A tudatosság abban is megnyilvánult, hogy az érmedarabokat különböző testtájakra helyezték, mind az egész példányt kitevő négy negyed (64) vagy két fél (67, 120, 180, 199, 292, 403, 467) esetében, mind pedig a csak hiányosan összeálló veretek (62, 126, 153) alkalmával. A szétdarabolt egész érmék mellékletével bizonyára valamilyen más érzelmet, a halott túlvilági életében hatásos segítséget akartak kifejezni, mint a csupán negyed vagy fél érmék sírba helyezésével, hiszen az utóbbi módon maguknál tartották a háromnegyed vagy fél érmemaradékot, ami talán emlékezési kapcsolatot jelenthetett. Mindenesetre a szokásnak tisztán anyagi háttere aligha lehetett, hiszen 14 halottat az érmedarab(ok)on kívül egy vagy több egész denárral is ellátták. Ezt a megoldást a temető teljes használati idejében változó intenzitással gyakorolták,⁸²⁷ de a 45 eset, azaz a sírok mindössze 8,6%

⁸²⁴ A negyed pénzek kibocsátói: I. István (37, 101, 153, 171, 199), Péter (62, 64, 126, 176), Aba Sámuel (175), I. András (37, 105), I. László (288) és meghatározhatatlan (317).

⁸²⁵ Kettévágott denárral 2 férfit (137, 200), 3 nőt (67, 292, 467) és 1 gyermeket (403), két eltérő denár 1-1 felével egy-egy nőt (246) és gyermeket (208), ugyanazon érme felével és negyedével 1 kisgyermeket (126), eltérő érme felével és negyedével pedig 1 gyermeket (288) temettek, továbbá a következő 22 egyént: 9 férfit (66, 151, 234, 267, 276, 382, 417, 430, 440), 8 nőt (93, 106, 155, 177, 211, 216, 228, 445), 1 ifjú/juv.-t (515), 2 gyermeket (257, 311) és 2 kisgyermeket (101, 436).

⁸²⁶ Egy-egy I. István H1 és Péter H6 denár volt egy férfi- és egy női sírban (66, 155), két I. András H8 érme egy további női temetkezésben (67), egy csecsemő mellett (470) pedig még egy I. András H9 veret amulettszerű körülvágata. A maradék 10 sírban egy-egy érme volt.

⁸²⁷ Negyed és fél pénzek, valamint kísérő teljes érmék által jelzett kibocsátási idő: I. István 6 H1 (101, 106, 137, 151, 153, 171), Péter 8 H6 (62, 64, 66, 120, 126, 155, 176, 403), Aba Sámuel 2 H7 (175, 199), I. András 8 H8 (37, 67, 105, 177, 200, 208, 211, 417), 4 H9 (180, 246, 467, 470),

117. kép. Magyarhomorog-Kőnya-domb, falusi temető. Negyed- és félpénzes sirban nyugvók nemi és életkori bontásban: 1. férfi-, 2. női, 3. juv., 4. gyermek-, 5. kisgyermeksírok. A betűjelzések: a: egész, b: fél, c: negyed érme. A térképjelekben Huszár 1978. érmetípuszámjai vannak a H-jel nélkül

os előfordulása csak szórványos alkalmazásra mutat. Az önkéntesség és nem rituális igény mutatkozott meg az eljárás részleteinek tarka kavalkádjában is.

III.4.5.2.2. A pénzmellékletadás típusai

Az 523 síros falusi temető 145 érmés temetkezésében 45 férfi (31,03%), 59 nő (40,69%), öt felnőtt (3,45), négy ifjú/juv. (2,76%), 13 gyermek (8,97%), 18 kisgyermek (12,41%) és egy csecsemő (0,69%) nyugodott, vagyis a pénzmellékletadás szokása elsősorban a felnőtt halottakhoz köthető cselekménynek bizonyult. Mennyiségileg a nők voltak kissé bőkezűbben ellátottak, ami az átlagos darabszámban,⁸²⁸ illetve a több, azaz a két–négyérmés sírok ncmenkénti megoszlásában (vö. 22. táblázat)⁸²⁹ egyaránt határozottan jelentkezett. Meglepő, hogy ebben az érmegazdag temetőben⁸³⁰ síronként a négy pénzdarab volt a legtöbb, holott másutt ennél jóval nagyobb mennyiségek is előfordultak.⁸³¹ Feltűnő, hogy a 107 sírban jelentkezett egyes pénzadás mellett a 38-ban mutatkozott többes pénzadás elterjedéséhez némi idő kellett, mert a csúcspontját csak I. András uralkodása alatt érte el, s az ezt követő hanyatlása pedig I. László uralkodása alatt már be is fejeződött. Ezt a folyamatot a 25 kétérmés temetkezés zárópénzei jól

illusztrálják,⁸³² a 9 háromérmésé kissé más elrendezésük ellenére nem cáfolják,⁸³³ viszont a 4 négyérmésé látványosan megerősíti.⁸³⁴ Nem valószínű, hogy elszegényedés okozta volna a több pénzdarab sírba tételének fokozatos elhagyását, talán inkább a racionalitás kerekedett felül a túlzott buzgalmon, jóllehet a közösség egyéb, különlegesnek tekinthető, fentebb részletezett praktikákkal még I. László uralkodása alatt is élt.

A temető érméi háromféle szerepben bukkantak fel: mint felvarrható vagy felerősíthető díszek, továbbá a szájüregbe vagy a marokba helyezett halotti obulusok, végezetül pedig egyéb módozatokban mellékelt példányok formájában.

III.4.5.2.3. Érmédíszek

Átlyukasztott, tehát eredetileg díszként használható veret⁸³⁵ egy női és három kisgyermeksírban látott napvilágot. A 23–30 éves nő (134) jobb lapockájáról került elő I. Andrásnak a pereménél átlyukasztott H8 típusú érméje. Egy 2–3 éves kisgyermek (154) megbolygatott mellkasának felső részén egymás közelében feküdt I. Istvánnak egy ép (?), valamint egy-egy a pereménél párosan, illetőleg háromszor átlyukasztott H1 denára. Egy további kisgyermeksírban (171) egy ugyanilyen

Béla dux I H11 (292), Béla dux/rex I H11/12 (257), Salamon I H14 440, 3 H17 (93, 430, 436), I H? (311), Géza dux I H18 (234), I. László I H22 (288), 2 H24 (267, 445), 3 H29 (216, 288, 515), I H? (228), I H? hamisítvány (382), és meghatározhatatlan I H? (317).

⁸²⁸ A 145 sírban eltemetettek nemi és életkori csoportjainak érmeszámái: 45 férfisírban 59 db (sírbeli átlag 1,31 db), 59 női sírban 89 db (átlag: 1,51 db), 5 felnőtt sírban 6 db (átlag: 1,2 db), 4 ifjú/juv. sírban 4 db (átlag: 1 db), 13 gyermek sírban 19 db (átlag: 1,46 db), 18 kisgyermeksírban 21 db (átlag: 1,17 db), 1 eseesemősírban 2 db (átlag: 2 db) volt, vö. 19. táblázat alsó, összesítő sora.

⁸²⁹ 8 férfi, 13 nő, 1-1 felnőtt, gyermek, kisgyermek és eseesemő sírja volt kétérmés, 3 férfi, 4 nő, 1 gyermek és 1 kisgyermek volt háromérmés, végezetül 3 nő és 1 gyermek volt négyérmés.

⁸³⁰ A magyarhorogói temető érmegazdagsága kiemelkedőnek bizonyult a többi 10–12. századi falusi temetővel összehasonlítva. Az alábbi adatok e temetők teljes sírszámára és csak a magyar érméire vonatkoznak (tehát a bizánci, muszlim, nyugat-európai és római veretekre nem), mert egyelőre megállapíthatatlan a bennük csak a 11. század elejétől, azaz a magyar pénzverés kezdetétől a használatuk végéig megásott sírok száma: Majs (Ba)-Udvari-rétek: 1130 10–11. századi sírból 46 temetkezésben 47 érme, (I. László H22-ig), Halimba (Ve)-Cseres: 932 10–12. századi sírból 49 temetkezésben 54 érme (I. Béla H49-ig), Csekej (Szlk)-Templom-dűlő: 805 9–12. századi sírból 29 temetkezésben 29 érme (I. Béla H50-ig), Rácalmás (I'e)-Göböljárás: 795 10–11. századi sírból 4 temetkezésben 5 érme (I. András H9-ig), Püspökladány (HB)-Éperjesvölgy: 637 10–11. századi sírból 44 temetkezésben 49 érme (I. László H27-ig), Balatonmagyaród (Za)-Felső-Koloni-dűlő: 533 10–11. századi sírból 6 temetkezésben 6 érme (I. Béla H12-ig), Ipolykiskeszi (Szlk)-Nagy-Völgy-úti-/Felsőkenderesek-dűlő: 435 10–11. századi sírból 8 temetkezésben 8 érme (Salamon H17-ig): Kovács 2006, 217–218: 4. jegyzet.

⁸³¹ 483. jegyzet Adatgyűjtésem falusi temetőből való nagyobb érmemennyiségei: 5 érme: Várfalva (Rom)-Jósika-kastély parkja 28. sír: ROSKA 1914, 137; 6 érme: Mačvanska Mitrovica (Szrb)-Zidine/Širingrad 215. sír: JOVANOVIĆ 1977, 155; 7 érme: Mezőberény (Bé)-Kérhalom-dűlő 43. sír: MUDGYÓSI-MESTIRHÁZ 1998, 600: 9/137. lh., 602: 21. jegyzet; 13 érme: Csepel-Szabadkikötő 55. sír: SZIGETI 2018, 236–239; 57 érme: Rezi (Za)-Gyöngyösi csárda 4. sír: MÜLLER 1987; GIBAI 1987. Templom körüli temetőből: 5 érme: Székesfehérvár (Fe)-Romkert 2/1971. sír: KRALOVÁNSZKY 1971, 78; 7 érme: Nyitra (Szlk)-Mostná ulica 1/96. sír: HUNKA-CHORVÁTOVA 1998, 14 érme: Kaposvár (So)-61. út 501. sír: BARDOS 1987, 30; 32 érme: Észtergom (KE)-Szt. Mihály-templom 24. sír: HORVÁTH 1977, 59; Kovács 2006, 225–226: 20. jegyzet.

⁸³² Nem számítva 2 H? kétpénzes temetkezést (317, 473), a maradék 23 kétpénzes sír zárópénzei értékelhetetlen 5 H? verettel kísértén (59, 93, 246, 276, 417) a meghatározott érmék közül az utolsót tekintve: I. István H1 denarával 2 sír (61, 106), Péter H6 denarával 1 sír (173), viszont I. András H8 denarával már 9 sír (31, 37, 59, 132, 134, 177, 208, 211, 417), a H9 típusúval még további 4 temetkezés (180, 246, 470, 472), ezt követően Béla dux H11 veretével 1 (214), Salamon H14 érméjével 1 (416), a H17 típusúval pedig 2 (93, 482), majd I. László H21 típusával 1 (452), H23 típusával 1 (289), végezetül H24 típusával 1 temetkezést (276) látott napvilágot.

⁸³³ A 9 háromérmés temetkezés zárópénzei: I. István H1 denára 1 sírban (154), Péter H6 denára 3 (66, 120, 155) sírban került elő, majd az összes többi uralkodó 1-1 zárópénzzel szerepelt, éspedig Aba Sámuel a H7 (199), I. András a H8 (67), I. Béla a H12 (405), Salamon a H17 (335) és I. László a H29 típusú denarával (288).

⁸³⁴ Mind a 4 temetkezés zárópénze I. András H8 típusú denára volt (114, 121, 136, 404).

⁸³⁵ Az érmédíszek viseletének magyar szokása a 10. századból maradt fenn szórványosan, főként a gyermeksírokban. Egy korábbi adatgyűjtésem: Kovács 1989, 165–167: 813. jegyzet.

denár negyede a koponya alatt, egy másik, vele nem összeillő, ezúttal átlukasztott negyede a jobb combcsont felső vége mellett kívül, a jobb kézcsontok táján lelt két gyűrű és a csont között maradt meg. A harmadik, egy 1,5-3 éves kisgyermek sírjában (286) I. László H29 típusú denára felszedéskor, az állcsúcs alól bukkant fel, ez talán a nyakba volt kötve. Az egyetlen esetben sem derült ki egyértelműen, hogy a sírba helyezett érme valóban díszként szolgált-e, hiszen az is elképzelhető, hogy az eltemetők az érmék átlukasztásaira nem voltak tekintettel, mert az egyik denár a helyzete alapján (286) a szájba tett halotti obulusként, de a nyakba akasztott díszként is szerepelhetett.

III.4.5.2.4. Halotti obulusok

Amint az összesítő táblázatból (24. táblázat) leolvasható, 68 sírban 76 halotti obulus látott napvilágot, ezek az érmék a szájrégbe, illetve a jobb vagy bal marokba helyezve bukkantak fel (118. kép). Közülük 54 többkevesebb valószínűséggel az említett helyek valamelyikén feküdt, de 23 alkalommal ezt jobb híján még inkább csak valószínűsíteni lehetett. Együtt számlálva a 77 példányt, a szájba 55 (71,43%), a jobb marokba 15 (19,48%), a balba pedig 7 alkalommal (9,09%) tett obulus mutatkozott, a részletezést a táblázat mutatja. Ezt a halottas szokást a falu lakói a temetőjük használati idejének nagy részében, az I. István és I. László uralkodása közötti időben gyakorolták, bár még a Kálmán korából való néhány sírban is előkerült egyetlen példány (454). Némi változás a szokás módjában is felismerhető, mert I. László denárainak zömét – 25-ből 22-t – a szájba helyezték. Öt női (61, 121, 199, 404, 405) és egy-egy férfi- meg gyermek sírba (317, ill. 288) egynél is több halotti obulus került: akár a szájba kettő (61, 199), akár a szájba és mindkét marokba (288) vagy a szájba és valamelyik marokba (121, 317, 405), vagy csak a két marokba (404). Alkalmadtán megelégedtek fél vagy csupán egynegyed érmevel is, vagyis ezekben

az esetekben a szándék számított, és nem az érték.⁸³⁶ A táblázatból az is leolvasható, hogy 21 férfi, 28 nő, 3 felnőtt, 2 ifjú, 8 gyermek és 7 kisgyermek kapott halotti obulust, a saját nemi vagy korcsoportjában viszonylag hasonló arányban.⁸³⁷

III.4.5.2.5. Egyéb érmemelléletek

A 145 érmemelléletes sírból tehát 68-ban bukkant fel összesen 76 halotti obulus, de tisztán ilyen szerepben 44 temetkezésben csak 48 példány volt, a maradék 24-ben pedig 28 darab.⁸³⁸ Nem halotti obulust 77 sírban 95, valamint a fenti 24-ben pedig további 29 példányban tártunk fel, vagyis összesen 101 temetkezésben 128, helyesebben 124 nem halotti obulusként eltemetett denár volt (25. táblázat).⁸³⁹ A szóban forgó 124 denárt igen változatos módzatokban helyezték a holttestre, ráadásul ezek a kis könnyű érmescskék a test bomlásával el-el mozdulhattak, vagy állati bolygatás is mozdíthatta el őket az eredeti helyükről, úgyhogy nem láttam az értelmét a sírleírást átvevő szabatos helymeghatározásuk szerinti felsorolásuknak, hanem a jobb áttekinthetőségük céljából bizonyára önkényesnek tűnő módon csoportosítottam őket. Ebből kiderül, hogy a nagyobb testtájékokon, továbbá azok mellett és alatt egyaránt előfordultak,⁸⁴⁰ vagyis a testre tették őket, illetőleg meglepően sokszor a testet fektették rájuk.⁸⁴¹ A 126 denár zöme eredetileg ép volt, vagy csak a feltárás közben sérülhetett meg, de több olyan veret is előkerült, amelynek darab állapotban helyeztek a sírba: kettévágva mindkét vagy csak az egyik felét, vagy akár csak egy-egy negyedét. További egyedi darabolásra is akadt példa: egy sírba ugyanazon veret felét és negyedét (106), egy másikba három negyedét (153), sőt egy harmadikba mind a négy negyedét (64) helyezték el (vö. 23. táblázat). Ilyen csüt bizonyára több is lehetett, hiszen valószínűtlen volna azt állítani, hogy az összes apró érmedarabkát sikerült megtalálnunk. Az érmedarabolás további sajátosságairól fentebb már szó esett ugyanúgy, mint a többpénzes temetkezésekről,

⁸³⁶ Félpéznnyi (155, 199, 216, 246, 257, 288, 311, 403, 417, 436, 440, 515) és negyedpéznnyi (37, 171, 176, 288, 317) halotti obulusok.

⁸³⁷ A 126 férfi 16,66%-a, a 174 nő 16,09%-a, a 27 felnőtt a 11 11%-a, a 10 ifjú/juv. 20,00%-a, a 46 gyermek 17,39%-a, a 130 kisgyermek 5,38%-a kapott halotti obulust, viszont a 10 eszesemő egyike sem.

⁸³⁸ A csak 48 halotti obulust tartalmazó 44 sír: 54, 61/2 db, 147, 163, 164, 176, 198, 203, 216, 247, 257, 270, 286, 288/3 db, 293, 296, 310, 311, 317/2 db, 327, 332, 336, 339, 365, 412, 421, 429, 436, 440, 443, 451, 454, 461, 486, 494, 498, 512, 515, 520, 526, 528, 532, 537, 540. A 28 halotti obulust (11) és 29 egyéb szerepű érmét (E) együtt tartalmazó 24 sír: 31/H-E, 37/H-E, 62/H-E, 66/H-E, 93/H-E, 120/H-E, 121/2H-E, 132/H-E, 136/H-E, 155/H-E, 171/H-E, 177/H-E, 199/2H-E, 214/H-E, 246/H-E, 289/H-E, 335/H-E, 403/H-E, 404/2H-E, 405/2H-E, 416/H-E, 417/H-E, 472/H-E, 482/H-E. A 33E valójában 29E, mert 62., 171., 199. és 403. sírban ugyanazon érme H és E darabja is szerepelt.

⁸³⁹ A 101 sírből 128 denárt származtattam, de ebből a számból négyet le kell vonni, mert fél obulus példányként már beszámításra került (62, 171, 199, 403; vö. előző jegyzet).

⁸⁴⁰ Az összesített adatok szerint (25. táblázat), a nem halotti obulus 124 érme 143 helyen jelentkezett: a koponya körül 31, a szemüregben 1 (276), a mellkasban a kulcsesontoktól a medeneéig 60, a medence körül 17, a karesontok mentén 14, a lábcsontok mentén 11 alkalommal, továbbá 5 esetben a töltelék földben, illetőleg 4 alkalommal feljegyzetlen helyen.

⁸⁴¹ 33 denárt figyeltünk meg valamelyik testrész alatt: 12 példányt a koponya (31, 106, 113, 114/2 db, 137, 171, 245, 259, 485, 524, 534), hatot nyakcsigolyák (66/3, 134/8, 180/5), egyet kulcsesont (46), hármat lapocka (30, 312, 333), egyet a törzstájék (153), hatot medence (142, 180/2 db, 405, 439, 464), egyet egy ágyékesigolya (64), kettőt alkaresontok (64, 153) végül egyet egy combcsontfő alatt (115).

itt még annyit kellett mindehhez hozzáfűznöm, hogy ezt a szokást a temető teljes használati idejében gyakorolták.

III.4.5.2.6. A pénzmellékletadás megoszlása a nemek, életkorok és a kísérő mellékletek szerint

A fentiekben már említettem, hogy az 523 síros falusi temető 145 érmés temetkezésében 45 férfi (31,03%), 59 nő (40,69%), 5 csupán felnőttek meghatározható személy (3,45%), 4 ifjú/juv. (2,76%), 13 gyermek (8,97%), 18 kisgyermek (12,41%) és 1 csecsemő (0,69%) nyugodott (vö. 19. táblázat). Érdekes módon a férfiak és nők korcsoportjai között a számbeli eltérések a mennyiségükkel voltak nagyjából párhuzamosak, de arányában mégis több fiatal és öreg, viszont kevesebb középkorú nő volt, mint férfi.⁸⁴² A férfiak és nők az eddig az érmék alapján tárgyalt pénzmellékletadásban jellegzetesen eltérő módozatok szerint részesültek. Az értéklésben ugyanis kiderült, hogy ez a gyakorlat nem csupán az egyes csoportbeli személyek érméinek mennyisége, állapota, szerepe, hanem a kísérő leleteik léte vagy nemléte szerint is elkülönült csak pénzmellékletes, illetőleg pénz- és egyéb mellékletes temetkezések körére.

III.4.5.2.7. Csak pénzmellékletes temetkezések

A sokszor emlegetett 145 érmés temetkezésből 63-ban az egy–négy pénzdarábot nem kísérte más melléklet (26. táblázat). Ez a halottas szokás főként a férfiakat illette, hiszen 34 férfisírral (53,97%) szemben csak 16 nő (25,40%), 1 felnőtt (1,59%), 2 ifjú (3,17%), 4 gyermek (6,35%) és 6 kisgyermek (9,52%) volt ily módon ellátva. Érdekes, hogy míg az 51 csak egy- és 10 csak kétpénesz

személy körében ezek az arányok nagyjából fennmaradtak, csak három denárt egyetlen kisgyermek (154), csak négyet pedig egy gyermek (114) kapott.⁸⁴³ Az egy-két pénzre szorító mellékletadás talán egy időben érte el mindannyiukat, kezdetben szórványosabban, majd I. András s egyben Béla dux korától gyakrabban,⁸⁴⁴ viszont a kezdeti időből való volt az I. István-érmés hárompénesz (154), és az I. András zárópéneszű érmés sír (114). A 62-ből elkülönített meghatározható életkorú és nemű, csak egy- és kétpénesz 44 felnőttnek több mint a kétharmada (68,18%) érett korú/maturus és idős/senium volt (22 férfi és 8 nő).⁸⁴⁵

A csak egypénesz 51 temetkezésnek mindössze harmadában, 17 sírban volt az érme halotti obulus, s ez a gyakorlat szintén inkább a temető későbbi használati idejéből mutatkozott,⁸⁴⁶ és elsősorban a férfiakat illette, hiszen e sírok felében férfi nyugodott.⁸⁴⁷ Az viszont nem magyarázható, hanem csupán megállapítható tény, hogy e 17 sírból 13-ban több-kevesebb bizonyossággal a halott szájába tették a pénzdarábot, s csupán háromszor a marokba, függetlenül az elhunyt nemétől vagy életkorától, illetve a pénz kibocsátási idejétől. Más megközelítéssel: 13 halott egész, három fél, egy pedig negyed érmét kapott.⁸⁴⁸ A fentiekből következik, hogy a maradék 34 csak egypénesz sírba nem halotti obulusként került az érme, de a korábban megfigyelt két sajátosság változatlan maradt: ez a gyakorlat is inkább a temető későbbi használati idejében terebélyesedett ki,⁸⁴⁹ és elsősorban szintén a férfiakat illette, hiszen e síroknak is több mint a felében, 20 esetben nyugodott férfi. E nem obulus veretek között ugyancsak volt két fél és egy negyed pénz is.⁸⁵⁰

⁸⁴² A 45 férfi/59 nő koresoportjainak számadatai: 1/5 ifjú/juv., 11/14 fiatal/ad., 21/22 érett korú/mat., 6/11 idős/sen., valamint 6/7 felnőtt.

⁸⁴³ Az 51 csak egypénesz személyből 28 volt férfi (54,90%), 13 nő (25,49%), 2 ifjú (3,92%), 3 gyermek (5,88%) és 5 kisgyermek (9,80%) nyughelye, a 10 csak kétpénesz sír 6 férfi (60%), 3 nő (30%) és egy felnőtt (10%) megoszlású volt, a 63-ra kiegészítő maradék két temetkezésben egy hárompénesz kisgyermek és egy négypénesz gyermek feküdt.

⁸⁴⁴ A 34 csak egy- és kétpénesz férfisírból 1 volt I. István, 7 I. András, 1-1 Béla dux, I. Béla és Géza dux, viszont 10 Salamon, 7 I. László, 3 H? és 3H?/hamisítvány, viszont a 16 nő temetkezéséből 1 Péter, 3 I. András, 2 Béla dux, 3 Salamon, 6 I. László, 1 pedig meghatározhatatlan denárral került elő, az egyetlen felnőtt I. I. András, a két ifjú 1 Béla dux és I. István, a négy gyermek 1-1 Aba Sámuel, Béla dux/rex, Salamon és I. László-vegetet kapott, csak az öt kisgyermeknek jutott más elosztásban a pénz: 1-1 I. István, I. András és Salamon, valamint 2 I. László kibocsátotta érme. Az összesítés még határozottabban mutatta az eseteknek a kor előrehaladtával fokozatos szaporodását, hiszen a 61 egy- és kétpénesz között 2 I. István, 1 Péter, 1 Aba Sámuel, 11 I. András, 4 Béla dux, 1 Béla dux/rex, 1 I. Béla, 1 Géza dux, viszont 15 Salamon, 15 I. László, végül pedig 1 I. István-vegetes temetkezés akadt 5 meghatározhatatlan típusú és 3 hamisítvány példányos sír mellett.

⁸⁴⁵ Hasonlóságok és eltérések a tiszaluc-sarkadi temetőben: Kovács 2015, 180.

⁸⁴⁶ Kibocsátói szerint: Péter, Béla dux és Béla dux/rex denárával 1-1, továbbá 4 Salamon, 8 I. László veretű, végezetül 1-1 meghatározhatatlan pénzzel, illetőleg hamisítvánnyal.

⁸⁴⁷ A 9 férfisírból 3 Salamon (336, 440, 498) és 3 I. László (365, 424, 537) -denár volt ilyen szerepben, 1 hamisítvány (332), továbbá 2 meghatározhatatlan (317, 412) érme mellett, a négy nő sírban pedig 1 Péter (176) és 3 I. László (216, 526, 532) -veret, míg 1 ifjú/juv. mellett Béla dux (494), 2 gyermek mellett 1-1 Béla dux/rex és I. László (257, 339), végezetül az egyetlen kisgyermek mellett is I. László-denár (520) feküdt.

⁸⁴⁸ Bizonyára, illetve valószínűleg a szájba tett érme: 7 férfi (332, 336?, 365, 412, 424, 498?, 537), 4 nő (176: ¼, 216: ½, 526, 532), 1 ifjú (494), 1 gyermek (339) és 1 kisgyermek (520), a jobb marokba téve: férfi (440: ½), gyermek (257: ½), a bal marokba téve: gyermek (293).

⁸⁴⁹ Kibocsátók szerint: 2 I. István, 1 Aba Sámuel, 4 I. András, 2 Béla dux, 1 I. Béla, 9 Salamon, 1 Géza dux, 8 I. László, 1 Kálmán, 1 I. István, végül 3 meghatározhatatlan veret.

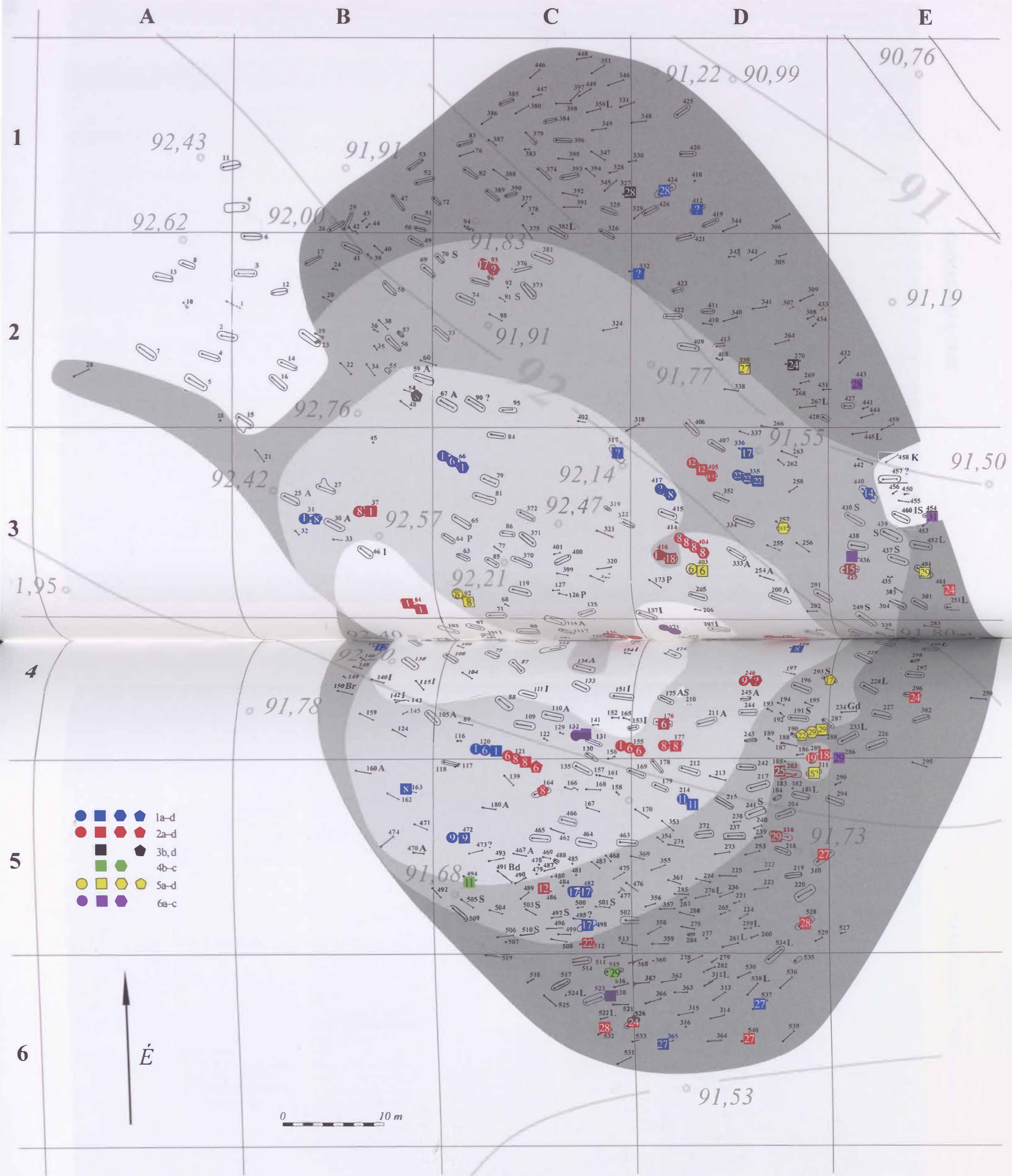
⁸⁵⁰ A 20 férfisírból 1 I. István, 4 I. András, 1 I. Béla, 6 Salamon, 1 Géza dux és 5 I. László-denár, továbbá 1 Kálmán-hamisítvány és 2 meghatározhatatlan érme volt, amelyeket a koponya és a nyaktáj, a mellkas, a medence és a karok környékére helyeztek el (30, 110, 150, 191,

24. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető halotti obulust tartalmazó temetkezéseinek érmetípusai, állapotuk és a helyzetük a sírban az eltemetettek neme vagy korcsoportja bontásában. Az összesített sírszámból az obulusok együttes előfordulása miatt a * jelzésű számok levonandók.

A félkövér sírszámok ugyanazon sírban más kibocsátójú/típusú érmeket jeleznek

Kibocsátó	Érmetípus	Férfisírok	Női sírok	Felnőttsírok	Ifjú/juv. sírok	Gyermek/inf. II. sírok	Kisgyermek/inf. I. sírok	Együtt	Összesen
I. István	H1	66-4: jobb marokban? 120-3: szájbán	37-4: ¼ bal marokban? 61-4: szájbán, *61-5: szájbán 93-2: jobb marokban? 199-2: ½ szájbán				171-6: ¼ jobb marokban?	szájbán 4 jobb marokban 3 bal marokban 1	8* sírban 8 obulus
Péter	H6		121-7: jobb marokban? 155-4: ½ jobb marokban? 176-1: ¼ szájbán			403-5: ½ szájbán?		szájbán 2 jobb marokban 2	4 sírban 4 obulus
Aba Sámuel	H7		*199-3: szájbán					szájbán 1	1* sírban 1 obulus
I. András	H8	31-2: bal marokban? 163-2: szájbán? 198-2: szájbán 417-2: ½ jobb marokban	*121-5: szájbán 136-6: jobb marokban 164-2: bal marokban? 177-2: szájbán 404-6: bal marokban?, *404-7: jobb marokban? 416-6: szájbán	54-2: bal marokban?			132-6: szájbán	szájbán 7 jobb marokban 3 bal marokban 4	14* sírban 14 obulus
	H9	472-1: szájbán						szájbán 1	
Béla dux	H11	214-1: szájbán			494-1: szájbán			szájbán 2	2 sírban 2 obulus
Béla dux/rex	H11/12?					257-1: ½ jobb marokban?		jobb marokban 1	1 sírban 1 obulus
I. Béla	H12	147-2: szájbán	405-3: szájbán, 405-5: jobb marokban? 486-4: szájbán					szájbán 3 jobb marokban 1	4* sírban 4 obulus

Kibocsátó	Érmetípus	Férfisírok	Női sírok	Felnőttsírok	Ifjú/juv. sírok	Gyermek/inf. II. sírok	Kisgyermek/inf. I. sírok	Együtt	Összesen	
Salamon	H14	440-1: ½ jobb marokban						jobb marokban 1	9 sírban 9 obulus	
	H15		429-4: szájban					szájban 1		
	H17	335-3: szájban? 336-1: szájban? 482-1: szájban 498-1: szájban?				293-3: bal marokban?	436-3: ½ szájban?	szájban 5 bal marokban 1		
	H?					311-3: ½ szájban		szájban 1		
Géza dux	H18		289-2: szájban					szájban 1	1 sírban 1 obulus	
I. László	H22		512-3: szájban			288-4: ½ szájban, *288-5: bal marokban?		szájban 2 bal marokban 1	25* sírban 25 obulus	
	H24		296-2: szájban 461-5: szájban 526-1: szájban	270-2: szájban			520-1: szájban	szájban 5		
	H25		203-5: szájban?					szájban 1		
	H27	365-1: szájban 537-1: szájban	247-3: szájban 310-3: szájban 528-3: szájban 540-2: szájban			339-1: szájban		szájban 7		
	H28	424-1: szájban	532-1: szájban	327-4: szájban				443-9: szájban?	szájban 4	
	H29		216-1: ½ szájban			515-2: ½ jobb marokban	*288-6: ¼ jobb marokban 451-3: szájban	286-3: szájban	szájban 3 jobb marokban 2	
Kálmán	H31						454-2: szájban	szájban 1	1 sírban 1 obulus	
meghatározhatatlan	H?	317-1: ¼ szájban *317-2: bal marokban 412-1: szájban	246-2: ½ jobb marokban			62-16: szájban		szájban 3 jobbmarokban 1 bal marokban 1	5* sírban 5 obulus	
hamisítvány	H?	332-1: szájban						szájban 1	1 sírban 1 obulus	
összesen		21* sírban 21 obulus szájban 16 jobb marokban 3 bal marokban 2	33***** sírban 33 obulus szájban 23 jobb marokban 7 bal marokban 3	3 sírban 3 obulus szájban 2 bal marokban 1	2 sírban 2 obulus szájban 1 jobb marokban 1	10** sírban 10 obulus szájban 6 jobb marokban 2 bal marokban 2	7 sírban 7 obulus szájban 6 jobb marokban 1	68 sírban 76 obulus szájban 54 jobb marokban 15 bal marokban 7		

118. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Halotti obulusos sírban nyugvók nemi és életkori bontásban: 1. férfi-, 2. női, 3. felnőtt-, 4. juv., 5. gyermek-, 6. kisgyermeksírok. A betűjelzések: a: nem obulus, b: obulus a szájban, c: a jobb marokban, d: a bal marokban. A térképjeleken Huszár 1978. éremtípuszámjai vannak a H-jel nélkül

25. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető nem halotti obulust tartalmazó temetkezéseinek érmetípusai, állapotuk és a helyzetük a sírban az eltemetettek neme vagy korcsoportja bontásában. Az aláhúzott sírszám halotti obulust is tartalmazó sírt jelez. Az összesített sírszámból a darabpénzek együttes előfordulása miatt a * jelzésű számok levonandók. A félkövér sírszámok ugyanazon sírban más kibocsátójú/típusú érmeket jeleznek

	Érmetípus	Férfisírok	Női sírok	Felnőtsírok	Ifjú/juv. sírok	Gyermek/inf. II. sírok	Kisgyermek/inf. I. sírok	Cseesemősír	Összesen
I. István	H1	<u>31-1: koponya alatt</u> <u>66-3: nyakcsigolyák alatt</u> <u>120-5: jobb medencén</u> 151-2: ½ jobb mellkasban 173-6: gerinc balján 207-1: szegycsonttájón	106-9: ½ koponya alól *106-10: ½ feljegyzetlenül 111-3: ½ koponya alatt, ½ bal alkarcsontoknál kívül 115-5: bal combcsontfő alatt 140-5: sírfenéken <u>155-5: nyakcsigolyáknál</u> <u>199-4: ¼ jobb medence mellett</u>			46-4: bal kulcsont alatt 114-1: jobb mellkasban	101-1: ¼ jobb alkar-nál kívül <u>132-7: töltelékföldből</u> 153-8: ¼ jobb alkar alatt, ¼ bal medencén, ¼ törzstájék alatt 154-1: jobb mellkasban *154-2: jobb mellkasban *154-3: jobb mellkasban 171-6: ¼ koponya alatt		19 sírban 22 érme
	H1b	137-3: ½ koponya alatt, ½ bal combcsontnál	142-3: bal medence alatt <u>*155-3: gerincen</u>						2 sírban 3 érme
Péter	H6	<u>*66-2: jobb mellkasban</u> <u>*120-4: ½ jobb lapockán,</u> <u>½ gerinc balján</u> <u>136-4: bal lapockán</u> *173-5: jobb kulcsontnál	<u>121-8: bal mellkasban</u>			<u>62-16: jobb medence szélén</u> 64-2: ¼ jobb mellkasban, ¼ jobb alkarbelső mellett, ¼ ágyékcsgolya alatt, ¼ bal combcsontfő alatt *114-2: koponya alatt <u>403-5: ½ szegycsont táján</u>	126-2: ½ bal combcsont mellett, ¼ bal arckoponyánál		6 sírban 10 érme
Aba Sámuel	H7		<u>*199-3: jobb mellkas közepén</u>			175-1: koponya táján			1 sírban 2 érme

Kibocsátó	Érme- típus	Férfisírok	Női sírok	Felnőttsírok	Ifjú/juv. sírok	Gyermek/inf. II. sírok	Kisgyermek/inf. I. sírok	Csecsemősír	Összesen
I. András	H8	25-3: jobb alkarcsontoknál kívül 110-1: bal alkarcsontoknál kívül <u>*136-3: koponyában</u> <u>*136-5: bal alkarcsontnál belül</u> 200-1: ½ szegycsonton, ½ szegycsonton 333-1: jobb lapocka alatt <u>417-1: jobb könyöknél belül</u>	67-4: koponya jobb oldalánál <u>*67-5: gerinc balján</u> <u>*67-6: ½ gerincnél,</u> ½ bal keresztcsontnál 105-8: ¼ lábszárcsontok között <u>*121-6: 2. ágyékcsgo- lyánál</u> <u>134-7: jobb lapockán</u> <u>*134-8: nyakcsigolyák alatt</u> 160-1: jobb combcsontnál belül 177-3: szegycsonton <u>211-1: ½ bal mellkasban</u> <u>*211-2: bal mellkasban</u> 254-4: bal könyök felett <u>404-5: jobb csecsnyúl- ványnál,</u> <u>*404-8: mellkas táján</u> 467-3: ½ jobb kulcscsont- nál, ½ jobb medence alatt	59-1: szegy- csonton					16 sírban 27 érme
	H9	30-1: bal lapocka alatt <u>472-2: jobb könyöknél belül</u>	<u>37-3: bal koponya mellett</u> <u>180-5: ½ nyakcsigolyák alatt</u> ½ jobb medence alatt <u>*180-6: ½ bal medence alatt</u> <u>246-1: ½ bal mellkasban</u>				245-1: koponya alatt	<u>470-1: kopo- nyánál</u> <u>*470-2: ½ gerinc jobbjánál</u>	7 sírban 9 érme
Béla dux	H11	<u>214-2: jobb lapockán</u>	292-1: ½ jobb mellkas- ban, ½ jobb kézfejnél 491-1: bal mellkasban						3 sírban 3 érme
Béla dux/ I. Béla	H11/12?		<u>405-4: bal medence alatt</u>						1 sírban 1 érme
I. Béla	H12	150-1: jobb vállcsúcsonál							1 sírban 1 érme

	Érme- típus	Férfisírok	Női sírok	Felnőttsírok	Ifjú/juv. sírok	Gyermek/inf. II. sírok	Kisgyermek/inf. I. sírok	Csecsemősír	Összesen
Salamon	H14	249-1: koponya jobb oldalánál 503-1: jobb mellkas közepén	416-7: <u>bal mellkas alatt</u> 501-4: jobb medence táján 505-1: bal mellkason 510-1: gerinc jobb oldalán	497-2: mellkason			70-2: bal mellkasnál		8 sírban 8 érme
	H15	191-1: gerinc – bal kulcs- csont között							1 sírban 1 érme
Salamon	H17	<u>335-2: 2 térd között,</u> <u>*335-3: bal mellkasban</u> 430-1: ½ koponya jobbjánál 437-1: 1–2. nyakcsigolya között 439-1: bal medence alatt <u>482-2: gerinc jobb oldalán</u>	<u>93-1: ½ bal könyöknél</u> 241-2: bal medence felett				91-1: bal felsőtestnél		8 sírban 9 érme
Géza dux	H18	234-1: ½ jobb lapockán							1 sírban 1 érme
I. Géza	H19		<u>289-3: jobb mellkasban</u> 452-6: bal lapockán						2 sírban 2 érme
I. László	H21		<u>*452-7: gerinc bal oldalán</u>						1 sírban 1 érme
	H22		299-1: bal mellkasban				522-3: bal könyöknél		2 sírban 2 érme
	H24	261-1: bal nyaktájon 267-1: ½ jobb alkarcsontok- nál belül 276-2: bal szemüregben	181-2: bal sirszélnél 251-6: sír töltelékföld- jéből 312-1: jobb lapocka alatt 445-2: jobb mellkasban				259-3: koponya alatt 524-1: koponya alatt"		9 sírban 9 érme
	H27	534-1: koponya bal oldala alatt	350-1: bal lábfejsontok helyén		538-2: koponyánál				3 sírban 3 érme
	H29		233-4: lábfejsontok között						1 sírban 1 érme
	H?	382-1: jobb mellkas szélén	228-1: bal medencén						2 sírban 2 érme
	H?	458-1: bal lapockán							1 sírban 1 érme

Kibocsátó	Érme-típus	Férfisírok	Női sírok	Felnőttsírok	Ifjú/juv. sírok	Gyermek/inf. II. sírok	Kisgyermek/inf. I. sírok	Csecsemősír	Összesen
II. István	H?				460-1: bal lapockánál				1 sírban 1 érme
meghatározhatatlan	H?	248-1: jobb mellkasban *276-3: feljegyzetlen 457-1: töltelékföldben	90-1: jobb könyöknél 473-3: jobb lapockánál *473-4: bal csecsnyúlvány mellett 495-2: koponya alatt	*59-2: töltelékföldben			113-3: arckoponya mellett		
Összesen		34 sírban 41 érme 44 helyen, koponya körül 9 szemüregben 1 mellkasban 22 medence körül 2 karcsonatok mellett 6 lábsontok mellett 2 töltelékföldben 1 feljegyzetlenül 1	42 sírban 54 érme 59 helyen, koponya körül 10 mellkasban 23 medence körül 11 karcsonatok mellett 5 lábsontok mellett 5 töltelékföldben 3 feljegyzetlenül 2	2 sírban 3 érme 3 helyen, mellkasban 2 töltelékföldben 1	2 sírban 2 érme 2 helyen, koponya körül 1 mellkasban 1	7 sírban 11 érme 15 helyen, koponya körül 4 mellkasban 6 medence körül 2 karcsonatok mellett 1 lábsontok mellett 1 feljegyzetlenül 1	13 sírban 15 érme 18 helyen, koponya körül 6 mellkasban 5 medence körül 1 karcsonatok mellett 3 lábsontok mellett 2 töltelékföldben 1	1 sírban 2 érme 2 helyen, koponya körül 1 mellkasban 1	101 sírban 128 érme 143 helyen, koponya körül 31 szemüregben 1 mellkasban 60 medence körül 17 karcsonatok mellett 14 lábsontok mellett 11 töltelékföldben 5 feljegyzetlenül 4

26. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető csupán érmemellékletes sírjai az eltemetettek neve vagy korcsoportja bontásában. A félkövér sírszámok csak halotti obulust, az aláhúzott sírszámok halotti obulust és egyéb szerepű érmét, a normál sírszámok csak egyéb szerepű érmét jeleznek. A hamis./hamisítvány oszlopban az L: I. László, a K: Kálmán meghatározhatatlan denárának hamisítványát jelzi

Mennyiség	Nem/korcsoport	Érmetípusok																					
		H1	H6	H7	H8	H9	H11	H11/2	H12	H14	H15	H17	H18	H19	H24	H27	H28	H29	II. István	H?	hamis.		
51 sírban 1-1 db	28 férfi	1 ifjú/juv.																			248		
		3 felnőtt														261	534, 537						
		4 ad.	207			110					503							424					
		1 ad.-mat.																			457		
		16 mat.				200, 333	30				249	191	336, 430, 437, 439, 498			267	365					412	332, 382/L, 458/K
		3 sen.								150	440				234								
	13 nő	1 felnőtt				160																	
	4 ad.		176								510				526		532						
	6 mat.									292, 491	505					299	350					90	
	2 sen.														312			216					
2 ifjú/juv.									494										175				
3 gyermek				460						257						339							
5 kisgyermek		101				245					91			520, 524									
10 sírban 2-2 db	6 férfi	1 felnőtt										482											
		1 ad.																			317		
		1 ad.-mat.				417+H?																	
		2 mat.					472	214															
	1 sen.				31+H1																		
	3 nő	2 ifjú/juv.				211						93+H?											
1 sen.					246+H?																		
1 sírban 3 db	1 felnőtt				59+H?																		
1 sírban 4 db	1 kisgyermek	154																					
1 sírban 4 db	1 gyermek				114 H1 +H6+2H8																		
összesen 63 sírban 34 férfi, 16 nő, 1 felnőtt, 2 ifjú/juv., 4 gyermek, 6 kisgyermek																							

A 10 csak kétpénzes temetkezés három csoportra különült el. Egy férfisírban két halotti obulus volt,⁸⁵¹ hét temetkezésben egy-egy halotti obulus és egyéb szerepű érme látott napvilágot többségében szintén férfi mellől, viszont a temető korábbi feléből,⁸⁵² a maradék kettőben pedig csak egyéb szerepű denár volt változatos elrendezésben.⁸⁵³ Érdekes, hogy mind a hárompénzes kisgyermek (154), mind a négypénzes gyermek (114) egyik érmeje sem volt halotti obulus szerepű.

A fentieket összesítve tehát megerősíthető, hogy az egyéb tárgy melléklete nélkül csupán egy-két érmét tartalmazó 63 sír többségében, 34 temetkezésben férfi nyugodott, s bár ezzel a mellékletadással a temető teljes használati idejében éltek I. András és I. László uralkodási ideje között volt gyakorlatban.

A talán nehezen követhető részletek az érméknek a temető É-ÉK-i, valamint a DK-D-i felének eltérő mennyiségéből következő eltéréssel mutatkoztak meg a sírmező horizontálstratigráfiai térképén (103. kép). Az I. István-érmés területen az egypénzesek ritkák (101: kisgyermek, 106: nő, 207: férfi), kétpénzes nincs, de van egy hárompénzes kisgyermek (154). A Péter-I. András-érmés területsávra az egyérmések mellé felzárkóztak a kétérmések, és egy négyérmés gyermek (114), továbbá feltűntek a halotti obulusos egy, illetőleg az obulus és egyéb helyzetű érmék párosát tartalmazó, többségében férfisírok. A tendencia a későbbiekben folytatódott egészen a legfiatalabb temetőrészig (457, 458, 460), a középtáj obulus nélküli sávjától elválasztva északon többségi obulusos temetkezésekkel, délen pedig a temető széle felé szaporodó obulusosokkal, különösen az I. László-kori veretek csoportjában.

III.4.5.3. Egyéb mellékletekkel kísért érmés temetkezések

A 145 érmés temetkezésből 82-ban az egy-négy pénzdarabot egyéb melléklet is kísérte (27. táblázat). Ez a halottas szokás a 63 csak pénzes sírnál megfigyeltekhez képest homlokegyenesen eltérő változást mutatott, mert a férfi-női arány teljesen átbillent a nők javára, hiszen 44 nő (53,66%), 11 férfi (13,41%), 4 felnőtt (4,88%), 2 ifjú/juv. (2,44%), 8 gyermek (9,76%), 12 kisgyermek (14,63%) és 1 csecsemő (1,22%) volt az így eltemetettek között. A 82-ből a kibocsátók érméi szerint csoportosítható 79 sír⁸⁵⁴ leletanyagának 32 tárgytípusában a nők – és bizonyára a leánygyermek – ékszerei voltak túlsúlyban, ez magyarázza meg a női sírok többségét ebben a csoportban (vö. 27. és 49. táblázat).⁸⁵⁵

A női túlsúly természetesen mind a négy leletegyüttes-típusban dominált, sőt a négypénzeseknél kizárólagossá is vált, csupán a hárompénzesek között közelítette meg a férfisírok száma a nőiekét. A 82 érintett személyből 46-nak lehetett a nemét és az életkorát is meghatározni, e szerint az érett és idős korúak voltak többségben.⁸⁵⁶

Az egyéb mellékletes 82 pénzes sír harmadába, 27 temetkezésbe az érme – sőt egy-egy alkalommal két (61) és három érme (288) is – csak halotti obulus szerepben került. A csak érmés temetkezésben mutatkozott arány azonban ezúttal megváltozott a nők javára, hiszen 13 : 3 volt a nő : férfi arány az előbbieik javára. Ez a gyakorlat ugyancsak a temető használati idejének későbbi szakaszában terebélyesedett ki,⁸⁵⁷ és nemtől vagy kortól függetlenül zömében a szájba helyezték az érmét, vagy négyszer csak a felét, egyszer pedig a negyedét.⁸⁵⁸

A tárgyalt 82 mellékletes sír további kb. egynegyedébe, 17 temetkezésbe halotti obulus és egyéb szerepű érme is került. A női túlsúly itt is jelentkezett,⁸⁵⁹ de fel-

200, 207, 234: ½, 248, 249, 261, 267: ½, 333, 382, 430: ½, 437, 439, 457, 458, 503, 534). A kilenc női sírban 1 I. András, 2-2 Béla dux és Salamon, 3 I. László és 1 meghatározhatatlan érme került elő inkább a mellkas és a karok, de a láb, illetve a lábfej környékén is (90, 160, 292: ½ + ½, 299, 312, 350, 491, 505, 510). Egy ifjú/juv. (175) mellett a II. István-denár a lapockánál feküdt, egy gyermek (460) Aba Sámuel-denára a koponya mellett, végezetül négy kisgyermek 1-1 I. István-, I. András-, Salamon- és I. László-denára inkább a koponya alatt mutatkozott (91, 101: ¼, 245, 524).

⁸⁵¹ Sajnos mindkét érme meghatározhatatlan állapotú volt (317: ¼ a szájban, illetve a bal marokban).

⁸⁵² Az öt férfisírban 3 I. András-, 1 Béla dux- és 1 Salamon-érme volt a koponya és a felsőtest mellett (31, 214, 417, 472, 482), a két nőiben 1-1 I. András és Salamon fél érmeje hasonló helyen (93: ½, 246: ½).

⁸⁵³ Egy-egy férfi, nő és felnőtt sírjában 1 I. László és 2 I. András verette denár (211: ½ és 59).

⁸⁵⁴ 3 további temetkezés mellékletei: 113: inf. l., ezüst nyakperccel, disznócsont, H? denár; 473: felnőtt nő, ezüst hajkarikapár, 2 H? denár; 495: felnőtt nő, ezüst S-végű karika, vastöredék, H? denár.

⁸⁵⁵ A 11 érmés és egyéb mellékletes férfisírban mindössze az alábbi tárgyak fordultak elő: ij (25), 2-3 nyíl (25, 120, 137, 173), sodrott bronzhuzal/ostornyéltartozék? (173), ezüst hajkarika (147, 163, 198), ezüst esavart gyűrű (335), pszeudomorfoza (276), házityúk lábszáresontja/ételmelléklet (151), vastöredék (66).

⁸⁵⁶ A meghatározható 9 férfi koresoportjai: 4 fiatal/ad., 3 érett korú/mat., 2 idős/sen., a 37 nő koresoportjai: 3 ifjú/juv., 11 fiatal/ad., 15 érett korú/mat., 8 idős/sen., vagyis a 46 személyből 28 (60,87%) érett vagy idős korú volt.

⁸⁵⁷ A (záró)pénzüket kibocsátója szerint: 1 I. István, 4 I. András, 2 I. Béla, 4 Salamon, 15 I. László és 1 Kálmán denárával.

⁸⁵⁸ Bizonyára, illetve valószínűleg a szájba tett érme: 3 férfi (147, 163?, 198), 11 nő (61: mindkettő, 203?, 247, 296, 310, 429, 461, 486, 512, 528, 540), 2 felnőtt (270, 327), 3 gyermek (288: ½, 311, 451), 4 kisgyermek (286, 436?: ½, 443?, 454), a jobb marokba téve: 1 ifjú (515: ½), 1 gyermek (288: ¼), a bal marokba téve: 1 nő (164?), 1 felnőtt (54), 1 gyermek (288); egy gyermek sírban (288) 3 érme 3 helyen szerepelt.

⁸⁵⁹ A 17 sírban 3 férfi, 10 nő, 2 gyermek és 2 kisgyermek feküdt.

27. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető egyéb leletektől kísért érmemellékletes sírjai az eltemetettek neve vagy korcsoportja bontásában. A félkövér sírszámok csak halotti obulust, az aláhúzott sírszámok halotti obulust és egyéb szerepű érmét, a normál sírszámok csak egyéb szerepű érmét jeleznek

Mennyiség	Nem/korcsoport		Érmetípusok																						
			H1	H6	H7	H8	H9	H12	H14	H15	H17	H?	H19	H21	H22	H24	H25	H27	H28	H29	H?	H31	H?		
57 sírban 1-1 db	7 férfi	2 felnőtt				163		147																	
		1 ad.	151																						
		3 mat.				25, 198										276									
		1 sen.	137																						
	28 nő	1 ifjú/ juv.														251									
		5 felnőtt	142					486										540			228		495		
		4 ad.					467		501		241														
		1 ad.- mat.																528							
		12 mat.	111, 115, 140			105, 164, 254				429						512	181, 445, 461	203							
		4 sen.	106													296		310			233				
	2 ifjú/juv.																	538			515				
	4 felnőtt				54				497							270				327					
	6 gyermek	46	64, 403								293	311											451		
	11 kisgyermek	153, 171	126						70		436		522			259				443	286		454	113	
14 sírban 2-2 db	1 férfi	1 sen.		173+ H1																					
	9 nő	1 ifjú/ juv.			177																				
		1 felnőtt																						473	
		3 ad.				134	180									452+ H19									
		1 mat.																							
3 sen.	61			37+ H1			416+ H8																		

Mennyiség	Nem korcsoport		Érmetípusok																				
			H1	H6	H7	H9	H12	H14	H15	H17	H18	H19	H21	H22	H24	H25	H27	H28	H29	H?	H31	H?	
14 sírban 2-2 db	1 gyermek			<u>62+</u> <u>H?</u>		208																	
	1 kisgyermek					<u>132+</u> <u>H1</u>																	
	1 csecsemő						470																
8 sírban 3-3 db	3 férfi	3 ad.		<u>66+ 2</u> <u>H1,</u> <u>120+</u> <u>2 H1</u>							335												
	4 nő	1 ifjú/ juv.			<u>199</u> <u>H7+</u> <u>2H1</u>																		
		1 ad.		<u>155</u> <u>2H6</u> <u>+H1</u>																			
		2 mat.				67		<u>405</u> <u>2 H12+</u> <u>H11/12</u>															
		1 gyermek																					288 2 H29 +H22
3 sírban 4-4 db	3 nő	1 ad.				<u>121 2</u> <u>H8+2</u> <u>H6</u>																	
		1 mat.				404																	
		1 sen.				<u>136 3</u> <u>H8+</u> <u>H6</u>																	
Összesen 82 sírban 11 férfi, 44 nő, 4 felnőtt, 2 ifjú/juv., 8 gyermek, 12 kisgyermek, 1 csecsemő																							

tünő módon inkább a temető korábbi időszakában, mert I. László-veret már nem volt közöttük.⁸⁶⁰ Többségükben ezeket az érméket is a szájba helyezték, háromszor csak a felét, egyszer pedig a negyedét.⁸⁶¹

Az egyéb mellékletet is tartalmazó 82 sír kisebbik felében, a 38 temetkezésben talált egy–négy érme egyike sem volt halotti obulus, hanem másként került a sírba elsősorban nők, majd kisgyermek mellé,⁸⁶² s ezzel a szokással a halotti obulusadástól eltérően már a temető legkorábbi szakaszában is éltek, s csaknem a végéig gyakorolták is.⁸⁶³ A különféle testtájékokra helyezett érmék között többször kettévágott denár mindkét fele, illetőleg fél vagy negyed pénz, sőt negyedelt pénz is volt (64, 153), ez utóbbi két sír analógiájára hivatkozva mind az elhelyezést, mind a darabolást illetően tudatosnak tekinthetően.⁸⁶⁴

A fentieket összesítve tehát megállapítható, hogy az egyéb tárgy(ak) mellékletével együtt 27 sírba csak halotti obulusként, 17 sírba egyéb szerepű érmével is kísérlen, valamint 38 temetkezésben csak egyéb szerepű, nem obulusként sírba tett érmével döntő többségben nőket temettek, és a szokás két változatát a temető egész használati idejében, a harmadikat pedig inkább a korábbi szakaszában gyakorolták.

III.4.5.4. Egyéb mellékletes temetkezések

A mellékletadás általános számadatai (VI.15.1.) szerint a falusi temetőben nyugvó 524 fő 523 sírjából 301 (57,55%) tartalmazott mellékletet, 222 (42,45%) pedig melléklet nélküli volt. A 301 sír közül 83-ban volt érme is, tehát 218-ban nem, vagyis az érme nélküli mellékletes temetkezési mód volt a leggyakoribb a temetőben. Az alábbiakban az összes mellékletes temetkezést a viselet, ékszerek, fegyverek és lószerszám, eszközök, valamint egyéb tartalmú kategóriák sorrendjében tárgyaltam, a valószínűleg elpusztult hajdani tárgyak anyag nélküli rozsdanyomát nem tekintettem mellékletnek.⁸⁶⁵

III.4.5.4.1. Viseleti mellékletek (119. kép)

Viseleti tárgyat a hozzátartozók alig mellékeltek, de ez a sajátosság csak az első pillanatban látszik különlegesnek, hiszen a viselet maradandó anyagú fém tárgyait, pontosabban azok többé-kevésbé teljes sorozatát, már a 10. században is általában csak a tehetősebb családi hátterű halottak kapták, akiknek a rokonsága ezt megengedhette magának, vagy akitől a közösség elvárta az elhunyt végtisztességéhez szükséges ilyesféle halotti ajándékot. Nem volt ez másképpen a magyarhomorogi szállási temetőben sem, a falusiban azonban még inkább megmutatkozott, hiszen mindössze 14 temetkezésben, két férfi, hét nő, két gyermek és három kisgyermek sírjában leltünk viseleti emlékeket.

III.4.5.4.1.1. Férfiak

Az egyik férfi kirabolt sírjában (103) feltehetőleg a halotti ruhájának olyan egyedi díszci maradt meg, hogy alább önálló szakaszban tárgyaltam. A másik, egy felnőtt férfi (321) mellé talán utolsó ajándékképpen mindössze két aranyozott ezüst kerek női ingnyakveretet tettek vagy dobtak. A sírja a Péter–I. András-érmés sávban feküdt.

III.4.5.4.1.2. Nők

Hét női sírban volt viseleti tárgy, és pedig ingnyakdísz, fülesgomb vagy egyéb veret, ezek közül egy felnőtt nő egyedi tárgyat tartalmazó temetkezését (107) külön szakaszban mutattam be. Egy további felnőtt nőt (95) is talán viseleti helyzetű aranyozott bronz kerek veretekkel együtt temették el, de mivel a sírját utólag feldúlták, s a fejét vagy már csak a koponyáját a medencetájára fektették, ismeretlen rendeltetésüvé vált az a tíz veretből álló sorozat, amely a koponyája helyén, Dienes István szerint talán a koponyatető mögött maradt meg. Dienes „a süveg alsó szegélyének vagy a párta díszecinek” sejtette őket, bizonyára azért, mert a sír részletfotóján jól látható, hogy hét (esetleg kilenc) példány a hátoldalával felfelé feküdt, s csak egyetlen volt az előoldalával felfelé (50. kép).⁸⁶⁶

⁸⁶⁰ A (záró)pénzüik kibocsátója szerint: 1 I. István, 5 Péter, 1 Aba Sámuel, 6 I. András, 1 I. Béla, 2 Salamon, 1 I. Géza denára.

⁸⁶¹ Bizonyára, illetve valószínűleg a szájba tett érme: 3 férfi (66, 120, 335?), 5 nő (121, 177, 199: 1 és ½, 289, 416), 2 gyermek (62, 403: ½), 1 kisgyermek (32), a jobb marokba: 1 férfi (66), 5 nő (121: ½, 136, 155: ½, 404, 405?), a bal marokba: 1 nő (37: ¼); egy női sírban (121) 2 érme két helyen szerepel.

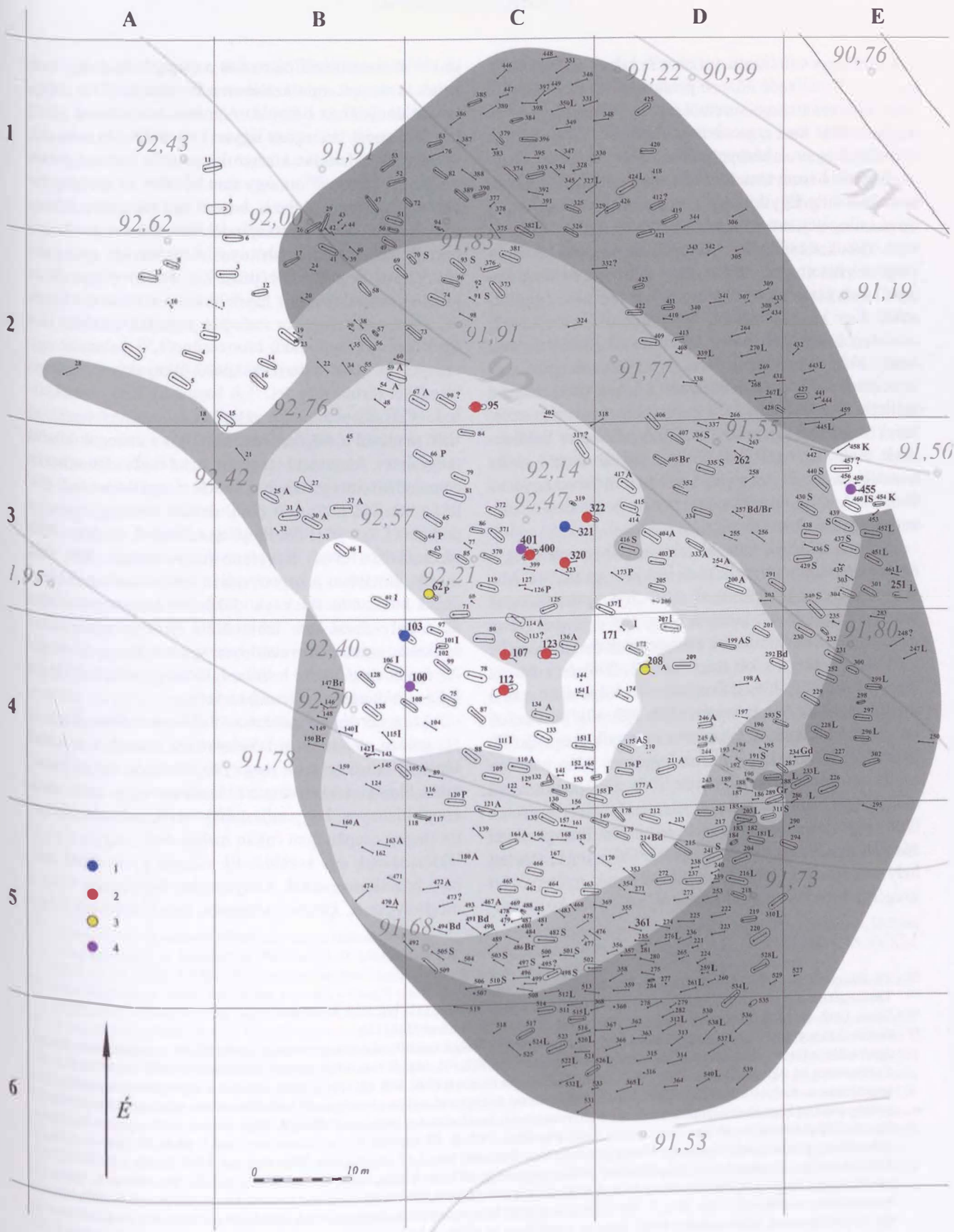
⁸⁶² A 38 sírban 5 férfi, 21 nő, 1 felnőtt, 1 ifjú/juv., 3 gyermek, 6 kisgyermek és 1 csecsemő feküdt.

⁸⁶³ A (záró)pénzüik kibocsátója szerint: 9 I. István, 3 Péter, 9 I. András, 4 Salamon, 10 I. László-denár, valamint 3 meghatározhatatlan érme.

⁸⁶⁴ Az 5 férfisírban a koponya alatti helyzetű a bal combesontig jelentkeztek az érmék (25, 137: ½ + ½, 151: ½, 173: ½, 200: ½ + ½), a 21 női sírban a koponyától a lábfejesontokig került elő érme (67, 105: ¼, 106: ½, ¼ + ½, 111: ½ + ½, 115, 134, 140, 142, 180: ½ + ½, ½, 181, 228, 233, 241, 251, 254, 445, 452: 2 db, 467: ½ + ½, 473: 2 db, 495, 501), egy felnőtt sírban a mellkason (497), egy ifjú/juv.-nél a koponyánál (538), három gyermeknél a koponyánál és a mellkasban (46, 208: ½ + ½) és egyedi különlegességként a jobb mellkasban, a jobb alkar belső oldalánál, egy ágyékesigolya alatt és a bal combesontfő alatt (64: ¼ + ¼ + ¼ + ¼), hat kisgyermek sírban a koponyától a combesontig (70, 113, 126: ¼ + ½, 153: ¼ + ¼ + ¼, 259, 522), végezetül egy csecsemőnél a koponyánál és a gerinénél (470: 1 és ½). A felsorolásban a + jel ugyanazon érme részleteit jelzi.

⁸⁶⁵ Rozsdanyomok (21, 33, 112, 200, 216, 400).

⁸⁶⁶ Elfogadólág idézte: HORVÁTH 2014, 267: Nr. 22; vö. UO., 274–276.

119. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Viseleti tárgya^s srok: 1. férfi, 2. nő, 3. gyermek, 4. kisgyermek

A közönséges mintázatú veretsor⁸⁶⁷ kilenc gyöngyözött szegélyű, bemélyedő közepű példányból és egy hasonló, letört csüngőkampójú veretből állt, s a temetkezés a Péter–I. András kori érmesávban, Péter (66) és I. András (67) -denáros sírok környezetében helyezkedett el.

További három temetkezésben csak viseleti részletek maradtak meg. Egyikük (400) aranyozott ezüst csüngős-veret csüngőjét, amely a jobb felkarcsont alsó harmada alatt feküdt, a csüngőknél tárgyaltam, további kettőben viszont lehetett több veret, akár készlet is, de ezek korabeli bolygatás miatt elvesztették a mellékletegyüttesüket. Egy középkorú/mat. nő sírmaradványában (112) csak egy aranyozott bronz verettörredék őrződött meg, amely akár egy csüngős veret tartóveretének felső széle is lehetett,⁸⁶⁸ egy másik felnőtt nőben (322) pedig a mellette lévő férfisírban (321) talált két aranyozott ezüst kerek ingnyakdíszverethez hasonló példányra bukkantunk. Kettejük egyikét (112) az I. István-érmés sávba temették, a másikat pedig a nevezett férfivel együtt a Péter–I. András-érmésbe, s talán nem is véletlenül, közvetlen egymás közelében ásták.

Szintén utóbbiak szűkebb környezetében volt az egy-egy bronz fülesgomb mellékletű ifjú/juv.–ad. (320) és kissé távolabb egy középkorú nő (123) sírja. A mindkétyszer a bal váll tájékán lelt gombok talán egy egyszerű (veret nélküli) ing hasítékát zárták a viseletének megfelelően.⁸⁶⁹

Érdekes, hogy a két nagyobb (62, 208) és a három kisgyermek (100, 401, 455) ugyan eltérő típusú és számú mellékletei akár három esetben (62, 208, 401?) is viseleti helyzetűek lehettek. A felékszerezett egyik gyermek (62) ingnyakát körben nyolc kerek, egyelőre talán páratlan mintázatú bronzveret díszítette,⁸⁷⁰ és a záródását a bal vállnál egy bronz fülesgomb jelezte. A másik gyermek (208) inge a szegycsontja táján lelt bronz fülesgombbal zárulhatott. Az egyik kisgyermek (401) ingét viseleti helyzetben nem eredeti összeállítású kerek, gyöngyözött szegélyű bronzveretsor díszíthette, mert ezek közül ket-

tő törött tartófüléről hiányzott a csüngő, öt pedig csak kerek veret volt, mintázatában a következő (100) sírban lelt példányokhoz hasonló. A másik kisgyermek (100) hat darab négyféle verete ugyan a nyaktájáról került elő, de négyük a feltárás közben kimozdult, viszont ebben az összeállításban⁸⁷¹ amúgy sem lehettek az apróság ingeckéjének eredeti díszei, hanem egy csomóban fekvésük alapján talán a búcsúajándékként sírba engedett női ingnek lehettek a maradványai. A sírban két gyöngyözött keretű, de eltérő középrészű, a fentebb már említett (401) sírban találtakhoz hasonló aranyozott ezüst kerek ingnyakveretet, egykor csüngős ingnyakverethez tartozó három csepp alakú bronzcsüngőt,⁸⁷² valamint egy aranyozott ezüst, eltérő díszítésű ingnyakveret-csüngő töredékét tártuk még fel.⁸⁷³ A harmadik kisgyermek sírban (455) azonban csak egyetlen csüngősveret-csüngő volt, ráadásul a szájüregben, ezért ezt a csüngők között tárgyaltam. Az utóbbit leszámítva, az összes temetkezés a temető középrészén helyezkedett el, egyiküket (62) Péter, a másikat I. András (208) denára keltezte, egy-egy pedig az I. István (100), illetőleg a Péter–I. András (401) -érmésávban feküdt. Két olyan kisgyermek sír (500, 533) is volt, amelyben a koponyatájon apró czüstlemeztörredékek bukkantak fel. Ezek időközben megsemmisültek, de a helyszínen sem tekintettem őket érmemaradványoknak, ezért talán valamilyen viseleti díszek lehettek. Az egyik sír (500) az I. Béla–I. Géza-, a másik (533) az I. László-denáros érmesávban volt.

Az a kérdés természetesen eldönthetetlen, hogy a 11. század elején az új lakóhelyükre érkező, s a szűkebb új falusi temetőt megnyitó közösség tagjai hordtak-e fémveretekkel díszített viseletet vagy sem, csak annyi bizonyos, hogy teljes(ebb) veretkészletet ruházatot (inget) csupán igen ritkán mellékeltek, vagyis a mellékletadásnak egy korábbi, 10. századi gyakorlatát már nem hozták magukkal. Kényszerűen figyelembe véve a megbolygatott, kirabolt állapotot, megállapítható, hogy

⁸⁶⁷ Vö. BALINT 1991, 124–125: Taf. XXXVI–XXXVII.

⁸⁶⁸ Többségében délkelet-alföldi példányok hasonló díszítéssel: BALINT 1991, 131: Taf. XI.1. 5–13, 16–17.

⁸⁶⁹ SZOKI 1962, 79; vö. jobb oldali záródással: KÜRTI 1996, 161: 6. kép; BOLDOG 2014, 144.

⁸⁷⁰ Bollók Ádám gyűjtötte össze a különböző tárgyakon megjelent „hosszú szárú U-alakú motívumokat”, amelyeknek a „szíjvégeken feltűnő egyszerűbb változat[á] ... rozetták alkotójaként is megjelenhet [335: 101. kép 6–7. és 1858. jegyzet: Sárrétudvari (HB)-Hizóföld 103. sír: 5 aranyveret; M. NEPPER 2002, I: 314, II: 261. tábla 14–18; A HONFOGLALÓ 1996, 262: 14. kép], s talán ehhez az alkalmazáshoz kapcsolható az a veret típus is, melyen a díszítőrendszer külső mezőjét alkotó gyöngysorkeret és a belső mezőt képező központi negyedgömböt körülvevő gyöngysorkeret közé ékelt középmezőben egy körívre rendezett kis U-alakokat láthatunk.”: BOLLÓK 2015, 335; uo., 1859. jegyzet; Hajdúszoboszló (HB)-Árkoshalom 40. sír: 1 bronzveret; M. NEPPER 2002, I: 65, II: 30. tábla 10; 77. sír: 3 bronzveret; uo., I: 69, II: 38. tábla 2–4; Nagyvárad (Rom)-Ferencz József laktanya: 5 bronzveret; SZÁRAZ 1893, 140, 141: 7–11. kép; HAMPT 1900, 665, 665: LXXIV. kép 7–11; GÁLL 2013, I: 401: 4.10–11, 212. tábla 10–13; Püspökladány (HB)-Éperjesvölgy 217. sír: 5 bronzveret; NEPPER 2002, I: 166, II: 186. tábla 3–6. Megjegyzendő, hogy a Nagyvárad-Szálka-terasz lelőhelyű 10–11. századi falusi temetőrészlet 1991. évi szórványleletai között egy további hasonló bronzpéldány is előkerült: GÁLL 2013, I: 396: 5, II: 210. tábla 4. Szíves szóbeli közlésében Bollók rámutatott e veretek és a magyarhomorogi 62. sír példányainak hasonlóságára azzal, hogy az utóbbiakon az előbbiektől eltérően U alakja helyett hat pöttyözött közepű háromszög alakú levélke szerepel. Feltűnő a lelőhelyek – Hajdúszoboszló, Magyarhomorog, Nagyvárad, Püspökladány – földrajzi közelsége.

⁸⁷¹ Nem valószínű, hogy a szelvényásás közben több veret is elkallódhatott volna.

⁸⁷² Vö. BALINT 1991, 128: Taf. XXXIX. 15.

⁸⁷³ Nem gyűrűs, hanem tagolt füllel, vö. BALINT 1991, 125: Taf. XXXVII. 18, 131: Taf. XI.1. 27.

férfi nem kapott veretes ruházatot, fémcsatos övet,⁸⁷⁴ tarsolyt, továbbá hogy fémvereteket vagy egyéb díszeket pedig mindössze négy nő (95, 107, 123, 320) és három gyermek (62, 208, 401?) mellé helyeztek. Ezek a viselet alkalmankénti fémtárgyait tartalmazó sírok – egy kivételével (455) – nem pusztán csak a temető középtáján, az I. István-, illetőleg Péter–I. András-denáros érmesávbán, hanem valamiféle összetartozást is sejtető módon, feltűnően egymás közelében feküdtek: egy férfi, három nő és egy gyermek (321; 320, 322, 400; 401), illetőleg egy nő és két gyermek (103; 62, 100), vagy pedig három nő (107, 113, 123) nyughelyének csoportosulásaként.

III.4.5.4.2. Ékszerek

A falusi közösség leginkább valamiféle ékszer adott a halottai mellé: a 301 mellékletes sírból 211-ben. Változatos volt a sírok mellékletegyütteseinek választéka: 124-ben csak ékszer, 61-ben pénzzel együtt, hétben még egyéb tárggyal is kísérve (106, 113, 180, 233, 405, 451, 452), további hatban csak egyébbel (179, 282, 372, 411, 463, 533), négyben viseleti tárggyal (100, 107, 320, 455), kettő-kettőben viseleti és egyéb tárggyal (95, 123), pénzzel és fegyverrel (46, 173), fegyverrel (97, 209), végezetül pedig egy-egy alkalommal eszközzel, viseleti és egyéb tárggyal (400), pénzzel és viseleti tárggyal (62) és eszközzel (86) együtt. Ugyanilyen változatos volt a fennmaradt tárgyak típusválasztéka is: hajkarikák, csepp alakú karikák, körte alakú karikák, S-végű karikák, fülbevalók, láncocskák, lunulák, nyakperecek, gyöngyök, csörgők, kereszt, csüngők, karperecek, gyűrűk – most ki sem térve a típusok további tagolására. Az alábbiakban ezt a típusválasztékot vettem sorra.

III.4.5.4.2.1. Varkocskarikák/hajkarikák vagy fülbevaló karikák (120., 125. kép)

A temető egyik legelterjedtebb ékszertípusa a 10. századtól tovább használt nyitott, egyszerű körbehajlított huzalú, elfogadottan varkocskarikának vagy hajkarikának nevezett drótékszer volt. Az elnevezés azon alapult, hogy gyakran párosan, a koponya fülnyílása (*porus acusticus externus*) alatti csontkinövés, a csecsnyúlvány (*processus mastoideus*) táján kerültek elő, ezért vagy fülbevalóként használhatták, vagy a három ágból (?) font varkocs egyik elülső ágára húzhatták őket, hogy látszódnak,⁸⁷⁵ s azért nem a fonat végére, mert akkor a koponyától jóval távolabb kellett volna előkerülniük. A honfoglaló magyar férfiak hajviseletére csak az 1360 körül készült Képes Krónikában maradt fenn értékelhető adat,⁸⁷⁶ miszerint az 1046. évi pogányfelkelés vezetője a békési Vata volt az, aki akkor a magyarok közül „először ajánlotta magát az ördögnek, leborotváltatta fejét, és pogány módra három varkocsot eresztett (*Primus autem inter Hungaros nomine Vatha, de castro Selus/Bekus [Békés] dedicavit se demoniis radens caput suum et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum*)”.⁸⁷⁷ Három varkocsnak valamiképpen megfelelő helyzetű három hajkarika talán még sohasem került elő, de kettő igen, gyakran az ismeretlen hajviseletű nők sirjaiban is, amiből logikusan a hasonló szerepükre lehet következtetni: azaz, hogy nem a varkocsba, hajba, hanem a fülbe akasztva viselhetette őket férfi és nő egyaránt. A karikák átmérője e szempontból érdektelen, a huzalvastagsága pedig nem kifejezetten ellentmondó: a magyarhomorogi karikák huzalvastagsága 0,05 (337, 480, 514) és 0,33, 0,35 (403) cm között változott.⁸⁷⁸

Az egyszerű huzalkarikák arany példányait tárgyalva nemrég Mesterházy Károly tekintette őket fülbevalóknak, „mind a női, mind a férfisírokban. Ha női

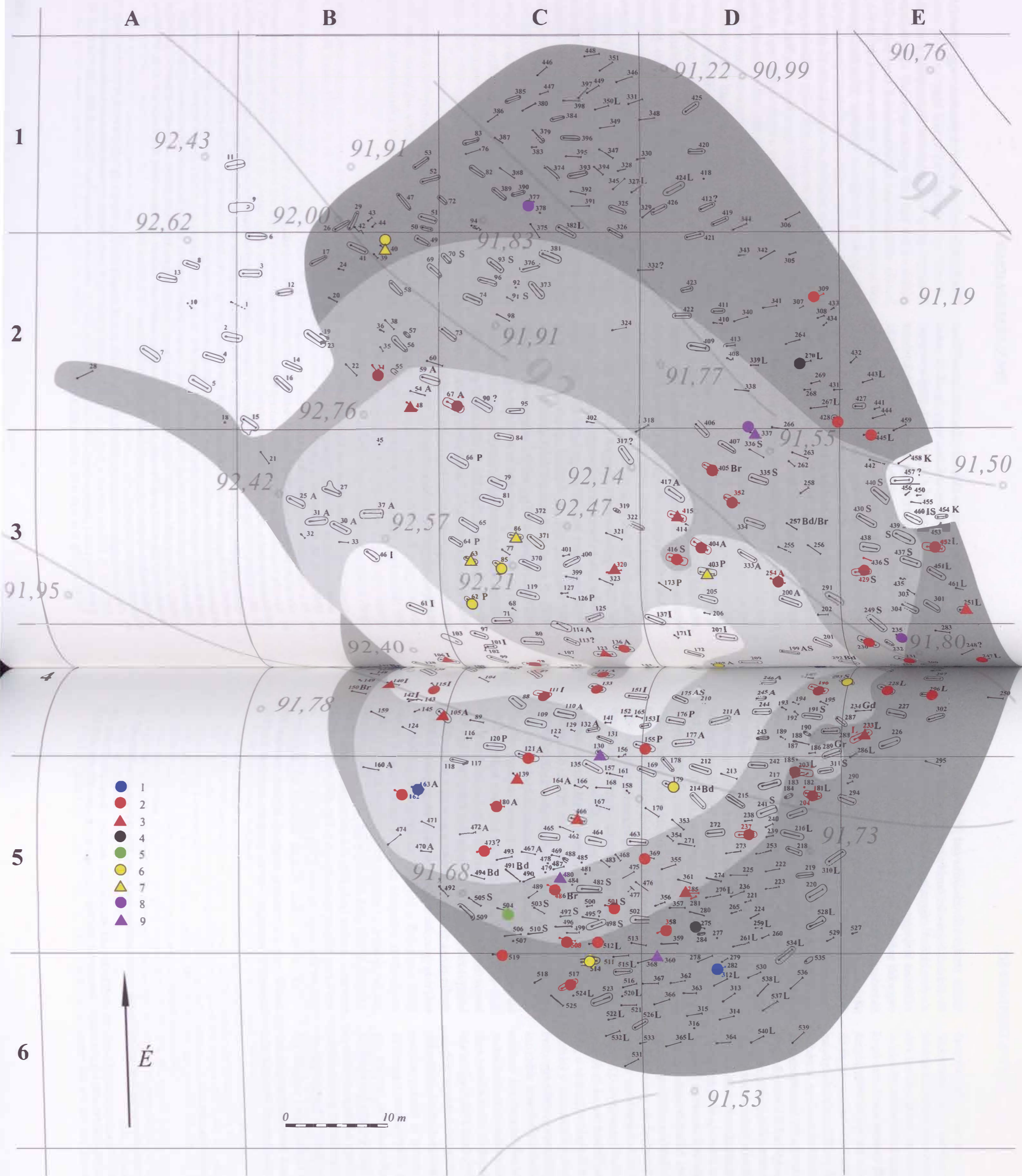
⁸⁷⁴ Veretes övvel II. századi sírban már aligha számolhatunk, s bár fémcsatos öve lehetett a férfiaknak, itt a sírokba ilyet nem tettek, jóllehet néhol előfordult, pl. Letkés (Pc)-Tégláégető I. II. századi falusi temető, 59., 76., 88. sír: BAKAY 1978, 77–82, 81: XXXIX. tábla 4, 89, 85: XLI. tábla 12, 90, 85: XLI. tábla 16. A hiányzó övesatot nyomtalanul elporladó megesomózott textilövvvel is lehet magyarázni.

⁸⁷⁵ Ez a magyarázat sajtót, mert ekkor a karika a fonatra merőlegesen, tehát éllel kifelé állt volna, annak pedig nem tudom megítélni a valószínűségét, bár nem hiszem, hogy a férfiak varkocsaira is szjaeszkával vagy szalaggal erősítették volna rá őket.

⁸⁷⁶ Kevésbé használható egy 12. századi regensburgi vállkövön fennmaradt és László Gyula által kalandozó magyar ábrázolásának meghatározott faragvány, amelyen a kopasz lovas tarkójáról három ágba font egyetlen vastag varkocs lóg le: LÁSZLÓ 1939, 209, 210: I. tábla 1; LÁSZLÓ 1944, 372. Egy lépéssel kevésbé értékelhető Theotmár salzburgi érsek (874–907) 900 tavaszán IX. János pápához írott levelének az a megjegyzése, hogy a morvák voltak azok, akik 894. évi pannóniai hadjáratban „a magyarok nem csekély tömegét maguk mellé vették, és ezeknek a szokása szerint saját álkeresztényeik fejét kopaszra nyírták, és a mi keresztényeink ellen küldték (*Ipsi enim multiudinem Ungarorum non modicum ad se sumserunt et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt et super nos christianos immiserunt*)”. GYÖRFFY 2002, 209; vö. KARÁCSONYI 1896, 476. Ézzel az adattal azonos értékű Liudprand (kb. 920–972) cremonai püspök (962–972) említése a 968. június 29-i konstantinápolyi eszászári ebédéről – ahol ő a nemrég érkezett bolgár követekkel együtt volt jelen –, hogy „a hosszú szűk asztal felső részén, a magyar módra nyírott, vaslánczettel díszített, s mint jól sejtettem, még meg sem keresztelt bolgár követ után” kapott helyet, amit ő csak „kopaszfejű, mosdatlan barbár”-nak tekintett: LIUDPRAND 1908, 238; KARÁCSONYI 1896, 477 (868-as sajtóhibával). Az újkori néprajzi gyűjtésekből: GARAY 1911; GYÖRFFY 1926; FÁBIÁN 2002.

⁸⁷⁷ KÉPES 1964, II. 110: 82. §.

⁸⁷⁸ Huzalvastagságok: 0,05 cm (3 db), 0,06 (1), 0,10 (7), 0,11 (1), 0,13 (3), 0,14 (5), 0,15 (10), 0,16 (3), 0,17 (6), 0,18 (1), 0,19 (11), 0,20 (24), 0,21 (10), 0,22 (5), 0,23 (8), 0,24 (3), 0,25 (5), 0,26 (1), 0,27 (1), 0,31 (1), 0,33 (1), 0,35 (1). Néhány egyértelmű fülbevaló huzalvastagsága: a magyarhomorogi ezüst gömbsorostingós fülbevaló huzal: 0,14 cm (107), 11 ezüst kije-volhíniai típusú 10. századi fülbevaló: 0,14 cm (2 db), 0,15 (3), 0,17 (3), 0,18, 0,19, 0,20: Kovács 2015, 243–245.

120. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Hajkarikás sírok: 1. férfi ezüst, 2. nő ezüst, 3. nő bronz, 4. felnőtt ezüst, 5. juv. ezüst, 6. gyermek ezüst, 7. gyermek bronz, 8. kisgyermek ezüst, 9. kisgyermek bronz hajkarikával

sírokban találjuk őket, akkor nincs más fülbevaló melléjük. Férfisírokban pedig nyilván nem hajkarikák, ahogy szokták nevezni őket, mert nem tudják elképzelni a X. századi harcosokat fülbevalóval. Pedig a sírban való helyzetük pontosan olyan, mint a fülbevalóké. 17 lelőhelyükön 36 db [arany] került elő, és ezek közül csak kettő származik biztosan női sírból... az összes többi férfiak viseletéhez tartozott. Szerepükre nem csak az világít rá, hogy férfisírokban más fülbevaló is előfordul pl. Galgócon, ahol két egyszerű aranykarikához ezüstcsüngő is csatlakozik. Az Oguz-name, azaz az oguzok származását és történetét elbeszélő eposz, amelyet a XIII. század végén jegyeztek le, több helyén is említi a fülbevalót, mint az engedelmség karikáját (»fülembre teszem a rabszolgaság gyűrűjét«). Aly Mazahery pedig arról tudósít, hogy az iszlám egyes országaiban a rabszolgák egyetlen jele a fülben viselt karika, a halka volt, de ettől függetlenül kiemelt helyzetűek lehettek. Mindkét irodalmi adat azt mutatja, hogy a férfiak viseletéhez a fülkarika vagy fülbevaló hozzátartozott,... Párosával, de pár nélkül is viselheték szegényebbek...⁸⁷⁹ A legújabbban Mesterházy röviden megismételte a fenti véleményét: „A férfiak sírjában gyakori egy hajkarikának mondott ékszer, amely azonban valószínűleg fülbevaló volt, akár a perzsáknál.”⁸⁸⁰ Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 163 10–11. századi lelőhelyéről összegyűjtött egyszerű karikák széleskörű értékelésében Gáll Erwin abból indult ki, hogy a „funkciójuk sajnos nagyon sok esetben kérdéses marad: használhatták ezeket hajkarikaként is, de egyes esetekben nem zárhatjuk ki fülbevalóként való használatuk lehetőségét sem.”⁸⁸¹ Utalt arra, hogy „a tárgyat alapvetően a sírokban elfoglalt helyzete alapján tartják hagyományosan hajkarikának, hajfonatrögzítőnek, azonban véleményünk szerint jó néhány esetben nem zárható ki az sem, hogy fülbevalóként használták őket. Leginkább akkor gondolhatunk erre, amikor egy vagy két példány a koponya jobb és/vagy bal oldaláról kerül elő. Persze ne feledjük, hogy a középen befűt és karikával rögzített hajfonat is kerülhetett a csontváz bal illetve jobb halántékának környékére. A kérdés eldöntésében talán segíthet a tárgyak alapanyagául szolgáló huzalok vastagságának és súlyának pontosabb meghatározása.”⁸⁸² A részletes értékelés eredményeit összefoglalva

Gáll a viselet változására is tett javaslatot, miszerint „a 10. századi hajviselet (amely során egy hajkarikát fűztek a – feltehetően – egyetlen hajfonatra, a 11. századra sem változott lényegesen. A 10–11. század fordulóján mind nagyobb számban sírba kerülő hajkarika-párok ugyanakkor arra is utalhatnak, hogy ezeknek talán már nem a varkocs leszorítása, összefogása volt a funkciója, sokkal inkább fülbevalóként használhatták őket... Azokban az esetekben, amikor a sírokból csupán egyetlen hajkarika ismert a csontváz koponyájának bal vagy jobb oldalán, szükséges feltennünk azt a kérdést is, hogy ezek a varkocsszorítónak értékelt ékszerek vajon lehettek-e esetleg akár fülbevalók is?”⁸⁸³

Az 523 sírból csak 77-ben (14,72%) volt hajkarika 118 példányban, igen feltűnő megoszlásban: mindössze négy férfi (5,19%), 54 nő (70,13%), két felnőtt (2,60%), egy ifjú/juv. (1,30%), tíz gyermek (12,99%) és hat kisgyermek (7,79%) mellett (28. táblázat). A férfi–női arányt tovább módosíthatta volna, hogy az 54 nő mellett még valószínűleg hét inf. II. korú leány is lehetett,⁸⁸⁴ míg a nyolc kisgyermek fiúcska vagy leányka voltára – egy gyűrűs kisleánykán (? 443) kívül – nem lehetett következtetni.

A sajnos csupán felcérészt meghatározható életkorú négy férfi – két mat. korú (198, 282) és két felnőtt (147, 163) – megfigyelt síradatai nem árulkodtak az ékszerviseletük módjáról: mindannyiuknak ezüst hajkarikája volt, 0,19–0,27 cm húzalvastagságú drótból 1,83–2,53 cm közötti átmérőjű karikává hajlítva. Háromjuknak a hajkarika egyetlen ékszermellékletük volt, kettejüknek egy-egy a koponya alatt (147, 198), egy harmadikuknak (163) meg a bal alkarcsontjai belső oldalánál, míg az ezüst S-végű karikától kísért páros példány (282) elmozdult a helyéről: az egyik a rágeszálók által megfordított állkapocs mellett, a másik pedig a csontváz bal oldalán, a medence felső szélénél feküdt. A tehát a férfiak között csak ritkán észlelt, de sokáig gyakorolt szokást I. András (163, 198) és I. Béla (147) -denárral kísért síregyüttesei, illetőleg egy I. László-érmés sír (312) melletti közvetlen fekvése (282) keltezte.

Az 54 női sírban minden életkorú nő képviselve volt,⁸⁸⁵ ami jól mutatta, hogy az ékszert minden női korosztály használta. 40 nő karikája ezüsből készült,

⁸⁷⁹ MESTERHÁZY 2013, 207; MESTERHÁZY 2013a, 484–485.

⁸⁸⁰ MESTERHÁZY 2017, 175.

⁸⁸¹ GÁLL 2013, I: 641.

⁸⁸² GÁLL 2013, I: 649.

⁸⁸³ GÁLL 2013, I: 652–653.

⁸⁸⁴ Leletei – ingnyakdiszkek, gyöngyök, nyakpercec, karperec, gyűrű – alapján bizonyára öt leány (40, 62, 63, 208, 514), s akár további kettő, ha a gyűrűt is nem jelzőnek tekintem (85, 403).

⁸⁸⁵ 4 juv. (237, 251, 309, 320; juv./ad.), 15 ad. (34, 78, 121, 133, 134, 155, 180, 231, 247, 415, 452, 466, 467, 501, 519), 18 mat. (48, 67, 105, 111, 115, 123, 140, 181, 203, 254, 285, 369, 404, 405, 429, 445, 512, 517), 11 idős/sen. (61, 106, 136, 139, 196, 230, 233, 296, 352, 416, 428) és 6 csak felnőttként meghatározható (162, 228, 358, 473, 486, 508).

csak 14-é bronzból.⁸⁸⁶ Egyedüli drótékszereként 45 temetkezésben szerepeltek, de 11-szer S-végű karikával és egyszer csepp alakú karikával is együtt.⁸⁸⁷ Más megközelítésben mindössze öt sírban volt egyedüli melléklet egy-egy ezüst (34, 78, 162, 237, 358), kettőben két ezüst (508, 517), egyben két bronz (139), egyben pedig három ezüst (428) hajkarika, a többiekben az ékszernek a temető teljes működési idejében való használatát tanúsító érmék,⁸⁸⁸ illetőleg sokféle további ékszerfajta⁸⁸⁹ volt még a kísérő lelete. Egy sírban volt (428) szétszórta három példány, viseleti értelmezés lehetősége nélkül,⁸⁹⁰ az esetek felében, 27 alkalommal pedig két hajkarikára leltünk, de az egypéldányos sírokban a rögzösen kemény földből következő bontási figyelmetlenség, vagy a bolygatottság alkalmasint akár meg is indokolhatja a másik karika hiányát, viszont kétségtelenül volt néhány biztosan pár nélküli darab is (181, 231, 254, 415).⁸⁹¹ Ezért tehát az egypéldányos sírokat, továbbá az S-végű karikákkal vagy a csepp alakú karikával keveredett viselet fent említett eseteit, vagy akár a gyűrű szerepet (231?, 405?), akár S-végű karikára húzott állapotot (519) is leszámítva egyértelmű, hogy a koponya két csecsnyúlványa táján került elő a karikák lényeges része,⁸⁹² ami a viseletük egyöntetűségét bizonyította. A használatuk hosszúságát részint az I. István és I. László uralkodása közötti denárokkal közös 29 sírleletük, részint pedig a temető összes érmésávjában való előfordulásuk tanúsítja.

A metrikus antropológiai módszerekkel meghatározhatatlan nemű 19 személy – két felnőtt, egy ifjú/ juv., tíz gyermek/inf. II.⁸⁹³ és hat kisgyermek – sírjának hajkarikáira vonatkozó megfigyelések megerősítették a legnagyobb csoport, azaz a női sírok körében tapasztaltakat. A drótékszerek között a csak ezüst, vagy az ezüst

és bronz együtt, vagy a csak bronz hajkarika egyaránt előfordult.⁸⁹⁴ A 19 közül egy sírban volt (514) szétszórta három példány, viseleti értelmezés lehetősége nélkül, nyolcban két-két és tízben egy-egy darab. A csecsnyúlványokhoz kötődő kapcsolatuk különösen a kisgyermekcsontvázak rossz állapota miatt kevésbé volt megfigyelhető,⁸⁹⁵ ezért az egypéldányos sírokban a karikák párja akár el is kallódhatott, de alkalmasint valós helyzetű is lehetett (130, 270). Használatukat a Péter és I. László uralkodása közötti időben veretett denárokkal közös sírleleteik,⁸⁹⁶ valamint az ugyanezen érmés sávokban való előfordulásuk a temető teljes használati idejében tanúsította (120. kép).

Miközben tehát a fentiekből megállapítható, hogy a hajkarikákat kiemelkedő gyakorisággal mellékeltek I. István és I. László uralkodása közötti időben kibocsátott érmével,⁸⁹⁷ a sírba tételük mégsem volt általános, mert a közösség a temető északi harmadába, valamint a délkeleti peremére temetettek mellé alig adott belőlük (120. kép). Ez a jelenség azért szembeötlő, mert már az I. István-denáros sáv északi sarkától (61), két Péter–I. András-érmés (320, 404) és egy Salamon–I. Géza-érmés (416) sávbeli sírtól északra mindössze 11 nő, 1-1 felnőtt és ifjú/ juv., továbbá négy gyermek és két kisgyermek feküdt, férfi egy sem. Mivel a hajkarika elsősorban női ékszer volt, vélhetően az ide fektetett nők maguk vagy a hozzátartozóik nem kedvelték már ezt a módot, amely keleten szinte a végsőkig földbe került (247, 251, 296, 452). Hasonló helyzet mutatkozott a temető délkeleti–déli peremén, ahol a szélső hajkarikás temetkezésekben nem nő, hanem férfi (282) és kisgyermek (533) nyugodott.

A magyarhomorogi temetőben megfigyelt jelenségek általánosíthatóságának értékeléséhez felhasználtam

⁸⁸⁶ Bronz hajkarika melléklettel (48, 105, 106, 123, 139, 140, 233, 251, 285, 320, 415, 466).

⁸⁸⁷ S-végű karikával (48, 105, 228, 231, 251, 254, 285, 309, 415, 466, 519), csepp alakú karikával is (309).

⁸⁸⁸ A hajkarika mellett érmével: I. István 5 H1 (61, 106, 111, 115, 140), Péter 1 H6 (155), I. András 7 H8 (67, 105, 121, 134, 136, 254, 404), 2 H9 (180, 467), I. Béla 2 H12 (405, 486), Salamon 2 H14 (416, 501), 1 H15 (429), I. László 1 H21 (452), 1 H22 (512), 4 H24 (181, 251, 296, 445), 1 H25 (203), 1 H27 (247), 1 H29 (233) és 1 H? (228) típusú denárát, valamint egy meghatározhatatlan denárt (473) is tartalmazott sírok.

⁸⁸⁹ Nyakperce, gyöngy, állatfejes karperec, huzalkarperec, karikagyűrű, pántgyűrű, kettősen esavart huzalgyűrű, esavart/sodrott huzalgyűrű, huzalgyűrű.

⁸⁹⁰ Megtévészto lehet Kiss Gábor leírása a sorokpolány (Vas)-berekaljai 311 síros részlegesen feltárt 11. századi falusi temető „hajkarikáiról”, amelyek között azonban csak 10 hajkarika, viszont 302 S-végű karika volt: Kiss 2000, 191; vö. NEMESKÉRI 1943, 318. Gáll Erwin ugyanezek között olyan sírokat, amelyekben 3, illetve 4 hajkarika volt: GÁLL 2013, 651: C.3,4,8, illetve D.4.5. Az ilyen viseletet a magyarságtól eltérő divat jelének tekintette, „amikor a karikákat pártán vagy szalagokra fűzve viselték”: uo., 652–653.

⁸⁹¹ Bontási figyelmetlenségre utalhat, ha csak a koponya alatt fekvő karikára figyeltünk fel (34, 133, 134, 162, 196, 233, 237, 285, 296, 358, 369, 445), több esetben pedig a bolygatottság is lehetett oka a karika páratlanságának (48, 78, 105, 136, 405, 466).

⁸⁹² Nem számítva a koponya környékén másutt előkerült darabokat, a következő karikák származhattak mindkét vagy valamelyik csecsnyúlvány tájáról (34, 61, 121, 123, 133, 139, 140, 196, 228, 237, 320, 352, 404, 429, 445, 473, 486, 508, 512, 517).

⁸⁹³ Közöttük hét a mellékletei alapján felnőtt volt meghatározható; lásd fentebb.

⁸⁹⁴ Csak ezüst: 2 felnőtt (270, 275), 1 juv. (504), 6 gyermek (62, 85, 179, 208, 293, 514; inf. II./juv.), 2 kisgyermek (235, 377), ezüst és bronz: 1 gyermek (40), 1 kisgyermek (337), csak bronz: 3 gyermek (63, 86, 403) és 3 kisgyermek (130, 360, 480) hajkarika melléklettel.

⁸⁹⁵ Nem számítva a koponya környékén másutt előkerült darabokat, a következő karikák származhattak mindkét vagy valamelyik csecsnyúlvány tájáról (40, 63, 179, 270, 275, 403).

⁸⁹⁶ Péter 2 H6 (62, 403), I. András 1 H8 (208), Salamon 1 H17 (293) és I. László 1 H24 (270) denárával.

⁸⁹⁷ A 38 hajkarikás-érmés temetkezés (zárópénzei: I. István 5 H1, Péter 3 H6, I. András 10 H8, 2 H9, I. Béla 3 H12, Salamon 2 H14, 1 H15, 1 H17, I. László 1 H21, 1 H22, 5 H24, 1 H25, 1 H27, 1 H29, 1 H? denára).

28. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető csupán érmemellékletes sírjai az eltemetettek neme vagy korcsoportja bontásában. A félkövér sírszámok csak halotti obulust, az aláhúzott sírszámok halotti obulust és egyéb szerepű érmét, a normál sírszámok csak egyéb szerepű érmét jeleznek. A hamis./hamisítvány oszlopban az L: I. László, a K: Kálmán meghatározhatatlan denárának hamisítványát jelzi

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sír	Kor/ korcsoport	(Záró)pénz	Anyag	A hajkarika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	Súly/g
1-4. 4 férfi								
1	147	felelőtt	I. Béla H12	ezüst	a koponya alatt	1,83 × 1,85	0,2	1,29
2	163	felelőtt	I. András H8	ezüst	a bal alkarcsontok mellett belül	2,53 × 2,53	0,21	3,05
3	198	mat.	I. András H8	ezüst	a koponya alatt	1,91 × 1,97	0,19	1,32
4/1 S-végű karikával	282	mat.		ezüst	a rágsálók által megfordított állkapocs mellett	2,43 × 2,41	0,27	3,63
				ezüst	a csontváz bal oldalán, a medence felső szélénél	2,35 × 2,48	0,26	3,55
5-58. 54 nő								
5	34	23-25		ezüst	a koponya alatt a bal csecsnyúlványnál	2,59 × 2,59	0,2	2,36
6/1 S-végű karikával	48	mat.		bronz	a beroppant koponyában	2,32 × 2,29	0,18	1,27
7	61	60-	I. István H1	ezüst	a jobb csecsnyúlványnál	2,53 × 2,49	0,21	2,33
				ezüst	a bal csecsnyúlványnál	2,42 × 2,38	0,21	2,35
8	67	mat.	I. András H8	ezüst	a tarkó alatt egymás közelében	2,47 × 2,41	0,23	2,04
				ezüst		2,49 × 2,20	0,20	1,93
9	78	25-30		ezüst	a töltelékföldben	1,75 × 1,77	0,16	0,88
10/1 S-végű karikával	105	55-59	I. András H8	bronz	a megfordult állkapocs állcsúcánál, belül	1,98 × 2,18	0,17	1,11
11	106	60-	I. István H1	bronz	az állkapocs jobb alsó széle alatt	1,83 × 2,30	0,20	1,60
				bronz	az állkapocsban belül benyomódva	1,98 × 2,17	0,17	1,19
12	111	50-55	I. István H1	ezüst	baloldalt az állkapocs alatt	2,39 × 2,34	0,20	1,92
				ezüst	a sírfoltból kivezető rágsálójáratban	2,12 × 2,30	0,20	1,99
13	115	50-59	I. István H1	ezüst	a koponya jobb oldala alatt	1,88 × 1,82	0,15	0,73
				ezüst	a koponya bal oldalán, az állcsúc környékén	h: 1,85, 1,10	0,15	0,40
14	121	23-25	I. András H8	ezüst	a jobb csecsnyúlvány alatt	2,46 × 2,57	0,25	3,04
				ezüst	az állkapocs mellett baloldalt	2,34 × 2,56	0,24	2,48
15	123	55-59		bronz	a bal csecsnyúlványon	2,41 × 2,50	0,19	1,34
				bronz	az állkapocs alatt	2,45 × 2,78	0,16	1,09
16	133	23-25		ezüst	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány táján	2,60 × 2,603	0,18	1,71
17	134	23-30	I. András H8	ezüst	az oldalt fordult koponya ornyílása alatt	1,35 × 1,51	0,13	0,55
18	136	60-	I. András H8	ezüst	a rágsálók megbolygatta koponya jobb oldalán	2,28 × 2,22	0,22	2,04
19	139	60-		bronz	a koponya két oldalán, a csecsnyúlványok táján	2,61 × 2,48	0,21	2,19
				bronz		2,42 × 2,19"	0,20	1,47

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sír	Kor/ korcsoport	(Záró)penz	Anyag	A hajkarika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	Súly/g
20	140	50-59	I. István H1	bronz	a koponya két oldalán, a csecsnyúlványok táján	2,66 × 2,56	0,20	2,30
				bronz		2,47 × 2,68	0,22	2,30
21	155	35-39	Péter H6	ezüst	a koponya mellett jobbról 6 cm-re	2,31 × 2,47	0,20	1,79
				ezüst	szorosan a koponya bal oldalánál	2,58 × 2,59	0,24	2,95
22	162	feelnött		ezüst	a koponya alatt, azaz a bal oldalánál	2,57 × 2,55	0,21	2
23	180	30-35	I. András H9	ezüst	a koponya bal oldalán	2,34 × 2,44	0,25	2,92
				ezüst	a koponya alatt, vagyis a jobb oldalánál	2,24 × 2,35	0,25	2,98
24	181	50-59	I. László H24	ezüst	a koponya mögött a bal oldalon	2,33 × 2,33	0,24	2,63
25	196	60-		ezüst	a koponya alatt a bal csecsnyúlvány környékén	2,36 × 2,43	0,2	2,12
26	203	mat.	I. László H25	ezüst	a koponya mögött, vagyis a jobb oldalán	2,09 × 2,13	0,20	1,79
				ezüst	a koponya bal oldalán	2,06 × 2,17	0,20	1,78
27/6 S-végű karikával	228	feelnött?	I. László H?	ezüst	a koponya jobb oldaláról eltérve	2,64 × 2,56	0,20	2,39
				ezüst	a bal csecsnyúlvány táján	2,63 × 2,59	0,23	2,44
28	230	60-x		ezüst	a koponya alatt, tehát annak bal oldalán	2,10 × 2,30	0,18	1,50
				ezüst	a jobb alkarcsont és egy eltört borda között	2,12 × 2,24	0,18	1,45
29/1 S-végű karikával	231	23-30		ezüst	a jobb ujjcsontok felett	1,89 × 1,70	0,15	0,53
30	233	60-x	I. László H29	bronz	az állkapocs jobb oldala alatt	1,99 × 2,06	0,13	0,51
31	237	18-20		ezüst	a koponya alatt a jobb csecsnyúlványnál	2,16 × 2,12	0,19	1,56
32	247	23-30	I. László H27	ezüst	az állkapocs bal oldali ága mellett belül	1,48 × 1,47	0,11	0,36
				ezüst	a jobb mellkasban a szegycsont mellett	kb. 1,35	0,10	0,26
33/3 S-végű karikával	251	18-20	I. László H24	bronz	a koponya alatt, azaz a koponya jobb oldalánál, egymás mellett fekvő két S-végű karika között	1,58 × 1,55	0,14	0,45
34/1 S-végű karikával	254	mat.	I. András H8	ezüst	a koponya mellett jobbról	1,88 × 1,93	0,19	1,25
35/1 S-végű karikával	285	40-45		bronz	a koponya alatt, vagyis a bal oldalán	2,43 × 2,18	0,16	0,93
36	296	60-	I. László H24	ezüst	a koponya alatt	2,19 × 2,3	0,22	2,45
37/1-1 S-végű és csepp alakú karikával	309	18-22		ezüst	a koponya jobb oldalán, a csecsnyúlvány környékén lévő S-végű karika alatt	1,6 × 1,8	1,07	0,26
38	320	juv.-ad.		bronz	a jobb combcsont középrésze mellett, kívül	h: 1,88	0,13	0,18
				bronz	talán a bal csecsnyúlvány tájáról	2,91 × 2,9	0,20	2,17
39	352	sen.		ezüst	a bal csecsnyúlványnál	2,25 × 2,31	0,19	1,61
				ezüst	az állkapocs jobb oldala alatt	2,24 × 2,33	0,18	1,69
40	358	feelnött		ezüst	a koponya alatt, azaz a jobb oldalánál a sírfenéken	2,66 × 2,74	0,23	3,12
41	369	mat..		ezüst	a koponya alatt	2,17 × 2,36	0,12-0,21	1,76

Sorszám/ A sírban egyéb drótcélszer	Sír	Kor/ korcsoport	(Záró)penz	Anyag	A hajkarika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	Súly/g
42	404	40-45	I. András H8	ezüst	a két csecsnyúlványon	2,25 × 2,40	0,15	1,07
				ezüst		2,25 × 2,30	0,15	0,98
43	405	40-50	I. Béla H12	ezüst	a jobb combcsont belső-felső harmada mellett	2,15 × 2,40	0,15	1,49
	44/1 S-végű karikával	415	25-30	bronz	az állkapocs alatt	2,46 × 2,42	0,22	2,17
45	416	60-	Salamon H14	ezüst	a jobb váll és a koponya között	2,25 × 2,50	0,20	2,28
				ezüst	közvetlenül a jobb váll mellett	2,15 × 2,45	0,20	–
46	428	60-		ezüst	a felfordult koponya előtt a gerinctájon	2,17 × 2,42	0,20	2,80
				ezüst	a koponya alatt	2,26 × 2,20	0,20	2,40
				ezüst	a jobb alkarcsontok és a gerinc között	1,80 × 1,70	0,10	0,40
47	429	mat.	Salamon H15	ezüst	a két csecsnyúlvány mellett, függőleges helyzetben a koponyához	2,30 × 2,40	0,20	2,33
				ezüst	tapadva	2,25 × 2,35	0,20	2,08
48	445	40-50	I. László H24	ezüst	a koponya alól, a jobb csecsnyúlvány tájáról	2,30 × 2,60	0,2	1,82
49	452	30-40	I. László H21	ezüst	a gerinc bal oldalánál a könyök magasságában	2,31 × 2,27	0,23	2,57
				ezüst	a jobb sípcsont külső oldala mellett	2,3 × 2,21	0,23	2,48
	50/2 S-végű karikával	466	ad.	bronz	a bal könyök és a gerinc között a mellkasból	2,0 × 2,10	0,15	0,98
51	467	35-40	I. András H9	ezüst	a szegycsont alatt	2,31 × 2,33	0,21	1,30
				ezüst	a jobb felkarcsontközép belső oldala mellett	2,32 × 2,37	0,22	1,54
52	473	23-	? H?	ezüst	az állkapocs bal széle mellett	2,45 × 2,41	0,19	1,62
				ezüst	a jobb csecsnyúlvány alatt	2,23 × 2,15	0,20	1,32
53	486	felnőtt	I. Béla H12	ezüst	a jobb csecsnyúlványnál	2,31 × 2,24	0,21	1,75
				ezüst	az állkapocs bal sarkánál”	2,24 × 2,17	0,20	1,63
54	501	ad.	Salamon H14	ezüst	mindkét példányra felszedéskor a koponya alól került elő	2,30 × 2,30	0,17	1,37
				ezüst		2,20 × 2,37	0,17	1,37
55	508	felnőtt?		ezüst	a bal csecsnyúlvány alatt	2,07 × 2,05	0,19	1,55
				ezüst	a mellkas közepén, a szegycsonttájék mellett	2,04 × 2,14	0,20	1,71
56	512	mat..	I. László H22	ezüst	a jobb csecsnyúlványon	2,33 × 2,19	0,19	1,49
				ezüst	a bal csecsnyúlványon	2,32 × 2,19	0,19	1,51
57	517	felnőtt		ezüst	a jobb csecsnyúlvány mellett	2,34 × 2,38	0,23	2,62
				ezüst	a bal csecsnyúlvány mellett	2,44 × 2,39	0,23	2,66
	58/2 S-végű karikával	519	ad.	ezüst	a bal csecsnyúlvány feletti S-végű karikára húzva	1,54 × 1,55	0,14	0,45
59-60. 2 felnőtt								
59	270	felnőtt	I. László H24	ezüst	a bal csecsnyúlványnál	2,76 × 2,66	0,25	3,33
60	275	felnőtt		ezüst	koponya alatt a bal csecsnyúlvány táján	1,30 × 1,57	0,17	0,85

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sír	Kor/ korcsoport	(Záró)penz	Anyag	A hajkarika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	Súly/g
61. 1 ifjú/juvenis								
61	504	juv.		ezüst	a koponya jobb oldala alól	2,51 × 2,57	0,20	2,02
				ezüst	a bal medence mellől	2,38 × 2,53	0,19	1,35
62–71. 10 gyermek/1 infans, 7 infans II., 2 infans II./juvenis								
62	40	11-12		ezüst	a bal csecsnyúlványná	1,18 × 1,18	0,14	0,32
				bronz	a jobb csecsnyúlványnál	1,70 × 1,70	0,15	0,53
63	62	8-9	Péter H6	ezüst	a koponya bal járomívénél	2,56 × 2,41	0,25	3,25
				ezüst	a test alatt, a gerinc jobb oldalánál	2,35 × 2,82	0,23	3,35
64	63	10-12		bronz	a bal csecsnyúlványon,	2,42 × 2,10	0,19	1,17
				bronz	az állkapocs jobb felső végén feküdt, a koponya felé eső oldalán vékony szijmaradvánnyal	2,38 × 1,97	0,22	1,39
65	85	8-9		ezüst	a koponya mögött, félig alatta, jobbról	2,38 × 2,28	0,21	1,93
				ezüst	a koponya alatt balról, a halántéknál	2,06 × 2,28	0,21	1,22
66/1 S-végű karikával	86	9-10		bronz	jobb könyök felett	1,95 × 1,83	0,15	0,8
67	179	10-12		ezüst	a koponya alatt, a bal oldali csecsnyúlványnál	2,50 × 2,50	0,21	2,14
68	208	10-11	I. András H8	ezüst	a koponya mellett jobbról	1,44 × 1,41	0,14	0,5
69	293	inf.	Salamon H17	ezüst	a korhadt koponya két oldalán	1,27 × 1,38	0,10	0,24
				ezüst		1,34 × 1,42	0,10	0,23
70	403	14-16	Péter H6	bronz	a homlokcsonttól balra, a sírfenéken	2,70 × 2,55	0,35	4,17
				bronz	a koponya alól, a bal csecsnyúlvány tájáról	2,61 × 2,36	0,33	2,96
71/3 S-végű karikával	514	inf. II.-juv.		ezüst	a jobb mellkasban	1,3 × 1,4	0,11	0,35
				ezüst	az állkapocs jobb felső végénél	1,65 × 1,8	0,05	0,33
				ezüst	a bal felkarcsont válli végénél kívül	1,6	0,05	0,19
72–77. 6 kisgyermek/infans I.								
72	130	1,5-2		bronz	a bal szemüreg előtt, a vázcsontok mélységében	2,44 × 2,32	0,31	3,11
73	235	2-3		ezüst	a koponya alatt, vagyis a bal oldalán	1,56 × 1,50	0,14	0,57
74	337	6-7		ezüst	a koponya jobb oldalán, függőlegesen	1,78 × 2,01	0,15	0,83
				bronz	a koponya bal oldalán	fél: 1,10	0,05	0,07
75	360	kisgyermek		bronz	a koponya foszlányai mellett	1,65 × 1,59	0,06	0,2
76	377	4-5		ezüst	a koponya bal oldalán	0,75, 0,59	0,1	0,05
77	480	6-7		bronz	a koponyamaradványok alatt	kb. 1,3	0,05	0,11

a korábbi – ugyan nem naprakész – Kárpát-medencei kitekintésű adatgyűjtésemet a falusi és templom körüli temetők 11–12. századi hajkarikás-érmés sírjainak listázására, amelynek alapján megállapíthattam, hogy a zömében 11. századi 123 sírban jellegzetes női túlsúly mutatkozott, ami több tényező együtthatásával magyarázható.⁹⁹⁸ Általában is csekélyebb volt az ékszer mellékeltes férfiak száma a korszak temetőiben a nőknél, az érmés férfiaknak gyakrabban volt egyetlen melléklete a pénz, mint a nőknek, végezetül az érintett magyarhomorogi nő–férfi arány jelentősen módosította az eredményt. Emellett az is elképzelhető, hogy a hajkarika viselete, divatja idővel általánosságban is a nők javára változott. Mindezen feltevések a következő mennyiségeken alapultak: a 123 sírból 77-ben nő (62,60%), 12-ben férfi (9,76%) nyugodott, a 34 meghatározatlan nemű maradványban öt felnőtt (4,06%), egy ifjú/juv. (0,81%), hét gyermek (5,69%), nyolc kisgyermek (6,50%) és egy csecsemő (0,81%) feküdt, végezetül 12 személy adathiányos volt.⁹⁹⁹ Az anyag és mennyiség szerint elég nagy különbségek jelentkeztek a nem és kor szerint változatos érmés temetkezésekben, leggyakrabban ezüsthuzal példányokra leltek, öt és négy darabot egy-egy (99: gyermek, 95: nő), hármat két női és egy férfisírban (80, 117, ill. 109: 2 ezüst, 1 bronz), rendszerint pedig kettőt-kettőt 43⁹⁰⁰ és egyet-egyet 30⁹⁰¹ halott mellett. Bronzkarikából jóval kevesebb volt, két-két példány 15, egy pedig 13 csontváz

mellékleteként,⁹⁰² de találtak fehérfém (110), réz (119), ón/ólom (75, 76, 78, 79) és ón (65) huzalból készült karikákat is, és csupán kilenc temetkezés példányának anyagát nem nevezték meg.⁹⁰³

A kísérő pénzek megbízhatóan tanúsítják a mellékletadás e gyakorlatának, s így közvetve a hajkarikák viseletének teljes 11 századi, s némi 12 századi használatát, temetőként eltérő arányban felbukkanó denártípusokkal.⁹⁰⁴ Érdekes, hogy a lista szerint, csak két közösségben temettek hajkarikával idősen. korban elhunyt nő: Biharkeresztesen Béla dux, Salamon és Kálmán egy-egy denárával, Magyarhomorogon pedig I. István két, I. András és Salamon egy-egy, végül I. László ismét két veretével.⁹⁰⁵ Az I. László és Kálmán korában (érméjével) eltemetett legalább 60 éves nők mintegy 45 évvel korábban, folyamatos viselet mellett tehát valószínűleg a 11. század középső harmadában vehették fel a hajkarikákat, és csak ezekkel a megszokott díszekkel temették el őket, mintegy tudomást sem véve a női ékszerdivat időközbeni változásáról. Ez a változás az S-végű karikáknak a 10. század közepétől feltételezett megjelenésével és a viseletbe kerülésével jelentkezett,⁹⁰⁶ s a magyarhomorogi közösségben is elterjedt, amint arra alább önálló fejezetben kitértem. De mind közöttük, mind az összeállított lista tanúsága szerint másutt is megtörtént a kétféle ékszer közös használata is,⁹⁰⁷ összesen 30 sírban mutatkozott együtt haj- és S-végű karika már a 11. szá-

⁹⁹⁸ A 10. századi viseletükre vonatkozóan vö. SZÓKE 1962, 35; GIESLER 1981, 88–89, Taf. 53; KOVÁCS 1994, 112; RÉVÉSZ 1996, 79; a haj- és S-végű karikák együttes vizsgálata: GALL 2013, I: 641–659; kutatástörténettel: TÖRK-LŐRINCZY 2015, 62–63.

⁹⁹⁹ A hajkarikás-érmés temetkezésekben nyugvók nemi/életkori megoszlása a leletlista – a templom körüli temetők aláhúzott – sorszámaival: 77 nő (1, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 15, 18, 21, 23, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 88, 90, 91, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 110, 114, 115, 116, 117, 122, 123.), 12 férfi (7, 13, 22, 38, 40, 43, 85, 87, 106, 109, 112, 113.), 5 felnőtt (9, 14, 26, 51, 70.), 1 juv. (2.), 7 gyermek (28, 45, 52, 54, 86, 93, 99.), 8 kisgyermek (24, 71, 81, 89, 96, 98, 107, 118.), 1 csecsemő (92.) és 12 adathiányos személy (16, 17, 19, 20, 25, 66, 69, 94, 111, 119, 120, 121.).

⁹⁰⁰ A leletlista – a templom körüli temetők aláhúzott – sorszámaival: 31 nő (3, 4, 5, 6, 8, 27, 29, 32, 33, 34, 39, 44, 46, 48, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 84, 90, 91, 100, 102, 104, 115, 116, 122.), 3 férfi (13, 85, 87.), 2 felnőtt (9, 14.), 1 juv. (2.), 3 gyermek (28, 52, 86.) és 2 kisgyermek (96, 98.) sírjában. Egy további női sírban (12.) 1-1 ezüst és bronz hajkarika volt.

⁹⁰¹ A leletlista – a templom körüli temetők aláhúzott – sorszámaival 16 nő (1, 11, 23, 35, 36, 41, 42, 50, 53, 56, 59, 67, 68, 82, 101, 114.), 5 férfi (7, 38, 40, 43, 113.), 1 felnőtt (51.), 1 gyermek (45.), 2 kisgyermek (71, 107.) és 5 adathiányos személy (16, 19, 69, 120, 121.) temetkezésében.

⁹⁰² A leletlista – a templom körüli temetők aláhúzott – sorszámaival: 2 bronz hajkarikával 8 nő (31, 37, 72, 74, 83, 88, 97, 108.), 2 gyermek (54, 93.), 3 kisgyermek (24, 81, 89.), 1 csecsemő (92.) és 1 adathiányos személy (66.), 1 bronz hajkarikával 10 nő (10, 18, 21, 30, 47, 49, 73, 77, 103, 105.), 1-1 felnőtt, kisgyermek és adathiányos személy (26, 118, 17.).

⁹⁰³ A leletlista – a templom körüli temetők aláhúzott – sorszámaival (15, 22, 25, 70, 94, 106, 111, 112, 123.).

⁹⁰⁴ A hajkarikás-érmés temetkezések érméi a leletlista – a templom körüli temetők aláhúzott – sorszámaival: I. István 21 denára: 17 H1 (2, 18, 27, 31, 32, 33, 37, 65, 80, 81, 82, 83, 84, 103, 108, 109, 118.), 1 H1a (26.), 1 H2 (93.), 2 H2? (74, 122.), Péter 8 denára: 7 H6 (1, 4, 28, 39, 54, 73, 85.), 1 H6a (5.), Aba Sámuel 1 H7 denára (114.), I. András 24 denára: 13 H8 (29, 30, 34, 35, 36, 40, 43, 45, 50, 55, 66, 67, 106.), 10 H9 (6, 9, 16, 25, 41, 61, 86, 87, 102, 111.), 1 H? (69.), Béla dux 7 H11 denára (11, 13, 23, 90, 92, 100, 105.), I. Béla 6 H12 denára (15, 38, 56, 62, 91, 97.), Salamon 22 denára: 5 H14 (57, 63, 96, 98, 101.), 1 H14/15 (89.), 5 H15 (3, 8, 10, 58, 115.), 11 H17 (14, 19, 22, 24, 52, 88, 95, 107, 112, 116, 117.), Géza dux 1 H18 (104.), I. Géza 1 H19 denára (7.), I. László 29 denára: 1 H21 (60.), 3 H22 (64, 99, 113.), 2 H23 (20, 121.), 8 H24 (42, 49, 51, 53, 59, 75, 76, 79.), 2 H25 (44, 119.), 2 H27 (17, 48.), 4 H28 (21, 68, 77, 78.), 3 H29 (47, 70, 71.), 4 H? (46, 72, 94, 120.), Kálmán 3 denára: 1 H32 (123.), 1 H37 (12.), 1 H38 (110.).

⁹⁰⁵ Biharkeresztes (11, 10, 12.), Magyarhomorog (27, 31, 36, 57, 47, 53.).

⁹⁰⁶ A kutatástörténetet összefoglalta: TÖRK 2014, 185–188.

⁹⁰⁷ A kétféle ékszer kétféle viseletben használák – vö. SZÓKE-VÁNDOR 1987, 53–54, 57–58. –, de az együttes szerepüket másutt is megfigyelték: HORVÁTH 2014, 238. Ugyanakkor rendkívül jellegzetes területi különbséggel jelentkeztek az ibrány (SzSzB)-esbó-halmi 10–11. századi temetőben, ahol e díszeknek az érmével kiegészített horizontálstratigráfiai helyzete a sírmező két határozottan elkülönülő kronológiai csoportjának megkülönböztetését eredményezte: ISTVÁNOVITS 2003, 373–375, 280: 146. kép.

zad elejétől kezdődően,⁹⁰⁸ egyben csepp alakú (86.), egyben (26.) pedig gombos végű karikával.

Nyilvánvaló, hogy a hajkarikák még 11. századi eltemetését is bőven bizonyító érmés temetkezések többsége, 81 eset a teljesen vagy jól feltárt négy tiszántúli és egy dunántúli temetőből való,⁹⁰⁹ ami a halottas szokás mozaikos gyakorlatára utalt. A leletlista maradék 42 lelőhelye azonban szerencsére alaposan kiszélesítette a gyakorlat elterjedésének nyomait a Kárpát-medence nagy tájegységeire, elsősorban a ismételt Tiszántúlra és a Dunántúlra,⁹¹⁰ ami alapján a mellékletadás, azaz áttételesen a hajkarikák viseletének általános szokása a 11. században is feltételezhető.

III.4.5.4.2.1.1. Hajkarikák 11. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

1–119. 11. századi falusi temetők vagy részletük: 1. Batajnica (Szrb)-Velika Humka 31. sír: nő, 1-1 ezüst haj- és S-végű karika Péter H6 denárával.⁹¹¹ 2–14. Biharkeresztes (HB)-Ártánd 10. sír (2.): juv., 2 ezüst hajkarika, I. István H1; 12. sír (3.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, Salamon H15; 20. sír (4.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, Péter H6; 38. sír (5.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, Péter H6a; 89. sír (6.): nő?, 2 ezüst hajkarika, I. András H9; 93. sír (7.): ad. férfi, 1 ezüst hajkarika, I. Géza H19, 95. sír (8.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, Salamon H15; 107. sír (9.): felnőtt, 2 ezüst hajkarika, H9; 118. sír (10.): sen. nő, 1 bronz hajkarika, Salamon H15; 119. sír (11.): sen. nő, 1 ezüst hajkarika, Béla dux H11; 120. sír (12.): sen. nő, 1-1 ezüst és bronz hajkarika, Kálmán H37; 131. sír (13.): ad. férfi, 2 ezüst hajkarika, Béla dux, H11; 153. sír (14.): felnőtt

hajkarika, 2 ezüst, Salamon H17.⁹¹² 15. Bijelo Brdo (Hrv) 107. sír: nő, 2 hajkarika, 6 S-végű karika, I. Béla H12.⁹¹³ 16–17. Deszk (Cso)-Nádashalmi-dűlő/D. temető 94 sír (16.): ism., 1 ezüst hajkarika, I. András H9; 135. sír (17.): ism., 1 bronz hajkarika, I. László H27.⁹¹⁴ 18. Ellend (Ba)-Nagyödör-dűlő 62. sír: nő, 1 bronz hajkarika, 1 ezüst S-végű karika, I. István H1.⁹¹⁵ 19. Hajdúdorog (HB)-Temetőhegy 149. sír: ism., 1 ezüst hajkarika, Salamon H17.⁹¹⁶ 20. Hajdúdorog (HB)-Vágotthegy, Lókert 2. sír: ism., 1 bronz hajkarika, I. László H23.⁹¹⁷ 21. Halimba (Ve)-Cseres 588. sír: ad. nő, 1 bronz hajkarika, 2 ezüst S-végű karika, I. László H28.⁹¹⁸ 22. Hódmezővásárhely (Cso)-Gorzsa 38. sír: férfi, 1 hajkarika, Salamon H17.⁹¹⁹ 23. Ipolykiskeszi (Szlk)-Nagy-völgy-úti-dűlő 540. sír: ad. nő, 1 ezüst hajkarika, Béla dux H11.⁹²⁰ 24. Kiskunfélegyháza (BK)-Páka 30. sír: inf. I. kisgyermek, 2 bronz hajkarika, Salamon H17.⁹²¹ 25. Kiszombor (Cso)-B. temető 286. sír: ism., 2 hajkarika, I. András H9.⁹²² 26. Kunhegyes (JNSz)-Nagyállás-halom 3. sír: ad., 1-1 bronz haj- és gombos végű karika, I. István H1a.⁹²³ 27–64. Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 61. sír (27.): sen. nő, 2 ezüst hajkarika, I. István H1; 62. sír (28.): inf. II. gyermek, 2 ezüst hajkarika, Péter H6; 67. sír (29.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, I. András H8; 105. sír (30.): mat. nő, 1-1 bronz haj- és S-végű karika, I. András H8; 106. sír (31.): sen. nő, 2 bronz hajkarika, I. István H1; 111. sír (32.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, I. István H1; 115. sír (33.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, I. István H1; 121. sír (34.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, I. András H8; 134. sír (35.): ad. nő, 1 ezüst hajkarika, I. András H8; 136. sír (36.): sen. nő, 1 ezüst hajkarika,

⁹⁰⁸ A hajkarikás temetkezések között a leletlista – a templom körüli temetők aláhúzott – sorszámaival a 3 adathiányos (111, 119, 121.), valamint az 1-1 gyermek- és kisgyermeksírt (99, 71.) leszámítva 15 női sírban 1–6 ezüst S-végű karika volt (1 db: 1, 18, 50, 75, 77; 1 ón/ólomkarikával, 82, 88, 91, 117.; 2 db: 21, 49, 76, 79.; 4 db: 68.; 6 db: 46.); 5 temetkezésben 1–6 bronz (1 db: 30, 86; ecepp alakú karikával, 118, 123, 6 db: 72.), ötben pedig közöletlen anyagú (1 db: 106.; 2 db: 70, 111, 112.; 6 db: 15.).

⁹⁰⁹ A Tiszántúlról 76 sír: Biharkeresztesen 13 sír (2–14.), Magyarhomorogon 38 sír (27–64.), Püspökladányban 13 sír (80–92.), Sarkadkeresztúron 12 sír (95–106.), ill. a Dunántúlról 5 sír: Pusztaszentlászló (75–79.).

⁹¹⁰ A 37 lelőhely sírjainak elterjedése tájegységenként a lelőhelylista sorszámaival: 15 lelőhely 18 sírral a Tiszántúlon (16–17, 19, 20, 22, 25–26, 67–68, 69, 70, 71, 107, 112, 115, 116–117, 119.), 13 lelőhely 13 sírral a Dunántúlon (15, 18, 21, 65, 66, 74, 93, 94, 108, 109, 121, 122, 123.), 4 lelőhely 4 sírral a Duna-Tisza-közén (1, 24, 111, 120.), 3 lelőhely 4 sírral É-Magyarországon (73, 113–114, 118.), 3 lelőhely 3 sírral a Felvidéken (23, 72, 110.).

⁹¹¹ ŠPIHAR–ŠTRUGAR BEVC 2016, 33, табл. IV: r. 31. 1–2.

⁹¹² A közöletlen leletadatokat Mesterházy Károly szivességének köszönhetem. Ugyanesak ő tájékoztatott arról, hogy a temető területét Bihar-keresztes és Ártánd határa metszi. A esontvázak nem és életkor meghatározását a temető népesedési térképéről olvastam le: MESTERHÁZY (1990) 53: 2. á.

⁹¹³ BRUNSMID 1903/4, 61.

⁹¹⁴ A leletanyag adatait Kürti Béla és Lörinczy Gábor szivességéből ismerhettem meg, az érmék revízióját pedig Nagy Ádám végezte el; szivességüket ezúton is megköszönöm.

⁹¹⁵ DOMBAY 1960, 140.

⁹¹⁶ A közöletlen adatok felhasználását Fodor István szivességének köszönhetem.

⁹¹⁷ M. NEPPER 1981. A részletes adatokat M. Nepper Ibolya szivességének köszönhetem.

⁹¹⁸ TÖRÖK 1962, 136, 166, Taf. 80.

⁹¹⁹ BANNER 1933–34, 268.

⁹²⁰ HANULIAK 1994, 139, 238; Tab. XCIX: A.1.7; VONDRÁKOVÁ (1994) 26.

⁹²¹ KULCSÁR 1994. A részletes adatokat Kulcsár Valériának és Somogyvári Ágnesnek köszönhetem.

⁹²² KÜRTI 2007, 111. Az érme meghatározása: NAGY 1982, 155.

⁹²³ CSÁNYI-TÁRNOKI 1995, 29–30, 44: 6. kép. 2–3. A gombos végű karikákról: KISS 1983, 172; HORVÁTH 2014, 360–367.

I. András H8; 140. sír (37.): mat. nő, 2 bronz hajkarika, I. István H1; 147. sír (38.): felnőtt férfi, 1 ezüst hajkarika, I. Béla H12; 155. sír (39.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, Péter H6; 163. sír (40.): felnőtt férfi, 1 ezüst hajkarika, I. András H8; 180. sír (41.): ad. nő, 1 ezüst hajkarika, I. András H9; 181. sír (42.): mat. nő, 1 ezüst hajkarika, I. László H24; 198. sír (43.): mat. férfi, 1 ezüst hajkarika, I. András H8; 203. sír (44.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, I. László H25; 208. sír (45.): inf. II. gyermek, 1 ezüst hajkarika, I. András H8; 228. sír (46.): felnőtt nő, 2 ezüst haj- és 6 ezüst S-végű karika, I. László H?; 233. sír (47.): sen. nő, 1 bronz hajkarika, I. László H29; 247. sír (48.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, I. László H27; 251. sír (49.): juv. nő, 1 bronz haj-, 2 ezüst és 1 bronz S-végű karika, I. László H24; 254. sír (50.): mat. nő, 1-1 ezüst haj- és S-végű karika I. András H8, 270. sír (51.): felnőtt, 1 ezüst hajkarika, I. László H24; 293. sír (52.): gyermek, 2 ezüst hajkarika, Salamon H17; 296. sír (53.): sen. nő, 1 ezüst hajkarika, I. László H24; 403. sír (54.): inf. II. gyermek, 2 bronz hajkarika, Péter H6; 404. sír (55.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, I. András H8; 405. sír (56.): mat. nő, 1 ezüst hajkarika, I. Béla H12; 416. sír (57.): sen. nő, 2 ezüst hajkarika, Salamon H14; 429. sír (58.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, Salamon H15; 445. sír (59.): mat. nő, 1 ezüst hajkarika, I. László H24; 452. sír (60.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, I. László H21; 467. sír (61.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, I. András H9; 486. sír (62.): felnőtt nő, 2 ezüst hajkarika, I. Béla H12; 501. sír (63.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, Salamon H14; 512. sír (64.): mat. nő, 2 ezüst hajkarika, I. László H22. 65. Majs (Ba)-Udvari-rétek 893. sír: nő, 1 ón hajkarika, I. István H1.⁹²⁴ 66. Mekényes (Ba)-Kührumpel-tanya D. sír: ism., 2 bronz hajkarika, I. András H8.⁹²⁵ 67–68. Mezőberény (Bé)-Kér 23. sír (67.): nő, 1 ezüst hajkarika, I. András H8?; 82. sír (68.): nő, 1 ezüst haj- és 4 ezüst S-végű karika, I. László H28.⁹²⁶ 69. Nagymágocs (Cso)-Kastélykert 4. sír: ism., 1 ezüst hajkarika, I. András H?.⁹²⁷ 70. Oroszlámos (Szrb)-Vasútállomás 3/1903. sír: felnőtt, 2-2 haj- és S-végű karika, I. László H29.⁹²⁸ 71. Örménykút (Bé)-Maconkai-domb 28. sír: inf. I. kisgyermek, 1 ezüst

haj- és 2 ezüst S-végű karika, I. László H29.⁹²⁹ 72. Perse (Szlk)-Bércz 30. = 126. sír: nő, 2 bronz haj- és 6 bronz S-végű karika, I. László H?.⁹³⁰ 73. Pétervására (He)-Ivádra vezető út 2. sír: nő?, 1 bronz hajkarika, Péter H6?.⁹³¹ 74. Pusztasomorja (GyMS)-Timárdomb 7. = 2./1968. sír: nő, 2 bronz hajkarika, I. István H?.⁹³² 75–79. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksürü 43. sír (75.): ad. nő, 1 ólom haj- és 1 ezüst S-végű karika, I. László H24; 115. sír (76.): mat. nő, 1 ón/ólom haj- és 2 ezüst S-végű karika, I. László H24; 117. sír (77.): mat. nő, 1 bronz haj-, valamint 1-1 ezüst és ón-ólom S-végű karika, I. László H28; 124. sír (78.): ad. nő, 1 ón-ólom hajkarika, I. László H28; 132. sír (79.): mat. nő, 1 ón-ólom haj-, valamint 2 ezüst és 1 ón-ólom S-végű karika, I. László H24.⁹³³ 80–92. Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 73. sír (80.): 23-éves nő, 3 ezüst hajkarika, I. István H1; 107. sír (81.): 4-5 éves kisgyermek, 2 bronz hajkarika, I. István H1; 234. sír (82.): ad. nő, 1-1 ezüst haj- és S-végű karika, I. István H1; 235. sír (83.): ad. nő, 2 bronz hajkarika, I. István H1; 238. sír (84.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, I. István H1; 264. sír (85.): ad. férfi, 2 ezüst hajkarika, Péter H6; 329. sír (86.): inf. II. gyermek, 2 ezüst haj-, valamint 1-1 bronz csepp alakú és S-végű karika, I. András H9; 355. sír (87.): mat.–sen. férfi, 2 ezüst hajkarika, I. András H9; 362. sír (88.): juv. nő, 2 bronz haj- és 1 ezüst S-végű karika, Salamon H17; 375. sír (89.): inf. I. kisgyermek, 2 bronz hajkarika, Salamon H14/15; 376. sír (90.): ad. nő, 2 ezüst hajkarika, Béla dux H11; 418. sír (91.): ad. nő, 2 ezüst haj- és 1 ezüst S-végű karika, I. Béla H12; 576. sír (92.): 1 éves csecsemő, 2 bronz hajkarika, Béla dux H11.⁹³⁴ 93. Rácalmás (Fe)-Göböljárás 72. sír: inf. II. gyermek, 2 bronz hajkarika, I. István H2.⁹³⁵ 94. Ráksi (So) 3/1955. sír: ism., 1 hajkarika, I. László H?.⁹³⁶ 95–106. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő 4. sír (95.): nő, 4 ezüst hajkarika, Salamon H17; 31. sír (96.): inf. I. kisgyermek, 2 ezüst hajkarika, Salamon H14; 36. sír (97.): nő, 2 bronz hajkarika, I. Béla H12; 42. sír (98.): inf. I. kisgyermek, 2 ezüst hajkarika, Salamon H14; 55. sír (99.): gyermek, 5 ezüst haj- és 2 ezüst S-végű karika, I. László H22; 65. sír (100.): nő, 2 ezüst

⁹²⁴ KISS 1983, 135.

⁹²⁵ KISS 1983, 280, 70: 44. á: 18–19.

⁹²⁶ M[EDGYESI]–MISTERHÁZY 1998, 588, 601.

⁹²⁷ Szalontai Csaba gyűjtése a tervezett leletkataszter számára. Nagymágocs-Kastélykert (KJM RégAd. 121-84, 338-86; KJM ltsz.: 72.133.1-3); VARGA 2013, 121.

⁹²⁸ KOVÁCS 1991/92, 47; vö. „Melléklet: két halántékkarika (egyik nagyobb és vastagabb sodronyból) és két kisebb függő, egyik-egyik vége visszahajló kunkorodással”: TOMORÉNY 1904, 269, 269: E) kép talán 4–5. ábra, ill. talán 3. ábra.

⁹²⁹ LISKA 1996, 178, 201: 5. á: 1, 4–5.

⁹³⁰ TOČIK 1992, 176, 174: Obr. 120. 14–19.

⁹³¹ RÉVÉSZ 2008, 257.

⁹³² PUSZTAI 1969. A részletes adatokat Figler András szíveségének köszönhetem.

⁹³³ SZÓKI–VÁNDOR 1987, 14–15, 28–29, 30, 32.

⁹³⁴ M. NEPPER 2002, 142, 146–147, 167–168, 171, 180, 183, 185, 190, 207.

⁹³⁵ A részletes adatokat Bóna István és B. Horváth Jolán szíveségének köszönhetem; vö. PETKÓJS 2012, 83–84.

⁹³⁶ FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 64: Nr. 853; PUSZTAI 1957.

III.4.5. A LELETANYAG

hajkarika, Béla dux H11; 66. sír (101.): nő, 1 ezüst hajkarika, Salamon H14; 67. sír (102.): nő, 2 ezüst hajkarika, I. András H9; 68. sír (103.): nő, 1 bronz hajkarika, I. István H1; 84. sír (104.): nő, 2 ezüst hajkarika, Géza dux H18; 106. sír (105.): nő, 1 bronz hajkarika, Béla dux H11; 117. sír (106.): férfi, 1 hajkarika, 1 S-végű karika, I. András H8.⁹³⁷ 107. Szabadka (Szrb)-Vörösegyháza B. temető 224. sír: kisgyermek, 1 ezüst hajkarika, Salamon H17.⁹³⁸ 108–109. Szombathely (Vas)-Kisfaludy Sándor utca 20. = 2001/155. sír (108.): mat. nő, 2 bronz hajkarika, I. István H1; 27. = 2001/175. sír (109.): mat. férfi?, 2 ezüst és 1 ónozott bronz hajkarika, I. István H1.⁹³⁹ 110. Timorháza (Szlak)-Poloha nadskálie 1. sír: nő, 1 fémhajkarika, Kálmán H38.⁹⁴⁰ 111. Tiszaalpár (BK)-Dunsztanya 6. sír: ism., 1 hajkarika a 2 S-végű karika egyikére húzva, I. András H9.⁹⁴¹ 112. Tiszalók (SzSzB)-Rázompusztá, Gyémántpart = I. temető 20. sír: felnőtt férfi, 1 hajkarika, 2 S-végű karika, Salamon H17.⁹⁴² 113–114. Tiszalúc (BAZ)-Sarkad 153. sír (113.): ad. férfi, 1 ezüst hajkarika, I. László H22; 180. sír (114.): mat. nő, 1 ezüst hajkarika, Aba Sámuel H7.⁹⁴³ 115. Törökszentmiklós (JNSz)-Szenttamáspusztá 1. sír: felnőtt nő, 2 ezüst hajkarika, Salamon H15.⁹⁴⁴ 116–117. Újkígyós (Bé)-Skoperda-tanya 14. sír (116.): nő, 2 ezüst hajkarika, Salamon H17; 15. sír (117.): nő?, 3 ezüst haj- és 1 ezüst S-végű karika, Salamon H17.⁹⁴⁵ 118. Újlőrincfalva (He)-Magyarad 37. sír: inf. I. kisgyermek, 1-1 bronz haj- és S-végű karika, I. István H1.⁹⁴⁶ 119. Visegrád (Pe)-Vár-

kert, MNM-üdülő 110. sír: ism., 2 réz haj- és 1 ezüst S-végű karika, I. László H25.⁹⁴⁷

120–123. Templom körüli temetők: 120. Biharszentjános (Rom)-Klastromdomb ?/1955. sír: ism., 1 ezüst hajkarika, I. László H?⁹⁴⁸ 121. Dánszentmiklós (Pe)-Tetveshalom 100. sír: ism., ad., 1-1 ezüst haj- és S-végű karika, I. László H23.⁹⁴⁹ 122. Esztergom (KE)-Kovácsi, Szent János evangélista temploma 79. sír: nő, 2 ezüst hajkarika, I. István H?⁹⁵⁰ 123. Kaposvár (So)-61. út 701. sír: ad. nő, 1 hajkarika, 1 bronz és 2 egyéb S-végű karika, Kálmán H32.⁹⁵¹

Nem vettem fel a listába számomra értékelhetetlen 12 sírt, mert egyrészt eldönthetetlen volt az előkerült karika besorolása, másrészt meghatározhatatlan volt a hajkarikát kísérő érme típusa.⁹⁵²

III.4.5.4.2.2. Csepp/körte alakú karikák (121., 125. kép) A karika jellegű fejékszerek között ritkaságszámba ment a mindössze 8 sírban, 11 példányban felbukkant csepp alakú karika:⁹⁵³ 4 kisgyermek (100, 132, 224, 488), 2 nő (309, 407), valamint 1-1 férfi (375) és gyermek (311) melléklete (29. táblázat). Két bronzpéldány (375, 488) kivételével mind ezüsből készült, 3 kisgyermeksírban (100, 132, 224) párosan került elő, viszont a többi eset nagyobb részében is eredetileg egyedül fekkent ez a karika, azaz nem sírbontási hiba eredményeként maradt ránk pár nélkül.⁹⁵⁴ Valamiképpen a fej díszítésével voltak kapcsolatban, amit a koponya környéki előkerülésük mellett

⁹³⁷ A részletes adatokat Medgyesi Pál szívességének köszönhetem; vö. MEDGYESI 1993, 489, 490.

⁹³⁸ SEKERES–SEKERES 1996, 56.

⁹³⁹ HORVÁTH 2016, 10, 11–12.

⁹⁴⁰ A mindössze két síros bizonytalan adatot azért minősítettem falusi temető részletének, mert mind az első közlésben, mind a szlovákiai leletkataszterben a lelőhely megnevezésekor a „*pohrebisko*” és nem a „*cintorin*” szót használták: WIEDERMANN 1985, 77: Nr. 471; PDOS 1989, 360: 10:81 (542.), Nr. 2; HUNKA–KOLNIKOVA 1994, 98: Nr. 195. A részletes adatokat Egon Wiedermann szívességének köszönhetem.

⁹⁴¹ –a –a. 1883, 159.

⁹⁴² TÓTH 2014, 109.

⁹⁴³ KOVÁCS 2015, 131–132.

⁹⁴⁴ PETKES 2011, 182.

⁹⁴⁵ MEDGYESI 2002, 148.

⁹⁴⁶ SZABÓ 1976, 24–25.

⁹⁴⁷ A település falusi temetőjének Szöke Mátyás által 209 sírig feltárt temetője, amelyet templom körüli temetőként ismertettek: SZÖKE 1979. A valós besorolást Merva Szabinának és Kodolányi Juditnak, a leletadatokat Búzás Gergely szívességének köszönhetem.

⁹⁴⁸ ALEXANDRESCU 1955, 493–494; KOVÁCS 1989–90, 75: Nr. 180; VELTER 2002, 350: Nr. LIX. 253, 355: Nr. XIII. 33.

⁹⁴⁹ BINKÓ 1978; BINKÓ 1984. A leletadatokat Tari Edit és Dinnyés István szívességéből ismerhettem meg.

⁹⁵⁰ ZOLNAY 1965, 156.

⁹⁵¹ BARDOS 1987, 13, 32, 48: I. t. 13., ill. 9–12.

⁹⁵² Karikatörredékes sírok: 1. Csanytelek (Cso)-Sirohégy 19. sír: SZÉLL 1941a, 170. 2. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű 185. sír: SZÖKE–VÁNDOR 1987, 41. 3. Székesfehérvár (Fe)-Maroshegy 7. sír: BAKAY 1967–68, 58. 4. Tiszaeszlár (SzSzB)-Bashalom, Csengőspart 15. sír: KOVALOVSKI 1980, 49. Meghatározhatatlan típusú érmés sírok: 5. Békés (Bé)-Povád 57. sír: TROGMAYER 1960–62, 18. 6. Magyarhomorog (HB)-Könyadomb 473. sír. 7. Majs (Ba)-Udvari-rétek 53. sír: KISS 1983, 80. 8–9. Öesöd 42. sír és 59. sír: a leletek közöletlenek, vö. RACZKY 1987. 10. Piliny (Nó)-Sirmányhegy 23./1902. sír: NYÁRY 1904, 63. 11. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő 44. sír: Közöletlen, Medgyesi Pál szívességéből. 12. Szabadka (Szrb)-Vörösegyháza B. temető 248. sír: SEKERES–SEKERES 1996, 59, 65.

⁹⁵³ Tettamanti Sarolta körte alakúnak, magam csepp alakúnak (*tropfenförmig*) neveztem, Szöke Béla Miklós ovális alakúra nyomott módon említette: TETTAMANTI 1971, 219; KOVÁCS 1994, 112; SZÖKE–VÁNDOR 1987, 53. A karikapárok (100, 132, 224) hasonló alakja és mérete a magyarhomorogi temetőben is megerősíti a különállásukat, s ez a hasonlóság kiterjeszthető további példányokra is (311, 407, 488), de a „párjánál” kisebb hajkarikáról (309), törredékes S-végű karikáról (375) is szó lehetne.

⁹⁵⁴ Íslyben a koponya alatt (375), az állkapocs jobb széle alatt (309) vagy mellett (311) lehetett volna a megelt példány párja, tehát meg kellett volna találni, viszont a koponya felfelé fekvő jobb oldaláról (407) sírbontási figyelmetlenség, illetve az állkapocs állati bolygatása (488) következtében eltűnhetett egy esetleges második karika.

III.4.5. A LELETANYAG

29. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető csepp alakú karikás sírjainak és karikáinak adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában. Félkövér sorszám: csak csepp alakú karika a melléklete, s itt jelezve az egyéb drótkészlet melléklete

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sír/db	Nem/ korcsoport	Év	(Záró)penz	Anyag	A csepp alakú karika előkerülési helye	Átm/em	Huzalv/ em	Súly/g
1	100/1	kisgyermek	3-4		ezüst	a koponya tarkóján maradt rozsdás utalt a helyükre	1,23 × 1,68	0,12	0,42
	100/2				ezüst		0,91 × 1,29	0,14	0,38
2	132/1	kisgyermek	5-6	I. András H8	ezüst	a koponya bal csecsnyúlványánál	1,36 × 1,43	0,22	1,15
	132/2				ezüst	a koponya jobb csecsnyúlványánál	1,22 × 1,32	0,22	1,14
3	224/1	kisgyermek	6-7		ezüst	kétoldalt a koponya alatt	1,4 × 1,58	0,19	0,9
	224/2				ezüst		1,37 × 1,45	0,19	0,7
4/1-1 haj- és S-végű karika	309	nő	18-22		ezüst	a koponya bal oldalán az állkapocs végénél	1,19 × 1,51	1,3	0,2
5	311	gyermek	9-10	Salamon H?	ezüst	a koponya jobb oldalánál egy zápfog alatt	0,92 × 1,10	0,12	0,29
6	375	férfi	35-39		bronz	magasabban, a koponya jobb oldalánál	1,12 × 1,37	0,1	0,2
7	407	nő	30-35		ezüst	a koponya alatt	1,25 × 0,90	0,15	0,38
8	488	kisgyermek	6-7		bronz	az állcsont jobb oldala mellett	1,10 × 1,20	0,18	0,51

az is jelzett, hogy nem csupán a párosukat tartalmazó kisgyermeksírokban nem volt más huzalkarika-ékszert (100, 132), hanem az is, hogy további három alkalommal volt kizárólagos melléklet (224, 375, 488), egyszer pedig egyetlen fejékszert (407) a csepp alakú karika, s a tárgyalat 8 temetkezésből mindössze kettő volt olyan, amelyben háromféle – egy-egy csepp alakú, haj- és S-végű – karika (309), illetőleg kétféle – egy-egy csepp alakú és S-végű karika (311) – drótkészlet volt, ráadásul ezek csepp alakú meghatározásához akár kétség is férhet.

A 8 sírből kettő érmével együtt látott napvilágot, egyszer I. András H8 (132), egyszer pedig Salamon H? (311) denára adta a kíséretet. Az érme nélküliek egy kivétellel (100) hasonló korú földbe kerülést sejtettek, hiszen egy-egy temetkezés feküdt az I. István (100), a Péter–I. András (488) és az I. Béla–I. Géza (407) -denáros érmesámban, viszont az I. Lászlósban három (224, 309, 375) is. A szórványos előfordulás miatt következmények levonása nélkül csupán annyi említhető, hogy a gyermeksírok inkább a korábbi, az egyetlen férfi és a két női temetkezés inkább a későbbi temetőrészben helyezkedett el.

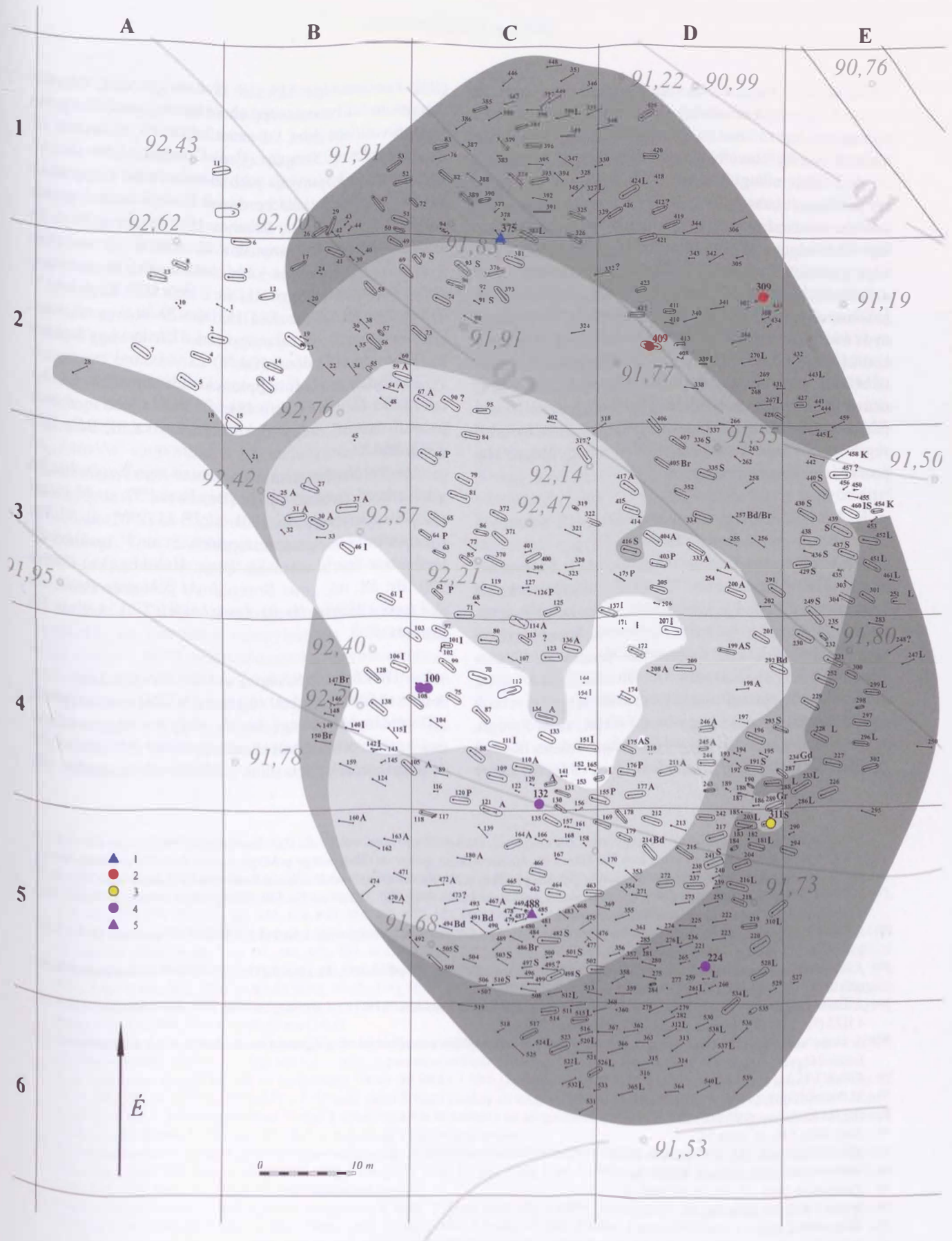
Ezt az ékszertípust Tettamanti Sarolta különítette el az egyszerű hajkarikák körte alakú altípusaként. Megállapította, hogy „a kerek átmetszetű, többnyire vastag bronzhuzalt körteformára hajlították... A XI. század elejénél korábban ezek nem lépnek fel.” A vékony huzalú példány(oka)t egyszerű drótkészítménynek tekintette.⁹⁵⁵ Szőke Béla Miklós rámutatott, hogy ez az ékszert a halimbai temetőnek már az első fázisában megjelent,⁹⁵⁶ s a 11. század közepéig keltezhető második fázisban „néha még nagyobb méretű nyitott végű karikákkal együtt fordultak elő, a III. fázisban azonban már az S-végű karikákkal.”⁹⁵⁷ Észrevette, hogy vannak olyan Árpád-kori temetők is, amelyekből hiányoztak, másrészt a pusztaszentlászlói temetőben azt tapasztalta, „hogy egyrészt még mindig varkoeszorítónak használták őket (117. sír), másrészt azonban már olyan helyen kerültek elő, amely alapján arra gondolunk, hogy az S-végű karikákat tartó pántnak a varkocsba vagy a homlokpántba való beakasztására szolgáltak (159., 172. és 196. sírok). A halimbai temetőben ugyanezt figyelte meg Török Gy. is.”⁹⁵⁸ Az önállóan – azaz nem többféle egyéb huzalkarika társaságá-

⁹⁵⁵ TETTAMANTI 1971, 219. vö. uo., 223: 4. kép 5, 226: 7. kép 21, illetőleg 7. kép 9.

⁹⁵⁶ A megnevezett valóban I. fázisbeli 514., 619., 817. és 850. sír alapján állította, hogy a 10. század második felétől, utolsó harmadától kell a viseletükkel számolni: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 53. Ez tehát a legkésőbbi szakasza lehet a 970-es évek tájáig véleményezhető I. fázisnak vö. TÖRÖK 1962, 19–20, 35; KISS 1968, 243.

⁹⁵⁷ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 53; uo., utalással a 133: 49. jegyzetben: „Török 1962, 142–169.; képtáblák” módon.

⁹⁵⁸ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 53–54. Török Gyula a halimbai I. fázisbeli 841. sírbeli kisgyermekre vonatkozóan megállapította, hogy mivel koponyája két oldalán egy-egy díszes fülbevaló volt, az ugyanott lelt 4-4 egyszerű (közöttük 1-1 kisebb) karika (vö. Taf. XI) csak haj-

121. kép. Magyarhomorog-Kőnya-domb, falusi temető. Csepp alakú karikás sírok: 1. férfi bronz, 2. nő ezüst, 3. gyermek ezüst, 4. kisgyermek ezüst, 5. kisgyermek bronz csepp alakú karikával

ban előkerült – magyarhomorogi páros példányokat tehát talán a kisgyermekek néhány (két?) hajfonatának az öszszefogására használhatták, az viszont bizonytalan, hogy a két nő és a férfi esetében ugyanez a szerepük volt-e.

A javított adatgyűjtésem tehát a magyarhomorogi két példányt is beszámítva, mindössze nyolc csepp alakú karikás-érmés síradatot, vagyis igen korlátozott kitekintési lehetőséget szolgáltatott. Az így eltemetettek többsége gyermek korú volt,⁹⁵⁹ többen kaptak bronz-, mint ezüstkarikát, és csupán kétszer párosan, valamint csak háromszor egyéb karikaékszer kíséretében.⁹⁶⁰ A szórványos sorozatú kísérő érméiket I. András és II. Béla uralodási ideje között verték,⁹⁶¹ és a lelőhelyeik többsége tiszántúli volt.⁹⁶² Az alábbi érmés sírleletek listája tehát nem a felhasználásuk módjához, hanem a használati idejük 11. századi kiterjedésének megállapításához nyújthat segítséget, de természetesen további adatgyűjtésre alapozott értékelés szükséges.

III.4.5.4.2.2.1. Csepp alakú karikák 11–12. századi érmés sírleletei

1. 10–11/12. századi falusi temető: 1–2. Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 132. sír (1.): kisgyermek, két ezüstkarika a koponya két oldalán, I. András H8 denarával; 311. sír (2.): 9-11 éves gyermek, bronzkarika a koponya jobb oldalánál, Salamon H? denarával. 3. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksürü 172. sír: 5-6 éves kisgyermek, a koponyája bal oldalán egymást félig fedve volt egy bronz csepp alakú, egy bronz törött, sima S-végű, egy ezüst bordázott S-végű és egy bronz vékony S-végű karika, Salamon H17 denarával.⁹⁶³ 4. Püspökladány

(HB)-Eperjesvölgy 329. sír: 11 éves gyermek, mindkét fültájékán 1-1 bronz csepp alakú karika, amelyek egyike S-végű volt, továbbá 1-1 ezüst hajkarika, I. András H9 denarával.⁹⁶⁴ 5. Szegvár (Cso)-Oromdülő 289. sír: 17-19 éves nő, a koponyája jobb oldalán bronz csepp alakú karika, mellette ezüst bordázott S-végű karika, utóbbi párja a homloka előtt, Salamon H15 denarával.⁹⁶⁵ 6. Tiszalök (SzSzB)-Rázompusztá II. temető 15. sír: (kis) gyermek, a koponyája jobb oldalán apró bronz csepp alakú karika, Béla dux H11 és I. Béla H12 denarával.⁹⁶⁶ 7. Tiszalúc (BAZ)-Sarkad 153. sír: 20-30 éves nő, a koponyájában ezüsthuzal csepp alakú karika vagy hajkarika, I. László H22 denarával.⁹⁶⁷

2. 12–15. századi templom körüli temető: 8. Ószéplak (Szlk)-Návršie Chrib 481. sír: férfi, a jobb medencéje alatt nyitott, csepp alakú bronzkarika, II. Béla H50 denarával.⁹⁶⁸

Meghatározhatatlan denára miatt nem vettem listába a következő sírokat: Békés (Bé)-Povád 57. sír,⁹⁶⁹ Piliny (Nó)-Sirmányhegy 56./1901. sír,⁹⁷⁰ 13./1902. sír,⁹⁷¹ Törökszentmiklós-Szenttamáspusztá 8. sír,⁹⁷² továbbá ellenőrzésre szorul a karika típusa: Halimba (Ve)-Cseres 770. sír: ad. nő, „aus Bronzedraht gebogene Perle. An der linken Hälfte der Beckenschaufel,“⁹⁷³ I. András H8 denarával.

III.4.5.4.2.3. S-végű karikák (122–125. kép)

A temető 523 sírja közül 100-ban (19,12%) volt, mégpedig 207 példányban S-végű karika, vagyis a leggyakrabban és a legtöbb példányban eltemetett ékszer (30. táblázat).⁹⁷⁴ A temetkezések több mint a felében nő nyugodott (51,

fonatdísz lehetett. A kisebbekről megjegyezte: „Die einfachen, kleinen Drahringe, welche die Durchschnittsgröße des obigen Ohrringtyps nicht erreicht haben, mögen vielleicht in den Ohren der kleiner Kinder. später an Ohrgehänge gehängt. sodann beim Zusammenfassen des Endes des eingeflochtenen Haares Anwendung gefunden haben (in der Bestattungsphase II–III). Im Kindergrab 514 lagen zu beiden Seiten des Schädels je ein gegossener Ohrring, de ebendort gefundene kleine Ring (Taf. X) war an das linke Ohrgehänge gehängt.“: TÖRÖK 1962, 31, 140. Szöke véleményét magam is elfogadtam: Kovács 2015, 194.

⁹⁵⁹ A csepp alakú karikás-érmés eltemetettek neme vagy életkora a lelőhelylista sorszámaival: 1 férfi (8.), 2 nő (5, 7.), 2 gyermek (2, 4.), 2 kisgyermek (1, 3.) és egy ? korú gyermek (6).

⁹⁶⁰ A lelőhelylista sorszámaival: ezüstkarikák (1, 2, 7.), bronzkarikák (3–6, 8.); párosan (1, 4.), egyedül (2–3, 5–8.); más karikaékszer kíséretével (1, 6–8.), illetőleg kíséretével (2–5.).

⁹⁶¹ A kísérő érmék kibocsátói és típusai a lelőhelylista sorszámaival: 2 I. András: 1 H8 (1.), 1 H9 (4.), 1 I. Béla H12 (6.), 3 Salamon: 1 H15 (5.), 1 H22 (7.), 1 H? (2.), 1 I. László H22 (7.), 1 II. Béla H50 (8.).

⁹⁶² A csepp alakú karikás-érmés sírok származási helye a lelőhelylista sorszámaival: 5 a Tiszántúlon (1–2, 4–6.), 1-1 a Dunántúlon (3.), Észak-Magyarországon (7.) és a Felvidéken (8.).

⁹⁶³ SZÖKE-VÁNDOR 1987, 38, 39: 30. kép, 73. kép 6.

⁹⁶⁴ M. NEPPER 2002, I: 180, II: 203: 197. tábla 18–19.

⁹⁶⁵ BÉNDÉ-LÓRINCZY 1997, 207, 227, 254: 9. kép 3.

⁹⁶⁶ TÓTH 2014, 119, 81. tábla 11.

⁹⁶⁷ KOVÁCS 2015, 131–131, 331: 30. tábla 153/1.

⁹⁶⁸ KRUPICA 1978, 230, 314: tab. XXXI. 11.

⁹⁶⁹ TROGMAYER 1960–62, 18, 13: III. tábla 9.

⁹⁷⁰ NYÁRY 1902, 233, 234: kép 13.

⁹⁷¹ NYÁRY 1904, 60.

⁹⁷² A korábban Salamon H? típusúnak tekintett érmét meghatározhatatlanként közölte: PETKUS 2011, 182.

⁹⁷³ TÖRÖK 1962, 139, 167, Taf. LXXVII.

⁹⁷⁴ Négy sírban volt gyűrűként mellékelt S-végű karika, ezek közül háromban (287, 443, 461) fejékszer szerepű S-végű példányokkal együtt, viszont a negyedikben (371) mindössze egy nyakperce kíséretével.

azaz 51%), de az összesen 41 meghatározhatatlan nemű személy⁹⁷⁵ mennyiségének önkényesen a felével számolva is legalább 70 – sőt bizonyára még több – nő, valamint kisebb és nagyobb leány kaphatott ilyen mellékletet, szemben a 8 (8%) meghatározott férfival és a nem megbecsülhető számú és korú fiúgyermekkel. Az S-végű karika tehát jellegzetes női ékszer voltát tanúsítja, hogy minden női korosztály sírjába bekerült, viszont a kevés férfi közül inkább az idősebbeket látták el vele.⁹⁷⁶

S-végű karika volt a temető egyetlen arany ékszere, amelyet egy mat. nő sírjában (272) mindössze egy pszeudomorfoza kísért.⁹⁷⁷ Ezenkívül volt még egy gyermeknél aranyozott bronzkarika (464/2), valamint egy kisgyermek egyedüli mellékleteként egy ólom karikapár (435), a többi példány 49 sír 92 bronz- és 57 sír 112 ezüstkari-kájára különült. Természetesen mind a „bronzos”, mind az „ezüstös” csoportban a női temetkezésekből volt a legtöbb úgy, hogy az arányuk az ezüstösek között még emelkedett is,⁹⁷⁸ sőt a bordázott S-végűeket illetően még tovább nőtt.⁹⁷⁹ Ez az elkülönülés azonban csupán statisztikai jellegű, hiszen a többpéldányos temetkezésekben a kétféle anyagú karika nyolc alkalommal változatos módon keveredett is.⁹⁸⁰

Az S-végű karikák zömét kerek metszetű huzalból formálták, de elenyésző mennyiségben felbukkantak mind bronz-, mind ezüstpéldányok négyzet/rombusz metszetű karikával is.⁹⁸¹ A karikák metszetének hajdan különösebb jelentőséget aligha tulajdonítottak, hiszen négyzet metszetű (455), de négyzet és kerek átmérőjű páros (83, 250, 464) egyaránt előfordult. A karikaméret-ek változatosságá ellenére az összes példány egyetlen

tipológiai csoportba sorolható, amelynek a meghatározó vonása a 0,05 (83/2, 464/6) és 0,25 (435/1, 455/2) cm közötti huzalvastagság volt, mert ez befolyásolta az S-vég kialakítható szélességét,⁹⁸² miközben a karikák nagysága és súlya a leszabott huzaldarabtól függött. A karikavastagság növekedésével tendenciaszerűen növekedett az S-vég mérete, amit az egyes példányok átlagos szélességének változása mutat az egyszerű S-végű bronzkarikáknál a 0,14 (444/1) és a 0,57 (222/1) cm, az ezüstöknél a 0,19 (464/5) és a 0,45 (509/2) cm között. Említést érdemel, hogy a bordázott S-végűek némileg eltérő méreteket mutattak, az öt bronz 0,20 (462/2) és 0,49 (250/1), a 17 ezüst 0,25 (274/1) és 0,56 (283/3) S-végi szélességmért között. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy ez a változatosság nem egyidejű választék, hanem több mint egy évszázados divat sűrű lecsapódása. Vagyis a temetőt fenntartó közösséget elkerülték az S-végű karikák körében másutt megfigyelt II. századi változások, mert a helybeliek valamilyen hagyományt követve a kereskedők vagy vándoröltvösök választékából mindvégig kizárólag az ilyen vékony huzalú, nem túl széles S-végű karikákat részesítették előnyben, amit a pénzes sűrű példányaiknak a kísérő érmék szerint csoportosított rajzai tanúsítják (123. kép). Ez természetesen nem jelentett valamiféle egyformaságot, hiszen a karikák átmérője az apró 0,80 × 1,27 (311/2) vagy 0,80 × 1,65 (527/4) cm és a nagy 2,77 × 3,87 (83/1) vagy 2,89 × 3,46 (455/1) cm között szinte áttekinthetetlenül kicsi lépésekkel változott, s ugyanez a megállapítás érvényesült a karikamérettől függő súlyra is a legkönnyebb 0,08 (464/4) és a legnehezebb 3,23 (519/2) g súlyhatárok

⁹⁷⁵ A 41 S-végű karikás meghatározhatatlan nemű személy korcsoportjai: 6 felnőtt (76, 327, 341, 363, 367, 521), 3 juv.: 2 juv. (83, 515), 1 juv./ad. (538), 12 gyermek: 11 inf. II. (86, 258, 287, 288, 311, 356, 386, 464, 492, 499), 1 inf. II.-juv. (514), 19 kisgyermek/inf. I. (39, 143, 149, 153, 259, 262, 265, 279, 303, 316, 411, 435, 436, 443, 454, 455, 522, 527, 533), végezettül 1 csecsemő (468).

⁹⁷⁶ Az 50 S-végű karikás nő életkora/korcsoportja: 7 juv.: 1 juv. (509), 1-1 18-19 éves (219), 18-20 (251), 18-22 (309) éves, 2 20-22 (283, 539) éves és 1 juv./ad. (420); 20 ad.: 7 ad. (17, 368, 422, 463, 466, 487, 519), 2 23-25 éves (167, 226), 1-1 23-30 (231), 25-30 (415), 25-35 (294), 30-35 (42) éves, 3-3 30-39 (205, 291, 379), 35-39 (389, 406, 419) éves; 1 ad./mat., azaz 35-45 éves (528); 14 mat.: 7 mat. (48, 164, 227, 254, 272, 357, 461), 3 40-45 (53, 280, 285), 1-1 45-50 (250), 50-55 (274), 50-59 (289), 55-59 (105) éves; 5 sen.: 60-x éves (58, 220, 222, 297, 310), valamint 3 23-x éves (495, 496, 540) és 1 felnőtt (228). A 8 S-végű karikás férfi életkora/korcsoportja: 1 juv. (444), 1 35-39 éves (347), 1 felnőtt (380), 4 mat. (51, 282, 394, 493) és 1 40-45 éves (421).

⁹⁷⁷ A sírban tehát aligha nyugodhatott a közösségből bármilyen módon kiemelkedett személy. Az arany S-végű karikákról: MESTERHÁZY 1983; vö. HORVÁTH 2016, 60: 111–112. jegyzet; GÁLLI 2018. A pszeudomorfozáról alább.

⁹⁷⁸ A 41 csak bronz S-végű karikás sír megoszlása: 18 nő (43,90%), 1 férfi (2,44%), 2 felnőtt (4,88%), 1 juv. (2,44%), 6 inf. II. (14,63%), 12 inf. I. (29,27%) és 1 csecsemő (2,44%). A 49 csak ezüst S-végű karikás sír megoszlása: 27 nő (66,89%), 6 férfi (12,96%), 4 felnőtt, 1 juv., 6 inf. II., 5 inf. I. A 8 ezüst és bronz S-végű karikát egyaránt tartalmazó sír megoszlása: 5 nő (62,5%), 1-1 férfi, gyermek és kisgyermek (12,5–12,5%). Rajtuk kívül még 1-1 sírban volt arany és ólom S-végű karika.

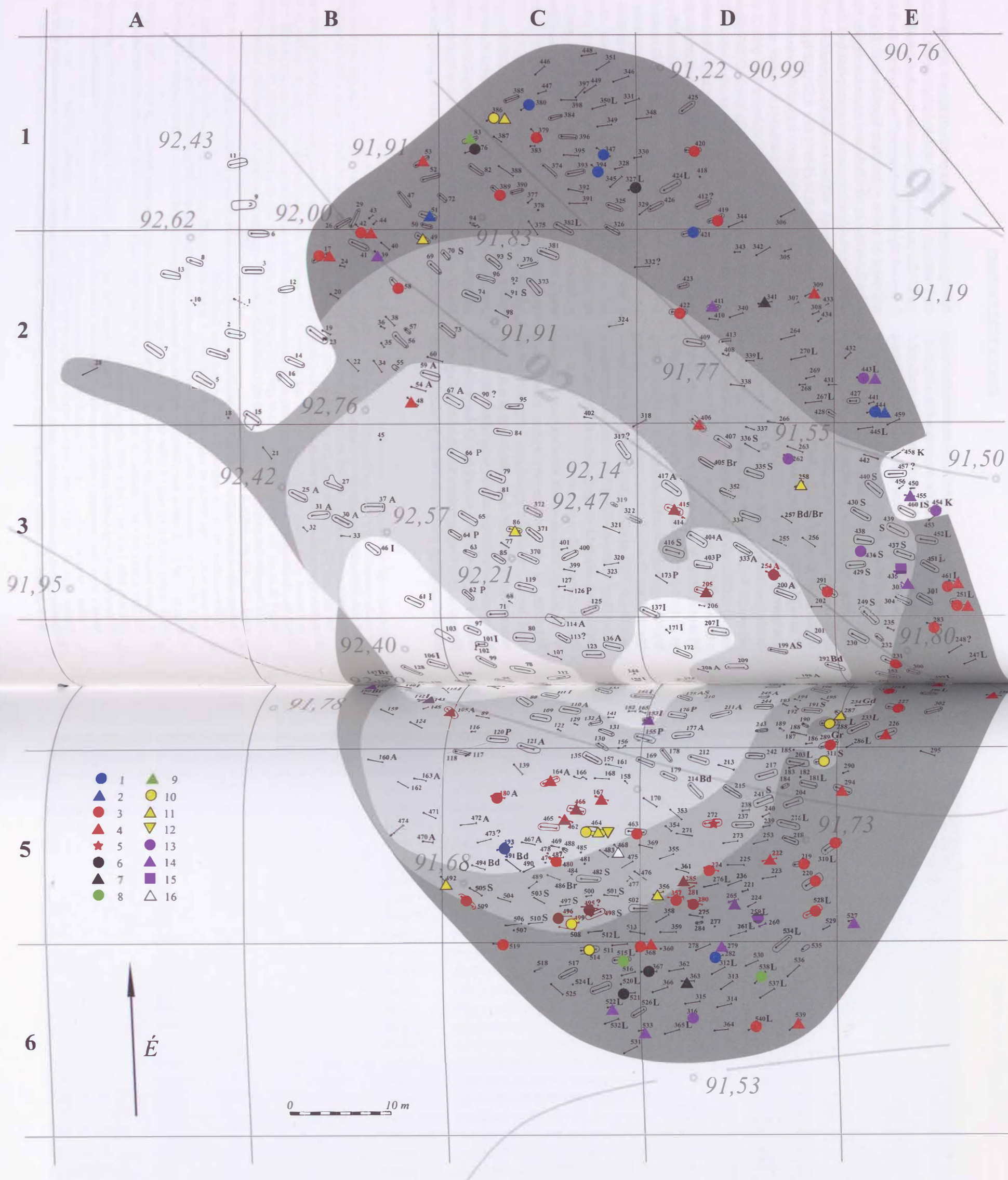
⁹⁷⁹ A 17 ezüst bordázott S-végű karikás temetkezésben nyugvók nem/korcsoportbeli megoszlása: 10 nő (220, 227, 228, 274, 280, 283, 368, 461, 519, 528), 2 férfi (394, 444), 2 felnőtt (327, 521), 1 juv. (515), 1 inf. II.-juv. (514), 1 inf. I. (443); az 5 bronz S-végű karikás megoszlása: 3 nő (250, 406, 462), 1 juv. (83), 1 inf. II. (464: aranyozott bronz).

⁹⁸⁰ Ezüst és bronz S-végű karikák együttes mellékletei: 6 ezüst, 2 bronz (368: nő), 3 ezüst, 3 bronz (443: kisgyermek), 2 ezüst, 1 aranyozott bronz, 3 bronz (464: gyermek), 2 ezüst, 3 bronz (444: férfi), 1 ezüst, 4 bronz (17: nő), 2 ezüst, 1 bronz (461: nő), 1 ezüst, 2 bronz (251: nő), 1 ezüst, 1 bronz (42: nő).

⁹⁸¹ 8 bronz- (83/1, 222/1, 250/1–2, 279/1, 455/1–2, 464/2) és 1 ezüstpéldány (231/1) négyzet/rombusz metszetű karikával.

⁹⁸² Hasonló véleményen volt Mária Rejholecová is, miszerint a csekeji temetőben „die Exemplare unterscheiden sich voneinander nicht nur durch die Dicke des Drahtes, sondern auch durch die Form der Schleife.”: REJHOLECÁ 1995a, 60.

122. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. S-végű karikás sírok: 1. férfi ezüst, 2. férfi bronz, 3. nő ezüst, 4. nő bronz, 5. nő arany, 6. felnőtt ezüst, 7. felnőtt bronz, 8. juv. ezüst, 9. juv. bronz, 10. gyermek ezüst, 11. gyermek bronz, 12. gyermek aranyozott bronz, 13. kisgyermek ezüst, 14. kisgyermek bronz, 15. kisgyermek ólom, 16. csecsemő bronz S-végű karikával

30. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető S-végű karikás sírjainak és karikáinak adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában. Félkővér sorszám: csak S-végű karika melléklet, s itt jelezve az egyéb drótkészlet melléklete; az anyag oszlopban: bord: bordázott S-véggel, csav: csavart huzallal, dísz: drótgűrűskével díszített huzallal, romb: rombusz, □: négyzet metszetű huzalból, szalag: belefűzött szalaggal.

A 371. sír egyetlen S-végű karikája gyűrű volt

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sírszám /db	Kor/ korcsoport	(Záró)pénz	Anyag	Az S-végű karika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/ cm	S-vég sz./cm	Súly/g
1–8. 8 férfi									
1	51/1	mat.		bronz	az állkapocs és a bal csecsnyúlvány között	2,29 × 2,68	0,17	0,46	1,25
	51/2			bronz	a jobb csecsnyúlványnál	2,25 × 2,39	0,17	0,41	1,15
2/2 hajkarikával	282/3	mat.		ezüst	a rágcslók kimozdította combcsontok között	1,89 × 1,87	0,13	–	0,48
3	347	35-39		ezüst	az állkapocs bal oldala mellett	1,43 × 1,52	0,11	–	0,3
4	380	feelnőtt		ezüst	a jobb csecsnyúlvány körül	1,76 × 1,81	0,12	0,26	0,47
5	394/1	mat.		ezüst	a jobb csecsnyúlvány mellett	1,20 × 1,60	0,11	0,3	0,43
	394/2			ezüst-bord	a koponya alatt	2,42 × 2,56	0,21	0,47	1,96
6	421/1	40-45		ezüst	a jobb csecsnyúlvány alól	1,57 × 1,91	0,13	0,3	0,5
	421/2			ezüst	a koponya tarkótáji része alól	1,67 × 1,57	0,12	–	0,49
7	444/1	juv.		bronz	a jobb csecsnyúlványnál	1,4 × 1,5	0,07	0,14	0,11
	444/2			bronz	a bal csecsnyúlványnál	1,3 × 1,4	0,1	–	0,21
	444/3			ezüst	a bal halántéknál	1,8 × 2,16	0,13	0,33	0,73
	444/4			ezüst	a bal halántéknál	1,63 × 1,85	0,13	0,3	0,6
	444/5			ezüst	a bal halántéknál	1,60 × 1,85	0,13	0,35	0,59
8	493	mat.		ezüst	a bal csecsnyúlvány táján	1,18	0,11	–	0,09
9–59. 51 nő									
9	17/1	ad.		bronz	a koponya bal csecsnyúlványán és alatta	1,24 × 1,84	0,15	0,29	0,55
	17/2			bronz	a koponya bal csecsnyúlványán és alatta	2,64 × 2,65	0,19	0,53	2,4
	17/3			bronz	a jobb csecsnyúlvány felett	1,83 × 2,11	0,14	0,32	0,5
	17/4			bronz	a jobb csecsnyúlvány felett	1,48 × 1,62	0,14	0,25	0,45
	17/5			ezüst	az előző kettő alatt	1,61 × 1,48	0,16	0,26	0,45
10	42/1	30-35		bronz	a jobb csecsnyúlványnál	1,72 × 2,01	0,14	0,23	0,59
	42/2			ezüst	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány tájékán	1,63 × 1,65	0,11	0,25	0,31
11/1 hajkarikával	48	mat.		bronz	a bal járomcsont alatt	1,94 × 2,42	0,16	0,33	0,73
12	53/1	40-45		bronz	a jobb csecsnyúlványnál	1,33 × 1,70	0,08	–	0,13
	53/2			bronz	az állkapocs és a bal csecsnyúlvány között	1,85 × 2,03	0,15	0,28	0,41
13	58	60-x		ezüst	a jobb szemgödörben	1,74 × 1,88	0,17	0,32	1,08
14/1 hajkarikával	105	55-59	I. András H8	bronz	a bal mellkasfél felső részében, álló helyzetben	2,12 × 2,32	0,19	0,46	1,27

Sorszám/ A sírban egyéb drótékszer	Sírszám /db	Kor/ korcsoport	(Záró)péNZ	Anyag	Az S-végű karika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	S-vég sz./cm	Súly/g
15	164	mat.	I. András H8	bronz	a koponya bal oldalán	2,28 × 2,37	0,22	0,55	2,3
16	167/1	23-25		bronz	a koponya alatt	1,25 × 1,76	0,09	–	0,22
	167/2			bronz	a koponya alól látszott ki, a homlok bal széle alól	1,6	0,09	–	0,18
17	205/1	30-39		bronz	a koponya mellett jobbról	1,93 × 2,43	0,19	0,46	1,37
	205/2			bronz	a bal csecсныúlványnál	1,89 × 2,48	0,21	0,41	1,68
18	219	18-19		ezüst	a koponya jobb oldala alatt	1,62; 1,14	0,12	0,28	0,23
19	220/1	60-x		ezüst-bord	a bal csecсныúlvány táján	2,40 × 2,76	0,16	0,43	1,19
	220/2			ezüst-bord	a koponya jobb oldala alatt	1,92; 1,80	0,15	0,36	0,55
20	222	60-x		bronz-□	a jobb lapocka gerinc felőli vége alatt	2,89 × 3,10	0,21	0,57	2,3
21	226	23-25		bronz	a gerincoszlop alatt legfelül	2,26 × 2,77	0,22	0,42	1,78
22	227	mat.		ezüst-bord	a jobb csecсныúlványnál	1,42 × 1,73	0,16	0,32	0,85
23/2 hajkarikával	228/1	? felnőtt	I. László H?	ezüst	a bal csecсныúlvány táján, magasabbról	1,48 × 1,55	0,13	0,35	0,48
	228/2			ezüst	az állkapocs jobb oldala mellől, magasabbról	1,45 × 1,61	0,12	0,32	0,43
	228/3			ezüst	a jobb csecсныúlvány táján, mélyebbről	1,45 × 1,70	0,11	0,32	0,33
	228/4			ezüst	a jobb csecсныúlvány táján, mélyebbről	1,34 × 1,44	0,11	0,29	0,36
	228/5			ezüst	a bal csecсныúlvány táján, mélyebbről	1,33 × 1,35	0,1	–	0,37
	228/6			ezüst	a bal csecсныúlvány táján, mélyebbről	1,44 × 1,38	0,11	–	0,31
24/1 hajkarikával	231	23-30		ezüst-□	a koponya jobb oldalán, magasabbról	1,51 × 1,58	0,14	0,32	0,31
25	250/1	45-50		bronz-□-bord	az állkapocs bal ága alatt, sorban egymás mellett	2,48 × 2,63	0,17	0,49	0,91
	250/2			bronz-□-csav	az állkapocs bal ága alatt, sorban egymás mellett	1,54 × 1,52	0,11	–	0,24
	250/3			bronz	az állkapocs bal ága alatt, sorban egymás mellett	1,21 × 1,42	0,1	–	0,16
26/1 hajkarikával	251/1	18-20	I. László H24	bronz	a koponya jobb oldala alatt K–Ny-i sorban	1,66 × 1,95	0,14	0,27	0,45
	251/2			bronz	a koponya jobb oldala alatt K–Ny-i sorban	1,68 × 1,88	0,17	0,27	0,88
	251/3			ezüst	a koponya jobb oldala alatt D-re, mélyebben	1,55 × 1,49	0,11	–	0,2
27/1 hajkarikával	254	mat.	I. András H8	ezüst	a koponya bal oldalán az állkapocs alatt	1,37; 1,12	0,11	–	0,22
28	272	mat.		arany	a bal mellkas felső részében	1,21 × 1,34	0,11	–	0,43
29	274/1	50-55		ezüst-bord	a bal csecсныúlvány felőli részen, félig egymáson	1,76 × 1,83	0,12	0,25	0,42
	274/2			ezüst-bord	a bal csecсныúlvány felőli részen, félig egymáson	1,64 × 1,65	0,1	0,27	0,32
	274/3			ezüst?	a koponya alatt	1,87	0,11	–	0,09
30	280/1	40-45		ezüst-bord	a bal csecсныúlvány környékén	1,51 × 1,69	0,13	0,31	0,55
	280/2			ezüst	a jobb csecсныúlvány környékén	1,63 × 1,57	0,14	0,28	0,65

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sírszám /db	Kor/ korcsoport	(Záró)penz	Anyag	Az S-végű karika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/ cm	S-vég sz./cm	Súly/g
31	283/1	20-22		ezüst	a koponya alatt, a jobb oldalon egy sorban	1,64 × 1,79	0,12	0,29	0,45
	283/2			ezüst	a koponya alatt, a jobb oldalon egy sorban	1,58 × 1,69	0,14	–	0,59
	283/3			ezüst-bord	a koponya alatt, a jobb oldalon, az előző 2 között	2,56 × 2,94	0,22	0,56	2,98
	283/4			ezüst-bord	a bal felkarcsont mellett, belül, magasabban,	2,54 × 2,96	0,22	0,51	2,89
32/1 hajkarikával	285	40-45		bronz	a jobb csecsnyúlvány környékén	2,35 × 2,87	0,16	0,47	1,3
33	289/1	50-59	I. Géza H19	ezüst	a tarkó mögött, részben a koponya alatt	2,09 × 2,25	0,17	0,38	1,05
	289/2			ezüst	a koponya alatt	2,04 × 2,16	0,14	0,35	0,61
34	291	30-39		ezüst	a jobb csecsnyúlvány táján	2,06 × 2,39	0,24	–	2,15
35	294	25-35		bronz	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány környékén	1,16 × 1,65	0,17	0,41	0,69
36	297/1	60-x		bronz	a jobb csecsnyúlvány környékén	2,58 × 2,68	0,19	0,42	1,76
	297/2			bronz	a bal csecsnyúlvány környékén	2,51 × 2,82	0,18	0,38	1,56
37/1-1 haj- és csepp alakú karikával	309	18-22		bronz	a jobb csecsnyúlvány környékén	1,63 × 1,88	0,08	0,2	0,28
38	310/1	60-x	I. László H27	ezüst	a jobb csecsnyúlvány környékén	1,42 × 1,64	0,12	0,24	0,42
	310/2			ezüst	a bal csecsnyúlvány környékén	1,45 × 1,59	0,11	0,27	0,45
39	357/1	mat.		ezüst	a jobb csecsnyúlványnál	2,25 × 2,74	0,18	0,39	1,5
	357/2			ezüst	a bal csecsnyúlványnál	2,27 × 2,80	0,17	0,36	1,4
40	368/1	ad.		ezüst-bord	a jobb csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	2,53 × 2,86	0,19	0,48	2,18
	368/2			ezüst	a jobb csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	1,75 × 2,06	0,12	0,28	0,57
	368/3			ezüst	a jobb csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	1,76 × 1,99	0,12	0,27	0,65
	368/4			bronz	a jobb csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	1,46; 0,62	0,12	–	0,14
	368/5			ezüst-bord	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	2,80 × 2,76	0,18	0,47	2,08
	368/6			ezüst	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	1,69 × 1,87	0,12	0,28	0,59
	368/7			ezüst	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	1,75 × 1,83	0,12	0,27	0,55
	368/8			bronz	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány tájékán egy csomóban	1,38	0,11	–	0,08
41	379	30-39		ezüst	a jobb csecsnyúlvány körül	1,56 × 1,85	0,12	0,39	0,4
42	389/1	35-39		ezüst	a jobb csecsnyúlvány körül	1,22 × 1,32	0,11	–	0,18
	389/2			ezüst-szalag	a koponya bal oldalán	1,62 × 1,72	0,15	0,29	0,69

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sírszám /db	Kor/ koreso- port	(Záró)penz	Anyag	Az S-végű karika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/ cm	S-vég sz./cm	Súly/g
43	406/1	35-39		bronz-bord	az elbillent koponya nyaktáján	2,07 × 2,14	0,15	0,31	0,66
	406/2			bronz-bord	a koponya alatt, a bal csecsnyúlványon	1,79 × 2,09	0,15	0,3	0,46
44/1 hajkarikával	415	25-30		bronz	az állkapocs alatti hajkarika alatt	2,21 × 2,41	0,14	0,4	0,91
45	419/1	? 35-39		ezüst	a jobb csecsnyúlvány táján	1,77 × 1,81	0,13	–	0,44
	419/2			ezüst	a bal csecsnyúlvány táján	1,42 × 1,54	0,12	–	0,41
46	420/1	juv.–ad.		ezüst	a jobb váll mellett	1,65 × 1,85	0,12	–	0,27
	420/2			ezüst	a jobb csecsnyúlvány alól	1,3	0,1	–	0,1
47	422	ad.		ezüst	a jobb csecsnyúlvány tájáról	1,49 × 1,88	0,08	–	0,11
48/4 S-végű karika gyűrüként	461/1	mat.	I. László H24	ezüst-bord	a jobb tarkótájon	2,51 × 2,78	0,19	0,48	1,53
	461/2			ezüst-bord	a bal csecsnyúlványnál	2,54 × 2,94	0,19	0,49	1,66
	461/3			ezüst	a bal oldali mellett, közöttük börmaradvány (?)	1,55 × 1,75	0,09	0,25	0,26
49	462/1	mat.		bronz	a jobb csecsnyúlvány alatt	1,60 × 1,82	0,12	0,21	0,54
	462/2			bronz-bord	a bal lábfej csontjai között, álló helyzetben	1,78 × 1,92	0,08	0,2	0,23
50	463/1	ad.		ezüst	a bal váll és a koponya között	2,57 × 2,83	0,14	0,4	0,92
	463/2			ezüst	a jobb csecsnyúlvány mellett	2,43 × 2,93	0,13	0,4	0,81
51/1 hajkarikával	466/1	ad.		bronz	a bal csecsnyúlvány táján	1,57 × 1,77	0,08	0,22	0,2
	466/2			bronz	a mellkas alól	0,14	0,06	0,23	0,1
52	487/1	ad.		ezüst	a jobb csecsnyúlvány táján	1,54	0,12	–	0,17
	487/2			ezüst	a jobb csecsnyúlvány táján	1,38	0,16	–	0,13
	487/3			ezüst	a bal csecsnyúlvány táján	1,42	0,09	0,38	0,13
53	495	23-x	meghat. H?	ezüst	a koponya alól	kb. 1,43	0,09	0,25	0,12
54	496/1	23-x		ezüst	a jobb csecsnyúlvány táján	kb. 1,6	0,09	–	0,1
	496/2			ezüst	az állkapocs jobb belső széléhez tapadva	–	0,09	–	0,1
55	509/1	juv. ?		ezüst	a koponya alól	2,37 × 2,55	0,16	0,42	1,09
	509/2			ezüst	a koponya alól	2,20 × 2,49	0,17	0,45	1,17
56/1 hajkarikával	519/1	ad.		ezüst-bord	a jobb lapocka felett, álló helyzetben	2,61 × 2,84	0,24	0,5	3,16
	519/2			ezüst-bord	a bal csecsnyúlványhoz tapadva, ráhúzva egy ezüst hajkarika	2,5 × 2,96	0,24	0,5	3,23
57	528/1	35-45	I. László H27	ezüst-bord	a jobb váll és az állkapocs között	2,65 × 2,96	0,22	0,55	2,8
	528/2			ezüst-bord	a bal csecsnyúlvány alatt	2,48 × 2,82	0,16	0,4	1,47
58	539	20-22		bronz	a koponya alól felszedéskor	1,3	0,1	–	0,15
59	540	23-x	I. László H27	ezüst	a bal csecsnyúlvány mellől	1,73 × 1,85	0,12	–	0,58

60–65. 6 felnőtt

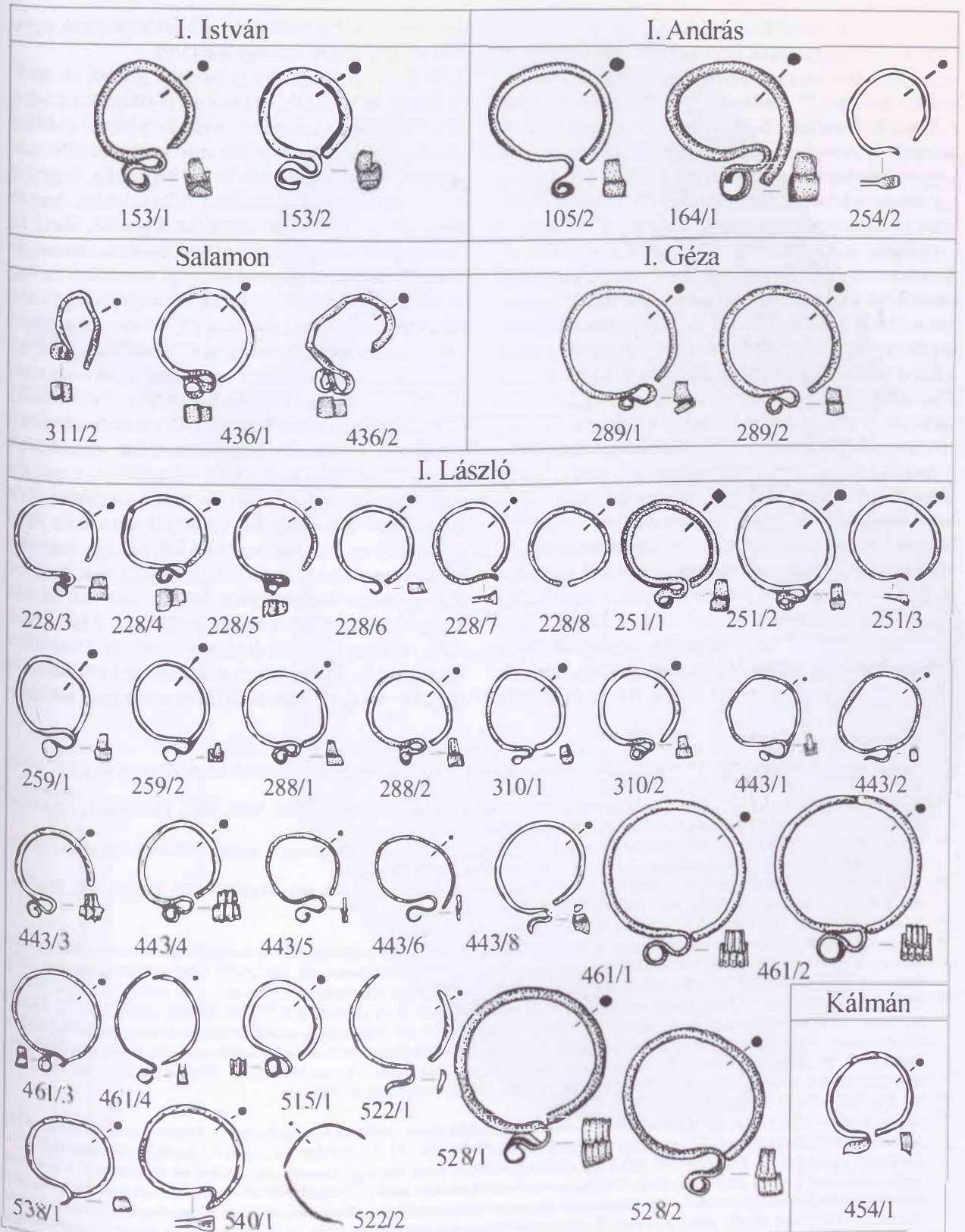
Sorszám/ A sírban egyéb drótékszer	Sírszám /db	Kor/ korcsoport	(Záró)penz	Anyag	Az S-végű karika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	S-vég sz./cm	Súly/g
60	76/1			ezüst	a jobb csecsnyúlvány környékén egymás mögött	kb 1,78	0,12	0,29	0,4
	76/2			ezüst	a jobb csecsnyúlvány környékén egymás mögött	1,62 × 1,68	0,11	–	0,36
	76/3			ezüst	a bal csecsnyúlvány környékén, félig egymáson	1,66 × 2,05	0,12	0,29	0,38
	76/4			ezüst	a bal csecsnyúlvány környékén, félig egymáson	1,73 × 1,83	0,11	–	0,38
61	327/1		I. László H28	ezüst	a koponya bal oldaláról	1,93 × 1,76	0,14	–	0,52
	327/2			ezüst-bord	az állkapocs jobb oldala alatt kívül	1,47 × 1,68	0,14	0,33	0,62
	327/3			ezüst-bord	az állkapocs jobb oldala belső felén	1,58 × 1,74	0,13	0,37	0,57
62	341			bronz	az összeomlott koponyacsontok között	1,67 × 1,96	0,14	0,32	0,47
63	363			bronz	a koponya foszlányai mellett	2,24	0,11	0,33	0,3
64	367/1			ezüst	a jobb csecsnyúlványnál	1,63 × 1,55	0,12	–	0,29
	367/2			ezüst	az állkapocs bal felső ága alatt	1,65 × 1,85	0,13	–	0,3
65	521/1			ezüst-bord	a koponya bal oldala mellett	2,61 × 2,92	0,19	0,41	2,14
	521/2			ezüst-bord	a jobb arcél alatt	2,77 × 2,91	0,19	0,43	2,04
	521/3			ezüst	a koponya alól	1,48 × 1,98	0,11	–	0,42
66–68. 3 ifjú/juv.									
66/	83/1	juv.		bronz	a koponyatető jobb oldala mellett	2,77 × 3,87	0,17	0,41	1,13
	83/2			bronz	az állkapocs fogsora közepén	1,54 × 1,57	0,05	0,16	0,09
	83/3			bronz	a jobb halántéknál	1,23 × 1,41	0,16	0,32	0,35
67	515	juv.	I. László H29	ezüst-bord	a jobb csecsnyúlványnál	1,36 × 1,62	0,11	0,28	0,4
68	538	juv.–ad.	I. László H27	ezüst	a koponya alatt, a bal csecsnyúlvány mellett	1,55 × 1,53	0,12	0,32	0,29
69–80. 12 gyermek/inf. II.									
69	49/1			bronz	a koponya bal oldalán, a tarkó alatt	2,24 × 2,61	0,18	0,47	1,3
	49/2			bronz	a koponya alatt	2,15 × 2,46	0,16	0,47	1,06
70/1 hajkarikával	86			bronz	a bal csecsnyúlványtól 2 cm-re	1,88 × 2,28	0,15	0,31	0,92
71	258	?		bronz	a jobb vállcsúcson környékén	1,16 × 1,65	0,11	–	0,23
72/3. S-végű karikája gyűrűként	287/1	8-9		bronz	az állkapocs jobb széle alatt	2,06 × 2,53	0,14	0,43	0,76
	287/2			bronz	a bal csecsnyúlvány tájáról	2,17 × 2,45	0,16	0,3	0,63
73	288/1	12-14	I. László H29	ezüst	a koponya alatt, a jobb csecsnyúlványnál	1,51 × 1,58	0,12	0,24	0,35
	288/2				ezüst	az állkapocs bal ága belső oldalán	1,48 × 1,58	0,11	0,28
74/1 csepp alakú karikával	311	9-10	Salamon H?	ezüst	a bal lapocka alatt	0,80 × 1,27	0,12	0,26	0,36
75	356/1	13-14		bronz	a bal csecsnyúlványnál	1,42 × 1,61	0,06	0,17	0,12
	356/2			bronz	a koponya alatt, ugyanazon a tájon	1,54 × 1,99	0,11	0,25	0,52
76	386			ezüst	a koponya alatt	1,70 × 1,64	0,11	0,26	0,28

Sorszám / A sírban egyéb drótkészlet	Sírszám /db	Kor/korcsoport	(Záró)pénz	Anyag	Az S-végű karika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	S-vég sz./cm	Súly/g
77	464/1	10-12		ezüst	a kidölt falcsont alatt	1,4 × 1,3	0,1	–	0,18
	464/2			aranyozott bronz-□-bord	a kidölt falcsont alatt	1,45 × 1,86	0,17	0,47	0,66
	464/3			bronz	a kidölt falcsont alatt, az alábbival összeakasztva	1,39 × 1,71	0,09	0,15	0,23
	464/4			bronz	a kidölt falcsont alatt, az előzővel összeakasztva	1,58 × 1,85	0,08	0,17	0,08
	464/5			ezüst	a jobb csecsnyúlvány előtt	1,45 × 1,69	0,05	0,19	0,24
	464/6			bronz	a jobb csecsnyúlvány előtt	1,21 × 1,77	0,05	0,21	0,2
78	492	10-12		bronz	a jobb csecsnyúlvány alatt	1,68 × 2,52	0,12	0,19	0,5
79	499/1			ezüst	a koponya alól	2,03 × 2,41	0,15	0,4	1,25
	499/2			ezüst	a koponya alól	1,31 × 1,27	0,1	–	0,17
80/1 hajkarikával	514/1	inf. II.–juv.		ezüst	az állkapocban	1,30 × 1,58	0,1	0,26	0,23
	514/2			ezüst-bord	a bal mellkasban a gerinc mellett	2,37 × 2,66	0,23	0,53	2,95
	514/3			ezüst-bord	az állsont jobb felső vége mellett	2,39 × 2,65	0,24	0,52	2,65
81–99. 19 kisgyermek/inf. I.									
81	39	4-5		bronz	a koponyatetőn	1,32 × 1,42	0,18	0,35	0,6
82	143/1	5-6		bronz	a koponya jobb oldalán	1,87 × 2,21	0,12	0,31	0,53
	143/2			bronz	a koponya bal oldalán	1,73 × 2,14	0,12	0,32	0,54
83	149	2-3		bronz	a koponya alatt	1,50 × 1,77	0,08	0,27	0,3
84	153/1	4-5	I. István H1	bronz	a bal csecsnyúlványnál	1,78 × 2,21	0,23	0,42	1,49
	153/2			bronz	a jobb felkarcsont fölé túrt bal lapocka felett	1,61 × 2,08	0,22	0,37	1,49
85	259/1		I. László H24	ezüst	a koponya alatt, egymás közelében	1,31 × 1,71	0,1	0,24	0,35
	259/2			ezüst	a koponya alatt, egymás közelében	1,29 × 1,78	0,11	0,27	0,3
86	262/1			ezüst	a koponya jobb oldala alatt	1,94 × 2,25	0,15	0,43	0,87
	262/2			ezüst	a nyakcsigolya táján	2,04 × 2,26	0,15	0,38	0,9
87	265/1	6-7		bronz	a koponya alatt egy vonalban	2,14 × 2,41	0,19	0,4	1,47
	265/2			bronz	a koponya alatt egy vonalban	1,92 × 2,03	0,18	0,4	1,24
	265/3			bronz	a koponya alatt egy vonalban	1,34 × 1,62	0,13	0,31	0,46
	265/4			bronz	a koponya alatt egy vonalban	1,48 × 1,62	0,1	0,2	0,23
	265/5			bronz	a koponya alatt egy vonalban, lejjebb	1,58 × 1,92	0,12	0,33	0,45
	265/6			bronz	a koponya alatt egy vonalban, lejjebb a gerincnél	1,43 × 0,19	0,15	0,35	0,48
89	279			bronz-	koponya alatt, azaz a jobb oldalán	2,06 × 2,31	0,1	–	0,6
88	303/1			bronz-romb-disz	a jobb csecsnyúlvány környékén	2,11 × 2,41	0,19	0,4	1,3
	303/2			bronz-romb-disz	a bal csecsnyúlvány környékén	1,98 × 2,44	0,19	0,32	1,15

Sorszám/ A sírban egyéb drótkészlet	Sírszám /db	Kor/korcsoport	(Záró)péncz	Anyag	Az S-végű karika előkerülési helye	Átm/cm	Huzalv/cm	S-vég sz./cm	Súly/g
90	316/1			ezüst	a koponya alatt	2,33 × 2,61	0,16	0,37	0,8
	316/2			ezüst	a koponyától jobbra	2,49 × 2,31	0,16	–	0,94
91	411/1	3-4		bronz	a koponya jobb oldala mellett és alatt	–	0,11	–	–
	411/2			bronz	a koponya jobb oldala mellett és alatt	–	0,11	–	–
	411/3			bronz	a koponya jobb oldala mellett és alatt	–	0,11	–	–
	411/4			bronz?	a koponya bal oldala alatt	–	–	–	–
	411/5			bronz?	a sírszél mellett	–	–	–	–
92	435/1	1,5-2		ólom	a koponya alatt a csecsnyúlványok táján	1,69 × 2,25	0,25	0,34	1,45
	435/2			ólom	a koponya alatt a csecsnyúlványok táján	1,90 × 1,65	0,23	0,35	1,17
93	436/1	3-4	Salamon H17	ezüst	a jobb csecsnyúlvány mellett	1,74 × 1,93	0,16	0,39	0,8
	436/2			ezüst	a koponya bal oldala mellől nyesték ki	1,21 × 1,89	0,14	0,41	0,46
94/7. S-végű karikája gyűrűként	443/1	5-6	László H28	bronz	a bal csecsnyúlványnál	1,25 × 1,53	0,08	0,22	0,2
	443/2			ezüst	a bal csecsnyúlványnál	1,55 × 1,51	0,08	0,27	0,18
	443/3			ezüst	a bal csecsnyúlványnál	1,41 × 1,66	0,12	0,38	0,33
	443/4			ezüst-bord	a jobb csecsnyúlvány alól	1,41 × 1,74	0,13	0,35	0,39
	443/5			bronz	az öreglyuk szélén, kissé elcsúszva egymáson	1,41 × 1,39	0,07	0,15	0,12
	443/6			bronz	az öreglyuk szélén, kissé elcsúszva egymáson	1,17 × 1,48	0,07	0,15	0,13
95	454	3-4	Kálmán H31	ezüst	az állkapocs jobb oldali felső végénél	1,48 × 1,65	0,11	–	0,19
96	455/1	4-5		bronz-□	a jobb csecsnyúlvány mellett	2,89 × 3,46	0,22	0,53	2,81
	455/2			bronz-□	a bal csecsnyúlvány tájáról	1,85 × 2,34	0,25	0,55	2,14
97	522/1		I. László H22	bronz	a jobb arcél alatt	1,76	0,1	0,24	0,19
	522/2			bronz	feltehetőleg a bal csecsnyúlvány táján	1,61	0,09	–	0,1
98	527/1	2-3		bronz	a koponya bal oldaláról dobtuk ki	1,53 × 1,75	0,12	0,36	0,54
	527/2			bronz	a koponya bal oldaláról dobtuk ki	1,5 × 1,78	0,12	0,35	0,47
	527/3			bronz	a koponya jobb oldala alatt	1,27 × 1,75	0,1	0,3	0,28
	527/4			bronz	a koponya jobb oldala alatt	1,74	0,11	–	0,23
99	533	inf. I.		bronz	a bal váll táján	2,47 × 2,73	0,17	0,3	1,11
100. 1 csecsemő									
100	468/1	0-0,5		bronz	a koponyatöredékektől balra	1,61 × 1,95	0,13	0,22	0,51
	468/2			bronz	az állkapocs alatt	1,51 × 2,05	0,06	0,15	0,16

III.4.5. A LELETANYAG

123. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Az érmés sirokban feltárt S-végű karikák

között. Az apró méret és a csekély súly nem – mint hi-
hetnök – a kisgyermek mellékleteire volt jellemző,⁹⁸³
hanem mindkét nemű, illetőleg vegyes életkorú szemé-
lyekhez kötődött,⁹⁸⁴ ráadásul a többpéldányos sírokban
a különböző méretű S-végű karikák nagymértékben
keveredtek. Annyi azonban megállapítható volt, hogy a
kisgyermeknek nem készítették kicsi S-végű kariká-
kat, hanem a temetés alkalmára felnőtt hozzátartozójuk,
talán az édesanyjuk készletéből választottak számukra.

Néhány technikai sajátosságra is érdemes kitérni.
A mindössze öt, szélsőségesen eltérő módon keltezhető
bronz bordázott S-végű karikás temetkezéssel⁹⁸⁵ szem-
ben a 17, némi többségben női sír⁹⁸⁶ 27 ezüstkarikájának
bordázták az S-végét (30. táblázat), s közülük a mind
a hat érmemellékletes sírbéli példányt I. László denára
kísérte.⁹⁸⁷ A további 12 ezüst bordázott S-végű karikás
csontváz is – egyetlen kivételnek is tekinthető, a sávha-
tárt metszőként ábrázolt (274) temetkezést leszámítva
– az I. László-denáros érmesávban látta meg a napvi-
lágot (124. kép), vagyis a helyi közösség inkább csak a
temető használati idejének második felében viselte,⁹⁸⁸ s
halottainak ezért mellélkelhette ezt, a vándorkereskedők
választékában talán csak néhány évtizeddel korábban
megjelent ékszert.⁹⁸⁹ Egy további bronz S-végű karika
annyiban különbözött a többitől, hogy a huzalját meg-
csavarták (250/2),⁹⁹⁰ egy kisgyermek ugyancsak bronz
karikapárja pedig abban, hogy a huzaljára egy-egy egé-
szén apró, azon mozgó bronz drótkarikát húztak (303),

egy ad. nő ezüst bordázott S-végű karikapárjának egyi-
kére pedig egy apró ezüstkarikát (519).

A sírbéli példányszám is felvetett további kérdése-
ket. Szőke Béla Miklós ugyanis ma is elfogadott módon
azt állította, hogy „az a tény, hogy az S-végű karikákat
megjelenésük után hamarosan már vastag huzalból ké-
szítették, véleményünk szerint azt bizonyítja, hogy ezt
az ékszert sohasem használták fülbevalóként, hanem
hajba, textil- vagy bőrszalagba fűzve viselték őket,” és
a véleményét bőséges szakirodalmi utalással támasztot-
ta alá.⁹⁹¹ Jóllehet a magyarhomorogi temetőben vastag
huzalú S-végű karika nem került elő, ezüst S-végű kari-
kába fűzött bőrszalag nyomát egy 35-39 éves nő sírjában
(389/2) mégis meg lehetett figyelni, továbbá egy mat. nő
(461) koponyájának bal csecsnyúlványánál egymás mel-
lett fekvő két S-végű karika körül is talán elszíneződött
bőrmaradványokat sejtettünk. További temetkezésekben
a koponya két oldalán lelt szimmetrikus elrendezésű
négy–nyolc S-végű karika utalt – legalább is a magam
gondolkodása szerint – ilyesféle viselet meglétére. Egy
ad. nő (368) koponyája két csecsnyúlványa táján egy-
egy csomóban négy karikapár feküdt: egy-egy nagyobb
bordázott és két-két sima S-végű ezüstkari-
ka, továbbá egy-egy bronz S-végű karika. Négy sírban volt hat-hat
S-végű karika, kettejük földbe kerülését I. László H28
(443), illetőleg H? (228) denára pontosította. Hasonlóan
szimmetrikus, három-három ezüst S-végű karikából álló
együttes volt egy felnőtt nő (228) koponyájának két olda-

⁹⁸³ Az 1 csecsemő és 19 kisgyermek karikáinak mérete a hiányos 0,80 × 1,65 (527/4) és 2,89 × 3,46 cm (455/1) között változott, de az 527. sírban még 1-1 1,27 × 1,75, 1,44 × 1,84 és 1,53 × 1,75 cm átmérőjű karika is volt.

⁹⁸⁴ A 10 legkisebb, 0,80 × 1,27 és 1,22 × 1,32 cm közötti átmérőjű S-végű karikával 4 nő (250/3, 272/1, 294/1, 389/1), 1 férfi (394/1), 3 gyermek (258/1, 311/2, 464/6) és 2 kisgyermek (527/4, 443/6) volt eltemetve.

⁹⁸⁵ A bordázott S-végű bronzkarikával eltemetett 5 személy közül egy-egy nő és gyermek a Péter–I. András (462, 464), egy nő az I. Béla–I. Géza (406), egy juv. és egy nő pedig az I. László (83, 250) –denáros érmesávban feküdt.

⁹⁸⁶ A bordázott S-végű ezüstkarikával is eltemetett 17 személy nemi megoszlása: 2 férfi (394, 444), 10 nő (220, 227, 228, 274, 280, 283, 368, 461, 519, 528), 2 felnőtt (327, 521), 1 juv. (515), 1 inf. II.–juv. (514), 1 inf. I. (443).

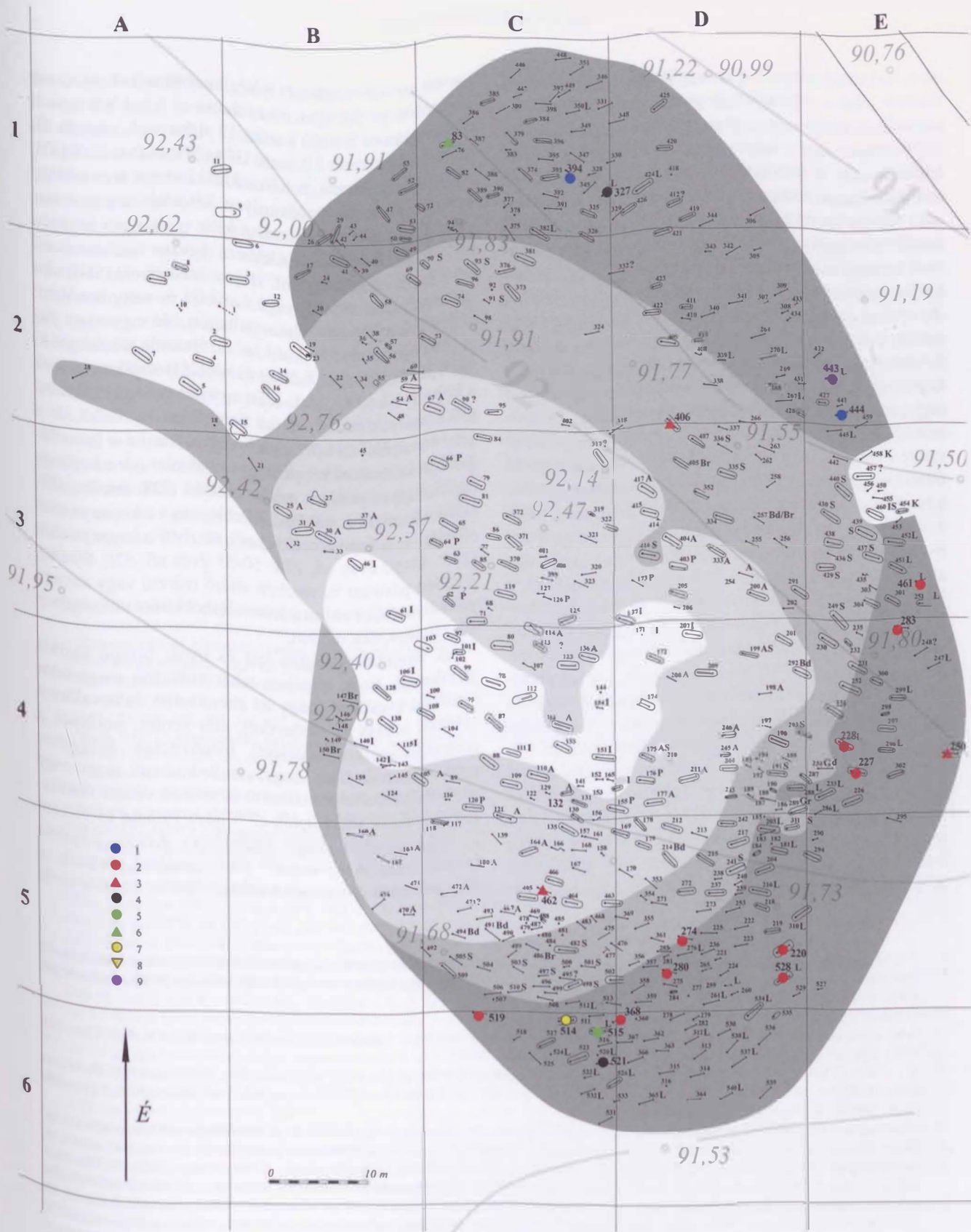
⁹⁸⁷ I. László H24 (461), H27 (528), H28 (327, 443), H29 (515) és H? (228) denára.

⁹⁸⁸ Amennyiben életük folyamán ragaszkodtak a bordázott S-végű karikájukhoz, akkor azokat az 1060-as évek táján már beszerezhették, hiszen többségük inkább életük későbbi szakaszában halt meg: ezüst S-végű karikával eltemetett nők: 1 juv. (283), 1 felnőtt (228), 2 ad. (368, 519), 1 ad./mat. (528), 4 mat. (227, 274, 280, 461), 1 sen. (220); bronz S-végű karikával eltemetett nők: 1 juv. (83), 1 ad. (406.), 2 mat. (250, 462).

⁹⁸⁹ E tekintetben tehát a két Péter–I. András-érmesávban fekvő bronz bordázott S-végű karikát is tartalmazó sír (462: nő, 464; inf. II., 2 ezüst és 3 bronz S-végű karikával és 1 aranyozott bronz, bordázott S-végű karikával) kifejezetten korainak tekinthető, hiszen a szakértő véleményekben nagy az egyezés abban, hogy az ezüstkarikák S-végének bordázására csak a 11. század közepén, második felében került sor, pl. Szőke 1962, 89; MESTERHÁZY 1967, 149; GIPSNER 1981, Taf. 53, 11/5–6. típus; Szőke–VANDOR 1987, 51–52; ISTVÁNOVITS 2003, 285; PAP 2012, 216; GÁLL 2013, I: 656–657; Tóth 2014, 187–188; HORVÁTH 2014, 238; HORVÁTH 2016, 62, 82.

⁹⁹⁰ Vö. Kiss 2000, 30–31, 57; PAP 2012, 218.

⁹⁹¹ Szőke–VANDOR 1987, 57–58; vö. MESTERHÁZY 1963–64, 105. A szokást Mária Rejholecová is megfigyelte a csekeji temetőben mind az öt gömbesüngős fülbevalókat (pl. 770. sír: 7 db), mind az S-végű karikákat (pl. 892. sír) érintően: „In Gräbern, besonders in jenen mit einer größeren Ohrringzahl (z. B. Gräber 771, 892 u. a.) wurden Lederreste eines Bandes festgestellt, auf welches sie einzeln oder in Gruppen aufgenäht waren, z. B. zu dritt wie im Grab 770. Zu diesem Zweck hatte man auch Textilbändchen verwendet, von welchen sich oft auf der Oberfläche des Schmuckes durch Patina konservierte Gewebestrukturen befinden. Diese Tragweise des Schmuckes überdauerte auch in der zweiten Hälfte des 10. Jh., wie es die Funde S-förmiger Schläfenringe im Grab 123 bestätigen. Sie waren zu beiden Seiten des Schädels in vertikaler Reihe hingelegt, und zwar auf der rechten Seite 6, auf der linken Seite 9 S-förmige Silberschläfenringe und am Ende beider Reihen mit einem kleinen vergoldeten Bronzeschläfenring mit schmaler Schleife [15 db: REJHOLECOVÁ 1995, 118; Tab. XXVIII. 1–10, 13–15, ill. 11–12.]. Außer Leder- und Textilbändchen dienten diesem Zweck auch Metallketten... Die üblichste Tragweise des Kopfschmuckes war etwa das direkte Einflechten in das Haar an Schläfen und in Zöpfen, wovon Funde aus dem Umkreis des Schädels, auf dem Brustkorb, im Schoß wie auch unter dem Körper zeugen, wohin er zusammen mit dem Zopf gelangte, in welchen er eingeflochten war. Nicht ausgeschlossen ist auch das Tragen im Ohrläppchen, namentlich bei den feinen Typen des großmährischen Schmuckes.” REJHOLECOVÁ 1995a, 29–30.

124. kép. Magyarhomorog-Kőnya-domb, falusi temető. Bördázott S-végű karikás sírok: 1. férfi ezüst, 2. nő ezüst, 3. nő bronz, 4. felnőtt ezüst, 5. juv. ezüst, 6. juv. bronz, 7. gyermek ezüst, 8. gyermek aranyozott bronz, 9. kisgyermek ezüst bördázott S-végű karikával

lán azzal a különleges – talán együttesen kétféle viseleti szokást jelző – többlettel, hogy ugyanitt valószínűleg ugyanilyen párban egy-egy nagyméretű ezüst hajkarika is felbukkant. Egy 5-6 éves kisgyermek (443) hat S-végű karikája csak a mennyiségét tekintve helyezkedett el szimmetrikusan a koponya két oldalán: a bal csecsnýványnál egy bronz és két ezüst S-végű karika (az egyik bordázott véggel), a jobb csecsnýványnál és az öreglyuk széléig csúszva pedig két bronz és egy ezüst S-végű karika, az utóbbi ugyancsak bordázott véggel, azaz a két ily módon díszített példány egy párt alkothatott.⁹⁹² Egy másik, 6-7 éves kisgyermek (265) ugyancsak hat bronz S-végű karikáját talán másként fűzték szalagba, mert a koponyája alatt, szemmel láthatóan egy vonalban volt négy, majd lejjebb, valószínűleg ugyanebben a vonalban további két példány. Egy 10-12 éves gyermek (464) szintén hat példány ismét másként helyezkedett el: az állati bolygatásra „kidölt” bal falcsontja alatt egy ezüst, egy aranyozott bronz és két egymásba akasztott bronz, a jobb csecsnýványnál pedig egy-egy ezüst és bronz S-végű karika feküdt. Ötpéldányos sír három akadt: egy ad. nő (17) koponyájának bal csecsnýványnál két, a jobbnál három S-végű karika volt,⁹⁹³ egy 3-4 éves kisgyermek (411) koponyájának jobb oldala mellett három, valószínűleg a bal mellett két bronz S-végű karika lehetett, egy juv. férfi (444) bronz karikapárja a két csecsnýványnál, további három bordázott S-végű karikája pedig a bal halántéknál látott napvilágot. Négy-négy karika ugyancsak három temetkezésben bukkant fel. Egy felnőttnek (76) a koponyája két csecsnýványnál két-két ezüstkarika volt párban, egymás mögött, illetve részben egymáson. Egy 2-3 éves kisgyermek (527) négy apró, két párt alkotott bronzkarikája bizonyára ugyancsak a koponyája két oldalán lehetett. Egy 20-22 éves nő (283) koponyája jobb oldalánál két apró közé egy na-

gyobb, ezúttal bordázott S-végű ezüstkarika került, míg az utóbbi párját állat mozdíthatta el a bal felkarcsont mellé. Három S-végű karika 12 sírban volt, négyük eltemetésének korát I. László H24 (251, 461) és H28 (327, 443) denára jelezte. E háromkarikásoknál nem lehetett a koponya mellett valamilyen kétoldali szimmetriára számítani, bár ez nem zárta ki a valamilyen anyagba történt befűzésüket. Érdekesen kevert viseletre utaló leletegyüttes volt egy inf. II./juv. személynél (514), akinek egy apró ezüst S-végű karikája és nagy bordázott S-végű karikapárja elmozdulhatott, de ugyanígy járt három apró ezüst hajkarikája is. Hasonló jelenséget figyeltünk meg egy 18-20 éves nő (251) sírjában, akinek a koponyája jobb oldala alatt egymás mellett két bronz, tőlük mélyebben egy ezüst S-végű karika feküdt, de a két bronzpéldány közé egy bronz hajkarika is bekerült. Több alkalommal két példányra bukkantunk a koponya egyik, egyre pedig a másik oldalán (327: felnőtt, 487: talán ad. nő, 461: nő, lásd feljebb), vagy a koponya jobb oldalán és a fogsoron (83: juv.), részben a koponya alatt (250: 45-50 éves nő, 274: 50-55 éves nő, 521: felnőtt), részben párosan is, részben eltérő méretű vagy anyagú példányokból, s amint a felsorolásból kitűnt többségében női eltemetettek mellett.⁹⁹⁴

A bemutatott három-hat és nyolc S-végű karikát tartalmazó sírok esetében tehát különféle megfontolásból kizárható, hogy az eltemetettek fülbevalóként viselték ezeket az ékszereket, más kérdés, amelynek a megválaszolására régészeti bizonyítékok hiányában nem válaszolhattam, hogy a tulajdonosaik nemi vagy életkori különbségei ellenére is azonos viselet fémradványainak tekinthetők-e?⁹⁹⁵ Nem zárható ki viszont a fülbevalókénti, vagy Mesterházy Károly javaslata szerint másféle hajviselet⁹⁹⁶ főként azoknál a nőknél és kisgyermeknél, továbbá néhány férfi és többféle korú,

⁹⁹² A szegycsontján még megmaradt egy olyan apró ezüstkarika-töredék, hogy a formája megállapíthatatlan volt, ezenkívül a bal kezének egyik ujjára egy ezüst S-végű karikát húztak gyűrűként. Egyébként a temető négy sírjában szerepelt S-végű karika gyűrűként, ezeket alább önálló szakaszban tárgyalom.

⁹⁹³ Nem került feljegyzése a 4 bronz és 1 ezüstkarika helyzete.

⁹⁹⁴ A hárompéldányos S-végű karikás sírokban fekvők nemi vagy életkori csoportjai: 5 nő (juv.: 251., ad.: 487, mat.: 250, 274, 461), 1 juv. férfi (444), 2 felnőtt (327, 521), 1 juv. (83), 1 inf. II./juv. (514), inf. I. (411, 443).

⁹⁹⁵ A 3-8 S-végű karikával eltemetettek nemi vagy koresoportri megoszlása: 9 nő: ad. (17, 487), 18-20 éves (251), 35-39 éves (389), 45-50 éves (250), 50-55 éves (274), felnőtt (228, 283), mat. (461), 1 férfi: juv. (444), 3 felnőtt (76, 327, 521), 1 juv. (83), 1 inf. II./juv. (514), 1 gyermek/inf. II. (464) és 4 kisgyermek/inf. I. (265, 411, 463, 527).

⁹⁹⁶ „Azokban a sírokban azonban, ahol egy vagy kettesével fordulnak elő a karikák, s még inkább az olyan esetekben, mikor nemesak a halánték, hanem a fej hátsó részén is előkerülnek, inkább a haj más jellegű viseletére és díszítésére gondolhatunk. Ez a viseleti mód a haj esimbókos, ill. fonatos viseletével kapcsolatos. Ez a viselet az Alföldön lehetett a legelterjedtebb...”; MESTERHÁZY 1962-64, 106. Mesterházy e jelenségben a kutatás akkori állása alapján az alföldi főként állattenyésztő és a dunántúli, elsősorban földművelő szlávok életmódbeli különbözőségének egyik elemét látta –uo.–, de a jelenség a szlávokra utaló téves etnikai magyarázat elhagyása után is fennáll, vö. ISTVÁNOVITS 2003, 285; GÁLL 2013, 1: 652-653. Más kérdés, hogy a haj esimbókos, fonatos viselete a férfiakra volt jellemző: FLÓRIÁN 1979, 411-412; FLÓRIÁN 1982. Egyébként Szőke Béla Miklós azzal a súlytalan megjegyzéssel utasította el ezt a véleményt, hogy az ilyen szerepe a hajszoritók, azaz hajkarikák a teljes 11. században rendelkezésre álltak; SZŐKE-VANDOR 1987, 58. Figyelemre méltó jelenségre hívta fel a figyelmet Révész László a Heves megyei karikákkal kapcsolatosan, amelyek itt „zömmel egyesével, ritkábban párosával kerülnek elő. Egyedül az Eger-Vár, székesegyházi templom körüli temetőben találtak a koponya mellett 2-2 db (253. sír), 3 db (265., 305., 313. sír), 6 db (270. sír), 4-4 db (313. sír), illetve 12 db (466. sír) S-végű hajkarikát, Abasár-Bolt-tető templom körüli temetőjének egyik sírjában ugyancsak 3-3 db S-végű hajkarika nyugodott a koponya két oldalán. Az aldebrői 15. sírban lett 7 db [szélesre kalapált S-végű ezüst] hajkarika ezekhez

összesen 41 személynél, akit két-két vékony huzalú S-végű karikával temettek el,⁹⁹⁷ meglepő módon nyolc alkalommal – inkább későbbi – denár kíséretében.⁹⁹⁸ A karikák helyzete alapján mindkét viselet elképzelhető,⁹⁹⁹ ezen a hajkarikával közös négy mellékletegyüttes sem változtatható.¹⁰⁰⁰ A legkülönösebb változatot az a 39, természetesen többségében ismét női sír képezte, amelyben csak egy-egy S-végű karika volt. Ez a mindkét nemet és minden korosztályt¹⁰⁰¹ érintő magas esetszám már önmagában is kizárta azt az elképzelhető lehetőséget, hogy e karikák párját figyelmen kívül hagyva észrevétlenül távolítottuk el, de több olyan sír is volt, ahol a csontvázon megtalált karika párja nem került elő később a koponya vagy a csontváz alól.¹⁰⁰²

A csak egy-két S-végű karika melléklete nem volt ritkaság, másutt is megfigyelték.¹⁰⁰³ Ha ezekben a magyarhomorogi sírokban egyazon temetkezési szokás megnyilvánulását látjuk, akkor a kilenc érmekísérete eset szerint e szokásnak is inkább a későbbi időből maradt nyoma.¹⁰⁰⁴ A karikaviselet szalagdisz vagy fül-

bevaló szerepének merev megkülönböztetését megkérdőjelezheti, hogy nyolc egy-S-végű-karikás személy még 1-1 hajkarikát, egy másik még csepp alakú karikát is, egy harmadik pedig még csak csepp alakú karikát kapott.¹⁰⁰⁵ Érdekes ötlet, hogy a csekeji temető olyan S-végű karikáit, amelyek férfisírokban nem a koponya körüli funkcionális helyen kerültek elő, az özvegy vagy a rokonok halotti ajándékának lehetne tekinteni,¹⁰⁰⁶ ilyen eset a magyarhomorogi temetőben alig fordult elő.¹⁰⁰⁷

További temetkezési sajátosságként említhető, hogy az S-végű karikákkal jelzett akár szalagos, akár fülbevalós, egy- vagy többpéldányos viseletet 42 alkalommal tekintették a közösség szempontjából az elhunytak adott megfelelő mértékű – legalábbis egyedüli maradandó anyagú – mellékletnek.¹⁰⁰⁸ E jelenség értelmezésére nem találtam magyarázatot, pedig nem csupán a magyarhomorogi temetőben figyelték meg.¹⁰⁰⁹

A már többször érintett sok érmelelet és az egymást követő uralkodók denáraival jelzett érmesávok alapján tendenciájában meghökkentően éles kép mutatkozott

hasonlóan feltehetőleg egy bőrszalagra (homlokpántra vagy a fejfedő szegélyére) lehetett erősítve, egy, a tárgyalat régióban ritka, inkább a II. század közepétől elterjedt viseleti elem részeként. Ha ehhez hozzászámítjuk a sír – aldebrői szinten ugyancsak egyedinek számító – edénymellékletét, rácsmintás pántgyűrűjét és huzalkarpereceit, akkor joggal feltételezhetjük, hogy egy idegenből hozott asszony hagyatékaival állunk szemben.”: Révész 2008, 405.

⁹⁹⁷ A 2-2 S-végű karikával eltemetettek nemi vagy korcsoporti megoszlása: 21 nő (42, 53, 167, 205, 220, 280, 289, 297, 310, 357, 389, 406, 419, 420, 462, 463, 466, 496, 509, 519, 528), 3 férfi (51, 394, 421), 1 felnőtt (367), 5 gyermek/inf. II. (49, 287, 288, 356, 499), 10 kisgyermek/inf. I. (143, 153, 259, 262, 303, 316, 435, 436, 455, 522) és 1 csecsemő (468).

⁹⁹⁸ I. István H1 (153: kisgyermek), Salamon H17 (436: kisgyermek), I. Géza H19 (289: nő), I. László H22 (522: kisgyermek), H24 (259: kisgyermek) H27 (310: nő, 528: nő) és H29 (288: gyermek) denárával.

⁹⁹⁹ 23 alkalommal volt a 2 karika a két escesnyúlványnál, illetőleg a koponya két oldala körül (42, 51, 53, 143, 153, 205, 220, 280, 287, 288, 297, 303, 310, 357, 367, 389, 419, 436, 455, 463, 519, 522) 528), 6 sírban a koponya mellett, illetőleg alatt (49, 316, 356, 394, 421, 468), 6 sírban mindkettő a koponya alatt (167, 259, 289, 435, 499, 509), 2-2 esetben a koponya mellett és a nyaktájon (262, 406), vagy a koponya egyik oldalán (420, 496), 1-1 bolygatott temetkezésben pedig a koponyánál és a mellkason (466), vagy a koponyánál és a lábfejnél (462).

¹⁰⁰⁰ 4 nő sírjában volt még hajkarika is: ad. (466: a mellkason, 519: a 2. S-végű karikára húzva), 35-39 éves (389: ? típusú karika), 40-45 éves (280: ? típusú karika).

¹⁰⁰¹ 1-1 S-végű karikával eltemetettek nemi vagy életkori megoszlása: 21 nő: 18-19 éves (219), 18-22 éves (309), 20-22 éves (539), 23-25 éves (226), 23-30 éves (231), 23-x éves (495, 540), 25-30 éves (415), 25-35 éves (294), 30-39 éves (291, 379), 40-45 éves (285), 55-59 éves (105), 60-x éves (58, 222), ad. (422), mat. (48, 164, 227, 254, 272), 4 férfi: felnőtt (380), 35-39 éves (347), mat. (282, 493), 2 felnőtt (341, 363), 1-1 juv., juv./ad. (515, 538), 5 gyermek/inf. II. (86, 258, 311, 386, 492), 5 kisgyermek/inf. I. (39, 149, 279, 454, 533).

¹⁰⁰² Említhető sírok (58, 86, 105, 222, 226, 231, 254, 272, 282, 285, 291, 309, 347, 379, 415, 454, 533 stb.).

¹⁰⁰³ Pl. Csekej (Szlk)-Templom-dűlő (poloha Kostolec): a 805 síros 9–12. századi falusi temető 122 sírjában került elő S-végű karika, 1 db 62, 2 db 39, 3 db 9, 4 db 4, 5 db 2, 6 db 3, végezetül 7, 9, 15 db 1-1 sírban: REJHOLCOVÁ 1995a, 60.

¹⁰⁰⁴ Az 1-1 S-végű karikával és érmével eltemetettek érméi: I. András 3 H8 (105, 164, 254), Salamon 1 H? (311), I. László 2 H27 (538, 540), 1 H29 (515), 1 meghatározhatatlan H? (495) denár.

¹⁰⁰⁵ Az 1-1 S-végű karikával eltemetett különböző korú 8 nő, 1 férfi (282) és két gyermek/inf. II. (86, 311) egyéb karikái: hajkarika 2 db (282), 1-1 db (48, 86, 105, 231, 254, 285, 415), 1-1 haj- és csepp alakú karika (309), 1 csepp alakú karika (311).

¹⁰⁰⁶ „Die S-förmige Schläfenringe lagen im Grabe gewöhnlich zu beiden Seiten des Schädels bzw. in seiner unmittelbaren Nähe. Die unfunktionelle Lage der Schläfenringe in Männergräbern spricht für ihre Bedeutung als Beigabe als Geschenk der Witwe, evtl. der Verwandtschaft.”: REJHOLCOVÁ 1995a, 60. Másutt vagyilagosan fogalmazott: „Es kam auch eine Lage vor, in die der Schmuck infolge der Tätigkeit von Nageltieren gelangte; relativ häufig befanden sich Funde in den Löchern von Wühlmäusen. Es ist jedoch nicht ausgeschlossen, daß in Einzelfällen bei Funden in Männergräbern und in der Grubenverfüllung auch eine sog. unfunktionelle, eigentlich primäre Lage festgestellt wurde, die mit der Rolle des Schmuckes als Beigabe zusammenhängt.”: *ibid.*, 29.

¹⁰⁰⁷ Az S-végű karikás 17 férfisírból 15-ben az ékszer(ek) a koponya környékén bukkantak fel, s csupán két esetben (262, 482) lehetne a sírba hajított karikára gyanakodni, amennyiben nem állati bolygatással számolunk.

¹⁰⁰⁸ A kizárólag S-végű karika mellékletű 42 sírban talált karikák darabszáma és az eltemetett neme vagy életkora: 2 × 6 db: 1 gyermek/inf. II. (464), 1 kisgyermek/inf. I. (265), 3 × 3 db: 2 nő (250, 274), 1 felnőtt (521), 20 × 2 db: 11 nő (42, 53, 167, 220, 297, 357, 406, 419, 420, 496, 509), 3 férfi (51, 394, 421), 1 felnőtt (367), 2 gyermek/inf. II. (356, 499), 3 kisgyermek/inf. I. (143, 303, 435), 17 × 1 db: 8 nő (58, 219, 222, 226, 227, 294, 379, 539), 3 férfi (347, 380, 493), 2 felnőtt (341, 363), 2 gyermek/inf. II. (258, 386), 2 kisgyermek/inf. I. (149, 279).

¹⁰⁰⁹ Hasonló jelenséget Mária Rejholcová is említett a csekeji temetőből: „In den Gräbern waren sie [S-végű karikák] die einzige Schmuckart oder auch die einzige Beigabe (Gräber 7, 42, 70, 116, 125, 167, 217, 327, 337)...”: REJHOLCOVÁ 1995a, 61.

az S-végű karikák mellékletül adásának időrendjében. Kiderült, hogy a temetőt a század elején megnyitó közösség az S-végű karika használatával I. István korában csupán ismerkedett, ez annak alapján állítható, hogy a divatra már felfigyelt anya (?) a maga bronz karikapárját adta I. István H1 típusú denárával együtt a kisgyermekének (153), egy másik anya (?) pedig ugyancsak két bronzkarikát a magáénak, akit még az I. István-denáros érmesávban temettek el (143) (122. kép). A király uralkodásának éveiben a felnőttek valamilyen okból – talán az olcsóbbóságuk vagy a vándorkereskedők áruválasztéka következtében – elsősorban az ékszer bronz változatával ismerkedhettek meg, amire a valamivel később elhunyt és a következő, Péter–I. András-denáros érmesávba fektetett kilenc bronz- és egy többféle anyagú karikás személy példányai alapján lehetett következtetni, míg az ezüsből való darabok először csak e korszak vége táján bukkantak fel az eltemetettek mellett.¹⁰¹⁰ Az ékszer ezután már kedvelt maradt, amint azt az I. Béla–I. Géza-veretes érmesávban kilenc bronz-, 13 ezüst- és egy-egy kivételes arany- és ólomkarikás temetkezés tanúsítja,¹⁰¹¹ sőt később még jobban elterjedt, aminek mellékletbeli tükröződését kiemelkedően sok, 20 bronz, 30 ezüst és hét vegyes anyagú S-végű karikás I. László kori sír mutatja.¹⁰¹² A gazdag sorozat egy Kálmán H31 típusú denárától kísért ezüst-

karikás (454) mellett egy bronzkarikás (455) kisgyermek nyughelyével zárult.

Említést érdemel az a jelenség is, ami a sírokban fekvő S-végű karikák mennyiségével volt kapcsolatos. Amint már említettem, a temetőben ez az ékszer a korai, I. István-denáros érmesávban két kétpéldányos sírban jelentkezett, de már a következő, Péter–I. András kori szakaszban több mennyiségi változat mutatta a mellékletadás változását, előfordult már egy-, két-, három- és hatpéldányos temetkezés is.¹⁰¹³ A következően elkülönített, I. Béla–I. Géza-denáros érmesávban ez a gyakorlat lényegében véve nem változott,¹⁰¹⁴ viszont az I. László denárosban a legnagyobb mértékben kiszélesedett: miközben továbbra is temettek egy és két S-végű karikával, ekkortájt jelentkezett a három- és hatpéldányosak többsége, valamint az összes, azaz három-három, négy- és öt-, valamint az egyetlen nyolcpéldányos temetkezés.¹⁰¹⁵ E markáns jelenség mögött az S-végű karikás ékszervelet legszélesebb körű és változatos elterjedésének kellett állnia.¹⁰¹⁶

A fenti jelenséggel lehetett kapcsolata annak a 15 sírban megfigyelt leletegyüttesnek is, amelyben együtt szerepelt haj-, csepp- és S-végű karika (31. táblázat) eltérő összetételű csoportosulásokban¹⁰¹⁷ a viselet konkrét meghatározása nélkül.¹⁰¹⁸ Négy sírban a koponya két oldalán, mintegy párban szerepelt a kétféle karikaékszer,¹⁰¹⁹ további négyben is kétféle karika volt, de az eredeti

¹⁰¹⁰ A Péter–I. András-denáros érmesáv 9 bronz S-végű karikás sírja: 8 nő (48, 105; I. András H8, 164; I. András H8, 167, 205, 415, 462, 466), 1 gyermek/inf. II. (86); 5 ezüst S-végű karikás temetkezése, többségében az érmesáv külső szélénél: 1 férfi (493), 3 nő (254; I. András H8, 463, 487), 1 gyermek/inf. II. (464); 2 ezüst, 1 aranyozott bronz és 3 bronz S-végű karikával.

¹⁰¹¹ Az I. Béla–I. Géza-denáros érmesáv 9 bronz S-végű karikás sírja: 2 nő (285, 406), 4 gyermek/inf. II. (258, 287, 356, 492), 2 kisgyermek/inf. I. (149, 303), 1 csecsemő (468); 13 temetkezés ezüst S-végű karikával: 9 nő (58, 231, 274, 289; Géza dux H18, 291, 422, 495, 496, 509), 2 gyermek/inf. II. (311; Salamon H?, 499), 2 kisgyermek (262, 436; Salamon H17), 1 arany S-végű karikával: nő (272), 1 kisgyermek/inf. I. ólomkarikával (435).

¹⁰¹² Az I. László denáros-érmesáv 20 bronz S-végű karikás sírja: 1 férfi (51), 8 nő (53, 222, 226, 250, 294, 297, 309, 539), 2 felnőtt (341, 363), 1 juv. (83), 1 gyermek/inf. II. (49). 7 kisgyermek/inf. I. (39, 265, 279, 411, 522; I. László H22, 527, 533); 30 sír ezüst S-végű karikával: 5 férfi (282, 347, 380, 394, 421), 15 nő (219, 220, 227, 228; I. László H?, 280, 283, 310; I. László H27, 357, 379, 389, 419, 420, 519, 528; I. László H27, 540), 4 felnőtt (76, 327; I. László H28, 367, 521), 2 juv. (515; I. László H29, 538; I. László H27), 3 gyermek/inf. II. (288; I. László H22, 386, 514), 2 kisgyermek/inf. I. (259; I. László H24, 316); 7 sír bronz és ezüst S-végű karikával: 1 férfi (444), 5 nő (17, 42, 251; I. László H24, 368, 461; I. László H24), 1 kisgyermek/inf. I. (443; I. László H28).

¹⁰¹³ A Péter–I. András denáros érmesáv 14 sírjában lett S-végű karikák és karikaegyüttesek: 7 × 1 db (48, 86, 105, 164, 254, 415, 493), 5 × 2 db (167, 205, 462, 463, 466), 1 × 3 db (487), 1 × 6 db (464).

¹⁰¹⁴ Az I. Béla–I. Géza-denáros érmesáv 18 sírjában lett S-végű karikák és karikaegyüttesek: 8 × 1 db (58, 258, 272, 291, 311, 422, 492, 495), 10 × 2 db (262, 287, 289, 303, 406, 435, 436, 468, 496, 499).

¹⁰¹⁵ Az I. László-denáros érmesáv sírjaiban lett S-végű karikák és karikaegyüttesek: 24 × 1 db (39, 149, 219, 222, 226, 227, 231, 279, 282, 285, 294, 309, 341, 347, 363, 379, 380, 386, 454, 515, 533, 538, 539, 540), 24 × 2 db (42, 49, 51, 53, 220, 259, 280, 288, 297, 310, 316, 356, 357, 367, 389, 394, 419, 420, 421, 455, 509, 519, 522, 528), 8 × 3 db (83, 250, 251, 274, 327, 461, 514, 527), 3 × 4 db (76, 283, 527), 3 × 5 db (17, 411, 444), 3 × 6 db (228, 265, 443), 1 × 8 db (368).

¹⁰¹⁶ PAP 2012, 217–218.

¹⁰¹⁷ Változó mennyiségű S-végű és hajkarika közös sírban: 1 férfi (282), 11 nő (48, 105, 228, 231, 251, 254, 285, 309, 415, 466, 519), 2 gyermek/inf. II./inf. II.–juv. (86, 514) sírjában, 1-1 S-végű, haj- és csepp alakú karika 1 nő (309) sírjában, 1-1 S-végű és csepp alakú karika? 1 gyermek (311) sírjában.

¹⁰¹⁸ Hasonló gyűjtést Gáll Erwin is készített, ebben 16 alkalommal 3, 9-ben 4, 1-1 sírban pedig 5–6–7 karika szerepel, de közöttük hajkarikák és S-végű karikák elkülönülten és együttesen is előkerültek: GALL, 2013, I: 650–651.

¹⁰¹⁹ Így mat. nő (48) koponyájának a jobb oldalánál volt egy bronz hajkarika, a bal oldalánál egy ezüst S-végű karika; egy 40–45 éves nő (285) koponyájának jobb oldalánál volt egy bronz S-végű karika, a bal oldalánál egy bronz hajkarika; egy 9–10 éves/inf. II. gyermek (311) koponyája jobb oldalánál az egyik zápfog alatt volt egy ezüst apró epepp alakú karika, a bal lapocka alatt egy ezüst apró S-végű karika.

31. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető haj-, csepp alakú és S-végű karikát együtt tartalmazó sírjai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában

Sor-szám	Sír-szám	Nem/ korcsoport	Kor	Érme	Hajkarika	Csepp alakú karika	S-végű karika
1	48	nő	mat.		1 bronz		1 bronz
2	86	gyermek	inf. II.		1 bronz		1 bronz
3	105	nő	mat.	I. András H8	1 bronz		1 bronz
4	228	nő	felnőtt	I. László H?	2 ezüst		6 ezüst
5	231	nő	ad.		1 ezüst		1 ezüst
6	251	nő	juv.	I. László H24	1 bronz		2 bronz, 1 ezüst
7	254	nő	mat.	I. András H8	1 ezüst		1 ezüst
8	282	férfi	mat.		2 ezüst		1 ezüst
9	285	nő	mat.		1 bronz		1 bronz
10	309	nő	juv.		1 ezüst	1 ezüst	1 bronz
11	311	gyermek	inf. II.	Salamon H?		1 ezüst	1 ezüst
12	415	nő	ad.		1 bronz		1 bronz
13	466	nő	ad.		1 bronz		2 bronz
14	514	gyermek	inf. II./juv.		3 ezüst		1 ezüst, 2 ezüst/bordázott
15	519	nő	ad.		1 ezüst		2 ezüst/bordázott

helyéről állati bolygatás következtében elmozdult.¹⁰²⁰ A maradék hét temetkezésben három–nyolc karikaékszer látott napvilágot többféle csoportosításban: négy sírban volt három-három,¹⁰²¹ egyben-egyben négy,¹⁰²² hat¹⁰²³ és nyolc¹⁰²⁴ példány. Amint a felsorolásból kitűnt, a 15 sírből 11-ben nőket temettek,¹⁰²⁵ kettejüket I. András H8 (105, 254), egyiküket Salamon H? (311), és szintén kettejüket pedig I. László H24 (251) és H? (228) denára is kísérte, de a kísérő érme nélküli sírok is viszony-

lag egyenletesen oszlottak meg az érmesávok között (125. kép),¹⁰²⁶ jelezve, hogy az eltérő használatú karikák találkozása egy-egy személy viseletében gyorsan megtörtént és fennmaradt.¹⁰²⁷

Mivel eszembe sem jutott, hogy az S-végű karikák kialakulásának bonyolult történetében állást foglaljak, elégségsnek láttam, hogy csupán a magyarhomorogi temető használati idejének megfelelő, II. századra vonatkozó néhány véleményre térjek ki. A kutatástörténe-

¹⁰²⁰ Egy 9-10 éves/inf. II. gyermek (86) bronz S-végű karikája a koponyája bal oldali eseesnyúlványánál, bronz hajkarikája a jobb könyök vonalában, 10 cm-rel magasabban feküdt; egy 55-59 éves nő (105) bronz hajkarikája az állati bolygatásra megfordult állkapocsnál, bronz S-végű karikája pedig a bal mellkaslélben volt; egy 23-30 éves nő (231) ezüst S-végű karikája a koponya jobb oldalánál volt, ezüst hajkarikája vagy gyűrűje a jobb ujjesontok felett; egy 25-30 éves nő (415) állkaposa alatt bronz hajkarika, alatta pedig egy bronz S-végű karika volt.

¹⁰²¹ Egy mat. férfi (282) állatok bolygatta ezüst hajkarikapárja a megfordult állkapocs mellett, illetőleg a bal medence felső szélénél feküdt, ezüst S-végű karikája pedig a kimozdított combesontok között került elő; egy 18-22 éves nő (309) ezüst csepp alakú karikája a koponya bal, ezüst S-végű karikája és alatta egy ezüst hajkarika a jobb oldalánál maradt meg; egy ad. nő (466) bronz S-végű karikája a koponya bal oldalánál, az elmozdított párja és egy bronz hajkarika pedig a mellkasból látott napvilágot; egy ad. nő (519) jobb lapockája feletti és a bal állsesontjánál lévő ezüst bordázott S-végű karikapárja utóbbi példányára volt egy apró ezüst hajkarika húzva.

¹⁰²² Egy 18-20 éves nő (251) két bronz és egy ezüst S-végű karikája a koponya jobb oldala alatt, bronz hajkarikája pedig a két bronz S-végű karika között maradt meg.

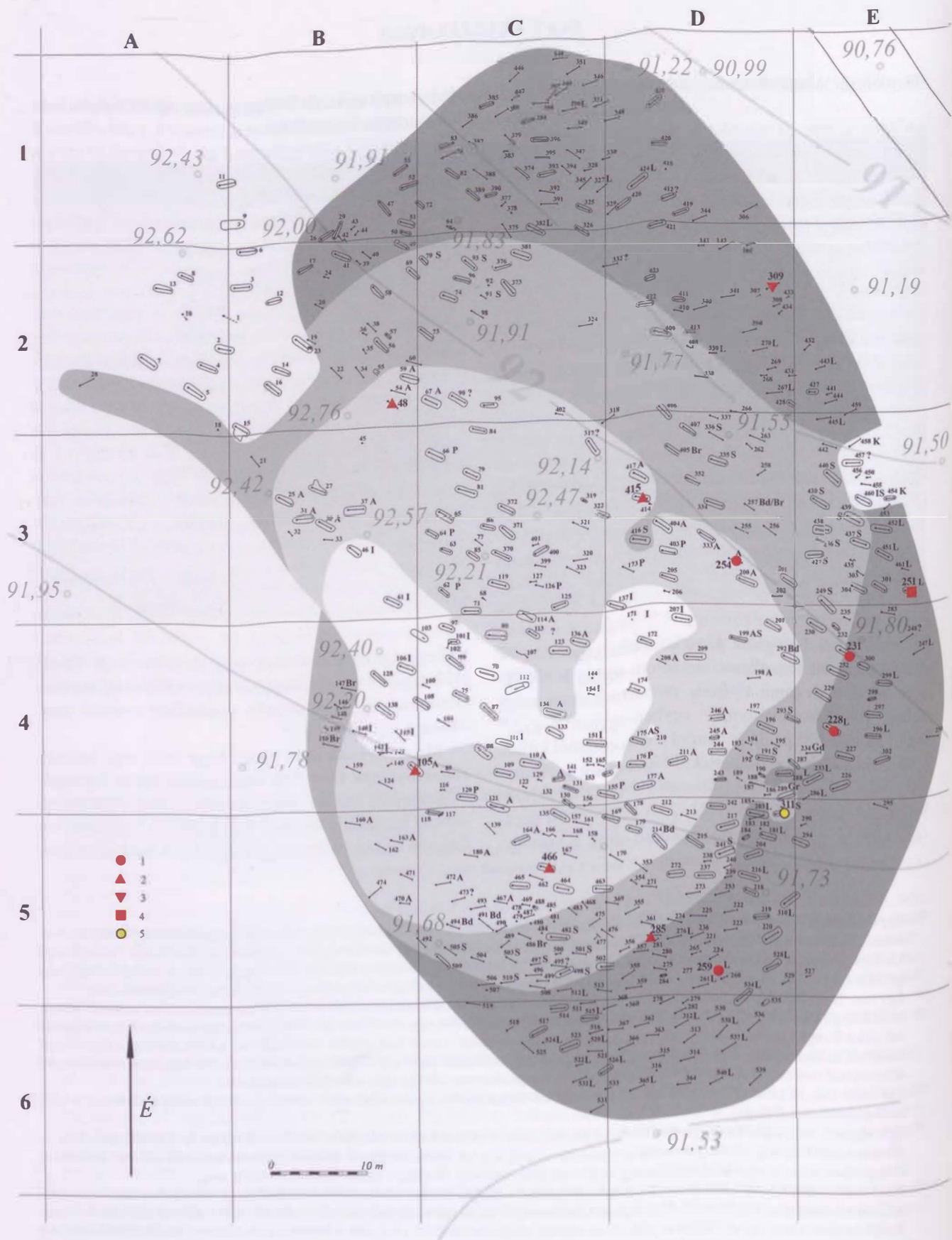
¹⁰²³ Egy nagyobb, inf. II./juv. korú gyermek (514) hat karikája talán visszautalt az eredeti páros hármasra: a három apró ezüst hajkarikája az állkapocs jobb oldalánál, illetőleg elmozdítva a jobb lapockánál és a bal vállnál került elő, míg az ugyanezek apró ezüst S-végű karikája az állkapocsban, ezüst S-végű karikapárja pedig az állsesont jobb oldalánál, illetőleg a bal mellkasban őrződött meg.

¹⁰²⁴ Egy felnőtt nő (228) nyolc karikája szintén megőrzött valamit a hajdani viseleti rendszeréből. Az egyik nagy ezüst hajkarikáját állat mozgathatta a koponya bal oldala mellé-főlé, a párja a bal eseesnyúlvány táján mélyebb szintről került elő. Két csoportra különült hat ezüst S-végű karikája közül egy az állkapocs jobb oldala mellett, magasabb szintről, két kisebb a koponya jobb eseesnyúlvány tájáról, mélyebb szintről bukkant fel, míg a negyedik a bal eseesnyúlvány tájáról, magasabb szintről, végezetül két kisebb a bal eseesnyúlvány tájáról, mélyebb szintről látott napvilágot.

¹⁰²⁵ A 15 sírban 1 férfi (282), 11 nő (48, 105, 228, 231, 251, 254, 285, 309, 415, 466, 519), 4 gyermek (86, 311, 514) nyugodott.

¹⁰²⁶ A Péter–I. András–denáros érmesávban (48, 86, 415, 466), az I. Béla–I. Géza–denáros érmesávban (231, 285) és az I. László–denáros érmesávban (282, 309, 514, 519).

¹⁰²⁷ A pusztaszentlászlói temetőben: SZÖKE–VANDOR 1987, 53–54; Vas megyei együttes viseleti adatok: PAP 2012, 217–218.

125. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Többféle karikaékszer együtt: 1. nő ezüst haj- és S-végű karikákkal, 2. nő bronz haj- és S-végű karikákkal, 3. nő ezüst haj-, esep alakú és bronz S-végű karikákkal, 4. nő bronz haj-, bronz és ezüst S-végű karikákkal, 5. gyermek ezüst esep alakú és S-végű karikákkal

tet az 1980-as évekig ma is érvényes módon Szőke Béla Miklós tekintette át,¹⁰²⁸ és ő vázolta az ékszer alakjának 11. századi, utalásai alapján Kárpát-medencei horizontúnak tekinthető fejlődését.¹⁰²⁹ A mintegy harmadnyi területű Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság összes karikaékszer-lelettípusát összefogó tipológiát Gáll Erwin is készített, de ennek a kritériumai nem voltak kiegyensúlyozottak.¹⁰³⁰ Meghökkenően alapos S-végű karikás rendszerezést és értékelést Horváth Ciprián állított össze a Nyugat-Dunántúl és a Keleti-Alpok vidéke 8–11. századi leleteiről,¹⁰³¹ amely 12 típus és nagyszámú altípus felállításával nem csupán az előzőekben említetknél kisebb területről származó anyagnak az emiatt a lehető legaprólékosabb¹⁰³² bemutatását eredményezte,¹⁰³³ hanem a véleményem szerinti továbblépés irányait is tartalmazta. Utóbbiak közül legalább kettőt szükséges megemlítenem, előre bocsátva, hogy önmagukban nem jelentettek újdonságot. Az első irány egy-egy – lehető-

leg teljesen feltárt vagy nagyobb – temető S-végű karikáinak tipológiai áttekintése volt, amit korábban már többen elvégeztek.¹⁰³⁴ A másik irányt az érmével kísért példányok bemutatása jelentette,¹⁰³⁵ amelyben Horváth Ciprián jutott a legmesszebbre, hiszen nem csupán a nyugat-dunántúli S-végű karikás 11–12. századi érmés síregyüttesekre készített nevezékrendszert,¹⁰³⁶ majd szedte őket táblázatba, hanem a denárokat kibocsátó uralkodók szerinti tagolású rajzos tipológiai táblákban be is mutatta őket,¹⁰³⁷ és a keltezésüket illetően tehát elsősorban ezekre a síregyüttesekre, majd pedig a horizontálstratigráfiai megfigyelésekre igyekezett támaszkodni.¹⁰³⁸ A módszerével a legteljesebb mértékben egyetértve kellett mégis megjegyznem, hogy sajnálatos értékelési nehézséget okozott a rendelkezésére álló temető(részletek) – általa is csekély bizonyító értékűnek ítélt¹⁰³⁹ – tulajdonsága.¹⁰⁴⁰ Végül is a Szőke Béla Miklós által megfogalmazott általános és Horváth Ciprián által a legjobban részletezett

¹⁰²⁸ SZŐKE–VÁNDOR 1987, 55–57; az előzmények közül kiemelendő: SZŐKE 1962, 88–89; jó áttekintést adott: TÓTH 2014, 187–188. Megjegyzendő, hogy Joehen Giesler hatalmas munkával kialakított rendszerezését – GIESLER 1981, 113–116, Tafel 53. I, II, II/5–6. – a nehézsége miatt ritkán használták, pl. REJHOLCOVÁ 1995a, 61; KISS 2000, 69–70, 189–191; KOVÁCS 2015, 191: 651. jegyzet. A Giesler-féle II.4. és II.5. típusú karikák keltező jelentőségét bírálta: FUSEK 2012, 803–804. A Giesler-rendszer használatától való eltérést megindokolta: HORVÁTH 2016, 51.

¹⁰²⁹ „Kedzetben vékony huzalból készítették, anyaga főként bronz, ritkábban ezüst vagy arany. Bár ezeket a karikákat változatlan formában vékony huzalból egészen a 13. századig készítették és használták, az ezredforduló táján megjelentek az első vastagabb huzalú karikák is. Anyaguk is megváltozott: mindinkább egyeduralgó lett az ezüst alkalmazása. Az S-véget mind szélesebbre kalapálták (létrejött az ún. nyitrai típus), majd a 11. sz. közepe táján rájöttek, hogy az S-vég szilárdságát nagyban növeli, ha hosszirányban (»szálméntén«) bordákkal látják el... Ettől az időtől kezdtek alkalmazni az olcsóbb anyagokat, eljárásokat is: önből, illetve ólomból is készítettek karikákat, vagy az olcsóbb anyagból előállított ékszer ezüstlemezzel vonták be.” SZŐKE–VÁNDOR 1987, 57. A nyitrai típusról: SZŐKE 1962, 88; TÖRÖK 1962, 44–46.

¹⁰³⁰ 1. Egyszerű, sima hajkarikák nyitott (1a) vagy egymásra hajtott végekkel (1b). 2. Körte és ovális alakú karikák nyitott (2a) vagy keresztetű végekkel (2b). 3. Négy és sokszög metszetű nyitott végű hajkarikák. 4. Ovális vagy kerek metszetű zárt hajkarikák (hajszoritók?). 5. S-végű hajkarikák változatai: egyszerű, sima (5a), kiesi vastag huzalú (5b), négyzet metszetű karikájú (5c), bordázott S-végű (5d – 2 bordával: 5d1, 3 bordával: 5d2, 4 bordával: 5d3, 5 bordával: 5d4, 6 bordával: 5d5). 6. Pödrott végű karikák. 7. Spirálesüngős karikák: egyszerű (7a), lefelé szélesedő spirálesüngővel (7b). 8. Csavart szárú karikák: GÁLL 2013, I: 641–646, II: 307 tábla 1a–7b.

¹⁰³¹ HORVÁTH 2016, 49–122.

¹⁰³² Itt nem említve a legfőként a korábbi szakirodalom összefoglalásaira támaszkodó korpuzskötetek megfelelő részleteit.

¹⁰³³ HORVÁTH 2016, 51–60.

¹⁰³⁴ Pl. Halimba (Ve)-Cseres: TÖRÖK 1962, 43–48, 100–103; Ipolykiszkeszi (Szlk)-Nagy-Völgy-úti-/Felsőkenderesek-dülő (Poloha Horné Konopnice): HANULIAK 1994, 40, 38; Obr. 33. 13–17; Csekej (Szlk)-Templom-dülő (poloha Kostolec): REJHOLCOVÁ 1995a, 60–62; Nyitra (Szlk)-Šindolka: FUSEK 1998, 101–106; Sorokpolány (Vas)-Berekalja: KISS 2000, 188–191; Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom: ISTVÁNOVITS 2003, 283–285; Tiszalúc (BAZ)-Sarkad: KOVÁCS 2015, 189–192; Szombathely (Vas)-Kisfaludy Sándor utca: HORVÁTH 2016, 51–60.

¹⁰³⁵ Pl. FUSEK 1998, 85, 100–108; KISS 2000, 190–191; FUSEK 2003; FUSEK 2012; GÁLL 2013, I: 653–658; KOVÁCS 2015, 192.

¹⁰³⁶ A nevezékrendszer első római száma az alakot (I: kerek, II–IV, VIII–XI: ovális, V–VII: körte, XII: félkör, XIII: deltoid alak), a második a huzalvastagság (vékony: 0,19, közepes: 0,2–0,3, vastag: 0,3–0,5 cm) és a két legnagyobb karikaméret (kisebb: 1,99, közepes: 2–3,5, nagyobb: 3,5–5 cm), a harmadik az anyagot (a: réz/bronz, b: ezüst, c: arany/elektron), a negyedik a huzal nem kerek átmetszetét (1), szögletes és sodrott (2), illetve lémbevonatát (3) jelzi. A betű-számkombináció a típus/altípus nevében fel van oldva: HORVÁTH 2016, 51. Az aprólékos megfigyelésre alapozott rendszer tagjainak nem egyedi különbségeket jelző, hanem tipológiai szintű realitása, véleményem szerint nyílt szakmai vitát érdemelne.

¹⁰³⁷ HORVÁTH 2016, 64–65: 2. táblázat, 66: 10. ábra, 68–69: 11–12. ábra.

¹⁰³⁸ Az érmékkel kísért példányok keltezését követő további vizsgálatok tekintetében helyesebbnek vélte, „ha nem a karikákkal együtt előkerült tárgytípusokra támaszkodunk, hanem a karikás sírok temetőn belüli horizontál statigráfiai helyzetét vesszük alapul, a relatív kronológia által kategorizálva a darabokat. Egyedül ahol a temető betelepítésének folyamata érmekkel nem vizsgálható, ott próbáltam az egyes tárgytípusokat a keltezés során felhasználni. Módszerem ezért kétségteljesen megkérdőjelezhető, mégis ezzel talán kikerülhetővé vált, hogy esetenként egy olyan tárgytypusra épüljön az S-végű karika keltezése, amelynek datálása esetleg az említett karikatípus általánosan elfogadott keltezését figyelembe véve alakult ki. Azoknál a temetőknél, ahol nem került elő Árpád-kori érem, negatív érvként számításba vettem, hogy ezen temetők használata vélhetően lezárult a magyar pénzverés által készített érmék nagyobb arányú elterjedése előtt, ami így a kisebb-nagyobb teljesen feltárt, magyar érme nélküli, tehát valószínűleg az ezredforduló táján megszűnt temetőkhez hasonló lehet. Ennek időpontját illetően azonban... a kutatás nem mentes a bizonytalanságtól, továbbá az érmék elterjedése régióként feltehetőleg változó volt, s nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az illető közösség nem gyakorolta az obulusadás szokását.” HORVÁTH 2016, 67.

¹⁰³⁹ Vö. HORVÁTH 2016, 66–72.

¹⁰⁴⁰ Vö. HORVÁTH 2016,

tipológiai fejlődés II. századi lépéseit és a magyarhomorogi megfigyeléseket összevetve megállapítható, hogy az utóbbi temetőt fenntartó közösség a nyugat-dunántúliaktól lényegesen eltérő választékú 207 db S-végű karikát mellékelte. A nyugat-dunántúliak fent nevezett 3 huzalvastagsági csoportjából a 0,05–0,19 cm-es vékony csoportba a magyarhomorogi sírokban 185 db, a 0,20–0,30 cm-es közepesen vastag csoportnak a 0,21–0,25 cm-es tartományába 20 db¹⁰⁴¹ tartozott, vagyis egyetlen 0,26–0,30 cm közepes, és egyetlen 0,30 cm-nél vastagabb példány sem volt közöttük. A két legnagyobb méret helyett kényszerűségből csak az egyiket tekintve¹⁰⁴² ugyanilyen határozott elkülönülés jelentkezett, hiszen az ugyancsak fent nevezett 3 legnagyobb méretbeli/átmérőjű csoportjának a kisebb, 1,99 cm-ig terjedő részébe 127 db, a 2,0–3,5 cm-es csoportjának a közepes 2,03–2,89 cm-es tartományába 52 db tartozott,¹⁰⁴³ vagyis sem a közepesek további, 2,90–3,50 cm-es, sem a nagyobbak 3,50 cm-nél szélesebb átmérőjű csoportjához egyetlen példányt sem sorolhattam.

Mivel Horváth Ciprián nem számolt az S-vég szélességének változásával, erre is tekintettel még szembe-tűnőbb egy további tájegységben, a felvidéki Csekej-Templom-dűlő lelőhelyű teljesen feltártnak tekintett 9–12. századi falusi temetőben feltárt 122 sírbéli 242 db S-végű karikának a magyarhomorogikkal való összehasonlítási eredménye. Az ásató és közreadó Mária Rejholicová három tipológiai csoportot különített el. Az elsőbe a zömében a 10. század első felében ásott 22 sír 0,075–0,1 cm huzalvastagságú és 0,15–0,2 cm S-vég szélességű bronz- és ezüstpéldányait sorolta, a magyarhomorogiak között e huzalméretehatárok közé 40, a 0,14–0,2 cm S-vég határok közé pedig 12 példány jutott, jelezve, hogy ezek a méretek még a 11. század elején is érvényben voltak. Mivel Rejholicová a 9 sírből álló második csoportját 0,2 cm huzalvastagságúnak és 0,3–0,6 cm S-vég-szélességűnek jelölte, a magyarhomorogiaknál a 0,10–0,20 cm huzalvastagság közé 146, a 0,3–0,57 cm S-vég-szélesség közé pedig 100 példány volt sorolható, viszont a típus változatának ítélte, s 12 sírban előkerült ún. nyitrai típusú, 0,2 cm huzalvastagságú és 0,7–1,2 cm S-vég szélességű karikáknak már nem volt magyarhomorogi megfelelője. Ezt a csoportot Rejholicová a 10. század vége–11. század eleje közötti időből

származtatta, s a fő típust a Giesler-féle II/2–3. típussal egyeztetve. Rejholicová harmadik csoportjába a 21 sírban előkerült 0,3–0,4 cm huzalvastagságú, viszonylag keskeny, 0,2–0,4 cm szélességű és néha bordázott S-véggel ellátott karikákat sorolta, amelyeket Csekejen I. István H1 (26. sír), I. András H8 (44), H9 (117), I. László H25 (120, 295) és H27 (326) denára kísért. Magyarhomorogon a legvastagabb 20 karika huzalátmérője csupán 0,20–0,25 cm közötti volt, vagyis a 106 0,2–0,4 közötti szélességű S-vég sokkal vékonyabb karikákhoz csatlakozott. Végezetül ugyancsak a 10. század vége és a 11. század eleje közötti időből származtatott olyan 9 sírt, amelyben kicsi és vastag, Giesler II-5/1 típusú S-végű karika volt, egyiküket (300) I. István H1 denára kíserte. Ezeknek nem adta meg a mérhető méreteit, de a felsorolt sírok leleteleírásai alapján a huzalvastagságuk többségében 0,3, az S-végük szélessége 0,4–0,6 cm közötti volt, vagyis a méretadataik elütöttek a magyarhomorogióktól.

Fontos értékelést készített Gabriel Fusek a Nyitra (Szlk)-Šindolka lelőhelyű, teljesen feltárt 99 síros E temető és a részben feltárt 204 síros F temető 186, illetőleg 136 S-végű karikájáról.¹⁰⁴⁴ A kisméretű, Giesler-féle II.4. és II.5. típus¹⁰⁴⁵ példányait két méret alapján vizsgálta, a két šindolkai temető mellett több felvidéki és magyarországi lelőhely anyagát is bevonva, és öt méretből – vékony (0,15 cm-ig), közepes (0,30 cm-ig) és vastag (0,30 cm-től) huzalvastagság és keskeny (0,75 cm-ig), széles (0,75 cm-től) S-vég szélesség – adódó csoportosításával öt típust különített el:¹⁰⁴⁶ 1. Vékony huzalú, keskeny S-véggel (–0,15, –0,75 cm): 163 db. 2. Közepes huzalú, keskeny S-véggel (0,15–0,30, –0,75 cm): 30 db. 3. Ua., széles S-véggel (0,15–0,30, 0,75– cm): 80 db. 4. Vastag huzalú, keskeny S-véggel (0,30–, –0,75 cm): 106 db. 5. Ua. széles S-véggel (0,30–, 0,75– cm): 30 db.¹⁰⁴⁷ A magyarhomorogi leletek fenti csoportjait tekintve megállapítható, hogy a Fusek-féle I. típus, valamint a 2. típusúak egy része összevethető velük, de a 3–5. típus példányai nem. Egy másik felvidéki sírmező az Ipolykiskeszi (Szlk)-Nagy-Völgy-úti-/Felsőkenderekek-dűlő (Poloha Horné Konopnice) lelőhelyű 10–11. századi 437 síros falusi temető S-végű karikaleleteit Milan Hanuliak rendezte olyan kevert ismertetőjegyekkel – vö. 13. típus: 1,5 cm átmérőig, 14. típus: 2 cm átmérőig, 15. típus: 2 cm feletti átmérővel, 16. típus: 0,55–1,3 cm

¹⁰⁴¹ Mivel öt töredékes példányt (411/1–5) hárommal restauráltak, két példánynak (411/4–5) nem lett mérhető huzalvastagsága.

¹⁰⁴² Horváth Ciprián a karikák két méretét vette fel, a másodikikat az S-vég nélkül. Mivel magam a második átmérőt az S-véggel együtt mértem, az összevetésben csak az első átmérőt használhattam fel.

¹⁰⁴³ 28 példánynak nem volt mérhető S-vég nélküli átmérője.

¹⁰⁴⁴ Vö. FUSEK 2012, 803.

¹⁰⁴⁵ Vö. GIESLER 1981, 40–41, 40: Abb. 7a.

¹⁰⁴⁶ Korábban 10 típussal, illetőleg változattal számolt, de ezt nem részletezte: „In Šindolka kamen auf beiden Gräberfeldern zusammen über 300 S-förmige Schläfenringe zutage. Verschiedene Merkmale und deren Kombinationen – Größe, Drahtdicke, Breite der Schleife, Metall usw. – ermöglichen eine Unterscheidung von 10 Typen, bzw. Varianten.” FUSEK 2003, 187.

¹⁰⁴⁷ FUSEK 2012, 804–806.

széles S-véggel, 17. típus: bordázott S-véggel –, amelyekkel együttesen és a mennyiségi adataik, azaz a teljes leletanyag aprólékos áttekintése nélkül gyakorlatilag nem lehetett számolni.¹⁰⁴⁸

A fásasztó összevetéséből annyi kiderült, hogy alapvető különbség van a felvidéki és dunántúli, valamint a keleti/alföldi falusi temetők 11. századi S-végű karikái állományában.¹⁰⁴⁹ Ezt felismerve az S-végű karikák 11. századi fejlődéstörténetét valószínűleg csak a leletek tipológiai sajátosságai alapján elkülönülő nagyobb területek vonatkozásában lehet megismerni.¹⁰⁵⁰ Ez pedig két módszertani eljárás segítségével érhető el: egyrészt a teljesen feltárt temetők anyagának olyasféle részletes elemzésével, amilyennel az idézett felvidéki szerzők, Horváth Ciprián és a magyarhomorogi sírmező esetében magam is megpróbálkoztam, másrészt a Kárpát-medencei érmekkel kísért síregyüttesek S-végű karikáinak tipokronológiai rendezésével. Az ilyen kísérleteket is fentebb már említettem, s magam is elkészítettem a Kárpát-medencei közös, érmés-S-végű karikás leletlistát, amelynek korábban már közöltem az átfogó adatait.¹⁰⁵¹ A részletezésére most sem kerítettem sort, mivel a lista a karikaméreték vonatkozásában adathiányos, ezért alapos felújításra szorul.

Végezetül még említésre érdemes, hogy négy sírban (287, 371, 443, 461) gyűrűként mellékeltek S-végű karikát, ezeket alább a gyűrűk között tárgyaltam.

III.4.5.4.2.4. Hiányosságuk következtében meghatározhatatlan drótkészerek

Nyolc sírban maradt ránk olyan drótkarika-töredék, amelynek a típusát nem lehetett eldönteni. Ezeket külön kezeltem: egy sen. nőnek (409) egyetlen melléklete volt egy ezüstkarika, egy viseleti és ékszermellékletes nőnek (95) pedig egy bronzkarika töredéke. A további három

sírban egy-egy bronz karikatöredék egy bronz (533), két ezüst (280), három bronz (83) S-végű karikával, valamint egy-egy ezüst töredék egy bronz (492), két ezüst (389), továbbá három-három ezüst és bronz (443) S-végű példánnyal került együtt elő.

III.4.5.4.2.5. Nyakperecek (7–8. tábla, 126. kép)

A temető 523 sírja közül mindössze 11-ben (2,10%) volt nyakperec, de ez a kis leletcsoport különös érdeklődésre tarthat számot. Eleve meglepő volt, hogy e nagyméretű ékszerekből csupán hármat kapott nő, bár a kísérő mellékletei alapján leány lehetett mindkét gyermek, sőt a hat kisgyermek közül is kettő-négy, de akár mind (32. táblázat).¹⁰⁵² A kis állományt egy ezüst- és tíz bronzpéldány alkotta (7–8. tábla) és négy típusból állt: egyetlen huzalból hajlítva, illetve kétrét (így mintegy két szálból) vagy háromrét hajtott huzalból (így három szálból) csavarva, végezetül pedig két kettéhajtott és szembefordított véggel egymás mellé fogva (így négy szálból) megcsavart dróthuzalból kialakítva. Az egyetlen huzalból hajlított négy példány között volt két hajkarika jellegű vékony drótból készült, mindkét végén kampós, az állományban a legkisebb és legkönnyebb darab (116, 171), s amennyiben valószínűtlen, hogy az apró gyermekek viselték is őket, lehetséges, hogy sebtében csupán a temetésre készítették és körítették a nyakukba. A harmadik példány (153) másfélszeres vastagságú drótból átlagos méretben készült, s ennek következtében az előbbieknél négy-ötször nehezebb volt, ezért sem ez, sem a vastagabb rombusz metszetű pálcából hajlított, s még ez előzőnél is kétszer súlyosabb negyedik nyakperec (97) nem lehetett a kisleányok hétköznapi viseletének része. Különösen a legutóbbi „ékszer” otrombaságával összevetve tűnik ki a kétrét hajtott és összecsavart vékony huzalból készített ezüst

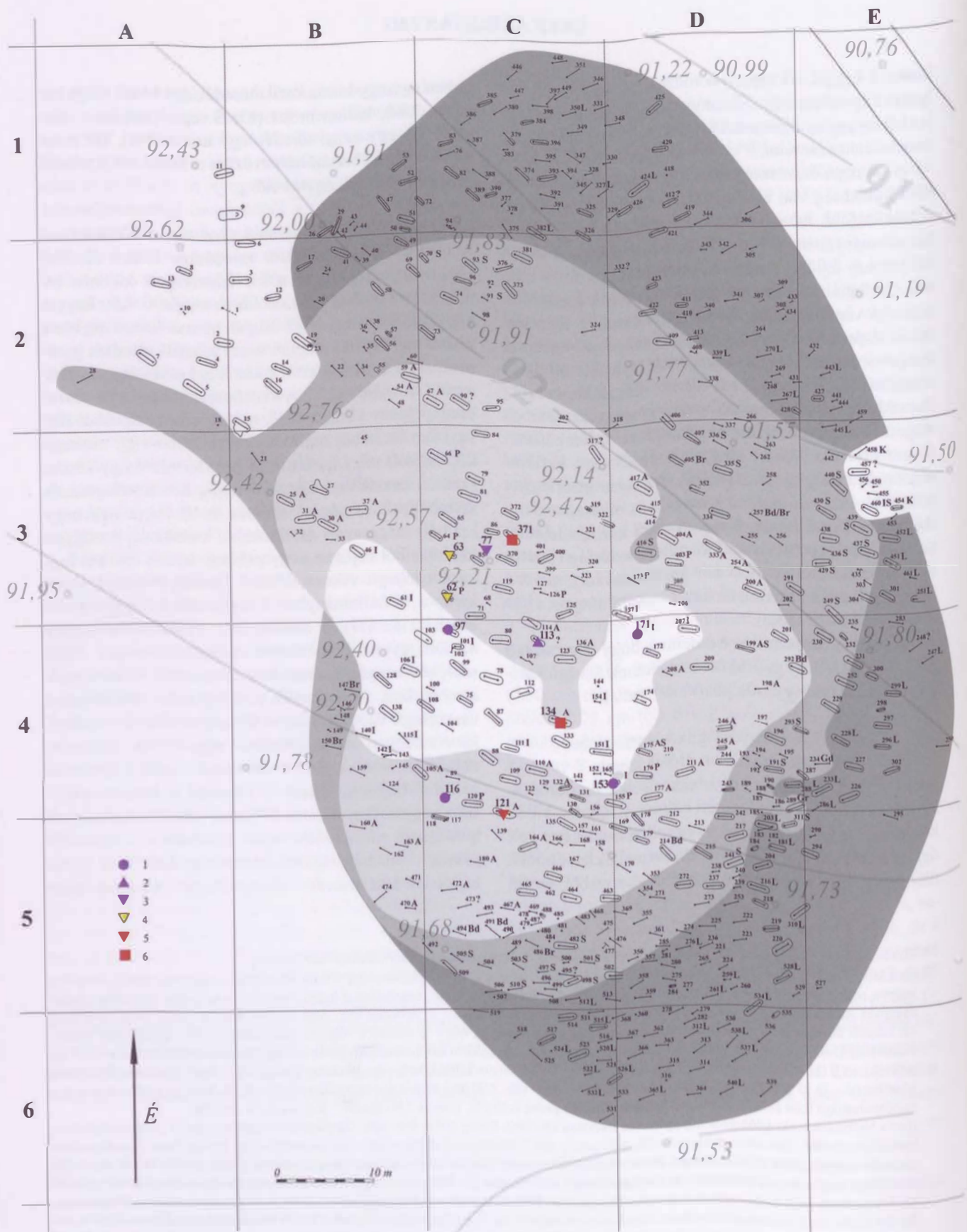
¹⁰⁴⁸ HANULIAK 1994, 40, 38; Obr. 33, 13–17. A 16. típus szélesebb S-végű példányai a nyitrai típust képviselték.

¹⁰⁴⁹ Ez a különbség jól felismerhető volt Gabriel Fusek felvidéki, azaz a nyitra-šindolcai és egyéb Nyitra vidéki, további dunántúli, azaz Vas megyei, valamint az Alsó-Ipoly-vidéki és Szaboles-Petőfi uteai grafikonjain, amelyeken a huzalvastagság és az S-vég szélessége összefüggéseit jelenítette meg: FUSEK 2012, 805; Abb. 2, 807; Abb. 3, 809; Abb. 5, valamint 807; Abb. 4, 809; Abb. 6. Arra a tiszalúc-sarkadi 11. századi falusi temető karikáinak tárgyalásakor magam is utaltam, hogy „a temető S-végű karikái többségükben egytípusúak voltak: viszonylag kiesik, vékony huzalúak és keskeny S-végűek. A kiesiségükön azt értettem, hogy az ezüstműből készült 58 db mérete a 0,9 × 1,1 (109. sír) – 3,0 (127) között változott, a huzalvastagság 0,05 és 0,30 cm között, az S-vég szélessége pedig 0,22 (138) és 1,00 cm (207) között jelentkezett. ... [a 25 S-végű bronzkarika] átmérője 1,30 × 1,30 (88, 228) és 2,45 × 2,80 (152), illetve 2,65 × 3,25 (185) cm között változott, a huzalvastagsága 0,04 és 0,30 között, az S-vég szélessége pedig 0,20 (33, 209) és 1,00 között.”; KOVÁCS 2015, 191–192.

¹⁰⁵⁰ Ilyet a Nyitra környéki lelőhelyek anyagára vonatkozóan készített: FUSEK 2012, 806–808. Ugyanakkor rámutatott, hogy „zum Schluß kann konstatiert werden, dass die typologische Klassifizierung von S-förmigen Schläfenringen, die von metrischen Werten ihren grundlegenden Ausmaße ausgeht, beim Beobachten des Bestattungsverfahrens auf einigen Gräberfeldern von der zweiten Hälfte des 10. bis 11. Jh. helfen kann. Gleichzeitig muss die Tatsache in Kauf genommen werden, dass die Klassifizierung nicht überschätzt werden sollte, weil sie als eine Einheit nicht als Hilfe beim Aufstellen des chronologischen Systems aus dieser Zeit im ganzen Gebiet des Karpatenbeckens dienen kann. Bei der Suche nach Unterlagen für diese Arbeit hat sich negativ die Tatsache ausgewirkt, dass in den Fundkatalogen die Ausmaße dieses am meisten verbreiteten Schmucks nicht vorhanden sind. Deswegen kann auch der Vergleich von Funden aus verschiedenen Gebieten nicht anders als unvollständig, vorläufig und informativ bewertet werden.”; FUSEK 2012, 808.

¹⁰⁵¹ KOVÁCS 2015, 192: 663–664. jegyzet.

¹⁰⁵² Leletegyüttese alapján kettejük biztosan kisleány lehetett (153, 171), további kettőnek a nyakperce és gyűrűje mellett viszont két nyilvesszője is volt (97), a másíknak pedig csak egy gyűrűje (77). A maradék két kisgyermek nemere a disznócsontja nem utalt (113), a negyediknek (116) pedig nem volt további kísérő lelete.

126. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Nyakperek: 1. kisgyermek egyetlen bronzhuzalból, 2. kisgyermek kettéhajtott ezüsthuzalból, 3. nő, 4. gyermek, 5. kisgyermek háromrét hajtott és összecsavart bronzhuzalból, 6. nő két kettéhajtott és szembecsavart bronzhuzalból készült nyakperecel

III.4.5. A LELETANYAG

32. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető nyakpereces sírjainak és nyakpereceinek adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában

Sor-szám	Sír-szám	Kor/korcsoport	(Záró) pénz	Anyag	A nyakperec előkerülési helye	Típus	Átm/cm	V/cm	Huzalv/cm	Súly/g
1–3. 3 nő										
1	121	23-25	I. András H8	bronz	a nyaktájon, záródásával hátul a gerine alatt	háromrét hajtott	12,63 × 13,64		0,19	29,11
2	134	23-30	I. András H8	bronz	a nyaktájon, záródásával hátul a gerine alatt	két kettéhajtott és szembeesavart, közétékert filigrándróttal	14,07 × 14,40	0,6	0,27 0,07	69,4
3	371	19-20		bronz	a nyaktájon, záródásával hátul a gerine alatt	két kettéhajtott és szembeesavart, rátekerített véggel	13,77 × 14,18	0,42	0,14	29,08
4-5. 2 gyermek										
4	62	8-9	Péter H6	bronz	a nyaktájon, záródásával jobboldalt	háromrét hajtott	14,12 × 14,12	0,35	0,2	29,02
5	63	10-12		bronz	a nyaktájon, záródásával hátul a gerine alatt (?)	háromrét hajtott	12,75 × 12,75	0,44	0,22	40,94
6-11. 6 kisgyermek										
6	77	inf. 1.		bronz	a nyaktájon, záródásával jobboldalt	háromrét hajtott	13,14 × 13,78	0,46	0,21	38,8
7	97	6-7		bronz	a nyaktájon, záródásával elől a gerineen	pálea	12,30 × 13,90	0,23– 0,52	–	46,6
8	113	3-4	H?	ezüüst	nyitva, elől a mellkastájon	kétrét hajtott	10,89 × 11,28	0,23	0,12	9,05
9	116	inf. 1.		bronz	bizonyára a nyaktájon, három darabban	huzalkarika	10,47 × 8,99	0,18	–	4,17
10	153	4-5	I. István H1	bronz	a nyaktáj körül, záródásával elől	huzalkarika	14,38 × 14,38	0,28	–	23,01
11	171	inf. 1.	I. István H1	bronz	a nyaktáj körül, záródásával a jobb vállnál	huzalkarika	10,95 × 11,45	0,17	–	4,98

nyakperec (113) finomsága, amely – ha volt neki ilyen, akkor – az értéke miatt is, a kisleány ünnepi viselésének díszje, esetleg édesanyjának utolsó ajándéka lehetett. Érdekes, hogy a szokásos módon, háromrét hajlított és összecsavart bronzszáלבól készült nyakperecek (62, 63, 77, 121) mellett két ritkább, két kettéhajtott, szembefektetett, majd összecsavart vékony, kerek metszetű huzalból készült hurkos-kampós záródású, finomabb kinézetű példány is előkerült (134, 371).¹⁰⁵³ A három női és két gyermek tulajdonosuk mellé még egy kisgyermek is bekerült. A hat példány közül négy a közönséges forma

(62, 63, 77, 121), az említett két ritka darab egyikének a hurok előtti végén a két „felesleges” szálat díszítésként körbetekerték (371), a másikat pedig a csavart huzaljai között futtatott filigrándróttal ékesítették (134).

A leletek alapján úgy látszik, hogy az itt a 11. század elején megnyitott temető leletanyagában a közösségnek a korábbi évtizedekre feltételezhető nyakperecviselése már alig tükröződött, mert talán már csak elvéve hordták, mindenesetre alig mellékelték őket. Ez nem csupán azért feltételezhető, mert a felnőttek számára készült nehéz ékszer többségét gyermekek, sőt kisgyer-

¹⁰⁵³ Ilyen előfordult a gyűjtésben is (Lelőhelylista: 8, 17, 22–24), amely típusról itt érdemes megjegyezni, hogy csak a két kettéhajtott és egyszerre szembeesavart huzalból lehetett kialakítani az ékszer végén kettéhajtott dróthurokból a karperec hurkos, illetőleg kétszálas kampós végét, mindkettőjük előtt két-két további huzalvéggel; vö. Kovács 1994, 115; Kovács–Vadai 2011, 611; note 120. Ezt a technikát Jósika Aladár a várfalvai (Rom) 11. sír példányát ismertetve már pontosan leírta: „Egy fonott bronz nyakperecz... Négyes fonású, helyesebben két, középen meghajlított, kb. két mm. vastag bronzsodronyból olyan formán sodort, hogy az egyik vége hurkot, a másik pedig az összenyomott s meghajlított hurokból kapesot képez. Különösen kiemeljük, hogy erre a nyakpereczre még egy hajszálfinomságú, valószínűleg ezüstből való s kettősen sodort sodrony úgy van ráhúzva, hogy a fonott nyakperecz minden negyedik menetén halad végig. Helyenként lehullott, de még maradt a nyakperecen annyi, hogy szerkezetéről, elhelyezéséről fogalmat, alkotunk magunknak.”: JÓSIKA 1914, 121–122. A leírásához Roska Márton is esatlakozott a 15. sír háromsodratos nyakperecét ismertetve: „Egy megfelelő hosszúságú, kb. 2 mm vastag háromba hajlított bronz-huzalból oly formán sodorták, hogy két vége kampó, illetőleg hurok hajlítására alkalmas maradt.”: ROSKA 1914, 130.

mekek kapták, hanem azért is, mert volt közöttük négy sérült, elhasznált darab is.¹⁰⁵⁴ Ezt a feltevést a sírok kísérő érmemellékletei is megerősítették, amelyek csupán I. István, Péter és I. András denárai közül kerültek ki, illetőleg a többi nyakperemes temetkezés is az ugyanazon királyok émesávjaiban látott napvilágot, méghozzá olyan tömörülésben, amelynek alapján az eltemetettek valamilyen közösségi, rokonsági viseleti vagy halottas szertartási kapcsolatára gyanakodhatnánk (126. kép).¹⁰⁵⁵

A jelen szövegben a korábbi Kárpát-medencei kiterjedésű nyakperemes-érmés adatgyűjtésen¹⁰⁵⁶ annyit változtattam, hogy elhagytam belőle két meghatározhatatlan érmét tartalmazó temetkezést. Az öt magyarhomorogi sírt is magába foglaló lista 25 leletében a meghatározott nők többsége mutatkozott ismeretlen nemű, vegyes életkorú kiegészítéssel.¹⁰⁵⁷ Amennyiben a kísérő érmék állományából az eltemetésük, közvetve pedig a használatuk idejére lehet következtetni, akkor a 11. század első fele, annak is inkább az eleje jöhet számításba egészen a század második harmadának végéig.¹⁰⁵⁸ Szerencsés módon a véletlenszerű lista lelőhelyei a Kárpát-medence több nagy tájegységén, elsősorban a

Tiszántúlon helyezkedtek el,¹⁰⁵⁹ mindegyikük falusi temető volt, legfeljebb a részleges feltártságuk következtében a 10–11., illetőleg csak 11. századi használati idejük nem volt minden esetben megállapítható. Adatgyűjtésem templom körüli temetőben ilyen leletpárosú temetkezést nem eredményezett. Mindenesetre a fentiek alapján nem állítható, hogy a többségében bronz, ritkán ezüst – és az érmekíséret nélküli sírjaik hiányában most nem tárgyalat vas¹⁰⁶⁰ – nyakperemek divatja a 11. század közepére megszűnt,¹⁰⁶¹ sőt a sírmellékletül adásuk hosszúságának további finomítását az érme nélküli temetkezéseik kísérő leleteinek összevetésével kellene megkísérelni.

A nyakperemek típusainak és használati idejének ma is idézett áttekintő bemutatására először Szőke Béla vállalkozott. A csavart huzalú hurkos-kampós nyakperemeket¹⁰⁶² a Kárpát-medencei népi ötvösség termékeinek tekintette, amelyek előzményeként véleménye szerint az egyező gyártású karperecek szolgáltak, és a legkorábbi vékony példányai az egyszerű S-végű karikákkal egy időben¹⁰⁶³ jelentek meg, és a többségük a 11. századból való.¹⁰⁶⁴ Szabó János Győző elfogadta Szőke megállapításait annyi finomítással, hogy a tipológiai rendszerben

¹⁰⁵⁴ Három darabra volt törve talán a földnyomástól, vagy így is tették a sírba (116), hiányzott róla a filigrándrórt diszítés egy része (134), az egyik kampós vége hiányzott (171), a letört hurkos vége külön került elő (371). Az utóbbi példány a sírban így nem törhetett el, ezért talán a temetés alkalmával tették használhatatlanná.

¹⁰⁵⁵ Pl. egy nő (371), két gyermek (62, 63) és két kisgyermek (77, 97) síresoportja, vagy egy nő (121) és kisgyermek (116) kettőse nyakperemcel.

¹⁰⁵⁶ Vö. Kovács 2015, 208.

¹⁰⁵⁷ A nemi/korcsoporthoz megoszlás a lelőhelylista sorszámaival: 14 nő (2–5, 7–8, 11–12, 16, 18–21, 24.), 1 felnőtt (9.), 4 gyermek/inf. II. (10, 17, 22, 25.), 4 kisgyermek/inf. I. (1, 13–14, 23.), 1 ismeretlen korú gyermek (6.) és 1 ismeretlen korú személy (16.) volt.

¹⁰⁵⁸ A kísérő érmék kiboesátói a lelőhelylista sorszámaival: I. István H1 (1, 4, 6, 13–14, 16, 19–20, 23.), H1a (3, 5.), H12 (17.), Péter H6 (10.), Aba Sámuel (8, 22, 25.), I. András H8 (9, 11–12, 15, 24.), I. Béla H12 (2, 7.), Salamon H14 (21.), Géza dux H18 (18.).

¹⁰⁵⁹ A sírok elhelyezkedése tájegységenként a lelőhelylista sorszámaival: 13 a Tiszántúlon (1, 3–4, 8–14, 16, 18–19.), 4 Erdélyben (5–6, 24–25.), 3–3 a Dunántúlon (2, 17, 20.) és a Duna–Tisza közén (7, 22–23.), 2 pedig Észak-Magyarországon (15, 21.).

¹⁰⁶⁰ A tárgyalat leletek között a nyakperem-lelőhelylista számozásával mindössze két ezüstpéldány volt (5, 10.), és egyetlen egy sem a jóval gyakoribb, de 11. századi érmekíséret nélküli vékony vashuzal nyakperemek között, amelyek a korrózió következtében gyakran a felismerhetőség határáig elpusztultak. Ezek önálló gyűjtést igényelnek, néhány véletlenszerű példa: Aldebrő (He)-Moesáros 13. sír: Révész 2008, 23, 412; Gyulaféhegyvár (Rom)-Brândușei utcai temető 3. sír: GÁLL 2013, I: 116; Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom 204., 206. sír: ISTVÁNOVITS 2003, 102–103, 291, 291: 152. kép 6–7; Püspökladány (HB)-Éperjesvölgy 61., 138., 460. sír: M. NEPPER 2002, I: 216; Sárrétudvari (HB)-Hizóföld 17., 83., 162., 170., 217. sír: M. NEPPER 2002, I: 355; Tiszánána (He)-Cseh tanya 25. sír: Révész 2008, 290, 412; Vörs (So)-Papkert B. 595. sír: KÖLTŐ 1996, 188. Egyedülálló, alább külön tárgyalat vastag példány: Piliny (Pe)-Sirmányhegy 16/1902. sír: NYÁRY 1904, 61, 61: 1. ábra. Vö. Kovács 1994, 115; Révész 2008, 413. Stb.

¹⁰⁶¹ Ellenőrzést érdemel Szőke Béla megállapítása, miszerint „a nyakperemek viseletét a XII. századon túl nem tudjuk követni régészeti emlékeinkben. Annál meglepőbb, hogy a »torques« szót a sehlágli szójegyzék »reza«, a besztercei szójegyzék pedig »rezes« szóval fordítja magyarra. E nyelvelmékek a XV. század első negyedéből származnak, s ez adatok szerint tehát a nyakperemeket még ebben az időben is viselték. Nagy [Géza] a fenti adatokat a »rezes« szóval fordítja, míg Szabó [János] a »réz«, »rezes« népi elnevezést tartja helyesnek, mivel a nyakperemek »réz«-ből, azaz bronzból készültek.”: SZŐKE 1962, 93. A sehlágli szójegyzék 1405-ös feljegyzésű »reza« szó jelentését ’nyaklánc; Halskette als Schmuck’ jelentésű magyarázta: TESZ 3, 405. Pálóczi Horváth András szerint „a torques a 11–13. században igen elterjedt női ékszer volt Kelet- és Észak-Európában, a kora Árpád-korban a Kárpát-medencében is viselték.” A 13. század közepére keltezett két előkelő kun női sírból való nyakperemet is bemutatott Balotaszállás (BK)-Balotapusztról, illetőleg Medgyesegyháza (Bé)-Bánkútról. Az előbbi egy ezüstszalag ritkás megesavarásával készült, keskenyedő lapos és gyűrűs végekkel, az utóbbi két vastagabb ezüsthuzal összesavarásával és a esavarulatok közé tekert két gyöngyözött ezüstdrótból készült, kerek metszetűen keskenyedő és gyűrűs végekkel. A kunok e nyakperemeket nem a nyakban, hanem a nyakláncra fűzve viselték: PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 145–146, 258, 144: 101. kép 5, 145: 102. kép, 146: 104. kép.

¹⁰⁶² Készítésmódjukról az volt a jó meglátásai ellenére hibás véleménye, hogy „egy szál huzalt kettőbe hajtottak, ezt megsodorták, s az egyik végét hurkosra, a másikat pedig kampósra alakították, hogy a nyakperem összekapcsolható legyen. Legtöbbször még egy harmadik huzalt is iktattak a kettő közé, hogy így a nyakperem karikája valamivel vastagabb legyen. Az ékszer jellegzetessége, hogy karikája egyenletesen vastag.”: SZŐKE 1962, 92.

¹⁰⁶³ Tehát a 10. század 60-as, 70-es éveiben: SZŐKE 1962, 87.

¹⁰⁶⁴ „Az egyszerű sodrott hurkos-kampós nyakperemek nagy része... XI. századi leletanyaggal együtt került elő temetőinkből. A lelőhelyek felsorolása lehetetlen egyszerű nagy számuk miatt, másrészt pedig azért, mert az irodalomban közölt adatok nagy része nem tesz különbséget a nyakperemek egyes változatai közt.”: SZŐKE 1962, 93.

3. és a 4–5. jelzetet kapott igen vékony, illetőleg vastag – 4,5 mm alatti, illetőleg 4,5 mm feletti, általában 6–7 mm körüli átmérőjű – példányok¹⁰⁶⁵ fellépése között időbeli különbség néhány évtizednyi lehetett.¹⁰⁶⁶ Jochen Giesler az ún. Bijelo Brdo-kultúra, azaz a magyarországi 10–11/12. századi köznép leletanyagának jellegzetes ékszertípusának tekintette a nyakpereceket, a fellépésüket a 960/70-es,¹⁰⁶⁷ használatukat az 1050-es éveket követő időszakra keltezte, de a megjelenésük relatív időrendjét sejtető formai különbségeik¹⁰⁶⁸ és elterjedési csoportosulásuk között nem látott értékelhető sajátosságokat.¹⁰⁶⁹ Révész László a fentiekkel egyetértve korai, a 10. század első felére keltezett vékony, két szálból sodrott nyakpereceket gyűjtött össze,¹⁰⁷⁰ Istvánovits Eszter is a vas-

tagságuk keltező lehetőségére utalt,¹⁰⁷¹ Révész pedig a Heves megyei leletek közlésekor újra visszatért rájuk.¹⁰⁷² Gáll Erwin a tipológiájának 3. típusaként a vékonyabb (3a) és a vastagabb (3b) huzalból csavart példányokat összevonta. Az előbbiekből 15 sír- és 7 szórványleletet gyűjtött össze, az utóbbiakból 7 sír- és 8 szórványleletre bukkant. Főleg leletkombinációs alapon a 10. század 3. negyede vagy a 11. század eleje és a 11. század közepe, 3. negyede közé keltezte a sírba kerülésüket.¹⁰⁷³ Később Tóth Anikó mindössze négy,¹⁰⁷⁴ Horvát Ciprián viszont 22 példányt¹⁰⁷⁵ talált az általa feldolgozott területen.

Szöke Béla az egy szál bronz-, ritkábban ezüsthuzalból alakított hurkos-kampós nyakperecek¹⁰⁷⁶ használati idejét a sodrott példányokéhoz hasonlította.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁶⁵ A nyakperecek 3–5. típusa (az 1–2. típusról alább): „3. Két-három igen vékony huzalból sodrottak, mindig hurkos-kampós végződésűek. 4. Két-három-négy vastag huzalból sodrottak, hurkos-kampós végekkel (3. kép). Diszítésük rátekertr drót vagy a vékony drótszálat a vastagok közé fonták. 5. Több vastag szálból láncosan, sűrűn fonott darabok, hurkos-kampós végződéssel (4. kép).”: SZABÓ 1978–1979, 52. Az idézett 3. képen egy újlőrincfalva (He)-magyaradi (az Árpád-korban: Sarud-Pöestöltése) „3 szálból láncosan font” szórványleletet mutatott be, amely valószínűleg háromrét hajtottan megcsavart példány – SZABÓ 1978–1979, 3. ábra = SZABÓ 1976, 34: 14. ábra 3. – volt, a 4. képen pedig „négy vastag szálból sodrott” képaláírással mutatta be a szórványlelet leírásakor „négy bronz szálból szorosan font, hurkos kapcsolódású” módon megnevezett huzalkarpercecet: SZABÓ 1978–1979, 55: 4. ábra = SZABÓ 1976, 35, 34: 14. ábra. 4. A nyakperccel szembe fordított közé tekertr filigrándrótós példány a magyarhoromogi temetőben is volt, I. András denára kíséretében (134). A másik szórványlelettel egyező típusú példány nem volt a magyarhoromogi temetőben, mégis megemlítem, mert ránézésre ugyanolyan kettős csavarással készülhetett, mint az alább bemutatott ilyen technikájú huzalgűrűk; ezt a későbbiekben természetesen ellenőrizni kell.

¹⁰⁶⁶ „A vékony sodrott nyakperecek és a vastagok elterjedése, viselete, közkedveltsége között mintha néhány évtizedes hiátus lenne. Ugyanis a vastag huzalú sodrott nyakperecek leginkább Szent István uralmának második felében és Péter, Sámuel és I. Endre kori datálható sírokból kerültek napvilágra... [A] vastag huzalú sodrott típus viseleti idejének igen kérdéses a felső határa. Bizonyossággal már László-kori sírokból sem mutathatók ki, illetve a XII. sz-i temetőrészletekből teljesen hiányoznak. De lehetséges, hogy az ekkor már mindenütt hathatós egyházi befolyás, ill. tilalom következtében nem tükrözi a halotti öltözék az ünnepi viseleti megjelenést; tehát az élőknel esetleg sokkal tovább divatozhatott.”: SZABÓ 1978–1979, 52–53. Az 1020–1060-as évek közé való keltezésüket indoklás nélkül magam is elfogadtam: KOVÁCS 1994, 115.

¹⁰⁶⁷ Sajátos rendszerben a honfoglaló magyar és a Bijelo Brdo-kultúra idejének leletkombinációs módszerrel megállapított átmeneti típusaiként említette az alábbi két, valószínűleg két huzalból vagy egy kettőhajtott huzalból csavart, pontosan nem keltezhető vékony nyakpercecet: Perse (Szlk)-Bérez-dűlő, Bórszeg 76. sír: TOČEK 1968, 38, 93: Taf. XXVII. 29; Szentes (Cso)-Szentlászló 76. sír: SZÉLI 1941, 241, 243: VI. tábla B. 13., vö. GIESLER 1981, 116.

¹⁰⁶⁸ További értékelhető leletek előkerülését várta annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy „inwieweit sich Formunterschiede für eine relativ-chronologische Gliederung dieser Formgruppe heranziehen lassen. Schon flüchtiger Augenschein legt eine typologische Reihung – dünne Ringe 1 a – dicke Ringe 1 b – dicke Ringe mit eingewundenen Zwischendrähten 1 c – nahe. Aus den bisherigen Beobachtungen läßt sich jedoch eine entsprechende relativ-chronologische Abfolge und überhaupt eine zeitliche Differenzierung nicht ableiten.”: GIESLER 1981, 119.

¹⁰⁶⁹ „Die Fundkombinationen ergeben kein klares Bild. Unter den durch ihre Befunde als relativ früh gekennzeichneten Gräbern [119: 281. jegyzet] sind ebenso dünne wie massive, zum Teil auch mit Zwischendrähten verzierte Exemplare vertreten. Der als Alternative an sich naheliegende Gedanke an regionale Unterschiede findet im Verbreitungsbild keine Stütze [Taf. 50.2]. Zum gegenwärtigen Zeitpunkt lassen sich nur Formunterschiede innerhalb der Objektgruppe konstatieren, ohne daß eine Interpretation möglich wäre.”: GIESLER 1981, 120.

¹⁰⁷⁰ RÉVÉSZ 1996, 92.

¹⁰⁷¹ Az ibrányi temető négy nyakpercece méreteit összevevve állapította meg, „hogy a legkorábbi torquesek valóban igen vékony száluak, azonban már a X. század vége táján megjelentek a vastagabb szálból sodrott példányok is.”: ISTVÁNOVITS 1993, 291.

¹⁰⁷² RÉVÉSZ 2008, 413.

¹⁰⁷³ GÁLL 2013, I: 63, 668, 670.

¹⁰⁷⁴ TÓTH 2014, 200.

¹⁰⁷⁵ HORVÁTH 2014, 242–244. Különleges példányként megemlítenő egy ismeretlen lelőhelyű szórványleletként megmaradt, bronzból sodrást utánzóan öntött, nyitott, a végei előtt négyzet metszetűvé lapított, s mindkét végén visszapödrött nyakperccel: UO., 207: Nr. 1, 242, 244, 611: 100. tábla 1. A nyakperccel Horváth szerint a végein visszapödrött huzalkarpercecekkel mutat rokonságot – UO., 244. –, de ötvoismivű előzményeként a galgóci (Szlk) arany nyakpercechez hasonló, a törtezüstleletek köréből származó ékszer is számításba jöhet: vö. SZÓKE 1962, 92; MESTERHAZY 2004, 384, 393, 394: Nr. 34, 396, 399; MESTERHAZY 2004a, 235, 243: Nr. 33, 245, 247.

¹⁰⁷⁶ Egy szál ezüsthuzalból hajlított hurkos-kampós nyakperccel: Székesfehérvár (Fe)-Szárazrét 88. sír: SZÓKE 1962, 93: 2.2; BAKAY 1967–68, 63, Taf. XXI. 1; saját érmés anyaggyűjtésében Gyulaféhevár (Rom)-Brändusei utca 142. sír (6).

¹⁰⁷⁷ „Kísérőleteik alapján megállapíthatjuk, hogy az egy szál huzalból alakított nyakperecek a sodrott nyakperecekkel egyidőben – a X. század utolsó harmadában – jelentek meg. A rendelkezésünkre álló emlékművek tanúsága szerint a XI. század második felénél tovább nem tartott a divatjuk.”: SZÓKE 1962, 93. A Szaboles (SzSzB)-Petőfi utcai 11. századi temetőrészlet 282. kisgyermeksírjában 0,55 cm vastag, rombusz metszetű páleakarperccel volt, kampós és letört másik véggel. A 11. században pontosabban nem keltezhető, mindenesetre a vékony példányoktól elkülönítve kell szemlélni: vö. KOVÁCS 1994, 64, 115, 65: Abb. 18. 1.

Szabó János Győző a hurkos-kampós vagy kettős kampós záródású példányok elterjedését Szökével egyetértesben a vékony sodrott karperecekkel vetette össze.¹⁰⁷⁸ Jochen Giesler a Zemplén (Szkl)-Szélmalom-domb lelőhelyü előkelő 10. századi magyar férfi kettős kampós aranyhuzal nyakperecét egyedülálló ékszerként említette a kor leletanyagában.¹⁰⁷⁹ Gáll Erwin tipológiájának 1. típusaként 10-12 vékony huzalú nyakperecet gyűjtött össze, és öt keltezhetőnek ítélt darab¹⁰⁸⁰ alapján a használatukat a 10. század közepétől és a csavart példányoknál rövidebb, 11. századi időre keltezte.¹⁰⁸¹ Az idézett véleményekkel a magyarhomorogi három sírbéli példány (116, 153, 171) keltezése egyeztethető. Gáll a tipológiájának 2. típusába egy-egy sír- és szórványleletből való vastag, rombusz metszetű bronz pálcanyakperecet sorolt, és a gyulafehérvári darabot a horizontálstratigráfiai helyzete alapján a 11. század első harmadára keltezte,¹⁰⁸² hozzá csatlakoztatva egy szórványleletet is.¹⁰⁸³ Ezzel a keltezéshez a magyarhomorogi sírbéli (97) nyakperec kora jól egyeztethető. Korábban magam is közöltem az utóbbival egyező módon törött szabolcsi, valamint egy ép dobokai példányt.¹⁰⁸⁴ Itt feltétlenül meg kellett még említenem egy különlegesen vastag, romboid metszetű vas pálcanyakperecet is,¹⁰⁸⁵ amely az anyaga és a kialakítása következtében egyaránt eltért a fentiektől; ennek nem találtam párhuzamát.

Végezetül két, kevésbé használható anyaggyűjtés. Kiss Attila 1985-ben régészeti tanulmányt közölt a Kárpát-medence 10–11. századi településtörténetéről, amelynek különféle tárgytipusok listázása és térképi ábrázolása volt az alapja. A 11. századi leletanyagot az alábbi tárgytipusokkal, illetve változataival jelenítette meg néhány soros szöveggel és Szöke Béla monográfiájának illusztrációiból válogatva: 1. kétélű kardok, 2. állatfejes karperecek: nyitott és zárt változatban,¹⁰⁸⁶ 3. nyakperecek: egy, továbbá hibás megkülönböztetéssel: két, három, ritkábban hat bronzhuzalból csavart vagy fonott változatban,¹⁰⁸⁷ 4. félhold alakú csüngők,¹⁰⁸⁸ 5. csavart huzalkarperecek: mindkét végükön spirálissal kitöltött hurkos vagy hurkos kampós változatban,¹⁰⁸⁹ 6. nyitott pálcakarperecek: kerek vagy rombusz metszetű változatban.¹⁰⁹⁰ A listájában – ha közölve voltak, vagy tájékoztatták róluk – a sírszámok szerepeltek, külön kronológiai listán gyűjtötte össze a tárgytipusai sírmellékleteit kísérő érméket, ilyenek híján pedig az őket tartalmazó temetők Árpád-kori pénzeire utalt. Kizárólag szakirodalmi anyaggyűjtésre támaszkodott, mivel azonban az adatait nem ellenőrizte, a listái alapos vizsgálatra szorulnak, de az 1975 szeptemberi lezárásáig¹⁰⁹¹ tartó időszakot illetően akár kutatási kiindulásnak is szóba jöhetnek. Magam tételről tételre az állatfejes karperecekre vonatkozó részt néztem át, meggyőződve a használhatóságáról és a hibáiról egyaránt.¹⁰⁹² Újabb, ezúttal kizárólag a nyakpereceket érté-

¹⁰⁷⁸ „A jelenlegi anyag ismeretében is egyetérthetünk Szökével, hogy az egyetlen, sima huzalból való bronz (réz) nyakperecek a vékony, 2–3 százból sodrott típusúakkal egyidőben jelentek meg. Sőt, a XI. századi sodrott, vastag huzalból készült változatokkal is előfordultak azonos korú temetőrészben. De szertünk az egyetlen huzalból való nyakperecek a sodrott típusúaknál jóval, hamarabb tűntek el a XI. századi halotti viseletből.”: SZABÓ 1978–1979, 53–54. Megjegyezte, hogy a legkésőbbi példánya a várfalvai (Rom) 18. sír nyakperece lehet: UO., 107: 19. jegyzet, vö. leletlista 25.

¹⁰⁷⁹ GIESLER 1981, 116. Megjegyzendő, hogy a nyakperec egy ékszeregyüttes része volt, amelyhez még két-két ugyanilyen technikájú kar- és lábperec tartozott: FETTICH 1973, 76–77, 168; Abb. 12. A halotti huzal kar- és lábperecéről vö. Kovács 2019.

¹⁰⁸⁰ Beleértve a gyulafehérvári példányt is (lelőhelylista 6.).

¹⁰⁸¹ GÁLL 2013, I: 668, 670.

¹⁰⁸² Gyulafehérvár (Rom)-Brândușei utcai temető 129. sír: kisgyermek, rombusz metszetű, kettősen kampós bronz pálcanyakperec: GÁLL 2013, I: 135–136, 668, 670, II: 60. tábla 6.

¹⁰⁸³ Zimándújfalú (Rom)-Földvárpuszta: szórványlelet II. századi temetőrészlethez: nyitott, keskenyedő végű, rombusz metszetű bronz pálcanyakperec: GÁLL 2013, I: 551, II: 300. tábla 6.

¹⁰⁸⁴ Szabolcs (SzSzB)-Petőfi utca 282 sír: kisgyermek, rombusz metszetű bronz pálcanyakperec kampós, illetve hiányos végű, á: 0,55 × 0,55 cm²: KOVÁCS 1994, 63–64, 65; Abb. 18, I. Doboka (Rom)-Földvár I. vártérség, I. földhányás égési rétege, rombusz metszetű kétkampós nyakperec, továbbá rombusz metszetű karperec, ötszög metszetű gyűrű, szakállas nyílesűcs szórványlelete, a 11. század első felére keltezte: GÁLL 2011, 51–52; vö. PASCU–RUSU–IAMBOR–HIDROIU–GYULAI–WOLLMANN–MATHI 1968, Fig. 4. 18.

¹⁰⁸⁵ Piliny (Nő)-Sirmányhegy 16/1902. sír: a 10–11. századi falusi temető öt különböző rombusz alakú és egy villás nyílesűcsa alapján inkább a 10. századra keltezendő férfisírjában volt egy „vastorques 18 cm átmérővel, négy oldalra kovácsoltva, vastagabb oldala, a külső 1 cm széles, a keskenyebb 9 mm. Egyik vége ellapul, s egy vesszeg van beléerősítve, a másik vég szintén szélesre kovácsolt, közepén lyukkal. A rugalmas nyakperec az összenyomódik, két vége úgy lapul egymásra, hogy a szög beillik a lukba. Ilyen a zárókészüléke.”: NYÁRY 1904, 61, 61: 1. kép. A leírást nagyrészt még egyszer közölte, hozzáfűzve, hogy a zárószervezete „a lehető legegyszerűbb zár. Nálunk párja nélküli ez a darab. Kétségtelen, hogy rendeltetése a nyak megvédése volt, nem pusztán dísz lehetett az elhalt harcosnak.”: UO., 57–58.

¹⁰⁸⁶ KISS 1985, 230, 233, 303–307, 332–333, Taf. 6: q = SZÖKE 1962, Taf. XIV. 6–7, Karte 17.

¹⁰⁸⁷ KISS 1985, 230, 233, 307–313, 333–334, Taf. 7: r = SZÖKE 1962, Taf. XIII, Karte 18.

¹⁰⁸⁸ KISS 1985, 230, 233, 313–315, 333, Taf. 8: s = SZÖKE 1962, Taf. XII, 17–19, Karte 19.

¹⁰⁸⁹ KISS 1985, 230, 233–234, 315–318, 334, Taf. 8: t = SZÖKE 1962, Taf. XIV. 3, XII, 2, Karte 20.

¹⁰⁹⁰ KISS 1985, 230, 234, 318–325, 334–335, Taf. 8: u = SZÖKE 1962, Taf. XI, 1, XIV, 4, Karte 21.

¹⁰⁹¹ KISS 1985, 227. A listán a FEJÉR–ÉRY–KRÁLOVÁNSZKY 1962. 1959. december 30-án lezárt gyűjtésének sorszámozott tetelei közé abécérendben illesztette be az újabb lelőhelyeket, illetőleg sírokat irodalmi utalással együtt.

¹⁰⁹² Vö. Kovács 1994, 120–132, 119: Anm. 225.

kelő anyaggyűjtést készített Révész Éva, aki Vályi Katalinnak a bizánci egyházi hatás egyik jeleként értelmezett ékszer¹⁰⁹³ értékelésére vállalkozott. 180 lelőhelyről 370 példányról szerzett tudomást,¹⁰⁹⁴ a listájának ellenőrzése azonban a tipológiai következetlenségei miatt, valamint a lelőhelyekre, leletekre vonatkozó szakirodalmi utalások hiányában csak igen fáradságosan lenne használható, jóllehet a végkövetkeztetésével egyet lehet érteni.¹⁰⁹⁵

A fentiekből az is kiderült, hogy a nők és gyermekek fején feltételezhetően torques-diadémként viselt nyakpercec¹⁰⁹⁶ a magyarhomorogi falusi temetőben nem jelentkezett.

Remélhetőleg a magyarhomorogi és a leletgyűjtésben bemutatott nyakpercek értékelése megerősítette az ékszer típusainak 11. századi használatára, illetőleg eltemetésére kialakított nézeteinket. A jövőben a 10. századi fellépésük és használatuk kérdésére, és elsősorban a technikai elemzésükre kell nagyobb gondot fordítani.

III.4.5.4.2.5.1. Nyakpercek 11. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

1. Biharkeresztes (HB)-Ártánd-Nagyfarkasdomb: 152 síros 10–11. századi falusi temető 31. sír: kisgyermek/inf. I., bronz huzalnyakpercec kettős kampóval, I. István H1 denarával.¹⁰⁹⁷ 2. Bijelo Brdo (Hrv)-Velika Venecija utca: mintegy 236 síros 10–11. századi falusi temetőrészletek, 107. sír: mellékletei alapján nő, bronz három-

rét hajtott huzalból csavart hurkos-kampós nyakpercec, á: 13,7 × 14,4, huzalv: 0,2 cm, I. András H8, I. Béla H12 denarával.¹⁰⁹⁸ 3. Csanytelek (Cso)-Dilitor: 65 síros 10–11. századi falusi temetőrészlet, 61. sír: nő, bronz háromrét (?) hajtott, filigrándróttal díszített huzalból csavart, hurkos-kampós nyakpercec, á: kb. 18,2 × 18,6 cm, I. István ¼ H1a denarával.¹⁰⁹⁹ 4. Csongrád (Cso)-Mámaidülő: 21 síros 11. századi falusi temetőrészlet, 5. sír: nő, bronz háromrét hajtott, filigrándróttal díszített huzalból csavart, hurkos-kampós nyakpercec, I. István H1 denarával.¹¹⁰⁰ 5–6. Gyulafehérvár (Rom)-Brândușei utca: 231 sírnál több 10–11. századi falusi temetőrészletek, 94. sír (5.): ad. nő, bronz, valószínűleg háromrét hajtott huzalból csavart, hurkos-kampós nyakpercec, I. István H1a denarával,¹¹⁰¹ 142. sír (6.): gyermek/inf., vékony ezüsthuzal nyakpercec kettős kampóval, á: 9,45, huzalv: 0,18 cm, s: 6,58 g, I. István H1 denarával.¹¹⁰² 7. Kocsér (Pe): ismeretlen sírszámú 11. századi falusi temetőrészlet sírja 1911-ből: mellékletei alapján nő/leány, bronz háromrét hajtott huzalból csavart, hurkos-kampós nyakpercec, I. Béla H12 denarával.¹¹⁰³ 8. Konyár (HB)-Vénkert: 10 síros 11. századi falusi temetőrészlet, 1. sír: a mellékletei alapján nő/leány, bronzszálakból csavart, hurkos-kampós nyakpercec, Aba Sámuel H7 denarával.¹¹⁰⁴ 9. Körösszegapáti (HB)-Pállapály: 38 sírig ismert 10–11. századi falusi temetőmaradvány, 33. sír: felnőtt, a mellékletei alapján inkább nő, bronz két kettéhajtott

¹⁰⁹³ Vályi egységes magyarzatba rendezte az ékszer 7–11. századi délkelet-európai jelenlétének korábbi, nyilvánvalóan főleg Szabó János Győző megállapításaira alapozott, bár nem utalás nélkül hagyott véleményét: „Ugyanek a keleti kereszténység hatására terjedt el a torquesek használata. Az »előéletüket« jelző, 7. századi egyszerű nyakperceek divatja az avaroknál szintén bizánci hatásra alakult ki. A 8. és 9. századból azután nem ismerünk ilyen tárgyakat, ahogyan a honfoglalók első két generációja sem viselte őket. A 10. század közepétől újra megjelenik a köznépi sírokban, először egyszerűbb, egy huzalból készített változatuk, majd Szent István korától a díszesebb, 2–3 huzalból sodrott nyakperceek terjedtek el. Ez utóbbiak közül hasonmái jól ismertek a 9. század végi–10. század eleji bulgáriai temetőkben. Divatjuknak hazánkban Szent László uralma idején szakad vége, ami a keleti kereszténység hatásának megszűnését mutatja.”: VÁLYI 2000, 373.

¹⁰⁹⁴ RÉVEZS 2012, 61.

¹⁰⁹⁵ „A nyakpercekre vonatkozó vizsgálat eredményének összegzését annak a (Vályi Katalin munkahipotézise nyomán felmerült) kérdésnek a megválaszolásával zárom, hogy e tárgy viseleti szokása mutat-e bármiféle kapcsolatot a keleti kereszténységgel. A válaszom a fentiek alapján nemleges, mert az orthodoxiához tartozó területeken is már a keresztény térítést jóval megelőző, nyilvánvalóan pogány, hamvasztásos temetkezések mellékleteként is jelen van. A nyakpercec tehát hétköznapi viseleti tárgy volt.”: RÉVEZS 2012, 64. Nem volt tehát rituális ékszer, de hogy hétköznapi volt-e, arra véleményem szerint az előkerült sírok mennyiségéhez képest ritka leletei alapján nem lehet megalapozottan következtetni.

¹⁰⁹⁶ Az ötlet a magyar leletek 9–10. századi bolgár párhuzamait vizsgáló Szabó János Győzötől származott, aki megállapította, hogy ott a „viseleti funkciójuk diadém, s csupán a Kárpát-Medenceből ismert nyakperceek formái hasonlósága miatt nevezik a bulgáriai kutatók ezeket az ékszereket torqueseknek.”: SZABÓ 1978–1979, 56. Az ötletet M. Nepper Ibolya ültette át a hazai gyakorlatba, aki a püspökladány (HB)-eperjesvölgyi 10–11. századi falusi temető 8. sírjában fekvő 5 éves kisgyermek koponyáján fekvő háromrét hajtott és összecsavart hurkos-kampós végű bronz nyakperceet, valamint a 158. sírban nyugvó 23–40 éves nő koponyájáról „hátraesűszott” bronzdrótból hengeres esővé tekert nyakperceet nevezte így: M. NEPPER 1991, 84; M. NEPPER 2002, I: 130, 155, 216, II: 133; 127. tábla 1, 175; 169. tábla 12. Bulgáriai eseteket ismertetett: RÉVEZS 2012, 60–61; a hiteles Kárpát-medencei előfordulásukat azonban elutasította: HORVÁTH 2014, 244.

¹⁰⁹⁷ Mesterházy Károly szivességből; vö. MESTERHÁZY 1990.

¹⁰⁹⁸ BRUNSMID 1903/4, 61.

¹⁰⁹⁹ SZÉLL 1941, 252, 254: XII. tábla B.1.

¹¹⁰⁰ SZÉLL 1941a, 71, XI. tábla 2.

¹¹⁰¹ GÁLL 2013, I: 130, 668, II: 55. tábla 6 (két szálból csavartnak ábrázolja).

¹¹⁰² GÁLL 2013, I: 137, 668, II: 62. tábla 142.2.

¹¹⁰³ SZABÓ 1938, 23, 30, 30: 73. ábra.

¹¹⁰⁴ MESTERHÁZY 1982.

és szembecsavart huzalú, hurkos-kampós nyakperec, á: 14,2 × 14,3 cm, I. András 2 H8 denárával.¹¹⁰⁵ 10–14. Magyarhomorog 62 (10.), 121 (11.), 134 (12.), 153 (13.) és 171 (14.). sír. 15. Piliny (Nó)-Sirmányhegy: 10–11. századi falusi temető legalább 159 síros részletei, 11/1902. sír: bolygatott sirmaradványban bronz háromrét hajtott huzalból csavart, hurkos-kampós, törött, de kijavított nyakperec, I. András H8 denárával.¹¹⁰⁶ 16. Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy: 637 síros teljesen feltárt 10–11. századi falusi temető, 542. sír: 21–26 éves nő, bronz két kettéhajtott és szembecsavart huzalból készült, hurkos-kampós nyakperec, á: 14,0 × 14,2 cm, I. István H1 denárával.¹¹⁰⁷ 17. Rácalmás (Fe)-Göböljárás: 795 sírral teljesen feltárt 10–11. századi falusi temető, 72. sír: 10–12 éves leány, két szálból csavart bronz nyakperec, I. István H2 denárával.¹¹⁰⁸ 18–19. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő: 132 sírral csaknem teljesen feltárt 10–11. századi falusi temető 84. sír (18.): nő, bronz két szálból csavart, hurkos-kampós nyakperec, Géza dux H18 denárával,¹¹⁰⁹ 115. sír (19.): nő, bronz csavart nyakperec, I. István H1 denárával.¹¹¹⁰ 20. Szombathely (Vas)-Kisfaludy Sándor utca 70.: 10–11. századi falusi temető 158 síros részletei, 65. (= 2003/60.) sír: 30–39 éves nő, bronz háromrét hajtott huzalból csavart, hurkos-kampós nyakperec, I. István H1 denárával.¹¹¹¹ 21. Tiszalúc (BAZ)-Sarkad: 252 sírral teljesen feltárt 11. századi falusi temető, 225. sír: 21–25 éves nő, háromrét hajtott bronzhuzalból csavart, hurkos-kampós nyakperec, Salamon H14 denárával.¹¹¹² 22–23. Újlörincfalva (He)-Magyarad: 63 sírral csaknem teljesen feltárt 11. századi falusi temető, 35. sír (22.): 12–13 éves gyermek, bronz két kettéhajtott és szembecsavart huzalú, hurkos-kampós

nyakperec, á: 14,0 × 13,8, v: 0,6–0,7, huzalv: 0,22–0,28 cm, Aba Sámuel H7 denárával,¹¹¹³ 37. sír (23.): 5 éves gyermek, bronz két kettéhajtott és szembecsavart huzalú, hurkos-kampós nyakperec, á: 14,3 × 13,5, v: 0,5, huzalv: 0,22 cm, I. István 3 H1 denárával.¹¹¹⁴ 24–25. Várfalva (Rom)-A Jósika-kastély parkja/Jósika Gábor kertje (Consiliului Popular): 57 síros 11. századi falusi temetőrészlet, 2. sír (24.): felnőtt (nő?), két kettéhajtott és szembecsavart bronzhuzalú, hurkos-kampós nyakperec, minden negyedik csavarulatában kettősen sodrott ezüsthuzallal körbecsavarva, á: 13,8 × 14,2, v: 0,8 cm, s: 67,8 g, I. András H8 denára.¹¹¹⁵ 18. sír (25.): leánygyermek, bronzhuzal nyakperec kettős kampóval, á: 11,1 × 10,6, huzalv: 0,15 cm, s: 7,7 g, Aba Sámuel H7 denára.¹¹¹⁶

A H? érmekíséret miatt nem soroltam be a következő két nyakpereces sírt: Magyarhomorog 113. sír, Majs (Ba)-Udvari rétek: 1130 síros teljesen feltárt 10–11. századi falusi temető, 53. sír: ad. nő, bronz, háromrét hajtott huzalból csavart, hurkos-kampós nyakperec, meghatározhatatlan H? denárral.¹¹¹⁷

III.4.5.4.2.6. Gyöngysorok, gyöngyök (127. kép)

Az 523 síros temető 30 temetkezésében (5,74%) volt gyöngysor vagy néhány gyöngyszem 10 nő, 1–1 felnőtt és inf. II./juv. személy, továbbá 6 gyermek és 12 kisgyermek mellékletként, bár nem kizárt, hogy a két antropológiailag meghatározhatatlan nemű személy is nő lehetett.¹¹¹⁸ A nők inkább a fiatalabb korosztályokból kerültek ki, de egy középkorú (123), sőt egy idős (106) is volt közöttük, ami több korábbi megfigyeléstől némileg eltérő, említést érdemlő

¹¹⁰⁵ M. NEPPER 2002, I: 126, II: 122; 117. tábla 33.2. Az érmeket a közlő nem említette, de a még debreceni történelem-földrajz szakos egyetemi hallgató találó, Monok Sándor dokumentációjából kiderül, amelynek megismerését a jelenleg körösszakali tanár levelezőpartneremnek ezúton is megköszönöm.

¹¹⁰⁶ NYÁRY 1904, 60. Az ásató a sírleírásban nem nevezte meg az érmét, viszont másutt megemlítette, hogy „az első 11 halott mellett 3 I. Endre (1046–1061) féle érmecke tanúskodott az eltemetett halála idejéről.”: Uo., 56.

¹¹⁰⁷ M. NEPPER 2002, I: 203, II: 221; 215. tábla 542.6.

¹¹⁰⁸ Bóna István és B. Horváth Jolán szívességéből. A befejező sírszám: KISSI–HARASZTI–BÓNA 2000, 177, 179.

¹¹⁰⁹ MEDGYESI 1993, 490.

¹¹¹⁰ Medgyesi Pál szívességéből; vö. MEDGYESI 1993, 490.

¹¹¹¹ Pap Ildikó Katalin szívességéből; vö. PAP 2003; TÓTH–PAP 2007, 88; HORVÁTH 2016, 20, 40 (?), 127–131 (nagy anyaggyűjtéssel).

¹¹¹² KOVÁCS 2015, 150–151, 151; 83. kép, 341; 40. tábla 7, 349; 48. tábla 225/9.

¹¹¹³ SZABÓ 1976, 23, 32; 13. ábra 35.2; RÉVÉSZ 2008, 313, 84. tábla 3.

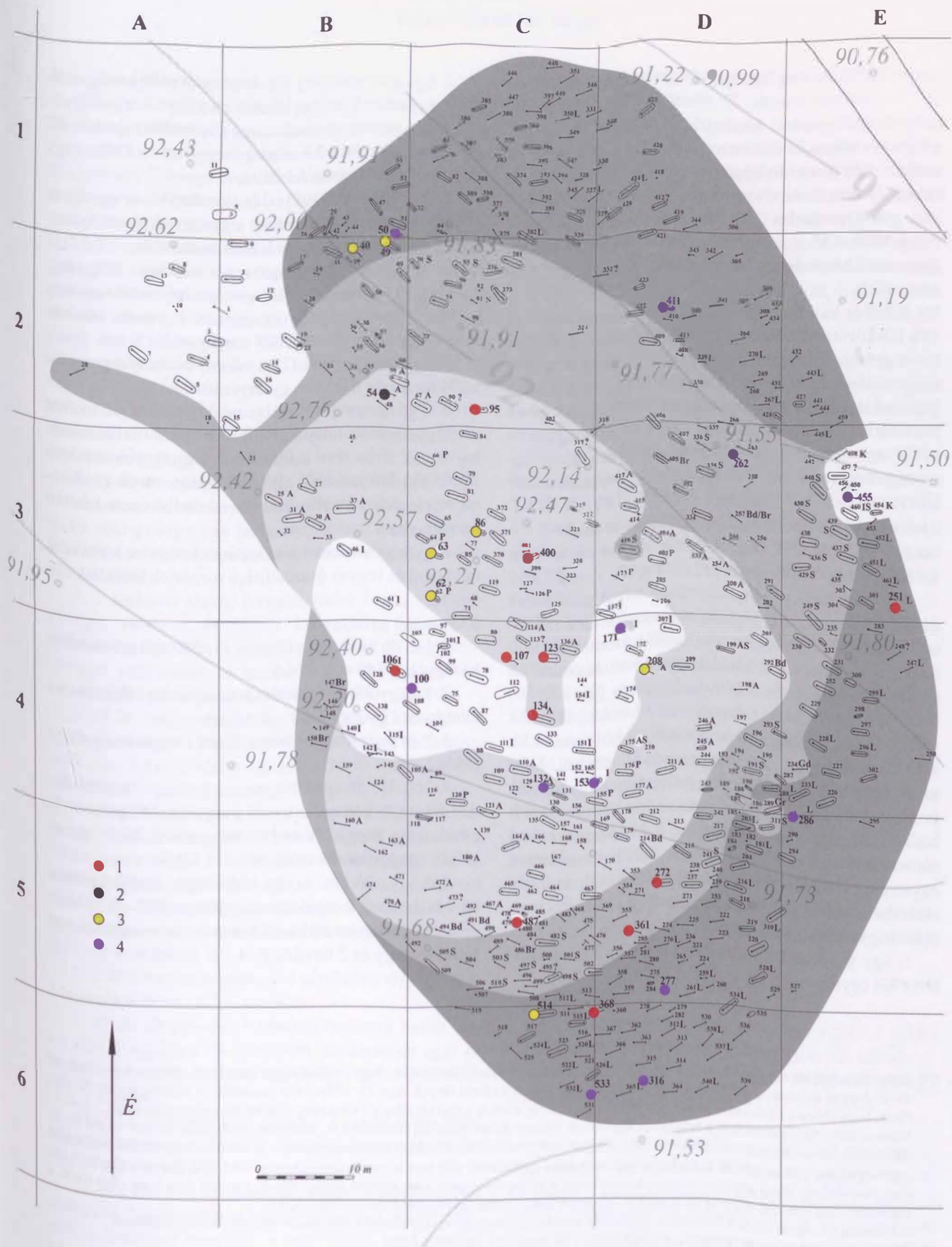
¹¹¹⁴ SZABÓ 1976, 24–25, 32; 13. ábra 37.3; RÉVÉSZ 2008, 314, 85. tábla 3.

¹¹¹⁵ JÓSIKA 1914, 121–122, 122; kép 4; GÁLL 2013, I: 322, II: 279. tábla II.4.

¹¹¹⁶ ROSKA 1914, 131, 139; 6. kép I; GÁLL 2013, I: 324, II: 281. tábla 18.1.a.

¹¹¹⁷ KISS 1983, 80, 322; 14. tábla. Megjegyzendő, hogy az ásató véleményével szemben Gedai István nem tekintette érmének az elkalapált ezüstlemez.

¹¹¹⁸ A gyöngymellékletes sírokban nyugvók nemi vagy életkori megoszlása: 10 nő; 2 juv. (251: 18–20 éves, 361: 20–22) 1 felnőtt (106), 5 ad. (107, 134: 23–30, 368, 400: 35–39, 487), 1 mat. (123: 55–59), 1 sen. (106: 60–x), 1 inf. II./juv. (514), 6 gyermek (40: 11–12, 49, 62: 8–9, 63: 10–12, 86: 9–10, 208: 10–11) és 12 kisgyermek (50: 4–5, 100: 3–4, 132: 5–6, 153: 4–5, 171, 262, 277, 286: 2,5–3, 316, 411: 3–4, 455: 4–5, 533). A két meghatározatlan személy egyike, az egyetlen gyöngyszem és I. András H8 denárának mellékletével kísért rossz állapotú felnőtt esontváz (54) *in situ* mért hosszúsága mindössze 150 cm volt, ami alapján inkább nő volt. A másik, gyöngysorral és ékszem melléklettel, különösen pedig egy kettősen csavart ezüst huzalgűrűvel eltemetett inf. II./juv. személy (514) valószínűleg egy nagyobb leány lehetett.

127. kép. Magyarhomorog-Kőnya-domb, falusi temető. Gyöngyosoros, gyöngyös sírok: 1. nő, 2. felnőtt, 3. gyermek, 4. kisgyermek gyöngyökkel

sajátosság.¹¹¹⁹ A megfigyelt gyöngyszemek mennyisége¹¹²⁰ és helyzete alapján 22 elhunyt nyakát hajdan bizonyára gyöngysorral körítették, öt alkalommal pedig a koponya környéki fekvés nyomán még a csekély, 2–4 szemes gyöngymennyiséget is inkább gyöngysornak véltem.¹¹²¹ Végül azonban mégis volt két eset, amikor csak gyöngyszemeket találtunk, azaz esetleg nem is került belőlük több a sírba;¹¹²² de ezeket nem tekintettem olyan önálló szokásnak, mint a nyakperecre húzott példányt (171).

A biztos és kétes gyöngysorokban együttesen 2 és 300-310 között változott a gyöngyszemek száma, miközben a gyöngysorok minőségét és változatosságát a viselőjük életkora határozta meg. Ugyan a különböző korú gyermekek kapták a legnagyobb számú gyöngyöt, ezek rendszerint – de nem kizárólag – apró kásagyöngyök és a többtagú rúdgyöngyök feldarabolásával létrejött szegmentgyöngyök voltak,¹¹²³ de kaptak változatosabb összeállítású sorokat is,¹¹²⁴ amelyek inkább a nőknek jártak: ezek nagyobb, színesebb, többször fóliás szemekből álltak (pl. 107, 134, 251, 361, 368), bár ugyancsak sokszor apróbb gyöngyöktől kísérve (33. táblázat).

A gyöngysorokat a hajdani tulajdonosuk az életkora és talán a divat kettős elvárásának megfelelően ritkábban egynemű, többségében különféle szemekből állította össze. Sajnos a feltárás közben nem készítettünk színes felvételeket, és fekete-fehéreket is (pl. 43., 50., 95. kép) vagy részletrajzokat (pl. 86: 54. tábla, 427: 122. tábla), is csak ritkán a gyöngysorok többé-kevésbé kibontott vagy éppen csak megmaradt állapotáról, ezért az itt közölt táblarajzuk legtöbbször nem a gyöngyeik *in situ* sorrendjét, hanem a restaurálást követő esztétikailag rendezett állapotát mutatja. A kis példányszámú sorozatokat nem számítva, a nyak körüli természetes, egysoroson felfűzött gyöngyök fekvésén kívül, az alábbi esetekben esetleg eltérő viselet, illetőleg sírba tétel nyomára is gyanakodni lehetett:

1. Egy gyermek (40) álla elé, a nyakára lehetett fekette két egymás melletti sorban a gyöngysor.

2. Egy gyermek (86) feje/koponyája előtt kettős, alatta egyes sorban kiterítve lehetett megfigyelni a gyöngyöket, s nem volt egyértelmű, hogy a hosszúkás spirális nagyobb és a gömbölyű kisebb gyöngyszemek külön vagy egymás folytatásában feküdtek-e.

3. Egy női sírban (95) talán összehajtván, az egyik végén egymáson áthajtván feküdt a gyöngysor, amennyiben nem a fej/koponya bolygatásakor mozdult el.

4. A temető leggazdagabb női sírjában (107) valószínűleg két gyöngysor volt, amely a hajfonatdiszkorongok felfüggesztő szalagján lehetett. E viselet rekonstrukciójára nem volt elegendő megfigyelés.¹¹²⁵

5. Egy kisgyermek (171) vékony huzalnyakperecére volt húzva egy nagyobb gyöngyszem.

6. Egy kisgyermek (411) nyaktája alatt és mellett megfigyelhetően több sorba fektetve, azaz talán összehajtván volt sírba téve a temetőben legnagyobb mennyiségű, 300-310 szemből álló gyöngysor, ennek rendszerét az elégtelen megfigyelés következtében nem lehetett megállapítani.

A gyöngysorokban mai szemmel nézve a következő egynemű és vegyes összeállítású sorozatok fordultak elő:

6 egynemű gyöngysor:

1. 136 db egy-, két-, három- és többtagú gránátvörös kásagyöngy (40 – 1. tábla).

2. 1 nagyobb és 2 kisebb korong alakú világosbarna üvegpasztá gyöngy (100 – 2. tábla).

3. 2 db henger alakú fekete, fóliás üvegpasztá gyöngy (286).

4. 300-310 db apró üvegpasztá gyöngy: 38 gömbölyded fekete, 6 kéttagú áttetsző üvegzöld, 247 gömbölyű, csonkakúp, henger és szabálytalan alakú, fehér, csontszínű, világosbarnás színű (411 – 6. tábla).

5. 2 egy-, 25 két- és egy háromtagú, áttetsző zöldes, barnás darabolt üvegpasztá rúdgyöngy (487 – 6. tábla).

6. 24 db henger alakú zöldesbarna, peremezett aranyfóliás gyöngy és 2 töredék (514 – 6. tábla).

¹¹¹⁹ Szöke Béla Miklós azt figyelte meg a teljesen feltárt pusztaszentlászlói temetőben, hogy „valószínűleg nem [volt] véletlen, hogy csak két 45–50 éves nő sírjában... találtunk gyöngyöt, a többi gyermekek és fiatal lányok vagy 25–30 éves nők [összesen 20 sírjából] került elő. Úgy tűnik, hogy ebben a közösségben csak egy bizonyos életkorig, esetleg a családi állapot változásáig viselhettek gyöngyöket a nők.”: SZÖKE-VÁNDOR 1987, 59. Hasonló volt a helyzet az ugyancsak teljesen feltárt tiszalúci temetőben is, amelyben „gyöngysor hat juv. egyén és ad. nő, továbbá két inf. II. gyermek és három inf. I. kisgyermek nyakát díszítette, tehát középkorúaknak... és időseknek egyáltalán nem adták. Lehetséges, hogy ők egykor az életkorukra való tekintettel gyöngysort már nem is viselhettek.”: Kovács 2015, 194. Horváth Ciprián a 135 síros Szombathely-Kisfaludy Sándor utcai temetőrészlet 9 gyöngyös sírjával kapcsolatban ugyancsak azt jegyezte meg, hogy „úgy tűnik, a temetőben csak gyermekekkel és fiatal nőkkel együtt kerültek a sírba” gyöngyök: HORVÁTH 2016, 124.

¹¹²⁰ A sírbontás körülményeiből következően egyáltalán nem biztos, hogy az egykor földbe került összes gyöngyszemre rátaláltunk.

¹¹²¹ A legkisebb darabszámú öt „gyöngysor”: 2 db (282), 3 db (100, 123, 533), 4 db (208).

¹¹²² 1-1 a jobb kulcsesontnál (106) és a sírföldből (54).

¹¹²³ 300-310 db (411: 3-4 éves), 136 db (40: 11-12 éves) 87 db (262: inf. 1), 81 db (455: 4-5 éves; köztük 2 nagy szemesgyönggyel), 48 db (86: 9-10 éves, köztük egy karnéol és 18 esurगतott diszű gyönggyel), 39 db (132: 5-6 éves, köztük egy nagyobb hasáb alakú üvegyönggyel).

¹¹²⁴ Pl. 4-5 éves kisgyermek (50, 153,), 8-9 éves gyermek (62).

¹¹²⁵ Vö. M. NÉPPÉR 2002, I: 355; TÓTH 2014, 194–200, 46. tábla.

21 vegyes gyöngysor:

1. 8 db: 1 hengeres kék üvegyöngy, 7 kis lapított gömb alakú, fehér üvegpaszta gyöngy (49 – 1. tábla).

2. 16 db: 1 hengeres, szürke peremes, csikos, fekete üvegyöngy, 3 hengeres szürke, ezüst(?)fóliás üvegpaszta gyöngy és 12 hasonlónak a töredék (50 – 1. tábla).

3. 12 db üvegpaszta gyöngy: 1 hengeres fekete, alul-felül szürke sávdíszes, 1 lapos kerek, áttetsző zöld gyöngy, 1 korong alakú szürkésfehér gyöngy, 1 fekete gyöngy, fehér hullámvonalhálójá három közében arzénzöld közepű, vörös szirmú virágmintával, 1 lapított gömb alakú szürkésfehér, fehér hullámvonalhálóval, 1 négyzetes hasáb alakú fekete, fehér hullámvonalhálójá négy közében fehér körbetéttel, 1 hasáb alakú szürkés-sárga, sárga dísszel, 3 hengeres sötét, az egyik példány hosszant bordázott, 1-1 korong alakú rózsaszínű, fehér, zöldesfehér gyöngy (62 – 1. tábla).

4. 13 db üvegpaszta gyöngy: 1-1 lapított gömb alakú homokszínű, halványsárga és fehér betétes, 4 henger alakú zöld gyöngy, egy hengeres, hosszú fehér gyöngy fele körbecsurgatott spiráldísszel és további 5 töredék (63 – 1. tábla).

5. 1 téglatest alakú, levágott sarkú barna karneolgyöngy, valamint 46-55 db üvegpaszta gyöngy: 1 gömbölyű zöldesfehér, 36-ból megmaradt 27 hengeres egytagú zöldcsfehér, 18 hosszú hengeres piszkosfehér, kiemelkedő spiráldísszel és 10 töredék (86 – 2. tábla).

6. 28 db üvegpaszta gyöngy: 1 nagy és 22 kisebb lapított gömb alakú világosbarna, fehér betétes hullámvonaldíszes, 4 gyűrű alakú világosbarna és 9 töredék (95 – 2. tábla).

7. 13-20 üvegpaszta gyöngy talán két elkülönítetlen gyöngysorban: 1 nagyobb, 8 kisebb lapított gömb alakú fekete, piszkosfehér színű hullámvonalhálójának három közében fehér, sárgásfehér, vörös szemmel, 1 hengeres fekete, bemélyített fehér spiráldísszel, 1 kocka alakú fehér, 2 henger alakú, barázdált szürkés-sárga és 7 töredék (107 – 3. tábla).

8. 3 db üvegpaszta gyöngy: 1 gömbölyű sárgásbarna, 2 hosszúkás fehér (123 – 4. tábla).

9. 39-44 db gyöngy: 1 hatszög metszetű hasáb alakú zöld üvegyöngy, 38 gömbölyű piszkosfehér egy- és kéttagú, hosszában csikos szegmentgyöngy, 4-5 töredék (132 – 4. tábla).

10. 5-12 db üvegpaszta gyöngy: 3 hordó alakú szürke, sötét benyomott (fóliás?) sávval, 2 korong alakú fehér, 27 apró töredék (134 – 4. tábla).

11. Kb. 10-12 db üvegpaszta gyöngy: 1 lapított gömb alakú kék, hullámvonalhálójának 3 közében vörös szemmel, 1 bordázott hengeres, arany(?)fóliás és 4 töredék, 1 gömbölyű szürkésbarna, fehér hullámvonalhálós,

1 lapított gömb alakú szürkésbarna, 4 töredék (153 – 4. tábla).

12. 2 db üvegpaszta gyöngy: 1 lapított gömb alakú fehér, 1 henger alakú fekete (ezüst?)fóliás (208 – 4. tábla).

13. 9 db üvegpaszta gyöngy: 8 hordó alakú fekete, ezüstfóliás, 1 henger alakú rozsdaszínű, szabálytalanul barázdás-gyűrődött felületű (251 – 4. tábla).

14. 87-90 db üvegpaszta gyöngy: 3 lapított gömb alakú sötétszürkés-barnás, 3-3 piszkosfehér szemmel, 2 henger alakú fehér, közepén bordázott, 1 gömb alakú bordó, 81 lapított gömb alakú piszkosfehér és fekete kásagyöngy, 3 töredék (262 – 5. tábla).

15. 4-5 db: 1 henger alakú fekete, ezüstfóliás üvegpaszta gyöngy, 1 négyzet alapú hasáb alakú, levágott sarkú, áttetsző kék üvegyöngy, és 2 db szétmállott (277 – 5. tábla).

16. 4-5 db üvegpaszta gyöngy: 1 hordó alakú átlátszó, aranyfóliás, 1 henger alakú, áttetsző sárgásbarna, és 2-3 db szétmállott (316 – 5. tábla).

17. 5 db üvegpaszta gyöngy: 1 db ép hordó alakú peremezett fekete, ezüstfóliás és 3 db töredék, 1 kalcinált fehér, 1 henger alakú, áttetsző barna töredék (361 – 5. tábla).

18. 4 db üvegpaszta gyöngy: 2 henger alakú fekete, (?)fóliás, 1 hordó alakú átlátszó, aranyfóliás, 1 kerek fehérre kalcinált (368 – 5. tábla).

19. 26 db agyaggyöngy: 10 karika alakú drapp, fehér szemes, 9 karika alakú drapp, hullámvonalhálós, 7 karika alakú drapp, díszítetlen, 5 töredék (400 – 5. tábla).

20. 81 db üvegpaszta gyöngy: 1 nagy henger alakú zöldeskék szemesgyöngy, fehér alapon kobaltkék kerekeltelű, négy párosban elrendezett nyolc kobaltkék szemmel, 1 henger alakú csontfehér szemesgyöngy, szürkésbarna szemmel, 23 gömbölyded fekete és 56 csonkakúp alakú sárgásfehér kásagyöngy (455 – 5. tábla).

21. 3 db üvegpaszta gyöngy: 1 kettőskónikus kék, 1-1 lapított gömb alakú zöld és sárga kicsi töredék (533 – 6. tábla).

3 gyöngyszem:

1. 1 db áttetsző zöld üveg kásagyöngy (54 – 1. tábla).

2. 1 db fehér üvegpasztagyöngy (106 – 2. tábla).

3. 1 db fekete-homokszínű üvegpasztagyöngy, amely a nyakperecre volt húzva (171 – 4. tábla).

Az egynemű gyöngyök sorozatával többségében gyermekeket temettek el, s ők kapták a legtöbb – egyébként apró – szemből álló gyöngysort, de adtak melléjük fóliás és rüdgöngyös nyakláncokat is.¹¹²⁶ A mennyiségileg és minőségileg változatosan vegyes gyöngysorok

¹¹²⁶ A 6 egynemű gyöngysor tulajdonosa: 1 nő (487), 1 inf. II. juv. (514), 1 gyermek (40) és 3 kisgyermek (100, 286, 411).

III.4.5. A LELETANYAG

33. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető gyöngyös sírjainak és gyöngyeinek adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában

Sír-szám	Kor/korcsoport	(Záró)érme	Típus	A gyöngyök mennyisége, adatai – előkerülésük helye	
1–10. 10 nő					
1	95	felnött		gyöngysor	27+ db üvegpasza: 1 nagy világosbarna és 22 kisebb lapított gömb alakú, fehér betétes hullámvonalas, 4 gyűrű alakú világosbarna, 9 töredék – a nyaktájon keresztben, részben áthajlott fedésben
2	106	60-x	I. István H1	gyöngyszem	1 db korong alakú fehér üvegpasza gyöngy – a jobb kulcscsontnál
3	107	ad.		gyöngysor	13–20 db üvegpasza: 1 nagyobb, 8 kisebb lapított gömb alakú, fekete, hullámvonaldiszes, vörös/sárga szemes, 1 hengeres fekete, spiráldiszes, 1 kocka alakú fehér, 2 barázdált hengeres szürkésárga – talán 2 gyöngysorban az állcsont alatt, a 14. sz. korong mellett, a 15. sz. korong alatt és a bal felkarcsont belső oldala mellett
4	123	55-59		gyöngysor?	3 db üvegpasza: 1 gömbölyű sárgásbarna, 2 hosszúkás fehér – a jobb kulcscsont és szegycsont között
5	134	23-30	I. András H8	gyöngysor	kb. 12 db üvegpasza: 3 hordó alakú szürke, sötét benyomott (föliás?) sávval, 2 korong alakú, világosbarna felületű fehér, 27 töredék – a nyaktáj körül
6	251	18-20	I. László H24	gyöngysor	9 db üvegpasza: 8 hordó alakú fekete, ezüstföliás, 1 hengeres rozsdaszínű – a nyaktájon, ill. a mellkasra szóródva
7	361	20-22		gyöngysor	3 db üvegpasza: 1 henger alakú fekete, ezüstföliás, 1-1 fehér és barna töredék – a koponyától jobbra és a jobb felkarcsont mellett
8	368	ad.		gyöngysor	4 db üvegpasza: 2 henger alakú fekete, (?)föliás, 1 hordó alakú átlátszó, aranyföliás, 1 kerek, kalcinált – a nyaktájon
9	400	35-39		gyöngysor	26+ db agyag?: 10 karika alakú drapp, fehér szemes, ill. 9 karika alakú drapp, hullámvonalhálós, 7 karika alakú drapp, díszítetlen, 5 töredék – a nyaktájon, ill. a bal combcsont mellett
10	487	ad.		gyöngysor	28 db áttetsző zöldes, barnás darabolt rúdgyöngy: 2 egy-, 25 két-, 1 háromtagú – a nyaktájon
11. 1 felnőtt					
11	54	–	I. András H8	gyöngyszem	1 db áttetsző zöld üveg kásagyöngy – a sírföldből
12–18. 7 gyermek					
12	40	11-12		gyöngysor	136 db egy-, két-, három és többtagúvá összetapadt áttetsző, gránátvörös kásagyöngy – az áll előtt vonuló két sorban
13	49	–		gyöngysor	8 db: 1 hengeres sötétkék, piszkosfehér szemes üvegyöngy, 7 kis lapított gömb alakú, fehér üvegpasza gyöngy – 1-1 db a jobb felkarcsont mellett és a koponya alatt, 6 az állkapocsban
14	62	8-9	Péter H6	gyöngysor	12 db üvegpasza: 1 hengeres fekete, szürke sávval, 1 lapos kerek, áttetsző zöld, 1 db korong alakú szürkésfehér, 1 fekete, fehér hullámvonalas, zöld-vörös virágmintával, 1 lapított gömb szürkésfehér, fehér betétes hullámvonalas, 1 fekete hasáb, ua. díszel, fehér kör alakú betétekkel, 1 szürkésárga hasáb, sárga díszel, 5 kisebb gyöngy és töredék – a nyakperccel alatt a nyaktáj bal oldalán
15	63	10-12		gyöngysor	10–13 db üvegpasza: 1-1 homokszínű és halványsárga lapított gömb, fehér betéttel, 4 hengeres zöld, 7 különféle töredék – a nyaktáj oldalánál és alatta
16	86	8-10		gyöngysor	57 db üvegpasza: 1 hasáb alakú barna karneol, 27 hengeres egytagú, 18 hosszú hengeres, piszkosfehér, spirális bordásan csurgatott díszű, 1 gömbölyű zöldesfehér, 10 töredék – a koponya előtt kettős, alatta egyes sorban
17	208	10-11	I. András H8	gyöngysor?	2 db üvegpasza: 1 lapított gömb alakú fehér, 1 henger alakú fekete (ezüst?)föliás – a koponyánál, ill. a fogak alatt

III.4.5. A LELETANYAG

	Sír-szám	Kor/kor-csoport	(Záró)érme	Típus	A gyöngyök mennyisége, adatai – előkerülésük helye
18	514	inf. II./juv.		gyöngysor	24-26 db henger alakú fekete, peremezett, aranyfóliás üvegpasztá – a koponyánál és a felsőtesten
19–30. 12 kisgyermek					
19	50	4-5		gyöngysor	16+ db: 1 hengeres, szürke peremes, csíkos, fekete üvegyöngy, 4 hengeres szürke, ezüst(?)foliás üvegpasztá gyöngy, 11 töredék – 8 az állkapocs előtt, 6-7 az állkapocsban, 2 a bal bordáknál
20	100	3-4		gyöngysor?	4 db: 3 korong alakú, világosbarna, 1 ua. töredéke – a koponya mellett
21	132	5-6	I. András H8	gyöngysor	39 db: 1 hatszög metszetű hasáb alakú zöld üveg, 38 gömbölyű piszkosfehér egy- és kétagú szegmentgyöngy, 4-5 töredék – a nyak körül
22	153	4-5	I. István H1	gyöngysor	10-12 db üvegpasztá: 1 lapított gömb alakú kék, hullámvonalas, vörös szemes, 1 bordázott hengeres, arany(?)foliás, ua. 4 töredéke, 1 gömbölyű szürkésbarna, fehér hullámvonalas, 1 szürkésbarna gömbölyű – a nyaktájon
23	171	inf. I.	I. István H1	gyöngyszem	1 db lapított gömb alakú fekete-homokszínű, hullámvonalas üvegpasztá gyöngy – a nyakperecen
24	262	inf. I.		gyöngysor	87+ db üvegpasztá: 3 lapított gömb alakú sötétszürkés-barnás, 3-3 piszkosfehér szemmel, 2 henger alakú fehér, bordázott, 1 gömb alakú bordó, 81 lapított gömb alakú piszkosfehér és fekete kásagyöngy, 3 töredék – a nyaktájon
25	277	inf. I.		gyöngysor	4 db: 1 henger alakú fekete, ezüsthóliás üvegpasztá, 1 hasáb alakú áttetsző kék üveg – a nyaktájon a kereszt füle felé
26	286	2,5-3	I. László H29	gyöngysor?	2 db üvegpasztá henger alakú, (?)foliás – a koponya, ill. a bal lapocka alatt
27	316	inf. I.		gyöngysor	4-5 db üvegpasztá: 1 hordó alakú átlátszó, aranyfóliás, 1 henger alakú sárgásbarna, áttetsző – a fogak alatt
28	411	3-4		gyöngysor	300-310 db üvegpasztá: apró 38 gömbölyded fekete, 6 kétagú áttetsző zöld, 247 gömbölyű, csonkakúp, hengeres, szabálytalan alakú, fehér, csontszínű, világosbarnás, további szétmállottak – a nyaktáj alatt 3-4 sorban
29	455	4-5		gyöngysor	81 db üvegpasztá: 1 nagy henger alakú zöldeskék, kobaltkék keretelésű szemekkel, 1 henger alakú csontfehér, szürkésbarna szemes, 23 gömbölyded fekete, 56 csonkakúp alakú sárgásfehér kása – a nyak körül
30	533	inf. I.		gyöngysor?	3 db üvegpasztá: 1 kettős kónikus kék, 1-1 lapított gömb alakú zöld és sárga töredék – a koponya alól és a mellkasról

tulajdonosai között a nők és kisgyermekek voltak többségben.¹¹²⁷

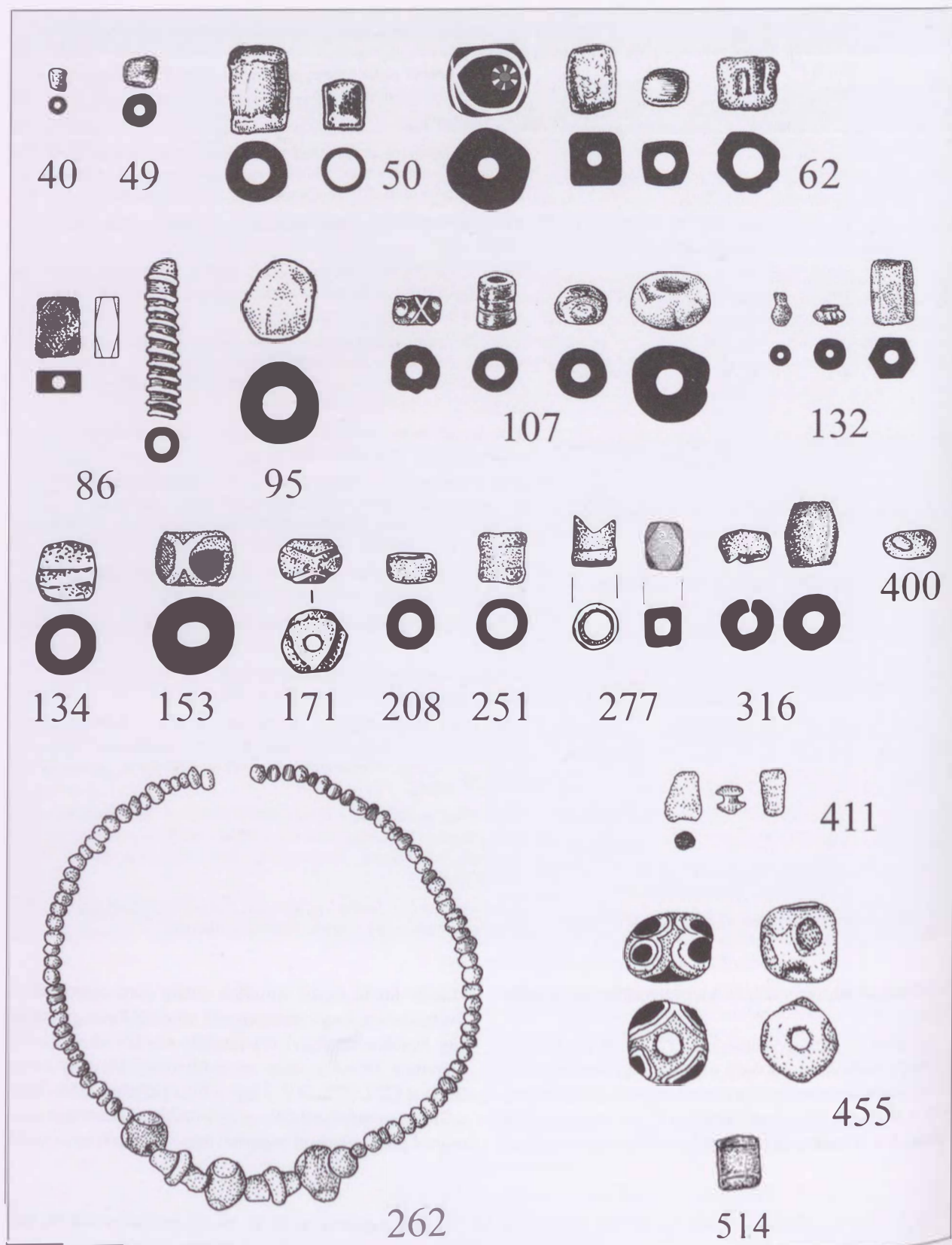
A temető gyöngytípusainak (128. kép) áttekintését Szilágyi Katalin munkájára alapozva igyekeztem elvégezni, ezért amennyiben egyeztethető volt, megadni véltem a Szilágyi-féle típuszámot is.¹¹²⁸ A legkedveltebb típusnak a 11 sírban napvilágot látott¹¹²⁹ henger vagy rö-

videbb, hordó alakú, mindkét szélén peremezett, fóliás üvegpasztá gyöngy mutatkozott, amennyiben egyáltalán egy típusba (Szilágyi-16) lehetett sorolni őket: kisebb méretben, fekete színűen, aranyfóliával (514) vagy ezüsthóliával (251, 277, 361), vagy a fólia helyével (286, 368), szürke peremzéssel (50), szürke színűen, ezüsthólia nyomaival (62), valamint nagyobb méretben, szürke színűen

¹¹²⁷ A 21 vegyes gyöngysortulajdonosa: 8 nő (95, 107, 123, 134, 251, 361, 368, 400), 5 gyermek (49, 62, 63, 86, 208) és 8 kisgyermek (50, 132, 153, 262, 277, 316, 455, 533).

¹¹²⁸ Vö. SZILÁGYI 1994. Szilágyi Katalin két teljesen feltárt falusi temető, a 932 síros 10–12. századi halimba (Ve)-cseresi, a 388 síros 10–11. századi fiad-kérpusztai falusi, valamint a szintén teljesen feltárt 24 síros 10. századi tisztaeszlar-bashalmi 1. sz. szállási temető gyöngyeit értékelte. A halimbai temető 1–54. gyöngytípus rajzai és fényképei: SZILÁGYI 1994, 88–89; Abb. 1a–h, 91; Abb. 2, a tülök eltérő kérpusztai 55–57. és tisztaeszlári 58–61. típus rajza és fotója: uo., 96; Abb. 10, és 104; Abb. 19.

¹¹²⁹ A fóliás gyöngyökkel eltemetett 11 személy: 4 nő (134, 251, 361, 368), 1 inf. II./juv. (514), 2 gyermek (62, 208), 4 kisgyermek (50, 277, 286, 316).

128. kép. Magyarhomorog-Kőnya-domb, fálusi temető. Gyönggytipusok

ezüsthóliával (50) vagy anélkül (134, 208). Volt hordó alakú, aranyhóliás kis gyöngyszem is (316). A típust illetően Szóke Miklós Béla véleménye még az irányadó, miszerint az arany- és ezüsthóliás, hengeres gyöngyöket nem a honfoglaló magyarok hozták magukkal, mert a 9. század vége–10. század első feléből keltezhető leletük nincsen, hanem a Kárpát-medence 11. századi sírjaiban léptek fel, s minden bizonnyal itt is készítették őket,¹¹³⁰ s a 12. század elején még használatban voltak.¹¹³¹ A temető jelenségei ezt a feltevést alátámasztották, hiszen öt sírjukban volt érme: Péter egy H6 (62), I. András két H8 (134, 208) és I. László egy-egy H24 (251) és H29 (286) denára, s a maradék hat érme nélküli temetkezés is a Péter–I. András (208), az I. Béla–I. Géza (361) és az I. László (251, 277, 316, 514) -denáros érmesávban mutatkozott, talán annak jelzéseként is, hogy a hóliás gyöngyöket a temető megnyitását követően kezdték csak mellékelni, s csupán később temették gyakrabban a főként kisgyermek és női halottakkal.

Több sírban bukkant fel henger alakú, sötét, keresztben bordázott vagy hosszában barázdált üvegpasztá gyöngy (Szilágyi-15?:¹¹³² 62, 63, 107, 153, 251, 262), valamint a henger alakú gyöngyök egyéb, általam tovább nem vizsgált változata,¹¹³³ némelyikük a hóliás gyöngyökkel együtt (251, 316): sötétkék, piszkosfehér szemes üvegyöngy (49), fehér, körbecsurgatott spiráldíszes (63, 262), egyéb hengeres (62, 63, 86, 316, 361), továbbá az eltérő hosszúságúra vagdalt, rugószerűen körbecsurgatott spiráldíszes henger alakú (86) üvegpasztá gyöngy. Ritkábban, de szintén a temető egész használati idejét jelző érmés sírokban bukkantak fel: I. István H1 (153), Péter H6 (62) és I. László H24 (251) denárával, továbbá a Péter–I. András (63, 86, 107), az I. Béla–I. Géza (262, 361) és az I. László (49, 251, 316) -denáros érmesávokban, a hóliás gyöngyöktől valamivel korábban megkezdett, de hasonló nemi és életkori mellékletadásukat jelezve.

Több temetkezésben fordult elő különféle kisebb méretű és színű gömbölyű (Szilágyi-5?:¹¹³⁴ 86, 123, 262, 361, 368, 411, 455, 533), csurgatott vonalhálós-szemes (153), nagyobb lapított gömb alakú, hullámvonalhálós,

szemes (Szilágyi-9:¹¹³⁵ 95), árktolt hullámvonalhálós szemes (171), sötétszürke, piszkosfehér szemes (262), és kisebb méretű példány (49, 63, 153, 208), továbbá kerek lapos (62), korong, karika vagy gyűrű (Szilágyi-27?:¹¹³⁶ 62, 95, 100, 106, 134, 400), illetve hordó alakú (316) üvegpasztá gyöngy. Különösen szép példány volt egy, az inkább a 10. századra keltezett típusú nagy, hullámhálós, virágszemes gyöngy (Szilágyi-60: 62),¹¹³⁷ valamint több kisebb-nagyobb hullámhálós, szemesgyöngy (Szilágyi-58?:¹¹³⁸ 62, 63, 107, 153), továbbá egy nagy henger alakú, halvány zöldeskék szemesgyöngy, fehér alapon kobaltkék keretelésű, négy párosban elrendezett nyolc kobaltkék szemmel (Szilágyi-60?: 455) amely egy csontfehér, hosszúkás hengeres, szürkésbarna szemű gyönggyel együtt került elő.

Gyakoriak voltak az egy- két-, három- és többtagúra vagdalt apró kásagyöngyök (Szilágyi-37:¹¹³⁹ 40, 54, 262, 411, 455) és az ugyancsak apró, a tagolásukra utalóan darabolt rúd- vagy szegmentgyöngyök (Szilágyi-1-4:¹¹⁴⁰ 132, 487, 533).

Külön csoportot képeztek a szegletes üvegpasztá gyöngyök: kocka alakú, citromsárga festésnyomokkal (107), illetve fekete, hullámhálóval, kör alakú betéttel (62), hasáb alakú, szürkésárga, sárga díszítés nyomával (Szilágyi-30:¹¹⁴¹ 62), továbbá négyzet alapú hasáb alakú, levágott sarkú, áttetsző kék üvegyöngy (Szilágyi-38:¹¹⁴² 277), hatszög metszetű hasáb alakú, áttetsző zöld üvegyöngy (132). Végezetül említést érdemel még egy téglatest alakú, levágott sarkú barna karneolgyöngy (Szilágyi-38: 86).¹¹⁴³

A gyöngyös sírok harmadában, 10 elhunyt mellett volt érme, mégpedig a mellékletadás e formájának folyamatosságára utaló, de hiányos sorozatban, hiszen I. István 3 H1 (106: nő, 153: kisgyermek, 171: kisgyermek), Péter 1 H6 (62: gyermek) és I. András 4 H8 (54: felnőtt, 132: kisgyermek, 134: nő, 208: gyermek) denárát csak I. László 1-1 H24 (251: nő) és H29 (286: kisgyermek) denára követte. Az érmekíséret nélküli gyöngyös temetkezések fekvése azonban megerősítette a folyamatosságot, hiszen ilyen sírok minden érmesávban előfordultak

¹¹³⁰ SZÓKE–VÁNDOR 1987, 62.

¹¹³¹ SZILÁGYI 1994, 81, 88, 91: Abb. 2.16, 107: 16. típus; ISTVÁNOVITS 2003, 294; HORVÁTH 2014, 247; nagyobb gyűjtéssel: HORVÁTH 2016, 126.

¹¹³² SZILÁGYI 1994, 81, 88, 91: Abb. 2.15.

¹¹³³ A különféle hengeres gyöngyökkel eltemetett 10 személy: 3 nő (107, 251, 361), 4 gyermek (49, 62, 63, 86) és 3 kisgyermek (153, 262, 316).

¹¹³⁴ SZILÁGYI 1994, 80, 88, 91: Abb. 2.5.

¹¹³⁵ SZILÁGYI 1994, 80, 88, 91: Abb. 2.9.

¹¹³⁶ SZILÁGYI 1994, 81, 88, 91: Abb. 2.7.

¹¹³⁷ SZILÁGYI 1994, 96, 99, 104, 108. Utalással 9. századi magna hungariabeli párhuzamára: SZILÁGYI–NAGY–BALOGH–G. SÓLYMOS 1995.

¹¹³⁸ SZILÁGYI 1994, 96, 99, 104, 107–108.

¹¹³⁹ SZILÁGYI 1994, 80, 89, 91: Abb. 2.37.

¹¹⁴⁰ SZILÁGYI 1994, 80, 88, 91: Abb. 2.1–4.

¹¹⁴¹ SZILÁGYI 1994, 81, 88, 91: Abb. 2.30.

¹¹⁴² SZILÁGYI 1994, 82, 89, 91: Abb. 2.38.

¹¹⁴³ Ezt a típust Szóke Béla Miklós inkább 10. századnak tekintette, de ritka későbbi példányokat is bemutatott: SZÓKE–VÁNDOR 1987, 61, 134: 138. jegyzet.

34. táblázat. Három 10/11–11/12. századi falusi temető érmemellékletes gyöngyös sírjainak adatai (vö. SZILÁGYI 1994, 86; Tab. V., 97; Tab. IX.)

Lelőhely	Használati idő	Összes sírszám	Mellékletes sírszám	Gyöngyös sírszám	Érmés sírszám és az érmék kora	Az érmemellékletes gyöngyös sírok száma és kora, valamint az érmék adatai
Halimba-Cseres	I. periódus (10. sz. 2. fele)	155	48	7	3 (10. századi)	2 sír (10. század) 859: kisgyermek, Provence-i Hugó (926–931) 917: kisgyermek, karoling veret
	II. periódus (10. sz. vége–11. sz. I. fele)	381	240	38	5 (római)	3 sír (római) 230: nő, Licinius Pater (308–324) 394: kisgyermek, Constantinus-dinasztia (306–363) 606: kisgyermek, II. Constantinus (337–340)
	III. periódus (11. sz. II. fele–12. sz. I. fele)	396	207	36	1 (római) 48 (11–12. századi)	1 (római) 3 sír (11. század) 423: nő, Constantinus-dinasztia 372: ? gyermek, I. András H9 490: nő, I. László H28 770: nő, I. András H8
Fiad-Kérpuszta	1. fázis	87			nem volt benne érmés sír	
	2. fázis	301	35	16	14 (11. század)	2 sír (11. század) 117: gyermek, Salamon H17 337: nő, I. László H29
Magyarhomorog-Kőnya-domb	11. sz.–12. sz. 1. fele	523	301	30	145 (11–12. századi)	10 sír (11. század) 54: felnőtt, I. András H8 62: gyermek, Péter H6 106: nő, I. István H1 132: kisgyermek, I. András H8 134: nő, I. András H8 153: kisgyermek, I. István H1 171: kisgyermek, I. István H1 208: gyermek, I. András H8 251: nő, I. László H24 286: kisgyermek, I. László H29

(127. kép).¹¹⁴⁴ A temető 11 századi érmés-gyöngyös sírjainak mennyisége jóval felülmúlta a Szilágyi Katalin által vizsgált halimba (Ve)-cseresi és fiad (So)-kérpusztai sírmezők megfelelő anyagát (34. táblázat).

A bemutatott változatos gyöngyanyag – amelynek önálló sajátosságot ad az, hogy hiányoztak belőle a 11. századra másutt jellemző, levágott sarkú hasáb

alakú lila fluoritgyöngyök,¹¹⁴⁵ a gömb alakú hegyikristály és karneolgyöngyök,¹¹⁴⁶ a kockásra vagdalt felületű üveggyöngyök¹¹⁴⁷ – egyértelműen 11. századi, s e keletkezést alkalmasint a felbukkant típusok fentebb említett tíz érmekíséretes sír példányait érintően (35. táblázat), vagy a horizontálstratigráfiai elkülönülésű érmésávokban való fekvésük alapján lehetett volna finomítani,¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁴ Érmekíséret nélküli gyöngyös sírok az I. István (100), a Péter–I. András (63, 86, 95, 107, 123, 400, 487), I. Béla–I. Géza (262, 361), az I. László (40, 49, 50, 277, 316, 368, 411, 514, 533) és a Kálmán–II. István (455) denáros érmésávban.

¹¹⁴⁵ Vö. SZÓKE–VÁNDOR 1997, 60–61; KOVÁCS 2015, 196–197: 691. jegyzet. Hiányoztak a Heves megyei vagy a rétközi leletanyagból is, vö. RÉVÉSZ 2008, 411; ISTVÁNOVITS 2003, 295; a Szombathely (Vas)-Kisfaludy Sándor utcai temetőből is: HORVÁTH 2016, 124.

¹¹⁴⁶ Vö. SZÓKE–VÁNDOR 1987, 61.

¹¹⁴⁷ Vö. KOVÁCS 2015, 197.

¹¹⁴⁸ Pl. henger alakú fekete, fóliás gyöngyök két érmés sírből – (251: I. László H27, 286: I. László H29) – és a Salamon–I. Géza (361), illetőleg az I. László-denáros érmésávban (277, 368, 514) kerültek elő. A henger alakú sűrű, fóliás gyöngyök két érmés sírből (134, 208: I. András H8) és a feltehetően I. László-denáros érmésávban (50) bukkantak fel. A gyöngytípusokat tárgyaló tipológiai és az egyes típusokhoz párhuzamok sokaságát felvonultató tanulmányok bőséges anyagára támaszkodhatna az, aki összefoglaló értékelés elkészítésére vállalkozna. Összességében: SZILÁGYI 1994; a gyöngyök Kárpát-medencei nemzetközi kereskedelme: SZILÁGYI 1997; a karneol-, hordó alakú arany- és ezüsthálás, szemes, valamint apró üveg- és üvegpaszta gyöngyök: SZÓKE–VÁNDOR 1987, 61–63; henger alakú fóliás, kása-, ametiszt/fluorit-, hegyikristály, karneolgyöngyök: GUSLER 1981, 131–132, Taf. 53, 39–41; hurok folytatott szemesgyöngyök és virágszemes gyöngyök (utalással 11. századi használatukra), rúd- és szegmentgyöngyök: HORVÁTH 2012, 199–203. Területi áttekintések: Erdélyi-medence, Partium, Bánság: GÁLL 2013, I: 704; Győr és Moson megye: HORVÁTH 2014, 244–249; Heves megye: RÉVÉSZ 2008, 409–411; Nyíri Mezőség: TÓTH 2014, 200–203. 10–11. századi temetők fontosabb gyöngyfeldolgozásai: Csekej (Szlk)-Templom-dűlő: REJHOLCOVA 1995a, 30–31; Halimba (Ve)-Cseres: SZILÁGYI 1990; Homokmégy (BK)-Székes: GALLINA–VARGA 2016, 153–156; Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom: ISTVÁNOVITS 2003, 292–294; Ipolykiskeszi (Szlk)-Nagy-Völgy-úti/Felsőkenderesek-dűlő: HANULIAK 1994, 44–46, 43; Obr. 41, 22–32; Marosgombás (Rom)-

35. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető érmemlékletes temetkezéseiben eltemetettek és érméik, valamint az utóbbiak szerint csoportosított sírok összegzett gyöngyleleteinek adatai

Sor-szám	Sír-szám	Nem/kor-csoport	Év/kor-csoport	Kísérő érme	A gyöngyök mennyisége, adatai
1-3	106 153 171	nő kisgyermek kisgyermek	60-x 4-5 inf. I.	I. István H1	6 üvegpasztá gyöngy: 1 korong alakú fehér; 1 lapított gömb alakú kék, hullámvonalas, vörös szemes, 1 bordázott hengeres, arany(?) fóliás, 1 gömbölyű szürkésbarna, fehér hullámvonalas, 1 szürkésbarna gömbölyű; 1 lapított gömb alakú fekete-homokszínű, hullámvonalas
4	62	gyermek	8-9	Péter H6	12 üvegpasztá gyöngy: 1 hengeres fekete szürke sávval, 1 lapos kerek, áttetsző zöld, 1 korong alakú szürkésfehér, fekete, fehér hullámvonalas, zöld-vörös virágmintával, 1 lapított gömb szürkésfehér, fehér betétes hullámvonalas, 1 fekete hasáb fehér betétes hullámvonalas, fehér kör alakú betétekkel, 1 szürkésárga hasáb, sárga dísszel, töredékek
5-8	134 54 208 132	nő felnőtt gyermek kisgyermek	23-30 = 10-11 5-6	I. András H8	2 üvegyöngy: 1 áttetsző zöld kásagyöngy (54. sír), 1 hatszög metszetű hasáb alakú zöld (132. sír), 45 üvegpasztá gyöngy: 3 hordó alakú szürke, sötét benyomott (fóliás?) sávval, 2 korong alakú, világosbarna felületű fehér (134. sír), 1 lapított gömb alakú fehér, 1 henger alakú fekete (ezüst?)fóliás (208. sír), 38 gömbölyű piszkosfehér egy- és kétagú szegmentgyöngy (132. sír)
9-10	251 286	nő kisgyermek	18-20 2,5-3	I. László H24 I. László H29	11 üvegpasztá gyöngy: 8 hordó alakú fekete, ezüsfóliás; 1 hengeres rozsdaszínű; 2 henger alakú, (?)fóliás

de ez finomítás az összes darabra vonatkozólag egyrészt meghaladta a teherbírásomat, másrészt nem láttam a szükségét. Nem tekintetem használhatónak a Kárpát-medence érmés temetkezéseiben lelt gyöngyökről összeállított listámat sem, mert benne a gyöngytípusok adatainak részletezése nem felel meg a tipológiai elvárásoknak.¹¹⁴⁹

III.4.5.4.2.7. Limonitos pszeudomorfózák (5. tábla)

A temető egyetlen arany S-végű karika mellékletű mat. nő (272) jobb combcsontjának a külső harmadától mintegy 16 cm-re, a sír déli falánál feküdt a látszatra henger alakú vastöredékecske, Sümegi Pál meghatározása szerint egy *limonitos pszeudomorfóza*, h: 2,8, á: 0,69 cm, s: 1,10 g (5. tábla). Önálló töredékére, amelyet gyöngyszemnek véltünk, a jobb combcsont alsó harmadától ki-felé 8 cm-re találtunk rá, á: 0,65, h: 0,75 cm, s: 0,30 g. Utóbbit azért tekintettük gyöngynek, mert lyukas volt, míg a hosszabb darab nem, mégis az összeillő törésfelü-

letei alapján a két darab egy tárgy része volt. Talán így, két darabban temették el (dobták a sírba), mert nem a feltárás közben törtük ketté. Gyöngynek aligha használhatták, mert a nagyobbik darab nem volt lyukas és nem is tűnt alkalmoszerűen eltömődöttnek.

Tehát nem emberi gyártmány volt, hanem természeti képződmény, amely úgy keletkezett, hogy a vasban gazdag talajvízben egy egykori gyökér mentén, a vasbaktériumok hatására kivált egy vas-oxid-hidroxidos gélszerű anyag és átvette a gyökér alakját. A talajvíz csökkenése nyomán feloxidálódott és megkeményedett burokká alakult a vasas kéreg. A ciklikus talajvízborítás hatására ez a kéreg „hízott”, fokozatosan vastagodott, de legbelül, ahol a gyökér volt, a kirohadásáig lyukas maradt. A gyökér pusztulását és kirohadását követően megkeményedett maradt vasas gél, vasas kérget nevezik limonitos pszeudomorfózának.¹¹⁵⁰ Mindenesetre mellékletnek kellett tekintenünk, mert a sírgödörben volt.

Kiss Magura nyereg: FÖ10P 2017; Nyitra (Szlk)-Sindolka, F temető: FUSEK 1998, 106–107; 103; Abb. 24. 6–9; Sorokpolány (Vas)-Bereklja: Kiss 2000, 195–199; Szombathely-Kisfalu Sándor utca: HORVÁTH 2016, 124–127; Tiszalúc (BAZ)-Sarkad: Kovács 2015, 194–198; Vukovárv/Valkóvár (Szln)-Lijeva Bara: DEMO 2009, II: 473–478, 561, 616.

¹¹⁴⁹ Erre korábban már többször utaltam, vö. Kovács 2015, 196: 686., 691. jegyzet. Hasonlóképpen vélekedett Gáll Erwin is: „A gyöngyök jelentős számban kerültek elő az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi sírleleteiben, sajnos nagyon rossz publikációs minőségük (és arányuk) megakadályoz a pontosabb elemzés elvégzésében.”: GÁLL 2013, I: 704.

¹¹⁵⁰ Sümegi Pál 2017. február 2-i szíves e-mailje alapján, amelyet ezúton is megköszönök. Sümegi szerint a folyamatot általánosságban magyar nyelven egy főiskolai tankönyv taglalja: „Az ásványok, ha a keletkezési körülményeiktől eltérő fizikokémiai viszonyok közé kerülnek, kémiai stabilitásuktól függően átalakulhatnak. Ha az átalakulás során a korábbi ásvány alakját megtartja az újonnan képződött ásvány, akkor átalakról, idegen szóval pszeudomorfózáról beszélünk. Az egyszerűbb esetekben az átalakulás helyben történik, a környezetben adott kémiai komponensekkel. Oxidatív környezetben (felszínen vagy felszín közelében) az oxidációs folyamatok a szulfidokból szulfátok, arzénátok, oxidok, hidroxidok, karbonátok tömegét hozzák létre. Nagyon gyakoriak például a magnetit utáni hematit vagy goethit átalakok.

Egy 40-50 éves férfi (276) jobb combcsontjának felső harmada mellett kívül, attól 8 cm-re feküdt egy szabálytalan kettős-csonkakúp alakú, belül üreges tárgy – h: 2,62, á: 0,74 cm, s: 1,0 g –, ami Sümegi Pál meghatározása szerint, ugyancsak pszeudomorfózának bizonyult (5 tábla). A rendeltetése ismeretlen, bár a lyukas mivolta miatt gyöngynek is megfelelt, s akár a férfi tarsolyában is lehetett. Ezáltal a sírfolt ugyan nem látszott, de a tárgy a csontváz mellett lévén, szintén mellékletnek volt tekinthető.

A két sír bármilyen kapcsolata felismerhetetlen maradt, csak annyi volt megállapítható, hogy mindkettő a temető déli felében, egymás közelében feküdt: az egyik (272) az I. Béla–I. Géza-, a másik (276) az I. László–denáros érmésásvan, sőt az utóbbit a király H24 denára kísérte.

III.4.5.3.2.8. Gömbsorcsüngős fülbevaló bronzláncocskával, bronzcsörgővel (?)

A temetőben egyetlen fülbevaló volt, és pedig a külön tárgyalat sajátos leletanyagú temetkezésben (107): egy gömbsorcsüngős fülbevaló töredéke bronzláncocskával, bronzcsörgővel (?).

III.4.5.4.2.9. Csörgők (129. kép)

A temető három sírjában volt bronzcsörgő: a kivételes leletanyagú női sírban (107), valamint két, pontosabban meghatározhatatlan korú kisgyermek temetkezésében: az egyikben (171) a vékony bronz huzalnyakperecre húzva, a másikban (262) a tarkó alatt. Mindkettő azonos típusú, lapos füllel és körte alakú testtel, az alján négy kereszt irányú kivágással, de az első kissé gömbölydebb körte alakú, s a díszítéséből a derekán végigfutó ároknak, illetőleg az egyik cikkelyen a hosszanti barázdálásoknak csak némi nyoma maradt, míg a másiknak a körbefutó árkolása és a négy cikkelyének ferde rovátkolása jól látható. Együtt szemlélve a három csörgős sírt,

megállapítható, hogy egyiküknek I. István denára volt a kísérő lelete (171), a másik (107) a Péter–I. András-érmés sávban, I. István (101) és I. András-veretek (114, 134, 136) között, a harmadik (262) pedig a valamivel későbbi I. Béla–I. Géza-érmés sávban, Salamon-érmés temetkezések (335, 336) közvetlen közelében feküdt (129. kép). Egymástól távol kerültek elő, a horizontálstratigráfiai helyzetükből semmi nem következett, de a földbe kerülésük jól megmutatkozott kora beleillik a használatuk kései időszakába.¹¹⁵¹ Ha csak kisgyermeksírok mellékletei lettek volna, mintegy a viselője „helyzetjelzőjének” lehetne tekinteni, de a nagyobb gyermekek, nők, sőt férfiak mellékleteként megfigyelt előfordulása mágikus, zajával talán inkább a bajelhárító szerepüket valószínűsíti.¹¹⁵²

III.4.5.4.2.10. Csüngők (129. kép)

A temető hét sírjában volt csüngő, közülük négy valóban az, három pedig másodlagos felhasználású egyéb veret. A négyek egyikét, egy töredékes levél alakú aranyozott ezüstlemez csüngőt a kiemelt női sírnál (107) tárgyaltam, alább pedig a többi hat: két félhold alakú csüngő (132, 153), egy mellkereszt (277), továbbá csüngő szerepben egy szíjelosztó karika harmada (368), végezetül pedig két csüngős veret csüngője (400, 455) következik.

III.4.5.4.2.10.1. Félhold alakú csüngők

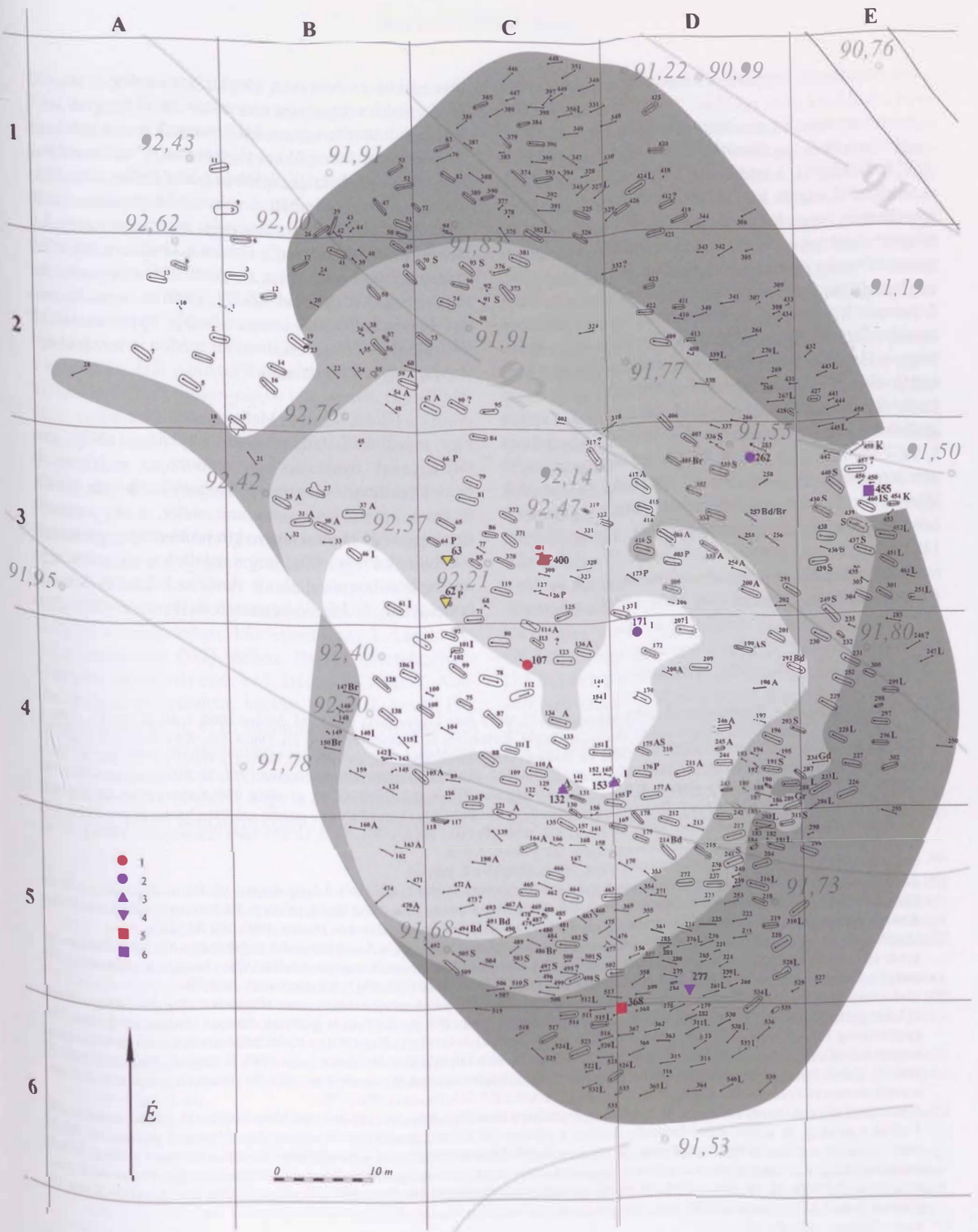
Két kisgyermek nyakában volt gyöngysor társaságában bronzból öntött félhold alakú csüngő, de mindkettőben a gyöngysortól elkülönülten: az 5-6 évesnél (132) az állkapocs aljába benyomódva, illetőleg a 4-5 évesnél (153) a gyöngysortól külön, a jobb vállnál a nyakperecen, de nem arra húzva. Kralovánszky Alán máig használatos tipológiája szerint mindkettő ugyanabba a bordás keretelésű típusba sorolható némi különbségekkel: az egyik (132) szélesen elnyújtott és a felfüggesztése a csúcsba futó felső íve alatti lyukon történt,¹¹⁵³ a másik (153) kör-

A vízfelvétellel történő átalakulások is elterjedtek, a sötétkék azurit ilyen módon alakul át zöld malachittá. Olyan átalakulások is lehetnek, amikor kémiaiilag ugyan nem történik változás, de szerkezetileg igen, tehát mégis új ásvány képződik. Erre jó példák az aragonit utáni kalcit átalakok.: DÁVID 2011.

¹¹⁵¹ 722 volt Adatgyűjtésben az alábbi csörgős-érmés sírok szerepeltek: 1–7. bronzcsörgők 10–11. századi falusi temetőkből: 1. Balatonmágyarod (Za)-Felső-Koloni-dűlő 20. sír: gyermek, I. István 1/2 H1 denarával: részletes adatokat Szőke Béla Miklós szívességének köszönhetem, vö. SZŐKE–VÁNDOR 1986; SZŐKE–VÁNDOR 1996. 2. Bijelo Brdo (Hrv)-Velika Venecija utca 107. sír: nő (?), 4 csörgő, I. András H8, I. Béla H12 denarával: BRUNŠMID 1903–04, 61, Sl. 51: 1–4; HAMPEL 1907, 160, 51. tábla 1–4. 3. Josipovo/Ciganka (Hrv)-Mesarna 9. sír: 10 év körüli gyermek, I. András 4 H9 denarával: TOMIČIĆ 1990, 89, 104: Tablica 10.1, 4. Komáromszentpéter (Szlk)-Kisrét, II. temető 86. sír: gyermek, I. István H1 denarával: DUŠEK 1964, 212, 213; Obr. 9. 22. 5. Piliny (Nó)-Sirmány 57/1901. sír: kisgyermek, I. István H? denarával: NYÁRY 1902, 234, 234; á: 57. sír. 6–7. Püspökladány (HB)-Éperjesvölgy 349. sír: 2 éves kisgyermek, Béla dux H11 denarával, 582. sír: 8 éves gyermek, Salamon H17 denarával: M. NUPFER 2002, I: 182, 207, II: 205: 199. tábla 15, 225: 219. tábla 4, 8. Bronzcsörgő templom körüli temetőből: Pozsony (Szlk)-Vár (Hrad) 97. sír: gyermek, Kálmán H? denarával: ŠTUFANOVIČOVÁ 1975, 124, Tabulka 46. A Mura–Dráva–Duna–Száva-vidék leleteiről: DEMO 2009, II: 483–486, 617–618.

¹¹⁵² Vö. SZŐKE 1962, 59–61; KOVÁCS 1988, 150.

¹¹⁵³ A legjobb párhuzamának díszített felülete, dudoros holdsarlóvégei és az alsó ívének kettős gyűrűje mégis elkülönítette, vö. Tápiószéle (Pc)-Benedikty Gyula földje I. sír: HAMPEL 1907, 209, 88, tábla 4; FIDÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 77; Nr. 1080. A lapján alkalmazott felfüggesztőlyuk, illetőleg a simán bordázott keretelés elkülönítette a kiálló füllű, díszített bordázatú, dudoros holdsarlóvégeű, nemesfém párhuzamaitól is, vö. Csanytelek (Cso)-Dilitor 61. sír: nő, ezüstcsüngő, I. István 1/4 H1 denarával, SZÉLL 1941, 252, 254; XII. tábla B.2; KRALOVÁNSZKY 1959, 76; Nr. 7, XII. tábla 21; Felsőszentkirály (BK): nő/1933, ezüstcsüngő: SZABÓ 1938, 29, 30; 70. kép; KRALOVÁNSZKY 1959, 76; Nr. 9, XIII. tábla 1; Pécs (Ba)-Vasas/Somogy 138. sír: kisgyermek, elektronszüngő: KRALOVÁNSZKY 1959, 77; Nr. 22, XII. tábla 21.

129. kép. Magyarhomorog-Köny a-domb, falusi temető. Csörgős és csüngős sírok: csörgők: 1. női, 2. kisgyermek sírban; csüngők: 3. lunula: kisgyermek, 4 kereszt: kisgyermek, egyéb csüngő: 5. női, 6. kisgyermek sírban

ívben visszahajtott formájú, a tetején függőleges nyúlványon két oldalra néző lyukkal.¹¹⁵⁴ Az eltemetésük keltezését egyértelművé tette, hogy a – talán nem véletlenül – egymás közvetlen közelében fekvő két sír egyikében (153) I. István H1, a másikban (132) I. András H8 denára is a kíséző leletek között került elő. Ennek azért volt jelentősége, mert Kralovánszky Alán csak egyetlen félhold alakú csüngős és érmés együttes temetkezést ismert,¹¹⁵⁵ ezért úgy kísérelte meg az ékszer használati idejét megállapítani, hogy összegyűjtötte azokat az efféle csüngős lelőhelyeket, amelyek egyéb temetkezéseiben érmék voltak.¹¹⁵⁶ Ily módon arra a következtetésre jutott, hogy a 11. század harmadik–negyedik negyedéig kedvelték őket.¹¹⁵⁷ Időközben némileg megnőtt az érmével kísért félhold alakú csüngős sírok száma, mégis a saját gyűjtésem alapján egyelőre csak I. István, I. András és I. Béla denarai keltezték a földbe kerülésük idejét,¹¹⁵⁸ ami természetesen nem zárja ki a további használatuk lehetőségét. Ezt a öt említett lunulás-érmés temetkezést ismerte a jelenleg legnagyobb gyűjtést, 104 lelőhelyről 148 példányt listázott Petkes Zsolt is, aki 55 példány időrendi helyzetét előlegezte a 10. század második fele és a 12. század között egyelőre még a bizonyítékok bemuta-

tása nélkül, és ismerte a kiegészített tipológiát készítő, de összesítő számadatot nem adott Aurel Dragotă is.¹¹⁵⁹ Végezetül nem tartottam feladatomnak e csüngők származásával és szerepükkel foglalkozni,¹¹⁶⁰ ezt korábban már többen elvégezték, újabban pedig Szőke Béla Miklós háritotta el a szimbólum voltukkal kapcsolatos túlzó véleményeket.¹¹⁶¹ A termékenységi kultusszal kapcsolatba hozott, többségében női viseletük kérdése pedig azért volt számomra közömbös, mert mindkét magyarhomorogi sírban (kis)gyermek feküdt. Ezek az itteni 11. század elejére keltezhető temetkezések – ugyan szélesebb körű általánosításra alkalmatlan módon – mindenképpen pogánynak tekinthetők.¹¹⁶²

III.4.5.4.2.10.2. Mellkereszt (129. kép)

Egy megállapíthatatlan korú kisgyermek (277) maradványának nyaktáján egy öntöttbronz mellkeresztre bukkantunk, valószínűleg gyöngysorba volt fűzve. A kereszt teste lapos, rombusz alakú, a négy csúcsa egyikéhez egy lapított bogró közvetítésével csatlakozott a kitörött karikájú füle, míg a másik három csúcs egy lapított bogróval zárult. A sír az I. László-denáros érmésávbán, I. László-vertes temetkezések (259, 261,

¹¹⁵⁴ A legjobb párhuzama: Hajdúszoboszló (HB)-Árkoshalom 77. sír: 5 éves kisgyermek, bronz: M. NEPPER 2002, I: 69, II: 43: 37. tábla I. További dudoros holdsarlóvégű párhuzamai: Budapest-Csepel, Komáromi út: 2 szórvány bronz (?): FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 26: Nr. 131; KRALOVÁNSZKY 1959, 76: Nr. 5, XII. tábla 19; Budapest-Lipótmező, Kurueles, sír/1901: nő, bronz (?): HAMPÉL 1907, 161, 52. tábla 8; KRALOVÁNSZKY 1959, 76: Nr. 6, XII. tábla 20; DRAGOTĂ 2016, 187: Plate 6. 1; Felsőszentkirály: SZABÓ 1938, 70; KRALOVÁNSZKY 1959, 76, XIII. tábla I; DRAGOTĂ 2016, 187: Plate 6. 5; Ikervár (Vas)-Virág utca 97. sír: KISS 2000, 57, 74, 41. tábla: 97/5; Szentes (Cso)-Kökényzug: KRALOVÁNSZKY 1959, 77, XIII. tábla 2; DRAGOTĂ 2016, Plate 6. 6; Zimándújfalú (Rom)-Földvári-pusztá: szórvány bronz: RÉTHY 1898, 129, Nr. 6, 129: III. tábla 6; KRALOVÁNSZKY 1959, 76: Nr. 1, XII. tábla 18; GÁLL 2013, I: 551. Nr. 5, II: 296. tábla 2; Ismeretlen lelőhely (Cso): KRALOVÁNSZKY 1959, 76, XII. tábla 2(I); DRAGOTĂ 2016, 187: Plate 6. 1, 5–6.

¹¹⁵⁵ Csanytelek (Cso)-Dilitor 61. sír: KRALOVÁNSZKY 1959, 78; vö. fentebb a 2. jegyzet.

¹¹⁵⁶ KRALOVÁNSZKY 1959, 78; felmerülésében: Zimándújfalú: szórványleletek között I. Béla és I. László denára; vö. RÉTHY 1898; Bijelo Brdo: Péter, I. András és I. Béla denára; vö. BRUNSMID 1903–04; Piliny (Pe)-Sirmány 1901–1902-ben: I. István és I. László uralkodása között vert denárok: NYÁRY 1902; NYÁRY 1904; Tápiószéle (Pe) I. sír. A 4. sírban I. András 2 denára volt: HAMPÉL 1907, 209, 88. tábla.

¹¹⁵⁷ Megállapítása szerint „a félhold alakú esüngőket, tágabb időhatárokat véve alapul, a X. század utolsó negyede és a XI. század utolsó negyede közötti időben; szűkebb időhatárokat véve alapul, a XI. század első és harmadik negyede közötti időben használták. Z[denek] Vaňa szerint a Kárpát-medencében a X. század végétől ismeretes ez az ékszer [VAŇA 1954, 59].”: KRALOVÁNSZKY 1959, 78.

¹¹⁵⁸ 10–11. századi falusi temetőkben I. István denarával: Csanytelek (Cso)-Dilitor 61. sír nő, ezüst, ¼ érme; Magyarhomorog (HB)-Kőnya-domb 153. sír: gyermek, bronz, ½ + ¼ érme; Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 107. sír: 4-5 éves kisgyermek, bronz; I. András H8 denára; Magyarhomorog 132. sír: kisgyermek, bronz; I. Béla H12 denára; Ipolykiskeszi (Szlk)-Nagy-Völgy-úti-/Felsőkenderesek-dűlő (Poloha Horne Konopnice) 147. sír: 7 éves gyermek, bronz: HANULIAK 1994, 124, 173: Tab. XXXIV. 4b; VONDRÁKOVÁ 1994, 11. Sajnos a Majs (Ba)-Udvari-rétek 53. sírbéli érme, amennyiben egyáltalán pénz volt, meghatározhatatlannak bizonyult: KISS 1983, 80. Templom körüli temető érmés anyagában nem találtam félhold alakú esüngőt. Vö. még: PETKES 2013, 214; DRAGOTĂ 2016, 179.

¹¹⁵⁹ A következő időrend látszott kialakulni 46 lunulás sír 55 példány temetőbeli helyzete és kíséző mellékletei alapján: 10. század második fele: 5 sírban 5 példány, 10. század utolsó harmada: 3 sírban 4 példány, 10. század második fele–11. század eleje: 5 sírban 6 példány, 10. század vége–11. század első fele: 11 sírban 14 példány, 11. század első fele: 8 sírban 9 példány, 11. század középső harmada: 7 sírban 9 példány, 11. század második fele: 4 sírban 5 példány, 11. század második fele–12. század: 2 sírban 2 példány, 12. század: 1 sírban 1 példány: PETKES 2013, 214.

¹¹⁶⁰ KRALOVÁNSZKY 1959, 78–81; SZŐKE 1962, 90–91. Nagy szakirodalmi adatgyűjtés: KISS 1985, 230, 233, 313–315, Tafel 8. s (1–3), Karte 19; újabban: PETKES 2013; DRAGOTĂ 2016.

¹¹⁶¹ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 65–66.

¹¹⁶² Kralovánszky Alán megállapítása szerint „nem véletlen, hogy a félhold alakú esüngők használatának időbeli felső határa a XI–XII. század. Ugyanis tudjuk, hogy e kultusztárgy pogány jellegű. Erre történeti forrás adatunk is van: Tertullianus és Cyprian III. századi keresztény írók tiltják a félhold alakú esüngők viseletét a babonás pogány értelmezésük miatt. Azon a területen, ahol e esüngők Európában előfordulnak, a XI–XII. században terjed el, illetve erősödik meg a kereszténység. Kezdetben még megpróbálják »megkeresztelni« e kultusztárgyat, illetve ezen keresztül a gondolati hátterét: a pogány és keresztény vallás még a kultusztárgyakon is lemérhető módon keveredik egymással.”: KRALOVÁNSZKY 1959, 81.

276, 312) félkörében feküdt. Megfelelő párhuzamára nem találtam,¹¹⁶³ bizonyos mértékig egy majsi¹¹⁶⁴ vagy egy hajdúdorogi kereszt¹¹⁶⁵ hasonlítható hozzá. Az adatgyűjtésben mindössze egyetlen keresztés-érmés temetkezés szerepelt, a püspökladány (HB)-eperjesvölgyi 10–11. századi falusi temető 107. sírja, amelyben egy 4-5 éves kisgyermek nyugodott, a nyakában egy öntött, barázdált gyűrűs fülű, bizánci típusú lapos bronzkereszt-tel, szélesedő szárú előlapján széttárt kezű alak/korpusz ábrázolásával, I. István H1 denára kíséretében.¹¹⁶⁶ A kis mellkereszt nem igazolta az eltemetett kisgyermek keresztény voltát,¹¹⁶⁷ a szülei – akik legalábbis hallhattak a kereszt erejéről – bizonyára túlvilági óvó-védő, bajelhárító amulettnek (*apotropaion*) tekintették, egyedi példány volt a temető legkésőbbi érmesávjában, a szülők meglepően későn juthattak hozzá.

III.4.5.4.2.10.3. Csüngőként szereplő tárgyak (129. kép)
További három sírban másodlagosan csüngő szerepet nyert tárgy bukkant fel. Egy fiatal/ad. nő (368) koponyája alatt, talán a gyöngysorába fűzve egy háromküllős szijelosztó bronzkarikának a szétágazó két küllő közötti félköríves szegélyű harmadrésze feküdt az I. László-denáros érmesávban, közvetlenül egy I. László-verteres temetkezés (515) mellett. Bár az íjászfelszerelés bizonyos részei már csak az I. István- és Péter–I. András-denáros érmesávban, köztük két-két I. István (46, 137) és Péter (120, 173), valamint egy I. András (25)-verettel közös temetkezésben fordultak elő, a vadászok számára az íjászfelszerelés használata folyamatos kellett maradjon annak ellenére, hogy a 11. század közepétől ilyen tárgyat már nem mellékeltek, tehát egy szijelosztó

tegezkarika-töredék bármilyen sajátos okból később is a földbe kerülhetett.¹¹⁶⁸

Végezetül két további sírban volt egy-egy csüngős-veret-csüngő. Egy 35-39 éves nőnek a Péter–I. András-denáros érmesáv közepén feltárt sírjában (400) egy aranyozott ezüstpéldányra leltünk,¹¹⁶⁹ amely a jobb felkarcsont alsó harmada alatt maradt meg. Tőle távol, már a temető keleti peremén, Kálmán (454) és II. István (460)-verteres temetkezés szomszédságában, egy 4-5 éves kisgyermek (455) szájueregében, alkalmi halotti obulusként került elő egy bronzdarab.¹¹⁷⁰

A három csörgő, két félhold alakú csüngő, egy kereszt, egy szijelosztó-karika- és két csüngősveret-csüngő azonkívül, hogy hasonló szerepkörű volt, a használat eltérő háttere következtében nem mutatott egymással közösséget. Hasonlóság még a mellékletül adásuk idejében sem jelentkezett, hiszen az I. István (153, 171), a Péter–I. András (141, 400), az I. Béla–I. Géza (262), I. László (277, 368)-denáros érmesávban, sőt még a Kálmán–II. István-verteres érmefoltban is előfordultak.

III.4.5.4.2.11. Karperecek (9–11. tábla, 130. kép)

A temető 523 sírjából 38 (7,27%) tartalmazott bronz karperecet, nemi vagy életkori csoportosításban 29 nő (76,32%), négy gyermek (10,53%), három kisgyermek (7,89%) és két csecsemő (5,26%) temetkezése (36. táblázat). Közülük 17-ben érme is volt, éspedig négyben I. István H1, kettőben Péter H6, hétben I. András H8, egyben H9, továbbá egyben-egyben Salamon H14, I. László H21 és H25 típusú denára.¹¹⁷¹ Az érmekíséret nélküli 21 sír pedig az I. István, zömében a Péter–I. András, végül pedig az I. Béla–I. Géza-denáros érmesávokban helyezkedett

¹¹⁶³ Nagy adatgyűjtést készített: SZABÓ 1978–1979, 111–112: 90–91. jegyzet, 64: 6/b. ábra. Ugyancsak nagy adatgyűjtést állított össze Révész Éva is forrásutalásokkal, de illusztrációk nélkül. Véleménye szerint a kereszt viselete a hitbeli hovatartozás jele volt abban az időben, amelyben még a pogány mellékletek is jelen voltak, s a kereszt „a mindenkori társadalmak legsérülékenyebb, legvédtelenebb részénél, azaz a gyermekek sírjaiban jelenik meg elsőként. A későbbiekben már a kereszténység meghonosodásáról van szó, mikor a folyamatban lévő krisztianizáció fokozatosan szorítja ki a régi vallást, de egyes elemei még szokásszinten továbbélnek, fennmaradnak.”: Révész 2010, 193–194.

¹¹⁶⁴ Majsi (Ba)-Udvari-rétek 10–11. századi falusi temető, 770. sír: kisgyermek: öntött bronzkereszt tagolt szárákkal, két oldalsó végén gömbbel: Kiss 1983, 128, 173. Kiss Attila oroszországi importpéldánynak tekintette, mert a Baltikum és Bizánc között lelt párhuzamaira: *uo.*, 173, 206–207. A kereszt Langó Péter és Türk Attila tipológiájában a 9. típust testesítette meg, balkáni, szerbiai, görögországi és bulgáriai párhuzamokkal: LANGÓ–TÜRK 2004, 396, 444: 12. kép 9.

¹¹⁶⁵ Hajdúdorog (HB)-Gyűlés: a 10. század közepe és utolsó évtizedei közé keltezett szállási temető, 19. sír: fogváltás korában elhunyt gyermek nyakában volt valószínűleg vékony ezüstláncra a „kiszélesedő szárú, lapos, diszitetlen, bizánci stílusú bronz kereszt.”: FODOR 1996/Hajdúdorog-Gy, 243, 3. kép.

¹¹⁶⁶ M. NEPPER 2002, 146, 147: 89–90. kép, 218, 167: 161. tábla 1. Hasonló, de hiányos példány volt a temető ugyancsak 11. századi részében a 95. sírban, egy 5 éves gyermek nyakában: *uo.*, 144–145, 145: 87. kép.

¹¹⁶⁷ Vö. LANGÓ–TÜRK 2004, 397–403. Bollók Ádám áttekintésének végkövetkeztetése szerint a „pogány vagy keresztény» kérdésre ... a mellékletekkel, illetve a keresztény szimbólumokat hordozó tárgyakkal eltemetett egyének esetében nemigen lehet válaszolni. Nem kis részben azért sem, mert a kérdés maga is inkább modern, s egykor a népesség többsége számára minden bizonnyal nem így fogalmazódott meg, ... az intellektuális eliten kívül állók rutinszerű eszekeceteiben sokkal inkább a különféle tradíciók elemeinek keveredése volt a norma.”: BOLLÓK 2016, 141–142.

¹¹⁶⁸ Egyébként a szállási temető 16. sírjában három ilyen bronz szijelosztó tegezkarika volt.

¹¹⁶⁹ Délkelet-alföldi példányok hasonló díszítéssel: BALINT 1991, 131; Taf. XL. 9, 13–14, 16, 18.

¹¹⁷⁰ Vö. BALINT 1991, 125; Taf. XXXVII, 2, 6, 10.

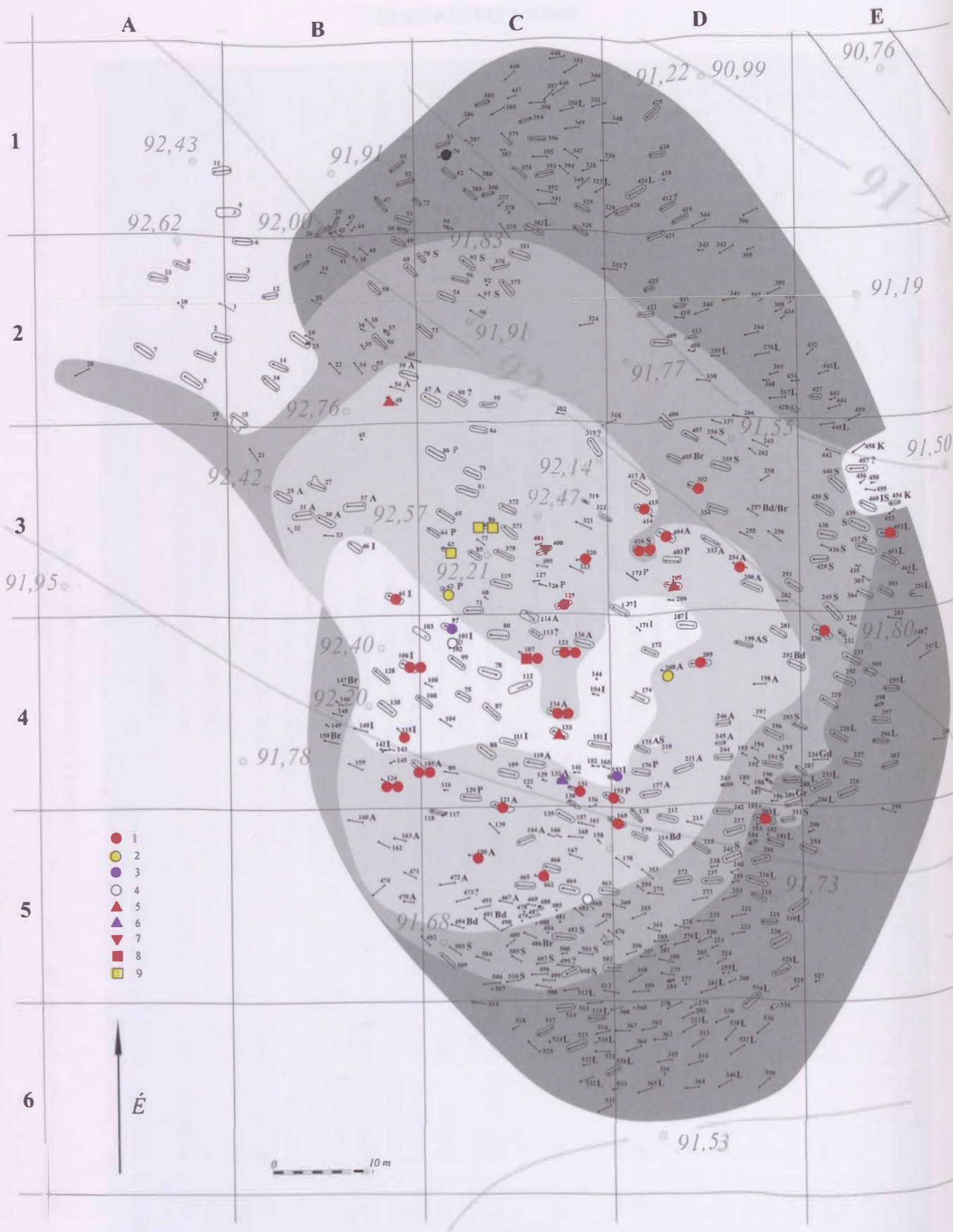
¹¹⁷¹ 13 női sírban I. István 3 H1 (61, 106, 115), Péter 1 H6 (155), I. András 5 H8 (105, 121, 134, 254, 404), 1 H9 (180), Salamon 1 H14 (416), I. László 1 H21 (452) és 1 H25 (203) denára, két gyermeksírban Péter 1 H6 (62) és I. András 1 H8 (208) denára, végezetül két kisgyermeksírban I. István 1 H1 (153) és I. András 1 H8 (132) denára.

36. táblázat. Magyarhomorog-Kőnya-domb. A falusi temető karpereces sírjainak és a karpereceinek adatai az eltemetettek neme és korcsoportja, valamint a karperecek típusa bontásában

Sor-szám	Sírszám	Nem/ korcsoport	Kor/ kor- csoport	Érme	A karperec típusa	A karperecek előkerülési helye	Átm/cm	V/cm	Súly/g
1. 1 pántkarpereces sír									
1	400	nő	35-39		pánt	a jobb alkarcsontok közepéig húzva	6,65 × 6,81	0,16 (sz: 0,43)	8,32
2. 1 huzalkarpereces sír									
2	86	gyermek	08-10		huzal	a jobb alkarcsontok közepéig húzva	6,27 × 6,19	0,2	5,78
					huzal	a bal alkarcsontok közepéig húzva	5,98 × 5,86	0,23	5,62
3-4. 2 csavart huzalkarpereces sír									
3	107	nő	ad.		kerek	pálcakarperec a jobb alkarcsontok alsó harmadáig húzva	7,02 × 6,75	0,44	18,18
					csavart	a bal alkarcsontok közepéig húzva	7,33 × 6,84	0,36 (3 × 0,13)	10,16
4	63	gyermek	10-12		csavart	a jobb alkarcsontok könyöktájáig húzva	6,65 × 6,9	0,63 (3 × 0,29)	29,22
5-34. 30 különféle metszetű pálcakarpereces sír									
5	61	nő	60-x	I. István H1	hatszög	a bal alkarcsontok közepéig húzva	7,37 × 7,23	0,74	52,7
6	105	nő	55-59	I. András H8	rombusz	a jobb alkarcsontok középtájáig húzva	7,40 × 7,40	0,43-0,70	47,62
					kerek	a bal singcsont csuklótájáig húzva, az orsócsont kimozdítva	7,29 × 7,18	0,41-0,63	48,28
7	106	nő	60-x	I. István H1	rombusz	a jobb alkarcsontok középtájáig húzva	7,7 × 7,23	0,54-0,6	39,79
					rombusz	a bal alkarcsontok könyöktájáig húzva	8,0 × 7,65	0,59-0,8	53,52
8	115	nő	50-59	I. István H1	kerek	a jobb alkarcsontok csuklótájáig húzva	7,29 × 7,23	0,43-0,58	38,13
9	121	nő	23-25	I. András H8	rombusz	a jobb alkarcsontok csuklótájáig húzva	6,66 × 6,96	0,30-0,53	22,83
10	123	nő	55-59		kerek	a bal alkarcsontok alsó harmadáig húzva	6,43 × 6,25	0,19-0,35	13
					kerek	a jobb alkarcsontokra húzva, a felette fekvő bal kézfej alatt	7,02 × 7,45	0,14-0,29	10,78
11	124	nő	60-x		hatszög	a jobb alkarcsontok csuklótájáig húzva	7,61 × 7,59	0,32-0,59	48,55
					rombusz	a bal alkarcsontok közepéig húzva	7,41 × 7,12	0,41-0,70	28,96
12	125	nő	23-30		kerek	a jobb alkarcsontok csuklótájáig húzva	6,10 × 6,60	0,18-0,36	13,97
13	131	nő	60-x		rombusz	a jobb alkarcsontok alsó harmadáig húzva	7,37 × 7,15	0,34-0,68	42,12
14	134	nő	23-30	I. András H8	rombusz	a jobb alkarcsontokra téve keresztben	7,01 × 7,37	0,32-0,61	36
					rombusz	a bal alkarcsontok csuklótájáig húzva	7,45 × 7,04	0,30-0,64	41,78
15	155	nő	35-39	Péter H6	nyolcszög	a jobb alkarcsontok közepéig húzva	7,66 × 7,49	0,44-0,72	55,97
16	169	nő	23-30		rombusz	a jobb alkarcsontok belső oldala mellett	6,98 × 7,14	0,31-0,56	29,59

Sorszám	Sírszám	Nem/ korcsoport	Kor/ korcsoport	Érnc	A karperec típusa	A karperecek előkerülési helye	Átm/cm	V/cm	Súly/g
17	180	nő	30-35	I. András H9	rombusz	a medence széle alá futott bal alkarcsontok csuklótájára húzva	7,34 × 7,60	0,24–0,70	41,25
18	203	nő	40-60	I. László H25	rombusz	a jobb alkarcsontok közepéig húzva, a medencelapát szélén	7,55 × 6,87	0,28–0,66	37,85
19	209	nő	23-25		rombusz	a bal alkarcsontok alsó harmadáig húzva	7,82 × 7,82	0,35–0,66	48,37
20	230	nő	60-x		rombusz	a jobb alkarcsontokról a bal combsont és a sírszél közé túrva	7,95 × 7,42	0,28–0,71	55,27
21	254	nő	40-60	I. András H8	hatszög	a bal alkarcsontok közepéig húzva	7,89 × 6,95	0,33–0,73	40,08
22	320	nő	juv./ad.		kerek	a bal alkarcsontok csuklótájáig húzva	6,66 × 7,51	0,27–0,44	26,02
23	352	nő	60-x		rombusz	a jobb alkarcsontok alsó harmadáig húzva	7,77 × 6,42	0,23/0,3–0,61	31,45
24	404	nő	45-55	I. András H8	rombusz	lecsúszva a jobb alkarcsontokról	7,1	0,6, v: 0,55	34,57
25	415	nő	25-30		rombusz	lecsúszva a bal alkarcsontokról	6,95 × 7,15	0,5–0,4	26,56
26	416	nő	60-x	Salamon H14	kerek	a jobb orsócsont csuklótájáig húzva a jobb combsontfő belső végénél	7,36 × 6,8	0,65	39,39
					rombusz	az elmozdított bal singsont csuklótáji végén a jobb combsontnál	6,8 × 7,3	0,5	28,8
27	452	nő	30-40	I. László H21	rombusz	a bal csukló mellé támasztva	8,3 × 7,3	0,75	51,17
28	462	nő	40-60		rombusz	a jobb alkarcsontok csuklótájára húzva	8,0 × 7,1	0,6	37,39
29	62	gyermek	8-9	Péter H6	nyolcszög	a jobb alkarcsontok könyöktájáig húzva	7,31	0,4–0,6	45,29
30	208	gyermek	10-11	I. András H8	rombusz	a sír jobb szélénél állatjárásban	7,34 × 6,61	0,29–0,73	47,63
31	97	kisgyermek	5-6		kerek	a bal alkarcsontok közepéig húzva	5,52 × 5,82	0,6	45,2
32	153	kisgyermek	4-5	I. István H1	rombusz	a jobb alkarcsontok könyöktájáig húzva	6,22 × 5,99	0,49	23,35
33	102	csecsemő	0-5		rombusz	a koponya alatt	4,17 × 3,96	0,33	9,42
34	468	csecsemő	0-0,5		hatszög	a jobb alkarcsontokra húzva (?)	6,85 × 7,17	0,65	37,52
35–38. 4 állatfejes karpereces sír (típusai: Kovács 1994, 116–139)									
35	48	nő	40-60		Kovács 3b	a bal combsontfő táján	7,24 × 6,73	0,59	30,55
36	133	nő	23-25		Kovács 3b	a jobb alkarcsontok közepéig húzva	7,28 × 7,20	0,49	27,55
37	205	nő	30-39		Kovács 3c	a bal alkarcsontok közepéig húzva	7,29 × 7,53	0,58	38,17
38	132	kisgyermek	5-6	I. András H8	Kovács 3a	a jobb alkarcsontok közepéig húzva	7,76 × 7,45	0,7	48,16
39. 1 szórványlelet									
39	szórvány	–	–	–	rombusz	–	7,19 × 7,33	0,68	45,4

130. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Pálcakarperecek: 1. női, 2. gyermek-, 3. kisgyermek-, 4. csecsemősírban. Állatfejes karperecek: 5. női, 6. kisgyermeksírban. Pántkarperec: 7. női sírban. Huzalkarperecek: 8. női, 9. gyermekesírban

el.¹¹⁷² E megfigyeléseket összesítve megállapítható, hogy a karpereces sírokat elsősorban I. István és I. Béla uralkodása közötti időben, többségében valószínűleg I. András királysága idején ásták meg, és Salamon korától kezdve ezek a temetkezések erősen megritkultak, ugyanakkor a mindkét I. László-denáros temetkezés, egyrészt Salamon-veretes sírok közelében lévén,¹¹⁷³ másrészt a király első, H21 (452), illetve korábbi H25 (203) pénzét tartalmazva, inkább az uralkodásának elején kerülhetett még a földbe. A különböző karperec típusok tárgyalásakor külön-külön visszatértem a sírjaik horizontálstratigráfiai sajátosságaira, itt még annyi megjegyzendő, hogy a temető északi felében jóval kevesebb látott közülük napvilágot, s a legkésőbbieket – az I. Béla–I. Géza-denáros érmesáv három sírjából kettőt (230, 468, ill. 352), továbbá a mindkét I. László-érmés temetkezést – is a déli temetőfelben tártuk fel. Még előzetesen az is említést érdemel, hogy a temető középrészén sokasodó, egymás közeli sírokkal csoportosuló karpereces sírok talán az eltemetettek nem csupán időrendi, hanem régészeti nem bizonyítható rokonsági kapcsolatait is jelezheték.

A tárgyalt 38 sírban ezüst karperec nem volt, viszont ötféle bronz karperec fordult elő: pánt- és huzalkarperec egy-egy, csavart huzalkarperec két, pálcakarperec 30 és állatfejes karperec négy temetkezésben, egy további pálcakarperec pedig szórványleletként bukkant fel.

III.4.5.4.2.11.1. Pántkarperec

Egy 35-39 éves nő (400) jobb alkarjára nyitott keskeny, csúcsovális metszetű, könnyű pántkarperecet húztak (9. tábla, 36. táblázat). Érmekísérete nem volt, és a temető Péter–I. András-denáros érmesávjának mintegy a közepén feküdt. Hasonló példányok már a 10. században is feltűntek,¹¹⁷⁴ de 11. századi érmekíséretes párhuzamát nem találtam, ilyenfajta daraboknak talán a pénzmellékletes, nyitott keskeny, de kiszélesedő végű, pontkörös díszítésű példányok tekinthetők.¹¹⁷⁵ A típus további vizsgálata szükséges.

III.4.5.3.2.11.2. Drót- vagy huzalkarperecek

Valódi drótkarperecpár egy gyermek (86) alkarjaira volt húzva (36. táblázat). Mindkét példány vékony kerek metszetű huzalból készült, az elsőnek a töredékes egyik végét merőlegesen kihajlították, a másikat pedig egyenesen levágták. A másodiknak az egyik vége kampósan vissza volt hajtva, a másik szintén le volt vágva. Az adataik hasonlóak, az átmérőjük 6,27 × 6,19, illetőleg 5,98 × 5,86 cm, a huzalvastagságuk 0,22, és 0,23 cm, a tömegük 5,78, illetőleg 5,62 g volt. Ebből meglátszik, hogy ugyanakkor és ugyanabból az anyagból készülhettek, s a 9-10 éves gyermek alkarjához méretezték őket, azaz ő akár viselhetette is, akár csak a temetésére díszítették fel velük. Sírja a Péter–I. András-denáros érmesávban feküdt.

Az ilyen, egy szál huzalból kerekített karpereceket a 10. században már használták,¹¹⁷⁶ valószínűleg erre való tekintettel keltezte őket Szabó János Győző a 930-as évekig.¹¹⁷⁷ Érmével keltezett 11. századi példány az anyaggyűjtésben nem került elő. További vizsgálata szükséges.¹¹⁷⁸

III.4.5.4.2.11.3. Csavart/sodrott huzalkarperecek

Két példány (63, 107/17) került elő, s valószínűleg mindkettő azonos típusú volt, jóllehet eltérő formában maradt meg (36. táblázat). Az elsőt (9. tábla), az egyedülálló módon felékszerezett ad. nő (107) ékességét, háromrét hajtott vékony bronzdrótból csavarták szép szoros formára, az egyik végén hurokkal, a másikon a kettévágott és összezsavart végű hurokból kialakított kampóval,¹¹⁷⁹ a sírjában egy kerek metszetű pálcakarperec is volt. A másodikat (9. tábla), egy 10-12 éves gyermek (63) példányát készíthették ugyanígy, de három összefogott vastagabb bronzdrót durván megnyújtott összezsavarásával is úgy, hogy az egyik végén három eltérő hosszúságban, egyenesen levágott drótvége, a másik végén egymás mellett kampósan visszahajtott két és egy röviden hegyesre vágott drótvége alakult. Nem lehetetlen, hogy csupán a temetésre készített rossz minőségű, alkalmi munka. Egyik

¹¹⁷² A kisérő érme nélküli 15 nő, 2 gyermek, 1 kisgyermek és 2 eseesemő horizontálstratigráfiai helyzete: három sír az I. István denáros érmesávban: 1-1 nő (133), kisgyermek (97), eseesemő (102), 15 sír a Péter–I. András denáros érmesávban: 13 nő (48, 107, 123, 124, 125, 131, 169, 205, 209, 320, 400, 415, 462) és 2 gyermek (63, 86), végezetül három sír az I. Béla–I. Géza denáros érmesávban: 2 nő (230, 352) és 1 eseesemő (468).

¹¹⁷³ Az I. László H21 denáros sír (452) két Salamon H17 (437, 439) és egy I. László H29 (451) denáros temetkezése mellett, bár egyben a Kálmán H31 (454) és II. István H? (460) érmés sír mellett is, a H25 denáros (203) pedig a Salamon H17 (241), H? (311), I. Géza H19 (284) és I. László H24 (181) veretes sír körébe fogva.

¹¹⁷⁴ Pl. Bihar (Rom.)-Somlyóhegy 5. sír: nő?, keskeny ezüst lemez karperec-pár: HAMPEL 1907, 106, 6. tábla 2-3; GÁLL 2013, I: 54, II: 11. tábla 3.

¹¹⁷⁵ Csanytelek (Cso)-Dilitor 61. sír: nő, mindkét alkarján öntött bronz, nyitott, keskeny, kerekedően szélesedő pántkarperec, pontkörös sorozattal, a végén 2, illetve 4 pontkörrrel díszítve, I. István H1a denárával: SZÉK 1941, 252, 254: XII. tábla B. 7-8. Gyulafehérvár (Rom)-Brândușei utca 137. sír: nő, a bal csuklóján öntött bronz nyitott, keskeny szélesedő végű pántkarperec, a karikáján pontkörös sorozattal, a kiszélesedő végén 4-4 pontkörrrel díszítve, I. István H1 és I. András H8 denárával: GÁLL 2013, 62. tábla 6. Típusismertetésük „kikerekedő végű lemez karperecek” néven: SZÉK 1962, 95-96.

¹¹⁷⁶ Pl. Bihar (Rom.)-Somlyóhegy 3. sír: nő?, karperecpár ezüsthuzalból: HAMPEL 1907, 106, 5. tábla 3; GÁLL 2013, I: 53, II: 10. tábla 5-6.

¹¹⁷⁷ SZABÓ 1978-1979, 65: 7. ábra; a bal felső sarokban.

¹¹⁷⁸ Gáll Erwin sem különítette el őket a kör és egyéb keresztmetszetű huzalkarperecektől, vö. GÁLL 2013, I: 677.

¹¹⁷⁹ A készítésről: KOVÁCS 1993, 56: 78. jegyzet.

sodrott karperecnek sem volt kísérő pénzmelléklete, s mindkettő a temető középrészén, a Péter–I. András-denáros érmesávban feküdt, az egyik (63) két Péter-érmés (62, 64), a másik (107) egy I. István (101) és három I. András (114, 134, 136) -denáros sír között. Adatgyűjtésben mindössze egyetlen, bizonytalan érmével kísért párhuzamukra bukkantam,¹¹⁸⁰ de legalábbis a magyarhomorogi temetőben megbízhatóan igazolt a típus 11. századi földbe kerülése.

Szöke Béla véleménye szerint a sodrott karperecek a honfoglaló magyarokkal jelentek meg a Kárpát-medencében, és az összeállított leletlistája alapján úgy vélte, hogy a 10–11. század fordulójáig használt temetőkben mutatkoztak.¹¹⁸¹ A huzalkarperecek teljes választékát¹¹⁸² áttekintő Szabó János Győző különbséget tett a két vékonyabb huzalból sodort, illetőleg a két vastagabb szálból fonott karperecek divatja között, az elsőre a 10. század második negyedéből,¹¹⁸³ a másira a 11. század végéről hozva bizonytalan értékű példát.¹¹⁸⁴ A tipológiai fejlődésükről szórványosan kiragadott példákkal alátámasztani vélt sorrendet is felállított; az állításait nem csupán időrendileg, hanem készítmódjukat illetően is¹¹⁸⁵ ellenőrizni szükséges. Jochen Giesler a levágott végű sodrott (*gewundene*) karpereceket és a később igazán elterjedt fonottnak (*geflochtene*) nevezett hurkos-kampós záródá-

súakat horizontálstratigráfiai és leletkombinációs módszerrel a 950–1030-as évek közé keltezte.¹¹⁸⁶ Langó Péter helyesen háromrét hajtott bronzhuzalból sodrottnek nevezve a típust, Szabó véleményéhez csatlakozott, az ékszer 11. századi kedveltségét illetően,¹¹⁸⁷ amelynek tanúsításához a magyarhomorogi példányok is hozzájárultak.

III.4.5.4.2.11.4. Pálcakarperecek

A szakirodalomban használt huzalkarperec helyett az általam ajánlottan, a karikájuk vastagságára jobban utaló pálcakarperecnek nevezett öntött ékszerek a karikájuk keresztmetszete alapján csoportosíthatók a kerek, rombusz, hatszög vagy nyolcszög metszetű példányok csoportjára. A magyarhomorogi temetőben nyolc sírban volt kerek, húszban (és egy szórványleletben) rombusz, négyben hatszög és kettőben nyolcszög metszetű pálcakarperec, ráadásul több temetkezésben együtt kétféle típusú is napvilágot látott (*36. táblázat*).

Az öntöttbronz pálcakarperecek első csoportját a nyolc sírban napvilágot látott kerek metszetű példányok képviselték.¹¹⁸⁸ Átmérőjük az $5,52 \times 5,82$ (97) vagy $6,10 \times 6,60$ (125) és a $7,29 \times 7,23$ (115) vagy $6,66 \times 7,51$ (320) cm között változott, de a különbségeiket jobban kifejezi a pálcavastagságuk skálája a $0,14$ – $0,29$ (123) és a $0,41$ – $0,63$ (105) cm között,¹¹⁸⁹ leginkább pedig a súlyuk,

¹¹⁸⁰ A szob (Pe)-vendelini 82. sírban fekvő 15-16 évesnek jelzett esontváza, nőre utaló mellékletei között, a jobb alkarján kettéhajtott bronzszálból esavart, hurkos-kampós záródású karperec volt egy átlukasztott pénzecske töredékével. A MNM KO leltárkönyvében – lt. sz.: 90./1932.53. – Aba Sámuel a kiboesátó, de az ásató, Horváth A. János ezt nem tartotta valószínűnek, s mind a jelentésében, mind a közleményében MNM éremtári véleményre hivatkozva inkább idegen, mint magyar veretnek tekintette: vö. HORVÁTH A. JÁNOS: Szob – Vendelin. Kézirat, MNM Adattára 388.Sz.VII. sz. irat: a 82. sírnál; ugyanesak valószínűleg külföldi érmeként: HORVÁTH 1935–36. 76; s hasonlóan: KOVÁCS 1989 174–175. Nr. CLXVII. 1115. Végül arra való tekintettel, hogy az MNM-ben nagyobb esélye volt annak, hogy az érmét szakértő határozza meg, a leltárkönyvi beírást fogadtam el. Bakay Kornél inkább arra hivatkozott, hogy „az éremtöredékeket nem lehetett meghatározni”: BAKAY 1978, 57.

¹¹⁸¹ „A sodrott karperecek a Kárpát-medencében szorosan a honfoglaló magyarság szállásterületén találhatók a X. század első két harmadában és a kora Árpád-kor elején – a X. és XI. század fordulójáig – használt temetőkben. Sem a szlovének, sem a morvák szállásterületén nem találhatók. A hurkos-kampós és levágott végű sodrott karperecek tehát a honfoglaló magyar köznéppel jelentek meg a Kárpát-medencében. A hurkos-kampós kapcsolószerkezetet valószínűleg főleg a magyaroknál fellelhető sajátosságnak tekinthetjük.”: SZÖKE, 1962, 67–68.

¹¹⁸² Megállapításait jól áttekinthető, keltezéssel is ellátott tipológiai táblázatba foglalta: SZABÓ 1978–1979, 65; 7. ábra.

¹¹⁸³ Az általa idézett Aldebrő (He)-Mocsáros 13. sírban – SZABÓ 1978–1979, 64, 66. – nem két, hanem három szálból esavart, spirálissal kitöltött hurkos végű huzalkarperec volt, amely típus tárgyalásával nem foglalkoztam, vö. SZÖKE 1962, 95; RÍVÍSZ 2008, 23, 3. tábla 10. Megjegyzést érdemel, hogy valójában egy háromrét hajtott huzal összeesavarásával készült úgy, hogy az összehajtott huzalvégekből alakult két hurokba igazították a spirálisan megesavart drótvégeket: ugyanígy: LANGÓ 2000, 42–43.

¹¹⁸⁴ Kiszombor B. temető 321. sír: I. László denárával: SZABÓ 1978–1979, 64, 112; 94. jegyzet. A leletkataszterben megemlítették a sír sodrott-hurkos-kampós szerkezetű karperecét, de érméjét nem: FILLÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 48; Nr. 573; hasonlóan nem: KÖRTI 2007, 110–111. Emellett a karperec készítése technikája is ellenőrzésre szorul.

¹¹⁸⁵ „A vékony két szálból sodrott, a X. századra jellemző karperecek formai változása is nyomon követhető. A X. század végétől a két huzal vastagabb lett vagy 3–4 vékony szálat sodortak össze. Ekkor jelentkeznek először a láncosan, sűrűn fonott karperecek. A végén már ritkábban spirálisak, most egyre gyakoribb lett a hurkos-kampós záródás. A XI. század második harmadától a sűrű fonást úgy és annyi szálból alakítják ki, hogy az háromszögű vagy négyszögű, azaz sarkított testű karperecet eredményezzen, mintegy hasonulva az egyetlen rudaeszkából öntött rombikus átmetsetű, közkedvelt formához. A végeik ekkor kúposra kalapáltak, azaz csúcsosodnak”: SZABÓ 1978–1979, 66–67.

¹¹⁸⁶ Vö. 5. Altmagyarisch és 6. Bijelo Brdo I, típus: GIESLER 1981, 89–90, 120–121, Tafel 53.

¹¹⁸⁷ E „karperecek zömével együtt előkerült mellékletek igazolják Szabó János Győző álláspontját, hogy a leletek jórészt a X. század második felében valnak általánossá. A karperec igazi virágkora a század utolsó harmada lehetett. Szabó János Győző figyelt fel arra is, hogy a századfordulóval nem szűnt meg viselete, hanem továbbra is kedvelt ékszer maradt.”: LANGÓ 2000, 45.

¹¹⁸⁸ Nyolc sírban volt kerek metszetű pálcakarperec (9. tábla: 97, 105/4, 107/16, 115, valamint 123/5–6, 125/1, 320, 416/3).

¹¹⁸⁹ A pénzlet kísért példányok legnagyobb huzalvastagságát nem lehetett egyeztetni Szabó János Győzőnek a karperecek vastagságának a 10. század közepétől folyamatos növekedését állító véleményével – lásd alább – a csupán a 11. század első kétharmadára kiterjedő időhatárok miatt, sem a kísérő érmék, sem a érmesávokban való fekvésük alapján. A mért karperecvastagságok: egy I. István III denáros sírban

a legkönnyebb, 10,78 (123) és a legnehezebb, 48,28 (105) grammos példány között. Egy kivételével minden sírban nő nyugodott, a kivétel pedig egy kisgyermek volt (97), akinek a bal alkarjára egy olyan felnőtt méretű, 0,6 cm vastag és 45,20 g súlyú karperecet húztak, amelynek a karikáját a hozzáillő 5,52 × 5,82 cm-re szűkítették úgy, hogy a két vége mintegy 4,5 cm hosszúságban keresztezve fedte egymást (9. tábla). További jellegzetességként lehetett megfigyelni, hogy négy sírban is volt két karperec, de csupán az egyikben összeálló pár (123), a másik háromba csak felemás ékszert tettek: kerek és sodrott (107), illetőleg kerek és rombusz metszetű (105, 416) példányt. A maradék négy temetkezés (97, 115, 125, 320) egy-egy kerek metszetű pálcakarperecet tartalmazott. Egyetlen sírban kísért érme, I. István H1 denára (115) pár nélküli kerek metszetű pálcakarperecet, de a temető középrészén való elhelyezkedésük alapján is bizonyos a Péter–I. András korabeli használatuk,¹¹⁹⁰ amit megerősít rombusz metszetű pálcakarpereccel való közös előfordulásuk I. András (105), sőt Salamon (416) denárával együtt.

Szöke Béla mutatta ki, hogy a kerek metszetű, hegyesedő végű pálcakarpereceket a honfoglaló magyarok hozták magukkal,¹¹⁹¹ és bár „a kora Árpád-korban is megvoltak; az új divatos karperec-típusok mögött azonban mindinkább háttérbe szorultak”.¹¹⁹² Szabó János Győző a típust kellően alá nem támasztott fejlődési folyamatba állította oly módon, hogy a kerek metszetű vékony huzalú, hegyesedő végű (öntött) bronz huzalkarperecek a 930-as évektől terjedtek el, a század késői évtizedeiben vastagodni kezdtek, ovális, majd D és nyolcszög metszetű példányok jelentek, illetve a 10. század legvégétől az egyenes vastagságú rombusz alakú karperecek is felléptek.¹¹⁹³ Jochen Giesler a kerek metszetű példányokat a 10. század második fele és az 1030-as évek közé, a rombusz metszetűeket még szórványosan az 1050-es évek tájáig keltezte.¹¹⁹⁴ Langó

Péter is arra a megállapításra jutott, hogy a kerek metszetű, hegyesedő végű vékony bronz huzalkarperecek „nem tűntek el a vastagabb karperecek megjelenésekor, hanem párhuzamosan továbbra is a viselet részét alkották”.¹¹⁹⁵ A feltételezett nehezedezés folyamatával a magyarhomorogi három érmekíséretes kerek metszetű karperec némileg ellentmondani látszik, hiszen egy viszonylag könnyű, 38,13 g súlyú példány I. István H1 veretével látott napvilágot (115), viszont egy másik sírban (105) I. András H8 érmeje volt egy nagyjából egyforma vastag és csaknem azonos súlyú, az előbbinél lényegesen nehezebb kerek, 48,28 g és rombusz metszetű, 47,62 g súlyú karperec mellett, végezetül Salamon H14 denára egy könnyű rombusz metszetű, 28,80 grammos és a nála nehezebb, de az előzőnél könnyebb kerek metszetű, 39,39 g súlyú ékszerrel volt együtt (416). Egyébként a kerek metszetű példányok bizonyos háttérbe szorulásának feltevését részben alátámasztani látszik, hogy a huzalkarpereces-érmés adatgyűjtésben 40 rombusz metszetű példánnyal mindössze egyetlen kerek metszetű, Salamon H14 denárával együtt előkerült karperec áll szemben,¹¹⁹⁶ azaz talán valószínűleg csökkenő használat mellett a típus a 11. század második harmadáig másutt is kitarthatott. A típus további vizsgálatra szorul.

Az öntöttbronz pálcakarperecek második, s egyben a legnagyobb számú csoportja a 20 sírből és egy szórványleletként előkerült rombusz metszetű bronz pálcakarperecből állt.¹¹⁹⁷ Átmérőjük ugyan a 4,17 × 3,96 (102) és a 8,3 × 7,3 (452) cm között változott, de a két legkisebb darabot, egy csecsemő temetésre készített alkalmilag meghajlított rudacskáját (102 – 9. tábla), illetőleg egy kisgyermek (153 – 10. tábla) 6,22 × 5,99 cm-es valódi gycrmekarperecét leszámítva, az átmérők skálája csak a 6,66 × 6,96 cm-rel indult, azaz megközelítően „szabványosnak” mutatkozott, függetlenül attól, hogy a női többségén kívül csak gyermek (208 – 10. tábla) mellék-

0,58 em (115), az érmesávban 0,6 em (97), egy I. András-denáros sírban 0,63 em (105), a Péter–I. András-denáros érmesávban 0,29 em (123), 0,35 em (123), 0,36 em (125), 0,44 em (107, 320), a Salamon H14 denáros sírban 0,65 em (416).

¹¹⁹⁰ Az I. István (97), valamint a Péter–I. András (107, 123, 125, 320) -denáros érmesávban.

¹¹⁹¹ SZÖKE 1962, 65–67.

¹¹⁹² A kora Árpád-kori használatuk bizonyításához öt olyan lelőhelyet sorolt fel, amelyben a „hegyesedő végű karperecek e fajtája a X. század utolsó harmadára és a XI. századra jellemző emlékanyaggal került elő”: SZÖKE 1962, 94; a korábbi leletekről: *uo.*, 65–67.

¹¹⁹³ Néhány példával alátámasztott érvelése szerint „a sima, kerek (ovális) átmetszetű, kb. 3 mm-es és egyetlen huzalból hajlított, ill. öntött, hegyesedő végű karperec típus a vékony, spirális végű sodrott formákkal esaknem egyidős, viseletük kezdetét tekintve. A X. század késői évtizedeiben az ovális átmetszetű típus egyrészt vastagságban megnövekedett, másrészt sarkításra való törekvés figyelhető meg. Ez eleinte D-formájú átmetszethez vezetett, ritkán nyolcszögűvé alakult. A négyszögű (rombikus) átmetszetűek első példányai még a X. század legvégén készülhettek és egyenes vastagságúak. A XI. század folyamán vastosabb középrésszel formálták meg, s viseletük a köznépnél szinte kizárólagossá vált. A temetőkben a XII. sz. elejénél később nem mutathatók ki, de az élők viseletében tovább divatozhatott.”: SZABÓ 1978–1979, 66.

¹¹⁹⁴ Vö. 4. Altmagyarisch és 7. Bijelo Brdo I. típusokat: GIESLER 1981, 89, 120–121, 124, Tafel 53.

¹¹⁹⁵ LANGÓ 2000, 38, 41.

¹¹⁹⁶ Tiszaluc (BAZ)-Sarkad 225. sír: 21–25 éves (juv.–ad.) nő mellett, á: 7,2 × 7,3, v: 0,5 cm, s: 38,55 g; Kovács 2015, 150, 341: 40. tábla 8.

¹¹⁹⁷ A 20 rombusz metszetű karpereces temetkezés (9. tábla: 102, 10. tábla: 105, 121, 153, 208, valamint 106/4–5, 124, 131, 134/4–5, 169, 180, 203, 209, 230, 352, 404, 415, 416, 452, 462, és egy szórvány példány két sír [60 és 73] között).

letéül adták. A karperecek legnagyobb pálcavastagsága 0,33 (102) és 0,80 (106) cm között mozgott,¹¹⁹⁸ és a változatos méretekből a súlyuk eltérő sorozata következett; a 9,42 (102), 22,83 (121) és 23,25 (153) grammos három legkönnyebb példányt leszámítva a 26,56 (415) és 55,27 (230) gramm szélsőségek között mozgott. Az eltemetettek száma a korcsoportjukkal nőtt: 7 ad. (121, 134, 169, 180, 209, 415, 452), 4 mat. (105, 203, 404, 462) és 6 sen. (106, 124, 131, 230, 352, 416) korú nő, és csupán egy-egy gyermek (208), kisgyermek (153) és csecsemő (102) volt közöttük. Öt sírból látott napvilágot két-két karperec, de csak kettőben volt mindkettő rombusz metszetű, az egyik hasonló (134), a másik eltérő súlyú (106) párban, míg az alkalmi összeállításúak sorában mindhárom temetkezésben a rombusz metszetű példány volt a könnyebb, a hatszög (124) vagy a kerek (105, 416) metszetű párjához viszonyítva. A páros ékszerből tehát a sírok háromnegyedében csak egyet adtak, ami a gyermek (208), kisgyermek (153) vagy a csecsemő (102) esetében kevésbé volt feltűnő, s talán azzal magyarázható, hogy életükben még aligha viselték azokat. A felnőtt nőket illetően más lehetett a ma már magyarázatot nélkülöző helyzet. Mindemellett 11 temetkezést (55%) kísért érme, I. István H1 (106, 153), I. András H8 (105, 121, 134, 208, 404), H9 (180), Salamon H14 (416) és I. László H21 (452) és H25 (203) denára, az érme nélküli kilenc sír pedig az I. István (102), Péter–I. András (124, 131, 169, 209, 415, 462), I. Béla–I. Géza (230, 352, szórvány) -denáros érmesámban helyezkedett el, részben keveredve, részben minden

irányban nagyobb kiterjedésben, mint a kerek metszetű példányok.

A bronz keskenyedő végű, rombusz metszetű pálcakarperecek megjelenését és elterjedését Szőke Béla a kerek metszetűeknél későbbi időtől keltezte, és a 11. században aránylag gyakori ékszernek tekintett őket.¹¹⁹⁹ Arra Szabó János Győző is rámutatott, hogy a 10. század utolsó harmadában-negyedében már viselték őket egészen a 11. század végéig.¹²⁰⁰ Fentebb már idéztem az ő és mások véleményét az öntött kerek és rombusz metszetű karperecek 11. századi együttes használatáról.

A harmadik pálcakarperec csoportba négy hatszög (10. tábla: 61, 124/1, valamint 254, 468) és két nyolcszög (10. tábla: 62, 155) metszetű karperec sorolható (36. táblázat). Ezek a rombusz metszetű példányok változatai, mert utóbbiak öntőmintájának átalakítását követően készültek. Amikor csak az alsó és a felső élüket lapították el, akkor kapták meg a kétoldali négy szélesebb és közöttük a két keskenyebb lapú, hatszög metszetű formát,¹²⁰¹ amikor pedig mind a négy élüket, akkor alakult ki az egymást váltó szélesebb és keskenyebb lapú, nyolcszög metszetű típus.¹²⁰² A hatszög metszetű karpereces sírokban 3 nő (61, 124/1, 254) és egy csecsemő (468) nyugodott, egy-egy I. István H1 (61) és I. András H8 (254) denár kíséretében, illetőleg a Péter–I. András (124) és az I. Béla–Salamon (468) -denáros érmesámban. A nyolcszög metszetű karpereces két sírban egy-egy nő (155) és 8-9 éves gyermek (62) feküdt, mindkettőt Péter H6 denára kísérte. A hat-, illetőleg nyolcszög metszetű

¹¹⁹⁸ A pénzzel kísért példányok legnagyobb húzalvastagságát nem lehetett egyeztetni Szabó János Győzőnek a karperecek vastagságának a 10. század közepétől folyamatos növekedését állító véleményével - lásd alább - a szűk időhatárok miatt: a karperec legnagyobb vastagsága cm-ben I. István H1 (106: 0,6, 0,8, 153: 0,49), I. András (105: 0,63, 0,70, 115: 0,58, 121: 0,53, 134: 0,61, 0,64, 180: 0,70, 208: 0,73, 254: 0,73, 404: 0,60), Salamon (416: 0,5) és I. László (203: 0,66, 452: 0,75) -denáros sírban.

¹¹⁹⁹ Rámutatott, hogy „eredetüket tekintve számításba kell vennünk azt a hatást, amelyet a X. század utolsó harmadától kezdve a törtezüst leletek fémművesége gyakorolt a Kárpát-medencére, továbbá a belső fejlődés lehetőségét, amelynek során a kerek átmetszetű karperecekből alakult ki ez a szegletes testű karperec-fajta”. A kora Árpád-kori használatuk bizonyításához példaként hat lelőhelyet sorolt fel: Szőke 1962, 95–95.

¹²⁰⁰ A rombusz átmetszetűeket illetően „a XI. század eleje és a XI. század vége az előállításuk és viseletük tekintetében egyaránt szóba jöhet”: Szabó 1978–1979, 67.

¹²⁰¹ Roska Márton a várfalvai (Rom)-Jósika-kastély parkja lelőhelyű temető 16. sírjában megfigyelte a hatszög metszetű karperecet, amelynek a következő leírását adta: „Bronzkarperec. Végei felé vékonyul. Voltaképp négy oldalú a vastagabbik felén, de oldalélei nem élesek, tompák. Végei felé az alsó és felső oldal-él le van lapítva, s ennek révén karpereczünk itten hat lapú, lesz. Az egyes lapok találkozási éle itt sem éles.”: Roska 1914, 130, 128: 3, kép 12.

¹²⁰² Roska Márton megfigyelte a nyolcszög metszetű karperecet is, mert a várfalvai temető 18. sírjának Aba Sámuel denarával kísért példányát így írta le: „...nyitott végű bronzkarperec, mely végei felé vékonyul s nyolcz oldallapja van. Ezek az oldallapok oly módon helyezkednek el, hogy mindig egy szélesebb lapot egy keskenyebb követ s így sem két keskeny, sem pedig két széles lapot nem találunk egymás mellett.” Roska 1914, 131, 139: 6. kép 4 (hatszög metszetűnek rajzolva). Erre felfigyelt: Szabó 1978–1979, 65, 112: 100. jegyzet. A 34. sír karperecének leírása magyarázóbb: „...bronzkarperec. Nyitott végei felé vékonyul. Nyolcz lapú. Négy szélesebb s négy keskenyebb lapja van. Mindig egy szélesebb lapot követ egy keskenyebb. Ez utóbbiak a szélesebb lapok találkozási élén vannak.”: Roska 1914, 138, 139: 6. kép 10. A tárgytipusok ismertetésénél még egyszer megemlítette, hogy „a 6. kép 4. és 10. sz. karpereceze nyolcz lapú olyanformán, hogy mindig egy szélesebb lapot követ egy keskenyebb. (V. ö. az 5. kép 2. sz. és 6. kép 3. sz. gyűrűjével.)”: uo., 156. Az 5. kép 2. ábrája a 19. sír gyűrűjére vonatkozott, amelynek a leírása ötletet adhat a nyolcszög metszetű karperecek kialakításához is: „...nyitott végű bronzgyűrű. Végei felé vékonyul. Nyolcz lapú. Mindig egy keskenyebb lap követ egy szélesebbet. A keskeny lapok mindig a széles találkozási éle helyén vannak, úgy, hogy azt a benyomást keltik, hogy a gyűrű az öntéskor négy lapú volt s e lapok találkozási élét leeresztették, lecsiszolták. Ez a lecsiszolás vagy leeresztelés nem volt tökéletes, mi aztán azt eredményezte, hogy a keskeny lapok helyenként szélesebbek, másutt keskenyebbek, szinte azt mondhatnók, hogy alig szedtek le helyenként a szélesebb lapok találkozási éléből valamit.”: uo., 131, 133. A 18. sír gyűrűje (6. kép 3.) és karperece technikai hasonlóságát is megemlítette: A bronzgyűrű „...bár erősen oxydált, pontosabb vizsgálat mellett kitűnik, hogy ugyanolyan lapocskák határolják, mint az előbb leírt karpereczet s ezen is mindig egy szélesebb lapot egy keskenyebb követ.”: uo., 131.

karperecek további sajátossága, hogy közöttük volt a temető legnehezebb öt karperece közül kettő.¹²⁰³

Együtt szemlélve az eddig tárgyalt 34 temetkezési különféle karpereceit, nyilvánvaló, hogy elegendő nagyságúak voltak ahhoz, hogy sírbontás közben egyikük véletlenül ne kallódhasson el. Mivel pedig csak az egyik alkarcsonton megmaradt¹²⁰⁴ vagy mindkét alkarcsontról lecsúszott,¹²⁰⁵ sőt még állat elmozdította példányokra is rábukkantunk,¹²⁰⁶ és voltak *in situ* megfigyelt, biztosan nem alkarra felhúzott példányok is,¹²⁰⁷ feltétlenül valamilyen tudatos temetkezési szokást kell látnunk abban, hogy mindkét karperecet vagy csak az egyiket tették-e be ezekben a sírokba.¹²⁰⁸ Az összeálló karperecpáros négy személy (86, 106, 123, 134) mellett, a felemás karperecpárosiak (105, 107, 124, 416) mindenképpen azt a gondolatot sugallják, hogy az ilyesfajta eltérésnek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, akár így viselte a tulajdonosa, akár a temetés alkalmából csak ilyen vegyes párokat sikerült hamarjában összekeresni.¹²⁰⁹ A karperecpárosok példányait általában eltérő távolságra felhúzva figyeltük meg az alkarokon,¹²¹⁰ de mivel akár el is mozdulhattak, a helyzetükből csak azt a következtetést lehet levonni, hogy tulajdonosuknak vékony alkarjuk lehetett. Talán az sem volt véletlen, hogy karperecpár egy gyermek (86) kivételével mind a további hét esetben

nő karjaira volt húzva, továbbá az sem, hogy a tulajdonosaik felét a (leg)idősebb korosztályok alkották,¹²¹¹ végezve talán az sem, hogy sírjaik a temető közepének egy nem túl széles nyugat-keleti irányú részén, kezdetben az I. István-, zömében a Péter–I. András-, utoljára pedig az I. Béla–I. Géza-denáros érmesárván feküdtek, sőt négyükben a karperecpárat érme is kísérte,¹²¹² vagyis a helyszínre érkezett és a temetőt megnyitó közösségekbeliek a magukkal hozott szórványos gyakorlattal csak mintegy fél évszázad alatt hagytak fel.

A nyolc karperecpáros temetkezés mellett tehát egy-egy karperec további 26 sírban volt: 19 nő, három gyermek, két kisgyermek és két csecsemő mellett, közülük 17 esetben a jobb, illetőleg nyolc alkalommal a bal alkar tájon, egyszer pedig a koponya alatt.¹²¹³ A megkülönböztetésnek nem lehet magyarázatát adni, bár felvetődött, hogy bőr karperecpárjuk lehetett, s az nyomtalanul elpusztult,¹²¹⁴ de esetleg az is elképzelhető, hogy egy nőrokon később csak egy karperecet viselt, ily módon is fenntartva az eltemetett emlékezetét. Mindenesetre a pár nélküli melléklet inkább e karperecek ékszer mivoltára utalhatott, s nem arra a feltételezett szerepre, hogy a ruhájukat szorították volna le velük.¹²¹⁵ A 26 egy karpereces sír természetesen nagyobb területen mutatkozott, mint a nyolc kétpéldányos társa, s elterjedésében a két-

¹²⁰³ Az 50 g-nál nehezebb öt karperec súlya és metszete: 55,97 g (155: nyolcszög), 55,27 g (230: rombusz), 53,52 g (106: rombusz), 52,70 g (61: hatszög), 51,17 g (452: rombusz).

¹²⁰⁴ Egy 55-59 éves nőnek (105) csak a bal síngesontján maradt rajta a karperec, az orsocsontját állat mozgatta ki.

¹²⁰⁵ Egy 45-55 éves nőnek (404) a jobb, egy 25-30 évesnek (415) pedig a bal alkarcsontjairól csúszott le a karperec.

¹²⁰⁶ Egy 10-11 éves gyermek (208) sírjának jobb szélén állatjárásban, bizonyára a bal alkarról elmozdítva; egy 60-x éves nő (230) a jobb alkarcsontjai közül a bal combosont és a sírszél közé tűrt egyik alkarcsont mellett, mert csak a ferde helyzetű másik jobb alkarcsonton voltak zöld roszdanyomok; egy 60-x éves nő (416) állat által a jobb combosontját érően elmozdított bal síngesontja csuklótáji végén.

¹²⁰⁷ Egy csecsemő (102) koponyája alatt, egy 25-30 éves nő (134) jobb alkarcsontjaira, azaz az alkarjára téve keresztben, egy 23-30 éves nő (169) jobb alkarcsontjai és a gerince közé, azaz a hasára téve; egy 30-40 éves nő (452) a bal csuklója mellé támasztva.

¹²⁰⁸ Egy-egy karperec mellékletű sírok adatgyűjtése: LANGÓ 2000, 35: 8. jegyzet.

¹²⁰⁹ A temető leggazdagabb, s egyben különleges ékszerválasztékú nő (107) esetében a legkevésbé valószínű a sebtében összepárosított két eltérő karperec.

¹²¹⁰ Pontosabban a sírba fektetést követően és későbbi bolygatás nélküli állapotban maradtak így ránk. Változatok a karperecpár helyzetére: mindkettő az alkar közepén (86), a jobb a könyöktájon, a bal a csuklónál (123), a jobb az alkar közepén, a bal a csuklónál (105), fordítva (124), a jobb az alkar közepén, a bal a könyöknél (106), a jobb az alkar alsó harmadánál, a bal a közepén (107), összevethetetlen (134, 416); hasonló megfigyelésre utalt: LANGÓ 2000, 35.

¹²¹¹ 60-x éves/sen. nő (106: 2 rombusz metszetű páleakarpereccel, 124: rombusz és hatszög metszetű páleakarpereccel, 416: 1-1 kerek és rombusz metszetű páleakarpereccel), 55-59 éves/mat. nő (105: 1-1 rombusz és kerek metszetű páleakarpereccel, 123: 2 kerek metszetű páleakarpereccel), ad. nő (107: 1-1 sodrott húzal és kerek metszetű páleakarpereccel), 23-30 éves/ad. nő (134: 2 rombusz metszetű páleakarpereccel), 8-10 éves/inf. II. leány (86: 2 húzalkarpereccel).

¹²¹² Az I. István (106), a Péter–I. András (86, 105, 107, 123, 124, 134) és az I. Béla–I. Géza (416) -denáros árván fekvő karperecpáros sírok között négy érmekísérettel volt: I. István H1 (106), I. András H8 (105, 134), Salamon H14 típusú (416) denárával.

¹²¹³ A jobb alkarcsontok könyöktájáig (62: gyermek, 63: gyermek, 153: kisgyermek), középig (155, 203, 400), alsó harmadáig (131, 352), csuklótájáig (115, 121, 125, 462) húzva, illetőleg velük kapcsolatba hozhatóan (169, 208: gyermek, 230, 404, 468: csecsemő); a bal alkarcsontok középig (61, 97: kisgyermek, 254), alsó harmadáig (209), csuklótájáig (180, 320), illetőleg velük kapcsolatba hozhatóan (415, 452); a koponya alatt (102: csecsemő) – a gyermek-, kisgyermek- és csecsemősírokon kívül jelöletlenül a női sírok. Langó Péter felvetette, „hogy ha a sírban egy karperec volt, annak helyzete nem az eltemetett bal vagy jobbkezességét jelölte-e?” – LANGÓ 2000, 35: a 8. jegyzet végén –, ezt nem bizonyítható ötletnek lehet tekinteni.

¹²¹⁴ Fém- és elpusztuló bőrkarperec párosára gondolt: LANGÓ 2000, 35.

¹²¹⁵ Ugyanígy: LANGÓ 2000, 35–37. Ellentétes nézetet képviselt Szöke Béla, aki a sodrott karperecek „nyitott, tehát tágítható voltából, s abból, hogy általában mindkét karon megtalálhatók, arra [következtetett], hogy szerepük nem a valódi karpereceké volt, hanem a ruha újjának összefogására szolgáltak.”: SZÖKE 1962, 66. Már az is kérdéses, hogy a nők és leányok ilyen nehéz karperec(ek)et a hétköznapi életben viseltek-e egyáltalán, a kisgyermek és a csecsemők biztosan nem.

példányosak csoportjától északra és keletre inkább a bal alkarra, délre pedig a jobbra húzott karpereces temetkezések többsége sejthető. Ha ez valós megfigyelés, akkor a további értékelésüket az esetleges családi kapcsolataik vizsgálata segíthetné.

A nem naprakész Kárpát-medencei adatgyűjtésem a 16 magyarhomorogival együtt mindössze 41 érmés-pálcakarpereces sírt eredményezett a véletlenszerű állományuk ellenére mégis megmutatkozó alábbi jellegzetességekkel. A velük eltemetettek döntő többsége meghatározottan, sőt még néhány feltételezhetővel is kiegészítve, nő volt és csak kevés fiatalabb korú egyén.¹²¹⁶ A legtöbbjük egy karperecet kapott, mindössze egyetlen sírban volt három és tízben két példány,¹²¹⁷ s a karperecek zöme rombusz metszetű volt, alig akadt más: kerek vagy nyolcszög metszetű darab.¹²¹⁸ Az egy karpereces temetkezések többségében az ékszert a jobb karra húzták.¹²¹⁹ A kísérő érmék főként az I. István és I. András uralkodása közötti időből valók voltak, utódaik veretei ritkán bukkantak fel, a legkésőbbi, I. László kibocsátásúak pedig csak a magyarhomorogi temetőben.¹²²⁰ Végezetül megállapítható, hogy a tárgyalt sírok lelőhelyei a Felvidék kivételével a Kárpát-medence többi táján előfordultak,¹²²¹ és biztosan jelzik, de nem határolják be a pálcakarperecek 11. századi Kárpát-medencei eltemetését, illetőleg közvetve a viseletét.

III.4.5.4.2.11.4.1. Pálcakarperecek 11. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

10–11. századi és 11. századi falusi temetők. 1–2. Bihar-keresztes (HB)-Ártánd, Nagyfarkasdomb 10. sír (1.):

juv. nő, 2 bronz rombusz metszetű, hegyesedő, de levágott végű pálcakarperec, I. István 2 H1 denárával, 38. sír (2.): ad. nő, bronz rombusz metszetű, hegyesedő, de levágott végű pálcakarperec, Péter H6a denárával.¹²²² 3. Bijelo Brdo (Hrv)-Velika Venecija utca 107. sír: nő, a jobb alkarján 2, a balon 1 rombusz metszetű hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. András H8, I. Béla H12 denárával.¹²²³ 4. Csanytelek (Cso)-Síróhegy 17. sír: nő, a bal karján (?) rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. András H8? denárával.¹²²⁴ 5–6. Csongrád (Cso)-Mámai-dűlő 1. sír (5.): nő/gyermek, 2 rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. István H1 denárával.¹²²⁵ 5. sír (6.): nő/gyermek, rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. István H1a denárával.¹²²⁶ 7. Ellend (Ba)-Nagygödör-dűlő 110. sír: nő, a jobb alkarján bronz, rombusz metszetű karperec, I. András H8 denárával.¹²²⁷ 8. Kocsér (Pe) sír/1911: nő?, mindkét alkarján 1-1 bronz, rombusz metszetű, eltérően hegyesedő végű karperec, Béla dux H11 denárával.¹²²⁸ 9–24. Magyarhomorog (HB)-Kónyadomb 61 (9.), 62 (10.), 105 (11.), 106 (12.), 115 (13.), 121 (14.), 134 (15.), 153 (16.), 155 (17.), 180 (18.), 203 (19): I. László H25 denárával), 208 (20.), 254 (21.), 404 (22.), 416 (23: Salamon H14 denárával), 452. sír (24: I. László H21 denárával). 25. Majs (Ba)-Udvari-rétek 475. sír: kisgyermek, jobb alkarja könyöki végénél rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. András H8 denárával.¹²²⁹ 26. Nagykőrös (Pe)-Barátságos 20. sír: kisgyermek, 2 rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. István H1 denárával.¹²³⁰ 27. Pétervársára (He)-Ivádra vezető út 2. sír: nő?, rombusz metszetű,

¹²¹⁶ A 41 személy nemi és életkori megoszlása a lelőhelylista sorszámaival: 25 nő (1–4, 7, 9, 11–15, 17–19, 21–24, 29, 31–34, 36–37.), 2 nő? (8, 27.), 3 felnőtt/nő? (39–41.), 3 gyermek?/nő? (5–6, 35.), 1 juv./nő? (30.), 3 gyermek (10, 20, 38.), 4 kisgyermek (16, 25–26, 28.).

¹²¹⁷ A többpéldányos sírok a lelőhelylista sorszámaival: 3 db (3.), 2 db (1, 5, 8, 11, 12, 15, 23, 26, 34–35.). Itt jegyzem meg, hogy még egy további hárompéldányos sír is a látókörömbé került, sajnos meghatározhatatlan érmével: Majs (Ba)-Udvari-rétek 53. sír: ad. nő, a bal alkarján 3a (?) típusú bronz állatfejes karperec, a jobbán 2 kerek metszetű, hegyesedő végű pálcakarperec, H? denárral vagy nem is érmével: Kiss 1983, 80, 323: 15. tábla.

¹²¹⁸ A nem rombusz metszetű karpereces sírok a lelőhelylista sorszámaival: kerek metszetű (11, 13, 23, 36.), hatszög (?) metszetű (35.), nyolcszög metszetű (39–41.) karpereccel. Megjegyzendő, hogy nem ellenőriztem, vajon a rombusz metszetűek között nem volt-e több hat-, illetőleg nyolcszög metszetű.

¹²¹⁹ A karperecek helyzete a sírjaik lelőhelylista-sorszámaival: a jobb alkaron (7, 10, 13–14, 16–17, 19, 20?, 22, 25, 28–32, 36–40.), a bal alkaron (4?, 18, 21, 24, 41.), egyelőre ismeretlen módon (2, 5, 8, 26, 34–35.).

¹²²⁰ A karpereces sírok kísérő érméi a kibocsátók és érmetipusaik sorrendjében a lelőhelylista sorszámaival: I. István 13 H1 (1, 5, 9, 12, 16, 26–30, 33, 34, 37.), I H1a (6.), Péter 2 H6 (10, 17.), I H6a (2.), Aba Sámuel 2 H7 (38–39.), I. András 12 H8 (7, 11, 13–15, 20–22, 25, 34, 40–41.), 3 H9 (18, 32, 35.), Béla dux 1 H11 (8.), I. Béla 1 H12 (3.), Salamon 2 H14 (23, 36.), 1 H17 (31.), I. László 1 H21 (24.), 1 H25 (19.) denárával.

¹²²¹ A karpereces-érmés sírok előfordulása tájegységenként a lelőhelylista sorszámaival: 26 a Tiszántúlon (1–2, 9–24, 28–34, 37.), 6 a Duna-Tisza közén (4–6, 8, 26, 35.), 3–3 a Dunántúlon (3, 7, 25.), Észak-Magyarországon (27, 36, 38.) és Erdélyben (39–41.).

¹²²² Az adatokat Mesterházy Károly szivességének köszönhetem.

¹²²³ BRUNSMID 1903/4, 61.

¹²²⁴ SZÉLL 1941a, 170, XXXVIII. tábla 16 (állatfejes karpereccel).

¹²²⁵ SZÉLL 1941a, 171, XXXIX. tábla 26, 28.

¹²²⁶ SZÉLL 1941a, 171, XXXIX. tábla 37 (állatfejes karpereccel).

¹²²⁷ DOMBAY 1960, 142, XVII. tábla 13.

¹²²⁸ SZABÓ 1938, 30, 77–78. kép.

¹²²⁹ KISS 1983, 107, 40. tábla.

¹²³⁰ VÖ. SIMON 1984. A részletesebb adatokat Simon Lászlónak köszönhetem.

hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. István 4 H1 denárával.¹²³¹ 28–30. Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 107. sír (28.): 4–5 éves kisgyermek, a jobb alkarján rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. István H1 denárával,¹²³² 234. sír (29.): 23–40 éves nő, a jobb könyöktáján rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. István H1 denárával,¹²³³ 563. sír (30.): 14–17 éves juv./nő?, a jobb alkarja közepén rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. István H1 denárával.¹²³⁴ 31–33. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő 4. sír (31.): nő, a jobb csuklótáján rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, Salamon H17 denárával,¹²³⁵ 67. sír (32.): nő, a jobb csuklójánál rombusz metszetű keskenyedő végű bronz pálcakarperec, I. András H9 denárával, 68. sír (33.): nő, szétszántott csontjai között rombusz metszetű keskenyedő végű bronz pálcakarperec, I. István H1 denárával.¹²³⁶ 34. Szeged (Cso)-Szöreg, Budzsák 35. sír: maturus nő, mindkét csuklótáján 1-1 rombusz metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. András 2 H8 denárával.¹²³⁷ 35. Szeghegy (Szrb)-Telecska 4. sír: nő?, mindkét alkarján 1-1 hatszög (?) metszetű, hegyesedő végű bronz pálcakarperec, I. András H9 denárával.¹²³⁸ 36. Tiszalúc (BAZ)-Sarkad 225. sír: 21–25 éves nő, a jobb alkarja csuklótáján kerek metszetű, egyenesen levágott végű bronz pálcakarperec, Salamon H14 denárával.¹²³⁹ 37. Újkigyós (Bé)-Tanya 38. 30. sír: nő, a jobb csuklóján rombusz metszetű bronz pálcakarperec, I. István H1 denárával.¹²⁴⁰ 38. Újlőrincfalva (He)-Magyarad 35. sír: 12–13 éves gyermek, a jobb alkarja közepén rombusz metszetű bronz pálcakarperec, Aba Sámuel H7 denárával.¹²⁴¹ 39–41. Várfalva (Rom)-Jósika Gábor kertje 18. sír (39.): felnőtt/juv./nő, a jobb alkarján nyolcszög metszetű hegyesedő végű bronz karperec, Aba Sámuel H7 denárával,¹²⁴² 31. sír (40.): felnőtt/nő?, jobb alkarján

nyolcszög (?) metszetű, keskenyedő végű bronz pálcakarperec, I. András H8 denárával,¹²⁴³ 34. sír (41.): felnőtt/nő?, bal alkarján nyolcszög metszetű, keskenyedő végű bronz pálcakarperec, I. András H8 denárával.¹²⁴⁴

Nem soroltam be az alábbi pálcakarpereces, de meghatározhatatlan érmés sírokat: Majs-Udvari-rétek 53. sír,¹²⁴⁵ Piliny (Nó)-Sirmányhegy 56./1901. sír.¹²⁴⁶

III.4.5.4.2.11.5. Állatfejes karperecek (11. tábla)

A temető négy bronz állatfejes karperecének mindegyike a csavarást utánzó karikával öntött, általam a 3. típusba sorolt példányok három változatához tartozik (36. táblázat).¹²⁴⁷ Az I. András H8 denárával keltezett 5–6 éves kisgyermek (132) egy a sodrást reálsan utánzón öntött, nyitott végein szembenező állatfejes, ezek mögött a rácsavart drótot jelzően barázdált nyakú karperecet kapott, amely az általam készített rendszerezésben 3a típusjelzőt nyert.¹²⁴⁸ Egy 40–60 éves (48) és egy 23–25 éves (133) nőnek ugyanilyen, de zárt karperecet adtak, amelyen az állatfejek száját lapos pálcag kötötte össze (3b típus).¹²⁴⁹ A pálcag az utóbbi példányon kettétört, s így a karperec nyitottá vált; ez amúgy is egy gyenge kivitelű darab volt, amelyen az állatfejeket a tagolásuk elhagyása, s csak a jellegzetes állása jelezte, s ugyancsak hiányzott róla a rátekerő drótok jelzése. Egy 30–39 éves nő (205) zárt karperecének sűrű spirális csavarulatot utánzó, bevagdalt karikája és lapos pálcaggal összekötött sima hengeres nyakú és alig tagolt állatfejes záródása volt (3c típus).¹²⁵⁰ A négy példány átmérője csekély, a huzalvastagsága és tömege szélesebb határok között változott, érdekes módon éppen a kisgyermek kapta bizonyára nem az életében is viselt ékszereként, hanem halotti ajándékként a viszonylag legnagyobb, legvastagabb, s emiatt a legnehezebb példányt. Az a felsorolásukból kiderült, hogy minden eltemetettnek csak egy

¹²³¹ RÉVÉSZ 2008, 256, 61. tábla 1–2.

¹²³² M. NEPPER 2002, I: 146–147, II: 167; 161. tábla 4.

¹²³³ M. NEPPER 2002, I: 167–168, II: 193; 187. tábla 14.

¹²³⁴ M. NEPPER 2002, I: 205, II: 223; 217. tábla 7.

¹²³⁵ MUDGYESI 1993, 489, 504; XII. tábla 7.

¹²³⁶ A közöletlen adatokat Medgyesi Pál szívességének köszönhetem.

¹²³⁷ BÁLINT 1991, 90, 92; Taf. XXXI. 5–6.

¹²³⁸ SZÁSZ 1911, 305–306, 05: 3. kép 1–2.

¹²³⁹ KOVÁCS 2015, 150, 341: 40. tábla 37.

¹²⁴⁰ MUDGYESI 2002, 149–150, 162, 191: 19. kép 4.

¹²⁴¹ SZABÓ 1976, 23, 32: 13. ábra 13; RÉVÉSZ 2008, 313, 84. tábla 2.

¹²⁴² ROSKA 1914, 131, 139: 6. kép 4 (a rajzon hatszög metszetű); GÁLL 2013, I: 524; sokszög átmetszetüként, II: 281. tábla 3.

¹²⁴³ ROSKA 1914, 137, 139: 6. kép 7; GÁLL 2013, I: 527, II: 283. tábla 1.

¹²⁴⁴ ROSKA 1914, 138, 139: 6. kép 10; GÁLL 2013, I: 527, II: 283. tábla 4.

¹²⁴⁵ KISS 1983, 80.

¹²⁴⁶ NYÁRY 1902, 23.

¹²⁴⁷ Az állatfejes karperecek általános adatgyűjtése, tipológiai besorolása és kronológiája: KOVÁCS 1994, 116–139. A tipológia bizonyára már kiegészítésre szorul, vö. GALLINA–VARGA 2016, 45.

¹²⁴⁸ KOVÁCS 1994, 134–136, 135: Abb. 31: 3a.

¹²⁴⁹ KOVÁCS 1994, 136, 135: Abb. 31: 3b.

¹²⁵⁰ KOVÁCS 1994, 136, 135: Abb. 31: 3c.

állatfejes karperecet adtak, amelyet talán véletlenül az egymás közelségében nyugvó kisgyermeknek és nőnek (132, 133) a jobb alkarja közepéig, az egymástól átlósan távol fekvő másik két nőnek (48, 205) viszont bal alkarjára húzták fel. Bár az egyik sírban (132) I. András verete is volt, s a többi három is a Péter–I. András-denáros érmesávbán feküdt a temető közepén, csak ketjük (132, 133) volt egymással valamiféle kapcsolatot is sejtethető közelségben, viszont a harmadik (205) távolabb, a negyedik (48) pedig a lehető legtávolabb, azaz kapcsolat sejtethetősége nélkül.

Szöke Béla részletesen foglalkozott az állatfejes karperecekkel is, és arra az összegzésre jutott, hogy a ritkábban és rövidebb ideig használtak tekintett zárt példányaik kis csoportja a 10. század utolsó harmadára keltezhető, míg a korábban divatba jött nyitott változatukat a honfoglaló magyarság honosította meg, s a 10. század második felében terjedt el, s a használatuk a 11. században vált uralkodóvá.¹²⁵¹ Szabó János Győző kevés példánnyal alátámasztott általánosításának lényege az volt, hogy a 10. század közepe táján viselt korábbi példányok karikája vékonyabb, a későbbieké vastagabb volt.¹²⁵² Jochen Giesler is a 950–1050, sőt valamivel későbbi időszakig sejtette a használatukat, de kiemelte a tipokronológiai besorolásuk nehézségeit.¹²⁵³ A jelenleg használt tipológiai besorolásukat magam készítettem, a későbbiekben bizonyára ez is kiegészítésekre fog szorulni.¹²⁵⁴

A nem naprakész Kárpát-medencei adatgyűjtésem a magyarhomorogi darabbal együtt mindössze 9 érmés-állatfejes karpereces sírt eredményezett, de a kicsi állomá-

nyuk ellenére mégis összefoglalható néhány jellegzetességük: a velük eltemetetteknek csak a kisebbik fele volt biztosan nő,¹²⁵⁵ viszont öt kapott közülük két – többségében párban készült – többféle típusú karperecet,¹²⁵⁶ s az egyes példányokat inkább a jobb karra húzták.¹²⁵⁷ A kíséző érméiket főleg az I. István és I. Béla uralkodása közötti időben verték, de kivételesen I. László denára is előfordult.¹²⁵⁸ Az állatfejes karpereces-érmés sírok többsége a Tiszántúlon látott napvilágot.¹²⁵⁹

III.4.5.4.2.11.5.1. Állatfejes karperecek 11. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

1. Csanytelek (Cso)-Síróhegy 17. sír: nő, a bal karján (?) 3b típusú, zárt állatfejes bronz karperec, I. András H9 denarával.¹²⁶⁰ 2. Csongrád (Cso)-Mámai-dűlő 5. sír: nő/gyermek, 3b típusú, zárt állatfejes bronz karperec, I. István H1a denarával.¹²⁶¹ 3. Deszk (Cso)-Nádashalmi-dűlő/D. temető 97. sír: ism., 2 bronz állatfejes karperec, I. István H1 denarával.¹²⁶² 4. Egyházasgerge (Liptagerge, Nó)-Sirmány 8. sír: felnőtt/nő, a jobb alkarján 4b típusú, zárt, sodrást utánozóan öntött, belül sima felületű bronz állatfejes karperec, I. István H1 denarával.¹²⁶³ 5. Konyár (HB)-Vénkert 1/1981. sír: nő/gyermek?, 2 állatfejes bronzkarperec: az egyik 1d, a másik 4a típusú, Aba Sámuel H7 denarával.¹²⁶⁴ 6. Magyarhomorog (HB)-Konya-domb 132. sír. 7. Majs (Ba)-Udvari-rétek 692. sír: mat. nő, a jobb alkarcsontjai alatt, vagyis nem ráhúzva 2 bronz állatfejes, valószínűleg 4b típusú karperec, I. László H22 denarával.¹²⁶⁵ 8. Piliny (Nó)-Sirmányhegy 54/1901. sír: nő, 2 valószínűleg 3c típusú, zárt állatfejes bronz karperec, I. Béla H12 denarával.¹²⁶⁶ 9. Szabolcs

¹²⁵¹ SZÖKE 1962, 69–71, 96.

¹²⁵² „Az ún. kígyófejű karperecek külön tanulmányt igényelnének. Itt csak annyit jegyeznék meg, hogy a húzal karperecek formai változásában megfigyelt törvényszerűségek rájuk is vonatkoznak. Tehát nem lehet kétséges, hogy a vékonyabb kör (ovális) átmetszetű rudacsokból valók koraibbak, már a X. század közepe táján viseltek ilyeneket. A vastagabbak, a D-átmetszetűek és a sodrást mimelő (vagy sodrott) példányok mind későbbi keletűek; függetlenül attól, hogy nyitott vagy zárt formákról van szó.” SZABÓ 1978–1979, 67.

¹²⁵³ VÖ. 8. Bijelo Brdo I. típus: GIESLER 1981, 121–124, Taf. 53.

¹²⁵⁴ VÖ. KOVÁCS 1994, 116–139. Kiegészítési javaslat: GALLINA–VARGA 2016, 45.

¹²⁵⁵ A 9 személy nemi és életkori megoszlása a lelőhelylista sorszámaival: 4 nő (1, 7–9.), 1 felnőtt (4.), 2 nő/gyermek (2, 5.), 1 kisgyermek (6.), egy meghatározhatatlan (3.).

¹²⁵⁶ A karperec típusok a lelőhelylista sorszámaival: 1d típus (5/1, 9/1–2: páros), 3a típus (6.), 3b típus (1–2.), 3c típus (8/1–2: páros), 4a típus (5/2), 4b típus (4, 7/1–2: páros), ? típus (3/1–2, 5/1).

¹²⁵⁷ A karperecek helyzete a négy egypéldányos sírban a lelőhelylista sorszámaival: a jobb alkaron (4, 6.), a bal alkaron (1?), ismeretlen helyen (2.). Érdekes, hogy a majsi 692. sírban lelt állatfejes karperecek a „jobb alkarcsontok alatt (eredetileg is a karcsontok alatt voltak, mert a csontok felső része nem volt patinás)” volt: KISS 1983, 123.

¹²⁵⁸ A karpereces sírok kíséző érméi a kibocsátók és érmetípusaik sorrendjében a lelőhelylista sorszámaival: I. István 3 H1 (3–4, 9.), I H1a (2.), Aba Sámuel 1 H7 (5.), I. András 1 H9 (6.), I H9 (1.), I. Béla 1 H12 (8.), I. László 1 H22 (7.) denára.

¹²⁵⁹ A karpereces-érmés sírok előfordulása tájegységként a lelőhelylista sorszámaival: 4 a Tiszántúlon (3, 5–6, 9.), 2–2 Észak-Magyarországon (4, 8.) és a Duna-Tisza közén (1–2.), 1 pedig a Dunántúlon (7.).

¹²⁶⁰ SZÉLL 1941a, 170, XXXVIII. tábla 13 (pálcakarpereccel).

¹²⁶¹ SZÉLL 1941a, 171, XXXIX. tábla 35 (pálcakarpereccel).

¹²⁶² FEJÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 31: Nr. 222. A közöletlen adatokat Kürti Béla, Lőrinczy Gábor és Nagy Adám szivességének köszönhetem.

¹²⁶³ NYÁRY 1906, 277–278, 278: 2. ábra.

¹²⁶⁴ MESTERHÁZY 1982. A karperecek adatait Mesterházy Károly szivességének köszönhetem.

¹²⁶⁵ KISS 1983, 122–123, 369: 61. tábla.

¹²⁶⁶ NYÁRY 1902, 233, 233: 4. kép.

(SzSzB)-Petőfi utca 19 sír: ad. nő, 2 ld típusú bronz állatfejes karperec, I. István 2 H1 denárával.¹²⁶⁷

Nem soroltam be további hét, számomra értékelhetetlen sírt, illetőleg lelőhelyet: 1. Deszk (Cso)-Nádas-halmi-dűlő/D. temető III. sír.¹²⁶⁸ 2–3. Majs (Ba)-Udvari-rétek 53. sír (2.): ad. nő, 3a típusú bronz karperec, H? érme, 472. sír (3.): ad. nő, 4b típusú (?) bronz karperec, H? érme.¹²⁶⁹ 4. Szekszárd (To)-Jobbremete szőlőhegy 14. sír: nő?, 1-1 3. és 4. típusú bronz karperec, H? érme.¹²⁷⁰ Kiss Attila gyűjtésében hat állatfejes karpereces-érmés sír szerepelt, éspedig a fenti lelőhelylista sorszámával három (1, 2, 4.), valamint további három, számomra értékelhetetlen adat: 1. Békéscsaba (Bé): az egyik halomban lelt szórványleletek között Salamon-denár és állítólag állatfejes karperec.¹²⁷¹ 2. Dunapataj (BK)-Szelidi-várhegy: szórványleletek között talált állatfejes karperecpár, I. András denár.¹²⁷² 3. Ózd (BAZ)-Szentsimon: 4 sír egyikében állatfejes karperecpár és S-végű karika, nem velük azonos leletegyüttesként előkerült rombusz metszetű karperec, pántgyűrű és I. István denára.¹²⁷³

III.4.5.4.2.11.6. Összegzés

Az áttekintésem a magyarhomorogi temető II. századi karpereceinek sírleteivel foglalkozott, amiből csak áttételesen lehet következtetni e díszek használatára a helyi közösségben.¹²⁷⁴ Az egyes típusok előzményeire csupán a legfontosabb korábbi vélemények ismertetésével tértem ki. Megfigyeléseimet nem lehet országos méretekben kiszélesíteni, ehhez teljes anyaggyűjtésre volna szükség, s ugyanez vonatkozik az érmés-karpereces sírok általam készített tisztán kronológiai jellegű adatgyűjtésére is, amely csupán biztos csomópontokat nyújthat az ékszer történetének vázolásához. A legfontosabb feladat a teljesen feltárt temetők anyagának összehasonlítása volna a pénzzel kísért, valamint a pénzkisé-

ret nélküli példányok tipológiai, horizontálstratigráfiai és tárgye gyűttese i vizsgálatával.

III.4.5.4.2.12. Gyűrűk (12. tábla, 131–133. kép)

A temető 523 sírjából 80 (15,30%) tartalmazott gyűrűt a következő nemi, illetőleg életkori csoportosulásban: 3 férfi (3,75%), 47 nő (58,75%), 3 felnőtt (3,75%), 1 ifjú/juv. (1,25%), 1 inf. II./juv. (1,25%), 12 gyermek (15,00%), 13 kisgyermek (16,25%), továbbá 1 szórványlelet is előkerült. A síroknak csaknem felében, 38 temetkezésben érme is volt, méghozzá viszonylag egyenletes mennyiségi eloszlásban az I. István és I. László uralkodási ideje között veretett denárok között.¹²⁷⁵ Az érme nélküliek felbukkanása a temető széle felé egyre növekvő területű érmesávokban viszont azt tanúsítja, hogy a gyűrűmellettel-adás gyakorlata idővel ugyan csökkent, de mindvégig fennmaradt.¹²⁷⁶

A temetőben az alábbi gyűrűtípusok mutatkoztak: 38 sírban nyitott huzalgyűrű vagy öntött, nyitott gyűrű (és egy további szórványlelet), nyolc temetkezésben csavart huzalgyűrű, tíz alkalommal kettősen csavart huzalgyűrű, hat esetben pántgyűrű, 14 személy mellett karikagyűrű, négyenél pedig gyűrűként mellékelt S-végű karika, továbbá egyszer-egyszer öntött fejesgyűrű, üveggyűrű vagy csontgyűrű volt.¹²⁷⁷ Az egyes gyűrűtípusokat ebben a sorrendben tárgyaltam.

III.4.5.4.2.12.1. Nyitott huzal- vagy öntött gyűrűk (37. táblázat, 130. kép)

A temető 38 sírjában volt nyitott huzal- vagy öntött gyűrű, ami az 523 sír 7,27%-a, és a bennük/belőlük előkerült 42 + 1 példány¹²⁷⁸ a gyűrűk leggyakrabban mellékelt fajtája. Együtt tárgyaltam a nem mindig könnyen megkülönböztethető két változatot: a különböző vastagságú, rendszerint kerek metszetű huzalból levágott és körbe hajlított, illetve a levágott vagy hegyesedő végekkel ön-

¹²⁶⁷ Kovács 1994, 22, 88, 87; Abb. 27. 2–3/1970.

¹²⁶⁸ Fehér-Éry-Kralóvánszky 1962, 31: Nr. 222. A közöletlen adatokat Kürti Béla, Lörinezy Gábor és Nagy Ádám szíveségének köszönhetem.

¹²⁶⁹ Kiss 1983, 80, 15. tábla; 107, 39. tábla.

¹²⁷⁰ Haugh 1902, 368; Ódor 1999, 62: Nr. 60.

¹²⁷¹ Fehér-Éry-Kralóvánszky 1962, 23: Nr. 71; Kiss 1985, 332: Nr. 71.

¹²⁷² Fehér-Éry-Kralóvánszky 1962, 33: Nr. 255; Kiss 1985, 332: Nr. 255.

¹²⁷³ K. Vilgú 1970, 79: Nr. 2; vö. Fehér-Éry-Kralóvánszky 1962, 75: Nr. 1037; Kis 1985, 333: Nr. 1037.

¹²⁷⁴ Erre az a jelenség hívta fel a figyelmet, hogy egyes példányok a többségnél később, még I. László veretével is (203), vagy az I. Béla–I. Géza (230, 352, 468), sőt a temető keleti szélén az I. László-denáros (452) érmesávban is előfordultak.

¹²⁷⁵ (Záró)érmék a gyűrűs síroknak: I. István 8 db: 7 H1 (46, 106, 111, 115, 140, 153, 171), 1 H1b (141), Péter 4 H6 (62, 64, 126, 403), Aba Sámuel 1 H7 (199), I. András 9 H8 (37, 67, 105, 132, 134, 136, 177, 208, 404), I. Béla 1 H12 (486), Salamon 7 db: 4 H14 (70, 416, 497, 501), 1 H15 (429), 2 H17 (241, 335), I. László 8 db: 1 H21 (452), 1 H24 (461), 1 H25 (203), 1 H28 (443), 3 H29 (233, 288, 451), 1 H? (228) denára.

¹²⁷⁶ Az érme nélküli gyűrűs sírok eloszlása: 7 sír az I. István (75, 97, 100, 108, 133, 172, 206), 15 a Péter–I. András (48, 63, 77, 85, 86, 95, 123, 124, 129, 205, 209, 371, 372, 400, 415), 10 az I. Béla–I. Géza (60, 74, 148, 196, 287, 291, 369, 407, 422, 492) és 10 az I. László (17, 76, 223, 283, 368, 389, 444, 514, 519, 527) denáros érmesávban.

¹²⁷⁷ Mivel 1 pántgyűrűs és 2 karikagyűrűs sírban huzalgyűrű is volt, a gyűrűs sírok együttes sírszámában a 38 huzalgyűrűs sírhoz 6 + 1 = 5 pántgyűrűs, és 14 + 2 = 12 karikagyűrűs sírt kell csak számítani.

¹²⁷⁸ Négy sírban (37, 106, 206, 209) volt 2-2 példány, és előkerült egy szórványlelet is.

37. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető huzalgűrűs sírjainak és a huzalgűrűinek adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában

Sorszám	Sírszám	Kor/ korcsoport	(Záró)penz	Anyag	A huzalgűrű előkerülési helye	A huzalgűrű típusa	Átm/cm	V/cm	Súly/g
1–21. 21 női sír									
1	17	ad.		bronz	a jobb combnyak belső oldalánál ujjcsontok között	domború felületű, lapított és egymásra hajtott végekkel	1,92 × 2,11	0,28	1,34
2/2 db	37	60-x	I. András H8	bronz	a jobb combcsontnyak mellett belül, ujjcsontok között	öntött, kerek metszetű, egymásra hajtott, levágott végű	2,21 × 2,52	0,40	4,36
				bronz	a jobb combcsont középtájánál belül, ujjcsontok között	rombusz metszetű, nyitott lecsipett végű	2,32 × 2,29	0,30	2,60
3	48	mat.		bronz	a jobb medencetájék alatt	kerek metszetű, egymásra hajtott, hegyesedő végű	2,41 × 2,13	0,26	2,28
4	67	mat.	I. András H8	bronz	a bal combcsont közepe táján, kívül	öntött, rombusz metszetű, nyitott, hegyesedő végű	2,41 × 2,55	0,3	3
5	105	55-59	I. András H8	bronz	a jobb combcsont alsó harmada és a bal sírszél között	öntött, hatszög metszetű, nyitott, levágott végű	2,63 × 2,56	0,38	5,9
6/2 db	106	60-x	I. István H1	bronz	a jobb ujjcsontokon	öntött, hatszög metszetű, egymást érő, levágott végű	2,48 × 2,35	0,37	4,02
				bronz	a bal ujjcsontokon	öntött, kerek metszetű, egymást érő végű	kb. 2,30 × 2,20	kb. 0,40	–
7	111	50-55	I. István H1	bronz	a jobb combcsont közepe mellett, kívül	kerek metszetű, egymásra hajtott, levágott végű	2,08 × 2,12	0,28	2,65
8	115	50-59	I. István H1	bronz	a bal ujjcsontok egyikén	öntött, rombusz metszetű, nyitott, levágott végű	2,66 × 2,61	0,43	6,17
9	133	23-25		ezüst	a sír fejevégi bal sarkában	öntött, háromszög metszetű, egymásra hajtott, lapított végű, kettős cikkcakkos pontsorról díszített	2,11 × 2,34	0,32 × 0,16	2,61
10	134	23-30	I. András H8	ezüst	a medencében fekvő jobb ujjcsontok mellett	kerek metszetű, lecsipett végű	2,06 × 2,07	0,2	1,7
11/1 karikagyűrűvel	140	50-59	I. István H1	bronz	a bal medence alatt, az egyik eltúrt ujjcsonton	öntött, hatszög metszetű, nyitott, keskenyedő végű	2,38 × 2,40	0,41	4,41
12/1 karikagyűrűvel	142	felnőtt	I. István H1b	bronz	a jobb kéz egyik ujjcsontján	öntött, D metszetű, nyitott, sűrű rovátkolással díszített	2,13 × 2,19	0,3	2,55
13	177	20-22	I. András H8	bronz	a koponya alatt, az állkapocs jobb oldalán	öntött, D metszetű, nyitott, keskenyedő végű	2,57 × 2,50	0,36	3,9
14	199	20-22	Aba Sámuel H7	bronz	a bal ujjcsontok egyikén	öntött, rombusz metszetű, nyitott, levágott végű	2,45 × 2,44	0,32	3,29
15	203	mat.	I. László H25	bronz	a bal kéz kimozdított ujjcsontján	öntött, D metszetű, egymás mellé hajtott, lapított végű	2,29 × 2,31	0,4	3,45
16	205	30-39		bronz	a jobb combcsont mellett kívül, ujjcsontok között	öntött, kerek metszetű, egymás mellé hajtott, lapított végű	2,27 × 2,27	0,33	3,23
17/2 db	209	23-25		bronz	a jobb ujjcsontok helyén	öntött, rombusz metszetű, nyitott, keskenyedő, levágott végű	2,57 × 2,43	0,41	4,90
				bronz	a bal kéz egyik ujjcsontján	öntött, kerek metszetű, nyitott, keskenyedő, ill. lapított végű	2,46 × 2,28	0,33	3,00
18	241	30-39	Salamon H17	ezüst	a jobb kéz egyik ujjcsontján	kerek metszetű, nyitott, levágott végű	1,79 × 1,45	0,16	0,73
19	368	ad.		bronz	a bal kéz egyik ujjcsontján	kerek metszetű, nyitott, hegyesedő végű	2,10 × 2,04	0,16	0,49

Sorszám	Sírszám	Kor/csoport	(Záró)penz	Anyag	A huzalgyűrű előkerülési helye	A huzalgyűrű típusa	Átm/cm	V/cm	Súly/g
20	422	ad.		bronz	a jobb kéz gyűrűsujján	rombusz metszetű, nyitott, egymásra hajtott lapított végű	2,00 × 2,10	0,21	0,97
21	452	30-40	I. László H21	bronz	a jobb lábfej csontjai között	öntött, ellipszis metszetű, egymásra hajtott, keskenyedő végű	2,34 × 2,38	0,37	3,11
22. 1 felnőtt sír									
22	60	mat.		ezüst	a jobb combcsont felső végétől, befelé 10 cm-re	öntött, négyzet metszetű, nyitott, hegyesedő végű	2,24 × 2,52	0,3	2,97
23. 1 ifjú/juv. sír									
23	172	juv.		bronz	a sír jobb szélénél a bal alkarcsontok alsó vége vonalában	öntött, kerek metszetű, nyitott, levágott végű	2,53 × 2,35	0,31	3,4
24–28. 5 gyermek sír									
24	46	12-13	I. István H1	bronz	a jobb alkarcsontok között a combcsont külső oldalán	öntött, négyzet metszetű, nyitott levágott végű	2,41 × 2,34	0,3	3,91
25	62	8-15	Péter H6	bronz	a bal combcsont alsó vége mellett, kívül	öntött, rombusz metszetű, nyitott, levágott végű	2,57 × 2,59	0,4	4,42
26	63	10-12		bronz	a nyakperecre húzva	öntött, D metszetű, nyitott, keskenyedő végű	2,06 × 1,97	0,39	3,48
27	64	inf. II.	Péter H6	bronz	a jobb kéz ujján	rombusz metszetű, nyitott, levágott végű	1,79 × 1,77	0,18	0,83
28	208	10-11	I. András H8	bronz	a sír jobb széle mellett	öntött, rombusz metszetű, egymásra hajtott, levágott végű	2,23 × 2,46	0,32	3,15
29–38. 10 kisgyermek sír									
29	70	5-6	Salamon H14	bronz	az elkorhadt jobb kézfej sejtető helyén	rombusz metszetű, egymásra hajtott, levágott végű	1,77 × 1,73	0,27	2
30	97	6-7		bronz	a jobb kéz kimozdított egyik ujjcsontján	öntött, hatszög metszetű, egymásra hajtott, levágott végű	2,19 × 2,20	0,39	4,2
31	126	4-5	Péter H6	ezüst	a jobb combcsont felső vége mellett, belül	kerek metszetű, nyitott, levágott végű	1,20 × 1,20	0,14	0,32
32	129	inf. I.		bronz	a koponya és a bal felkarcsont között, az állkapocs tájékán	öntött, rombusz metszetű, egymásra hajtott, levágott végű	2,58 × 2,55	0,4	5,7
33	132	5-6	I. András H8	bronz	a bal alkar alsó vége alatt egy keresztben álló ujjcsonton	öntött, kerek metszetű, nyitott, keskenyedő, levágott végű	2,53 × 2,48	0,34	4,49
34	148	6-7		ezüst	a jobb ujjcsontok egyikén	kerek metszetű, nyitott, levágott végű	1,72 × 1,69	0,16	0,88
35	153	4-5	I. István H1	bronz	a jobb ujjcsontok egyikén	öntött, négyzet metszetű, egymásra hajtott, levágott végű	1,98 × 1,96	0,38	4,88
36/1 pántgyűrűvel	171	kisgyermek	I. István H1	bronz	jobb combcsont felső végénél kívül, a kézcsontok táján	öntött, kerek metszetű, nyitott, keskenyedő végű	2,26 × 2,28	0,36	3,4
37/2 db	206	2-3		bronz	a mellkas táján	öntött, rombusz metszetű, nyitott keskenyedő végű	2,58 × 2,50	0,41	4,80
				bronz	a mellkas táján	kerek metszetű, nyitott, keskenyedő végű	2,24 × 2,28	0,31	2,95
38	527	2-3		ezüst	a jobb kéz gyűrűsujján	kerek metszetű, nyitott, levágott végű	1,41 × 1,47	0,09	0,22
39. 1 szórványelet									
39	szórvány			bronz	–	öntött, négyzet metszetű, nyitott keskenyedő végű	2,62 × 2,53	0,39	5,97

tött példányokat.¹²⁷⁹ A huzalgyűrű 21 esetével annyira jellegzetesen női ékszernek mutatkozott, hogy érdekes volna tudni: a csupán életkorra meghatározott további 17 személy vajon milyen nemű volt?¹²⁸⁰ Annyi bizonyos, hogy a nők inkább a fiatalabb korosztályokhoz tartoztak.¹²⁸¹ A gyűrűk többsége (32 db) bronzból készült, kilenc pedig ezüsből, csak egy-egy példány volt mindkét változatból díszített.¹²⁸² A nagyobb ezüstérték felemásan jelentkezett, két nő, egy felnőtt és egy kisgyermek az átlagos bronzpéldányokhoz közelítő méretű, de könnyebb gyűrűt kapott, két kisgyermek számára pedig apró ezüst ékszert készítettek, illetve adtak,¹²⁸³ de a kisgyermekkel való törődés más módon is érzékelhető volt.¹²⁸⁴ Az elhunytak többsége nemi vagy életkori megkülönböztetés nélkül csak egy huzalgyűrűt kapott, mindössze négyüknél találtunk kettőt, s csupán kettejüknél „hagyományosan” mindkét kézen,¹²⁸⁵ két további alkalommal (140, 142) a huzalgyűrűt karikagyűrű, egyszer (171) pántgyűrű kísérte. Egyébként nyilvánvalóan tudatos megkülönböztetéssel a jobb kézre húzták fel a legtöbb huzalgyűrűt, balra csak keveset, és néhány alkalommal bolygatás vagy korhadás következtében az eredeti helyzetet nem lehetett megállapítani.¹²⁸⁶

A 38 sírból 23-ben kísérte az I. István és I. László uralkodása közötti időben kibocsátott érme a huzalgyűrűt, és pedig zömében az első négy király denára: I. István 8, Péter 3, Aba Sámuel 1 és I. András 7 verete, vége-

zetül pedig Salamon és I. László 2-2 pénze.¹²⁸⁷ Az érme nélküli temetkezések horizontálstratigráfiai helyzete nagyjából ugyanezen időszaknak felel meg, talán némi eltolódással a későbbi időszakok javára.¹²⁸⁸ Az ezüstpéldányok is inkább a korábbi időszakban kerülhettek a földre, kettejük (133, 134) közvetlenül egymás mellé.¹²⁸⁹ Összességében a huzalgyűrűs temetkezések a temető I. István–I. András kori középrészében csoportosultak, a későbbiekben jelentősen megritkultak, de a temető legszéléig is a földre kerültek, jelezvén az ékszer hosszú mellékletadási, s közvetve használati idejét a magyarhomorogi temetőt fenntartó közösségben.

Könyvének „különböző átmetszetű nyitott gyűrűk” című szakaszában lelőhelyüként 16 temetőt megnevezve adott rövid áttekintést Szőke Béla a kerek, félkör, háromszög, négyszög és hatszög átmetszetű nyitott gyűrűkről. Megfigyelése szerint „a végük felé többnyire hegyesednek, elvékonyodnak, ritkábban egyenletesen vastagok. Általában olcsó féműből, bronzból készültek. Az őket kísérő leletek alapján megjelenésük idejét nálunk a XI. század elejére tehetjük. Ez a gyűrűtípus igen gyakori a törtezüst leletek területén, divatjuk meghonosodását nálunk, onnan jövő hatásnak tekintjük.”¹²⁹⁰ Szőke Béla Miklós a pusztaszentlászlói (Za)-deáksűrői II. századi mintegy 220 síros falusi temetőrészlet monográfiájában a lelőhely leggyakoribb gyűrűtípusának nevezte a 15 temetkezésből napvilágot látott ezüst

¹²⁷⁹ A háromrét hajtott huzalból csavart magyarhomorogi nyakperecek méretéből következik, hogy az ötvösök legalább 135-140 cm hosszúságú (vö. nyakpereg a 134. sírban: kb. 3 × 45 cm) és 0,14–0,22 cm vastagságú huzalokat készíthettek, ezért a 0,3 cm-es átmérőjűnél vékonyabb, és a vastagabbknál könnyebb gyűrűket tekintet nélkül a végeik kialakítására egyszerű huzalgyűrűknek tekintetem, míg a vastagabb és nehezebb, gyakran hegyesedő végű példányokat pedig öntöttéknek. Ilyen megközelítéssel 10 egyszerű nyitott bronz (17, 37/2, 48, 64, 70, 111, 206/2, 368, 422, 527) és 5 ezüst (126, 133, 134, 148, 241) huzalgyűrű, valamint 27 öntött bronz nyitott (37/1, 46, 62, 63, 67, 97, 105, 106/1–2, 115, 129, 132, 140, 142, 153, 171, 172, 177, 199, 203, 205, 206/1, 208, 209/1–2, 452, szörvány) és a jellegzetesen hegyesedő végű alakja alapján egy öntött ezüst nyitott gyűrű (60) volt a temetőben.

¹²⁸⁰ A huzalgyűrűs sírok nemi vagy életkori megoszlása: 21 nő (17, 37, 48, 67, 105, 106, 111, 115, 133, 134, 140, 142, 177, 199, 203, 205, 209, 241, 368, 422, 452), 1 felnőtt (60), 1 juv. (172), 5 gyermek (46, 62, 63, 64, 208) és 10 kisgyermek (70, 97, 126, 129, 132, 148, 153, 171, 206, 527).

¹²⁸¹ A huzalgyűrűvel eltemetett 21 nő életkori megoszlása: 2 juv. (177, 199), 1 felnőtt (142), 9 ad. (17, 133, 134, 205, 209, 241, 368, 422, 452), 7 mat. (48, 67, 105, 111, 115, 140, 203), 2 sen. (37, 106).

¹²⁸² Egy öntöttbronz példány (142) mintegy a esavarást utánaóan keresztirányban volt sűrűn rovátkolva, egy ugyancsak öntött ezüst, háromszög metszetű példányt (133) pedig a két külső felületén külön-külön zegzugmintás, majd egyenes vonallal végződő pontors díszíti, amely nem fut ki a gyűrű végéig. A kiöntött gyűrűt valószínűleg egy kúpos, kerek metszetű fahengerre húzták és finomhegyű ponccal ütögették be a mintát.

¹²⁸³ Átlagos méretű (60: felnőtt, 134: nő), kisebb (148: kisgyermek, 241: nő) és apró (126: kisgyermek, 527: kisgyermek) ezüst huzalgyűrűk.

¹²⁸⁴ Öt kisgyermek kapott szokásos, azaz felnőtt méretű huzalgyűrűt (97, 129, 132, 171, 206), egy kisebbet (148), kettő aprót (126, 527), kettőnek (70, 153) a gyűrűjét pedig a végeik erőteljes egymás mellé hajlításával alakították kisgyermek méretűvé.

¹²⁸⁵ Egy idős nő (106) jobb és bal kezén, egy fiatal nő rossz állapotú csontváza jobb kézfeje táján, illetőleg egy bal ujcsontján (209), ezzel szemben egy idős nő (37) maradványainak állati bolygatását követően inkább mindkettőt a jobb kézfeje közelében, végezetül egy kisgyermek (206) teljesen elkorhadott mellkasa táján tártuk fel.

¹²⁸⁶ A 42 huzalgyűrű helyzete a sírban: 18 a jobb kezén, vagy ujcsonttal együtt elmozdulva (17, 37/1–2, 64, 70, 94, 105, 106/1, 111, 134, 142, 148, 153, 205, 209/1, 241, 422, 527), 5 feltehetőleg a jobb kézről elmozdulva (46, 48, 60, 126, 171), 8 a bal kezén vagy ujcsonttal együtt elmozdulva (106/2, 115, 132, 140, 199, 203, 209/2, 368), 3 feltehetőleg a bal kézről elmozdulva (62, 67, 172), 7 egyéb helyen (129, 133, 177, 206/1–2, 208, 452), 1 pedig nyakperecre húzva (63).

¹²⁸⁷ Érmék a huzalgyűrűs sírokban: I. István 7 H1 (46, 106, 111, 115, 140, 153, 171) és 1 H1b (142), Péter 3 H6 (62, 64, 126), Aba Sámuel 1 H7 (199), I. András 7 H8 (37, 67, 105, 132, 134, 177, 208), Salamon 1 H14 (70), 1 H17 (241), végezetül I. László 1 H21 (452), 1 H25 (203) denára.

¹²⁸⁸ A 14 érme nélküli huzalgyűrűs sír helyzete: 1 az I. István (97), 7 a Péter–I. András (48, 63, 129, 172, 205, 206, 209), 3 az I. Béla–I. Géza (60, 148, 422) és 3 az I. László (177, 368, 527) -denáros érmesámban.

¹²⁸⁹ A hat ezüstpéldányból hármat kísért érme: Péter H6 (126), I. András H8 (134) és Salamon H17 (241) denára, a másik három gyűrű pedig az I. István (133), valamint az I. Béla–I. Géza (60, 148) -denáros érmesámban került elő.

¹²⁹⁰ Szőke 1962, 96–97.

és bronz, rombusz, hatszög, kerek vagy sokszög, illetve ovális metszetű, hegyesedő végű huzalgűrűket. Kárpát-medencei elterjedésükről megemlítette, hogy „a leletkataszter alapján közel negyven olyan köznépi temetőt sorolhatnánk fel, melyben különböző keresztmetszetű huzalból készített, hegyesedő végű gyűrűt találtak az ásatók; ezen túlmenően azonban az egyes temetőkön belül is ezek alkotják a gyűrűfajták legnagyobb hányadát.¹²⁹¹ Nagyjából a 11. század elején a fonott ezüstgyűrűkkel együtt jelentek meg: viseletük a 12. század első felében szűnt meg.”¹²⁹² Mivel egyikük sem készített listát az érmekísérettel keltezhető példányokról, valószínű, hogy a használatuk végét logikusnak tűnően, a 10/11–12. századi falusi temetők helyenként II. Béla denáraival jelzett felhagyására alapozták.

Mivel a gyűrűtípus 11. századi viselete nem szorult bizonyításra, a saját Kárpát-medencei adatgyűjtésemből¹²⁹³ csak az utolsó kibocsátók érmés-gyűrűs temetkezéseinek listáját mellékeltem, s ez Szőke Béla Miklós fent idézett véleményét látszott megerősíteni a finomítással, hogy a 12. század első felében csak az ekkor felhagyott falusi temetőkben szűnt meg természetszerűleg az érmekkel közös mellékletadásuk, amit a templom körüli temetőkben eddig nem sikerült megfigyelni. Mindenesetre I. László denártípusainak többségével¹²⁹⁴ még napvilágot láttak hegyesedő végű huzalgűrűk, de kivételesen Kálmán és II. Béla veretével együtt is.¹²⁹⁵ A pénzmellékletes-gyűrűs sírok számának csökkenése azonban elválaszthatatlan a pénzmellékletek ritkulásától, ami általános jelenség az I. László és utódai érmés temetkezéseinek mennyiségi összehasonlításakor.¹²⁹⁶ Ráadásul a mennyiségi adatok mögött súlyos kutatási nehézségek léteznek: I. Kevés a teljesen feltárt, horizon-

tálstratigráfiailag értékelhető 10–11/12. századi falusi temető. 2. Nincs korpuszszerűen összegyűjtve az e falusi temetőket eltérő időben váltani kezdett, de II. Béla uralkodási idejét (1131–1141) követően már váltott templom körüli temetőknek a legkorábbi leletanyaga, amelynek tárgytipusai esetlegesen a kísérő érméi, vagy inkább a leletkombinációi alapján keltezhetőek volnának. 3. Nincs meggyőzően kidolgozva II. Béla utódai érmetípusainak rendszere, különös tekintettel a 12. századi anonim denárokra.¹²⁹⁷ Mindebből a talán kissé felesleges kitérőből – nem a magyarhomorogi temetőre, hanem – a fenti szakaszra vonatkozóan csupán annyi érdemleges, hogy nem lehet bizonyítottan tekinteni a tárgyalt gyűrűtípus viseletének 12. század elején bekövetkezett megszűnését.

Bizonytalanságok észlelhetők a típus 10. század végi–11. század eleji megjelenését illetően is. Szőke Béla Miklós kizárta, hogy a törtezüst leletek köréből kisugárzó hatásra terjedtek volna el: szerinte a nem ezüst, hanem az egyszerű, olcsó bronz ékszerekre, közöttük a tárgyalt gyűrűkre volt a Kárpát-medencében igény.¹²⁹⁸ A tisztánlátást a 10. század második feléből származó, érmekíséret nélküli leletek keltezési nehézségei rontják: egyetlen lehetőséget a teljesen feltárt 10–11. századi nagy falusi temetők (Halimba-Cseres, Majs-Udvari-rétek, Püspökladány-Eperjesvölgy stb.) még nem magyar érmés temetőrésének horizontálstratigráfiai és leletkombinációs vizsgálata nyújthat, amire magam részletesen már nem tértem ki. Erre Jochen Giesler tett kísérletet, de a halimbai temetőn kívül csak kisebb-nagyobb temetőrészeket elemezhetett. Mindenesetre a kerek metszetű, keskenyedő végű öntött (?) gyűrűket (25. típusa) a 970-es évek tájától származtatta,¹²⁹⁹ amit a magyar pénzt még nem tartalmazó Sárrétudvari (HB)-Hízófold

¹²⁹¹ SZŐKE–VÁNDOR 1987, 75, 137: 331. jegyzet.

¹²⁹² SZŐKE–VÁNDOR 1987, 75.

¹²⁹³ Tételenes most nem ellenőrzött adatgyűjtésben a (huzal)gyűrűs sírokat a következő korábbi érmék kísérték: I. István 23 esetben H1, 3 H2, Péter 5 H6, I H6a, Aba Sámuel 4 H7, I. András 12 H8, 5 H9, Béla dux 3 H11, Salamon 1 H14, 1 H14/15, 1 H15, 4 H17, Géza dux 2 H18, végezetül I, Géza 2 esetben H19 típusú denára, alkalomszerűen tanúsítva az ékszer folyamatos használatát.

¹²⁹⁴ Amint a következő jegyzetben látható a király H21–H30. denarai közül csupán a H23, a H29 és a H30 típusok hiányoztak. A típusok kibocsátási sorrendjének jelenlegi meghatározatlanságáról: Kovács 1997, 158–163; újabban: Kovács 2019a.

¹²⁹⁵ A tárgyalt gyűrűk érmekísérete a kibocsátók és érmetípusaik szerint a lelőhelylista sorszámaival: I. László 1 H21 (8.), 3 H22 (10, 16, 21?), 3 H24 (5, 13, 14.), 1 H25 (7.), 2 H26 (6, 12.), 5 H27 (2–4, 15, 18.), 2 H28 (1, 9.), 3 H? (11, 20, 22.), Kálmán 1 H37 (19.) és II. Béla 1 H49 (17.) denarával közös sírban.

¹²⁹⁶ „A még pogány korban létesített köznépi [az újabb terminológiám szerint: falusi] temetők elhagyására törvényi úton szorították rá alattvalókat a magyar királyok, s e folyamat tempóját a nagy köznépi [falusi] temetők legfiatalabb temetkezési egybehangzóan jelzik, mivel az általam összegyűjtött Kárpát-medencei érmeanyagokban I. László veretei még rendszeresen, Kálmán, II. István és II. (Vak) Béla királyneves denárai viszont már egyre esőkenő típus- és darabszámban bukkant[ak] fel. Csökkenésük mértéke azonban nem folyamatos, ugyanis a fent említett négy király veretei a következő mennyiségben jelentkez[tek] zárópénz szerepben a köznépi [falusi] temetőkben: 260:27:1:15 db, a templom körüli temetőkben viszont 71:94:28:34 db.” Kovács 1997, 292–293, 293: 93. táblázat. Egyébként a II. Bélával záruló uralkodók sorában vert érmetípusokkal keltezett sírok mennyiségéről – a magam számára is meglepő módon – nem készítettem összegző táblázatot, de az I. István, I. András, Salamon, I. László, Kálmán, II. István és II. Béla különféle származású – azaz A: hiteles sírlelet, B: temetői szórványlelet, C: közöletlen temetőásatási lelet, D: településátadási lelet, E: kincslelet, F: lelőhelyes szórványlelet – érmék mennyiségi változása egy táblázatsorozaton nyomon követhető: Kovács 1977, 279–288: 85–91. táblázat.

¹²⁹⁷ Vö. Kovács 1997 291–309; IV/6. Sejtések a 12. századi anonim denárokkal kapcsolatban.

¹²⁹⁸ SZŐKE–VÁNDOR 1987, 75–76.

¹²⁹⁹ GIESLER 1981, 110, Tafel 53.

lelőhelyű 10. századi temető leletei is alátámasztani látszottak,¹³⁰⁰ mert a változatos metszetű típusok itt valóban nem jelentek meg. Viszont Giesler az öntött, rombusz és hatszög metszetű példányokat túl késői időre, a 11. század közepe tájára keltezte (27–28. típusa),¹³⁰¹ ami a magyarhomorogi I. István-érmekíséretes darabokkal is nehezen egyeztethető. Ráadásul Török Gyula a halimbai temetőnek a 970 tája–11. század közepe közé keltezett, magyar pénzt még nem tartalmazó 11. temetkezési szakaszában tárgyalta a különféle metszetű, hegyesedő végű gyűrűket,¹³⁰² Mária Rejholcová a csekeji temető leleteinek értékelése közben pedig úgy vélekedett, hogy a gyűrűtípus minden fajtája már a 10. század második felében előfordult a lelőhelyen.¹³⁰³ Van tehát bőven még kutatni való ezzel az ékszerrel kapcsolatosan.

III-4.5.4.2.12.1.1. Egyszerű nyitott huzalgyűrűk és öntött, nyitott gyűrűk I- László-, Kálmán- és II. Béla-denáros lelőhelylistája

I-2. Csekej (Szlk)-Templom-dülő (poloha Kostolec): 10–12. századi falusi temető, 313. sír (1.): 7-14 éves gyermek, a bal szemöldökívén négyzet metszetű, levágott és egymásra hajtott végű bronz huzalgyűrűvel, I. László H28 denarával.¹³⁰⁴ 326. sír (2): 40-59 éves nő, a jobb kezén ovális metszetű, hegyesedő végű ezüst huzalgyűrűvel, I. László H27 denarával.¹³⁰⁵ 3. Hahót (Za)-Cseresznyés: 11. századi temetőrészlet 5. sírja: juv. (?) nő, a jobb kezén rombusz metszetű, levágott és egymásra hajtott végű bronz huzalgyűrűvel, I. László H27 denarával.¹³⁰⁶ 4–6. Halimba (Ve)-Cseres: 10–12. századi falusi temető, 107. sír (4.): mat. nő, a jobb kezén rombusz metszetű, hegyesedő végű, öntött ezüstgyűrűvel, valamint I. László H27 denarával.¹³⁰⁷ 350. sír (5.): ad. nő, a jobb

kezén rombusz metszetű, hegyesedő végű, öntött bronzgyűrűvel, I. László H24/CNH 29 denarával.¹³⁰⁸ 489. sír (6.): mat. nő, a jobb kézcsontjai helyén rombusz metszetű, hegyesedő végű, öntött ezüstgyűrűvel, I. László H26 denarával.¹³⁰⁹ 7. Karcsa (BAZ)-Kormoska 11. századi falusi temető, 3. sír: 20-40 éves nő, a jobb medencelapátja alatt rombusz metszetű, öntött ezüstgyűrűvel, I. László H25 denarával.¹³¹⁰ 8. Magyarhomorog 452. sír: ad. nő, nyitott, ellipszis metszetű, öntött bronzgyűrűvel a jobb lábfejének csontjai között, I. László H21 denarával. 9. Mezőberény (Bé)-Kér-halom-dülő 10–11. századi falusi temetőrészletek, 82. sír: nő, a jobb kezén vékony, nyitott ezüst huzalgyűrűvel, I. László H28 denarával.¹³¹¹ 10. Oroszlámos (Szrb)-Vasútállomás: 10–11. századi falusi temetőrészletek, 1./1903. sír: felnőtt, jobb kezén nyitott, rombusz metszetű, öntött gyűrűvel, I. László H21 és H22 denarával.¹³¹² 11. Perse (Szlk)-Papföld, Bércz-dülő: 10 (?)–11. századi temetőrészlet 6./30. sír: felnőtt/nő?: a jobb kézfej helyén öntött, hegyesedő végű ezüstgyűrűvel, I. László H? denarával.¹³¹³ 12. Pétervására (He)-Vár: 11–12. századi templom körüli temetőrészlet 36. sír: ?, ovális metszetű nyitott huzalgyűrűvel, I. László H26 denarával.¹³¹⁴ 13–19. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű: 11. századi falusi temető, 8. sír (13.): 35 év körüli nő, a jobb kezén öntött, hatszög metszetű, hegyesedő végű bronzgyűrűvel, I. László H24 denarával.¹³¹⁵ 64. sír (14.): juv. fiú (?), a jobb kezén öntött, lekerekített hatszög metszetű, hegyesedő végű bronzgyűrűvel, I. László H24 denarával.¹³¹⁶ 92. sír (15.): 50 év körüli nő, a jobb kezén öntött, rombusz metszetű, hegyesedő végű ezüstgyűrűvel, I. László H27 denarával.¹³¹⁷ 102. sír (16.): 25 év körüli nő, a jobb kezéről elmozdított öntött, rombusz metszetű, hegyesedő végű ezüstgyűrűvel, I. László H22

¹³⁰⁰ Vö. 22., 72., M. NEPPER 2002, I:300, II: 227. tábla 15, I: 308, II: 242. tábla 11.

¹³⁰¹ GIESLER 1981, 110–111, Tafel 53.

¹³⁰² TÖRÖK 1962, 49, vö. 35, 124.

¹³⁰³ „Stabförmige offene Fingerringe aus einem Bronze- oder Silberstäbchen sind im Querschnitt halbkreisförmig, kreisförmig, oval, trapezförmig, viereckig und rhombisch... Die stabförmigen Fingerringe aus Čakajovce stammen aus Gräbern von der zweiten Hälfte des 10. Jh., aber aus dem 11. Jh., begleitet von arpadischen Münzen in der Funktion eines Totenobolus (Grab 168, Béla dux...: 313 und 326, Ladislaus I...“: REJHOLCOVÁ 1995a, 77.

¹³⁰⁴ REJHOLCOVÁ 1995, 34, 142: Tab. LII. 11.

¹³⁰⁵ REJHOLCOVÁ 1995, 35, 143: Tab. LIII. 12.

¹³⁰⁶ SZÓKE 1996, 179–181, Taf. 61. 3.

¹³⁰⁷ TÖRÖK 1962, 128, 160, Taf. 83.

¹³⁰⁸ TÖRÖK 1962, 132, 163, Taf. 82.

¹³⁰⁹ TÖRÖK 1962, 134, 165, Taf. 89.

¹³¹⁰ RÉVÉSZ 2011, 530, 543: 2. kép 3/1.

¹³¹¹ M[EDGYESI]-MESTIRIÁZS 2008, 601.

¹³¹² A gyűrű csak feltételesen azonosítható, vö. TÖMÖRKÉNY 1904, 269, 269: E. ábra 6; KOVÁCS 1991/92, 46–47: Nr. 115–117.

¹³¹³ TOČEK 1992, 170, 173: obr. 119. 10.

¹³¹⁴ Vö. NAGY 1973. A részletes adatokat Szabó J. Józsefnek köszönhetem. A beletározott leletanyag jelenleg nem található meg az egri múzeumban, őrzési helye ismeretlen. A zavaros adatokat összefoglalta: RÉVÉSZ 2008, 265: nr. 43.

¹³¹⁵ SZÓKE–VÁNDOR 1987, 10, 87: 46. kép 4.

¹³¹⁶ SZÓKE–VÁNDOR 1987, 18, 95: 54. kép 4.

¹³¹⁷ SZÓKE–VÁNDOR 1987, 23, 98: 57. kép 1.

III.4.5. A LELETANYAG

38. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető gyűrüként eltemetett S-végű karikás sírjainak és karikáinak adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában.

A sorszám oszlopban a kísérő drótkészerek jelezve

Sorszám	Sír-szám	Nem/korcsoport	Kor	(Záró) pénz	Anyag	Előkerülési helye	Metszet	Átm/cm	Huzalv/cm	S-vég sz/cm	Súly/g
I	371	nő	19-20		bronz	a jobb kézen	kerek	1,92 × 2,41	0,14	0,33	0,66
2/1 bronz, 2 ezüst S-végű karikával	461	nő	felnőtt	I. László H24	bronz	a jobb kézen	kerek	kb. 1,5 × 1,8	0,08	0,15	0,13
3/2 bronz S-végű karikával	287	gyermek	8-9		bronz	a bal kéz elmozdított ujjesontján	kerek	1,93 × 2,34	0,16	0,33	0,72
4/3-3 bronz és ezüst S-végű karikával	443	kisgyermek	5-6	I. László H28	ezüst	a bal kézen	kerek	1,5 × 1,8	0,1	0,25	0,23

denárával.¹³¹⁸ 137. sír (17.): 10–11 éves fiú, öntött, rombusz metszetű, hegyesedő végű bronzgyűrűvel, II. Béla H49 denárával.¹³¹⁹ 151. sír (18.): 56–60 éves férfi, a jobb kezéről elmozdított öntött, rombusz metszetű, hegyesedő végű bronzgyűrűvel, I. László H27 denárával.¹³²⁰ 181. sír (19.): 40. év körüli nő, öntött, rombusz metszetű, hegyesedő végű bronzgyűrűvel, Kálmán H37 denárával.¹³²¹ 20. Ráksi (So)-Felső-hegy-dűlő: 11. századi temetőrészek 3/1955. sír: ?, 1 kerek metszetű huzalgyűrűvel és 1 öntött, rombusz metszetű hegyesedő végű gyűrűvel, I. László H? denárával.¹³²² 21. Szarvas (Bé)-Őszölök/Podani-tanya: 11. századi temetőrészek 2. sír: nő, a jobb kezén öntött, rombusz metszetű, hegyesedő végű bronzgyűrűvel, I. László H22 (?) denárával.¹³²³ 22. Szomotor (Szlk)-Hegyilegelő: 11. századi falusi temetőrészek 9. sír: nő, a jobb kezén öntött, kerek metszetű, egymásra hajtott hegyesedő végű bronzgyűrűvel, I. László H? denárával.¹³²⁴

III.4.5.4.2.12.2. S-végű karika huzalgyűrűk (38. táblázat, 131. kép)

Érdekes jelensége volt a temetőnek, hogy gyűrű helyett két nőnek (371: juv., 461: mat.), valamint egy gyermeknek (287) bronz és egy kisgyermeknek (443) pedig ezüst S-végű karikát húztak, a nőknek a jobb, a gyermekeknek a bal kezére. A többféle méretű, keskeny S-végű, könnyű karikák közül kettőt I. László H24 (461), illetőleg H28 (443) denára kísérte, és a másik két temetkezés is az I. László-érmés sávban, a temető keleti szélén látott napvilágot. Adatgyűjtésemben mindössze a pusztaszentlászlói temetőben találtam két, ugyancsak késői érmével kísért példányt,¹³²⁵ azonban Szőke Béla Miklós innét még további három ilyen ékszeret közölt,¹³²⁶ egyet pedig a halimbai temetőből említett.¹³²⁷ Volt példány a letkés (Pe)-téglaégetői II. temető 7. sírjában is.¹³²⁸ A feltehetően ritkán mutatózó szokás jelentkezését talán azzal lehet magyarázni, hogy a halott felkészítésekor nem volt éppen kéznél a feltétlenül mellékelni kívánt ékszer.

¹³¹⁸ SZŐKE-VÁNDOR 1987 25, 101: 60. kép 11.

¹³¹⁹ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 33, 107: 66. kép 7.

¹³²⁰ SZŐKE-VÁNDOR 1987 34–35, 109: 68. kép 5.

¹³²¹ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 40–41, 116: 75. kép 7.

¹³²² FEJÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 64: Nr. 853; PUSZTAI 1957. Pusztai Rezső leletmentési beszámolóját és a tárgyak fényképét Varga Máténak ezúton is megköszönöm. I. László pénzét Pusztai nem kapta meg, ezért természetesen nem került a múzeumba.

¹³²³ KOVALOVSKY 1960, 34–35, 34: 3. kép 10; 8./87. lelőhely; JUHÁSZ 1996, 161.

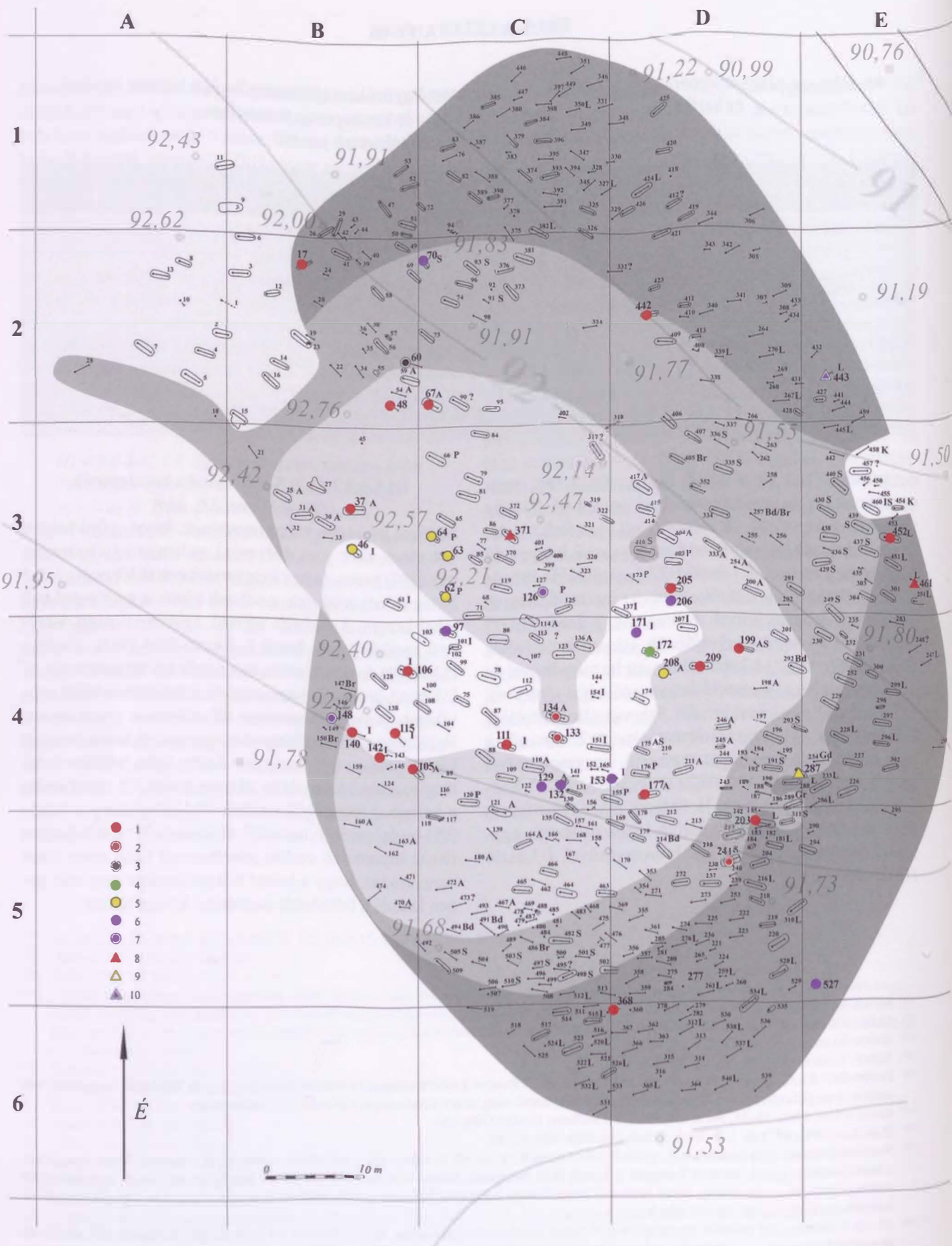
¹³²⁴ HANULJAK 1991, 82, Tab. 1. 4–5; vö. KOLNIKOVA 1967, 195: Nr. 24.

¹³²⁵ Pusztaszentlászló (Za)-Deiáksűrű 11. századi falusi temető 29. sír: 45 év körüli nő, a bal kezén vastag, kerek metszetű bronz S-végű karikából készített gyűrű, hiányos S-véggel, I. László H28 denárával: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 12, 90: 49. kép 3; 185 sír: 30-40 éves nő, a jobb combesonttól 10 cm-re vastag, kerek metszetű ezüst S-végű karikából készített gyűrű, hiányos S-véggel, Géza dux H18 (?) denárának hamisítványával: uo., 41, 116: 75. kép 6.

¹³²⁶ 52. sír: ? személy, bal kezének ujjesontjai között törött ón-ólom S-végű karika: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 16–17, 93: 52. képen; 194. sír: 25-30 éves nő, a jobb kezén nagy törött S-végű karikából készült gyűrűvel: uo., 43, 118: 77. kép 8; 200. sír: 60 év körüli nő, a jobb kezén nagy ezüst S-végű karikából készült gyűrű: uo., 44, 11: 78. kép 10.

¹³²⁷ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 78, 137: 357. jegyzet; Halimba (Ve)-Cséres 525. sír: gyermek, a jobb kezén bronz S-végű karikából készült gyűrű: TÖRÖK 1962, 48, 135, 153, Taf. XXXVII.

¹³²⁸ BAKAY 1978, 93.

131. kép. Magyarhomorog-Konya-domb, falusi temető. Huzalgűrűk: 1. bronz és 2. ezüst, nő, 3. ezüst, felnőtt, 4. bronz, juv., 5. bronz, gyermek, 6. bronz és 7. ezüst, kisgyermek sírjában. S-végű karikák gyűrűkét: 8. bronz, nő, 9. bronz, gyermek, 10. ezüst, kisgyermek sírjában

39. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető csavart gyűrűs sírjainak és gyűrűinek adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában. A sorszám oszlopban a kíséző drótkészerek jelezve

Sorszám	Sírszám	Nem	Korcsoport	(Záró)péncz	Anyag	Előkerülési hely	Átm/cm	V/cm	Huzalv/cm	Súly/g
1	335	férfi	ad.	Salamon H17	ezüst	a jobb kéz egyik ujjcsontján	2,43 × 2,41	0,3	0,11	1,55
2	444	férfi	juv.		bronz	a jobb kéz gyűrűsujján	2,0 × 2,1	0,15	0,07	0,53
3	136	nő	60-x	I. András H8	ezüst	a jobb kéz egyik ujjcsontján	2,32 × 2,41	0,41	0,19	3,8
4	228	nő	felőtt	I. László H?	ezüst	a jobb kéz egyik ujjcsontján	2,2 × 2,1	0,28	0,19	2,2
5	369	nő	mat.		ezüst	egy bolygatott ujjcsonton a lábvégeknél	2,4 × 2,3	0,32	0,17	3,52
6	429	nő	mat.	Salamon H15	ezüst	a jobb kéz gyűrűsujján	2,3 × 2,15	0,2	0,11	1,23
7	519	nő	ad.		ezüst	talán a jobb kéz gyűrűsujjáról elmozdulva	2,33 × 2,35	0,29	0,14	2,98
8	497	felött	ad.	Salamon H14	ezüst	a medencetájón egy ujjcsonton	2,08 × 2,28	0,32	0,16	2,69

III.4.5.4.2.12.3. Nyitott csavart huzalgyűrűk
(12. tábla, 39. táblázat, 132. kép)

A temető nyolc sírjában volt csavart gyűrű, ez az 523 temetkezésnek mindössze 1,53%-a, azaz viszonylag ritka mellékletnek tekinthető, amelyet csak felnőttek adtak: két férfi, öt nő és egy felnőtt volt közöttük, akik legalább felerészt a fiatalabb korosztályokhoz tartoztak.¹³²⁹ Egy gyűrű bronzhuzalból (444), a többi ezüsből készült, és pedig ugyanazzal a technikával: két drótszál együttes megcsavarásával, és mindkét végének olyan lezárásával, hogy a hosszabbra hagyott drótszál végét visszahajtották, és a „kampóba” a másik drótszál végét behajlították. A közös drótvégeket tompán (136, 228, 369, 429, 519), alig hegyesedően (335, 444) vagy éppen ellapítva (497) kapálták össze. Egy gyűrű (334) háromrét hajtott ezüstszál összecsva- rásával készült, a harmadik szál a gyűrű mindkét végén a hurokba hajlítva végződött. A méreteik hasonlóak voltak, 2,2 × 2,1 (228) és 2,4 × 2,41 (335) cm közötti átmérővel, valamint 0,2 (429) és 0,41 (136) cm közötti vastagsággal, és a legkönnyebb (444: 0,55, 429: 1,23 g) meg a legnehezebb (136: 3,80 g) példány elsősorban a huzalvastagságban különbözött. A hét ezüstpéldány átlaga 2,57 g volt. A látványukat is elsősorban a huzalvastagságuk és a csavarodásuk sűrűsége határozta meg, a legszebb a legvékonyabb példány (429) volt.

Minden csavart gyűrű egyedüli ujjdisz volt a sírban, hat alkalommal a jobb kéz ujjára volt vagy lehetett húzva (136, 228, 335, 429, 444, 519), egy a medencetájón valamelyik kéz ujjcsontján (497), az utolsó pedig egy bolygatott csontváz lábvégeihez került ujjcsonton (369) maradt

meg. Felismerhető nemi különbség nem mutatkozott, a mindkét biztosan férfinak (335, 444) is a jobb kezére húzták a gyűrűjét. Megjegyzést érdemel, hogy az utóbbi férfinak olyan vékony és sérülékeny volt a gyűrűje, hogy talán nem is viseleti, hanem csupán temetési példány volt.

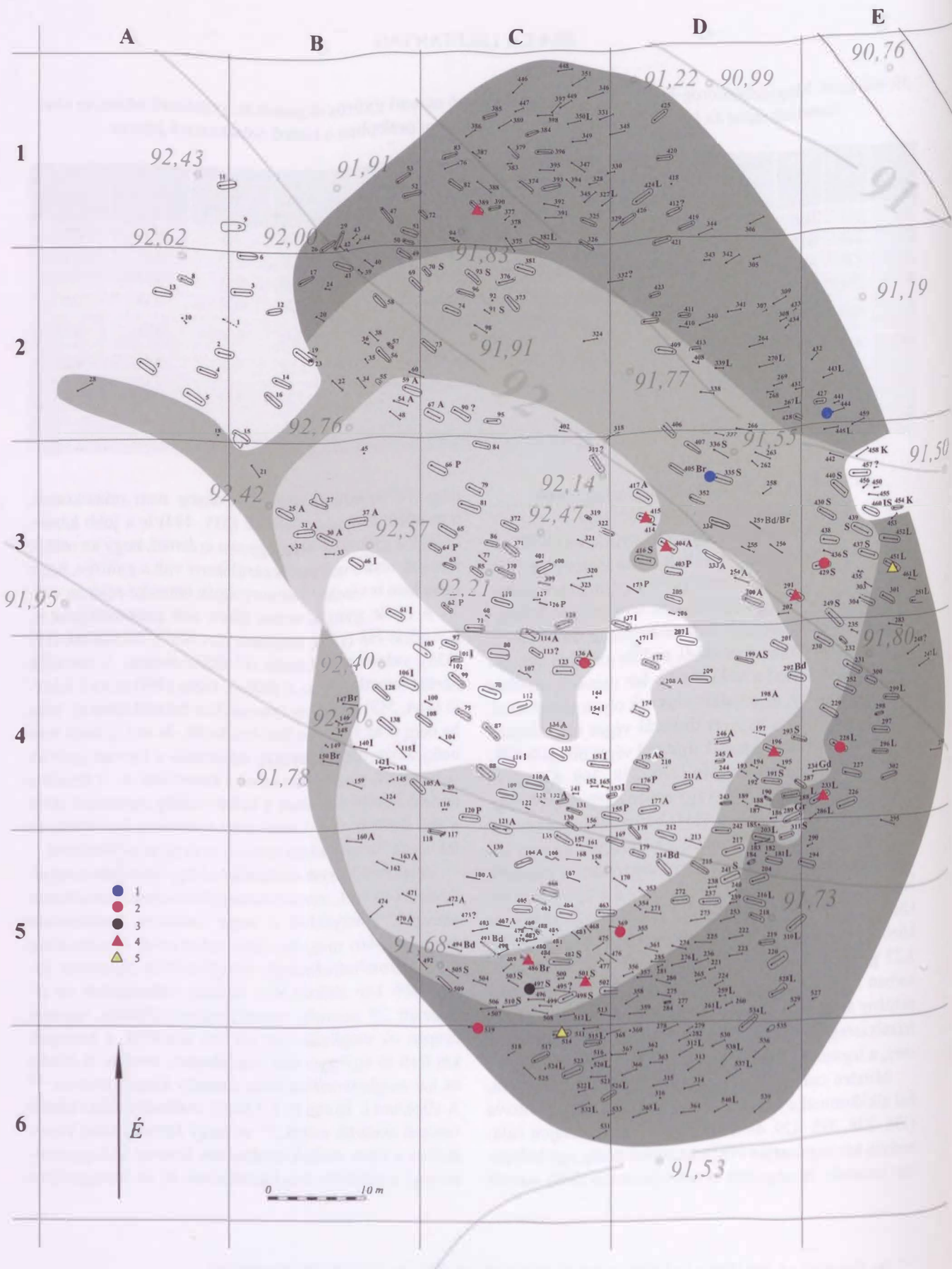
A nyolc gyűrűs sírból ötben volt érmemelléklet is, I. András H8 (136), Salamon H14 (497), H15 (429), H17 (335), valamint I. László H? (228) denára. A maradék három temetkezés az I. Béla–I. Géza (369) és az I. László (444, 519) –denáros érmesávbán helyezkedett el, azaz ha nem is az I. István kori kezdettől, de az I. László kori befejezésig bizonyítottan tekinthető a csavart gyűrűk sírba tétele, s ezzel közvetve a használata is. A sírjaik a temető középvonalában a keleti széléig ugyanúgy, mint a déli felében az I. László kori érmesávig létesültek, és fckvésük hasonlóságot mutat a nyakperemes sírokéval.

A javított Kárpát-medencei adatgyűjtésben mindössze 24 nyitott, csavart huzalgyűrűs-érmés temetkezés szerepel, amelyekből a nagy területre vonatkozóan csupán néhány megjegyzésre nyílt mód. A csontanyag meghatároz(hat)atlansága következtében bizonyára zavarosabb kép alakult ki a hajdani valóságosnál az eltemetett 24 személy nemét/életkorát illetően, ugyanis csupán tíz meghatározott nő volt közöttük, s hozzájuk két férfi és egy gyermek csatlakozott, további öt felnőtt és hat meghatároz(hat)atlan személy kiegészítésével.¹³³⁰ A sírokban I. István és I. László uralkodási ideje között veretett denárok voltak,¹³³¹ mintegy hátra és előre kiszélesítve a típus mellékletadásának hosszát a magyarhomorogi temetőben megfigyeltknél, és az anyaggyűjtés

¹³²⁹ Juv. férfi (444), ad. férfi (335), ad. nő (519), ad. felnőtt (497), felnőtt nő (228), mat. nő (369, 429), 60-x nő (136).

¹³³⁰ A nemi/életkori megoszlás a lelőhelylista sorszámaival: 10 nő (6, 9, 11–12, 14, 16, 18–21.), 2 férfi (4, 13.), 1 gyermek (5.), továbbá 5 felnőtt (10, 15, 22–24.) és 6 meghatároz(hat)atlan személy (1–3, 7–8, 17.).

¹³³¹ A lelőhelylista sorszámaival: I. István 4 H1 (2, 3, 21, 24.), I. András 3 H8 (6, 11, 16.), 1 H? (22.), Salamon 3 H14 (5, 9, 15.), 2 H15 (4, 14.), 3 H17 (8, 10, 13.), I. László 1 H21 (17.), 1 H23 (20.), 2 H27 (7, 17.), 1 H29? (19.), és 3 H? (1, 12, 23.).

132. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Csavart huzalgűrűk: 1. ezüst (335) és bronz (444) férfi, 2. ezüst, nő, 3. ezüst felnőtt sírjában. Kettősen esavart ezüst huzalgűrűk: 4. női, 5. gyermeksírban

módjából következően szórványos, de mégis Kárpát-medencei elterjedést mutatva.¹³³² A szakirodalomban keveset foglalkoztak ezzel a gyűrűtípussal, s a leleteit nem csupán össze kellene gyűjteni, hanem a gyártásmódját darabonként is ellenőrizni. A vizsgálatban természetesen ki kellene térni e gyűrűk anyagára is, mert az általam összeállított 23 tételes listában 16 ezüstgyűrű szerepel három bronz és négy ismeretlen anyagú példány mellett.¹³³³ Szőke Béla szerint ez a gyűrűtípus a 10–11. század fordulóján jelent meg a Kárpát-medencében,¹³³⁴ ezt Jochen Giesler elsősorban a halimba (Ve)-cseresi temetőben megfigyelhető sajátosságok alapján előzetesen az 1050–1100 közötti eltemetési idejűkre finomította.¹³³⁵ A magyarhomorogi temető anyaga és a magam adatgyűjtése ezt a használati/eltemetési időt Kárpát-medencei viszonylatban a teljes 11. századra kiterjesztette.¹³³⁶

III.4.5.4.2.12.3.1. Nyitott, csavart huzalgyűrűk

11. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

1–23. (10–)11/12. századi falusi temetőkben: 1–3. Deszk (Cso)-Nádashalmi-dűlő/D. temető 96. sír (1.): –, ezüstgyűrű, I. László H? denarával, 97. sír (2.): –, I. István H1, 168. sír (3.): –, I. István H? denarával.¹³³⁷ 4–5. Elck (Bé)-Téglagyár 7. sír (4.): férfi, bronzgyűrű,

Salamon H15 denarával, 9. sír (5.): gyermek, bronzgyűrű, Salamon H14 denarával.¹³³⁸ 6. Ellend (Ba)-Nagygödör-dűlő/I. temető 89. sír: nő, ezüstgyűrű, I. András H8 denarával.¹³³⁹ 7. Gyomaendrőd (Bé)-Szuókereszt 79. sír: ?, ezüstgyűrű, I. László H27 denarával.¹³⁴⁰ 8. Hajdúdorog (HB)-Temetőhegy 167. sír: ?, ezüstgyűrű, Salamon H17 denarával.¹³⁴¹ 9. Halimba (Ve)-Cseres 412. sír: nő, ezüstgyűrű, Salamon H14 denarával.¹³⁴² 10. Kiskunfélegyháza (BK)-Páka 46. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, Salamon H17 denarával.¹³⁴³ 11–15. Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 136. sír (11.): 60-x éves nő, ezüstgyűrű, Péter H6 és I. András 3 H8 denarával, 228. sír (12.): felnőtt nő?, ezüstgyűrű, I. László H? denarával, 335. sír (13.): ad. férfi, ezüstgyűrű, Salamon 3 H17 denarával, 429. sír (14.): mat. nő, ezüstgyűrű, Salamon H15 denarával, 497. sír (15.): ad. felnőtt, ezüstgyűrű, Salamon H14 denarával, 16. Majs (Ba)-Udvari rétek 322. sír: nő, ezüstgyűrű, I. András H8 denarával.¹³⁴⁴ 17. Oroszlámos (Szrb)-Vasútállomás 2./1903. sír: ism., a jobb keze egyik ujján „nyitott karikagyűrű, vékonyabb sodronyból csavartan”, Salamon H14, I. László H22, H27 denarával.¹³⁴⁵ 18. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő 5. sír: nő, ezüstgyűrű, I. László H21 denarával.¹³⁴⁶ 19. Szabadka-Vörösegyháza B temető 148. sír:

¹³³² A lelőhelylista sorszámaival: 17 a Tiszántúlon (1–3, 4–5, 7–8, 11–15, 17–19, 21, 24.), 3 a Dunántúlon (6, 9, 16.), 2-2 a Duna–Tisza közén (10, 19.) és Erdélyben (22–23.), végül 1 a Felvidéken (20.).

¹³³³ A leletlista bronz (4, 5, 20.) és ismeretlen anyagú (2, 3, 17, 21.) gyűrűi.

¹³³⁴ „Sodrott gyűrűk. A közzétett anyag alapján ez a gyűrűfajta aránylag ritka. Karikája egyforma vastag, néha nyitott, máskor szorosan egymásrakalapált. Két szálból sodortak; megtalálhatók öntött utánpótlások is... A X. és XI. század fordulóján jelentek meg nálunk.”: SZŐKE 1962, 97, XV. tábla 11 (inkább az öntött változatot mutató rajzzal). Az általa közölt négy lelőhely közül csak az egyik volt egy bizonytalan összetételű gyűrűs-érmés temetkezés (lelőhelylista 17.).

¹³³⁵ „Das relativ späte Auftreten der Formen 29 [esavart huzalgyűrűk] und 30 [kettősen esavart huzalgyűrűk] war in allen hier untersuchten Gräberfeldern abzulesen... Lediglich das Gräberfeld von Halimba, das mit seiner langen Belegungsdauer die Möglichkeit bietet, auch chronologisch eher unempfindliche Formen zu differenzieren, zeigt uns, daß in den spätesten Belegungsphase einzelne Fingerringformen nicht mehr verteten sind, so die Formen 25 [nyitott, kerek metszetű, hegyesdű végű huzalgyűrűk], 31 [félkör metszetű karikagyűrűk], 32–34 [négyzet metszetű sima, félkör, illetőleg háromszög metszetű esavarást utánozó öntött karikagyűrűk] und 36 [lépcsős fejű gyűrűk], abgesehen von Ringen der Formen 21, 22a [nyitott sima vagy bordázott, illetőleg félkör vagy háromszög metszetű pántgyűrűk] und 31a [karikagyűrűk], deren kurze Laufzeit wir bereits herausgestellt hatten. Von älteren Ringformen reichen bis in die Spätphase der Belegung [1050–Kálmán kora] die Formen 22b, 27 und 28 [nyitott rombusz vagy nyolcszög metszetű huzalgyűrűk]. Dazu treten jene Ringe, die ohnehin erst in einem relativ fortgeschrittenen Stadium der Entwicklung auftreten, so die Formen 23, 26 [egymásra hajtott végű pántgyűrűk, kerek metszetű huzalgyűrűk], 29–30 und 35 [pánt karikagyűrűk]. Die Tatsache, daß diese relativchronologische Abfolge der Fingerringe nur anhand eines Gräberfeldes aufgestellt werden konnte, zwingt angesichts der Möglichkeit regionaler Unterschiede..., diese Ergebnisse nur als vorläufig anzusehen. Dies betrifft allerdings vor allem Einzelheiten der Laufzeit einzelner Fingerringformen, nicht aber die Beobachtung, daß Fingerringe der Formen 29, 30 und 35 erst spät zum Formenspektrum hinzutreten, da dies an mehreren Gräberfeldern festgestellt werden konnte.”: GIESLER 1981, 113, Taf. 53.

¹³³⁶ Megjegyzést érdemel, hogy a hódmezővásárhelyi (Cso)-nagyszigeti 10–11. századi falusi temetőben ugyan érme nélküli sírban, aranyszálakból esavart huzalgyűrű is előfordult: RIVÉSZ 1996, HódM, 310, 309: 3. képen.

¹³³⁷ A leletanyag egyelőre közöletlen, a részletes adatokat Kürti Béla és Lőrinczy Gábor segítségéből ismerhettem meg, az érmék revízióját pedig Nagy Ádám végezte el. Mindannyiuk szívességét ezúton is megköszönöm.

¹³³⁸ MEDGYESI 1992–1995, 198.

¹³³⁹ DOMBAY 1960, 141, XVI. tábla 24.

¹³⁴⁰ Közöletlen, Jankovich B. Dénes, Makkay János és Szőke Béla Miklós szívességéből, vö. JANKOVICH–MAKKAY–SZŐKE 1989, 146.

¹³⁴¹ Közöletlen, Fodor István szívességéből.

¹³⁴² TÖRÖK 1962, 164, Taf. LXXXIX.

¹³⁴³ Vö. KULCSÁR 1994. A részletes adatokat Kulesár Valériának és Somogyvári Ágnesnek köszönöm.

¹³⁴⁴ KISS 1983, 97–98, 337: 29. tábla.

¹³⁴⁵ A gyűrű leírása nem egyértelmű, a képi utalása – „lásd a fentebbi ábrákat” – értelmezhetetlen; maga a tárgy elvesztett. Talán a TÖMÖRKÉNY 1904, 266: B. ábra 2. vagy a 268: D. ábra 18. valamelyike lehetett: KOVÁCS 1991/92, 47, 45, 8. kép 103.

¹³⁴⁶ Közöletlen, a részletes adatokat Medgyesi Pál szívességének köszönhetem; vö. MEDGYESI 1993.

nő, ezüstgyűrű, I. László H29? denárával.¹³⁴⁷ 20. Szomotor (Szlk)-Hegyilegelő 19. sír: nő, bronzgyűrű, I. László H23 denárával.¹³⁴⁸ 21. Újkígyós (Bé)-Tanya 38. 30 sír: nő, I. István H1 denárával.¹³⁴⁹ 22. Vajdahunyad (Rom)-Kincses-szőlőhegy 31. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, I. András H? denárával.¹³⁵⁰ 23. Várfalva (Rom)-Jósika-kastély parkja (Consiliului Popular) 55. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, I. László H? denárával.¹³⁵¹

Két sír templom körüli temetőben volt, de csak az egyikkel számoltam: 24. Kuncsorba (JNSz)-XIV. dülő 35. sír: felnőtt, gyűrű, I. István H1 denárával,¹³⁵² a másikban meghatározhatatlanná vált érme szerepelt.¹³⁵³

III.4.5.4.2.12.4. Nyitott, kettősen csavart („fonott”)

huzalgyűrűk (12. tábla, 40. táblázat, 132. kép)

Bevezetőben a típus példányainak készítmódjáról, amelynek alapján a hagyományos elnevezésüket megváltoztattam. A tiszalúc (BAZ)-sarkadi 11. századi falusi temető leletei között előkerült nyolc hasonló gyűrűt szemlélve elgondolkodtam azon, hogy a puha ezüstdrót-ból hogyan lehetett ezt a dekoratív ékszert elkészíteni. Kollégáim, Somlói Éva főrestaurátor és Ba Zsuzsanna restaurátor, valamint feleségem, Bende Idikó régész, felelős szerkesztő, jószemű segítségével sikerült csak rekonstruálnom a leginkább elterjedtnek látszó változatot, amelyet korábban négy százból fonottnak tekintettek, de fonással nem lehetett előállítani. Ellenben a rekonstruált, és be is mutatott módszer az volt, „hogy a megfelelő méretű puha ezüstdrót kettéhajtva megcsavarták, majd e megcsavart drótot is kettéhajtották és újra egymásra csavarták. Így jött létre a fonottnak látszó felület kettős csavarással... [Az ezüst- vagy] bronzdrótból kétszeresen csavart (»fonott«) gyűrűk és karperecek elkészítése nagy gyakorlatot és finom szerszámokat igényelt, mert csak a pontos ritmusban, egyenletesen megsodort drótból lehetett szabályos mintát kapni. Mivel tehát ezek az

ékszerek első lépésként egy drótszál kettéhajtásával, [majd] megsodrásával készültek, a csavarulatokon a látszólagos „szemek” emelkedhetnek jobbra (»Z sodrat«) vagy balra (»S sodrat«). A befejező lépés a csavarulat újbóli kettéhajtása és ellenkező irányú megsodrása volt, így a »Z sodratból« véglegesen »S sodrat«, illetőleg az »S sodratból« véglegesen „Z sodrat” alakult. Valószínű, hogy minden egyes gyűrűt külön-külön készítettek, a kiinduló drótszál hosszát gyakorlatból ismerve és lemérve, tehát nem egy tetszőleges hosszúságú kétszeresen megcsavart drót feldarabolását követően. Amikor pedig a kettős csavarást befejezték, a még egyenes gyűrűtest két végét kalapálással hegyesre vagy laposra/lcmezesre formálták, majd a gyűrűt egy puha – bőrben, fában vagy palakőben kialakított – V alakú vajatba téve, a felső, azaz a leendő belső oldalán laposra kalapálták, hogy körbehajtva majd jobban illeszkedjék a tulajdonosa ujjára.¹³⁵⁴ Végezetül a talán »szabványméretű« gyűrűt összenyomva-széthúzza alakították a tulajdonosa ujjának vastagságához, ezért jelentkeztek ezek az ékszerek nyitott, de egymásra hajló végekkel is.¹³⁵⁵ Mindehhez megjegyzendő, hogy ez a rekonstrukció a korábban négy százból fonottnak nevezett gyűrűkre illett, de az egyes közlések szövegéből, illetőleg illusztrációjából kiderül, hogy bizonyára más technikákat is alkalmaztak, ezért megérett az idő a különlegesen szép ékszer katalógizálására és feldolgozására. Magam e munkára korábban sem vállalkozhattam, mivel sem a leírások, sem akár a rajzos, akár a fényképes ábrázolások alapján e gyűrűk technikai részletei és változatai nem ismerhetők fel, az adatgyűjtést kizárólag a tárgyak kézbe vételével kellene elvégezni. Az pedig ajánlatos lenne, hogy öt-ös ismeretekkel rendelkező adatgyűjtő vállalkozzék erre a munkára, hiszen bár a kettősen csavart („négy százból fonott”) gyűrűk bizonyára a legelterjedtebb változatot képviselik, van adatunk három, öt, hat, söt

¹³⁴⁷ SZIKERES-SZEKERES 1992, 48, XXXVII. tábla 10.

¹³⁴⁸ PÁSTOR 1955, 280, 284: Tab. I: 17.

¹³⁴⁹ MEDGYESI 2002, 149–150, 155, 191: 19. kép 3.

¹³⁵⁰ A gyűrű éppen olyan volt, mint a XIII. sír példánya: ROSKA 1913, 176; vö. 172, 170: 3. ábra 4.

¹³⁵¹ ROSKA 1914, 143, 142: 8. kép 7.

¹³⁵² KOVÁCS-KRIVÉCZKY 1991. A részletes adatokat Kovács Gyöngyinek köszönöm.

¹³⁵³ Kalodva (Rom)-Földvár (Cetate): 11. sír: kisgyermek, bronzgyűrű, Kálmán H? megsemmisült denárával. A feltárt 12 sírből további 3 meghatározatlan Kálmán- és egy II. István-deniért említettek, az utóbbi azonban 1199/100 típusú 12. századi anonim denár volt, ezért a többi meghatározás is kétségesé vált: BORONEANT 1978, 143–144. A hiteles adatot Lukács Antal és Mireea Barbu szívességének köszönhetem. A H? érmekíséret miatt nem soroltam be a következő csavart gyűrűs sírokat sem: DESZK (Cso)-Nádashalmi-dülő/D. temető 136. sír; Hódmezővásárhely (Cso)-Gorzsá 13. sír: BANNER 1933–34, 266, 74. tábla 18.

¹³⁵⁴ Ezeket a „gyűrűket, mielőtt kör alakúra hajlították volna, valószínűleg egy V alakú vajatba kalapálták, s ezáltal a drótszálak kerek átmetszete eltorzult, a fonat átmetszete lekerekített sarkú háromszög lett. A gyűrűk külső felülete V alakba rendeződött el, a belső felületükön egy síkba kerültek a »szemek«, s így nem nyomták a viselőjük ujját. Végül laposra kalapálták a fonat két végét, és kör alakba hajlították. A gyűrűk egyik végénél látszik a megsodort drót második összehajtása, a másik végénél pedig a két szabad szálvég mellett a drót első kettéhajtása, ami azt mutatja, hogy nem a megsodrás után darabolták fel, hanem előre leszabták a drótot, és egyenként készítették el a gyűrűket. A próbadaraboknál a kétszeri megsodrás után az eredeti dróthossznak kb. egyötöde lett a fonat hossza, ha középre egy szálát befogtam, akkor csak kb. az egyhetede.”: BENDI 2011.

¹³⁵⁵ BENDI 2011.

40. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető kettősen csavart („fonott”) gyűrűs sírjainak és gyűrűinek adatai az eltemetettek neme és korszakbontásában

Sor-szám	Sír-szám	Nem	Kor	(Záró)penz	Anyag	A gyűrű előkerülési helye	Átm/cm	V/cm	Huzalv/cm	Súly/g
1	196	nő	60-x		ezüst	a jobb combcsont térdi vége mellett, kívül	2,70 × 2,65	0,4	0,11	3,5
2	233	nő	60-x	I. László H29	ezüst	a jobb kéz egyik ujjcsontján	2,38 × 2,35	0,42	0,13	3,15
3	291	nő	30-39		ezüst	talán a bal kéz egyik ujjáról elmozdulva	2,46 × 2,37	0,47	0,16	4,4
4	389	nő	35-39		ezüst	a jobb ujjcsontok között	2,47 × 2,39	0,44	0,14	4,55
5	404	nő	45-55	I. András H8	ezüst	a bal medence alatt a bal kézfejről	2,35 × 2,10	0,35	0,11	2,6
6	415	nő	25-30		ezüst	a jobb kéz gyűrűsujján	2,60 × 2,45	0,49	0,15	5,85
7	486	nő	felelő	I. Béla H12	ezüst	a jobb kéz gyűrűsujján	2,24 × 2,22	0,49	0,13	4,40
8	501	nő	ad.	Salamon H14	ezüst	a jobb kézfej tájáról nyeseáskor	2,26 × 2,21	0,39	0,12	2,9
9	451	gyermek	10-12	I. László H29	ezüst	a jobb kéz gyűrűsujján	2,23 × 2,30	0,41	0,11	3,75
10	514	gyermek	inf. II./juv.		ezüst	a jobb kéz gyűrűsujján	2,25 × 1,99	0,4	0,14	2,15

hét szálból „fonott” példány meglétére vagy legalábbis feltételezésre, s ezek készítmódja pedig a fentiek-től eltérő kellett legyen. A leendő adatgyűjtőnek olyan meglepetésre is fel kell készülnie, mint egy unikális, valószínűleg kettősen csavart huzalú gyűrűből kialakított ezüst S-végű karika vagy bronz karperec.¹³⁵⁶

A temető tíz sírjában volt kettősen csavart gyűrű, ez az 523 temetkezésnek mindössze 1,91%-a, vagyis viszonylag ritka mellékletnek számított, amelyet két kivétellel csak nőnek adtak, de a meghatározhatatlan nemű két kivétel akár leány is lehetett.¹³⁵⁷ Mindegyik gyűrű ezüsthuzalból készült, minden bizonnyal a fentebb részletezett kettős csavarási eljárással. A nyitott végűk tompábban vagy hegyesedőbben keskenyedő, néha csaknem lemezcs (291, 514). Hasonló méretűek, az átmérőjük attól függ, hogy a megrendelő kérésére a két végüket milyen mértékben hajlították egymás alá vagy mellé;¹³⁵⁸ így a mért átmérőjük a 2,25 × 1,99 (514) és a 2,70 × 2,65 (196) cm között változott. A tömegük a huzalvastagság és a méret függvényében alakult a 2,15 (514) és 5,85 (415) g között, a tíz példány átlagsúlya pedig 3,72 g volt.

Minden kettősen csavart huzalgyűrű egycdűli ujj-dísz volt a sírban, hat alkalommal a jobb kéz ujjára volt (239, 389, 415, 451, 486, 514) húzva, kétszer a jobb (196,

501), kétszer pedig a bal kézen (291, 404) lehetett, vagyis elsősorban a jobb kézen való viseletre utaltak a leletek.

A tíz sír felében érmekíséret is volt: I. András H8 (404), I. Béla H12 (486), Salamon H14 (501) és I. László H29 (233, 451) képében. A maradék öt temetkezés a Péter–I. András (415), az I. Béla–I. Géza (196, 293) és az I. László (389, 514) -denáros érmesávban helyezkedett el, vagyis általában kissé távolabb a temető középrészétől mint a csavart gyűrűk. Horizontálstratigráfiailag jelentős, hogy a 389. sír helyzete adalék a sírmező érme nélküli északi szélé késő II. századi voltához.

A javított Kárpát-medencei adatgyűjtésben¹³⁵⁹ 45 nyitott, kettősen csavart huzalgyűrűs-érmés temetkezés szerepelt, amelyek a nagy területre vonatkozóan csupán szórványosnak tekinthető előfordulásuk ellenére is bizonyos következtetések levonására alkalmasnak látszóttak. A csontanyag meghatároz(hat)atlansága következtében bizonyára zavarosabb kép alakult ki az eltemetett 45 személy nemét/életkorát illetően, mint a magyarhomorogi temetőben, ugyanis mindössze 25 meghatározott nő volt közöttük, s hozzájuk meglepetésre három férfi, valamint egy gyermek és két kisgyermek csatlakozott, további tíz felnőtt és az adatgyűjtés idején (még?) meghatározatlan nemű négy személy kiegészítésével,¹³⁶⁰ de valószínű, hogy nők száma/aránya jóval nagyobb lehetett. A 45 gyűrűből 43 készült ezüsből, kettő pedig

¹³⁵⁶ Vö. Szarvas (Bé)-Velki-halom 3. sír: a „jobb karon fonott bronz karperec, a bal karon pedig sima, nyitott végű bronz karperec”: JANKOVICH–MAKKAY–SZÓKE 1989, 418, 418: 29. kép a–b.

¹³⁵⁷ A nyolc változatos korú nő: ad. (501), 25-30 (415), 30-39 (291), 35-39 (389), 45-55 (404), 60-x (196, 233), felnőtt (486), valamint 2 gyermek/leány: 10-12 éves (451), inf. II./juv. (514).

¹³⁵⁸ Ez is a bizonyítéka lehet annak, hogy hasonló nagyságú gyűrűket készítettek, s csak a kész példányt hajlították a kívánt méretre.

¹³⁵⁹ Az adatgyűjtés első közlése: KOVÁCS 2015, 204–205. Az alábbiakban kihagytam belőle a H? denármellékletes sírokat, mert ezek időrendileg felhasználhatatlanok.

¹³⁶⁰ A nemű/életkori megoszlás a lelőhelylista sorszámaival a következő volt: 25 nő (2-4, 6-7, 9-10, 13-14, 17, 20-21, 23-26, 32-33, 36-37, 39-43.), 3 férfi (8, 35, 38.), 1 gyermek (22.), 2 kisgyermek (5, 34.), továbbá 10 felnőtt (1, 11-12, 18, 27-31, 45.) és 4 adathiányos személy (15-16, 19, 44.).

bronzból, de az utóbbiak számát néhány meghatározhatatlan érmével együtt előkerült példánnyal növelni lehet.¹³⁶¹ A 45 temetkezés a kísérő érméjük szerint figyelemre méltó megoszlást mutatott, hiszen I. István denára 2, Péteré 1, I. Andrásé 10, Béla duxé 6, Salamoné 11, s végezetül I. Lászlóé 10 sírban jelentkezett, amiből kellő óvatossággal e gyűrűk szélesebb elterjedését valóban a 11. század közepétől lehetett számítani.¹³⁶² A Tiszántúl elsőbbségét leszámítva kisebb aránytalanságok figyelhetők meg a lelőhelyek nagyobb tájegységek szerinti elterjedésében, de lehet, hogy ez a jelenség elsősorban a kutatás jelenlegi állásának a következménye.¹³⁶³

Ezt a gyűrűtípust korábban részletesen tárgyaltam,¹³⁶⁴ ennek megisméltésétől most eltekinttem, az alábbiakban csak a használatának keltezésére vonatkozó nézetek bemutatására szorítkoztam. A magyar szakirodalomban az első áttekintését Szőke Béla készítette, aki T. Heinz A. Knorr megállapításaiból¹³⁶⁵ kiindulva elutasította a Lubor Niederle, majd Zdeněk Váňa feltételezte szláv etnikumjelző szerepüket, s megállapította, hogy „a XI. században a magyarok és nem magyarok egyaránt viselték, bennük tehát csak szláv területről érkező kereskedelmi árut, ékszerdivatot láthatunk... A társa-

ságukban megjelenő egyéb leletek – ametisztgyöngyök, arany- és ezüsthóliával díszített gyöngyök – tanúsága szerint a fonott gyűrűk a Kárpát-medencében a XI. század elején jelentek meg, s divatjuk ezt a századot nem is igen élte túl.”¹³⁶⁶ Viszonylag késői fellépésüket Jochen Giesler is megerősítette, mert az ún. Bijelo Brdo-kultúra kései szakaszába, azaz csökkenő mértékű használatban 1050-től 1100-ig keltezte őket.¹³⁶⁷ Szőke Béla Miklós rámutatott, hogy a tágabb értelmű előzményeiket helyben, a hegyesedő végű bronz karperecek képében lehet megtalálni, de a 10. század végétől, 11. század elejétől kezdve a helyi igények kiváltotta módon: ezüsthóli készítve.¹³⁶⁸ Szabó János Győző e gyűrűtípus viseletének felső határául elfogadta a 11. század végét, de az első jelentkezését Bakay Kornélnak a szob (Pe)-kiserdei és letkés (Pe)-téglaégetői, Lengyel Imre csontkémiai vizsgálatai alapján megállapított időrendi csoportjait figyelembe véve inkább a 10. század második feléből származtatta.¹³⁶⁹ Később magam is ismételten megerősítettem a fonottnak mondott gyűrűk 11. századi keltezését,¹³⁷⁰ amihez Mesterházy Károly is csatlakozott.¹³⁷¹ Az érmével együtt előkerült gyűrűk jelentős gyűjtését végezte Gabriel Fűsek, de a listájában tudatosan együtt

¹³⁶¹ A 45 példány közül kettő volt bronzból, a lelőhely sorszámaival (12, 25.), továbbá H? denárokkal Biharkeresztes 56. sír, Majs 472. sír, Piliny 67.1902.

¹³⁶² A részletek ismertetése előtt megjegyzést érdemel, hogy a két I. István- és egyetlen Péter-érme földbe kerülése meg is késhetett, míg az utódaik vereteinek viszonylagos folyamatosságából következően I. András és Béla dux korától (1046/48–1060) kezdődően egy ilyen feltévesnek már nincs jelentősége. A tárgyalat gyűrűs sírok a kísérő pénzeik sorrendjében a lelőhelylista sorszámaival: I. István 1 H1 (43.), 1 H? (1.), Péter 1 H6 (44.), I. András 4 H8 (11–12, 14, 21.), 6 H9 (7, 10, 13, 25, 35, 38.), 1 H? (9.), Béla dux 6 H11 (16, 18, 28, 30, 33, 36.), I. Béla 1 H12 (23.), Salamon 4 H14 (5, 24, 26, 40.), 1 H14?/15? (34.), 4 H15 (2–4, 17.), 3 H17 (8, 39, 42.), I. László 2 H22 (6, 41.), 1 H23 (27.), 3 H24 (29, 32, 37.), 1 H27 (19.), 1 H28 (31.), 3 H29 (15, 20, 22.), 1 H? (45.).

¹³⁶³ A tárgyalat gyűrűs-érmés sírok a nagyobb tájegységek szerint, a lelőhelylista sorszámaival: 21 a Tiszántúlon (2–6, 15–17, 19–24, 26, 33–36, 42, 45), 7 a Duna–Tisza közén (1, 8–9, 25, 37–38, 43), 6 a Felvidéken (10, 27–31), 5–5 Észak-Magyarországon (11, 39–41, 44), és a Dunántúlon (7, 12–13, 18, 32), végül 1 Erdélyben (14).

¹³⁶⁴ Kovács 2015, 198–205; Kovács 2016a.

¹³⁶⁵ Knorr 1936, 193–195.

¹³⁶⁶ Szőke 1962, 97.

¹³⁶⁷ „Das relativ späte Auftreten der Formen 29 und 30 [a kettéhajtott szálból csavart és a fonott gyűrűk] war in allen hier untersuchten Gräberfeldern abzulesen;”: Giesler 1981, 113, Taf. 53. Giesler véleményének részletesebb, a többi gyűrűtípussal együtt rendszerbe foglalt kifejtését lásd: feljebb, 1335. jegyzet. Magam pedig arra utaltam, hogy a komáromszentpéter (Szl)–kiserdei temetőben a fonott gyűrűs 90. sír közelében volt a II. Boleszláv cseh hereceg (972–999) denárát tartalmazó – bár ennek alapján pontosan nem keltezhető, jól lehet bizonyára kora 11. századi – 89. sír: Kovács 1985a, 217, Abb. 4. 87. E horizontálstratigráfiai helyzet alapján tartotta a típus legkorábbi példányának Fűsek 1998, 108.

¹³⁶⁸ Szőke–Vándor 1987, 75–76.

¹³⁶⁹ A gyöngyöspata (He)-pöcetetői I. templom 46 sírig feltárt templom körüli temetőjében feltárt fonott gyűrűk (26., 42. sír) „S végű ezüst hajkarikákkal együtt fordultak elő. Giesler az első jelentkezésüket a XI. század közepére helyezte. Ez Szob–Kiserdő leletei alapján is túl késői terminus. Hiszen ott a kémiai vizsgálatokkal megállapított II. időrendi csoportban található a jelentkezése [3. sír: Bakay 1978, 10, 141, 52: XXVIII. t: 5], amelyet Bakay Kornél 940–990 közé keltezett. A Letkés téglaégető I. temetőben, amely temetőt Bakay 960–1100 évek közé keltezte, a második időrendi csoportban előfordult itt is a szóban forgó típus (68. sír: 10., 87, 152, 86: XLII. t: 3). Ha a 150 évet úgy osztjuk fel, hogy a IV. csoport csak fél nemzedéknyi időt ölelt fel (a sírok száma szerint), a 68 sír akkor sem sorolható a XI. század második felébe. – Szőke Béla a fonott gyűrűkkel a XI. század elejétől számolt, viseletük felső határát illetően Giesler véleménye vele egyezik: XI. sz. vége – fordulója.”: Szabó 1985, 42. A Bakay által közölt két temető sírjainak időrendi csoportosítását lehetővé tevő csontkémiai vizsgálatokat Lengyel Imre végezte, ezek megbízhatósága azonban megkérdőjelezhető, vö. Kovács 2011a, 563–565, 568–569, 572–577. Egyébként Bakay a szóban forgó gyűrűket nem tekintette korhatározó leleteknek, vö. Bakay 1978, 137: II. csoport, 3. sír, 151: II. csoport 68. sír.

¹³⁷⁰ Kovács 1988f, 167.

¹³⁷¹ „A 10–11. század fordulóján tűntek fel az ezüsthuzalokból sodrott vagy fonott gyűrűk. A sodrottak egyenletes vastagságúak, a fonottak nyitott végei elhegyesedők, és egybe vannak kalapálva.”: Mesterházy 1997, 61.

szerepeltek az általa két–négy huzalból fonottnak nevezett példányok,¹³⁷² ezért a tételeit ellenőrzéssel lehet csak felhasználni. A magyarhomorogi leletek és a gyűrűs-érmés példányok adatgyűjtése ezt a kormeghatározást szélesítette és helyezte biztos alapokra.

Bár a szakirodalomban fonottnak nevezett gyűrűk fonásának módjára a kezdetektől a legutóbbi időkig fennmaradt az a vélemény, hogy három vagy négy százból fonták őket,¹³⁷³ s a többséget illetően megfelelőnek látszik az általam bemutatott kettős csavarás készítmódja, a továbbiakban mégis szükséges lesz a példányok akár ötvös ismeretekkel is rendelkező kutató által nem illusztrációk, hanem a tárgyak alapján történő vizsgálatára. Ugyanis bizonyos, hogy az általam javasolttól eltérő módon előállított csavart huzalgyűrűk is felbukkantak a 11. századi temetkezésekben. Kettétörött öt drótszálas példány került elő a tiszalúci 153. sírből, amelynek a törésfelületén meg lehetett figyelni, hogy a két kettőscavart huzalját az általuk közrefogott ötödik drót kórét kérték.¹³⁷⁴ Talán szintén más technika jelentkezett egyegy gyűrűn, amelyet Szőke Béla Miklós „kettős sodrott huzatokból font”-nak,¹³⁷⁵ Révész László „háromszor két szál ezüsthuzalból font”-nak,¹³⁷⁶ Istvánovits Eszter pedig hat százból fontnak¹³⁷⁷ nevezett, egy további példánynak pedig meg lehetett számolni a hét drótszálát.¹³⁷⁸

III.4.5.4.2.12.4.1. *A nyitott, kettősen csavart huzalgyűrűk 11. századi érmés sírjainak lelőhelylistája 1–43.* (10)–11/12. századi falusi temetőben: 1. Bácskosuthfalva (Szrb)-Vojnits-tanya 3. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, I. István H? denárával.¹³⁷⁹ 2. Békés (Bé)-Povádzug 36. sír: nő, ezüstgyűrű, Salamon H15 denárával.¹³⁸⁰ 3–6. Biharkeresztes (HB)-Ártánd 12. sír (3.): nő, ezüstgyűrű, Salamon H15 denárával, 95. sír (4.): nő, ezüstgyűrű, Salamon H15 denárával, 134. sír (5.): kisgyermek, ezüstgyűrű, Salamon H14 denárával, 150. sír (6.): nő, ezüstgyűrű, I. László H22 denárával.¹³⁸¹ 7. Bijelo Brdo (Hrv)-Velika Venecija utca 165. sír: nő, ezüstgyűrű, I. András H9 denárával.¹³⁸² 8–9. Csanytelek (Cso)-Dilitor 25. sír (8.): férfi, ezüstgyűrű, Salamon H17 denárával, 54. sír (9.): nő, ezüstgyűrű, I. András H? denárával.¹³⁸³ 10. Csekej (Szlk)-Templom-dűlő (Poloha Kostolec) 117. sír: nő, ezüstgyűrű, I. András H9 denárával.¹³⁸⁴ 11. Egyházasgerge (Liptagerge; Nó)-Sirmány 4. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, I. András H8 denárával.¹³⁸⁵ 12–13. Ellend (Ba)-Nagyödör-dűlő/1. temető 246. sír (12.): felnőtt, bronzgyűrű, I. András H8 denárával, 264. sír (13.): nő, ezüstgyűrű, I. András H9 denárával.¹³⁸⁶ 14. Gyulafehérvár (Rom)-Brândușei utca/Str. Brândușei 137. sír: nő, aranyozott ezüstgyűrű, I. András H8 denárával.¹³⁸⁷ 15–16. Hajdúdorog (HB)-Temetőhegy 169. sír (15.): ism., ezüstgyűrű, I. László H29 denárával, 256. sír (16.): ism., ezüstgyűrű, Béla dux H11 denárával.¹³⁸⁸ 17. Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom 85. sír: nő, ezüstgyűrű, Salamon H15 denárával.¹³⁸⁹ 18.

¹³⁷² „Offene, aus zwei bis vier Drähten geflochtene Silberfingerringe”: FUSEK 1998, 107, 103; Abb 24. 10. A listában együtt szerepelnek csavart és kettősen csavart példányok.

¹³⁷³ Három százból fonottnak nevezte őket: „Veoma rijetko se našla jedna četvrta vrsta prstenja, koja se je splela iz tri žice, koje bi se zavijale na jednu stranu.”: BRUNŠMID 1903/4, 42, 41; sl./Abb. 7. 10–11; a sírleírásokban azonban ugyanezeket a gyűrűket négy százból fonottnak írta le: „Na lijevoj ruci nesastavljen bronsan prsten (sl. 7. 11), spleten od četverostruko uzete tanje žice”, illetve „Na srednjem prstu lijeve ruke nesastavljen srebrn prsten (sl. 7. 10) spleten od tanje četverostruko uzete žice...”: uo., 69. Az adatait magyarul közreadó Hampel József az első változatot választotta: „Két vékonyabb és egy vastagabb sodronyból összefont [gyűrű], a sodronyok végei közös esücsokba forrasztattak egybe. Hasonló gyűrű, csak hogy ezúttal a sodronyok szálaának a végei nem esücsban, de tompán érik egymást”: HAMPÉL 1907, 156. és 43. tábla 10–11; Egyházasgerge (Nó) 4. sír: HAMPÉL 1907, 175. és 64. tábla 1; a lelőhelylistában: 11. Kortárs adat csupán a vélemény fennmaradásának jelzésére: Nyiregyháza (SzSzB)-Felsősimá 224. és 238. sír: „négy százból fonott ezüstgyűrű”: JAKAB 2009, 83. és 6. kép, 85. és 7. kép, 110.

¹³⁷⁴ KOVÁCS 2015, 131–132, 203, 202: 96. kép 3, 331: 30. tábla 153/3.

¹³⁷⁵ Pusztaszentlászló (Za)-Deáksürü 113. sír: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 28.

¹³⁷⁶ Füzesabony (He)-Kastély-dűlő 1. sír: RÉVÉSZ 2008, 167, 421, 167: 121. kép.

¹³⁷⁷ Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom 85. sír: ISTVÁNOVITS 2003, 82–83, 568: 66. tábla 85/1.

¹³⁷⁸ Az Ellend (Ba)-Nagyödör-dűlői 268. sír „fonott” gyűrűjének hét szálát a tiszalúcihoz hasonlóan szintén azért lehetett megfigyelni, mert az egyik vége megsérült, és a szétálló drótszálai ugyanezért megszámlálhatók voltak: DOMBAY 1960, 149, XXIII. tábla 12.

¹³⁷⁹ Ritz Péter szíves levelében írottak alapján; vö. SZÉKERES 1983, 42.

¹³⁸⁰ TROGMAYER 1960–62, 14, 11: 2. tábla 20.

¹³⁸¹ Mesterházy Károly szíves tájékoztatása alapján; vö. MESTERHÁZY 1990, 51: 1. kép.

¹³⁸² BRUNŠMID 1903/4, 69, 41; Sl. 7. 10; HAMPÉL 1907, 156. és 43. tábla 10.

¹³⁸³ SZÉKÉLY 1941, 246, 251: X. tábla B. 15. kép, 251–252. és 253: XI. tábla B. 8. kép. Az 54. sírbéli I. András-érmetőredékről: CSALLÁNY 1939–40, 24.

¹³⁸⁴ REJHOLCOVÁ 1995, 13, 116: Tab. XXVI. 21; REJHOLCOVÁ 1995a, 77.

¹³⁸⁵ NYÁRY 1906, 277, 278: 1. á.

¹³⁸⁶ DOMBAY 1960, 148, XXII. tábla 23, 149, XXIII. tábla 6.

¹³⁸⁷ GÁLL 2013, I: 137, II: 62. tábla 5.

¹³⁸⁸ Fodor István szíves tájékoztatása alapján.

¹³⁸⁹ ISTVÁNOVITS 2003, 82–83, 568: 66. tábla 85/1.

Kaposvár (So)-Városi kertészeti 68. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, Béla dux H11 denarával.¹³⁹⁰ 19. Kiszombor (Cso)-C. temető 22. sír: ism., ezüstgyűrű, I. László H27 denarával.¹³⁹¹ 20–24. Magyarhomorog (HB)-Kónyadomb 233. (20.) sír: nő, ezüstgyűrű, I. László H29 denarával, 404. (21.) sír: nő, ezüstgyűrű, I. András H8 denarával, 451. (22.) sír: gyermek, ezüstgyűrű, I. László H29 denarával, 486. (23.) sír: nő, ezüstgyűrű, I. Béla H12 denarával, 501. (24.) sír: nő, ezüstgyűrű, Salamon H14 denarával. 25. Nagykőrös (Pe)-Barátságos 47. sír: nő, bronzgyűrű, I. András H9 denarával.¹³⁹² 26. Nyíregyháza (SzSzB)-Felsősima 238. sír: nő, ezüstgyűrű, Salamon H14? denarával.¹³⁹³ 27–30. Nyitra (Szlk)-Šindolka, F. temető F125. sír (27.): felnőtt, ezüstgyűrű, I. László H23 denarával, F242. sír (28.): felnőtt, ezüstgyűrű, Béla dux H11 denarával, F254. sír (29.): felnőtt, ezüstgyűrű, I. László H24 denarával, F288. sír (30.): felnőtt, ezüstgyűrű, Béla dux H11 denarával.¹³⁹⁴ 31. Perse (Szlk)-Pappöld, Bércz-dűlő 8./40. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, I. László H28 denarával.¹³⁹⁵ 32. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű 113. sír: nő, ezüstgyűrű, I. László H24 denarával.¹³⁹⁶ 33–36. Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 271. sír (33.): nő, ezüstgyűrű, Béla dux H11 denarával, 328. sír (34.): kisgyermek, ezüstgyűrű, Salamon H14/15 denarával, 355. sír (35.): férfi, ezüstgyűrű, I. András H9 denarával, 376. sír (36.): nő, ezüstgyűrű, Béla dux H11 denarával.¹³⁹⁷ 37–38. Szabadka (Szrb)-Vörösegyháza/Verušics (Verušić), B. temető 3. sír (37.): nő, ezüstgyűrű, I. László H24 denarával, 156. sír (38.): férfi, ezüstgyűrű, I. András H9 denarával.¹³⁹⁸ 39–41. Tiszalúc (BAZ)-Sarkad 24. sír (39.): nő, ezüstgyűrű, Salamon H17 denarával, 109. sír (40.): nő, ezüstgyűrű, Salamon H14 denarával, 153. sír (41.): nő, ezüstgyűrű, I. László H22 denarával.¹³⁹⁹ 42. Új-

kígyós (Bé)-Tanya 38. 15. sír: nő, ezüstgyűrű, Salamon H17 denarával.¹⁴⁰⁰ 43. Zenta (Szrb)-Farkas-tanya 13. sír: nő?, ezüstgyűrű, I. István H1 denarával.¹⁴⁰¹

Két sír templom körüli temetőben volt: 44. Szob (Pe)-A beszöbi templomrom mellett 52. sír: ism., ezüstgyűrű, Péter H6 denarával.¹⁴⁰² 45. Tiszafüred (JNSz)-Tiszaórvény, Templomdomb 277. sír: felnőtt, ezüstgyűrű, I. László H? denarával.¹⁴⁰³

A H? érmekíséret miatt nem soroltam be a következő kettősen csavart gyűrűs sirokat: Biharkeresztes (HB)-Ártánd 56. sír: nő, 1-1 ezüst és bronzgyűrű.¹⁴⁰⁴ Elek (Bé)-Téglagyár 14. sír: férfi, ezüstgyűrű.¹⁴⁰⁵ Majs (Ba)-Udvari-rétek 472. sír: nő, bronzgyűrű.¹⁴⁰⁶ Piliny (Nó)-Sirmányhegy 67./1902. sír: felnőtt/nő?, bronzgyűrű.¹⁴⁰⁷ Szabadka-Vörösegyháza (Szrb) B. temető 198. sír: nő, ezüstgyűrű.¹⁴⁰⁸ Tiszalúc-Sarkad 116. sír: nő, ezüstgyűrű.¹⁴⁰⁹

III.4.5.4.2.12.5. Pántgyűrűk (41. táblázat, 133. kép)

A temető hat sírjában volt összesen hét pántgyűrű, ez az 523 temetkezésnek mindössze 1,1%-a, azaz az S-végű karikából készített négy gyűrűpótlékos sirt nem számítva, ez volt legritkábban adott gyűrűmelléklet, amelyet különféle korú négy nő, valamint egy-egy felnőtt és kisgyermek kapott.¹⁴¹⁰ A gyűrűk egy sima ezüstpánt kivételével (76) bronzból, illetőleg ónozott bronzból (171) készültek, öntve, esetleg a vékonyságuk alapján ítélve, kalapálva (95, 283). Nyitottak, csak egyetlen példányuk végeit hajtották egymásra (283). A többségük sima felületű pánt (76, 95, 123/2, 283, 407), kettő azonban díszített. Az egyik (123/1.) felületét a szegélyének két körbefutó domború bordája között egymást hat hosszú lapos fonatban keresztező, domború hullámvonal díszíti; ezt a

¹³⁹⁰ KÖLTŐ–BAJZIK 2008, 172, 179, vö. 215: 19. ábra.

¹³⁹¹ Az adatok pontosítását Kürti Bélának, az érmék meghatározását Nagy Ádámnak ezúton is megköszönöm. Az érmeadatok időközben publikálásra kerültek: LANGÓ–TÖRK 2004, 205: 15. jegyzet.

¹³⁹² A részletes adatokat Simon Lászlónak köszönhetem.

¹³⁹³ JAKAB 2009, 85, 110, 85: 7. kép.

¹³⁹⁴ FUSEK 1998, 85, 77: Abb. 5. F125/2, F242/3, 79: Abb. 7. F254/2, F288/2.

¹³⁹⁵ TOČEK 1992, 170–171, 173: obr. 119. 14.

¹³⁹⁶ SZÓKÉ–VÁNDOR 1987, 28, 103: 62. kép 8.

¹³⁹⁷ M. NEPPER 2002, I: 172, II: 196: 190. tábla 12; I: 180, II: 203: 197. tábla 17; I: 183, II: 206: 200. tábla 6; I: 185, II: 207: 201. tábla 1.

¹³⁹⁸ SZEKERES–SZEKERES 1996, 31, XXVII. tábla 5; 49, XXXVIII. tábla 1; 53–54.

¹³⁹⁹ KOVÁCS 2015, 102, 319: 18. tábla 24/2; 121, 326: 25. tábla 109/4; 131–132, 331: 30. tábla 153/2.

¹⁴⁰⁰ MEDGYESI 2002, 148, 155, 185: 13. á. 10.

¹⁴⁰¹ FOLTINY–KORIK 1944–45, 171, 190: XIII. tábla 14.

¹⁴⁰² HORVÁTH 1935–36, 76.

¹⁴⁰³ Az ásató Horváth Béla engedélyével az MNM leltárkönyve alapján: 68.98.1, 3–6.C.

¹⁴⁰⁴ Mesterházy Károly szíves tájékoztatása alapján.

¹⁴⁰⁵ MEDGYESI 1992–1995, 199, 205: I. tábla 11.

¹⁴⁰⁶ KISS 1983, 107, 347: 39. tábla.

¹⁴⁰⁷ NYÁRY 1904, 69–70.

¹⁴⁰⁸ SZEKERES–SZEKERES 1996, 53–54, XL. tábla 7.

¹⁴⁰⁹ KOVÁCS 2015, 122–123, 327: 26. tábla 116/6.

¹⁴¹⁰ Négy nő: 20–22 éves (283), 30–35 éves (407), 55–59 éves (123) és egy felnőtt (95), továbbá egy meghatározhatatlan nemű felnőtt (76), aki a koponyája két oldalán lelt két-két S-végű karikája alapján inkább nő lehetett, végezetül egy inf. I. korú kisgyermek (171).

41. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető pántgyűrűs sírjainak és gyűrűinek adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában. A sorszám oszlopban a kísérő drótkészlet jelezve

Sorszám	Sír-szám	Nem/ kor-csoport	Életkor	(Záró)penz	Anyag	A pántgyűrű előkerülési helye	Tipus	Átm/cm	Sz/cm	V/cm	Súly/g
1	76	–	felelőtt		ezüst	a bal kézről elmozdított ujjcsonton	öntött lapos, nyitott pánt	2,14 × kb. 2,00	0,38	0,12	1,4
2	95	nő	felelőtt		bronz	a jobb kézről elmozdított ujjcsonton	kalapált (?), törött lemezpánt	1,86 × 2,01	0,44–0,60	0,07	0,9
3/2 db	123/1	nő	55-59		bronz	a bal kézen	öntött, fonatdíszes nyitott pánt	2,16 × 2,09	0,64	0,16	2,53
	bronz				a medencébe hajtott jobb kézen	öntött lapos, nyitott pánt	2,21 × 1,86	0,66	0,1	2,67	
4	283	nő	20-22		bronz	a bal kézen	kalapált (?), egymásra hajtott végű lemezpánt	2,03 × 2,09	0,75	0,1	2,55
5	407	nő?	30-35		bronz	a jobb kézen	keskeny nyitott pánt	kb. 2,10 × 2,20	0,3	0,05	0,75
6/1 huzalgyűrűvel	171	kisgyermek	inf. I.	I. István III	ónozott bronz	a jobb combcsont mellé kerülve a kézről	öntött, sodratdíszes nyitott pánt	2,33 × 2,28	0,49	0,17	3,28

gyűrűt valószínűleg hosszabb pántból készítették, mert az egyik végét a fonatmintába belevágva alakították ki, míg a lekerekített másik vége a mintához igazodott. A másik (171) két sima peremmel közrefogott felületének közepét ferde sodrást utánzó, domború sáv díszíti. A lemezpántok vége vagy egyenesen levágott (123/2, 171, 407?), illetőleg mindkettő (76) vagy csak az egyik (203) vége lekerekítetten el is dolgozott. A méreteik hasonlóak, csak a súlyuk között volt nagyobb eltérés – 0,75 (407) és 3,28 (171) g között – abból következően, hogy milyen széles és vastag anyagból készültek.

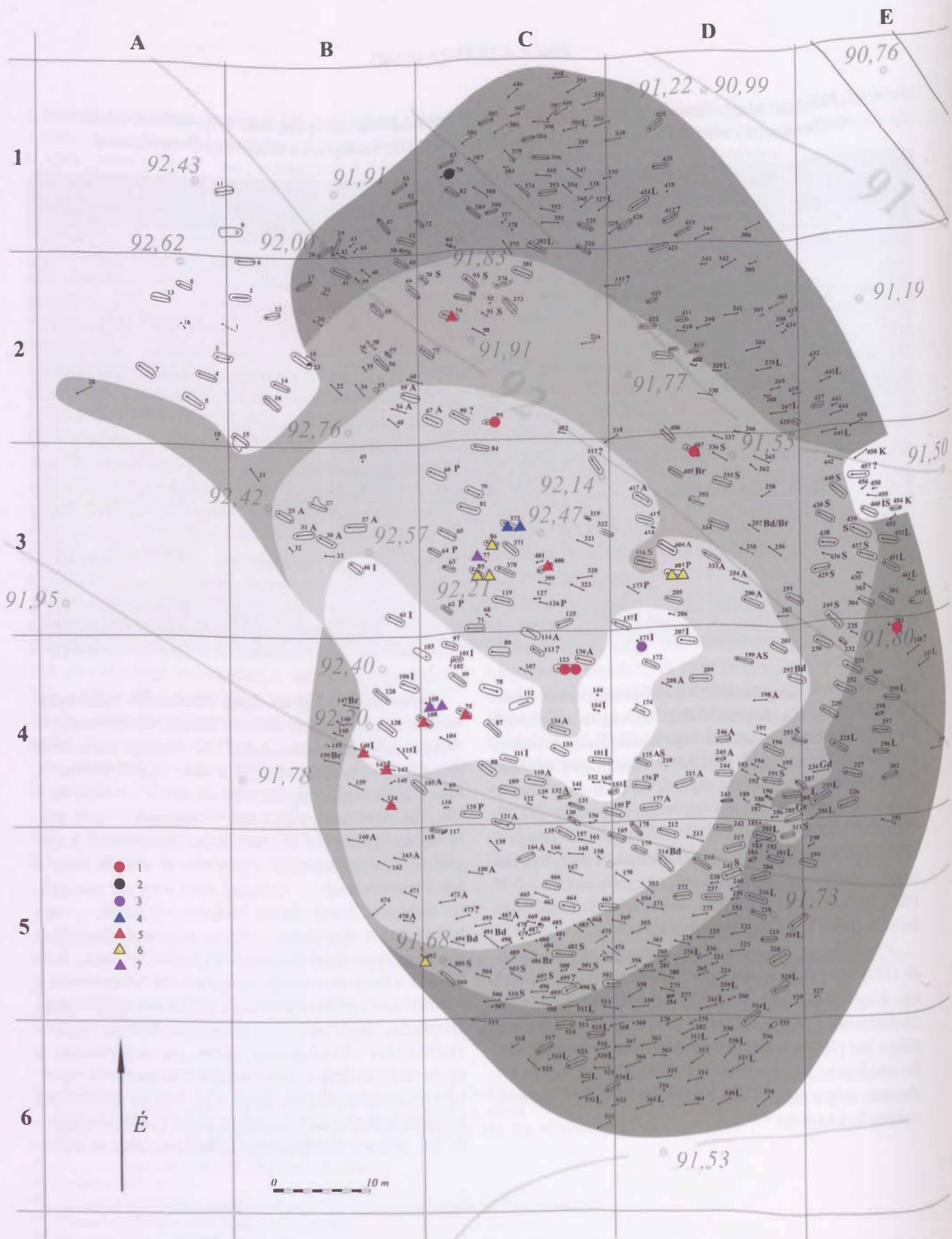
Egy idős nő mindkét kezén volt egy-egy pántgyűrű (123), továbbá egy-egy pánt- és huzalgyűrűt húztak egy kisgyermek jobb kezére (171), a maradék négy temetkezésből pedig kettőben a jobb (95, 407), kettőben meg a bal (76, 283) kézen volt az ékszer. Érmemellékletet mindössze a kisgyermeknek (171) adtak: I. István III denárát, míg a maradék öt sír inkább a későbbi érmesávokban bukkant fel.¹⁴¹¹

Szőke Béla máig érvényes általánosító bemutatása szerint, az „igénytelen, díszítés nélküli, nyitott pántgyűrű[k], amely[ek] a honfoglalás kori köznépi temetőkből ismert[ek],¹⁴¹² megtalálható[k] a kora Árpád-korban is, ahogy azt a vel[ük] együtt talált ékszerek – s-végű karikák, fonott nyitott gyűrűk stb. – tanúsítják... Igen gyakoriak az egyszerűen díszített, nyitott pántgyűrűk. Leggyakoribb díszítőelemük a poncolás és árkolás vagy a kettő kombinációja... Aránylag ritka a nyitott pántgyűrű, amelynek külső oldalát kockásra vagdalták..., vagy pontkörökkel díszítették... Ez az egyszerű ékszerfajta általában olcsó féműből, bronzból készült.”¹⁴¹³ Szőke Béla Miklós a késő avar korig visszamenően kiterjesztette a jelenlétüket, s pusztaszentlászlói példányok alapján megállapította, „hogy még a 11. sz. második felében, végén is viselték őket”. Megfigyelése szerint „már a 10. sz.-ban is egyre többször csak egymásra hajlították a gyűrűk végeit. Újabb változást jelentett, hogy a 11. sz.-ban gyakrabban készítettek őket ezüstből, a lemez pedig enyhén domborodó lett. Ekkor a zárt karikagyűrűktől már csak az külön-

¹⁴¹¹ Pántgyűrűs sírok a Péter–I. András (95, 123), az I. Béla–I. Géza (407) és az I. László (76, 283) -denáros érmegávokban.

¹⁴¹² Egy különlegesen nagy példányszámú 10. századi példa: Ibrány (SzSzB)-Esbó halom 197b. sír: 16-18 éves nő, a jobb kezén 1 nyitott ezüst és 3 nyitott – egy-egy téglalap, háromszög és ovális metszetű – bronz pántgyűrűvel, a bal kezén 3 egymásra hajtott végű, vékony és vastagabb téglalap, valamint háromszög metszetű bronz pántgyűrűvel, s valószínűleg a 10. század első felében kibocsátott muszlim dirhem töredékével: ISTVÁNOVITS 2003, 99–101, 599: 97. tábla 197b/7–13.

¹⁴¹³ SZŐKE 1962, 96. Csak lefőhelyeket említett a megkülönböztetett formákhoz: az egyszerűekhez hármat, a díszítettekhez hetet, a kockásra vagdalt, illetőleg pontkörös díszítésűekhez egyet-egyet.

133. kép. Magyarhomorog-Konya-domb, falusi temető. Pántgyűrűk: 1. bronz, női, 2. ezüst, felnőtt, 3. ónozott bronz, kisgyermeksírban. Karikagyűrűk: 4. ónozott bronz, férfi, 5. bronz és 6. ónozott bronz női, 7. gyermek, 8. bronz és 9. ónozott bronz kisgyermeksírban

böztette meg őket, hogy végeik továbbra is nyitottak maradtak.¹⁴¹⁴ Hasonló véleményt fogalmazott meg Jochen Giesler is, aki a lapos vagy a közepén bordázott, illetőleg félkör vagy háromszög metszetű példányokat (21–22. típusa) a halimbai temetőben tett megfigyelései alapján viszonylag korai időtől, a 10. század utolsó harmada tájától kezdődően származtatta, és a 11. század közepéig, illetve a végéig (22b típusa) számolt a használatukkal.¹⁴¹⁵ Csekeji tapasztalatai alapján Mária Rejholicová is a 10. század harmadik harmadára tette a megjelenésüket,¹⁴¹⁶ de a velük együtt fellépőnek tekintett masszív öntött változatuknál késői kivételként említette meg a 44. sírbéli, I. András denárával együtt napvilágot látott példányt.¹⁴¹⁷

A javított Kárpát-medencei adatgyűjtésben a pántgyűrűs-érmés síroknak a magyarhorogói temetkezést is tartalmazó, de a sajátos, ún. rovásírásos, nyolclapú pántgyűrűs-érmés lelőhelyeket¹⁴¹⁸ magyarhorogói példány hiányában elhagyó listájában mindössze 27 leletegyüttes szerepel. A megajándékozott többsége természetesen ezúttal is nő volt, meglepő módon azonban három, antropológus meghatározta férfi is mutatkozott közöttük.¹⁴¹⁹ Minden elhunyt egy pántgyűrűt kapott, amelyek többsége ezüsből készült,¹⁴²⁰ a hiányos adatsor következtében inkább nyitottnak, mint egymásra hajtott végűnek,¹⁴²¹ a harmadrésük pedig valamilyen formában díszítettnek bizonyult.¹⁴²² A sírok kísérő érméi I. István és II. Béla uralkodása közötti időben kibocsátott denárok voltak, amelyek legtöbbször I. László verette. Kérdéses, hogy ez a pántgyűrűk kedveltsége növekedésének vagy a pénzadás egyébként általánosan megfigyelhető I. László kori fellendülésének bizonyítéka-e. Kálmán és II. Béla mindössze egy-egy érméje viszont

a pénzmellékletadás korukbeli hanyatlásával magyarázható.¹⁴²³ A lelőhelyek zöme a 10–12. századi falusi temetők többféle típusa volt (1–24.), de a listán megjelentek a 11–12. századi templom körüli temetők is (25–27.). Miután a legtöbb pántgyűrűs-érmés temetkezés a halimbai és pusztaszentlászlói temetőben került elő, a sírok származása szerint a Dunántúl lett a vezető szerep, de a kevés lelőhely mégis az általános Kárpát-medencei elterjedésre utalt.¹⁴²⁴ Az adatgyűjtésem tehát újdonságot nem hozott, csupán biztosabb alapokra helyezte a korábbi megállapításokat. A továbbiakban előrelépést a teljes gyűjtés és a tipológiai feldolgozás nyújthat, amelyhez további, általam a témából következően nem tárgyalt értékes kutatási eredmények ismeretesek.¹⁴²⁵

III.4.5.4.2.12.5.1. A pántgyűrűk 11–12. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

1–24. 10–11/12. századi falusi temető(részlete)k: 1. Biharkezes (HB)-Ártánd, Nagyfarkasdomb 95. sír: mat. nő, bronz pántgyűrűvel, Salamon H15 denárával.¹⁴²⁶ 2. Bijelo Brdo (Hrv)-Velika Venecija utca 107. sír: nő?, a jobb kezén bronz pántgyűrűvel, I. Béla H12 denárával.¹⁴²⁷ 3. Csekej (Szlk)-Templom-dűlő (poloha Kostolec): 44. sír: mat. nő, a jobb kezén öntött nyitott ezüst pántgyűrűvel, I. András H8 denárával.¹⁴²⁸ 4. Csongrád (Cso)-Mámai-dűlő 1. sír: ism., törött, szélesedő „fejű” bronz pántgyűrűvel, I. István H1 denárával.¹⁴²⁹ 5–6. Deszk (Cso)-Nádashalmi-dűlő/D. temető 15 sír (5.): ism., ezüst pántgyűrűvel, I. László H29? denárával, 94. sír (6.): ism., ezüst pántgyűrűvel, I. András H9 denárával. 7–15. Halimba (Ve)-Cseres 23. sír (7.): ad. nő, a jobb kezén egymásra hajtott végű bronz pántgyűrűvel, I. Béla

¹⁴¹⁴ SZÓKE-VANDOR 1987, 68.

¹⁴¹⁵ GIESLER 1981, 109–113, Tafel 53.

¹⁴¹⁶ REJHOLICOVÁ 1995a, 76.

¹⁴¹⁷ REJHOLICOVÁ 1995a, 77; vö. a lelőhelylista 3. sz.

¹⁴¹⁸ A gyűrűtípus lelőhelylistája: SZÓKE-VANDOR 1987, 70–72. Az érmés sírjainak lelőhelylistája: KOVÁCS 2015, 207: 779–780. jegyzet. Az utóbbi lista kiegészíthető: 7–8. Visegrád (Pe)-Várkert: 11–12. századi templom körüli temető, 43./1972. sír (7.): ism., a jobb kezén nyitott, rovásjeles ezüst pántgyűrűvel, I. László H25 denárával, 45./1972. sír (8.): ?, a jobb kezén zárt, rovásjeles ezüst pántgyűrűvel, I. László H? denárával. A közöletlen adatokat Kovalovszki Júlia szívességének köszönhetem.

¹⁴¹⁹ A 27 pántgyűrűs sírban nyugvók nemi/életkori megoszlás a lelőhelylista sorszámaival: 15 nő (1, 2?, 3, 7, 9, 10, 12–15, 17, 19–21, 24.), 3 férfi (8, 11, 23.), 2 félnő (22, 26.), 1 kisgyermek (16.), 1 ? korú gyermek (27.), végül 5 adat nélküli személy (4, 5–6, 18, 25.).

¹⁴²⁰ A 27 pántgyűrű anyaga a lelőhelylista sorszámaival: 14 ezüst (3, 5–6, 8, 10, 14, 18–23, 25–26.), 11 bronz (1–2, 4, 7, 9, 12–13, 15–16, 24, 27.), 1 ezüstözött bronz (11.), 1 ismeretlen (17.).

¹⁴²¹ A 27 pántgyűrű típusa a lelőhelylista sorszámaival: 10 nyitott végű (3, 11, 13, 15–18, 20–21, 25.), 7 egymásra hajtott végű (7–8, 10, 14, 19, 26–27.) és 10 adathiányos (1–2, 4–6, 9, 12, 22–24.) példány.

¹⁴²² Díszített pántgyűrűk a lelőhelylista sorszámaival: 10, 14, 16–18, 20, 22, 25–26.

¹⁴²³ A tárgyalt pántgyűrűs sírok a kísérő pénzeik típusosrendjében a lelőhelylista sorszámaival: 2 I. István 2 db: 2 H1 (4, 16.), I. András 3 db: 1 H8 (3.), 2 H9 (6, 8.), I. Béla 3 db: 3 H12 (2, 7, 19.), Salamon 3 db: 2 H15 (1, 24.), 1 H17 (9.), I. László 14 db: 2 H22 (25, 26.), 4 H24 (11, 13, 18?, 21.), 2 H27 (12, 20.), 4 H28 (14–15, 17, 22.), 2 H29 (5?, 23.), Kálmán 1 db: 1 H? (27.), II. Béla 1 db: 1 H49 (10.) denárával.

¹⁴²⁴ A pántgyűrűs-érmés sírok származási helye a lelőhelylista sorszámaival: 15 a Dunántúlon (2, 7–15, 20–24.), 4–4 a Tiszántúlon (1, 5–6, 16.) és a Felvidéken (3, 17–18, 27.), 2 Erdélyben (25–26.) és 1–1 a Duna–Tisza közén (4.), illetőleg Észak-Magyarországon (19.).

¹⁴²⁵ PL. REJHOLICOVÁ 1995a, 76–79; ISTVÁNOVITS 2003, 303–306; RÉVÉSZ 2008, 418–421; GÁLL 2013, I: 690–698; HORVÁTH 2014, 260–261.

¹⁴²⁶ Vö. MISTERHÁZY 1990. A részletes adatokat Mesterházy Károlynak köszönhetem.

¹⁴²⁷ BRUNSMID 1903–04, 61.

¹⁴²⁸ REJHOLICOVÁ 1995, 8, 113: Tab. XXIII. 19; REJHOLICOVÁ 1995a, 77.

¹⁴²⁹ SZILLI 1941a, 171, XXXIX. tábla 27.

H12 denárával,¹⁴³⁰ 158. sír (8.): ad. férfi, a jobb kezén egymásra hajtott végű ezüst pántgyűrűvel, I. András H9 denárával,¹⁴³¹ 209. sír (9.): ad. nő, a jobb kezén töredékes bronz pántgyűrűvel, Salamon H17 denárával,¹⁴³² 254. sír (10.): mat. nő, a jobb kezén egymásra hajtott végű, zezzugvonal-díszes ezüst pántgyűrűvel, II. Béla H149 denárával,¹⁴³³ 331. sír (11.): mat. férfi, a bal kezén ezüstözött bronz, nyitott pántgyűrűvel, I. László H24 denárával,¹⁴³⁴ 333. sír (12.): mat. nő, a jobb kezéről elmozdult töredékes, domború felületű bronz pántgyűrűvel, I. László H27 denárával,¹⁴³⁵ 334. sír (13.): mat. nő, a jobb kezéről elmozdult nyitott, bronz pántgyűrűvel, I. László H24 denárával,¹⁴³⁶ 490. sír (14.): ad. nő, a sírföldben három csoportban egymásra rendezett granulációs gömböcskékkel díszített, egymásra hajtott végű ezüst pántgyűrűvel, I. László H28 denárával,¹⁴³⁷ 588. sír (15.): ad. nő, a jobb kezén nyitott (?) bronz pántgyűrűvel, I. László H28 denárával.¹⁴³⁸ 16. Magyarhomorog 171. sír: kisgyermek, a jobb kezéről elmozdult sodratdíszes, nyitott bronz pántgyűrűvel, I. István H1 denárával. 17–18. Perse (Szlk)-Papföld, Bércz-dűlő 1. sír (17.): nő, a jobb kézfeje helyén nyitott, pontkörös díszítésű pántgyűrűvel, I. László H28 denárával,¹⁴³⁹ 12. sír (18.): ?, a jobb kezénél nyitott levélmintával és ívelt vonalakkal díszített ezüst pántgyűrűvel, I. László H24? denárával.¹⁴⁴⁰ 19. Piliny (Nó)-Sirmányhegy 54./1901. sír: nő, egymásra hajtott végű, bordázott peremű, domborodó közepű ezüst pántgyűrűvel, I. Béla H12 denárával.¹⁴⁴¹ 20–23. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű 20. sír (20.): 50-55 éves nő, a jobb kezén nyitott, vonalkeretbe foglalt zezzugmotívummal

díszített ezüst pántgyűrűvel, I. László H27 denárával,¹⁴⁴² 43. sír (21.): ad. nő, a jobb kezén nyitott ezüst pántgyűrűvel, I. László H24 denárával,¹⁴⁴³ 177. sír (22.): ad. személy, a jobb kezén vonalkeretbe foglalt zezzugdíszítésű ezüst pántgyűrű-töredékkel, I. László H28 denárával,¹⁴⁴⁴ 182. sír (23.): 50 év körüli férfi, a jobb kezén ezüst pántgyűrű töredékével, I. László H29 denárával.¹⁴⁴⁵ 24. Sorokpolány (Vas)-Berekalja 210. sír: nő, a bal kezén bronz pántgyűrű töredékével, Salamon H15 denárával.¹⁴⁴⁶

25–27. 11–12/13. századi templom körüli temető-részletek: 25–26. Kolozsvár (Rom)-Kolozsmonostor (Mănăștur) 41. sír (25.): ism., nyitott ezüst, váltakozó állású háromszögsorozatot ferde vonalkézással kitöltött díszítésű pántgyűrűvel, I. László H22 denárával,¹⁴⁴⁷ 75. sír (26.): felnőtt, a jobb kezén egymásra hajtott végű ezüst, váltakozó állású háromszögsorozatot ferde vonalkézással kitöltött díszítésű pántgyűrűvel, I. László H22 denárával.¹⁴⁴⁸ 27. Pozsony (Szlk)-Vár (Hrad) 97. sír: gyermek, a jobb kezén egymásra hajtott végű (?) bronz pántgyűrűvel, Kálmán H? denárával.¹⁴⁴⁹

Nem vettem fel a listába a következő pántgyűrűs temetkezéseket, meghatározhatatlan, H? érméjük miatt: Majs (Ba)-Udvari-rétek 53. sír, Piliny (Nó)-Sirmányhegy 37./1901, 67./1902. sír.

III.4.5.4.2.12.6. Karikagyűrűk (42. táblázat, 133. kép)

A temető 14 sírjában összesen 18 db karikagyűrű volt, ez az 523 temetkezésnek 3,44%-a. Az ilyen gyűrűk fellet szokás szerint nők kapták, de a többi különféle korú gyermek¹⁴⁵⁰ közt még egy férfi is bekerült.¹⁴⁵¹ Érdek

¹⁴³⁰ TÖRÖK 1962, 127, 159, Taf. 74.

¹⁴³¹ TÖRÖK 1962, 129, 160, Taf. 75.

¹⁴³² TÖRÖK 1962, 130, 161, Taf. 83.

¹⁴³³ TÖRÖK 1962, 131, 161, Taf. 88.

¹⁴³⁴ TÖRÖK 1962, 132, 162, Taf. 84.

¹⁴³⁵ TÖRÖK 1962, 132, 162, Taf. 84.

¹⁴³⁶ TÖRÖK 1962, 132, 162, Taf. 82.

¹⁴³⁷ TÖRÖK 1962, 134, 165, Taf. 87.

¹⁴³⁸ TÖRÖK 1962, 136, 166, Taf. 80.

¹⁴³⁹ TOČÍK 1992, 16, 173: Obr. 119. 5.

¹⁴⁴⁰ TOČÍK 1992, 171, 174: Obr. 120. 3.

¹⁴⁴¹ NYÁRY 1902, 233, 233: LIV. kép 3.

¹⁴⁴² SZŐKE-VÁNDOR 1987, 11, 88: 47. kép. 5.

¹⁴⁴³ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 14–15, 92: 51. kép 9.

¹⁴⁴⁴ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 40, 114: 73. kép 9.

¹⁴⁴⁵ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 41, 116: 75. kép 12.

¹⁴⁴⁶ KISS 2000, 173, 69. tábla 210/4.

¹⁴⁴⁷ IAMBOR-MATEI 1979, 604, 617: Pl. VIII. 1.

¹⁴⁴⁸ IAMBOR-MATEI-HALASU 1981, 140, 142: Planșa V.

¹⁴⁴⁹ ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 124, 46. t.

¹⁴⁵⁰ A gyermek- és kisgyermeksírokban való előkerülésük alapján cáfolható az a Győr és Moson megyei leletkörülményeikre alapozott vélemény, hogy mivel „a típust – méretét tekintve – nem lehetett utólagosan alakítani, bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy gyermekek temetkezéséből hiányoznak.”: HORVÁTH 2014, 263. A méretállandóság inkább annak a bizonyítéka, hogy a gyermekeknek a felnőttek ékszerei közül válogattak.

¹⁴⁵¹ Az eltemetettek nemi vagy életkori megoszlása: 1 férfi: 18-20 éves (372), 7 nő: ad. (108), felnőtt (142), 23-30 éves (75), 35-39 éves (400), 50-55 éves (74), 50-59 éves (140), 60-x éves (124), 4 gyermek: 8-9 éves (85), 9-10 éves (86), 10-12 éves (492), 14-16 éves (403), 2 kisgyermek: 3-4 éves (100), inf. l. (77).

42. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető karikagyűrűs sírjainak és gyűrűinek adatai az eltemetettek neme és korcsoportja bontásában. A sorszám oszlopban a kísérő drótkészletek jelezve

Sorszám	Sír-szám	Nem/korcsoport	Év	(Záró) pénz	Anyag	Előkerülési helye	A karikagyűrű felülete, díszítése	Átm/cm	Sz/cm	V/cm	Súly/g
1/2 db	372/1	férfi	18-20		ónozott bronz	a jobb kézfej táján	domború	2,07 × 2,15	0,36	0,21	2,56
	372/2				ónozott bronz	a bal kézfej táján	domború, sűrűn rovátkolt	2,08 × 2,19	0,37	0,18	2,64
2	74	nő	50-55		bronz	medencén keveredett ujjcsonton	domború	2,19 × 2,22	0,47	0,14	2,39
3	75	nő	23-30		ónozott bronz	a jobb medence alatt	domború, sűrűn rovátkolt	2,09 × 2,14	0,43	0,18	2,95
4	108	nő	ad.		bronz	a jobb kézen	domború	2,27 × 2,24	0,29	0,16	2,17
5	124	nő	60-x		bronz	a bal combesont középtáján, kívül	domború	2,17 × 2,18	0,38	0,16	2,18
6/1 huzalgyűrűvel	140	nő	50-59	I. István H1	bronz	a bal kézen	háromszög metszetű, sűrűn rovátkolt	2,20 × 2,30	0,34	0,23	2,78
7/1 huzalgyűrűvel	142	nő	fel-nőtt	I. István H1b	bronz	a bal kézen	domború, metszetű, ritkán rovátkolt	2,12 × 2,15	0,46	0,17	2,8
8	400	nő	35-39		bronz	a sír betöltésében	kerek metszetű	2,64 × 2,55	0,36	0,34	5,74
9/2 db	85/1	gyermek	8-9		bronz	a bal kézen	domború, csavarást utánzó	2,15 × 2,16	0,42	0,17	3,08
	85/2				bronz	a jobb kézen	háromszög metszetű, sűrűn rovátkolt	2,30 × 2,40	0,3	0,25	2,92
10	86	gyermek	9-10		bronz	a bal kézen	háromszög metszetű, csavarást utánzó	2,22 × 2,24	0,33	0,23	2,4
11/2 db	403/1	gyermek	14-16	Péter H6	bronz	a jobb mellkasfélben	pántszerű, ritkán rovátkolt	2,09 × 2,19	0,41	0,11	1,45
	403/2				bronz	a jobb kézen, de nem ujjcsonton	domború, ritkán rovátkolt	2,35 × 2,39	0,45	0,19	2,96
12	492	gyermek	10-12		bronz	a jobb kézen	kerek metszetű, ritkán rovátkolt	2,28 × 2,31	0,27	0,34	2,82
13	77	kisgyermek	inf. I.		bronz	a jobb medence mellett, ujjcsonton	domború, csavarást utánzó	2,20 × 2,18	0,35	0,16	2,3
14/2 db	100/1	kisgyermek	3-4		ónozott bronz	a bal kézfej tájékáról	domború, sűrűn rovátkolt	2,26 × 2,28	0,43	0,21	3,54
	100/2				bronz	a jobb kézfej tájékáról	domború	2,19 × 2,18	0,45	0,18	3,24

véletlen (?), hogy bár négy halottal két karikagyűrűt is adtak, ezek között nem volt nő, hanem két gyermek (85, 403), valamint egy kisgyermek (100) és a férfi (372). Úgy tűnik, hogy ezeket a gyűrűpárokat nem válogatták össze, mert három alkalommal a kettejüknek csak az egyik darabja volt díszített, a negyedik (85) viszont két díszes gyűrűt kapott; s a jobb vagy bal kézen való viselésükben nem mutatkozott szabályosság.¹⁴⁵² Két további, ezúttal női sírban (140, 142) volt még egy-egy huzalgyűrű is, esetükben a karikagyűrűt a bal kézre húzták ugyanúgy, mint két másik egygyűrűs elhunytnak (86, 124), míg négyük jobb kezén bukkant fel az ékszer (75, 77, 108, 492), két alkalommal (74, 403) pedig nem lehetett a helyzetet eldönteni. Mindenesetre a gyűrűtípus

mai szerepéhez hasonló feltevésre megállapítható férfi és női sírpárok hiányában a leletek nem szolgáltatnak semmiféle okot. Mind a 18 példányt bronzból öntötték, négy pedig ónozás nyomait mutatta (75, 100/1, 372/1-2). A belső felületük lapos volt, a külső domború, többségükben körszelet metszetű, kivételt csupán három tompa háromszög (85/2, 86, 140), két kerek (400, 492), valamint egy pántszerűen alig domború (403/1) metszetű ékszer képezett. Tizenkét gyűrű volt díszített, a díszítés az ötvösmunkával készült ékszerek külső felületét mintázta kétféle módon: a csavart huzal ferde fonatainak illúzióját keltő ritkább (77, 86) vagy sima peremek között sűrűbb utánzásával (85/1), illetőleg a karika ritkább (142, 403/1, 403/2, 492) vagy sűrűbb kereszt irányú rovátkolásával

¹⁴⁵² A két díszes gyűrű a jobb és bal kézen (85), a díszes párdarab a bal kézen (100, 372), illetőleg a test jobb oldalán (403) volt.

(75, 85/2, 372/2); utóbbiak két példányán (100/1, 140) a gyűrű középső éle úgy megkopott, hogy a rovátkolás két részre vált. A maradék hat példány (74, 100/2, 108, 124, 372/1, 400) karikája vagy a kopás következtében látszik díszítetlennek, vagy eredetileg is ilyen volt. A gyűrűk méreteiben nem volt nagy különbség, de a kis eltérések a súlyban összedóztak, mert ez 1,45 (403/1) és 5,74 (400) g között változott, bár a többség súlya 2,17 (108) és 3,54 (100/1) g között mozgott.

Mindössze három korai érme kísért karikagyűrűs személyt: egy-egy nő I. István H1 (140) és H1b (142) denára, egy gyermeket (403) pedig Péter H6 verete. Érdekes módon a maradék 11 sír fekvése sem tanúsította az ékszer hosszú használatát,¹⁴⁵³ ugyanis a külső, I. László-denáros érmesávban egyetlen példány sem került elő. Kérdés, hogy több temetkezés – egy férfi, két gyermek és egy kisgyermek (77, 85, 86, 372), vagy két nő és egy kisgyermek (75, 100, 108), továbbá három nő (124, 140, 142) – egymáshoz való közvetlen közelségének ez a közös melléklete jelzett-e még többet a hasonló idejű eltemetésnél.

Szöke Béla nagy, de csak a temetőket és nem a sírokat felsoroló adatgyűjtésre támaszkodó összefoglalása szerint a karikagyűrűk „különböző átmetszetűek és díszítésűek. A legegyszerűbben lemezpántból készültek, vagy pedig a mai jegygyűrűkhöz hasonlóan a külső lapjuk kissé domborodik és így félkörös keresztmetszetűek, díszítetlenek. Egy részük metszete szabálytalan kör vagy tojásdad... Ide sorolhatjuk még azokat a zárt gyűrűket is, amelyek díszítetlenek s külső lapjuk lapos szögben török, tehát háromszög átmetszetűek... E háromszög átmetszetű gyűrűk külső lapja gyakran zezzug – vagy egyenes – vonalú rovátkolással díszített. A díszítés finom és durvább alakban jeletkezik, néha csak gerezdelésnek tűnik.... Aránylag ritka az a vál-

tozat, amelynek külső falát egymás mellett sorakozó gyöngydudorok díszítik.... A tárgyalt típusú zárt karikagyűrűket L[ubor] Niederle koraiaknak mondja... [A változatokhoz megnevezett] lelőhelyeken előkerült példányok a kísérőleletek tanúsága szerint főleg XI–XII. századiak, Niederle korai keltezését tehát el kell vetnünk.¹⁴⁵⁴ Mivel Szöke halimbai adatokhoz még nem a monográfiából, hanem Török Gyula szóbeli közléseiből jutott, és ilyenekre a karikagyűrűknél nem hivatkozott, érdemes megjegyezni, hogy az ásató a gyűrűtípus I. András- és Salamon-denáros érmekíséretű sírjaival Szöke véleményét négy esetben is konkretizálta.¹⁴⁵⁵ Jochen Giesler három eltérő metszetű karikagyűrű-forma divatot feltételezett, 10. század eleji előzményekkel a 11. század 30-as és 70-es éveinek közé keltezte.¹⁴⁵⁶ Szöke Béla Miklós további adatokkal cáfolta Niederle véleményét, s öntött kivitelük miatt ócsó helyi terméknek tekintette ezeket a gyűrűket.¹⁴⁵⁷ Magam is általában a 11. századi használatukat hangsúlyoztam.¹⁴⁵⁸ Mária Rejholcová szintén a 10. század második felétől származtatta a 16 sírban 17 példánnyal jelentkező gyűrűtípus mellékletadását a csekeji temetőben, és egy I. László-denáros pénzkíséretes temetkezést ismertett.¹⁴⁵⁹ Gabriel Fushk is azt a véleményt képviselte, hogy e gyűrűk egy része megelőzte a Bijelo Brdo-kultúra fiatalabb fázisát.¹⁴⁶⁰ Gáll Erwin országnyi területre kiterjedő adatgyűjtése nem eredményezett sok karikagyűrűt, de a magyarországi leletek elnevezésrendszerével nem egyeztetett példányai keltezését bizonyító anyag nélkül, a fentieknél korábbi időtől, a 10. század közepétől indította, és érmekíséret nélküli 11. századi példányokat is megnevezett.¹⁴⁶¹ A párhuzamok és a szakirodalmi utalások körének kibővítésével tárgyalta a kérdést Horváth Ciprián.¹⁴⁶² Magam utóljára csak az elfogadott keltezést vettem át, és a még nem

¹⁴⁵³ Karikagyűrűs sírok az I. István (75, 100, 108), Péter–I. András (77, 85, 86, 124, 372, 408) és az I. Béla–I. Géza (74, 492)-denáros érmesávban.

¹⁴⁵⁴ SZÖKE 1962, 97–98.

¹⁴⁵⁵ TÖRÖK 1962, 106–107; vö. lelőhelylista 12–15.

¹⁴⁵⁶ A négyzet, rovátkolt karikájú félkör és dudoros háromkaréjos metszetű 32–34. típusáról – vö. GIESLER 1981, Tafel 53. – éppen a halimbai leletek alapján megállapította, hogy „jedenfalls sind sie in einer frühen, schon durch Bijelo Brdo-Material gekennzeichneten Belegungsphase noch nicht vertreten.” Úgy találta, hogy a temetőben relativ kronológiai különbség látszik az öntött rombusz és hatszög metszetű nyitott, hegyes végű gyűrűk (27–28. típus) valamint a karikagyűrűk között, mert a temető–11. Béla denárait is tartalmazó – széleit csak az előbbiek érték el, de arra is utalt, hogy mindezek a formák (azaz a 27–28., 32–34.) korábban is felléphetek, mint az a dunántúli temetőkben megfigyelhető volt: GIESLER 1981, 110–111.

¹⁴⁵⁷ SZÖKE–VANDOR 1987, 76.

¹⁴⁵⁸ KOVÁCS 1994, 141.

¹⁴⁵⁹ REJHOLCOVÁ 1995a, 77.

¹⁴⁶⁰ FUSHK 1998, 108.

¹⁴⁶¹ Karikagyűrű-típusok: 4a1 típus: 4 db öntött, zárt, kerek metszetű gyűrű a 10. század második felétől a 11. század közepéig, 4a2 típus: 3 db öntött, zárt, ovális metszetű gyűrű a 10. század végétől a 11. század második feléig, 4a3 típus: 6 db öntött, zárt, félkör metszetű gyűrű a 10. század végén és a 11. század elején, 4b típus: 1 db öntött zárt, felhúzza az ujjcsontra merőlegesen álló, lapos négyzet alakú gyűrű a 11. század második feléből, 4c típus: 4 db sodrást utánzóan öntött gyűrű a 10. század végén és a 11. század elején, 4d típus: 2 db fonást utánzóan öntött gyűrű, a 11. századból, 4e típus: 4 db öntött zárt, rovátkolt gyűrű a 10. század végén és a 11. század elején. Az utalások visszakérésével vö. GÁLL 2013, I: 690, 697.

¹⁴⁶² HORVÁTH 2014, 259–260.

javított érmekíséretes adatgyűjtésnek csak a mennyiségi összetevőit soroltam fel.¹⁴⁶³ Az alábbi javított adatgyűjtés részletei adhattak alapot a karikagyűrűk 11. századi pénzekkel közvetlenül keltezett mellékletadási folyamatának Kárpát-medencei áttekintéséhez.

A javított Kárpát-medencei adatgyűjtésnek az ezüst vagy bronz karikagyűrűs-érmés sírok három magyarhomorogi temetkezést is tartalmazó listájában 41 leletgyűttes szerepel, 39 a 11/12. században is használt különféle falusi temetőből, 2 pedig templom körüli temető 11. századi részéből. Az eltemetettek többsége nő volt, akiknek a számát a felnőttek, ifjak és meghatároz(hat)atlanok egy része biztosan növelte volna. Hat férfi is mutatkozott, közöttük öt antropológus által meghatározottan.¹⁴⁶⁴ Öten két karikagyűrűt is kaptak,¹⁴⁶⁵ és hat személy hét gyűrűje kivételével a többiét bronzból öntötték.¹⁴⁶⁶ Amennyire a leírásokból, vagy ezek híján az illusztrációkból megállapítható volt, a díszetlen domború felületű karikájúak voltak a leggyakoribbak, a négyzet, rombusz és a hatszög (?) metszetűek viszont ritkák,¹⁴⁶⁷ a díszítettek között leginkább a bordázott, rovátkolt, dudorsoros, valamint a csavarást utánozóan öntött példányok bukkantak fel, néhány darabnak viszont nem utaltak a kinézetére.¹⁴⁶⁸ Különlegesen díszített példány volt az elveszettnek hitt esztergomi ezüstgyűrű (40.), amelynek a mintázata értelmezésére nem találtam újabb irodalmat. A falusi temetők 11. századi temetkezéseinek kísérő érméi I. István és I. László uralkodása közötti időben veretett denárok voltak, a legkésőbbi példányt viszont egy templom körüli teme-

tő sírjában lelt II. István-érme jelentette.¹⁴⁶⁹ Az összegyűjtött lelőhelyek kellően bizonyítják a karikagyűrűk 11. századi Kárpát-medencei elterjedését úgy, hogy a pántgyűrűkhöz hasonlóan a döntő többségük a Dunántúlon került elő.¹⁴⁷⁰

III.4.5.4.2.12.6.1. A karikagyűrűk 11–12. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

1–38. (10–)11/12. századi falusi temető(részletek): 1. Beremend (Baranya m.)-Homokbánya 3. sír: felnőtt, bronz, lapos (?) karikagyűrű, Salamon H17 denárával.¹⁴⁷¹ 2–3. Bijelo Brdo: 113. sír (2.): nő?, a jobb kezén háromszög metszetű, illetve – elveszett – bordázott bronzgyűrű, I. András H8 denárával,¹⁴⁷² 141. sír (3.): felnőtt, a jobb kezén háromszög metszetű bronzgyűrű, Péter H6 denárával.¹⁴⁷³ 4. Csanytelek (Cso)-Dilitor 61. sír: nő, az egyik kezén öntött bronz, kerek (?) metszetű karikagyűrű, I. István H1a denárával.¹⁴⁷⁴ 5. Csanytelek (Cso)-Síróhegy 17. sír: nő, a bal kezén öntött bronz, kerek metszetű karikagyűrű, I. András H9 denárával.¹⁴⁷⁵ 6. Csekej (Szlk)-Templom-dülő (poloha Kostolec) 71. sír: mat. nő, bal kezén öntött, domborodó felületű karikagyűrű, I. László H25 denárával.¹⁴⁷⁶ 7. Csongrád (Cso)-Mámai-dülő 1. sír: nő?, öntött bronz, sűrűn rovátkolt karikagyűrű, I. István H1 denárával.¹⁴⁷⁷ 8. Dömös (KE)-Alsóföldek 2. sír: ism., réz karikagyűrű, Salamon H? denárával.¹⁴⁷⁸ 9. Egyházasgerge (Liptagerge; Nó)-Sirmány 8. sír: nő, a jobb kezén 2 öntött bronz, háromszög metszetű, sűrűn rovátkolt karikagyűrű, I. István H1 denárával.¹⁴⁷⁹ 10. Érsekújvár (Szlk)-Szomoray-útra-dülő 29. sír: juv., a bal kezénél

¹⁴⁶³ Kovács 2015, 206.

¹⁴⁶⁴ A karikagyűrűs-érmés eltemetettek neme/életkora a leletlista sorszámaival: 20 nő vagy nő? (2, 4–7, 9, 11–12, 14, 16, 18–19, 26, 28, 30–33, 35, 40.), 6 férfi (13, 15, 22, 23, 25, 41.), 3 felnőtt (1, 3, 17.), 2 juv. (10, 21.), 2 gyermek (20, 24.), 3 kisgyermek (27, 37, 38.), valamint 5 meghatároz(hat)atlan személy (8, 27, 34, 36, 39.).

¹⁴⁶⁵ Két karikagyűrűvel temetettek a leletlista sorszámaival: 3 nő (2, 14, 16.), 1 gyermek (20.), 1 adat nélküli személy (36.).

¹⁴⁶⁶ A nem bronzöntésű gyűrűk a leletlista sorszámaival: 5 ezüst (11, 33, 39/1–2, 40.), 1 tükörfém, azaz réz–ön–ölm ötvözet (13.), 1 réz (8.) a publikációs adatok szerint.

¹⁴⁶⁷ Domború vagy háromszög (2/1, 3, 6, 11, 13, 15, 16/1–2, 22, 24–29.), rombusz (36/1, 38.), négyzet (35.) hatszög (33.) vagy kerek (4–5.) metszetű karikagyűrűk a leletlista sorszámaival.

¹⁴⁶⁸ Bordázott vagy rovátkolt díszű (2/2, 7, 9–10, 14/2, 18–19, 20/1–2, 23, 30–32, 37, 39.), dudorsoros (12, 21, 34, 36/2.), csavarást utánozóan öntött (14/1, 17.), ismeretlen kinézetű (8, 41.) karikagyűrűk, a leletlista sorszámaival.

¹⁴⁶⁹ A karikagyűrűs sírok kísérő érméinek kiboesátói és típusai a leletlista sorszámaival: I. István 13 db: 9 H1 (7, 9–10, 18, 21, 27, 37–39.), 2 H1a (4, 29.), 1 H1b (19.), 1 H? (40.), Péter 4 db H6 (3, 20, 25, 28.), Aba Sámuel 2 db H7 (11, 27.), I. István H1 vagy I. András H8 1 db (23.), I. András 10 db: 5 H8 (2, 14, 17, 22, 34.), 4 H9 (5, 15, 35, 36.), 1 H? (16.), Salamon 5 db: 2 H14 (13, 33.), 2 H17 (1, 12.), 1 H? (8.), I. László 5 db: 1 H22 (26.), 1 H25 (6.), 2 H24 (30, 32.), 1 H28 (31.), II. István 1 db H47a (41.).

¹⁴⁷⁰ A karikagyűrűs-érmés sírok származási helye a lelőhelylista sorszámaival: 21 a Dunántúlon (1–3, 8, 11–15, 21–26, 30–32, 34–35, 40.), 6–6 a Duna–Tisza között (4–5, 7, 16, 27, 36.) és a Tiszántúlon (17, 18–20, 33, 41.), 5 Észak-Magyarországon (9, 28–29, 37–38.), 2 a Felvidéken (6, 10.) és 1 Erdélyben (39.).

¹⁴⁷¹ Kiss 1983, 45, 47: 15. ábra 2.

¹⁴⁷² BRUNSMID 1903/4, 62 (kép nélkül); két körszelet metszetű karikagyűrű: Tomičić 1991, Tablica 17.

¹⁴⁷³ BRUNSMID 1903/4, 66 (kép nélkül); lapos körszelet metszetű karikagyűrű: Tomičić 1991, Tablica 18.

¹⁴⁷⁴ SZÉLL 1941, 252, 254: XII. tábla 4.

¹⁴⁷⁵ SZÉLL 1941a, 170, XXXVIII. tábla 17.

¹⁴⁷⁶ REJHOLCOVA 1989, 193; REJHOLCOVA 1995, 9–10, 114: Tab. XXIV. 21.

¹⁴⁷⁷ SZÉLL 1941a, 171, XXXIX. tábla 34.

¹⁴⁷⁸ S. LOVAG 1979, 88–89: Nr. 145.

¹⁴⁷⁹ NYÁRY 1906, 277–278, 278: 3. á.

öntött bronz, háromszög metszetű, rovátkolt felületű karikagyűrű, I. István H1 denárával.¹⁴⁸⁰ 11. Fiad (Somogy m.)-Kérpusztá 58. sír: ad. nő, az ágyéksígyolyáin öntött ezüst, domború felületű karikagyűrű Aba Sámuel H7 denárával.¹⁴⁸¹ 12–15. Halimba (Ve)- Cseres 30. sír (12.): juv. nő, a jobb kezén öntött bronz, dudorsoros karikagyűrű, Salamon H17 denárával,¹⁴⁸² 274. sír (13.): mat. férfi, a jobb kezén öntött tükörfém karikagyűrű, Salamon H14 denárával,¹⁴⁸³ 770. sír (14.): ad. nő, a bal kezén egy-egy öntött bronz, csavarást utánzó díszű, illetőleg a középvo-nalában fogazott karikagyűrű, I. András H8 denárával,¹⁴⁸⁴ 807. sír (15.): ad. férfi, a jobb kezén öntött bronz, domború felületű karikagyűrű, I. András H9 denárával.¹⁴⁸⁵ 16. Kecskemét (BK)-Szikrapusztá 8. sír: nő?, a jobb kezén 1, a balon 2 sima bronz karikagyűrű, I. András H? denárával.¹⁴⁸⁶ 17. Körösszegapáti (HB)-Pállapály 33. sír: felnőtt, a bal kezén sodrást utánzóan öntött, ovális metszetű bronz karikagyűrű, I. András 2 db H8 denárával.¹⁴⁸⁷ 18–20. Magyarhomorog 140. sír (18.): mat. nő, a bal kezén öntött bronz, háromszög metszetű, sűrűn rovátkolt karikagyűrű, I. István H1 denárával, 142. sír (19.): felnőtt nő, a bal kezén öntött bronz domború, ritkán rovátkolt karikagyűrű, I. István H1b denárával, 403. sír (20.): 14-16 éves gyermek, a jobb kezén és a jobb mellkasán két öntött bronz, ritkán rovátkolt karikagyűrű, Péter H6 denárával. 21–26. Majs (Ba)-Udvari-rétek 148. sír (21.): 17-18 éves juv., a jobb lábsontjai végében öntött bronz, dudorsoros karikagyűrű, I. István H1 denárával,¹⁴⁸⁸ 214. sír (22.): ad. férfi, a bal combcsontja alsó végénél öntött bronz domború felületű (?) karikagyűrű, I. András H8 denárával,¹⁴⁸⁹ 235. sír (23.): ad. férfi, a medencéje felett öntött bronz, rovátkolt díszű (?) karikagyűrű, I. István H1 vagy I. An-

drás H8 denárával,¹⁴⁹⁰ 349. sír (24.): 7-9 éves gyermek, a csontjai között öntött bronz, domború felületű karikagyűrű, Aba Sámuel H7 denárával,¹⁴⁹¹ 546. sír (25.): mat. férfi, a jobb könyökénél öntött bronz, domború felületű (?) karikagyűrű, Péter H6 denárával,¹⁴⁹² 692. sír (26.): mat. nő, a combcsontjai alsó vége között öntött bronz, domború felületű (?) karikagyűrű, I. László H22 denárával.¹⁴⁹³ 27. Nagykörös (Pe)-Barátság 20. sír: kisgyermek, „sima bronzgyűrű”, I. István H1. denárával.¹⁴⁹⁴ 28. Pétervársára (He)-Ivád 2. sír: nő?, bronz zárt, domború felületű, pántgyűrű jellegű karikagyűrű, Péter H6 denárával.¹⁴⁹⁵ 29. Piliny (Nó)-Sirmányhegy: 2./1902. sír: ism., egyszerű bronz karikagyűrű, I. István H1a denárával.¹⁴⁹⁶ 30–32. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű 8. sír (30.): 35 év körüli nő, a jobb kezén öntött, ovális metszetű, bevagdalt felületű bronz karikagyűrű, I. László H24 denárával,¹⁴⁹⁷ 29. sír (31.): 45 év körüli nő, a bal kezén öntött, ovális metszetű, bevagdalt felületű bronz karikagyűrű, I. László H28 denárával,¹⁴⁹⁸ 132. sír (32.): 40-50 éves nő, a jobb kezén öntött, ovális metszetű, bevagdalt felületű bronz karikagyűrű, I. László H24 denárával.¹⁴⁹⁹ 33. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő 4. sír: nő, a jobb kezén öntött, hatszög metszetű ezüst karikagyűrű, Salamon H14 denárával.¹⁵⁰⁰ 34. Székesfehérvár (Fe)-Maroshegy II. temető 6. sír: ism., dudorsoroson öntött bronz karikagyűrű I. András H8 denárával.¹⁵⁰¹ 35. Szombathely (Vaş)-Kisfaludy Sándor utca 70. 78. (2003/84.) sír: 42-51 éves nő, a jobb kezén öntött bronz, négyzet metszetű karikagyűrű, I. András 2 db H9 denárával.¹⁵⁰² 36. Tiszalpar (BK)-Dunszt-tanya 6. sír: ism., a jobb kezén 1-1 öntött bronz, rombusz metszetű karikagyűrű, valamint dudorsoroson öntött bronz karikagyűrű, I. András H9

¹⁴⁸⁰ REJHOLCOVÁ 1974, 438, 453: Tab. II. 7.

¹⁴⁸¹ LIPTÁK-NEMESKÉRI-SZÓKE 1953, 221, Planche XI.1. 7.

¹⁴⁸² TÖRÖK 1962, 129, 160, Taf. LXXXIII. Az érmek meghatározását Mesterházy Károly szívesége tette lehetővé.

¹⁴⁸³ TÖRÖK 1962, 131, 162, Taf. LXXXIV. A *Spiegelmetall*/tükörfém fehér színű, réz-ön (-ólon) összetételű ötvözet: Wikipédia.

¹⁴⁸⁴ TÖRÖK 1962, 139, 167, Taf. LXXXVII.

¹⁴⁸⁵ TÖRÖK 1962, 139, 168, Taf. LXXXVII.

¹⁴⁸⁶ FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 47: Nr. 542; HILD 1898, 2.

¹⁴⁸⁷ M. NEPPER 2002, I: 126, II: 123: 117. tábla 33/1. Az érmék nem kerültek a múzeumba, de a meghatározásuk vitathatatlan a találó, Monok Sándor dokumentációjában szereplő jellegzetes körirataik alapján.

¹⁴⁸⁸ KISS 1983, 87, 329: 21. tábla; a nem meghatározása nélkül: ifjú/juv.: ÉRY-NEMESKÉRI-K. ZOFFMANN 2014, 23.

¹⁴⁸⁹ KISS 1983, 90, 330: 22. tábla.

¹⁴⁹⁰ KISS 1983, 92, 333: 25. tábla.

¹⁴⁹¹ KISS 1983, 100, 339: 31. tábla; ÉRY-NEMESKÉRI-K. ZOFFMANN 2014, 22.

¹⁴⁹² KISS 1983, 112, 357: 49. tábla.

¹⁴⁹³ KISS 1983, 122–123, 369: 61. tábla.

¹⁴⁹⁴ SIMON 1984. A részletesebb adatokat Simon László szíveségének köszönhetem.

¹⁴⁹⁵ RÉVÉSZ 2008, 256, 61. tábla 5.

¹⁴⁹⁶ NYÁRY 1904, 56, 60.

¹⁴⁹⁷ SZÓKE-VÁNDOR 1987, 10, 87: 46. kép 1.

¹⁴⁹⁸ SZÓKE-VÁNDOR 1987, 12–13, 90: 49. kép 2.

¹⁴⁹⁹ SZÓKE-VÁNDOR 1987, 32, 107: 66. kép 4.

¹⁵⁰⁰ MIDDGYESI 1993, 489, 504: XII. tábla 4.

¹⁵⁰¹ BAKAY 1967–68, 58, Taf. IX. 8.

¹⁵⁰² HORVÁTH 2016, 23, 182: 16. tábla 3.

denárával.¹⁵⁰³ 37–38. Újlörincfalva (He)-Magyarad 37. sír (37.): 5 éves kisgyermek, a jobb kezén öntött bronz, domború felületű, rovátkolt karikagyűrű, I. István 3 db H1 denárával,¹⁵⁰⁴ 42. sír (38.): 3 éves kisgyermek, a koponyája előtt öntött bronz, rombusz metszetű karikagyűrű, I. István H1 denárával.¹⁵⁰⁵ 39. Vajdahunyad (Rom)-Kincses-szőlőhegy 39. sír: ism., a jobb kezén öntött ezüst, félkör metszetű, rovátkolt karikagyűrű, a bal medencéjénél sodrást utánzóan öntött ezüst, félkör metszetű karikagyűrű, I. István H1 denárával.¹⁵⁰⁶

40–41. 11–12/16. századi templom körüli temetők: 40. Esztergom (KE)-Kovácsi, Szent János evangélista temploma 79. sír: nő?, öntött ezüstgyűrű „a – tetem medencéje felett – összekulcsolt kéz balján”, I. István H? denárával.¹⁵⁰⁷ 41. Kaszaper (Békés m.)-Templomhalom 239. sír: férfi, a gyűrűsujján bronz karikagyűrű, II. István H47a denárával.¹⁵⁰⁸

Meghatározhatatlan érméje miatt nem vettem listába a következő sírokat: Ellend (Ba)- Nagyödör-dűlő/I. temető 36. sír.¹⁵⁰⁹ Majs-Udvari rétek 53. sír, 240. sír.¹⁵¹⁰ Pilyiny (Nó)-Sirmányhegy 10./1901. sír: H?,¹⁵¹¹ 2./123./1902. sír: H?, 36./1902. sír: H?, 39./1902. sír: H?¹⁵¹² Nem karika-, hanem huzalgyűrű volt a következő sírban: Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 563. sír.¹⁵¹³

III.4.5.4.2.12.7. Öntött fejesgyűrű

Egy 60 évesnél idősebb nő (416) bal kezének gyűrűsujjára öntött bronz fejesgyűrű utánzatot húztak. A karikája kissé domború felületű, a feje ovális alakú pajzsban kiszélesedik, s ennek a közepén foglalatba fogott betétet utánzóan kiemelkedő fej van. A pajzs két végén egy-egy

hosszúka bütyök ül; á: 2,1 × 2,4, pánt sz: 0,35, a fej m: 0,4 cm, s: 3,23 g. A sirt Salamon H14 denára keltezte.

Szöke Béla csak a valódi ötvöstechnikával készült fejesgyűrűvel foglalkozott,¹⁵¹⁴ a saját gyűjtésében pedig mindössze két bizonytalan, öntött fejesgyűrűs-érmés adatra bukkantam, amelyek érméi, amennyiben valós leletegyüttesre vonatkoztak, a 11. század két végéről származtak: 1. Kiszombor (Cso)-Nagyhalom/C. temető 3. sír: ism., filigránnal és granulációval díszített fejesgyűrű öntött bronz változata, I. László H24 denárával.¹⁵¹⁵ 2. Majs (Ba)-Udvari-rétek 1109. sír: 12-14 éves gyermek, a jobb kezén bronz fejesgyűrű, amely időközben megsemmisült, I. István H1 denárával.¹⁵¹⁶ A típus vizsgálata a jövő feladata lesz.¹⁵¹⁷

III.4.5.4.2.12.8. Üveg (karika?)gyűrű

Ritka leletpusként egy 18-20 éves nőnek (223) egyetlen melléklete volt bizonyára a bal kezén, egy kerek metszetű, világosbarna alapszínén sárga, barna és szürkésfehér finom hullámsávok díszítésű üvegyűrű, valószínűleg karikagyűrű, amely töredékeire esett szét, és a restaurálása közben két össze nem illő darabra ragasztgatták össze őket. A sír a temető délkeleti szélé közelében, az I. László-denáros érmésávban feküdt.

Az érmékkel kísért leletegyüttesek adatgyűjtésében egyetlen üvegyűrűre találtam.¹⁵¹⁸ Szöke Béla egy rövid fejezetben foglalkozott velük, a következő szöveggel: „A zárt karikagyűrűk ritkán üvegből is készültek, átmetszetük szabálytalan kör, ellipszis alakú. Jelenleg két ilyen gyűrűt ismerünk...¹⁵¹⁹ Üvegyűrűket említ J[osip] Korošec is.”¹⁵²⁰ Újabbban további üvegyűrű-

¹⁵⁰³ TIRGINA 1883, 159, 158: 11–12. kép.

¹⁵⁰⁴ SZABÓ 1976, 24–25, 32: 13. ábra 37/7.

¹⁵⁰⁵ „Hajkarika... zárt”: SZABÓ 1976, 26, 31: 12. ábra 42/1; „zárt hajkarika vagy gyűrű”: Révész 2008, 314.

¹⁵⁰⁶ ROSKA 1913, 177, 170: 3. kép 10, 16.

¹⁵⁰⁷ ZOLNAY 1965, 156, 156: 6. kép 20; HORVÁTH–H. KELEMEN–TORMA 1979, 178. A gyűrű díszítésében László Gyula „normann jellegű szerkesztési kísérletet [látott], késői avar plaszticitással egyeztetve”: ZOLNAY 1965, 156–157. Prohászka Péter úgy tudta, hogy az ékszer elveszett, de kérésre Horváth István és Merezi Mónika „végignyomozta” a gyűrű útját: Korábban a várban lévő, 1983-tól kétszer is átalakított kiállításon volt, majd az az új kiállítás rendezésénél már kihagyták, és végül a Tari Edit által rendezett „Látványtár” kiállításába került be, s jelenleg is ott látható. Horváth István 2017. január 12-i e-mailjében írottakat ezúton is megköszönöm.

¹⁵⁰⁸ BÁLINT 1938, 177.

¹⁵⁰⁹ DOMBAY 1960, 138.

¹⁵¹⁰ KISS 1983, 80, 93.

¹⁵¹¹ NYÁRY 1902, 229.

¹⁵¹² NYÁRY 1904, 63, 65, 66.

¹⁵¹³ M. NEPPER 2002, I: 205, II: 223: 217. tábla 8.

¹⁵¹⁴ SZÖKE 1962, 98–99.

¹⁵¹⁵ FÜLLER–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 48: Nr. 574; BÁLINT 1991, 236: Nr. 135. Az adatok részletezését Kürti Bélának ezúton is megköszönöm; vö. LANGÓ–TÖRK 2003; LANGÓ–TÖRK 2004a; KÖRTI 2007, 106.

¹⁵¹⁶ KISS 1983, 149, 98. tábla.

¹⁵¹⁷ VÖ. GÁLL 2013, 687, 690: 3b–3k típus.

¹⁵¹⁸ Fiad (So)-Képuszta 41. sír: vö. következő jegyzet.

¹⁵¹⁹ 1. Fülöpszállás (BK)-Keregyháza IV. sír: „a sírban egy kis üvegkarika volt, amely lehetett gyűrű vagy hajkarika”: SZABÓ 1938, 35, 34: 114. kép. 2. Fiad (So)-Képuszta 41. sír: 20-24 éves nő, bal kezén vékony, zöldeskék üvegyűrű oxidálódott törmelékei, I. István H1c denárával: LIPITAK–NIMESKÉRI–SZÖKE 1953, 217–218, Planché XXXIX. 16; SZÖKE 1953, 286–287; SZÖKE 1953.1, 14.

¹⁵²⁰ KOROŠEC 1952, 319.

rüket közölt M. Nepper Ibolya,¹⁵²¹ és Gáll Erwin, de a Gáll utalta helyeken egy kivételével nem találtam meg őket.¹⁵²² Közöletlen példányokat két további lelőhelyről ismertem meg.¹⁵²³

III.4.5.4.2.12.9. Csontgyűrű

Valószínűleg egyedülállóan ritka leletnek tekinthető egy 12-14 éves gyermek (288) jobb kezének egyik ujjára húzott csontgyűrű, amely egy lapos, domború felületű vékony karika összeragasztott végekkel, a felületén hét pontkörös díszítéssel. A sírt I. László H22 denára keltezte. Csontgyűrűre sem az adatgyűjtésben, sem korlátozott terjedelmű szakirodalmi böngészésemben nem bukkantam.

III.4.5.4.2.12.10. Elveszett gyűrű

A feltáráskor egy 45-50 éves férfi (200) sírjában nem csupán I. András H8 denára bukkant fel, hanem a bal combcsontja mellett fekvő ujjcsont zöld patinája sejtette, hogy gyűrű is volt a rajta, de valamilyen rágcsáló elhurcolta, ahogy az ujjcsontokat is eltúrta. A gyűrűt a sírfolton belül nem találtuk meg, ezért leletnek nem tekinthettem.

III.4.5.4.2.13. Két különleges temetkezés (103, 107)

III.4.5.4.2.13.1. Egy kirabolt gazdag férfisír (103)

szalagkarperece és szalaglábpercei (2., 59–60. tábla)
A feltételezhetően a temető legjobban ellátott, s talán ezért is kirabolt lovas temetkezésű ifjú/jev. (103) fegyvermellékleteiből csupán ijának alsó szarvlemezpárja, tegezének fenékpántja és négy nyílcsúcsa maradt meg (59–60 tábla). A temetőben ezek is ritkaságnak számí-

tottak, hiszen íjmaradványok csak további három, egyhat nyíl még 16, tegezrésztlet viszont mindössze még két temetkezésből került elő,¹⁵²⁴ viseleti díszciből azonban különleges leletként a halotti ruhája tartozékainak tekinthető lemezzsalagok maradtak meg: az eltávolított jobb alkar táján rövidebb, a bal lábszára közepét körítően pedig hosszabb palmettadíszes aranyozott ezüsből, a jobb bokatájára húzva pedig ezüsből kinyírva (2. tábla). Egyetlen díszítetlen lemezzsalag töredékei a szállási temető egyik férfisírjában (3 – 15. tábla 3) is napvilágot láttak. Mivel e két temető tárgyalása közben értékeltem e sajátos ruhadíszeket is, a véleményemet pedig önálló tanulmányban jelentettem meg, az alábbiakban némileg eltérő formában tértem ki rájuk.

A kutatástörténet azzal vázolható, hogy Jósa András már a tiszabezdédi temetőben is megfigyelt ruha, „szorítóknak” magyarázott ezüsthuzal tárgyakat,¹⁵²⁵ majd a kenézlii feltáráson látottak alapján egyértelműen megállapította, hogy az ott előkerült törekeny ezüstszalagokat alkalmasint a vékony anyagú ingujjak és gatyaszárak átfogására alkalmazták (29–31.).¹⁵²⁶ Később Szabó Kálmán a pálcakarpereceket a bő ujjú ruha összefogására szolgáló karikának,¹⁵²⁷ László Gyula pedig a lábszárakon vagy a térd felett talált ezüstpántokat a nők nadrágszorító pántjainak tekintette a félcsizma/lábbeli, illetőleg a csizma felett.¹⁵²⁸ Ezen a véleményen Dienes István finomított, aki a tiszzaeszlár-bashalmi I. temető anyagának (50–51.) feldolgozása közben megállapította, hogy „Kétségtelen, hogy a sírokból előkerült szalagok többször bőrre vagy vászonra tapadtak, tehát ruhára voltak felszerelve. De valószínűnek tartjuk, hogy csak a halott ruhájára! A mindennapi viseletben nem használhatták s különösen: szerepük nem lehetett a papírvé-

¹⁵²¹ Püspökladány (HN)-Eperjesvölgy 285. sír: 12-13 éves leány bal kezének „gyűrűsujján pajzs metszetű, vastag sárga üvegpaszta gyűrű. á: 2,6 × 2,7, v: 0,5 × 0,4 cm”.; M. NEPPER 2002, I: 174, 217, II: 201: 195. tábla 9; vö. M. NEPPER 1996, 250: 14. kép.

¹⁵²² A sárga üvegyűrűk „egyetlen példánya a Partiumból ismert (L. 157). Az Erdélyi-medence két lelőhelyéről (L. 90, 151) három példány (ebből egy szörvány volt), a Partiumból pedig két lelőhelyről négy példány típusának meghatározása nehézségekbe ütközött (L. 11, 53). A szakirodalomban további gyűrűket is említene, ezeket azonban nem tudtuk tipológiai szempontból besorolni (Marosnagylak, Ópálos, Temesliget, Gyulafehérvár-Mentőállomás).” GÁLL 2013, 690–691. A 157. sz. Zimándújfalú (Rom)-Földvárpuszta lelőhelyű partiumi példány említésre érdemes egyedi darab: „Sárga üvegyűrűre rézlemezke ragasztva, amelynek szélén bronzból készült filigrán sodrás, a közepén pedig ráforrasztott kisméretű köröskék (6. típus). A fej letört, és a pereméből is csak egy töredék van meg. Á: 2,0 × 2,5 cm; sz.: 0,5 cm; s.: 1,6 gramm. MNM. Ltsz.: 13/1898, 25.”; GÁLL 2013, I: 552, II: 296. tábla 3. A Gáll által egyértelműen déli kultúrhatás jelének tekintett gyűrűt – uo., I: 554. – a témám szempontjából nem vettem figyelembe. A többi lelőhelyutalás feloldása: L. 11: Biharfőlegyháza (Rom); uo., I: 61, L. 53: Gyulaavarsánd (Rom)-Laposhalom; uo., I: 223, L. 90: Maroskarna (Rom)-szörvány; uo., I: 338, L. 151: Vajdahunyad (Rom)-Kincseshegy; uo., I: 519.

¹⁵²³ I. Dánszentmiklós (Pe)-Tetveshalom: közöletlen 11–12. századi templom körüli temetőrészlet 21. sír: ism., 3 üvegpaszta karikagyűrű, az egyik töredékekben, I. László H? vagy Kálmán H? eldönthetetlen meghatározású denárával. Az adatokat Dinnyés Istvánnak és Tari Editnek köszönhetem; vö. BINKÓ 1978; BINKÓ 1984. 2. Vörs (So)-Majori-dűlő: közöletlen 10–11. századi falusi temető, 264. sír: nő, a jobb kezén üveg vagy malachit anyagú gyűrű, á: kb. 2,3, v: 0,4, sz: 0,5 cm, Restaurálatlan töredékének az eredeti színe és alakja egyelőre nincs meghatározva: HIGYI 2015, 33, 105, Hegyi Borbála szívességéből ismerhettem meg a szakdolgozata kéziratát, ezt ezúton is megköszönöm.

¹⁵²⁴ Vö. III.4.5.4.3. Fegyverek szakasz.

¹⁵²⁵ „A bal felkar alsó végén és mindkét alszár felső végén 2 mm, széles és 1 mm, vastag ellapított ezüst huzalból készült szorító.”; JÓSA 1896, 401, 401: IX. sír B. 4–10.

¹⁵²⁶ Az alábbiakban a zárójelbe tett számok a lelőhelylista gorszámaira utalnak.

¹⁵²⁷ SZABÓ 1938, 32.

¹⁵²⁸ Ő nevezte és értelmezte „szorító pántok”-nak a tárgyalt lemezzsalagokat: LÁSZLÓ 1943, 27.

konyosságú, a feltárások alkalmával több ízben porrátört, vagy dirib-darabban felszedett szalagoknak.”¹⁵²⁹ Dienes a maga nézete alapján mondott véleményt a magyarhomorogi 3. sír ujjpercei fölött lelt, körívben futó ezüstlemezkekről, amikor a sírleírásban feljegyezte, hogy a „halotti ruhához való ezüstpánt töredékei (egyetlen pánt darabjai!)”,¹⁵³⁰ a falusi temető részben díszített együttesénél (103. sír) pedig mindössze annyit említett, hogy a férfi „lábszárait és valószínűleg alkarjait is vékony ezüstlemez pántok körítették”.¹⁵³¹ A viselet vagy a halotti ruha közötti döntést előkészítendő, Szöke Béla a valódi lemezkarperceek és a törékeny szalagok Kárpát-medencei gyűjtését javasolta,¹⁵³² de például Bálint Csanád „ruhaszalag-díszek” (47.), vagy Bóna István ruhára varrott „kardisztító lemez” (56.) formájú elnevezései inkább a döntés elhalasztására utaltak. Később Kürti Béla két algyői csontváz (2–3.) csuklóin, illetve az utóbbi lábszárain is megfigyelt aranyozott ezüstpántokról már úgy gondolta, hogy a temetés alkalmából varrhatták őket a szemfedő szélére vagy a halotti ruhára.¹⁵³³ Magam Dienes István magyarázatát fogadtam el, a halotti ruhájuk ezüstszalagjait említve,¹⁵³⁴ Mária Rejholcová pedig Bóna István idézett adataira támaszkodott.¹⁵³⁵ Révész László – mivel a karosi temetőben az általa tudatosan megkülönböztetett, lemezből kivágott pántok és az öntött pántkarperceek egyformán viselkedtek¹⁵³⁶ – nem tartotta fontosnak a két tárgyfajta közötti különbségtételt, hancm a nemi viseleti eltérésüket emelte ki.¹⁵³⁷ Ugyanebben az évben egyező véleményt nyilvánított Istvánovits Eszter is.¹⁵³⁸ Velük szemben Langó Péter arra a megállapításra jutott, hogy a karperec „a legtöbb esetben semmiféle funkcionális szerepet nem töltött be, csu-

pán dísz volt, mint azok a vékony ezüstpántok, melyek gyakran szalagszerűen futottak körbe a ruha ujján”.¹⁵³⁹ Révész a balotaszállási női sír (55.) aranyzalagjait is a díszruha és nem valamiféle halotti öltözék tartozékainak határozta meg,¹⁵⁴⁰ és e véleményét később is fenntartotta, miszerint „karperecként csak a vastagabb anyagból készültek szolgálhattak, a vékony, fóliából kivágottakat a ruhaujjra vagy a nadrágszárra varrták, inkább ruhadíszként alkalmazva”.¹⁵⁴¹ Lőrinczy Gábor és Türk Attila is a díszítő szerepük mellett foglalt állást, egyes esetekben nem zárva ki azt sem, hogy a „sír számára” készültek.¹⁵⁴² Mesterházy Károly a módosabbak ruházata szegélydíszjeinek tekintette őket,¹⁵⁴³ mint Tóth Anikó is.¹⁵⁴⁴ Utóbb Bollók Ádám fogalmazta meg, hogy „a sírok egy részében a kar és/vagy a boka körül talált vékony ezüst- vagy aranylemezek... már eredeti állapotukban is olyan vékonyak és törékenyek voltak, hogy a csuklót/alkart, illetve a bokát teljesen körbefogva, pusztán a két szabad végnél rögzítve semmi esetre sem bírhatták ki törés nélkül a ruha viselése során bekövetkező gyűrődésből adódó feszültséget. Úgy vélem, szinte biztosak lehetünk abban, hogy e darabokat kifejezetten a halotti ruha számára készítették nem túl nagy gonddal, sohasem díszítve a lemezeket.”¹⁵⁴⁵ Legutóbb Mesterházy Károly ismételte meg a korábbi véleményét: kezelő- vagy mandzsettadísznek tekintve e leleteket.¹⁵⁴⁶

Amennyiben tehát helyesen láttam a kutatástörténetből levonható végkövetkeztetést, az ezüst- és aranylemezből kivágott szalagokat nem karperecnek, hanem ruhadísznek lehet tekinteni. Vita annyiban maradt, hogy az alábbiakban következetesen szalagkarperecnek vagy sza-

¹⁵²⁹ DIENES 1957, 35.

¹⁵³⁰ DIENES 1962a/Ásatási napló 4. Megismételte a jelentésében is. „A 3. sírban a szemfedő lemezekkel együtt találtattak a halotti ruhához tartozó ezüstpántok is.” DIENES 1962a, Jelentés, 2.

¹⁵³¹ DIENES 1966b/Ásatási napló 2. A sírleírásban is esupán feljegyezte a három ezüstpánt helyzetét, s nem tért ki a rendeltetésükre.

¹⁵³² SZÖKE 1962, 71–72, 112: 750. jegyzet.

¹⁵³³ KÜRTI 1978–79, 327, 339.

¹⁵³⁴ Vö. KOVÁCS 1989, 17: Nr. VII; 36: Nr. I.11b; 57: Nr. XCVIIa; 70: Nr. CXXXb; 76: Nr. CXLIV; továbbá KOVÁCS 1995, 295.

¹⁵³⁵ REJHOLCOVÁ 1995a, 78.

¹⁵³⁶ A három karosi szállási temető 17 sírjából összesen 22, és további 5 szórvány pántkarperec került elő, 1 aranyozott ezüst, 2 bronz, a többi ezüst, s közülük 7 öntött. „Többségüket különböző vastagságú – néha az öntöttékével egyező vastagságú – lemezből vágta ki, s alkalmanként ugyanezek kiszélesedő, máskor viszont csak lekerekített végűek voltak. A szakirodalom néha karpántnak nevezi ezt az ékszerfajta, valójában sem formai, sem használati szempontból nem lehet elválasztani ezeket a karperecektől, egyetlen különbség köztük az előállításuk [háziilagos] módja.” RÉVÉSZ 1996, 90.

¹⁵³⁷ RÉVÉSZ 1996, 89. Párhuzamokat is mellékel: *uo.*, 320. jegyzet.

¹⁵³⁸ ISTVÁNOVITS 1996, 28.

¹⁵³⁹ LANGÓ 2000, 35, 37.

¹⁵⁴⁰ RÉVÉSZ 2001, 25–26.

¹⁵⁴¹ RÉVÉSZ 2008, 415.

¹⁵⁴² LŐRINCZY–TÜRK 2011, 435, 36. jegyzet; vö. TÜRK–LŐRINCZY 2015, 68–69.

¹⁵⁴³ MESTERHÁZY 2013, 207; MESTERHÁZY 2013a, 485–486.

¹⁵⁴⁴ TÓTH 2014, 218–219.

¹⁵⁴⁵ Arra is rámutatott, hogy a „halotti ruhának” nem kellett újonnan, teljességgel a temetésre készülnie, hanem a meglévő öltözékekből választhattak, illetőleg díszíthettek fel egyet: BOLLÓK 2015, 113.

¹⁵⁴⁶ MESTERHÁZY 2018, 200–201.

laglábpercek nevezett díszeket az életben használt vagy csak a temetésre felékesített ruházaton alkalmazták-e.

Az adatgyűjtésből kiderült, hogy a végtagok végén kínálkozó négy díszítési lehetőséget kihasználó két-két szalagkarpercek és szalaglábpercek együttese 11 sírban látott napvilágot, amelyben kilenc férfi, egy-egy nő és gyermek nyugodott. Az életkorukat sajnos csupán öt esetben állapították meg.¹⁵⁴⁷ Nyolc szalagpercek-együttest ezüstlemezből vágta ki, de egy férfié (37.) és a gyermeké (49.) arany, egy másik férfié (3.) aranyozott ezüstlemezből készült. Kivételesen két férfi (31, 43.) szalagpercek-négyesét még egy-egy ezüst szalagnyakperccel is kibővítették. Egy másik tudatos eljárás szerint csupán a két alkart körítették szalagkarperccel, a bokákat nem. Ilyen sírra 18 alkalommal bukkantak, közöttük a nők javára történt változás, és 11 esetben meghatározták az életkort is.¹⁵⁴⁸ 16 szalagkarpercepárt ezüsből vágta ki, egy-egy pedig aranyozott ezüst (2.), illetőleg bronzlemezből (61.) készült. E módszer ellenkezőjeként 3 alkalommal szalagkarperccet nem, hanem csak szalaglábperccet használtak, immáron női többséget érintően.¹⁵⁴⁹ Mindhárom ékszergarnitúra ezüstlemezből volt.

További 35 sírban a fenti három alapeset változatai bukkantak fel akár tudatosság, akár bolygatottság következtében. Megvolt a négyes együttes egy sen. nő sírban (46.) azzal a sajátossággal, hogy a szalagkarpercepárhoz huzallábpercepár társult. Egy másik nőnél (33.) a bal csukló és a bokák körüli 3 szalag negyedikje csúszhatott a combcsontok közé, de volt olyan férfisír is (21.), ahol a lemezek és oxidnyomok sejtették egy bizonytalan négytagú együttest. Három alkalommal csak három szalagpercek maradt: bolygatás következtében (63, 64.), vagy felkaron-két alkaron (20.) formában. Hat esetben bolygatatlan sírban is csupán egy-egy példány volt a kétféle szalagperceből,¹⁵⁵⁰ vagy mindössze egy-egy darab valamelyik típusból: kilencszer ezüst, egyszer bronz szalagkarpercek, négyszer ezüst szalaglábpercek.¹⁵⁵¹ További 8 bolygatott temetkezésből arany- és ezüstszalagok maradtak meg szalagpercek meglétét valószínűsítve,¹⁵⁵² végezetül egy példánynak csupán említése ismeretes (5.).

Az már a kutatás történetéből kiderült, hogy a szalagkarperceket és a szalaglábperceket a vékony lemezből és a keskenyen kivágott alakjukból következő törékeny-

ségük jellemezte. Mivel a felöltött test díszítésére szolgáltak, egy férfi csuklójának körítéséhez legalább 20-22 cm-es, a bokájához 26-28 cm-es hosszúságú szalagra volt szükség, míg egy nő esetében elégséges lehetett a 17-19, illetőleg 20-22 cm-es hosszúság is. Abban egyetértő vélemény alakult ki, hogy ezeket a szalagokat nem ötvös készítette, hanem „házilag” módon vágta ki a családban meglévő alapanyagból, a leletekből ugyanis kiderült, hogy a megfelelő méretű anyag hiányában különböző pótlásokkal éltek: a szükséges pánt-hosszúságot rövid darabokból szegecselték össze (pl. 18, 38, 44.), esetleg rátélemezrel is megerősítve (7.), vagy összeforrasztva (61.), de megelégedtek azzal is, ha a pántot mindkét végükön átlukasztott 3-4 lemezke együttese (60, 41.) tette ki. Az igénytelen kialakítás egyben a halotti alkalmazás jele lehetett ugyanúgy, mint a szalagpercek felerősítési módja. Nyilvánvaló, hogy a szalagvégek egy-egy lyukán (pl. 18, 29, 37, 40, 44, 51, 55, 63.) keresztül sem lehetett volna tartósan a ruhadarab köré felvarrni a perccet, még kevésbé akkor, ha csupán az egyik végük (57, 60.), vagy a közepük (56.) volt lyukasztott. Talán azt is megfigyelték, hogy a szalagkarpercek két végén lévő lyukat fonállal kötötték össze (7.), sőt a végek horgas-kampós kapcsolatát is kialakították (33.). Többször azonban a felerősítést is feleslegesnek tekinthették, mert az átlukasztás nélküli szalagperceket csak a végtag köré hajlították (4, 17, 19, 22, 23, 28, 35, 46, 50, 62.), vagy a nyitott végeket pödrötté formálták (1.). Mindebből következik, hogy sem a hevenyészetten felerősített, sem a fel sem erősített szalagpercek nem maradhattak volna épségben a valós viseleti körülmények között a helyükön: azaz bármilyen tevékenység közben a csuklók vagy az alkarok körül, vagy még kevésbé lovaglás közben a ló oldalához érő alsó lábszárakat vagy bokákat fogva körbe, megerősítvén így a temetési célú alkalmazásukat. Ezt a vélekedést bizonyos ásatási megfigyelések is megerősíteni látszanak. Ha viseleti elemként lettek volna a szalagpercek a ruhadarabokra felerősítve, akkor megfelelő páros helyzetben kellett volna a csontváz csuklótáján jelentkezniük, de az alkalmi felerősítés miatt, eltérő pozícióban is felbukkantak.¹⁵⁵³ Volt olyan páros is, amely nem közel-/mandzsettadisz módon a csuklónál, hanem az alkarokon feljebb mutatkozott (21?, 22, 26, 35, 43?). A szalaglábpercek-párok rendszere-

¹⁵⁴⁷ A 9 férfisírban 1 ad. (53.), 1 mat. (43.) és 7 felnőtt (3, 29, 30, 31, 32, 37, 38.) feküdt, a nő mat. (40.), a gyermek (49.) inf. II. korú volt.

¹⁵⁴⁸ A 9 férfisírban 1-1 fiatal (12.), ad. (60.), mat. (34.), sen. (18.) és 5 felnőtt (4, 28, 39, 50, 62.) feküdt, a 8 nő között 1-1 juv. (16.) és fiatal (11.), 2 ad. (26, 35.), 2 mat. (8, 22.) és 2 felnőtt (7, 61.), a gyermek (2.) inf. II. korú volt.

¹⁵⁴⁹ A 2 nő egyike leány (13.) a másika (1.) mat. életkorú volt, a férfi (10.) pedig felnőtt.

¹⁵⁵⁰ 5 férfi (9: ad., 27; mat., 50?, 51?, 54.) és 1 nő (48.), négyük felnőtt életkorban. A bolygatottak aláhúzva.

¹⁵⁵¹ A 10 szalagkarpercces sírből 4 férfi (14, 24; sen., 36; mat., 44; mat.), 3 nő (23, 25; mat., 41.), 1 felnőtt (45.), 2 gyermek (17: inf. II., 56: inf. II. bronz szalagkarperccel), 2 szalaglábpercces sírből 1 férfi (19: mat.-sen.) és 1 nő (15; mat.).

¹⁵⁵² Egy vagy több aranszalag: férfi (42, 52, 57, 59.), nő (55.), illetőleg ezüstszalag: férfi (47: ad., 58.), nő (6.) sirmaradványában.

¹⁵⁵³ Nagyjából azonos helyzetű párból: 2?, 3?, 20?, 21 (csak oxidnyomok), 22, 26, 29, 30?, 31, 32, 37, 38, 39, 43, 53, 60. Eltérő helyzetű párból: 4, 7, 12, 18, 28, 33, 40, 46, 49, 61.

sen a bokacsontok táját körítették, de a lábszáron feljebb is előfordultak (13, 33, 38, 43, 53?), s néhányuk ezúttal is eltérő helyzetben maradt fenn (1, 46: huzallábperecekekkel, 64.).¹⁵⁵⁴

A fenti érvek alapján véltem állást foglalni a tárgyalt ékszerek temetési célú felhasználása mellett, amelynek további sajátos vonásai voltak. A 64 vizsgált esetből 37 (57,81%) volt – sajnos csak 17 alkalommal megállapított életkorú¹⁵⁵⁵ – férfi sírja, s ezek mindegyikébe többé-kevésbé jól, vagy akár kiemelkedően ellátott személyt temettek. Általános volt a részleges lovas temetkezés íjászfelszereléssel vagy az íj, nyílhegyek, vasveretes tegez valamelyikével és a lószerszám-együttessel vagy a kengyelpár, zabla, hevedercsat némelyikével, esetleg észlelhető nyereggel, lemezkés, veretes lószerszám-szíjazattal.¹⁵⁵⁶ A viseletről leginkább a bronz fülesgombok maradtak meg,¹⁵⁵⁷ egyharmadukban veretes öv,¹⁵⁵⁸ háromban tarsolylemez (20, 30, 51, 57?), háromban veretes tarsoly (18, 21, 38.). Az ékszerekből az arany, aranyozott ezüst, ezüst vagy bronz hajkarikák és gyűrűk,¹⁵⁵⁹ a kézi-fegyverekből a szablyák, a különböző típusú balták, sőt a kétélű kardok,¹⁵⁶⁰ az eszközökből a szalu (51.), sarló, kések, csiholók, kovák, fenőkö, vödör, a juh- és marhahús ételmelléklet és az eltemetett kutya (47.), végezetül a szemfedők lemezkéi (3, 36, 50.) érdemelnek említést. Megjegyzendő, hogy nagyon sok temetkezésben tártak fel arany- és ezüstlemezeket, amelyek talán szintén a (temetési?) viselettel lehetnek kapcsolatosak. Öt sírban volt pénz, amelyek közül egy 9. századi solidustól eltekintve a többi négy érmesorozatai által meghatározott *terminus post quem* megbízhatóan jelezte a temetési szalagperecek sírba tételét még a 10. század közepén s talán a második felében is,¹⁵⁶¹ és e késői kelteződést megerősítette a két sírban (59, 63.) talált kétélű kard, köpüszárnyas

balta, trapéz alakú kengyelpár (vö. 21.) együttese és egy S-végű karika-töredék (62.) is.

Nőt 21 sírba (32,81%) temettek, az életkorukat a férfiakénál gyakrabban meg lehetett határozni.¹⁵⁶² Ők is inkább a jól ellátott személyek közé tartoztak, sőt köztük lehetett a korszak leggazdagabban felszerelt női halottja (55.) is. Általában kijárt nekik is a részleges lovas temetkezés,¹⁵⁶³ a lószerszám, ritkábban a veretes lószerszám-szíjazat, veretes nyereg,¹⁵⁶⁴ ezenfelül a ruházat különféle részei a süveget, pártát, hajfonatot, ingnyakat, kaftánt és csizmát díszítő veretek,¹⁵⁶⁵ ékszerek: hajkarikák, fülbevalók, gyöngyök, karperec, gyűrűk¹⁵⁶⁶ és egyebek.¹⁵⁶⁷ Ebből a választékból a rangosaktól (7, 11, 13, 22, 26, 35, 46, 55.) a szegényig (33.) terjedő együttesek maradtak ránk. Egyetlen sírban (1.) volt érme: Provence-i Hugó (926–931) velencei denára.

Mindhárom értékelhető gyermeksírral lovas, lószerszámossal volt. Egy fiú aranylemezből kivágott kar- és lábpereceket kapott (49.), az egyik leánya (17.) gyöngysort és két edényt, a másik (56.) pedig gyöngysort, edényt ezüst csüngőpárat és aranyozott bronz szíjfűggesztő-csüngőt.

Végezetül a maradék három temetkezésből egynek (2.) az anyaga csak részben ismert, egyé (5.) közöletlen, a teljesen megsemmisített harmadikból (45.) pedig csupán a szalagkarperec töredékei maradtak meg.

A tárgyalt, zömében 10. századi sírok általában gazdagnak, választékosnak ítéltető leletanyaga jól egyezik a szállási temetőkről írottakkal; véleményem szerint 54 sír (1–54.) szállási temetőből való volt. Ugyancsak 10. századi az öt magányos sír (55–59.), egyikük inkább a század 2. feléből (59.), és esetleg hozzájuk kell sorolni egy bizonytalan környezetű gyermeksírt (49.) is. Velük azonos időből való egy 10. századi falusi temetőből való temetkezés (60.) és két 10–11. századi falusi temető

¹⁵⁵⁴ 1 (a jobb bokánál, sípesont bokái végén, s a bal bokától 15 cm-re.

¹⁵⁵⁵ A 37 férfi életkori megoszlása: 1 juv. (64.), 1 fiatal (12.), 5 ad. (9, 20, 47, 52, 60.), 6 mat. (21, 27, 34, 36, 43, 44.), 1 mat.–sen. (19.), 2 sen. (18, 24.), 21 pedig feltételezhetően felnőtt (3–4, 10, 14, 28–32, 37–39, 42, 50–51, 54, 57–59, 62, 63.).

¹⁵⁵⁶ Csak néhány, főként bolygatott sírból hiányoztak lócsontok (14, 36, 52, 54.), az íjászfelszerelés részei (24, 27, 39, 52, 59.) vagy a lószerszám tagjai (12, 14, 32, 36, 50, 52, 54, 58, 64.), nyereg veretei, nyeregtakaró lemezkéi (3, 18, 19, 28, 57.), veretes lószerszám-szíjazat (20, 38, 44, 57.). A bolygatott sírszámok aláhúzva.

¹⁵⁵⁷ Fülesgombok (15, 24, 27, 31, 43, 50, 52.).

¹⁵⁵⁸ Aranyozott ezüst (3, 20, 43, 44, 51, 52, 57.), ezüst (10, 29, 37.) vagy bronz (19, 50.) veretekkel.

¹⁵⁵⁹ Hajkarikák (3, 4, 9, 10, 18, 21, 28–32, 34, 50.), gyűrűk (18, 30, 31, 62.).

¹⁵⁶⁰ Szablyás (10, 18, 21, 30, 32, 39, 42, 43, 51, 52, 57.), baltás (fokosbaltá: 12, 24, 27, 31, fokos szekere: 18, fokos alabárd: 19, fésze?: 58, köpüszárnyas baltá: 59, 63.), kétélű kard (E típusú: 59, Y típusú: 63.).

¹⁵⁶¹ 832?–839? (52.), 918/918– (42.), 931– (4.), 932– (30.), 946– (54.).

¹⁵⁶² A 21 nő életkori megoszlása: leány (13.), fiatal (11.), juv. (16.), ad. (26, 35, 53.), mat. (1, 8, 15, 22, 25, 40.), sen. (46.), továbbá valószínűleg 8 felnőtt (6, 7, 23, 33, 41, 48, 55, 61.).

¹⁵⁶³ Lócsontok 9 sírből hiányoztak (1, 16, 25, 26, 33, 35, 40, 48, 61.); aláhúzva a bolygatott sírszáma.

¹⁵⁶⁴ Rozettás (7, 11, 55.) és egyéb típusú (13, 22, 26, 46.) veretes szíjazat, veretes nyereg (26, 41).

¹⁵⁶⁵ Süveg-, pártaveretek (41, 46.), hajfonatdísz-korongok (1, 22, 25, 35.), hajfonatdísz-veretek (46.), ingnyakveretek (1, 15, 16, 22, 35, 40, 41, 48.), kaftánveretek (16, 26, 41, 46.), eszímaveretek (7, 11, 13, 26, 35, 46.), fülesgombok (11, 13, 16, 22, 26, 33, 39, 61.).

¹⁵⁶⁶ Hajkarikák (17, 22, 33, 35, 40, 53, 61.), fülbevalók (7, 11, 13, 15, 22, 48.), gyöngyök (11, 13, 17, 40, 56.), karperec (25.), gyűrűk (7, 11, 13, 16, 22, 46.), huzallábperec (46.).

¹⁵⁶⁷ Példények (6, 8, 46, 56.), kés (41, 53.), bőrlukasztó (22.), ár (41.), juh-ételmelléklet (1, 22, 35, 41, 53.) stb.

3 sírja (61–63.); kettő (62–63.) talán szintén a 10. század 2. feléből.

Feltűnően alakult a lelőhelyek csoportosulása a Kárpát-medence nagyobb tájegységein: Észak-Magyarország 9 lelőhelyén 22 sír (1, 8–9, 14, 17–23, 24–28, 29–31, 42, 49, 60.), Tiszántúl 13 lelőhelyén 20 sír (5, 10–13, 36, 42, 43–45, 48, 50–51, 52, 53, 57, 58, 61–62, 64.), a Duna-Tisza köze 7 lelőhelyen 10 sír (2–3, 15–16, 34–35, 37, 46, 47, 55.), a Felvidék 6 lelőhelyén 7 sír (4, 6, 38–39, 40, 54, 63.), a Dunántúl 3 lelőhelyén 3 sír (7, 56, 59.), s végezetül Erdély 1 lelőhelyén 2 sír (32–33.).

Mindebből kitűnt, hogy a magyarhomorogi 103. sír egyedülálló ebben a környezetben, mert egyrészt a 11. század elején, I. István korában áshatták, másrészt mert a díszített szalagkarperecének és a bal bokatáji szalaglábperecének nincsen egyetlen párhuzama sem a bemutatott, kizárólag díszítetlen felületű példányok között. Az utóbbiakat tartalmazó temetkezésekkel összehasonlítva a magyarhomorogi sír (64.) megmaradt mellékletei: az íj, a négy nyílcsúcs és a tegez a 10. századi szalagpereces sírok általánosan jellemző tárgyaihoz hasonlók voltak, vagyis a 11–12. századi falusi temető egyetlen, minden bizonnyal még I. István kori részleges lovas temetkezésébe az újonnan érkezett közösség még a régi hagyománynak megfelelően fektette az elhunytat, akinek a megmaradt három szalagperecéből egy-egy kar- és lábperecet azonban páratlan módon aranyozott ezüst, palmettadisztes lemezből vágták ki.¹⁵⁶⁸ Ez az eljárás széleskörűen ismert egyéb 10. századi temetési tárgyak köréből is,¹⁵⁶⁹ hiszen így nyírták ki a rakamaz (SzSzB)-

strázsadombi 1. sírbeli férfi arany szem- és szájbóritó lemezét,¹⁵⁷⁰ így díszítették aranylemezekkel a zempléni szablyát,¹⁵⁷¹ rézlemezzel az egyik kenézlői szablya (30.) hüvelyét és esetleg ezüstlemezzel a markolatát, így szabdalták méretre a szemre és a szájra tett arany és ezüst szemfedőlemezeket,¹⁵⁷² továbbá a lelőhelylistában említett, különféle testtájakon feltárt, nemesfém lemezekkel is,¹⁵⁷³ egészen az ezúttal csupán ötletszerűen megemlített, nemesfém lemezekkel ékesített kantárszízjázatokig, nyeregtakarókig, amelyek felismerhetően elkülönültek az ötvösmívű veretekkel, lemezekkel díszített használati vagy alkalmi/ünnepi példányoktól.¹⁵⁷⁴

III.4.5.4.2.13.1.1. Szalagkarperecek és szalaglábpercek 10–11. századi lelőhelylistája¹⁵⁷⁵

1–54. 10. századi szállási temetőkben: 1. Aldebrő (He)-Mocsáros 20. sír: mat. nő bolygatott lószerszámos sírjában: ac. hajfonatkorongpár, 2 ac. csüngős ingnyakveret, 2 préselt e.rozetta, juhcsont, Provence-i Hugó (926–931) velencei denára, 2 pödrott végű e. szalaglábperec a jobb sípcsont bokai végén, s a bal bokától 15 cm-re.¹⁵⁷⁶ 2–3. Algyő (Cso), 258. kútkörzet 52. sír (2.): gyermek/inf. II. ijász lovas, lószerszámos sírjában e. lemezkés kantár és nyeregtakaró, csiholó, asztragaloszok, mindkét (?) csuklóján ae. pánt.¹⁵⁷⁷ 92. sír (3.): lovas ijász sírjában e. lemezes szemfedő, e. lemezkés kantár és nyeregtakaró, a hajkarikapár, ac. veretes öv, mindkét (?) csuklóján és a lábszárain ae. pánt.¹⁵⁷⁸ 4. Bátorkeszi (Szlk)-Papajtó 5. sír: lovas, lószerszámos ijász sírjában ae. ruhadíszkorong, e. hajkarikapár, ü.gyöngyök, a ló-

¹⁵⁶⁸ Rekonstrukciós kísérletére vö. BOLLÓK 2019 (c kötetben).

¹⁵⁶⁹ Ritkán nyoma van annak is, hogy nagyobb tönkrement lemezes ékszerből kisebbet szabtak ki, megőrizve az eredeti díszítés részletét – vö. KOVÁCS 1991/92, 53–54.: Szakony (GyMS)-Kavicsbánya: a két női sír egyikében feltárt idegen mintázatú lemezből kivágott levél alakú csüngő: DIENES 1970, 12. 11. kép (a képaláírása felszerelődött a 10. kép: pilinyi csüngőével); Algyő (Cso) 105. sír: 6 év körüli kislány nagyobb hajfonatkorongból kivágott levél alakú csüngője: KÖRTI 2001, 22, 33: 23. kép; Tiszavasvári (SzSzB)-Aranykerti-tábla 9. sír: kisgyermek/inf. I. mellkasán palmettadisztes ezüstlemezből kivágott csüngő: DIENES 1986, 104. 45. kép; TÓTH 2014, 138., 101. tábla 1–2.).

¹⁵⁷⁰ FODOR 1996/Rakamaz, 115, 115: 6. kép.

¹⁵⁷¹ A hüvelyben hagyott szablya markolatának előoldalát a markolatborítás nagyobb rögzítő szegeccsen átpréselt, a kisebbre csak rányomott és kétoldalt kissé visszahajtott aranylemezzel, a hüvely előoldalát a két függesztőfül pántjainak közében hátul kétoldalt szintén kissé visszahajtott aranylemezzel, a vége előtt pedig egy ráhúzott, 3 szegeccsel összefogott (?) szalagpánttal díszítették a temetés alkalmából: FÉNTER 1973, 60–65, 184–188: Abb. 28–32. „A szablya hevenyszett arany borítása nyilvánvalóvá teszi, hogy a szablya feldíszítése a sír számára készült.”: LÁSZLÓ 1976, 79.

¹⁵⁷² A szemfedőlemezek rendeltetését Dienes István ismerte fel: DIENES 1963; vö. BÉNYE-LŐRINCZY-TÖRK 2002, 359. A további irodalmat lásd: BOLLÓK 2015, 116: 766. jegyzet.

¹⁵⁷³ Vö. RÍVÉSZ 1996, 96; TÓTH 2014, 219. Mindketten valódi viseleti elemre gondoltak, jöllehet hordozójaként mindketten a szemfedőt és halotti leplet is megnevezték. Az talán sohasem lehet eldönthető, hogy az ilyesféle ruhadíszek a napi egyszerűbb vagy az alkalmi/ünnepi díszesebb, vagy esupán a temetésre feldíszített viselethez tartoztak-e. Az átlukasztott példányokat felvarrhatták, az ép, de lyukasítás nélküli darabokat keresztülölthették, s talán így is a ruházaton maradhattak.

¹⁵⁷⁴ Veretes kantárdíszeket feltehető nagy számuk miatt nem gyűjtöttem, viszont a kar- és lábpereces listában néhány alkalommal felbukkant lemezkés kantárra, szíjazatra történt utalás (2–3, 13, 22, 26, 46.).

¹⁵⁷⁵ Nem törekedtem az összes melléklet tételes megnevezésére, ezért pl. az „íjász” a felszerelés egészét (íj, nyugalmi íjtegez, nyilak, nyiltegez) vagy részét jelentheti, a „lószerszám” a kengyelpár, zablá, hevedercsat együttesét vagy részét. A tárgyak anyagát helytakarékoság miatt rövidítettem: a. arany, ae. aranyozott ezüst, br. bronz, e. ezüst, el. elektron, ó. ólom, óbr. ólombronz, ü. üveg.

¹⁵⁷⁶ RÍVÉSZ 2008, 28, 8. tábla 9–10. Az érmék helyesbített meghatározása: COUPLAND-GIANAZZA 2015, 315: 1. 1–2.

¹⁵⁷⁷ KÖRTI 1978–79, 327, 337, 341, 342; KÖRTI 1997, 23: 5. jegyzet, 24: 7, 9. jegyzet; KÖRTI 2001, 21, 9: 4. kép.

¹⁵⁷⁸ KÖRTI 1978–79, 325, 327, 336, 339, 341, 342. Később azt írta, hogy a „halotti ruháját karján/lábán ezüst pántokkal fogtuk össze”: KÖRTI 2001, 21, 40: 29. kép.

szerszámán 8 itáliai denár, a legkésőbbi: Provence-i Hugó & Lotár (931–947) milánói denára, végezetül a jobb könyök, illetőleg a bal csukló közelében I-1 levágott végű e. szalagkarperec.¹⁵⁷⁹ 5. Berekbösörzmény (HB)-Pál dombja 3. sír: közöletlen leletanyagában Mesterházy Károly szerint szalagkarperec is volt.¹⁵⁸⁰ 6. Bodrogszerdahely (Szlk)-Bálványhegy I/1937. sír: felnőtt nő feldúlt lovas, lószerszamos sírjában ae. csüngős veret, cserépfazék, a medencetáján és az alkarcsontjainál 40–98 cm mélység között 13 durván kivágott 4–8 mm széles, összegyűrt e.szalag, háromnak az egyik vége átlukasztott.¹⁵⁸¹ 7. Csorna (GyMS)-Sülyhegy 1. sír: nő bolygatott lovas, lószerszamos, ae. rozettás szíjazatú sírjában e.veretes csizma, csepp alakú e. fülbevaló, e. fejesgyűrű, hevedercsat, vas láncszemek, kés, „a jobb kar alsó végén 2 cm széles, sima és vékonyka lemez volt hitvány ezüsből, melynek két [átlukasztott?] végét fonal köti össze. A fonal ma is megvan... A bal alsó karon valamivel keskenyebb karkötő volt szintén igen vékonyka ezüsből több darabra törve.”¹⁵⁸² 8. Dormánd (He)-Hanyipusztá 6. sír (8.): 55-60 éves nő lovas, lószerszamos sírjában 3 ae. elliptikus ingnyakveret, br. fülbevaló, korbácsnyéltartozék,¹⁵⁸³ cserépfazék, juhcsontok, e. lemezke, „karéjos csavarással rosszezüst vagy bronzszalagból hajlított karperec töredéke a jobb kéz kisujjához helyezve. Egy másik kis töredék a bal csukló és a medencelapát között volt.”¹⁵⁸⁴ 15. sír (9.): ad. lovas, lószerszamos íjász bolygatott sírjában 8 br. fülesgomb, hajkarika, kés (?), juhcsont, br./e. diszszalag, valamint „nagyon keskeny ezüst lemezszalagból kivágott karperec fogta át a bal alkar középtájékán a csontokat igen töredékes állapotban... A leletanyagban több vékony ezüst pánttöredék [volt]... Keskeny lemezből kivágott szalagos *lábperec* fogta át töredékes állapotban a bal sípésont közepét.”¹⁵⁸⁵ 10–13. Gádoros (Bé)-Bocskai utca 44. 1. sír (10.): lovas, lószerszamos íjász bolygatott sírjában e.veretes öv, hajkarika, br. keresztvasú szablya, sarló (?), kova, kés, 2 a.lemezke, mindkét lábán „a boká-

nál vékony ezüstlemezből kivágott szalagok, lábpercek... Vékonyak és törékenyek.” A közölt képen úgy látszik, hogy teljes kerületükben maradt meg.¹⁵⁸⁶ 2. sír (11.): fiatal nő lovas, lószerszamos, e. és ae. rozettás szíjazatú sírjában br. fülesgomb, e. lábbeliveretek, a gömbsorcsüngős fülbevaló, gyöngysor, e. fejesgyűrű, spirális a.drót, valamint „a karokon egy-egy *ezüst karperec*, vékony bádogból kivágva... Gyenge készítmény.”¹⁵⁸⁷ 3. sír (12.): fiatal lovas íjász sírjában br.csat, fokosbalta, csiholó, 2 kova, e.- és a.lemezkék, „a jobb alsó karszár közepe táján és a bal csuklón egy-egy ezüsbádogból kivágott karperec, amely nagyon rossz állapotban maradt meg”.¹⁵⁸⁸ 4. sír (13.): leány lovas, lószerszamos, ae. levél alakú csüngős és e.lemezkés kantáros sírjában e. fülesgombok, ae. veret, 3 rozetta, e. lábbeliveretek, gyöngyök, filigrános a. fülbevaló, 2 e. lemezgyűrű, 2 e.szalagocska és lemeztöredékek, az alsó lábszárainak „közepe táján egy-egy ezüsbádogból kivágott lábperec, töredékes állapotban”. A közölt képen látszik, hogy teljes kerületükben összeállíthatók voltak.¹⁵⁸⁹ 14. Gyöngyöspata (He)-Kecskekő 6. sír: felnőtt íjász sirmaradványában „a jobb kéz környékén ezüstlemez (karpánt) töredékei... a nagyon vékony lemez apró darabokra törött. Az egyik töredéken átlukasztás látható.”¹⁵⁹⁰ 15–16. Harta (BK)-Freifelt 1. sír (15.): 40-50 éves nő bolygatott lovas, lószerszamos sírjában 4 br. fülesgomb, 2 rombusz alakú e.veret, rozetta, 2 fülbevaló, e. és ae. lemez-, lemezpánttöredékek, „a jobb bokacsont felett a lábszáron, a tibiát és a fibulát átfogva, egy rossz megtartású *ezüst pánt* futott körbe. A pántszalag több helyen eltört, de jól megfigyelhető volt, ahogy az alsó lábszáron körülölelte a két csontot.”¹⁵⁹¹ 22. sír (16.): 20 év körüli leány sírjában e. csüngős és csüngőtlen veretek kettős sorozata, e. kaftándisz rozetták, köbetetes gyűrű, br. pentagrammás gyűrű, a két „csuklója körül ezüstlemezeket találtak. A vékony s igencsak gyenge ezüstpántok azonban nem a kar ékszeri voltak (a viseléssel járó megpróbáltatásokat el sem viselték volna),

¹⁵⁷⁹ TOČEK 1968, 60, 59: Abb. 24.5, Taf. L.II. 3–4; KOVÁCS 1989, 17–18: Nr. VII; KOVÁCS 2011, 140: IT-8. A sírrajz szerint az egyik szalagkarperec a jobb alkar körül a könyök közelében, a másik a bal alkar csukló közeli vége körül feküdt. Az érmék helyesbített meghatározása: COUPLAND–GIANAZZA 2015, 315: VII.19–26.

¹⁵⁸⁰ MESTERHÁZY 1968; MESTERHÁZY 1974, 223: Nr. 5.; csak a 2. és 6. sírt említette: MESTERHÁZY 2018, 200, 201.

¹⁵⁸¹ NEVIZANSKY–KOŠTA 2009, 306–307, 332: Tab. II. 1, 3–9. A 3. sz. példány a képen nagyjából utánmérve kb. 15,5 cm hosszúságú volt.

¹⁵⁸² BELLA 1895, 253–254, 255: I. tábla I, 3. Ez a két töredék nem feltétlenül tartozott a tárgyalta szalagkarperecek közé, nemcsak a páratlan szélessége miatt, hanem azért sem, mert a jobb oldali példány közepén a kettétöröttnek sejtethető szalagot egy téglalap alakú lemezke rászegecselésével erősítették össze.

¹⁵⁸³ RÉVÉSZ 2008, 81, 25. tábla; BENE–LŐRINCZY–TÖRK 2010, 245, 247–248, 246: Tabl. I. 1–2, 253: risz. 4, 4–5.

¹⁵⁸⁴ RÉVÉSZ 2008, 81, 415, 25. tábla. Az egyik szalagkarperec 4, a másik 2 töredékben.

¹⁵⁸⁵ RÉVÉSZ 2008, 84, 415.

¹⁵⁸⁶ FITTICH 1937, I: 102, II: XCI. tábla 35–36.

¹⁵⁸⁷ FITTICH 1937, I: 103, II: XCI. tábla 75–76.

¹⁵⁸⁸ FITTICH 1937, I: 103, II: XCI. tábla 111.

¹⁵⁸⁹ FITTICH 1937, I: 103, II: XCI. tábla 139–140.

¹⁵⁹⁰ RÉVÉSZ 2008, 185, 415, 48. tábla 10, 12.

¹⁵⁹¹ Langó Péter szíves tájékoztatása szerint, vö. KUSTÁR–LANGÓ 2003, 16–17.

hanem a kaftán két kézelőjét díszítették.¹⁵⁹² 17–23. Karos (BAZ)-Eperjesszög II. temető 3. sír (17.): inf. II. leányka lovas, lószerszámos sírjában: e. hajkarikapár, gyöngysor, cserépfazék, cserépedényke, sertés caninus, házityúk törzsrésze, e. összesodrott és sziv alakú lemezke, „a bal könyökénél ezüstlemezből kivágott, mindkét végén ötszög végződésű pántkarperec”.¹⁵⁹³ 11. sír (18.): sen. ijász lovas, lószerszámos, br.veretes nyerges sírjában 2 br. hajkarika, ékköbetétes a.gyűrű, e.veretes bőrtarsoly, ae. markolatvégű és ujjelosztó veretes szablya, e.- és br.szerelékes hüvelyben, fokos szekerce, csiholó, kova, kés, juh humerus, e.lemezkek, „a jobb és a bal alkaron egy-egy ezüstlemezből kivágott végein átfúrt karpánt, egyik két darabból összeszegezelve”.¹⁵⁹⁴ 16. sír (19.): mat.–sen. ijász lovas, lószerszámos, br.szegecses nyerges sírjában 4 br. övveret, nyugalmi íjtegez, fokos alabárd, „a jobb combcsontja alatt és mellett, valamint a jobb lábszár alatt téglalap alakú, átfúratlan ezüstlemezek és egy visszahajlított végű lemezes bronz bújtató... A tegezszáj oldalánál találtunk... egy hajlított szabálytalan téglalap alakú, az előzőekhez hasonló, 6,8 cm hosszú ezüstlemezt. Nem kizárt, hogy valamiképpen a tegezhez, vagy annak függesztőszíjához tartozott.”¹⁵⁹⁵ 29. sír (20.): ad. ijász lovas, lószerszámos, 26 ae. kantárveretes sírjában ae. veretes öv, ae. tarsolylemez a.veretes szijazatával, 2 e. hajkarika, ü.gyöngy, kés, „a jobb felkar-, a jobb és a bal alkarcsonton ezüstlemezből kivágott, egyik végükön átlukasztott pántkarperecek”.¹⁵⁹⁶ 41. sír (21.): mat. ijász lovas, lószerszámos (trapez alakú kengyelpárral) sírjában: br.veretes tarsoly, 2 ae. hajkarika, szablya vas függesztőfüles és -koptatós hüvelyben, kés, kova, juh bordái és humerusa, csonttárgy (?), „a bal felkar és a bal térd mellett töredékes apró ezüstlemezeket találtunk, s mindkét alkaresont közepe táján ezüstlemezből származó 3 cm széles oxidnyomok voltak.”¹⁵⁹⁷ 47. sír (22.): 40 év körüli nő lovas, lószerszámos, 10 br. kantárveretes sírjában 12 ae. rombusz alakú ingnyakdísz, 11 ruhadísz korong, 2 hajfonat-

korong és veretei, 2 e. hajkarika, e. gömbsorcüngős br.függő, br. fülesgomb, köbetétes a.gyűrű, bőrlukasztó ár, juh humerus, a.lemezkek, „mindkét alkaron, közvetlenül a könyök alatt ezüstlemezből kivágott, szabálytalan szélű ezüst karpánt.”¹⁵⁹⁸ 54. sír (23.): szétszántott női lovas sírból megmaradt br.veret és „vastag ezüstlemezből kivágott pántkarperec”.¹⁵⁹⁹ 24–28. Karos (BAZ)-Eperjesszög III. temető 3. sír (24.): sen. férfi bolygatott lovas, lószerszámos sírjában fokosbalta, kés, juh- és szarvasmarhacsont, „a jobb medencelapát mellett ezüstlemezből kivágott pántkarperec 3 töredéke, az egyikén lyuk”.¹⁶⁰⁰ 5. sír (25.): mat. nő bolygatott sírjában br. fülesgomb, ae. hajfonatkorongok töredékei, pödrott végű br. pántkarperec töredékei és e.lemezből kivágott pántkarperec töredéke.¹⁶⁰¹ 6. sír (26.): ad. nő lószerszámos, 18 óbr. övveret alakú lószerszámdíszes, br. nyeregveretes sírjában 9 ae. kaftán-/övveret, 3 br. fülesgomb, e.veretes csizma, „a jobb és bal alkarcsontok körül ezüstlemezből kivágott, átfúrt végű pántkarperecek 3 töredéke”.¹⁶⁰² 8. sír (27.): 40-50 éves lószerszámos férfi bolygatott sírjában 6 br. fülesgomb, fokosbalta, kés csontborítású hüvelyben, „a bal alkarcsont körül ezüstlemezből kivágott pántkarperec töredékei,” s „a jobb lábszárcsont alsó végét patinanyom zöldre festette”.¹⁶⁰³ 13. sír (28.): mat. ijász lószerszámos, e. lyukvédő nyeregveretes sírjában br. lira alakú csat, e. hajkarika, kés, csiholó, kova, agancs bogozó, 3 e.lemezke, „mindkét alkarcsont körül ezüstlemezből kivágott pántkarperec”.¹⁶⁰⁴ 29–31. Kenézlő (BAZ)-Fazekaszug I. temető, 10. sír (29.): lovas, lószerszámos ijász sírjában e.veretes öv, 2 e. hajkarika, szemesgyöngy, kés, e.lemezke, valamint „közvetlen mindkét boka- és könyökizületek felett”¹⁶⁰⁵ a csontokat körülfogó írópapír vékonyságú, 1 cm széles, kevés rézzel öntvényezett ezüstszalagból készült, igen törékennyé vált, nyitott végein 2 mm átmérőjű lyukkal ellátott boka-, illetve felkarpereczet találtak”.¹⁶⁰⁶ 14. sír (30.): lovas, lószerszámos ijász sírjában e. tarsolylemez, függesztőszíja ae. vereteivel, 2 e. hajka-

¹⁵⁹² KUSTÁR–LANGÓ 2014, 98–99; vö. KUSTÁR–LANGÓ 2003, 31–34.

¹⁵⁹³ RÉVÉSZ 1996, 16, 231: 9. tábla 6.

¹⁵⁹⁴ RÉVÉSZ 1996, 17–18, 239: 17. tábla 6, 8. A sírrajz szerint a jobb alkar csuklója vége közelében, a bolygatott bal alkarról lecsúszva egészen a combcsont fő külső oldala mellé.

¹⁵⁹⁵ RÉVÉSZ 1996, 19, 250: 28. tábla 5–8.

¹⁵⁹⁶ RÉVÉSZ 1996, 21, 261: 39. tábla 4–6. A sírrajz szerint egy fél szalag a jobb felkaresont alatt, a másik fele két darabban (?) a jobb alkaresontokon, illetőleg a belső oldaluk mellett, közelebb a csuklóhoz, a bolygatott egyik bal alkaresont közepe mellett.

¹⁵⁹⁷ RÉVÉSZ 1996, 23, 277: 55. tábla 3.

¹⁵⁹⁸ RÉVÉSZ 1996, 24–25, 284: 62. tábla 2–3.

¹⁵⁹⁹ RÉVÉSZ 1996, 29, 316: 93. tábla 3.

¹⁶⁰⁰ RÉVÉSZ 1996, 34, 113. tábla 9.

¹⁶⁰¹ RÉVÉSZ 1996, 34, 337: 114. tábla 7–8.

¹⁶⁰² RÉVÉSZ 1996, 34, 338: 115. tábla 1–2. A sírrajz szerint mindkét alkaresont közepe körül.

¹⁶⁰³ RÉVÉSZ 1996, 34–35, 346: 117. tábla 7?

¹⁶⁰⁴ RÉVÉSZ 1996, 37, 353: 130. t. 3–4. A sírrajz szerint a jobb alkaresontok közepe, illetőleg a bal alkaresontok csuklótáji vége körül.

¹⁶⁰⁵ A sírrajz szerint mindkét alkar csuklótáji végéhez, illetőleg mindkét lábszár bokatáji végéhez közel a csontok körül: JÓSA 1914, 310: XVI. kép.

¹⁶⁰⁶ JÓSA 1914, 313, 310–312: XVI–XIX. kép (utóbbin a szalagperekcek).

rika, e. lemezgyűrű, szablya fahüvelyben, „a markolata felső vége alatt három papírvékonyaságú ezüstlemeztörredék volt”, a hüvely végét „papírvékonyaságú 25 mm széles rézlemez borította”, amelyet a hüvely fájára szegecseltek fel, kés, br.tárgy, továbbá 5 dirhem, amelynek legfiatalabbja egy számánida dirhem 932 után keltezhető volgai bolgár utánzata, valamint „mindkét boka és kézizületek felett egy-egy, a 10. sírban és 21. számú találtakhoz hasonló, de vékony ezüst szalagból készült nyitott végű dereczek [= perecek]”.¹⁶⁰⁷ 21. sír (31.): lovas íjász, lószerszamos sírjában 10 br. fülesgomb, e. övveretek, 2 e. hajkarika, e. fejesgyűrű, fokosbalta, kés, továbbá „nemcsak a bokája és könyöke felett találtunk a 10. és 14. sírban felt ezüstszalagból készített pereczekhez hasonlókat, hanem a nyak körül is...”.¹⁶⁰⁸ 32–33. Kolozsvár (Rom)-Zápolya utca 4. sír (32.): valószínűleg lovas íjász mellett 5 ó.gomb, 4 vascsat, e. hajkarika, szablya és e. csatja, kés, fenőkö, csiholó, kova, valamint „ezüst szalag töredékekben a jobb és a bal kézcsuklóról. Ilyenek feküdtek úgy a jobb, mint a bal boka táján is.” Az apró ábrán kirakott 4 szalag közül legalább háromnak a szélén látható lyuk.¹⁶⁰⁹ 7. sír (33.): nő sírjában e. fülesgomb, hajkarika, 2 pántgyűrű, valamint a bal kézcsuklója „mellől vékony keskeny ezüstszalag... Ugyanilyen a combkoncok [combsontok] közéről, a medence közeléből. Két vége horgok segítségével volt összekapcsolható... Úgy a bal, mint a jobb lábszárcsont felső harmadáról a fentiekhez hasonló kivitelű és méretű 1-1 ezüstszalag... az ép szalag hossza 24,5 cm.”¹⁶¹⁰ 34–35. Madaras (BK)-Árvai-dűlő 2. sír (34.): mat. íjász, lószerszamos sírjában e. hajkarika, 2 ae. rozetta, „*Silberband (zum Zusammenhalten des Hemdärmels). Es wurde aus einer dünnen Silberplatte ausgeschnitten, die beiden Ränder sind uneben [egyenetlen], leicht gebogen. Das eine Ende ist abgerundet, daß andere gerade. L: 3,9, Br: 0,5 cm. Eine ähnliche kleine Platte mag dazugehört haben, kann aber nicht damit in Verbindung gebracht werden. L: 2,2, Br: 0,5 cm... Silberband. Aus dünner Platte roh ausgeschnitten, schmales Band. Der Rand ist infolge des Schnittes unebenmäßig und*

rissig. Das eine Ende wird schmaler und ist leicht gebogen. An beiden Enden diente je ein ruh eingeschlagenes Loch zum Aufnähen. L: 4,8, Br: 0,8–1 cm.”¹⁶¹¹ 6. sír (35): ad. nő lószerszamos sírjában 21 ae. rombusz alakú ingnyakveret, e. veretes csizma, 2 e. hajkarika, juh humerus, ae. hajfonatkorong-törredék, e. lemezke, „*Hemdärmel-Zusammenhalter aus der Mitte des rechten Unterarmes, Aus flachem Silberband, de Rand uneben. Es sieht so aus, als hätte man es aus dem Mantel eines Kegels parallel zum Boden ausgeschnitten. Das eine Ende wird breiter, das andere ist abgebrochen. Nahe dem runden Ende, aber am Rand ein halbkreisförmiger Einschnitt. Durchm.: 6,0, Br: 0,7 cm... Hemdärmel-Zusammenhalter an der Mitte des linken Unterarmes. Aus flachem Silberband gebogen. Das eine Ende wird breiter und ist schief abgeschnitten: in der Nahe ein keilförmiger Einschnitt. Das andere Ende schief abgeschnitten, abgerundet. Durchm.: 6,3, Br: 0,4–0,6 cm.*”¹⁶¹² 36. Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 3. sír: 50–55 éves íjász sírjában kés, szemfedő 2 e. lemezkéje, és a hegyesszögben visszahajlított jobb alkarjának könyöki vége és a gerince közé került ujcsontjai között körívben megmaradt *ezüstszalag* négy – összesen 4,7 cm hosszú és 0,7 cm széles – töredéke, amelyről Dienes István az 1961. évi ásatási napló sírleírásában megjegyezte, hogy „halotti ruhához való ezüstpánt töredékei (egyetlen pánt darabjai!)”. 37. Nagykörű (JNSz)-Bölcsöde 6. sír: íjász lovas, lószerszamos, ae. kantárdíszes és e. lemezkés szíjzatú, kissé bolygatott sírjában ae. veretes öv, csiholó, kés, „mindkét csuklóján és bokáján egy-egy kicsiny lyukakkal átütött aranszalag... [azaz] a minden bizonnyal buggyos ruhavégeket mind a csuklókon, mind pedig a bokákon egy-egy aranszalag fogta össze.”¹⁶¹³ 38–39. Naszvad (Szlk)-Partok-dűlő 2. sír (38.): lovas íjász lószerszamos, e. lemezkés kantárdíszű sírjában e. tarsoflyüggesztő és abr. csatja, csiholó, kova, 5-5 téglalap és mandula alakú e. lemezke, a „két kezecsuklóján és két combsontján a térdtől alig egy arasznyira... különös, mindig két részből álló, rossz ezüstbádogból kivágott pereceket találtunk. A bal csuklón és bal combon

¹⁶⁰⁷ JÓSA 1914, 319–320, 319–322: XXVIII–XXXII. kép; KOVÁCS 1989, 36–37: Nr. LIb; KOVÁCS 2011, 177–178: MU-12. A sírrajz szerint a jobb alkar csuklótáji végéhez közelebb, s a bal alkar csuklótájától valószínűleg némileg messzebb, illetőleg mindkét lábszár bokatáji végéhez közel a csontok körül: JÓSA 1914, 319: XXVIII. kép.

¹⁶⁰⁸ JÓSA 1914, 329–332, 332–335: XLIII–XLVI. kép. A sírrajz szerint a mindkét alkar csuklótáji végéhez, illetőleg mindkét lábszár bokatáji végéhez közel a csontok körül: JÓSA 1914, 332: XLIII. kép.

¹⁶⁰⁹ KOVÁCS 1942, 96, 93: II. tábla A. II (4-szer), 91: 4. kép 1–6; GÁLL 2013, I: 271, II: 120–121. tábla. Megjegyzendő, hogy a 3. sírban nyugvó kisgyermek nyakáról vékony ezüstlemez-törredékek kerültek elő: KOVÁCS 1942, 92, 97: 5. kép 1. Ezt a szalagot nem vettem fel a halotti kar-/lábpercecek sorába.

¹⁶¹⁰ KOVÁCS 1942, 103–104, 101: V. tábla 13–22: egy szalagvégen horog (19. kép), egyenlőtörött kampó (20. kép), egyen horog és kampó (22. kép); GÁLL 2013, I: 273, II: 126. tábla.

¹⁶¹¹ KŐMIGYI 1980, 214, 216: Abb. 12. 12–13, Abb. 13. 8.

¹⁶¹² KŐMIGYI 1980, 222, 223: Abb. 19. 25, 24.

¹⁶¹³ Az aranszalagok egyike két töredékben került elő, egy az alkarcsonat közepéről, a másik mellette, többszörösen megcsavarva, ezt később kiterítették, de volt háromnegyed körüként fényképezett példány is: MADARAS 2014, 79: ábrák; MADARAS 2014a, 38, 7. ábra.

talált perecek egy-egy vége mindig lekanyarított, másik végükön régi törés van. A jobb csuklón talált pencedarabok közül az egyik töredéke derékszögű kivágásban végződik, a másik darab végei pedig törésben végződnek. A jobb combcsonton talált pencedarabok közül az egyik végei törésben végződnek, a másik darab egyik vége derékszögűre van vágva s külső fele is le van kanyarítva, másik vége pedig egyenesre van levágva. A letört végek egyik estben sem illenek össze.¹⁶¹⁴ 3. sír (39.): lovas, lószerszámos férfi sírjában szablya lehúzott br. keresztvassal, fahüvelyben, kés, csiholó, kova, kisebb állatsont, „mindkét keze csuklóján egy-egy ezüstbádóg percc”¹⁶¹⁵ 40. Naszvad (Szlk)-Rókalyuk-dülő 9. sír: mat. nő sírjában 7. kerek e. veret, 17 e. rombusz alakú ingnyakveret, ae. négyszegletes veret, br. fülesgomb, 2 a. hajkarika, szemesgyöngy, kés, a kimozdult bal felkarcsont és az egyik bal alkarcsont körül, valamint mindkét alsó lábszár bokatáji vége körül rossz minőségű e.lemezből kivágott szalagok töredékei, a két épebb példány mindkét, az egyik töredék egyik végén kis lyukkal, átm.: 9,9 és 4,3, sz.: 0,35–0,7 cm.¹⁶¹⁶ 41. Orosháza (Bé)-Pusztai Ignácné/Görbics József tanyája 2. sír: sen. nő lovas, lószerszámos, e.lemezkéssel díszített kápájú nyerges sírjában süvegszegélyt, kaftánszárnyakat, alsó szélét és az övet díszítő 19 ae. ékítmény, 26 e. rombusz alakú ingnyakveret, ár, kés, juhcsont a bal alkarját „igen vékony, s rövid ezüst pántdarabokból való szalag körítette.”¹⁶¹⁷ 42. Sárospatak (BAZ)-Baksahomok I. sír: lovas, lószerszámos íjász bolygatott sírjában szablya, 2 kés, 10 számánida dirhemének 2 legkésőbbijét Naszr ibn Ahmad számánida emír (914–943) 918/919. évben Szamarkandban verette, 1 br. lemezke, egy csaknem egyenletes szélességű e.szalag 8 darabja, együttes h: 31,6 cm, sz.: 1–0,9 cm.¹⁶¹⁸ 43–45. Sárrétudvari (HB)-Poroshalom I. sír (43.): 40–45 éves lovas, lószerszámos íjász sírjában 3 br. fülesgomb, ae. övgarnitúra, szablya br.szerelékű hüvelyben, kés, csiholó, kova, valamint „az áll alatt, szorosan a nyaknál vékony, jó minőségű ezüsből készült lemezpánt, sz.: 0,05–0,7–0,9 cm, ... a jobb és bal csukló fölött 5-6 cm-rel jó minőségű ezüsből készített pánt töredékei, sz.: 0,8 cm... a jobb és

bal boka fölött 9-10 cm-rel jó minőségű ezüsből készített pánt töredékei”¹⁶¹⁹ Két töredéken átlukasztás látható. 2. sír (44.): 50-60 éves íjász lovas, lószerszámos, ae. veretes szíjazatú sírjában ae. övgarnitúra, kés, csiholó, kova, juh humerusa, 3 e. lemezdisz, „a téglalap alakú veretek fölött, a gerincoszlop jobb oldalán 3 gyürt szélű kis aranylemezke ... a jobb csuklón vékony ezüstlemez-ből készített pántkarperec, egy helyen [középen össze] szegecselve, pántsz: 0,7 cm”¹⁶²⁰ A szalag mindkét vége átlukasztott. 3. sír (45.): megsemmisített felnőttsírból maradt „jó minőségű ezüstlemez-ből kivágott pánt töredékei, mérhető h: 4,2, 2,3, 3,4, 9,3, pántsz: 0,8, 0,8, 0,7, 0,8 cm”¹⁶²¹ A töredékek több szalagpánt maradványai is lehettek, az egyiknek a vége talán átlukasztott. 46. Szeged (Cso)-Kiskundorozsma, Hosszúhát 595. sír: 60 év körüli nő lovas, lószerszámos, ae. lemezkés kantárú sírjában 6 ae. pártaveret, 9 nagyobb, 87 kisebb hajfonat-disz-veret, 11 nagyobb, 15 kisebb kaftándiszveret, 11 a. rombusz alakú ruhadíszveret, 7 e. ü. betétes övveret, 15 e. csizmaveret és 43 e. félgömbfejű szeg, a hólyagos fejű, ü. betétes gyűrű, cserépfazék, juh combcsont, valamint „ezüstalapú ötvözetből készült vékony lemez-karperec ... a jobb alkarcsontok közepén..., ezüst alapú ötvözetből készült vékony lemez-karperec... a bal alkar és a kézcsontok találkozásánál..., bronzhuzalból háromrét hajtott és sodrott, hurkos-kampós záródású láb-perec töredékei ... a két bokacsont között és a bal boka alól..., három bronzhuzalból sodrott láb-perec töredékei... a jobb lábszárcsont közepéről”¹⁶²² 47. Szeged (Cso)-Öthalom 3. (39./1879) sír: 35 éves lovas, lószerszámos íjász sírjában 17 ae. kerek veret, kutyacsontok, ruha pántdíszei, e. lemeztöredékek, br.szalag, „8 ruhára varrott ezüst szalag..., az egyetlen megközelítőleg ép példány átm.: 7,2 × 7,5 cm”¹⁶²³ 48. Szentés (Cso)-Derckegyházi oldal, Berényi Benjámint 129. sz. tanyaföldje 4. sír: nő lószerszámos sírjában 12 kerek, 15 csüngős ae. ingnyakdísz, 12 e. ruhadíszveret, 2 ae. függő, 2 e.- és 1 ae. lemezke, a bal karon „vékony ezüstlemez-ből készült, nyíltvégű karperec, mely a végei felé kiszélesedett... A jobb lábszáron, egy a karpereccel azonos nagyságú, de majdnem kétszer olyan széles, ezüst láb-perec.”¹⁶²⁴ 49.

¹⁶¹⁴ SZÖKE 1941, 222; 219: III. tábla C, 220–221: IV–V. tábla. Az egyik szalagon az átlukasztás kitüremkedése látható: IV. tábla 32a.

¹⁶¹⁵ SZÖKE 1941, 222, 219: III. tábla D, [F].

¹⁶¹⁶ NEVIZÁNSKY–RATIMORSKÁ 1991, 262–263, 263: obr. 4., 268: obr. 9. 14–18.

¹⁶¹⁷ DIENES 1965, 145–146, IX. tábla 3: 4 olyan rövid pántdarabot mutat, amelyek mindkét vége át volt lyukasztva. 149: 9. ábra: László Gyula višlet-rekonstrukciója, amelyen a nő mindkét csuklóján a kaftán ujját fogta körül a karperec.

¹⁶¹⁸ KOVÁCS 1989, 57: XCVIIa; KOVÁCS 2011, 179: MU-18; HORVÁTH 2018.

¹⁶¹⁹ M. NEPPER 2002, I: 394–395, II: 351: 345. tábla 2–3, 350–354: 344–348. tábla.

¹⁶²⁰ M. NEPPER 2002, I: 395–398, II: 358: 352. tábla 16, 10–15, 356–365: 350–365. tábla.

¹⁶²¹ M. NEPPER 2002, I: 398, II: 358: 360. tábla I.

¹⁶²² LŐRINCZY–TÖRK 2011, 421–424, 458–474: 8–24. kép.

¹⁶²³ BÁLINT 1968, 50–52, 66. Az 51. II. tábla 1–6, 8–9. képen ábrázolt szalagok közül az 1. kiegyenesített, a 2. csaknem teljes körpánt, ezeken lyuk nem látható, a 4–6 lapos szalag, a 4–5. mindkét végén 1. a 6. egyik végén 1 lyukkal, a 8–9. hajlított körpántrészet, talán egyik végükön lyukkal.

¹⁶²⁴ CSALLÁNY 1941, 183, 186, 183: 2. kép, 185: II. tábla 11–12 (élben fotózott).

Tarnaörs (He)-Rajnapart 6. sír: 13-14 éves fiú lovas, lószerszámos, ezüstlemezkés szíjazatú, bronzszeges nyergű magányos (?) sírjában kés, juhlapocka, a. lemez/övdísz?, „keskeny aranyfüstszalagból készült kar- és lábpercecek... A karpereceket a jobb alkar csontjainak középső része körül, illetve a bal csuklónál találták. A lábpercecek a lábszár csontjainak boka felőli végét fogták körül.”¹⁶²⁵ 50–51. Tiszaeszlár (SzSzB)-Bashalom, Fenyvestábla I. temető 9. (B.) sír (50.): lovas íjász sírjában e. szemfedőlemezkék, hajkarika, 7 br. fülesgomb, br. veretes öv, a „jobb vállcsont mellett keskeny fémszalagtöredék... A jobb alsó lábszárcsont mellett körbehajlított, vékony, ezüstlemezből körivalakban kivágott, szabálytalan szélességű szalag darabjai.”¹⁶²⁶ 10. (D.) sír (51.): lovas, lószerszámos íjász sírjában ae. veretes öv, ae. tarsolylemez, szablya, szalú, kés, csiholó, kova, fenőkö, a „jobb vállon összehajtott ezüstlemez és egy nittszeggel összefogott keskeny pánt ezüstlemezből”, „a jobb alsólábszár mellett körbehajlított ezüstszalag töredékei, végein egy-egy lyukkal.”¹⁶²⁷ 52. Tiszaeszlár (SzSzB)-Bashalom, Fenyvestábla II. temető 7. sír: ad. férfi bolygatott sírjában 1-1 nagyobb el.- és e.-, 1 kisebb el.karika, 4 br. fülesgomb, 3 a. lemezke,¹⁶²⁸ ae. veretes öv, ae. szerelékeny szablya, kés, Theophilosz & II. Mikhael & Konsztantinosz társcsászárok (832?–839?) átlukasztott *solidusa*, 2 hullámosra hajlított ezüsthuzalból készült karperec 1 nagyobb és 5 kisebb töredéke, a jobb térdkalácsa „mellett, kívül, a térdhajlat alá benyúlva, összegörbült aranszalag”,¹⁶²⁹ 1-1 nagyobb és kisebb darabban. 53. Tiszavasvári (SzSzB)-Aranykerti tábla 2. sír: 23-40 éves nő lovas, lószerszámos bolygatott sírjában e. hajkarika, kés, juhcsont, 2 e. lemezke, „a jobb alkarcsontok alsó végénél vékony ezüstszalag töredékei,... a bal alkarcsontok alsó végén vékony ezüstszalag töredékei,... a jobb és bal lábszárcsontok alsó végétől lefelé 7-8 cm-re vékony ezüstszalag töredékei.”¹⁶³⁰ 54. Vörösvár (Szlk)-Homokbánya 3. sír: íjász (?) sírmaradványában e. bujtató, nyílcsücsüstüske (?), 2 vasdrótdarab, 8 ép és 3 fél, átlukasztott itáliai denár, a legkésőbbi Lotar király (946–950) 4 veronai denára, a bal könyöke fe-

lett egy ezüstszalag, a bal combcsontfője felett egy vékony ezüstlemez töredékei.¹⁶³¹

55–59. 10. századi magányos sírok: 55. Balotaszállás (BK)-Felsőbalota, Pap-tanya: talán a 10. századi leggazdagabb mellékletű nő lovas, 11 ae. rozettás lószerszámos veretes, lószerszámos sírjának megmaradt leletei: 16 préselt kerek a. ruhadísz (3 méretben: 12 + 2 + 2 db), ezüstkapocs, 2 aranszalag-töredék és egy hosszabb aranszalag, amelynél a találók szerint több volt, de elkallódott.¹⁶³² 56. Dunaújváros (Fe)-Radiátorgyár: 8-10 éves kislány lovas, lószerszámos sírjában gyöngysor, abr. karoling szíjfűggesztő-csüngő, e. csüngőpár, cserépbögre, 4 abr. lemezke kettőbe hajtva, 1 a. lemezke, a jobb alkar közepe körül „kardíszító lemez; rendkívül vékony bronzból. Előlapját hajdan meglehetősen vastag tűaranyozás borította, a [fenti] bronzlemezekkel megegyező aranyozás erősen sérült. A lemez közepére felvarrásra szolgáló lyukat ütöttek, párja a töredékes részen lehetett. Sz: 1,6 cm, teljes H (a töredékekkel együtt): 12 cm.”¹⁶³³ 57. Geszteréd (SzSzB)-Kecskelató-dűlő: kiemelkedő gazdagságú idősebb férfi lovas, lószerszámos, e.- és br.veretes szíjazatú, e. díszű nyerges sírjának megfigyeletlenül begyűjtött leletei: ae. veretes öv, a. szerelékeny szablya, a. függők, a. gomb, 32 × 0,9 cm-es e. szalag, 8 töredékes a. lemezke, egy 22,5 × 0,5 × 0,01 vagy 25,0 × 0,8 cm nagyságú a. szalag, a kiszélesedő egyik végén átlukasztva. A szalagok a méretük alapján akár szalagkar- vagy szalaglábpercecek is lehettek.¹⁶³⁴ 58. Nyírkarász/Karász (SzSzB)-Gara-halom: lovas íjász megmentett leletei: 3 br.veret, fokos fejsze (?), 4 átlukasztott e./br. lemezke, három e. pánttöredék, a leghosszabb háromszögűre vágott végű és ott átlukasztott. H: kb. 8,0, 4,7, 2,4, sz: kb. 0,67 cm.¹⁶³⁵ 59. Székesfehérvár (Fe)-Rádiótelep A. sír: lovas, lószerszámos férfi bolygatott sírjában: br. mellékszíjveret, csonttárgy, E típusú kétélű kard és díszítésének e. lemezke, e. drótos töredékei, köpüszárnyas balta, abroncsos vödör, a. lemezke, valamint 4 a. lemezszalag. H: 22,5 cm és 3 × 4,0 cm.¹⁶³⁶

60. 10. századi falusi temetőben: 60. Nógrádkövesd (Nó)-Vasútállomás 3. sír: 26-27 éves lovas, lószerszámos

¹⁶²⁵ RÉVÉSZ 2008, 281–282, 415, 69–70. tábla I (két körbegyűrt és 7 lapos aranyfüstszalag, legalább utóbbi egyen lyuk), 2 (a lószerszám ezüstlemezkéi).

¹⁶²⁶ DIENES 1957, 24–25; DIENES 1956, planche LVIII. 41–47. Egy ívelt és 6 lapos töredék lyuk nélkül, ilyet Dienes sem említett.

¹⁶²⁷ DIENES 1957, 25; DIENES 1956, planche LXII. 11–17 (1-1 lyukkal), 21–22.

¹⁶²⁸ A bal alkarcsont felső harmadánál, átlukasztott, h: 2,1, sz: 1 cm, az övesat alatt, h: 2,4, sz: 1,4 és a bal térdtől kifelé 5 cm-re: TÓTH 2014, 35.

¹⁶²⁹ TÓTH 2014, 35, 36. tábla 5, 7 (2 a. lemezke), 6 (6 hullámos töredék), 8–8 (2 összegörbült a. szalag, talán lyuk nélkül); az érme: KOVÁCS 1989, 70; CXXXIX; KOVÁCS 2011, 162: BI-19.

¹⁶³⁰ TÓTH 2014, 136, 89. tábla 4–6 (6 töredék, lyuk nélkül).

¹⁶³¹ TÓČEK 1968, 17, 19; Abb. 7, 78; Tab. VIII. 21. Az érmék: KOVÁCS 1989, 76–77: CXI.IV; KOVÁCS 2011, 147: IT-60; helyesbitve: COUPLAND-GIANAZZA 2015, 320: CXI.IV.

¹⁶³² RÉVÉSZ 2001, 24, 17: 7. kép 17: rövid pánttöredék 2 lyukkal, 18, 19: hosszú pánt lyuk nélkül).

¹⁶³³ Bóna 1971, 170, 171: 1. kép 10.

¹⁶³⁴ KISS 1938, 16; RÉVÉSZ 1996a, 77.

¹⁶³⁵ HAMPEL 1900, 629–631, 630. LVII. kép b; JÓSA 1897, 318; JÓSA 1898, 402; JÓSA 1914, 182; A KARÁSZI 1915.

¹⁶³⁶ KOVÁCS 1995, 295. A sírtól délre 5-6 m-re egy melléklet nélküli csontvázat is feltártak.

(lánczablás) íjász sírjában ae. karika, juhcsont, e.lemez-kék, „a bal alkarcsontok körül vékony ezüstlemezből kivágott karika. Kis kerek lyuk is figyelhető meg rajta, amely lehet, hogy a felvarrásra szolgált. ... Hasonló ezüstkarika a jobb alkarcsontok körül. Ez utóbbi azonban hozzávetőlegesen sem volt kerek, hanem 3 félkörös tagból állt.”¹⁶³⁷

61–63. 10–11. századi falusi temetőben: 61–62. Köröstarján (Rom.)-Csordásdomb 3. sír (61): nő sírjában 7 e.veret, 5 br. fülesgomb, 2 hajkarika, valamint „2 db bronzból készült lemezkarperec a halott jobb és bal alkarjáról. Az egyik példány töredékes. Mindkettő egyenes, átlukasztott végű, az egyik lyukba lapos fejű szegeccsel.” A fél példány végében szegecs, az ép példány a közepén két darabból összeforrasztott, az egyik végének szegecse a másik végének a lyukasztásából kiugrott (?). A sírrajz szerint talán nem egyforma távolságra voltak az alkarra húzva.¹⁶³⁸ 28. sír (62): íjász (?) lovas, lószerszamos feldúlt sírjában br. S-végű karika töredéke, br. karikagyűrű, kés, „2 db hanyag kidolgozású, szabálytalanul vágott lemezből hajlított rosszezüst ruhaszorító pánt. Az egyik példány egyenes, a másik elhegyesedő végű, a földben erősen deformálódtak.”¹⁶³⁹ 63. Ógyalla (Szlk)-Bagota 3. sír: íjász lovas, lószerszamos (e.berakásos trapéz alakú kengyelpáros és oldalpálcás br.zablás), sírjában csiholó, kova, kampós végű e.drót 3 töredéke, meghajlított Y típusú kétélű kard a hüvelyében, köpűszárnyas balta, kés, a koponya mögött átlukasztott végű e.szalag összeillő 3 töredéke, h: 4,5, 1,6, 1,1 és 0,8, sz: 0,8 cm, a jobb alkarcsontok körül könyöktájon mindkét végén átlukasztott e.lemez karika, á: 8,1 × 6,8, sz: 0,8 cm, a jobb alsó lábszár körül mindkét végén átlukasztott e.lemez karika, á: 8,2 × 6,6, sz: 0,8 cm.¹⁶⁴⁰ A koponya mögötti szalag talán a hiányzó bal alkarcsontokról került oda.

64. 11–12. századi falusi temetőben: 64. Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 103. sír: juvenis lovas íjász bolygatott sírmaradványában ae. díszített szalag a jobb alkarnál és a bal lábszár közepe körül, e. díszítetlen szalag a jobb lábszár boka melletti vége körül.

III.4.5.4.2.13.2. Egy egyedi leletösszetételű női sír (107 – 3–4, 63–64. tábla)

A női sírok között a legjelentősebb, egy ékszerekkel is jól ellátott fiatal nő temetkezése (107) volt, mert olyan viseleti tárgyakat is tartalmazott, amelyek a temetőben egyetlen más női vagy gyermek sírban sem fordultak elő. Viseleti helyzetben maradt meg a nyaktáján egykor legalább hat aranyozott ezüst csüngős ingnyakdíszveret, csepp alakú tartóverettel és bimbós aljú szív formájú csüngővel (3. tábla 1–6). Ezek nem szokványos formájúak voltak, mert a csepp alakú tartóveretükhöz mindössze néhány hasonló példányra akadtam,¹⁶⁴¹ míg a hasonló körvonalú csüngőjükhöz egyetlen egyre sem,¹⁶⁴² azt természetesen nem tudom megítélni, hogy e különlegességnek mi lehetett a jelentősége. Bizonyára másodlagos helyen, a jobb mellkasán egy kerek ezüst ingnyakdíszveret (3. tábla 7), a bal felkarján fekvő hajfontkorong alatt pedig egy – alább tárgyalt – nagyobb aranyozott ezüst, Dienes István szerint kerek vagy ovális, a magam véleménye szerint azonban inkább levél alakú töredékes veret (3. tábla 8), s a derékvonalában egy bronz füles félgomb látott napvilágot (3. tábla 9). Szintén viseleti helyzetben, bár nem a szalagján gondosan kifektetve, hanem véletlenszerűen kifordulva maradt meg az aranyozott ezüst hajfonatdísz-korongpárja (á: 8,18, ill. 8,33–8,5 cm).¹⁶⁴³ Ennek egyik, sérült vagy a használatban tönkrement példánya a hátoldalával felfelé, s a vaslemez hátlapja nélkül az állkapocs bal oldala alatt és mellette a lapockacsonton (3. tábla 14), a másik pedig a vas hátlapjával felfelé a bal felkarcsont felső harmadán feküdt (4. tábla 15). A sérült korong hátoldalán megörzödött textillenymatról Mihácz-Pálfi Anett mikroszkópos felvételeket készített,¹⁶⁴⁴ és a dokumentáció alapján Eckné Nagy Katalin textilrestaurátor-művész adta a meghatározást, miszerint vászon kötésű szövet maradványa, amelyen a láncok és a vetülékek fonala Z sodratú.¹⁶⁴⁵ Egyező maradványok sok 10–11. századi színesfém tárgyon örződtek meg.¹⁶⁴⁶ Az első korong mellett, a második alatt, valamint ennek közelében kissé lejjebb, a felkarcsont belső oldala mellett találtuk azokat a gyöngyöket, amelyek a korongok

¹⁶³⁷ PATAY 1957, 58–59, X. tábla 9–15 (lemezkék), XIII. tábla 1–2 (szalagpercek).

¹⁶³⁸ LAKATOS 2003, 213, 216, 214: 3. kép 1, 215: 4. kép 7–8; GÁLL 2013, I: 295, 297, II: 139. tábla 7–8.

¹⁶³⁹ LAKATOS 2003, 216, 220, 214: 3. kép, 218: 1–2. kép; GÁLL 2013, I: 299, II: 141. tábla 28/1–2.

¹⁶⁴⁰ REJHOLCOVÁ 1976, 192–193, 193: obr. 3, 221: tab. II. 5–7.

¹⁶⁴¹ Hódegyháza (Srb)-Proleterska ulica: szállási temető 5. sír: STANOJEV 1989, 46, 49: 237. ábra; BALINT 1991, 128: Taf. XXXIX. 6; ismeretlen lelőhely: UO., 1991. 127: Taf. XXXVIII:15; SIKLÓ (Rom)-Gropoia 9. sír: GÁLL 2013, I: 448, 706, II: 244. tábla 13–14 (10el–2. típus, vö. UO., 315. tábla).

¹⁶⁴² Vö. BALINT 1991, 125: Taf. XXXVII.

¹⁶⁴³ A hajfontkorongok viseletének hosszú kutatástörténetét többen összefoglalták, vö. RÉVÉSZ 1996, 82–84; TÓTH 1996; FODOR 2014, 133–142; TÓTH 2014, 196–199.

¹⁶⁴⁴ A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) Régészeti Intézet tudományos segédmunkatársa, Mihácz-Pálfi Anett végezte a vizsgálatokat és készítette a felvételeket Zeiss SteREO Discovery.V12 típusú sztereomikroszkóppal az Intézet Roncsolásmentes Diagnosztikai Laboratóriumában; szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

¹⁶⁴⁵ Szíves segítségét ezúton is megköszönöm (vö. 486. old.).

¹⁶⁴⁶ Vö. BOLLÓR–KNOTIK–LANGÓ–NAGY–TÓRK 154, 203–206: Tab. 3.

függesztőszalagját díszíthették, vagy önálló gyöngysoroként voltak a szalagok mellé függesztve (3. tábla 13).¹⁶⁴⁷ A korongpár a lemezes korongok négyágú mintás csoportjának a felosztás készítője szerint a legondosabb kidolgozású példánya, mert „a belső kördísz és a levélalakokat is kettős módon, domborítással és bemélyesztéssel alakították ki.”¹⁶⁴⁸ A korongok négyszírmű rozettás mintázatában¹⁶⁴⁹ napszimbólumot szokás látni.¹⁶⁵⁰ A sír az I. István vagy I. András-érmés sávban, I. István (101) és I. András (114, 134, 136) -denáros temetkezések körében helyezkedett el, s bár mai szemmel a temető legalább is az egyik leggazdagabb női maradványának volt tekinthető, amely az ugyancsak leggazdagabbnak sejthető férfi (103) közelében nyugodott, nincs régészeti alapja a kettejük kapcsolata feltételezésének. Egyébként ezt a korongpárt a biztosan II. századi eltemetése a korábbi vagy csak pontatlanul keltezhető párhuzamai sorának a végére keltezi.¹⁶⁵¹ Erre Dienes István azonnal felfigyelt,¹⁶⁵² rámutatva, hogy az egykori pogány viseleti

szokás visszaszorulásának állomását jelzi, hogy köznépi temetőben, s Árpád-kori pénzes környezetben látta meg a napvilágot.¹⁶⁵³ Később aggályossá vált saját feltevésével kapcsolatban, mert inkább azt a jelenséget tartotta fontosabbnak, hogy érmével kísért sirleletben ez a viseleti tárgy még sohasem – és azóta sem – fordult elő.¹⁶⁵⁴

A temetőben egyetlen fülbevaló volt, éspedig ebben a sajátos leletanyagú temetkezésben: a fiatal nő koponyájának jobb oldala alatt a párja nélkül talált, hiányos gömbsorcsüngős példány (3. tábla 11). Az ovális ezüstkarikájának csak az alsó fele volt meg, s a csüngő forgókeretével időközben már megszakadt a gömböcskés drótszálnak a kapcsolata. A drótszálon még megmaradt a két ráfüggesztett, ezüstlemezből préselt két félből összeforrasztott gömböcske, a harmadik már különvált, két további gömböcsketöréddel együtt, mindezek alapján feltételezhető, hogy a drótszára eredetileg négy gömböcskét fűztek. A tárgytipust Révész László dolgozta fel (Révész-féle B. típus),¹⁶⁵⁵ és a 10. század első

¹⁶⁴⁷ A gyöngyöket nem a csoportosulásuknak megfelelően szétválasztva szedték fel. Korongos-gyöngysoros hajfonatdisz-rekonstrukciók: Tóth 2014, 46. tábla; Fodor 2014, 139–140: 2–3. kép.

¹⁶⁴⁸ Tóth 2014, 194–195, 195: 61. kép 8.

¹⁶⁴⁹ Vö. Bollók 2014, 322, 322: 787. jegyzet, 321: 92. kép. 2. E korongok mintázatával tökéletesen egyező, de csupán 4,4 cm átmérőjű aranyozott ezüstlemez rozetta került elő a Tiszavasvári (SzSzB)-Ararykerti tábla D. sírjában egy középkori nő temetkezéséből: Révész 2005, 163, 199: II. tábla 6. A temetőről alább; vö. Tóth 2104, 136, 87. tábla 7.

¹⁶⁵⁰ Dienes István és Szabó J. Gyöző feltevéseit összefoglalta: Révész 1996, 88; Tóth 2014, 194–195.

¹⁶⁵¹ Karos (BAZ)-Eperjesszőg, II. temető 72. sír: középkori/mat. nő sírjában aranyozott ezüstlemez korongpár, a hátlapjához tapadt vastag textilmaradvánnyal, á: 7,8 cm. A sír a 10. századi szállási temető szélén, a század közepe, második harmadára keltezett: Révész 1996, 32, 87. Tiszavasvári (SzSzB)-Ararykerti tábla C. sír: 10. századi szállási temetőbeli ad. nő sírjában aranyozott ezüstlemez korongpár, szerves anyagú hátlappal, á: 5,5 cm, a 10. század első kétharmada és az utolsó negyede közötti időből: Révész 2005, 162, 173, 172: 9. kép, 184; Tóth 2014, 136, 85. tábla 8–9. Sárrétudvari (HB)-Hízóföld 102. sír: 10. századi szállási (?) temetőben juv. nő mellett ezüstlemez korong vaslemez hátlappal, á: 7,5 cm: M. Nipper 2002, I: 314, II: 266: 260. tábla 4. Nagyhegyes (HB)-Elep, Mikélapos: 10–11. századi falusi temetőrészlet egyik sírjában: ezüstlemez korongpár, á: 7,8 cm (a fotón mérve): Csallány 1959, 304, 313: Abb. 16. 1–2; vö. Balogh-Csallány-Erdélyi-Szabó-Wengler 1957. Kiszombor (Cso)-B. temető 127. sír: 10–11. századi falusi temetőrészlet egyik sírjában aranyozott ezüstlemez korongpár vaslemez hátlappal, á: 7,5 cm (a rajzon mérve): Fethich 1937, I: 91: 30. jegyzet; Csallány 1959, 306, 313: Abb. 16. 3–4; Bálint 1991, 143: Taf. XLVIII. Összefoglalóan: Révész 1996, 87; rajzos időre táblázattal: Tóth 2014, 196: 61. kép. Érdemes lenne a későbbiekben korongok méreteinek kapcsolatait és a kísérő leleteik közötti egyezéseket tanulmányozni.

¹⁶⁵² A korong rajzát az 1968. évi ásatást és a restaurálást követően már 1969-ben közreadta: Dienes 1969, 612: kép; 613: kép. Az első képnél megjegyezte, hogy a korong a 107. sírből való, a másodiknál pedig hozzáfűzte, hogy „női csontváz hagyományos ékszerekkel a magyarhoromogi temetőnek abból a szakaszából, amelybe az előkerült pénzek alapján az Árpád-korban temetkeztek”.

¹⁶⁵³ A nagyobbik Gellért-legenda szerint „az ispánok is, kiket a király rendelt oda [Marosvárra, azaz már (Nagy)Csanádra Gellért püspökhöz], sokakat hoztak, és ezek Keresztelő Szent János monostorában megkeresztelkedtek. Mert nagy tömeg nép állt a kapunál a cinteremben, az ennalólójukat is magukkal hozták, és nem volt pihenésük azoknak, akik őket keresztelték, csak éjszaka”: Szabó 1983a, 83–84. Dienes István joggal vélte úgy, hogy „az ispánok által megkeresztelni hajtott emberek... de közülük legalábbis azok, akik szemük előtt, szolgálatukra rendelve, az ispáni várak s a mellettük létesülő esperességek táján éltek, nem viselhették tovább a korábbi életüket idéző pogány jelképeket. Természetes, hogy a műhelyek, amelyek szintén a központokban voltak, nem is igen készíthették ezeket... De ahogy a rovásírás ördöginek tartott jelei is továbbéltek a központoktól távol eső területeken, a köznép körében, az eldugottabb falvakban, ahol László király koráig az ősi temetőket is megtartják, ott a pogány kori díszek, ékszerek – pontosabban azoknak népiesebb, falusi, helyi kismesterek által készített változatai – hosszabb ideig lappanghattak. Nem hinnék, hogy romantikus, következetlen törekvés, ha az ősi művészet visszaszorulását, s teljes meghátrálását e köznépi temetőkben kíséreljük meg nyomon követni. Eredményeink máris vannak, hiszen pl. a magyarhoromogi temető 107. sírjában préselt ezüstkorongok kerültek elő, a bashalmi korongok módjára gyöngyökkel övezve, más hagyományos ékszerekkel együtt; olyan sorban, ahol István, Péter és Endre pénzei találtak...”: Dienes 1969c, 119. Gellért püspök és szerzetesei munkásságáról vö. Kovács 2013, 236–239. A kezei kelteztet később Bálint Csanád is megemlítette: „In der Nachbarschaft des Scheiben-Grabes. freigelegt im Gräberfeld von Magyarhoromog, wurden Münzen der Arpadenkönige gefunden.”: Bálint 1991, 96.

¹⁶⁵⁴ „...korábban magam is hihetőnek véltem, hogy a köznépi környezetben a korongokat még a XI. században is viselték, keltezésükkel kapcsolatban azonban újabb aggályosabb vagyok, mert ha a korongos temetkezések környezetében előkerülnek is Árpád-kori érmék, magukban a korongos sírokban soha, s így elképzelhető, hogy e faluközösségi temetőkben a »hadak«, vagyis a szűkebb vérségi csoportok X. és XI. századi halottjai egymás közelében nyugszanak”: Dienes 1978, 113.

¹⁶⁵⁵ Révész 1988, 144–149.

felétől kimutatható használatának legkésőbbi példányait a 11. század első harmadára keltezte.¹⁶⁵⁶ Megállapítása összecseng az itt megfigyelttel, hiszen bár a tárgyalt példány nem érmemlékletes sírból került elő, mindenképpen az I. István- vagy a Péter–I. András-érmés sávban, konkrétabban pedig az I. István (101) és I. András (114, 134, 136) -denáros temetkezések körében helyezkedett el. Mivel pedig mai szemmel a temető leggazdagabb női sírjának melléklete volt, megítélése alátámasztja Révész azon megjegyzését is, miszerint az általam falusinak nevezett „köznép temetőiből... mindig azok sírjaiból kerül[nek] napvilágra, akiknek leletanyaga relatív gazdagságuknál fogva, kiemelkedik a közösség emlékei közül. A közösség vezetőinek asszonyai-lányai lehettek ezek”.¹⁶⁵⁷

A tárgyalt fülbevaló biztosan hiányos karikával, tehát használhatatlanná vált állapotban és a párja nélkül került a földbe,¹⁶⁵⁸ ezért csak valószínűsíteni lehet annak a bronzláncocskának a hozzá tartozását, amelynek két szeme mellette, négy szeme az áll másik (bal) oldala alatt, további szemei pedig talán állati bolygatásra a koponyától 28 cm távolságban bukkantak fel (3. tábla 12). A kerek szemek eredetileg egymásba voltak fűzve, a restaurálás bonthatta szét őket, s a belőlük képzett láncocskára hajdan a két fülbevalót köthette össze, de mindkét vagy legalábbis a hiányzó példányról bizonyára leválasztották. Folyamatos vonulatát nem figyeltük meg, bár érdekes módon a fülbevalóba akasztásra szolgáló nagyobb karikás vége éppen az állkapocs bal oldala alatti szakaszán maradt meg. Közös viseletüket Horváth Ciprián úgy rekonstruálta, hogy „ahol a fülbevalókat láncsal kötötték össze, ott azokat valószínűleg valamilyen módon a fejfedőbe akasztották, amit a néha előkerülő fejfedő/pártadíszek is alátámasztanak”. Másként fogalmazva, „a fejfedőhöz kapcsolódó gömbsorcsüngős fülbevalók karikájába akasztották azt a változó

számú csüngővel ellátott láncot, mely így vagy a mellen elöl, vagy a tarkón hátul helyezkedett el, a mellet vagy a tarkót díszítve, utóbbi esetében talán a varkocsokat is összefogva”.¹⁶⁵⁹ Korábbi vélemények szerint használata I. István uralkodásának végéig terjedhetett.¹⁶⁶⁰

Horváth fenti megjegyzése esetleg magyarázatul szolgálhat arra, hogy az állkapocs bal oldalán kívül előkerült bronzcsörgő (3. tábla 10) akár a nő nyakán, akár a láncocskára fűzve függhetett. Ez is sérült volt, az aljának negyednyi cikkelye hiányzott.¹⁶⁶¹ Mivel a csörgők használata a 11. század közepéig érmével is bizonyított,¹⁶⁶² ennek a magyarhomorogi példány sírba tétele amúgysem mondott ellent.

A fiatal nő bal felkarcsontján fekvő hajfontkorong alatt lelt, fentebb említett aranyozott ezüst lemeztörödédek (3. tábla 8) szerintem egy már hiányos állapotban eltemetett levél alakú csüngő volt, amelynek széles körű Kárpát-medencei adatgyűjtését és értékelését Horváth Ciprián végezte el.¹⁶⁶³ Besorolása szerint a példány a II.b. típusába tartozhat, és eredetileg talán a gömbsorcsüngős fülbevalópárt összekötő bronzláncocskán vagy a hajfonatkoronggal kapcsolatosan volt az ékszerviselet része.¹⁶⁶⁴

Összesítve megállapítható, hogy a sírban a temetőben egyedülálló ékszeregyüttesére még az is felhívta a figyelmet, hogy több darabját hiányosan vagy sérült állapotban mellékeltek.¹⁶⁶⁵ Végezetül megjegyzendő, hogy a fiatal nő mellékletei között a temetőben annyira egyedi tárgyak is előkerültek,¹⁶⁶⁶ hogy feltételezhetően idegenből beházasodva hozhatta magával őket, és maga kérhette, vagy a hozzátartozói ragaszkodhattak a sajátos viselete sírba helyezéséhez.¹⁶⁶⁷ Így tehát természetesen az is elképzelhető, hogy az ékszeregyüttes tagjait még a 10. században készítették, s a 11. századi környezetet csupán az eltemetés idejét tanúsítja.

¹⁶⁵⁶ Révész 1988, 149.

¹⁶⁵⁷ Révész 1988, 148–149.

¹⁶⁵⁸ A Pétervására (He)-Ivádra vezető úti temető 21. sírbeli ezüst gömbsorcsüngős függő töredékeit illetően állapította meg Révész László, hogy az ékszer többi Heves megyei lelőhelye közül egyedül ez a „temető tartalmazott kizárólag 11. századi leletanyagot. Ez esetben rendkívül értékes adatnak tartom a megrongálódott, másodlagosan felhasznált gömbsorcsüngős fülbevaló-törödéket, mint ami összekötő kapcsolatot jelent e közösség korábbi, már szinte nyomtalanul eltűnt anyagi kultúrája felé.”: Révész 2008, 258, 406.

¹⁶⁵⁹ Horváth 2004a, 465.

¹⁶⁶⁰ „Úgy vélem, hogy az Árpád-házi vereteket is tartalmazó temetők gömbsorcsüngős fülbevalós sírjai zömmel a X. század második felében kerülhettek a földbe, esetleg a XI. század első harmadában.”: Révész 1988, 149; Horváth 2004a, 465.

¹⁶⁶¹ A csörgőkről: Kovács 1988, 149–151, leletlista: 153: 32. jegyzet.

¹⁶⁶² Érme kíséreléssel: Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 349. sír: 2 éves kisgyermek, Béla dux H11 denárával, 582. sír: 8 éves gyermek, Salamon H17 denárával: M. NEPPER 2002, I: 182, 207.

¹⁶⁶³ Horváth 2014, 278–300; a kutatástörténetben utalt Kovács 1991/92, 53–54, 70. jegyzetre is: Horváth 2014, 287.

¹⁶⁶⁴ Vö. Horváth 2014, 292–294.

¹⁶⁶⁵ Vö. Langó 2000a, 43–44.

¹⁶⁶⁶ Egyedi ékszernek volt még tekinthető a csavart huzalkarperece (107/17 – 9. tábla), de a kerek metszetű bronz pálcakarperece (107/16 – 9. tábla) már nem.

¹⁶⁶⁷ Lehetséges, hogy a jelenségre más magyarázat is elképzelhető, magam azonban már többször is eljutottam hasonló feltételezésre, vö. Tímár (SzSzB)-Béke Tsz. I. temető, 7. sír: Kovács 1988, 148; Tiszalúc (BAZ)-Sarkad 163. és 225. sír: Kovács 2015, 207–209. Néhány esetben hasonlóan vélekedett Révész László is, vö. Révész 2008, 46, 46: 31–32. jegyzet; Kovács 2015, 208: 794. jegyzet.

43. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temetőben előkerült 11. századi érmetípusok ép példányainak súlyadatai az MNM Éremtárában

A falusi temető érméinek kibocsátói	Ép magyar denárok átlagsúlya az MNM Éremtárában			
	típus – db	minimális	maximális	átlag
I. István (1000–1038)	H1 – 146 db	0,43	1,2	0,82
Péter (1038–1041, 1044–1046)	H6 – 13 db	0,52	0,74	0,65
Aba Sámuel (1041–1044)	H7 – 6 db	0,55	0,83	0,69
I. András (1046–1060)	H8 – 3 db	0,62	0,74	0,67
	H9 – 71 db	0,26	0,95	0,68
Béla dux (1048–1060)	H11 – 226 db	0,5	0,98	0,7
Béla dux/I. Béla (1048–1063)	H11/12	–	–	–
I. Béla (1060–1063)	H12 – 30 db	0,4	0,72	0,52
	H14 – 42 db	0,46	0,82	0,68
Salamon (1063–1074)	H15 – 25 db	0,32	0,65	0,46
	H17 – 134 db	0,25	0,97	0,54
Géza dux (1064–1074)	H18 – 318 db	0,52	0,94	0,7
I. Géza (1074–1077)	H19 – 19 db	0,4	0,76	0,54
	H21 – 19 db	0,51	0,73	0,64
I. László (1077–1095)	H22 – 40 db	0,55	0,97	0,72
	H24 – 54 db	0,59	1,05	0,75
	H25 – 62 db	0,28	0,86	0,65
	I127 – 180 db	0,6	1,07	0,77
	H28 – 45 db	0,59	0,9	0,7
	I129 – 33 db	0,45	1,1	0,84
	I131 – 34 db	0,33	0,74	0,48
Kálmán (1095–1116)	H38 – 11 db	0,35	0,57	0,44
	H31 hamisítvány	–	–	–
II. István (1115–1131)	I1?	–	–	–
I. István H1 – Kálmán H31				0,65

III.4.5.4.2.13.3. Az ezüstmellékletek értékebeesése

A falusi temető 523 sírjában napvilágot látott 200 ezüstdenár és 265 ezüst ékszer¹⁶⁶⁸ a mennyisége következtében olyan – kutatástörténeti háttérrel is rendelkező – jelenség volt, amely mindenképpen tárgyalást érdemelt. Ezt megelőzően néhány módszertani megjegyzésre volt szükség, ami az érmék leromlott állapotából következett: ez a vékony ezüstlemezeknek az évezrednyi korrodálásából, a sírbontás, majd a restaurálás közbeni sérüléséből, és a további hosszú raktározásából adódott, és azzal az credmennyel járt, hogy a mérhető érmesúly csak töredéke maradt a vélhető kibocsátásinak. Ezt helyesbitendő, jegyzékbe foglaltam a temető denártípusai ép példányainak az MNM Éremtárában általam mért átlagsúlyát (43. táblázat), és mindazon esetekben, amelyekben egész érméről lehetett szó, a mért leletsúlyt a típus átlagsúlyával, meghatározhatatlan típusú példánynál pedig a típusok átlagsúlyával (0,65 g) helyettesítettem.

Így jártam el az *in situ* vagy az éremtári megfigyelés szerint eredetileg is negyed vagy fél pénzkekként mellékelte darabokkal is, ezeknél a típus átlagsúlyának megfelelő részével számoltam.¹⁶⁶⁹ Természetesen a töredékes ezüst ékszermaradványok súlyát elfogadtam a temető egyetlen ezüst hajfonatkorong-párjáé kivételével (107), amely ép példányának ezüstsúlyát a vas hátlaplemeze miatt nem lehetett lemérni, ezért a vaslemez nélküli, töredékes példányának 18,17 g súlyát önkényesen 25 g-ra növeltem, a párét pedig együttesen 50 g-ra becsültem.

A temető ezüstpénzei és ezüst ékszerei háromféle csoportosulásban láttak napvilágot: tisztán érmés, érmés és ékszeres, végezetül csak ékszeres mellékletegyüttesekben, amelyeket ebben a sorrendben tárgyaltam.

A sírkert 63 tisztán érmés sírjában 76 negyed, fél és egész denár látott napvilágot összesen csekély 46,85 g súlyban (44. táblázat). A pénzek tanúsítják, hogy ezt a szokás a temető egész használati idejében, sőt a leg-

¹⁶⁶⁸ Vö. 45–46. táblázat összeesítő sorának 101 + 163+1 darabszáma.

¹⁶⁶⁹ Ugyanígy jártam el a tiszalúc (BAZ)-sarkadi 11. századi falusi temető érmeleleteinek értékelésében is, vö. Kovács 2015, 212, 216: 9. táblázat.

III.4.5. A LELETANYAG

44. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető 63 csak érmés sírjában eltemetettek adatai, érméi mért ezüstsúlya és típusátlagsúlya. Minden meghatározhatatlan típusú érme 0,65 g súllyal szerepel ugyanúgy, mint a H? rézhamisítvány (332), amelyet a mellékletül adók bizonyára hiteles veretnek véltek

Sorszám	Sírszám	Nem/kor	Korcsoport	Az érmelelet(ek) darabszáma, típusa és mért súlya		Tipus átlagsúly
1	30	férfi	mat.	1	I. Adrás H9 - 0,10	0,68
2	31	férfi	sen.	1	I. István H1 - 0,42	0,82
3	59	felnőtt		2	I. András H8 - 0,10, ism. H? - 0,65	1,34
4	90	nő	mat.	1	ism. H? - 0,65	0,65
5	91	kisgyermek	inf. I.	1	Salamon H17 - 0,40	0,54
6	93	nő	juv.	2	Salamon ½ H17, ism. H? - 0,65	0,92
7	101	kisgyermek	inf. I.	1	I. István ¼ H1 - 0,20	0,21
8	110	férfi	ad.	1	I. András H8 - 0,25	0,67
9	114	gyermek	inf. II.	4	I. István H1 - 0,30, Péter H6 - 0,45, I. András 2 H8 - 0,36, 0,34	3,28
10	150	férfi	sen.	1	I. Béla H12 - 0,25	0,52
11	154	kisgyermek	inf. I.	3	I. István 3 H1 - 0,57, 0,15, 0,20	2,46
12	160	nő	felnőtt	1	I. András H8 - 0,20	0,67
13	175	gyermek	inf. II.	1	Aba Sámuel ¼ H7 - 0,11	0,16
14	176	nő	ad.	1	Péter ¼ H6 - 0,15	0,16
15	191	férfi	mat.	1	Salamon H15 - 0,22	0,46
16	200	férfi	mat.	1	I. András H8 - 0,10	0,67
17	207	férfi	ad.	1	I. István H1 - 0,33	0,82
18	211	nő	juv.	2	I. András ½ H8, H8 - 0,10	1
19	214	férfi	mat.	2	Béla dux 2 H11 - 0,57, 0,63	1,4
20	216	nő	sen.	1	I. László H29	0,84
21	234	férfi	sen.	1	Géza dux ½ H18 - 0,20	0,35
22	245	kisgyermek	inf. I.	1	I. András H9 - 0,50	0,68
23	246	nő	sen.	1	I. András ½ H9	0,34
24	248	férfi	juv.	1	ism. H? - 0,65	0,65
25	249	férfi	mat.	1	Salamon H14 - 0,15	0,34
26	257	gyermek	inf. II.	1	Béla dux/rex ½ H11/12 - 0,17	0,35
27	261	férfi	felnőtt	1	I. László H24	0,75
28	267	férfi	mat.	1	I. László ½ H24	0,38
29	292	nő	mat.	1	Béla dux ½ ½ H11 - 0,56	0,7
30	299	nő	mat.	1	I. László H22 - 0,10	0,72
31	312	nő	sen.	1	I. László H24 - 0,40	0,75
32	317	férfi	ad.	2	ism. 2 H? - 0,65, 0,65	1,3
33	332	férfi	mat.	1	rézhamisítvány H? - 0,61	0,65
34	333	férfi	mat.	1	I. András H8 - 0,10	0,67
35	336	férfi	mat.	1	Salamon H17 - 0,17	0,54
36	339	gyermek	inf. I.-II.	1	I. László H27 - 0,68	0,77
37	350	nő	mat.	1	I. László H27 - 0,60	0,77
38	365	férfi	mat.	1	I. László H27 - 0,53	0,77
39	382	férfi	mat.	1	I. László ½ H? hamisítványa - 0,10	0,32
40	412	férfi	mat.	1	ism. H? - 0,65	0,65
41	417	férfi	ad.-mat.	2	I. András ½ H8, ism. H? - 0,65	0,98
42	424	férfi	ad.	1	I. László H28 - 0,25	0,7
43	430	férfi	mat.	1	Salamon ½ H17 - 0,12	0,27
44	437	férfi	mat.	1	Salamon H17 - 0,05	0,54
45	439	férfi	mat.	1	Salamon H17 - 0,11	0,54
46	440	férfi	sen.	1	Salamon ½ H17	0,27
47	457	férfi	ad.-mat.	1	talán ism. H? - 0,65	0,65

III.4.5. A LELETANYAG

Sorszám	Sírszám	Nem/kor	Korcsoport	Az érmelelet(ek) darabszáma, típusa és mért súlya		Tipus átlagsúly
48	458	férfi	mat.	1	Kálmán H? - 0,05	0,65
49	460	ifjú	juv.	1	II. István H? - 0,10	0,65
50	472	férfi	mat.	2	I. András 2 H9 - 0,41, 0,54	1,36
51	482	férfi	felelőtt	2	Salamon 2 H17 - 0,35, 0,10	1,08
52	491	nő	mat.	1	Béla dux H11 - 0,25	0,7
53	494	ifjú	juv.	1	Béla dux H11 - 0,45	0,7
54	498	férfi	mat.	1	Salamon H17	0,54
55	503	férfi	ad.	1	Salamon H17 - 0,45	0,54
56	505	nő	mat.	1	Salamon H14	0,68
57	510	nő	ad.	1	Salamon H14	0,68
58	520	kisgyermek	inf. I.	1	I. László H24 - 0,46	0,75
59	524	kisgyermek	inf. I.	1	I. László H24 - 0,34	0,75
60	526	nő	ad.	1	I. László H24 - 0,41	0,75
61	532	nő	ad.	1	I. László H28 - 0,42	0,7
62	534	férfi	felelőtt	1	I. László H27 - 0,25	0,77
63	537	férfi	felelőtt	1	I. László H27 - 0,30	0,77
összesen				76		46,85
				átlag/63		0,74

végén, I. László uralkodása idején, s még azt követően is gyakorolták,¹⁶⁷⁰ és pedig főként a férfiak körében: hiszen ők számosabbak voltak, mint a többiek együtt,¹⁶⁷¹ és a középkorban/mat. vagy idősen/sen. elhunyt volt a leggyakoribb közöttük.¹⁶⁷² Ez az adat azért figyelemre méltó, mert az életkorukból következően ők rendelkezhetek a legtöbb anyagi jóval, és őket tisztelhetné volna meg a közösség a legméltóbb mellékletekkel. Ezzel azonban a hozzátartozók látványosan nem éltek, sőt a legnagyobb czüstszület, 3,28 grammot, egy négyérmés gyermek/inf. II. (114) kapta a tisztán érmés sírokban nyugvók között.

A 82 temetkezésből álló következő csoportban (45. táblázat) az érmé(ke)t egyéb ezüstmellékletek kísérték, ugyancsak a temető egész használati idejében,¹⁶⁷³ de a nők javára gyökeresen megváltozott nemi keretek között.¹⁶⁷⁴ A változásnak az volt az oka, hogy a férfiaknál csak I. az István, Péter és I. András kibocsátotta érméi mellett bukkantak fel fegyverek (25, 120, 137, 173), később már nem, s a jellegtelen tárgyakon (66: vastöredék, 151: állatesont, 276: pseudomorfoza) kívül pedig éppen azokból az czüst ékszerekből kaptak még

Salamon koráig néhányat (147, 163, 198: hajkarika, 335: csavart gyűrű), amelyeket a hajkarikák, S-végű és csepp alakú karikák, huzalgűrűk, csavart és kettősen csavart huzalgűrűk, valamint kivételképpen huzalnyakperccszeleesebb választékában¹⁶⁷⁵ a hozzátartozók a nőknek és a gyermekeknek még I. László, sőt egy kisgyermeknek még Kálmán veretének kíséretében is mellékletül adtak. A férfiak körében kevésbé, a nők között észrevehetően jelentkezett az élteesebb korcsoportok tekintélyével szerzett „jogosultság” az értékeesebb másvilági felszerelésre.¹⁶⁷⁶ Mivel ez utóbbi általában egy-négy denárból és a fent említett kicsiny drótékszerekből állott, nem véletlen, hogy ezek többes példányaiól kerültek ki a legsúlyosabb mellékletegyüttesek, élén a temetőben páratlan ezüsthuzal nyakperccs és egy érme 9,70 grammos párosával egy fájdalmas nagyvonalúsággal ellátott 3-4 éves kisgyermek (113) mellett, a továbbiakban pedig vagy az érmék, vagy az ékszerek nagyobb számából következően egy felelőtt nő (228) 9,63 g súlyú félpénzes, két haj- és hat S-végű karikás, csavart huzalgűrűs, vagy egy sen. korú nő (136) 8,57 grammos négyérmés, hajkarikás, csavart huzalgűrűs, vagy egy másik felelőtt nő (486) 8,29 g

¹⁶⁷⁰ A 63 sír (záró)penzei: I. István 5 H1, Péter 1 H6, Aba Sámuel 1 H7, I. András 9 H8, 3 H9, Béla dux 4 H11, Béla dux/rex 1 H11/12, I. Béla 1 H12, Salamon 3 H14, 1 H15, 10 H17, Géza dux 1 H18, I. László 1 H22, 6 H24, 5 H27, 2 H28, 1 H29, 1 hamisítvány, Kálmán 1 H?, II. István 1 H?, meghatározhatatlan 5 H?.

¹⁶⁷¹ Férfi 34, nő 16, felelőtt 1, ifjú/juv.-t 2, gyermeket 4 és kisgyermeket 6 sírba temettek.

¹⁶⁷² 34 férfi közül 18 mat. és 4 sen. (64,70%), a 16 nő között pedig 6 mat. és 3 sen. (56,25%) volt.

¹⁶⁷³ A 82 sír (záró)penzei: I. István 12 H1, Péter 8 H6, Aba Sámuel 1 H7, I. András 16 H8, 3 H9, I. Béla 3 H12, Salamon 4 H14, 1 H15, 4 H17, 1 H?, I. Géza 1 H19, I. László 1 H21, 2 H22, 7 H24, 1 H25, 5 H27, 2 H28, 5 H29, 1 H?, Kálmán 1 H31, meghatározhatatlan 3 H?.

¹⁶⁷⁴ Férfi 11, nő 43, felelőtt 4, ifjú/juv.-t 2, gyermeket 9, kisgyermeket 12, végül csecsemőt 1 sírba temettek.

¹⁶⁷⁵ A 82 sírban feltárt 52 hajkarika 91,28, 31 S-végű karika 18,99, 3 csepp alakú karika 2,58, 1 nyakperccs 9,06, 4 huzalgűrű 2,98, 5 csavart huzalgűrű 11,52 és ugyancsak 5 kettősen csavart huzalgűrű 16,87 g czüstszület nyomott.

¹⁶⁷⁶ A 11 férfi közül 3 mat. és 2 sen., a 43 nő közül 16 mat. és 8 sen. korcsoportbeli volt.

45. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető 82 érmés és egyéb ezüstmellékletes sírjában eltemetettek adatai, érméi ezüstsúlya és típusátlag-súlya, valamint az ezüstitárgyainak mért súlya, végezetül a síronkénti összezsűstűly. Az egyéb anyagű leletek oszlopban: –: csak ezűstlelet volt, br: bronz, cs: csont, csi: csiga, pm: pszeűdomorfűza, űp: űvegpaszta (gyűngy), v: vas. Az érmetűpusok oszlopban: H9*: I. András H9 denárának kerek kűzűpsű kivágata

Sír- szám	em. kor	Korcsop- ort	Egyéb anyagű leletek	Az érmelelet(ek) darabszűma, tűpusa és mért sűlyű	Tűpus átlagsűlyű	Hajkarika db - sűlyű	S-végű karika db - sűlyű	Csepp alakű karika db - sűlyű	Nyakpe- rec - sűlyű	Huzalgyű- rű - sűlyű	Csavart huzal- gyűrű - sűlyű	Kettűsen csavart huzalgyű- rű - sűlyű	Ősszes ezűstsűlyű
1	25	fűrfű	mat.	v	1 I. András H8	0,67							0,67
2	37	nű	sen.	br	2 I. Istvűn ¼ H1 - 0,08, I. András ¼ H8 - 0,09	0,38							0,38
3	46	gyermek	inf. II.	v, br	1 I. Istvűn H1	0,82							0,82
4	54	fűlnűtt	–	űp	1 I. András H8 - 0,10	0,67							0,67
5	61	nű	sen.	br	2 I. Istvűn 2 H1 - 0,68, 0,20	1,64	2 - 4,68						6,32
6	62	gyermek	inf. II.	br, űp	1 Péter ½ H6 - 0,15	0,32	2 - 6,60						6,92
7	64	gyermek	inf. II.	br	1 Péter ¼ ¼ ¼ ¼ H6 - 0,55	0,65							0,65
8	66	fűrfű	ad.	v	3 I. Istvűn H1 - 0,55, ½ H1 - 0,25, Péter H6 - 0,40	1,92							1,92
9	67	nű	mat.	br	3 I. András H8 - 0,20, ½ H8 - 0,10, ½ ½ H8 - 0,30	1,67							1,67
10	70	kisgyermek	inf. I.	br	1 Salamon H14 - 0,30	0,68							0,68
11	105	nű	mat.	br	1 I. András ¼ H8 - 0,20	0,17							0,17
12	106	nű	sen.	br, űp, cs	2 I. Istvűn ¼ ¼ H1 - 0,05, ½ H1 - 0,30	0,82	2 - 3,91						4,73
13	111	nű	mat.	br	1 I. Istvűn ½ ½ H1 - 0,35	0,82							0,82
14	113	kisgyermek	inf. I.	cs	1 ism. H?	0,65			9,05				9,7
15	115	nű	mat.	br	1 I. Istvűn H1	0,82	2 - 1,13						1,95
16	120	fűrfű	ad.	v	3 I. Istvűn H1 - 0,45	0,82							0,82
17	121	nű	ad.	br	4 Péter 2 H6 - 0,45, 0,50, I. András 2 H8 - 0,10, 0,20	2,64	2 - 5,52						8,16
18	126	kisgyermek	inf. I.	–	1 Péter ¼ ½ H6 - 0,05	0,49				0,32			0,81
19	132	kisgyermek	inf. I.	br, űp	2 I. Istvűn H1 - 0,50, I. And- rás H8 - 0,30	1,49		2 - 2,29					3,78
20	134	nű	ad.	br, űp	2 I. András 2 H8 - 0,55, 0,44	1,34	1 - 0,55			1,7			3,59
21	136	nű	sen.	–	4 Péter H6 - 0,30, I. András 3 H8 - 0,10, 0,28, 0,20	2,66	1 - 2,04				3,87		8,57
22	137	fűrfű	sen.	v	2 I. Istvűn ½ H1, ½ H1 - 0,20	0,82							0,82
23	140	nű	mat.	br	1 I. Istvűn H1 - 0,05	0,82							0,82
24	142	nű	fűlnűtt	br	1 I. Istvűn H1b	0,82							0,82
25	147	fűrfű	fűlnűtt	–	1 I. Bűta H12 - 0,26	0,52	1 - 1,29						1,81
26	151	fűrfű	ad.	cs	1 I. Istvűn ½ H1 - 0,37	0,41							0,41
27	153	kisgyermek	inf. I.	br, űp	1 I. Istvűn ¼ ¼ ¼ H1 - 0,45	0,61							0,61

Sor-szám	Sír-szám	Nem, kor	Korcsoport	Egyéb anyagú leletek	Az érmelelet(ek) darabszáma, típusa és mért súlya	Típus átlagsúly	Hajkarika db - súly	S-végű karika db - súly	Csepp alakú karika db - súly	Nyakpérec - súly	Huzalgyűrű - súly	Csavart huzalgyűrű - súly	Kettősen csavart huzalgyűrű - súly	Összes ezüstsúly
28	155	nő	ad.	br	3 I. István H1 - 0,35, Péter H6 - 0,20, ½ H6 - 0,25	1,79	2 - 4,74							6,53
29	163	férfi	felöltt	–	1 I. András H8 - 0,05	0,67	1 - 3,05							3,72
30	164	nő	mat.	br	1 I. András H8 - 0,25	0,67								0,67
31	171	kisgyermek	–	br, üp	1 I. István ¼ ¼ H1 - 0,20	0,41								0,41
32	173	férfi	sen.	v, br	2 I. István H1 - 0,16, Péter H6 - 0,30	1,47								1,47
33	177	nő	juv.	br	2 I. András H8 - 0,30, ½ H8 - 0,10	1								1
34	180	nő	ad.	br, v	2 I. András ½ ½ H9 - 0,30, ½ H9 - 0,18	1,02	2 - 5,90							6,92
35	181	nő	mat.	–	1 I. László H24 - 0,25	0,75	1 - 2,63							3,38
36	198	férfi	mat.	–	1 I. András H8 - 0,10	0,67	1 - 1,32							1,99
37	199	nő	juv.	br	3 I. István H1 - 0,52, ¼ H1 - 0,09, Aba Sámuel ½ ½ H7 - 0,51	1,72								1,72
38	203	nő	mat.	br	1 I. László H25 - 0,40	0,65	1 - 3,57							4,22
39	208	gyermek	inf. II.	br	2 I. András ½ ½ H8 - 0,35, H8	1,34	1 - 0,50							1,84
40	228	nő	felöltt	–	1 I. László ½ H? - 0,15	0,32	2 - 4,83	6 - 2,28				2,2		9,63
41	233	nő	sen.	br, v	1 I. László H29 - 0,44	0,84							3,21	04.05
42	241	nő	ad.	–	1 Salamon H17	0,54					0,73			1,27
43	247	nő	ad.	–	1 I. László H27 - 0,30	0,77	2 - 0,62							1,39
44	251	nő	juv.	br, üp	1 I. László H24 - 0,17	0,75	1 - 0,20							0,95
45	254	nő	mat.	br	1 I. András H8 - 0,10	0,67	1 - 1,25	1 - 0,22						2,14
46	259	kisgyermek	–	–	1 I. László H24 - 0,24	0,75		2 - 0,62						1,37
47	270	felöltt	–	–	1 I. László H24	0,75	1 - 3,33							4,08
48	276	férfi	mat.	pm	2 I. László H24 - 0,20, ism. H?	1,4								1,4
49	286	kisgyermek	inf. I.	üp	1 I. László H29 - 0,75	0,84								0,84
50	288	gyermek	inf. II.	cs	3 I. László ½ H22 - 0,30, H29, ¼ H29 - 0,17	1,41								1,41
51	289	nő	mat.	–	2 Géza dux H18 - 0,45, I. Géza H19 - 0,21	1,24		2 - 1,66						2,9
52	293	gyermek	–	–	1 Salamon H17 - 0,20	0,54	2 - 0,47							1,01
53	296	nő	sen.	–	1 I. László H24 - 0,30	0,75	1 - 2,45							3,2
54	310	nő	sen.	–	1 I. László H27 - 0,67	0,77		2 - 0,87						1,64
55	311	gyermek	inf. II.	–	1 Salamon ½ H? - 0,32	0,32		1 - 0,36	1 - 0,29					0,97
56	327	felöltt	–	–	1 I. László H28 - 0,40	0,7		3 - 1,71						2,41

Sor- szám	Sor- szám	em. kor	Korcs- port	Egyéb anyagú leletek	Az érmelelet(ek) darabszáma, típusa és mért súlya	Típus átlagsúly	Hajkarika db - súly	S-végű karika db - súly	Csepp alakú karika db - súly	Nyakpe- rec - súly	Huzalgyü- rű - súly	Csavart huzal- gyűrű - súly	Kettősen csavart huzalgyü- rű - súly	Összes ezüstsúly
57	335	férfi	ad.	–	3 Salamon 3 H17 - 0,30, 0,10, 0,50	1,62						1,53		3,15
58	403	gyernek	inf. II.	br	1 Péter ½ ½ H6 - 0,44	0,65								0,65
59	404	nő	mat.	br	4 I. András 4 H8 - 0,10, 0,20, 0,30, H8	2,68	2 - 2,05						2,62	7,35
60	405	nő	mat.	v	3 I. Béla 2 H12 - 0,17, 0,05, H11/12	1,69								1,69
61	416	nő	sen.	br	2 I. András H8 - 0,32, Sala- mon H14	1,35	2 - 2,28							3,63
62	429	nő	mat.	–	1 Salamon H14 - 0,18	0,68	2 - 4,41					1,23		6,32
63	436	kisgyermek	inf. I.	–	1 Salamon ½ H17	0,27		2 - 1,26						1,53
64	443	kisgyermek	inf. I.	–	1 I. László H28 - 0,20	0,7		3 - 0,90			0,23			1,83
65	445	nő	mat.	–	1 I. László ½ H24	0,37	1 - 1,82							2,19
66	451	gyernek	10-12	csi	1 I. László H29 - 0,46	0,84							3,74	4,58
67	452	nő	ad.	br, csi	2 I. Géza H19 - 0,35, I. Lász- ló H21 - 0,57	1,18	2 - 5,05							6,23
68	454	kisgyermek	inf. I.	–	1 Kálmán H38	0,44	1 - 0,19							0,63
69	461	nő	mat.	br	1 I. László H24 - 0,32	0,75		3 - 3,45						4,2
70	467	nő	ad.	–	1 I. András ½ ½ H9 - 0,20	0,68	2 - 2,84							3,52
71	470	csecsemő	inf. I.	üp?	2 I. András H9* - 0,05, H9	0,73								0,73
72	473	nő	felöltt	–	2 ism. 2 H?	1,3	2 - 2,94							4,24
73	486	nő	felöltt	–	1 I. Béla H12 - 0,25	0,52	2 - 3,38						4,39	8,29
74	495	nő	felöltt	v	1 ism. H?	0,65		1 - 0,12						0,77
75	497	felöltt	ad.	–	1 Salamon H14 - 0,50	0,68						2,69		3,37
76	501	nő	ad.	–	1 Salamon H14 - 0,39	0,68	2 - 2,74						2,91	6,33
77	512	nő	mat.	–	1 I. László H22 - 0,39	0,72	2 - 3,00							3,72
78	515	ser	juv.?	–	1 I. László ½ H29 - 0,15	0,42		1 - 0,40						0,82
79	522	kisgyermek	–	br	1 I. László H22 - 0,41	0,72								0,72
80	528	nő	ad.-m.	–	1 I. László H27	0,77		2 - 4,27						5,04
81	538	juv.-felöltt	juv.-ad.	–	1 I. László H27 - 0,67	0,77		1 - 0,29						1,06
82	540	nő	felöltt	–	1 I. László H27	0,77		1 - 0,58						1,35
összesen						74,29	52 - 91,28	31 - 18,99	3 - 2,58	1 - 9,05	4 - 2,98	5 - 11,52	5 - 16,87	227,56
átlag/82						0,91								2,77

súlyú, mindössze egypénzes, de vastag huzalú hajkarikapáros és kettősen csavart huzalgyűrűs temetkezésével az élen. A 82 sír összesen 227,56 g ezüstöt, azaz átlagosan 2,77 grammnyit szolgáltatott, az említett 9,70 g-os nő és egy másik, mindössze egyetlen 0,17 grammos negyed pénzt kapott mat. nő (105) végletei között.

A 79 tagú harmadik sírcsoportban (46. táblázat) érme nélkül jelentkeztek a viseleti díszek és az ékszerek, 78 alkalommal ezüsből, és kivételképpen egy mat. nő (272) mellől a temető egyetlen aranyelete: egy 0,43 g súlyú S-végű karika alakjában.¹⁶⁷⁷ Az ezüstmelléklet-adásnak ez a formája szintén létezett a temető teljes használati idejében, sőt a leggyakrabban I. László korában, amit az érintett temetkezéseknek az érmesávokban való elhelyezkedése meggyőzően bizonyít.¹⁶⁷⁸ Mivel ebben a csoportban is az ékszerek – viseleti tárgyakkal kibővített – darabjai szerepeltek,¹⁶⁷⁹ természetes volt közöttük a nők döntő többsége, élükön ezúttal a fiatalokkal, majd viszonylag egyenletes korcsoporti eloszlásban.¹⁶⁸⁰ A csoportban feltűnően elkülönült egy páratlan lelet-együttesű fiatal nő (107), aki talán idegenből házasodott a faluba, és az egyedi „ódivatú”, részben aranyozott ezüsttárgyait – ingéről megmaradt csüngős és egyszerű vereteit, gömbsorcsüngős fülbevalóját, levél alakú csüngőjét, s mindenekelött az 50 grammosra becsült hajfonatkorongpárját –, amelyek együttes súlyát joggal lehetett 56,63 g-nak értékelni, további bronzékszereivel együtt mind vele temették. Az említett ezüstsúlyt csupán távolról követték a szokásosabb leletekkel rendelkező többiek: egy mat. nő (519) egy haj-, két súlyos S-végű karikájának és csavart huzalgyűrűjének 9,82 grammjával, egy ifjú/juv. (514) 8,83 grammnyi három-három haj- és S-végű karikájával, meg egy kettősen csavart huzalgyűrűvel, és meglepetésre egy mat. férfi is (282), nehéz hajkarikapárja és egy S-végű karikája együttes 7,66 g súlyával. Mindezek ellenére a 78 sír összesen mégis csak 228,22 gramm ezüstöt, azaz átlagosan 2,93 grammnyit szolgáltatott, azaz a csekély súlyú síregyüttesek többsége következtében csak alig többet, mint a 82 érmes-ékszeres temetkezés. A két véglet ezúttal az 56,65 (107) és

egy 4-5 éves kisgyermek (377) 0,05 g súlyú hajkarika töredékei között mozgott.

Egyesítve a három csoport anyagát, megállapítható, hogy 224 sírban – az átszámított aranyértéket is beleértve – 506,89 grammnyi ezüsttárgy – érme, viseleti dísz, ékszer – látott napvilágot, ami ezeket a temetkezéseket érintően 2,26 g, a temető 301 mellékletes sírjára vonatkozóan 1,68 g, a sírmező összes, 523 sírjában nyugvó 524 személyt illetően pedig mindössze 0,97 g átlagsúlyt jelentett.

A temető ezüstleleteinek értékbecsléséhez Szőke Béla Miklós úttörő jellegű számításait követve lehet kiindulni. A Szőke által bevezetett, s a temetőt fenntartó faluközösség „gazdasági erejét” jelző fogalom azt a feltételezést váltotta számadatokra, hogy egy-egy hajdani „család vagyoni helyzetére, gazdasági erejére jellemző kell legyen, hogy nőtagjainak ékszerei milyen anyagból készültek, azok milyen súlyúak, minőségűek. Különösen áll ez az ebben a korban értékmérő funkciójú ezüstre, a belőlük készült ékszerekre. Olyan viszonyítási alapot látunk ebben, amivel viszonylag biztonságosan kimutatható egy-egy családi csoport korabeli gazdasági ereje, vagyoni állapota.”¹⁶⁸¹ A tiszalúc (BAZ)-sarkadi 11. századi falusi temető vizsgálata közben azonban kiderült, hogy itt családi sírcsoportokat nem lehetett kimutatni, ezért az ezüstsúlyadatokat csak általánosságban, a temető egészére nézve, illetve az egyénekre vonatkozóan értékelhettem, az eredményekből pedig nem a családi csoportok gazdasági erejére, vagyoni állapotára, hanem csupán az egyéni mellékletadás különbségeinek összehasonlíthatóságára következtethettem.¹⁶⁸² Hasonló helyzet mutatkozott a magyarhomorogi temetőben is, sőt itt még az ezüstmellékletek mennyisége és a „családi” közösség vagyoni helyzete, „gazdasági ereje” között feltételezett kapcsolat realitása is megkérdőjeleződött. Mivel kevés viseleti tárgy mellett a leletanyag zömét az ékszerek alkották, ezek kisméretű fajtái – hajkarikák, S-végű karikák, csepp alakú karikák, huzalgyűrűk – között az értékecsbbnek tekinthető ezüst- és az olcsóbbnak vélhető bronzpéldányok egyaránt előfordultak külön-külön is, de

¹⁶⁷⁷ Az aranykarika értékét a következőképpen lehetett ezüstértékre átszámítani: Egy 4,4 g súlyú bizánci arany solidusnak Hóman Bálint számításai szerint 43,2 g ezüst felelt meg – vö. HÓMAN 1916, 221–223; Kovács 1997, 213: 1319. jegyzet –, tehát a magyarhomorogi töredékes S-végű karika 0,43 g arany súlya 4,22 g ezüsttel volt egyenértékű.

¹⁶⁷⁸ 5 sír az I. István (78, 100, 103, 112, 133), 13 a Péter–I. András (71, 85, 107, 163, 179, 321, 322, 400, 415, 463, 464, 487, 493), 26 az I. Béla–I. Géza (34, 58, 60, 148, 196, 230, 231, 235, 263, 272 (arany S-végű karika), 273, 274, 291, 337, 352, 369, 407, 409, 422, 492, 496, 499, 500, 504, 508, 509) és 36 az I. László (17, 40, 42, 76, 219, 220, 224, 227, 275, 280, 282, 283, 309, 316, 347, 358, 359, 367, 368, 377, 379, 380, 386, 389, 394, 419, 420, 421, 426, 444, 514, 517, 519, 521, 527, 533) denáros érmesávban.

¹⁶⁷⁹ A 78 sírban előkerült 18 ruhadísz veret 14,12, 1 fülbevaló 1,44, 1 hajfonatdísz korongpár 50,00 (becsült súllyal), 38 hajkarika 58,70, 81 S-végű karika 65,67, 6 eseppek alakú karika 2,98, 3 ? karika 0,59, 1 pántgyűrű 1,40, 3 huzalgyűrű 6,46, 3 csavart huzalgyűrű 6,72, 5 kettősen csavart huzalgyűrű 20,47, 2 ? lemezke 0,14 g ezüstsúlyt nyomott.

¹⁶⁸⁰ A 45 nő közül 6 juv. (4 juv., 1-1 juv? és juv./ad.), 17 ad., 5 felnőtt, 10 mat. és 7 sen. korcsoportbeli volt, a 9 férfi között 2 juv., 1 ad., 2 felnőtt és 4 mat. korú nyugodott, s a továbbiakban még 5 felnőtt, 2 juv., 8 gyermek (7 inf. II., 1 inf. II./juv.) és 11 kisgyermek sírját tártuk fel.

¹⁶⁸¹ SZŐKE–VANDOR 1987, 81.

¹⁶⁸² KOVÁCS 2015, 212–217.

46. táblázat. Magyarhomorog-Kőnya-domb. A falusi temető érme nélküli 78 ezüst- és 1 aranymellékletes (272) sírjában eltemetettek adatai, továbbá az ezüstartárgyainak mért, valamint az aranytárgyának mért és ezüstre átszámított súlya, végezetül a síronkénti összezsűstsúly. Az egyéb anyagú leletek oszlopban: br: bronz, cs: csont, csi: csiga, fa: famaradvány, pm: pseudomorfóza, üp: üvegpaszta (gyöngy), v: vas

Sorszám	Sírszám	Nem, kor	Koresoport	Egyéb anyagú leletek	Ruhaveret db - súly	Levél alakú csüngő db - súly	Fülbevaló db - súly	Hajfonatkorong db - súly	Hajkarika db - súly	S-végű karika db - súly	Csepp alakú karika db - súly	? karika db - súly	Pántgyűrű db - súly	Huzalgűrű db - súly	Csavart huzalgűrű db - súly	Kötösen csavart Huzalgűrű db - súly	? lemezke db - súly	Összezsűst-súly/g
1	17	nő	ad.	br						1 - 0,44								0,44
2	34	nő	ad.	-					1 - 2,36									2,36
3	40	gyermek	inf. II.	br, üp					1 - 0,32									0,32
4	42	nő	ad.	br						1 - 0,31								0,31
5	58	nő	sen.	-						1 - 1,08								1,08
6	60	felelőtt	mat.	-										2,97				2,97
7	71	ifjú	juv.	-					2 - 2,23									2,23
8	76	felelőtt	-	-						4 - 1,52			1,4					2,92
9	78	nő	ad.	-					1 - 0,88									0,88
10	85	gyermek	inf. II.	br					1 - 3,15									3,15
11	100	kisgyermek	inf. I.	abr, br, üp	2 - 1,38						2 - 0,80							2,18
12	103	férő	juv.	cs, v	3 - 4,71													4,71
13	107	nő	ad.	br, üp	7 - 4,46	1 - 0,73	1 - 1,44	2 - 50,00										56,63
14	133	nő	ad.	br					1 - 1,71					2,61				4,32
15	148	kisgyermek	inf. I.	-										0,88				0,88
16	162	nő	felelőtt	-					1 - 2,00									2
17	179	gyermek	inf. II.	v					1 - 2,14									2,14
18	196	nő	sen.	-					1 - 2,12									5,67
19	219	nő	juv.	-						1 - 0,23								0,23
20	220	nő	sen.	-						2 - 1,74								1,74
21	224	kisgyermek	inf. I.	-							2 - 1,60							1,6
22	227	nő	mat.	-						1 - 0,85								0,85
23	230	nő	sen.	br					2 - 2,95									2,95
24	231	nő	ad.	-					1 - 0,53	1 - 0,31								0,84
25	235	kisgyermek	inf. I.	-					1 - 0,57									0,57
26	237	nő	juv.	-					1 - 1,56									1,56

Sorszám	Sírszám	Nem, kor	Korcsopott	Egyéb anyagi leletek	Ruhavetret db - súly	Level alakú esüggő db - súly	Fübevaló db - súly	Hajfonalkörang db - súly	Hajkarika db - súly	S-végű karika db - súly	Csepp alakú karika db - súly	? karika db - súly	Pántgyűrű db - súly	Huzalgűrű db - súly	Csavart huzalgűrű db - súly	Kétösen csavart huzalgűrű db - súly	? lemezke db - súly	Összeüst-súly/g
27	262	kisgyermek	-	br, üp						2 - 1,77								1,77
28	272	nő	mat.	pm						1 - 0,43								0,43
29	274	nő	mat.	-						3 - 0,83								0,83
30	275	felnőtt	-	-					1 - 0,85									0,85
31	280	nő	mat.	br						2 - 1,20								1,2
32	282	férfi	mat.	fa					2 - 7,18	1 - 0,48								7,66
33	283	nő	juv.	br						4 - 6,91								6,91
34	291	nő	ad.	-						1 - 2,15						4,42		6,57
35	309	nő	juv.	-					1 - 0,26	1 - 0,28	1 - 0,20							0,74
36	316	kisgyermek	-	üp						2 - 1,74								1,74
37	321	férfi	felnőtt	v	2 - 1,38													1,38
38	322	nő	felnőtt	-	2 - 0,99													0,99
39	337	kisgyermek	inf. I.	br					1 - 0,83									0,83
40	347	férfi	ad.	-						1 - 0,30								0,3
41	352	nő	sen.	br					2 - 3,30									3,3
42	357	nő	mat.	-						2 - 2,90								2,9
43	358	nő	felnőtt	-					1 - 3,12									3,12
44	367	felnőtt	-	-						2 - 0,59								0,59
45	368	nő	ad.	br, üp						6 - 6,62								6,62
46	369	nő	mat.	-					1 - 1,76						3,52			5,28
47	377	kisgyermek	inf. I.	-					1 - 0,05									0,05
48	379	nő	ad.	-						1 - 0,40								0,4
49	380	férfi	felnőtt	-						1 - 0,47								0,47
50	386	gyermek	-	-						1 - 0,28								0,28
51	389	nő	mat.	-						2 - 0,87		1 - 0,23				4,55		5,65
52	394	férfi	mat.	-						2 - 2,39								2,39
53	400	nő	mat.	br, üp, v	1 - 0,47													0,47
54	407	nő	ad.	br							1 - 0,38							0,38
55	409	nő	sen.	-								1 - 0,14						0,14
56	415	nő	ad.	br												5,82		5,82
57	419	nő	ad.	-						2 - 0,85								0,85

Sorszám	Sírszám	Nem, kor	Korcsoport	Egyéb anyagú leletek	Ruhaveret db - súly	Levél alakú csüngő db - súly	Fülbevaló db - súly	Hajfonatkorong db - súly	Hájkarika db - súly	S-végű karika db - súly	Csepp alakú karika db - súly	? karika db - súly	Pántgyűrű db - súly	Huzalgűrű db - súly	Csavart huzalgűrű db - súly	Kettősen csavart Huzalgűrű db - súly	? lemezke db - súly	Összesüst-súly/g	
58	420	nő	juv.-ad.	-						2 - 0,37								0,37	
59	421	férfi	mat.	-						2 - 0,99								0,99	
60	422	nő	ad.	br						1 - 0,11								0,11	
61	428	nő	sen.	-					3 - 5,60									5,6	
62	444	férfi	juv.	br						3 - 1,92								1,92	
63	463	nő	ad.	v						2 - 1,73								1,73	
64	464	gyermek	inf. II.	br						5 - 1,39								1,39	
65	487	nő	ad.	üp						3 - 0,43								0,43	
66	492	gyermek	inf. II.	br								1 - 0,22						0,22	
67	493	férfi	mat.	-						1 - 0,09								0,09	
68	496	nő	felnőtt	-						2 - 0,20								0,2	
69	499	gyermek	inf. II.	-						2 - 1,42								1,42	
70	500	kisgyermek	inf. I.	-												1 - 0,00		0	
71	504	ifjú	juv.	-				2 - 3,37										3,37	
72	508	nő	felnőtt	-				2 - 3,26										3,26	
73	509	nő	juv.?	-						2 - 2,26								2,26	
74	514	gyermek/ifjú	inf. II.-juv.	üp				3 - 0,87	3 - 5,83							2,13		8,83	
75	517	nő	mat.	-				2 - 5,28										5,28	
76	519	nő	ad.	-				1 - 0,45	2 - 6,39					2,98				9,82	
77	521	felnőtt	-	-					3 - 4,60									4,6	
78	527	kisgyermek	inf. I.	br										0,22				0,22	
79	533	kisgyermek	inf. I.	br. üp													1 - 0,14	0,14	
összes ezüst: db - súly					17 db 13,39 g	1 db 0,73 g	1 db 1,44 g	2 db 50,00 g	38 db 58,70 g	81 db 65,67 g	6 db 2,98 g	3 db 0,59 g	1 db 1,40 g	3 db 6,46 g	3 db 6,72 g	5 db 20,47 g	2 db 0,14 g	164 db 228,26 g	
átlag/78 sír																		2,93 g	
összes arany: db - súly										1 - 0,43								0,43	
aransúly ezüstsúlyra átszámítva										1 - 4,22								4,22	
összes ezüst: db - súly					17 db 13,39 g	1 db 0,73 g	1 db 1,44 g	2 db 50,00 g	38 db 58,70 g	82 db 69,89 g	6 db 2,98 g	3 db 0,59 g	1 db 1,40 g	3 db 6,46 g	3 db 6,72 g	5 db 20,47 g	2 db 0,14 g		164 db 232,48 g
átlag/79 sír																		2,94 g	

együtt is, jelezvén, hogy az ilyesfajta sírba tételük mögött nem feltétlenül a tehetőség, hanem a viselet állt. Más volt a helyzet a nyolc csavart gyűrű és a tíz kettősen csavart gyűrű esetében, amelyek közül az előbbieket egyetlen bronzpéldányát (444) kivéve mind a 17 darabot ezüsthuzalból készítették, vagy inkább ezüsből lehetett hozzájutni. A nagyméretű ékszerekből, azaz a nyakperekéből, valamint a huzal- és pálcakarperecekből többnyire bronzhuzalból készítették kerültek a földbe. Lehet, hogy általában ilyeneket is viseltek, mert részleges adatgyűjtésemben csak néhány ezüsből valóra találtam: talán kettéhajtott és kettősen szembecsavart „rosszezüst”, valamint egy háromrét hajtva összecsavart ugyancsak rosszezüst példányra a Piliny (Nó)-Sirmányhegy 17./1901. és 59./1902. sírből,¹⁶⁸³ szörvány darabra Szegvár (Cso)-Cickazugból,¹⁶⁸⁴ „sodrást utánzó ezüst nyakpercec” említésére a Deszk (Cso)-Újmajor, Ambrus-halmi 10. századi szállási (?) temető valamelyik sírjából,¹⁶⁸⁵ valamint a hat ezüstszálból fonott, lemezesre kalapált kettős-kampós záródású, észak- vagy kelet-európai import példányra, a 10. századi magányos/páros galgóci sírből (Szlk).¹⁶⁸⁶ További darabokat csak egyetlen szálból hajlítottak.¹⁶⁸⁷ A karperecek minden fajtájához is lehetett néhány ezüst párhuzamot találni, futólagos áttekintésem szerint ezüst pántkarperec, kettéhajtott és kettősen szembecsavart huzalkarperec,¹⁶⁸⁸ kerek vagy négyzet metszetű pálcakarperec,¹⁶⁸⁹ vagy állatfejes karperec¹⁶⁹⁰ egyaránt előfordult. A magyarhomorogi bronz nyak- és karperecek tehát az ezüsthöz nem elsősorban valamiféle szerényebb halotti ajándékot, hanem az általánosan viselt bronz ékszertípusokat képviselték – gondolhatnánk. De ez nem ilyen egyszerű, mert egy 3-4 éves kisgyermek (113) édesanyja ezüst nyakpercecet tudott a leánykájára nyaká-

ra tenni. Ő hordta-e, vagy csak a temetésre szerezte be, nem tudhatjuk, bár az előbbi a valószínűbb, akkor pedig a bronz nyakperek sem tükrözték az elhunyt vagy a hozzátartozói valóságos gazdagságát ugyanúgy, mint a pénzmelléleteknek legalább is egy része. Manapság ugyanis arra gondolhatnánk, hogy 21 negyed vagy 45 fél pénz (23. táblázat) csak takarékoságból helyezték a halott mellé. Ez azonban biztosan nem így volt, mert a darabolásnak valamilyen előttünk ismeretlen érzelmi vagy hitvilági oka lehetett. Ezt azok a síregyüttesek tanúsítják, amelyekben a négy negyedre (64) vagy a két félre (67, 120, 137?, 180, 199, 200?, 292, 403, 467) vágott denárok kiadták ugyan az egész érmét, de a darabokat tudatosan a test más-más helyére akarták tenni. Vagyis a pénzek darabolása sem feltétlenül a hátramaradottak kevésbé tehetős mivoltából következett. Az sem lehetetlen, hogy azért volt a 63 csupán érmemelléletes halott között több férfi, mint nő (34, illetve 16 sírban), mert a 11. század közepétől, a fegyverek elmaradását követő időtől kezdve már csak egyszerű ékszert tehetek volna melléjük, s mindezek helyett megelégedtek a pénzzel. Tehát az egy-négy denár sírba tételét sem okvetlenül a hozzátartozók gazdasági helyzete határozta meg,¹⁶⁹¹ ráadásul a temető feltünően sok, 145 temetkezésében mutatkozó síronkénti alacsony pénzmennyiségnél másutt jóval nagyobb érmeegyüttes is napvilágot látott.¹⁶⁹² Így mivel egyrészt az eltemetettek családjait nem lehetett meghatározni, másrészt az elhunytak hozzátartozóinak javai és az ezüstpénzek és ezüsttárgyak melléketül adása között a temetkezési szokások elhomályosították a kapcsolatot, vizsgálatomban nem az adott közösségek kiismerhetetlen „gazdasági erejét”, hanem csupán az ezüstmelléletek számadatait és értékbecslését igyekeztem bemutatni

¹⁶⁸³ NYÁRY 1902, 229, 230; á; NYÁRY 1904, 69.

¹⁶⁸⁴ SZÉLL, 1943, 181, L.XI. tábla 1.

¹⁶⁸⁵ FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, Nr. 31: 221.

¹⁶⁸⁶ RÉVÉSZ 2000a; MESTERHÁZY 2004, 243; Nr. 33.

¹⁶⁸⁷ Korlátozott anyaggyűjtésem szerint pl. Gyulafehérvár (Rom)-Brândușei utea 142. sír (érmés lelőhelylista 6.); Piliny (Nó)-Sirmányhegy 64./1901., 46./1902., 48./1902. sír: NYÁRY 1902, 236, 238; á. 2; NYÁRY 1904, 67, 67; á. 1-2; Székesfehérvár (Fe)-Százrét 88. sír: SZÓKE 1962, 93; 2.2; BAKAY 1967-68, 63, Taf. XXI. 1.

¹⁶⁸⁸ SZÉLL, 1943, 181, L.X. tábla 38.

¹⁶⁸⁹ Pl. Csákerény (Fe): szörvány: FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, Nr. 158; Deszk-Újmajor, Ambrus József földje: uo., 31: Nr. 221; Karanés-lapujtó (Nó)-Nyárvas-dűlő 1. sír: DIENES 1964f, 22, 21: 3. kép 7-8; Piliny (Nó)-Sirmányhegy 50./1901. sír: NYÁRY 1901, 233.

¹⁶⁹⁰ Jászlényszaru (JNSz): néhány sírből megmaradt leletek között három huzalból tekereselt, a végén állatfejes karperecpár. Az értékelését legújabb elvégzett szerzőpáros szerint „nem a 10. században készült. Valószínűbb, hogy vagy belekeveredett a honfoglalás kori sír régiségei közé, vagy pedig másodlagosan, újrafelhasznált leletként került a rozettás lószerszámmal eltemetett nő sírjába.”: KURUNCZI-LANGÓ 1998, 220. Ugyanitt a szerzők öt ezüst állatfejes karperecet soroltak fel: uo., 220: 9. jegyzet. Rád (Nó)-Kishegy B. sír: PATAY 1957, 60, XIII. t. 8.

¹⁶⁹¹ Szóke Béla több mint fél évszázada ezt a gyakorlatot úgy magyarázta, hogy a halotti obulusadás szokásának elterjedése a „megváltozott gazdasági viszonyokkal, az ezekkel kapcsolatban lábrakapott új divattal függ össze. A jó ezüstpénz megjelenése igen sok tekintetben egyszerűsítette az árubeszerzést, a kereskedelmi forgalmat, a mindennapi életet. Rangosabb, divatosabb dologgá vált úgy boesátani a halottat a túlvilági útra, hogy a eszerép- vagy faedényben vele temetett étel-ital útravaló helyett pénzt adtak vele, amin a boldogult »beszerezhetette« magának a szükségéseket.”: SZÓKE 1962, 92.

¹⁶⁹² Ha feltételezzük, hogy más kortárs temető(részlete)kben a pénzmelléleteadásnak ugyanazok az elvei voltak, akkor több sírmezőben lényegesen nagyobb érmeszámmal temetkezések is előfordultak, vö. 831. jegyzet.

ugyanúgy, mint a tiszalúc-sarkadi temető esetében.¹⁶⁹³ Ezért nyugodtan figyelmen kívül hagyhattam azt a tényt, hogy az ezüstpénzek és ékszerek sírba tétele csak egy válfaja volt a mellékletadásnak, hiszen az egyéb leletektől kísért 82 pénzes sírnak több mint a felében, 48-ban, a pénz nélküli 79 mellékletes sírból pedig 32 esetben ugyancsak másvilági célra szánt, nem nemesfém anyaga ellenére is becses bronz-, vas-, csont-, üvegpasztá tárgy is volt, amelyek hajdani értékét azonban nem lehet megbecsülni.¹⁶⁹⁴

Az értékelésben a tiszalúc-sarkadi előzményhez¹⁶⁹⁵ képest néhány változtatást kellett eszközölnöm. Az I. István, Péter és Kálmán uralkodásával kiszélesített időszak érdemeire új, az akkori 0,68 g helyett 0,65 g átlagsúllyal számoltam. Az akkor táblázatba foglalt öt temető adatait az Ilon Gábor elemezte mesteri (Vas) 318 síros falusi sírmező¹⁶⁹⁶ és a magyarhomorogi temető értékeivel egészítettem ki. A hét lelőhely egyetlen, magyarhomorogi (272) arany S-végű karikáját a többi ezüst ékszer közé számítottam be a fentebb már említett 4,22 g ezüstsúllyal.

A táblázatba (47. táblázat) foglalt összehasonlító értékelésből kiderült, hogy a temetőként előkerült ezüstleletek mennyisége, súlya meglehetősen eltérő volt, mert

a nagyságát mind az elhunytak, mind a hátramaradottak gazdasági helyzete, mind pedig a temetkezési szokások helyi gyakorlata befolyásolhatta. A temetők eltérő feltártsága és sírszáma, a másképpen ellátott különböző korcsoportbeli férfiak és nők sírjainak aránya, sőt talán a Kárpát-medencei tájegységi helyzetükből következő 10. századi előzményeik elütő jellege is hozzájárulhatott a sajátos mellékletadásuk kialakulásához. E bonyolult kapcsolatrendszer részletes tárgyalására azonban már nem tértem ki, de az egyes vonatkozások összehasonlíthatóságát az átlagokra való visszavezetéssel próbáltam meg leegyszerűsíteni. A rovatokba tett nagy számokkal ezt az oszlopok szerinti sorrendiséget igyekeztem könnyen áttekinthetővé tenni, s egyben azt is bemutatni, hogy milyen hullámszámot lehetett tapasztalni a lelőhelyekben megfigyelt értékeknek.

A hét temető összes ezüstleletének denárban kifejezett értéke bizonyos keretek között a korabeli pénzforgalom írásos adataival is egyeztethető. Általános pénzmozgást eredményezett a denáradó, amelynek valamilyen terményadó lehetett az előzménye, s amelynek a bevezetésére nincsen konkrét adatunk,¹⁶⁹⁷ de az elfogadott vélemény szerint ez már I. István uralkodása alatt megtörtént.¹⁶⁹⁸ „A denáradóról akkor szerzünk [csak]

¹⁶⁹³ „Mivel ... a tiszalúci temetőben esaládok kimutatására nem volt mód, az adatokat csak általánosságban, a temető egészére nézve, illetve az egyénekre vonatkozóan értékeltem, az eredményekből pedig nem a családi csoportok gazdasági erejére, vagyoni állapotára, hanem csupán az egyéni mellékletadás különbségeinek összehasonlíthatóságára következtettem.”: Kovács 2015, 212.

¹⁶⁹⁴ Szőke Béla Miklós utalt is arra, hogy „egy közösség, és azon belül egyes családi csoport gazdasági erejének meghatározása az elhunytakkal eltemetett mellékletek alapján – magunk is jól tudjuk – csak igen hozzávetőleges lehet. Ez az út sok esapdát rejt. A temetőben talált ékszerek, pénzek nem tükrözik egyértelműen az adott közösség vagyoni állapotát. Magunk is utaltunk arra, hogy egyes ékszerek visellete, illetve azok száma változott viselőjük életkorával, sőt a férfiak vagyoni állapotát a kor temetkezési szokásai miatt a mellékletek már nem is tükrözték.”: Szőke-Vándor 1987, 81.

¹⁶⁹⁵ Kovács 2015, 212–217.

¹⁶⁹⁶ A temető ezüstleleteivel kapcsolatos adatokat Ilon Gábor a korábbi kutatástörténetet is áttekintve részletesen ismertette: Ilon 2017, 153–155, 157–163: 1–4. táblázat.

¹⁶⁹⁷ Györffy György nézete szerint a denáradót/üstpénzt „a bizánci–magyar kapcsolatok elmélyülése utánra, az 1020-as évekre tehetjük az alábbi közvetett bizonyítással. Az ekkortájt kiállított veszprémvölgyi görög alapítólevél az önálló termelők egységét nem »esalád«-ban, hanem *kapnos*ban, »füst«-ben adja meg, ami e korban görög adózási műszó volt. Így nevezték a bizánci birodalomban minden önálló termelő adóegységét, ami szerint a »füstpénz« (*kapnikon*) adót fizette. A magyar füstpénzt vagy szabad denárokat István minden bizonnyal bizánci hatásra vezette be: a 8 denár (valójában féldénár) értéke ui. nagyjából egyezik a bizánci kapnikonéval. A kapnikon összege 2 ezüst miliareszion, azaz 48 rézfollisz volt, s mivel 12 miliareszion tett ki 1 aransolidust (*pensa aurit*), a bizánci füstadó 1/6 *pensa* volt. Mináluk a *pensa aur* I. László alatt 40 denár volt, de István obulusaiból 60 denár számítható 1 *pensa*-ra [vö. Györffy 1977, 339.], s így a 8 denáros füstadó László korában 1/5 *pensa*-t, István korában 1/7,5 *pensa*-t tett ki. Ha a 8 aprópénznyi közdadó a denárt nem ismerő bizánci adórendszerben nem is mutatható ki, és a Karoling-dénár tartományaiából is csupán a távoli Angliából ismeretes, a bizánci hatás számbavételét támogatja mind az, hogy a görög aransolidus volt Magyarországon a X. században a »forgalmi aranypénz« és a XI. században a denár aranyalapja, mind az, hogy az 1018-i szomszédvá válás után a kereskedelmi és politikai kapcsolatok igen elmélyültek, mind pedig az, hogy több Árpád-kori adónemünk megfelelőjét a Bulgáriában is szedett adónemek között találjuk meg.”: Györffy 1977, 342; Gyöngyössi 2006, 228–229. Ez a feltevéssorozat a HI denár késői, 1020 táján történt első kibocsátását feltételezi, és érmetani oldalról Gedai István érvrendszerére épült, amelyben a 11. századi sírleletek temetőterképi értékelésére, a korszak külföldi kincsleleteinek vizsgálatára és füstadó bevezetésének fenti keltezésére támaszkodott: Gedai 1986, 56–93. E hármas érvrendszer bírálata: Kovács 1988a, 286–300; Kovács 1988c, 683–693; a bírálatra írott válasz: Gedai 1988. Vö. még: Kovács 1997, 47–51; Gyöngyössi 2006, 228–229.

¹⁶⁹⁸ „István törvényeiben nincs szó pénzadóról, de hogy már István bevezette, arra több forrásból következtethetünk. A Magyar Krónika Péter jogtalanságairól szólván közli, hogy törvényeket hozott és adókat (*exactiones*) vetett ki. Itt nyilván újabb, a népet terhelő adókról van szó. Ezeket Péter elkergetése után el is törölték, s megmaradhatott továbbra is az, amit István vezetett be. Ezek közül egy valószínűsíthető a denáradó. Ezt később »szabad denároka« (*liberi denarii*) vagy »szabados denárok, köznyelven füstpénz« (*libertini denarii, vulgo fumarii*) néven emlegetik, jelezvén vele, hogy füstönként vetették ki.”: Györffy 1977, 340–341; 454–455. A feltehetően 1360 körül Kálta Márk székesfehérvári örkanonok által latinul írt Képes Krónika (*Chronicon Pictum*) úgy említi a fenti adatokat, hogy „Abüt... királyi méltóságára emelték és királlyá szentelték. Aba király megsemmisítette mindama törvényeket és adókövetéseket, melyeket Péter király a maga szokásához képest rendelt el. (*Aba vero regali potestate sublimatus consecratus est in regem. Omnes autem constitutiones et exactiones, quas*

III.4.5. A LELETANYAG

47. táblázat. Hét 10–11. századi falusi temető sírjaiban lelt érmék és ezüstékszerek mennyiségének és 0,65 g átlagsúlyú denárban kifejezett értékének összehasonlítása.

Megjegyzések: * Egy arany S-végű karika (272) 0,43 g súlya 4,22 g ezüstsúllyal beszámítva, **: nem átlagsúly, hanem a leírt 5 érme összsúlya, ***: az összezüstsúlyból levonva a csak pénzes 376. sír leírt érme súlya

Sorszám	Lelőhely	Összes sírszám	A temető kiválasztott sírjaira vonatkoztatva			A temető összes sírjára vonatkoztatva			
			az összes érmés sír érméinek típus szerint átlagolt együttes súlya és síronkénti átlagsúlya (0,65 g átlagsúllyal)	az összes ezüst ékszeres sír ezüst ékszereinek súlya és síronkénti átlagsúlya	az összes érmés és ezüst ékszeres sír ezüst ékszereinek és érméinek együttes súlya és síronkénti átlagsúlya	a csak érmés sírok érméinek típus szerint átlagolt együttes súlya és síronkénti átlagsúlya (0,65 g átlaglagal)	az ezüst ékszerek súlya és átlagsúlya	az ezüst ékszeres és a pénzes együttes súlya és átlagsúlya	az összezüstsúly denársúlyban (0,65 g átlaglagal)
1	Irkvár (Vas)-Virág utca	140 sír	6 (1 sír: 0,6 g eseh denár)	7 14 sír: 31,1 g 1 sír: 2,22 g	7 15 sír: 31,70 g 1 sír: 2,11 g	6 (1 sír: 0,6 g)	7 140 sír: 31,1 g 1 sír: 0,22 g	7 140 sír: 31,7 g 1 sír: 0,23 g	7 31,70 g : 0,65 g 48,77 denár
2	Magyarhomorog Kónya-domb**	523 sír	1 145 sír: 200 db = 121,14 g 1 sír: 0,83 g	5 161 sír: 385,75 g* 1 sír: 2,40 g	6 224 sír: 506,89 g* 1 sír: 2,26 g	1 63 sír: 76 db = 46,85 g 1 sír: 0,74 g	3 523 sír: 385,75 g* 1 sír: 0,74**	3 523 sír: 506,89 g* 1 sír: 0,97 g	1 506,89 g : 0,65 g 779,83 denár
3	Mesteri (Vas)-Intapuszta	318 sír	5 3 sír: 3 db = 1,95 g 1 sír: 0,65 g	4 60 sír: 180,18 g 1 sír: 3,0 g	3 63 sír: 182,22 g 1 sír: 2,89 g	5 3 sír: 3 db × 0,65 = 1,95 g 1 sír: 0,65 g	4 318 sír: 180,18 g 1 sír: 0,57 g	5 318 sír: 182,22 g 1 sír: 0,57 g	4 182,22 g : 0,65 g 280,33 denár
4	Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű	203 sír	4 42 sír: 42 db = 27,30 g 1 sír: 0,65 g	2 55 sír: 261,88 g 1 sír: 4,76 g	2 70 sír: 290,44 g 1 sír: 4,15 g	4 15 sír: 15 db × 0,65 = 9,75 g 1 sír: 0,65 g	2 203 sír: 261,88 g 1 sír: 1,29 g	2 203 sír: 290,44 g 1 sír: 1,43 g	3 290,44 g : 0,65 g 446,83 denár
5	Sorokpolány (Vas)-Berekalja	311 sír	3 19 sír: 20 db = 13,00 g 1 sír: 0,68 g	1 75 sír: 489,1 g 1 sír: 6,52 g	1 94 sír: 502,7 g 1 sír: 5,35 g	3 19 sír: 20 × 0,65 = 13,00 g 1 sír: 0,68 g	1 311 sír: 489,1 g 1 sír: 1,57 g	1 311 sír: 502,7 g 1 sír: 1,62 g	2 502,7 g : 0,65 g 773,38 denár
6	Szegvár (Cso)-Oromdülő	372 sír	7 (5 sír: 5 db = 1,59 g** 1 sír: 0,32 g)	6 (38 sír: 89,01 g*** 1 sír: 2,34 g)	5 39 sír: 90,6 g 1 sír: 2,32 g	7 (1 sír: 0,38 g)	6 372 sír: 89,01 g 1 sír: 0,24 g	6 372 sír: 90,6 g 1 sír: 0,24 g	6 90,60 g : 0,65 g 139,38 denár
7	Tiszalúc (BAZ)-Sarkad	252 sír	2 34 sír: 40 db = 26,00 g 1 sír: 0,76 g	3 39 sír: 141,50 g 1 sír: 3,63 g	4 60 sír: 168,70 g 1 sír: 2,81 g	2 18 sír: 20 db × 0,65 = 13,00 g 1 sír: 0,72 g	5 252 sír: 141,50 g 1 sír: 0,56 g	4 252 sír: 168,70 g 1 sír: 0,67 g	5 168,70 g : 0,65 g 259,54 denár**

közvetlen tudomást, amikor Könyves Kálmán törvényében megreformálja. Törvényéből kiderül, hogy mindedig minden »szabad« 8 dénár adót fizetett, de ezentúl azok, akik az átvonuló királynak lóval, szekérral vagy »szolddal« megváltott kiküldetéssel szolgálnak, csak 4 dénárt fizessenek. A törvény más helyéből kiderül,

hogy a 8, ill. 4 dénáros adó a várnépet is terhelte, ill. szedték egész Magyarországon.¹⁶⁹⁹ A denáradó bevezetését az ország lakói között elterjedt, és a falusi temetők mellékletei között – mint a magyarhomorogi temetőben – is megjelent III típusú denár tömeges verése tette lehetővé ugyanúgy, mint a vásárra menő szabadok által

Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat. Aba rex in irritum revocavit. MEZEY-GÉRÉB 1964, 104. Gyöngyössi Márton homályos fogalmazása szerint Péter, „bár krónikáink szerint külön adókat vetett ki, ez is nyilván a korábbi adórendszer kisebb változtatását jelentette.” Gyöngyössi 2006, 229.

¹⁶⁹⁹ Gyöngyössi 1977, 341; vö. Kálmán törvénykönyve 45., 35., 79. §.; KÖRMENTI-ZSOLDOS 2006b, 184, 181, 190. Az utóbbi törvényeikből kiderül, hogy a begyűjtött denárokról írásbeli kimutatás készült: „Azokat a denárokat, amelyeket szerte Magyarország valamennyi részén összegyűjtének, minden egyes ispán küldje Szent Mihály ünnepére Esztergomba az övéi közül azzal, akivel csak akarja; név szerint és pontos számmal megírván, hogy mennyit gyűjtöttek össze minden egyes századosi kerületből...” Kálmán törvénykönyve 79. §.; KÖRMENTI-ZSOLDOS 2006b, 190; vö. 1703. jegyzet.

pénzben fizetendő vám szedését is: a várakhoz vagy a vásárhelyekhez kellett menniük azért, hogy a termékekért adóra, vámrá fizetendő ezüstpénzhez, denárhoz jussanak.¹⁷⁰⁰ A tehát legalább az 1020-as évektől általánosan szedett 8 denáros adó és a kikényszerített vámilletékek mellett néhány konkrét adat is fennmaradt a denárhasználatról. Itt azonban előre kell bocsátanom, hogy bár magasabb érték kategóriákat jelentettek, denára is átszámíthatóak voltak a nagyobb jelentőségű igazságügyi esetekben bírsággként, kártérítésként fizetendő bizánci aranypénzek (solidusok, a törvényekben *pensa*, *pensa auri*, *bizancius*),¹⁷⁰¹ éspedig kezdetben a magyar denárokhoz viszonyított 1 : 30, majd I. Béla korától kezdődően 1 : 40 értékarányban.¹⁷⁰² Az I. István két, I. László három és Kálmán egy törvénykönyvében,¹⁷⁰³ valamint az esztergomi zsinat határozataiban szereplő vérdíjak és egyéb kisebb-nagyobb kártérítések 1 és 110 *pensa* között változtak, de az érmék helyett gyakran tinó¹⁷⁰⁴ értékben nevezték meg őket. Adat maradt az összevetést lehetővé tevő tinó és *pensa* I. István kori 1 : 2,5, illetőleg I. László kori 1 : 1 egyenértékére is.¹⁷⁰⁵ A törvényben a behajtandó összegeket a vétkes társadalmi helyzetének megfelelően megkülönböztették, amint azt az alábbi néhány példa jól mutatja. Nyilvánvaló, hogy a magyarhomorogi temetőt fenntartó falu lakói között nem kell ispánnal (*comes*szel)

s talán vitézzel (*milesszel*) sem számolni, ezért I. István korában az ő 50 vagy 10 tinós feleséggyilkossági kártérítésük helyett egy vagyonnal alig vagy nem is rendelkező közrendű személynek (*vulgaris*nak) csak 5 tinót, a hamisan esküvő tehetős egyén kézlevágását megváltó, vagy egy szolgát az ura tudta nélkül felszabadító gazdag elkövető 50 tinója helyett csak 12 tinót kellett fizetnie,¹⁷⁰⁶ illetőleg a leányrabló vitéz 10 tinója helyett csak 5, a más házát megtámadó ispán 100, egy katona 10 tinója helyett ugyancsak 5 tinó kártérítést kellett adnia,¹⁷⁰⁷ s ezt a nem kevés denárt a saját gazdaságából vagy rokoni segítséggel elő is tudta állítani.¹⁷⁰⁸ Más esetekben nem volt bírságbeli megkülönböztetés.¹⁷⁰⁹ Ugyanakkor egy falunak egy tolvaj bujtatását tagadó hitszegéséért közösségi büntetésként 10 pensát, azaz 40 denárt kellett kifizetnie.¹⁷¹⁰ Megdöbbenő, hogy valószínűleg 1077 előtt milyen kegyetlen büntetést róttak ki a sírleletek érmemenyiségéhez képest is csckély, tíz vagy hat denár értéket eltulajdonító szabad, illetve szolga állapotú tolvajra,¹⁷¹¹ sőt a büntetést valamivel 1077 táján a szabadok viszonylatában még meg is szigorították.¹⁷¹² Konkrét adatként maradt fenn, hogy egy elszökött szolga vagy szolgáló visszaváltásáért 90, egy loért 12, egy ökörért pedig öt denár váltságdíjat kellett a sajátját felismerő tulajdonosnak fizetnie.¹⁷¹³ Még néhány árucikk ára is fennmaradt

¹⁷⁰⁰ Vö. GYÖRFFY 1977, 340–343. Kálmán törvénykönyvének 34. §-ban áll, hogy „ha valaki a saját és házi javaiból adna el valamit a piacon, Szent István törvénye szerint adja meg a vámot.”: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006b, 181. A eikkelyhez Zsoldos Attila hozzáfűzte, hogy „I. (Szent) István ezen törvénye kizárólag ebből az említésből ismert”: UO., 181: 873. jegyzet; vö. KRISTÓ 1999, 46.

¹⁷⁰¹ HÖMAN 1916, 167. Ezeket az adatokat kevesebb részletességgel bemutattam magyarul meg nem jelent munkámban: KOVÁCS 2008, 447–448.

¹⁷⁰² HÖMAN 1916, 163–165.

¹⁷⁰³ I. István I. törvénykönyve 1038 előtt, II. törvénykönyve talán 1046–1060 között: KRISTÓ 1999, 46; I. László I. törvénykönyve, azaz a szabolcsi zsinat határozatai 1092. május 20-án: NÓTÁRI 2006, 146; II. törvénykönyve 1077 körül: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006a, 111; III. törvénykönyve keletkezése vitatott, akár még az uralkodása előtt: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006, 85; Kálmán törvénykönyve 1096–1104 között: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006b, 169; Az ún. I. esztergomi zsinat határozatai 1104/1105 között: NÓTÁRI 2006a, 218.

¹⁷⁰⁴ A tinó a herélt bikaborjú, a betanított herélt az ökör, az igavonó a tulok: MÉKsz 1975, 1375, 1412, 1050; BALOGH 1981.

¹⁷⁰⁵ „Ha valaki ellenségeskedés miatt másnak az épületeit tüzzel elemészti, azt határoztuk, hogy mind az épületeket állítsa helyre, mind azt, ami a berendezésből elégett és még 16 tinót [adjon], ami 40 solidust ér.”: I. István I. törvénykönyve 32. §: KRISTÓ 1999, 66–67; vö. SZILÁGYI 1961, 12. E törvényeikk szerint tehát 1 tinó 2,5 solidust, azaz 30 denárjával 75 denárt ért. „Ha valaki szökött szolga vagy bármely elveszett holmi után kívánna kutatni, senki se akadályozza őt. Ha pedig valaki akadályozná, vagy a keresőt megkorbácsolná, 10 tinóval károsodjék ezért, amelyek tíz pensát érnek.”: I. László III. dekrétuma 29. §: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006, 98; vö. SZILÁGYI 1961, 24. Ekkor tehát 1 tinó 1 solidust, azaz 40 denárt ért.

¹⁷⁰⁶ István törvénykönyve 15. §., 17. §., 21. §.: KRISTÓ 1999, 57, 58, 61.

¹⁷⁰⁷ István törvénykönyve 27. §., 35. §.: KRISTÓ 1999, 64, 67–68.

¹⁷⁰⁸ I. István korában az 5 tinó 5 × 2,5, vagyis 12,5 pensát, tehát 12,5 × 30, azaz 375 denárt, a 12 tinó 12 × 2,5 vagyis 30 pensát, tehát 30 × 30, azaz 900 denárt jelentett.

¹⁷⁰⁹ „Ha pedig valaki a király peesétjét valakire kiküldetvén maga elmulasztaná, hogy az udvarba jöjjön, ügyét veszítse el, és öt pensát fizessen, és ahányszor ezt megismételné, annyiszor öt pensát fizessen. Ha pedig a bíró peesétjét kiküldetvén nem menne el, száz denárt (*nummus*) fizessen.” Az utóbbi esetben valószínűleg a megyében élő szabadok felett ítélkező királybíróról volt szó: I. László I. törvénykönyve 42. §: NÓTÁRI 2006, 161, 161: 805. jegyzet, 63: 327. jegyzet; ZÁVODSZKY 1904, 165.

¹⁷¹⁰ I. László III. törvénykönyve I. §-ban: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006, 87.

¹⁷¹¹ „Ha szabad ember olyasmít lopna, ami tíz denárt ér, vesszen minden vagyonával együtt; ha kevesebbet, fél szemét tolják ki és Szent István törvénykönyvei szerint itéljék el. Ugyanesek, ha szolga hat denárnyi értékűt lopna, szemét veszítse el, ha kevesebbet, egyik szemét, és azt amit ellopt, ura kétszeresen pótolja.”: I. László III. törvénykönyve 8. §.: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006, 9, vö. 83; ZÁVODSZKY 1904, 175.

¹⁷¹² „Ha valamely szabad tíz denárnyi értéket lopna, akasszák fel, ha tíz denárnál kevesebbet lopna, a lopott dolgot tízenkétszeresen adja vissza és fizessen egy ökröt. Ha pedig szolga követne el ilyen tolvajságot, a kétszeresét adja meg, és veszítse az orrát.”: László II. törvénykönyve 14. §.: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006a, 116, vö. 111; ZÁVODSZKY 1904, 170.

¹⁷¹³ A szökevény embereket és állatokat az ispáni vár vásárterén kellett közszemlére tenni, „hogy amennyiben bárki a saját emberére akadna közzöttük, váltsa vissza kileneven denárért, lovát tizenketőért, marháját ötért, amiből kétharmad részt a királynak, egyharmadot az ispánnak

48. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető 10 legsúlyosabb ezüstmellékletes sírjában eltemetettek és ezüsttárgyaik adatai, valamint az ezüstsúlyuk denárban kifejezett értéke

Sor-szám	Sír-szám	Nem, korcsoport	Év, korcsoport	Ezüsttárgy	Ezüstsúly	Denár/0,65 g
1	107	nő	ad.	7 ingnyakdíszveret, 1 kerek veret, 1 fülbevaló, 2 hajfonatdíszkorong	56,67	87,18 db
2	519	nő	ad.	1 hajkarika, 2 S-végű karika, 1 csavart huzalgyűrű	9,82	15,11 db
3	113	kisgyermek	3-4	1 denár, 1 nyakperec	9,7	14,92 db
4	228	nő	felnőtt	½ denár, 2 hajkarika, 6 S-végű karika, 1 csavart huzalgyűrű	9,63	14,82 db
5	514	gyermek	inf. II./juv.	3 hajkarika, 3 S-végű karika, 1 kettősen szembecsavart huzalgyűrű	8,83	13,58 db
6	136	nő	60-	4 denár, 1 hajkarika, 1 csavart huzalgyűrű	8,57	13,18 db
7	486	nő	felnőtt	1 denár, 2 hajkarika, 1 kettősen szembecsavart huzalgyűrű	8,29	12,75 db
8	121	nő	23-25	4 denár, 2 hajkarika	8,16	12,55 db
9	282	férfi	mat.	3 hajkarika, 1 S-végű karika	7,66	11,78 db
10	404	nő	45-55	4 denár, 2 hajkarika, 1 kettősen szembecsavart huzalgyűrű	7,35	11,31 db

a 12. század elejéről, így 20 denár értékű ruha említése, vagy egy kepe lótakarmány [levágott gabona, alkalmasint zab kévéből rakott kereszt] öt aprópénz (*nummus*) árának megnevezése.¹⁷¹⁴

A bemutatott denárértékekből kiderült, hogy alkalomadtán még a közrendű falusi lakosok is igen változó kifizetésekre kényszerülhettek a 8 denáros évi adótól, az elkerülhetetlen, de ismeretlen mértékű vámokon, az elszökött állat vagy szolga kiváltásának 5–90 denárján keresztül akár egy főbenjáró vétség 375–900 denáros összegéig, amelyek közül a nagyobbakat a 30–40 denáros tulokvalutával elégíthették ki. Mindchhez képest a halottjaiknak adott 1–4 denár vagy némi ezüst ékszer nem jelentett túlságosan nagy értéket. Ezt jól mutatja a tíz legjobban ellátott személy ezüsttárgyainak súlya (48. táblázat), a rendkívüli viseleti és ékszeregyüttesű első helyezettől (107) a szűk választékú többiek lényegesen kisebb súlyváltozású, szoros sorozatot képező tagjaiig. Feltűnő, hogy a kiemelkedő sirt (107) leszámítva az ezüstben leggazdagabb következő magyarhomorogi temetkezés

mennyire belesimul az Ilon Gábor által vizsgált hat temetőben megfigyelt rendszerbe: 1. Pusztaszentlászló-Deáksűrű 113. sír: ad. nő, 19,5 g. 2. Sorokpolány-Berekalja 156. sír: ad. nő, 18,8 g. 3. Tiszalúc-Sarkad 116. sír: juv. nő, 12,28 g. 4. Magyarhomorog-Kónya-domb 519. sír: ad. nő, 9,82 g. 5. Mesteri-Intapuszta 10./2006. sír: 9,02 g. 6. Ikervár-Virág utca 7. sír: ad. férfi 8,1 g.¹⁷¹⁵ Ez a sorozat előrevetíti a magyarhomorogi temető meghökkentően közepes helyzetét a vizsgált hét temető között (49. táblázat), mert hiába volt benne a legtöbb érmés sír és érme, továbbá az összes ezüsttárgyas temetkezés sorában is másodiknak bizonyult, ha a mellékletegyüttesek több sírra vonatkozó átlagát tekintve csak a hatodik lett! Végezetül csak közepes volt a temető összes sírjára számított átlagsúlyok tekintetében is, s csupán az egyedi (107) sírjának anyaga miatt került az első helyre a denársúlyú végelszámolásban. A magyarhomorogi és a sorokpolányi temető között az volt a fő különbség, hogy a csaknem azonos súlyú ezüstmellékletek az utóbbi sírmező kevesebb sírjából származva jobb átlagokat adtak, ezért

juttassanak”: I. László III. dekrétuma 20. §: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006, 95; ZÁVODSZKY 1904, 178. Az állatok értéke természetesen magasabb volt: egy marha, pontosabban tinó I. István korában 75, I. László uralkodásának idején 40 denárt ért, vö. 1705. jegyzet. A kóbor szolgák 90 denáros eladási értéke Kálmán korában is fennmaradt: „Ha valamely jókszedő [*iocuscidarius*. A népnyelvi kifejezés valószínű értelme 'javak szedője'] egy kóborlót, akit magánál tart, 90 denárért másnak adna, 10 pensát [azaz 400 denárt] fizessen ki, és ugyanennyit az, aki megvásárolta.”: Kálmán törvénykönyve 44. §.: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006b, 184; ZÁVODSZKY 1904, 189.

¹⁷¹⁴ „Ha valaki négy lábú állatot lopott volna, vagy annak értékét, avagy 20 denár értékű ruhát lopna, tolvajként ítéljék el.”: Kálmán törvénykönyve 54. §: KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006b, 186; ZÁVODSZKY 1904, 191. Lovasok, vásárosok, utasok, hármere is járnak, egy kepe takarmányt csupán 5 *nummus*-ért (aprópénzért) vehessenek, ha akarnak. Aki pedig kisebb árat fogad el, vagy aki drágábban adja, ötvenöt pensát fizessen.”: Kálmán törvénykönyve 44. §. b: ZÁVODSZKY 1904, 189; SZILAGYI 1961, 44. Ez a cikkely a KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006b-ből kimaradt.

¹⁷¹⁵ ILON 2017, 154.

49. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. A falusi temető egyéb mellékletekkel kísért érmés sírjainak tárgytypusai a temetkezések (záró)érméinek kibocsátói szerinti bontásban

Az érmés- mellékletes sírok száma a záróérmék kibocsátói szerint (3 további sír értelkelhetetlen a H? érmeje miatt)	Az érmés és egyéb mellékletes síregyüttesek 32 tárgytypusa és az előfordulásuk száma az érmék kibocsátói szerint																				Összesítés													
	új	nyíl	bronzhuzal tárgy/ostor?	bronz. ingnyakveret	bronz fülszögomb	bronzsörgő csorgó	ezüst hajkarika	bronz hajkarika	ezüst S-végű karika	ezüst bordázott S-végű karika	bronz S-végű karika	ezüst csepp alakú karika	gyöngy/gyöngyosor	bronz nyakpercec	bronz lunula	bronz huzalkarpercec	bronz állatfejes karpercec	ezüst S-végű karika gyűrűként	bronz S-végű karika gyűrűként	ezüst csavart huzalgyűrű	ezüst keitősen csavart huzalgyűrű.	bronz fejcs gyűrű?	ezüst huzalgyűrű	bronz huzalgyűrű	bronz karikagyűrű	bronz péniggyűrű	csontgyűrű	tyúkesont	pszudomorfoza	csiga	üvegárgy?	vastárgy?		
I. István (11 sír)		2				1	3	2		1		3	2	1	4								8	2	1		2							11 sírban 13 tárgytypus 32 alkalommal
Péter (8 sír)		2	1	1	1		2	1				1	1		2								1	3	1								1	8 sírban 13 tárgytypus 18 alkalommal
Aba Sámuel (1 sír)																							1										1 sírban 1 tárgytypus 1 alkalommal	
I. András (19 sír)	1	1			1		11	1	1	2	1	4	2	1	7	1			1	1			7									1	19 sírban 17 tárgytypus 44 alkalommal	
I. Béla (3 sír)							3													1												1	3 sírban 3 tárgytypus 5 alkalommal	
Salamon (10 sír)							4	2			1				1					3	1	1	1	1									10 sírban 9 tárgytypus 15 alkalommal	
I. Géza (1 sír)								1																								1 sírban 1 tárgytypus 1 alkalommal		
I. László (25 sír)						9	2	6	7	4		2			2		1	1	1	2			2		1	1		1	2	1	1	25 sírban 18 tárgytypus 46 alkalommal		
Kálmán (1 sír)								1																								1 sírban 1 tárgytypus 1 alkalommal		
összesen (79 sír)	1	5	1	1	2	1	32	6	11	7	7	2	10	5	2	16	1	1	1	5	5	1	2	22	3	2	1	2	1	2	1	4	79 sírban 32 tárgytypus 163 alkalommal	

lett a sorokpolányi temető négy, a magyarhomorogi pedig csupán három számításban az első. Mindenesetre a kettejük 780, illetve 773 denár értékű 80-100 évre eloszló ezüstmellékletét az értékelhetetlen egyéb anyagú leletekkel együtt csupán a temetkezési szokások torzításában vehetjük össze a temetőt fenntartó falusiak egyekben, így ruházatban, eszközökben, fegyverekben, állatokban stb. megtestesült, számunkra örökké ismeretlenül maradó értékű gazdasági javaival.

III.4.5.4.3. Fegyverek (134. kép)

Fegyverek, azaz az íjászfelszerelés – íj, nyilak, nyiltegez, de íjtegez vagy készenléti íjtegez nélküli – teljesebb vagy hiányosabb részletei 17 sírban, azaz az 523 temetkezésnek mindössze 3,25%-ában jelentkeztek, s meglepő módon 14 férfi mellett, egy 23-25 éves nő (209), egy 12-13 (46), sőt egy 6-7 (97) éves gyermek mellékleteként is.¹⁷¹⁶ A férfiak között minden korosztály szerepelt,¹⁷¹⁷ a leggazdagabbjuk a legfiatalabb (103) lehetett, amit sajnos csak a kirabolt sírjában hagyott maradványok alapján lehet sejteni. A sírok elhelyezkedése nyomán nyilvánvaló, hogy a temetőt megnyitó közösségben a mellékletadásnak ez a gyakorlata már hanyatlófélben volt, és néhány évtized alatt meg is szűnt. Ezt azért lehet kijelenteni, mert nem csupán az öt érmekíséretes fegyveres sírban volt korai érme: I. István I H1 (46) és I H1b (137), Péter H6 (120, 173) és I. András H8 (25) denára, hanem mert a maradék tucatnyi temetkezés is a nekik megfelelő érmesávban feküdt,¹⁷¹⁸ azaz az 1060-as évek tájától a fegyvermelléklet adásának szokását bizonyíthatóan már nem gyakorolták. Hogy kizárólag csak egy temetési szokásról volt szó, mi sem tanúsítja jobban, mint hogy a feltehetően általánosan üzött élelemszerzéshez továbbra is elsősorban íjat és nyilat kellett a vadászoknak használniuk, de már nem ragaszkodtak a sírba temetéséhez. Mindemelllett a szokás egyre jelképesebbé válásáról az eltemetett felszerelés zsugorodása is tanúskodik, hiszen – eltekintve a mellékletül adott tárgyak töredékes állapotától – az íj, nyilak, tegez hármasságát két (80, 103), íjat és nyilat ugyancsak két (25, 81), nyilat és tegezt pedig csak egy sírba (323) helyeztek, vagyis további 9 alkalommal (65, 99, 119, 120, 137, 138, 173,

321, 370) csupán egy-öt, mindhárom nem férfinál (46, 97, 209) pedig csak két-két nyilat fektettek a halott mellé.

III.4.5.4.3.1. Íjak

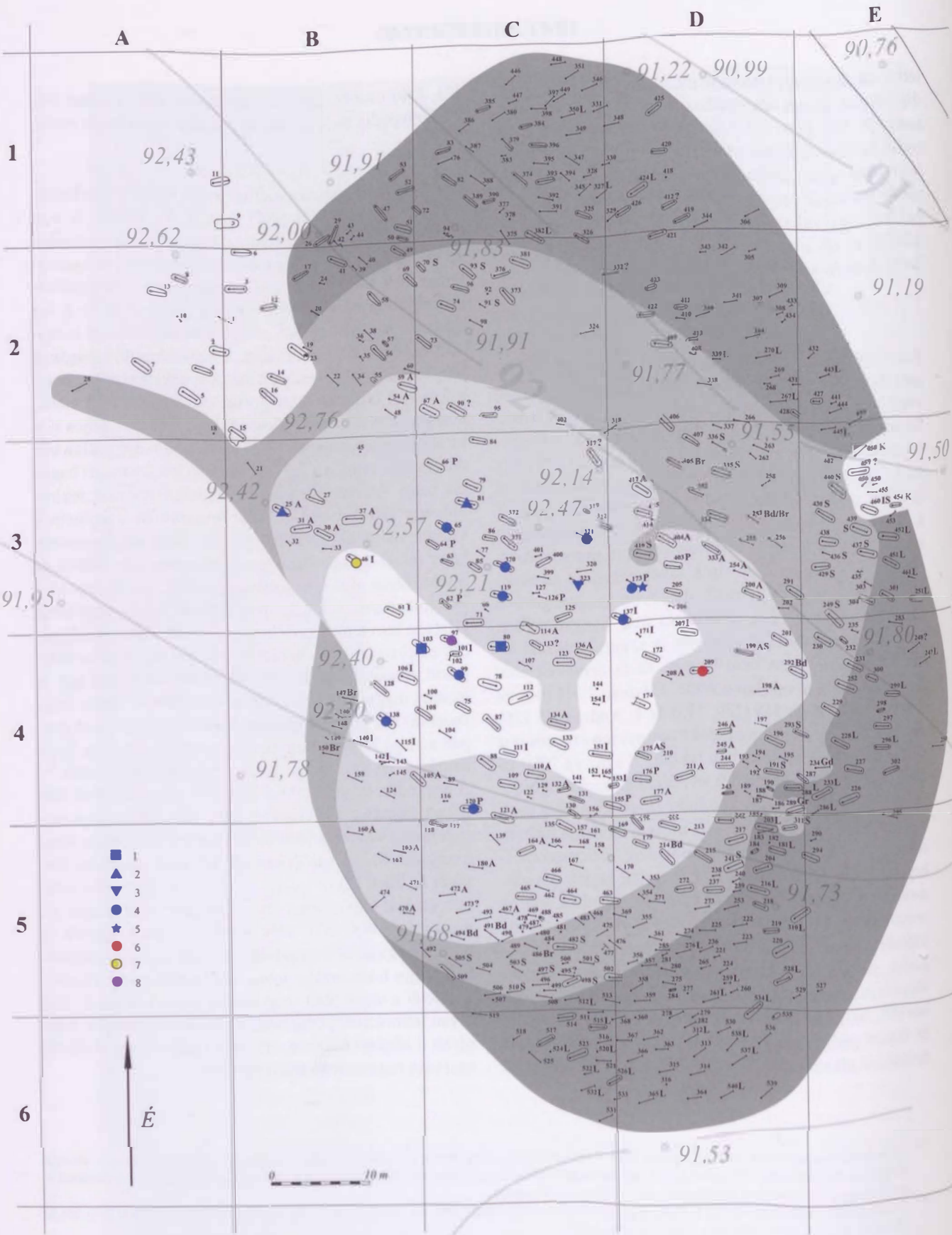
Íjmaradványt tehát négy sírban, azaz az 523 temetkezésnek mindössze 0,76%-ában tártunk fel. Ezúttal is arra kellett utalnom, hogy a földben pusztulásra ítélt minden ép íjból a két szarva és a markolata összesen hat agancslemezőnek illett volna megmaradnia, de ezt mindössze egyetlen esetben (81) sikerült észlelni. Itt az íj hat agancslemezőből csupán az egyik markolatlemez hiányzott, esetleg nem is volt kettő. A húrbeakasztó kivágások helyzete alapján Dienes István arra következtetett, hogy a fegyvert felajzatlan állapotban helyezték a férfi mellé, a szarvak pedig kissé elmozdultak. Lehetett teljes íj a kirabolt temetkezésben (103) is, de itt a bolygatatlan gödör részben csupán a fegyver két alsó szarvlemezőt hagyták benn. Amennyiben ezt az eredeti állapotnak tekintjük, egy 120–130-cm-es, akár felajzottnak is sejthető íj szintén a sírgödörbe férhetett. Kitérőleg megjegyzendő, hogy mivel a sírgödörbe ásott bolygatógödör falából az íj többi része akár elvált már a szarvról, akár letörhetővé vált róla, ezzel valamiképpen keltezni lehet a nagyjából I. István kori temetkezés bolygatásának idejét. A harmadik esetben (25) az eltemetett férfi bal karjának a bolygatott állapotát – talán túl – élénk képzelőerővel úgy is lehetne magyarázni, hogy először a „feltárt” hulla vagy csontváz bal karja fölül leemelték az íját, amelynek csupán az alul lévő markolatlemeze maradt a helyén, hogy azután a bal kart valamilyen okból megsemmisítsék.¹⁷¹⁹ A negyedik, éppen a jobb felsőtestén bolygatott férfi (80) íjának csupán a szétcsúszott felső szarvlemezőpárja maradt meg a koponya jobb oldala mellett, és a többi része hiányzott. Mivel a jobb karjára fektetett tegezének fekvését az állati (?) bolygatás ellenére rekonstruálni lehetett, az íjjal kapcsolatos legvalószínűbb magyarázat az, hogy a férfi feje mellé csak a felső szarvát helyezték el, mert a nagyjából bolygatatlan tegezét a legvalószínűbben az íjra fektethették volna, azaz annak a teljes lemez-készletét a tegez alatt meg kellett volna találnunk. Egy olyan feltevésnek pedig nem látom az eshetőségét, hogy olyan íj lehetett a sírban, amelynek csak az egyik (felső) szarvára ragasztottak agancslemezt.

¹⁷¹⁶ Jelen kötet munkatársainak szervezésekor Biró Ádám elvállalta a fegyverek értékelését, s ehhez részletesen leírta és lemérte az érintett tárgyakat. Fényképezésre már nem került sor, mert egyéb elfoglaltságai következtében nem tudta a vállalását teljesíteni, de nem mondott le arról, hogy a későbbiekben önálló tanulmányt fog írni az anyagról.

¹⁷¹⁷ A 14 íjászfelszerelés-részletes férfi életkori csoportjai: juv. (103), 20-22 (99), ad. (323), felnőtt (321), 23-30 (81, 119, 120), 30-35 (65), 40-50 (370), 45-50 (25), 50-55 (80), 60-x (137, 138, 173) éves.

¹⁷¹⁸ Fegyveres sírok az I. István (97, 99, 103, 138) és a Péter–I. András (65, 80, 81, 119, 209, 321, 323, 370)–denáros érmesávban.

¹⁷¹⁹ Állati bolygatással ugyanis nehéz megmagyarázni azt a helyzetet, hogy az egyébként bolygatatlannak látszó csontváznak a természetes helyén hiányzó bal felkarsontja a töltelékföld magasabb szintjére került, a singesont eltűnt, az orsócsont pedig a jobb térd és a bal sírszél között feküdt. Igaz, az utóbbi elmozduláshoz a teljes sírgödörnek nyitva kellett lennie, s ezzel a nyílesűes és az orsócsont együttes helyzete is értelmezhető lenne.

134. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, falusi temető. Fegyver, lószerszám. Férfisírban: 1. íj, nyíl, tegez, 2. íj, nyíl, 3. nyíl, tegez, zabla, 4. nyíl, 5. ostornyélvég. Nyíl: 6. női, 7. gyermek, 8. kisgyermek sírban

A bemutatott négy ij helyzetével kapcsolatban megállapítható, hogy az egyikük (81) a jobb testfélre volt téve a váll és az alsó lábszár közepe között, tegez nélkül. Szintén a jobb testfélre enged következtetni a jobb combsont helye mellett megmaradt (alsó?) szarvlemezpár (103), amelynek alapján az ij a jobb testfélre nyugodhatott, talán a tegez alatt. Ugyancsak a jobb testfélre utalt a koponya jobb oldala mellett lelt szarvlemezpár (80), amelynek folytatásában a tegez maradványai következtek. Amennyiben viszont feltételezünk egy ijat a negyedik sírban (25) is, az markolatával a medencetájon a bal testfélre lehetett fektetve.

A négy ijas férfi az életkorában vagy a mellékletbeli ellátottságában nem mutatott hasonlóságot, közös jellegzetességük legfeljebb a kirabolt/bolygatott állapot volt. Az ijkészlet részletei mellett csak egyiküknek volt sértescsont-/hús melléklete, ezért nagyon sajnálatos, hogy a leggazdagabbnak sejtethető ifjú sírját (103) alaposan kirabolták.

Nem csupán az egyszerű kísérő mellékletük, hanem a temető középészén való helyzetük is mutatja, hogy a közösségben korábban bizonyára gyakorolt temetkezési szokás utolsó esetei bukkantak itt fel. Egy sírt (25) I. András H8 denára keltezett, egy az I. István-denáros (103), kettő (80, 81) pedig a Péter–I. András-denáros érmesávbán feküdt a temető középső és északnyugati részében. A kirabolt (103) és a feltételelesen kiraboltnak vélt (25) sírok esete felveti azt a kérdést, hogy ki és mikor merészelt ilyet tenni a legalább a század végéig folyama-

tosan használt temetőben, méghozzá aligha az éj leple alatt? Lehet, hogy a temető távol volt a falutól és dologidőben senki nem vette észre a sírgödröket tudatosan újraásva, tehát bizonyára fényes nappal tevékenykedőket?

Az ijas sírok fenti érmés, illetőleg érmesávos keltezése jelentős újdonság annak bemutatására, hogy meddig tehették e fegyvert egyes falusi temetők 11. századi temetkezéseibe, ugyanis az érmekíséretes sírokra vonatkozó Kárpát-medencei adatgyűjtésben mindössze két további, de használhatatlan adat jelentkezett.¹⁷²⁰

III.4.5.4.3.2. Nyilak

Egy-hat nyilat – beleértve a fent tárgyalt ijas temetkezéseket is – 17 esetben, azaz az 523 sír 3,25%-ában találtunk, összesen 42 példányt. Amint már említettem, a 14 férfi mellett 1 nő,¹⁷²¹ valamint 1-1 gyermek és kisgyermek mellett is előkerültek. Arra is utaltam már, hogy utóbbiak mindannyian 2-2 nyilat kaptak, míg a férfisírokban egy-hat példány maradt, de a többségük bolygatott állapota miatt alkalmanként lehetett bennük több is. Véletlenszerű volt-e hajdan a nyilak kiválasztása, vagy valamilyen megfontolás alapján történt, ma már aligha eldönthető. Kétségtelen, hogy a sírok többségében mindennapi használatra alkalmas kisebb-nagyobb¹⁷²² deltoid, rombusz vagy levél alakú vas nyilcsúcsok voltak,¹⁷²³ de akadtak különleges példányok is: villás hegyűek (46: 12-13 éves gyermek, 81: 23-30 éves férfi, 321: felnőtt), széles láng alakúak (65),¹⁷²⁴ de harci jellegű „páncéltörők” (80: 2 db), illetőleg még gyújtónyíl (65)¹⁷²⁵

¹⁷²⁰ Békés (Bé)-Povád 58. sír: ij teljes agancslemez-készlete meghatározhatatlan denárral: TROMAYER 1960–62, 18–20; Újkígyós (Bé)-Tanya 38. 3. sír: ij hiányos agancslemez-készlete, átlukasztott meghatározhatatlan fél pénzzel: MEDGYESI 2002 147, 162. Mivel egyik temetőben sem bukkant fel 10–11. századi idegen pénz, az ásatók joggal valószínűsíthették, hogy a meghatározhatatlan veretek is magyar kibocsátásúak lehettek.

¹⁷²¹ A nem férfisírokba tett nyilcsúcsokra nem végeztem gyűjtést. Egy véletlenszerűen talált női nyilcsúcsos temetkezés: Ibrány- (SzSzB)-Esbó-halom 171. sír: ISTVÁNOVITS 2003, 94.

¹⁷²² Nagyméretű nyilcsúcsok: deltoid alakú (65, 80, 173: köpüs, 209, 321, 370), rombusz alakú (80, 97, 137, 370), levél alakú (97, 119), villás (46, 81, 321), gyújtó (65).

¹⁷²³ A nyilcsúcs típusok sírleletei: rövid/domború élű deltoid (25, 65: 2, db, 81, 99, 103, 173, 321, 370: 2 db), széles vagy keskeny rombusz alakú (80: 2 db, 97, 103: 3 db, 119?, 120?, 137, 138, 173, 209: 2 db, 321, 323: 3 db?), széles vagy keskeny levél alakú (80: 2 db, 97, 99, 119, 120, 137, 370).

¹⁷²⁴ Lehetséges, hogy a nyilcsúcs homorú-domború váltású éle csupán a restaurálás következménye, hiszen az él egyik fele kiegészített; ez esetben csak a domború élű típus – vö. Domaszék (Cso)-Bojárhalom 5. sír: HAMPEL 1900, 686, 685: LXXXII. tábla 4. – változata. Mégis azonban létezik hasonló élfőmájú, bár keskenyebb pengéjű 10. századi típusa is: Karos (BAZ)-Eperjesszög 11. temető 60. sír: RÉVÉSZ 1996, 30, 322: 99. tábla 8. A keskeny láng alakúak vagy gnjozdovói típusúnak nevezett, páncéltörő rendeltetésű típus a 13. századi ártánd (HB)-zomlin-pusztai úz/kun sírleletben jelentkezett: MESTERHÁZY 1976, 69, 77, 71: 1. kép, 73: 2. kép; KATONA-KISS 2014, 10–12, 356: 1. tábla.

¹⁷²⁵ Először Supka Géza határozta meg a gödöllői sírleletbeli példány alapján, hogy a nyilcsúcsok közül „a 14. számú egy eddigelé ismeretlen típust képvisel; sajátága, hogy tollának gerince mentén kb. 4 mm. szélességű és 22 mm hosszúságú nyílás húzódik, talán gyújtókőz megerősítésére”: SUPKA 1911, 181; vö. KOVÁCS 2003, 311–312. Az eddig még össze nem gyűjtött gyújtónyilak pengéjének különféle alakú áttörésébe húzták be a gyűlékony anyagba mártott kócot, majd meggyújtva lötték ki a nyilat. A gyújtónyilak néhány változata: rövid vágóélű deltoid alakú penge, a középvonalában kereszt alakban négy kis kerek áttöréssel: Kolozsvár (Rom)-Zápolya utca 4. sír: KOVÁCS 1942, 94, 93: II. tábla 5; domborúan ívelt élű, rombusz alakú penge, hosszúkás áttöréssel: Szarvas (Bé)-Veliki-halom 5. sír: LANGÓ 2000, 290, 312, 343: 16. kép 7; talán rombusz alakú penge, szilvamag alakú áttöréssel: Budakeszi (Pe)-Barackos 6. sír: ERDÉLYI 1993, 135, 141: 6. kép, alul jobbról a 2.; Nógrádsáp (No)-Fátarka: rombusz alakú penge: FODOR 1996/Nógrádsáp, 402, 401: 4. kép; rombusz alakú penge, rombusz alakú áttöréssel: Hajdúszoboszló (HB)-Árkoshalom 121. sír: M. NEPPER 2002, I: 77, II: 68: 62. tábla 1; talán deltoid alakú penge, egy háromszögű áttöréssel: Gödöllő (Pe)-Öreg-hegy: SUPKA 1911, 181, 180: 14. kép; DINYÉS-KÓVÁRI-KVASSAY-MIKLÓS-TETTAMANTI-TORMA 2012, 241–242: 10/5. lh; rombusz alakú penge, hosszanti hasítékkal: Magyarhomorog (65); rövid vágóélű deltoid alakú penge, két elválasztott háromszögű áttöréssel: Sárrétudvari (HB)-Hizóföld 214. sír: M. NEPPER 1996, 273, 274: 38. kép; M. NEPPER 2002, I: 343, II: 323: 317. tábla 5 (a sírból tévesen 2 példányt említett; LANGÓ 2000, 312.). Más véleményt nyilvánított az íjazásban járatos Szöllősy Gábor: „Magának a nyílhegynek az alakját az határozza meg, hogy milyen célra használják. A hadi nyílhegyek nem túl nagyok, és a hegyük tompaszögű. A vadászati-

is. Mindegyiküket tuskével erősítették be a vessző furatába, de előkerült egy köpüs, azaz a vessző végére húzható darab is (173).¹⁷²⁶ Ezekből a típusokból változatos készleteket állítottak össze, amelyekben a nehezebb szélesebb és könnyebb keskenyebb példányok a különböző felhasználási módoknak felelhetnek meg.¹⁷²⁷

Amint arról a 10. századi temető értékelésénél már volt szó, a nyílhegyek rendszerezésére jelenleg is a Csiki Sebestyén Károly-féle rendszerezés érvényes, amelynek választékából a 10. századi temető anyagától eltérően, az itteni gazdagabb készletben a villás nyílcsúcsok (D. típus) is előfordultak, sőt három olyan típus – a gyújtónyíl-, a köpüs nyíl- és a széles láng alakú nyílcsúcs – is, amely a nevezett tipológiában nem szerepel.

Korábban már említettem, hogy a nyílcsúcsok súlyát többféle alapon átlagolták,¹⁷²⁸ ehhez képest a magyarhorog-i temető többé-kevésbé ép példányainak súlya a következőképpen csoportosult: 7 db restaurált, ép vagy csaknem épnek tekinthető, különböző alakú nyílcsúcs súlya 11,15–25,05 g,¹⁷²⁹ 16 restaurált, kissé hiányos, különböző alakú nyílcsúcs: 5,75–23,80 g.¹⁷³⁰

Bár tegezmaradványokra csak három sírban bukkanunk, csupán egy férfi (80) jobb karja és a medencéje fölé helyezett, rágcsálók bolygatta tegezben figyelhetjük meg a belé helyezett, hegyével a jobb váll, azaz a tegez szája felé irányított hat nyílcsúcsot. Nem kizárt azonban, hogy a feldúlt gazdag sírban (103) is a felsőtest jobb oldala mellé fektetett tegezben voltak a nyilak, amelyekből négy nyílhegy a sírba visszatemetett föld 28, 96 és 104 cm mélységében szétszórva került elő. A harmadik sírban (323) viszont talán a bal kar táján fekhe-tett a tegez, amelynek két töredéke két nyílheggyel a bal váll környékén maradt meg, némi bolygatásra vagy egy

önállóan oda helyezett nyilvesszőre pedig a bal mellkas fölé 30-35 cm-rel magasabban a töltelékföldbe került harmadik nyílcsúcs utalt. A többi temetkezésben vasve-teres tegeznek nem mutatkozott nyoma, ezért az itteni nyilakat önállóan adhatták mellékletül, s a nyilak 65, 75, 82 cm¹⁷³¹ hosszúságát tekintve kétféle elhelyezésben: a sírgödörbe akár épen, illetőleg kizárólag eltört vesszővel fűző módon, az alábbi érdekes esetek megfigyelése alap-ján. Egy 30-35 éves férfi sírjában (65) a bal comb(csont) jának támaszkodva feküdt a teljes vesszőre is utalható két nyílcsúcs, míg további kettő a bal lábszár és a sír jobb széle között került elő a sírfenék felé mutató ferde állás-ban: a gödör falának támasztva, kevés valószínűséggel a sírba löve. Egyértelmű volt, hogy egy fiatalabb, 23-30 éves férfit (120) a sírfenekre tett két nyilvesszőre fek-tették, mert a térde felé mutató két vashegy a bal comb-(csont)ja alatt nyugodott, egy másik azonos korú férfinál (81) esetleg a jobb testfelére helyezett ij alá/főlé szándé-kosan fektethettek két nyilvesszőt. Egy idős férfi (137) két nyílhegyének fekvéséből arra lehetett következtetni, hogy a két vesszőt hegyével a bal karja mellé helyez-ték, egy hasonló korú férfi esetében (140) pedig egyet a jobb karja és combja mellé, egy további alkalommal (170) pedig hármat a bal láb külső oldala mellé, mind-háromszor heggyel a fej felé irányítva. Ugyanez történt a nőnek meghatározott felnőtt (209) bal lába mellé ra-kott két vesszővel is, és tudatos rendezettség látszott egy 40-45 éves férfi (370) jobb mellkasa és felkarja között megmaradt három vashegy, azaz a jobb felsőtestre tett „vesszőköteg” értelmezhetőségében is. Más temetkezé-sknél viszont a nyílcsúcsok helyzete alapján nem lehetett ép nyilvesszők szertartásos elrendezésre gondolni (25, 46, 97, 99, 119, 321).

ra szánt nyílhegyek esetében fő követelmény, hogy nagy, bőven vérző sebet üssenek (a nyomkövetés miatt). Ezért a vadászhegyek nagyok és háromszög alakúak. A nagy méret okozta tömegnövekedés és a nagy felületű nyílhegy levegőben való »elűzésának« érdekében ezeket a hegyeket áttörtre készítik. A hallóvésre szánt nyílhegyek minden esetben szakállasak, hogy a meglőtt hal ne tudjon leesni a nyilvesz-szöről.”: SZÖLLŐSY 1987–1989, 457, 457: 13. kép. Az ezen a képen ábrázolt hosszú vágóélű deltoid alakú nyílhegy olyan kettős, elvlasztott áttörésű, mint a sárrétudvari 214. sír példánya. Szöllősy véleményére utalt: LANGÓ 2000, 312.

¹⁷²⁶ Az eddig még szintén össze nem gyűjtött köpüs nyilak néhány példánya: Lőrinei (He)-Selypi-puszta lapos pengével: RÉVÉSZ 2008, 245, 60. tábla 15; Karos (BAZ)-Eperjesszög II. temető 51. sír; paneélszűrő heggyel: RÉVÉSZ 1996, 26, 299: 76. tábla 6–7; uo., III. temető 11. sír; lapos pengével: uo., 349: 126. tábla 7, 9, 77.

¹⁷²⁷ Vö. RÉVÉSZ 1996, 169.

¹⁷²⁸ A súlyuk a leleteken mérve: 4–30 g, a rekonstruált példányok alapján: 5–50 g. Az átlagos példányok súlya: 20–30 g; Cs. SEBESTYÉN 1932, 194; 12–20 g; MARK 2015, 116.

¹⁷²⁹ Csaknem ép nyilcsúcsok súlya: 25/2: rombusz alakú, 12,60 g, 65/1: rombusz alakú gyújtó, 18,80 g, 81/6: villás, 14,50 g, 137/1: rombusz alakú, 25,05 g, 173/2: köpüs, hosszú vágóélű deltoid alakú, 24,85 g, 321/6: rombusz alakú, 13,60 g, 370/1: domborúan ívelt rövid vágóélű, deltoid alakú, 11,15 g.

¹⁷³⁰ Kissé hiányos nyilcsúcsok súlya: 46/1: villás, 9,05 g, 46/2: rövid vágóélű deltoid alakú, 5,75 g, 65/2: hosszú vágóélű deltoid alakú, 19,55 g, 65/3: levél alakú, 10,50 g, 65/4: ásó alakú, 8,05 g, 81/2: rövid vágóélű deltoid alakú, 10,30 g, 103/5: rövid vágóélű deltoid alakú, 7,10 g, 119/1: hosszú vágóélű levél alakú, 14,90 g, 173/3: rövid vágóélű, deltoid alakú, 13,95 g, 173/4: rombusz alakú, 13,60 g, 209/4: domborúan ívelt élű rombusz alakú, 23,80 g, 209/5: domborúan ívelt élű rombusz alakú, 10,25 g, 321/3: levél alakú, 18,05 g, 321/4: rombusz alakú, 9,55 g, 323/3: rombusz alakú, 6,75 g, 370/2: rombusz alakú, 6,50 g.

¹⁷³¹ Két megmért tegez – 80 cm; Bukovapuszta (Rom)-III, halom; KISLEGHY NAGY 1904, 419; GAJ, 2013, 1: 70–71; 70 cm; Kenézli (BAZ)-Fazekas-zug 11. sír; JÓSA 1914, 317. – hossza alapján a nyilvessző 60–70, ill. 65–75 cm hosszú lehetett; Cs. SEBESTYÉN 1932, 181, 203. Más vélemény szerint „az eddigi nagyszámú tegezleteink alapján megállapíthatjuk, hogy nyílheggyel együtt nem haladhatták meg a 82 cm-t, átlagosnak pedig a 75 cm körüli hosszt tekinthetjük.”: MARK 2015, 119.

A tárgyalt 17 temetkezés közül ötöt keltezett érme: egyet-egyet I. István H1 és H1b (46, 137), kettőt Péter H6 (120, 173) és egyet I. András H8 (25) denára. Az érme-kíséret nélküli 12 sír közül négy az I. István (97, 99, 103, 138), nyolc a Péter–I. András (65, 80, 81, 119, 209, 321, 323, 370) -denáros érmesávban feküdt, annyi eltéréssel az újas temetkezésektől, hogy a középtől keletre és délre is előfordultak, azaz a nyilvesszők sírba tétele általában nem élte túl az újak mellékletül adását.

A nyilas sírok fenti érmés, illetőleg érmesávok keltezése nem hozott újdonságot a nyilmelléklet-adás ideje hosszúságának keltezésében, mert néhány falusi, sőt templom körüli temetőben még hasonló korú érmék kíséretében jelentkeztek.¹⁷³²

III.4.5.4.3.3. Nyiltegeztek

Különböző állapotú tegezmaradvány mindössze 3 sírban, azaz az 523 temetkezésnek csupán 0,57%-ában örzödött meg. Mindhárom, a fentiekben már említett sírban férfi nyugodott, akik közül kettő (80, 103) eredetileg az új, nyilak, nyiltegez teljes együttesét kapta, míg a harmadikban (323) bolygatásra nem utaló helyzetben csak néhány vaspálcátöredék maradt.

Az 50-55 éves férfi (80) vasveretes tegeztét nagyjából a jobb felkarja könyöki végétől a térdéig fektették a testére, de a borítások nélküli szájának helyzetét csak a jobb felkarcsont alsó fele fölött és mellette kívül, kötegben fekvő hat nyilcsúcs mutatta. Vasalásának töredékeit általi bolygatás mozgatta szét, de a két függesztőfüles pálcájának egyike a könyök, másika a combcsontfő külső oldala mellett a helyén maradt. A legtávolabbi töredék a jobb combcsont belső harmadának belső oldala mellett feküdt, de a tegezfénék szélesebb vaspántjának maradványát nem sikerült megfigyelni. Éppen ellenkezőleg, a temető leggazdagabbnak sejtethető, de kirabolt fiatal férfi halottjának (103) szintén a jobb oldalára helyezett tege-

zéből csak a fenekét körítő abroncs és a hozzá derék-szögben csatlakozó merevítőpálcák csomkjai maradtak meg, mert a fenekéig kiásott tegez többi részét leszakították a sírgödörből, ahová változó mélységbe csak négy nyilvesszőtöredéket hajítottak vissza. A harmadik eset (323) nem volt értelmezhető, mert a koponya bal oldala mellett 2 nyilcsúcs és összefüggéstelen helyzetben három vaspálcátöredék feküdt, ezek egyike talán kihajló függesztőfüles volt.

A három tegeztes sírban nem volt kísérő érme, de a fentieket ismételve, az egyikük (103) az I. István-, a többi (80, 323) a Péter–I. András-denáros érmesávban feküdt, jelezve a tegezmelléklet-adás időtartamának végét, amit a Kárpát-medencei pénzmellékletes sírokra vonatkozó adatgyűjtésem egyetlen lelőhelye is megerősített.¹⁷³³

III.4.5.4.4. Lószerszám

A 10. századi szállási temetővel ellentétben, a 11. századi falusi temetőben nem volt kengyel és hevedercsat, s mindössze egyetlen zablá került elő.

III.4.5.4.4.1. Csikózablá

Egyetlen sírban (323), azaz az 523 sír 0,19%-ában, egy ad. férfi íjász jellegű temetkezésében, három nyilcsúcs, három tegeztöredék és egy kés társaságában, az elhunyt jobb lábfeje előtt feküdt egy csuklós szájvasú, viszonylag nagy karikás csikózablá. Mivel még szelvényásás közben fordították ki, az eredeti helyén csak az egyik karikája maradt, s mert az ehhez kapcsolódó szájvasának vége letört, a feltételezhető aszimmetriájukat nem lehetett mérni. Szájvasai nem tartoztak az „éles” példányok közé, a pofakarikái pedig a nagyobb méretűek közé voltak sorolhatók.¹⁷³⁴

A sír a Péter–I. András-denáros érmesávban bukkant fel, és egyedülálló mivolta alapján a hozzátartozók

¹⁷³² 1–4. Falusi temetők 11. századi érmés–nyilcsúcsos sírjai: 1. Biharkeresztes (HB)–Ártánd 63. sír: ad. férfi mellett háromlélű nyilcsúcs I. István H1 denarával; Mesterházy Károly szívességéből; vö. MESTERHÁZY 1990, 64. 2–4. Sarkadkeresztúr (Bé)–Csapháti–legelő, Barna-tanya 54. sír (2.): gyermek, 2 nyilcsúcs, I. István H1 denarával, 87. sír (3.): férfi, 2 nyilcsúcs, Aba Sámuel ½ H7 denarával, 117. sír (4.): férfi, 3 nyilcsúcs, tegezvasalás töredéke, I. András H8 denarával; Medgyesi Pál szívességéből; vö. MEDGYESI 1993, 5–6. Templom körüli temetők 11. századi érmés–nyilcsúcsos sírjai: 5. Esztergom (KE)–Budai Nagy Antal út: Szent Mihály-templom 8. sír: vastárgy (nyilcsúcs?), Kálmán H41 denarával; Horváth István szívességéből; vö. HORVÁTH 1977, 6. Szob (PE)–A bészobi templomrom mellett valamikor „az út felső része melletti sírból, az elágazással szemben” kiemelt esontváz: vas nyilcsúcs, I. András H8 denarával; HORVÁTH É. n. 105; DINNYÉS–KÖVÁRI–KVASSAY–MIKLÓS–TUTTAMANTI–FORMA 1993, 342: 26/38. lh. Meghatározhatatlan denára miatt nem vettem listába a következő sírokat: Békés (Bé)–Povád 58. sír: új teljes aganeslemezkészlete, 3 nyilcsúcs; TROGMAYER 1960–62, 18–20; Szeged (Cso)–Szőreg, Budzsák 37. sír: férfi 1 nyilcsúcs; BALINT 1991, 90–92; Újkígyós (Bé)–Tanya 38./Skoperda-tanya 3 sír: férfi, új hiányos esontlemezkészlete, villás hegyű nyilcsúcs, nyiltegez esont szájlemeze; MEDGYESI 2002, 147, 162.

¹⁷³³ 1. Sarkadkeresztúr (Bé)–Csapháti–legelő, Barna-tanya 117. sír: férfi, 3 nyilcsúcs, tegezvasalás-töredékek, I. András H8 denarával; Medgyesi Pál szívességéből; vö. MEDGYESI 1993, 488–489, 502: X. tábla. Meghatározhatatlan érméje miatt nem vehettem figyelembe a következőket: Újkígyós (Bé)–Tanya 38./Skoperda-tanya 3. sír: férfi, új hiányos esontlemezkészlete, villáshegyű nyilcsúcs, nyiltegez esont szájlemeze; MEDGYESI 2002, 147, 162. Ugyaneseak elhagytam a Csanytelek (Cso)–Dilitör 54. sírját, amelyben Széll Márta egy nő mellékleteként Péter H6 és I. András H? denára mellett tegezvasalásokat említett, de ezek a közölt rajz alapján inkább ismeretlen rendeltetésű szegecselt vaslemeztöredékek lehettek, vö. SZÉLL 1941, 249, 252, 253: XI. tábla B. 10–12. Csak a sír Péter-denarát említette, elfogadva a tegezvasalás meghatározást; VALYI 1994, 391.

¹⁷³⁴ Összehasonlításképpen a 10. századi 17 síros szállási temető zabláiról vö. 260. o.

valamilyen egyéni, személyes ötlete volt a sirba tétele, ugyanis a keltezhető zablá ritka lelet a II. században: a Kárpát-medencei pénzmellékletes temetkezések gyűjtésében mindössze két példányra akadtam.¹⁷³⁵

III.4.5.4.4.2. Sodrott huzal/ostornyélvég

Egy 60-x éves/sen. ijász férfi (173) állati bolygatású csontvázának bal könyöktáján valamilyen sodrott bronzhuzal tárgy volt, amely időközben három részre törött: van közöttük derékszögben meghajló, S alakú és egyenes darab is, h: 1,20, 1,15, 0,93, v: 0,1 cm, együttes s: 0,14 g. Első ötletként valamilyen drót ékszer töredékének lehetne tekinteni, de mivel nem a férfi koponyája táján feküdt, esetleg felvetődhet egy olyan értelmezése, hogy egy elkorhadt ostornyél végére lehetett erősítve.¹⁷³⁶ A férfinak I. István H1 és Péter H6 denára mellett csak három nyilvánzó melléklete volt, ami közvetve akár a fenti értelmezés mellett is szólhat.

III.4.5.4.5. Egyéb leletek: kések, vastű, állatcsontok

III.4.5.4.5.1. Kések

Legfeljebb három sírban, azaz az 523 síros temető csupán 0,57%-ában bukkant fel kés, éspedig egy-egy felnőtt és ad. férfi (321, 323), valamint egy 35-39 éves nő (400) maradványai mellett. Azért ez a bizonytalan fogalmazás, mert az egyik sírban (321) csak a koponya alapi részre felelő nyílcsúcstól néhány cm-re, az egyik végével a jobb kulcscsonton fekvő vaspántocskát (?) lehetett egyelőre meghatározni. A másik két esetben azonban egyértelműen vaskés volt, éspedig egy egyenes fokú, felső nyélállású

tüskés,¹⁷³⁷ legalább 8,8 cm hosszú példány a jobb mellkason (323), hegyével a jobb kulcscsontot érve, tüskéjével a medence irányában, fokával a jobb felkarcsont felé, illetve egy hasonlóképpen egyenes fokú, de középső nyélállású tüskés, ugyancsak legalább 8,8 cm hosszú példány a mellkas jobb oldalán (400), a szegycsont tája mellett, tüskéjével a váll, hegyével a medence, fokával a felkarcsont felé. Talán csupán érdekes véletlen, hogy a három sír egymás közvetlen közelségében a Péter-I. András-denáros érmesárván látott napvilágot.

A férfiak, nők és bizonyára a nagyobb gyermekek kezében is mindennapi eszköznck tekinthető vaskés viszonylag ritkán került pénzkísérettel a falusi és templom körüli temetők II. századi sírjaiba. A javított Kárpát-medencei adatgyűjtésembe mindössze 28 – 26 falusi és 2 templom körüli temetőből származó – temetkezés került. A 19 megállapított nemű vagy életkorú eltemetett többsége férfi volt, őket a felnőttek, nők, gyermekek és egy kisgyermek csökkenő mennyisége követte.¹⁷³⁸ A közölt esetek többségében a kést a test bal oldalának testtáji mellé helyezték, a jobb oldalra ritkán került.¹⁷³⁹ A kést kísérő érmék I. István és Kálmán uralkodása között kibocsátott veretek voltak,¹⁷⁴⁰ jelezvén a szokás folyamatosságát azzal a véletlen különlegességgel, hogy a két templom körüli temetőből éppen az egyik I. István-denár (28) és a Kálmán-veret (27) látott napvilágot. A listába vett temetkezések fele a Tiszántúlon került elő, s utánuk a Duna–Tisza köze, a Felvidék, valamint a Dunántúl és Erdély volt a sorrend.¹⁷⁴¹

III.4.5.4.5.1.1. A kések 11–12. századi érmés sírjainak lelőhelylistája

I–25. 11–12. századi falusi temetőkben: I. Ábrahám (Szlk)-Poloha Podvrbské 21. sír: mat. férfi, kés, I. Ist-

¹⁷³⁵ Falusi temetők 11. századi zablás-érmés sírjai: I. Deszk (Cso)-Nádashalmi-dülő/D. temető 26. sír: ism., kengyeltöredékek, zablá vastöredékei és csont oldalpálcája (?), I. László H27 denarával; Kürti Béla és Lőrinczy Gábor szívességéből, vö. FINDER-ÉRY-KRALOVANSZKY 1962, 31: Nr. 222. 2. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő, Barna-tanya 117. sír: férfi, trapéz alakú kengyelpár, esiközablá, hevederesat, I. András H8 denarával; MEDGYESI 1993, 488–489.

¹⁷³⁶ A tárgy 10. századi magyar és külhoni párhuzamait Türk Attila és Lőrinczy Gábor gyűjtötte össze és értelmezte a lehetséges funkcióját is. Kettejük véleménye szerint „nem alaptalan annak felvetése, miszerint a tárgyal lelet típus egy, feltehetően fa és bőr kombinációjából készült (lovagló)ostor része lehetett, és az ostornyél végén, a szijazat nyélre való rögzítésében játszott szerepet”: TÜRK-LŐRINCZY 2015 91; vö. uo., 88–92, 290–291: 149. kép.

¹⁷³⁷ Az ún. felső nyélállású tüskés késeknel a tüske a fok egyenes folytatása, középső nyélállású példányoknál a tüske mind a fokhoz, mind az élhez képest kissé tagoltan, a penge középvonalában van: ISTVANOVITS 2003, 330.

¹⁷³⁸ A késes-érmés sírok nemi/életkori megoszlása a lelőhelylista sorszámaival: 10 férfi (1–3, 4?, 10–12, 20, 22–23.), 5 felnőtt (13, 16–17, 26–27.), 2 nő (21, 25?), 2 gyermek (19, 27.), 1 kisgyermek (18.).

¹⁷³⁹ A kés helyzete a késes-érmés sírokban a lelőhelylista sorszámaival: a bal oldalon az arc széle előtt (26.), a váll felett (25.), a mellkas felső részén (20.), a mellkas oldalánál (10, 11.), a felkarcsont mellett (13.), az alkar alatt (16.), a kézfej alatt (12.), a medence alatt (2.), a combcsont mellett (3, 22, 23.), a jobb oldalon a koponya mellett (17.), a felkarcsontnál (27.), a medence táján (24.), a bokánál (21: 2 db), végezetül a medence környékén (18: kettéhajtvá).

¹⁷⁴⁰ A késes sírok kísérő érméinek kibocsátói és típusai a lelőhelylista sorszámaival: I. István 7 H1 (1–4, 10, 25, 28.), I. András 3 H8 (12, 20, 23.), 2 H9 (5, 11.), Béla dux/rex 1 H11/12 (16.), I. Béla 3 H12 (6, 22, 24.), Salamon 1 H14 (19.), 1 H15 (9.), 3 H17 (14–15, 18.), I. László H21 I (17.), 3 H27 (7–8, 13.), 1 H29? (21.), 1 H? (26.), I. Kálmán H33 (27.).

¹⁷⁴¹ A késes-érmés sírok származási helye a lelőhelylista sorszámaival: 14 a Tiszántúlon (5–9, 13–15, 18–20, 22–24), 7 a Duna–Tisza közén (2–4, 11–12, 21, 27), 3 a Felvidéken (1, 16–17), 2-2 a Dunántúlon (10, 28) és Erdélyben (25–26).

ván H1 denárával.¹⁷⁴² 2. Csanytelek (Cso)-Dilitor 30. sír: férfi, a bal medencéje alatt kés, I. István H? denárával.¹⁷⁴³ 3. Csanytelek (Cso)-Síróhegy 22. sír: férfi, a „bal combtőnél” kés, I. István H1 denárával.¹⁷⁴⁴ 4. Csongrád (Cs)-Máté Lajosné 572. sz. tanyája 9. sír: férfi (?), kés, I. István H1 denárával.¹⁷⁴⁵ 5–9. Deszk (Cso)-Nádashalmi-dűlő/D. temető 42. sír (5.): ism., kés, I. András H9 denárával. 59. sír (6.): ism., kés, I. Béla H12 denárával, 81. sír (7.): ism., kés, I. László H27 denárával, 135. sír (8.): ism., 2 kés, I. László H27 denárával, 186. sír (9.): ism., kés, Salamon H15 denárával.¹⁷⁴⁶ 10. Ellend (Baranya m.)-Nagyödör-dűlő/I. temető 117. sír: férfi, a mellkasa bal oldalánál hegygel fölfelé kiálló kés, I. István H1 denárával.¹⁷⁴⁷ 11–12. Felgyő (Csongrád m.)-Kettőshalmi-dűlő 3521. sír (11): 45–50 éves férfi, középső nyélállású kés a bal felkarcsontja alatt és a bordái mellett, I. András H9 denárával,¹⁷⁴⁸ 3550. sír (12): 40–50 éves férfi, középső nyélállású kis kés a bal kézfeje alatt a medencéje külső oldalán, I. András H8 denárával.¹⁷⁴⁹ 13. Gyomaendrőd (Bé)-3/39. lelőhely: Szujókereszt-Katona-tanya 79. sír: felnőtt, a bal felkarközepe külső oldalánál, hegyével a lábak felé kés, I. László H27 denárával.¹⁷⁵⁰ 14–15. Hajdúdorog (HB)-Temetőhegy 193. sír (14.): ism., kés, Salamon H17 denárával, 243. sír (15.): ism., kés, Salamon H17 denárával.¹⁷⁵¹ 16. Jászfalu (Szlk)-Harangozó-dűlő (Poloha Zvonarške) 9. sír: felnőtt, a medencére hajlított bal alkarja belső oldala mellett kés, Béla dux/rex III/12? denárával.¹⁷⁵² 17. Nyitra (Szlk)-Šindolka, F. temető: F116. sír: felnőtt, a koponyájától jobbra kés, I. László H21 denárával.¹⁷⁵³ 18–19. Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 284. sír (18.): 4 éves gyermek, a medencéje mellett kettéhajtott kés, Salamon H17 denárával,¹⁷⁵⁴ 332. sír (19.): 8–9 éves gyermek, jobb alsó lábszára

alatt kés, Salamon H14 denárával.¹⁷⁵⁵ 20. Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő, Barna-tanya 117. sír: férfi, a mellkasa felső részén késtörödédek, I. András H8 denárával.¹⁷⁵⁶ 21. Szabadka (Szrb)-Vörösegyháza/Verusics (Verušić) B. temető 148. sír: nő, a jobb bokája belső oldalánál 2 vaskés, I. László H29? denárával.¹⁷⁵⁷ 22–23. Szeged (Cso)-Szöreg, Budzsák 25. sír (22.): mat. férficsontváz, a bal combcsontja felső végénél, azzal párhuzamosan, éllel befelé, hegyével a medence felé kés, I. Béla H12 denárával,¹⁷⁵⁸ 27. sír (23.): ad. férfi, a bal combcsontja felső végénél kívül, hegyével a lábak felé kés, I. András H8 denárával.¹⁷⁵⁹ 24. Tiszalök (SzSzB)-Rázompusztá, II. temető 15. sír: ism., a hiányzó jobb medencelapátja és combcsontja táján kés, I. Béla H12 denárával.¹⁷⁶⁰ 25–26. Várfalva (Rom)-Jósika-kastély parkja (Consiliului Popular) 23. sír (25.): felnőtt (nő?), a bal vállá felett kés pengéje, I. István H1 denárával,¹⁷⁶¹ 55. sír (26.): felnőtt, a bal arcfele előtt kés, I. László H? denárával.¹⁷⁶²

27–28. Templom körüli temetők 11. századi késes-érmés temetkezései: 27. Dánszentmiklós (Pe)-Tetveshalom 170. sír: felnőtt, a jobb felkarja belső oldala mellett kés, Kálmán H33 denárával.¹⁷⁶³ 28. Szombathely (GyM-S)-Szent Márton-templom 27. sír: 9–12 éves kislány, a bal combcsontja külső oldalánál kés, I. István H1 denára.¹⁷⁶⁴

29–39. Nem vettem fel a listába a következő késes temetkezéseket a római bronzpénzüik (36, 37.) vagy meghatározhatatlan H? érméjük miatt: 29. Biharkeresztcs (HB)-Ártánd, Nagyfarkasdomb 77. sír: mat. férfi, kés vagy tör, tömör, félgömb alakú, alul peremes nyélvéggel.¹⁷⁶⁵ 30–35. Deszk (Cso)-Nádashalmi-dűlő/D. temető 12. sír (30.): kés, 111. sír (31.): kés, 189. sír (32.): kés, csövescsontból készült, belülfrozsdanyomos csontthenger

¹⁷⁴² ŠTLOUKAL–HANÁKOVÁ[–KOLNÍK–VYHÁNĚK] 1973, 62, 128; HLINKA–KOLNÍKOVÁ–KRAŠKOVSKÁ–NOVÁK 1978, 43; Nr. 132.

¹⁷⁴³ CSALLÁNY 1939–40, 24. Ugyanezt az érmét csak meghatározhatatlan törödékként említette: SZÉLL 1941, 249.

¹⁷⁴⁴ SZÉLL 1941a, 170, 38. t. 26.

¹⁷⁴⁵ FEJÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 29; Nr. 189; BALINT 1991, 217; Nr. 46. Az érme meghatározását Mesterházy Károly szívessége tette lehetővé.

¹⁷⁴⁶ Kürti Béla és Lörinczy Gábor szívességéből, vö. FEJÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 31; Nr. 222.

¹⁷⁴⁷ DOMBAY 1960, 143.

¹⁷⁴⁸ MÉSZÁROS 2014, 530.

¹⁷⁴⁹ MÉSZÁROS 2014, 531.

¹⁷⁵⁰ Szöke Béla Miklós szívességéből; vö. JANKOVICH–MAKKAY–SZÖKE 1989, 146, 73. tábla 6.

¹⁷⁵¹ Fodor István szívességéből; vö. FODOR 1992.

¹⁷⁵² Milan Hanuliak szívességéből; HANULIAK 1991a; HUNKA–KOLNÍKOVÁ 1994, 96; Nr. 187.

¹⁷⁵³ FÜSÉK 1998, 74, 76; Abb. 4.

¹⁷⁵⁴ M. NEPPER 2002, I: 174, II: 196; 190. tábla 21–22.

¹⁷⁵⁵ M. NEPPER 2002, I: 180, II: 205; 199. tábla 1–2.

¹⁷⁵⁶ MEDGYESI 1993, 488–489, 496; 4. tábla, 502; 10. tábla 24.

¹⁷⁵⁷ SZÉKERES–SZÉKERES 1996, 48, 65, XXXVII. tábla.

¹⁷⁵⁸ BALINT 1991, 85–87, 82; Taf. XXV. 26; 87; Taf. XXVIII. 2–3.

¹⁷⁵⁹ BALINT 1991, 87–88, 82; Taf. XXV. 25.

¹⁷⁶⁰ TÓTH 2014, 119, 81. tábla 14.

¹⁷⁶¹ ROSKA 1914, 133.

¹⁷⁶² ROSKA 1914, 143.

¹⁷⁶³ Dinnyés István és Tari Edit szívességéből; vö. BINKÓ 1978; BINKÓ 1984.

¹⁷⁶⁴ KISS 2000, 248, 80. tábla; KISS 2005, 151.

¹⁷⁶⁵ Mesterházy Károly szívességéből; vö. MESTERHÁZY 1990.

(késnyél?), 193. sír (33.): kés, 199. sír (34.): kés, 212. sír (35.): kés.¹⁷⁶⁶ 36. Mitrovica (Szrb)-Belterület 4. lelőhely 6. sír: férfi, a medencéje alatt késtörredék.¹⁷⁶⁷ 37. Püspök-ladány (HB)-Eperjesvölgy 23. sír: 44-53 éves férfi, a jobb medencéjénél vaskés.¹⁷⁶⁸ 38. Szeged (Cso)-Szöreg 4. sír: nő, a bal keze ujjainál vaskés.¹⁷⁶⁹ 39. Szeged (Cso)-Szöreg, Budzsák 37. sír: ad. férfi, a jobb alkarcsontjai alatt, hegygel a sírszél, éllel a lábak felé vaskés, a késnyél vasborításának töredékeivel.¹⁷⁷⁰

III.4.5.4.5.2. Vastü (?)

Egy 40-50 éves nő bolygatott sírjában (405) a jobb orsócsont könyöki vége alatt egy vaspálcácska négy apró töredéke maradt, amely eredetileg esetleg egy tü lehetett. Könnyebb a bronz- vagy vastük felismerése, ha többpéldányosan, leginkább csont, ritkábban bronz vagy ólom tütartókban maradtak meg,¹⁷⁷¹ a tartó nélküli darabokat – mint a magyarhomorogit is, ha egyáltalán tü volt – akár esztergált facső,¹⁷⁷² akár méretre vágott, kitolt belü bozdaág védhette.

III.4.5.4.5.3. Állati maradványok

Ebben a fejezetben különböző okokból mellékeltem állati maradványokat soroltam össze és a fajuk szerint – ló, szarvasmarha, juh, sertés, tyúk, ugarcsiga sorrendben – tárgyaltam őket.

III.4.5.4.5.3.1. Lovak

A 11. századi temető 523 sírjából kettőben (0,38%) volt eltérő nagyságú és gondolati hátterű lómaradvány. Az egyiket egy juv. korú fiatalembernek a temetőben páratlan részleges lovas temetkezésében (103) tártuk fel, amelyet feltehetően még a maga korában feldúltak és kiraboltak, de a mégis megmaradt néhány melléklete alapján a temető hajdan leggazdagabb sírjának lehet feltételezni. Mivel a sírrablók a talán már részeire bomlott emberi csontvázat csak a bizonyára hagyományosan a lóbőrben hagyott lókoponya és lábvégsontok eltávolítását követően érthették el, a férfi jobb combcsontja tája és a sírgödör

széle között az eredeti helyén megőrződött tegezfenék és íj alsó szarvát borító agancslemezpár helyzete alapján az állati maradványok vagy a halott teste fölött, vagy a bal oldala mentén fekhettek. Mindenesetre a rablónak ki kellett ásniuk, majd a „munkájuk” végeztével a gödör betemetése közben vissza kellett dobálniuk őket, miként a rendszertelen fekvésüket feltárás közben megfigyelhettük és a sírleírásban – itt most nem ismételve – rögzíthettük. Mivel Vörös István csak a magyarhomorogi 17 síros szállási temető négy lovas sírjának anyagát (1, 9, 16, 23) dolgozta fel,¹⁷⁷³ e sorok írása közben felkértem, hogy a sírleírás és a három mélységi rétegben rögzített sírrajz nyomán véleményezze az itt tárgyalt temetkezés (103) lómaradványait. Magam azok feltételezett helyzete alapján a Bálint Csanád-féle III. csoport, azaz a „kitömtött lóbőrös temetkezések” olyan változatára gondoltam, amelyben a lókoponya az emberi fej közelében fekhett, de a lólábcsontok nem a sír hosszában, hanem csak a felső felében, alkalmasint a férfi bal oldalán helyezkedhettek el.¹⁷⁷⁴ Bár a férfinak nem volt érmemléklete, a környezetének I. István-denáros temetkezései alapján a sírja a 11. század első évtizedeinek valamelyikéből való lehetett, mivel pedig mindeddig egyetlen magyar érmés részleges lovas temetkezés sem ismeretes, a biztos keltezése alapján egyedülálló a maga nemében.

Keringett ugyan egy mehökkentő adat I. Lászlópénzzel kísért teljes lócsontvázas sírról, ami azonban téves ásatási megfigyelésnek bizonyult. Móra Ferenc jegyezte meg, hogy „bár egész lóval való temetkezést túlnyomóan avar temetőben találtam, mégse merném azt mondani, hogy ez csak az avarokra korlátozódik. Egyrészt mert germán temetőben is találtam lovas temetkezést, ha csak egy esetben is – sajnos, feldúlt sírban –, másrészt Szent László érmével datált sírban is találtam egész lovat.”¹⁷⁷⁵ A megjegyzésre Bálint Csanád utalt kommentár nélkül,¹⁷⁷⁶ az ő utalására támaszkodva kísérelte meg Langó Péter és Türk Attila ellenőrizni a Móra által leírtakat a következő eredménnyel: „A mindmáig közöletlen Kiszombor környéki temetők esetében több sírt úgy tar-

¹⁷⁶⁶ Kürti Béla és Lőrinczy Gábor szivességéből, vö. FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 31: Nr. 222.

¹⁷⁶⁷ PAROVIĆ-PEŠIKAN 1980, 186.

¹⁷⁶⁸ M. NEPPER 2002, I: 134, II: 142; 136. tábla 11.

¹⁷⁶⁹ FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 76: Nr. 1060 (Szöreg néven); vö. KÖRÖK 1943, 204, 68. tábla 18; BÁLINT 1991, 97. Lőrinczy Gábor szíves felvilágosítása szerint a leletanyag elveszett.

¹⁷⁷⁰ BÁLINT 1991, 90–92, 92: Taf. XXXI. 12.

¹⁷⁷¹ Az avarokéval azonos elmés használatukat László Gyula rekonstruálta: LÁSZLÓ 1941, 186–190. A tütartókról és tükről lásd PALÓCZI-HORVÁTH 1971, 23–27, 37–38; KOVÁCS 1994, 108–111; RÉVÉSZ 2000, 15–18; GALLINA-VARGA 2016, 173–174.

¹⁷⁷² PALÓCZI-HORVÁTH 1971, 26.

¹⁷⁷³ Vö. XI. fejezet e könyvben; VÖRÖS 2013.

¹⁷⁷⁴ Vö. BÁLINT 1969, 110, 108: I. tábla 4.

¹⁷⁷⁵ MÓRA 1932, 58.

¹⁷⁷⁶ „Seit langem bekannt und in anderer Beziehung oft zitiert, ist das Grab 13 des Gräberfeldes Kiszombor. C, wo zwischen den menschlichen Kieferknochen ein Denar von Ladislaus I. lag, doch wurde außerdem eine Pferdebestattung, eine komplette Bogenschützen-Ausrüstung usw. neben dem Skelett gefunden.“: BÁLINT 1991, 177.

tott számon a kutatás, mint Árpád-kori pénzzel keltezett lovas-, illetve lószerszámos temetkezést.¹⁷⁷⁷ Móra Ferenc pontosabb megjelölés nélkül, de közvetve a kiszombori temetőkre utalva¹⁷⁷⁸ beszámolt egy olyan sírról, amelyben I. (Szent) László-pénzzel keltezett egész lovat¹⁷⁷⁹ tartalmazó temetkezést tárt fel. A Kiszombor-B, -C, -E és -F temetők sírjait tételesen átvizsgálva azonban egyetlen ilyen sírt sem találunk.¹⁷⁸⁰ Mindehhez pótlólag megjegyzendő, hogy teljes lómaradványt tartalmazó magyar sír a 10. századból egyáltalán nem ismeretes, viszont a Kiszombor C jelölésű temetőben a 10–11. századi falusi temetőrészel 15 sírján kívül Móra csak kelta és szarmata temetkezéseket tárt fel,¹⁷⁸¹ s egész lócsontvázakat rejtő avar sírok a számos további kiszombori temetőben lehettek.¹⁷⁸²

A másik lómaradvány, egy csikó két előzáfoga (dp2-3)¹⁷⁸³ egy 35-39 éves férfi sírjának mellékleteként látott napvilágot a Péter–I. András-denáros érmesávban (79). Az egyik a bal térd külső oldalánál volt a csontváz szintjén, ezért bontás közben úgy gondoltuk, hogy valószínűleg a töltelékfölddel került oda,¹⁷⁸⁴ a másik viszont a sírfelületen, a jobb boka vonalában a bal sírszél mellett feküdt és nem volt okunk kizárni a melléklet szerepét, amit a Vö-

rös István által 10–11. századi sírokból összegyűjtött többé-kevésbé hiteles esetekkel is megerősíthetem.¹⁷⁸⁵ Vörös ezeket a maradványokat állatfogamulettnek tekintette.¹⁷⁸⁶

III.4.5.4.5.3.2. Szarvasmarha

A temető egyetlen sírjához, egy 5-6 éves kisgyermek temetkezéséhez (20) soroltunk egy *in situ* először embercsontnak tekintett, apró állatcsontmaradványt, amelyet régészeti leletként leltározunk be. Vörös Istvánhoz nem került, hanem Gál Erika és Biller Anna Zsófia határozta meg szarvasmarha koponyájának jobb oldali csecsnýványaként. Ha egyáltalán a sírhoz tartozott, a mérete következtében ételmelléklet aligha lehetett.¹⁷⁸⁷

III.4.5.4.5.3.3. Juh

Egyetlen temetkezésben, azaz a 11. századi temető sírjaiban mindössze 0,19%-ában került elő juhcsont, éspedig egy mat. nő bolygatott sírjában (135) a koponya helye és a jobb kulcsont között egy nagyon erős fiatal kos jobb oldali sípcsontja (*tibia*). A sír a Péter–I. András-denáros érmesávban feküdt. A Kárpát-medencei 11–12. századi érmés sírok listájában juhcsont kísérelő leltre nem buk-

¹⁷⁷⁷ Vö. BÁLINT 1991, 177, 177: Anm. 427.

¹⁷⁷⁸ „I. (Szent) László-pénzt és lovastemetkezést egyaránt tartalmazó lelőhelyként csak Kiszombor-C temető jöhet szóba.”: LANGÓ-TÜRK 2003, 206: 17. jegyzet.

¹⁷⁷⁹ „Móra Ferenc a sírokban talált esontanyagot az emberi koponyák kivételével nem gyűjtötte össze, hanem a sírgödörben vagy a kutatóárokban egy esomóba rakva visszatette. A Kiszombor-C temetőben általunk újra feltárt és begyűjtött lócsontok között azonban egyetlen olyan sines, amely egész lóra utalna, ezért Móra ezen adatát továbbra is fenntartással kell kezelnünk.”: LANGÓ-TÜRK 2003, 206: 18. jegyzet.

¹⁷⁸⁰ „A Bálint Csanád által hivatkozott Kiszombor-C 13. sírban a halott szájában volt egy érme, amely azonban már nem került leltározásra. A minden bizonnyal a felszedés során elporladt érméről így nem lehet eldönteni, hogy 10. vagy 11. századi volt. A temetőben ugyanis van 10. századi érmét tartalmazó sír is (pl. az általunk feltárt 37. objektum). A 13. sírban feltárt többi melléklet is jellegzetes 10. századi leletanyag: esontlemezekkel díszített tegez, nyílhegyek, aranyozott ezüstveret. A szintén citált Kiszombor-B 328. sír nem tartalmazott érmét, miként lótemetkezést sem. Lovastemetkezés egyébként egyáltalán nem került elő a Kiszombor-B temetőből, lószerszám is csak egy sírban volt (217. sír). Ez utóbbi temetkezésnél a halott koponyáján ugyan volt ezüstérme, azonban ezt sem sikerült sértetlenül felszedni és meghatározni. A harmadik példa a Kiszombor-E temető 39. sírja, amelyben – Móra sírlapja alapján – volt pénz a halott szájában, múzeumi gyűjteménybe azonban nem került. Bővebb adatok hiányában így ezen temetkezés 11. századi datálása is kétséges. A Kiszombor környéki temetők közül tehát egyetlen biztosan 11. századi pénzzel keltezett lovassírt sem ismerünk.”: LANGÓ-TÜRK 2003, 206: 19. jegyzet.

¹⁷⁸¹ LANGÓ-TÜRK 2003, 204.

¹⁷⁸² Vö. ADAM 2002, I: 201–204: 01–06–0310–01–13.

¹⁷⁸³ Az ásatási dokumentációban szarvasmarhafog módján szerepelnek, ezt a sejtést Vörös István helyesbítette.

¹⁷⁸⁴ Az ásatás területén feltárt rézkori temető leletei között lócsont nem került elő – vö. PATAY 1975. –, s mivel a két fog esetleges eltérő korának meghatározására nem adódott semmiféle lehetőség, immár korabeli mellékletként tekintetem őket.

¹⁷⁸⁵ 1–5. Lófogak 10. századi falusi temetőkben: 1. Algyő (Cso)-258. számú kútkörzet 39. sír: feldúlt, kirabolt női sír, ló dext. P3: VÖRÖS 2000, 361, 369. 2–3. Karos (BAZ.)-Eperjesszög III. temető 4. sír (2.): feldúlt férfisír, a esontjai között fekvő lófog arra utalt, hogy ez is lovas sír volt: RÉVÉSZ 1996, 34, 8. sír (3.): 40–50 éves férfi, sírjából nem közölt lófogat: RÉVÉSZ 1996, 34–35. Vörös szerint jelképes lovas sír volt, benne az 5. sz. sírmelléklet: 1 db lófog; amelyet lómolarisként említett: VÖRÖS 1996a, 468, 471; VÖRÖS 2000, 369. 4. Szabadkigyós (Bé)-Pálliget, Tangazdasági homokbánya 10. sír: közvetlenül a temetés után kirabolt sírnak tekintett gödörben egyetlen lófog: BÁLINT 1971, 63. 5. Szentes (Cso)-Borbásföld 19. sír: bolygatott női sír, a esontjai közelében talált lófognak és állatcsontnak a sírhoz tartozása kérdéses; a lófog elveszett: RÉVÉSZ 1996/Szentes, 302. Hiteles lófogamulettnek tekintette: VÖRÖS 1996, 340.

6–9. 10–11. századi falusi temetőkben: 6–7. Ibrány (SzSzB)-Fsbó-halom 249. és 256. sír: a lófog egyik sírleírásban sem szerepel, vö. ISTVÁNOVITS 2003, 109, 110–111. Vörös gyűjtése szerint a 249. sír „környékén” dext. M3, a 256. sír „környékén” sin. P3/4 került elő: VÖRÖS 2003, 415. 8. Magyarhomorog (HB)-Kőnya-domb 79. sír: női sír, ló 2 dp2-3. 9. Piliny (Nó)-Sirmányhegy 38./1902. sír: felnőtt sírja, az álla alatt két meghatározhatatlan érme, „a tetem körül széndarabok feküdtek, a koponya mellett egy lófog, s szétszórva a rögök között tűzkő darabok és kagylóhéj maradványok”: NYÁRY 1904, 65.

¹⁷⁸⁶ VÖRÖS 1996a, 471. „Az elsősorban női és gyermek sírokban előforduló »magányos« állatfogak (ló/szarvasmarha/sertés/kutya/róka stb.) általában a népi hiedelemmel hozhatók kapcsolatba. Az állatok attribútuma bajelhárító, óvó-védő funkciót tölthettek be.”: VÖRÖS 1996b 340. Ugyanezt az algyői leleteket tárgyalva megismételte azzal a kiegészítéssel, „hogy a – feltételezhetően – bőr/vászon? zaeszkóba rakott amulett temetési kellék vagy a hétköznapon is hordott tárgy volt-e, nem tudható”: VÖRÖS 2000, 369.

¹⁷⁸⁷ Vö. VÖRÖS 1996b, 340; VÖRÖS 2015, 469.

III.4.5. A LELETANYAG

(késnyél?), 193. sír (33.): kés, 199. sír (34.): kés, 212. sír (35.): kés.¹⁷⁶⁶ 36. Mitrovica (Szrb)-Belterület 4. lelőhely 6. sír: férfi, a medencéje alatt késtördék.¹⁷⁶⁷ 37. Püspök-ladány (HB)-Eperjesvölgy 23. sír: 44-53 éves férfi, a jobb medencéjénél vaskés.¹⁷⁶⁸ 38. Szeged (Cso)-Szöreg 4. sír: nő, a bal keze ujjainál vaskés.¹⁷⁶⁹ 39. Szeged (Cso)-Szöreg, Budzsák 37. sír: ad. férfi, a jobb alkarcsontjai alatt, hegygel a sírszél, éllel a lábak felé vaskés, a késnyél vasborításának töredékeivel.¹⁷⁷⁰

III.4.5.4.5.2. Vastü (?)

Egy 40-50 éves nő bolygatott sírjában (405) a jobb orsócsont könyöki vége alatt egy vaspálcácska négy apró töredéke maradt, amely eredetileg esetleg egy tü lehetett. Könnyebb a bronz- vagy vastük felismerése, ha többpéldányosan, leginkább csont, ritkábban bronz vagy ólom tütartókban maradtak meg,¹⁷⁷¹ a tartó nélküli darabokat – mint a magyarhomorogit is, ha egyáltalán tü volt – akár esztergált facső,¹⁷⁷² akár méretre vágott, kitolt belü bodzaág védhette.

III.4.5.4.5.3. Állati maradványok

Ebben a fejezetben különböző okokból mellékelt állati maradványokat soroltam össze és a fajuk szerint – ló, szarvasmarha, juh, sertés, tyúk, ugarcsiga sorrendben – tárgyaltam őket.

III.4.5.4.5.3.1. Lovak

A II. századi temető 523 sírjából kettőben (0,38%) volt eltérő nagyságú és gondolati háttérű lómaradvány. Az egyiket egy juv. korú fiatalembernek a temetőben pártalan részleges lovas temetkezésében (103) tártuk fel, amelyet feltehetően még a maga korában feldúltak és kiraboltak, de a mégis megmaradt néhány melléklete alapján a temető hajdan leggazdagabb sírjának lehet feltételezni. Mivel a sírrablók a talán már részeire bomlott emberi csontvázat csak a bizonyára hagyományosan a lóbörben hagyott lókoponya és lábvégsontok eltávolítását követően érthették el, a férfi jobb combcsontja tája és a sírgödör

széle között az eredeti helyén megőrződött tegezfenék és ij alsó szarvát borító agancslemezpár helyzete alapján az állati maradványok vagy a halott teste fölött, vagy a bal oldala mentén fekhettek. Mindenesetre a rablónak ki kellett ásniuk, majd a „munkájuk” végeztével a gödör betemetése közben vissza kellett dobálniuk őket, miként a rendszertelen fekvésüket feltárás közben megfigyelhettük és a sírleírásban – itt most nem ismételve – rögzíthettük. Mivel Vörös István csak a magyarhomorogi 17 síros szállási temető négy lovas sírjának anyagát (1, 9, 16, 23) dolgozta fel,¹⁷⁷³ e sorok írása közben felkértem, hogy a sírleírás és a három mélységi rétegben rögzített sírrajz nyomán véleményezze az itt tárgyalt temetkezés (103) lómaradványait. Magam azok feltételezett helyzete alapján a Bálint Csanád-féle III. csoport, azaz a „kitömött lóbörös temetkezések” olyan változatára gondoltam, amelyben a lókoponya az emberi fej közelében fekhett, de a lólábcsontok nem a sír hosszában, hanem csak a felső felében, alkalmasint a férfi bal oldalán helyezkedhettek el.¹⁷⁷⁴ Bár a férfinak nem volt érmemléklete, a környezetének I. István-denáros temetkezései alapján a sírja a II. század első évtizedeinek valamelyikéből való lehetett, mivel pedig mindeddig egyetlen magyar érmés részleges lovas temetkezés sem ismeretes, a biztos keltezése alapján egyedülálló a maga nemében.

Keringett ugyan egy meghökkenő adat I. Lászlópénzzel kísért teljes lócsontvázas sírról, ami azonban téves ásatási megfigyelésnek bizonyult. Móra Ferenc jegyezte meg, hogy „bár egész lóval való temetkezést túlnyomóan avar temetőben találtam, mégse merném azt mondani, hogy ez csak az avarokra korlátozódik. Egyrészt mert germán temetőben is találtam lovas temetkezést, ha csak egy esetben is – sajnos, feldúlt sírban –, másrészt Szent László érmével datált sírban is találtam egész lovat.”¹⁷⁷⁵ A megjegyzésre Bálint Csanád utalt kommentár nélkül,¹⁷⁷⁶ s az ő utalására támaszkodva kísérelte meg Langó Péter és Türk Attila ellenőrizni a Móra által leírtakat a következő eredménnyel: „A mindmáig közöletlen Kiszombor környéki temetők esetében több sírt úgy tar-

¹⁷⁶⁶ Kürti Béla és Lőrinczy Gábor szivességéből, vö. FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 31: Nr. 222.

¹⁷⁶⁷ PAROVIĆ-PEŠIKAN 1980, 186.

¹⁷⁶⁸ M. NEPPER 2002, I: 134, II: 142: tábla 11.

¹⁷⁶⁹ FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 76: Nr. 1060 (Szöreg néven); vö. KÖRÖK 1943, 204, 68. tábla 18; BÁLINT 1991, 97. Lőrinczy Gábor szivés felvilágosítása szerint a leletanyag elveszett.

¹⁷⁷⁰ BÁLINT 1991, 90–92, 92: Taf. XXXI. 12.

¹⁷⁷¹ Az avarokéval azonos elmés használatukat László Gyula rekonstruálta: LÁSZLÓ 1941, 186–190. A tütartókról és tükről lásd PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 23–27, 37–38; KOVÁCS 1994, 108–111; RÉVÉSZ 2000, 15–18; GALLINA-VARGA 2016, 173–174.

¹⁷⁷² PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 26.

¹⁷⁷³ Vö. XI. fejezet e könyvben; VÖRÖS 2013.

¹⁷⁷⁴ Vö. BÁLINT 1969, 110, 108: I. tábla 4.

¹⁷⁷⁵ MÓRA 1932, 58.

¹⁷⁷⁶ „Seit langem bekannt und in anderer Beziehung oft zitiert, ist das Grab 13 des Gräberfeldes Kiszombor-C, wo zwischen den menschlichen Kieferknochen ein Denar von Ladislaus I. lag, doch wurde außerdem eine Pferdebestattung, eine komplette Bogenschützen-Ausrüstung usw. neben dem Skelett gefunden.“: BÁLINT 1991, 177.

tott számon a kutatás, mint Árpád-kori pénzzel keltezett lovas-, illetve lószerszámos temetkezést.¹⁷⁷⁷ Móra Ferenc pontosabb megjelölés nélkül, de közvetve a kiszombori temetőkre utalva¹⁷⁷⁸ beszámolt egy olyan sírról, amelyben I. (Szent) László-pénzzel keltezett egész lovat¹⁷⁷⁹ tartalmazó temetkezést tárt fel. A Kiszombor-B, -C, -E és -F temetők sírjait tételesen átvizsgálva azonban egyetlen ilyen sírt sem találunk.¹⁷⁸⁰ Mindehhez pótlólag megjegyzendő, hogy teljes lómaradványt tartalmazó magyar sír a 10. századból egyáltalán nem ismeretes, viszont a Kiszombor C jelölésű temetőben a 10–11. századi falusi temetőrészlet 15 sírján kívül Móra csak kelta és szarmata temetkezéseket tárt fel,¹⁷⁸¹ s egész lócsontvázakat rejtő avar sírok a számos további kiszombori temetőben lehettek.¹⁷⁸²

A másik lómaradvány, egy csikó két előzáfoga (dp2-3)¹⁷⁸³ egy 35-39 éves férfi sírjának mellékleteként látott napvilágot a Péter–I. András–denáros érmesávban (79). Az egyik a bal térd külső oldalánál volt a csontváz szintjén, ezért bontás közben úgy gondoltuk, hogy valószínűleg a töltelékfölddel került oda,¹⁷⁸⁴ a másik viszont a sírfelületen, a jobb boka vonalában a bal sírszél mellett feküdt és nem volt okunk kizárni a melléklet szerepét, amit a Vö-

rös István által 10–11. századi sírokból összegyűjtött többé-kevésbé hiteles esetekkel is megerősíthettem.¹⁷⁸⁵ Vörös ezeket a maradványokat állatfogamulettnek tekintette.¹⁷⁸⁶

III.4.5.4.5.3.2. Szarvasmarha

A temető egyetlen sírjához, egy 5-6 éves kisgyermek temetkezéséhez (20) soroltunk egy *in situ* először embercsontnak tekintett, apró állatcsontmaradványt, amelyet régészeti leletként leltározunk be. Vörös Istvánhoz nem került, hanem Gál Erika és Biller Anna Zsófia határozta meg szarvasmarha koponyájának jobb oldali csecsnyúlványaként. Ha egyáltalán a sírhoz tartozott, a mérete következtében ételmelléklet aligha lehetett.¹⁷⁸⁷

III.4.5.4.5.3.3. Juh

Egyetlen temetkezésben, azaz a 11. századi temető sírjainak mindössze 0,19%-ában került elő juhcsont, éspedig egy mat. nő bolygatott sírjában (135) a koponya helye és a jobb kulcsont között egy nagyon erős fiatal kos jobb oldali sípcsontja (*tibia*). A sír a Péter–I. András–denáros érmesávban feküdt. A Kárpát-medencei 11–12. századi érmés sírok listájában juhcsont kísérő leltre nem buk-

¹⁷⁷⁷ Vö. BALINT 1991, 177, 177: Anm. 427.

¹⁷⁷⁸ „I. (Szent) László-pénzt és lovastemetkezést egyaránt tartalmazó lelőhelyként csak Kiszombor-C temető jöhet szóba.”: LANGÓ-TÜRK 2003, 206: 17. jegyzet.

¹⁷⁷⁹ „Móra Ferenc a sírokból talált esontanyagot az emberi koponyák kivételével nem gyűjtötte össze, hanem a sírgödörben vagy a kutatóárokból egy esomóba rakva visszatemette. A Kiszombor-C temetőben általunk újra feltárt és begyűjtött lócsontok között azonban egyetlen olyan sínes, amely egész lóra utalna, ezért Móra ezen adatát továbbra is fenntartással kell kezelnünk.”: LANGÓ-TÜRK 2003, 206: 18. jegyzet.

¹⁷⁸⁰ „A Bálint Csanád által hivatkozott Kiszombor-C 13. sírban a halott szájában volt egy érme, amely azonban már nem került leltározásra. A minden bizonnyal a felszedés során elporladt érméről így nem lehet eldönteni, hogy 10. vagy 11. századi volt. A temetőben ugyanis van 10. századi érmét tartalmazó sír is (pl. az általunk feltárt 37. objektum). A 13. sírban feltárt többi melléklet is jellegzetes 10. századi leletanyag: esontlemezekkel díszített tegez, nyílhegyek, aranyozott ezüstveret. A szintén citált Kiszombor-B 328. sír nem tartalmazott érmét, miként lótemetkezést sem. Lovastemetkezés egyébként egyáltalán nem került elő a Kiszombor-B temetőből, lószerszáműs csak egy sírban volt (217. sír). Ez utóbbi temetkezésnél a halott koponyáján ugyan volt ezüstérme, azonban ezt sem sikerült sértetlenül felszedni és meghatározni. A harmadik példa a Kiszombor-E temető 39. sírja, amelyben – Móra sírlapja alapján – volt pénz a halott szájában, múzeumi gyűjteménybe azonban nem került. Bővebb adatok hiányában így ezen temetkezés 11. századi datálása is kétséges. A Kiszombor környéki temetőkből tehát egyetlen biztosan 11. századi pénzzel keltezett lovassírt sem ismerünk.”: LANGÓ-TÜRK 2003, 206: 19. jegyzet.

¹⁷⁸¹ LANGÓ-TÜRK 2003, 204.

¹⁷⁸² Vö. ADAM 2002, I: 201–204: 01–06–0310–01–13.

¹⁷⁸³ Az ásatási dokumentációban szarvasmarhafog módján szerepelnek, ezt a sejtést Vörös István helyesbítette.

¹⁷⁸⁴ Az ásatás területén feltárt rézkori temető leletei között lócsont nem került elő – vö. PATAY 1975. –, s mivel a két fog esetleges eltérő korának meghatározására nem adódott semmiféle lehetőség, immár korabeli mellékletként tekintetem őket.

¹⁷⁸⁵ 1–5. Lófogak 10. századi falusi temetőkben: 1. Algyő (Cso)-258. számú kútkörzet 39. sír: feldúlt, kirabolt női sír, ló dext. P3: VÖRÖS 2000, 361, 369. 2–3. Karos (BAZ)-Eperjesszőg III. temető 4. sír (2.): feldúlt férfisír, a esontjai között fekvő lófog arra utalt, hogy ez is lovas sír volt: RÉVÉSZ 1996, 34, 8. sír (3.): 40-50 éves férfi, sírjából nem közölt lófogát: RÉVÉSZ 1996, 34–35. Vörös szerint jelképes lovas sír volt, benne az 5. sz. sírmelléklet: 1 db lófog; amelyet lómolarisként említett: VÖRÖS 1996a, 468, 471; VÖRÖS 2000, 369. 4. Szabadkigyós (Bé)-Pálliget, Tangazdasági homokbánya 10. sír: közvetlenül a temetés után kirabolt sírnak tekintett gödörben egyetlen lófog: BALINT 1971, 63. 5. Szentcs (Cso)-Borbásföld 19. sír: bolygatott női sír, a esontjai közelében talált lófognak és állatcsontnak a sírhoz tartozása kérdéses; a lófog elveszett: RÉVÉSZ 1996/Szentes, 302. Hiteles lófogamulettnek tekintette: VÖRÖS 1996, 340.

6–9. 10–11. századi falusi temetőkben: 6–7. Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom 249. és 256. sír: a lófog egyik sírleírásban sem szerepel, vö. ISTVANOVITS 2003, 109, 110–111. Vörös gyűjtése szerint a 249. sír „környékén” dext. M3, a 256. sír „környékén” sin. P3/4 került elő: VÖRÖS 2003, 415. 8. Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 79. sír: női sír, ló 2 dp2-3. 9. Piliny (Nó)-Sirmányhegy 38./1902. sír: felnőtt sírja, az álla alatt két meghatározhatatlan érme, „a tetem körül szendrabok feküdtek, a koponya mellett egy lófog, s szétszórva a rögök között tűzkő darabok és kagylóhéj maradványok”: NYÁRY 1904, 65.

¹⁷⁸⁶ VÖRÖS 1996a, 471. „Az elsősorban női és gyermek sírokból előforduló »magányos« állatfogak (ló/szarvasmarha/sertés/kutya/róka stb.) általában a népi hiedelemmel hozhatók kapcsolatba. Az állatok attribútuma bajhárító, óvó-védő funkcióit töltheték be.”: VÖRÖS 1996b 340. Ugyanezt az algyői leleteket tárgyalva megismételte azzal a kiegészítéssel, „hogy a – feltételezhetően – bőr/vászon? zacskóba rakott amulett temetési kellék vagy a hétköznapon is hordott tárgy volt-e, nem tudható”: VÖRÖS 2000, 369.

¹⁷⁸⁷ Vö. VÖRÖS 1996b, 340; VÖRÖS 2015, 469.

hajkarika, 5 bronz övveret, szíjvég, ijmarkolat-borító agancslemezpár, 4 nyilcsúcs, tegez, kés, a koponyától balra disznócsontok.¹⁸¹² 17. Hajdúszoboszló (HB)-Árkoshalom 204. sír: 12-14 éves gyermek mellékletei: bronzgyűrű, a jobb combcsontja közepénél fekvő börtarsolyban nyilcsúcs, fenőkö, 14 juh és 4 sertés *astragalus*.¹⁸¹³ 18. Kecskemét (BK)-Vásártér, Czédula-ház-domb VI. sor 5. sír: 30 év körüli férfi lovas sírjának mellékletei: bronz hajkarika, kengyelpár, csikózabla, hevedercsat, kés, „A bal kezénél [a könyökénél, kívül] az egyes sírokban ugyan ezen helyen észlelt kisebb állat csont (sertés?, kutya?) találtatott.”¹⁸¹⁴ A sírbéli csont talán két sertéscsont: bal lapockarész (*sin. humerus, sin. tibia dist.*) egyike volt.¹⁸¹⁵ 19. Kiskunfélegyháza (BK)-Páka, Dósa-tanya 25. sír: nő jobb combcsontján disznócsont (?), Salamon H15 denárával.¹⁸¹⁶ 20–23. Magyarhomorog 81. sír (20.), 113. sír (21.), 123. sír (22.), 372. sír (23.). 24. Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 195. sír: 55-60 éves férfi mellékletei: legyező alakú kengyelpár, csikózabla, patavakaró/ár?, a jobb könyökhajlat belső oldalánál és a bal váll fölött sertés jobb lapockarész (*humerus* és *radius*).¹⁸¹⁷ 25. Sárrétudvari (HB)-Hízó föld 54. sír: gyermek mellékletei: vas tárgy, a bal szeméremcsontján és a bal combcsontja belső oldalán sertés jobb lapockarésze (*dext. radius-ulna*).¹⁸¹⁸ 26. Visonta (He)-Felsőrét 12. sír: bolygatott gyermek, térdei között sertésállkapocs töredéke.¹⁸¹⁹

Melléklet mivolta és meghatározatlansága miatt nem vettem fel a listába a Fonyód (So)-Sándor utca 26. lelőhelyű 14. sírt, amelyben a „csontváz lábától 50-80 cm-re egy agyaras állat, talán [vad?] disznó maradványai kerültek elő.”¹⁸²⁰

III.4.5.4.5.3.5. Tyúkok¹⁸²¹

Két temetkezésben, azaz a 11. századi temető sírjainak csupán 0,38%-ában volt húsos ételmellékletként elhelyezett, egyszer csak feltételezett, egyszer pedig meghatározott házityúkcson (*Gallus gallus dom.*). Egy 60-x éves nő (106) koponyája és a sírjának jobb széle között bontás közben egy tyúkcombcsontnak vélt csontot mozdítottunk ki, ami még a helyszínen elveszett, a sírt I. István H1 denára keltezte. Egy 30-39 éves férfi (151) koponyájának tarkója mögött juvenilis korú házityúk (*Gallus gallus dom.*) jobb oldali lábszárcsontja (*tibiotarsus*) került elő, a sírt szintén I. István H1 denára kísérte. Vörös István adatgyűjtését¹⁸²² részletezve és a magyarhomorogi adatokkal, valamint a 11–12. századi Kárpát-medencei érmés sírok leletlistájából kiegészítve mindössze 12 tyúkcsontos sírt sikerült összegyűjtenem, amelyben nyolc férfi, három nő és egy gyermek nyugodott.¹⁸²³ Változatos „ellátmányt” kaptak: egész vagy fél tyúkot, törzset, szárnyat, lábat, de a többség közelebből meghatározatlan maradt.¹⁸²⁴ Nem volt kötött a sírba tétel helye sem, három alkalommal a test jobb, ötször a bal oldalára, kétszer-kétszer a középvonalába, illetőleg egyelőre közöletlen helyre.¹⁸²⁵ A biztosan 10. századi mellékletű sírok (4, 5, 6.), valamint a kísérő I. István (8–9.) és Kálmán (12.) -denáros temetkezések tanúsága szerint a halottas szokás e formáját – valószínűleg mindvégig szörványosan – egészen a 11. század végéig gyakorolták, részben a 10. századi szállási, részben a 10–11. századi falusi, sőt templom körüli temetőket fenntartó közösségek körében,¹⁸²⁶

¹⁸¹² NEMESKÉRI-ÉRY-KRALOVÁNSZKY-HARSÁNYI 1961, 6–7; ISTVÁNOVITS 2003, 57–58.

¹⁸¹³ M. NEPPER 2002, I: 89; VÖRÖS 2002, 427.

¹⁸¹⁴ KADA 1896, 48–49.

¹⁸¹⁵ A millenniumi hadtörténeti kiállításon *in situ*ként összerakott sírhoz Kada sírleírásához képest az *in situ* fénykép alapján – SZENDREI 1896, 41: 2. kép – több tárgyat is hozzátettek: avar szablyát, 2 nyilcsúcsot, veretes övdarabot (?), edényt és a bal könyök külső oldala mellé két állatesontot. A utóbbiak meghatározása Vörös István szerint két sertéscsont (*sin. humerus, sin. tibia dist.*), de az egyikük nem tartozott a sírhoz: VÖRÖS 2000, 368. Kada leírása szerint több sírban is lehetett sertés- vagy kutya csont, de ezekkel nem lehetett számolni.

¹⁸¹⁶ KULCSÁR-SOMOGYVÁRI 1991. A részletes adatok Kulesár Valéria és Somogyvári Ágnes szíveségéből.

¹⁸¹⁷ M. NEPPER 2002, I: 159; VÖRÖS 2002, 426.

¹⁸¹⁸ M. NEPPER 2002, I: 305; VÖRÖS 2002, 426.

¹⁸¹⁹ Révész László inkább korábbi települési hulladékból származtatta: RÉVEZS 2008, 351, 368: 372. jegyzet, 436–437.

¹⁸²⁰ Vö. MAGYAR 2016, 183, 185.

¹⁸²¹ Vö. KOVÁCS 2017; KOVÁCS 2018.

¹⁸²² Vö. VÖRÖS 2000, 368.

¹⁸²³ A tyúkcsontos sírokban fekvők neme/élekorai a lelőhelylista sorszámai szerint: 8 férfi: 1 juv. (4.), 1 ad. (9.), 6 ? (1, 2, 3, 6, 10, 12.), 3 nő: 2 mat. (7, 11.), 1 sen. (8.), 1 inf. II. gyermek (5.).

¹⁸²⁴ A tyúkmellékletek részletezése a lelőhelylista sorszámai szerint: egész kisebb tyúkfajta (10.), tyúk jobb fele és külön a feje (2.), törzse (5.), bal szárnya (1, 4.), jobb lába (3, 9.), a többi meghatározatlan (6, 7, 8, 11, 12.). Megjegyzendő, hogy 3 lovas temetkezés is volt közöttük (4, 5, 6.), egy bolygatott sírhoz talán róka csontváz (9.) és sertés állsözemfog-amulett (5.), végezetül egy csirkecsont mellett a sírföldben egy további szárnyasont is volt (6.).

¹⁸²⁵ A tyúkmellékletek helye a lelőhelylista sorszámai szerint: a jobb felkar alatt (6.), a lábszár mellett (5.), a láb külső oldalánál (12.), balra a fejtől (8.), a könyökénél kívül (11.), a lábvégnél (7.), a test bal oldalán (2, 4.), középen a tarkó mögött (9.), valamelyik lábfejen (10.), egyelőre közöletlen helyen (1, 3.).

¹⁸²⁶ Az egyes temetőtípusokban feltárt tyúkmellékletes sírok a lelőhelylista sorszámai szerint: szállási temető (1–6.), 10–11. századi falusi temető (7, 10, 11.), 11–12. századi falusi temető (8, 9.), templom körüli temető 11/12. századi részlete (12.).

az ország egész területén.¹⁸²⁷ A szállási temetőkben megfigyelt jelentkezésük annak a bizonyítéka, hogy ezt a szokást nem a Kárpát-medencében vették át, hanem magukkal hozták, és mögötte a tyúktartás tevékenysége húzódott meg. Ezt a megállapítást nagyban megerősítik a 10. századi szállási és falusi temetők tyúk- és lúdtojás-mellékletei is, mivel azonban ilyenek a magyarhomorogi temetőből hiányoztak, a leleteiket külön tanulmányban dolgoztam fel.¹⁸²⁸ A sertécsontos síroknál már részletezett indoklású különbségek itt is jelentkeztek a legjobban ellátott lovas, fegyveres férfi (6.), és a kisebb és csökkenő tárgyválasztékú többiek (4, 5, 7, 8, 9, 12.) között, bár az egyelőre közöletlen adatok (1, 2, 3.) közlése bizonyára befolyásolni fogja majd ezt az eredményt.

Más a helyzet a 10–11/12. századi falusi temetőkkel, amelyek tyúkcsontos sírjaihoz lehet találni 9. századi dunántúli és felvidéki lehetséges előzményeket. A 145 sírral teljesen feltárt és a 9. század utolsó harmadától a 10. század elejéig használt¹⁸²⁹ sopronkőhida (GyMS)-kőhidtelepi falusi temető különösen gazdag volt e leletekben hiszen 44 temetkezéséből 45 tyúkmaradványt (30,34%) tártak fel; a 91.-ben kettő is volt!¹⁸³⁰ 14 sírban nyugodott inkább idősebb férfi, 19-ben többségében idősebb nő, öt-ötben gyermek és kisgyermek, egyben pedig csecsemő.¹⁸³¹ Bökönyi Sándor egyedülállóan részletes, s emiatt rendkívül érdekes elemzése szerint „az előkerült tyúkcsontokat illetően 36 egyednél világosan megállapítható volt, hogy teljes vázról van szó, mivel minden testtájék csontjai egyaránt képviselve voltak a sírból előkerült csontok között.¹⁸³² Két esetben viszont csak szárny-, három esetben pedig csak lábcsontok kerültek elő. Mivel azonban két alkalommal fiatal, két alkalommal pedig nem teljesen kifejlett egyedekről van szó, fel kell tételeznünk, hogy csupán a hiányos begyűjtés miatt nincs

minden testtájékról csontunk.¹⁸³³ (Vö. a 25., 111. és 122. sír elporladt tyúkvázaival.) A tyúkcsontok közül egyébként a koponyák hiányosak, a csigolyák töredékesek, a végtagsontok azonban jó megtartásúak, kivéve a nem teljesen kifejlett vagy fiatal egyedekét. A tyúkcsontok legnagyobb részét kifejlett (22 egyed), kisebb részben fiatal (12 egyed) és még ritkábban nem teljesen kifejlett (7 egyed) állatokból származnak.¹⁸³⁴ Azokban az esetekben, ahol a tarsometatarsusok is előkerültek, a sarkantyú előfordulása vagy hiánya alapján a nemet is meg lehetett határozni. Ennek alapján megállapítható volt, hogy 18 sírban ♀, 5 sírban pedig ♂ vázak voltak. Érdekes, míg a tyúkvázak férfi és női sírokból egyaránt előfordultak, addig valamennyi kakascsontváz férfi sírban fektült.¹⁸³⁵... A temető tyúkjai egy igen kistestű, primitív fajtát képviselnek; azonban nem lehetetlen, hogy köztük egy nagyobbtestű, talán a római tyúkra visszavezethető fajta egy-két egyede is előfordult.¹⁸³⁶ Bökönyi véleményét nyilvánított a tyúkmaradványok mellékletadásának céljára is: „Amennyiben ugyanis csak magányos végtagsontos vázáról van szó – ha ezek valóban egyes végtagsontjai és nem teljes [tyúk]vázak épen előkerült csontjai –, esetükben is csak ételmaradékokról beszélhetünk. Teljes vázak esetében azonban csak akkor gondolhatnánk ételként való sírbahelyezésre, ha a csontok edényből vagy pedig a sír különböző helyeiről kerültek volna elő. Minden más esetben viszont kultikus okot kell feltételeznünk a teljes tyúkvázak sírbátételét illetően. Nyilván a rossz szellemek elriasztása miatt vagy valamilyen hasonló célból kerültek a sírba. Bizonyos párhuzamot látunk itt a későbbi idők építési áldozataival, melyeknél kakast, tyúkot, kutyát ástak az épületek falába, küszöbe alá stb. – a melynek szép példáját írta le Méri [István], aki az egyik kardoskúti Árpád-kori ház sarká-

¹⁸²⁷ A tyúkcsontos sírok lelőhelyei tájegységenként a lelőhelylista sorszámaival: 4 Észak-Magyarországon (4, 5, 10, 11.), 3-3 a Duna–Tisza közén (1–3.) és a Tiszánál (8, 9, 12.), 1-1 a Felvidéken (7.) és Erdélyben (6.).

¹⁸²⁸ Kovács 2018e.

¹⁸²⁹ Szóke 1979, 77. Török Gyula a teljes 9. századi használati idejét véleményezte: Török 1973, 62.

¹⁸³⁰ Bökönyi Sándor csak 43 temetkezés 44 tyúkmaradványával számolt: 40 sírt elemzett, háromban (25, 111, 122) elporladt, felszedhetetlen s így értékelhetetlen csontmaradványok voltak. Ellenben valamiképpen kimaradt a 129. sír: „a koponya mögött és a lábfejesontok előtt egy kisebb állat propeller alakú medencecsontja, illetőleg esirkecsontok voltak”: Török 1973, 29. Bökönyi csak juh vagy kecske jobb oldali medencefelét említette: Bökönyi 1973, 118. Így valójában 44 sírban 45 tyúkmaradvány volt.

¹⁸³¹ 14 férfi: 1 juv. (64), 4 ad. (16, 30, 37, 60), 1 ad.–mat. (18), 7 mat. (63, 84, 91, 92, 100, 127, 138), 1 sen. (78), 19 nő: 1 juv. (44), 1 ad. (68), 12 mat. (13, 25, 54, 59, 76, 80, 86, 101, 103, 111, 129, 145), 5 sen. (50, 62, 88, 95, 130), 5 gyermek (29, 42, 51, 123, 135), 5 kisgyermek (21, 55, 94, 115, 122), 1 csecsemő (116) sírjában.

¹⁸³² 31 „hiányos váz” (16, 18, 21, 29, 42, 44, 55, 60, 63, 64, 68, 76, 78, 80, 84, 86, 88, 91, 91a, 92, 94, 95, 100, 101, 115, 116, 123, 127, 130, 135, 138), 1 „koponya és hiányos váz” (145), 3 „koponyadarabja(i) és hiányos váza (50, 54, 59), 1 „vázrészec” (51) a felsorolt sírokból: Bökönyi 1973, 117–118.

¹⁸³³ 2 fiatal tyúk lába (13: *tibia*-tör., *tarsometatarsus*, 37: 2 *tibia*), 2 nem teljesen kifejlett tyúk lába (30: *femur*-tör., 2 *tibia*, *tarsometatarsus*) és szárnya (62: hollőesőresont-*loscoracoideum*-tör.), 1 kifejlett tyúk szárnya (103: *radius*).

¹⁸³⁴ Javított adatok 23–12–6 helyett: 22 kifejlett egyed (29, 42, 50, 54, 55, 60, 63, 68, 76, 78, 80, 84, 86, 88, 91/1, 92, 95, 101, 103, 123, 138, 145), 12 fiatal egyed (13: juv., 16, 21, 37, 51, 64, 100, 115, 116, 127, 130, 135), 7 nem teljesen kifejlett egyed (18, 30, 44, 59, 62, 91/2, 94): vö. Bökönyi 1973, 117–118, 121–122.

¹⁸³⁵ Tyúk egyedek/♀: 4 férfi (18, 30, 63, 138), 9 nő (13, 50, 54, 68, 76, 80, 95, 101, 145), 2 gyermek (29, 123), 2 kisgyermek (55, 94), kakas egyedek/♂: 5 férfi (60, 78, 84, 91/1, 92) sírjában.

¹⁸³⁶ Bökönyi 1973, 121–122, 124 Utalás a római típusú tyúkokra (18, 123, 138): uo., 122.

ban elásott kakas vázára bukkant. Az a tény, hogy temetőnk tyúkvázai közül egyetlenegy sem került edényből elő, megerősíteni látszik fenti feltevésünket.¹⁸³⁷ A feltevést Szőke Béla Miklós cáfolta, aki területileg elkülönült csoportokban regisztrálta a temetőben a szarvasmarha-koponyarészek, illetőleg az általa egyértelműen hagyományos ételmellékletnek tekintett tyúk-, sertés- és juh-/kecskesontok külön vagy együttes előfordulását, és három periódust határolt el. Az elsőben, a temető nyugati részén a juh- vagy marhakoponyarészeket juh-/kecske- és disznócsontok, továbbá edények kísérték. A középső részen elhelyezkedő másodikban hozzájuk társultak a tyúkcsontvázak, a harmadik, utolsóban pedig elmaradtak a koponyarészek, és a dominálóná vált tyúkcsontvázakhoz és a megmaradt juh-/kecskesontokhoz az edények csatlakoztak.¹⁸³⁸ Mindenesetre a koporsóban temetett 9. századi sopronkőhidai halottak tyúkmellékleteinek a koporsóra vagy azon kívülre helyezése¹⁸³⁹ nem hagyományozódott a 10–11/12. századi magyar falusi temetőkbe, esetleges ilyen kapcsolatot az olyan koporsó nélküli gödörsirokba temetett tyúkrészeket tartalmazó temetőkkel lehet általánosságban feltételezni, mint a garabonci I. temető¹⁸⁴⁰ vagy az esztergályhorváti temető.¹⁸⁴¹ A felvidéki leletanyagból azért érdemel kiemelt figyelmet a csekeji

temetőben feltárt 10 házityúk-mellékletes temetkezés,¹⁸⁴² mert bár a 10. század első felétől/közepétől a magyar hatás, illetőleg jelenlét is észlelhető az emléktanyagban,¹⁸⁴³ az ásató és közreadó Mária Rejholcová megalapozott véleménye szerint házityúkhús ételadományát kizárólag a 9. század és a 10. század első fele közötti időszakban tettek a halott mellé, ami régi szláv¹⁸⁴⁴ és természetesen avar kori hagyomány fenntartását jelentette. Rejholcová véleményét a szóban forgó 8 férfi és 2 nő temetkezésének további mellékletei kellőképpen alátámasztják,¹⁸⁴⁵ emiatt a honfoglaló magyarok már kevés valószínűséggel találkozhattak itt e szokás gyakorlatával.

III.4.5.4.5.3.5.1. Tyúkcsontok 10–11. századi sírleleteinek listája

1–6. 10. századi szállási temetőkben: 1–3. Algyő (Cso)-258. számú kútkörzet 79. sír (1.): férfi, közöletlen melléklettel, házityúk bal szárnya (*ulna sin.*).¹⁸⁴⁶ 100. sír (2.): koporsós férfi, közöletlen melléklettel, részleges házityúk-csontváz: „félbevágott tyúk jobb oldali része, illetve a levágott feje... A tyúk feje + szárnya, illetve a törzsrésze + combja az elhunyt bal oldalán két különböző helyen volt. A tyúk testét nemcsak hosszában (jobb és bal oldali részre) hasították ketté, hanem levágták a fejét (ko-

¹⁸³⁷ BÖKÖNYI 1973, 119. Méri egy kardoskúti földbeásott lakóház DNy-i sarkába mélyített gödörben egy kakas teljes csontvázára bukkant, amelyet építési áldozatnak tekintett; a népi hagyomány szerint „háziállatot, főleg kakast, tyúkot, kutyát azért ásnak el az új épület falába, vagy küszöbe alá, hogy aki az új házban elsőnek alszik, még abban az évben ne haljon meg. Ez annak az ősi szokásnak enyhébb alakja, amikor még emberáldozattal engesztelték ki a hely megsértett szellemét.”: MÉR 1964, 16–17, 81.

¹⁸³⁸ SZŐKE 1979, 61, 75–76, 54: Abb. 2. A továbbiakban több dunántúli és ausztriai lelőhelyet is érintett, ahol tyúkcsontok előfordultak, de ezekre nem tértem ki.

¹⁸³⁹ Hiányos tyúkcsontvázak a koporsón (16., 29., 50., 54., 64., 76., 86., 88., 95., 101., 115., 130.), meghatározatlan tyúkmaradványok a koporsón (25., 111., 122., 129.), tyúkláb a koporsón (37.), hiányos tyúkcsontvázak a koporsón kívül (18., 44., 55., 59., 60., 63., 68., 78., 80., 84., 94., 123., 135., 138.), tyúkláb a koporsón kívül (30.), tyúkszárnya a koporsón kívül (62., 103.) a felsorolt síroknál. Koporsóba tett hiányos tyúkcsontvázak 3 sírban (91: 2 db, 92., 127.). A 9. század második felére keltezett sopron (GyMS)-présháztelepi temető koporsós női sírjai egyikében a hiányos tyúk(csontváz)-ételmelléklet a koporsó bclül (4. sír), a másikában (10. sír) a koporsó vonalán kívül, a bal könyök magasságában bukkant fel: ТОМКА 1969, 64–67, 74–76, 89.

¹⁸⁴⁰ A 840-es évek kezdete és a 880/895–890 tája közé keltezett 81 sírral teljesen feltárt garabonc (Za)-ófalui falusi I. temetőben csak 6 esetben volt koporsó, de 2 férfi (36., 75.), 3 nő (1., 13., 30.), 1 inf. II. juv. (16.), 3 kisgyermek (2., 46., 47.) és 1 csecsemő (23.) koporsó nélküli sírjában volt tyúkmaradvány: SZŐKE 1992, 58–59; SZŐKE 1994, 268. Egész juv. tyúk (23.), valamint ad. tyúk fej és nyak nélkül, egy tojással (47.) is volt közöttük, a többi elhunyt csak részt kapott: inf. tyúk mellét, felső és alsó combját (1.), juv. kakas szárnyát és alsó combját a csüddelel (36.), juv. tyúk szárnyát és alsó combját (30.), inf. I. tyúk hátából kivágott darabot (2.), juv. tyúk felső szárnyát (75.), inf. I. tyúk felső szárnyát és felső combját (16.), inf. tyúk két szárnyának húsos részét és az alsó combjait (13.): SZŐKE 1994, 255; SZŐKE 1992, 58–59; a csontok latin megnevezése síronként: SZŐKE 1992, 206–241.

¹⁸⁴¹ A 840-es évek és 930 tája között használt, s 317 sírral gyakorlatilag teljesen feltárt esztergályhorváti (Za)-alsóbárándpusztai falusi temetőben csak néhány esetben volt koporsó, s csupán egy férfi (32.) és egy gyermek koporsó nélküli sírjában (190.) maradtak szárnyasesontok: MÖLLER 2004, 13.

¹⁸⁴² 8 férfisír (489., 537., 587., 738., 755., 764., 771., 788.), 2 női sír (472., 580.): REJHOLCOVÁ 1995, 51–53, 57, 64–65, 80–82, 84, 86, 88; REJHOLCOVÁ 1995a, 18, 52–88. A temetőnek mindössze 5 sírjában volt fakonstrukció, ezek közül négy (472., 537., 755., 788.) tyúkmellékletes volt: REJHOLCOVÁ 1995a, 9.

¹⁸⁴³ Vö. REJHOLCOVÁ 1995a, 90–95.

¹⁸⁴⁴ REJHOLCOVÁ 1995a, 18.

¹⁸⁴⁵ A tyúkcsontos temetkezések egyéb mellékleteiből: *langsax*, lándzsa, szekerce, abrónesos vödör a 9. század 1–2. harmadából (587. sír: ad. férfi); REJHOLCOVÁ 1995a, 46, 52–54; szekerce a 8. század vége–9. század 1–2. harmadából (537. sír: ad. férfi); *uo.*, 53–54; szekerce, sarkantyúpár, vödör a 8/9. század fordulójától (788. sír: mat. férfi); *uo.*, 56; avar típusú szahlya a 10. század 1. feléig (738. sír: ad. férfi); *uo.*, 53; további abrónesos vödörök a 9. század 1–2. harmadából (472. sír: ad. nő, 489. sír: ad. férfi, 755. sír: mat. férfi, 764. sír: sen. férfi). Csekély keltező értéke miatt nem választottam el a fentiktől a csekeji hamvasztásos temetkezésekben már a 7–8. században megjelent lant alakú csiholót (771. sír: mat. férfi); *uo.*, 49 valamint a gerezdel felületű gömb alakú üvegyöngyöt (580. sír: mat. nő): 10. század inkább 1. fele: *uo.*, 68.

¹⁸⁴⁶ VÖRÖS 2000, 367; VÖRÖS 2015, 470. Az algyői tyúkcsontokról korábban: MATOLCSI 1982, 277, 276: 98. ábra.

ponya + állkapocs), 3 db nyakcsigolyával, a két szárnyát és a fél törzset a combjával együtt is. A 100. sír »részleges csontváza« eltér a hagyományos ételadományoktól. Külön volt a feje, és az azonos oldali testrészei szétszedve két helyen kerültek elő.¹⁸⁴⁷ 107. sír (3.): közöletlen mellékletű férfi, házityúk jobb combja és lába (*femur-tibiotarsus dext.* ?).¹⁸⁴⁸ 4–5. Karos (BAZ)-Eperjesszög II. temető 2. sír (4.): lovas juv. férfi, vascsat, csiholó, bronzveret, 2 kova mellélettel, a váztól északra 35 cm-re róka hiányos csontváza, és házityúk bal oldali szárny része (*radius-ulna sin.*), a sírhoz tartozásuk kérdéses; a sírban 10. századi meghatározhatatlan negyed dirhem volt, 3. sír (5.): lovas leánygyermek/inf. II. mellékletei: 2 ezüst hajkarika, gyöngysor, ezüst pántkarperec, 3 ezüstlemezke, csikózábla, 2 edény, a jobb oldalán a lábszárcsontok mellett összehajtott bőrös lócsontok, köztük sertés *caninus* és házityúk törzsrésze (*pelvis/sacrum*).¹⁸⁴⁹ 6. Kolozsvár (Rom)-Zápolya utca 4. sír: férfi mellékletei: 5 ólomgomb, ezüst hajkarika, ezüstlemez kar- és lábperecek, 5 nyilcsúcs, tegez, szablya és kettejük szerelékei, nyereg?, kés, csiholó, kova, a sírföldben két lólábszárcsont, a jobb felkar alatt ferdén keresztben „szárnyas (csirke) csont”, egy másik szárnyascson a sírföldben.¹⁸⁵⁰

7–11. 10–11/12. századi falusi temetőkben: 7. Ipolykiskeszi (Szlk)-Nagy-Völgy-úti-dülő 202. sír: mat. nő mellékletei: bronz karperec, kés, edény, a bal lába végénél házityúk (*Gallus gallus dom.*) bal lábszárcsontja.¹⁸⁵¹ 8–9. Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 106. sír (8.): sen. nő, bronz hajkarikapár, pálcakarperecpár, 2 gyűrű, gyöngyszem, I. István H1 denára melléklettel, a koponyája bal oldalánál tyúkcombesont,¹⁸⁵² 151. sír (9.): ad. férfi I. István H1 denarával, a tarkója mögött juvenilis korú házityúk (*Gallus gallus dom.*) jobb oldali lábszárcsontja (*tibiotarsus*). 10. Piliny (Nó)-Sirmányhegy 29./1902. sír: férfi, „a lábfejére kinyújtott nyakkal és lábakkal egy kisebb tyúkfajta egyedje van téve”.¹⁸⁵³ 11. Rózsaszentmárton (He)-Felsőcsér 4. sír: mat. nő, a bal könyöke külső oldalán, már a bolygatott sávban csirkecsont.¹⁸⁵⁴

12. Templom körüli temető: 12. Kardoskút (Bé)-Hatablaki-kápolna-dülő 11. sír: férfi, vastörredék, edénytörredék, Kálmán H40 denára mellékletével, a jobb lába külső oldalánál tyúkcsontok.¹⁸⁵⁵

III.4.5.4.5.3.6. Összesítő megjegyzés

A temető sertés- és tyúkcsontleleteinek fenti értékelése kiegészítve a 10. századi temetők lúdsontjainak listájával¹⁸⁵⁶ és a 10–11/12. századi temetők tojásleleteinek feldolgozásával,¹⁸⁵⁷ elégséges alapja lehet annak az állításnak, hogy a hosszú helyben lakást tükröző 9/10–11/12. századi falusi temetőktől eltérően, a magyarok a rövidebb-hosszabb ideig használt 10. századi szállási és falusi temetőjükben a temetkezés felhagyását kizárólag a fenntartó közösségük talán többféle – politikai, rövid távú éghajlatváltozásból bekövetkezett természetföldrajzi változásra reagáló, a szállásterületet növelni szándékozó – okból történt továbbköltözésével, de nem a nomád állattartó gazdálkodásával lehet magyarázni.¹⁸⁵⁸

III.4.5.4.5.3.7. Ugarcsiga

Jóllehet két sírban, egy gyermek (451) és egy nő (452) temetkezésében is feltártunk egy-egy ugarcsigát (*Helix lutescens* Km.) a 98, illetőleg 80 cm mély sírgödörben, Krolopp Endre malakológus véleménye alapján nem tekintetem őket sírleletnek. Szerinte a csiga(ház) bekerülhetett a sírba a töltelékfölddel, de abból az üledékből is származhatott, amelybe a sirt mélyítették; mindkét esetben sem lehetett a holocénál idősebb korú.¹⁸⁵⁹ A faj Kelet-Európában jelenleg is él, száraz, füves-bokros domboldalakon, parlagon hagyott szántóföldeken, napos legelőkön, esetleg kertekben, temetőkben.¹⁸⁶⁰ A maradványok természetes eredetét megerősítette, hogy 1986. július 4-én szelvényásás közben a 452. sír mellett bolygatatlan talajban, a sírfeleknél 10–15 cm-rel magasabban hasonló csigát találtunk.

Érdekes, hogy a 91/100 sírral teljesen feltárt sárboárd (Fe)-Tringer-tanyai 10. századi falusi temető öt sír-

¹⁸⁴⁷ Leírása: „fej, 3 v. *cervic. scapula-humerus-radius-ulna dext.; lumbosacrale fr., sternum fr., pelvis fr.-femur-tibiotarsus dext.*”: VÖRÖS 2015, 470; vö. VÖRÖS 2000, 367.

¹⁸⁴⁸ VÖRÖS 2000, 367; „a házi tyúk lábáról a lábvéget (*tmt.-ph*) minden esetben eltávolították”: VÖRÖS 2015, 470.

¹⁸⁴⁹ RÍVÉSZ 1996, 16; VÖRÖS 1996a, 462, 470.

¹⁸⁵⁰ KOVÁCS 1942, 92, 97; GÁLL 2013, I: 271, 283, 571, 634.

¹⁸⁵¹ „*kost' dolná zvieracia čast' lavého beháka*”: HANULIAK 1994, 65, 109, 127, 512. sír: téves adat: VÖRÖS 2000, 368; a sírban juhcsontok (*Ovis aries* L.) voltak: HANULIAK 1994, 138.

¹⁸⁵² A csont elveszett, még feltírás közben csak Dienes István véleményezte.

¹⁸⁵³ NYÁRY 1904, 64.

¹⁸⁵⁴ RÍVÉSZ 2008, 268, 436–437.

¹⁸⁵⁵ OLASZ 1954, 198.

¹⁸⁵⁶ KOVÁCS 2018, 631: B. 1–14.

¹⁸⁵⁷ KOVÁCS 2018c.

¹⁸⁵⁸ Részletesebben: KOVÁCS 2018, 632; tömörítve: KOVÁCS 2017, 60.

¹⁸⁵⁹ Krolopp Endre (Pozsony, 1935–Budapest, 2010) 1986. október 8-án keltezett levele.

¹⁸⁶⁰ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Ugarcsiga> (2017. április 20.).

jában¹⁸⁶¹ barnagyűrűsnek nevezett csiga (*brown-girdled snail*) került elő, pontosabban¹⁸⁶² két faj, a Magyarországon is gyakori lapos kőrőcsiga (*Helicella obvia*) és a pannonsziga (*Cepaea vindobonensis*) néhány, sírleletként kezelt példánya.¹⁸⁶³ Az ásató K. Éry Kinga rámutatott, hogy az avar korral ellentétben a 10–11. századi temetőkben a szárazföldi csigalelet igen ritka, maga is mint a 10–12. századi leletkataszter egyik összeállítója, csupán a saját tengelici ásatásán találkozott vele.¹⁸⁶⁴

III.4.5.4.5.3.8. Egyebek: obszidián, üvegtárgy(?), azonosítatlan vastárgyak, famaradványok, rozsdanyomok. Egy 3-4 éves kisgyermek (411) koponyája mellett a sírszélnél, tehát a gödör betöltésben feküdt egy obszidián darabka, amelyet valószínűleg elhamarkodottan leletnek tekintettünk.¹⁸⁶⁵

Egy csecsemő (470) állkapcsának jobb oldala alatt talán egy üvegkarika szétporló anyagú, hasábszerűen szétesett megmenthetetlen töredékei lehettek, amelyek régészeti lelet mivoltáról sem voltam meggyőződve.

Egy sírban jegyeztünk fel azonosíthatatlan vastárgy maradványait: egy nő (495) jobb felkarcsontja közepének külső széle mellett egy ívelt szélű vastárgyacska volt, amelynek a felszedésekor sem derült ki a rendeltetése; esetleg csiholó töredéke lehetett.

Egy férfi (282) állat bolygatta sírjában a jobb combcsontja feltételezett egykori helye mellett kb. 10 cm-re, igen lapos, elszenesedett állapotú, mintegy 15-16 × 3 cm méretű famaradványokra bukkantunk, amelyek egy vonalban fekvő egyetlen tárgyat jeleztek. Rendeltetése és a kora (?) ismeretlen maradt.

Több sírban figyeltünk meg olyan rozsdanyomot, amelyet a helyzete alapján elpusztult vagy elveszett tárgyként lehetett véleményezni. Akár érmét is jelezhetek egy férfi (30) állkapcsa közepének külső oldalán a zöld rozsdafoltos fogmedrei, vagy egy kisgyermek (33) nyakcsigolyáinak alsó része, de ezek tárgyasításait elvetettük, és a megsemmisült érmék között sem szerepeltettem őket. Egy-egy női koponya (21, 400) bal, illetőleg jobb csec-

nyúlványának zöld rozsdafoltja talán elpusztult karikaékszerre utalt; s ugyanerre gondolhattunk egy további nő állkapcsának zöld rozsdás bal oldala (112), valamint egy negyedik nő (216) állkapcsának jobb oldali végén megfigyelt rozsdafolt alapján. Szinte biztosan egy gyűrű nyomát örizte meg egy férfi (200) bal combcsontja mellett fekvő ujjcsontjának zöld patinája; a gyűrűt bizonyára rácsáló hurcolta el, ahogy az ujjcsontokat is eltúrta.

III.4.5.4.5.3.9. Textil- és bőrmaradványok

A temető több sírjának fém tárgyán textilmaradványokat figyeltünk meg. Egy különleges mellékletgyűttesű ad. nő (107) sérült aranyozott ezüst hajfonatkorongjának hátoldalán megőrződött textillenymomat (vö. 3. tábla 14) Eckné Nagy Katalin textilrestaurátor-művész meghatározása szerint vászon kötésű szövet maradványa, amelyen a láncok és a vetülékek fonala Z sodratú. Ugyanilyen vászonmaradvány őrződött meg egy sen. nő (416) bronz karperecére tapadva is (112. tábla 4a). Utóbbi, laza szövésű vászonmaradvány egyik darabja a textil széle, itt 1 cm-es szakaszon 16-18 egyenetlenül fonott vetülékszálát számoltunk. Egy ideig textiltöredékeket őriztek egy ad. nő (155) gerincén, a mellkas középtáján lelt Péter-denár dobozkájában is, ez időközben megsemmisült. Itt jegyzem meg, hogy a szállási temető egyik lovas temetkezésében a mat. férfi (16) szcmfedőlemezkéjének egyik oldalán további, azóta szintén megsemmisült textilmaradványt figyeltünk meg.

Egy felnőtt ijász (321) két kerek aranyozott ezüstvere egyikének hátoldalán a szegecs alatt megőrződött apró bőrmaradványt észleltünk, amely nem került vizsgálatra. Egy ad. nő (389) koponyájának bal oldalán lelt S-végű karikába mintha bőrszalag lett volna belefűzve, de a leltárkönyvben csak említésre került, de leltározásra nem. Keskeny bőrszalag nyomait véltük felismerni egy 3-4 éves kisgyermek (401) nyaktáján húzódo ingnyakveret sor alatt is.

¹⁸⁶¹ 19. sír: 17-21 éves nő jobb könyöke táján 1 lapos kőrőcsiga, 74. sír: 32-36 éves férfi koponyája bal oldalán 2 pannonsziga és 11 lapos kőrőcsiga, 75. sír: 44-48 éves férfi a koponyája bal oldalán 1 pannonsziga, 76. sír: 17-18 éves férfi szeméremcsontja előtt 1 lapos kőrőcsiga, 77. sír: 6-6,5 éves gyermek jobb felkarcsontja feje felénél 1 pannonsziga: K. ÉRY 1967-68, 127, 129.

¹⁸⁶² Agócsy Pál (1922-1997) malakológus meghatározásai: K. ÉRY 1967-68, 104.

¹⁸⁶³ A lapos kőrőcsiga (mai nevén *Xerolenta obvia*) Európában, s így Magyarországon is, az alföldi tájakon gyakori szárazföldi csiga. Melegkedvelő faj, száraz, füves lejtőkön, réteken, töltéseken, útszéleken fordul elő, helyenként nagyobb számban is megtalálható kőrőkre, bokrokra, magas fűszálakra felkapaszkodva, a nyári melegben, hogy az átforrósodott talajt elkerülve megelőzze a kiszáradást: https://hu.wikipedia.org/wiki/Lapos_kőrőcsiga (2017. április 21.). A pannonsziga (*Cepaea vindobonensis*) Kelet-Európában, s így Magyarországon is gyakori szárazföldi csiga. Melegkedvelő faj, a fák törzsén, bokrokon, utak szélén igen elterjedt: https://hu.wikipedia.org/wiki/Pannon_csigá (2017. április 21.).

¹⁸⁶⁴ K. ÉRY 1967-68, 104. A 26 síros Tengelice (To)-Sertésszállások lelőhelyű 10. századi szállási temetőrésztlet közleményében – ÓDOR 1995; vö. ÓDOR 1999, 164: 65. – szárazföldi csigaleltre nem akadtam. További bizonytalan adatok: „Sok csigát” említett Horváth Adolf János a szob (Pe)-vendelini 10-11. századi falusi temetőrésztlet 140. sírjában: BAKAY 1978, 58. „Csigahéj” volt a Letkés (Pe)-Téglacégető 11. századi falusi 1. temető 53. („csiga”), 64. („a mellkas táján 15 csiga”), a 70. („csiga”) és a 80. sírjában: UO., 76, 84, 87, 89.

¹⁸⁶⁵ Megjegyzendő, hogy az 1985-88. évi ásatásokon, ha a lelőhelyet tarló vagy kukortérföld övezte, a gyerekek sok obszidiántöredéket gyűjtöttek a felszínen.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

A 10. század régészetiileg meghatározhatatlan valamelyik évtizedében egy magyar (falu)közösség tagjai jelentek meg a Kis-Sárrét keleti partján, s a letelepedésüket követően, amikor a szükség úgy kívánta, temetőt is nyitottak a napjainkban Kónya-dombnak nevezett északnyugat–délkeleti irányú földhátan. A halottaikkal eltemetett tárgyak maradványaiból kiderült, hogy vagy eleve nem tartoztak a korabeli módosabb személyek körébe, vagy az utódok szűkmarkúan látták el őket a másvilági útra, mert a korszak másutt előkerült legjellegzetesebb, s egyben legértékesebb leletei – a (nemes) fém veretes öv, a hozzáillő veretes, söt lemezes tarsoly, a nyugalmi vagy készenléti veretdiszes ijtegez, az ötvös-mívű szerelések szablya, a lószerszám, nyereg és a viselt fémdíszei, továbbá a jelesebb ékszerek vagy a kortárs idegen, bizánci, muszlim és nyugat-európai pénzek – hiányoztak a temetkezéseikből. Az eltemetettek csekély száma alapján rövid életűnek sejtethető településükhöz, szállásukhoz tartozó, mindössze 17 sírral teljesen feltárt kis temetőnek azonban mégis volt két feltűnő sajátossága: az egyik a férfiak számbeli túlsúlya, a másik az íjászfelszereléssel való rendkívüli ellátottsága. Ugyanis 11 férfi mellett mindössze három nő, két gyermek és egy kisgyermek nyugodott a dombtetőn, és minden férfi kapott valamit az íj, nyilvesszők, nyiltegez fegyverzet-együttes egészéből vagy részeiből, sőt négyőjüket a megtisztelő részleges lovas temetkezésben is részesítették. A kis temetőben három sírcsoport különült el: a nyugati szélére négy fiatalabb, a keletre öt idősebb halottat fektettek, egy-egy 18-20 éves íjász férfi, 30-35 éves nő, 8-9 éves gyermek és 4-5 éves kisgyermek némi rendszertelenséggel kiásott nyughelye alkotta az előbbi, míg két 40-45 és egy 50-59 éves íjász férfi, valamint egy 35-39 éves nő sorba rendezett, végül egy 60-nál is korosabb nő elkülönült maradványa képezte az utóbbi csoportot. A megkülönböztetés – esetleg rokoni – indítéka immár felismerhetetlenné vált, de az eredménye a ránk maradt tárgyaikban megmutatkozott: az idősebbek bizonyára az életkoruknak járó tisztelet okából értékesebb halotti felszerelést kaptak, így két férfi lovat, lószerszámot, egy férfi arany hajkarikapárt, egy nő pedig ezüst fejsegyrűt. Mindez megmaradt a kor szokványos keretei között, azonban a két sírcsoport közötti, enyhe ívben elhelyezkedő maradék nyolc temetkezés szokatlan összeállítást mutatott. Közöttük is hét íjász férfi nyugodott, és egy 12-14 éves fiú sem szakította meg a sorukat, mert való-

színűleg már felnőttnek tekintették, amit a három nyilvesszőnyi melléklete jelzett. Ez a sor igazán változatos életkorú volt, mert a fiú mellett két 23-25, egy-egy 30-39, 40-45, 45-50, továbbá két 50-55 éves íjászból állott, és semmiféle családi formációval nem lehetett magyarázni. Felcsillant annak a lehetősége, hogy egy olyan helyi, írásos források hiányában teljesen ismeretlenül maradt özszezsapásban eshettek el, ahonnet a holttestüket haza lehetett szállítani. Ez egy olyan esemény lehetett, amelyet követően a rövid ideig fenntartott szállásukról az életben maradt családtagok, főként a nők és gyermekek elköltöztek. Az új lakhelyük és a hozzá tartozó temetőjük éppen úgy nem került be a régészet látókörébe, mint a régi, ahonnet érkeztek. A magára maradt temetőben egy furcsa, megmagyarázhatatlan esemény történt: ebben a sorban is volt két lovas temetkezés, s ezek egyikét (9. sír) olyannyira kirabolták, hogy csak az elhunyt lábszárai maradtak a helyükön, a már oszlófélben lévő maradványait, összetört íjászfelszerelésének darabjait a kiásott sír fenekére, lovának koponyáját és állkapcsát a töltelékföldbe dobták vissza. Az örizetlenül maradt temetőben talán a sírjel alapján választották ki a gazdának remélt temetkezést akár idegenek, akár a később a helyszínre érkezett új települők. Egy meglepőbb akciónak is nyoma maradt a temetőben. Egy 40-45 éves férfi (15. sír) sírja mellé ástott gödörbe egy farkast temettek, később pedig egy újabb gödörrel megsemmisítették a farkas ágyéki részét és a férfi maradványainak jobb oldalát. Feltételezhető, hogy valamilyen varázslat volt a művelet célja; hasonlóra a 10-11. századi Kárpát-medencében egyelőre még nem bukkantak.

A temető feldolgozásának további eredményeként megállapítást nyert, hogy a 11. század elején új magyar faluközösség érkezett a helyszínre, amely a temetőjének ugyanazt az arra csábítóan alkalmas Kónya-dombot választotta, mint a korábbi jövevények. Eltekintve attól, hogy ezt a megállapítást széleskörű elemzéssel remélhetőleg bizonyítani is lehetett,¹⁸⁶⁰ most inkább arra utalnék, hogy már korábban is születtek temetőváltásra, azaz lakosságcsere utaló megfigyelések.

A kérdést tárgyaló Révész László több ilyen lelőhelyre is hivatkozott.¹⁸⁶¹ Így utalt arra, hogy Endrőd (Bé)-Szujókeresztén egy 10-11. századi temető 149 síros részlete került elő. Öt sírban tárták fel részleges lovas temetkezés nyomait, a további leletanyagot sodrott nyakpercek, kéttagú csüngők, S-végű hajkarikák, va-

¹⁸⁶⁰ Vö. 415. jegyzet.

¹⁸⁶¹ Révész 2018, 181-182.

lamint I. András (1046–1060), Salamon (1063–1074) és I. László (1077–1095) pénzei jellemezték.¹⁸⁶² A feltárt részen a 10. századi sírok három csoportban helyezkedtek el, ezek közül kettő a 11. századi sírsorok területére esett, a harmadik tőlük északnyugatra volt található. Pontosabb adatok és a temetőterkép ismeretének hiányában nem dönthető el, hogy folyamatosan használt (esetleg több korai temetőmagból álló) falusi temetőről van-e szó, vagy a 11. században beköltöző új telepések a korai pogány szállási temetőről mit sem tudva ásták ugyanarra a dombra a sírjaikat. E kérdés felvetése azért indokolt, mert a szomszédos Örménykút határában, a Maczonkai-dombon talált lelőhely [260. lh.] esetében hasonló problémát vetett fel Liska András.¹⁸⁶³ Itt két, a 10–11. század fordulójára keltezett lovas, illetve trapéz alakú vállas kengyelekkel jellemezhető lószerszámos sír mellett további 83 temetkezés a 11. század második és harmadik harmadára datálható, többek között a bennük talált Salamon és I. László verette érmék alapján, a két sírcsoport között Liska joggal tételezett fel 40–50 éves hiátust.¹⁸⁶⁴ Bende Livia és Lőrinczy Gábor a szegvár (Cso)-oromdűlői 372 síros 10–11. századi falusi temető-részletet illetően feltételezték, hogy a homokvonulaton a 10. század 2. harmadában, legkésőbb a közepén falusi temetőt nyitottak. Ennek napjainkban közel a felét homokbányászással megsemmisítették, s a megmaradt sírok 7–10%-át pedig kiraboltan tárták fel. Régészeti és antropológiai elemzés nyomán megállapították, hogy valamikor a 10–11. század fordulóján a területre újonnan települtek be családok, akik az „elhunyt tagjaikat a már korábban megnyitott temető területére temették, s vagy [ezek] az új jövevények, vagy az időlegesen elhagyott temetőt felkereső idegenek rabolták ki a sírokat”.¹⁸⁶⁵ Révész szerint más módon jelentkezett a folyamatosság megszakadása a Letkés (Pe)-Téglágetető I. sz. temető

esetében, ahol „a temető ÉNy-i szárnyán található, eltérő tájolású, melléklet nélküli, mindössze egyetlen I. László érmét tartalmazó sírcsoportja nagy valószínűséggel évtizedekkel a többi temetkezés után került a földre.”¹⁸⁶⁶ Végezetül egyet lehet érteni azzal a megfogalmazásával, hogy néhány további példa, így a magyarhomorogi, a törökszentmiklós (JNSz)-szenttamáspusztai,¹⁸⁶⁷ a Perse (Szlk)-Bércz, bórszegi¹⁸⁶⁸ két-két temető arra utal, hogy „ugyanazon a dombon, a korábbi sírokról mit sem tudva létesítettek temetőt a 10. században, majd ugyanott évtizedek múltán a 11. században az egymást követő telepések”.¹⁸⁶⁹

A magyarhomoroginak azonban a legjobb párhuzama a halimba (Ve)-cseresi 932 síros 10–12. századi falusi temető, amely szintén két sírmezőt foglalt magába. Az ásató, Török Gyula véleménye szerint a temetőt a terepbejárással megállapított helyü falutól vízzel elválasztott berekben nyithatták, ahová csónakon szállíthatták a halottakat: „A Balatontól északra emelkedő Bakony hegység egyik nyugati lapos medencéjében húzódik meg a jelenkori Halimba község... A lapos halimbai medence mészkőtörmelékesebb partosabb része mint vízgyűjtő, az elnyelt csapadékot középen bő forrásban (Torma, Tormás, Tormai) adta vissza. Körülötte vizes terület keletkezett, amelybe a forrásig nyúlt egy keskeny félsziget. Ezen foglalt helyet az egykori telep. A felszínen gyűjtött cserepek tanúsága szerint még a középkori falu is itt volt. Csak újabban húzódott fel a település a szűk félszigetről annak partos oldalára, ahol ma is fekszik. Halottaikat nem a szűk félszigeten hantolták el, sem annak kiszélesedő partos nyakán, ahol közlekedtek és állataikat hajtották ki-be, hanem a félsziget oldalával átellenes parton, a cseresi ligetben. A ma is vizenyős réten annakidjén nyílt víz lehetett, s halottaikat csónakon szállíthatták a partra. Az egykori telep a félsziget jól védett helyén feküdt.”¹⁸⁷⁰

¹⁸⁶² J-M-Sz 1989, 143–147.

¹⁸⁶³ LISKA 1996, 175–208.

¹⁸⁶⁴ LISKA 1996, 191–193.

¹⁸⁶⁵ BENDE-LŐRINCZY 1997, 236–238.

¹⁸⁶⁶ RÉVÉSZ 2018, 679; vö. uo., 452, 454; BAKAY 1978, 152, 64: 5. térkép.

¹⁸⁶⁷ Homokbányászással 8–10 sirt semmisítették meg, majd egy régészeti csoport 46 10–11. századi temetkezést tárt fel. A közeadó Petkes Zsolt értékelése szerint a lelőhely egy nyugati 17 síros 10. századi szállási és egy keleti 29 síros falusi jellegű temetőből áll, és a két temető használatát között valószínűleg hosszabb ideig nem temetkeztek: PETKES 2011, 208–209, 199: 16. kép.

¹⁸⁶⁸ A homokbányászással többször megbolygatott lelőhelyen Anton Točík és Jozef Drenko 1948–1954 között 143 sirt tárt fel, amelyből 9 germán, 73 késő avar kori szláv, 6 10. századi szállási és 54 11. századi falusi temetőhöz tartozó temetkezés volt; vö. KOVÁCS 2013, 56: Nr. 36. A temetőterkép: TOČIK 1963, 122: obr. 2.

¹⁸⁶⁹ RÉVÉSZ 2018, 679.

¹⁸⁷⁰ „An der Westseite des vom Plattensee nach Norden ansteigenden Bakony-Gebirges liegt in einer flachen Mulde die heutige Gemeinde Halimba. ... Der in den aus Kalkschutt bestehenden erhöhten Teil der flachen Halimbar Mulde abgesickerte Niederschlag brach aus diesem Wasserspeicher in Form einer wasserreichen Quelle (Torma, Tormás, Tormai) in der Mitte der Landschaft wieder hervor. Ringsherum entstand eine feuchte Fläche, die in eine schmale Halbinsel bis zum Quelle reichte. Auf dieser Halbinsel hat die einstige Siedlung gelegen. Wie die auf der Oberfläche eingesammelten Scherben bezeugen, befand sich das Dorf auch noch im Mittelalter an dieser Stelle. Erst später schob sich die Siedlung von der schmalen Halbinsel nach der Anhöhe zu, wo sie noch heute liegt. Die Toten wurden nicht auf der schmalen Halbinsel, auch nicht auf ihrem sich erweiternden hügeligen Zugang, wo sich der Verkehr abspielte und das Vieh aus- und eingetrieben wurde, sondern auf dem der Halbinsel gegenüberliegenden Ufer, in der Cseresi Aue bestattet. Auf der noch heute feuchten Wiese dürfte damals ein offenes Gewässer gestanden haben auf die Toten wurden wahrscheinlich im Boot an das andere Ufer befördert. Die einstige

A temetkezés első, 10. századi, 109 síros I. fázisa a temető déli–délkeleti részén helyezkedett el, és a mellékleteinek jellegzetes tárgyain kívül a 775. és 859. kisgyermeksírban Provence-i Hugó itáliai király (926–931), a 917.-ben pedig egy valószínűleg 10. századi karoling veret szolgált a keltezése alapjául.¹⁸⁷¹ A falusi temetőben a temetkezés néhány évtizedet követően megszűnt, s a temető második 381 sírosnak meghatározott szakaszát¹⁸⁷² az első fázis északnyugati szélétől mintegy 40–50 méterre nyitották meg. A változás okát az ásató Török Gyula szláv–magyar népszerűségében ismerte fel, amit Kiss Attila önálló tanulmányban erősített meg és Mesterházy Károly is elfogadott.¹⁸⁷³ A tömszerűségén belül finomabban keltezhetetlen 2. szakasz peremén jelent meg I. István egyetlen, majd kijebbi a 3. fázis teljes körében további 48 sírban az I. András és II. Béla között uralkodó királyok 53 denára. A temető 3. fázisának 396 sírban meghatározott¹⁸⁷⁴ temetkezései a magyarhomorogiakhoz hasonló, csak kevesebb érmével jelzett érmesávokban feküdtek, azzal a különbséggel, hogy ezek az érmesávok teljesen körbeolelték a 2. szakasz területét, azaz az itteni fenntartó közösségben nem történt olyasféle esemény, amelynek hatására a magyarhomorogi sírmező nyugati szélén a sírásás I. András és I. Béla korában megszakadt. I. Lászlónak a halimbai temető külső érmesávjának délkeleti–déli fekvésű sírjaiban felbukkant H24, H26, H27 és H28 típusú denarai látványosan határolták el az I. és 3. fázis temetkezéseinek találkozási sávját (135. kép).¹⁸⁷⁵

A magyarhomorogi 11. századi falusi temetőt sem közvetlenül csatlakoztatták a 10. századi szállási temetőhöz, hanem a jövevények annak délkeleti szélétől mintegy 20–50 méterre kezdték a maguk sírjait ásni, és pedig I. István király (1000–1038) denarainak mellékletével jelezve számunkra a munkálataik kezdetét. Ők hosszabb ideig maradtak a falujukban, helyben lakásukat az általuk fenntartott, végül 523 temetkezésig, 126 férfi, 174 nő, 27 felnőtt, 10 ifjú/juv., 46 gyermek, 130 kisgyermek, 10 csecsemő, 1 magzat nyughelyéig jutott temetőben az egymást követő magyar királyok pénztípusainak csaknem teljes sorozata mutatta egészen I. László uralkodásának végéig, 1095-ig. A magyarokra, beleértve a kónya-dombi szállási temető halottait is, korábban jellemző temetkezési szokások a falusi temetőben is részben fennmaradtak, de leegyszerűsödtek, lovas temetkezéssel már csupán egy fiatalembert (103) tiszteltek

meg. A dombvonulat futásával párhuzamosan irányított sírgödröket úgy ásták ki, hogy a hátukra fektetett halottak arca délkeletre nézett, de a század közepétől ismeretlen okból a gödröket délnyugati irányba fordították el. A sírok elhelyezkedésében rokonsági rendszert nem lehetett felismerni, inkább úgy tűnt, hogy a férfiakat, nőket és gyermekeket halálozásuk idejének sorrendjében hol keveredve, hol elkülönítve temették egymás közelébe. A két temető sírleletei között az elváltató idő következtében eltérő volt a leletanyag, a hazai 10. századi hagyományok – de nem a korábbi szállási temetőt fenntartó lakosság – továbbélését az egyszerű hajkarikák, a halotti kar- és lábpercek, főként pedig a fegyverek sírba tétele jelentette. Utóbbiak, azaz az íjak, nyílcsúcsok, tegezok, zabla Kárpát-medencei ritkaságképpen még a Péter–I. András királyok korában (1038–1060) eltemetett halottak mellett is előfordultak, azt sugallva, hogy korábban I. István uralkodásának csak a hozzájuk kapcsolódó évtizedeitől kezdve kerültek a földbe, közvetve jelezvén így a falusi temető megnyitásának idejét a század 20-as–30-as éveitájára.

A 11. századi „korszerű” leletanyagban a feltűnő nagy számban, 145 sír 200 példányával képviselt információgazdag érmék voltak a legjelentősebbek, amelyek egyedülállóan szerencsés módon a temető egész területén előkerültek, ezért bármilyen megfigyelés vagy megállapítás nem csupán tényszerűen az egyes sírok érmeleleteivel, hanem az érmés temetkezések által megjelölt, a temető bővülését gyűrűsen kifelé jelző területsávok horizontálstratigráfiai változásával is alátámaszthatóvá vált. A temető megnyitásának területe 14 I. István-denáros (1000–1038), az ezt övező érmesáv 47 Péter–I. András-érmés (1038–1060), a következő 31 I. Béla–I. Géza-veretes (1060–1077), a külső 41 I. László-pénzes (1077–1095) sírt tartalmazott, és egy kis keleti foltban pedig még 2 Kálmán (1095–1116) és 1 II. István (1116–1131) -denáros sír is volt; ezek a számok az egypénzeseket, illetőleg a többpénzesek záróérméjét jelentik, s értelemszerűen nem tartalmazzák a kilenc meghatározhatatlan, s ezért besorolhatatlan érmés temetkezés adatait. Néhány elemzett érdekesség tartozott az érmékhez: 38 sírban volt több, 2–4 denár, mellékeltek átlukasztott, tehát díszként használt, továbbá kettéhajtott vagy körülvágott vereteket, tettek a sírba félbevágott és negyedelt, de fél és negyed pénzeket is.

Siedlung lag an einer gut geschützten Stelle der Halbinsel.: TÖRÖK 1962, 7–9. A lelőhely szintvonalas térképe: uo., 9: Abb. 2. A magyar szöveg: TÖRÖK 1962a, 4–5. Török gépelt kéziratának szövegét Langó Péter szíveségéből ismerhettem meg, amit ezúton is megköszönök.

¹⁸⁷¹ TÖRÖK 1962, 19; KOVÁCS 1989, 31–32: XLIVf–h.

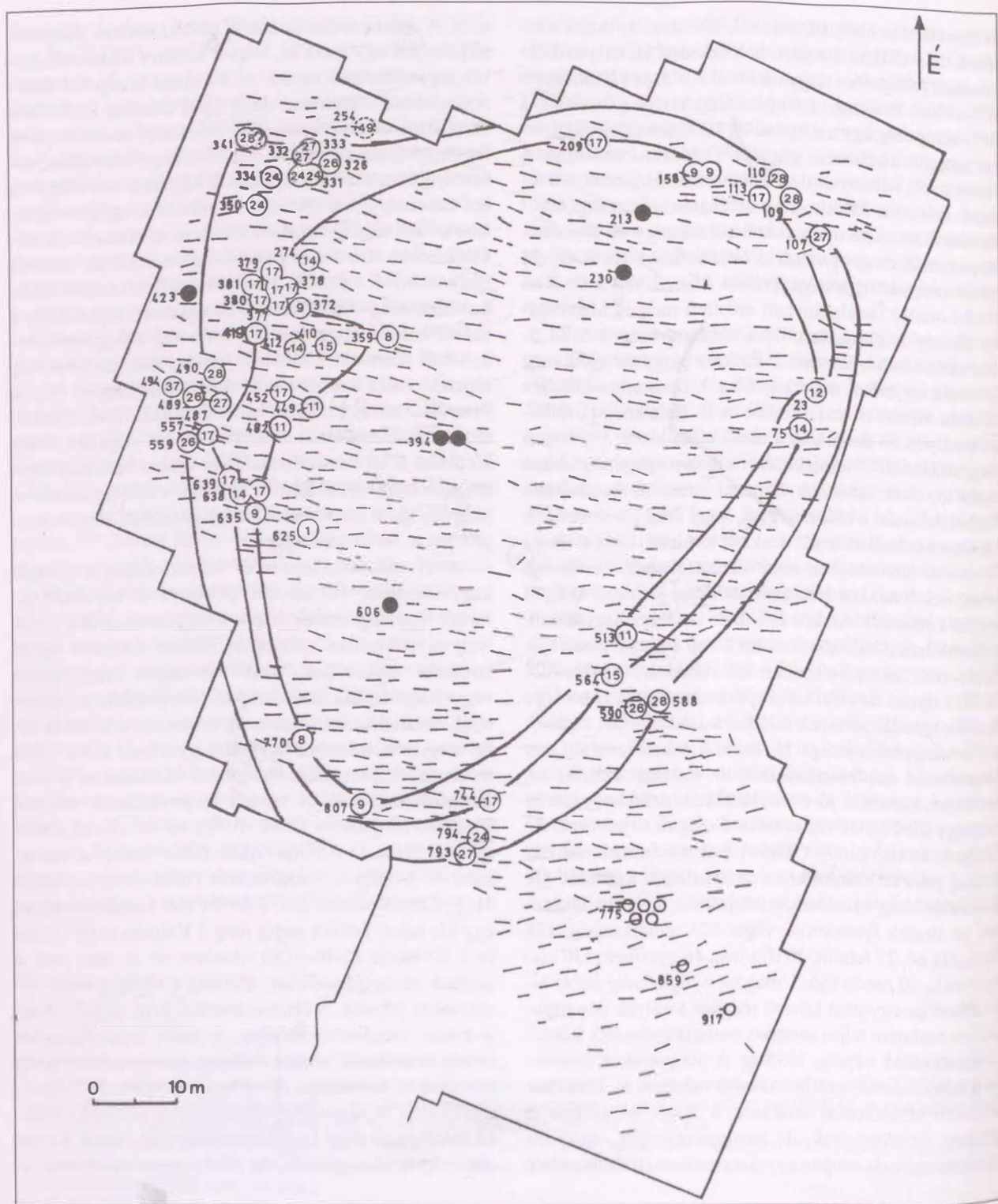
¹⁸⁷² TÖRÖK 1962, 35.

¹⁸⁷³ TÖRÖK 1962, 123; KISS 1968, 255; MESTERHÁZY 2002, 335–336.

¹⁸⁷⁴ TÖRÖK 1962, 90.

¹⁸⁷⁵ A temető érmeleleteinek egyetlen ábrán bemutatott összesítésén a sírszámmal jelzett temetkezések érméit a Huszár 1979-es katalógusszámokkal adtam meg, de a helyhiány miatt a „H” betűjelzés nélkül: KOVÁCS 1997, 85: 4. kép.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

135. kép. A halimba (Ve)-cseresi 10–12. századi falusi temető sírszámokkal jelzett érmés temetkezései, a vonalkeret a feltárt terület határát mutatja. A fekete kör római, az üres kör 10. századi nyugat-európai érmére utal, a körökbe írt számjelzések pedig Huszár 1979 típuszámjai a H-betűjel nélkül. A temető középrészének nyugati szélén I. István H1 típusú denára (625. sír), a következő gyűrűs érmésásvan I. András H8, H9, Béla du^x H11, I. Béla H12 és Salamon H14, H15, H17 típusú veretci, a külső érmésásvan I. László H24, H26, H27, H28 jelzetű denárai, a nyugati szélén Kálmán H37 (494. sír), az északon II. Béla H49 (254. sír) típusú érméje került elő (Kovács 1997, 85: 4. kép)

69 személy halotti obulust kapott, azaz a pénzt a szájába vagy a markába rakták, a többi esetben a legváltozatosabb testtájakra helyezett érmék kerültek napvilágra. Az említett 145 temetkezésben 45 férfi, 59 nő, öt felnőtt, négy ifjú/juv., 13 gyermek, 18 kisgyermek és egy csecsemő feküdt, közülük a kíséző érmék darabszámában és általában a kíséző leletekben a nők voltak a legjobban ellátva. Néhány ritka viseleti tárgy: veret, ingnyakdísz, fülesgomb mellett az ékszerek voltak a leggyakoribbak a sírokban: a temetőhasználat teljes időszakában mellékletül adott ezüst és bronz haj-, csepp- és S-végű karikák (az utóbbiak között egyetlen arany példány is), a föliás vagy bordázott hengeres, gömb alakú szemes, valamint szegletes üvegpaszta- és üveggyöngyök, kása- és szegmentgyöngyök vagy gyöngyörök, továbbá az idő előrehaladtával ritkuló huzal-, pánt- és karikagyűrűk. A 11. század első felére volt korlátozott a sima, vagy a kettéhajtvá, illetőleg háromrét hajtvá megcsavart, továbbá két kettéhajtott huzalból szembe csavart nyakperecek, az első kétharmadára a pánt-, huzal-, csavart huzal- és pálcakarperecek, valamint az állatfejes karperecek sírba tétele. A század második felétől mutatkoztak a csavart és kettősen csavart huzalból készített gyűrűk, és zömében I. László korában a bordázott S-végű karikák a temetkezésekben. Ritkaságként öntött fejesgyűrű, üveg- és csontgyűrű, végezetül néhány kés, tű fordult még elő, továbbá ételadományokból maradtak ló-, marha-, juh-, sertés- és tyúksontok.

Az 523-ból a temető kezdeti időszakából való két sajátosan egyedi mellékletű maradvány érdemelt külön értékelést. Az egyik a sírkert egyetlen részleges lovas temetkezése, egy íjászfelszerelésű fiatalember kirabolt sírja volt (103. sír), akinek a viseletéből különleges leletként a honfoglalás kori előkelők halotti ruhadíszéhez hasonló lemezszalagok maradtak meg: az eltávolított jobb alkarja táján rövidebb, a bal lábszára közepét körítően pedig hosszabb palmettadíszes aranyozott ezüst, a jobb bokatájára húzva pedig sima ezüstlemezből kinyírva. A másik említésre méltó temetkezés egy fiatal nőé volt (107. sír), mert olyan viseleti tárgyakat és ékszereket tartalmazott, amelyek a temető egyetlen más sírjában sem fordultak elő. Aranyozott ezüst csüngős ingnyakveretei, gömbsoro csüngős ezüst fülbevalója, s mindenekelőtt az aranyozott ezüst hajfonatdísz-korongpárja olyannyira páratlanok a temetőben, hogy a fiatal nő valószínűleg idegenből beházasodva hozhatta őket magával, és maga kérhette, vagy a hozzátartozói ragaszkodhattak a sajátos viselete sírba helyezéséhez.

A magyarhomorogi falusi temetőbe tehát legalább egy évszázadon át kerültek az ismeretlen helyen volt település halottai. A közvetlen környék sem volt azonban lakatlan, mert a közelében – szintén azonosítatlan falvakhoz tartozó – két további kortárs temető is előkerült. Az egyiket a Kis-Sárrét keleti szélén, hajdan a mocsárvilág szélébe települt Komádiban tárták fel, a csaknem megsemmisített másiknak a maradványait pedig egy amatőr kutató mentette meg Körösszegapáti-ban (136. kép). A Kónya-dombtól délnyugatra csaknem 10 km-re, a mai Komádi város nyugati határában, talán a hajdani Sárrétből kiemelkedő egy ÉNy–DK-i irányú kisebb kiemelkedésen Kolozsi Barbara tárta fel 2008-ban és 2010-ben a Közös liget 2. elnevezést kapott lelőhelyen a 122 síros 10–11. századi falusi temetőt, amely a magyarhomorogi jó párhuzamának bizonyult. A sírok itt is lekerekített sarkú téglalap alakú aknasírok voltak, némelyiküket rendkívül szűkre méretezték. A halottakat nyújtott helyzetben temették el, egy alkalommal koporsóban, többször lepelbe csavarva. A Ny–K-i tájolóást öt esetben figyelte meg az ásató, egyébként az ettől északra való eltérés a 10., a délre való pedig a 11. századi temetkezésekre volt jellemző. „A sírok kb. 35%-a melléklet nélküli [volt]. A temetőben részleges lovas temetkezést 2 sírban, míg jelképest 4 sírban dokumentált. ... Az egyik fiatal [férfi] teljes bronz övkészlettel és mellkasán egy kódarabbal volt eltemetve. Különböző használati és készsége tárgyakat helyeztek a sírba: tegezek, íjak, nyílhegyek, kengyelek, zablák, S-végű és sima hajkarikák, gyűrűk, karperecek, gyöngyök, verecek (rombusz, csüngős, kerek, szív, levél, bagolyfejes), övesat, torquesek, fülesgombok, csörgők, kések, áruk, tű, kova, tojás és ételmelléklet. A temetkezések nagy része a 11. századra datálható, a kelteztést megkönnyítette az a 31 db pénz, mely [I. István és I. László uralkodási ideje között] készült. A temető valószínűleg egy szabad harcosokból (íjász) álló család temetője. További kutatás szükséges még a temető K-i részének lezárására.”¹⁸⁷⁶ A Kónya-dombtól délkeletre mintegy négy km-re, az 1970-es évek végén a körösszegapáti tsz homokbányát nyitott a Pál-lapály körösszegapáti határszélén elhelyezkedő részén, s a földkitermelés folyamán csaknem megsemmisítettek egy ismeretlen nagyságú 10–11. századi falusi temetőt. A gépi kitermelésről a Déri Múzeum ugyan értesítést, kapott, de munkatársai téves lelőhelyre szálltak ki,¹⁸⁷⁷ ezért a mintegy 38 sírt érintő helyszíni mentés, adat- és leletgyűjtése az akkor még történelem-földrajz szakos debreceni főiskolás, körösszegapáti Monok Sándor

¹⁸⁷⁶ A temető feldolgozás alatt, vö. Kolozsi 2012. Kolozsi Barbara a temetőt 122 sírral teljesen feltárta, s véleménye szerint folyamatos volt a használata. A kiegészítő adatokat 2018. októberi szíves levelének köszönhetem.

¹⁸⁷⁷ A tévedésnek az volt az oka, hogy a múzeumiak a körösszegapáti határ északi részén a központból a Gál-tanya felé vezető kövesút mentén 1971-ben nyitott homokbányához szálltak ki, ahol már nem bukkantak földmunkára. Ezért jelölték be a lelőhelyet tévesen a helyszínrajzon a Pál-lapálytól délnyugatra a Horgásztónál: M. Nepper 2002, I: 122, 123: 77. kép. M. Nepper I bolya további tévedése volt, hogy a Pál-lapályi

136. kép. A magyarhomorog-kőnya-dombi 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetővel egy időben használt két temető elhelyezkedése 1991–1992 előtt készített 1:10 000-es léptékű térképlapokon (Vágvölgyi Bence munkája)

tanárnak köszönhető. Monok a sironként elkülönített leleteket egy térképvázlattal adta át a múzeumnak, s M. Nepper Ibolya leírása ezek felhasználásával készült.¹⁸⁷⁸ A leletek nagyobbik részét I. András három és Béla dux (1048–1060) két denára keltezte, de a figyelemre méltó 10. századi temetkezések létét begyűjtött szórványleletek és a visszaemlékezések egyaránt megerősítették.¹⁸⁷⁹ Mindezek alapján bizonyos, hogy a három temető és a

fenntartó települése legalábbis a 11. században egymás mellett, egymás közelében létezett, és a háromból két-tőben, a komádiban és a magyarhomorogiban I. László uralkodása végén vagy röviddel azt követően hagytak fel a temetkezéssel.

Ez a lépésük értelemszerűen felveti a pogány–keresztény mivoltuk 11. századi alakulásának kérdését. Abban nincs okunk kételkedni, hogy a falusi temető-

temetőmaradványhoz kötötte azokat a leleteket, amelyeket Gellén András magyarhomorogi vadőr gyűjtött egy másik kőrösszegapáti homokbányában a Pál-lapálytól északkeletre. Utóbbi a kőrösszegapáti határ északi részén, a Mezősásra vezető betonút irányának törése előtt, annak nyugati oldala mentén létesült, s ahogyan arról a Gelléntől a leleteket átvéő Dienes István a magyarhomorogi ásatásról 1968. október 18-án oda ellátogatva be is számolt: a bányát „a falu Mezősas felé eső végén, a TSz majorságától nem messze levő magaslaton... az úttól közvetlenül balra (Mezősas felé menet)”, a Víztróló előtt nyitották. A leleteket Dienes átadta a Déri Múzeumnak, s Mesterházy Károly egy ismert, de közelebbről még meghatározatlan korú népvándorlás kori temetőből származtatta azokat: DIENES 1969/Napló, 28–29. A tévedéseket a helyismerettel rendelkező Monok Sándorral levelezve, 2018. október–decemberben tisztáztam.

¹⁸⁷⁸ M. NEPPER 2002, I: 122–127, II: 120–131: 114–125. tábla, temetőtérkép: 78. kép mellékletben a térképtartóban. Korábban említések mellett rövid összefoglalót és leletismertetést is írt: M. NEPPER 1994. 156; M. NEPPER 1996/Kőrösszegapáti, 240.

¹⁸⁷⁹ Egyebek között megmaradt ezüst gömbsoresüngős fülbevalók töredékei, aranyozott ezüstveretek, két trapéz alakú (az egyik bronzberakásos) és egy körte alakú kengyel, csikózábla, tegezvasalások stb. Az emlékezők lovas sir(oka)t, kardot, ezüst fülbevalópárt, levél alakú medálos ezüstláncot is említettek, ahogy arról Monok Sándor 2018. október–decemberében írott több levelében tájékoztatott. Szívességét ezúton is megköszönöm.

be pogány közösség temetkezett I. István uralkodása idején, és a pogányfelkelésekig ez a gyakorlat aligha változott, tekintettel a szomszédos Békés megyei 1046. évi Vata és az 1061. évi Vata fia János vezette pogány színczetű népfelkelésének bizonyára tovagyűrűző hatására. Országos viszonylatban az 1092. május 20-i szabolcsi zsinati határozat, azaz I. László I. törvénykönyvének 7. fejezetében még rendelkezni kellett „a lázadás miatt elpusztult vagy leégett egyházak” helyreállításáról,¹⁸⁸⁰ a halottját nem a templom mellé temető személy megbüntetéséről,¹⁸⁸¹ vagy pogány áldozati szertartások bűnének megváltásáról.¹⁸⁸² A helyzet röviddel ezután mégis annyit változott, hogy Könyves Kálmán király az 1096 és 1104 közé keltezett I. törvénykönyvének 73. fejezetében már elégnak ítélte kijelenteni, hogy „a keresztények temetkezése csakis a templomok kertjében legyen”.¹⁸⁸³

A kereszténység elkerülhetetlen uralomra jutásának nem mutatkozott közvetlen nyoma a magyarhomorogi falusi temetőben. A temetkezési szokások mindvégig folyamatosak maradtak, változás csupán a tájolás – korábban bőven tárgyalt – alakulásában következett be, de aligha lehet keresztény hatással magyarázni. Korábban Dienes István vetette fel, hogy a temető Péter és I. Géza kora közötti denáros két érmesávbán, a C2–C3-as négyzetben mutatkozott sírmentes felület áldozóhely volt, vagy szent fa állhatott rajta,¹⁸⁸⁴ de ezt a népszerű felvetést itt sem sikerült igazolni.¹⁸⁸⁵ Egy jelenség talán mégis megemlíthető: az egymást követő érmesávbán a legkisebbek, azaz a csecsemők és kisgyermek sír-

mennyisége és aránya némileg növekedett,¹⁸⁸⁶ ami ötlet-szerűen talán azzal magyarázható, hogy megkereszteltként gondosabban, inkább ránk maradó módon temették el őket. A mellékletadásban sem voltak számottevő változások. A temető ij-, nyil- és tegezmaradványai, valamint az egyetlen lovas temetkezése (103. sír) már a II. század elején is kései ritkaságnak számított, további mellékletadása I. András korában pedig országosan másutt is véget ért. Az érmék – köztük a halotti obulusok – sírba tétele folyamatosan kitartott nemhogy I. László, hanem II. István koráig is, az ékszerekre szorító tárgy anyagban pedig csupán a divatváltozások jelentkeztek: a haj- és S-végű karikák tényleges, a gyöngyök, huzalgűrűk csökkenő folyamatossága, a pánt- és karkagyrűk ritkulása, a nyak- és a karperecek elmaradása, a csavart és a kettősen szembecsavart huzalgűrűk inkább késői, a bordázott S-végű karikák ténylegesen kései jelentkezése. A temető egyetlen valódi keresztény tárgya egy megállapíthatatlan korú kisgyermek (277. sír) maradványának nyaktáján, gyöngyosorba fűzött kis bogyvégű, kereszt alakú bronzcsüngő volt az I. László-denáros érmesávbán, I. László-veretes temetkezések (259, 261, 276, 312. sír) félkörében feküdt (129. kép). Nem volt igazolható a kisgyermek keresztény volta, s bár az ő megkeresztelt állapotát is jelezhetette, nem tanúskodhatott a környező sírokban fekvők hitbéli állapotáról.¹⁸⁸⁷

Végül is a temetőt a faluközösség I. László uralkodásának vége táján adhatta fel. Elméletileg akár teljesen tova is költözhetett volna,¹⁸⁸⁸ de mivel a sírok érmeleletei

¹⁸⁸⁰ Vö. NÓTÁRI 2006, 150.

¹⁸⁸¹ „Ha valaki... halottait nem az egyház mellett temetné el, tizenkét napon át kenyéren és vizen vezekeljen. Ha az úr szolgájának holttestét vagy a falusi bíró a szegény sorsú idegen vagy a falubeli holttestét nem vinné el az egyházhoz, ugyanúgy bűnhődjék.”: I. László I. törvénykönyve 25. fejezet; NÓTÁRI 2006, 155.

¹⁸⁸² „A kik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznának, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez felajánlott ajándékokat vinnének, bűnüket egy ökörrel váltsák meg.”: I. László I. törvénykönyve 22. fejezet; NÓTÁRI 2006, 154. Nem volt ennyire konkrét az 1104/1105 körül keletkezett ún. I. Észtergomi zsinati határozat 7. fejezete, miszerint „hogy senki ne tartson meg semmit a pogány szokások közül; aki pedig ezt tenné, ha az öregebbek közül való, negyven napig szigorúan vezekeljen, ha pedig a fiatalabbak közül, hét napon át verésekkel vezekeljen.”: NÓTÁRI 2006a, 220.

¹⁸⁸³ KÖRMEINDI-ZSOLDOS 2006b, 189; a szöveg keltezéséről: uo., 169. A fáknak, a tűznek, a víznek, a Napnak és a Holdnak bemutatott, vagy a temetőben végzett szertartások 7. századi kaukázusi hun és 1092-ben említett eseh párhuzamairól: KOVÁCS 2013, 270–276, 236: 65–66. jegyzet, 274: 21. jegyzet.

¹⁸⁸⁴ DIENIS 1972e; DIENIS 1972f.

¹⁸⁸⁵ Korábban a tiszalúe-sarkadi temető tárgyalásakor gyűjtöttem össze a hasonló jelenségek ilyen magyarázatát, miszerint az üres folton „valamilyen kultuskellék: szent fa, szent ligeteeske vagy faragott bálvány állott”: KOVÁCS 2015, 186, 186: 620. jegyzet; Vö. SZÓKE 1956, 126–130; DIENIS 1964a, 92–93; DIENIS 1972, 60; TETTAMANTI 1975, 89; KOVÁCS 1986, 222; M. NEPPER 2002, 1: 220; MÖLLER 2004, 9–10, 23: 1. tábla; KOVÁCS 2006, 241: 59. jegyzet; KOVÁCS 2007, 208: 59. jegyzet; GÁLLINA-VARGA 2013, 127–128; KOVÁCS 2013, 241–242: 95–97. jegyzet.

¹⁸⁸⁶ A csecsemők és kisgyermek temetkezéseinek száma és az összes többi eltemetethez viszonyított aránya: az I. István-denáros érmesávbán 14 : 23 sír (60,87%), a Péter–I. András-denáros érmesávbán 28 : 110 (25,45%), az I. Béla–I. Géza-denáros érmesávbán 37 : 98 (39,80%), az I. László-denáros érmesávbán pedig 56 : 151 (37,07%) volt.

¹⁸⁸⁷ A II./12. század fordulójáról való pogány temetkezések, mellékletek és szertartások eseh gyakorlatáról: KOVÁCS 2013, 235–236.

¹⁸⁸⁸ A század utolsó évtizedében törvénnyel kívánta megakadályozni a király, hogy egy-egy közösség elhagyja templomos faluját: „Ha egyházakat elhagyván a falusiak máshová költözének, püspöki joggal és királyi parancsal kényszerítsék őket, hogy visszatérjenek oda, ahonnan elköltöztek.”: I. László I. törvénykönyve 19. fejezet. A fordító jegyzete – legalább is a magyarhomorogi falusi temetőt fenntartó sokévtizede egyhelyben közösségre – téves magyarázatot kínált: „Az itt említett falvak (nagyfaladok) lehetséges, hogy nagyállattartó közösségek voltak, amelyek nomád életmódot folytattak, és távozásuk az adott templom pusztulását idézte volna elő. A rendelkezés tehát a letelepedést, a földműves életformát állítja előtérbe.”: NÓTÁRI 2006, 153, 153: 758. jegyzet. Álláspontja Kristó Gyula véleményén alapult, amelyben erre a törvényre

szerint országosan is Kálmán és II. Béla uralkodási ideje (1095–1141) között hagyták fel a falusi temetőket¹⁸⁸⁹ és létesítettek templom körüli sírkerteket, valószínűbb, hogy a tárgyalt falusiak is apró – eddig meg nem talált – templomocskát építhettek, s ennek a felszentelését követően nyitott templom körüli temetőjében folytathatták a temetkezést, vagy esetleg egy közeli (?) másik falu már álló templomának temetőjéhez szállíthatták a halottaikat. A lelőhely ugyan a Kutas ér és a Sebes-Körös folyó közén adatolt alábbi három Árpád-kori falu gyűrűjében helyezkedik el, de egyrészt ezek első említése legalább egy évszázaddal későbbi, mint a temetőváltás feltételezett időszaka, másrészt több, írásos említés nélkül elpusztult kis falu is meghúzódhatott közöttük, ezért a 11–12. századi temető egyikükhöz sem köthető. Általánosságban a szóban forgó területre főként az ún. Várad Regestrum, azaz a nagyvárad székeskáptalan latin nyelvű, a várad székesegyházban Szent László sírja előtt történt istenítéletekről és a káptalan előtt bevallott jogügyletekről 1208 és 1235 közt készült jegyzőkönyvnek 389 jogeset némelyikében maradt utalás.¹⁸⁹⁰ Így a lelőhelytől északkeletre lévő Körömsdöt a Várad Regestrumban úgy említették, hogy „várnépek [*castrenses ~ cives de Cornust*] lakták, akik 1213-ban vádolták a [Mező]sasiakat, hogy azok is várnépek. 1214-ben a bihari poroszló nevében [*Martinus de Curmusd*] szerepel. 1235-ben János fia Omocel úgy végrendelkezik, hogy magtalan halála esetén a körömsdi Szent Péter-egyház felé eső részét testvére, Éliás fiaira és Scedebur- (~ Sedebur-)ra hagyja. Temploma a tatár-

járaskor pusztulhatott el.”¹⁸⁹¹ Nevét a Körömsd határ-név és a Körömsdpusztá településnév örzi, amelynek nagy kiterjedésű legelőin nem végeztünk terepbejárást. A Kónya-dombhoz közvetlenül nyugatra csatlakozó Kinizsi-rét és a délkeletre fekvő Kenézi-/Kényesd-pusztá szintén a Várad Regestrumban először említett Kinizs/Kényes falu emléke: „1220-ban merül bihari poroszló nevében [*pristaldo Bencya de villa Quenes*]. 1275 körül Kinizs és Petlend föld vitás volt Toldi Albert, valamint Gok és testvérei között; a kiegyezés szerint Farcas fia János és Péter kinizsi földje, melyet Albert nővéreinek adott, Alberté lesz, míg Kinizs másik részét Gok és testvérei felől az utóbbiak kapják. 1291–94 között a második fizetéskor a falu 7 kepe dézsmát ad a püspöknek. 1313-ban a Gurbaiak osztoznak felette, melynek során János bán fia átengedik Márton fia Mihálynak.”¹⁸⁹² A Kónyadombtól délre, a Csáfor és Kényesd határrészekről elválasztott Templomdülő fekszik, ahol egy késő középkori templomos falu állott. 1966. augusztus 30-án a magyarhorogri ásatás munkatársa, Horváth Béla „bejárta a környéket és sok későközépkori cserepet talált a felszínen, viszont Árpád-kori cserepet ő sem lelt egyet sem”.¹⁸⁹³ Végezetül a lelőhelytől nyugatra a Nyésta-pusztá és a Kis Nyésta-pusztá területén az Erdőhely-Nyésta, a három Nagy-Nyésta-tanya (megnevezve: Fehér Imre-tanya és az Iványi-tanya), a későbbi Iványi-Nyésta, Farkas Elek Nyésta-tanya és a Kis-Nyésta-tanya (Zifra/Cifra Nyésta) határ- és településnevek félkörének közepén a tengerszint felett 95 m magas Templomhely nevű kiemelkedés és mellette a Falusziget a várad püspökség

és egy Kálmán kori zsinati határozattörödékre – „A falu, amelyben templom van, a templomtól távolabbra ne menjen; ha mégis eltávozna onnan, tíz pénzt fizessen és térjen vissza.” – hivatkozva, a 11. század végén még mozgó nagyalattartó nomád falvak meglétét állította, és elvetette azt a magyarázati lehetőséget, hogy a falusiak a kiélt szántott-vetett földet elhagyva, pihent földhöz költöztek: KRISTÓ 1999a, 147.

¹⁸⁸⁹ A temetőváltásnak egy különleges közeli lelőhelypárjában a falusi temetőt záró érméjét kibocsátó uralkodót éppen az utódának verete követi a templom körüli temető nyitó pénzdarabjaként. Ezt a párost Fodor István tárta fel Hajdúdorogon (HB), ahol mintegy 500 m távolságra került elő a temetőhegyi 702 síros 10–12. századi falusi temető II. Béla denárának zárópenzével, és a tőle északnyugatra a szállásföldek-templomdombi 12–13. századi, 1215 síros, templom körüli temető, amelynek megnyitását II. Géza (1141–1162), nagyjából tatárjárás kori felhagyását pedig II. András (1205–1235) érméi jelezték. A sírmezőket használó falu valószínűleg a falusi temető keleti határának közvetlen közelében, a Temetőhegy nevű domb aljánál kezdődött, illetve a feltárásoktól nyugatra helyezkedett el. Lehetséges, hogy az 1140 táján véghezvitt temetőváltás idején az új cinteremben még csak egy fatemplom állott, amelyre rövidesen egy téglatemplomot emeltek.: KOVÁCS 2013, 252.

¹⁸⁹⁰ „A Magyar Királyság területén az európai gyakorlathoz hasonlóan a 11. századtól kezdve 1234-ig a pereket gyakran istenítélet segítségével döntötték el. A bíró, ha nem állt rendelkezésére kellő bizonyíték, a felek egyikét arra kötelezte, hogy tüzesvas-próbának vesse alá magát. Könyves Kálmán király (1095–1116) törvénye szerint mindössze 15–20 egyházi intézményben: székesegyházban és nagyobb prépostságban tarthattak istenítéleti szertartást. Közéjük számított a várad székesegyház is. Kanonokjai feljegyzéseket készítettek. Zömmel azokat a peres ügyeket örökítették meg, amelyekben tüzesvas-próbára vagy ritkábban esküre került sor. Mellettük magánjogügyleteket is írásba foglaltak. A mit ezekből a feljegyzésekből évszázadok múltán a székesegyház sekrestyéjében megtaláltak, összegyűjtöttek és az istenítélettel kapcsolatos szertartás szövegével együtt 1550-ben Kolozsvárott *Ritus explorandae veritatis...* címen kinyomtattak, azt nevezzük Várad Jégyszőkönyvnek. A kiadás alapjául szolgáló kézirat elkallódott, de a nyomtatvány néhány példánya mind a mai napig megmaradt. A Várad Jégyszőkönyv 1208 és 1235 között készült 389 bejegyzése mintegy 2500 személynevet és 700 helynevet tartalmaz, döntően Várad tágabb környékéről.”: SOLYMOSI 2004; vö. KANDRA 1898, 37–44. Az alábbiakban VR és sorszám módján hivatkoztam az egyes jogesetekre.

¹⁸⁹¹ VR 147; VÁRADI 1898, 270–273; FÁBIÁN 1997, 52; Nr. 134: Cornušt, Curnušt, Curmušt. – Ma pusztá Mezősas mellett: GYÖRFÉY 1963, 637.

¹⁸⁹² VR 116; VÁRADI 1898: 230–233; FÁBIÁN 1997, 116; Nr. 479: Quenes. – Ma pusztá Magyarhorogtól északra. Jakó Zsigmond Kenézzel azonosítja, mely helynév Kényesd pusztá mellett is található: GYÖRFÉY 1963, 634: 2; 585.

¹⁸⁹³ DIENES 1967a/Ásatási napló, 16. Diénes a pillanatnyi helyzetnek megfelelően rögzítette az említett hely fekvését: „Az elpusztult falu helyét megtalálni a következőképpen lehet: a Kónyadombtól délkeletre mintegy 1½-km-re van a Barta-tanya. Az elpusztult falu a tanyától nyugatra húzódó dombvonulaton van, a tanyától kb. 1 km-re van a Templom-dülő.”: uo. A terepbejárási anyag nem őrződött meg.

137. kép. Nagyváradról kiinduló Árpád-kori úthálózatnak a tárgyalt területen a Sárret felé vezető részlete (GYÖRFFY 1963: a táskában közreadott „Biharvármegye a XIV. század elejéig” c. térképéből kiemelve) a magyarhomorogi temető hozzávetőleges helyével

13. századi tizedjegyzékében 1291–94-ből valószínűsíthető adata szerint Nyésta falu (*villa Nesta*) maradványa, amely „másodízben 24 kepe tizedet ad a püspöknek; papja 1332-ben 3, 1333–34-ben 6 garas pápai tizedet fizet.” A falut ekkor „Nyéstei Sebestyén [*Sebastianus filius Georgii*] birtokolta, aki 1326-ban mint tanúskodó nemes, 1333-ban mint Bozsód birtokosa szerepel.”¹⁸⁹⁴ 1986. július 25-én Bucsei János komádi amatőr helytörténész¹⁸⁹⁵ vezetésével kerékpáron megtekintettük a Faluszigeten, a Krucsó Géza-tanyától északkeletre egy érparton álló Templomhely nevű dombot. A tetején háromszögletű pont van, s tőle délkeletre a kiszántott templom maradványai láthatóak: vörös középkori téglák és embercsontok. A dombon, továbbá nyugatra az érparton és a keresztező úton túl is, nagy mennyiségű cse-

repet találtunk, közöttük Árpád-kori darabokat, cserépbogrács-töredékeket, de késő középkori cserepeket is.¹⁸⁹⁶

Ezeket a településeket elkerülte a nagyvárad-i országos hadiút körösszegi csomópontján északnyugatra, (Körösszeg)apáti felé elágazó főútnak a Sebes-Körös mentén (Körös)szakál–Komádi, majd a Kis-Sárreten át Szeghalom–Dévaványa felé vezető ága ugyanúgy, mint az észak–déli futású Debrecen–Körösszeg–Cséffa irányú hadiútnak a Peterd–Told–(Berek)böszörményt érintő vonala (137. kép).¹⁸⁹⁷ Távolsága következtében még kevésbé jöhet számításba a 11–12. századi kónya-dombi temető falujának lokalizálási kísérletében a szintén túl kései említésű (Magyar)homorog¹⁸⁹⁸ ugyanúgy, mint a tágabb körben elhelyezkedő, az említett Körösszegtől nyugatra haladó út vonalában fekvő (Körösszeg)apáti,¹⁸⁹⁹ (Körös)

¹⁸⁹⁴ Ma puszta Komáditól északra: GYÖRFFY 1963, 647, 586.

¹⁸⁹⁵ Bucsei János komádi ezermester, gazdálkodó e napon is meglátogatta az ásátást és terepbejárás kerámialeleteket adott át Komádi és Magyarhomorog határából.

¹⁸⁹⁶ Kovács 1986c/Ásatási napló, 22. A leletanyagot Merva Szabina fogja feldolgozni.

¹⁸⁹⁷ Vö. GYÖRFFY 1963, 582, és a Biharvármegye a XIV. század elejéig c. térkép a térképtartóban.

¹⁸⁹⁸ Homorog a Váradi Regestrumban „1214-ben tünik fel, mikor Csöszi falubeliek [*Achus et Butha de uilla Cheusci*] 5 idevaló embert [*Gabum, Nicolaum, Tekum, Petrum et alium Petrum de Humuroc*] vádolnak latorsággal. 1322-ben Márton fia Mihály mester birtoka; Tóti határosa (*terra seu possessio Humruk*). – Ma község Komáditól keletre.”: GYÖRFFY 1963, 626; 1; VR 31g; VÁRADI 1898, 438–439; Nr. 318; FÁBIÁN 1997, 79; Nr. 280; Humoroc.

¹⁸⁹⁹ „Bihar megye területén 5 Apáti falu fekvett, mely valaha apátsági birtok volt. A reánk maradt adatokat nem minden esetben tudjuk azonosítani. 1. A tordai apátság birtoka; 1221-ben a bihari várnépek [*scilicet Luca, Paulo Tita et aliis*] 3 idevaló egyházi jobbágyról [*Tedam,*

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

szakál,¹⁹⁰⁰ Petlend,¹⁹⁰¹ Varsány¹⁹⁰² – kissé északabbra: Csösz¹⁹⁰³ –, Komádi,¹⁹⁰⁴ és északnyugatra Ősi,¹⁹⁰⁵ illetve a debreceni úttól nyugatra fekvő (Mező)sas.¹⁹⁰⁶

A Kis-Sárrét keleti partjától keletre húzódó, vízfolyásokban bővelkedő szárazulat a gazdálkodás minden válfajára alkalmas terület tehát a 13. századtól szórványosan jelentkező írásos források szerint is lakott volt. A korábbi időkre azonban csupán a régészeti feltárások

alapján lehet következtetni, de mind a temetők, mind a települések körében egyelőre kevés ismerettel rendelkezünk. Ezért nem csupán ebben a környezetben, hanem legalábbis a Tiszántúl vonatkozásában kiemelkedő jelentőségűnek mutatkozott a teljesen feltárt magyarhomorog-kónya-dombi 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temető kettőse.

scilicet Bellum, Fib, et Boguan de illa Apathi] azt állítják, hogy várnépek, de az apát és a kegyúr esküje alapján clutasítják őket. A békési Tordához legközelebbeső Apátival azonosítható azon falu is, amelyet a pápai tizedlajstromban egyszer Szakál után, többször a Berettyó nyírségi vidékén sorolnak fel. Papja 1332-ben: 13, 1334-ben: 30, 1335-ben: 13, 1337-ben 13 garas pápai tizedet fizet. – Ma község Berettyóújfalutól délkeletre.”: GyÖRFFY 1963, 594, 584; VR 366: VÁRADI 1898, 496–497: Nr. 366; FÁBIÁN 1997, 25: Nr. 14: Apathi.

¹⁹⁰⁰ „1284-ben merül fel Csehi határjárásában; ugyanekkor határos birtokos Toldi Albert. 1322-ben Albert fia Bencenc fiainak birtoka, Tóti határosa. Ez évben Szakáli [más néven Toldi] Bencenc özvegye a Bencenc fiaitól kapott tóti birtokot elzálogosítja. A falu 1291–94 között második ízben 20 kepe tizedet ad a püspökek; papja pedig 1 unciát. Pápai tizedként a pap 1332–37 [között] évi 16 garast fizet. – Ma község Komáditól keletre.”: GyÖRFFY 1963, 663, 587.

¹⁹⁰¹ Egy 1275 körüli oklevélben esik szó, hogy Petlen földet (*terra Petlend*) „Toldi Albert kiegyezés során átengedte Gok-nak és testvércinek. – Ma pusztá Magyarhomorog mellett délkeletnek.”: GyÖRFFY 1963, 654. Vö. feljebb Kinizs/Kényesdnél.

¹⁹⁰² 1322-ben keltezett oklevélben említik Varsányt (*terra seu possessio Wasyan*), úgy mint Toldi „Bencenc fiainak birtoka; Tóti határosa. 1351-ben Petlend és Csösztelek elválasztásakor említik a körösszeg–komádi út mellett. – Ma helynév Komádi mellett délkeletre: 1811–1812 térkép: *Varsány hát*. Magyarhomorog határában a falu mellett délkeletre: *Varsány ere*.”: GyÖRFFY 1963, 689–690.

¹⁹⁰³ A Várad Regestrumban 1214-ben „Csösz¹⁹⁰³ lakói [*Achus et Butha de villa Cheusci*] latársággal vádolnak homorogiakat [*Gabum, Nicolaum, Tekum, Petrum et alium Petrum de Hunuroc*]. 1351-ben már Csösztelek, azaz pusztá megjelöléssel szerepel, mint a Begésiek birtoka. Ekkor határjárása szerint a Körösszegről Komádiba vezető úton Petlend mellett feküdt. – 1811–1812-ben helynév Komádi határában a falu mellett keletre: *Tsösz¹⁹⁰³ Bokor környéke*.”: GyÖRFFY 1963, 609: 2; VR 318: lásd fentebb.

¹⁹⁰⁴ A várad püspökség 13. századi tizedjegyzékében 1291–94-ben először említett falu [*villa Kumad*] „a második alkalommal 7 kepe tizedet ad a püspöknek. 1335-ben nemes birtokosa [*Petrus filius Georgii de Komad*] nádori megbízott. – Ma község Berettyóújfalutól délre.”: GyÖRFFY 1963, 635, 585.

¹⁹⁰⁵ Bihar vármegye területén őt Ősi volt, ezért az adatok szétválasztása nem minden esetben kétségtelen. A Várad Regestrumban 1214-es adat szerint „macsói ember vádolt Ősi falubelét [*Gyulam de villa Euse*].” – Alighanem a mai pusztá Komádi mellett északra.”: GyÖRFFY 1963, 649–650: 1; VR 312: VÁRADI 1898, 432–433: Nr. 312; FÁBIÁN 1997, 62: Nr. 189: Eufe.

¹⁹⁰⁶ A Várad Regestrumban 1213-ban feljegyzett adatok szerint „a körmösi várnépek azzal vádolták a sasiakat, hogy hozzájuk hasonlóan várnépek (*conciuibus*). Ezek azzal védekeztek, hogy ők várjobbágyok, akiket szentkirály szabadjainak mondanak (*se iobagiones esse a generatione, qui ... liberi S. Regis dicuntur*), és ezt már megbizonyították a Sapuri századból való várnépekkel szemben. – Ma község Berettyóújfalutól délkeletre.”: GyÖRFFY 1963, 659; VR 147; lásd fentebb; FÁBIÁN 1997, 132: Nr. 557: Sob/Sos, Sos: ma Mezősas.

V. A 10TH-CENTURY CEMETERY BELONGING TO A SHORT-LIVED SETTLEMENT AND AN 11TH–12TH CENTURY VILLAGE CEMETERY, BOTH LOCATED ON MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB

(Summary)

HISTORY OF THE RESEARCH

INTRODUCTION

As indicated in the title of this volume, an evaluation of the site on the ridge known as Kónya-domb (Kónya Hill) in Magyarhomorog led to the excavation of two independent burial grounds in close proximity to each other: a 10th-century cemetery with 17 graves used by a short-lived settlement and an 11th–12th century village cemetery with 523 graves.¹⁹⁰⁷

*

Magyarhomorog is located on the south-eastern boundary of Hajdú-Bihar County, on the Bihar Plain, one of seven small areas that make up the Berettyó–Körös region (*fig. 1*). This is the lowest area of the eastern part of the Great Hungarian Plain, known as Tiszántúl ('beyond the Tisza River'), which, until flood protection was implemented in the second half of the 19th century, was

a marshland, the floodplains of the Sebes-Körös River. Here, the villages were founded along the perimeter of the floodplain, and the Kónya Hill cemeteries were established in the northern outskirts of Magyarhomorog on a very slight ridge.

The finds from the disturbed grave I (the graves of both cemeteries were numbered together) were recovered by Pál Patay in 1961. Later, under the direction of István Dienes, graves 2–401 were excavated between 1961 and 1971. László Kovács joined the project in 1962, with the excavation of grave 17, and remained until the end of this phase. Later, under his direction, graves 402–540 were investigated and the excavation of the entire cemetery was completed during the period 1985–1988.¹⁹⁰⁸

EVALUATION

The sex and age of the interred individuals¹⁹⁰⁹

The remains of 541 people were discovered in 540 graves (cf., 112, 112a) in the following groupings (*table 1*, map: 137 [133 + 4?] men, 177 (167 + 10?) women, 27 adults, 10 youths (9 juv. + 1 juv.-ad.), 48 children (46 inf. II + 2 inf. II-juv.), 131 small children (129 inf. I + 2 inf. I-inf. II), 10 infants (0-1 year; that is, died within the first year of life, inf. I) and 1 foetus (0 year). I compared these data with those of twelve other 10th–11th century cemeteries (*table 2*).

The organization of the cemetery: the 10th- and the 11th–12th-century cemeteries

Groundwork of this evaluation: the history of research on the organization of the cemetery

István Dienes began excavations with the successful unearthing of an undisturbed 10th-century cemetery. However, when denarii of Stephen I (1000–1038) and Andrew I (1046–1060) were discovered, he had to modify his opinion, recognizing that the cemetery had been in continuous use until at least the middle of the 11th century. In 1966, coins of Ladislas I (1077–1095) were found, causing Dienes to extend the time period of continuous

¹⁹⁰⁷ About these cemeteries, which I recommend describing by the terms 'short-lived settlement' and 'village': Kovács 2013a. For a short German-language summary of the terms, see: RIVÉSZ 2017, 172: note 5.

¹⁹⁰⁸ The artefacts were acquired by the Hungarian National Museum's Archaeology Collection (MNM RT), the bone remains by the Archaeozoological Collection (MNM A(cy)), the human remains from graves 1–401 by the Collection of the Anthropology Department of the University of Szeged (SZTE ET) and those from graves 402–540 by the Department of Anthropology of the Museum of Natural History (TM ET).

¹⁹⁰⁹ The grave numbers are provided in parenthesis.

use of the cemetery to the end of the 11th century. He did not change his position again, as the unexcavated areas extending to the centre of the cemetery (cf., fig. 102, the map of 1971 summarising the excavation) in 1971 made it impossible to determine the system of burials. Once the full excavation of the site was completed in 1988, the arrangement in concentric circles of the 145 graves containing coins became obvious when drawn on the cemetery map. During this process of mapping the graves, it turned out that creating a clear chronology (cf., fig. 103) was impossible if those graves containing coins issued by kings who ruled for just a short time – Peter, Samuel Aba, Béla I and Géza I – were dealt with separately; instead, certain groupings of graves were required. Therefore, I organized the groups of denarii as follows: Stephen (1000–1038), Peter [–Samuel Aba–Duke Béla (Béla dux)]–Andrew I (1038–1060), Béla I [–Solomon–Duke Géza (Géza dux)]–Géza I (1061–1077) and Ladislas I (1077–1095). The map shows the system of consecutive burials along the arc of the north-east-south perimeter. Along the western edge, the chronology of the burials ends with the era of Andrew I and Béla I, while along the eastern edge of the cemetery, several graves were unearthed containing coins of Coloman (1095–1116) and Béla II (1116–1131) in the backfilling. Obviously, I was somewhat arbitrary in drawing the lines separating the coin groups; therefore, the graves along either side of the line could belong to either row, but I consider the resulting differences in dates negligible. Forty-one burials in the cemetery – the most of any completely excavated cemetery in the Carpathian Basin (table 5) – contained the coins dating to the latest period (of Ladislas I). The sequence in which these coins were minted is debated, but perhaps their placement in the graves here allows us to postulate that H21 and H22, which are generally accepted as the first two, were followed by H25, H29, H24, H28 and H27 (H23, H26 and H30 were not found in the cemetery) (cf., fig. 103). Returning to the cemetery of graves with coins, if we imagine the layout of the cemetery like the face of a clock, between 12 and 7, we find burials through the period of Ladislas I – with some Coloman- and Stephen II-period graves around 3 o'clock. Between 7 and 12, however, the last burials date from the time of Andrew I and Béla I (1060–1063) and Solomon (1063–1074). Around 10 o'clock, though, along the north-western edge are a small group of burials containing no coins, which do not fit into this system: graves 1–16 and grave 23. The characteristic 10th-century burial customs and goods distinguish these sporadic graves from the others, indicating the existence of a separate small cemetery.

10th-century cemetery belonging to a short-lived settlement (Graves 1–16, 23)

In the three rows of graves that cross the ridge in an arc, the remains of 11 men, 3 women, 2 children and 1 small child were found. The majority of them were placed in generously-sized grave pits up to 110 cm deep, which must have required considerable digging (table 4). The pits, oriented at 45° and 90° angles, had the usual rectangular shape with rounded corners. The dead were placed on their backs, stretched out, with their arms folded in various ways. There was no evidence of coffins. In four graves (1, 9, 16, 23), partial horse burials were observed in three different variations, while the fourth grave (9) was disturbed. The robbers who unearthed this latter grave belonging to a man removed the human (bone) remains to the knee as well as, perhaps, the horse skull left in the skin and the lower extremities. After taking what they wanted, they threw most of it back into the pit. Another man's grave (15) may have been disturbed because of superstition: a wolf with bound legs was buried askew on top of the body. Sometime later, the grave was re-dug and a portion of the wolf's loins and hind legs were ravaged and removed, as were the right side, from the shoulder to the knee, of the human body beneath it, which had presumably deteriorated to skeletal form. I have not found any analogies to this procedure or any explanations for it.

The cemetery is a characteristic example of a 10th-century cemetery belonging to a short-lived settlement, although with some unique features. In the main arc, the seven graves belonging to men and one (grave 2) of a 12- to 14-year-old adolescent treated as a man contained either archery equipment or horse remains. This perhaps can be explained by the need to perform funeral rites for the returned bodies of those killed in a nearby military conflict. Similar surveys of the thirteen other cemeteries considered short-lived settlement type burial grounds have revealed a surprising amount of variation in burial systems: there appeared to be no general requirement for the interment of related men and women, although children, small children and even infants were buried among the adults or in separate burials.

Scarcely any articles of apparel were found among the grave goods (ball buttons, shift ornaments). Jewellery for the most part consisted of simple lock rings of silver and bronze (or gold in grave 11) found in six graves, although fragmented earrings (grave 10), a string of beads including red deer canine and fossilized snail shell (graves 13 and 14), a plate bangle with coiled ends (grave 13) and a glass inlaid silver bullate ring (grave 12) were also found.

There was a wider array of weaponry, with bow remains found in seven graves, 2–7 arrows found in ten graves and quivers found in nine graves; however, all three (bow, arrow and quiver) were found alongside men in only five graves (1, 6, 11, 16, 23). Bows were placed on both sides of the body. A complete, unstrung bow was preserved in only one grave (23). The arrowheads comprised several types, generally in a quiver. Among the nine quiver remains, one was undisturbed, even by rodents (grave 3); its iron banded head with seven arrowheads was examined in situ. Another specimen (grave 11) had bronze clasps along its longitudinal axis, suggesting the quiver was filled from the side. A third specimen (grave 16) had three bronze strap crossing rings, evidence of a system for hanging up the quiver.

Horse tack appeared only in the graves of men, and a complete set was discovered only in two graves (11, 23 [horse burial]); the other horse burials did not have complete sets (1 [disturbed], 9 [looted], 16). A pair of stirrups were placed in three graves (7, 11, 23) perhaps in connection with a saddle, which two graves likely contained (7, 11). A snaffle bit and girth buckle were each found in seven graves, but not in the same distribution as the stirrups.

With the exception of one knife in a woman's grave (14), all the tools appeared in the graves of men: a knife in five graves, fire strikers and flint in six, and flint only in another two graves. In addition, a rare small pipe (in grave 9) and a single rasp (in grave 1) were found.

Objects for ritual use consisted of plates belonging to a death mask, burial arm bands (in grave 3, analysis in chapter III.4.5.4.2.13.1.1) as well as animal amulets: red deer canine, three tower shells (grave 13), and three cockle shells and two tower shells (grave 14). The role of an undrilled incisor of a domesticated pig is still uncertain.

As the cemetery contained merely some equestrian archery weapons and other simple grave goods, it is better characterized by its lack of typical kinds of artefacts – belt fittings and sabretaches, sabretache plates, bow cases for unstrung bows or those with metal fittings for strung bows, sabres, axes, saddles with metal fittings and horse tack, other jewellery and 10th-century foreign coins. These absences may indicate that the community had a custom of placing only a limited number of goods in the graves, or that it was not very well off, or that the cemetery dates to a later period, perhaps even the second half of the 10th century. The artefacts do not suggest in which decades of the 10th century the cemetery was in use.

*The 11th–12th century village cemetery
(graves 17–22, 24–540)*

General information about the site and interred individuals

The 11th–12th century village cemetery, consisting of 523 graves (for 524 individuals if we include the infant in 112a), is located to the east of the cemetery belonging to the short-lived settlement, extending to the end of the ridge and onto the north-eastern and south-western slopes. The remains in the graves are as follows: 126 (123 + 4?) men, 174 (164 + 10?) women, 27 adults, 10 young adults (9 juv. + 1 juv.-ad.), 46 children (44 inf. II + 2 inf. II-juv.), 130 small children (128 inf. I + 2 inf I-inf. II), 10 infants (5 aged 0–0.5, 4 aged 0.5–1, 1 of uncertain age, inf. I), 1 foetus (aged 0). The ratio of non-children (337) to children (187), 64.31 to 35.69, is surprising because the completely excavated and previously analysed 11th-century village cemetery of Tiszalúc-Sarkad, containing the graves of 253 individuals, has a ratio of 42.29 non-children (107) to 57.71 children (146). When the information from these two cemeteries was compared, it was discovered that this discrepancy was caused by a striking difference in the percentage of infants: 2.1 percent v. 18.18 percent (*table 8*). Earlier, in a separate study, I addressed the question of graves containing infants in contemporary cemeteries.¹⁹¹⁰ Here, I will only reiterate my conclusions about the conscientious burial of infants: in 45 infant burials containing two or more bodies, the infants were laid to rest sometimes with an older child but most often with a woman who was not necessarily the mother. In Magyarhomorog, an infant was buried with a woman between 40 and 50 years of age (112–112a); of the other eleven infants buried within the cemetery's system of graves, four received grave goods. Neither here nor in any other 10th–12th-century cemetery in the Carpathian Basin did the grave goods have any bearing on the depth of the graves (*tables 9–10*). The differences in the proportions not only of infants but of men and women in the 10th–12th century cemeteries of the Carpathian Basin deserve further study (*tables 11–12*).

The overview of the research history concerning the generally accepted west-east orientation of the cemeteries or other variations presents some possible explanations that have not yet been definitively proven: the orientation may be aligned with the path of the sun, or may conform to the topography of the surrounding hills, or is perhaps adjusted to suit special features of the cemetery, such as sacred trees or idols. When excavations had reached only grave 87, Zsolt Csalog hastily offered

¹⁹¹⁰ Cf., Kovács 2015a.

SUMMARY

an opinion on the astronomical theory (cf., *table 13*),¹⁹¹¹ which was wrong in general terms, but after the complete excavation of the cemetery proved wrong in specific details well. To illustrate this, I divided the disparate orientation measurements of the graves (*table 14*) into 20° ranges, taking into consideration the orientation determined when the graves were excavated and the present-day manageability, and correlated this with graves oriented between 51°–70°, following the positioning of the ridge. There are 129 graves in this group, not only on the top of the ridge, but on the slopes too (*fig. 109*). The situation of the 133 graves along the 71–90° axes is similar; the graves in both ranges became uniformly sparser over time (as indicated by the outward expansion of graves containing coins). The 47 graves in the 32–50° range were the most clearly defined. The 122 graves with orientations of 91°–110° and 66 with orientations of 111°–130° appear on the top of the ridge, but are more abundant on the slopes; what is surprising about their alignment is that when they were dug, no consideration was given to the orientation of the ridge: the bodies were buried with their heads in the direction of the ridge top on the northern side, while on the southern side, their feet are positioned towards the ridge top. This indicates that the alignment does not conform to the topography. Instead, in contrast to the previous three variations, a change in direction was considered important. However, the change in orientation appeared sporadically in the cemetery's earliest period and then more frequent later this cemetery, which was in continuous use by the same community. This phenomenon questions the most widely accepted hypotheses, which attribute the positioning of the graves to a set of religious beliefs: the alignment was an attempt to correspond to a certain skyscape or some sort of topological feature of the landscape. This observation cannot be generalized and applies exclusively to the cemetery in question. Its wider application can be evaluated once examinations of other completely excavated cemeteries are carried out. It should be mentioned that in the grave of an adult woman at a 78°–258° angle (grave 78), the dead body, tied at the elbows and knees, was laid in the opposite direction for superstitious reasons (?), but was still buried with silver hair rings. Next to this burial, in the disturbed grave of a mature woman (112), an infant was laid between her legs in the birth position (112a).

The contours of the grave fill could be observed for 200 of the 523 graves, and partially observed for 31, but not at all for 292. It was noticeable that oftentimes, given the size of the body/skeleton, a longer and/or wider than

necessary grave pit was dug, yet in other cases the pit was so narrow that the body barely fit (*tables 15–16*).

The most conspicuous feature with respect to the layout of the body/skeleton is the positioning of the skull, with the face upwards and the jaw closed, which was preserved in seven cases altogether. In most cases, however, the skull with closed jaw was tipped or turned to the side. If we include those instances in which the jaw fell open, this accounts for 324 cases. Even after the deterioration of the soft tissues, this movement occurred: in 43 cases the jaw remained in place, but the skull tilted or turned. A certain amount of space would be necessary for this to happen; later I will address the hypothesis concerning this. In some 220 cases, the arms were extended alongside the body, and perhaps because the bodies were wrapped in shrouds or the pits were narrow, the lower arms were pressed under the pelvis. Ninety-five skeletons had one arm extended and the other folded over the pelvis; nineteen skeletons had both arms folded. A unique feature of four graves was the bending backwards to varying degrees of both lower arms. The majority (345) of the bodies were laid in the graves with outstretched legs. Their positioning could be distinguished by their similarities to the letter symbols II, Y, V and X. In 37 graves, the legs were bent.

Traces of some of the procedures for treating the corpse recorded in ethnographic collections, especially in László K(eszi) Kovács's book,¹⁹¹² can be observed in the unearthened skeletons of the Magyarhomorog cemetery: binding the jaw, placing coins over the eyes (graves 276, 106?, 126?), putting money in the fists (in thirteen cases in the right hand, and in eight cases in the left), binding the arms to the torso, binding the feet together, and wrapping the body in a shroud or bulrush, etc. (which can be inferred by the positioning of the body). As no remains of wood, nails and iron fittings were observed, it is difficult to conclude the presence of a coffin, although the movement of the head (the tilting or turning of the skull with or without the jaw) discussed above would have been made possible by a coffin or some kind of protective roofing above the face of the deceased. The sprawling, rather than orderly, arrangement of the limbs, however, contradicts the use of a coffin, as do the extraordinarily narrow grave pits.

The cemetery can be considered single layered, but on eight occasions, a new grave was dug partially, and more shallowly, above the older grave, but without disturbing it (grave 42 above grave 29, 101 above 102, 117 above 118, 143 above 142, 183 above 203, 281 above 285, 414 above 415, and 495 above 498). It is perhaps not a co-

¹⁹¹¹ Cf., footnote 266.

¹⁹¹² K. KOVÁCS 1944.

incidence that, aside from graves I and 5, a woman was buried in the lower grave. In two instances (157 above 161 and 188 above 187) the earlier grave was disturbed by the later one. The relationship between the graves in a cluster of three (397, 398 and 449) and a cluster of two (329, 426) cannot be determined. There were 15 cases of what can be considered contemporary disturbance, which I have grouped according to the severity of the intervention: in three cases (graves 467, 471, 529) the head was not affected, while in six the skull was (graves 95, 103, 112, 294, 498, 538). We might suspect perhaps three unique procedures: later, partial unearthing (grave 78), ravaging of the skeleton (grave 27), or the removal of most of the remains (grave 251). There were three sets of remains whose conditions defied interpretation (graves 369, 495, 497). Maybe the information on the grave markers led to the disturbances and robberies, which occurred at different times.

The displacement of larger bones and the disappearance of one member of a pair of bones¹⁹¹ suggest disturbance by animals. Among these, some unusual phenomena have come to light (graves 25, 46, 135, 170, 321), but we also find evidence of present-day disturbances as well as mutilation and breakage that occurred during excavation.

Gyula László's views on cemeteries belonging to short-lived settlements (which he refers to as 'large family') cemeteries and the results of Imre Lengyel's chemical analysis of bones suggest the existence of family grave groups within the burial systems of large village cemeteries of similar size to Magyarhomorog. Attila Kiss has refuted this idea with respect to the cemetery of Majs, and my opinion approaches his. The men's and women's graves indicated on the cemetery map (*fig. 112*) rarely formed pairs that could be considered the remains of a married couple or parental pair in accordance with this present-day, unprovable hypothesis. This could only have happened if the pair had died at the same time or the location of the grave for the surviving member of the pair had been predetermined. The supposition that the burial system of the cemetery was organized around pairs, family and extended families is contradicted by the cemetery map, which shows that smaller or larger, irregular sections of the cemetery were occupied exclusively by either men or women. While perhaps an overstatement, it appears that men were buried in the sparser northern half and women in the more densely used southern half. We can even clearly observe rows of men's graves separate from those of women. In the course of 70 to 100 years, the number of children buried (187 in total) was indeed small when compared to

the number of pairs that could have been formed by the 126 men and 174 women. Regardless of how we estimate this number, the quantity is sufficient for us to make this important observation: the village community that maintained the cemetery viewed children as members worthy of mourning and remembering, and therefore the dead from every age group were buried amongst the adults: 1 foetus, 10 infants, 130 inf. I and 46 inf. II. Outside factors (putrefaction, wind, ploughing, etc.) could explain the presumed missing remains. In addition to various relationships of the child and adult graves to the site, special groups of children's graves can be seen (*fig. 113*) along the edge of the cemetery, or in close proximity to each other. It is unlikely that parents were buried next to their small children; after all, for deceased children and later their parents, as well as adult siblings and their family members and descendants to be buried in one place over generations, it would have been necessary to immediately set aside a large area of land around the graves of the first family members to die. Large family burial clusters, however, were not discovered. Nevertheless, a cemetery map of the horizontally stratified layers reveals groupings of men's, women's and children's burials regardless of the sequence in which they died; this suggests some consideration was nevertheless given to kinship when burying men and women and children close to each other. The disparities discussed above with respect to the settlement cemetery points to the degree to which this may have varied from family to family, assuming that the communities of the settlement and village cemeteries buried their dead according to similar or identical principles. In any case, the above statements apply only to the Magyarhomorog village cemetery and the possible generalizing of the phenomena will depend on further studies of completely excavated sites.

The finds

Of the 523 graves for 524 deceased individuals in the village cemetery, 301 contained grave goods, while 229 (42.25%) did not. For the 126 male graves the proportion of those with grave goods to those without was 66:60, for the 174 female graves it was 134:40, for the 27 adults it was 12:15, for the 10 youth/juv. it was 8:2, for the 46 children it was 27:19, for the 130 small children it was 50:80 and for the 10 infants it was 4:6, while the one foetus was not supplied with any grave goods. The amount of goods differed based on the sex and age of the deceased (*table 18*), as did the range of objects, which decreased continually over time for men, children and small children

¹⁹¹ Cf., notes 423–425.

(*table 15A, C–D*), while it remained nearly uniform for women (*table 15B*).

Burials with coins

The most frequent grave good type, and the one easiest to evaluate for a number of reasons, are the 200 coins issued between the reigns of Stephen I and Stephen II (1000–1131) and excavated from 145 graves. Based on the coins of burials with the latest dates of issue (*table 19*), it was possible to calculate that on average every ten months a grave was dug in which coins were placed, and during the more specific period circumscribed by the reigns of Peter and Ladislav I (1038–1095), on average every half year a grave with coins was dug (*table 20*). The 200 denarii found (*table 21*) comprise almost the complete series of coin types H1–H31, issued in the period spanning the reigns of Stephen and Ladislav I, with only H2, H3?, H16, H20, H23, H26 and H30 missing. Of these latter coin types, H3 at present has not cropped up among any finds from Hungary, and four (H2, H16, H20, H30) are the rarest. The paring of the edges began with the coins of Stephen I, and an unusual result was the trimming of an Andrew I H9 denarius into a very rare, amulet-like shape (470).

The majority of the 38 graves containing more than one coin (25 with 2 coins, 9 with 3 and 4 with 4) (*table 22*) conspicuously belonged to women; these shed a small amount of light on the length of time in which certain types of money were in circulation. In 45 graves, only partial coins were placed: in 13 graves, a total of 21 quarters and in 32 graves 48 half-coins were found (*table 23*). In one (grave 64) four quarters of the same coin (thus forming one whole) were found, while in another four, fewer parts were found (not enough to create a whole). Among the half coins, both halves of one coin were found in the grave on nine occasions, but other variations of quarter and half coin combinations also occurred.

The coins in the cemetery cropped up in three different roles: as decoration that could be sewn or fastened, or an obol placed in the mouth or fist of the deceased, or in various other ways. Coins with holes drilled in them appeared in 4 graves (134, 154, 171, 286), while 76 obols were found in 68 graves (*table 24*): for the entire period in which the cemetery was in use, a coin was placed in the mouth 54 times, while it was placed in the right fist 15 times and in the left 7 times. Ninety-five other modes of placement were observed in 77 graves, and another 29 examples were found in 24 graves containing an obol; thus 124 examples of coins placed in other ways were discovered in 101 burials (*table 25*).

Of the 145 graves containing coins, 45 belonged to men, 59 to women, 5 to adults, 4 to juveniles, 13 to children (inf. II), 18 to small children (inf. I) and 1 to a baby

(*table 21*). Graves of men and women that contained coins have different features: sixty-three graves, 34 of which belonged to men and 16 to women had only one to four coins and no other grave goods; a small child's grave had only three denarii (grave 154) and a child's grave (114) had only four denarii (*table 22*). Only one-third of the 51 graves with just one coin contained the obol type, while four-fifths of the ten graves with two coins included an obol. The custom of placing just one coin in the grave was practiced throughout the entire time the cemetery was in use (*fig. 103*). In a further 82 graves, the one to four coins were accompanied by other grave goods, primarily jewellery, but among these, the ratio of women's to men's graves was overwhelmingly in the women's favour (43 women's graves to 11 men's) (*table 27*). An obol was found in just 44 graves; the others contained coins placed on other parts of the body, serving other purposes, with the map revealing the change in custom.

Burials with other grave goods

Of the 523 graves containing the remains of 524 individuals, 301 (57.55%) had grave goods, while 222 (42.45%) did not. Of the 301 graves, 83 had coins too and 218 did not. In other words, burials containing grave goods, but not coins, were the most frequent type.

Clothing and accessories placed in graves (fig. 119)

In the plundered grave of a man (103), arm and leg bangles (discussed in a separate chapter on graveclothes) remained, while in another (321), two shift ornaments were included. Seven women's graves had items of apparel, and one (107) contained unique artefacts that are discussed separately. In a ravaged/destroyed grave (95) perhaps a complete set of shift ornaments were placed, in three only a partial set was found (112, 322, 400), and in two (123, 320) a button ball was found. Next to two children (nos. 62, 208) and three small children (100, 401, 455) a set or partial set of shift ornaments survived.

Jewellery

Jewellery of some kind was recovered from 211 burials

Pagan traditions were preserved by the simple, wire hoops generally made of silver and more rarely of bronze, which were most likely parts of earrings. One hundred and eighteen specimens were found in 77 graves, in the burials of, among others, 4 men and 54 women (*table 28*); they appeared irregularly in the individual rows of graves containing coins and in graves of various directions within the cemetery (*fig. 120*).

The goods accompanying the coins prove that hoops were worn throughout the entire period the cemetery was in use, while the presence of the denarii issued by Ladislav I (in graves 181, 213, 228, 233, 247, 251, 296, 445, 452, 512) verifies their use during the last period of burials. The list of sites in the Carpathian Basin with graves containing both hoops and coins suggest the era in which hoops were worn may have extended into the reign of King Coloman.

Altogether eleven teardrop or pear-shaped hoops were found sporadically in eight graves, with half of them appearing in the graves of small children (*table 29*). One grave (132) also had a denarius of Andrew I, while another (311) had a denarius of Solomon, and the appearance of these hoops in the rows of graves containing coins indicates that this type of hoop was worn during the time of Ladislav I, too (*fig. 121*). Finds including both coins and teardrop hoops in the Carpathian Basin prove these hoops were offered as grave goods until the time of Béla II.

The most frequent grave good, with 207 specimens appearing in 100 graves, was the hoop with S-shaped terminals, which has proved to be a characteristic piece of women's jewellery. The only gold hoop (grave 272) was of this type. Specimens of gilt bronze (grave 464/2) and lead (grave 435) were also found in addition to the 92 bronze and 112 silver hoops. The community generally offered smaller, thin-wired hoops with S-shaped terminals as grave goods, initially made of bronze and later, perhaps beginning with the reign of Andrew I, of silver. The bronze, ribbed hoops with S terminals crop up in the graves containing denarii issued by Peter and Andrew I, while the silver specimens made their appearance in the time of Ladislav I (*table 30, fig. 122-124*). In the literature, it is held that hoops terminating in an S were generally not earrings; instead they were worn in the hair or strung on textile or leather strands. In two graves (389, 461) leather remains can be observed on the hoops. This mode of wear is further indicated by the presence of 4 to 8 hoops arranged symmetrically on either side of the skull. Pairs of thin hoops may still have been worn as earrings or as a different sort of hair accessory. It is a peculiar feature that in 39 graves only one hoop with an S-shaped terminal was found, and similarly striking was the occurrence of this hoop type as the only grave good in 42 graves. Fifteen graves suggest that hoops of different kinds were worn together; in these, lock rings as well as teardrop hoops and those ending in an S shape occur in a variety of combinations (*table 31, fig. 125*). In four graves (287, 371, 443, 461), hoops ending in an S-shape were used as rings. If we survey the opinions (of Béla Miklós Szöke, Erwin Gáll, Ciprián

Horváth, Mária Rejholcová and Gábor Fusek) on the 11th-century use (the time the cemetery was in use) of hoops with S-shaped terminals, we can state that there is a fundamental difference between the hoops with S-shaped terminals from the northern Hungarian region, those of Transdanubia, and those of village cemeteries in the east/Great Plain region. Given this, we can probably only understand the 11th-century history of the development of hoops with S-shaped terminals with respect to the larger regions designated by the typological peculiarities of these specimens. This can be achieved through two methodological procedures: one is a detailed analysis of material from completely excavated cemeteries, such as was conducted by the above-mentioned authors from Slovakia (formerly Northern Hungary) and by Ciprián Horváth, and which I also attempted to do in the Magyarhomorog burial ground. The other procedure is a typo-chronological organizing of those coins from the Carpathian Basin that appeared in the graves along with the hoops with S-shaped terminals.

Eleven graves contained torques, which were placed next to 3 women and 8 children of various ages, all of whom may have been girls (*table 32, pl. 7-8*). There were four different types among them: fine silver folded into two layers and rolled (grave 113), a band whose diameter increases from the thickness of a wire to that of a rod (graves 116, 171, 153, 97), one folded in three and rolled (graves 62, 63, 77, 121), and two bronze torques folded in half and twisted (graves 134, 371). The popularity of this item may have been in decline, since the majority were placed in children's graves and included some damaged ones (graves 116, 134, 171, 371). The accompanying coins and their horizontal stratigraphic position (*fig. 126*) suggest the wearing of this item in Magyarhomorog ended in the era of Andrew I. The list of sites in the Carpathian Basin where torques were found with coins, however, indicates their use continued through the rules of Solomon and Duke Géza.

In 30 graves belonging to 10 or perhaps 12 women and 18 children of varying ages, strings of beads or individual beads were found. Not all the women were young: there was one mature (grave 123) and one senior (grave 106) woman. The number of beads varied from 2 to 300/310. The children received tiny beads, while women had strings of different sized beads (*table 33, pl. 1-6*). In addition to the expected single strings of beads, we have posited the existence of double or multiple strings of beads indicating a different mode of wear or placement in the grave. Six strings were composed of the same kind of beads (graves 40, 100, 286, 411, 487, 514) and 21 were composed of mixed beads. The most popular type was foil paste beads in several different shapes (cf. Szilágyi-

SUMMARY

16)¹⁹¹⁴ found in 11 graves and most likely dating to the last decades of the 11th century. There were a lot of sundry cylindrical beads with gadroons, grooves or drip decoration (Szilágyi-15?), a variety of round beads and some with hatching (Szilágyi-5?, 9, 27?, 58?, 60), seed beads with one, two, three or more members (Szilágyi-37, 40, 54, 262, 411, 455), segmented beads (Szilágyi 1–4, 132, 487, 533), and angular paste beads (Szilágyi-30, 38). Their accompanying coins provided scant information while their horizontal stratigraphic position, however, presented consistent evidence of their use as grave goods (*fig. 127*). The ten graves that also contained coins exceeded the number found in the cemeteries of Halimba-Cseres and Fiad-Képuszta examined by Katalin Szilágyi (*table 34*); I even named the bead types grouped according to the kings who issued the coins (*table 35*).

In two burials in close proximity to each other, one belonging to a woman and containing a gold hoop with S terminals (grave 272) and another belonging to a man with a Ladislav I denarius (grave 276), each had an additional natural formation known as a limonite pseudomorph, which should be considered a grave good (*pl. 5*).

Only one burial had earring (grave 107 – see below in a separate chapter). A bronze rattle was found in a woman's grave (107) and in the graves of two small children (171, 262). In seven graves, several different kinds of pendants were found: one (107) had a fragmented silver gilt pendant, two (132, 153) had a bronze half-moon-shaped pendant (which could be dated thanks to the accompanying denarii issued by St Stephen I and Andrew I), one (277) had a late bronze pectoral cross in one piece, while three (368, 400, 455) contained objects in secondary use, functioning as pendants: a bronze strap distributor fragment (368), a silver gilt as well as a bronze pendant-setting (400, 455). The grave (455) with the bronze pendant-setting, functioning as a pendant, was found among those in the cluster of graves from the latest period, containing coins from the reigns of Coloman and Stephen II. These graves do not seem related (*fig. 129*).

In 38 burials belonging to 29 women and 9 children of varying ages, there were five different kinds of bangle, all of bronze (*table 36, pl. 9–11, fig. 130*). The majority of these objects date to the reigns of Stephen I and Béla I, and only a few to a later period. A band bangle came to light in only one woman's grave (400), a pair of thin wire bangles were found around the lower arms of a child (grave 86), and a twisted wire bangle was found beside a woman (grave 107) and another beside a child (grave 63) – the latter was perhaps made

specially for the burial. The rod bangles, so called because of the thickness of their cast body, had four different types of cross-sections and were the most common of all the bangles in the cemetery: 30 specimens were found. In eight graves there were specimens with round cross-sections between 0.29 (grave 123) and 0.63 (grave 105) cm, with the lightest 10.78 and the heaviest 48.28 grams (graves 123, 105). Only one woman had a matching pair (grave 123) and three (graves 105, 107, 416) had unmatching pairs; the rest had one each and the only child had one sized down (grave 97). This type was used for a shorter period of time than the one with rhombus cross-section, which came to light in 17 women's graves and three graves of children of varying ages and one isolated burial. Not including the two smallest (found in graves 102 and 153), the other specimens were more or less 'standard', with a thickness between 0.33 (grave 102) and 0.8 (grave 106) cm, a weight between 9.42 g (grave 102) and 55.27 g (grave 230). In only two graves (106, 134) were there similar pairs with round cross-sections (graves 106, 134) and three pairs with differing cross-sections (graves 10, 124, 416); the others all contained just one specimen. The type was used as a grave good for a longer time and in a wider circle than the form with a round cross-section. The third group of rod bangles consists of four specimens with hexagonal cross-sections (graves 61, 124, 254, 468) and two with octagonal cross-sections (graves 62 and 155). These bangles with rhombus cross-sections were made by reshaping the bangles after they were mould cast. Only the lower and upper (opposing) vertices were flattened, creating a hexagonal form, with four wider panels separated by two narrower panels. When all four vertices were flattened, then an octagonal cross section was achieved with alternating wider and narrower panels. Among the graves with this type were four belonging to women, one to an infant (468) and one to a child (62). Of the 34 graves discussed, only four had matching pairs (graves 86, 106, 123, 134) and another four non-matching pairs (graves 105, 107, 124, 416), and 26 graves contained only one specimen of this bangle type. Data from the Carpathian Basin on graves with both rod bangles and coins corroborate the observation that most specimens of this jewellery type were used as grave goods until the 1060s, with a denarius of Solomon appearing in three such burials and an issue of Ladislav I appearing in two; however, of the three Solomon coin burials one was from the Magyarhomorog cemetery, and of the two Ladislav coin burials, both were from this cemetery. The four bangles with animal heads belonged to the Kovács types 3a (grave 132), 3b (graves 48, 133) and 3c (grave 205). They were

¹⁹¹⁴ Using the typology of SZILÁGYI 1994.

SUMMARY

each found individually rather than in pairs in the graves of three women and one child (132). The denarius of Andrew I accompanied the bangle in the child's grave (132); the other three graves were situated in the rows of graves containing the denarii of Stephen I and Peter-Andrew I. According to data from the Carpathian Basin, altogether nine graves were found containing animal head bangles and coins, although another associated find, a Ladislav I denarius, also came to light (in grave 7).

In 80 graves belonging to 3 men, 47 women, 3 adults, 1 juv., 1 inf. II/juv., 12 children, 13 small children and one sporadic find, a total of nine types of rings were discovered, and in 38 cases they were accompanied by coins issued up to and during the reign of Ladislav I. In 38 graves there were 42 penannular wire or cast rings (*table 36, pl. 9-11, fig. 130*). This was typically jewellery for women and was found in the graves of 21 women and 17 individuals of undetermined sex. Of the rings, 32 were made of bronze and the rest of silver, and for each material type, there was just one specimen that was decorated (graves 142, 133). Only four graves contained two wire rings [pair], 23 were certainly or most likely placed on the right hand and 11 on the left. In 23 burials there were denarii issued during the reigns of Stephen I and Ladislav I and the horizontal stratigraphic positioning of the rings was also similar, showing a significant decrease in the quantity of rings over time. The appearance of the type at the end of the 10th century requires investigation; its spread in the 11th century, however, is well enough known that I included only the graves with denarii of Ladislav I, Coloman and Béla II on the appended list of sites. Two women and two children of various ages had hoops with S terminals, functioning as rings, placed on their hands (fingers) (*table 38*). Two of the graves (443, 461) also contained denarii issued by Ladislav I, while the other two graves (287, 371) are situated in the row with Ladislav I denarii. This practice of placing wire rings in the graves is known from only a few other sites. In 8 graves, 2 men, 5 women and 1 adult had wire rings made of silver or, in one case, bronze (grave 444), folded into three layers and twisted (*table 39, pl. 12, fig. 132*). These are similar in size and were produced at weights of 0.2 (grave 429) to 3.8 g (grave 136), depending on their thickness. All of these appeared in the graves as single rings; six were put on the right hand, and six were also accompanied by coins issued during the reigns of Andrew I and Ladislav I; the others appeared in similar rows of graves with coins. Coins finds in burials in the Carpathian Basin indicate these rings were used as grave goods over a longer period of time, between the eras of Stephen I and Ladislav I. A pair of penannular, wire rings made of two silver wire, folded in two and twisted, earlier referred to as braided, came to light in eight women's graves and two child's (girl's?) graves (*table 40, pl.*

12, fig. 132). They were of similar size and their diameter depended on the folding of their ends onto each other. Their weight was between 2.15 g (grave 515) and 5.84 g (grave 415). All appeared in the graves as single finger ornaments, and six, and perhaps the other two as well, were placed on the right hand. In five of the graves, coins also accompanied the rings. For the others, the horizontal stratigraphic positioning dates them to between the reigns of Andrew I and Ladislav I. My data collected from other graves with coins in the Carpathian Basin corroborate this dating. Further collection and evaluation of concrete examples of this type is necessary. Seven specimens of band rings were excavated in six graves belonging to four women and one adult and one small child (*table 41, fig. 133*). One was made of silver (grave 76) and another of tin-plated bronze (grave 171), and the rest were made of bronze. Depending on their size, their weight ranged between 0.75 g (grave 407) and 3.29 g (grave 171), and two were decorated (123/7, 171). An older woman (grave 123) had a band ring on both hands, and a small child (grave 171) had one band ring and one wire ring on the right hand. The rest of the interred received just one ring. The small child was also supplied with a denarius issued by Stephen I, and the remaining five graves appeared in the later rows of coin graves. Three men's graves were included in the data collected on graves with coins in the Carpathian Basin; burials of this kind continued until the time of Béla II. Fourteen bronze and 4 tin-plated bronze hoop (annular) rings cropped up in 14 graves belonging to 7 women, 1 man, 4 children, and 2 small children (*table 42, fig. 133*). Four individuals were buried with two specimens each: 2 children (graves 85, 403), one man (grave 372) and one small child (grave 100). In the absence of any male and female graves in pairs, the artefacts offer no reason to suppose that this ring type served a similar purpose to today's wedding band. The weight of the rings ranged from 1.45 g (grave 403/3) to 5.74 g (grave 400); 12 specimens were decorated. Three early coins were also found: denarii of St. Stephen (graves 140, 142) and Peter (grave 403); not one hoop ring was accompanied by a Ladislav I denarius. In the data collected on the graves with coins in the Carpathian Basin, the latest specimen was a denarius of Stephen II from a cemetery surrounding a church. Finally, an imitation of a bronze ring with head (grave 416) a glass hoop (?) ring (grave 223) and a bone ring (grave 288) also came to light.

Two unusual burials (103, 107)

In the plundered grave (103) of a juv. mounted archer, a band bracelet and band anklet survived among the graveclothes (*pl. 2*). The research history of these two objects can be traced to 1896 and the only issue still

SUMMARY

unresolved is whether they were used during the life of the interred or merely as ornaments for the burial. Upon seeing the bangles, cut from fragile sheets of metal, I determined, in concurrence with István Dienes and Ádám Bollók, that the objects were made for the burial. The appended site list shows that the four possible ways of adorning the ends of the extremities were observed in 11 graves belonging to 9 men, 1 woman and 1 child. The items included two ornaments of gold (graves 37, 49), one of gilt silver plate (grave 3), and the rest of silver. Eighteen graves belonging to 9 men, 8 women, 2 adults and 1 child contained only one pair of band bracelets, all of which were made of silver except for one made of silver gilt (grave 2) and one cut from a bronze sheet (grave 61). In three cases, only one pair of band anklets were found in the graves of one man and two women. In an additional 35 graves, variations on the three basic types mentioned above were discovered either through deliberate search or inadvertent disturbance of the grave. Of these, three unique combinations of four and three unique combinations of three came to light. In six graves, one each of the two kinds of band bangles were found, while in ten graves, only one band bracelet was found, and in four graves, just one band anklet. Finally, among the remains of the eight disturbed graves, gold and silver bands indicated the possibility that band bangles had been present; in one case, however the evidence was only a mention in the literature. The band bangles, cut from unadorned sheets, were attached to the clothing via a hole punched at one or both ends of the bracelet, or the bracelet was merely wrapped around the arm or leg – all of this contradicts the idea that they were worn in daily life. Furthermore, the bangles, after being fastened for the burial, cropped up in a variety of positions. Of the 64 graves with band bangles, 37 belonged to men and generally contained partial horse burials, archery equipment and horse tack. The following indicate that they do not come from the rank of commoners: 12 belt fittings, 3 sabretache plates (graves 20, 30, 51 and 57?), 3 mount ornamented sabretaches (graves 18, 21, 38), jewellery, and, among the hand weapons, 11 sabres (graves 10, 18, 21, 30, 32, 39, 42, 43, 51, 52, 57), 9 different kinds of axes (graves 12, 18, 19, 24, 27, 31, 59, 63, 69), and also 2 double-edged swords (graves 59, 63). Women occupied 21 graves, and among them was the 10th century's most lavishly supplied woman (55). The women too generally received partial horse burials, horse tack and more rarely rosettes (graves 7, 11, 55) or other types of mount fitted horse tack straps (graves 13, 22, 26, 46), a saddle with metal fittings (graves 26, 41) as well as various clothing accessories, such as metal ornaments for hats, headdresses, braids, neck openings of garments, caftans and boots and also jewellery: lock rings, earrings, beads, bracelets, rings and others. This selection ranged from

the superior (graves 7, 11, 13, 22, 26, 35, 46, 55) to lesser assemblages (grave 33). Finally, all three child's graves that can be evaluated (graves 17, 49, 56) also contained horse burials, horse tack and valuable grave goods. These objects, mostly from 10th-century graves and considered lavish and refined, correspond well to what has been written about the short-term settlement cemeteries; in my opinion 54 graves (1–54) belonged to the settlement cemetery. The five isolated burials (55–59) are also 10th century, and one of them more likely dates to the second half of the 10th century (59), and perhaps a child's grave (49) whose circumstances are uncertain could be added to this group. From the same period are: a burial (60) from a 10th-century village cemetery, three graves (61–63) from two 10th–11th century village cemeteries, and a two (62, 63) also from the second half of the 10th century. Grave 103 from Magyarhomorog is exceptional in this environment in part because it may have been dug in the early 11th century, at the time of Stephen I, and also because the decorated band armlets and the band anklets in the area of the left ankle have no analogies among the specimens with exclusively unadorned surfaces discussed above. It can be determined that the only partial horse burial, almost certainly from the period of Stephen I, in the 11th–12th century village cemetery was conducted according to the old traditions of this community, which had just recently arrived in the region.

The most significant among the women's graves was the burial of a young girl (107), as it was well-furnished with jewellery, mostly silver gilt, that did not appear in other graves in the cemetery (*pl.* 3–4). Six shift ornaments were found in the positions of wear: these have rare tear-shaped metal bales with exceptional heart-shaped pendants with bud-shaped bottoms. Also in the grave was a large leaf-shaped pendant as well as a pair of indiscriminately overturned braid ornament-discs with iron plate backings, one of which is in a ruined state. Decorated with a pattern of four branches, the discs are the latest specimens and date certainly to the early 11th century. A unique object, a single, fragmented silver carring with a dangling string of balls was placed in the grave alone. Originally, the small bronze chain would have connected the carring to its companion. The grave also yielded items found in other graves, too: strings of beads, bronze shank buttons, rattles, rod bracelets and twisted wire bracelets. In summary, the exceptional ensemble of jewellery found in grave 107 is also remarkable because of the number of its items that were placed in the grave in a fragmented and damaged state. Among the young woman's grave goods, such unusual items came to light that suggest she may have been a foreigner who married into the community and brought these items with her, and that she herself may have requested, or her relations may have insisted, that her own articles

be placed in the grave. It is possible that the items in the jewellery ensemble were made in the 10th century, and the 11th-century environment may merely attest to the time of burial.

Valuation of the silver grave goods

The value of the 200 silver denarii and 265 pieces of silver jewellery in the 523 graves in the cemetery can be appraised. I did not use the weight of the coins in poor condition, but instead relied on the average weights of the intact specimens in the Hungarian National Museum's Coins Collection (table 43). I accepted the weights of the jewellery fragments, although I increased the weight of the one hair braid disc that lacked a back plate from 18.17 g to 25 g, and then doubled it to establish the weight of the pair. The finds examined fall into three groups: 1) the 76 complete, half and quarter denarii found in 63 graves containing only coins, most of which belonged to men; the weight of these totalled 46.85 g (table 44). 2) The silver goods from the 82, largely female graves that contained both coins and jewellery; their weight came to 227.56 g (table 45). 3) The objects in the 78, again largely female graves containing silver goods but no coins; they weighed 228.26 g, with the .43 g of gold recalculated as 4.22 g of silver in grave 272 (table 46). That is, in the three groups, a total of 224 graves yielded 506.59 grams of silver, whose value I tried to estimate in denarii by inserting the data from six earlier, similar examinations (table 47). A comparison of values showed that the quantity and the weight of the silver goods unearthed per cemetery varied greatly, as the magnitude was influenced by the wealth of the deceased and his or her surviving family as well as the local burial practices. Several factors that may have contributed to the development of the particular patterns of grave goods observed are as follows: the differences in the number of graves and the degree to which the cemeteries were excavated; the proportion of male to female graves, as these were furnished differently within the same age cohorts; and perhaps even the events of the 10th century resulting from conditions in the Carpathian Basin. However, I did not enter into a detailed discussion of the complicated system of connections, although I did try to simplify the comparisons of individual features by referring to the averages. By placing the large numbers in columns, I tried to make this this kind of data easy to grasp while at the same time showing what kinds of fluctuations occur between the values observed for the various sites. The value of all the silver finds from the seven cemeteries in denarii was, in some respects, compatible with the written data on the circulation of money during that period. In the Hungarian kingdom, from at least the 1020s, a tax of 8 denarii was collected from each free family,

while certain servants of the crown paid just 4 denarii. There were also custom fees of unknown amounts. In more important judicial proceedings, fines and damages were to be paid in Byzantine gold solidus (*pensa, pensa auri*) at a rate of 1 solidus to 30 denarii and, beginning in the time of Béla I, 1 to 40, or 1 solidus to 2.5 young bulls and, from the time of Ladislas I, 1 to 1. In the law, the amounts to be recovered were differentiated according to the social situation of the guilty person in amounts of 50, 10, 5, or 50, 12, or 10, 5, or 100, 10, 5 bulls. Presumably, before 1077, the punishment imposed on freemen or servants for stealing 6 to 10 denarii, a trifling amount even in contrast to the quantity of coins in the graves, was cruel: the guilty party was sentenced to either death or being blinded. The bounty for an escaped servant or maid was 90 denarii, for a horse 12, and for an ox 5, which had to be paid by the owner or master. We also know the price of some goods in the early 12th century: a dress worth 20 denarii is mentioned or a shock of horse fodder (grain, most likely sheaves of oats piled crisscross) priced at 5 coins (nummus). The denarii values presented show that occasionally even the common village residents had to pay quite varying amounts, from the annual tax of 8 denarii and the unavoidable customs fees (of unknown value) to the ransoms ranging between 5 and 90 denarii for escaped animals or servants and the fines of 375 to 900 denarii for serious offenses, with the larger amounts payable in young bulls worth 30 to 40 denarii. In contrast, the 1 to 4 denarii or some silver jewellery deposited in the graves was not a large amount. The weight of the silver objects in the best furnished graves illustrates this well (table 48). The main difference between the two most lavish of all the cemeteries that were compared, Magyarhomorog and Sorokpolány, was that the silver grave goods of almost identical weight originated from fewer graves in the latter burial ground, thus improving its average. Therefore, the Sorokpolány cemetery leads in four calculations while Magyarhomorog leads in only three (table 47). In any case, we could only make a rough comparison of the two communities that supported the cemeteries based on the value of the silver grave goods (worth 780 [Sorokpolány] and 773 [Magyarhomorog] denarii over an 80 to 100 year period) combined with other indicators of material wealth – clothing, implements, weapons, livestock – whose values will be forever unknown to us.

Weapons (fig. 134)

Weapons, that is archery equipment (bow, arrows, arrow quiver) were found in complete or partial sets in 17 graves belonging to 14 men, 1 woman aged 23-25 (grave 209), 1 child aged 12-13 (grave 46) and even 1 child aged 6-7 (grave 97). The men included all age groups, with

the wealthiest being perhaps the youngest (grave 103), which unfortunately can only be deduced from the material that remained after the grave was plundered. From the location of the graves, it is obvious that this practice of leaving archery equipment in graves was in decline in the community that had opened the cemetery and within several decades the custom had ceased entirely. After all, the five graves with both weapons and coins contained denarii of St Stephen (graves 46, 137), Peter (graves 120, 173) and Andrew I (grave 25), while the other burials with weapons were also situated in the corresponding row of graves. It is striking that the burying of bows and arrows, which were still used for hunting, was not practiced later. Altogether four graves contained bows: in one (81) the positioning of all six antler plates indicate an unstrung bow, while in another, a plundered grave (103), only the lower pair of antler plates were present. In the third grave (25), only the grip plate was present and in the fourth (80), only the upper antler plates were found. In three of the graves, the bow was placed on the right side of the body, and in one (25) it was placed on the left. Certainly, the late date of the bows' fabrication is a novelty in the history of weapons used as grave goods. Arrowheads were found in 17 graves. The graves of 14 men contained 1 to 6 specimens, while the graves of 1 woman, 1 child and 1 small child each had 2, with the number of arrowheads totalling 42. Among them, 35 were smaller or larger deltoid, rhombus or leaf-shaped iron arrowheads, but there were also forked [bifurcated?] (graves 46, 81, 321), wide flame-shaped (grave 65), 'armour-breaking' (grave 80: 2 specimens) and incendiary (grave 65). Except in the case of one socketed arrowhead (grave 173), the barbs were used to attach the heads to the shafts. In 3 graves (80, 103?, 323), the bows may have been in quivers, while the others were placed next to the body without quivers adorned with iron mounts. In some cases, the bows may have been laid in a ceremonial manner (graves 65, 120, 137, 140, 170, 209, 370). Besides the above-mentioned 5 graves with weapons and coins were several more without coins but situated in the row of graves containing the denarii of St Stephen I (four graves) and also that containing the denarii of Peter and Andrew I (eight graves). The remains of arrow quivers came to light in three graves of men (80, 103, 323) in the above-mentioned horizontal stratigraphic positioning.

Horse tack (*fig. 134*)

Only one grave of a male archer (323) had a snaffle bit. In the grave of another male archer (173), the twisted

bronze article was assumed to play a role in attaching the strap to the end of the whip handle. A denarii issued by King Peter was used to date this burial while the other burial, with the snaffle bit, lies in the row of graves containing the denarii of Peter and Andrew I.

Other finds

An iron knife appeared in two or three graves lying in the row of burials containing the denarii of Peter and Andrew I. Knives are rarely found together with coins and have been documented through the reign of Coloman. An iron pin was found in perhaps one grave (405). The selection of horse remains was richer. Although we managed to recover the horse remains from the partial horse burial in a plundered grave (103), this package was lost and cannot be evaluated. Further finds include the two front molars of a colt (grave 79) which perhaps had been placed in the grave as an amulet (?). The remains of a bovine, whose function is unknown, was found next to the right mastoid process of the human skull in the grave of a small child (grave 20). The only sheep remains was the right tibia from a young ram in the grave of a woman (135) and was certainly a meat offering. Hog remains were found in three to four graves: the grave of a male archer (81) contained a pig's right humerus and the head of an ulna, another man's grave (372) had the left humerus of a pig, while a woman's grave (123) had the left scapula and right humerus; these were certainly meat offerings. What was perhaps a hog bone from a child's grave (113) was lost before it could be identified. All four graves are situated in the row of graves containing denarii of Peter and Andrew I. The data I have collected from 9/10th–11th century cemeteries confirm the supposition that these pork offerings represent the vestiges of an earlier burial custom. The remains of a meat offering of chicken were unearthened in two graves. One find (grave 106), believed to be a leg, was lost during excavation; the other, a right tibiotarsus, survived in the grave of a man (151). Both were accompanied by a denarius issued by Stephen I. The scant data I have collected on chicken offerings bear witness to the continuation of the practice through the reign of Coloman (12th century), and conquering Hungarians could have brought the custom with them, although 9th-century antecedents have come to light. If we supplement the evaluation of the cemetery's hog and chicken bone finds with a list of goose bones¹⁹¹⁵ from 10th-century cemeteries and an examination of egg finds¹⁹¹⁶ from 10th–11/12th century cemeteries, then we have a sufficient basis for determining why 10th-century

¹⁹¹⁵ Kovács 2018, 631: B. 1–14.

¹⁹¹⁶ Kovács 2018c.

SUMMARY

settlement or village cemeteries were abandoned by the Hungarians after a certain amount of time, in contrast to those village cemeteries of the 9/10th–11/12th centuries which reflect a long period of residence. The communities that maintained the 10th-century settlement and village cemeteries may have moved on for a variety of reasons – either political, or in response to short term climate change, or a desire to expand their living space – but not because of the requirements of nomadic pastoralism.¹⁹¹⁷ *Helix lutescens*, a kind of terrestrial snail, was found in two graves (451, 452), but because it is a recent species too, the find cannot be considered 11th century.

Others, Miscellany

We were hasty in considering a piece of obsidian found in the filling of small child's pit (411) an artefact. Beneath an infant's jaw (in grave 470) were found the broken remains of a glass ring (?). In two women's graves unidentifiable iron remains were unearthed: a rod-like piece (in grave 405) and another piece with a curved edge (grave 495). In the disturbed grave of a man (grave 282) we observed larger wood remnants. In several graves we noted traces of rust, either the remains of completely destroyed objects such as coins (graves 30, 33) or hoop jewellery (graves 21, 112, 216, 400) or evidence of a ring that had been dragged off by an animal (grave 200).

Summary

Sometime in the 10th century, in a decade that cannot be determined archaeologically, members of a Hungarian (village community) appeared on the eastern banks of the Kis-Sárrét wetlands. Following their settlement, when need dictated it, they established a cemetery on a ridge running northwest-southeast, known today as Kónya Hill. Remains of the objects buried with the dead reveal that the community members did not belong to the more well-off circles of the period, or their descendants were tight-fisted in supplying them for their journey to the other world, since the more characteristic and more valuable finds from other contemporary sites – belts with fittings of precious metals, sabretaches similarly adorned with metal fittings including plates, mount-ornamented quivers for strung and unstrung bows, sabres with fittings, horse tack, saddles, and decorative metal clothing accessories as well as superb jewellery or contemporary foreign (Byzantine, Muslim, or Western European) money – were all absent from the burials. This fully excavated small cemetery comprised altogether 17 graves, and given this small number, we can surmise

that the settlement was short-lived. Nevertheless, the cemetery had two distinct features: a disproportionately large number of men and an extraordinary amount of archery equipment among the grave goods. There were 11 men and just 3 women, 2 children and 1 small child, and every man had either an entire or partial set of archery equipment: bow, arrows, arrow quiver, and four were honoured with a partial horse burial. The small cemetery was divided into three small burial groups: on the western edge were the graves of four younger individuals (one male archer aged 18 to 20, one woman aged 30-35, a child aged 8 to 9, and a small child aged 4 to 5 in somewhat irregularly dug pits), on the eastern edge were those of five older individuals (two male archers aged 40 to 45, one aged 50 to 59 and a woman aged 35 to 39 all in one row, and separated from them, the remains of another woman over 60). The reason for the segregation – perhaps kinship – cannot be determined today, but the result is manifest in the objects that have survived: the older members, probably because of the respect accorded the elderly, received more valuable grave goods. Thus, two men were provided with a horse and horse tack, another man was given a gold lock ring and a woman a silver ring. All of this was in keeping with the customs of the time; however, the remaining group of eight graves, situated in a slight arc between the other two groups, consisted of an unusual assortment. Among the graves were those belonging to seven male archers, and this sequence was not interrupted by the presence of a 12 to 14-year-old boy, who was probably viewed as an adult, as the three arrows deposited in his grave indicate. The ages represented in this row are indeed varied: in addition to the boy there were two men aged 23 to 25, one aged 30 to 39, one 40 to 45, one 45 to 50 and two more aged 50 to 55. This grouping cannot be explained by any kind of kinship. It has been suggested these men died in an unknown military clash (as there were no written sources to record it), and it may have been possible to bring the dead home. It would have been an event after which the surviving family members, especially the women and children, would have moved from this temporary residence. Like their home prior to Kis-Sárrét, their new home after Kis-Sárrét and its associated cemetery has not been identified by archaeologists. A strange, unexplained occurrence took place in the abandoned cemetery: two horse burials were among this row of graves and one was so thoroughly plundered that only the tibia remained in place. The already deteriorating remains and pieces of broken archery equipment were thrown to the bottom of the pit, while the skull and jaw of the horse were tossed into the fill. Perhaps intruders

¹⁹¹⁷ In more detail: Kovács 2018, 632; condensed: Kovács 2017, 60.

or new settlers chose the graves to loot in this unguarded cemetery based on the information on the grave markers, hoping they contained a wealth of goods. Traces of a more surprising event can also be observed in the cemetery. A wolf was buried in a pit dug next to the grave of a man aged 40 to 45 (grave 15). Later, the lumbar region of the wolf and the right side of the man's remains were destroyed when a new pit was dug. Presumably the aim of this act was some kind of magic; no similar phenomenon has been discovered thus far in the Carpathian Basin.

The investigation also established that in the early 11th century, a new Hungarian village community arrived in this area and, like the earlier community, also chose the appealing and appropriate Kónya Hill for the cemetery. While this conclusion is supported by broad analysis, I would like to point out that observations of this sort had been made earlier.

László Révész, who dealt with this question, referred to several such sites: Endröd (Bé)-Szujókereszt, Örménykút (Bé)-Maczonkai-domb, Szegvár (Cso)-Oromdülő, Letkés (Pe)-Téglaégető cemetery I, Törökszentmiklós (JNSz)-Szenttamáspuszta, Perse (Szlk)-Bércz, and Bórszegi.¹⁹¹⁸ The best analogy to the cemetery in Magyarhomorog, however, is the 10th–12th century cemetery consisting of 932 graves in Halimba (Ve)-Cseres, which likewise comprised two burial grounds. The first phase, a 10th century cemetery with 109 graves, is located in the southern-southeastern part and besides the typical grave goods, child graves 775 and 859 contained coins issued by the Italian King Hugo of Provence (926–931), while grave 917 had what was most likely a 10th-century Carolingian issue; these served as the basis for dating the graves. Burials in the village cemetery ceased after several decades, and the second phase, a burial ground with 381 graves, was located some 40 to 50 meters from the northwest edge of the first phase. The excavator of the site, Gyula Török, proposed the reason for the change was the replacement of the Slav population with a Hungarian one. Attila Kiss corroborated this hypothesis in his own independent study, which Károly Mesterházy accepted. Within the formation, along the perimeter of the second phase, which cannot be more precisely dated, one coin of St Stephen came to light, and farther out, in a complete circle of 48 graves, 53 denarii issued during the period from Andrew I to Béla II were discovered. The 396 burials determined to belong to the 3rd phase, like those of Magyarhomorog, were situated in rows according to the types of coins they contained, although they had fewer coins. The difference was, however, that this row completely enclosed the area of the 2nd phase. Thus, the community that maintained this cem-

etry did not experience the kind of event that caused burials along the western edge of the Magyarhomorog burial grounds to cease during the time of Andrew I and Béla I. In the graves oriented to the southeast-south in the outer row of Ladislas I coin burials in the Halimba cemetery, the unearthened H24, H26, H27 and H28 types of denarii conspicuously marked the strip at which the 1st and 3rd phases meet (cemetery map).

The 11th-century village cemetery of Magyarhomorog likewise is not contiguous with the 10th-century settlement cemetery. Instead the new arrivals began digging new graves some 20 to 50 meters from the south-eastern edge, and moreover the denarii of St Stephen I (1000–1038) signal the start of the work. The community remained in this village for a long time; their residence was demonstrated by an almost complete sequence of coin types issued by Hungarian kings until the end of Ladislas I's reign in 1095 in the cemetery consisting of 523 burials of 126 men, 174 women, 27 adults, 10 juveniles, 46 children, 130 small children 10 infants and 1 foetus. Earlier burial customs characteristic of the Hungarians, including those evident in the settlement graves on Kónya Hill, continued in part in this village cemetery, but they were simplified, and only one young man (grave 103) was honoured with a horse burial. The burial pits that ran parallel to the ridge were dug in such a way that the faces of the interred, who were laid on their backs, looked to the southeast, but in the middle of the century, for unknown reasons, the pits were turned in a southwest direction. The arrangement of the graves does not suggest kinship played a role; instead it seems that men, women and children were buried in the chronological order of their deaths, with the graves sometimes mixed together and other times separate but close by. Because of the time gap between the two cemeteries there is a difference in the grave goods. The continuation of local 10th-century traditions (but not of the community that maintained the settlement cemetery) is represented by the simple lock rings, the funeral arm and leg bangles and especially the weapons. These, namely bows, arrows, quivers and bits, were rare in the Carpathian Basin but still appeared among the goods of those buried in the time of Peter and Andrew I (1038–1060), suggesting that these were first deposited in the ground beginning in the decades of Stephen I's rule that are associated with them, indirectly indicating that the village cemetery was established in the 20s and 30s of that century. With this we can confirm the notion expounded above, according to which the small number of burials in rows containing St Stephen denarii was a sign that the first grave in the

¹⁹¹⁸ Révész 2018, 679.

village cemetery was dug in some later decade of the king's rule.

Among the 11th-century 'modern' finds, the most significant were the information-rich coins found in conspicuously large numbers, 200 specimens from 145 graves. Fortunately, they were unique in cropping up throughout the entire area of the cemetery. Therefore, any observation or statement could be supported not only by the evidence provided by coin finds from certain graves but rather by horizontal stratigraphic changes in the rows of coin burials marking the cemetery's outward expansion in rings. The area of the cemetery when it was established contained 14 graves with St Stephen (1000–1038) denarii, which was enclosed by a row of 47 graves with Peter–Andrew I (1038–1060) coins, followed by a row of 31 graves with Béla I–Géza I (1060–1077) coins, and an outer ring of 41 graves with Ladislas I (1077–1095) coins, and, in a small eastern corner, 2 graves with Coloman (1095–1116) and 1 grave with Stephen II (1116–1131) denarii. These numbers refer to single coins in the graves or, if several coins had been placed in the grave, the coin with the latest date of issue. Obviously, the information from the nine unidentifiable and thus unclassifiable coin burials is not included here. Some interesting features of the coins were analysed: 38 graves contained several, between two and four, denarii either with punched holes, and thus used for decoration, or folded in two or trimmed. The whole or parts of denarii cut in half or in quarters were also placed in graves. Funeral obols also came to light in the graves of 69 individuals; in other words, the money was placed in the mouths or fists of the dead. In the other cases, the coins were discovered in various other places on the body. In these 145 graves in question lie 45 men, 59 women, 5 adults, 4 juveniles, 13 children, 18 small children and 1 infant. Women were most generously furnished in terms of the number of coins and the accompanying goods in general. Some rare items of apparel were as follows: besides metal fittings, shift ornaments and ball buttons, jewellery were the most common. During the entire duration in which the cemetery was in use, silver and bronze lock rings, teardrop-shaped hoops, hoops with S terminals (this item also included one gold specimen) and beads were deposited in graves. The bead types include: cylindrical or spherical grain beads with foil or ribs, angular glass paste and glass beads, seed and segmented beads and bead necklaces. As time progressed, wire, band and hoop rings became rarer among the goods. In the first half of the 11th century, there were limited numbers of plain torques or those folded in two or three layers as well as ones made of two wires folded in two and twisted together. In the first two-thirds of the century, band, wire, twisted wire and rod bracelets and those with animal heads were also placed in the graves in small num-

bers. In the second half of the century, rings of twisted wire and double, twisted wire appeared in graves, while the majority of ribbed hoops with S ends were found in graves from the period of Ladislas I. Cast metal rings, glass and bone rings and some knives and pins came to light very rarely. Remains of animal offerings in the form of horse, beef, mutton, pork and chicken bones have also survived.

Of the 523 graves, two dating to the early period of the cemetery contained unique grave goods that merit special analysis. One is the plundered grave (103) of a young male archer which included a partial horse burial. Of his attire, plate strips similar to the ornaments on the funeral clothing of Conquest-period elites have survived: the one on his lower right arm (which was removed from the grave) may have been shorter; the silver gilt strip with palmette ornaments that encircled his left leg may have been longer; the strip in the area of the right ankle was cut from a plain silver sheet. The other burial worth noting was that of a young woman (107) that contained clothing accessories and jewellery not found in any other grave in the cemetery: silver gilt, dangling shift ornaments, silver earrings with a string of balls as pendants, and above all a pair of silver gilt braid ornaments. These are so exceptional that the young woman was most likely a foreigner who had married into the community and had brought these items with her. She herself may have requested to be buried with them, or her relatives may have insisted her own clothing serve as her burial attire.

Therefore, for at least a century, the village cemetery of Magyarhomorog was the resting place for the deceased of a settlement whose location is unknown. However, the immediate environs were not uninhabited; nearby two other contemporaneous cemeteries were discovered (likewise belonging to unidentified villages). One was on the eastern edge of Kis-Sárrét marshlands, excavated in Komádi, on the edge of the former marshland. The remains of the other, nearly destroyed cemetery were recovered by an amateur researcher in Körösszegapáti. In 2008 and 2010, Barbara Kolozsi excavated a 10th–11th century village cemetery with 122 graves at a site dubbed Közös park 2 almost 10 km to the southwest of Kónya Hill, on the western border of today's Komádi, perhaps on a smaller elevation of the northwest-southeast oriented ridge rising from the former Kis-Sárrét marshland. This cemetery proved to be a good analogy to that of Magyarhomorog. Here, the graves were rectangular-shaped shaft graves with rounded corners. Some of them were extremely narrow. The dead were buried in a stretched-out position, and on one occasion in a coffin, and were most often wrapped in a shroud. The excavator observed a west-east orientation in five cases. Generally, a shift to the north was characteristic of 10th century burials while

a shift to the south was typical of 11th century ones. About 35% of the graves had no grave goods. A partial horse burial was found in grave 2, while a symbolic one was documented in grave 4 ... One of the young [men] was buried with a complete set of bronze belt fittings and a stone was placed on his chest. A variety of functional and art objects were placed in the graves: quivers, bows, arrowheads, stirrups, bits, simple lock rings and ones with S-terminals, rings, arm bangles, beads, metal fittings (rhombus, dangling, round, heart-shaped, leaf-shaped, or with owl head), belt buckles, torques, ball buttons, rattles, knives, awls, pins, flint, eggs and food offerings. The majority of the burials date to the 11th century; the 31 coins unearthed [minted in the period encompassing the reigns of Stephen I and Ladislas I] facilitated the dating of the burial ground. Most likely, it was the cemetery of a free warrior (archer) family. More research is necessary on the eastern border of the cemetery.¹⁹¹⁹ Approximately 4 km from Kónya Hill, at the end of the 1970s, the Körösszakál collective farm opened a sand quarry on the border of Pál-lapály (plain) with Körösszegapáti. As the sand was being excavated, a 10th–11th century cemetery of unknown size was nearly destroyed. The Déri Museum was informed of the extraction with heavy machinery, but the museum workers arrived at the wrong site. Thus, the recovery and the collection of information and artefacts at the location, which affected around 38 graves, is thanks to Sándor Monok of Körösszakál, a history and geography teacher at the college in Debrecen. Monok gave the artefacts, grouped by grave, and a rough map to the museum. Ibolya M. Nepper wrote a description based on these.¹⁹²⁰ The majority of the finds could be dated thanks to three denarii issued by Andrew I and two by Duke Béla (1048–1060), but the existence of noteworthy 10th-century burials has been confirmed by a collection of scattered finds and recollections. All of this makes it certain that the three cemeteries and the associated settlements must have existed next to one another or nearby at least in the 11th century, and of the three, two (in Komádi and Magyarhomorog) were abandoned as burial places at the end of or shortly after the reign of Ladislas I.

The spread of Christianity after the pagan uprisings of Vata in 1046 or Vata's son, János, in 1061 could not have bypassed the village of Kónya Hill, but no concrete evidence of this has been found either in the burial customs or among the grave goods. Nevertheless, the villagers may have moved to a completely different place or built a small, not yet found, church and established a new cemetery around it, or perhaps they brought their dead to the already existing church cemetery of another

er nearby (?) village. After all, the site is located in the ring of three Árpád-period villages discussed below, which are demonstrated to have been situated between the Kutas Stream and Sebes-Körös River. However, the first mention of these was at least one century later than the proposed period in which the community switched to a new cemetery; furthermore, several destroyed villages not mentioned in the sources may have lain between them. Therefore the 11th–12th century cemetery cannot be linked to either one of them. In general, the area in question was referred to mainly in a few of the 389 legal cases in the record book known as the *Regestrum Varadinense* in Latin, which recorded the trials by ordeal carried out before the grave of St. Ladislas in the cathedral of Várad and the legal acts avowed in front of the cathedral chapter. Körmösd was thus mentioned as the residence of the castle workers [*castrenses* ~ *cives de Cornust*] in the *Regestrum Varadinense*; this name is preserved in the boundary name of Körmösd and the settlement name of Körmösdpuszta, whose expansive pastureland has not yet been surveyed. The Kinizsi meadow directly to the west of Kónya Hill and the Kenézi-/Kényes plain lying to the southeast also preserve the memory of the village Kinizs/Kényes, first mentioned in 1220 in the *Regestrum Varadinense*. To the south of Kónya Hill lies Templomdülő, which is separated from the border areas of Csáfor and Kényesd. There a later medieval village with church was located, and when we surveyed the area, we found a lot of later medieval potshards, but none from the Árpád period. Finally, to the west of the site, in the area of the Nyésta plain and the Kis ('small') Nyésta, the 95-m high elevation called Templomhely ('Church place') and, next to it, Falusziget ('Village Island') are the remains of the village Nyésta (villa Nesta) according to the information – most likely from the years 1291–1294 – in the 13th-century tithe records of the bishopric of Várad. On the hill and along the banks of the stream and beyond, a large quantity of potshard was found, including Árpád-period pieces, earthenware cauldron fragments and late medieval shards too.

These settlements were not affected by the main road branching off to the northwest at the Nagyvárad national military route juncture, heading to (Körösszeg)apáti, along the Sebes-Körös River and on towards (Körös)szakál–Komádi, Kis-Sárrét and Szegehalom–Dévaványa. Likewise, the military route running north-south through Debrecen–Körösszeg–Cséffa and touching on Peterd–Told–(Berek)böszörmény managed to avoid these settlements. Magyarhomorog, whose first mention in 1214 is also late and, furthermore, because of its dis-

¹⁹¹⁹ Research of the cemetery is in process, cf., KOLOZSI 2012.

¹⁹²⁰ M. NEPPER 2002, I: 122–127, II: 120–131; table 114–125, cemetery map: ill. 78 in the map pocket in the illustrations section.

SUMMARY

tance, cannot be considered in the attempts to establish the location of the 11th-12th century village that used the Kónya Hill cemetery. Also improbable candidates are (Körösszeg)apáti, (Körös)szakál, Petlend, Varsány (and a little more to the north, Csöszi), Komádi, and Ősi to the northwest, as well as (Mező)sas lying west of the Debrecen road, which all lie in a wider circle.

The dryland with an abundance of streams, which stretched east from the eastern shore of the Kis-Sárrét marshland, was suitable for all kinds of farming, and,

according to the scant written sources, was inhabited. However, conclusions could be drawn about the earlier period based only on archaeological excavations, but thus far we have few results concerning either the cemeteries or the settlements. Therefore, not only in this area, but in the trans-Tisza region, the completely excavated Magyarhomorog-Kónya Hill's 10th-century settlement and 11th-12th century village cemeteries have particular significance.

VI. A KÖTETBEN EMLÍTETT MAGYARORSZÁGI ÉS SZOMSZÉDOS ORSZÁGBELI LELŐHELYEK KÖZIGAZGATÁSI BESOROLÁSA

Rövidítések: A: Ausztria, Hrv = Horvátország, Rom = Románia, Szlk = Szlovákia, Szerb = Szerbia; Bez. = Bezirk, com. = comună, jud. = județul, okr. = okres, opšt. = opština, vm. = vármegye, žup. = županija.

A szövegben szereplő magyarországi lelőhelyek megyenevének rövidítései: Ba: Baranya, BAZ: Borsod-Abaúj-Zemplén, Bé: Békés, BK: Bács-Kiskun, Cso: Csongrád, Fe: Fejér, GyMS: Győr-Moson-Sopron, HB: Hajdú-Bihar, He: Heves, JNSz: Jász-Nagykun-Szolnok, KE: Komárom-Esztergom, Nó: Nógrád, Pe: Pest, So: Somogy, SzSzB: Szabolcs-Szatmár-Bereg, To: Tolna, Vas, Ve: Veszprém, Za: Zala

- Abrahám (Szlk) – *lásd* Ábrahám
 Ábrahám (Pozsony vm.; Abrahám, okr. Galanta, Trnavský kraj, Szlk)
 Alba Iulia (Rom) – *lásd* Gyulafehérvár
 Bácskossuthfalva (Bács-Bodrog vm.; Stara Moravica, jud. Bačka Topola, Szerb)
 Banatsko Aranđelovo (Szerb) – *lásd* Oroszlámos
 Batajnica (Szerém vm.; opšt. Zemun, Szerb)
 Bátorkeszi (Esztergom vm.; Bátorove Kosihy/Vojnice, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)
 Bátorove Kosihy/Vojnice (Szlk) – *lásd* Bátorkeszi
 Bihar (Bihar vm.; Biharea, jud. Bihor, Rom)
 Biharea (Rom) – *lásd* Bihar
 Biharfélegyháza (Bihar vm.; Roșiori, jud. Bihor, Rom)
 Biharszentjános (Bihar vm.; Sîntion/Sântion, com. Borș, jud. Bihor, Rom)
 Bijelo Brdo (Verőce vm.; opć. Erdut, Osječko-Baranjska žup., Hrv)
 Blandiana (Rom) – *lásd* Maroskarna
 Bodrogszerdahely (Zemplén vm.; Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk)
 Borovce (Szlk) – *lásd* Vágbori
 Bratislava (Szlk) – *lásd* Pozsony
 Bratislava-Čunovo (Szlk) – *lásd* Dunacsún
 Bratislava-Rusovce (Szlk) – *lásd* Oroszvár
 Čakajovce (Szlk) – *lásd* Csekej
 Červeník/Verešvar (Szlk) – *lásd* Vágvörösvár
 Ciganka (Hrv) – *lásd* Josipovo
 Cladova (Rom) – *lásd* Kalodva
 Cluj-Napoca (Rom) – *lásd* Kolozsvár
 Csekej (Nyitra vm.; Čakajovce, okr. Nitra, Nitriansky kraj, Szlk)
 Csúny – *lásd* Dunacsún
 Dăbâca (Rom) – *lásd* Doboka
 Deva (Rom) – *lásd* Déva
 Déva (Hunyad vm.; Deva, jud. Hunedoara, Rom)
 Doboka (Kolozs vm.; Dăbâca, jud. Cluj, Rom)
 Dolný Peter/Svätý Peter (Szlk) – *lásd* Komáromszentpéter
 Ducó (Nyitra vm.; Ducové, okr. Piešťany, Trnavský kraj, Szlk) – *lásd* Moraván-Ducó
 Ducové (Szlk) – *lásd* Moraván-Ducó
 Dudeștii Vechi (Rom) – *lásd* Óbesenyő
 Dunacsún (Moson vm.; Bratislava-Čunovo, Szlk)
 Érsekújvár (Nitra vm.; Nové Zámky, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)
 Fedymeš nad Žitavou (Szlk) – *lásd* Zsitva-födemes
 Galgóc (Nyitra vm.; Hlohovec, okr. Hlohovec, Trnavský kraj, Szlk)
 Gâmbaș/Gîmbaș (Rom) – *lásd* Marosgombás
 Gîmbaș (Rom) – *lásd* Marosgombás
 Gyulafehérvár (Alsó-Fehér vm.; Alba Iulia, jud. Alba, Rom)
 Gyulavarsánd (Arad vm.; Vârșand, jud. Arad, Rom)
 Hlohovec (Szlk) – *lásd* Galgóc
 Hódegyháza (Torontál vm.; Jazovo, Vojvodina, Szerb)
 Hodoni (Rom) – *lásd* Hodony
 Hodony (Temes vm.; Hodoni, jud. Timiș, Rom)
 Hunedoara (Rom) – *lásd* Vajdahunyad
 Hurbanovo (Szlk)-Bohatá – *lásd* Ógyalla-Bagota
 Ipolykiskeszi (Hont vm.; Malé Kosihy, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)
 Jásová (Szlk) – *lásd* Jászfalu
 Jászfalu (Komárom vm.; Jásová, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)
 Jazovo (Szerb) – *lásd* Hódegyháza
 Josipovo/Ciganka (Verőce vm.; opšt. Podravska Slatina, Virovitičko-Podravska žup., Hrv)
 Kalodva (Arad vm.; Cladova, com. Păuliș, jud. Arad, Rom)
 Kiszántó (Bihar vm.; Santăul Mic, jud. Bihor, Rom)
 Kolozsvár (Kolozs vm.; Cluj-Napoca, Rom)
 Komáromszentpéter (Komárom vm.; Dolný Peter/Svätý Peter, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)
 Köröstarján (Bihar vm.; Tărian, jud. Bihor, Rom)
 Krásno (Szlk) – *lásd* Ószéplak
 Lovćenac/Sekić (Szerb) – *lásd* Szeghegy
 Mačvanska Mitrovica (Szerb) – *lásd* Szenternye
 Malé Kosihy (Szlk) – *lásd* Ipolykiskeszi
 Marosgombás (Alsó-Fehér vm.; Gâmbaș, jud. Alba, Rom)
 Maroskarna (Alsó-Fehér vm.; Blandiana, jud. Alba, Rom)

VI. LELŐHELYEK KÖZIGAZGATÁSI BESOROLÁSA

- Moldovenesti (Rom) – *lásd* Várfalva
- Moraván (Nyitra vm.; Moravany nad Váhom, okr. Piešťany, kraj Trnava, Szlk)-Ducó, Templom-dűlő (Ducové, poloha Kostolec)
- Moravany nad Váhom (Szlk)-Ducové – *lásd* Moraván-Ducó
- Mosontétény (Moson vm.; Tadten, Bez. Neusiedl am See, Burgenland, A)
- Nădlac (Rom) – *lásd* Nagylak
- Nagylak (Csanád vm.; Nădlac, jud. Arad, Rom)
- Nagyvárad (Bihar vm.; Oradea, jud. Bihor, Rom)
- Naszvad (Komárom vm.; Nesvady, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)
- Nemesócsa (Komárom vm.; Zemianska Olča, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)
- Nesvady (Szlk) – *lásd* Naszvad
- Nitra (Szlk) – *lásd* Nyitra
- Nové Zámky (Szlk) – *lásd* Érsekújvár
- Nyitra (Nyitra vm.; Nitra, Nitriansky kraj, Szlk)
- Óbesenyő (Torontál vm.; Dudeștii Vechi, jud. Timiș, Rom)
- Ógyalla (Komárom vm.; Hurbanovo, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)-Bagota (Bohátá) Oradea (Rom) – *lásd* Nagyvárad
- Oroszlámos (Torontál vm.; Banatsko Arandelovo, opšt. Novi Kneževac, Szrb)
- Oroszvár (Moson vm.; Bratislava-Rušovce, Bratislavský kraj, Szlk)
- Ószéplak (Nyitra vm.; Krásno, okr. Topoľčany, Trenčiansky kraj, Szlk)
- Perbete (Komárom vm.; Pribeta, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)
- Perse (Nógrád vm.; Prša, okr. Lučenec, Banskobystrický kraj, Szlk)
- Pozsony (Pozsony vm.; Bratislava, Bratislavský kraj, Szlk)
- Pribeta (Szlk) – *lásd* Perbete
- Prša (Szlk) – *lásd* Perse
- Rosiori (Rom) – *lásd* Biharfőlegyháza
- Santăul Mic (Rom) – *lásd* Kisszántó
- Sântion (Rom) – *lásd* Biharszentjános
- Sekić (Szrb) – *lásd* Szeghegy
- Senta (Szrb) – *lásd* Zenta
- Sered' (Szlk) – *lásd* Szered
- Șiclău (Rom) – *lásd* Sikló
- Sikló (Arad vm.; Șiclău, jud. Arad, Rom)
- Sîntion/Sântion (Rom) – *lásd* Biharszentjános
- Somotor (Szlk) – *lásd* Szomotor
- Sremska Mitrovica (Szrb) – *lásd* Szávaasztendemeter
- Stara Moravica (Szrb) – *lásd* Bácskossuthfalva
- Streda nad Bodrogom (Szlk) – *lásd* Bodrogszerdahely
- Subotica (Szrb) – *lásd* Szabadka
- Svätý Peter (Szlk) – *lásd* Komáromszentpéter
- Szabadka (Bács-Bodrog vm.; Subotica, opšt. Subotica, Szrb)
- Szávaasztendemeter (Szerém vm.; Sremska Mitrovica, opšt. Srem, Szrb)
- Szeghegy (Bács-Bodrog vm.; Lovćenac/Sekić; opšt. Mali Idoš, Szrb)
- Szenternye (Mačvanska Mitrovica, opšt. Sremska Mitrovica, Szrb)
- Szered (Pozsony vm.; Sered', okr. Galanta, Trnavský kraj, Szlk)
- Szomotor (Zemplén vm.; Somotor, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk)
- Tadten (A) – *lásd* Mosontétény
- Tărian (Rom) – *lásd* Köröstarján
- Timoradza (Szlk) – *lásd* Timorháza
- Timorháza (Trencsén vm.; Timoradza, okr. Topoľčany, Trenčiansky kraj, Szlk)
- Úľany nad Žitavou/ Fedymeš nad Žitavou (Szlk) – *lásd* Zsitvafödemes
- Vágbori (Nyitra vm.; Borovce, okr. Piešťany, Trnavský kraj, Szlk)
- Vágvörösvár (Nyitra vm.; Červenik/Verešvar, okr. Hlohovec, Trnavský kraj, Szlk)
- Vajdahunyad (Hunyad vm.; Hunedoara, jud. Hunedoara, Rom)
- Vajska (Szrb) – *lásd* Vajszka
- Vajszka (Bács-Bodrog vm.; Vajska, opšt. Bač, Szrb)
- Várfalva (Torda-Aranyos vm.; Moldovenesti, jud. Cluj, Rom)
- Vărșand (Rom) – *lásd* Gyulavarsánd
- Vejte (Temes vm.; Voiteg, jud. Timiș, Rom)
- Verešvar (Szlk) – *lásd* Vágvörösvár
- Voiteg (Rom) – *lásd* Vejte
- Vojnice (Szlk) – *lásd* Bátorkeszi
- Vukovar (Hrv) – *lásd* Vukovár/Valkóvár
- Vukovár/Valkóvár (Szerém vm.; Vukovar, Vukovarsko-Srijemska žup., Hrv)
- Zemianska Olča (Szlk) – *lásd* Nemesócsa
- Zemplén (Zemplén vm.; Zemplín, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk)
- Zemplín (Szlk) – *lásd* Zemplén
- Zenta (Bács-Bodrog vm.; Senta, opšt. Senta, Szrb)
- Zimándújfalu (Arad vm.; Zimandu Nou, jud. Arad, Rom)
- Zimandu Nou (Rom) – *lásd* Zimándújfalu
- Zsitvafödemes (Nyitra vm.; Úľany nad Žitavou/ Fedymeš nad Žitavou, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)

VII. IRODALOMJEGYZÉK

RÖVIDÍTÉSEK

AASzeged	Acta Universitatis de Attila József nominatae: Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged)
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaBiolSzeged	Acta Biologica Szegediensis (Szeged)
ActaIntArch	Acta Interdisciplinaria Archaeologica (Nitra)
ActaluvArch	Acta Iuvenum. Sectio Archaeologica (Szeged)
ActaMusMorSS	Acta Musei Moraviae Scientiae Sociales (Brno)
ActaMN	Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
Agria	Agria. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve (Eger)
AgrSzle	Agrártörténeti Szemle (Budapest)
AHSzeged	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta Historica (Szeged)
ARegia	Alba Regia (Székesfehérvár)
AltCastr	Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum Füzetei (Visegrád)
AnnHN	Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici (Budapest)
AnnUnivApul-SH	Annales Universitatis Apulensis, Series Historica (Alba Iulia)
Antaeus	lásd MittArchInst
AnthrFüz	Anthropológiai Füzetek (Budapest)
AnthrHung	Anthropologia Hungarica (Budapest)
AnthrKözl	Anthropológiai Közlemények (Budapest)
ArchBulg	Archaeologia Bulgarica (Szófia)
ArchCum	Archaeologia Cumanica (Kecskemét)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchSlov-Cat	Archaeologica Slovaca – Catalogi Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae (Bratislava, Nitra)
ArchSlov-Mon	Archaeologica Slovaca Monographiae Fontes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae (Bratislava, Nitra)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ATIÉvk	Alföldi Tudományos Gyűjtemény. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve (Szeged)
AVA NS	Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku ... (Nitra)
Az Érem	Az Érem (A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest)
BalácaiKözl	Balácai Közlemények (Veszprém)
BAR IS	British Archaeological Reports International Series (Oxford)
BHH	Bibliotheca Humanitatis Historica (Budapest)
BibliPIC-S	Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae – III. Studia (Budapest)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BS	Balneológiai Szpravodajca (Nitra)
CIA	Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae (Nitra)
CNH	Réthy László: Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. I–II. Budapest 1899.
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
CraniaHung	Crania Hungarica (Budapest)
DAÉ	Dél-Alföldi Évszázadok (Szeged)
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érc- és Régiségtárából (Kolozsvár, 1910–1914); Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai/Régiség-tudományi Intézetéből (Szeged, 1925–1943)

VII. IRODALOMJEGYZÉK

EgriMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve - Annales Musei Agriensis (Eger)
Életünk	Életünk (Szombathely)
EMN	Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához (Budapest)
ÉrtTTK	Értekezés a Történeti Tudományok Köréből (Budapest)
ÉT	Élet és Tudomány (Budapest)
Ethn	Ethnographia (Budapest)
Ethn-Nép	Ethnographia-Népélet (Budapest)
FolAnthr	Folia Anthropologica (Szombathely)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
FolNum	Folia Numismatica (Brno)
FontesArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
ForschSM	Forschungen zu Spätantike und Mittelalter (Weinstadt, Remshalden)
H	Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest 1979.
HajdúságiMÉ	A Hajdúsági Múzeum Évkönyve (Hajdúböszörmény)
HCa	Historica Carpatica. Zbornik Východoslovenského Múzea v Košiciach (Košice)
HIMK	A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára (Budapest)
HMRK	Heves Megyei Régészeti Közlemények (Miskolc)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
IPH	Inventaria Praehistorica Hungariae (Budapest)
KaposváriMúzKözl	A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei (Kaposvár)
KözépkTan	Középkortörténeti Tanulmányok (Szeged)
KözlBékés	Közlemények Békés megye és környéke történetéből (Gyula)
MAA	Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapest)
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (Wien)
MAS	Materialia Archaeologica Slovaca (Nitra)
MAZ	Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae/Katalozi i monografije Arheološkoga muzeja u Zagrebu (Zagreb)
MBMK	MTA BTK MÖT Kiadványok (Budapest)
MÉKsz	Magyar Értelmező Kéziszótár. Szerk.: Juhász József-Szőke István-Nagy Gábor-Kovalovszky Miklós. Budapest 19752.
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFMÉ – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
MHB	Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MHKÁTL	Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga (Budapest)
MHKKÁS	Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. Sorozatszerk.: Kovács László-Révész László (Miskolc, Szombathely, Budapest–Debrecen, Nyiregyháza, Budapest, Szeged, Budapest–Szeged)
MittArchInst	Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie des Wissenschaften (Budapest)
MKB-KM	Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében (Kalocsa)
MKCsM-	Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében ... (Szeged)
MMgazdMK	A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (Budapest)
MMMÉvk	A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve (Békéscsaba)
MMT	Millenniumi Magyar Történelem (Budapest)
MNéprLex	Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk.: Ortutay Gyula. I–V. Budapest 1977–1982.
MonRGZM	Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
MonSZTERT	Monográfiák A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről/Monographien des Archaeologischen Instituts der Universität Szeged (Szeged)
Moz Orosháza	Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából (Orosháza)
MÖ	Magyar Őstörténet (Budapest)
MRT	Magyarország Régészeti Topográfiája (Budapest)
MSz	Magyar Századok (Budapest)
MT	Magyar Tudomány (Budapest)

VII. IRODALOMJEGYZÉK

MTAK(II)	A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi–Történeti Osztályának Közleményei (Budapest)
NéprÉrt	A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete (Budapest)
NK-M	Nemzeti Könyvtár – Művelődéstörténet (Budapest)
NZ	Numismatische Zeitschrift (Wien)
NyJAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
NyJAMK	A Jósza András Múzeum Kiadványai (Nyíregyháza)
OpitzArch	Opitz Archaeologica (Budapest)
OpusculaHung	Opuscula Hungarica (Budapest)
PamArch	Památky archeologické (Praha)
PZ	Praehistorische Zeitschrift (Berlin–New York)
RégFüz	Régészeti Füzetek Ser. I (Budapest), Ser. II (Budapest)
RégKutMo	Régészeti Kutatások Magyarországon .../Archaeological Investigations in Hungary ... (Budapest)
RégTan	Régészeti Tanulmányok. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportja Kiadványai (Budapest)
RGYNY	Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán. Sorozatszerk.: Almássy Katalin–Istvánovits Eszter (Nyíregyháza)
SAI	Археология СССР Свод Археологических Источников (Ленинград–Москва)
SbNMP	Sborník Narodného Muzea v Praze (Praha)
SCIVA	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (București)
SlovArch	Slovenská Archeológia (Nitra)
SlovNum	Slovenská Numizmatika (Bratislava)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
StCom	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból (Szentendre)
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
StudArchPazman	Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai – Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology (Budapest–Piliscsaba)
StudCarol	Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata (Budapest)
StudFE	Studia Folkloristica et Ethnographica (Debrecen)
StudSlav	Studia Slavica (Debrecen)
ŠtZv	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV (Nitra)
Századok	Századok (Budapest)
SzekszárdiMúzÉvk	A Szekszárdi Béni Balog Ádám Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
SzKK	Szegedi Középkortörténeti Könyvtár (Szeged)
SzolnokiTK	Szolnoki Tudományos Közlemények (Szolnok)
SzSzBSzle	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle (Nyíregyháza)
TESZ	A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. I–III. Főszerk.: Benkő Loránd. Budapest I (1967), II (1970), III (1976).
Tisicum	Tisicum. A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
TörtSzle	Történelmi Szemle (Budapest)
UNM AM	Abteilung für Mittelalter im Ungarischen Nationalmuseum
UNM D	Datensammlung im Ungarischen Nationalmuseum
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
VeszprémiTT	Veszprémi Történelmi Tár (Veszprém)
VHAD	Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva (Zagreb)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei - Publicationes Muscorum Comitatus Vespriensis (Veszprém)
VKF	Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung (Wien)
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZalaiGyűjt	Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)
ZápSlov	Západné Slovensko. Vlastvedný Zborník Muzei Západoslovenského Kraja (Trnava)
ZfA	Zeitschrift für Archäologie (Berlin)

IRODALOM

- a –a. 1883
A HONFOGLALÁS KOR 2013
A HONFOGLALÓ 1996
A HONFOGLALÓK 2014
A KARÁSZI 1915
A MAGYAR 1996
ADAM 2002
ALEXANDRESCU 1955
ANGYAL 2014
AVAROK PUSZTÁI 2014
BAKAY 1967–68
BAKAY 1973
BAKAY 1978
BÁLINT 1938
BÁLINT 1968
BÁLINT 1969
BÁLINT 1971
BÁLINT 1991
BALOGH 1981
BALOGH 2016
BALOGH–CSALLÁNY–ERDÉLYI–SZABÓ–WENGER 1957
BANNER 1933–34
BARB–DWORSCHAK 1936
- a –a. [Tergina Gyula]: Alpári ásatások. ArchÉrt 3 (1883) 156–163.
A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. MonSZTERT 3 (Szeged) 2013.
„Őseinket felhozád.” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor István, Révész László–Wolf Mária–M. Nepper Ibolya közreműködésével. Magyar Nemzeti Múzeum 1996. március 16–december 11. Budapest 1996.
A honfoglalók viselete. MÖ 1. Szerk.: Sudár Balázs–Petkes Zsolt. Budapest 2014.
A karászi Gara-halom. ArchÉrt 35 (1915) 136–137.
A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk.: Wolf Mária–Révész László. Miskolc 1996.
Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg. von József Szentpéteri. VAH 13/I–II (2002) Budapest.
Alexandrina D. Alexandrescu: Săpăturile de salvare de la Sîntion, r. Oradea, reg. Oradea (Les fouilles de sauvegarde de Sîntion, r. Oradea, reg. Oradea). SCIVA 6 (1955) 487–495.
Angyal Miklós: Ismeretlen személyazonosságú holttestek kriminalisztikai és szakértői azonosítása. Doktori értekezés. PTE ÁJK Doktori Iskola. Tvez.: Herke Csongor. Pécs 2014. <https://www.google.com/search?q=Angyal+Mikl%C3%B3s&ie=utf-8&oe=utf-8#q=angyal-miklos-muhelyvita-ertekezés.pdf>
Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarorum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday). Szerk./Ed. by Anders Alexandra–Balogh Csilla–Türk Attila. OpitzArch 6 = MBMK 2 (2014).
Bakay Kornél: Gräberfelder aus den 10.–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. (Zweiter Teil). Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung. II. ARegia 8–9 (1967–68) 57–84.
Bakay Kornél: Az avarok időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén (Zur Chronologie der Awarenzeit. Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgegend des Plattensees). SMK 1 (1973) 5–86.
Bakay Kornél: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung). StCom 6 (1978).
Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető (Das Gräberfeld und die Kirche von Kaszaper aus dem Mittelalter). Dolg 14 (1938) 139–190.
Bálint Csanád: Honfoglalás kori sírok Szeged-Óthalmon (Могили из эпохи завоевания родины на холме «Етхалом» близ Сегеда). MFMÉ 1968, 47–89.
Bálint Csanád: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése (Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit). MFMÉ 1969/1, 107–114.
Bálint Csanád: X. századi temető a szabadkígyósi–pálligeti táblában (Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós). BMMK 1 (1971) 49–88.
Csanád Bálint: Südungarn im 10. Jahrhundert. StudArch 11 (1991).
Balogh István: szarvasmarha. MNLex 4: Né–Sz (1981) 565–566.
Balogh Csilla: Kora Árpád-kori szállási temető Makó-Igási járandóban (Campsite burial ground from the Early Árpadian Age at Makó-Igási járandó). In: Népök és kultúrák 2016, 391–421.
Balogh István–Csallány Dezső–Erdélyi István–Szabó György–Wenger Sándor: Nagy-hegyes-Elep. In: B. Bónis Éva–Sz. Burger Alice: Leletmentő ásatások az 1955. évben. ArchÉrt 84 (1957) 90.
Banner János: Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében (Ausgrabungen in der Grenzteil Batida und Gorzsa von Hódmezővásárhely). Dolg 9–10 (1933–34) 251–270; A gorzsai XI. századbéli temető. 265–270.
Alphons Barb–Fritz Dworschak: Der Fund von Taden, Burgenland. NZ 29 (1936) 69–72.

- BÁRDOS 1987 Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában (Medieval church and cemetery in the vicinity of Kaposvár – Средневековая церковь и могильник на рубеже г-да Капошвара – Mezepokaj pređejo kaj tombejo en la ĉirkaŭjao de Kaposvár). II. SMK 8 (1987) 5–76.
- BARTALUS 1899 Bartalus Gyula: Honfoglaláskori s egyéb régiségleletek Egerben és vidékén. ArchÉrt 19 (1899) 353–360.
- Ö. BARTHA 1996 Ö. Bartha Júlia: Az anatóliai törökök temetkezési szokásai (Beerdigungsbräuche der anatolischen Türken – Burial customs of the Turkish in Anatolia). StudFE 37. Kecskemét 1996.
- BEDŐ 2002 Bedő Kálmán: A taplógomba népi feldolgozása. TV 133:11 (2002. november): <http://www.termeszetvilaga.hu/tv2002/tv0211/bedo.html>
- BELLA 1895 Bella Lajos: Újabb csornai leletekről. ArchÉrt 15 (1895) 253–257.
- BENCsik 1969–1970 Bencsik János: Adatok a Hajdúságból a temetkezés szokásának és hiedelemanyagának kutatásához (Angaben zur Forschung der Sitten und das Glaubenmaterials der Bestattung im Bezirk Hajdú). DebreceniMÉ (1969–1970) 429–446. [Debrecen 1971].
- BENCZE–SZIGETI 2009–2010 Bencze Zoltán–Szigeti Judit: Honfoglalás kori temető Soroksár határában – M0 BP 09 (Cemetery from the Hungarian Conquest period on the route of the M0 ring road). Bud-Rég 42–43 (2009–2010) 53–79.
- BENDE 2011 Bende Ildikó: „Gyűrűfonás.” Kézirat. Budapest 2011. In: Kovács 2015, 203.
- BENDE–LÖRINCZY 1997 Bende Lívia–Lörinczy Gábor: A szegvár-oromdülői 10–11. századi temető (Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdülő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert). MFMÉ – StudArch 3 (1997) 201–285.
- BENDE–LÖRINCZY–TÜRk 2002 Bende Lívia–Lörinczy Gábor–Türk Attila: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról (Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel). MFMÉ – StudArch 8 (2002) 351–402.
- BENDE–LÖRINCZY–TÜRk 2010 Ливия Бенде–Габор Леринци–Аттила А. Тюрк: Индивидуальный тип предмета в археологическом материале X–XI вв. Карпатской котловины и его салтовская параллель. In: Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. Вопросы межэтнических контактов и межкультурного взаимодействия (A unique find with Saltovo analogies in the 10th century material of the Carpathian Basin). Отв. ред.: Дмитрий Алексеевич Сташенков. Самара 2010, 244–254.
- BENKŐ 1978 Benkő Zsuzsanna: Dánszentmiklós–Tetveshalom. RégFüz I:31 (1978) 80: Nr. 118.
- BENKŐ 1984 Benkő Zsuzsanna: Dánszentmiklós–Tetveshalom. RégFüz I:37 (1984) 87: Nr. 160.
- BÉRES 1961 Béres András: Régészeti leletjelentés [a Magyar Nemzeti Múzeum Adattára részére]. Debrecen, 1961. július 3. DDM Adattára lt. sz.: 273./1971.
- BÍRÓ 2015 Bíró Ádám: Az új régészeti maradványai. In: MAGYAROK FEGYVERBEN 2015, 89–93.
- BODRI 2018 Bodri Máté: A belső időrend vizsgálata Püspökladány–Eperjesvölgy 10–11. századi temetőjében (The study of the internal chronology of the 10th–11th century cemetery of Püspökladány–Eperjesvölgy). In: Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében. 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa. Szerk.: Hága Tamara Katalin–Kolozsi Barbara. Tempora obscura 4. Debrecen 2018, 291–313.
- BOLDOG 2014 Boldog Zoltán: A honfoglalás kori viselet. In: A HONFOGLALÓK 2014, 126–186.
- BOLLÓK 2015 Bollók Ádám: Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészetéhez (The Ornamental Vocabulary of the Tenth century in the Carpathian Basin. Form-historical Studies in the decorative Arts of the Hungarian Conquest Period). Budapest 2015.
- BOLLÓK 2016 Bollók Ádám: A „kereszt-phylaktérion” és a mellkeresztrel való temetkezés szokásának háttere a késő ókori Kelet-Mediterráneumban és a Kárpát-medencében (The “phylactery of the cross” and the mortuary practice of burying the dead with pendant crosses in the late antique Eastern Mediterranean and the Carpathian basin). In: Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Szerk.: Csécs Teréz–Takács Miklós. Győr 2016, 133–150.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- BOLLÓK 2019 Bollók Ádám: Palmettadíszes aranyozott ezüstlemez töredékei a magyarhomorog-kónya-dombi falusi temető 103. sírjából (Fragments of a silver gilt plate with palmette decoration from grave 103 of the Magyarhomorog-Kónya-domb village cemetery). (E kötetben.)
- BOLLÓK–KNOTIK–LANGÓ–NAGY–TÜRK 2009 Á[dám]Bollók–[Márta T.] Knotik–P[éter] Langó–K[Katalin] E[ckné] Nagy–A[ttila] Türk: Textile remnants in the archaeological heritage of the Carpathian Basin from the 10th–11th centuries. *ActaArchHung* 60 (2009) 147–221.
- BÓNA 1971 Bóna István: Honfoglaláskori magyar sír Dunaújvárosban (Une tombe de l'époque de la conquête hongroise à Dunaújváros). *ArchÉrt* 98 (1971) 170–175.
- BÓNA 1978 István Bóna: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros (Árpád-kori templom és temető Dunaújváros déli határában). *A Regia* 16 (1978) 99–157.
- BÓNA 1995–1996 Bóna István: Dienes István (1929–1995). *NyJAMÉ* 37–38 (1995–1996) 11–33.
- BÓNA 1996 Bóna István: Dienes István, a honfoglalás kor régésze (1929–1995). *SzSzBSzle* 31:2 (1996 május) 267–286.
- BÓNA 1996a Bóna István: Dienes István, a honfoglalás kor régésze (1929–1995). In: *Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996. A SzSzBSzle 1996/2. számának különlényomata*. Szerk.: Németh Péter. Nyíregyháza–Szabolcs 1996, 267–286.
- BÓNA 1997 Bóna István: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának társadalomtörténeti tanulságai. A temetők szerkezetének vizsgálata 1944–1966 (The archaeological heritage of the landtaking Hungarians – its teaching for social history). *MT* 104:12 (1997. december) 1451–1461, 1535.
- BORONEANȚ 1978 Vasile Boroneanț: Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova, comuna Păuliș, jud. Arad (Preliminary consideration on the archaeological researches from Cladova – commune Păuliș, district of Arad). *Ziridava* 10 (1978) 139–157.
- BÖKÖNYI 1973 Bökönyi Sándor: A temető állatcsontanyagának vizsgálata. In: *TÖRÖK* 1973, 117–130.
- BÖKÖNYI 1974 S[ándor] Bökönyi: *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest 1974.
- BRUNŠMID 1903/4 Josip Brunšmid: *Hrvatske sredovječne starine*. *VHAD* 7 (1903/4) 30–97.
- BUDINSKÝ–KRIČKA–FETTICH 1973 Vojtech Budinský–Krička–Nándor Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. *ArchSlov-Mon* 2 (1973).
- COUPLAND–GIANAZZA 2015 Simon Coupland–Luca Gianazza: The context of the Szeged-Öthalom find: Carolingian coins in Hungarian graves and comparable coins in other contemporary hoards (A szeged-öthalmi temető érméi: összefüggések a honfoglaló magyar sírokban és más európai leletekben előkerült Karoling pénzek között). In: *TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK* 2015, 301–324.
- CZIRÁKY 1905 Cziráky Gyula: Régiségletelekről Bács-Bodrogyamegyében. *ArchÉrt* 25 (1905) 62–66.
- CSALLÁNY 1939–40 Csallány Gábor: Honfoglalás- és árpádkori sírokban talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum gyűjteményében. *NK* 38–39 (1939–40) 23–25.
- CSALLÁNY 1941 Csallány Gábor: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről (Neuere Funde der ungarischen Landnahmezeit aus der Umgebung Szentes). *FolArch* 3–4 (1941) 182–192.
- CSALLÁNY 1959 Dezső Csallány: Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *ActaArchHung* 10 (1959) 281–325.
- CSALOG 1967 Csalog Zsolt: A IX–XI. századi magyarság gazdálkodásának és életformájának kérdéséhez (Некоторые вопросы хозяйства и быта венгров IX–XI веков – Die Fragen der Wirtschaft und die Lebensform des Ungartums im 9.–11. Jahrhundert). *AgrSzle* 9 (1967) 228–240.
- CSALOG 1969 Zsolt Csalog: Zum Nomadismus der landnehmenden Ungarn. (Ein neuer Versuch zur Bestimmung der Phasen des Selbsthaftwerdens). In: *Viehwirtschaft und Hirtenkultur*. Hrsg.: László Földes. Budapest 1969, 186–198.
- CSÁNYI 2001 Csányi Bernadett: Egy 10–11. századi széria embertani anyagának feldolgozása különös tekintettel a koponyákra (Magyarhomorog-Kónyadomb). Szakdolgozat. Témavezető: Marcsik Antónia. *SzTE Embertani Tanszék*. Szeged 2001.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- CSÁNYI-TÁRNOKI 1995 Csányi Marietta-Tárnoki Judit: Halom-feltárás Kunhegyes határában (Kunhegyes-Nagyállás-halom). In: *Tanulmányok és közlemények*. Szerk.: Újváry Zoltán. Debrecen-Szolnok 1995, 27–47.
- CSÖSZ-KISS-TÖMÖRY-LANGÓ-MENDE 2007 Csösz Aranka-Kiss Dóra-Tömöry Gyöngyvér-Langó Péter-Mende Balázs: Egy multidiszciplináris kutatás eredményei: honfoglalás kori népesség archeogenetikai vizsgálata. In: VII. Magyar Genetikai Kongresszus. XIV. Sejt- és Fejlődésbiológia Napok. Balatonfüred – Hotel Füred. 2007. április 15–17. Program. Összefoglalók. [Balatonfüred 2007.], 29–30.
- CSÖSZ-MENDE 2016 Csösz Aranka-Mende Balázs Gusztáv: Archaeogenetikai vizsgálatok Makó-Igási járandó I. (M43 25) lelőhely 11. századi népességén (Archaeogenetic study of the eleventh-century population of the Makó-Igási járandó M43/25 site). In: *Népek és kultúrák*, 2016, 422–424.
- DAIM-LAUERMANN 2006 Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). Hrsg. von Falko Daim-Ernst Lauermann. *MonRGZM* 64 (2006).
- DANKÓ 2001 Dankó Imre: Magyarhomorog (Egy bihari falu etnokulturális képe). Debrecen 2001.
- DANKÓ 2002 Dankó Imre: Zsáka. Budapest 2002.
- DÁVID 2011 Dávid Árpád: Ásvány és közetan. Budapest 2011. – http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_asvanyeskozettanda/ch01s10.html (letöltés: 2018).
- DEMO 2009 Željko Demo: Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar – Lijeva Bara (X–XI stoljeće) (An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture: Vukovar – Lijeva Bara [10th–11th Centuries]). *MAZ* 6/1–2 (2009).
- DIENES 1956 István Dienes: Un cimetière de hongrois conquérants à Bashalom. Fouilles exécutées par L. Kiss (Венгерский могильник времени завоевания родины из Башхалом, ком. Сабольч). *ActaArchHung* 7 (1956) 245–277.
- DIENES 1957 Dienes István: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. (Kiss Lajos ásatása). *ArchÉrt* 84 (1957) 24–37. Francia nyelven: DIENES 1956.
- DIENES 1958 Dienes István: A honfoglaló magyarok fakengyele (Деревянный стремень венгров-завоевателей родины). *FolArch* 10 (1958) 125–142.
- DIENES 1959 Dienes István: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Пербетенская находка. Каким был пояс венгров-завоевателей родины? – Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?). *ArchÉrt* 86 (1959) 145–158.
- DIENES 1960 Dienes István: Derecske. *RégFüz* 14 (1960) 58.
- DIENES 1961 Dienes István: Derecske. *ArchÉrt* 88 (1961) 293.
- DIENES 1961a Dienes István jegyzetei PATAY 1961-hez.
- DIENES 1962 Dienes István: Orosháza. *RégFüz* 15 (1962) 61–62.
- DIENES 1962a Dienes István: Jelentés a Magyarhomorog-Kónyadombon végzett 1961. évi honfoglaláskori „A”-téma ásatásról (1961. október 16–28.). Gépirat. Budapest 1961. december 30. MNM Adattára, XII.207/1962 (Ásatási jelentés: 8 lap, ásatási napló: 13 lap, 5 sírlap, 5 sírrajz, 7 tábla: 15 fénykép, helyszínrajz), lt. sz.: 6215.
- DIENES 1962b Dienes István: Magyarhomorog. *RégFüz* 15 (1962) 61.
- DIENES 1962c István Dienes: Magyarhomorog. *ArchÉrt* 89 (1962) 267.
- DIENES 1962d Dienes István: Előzetes jelentés az 1962. évi honfoglaló „A”-téma ásatásáról (szept. 10–okt. 13.). Kézirat. Budapest MNM Adattára XIX. 417/1962 (1 lap), lt. sz.: 6425.
- DIENES 1963 Dienes István: Honfoglalóink halottas szokásának egyik ugorkori eleméről (Über ein aus der ugrischen Zeit stammendes Elements der Bestattungssitten der landnehmenden Ungarn – Об одном элементе погребального обряда угорской эпохи у венгров-завоевателей родины). *ArchÉrt* 90 (1963) 108–112.
- DIENES 1963a Dienes István: Jelentés a Magyarhomorogon (Bihar m.) végzett 1962. évi honfoglaló „A”-téma ásatásról (szept. 10–okt. 13.). Kézirat. Budapest MNM Adattára X. 260/1963 (Jelentés: 8 lap, Ásatási napló: 47 lap, 20 sírlap, 17 sírrajz, 17 tábla: 37 kép, 1 helyszínrajz), lt. sz.: 6770.
- DIENES 1963b Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:16 (1963) 57–58.
- DIENES 1963c István-Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 90 (1963) 305.
- DIENES 1964 Dienes István: Rakamaz-Túróczi parti homokbánya. *RégFüz* 1:17 (1964) 64.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- DIENES 1964a Dienes István: Honfoglalás kori tarsolyainkról (Les aumônières hongroises de l'époque les conquérants hongrois). *FolArch* 16 (1964) 79–112.
- DIENES 1964b Dienes István: Szöke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *Régészeti Tanulmányok I. Bp., 1962...* Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Szerk: Szöke B. *Régészeti Tanulmányok II. Bp., 1962...* *ArchÉrt* 91 (1964) 134–139.
- DIENES 1964c Dienes István: Jelentés a Magyarhomorogon (Bihar m.) végzett 1963. évi honfoglaló „A” téma ásatásáról [1963. július 9–31.]. Kézirat. Budapest. MNM Adattára V. 5/1980 (= XII. 156/1964). (Előzetes jelentés kézirat: 2 lap, ásatási napló: 16 lap gépirat, 36 sírlap, 34 sírrajz, 48 tábla: 107 fénykép, 1 helyszínvázlat), lt. sz.: 12210.
- DIENES 1964d Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* I:17 (1964) 63.
- DIENES 1964e István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 91 (1964) 261.
- DIENES 1964f Dienes István: A karancslapujtői honfoglalás kori öv és morvinföldi hasonmása (Пояс эпохи завоевания родины из Каранчлапуйтэ и его мордовская аналогия – La ceinture de Karancslapujtő de l'époque de la conquête hongroise et son pendant provenant du pays des Mordves). *ArchÉrt* 91 (1964) 18–40.
- DIENES 1965 Dienes István: A honfoglaló magyarok. In: Oroszháza története és néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. Oroszháza 1965, I: 136–174.
- DIENES 1965a Dienes István: Karancsalja-Lapostető. *RégFüz* I:18 (1965) 50.
- DIENES 1965b Dienes István: Rakamaz-Túróczy parti mokkánya. *RégFüz* I:18 (1965) 52–53: Nr. 94.
- DIENES 1965c Dienes István: Jelentés a Magyarhomorogon (Bihar m.) végzett 1964. évi honfoglaló „A” téma ásatásáról [1964. augusztus 17–szeptember 12.]. Kézirat. Budapest. MNM Adattára XIX.273/1965. (Ásatási jelentés: 6 lap, ásatási napló: 23 lap, 36 sírlap, 37 sírrajz, 24 tábla: 44 fénykép, 2 helyszínvázlat). A jelentés I. lapján az előkerült érmék meghatározása.
- DIENES 1965d Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* I:18 (1965) 51: Nr. 90.
- DIENES 1965e István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 92 (1965) 240: Nr. 90.
- DIENES 1966 Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága (Некоторые выводы относительно конской сбруи венгров-завоевателей родины – Quelques enseignements tirés de l'harnachement des Hongrois conquérants). *ArchÉrt* 93 (1966) 208–234.
- DIENES 1966a Dienes István: Tiszaeszlár. *RégFüz* I:19 (1966) 46: Nr. 65.
- DIENES 1966b Dienes István: Jelentés az 1965. évi magyarhomorogi (Bihar m.) tervásatásról (aug. 13–szept. 9.). Kézirat, Budapest. MNM Adattára XVIII.213/1966. (Ásatási jelentés: 5 lap, ásatási napló: 18 lap, Gedai István: 31 érme meghatározási listája, 49 sírlap, 45 sírrajz, 22 tábla: 44 fénykép, 1 helyszínvázlat), lt. sz.: 7849.
- DIENES 1966c Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* I:19 (1966) 66: Nr. 90.
- DIENES 1966d István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 93 (1966) 303: Nr. 90.
- DIENES 1967 Dienes István: Tiszaeszlár. *RégFüz* I:20 (1967) 69: Nr. 100.
- DIENES 1967a Dienes István: Jelentés az 1966. évi magyarhomorogi (Bihar m.) tervásatásról (aug. 8–szept. 9.). Kézirat, Budapest. MNM Adattára XIX.314/1967. (Ásatási jelentés: 7 lap, ásatási napló: 30 lap, Gedai István: 44 érme meghatározási listája, 76 sírlap, 70 sírrajz, 34 tábla: 73 fénykép, helyszínvázlat).
- DIENES 1967b Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* I:20 (1967) 66–67: Nr. 94.
- DIENES 1967c István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 94 (1967) 229: Nr. 94.
- DIENES 1968 Dienes István: Jelentés az 1967. évi magyarhomorogi (Bihar m.) tervásatásról (aug. 17–szept. 13.; szept. 18–25.). Kézirat, Budapest. MNM Adattára XIII.255/1968. (Ásatási jelentés: 2 lap, ásatási napló: 34 lap, Gedai István: 19 érme meghatározási listája, 65 sírlap, 65 sírrajz, 41 tábla: 80 fénykép, 2 helyszínvázlat), lt.sz.: 8652.
- DIENES 1968a Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* I:21 (1968) 68: Nr. 92.
- DIENES 1968b István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 95 (1968) 139: Nr. 92.
- DIENES 1968c Dienes István: A magyar honfoglalás kora. In: A magyar régészeti regénye. Szerk.: Szombathy Viktor. Budapest 1968, 135–194.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- DIENES 1969 Dienes István: Árpád fia Tarhos íjászáinak nyomában. *ÉT* 24:13 (1969. március 28.) 610–615
- DIENES 1969a Dienes István régész válaszol [Hogyan készült a honfoglaló magyarok íja, milyen csonttal borították be végeit, és miért tételezzük fel, hogy a finomabb fegyverek központi műhelyekben készültek? – kérdezi Sebestyén Ákos nyíregyházi olvasónk]. *ÉT* 24:22 (1969. május 30.) 1038.
- DIENES 1969b Dienes István régész válaszol [Sebestyén Ákos nyíregyházi olvasónk kérdezi: Voltak-e a honfoglaló magyaroknak valódi rabszolgái?]. *ÉT* 24:33 (1969. augusztus 15.) 1557.
- DIENES 1969c Dienes István: (Megjegyzések Fettich Nándor válaszához). *ArchÉrt* 96 (1969) 116–122.
- DIENES 1969d Dienes István: (Vélemény Bartha Antal: A régészet és a történettudomány együttműködésének kérdései c. javaslatáról). *MTAK(II)* 18 (1969) 248–261.
- DIENES 1969e Dienes István: Jelentés az 1968. évi magyarhomorogi (Bihar m.) tervásatásról (1968. szept. 16–okt. 25.). Kézirat, Budapest. MNM Adattára XVIII.243/1969. (Ásatási jelentés: 3 lap, ásatási napló: 34 lap, 31 sírlap, 31 sírrajz, 18 tábla: 35 fénykép, 2 helyszínvázlat), lt.sz.: 9006.
- DIENES 1969f Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:22 (1969) 62–63: Nr. 95.
- DIENES 1969g István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 96 (1969) 263: Nr. 95.
- DIENES 1970 Dienes István: A IX–X. századi magyar társadalom kérdéséhez. Bartha A., A IX–X. századi magyar társadalom c. könyve alkalmából. *MTAK(II)* 19 (1970) 111–126.
- DIENES 1970a Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:23 (1970) 67–68: Nr. 110.
- DIENES 1970b István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 97 (1970) 317: Nr. 110.
- DIENES 1970c Dienes István: A honfoglalás kora. *Magyar Művészettörténet* 1 (1970).
- DIENES 1971 Dienes István: Jelentés az 1969. évi magyarhomorogi (Bihar m.) tervásatásról (augusztus 28–október 15.). Kézirat, Budapest. MNM Adattára XXI.330/1971. (Ásatási jelentés: 1 lap, ásatási napló: 21 lap, 53 sírlap, 52 sírrajz, 29 tábla: 55 fénykép), lt.sz.: 9605.
- DIENES 1971a Dienes István: Jelentés az 1970. évi magyarhomorogi (Bihar m.) tervásatásról (szeptember 10–október 3.). Kézirat, Budapest. MNM Adattára XXI.331/1971. (Ásatási jelentés: 1 lap, ásatási napló 13 lap, 24 sírlap, 22 sírrajz, 16 tábla: 31 fénykép, 1 helyszínvázlat), lt. sz.: 9606.
- DIENES 1971b Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:24 (1971) 68–69: Nr. 100.
- DIENES 1971c István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 98 (1971) 278: Nr. 100.
- DIENES 1972 Dienes István: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.
- DIENES 1972a István Dienes: *The Hungarians cross the Carpathians*. Budapest 1972.
- DIENES 1972b István Dienes: *Les Hongrois conquérants*. Budapest 1972.
- DIENES 1972c István Dienes: *Die Ungarn um die Zeit der Landnahme*. Budapest 1972.
- DIENES 1972d István Dienes: *Die Kunst der landnehmenden Ungarn und ihr Glaubenswelt*. In: *Évolution générale et développements régionaux en histoire de l'art. Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art Budapest 1969*. Budapest 1972, I: 97–108, III: 39–42 (ábrák).
- DIENES 1972e Dienes István: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:25 (1972) 60–61: Nr. 129.
- DIENES 1972f István Dienes: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 99 (1972) 263: Nr. 83.
- DIENES 1975 Dienes István: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. In: *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Szerk.: Hajdú Péter. Budapest 1975, 77–108.
- DIENES 1978 Dienes István: A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyosságai. In: *Mitosz és történelem*. Szerk.: Hoppál Mihály–Istvánovits Márton. *EMN* 3 (1978) 28–39.
- DIENES 1979 István Dienes: *Archäologische Beweise des Seelenglaubens der Ungarn zur Zeit der Landnahme*. Vorläufiger Bericht. *ARegia* 17 (1979) 81–90.
- DIENES 1980 Magyarhomorog (Hajdú-Bihar m.). Dienes István 1971. évi MTA ásatása [1971. szeptember 7–24.], Kézirat, Budapest. MNM Adattára VII.88/1980 (Ásatási napló: 13 lap, 11 sírlap, 11 sírrajz, 5 tábla: 15 fénykép), lt. sz.: 12253. „Megjegyzés: a jelentéshez tartozó térképek (2 temetőtérkép, 3 rétegvonalas térkép) még 1978-ban az Adattárba kerültek. Dienes István”: MNM Adattára XXI.331./1978.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- DIENES 1986 Dienes István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. II: A Felső-Tisza-vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I. Szerk.: Dercsényi Dezső. Budapest 1986, 92–114.
- DIENES–KOVÁCS 1986 Dienes István–Kovács László: Megállapodás a magyarhomorogi X–XI. századi temető feldolgozása tárgyában. Kézirat. Budapest 1986. aug. 15. In: Kovács 1986e.
- DINNYÉS–KÖVÁRI–KVASSAY–MIKLÓS–TETTAMANTI–TORMA 1993 Dinnyés István–Kövári Klára–Kvassay Judit–Miklós Zsuzsa–Tettamanti Sarolta–Torma István: Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás (MRT XIII/2. kötet). Szerk.: Torma István. MRT 9 (1993).
- DINNYÉS–KÖVÁRI–KVASSAY–MIKLÓS–TETTAMANTI–TORMA 2012 Dinnyés István–Kövári Klára–Kvassay Judit–Miklós Zsuzsa–Tettamanti Sarolta–Torma István: Pest megye régészeti topográfiája. Az aszódi és a gödöllői járás (MRT XIII/3. kötet). Szerk.: Torma István. MRT 11 (2012).
- DÓKA 1997 Dóka Klára: A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században. Egy táj átalakulása (Transformation of a Region. Regulation of Körös and Berettyó Water Sistem in the 18th–19th century). Sorozatszerk.: Erdmann Gyula. KözlBékés 7 (1997).
- DOMBAY 1960 Dombay János: Árpád-kori temetők Baranyában I. (Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya I.). JPMÉ 5 (1960) 135–157. [Pécs 1961.]
- DOMBAY 1961 Dombay János: Árpád-kori temetők Baranyában II. (Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya II. – Кладбища эпохи Арпадов в Бараня II.). JPMÉ 6 (1961) 69–84. [Pécs 1962.]
- DOSTÁL 1966 Bořivoj Dostál: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
- DÖVÉNYI 2010 Magyarország kistájainak katasztere. Szerk.: Dövényi Zoltán. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Budapest 2010.
- DRAGOTÁ 2016 Aurel Dragotă: Typology of crescent-shaped pendants. Ziridava. Studia Archaeologica 30 (2016) 171–187.
- DUŠEK 1964 Mikuláš Dušek: Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri II (Skelettgräberfeld aus dem X. und XI. Jahrhundert in Dolný Peter II). ŠtZv 14 (1964) 197–222.
- ECSÉDY–KOVÁCS–MARÁZ–TORMA 1982 Ecsedy István–Kovács László–Maráz Borbála–Torma István: Békés megye régészeti topográfiája IV/1: A szeghalmi járás. Szerk.: Torma István. MRT 6 (1982).
- ERDÉLYI 1993 Erdélyi István: Honfoglaló magyar temető leletmentése Budakeszin (Fundrettung eines Gräberfeldes aus der Landnahmezeit in Budakeszi). CommArchHung 1993, 135–152.
- ÉRDY 1858 Érdy János: A verebi pogány sír. MTAÉvk IX:1 (1858) 14–27.
- ÉRI 1963 Éri István: Várpalota. RégFüz 1:16 (1963) 49–50.
- ÉRI 1973 A magyar középkor kutatóinak nagyvázsonyi találkozóján (1971. május 6–8.) elhangzott előadások, hozzászólások, Összeállította Éri István. Veszprém 1973.
- ÉRY 1967–68 Kinga Éry: Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archaeological and anthropological data (A sárbogárdi X. századi közösség rekonstrukciója régészeti és embertani adatok alapján). ARegia 8–9 (1967–68) 93–147.
- K. ÉRY 1970 Kinga K. Éry: Anthropological studies on a tenth century population at Kál, Hungary. AnthrHung 9 (1970) 9–62.
- ÉRY 1977 Éry Kinga: Embertani adatok a Felső-Tiszavidék X. századi népességéhez (Anthropological data of the tenth century population of the Upper Tisza region). AnthropolKözl 21 (1977) 15–30.
- ÉRY–NEMESKÉRI–ZOFFMANN 2014 Éry Kinga–†Nemeskéri János–Zoffmann Zsuzsa: Embertani vizsgálatok Majs-Udvarirétek X–XI. századi csontvázletein (Anthropological investigations on the 10–11th century skeletal remains dug up in the meadows near Majs-Udvari). FolAnthr 13 (2014) 7–36.
- FÁBIÁN 1997 K. Fábíán Ilona: A Várad Regestrum helynevei. Adattár. SzKK 13. Szeged 1997.
- FÁBIÁN 2002 Fábíán László: A haj és a hajviseletek, valamint gondozásuk Csengerben az 1920–30-as években (Haar und Haartracht sowie ihre Pflege in den 1920er–1930er Jahren in Csenger). NyJAMÉ 44 (2002) 185–220.
- FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962 †Fehér Géza–Éry Kinga–Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleltei. Leletkataszter. RégTan 2 (1962).
- FETTICH 1937 Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn). I–II. ArchHung 21 (1937),

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- FETTICH 1947 Fettich Nándor: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944. Magyar Élet kiad. 5121. XLV. t. 8°. – (Népkönyvtár 4.). Századok 81 (1947) 281–287.
- FETTICH 1973 Nándor Fettich: Geschichtliche Auswertung des Fürstengrabfundes von Zemplin. In: VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA-NÁNDOR FETTICH 1973, 49–154.
- FILEP 1975 Filep Antal: Két víz köze. In: Kósa–Filep 1975, 128.
- FLÓRIÁN 1979 Flórián Márta: hajviselet. MNéprLex II/F–Ka (1979) 411–415.
- FLÓRIÁN 1982 Flórián Márta: tarfej. MNéprLex V/Szó–Zs (1982) 209.
- FODOR 1973 Fodor István: Honfoglalás kori régészetünk néhány östörténeti vonatkozásáról (Über einige frühgeschichtliche Beziehungen unserer landnahmezeitlichen Archäologie). FolArch24 (1973) 159–176.
- FODOR 1992 Fodor István: Hajdúdorog-Temetőhegy. RégFüz I:44 (1992) 63–65: Nr. 112.
- FODOR 1996/Hajdúdorog-Gy Fodor István: Hajdúdorog-Gyűlés. In: A HONFOGLALÓ 1996, 229–231.
- FODOR 1996/Nógrádsáp Fodor István: Nógrádsáp. In: A HONFOGLALÓ 1996, 400–402.
- FODOR 1996/Rakamaz Fodor István: Rakamaz-Strázsadomb. In: A HONFOGLALÓ 1996, 110–117.
- FODOR 1996/Tiszaeszlár Fodor István: Tiszaeszlár – Bashalom. In: A HONFOGLALÓ 1996, 185–190.
- FODOR 2014 Fodor István: Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik (Die altungarischen Zierscheiben [10. Jh.] und ihre Analogien). FolArch 56 (2014) 133–185.
- FODOR 2015 Fodor István: Voltak-e a 10–12. században „szállási” temetők? (Were there „nomadic campsite cemeteries” in Hungary during the 10th–12th centuries?). ArchÉrt 140 (2015) 287–295.
- FOLTINY–KOREK 1944–45 Foltiny István–Korek József: A csecstói középkori templom és temetők. ATIÉvk 1(1944–45) Szeged 1946, 149–190.
- FUSEK 1998 Gabriel Fusek: Gräber mit Arpadenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra (Hroby s arpadovskými mincami z pohrebiska na Šindolke v Nitre). SlovArch 46 (1998) 71–118.
- FUSEK 2003 Gabriel Fusek: Ein Grab aus Nitra-Šindolka mit einer byzantinischen Münze. In: Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu. Red. M[arek] Dulicz. Warszawa–Lublin 2003, 185–188.
- FUSEK 2012 Gabriel Fusek: Beitrag zur Typologie der S-förmigen Schläfenringe. In: Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Eva Garam). Szerk./Ed. by Vida Tivadar. Budapest 2012, 803–812.
- FÜLÖP 2017 Fülöp Réka: A marosgombási Kiss Magura nyergén feltárt 10. sír gyöngylelei. XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK) Kolozsvár, 2017 május 18–21. <http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/fulopreka.pdf> (letöltve: 2018. szeptember 5.).
- GAÁL 1979–1980 Gaál Attila: A dombóvár-békatói XVI–XVII. századi temető (The 16th–17th century cemetery of Dombóvár-Békató). SzekszárdiMúzÉvk 10–11 (1979–1980) 133–223 [1982].
- GÁLL 2011 Gáll Erwin: Doboka-IV. vártérség templom körüli temetője. Régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11–13. századi fejlődéséhez (The Churchyard Cemetery in Dăbâca/Doboka Castle Area 4. Archaeological Data on the Development of a North Transylvanian Country Centre in the 11–13th Centuries). Kolozsvár 2011.
- GÁLL 2013 Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincslelei (10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Summary). I–II. MHKKÁS 6. Budapest 2013.
- GÁLL 2018 Gáll Erwin: Arany S-végű hajkarika Nagyszénásról. Fémek a földből I. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából. Szerk.: Biró Gyöngyvér–Katona-Kiss Atilla–Rózsa Zoltán. Orosháza 2018, 74–76.
- GALLINA–VARGA 2016 Gallina Zsolt–Varga Sándor: A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincslelei. I: A Kalocsai Sárköz a 10–11. században (Hungarian Conquest Period and Early Árpadian Age cemeteries, burials and hoards from the Danube–Tisza Interfluvium I: The Kalocsa Sárköz in the 10th and 11th centuries). MHKKÁS 10. Szeged–Budapest 2016.
- GARAM 1972 Garam Éva: Avar temetők Andocson (Avar cemeteries at Andocs). FolArch 23 (1972) 129–182.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- GARAY 1911 Garay Ákos: Régi magyar férfi hajviseletek. NéprÉrt (1911) 81–90.
- GEDAI 1966 Gedai István: Magyarhomorog (Hajdú-Bihar m.) Árpádkori temető [1965]. In: DIENES 1966b.
- GEDAI 1967 Gedai István: Magyarhomorog – Árpádkori temető [1966]. In: DIENES 1967a, 1–2.
- GEDAI 1968 Gedai István: Magyarhomorog, árpádkori temető 1967. In: DIENES 1968a.
- GEDAI 1986 Gedai István: A magyar pénzverés kezdete. Budapest 1986.
- GEDAI 1987 Gedai István: A Rezi-Gyöngyösi sírlelet érmei (Münzen aus dem Grabfund von Rezi-Gyöngyös). ZalaiGyűjt 26 (1987) 78–79, 81.
- GEDAI 1988 Gedai István: Az első magyar pénzek időrendi kérdéséhez. Századok 122 (1988) 694–696.
- GIESLER 1981 Jochen Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijel Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. PZ 56:1 (1981).
- GÖMÖRI 1984 Gömöri János: XI. századi temető Szakonyban (Ein Gräberfeld aus dem XI. Jh. in Szakony). CommArchHung 1984, 81–101, 107–108.
- GUNDA 1982 Gunda Béla: tapló. MNéprLex 5 (1982) 206.
- GYÖNGYÖSSY 2006 Gyöngyössy Márton: Magyar pénztörténet (1000–1526). In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk.: Ferenczi László–Laszlovszky József–Szabó Péter. Budapest 2006, 227–286.
- GYÖRFFY 1926 Györffy István: Adatok a tar viselethez. NéprÉrt (1926) 29–30.
- GYÖRFFY 1963 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I (Abaújvár – Csongrád). Budapest 1963.
- GYÖRFFY 1970 Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről (О системе расселения венгров-завоевателей родины – Über das Siedlungssystem der landnehmenden Ungarn). ArchÉrt 97 (1970) 191–242.
- GYÖRFFY 1971 Györffy György: Vezéri szálláshelyek és földvárak. In: Középkori régészeti tudományos ülésszak 1970. december 8–10. Szerk.: Nagy Emese. RégFüz II:14 (1971) 72–82.
- GYÖRFFY 1972 Györffy György: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez (К вопросу о служивых людях во время династии Арпадов – Sur le problème „ministeriales” princiers à l’époque Arpadienne). TörtSzle 15 (1972) 261–321.
- GYÖRFFY 1973 Györffy György: A tízes és százas szervezet. MTAK(II) 22 (1973) 57–64.
- GYÖRFFY 1977 Györffy György: István király és műve. Budapest 1977.
- GYÖRFFY 1977a Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés, kalandozások. In: Magyar östörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha Antal–Czeglédy Károly–Róna-Tas András. Budapest 1977, 123–156.
- GYÖRFFY 2002 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Összeállította Györffy György. MMT Budapest 2002.
- HALÁL 2005 „...a halál völgyének árnyékában járok.” A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai. Szerk.: Ritoók Ágnes–Simonyi Erika. OpusculaHung 6 (2005).
- HAMPEL 1900 Hampel J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a Magyar Tud. Akadémia megbízásából Gróf Kuun Géza tisztt., Fejérfpataky László, Hampel József, Tallóczy Lajos rend., Marczali Henrik lev., Jagić V[atroslav]. k. tag, Hodinka Antal, Maróthi Rezső és Dr Vári Rezső közreműködésével szerkesztették Pauler Gyula és Szilágyi Sándor rendes tagok. Budapest 1900, 505–830.
- HANNY-HORVÁTH 1995 H. Hanny Erzsébet–Horváth M. Attila: Gondolatok a nomád ijjaszat eszközeiről (Gedanken über die Instrumentarien des nomadischen Bogenschiessens). In: NÉPVÁNDORLÁSKOR 1995, 119–142.
- HANULIAK 1991 Milan Hanuliak: Zhodnotenie archeologického materiálu z nekropol II.–16. storočia zo Somotoru (mit Zusammenfassung). HCa 22 (1991) 77–98.
- HANULIAK 1991a Milan Hanuliak: Stredoveké nálezy z Jásovej (Mittelalterliche Funde aus Jásová). AVANS-1991. Nitra 1992, 44–45.
- HANULIAK 1994 Milan Hanuliak: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10. - 11. storočia. Archeologicko-historické vyhodnotenie (Gräberfeld aus dem 10.–11. Jh. in Malé Kosihy). MatArchSlov 12 (1994).

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- HANULIAK–REJHOLCOVÁ 1999 Milan Hanuliak–Mária Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Vyhodnotenie (Das Gräberfeld in Čakajovce [9.–12. Jahrhundert]. Auswertung). Nitra 1999.
- HAUGH 1902 Haugh Béla: A szegzárdi múzeum újabb szerzeményei. ArchÉrt 2 (1902) 364–370.
- HECKENAST 1970 Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a kora Árpád-korban. Értekezés a történeti tudományok köréből 53 (1970).
- HEGYI 2015 Hegyi Borbála: Vörs-Majori dűlő 10–11. századi temetője. SZTE BTK MA szakdolgozat. Témavezető: Révész László. Szeged 2015.
- HÉTKÖZNAPOK 2017 Hétköznapok a honfoglalás korában. Szerk.: Petkes Zsolt–Sudár Balázs. MÖ 5. Budapest 2017.
- HILD 1898 Hild Victor: Ásatás a Szikrán. Kecskemét 26:30 (1898.VII.24.) 1–2.
- HLINKA–KOLNÍKOVÁ–KRASKOVSKÁ–NOVÁK 1978 Jozef Hlinka–Eva Kolníková–Ludmila Kraskovská–Jozef Novák: Nálezy mincí na Slovensku. III. Bratislava 1978.
- HÓMAN 1916 Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest 1916.
- HONFOGLALÓ ŐSEINK 1996 Honfoglaló őseink. Szerk.: Veszprémy László. Budapest 1996.
- HORVÁTH é.n. Horváth Adolf János: Szob Hont vm. című jegyzetfüzete. 122 old. (özv. Laczus Gézáné tulajdonában). Másolata: MNM Adattára lt. sz. 422.Sz.VII.
- HORVÁTH 1935–36 Horváth Adolf János: Éremleletek Szobon és vidékén. NK 34–35 (1935–36) 76–77.
- HORVÁTH 1977 Horváth István: Esztergom-Budai Nagy Antal u. 7. RégFüz 1:30 (1977) 59–60; Nr. 135.
- B. HORVÁTH 1979 B. Horváth Jolán: A dunaújváros-öreghegyi honfoglalás kori temető (Der landnahmezeitliche Friedhof von Dunaújváros-Öreghegy). ARegia 17 (1979) 275–296.
- HORVÁTH 1996 Horváth M. Attila: Kiskunfélegyháza-Radnóti Miklós utca (Bács-Kiskun m.). In: A HONFOGLALÓ 1996, 331–333.
- HORVÁTH 2004 Horváth Ciprián: Hólyagos és négygömbös fejű gyűrűk honfoglalás kori sírokban (Special rings found in the graves dating to the time of the settlement of Hungarians in the Carpathian Basin). DMÉ 2004 (2005) 121–148.
- HORVÁTH 2004a Horváth Ciprián: Lánccszerek a honfoglalás kori leletanyagban (Kettenschmucksachen in dem landnahmezeitlichen Fundmaterial). MFMÉ – StudArch 10 (2004) 459–482.
- HORVÁTH 2012 Horváth Ciprián: 10. századi sírok Kőszeg-Kőszegfalvi-rétek területén (Gräber aus dem 10. Jahrhundert auf dem Gebiet der Wiesen bei Kőszeg-Kőszegfalva). Savaria 35 (2012) 187–205.
- HORVÁTH 2014 Horváth Ciprián: Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Függelék: Mesterházy Károly: A győr-pósdombi 10–11. századi temető. MH-KKÁS 8. Budapest 2014.
- HORVÁTH 2016 Horváth Ciprián: Kora Árpád-kori temető Szombathely-Kisfaludy Sándor utca területén. S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon. Szombathely 2016.
- HORVÁTH 2018 Horváth Ciprián: Borsod-Abaúj-Zemplén megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. MHKKÁS kézirat.
- HORVÁTH–H. KELEMEN–TORMA 1979 Horváth István–H. Kelemen Márta–Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Szerk.: Torma István. MRT 5 (1979).
- HRUBY 1955 Vilém Hrubý: Staré Mešto – velkomoravské pohřebišťe Na valách. Praha 1955.
- HUNKA 1993–94 Jan Hunka: Katalóg ranouhorských mincí z pohrebiska v Borovciach (Eine Analyse frühmittelalterlicher Münzen aus der Grabstätte in Borovce). BS 32 (1994) 214–217
- HUNKA–CHORVÁTOVÁ 1998 Jan Hunka–Hana Chorvátová: Mince kráľa Šalamúna z Nitry. SlovNum 15 (1998) 232–234.
- HUNKA–KOLNÍKOVÁ 1994 Nálezy mincí na Slovensku (Die Fundmünzen in der Slowakei). IV. Zostavovateľia: Jan Hunka–Eva Kolníková. Red.: Eva Kolníková. Nitra 1994.
- HUSZÁR 1979 Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest–München 1979.
- IAMBOR–MATEI 1979 Petre Iambor–Ștefan Matei: Incinta fortificată de la Cluj-Mănăștur (sec. IX–XIV) (Der Burgwall von Cluj-Mănăștur). ActaMN 16 (1979) 599–620.
- IAMBOR–MATEI–HALASU 1981 Petre Iambor–Ștefan Matei–Adriana Halasu: Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăștur (Betrachtungen zum chronologischen Verhältnis zwischen Siedlung und Friedhof von Cluj-Mănăștur). ActaMN 18 (1981) 129–150.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- ILON 2017 Ilon Gábor: Szegény gazdagok? Megjegyzések a Mesteri-intapusztai Árpád-kori temető ezüstjeinek értéke kapcsán. *Savaria* 39 (2017) 149–168.
- ÍROTT 2006 Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Makk Ferenc–Thorockay Gábor. *SzKK* 22 (2006).
- ISTVÁNOVITS 1996 Istvánovits Eszter: 10–11. századi temető Ibrány-Esbó halmon (Begräbnisplatz aus dem 10.–11. Jahrhundert auf dem Hügel von Ibrány-Esbó). In: *A MAGYAR* 1996, 25–46.
- ISTVÁNOVITS 1996a Istvánovits Eszter: Ibrány-Esbóhalom. In: *A HONFOGLALÓ* 1996, 145–150.
- ISTVÁNOVITS 2003 Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz). *RGYNY* 2 = *MHKKÁS* 4. Nyiregyháza 2003.
- JAKAB 2009 Jakab Attila: X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősimahatárától. M3-as autópálya 161. lelőhely (10th–11th century cemetery at Nyíregyháza–Felsősimahatárától). *NyJAMÉ* 51 (2009) 79–149.
- JAKAB 2015 Jakab Attila: Újabb honfoglalás kori temetők Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Még egy kirabolt sír is hordozhat fontos információkat. <https://www.youtube.com/watch?v=0eITPDIKgVc> (letöltve: 2015. május 19.).
- JANKOVICH 1996 Jankovich B. Dénes: Adatok a Körösvidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához (Medieval data on the hydrography and the exploitation of the Körös River). *BMMK* 16 (1996) 305–349.
- JANKOVICH–MAKKAY–SZÖKE 1989 Jankovich B. Dénes–Makkay János–Szöke Béla Miklós: Békés megye régészeti topogáfiája. IV/2: A szarvasi járás. *MRT* 8 (1989).
- JÁNOSI 1996 M[ónika] Jánosi: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpádkorban [Gesetzgebung in Ungarn in der frühen Arpadenzeit]. *SzKK* 9 (1996).
- JELENTÉS 1900 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899. évi állapotáról. Közzéteszi a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatósága. Budapest 1900.
- J–M–SZ 1989 Jankovich Dénes–Makkay János–Szöke Béla Miklós: 3/39. [Endröd–]Szujókereszt. In: *JANKOVICH–MAKKAY–SZÖKE* 1989, 143–147.
- JÓSA 1896 Jósa András: A bezdédi honfoglaláskori temető. *ArchÉrt* 16 (1896) 385–412.
- JÓSA 1897 Jósa András: Szabolcsmegyei őshalmok. *ArchÉrt* 17 (1897) 318–325.
- JÓSA 1898 Dr. Jósa András szabolcsmegyei régiségekről. *ArchÉrt* 18 (1898) 402–404.
- JÓSA 1914 Jósa András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. *ArchÉrt* 34 (1914) I: 169–184, II: 303–340.
- JÓSIKA 1914 Jósika Aladár: Árpádkori sírok Várfalván (Sépultures de l'époque d'Árpád à Várfalva). *Dolg* 5 (1914) 121–124.
- JOVANOVIĆ 1977 Vojislav S. Jovanović: Prilozi hronologiji srednjevekovnih nekropola Jugoslavije i Bugarske (Contributions à la chronologie des necropoles medievales de Yougoslavie et de Bulgarie). I: *Balcanoslavica* 6 (1977) 141–187.
- JUHÁSZ 1996 Juhász Irén: X–XI. századi temetkezések Békés megye északi területén. Lelőhelykataszter (Bestattungen des X.–XI. Jahrhunderts im nördlichen Teil des Komitats Békés). *BMMK* 16 (1996) 157–173.
- KADA 1896 Kada Elek: Kecskeméti ásatások. *ArchÉrt* 16 (1896) 40–51.
- K. J. 1996 K. J. [Kovalovszki Júlia]: Kisszántó. In: *A HONFOGLALÓ* 1996, 426.
- KARÁCSONYI 1896 Karácsonyi János: A honfoglaló magyarok hajviselete. *Ethn* 7 (1896) 476–477.
- KAROLING-KORI 2004 Karoling-kori emlékek. Régészet és antropológia (Esztergályhorváti–Alsóbárándpuszta 9–10. századi temetője). Szerk.: Tóth G. Szombathely 2004.
- KÁRPÁT MEDENCE 1938 A Kárpát Medence vízborította és árvízjárta területei, az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt. Az M. Kir. Földművelődésügyi Minisztérium Vizrajzi Intézete. Budapest 1938. Falitérkép. https://map.mbfisz.gov.hu/terkep/terkepamultbol/Mo_arviz_1938/
- KASTELIC–ŠKERLJ 1950 Joze Kastelic–Božo Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Ljubljana 1950.
- KATONA-KISS 2014 Katona-Kiss Atilla: Szempontok az Ártánd-zomlinpusztai leletgyűjtés történeti hátterének értékeléséhez (Contributions to the evaluation of the historical background of the Ártánd-Zomlinpuszta finds). In: *A múltnak kútja. Fialat középkoros régészek V.*

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- konferenciájának tanulmánykötete. Szerk.: Rácz Tibor Ákos. Szentendre 2014, 9–24, 356–360, 446.
- KÉPES 1964 Képes Krónika (Chronicon pictum). Bev.: Dercsényi Dezső. Ford.: Geréb László. I–II. Budapest 1964.
- KESZI–HARASZTI–BÓNA 2000 Keszi Tamás–Haraszi Gabriella–Bóna István: Rácalmás-Göböljárás. In: Fülöp Gyula: Régészeti kutatások (Archäologische Forschungen). ARegia 29 (2000) 173–182.
- KESZTHELYI– KESZTHELYINÉ 2012 Keszthelyi Sándor–Keszthelyiné Sragner Márta: Magyarországi középkori templomok tájolása. Országépítő 23 (2012) melléklete, 1–48.
- KIRPIČNIKOV 1973 Анатолий Николаевич Кирпичников: Снаряжение всадника и верхового коня на Руси в IX–XIII вв. САI ЕI–36. Ленинград 1973.
- KISS 1920–1922 Kiss Lajos: Eperjeskei honfoglaláskori temető. ArchÉrt 39 (1920–1922) 42–55.
- KISS 1938 Kiss Lajos: A geszterédi honfoglaláskori sírlelet (Der altungarische Grabfund von Geszteréd). ArchHung 24 (1938).
- KISS 1967 Kiss Attila: A sellyei Árpád-kori temető (Adatközlés). JPMÉ 12 (1967) 69–72.
- KISS 1968 Kiss Attila: A magyar államalapítás telepítéseinek tükröződése dunántúli köznépi temetőkben (Отражение переселений эпохи основания венгерского государства на рядовых могильниках Задунавья – Die Widerspiegelung der Ansiedlungen zur Zeit der ungarischen Staatsgründung in transdanubischen Gemeinvolk-Gräberfeldern). ArchÉrt 95 (1968) 243–256.
- KISS 1983 Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei (Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya [Ungarn]). MHKÁTL 1. Szerk.: Dienes István. Budapest 1983.
- KISS 1985 Attila Kiss: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Die Bayern und ihre Nachbarn. II. Hrsg.: H. Friesinger–Falko Daim. = VKF 9 (1985) 217–379.
- KISS 2000 Kiss Gábor: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei (Archäologische und historische Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert). Szerk.: Kiss Gábor. MHKÁS 2. Szombathely 2000.
- KISS 2005 Kiss Gábor: Két szomszédos, kora Árpád-kori temető Szombathelyen (Two neighbouring cemeteries of the Early Árpadian Era at Szombathely). In: Halál 2005, 151–162.
- KNORR 1936 Die Hacksilberfunde Hinterpommerns, der Grenzmark und der Neumark. Von Dr. T. Heinz A. Knorr. Mit einem Nachtrag von Prof. Dr. [Arthur] Suhl. Mannus 28 (1936) 160–229.
- KOLNÍKOVÁ 1967 Eva Kolníková: Obolus mŕtvych vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku (Totenobolus in frühmittelalterlichen Gräbern der Slowakei). SlovArch 15 (1967) 189–254.
- KOLOZSI 2012 Kolozsi Barbara: 251. Komádi, Közös-liget 2. (KÖH 32400). RégKutMo-2010 (2012) 262–263.
- KOREK 1943 Korek József: Szkíta és Árpád-kori leletek Szöregről (Skythische und árpádenzeitliche Funde in Szöreg). Dolg 19 (1943) 203–205.
- KOROŠEC 1952 Josip Korošec: Uvod v materialno kulturo slovanov zgodnjega srednjega veka. Ljubljana 1952.
- KÓSA 1975 Kósa László: Sárrét. In: KÓSA–FILEP 1975, 164–165.
- KÓSA 1977 Kósa László: ásó. MNéprLex I (A–E). Budapest 1977, 141–143.
- KÓSA–FILEP 1975 Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Néprajzi Tanulmányok. Budapest 1975.
- KOVALOVSZKI 1960 Kovalovszki Júlia: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén (Die Ausgrabungen an der Stelle arpadenzeitlicher Dörfer in der Umgebung von Szarvas). ArchÉrt 87 (1960) 32–40.
- KOVALOVSZKI 1980 Kovalovszki Júlia: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. FontesArchHung 1980.
- KOVÁCS 1942 Kovács István: A Kolozsvár Zápolya-utcai magyar honfoglalás kori temető (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár Zápolya-Gasse). Közlemények 2-1 (1942) 85–118.
- K. KOVÁCS 1944 K[esz]i Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése (Bestattungssitten bei den Hóstátern in Kolozsvár/Klausenburg). Kolozsvár 1944. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1080.pdf
- KOVÁCS 1970 Kovács László: Szabolcs, Petőfi u. 3. RégFüz 1:23 (1970) 70–71.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- KOVÁCS 1973 Kovács László: A [Szabolcs] Petőfi utcában. *RégFüz* 1:26 (1973) 88–89.
- KOVÁCS 1974 Kovács László: [Szabolcs] Bocskai u. 3. sz. *RégFüz* 1:27 (1974) 78.
- KOVÁCS 1975 Kovács László: Szabolcs... Petői utca. *RégFüz* 1:28 (1975) 103.
- KOVÁCS 1976 László Kovács: Ausgrabungen der Gräberfelder des ungarischen Gemeinen Volkes in Szabolcs und Timár. *ActaArchHung* 28 (1976) 383–389.
- KOVÁCS 1981 László Kovács: Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya. *ActaArchHung* 33 (1981) 81–103.
- KOVÁCS 1984 Kovács László: A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló sírlet. Adatok az avar- és a honfoglalás kori szaluk elterjedéséhez (Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya. Angaben zur Verbreitung der Hohlbeile in der Awaren- und Landnahmezeit). *HajdúságiMÉ* 5 (1984) 19–53.
- KOVÁCS 1985 Kovács László: Kora Árpád-kori temetőrésztlet Dabas (Gyón)-Paphegyen (Früharpadenzeitlicher Gräberfeldteil in Dabas/Gyón-Paphegy). *StCom* 17 (1985) 369–386.
- KOVÁCS 1985a László Kovács: Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhundert im Karpatenbecken. *PZ* 56 (1981) Heft 1. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 167 S., 53 Taf. und 19 Abb. *ActaArchHung* 37 (1985) 207–222.
- KOVÁCS 1985b Kovács László: Ásatási napló Magyarhomorog-Kónyadomb (Hajdú-Bihar m.) 10–12. századi magyar temető ásatásáról (1985. június 17–július 19.). *Kézirat* 1985, 1–29, 39 sírrajz, *Érmejegyzék* Gedai István meghatározásai nyomán, I. MTA BTK Régészeti Intézet Adattára, lt. sz.: Dok. 4/2018.
- KOVÁCS 1986 Kovács László: A tiszalúc-sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 11. századi magyar temető. Előzetes jelentés (Der ungarische Friedhof von Tiszalúc-Sarkadpuszta [Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén] aus dem 11. Jh. Vorbericht). *ArchÉrt* 113 (1986) 218–223.
- KOVÁCS 1986a Kovács László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrésztlet. Adatok a nyéltámaszós balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II: Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schaftlochklappen sowie der trapezförmigen Steigbügel). *CommArchHung* 1986, 93–121.
- KOVÁCS 1986b Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest 1986, 216–281, 306–313.
- KOVÁCS 1986c Kovács László: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:39 (1986) 70–71: Nr. 133 [1985. évi ásatás].
- KOVÁCS 1986d László Kovács: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 113 (1986) 282: Nr. 88 [1985. évi ásatás].
- KOVÁCS 1986e Kovács László: Magyarhomorog-Kónyadomb 1986. június 23–július 31. Honfoglalás- és kora Árpád-kori temető ásatása. Ásatási napló. *Kézirat*. Budapest 1986, 1–24, 21 sírrajz.
- KOVÁCS 1987 Kovács László: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:40 (1987) 81–82: Nr. 148 [1986 évi ásatás].
- KOVÁCS 1987a Kovács László: Magyarhomorog-Kónyadomb (Hajdú-Bihar megye) 10–12. századi magyar köznépi temető ásatása. 1987. június 29–augusztus 6. *Kézirat*. Budapest 1987, 1–38, 58 sírlap, *Érmejegyzék* Gedai István meghatározásai szerint, I. MTA BTK Régészeti Intézet Adattára, lt. sz.: Dok. 6/2018.
- KOVÁCS 1987–1988 László Kovács: Magyarhomorog-Kónyadomb. *ArchÉrt* 114–115 (1987–1988) 275: Nr. 82 [1986. évi ásatás].
- KOVÁCS 1988 Kovács László: A timári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok (Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Timár [Kom. Szabolcs-Szatmár]). *CommArchHung* (1988) 125–158.
- KOVÁCS 1988a László Kovács: Bemerkungen zur Arbeit von István Gedai: A magyar pénzverés kezdete (Der Anfang der ungarischen Münzprägung). *ActaArchHung* 40 (1988) 275–300.
- KOVÁCS 1988b Kovács László: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* 1:41 (1988) 63: Nr. 127 [1987. évi ásatás].

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- Kovács 1988c Kovács László: Magyarhomorog-Kónyadomb 10–12. századi magyar temető 1961-ben megkezdett feltárásának befejező, 1988. évi ásatási naplója (1990. július 18–augusztus 31.). Kézirat. Budapest 1988, 1–17, 21 sírrajz. MTA BTK Régészeti Intézet Adattára, lt. sz.: Dok. 7/2018.
- Kovács 1988d Kovács László: Magyarhomorog (Hajdú-Bihar m.) 10–12. századi temető 1985–1988. évi ásatásai feltárt 402–540. sír fényképe. Kézirat. Budapest 1988. MTA BTK Régészeti Intézet Adattára, lt. sz.: Dok. 8/2018.
- Kovács 1988e Kovács László: Megjegyzések Gedai István: A magyar pénzverés kezdete c. könyvéhez. Századok 122 (1988) 674–693.
- Kovács 1988f Kovács László: A magyar honfoglalás kori pénzleletek keltező értékéről (Über die datierenden Wert der ungarischen landnahmezeitlichen Münzfunde). HOMÉ 25–26 (1988) 161–175.
- Kovács 1989 László Kovács: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. FontesArchHung 1989.
- Kovács 1989a Kovács László: A nagyhalász-zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet (Ungarischer Friedhofsteil von Nagyhalász-Zomborhegy aus dem 10. Jahrhundert). CommArchHung (1989) 165–176.
- Kovács 1989–1990 Kovács László: Régészeti jegyzetek I. László király érméinek sorrendjéhez (Archäologische Anmerkungen zur Reihenfolge der Münzen König Ladislaus' I.). NK 88–89 (1989–1990) 63–76.
- Kovács 1990 László Kovács: Magyarhomorog-Kónyadomb. ArchÉrt 117 (1990) 130: Nr. 67 [1987. évi ásatás].
- Kovács 1991 Kovács László: Magyarhomorog-Kónyadomb. RégFüz I:42 (1991) 62: Nr. 134 [1988. évi ásatás].
- Kovács 1991a László Kovács: Magyarhomorog-Kónyadomb. ArchÉrt 118 (1991) 130: Nr. 67 [1988. évi ásatás].
- Kovács 1991b László Kovács: Bemerkungen zur Arbeit von Небојина Станојев: Некрополе X–XV века у Војводини. ActaArchHung 43 (1991) 399–424.
- Kovács 1991c Kovács László: Salamon pénzveréséről. Századok 125 (1991) 79–106.
- Kovács 1991/92 Kovács László: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka) (Zu einigen alten, landnahmezeitlichen Fundmaterialien des Móra-Ferenc-Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé /Csóka/). MFMÉ 1991/92-1, 37–74, [1993].
- Kovács 1993 Kovács László: Képes szótár vázlata a Kárpát-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleleteinek leletkataszteréhez. Kézirat gyanánt. Budapest 1993. március 1.
- Kovács 1993–94 László Kovács: Einzelne Fragen der früharpadenzeitlichen (1000–1141) Münzbeigabe in den Gräberfeldern des Königreiches Ungarn. Entwurf (K mincovním milodarům v pohřebišťích maďarského království v raně Árpádovském období [1000–1141]). Fölnum 8–9 = Supplementum ad ActaMusMorSS 78–79 (1993–94) 35–41 [1996; valójában 1997].
- Kovács 1994 László Kovács: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. VAH 6 (1994).
- Kovács 1995 Kovács László: Előklő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged 1995, 291–308.
- Kovács 1996 Kovács László: Fegyver s vitéz. In: HONFOGLALÓ ŐSEINK 1996, 81–108.
- Kovács 1996–1997 Kovács László: Dienes István (1929–1995). ArchÉrt 123–124 (1996–1997) 182–183.
- Kovács 1997 Kovács László: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméről [Über die ungarischen Münzprägung in der frühen Arpadenzeit. Numismatisch-archäologische Studien über die Münzen aus dem Zeitraum zwischen den Regierungszeiten Stephans I (des Heiligen) und Bélas II (des Blinden) (1000–1141) im Karpatenbecken]. VAH 7 (1997).
- Kovács 1997a László Kovács: István Dienes' grösste Ausgrabung in Magyarhomorog-Kónyadomb (Forschungsgeschichte). ActaArchHung 49 (1997) 363–384.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- KOVÁCS 2003 Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003, 284–392.
- KOVÁCS 2004 Kovács László: Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. MHB 14 (2004) 43–49.
- KOVÁCS 2006 Kovács László: A magyarhomorog-kónyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről (Coins from the Hungarian common cemetery of Magyarhomorog-Kónyadomb from the tenth-twelfth century). In: Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára. Szerk.: F. Romhányi Beatrix. StudCarol 7:3–4 (2006) 215–248.
- KOVÁCS 2007 László Kovács: Über die Münzen des Gräberfeldes des ungarischen Gemeinvolkes aus dem 10.–12. Jahrhundert von Magyarhomorog-Kónyadomb. ActaArchHung 58 (2007) 187–212. <https://doi.org/10.1556/AArch.58.2007.1.7>
- KOVÁCS 2008 László Kovács: Vulvae, Eyes, Snake Heads. Archaeological finds of cowrie amulets. With malacological identifications by Gyula Radócz. BAR IS 1846 (2008).
- KOVÁCS 2008a László Kovács: Die zwischen 1000 und 1141 verborgenen Hortfunde des Karpatenbeckens. ActaArchHung 59 (2008) 429–455.
- KOVÁCS 2010 Régimódi történetek egy hajdani tervátsáról (Személyes emlékeim Dienes Istvánról, különös tekintettel Magyarhomorogra). NyJAMÉ 52 (2010) 19–44.
- KOVÁCS 2010 (2012) Fakés egy honfoglaló magyar női sírban In: Laudatur temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára. Szerk.: Tari Edit–Tóth Endre. Esztergom–Budapest 2010 (2012) 107–140.
- KOVÁCS 2011 Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról (Über die Beute der ungarischen Streifzüge). HIMK Budapest 2011.
- KOVÁCS 2011a Kovács László: Bár személyesen megbeszélhettük volna! Megjegyzések Lengyel Imre biokémiai nem- és életkor-meghatározási eredményeihez (Hätten wir es doch persönlich besprechen können! Anmerkungen zu den Ergebnissen der biochemischen Geschlechts- und Altersbestimmungen von Imre Lengyel). MFMÉ – StudArch 12 (2011) 559–608.
- KOVÁCS 2011b Kovács László: Egy-egy apró 10. és 11. századi temetőmaradvány: Gyomaendrőd-Kádár-tanya, Gyomaendrőd-Ugari-dűlő I. In: „Fél évszázad terepen.” Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk.: Kövári Klára–Miklós Zsuzsa. Budapest 2011, 287–301.
- KOVÁCS 2013 Kovács László: Érmeleletes kora Árpád-kori templom körüli temetőkről és templomukról a Magyar Királyságban (1000–1141). Függelék a kaukázusi hunok 7. századi megkezeszteléséről (Über die früharpadenzeitlichen Kirchenfriedhöfe mit Münzbeigaben und ihre Kirchen im Ungarischen Königreich [1000–1141]. Anhang: Über die Bekehrung der kaukasischen Hunnen im 7. Jahrhundert). In: A HONFOGLALÁS KOR 2013, 227–295.
- KOVÁCS 2013a Kovács László: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői, kitekintéssel az előzményeikre. Vázlat (Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte. Ein Abriss). In: A HONFOGLALÁS KOR 2013, 511–604.
- KOVÁCS 2015 Kovács László: A Taktaköz 10–11. századi sír- és kincsleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető (10th–11th century graves and stray finds of the Taktaköz region and the 11th-century cemetery of Tiszalúc-Sarkad). MHHKÁS 9. Budapest 2015.
- KOVÁCS 2015a Kovács László: Megjegyzések a 10–11. századi magyar csecsemősírok kérdéséhez, vizsatekintéssel a 4–9. századig (Notes on the issue of infant burials in 10th–11th century Hungary, with a review of the 3rd–9th centuries). FolAnthr 14 (2015) 5–66.
- KOVÁCS 2016 Kovács László: A IX/X–XII. századi ellentétes tájolású temetkezésekről (On the opposite orientation burials of the 9th–12th centuries). Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Szerk.: Csécs Teréz–Takács Miklós, Merva Szabina közreműködésével. Győr 2016, 353–378.
- KOVÁCS 2016a L[ászló] Kovács: Eine Variante der sogenannten geflochtenen Drahringe: die doppelt gedrehten Drahringe im 11. Jahrhundert im Karpatenbecken (Skizze). In: Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien Festschrift für Csánád

- Bálint zur 70. Geburtstag – Between Byzantium and the Steppe. *Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday*. Ed. by Ádám Bollók, Gergely Csiky and Tivadar Vida. Bp. 2016, 591–604.
- KOVÁCS 2017 Sertés- és szárnyascsonkok, tojások. In: *HÉTKÖZNAPOK* 2017, 59–60.
- KOVÁCS 2018 Kovács László: Sertés-, tyúk- és libacsontok meg tojások 10. századi szállási és falusi temetőben (Pig, hen and goose bones, eggs in the cemeteries of the 10th century szállás and villages). In: „Vadrózsából tündérsipot csináltam.” *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy Márta–L. Szőlősy Katalin. NyJAMK 73. Nyíregyháza 2018, 629–637.
- KOVÁCS 2018a Kovács László: Egy Kálmán korabeli Székesfehérvár környéki érmelelet és I. László kétszer felfedezett H 30 típusú denára. *Az Érem* 74 (2018) 3–14.
- KOVÁCS 2018b Kovács László: I. László király denáiról. *Előkészületben*.
- KOVÁCS 2018c Tojásleletek a 10–11. századi Kárpát-medencében, némi korábbi kitekintéssel. *Előkészületben*.
- KOVÁCS 2019 Kovács László: Temetési karperecek (szalag kar- és lábpercecek, sima és hullámos huzal kar- és lábpercecek). *NyJAMÉ* 60 (2019). Megjelenés alatt.
- KOVÁCS 2019a Kovács László: I. László király denáiról. *Megjelenés alatt*.
- KOVÁCS–KRIVECZKY 1991 Kovács Gyöngyi–Kriveczy Béla: Kiskunfélegyháza–Páka. *RégFüz* I:42 (1991) 61–62. A fenti téves címen valójában a Kuncsorba (JNSz)-XIV. dűlő leletmentési beszámolója jelent meg.
- KOVÁCS–NÉMETH 1971 Kovács László–Németh Péter: A szabolcsi ispáni központ régészeti kutatásainak első három évéről (1969–1971). *SzSzSz* 6:4 (1971) 49–59; 4–10. á.
- KOVÁCS–VADAY 2011 László Kovács–Andrea H. Vaday: 7. Örménykút site 52: Section of a cemetery from the period of the Hungarian conquest. In: Andrea H. Vaday–Dénes Jankovich B.–László Kovács: *Archaeological Investigations in County Békés 1986–1992*. With contributions of László Bartosiewicz–Alice M. Choyke–Ferenc Gyulai. *VAH* 25 (2011) 587–637.
- KÖHEGYI 1980 M[ihály] Köhegyi: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Madaras (Komitat Bács-Kiskun). *ActaArchHung* 32 (1980) 205–239.
- KÖLTŐ 1996 Költő László: Az első honfoglalók a Balaton déli partján (Die ersten Landeseroberer am Südufer des Plattensees). In: *A MAGYAR* 1996, 187–196.
- KÖLTŐ–BAJZIK 2008 Költő László–Bajzik Annamária: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közmüberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról (Early Árpád-era cemetery section in a housing park in Kaposvár. Preliminary report on the archaeological survey of areas affected by public utilities instalment in the Ezüsthárs housing block). *SMK* 18 (2008) 171–224.
- KÖLTŐ–HEGYI 2015 Költő László–Hegyi Borbála: Vörs-Majori dűlő. Régészeti adatok Somogy megye 10–11. századi fegyveres sírjaihoz (Vörs-Majori dűlő. Data for the 10th–11th century archer-graves of Somogy county). In: ...in nostra lingua Hringe nominant. *Tanulmányok Szentpétery József 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Balogh Csilla–Petkes Zsolt–Sudár Balázs–Zsidai Zsuzsanna. Budapest–Kecskemét 2015, 167–200.
- KÖLTŐ–HORVÁTH 2004 Költő László–Horváth Péter: Vörs – Majori dűlő 357. számú sírban talált tegez zárszerkezetének restaurálása, rekonstruálása (The reconstruction of the fastening of the quiver found in grave number 357 at Vörs-Majori-dűlő). *SMK* 16 (2004) 223–236.
- KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006 Szent László király III. törvénykönyve. Fordította Körmendi Tamás, bevezető és jegyzetek: Zsoldos Attila. In: *ÍROTT* 2006, 85–98.
- KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006a Szent László király II. törvénykönyve. Fordította Körmendi Tamás, bevezető és jegyzetek: Zsoldos Attila. In: *ÍROTT* 2006, 111–118.
- KÖRMENDI–ZSOLDOS 2006b Kálmán király I. törvénykönyve. Fordította Körmendi Tamás, bevezető és jegyzetek: Zsoldos Attila. In: *ÍROTT* 2006, 169–192.
- KRALOVÁNSZKY 1959 Kralovánszky Alán: Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. (Данные к вопросу о лунницах X–XI вв. в Карпатском бассейне – Beitrag zur Problematik der halbmondförmigen Anhänger aus dem X.–XI. Jh. im Karpatenbecken). *ArchÉrt* 86 (1959) 76–82.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- KRALOVÁNSZKY 1962 Kralovánszky Alán: Kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Duna-medencéből (Сельскохозяйственные орудия производства ранней эпохи Арпада в бассейне Среднего Дуная – 9th to 12th century agricultural implements from the Middle-Danube basin). *MMgazdMK* 1 (1962) 116–127.
- KRALOVÁNSZKY 1968 Alán Kralovánszky: The palaeosociographical reconstruction of the eleventh century population of Kérpusztá. A methological study (Kérpusztá XI. századi népességének paleoszociográfiai rekonstrukciója. Módszertani tanulmány). *JPMÉ* 13 (1968) 75–116.
- KRALOVÁNSZKY 1971 Kralovánszky Alán: Székesfehérvár-Romkert. *RégFüz* 1:25 (1971) 77–79: Nr. 157.
- KRISTÓ 1976 Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához (Точки зрения на историческую типологию древних венгерских географических названий. – Contributions à la typologie historique des toponymes hongrois anciens). *AHSzeged* 55 (1976).
- KRISTÓ 1999 István törvénye. Fordítás, bevezetés, jegyzetek: Kristó Gyula. In: Az államalapítás korának írott forrásai. Előszó, válogatás, szerkesztés: Kristó Gyula. *SzKK* 15 (1999) 46–77.
- KRISTÓ 1999a Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. *MSz* 2. Szerk.: Szvák Gyula. Budapest 1999.
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFŐ 1973 Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegfő László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. I. (Данные к знанию „ранних” венгерских географических названий. I. – Données à la connaissance des toponymes hongrois “anciens”. I.). *AHSzeged* 44 (1973).
- KRUPICA 1978 Oldrich Krupica: Stredoveké Krásno (Srednevekovej poselok Krasno – Das mittelalterliche Krásno). *ZápSlov* 5 (1978) 169–333.
- KRYLAŠZOVA–BELAVIN–TÜRК 2014 Natalja B. Krylašzova–Andrej M. Belavin–Türk Attila: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészségek klasszifikációjához Volga–Káma-vidéki analógiák fényében (The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga-Kama region). In: *AVAROK PUSZTÁI* 2014, 457–496.
- KULCSÁR 1994 Kulcsár Valéria: Kiskunfélegyháza–Pákapusztá, Dósa tanya. *RégFüz* 1:46 (1994) 16: Nr. 19.
- KULCSÁR–SOMOGYVÁRI 1991 Kulcsár Valéria–Somogyvári Ágnes: Kiskunfélegyháza–Páka, Dósa tanya. *RégFüz* 1:42 (1991) 17: Nr. 33.
- KURUNCZI–LANGÓ 2000 Kurunczi Sándor–Langó Péter: A Magyar Nemzeti Múzeumban Jászfényszaru lelőhellyel beleltározott „honfoglalás kori” karperecek röntgenfluoreszcenciás vizsgálata (X-ray fluorescent analysis of „conquest period” bracelets taken into the inventory of the Hungarian National Museum from the provenance of Jászfényszaru). In: *NÉPVÁNDORLÁSKOR* 1998, 207–233.
- KUSTÁR–LANGÓ 2003 Kustár Rozália–Langó Péter: Ezüstbe öltözött lányok. Honfoglalás kori sírok Harta határában. Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár 7. Kalocsa 2003.
- KUSTÁR–LANGÓ 2014 Kustár Rozália–Langó Péter: Harta-Freifelt. In: *A HONFOGLALÓK* 2014, 95–99.
- KÜRTI 1978–79 Kürti Béla: Honfoglalás kori temető Szeged–Algyőn. Előzetes beszámoló (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged–Algyő). *MFMÉ* 1978–79/1, 323–347.
- KÜRTI 1992 Kürti Béla: Egy honfoglaláskori tegez maradványainak computer tomográfiai vizsgálata. *MKCSM-1991* [1992] 15–19.
- KÜRTI 1996 Kürti Béla: A honfoglaló magyar nő viselet. Leletek és rekonstrukciók (Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn. Funde und Rekonstruktionen). In: *A MAGYAR* 1996, 148–161.
- KÜRTI 1997 Kürti Béla: Az algyői temetőről röviden. Leletek és jelenségek előfordulási megoszlása a temető területén. *MKCSM-1997*, 15–36.
- KÜRTI 2001 Kürti Béla: Sirok üzenete (Honfoglaló magyarok temetője Algyő határában). Algyő 2001.
- KÜRTI 2007 Kürti Béla: Kiszombor X–XI. századi lelőhelyeiről. *MKCSM-2006* (2007) 103–120.
- LAKATOS 2003 Lakatos Attila: 10–11. századi temető Köröstarján–Csordásdombon, Tărian, Románia (Cemetery of the 10th–11th centuries at Köröstarján–Csordásdomb, Tărian, Romania). *ArchÉrt* 128 (2003) 211–226.
- LANGÓ 2000 Langó Péter: Honfoglalás kori temetők Szarvas területén (Landnahmezeitliche Gräberfelder in Szarvas). *MFMÉ – StudArch* 6 (2000) 287–347.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- LANGÓ 2000a Langó Péter: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez (Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts). *NyJAMÉ* 42 (2000) 33–57.
- LANGÓ–KUSTÁR–CSÖSZ 2018 Langó Péter–Kustár Rozália–Csösz Aranka: A korai magyarok temetkezési rendjéről: a harta-freifelti temető ásatási eredményei (Über die Bestattungsordnung der frühen Ungarn: Ergebnisse aus dem Gräberfeld von Harta-Freifelt). In: 7000 év története: Fejezetek Magyarország régészetéből (7000 Jahre Geschichte: Einblicke in die Archäologie Ungarns). Szerk./Hrsg. von Heinrich-Tamácska Orsolya–Winger Daniel. Remshalden 2018, 245–252.
- LANGÓ–KUSTÁR–KÖHLER–CSÖSZ 2016 Péter Langó–Rozália Kustár–Kitti Köhler–Aranka Csösz: A study of the tenth-century cemetery at Harta-Freifelt. *Antaeus* 34 (2016) 389–416.
- LANGÓ–SIKLÓSI 2013 Langó Péter–Siklósi Zsuzsanna: 10. századi temető Balatonújlak-Erdő-dűlőn (Ein Gräberfeld des 10. Jahrhundert in Balatonújlak-Erdő-dülő). In: A HONFOGLALÁS KOR 2013, 143–160.
- LANGÓ–TÜRK 2003 Langó Péter–Türk Attila: Móra nyomában. Előzetes beszámoló a Kiszombor határában végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásáról. In: A Móra Ferenc Múzeumban 2003. december 2–4-én tartott tudományos ülésszakon elhangzott előadások. MKCsM-2003, 203–214.
- LANGÓ–TÜRK 2004 Langó Péter–Türk Attila: Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn. Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához (Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszorús-dülő. Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Brustkreuze mit südosteuropäischen Beziehungen). *MFMÉ – StudArch* 10 (2004) 365–457.
- LANGÓ–TÜRK 2004a Langó Péter–Türk Attila: Kiszombor, Kiszombor C lelőhely. *RégKutMo-2003* (2004) 240–241: Nr. 223.
- LÁSZLÓ 1939 László Gyula: Egy régensburgi vállkő (Beiträge zu einem Regensburger Kämpferstein). *FolArch* 1–2 (1939) 209–221.
- LÁSZLÓ 1941 László Gyula: Adatok az avarság néprajzához. II. (Contributi all’etnografia degli avari). *ArchÉrt* 54 (1941) 175–204.
- LÁSZLÓ 1943 László Gyula: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge (Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel). *ArchHung* 27 (1943).
- LÁSZLÓ 1944 László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. *Népkönyvtár* 4. Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1950 László Gyula: Honfoglaláskori régészetünk és a magyar nagycsalád. *ArchÉrt* 77 (1950) 137–142.
- LÁSZLÓ 1955 Gyula László: Études archéologiques sur l’histoire de la société des Avars. *ArchHung* 34 (1955).
- LÁSZLÓ 1964 László Gyula: Dr. Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert (Archaeologia Hungarica XXXIX. Budapest 1962. 169 l., C. tábla és 4 térkép). Halimba lakói a X. és XI. században. *Századok* 98 (1964) 804–806.
- LÁSZLÓ 1976 László Gyula: A zempléni honfoglaláskori vezérsírról (Über das landnahmezeitliche Grab von Zemplén). *ArchÉrt* 103 (1976) 79–85.
- LÁSZLÓ 1982 László Gyula: Ötven rajz a honfoglalókról. A szerző rajzaival. Budapest 1982.
- LÁSZLÓ 1988 László Gyula: Árpád népe. Budapest 1988.
- LÁSZLÓ 2017 László Gyula: 1.2. Az ásató régész megjegyzései és a temetőclemzése. In: LÁSZLÓ GYULA: A csákbereány-orondpusztai avar kori temető. Szerk.: Garam Éva, Vida Tivadar, Koncz István, Skriba Péter és Szenthe Gergely közreműködésével Szentpétery József. *SzlKMK A/53* (Székesfehérvár 2017, 15–26.
- LENGYEL 1988 Lengyel Imre: A Magyarhomorog-Könyadomb lelőhelyen feltárt kora középkori magyar temetőből származó vázmaradványok laboratóriumi vizsgálatának eredményei. Kézirat. Budapest 1988, 1–2.
- LIPTÁK–NEMESKÉRI–SZÖKE 1953 Pál Lipták–János Nemeskéri–Béla Szöke: La description des découvertes (Могилиник XI века в Керпуче). In: NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZÖKE 1953, 205–279.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- LISKA 1996 Liszka András: X–XI. századi temető Örménykúton (Ein Friedhof aus dem X.–XI. Jahrhundert in Örménykút). BMMK 16 (1996) 175–208.
- LIUDPRAND 1908 Liudprand jelentése konstantinápolyi követségéről (Liudprandi relatio de legatione Constantinopolitana). Ford.: Gaál Lajos. In: Liudprand történeti munkái. Antapodosis. Liber de rebus gentis Ottonis magnum imperatoris. Relatio de legatione Constantinopolitana. Ford.: Jankovich Emil–Gombos F. Albin–Gaál Lajos. Bevezetés és jegyzetek: Gombos F. Albin. Középkori Krónikások 6–7. Budapest 1908, 227–263.
- LOTTERHOF 1973 Edit Lotterhof: The anthropological investigation of the tenth century population excavated at Nagytarcsa (A nagytarcsai X. századi populáció antropológiai vizsgálata). AnthrHung 12 (1973) 41–61.
- S. LOVAG 1979 S. Lovag Zsuzsa: Dömös–Alsóföldek. RégFüz 1:32 (1979) 88–89: Nr. 145.
- LŐRINCZY 1985 Lőrinczy Gábor: Szegvár–Szölkölja X. századi temetője (Das Gräberfeld von Szegvár–Szölkölja aus dem 10. Jh.). CommArchHung 1985, 141–162.
- LŐRINCZY–TÜRK 2011 Lőrinczy Gábor–Türk Attila: 10. századi temető Szeged–Kiskundorozsma, Hosszúhát-ról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalának 10. századi település-történetéhez (Gräberfelder des 10. Jh. in Szeged–Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh., der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung). MFMÉ – StudArch 12 (2011) 419–479.
- MADARAS 2013 Madaras László: Egy méltatlanul elfelejtett törzsfői sír. Régészeti adatok egyik honfoglaló törzsünk és annak törzsfőnöke temetkezéséhez (An unworthily forgotten chieftain grave. Archaeological data to the burial of one of our conquering tribes and its chieftain). In: A HONFOGLALÁS KOR 2013, 161–184.
- MADARAS 2014 Madaras László: Nagykőrü. In: A HONFOGLALÓK 2014, 75–81.
- MADARAS 2014a Madaras László: „Ez itt az én hazám.” A Közép-Tiszavidék honfoglalás kori leleteinek üzenete. SzolnokiTK 18: A tudomány ünnepe alkalmából rendezett tudományos konferencia kiadványa 2014. november 20. (2014) 32–41.
- MAGYAR 2016 Magyar Kálmán: Beszámoló a Fonyód 150 éves présház (homokbánya) és a Sándor utca 26. területén folytatott 10–11. századi temetők sírjainak leletmentéséről (Report on excavations of cemeteries from the 10–11th century centered in Fonyód, near the 150 years-old press-house and at Sándor str. 26). KaposváriMúzKözl 4 (2016) 181–201.
- MAGYAROK FEGYVERBEN MAGYAROK FEGYVERBEN Szerk.: Petkes Zsolt–Sudár Balázs. MŰ 3. Budapest 2015.
- MAKKAY–SZÖKE 1989 Makkay János–Szöke Béla: Káka, Kettőshalmi-dűlő. In: JANKOVICH–MAKKAY–SZÖKE 1989, 441–443.
- MARCSIK 2013 Marcsik Antónia válaszelevele Kovács Lászlónak a SZTE Embertani Tárában őrzött magyarhomorogi csontvázak problémái kapcsán. Szeged, 2013. január 11.
- MARCSIK 2016 Marcsik Antónia: A Makó-Igási járandói (M 43 25.) lelőhely kora Árpád-kori csontvázaik vizsgálata (The human remains from the Early Árpadian Age cemetery at Makó-Igási járandó M43 site 25). In: NÉPEK ÉS KULTÚRÁK 2016, 424–432.
- MARCSIK–FÓTHI–HEGYI 2002 Antónia Marcsik–Erzsébet Fóthi–Andrea Hegyi: Paleopathological changes in the Carpathian Basin in the 10th and 11th centuries. ActaBiolSzeged 46 (2002) 95–99. Számítógépi nyomtatás: 2014. július.
- MARCSIK–HAJDÚ 2014 Marcsik Antónia e-mailje Kovács Lászlónak 2014. március 28-án.
- MARX 2015 Marx Tibor István: A nyíl. In: MAGYAROK FEGYVERBEN 2015, 116–120.
- MATOLCSI 1982 Matolcsi János: Állattartás őseink korában. Budapest 1982.
- MEDGYESI 1992–1995 Medgyesi Pál: Az elek-téglagyári 10–11. századi temetőrészlet (Der Gräberfeldteil Elek-Téglagyár aus dem 10.–11. Jahrhundert). Savaria 22/3 (1992–1995) 197–206. [1996]
- MEDGYESI 1993 Medgyesi Pál: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában. Előzetes jelentés (Ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert in der Gemarkung Sarkadkeresztúr. Vorläufiger Bericht – Могильник X–XI вв. в окрестностях с. Шаркадкерестур. Предварительный отчет). HOMÉ 30–31/2 (1993) 487–511.
- MEDGYESI 2002 Medgyesi Pál: Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet (Friedhofsteil aus dem 10.–11. Jahrhundert, der bei dem Skoperda-Bauernhof in Újkígyós freigelegt wurde). BMMK 23 (2002) 145–217.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- M[EDGYESI]–MESTERHÁZY 2008 M[edgyesi Pál]–Mesterházy [Károly]: 9/137. [Mezőberény]-Kér-halomdűlő. In: Jankovich B. Dénes–Medgyesi Pál–Nikolin Edit–Szatmári Imre–Torma István: Békés és Békéscsaba környéke. Szerk.: Jankovich B. Dénes. Békés Megye Régészeti Topográfia IV/3 = MRT 10 (2008) 598–602.
- MENDE 1998 Mende Balázs Gusztáv: Szempontok történeti korok csecsemőhalandósági viszonyainak elemzéséhez (Considerations in the analysis of infant mortality ration in historical periods). In: NÉPVÁNDORLÁSKOR 1998, 473–479.
- MESTERHÁZY 1962–64 Mesterházy Károly: Az S végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében (Die Verbreitung des Haarringses mit S-Ende im Karpatenbecken). DMÉ (1962–64) 95–113 [1965].
- MESTERHÁZY 1967 Mesterházy Károly: Adatok a honfoglaláskori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilineáris nagycsalád (Some facts on the structure of Hungarian commonalty joint families at the time of the conquest. The matrilinear joint family). DMÉ (1967) 131–168 [1968].
- MESTERHÁZY 1968 Mesterházy Károly: Berekböszörmény-Pál dombja. RégFüz 1:21. 1968, 47.
- MESTERHÁZY 1974 Mesterházy Károly: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez (Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9.–13. Jahrhunderten.) II. DMÉ (1974) 211–266.
- MESTERHÁZY 1976 Mesterházy Károly: Az Ártánd-zomlin pusztai uz sírlelet (Grabfund eines Uz-Kriegers auf der Pušta Ártánd-Zomlin). DMÉ (1976) 69–80 [1977].
- MESTERHÁZY 1982 Mesterházy Károly: Konyár-Véenkert. RégFüz 1:35 (1982) 93: Nr. 181.
- MESTERHÁZY 1983 Mesterházy Károly: Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák (Edelmetall-Varianten von Schmuckstücken des Gemeinvolkes: goldene Schläfenringe mit S-förmigem Ende). ARegia 20 (1983) 143–151.
- MESTERHÁZY 1990 Mesterházy Károly: Temetkezési rend az ártándi 10–11. századi temetőben (Погребальный порядок в могильнике X–XI вв. из Артанда – Bestattungsordnung im Gräberfeld von Ártánd aus dem 10.–11. Jahrhundert). ArchÉrt 117 (1990) 50–57.
- MESTERHÁZY 1990a Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírletekben. I. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh. I.). FolArch 41 (1990) 87–115.
- MESTERHÁZY 1991 Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírletekben. II. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh. II.). FolArch 42 (1991) 145–177.
- MESTERHÁZY 1993 Mesterházy Károly: A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. Századok 127 (1993) 270–310.
- MESTERHÁZY 1994 Mesterházy Károly: Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. Századok 128 (1994) 320–334.
- MESTERHÁZY 1995 Mesterházy Károly: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században (Le duc hongrois et son accompagnement dans le 10e siècle – The reigning princes of Hungary and their retinue in the 10th century). Századok 129 (1995) 1033–1052.
- MESTERHÁZY 1997 Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. Életünk 1997/1, 30–67.
- MESTERHÁZY 2004 Mesterházy Károly: Lengyel – magyar kapcsolatok a 10–11. században. Századok 138 (2004) 381–401.
- MESTERHÁZY 2004a Károly Mesterházy: Hacksilberfunde im Karpatenbecken. In: Zborník na počest' Dariny Bialekovej. Red. Gabriel Fušek. CIA 7 (2004) 234–250.
- MESTERHÁZY 2013 Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok aranya (Hungarian gold at the time of the landnam [10th century]). Tisicum 22 (2013) 203–213.
- MESTERHÁZY 2013a Károly Mesterházy: Das Gold der landnehmenden Ungarn (10. Jh.). In: Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepresentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Tengellic, 16.–19.11.2013. Hrsg. von Matthias Hardt–Orsolya Heinrich-Tamáská. ForschSM 2. Weinstadt 2013, 483–539.
- MESTERHÁZY 2017 Mesterházy Károly: A honfoglalók ékszerei. In: HÉTÓZNAPOK 2017, 174–179.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.6.187>
- MESTERHÁZY 2018 Mesterházy Károly: Pántkarperecek a magyar honfoglalás korából (Band bracelets from the Hungarian Conquest period). In: Két világ határán. Természet- és társadalomtudományi tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére. Szerk.: Varga Máté–Szentpétery József. A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei 6 (2018) 187–230.
- MESTERHÁZY–SILMECZI 1996 M. K.–S. L. [Mesterházy Károly–Selmeczi László]: Tiszajenő-Eperjesi telep (Jász-Nagykun-Szolnok m.). In: A HONFOGLALÓ 1996, 292.
- MEZEY–GERÉB 1964 A krónika latin szövege. Sajtó alá rendezte Mezey László. – A krónika magyar szövege. Fordította: Geréb László. In: KÉPES 1964, II: 65–181.
- MÉRI 1964 Méri István: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában (Bericht über die Ausgrabung in Kardoskút), RégFüz II:12 (1964).
- MÉSZÁROS 2014 Mészáros Patrícia: Kora Árpád-kori temetőrészlet Felgyő-Kettőshalmi dülön (An early Árpadian Age cemetery at Felgyő-Kettőshalmi dülö). In: AVAROK PUSZTÁI 2014, 527–587.
- MÓRA 1932 Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben. Ethn 43 (1932) 54–68.
- MÜLLER 1987 Müller Róbert: XI. századi sír Rezi-Gyöngyösi csárdánál (Ein Grab aus dem XI. Jh. bei der Bauernschenke von Rezi-Gyöngyös). ZalaiGyűjt 26 (1987) 75–77, 80–81.
- MÜLLER 2004 Müller R.: Régészeti összefoglaló az Esztergályhorvátí-Alsóbárándpusztán feltárt Karoling-kori temetőről (Archäologische Zusammenfassung des karolingerzeitlichen Gräberfeldes von Esztergályhorvátí-Alsóbárándpuszta). In: KAROLING-KORI 2004, 9–31.
- NAGY 1892 Nagy Géza: A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében. ArchÉrt 12 (1892) 299–315.
- NAGY 1893 Nagy Géza: A magyarhoni lovas sírok. ArchÉrt 13 (1893) 223–234.
- NAGY 1973 Nagy Árpád: Pétervására-Vár. RégFüz I:26 (1973) 84–85. Nr. 147.
- NAGY 1982 Nagy Ádám: Csongrád megye numizmatikai lelőhelyei (Numizmatikai adatok Csongrád megye történetéhez a kezdettől 1686-ig). Kézirat. Szeged 1982. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3676/1/1982_nagy_adam.pdf (letöltve: 2018. augusztus 3.).
- NEMESKÉRI 1943 Nemeskéri János: Árpádkori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban. Előzetes jelentés (Volksgeschichtliche Forschungen aus der Arpadenzeit in Sorokpolány). Dunántúli Szemle 10 (1943) 316–319.
- NEMESKÉRI 1961 János Nemeskéri: Fifteen years of the Anthropological Department of the Hungarian Natural History Museum (1945–1960). AnnHN 53 (1961) 615–639.
- NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961 J[ános] Nemeskéri–K[jinga] Éry–A[lán] Kralovánszky–L[ászló] Harsányi: Data to the reconstruction of the population of an eleventh century cemetery: Gáva-Market (A methodological study). CraniaHung 4 (1961) 1–64.
- NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZÖKE 195 János Nemeskéri–Pál Lipták–Béla Szöke: Le cimetiére du XIe siècle de Kérpusztá. ActaArchHung 3 (1953) 205–370 [1954].
- NÉMETH 1970 Németh Péter: Szabolcs-Vár. RégFüz I:23 (1970) 71. Nr. 116.
- NÉMETH 1976 Németh Péter: Szabolcs-Ref. Parókia és Ált. Iskola. RégFüz I:29 (1976) 69. Nr. 230.
- NÉMETH–KOVÁCS 1971 Németh Péter–Kovács László: Miről mesél a szabolcsi földvár. Magyar Ifjúság 14:37 (1971. szept. 10.) 15.
- NÉPEK ÉS KULTÚRÁK 2016 Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Főszerk.: Kovács László–Révész László. Szerk.: Bollók Ádám–Gergely Katalin–Kolozsi Barbara–Pető Zsuzsa–Szenthe Gergely. Budapest 2016.
- M. NEPPER 1981 Hajdúdorog-Vágotthegy. RégFüz I:34 (1981) 73–74. Nr. 136.
- M. NEPPER 1991 Ibolya M. Nepper: Neuere Gräberfelder aus der Landnahmezeit aus Hajdú-Bihar Komitat (Hajdú-Bihar megye újabb honfoglaláskori temetői). DMÉ (1991) 79–107 [1993].
- M. NEPPER 1994 M. Nepper Ibolya: Honfoglalók a Hortobágy–Berettyó vidékén. In: A honfoglalásról sok szemmel. Főszerk.: Györfly György. I: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Budapest 1994, 151–160.
- M. NEPPER 1996/Körösszegapáti M. Nepper Ibolya: Körösszegapáti-Pállapály. In: A HONFOGLALÓ 1996, 240–241.
- M. NEPPER 1996 M. Nepper Ibolya: Sárrétudvari – Hizóföld. In: A HONFOGLALÓ 1996, 257–277.
- M. NEPPER 2002 M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei [Grabfunde des 10.–11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar]. I–II. Budapest–Debrecen. MHKKÁS 3. Budapest 2002.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- NÉPVÁNDORLÁSKOR 1995 A népvándorlaskor fiatal kutatóinak IV. összejövetele, Visegrád 1993. szeptember 20–22. Főszerk.: Jékely Endre. *AltCastr* 4 (1995).
- NÉPVÁNDORLÁSKOR 1998 A népvándorlaskor kutatóinak kilencedik konferenciája. Eger, 1998. szeptember 18–20. Szerk.: Petercsák Tivadar–Váradi Adél. *HMRK* 2 (2000).
- NEVIZÁNSKY–KOŠTA 2009 Gabriel Nevizánsky–Jiří Košta: Výskum staromaďarského jazdeckého pohrebiska v Strede nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937 (Grabung eines altmagyarischen Reitergräberfeldes in Streda nad Bodrogom in den Jahren 1926 und 1937). *SlovArch* 57 (2009) 301–354.
- NEVIZÁNSKY–RATIMORSKÁ 1991 Gabriel Nevizánsky–Priska Ratimorská: Staromaďarské kostrové pohrebiská z 10. storočia v Nesvadoch (Altmagyarische Körpergräberfelder aus dem 10. Jahrhundert in Nesvady). *ArchRozhl* 43 (1991) 259–284.
- NIEDERLE 1911 Lubomír Niederle: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů I–I. Praha 1911.
- NÓTÁRI 2006 Szent László király első törvénykönyve (A szabolcsi zsinat határozatai). Fordítás, bevezető és jegyzetek: Nótári Tamás. In: *ÍROTT* 2006, 146–161.
- NÓTÁRI 2006a Az ún. I. esztergomi zsinat határozatai. Fordítás, bevezető és jegyzetek: Nótári Tamás. In: *ÍROTT* 2006, 218–235.
- NYÁRY 1902 Dr. Nyáry Albert báró: Temető királyságunk első századából. *ArchÉrt* 22 (1902) 210–241.
- NYÁRY 1904 Dr. Nyáry Albert br.: A pilinyi árpádkori temető. *ArchÉrt* 24 (1904) 50–70.
- NYÁRY 1906 Dr. Nyáry Albert báró: A lipa-gergei magyar temetőről. *ArchÉrt* 26 (1906) 276–278.
- NYÁRY 1909 báró Nyáry Albert: Piliny néprajzi vázlata. *NéprÉrt* 10 (1909) 129–152.
- ÓDOR 1995 Ódor János Gábor: A tengelici honfoglaláskori temető (Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tengelice). In: A népvándorlaskor fiatal kutatói 5. találkozásának előadásai (1994. szeptember 27–29. Szenna). *SMK* 11 (1995) 195–208.
- ÓDOR 1999 Ódor János Gábor: Honfoglalás- és kora Árpád-kori soros temetők sírleleteinek katasztere Tolna megyében (Kataster der Grabfunde von Reihengräberfelder aus der ungarischen Landnahme- und Früharpadenzeit im Komitat Tolna). *WMMÉ* 21 (1999) 151–173.
- OLASZ 1954 Ifj. Olasz Ernő: Árpádkori temető Kardoskúton. *ArchÉrt* 81 (1954) 196–201.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971 Pálóczi-Horváth András: X. századi temető a szabadkigyósi tangazdaság homokbányájában (Tenth century cemetery in the sand-pit of the model farm of Szabadkigyós). *BMMK* 1 (1971) 7–40, 47–48. Bálint Csánád: Függelék, *uo.*, 40–46.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2014 Pálóczi Horváth András: Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei (Peoples of Eastern Origin in Medieval Hungary. The Cultural Heritage of Pechenegs, Uzes, Cumans and the Jász – Восточные народы в средневековой Венгрии. Печенегы, узы, половцы, ясы). *StudArchPazman* (2014) 298: Nr. 380.
- PAP 2003 Pap Ildikó Katalin: Szombathely, Kisfaludy Sándor utca 70. *RégKutMo-2003* (2004) 298: Nr. 380.
- PAP 2012 Pap Ildikó Katalin: Államalapítás kori temető Rábasömjén temploma mellett. Régészeti adatok Vas megye templom körüli temetőinek kialakulásához (Der Friedhof an der Kirche von Rábasömjén aus der Staatsgründungszeit. Archäologische Angaben zur Entstehung der Kirchenfriedhöfe im Komitat Vas). *Savaria* 35 (2012) 211–250.
- PAROVIĆ-PEŠIKAN 1980 Maja Parović-Pešikan: Средьовековна некропола у Сремској Митровици (Necropole medievale à Sremska Mitrovica). *Starinar* 31 (1980), Beograd 1981, 179–191.
- PASCU–RUSU–IAMBOR–EDROIU–GYULAI–WOLLMANN–MATEI 1968 Ștefan Pascu–Mircea Rusu–Petre Iambor–Nicolae Edroiu–Paul Gyulai–Volker Wollmann–Ștefan Matei: Cetatea Dăbica (Die Burg von Dăbica). *ActaMN* 5 (1968) 153–202.
- PATAY 1957 Patay Pál: Adatok a nógrádi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez (Contributions à l'histoire du peuplement, aux Xe et XIe siècles, de la région de collines de Nógrád). *ArchÉrt* 84 (1957) 58–66.
- PATAY 1961 Patay Pál: Jelentés az 1961. július 18–21.-én végrehajtott Nyíradony-gúti, Debrecen-fanicsikai és magyarhomorogi leletmentő kiszállásról. Gépirat. 1 lap, 1 vázlat, 4 pauszrajz. Melléklete: Ásatási napló. Magyarhomorog. Kónyadomb. 1961. július 21. Kézirat: 2 lap, gépirat: 1 lap, helyszínvázlat, sírrajz. Budapest 1961. *MNM Adattára* XI. 268/1961 (4 lap, 2 rajz), lt. sz.: 5635.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- PATAY 1964–65 Pál Patay: Vorläufiger Bericht der Ausgrabung des kupferzeitlichen Gräberfeldes von Magyarhomorog. MFMÉ 1964–65, 11–23.
- PATAY 1966–67 Pál Patay: Gräber von Sippenhäuptlinge aus der Kupferzeit. MFMÉ 1966–67, 49–55.
- PATAY 1975 Patay Pál: A magyarhomorogi rézkori temető (Das kupferzeitliche Gräberfeld von Magyarhomorog). DMÉ (1975) 173–254 [1977].
- PÁSTOR 1955 Jan Pástor: Belobrdské pohrebište v Somotore. SlovArch 3 (1955) 276–285.
- PDOS 1989, 1992 Pramene I dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I:1–2: Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Zost.: Darina Bialeková. Nitra 1989; II: Stredoslovenský kraj. Zost.: Darina Bialeková. Nitra 1992.
- PETKES 2011 Petkes Zsolt: Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta Árpád-kori temetője (Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert von Törökszetmiklós-Szenttamáspuszta). ArchÉrt 136 (2011) 181–213.
- PETKES 2012 Petkes Zsolt: Honfoglalás és kora Árpád-kori soros és templom körüli temetők sírleleteinek katasztere Fejér megyében. ARegia 41 (2012) 67–121.
- PETKES 2013 Petkes Zsolt: Sárszentágota kora Árpád-kori temetője (Das frühárpádenzeitliche Gräberfeld von Sárszentágota). In: A HONFOGLALÁS KOR 2013, 203–222.
- PLANO CARPINI 1247 Plano Carpini útijelentése 1247-ből. In: Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései. Közreadja Györffy György. NK-M Budapest 1965, 57–108.
- PÓCS 1979 Pócs Éva: halotti melléklet. MNéprLex II (1979) 440.
- PÓCS 1980 Pócs Éva: kereszteleetlen gyerek. MNéprLex IV (1980) 157–158.
- PROHÁSZKA–RÉVÉSZ 2004 Prohászka Péter–Révész László: A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jósa András vázlatainak tükrében (Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszabezdéd im Spiegel der Aufzeichnung András Jósa's). NyJAMÉ 46 (2004) 137–168.
- PUSZTAI 1957 Pusztai Rezső: Ráksi. ArchÉrt 84 (1957) 89.
- PUSZTAI 1969 Pusztai Rezső: Pusztasomorja-Tímárdomb. RégFüz 1:22 (1969) 67: Nr. 102.
- RACZKY 1987 Raczkó Pál: Öcsöd-Kováshalom. RégFüz 1:40 (1987) 22–23: Nr. 43.
- REJHOLCOVÁ 1974 Mária Rejholcová: Pohrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch (Gräberfeld aus dem 10.–12. Jahrhundert in Nové Zámky). SlovArch 22 (1974) 435–463.
- REJHOLCOVÁ 1976 Mária Rejholcová: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove-Bohatej (Gräberfeld aus dem 10. und 11. Jh. in Hurbanovo-Bohatá). SlovArch 24 (1976) 191–234.
- REJHOLCOVÁ 1989 Mária Rejholcová: Oboluš mŕtvych na pohrebisku v Čakajovciach (Der Totenobolus auf dem Gräberfeld in Čakajovce). SlovNum 10 (1989) 191–201.
- REJHOLCOVÁ 1995 Mária Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Katalóg. ArchSlov-Mon 15 (1995).
- REJHOLCOVÁ 1995a Mária Rejholcová: Das Gräberfeld von Čakajovce (9.–12. Jahrhundert). Analyse. Arch-Slov-Mon 15 (1995).
- RÉTHY 1898 Réthy László: Két árpádkori temető Arad megyében. ArchÉrt 18 (1898) 124–131.
- RÉTHY 1899 Réthy László: Corpus nummorum Hungariae – Magyar egyetemes éremtár. I: Árpádházi királyok kora. Budapest 1899. II: Vegyesházi királyok kora. Budapest 1907.
- RÉVÉSZ 1984/85 Révész László: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn – Были ли большесемейные могильники у венгров-завоевателей родины?). MFMÉ 1984/85-2, 615–639.
- RÉVÉSZ 1985 Révész László: Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez (Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme). AASzeged Suppl. 5 (1985) 35–53.
- RÉVÉSZ 1988 Révész László: Gömbsorcsüngös fülbevalók a Kárpát-medencében (Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken). HOMÉ 25–26 (1988) 141–159.
- RÉVÉSZ 1989 Révész László: Előzetes jelentés a karosi honfoglaláskori temető ásátásáról 1986–1987 (Предварительный отчет о раскопках могильника эпохи обретения венграми родины в Кароше, проведённый в 1986–1987 годах – Preliminary report on the excavations of the Karos cemetery from the period of the Hungarian conquest 1986–1987). ArchÉrt 114 (1989) 22–51.
- RÉVÉSZ 1996 Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäo-

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- logische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). MHK-KÁS 1. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1996/honf Révész László: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka. In: A HONFOGLALÓ 1996, 37–52.
- RÉVÉSZ 1996/Geszt Révész László: Geszteréd – Kecskelátó dűlő. In: A HONFOGLALÓ 1996, 77–81.
- RÉVÉSZ 1996/Hódm Révész László: Hódmezővásárhely-Nagysziget. In: A HONFOGLALÓ 1996, 308–311, 457.
- RÉVÉSZ 1996/Szentes Révész László: Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön (Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentes-Borbásföld [Nach der Ausgrabung von János Gyöző Szabó]). MFMÉ – StudArch 2 (1996) 299–336.
- RÉVÉSZ 2000 Révész László: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén (Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeld von Tuzsér). NyJAMÉ 42 (2000) 7–32.
- RÉVÉSZ 2000a L. R. [László Révész]: Halsring. In: Europas Mitte um 1000. Katalog. Hrsg. von Alfred Wiczorek–Hans-Martin Hinz. Stuttgart 2000, 319.
- RÉVÉSZ 2001 Révész László: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén (Goldenes Ackerfeld in Balota. Reiche Frauengräber aus der Landnahmezeit in der Gemarkung von Kiskunhalas – The golden harvest of Balota. Rich female graves from the time of the Hungarian Conquest around Kiskunhalas). Budapest–Kiskunhalas 2001.
- RÉVÉSZ 2003 Révész László: A bezdédi honfoglalás kori temető. Egy régészeti fikció nyomában. In: ISTVÁNOVITS 2003, 432–440.
- RÉVÉSZ 2005 Révész László: Honfoglalás kori temető Tiszavasvári–Aranykerti táblán (Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszavasvári–Aranykerti tábla). NyJAMÉ 47 (2005) 161–213.
- RÉVÉSZ 2006 Révész László: Auswertung der Funde. In: DAIM–LAUERMANN 2006, 119–158.
- RÉVÉSZ 2008 Révész László: Heves megye 10–11. századi temetői (Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert). MHKKÁS 5. Budapest 2008.
- RÉVÉSZ 2010 Révész Éva: Zarándokkereszttek a X–XI. századi sírokban. In: A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szerk.: G. Tóth Péter–Szabó Pál. KözépkTan 6 (2010) 189–201.
- RÉVÉSZ 2011 Révész László: 11. századi temető Karsa-Kormoskán (Gräberfeld des 11. Jahrhunderts in Karsa-Kormoska). MFMÉ – StudArch 12 (2011) 529–558.
- RÉVÉSZ 2012 Révész Éva: A torquesek (nyakperek) és a keleti kereszténység (Die Torquesse [Halsbände] und die Orthodoxie). In: A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. KözépkTan 7 (2012) 59–75.
- RÉVÉSZ 2017 Révész László: Die methodischen Probleme der ungarischen landnahmezeitlichen Forschung. Die Gräberfelder. ActaArchHung 68 (2017) 171–199.
- RÉVÉSZ 2018 Révész László: A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti Kárpátoktól a Dunáig. MTA doktori értekezés kézirat. Szeged 2018.
- ROSKA 1913 Roska Márton: Árpádkori temető Vajdahunyadon (Sepultures de l'époque d'Arpad, à Vajdahunyad). Dolg 4 (1913) 166–198.
- ROSKA 1914 Roska Márton: Árpádkori temető Várfalván (Cimetière de l'époque des Arpades à Várfalva). Dolg 5 (1914) 125–187.
- Cs. SEBESTYÉN 1932 Cs[iki] Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok ijja és nyila (Bogen und Pfeil der alten Ungarn). Dolg 8 (1932) 167–226, 227–255.
- SELMECZI 1996 Selmeczi László: A Tiszajenő-Eperjesi telepi honfoglalás kori temető (Der Begräbnisplatz einer Siedlung aus der Zeit der Landnahme in Tiszajenő-Eperjes). A MAGYAR 1996, 117–124.
- SIMON 1984 Simon László: Nagykőrös-Barátságos. RégFüz 1:37 (1984) 92: Nr. 171/1.
- SOLYMOSI 2004 Solymosi László: Bevezetés. A Váradi Jegyzőkönyv. In: Váradi Jegyzőkönyv / Regestrum Varadinense (1208–1235). Areamum CD-ROM. Budapest 2004.
- Cs. SÓS 1971 Cs. Sós Ágnes: Az Árpád-kori temető (The cemetery). In: Cs. Sós Ágnes–Parádi Nándor: A csátaljai Árpád-kori temető és település (Árpadian period cemetery and settlement at Csátalja). I. FolArch 22 (1971) 105–120, 139–140.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- ŠPEHAR–STRUGAR BEVC 2016 *Перица Шпехар–Ника Стругар Бевц: Батајница – Велика хумка. Раномађарска некропола (Perica Špehar–Nika Strugar Bevc: Batajnica – Velika humka. Early Magyar Necropolis).* Beograd/Belgrade 2016.
- STANOJEV 1989 *Nebojša Stanojev: Nekropolen aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte – Хебојша Станојев: Некрополе X–XV века у Војводини. 712 каталожских единица. Novi Sad/Нови Сад 1989.*
- ŠTEFANOVIČOVÁ 1975 *Tatiana Štefanovičová: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí (Die Burg Bratislava im 9.–12. Jahrhundert).* Bratislava 1975.
- STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1971 *Milan Stloukal–Hana Hanáková [polupracovali: Titus Kolník–Luboš Vyhnaněk]: Antropologie ranestředověkého pohřebiště v Abrahámu (Antropologie der frühmittelalterlichen Begräbnisstätte in Abraham). SbNMP 27-B (1971) 57–131.*
- STRAUB 1999 *Straub Péter: A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez (Zur Chronologie der landnahmezeitlichen Köcherknochen). MFMÉ – StudArch 5 (1999) 409–422.*
- STROHMAYER 2015 *Strohmayer Ádám: Nyíltegez rekonstrukciók. In: MAGYAROK FEGYVERBEN 2015, 109–115.*
- SUPKA 1911 *Supka Géza: Honfoglaláskori leletről Gődöllön. ArchÉrt 31 (1911) 180–181.*
- SZABADFALVI 1982 *Szabadfalvi József: tüzszerszám. MNéprLex 5 (1982) 392–393.*
- SZABÓ 1938 *Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene). BHH 3 (1938).*
- SZABÓ 1976 *Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. III: A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai (Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud. III: Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen – Поселение и могильник эпохи правления династии Арпадов в Шаруде. III: Описание могильник черты его сходства с известными в Венгрии погребениями с необычными трупоположениями). EgriMÉ 14 (1976) 17–89.*
- SZABÓ 1978–1979 *Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temető Sarud határában. IV: A sírok relativ és abszolút kronológiája. A temető jellege (Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV: Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. Charakter des Friedhofes). EgriMÉ 16–17 (1978–1979) 45–136 [1980].*
- SZABÓ 1982 *Szabó László: A halotti szemfedél felhasításának szokása a magyaroknál (The custom of slashing the shroud among Hungarians). In: Halottkultusz. Szerk.: Hoppál Mihály–Novák László. EMN 10 (1982) 163–184.*
- SZABÓ 1983 *Szabó János Győző: A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben (Einige Kennzeichen des orientalischen Christentums in den Bestattungen). JPMÉ 28 (1983) 83–97.*
- SZABÓ 1983a *Szent Gellért püspök legendái. Ford.: Szabó Flóris. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk.: Érszegi Géza. Budapest 1983, 68–94.*
- SZABÓ 1985 *Szabó János Győző: A gyöngyöspatai Szent Péter templom (Die Kirche Sankt Peters in Gyöngyöspata). Agria 21 (1985) 5–76.*
- SZATMÁRI 1994 *Szatmári Imre: Örménykút (MRT 8. k. 7/14. lh.). RégFüz 1:46 (1994) 74: Nr. 107.*
- SZATMÁRI 1996 *Szatmári Imre: Honfoglalás kori lovas sírok Décsén (Reitergrabstätten aus der Zeit der Landnahme in Dëcsen). In: A MAGYAR 1996, 162–186.*
- SZÁRAZ 1893 *Száraz Antal: Nagyvárad-i lelet. ArchÉrt 13 (1893) 140–142.*
- SZÁSZ 1911 *Szász Ferenc: A szeghegyi árpád-kori temető (Cimetière de l'époque d'Árpád, à Szeghegy [Comitat de Bácsbodrog]). Dolg 2 (1911) 301–311.*
- SZEKERES 1983 *László Szekeres: Középkori települések Északkelet-Bácskában. Újvidék 1983.*
- SZEKERES–SZEKERES 1996 *Szekeres László–Szekeres Ágnes: Szarmata és XI. századi temetők Verusicson (Subotica - Azotara). Szabadka 1996.*
- SZÉLL 1941 *Széll Márta: XI. századi temetők Szentes környékén (Les cimetières du XIème siècle aux environs de Szentes). FolArch 3–4 (1941) 231–265.*
- SZÉLL 1941a *Széll Márta: Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolg 17 (1941) 169–173.*
- SZÉLL 1943 *Széll Márta: Elpusztult falvak, X–XVII. századi régészeti leletek Csongrádvármegye területén (Vernichtete Dörfer, und Funde aus dem X.–XVII. Jahrhundert im Kom. Csongrád). Dolg 19 (1943) 176–182, LXI. tábla 1, 3–4.*

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- SZENDREI 1896 Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. A Hadtörténelmi Csoportbizottság megbízásából szerkesztette dr. Szendrei János. Budapest 1896.
- SZENDREY 1928 Szendrey Ákos. Az ősmagyar temetkezés. *Ethn* 39 (1928) 12–26.
- SZILÁGYI 1961 Szilágyi Lóránd: Árpádkori törvények. Budapest 1961.
- SZIGETI 2001 Szigeti Tamás: A magyarhomorog-könyadombi 10–11. századi temető vázcsontjainak metrikus és paleopatológiai feldolgozása. Szakdolgozat. Témavezető: Marcsik Antónia. SzTE Embertani Tanszéke. Szeged 2001.
- SZIGETI 2018 Szigeti Judit: Két különleges viseleti forma Csepel-Szabadkikötő 10–11. századi temetőiben. In: „Hadak útján.” A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája (27th Conference of Young Scholars on the Migration Period). Debrecen, 2017. október 27–28. Szerk./Ed. by: Péter Forisek–Ádám Szabó–János Szakács. Debrecen 2018, 231–256.
- SZILÁGYI 1990 Katalin Szilágyi: Die Perlen des Gräberfeldes von Halimba-Cseres aus dem 10. bis 12. Jahrhundert. *ZfA* 1 (1990) 79–100.
- SZILÁGYI 1994 Katalin Szilágyi: Perlentypen aus dem X.–XII. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung. *PamArch* 85 (1994) 75–110.
- SZILÁGYI 1997 Katalin Szilágyi: Beiträge zur Frage des Perlenhandels im 10.–12. Jahrhundert im Karpatenbecken (Aspects of 10th to 12th century bead trade in the Carpathian Basin). In: Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994. Hrsg. von Uta von Freeden–Alfred Wiczorek. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 1. Bonn 1997, 235–242.
- SZILÁGYI–NAGY-BALOGH–G. SÓLYMOS 1995 Katalin Szilágyi–Judit Nagy-Balogh–Kamilla G. Sólymos: Similar beads of type 60 from ninth-century Magna Hungaria and tenth-century Hungary. In: Glass Beads. Cultural History, Technology, Experiment and Analogy. Proceeding of the Nordic glass bead seminar 16–18. October 1992 at the Historical–Archaeological Experimental Centre in Lejre, Denmark. Ed. by Marianne Rasmussen–Ulla Lund Hansen–Ulf Näsman. *Studies in Culture and Technology* 2 (1995) 83–87 [Lejre].
- SZŐKE 1941 Szőke Béla: Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon (Gräber der ungarischen Landnahmezeit in Naszvad). *FolArch* 3–4 (1941) 214–224.
- SZŐKE 1953 Béla Szőke: Le cimetiére de Képuszta (XIe siècle). Résultats archéologiques des fouilles (Выводы из археологического обследования могильника в Керпусте). In: NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZŐKE 1953, 281–301.
- SZŐKE 1953a Szőke Béla: A képusztai XI. századi temető régészeti eredményei. Gépelt kézirat é. n. 1–44. Szőke Béla Miklós szíveségéből.
- SZŐKE 1956 Béla Szőke: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. *StudSlav* 2 (1956) 119–155
- SZŐKE 1962 Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *RégTan* 2 (1962).
- SZŐKE 1979 Szőke Mátyás: Visegrád-Várkert, MN Bank üdülő. *RégFüz* I:32 (1979) 105: Nr. 174.
- SZŐKE 1979a B[éla] M[iklós] Szőke: Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronköhida. *ActaArchHung* 31 (1979) 51–103.
- SZŐKE 1992 Béla Miklós Szőke: Karolingerzeitliche Gräberfelder I–II von Garabonc–Ófalu. In: SZŐKE–ÉRY–MÜLLER–VÁNDOR 1992, 41–203.
- SZŐKE 1994 Szőke Béla Miklós: Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc–Ófalu I–II (Karolingerzeitliche Dienstvölkerbestattungen im Umkreis von Mosaburg/Zalavár: Garabonc–Ófalu I–II.). *Zalai Múzeum* 5 (1994) 251–317.
- SZŐKE 1996 Béla Miklós Szőke: Siedlungsreste und Gräber aus dem frühen Mittelalter von Gelseziget, Börzönce und Hahót–Cseresznyés. In: Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. Von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter. Hrsg. von Béla Miklós Szőke. *Antacus* 23 (1996) 167–181.
- SZŐKE–ÉRY–MÜLLER–VÁNDOR 1992 Szőke Béla Miklós–Éry Kinga–Müller Róbert–Vándor László: Die Karolingerzeit im Unteren Zalat. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I–II und Zalasabar–Dezsősziget. *Antacus* 21 (1992).

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- SZŐKE-VÁNDOR 1986 Szőke M. Béla-Vándor László: Balatonmagyaród-Felső Koloni dűlő. RégFüz I:39 (1986) 67: Nr. 126.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987 Szőke Béla Miklós-Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló). FontesArchHung 1987.
- SZŐKE-VÁNDOR 1996 Szőke Béla Miklós-Vándor László: Balatonmagyaród-Felső Koloni dűlő. RégFüz I:47 (1996) 61: Nr. 89.
- SZÖLLÖSY 1987-1989 Szöllösy Gábor: Íjászati alapismeretek (Основы искусства стрельбы из лука – Grunderkenntnisse der Bogenkunde). NyJAMÉ 30-32 (1987-1989) 443-476 [1992].
- SZÖLLÖSY 1995 Szöllösy Gábor: Kísérletek honfoglalás kori nyíltegez-rekonstrukciók készítésére (Versuche zur Rekonstruktion landnahmezeitlicher Köcher). In: NÉPVÁNDORLÁSKOR 1995, 143-150.
- T. SZŐNYI-TOMKA 1985 T. Szőnyi Eszter-Tomka Péter: Györszentiván-Söprőshegy: Későrómai és kora Árpád-kori temető (Spätromisches und früharpadenzeitliches Gräberfeld von Györszentiván-Söprőshegy). CommArchHung 1985, 97-123.
- SZUROMI 2002 Szuromi Szabolcs Anzelm: A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII-XIII. században. BibliPIC-S 4 (2002).
- SZÜCS 1992 Szücs Sándor: A régi Sárrét világa. Budapest 1992. (Első kiadása: 1942.)
- TAKÁCS 2005 Takács Miklós: Egy vitatott kéztartásról (On a debated gesture). OpusculaHung 6 (2005) 85-101.
- TÁTRAI 1982 Tátrai Zsuzsanna: tűzkeltés. MNéprLex 5 (1982) 391-392.
- TÁTRAI 1982a Tátrai Zsuzsanna: virrasztás. MNéprLex 5 (1982) 572-573.
- TERGINA 1883 -a -a. [Tergina Gyula]: Alpári ásatások. ArchÉrt 3 (1883) 156-163.
- TETTAMANTI 1971 Tettamanti Sarolta: A zalavár-községi I. számú XI. századi temető (Могильник No I XI-го века в Залавар-Кёзшеге – Das Gräberfeld Nr. I. von Zalavár-Község, 11. Jh.). ArchÉrt 98 (1971) 216-244.
- TETTAMANTI 1975 Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10-11. Jh. im Karpatenbecken). StCom 3 (1975) 79-123.
- TIK-RÉTJE 1825 Tik-Retje, Özvenyő és Usztató fekvésének Eredeti Rajzolatja, mely Kiss- és Nagy Tóti pusztja és Komadi Határban fekszik. A keletkezés éve: 1825 körül. Szerző (tervező): Kurutz András - hit. és Dipl. Ing. Méret: 54 × 45 cm. MOL Kamarai Térképtár Jelzet: S II No. 788:2. Folio Views [A MOL kamarai térképei „B” lemez (Virtuális)].
- TOČÍK 1963 Anton Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prší (Gräberfeld und Siedlung aus der Zeit der awarischen Reiches aus Prša). SlovArch 11 (1963) 121-198.
- TOČÍK 1968 Anton Točík: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. ArchSlov-Cat 3 (1968).
- TOČÍK 1992 Anton Točík: Materiály k dejinám Južného Slovenska v 7.-14. storočí (Materialien zur Geschichte der Südslowakei im 7.-14. Jahrhundert). ŠtZv 28 (1992) 5-250.
- TOMIČIĆ 1990 Željko Tomičić: Tragom novijih istraživanja bjelobrdske kulture u slavonskom dijelu Podravine (Recent investigations of the Bijelo Brdo culture in Slavonian Podravina, Drava valley). Prilozi 7 (1990) 85-105.
- TOMIČIĆ 1991 Željko Tomičić: Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II (New contributions to the evaluation of the remains of the mediaeval cemetery Bijelo Brdo II). Prilozi 8 (1991) 95-148.
- TOMKA 1969 Tomka Péter: A sopron-présháztelepi IX. századi temető (Der Friedhof Sopron-Présháztelep aus dem 9. Jahrhundert). Arrabona 11 (1969) 59-91.
- TOMKA 1971 Tomka Péter: A Győr, Téglavető dűlői avar temető belső csoportjai (Die inneren Gruppen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Győr-Téglavető-dűlő; Внутренние группы на кладбище аварского периода, расположенного в Дьер-Теглавете-дюле). Arrabona 13 (1971) 55-97.
- TOMKA 1975 Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. II: Tájéltás (Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld der Awarenzeit). Arrabona 17 (1975) 5-90.
- TOMKA 1977-1978 Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III. (Angaben zum Bestattungsbrauchtum der Bevölkerung vom Kleinen Alföld in der Awarenzeit. III.). Arrabona 19-20 (1977-1978) 17-107.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- TOMKA 1986 Péter Tomka: Archäologische Studien zur Ethnographie der awarenzeitlichen Völker. *MAGW* 116 (1986) 155–168.
- TOPÁL 1972 Topál Judit: Árpád-kori temető és templom Cegléd-Madarászhalmon (Eine Kirche und ein Gräberfeld aus der Arpadenzeit in Cegléd-Madarászhalom). *StCom* 1 (1972) 53–97.
- H. TÓTH 1974 H. Tóth Elvira: Honfoglaláskori sír Kiskunfélegyházán (Могила эпохи завоевания родины из Кишкунфеледьхаза – Ein ladnahmezeitliches Grab in Kiskunfélegyháza). *ArchÉrt* 101 (1974) 112–126.
- TÓTH 1996 Tóth Anikó: Honfoglaláskori hajfonatkorongok és viseletük. Szakdolgozat kézírata. Budapest 1996.
- TÓTH 2014 Tóth Anikó: A Nyíri Mezőség a 10–11. században (The 'Mezőség' of the 'Nyírség Region' in the 10th–11th century). Független: Jakab Attila: A Tiszadod-sós-széki 10. századi temetőrészet. *MHKKÁS* 7. Szeged 2014.
- TÓTH–PAP 2007 Tóth Gábor–Pap Ildikó Katalin: Szombathely - Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjének embertani adatai (Anthropological data to the early Arpadian-age cemetery of Szombathely - Kisfaludy street). *FoIAnthr* 6 (2007) 83–94.
- TÖMÖRKÉNY 1904 Tömörkény István: Oroszlámosi leletekről és ásatás a körös-éri iskolánál. *ArchÉrt* 24 (1904) 263–271.
- TÖRÖK 1962 Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. *ArchHung* 39 (1962).
- TÖRÖK 1962a Török Gyula: Halimba lakossága a X. és XI. században. Kézirat. Langó Péter szívésségéből.
- TÖRÖK 1973 Török Gyula: Sopronköhida IX. századi temetője (The cemetery of Sopronköhida in the 9th century). *FontesArchHung* 1973.
- TÖRÖK–NEPARÁCZKI 2019 Török Tibor–Neparáczi Endre: Genetikai adatok a magyarhomorog-kónya-dombi 10–12. századi temetőkből (Genetic data from the Magyarhomorog-Kónya-domb 10th–12th century cemeteries). (E kötetben.)
- TROGMAYER 1960–62 Trogmayer Ottó: X–XII. századi magyar temető Békésen (Ein ungarischer Friedhof in Békés). *MFMÉ* (1960–62) 9–38.
- TÜRK 2013 Attila Türk: Archäologische Daten zu einigen Details der Taschen- und Feuergerätefunde des 10. Jahrhunderts im Karpatenbecken im Spiegel ihren osteuropäischen Analogien (Archeologické pramene k niektorým konštrukčným prvkom tašticiek a k predmetom na zakladanie okna z 10. storočia z územia Karpatskej kotliny vo svetle východoeurópskych analogii). *SlovArch* 61 (2013) 177–198.
- TÜRK–LÖRINCZY 2015 Türk Attila–Lörinczy Gábor: Régészeti adatok és természettudományi eredmények a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des Westlichen Ufers der Muresch-Mündung). In: TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 11–300.
- TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015 Türk Attila–Lörinczy Gábor–Marcsik Antonia: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des Westlichen Ufers der Muresch-Mündung). Szerk.: Lörinczy Gábor–Türk Attila. *StudArchPazman* (2015).
- VÁGVÖLGYI 2019 Vágvolgyi Bence: Archiv térképi adatok alkalmazásának lehetőségei a Bihari-sík lelőhelyei környezetének vizsgálatában (Possible uses of historic maps in the research of archaeological sites and their environments in the Bihar Plains of Hungary). (E kötetben.)
- VÁLYI 1994 Vályi Katalin: Honfoglalás kori sírok Szeren 1973. Megjegyzések a terület korai történetéhez (Landnahmezeitliche Gräber in Szer [Kom. Csongrád] 1973. Angaben zur frühen Geschichte des Gebietes). In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára (Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer). Szerk.: Lörinczy Gábor. Szeged 1994, 387–403.
- VÁLYI 2000 Vályi Katalin: Régészeti emlékek. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk.: Kristó Gyula–Makk Ferenc. *DAÉ* 12 (2000) 365–385.
- VANA 1954 Zdenek Vaňa: Maďaři a Slované ve světle archeologických nálezů X.–XII. století (Vengry i slavjane v osveščenii archeologičeskich nahodok 10–12 vv.). *SlovArch* 2 (1954) 51–97.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- VÁRADI 1898 A váradi regestrum. Értelmezi Kandra Kabos. Budapest 1898.
- VARGA 2013 Varga Zsuzsanna: Honfoglalás kori temető Csongrád-Vendelhalmon (The cemetery of Csongrád-Vendelhalom from the 10–11th century). *ActaLuvArch* 1 (2013) 105–143.
- VARGA 2014 Varga Sándor: Honfoglalás kori temetőrésztlet Bátmonostor-Pintér tanyáról. Újabb adatok a 10–11. századi vasmerevítéses tegeztek típusaihoz (A conquest period cemetery at Bátmonostor-Pintér tanya. Notes on the quivers with iron stiffeners of the 10th–11th centuries). In: *AVAROK PUSZTÁI* 2014, 497–520.
- K. VÉGH 1970 K. Végh Katalin: Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban (Landnahme- und frühárpádenzeitliche Grabfunde im Miskolczer Museum – Grave finds dating from the time of the Magyar Conquest and early Árpadian age in the Miskolc Museum – Могильные находки из времён Обретение родины и первых Арпадов в мишкольском музее). *HOMÉ* (1970) 79–107.
- VELTER 2002 Ana-Maria Velter: Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII (Siebenbürgen im V.-XII. Jahrhundert. Historisch-politische und wirtschaftliche Interpretationen auf Basis der Münzfunde aus dem Karpatenbecken der Jahrhunderten V.-XII.). București 2006.
- VERES 2013 Veres Dóra: Pedagógusok arcképcsarnoka. 12. Debrecen 2013. = <https://anzdoc.com/pedagogusok-arckepcsarnoka-tizenkettedik-ktet.html> (letöltve: 2018. május).
- VIGA 1996 Viga Gyula: Dobosy László (1911–1995). *HOMÉ* 33–34 (1996) 721–723.
- VONDRÁKOVÁ 1994 Mária Vondráková: Malé Kosihy II. Antropologický rozbor pohrebiska z 10.–11. storočia [Anthropologische Analyse des Gräberfeldes aus dem 10.–11. Jh.]. *ActaAntArch* 9 (1994).
- VÖRÖS 1984–1986 Vörös István: Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatsontleletei (Árpád age animal bones from Szabolcs). *NyJAMÉ* 27–29 (1984–1986) 165–188 [1990].
- VÖRÖS 1990 Vörös István: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon (Dog sacrifices and burials in medieval Hungary). I. *FolArch* 41 (1990) 117–145.
- VÖRÖS 1991 Vörös István: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon (Dog sacrifices and burials in medieval Hungary). II. *FolArch* 42 (1991) 179–196.
- VÖRÖS 1996 Vörös István: A magyarok hadi ménjei és igavonói az írott források és a régészeti leletek alapján. In: *HONFOGLALÓ ŐSEINK* 1996, 128–146.
- VÖRÖS 1996a Vörös István: A karosi honfoglalás kori temetők állatsontmaradványai. In: *RÉVÉSZ* 1996, 461–493.
- VÖRÖS 1996b Vörös István: A szentes-borbásföldi honfoglalás kori temető lovai (Die Pferde des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Szentes-Borbásföld). *MFMÉ – StudArch* 2 (1996) 337–352.
- VÖRÖS 2000 Vörös István: Az algyői honfoglalás kori temető archaeozoológiai (Die archäozoologische Untersuchung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Algyő). *MFMÉ – StudArch* 6 (2000) 357–401.
- VÖRÖS 2001 Vörös István: A Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori lovastemetkezései I. (Burials with horse from the Age of Hungarian Conquest in the Upper Tisza region I.). *NyJAMÉ* 43 (2001) 569–601.
- VÖRÖS 2002 Vörös István: Hajdú-Bihar megyei 10–11. századi temetők állatsontleletei. In: *M. NEPPER* 2002, I: 421–437.
- VÖRÖS 2003 Vörös István: Az Ibrány-Esbó-halmi X–XI. századi temető állatsontleletei. In: *ISTVÁNOVITS* 2003, 413–417.
- VÖRÖS 2008 Vörös István: Heves megyei honfoglalás kori sírok és temetők archaeozoológiai vizsgálata. In: *RÉVÉSZ* 2008, 457–469.
- VÖRÖS 2013 Vörös István: A magyarhomorogi honfoglalás kori sírok archaeozoológiai vizsgálata (Die archäozoologische Untersuchung der landnahmezeitlichen Gräber von Magyarhomorog). In: *A HONFOGLALÁS KOR* 2013, 701–710.
- VÖRÖS 2015 Vörös István: A Maros-torkolattal szembeni mikrorégió 10. századi sírjainak archeozoológiai vizsgálata (Archaeozoological examination of the 10th century graves from the microregion opposite of the Maros mouth). In: *TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK* 2015, 465–486.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- VÖRÖS 2019 Vörös István: A magyarhomorog-kónya-dombi 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temető archeozoológiai vizsgálata (The archaeozoological examination of the 10th-century short-lived settlement cemetery and 11th–12th century village cemetery, both located on Magyarhomorog-Kónya-domb). (E kötetben.)
- WIEDERMANN 1985 Egon Wiedermann: Archeologické pamiatky Topoľčanskeho múzea (Archäologische Denkmäler des Museums von Topoľčany). MAS 7 (1985).
- WICKER 2008 Wicker Erika: Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában (Rác and vlach people in the Northern-Bácska region during the turkish rule). Kecskemét 2008.
- ZÁVODSZKY 1904 L[ászló] Závodszy: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai [Quellen der Gesetze und Konziliumsbeschlüsse aus der Zeit Stephans (des Heiligen) I., Ladislaus (des Heiligen) I. und Kolomans]. Függlék: A törvények szövege [Appendix: Text der Gesetze]. Budapest 1904.
- ZOLNAY 1965 Zolnay László: Pénzverők és ötvösök a románkori Esztergomban (Monnayeurs et orfèvres à Esztergom à l'époque Romane). ArchÉrt 92 (1965) 148–162.

VIII. PALMETTADÍSZES ARANYOZOTT EZÜSTLEMEZ TÖREDÉKEI A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI FALUSI TEMETŐ

103. SÍRJÁBÓL

Bollók Ádám

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézete

A magyarhomorogi temető falusi 103. sírjában Dienes István 1965-ben a bolygatott temetkezés kibontása során az eltemetett egyik, feltehetőleg a bal¹ lábszára körül egy, másodlagos felhasználásban – minden bizonnyal a halotti ruhára rögzített – „lábperecként” szolgáló, erősen töredékes aranyozott ezüstszalagot talált (a továbbiakban: „A” lemez, *1. kép 2, 4*). Egy másik nagyon hasonló, de az előzőnél jóval kisebb lemeztöredék-pár (a továbbiakban: „B” lemez, *1. kép 1, 3*) került elő továbbá a feltá-

rás során a sírba helyezett tegez fenekénél, a jobb alkar mellett, amely alapján a feltáró arra következtetett, hogy a lemezdarabok egykor a halotti ruha jobb alkarhoz eső részét díszíthették. A kérdéses töredékek részletes leírására itt nem tértek ki, az alapadatok megtalálhatók Kovács László e kötetben adott sírleírásában. Alább ezért pusztán két részletre koncentrálok: a lemeztöredékek díszítésére, illetve röviden szólok lehetséges egykori eredeti funkciójukról.

VIII.1. A LEMEZEK DÍSZÍTŐRENDSZERE

A számos töredékben fennmaradt „A” lemez egykori díszítéséről első ránézésre nyilvánvaló, hogy az a 10. századi Kárpát-medencei kalapált-poncolt tárgyakra jól ismert hálóminták, azon belül is az *indák által kialakított hálóminták* csoportjába tartozott.² Az „A” lemezhez tartozó töredékek digitálisan egymás mellé helyezett fotóin (*1. kép 2*), illetve az ez alapján készült kiterített rajzukon (*1. kép 4*) jól látható az egykori indáknak a palmetták száraiba befutó vége a bal szélső palmetta alatt, illetve kisebb részben a jobb szélső palmettatöredék alatt is. Mindkét helyen kivehető továbbá, hogy az indák belsejében végig egy osztóvonal futott, amellyel az ötvös az indákat mintegy megduplázta. Ezek az egykori dupla indák a palmetták száraiból kiindulva sziv alakban vették körbe a legalább öt-, egy esetben pedig legalább hétlevelű palmettákat.³ A két oldalról, alulról érkező dupla indák oldalsó, a sziv alak legnagyobb kiszélesedésénél látható találkozási pontjainál egy-egy függőleges sraffozással kitöltött íves kötőtag jelenik meg. Ezen egyesülési pont után az indák újra szétválnak, és dupla indákként folytatódnak a palmetta legyezőlevelének csúcsa felé haladva. A szomszédos dupla indákkal való találkozási pontjaik közül kettő a „B” lemez két, egymás melletti részről

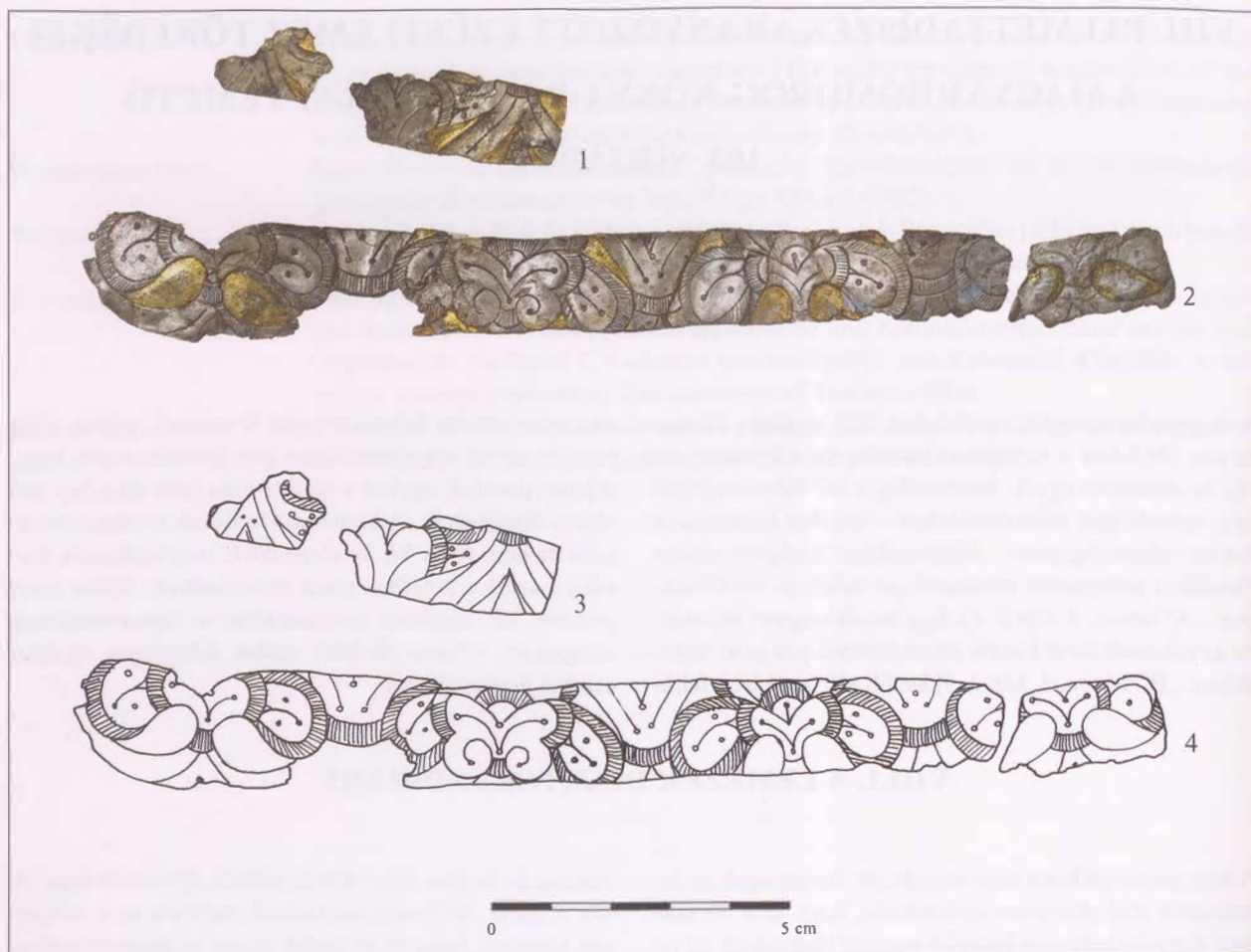
származó, de nem összeillő töredékén figyelhető meg (*1. kép 1, 3*). A „B” lemez jobb oldali darabján az is világosan kivehető, hogy itt az indák ugyan mintegy csücsben végződve futnak egymásba, de összefutási pontjuknál itt is egy-egy sraffozással kitöltött kötőtagot helyezett el az ötvös, amely alapján esetleg arra következtethetünk, hogy a hálóminta még legalább egy vízszintes sorban folytatódhatott a korunkra maradt töredékeken túl, a „B” lemez fölötti részen. (Ez utóbbi azonban egyáltalán nem kötelező érvényű, amint a zempléni [Zemplén, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk] esésze példája mutatja.)

Az „A” lemezen látható palmetták közül három – balról jobbra haladva: az első, valamint a harmadik és a negyedik (*1. kép 2, 4*) – egykor legalább öt levelű lehetett. Ebből a volutakelyhet alkotó nagy, húsos levelek mindhárom esetben megmaradtak, míg a feltehetőleg hosszú, központi legyezőlevelének és az e közé, illetve a volutakelyhely levelei közé ékelődő egy-egy levélalapi kitöltőlevelének az indításai csak a balról a harmadik pozícióban álló palmettán maradtak meg. Ezekkel szemben a balról a második helyet elfoglaló palmetta egykor legalább hét levelű volt. Ennek volutakelyhét ugyanis egy, a korban megszokott klasszikus volutapár képezi, így

¹ Lásd Kovács László rekonstrukcióját a jelen kötetben a 103. sír leírásánál.

² Vö. BOLLÓK 2015a, 280–303.

³ A 10. századi Kárpát-medencei „sziv alakba [rt palmetták”-ra lásd BOLLÓK 2015a, 232–237.

1. kép. Magyarhomorog-Kónya-domb, 103. sír: lemeztöredékek (fotó: Hámori Péter, rajz: Éber Magda).
1, 3. „B” töredék; 2, 4. „A” töredék

a másik három palmetta volutakelyhét alkotó nagy húsos leveleket megnyúlt formában az oldalsó levélalapi kitöltőlevél pozíciójába „szorítva” (1. kép 2, 4). Ezt a különbséget leszámítva a palmetta felső felének a felépítése és megjelenése minden valószínűség szerint megegyezhetett az ötlevelű párjaiéval. Az alábbiakban bemutatandó rekonstrukció (2. kép) értelmében továbbá talán ennek a hétlevelű palmettának a legyezőlevél-csúcsa maradt meg a „B” lemez jobb oldali töredékének jobb oldalán, a dupla indák találkozására alatti részen.

A „B” lemezen megjelenő, erősen töredékes növényi motívum ránk maradt részletei (1. kép 1, 3) alapján egy legalább három levelű palmetta tűnik rekonstruálhatónak, amelynek volutakelyhét alkotó nagy, széles levelei szinte teljesen megmaradtak, míg a legyezőlevélnek csak a volutakehelybe illeszkedő csap része látható.

Az indák belsejében futó, a dupla indákat kialakító, valamint a levelek belsejében látható osztóvonalak végére a jobb minőségű 10. századi ötvöstárgyakra jellemző módon a lemeztöredékek ötvöse egy-egy poncolóval beültött pontot helyezett el.

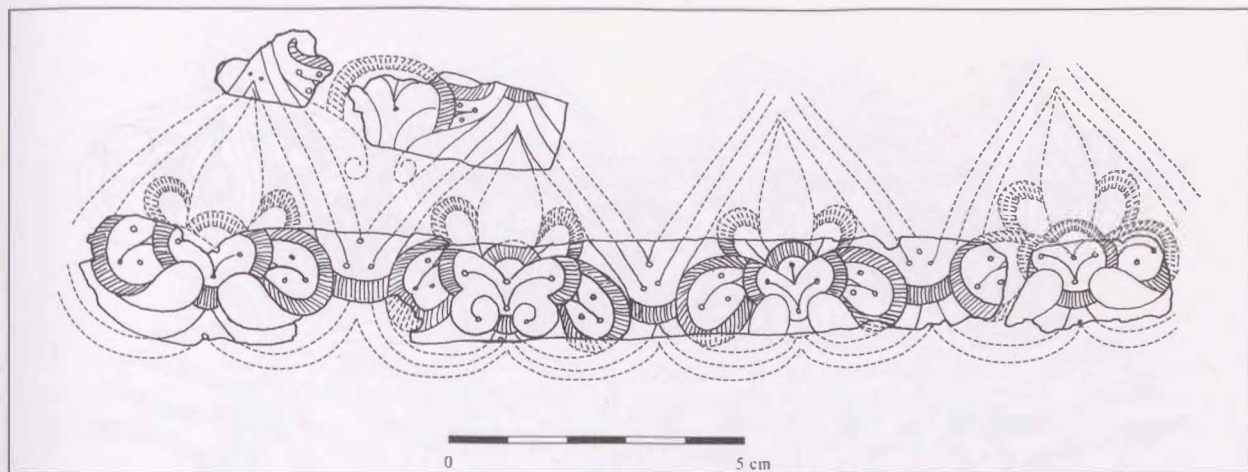
VIII.2. A DÍSZÍTŐRENDSZER PÁRHUZAMAI ÉS REKONSTRUKCIÓJA

A kompozíció legközelebbi párhuzamát egy, a korszak Kárpát-medencei leletanyagában kifejezetten egyedi

tárgyon, a zempléni csészén találjuk meg.⁴ Az egyezés nagyon közeli mind a minta szerkezete, mind az egyes

⁴ BUDINSKÝ-KRIČKA-FETICH 1973, 165–167, Abb. 9–11; FODOR 1996a, 35.

2. kép. A homorogi lemeztöredékek díszítőrendszerének feltételezett rekonstrukciója (rajz: Éber Magda)

motívumok és motívumelemek tekintetében (3. kép 1). A – zömmel – hétlevelű palmettákat szív alakban körbezáró dupla indák azonos formában futnak végig a csésze testén és a lemeztöredékek alapján kikövetkeztethető egykori homorogi tárgyon. Ugyancsak nagyon közel állnak egymáshoz a zempléni csésze hétlevelű palmettái és a homorogi lemez hétlevelű palmettája. Mindkét tárgy ötvöse előszeretettel alkalmazta a levelek és az indák belső vonalakkal történő osztását, valamint az ezek végeire helyezett egy-egy poncot. Különbséget talán leginkább az indák alkotta szív alakok közötti felületeket kitöltő palmettákban láthatunk, de az eltérések itt sem jelentősek. A zempléni csészén ezek a motívumok ugyancsak háromlevelűek, de a kissé szűk térbe az ötvös csak eléggé aránytalan kivitelű példányokat tudott beszorítani. A homorogi lemez ötvöse ezzel szemben arányos, a szolyvai (Svaláva, Zakarpatska obl., Ukr) tarsolylemez,⁵ a geszterédi⁶ és a tarcali szablyaszerelekek palmettáira,⁷ illetve az anarcsi korong palmettájának felső traktusában látható motívumelemre⁸ és valamilyen a dunaszekcsői korong „szárnypalmettáira”⁹ hasonlító palmettát helyezett el e felületrészen.

Hasonló „sorba kötött”, indaszárak által szív alakba irt palmettákból álló hálómintát a korszak Kárpát-medencei tárgyai között nem ismerünk. Távolabbi párhuzamként, indák által „sorba kötött” palmetták alkotta hálót láthatunk ugyan többek között a galgóci (Hlohovec, ukr. Hlohovec, Trnavský kraj, Szlk),¹⁰ s még inkább a banai tarsolylemezen,¹¹ az izsák-balázspusztai nyeregkápán,¹² valamint a beregszászi (Beregove, Zakarpatska obl., Ukr) (4. kép 1)¹³ és a jászberényi süvegcsúcsokon,¹⁴ ezeken azonban mind a palmetták megformálása, mind a hálóminta kialakítása jelentősen eltér a homorogi és a zempléni darabokétól.

A fentiek alapján, az „A” lemez töredékei fotóinak digitális egymás mellé állításával, a „B” lemez ehhez viszonyított helyének kijelölésével és kisebb mértékben a zempléni csésze díszítésének segítségül hívásával megrajzolható egy, a homorogi lemez megmaradt részeinek egykori képét megközelítőleg visszaadó rekonstrukciós vázlat (2. kép).

A díszítés fent felsorolt közelebbi-távolabbi párhuzamai egyben nagyjából ki is jelölik azon 10. századi Kárpát-medencei tárgycsoportok körét, amelyek a homorogi lemezek elsődleges funkciójának meghatározásakor – a leletanyag szerkezetének ismeretében – elméleti lehetőségként felmerülhetnek. Ezek közül mind a hajfonatkorongokat, mind a szablyaszereleket viszonylag nagy biztonsággal kizárhatjuk egyrészt a lemeztöredékek kifejezetten vékony volta (max. 0,5 mm), másrészt az „A” töredék együttes kiterített hossza (legalább 18,37 cm) és a rajta látható hálóminta jellege és elhelyezkedése alapján. Ezeknél is fontosabb, hogy amint azt már Dienes István és Kovács László is megfigyelték, a tárgy halotti

⁵ BOLLÓK 2015a, 293, 71. kép.

⁶ BOLLÓK 2015a, 297, 74. kép 5–6.

⁷ BOLLÓK 2015a, 300, 76. kép 3.

⁸ BOLLÓK 2015a, 261, 53. kép 1.

⁹ BOLLÓK 2015a, 255, 50. kép 2.

¹⁰ BOLLÓK 2015a, 291, 69. kép.

¹¹ BOLLÓK 2015a, 292, 70. kép.

¹² BOLLÓK 2015a, 302, 78. kép 1–2.

¹³ BOLLÓK 2015a, 301, 77. kép 1.

¹⁴ FODOR 2017, 240, 2. kép, 242–244, 4–6. kép.

3. kép. 1. A zempléni csésze díszítésének kiterített rajza és 2. a homorogi „A” lemeztöredékhez hasonló kiosztású kivágata (rajz: Éber Magda Fodor 1996a 35 nyomán)

lábperceként viselve is „kissé tölcésesen szűkült”.¹⁵ Ezzel egybevág az, hogy

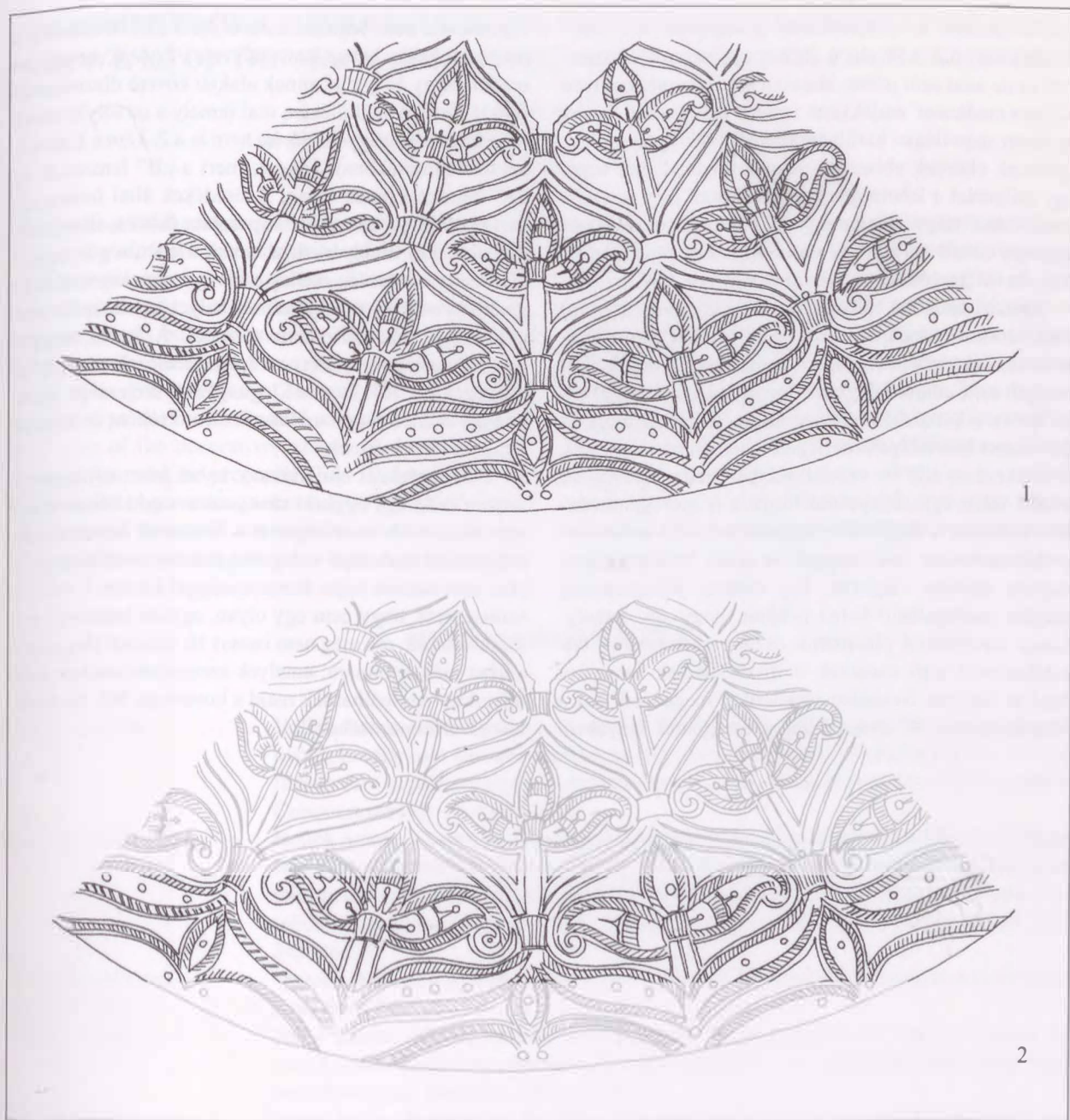
- 1) az „A” lemez töredékeinek digitális összeillesztése alapján világos, hogy a kiterített lemez végei enyhén felfelé ívelődnek, s mivel csak ezeken maradt meg a lemez alsó élének egyenes levágásakor az alsó dupla indaszár maradványa, míg a középső két palmetta alatt ezek levágásra kerültek, így ez az ívelődés egykor minden bizonnyal még határozottabb volt;
- 2) a „B” lemez díszítése – mind a palmetta legyezőlelvének csúcsa, mind pedig a dupla inda alkotta szív alakú keret – leginkább úgy illeszthető az „A” lemez motívumelemeivel össze, ha a „B” lemezt nem az „A”-val párhuzamosan, hanem ahhoz viszonyítva enyhén ferdén helyezzük el (1–2. kép).

Mindez arra utal, hogy a „kar- és lábperceként” másodlagosan felhasznált lemezeket egy eredetileg is felfelé – legvalószínűbben kúposan, azaz „tölcésesen” – összeszűkülő tárgyból vághatták ki. Sajnos miután sem az „A”, sem pedig a „B” lemez nem őrzött meg egyetlen eredeti élt sem az eredeti lemezből, nem lehet meghatározni az utóbbi által alkotott tárgy egykori hosszát/kerületét és magasságát/szélességét, illetve kúpos tárgy

esetében: átmérőjét. Ugyancsak hiányzik mindennemű eredeti felszerelésre utaló nyom (leginkább szeg- vagy felvarrólyuk). Nem támaszkodhatunk a lemezek eredeti ívelődésének ismeretére sem, azt ugyanis a funkcióváltást kísérő átalakítás során minden bizonnyal az új célhoz igazították.

Lemezes, vésett-poncolt díszítésű kúpos tárgyat a korszakból mindössze néhányat ismerünk. Egyrészt gondolhatunk itt a fentebb már a homorogi tárgy díszítésének legjobb párhuzamaként többször hivatkozott zempléni csészére. Ez ugyan a szó szorosán vett értelmében nem kifejezetten kúpos, de formájának alul kihasasodó, felül összeszűkülő volta miatt elméletileg nem lenne teljesen kizárható a homorogi töredékek eredeti alakja utáni kutatás során (s egy, a homorogihoz valamelyest hasonlító kivágat sem lenne eleve kizárható, ha az egyezés nem is tekinthető igazán pontosnak: 3. kép 2). Az utóbbiak mindössze 0,5 mm-es vastagságukkal azonban aligha alkothattak elég szilárd vázat egy csésze testéhez. (Elméletileg szóba jöhetne, hogy másodlagosan kalapálták azokat ilyen vékonyra, az azonban a díszítésen mindenképpen észrevehető nyomokat hagyott volna.)

¹⁵ Lásd leírásukat a 82–83. oldalon.

4. kép. 1. A beregszászi süvegesücs díszítésének kiterített rajza és 2. a homorogi „A” lemeztöredékhez hasonló kiosztású kivágata (rajz: Éber Magda HAMPEL 1907, 3. t. 2 nyomán)

Kúpos voltak miatt így leginkább az ismert két süvegesücs jöhetne számításba.¹⁶ A lemezvastagság problémája itt sem hagyható figyelmen kívül, ám még ha a két ismert Kárpát-medencei darab lemezvastagsága (kb. 1 mm) meg is haladja a homorogi töredékét, tekintve, hogy e süvegesücsök valamelyest szilárd alapra voltak

erősítve, az utóbbi 0,5 mm-es vastagsága önmagában nem lenne teljesen kizáró ok. Míg a homorogi töredékek lemezvastagsága egy kissé alatta marad a fent említett két tárgyának, addig az ismert darabok által valószínűsíthető egykori átmérője valamivel nagyobb azokénál (Magyarhomorog: min. 7,4 cm, de ennél valamivel na-

¹⁶ E tárgytipus problémáira, Kárpát-medencei darabjaira és párhuzamaira lásd Kovács 2003; Fodor 2017.

gyobb átmérő is elképzelhető; Beregszász: 6,7 cm;¹⁷ Jászberény: 3,7–3,85 cm¹⁸). Teljes bizonyosságot azonban ez az adat sem jelent, hiszen a sokáig egyetlen ilyen Kárpát-medencei emlékként ismert beregszászi és az újonnan napvilágra került jászberényi süvegcsúcsok is igencsak eltérőek ebben a vonatkozásban. Ismét vetve egy pillantást a lehetséges kivágat formai jegyeire is: a beregszászi tárgy alapján egy más mintakiosztással az egyezés ebben az esetben sem tekinthető eleve kizártnak, ha túl pontosnak ez sem nevezhető (4. kép 2).

Mielőtt azonban túlságosan elhamarkodottan és túl határozottan mondanánk ítéletet az eredeti funkcióról, érdemes hangsúlyozni, hogy a homorogi töredékek által szolgáltatott adatok elégtelen bizonyító erejű volta miatt ebben a kérdésben jelenleg aligha tehetünk többet a ma ismert lehetőségek mérlegelésénél. Habár a jelenleg rendelkezésre álló 10. századi Kárpát-medencei tárgyak között talán egy süvegcsúcs tűnik a homorogi töredékek esetében a leginkább megokolható, de korántsem problémamentes lehetőségnek, a teljes bizonyosságtól nagyon messze vagyunk. Így néhány jellegzetesség alapján mérlegelhető volna például, hogy egy tarsolylemez töredékével állhatnánk esetleg szemben. A tarsolylemez alsó részének a díszítőelemek kiosztása által is követett ívelődése elméletileg megengedi ezt a lehetőséget az „A” lemez jellegzetességeinek fényében.

Ugyancsak nem teljesen kizáró ok a „B” lemeznek a rekonstrukción bemutatott helyzete (2. kép), amely az eredeti tárgy és így az annak alakját követő díszítőmező felfelé történő szűkülésére utal (amely a tarsolylemez esetében is megfigyelhető, ha nem is a 2. képen kikövetkeztetett mértékben). Főként, mert a „B” lemeznek az „A” lemezzel nincs olyan, a töredékek által önmagukban bizonyított közvetlen kapcsolata (közös, illeszkedő törésfelülete), amely kizárná annak a lehetőségét, hogy a „B” lemez eredetileg esetleg csak egy vagy két vertikális „palmettasorral” feljebb kapott helyet annál, mint ahol a jelenlegi rekonstrukción szerepel. A lemez nagyon csekély vastagsága, illetve a tarsolylemez viszonylag egységes kb. 10-12 cm-es legnagyobb szélessége azonban így is ellentmondani látszik az utolsóként itt tárgyalt elméleti lehetőségnek.

Összegzésként elmondható: habár jelen ismereteink szerint talán egy egykori süvegcsúcsra gondolhatnánk a legvalószínűbb lehetőségként a homorogi lemeztöredékek eredeti funkcióját vizsgálva, néhány további tárgytípust sem tudunk teljes bizonyossággal kizárni.¹⁹ Nem is szólva arról, hogy nem egy olyan, egykor lemezes borítással ellátott, ma még nem ismert 10. századi tárgytípus várhat még feltárássra, amelyek szerencsés esetben jobb adatokkal szolgálhatnak majd a homorogi 103. sír lemezeinek értelmezéséhez.

¹⁷ FODOR 1996b, 133.

¹⁸ FODOR 2017, 239.

¹⁹ Érdemes lehet talán itt arra is utalni, hogy a rétközberencs-parom-dombi késő karoling eredetű lemeztöredékek másodlagos funkciójának a meghatározása szintén csak jelentős bizonytalansággal volt elvégezhető, vö. BOLLÓK 2015b.

FRAGMENTS OF A SILVER GILT PLATE WITH PALMETTE DECORATION FROM GRAVE 103 OF THE MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB VILLAGE CEMETERY

Ádám Bollók

Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities,
Hungarian Academy of Sciences

The present brief contribution offers a detailed description and a tentative reconstruction of the vegetal ornaments displayed on the fragments of a tenth-century silver gilt plate (*Fig. 1*), secondarily re-used for decorating the deceased's burial garments. The best comparison of the plate's ornamentation appears on the tenth-century silver gilt bowl from Zemplín (Hung. Zemplén; *Fig. 3.1*), on the basis of which a fairly credible reconstruction of the decorative scheme of the Magyarhomorog plate can be proposed (*Fig. 2*). In view of the excavator's observation, according to which the shape of the larger fragment was slightly conical at the time of its discovery and the fact that both ends of the plate

are slightly curved upwards in its outstretched form, it appears likely that the original artefact decorated by the plate was also conical in shape. Although both the plate's extreme thinness (0.5 mm) and its comparatively large diameter (about 7.4 cm at the minimum) call for due caution, the present paper suggests that the Magyarhomorog fragments might have been cut out from a headgear finial, whose parallels are known from among the tenth-century antiquities of Beregove (Hung. Beregszász; *Fig. 4.1*) and Jászberény. Yet, being fully aware of the possible shortcomings of this interpretation, the author or the present survey emphasises the uncertainty of this proposition.

IRODALOMJEGYZÉK

- BOLLÓK 2015a   Bollók Ádám: Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a honfoglalás körüli díszítőművészethez (The ornamental vocabulary of the 10th century in the Carpathian Basin. Form-historical studies in decorative arts of the Hungarian Conquest period). Budapest 2015.
- BOLLÓK 2015b   Bollók Ádám: A Late Carolingian Gilded Copper Plate from Rétközberencs-Parom-domb. In: Orsolya Heinrich-Tamáská-Hajnalka Herold-Péter Straub-Tivadar Vida (eds): „Castellum, civitas, urbs”. Zentren und Eliten in frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Castellum Pannonicum Pelsonense 6. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2015, 345–366.
- BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973   Vojtech Budinský-Krička-Nándor Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. Bratislava 1973.
- FODOR 1996a   Fodor István: Hitvilág és művészet. In: Fodor István (főszerk.)–M. Nepper Ibolya–Révész László–Wolf Mária (szerk.): „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 31–36.
- FODOR 1996b   Fodor István: Beregszász. In: Fodor István (főszerk.)–M. Nepper Ibolya–Révész László–Wolf Mária (szerk.): „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 130–135.
- FODOR 2017   Fodor István: Honfoglalás kori temető Jászberény határában. *CommArchHung* 2017, 237–254. <https://doi.org/10.54640/CAH.2017.237>
- HAMPEL 1907   Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907.
- KOVÁCS 2003   László Kovács: Beregszász–Birka. Beiträge zu den Mützen mit Blechspitze des 10. Jahrhunderts. *ActaArchHung* 54 (2003) 205–241. <https://doi.org/10.1556/AArch.54.2003.1-2.6>

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

Marcsik Antónia,¹ Balázs János,² Hajdu Tamás,³ Molnár Erika,¹ Szeniczey Tamás³

A Magyarhomoroghoz tartozó Kónya-domb területén 1961–1966 között 84 rézkori (Bodrogkeresztúri kultúra), 1962-ben 4 kelta sír, illetve a különböző ásatási időszakokban honfoglalás- és kora Árpád-kori temető került feltárrásra. Az 1. sír leletmentése Patay Pál nevéhez fűződik 1961-ben, majd 1961–1971 között Dienes István vezetésével a 2–401. sír került napvilágra. Később Kovács László folytatta tovább az ásatást, és 1985–1988 között feltárta a 402–540. sírt (Kovács 1997). Az 540 sírből a honfoglalás kori sírok száma 17, a kora Árpád-koriaké 523.¹

Utóbbi időszakok embertani anyaga az ásatás két szakasza szerint megosztott: az 1–401. csontváz az akkori szegedi József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszékére került, a 402–540. pedig a Természettudományi Múzeum Embertani Tárának gyűjteményébe.

Mindkét régészeti időszakból származó csontvázanyag együttes feldolgozása több tanulmányban szerepel, azonban minden esetben csak az 1–401. sírok anyaga. A teljességre való törekvés igénye nélkül említjük a kö-

vetkező feldolgozásokat. Három szakdolgozat megírására került sor 1992-ben és 2001-ben,² a csecsemőcsontvázak feldolgozása – különböző lelőhelyek 10–11. századi gyermekanyagával – Kovács László idevonatkozó tanulmányában (Kovács 2015) szerepel. A legfontosabb fogalomalkotások Kocsis S. Gábor munkájában olvashatók (Kocsis 1993),³ a csontvázak kóros elváltozásait – különböző lelőhelyek anyagával együtt – MARCSIK ET AL. 2002 mutatták be, és egy összehasonlító munkában néhány magyarhomorogi koponya mérete is szerepel (SZATHMÁRY ET AL. 2008).

A tanulmányban általában a történeti embertanban használt eredeti latin vagy görög kifejezéseket használtuk, törekedtünk a hagyományoknak megfelelő írásmód megtartására, és csak az általánosan ismerteknél alkalmaztunk fonetikus átírást.

Jelen tanulmány célkitűzése a Magyarhomorog-Kónya-domb területen feltárt 10. és 11–12. századi embertani anyag metrikus és morfológiai eredményeinek bemutatása.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A honfoglalás kori csontvázanyag jó, illetve közepes megtartású, azonban az Árpád-korból származók rendkívül töredékesek és nagyon hiányos megtartásúak. Az utóbbiak létszáma lényegesen csökkent,⁴ mindössze 503 csontvázmaradvány állt a vizsgálat rendelkezésére.

A feldolgozás a klasszikus módszerek szerint történt. Az elhalálozási életkor, illetve életkorcsoportok

és a nemek meghatározása ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970, a metrikus, morfológiai adatok felvétele és feldolgozása ALEKSZEJEV–DEBEC 1964 és MARTIN–SALLER 1957, a testmagasság becslése SJÖVOLD 1990, a magzat, illetve az újszülöttek megállapítása FAZEKAS–KÓSA 1978, az anatómiai variációk FINNEGAN–MARCSIK 1979, a taxonómiai meghatározás LIPTÁK 1965, 1983, a patológiás jellegek

¹ Az 540 feltárt – sorszámok szerinti – csontvázanyag életkor (életkorcsoport) és a nemek meghatározása magában foglalja Kovács László meghatározását is olyan esetekben, ahol a csontvázanyag utólagosan elveszett, vagy rendkívül töredékes megtartású volt. Kovács Lászlónak – a dokumentáció és a fényképanyag rendelkezésünkre való bocsátásáért – köszönetünket fejezzük ki. Az Árpád-kori egyének száma a magzattal együtt 524.

² CSÁNYI Bernadett: Egy 10–11. századi széria embertani anyagának feldolgozása különös tekintettel a koponyákra (Magyarhomorog-Kónya domb). Kézirat. SZTE Embertani Tsz. 2001; SZENICZEY Tamás: A Magyarhomorog-Kónya dombi 10–11. századi temető vázcsontjainak metrikus és paleopatológiai feldolgozása. Kézirat. SZTE. Embertani Tsz. 2001. Mivel mindkét szakdolgozat csak a Szegeden őrzött csontanyag vizsgálatára korlátozódott, a teljes populáció bemutatásához meg kellett vizsgálnunk a TTM Embertani Tárában őrzött anyagot is, továbbá ki kellett bővítenünk a taxonómiai, valamint a patológiai elemzést, továbbá bemutatni a részletes demográfiai adatokat és a populáció biológiai távolságát. BOGNAR Judit: Magyarhomorog-Kónya-domb honfoglalás kori csontvázainak paleodemográfiai vizsgálata. Kézirat. JATE Embertani Tsz. 1997.

³ Kocsis S. Gábor: Ásatási leletekből származó maradandó frontfogak makro-morfológiai fejlődési rendellenességeinek jellemzői és azok előfordulásának gyakorisága. Kandidátusi értekezés. Budapest 1993. Csányi Bernadett fentiekben említett szakdolgozata az anatómiai variációk részletezését és a fogak vizsgálatát is magában foglalja, Kocsis S. Gábor munkájában a frontfogak rendellenességeit dolgozta fel, így az anatómiai variációk részletessége és a fogak vizsgálata nem képezi a tanulmány tárgyát.

⁴ Az Árpád-korra datált csontvázanyag tárolási és egyéb nehézségek miatt veszett el.

megállapítása – morfológiai elváltozások alapján – BARNES 1994 és ORTNER 2003 munkája szerint történt. Az Árpád-kori anyag megtartása miatt az elhalálozási élet-

kor és a nemek meghatározásánál több esetben a csontváz általános állapota szerint kellett dönten.

IX.1. A 10. SZÁZAD EMBERTANI ANYAGÁNAK ISMERTETÉSE

Nevezett lelőhelyről az 1–16. és a 23. sírszámúak a honfoglalás korára datáltak. Valamennyi egyén koponyája az embertani vizsgálat rendelkezésére állt, és két egyén kivételével a vázcsontok is. Részletesebb metrikus feldolgozásra hat koponya (1., 5., 9., 15., 16. és 23. sz.) volt alkalmas, a 6. és a 11. sz. arc-, illetve agykoponyája kissé hiányos, míg a 3. és 4. sz. koponyán csupán 4-6 méretet lehetett megállapítani.

A vázcsontok viszonylag jó megtartásúak, a hosszúcsontok méreteiből a testmagasságot 11 egyénnél lehetett megbecsülni (3., 5–6., 9., 11–16. és 23. sz.), a többi felnőttél az epiphysisek töredékesek voltak, vagy csak a hosszúcsontok corpusai álltak a vizsgálat rendelkezésére. Két egyénnél a vázcsontok utólagosan elvesztek (1. és 16. sz.).

IX.1.1. ÁLTALÁNOS EMBERTANI ELEMZÉS

IX.1.1.1. Nemek, életkorok és életkorcsoportok megoszlása

A felnőttek közül a férfiak száma 10 (3 adultus, 7 maturus), a nők 3 (2 adultus, 1 senium), a fiatalkorúakat 1 (férfi), míg a gyermekeket 3 egyén képviseli (infans I. = 1, infans II. = 2).⁵

IX.1.1.2. Metrikus elemzés

A férfiak jellemzését az egyéni adatokból képzett paraméterek (középérték, szórás) alapján adjuk meg (1. és 2. táblázat), a nők jellemzését – a kis esetszámra való tekintettel – egyénekre bontva is bemutatjuk.⁶

Az abszolút méretek paraméterei szerint (1. táblázat) a férfiak agykoponyája hosszú (1. és 5. méret), magassága közepes (nagyon magas a 23. sz.), szélessége a homlokrégió szélességével viszont nagy (nagyon széles az agykoponya: 1. sz.), az arckoponya szélessége nagy, magassága közepes (nagyon kis értékű: 9. sz.), a szemüreg szélessége nagy, magassága közepes, míg az orr-régió szélessége közepes, magassága nagy, az állkapocsszöglet szélessége nagy. A szórás és annak százalékos értéke az arckoponya méreteinél nagyobb eltérést mutat, valószínűleg a kisebb esetszám következtében.

1. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, honfoglaláskor. Koponyák paraméterei: férfiak

Param./ Méretsz.	N	V _{max}	V _{min}	M	S.D.	S.D./M
1	8	185	174	179,0	4,4	2,5
5	6	105	100	101,8	1,8	1,8
8	7	154	135	145,6	5,9	4,1
9	8	106	95	101,3	3,6	3,6
17	6	140	129	135,2	3,8	2,8
40	5	110	96	102,4	5,9	5,7
45	5	154	137	141,2	7,4	5,2
46	6	112	95	101,8	6,0	5,9
47	7	127	106	120,4	7,7	6,4
48	7	78	63	72,3	5,0	6,9
51	6	44	40	42,7	1,6	3,8
52	7	37	31	33,9	1,9	5,5
54	7	28	24	25,4	1,4	5,5
55	7	57	50	54,1	2,7	5,1
66	7	112	100	106,3	4,0	3,8
8:1	7	88,5	74,2	81,7	4,5	5,5
17:1	6	78,7	71,9	76,1	2,9	3,8
17:8	6	94,0	89,0	91,8	1,8	1,9
9:8	7	77,8	63,6	69,2	4,6	6,6
47:45	5	92,7	78,6	86,7	5,8	6,6
48:45	5	56,9	47,4	52,7	3,8	7,2
52:51	6	88,1	73,8	79,7	5,0	6,3
54:55	7	51,9	43,6	47,0	3,0	6,5

⁵ Sírszámok szerinti nemek és életkorok Kovács László tanulmányában.

⁶ A 2. táblázat tartalmazza a nők abszolút méreteit és indexeit. A morfológiai, a taxonómiai és a patológiás elváltozások ismertetése mindkét nemre és a gyermekekre is vonatkozik.

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

A méretek indexeinek középértéke szerint agykoponyájuk rövid (brachykran), magas (hypsikran), illetve alacsony (tapeinokran), a homlok közepes (metriometop), az arckoponya közepes (mesoprosop), felsőarc szintén közepes (mesen), a szemüreg közepes (mesokonch), az orr-régió keskeny (leptorrhin). A 2. táblázat szerint nagy hosszúság-szélességi értékével tűnik ki a 15. sz. (88.76)

agykoponyája, hasonló értékkel a 16. és a 23., valamint a 6. és a 9. sz. Az agykoponya magassága nagy (szinte azonos érték) a 15., 16., 23. sz.-nál, valamivel kisebb, de majdnem megegyező a 6. és 9. sz.-nál. A homlok régió, az egész és felső arckoponya, a szemüreg és az orr-régió változatos értéket ad.

2. táblázat. Magyarhomorog-Kőnya-domb, honfoglaláskor. Koponyaméretek és jelzők

Sorsz./Méret	Férfiak								Nők		
	1	5	6	9	11	15	16	23	12	13	14
1	182	185	180	174	184	174	175	178	167	177	-
5	-	105	100	100	-	102	102	102	-	99	-
8	135	145	147	142	-	154	147	149	148	145	159
9	105	95	101	102	106	98	100	103	100	96	90
17	-	133	135	129	-	137	137	140	-	133	134
40	-	110	-	107	-	96	100	99	-	-	-
45	154	141	-	-	-	137	137	137	-	-	-
46	-	98	-	99	112	104	103	95	-	93	-
47	121	125	-	106	126	124	114	127	-	107	-
48	73	76	-	63	72	75	69	78	56	63	-
51	44	40	-	-	42	44	42	44	44	43	-
52	34	33	-	33	37	34	31	35	44	33	-
54	28	24	-	25	26	26	24	25	34	28	-
55	54	55	-	50	55	57	51	57	-	-	-
66	-	108	104	110	112	100	105	105	96	102	110
8:1	74,2	78,4	81,7	81,6	-	88,5	84,0	83,7	88,6	81,9	-
17:1	-	71,9	75,0	74,1	-	78,7	78,3	78,7	-	75,1	-
17:8	-	91,7	91,8	90,8	-	89,0	93,2	94,0	-	91,7	84,3
9:8	77,8	65,5	68,7	71,8	-	63,6	68,0	69,1	67,6	66,2	56,6
47:45	78,6	88,7	-	-	-	90,5	83,2	92,7	-	-	-
48:45	47,4	53,9	-	-	-	54,7	50,4	56,9	-	-	-
52:51	77,3	82,5	-	-	88,1	77,3	73,8	79,5	100,0	76,7	-
54:55	51,9	43,6	-	50,0	47,3	45,6	47,1	43,9	-	-	-

Az indexek megoszlása (3. táblázat) szórtságot mutat, a kis esetszámra való tekintettel nem annyira jelentős. Kiténik azonban, hogy mindkét nemnél jelentős a rövid koponya (brachykran-hyperbrachykran), agyko-

ponyájuk magas (hypsikran), a homlok közepes (metriometop), a többi index megoszlása a közepes értéknél a leggyakoribb.

3. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, honfoglaláskor. Indexek megoszlása (ALEKSZEJEV–DEBEC 1964 szerint)

Martin No.	Osztályozás	Férfiak		Nők		Együtt	
		N	%	N	%	N	%
8:1	Hyperdolichokran	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Dolichokran	1	14,3	0	0,0	1	11,1
	Mesokran	1	14,3	0	0,0	1	11,1
	Brachykran	2	28,6	1	50,0	3	33,3
	Hyperbrachykran	3	42,9	1	50,0	4	44,4
	Együtt	7		2		9	
17:1	Hyperchamackran	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Chamackran	1	16,7	0	0,0	1	14,3
	Orthokran	2	33,3	1	100,0	3	42,9
	Hypsikran	3	50,0	0	0,0	3	42,9
	Hyperhypsikran	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Együtt	6		1		7	
17:8	Hypertapeinokran	0	0,0	1	50,0	1	12,5
	Tapcinokran	4	66,7	1	50,0	5	62,5
	Metriokran	2	33,3	0	0,0	2	25,0
	Akrokran	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Hyperakrokran	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Együtt	6		2		8	
9:8	Hyperstenometop	0	0,0	1	33,3	1	10,0
	Stenometop	2	28,6	1	33,3	3	30,0
	Metriometop	3	42,9	1	33,3	4	40,0
	Eurymetop	1	14,3	0	0,0	1	10,0
	Hypercurymetop	1	14,3	0	0,0	1	10,0
	Együtt	7		3		10	

Martin No.	Osztályozás	Férfiak		Nők		Együtt	
		N	%	N	%	N	%
47:45	Hypercuryprosop	1	20,0	0	-	1	20,0
	Euryprosop	1	20,0	0	-	1	20,0
	Mesoprosop	2	40,0	0	-	2	40,0
	Leptoprosop	1	20,0	0	-	1	20,0
	Hyperleptoprosop	0	0,0	0	-	0	0,0
	Együtt	5		0		5	
48:45	Hypercuryen	1	20,0	0	-	1	20,0
	Euryen	1	20,0	0	-	1	20,0
	Mesen	2	40,0	0	-	2	40,0
	Lepten	1	20,0	0	-	1	20,0
	Hyperlepten	0	0,0	0	-	0	0,0
	Együtt	5		0		5	
52:51	Hyperchamackonch	1	16,7	0	0,0	1	12,5
	Chamackonch	2	33,3	1	50,0	3	37,5
	Mesokonch	2	33,3	0	0,0	2	25,0
	Hypsikonch	1	16,7	0	0,0	1	12,5
	Hyperhypsikonch	0	0,0	1	50,0	1	12,5
	Együtt	6		2		8	
54:55	Hyperleptorrhin	0	0,0	0	-	0	0,0
	Leptorrhin	3	42,9	0	-	3	42,9
	Mesorrhin	3	42,9	0	-	3	42,9
	Chamaerrhin	1	14,3	0	-	1	14,3
	Hyperchamaerrhin	0	0,0	0	-	0	0,0
	Együtt	7		0		7	

A szériából 8 férfinál⁷ lehetett a testmagasságot megbecsülni (4. táblázat), átlagban 168 cm (nagyközepes) (n = 8, s = 5,23). Három egyén (3., 5., 9. sz.) kisközepes

(160–163 cm), míg a 6., 11., 15., 16., 23. sz. magas testmagassági (170–173 cm) értéket adnak.⁸ A nők termetértéke 152–162 cm (kisközepes-magas) közötti.

4. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, honfoglaláskor. Hosszúcsontok méretei és a becsült testmagasság: férfiak és nők

	Méret	Femur		Tibia		Fibula		Humerus		Radius		Ulna		Becsült testmagasság
		Sírsz.	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal		
férfiak	3	430	430	329	-	335	-	-	306	232	-	-	252	160
	5	449	-	350	352	305	309	315	317	237	237	259	258	162
	6	470	472	386	385	375	378	331	334	256	259	276	283	173
	9	437	-	-	352	-	346	-	-	-	237	-	255	163
	11	477	473	-	378	379	-	-	-	-	-	270	-	173
	15	446	454	365	367	365	368	325	330	255	257	279	278	170
	16	474	470	373	376	366	370	325	328	245	252	-	275	171
	23	455	455	364	366	-	370	337	335	251	245	272	265	170
nők	12	378	379	305	307	309	309	280	282	212	208	227	227	152
	13	402	404	333	332	321	-	300	297	217	220	243	241	156
	14	420	420	345	345	337	337	309	310	227	227	250	248	160

⁷ A nők termetértékeit a sírszám szerinti leírásban is feltüntettük.

⁸ A termetérték besorolása: MARTIN–SALLER 1957.

5. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, honfoglaláskor. Hosszúcsontok átlagos értékei: férfiak

Hosszúcsontok	Femur		Tibia		Fibula		Humerus		Ulna		Radius	
Param. \ Méret	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
N	8	6	6	7	6	6	5	6	6	6	5	7
V _{max}	477	473	386	385	379	378	337	335	256	259	279	283
V _{min}	430	430	329	352	305	309	315	306	232	237	259	252
M	454,8	459,0	361,2	368,0	354,2	356,8	326,6	325,0	246,0	247,8	271,2	266,6
S.D.	17,5	16,5	19,7	12,7	28,6	25,8	8,2	11,3	9,8	9,7	7,7	12,2
S.D./M	3,8	3,6	5,5	3,5	8,1	7,2	2,5	3,5	4,0	3,9	2,8	4,6

Az 5. táblázat a hosszúcsontok átlagos méreteire vonatkozik. A lateralitás szempontjából érdekes, hogy a femur, tibia, fibula és az ulna jobb oldalának kisebbek az értékei, mint a bal oldaliak, természetesen ez nem jelent szignifikáns különbséget. A szórás értékei feltűnően magasak az alsó végtagoknál, ez összefüggésben lehet azzal, hogy meglehetősen nagy az adott hosszúcsont méretének a maximum és a minimum értéke közötti különbsége.

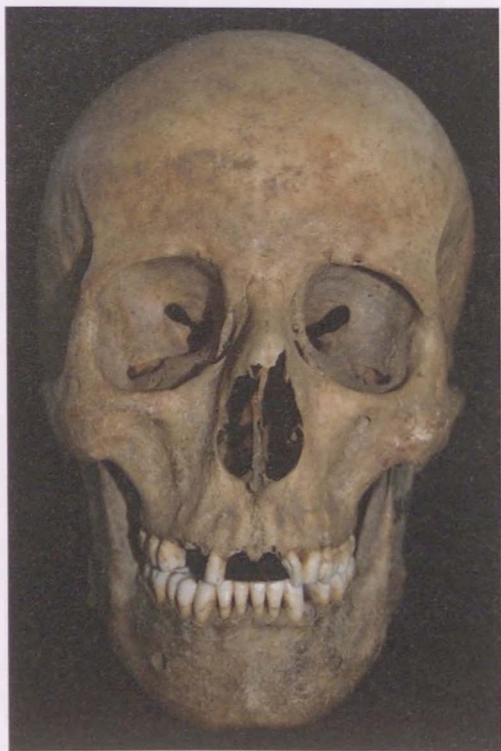
IX.1.1.3. Morfológiai elemzés

A morfológiai jellegek és az anatómiai variációk (6. táblázat) közül csak azokkal foglalkoztunk, melyek a koponya méretét befolyásolják (lambdatáji varratcsontok vagy Worm-féle csontok), illetve amelyek a taxonómiai besoroláshoz szükségesek (torus mandibularis, os zygomaticum egyenetlen felszíne, fossa prenasalis, kitöltött fossa canina, lapát alakú metszők, erősen kiálló orrhát, szögletes szemüreg), és megemlítettük a rendkívül ritkán előforduló os incae-t és a munkavégzésre utaló entesopathias lokalizációt is. A 13. sz. koponyatetőn, a sutura sagittalison, a bregma ponttól 2 cm-re kör alakú, kissé bemélyedt terület figyelhető meg. Felszíne egyenetlen (érbevagódások nyomai), széle elmosódott. A 23. sz. esetében a koponyatetőn többszörös a bemélyedés, az egyik a sutura sagittalison, kb. 3 cm-re a bregma ponttól, elliptikus (1,5 × 1 cm); a második a bal perietalén, a bemélyedés egészen sekély és kör alakú (1 × 1 cm), széle sima. Bár a lokalizáció, a kör alakú vagy kissé elliptikus bemélyedések jelképes trepanációra utalnak, azonban feltételezhető egy traumás hatás (ütés) után kialakuló hemangioma nyoma is.

maticum egyenetlen felszíne, fossa prenasalis, kitöltött fossa canina, lapát alakú metszők, erősen kiálló orrhát, szögletes szemüreg), és megemlítettük a rendkívül ritkán előforduló os incae-t és a munkavégzésre utaló entesopathias lokalizációt is. A 13. sz. koponyatetőn, a sutura sagittalison, a bregma ponttól 2 cm-re kör alakú, kissé bemélyedt terület figyelhető meg. Felszíne egyenetlen (érbevagódások nyomai), széle elmosódott. A 23. sz. esetében a koponyatetőn többszörös a bemélyedés, az egyik a sutura sagittalison, kb. 3 cm-re a bregma ponttól, elliptikus (1,5 × 1 cm); a második a bal perietalén, a bemélyedés egészen sekély és kör alakú (1 × 1 cm), széle sima. Bár a lokalizáció, a kör alakú vagy kissé elliptikus bemélyedések jelképes trepanációra utalnak, azonban feltételezhető egy traumás hatás (ütés) után kialakuló hemangioma nyoma is.

6. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, honfoglaláskor. A morfológiai jellegek megoszlása sírszámok szerint

Morfológiai jellegek		
anatómiai variációk	Worm-féle csontok	2., 3., 7.
	os incae	7. (kettéosztott)
	torus mandibularis	1., 3., 6., 11., 15., 16., 23.
egyéb morfológiai jellegek	erősen kiálló orrhát	1., 11., 16., 23.
	fossa prenasalis	3., 4.
	lapát alakú metszők	2., 4.
	egyenetlen felszíni os zygomaticum	1., 6.
	szögletes szemüreg	1.
	kitöltött fossa canina	15., 23.
entesopathias jellegek lokalizációja	tuberositas deltoidea	4.
	egyéb lokalizáció	11., 23., 13. (nő)
jelképes trepanáció (?)		23., 13. (nő)

1–2. kép. Pamíri típus: 1. előnézet; 2. oldalnézet (23. sír, maturus férfi)

IX.1.1.4. Taxonómiai adatok

A metrikus és morfológiai adatokra támaszkodó taxonómiai elemzés (7. táblázat) szerint az europid csoporton belül a cromagnoid jelleg (széles arc, szögletes szemüreg) a jelentős, azonban a koponya általában brachykran jellegű, így elsősorban a cromagnoid-B variánst, míg a 23. sz.-nál a pamíri típust említhetjük (1–2. kép). Ez utóbbinál a brachykrania magas agykoponyával, széles homlokkal, erősen kiálló orrháttal és magas termettel párosul. A 6. sz. koponyája a mongolid változatba sorolható (szélesarcú–szajáni-x). Három esetben erősen kevert (europo-mongolid) variánsról, a turanid típusról beszélhetünk (3–4. kép) (1., 11. és 16.).⁹ Három koponyán (egy gyermek és két felnőtt) az europid jellegek dominanciája mellett néhány mongolid vonás is megfigyelhető (2., 4., 15. sz.).

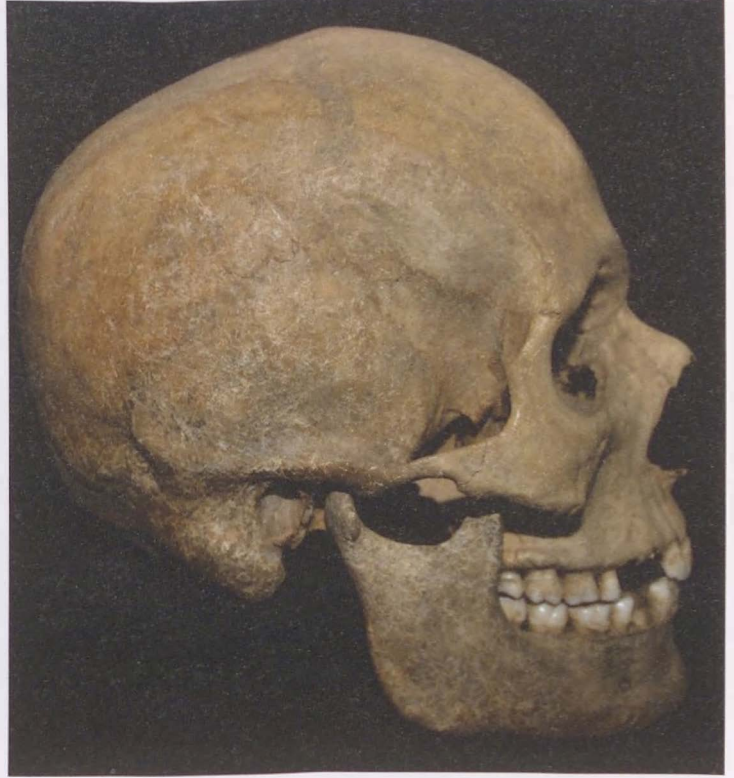
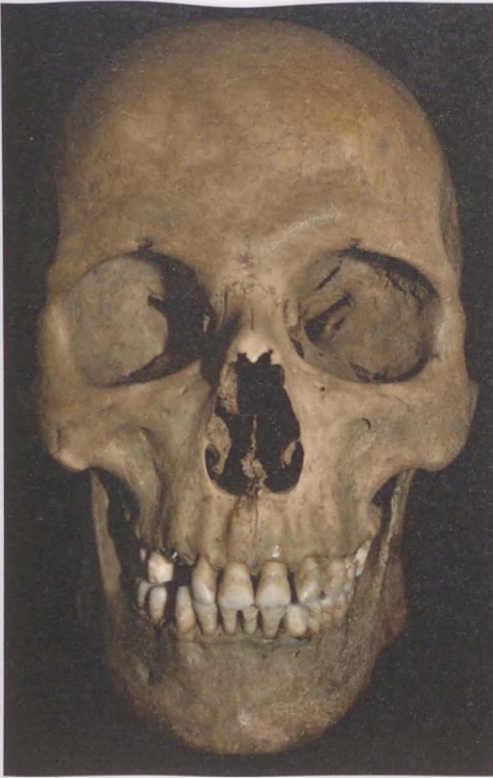
7. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, honfoglaláskor. Taxonómiai csoportok/változatok

Csoportok Sírszám	Europid	Mongolid	Europo- mongolid
1. férfi			turanid (+ crB)
2. infans II.	meghatl. europid (+ mongolid jellegek)		
4. férfi	meghatl. europid (+ mongolid jellegek)		
5. férfi	crB-x		
6. férfi		szajáni-x	
9. férfi	crB-x		
11. férfi			turanid-x
15. férfi	crB (+ mongolid jellegek)		
16. férfi			turanid (crB)
23. férfi	brachykran (pamíri-x)		
12., 13., 14. nők	meghatl. brachykran		

meghatl. = közelebről meghatározhatatlan

crB = cromagnoid-B

⁹ A turanid típusra jellemző a rövid koponya, széles vagy magas arckoponya, a nagy, kerek szemüreg, alacsony mandíbula, a fogak aránylag kicsi volta. Ma Közép-Ázsia népeinél fordul elő, de a 8–9. században nyugat felé terjedt a különböző török népekkel együtt. Lipták Pál szerint a honfoglaló magyarok vezető rétegének ez a leggyakoribb típusa, valószínűleg türk származású (LIPTÁK 1980, 276–278). A ladánybenei koponya is turanid típusú (BARTUCZ 1938, 480).

3–4. kép. Turánid (crB) típus: 1. előlnézet; 2. oldalnézet (16. sír, maturus férfi)

IX.1.2. PATOLÓGIÁS JELLEGEK¹⁰

A patológiás elváltozások közül (8. táblázat) az ízületi megbetegedések (osteoarthritis) nozológiai egységébe sorolt degeneratív porckopás (spondylosis/arthritis = DSP, DA) a leggyakoribb, általában a lumbalis és a thoracalis gerinc szakaszán, közepes, illetve enyhe fokozattal (csupán 4. sz. esetében kifejezett). Általában a folyamat kismértékű gyulladással is párosult néhány esetben (degeneratív spondylitis, -arthritis). Kiemelhető a 6. sz., mivel a porckopás szinte valamennyi nagyízületére kiterjedt.

Traumás elváltozások közül törés három, míg vágás, illetve ütés két egyénnél figyelhető meg. Spondylolysis egy nő lumbalis csigolyáját érintette.

Az anyagcsere-rendellenességek csonttani manifesztációja kezdetleges formát mutat, jelentősége elhanyagolható. A hyperostosis frontalis interna (HFI) – az os frontale belső felszínén jelentkező kisebb-nagyobb kiemelkedés kezdetleges típusa (en plaque) – egy férfínál látható.

Az anyagcsere, illetve a vérképzés zavaraira vezethető vissza a cribra orbitalia, az orbita felső részén jelentkező poroticus elváltozás két gyermek esetében, és ugyanezen csontelváltozás poroticus formája (cribra cranii) a koponytetőn, illetve az os occipitalén két felnőtténél). A jelenség kis csetszáma és a típusa miatt szintén elhanyagolható.

A fertőző megbetegedések közül a csonttuberculosis (TBC) kezdetleges formája a 9. sz. egyénnél tételezhető fel.¹¹

Igen jelentősek a fejlődési rendellenességek (sacralisatio, lumbalisatio, sacrum bifidum, spina bifida, borda füsio) hat egyénnél, továbbá az 5. sz. fiatal adultus férfi jobb oldali epiphyseolysis (epiphyseolysis capitis femoris). Ez a kóros elváltozás gyermekkorban alakul ki, a femur epiphysise lefelé csúszik a collum femorison, aminek következtében a caput femoris egy vonalba kerül a trochanter major felső csúcsával, vagy még lejjebb (5. kép). Az acetabulum felfelé megnagyobbodik.

¹⁰ Az egyes nozológiai egységek leírását, az esetleges etiológiáját a patológiás jelenségek nagyobb esetszámára való tekintettel a IX.2. fejezetben (a 11–12. század embertani anyagának jellemzése) adtuk meg.

¹¹ A TBC valóban csak feltételezhető, mivel a csigolyák rendkívül hiányosak és rossz megtartásúak.

Differenciál diagnosztikai szempontból előtérbe kerül a collum femoris törése is, azonban a callusképződés és az egyenetlen felszín hiánya ellentmond ennek az etiológiai tényezőnek. Említésre méltó, hogy ugyanezen egyénnél két borda fusiója – mint fejlődési rendellenesség – is megfigyelhető.

8. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, honfoglaláskor. Patológiás jelek

Patológiás jelek	Férfiak (sírszám)	Nők (sírszám)
<i>Osteoarthrosis/arthritis</i>		
degeneratív spondylosis-spondylitis (DSP)	3. lumbalis csigolyák 4. lumbalis, cervicalis csigolyák 6. minden csigolya 9. thoracalis, lumbalis csigolyák 11. minden csigolya	12. lumbalis csigolyák 13. lumbalis csigolyák
degeneratív arthrosis/arthritis (DA)	6. coxarthrosis- (art.humeri, -genus)	
Schmorl-csomó benyomata	3., 5. valamennyi csigolya 7. thoracalis csigolyák	
<i>Traumás elváltozások</i>		
fracturák	11. bal clavícula 16. jobb radius (Colles törés) 23. bal clavícula	
vágások/ütések	1. (bal os frontale) 5. jobb maxilla (ferde ütés)	
spondylolysis		13. L4
<i>Anyagcsere-és vérképzőrendszeri megbetegedések nyomai</i>		
HFI	1. (en plaque)	
cribra orbitalia	7., 2. (infans II.) poroticus	
cribra cranii	3., 6.	
poroticus csontok		14.
<i>Fertőző megbetegedés nyoma</i>		
TBC? (kezdődő)	9. egy lumbalis, két thoracalis	
<i>egyéb</i>		
hypervascularisatio	7. bordák medialis felszine	
<i>Fejlődési rendellenességek</i>		
sacrum bifidum	3. (részleges) 6. (részleges) 15. teljes	
sacralisatio	3. (+os coccygis) 15. (+L5) 16. (+L5)	14. +os coccygis
lumbalisatio	4. (teljes) + jobb oldalon scoliosis	
spina bifida		13. atlas
két bordafusio	5.	
epiphyseolysis	5.	

art. = articulatio

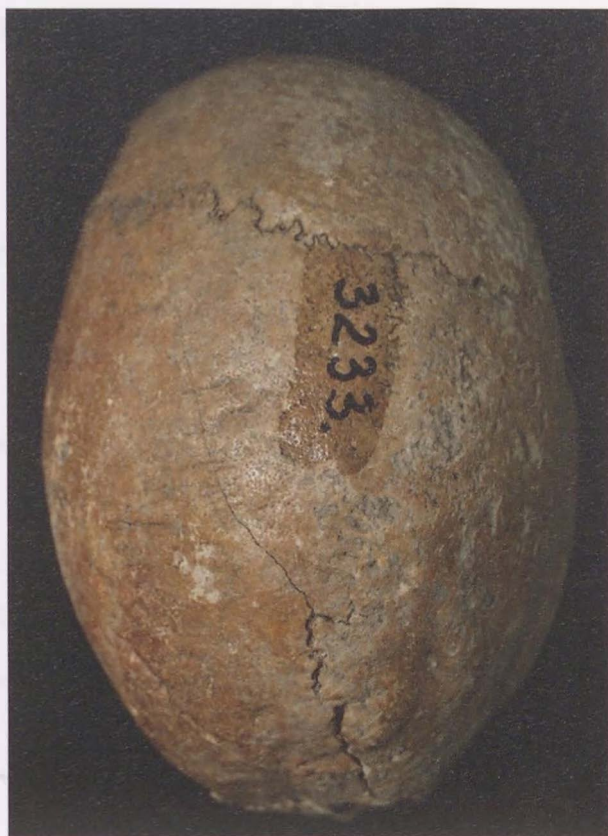
HFI = hyperostosis frontalis interna

5. kép. Epiphyseolysis capitis femoris
(5. sír, fiatal adultus férfi)

Idiopathicus okra vezetjük vissza négy férfi (3., 6., 16., 23. sz.) koponyatetőjének morfológiai elváltozását.

Az os parietale területén, a lamina externa kb. 2-3 mm mély bemélyedése látható, ami a sutura coronalistól kb. 2 cm-re indul és eléri a sutura lambdoideát. A bemélyedés szélessége a sutura sagittalistól jobbra és balra kb. 2-4, illetve 5-6 cm. A területet mindkét oldalon egy hosszanti, kb. 2-3 mm széles megvastagodás kíséri, ami kezdetben beszűkülő, majd erőteljesen kiszélesedik, és a sutura lambdoideához érve elmosódik. Gyulladásra utal, hogy a felszín egyenetlen, mindenütt vízszintesen érbevágódások nyomai, illetve a sutura lambdoidea mentén a cribra eranii poroticus típusa figyelhető meg (3., 6. sz.) (6-7. kép). Endocranialis felszínen elváltozás nem látható.

6. kép. Gyulladás nyoma a koponyatetőn
(3. sír, maturus férfi)

7. kép. Gyulladás nyoma a koponyatetőn
(6. sír, adultus férfi)

A 3. és a 6. számúaknál a linea nuchae és a protuberantia occipitalis externa nagyon erőteljes. A 16. sz. koponyán, a jobb oldalon, a bemélyedt területet övező megvastagodás mentén, annak középső részén kb. 5–6 cm hosszúságban enyhe vágás nyomai figyelhetők meg.

Mind a négy koponyán a gyulladás (egyenetlen felszín, vízszintes hypervascularisatio) nyomai fejtetői sebre, esetleg égésre is utalhatnak, azonban felmerül a fejtetőn tartósan viselt nehezebb tárgy szorító, nyomó hatása, vagy olyan emberi beavatkozás, amely elsősorban a galea aponeurotica területét érintette.

IX.1.3. NŐI KOPONYÁK ÉS VÁZCSONTOK EGYÉNEK SZERINTI LEÍRÁSA

12. sír

Senium (60-x), jó megtartású koponya és vázcsontok. Az agykoponya hosszúsága kicsi, szélessége viszont igen nagy, a homlok szélessége szintén igen nagy, a felsőarc magassága igen kicsi, a szemüreg igen nagy, illetve közepes, az orr-régió magassága kicsi, a gonion szélessége közepes. Indexek alapján a koponya nagyon rövid (hyperbrachykran), a homlokrégió és a szemüreg közepes (metriometop, mesokonch).

Termet: 152 cm (kisközepes).

Taxon: europid (brachykran csoport).

Patológia: degeneratív spondylosis a lumbalis csigolyákon (közepes/enyhe fokozat).

A három női csontváz a férfiakéhoz képest töredékebb, arckoponyájuk meglehetősen hiányos. Egy egyén az idősebb, míg a másik kettő a fiatalabb felnőtt korcsoportot képviseli. Agykoponyájuk rövid (brachykran), két koponya magas (hypsikran), és a 14. sz. kis és alacsony (tapeinokran). Testmagasságuk 152–160 cm közötti. Az egyik koponyán (13. sz.) feltételezhető a jelképes trepanáció. Patológiailag kiemelhető a degeneratív spondylosis, valamint két típusú fejlődési rendellenesség, a sacralisatio és a spina bifida.

Taxonómiaiilag mindhárom europid (brachykran csoport).

13. sír

Adultus (30–35), jó megtartású koponya és vázcsontok. Az agykoponya hosszúsága és annak alapi része kicsi, a szélessége nagy, a homlok közepes. Az agykoponya magassága közepes, a felsőarc szélessége kicsi, magassága (és az egész arcé is) igen kicsi, a szemüreg nagy, illetve kicsi, az orr-régió szélessége nagy, míg a goniontáj szélessége közepes. Indexek alapján az agykoponya rövid (brachykran), magassága nagy (hypsikran), illetve közepes (metriokran), a homlokrégió és a szemüreg szintén közepes (metriometop és mesokonch).

Termet: 156 cm (nagyközepes).

Taxon: europid (brachykran csoport).

Patológia: degeneratív spondylosis a lumbalis csigolyákon, spondylolysis (L4), spina bifida (atlas), hemangioma (vagy jelképes trepanáció) nyoma a koponyatetőn (kb. 0,5 cm átmérőjű, szélei elmosódottak, lokalizációja a bregma mérőponthoz közeli), a hosszúcsontokon mindenütt megerőltetés nyoma (entopathiás jelek).

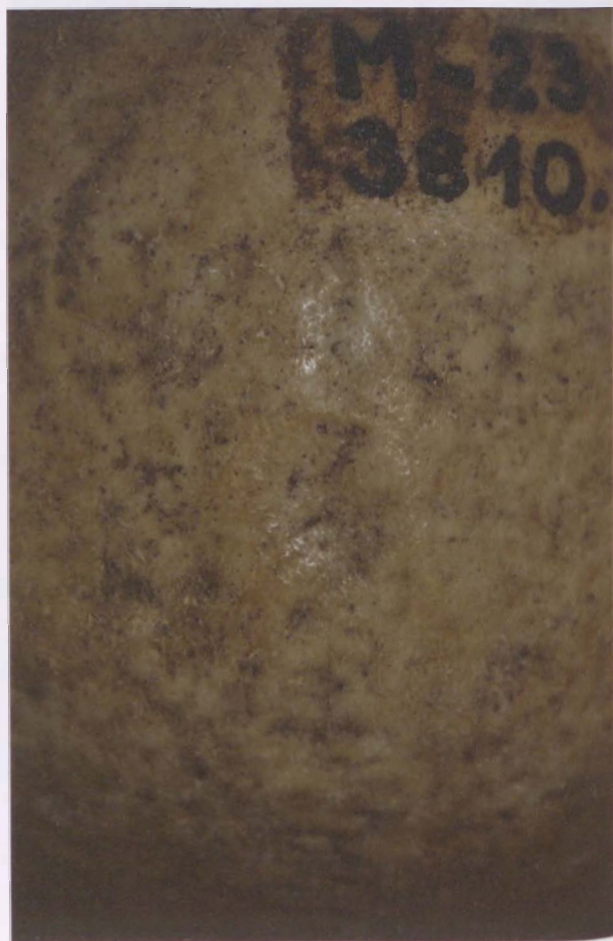
14. sír

Adultus (35–39), jó megtartású koponya és vázcsontok. Az agykoponya rendkívül széles, magassága nagy, a homlokrégió kicsi, a goniontáj szélessége igen nagy. A 17:8 index alapján az agykoponya alacsony (tapcino-kran), a homlokrégió keskeny (stenometop).

Termet: 160 cm magas.

Taxon: europid (brachymorph?).

Patológia: osteoporoticus csontozat, sacralisatio (+os coccygis).

8. kép. Jelképes trepanáció (23. sír, maturus férfi)

IX.1.4. ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyarhomorog-Kónya-domb területéről feltárt 17 honfoglalás kori csontváz általában közepes megtartású. A nemek megoszlása egyenetlen, túlsúlyban vannak a férfiak.

Koponyájuk rövid (brachykran) és általában magas (hypsikran). Termetük változatos.

Taxonómiaiilag az europid változat az uralkodó (főleg crB), azonban a mongolid csoport is elég nagy százalékot (kb. 40%) képvisel, ahová az europo-mongolidok (ezekhez tartozik a turanid típus), az europid vonások mellett mongolid jellegzetességeket is mutató koponyák, és egy mongolid típusú egyén (6. sz.) tartozik.

Patológiai szempontból jelentősek a fejlődési rendellenességek, amelyek – és egyéb morfológiai, taxonómi-

ai jellegek – alapján feltételezhetjük, hogy a 17 egyén (elsősorban a férfiak) egy rokonsági körbe tartozhattak (súlyozottan a 2., 4., 15. és a 16. sz., de ehhez a körhöz kapcsolódik az 1., 11. és a 6. sz. is).

Két koponyán (23. és a 13.) a kör alakú bemélyedés – a lokalizáció miatt – jelképes trepanációra utal, azonban hemangioma nyomára is gondolhatunk, mely traumás hatásra is kialakulhatott (8. kép).

Négy férfi esetében a koponyatető jellegzetes elváltozása idiopathicus, lehetséges azonban, hogy kialakulásában szerepet játszott a fejtetőn tartósan viselt nehezebb tárgy nyomó (szorító) hatása, vagy egy esetleges emberi beavatkozás. A nők egyértelműen europidok, koponyájuk rövid (brachykran).

IX.2. A 11–12. SZÁZADI EMBERTANI ANYAG ISMERTETÉSE

IX.2.1. ELHALÁLOZÁSI ÉLETKORCSOPORTOK ÉS A NEMEK MEGOSZLÁSA

Az elhalálozási életkorcsoportokat és a nemek megoszlását a 9. táblázat I. és II. mutatja. Abban az esetben, amikor a nemeket vagy az életkorokat (csoportokat) a rendkívül hiányos csontváz vagy annak teljes hiánya következtében nem lehetett megállapítani – a bevezetőben említetteknek megfelelően –, Kovács László *in situ* megfigyelését használtuk fel. Az Árpád-kori 524 egyén (magzattal együtt) közül a nemek meghatározására 300 egyén alkalmas, amely magában foglalja a felnőtteken kívül azokat a juveniseket is, amelyeknél a nemeket meg lehetett határozni, és magában foglalja a 112. sírsz. esetében a magzatot is. A férfiak

száma 126 (42%), a nők 174 (58%). A táblázat adataiból látható, hogy a nemek egyenetlen megoszlást mutatnak, mégpedig a közösséget erősen nőtöbbséget jellemzi.

A gyermekek száma 187 (36%), a juveniseké 36 (7%), míg a felnőtteké 301 (57%). A gyermekek és a fiatalok száma valamivel magasabb (43%) egy átlagos százaléktértnél (kb. 35-40%), ez azonban nem jelentős. Kimagasló az infans I. korcsoport (0-6) magas száma (141 – 63%), és ehhez a korcsoporthoz viszonyítva megemlíthető az infans I. és a juvenisek alacsony előfordulása (46 – 21%, illetve 36 – 16%).

9. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Elhalálozási életkorcsoportok és a nemek megoszlása

I. Gyermekek és fiatalok

Nem	Életkor	Infans I.			Infans II.		Juvenis	
		inf.	inf. I.	inf. I-II.	inf. II.	inf. II.-juv.	juv.	juv.-ad.
férfiak		-	-	-	-	-	8	-
nők		-	-	-	-	-	18	-
meghatl.		11	128	2	44	2	9	1
összesen			141		46		36	
		infans = 187 (36%)				juvenis = 36 (7%)		
		infans + juvenis = 223 (43%)						

II. Felnőttek

Nem	Életkor	Adultus	Maturus	Senium	Felnőtt (23-x)	Összesen (I. + II. tábl.)
		(adultus-maturus)				
férfiak		34	55	12	17	126
nők		57	50	24	25	174
meghatl.		1	1	-	25	224
összesen		92	106	36	67	524
		felnőttek száma = 301 (57%)				

IX.2.2. METRIKUS ELEMZÉS

Az abszolút értékek¹² átlagai (10. táblázat) szerint a férfiak agykoponyája nagyon hosszú, a koponyaalap mérete szintén, szélessége közepes, magassága közepes/nagy értéket ad. A homlok szintén közepes/nagy. Az egész arckoponya szélessége nagy, a középarc viszont közepes, és a magassága is közepes. A szemüreg magassága, szélessége közepes, az orr-régió magas, az orrüreg szélessége nagy. A mandibula szélessége nagy értéket mutat. A nőkre vonatkozó abszolút értékek nagyon hasonlóak a férfiakéhoz, a különbség a felsőarc és a szemüreg szélességében és az orr magasságában mutatkozik.

Az egyes méretek arányai alapján a férfiak agykoponyája közepes (mesokran), magassága szintén közepes (orthokran, illetve metriokran), a homlok széles (eurymetop), az arckoponya közepes (mesoprosop-mesen), a szemüreg szintén közepes (mesokonch), az orr-régió keskeny (leptorrin). A nők indexei majdnem teljesen megegyeznek a férfiakéval, kivéve az agykoponya magasságát, ami nagyobb értéket ad, valamint a szélesebb orr-régiót. Az egyéni méreteket a 11. és a 12. táblázat mutatja.

10. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. A koponyaméretek átlagai

Martin No.	Férfiak						Nők					
	N	V _{max}	V _{min}	M	S.D.	S.D./M	N	V _{max}	V _{min}	M	S.D.	S.D./M
1	33	203	172	185,8	6,3	3,4	38	189	160	177,0	7,3	4,1
5	11	111	96	105,4	4,2	4,0	15	111	87	99,1	5,3	5,3
8	32	150	129	141,2	5,7	4,0	39	157	123	137,0	7,7	5,6
9	32	112	90	98,6	4,9	5,0	38	109	83	96,7	5,5	5,7
17	11	145	130	136,8	4,7	3,5	16	144	123	132,9	6,2	4,7
40	9	108	93	100,2	4,7	4,7	12	100	84	92,8	5,0	5,4
45	3	149	134	141,3	7,5	5,3	4	132	119	127,3	5,7	4,5
46	20	111	85	98,7	6,5	6,6	14	103	84	92,7	6,8	7,3
47	10	126	75	115,8	15,1	13,1	11	120	101	113,9	6,2	5,4
48	10	79	60	70,6	6,2	8,8	12	123	61	72,1	16,6	23,0
51	20	47	39	42,3	2,3	5,4	22	65	37	41,4	5,6	13,4
52	24	38	30	33,5	1,9	5,7	23	39	28	33,2	3,0	8,9
54	22	30	22	25,6	1,9	7,4	17	28	22	24,6	1,9	7,9
55	19	60	48	52,7	3,3	6,3	16	53	30	45,4	6,0	13,2
66	28	116	87	104,3	6,7	6,5	32	111	27	94,3	13,5	14,4
8:1	28	83,8	68,4	75,7	3,4	4,5	35	90,2	68,5	77,3	6,2	8,0
17:1	11	84,3	69,1	73,5	4,2	5,7	16	81,3	65,1	75,4	4,3	5,7
17:8	9	103,6	91,5	96,7	4,0	4,2	15	106,1	84,8	96,2	5,6	5,8
9:8	24	77,8	63,4	70,7	3,4	4,8	32	77,0	62,4	71,3	3,6	5,1
47:45	2	88,8	88,7	88,7	0,1	0,1	4	100,8	78,9	88,8	9,1	10,2
48:45	2	56,0	53,2	54,6	2,0	3,6	4	63,0	47,7	54,4	6,6	12,1
52:51	20	92,3	72,3	80,1	5,9	7,4	22	88,1	58,5	80,1	7,0	8,7
54:55	18	54,0	0,0	40,9	19,1	46,8	13	56,8	45,8	50,8	4,0	7,9

¹² A 45. méret mindkét nemnél nagyon kis esetszámú, így a rá vonatkozó megállapítás nem tekinthető reálisnak. Ugyanez vonatkozik a 47:45 és a 48:45 indexek értékeire is, valamint az indexek megoszlására is. Nevezett értékek csak tájékoztató jellegűek.

11. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Koponyaméretek és jelzők

		Férfiak 1														
Sírsz.	Martin No.	25	26	30	31	65	66	73	80	81	87	109	110	119	120	128
	1	183	196	187	185	-	180	203	180	190	-	182	195	-	188	186
	5	110	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	106	103
	8	141	145	141	-	-	134	145	150	130	-	139	148	-	137	150
	9	-	102	98	-	92	-	98	97	96	95	95	107	-	96	104
	17	136	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	138	-	130	140
	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	108	-	103	99
	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	149	-	-	-
	46	-	110	-	-	97	-	-	111	100	100	94	106	93	-	104
	47	-	125	-	115	-	-	-	-	-	-	-	-	-	112	-
	48	-	70	60	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	51	-	47	45	45	43	-	-	45	-	42	41	-	-	40	44
	52	31	34	33	34	33	-	-	38	34	32	31	30	-	33	35
	54	-	30	28	24	27	-	-	26	-	24	25	-	26	-	26
	55	-	57	54	49	50	-	-	59	54	48	-	-	-	50	51
	66	113	116	106	101	-	-	-	-	104	106	87	104	-	96	110
	8:1	77,0	74,0	75,4	-	-	74,4	71,4	83,3	68,4	-	76,4	75,9	-	72,9	80,6
	17:1	74,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70,8	-	69,1	75,3
	17:8	96,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	93,2	-	94,9	93,3
	9:8	-	70,3	69,5	-	-	-	67,6	64,7	73,8	-	68,3	72,3	-	70,1	69,3
	47:45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	48:45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	52:51	-	72,3	73,3	75,6	76,7	-	-	84,4	-	76,2	75,6	-	-	82,5	79,5
	54:55	-	52,6	51,9	49,0	54,0	-	-	44,1	0,0	50,0	-	-	-	0,0	51,0

		Férfiak 2														
Sírszám	Martin No.	151	173	187	191	200	201	212	213	214	215	217	229	234	252	
	1	194	182	189	-	184	191	186	192	-	188	172	186	180	-	
	5	111	-	108	-	96	107	-	-	-	107	102	106	-	-	
	8	141	141	141	-	-	143	143	-	144	142	140	-	134	-	
	9	106	-	104	92	96	104	104	-	112	101	97	100	98	96	
	17	-	-	140	-	131	138	-	-	-	130	145	138	-	-	
	40	-	-	-	-	93	101	-	-	-	97	95	103	-	-	
	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	46	96	-	85	-	99	90	101	-	100	104	100	-	-	-	
	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	48	-	-	60	-	-	72	-	-	74	79	75	-	-	-	
	51	-	-	43	-	41	40	43	-	44	40	43	40	-	-	
	52	34	-	32	-	34	35	35	-	33	35	33	30	-	-	
	54	27	-	-	-	24	25	27	-	25	-	27	22	-	-	
	55	52	-	-	-	55	51	50	-	53	60	54	53	-	-	
	66	99	-	103	98	-	-	-	105	100	112	109	94	-	-	
	8:1	72,7	77,5	74,6	-	-	74,9	76,9	-	-	75,5	81,4	-	74,4	-	
	17:1	-	-	74,1	-	71,2	72,3	-	-	-	69,1	84,3	74,2	-	-	
	17:8	-	-	99,3	-	-	96,5	-	-	-	91,5	103,6	-	-	-	
	9:8	75,2	-	73,8	-	-	72,7	72,7	-	77,8	71,1	69,3	-	73,1	-	
	47:45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	88,8	-	-	-	
	48:45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	56,0	-	-	-	
	52:51	-	-	74,4	-	82,9	87,5	81,4	-	75,0	87,5	76,7	75,0	-	-	
	54:55	51,9	-	-	-	43,6	49,0	54,0	-	47,2	0,0	50,0	41,5	-	-	

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

Férfiak 3

Martin No.	Sírsz.	276	302	304	326	335	346	370	381	430	437	438	439	440	444
1		183	-	188	176	191	179	-	181	183	178	-	187	-	185
5		-	-	103	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8		-	146	137	136	146	150	145	135	135	129	150	138	-	143
9		97	-	95	90	-	-	92	102	95	-	-	98	97	98
17		-	-	139	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40		-	-	103	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45		-	-	-	-	-	-	141	-	-	-	-	-	-	-
46		-	-	97	-	-	-	90	-	96	-	-	-	-	-
47		-	-	116	-	-	-	125	-	75	-	-	-	-	-
48		-	-	71	-	-	-	75	-	-	-	-	-	-	-
51		-	-	42	-	-	-	39	-	39	-	-	-	-	-
52		-	-	35	-	-	-	36	-	35	-	-	-	-	-
54		-	-	23	-	-	25	23	-	-	-	26	28	26	-
55		-	-	50	-	-	-	-	-	51	-	-	-	-	-
66		-	98	103	-	-	114	110	100	100	102	107	-	113	109
8:1		-	-	72,9	77,3	76,4	83,8	-	74,6	73,8	72,5	-	73,8	-	77,3
17:1		-	-	73,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17:8		-	-	101,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9:8		-	-	69,3	66,2	-	-	63,4	75,6	70,4	-	-	71,0	-	68,5
47:45		-	-	-	-	-	-	88,7	-	-	-	-	-	-	-
48:45		-	-	-	-	-	-	53,2	-	-	-	-	-	-	-
52:51		-	-	83,3	-	-	-	92,3	-	89,7	-	-	-	-	-
54:55		-	-	46,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

12. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Koponyaméretek és jelzők

Nők 1

Martin No.	Sírsz.	17	21	29	34		42	53	61	74	75	78	104	105	121	123	125
1		174	174	-	180		-	181	182	177	-	171	169	177	176	183	166
5		-	111	-	-		-	-	-	101	-	-	-	103	100	-	-
8		138	157	146	130		-	129	134	139	128	-	150	135	128	135	146
9		96	101	-	94		97	-	94	107	89	-	-	97	95	93	109
17		-	140	-	-		-	-	-	126	-	-	-	128	127	-	-
40		-	-	-	-		-	-	-	95	-	-	-	-	99	-	-
45		-	-	-	-		-	-	-	130	-	-	-	-	-	-	-
46		84	-	-	-		-	-	92	92	-	-	-	-	86	-	-
47		-	-	-	-		-	-	-	113	-	-	-	-	106	-	-
48		73	-	-	-		123	-	63	67	-	-	-	-	64	-	-
51		42	45	-	40		-	-	41	43	-	-	-	40	39	-	40
52		37	37	-	35		39	-	33	35	-	-	-	34	31	-	28
54		-	-	-	-		-	-	22	24	-	-	-	-	27	-	-
55		51	-	-	-		30	-	46	46	-	-	-	-	-	-	-
66		93	101	-	87		-	-	90	93	-	-	94	98	90	95	-
8:1		79,3	90,2	-	72,2		-	71,3	73,6	78,5	-	-	88,8	76,3	72,7	73,8	88,0
17:1		-	80,5	-	-		-	-	-	71,2	-	-	-	72,3	72,2	-	-
17:8		-	89,2	-	-		-	-	-	90,6	-	-	-	94,8	99,2	-	-
9:8		69,6	64,3	-	72,3		-	-	70,1	77,0	69,5	-	-	71,9	74,2	68,9	74,7
47:45		-	-	-	-		-	-	-	86,9	-	-	-	-	-	-	-
48:45		-	-	-	-		-	-	-	51,5	-	-	-	-	-	-	-
52:51		88,1	82,2	-	87,5		-	-	80,5	81,4	-	-	-	85,0	79,5	-	70,0
54:55		-	-	-	-		-	-	47,8	52,2	-	-	-	-	-	-	-

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

Nők 2

Martin No.	Sírsz.	133	134	155	176	177	178	181	209	211	219	220	222	223	233	241	244
1	178	174	174	182	184	169	160	187	186	172	182	183	182	168	-	162	
5	-	-	101	101	-	-	95	100	101	94	-	87	-	101	-	-	
8	128	133	146	128	126	142	132	144	141	133	-	140	130	148	-	146	
9	97	83	100	95	96	-	96	101	104	99	98	-	92	106	95	93	
17	-	-	138	130	-	-	130	144	137	131	-	-	-	132	-	-	
40	-	-	91	100	-	-	96	85	90	84	-	-	-	94	-	-	
45	-	-	-	-	-	-	132	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
46	-	-	-	96	-	-	102	-	90	-	-	-	-	103	84	89	
47	-	-	120	111	-	-	117	120	118	112	-	-	-	115	-	-	
48	-	-	-	65	-	-	73	-	68	-	-	-	-	-	67	66	
51	-	-	39	40	-	-	39	40	43	39	-	-	-	-	40	40	
52	-	-	34	32	-	-	33	33	34	31	-	-	-	-	33	28	
54	-	-	25	25	-	-	26	24	22	25	-	-	-	-	22	24	
55	-	-	53	48	-	-	47	51	48	44	-	-	-	-	46	48	
66	-	92	92	103	86	92	102	99	94	93	-	111	-	105	-	93	
8:1	71,9	76,4	83,9	70,3	68,5	84,0	82,5	77,0	75,8	77,3	-	76,5	71,4	88,1	-	90,1	
17:1	-	-	79,3	71,4	-	-	81,3	77,0	73,7	76,2	-	-	-	78,6	-	-	
17:8	-	-	94,5	101,6	-	-	98,5	100	97,2	98,5	-	-	-	89,2	-	-	
9:8	75,8	62,4	68,5	74,2	76,2	-	72,7	70,1	73,8	74,4	-	-	70,8	71,6	-	63,7	
47:45	-	-	-	-	-	-	88,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
48:45	-	-	-	-	-	-	55,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
52:51	-	-	87,2	80,0	-	-	84,6	82,5	79,1	79,5	-	-	-	-	82,5	70,0	
54:55	-	-	47,2	52,1	-	-	55,3	47,1	45,8	56,8	-	-	-	-	47,8	50,0	

Nők 3

Martin No.	Sírsz.	246	247	253	274	289	292	294	296	297	310	400	406	415	429	461	528
1	189	181	167	174	174	179	181	-	180	189	187	-	-	-	-	-	172
5	-	-	-	-	95	99	97	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	145	132	-	139	130	142	132	-	142	135	131	140	139	-	-	-	123
9	105	-	89	103	95	92	92	91	104	99	95	-	95	98	-	-	90
17	123	-	130	-	129	141	140	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	-	-	-	-	92	91	-	-	-	97	-	-	-	-	-	-	-
45	-	-	-	-	119	128	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	-	-	-	-	91	87	102	-	-	-	-	-	-	-	100	-	-
47	-	-	-	-	120	101	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	-	-	-	-	75	61	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	-	-	-	-	39	39	37	-	-	40	-	-	-	-	-	40	65
52	-	-	-	-	32	28	31	-	-	34	-	-	-	-	-	33	38
54	-	-	-	-	26	23	22	-	-	27	-	-	-	-	28	26	-
55	-	-	-	-	47	41	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34
66	-	99	97	98	100	93	94	102	107	102	-	-	-	-	97	-	27
8:1	76,7	72,9	-	79,9	74,7	79,3	72,9	-	78,9	71,4	70,1	-	-	-	-	-	71,5
17:1	65,1	-	77,8	-	74,1	78,8	77,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17:8	84,8	-	-	-	99,2	99,3	106,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9:8	72,4	-	-	74,1	73,1	64,8	69,7	-	73,2	73,3	72,5	-	68,3	-	-	-	73,2
47:45	-	-	-	-	100,8	78,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48:45	-	-	-	-	63,0	47,7	-	-	-	-	85,0	-	-	-	-	82,5	58,5
52:51	-	-	-	-	82,1	71,8	83,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54:55	-	-	-	-	55,3	56,1	46,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

A 13. táblázat az indexek megoszlását mutatja. A megoszlása szerint a férfiaknál a hosszú (dolichokran) koponya dominál közepes (orthokran-mesokran) magassággal, homlokuk közepes-széles (metriometop/eurymetop), a szemüreg széles (chamaekonch), az orr-

régió közepes (mesorrhin). A nőknél majdnem megegyező a megoszlás, kivéve a hosszabb és magasabb agykoponyát, valamint a nagyobb szemüreget. Az arckoponya jelzőinek megoszlása nem értékelhető.

13. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Indexek megoszlása (ALEKSZEJEV–DEBEC 1964 szerint)

	Osztályozás	Férfiak		Nők		Együtt	
		N	%	N	%	N	%
8:1	Hyperdolichokran	6	21,4	14	40,0	20	31,7
	Dolichokran	13	46,4	8	22,9	21	33,3
	Mesokran	5	17,9	5	14,3	10	15,9
	Brachykran	2	7,1	3	8,6	5	7,9
	Hyperbrachykran	2	7,1	5	14,3	7	11,1
	Együtt	28		35		63	
17:1	Hyperchamaekran	2	18,2	1	6,3	3	11,1
	Chamaekran	3	27,3	4	25,0	7	25,9
	Orthokran	5	45,5	2	12,5	7	25,9
	Hypsikran	0	0,0	6	37,5	6	22,2
	Hyperhypsikran	1	9,1	3	18,8	4	14,8
	Együtt	11		16		27	
17:8	Hypertapeinokran	0	0,0	1	6,7	1	4,2
	Tapeinokran	1	11,1	3	20,0	4	16,7
	Metriokran	5	55,6	2	13,3	7	29,2
	Akrokran	1	11,1	7	46,7	8	33,3
	Hyperakrokran	2	22,2	2	13,3	4	16,7
	Együtt	9		15		24	
9:8	Hyperstenometop	0	0,0	1	3,1	1	1,8
	Stenometop	2	8,3	3	9,4	5	8,9
	Metriometop	8	33,3	6	18,8	14	25,0
	Eurymetop	8	33,3	12	37,5	20	35,7
	Hypereurymetop	6	25,0	10	31,3	16	28,6
	Együtt	24		32		56	

	Osztályozás	Férfiak		Nők		Együtt	
		N	%	N	%	N	%
47:45	Hypercuryprosop	0	0,0	1	25,0	1	16,7
	Euryprosop	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Mesoprosop	2	100,0	2	50,0	4	66,7
	Leptoprosop	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Hyperleptoprosop	0	0,0	1	25,0	1	16,7
	Együtt	2		4		6	
48:45	Hypercuryen	0	0,0	1	25,0	1	16,7
	Euryen	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Mesen	1	50,0	1	25,0	2	33,3
	Lepten	1	50,0	1	25,0	2	33,3
	Hyperlepten	0	0,0	1	25,0	1	16,7
	Együtt	2		4		6	
52:51	Hyperchamaekonch	2	10,0	4	18,2	6	14,3
	Chamaekonch	8	40,0	6	27,3	14	33,3
	Mesokonch	5	25,0	10	45,5	15	35,7
	Hypsikonch	3	15,0	2	9,1	5	11,9
	Hyperhypsikonch	2	10,0	0	0,0	2	4,8
	Együtt	20		22		42	
54:55	Hyperleptorrhin	1	6,7	0	0,0	1	3,6
	Leptorrhin	3	20,0	4	30,8	7	25,0
	Mesorrhin	6	40,0	4	30,8	10	35,7
	Chamaerrhin	5	33,3	4	30,8	9	32,1
	Hyperchamaerrhin	0	0,0	1	7,7	1	3,6
	Együtt	15		13		28	

A férfiak termetátlaga 168,35 cm (szórása = 6,46, n = 56), a nőké 156,64 (szórás = 5,66, n = 78). Az egyes hosz-

szúcsont értékeket és a hozzájuk tartozó termetértéket a 14. és a 15. táblázat mutatja.

14. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. A hosszúcsontok méretei és a termet: férfiak

Sírszám/ Martin No.	Femur I		Tibia I		Fibula I		Humerus I		Radius I		Ulna I		Becsült testmagasság
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
25	422	426	330	333	-	313	303	301	244	244	266	-	160
26	456	-	-	-	-	-	335	327	260	260	-	-	172
30	420	425	353	351	-	-	322	312	253	259	285	280	168
31	448	441	350	353	348	-	322	318	241	240	264	262	166
41	434	443	365	-	-	-	-	-	-	-	-	-	166
47	458	458	366	367	360	363	337	-	-	-	259	-	169
65	485	486	383	387	-	-	-	-	-	-	-	-	176
66	489	483	393	390	382	359	332	328	258	259	283	277	174
79	418	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(159)
80	424	-	396	-	344	-	300	298	237	232	251	-	163
87	417	416	347	341	-	-	294	293	-	229	-	250	159
88	431	426	350	350	340	335	316	318	-	246	257	262	163
99. juv	343	341	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(159)

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11-12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

Sírszám/ Martin No.	Femur I		Tibia I		Fibula I		Humerus I		Radius I		Ulna I		Becsült testmagasság
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
103	-	-	335	332	-	-	-	-	-	-	-	-	(157)
109	439	442	350	355	341	-	315	307	240	242	-	258	164
110	464	463	388	389	378	-	336	333	252	248	275	282	173
119	-	-	328	325	-	-	309	-	-	-	-	-	158
120	442	445	358	358	-	-	-	319	-	-	-	269	167
128	423	421	348	348	-	-	298	301	247	247	270	270	164
151	470	469	399	399	-	-	335	335	258	263	290	285	176
166	-	-	357	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(165)
170	470	468	-	380	-	-	-	-	-	-	-	-	173
187	444	444	349	349	-	-	320	321	251	248	276	276	168
191	404	399	326	327	-	-	-	-	222	222	-	-	156
201	432	425	353	350	-	-	301	300	236	-	-	-	161
212	478	477	390	390	-	-	-	-	254	-	276	276	174
214	463	463	375	372	-	-	333	328	260	253	283	270	172
215	526	527	-	429	-	-	380	380	-	285	-	-	189
217	442	445	365	365	360	356	329	329	250	250	270	270	168
225	474	477	372	374	-	-	323	326	-	-	273	269	172
229	448	450	369	369	-	-	316	312	254	250	275	-	168
234	-	-	-	-	-	-	319	317	-	-	-	269	168
256	-	463	365	366	-	-	308	305	-	-	268	-	166
267	464	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	278	(173)
271	-	449	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(168)
302	435	436	348	346	-	-	308	305	238	-	252	-	163
326	-	-	-	-	-	-	-	-	249	-	270	272	171
333	441	442	-	345	-	-	-	-	-	238	261	-	165
334	480	473	393	391	-	-	337	335	265	-	284	270	175
335	-	-	-	390	-	-	-	-	-	254	-	-	(173)
336	485	483	-	383	-	-	-	-	-	-	273	-	175
346	-	473	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(174)
347	499	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(181)
349	420	422	337	336	-	-	287	288	-	-	-	-	157
370	460	465	354	360	-	-	326	-	-	-	277	273	170
375	468	469	-	372	-	-	-	-	-	-	-	-	172
381	472	471	380	380	-	-	340	-	252	254	270	277	173
430	480	480	393	392	-	-	-	380	-	255	-	-	174
437	432	433	345	344	-	-	324	320	-	-	-	-	164
438	462	463	373	369	-	-	334	333	-	-	-	-	171
439	463	463	-	-	-	-	-	328	249	-	-	-	170
440	490	487	-	390	-	-	339	337	-	-	-	-	176
457	-	-	-	-	-	-	325	326	243	243	-	-	168
458	432	434	-	-	347	-	315	316	243	245	263	263	165

15. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11-12. század. A hosszúsontok méretei és a termet: nők

Sírszám/ Martin No.	Femur I		Tibia I		Fibula I		Humerus I		Radius I		Ulna I		Becsült testmagasság
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
17	407	410	324	327	313	311	277	270	221	-	240	-	152
21	427	429	336	335	-	-	311	-	-	231	257	-	161
22	437	437	-	343	-	-	-	-	-	-	256	256	164
29	455	-	378	-	-	-	319	-	-	242	-	-	168
34	391	399	323	325	-	-	-	289	-	-	-	-	153
37	450	-	388	385	-	-	328	321	246	246	-	-	170
61	416	420	337	339	333	-	297	291	223	226	241	239	158
69	-	-	327	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(155)

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11-12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

Sírszám/ Martin No.	Femur I		Tibia I		Fibula I		Humerus I		Radius I		Ulna I		Becsült testmagasság
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
74	377	378	319	317	310	310	-	275	208	208	-	226	150
75	373	368	299	297	-	293	261	-	-	-	222	-	145
90	-	-	354	354	-	-	-	-	-	-	-	-	(164)
104	389	392	315	320	310	312	278	276	214	211	232	230	151
105	396	398	320	324	313	314	287	-	213	-	-	-	152
106	437	431	348	350	344	-	321	-	-	-	254	-	163
107	424	-	357	-	352	-	298	295	232	230	252	250	161
111	-	386	315	315	-	-	283	283	216	223	240	241	154
112	426	428	340	340	330	-	295	293	-	221	-	-	158
121	383	389	320	320	-	-	282	-	-	213	237	-	152
123	414	418	340	340	-	-	288	281	223	225	248	248	158
125	368	372	303	310	299	-	-	-	-	200	-	217	147
131	414	418	335	332	328	328	294	291	-	-	-	224	155
133	388	387	311	311	305	-	275	275	215	216	235	235	151
134	446	442	377	377	-	-	315	315	253	249	279	-	169
135	378	378	305	305	300	287	270	266	202	203	226	223	147
136	408	406	335	330	-	-	-	-	221	223	240	-	157
139	390	390	330	328	-	-	285	288	-	210	-	232	153
155	-	411	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(157)
164	401	404	348	337	-	-	-	-	225	221	-	241	158
169	412	414	335	338	332	335	300	302	227	-	242	-	158
176	405	398	328	331	316	320	288	286	216	216	-	-	154
177	415	410	329	328	306	306	302	301	224	226	247	246	156
178	383	380	304	306	-	-	268	264	205	206	223	226	148
181	417	420	340	343	-	-	298	295	-	230	253	252	160
203	399	401	331	337	-	-	-	299	-	214	-	-	156
205	385	385	313	314	313	313	-	269	209	209	-	-	150
211	442	444	349	349	-	-	-	-	-	-	-	-	164
216	428	434	-	-	-	-	-	304	-	-	243	242	160
220	418	421	348	348	-	-	-	-	-	-	-	-	161
222	428	430	340	342	-	310	312	-	238	238	253	258	161
226	395	396	-	330	320	-	-	283	220	220	-	257	155
227	400	398	328	328	320	-	287	285	-	-	-	-	153
230	-	-	355	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(164)
231	397	396	315	315	-	-	280	277	198	200	-	-	150
233	407	-	340	340	-	333	294	293	-	-	-	-	157
237	410	413	332	331	330	330	289	287	217	218	235	235	155
241	428	425	341	343	327	-	286	283	217	210	229	226	156
244	374	372	304	301	-	-	280	-	211	207	228	-	149
246	403	409	-	309	-	-	282	284	-	208	225	226	152
247	392	390	314	315	-	-	281	278	213	213	-	230	152
250	397	396	323	323	-	-	280	275	216	215	236	234	153
253	400	404	329	330	320	321	277	278	229	-	-	239	154
272	414	413	334	347	-	-	295	292	223	-	-	-	158
273	-	395	-	317	-	-	-	-	-	-	-	228	152
274	409	409	335	338	334	-	307	303	-	227	245	247	159
283	415	414	-	330	-	-	308	303	-	230	251	249	160
285	382	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(149)
289	399	399	-	339	-	-	-	290	-	-	-	-	155
291	415	418	340	342	-	-	292	290	-	-	-	-	157
294	405	402	-	329	319	-	288	285	-	220	237	-	154
295	-	414	335	335	-	-	296	-	-	220	-	-	157
297	-	-	-	-	-	-	293	293	218	217	-	-	157
299	-	-	-	-	-	-	317	316	243	-	260	-	166
309	-	-	333	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(157)

Sírszám/ Martin No.	Femur I		Tibia I		Fibula I		Humerus I		Radius I		Ulna I		Becsült testmagasság
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
310	455	451	370	369	-	-	320	313	-	-	-	-	167
313	464	-	360	367	-	-	321	322	240	239	258	264	168
345	427	422	346	343	341	341	308	299	222	227	253	243	160
348	402	403	328	325	-	-	-	290	-	-	-	-	154
352	415	414	-	-	-	-	-	290	224	225	-	-	158
369	-	-	331	-	-	-	-	-	-	-	-	273	164
371	-	-	332	332	-	-	-	-	-	-	-	-	157
406	442	440	352	352	-	-	317	-	238	-	258	-	165
415	-	-	-	-	-	-	296	297	230	231	-	-	160
429	388	385	297	300	-	-	270	268	-	-	-	-	146
452	422	-	-	354	-	-	-	-	-	230	-	248	162
463	411	412	-	-	-	-	-	-	-	-	-	252	(159)
466	389	392	322	323	-	-	284	280	-	-	235	-	152
526	392	394	315	320	-	-	-	-	203	-	222	-	152
528	388	-	314	-	-	-	290	-	-	-	-	-	(152)

IX.2.3. MORFOLÓGIAI VIZSGÁLAT: KÜLÖNBÖZŐ VÁLTOZATOK, TAXONÓMIAI TÍPUSOK

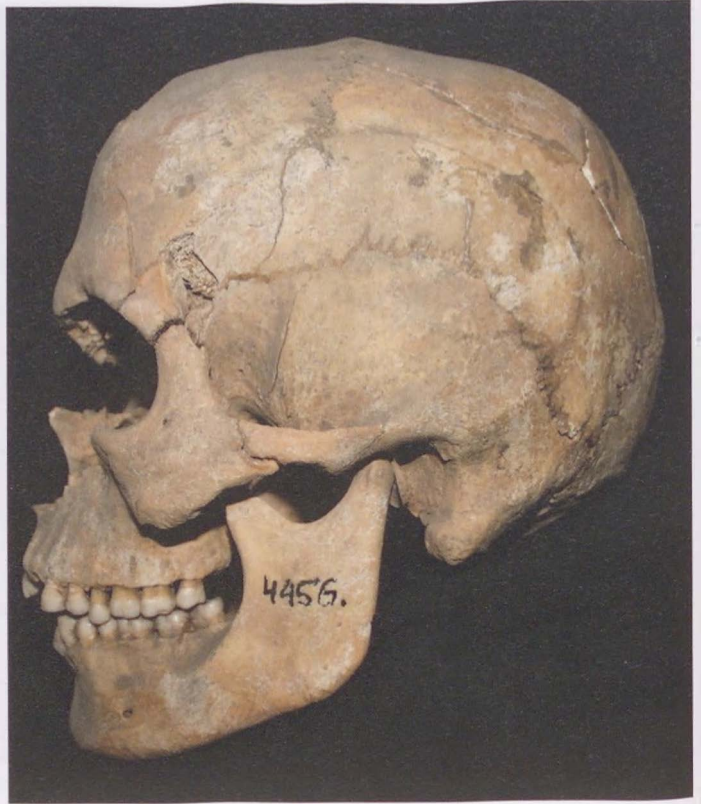
A metrikus elemzést követte a széria csontvázainak taxonómiai besorolása. A történeti embertani vizsgálatok egyik legfontosabb területét a taxonómiai vizsgálat, a földrajzi változatok (variációk) kimutatása adja, annak ellenére, hogy eredményeit a jelen idők molekuláris elemzése szinte teljesen kiszorítja. A taxonómiai csoportok megállapítása elsősorban morfológiai alapon történik, kismértékben azonban egyes metrikus értékeket is figyelembe kell venni. Természetesen nem minden morfológiai jellegnek van egyforma taxonómiai értéke. A két nagy földrajzi változat, az europid és mongolid nagy csoportok differenciáldiagnózisánál a legfontosabbak az arckoponya megkülönböztető jellegei, amelyek főleg az arc laposságában mutatkoznak meg, továbbá olyan morfológiai jellegek figyelembe vétele, amelyek csak a mongolid koponyákon fordulnak elő, avagy az europidoknál, mongolidoknál egyaránt, azonban a mongolidoknál nagyobb gyakoriságban. Ezeknek a morfológiai jellegeknek rövid felsorolása a következő: kitöltött fossa canina, lapos arcprofil, széles orrgyök, homokóra alakú és kevésbé kiálló orrsont, széles canalis nasolacrimalis, nagy interorbitalis távolság, széles foramen infraorbitale, sulcus, illetve fossa prenasalis, hirtelen beszűkülő linea frontalis, hosszasan megnyúlt processus zygomaticus ossis frontalis, széles os zygomaticum, esetenként megjelenő os japonicum, kifejezett alveolaris prognathia (maxillán, néha a mandibulán is), körte alakú foramen magnum, torus mandibularis, lapát alakú metszők, lapos condylus occipitalis, transversalis írkok a basis ossis occipitalis területén, függőlegesen húzóódó járulékos varrat az orbita alsó széle és a foramen infraorbitale között, jelentős különbség (általában) a corpus mandibulae-n az incisivusok és a molarisok alatti terü-

leten, és gyakori a linea mylohyoidea alatti corpuson egy ferde irányú kiemelkedés, egyenes ívű, mély szájpad, tölsér alakú foramen incisivus (MARCSEK 2010).

Anyagunk rendkívül töredékes és hiányos megtartása nagymértékben befolyásolta és akadályozta a morfológiai változatok, az egyes taxonómiai típusok meghatározását is.

A 16. táblázatban összefoglaltuk a legjellemzőbb változatokat, annak ellenére, hogy azok megállapítása főleg morfológiai jellegeken alapult. A vizsgálati eredmény alapján kitűnt, hogy az europidok adják a populáció többségét, főleg a hosszú, magas, keskeny agykoponyájuk (9–10. kép), míg a rövid koponyájuk kisebbségben vannak. Az europidokon belül a bathrokran koponyák igen jellegzetesek. A bathrokrania kialakulása a lambda varratban megjelenő ún. Worm-féle csontokkal kapcsolatos, melyek a nyakszirtecsont pikkelyének felső részét szinte „kinyomják”, ezáltal a koponya oldalnézetben „lépcsős” formát mutat. A Worm-féle csontok kialakulása öröklődő, megfigyelése minden történi anyagban rendkívül fontos. A másik fontos megfigyelés, hogy vannak olyan koponyák, amelyek bár dominánsan europidok, de kisebb-nagyobb gyakoriságban – az előbbieken felsorolt – mongolid jellegű is megfigyelhetők rajtuk.

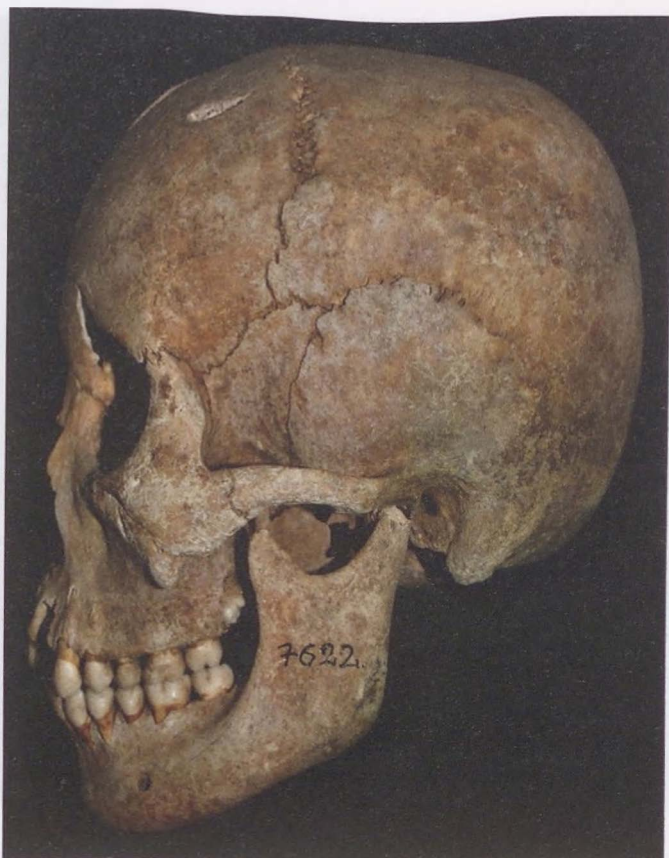
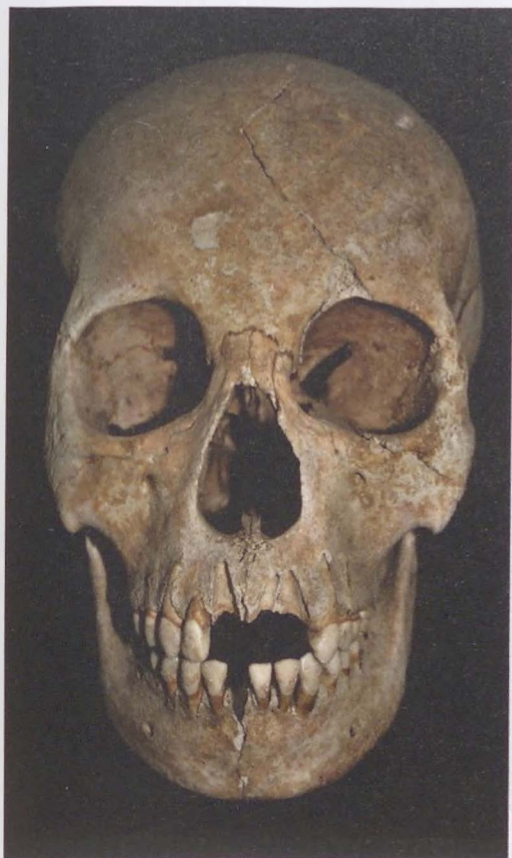
A mongolid földrajzi változat összesen hat koponyán észlelhető (80., 200., 220., 233., 371., 461.) (11–12. kép), vannak azonban olyan töredékes koponyák, koponya-csontdarabok is, amelyeken a mongolid morfológiai jellegek némelyike felismerhető. A töredékesség miatt azonban nem lehet eldönteni, hogy a mongolid jelleggel rendelkezők eredetileg az europid vagy a mongolid változathoz tartoztak-e.

9–10. kép. Cromagnoid-A típus: 1. előnézet; 2. oldalnézet (110. sír, adultus férfi)

16. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Morfológiai változatok, taxonómiai típusok megoszlása

Nemek	Férfiak	Nők
europidok		
meghatározhatatlan dolichokranok, dolichomorphok	109, 137, 349	17, 34, 42, 61, 74, 75, 121, 230, 241, 320
dolichokranok (kúpos nyakszirt, bathrokran)	81, 120, 157, 201, 214, 302, 335	29, 37, 58, 133, 176, 178, 211, 246, 361, 369, 465
cromagnoid-A	65, 110, 229	
cromagnoid jelleg	25, 47, 151, 187	310,
gracilis mediterrán		247, 251, 400
brachykran, brachymorph	31, 41	78, 111, 219, 292, 296
meghatározhatatlan europid	73, 87, 166, 173, 213, 381	124, 131, 216, 244, 289,
europid (mongolid jellegekkel)	66, 212, 215, 346, 355, 370	21, 105, 134, 155, 176, 222, 253,
mongolidok		
kifejezetten mongolid	80, 200	220, 233, 371, 461
mongolid jellegűek	26, 79, 234, 276, 393, 396, 400	226, 274, 294

11–12. kép. Mongolid típus: 1. előlnézet, 2. oldalnézet (371. sír, juvenis nő)

IX.2.4. PATOLÓGIÁS ELVÁLTOZÁSOK

A paleopatológiai vizsgálat a jó megtartású osteoarcheológiai leleteknél is nehézségekbe ütközik és problémákkal terhes. Felállíthatunk általános elveket, elképzelésünk lehet egy-egy jelenség kialakulásáról, azonban ténylegesen nagyon keveset tudunk arról, ami valójában történt. Ez fokozottan érvényes, amikor töredékes, hiányos csontvázak patológiai vizsgálatát végezzük el. Egyes jelenségek (megbetegedések) közötti kauzális összefüggések értékelésekor helyesebb, ha csak patológiás trendeket vagy egy-egy megbetegedés típusát ismertetjük. Anyagunk vizsgálatánál – a nagyfokú töredékesség és hiányosság miatt – ezen tényezőket kellett figyelembe vennünk, és a statisztikai feldolgozástól el kellett tekintenünk.¹³

A megfigyelt patológiás jellegzetességeket következőképpen csoportosítottuk:

- osteoarthritis (ízületi megbetegedések),

- traumás elváltozások,
- metabolikus (anyagcsere) és/vagy hematogén (vérképzéssel kapcsolatos) elváltozások csonttani tünetei,
- fertőző megbetegedések,
- csonttumorok,
- fejlődési megbetegedések,
- egyéb elváltozások.

IX.2.4.1. Osteoarthritis

Paleopatológiai leleteken az ízületek megbetegedéseinek nyomát nagyon nehéz diagnosztizálni. A gyulladós és a regresszív folyamatok egymáshoz nagyon hasonló vagy ugyanolyan tüneteket hoznak létre. Csontnövedékek vagy deformálódott csontfelszínek keletkeznek, de kialakulásukért számtalan etiológiai tényező lehet a felelős. Figyelembe véve az arthritises elváltozások sokfé-

¹³ Egyedül a sacralisatio esetében van utalás a statisztikai feldolgozásra.

leségét, illetve azok csonttüneteit, anyagunk vizsgálata során a degeneratív arthritis (DA) rajzolódott ki.

A degeneratív spondylitis (DSP) a csigolyák degeneratív arthritise peremképződés, csonthidak, kapcsok képződése formájában. Általában három fokozat különíthető el, enyhe, közepes és súlyos. Anyagunkban 14 egyénen figyelhető meg, elsősorban az alsó thoracalis és a lumbalis szakaszokon, enyhe-közepes fokozattal, 6 nőnél és 8 férfinál (maturus és senium korcsoportokban) (13. kép).

Az ízületi elváltozásokhoz soroljuk a Schmorl-féle csomók megjelenését, amelyek a csigolyák közötti porckorongok (discusok) csigolyatest felé történő beoltulása következtében jönnek létre. Összesen 20 egyénnél fordult elő (10 férfi, 10 nő) az alsó háti és az ágyéki szakaszon, több csigolyát is érintve (14-15. kép). Figyelemre méltó, hogy nem csupán a középkorúakat és az idősebb egyéneket érintette, hanem a juvenis és adultus korcsoportban is előfordult.

A gerinc nagyfokú terhelésére utal a discus hernia (porckorongsérv) megjelenése egy férfi és egy nő hátcsigolyáin.

A nagy és kis ízületek degeneratív elváltozásainak vizsgálata a hosszúcsontok ízületi végeinek rendkívül töredékes megtartása miatt nem volt lehetséges.

IX.2.4.2. Traumás elváltozások

A csontokon mutató traumás elváltozásoknak többféle csoportosítása lehetséges. Leggyakrabban a törések, vágások, ütések nyomait figyelhetjük meg, de jelentősek – a 11-12. század anyagában is – az éles szerszámok okozta csontsebek.

Tompa erőbehatás (ütés) nyoma egy nő (34. sz.) koponyáján, az os parietalén, a sutura sagittalison figyelhető meg. A 222. sz. nő esetében többszörös az erőbehatás. Ütés és utána keletkező seb nyoma figyelhető meg a bregma területén, kissé szabálytalan, nagyjából elliptikus (2,5 cm hosszú, 1 cm széles), a másik egy vágás mentén keletkezett hosszanti bemélyedés a bal parietalén (2,5-3 cm hosszú és 2 cm széles). A harmadik a bregmától 5 cm-rel a sutura sagittalison lévő beavatkozás, kör alakú (1 cm átmérővel). Feltételezhető, hogy ez az utóbbi jelképes trepanáció (16. kép). Mindhárom felszíne sima és az egyén korábbi életében keletkezhetett. A 229. férfi koponyáján, a sutura sagittalis mentén (a sutura lambdoideához közel), kb. 5 cm hosszú gyógyult vágás nyoma látható.

A 438. sz. férfi esetében többszörös vágás nyomai láthatók a koponyatetőn:

1. a bal os parietalén, kb. 3 cm hosszú, 2 cm széles, csak a corticalis állományt érintette, új csontképződés nincs;

13. kép. Degeneratív elváltozások ágyékcsigolyákon (74. sír, maturus nő)

2. a jobb oldalon, félkör alakú vágás a sutura coronalis és a sutura sagittalis között, szintén a corticalis állományt érintette, új csont képződése nincs;

3. a jobb os parietalén, a sutura sagittalishez közel, 3 × 1 cm, látszik az új csontképződés, de némileg a szivacsos állomány is megfigyelhető;

4. az os occipitale pikkelyén, közel a lambda ponthoz kisebb méretű vágás.

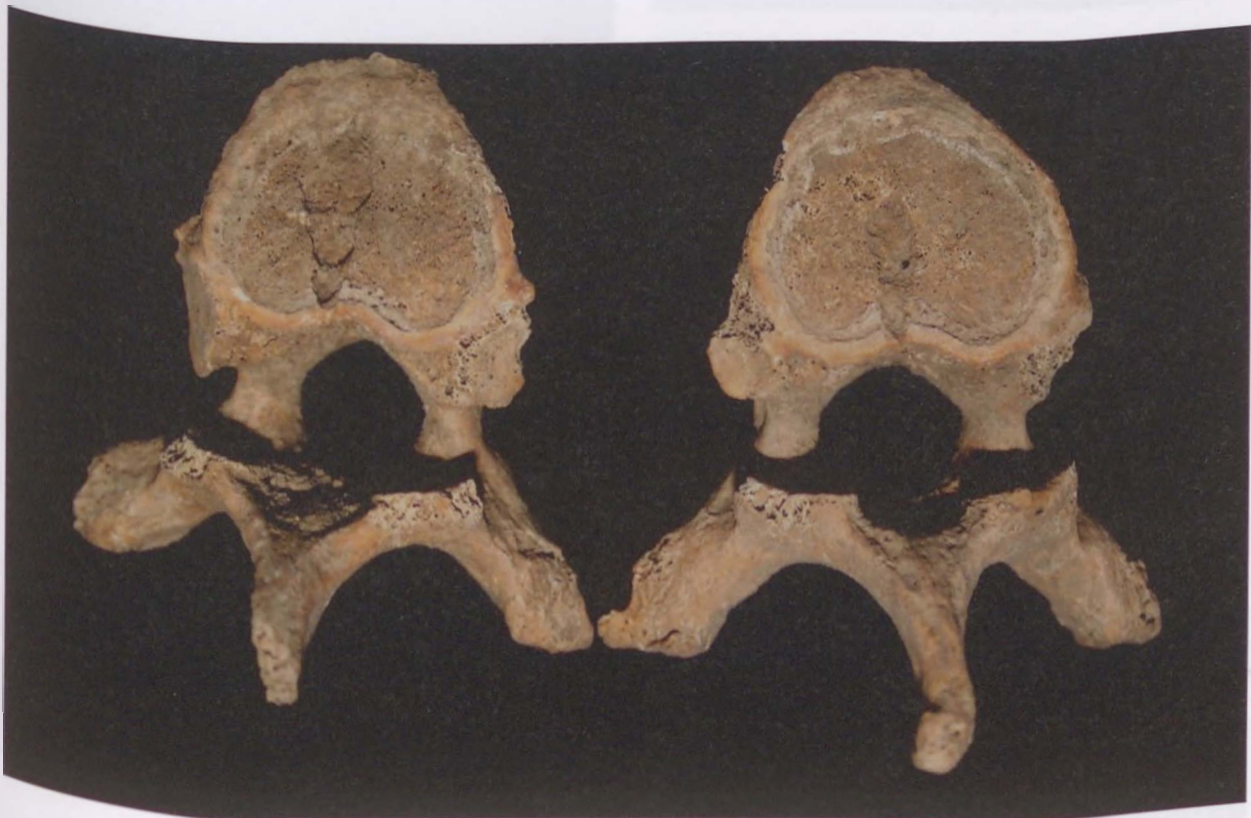
Valószínűleg a 3. vágás lehetett az első, az egyén valamennyire túlélte, azonban a többi vágást már nem.

Törés nyomai a 214. sz. férfi arckoponyájának bal oldalán, az orrcsont és a maxilla találkozási területén, gyógyult. A 292. sz. nő os frontaleján (jobb oldalon a tuber frontale területén) repedések láthatók, ütés utáni szilánkos törés lehetett, gyógyult. A 370. sz. férfi jobb caput mandibulae-ján törés, gyógyult. A caput mandibulae és a fossa mandibularis megnagyobbodott.

A jelképes trepanáció és tompa tárgyú ütés után kialakuló hemangioma nyoma közötti differenciáldiagnózis alapján nem különíthető el a 213. és a 222. sz. koponyatetőn lévő kör alakú, kb. 1 cm bemélyedés, ami a corticalis állományt érintette. A jelképes trepanáció lokalizációja minden esetben a koponyatető, pontosabban annak központi területe. Alakja kör (általában 1-1,5 cm

14. kép. Schmorl-féle csomó benyomata hát- és ágyécsigolyákon (74. sír, maturus nő)

15. kép. Schmorl-féle csomó benyomata hátszigolyákon (213. sír, maturus férfi)

16. kép. Jelképes trepanáció (222. sír, senium nő)

17. kép. Tibiatörés (79. sír, adultus férfi)

18. kép. Ulnatörés (246. sír, senium nő)

19. kép. Combnyaktörés következtében kialakult újcsontképződés (297. sír, senium nő)

20. kép. Combnyaktörés nyoma a bal femuron (297. sír, senium nő)

átmérővel), ritkán ellipszis. Ennek megfelelően feltételezhető a 213. sz. férfi, illetve a 222. női koponyán.

A traumás elváltozásokhoz sorolják a mikrotrauma hatására keletkező csigolyaív szakadását (spondylolysis) is. Két férfinál és 5 nőnél figyelhető meg – egy eset kivételével – az 5. lumbalis csigolyán (88., 111., 135., 176., 297., 333., 371. sz.).

A hosszúcsontokon két férfinál (79., 187. sz.) a tibia (17. kép) és 2 nőnél (246., 297. sz.) az ulna (18. kép), illetve a femur nyakának törése látható (19–20. kép). A 297. sz. idős nő esetében a combnyaktörés nagy valószínűséggel másodlagosan, előrehaladott osteoporosis következtében jött létre. A morfológiai jellegzetességek alapján az illető a törés gyógyulása után tovább élt és használta a sérült ízületet.

IX.2.4.3. Metabolikus (anyagcsere) és/vagy hematogén (vérképzéssel kapcsolatos) megbetegedések csonttani tünetei

IX.2.4.3.1. Diffúz idiopathicus hyperostosis (DISH)

A megbetegedés fokozott mészbepüléssel jár, a gerinc elülső szalagjának elcsontosodását okozza (első sorban a jobb oldalon). Nem ritkán a koponya, a medence és a végtagok csontjain is előfordulnak szalagesontosodások. Az elváltozás gyakran idősebb férfiakon jelentkezik, gyakori kora az életkorral emelkedik. Anyagunkban a 217. sz. maturus férfi csontvázán figyeltünk meg DISH-re utaló elváltozásokat: a gerinc elülső szalagjának elcsontosodását és a sacrum, illetve a jobb oldali os coxae kezdődő összecsontosodását (21–22. kép).

IX.2.4.3.2. Osteoporosis

A postmenopausal és az idős kori csonttritkulás a teljes csontvázrendszeret érinti, következtében gyakran for-

21. kép. DISH nyoma – gerinc elülső szalagjának elcsontosodása (217. sír, maturus férfi)

dulnak elő törések a csigolyákon, a combnyakon, illetve az alkarcsontokon. A 297. sz. senium nő osteoporosisa a csigolyák erőteljes deformitását, ellaposodását okozta (23. kép), valamint a fentiekben ismertetett combnyaktöréshez vezetett.

IX.2.4.3.3. Poroticus hyperostosis

Az anyagcsere megbetegedéseink egy része összefüggésben van a vérképzőrendszer rendellenességeivel. Az osteoarcheológiai leleteken a leggyakoribb a poroticus hyperostosis néven szereplő csontelváltozás, amely az orbita felső részére vagy a koponya egyéb területeire, főleg a koponyatetőre lokalizálódik. A poroticusság jelenti a koponya subperiostealis corticalis rétegének elvékonyodását, azon a porusok megjelenését, a hyperostosis pedig a diploe megvastagodására vagy annak előretörésére vonatkozik. A poroticus hyperostosis három specifikus manifesztációra vonatkozik, poroticus, cribroticus és trabecularis, amelyek a folyamat súlyosságát jelentik. A két fő lokalizációs helyet a régebbi elne-

22. kép. Os coxae és sacrum kezdődő összecsontosodása (DISH) (217. sír, maturus férfi)

vezések fejezik ki, miszerint cribra orbitalia et cranii-ról beszélhetünk. Etiológiájukban a vérképzőrendszer primer, illetve szekunder megbetegedései szerepeltethetők (vashiányos anémia, proteinhiány, egyoldalú táplálkozás, másodlagosan egyes fertőző megbetegedések stb.).

Anyagunkban a cribra orbitalia 20 esetben fordul elő, 7 gyermeknél (infans I.: 235. sz. trabecularis, 238. sz. poroticus; infans II.: 63., 86., 174. sz., 179. sz., 243. sz. poroticus). A 238. sz. kivételével valamennyi az enyhébb formát mutatja. A 248. sz. juvenis férfinál szintén az enyhe típus alakult ki. Hat férfi közül (73., 87., 120., 421., 439., 457. sz.) a 87. sz. elváltozása közepesen súlyos, míg a többi enyhe (poroticus).

Valamennyi nőnél (69., 176., 231., 247. sz.) a cribra orbitalia a poroticus képet adja.

A cribra cranii 11 egyénnél figyelhető meg. A gyermekek száma négy (122. sz.: trabecularis, 238. sz.: poroticus-cribroticus, 40. sz.: cribroticus, 86. sz.: poroticus); juvenisek közül egy nőnél (309. sz.: poroticus), négy férfinál (26., 73., 120. sz.: poroticus, 87. sz.: cribroticus). A női egyéneknél (22., 53. sz.) a jelenség poroticus formát ad. Fentiekből látható, hogy a cribra cranii is általában az enyhe (poroticus) típust mutatja, csupán három gyermeknél (40., 122., 238. sz.) és egy férfinál mutat súlyosabb képet (87. sz.).

A cribra orbitalia és cribra cranii együttesen öt egyénnél jelenik meg (73., 86., 87., 120., 238. sz.).

IX.2.4.3.4. Hyperostosis frontalis interna (HFI)

A hyperostosis frontalis interna az os frontale belső felszínén kisebb-nagyobb kiemelkedés formájában jelentkező csontdudor. Elsősorban a nőknél, az érett felnőtt korban alakul ki, de kisebb gyakoriságban a férfiaknál is előfordul. Megjelenésének általában 5 fokozata különböztethető meg (HAJDU ET AL. 2009), de az egyszerűség kedvéért anyagunkban három fő típust körvonalaztunk.

23. kép. Osteoporosis következtében ellaposodott hátsigolyák (297. sír, senium nő)

Nyolc női egyén esetében (139., 138., 222., 296., 297., 409., 416., 452. sz.) az egészen enyhe formát figyelhetjük meg, ez az ún. „en plaque” forma, egy kivételével (452. sz. adultus) valamennyi a senium életkorcsoportba tartozik. Közepesen kifejezett dudorképződés a 231. sz.-nál (adultus) alakult ki, míg egészen kifejezett forma a 230. sz. (senium) (24. kép). A három férfi (166., 198., 421. sz.) életkorcsoportja maturus, a HFI enyhe formájával.

IX.2.4.3.5. Rachitis (angolkór)

Rachitis vagy angolkór kórképe a 69. sz. női koponyán (adultus, 23-30) figyelhető meg, amely a jellegzetes, ún. „quadrát” formát mutatja. A vázcsontokon elváltozás nem figyelhető meg.

IX.2.4.4. Fertőző megbetegedések csonttani manifesztációi

A fertőző megbetegedések közül a tuberculosis, a szifilisz és a lepra csonttani manifesztációi jelentősek. A három fő megbetegedés közül a magyarhomorogi anyagban a csonttuberculosis és – feltehetően – a lepra csonttani tünetei jelentősek.

IX.2.4.4.1. Csonttuberculosis

A csontok, ízületek *Mycobacterium tuberculosis* (*M. bovis*) okozta megbetegedése általában a posztprimér fertőzés hematogén szórása során lép fel.

A csonttuberculosis leggyakoribban a csigolyákat támadja meg. A gümős folyamat szétrombolja a csigolya

24. kép. Hyperostosis frontalis interna (230. sír, senium nő)

zárólemezeit és a szivacsos állományt, caries képződmények, kisebb-nagyobb bemélyedések alakulnak ki. A megtámadott csigolyák összeroppannak, a gyógyulást a csigolyák összezsugorodása gibbus vagy blokk formájában jelzi. Természetesen a tuberkulózisos folyamat a nagy és kis ízületeket is megtámadhatja, amelyekben az előbbiekhöz hasonló morfológiai jelleg együttes léphet fel. Történeti anyagban általában a gyógyult formákat ismerjük, míg a kezdeti szakaszokra általában csak utalás történik. A csonttuberculosis kísérő tünete lehet a hosszúcsontok periostitis, illetve a koponya belső felületén elősorban az os frontalén) sűrű érgomolyag nyoma (endocranialis mintázat), valamint az agyhártya lobosodásának (leptomeningitis) bemélyedései.

A 68. sz. gyermek (0-6) hosszúcsontjainak súlyos periostitisét (25. kép) és rendellenes endocranialis benyomatait tuberculosicus folyamatra vezetjük vissza (csigolyák post mortem elvesztek), illetve a 300. sz. gyermek (5-6 éves) koponyájának rendellenes endocranialis mintázatát és az os frontale belső felszínének bemélyedéseit.

A 94. sz. adultus korcsoportú nő gerincének háti szakaszán három (T2-4) (26. kép), és ágyéki szakaszán 2 (L2-3) csigolya teste a fertőzés okozta folyamatok következtében összeroppan, majd a gyógyulás folyamán fuzionált, a TBC-re jellemző formációt (Pott-féle gibbus) mutatva.

IX.2.4.4.2. Lepra

A lepra csonttünetei jól körülírtak, elsősorban az arcokoponyára, illetve a kéz, láb csontjaira lokalizálódnak. Az arcokoponyán a spina nasalis anterior atrofizálódik, a cavum nasale kiszélesedik, medialisan periostitis lép fel, a kéz- és lábközépcsontok atrofizálódnak súlyos osteolysis képét adva („pencil” – ceruza ujjak). A hosszúcsontokon – elsősorban a tibián és a fibulán – periostitis lép

25. kép. Feltehetően tuberkulózis fertőzés okozta periostitis hosszúcsonton (68. sír, infans I. gyermek)

fel. Ezeknek az ismérveknek megfelelően két egyénnél tételezzük fel a lepra csonttani manifesztációját. A 104. sz. (nő, adultus) az apertura piriformis kiszélesedett, körülötte és az orrcsontokon gyulladás nyomai láthatók (27–28. kép), a másik a 30. sz. férfi (maturus), a maxillán szintén gyulladás nyoma figyelhető meg (főleg a fossa canina területén), és az apertura piriformis ez esetben is kiszélesedett. Mindkét esetben gondolhatunk az orrüreg gyulladásos folyamatára is, azonban a lepra diagnózisa nem zárható ki. A vázcsontokon elváltozás nem figyelhető meg.

IX.2.4.4.3. Endocranialis léziók

A palaeopatológiai irodalom a leptomeningitis tuberculosát többféle endocranialis elváltozástípussal (fokozott gödörképzettség, periostealis új csontképződmények, rendellenes érbenyomatok, granularis benyomatok) is összefüggésbe hozza. Ezek az ún. atipikus esetek.

26. kép. Pott-gibbus (tuberkulózis nyoma) a háti szakaszon (94. sír, adultus nő)

A fertőző megbetegedések nozológiai egységébe soroljuk az endocranialis léziókat, bár meg kell említenünk, hogy ezeket a csontelváltozásokat a leptomeningitis tuberculosa mellett számos más fertőző és nem fertőző betegség is kialakíthatja.¹⁴

Rendellenes érbenyomatokat 23 egyén koponyájának (17. táblázat) endocranialis felszínén figyelhettük meg. Ezek közül 14 a gyermekek száma, a juvenisekhez tartozik két nő (29. kép), a felnőttek nyolcan vannak (4 férfi és 4 nő). A csonttuberculosis fejezetben már érintettük, hogy a 300. sz. gyermek hosszúcsontjainak súlyos periostitise és rendellenes endocranialis mintázata (30. kép) valószínűleg tuberkulózisos eredetű, és feltételezhetjük a betegséget több gyermek esetében is. A felnőtteknél megfigyelhető léziók etiológiája azonban nagyon sokrétű lehet.

17. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Rendellenes endocranialis mintázat egyének szerint

Nemek \ Életkores.	Infans	Infans I.	Infans II.	Juvenis	Adultus	Maturus
férfi					334., 347	28., 51., 98
nő				237., 283	134., 368	53
meghatl. nemű	20	33., 68., 126., 232., 240., 265., 300., 126	19., 62., 288., 301			
összesen	1	8	4	2	4	4

¹⁴ SPEKKER Olga: Evaluation of endocranial bony changes in relation to tuberculosis in the Robert J. Terry Anatomical Skeletal Collection (Washington, DC, USA). Ph.D. disszertáció, SZTE Embertani Tanszék. Szeged 2018.

27. kép. Gyulladás nyoma az apertura piriformis környékén – lepra? (104. sír, adultus nő)

28. kép. Fokozott erezettség az orrüreg belsejében – lepra? (104. sír, adultus nő)

29. kép. Rendellenes érbenyomatok az os frontale endocranialis felszínén – tuberkulózis? (283. sír, juvenis nő)

30. kép. Rendellenes érbenyomatok a jobb os parietale endocranialis felszínén – tuberkulózis? (300. sír, infans I. gyermek)

IX.2.4.5. Csonttumороk

A csonttumороk közül a történeti anyagban leginkább a metasztatikus csonttumороk a leggyakoribbak, vagyis a csontokba kerülő áttéti tumороk, amelyek hematogén szórás révén keletkeznek. Leggyakrabban a csigolyákban, a medencecsontokban és a koponyatetőn fordulnak elő. Két fő megjelenési formájuk van, az ún. osteoplasticus (csontképző) és az osteolyticus (csontpusztító).

Anyagunkban a 138. férfi (senium) metastasisa az osteolyticus formát mutatja jobb os parietalén, a sutura

coronalishoz és a bregmához közeli területen (31. kép), valamint a másik felritkult terület a jobb oldali asterionnál figyelhető meg.

A vázcsontokon elváltozás nem látható.

IX.2.4.6. Fejlődési rendellenességek

A fejlődési rendellenességek születéskor vagy a későbbi életévекben manifesztálódnak, genetikai vagy környezeti faktorok eredményeként alakulnak ki. Ide tartozik a craniostenosis is, vagyis a koponyatető valamelyik

31. kép. Osteolyticus metastasis nyoma a jobb os parietale területén (138. sír, senium férfi)

varratának korai (idő előtti) elcsontosodása, amely a koponya egészének részleges vagy teljes alakváltozását eredményezi.

A csigolyákat, illetve a bordákat érintő minor fejlődési rendellenességek közül a sacralisatio (a keresztcsont többlet szegmentjének a kialakulása) fordult elő a legnagyobb számban (49 megfigyelhető esetből 12) (32. kép). Ezen kívül egy-egy egyénnél blokkcsigolya (87. sz.), részleges sacrum bifidum (302. sz.), os acromiale (69. sz.) és a borda bifurkációja (21. sz.) jelentős.

A 88. sz. (férfi, matusus) koponyán mind a három fő varrat (sutura sagittalis, - coronalis, - lambdoidea) és a bal oldalon a squama temporalis elcsontosodott, a koponya nagymértékű alakváltozást szenvedett (33–34. kép). Feltehetőleg a sutura sagittalis elcsontosodása kezdődött legkorábban, mivel a koponya hosszirányban megnyúlt, ezt követhette a sutura coronalis a bal oldalon (a homlokcsont jobb oldalra deformálódott), illetve a sutura lambdoidea a jobb oldalon (nyakszirtecsont hátrafelé, a bal oldalra deformálódott). Valójában scaphocephalia jelenségének tarthatjuk, mivel elsősorban a koponya hosszirányú megváltozását eredményezte, ugyanakkor a ferde irányú torzulásokkal is számolni kell. A másik egyén a 110. sz. (férfi, adultus), esetében a jobb oldalon, a squama temporalis elcsontosodását láthatjuk.

IX.2.4.7. Egyéb elváltozások

A periostitis (csontthártyagyulladás) hátterében számos tényező állhat: trauma, fertőzés, daganat stb. Ezért az önállóan megfigyelhető, más léziókhöz nem kapcsolódó négy esetet itt említjük meg (egy inf. II. gyermek, két

32. kép. Sacralisatio (5. ágyékcsigolya hozzáöntött a sacrumhoz) (213. sír, matusus férfi)

adultus férfi és egy adultus nő). Gyulladásra (középfül?) vezetjük vissza a 421. sz. bal os temporale pars petrosa területén fellépő kisebb-nagyobb perforációkat.

Egyéb elváltozásokhoz soroljuk a mandibula belső felszínén a Stafne-féle bemélyedést. Ez a jellegzetesség egy ektópikus nyálmirigy benyomataként keletkezik. Anyagunkban a 213., 382. sz. mandibulákon látható (35. kép). Az utóbbi mandibulán kettős, az egyik 1,5 cm hosszú, elliptikus, bab alakú, a másik borsó nagyságú, 1 cm hosszú, mélyek és sima a felszínük (MARCSEK-KOCSIS 1985).

Feltehetőleg lágyrész általi benyomódás figyelhető meg a mandibula belső felszínén, a canalis mandibularis vonalában fut, 2 × 2 cm-es hosszanti, elliptikus alakú (226. sz., nő, adultus).

A fokozott aktivitás következtében az izomtapadási helyeken jelentkező elváltozások előfordulását 5 férfi, 3 nő és egy meghatározhatatlan nemű egyénnél jegyeztük fel, elsősorban a calcaneuson, illetve a tibia és a fibula distalis részén.

A vázcsontokon megjelenő patológiás jelek sorozat szerinti felsorolását a 18. táblázat tartalmazza.

34. kép. Idő előtti varratelesontosodás okozta koponyatorzulás (scaphocephalia) – oldalnézet (88. sír, maturus férfi)

33. kép. Idő előtti varratelesontosodás okozta koponyatorzulás (scaphocephalia) – felülnézet (88. sír, adultus férfi)

35. kép. Stafne-féle ciszta a mandibula belső felszínén (382. sír, maturus férfi)

18. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Patológiás jellegek a vázcsontokon

Sírszám	Anatómiai variáció és fejlődési rendellenesség	Patológiás jellegek
21	sin. borda bifureatio	dex. tuberositas radii enthesopathia
22		mindkét calcaneuson enthesopathia
25		T6–7: discus hernia; sin. tibia és fibula distalis részén enthesopathia; sacrum dex. oldalon: kezdeti synostosis (os coxae)
27		mindkét calcaneuson enthesopathia
30		L1–S1: enyhe DSP
31		T9–10, T12: Schmorl-esomó benyomata; mindkét tibián enthesopathia
34		L1: Schmorl-esomó benyomata
41		3 T esigolyán Schmorl-esomó benyomata
46		dex. tibia proximalis epiphysis periostitis
61		L2–3 dex. közepes DSP
69	os acromion (dex.)	dex. tibia diaphysis periostitis (enyhe)
74		T5–12, L1–5: Schmorl-esomó benyomata

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

Sírszám	Anatómiai variáció és fejlődési rendellenesség	Patológiás jelek
79		dex. tibia gyógyult fractura
80	foramen suprascapulare (sin.)	
87	blokkcsigolya (T3–4)	
88		L4–L5: spondylolysis; dex. radius distalis epiphysis: DA; C4–7: DSP; mindkét patella enthesopathia
94		TBC, csigolyatest-összeroppanások (gibbus) háti szakaszon 3 csigolya (T2–4?) ágyéki szakaszon 2 csigolya (L2–3?)
107		L5: Schmorl-csomó benyomata
109		L4–5: enyhe DSP
110		L3–4 (sin.): közepes DSP T11–12: Schmorl-csomó benyomata
111		L5: spondylolysis
119		T12–L3: Schmorl-csomó benyomata
123		L3: Schmorl-csomó benyomata
133		L1: Schmorl-csomó benyomata
135		L5: spondylolysis
151		sin. femur distalis epiphysis: periostitis
168		L4–5: Schmorl-csomó benyomata; sin. patella enthesopathia
176		L5: spondylolysis
177		T12–L5: Schmorl-csomó benyomata
187		sin. tibia: gyógyult fractura
200		közepes DSP
213		T10–11: Schmorl-csomó benyomata
215		L4: Schmorl-csomó benyomata
217		DISH?
229		L2: Schmorl-csomó benyomata
233		T9–10: Schmorl-csomó benyomata
234		L4–5: enyhe DSP; dex. tibia és fibula distalis epiphysis, mindkét calcaneuson enthesopathia
246		sin. ulna diaphysis distalis része: gyógyult fractura
272		L5 sin: közepes DSP
276		C2 sin: DSP
289		T8–12: Schmorl-csomó benyomata; L5–S1: enyhe DSP
295		T12: discus hernia
297		L5: spondylolysis; sin. femur proximalis epiphysis: fractura (combnyaktörés: feltehetően osteoporosis következménye); T4–6, T8, L5: ellaposodott csigolyatestek (osteoporosis), erőteljes DSP
302		T9, T11–L1, L4: Schmorl-csomó benyomata részleges (?) sacrum bifidum
304		L4–5: enyhe DSP
320		T12–L1: Schmorl-csomó benyomata
333		L5: spondylolysis
346		L3: Schmorl-csomó benyomata
352		L1–5: enyhe DSP

Sírszám	Anatómiai variáció és fejlődési rendellenesség	Patológiás jelek
371		L5: spondylolysis
381		T9: enyhe DSP; T11–12: Schmorl-csomó benyomata
424		mindkét femur: periostitis
430		enyhe/közepes DSP: lumbalisokon, enthesopathia: tuber ischiadicum, patella
438		enthesopathia: patella, tuberositas radii
439		enyhe/közepes DSP: lumbalisokon

dex.: dextra, sin.: sinistra

DSP: degeneratív spondylosis

DA: degeneratív arthrosis

IX.2.5. PALEODEMOGRÁFIAI ADATOK MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB 11–12. SZÁZADI NÉPESSÉGÉRE VONATKOZÓAN

A paleodemográfiai számításoknál (ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970) módszerét használtuk fel.

Az elhalálozási életkor (életkorcsoportok) és a nemiség meghatározását alapul véve elvégeztük a paleodemográfiai elemzést 524 egyénre vonatkozóan (19. táblázat), ami 126 férfi, 174 nő, valamint 224 meghatározhatatlan nemű felnőtt és gyermek elemzését jelentette. A népességre vonatkozó halandósági adatokat a 20–22. táblázatok tartalmazzák, az ezek alapján a felrajzolt mortalitási, túlélési és várható élettartam görbéket pedig az 1–4. ábrák.

A felnőtt kort el nem érők a népesség 40,5%-át alkották. A túlélési adatokból kiderül, hogy amíg az adultus határt a populáció közel 60%-a, az adultus-maturus határt átlépve már csak közel 35,8%-a volt életben.

A népességben a születéskor várható átlagos élettartam 29,8 év volt, amely a csecsemőkorúakkal történt korrekciót követően 20,6 évre módosult. A 15 éves kort megelőzők közül a férfiak átlagosan további 29,8 év, a nők pedig további 27,6 év megélésére számíthattak. Abban az esetben, ha a népesség tagjai közül valaki a 20. életévét betöltötte, további 24,5 év megélésére számíthatott. A nők mortalitása az adultus kor egész ideje alatt magas, a kiugró csúcs 20 éves kor körüli. Ez a mortalitási mintázat a történeti korú népességek jelentős részénél kimutatható (ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970), oka feltehetően a reprodukív időszakkal (terhességi és szülési komplikációkkal, szülést követően a fertőzések fellépésével) hozható összefüggésbe. A férfiak mortalitási csúcsa 40 éves kor körül mutatható ki, ez a nők mortalitási csúcsához képest jelentős elcsúszásban van.

19. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Egyének halandósági táblázata

Korcsoport x	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex
0	14,0	2,7	100,0	0,1	98,7	2981,5	29,8
1-4	76,4	14,6	97,3	0,8	360,2	2882,8	29,6
5-9	56,2	10,7	82,7	0,7	386,9	2522,7	30,5
10-14	38,5	7,4	72,0	0,5	341,7	2135,8	29,7
15-19	22,6	4,3	64,7	0,3	312,6	1794,0	27,7
20-24	42,6	8,1	60,4	0,7	281,5	1481,4	24,5
25-29	28,2	5,4	52,2	0,5	247,7	1199,9	23,0
30-34	24,6	4,7	46,9	0,5	222,6	952,2	20,3
35-39	33,1	6,3	42,2	0,8	195,0	729,6	17,3
40-44	42,2	8,1	35,8	1,2	159,1	534,6	14,9
45-49	28,4	5,4	27,8	1,0	125,4	375,5	13,5
50-54	31,4	6,0	22,4	1,4	96,9	250,1	11,2
55-59	29,6	5,6	16,4	1,8	67,8	153,3	9,4

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

60-64	17,6	3,4	10,7	1,6	45,3	85,5	8,0
65-69	17,6	3,4	7,4	2,4	28,5	40,2	5,5
70-74	17,6	3,4	4,0	4,4	10,1	11,7	2,9
75-79	3,5	0,7	0,7	5,2	1,7	1,7	2,5
Összesen	524	100					

Jelmagyarázat: x: életkorcsoport; Dx: meghaltak száma az x életkorcsoportban; dx: meghaltak aránya az x életkorcsoportban; lx: az x életkor küszöbén életben lévők aránya (továbbélők százalékáka); qx: az x életkorú egyén esélye a halálra (halálozási valószínűség); Lx és Tx: segédszámítás; ex: az x életkorúak még várható átlagos élettartama

20. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Egyének élettáblája a csecsemőkorrekció után

Korcsoport	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex
0	256,0	33,4	100,0	2,6	83,3	2055,4	20,6
1-4	76,4	10,0	66,6	1,1	246,4	1972,1	29,6
5-9	56,2	7,3	56,6	1,0	264,7	1725,7	30,5
10-14	38,5	5,0	49,3	0,8	233,8	1461,0	29,7
15-19	22,6	2,9	44,2	0,5	213,8	1227,2	27,7
20-24	42,6	5,6	41,3	1,0	192,6	1013,4	24,5
25-29	28,2	3,7	35,7	0,8	169,5	820,8	23,0
30-34	24,6	3,2	32,1	0,8	152,2	651,4	20,3
35-39	33,1	4,3	28,8	1,1	133,4	499,1	17,3
40-44	42,2	5,5	24,5	1,7	108,8	365,7	14,9
45-49	28,4	3,7	19,0	1,5	85,8	256,9	13,5
50-54	31,4	4,1	15,3	2,1	66,3	171,1	11,2
55-59	29,6	3,9	11,2	2,6	46,4	104,8	9,4
60-64	17,6	2,3	7,3	2,4	31,0	58,5	8,0
65-69	17,6	2,3	5,0	3,5	19,5	27,5	5,5
70-74	17,6	2,3	2,8	6,4	6,9	8,0	2,9
75-79	3,5	0,5	0,5	7,7	1,1	1,1	2,5
Összesen	766	100					

21. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Férfiak élettáblája

Korcsoport	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex
15-19	4,4	3,5	100,0	0,0	491,2	2892,3	28,9
20-24	12,6	10,0	96,5	0,1	457,5	2401,1	24,9
25-29	11,0	8,7	86,5	0,1	410,8	1943,6	22,5
30-34	7,1	5,6	77,8	0,1	375,0	1532,8	19,7
35-39	12,6	10,0	72,2	0,2	336,0	1157,7	16,0
40-44	21,8	17,3	62,2	0,3	267,8	821,7	13,2
45-49	11,9	9,5	44,9	0,3	201,0	553,9	12,3

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

50-54	13,9	11,1	35,5	0,4	149,6	352,9	10,0
55-59	13,6	10,8	24,4	0,6	95,0	203,3	8,3
60-64	5,4	4,2	13,6	0,4	57,4	108,4	8,0
65-69	5,4	4,2	9,3	0,6	36,1	51,0	5,5
70-74	5,4	4,2	5,1	1,1	12,7	14,9	2,9
75-79	1,1	0,8	0,8	1,3	2,1	2,1	2,5
Összesen	126	100					

22. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Nők élettáblája

Korcsoport	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex
15-19	8,6	4,9	100,0	0,1	487,7	2757,0	27,6
20-24	26,7	15,3	95,1	0,3	437,0	2269,3	23,9
25-29	14,7	8,4	79,7	0,2	377,6	1832,3	23,0
30-34	15,0	8,6	71,3	0,2	335,0	1454,8	20,4
35-39	18,0	10,3	62,7	0,3	287,7	1119,7	17,9
40-44	18,0	10,3	52,4	0,3	236,2	832,0	15,9
45-49	14,0	8,0	42,1	0,3	190,3	595,8	14,2
50-54	14,5	8,3	34,1	0,4	149,5	405,5	11,9
55-59	13,0	7,4	25,7	0,5	110,1	256,0	9,9
60-64	10,0	5,7	18,3	0,5	77,2	145,9	8,0
65-69	10,0	5,7	12,6	0,8	48,6	68,6	5,5
70-74	10,0	5,7	6,9	1,5	17,2	20,0	2,9
75-79	2,0	1,1	1,1	1,7	2,9	2,9	2,5
Összesen	174	100					

IX.2.6. ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarhomorog-Kónya-domb 11–12. századi népességéről a következőket mondhatjuk.

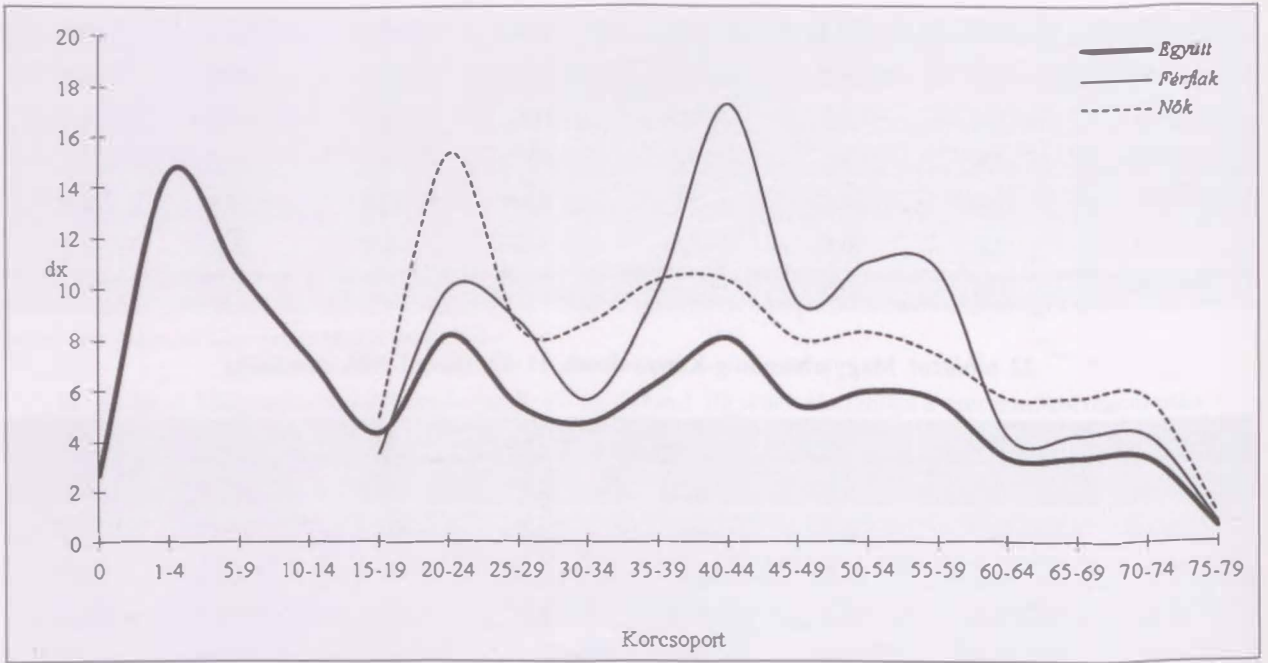
A csontvázanyag nagyon töredékes és hiányos, ezekből következően az általános antropológiai jellemzés bizonyos korlátokba ütközött. A nemek megoszlása egyenetlen, a közösséget nőtöbbség jellemzi. A férfiak száma 126 (42%), a nők 174 (58%), a gyermekeké 187 (36%), és a juveniseké 36 (7%).

Az abszolút értékek szerint a férfiak agykoponyája hosszú, szélessége közepes, magassága közepes/nagy. A méretek arányai alapján a férfiak agykoponyája közepes, magassága szintén. A nőkre vonatkozó értékek hasonlóak a férfiakéhoz. Jelentős az indexek megoszlása, miszerint mindkét nemnél domináló a hosszú (dolicho- kran) koponya. A férfiak termete 168 cm, a nők 157 cm.

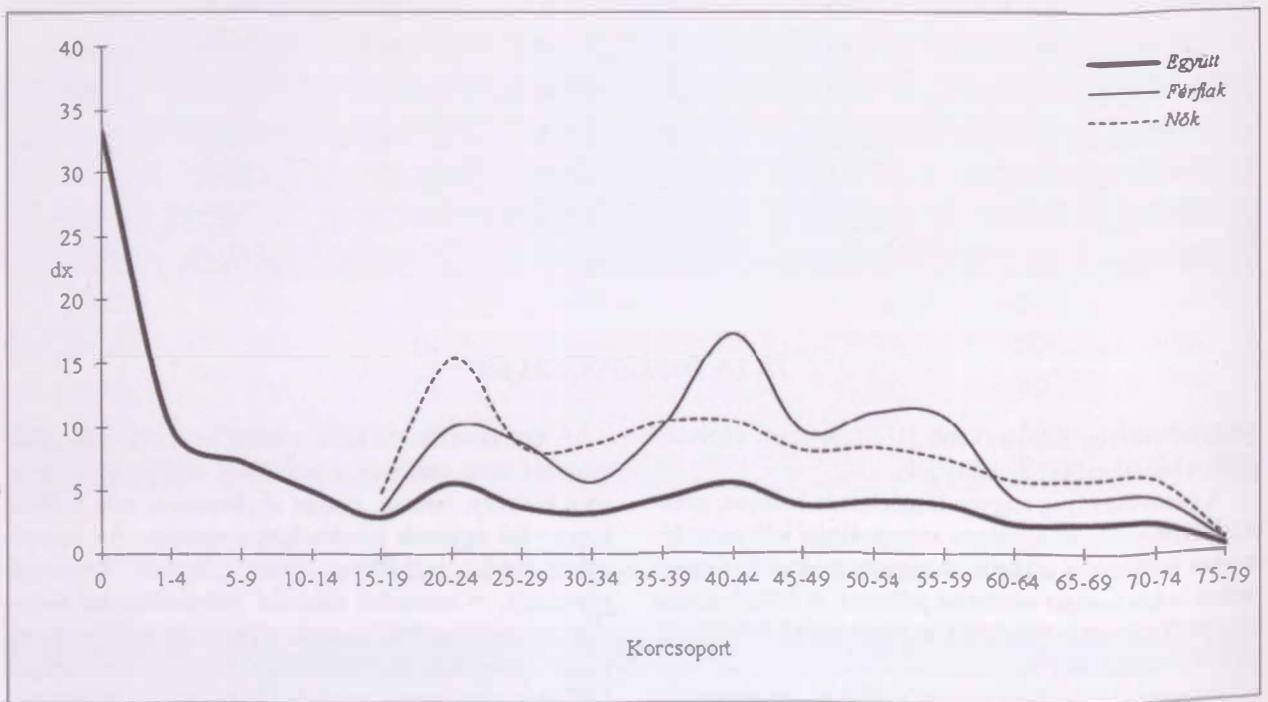
A taxonómiai vizsgálat szerint az europidok adják mindkét nem esetében a populáció többségét, jellemző a keskeny, hosszú, magas agykoponya, míg a rövid koponyájú egyének kisebbségben vannak. Az europidokon belül a bathrokran, az ún. „lépcsős” koponyák jelentősek. A mongolid földrajzi változathoz hat koponya tartozik, azonban vannak olyan koponyák, amelyek ugyan europidok, de kisebb-nagyobb arányban mongolid jellegzetességet mutatnak, illetve olyan koponyák, amelyek mongolid jeleget is adnak, azonban töredékeségük miatt nem dönthető el, hogy melyik földrajzi változathoz tartoznak.¹⁵

A patológias jellegzetességek nagy része az ízületi megbetegedésekhez tartozik, illetve a traumás elváltozásokhoz. Az előbbi csoportban a degeneratív porckopás

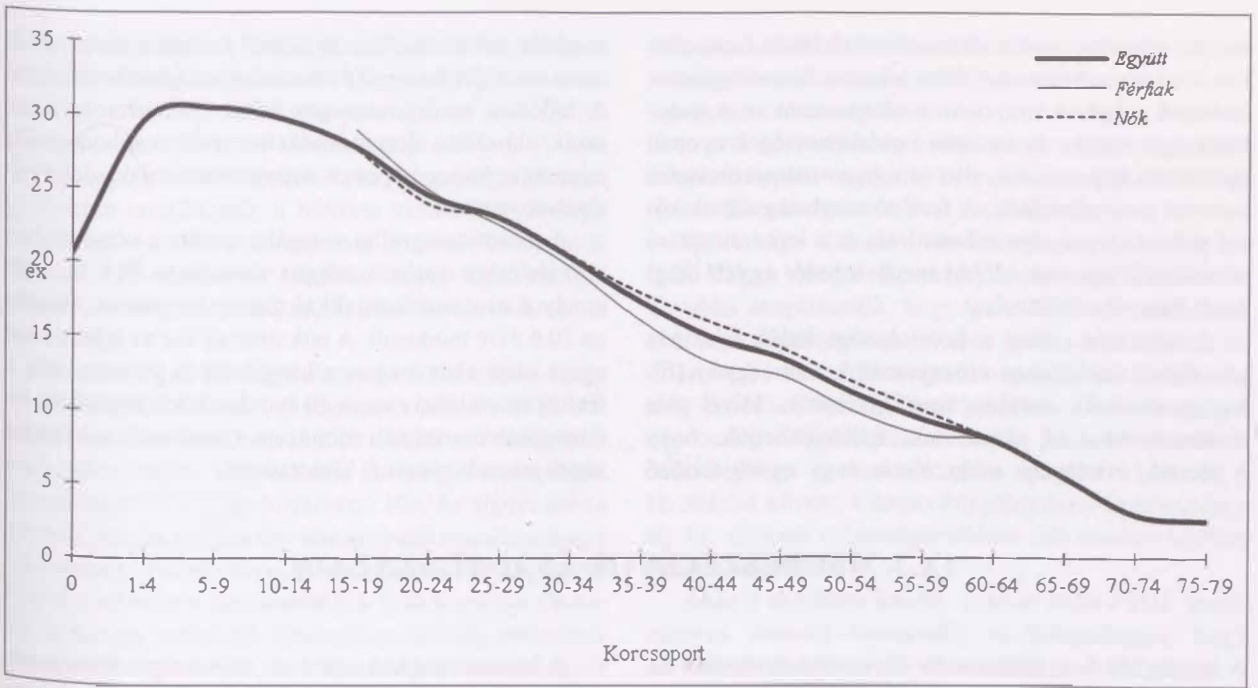
¹⁵ A kisebb-nagyobb arányban mongolid jellegzetességet mutató koponyák száma meglehetősen magas.

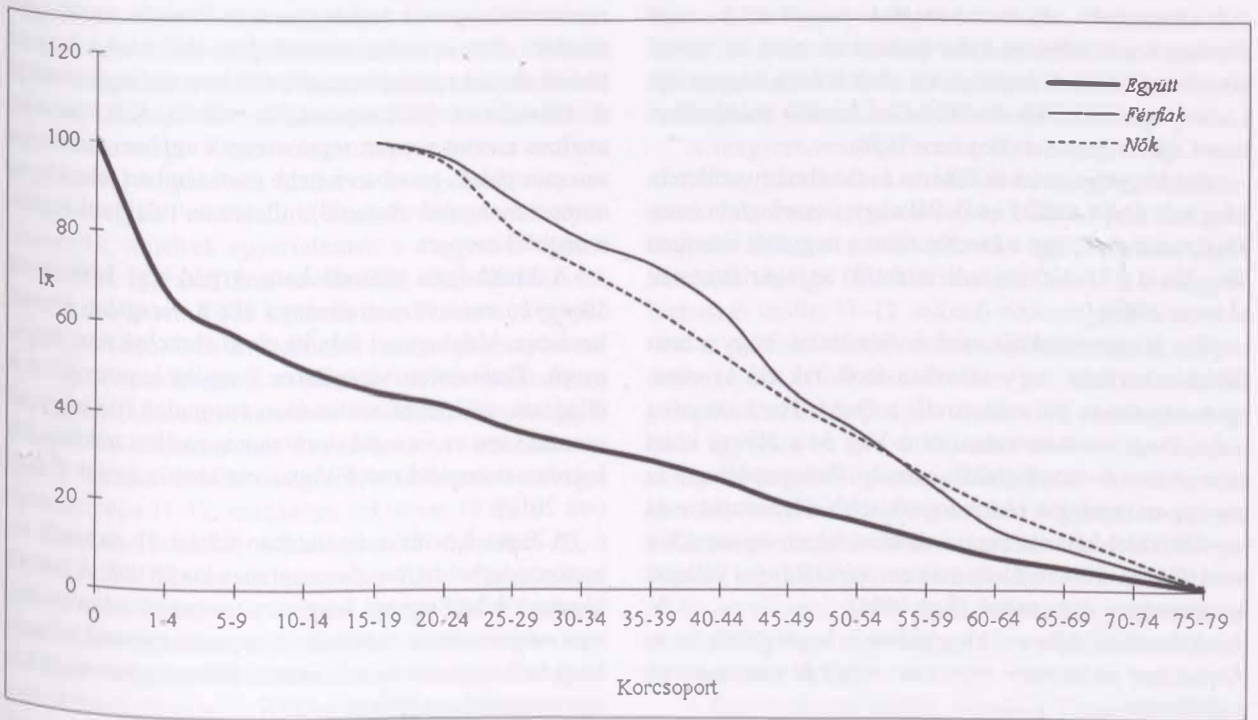
1. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11-12. század. Mortalitási görbék

2. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11-12. század. Mortalitási görbék (csecsemőkorrekcióval)

3. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Várható élettartam

4. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb, 11–12. század. Túlélési görbék

nyoma jelentős, amely életmódjukkal lehet kapcsolatban. Ugyancsak életmódjukkal lehettek összefüggésben a törések, vágások által okozott elváltozások is. A metabolikus és/vagy a hematogén rendellenességek nyomai (poroticus hyperostosis, illetve a hyperostosis frontalis interna) nem jelentősek. A fertőző megbetegedések közül jelentős a csigolya tuberculosis és a lepra csonttani manifesztációja (bár utóbbi megbetegedés egyéb diagnózis hiányában feltételes).

A koponya, főleg a homlokcsont belső felszínén jelentkező rendellenes érbenyomatok több egyén (főleg gyermekek) esetében megfigyelhetők. Mivel más elváltozásokkal is párosulnak, feltételezhetjük, hogy a jelenség etiológiája tuberculosis vagy egyéb fertőző

megbetegedés volt. Egy egyénnél az osteolyticus elváltozás morfológiai képéből metastasisra következtettünk. A fejlődési rendellenességek közül igen jelentős a suturák idő előtti elcsontosodására utaló scaphocephalia jelensége, ami a koponya nagymértékű alakíthatóságához vezetett.

A paleodemográfiai vizsgálat szerint a népességben a születéskor várható átlagos élettartam 29,8 év volt, amely a csecsemőkorúakkal történt korrekciót követően 20,6 évre módosult. A nők mortalitása az adultus kor egész ideje alatt magas, a kiugró csúcs 20 éves, míg a férfiak mortalitási csúcsa 40 éves kor körül mutatható ki. Anyagunk mortalitási mintázata a történelmi korú népeségek jelentős részénél kimutatható.

IX.3. MEGBESZÉLÉS (10. ÉS 11–12. SZÁZAD)

A honfoglaláskor, illetve a 11–12. század embertani arculatát több szerző több szempontból közelítette meg. A teljességre való törekvés nélkül – elsősorban az Alföldre vonatkozóan – a következőket említjük.

Az első tudományos közlemény Lenhossék Józsefnek köszönhető, aki összesen 10 koponyát írt le, majd Bartucz Lajos folytatta a jászdózsai koponyák leírásával (BARTUCZ 1938). A honfoglalók első hiteles képviselője Ladánybenéről került elő 1834-ben, leírását szintén Bartucz Lajos végezte el (BARTUCZ 1938).

Ezt követően számos feltárás és tanulmány született. Meg kell említenünk Lipták Pál nagy, összefoglaló munkáját, amelyben úgy a kisebb, mint a nagyobb létszámú 10., 10–11., 11–12. századi temetők anyagát ismerteti (LIPTÁK 1983).

Éry Kinga munkája nyomán ismeretes, hogy a honfoglalás korában nagy számban fordultak elő az europa-mongolidok (turanid, urali) a Duna–Tisza közén, a Felső-Tisza vidékén valamint a Vág és a Nyitra közti térségben. A honfoglalók másik főcsoportjában az europa-mongolidok részaránya kisebb a Dunántúlon és az Alfölddel határos északi dombvidéken, ugyanakkor az Alföld további területein az europid földrajzi változat komponensei domináltak (ÉRY 1994).

Az utóbbi időben – kiegészítve a honfoglalók és az Árpád-kor embertani arculatát – újabb tanulmányok születettek.

Kerese Kinga és munkatársai honfoglalás kori csontvázak vizsgálatáról számolnak be Tiszabura-Nagy Gánajos-hát területéről (KERESE ET AL. 2012).

A Maros-torokkal szembeni mikrorégió feldolgozásában több, kisebb létszámú lelőhely általános embertani adatai is szerepelnek. A férfiak agykoponyája általában rövid (brachykran), a nőknél közepes (mesokran), de a rövid értékhez közeli. Arckoponyájuk mindkét nemből közepesen széles (mesen). Ezektől az átlagértéktől eltekintve kis esetszámban előfordul a hosszú (dolichokran) agykoponya szintén hosszú (leptoprosop) arckoponyával. Testmagasságuk változó. A taxonómiai analízis szerint a mikrorégió vizsgált egyénei dominánsan europidok, azonban kisebb esetszámban jelentős az europa-mongolid (turanid), illetve a tulajdonképpen mongolid csoport.

A Makó-igási járandó kora Árpád-kori lelőhelyről 10 egyén csontvázmaradványa állt a vizsgálat rendelkezésére. Valamennyi felnőtt rövid (brachykran) koponyájú. Taxonómiai vizsgálatra 7 egyén koponyája volt alkalmas, miszerint uralkodóan europidok, de négy sír csontanyaga az europid dominancia mellett néhány jellegzetes mongolid morfológiai variánst is mutat (MARCSEK 2016).

A Baks-Köztársaság utcában feltárt 11. századi temetőrészletből három sír csontváza került elő. A három koponya közül egynél lehetett a taxonómiai hovatartozást megállapítani, miszerint a koponya europid jellegű. Meg kell említenünk a 7. számú férfi négyszeres jelképes trepanációját (MARCSEK 2017).

Nagyobb létszámú 10. századi temető anyagát ismerteti Oláh Sándor munkájában Sárrétudvari-Hízó-föld lelőhelyről.¹⁶ A 264 csontlelet közül 161 felnőtt, 101 gyermek és 2 meghatározhatatlan életkorú. A rela-

¹⁶ OLÁH Sándor: Sárrétudvari-Hízó-föld honfoglalás kori temetőjének történelmi embertani értékelése. Egyetemi doktori értekezés. JATE Embertani Tsz. Szeged 1990. Kézirat.

tív méretek szerint a férfiak koponyája főként közepes (mesokran), magassága szintén közepes (orthokran-metriokran), a homlok széles (eurymetop), az arekoponya közepesen szélsz-széles (mesoprosop-euryen). A nők agykoponyája hosszú (dolichokran, magassága közepes (orthokran-metriokran), a homlok széles (eurymetop), az arckoponya széles (mesoprosop-mesen). Taxonómiai elemzésre kevés lelet volt alkalmas. A populáció europid jellegű (cromagnoid, nordoid, és jelentősek a bathrokran koponyák).

Szeged-Algyő 258. kútkörzet és Sándorfalva-Eperjes lelőhelyek embertani anyagának közlésére 2015-ben került sor. Mindkettő a nagyobb létszámú honfoglalás kori lelőhelyekhez kapcsolódik. A vizsgált csontvázak száma Algyőről 77, Sándorfalváról 104. Az algyői széria europid jellegű, e jelleg együttesen belül mutatkozik egy meso-brachymorph (közepes-rövid koponya) csoport, és kisebb esetszámra korlátozódik a dolichomorph (hosszú koponya) tendencia. Sándorfalva lelőhely embertani anyaga szintén europid, és a típusmegoszlása az algyői anyaghoz hasonló (MARCSEK ET AL. 2015).

Felgyő-Kettőshalmi-dűlő területéről az Árpád-kori csontvázanyag részletes bemutatása is megtörtént (MARCSEK 2014). A 104 csontváz viszonylag jó megtartású, magas esetszámot adnak az infans I. korcsoportba tartozó gyermekek. Az occipitalis területen a curvoccipitalia mellett figyelemre méltó a bathrokran koponyák száma (erősen „kúpos” forma, lambdatáj lapult). Rendkívül figyelemre méltó a taxonómiai kép, mivel az europid nagyassz komponensei mellett a mongolidok részarányát is meg kell említenünk. Ezek között vannak olyan koponyák, amelyek egyértelműen a nagyassz tipikus képviselői, így avar kori továbbélést tételezhetünk fel. Erre utal a Duna–Tisza közének és a Tiszántúl középső régiójának avar kori anyagában a mongolid komponens. A kifejezetten dolichokran (néhány esetben bathrokran) koponyák (kúpos nyakszirttel, lambdatáji lapultsággal) minden bizonnyal a széria Árpád-kor reprezentásai, melyek a Tiszántúl, különösen a déli területek domináns típuscsoportjai a 11–12. században (MARCSEK 1970).

Szegvár-Oromdűlő területéről a 10. századból 93, a 11. századból 264 egyén csontváza állt a vizsgálat rendelkezésére. Mindkét században az europid jellegkomponens dominál. Ezen belül kitűnik a széles arcú cromagnoidok csoportja dolichokraniával, jelentős a nordoid komplexum részaránya. A tulajdonképpeni brachymorph csoport alárendelt szerepet játszik. Mindkét nemnél sok koponya mutatja a jellegzetes lambdatáji lapultságot kúpos nyakszirttel, valamint a kifejezett bathrokranitást. (MARCSEK 1997). Az europid főkomponens részesedésén kívül figyelmet érdemel azonban a mongolid típus

megjelenése. Négy koponya határozottan mongolid, és mindkét nemnél megfigyelhető az europo-mongolid jellegegyüttes. A mongolidok részesedése alapján felvethető az avar kori népesség hatásának gondolata, ugyanis a tulajdonképpeni mongolid csoporthoz sorolható szajáni típus a Kárpát-medence avar korából ismeretes.

Szathmáry László tanulmánya alapján Ibrány-Esbó-halom 10. és 11. századi néprése elkülönülő. Továbbá megállapítja, hogy a Felső-Tisza-vidék késő avar kori népességének jelentős hatása nem lehetett az ibrány-esbó halmi 10. századi népesség fejlődésére, és még ennél is jelentéktelenebb hatása volt a 11. század néprészére. Megállapításai szerint Szegvár-Oromdűlő népességében is hasonló törés lehetett a 10. és a 11. század között, viszont Püspökladány-Eperjesvölgy 10–11. századi népességfejlődése folyamatos lehetett (SZATHMÁRY 2003).

Ákár a régebben közölt, akár az utóbbi idők tanulmányait vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy az alföldi kis létszámú temetkezések – elsősorban a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl déli területe – embertani anyaga taxonómiai heterogén képet ad. Elsősorban europidok, rövid (brachykran) koponyával, de jelentős az europo-mongolid (turanid) típus és kisebb esetszámúban a kizárólagos mongolid karakter. Termetük általában közepes, de néhány esetben feltűnő a magasabb testmagassági érték, és ez a magas termet általában a cromagnoid jellegekkel együttesen jelenik meg.

A magyarhomorogi honfoglalás kori férfiak¹⁷ taxonómiai illeszkednek az alföldi kis létszámú temetkezések embertani arculatához, és különböznek az olyan nagyobb létszámú szériáktól, mint Sárrétudvari, Algyő, Sándorfalva. Egy fajta különbség tükröződik a magyarhomorogi terület 11–12. századi népességétől is, miszerint az utóbbiak általában hosszú (dolichokran), magas koponyájúak. A férfiak körében az europo-mongolid jellegeket mutató koponyák minden bizonnyal a honfoglalók együttesébe tartoznak, azonban a tulajdonképpeni mongolid (szajáni) típus megléte miatt felvethető az avar kori népesség hatásának gondolata, ugyanis ez a típus a Kárpát-medence késő avar korából ismeretes, főleg a Duna–Tisza közének területéről. Az anatómiai variációk és egyéb rendellenességek miatt a magyarhomorogi honfoglalók egy közösséget (rokonsági kör?) alkottak (elsősorban a férfiak).

A fenti irodalmi adatok alapján a Tiszántúl (főleg a déli és a keleti régiók) Árpád-kori népessége körében domináló a hosszú, keskeny, közép magas koponya, tehát formailag merőben eltérő a honfoglalóktól. Megállapítást nyert, hogy a 11. századi népesség jobban hasonlít a késő avar korira, mint az azt közvetlenül megelőző 10. szá-

¹⁷ A nők kis létszámúak.

zadi előzményekre.¹⁸ Összehasonlító vizsgálatok alapján megerősödni látszik az a feltevés, hogy a 10. és 11. század fordulóján a népesség arculata megváltozott, főleg az Alföld keleti és déli részén (SZATHMÁRY ET AL. 1997).

A magyarhomorogi lelőhely 11–12. századi populációjában nagyon jelentős a dolichokrania (hosszú, keskeny koponya, esetleges bathrokrania) (36. kép) mindkét nem esetében. A mongolidok és a nagy elemszámú olyan europidok, amelyek a mongolid típusok kisebb-nagyobb arányú jellegzetességét is mutatják – taxonómiai arculatuk alapján –, avar kori továbbélésre utalnak. A hosszú, magas és keskeny koponyák egyénei – főleg a bathrokran jellegzetességek miatt – betelepülők lehetnek. Ennek a képnek megfelelően a magyarhomorogi 11–12. századi népesség a Tiszántúl ugyanezen időszak népességeitől nem különbözik.

Patológiai szempontból jelentős a degeneratív porckopás, az endocranialis mintázatok megjelenése, és a tulajdonképpen fertőző megbetegedések nyomai. Ezek az elváltozások életkörülményeikre (esetleg munkavégzésükre is) rámutathatnak. Meglepően kevés a táplálkozási hiányosságra utaló csontelváltozás (poroticus hyperostosis). Ugyancsak kis gyakoriságú a traumás elváltozás. Sebészi trepanáció nem figyelhető meg, a kevés esetszá-

36. kép. Bathrokran koponya (81. sír, adultus férfi)

mú jelképes beavatkozás nyoma (?) pedig nem teljesen igazolható.

IX.4. MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB 10. ÉS 11–12. SZÁZADI NÉPESSÉGÉNEK BIOLÓGIAI TÁVOLSÁGA

Az összehasonlításba bevont lelőhelyekről azokat a koponyákat használtuk fel, amelyek a kiválasztott 10 méret szempontjából legalább 90%-ban értékelhetők voltak. A hiányzó méretek pótlásához a k-legközelebbi szomszéd algoritmust (kNN) alkalmaztuk, $k = 5$ beállítással (KANYHERCZ–PASSALACQUA 2016). Az összeállított adatbázisban szereplő kraniometriai méretek többváltozós eloszlásától jelentősen eltérő koponyákat – outlierek – Mahalanobis távolság segítségével szűrtük ki 99%-os konfidenciaszint mellett. Mivel érdeklődésünk középpontjában a koponya formájában fennálló különbségek álltak, ezért a folytonos kraniometriai jellegekből adódó mérhetőást (DARROCH–MOSIMANN 1986) transzformációval küszöböltük ki. A felsorolt adatkezelési eljárásokat az R szoftver és kiegészítő esomagjainak segítségével végeztük el (FILZMOSER ET AL. 2009; KOWARIK–TEMPL 2016).

A Wright-féle fixációs indexet (Fst), a tapasztalt és elvárt csoporton belüli fenotípusos variancia mértékét az R-mátrix modell (HARPENDING ÉS JENKINS 1973; RELETFORD–BLANGERO 1990) segítségével számoltuk ki,

amely során a kraniometriai jellegek örökölhetőségét $h^2 = 0.55$ értéken tartottuk. Az R-mátrix kiszámításához az Rmet 5.0 szoftvert használtuk fel (RELETFORD 2004). Az összehasonlított minták közötti különbségeket az R-mátrixból számolt, genetikai Mahalanobis D^2 -hez igen hasonló d^2 genetikai távolsággal adtuk meg (MAHALANOBIS 1936; WILLIAMS-BLANGERO–BLANGERO 1989). A d^2 -értékekhez tartozó szignifikanciaszintet t-próbával határoztuk meg. A populációkon kívülről érkező génáramlás mértékét (RELETFORD–BLANGERO 1990) elemzés segítségével becsültük meg, amiben a várható és a tapasztalt fenotípusos variabilitás értékeit hasonlítjuk össze. Amennyiben ezek különbsége pozitív, akkor az adott népeiséget jelentősebb kívülről érkező genetikai hatás érthette, míg negatív érték esetén izolációs folyamatok feltételezhetők.

Magyarhomorog korabeli népességtörténetének értékeléséhez az Alföldről származó kortárs embertani szériák felhasználásával végeztük el a vizsgálatokat (23. táblázat).

¹⁸ Éry Kinga 1994-ben már felvetette.

IX.4.1. MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB NÉPESSÉGE A HONFOGLALÁS KORÁBAN

IX.4.1.1. Férfiak

A magyarhomorogi honfoglalás kori férfiak mintája nem különbözik szignifikánsan az összehasonlításba bevont többi korabeli népesség férfiesoportjaitól (24. táblázat). A biológiai távolságok értéke alapján azonban a földrajzi szempontból közel eső sárrétudvari és püspökladányi férfiaktól jobban különböznek. Ezt a mintázatot a távolságmátrixra illesztett dendrogram és az R-mátrix főfaktor elemzése is megerősítette (5–6. ábra). Az összehasonlított csoportok közötti elkülönülés mértéke jelentős, $F_{ST} = 0,105$ ($p < 0,05$), ennek az oka, hogy Sárrétudvar és Püspökladány esetében fenotípusos variabilitás a várható értékét jelentősen meghaladta (25. táblázat).

Ez alapján erre a két lelőhelyre – a többihez viszonyítva – nagyobb arányban vándorolhattak be extralokális csoportok.

A szórásdiagram és a dendrogram alapján is látszik, hogy a biológiai távolságok mintázata nem tükrözi a lelőhelyek közötti földrajzi távolságot. Ez megerősíti a Mantel-teszt eredménye is, mivel a két távolságmátrix között csekély mértékű a korreláció ($r = 0,108$, $p = 0,872$).

IX.4.1.2. Nők

Magyarhomorog 10. századi népességéből nem állt rendelkezésünkre megfelelő számú jó megtartású női koponya, ezért esetükben nem lehetett elvégezni a vizsgálatot.

IX.4.2. A DÉL-ALFÖLD 10–11. SZÁZADI NÉPESSÉGÉNEK EMBERTANI KAPCSOLATAI A MAGYARHOMOROGI LELŐHELY TÜKRÉBEN

IX.4.2.1. Férfiak

Az összehasonlításba azokat a lelőhelyeket vontuk be, amelyek esetében vizsgálható volt a biológiai kontinuitás a 10. és 11. század között. Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi férfiai szignifikánsan különböznek Szegvár-Oromdülő és Püspökladány-Eperjesvölgy 11. századi mintájától (26. táblázat). Ezzel szemben a magyarhomorogi kora Árpád-kori férfiak nem térnek el jelentősen a többi lelőhely népességének férfaitól. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a biológiai távolságok abszolút értékeiben ne lenne érzékelhető különbség. A 11. századi magyarhomorogi férfiaktól leginkább ugyanezen lelőhely 10. századi férfiesoportja tér el. A legközelebbi analógiája a Püspökladány 10. és 11. századi, valamint Szegvár 11. századi népessége (7–8. ábra).

Az összehasonlításba bevont honfoglalás kori lelőhelyek férfiai közötti heterogenitáshoz $F_{ST} = 0,131$ képest a kora Árpád-kori csoportban jelentősen csökkent a különbség $F_{ST} = 0,069$. Ezt megerősíti a tapasztalt és várható fenotípusos variabilitás különbségéből adódó reziduális

értékek előjele, mely alapján a kora Árpád-kori népesség homogénebbnek tekinthető. Reziduális értéke alapján a 11. századi Homokmégy esetében felmerülhet izoláció, míg a korszakot képviselő mintából Magyarhomorogon feltételezhető jelentősebb mértékű külső forrásból származó génáramlás, vagyis bevándorlás (27. táblázat).

A 10. és 11. századi népesség kapcsolatában elmondható, hogy Homokmégyen kívül csekélyebb mértékben maradhatott meg az Árpád-kori férfiakban a honfoglalás koriak kraniometriai jellege. Az Árpád-kori Magyarhomorog népességének férfi tagjai elsősorban Püspökladány 10–11. századi és Szegvár 11. századi népességével mutatnak kapcsolatot, a honfoglalás kori férfiak továbbélése a vizsgált kora Árpád-kori temetőkben közvetlen nem mutatható ki.

IX.4.2.2. Nők

A fentebb ismertetett ok következtében szintén nem lehetséges elvégezni ezt a vizsgálatot.

IX.4.3. A DÉL-ALFÖLD 10–13. SZÁZADI NÉPESSÉGÉNEK EMBERTANI KAPCSOLATAI A MAGYARHOMOROGI LELŐHELY TÜKRÉBEN

IX.4.3.1. Férfiak

A nagyobb földrajzi terület 10–13. századi népességét átfogó számításban a 10. századi magyarhomorogi férfiak egy Árpád-kori lelőhely, Orosháza–Rákóczi telep népességétől szignifikánsan különböztek. Ezzel szemben a

11. századi magyarhomorogi férfiak esetében a választott kritikus értéken nem lehetett statisztikai szempontból jelentős különbséget kimutatni (28. táblázat). A d^2 távolságokban kapott nagyságrendi különbségek azonban a populációk kapcsolati struktúrájában rejlő mintázatról árulkodnak. A 10. századi minták közül Sárrétudvari és

Magyarhomorog egyértelműen elkülönülnek kortársaik és a következő időszak népességétől. Az Árpád-kori magyarhomorogi férfiak elsősorban Püspökladány, Hajdúszoboszló és Szegvár-Oromdülő 11. századi népességével mutatnak kapcsolatot. Ezt a csoportot a d^2 távolságmátrixból szerkesztett dendrogram is megerősíti (9. ábra). A távolságok és az R-mátrix PCoA szórásdiagramja alapján a honfoglalás kori püspökladányi és a 11. századi kecskeméti férfiak – ugyan lazábban –, de kötődnek ehhez a klaszterhez (10. ábra).

Az összehasonlításban kapott F_{ST} -értéket csak fenn tartásokkal lehetne összehasonlítani a honfoglalás korival, mivel jelentősen nagyobb a földrajzi terület és minták száma. Ezért csak a (RELETHFORD-BLANGERO 1990) elemzés reziduális értékei alapján vonunk le következtetést a népességek fenotípusos változatosságával kapcsolatban. Ez alapján kijelenthető, hogy a honfoglalás kori mintában – Szegvártól és Homokmégytől eltekintve – Árpád-kori csoportokhoz képest jelentősen nagyobb variabilitás figyelhető meg. Magyarhomorog esetében mind a honfoglalás- és Árpád-korban is a várhatónál nagyobb mértékű a variabilitás (29. táblázat). Figyelembe véve azonban, hogy a két korszak férfiai között jelentős a biológia távolság, a változatosság forrását szolgáló embertani komponens forrása minden bizonnyal más lehetett.

IX.4.4. MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB NÉPESÉGTÖRTÉNETE A 10–11. SZÁZAD SORÁN

A honfoglalás kori magyarhomorogi férfiak esetében a környező térség népességeitől elszigetelődő csoportot feltételezhetünk. Leginkább a Duna–Tisza közti és a Tisza-menti csoportokhoz hasonlítanak, míg a földrajzilag közeli szomszédaitól a leginkább elkülönülők. Így a populációszerkezet kialakításában elsősorban kulturális jellegeket feltételezhetünk.

A 11. századra jelentősen átalakul a magyarhomorogi férfiak csoportösszetétele és a térség más populációival fenntartott kapcsolati rendszer. Ezek a változások új népességelem megjelenéséhez köthetők, mivel a magyarhomorogi férfiak 10–11. század közötti biológiai kontinuitásában jelentős törés figyelhető meg. A 11. századi magyarhomorogi férfiak előzményéncik egy része Püspökladány 10. századi népességében kereshető. Az Árpád-kori népességek között a földrajzi közelség jelentősebben befolyásolja a biológiai kap-

IX.4.3.2. Nők

A magyarhomorogi 11. századi mérhető női koponyák száma lehetővé tette a kraniometriai számításokat. A női koponyák összehasonlító adatbázisa a lelőhelyek számában alulmarad a férfiakétól, így a két nemre vonatkozó 10–13. századi eredmények csak részben hasonlíthatók össze.

A 11. századi magyarhomorogi nők szignifikánsan csak a Felgyő-Kettőshalom népesség női tagjaitól különböznek, a többi lelőhellyel sem mutatnak igazán szoros biológiai kapcsolatot. Legközelebbi analógiája Homokmégy-Halom 10. és 11. századi népessége (30. táblázat). A magyarhomorogi nők és azon népességek női csoportja között, melyek a férfiak esetében hasonlóságot mutatnak, nem mutatható ki szorosabb kapcsolat. Megemlítenőd azonban, hogy Hajdúszoboszló-Árkushalommal és Kecskemét-Gerőmajorral nem lehetett összehasonlítást végezni. A d^2 és R-mátrixon végzett ordinációs módszerek közül a dendrogram külső csoportként osztályozta a magyarhomorogi nőket, a főkoordináta-elemzés alapján a 10–11. századi homokmégyi nőkkel mutatnak lazább kapcsolatot (11–12. ábra). A férfiakhoz hasonlóan a magyarhomorogi nők fenotípusos variációjuk is nagyobb a várható értéknél (31. táblázat). Ez alapján az Árpád-korban mindkét nemet egyaránt érinti a külső forrásból származó génáramlás.

csolatokat, mint a honfoglalás korában láthattuk. Magyarhomorog legközelebbi analógiái a püspökladányi és hajdúszoboszlói férfiak voltak, azonban a vizsgált népességeken kívülről is jelentős mértékben vándorolhattak ide férfiak.

A magyarhomorogi nők esetében csak az Árpád-kori csoport értékelésére volt lehetőség. Ez alapján úgy tűnik, hogy a nők és a férfiak csoportja eltérő populációbiológiai folyamatok mentén formálódott. A férfiaknál megfigyelt analógiák közül a nők egy esetben sem mutatnak jelentősebb hasonlóságot, a 10–13. századi népességekhez képest marginális helyzetűek. Leginkább Homokmégy 10. és 11. századi populációihoz hasonlítanak. Figyelembe véve, hogy a honfoglalás- és Árpád-kor közötti biológiai kontinuitás ezen lelőhelyen a legnagyobb mértékű, feltételezhető, hogy a magyarhomorogi nők esetében is 10. századi továbbélésről beszélhetünk.

23. táblázat. A vizsgálat során használt lelőhelyek adatai¹⁹

Lelőhely	Keltezés	Kód	Férfi	Nő
Sárrétudvari-Hizóföld	10. sz	SÁR10	11	4
Szegvár-Oromdülő	10. sz	SZEG10	8	4
Magyarhomorog-Kónya-domb	10. sz	MAGY10	6	1
Homokméggy-Székes	10. sz	HOM10	10	14
Püspökladány-Eperjesvölgy	10. sz	PÜS10	13	8
Felgyő-Kettőshalom	10–11. sz	FEL10–11	27	25
Komádi-Közös liget	10–11. sz	KOM10–11	14	13
Hajdúszoboszló-Árkoshalom	11. sz	HAJ11	7	3
Homokméggy-Székes	11. sz	HOM11	12	17
Keeskemét-Gerőmajor	11. sz	KECS11	6	4
Püspökladány-Eperjesvölgy	11. sz	PÜSP11	25	13
Szőreg-Homokbánya	11. sz	SZŐR11	7	6
Csátalja	11. sz	CSÁT11	8	17
Szegvár-Oromdülő	11. sz	SZEG11	32	18
Magyarhomorog-Kónya-domb	11. sz	MAGY11	6	14
Békés-Povádzug	10–12. sz	BÉK10–12	16	21
Szatymaz-Vasútállomás	10–12. sz	SZATY10–12	64	43
Orosháza-Rákóczitelep	10–13. sz	ORO10–13	62	46
Cegléd	11–13. sz	CEG11–13	15	18
			349	289

24. táblázat. A 10. századi lelőhelyek közötti d²értékek.

Vastagon kiemelve a Holm–Bonferroni-korrektció után is szignifikáns eredmény

	SÁR10	SZEG10	MAGY10	HOM10	PÜS10
SÁR10	-				
SZEG10	0,264	-			
MAGY10	0,285	0,113	-		
HOM10	0,405	0,170	0	-	
PÜS10	0,266	0,643	0,449	0,346	-

¹⁹ A lelőhelyekre vonatkozó (publikált) irodalmi adatok az irodalomjegyzékben szerepelnek. Püspökladány-Eperjesvölgy, Komádi-Közös liget, Hajdúszoboszló-Árkoshalom: adatgyűjtés; Keeskemét-Gerőmajor: RÁCZ PIROSKA: Keeskemét-Gerőmajor 10–11. századi és Derekegyháza-Ibolyáshalom 11–12. századi széria embertani feldolgozása. SZTE Embertani Tanszék, szakdolgozat, 2004 (kézirat); Szőreg-Homokbánya: HAJNAL ARANKA: Szőreg-Homokbánya Árpád-kori temető esontvázyanyagának embertani vizsgálata. JATE Embertani Tanszék, szakdolgozat, 1973 (kézirat). Homokméggy-Székes: MARCSIK ET AL. 2016; Csátalja: LIPTÁK 1957; Békés-Povádzug: LIPTÁK-FARKAS 1967; Szatymaz-Vasútállomás: LIPTÁK-FARKAS 1967; Orosháza-Rákóczitelep: LIPTÁK-FARKAS 1965; Cegléd: LIPTÁK 1957.

IX. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. ÉS 11–12. SZÁZADI TEMETŐK EMBERTANI ANYAGA

25. táblázat. A 10. századi lelőhelyek körében megfigyelt (V_O) és tapasztalt (V_E) varianciák és különbségük értékei a Relethford–Blangero-elemzés alapján

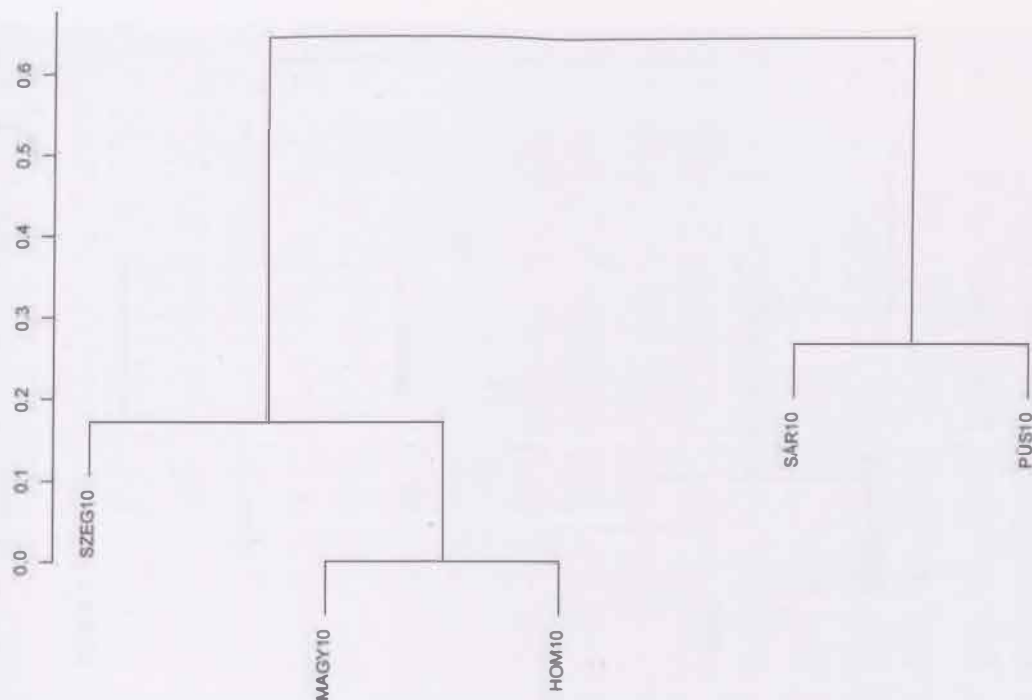
	r(ii)	VO	VE	Reziduális
SÁR10	0,119	1,130	0,886	0,245
SZEG10	0,108	0,729	0,897	-0,168
MAGY10	0,024	0,887	0,981	-0,094
HOM10	0,052	0,724	0,953	-0,229
PÜS10	0,221	1,029	0,783	0,246

26. táblázat. A 10–11. századi lelőhelyek közötti d^2 értékek.

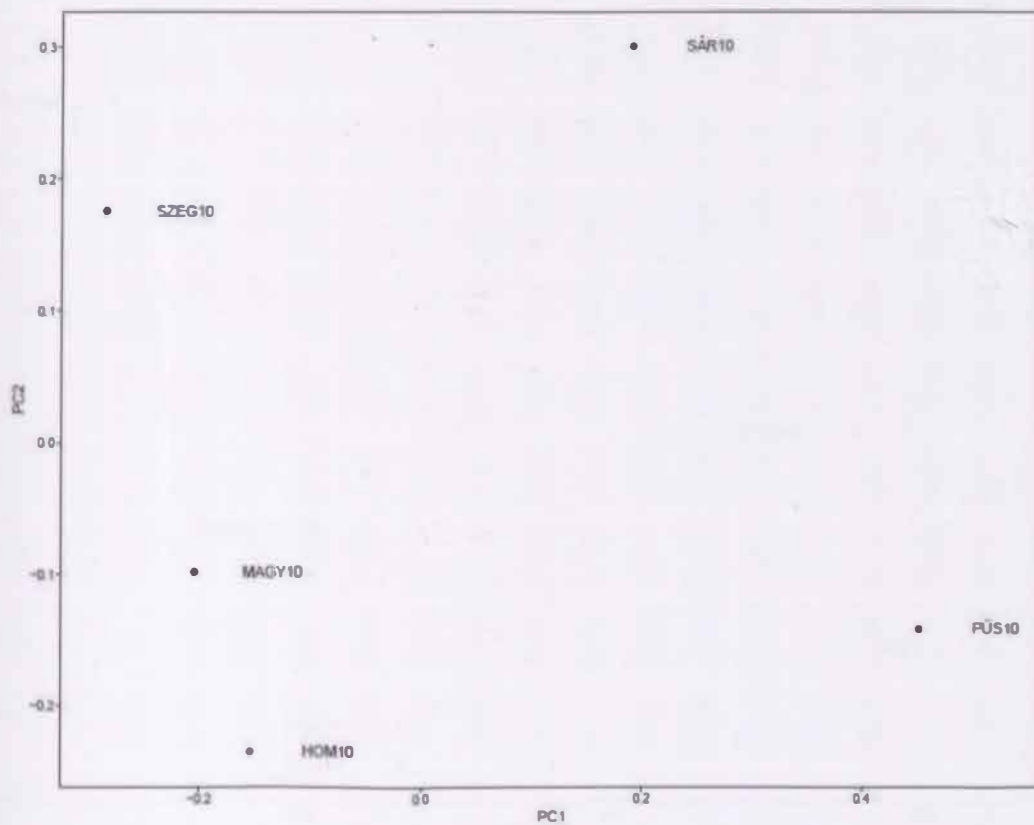
	SZEG10	MAGY10	HOM10	PÜS10	HOM11	PÜS11	SZEG11	MAGY11
SZEG10								
MAGY10	0,238							
HOM10	0,015	0,184						
PÜS10	0,492	0,480	0,438					
HOM11	0,147	0,164	0,022	0,420				
PÜS11	0,190	0,621	0,204	0,152	0,368			
SZEG11	0,225	0,563	0,102	0,247	0,211	0,063		
MAGY11	0,222	0,383	0,159	0,105	0,260	0,051	0,023	

27. táblázat. A 10–11. századi lelőhelyek körében megfigyelt (V_O) és tapasztalt (V_E) varianciák és különbségük értékei a Relethford–Blangero-elemzés alapján

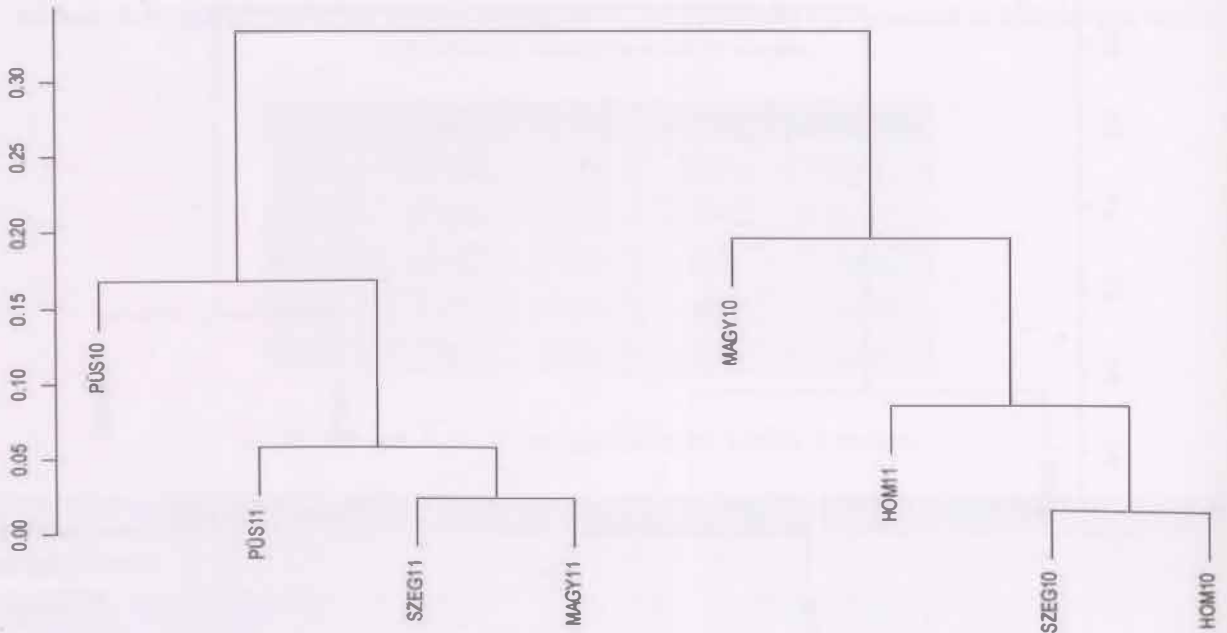
	r(ii)	O[V]	E[V]	Reziduális
SZEG10	0,076	0,761	0,965	-0,204
MAGY10	0,209	1,030	0,827	0,204
HOM10	0,028	0,745	1,015	-0,27
PÜS10	0,182	1,150	0,854	0,296
HOM11	0,089	0,804	0,952	-0,148
PÜS11	0,101	0,94	0,939	0,001
SZEG11	0,076	0,976	0,965	0,011
MAGY11	0,030	1,123	1,013	0,109

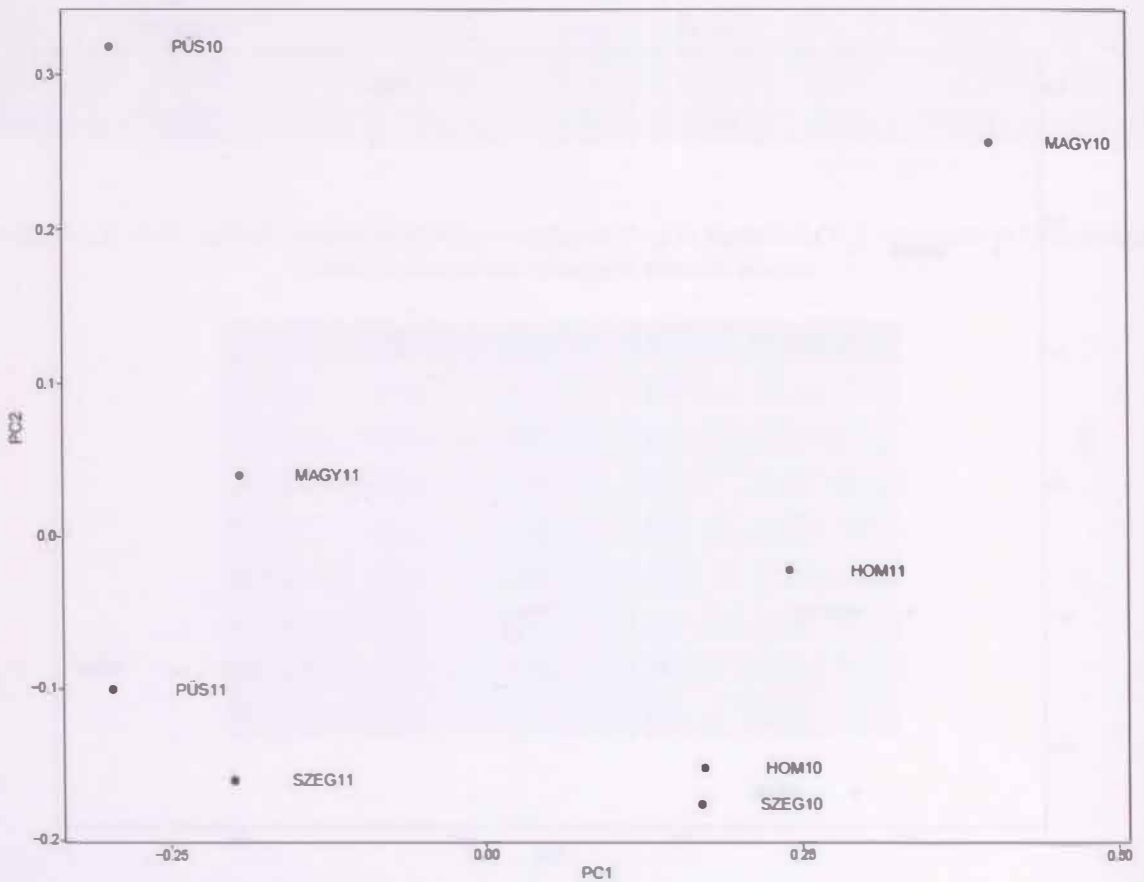
5. ábra. A 10. századi lelőhelyek férfi csoportjának UPGMA algoritlussal készített dendrogramja

6. ábra. A 10. századi lelőhelyek férfi csoportjai az R-mátrix főkoordináta-elemzés szórásdiagramjának első két főkoordinátája mentén. A megmagyarázott variancia százalékos értéke, PC1: 62,3%; PC2: 33,2%

7. ábra. A 10–11. századi lelőhelyek UPGMA algoritmussal készített dendrogramja

8. ábra. A 10–11. századi lelőhelyek férfi csoportjai az R-mátrix főkoordináta-elemzés szórásdiagramjának első két főkoordinátája mentén. A megmagyarázott variancia százalékos értéke, PC1: 57,5%; PC2: 28,1%

28. táblázat. A 10–13. századi lelőhelyek közötti d^2 értékek. **Vastagon** kiemelve a Holm–Bonferroni-korrekción is szignifikáns eredmények

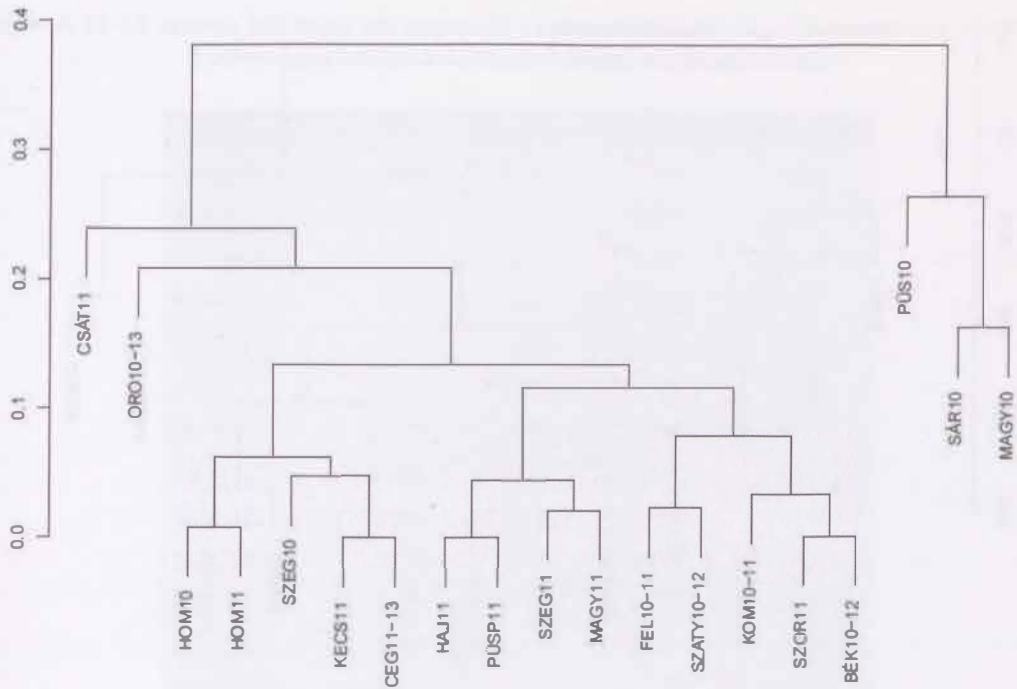
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1 SÁR10	-																		
2 SZEG10	0,302	-																	
3 MAGY10	0,162	0,278	-																
4 HOM10	0,425	0,023	0,138	-															
5 PÜS10	0,199	0,421	0,327	0,372	-														
6 FEL10–11	0,437	0,074	0,399	0,08	0,290	-													
7 KOM10–11	0,697	0,349	0,472	0,135	0,406	0,120	-												
8 HAJ11	0,439	0,215	0,517	0,16	0,078	0,093	0,105	-											
9 HOM11	0,523	0,156	0,161	0,008	0,387	0,144	0,278	0,300	-										
10 KECS11	0,273	0,021	0,253	0,014	0,177	0,053	0,284	0,071	0,074	-									
11 PÜSP11	0,320	0,129	0,495	0,178	0,130	0,111	0,29	0,000	0,326	0,025	-								
12 SZÓR11	0,430	0,107	0,334	0,029	0,294	0,002	0,033	0,050	0,155	0,088	0,094	-							
13 CSÁT11	0,713	0,218	0,587	0,182	0,641	0,082	0,248	0,372	0,186	0,196	0,383	0,211	-						
14 SZEG11	0,416	0,136	0,377	0,044	0,226	0,089	0,124	0,000	0,144	0,03	0,057	0,034	0,260	-					
15 MAGY11	0,187	0,199	0,264	0,132	0,103	0,227	0,311	0,053	0,248	0,046	0,066	0,177	0,561	0,021	-				
16 BÉK10–12	0,411	0,138	0,384	0,051	0,253	0,065	0,033	0,000	0,244	0,080	0,062	0,000	0,211	0,013	0,121	-			
17 SZATY10–12	0,529	0,098	0,595	0,137	0,363	0,022	0,159	0,062	0,277	0,082	0,085	0,074	0,151	0,078	0,199	0,048	-		
18 ORO10–13	0,619	0,338	0,689	0,279	0,343	0,176	0,340	0,143	0,230	0,136	0,203	0,259	0,215	0,108	0,201	0,237	0,177	-	
19 CEG11–13	0,450	0,074	0,389	0,015	0,332	0,033	0,212	0,100	0,090	0,000	0,084	0,042	0,101	0,023	0,129	0,069	0,061	0,090	-

29. táblázat. A 10–13. századi lelőhelyek férficsoportjai körében megfigyelt (V_O) és tapasztalt (V_F) varianciák és különbségük értékei a Relethford–Blangero-elemzés alapján

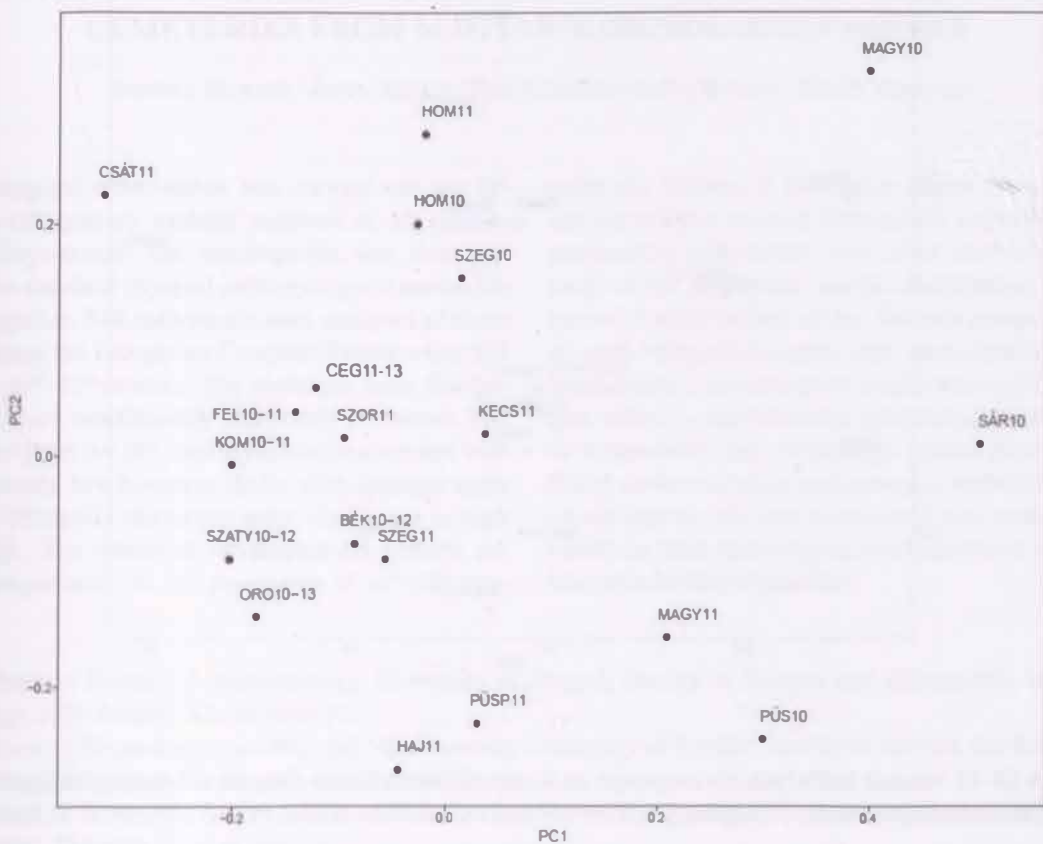
	r(ii)	O[V]	E[V]	Reziduális
SÁR10	0,297	1,124	0,709	0,415
SZEG10	0,071	0,715	0,936	-0,221
MAGY10	0,255	0,910	0,750	0,160
HOM10	0,026	0,714	0,981	-0,268
PÜS10	0,182	1,046	0,824	0,222
FEL10–11	0,034	0,99	0,973	0,017
KOM10–11	0,143	0,84	0,863	-0,024
HAJ11	0,04	0,994	0,967	0,027
HOM11	0,107	0,731	0,899	-0,168
KECS11	0	0,907	1,008	-0,101
PÜSP11	0,061	0,872	0,946	-0,074
SZÖR11	0,024	0,77	0,983	-0,213
CSÁT11	0,189	1,085	0,817	0,268
SZEG11	0,018	0,899	0,990	-0,091
MAGY11	0,067	0,996	0,940	0,055
BÉK10–12	0,028	0,938	0,979	-0,041
SZATY10–12	0,072	0,956	0,935	0,021
ORO10–13	0,156	1,012	0,851	0,162
CEG11–13	0,021	0,839	0,987	-0,147

30. táblázat. A 10–13. századi lelőhelyek férficsoportjai közötti d^2 értékek. Félkövérrel kiemelve a Holm–Bonferroni-korrekciónak után is szignifikáns eredmények

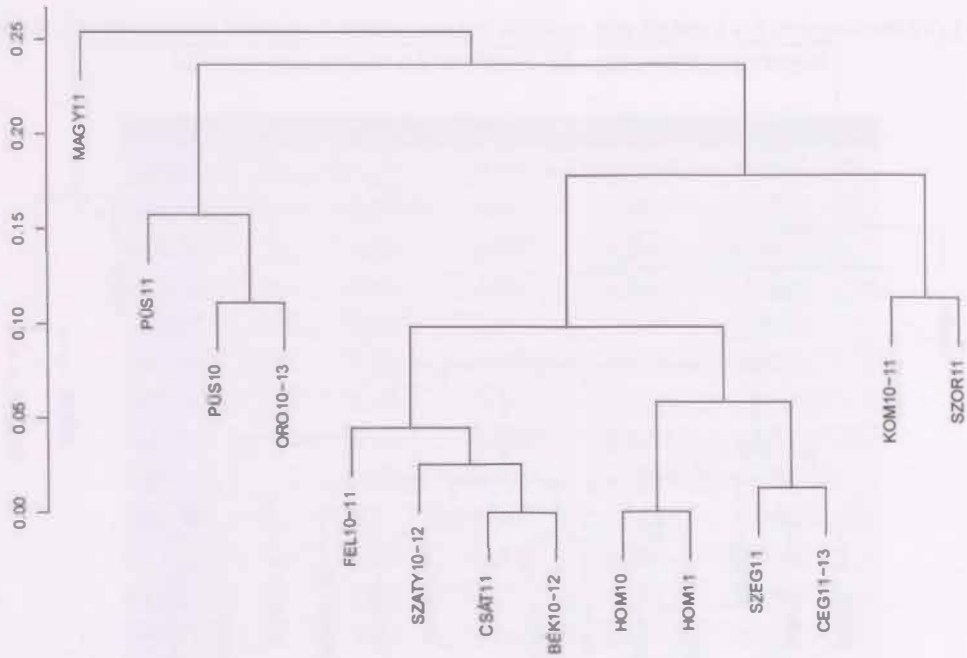
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	HOM10	-													
2	PÜS10	0,241	-												
3	FEL10–11	0,197	0,207	-											
4	KOM10–11	0,162	0,397	0,116	-										
5	HOM11	0,000	0,253	0,219	0,146	-									
6	PÜS11	0,107	0,121	0,353	0,454	0,080	-								
7	SZÖR11	0,093	0,565	0,256	0,114	0,175	0,533	-							
8	CSÁT11	0,082	0,160	0,036	0,122	0,079	0,201	0,195	-						
9	SZEG11	0,058	0,193	0,102	0,125	0,017	0,141	0,191	0,04	-					
10	MAGY11	0,126	0,420	0,442	0,330	0,097	0,205	0,210	0,21	0,236	-				
11	BÉK10–12	0,172	0,158	0,029	0,144	0,131	0,260	0,328	0,00	0,055	0,335	-			
12	SZATY10–12	0,077	0,174	0,069	0,204	0,073	0,120	0,258	0,01	0,021	0,192	0,043	-		
13	ORO10–13	0,180	0,111	0,259	0,329	0,216	0,193	0,361	0,18	0,160	0,205	0,236	0,118	-	
14	CEG11–13	0,076	0,139	0,141	0,137	0,082	0,181	0,202	0,03	0,013	0,301	0,079	0,082	0,167	-

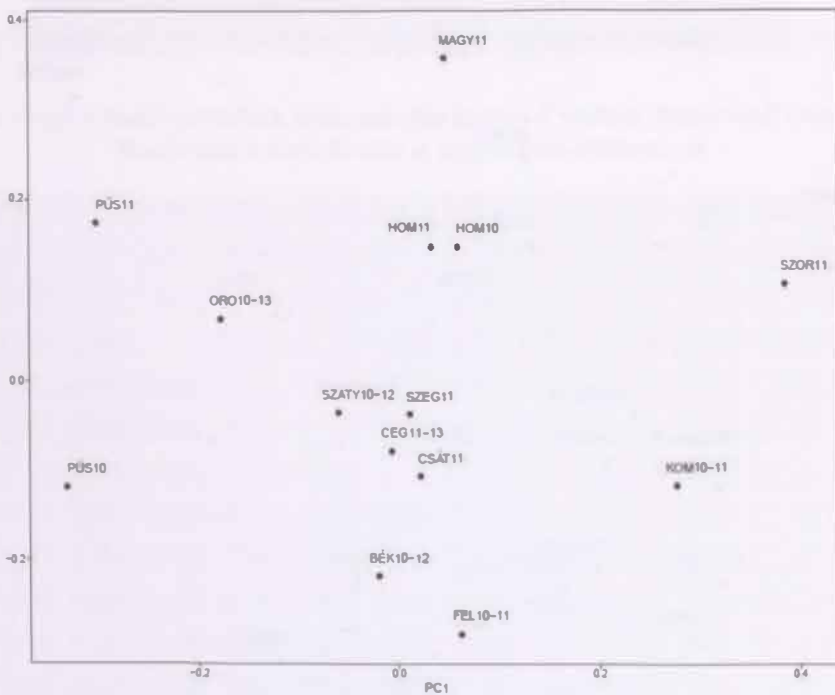
9. ábra. A 10–13. századi lelőhelyek férficsoportjainak UPGMA algoritmussal készített dendrogramja

10. ábra. A 10–13. századi lelőhelyek férficsoportjai az R-mátrix főkoordináta-elemzés szórásdiagramjának első két főkoordinátája mentén. A megmagyarázott variancia százalékos értéke, PC1: 37,4%; PC2: 25,3%

11. ábra. A 10–13. századi lelőhelyek női csoportjának UPGMA algoritmussal készített dendrogramja

12. ábra. A 10–13. századi lelőhelyek női csoportjai az R-mátrix főkoordináta-elemzés szórásdiagramjának első két főkoordinátája mentén. A megmagyarázott variancia százalékos értéke, PC1: 37,7%; PC2: 31,3%

31. táblázat. A 10–13. századi lelőhelyek női csoportjai körében megfigyelt (V_o) és tapasztalt (V_e) varianciák és különbségük értékei a Relethford–Blangero-elemzés alapján

	r(ii)	O[V]	E[V]	Reziduális
HOM10	0,027	0,697	1,009	-0,312
PÜS10	0,137	1,375	0,895	0,481
FEL10–11	0,093	0,898	0,941	-0,044
KOM10–11	0,115	0,873	0,918	-0,045
HOM11	0,028	0,805	1,009	-0,203
PÜS11	0,127	1,026	0,905	0,120
SZÖR11	0,156	1,009	0,875	0,134
CSÁT11	0,012	0,943	1,024	-0,081
SZEG11	0,014	0,927	1,022	-0,096
MAGY11	0,153	0,994	0,879	0,115
BÉK10–12	0,058	0,888	0,977	-0,089
SZATY10–12	0,023	0,874	1,013	-0,139
ORO10–13	0,114	1,159	0,919	0,240
CEG11–13	0,034	0,921	1,002	-0,080

ANTHROPOLOGICAL MATERIAL OF 10TH AND 11TH–12TH CENTURIES CEMETERIES FROM MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB

Antónia Marcsik,¹ János Balázs,² Tamás Hajdu,³ Erika Molnár,¹ Tamás Szeniczey³

Anthropological examination was carried out on 10th and 11th–12th century skeletal material of Magyarhomorog-Kónya-domb. The investigation was done according to standard physical anthropological methodology. Altogether, 540 individuals were analysed of those 17 were from the Hungarian Conquest Period while 523 from the 11th–12th century. The skeletons from this latter period were insufficiently and poorly preserved. The population from the 10th century was characterized with predominantly brachycranial skulls with Europid traits however, Mongolid characters were also found in high percentage. The observed developmental defects are of high importance. In the population of 11th–12th cen-

turies the number of females is higher than the males and the children are well represented. Dolichocrany and pronounced bathrocrany were often occurred. The majority of the population can be described as long- and narrow-headed variant of the Europid group. Individuals with Mongolid ancestry were also identified but to a lesser extent. Concerning the health status of the population, arthritic- and traumatic alterations as well as porotic hyperostosis and endocranial lesions occurred often. Based on the morphological changes skeletal tuberculosis and leprosy can also be assumed. Our study includes results for paleodemographic and biodistance analysis of Magyarhomorog population.

¹ Department of Biological Anthropology, University of Szeged, Faculty of Science and Informatics, Institute of Biology, 6726 Szeged, Közép fasor 52.

² Department of Physiology, Anatomy and Neuroscience, University of Szeged, Faculty of Science and Informatics, Institute of Biology, 6726 Szeged, Közép fasor 52.

³ Department of Biological Anthropology, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Institute of Biology, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.

IRODALOMJEGYZÉK

RÖVIDÍTÉSEK

ActaBiol	Acta Biologica Szegediensis (Szeged)
Am. J. Hum. Biol.	American Journal of Human Biology (New York)
AnthrKözl	Anthropológiai Közlemények (Budapest)
Biometrika	Biometrika (Oxford)
FogorvSzle	Fogorvosi Szemle (Budapest)
FolAnthr	Folia Anthropologica (Szombathely)
HOMO	Homo – Journal Comparative of Human Biology (Amsterdam)
J. Chemom	Journal of Chemometrics (Amsterdam)
JSS	Journal of Statistical Software (Los Angeles)
MFME–MA	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica (Szeged)

IRODALOM

- ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970 György Aczádi–János Nemeskéri: History of human life span and mortality. Budapest 1970.
- ALEKSZEJEV–DEBEC 1964 Валерий Павлович Алексеев–Георгий Францевич Дебеч: Краниметрия. Методика антропологических исследований. Москва 1964.
- BARNES 1994 Ethne Barnes: Developmental defect of the axial skeleton in paleopathology. Colorado 1994.
- BARTUCZ 1938 Bartucz Lajos: A magyar ember. A magyarság antropológiája. Királyi Magyar Egyetemi nyomda. Budapest 1938.
- DARROCH–MOSIMANN 1985 John N. Darroch–James E. Mosimann: Canonical and principal components of shape. *Biometrika* 72:2 (1985) 241–252. <https://doi.org/10.1093/biomet/72.2.241>
- ÉRY 1994 Éry Kinga: A Kárpát-medence embertani arculata a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Budapest 1994, 217–224, 291–302.
- FARKAS–LIPTÁK 1965 Farkas Gyula–Lipták Pál: Adatok Orosháza X–XIII. századi népességének embertani ismeretéhez. In: Nagy Gyula (szerk.): Orosháza története (History of Orosháza). Orosháza 1965, 204–220.
- FAZEKAS–KÓSA 1978 Fazekas Gyula–Kósa Ferenc: Forensic fetal osteology. Budapest 1978.
- FILZMOSER ET AL. 2009 Peter Filzmoser–Bettina Liebmann–Kurt Varmuza: Repeated double cross validation. *J. Chemom.* 23:4 (2009) 160–171. <https://doi.org/10.1002/cem.1225>
- FINNEGAN–MARCSIK 1979 Michael Finnegan–Antónia Marcsik: A non-metric examination of the relationships between osteological remains from Hungary representing populations of avar period. *ActaBiol* 25 (1979) 97–118.
- HAJDU ET AL. 2009 Tamás Hajdú–Erzsébet Fóthi–Zsolt Bernert–Erika Molnár–Gabriella Lovász–Ivett Kővári–Kitti Köhler–Antónia Marcsik: Appearance of hyperostosis frontalis interna in some osteoarcheological series from Hungary. *HOMO J. Comp. Hum. Biol.* 60(3) (2009) 185–205. doi:10.1016/j.jchb.2008.07.004. <https://doi.org/10.1016/j.jchb.2008.07.004>
- HARPENDING–JENKINS 1973 Henry Harpending–Trefor Jenkins: Genetic distance among southern African populations. In: Michael H. Crawford–Peter L. Workman (eds.): *Methods and theories of anthropological genetics*. Albuquerque 1973, 177–199.
- KENYHERCZ–PASSALACQUA 2016 Michael W. Kenyhercz–Nicholas V. Passalacqua: Missing data imputation methods and their performance with biodistance analyses. In: Marin A. Pilloud–Joseph T. Hefner (eds): *Forensic and bioarchaeological perspectives on biological distance*. Cambridge 2016, 182–94.
- KERESE ET AL. 2012 Keresé Kinga–Bernert Zsolt–Marcsik Antónia–Hajdú Tamás: A Tiszabura-Nagy-Ganajoshát honfoglalás kori temetőjéből feltárt embertani leletek vizsgálatának eredményei. *AnthrKözl* 53 (2012) 7–26.

- KOVÁCS 1997 Kovács László: István Dienes's grösste Ausgrabung in Magyarhomorog-Kónyadomb. *ActaArchHung* 49 (1997) 363–384.
- KOVÁCS 2015 Kovács László: Megjegyzések a 10–11. századi magyar csecsemősírok kérdéséhez, visszatekintéssel a 3–9. századig (Notes on the issue of infant burials in 10th–11th century Hungary, with a review of the 3rd–9th centuries). *FolAnthr* 14 (2015) 5–66.
- KOWARIK–TEMPL 2016 Alexander Kowarik–Matthias Templ: Imputation with the R Package VIM. *Journal of Statistical Software, Articles*. vol. 74. issue 7. (2016) 1–16.
- LIPTÁK 1957 Pál Lipták: Avarn und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. *ActaArchHung* 8 (1957) 199–268.
- LIPTÁK 1965 Pál Lipták: On the taxonomic method in palaeoanthropology (historic anthropology). *ActaBiol* 11 (1965) 169–183.
- LIPTÁK 1980 Lipták Pál: Embertan és emberszármazástan. Budapest 1980.
- LIPTÁK 1983 Pál Lipták: Avars and Ancient Hungarians. Budapest 1983.
- LIPTÁK–FARKAS 1967 Lipták Pál–Farkas Gyula: A békés-povádzugi 10–12. századi temető csontvázanyagának embertani vizsgálata (Anthropologische Untersuchung an den aus der Urzeit und aus dem 10–11. Jahrhundert stammenden Skelettmaterialien des Gräberfeldes Békés-Povádzug). *AnthrKözl* 11 (1967) 127–163.
- LIPTÁK–FARKAS 1967 Pál Lipták–Gyula Farkas: Anthropological examination of the Árpadian age population of Szatymaz (10th to 12th centuries). *ActaBiol* 13 (1967) 71–119.
- MAHALANOBIS 1936 Prasanta Chandra Mahalanobis: On the generalized distance in statistics. *Proceedings, National Institute of Sciences (India)* 2 (1936) 49–55.
- MARCSIK 1970 Antónia Marcsik: Anthropological investigation of the cemetery at Kardoskút-Fehértó from the 11th–12th c. *ActaBiol* 16 (1970) 155–162.
- MARCSIK 1997 Marcsik Antónia: Szegvár-Oromdülő 10. és 11. századi embertani leleteinek vizsgálata (Investigation of the anthropological findings dated from the 10th and 11th centuries at Szegvár-Oromdülő). *MFMÉ–StudArch* 3 (1997) 287–322.
- MARCSIK 2010 Marcsik Antónia: Felgyő, Űrmős-tanya avar kori temető humán csontvázmaradványai. In: Balogh Csilla–P. Fischl Klára (szerk.): Felgyő, Űrmős tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásátásának anyagából. *MFMÉ – MA* 1 (2010) 383–391.
- MARCSIK 2014 Marcsik Antónia: Felgyő-Kettőshalmi dülő lelőhely Árpád-kori humán csontvázanyagának ismertetése (The human remains from the Arpadian Age cemetery at Felgyő-Kettőshalom). In: Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Anders Alexandra–Balogh Csilla–Türk Attila (szerk.). Martin Opitz Kiadó–MTA BTK MÖT. Budapest 2014, 589–611.
- MARCSIK 2015 Marcsik Antónia: Embertani adatok a Maros-torokkal szembeni mikrorégió 10. századi történetéhez. In: Türk Attila–Lőrinczy Gábor–Marcsik Antónia: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische und naturwissenschaftliche Daten zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung). Lőrinczy Gábor–Türk Attila (szerk.). Budapest 2015, 433–463.
- MARCSIK 2016 Marcsik Antónia: A Makó-Igási Járandó I. (M43 25.) lelőhely kora Árpád-kori csontvázainak vizsgálata. Appendix in: Balogh Csilla: Kora Árpád-kori szállási temető Makó-Igási Járandóban. Népek és Kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Meszterházy Károly tiszteletére. Főszerk.: Kovács László–Révész László. Szerk.: Bollok Ádám–Gergely Katalin–Kolozsi Barbara–Pető Zsuzsa–Szenthe Gergely. Kódex Könyvgyártó Kft. Budapest 2016, 424–433.
- MARCSIK 2017 Marcsik Antónia: A baksi kora Árpád-kori temetők antropológiai vizsgálata. Appendix: In: Balogh Csilla–Lőrinczy Gábor–Türk Attila–Varga Sándor: Honfoglalás és kora Árpád kori temető(k) Baks határában. In: Hadak útján 11. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Főszerk.: Türk. Attila. Szerk.: Balogh Csilla–Major Balázs. Budapest–Esztergom 2016, 708–711.
- MARCSIK ET AL. 2002 Antónia Marcsik–Erzsébet Fóthi–Hegyi Andrea: Palaeopathological changes in the Carpathian Basin in the 10th and 11th centuries. *ActaBiol* 46 (2002) 95–99.

- MARCSIK ET AL. 2015 Marcsik Antónia–Just Zsuzsanna–Szalai Ferenc: Honfoglalás kori csontmaradványok a Duna–Tisza köze déli területéről (Szeged–Algyő, Sándorfalva–Eperjes) (The anthropological analysis of the 10th–11th century ad human skeletal remains at the southern part of the Danube–Tisza interfluvium (Szeged–Algyő and Sándorfalva–Eperjes sites). In: Türk Attila–Lőrinczy Gábor–Marcsik Antónia: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung). Szerk.: Lőrinczy Gábor–Türk Attila. Budapest 2015, 377–418.
- MARCSIK ET AL. 2016 Marcsik Antónia–Bereczki Zsolt–Molnár Erika: Homokmégy–Székes 10–11. századi temető csontvázanyagának vizsgálata. In: Gallina Zsolt–Varga Sándor: A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. A Kalocsai Sárköz a 10–11. században. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 10. Sorozatszerk.: Kovács László és Révész László. Szeged–Budapest 2016, 179–208.
- MARCSIK–KOC SIS 1985 Marcsik Antónia–Kocsis Savanya Gábor: A Stafne-féle idiopathicus állcsontüreg gyakorisága paleoantropológiai leleteken. Fogorvosi Szemle 78 (1985) 207–210.
- MARTIN–SALLER 1957 Rudolf Martin–Karl Saller: Lehrbuch der Anthropologie. I. Stuttgart 1957.
- ORTNER 2003 Donald Ortner: Identification of pathological condition in human skeletal remains. Amsterdam–Tokyo 2003.
- RELETHFORD 2004 John H. Relethford: Boas and beyond: migration and craniometric variation. Am. J. Hum. Biol. 16 (2004) 379–386.
- RELETHFORD–BLANGERO 1990 John H. Relethford–John Blangero: Detection of differential gene flow from patterns of quantitative variation. Am. J. Hum. Biol. 62 (1990) 5–25.
- SZATHMÁRY 2003 Szathmáry László: Az Ibrány-Esbó-halom X–XI. századi temetőjének csontvázletein végzett vizsgálatok eredményeinek összefoglalása. In: Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékének. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003, 385–391.
- SZATHMÁRY ET AL. 1997 Szathmáry László–Guba Zsuzsanna–Marcsik Antónia: Szegvár–Oromdűlő csontvázleteinek szerepe a 10–11. századi népesség kontinuitásának megítélésében (Evaluation of the continuity of 10th–11th century population on the basis of skeletal remains from Szegvár–Oromdűlő). MFMÉ–StudArch 3 (1977) 335–343.
- SZATHMÁRY ET AL. 2008 Szathmáry László–Marcsik Antónia–Lenkey Zsuzsanna–Kövári Ivett–Holló Gábor–Guba Zsuzsanna–Csóri Zsuzsanna: Az Alföld népességeinek továbbélése az I. századtól a 11. századig. In: Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázletein. Szerk.: Szathmáry László. JATEPress, Szeged 2008, 7–20.
- WILLIAMS–BLANGERO–BLANGERO 1989 Sarah Williams–Blangero–John Blangero: Anthropometric variation and the genetic structure of the Jirels of Nepal. Am. J. Hum. Biol. 61 (1989) 1–12.

X. GENETIKAI ADATOK A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI

10–12. SZÁZADI TEMETŐKBŐL

Török Tibor – Neparáczi Endre
SZTE Genetikai Tanszék

X.1. MIRE KERESTÜNK VÁLASZT?

A lelőhely egy 17 síros 10. századi szállási, és egy 11–12. századi 523 síros falusi részből áll. Ebből adódik az első kérdés, hogy a későbbi temető folytatása-e a korábbi temetőnek, azaz ugyanazon népesség leszármazottait rejti-e, vagy máshonnan származó népességét.

A másik kérdés amire a genetikai eredmények választ adhatnak, hogy kik lehettek rokonok a temetőn belül.

Végül a magyarhomorogi temető genetikai adatait összevethetjük az adatbázisokban megtalálható egykori és mai népességek adataival, hogy hozzájuk hasonló népességeket találjunk. Ezek közül kiemelt figyelmet érdemel a már korábban jellemzett hasonló korú karosi és kenézli temetőkhöz fűződő esetleges kapcsolat.

X.2. MINTAVÁLASZTÁS

A kis létszámú 10. századi szállási temetőből az összes egyént igyekeztünk megvizsgálni, ahol ehhez használható csontminta rendelkezésre állt. Ez a következő sírokat jelenti: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 23. Jelen dolgozat megírásakor a munka még nincs befejezve, és csak a vastag dőlt betűvel szedett mintákból rendelkezünk adatokkal.

Emellett a falusi temető legfiatalabb, I. István-érméssel datált részéből vizsgáltunk 11 egyént, mivel időben ők voltak legközelebb a szállási népességhez. Ez a következő sírokat jelenti: 46, 61, 80, 87, 88, 106, 107, 137, 151, 153, 157.

A szállási temetővel közvetlenül határos falusi temető rész idősebb korúnak tűnik, mert a közelében I. András- és Salamon-érméssel eltemetett egyéneket találtak. A legtöbb sír azonban érme nélküli, ami felveti annak lehetőségét, hogy ebben a határszakaszban akár a 10. században eltemetettek közvetlen utódai is nyugodhatnak, vagy esetleg jóval később elhunyt leszármazottaiak temetkeztek az emlékezetükben még megőrzött távoli őseik közelébe. Ebből a határsávból a következő sírokat vizsgáltuk: 17, 21, 22, 26, 28, 41, 47, 51, 58, 73.

Végül a temető érméssel jól datált részéből is vizsgáltunk 3 mintát, a 48, 60 és 68 számú sírokból.¹

X.3. ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Itt csak a módszertan lényegére térek ki, a részletes módszertani leírások megtalálhatók a Neparáczi és munkatársai szövegeiben.² Minden esetben a koponya sziklaesont (*pars petrosa*) részéből vontunk ki DNS-t, mivel az itt öröklődik meg legjobban. A DNS-kivonatból újgenerációs szekvenáló könyvtárakat készítettünk, majd azok humán DNS-tartalmát alacsony lefedettségű

„shotgun” szekvenálással határoztuk meg (*Összefoglaló táblázat*). A hasonló DNS-tartalmú mintákat ötösével csoportosítottuk, és hibridizációs dúsítással különítettük el az anyai ágon öröklődő mitokondriális DNS-t (mtDNS). Ezt követően az mtDNS-t teljes hosszúságában megszekvenáltuk, és a szekvenációkból meghatároztuk az mtDNS haplocsoportot és haplotípust. A szállási

¹ A 48. és 60. sír mellett I. András-denáros temetkezés (54, 59) volt, a 68. sír két Péter-denáros temetkezés (62, 126) között feküdt, vö. 103. kép a kötetben, a sírok megtalálásához vö. uo. I. táblázat.

² NÉPARÁCZI ET AL. 2017; NÉPARÁCZI ET AL. 2019.

si temető három jó DNS megőrződésű férfi mintájából hasonló módon dúsitottuk és határoztuk meg az apai ágon öröklődő Y-kromoszóma haplocsoport besorolásához szükséges szakaszait, valamint a szemszín, hajszín, bőrszín meghatározására alkalmas genomi szakaszokat. A későbbiekben a temető különböző részeiből származó

minták teljes genom szekvenciáját is meg fogjuk határozni. A temető szállási részéből meghatározott haplocsoport összetételt az adatbázisokban meglévő egyéb populációk adataival is összehasonlítottuk az SHD és MITOMIX³ populációgenetikai módszerek felhasználásával.

X.4. EREDMÉNYEK

Eddig a szállási temető 17 halottjából kilencnek (53%) ismerjük az anyai vonalon öröklődő mtDNS haplocsoportját, valamint a 11 férfiból háromnak (27%) az apai vonalon öröklődő Y-kromoszóma haplocsoportját és néhány külső ismertető jegyét. Ezek alapján a temető egykori lakóiról elég pontos képet sikerült felállítanunk. Sajnos a falusi temetőből eddig csak hat egyén anyai vonalát ismerjük, és ez nem elég magas szám ahhoz, hogy er-

ről a temetőrészről messzemenő következtetést tudjunk levonni. Az eddigi adatok azonban azt valószínűsítik, hogy a falusi temető jelentősen más népességet rejthet, mint a szállási temető. Ezt nemcsak az sugallja, hogy a hat anyai vonal egyikének sincs párhuzama a szállási temetőből azonosított vonalakkal, hanem azt is, hogy a hat vonalból négy a H főhaplocsoportba tartozik, amely a mai magyarokban is magas, 40% gyakoriságú.

Összefoglaló táblázat: A táblázat az összes sírt tartalmazza amelyből genetikai mintavétel történt.

Eddig az anyai haplotípusokat csak a szállási rész kilenc és a falusi temető hat jelzett sírjából határoztuk meg, az apai haplocsoportokat pedig a szállási rész három jelzett sírjából.

Labor ID	Nem	Életkor	Temetőrész	mtDNS haplocsoport	Y-kromoszóma haplocsoport	Humán DNS-tartalom (%)
10. századi szállási temetőrész (17 sír)						
MHper1	férfi	50-55	10. századi ijász	N1a1a1a1		3,94
MHper2	gyermek	12-14	10. századi ijász	V7a		65,23
MHper3	férfi	50-55	10. századi ijász	N1a1a1a1a		2,66
MHper4	férfi	23-25	10. századi ijász			31,41
MHper5	férfi	23-25	10. századi ijász			3,77
MHper6	férfi	30-39	10. századi ijász			24,39
MHper7	férfi	18-20	10. századi ijász			2,41
MHper9	férfi	40-45	10. századi ijász, leggazdagabb, rabolt	T1a1	I2a1a2b	27,29
MHper11	férfi	40-50	10. századi ijász			38,66
MHper13	nő	30-35	10. századi	N1b1a2		17,94
MHper14	nő	35-39	10. századi	U5b1b		48,93
MHper15	férfi	40-45	10. századi ijász	H4a1a1a	I2a1a2b	22,84
MHper16	férfi	40-45	10. századi ijász	T1a1	I2a1a2b	18,53
MHper23	férfi	50-59	10. századi ijász	N1a1a1a1a		35,96
11–12. századi falusi temetőrész (523 sír)						
MHper137	férfi	60-x	I. István denárával	H11a2		17,12

³ MARÓTI ET AL., 2018.

X. GENETIKAI ADATOK A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10–12. SZÁZADI TEMETŐKBŐL

Labor ID	Nem	Életkor	Temetőrész	mtDNS haplocsoport	Y-kromoszóma haplocsoport	Humán DNS-tartalom (%)
MHper153	gyermek	4-5	I. István denárával	U5a1a1		56,68
MHper46	gyermek	12-13	I. István denárával			39,66
MHper151	férfi	30-39	I. István denárával			23,52
MHper80	férfi	adult	I. István–I. András kori			18,14
MHper88	férfi	55-59	I. István–I. András kori			60,72
MHper61	nő	60-x	I. István denárával			47,93
MHper106	nő	60-x	I. István denárával			70,91
MHper87	férfi	23-30	I. István kori			50,53
MHper107	nő	adult	I. István–I. András kori, a temetőben leggazdagabb nő!	H11a7		71,34
MHper157	férfi	40-45	I. András kori	H1a7		6,64
MHper21	nő	40-45	a szállásival szomszédos	U4a1		35,4
MHper22	nő	adult	a szállásival szomszédos	H10c		2,68
MHper26	férfi	50-55	a szállásival szomszédos			38,09
MHper28	férfi	maturus	a szállásival szomszédos			34,46
MHper56	férfi	maturus	a szállásival szomszédos			7,54
MHper47	férfi	adult	a szállásival szomszédos			14,14
MHper41	férfi	60-x	a szállásival szomszédos			8,56
MHper17	nő	adult	a szállásival szomszédos			48,57
MHper51	férfi	maturus	a szállási közelében			7,64
MHper58	nő	senilis	a szállási közelében			1,9
MHper73	férfi	adult	a szállási közelében			4,98
MHper48	nő	maturus	I. András–denáros mellett			1,29
MHper60	felnőtt	maturus	I. András–denáros mellett			1,28
MHper66	férfi	23-25	Péter–denáros			28,86

Ezek alapján úgy tűnik, hogy a falusi temető egy olyan populációt képvisel, amely már a mai magyar népességnek felel meg.

Ezzel szemben a szállási temető olyan anyai vonalakat tartalmaz, melyek egy része igen ritka a mai magyarokban, sőt az egész világon is, és az adatbázisok tanúsága szerint a karosi és kenézlii 10. századi temetőkben található legjelentősebb arányban. Az N1a1a1a haplocsoportba a Karos2 temető 49 vizsgált személyéből ketten, míg a Kenézli–Fazekaszug temetők 10 vizsgált személyéből négyen tartoztak. Az egyetlen Orosháza–Görbici tanya 10. századi temetőből vizsgált minta is ebbe a csoportba tartozott. Az eddigi adatok alapján az N1a1a1a meglehetősen „honfoglaló-specifikus” haplocsoportnak tűnik. A MHper1-es minta a közvetlenül fölötte található N1a1a1 haplocsoportba tartozik,

amely szintén ritka, de jelen volt egy Karosról és egy Szabadkigyós–Pálligetről származó mintában. Emellett a I1a1 anyai vonal, amely két magyarhomorogi személy haplocsoportja, szintén igen gyakorinak bizonyult Karoson, a 49 mintából hat tartozott ebbe a csoportba, valamint Kenézliőről is egy minta. Ezért nem véletlen, hogy a populációgenetikai vizsgálat is a korábban vizsgált honfoglalókat⁴ hozta ki a magyarhomoroghoz messze leghasonlóbb népességnek, és emellett a Pontuszi–Káspi sztyeppe bronzkori Poltavka–Potapovka népességét, vagyis ugyanazon egykori kultúrák népességét, akik a korábban vizsgált Karos–Kenézli népességhez is leginkább hasonlítottak. Megemlítendő, hogy a Homokméggy–Székes honfoglalás kori temető népessége is mutat kapcsolatot a magyarhomorogi szállási temető népességével.

⁴ NÉPARÁCSKI ET AL., 2018.

Az apai vonalak vizsgálata is a fentiekkel teljesen egybevágó eredményt adott. A 3 vizsgált apai vonal mindegyike az I2a1a2b haplocsoportba tartozott, amely megegyezik a Karos2 és Karos3 vezérek apai vonalával. Ez különösen érdekes annak fényében, hogy az MHper9-es egyéné lehetett a magyarhomorogi temető leggazdagabb (rabolt) sírja. Ez felveti azt a lehetőséget, hogy az egykorú 10. századi temetők vezető rétege apai ágú rokoni kapcsolatban lehetett. Ennek bizonyítása azonban nagyobb felbontású (genom szintű) vizsgálatokat igényel.

Az, hogy mindhárom vizsgált férfi ugyanazon apai vonalba tartozott arra utal, hogy a magyarhomorogi szállási temető népessége apai ágon szerveződött, és a temető egymással rokon férfiak családi temetője lehet. Ezt megerősíti, hogy a MHper9 és az MHper16 férfi azonos apai és anyai csoportba is tartozott, és adataink

szerint minden bizonnyal testvérek lehettek. Adataink azt is kimutatták, hogy mindketten kék szemű, szőke hajú és világos bőrű, tipikus európai megjelenésű emberek voltak, míg a MHper15-ös sírban nyugvó harmadik vizsgált férfi barna hajú, sötétbarna szemű, világos bőrű volt. Adataink szerint mindhárom férfi nagyrészt európai eredetű génekészletében távoli ázsiai származású ősök nyomai is fellelhetők.

Összehasonlításként a szintén európai megjelenésű Karos2per52 vezér barna szemű, világosbarna hajú volt, és a genomja valamivel több ázsiai eredetű összetevőt tartalmazott. Populációgenetikai vizsgálati eredményünk azt mutatta, hogy ez a minden valószínűség szerint közös származású karosi–kenézlői–magyarhomorogi népesség a baskírok őseivel azonos gyökerű lehetett, mivel Y-kromoszómás vonalaik összetétele még mindig a mai baskírokéra hasonlít legjobban.⁵

GENETIC DATA FROM THE MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB 10TH–12TH CENTURY CEMETERIES

Tibor Török and Endre Neparáczki
Department of Genetics, University of Szeged

In order to shed light on the genetic origin and relationships of the 10th–12th century people buried in the Magyarhomorog graveyard, we have sequenced 9 mitogenomes from the 10th-century part, and 6 mitogenomes from the 11th–12th century part of the cemetery. We also determined the Y-chromosomal haplogroups of 3 males from the 10th-century part. Genetic data indicate that probably two different populations were buried in

the two parts. People of the 10th-century part are genetically very similar to the Karos and Kenézlő populations, and all 3 males had identical I2a1a2b haplogroups, corresponding to the paternal lineage of the Karos2 and Karos3 leaders. The 17 people buried in the 10th-century part probably represented family members organized by common paternal descent.

⁵ Neparáczki et al. 2019.

IRODALOMJEGYZÉK

- MARÓTI ET AL. 2018 Zoltán Maróti–Tibor Török–Endre Neparáczki–István Raskó–István Nagy–Miklós Maróti–Tamás Varga–Péter Bihari–Zsolt Boldogkői–Dóra Tombácz–Tibor Kalmár: MITOMIX, an Algorithm to Reconstruct Population Admixture Histories Indicates Ancient European Ancestry of Modern Hungarians doi: <https://doi.org/10.1101/247395> (2018).
- NEPARÁCZKI ET AL. 2017 Endre Neparáczki–Klaudia Kocsy–Gábor Endre Tóth–Zoltán Maróti–Tibor Kalmár–Péter Bihari–István Nagy–György Pálfi–Erika Molnár–István Raskó and Tibor Török: Revising mtDNA haplotypes of the ancient Hungarian conquerors with next generation sequencing. *PLoS One* 12, e0174886 (2017). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0174886>
- NEPARÁCZKI ET AL. 2018 Endre Neparáczki–Zoltán Maróti–Tibor Kalmár–Klaudia Kocsy–Kitti Maár–Péter Bihari–István Nagy–Erzsébet Fóthi–Ildikó Pap–Ágnes Kustár–György Pálfi–István Raskó–Albert Zink and Tibor Török: Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLoS One* (2018). doi:10.1371/journal.pone.0205920 (2018). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205920>
- NEPARÁCZKI ET AL. 2019 Endre Neparáczki–Zoltán Maróti–Tibor Kalmár–Kitti Maár–István Nagy–Dóra Látovics–Ágnes Kustár–György Pálfi–Erika Molnár–Antónia Marcsik–Csilla Balogh–Gábor Lőrinczy–Szilárd Sándor Gál–Péter Tomka–Bernadett Kovacsóczy–László Kovács–István Raskó and Tibor Török: Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin doi: <https://doi.org/10.1101/597997> (2019). <https://doi.org/10.1101/597997>

XI. A MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMBI 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI ÉS 11–12. SZÁZADI FALUSI TEMETŐ ARCHEOZOOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Vörös István
Magyar Nemzeti Múzeum

XI.1. A SZÁLLÁSI TEMETŐ ARCHEOZOOLÓGIAI LELETEI

A Magyarhomorog (HB)-Kónya-dombon a 10–12. századi sírmező 17 síros 10. századi szállási temető részében 4 lovas sírt (1., 9., 16., 23.) tártak fel, további sírból farkas (15.), 2 sírból fogamulett (11., 13.) és 1 sírből csigahéj (13.) került elő. A sírmező 523 síros 11–12. századi falusi temető részének 7 sírjából ételadomány maradványait (81., 106., 113., 123., 135., 151., 372.), 1 sírből fogamulettet (79.) és 2 sírből csigahéjat (451., 452.) tártak fel. Az 1. sírt recens kori, a 9. és 15. sírt korabeli beásással bolygatták meg. A 15. sírba egy farkast ástak be utólag.

A temető 4 lovas sírját és a farkasleletet a Kovács Lászlót köszöntő kötetben 2013-ban már ismertettem.¹

Akkor még nem állt rendelkezésemre az egyéb állatmaradványokat tartalmazó sírok egész leletanyaga.² Amint később kiderült, a falusi temető kirabolt leggazdagabb férfisírjában (103.) is részleges lovas temetkezés volt, de a dokumentációban megőrkített és a helyszínen elesomagolt lómaradványok időközben elkallódtak. A szállási temető állatmaradványai a Magyar Nemzeti Múzeum Archeozoológiai Gyűjteményében találhatóak, a falusi temető állatmaradványait a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tára őrzi.

XI.1.1. LOVAK

1. sír (1. tábla)

Férfisír ló részleges csontvázával, az előkerüléséskor (1961) feldúlták, ezzel a sír Ny-i fele megsemmisült. A K-i végében fckvó lómaradványokat is szétdúlták, illetve kiszedték. Helyi megfigyelés szerint a ló feje az emberi csontváz lábfején (lábfejék végén?) kb. 20 cm-rel a sír alja felett Ny-i tájolásban az állán, négy lábvége részben alatta, részben mellébe – vele azonos irányban – feküdt. A ló feje lekantározva.³

Lómaradványok (*Equus caballus* L.)⁴

A koponya összeroppant, töredékes. A farkasfog (*dens lupinus*, P¹) kiesett, a fogmedre a dp² elülső esücs belső oldalán található. A fogazat: di¹⁻³, P¹, dp²⁻⁴, M¹⁻². A di³ korona ép, az M² áttörte a fogmeder felső falát, de nem nőtt sorba, rágófelülete még nem kopott. A töredékes állkapocs hosszu, alsó éle egyenes, az állkapocs teste alacsony. A fogazat: di¹⁻³, dp²⁻⁴, M¹⁻². Az M² még

nem nőtt sorba, rágófelülete még nem esorbult/kopott. Végtagok: 5 bal oldali és 1 jobb oldali elülső lábtöcsont, bal és jobb oldali elülső lábközépcsont, belső és külső kapocscsont, bal oldali első, jobb oldali első, második ujjperc és harmadik (patacsont) ujjperc; 3 bal oldali és 4 jobb oldali hátulsó lábtöcsont, bal és jobb oldali csigacsont-sarokcsont, hátulsó lábközépcsont, belső és külső kapocscsont, első, második ujjperc és harmadik (patacsont) ujjperc, 8 felső egyenlítőcsont.

Az elülső lábközépcsontok felső ízületi felületei porózusak. A bal oldali csigacsont külső hengerén – a bokaizület bontásakor keletkezett – vágási-faragási nyomok találhatóak.

A ló neme: a csontok alakbeli tulajdonságai alapján mén, életkora a foggarnitúra állapota alapján 1½-1¾ év (18-21 hó). A ló marmagassága, testalkata: a négy lábközépcsont (2 elülső/2 hátulsó) hosszmeretéből számított (VITTI 1952) marmagassági érték 135,6 cm, alacsony test-

¹ VÖRÖS 2013, 701–710. A lófogak méreteit lásd itt.

² Ezt a hiányt Kovács László kérésére 2016. február 25-én pótoltam, továbbá az állatmaradványok latin nevét a magyar megfelelőjével helyettesítettem.

³ DIENES 1962b.

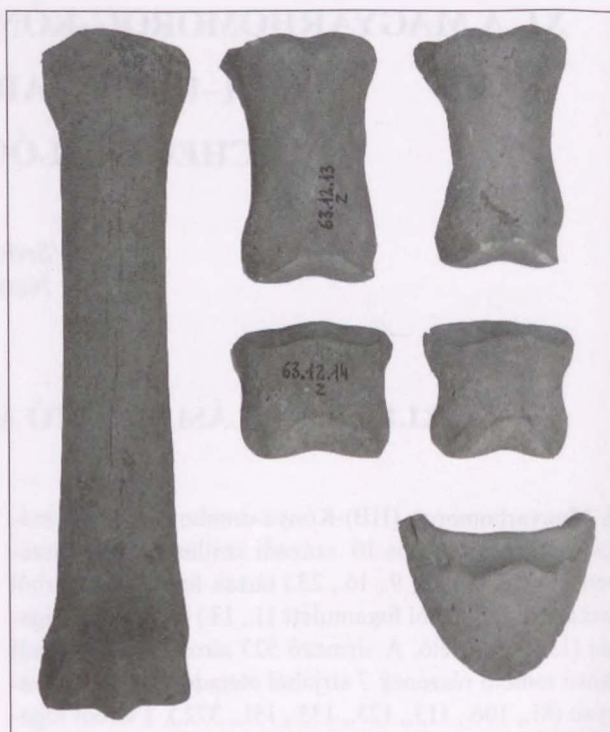
⁴ VÖRÖS 2013, 701.

magasságú. A lábközépcsontok és az ujjpercek relatíve rövid, karcsúak. Az elülső lábközépcsontok karcsúsági index értékei 13,3 (bal), 13,7 (jobb), még a vékony és a karcsú átmeneti stádiumban vannak. Az elülső és hátsó lábközépcsontok hosszúsági méretarány értéke 83,33. A harmadik ujjpercek (patacsontok) kicsik. A ló leölésének évszaka: őszi és tél között (okt./nov.–jan./febr.) – tél eleje.

MNM AGy lt. sz.: 61.31.1–20.

9. sír (10. tábla, 1. ábra)

Férfisír ló részleges csontvázával. Kirabolt, feldúlt, nagyrészt megsemmisült (1962). A sírrablás során az elhunyt testrészeit is, és a ló maradványait is szétdúlták. Az emberi csontváz lábszárcsontjai kivételével – amelyek a helyükön maradtak – az összes többi ember- és lócsontot a sír közepére dobták. A ló állkapcsa és az arról leemelt koponya a sír közepén kb. DNy–ÉK irányban az állán, illetve a szájpaddlás-fogsorán feküdt. Egy hátsó patacsont az emberi csontváz jobb oldali lábfeje mellett (D-re) volt. A ló feje az emberi csontmaradványok fölött, a felszín alatt 42 cm-re került elő. A szétszedett ló feje mellett (K-re) az emberi csontváz egyik combcsont-töredéke feküdt. A ló sírpozíciója ismeretlen.

1. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb. 9. sír, lócsontok: dext. mc., ph.I–II., dext. ph.I–II.–III. (Bárány Annamária felvétele)

Lómaradványok (*Equus caballus* L.)⁵

A koponya összeroppant, töredékes és hiányos. A sírrajz alapján a lókoponya hosszú, széles. A széles agykoponya lapos. Az orrhát keskeny. A fogazat: I¹, di²⁻³, P¹, P²⁻³, dp⁴, M¹⁻². Az M³ a fogmeder felső falát áttörte. A farkasfog (*dens lupinus*, P¹) kiesett, a nagy fogmedre a P² előtt található. Az állkapocs töredékes, hiányos. A fogazat: II, dp2–3, C, P2–3, dp4, M1–2. Az M3 áttörte a fogmeder felső falát, rágófelülete még ép, nem csorbult. Végtagok: jobb oldali elülső lábközépcsont, első, második és harmadik (patacsont) elülső ujjperc, bal és jobb oldali első ujjperc, bal második ujjperc, jobb harmadik hátsó (patacsont) ujjperc.

Hiányzik a bal oldali mellső lábvég (elülső lábközépcsont, első, második és harmadik [patacsont] ujjperc), a kétoldali hátsó lábközépcsont és két ujjcsont, a jobb oldali második, és a bal oldali harmadik (patacsont) ujjperc.

A ló neme a meglévő szemfog alapján mén, életkora a fogazat állapota alapján 2-2½ év. A ló marmagassága, testalkata: az elülső lábközépcsont hosszúságától számított (VITT 1952) marmagassági érték 141,3 cm, nagy/közepes testmagasságú. Az elülső lábközépcsont hosszú, karcsúsági index értéke 15,21, középkarcsú. Az első és második ujjpercek hosszúak, a harmadik (patacsont)

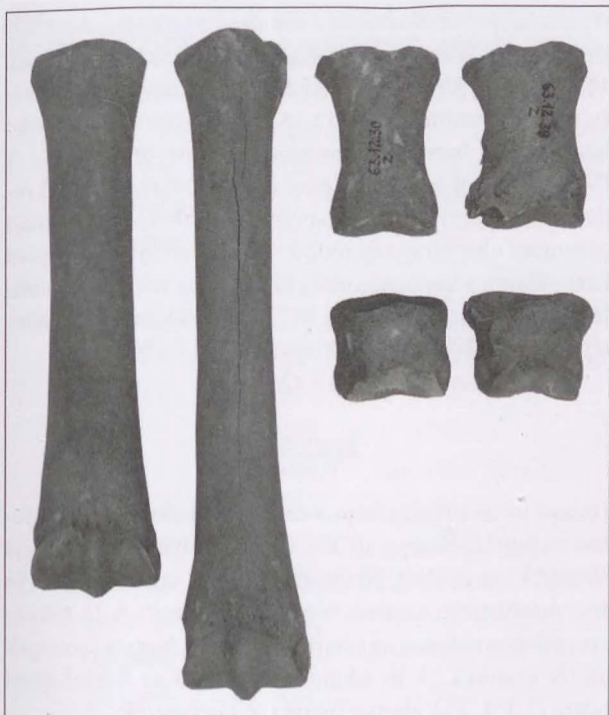
ujjperc rövid széles. A ló leölésének évszaka: tavasz és őszi között (ápr./máj.–okt./nov.) – nyár.

MNM AGy, lt. sz.: 63.12.1–18.

16. sír (18. tábla, 2. ábra)

Férfisír ló részleges csontvázával (1962). A ló maradványai a sír K-i végében voltak, feje az emberi csontváz jobb oldali lábfeje és a D-i sírfal között – a sír alja fölött 15 cm-re –, a D-i sírfalhoz szorulva, Ny-i tájolásban, az állán kissé jobb oldalra (É-ra) dőlve feküdt. A lábvégei tőle jobbra (É-ra) a férfi két lábfeje és a K-i sírfal közötti kb. 50 × 30 cm-es felületen – szintén magasabb szinten – kerültek elő. A lábvégeket eredetileg egymás mellé akarhatták lerakni, de az összehajtott lóbőr „csomag” elhelyezésekor a jobb (?) oldali lábvégek előre (É-i irányban) csúsztak. Ennek következtében egy elülső és egy hátsó lábközépcsont a lófejtől kiindulva É-i tájolásban; előttük (É-ra) haránt irányban ÉNy-i tájolásban a másik elülső, illetve a hátsó lábközépcsont a K-i sírfallal párhuzamosan É-i tájolásban került elő. A lábközépcsontok belső és külső kapcsolójait és az

⁵ VÖRÖS 2013, 702.

2. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb. 16. sír, lócsontok: sin. mc., ph.I.–II., sin. mt., dext. ph.I.–II. (pathológiás) (Bárány Annamária felvétele)

első ujjperceket állati bolygatás mozdíthatta ki eredeti helyükről. A ló feje lekantározva.⁶

Lómaradványok (*Equus caballus* L.)⁷

A koponya összeroppan, töredékes és hiányos. A fogazat: I¹⁻², di³/I³, C, P¹-P²⁻⁴, M¹⁻³. A di³ még van, az I³ váltódik, rágóéle ép. A szemfogkorona nagy. A farkasfog (*dens lupinus* P¹) kiesett, a fogmeder még nyitott. Az M³ rágófelülete még nem teljes. A zápfogsor (P+M) rágófelülete enyhén hullámos. Az állkapocs kicsi, az állkapocs teste alacsony, alsó éle egyenes. Az állkapocs ága elkeskenyedő. A fogazat: II–2, di³/I³, C, P²⁻⁴, M¹⁻³. Az I² nyelvi széle kopott. Az I³ váltódik, rágóéle ép, a di³ még funkcióban van. Az M³ sorba nőtt, a rágófelülete kialakult. Végtagok: bal és jobb oldali lábközépcsont, belső és külső kaposcsont, első, második ujjperc és harmadik (patacsont) ujjperc; 3 bal és 4 jobb oldali hátulsó lábtőcsont, jobb oldali esigacsont-sarokcsont, bal és jobb oldali hátulsó lábközépcsont, belső kaposcsont, bal oldali külső kaposcsont, bal és jobb oldali első, második

ujjperc és harmadik (patacsont) ujjperc, 2 felső egyenlítőcsont, 4 nyírcsont.

A ló neme mén, az életkora a fogazat állapota alapján 4-4½ éves. A ló marmagassága, testalkata: a négy lábközépcsont (2 elülső/2 hátulsó) hosszmeretéből számított (VITTT 1952) marmagassági érték 138,3 cm, közepes testmagasságú. A lábközépcsontok relative rövid, karcsúak. Az elülső lábközépcsontok karcsúsági index értéke 14,8 (bal-jobb), középkarcsú. Az elülső és a hátulsó lábközépcsont hosszúsági méretaránya 84,15. Az első ujjpercek rövid, szélesek. A harmadik (patacsont) ujjpercek kicsik.

Pathologia: a jobb oldali hátulsó láb első és második ujjpercén csontfelrakódás (*exostosis*) figyelhető meg. Az első ujjperc alsó testének külső oldalán kifelé és lefelé irányuló perforált felületű porózus csontképződmény alakult ki. Alatta, a második ujjperc felső testének külső oldalán kiszélesedő csontperem képződött. A ló leölésének évszaka: tavasz és ősz között (ápr./máj.–okt./nov.) – nyár.

MNM AGy lt. sz.: 63.12.23–41.

23. sír (21. tábla, 3. ábra)

Férfisír ló részleges csontvázával (1962). A ló maradványai a sír ÉK-i sarkában, az emberi csontváz bal oldali lábfeje és az É-i sírfal között, a sír alja felett 32 cm-re egy kb. 55 × 20 cm-es felületen kerültek elő. A ló lábcsontjai és a rajtuk levő lókoponya együttes magassága – az elporladt összehajtogatott lóbőr nélkül – 18 cm volt. A ló feje az É-i sírfal K-i végében a sírfalhoz szorulva, Ny-i tájolásban az állán feküdt. Alatta – vele azonos irányban – a négy lábközépcsont. A lábvégek D-ről É-felé egymás mellett feküdtek: bal elülső és hátulsó lábközépcsontok, és a jobb oldali elülső és hátulsó lábközépcsontok sorrendben. A bal szélső lábvég 3 db lábtőcsontja állati bolygatással a sír középvonala felé elcsúszott. A ló feje lekantározva.⁸

Lómaradványok (*Equus caballus* L.)⁹

A koponya összeroppan, töredékes és hiányos. A fogazat: I¹ di²⁻³, P¹, P²⁻³, dp⁴, M¹⁻². Az I¹ rágóéle nem kopott. A farkasfog (*dens lupinus* P¹) kiesett, de a fogmeder még nyitott. Az M³ a fogmeder felső falát áttörte. Az állkapocs kicsi, az állkapocs teste alacsony, alsó éle egyenes. A fogazat: I¹, di²⁻³, P²⁻³, dp⁴, M¹⁻². Az állkapocs alsó éle a P³ gyökere alatt kidomborodik. Az M³ a fogmeder felső falát áttörte. Végtagok: 4 bal és 2 jobb oldali lábtőcsont, bal és jobb oldali elülső lábközépcsont, belső és külső elülső kaposcsont, első, második ujjperc és

⁶ DIENES 1963.

⁷ VÖRÖS 2013, 707.

⁸ DIENES 1963.

⁹ VÖRÖS 2013, 707.

3. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb. 23. sír, lócsontok: sin. mc. dext. ph.I.–II.–III., sin. mt., ph.I.–II.–III. (Bárány Annamária felvétele)

harmadik (patacsont) ujjpercek; 2 bal és 2 jobb oldali hátulsó lábtöcsont, bal és jobb oldali csiga-csont-sarokcsont, hátulsó lábközépcsont, belső hátulsó kapocs-csont, első és második ujjperc, jobb oldali hátulsó külső kapocs-csont, harmadik (patacsont) ujjperc, 4 felső egyenlítőcsont, 2 nyírcsont, 1 db (IV.) farokcsigolya.

A ló neme (a szemfog hiánya miatt) valószínűleg kanca, az életkora a fogazat statusa alapján 2¾-3 év. A ló marmagassága, testalkata: a négy (2 elülső/2 hátulsó) lábközépcsont hosszmeretéből számított (Vitt 1952) marmagassági érték 138,7 cm, közepes testmagasságú.

A lábközépcsontok relatíve rövidek, karcsúak. Az elülső lábközépcsontok karcsúsági index értéke 14,63 (bal), 14,86 (jobb). Az elülső és a hátulsó lábközépcsont hosszúsági méretaránya 82,52. Az első ujjpercek relatíve hosszúak, a harmadik (patacsont) ujjpercek kicsik. A IV. farokcsigolya lemezei nem csontosodtak el. A bal oldali elülső belső és külső kapocs-csont felső ízületi felület peremén éles taraj képződött. Az elülső lábközépcsont hasi oldalán a kapocs-csontok találkozási felületén csontlécek (*exostosis*) alakultak ki. A ló leölésének évszaka: tél és tavasz között (jan./febr.–ápr./máj.) – tél vége.

MNM AGy lt. sz.: 63.12.42–64.

Értékelés

Három lovas sírban a koponyás nyúzott lóbőrt az eltemetett ember lábához, a sír K-i végébe helyezték, a sír alja fölött 15 cm-re (16.), 20 cm-re (1.) és 32 cm-re (23.). A ló feje mindhárom esetben Ny-i tájolású volt. A ló lenyúzott bőrét gondosan úgy hajtották össze, hogy a lábvégek alulra kerültek. A ló lekantározott fejét az összehajtott bőrre (1. [?], 23.), illetve mellé (16.) helyezték.

A magyarhomorogi áldozati lovak az ún. borealis (póni) típusú lovak közé tartoznak. Közülük 3 mén (1., 9., 16.), és 1 valószínűleg kanca (23.) volt.

Feltűnő, hogy a négy ló közül három fiatal állat: egy 1. éves (1.) és kettő 2. éves (9., 23.) volt, s csak egy kifejlett életkorú (16.). A lábvégek gyenge konstitúciója, illetve az erős igénybevétel következtében a lábsontokon torzulások alakultak ki. Egy 2. éves csikó (23.) mellső lábközépcsontjain és a kifejlett ló (16.) hátsó lábának ujjpercein – túl korai – csontfelrakódási (*exostosis*-os) folyamat indult el.

A lovak életkora alapján meghatározott temetési évszakok: a nyári időszak a 9. és a 16., a tél eleje az 1., és a tél vége a 23. sír esetében valószínűsíthető.

1. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. Honfoglalás kori lovak lábközépcsontjainak és az első és második ujjperceinek csontméretei (mm). Jelmagyarázat: * pathológus elváltozás következtében megnövekedett méret. Rövidítések: 1. Csont: ant. – elülső, mc. – elülső lábközépcsont, mt. – hátulsó lábközépcsont, ph.I. – első ujjperc, post. – hátulsó. 2. Méret: diaph. – középső rész legkisebb mérete, dist. – alsó végdarab, med.-sagitt. – középső síkban, prox. – felső végdarab

Nr.	Csont/Méret	Hosszúság		Szélesség			Mélység		
		teljes	med.-sagitt.	prox.	diaph.	dist.	prox.	diaph.	dist.
1.	mc.	217,5		49	29	48	30	21	34
	mc.	217,5		30	30	48,5	31	21	33,5
	ph.I. ant.	80	71	50	32,5	42,5	34	18	22
	ph.I. ant.	81	72	49	32,5	42,5	34	18,5	23
	mt.	261		48	28	48	43	23	36
	mt.	261		49	28	47	44	23	35,5
	ph.I. post.	77	69	51	32,5	43	36,5	18,5	24

XI. ARCHEOZOOLOGIAI VIZSGÁLAT

Nr.	Csont/Méret	Hosszúság		Szélesség			Mélység		
		teljes	med.-sagitt.	prox.	diaph.	dist.	prox.	diaph.	dist.
9.	ph.I. post.	76,5	69	50	32	42	36	18,5	24
	mc.	230		52	35	50	34	21,5	38
	ph.I. ant.	88	78	56	37,5	48	38	20	25
	ph.I. post.	83	76	55	35	45	39	19	25
16.	ph.I. post.	83	76	55	35	45,5	39	19	25
	mc.	223		48	33	49	32	21	36
	mc.	223		48	33	50	31	22	35,5
	ph.I. ant.	80	73	53	35	44,5	35	18,5	23
	ph.I. ant.	80	72	53,5	35	45	34	18,5	23,5
	mt.	265		47	29,5	48	45	25	37
	mt.	266,5		47,5	30	49	44	25	37
	ph.I. post.	75	68	53	33	42	37	17,5	22,5
	ph.I. post.	77	69	53	38*	44*	36	19*	25*
	23.	mc.	222		51,5	32,5	47	33	22
mc.		222		52	33	47,5	34	22	37
ph.I. ant.		86	78	50	34	43,5	35	19	24
ph.I. ant.		85	77	48,5	33,5	43	34	19	23,5
mt.		267		47	28	48	46	24	37
mt.		269		48	28,5	47	46	24	37,5
ph.I. post.		81	74	51	32	42	37	19	24
ph.I. post.		80	74	50	32	42	37	19	24

2. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. Honfoglalás kori lovak általános adatai: csontméretek (mm), marmagasság (cm). Rövidítések: h – hosszúság, Mmag. – marmagasság, mc.-ldx – metacarpus index, sz. – szélesség

Nr.	Életkor év	Mmag.	mc. h.	mc.-ldx	ph. h.			mt. h	ph. h.		
					I.	II.	III.		I.	II.	III.
1.	1½-1¾	135,6	217,5	13,34	80/71		68	261	77/69	39	66
9.	2-2½	141,3	230	15,21	80/78	44	80		83/76	44	74
16.	4-4½	138,3	223	14,80	80/73	40	76	265	75/68	40	69
23.	2¾-3	138,7	222	14,86	86/78	43	68	269	81/74	42	66

XI.1.2. FARKAS

15. sír (15. tábla, 4. ábra)

Férfisír, bele ázott farkassal, majd rablással bolygatva (1962). Az ásatási megfigyelés szerint a sír D-i oldalán közepén, egy nagyméretű gödörben állatesontváz feküdt. Az emberi csontváz jobb fele és az állatesontváz hátulsó fele szétdőlvén, illetve összekeveredve feküdt a sírban. Dienes István a feltáráskor azt feltételezte, hogy a sírban utólag csak egy beásás volt, ami a legújabb korban is történhetett. A gödörben levő csontváz állatfaját

nem ismerte fel, hanem egy hajdani tanya ismeretében feltételezte, hogy a gödörben levő állat maradványa a tanyáról származó „kis-borjú (?)” csontváza.¹⁰ Ezért nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a különleges leletgyűttesnek. Az MNM Archeozoológiai Gyűjteményébe a „kis-borjú (?)” csontvázából csak a koponya és állkapocs töredékei kerültek, amelyek valójában egy kifejlett farkas maradványai.¹¹

¹⁰ DIENES 1963.

¹¹ BÓKONYI 1974, 380.

4. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb. 15. sír, farkas koponyatöredéke: 1. dorsalis nézet, 2. ventralis nézet (Bárány Annamária felvétele)

Az ásatási dokumentációk elemzéseiből azonban megállapítható volt, hogy a 15. sírt két alkalommal bolygatták meg. Először amikor a farkast ásták bele, másodszor pedig amikor a rablógödörrel a farkas maradványát is, és a lejjebb fekvő emberi csontvázat is feldúlták.¹²

„Farkasgödör” – a farkas utólagos sírra/sírba helyezése-temetése (?)

Az ásatási rajz alapján a széles, rombold alakú gödröt közvetlenül a 15. sír mellé jobbra (D-re) ásták. A gödör K-i fala a sír K-i végétől Ny-ra 40 cm-re (É-D-i irányban) húzódott. A gödör É-i oldala és az ÉNy-i sarka a sírba is benyúlt. A gödör Ny-i és É-i oldalát a rabló beásás megsemmisítette. A gödör K-Ny-i hossza kb. 90-100 cm lehetett. A gödör alja nem volt egyenes.

5. ábra. Magyarhomorog-Kónya-domb. 15. sír, farkas koponyatöredéke: a bal oldali mandibula töredéke (lateralis nézet) (Bárány Annamária felvétele)

A farkast a gödörbe K-Ny-i tájolásban a jobb oldalára¹³ fektetve, összekötözött lábakkal helyezték el. A farkas feje a padkán orral É-nak, az állán feküdt; a nyaka majdnem függőlegesen húzódott a sír alján fekvő lapocka-mellső végtag régióig, majd a törzse (mellkasa) és a hátulsó végtagok a gödör emelkedő alján nyugodtak (2. ábra).¹⁴

Rablógödör

A sír felső harmadában a farkasgödör Ny-i végére egy kb. 60 × 60 cm-es szűk rablójáratot vájtak. A gödör alja a sír középvonalában a sírfenek alá mélyült. A rabló beásással nemcsak a farkas ágyéki-, hátulsó végtag régióját dúlták szét, hanem az emberi csontváz teljes jobb oldali felét is. Pontosabban az ember esetében a gödör beásásával a jobb oldali fel- és alkar-mellkas-medence részt és a gerincoszlop alsó harmadát bolygatták meg. Majd a sír elejéről (Ny-ról) a lapockacsontot, a sír végéből (K-ről) pedig a comb- és lábszárcsontot húzták középre. Az ember szárcsont (fibula)- és bokacsontjai a helyükön maradtak.

Farkasmaradványok (*Canis lupus* L.)¹⁵

Az ásatási rajz készítésekor a farkas maradványaiból *in situ* ábrázolták a fejet, a nyak- és a hátsigolyasort, a mellkast (bordasort), a bal oldali lapocka és a kétoldali felkar-alcar csontokat. A rablógödörben pedig az ember-csontokkal együtt a farkas comb- és lábszárcsontjait.

¹² Dienes Istvánnal folytatott kritikus, sokoldalú szakmai megbeszélések alkalmával kialakult rekonstrukció. VÖRÖS 1990, 131–132, 22–23. lábjegyzet.

¹³ Tévesen „bal oldalán”: VÖRÖS 1990, 133.

¹⁴ DIENES 1963, 32–33. 15. sírrajz.

¹⁵ VÖRÖS 2013, 702–706.

Koponyatöredék (4. ábra 1–2). A koponya teteje (az agykoponya elülső része, a homlokcsont, orrcsont és az állcsont) az ásatáson megsemmisült. A relatíve keskeny agykoponya alacsony, a fala enyhén domború. A vastag nyilírányú taraj alacsony. A falközötti csont rövid. A koponya a halántékcsontról járomnyúlványánál és P⁴-nél az állcsont széles (M-M). A sziklacsont dobüregi része nagy és domború. A sziklacsontok közötti távolság relatíve keskeny. A fogazat nagyméretű. A nagy felső tépőfog (P⁴) korona elülső vége vastag. A jobb oldali P⁴ koro-

na nyelv felőli fala barnára (dentin) kopott. A jobb oldali M¹ korona letört, a törésselület még egyenetlen.

Állkapocstöredék (h: 103 mm) (5. ábra). Az állkapocstest elülső fele hiányzik, a törésselülete régi, törése és sérülése a farkas befogásakor keletkezhetett. Az állkapocs hátulsó fele nagy, vastag falú. Az állkapocság külső rágóizomi nagy felülete háromszög ovális, mélyen homorú. A széles vastag állkapcsi nyúlvány lefelé-hát- ra irányul. A fogazat nagyméretű. Az alsó tépőfog (M1) elülső fele hiányzik.

MNM AGY lt. sz.: 63.12.19–21.

3. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. 15. sír: a farkas koponya-, állkapocstöredék- és fogméretei

Mérőpontok	Koponyaméretetek (mm)	Fogkoronaméretetek (mm)		
		Fog	h.	sz.
falközötti csont hossza (Op-L)	37	P3	16	6,6
agykoponya legnagyobb szélessége (Ot-Ot)	79	P4	25	13
agykoponyatörés szélessége (eu-eu)	70	M1	16	19
állcsont legnagyobb szélessége (M-M)	85	M2	9	12,6
szemgödör alatti lyukak közötti távolság	56			
nyakszirtcsont bütykei közötti távolság	51			
sziklacsontok közötti távolság (Pha-Pha)	19			
nyakszirtcsont régió magassága (B-Op)	63			
nyakszirtcsont tarkói régió magassága (O-Op)	42			
öreglyuk magassága (B-O)	20			
öreglyuk szélessége	28			
agykoponya magassága (B-L)	71			
Méretetek (mm)	Állkapocsméretetek (mm)			
állkapocság legnagyobb magassága	77	M2	11	7
állkapocság ízületi magassága	38			
állkapocság hossza	44			
állkapocság hossza az M3-tól	52			
állkapocstest magassága az M3-nál	37			
állkapocsszöglet hossza	60			
izületi nyúlvány szélessége	34			

A 15. férfisírba ázott farkastetem hitvilági és/vagy a temetési szokásban betöltött szerepének további

értelmezése néprajzi, vallástörténeti feladat.

XI.2. ÉTELADOMÁNYOK A FALUSI TEMETŐBEN

Az ételadományokat lapocka (sertés) és comb (juh) testrész szolgáltatta.

Juh (*Ovis aries* L.)

135. sír

Fiatalkor (?) jobb oldali sípcsontja. Életkora 1½-1¾ év. Leölésének évszaka szept./nov., őszi időszak.

MNM RT lt. sz.: 99.80.A.

Sertés (*Sus domesticus* Erxl.)

81. sír

Jobb oldali karcsont és singsont feje. Kifejlett állapot maradványai, a karcsont hossz méretéből számított (TEICHERT 1969) marmagassága 73,7 cm.

MNM RT lt. sz.: 99.42.3.A.

113. sír

„Combsont”, megsemmisült. A többi sírban előfordult sertécsontok alapján feltételezhető, hogy ez a csont is karcsont lehetett.

123. sír

Szopós malac bal oldali lapockája és jobb oldali karcsontja. Életkora 1-1½ hónap.

MNM RT lt. sz.: 99.70.2.A.

372. sír

Szopós malac bal oldali karcsontja. Életkora 1½-2 hónap.

MNM RT lt. sz.: 99.216.1.A.

Baromfi

106. sír

„Szárnyacsont”, megsemmisült.

151. sír

Fatal tibiotarsus fr.¹⁶

MNM RT lt. sz.: 99.93.1.A.

4. táblázat. Magyarhomorog-Kónya-domb. Az ételadományok csontmaradványainak méretei (mm), marmagasság (cm). Jelmagyarázat: * – a kifejlett csont teljes mérete, a többi mind diaphysis hossz méret

	Hossz	Prox. sz.	Diaph. sz.	Dist. sz.	Prox. m.	Diaph. m.	Dist. m.	Mmag.
juh								
135. tibia	140		12			10		
sertés								
81. humerus	182*	42	14	32	54	19	32,5	73,7
123. scapula	78							
humerus	71		7,5			11		
372. humerus	88		9			13		

XI.3. FOGAMULETTEK A SZÁLLÁSI ÉS A FALUSI TEMETŐBEN

Sertés

Ló

11. sír

Fiatal sertés alsó metszőfoga (MNM RT lt. sz. 88.107.). Az emberi csontváz gerincoszlopa mellett jobbra (D-re) 12 cm-re (a tegezben?, alatta?) egy fiatal sertés alsó metszőfoga volt.¹⁷

79. sír

Csikó 2 db tej előzáfoga (jobb oldali alsó dp2-3). MNM RT lt. sz.: 99.39.1.A.

Gímszarvas

13. sír

Gímszarvas felső szemfoga.¹⁸

¹⁶ Gál Erika meghatározását ezúton is köszönöm.

¹⁷ DIENES 1963; VÓRÓS 2013, 702.

¹⁸ Szabó János (Természettudományi Múzeum – Őslénytár) szíves szóbeli közlése.

XI.4. CSIGÁK A SZÁLLÁSI ÉS A FALUSI TEMETŐBEN

13. sír

3 db fosszilis toronycsiga (*Turritellidae*) és 2 db fosszilis kauricsiga (*Cypraeidae*).
MNM RT lt. sz.: 88.109.5–7.A.¹⁹

14. sír

3 db fosszilis szívbagyló (*Cardium* sp.) és 2 fosszilis toronycsiga (*Cerithium* sp.).
MNM RT lt. sz.: 88.110.3–4.A.

451. sír

1 db szárazföldi ugarcsiga (*Helix lutescens*).
MNM RT lt. sz.: 88.50.3.A.

452. sír

1 db szárazföldi ugarcsiga (*Helix lutescens*).
MNM RT lt. sz.: 88.51.7.A.²⁰

XI.5. EGYÉB ÁLLATCSONTLELETEK

5. sír

Átlyukasztott „állatcsonttöredék”, meghatározatlanul elveszett.
MNM RT lt. sz.: 68.6.3.A. ?

20. sír

Homo lapockatöredék (scapula fr.), valójában szarvasmarha koponyájának jobb oldali csecsnyúlványa.
H: 8,06, cm.²¹
MNM RT lt. sz.: 99.4.1.A.

103. sír

Lómaradványok (nincs adat), azonosíthatatlanná váltak.

THE ARCHAEOZOOLOGICAL EXAMINATION OF THE 10TH-CENTURY CEMETERY BELONGING TO A SHORT-LIVED SETTLEMENT AND 11TH–12TH CENTURY VILLAGE CEMETERY, BOTH LOCATED ON MAGYARHOMOROG-KÓNYA-DOMB

István Vörös
Hungarian National Museum

In the 10th-century cemetery of a short-lived settlement, consisting of 17 graves in Magyarhomorog-Kónya-domb (Hajdú-Bihar County), the horse burials (stallions in graves 1, 9, 16 and mare (?) in grave 23) of four men were found. In three of them (1, 16, 23), the horse skull and folded-up skin were placed at the eastern end of the grave. The horses were of the borealis (pony) type and were of average height and short whither height. In grave 15 a wolf was buried at a later date. Two graves contained tooth amulets: grave 11 had the lower incisor of a pig and grave 13 the upper canine of a red deer. In two

graves (13, 14) sea snails and shells were found. Grave 1 was disturbed by recent digging while graves 9 and 15 were disturbed by contemporary digging.

In seven burials in the 11th–12th century village cemetery, consisting of 523 graves (17–22, 24–540), food offerings came to light. These included scapulae (pig: 81, 123, 372) and humeri (sheep: 135, pig: 113 [?]). Chicken remains were found in two graves (106, 151). A tooth amulet made of two deciduous front molars of a colt was found in grave 79. Two graves contained a terrestrial snail (451, 452).

¹⁹ Szabó János (Természettudományi Múzeum, Óslénytár) meghatározása.

²⁰ Szabó János (Természettudományi Múzeum, Óslénytár) meghatározása, ezúton is köszönöm.

²¹ Gál Erika és Biller Anna Zsófia meghatározása.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÖKÖNYI 1974 S[ándor] Bökönyi: History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Budapest 1974.
- DIENES 1962a Dienes István: Magyarhomorog. RégFüz I:15. (1962) 61.
- DIENES 1962b Dienes István: Jelentés a Magyarhomorogon (Hajdú-Bihar m.) végzett 1961. évi honfoglaló „A”-téma ásatásáról. MNM Adattára XII. 207/1962.
- DIENES 1963 Dienes István: Magyarhomorog (Hajdú-Bihar m.) Dienes István 1962. évi MTA. ásatása (dok.). Honfoglaláskori temető. MNM Adattára X. 260/1963.
- KOVÁCS 1997 L[ászló] Kovács: István Dienes' grösste Ausgrabung in Magyarhomorog-Könyadomb (Forschungsgeschichte). ActaArchHung 49 (1997) 363–384.
- PATAY 1961 Patay Pál: Jelentés a ... MNM Adattára X. 268/1961.
- TEICHERT 1969 M[anfred] Teichert: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. Kühn-Archiv 83 (1969) 237–292.
- VITT 1952 В[ладимир] О[скарович] Витт: Лошади пазырыкских курганов. Советская Археология 16 (1952) 163–205.
- VÖRÖS 1990 Vörös István: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon (Dog sacrifices and burials in medieval Hungary). I. FolArch 41 (1990) 117–145.
- VÖRÖS 2013 Vörös István: A magyarhomorogi honfoglalás kori sírok archaeozoológiai vizsgálata (Die archäozoologische Untersuchung der landnahmezeitlichen Gräber von Magyarhomorog). In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Monográfiák A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3 (2013), 701–710.

XII. ARCHÍV TÉRKÉPI ADATOK ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A BIHARI-SÍK LELŐHELYEI KÖRNYEZETÉNEK VIZSGÁLATÁBAN

Vágvölgyi Bence

**Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézete**

Egy adott lelőhely alapos megismerésének elengedhetetlen eleme az azt körülvevő természeti környezet vizsgálata. Ez körvonalazza ugyanis azt a kontextust, amiben az egykori emberek éltek, és ami több más tényezővel közösen alapvető befolyással volt életmódjukra. Köszönhetően a modern távérzékelési és térinformatikai eszközöknek, ezek a tényezők mára egyre jobban feltérképezhetőek és kvantitatív módon elemezhetőek. Domborzatmodellek segítségével például képet kaphatunk az egykori felszínformákról, amelyeket talajtani és klímarekonstrukciós adatokkal kiegészítve egyebek mellett egy vizsgált terület vízrajzi viszonyairól is sokat megtudhatunk. Ezeknek az elemeknek a rekonstruálása kiemelten fontos lehet az egykori megtelepedési helyek kiválasztása mögött álló szabályszerűségek megértéséhez.

Az ilyen kutatások közös sajátossága azonban, hogy többségében a modern környezeti tulajdonságok felmérésén alapulnak. Ennek eredményeképp az olyan területeken, ahol jelentős újkori emberi beavatkozás történt a tájban (például folyószabályozás), gyakran félrevezetőek lehetnek a természetes környezet rekonstrukciója szempontjából. Jól példázta ezt a kutatásunk fókuszában álló Magyarhomorog környéke is, ahol a Sebes-Körös 19. századi szabályozása¹ jelentősen átszabta a terület vízrajzát. Éppen ezért a jelenkori geomorfológiai és vízrajzi viszonyok vizsgálata helyett elengedhetlenné vált archív, a folyószabályozást megelőző térképek használata is a lelőhelyek elhelyezkedésének geomorfológiai szempontú értelmezése során.

Hazánkban régészeti információk archív térképes kontextusba helyezéséhez leggyakrabban Magyarország második, 1819 és 1869 között készült katonai felmérésének térképi ábrázolásait alkalmazzák. Ennek oka leginkább részletességükben, egységes, országos lefedettségükben, illetve georeferenciára való alkalmasságukban keresendő.² Utóbbi különösen fontos szereppel bír, mint-

hogy így viszonylag nagy pontossággal el lehet helyezni rajtuk a kérdéses lelőhelyek téradatait, ezzel megnyitva az utat a különböző térinformatikai vizsgálatok előtt. Alkalmazásuk során azonban a mi esetünkben komoly problémaként jelentkezett, hogy a felmérés már a Körösök szabályozását követően készült, így a területet már a természetestől eltérő vízrajzzal ábrázolja. Ahhoz tehát, hogy a természeteshez közelebb álló képet kapjunk, még korábbi térképekre volt szükségünk.

Erre a célra Magyarország első, 1763 és 1784 között készített katonai felmérése bizonyult a legalkalmasabbnak. Ennek 1780 és 1784 között készült,³ XXIV-23 számú szelvénye ugyanis részletes képet ad Komádi, Magyarhomorog és Körösszegapáti hajdani környezetéről, valamint annak a Sebes-Körös szabályozását megelőző állapotáról. Ahhoz azonban, hogy ezeket az információkat régészeti szempontból is értelmezni tudjuk, első lépésként meg kellett határoznunk az egyes lelőhelyek pontos elhelyezkedését az archív térképen. Ennek során azonban a térképek készítésekor használt egykori földmérési technológia komoly kihívás elé állított minket. Mivel ugyanis az eredeti felmérések és kartográfiai feldolgozásuk során nem alkalmaztak vetületi rendszert, így a kapott térképek közvetlenül nem, vagy csak több száz méteres pontatlansággal láthatóak el georeferenciával.⁴ Éppen ezért a lelőhelyek elhelyezésének feladata egy eltérő megközelítést igényelt.

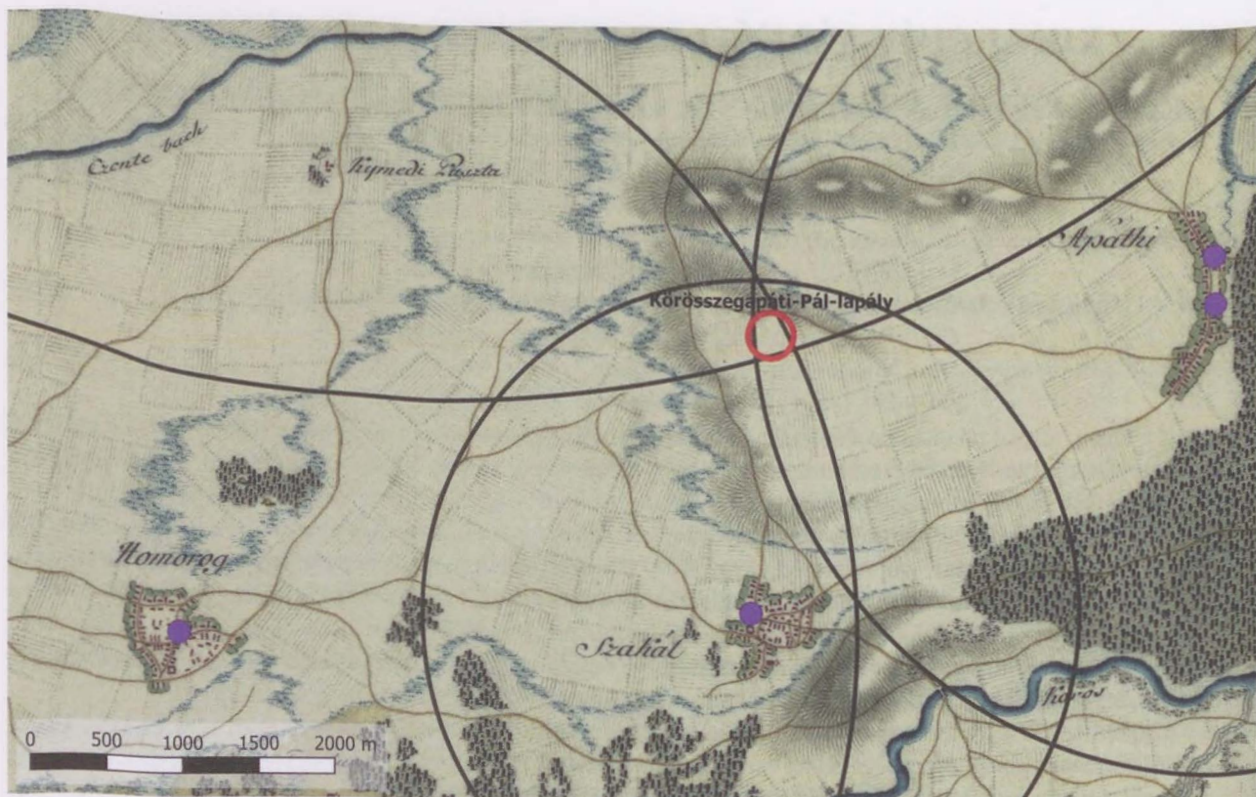
Ennek alapját az egyes szelvények kiértékelése, majd lokális, nem koordináta-helyes térinformatikai elemzése jelentette. Az egyes térképszelvények ugyanis a teljes felmérést egységes rendszerben felosztva, egységes mérethetben készültek: 1:28 800 méretarányban, 18 480 × 12 148 méter valós területet fednek le. Ezen adatok ismeretében pedig lehetőség nyílt arra, hogy térinformatikai szoftverben méretarányosan (ha nem is a koordináta-helyes eredeti helyükre) behívhatóak legyenek

¹ Lásd DÓKA 1997.

² A 2. Katonai felméréshez és térképszelvényei georeferálásához részletesebben lásd TIMAR ET AL. 2006.

³ Lásd JANKÓ 2007, l. 4.

⁴ Lásd TIMAR ET AL. 2011, valamint MOLNÁR ET AL. 2014, 127–129.

1. kép. Körösszegapáti-Pál-lapály elhelyezkedésének meghatározása az I. katonai felmérés térképén a környező települések templomai (bíbor pontok) alapján virtuális körzövel (fekete körvonalak) kimetszve

nek, lehetővé téve így az egyes szelvényeken belüli távolságméréseket. Az így kapott állományokon a lelőhelyek háromszögelés technikával, a térképeken szereplő falvak templomait alapul véve elhelyezhetővé váltak. Ezek ugyanis olyan, a térképeken markánsan kivehető, azóta is jellemzően ugyanott megtalálható jelenségek, melyek akár modern műholdfelvételeken is beazonosíthatóak. Ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy pontosan lemérjük az egyes templomok és lelőhelyek közötti távolságokat,⁵ majd pedig az így kapott távokat „virtuális körzövel” a méretarányos archív térképeken is felvázoljuk. Mivel pedig egyszerre több település (Magyarhomorog, Körösszegapáti, Körösszegapáti és Mezősas⁶) templomának adatait is kielemeztük, az így kapott körök kimetszették a lelőhelyek feltételezhető helyét. Bár az így meghatározott elhelyezkedés továbbra is csak megközelítőleg pontosnak mondható, azonban vizsgálatunk céljainak még így is tökéletesen megfelelőnek bizonyult.

Kutatásunk során összesen három lelőhelyet vettünk górcső alá: Körösszegapáti-Pál-lapályt, Magyarhomorog-Kónya-dombot, valamint Komádi-Közös-ligetet. Az archív térképes adatok alapján ezek közül az első kettő esetében elmondható, hogy száraz, a vizenyős részekből némiképp kiemelkedő területen helyezkednek el. Legmarkánsabban ez a kiemelkedés Körösszegapáti-Pál-lapály esetében figyelhető meg, ahol a lelőhely egy dombvonulat tetején, az attól lejtősen futó domboldalhoz közel helyezkedik el. Magyarhomorog-Kónya-domb esetében a domborzat nyoma ennyire élesen már nem figyelhető meg, azonban a közvetlen környezetében elterülő, azt majdhogynem körbefogó vizenyős részek kanyarulatai alapján valószínűsíthető, hogy a lelőhely egy a Czente-ér⁷ északi partján futó dombvonulaton található. A két lelőhely viszonylagos szárazulaton való elhelyezkedésére utalnak a területet fedő térképi jelölések is, melyek szántóföldekként ábrázolják mindkét területet.⁸

⁵ A méréseket a Google Earth Pro segítségével, a 2019. 04. 03-án rendelkezésre álló műholdfelvételek alapján végeztük. A térinformatikai feldolgozás QGIS 3.4 segítségével történt.

⁶ Az eredeti térképszelvényen Homorog, Szakál, Apáthi és Sasd néven szerepelnek.

⁷ A térképen szereplő neve „Czente bach”.

⁸ A két terület pontos jelmagyarázati megnevezése „Feld, Ackerfeld”. Lásd a Magyarország I. Katonai felmérésének online elérhető jelmagyarázatát: <https://www.arcanum.hu/media/uploads/mapirc/legend/firstsurvey.pdf> (Utolsó megnyitás: 2019. 04. 17.)

2. kép. A kutatás során vizsgált lelőhelyek elhelyezkedése az I. katonai felmérés XXIV-23. számú térképszelvényén

Valamivel problémásabbnak mondható Komádi-Közös-liget lelőhely, melynek helye az archív térképen teljes egészében egy nagy kiterjedésű vizenyős, a jelmagyarázat szerint „nádas mocsárral” fedett területre esik. Ez a mocsár déli és nyugati irányban is átnyúlik a szomszédos térképszelvényekre. Bár a kartográfiai ábrázolás további részleteket a lelőhely topográfiai viszonyairól nem árul el, fontos azonban megjegyezni, hogy az ettől délre található XXIV-24-es szelvényen több kisebb sziget ábrázolása is megfigyelhető ugyanebben a mocsárban. Éppen ezért nem zárható ki, hogy az általunk vizsgált lelőhely is egy ilyen kis méretű, de a térképen fel nem tüntetett szárazulaton helyezkedett el. Természetesen ugyanígy nem zárható ki az sem, hogy a lelőhely területe a felmérés készítése időpontjában vízzel borított volt.

Ennek megítéléséhez nagyobb felbontású klimatörténeti kutatásokra volna szükség.

A fentebbi alapján jól láthatóak az archív térképes adatok régészeti értelmezésben való felhasználásának előnyei. Segítségükkel alaposabban nyomon követhetővé válik a táj emberi hatásra történő átalakulása, így hozzájárulnak az egyes lelőhelyekről alkotott, modern adatokból kiinduló környezeti konklúziók kontextusba helyezéséhez, magyarázatához vagy igazolásához is. Bár alkalmazásuk sok esetben kreatív térinformatikai megközelítést követel meg, azonban felhasználásuk (korukból fakadó esetleges hibáik ellenére is) kétségkívül elengedhetetlen része bármilyen, különösen az ember által jelentősen átalakított területet vizsgáló környezetrégészeti kutatásoknak.

**POSSIBLE USES OF HISTORIC MAPS IN THE RESEARCH
OF ARCHAEOLOGICAL SITES AND THEIR ENVIRONMENTS
IN THE BIHAR PLAINS OF HUNGARY**

Bence Vágvölgyi

Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities,
Hungarian Academy of Sciences

Archive maps (such as the 1st military survey of Hungary from the late XVIIIth century) are essential tools for any landscape archaeological research. Especially in areas with severe manmade modifications, such as the vicinity of the Körös river, that was regulated in the XIXth century. While their use in a GIS environment can often be problematic and limited due to their technologi-

cal limitations, they nevertheless give invaluable insight into the ancient environmental characteristics of archaeological sites. In our paper we aim to show how this kind of information can be applied to better understand the habitability and characteristics of sites in a frequently flooded environment.

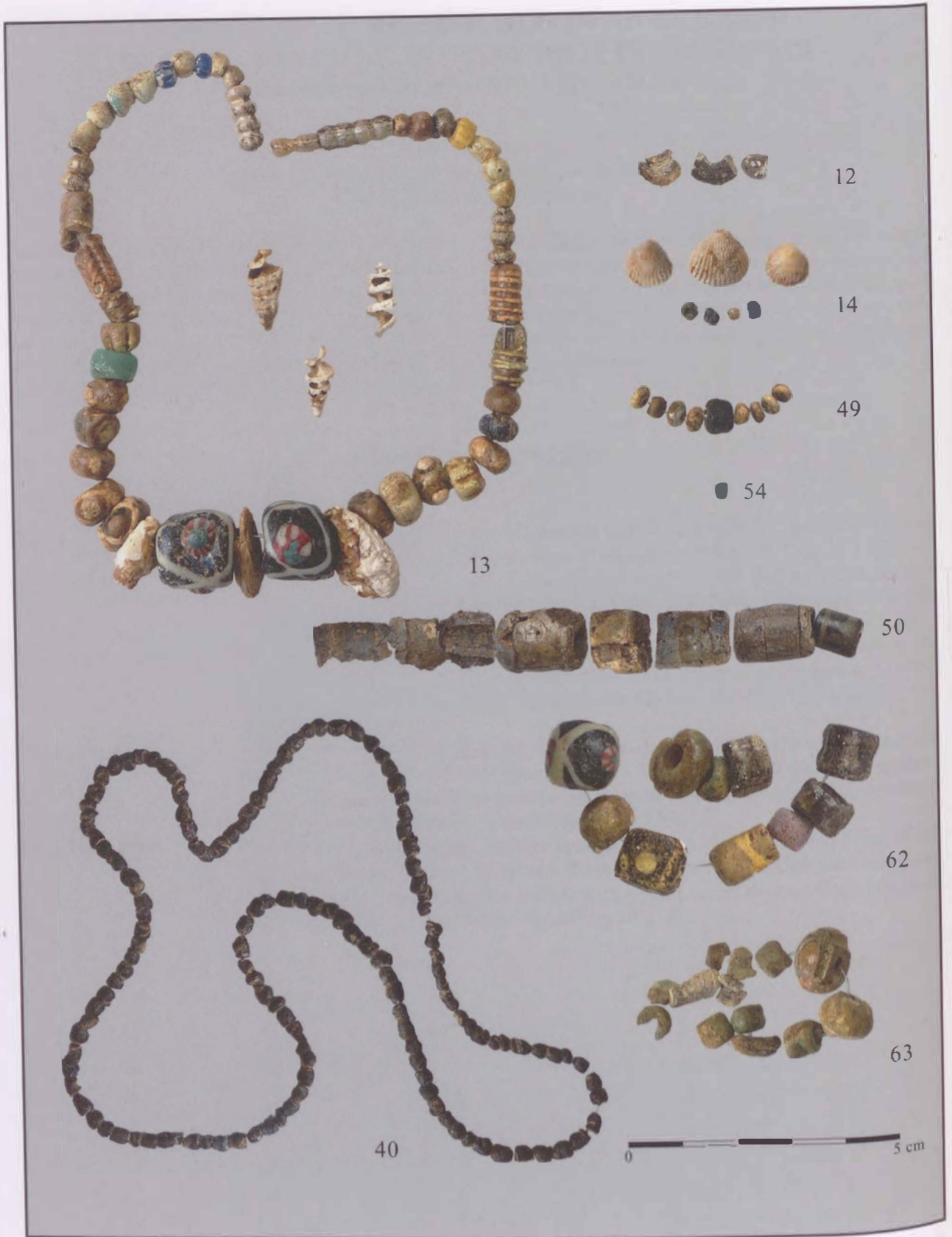
IRODALOMJEGYZÉK

- DÓKA 1997 Dóka Klára: A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században. Egy táj kialakulása. – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 7. Gyula 1997.
- JANKÓ 2007 Jankó Annamária: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. Budapest 2007. Elérhető online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Janko-janko-annamaria-magyarorszag-katonai-felmeresei-1/>. Utolsó megnyitás: 2019. 04. 05.
- MOLNÁR ET AL. 2014 Gábor Molnár, Gábor Timár, Előd Biszak: 'Can the First Military Survey maps of the Habsburg Empire (1763–1790) be georeferenced by an accuracy of 200 meters?' In: 9th International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage, Budapest, 4–5 September 2014, 127–132.
- TIMÁR ET AL. 2006 Gábor Timár, Gábor Molnár, Balázs Székely, Sándor Biszak, József Varga, Annamária Jankó: Digitized maps of the Habsburg Empire. – The map sheets of the second military survey and their georeferenced version. – A második katonai felmérés térképszelvényei és azok georeferált változata. Arcanum, Budapest 2006.
- TIMÁR ET AL. 2011 Gábor Timár, Sándor Biszak, Balázs Székely, Gábor Molnár: Digitized Maps of the Habsburg Military Surveys: Overview of the Project of ARCANUM Ltd. (Hungary). In: Jobst, M. (ed.): Preservation in digital cartography. Lecture Notes in Geoinformation and Cartography. Springer, Berlin–Heidelberg 2011, 273–283.

XIII. TÁBLÁK

A táblákon a sárrajzok 1:20, a viseleti tárgyak, ékszerek, eszközök 1:1, az íjlemezek, a tegezszáj (15. tábla), a kengyelek, zablák 1:2, a 129–145. táblázaton külön bemutatott érmék 2:1, a részletrajzok (54., 63., 111., 122.) különböző méretarányban szerepelnek

1. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Gyöngyök sirokban
(12/9., 13/2., 14/3-7., 40/3., 49/3., 50/1-6., 54/1., 62/13., 63/5.)

2. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Gyöngyök sírokban (86/3., 95/12., 100/9., 106/3.),
szalagkarperec és szalaglábbperek (103/1-3.)

3. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Ékszerek és viseleti díszek (107. sír)

4. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Hajfonatkorong (107. sír)
és gyöngyök sírokban (123/4., 132/3., 134/3., 153/5., 171/3., 208/3-4., 251/5.)

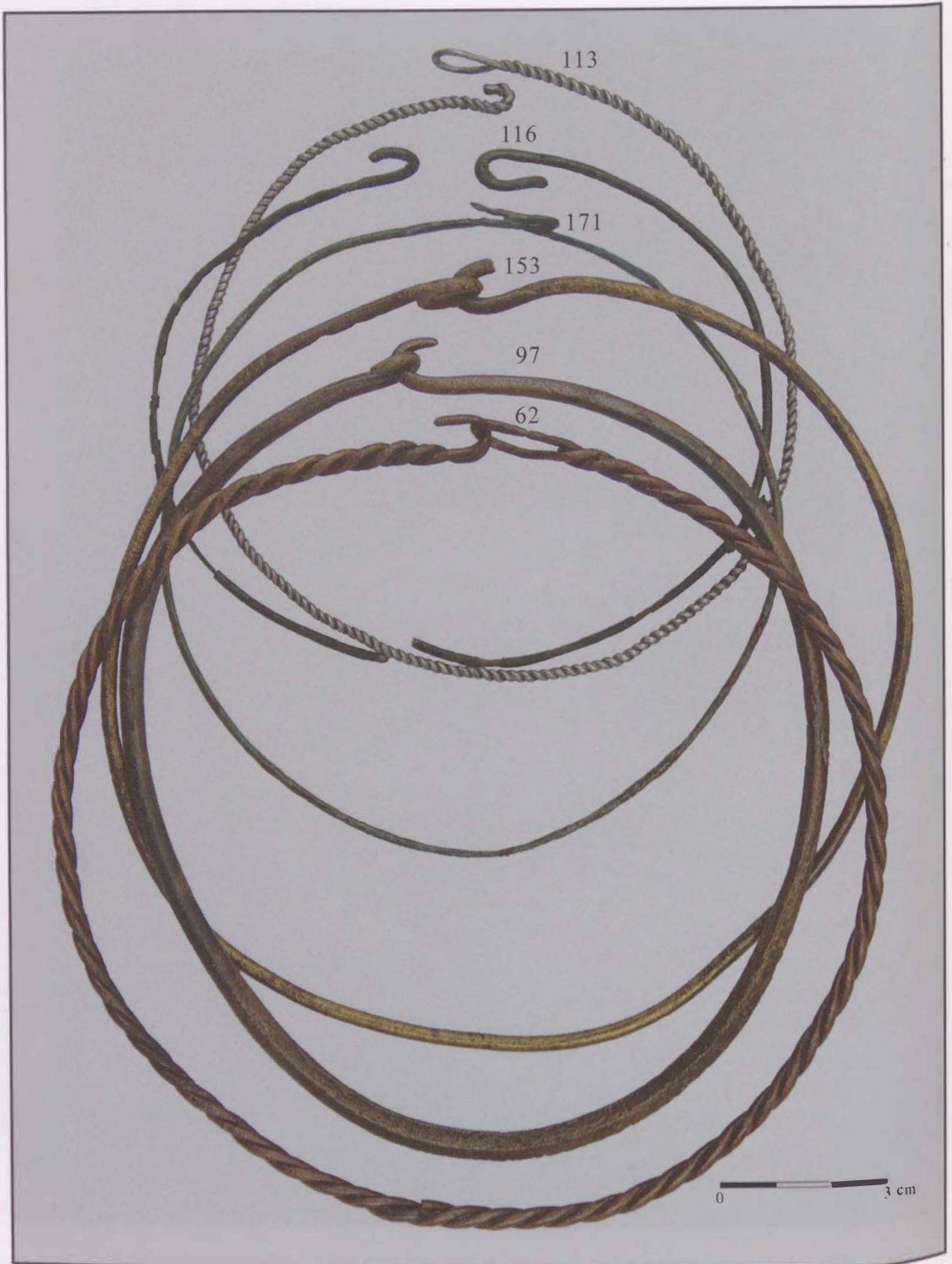

5. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Viseleti díszek és gyöngyök sirokban (262/4., 272/2_3., 276/1., 277/2., 316/3., 321/1-2., 322/1., 361/1., 368/9., 400/1-2., 401/1-7., 455/3_4.)

6. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Gyöngyök sirokban (411/4., 487/4., 514/7., 533/2.)

XIII. TÁBLÁK

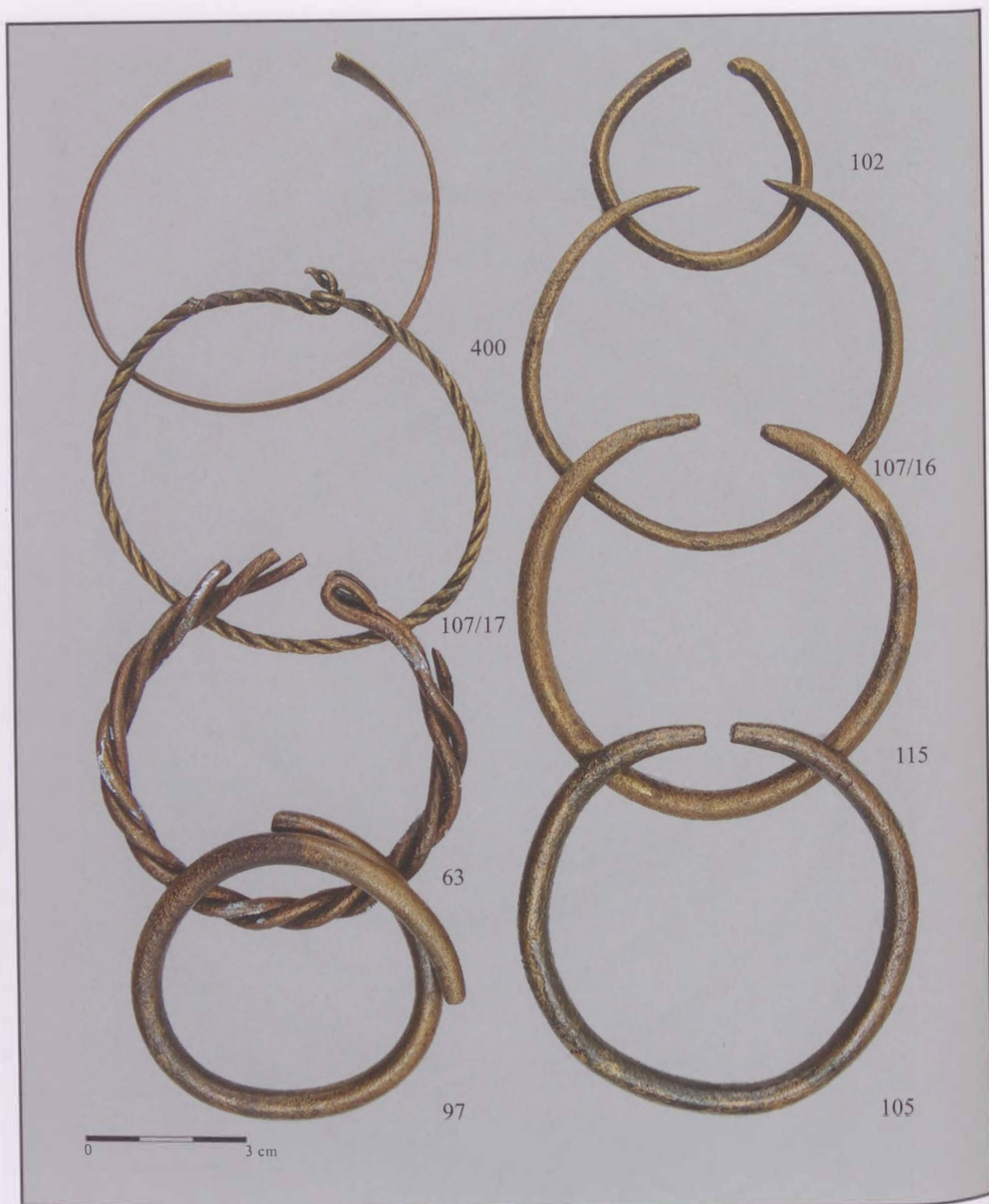

7. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Nyakperecek sírokban (62/12., 97/1., 113/1., 116/1., 153/3., 171/1.)

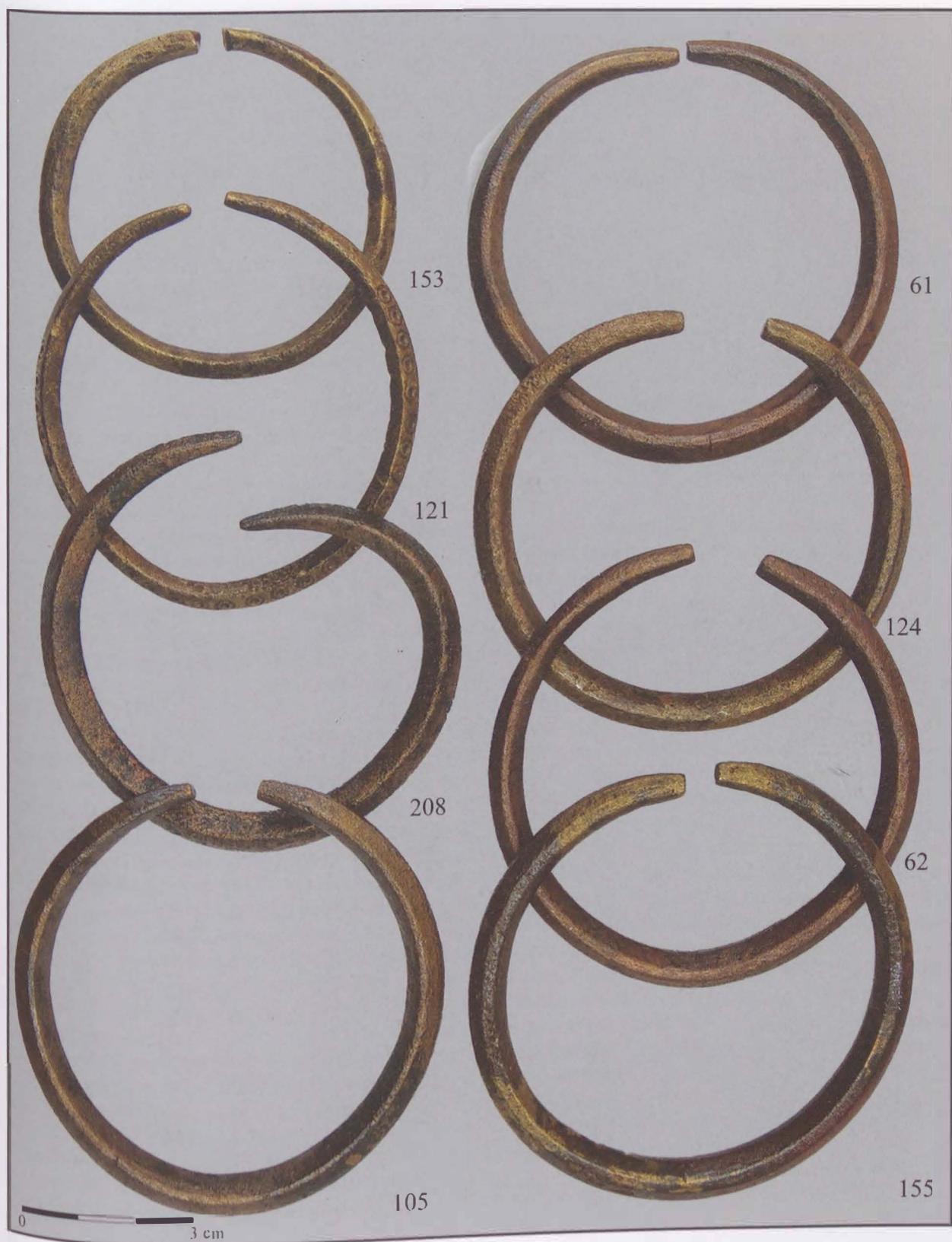

8. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Nyakpérecék sírokban (63/3., 77/1., 121/3., 134/2., 371/1.)

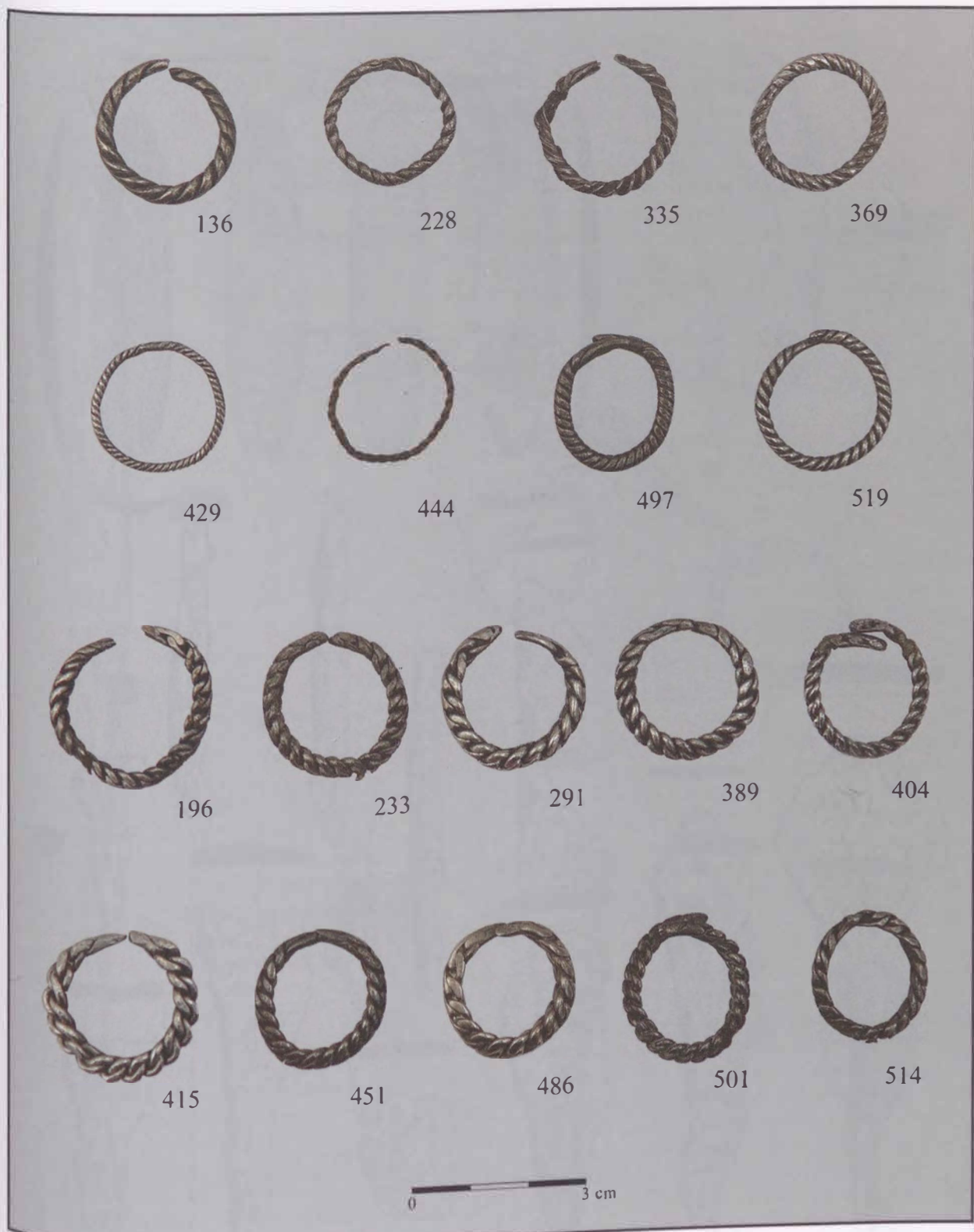
9. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Karperec típusok: pánt (400/3.), csavart (63/6., 107/17.), kerek metszetű pálcá (97/2., 105/4., 107/16., 115/3.), rombusz metszetű pálcá (102/1.)

10. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Karperectipusok: rombusz (105/4., 121/4., 153/6., 208/5.), hatszög (61/3., 124/1.) és nyolcszög (62/14., 155/3.)

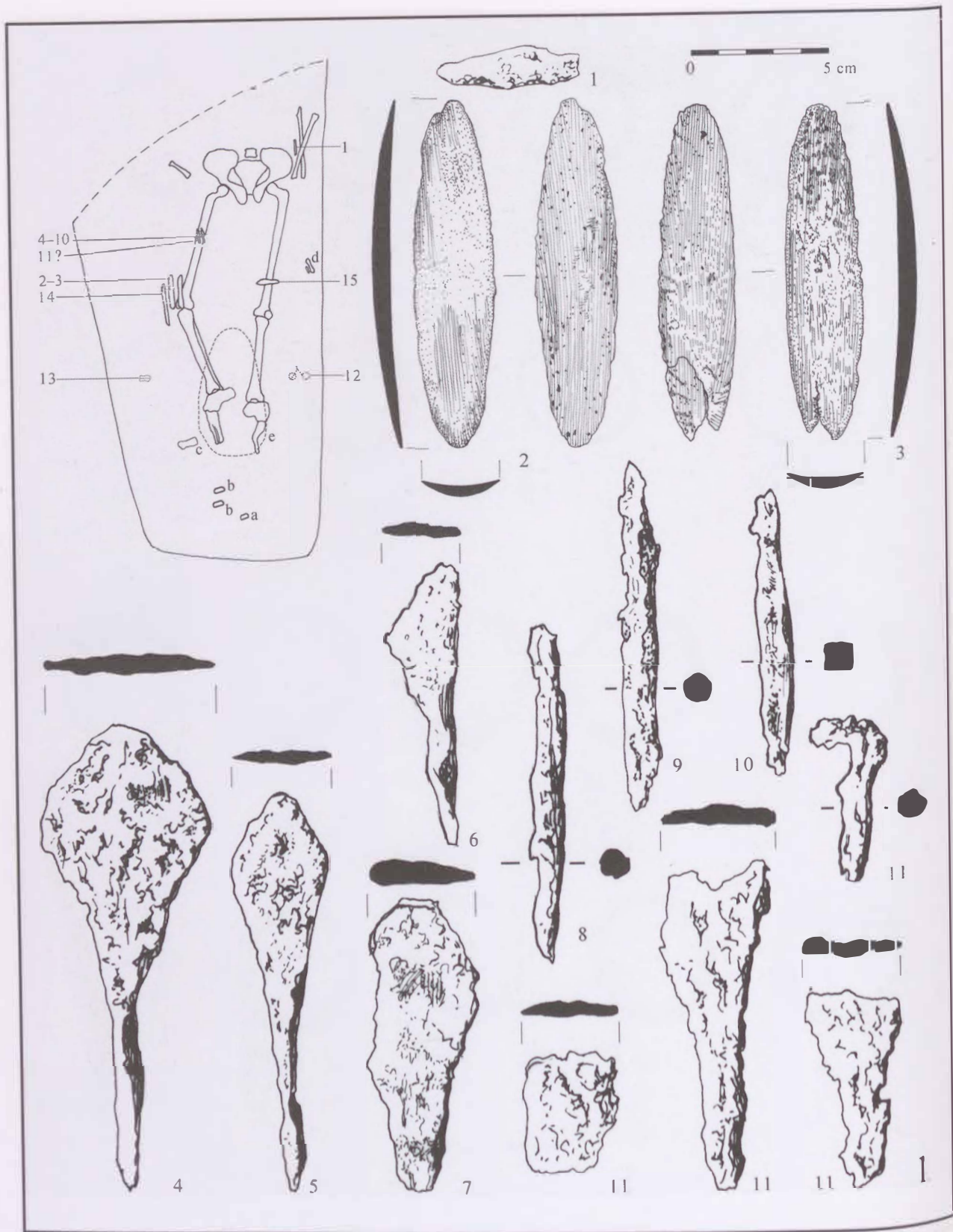

11. tábla. Magyarhomorog-Könya-domb. Állatfejes karperecek: 3a (132. sir), 3b (48., 133. sir), 3c (205. sir)

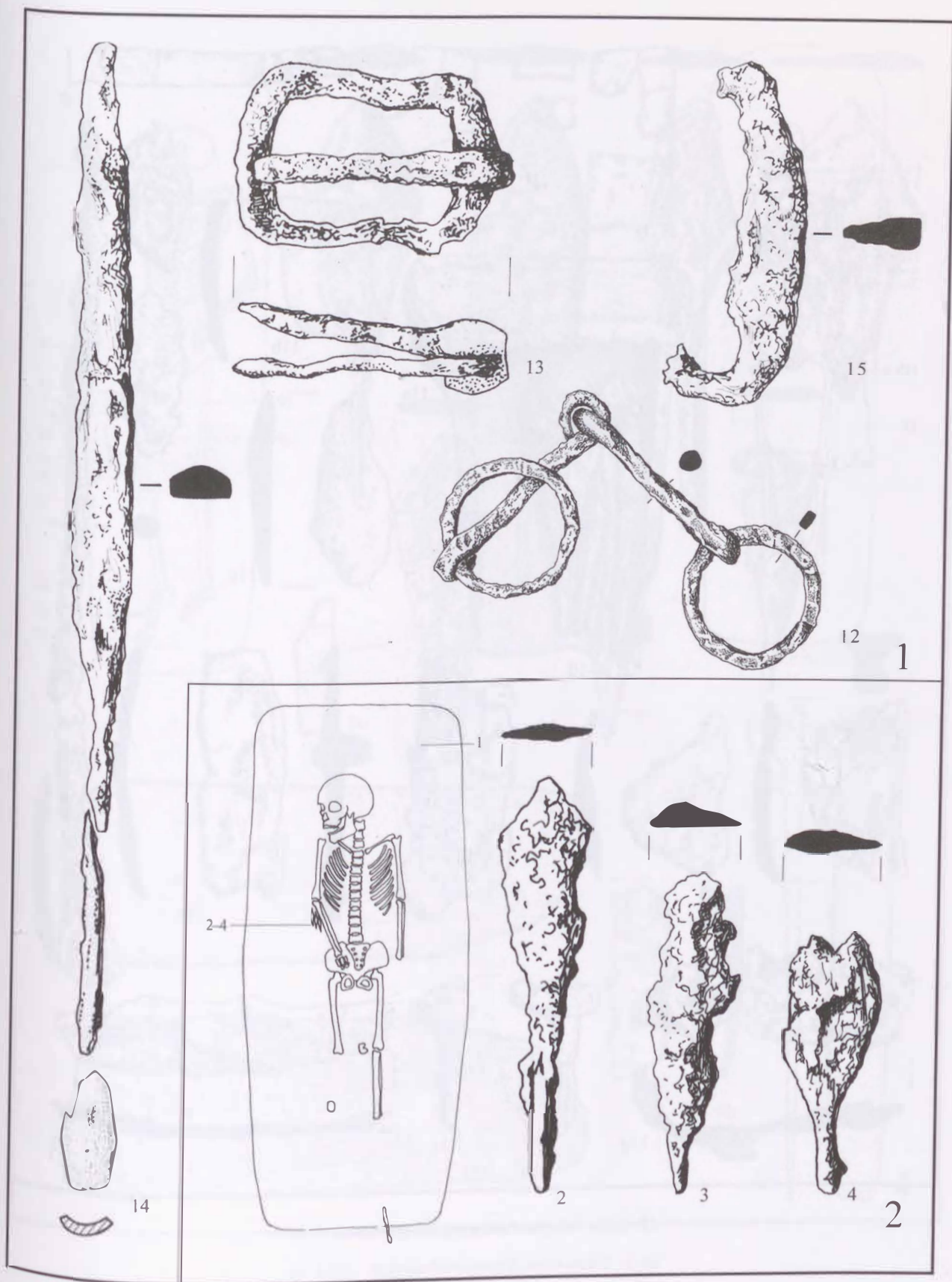

12. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Csavart (136., 22., 335., 369., 429., 444., 497., 519. sír) és kettősen csavart (196., 233., 291., 389., 404., 415., 451., 486., 501., 514. sír) huzalgyűrűk

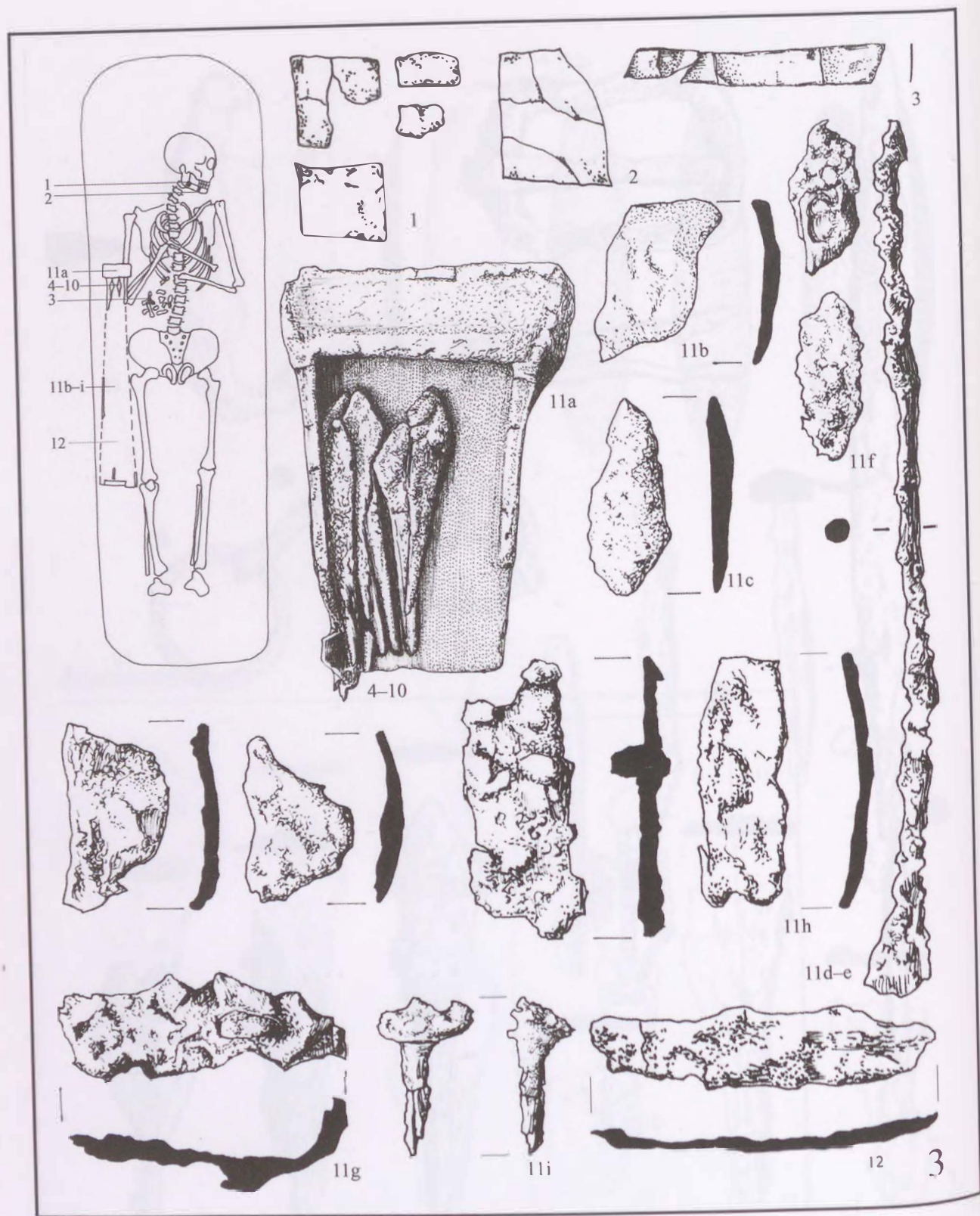
XIII. TÁBLÁK

13. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 1. sír

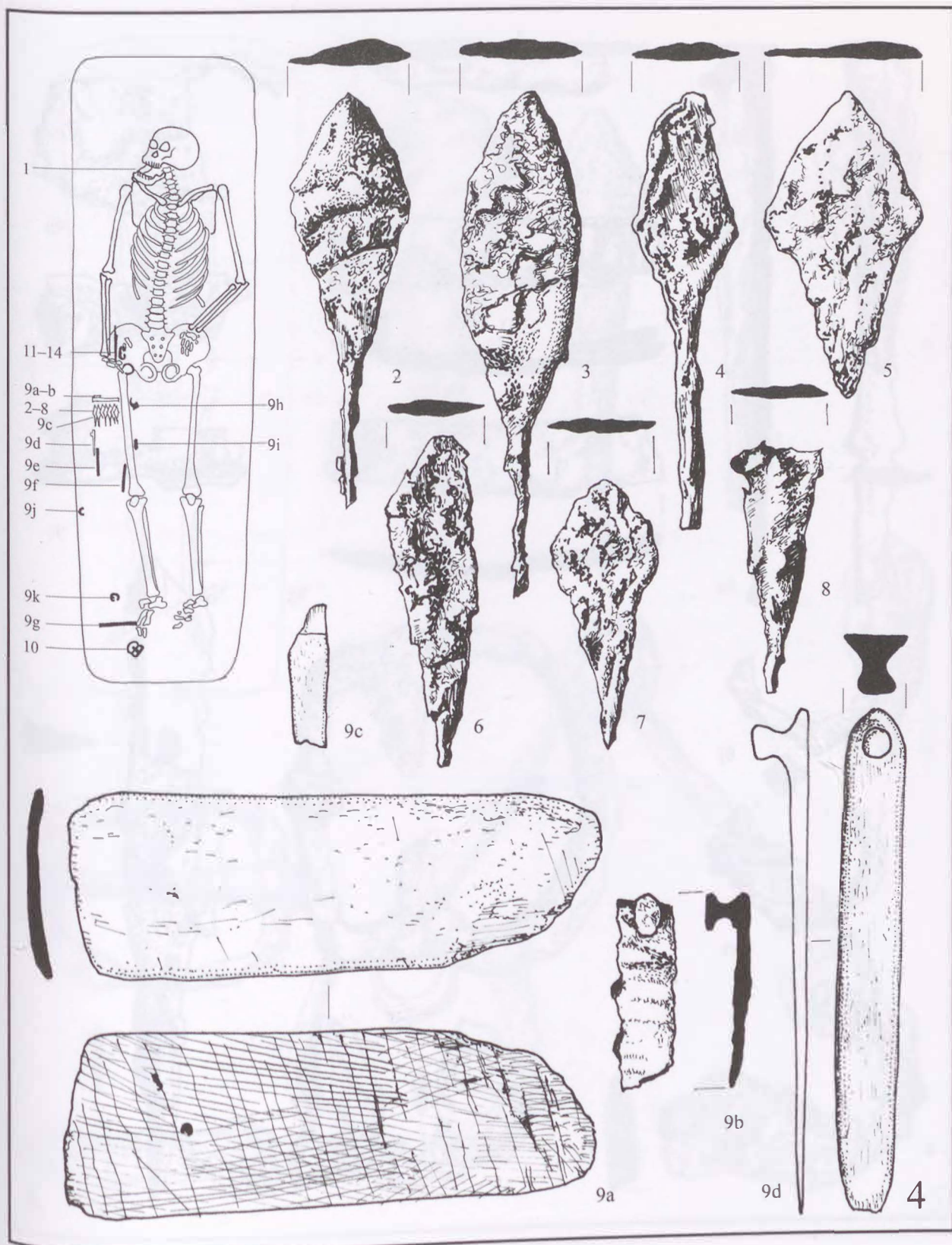

14. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 1., 2. sír

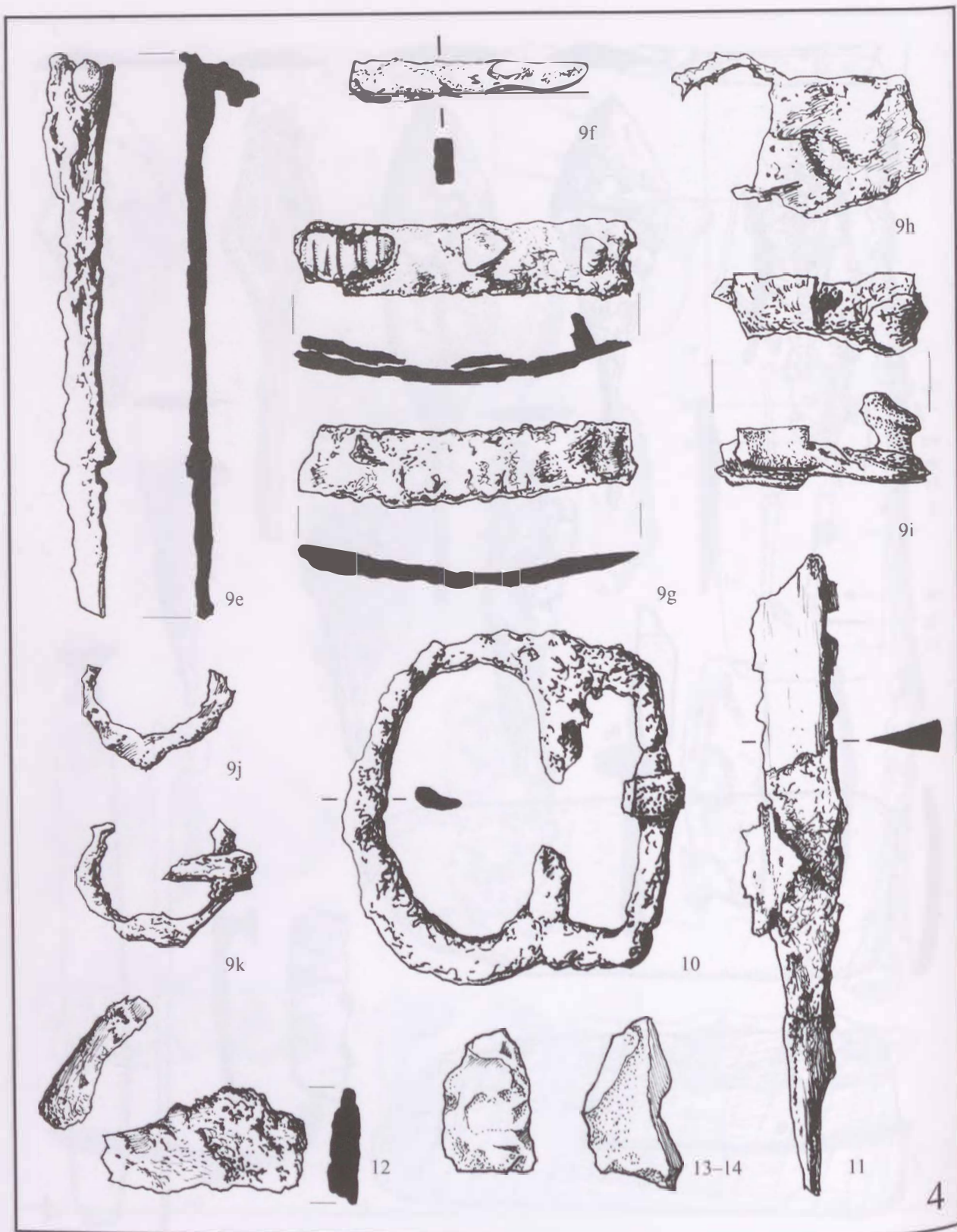

15. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 3. sír

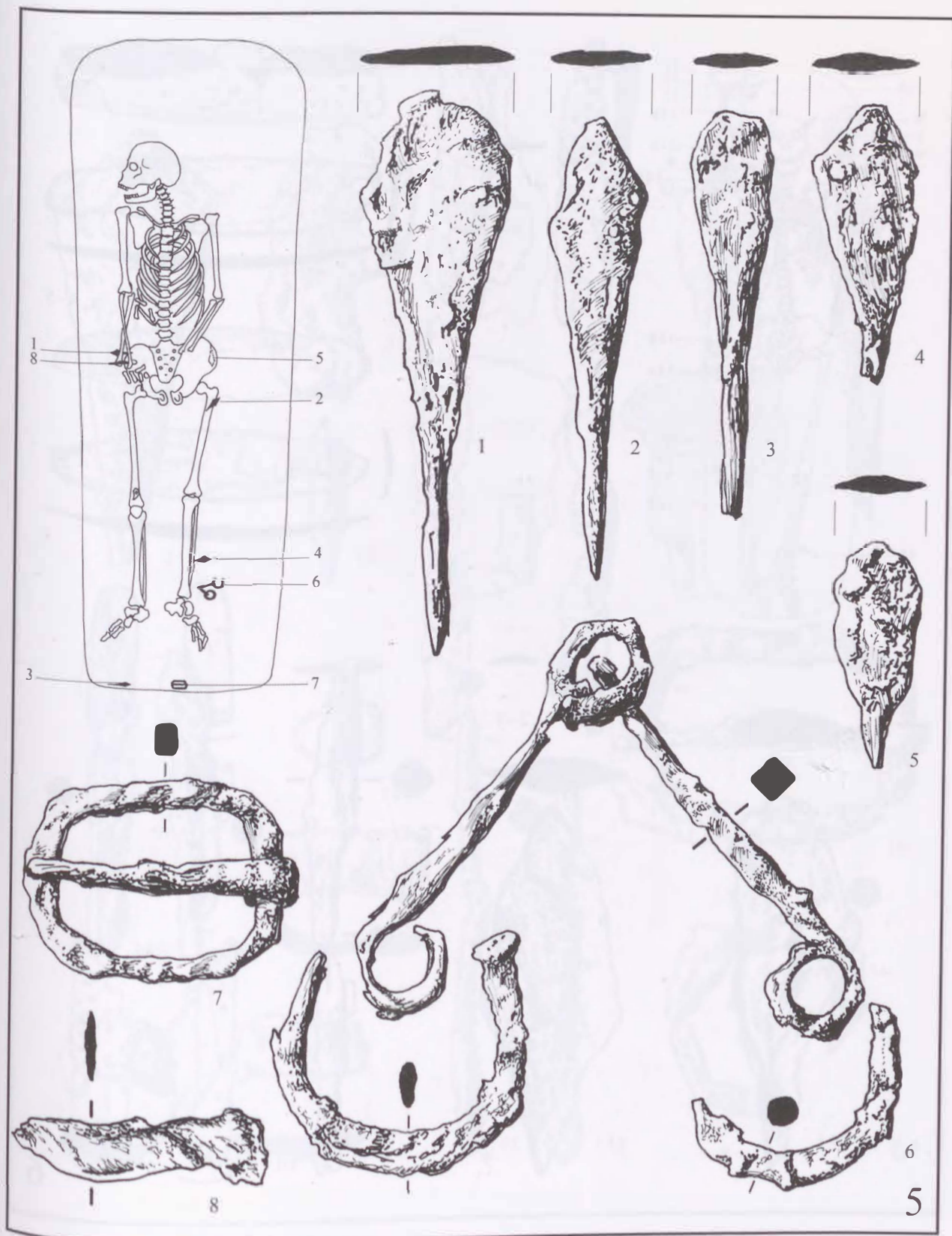

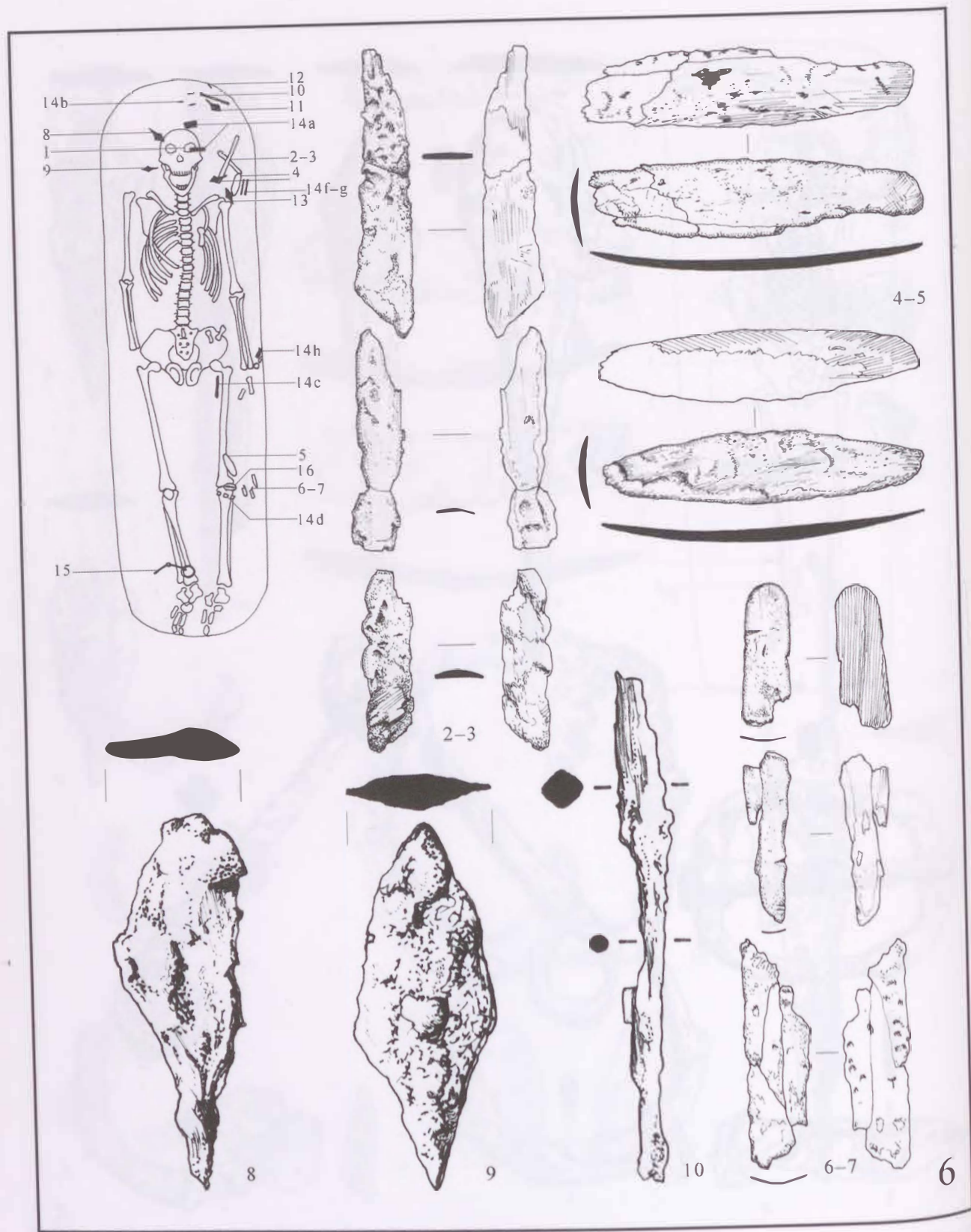
16. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 4. sír

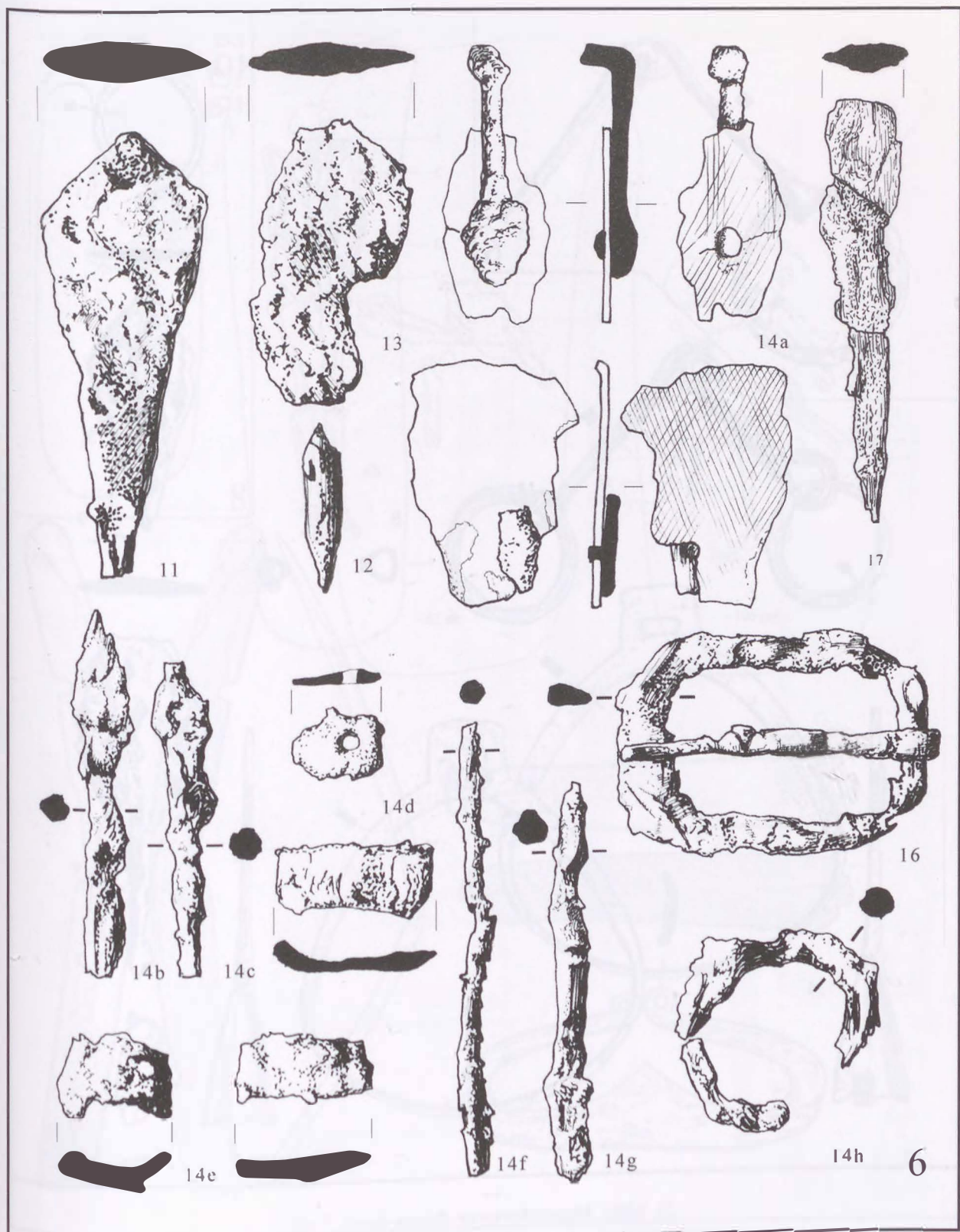
17. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb, 4. sír

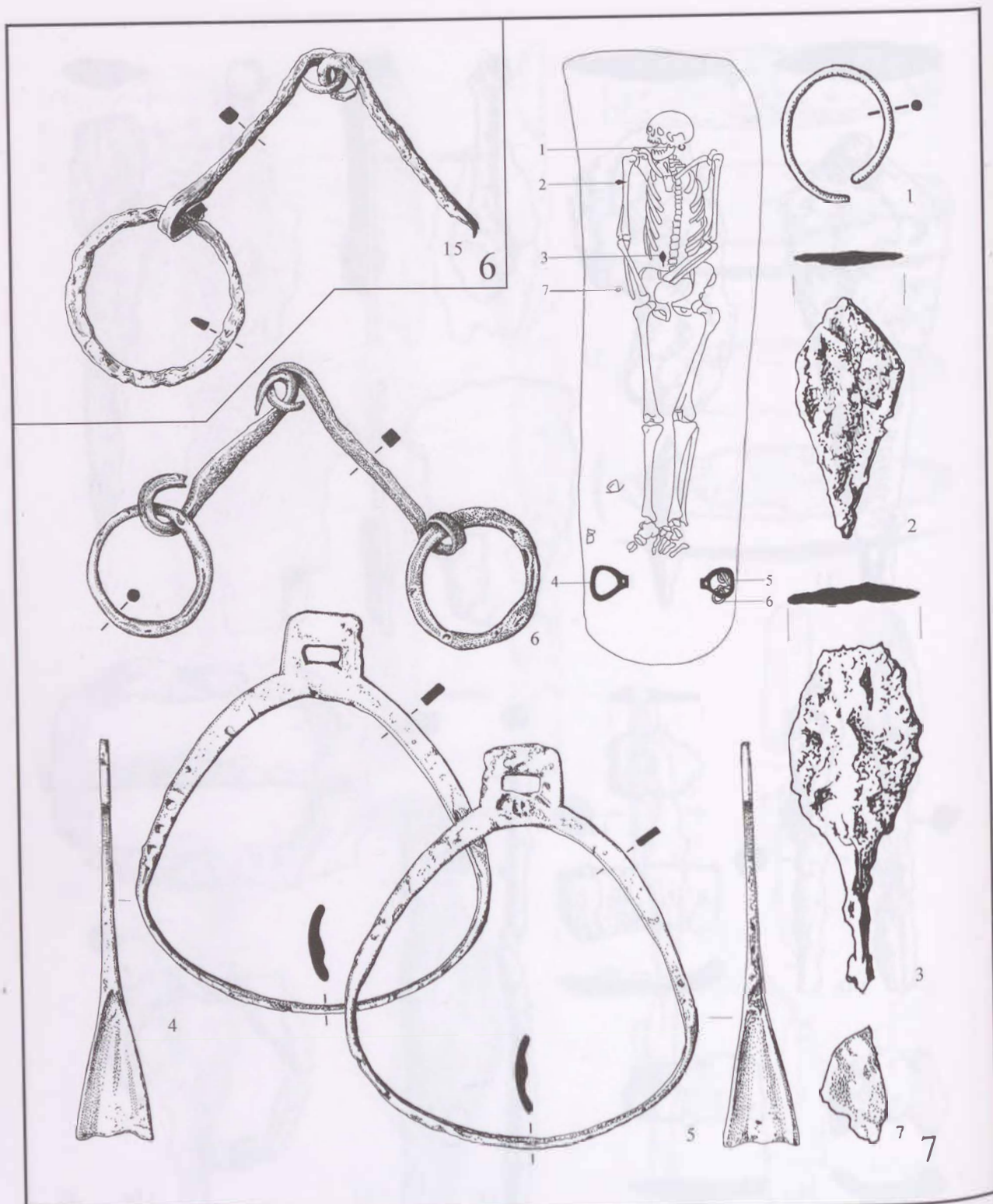
18. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 5. Sír

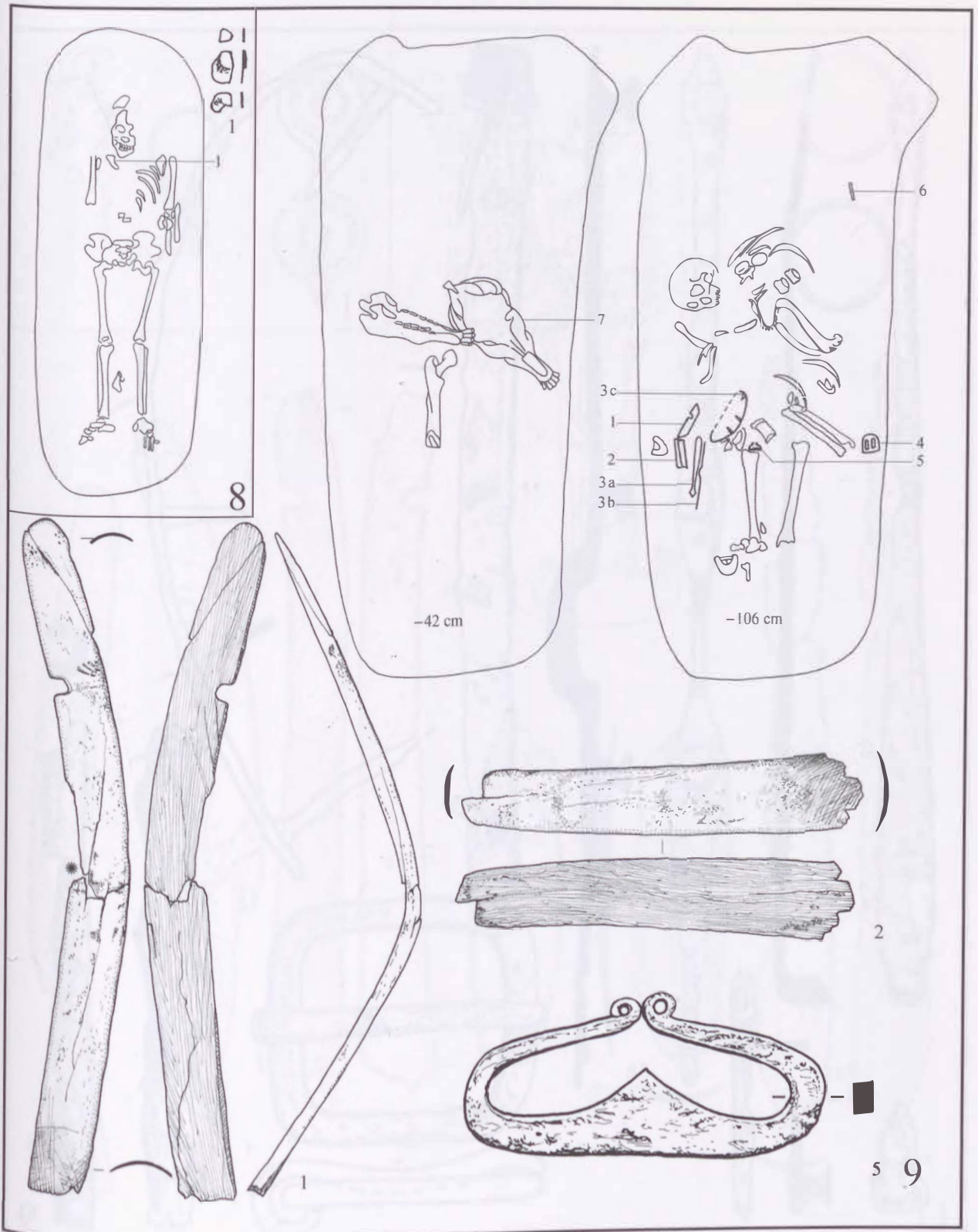
19. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 6. sír

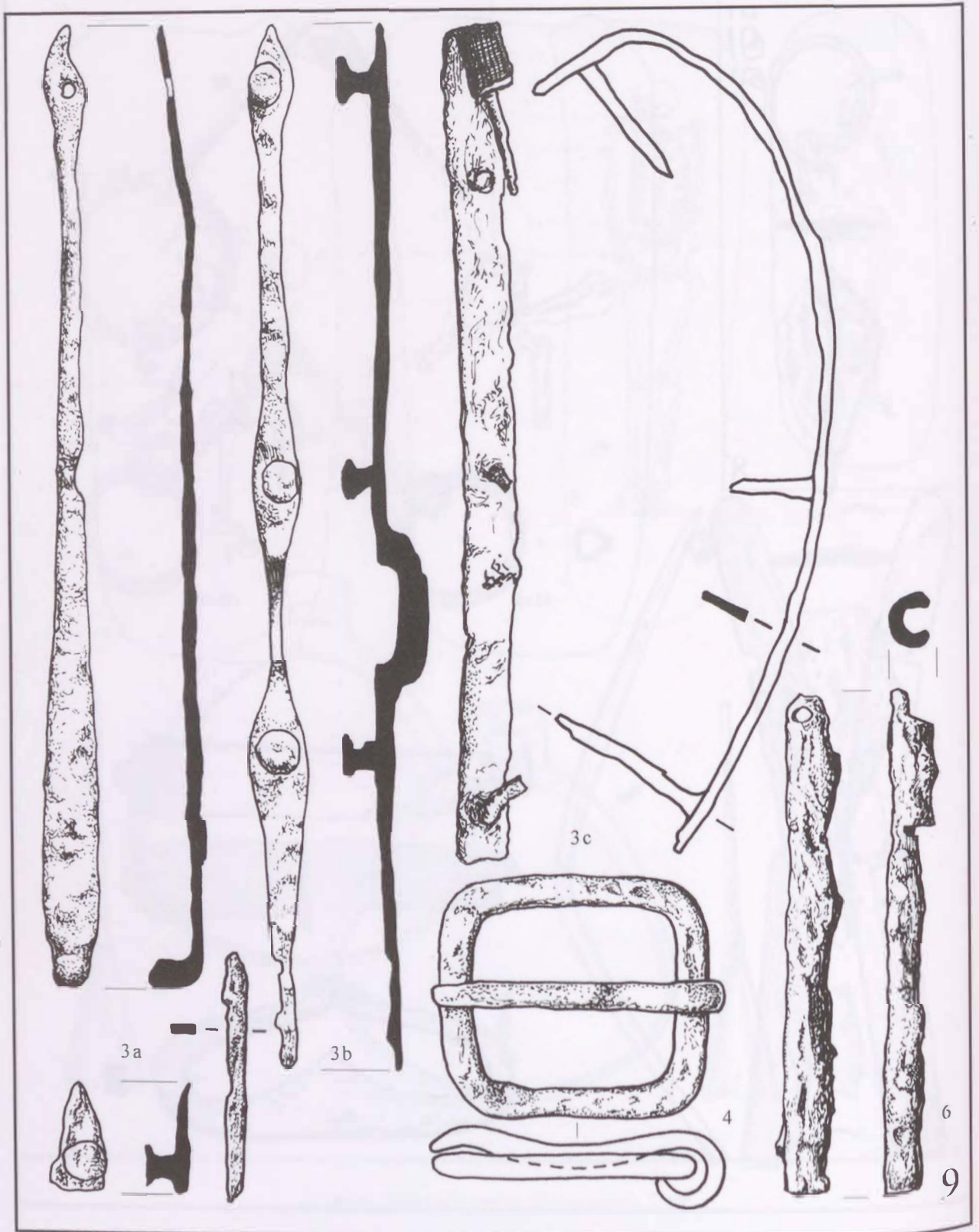
20. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 6. sír

21. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 7. sír

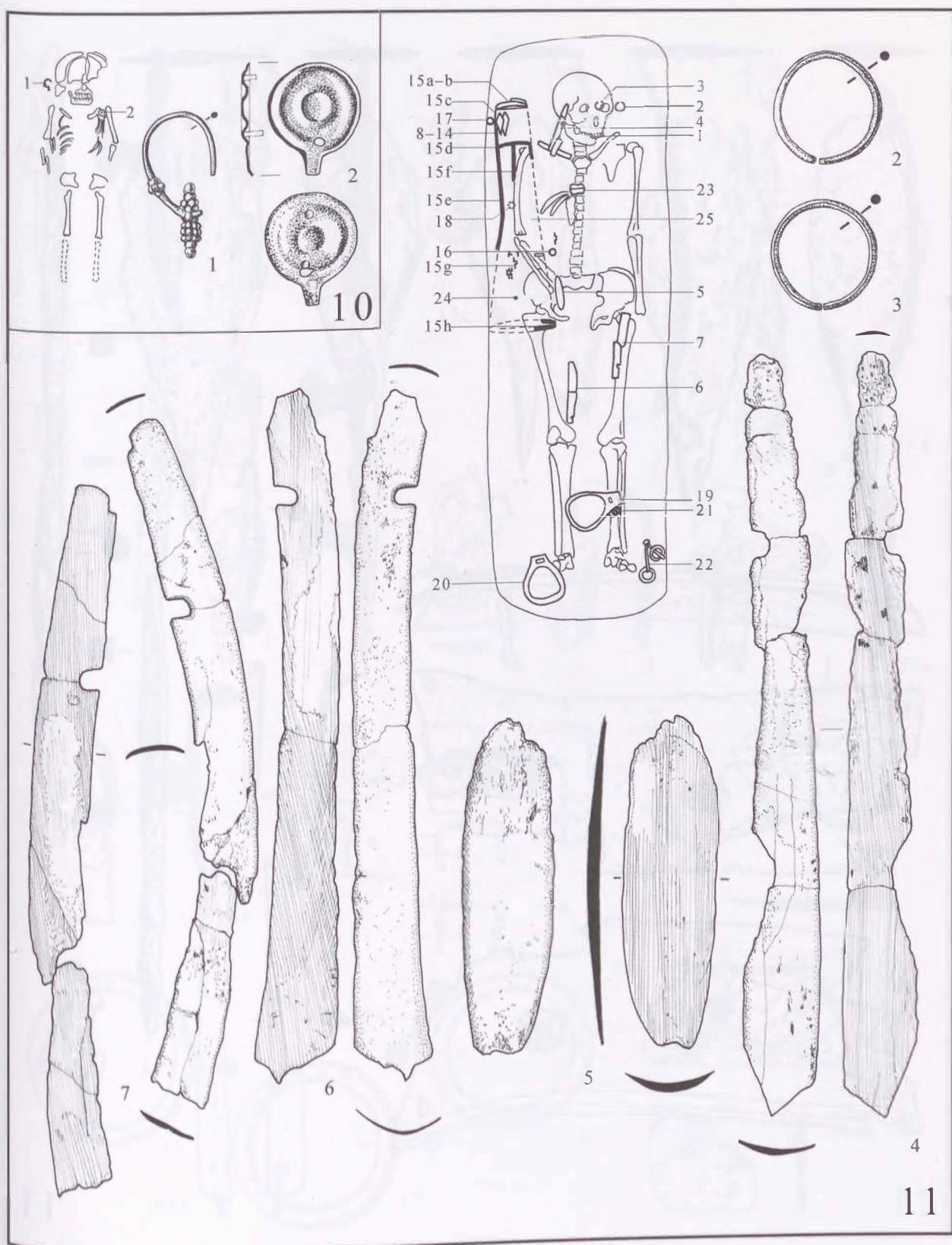

22. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 8., 9. sír

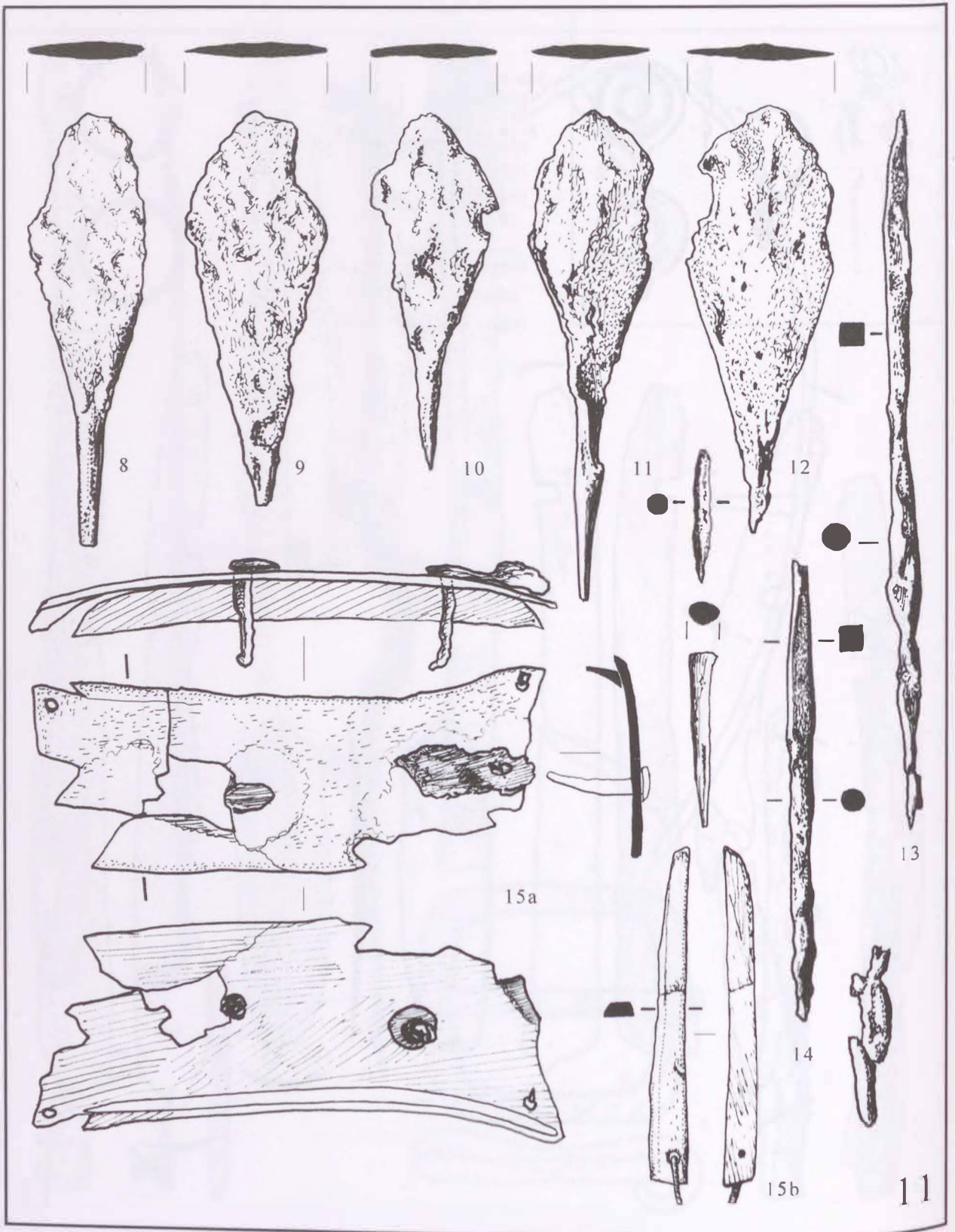

23. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 9. sír

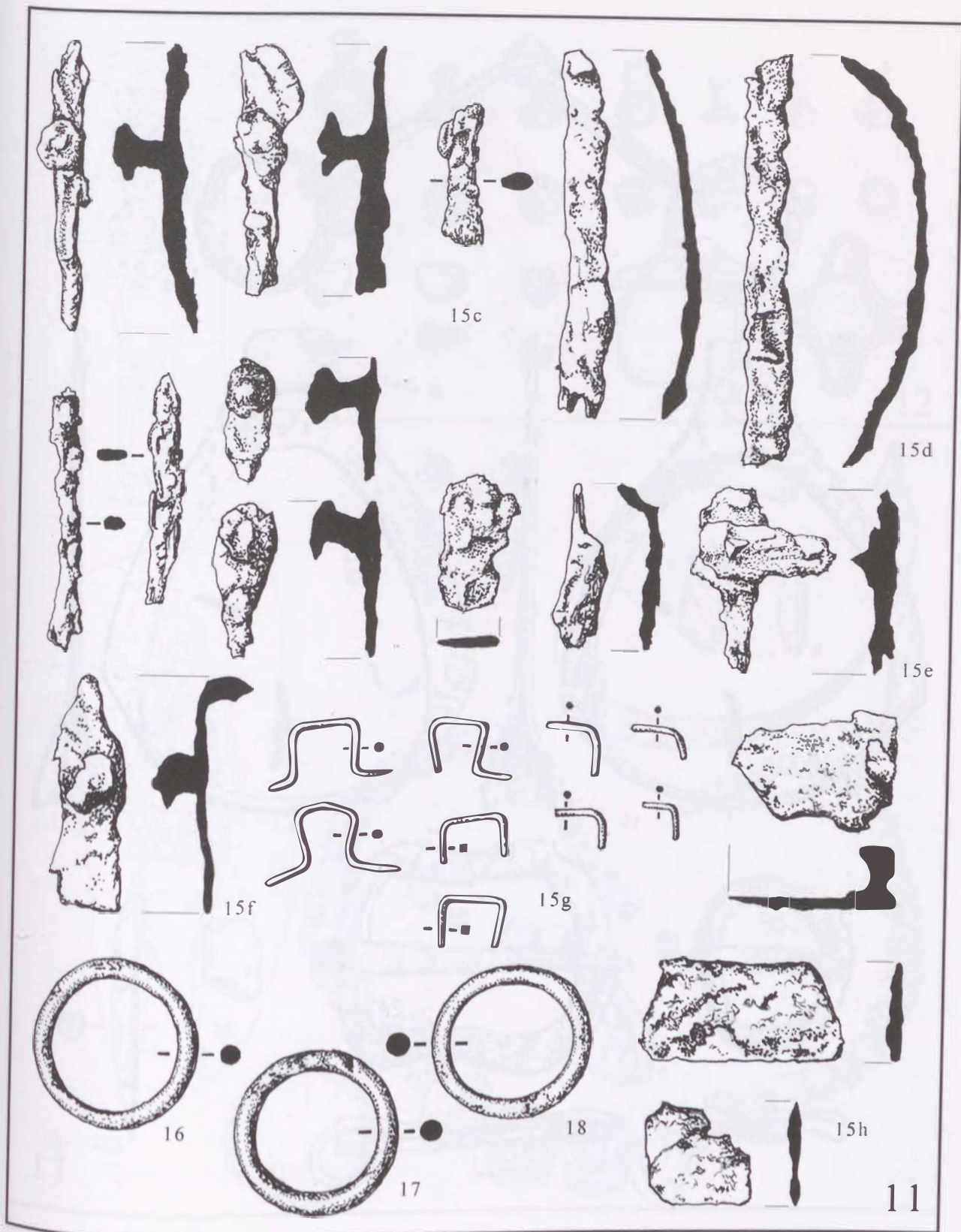

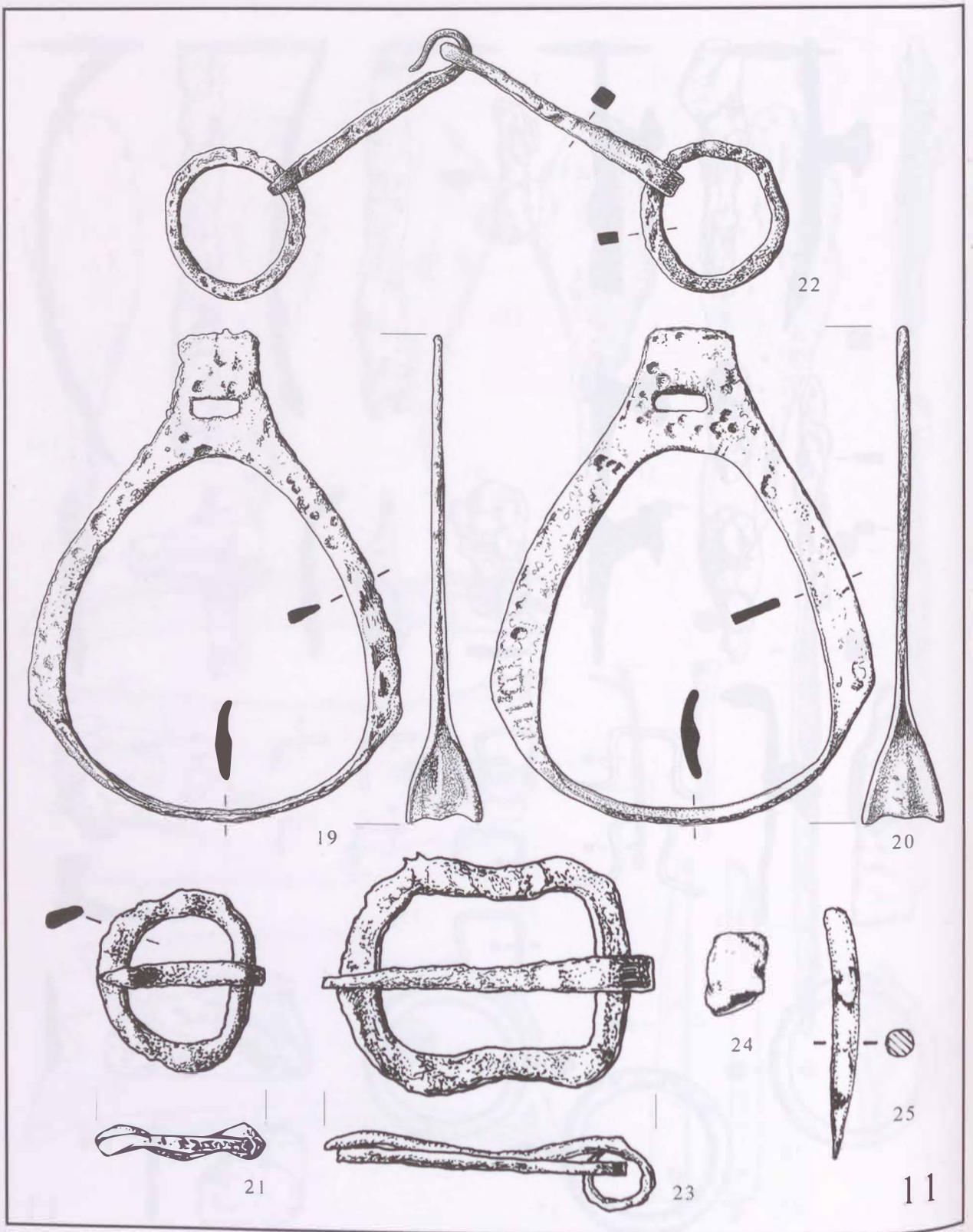
24. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 10., 11. sír

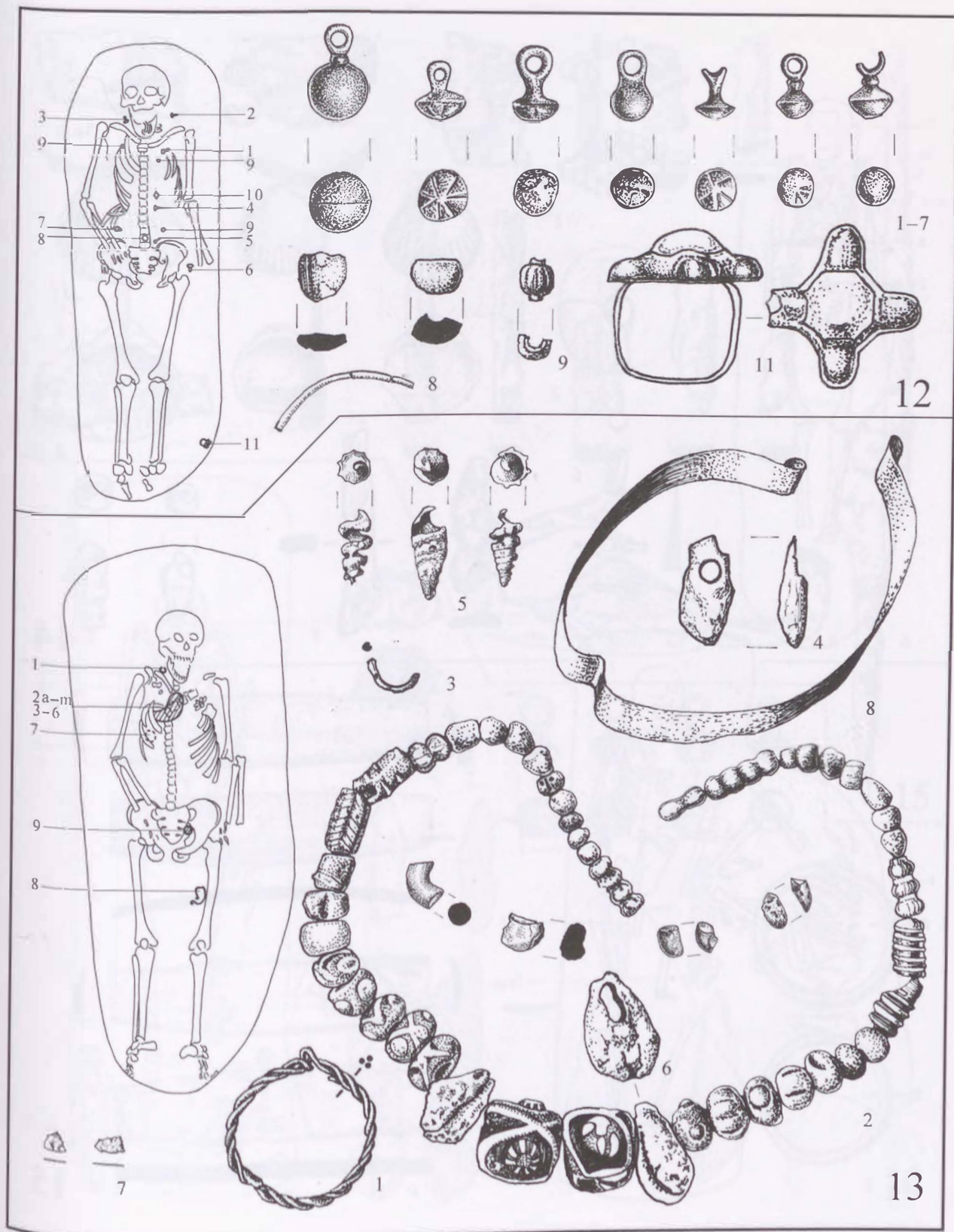
25. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 11. sír

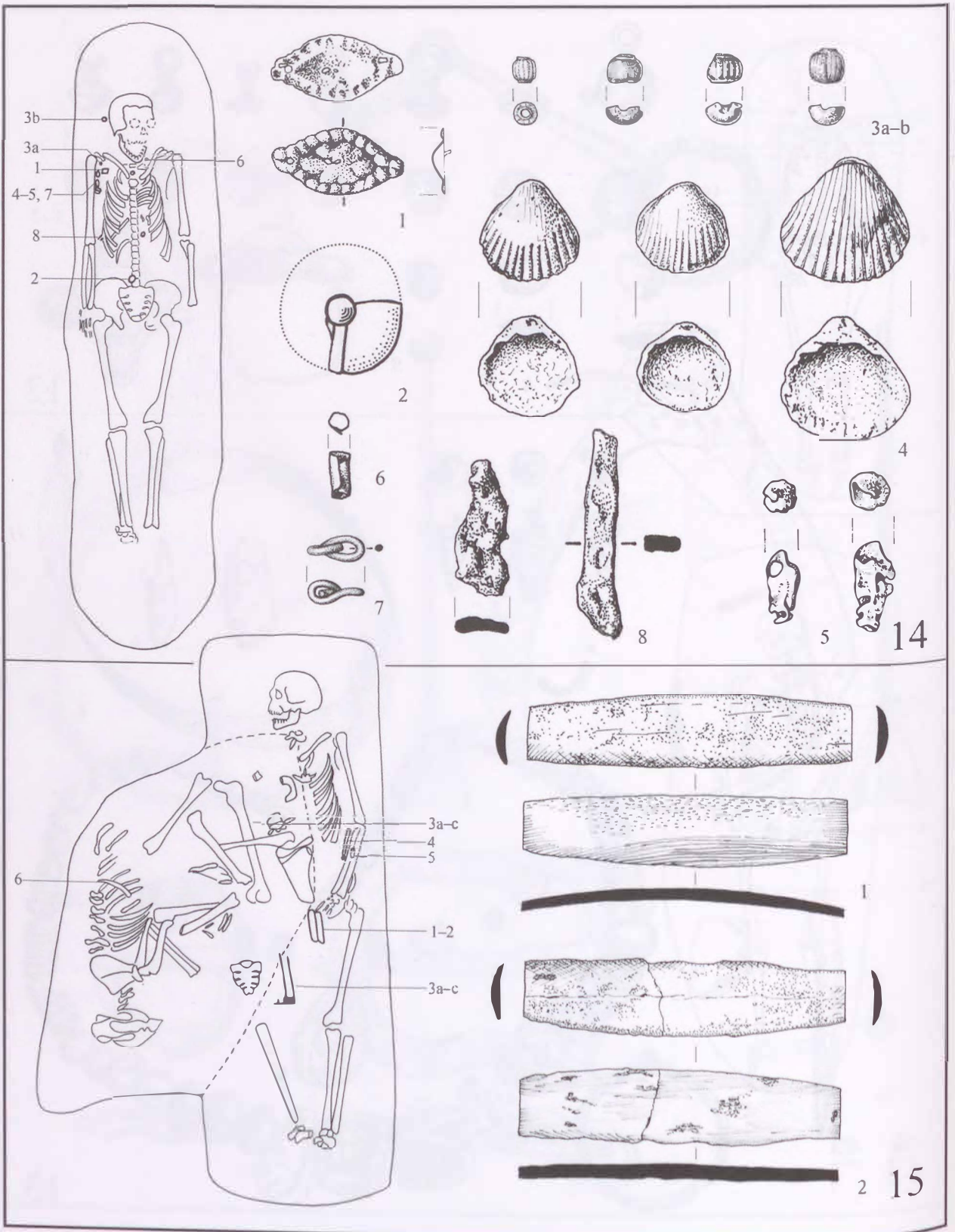
26. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 11. sír

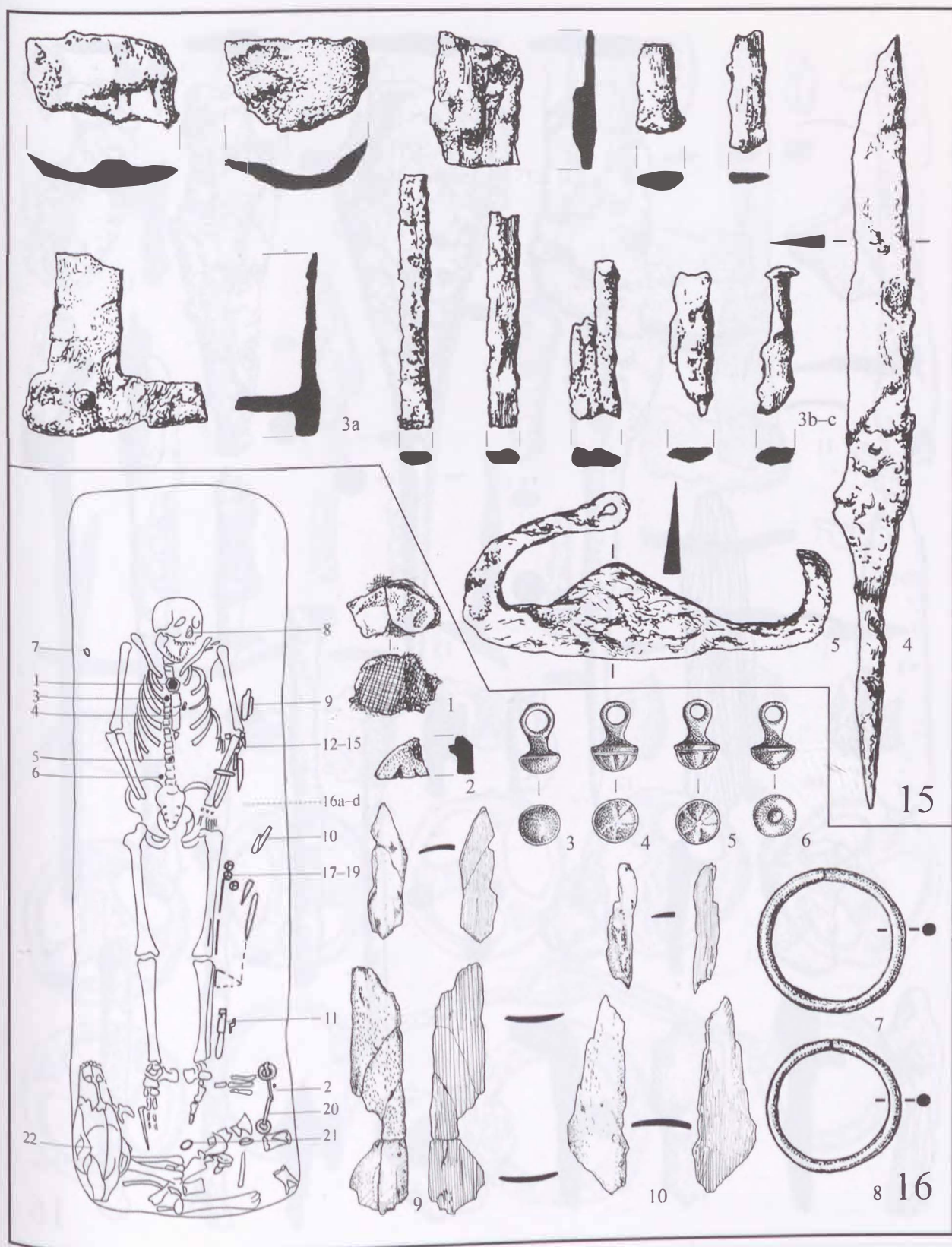
27. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 11. sír

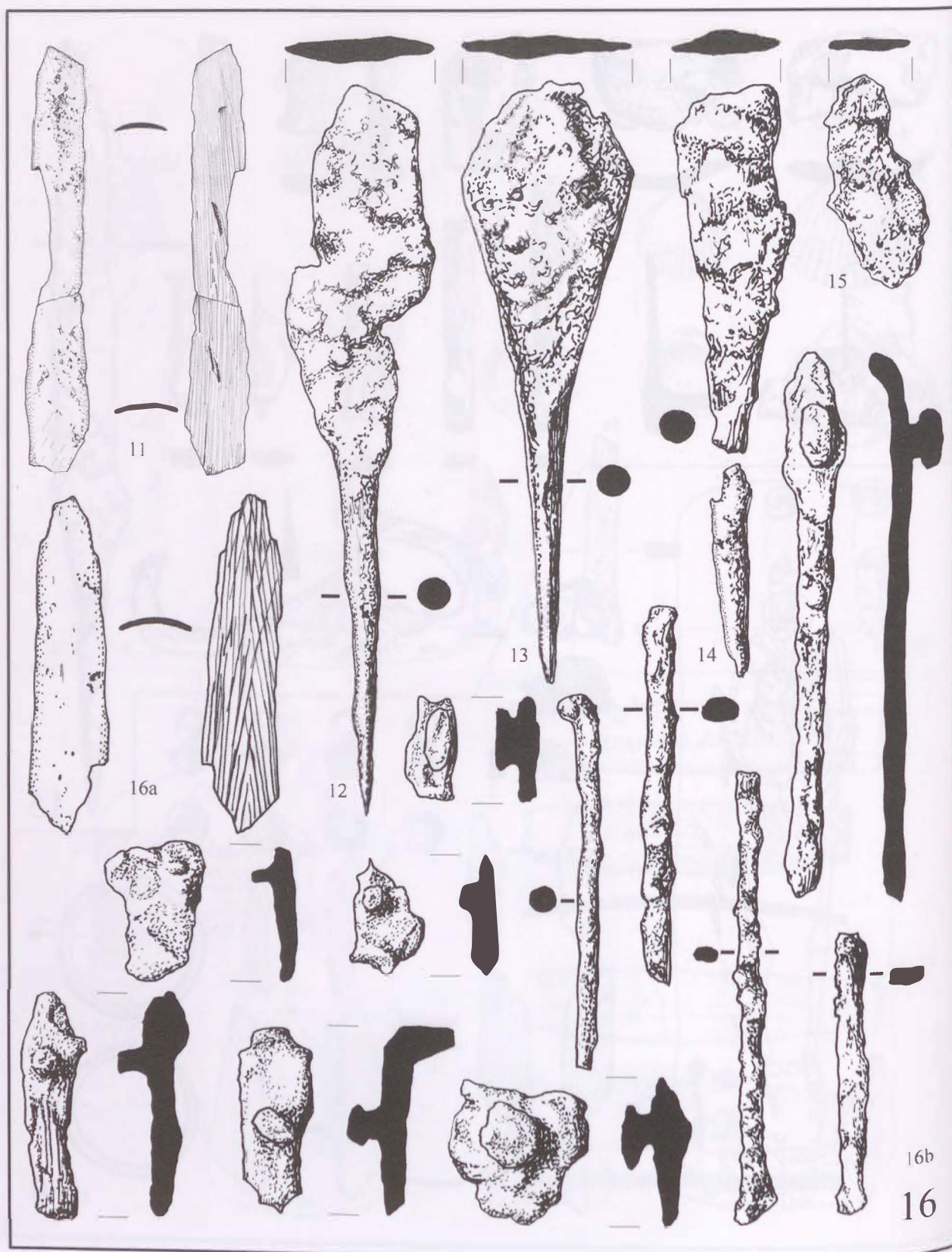
28. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 12., 13. sír

29. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 14., 15. sír

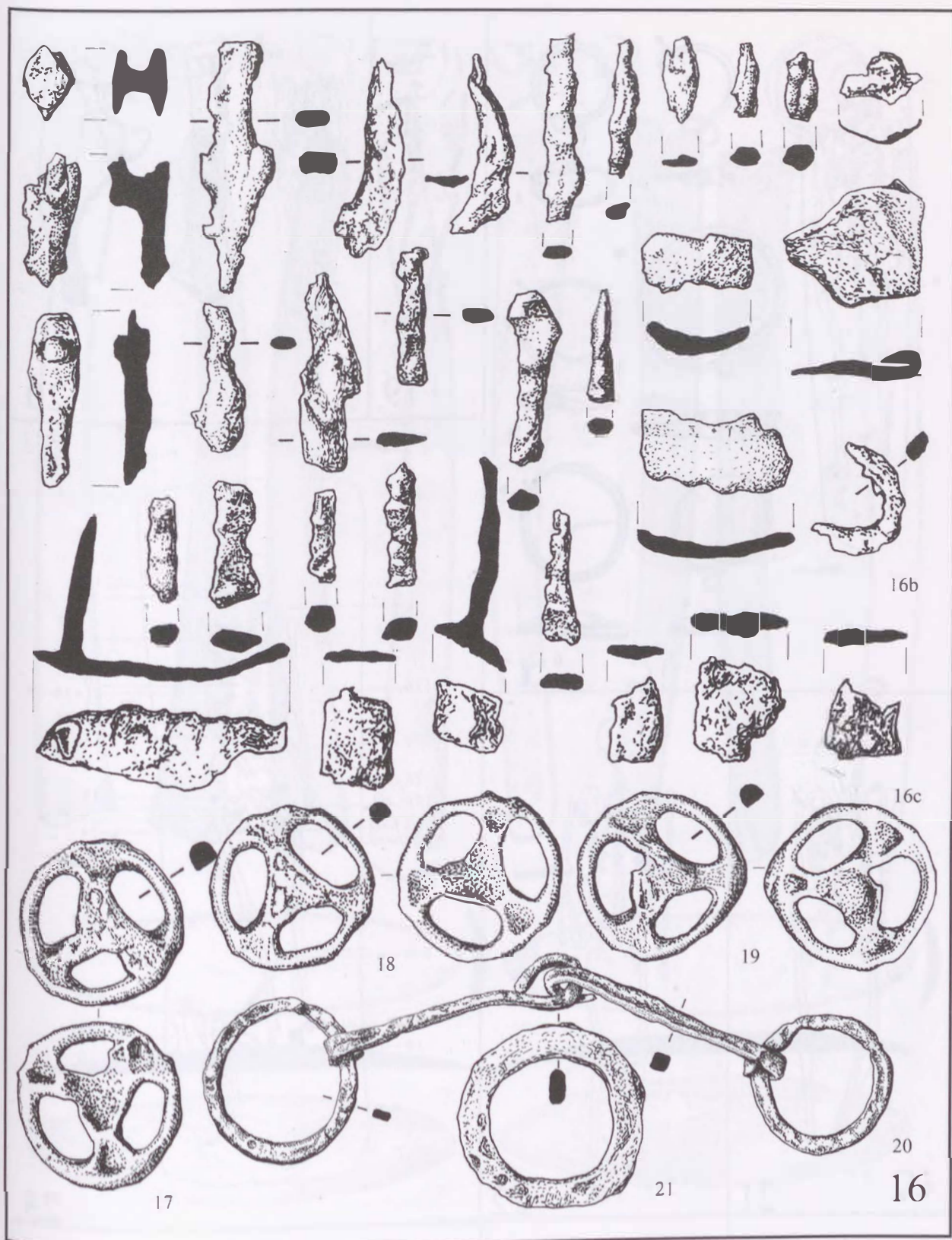

30. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 15., 16. sír

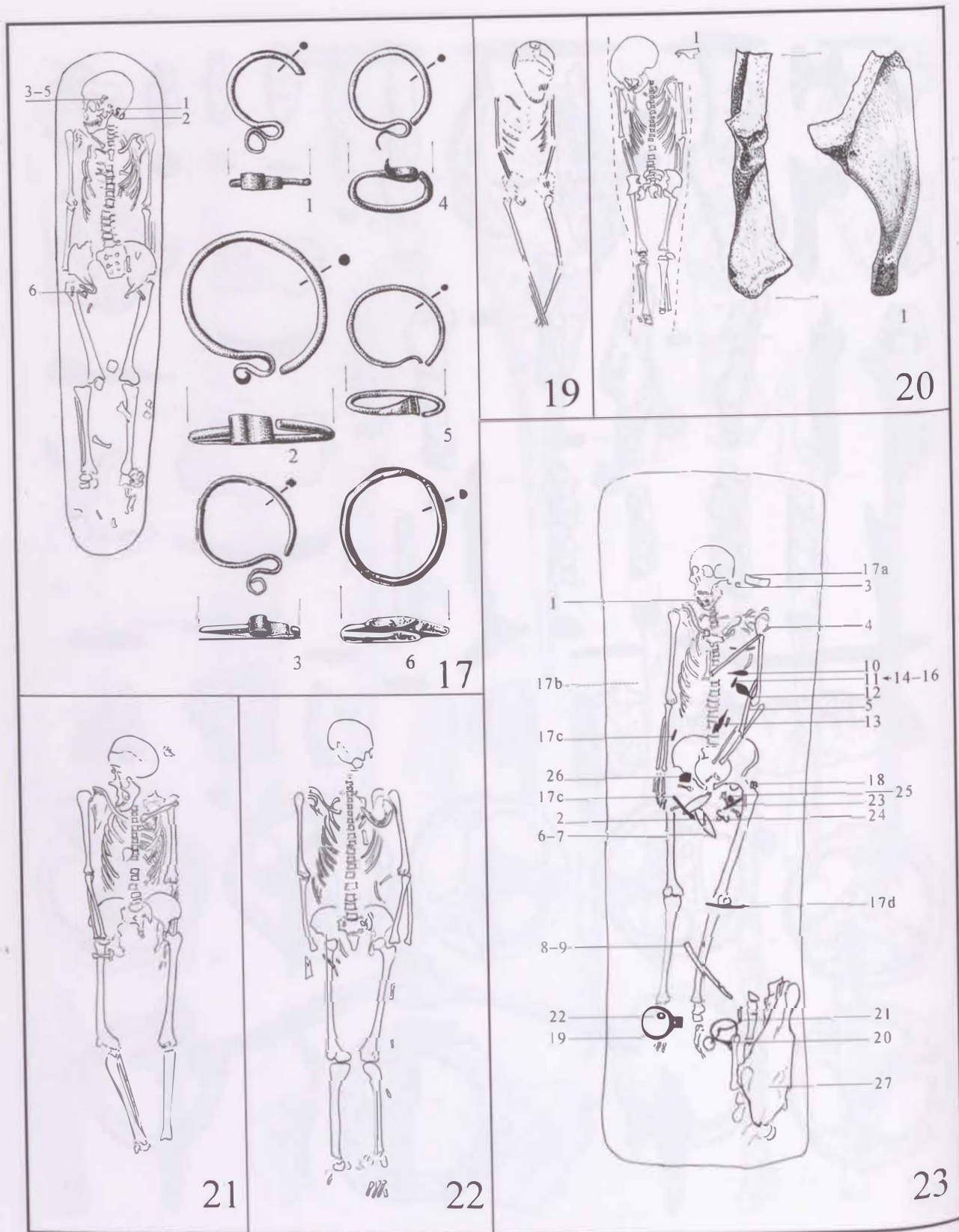

31. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb, 16. sír

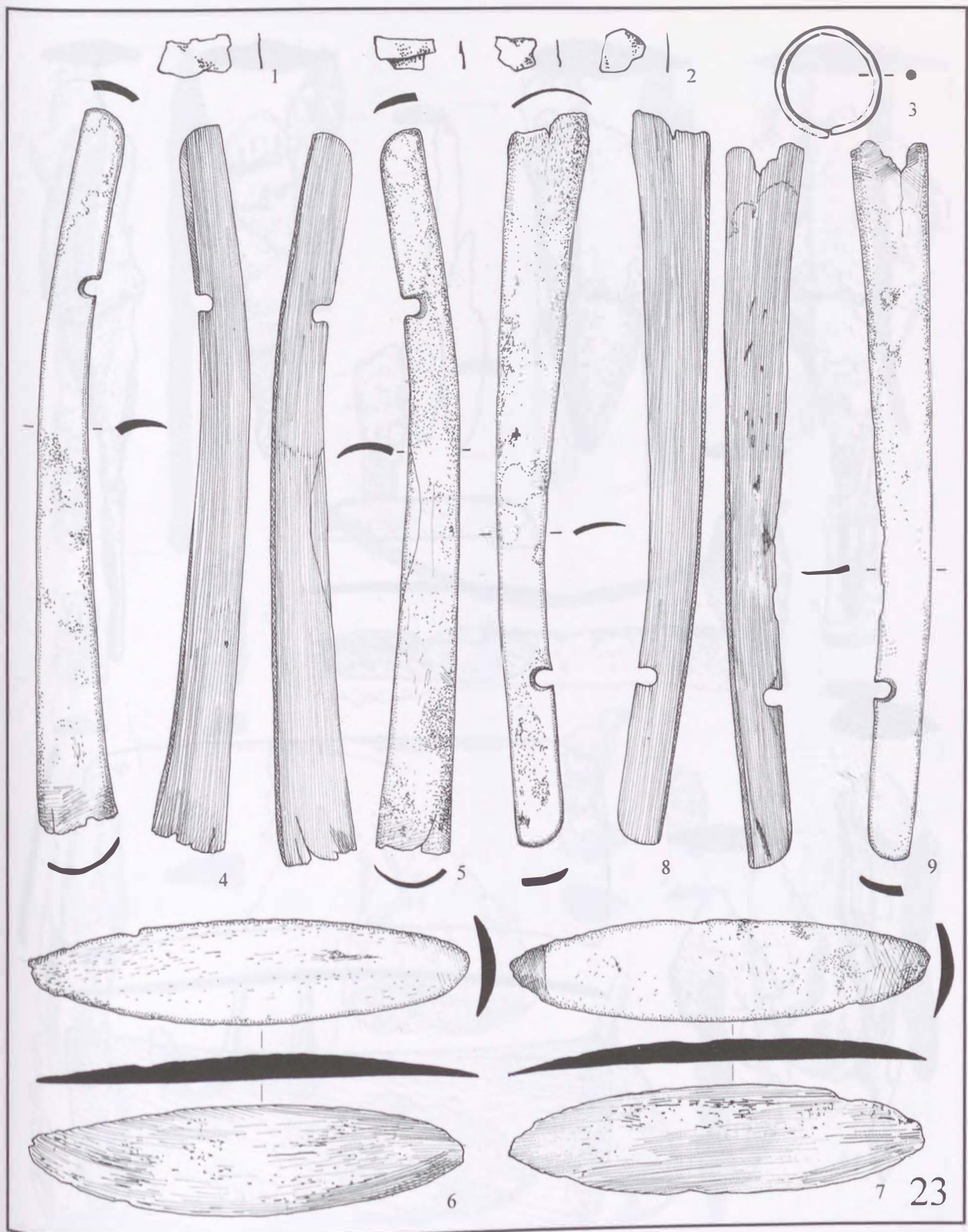

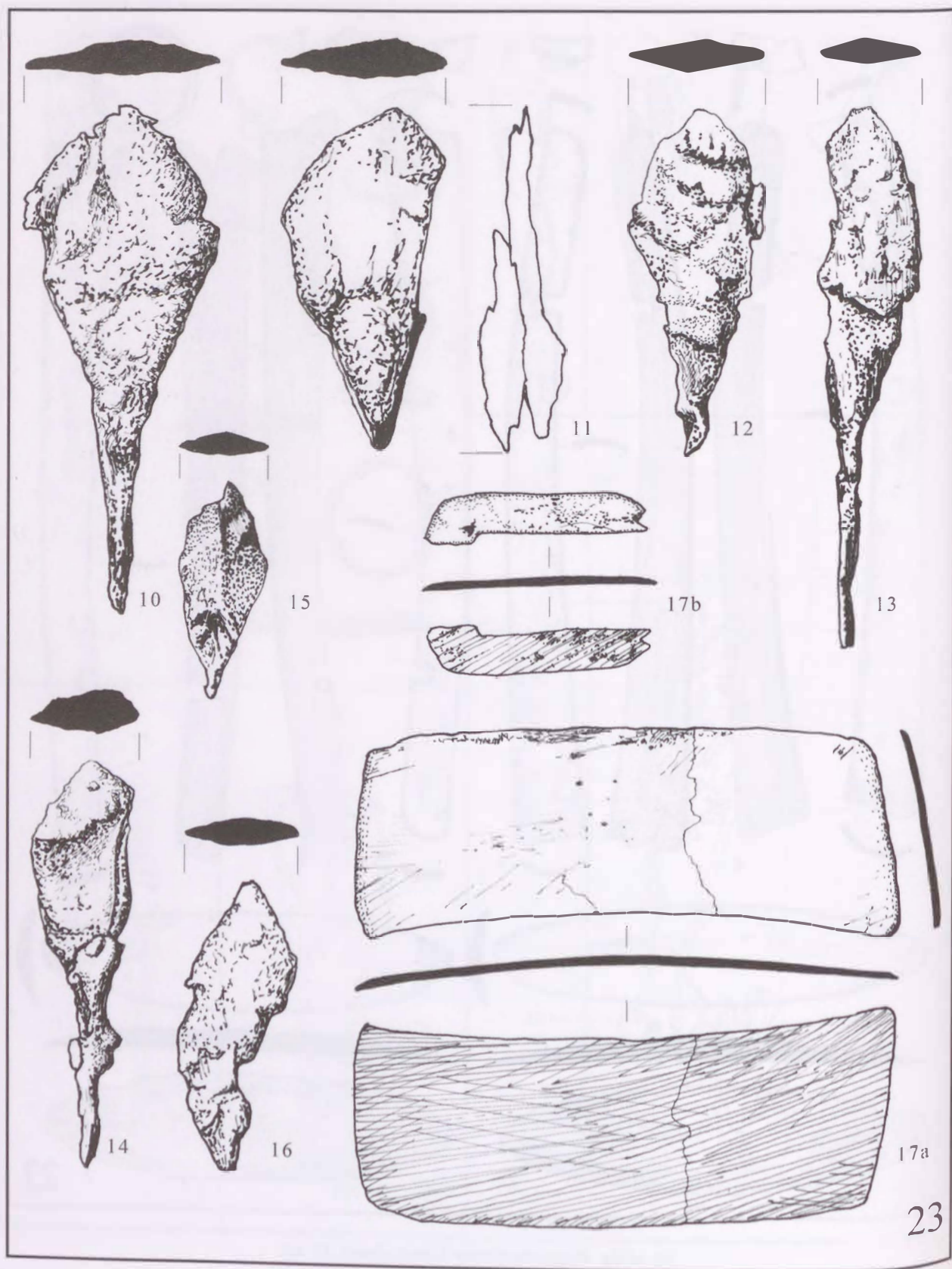
3. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 17., 19-23. sír

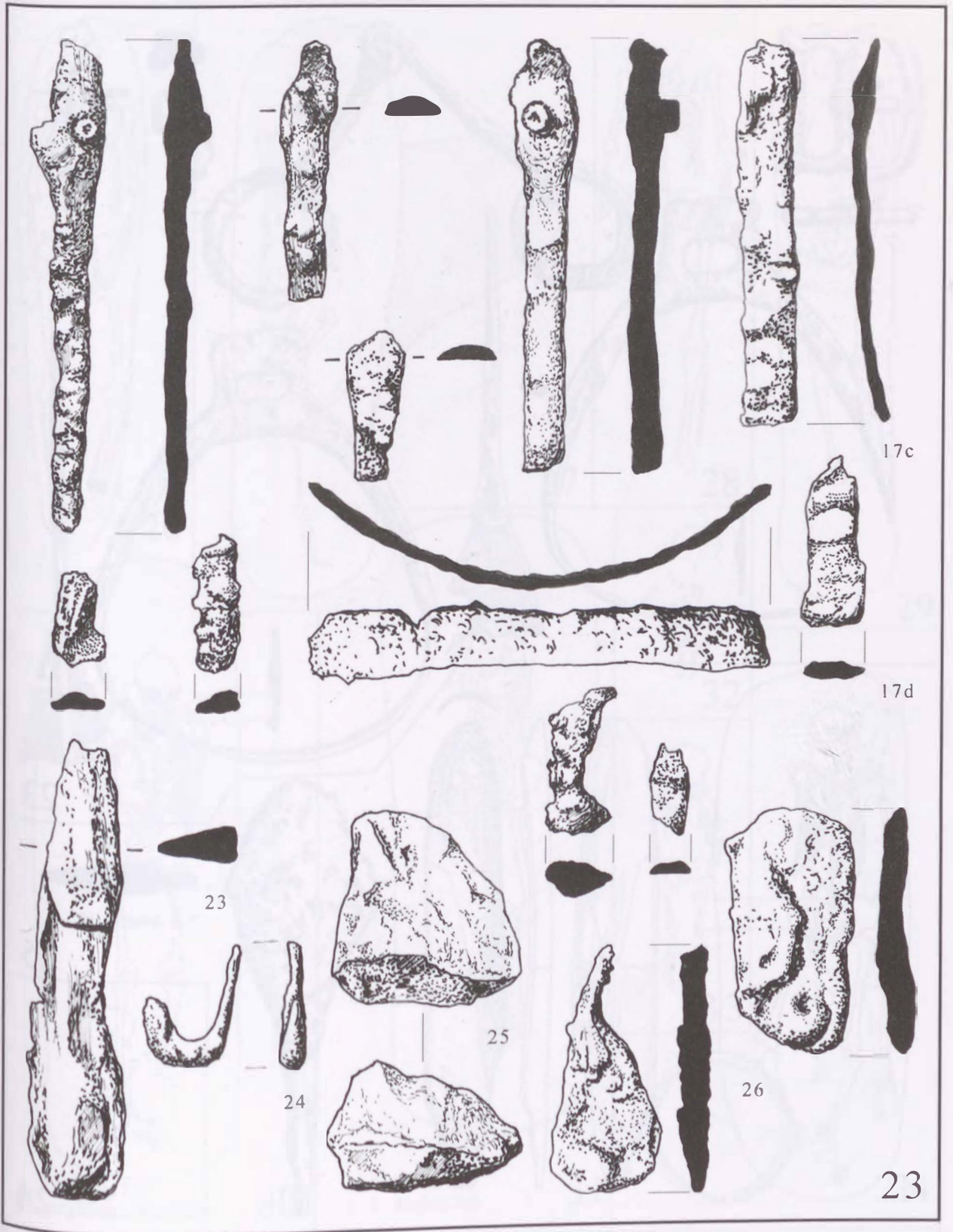
33. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 23. sír

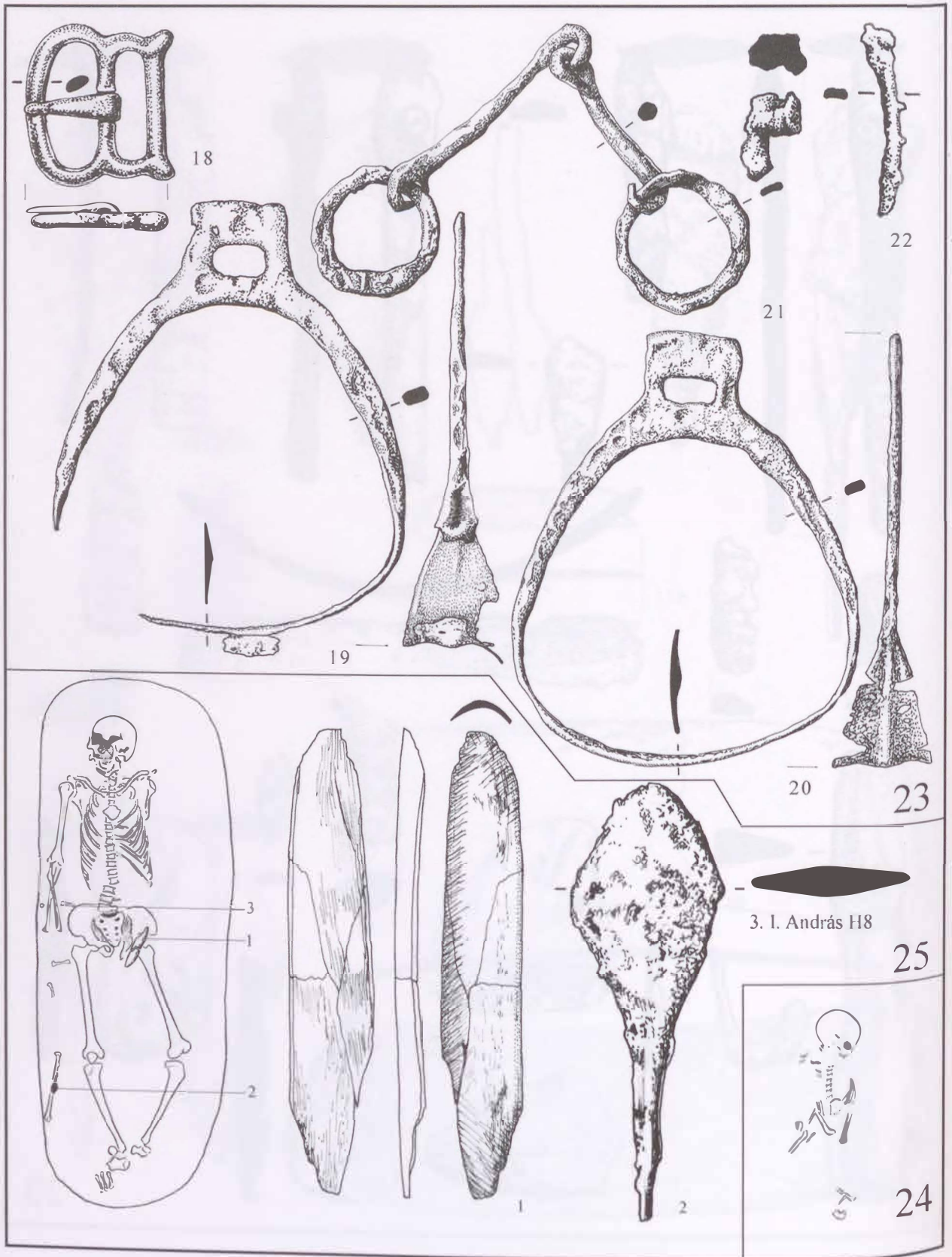
34. tábla. Magyarhomorog-Konya-domb. 23. sír

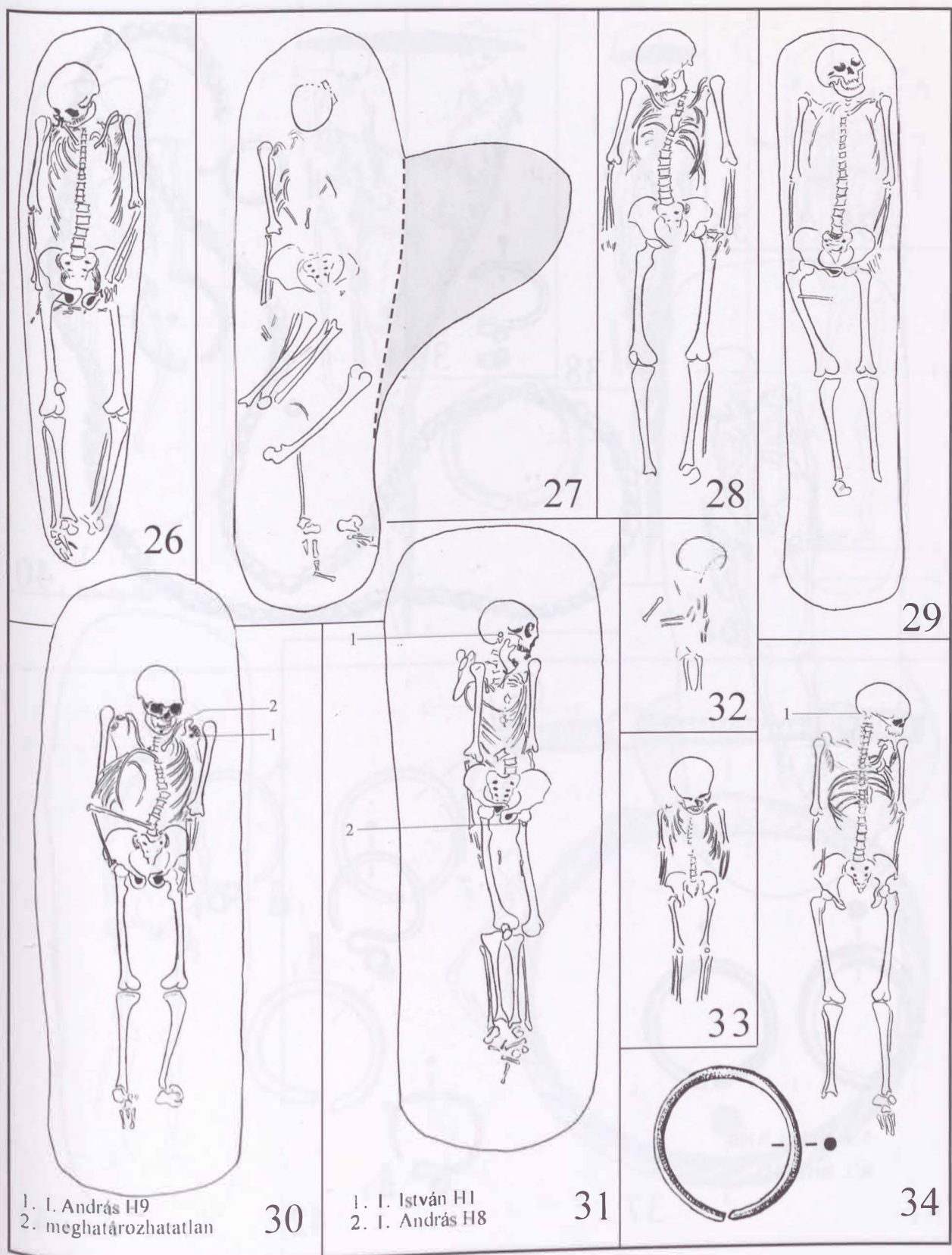
35. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 23. sír

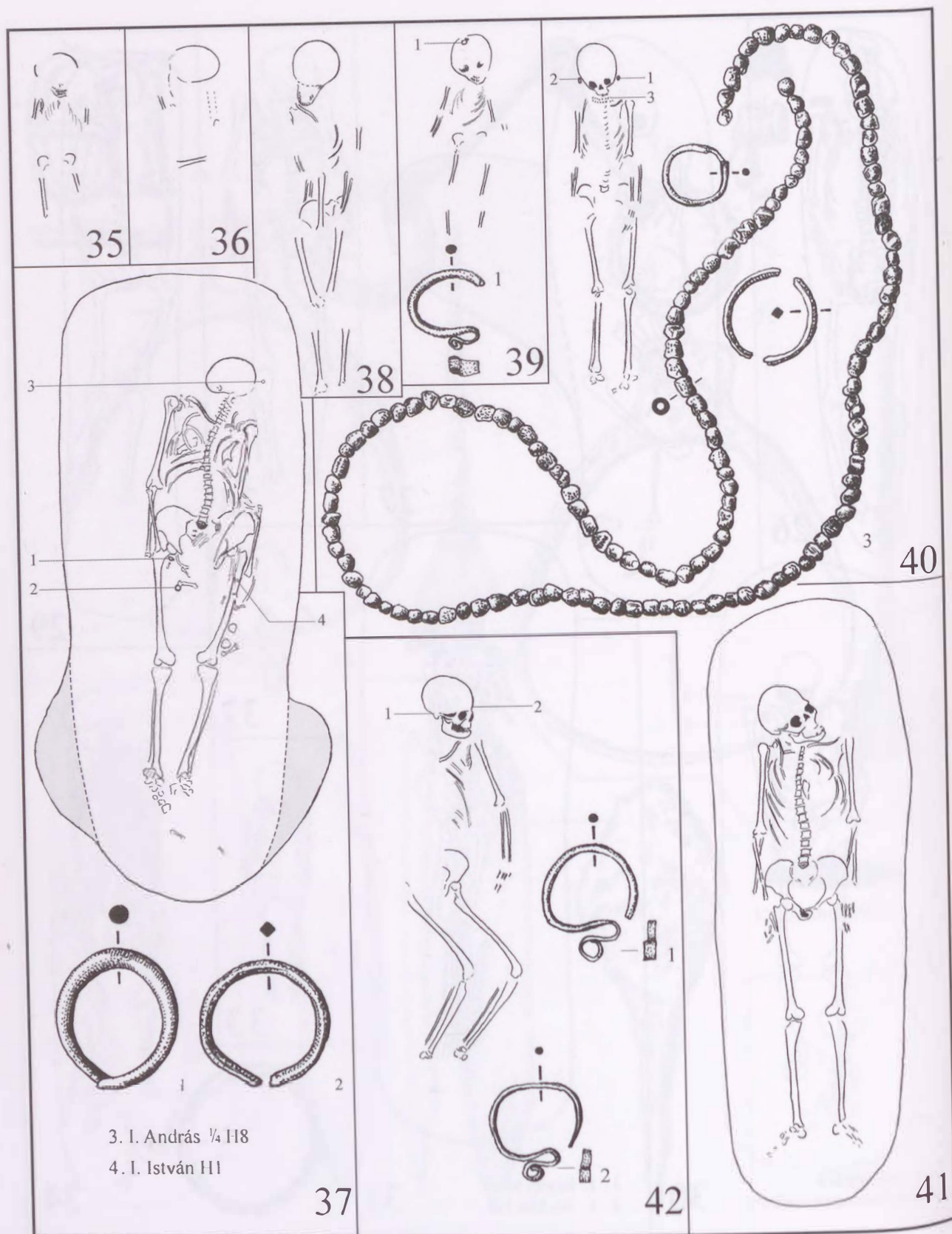
36. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb, 23. sír

37. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 23-25. sír

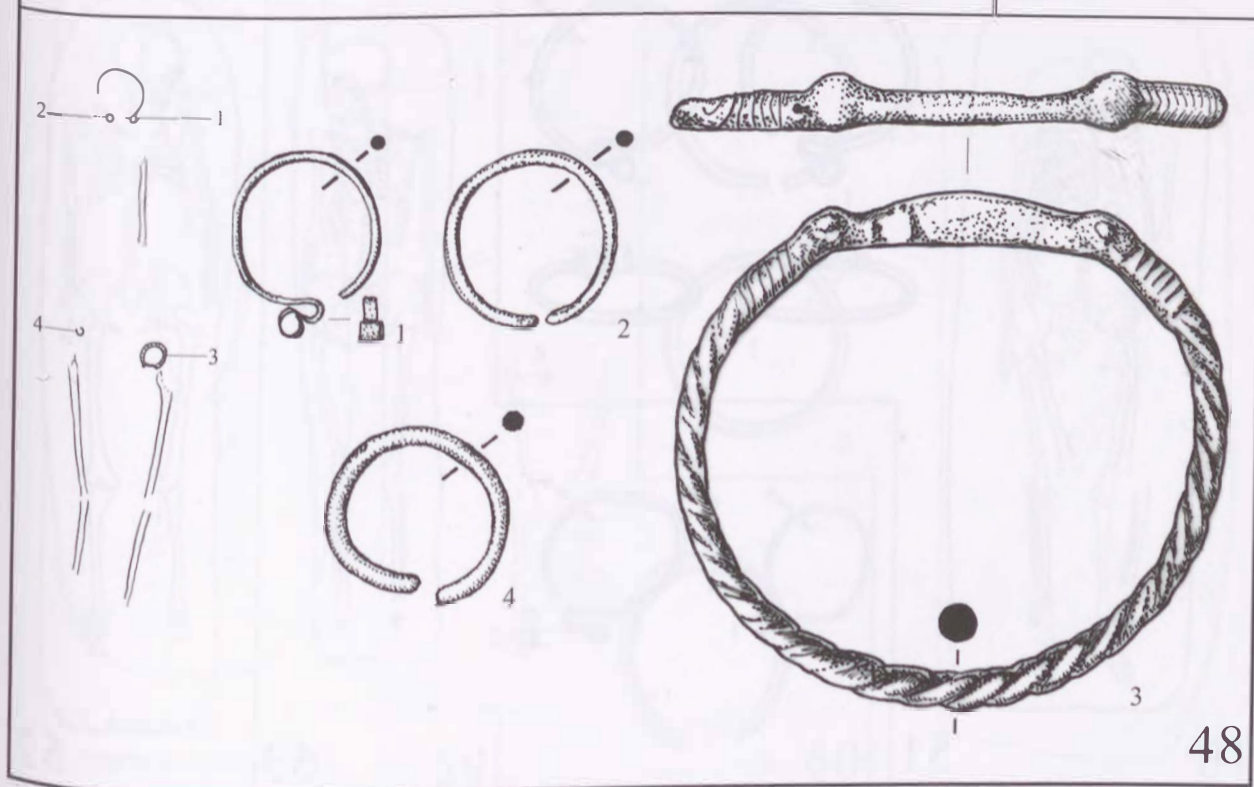
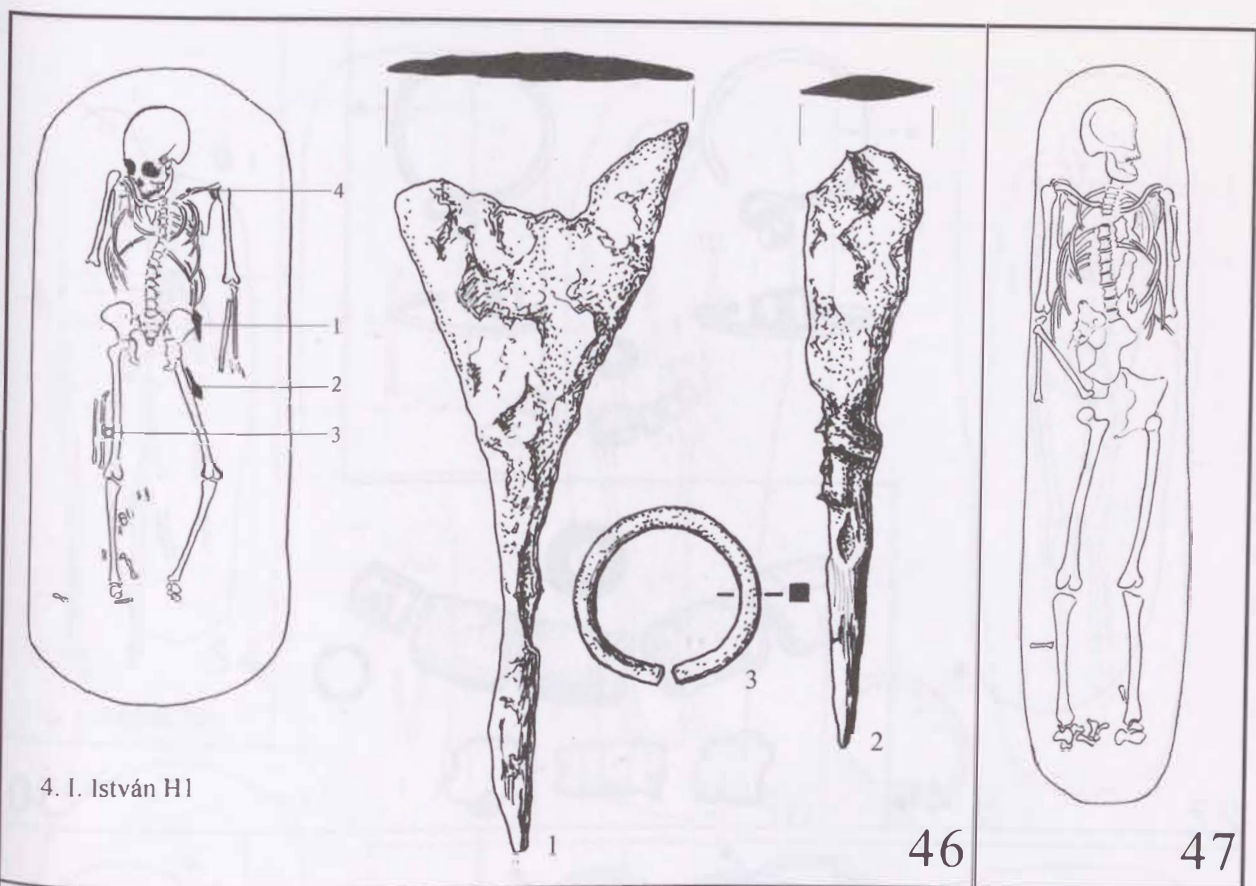

38. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 26-34. sír

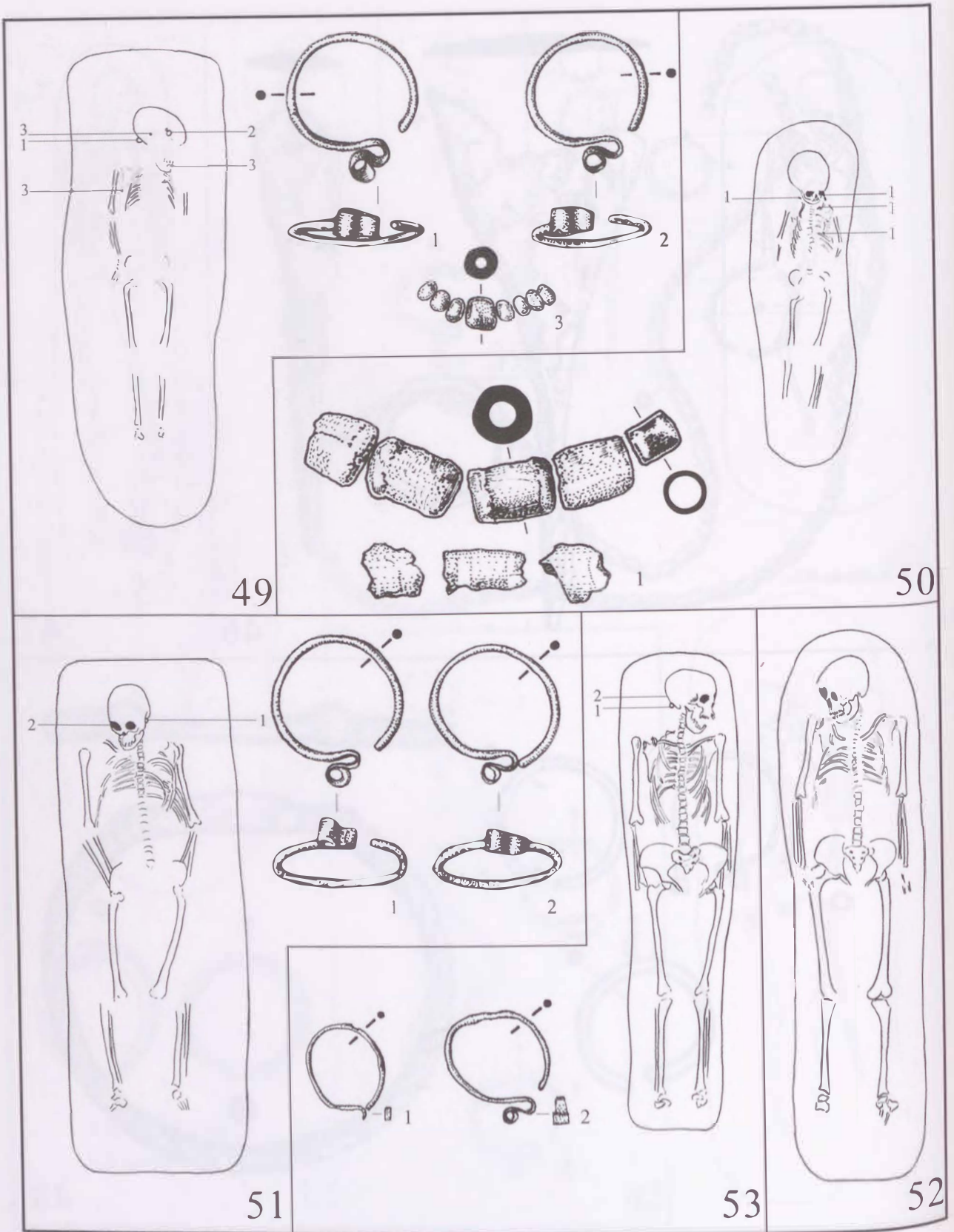

39. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb, 35–42. sír

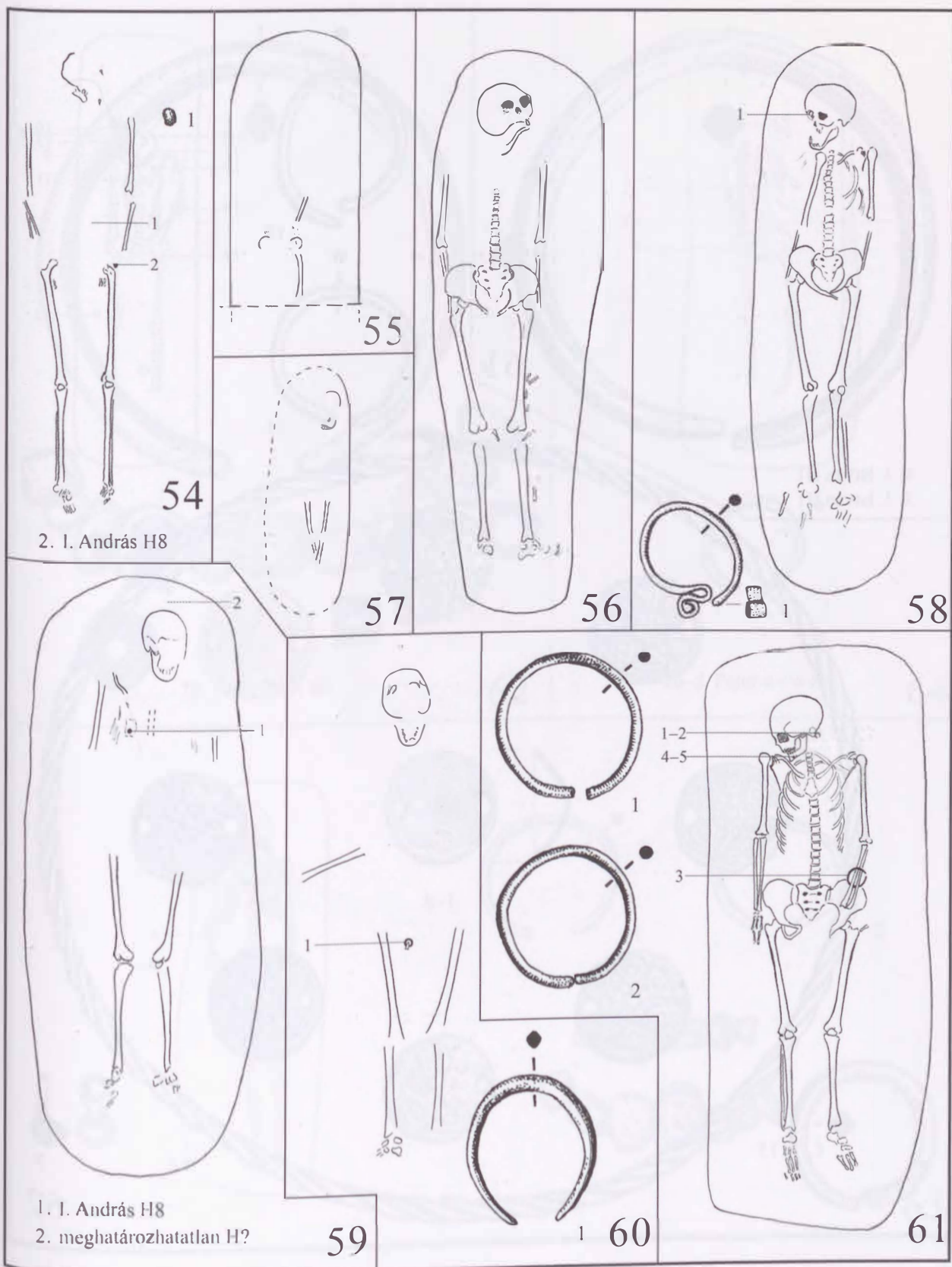

40. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb, 46-48. sír

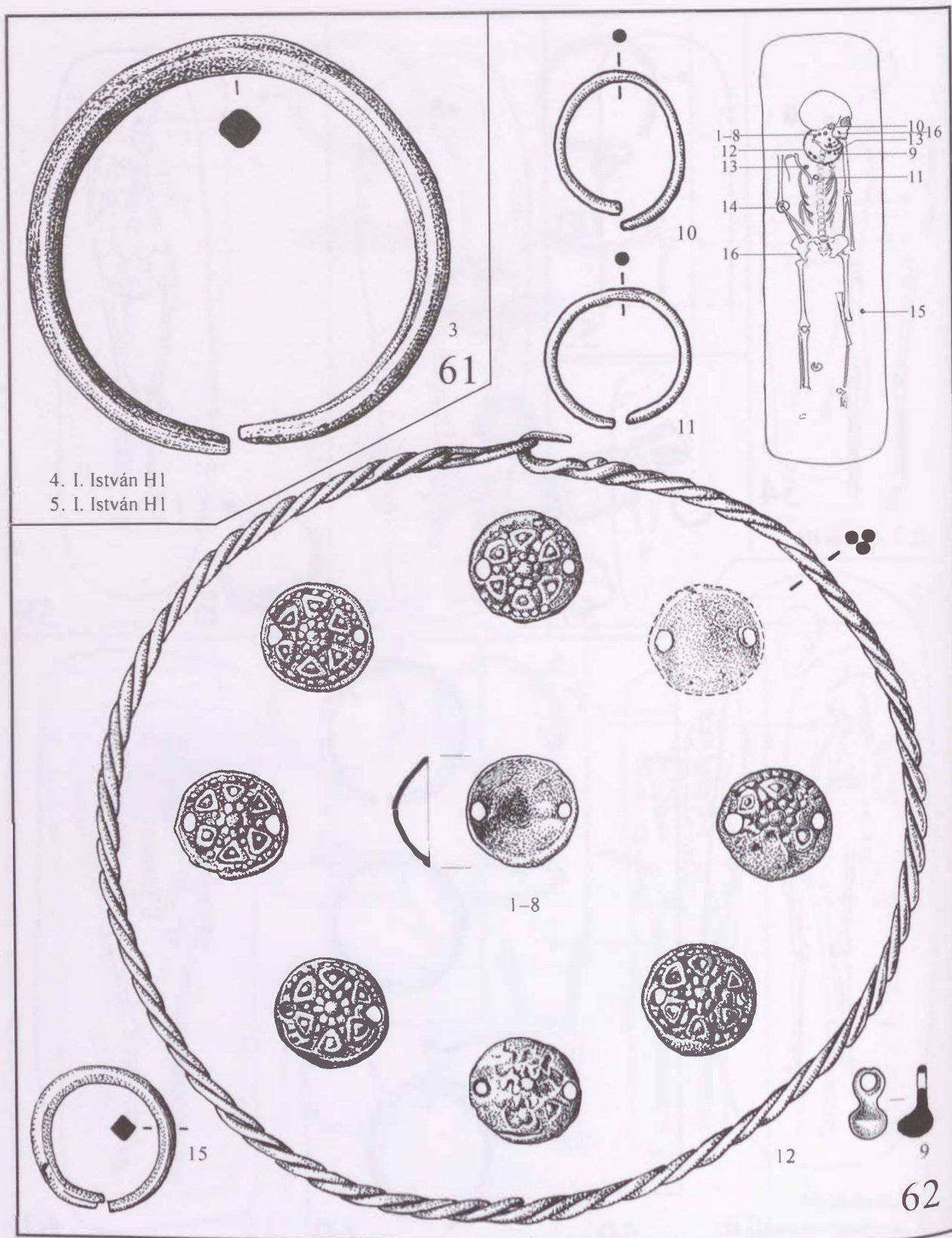
41. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 49-53. sír

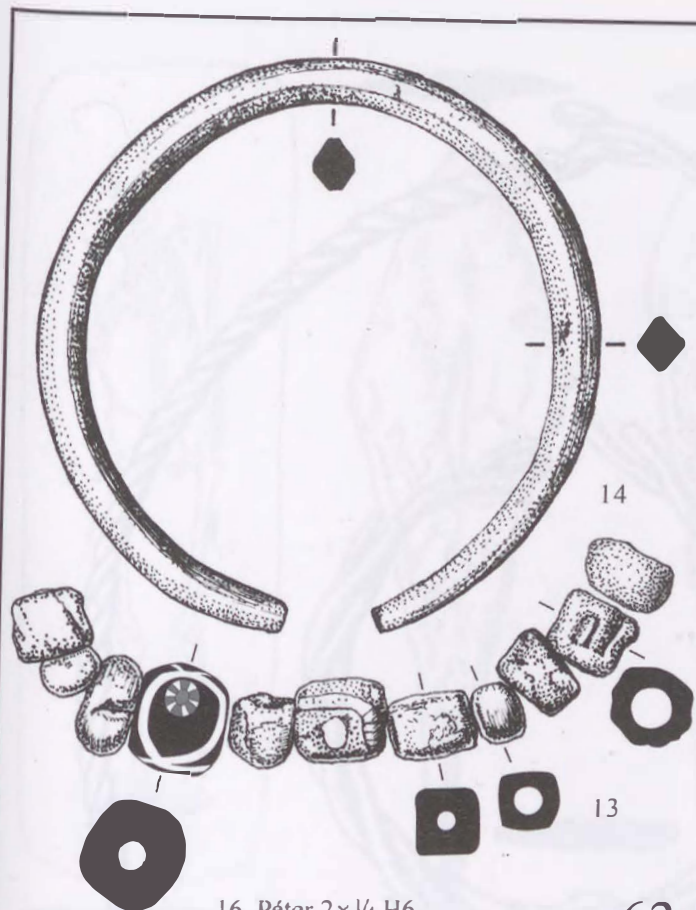
2. I. András H8

1. I. András H8
2. meghatározhatatlan H?

4. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 54-61. sír

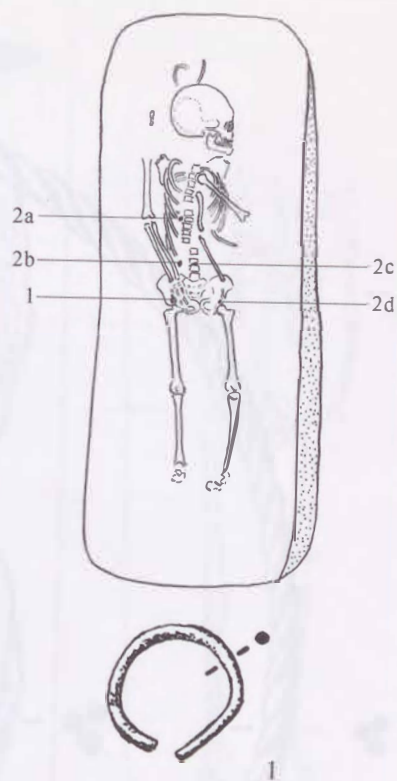

43. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 61-62. sír

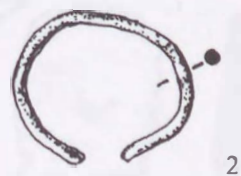
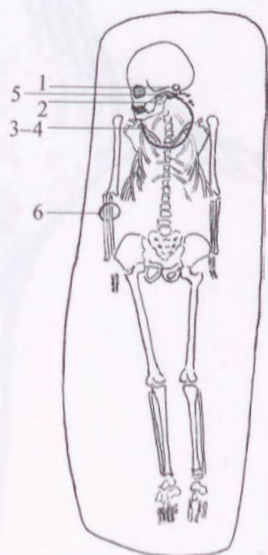
16. Péter 2 × ¼ H6

62

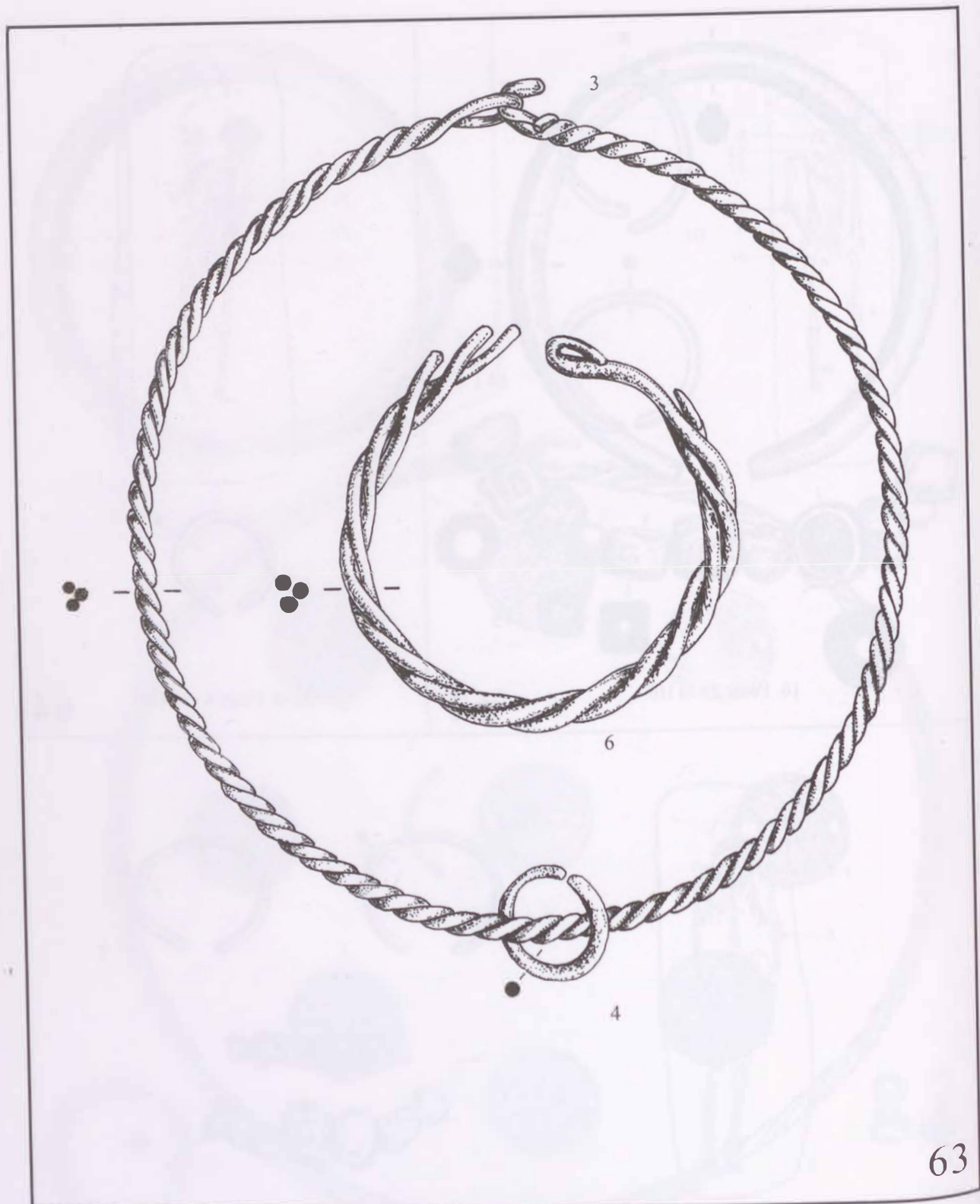
2a-d. Péter 4 × ¼ H6

64

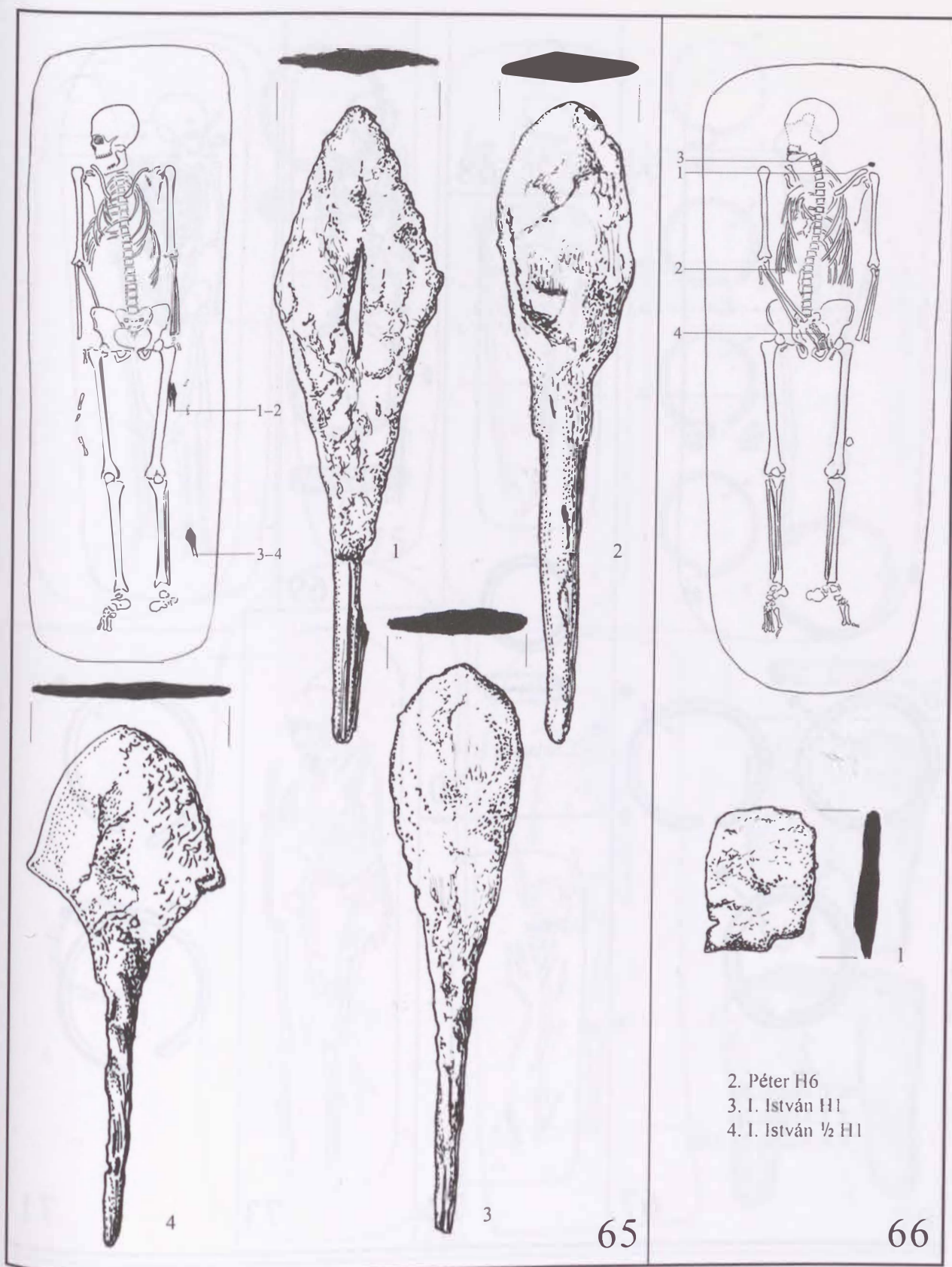
63

44. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 62-64. sír

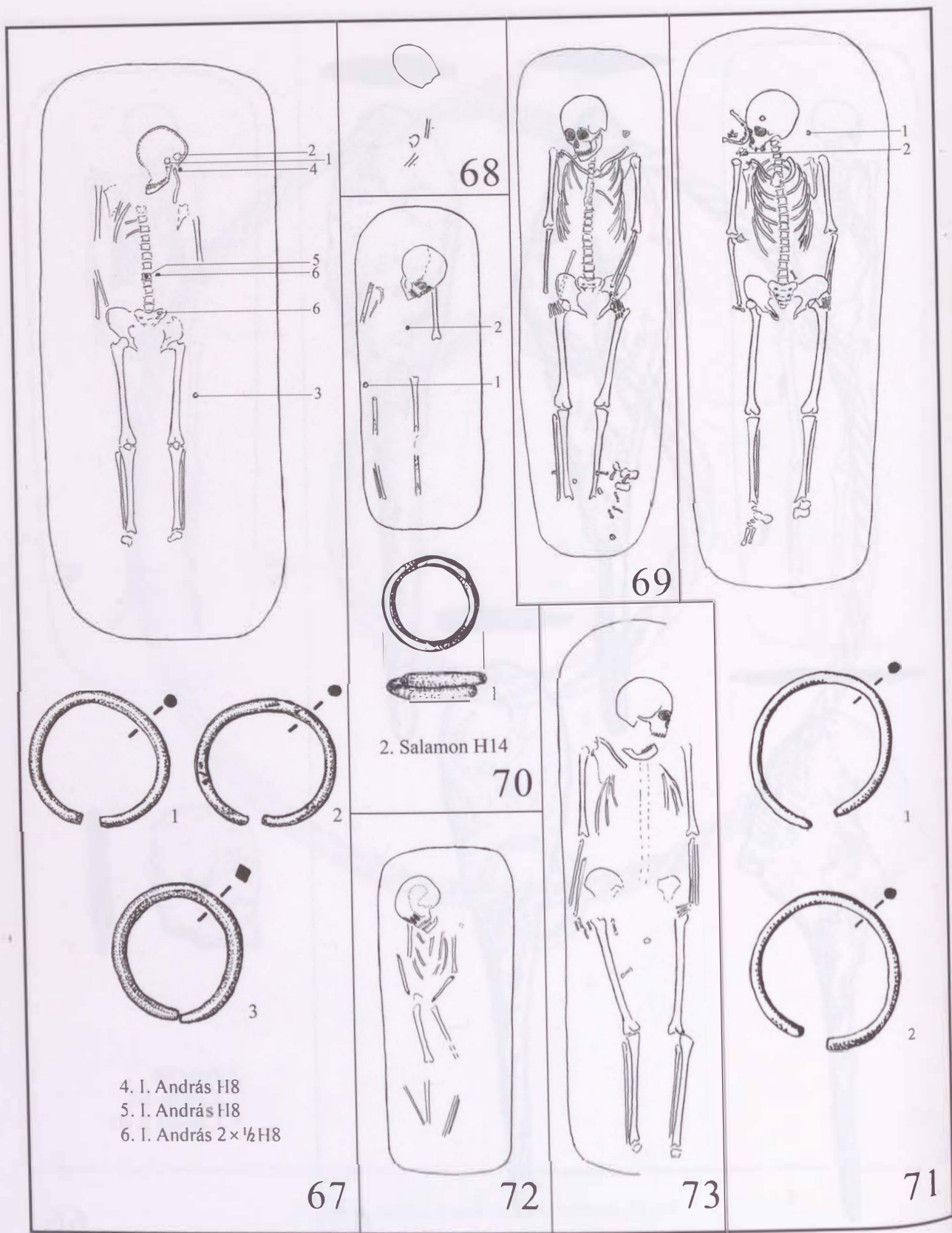
63

45. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb, 63. sír

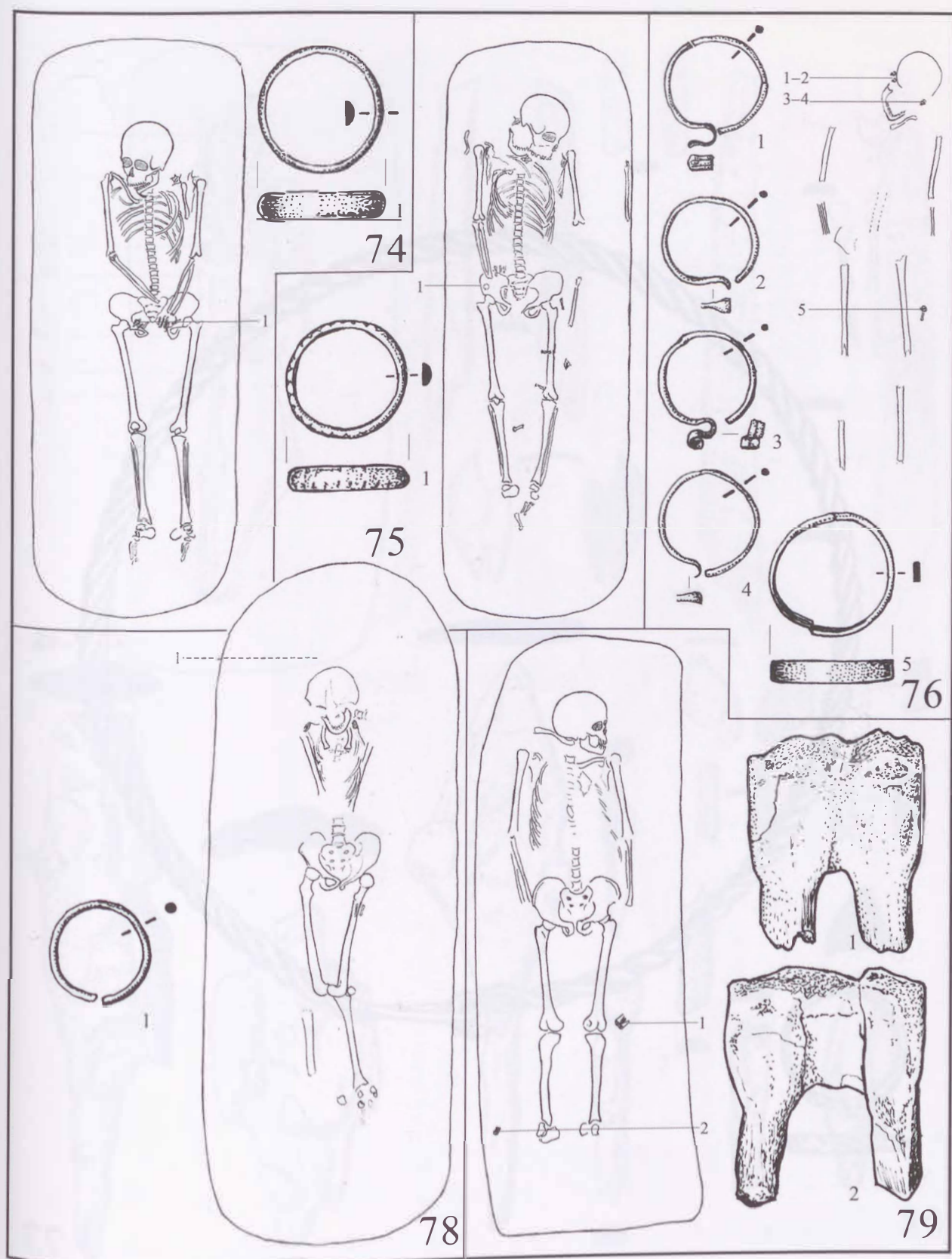
- 2. Péter H6
- 3. I. István H1
- 4. I. István 1/2 H1

46. táblá Magyarhomorog-Kónya-domb. 65., 66. sír

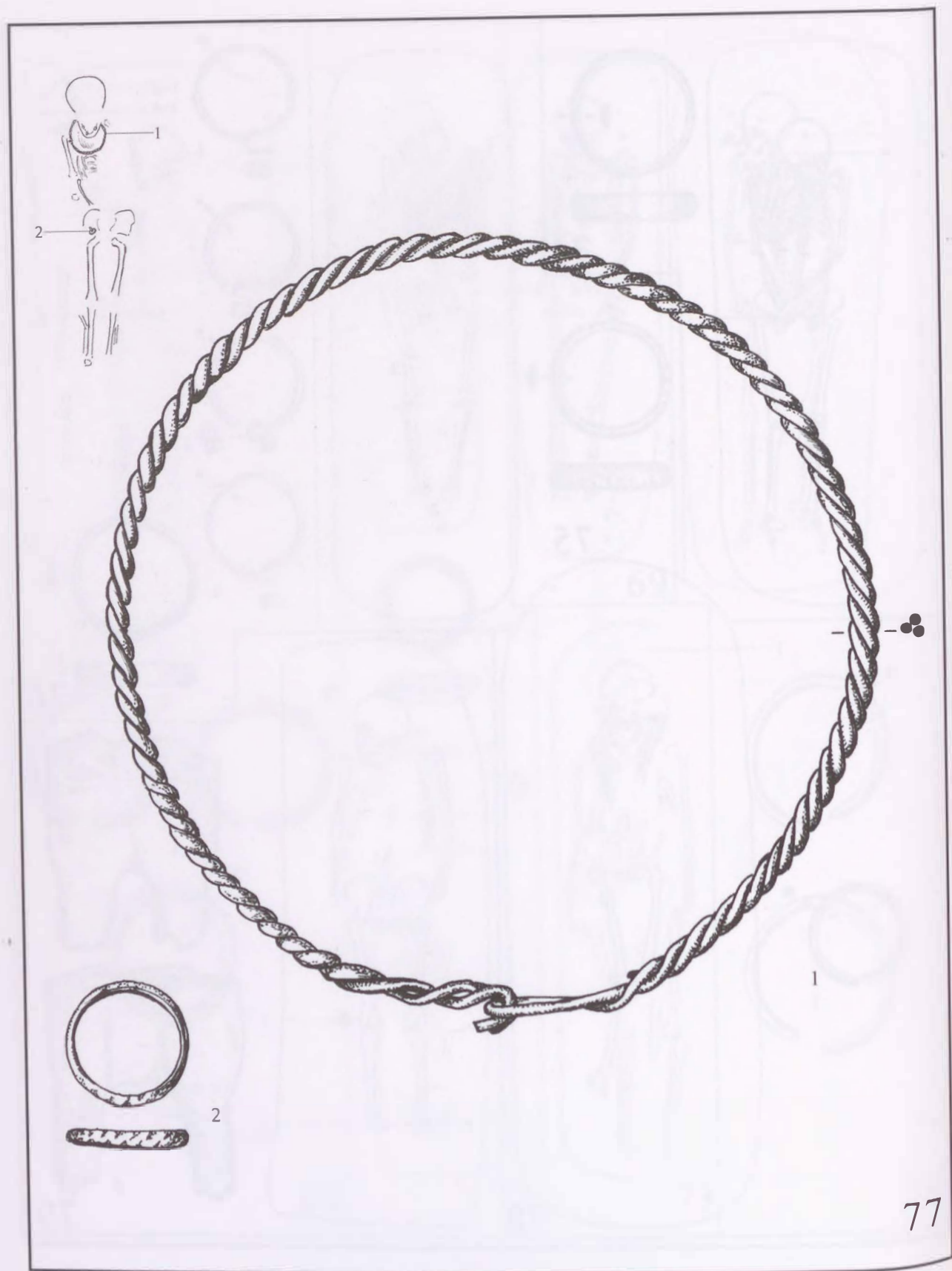

47. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 67., 69-73. sír

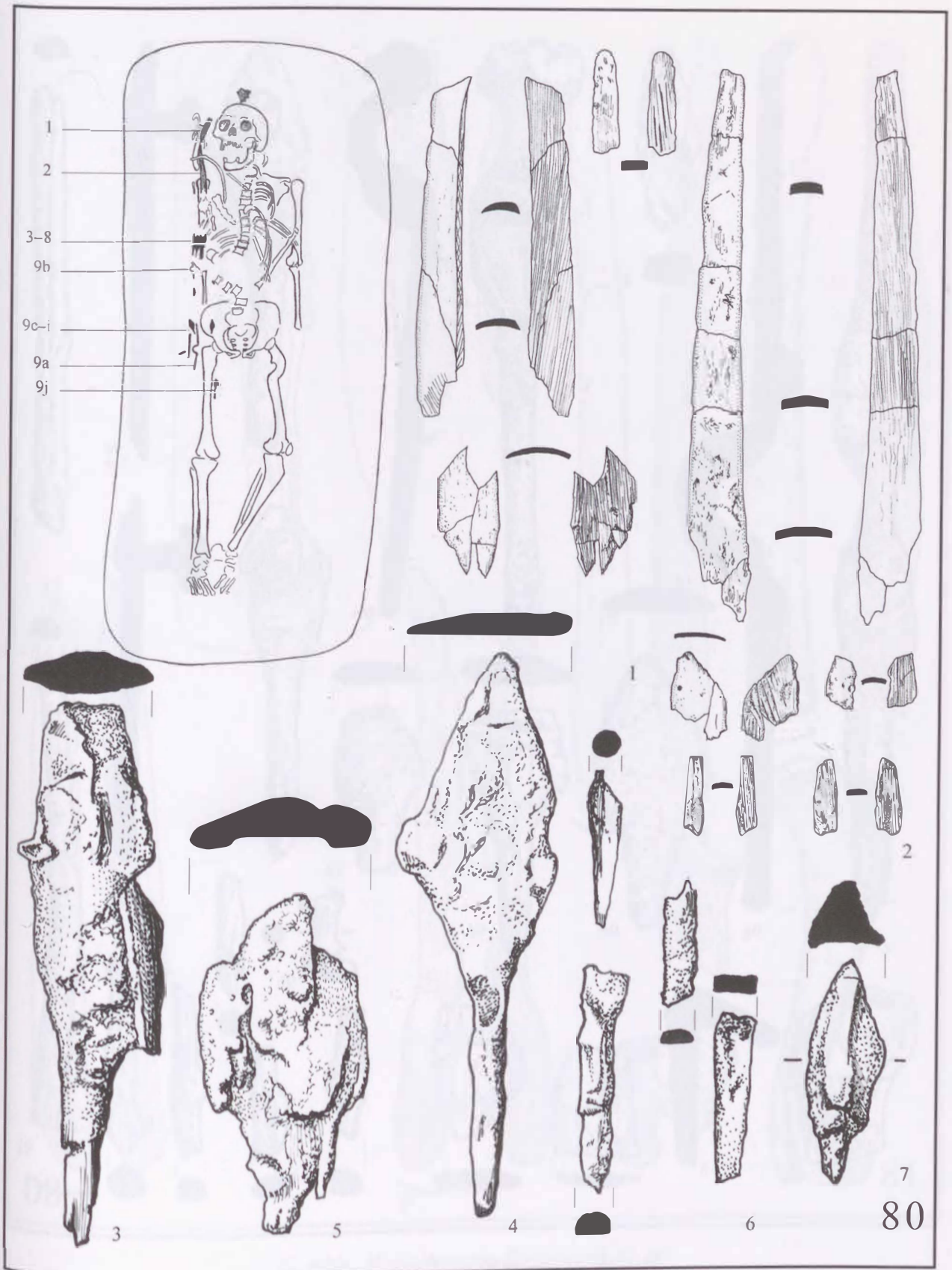

48. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 74-76., 78., 79. sír

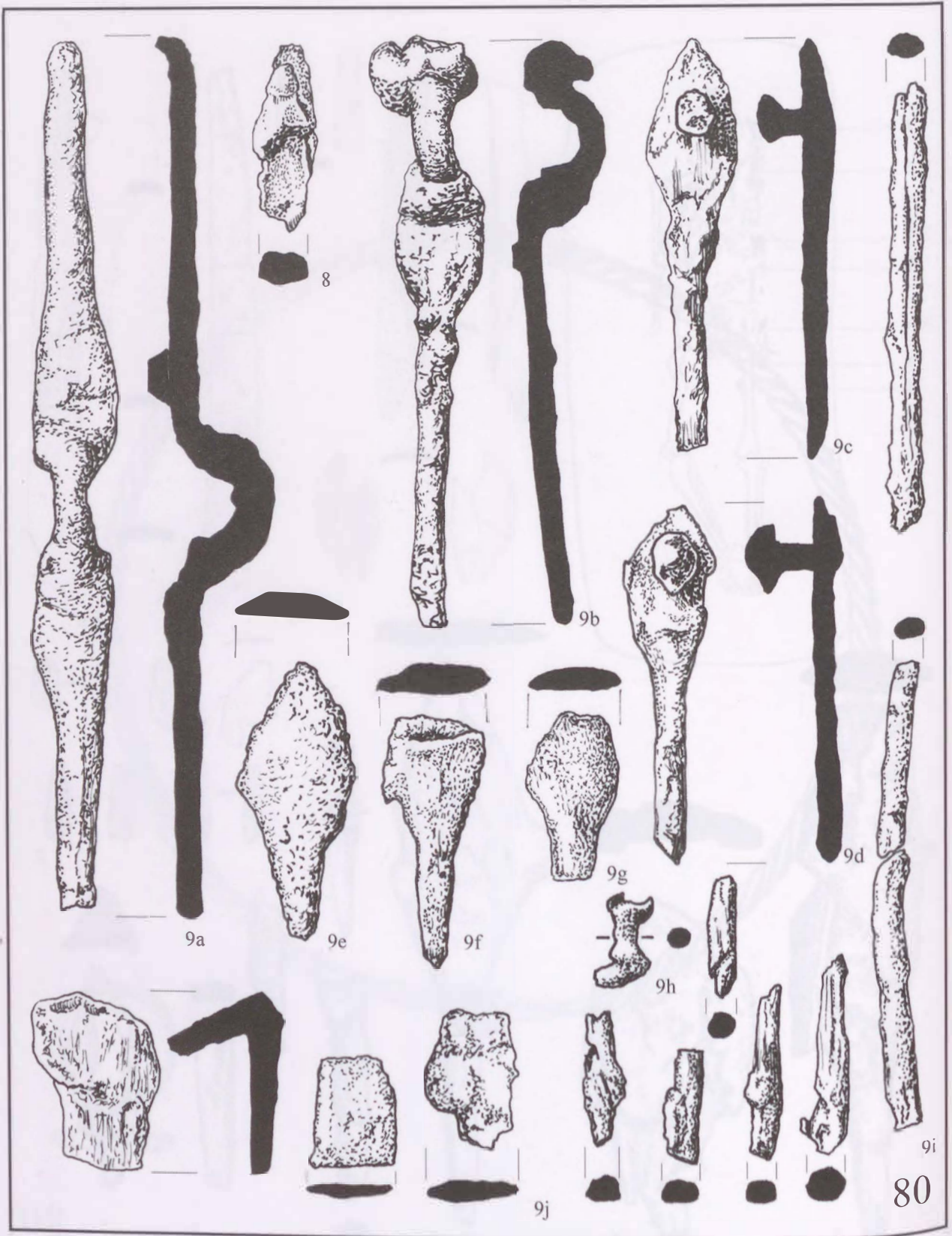

77

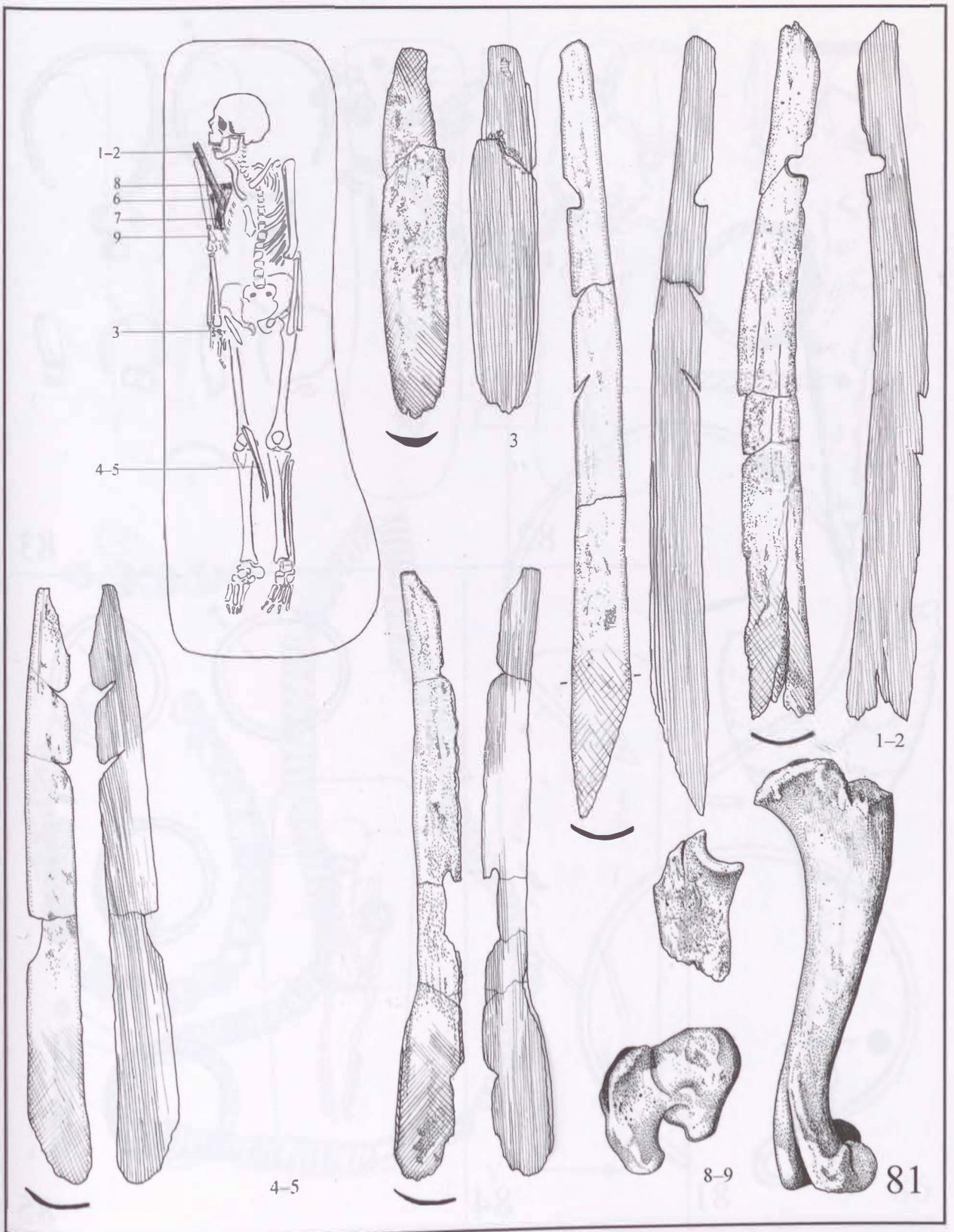
49. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 77. sír

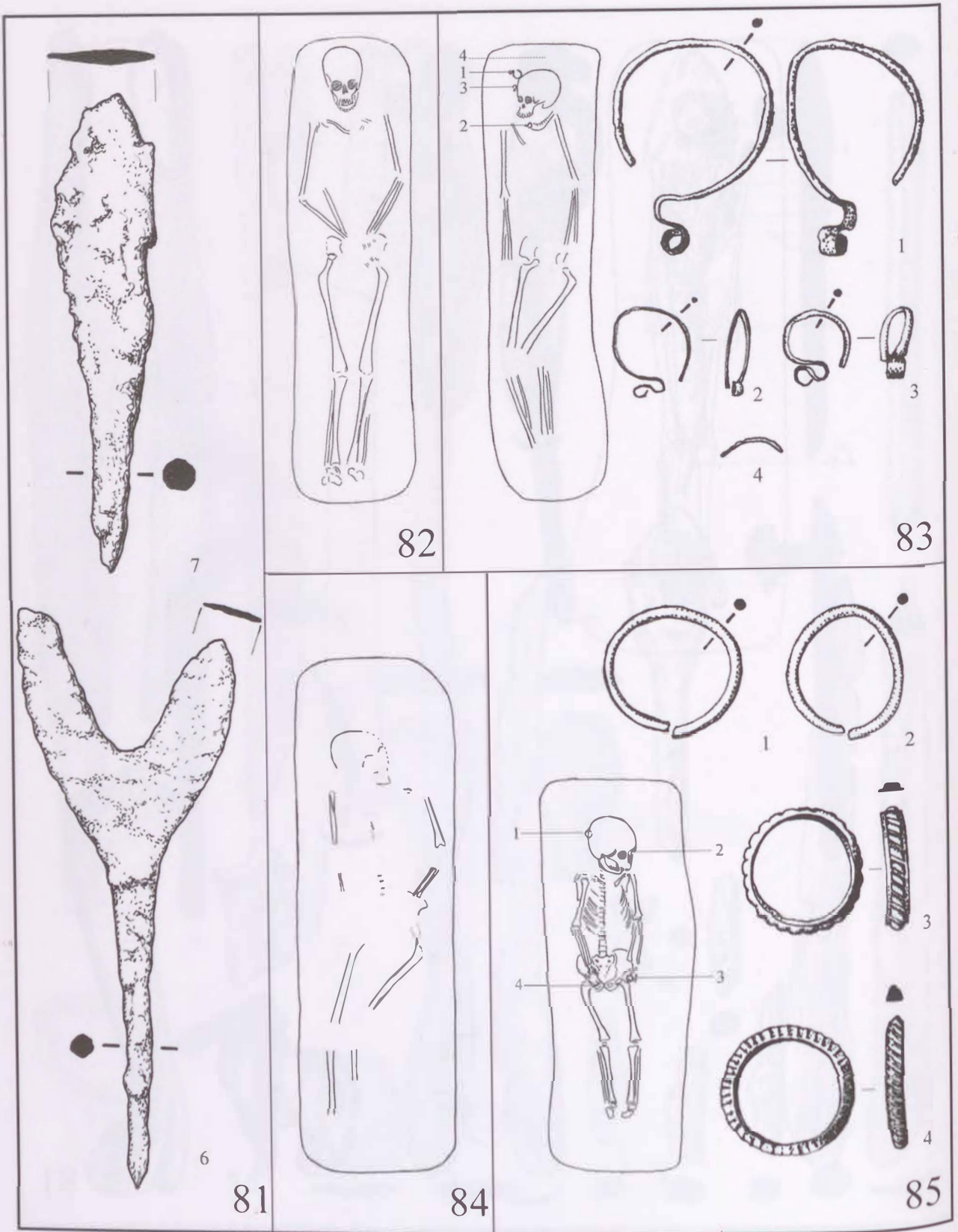
50. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 80. sír

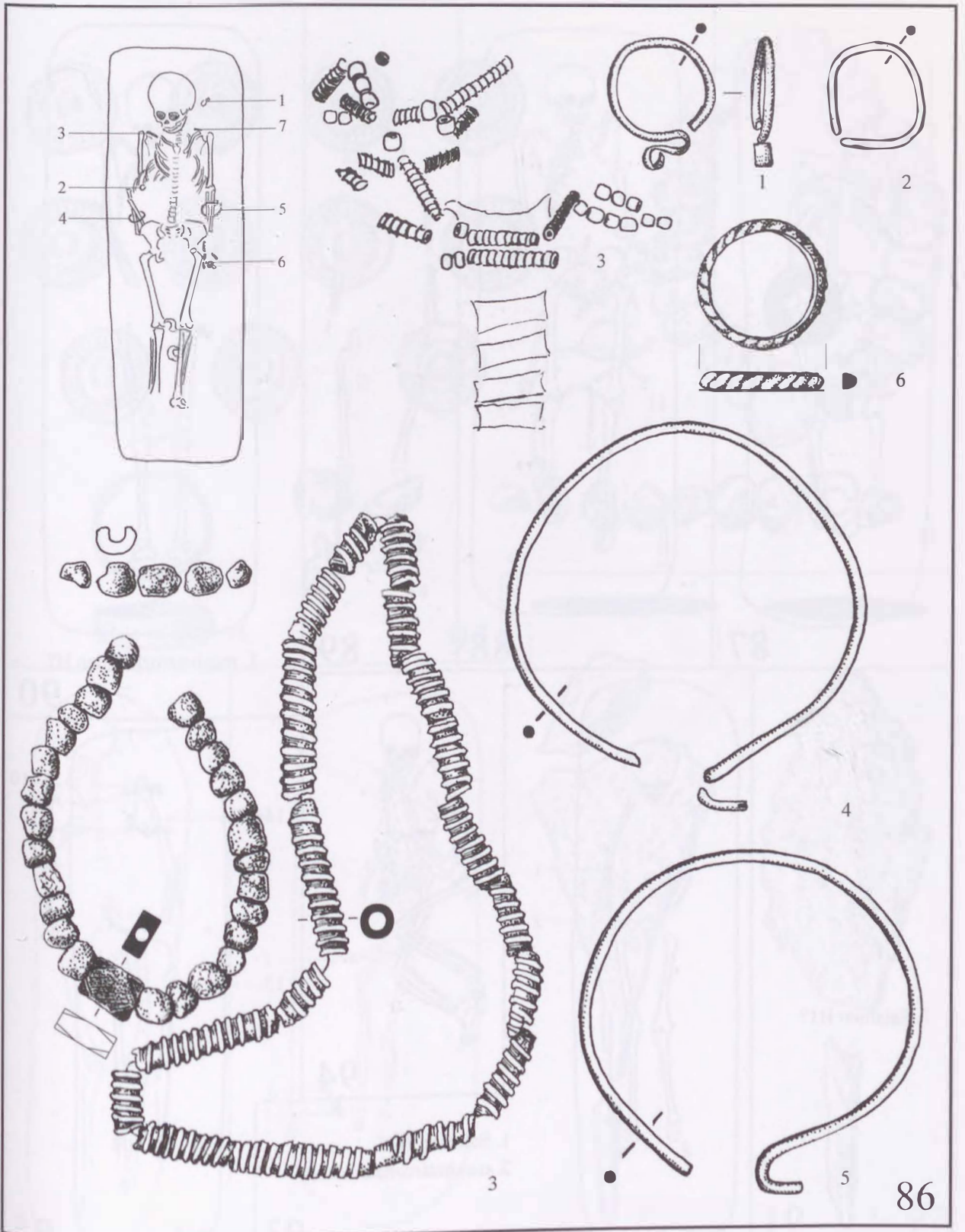
51. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 80. sír

52. tábla. Magyarhomorog-Konya-domb. 81. sír

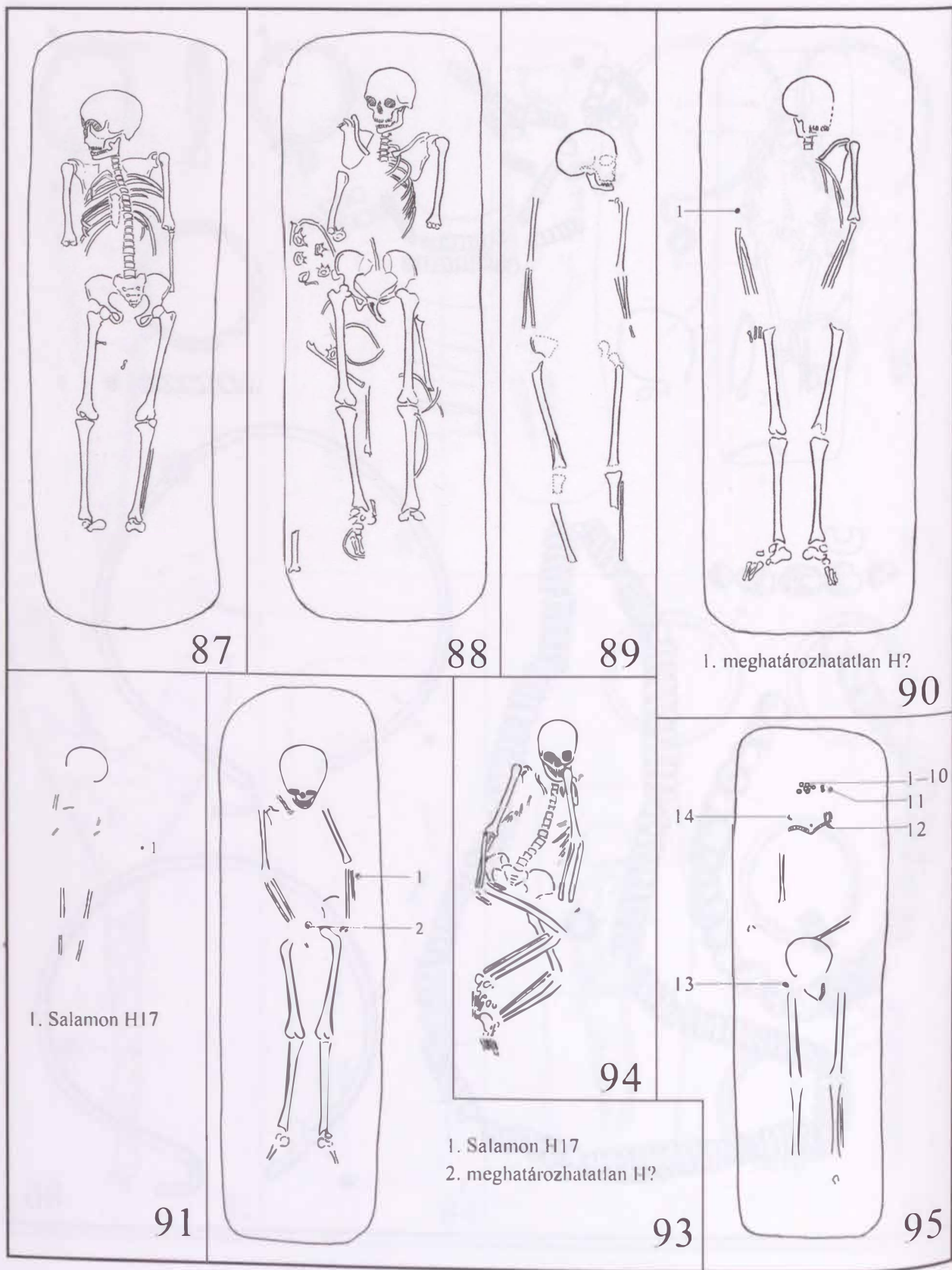

53. tábla. Magyarhomorog-Kőnyu-domb. 81-85. sír

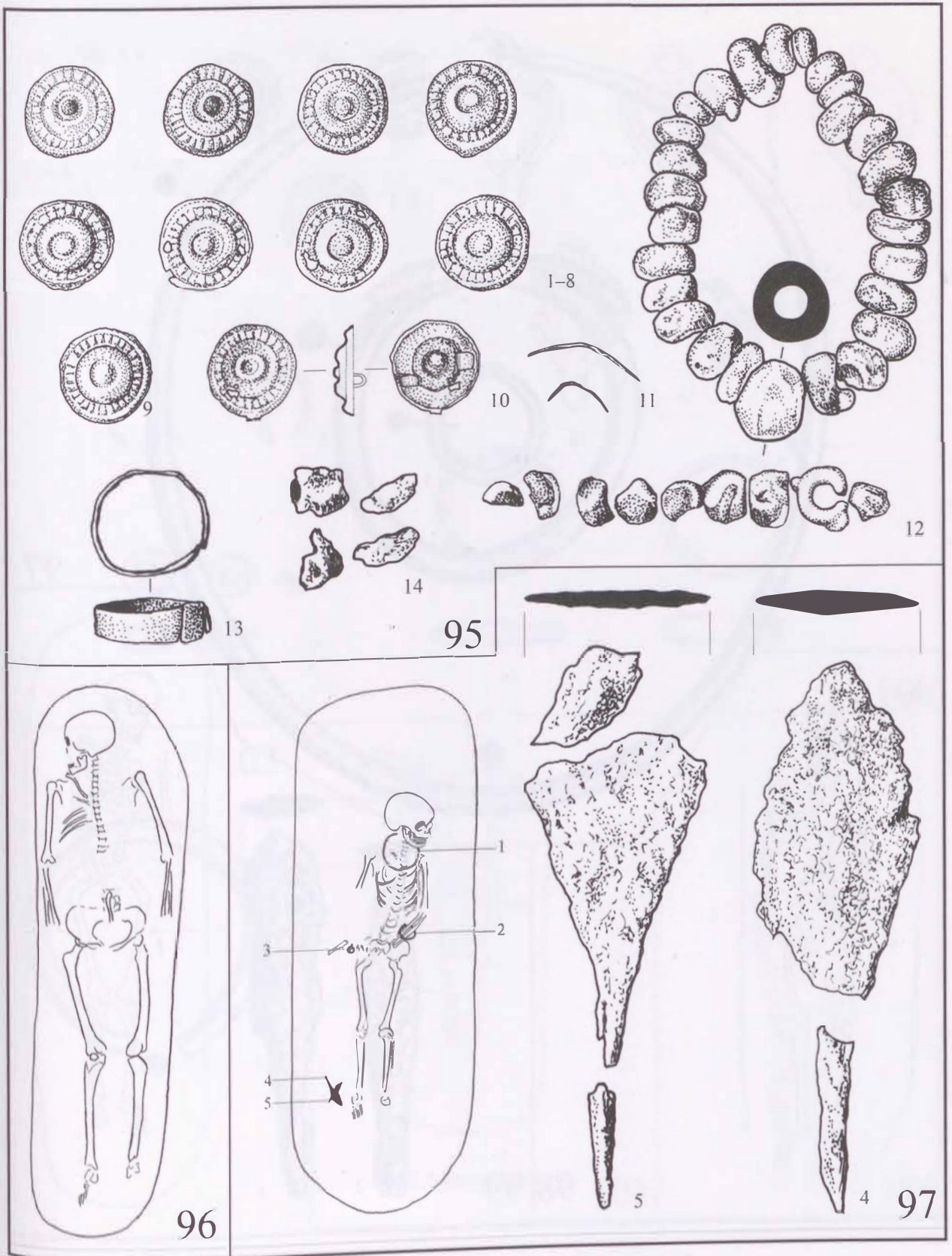
54. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb, 86. sír

XIII. TÁBLÁK

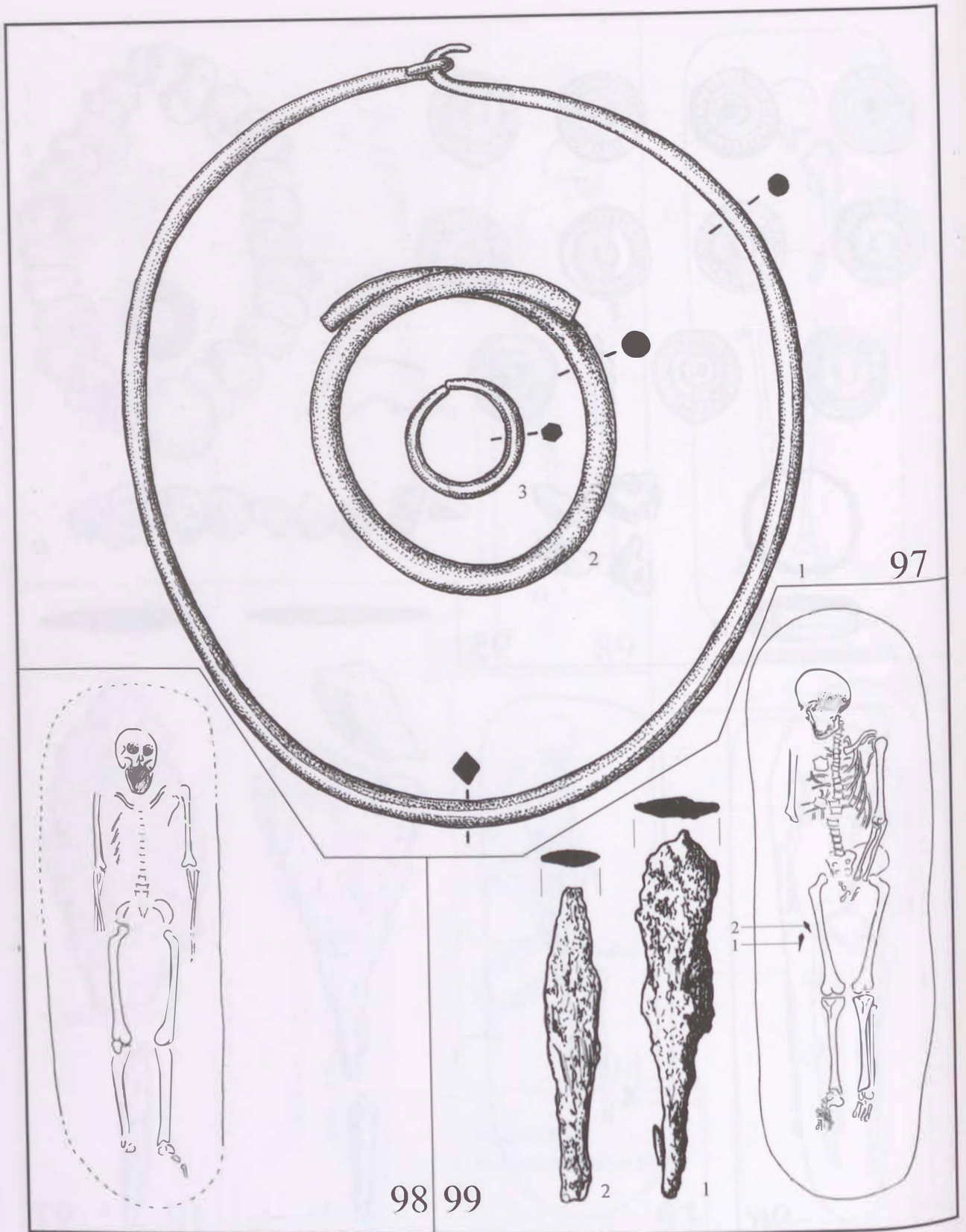

55. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domh. 87-91., 93-95. sír

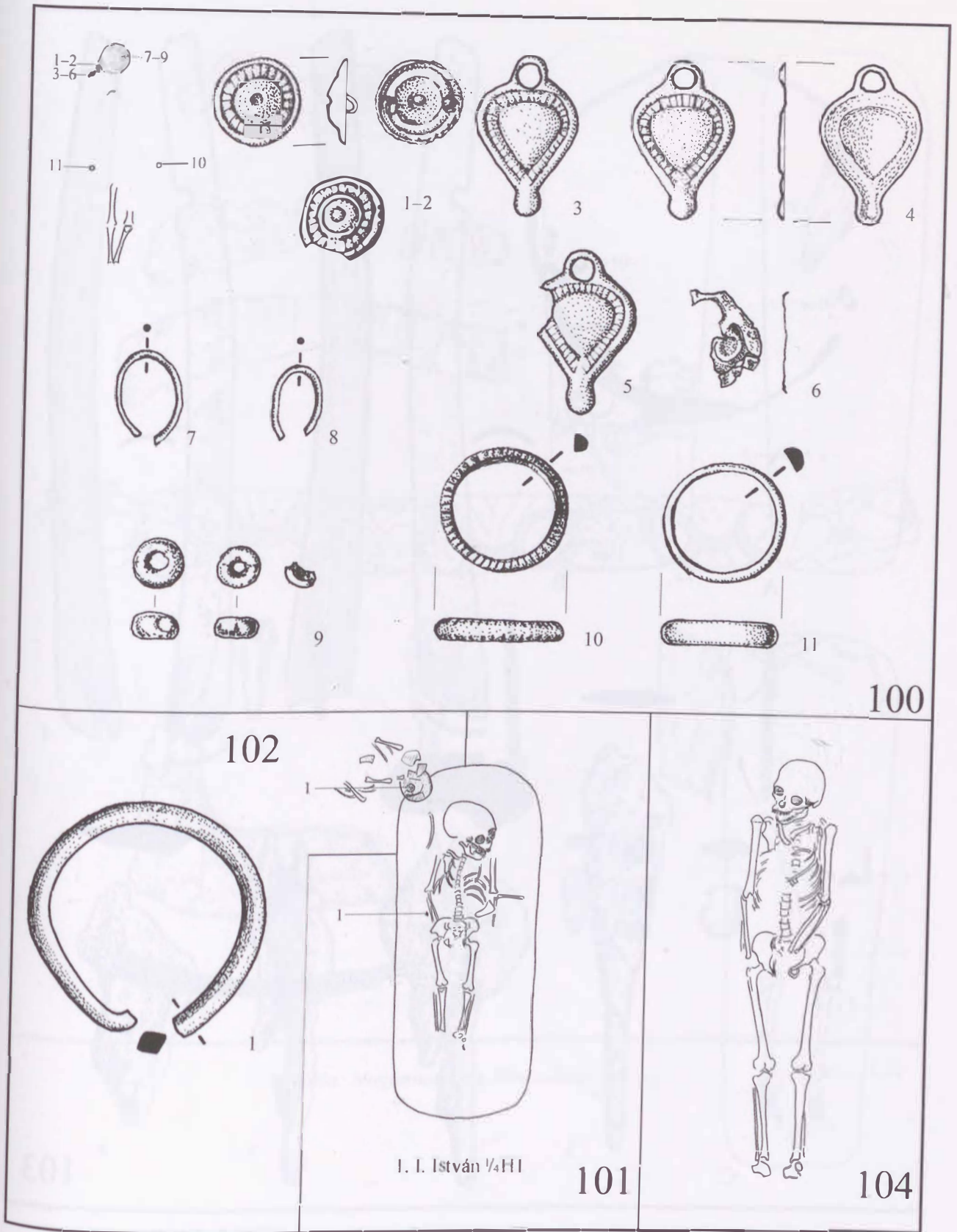

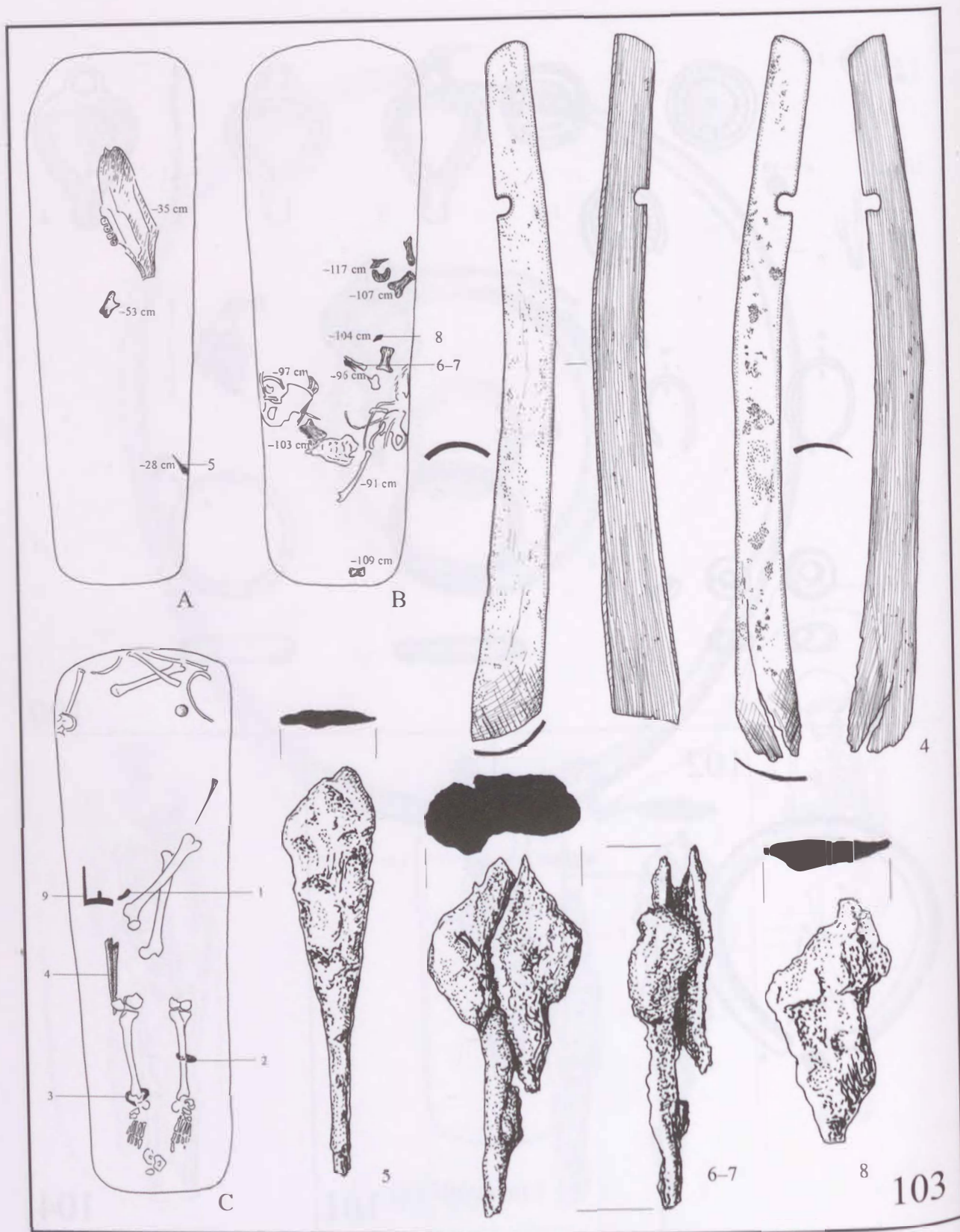
56. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 95-97. sír

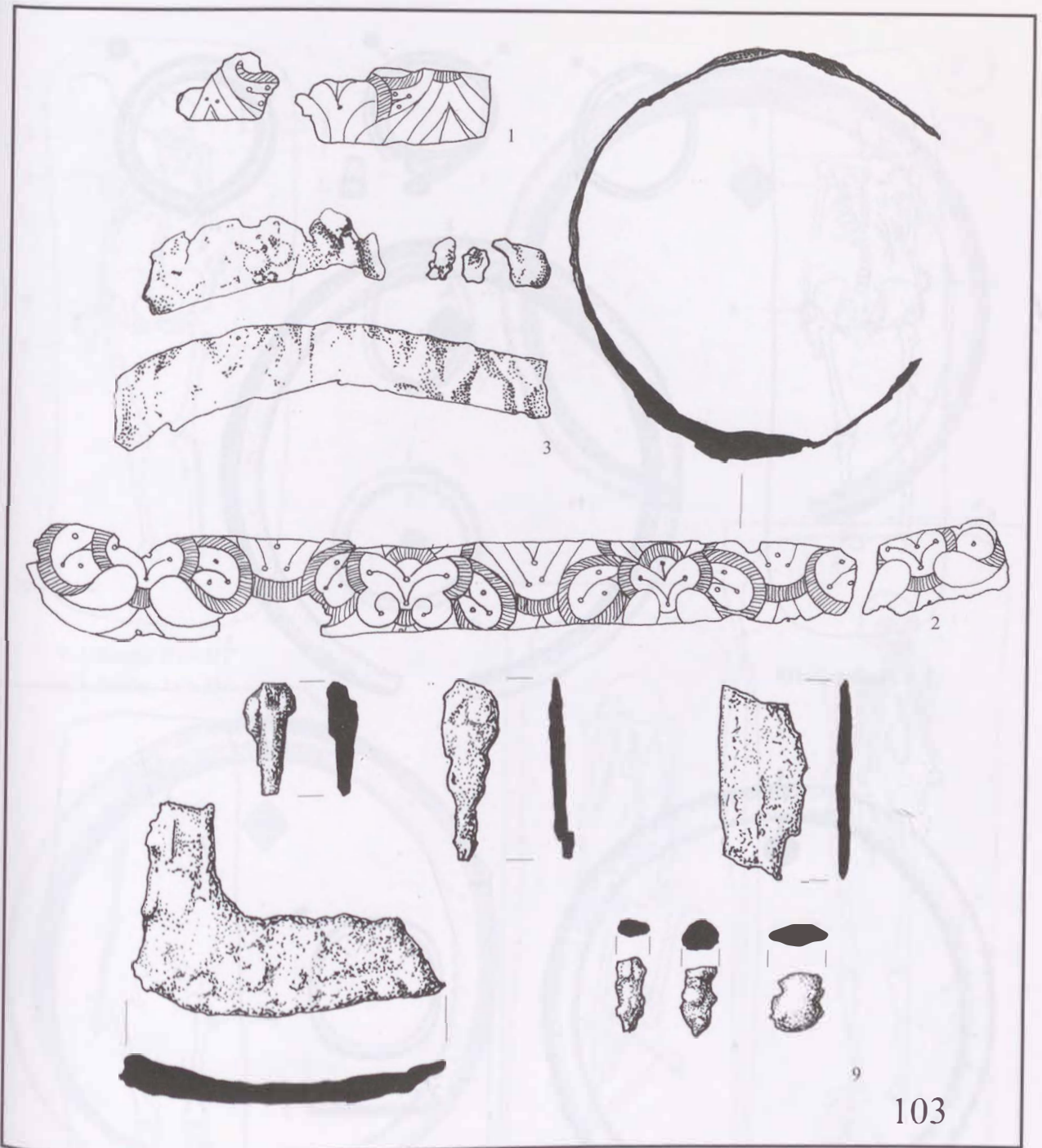
57. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb, 97-99. tábla

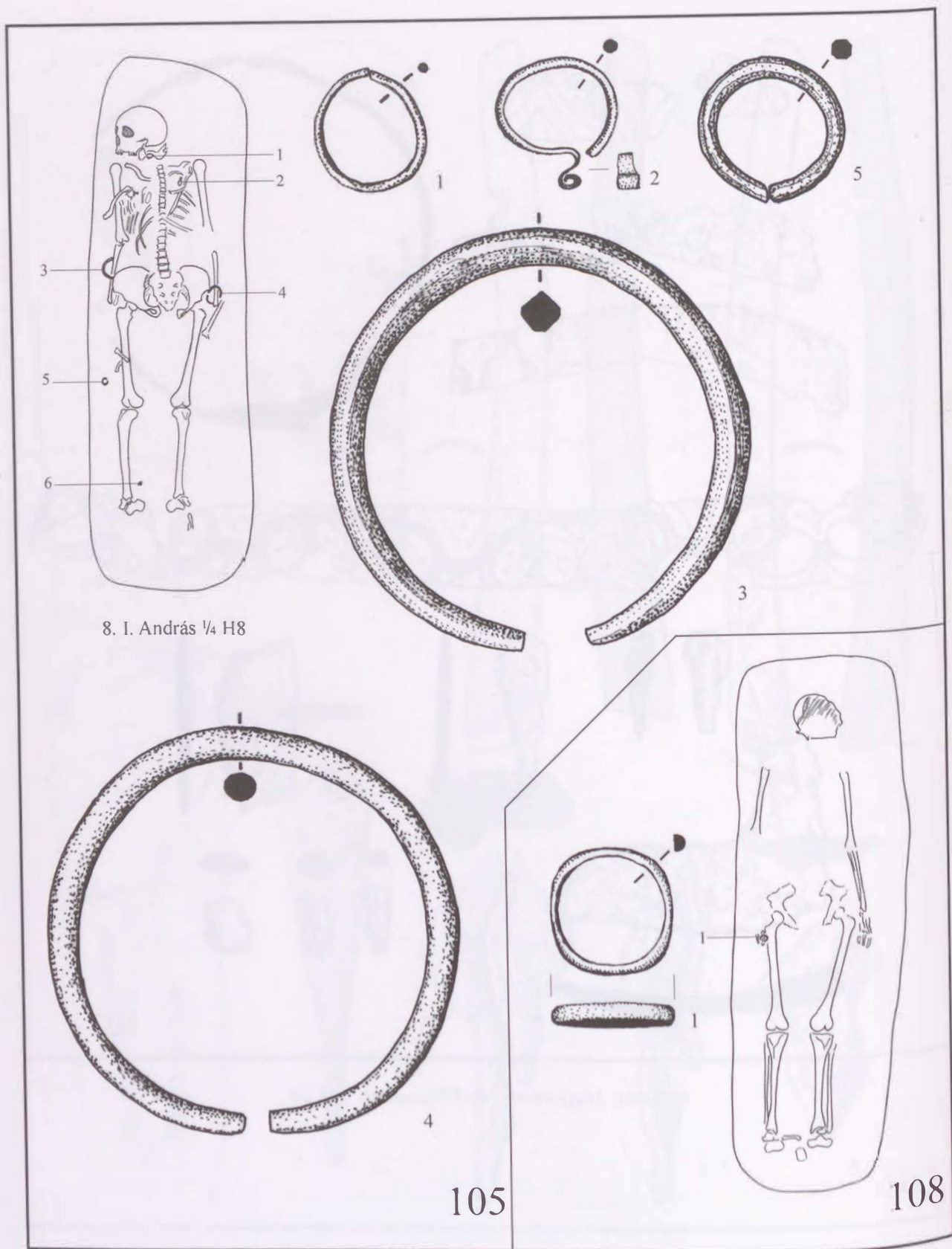
58. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 100-102., 104. sír

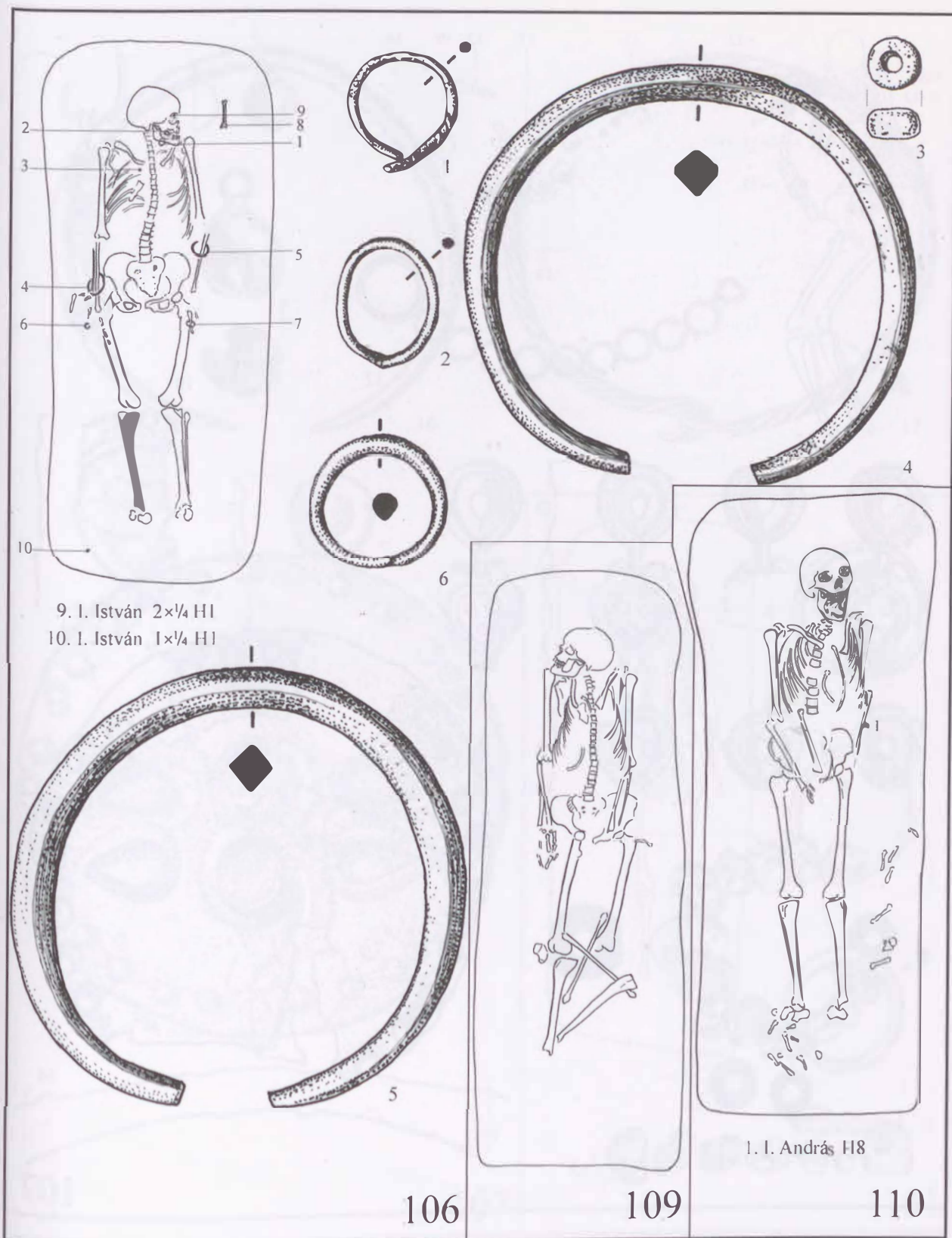
59. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 103. sír

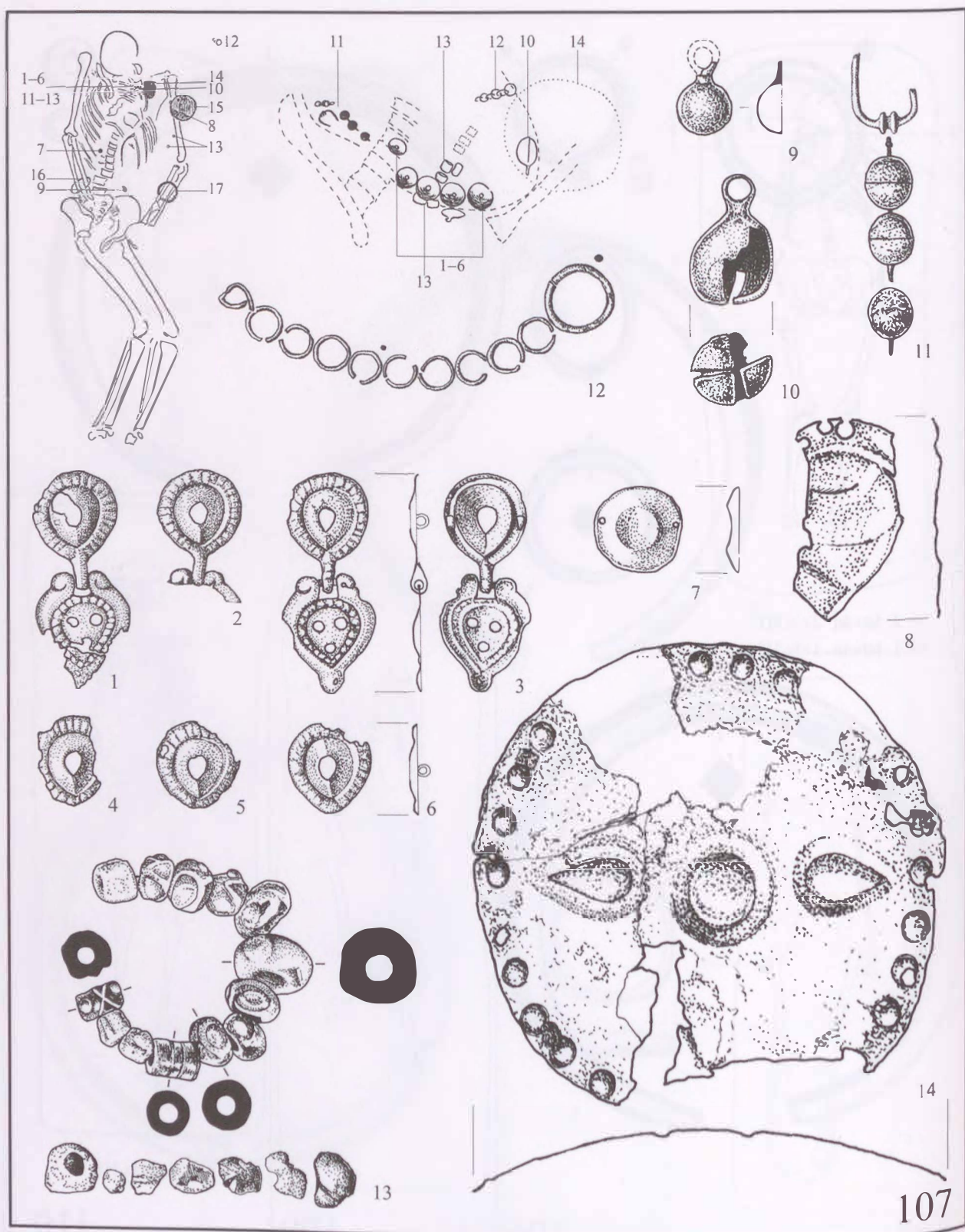
60. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 103. sír

61. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 105., 108. sír

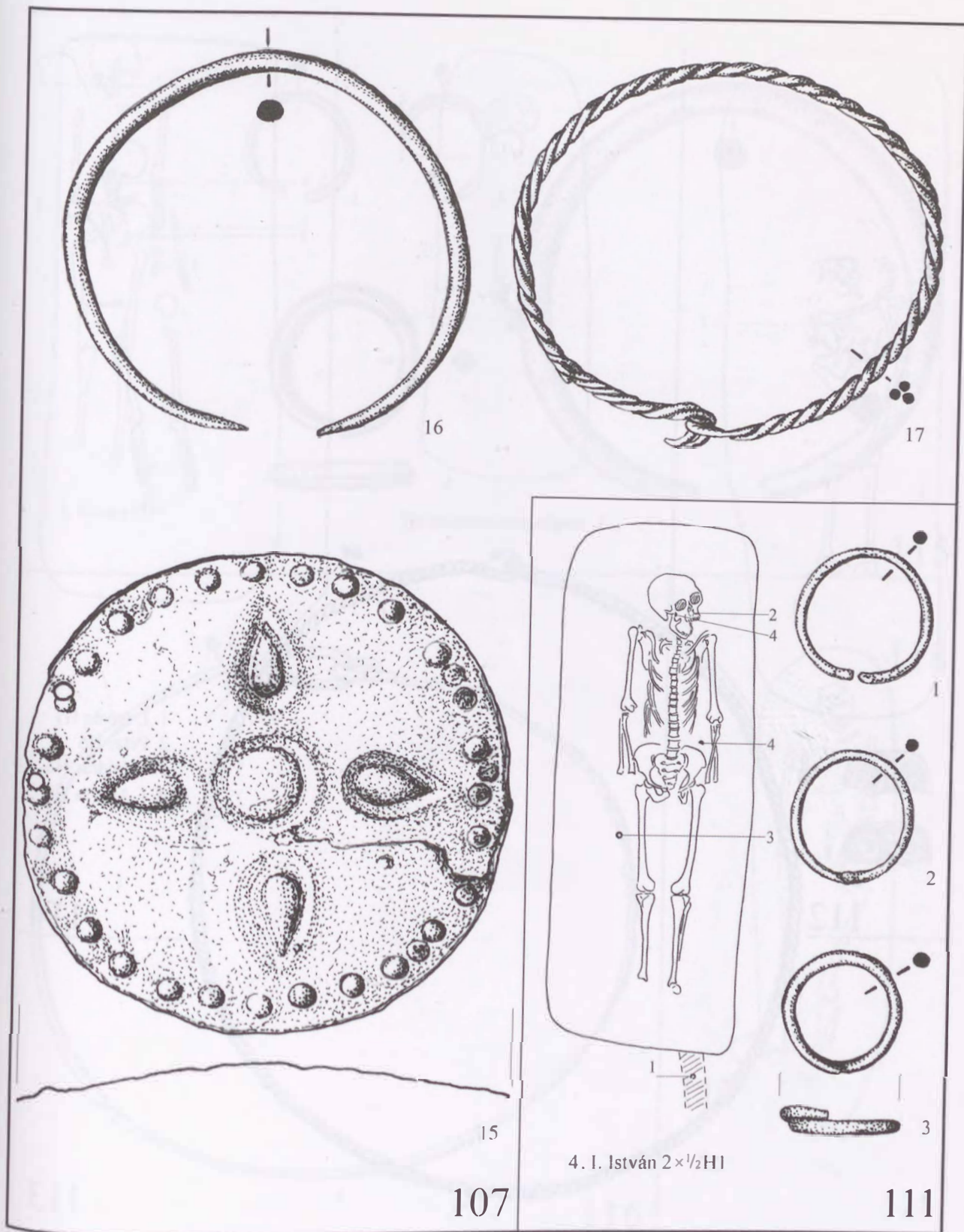

62. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 106., 109., 110. sír

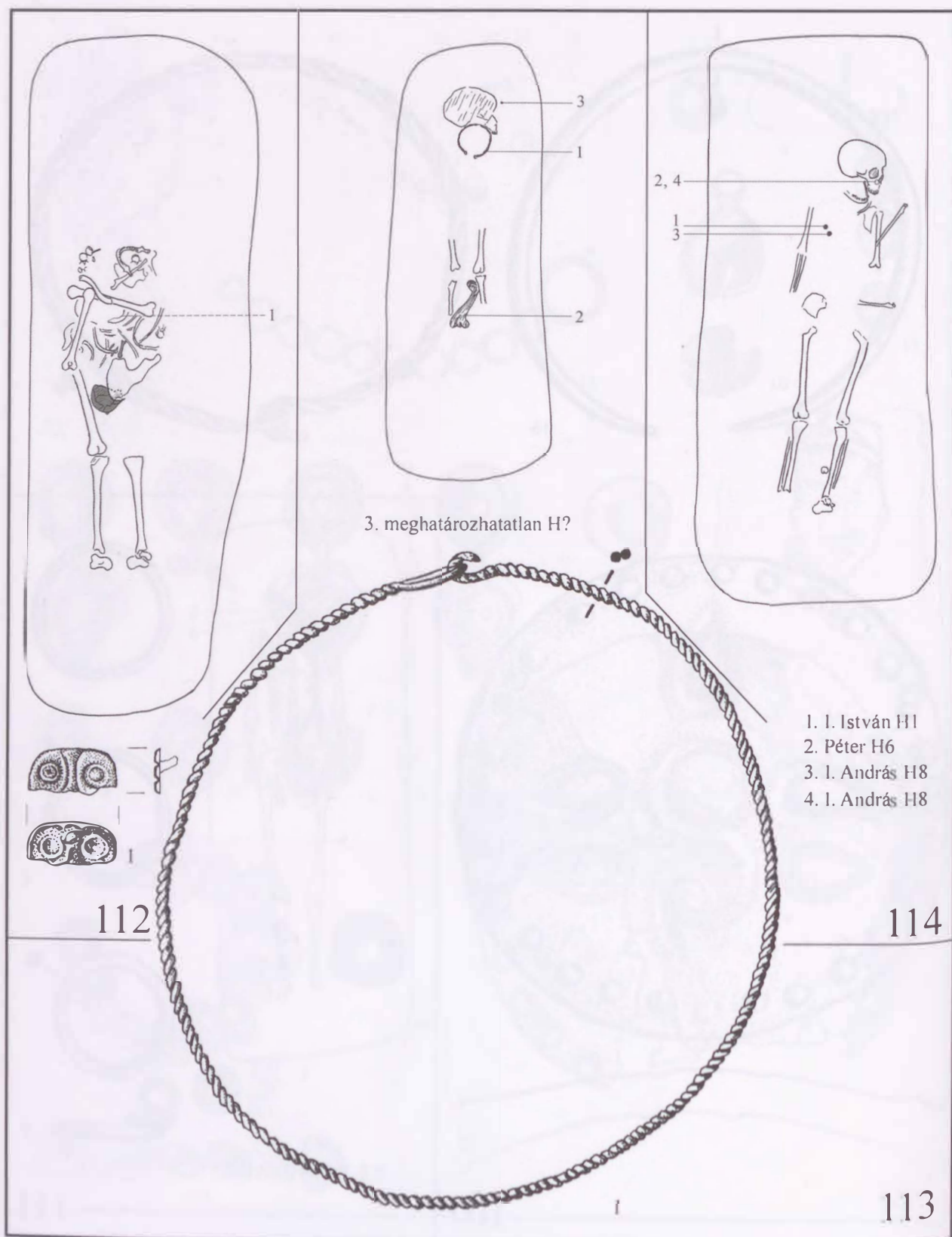

63. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 107. sír

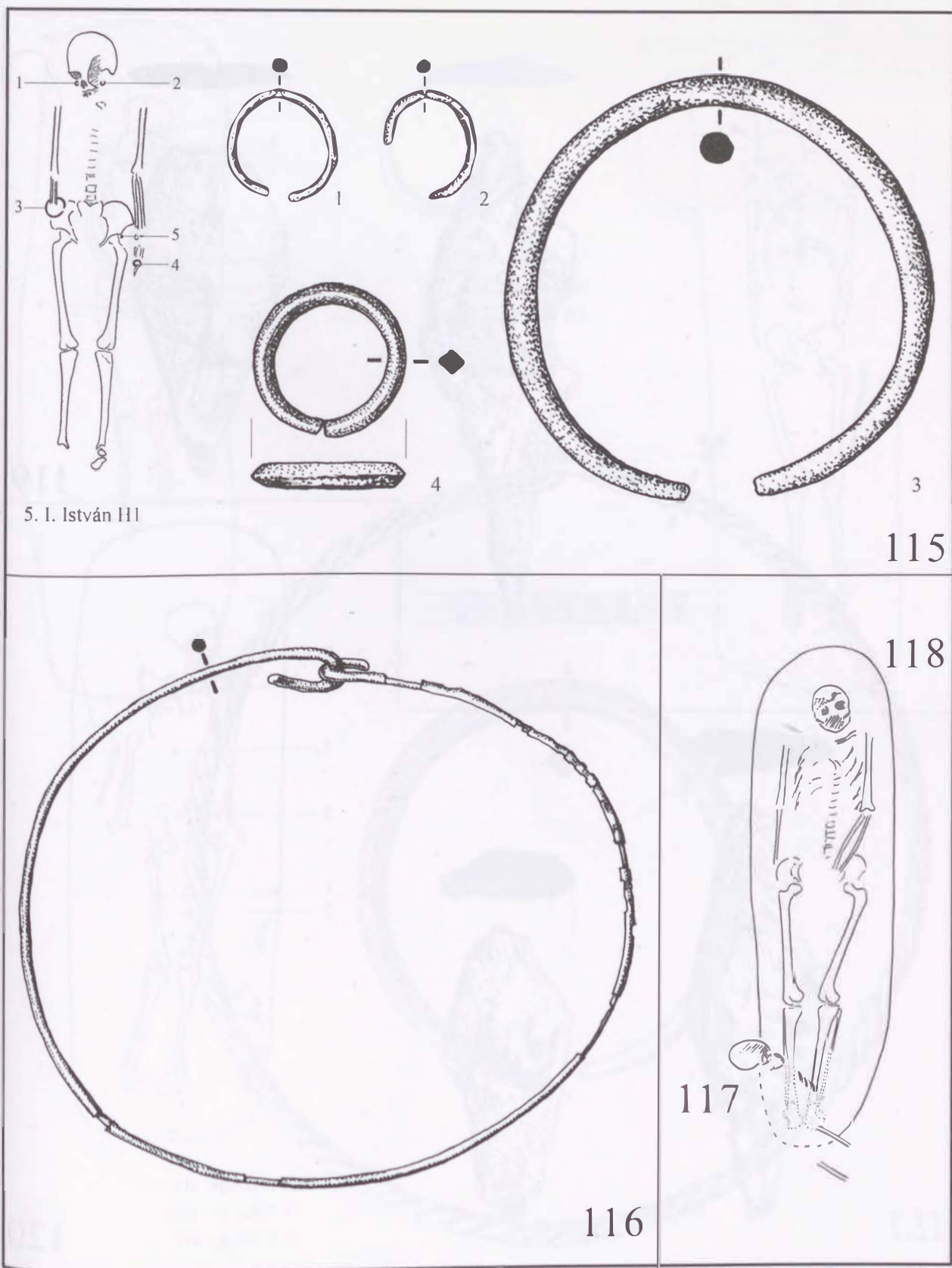

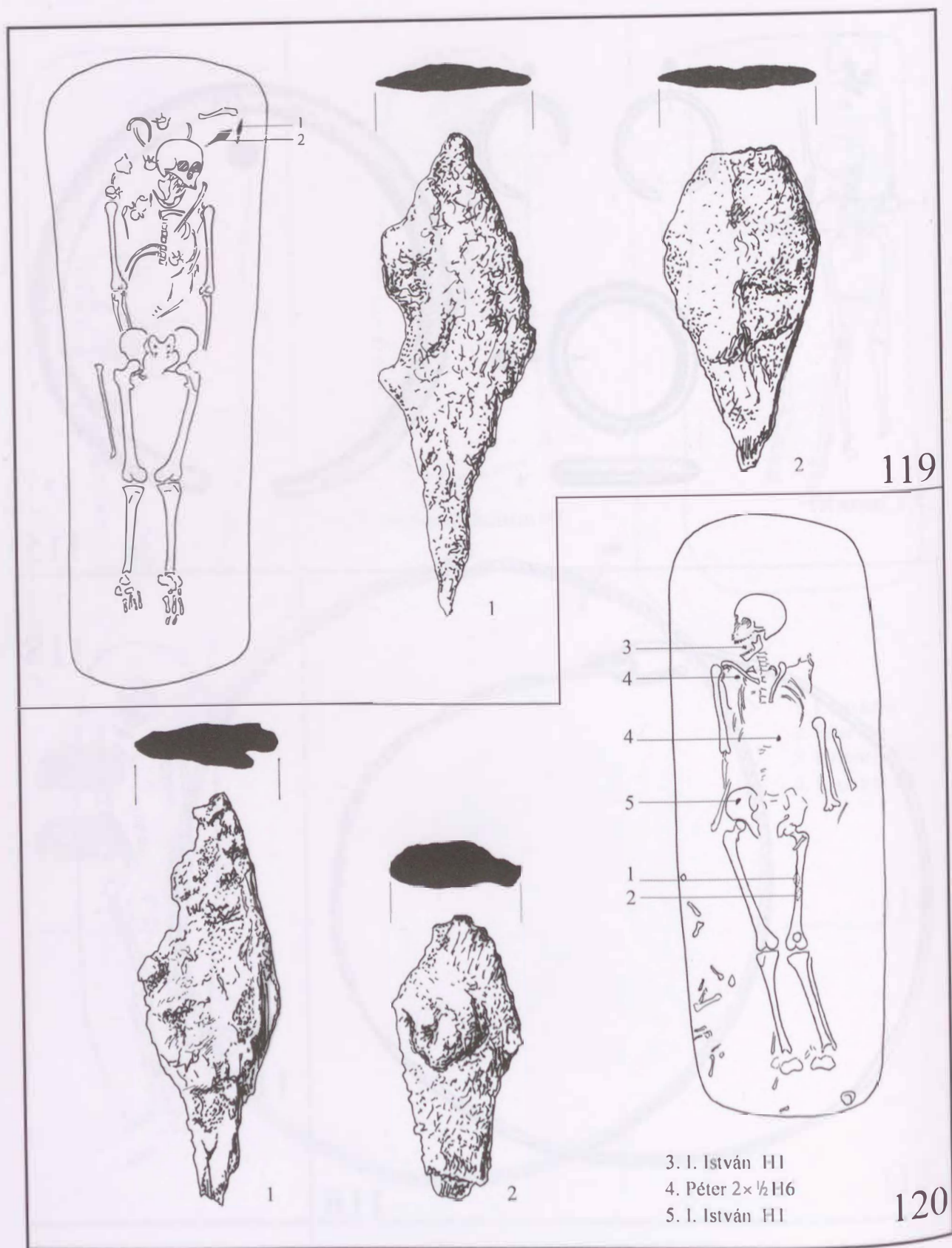
64. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 107., 111. sír

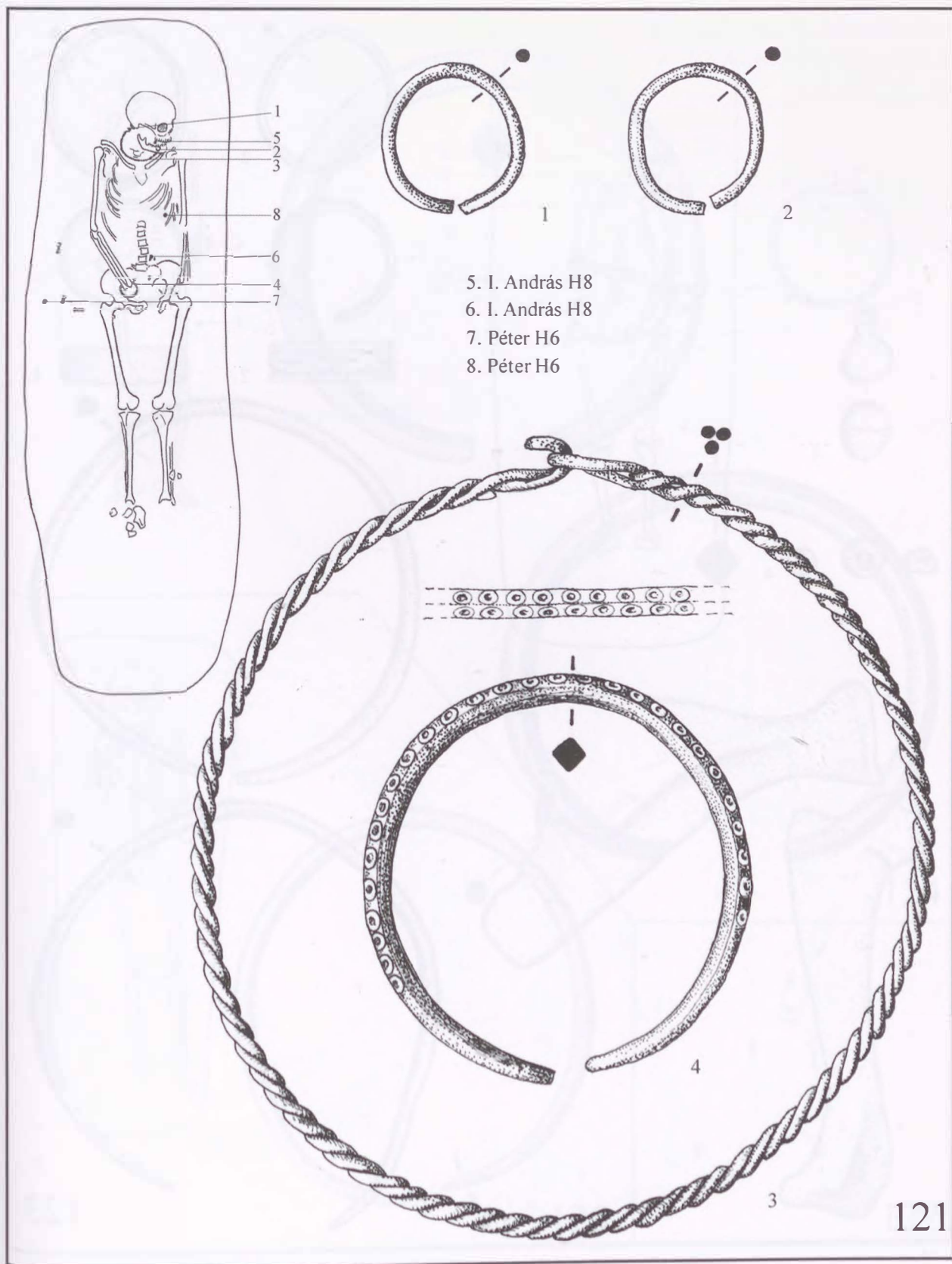
65. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 112., 112a., 113., 114. sír

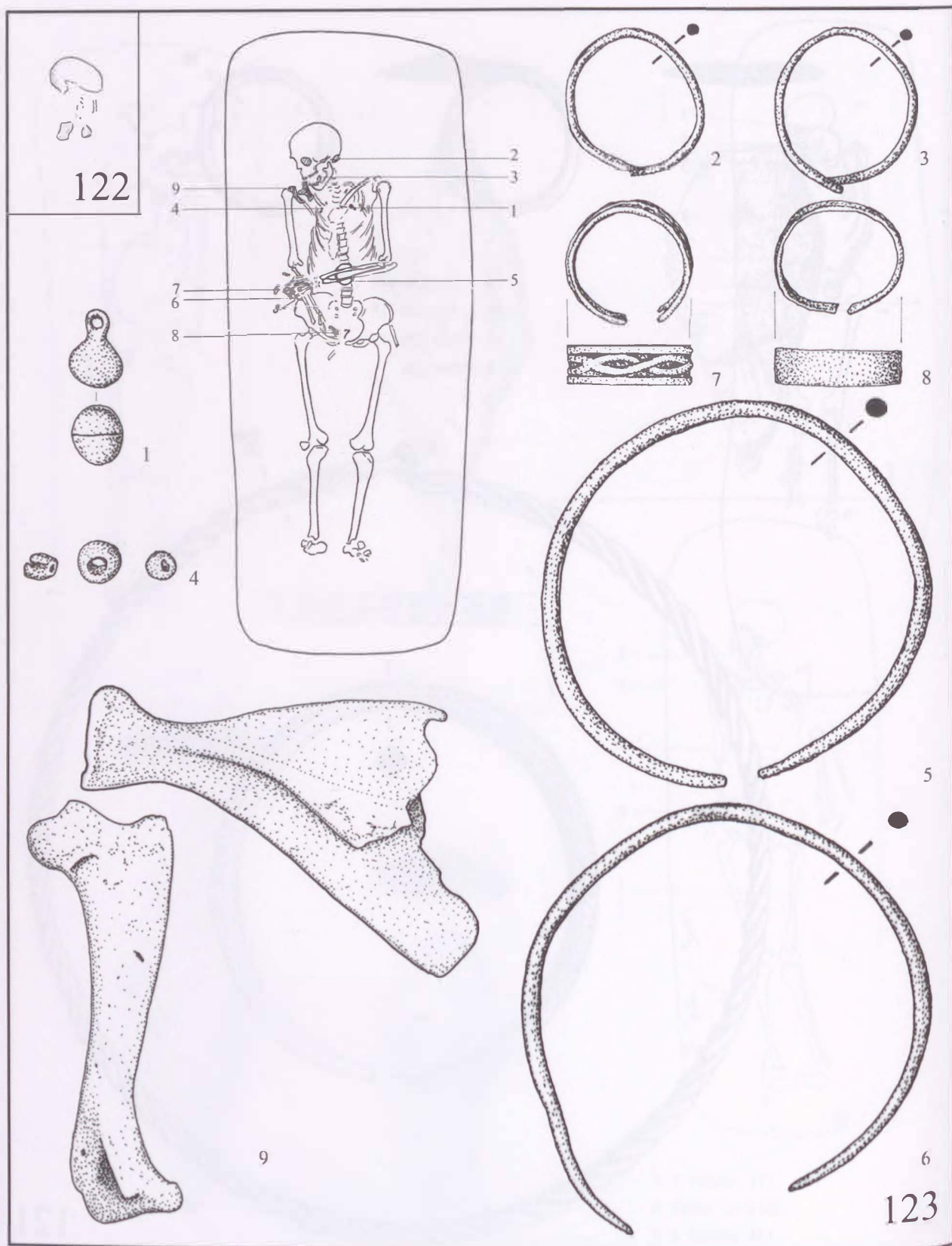
66. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 115-118. sír

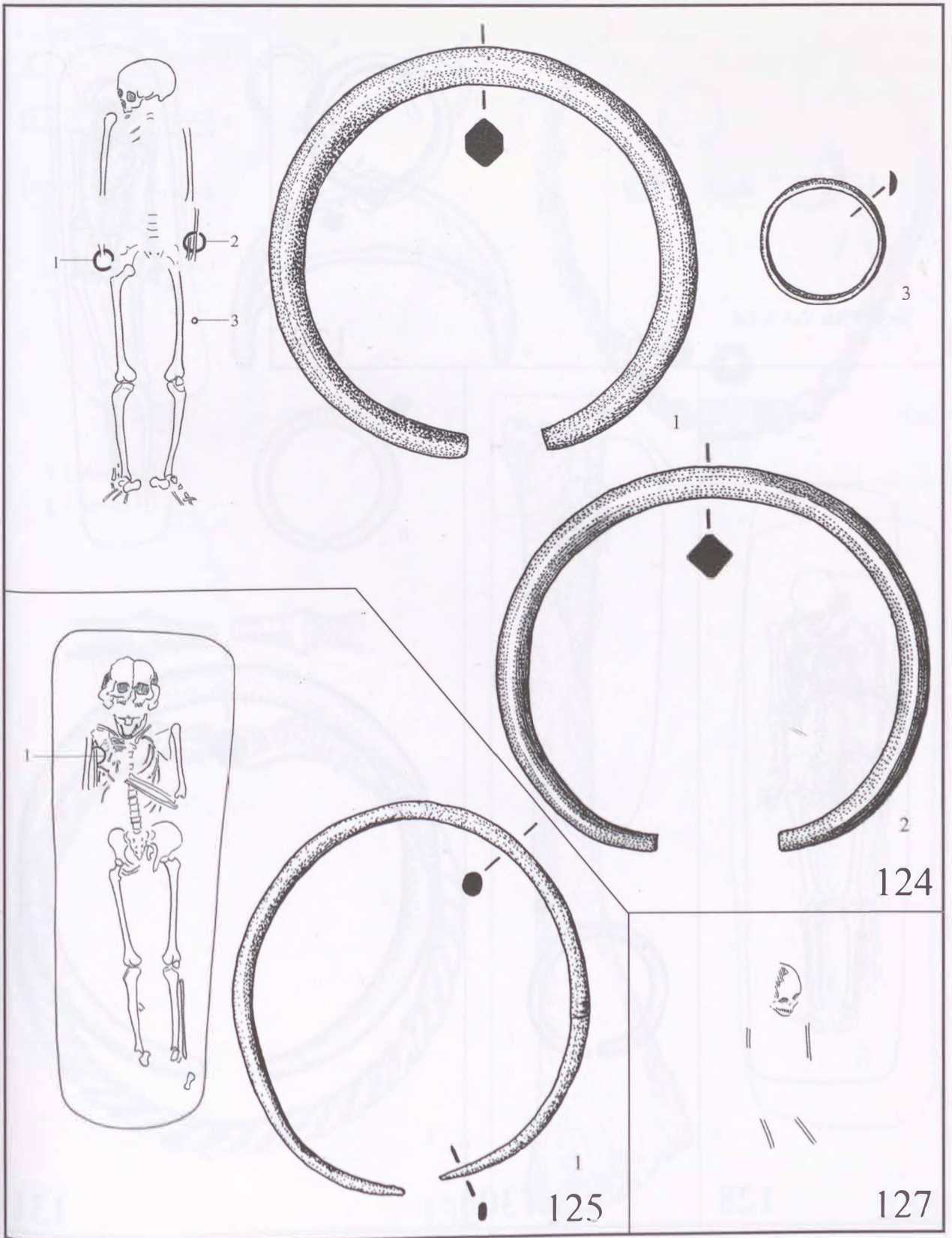
67. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 119., 120. sír

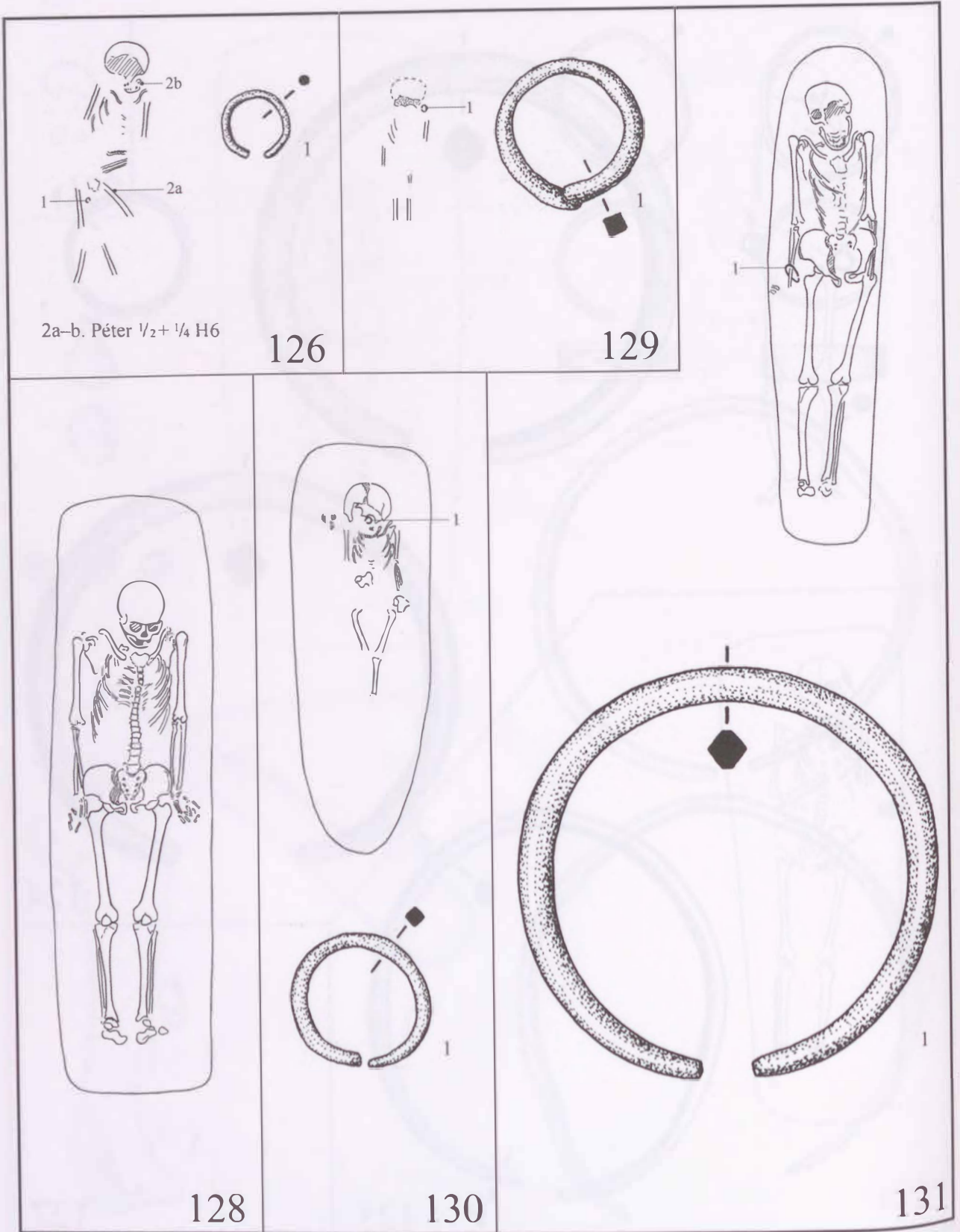
68. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 121. sír

69. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 122., 123. sír

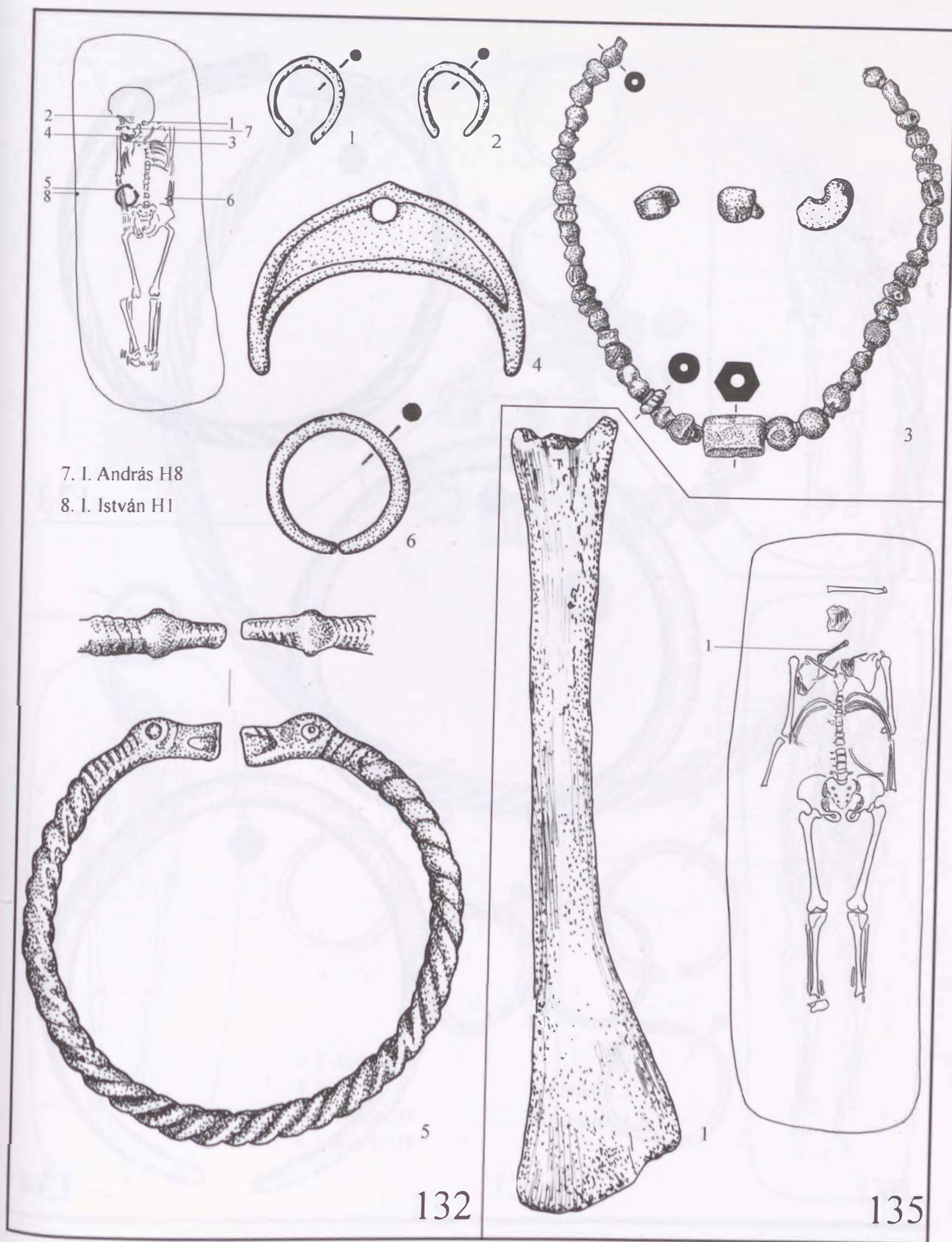

70. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 124., 125., 127. sír

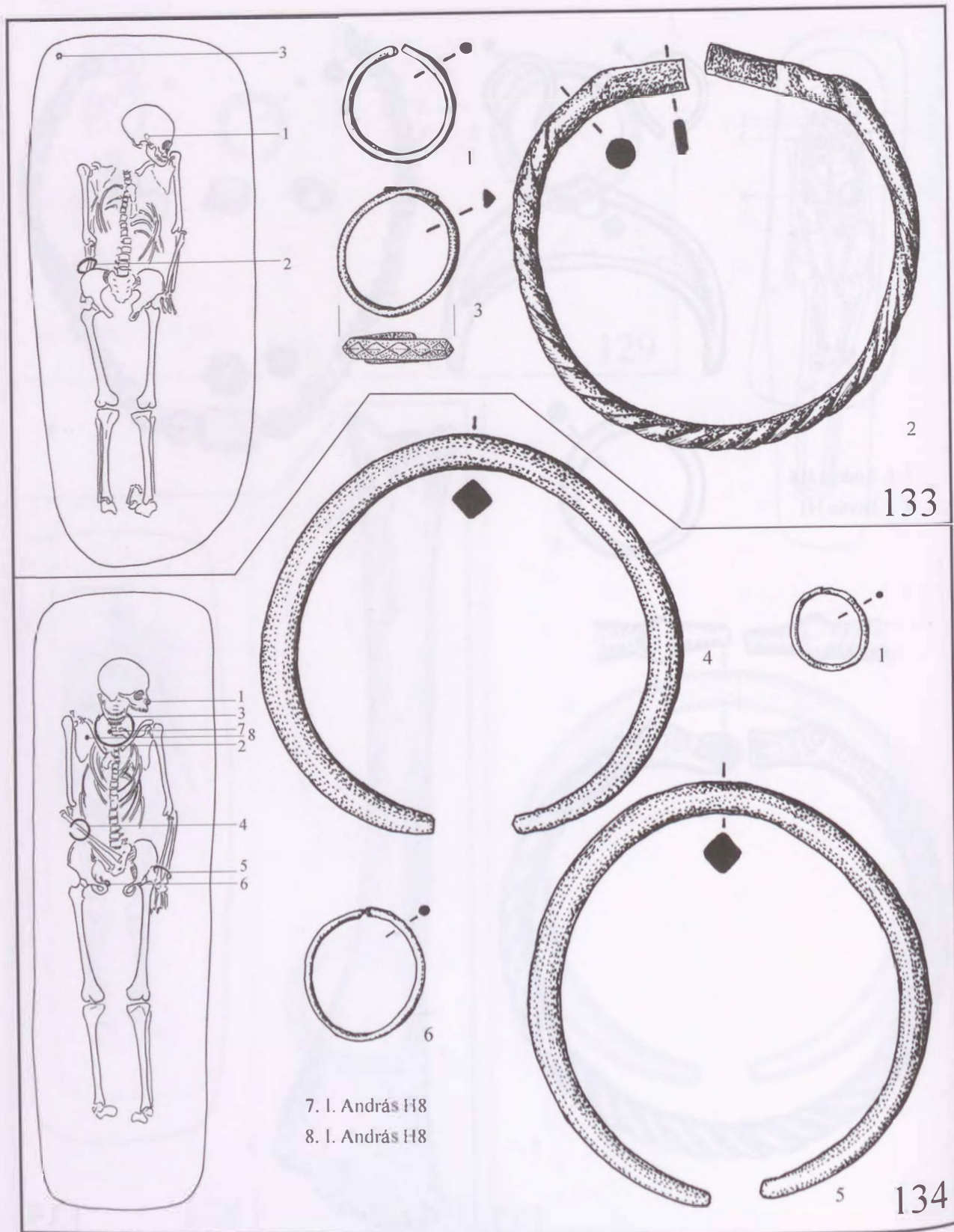

71. tábla. Magyarhomorog-Könya-domb. 126., 128-131. sír

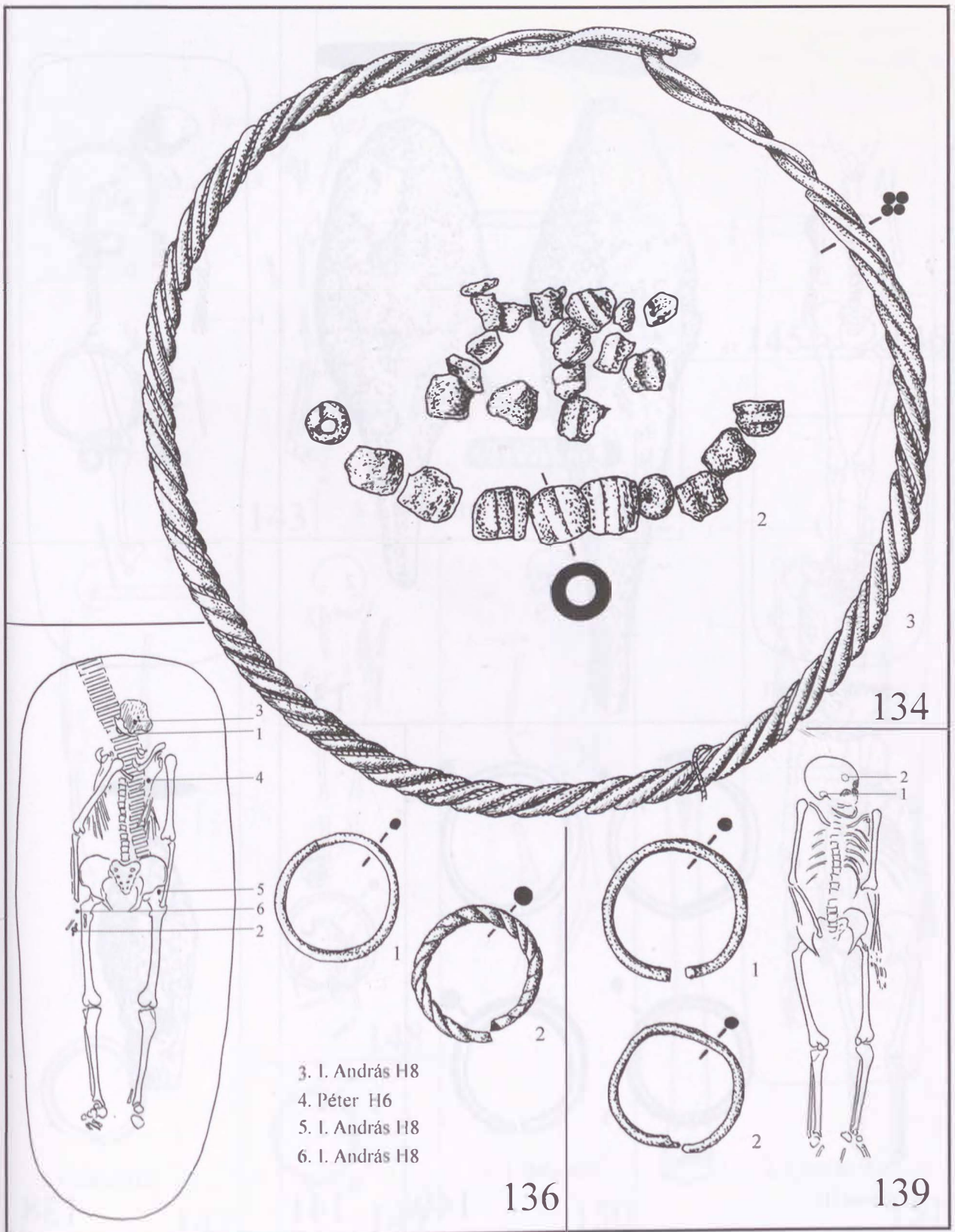
72. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 132., 125. sír

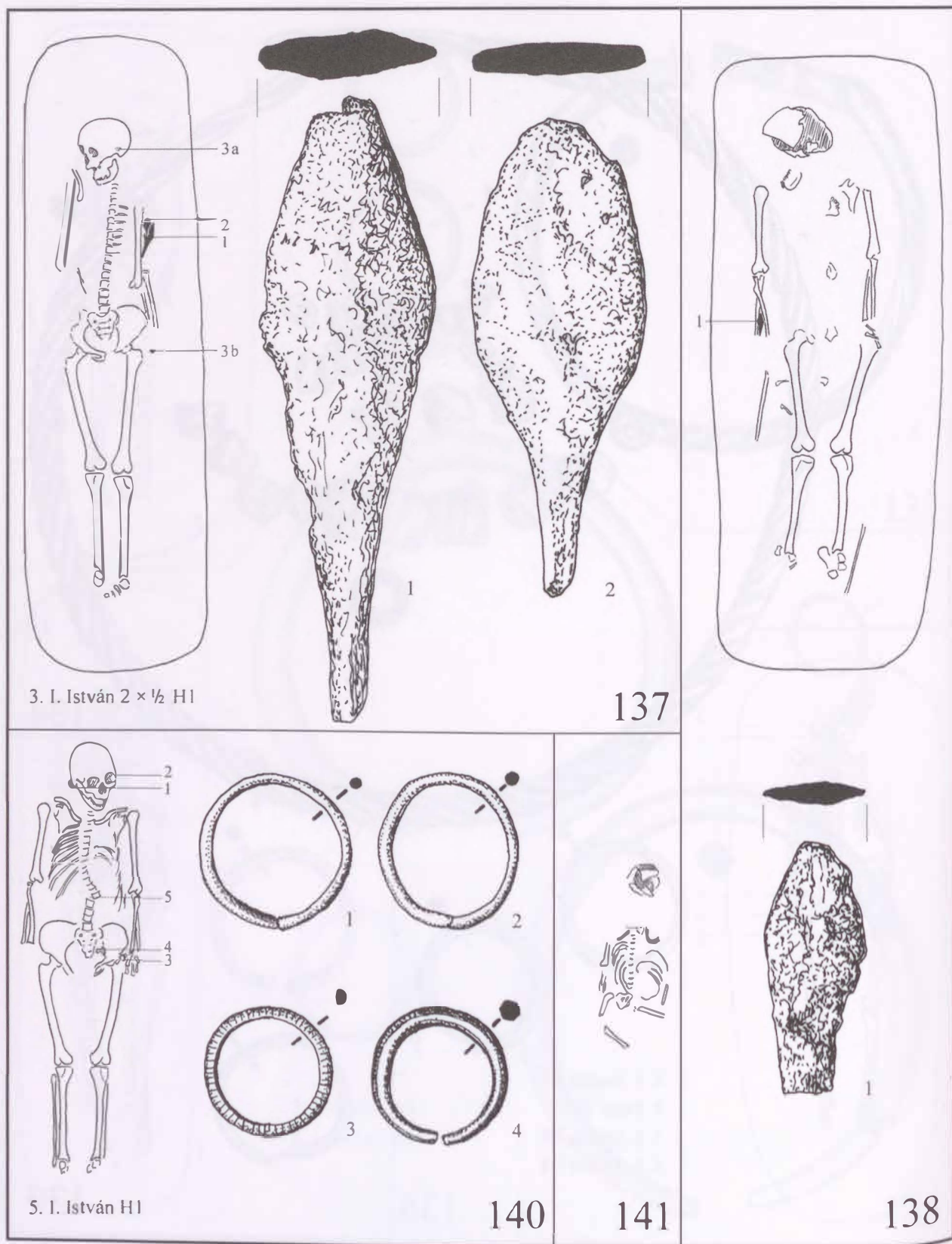
7. I. András H8

8. I. András H8

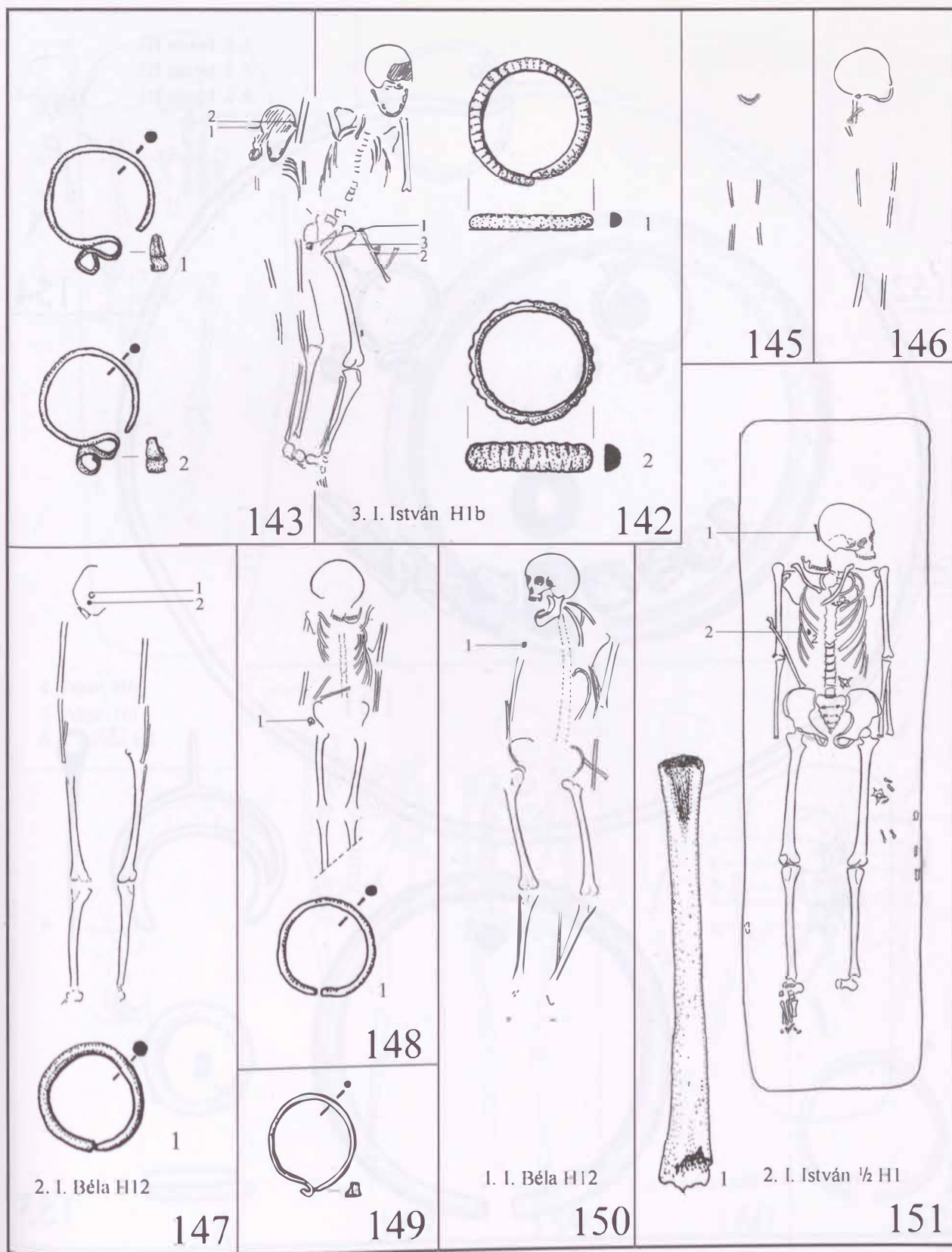
73. tábla, Magyarhomorog-Kőnya-domb, 133., 134. sír

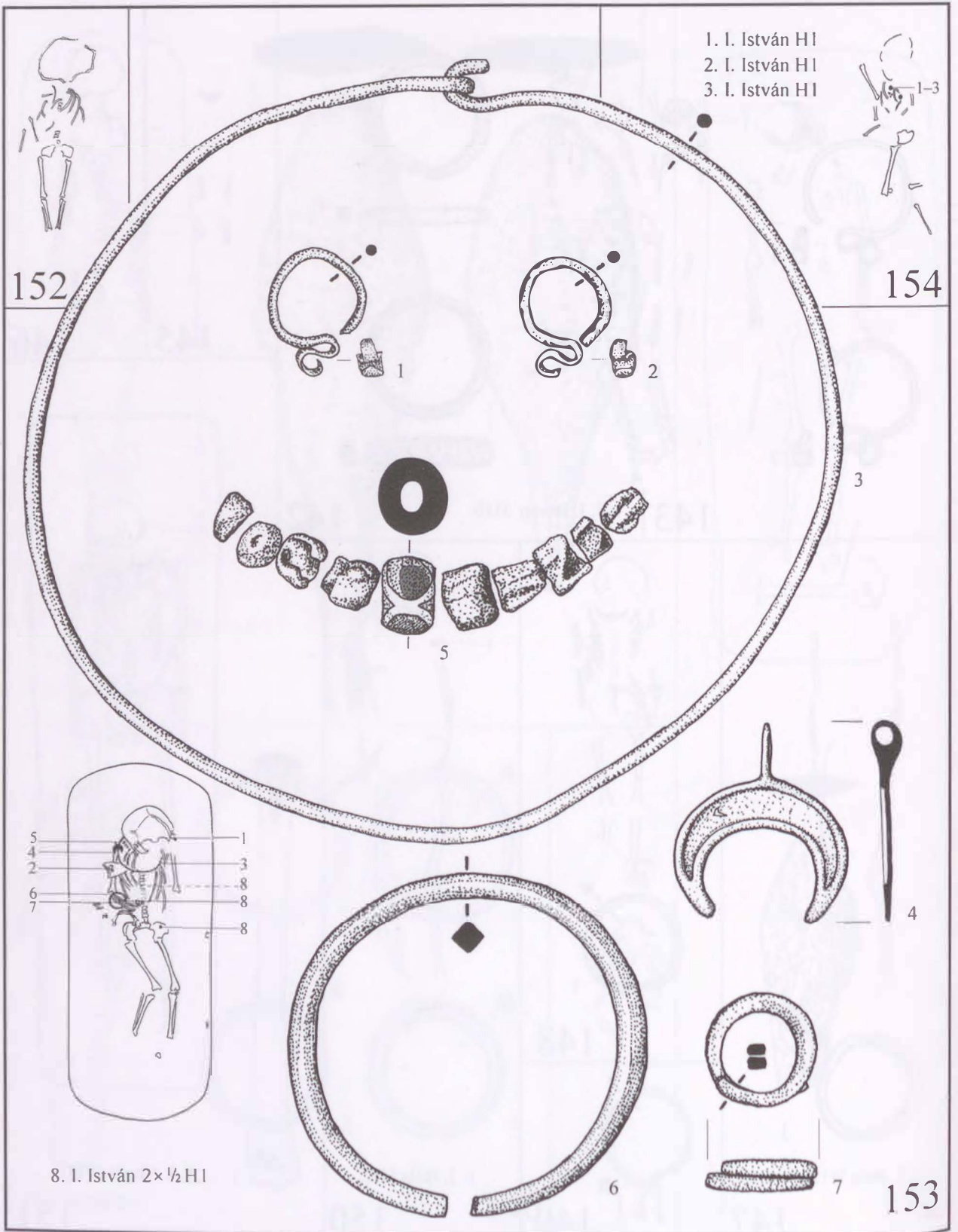
74. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 134., 136., 139. sír

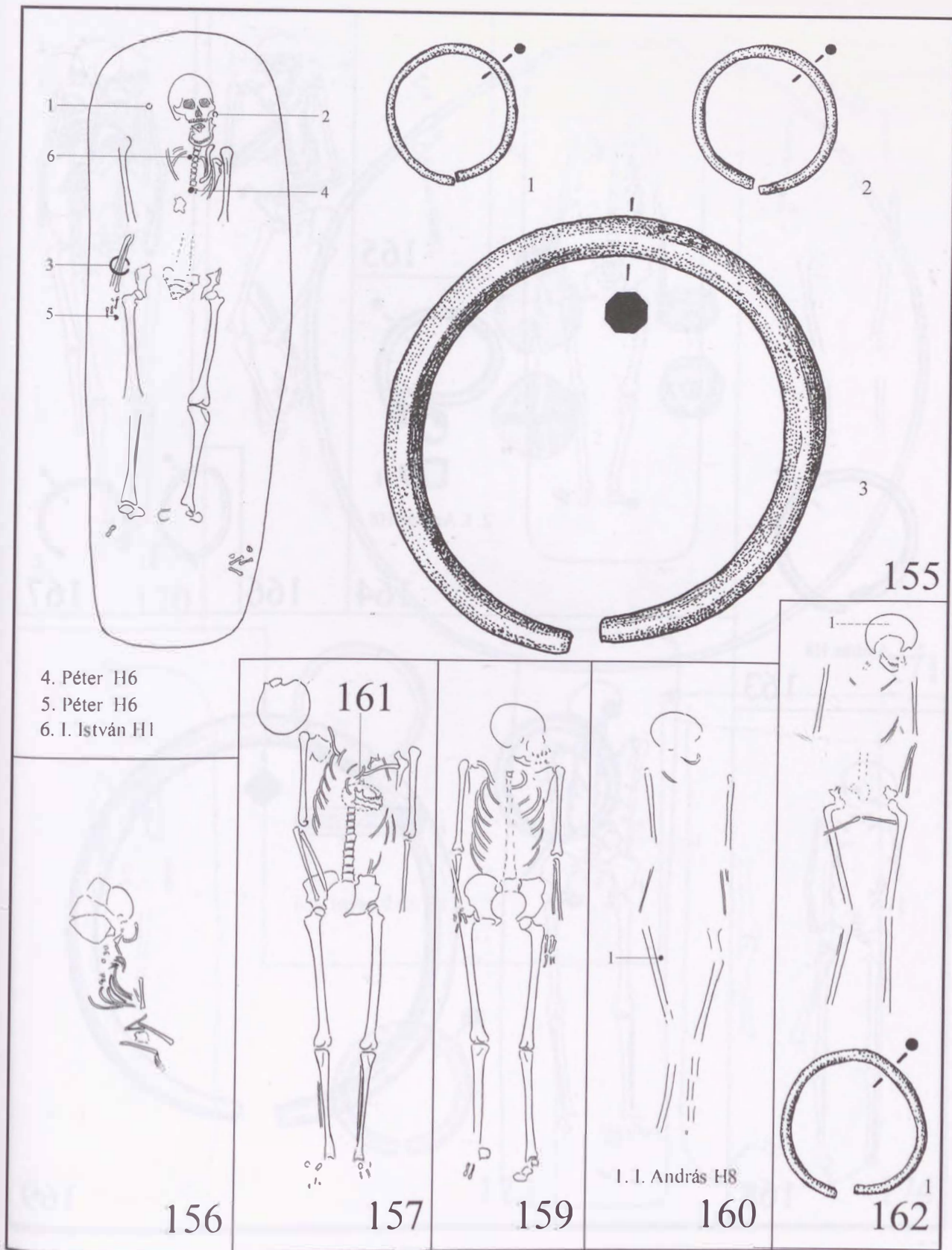
75. tábla. Magyarhomorog-Könya-domb. 137., 138. 140., 141. sír

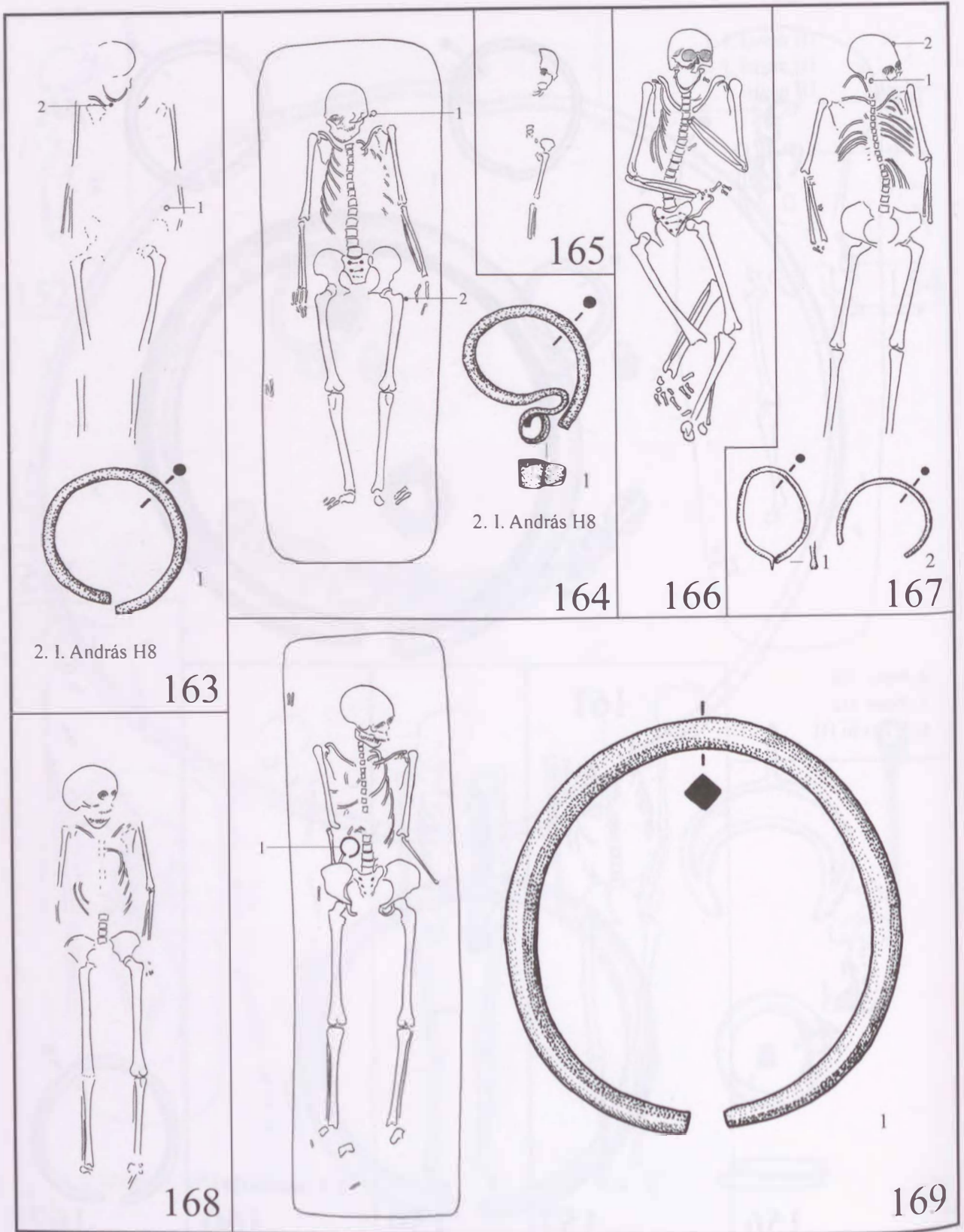
76. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 142., 143., 145-151. sír

77. tábla. Magyarhomorog-Könya-domb. 152-154. sír

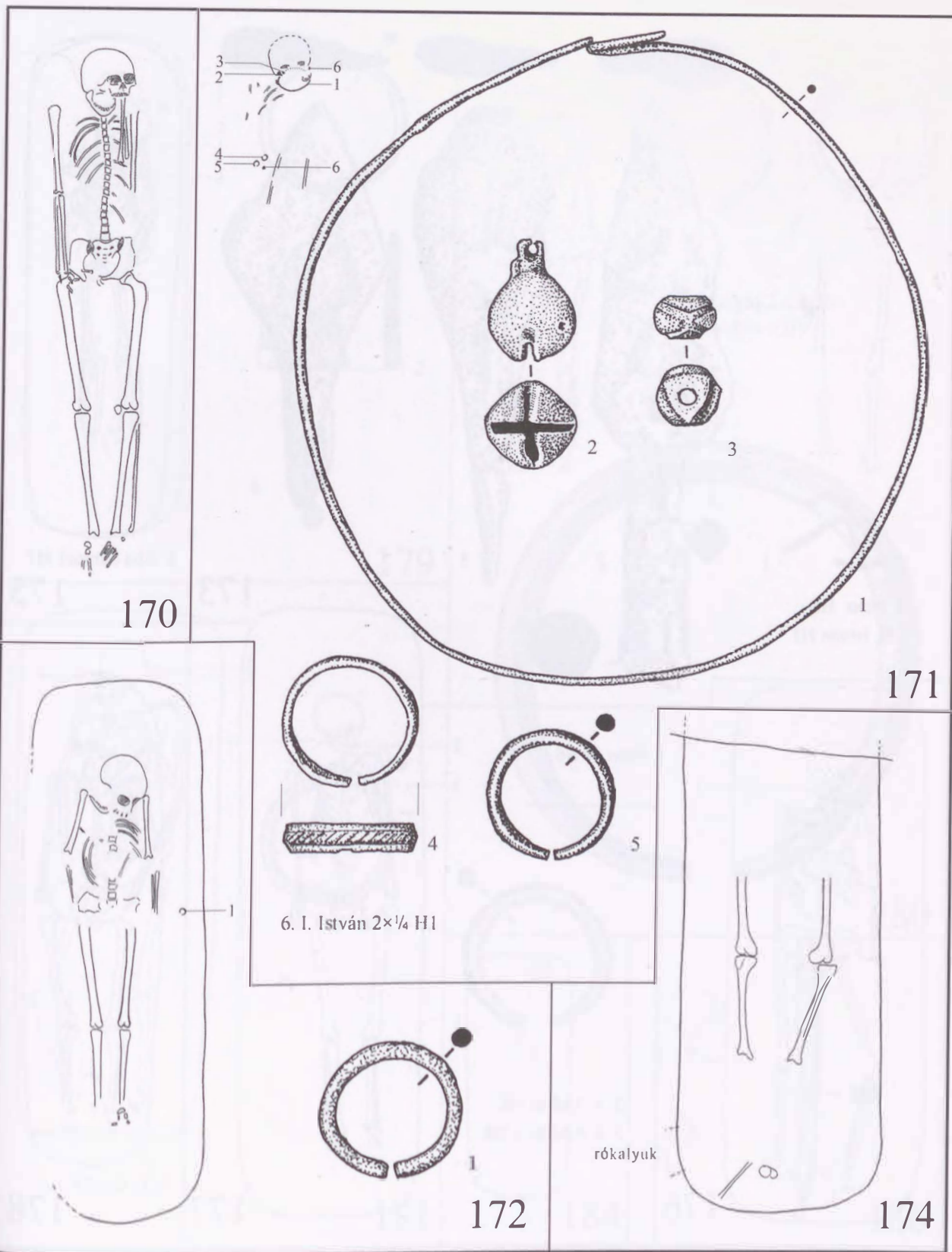

78. tábla. Magyarhomorog-Kánya-domb, 155-157., 159-162. sír

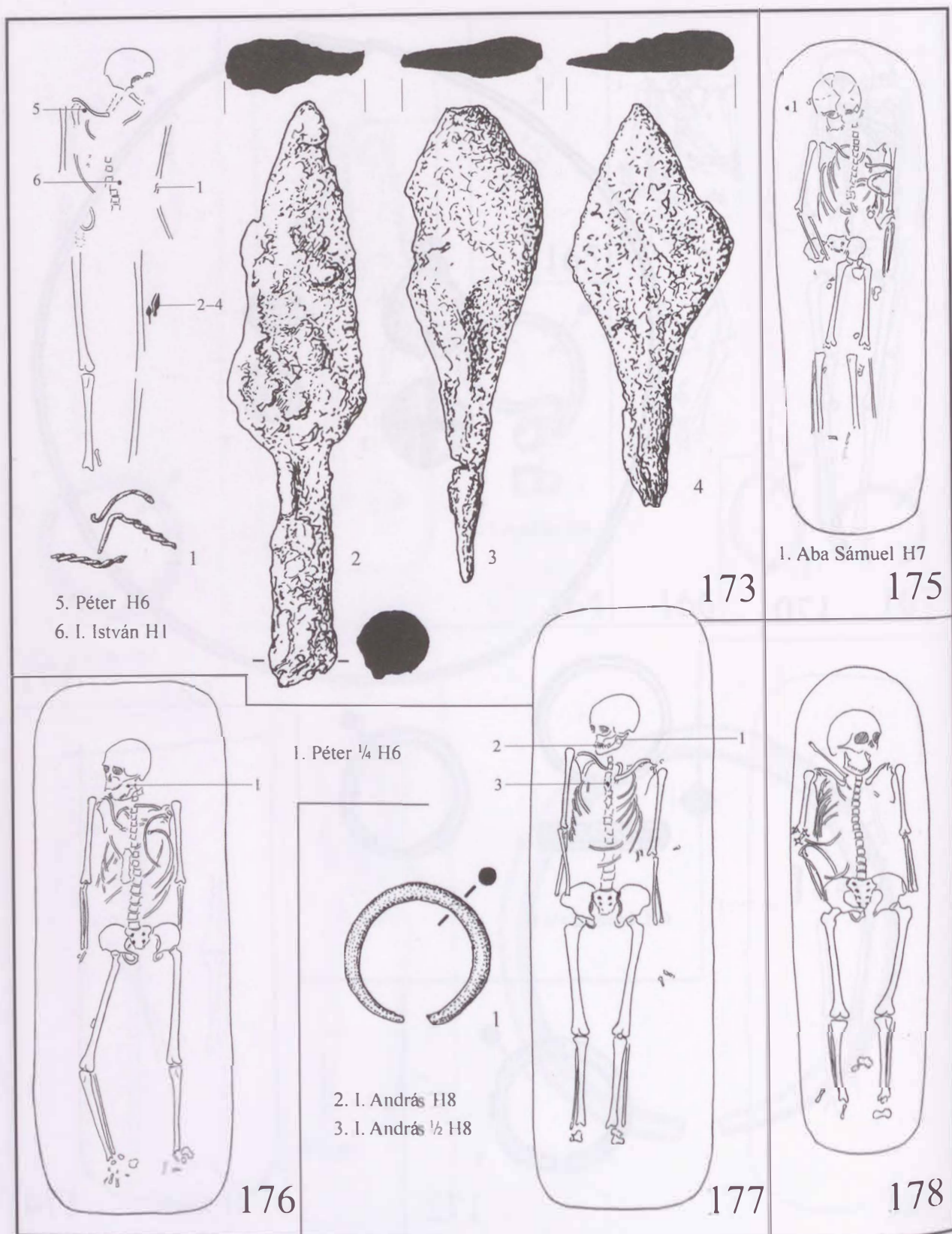

79. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 163–169. sír

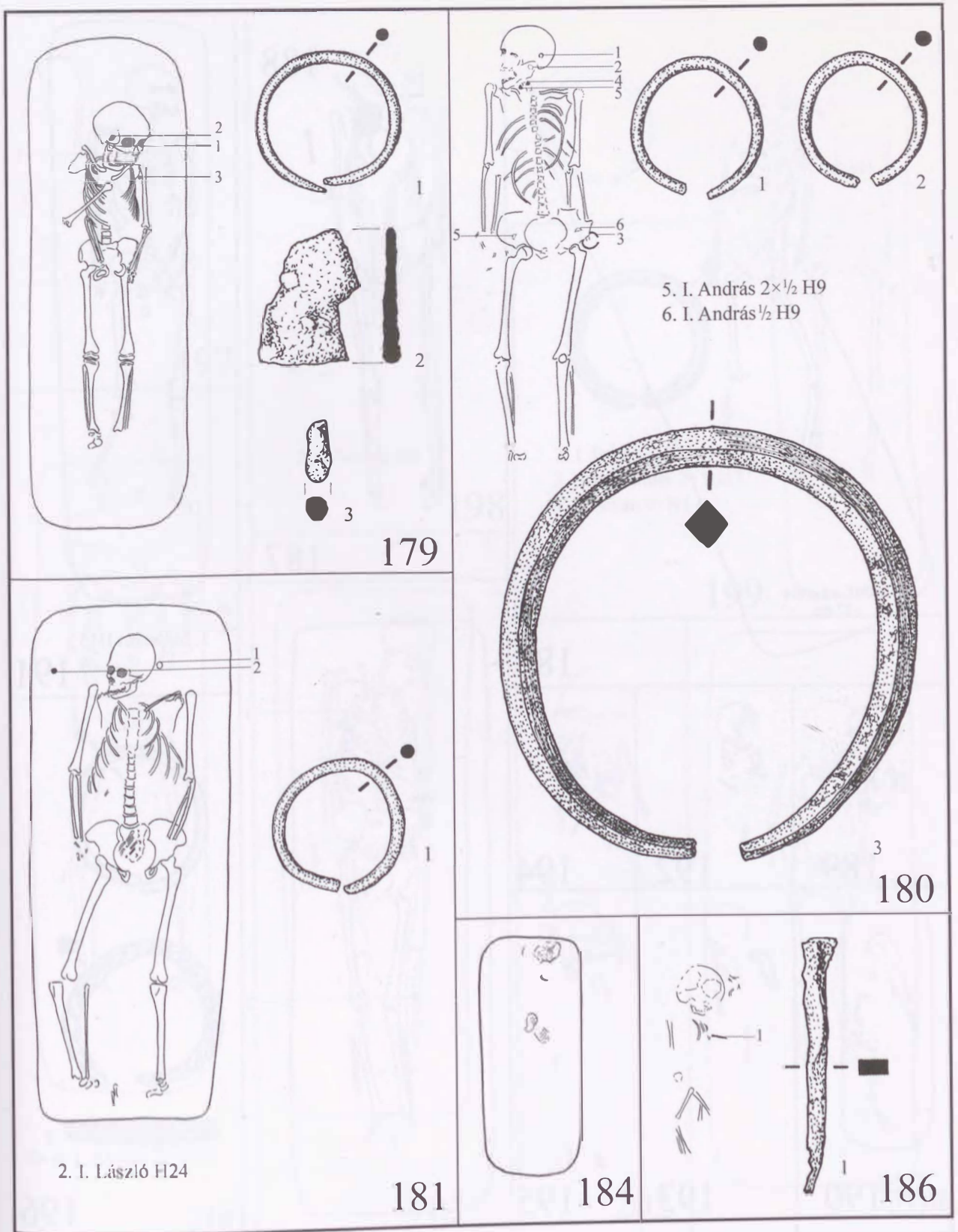

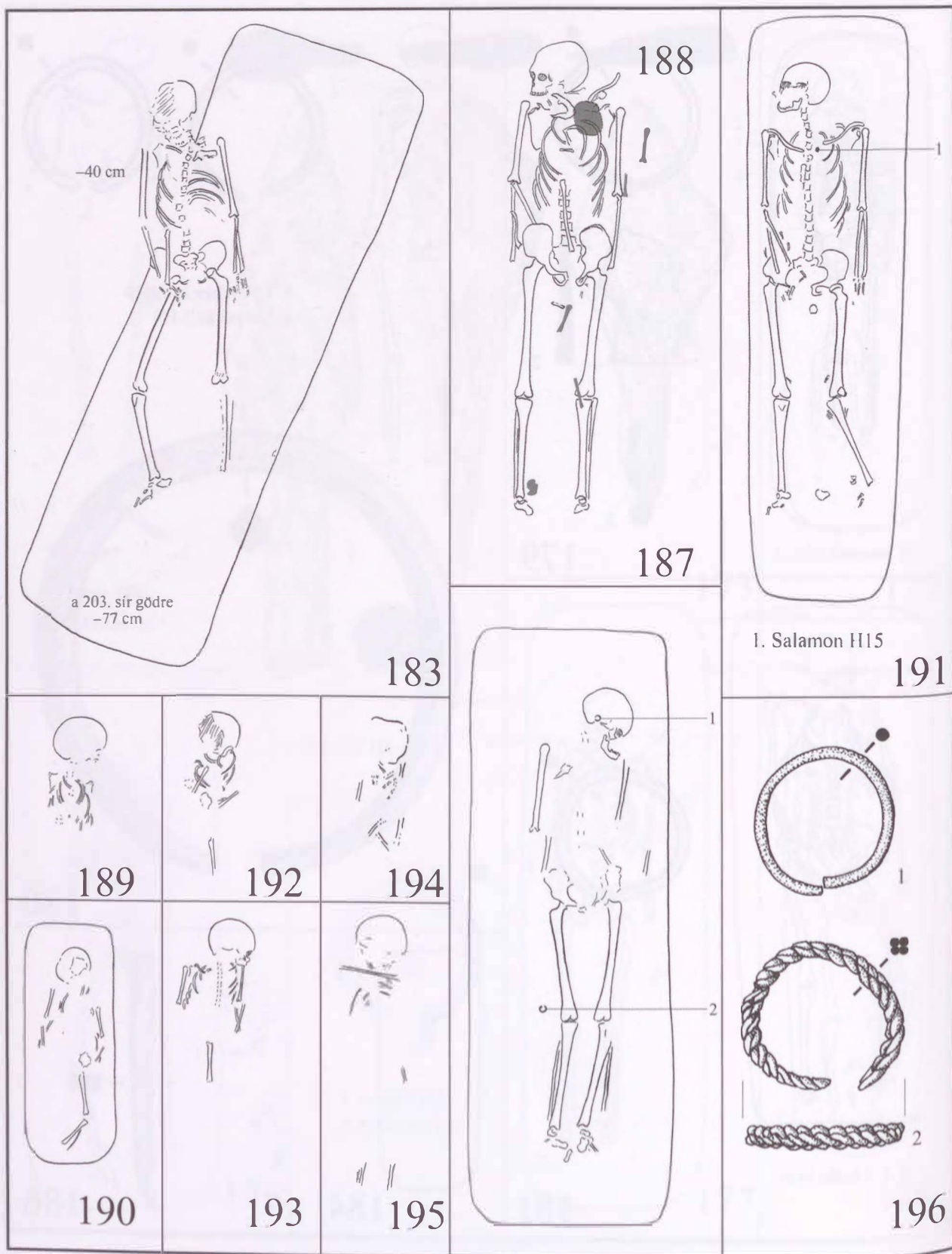
80. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 170–172., 174. sír

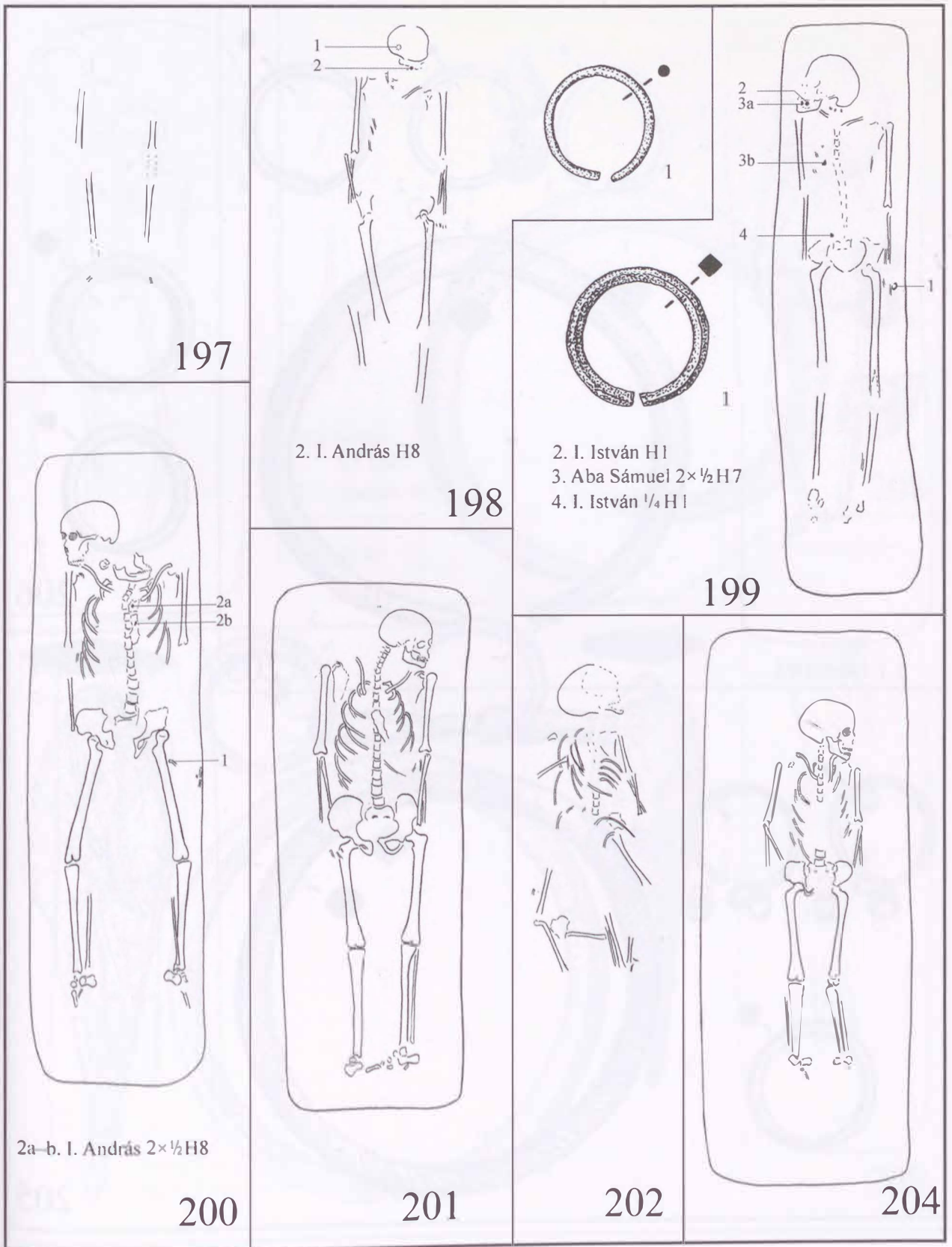
81. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 173., 175-178. sír

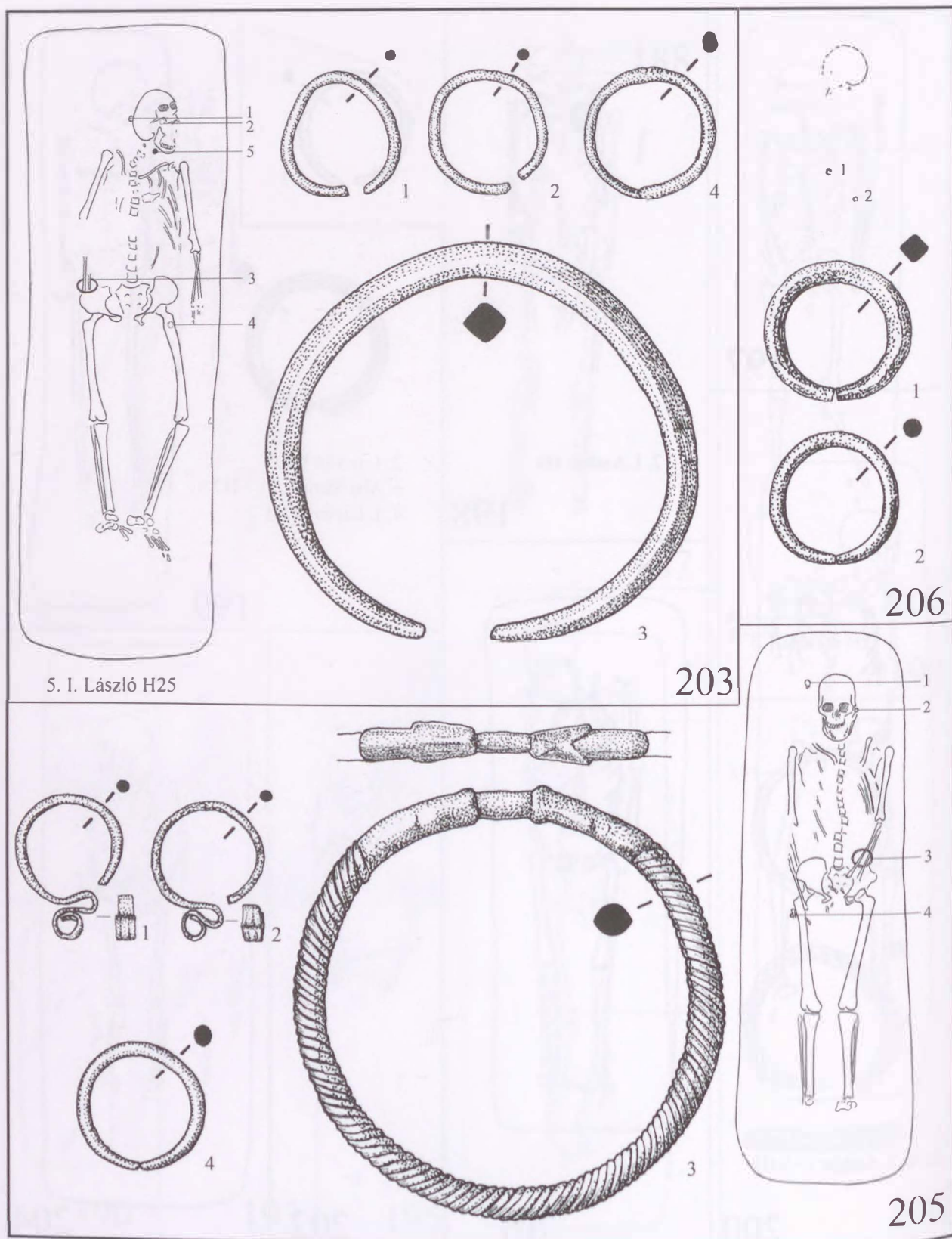
8a. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 179-181., 184., 186. sír

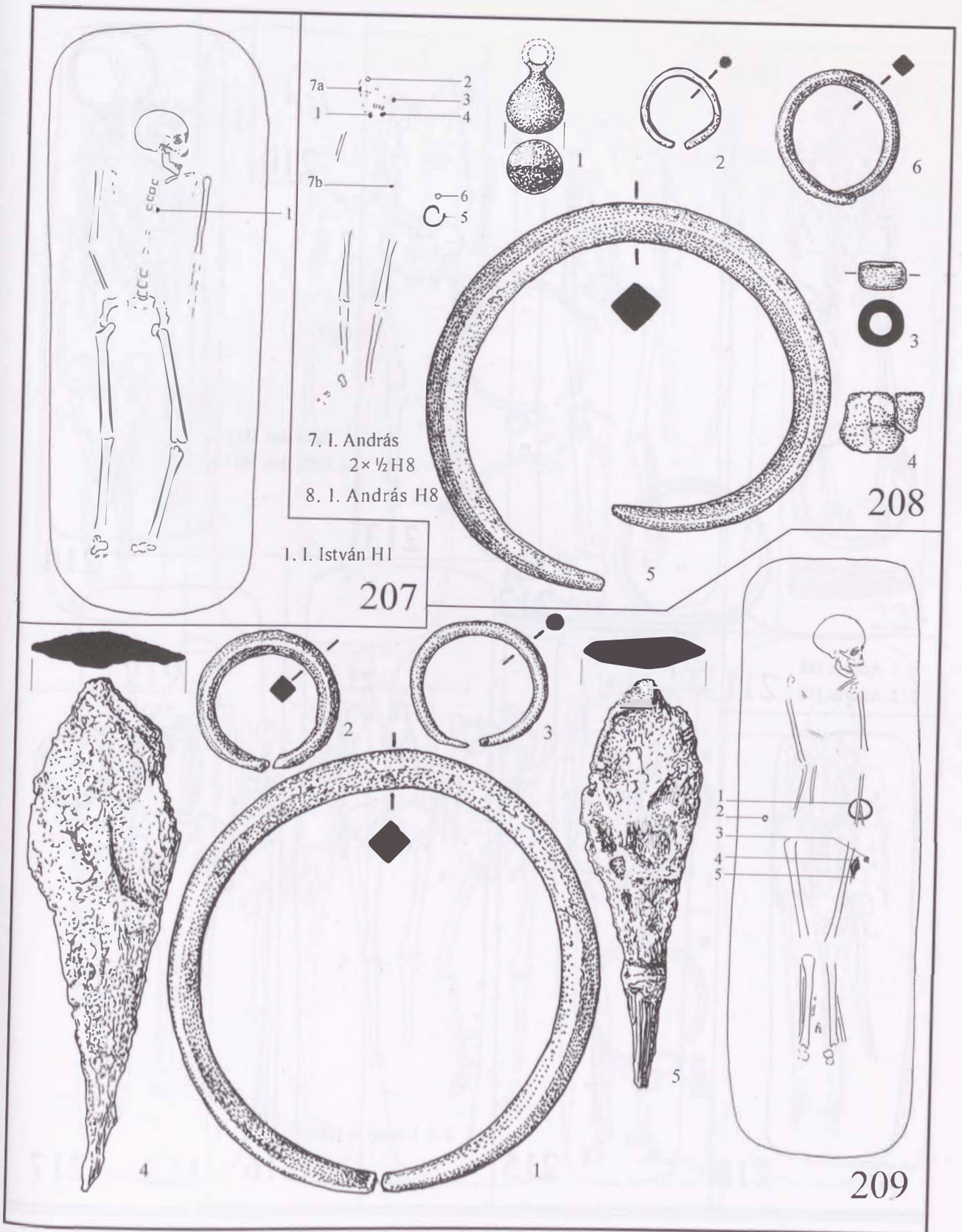
83. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 183., 187-196. sír

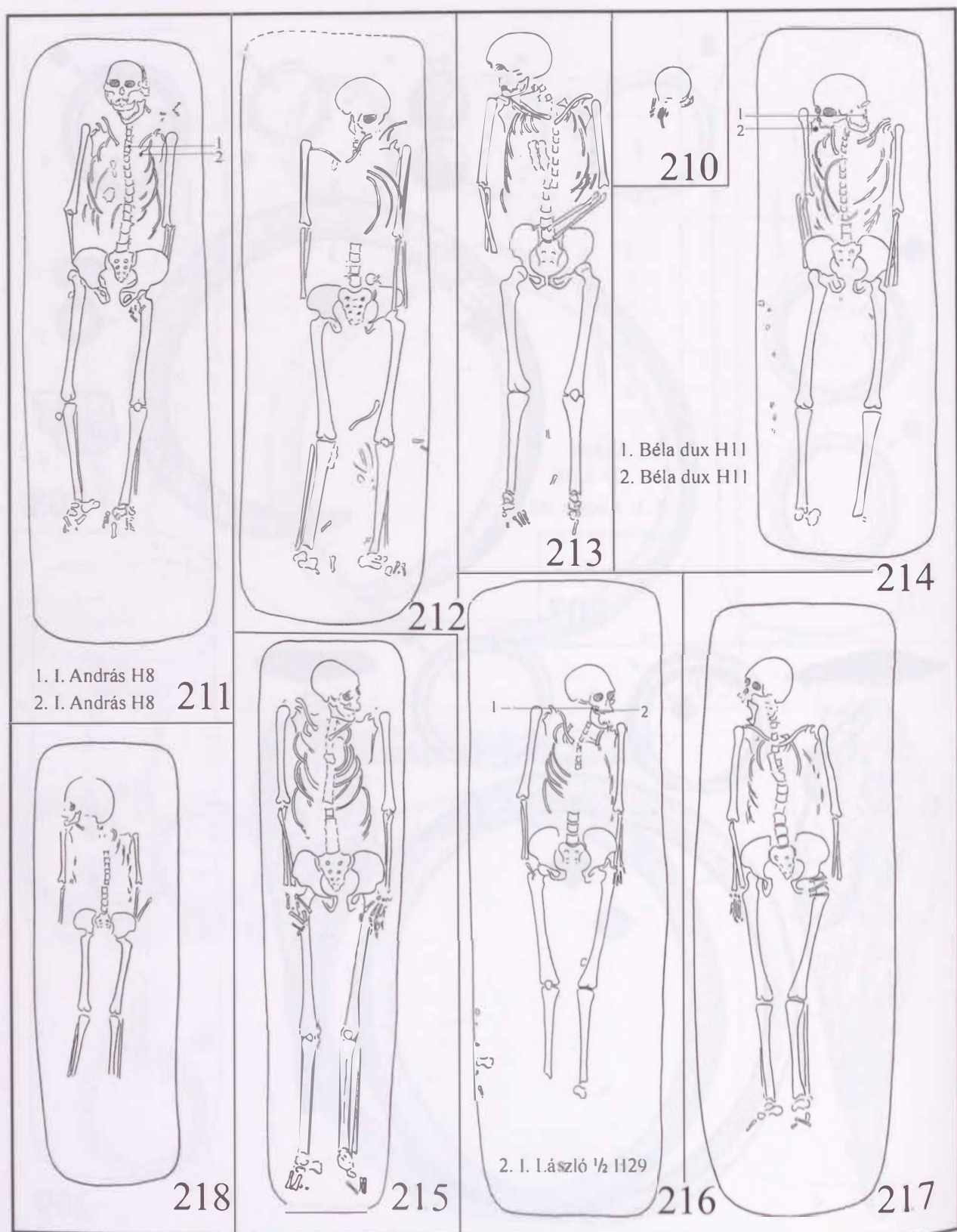
84. tábla. Magvarhomorog-Kónya-domb. 197-202., 204. sír

85. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb, 203., 205., 206. sír

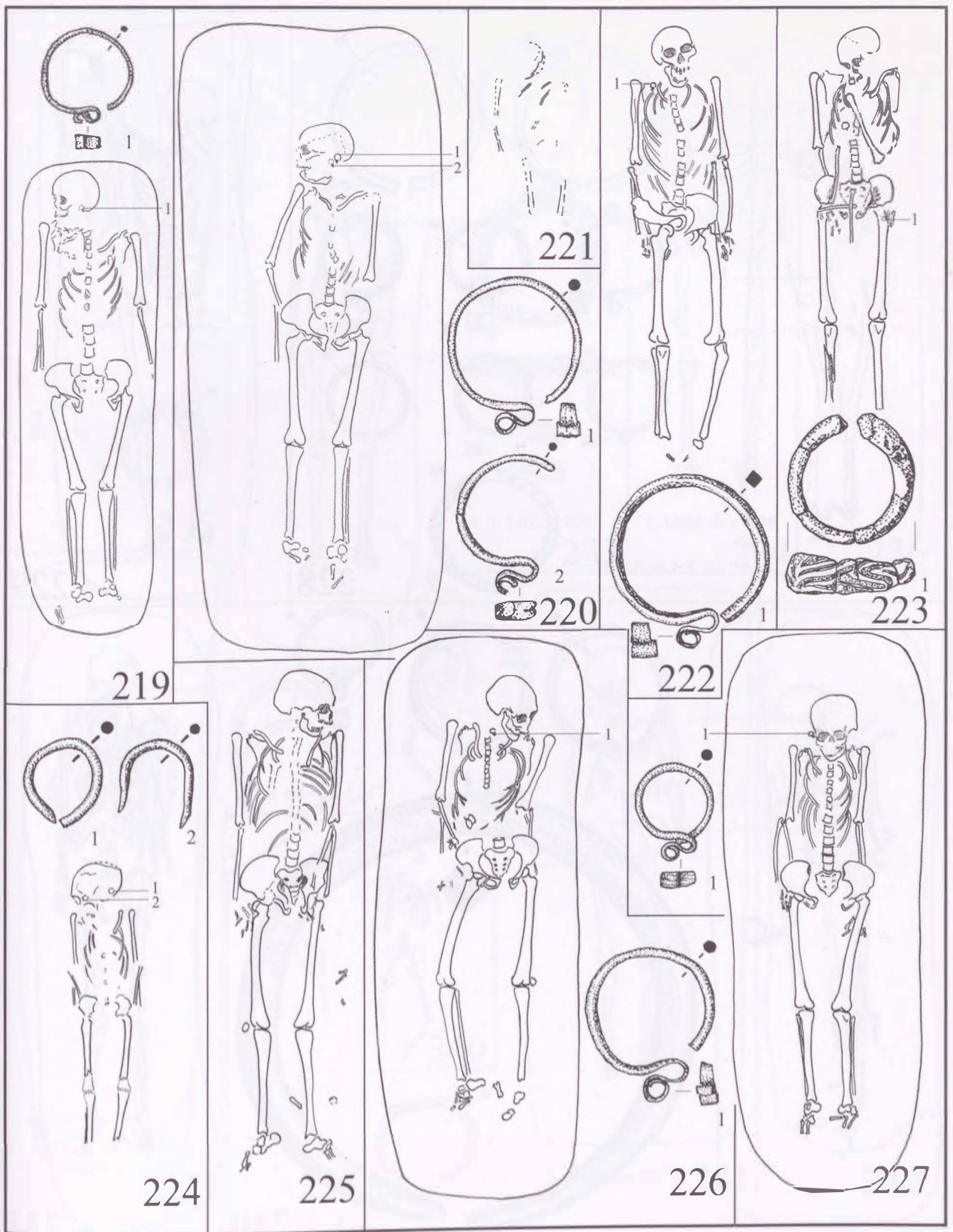

86. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 207-209. sír

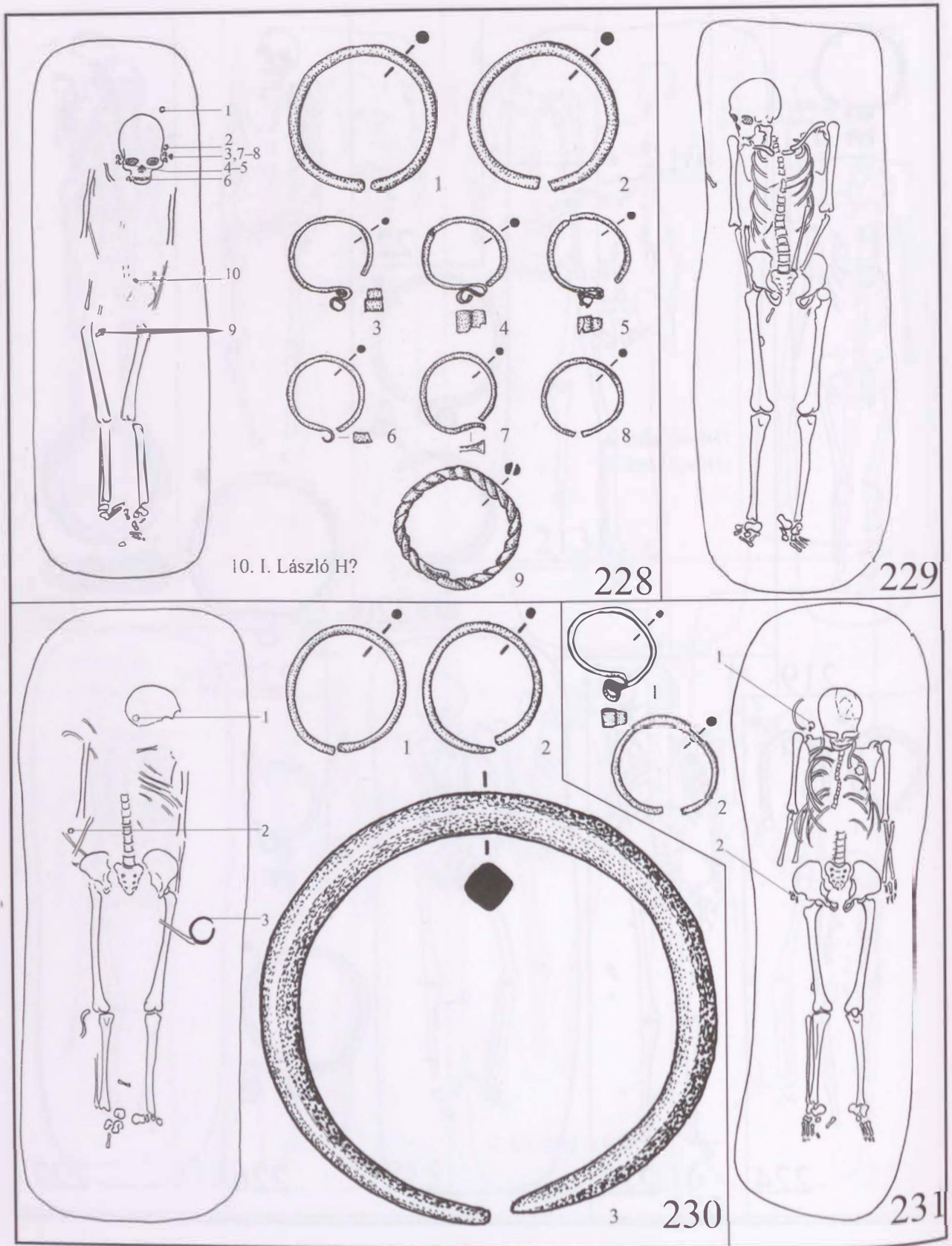

87. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 210-218. sír

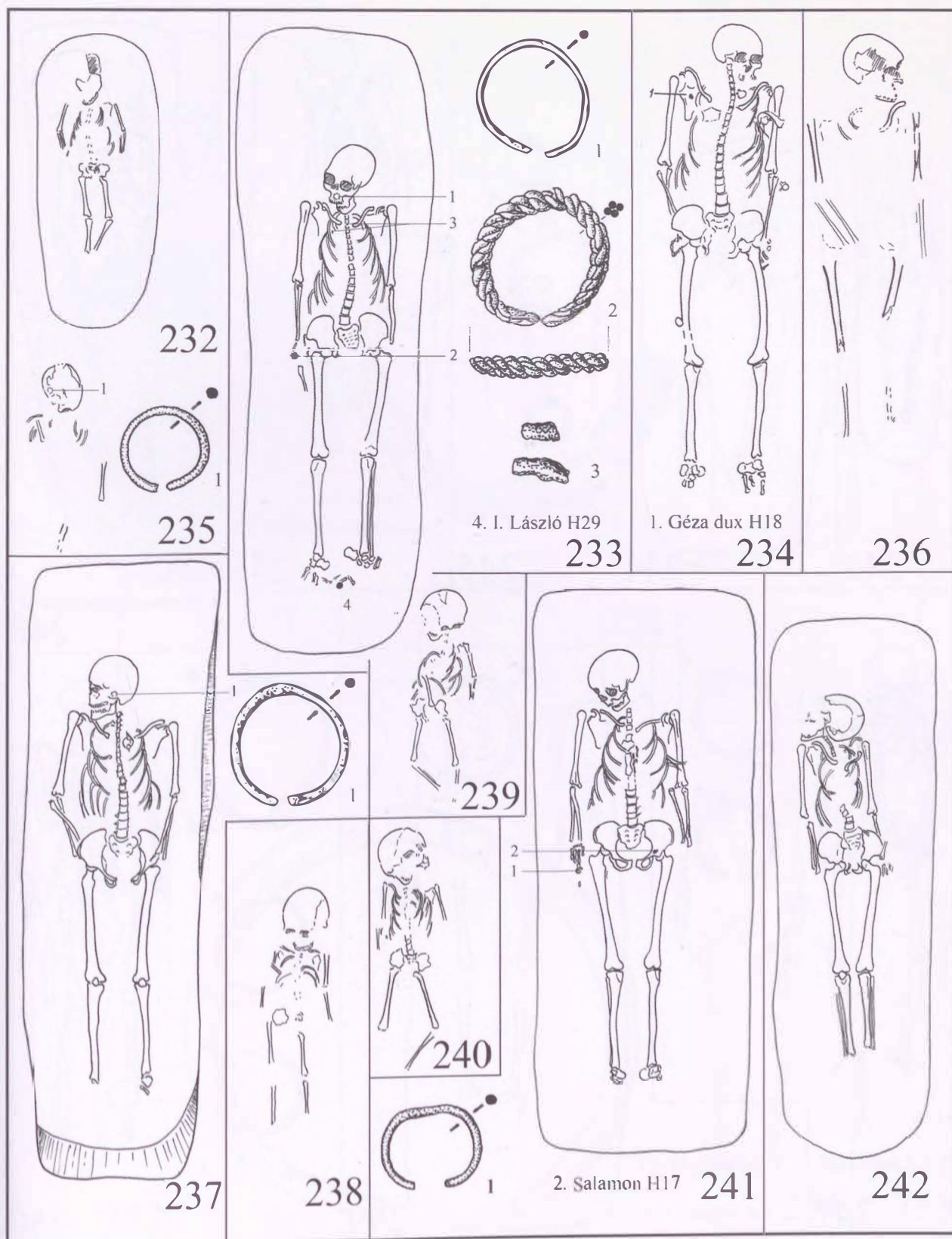

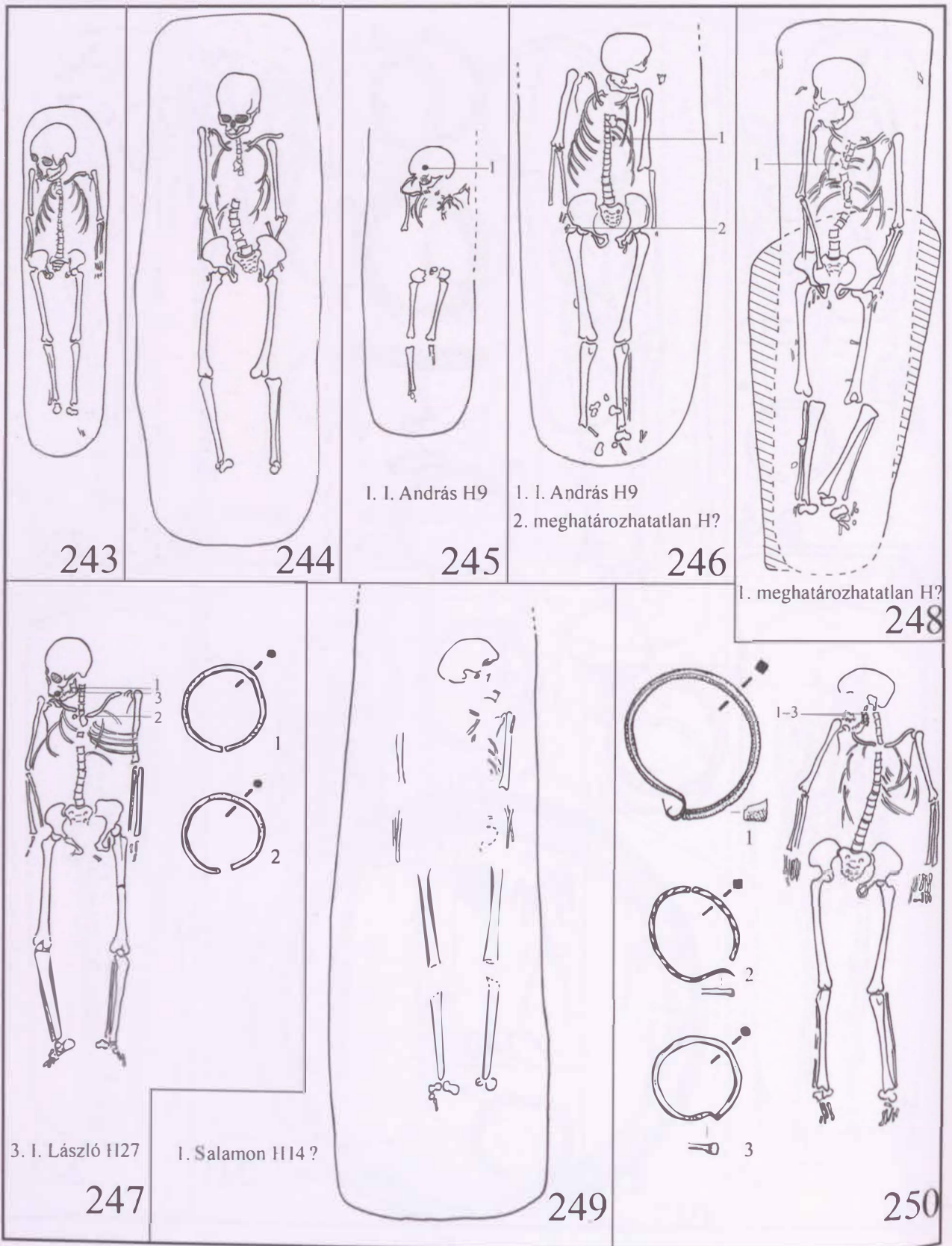
88. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 219–227. sír

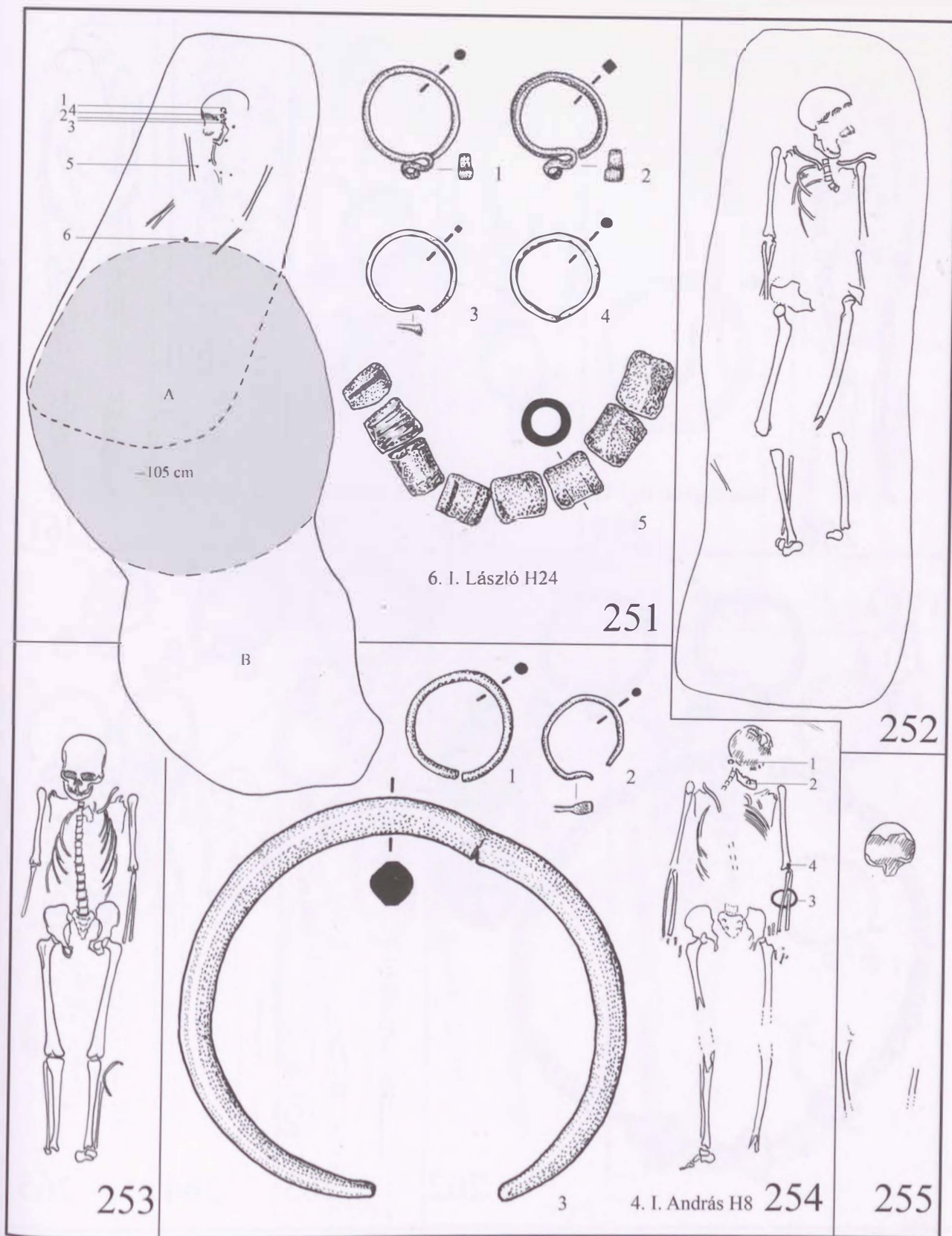
89. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 228-231. sír

90. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 232-242. Sír

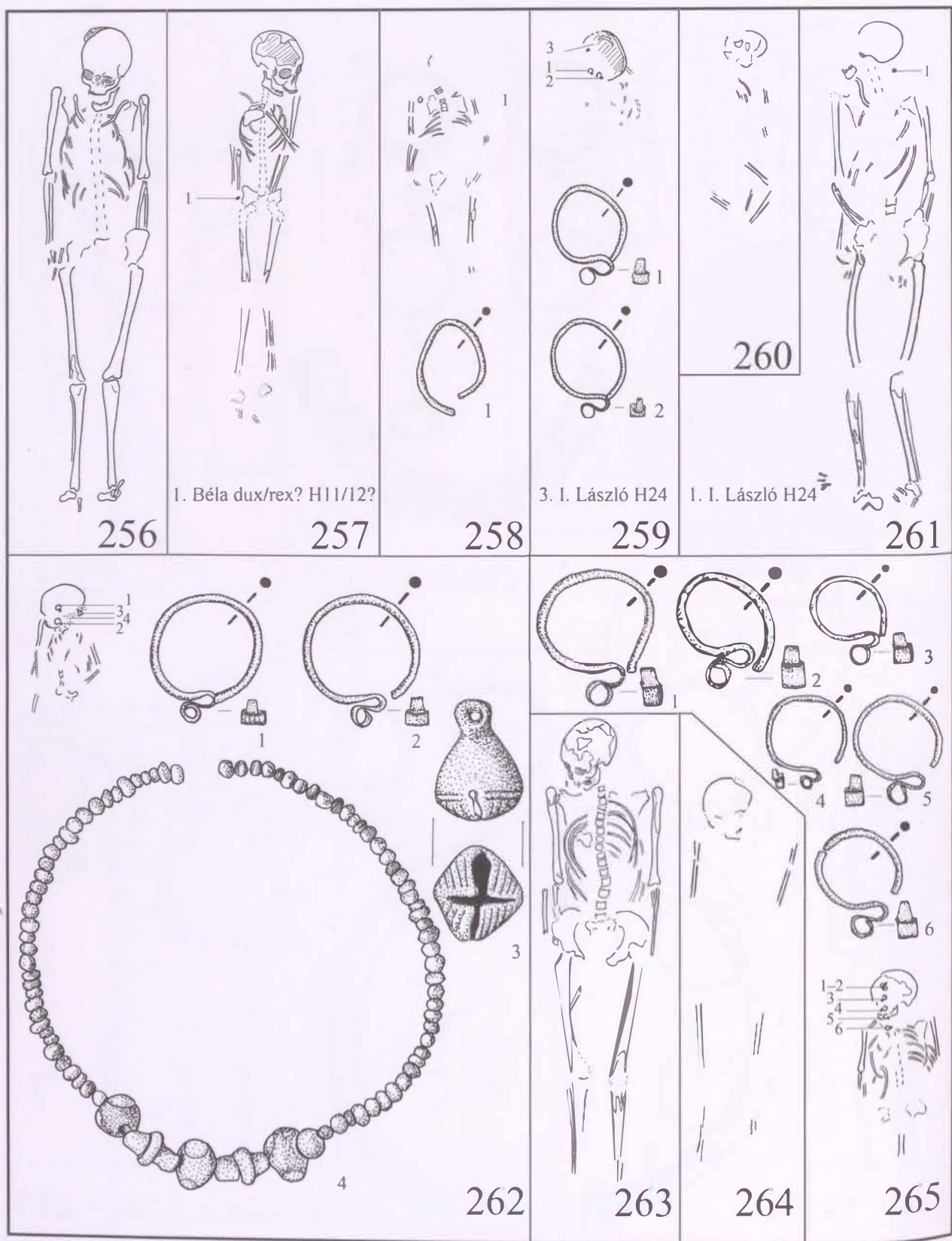

91. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 243–250. sír

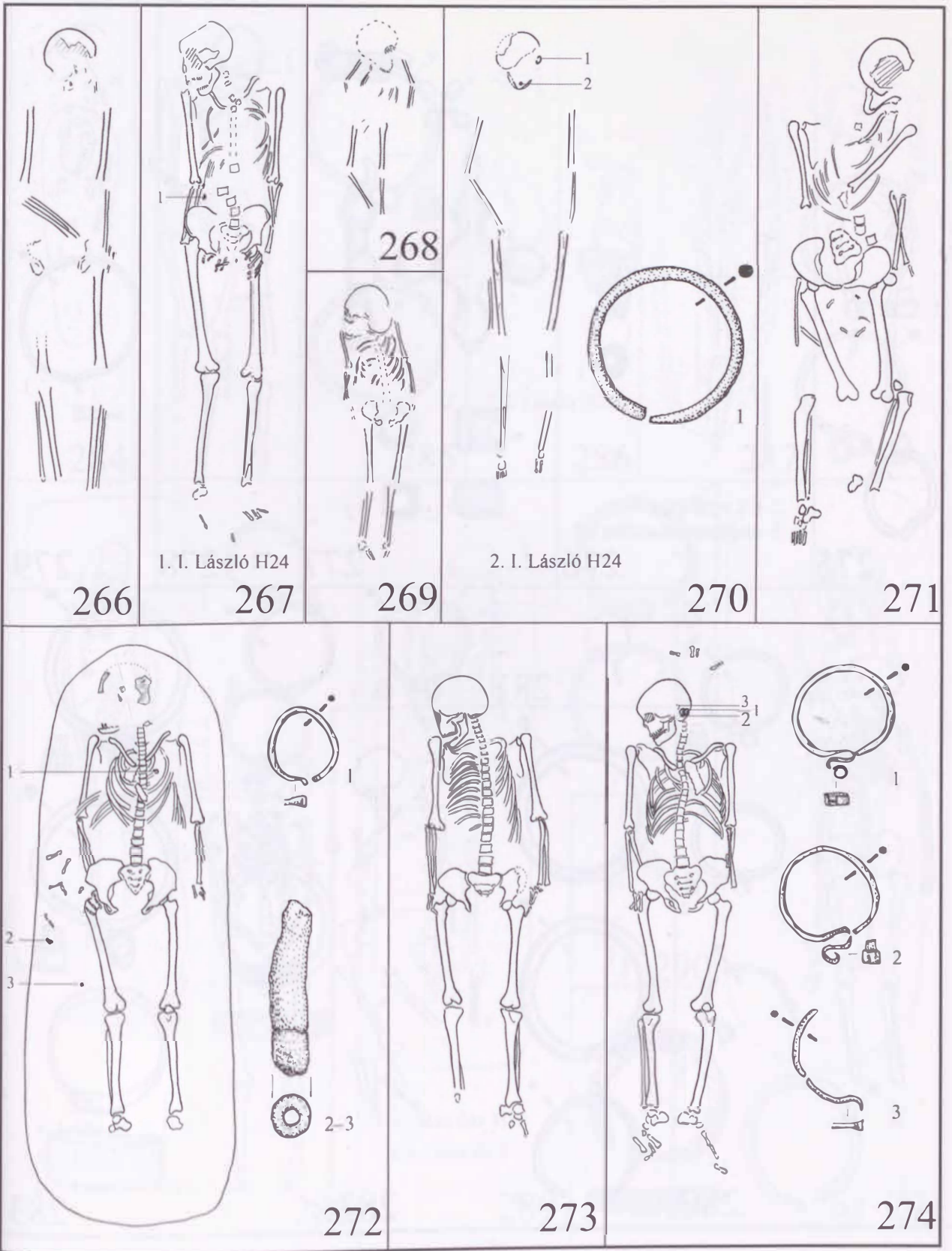

92. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb, 251–255. sír

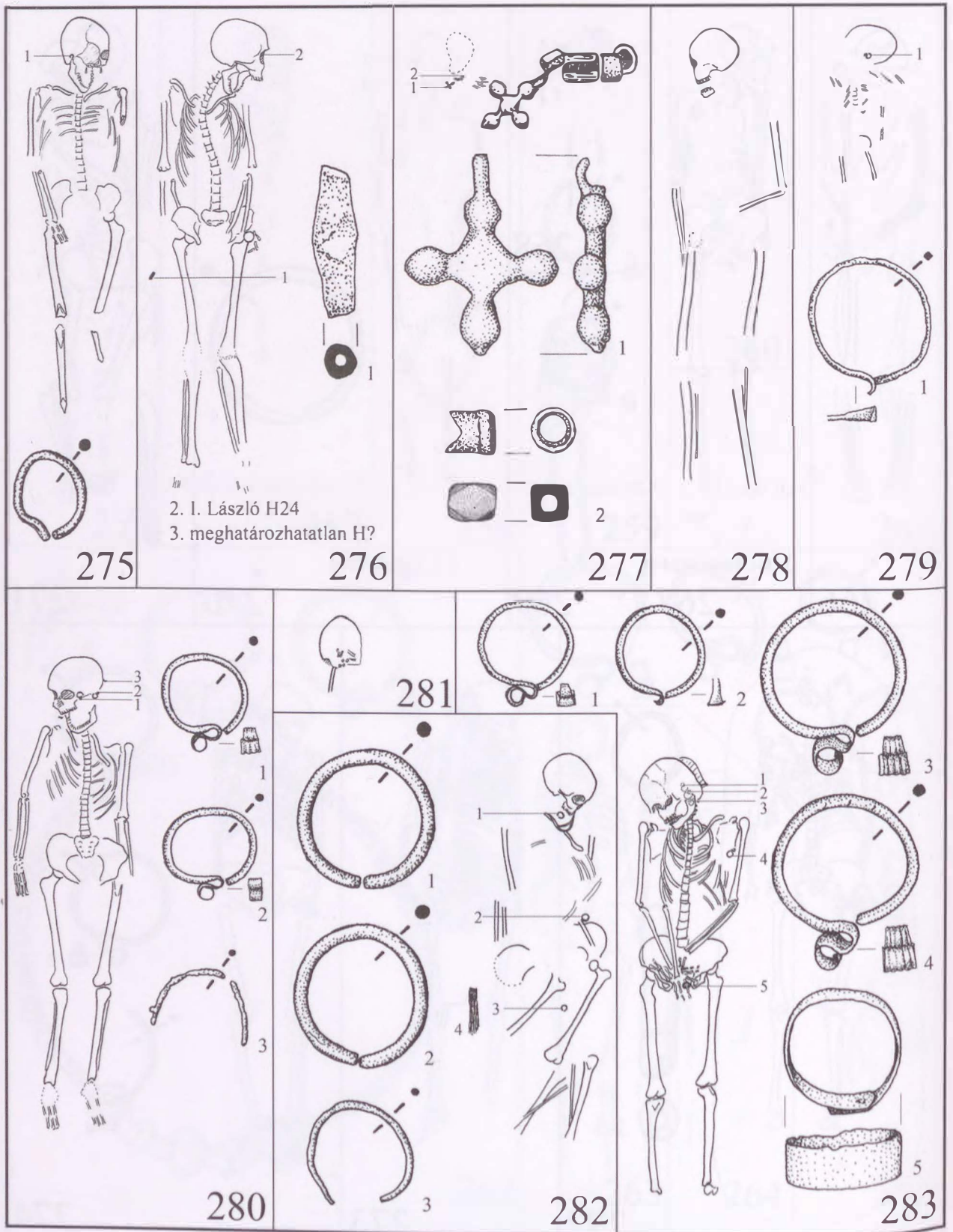
XIII. TÁBLÁK

93. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 256–265. sír

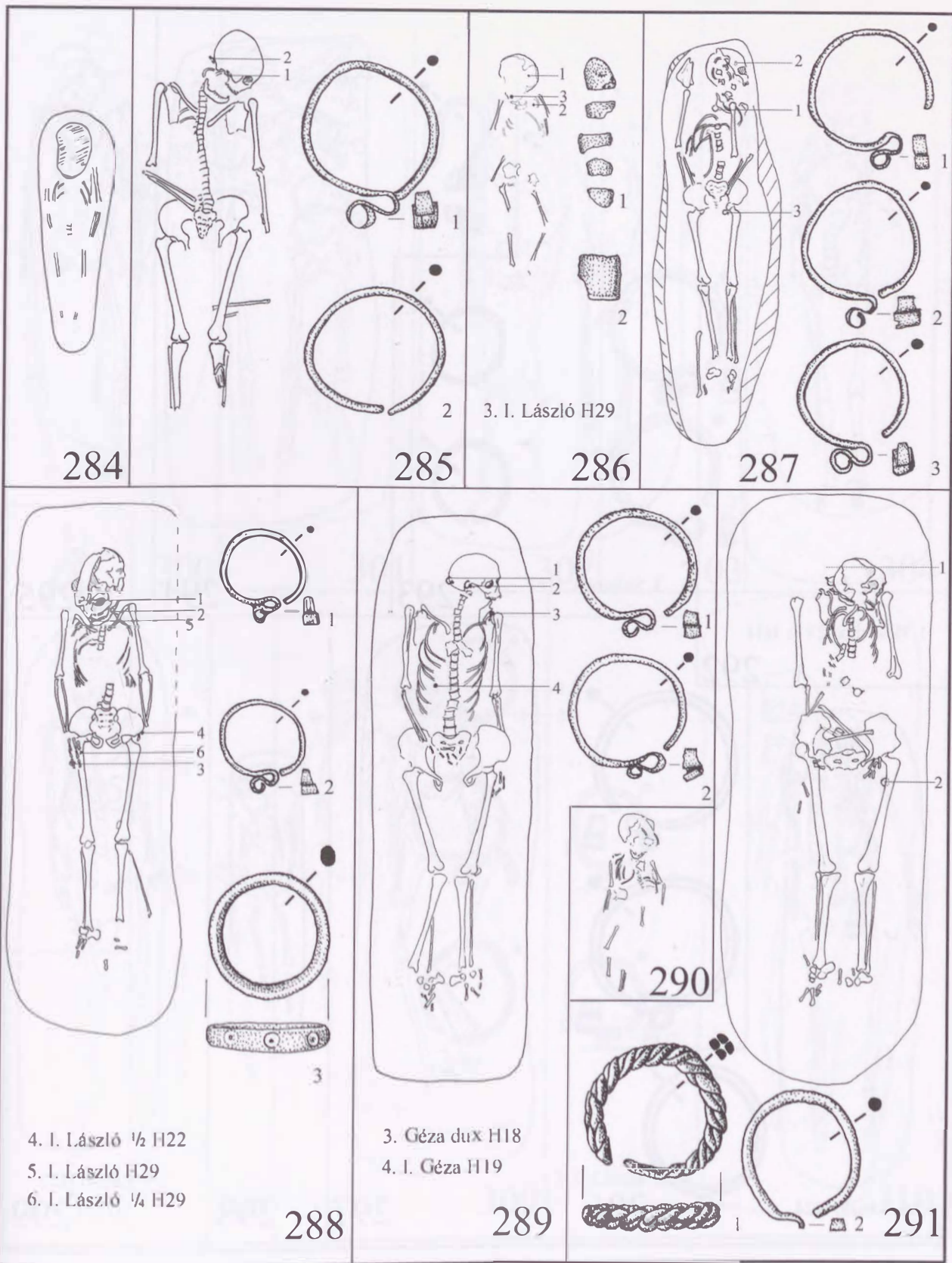

94. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 266-274. sír

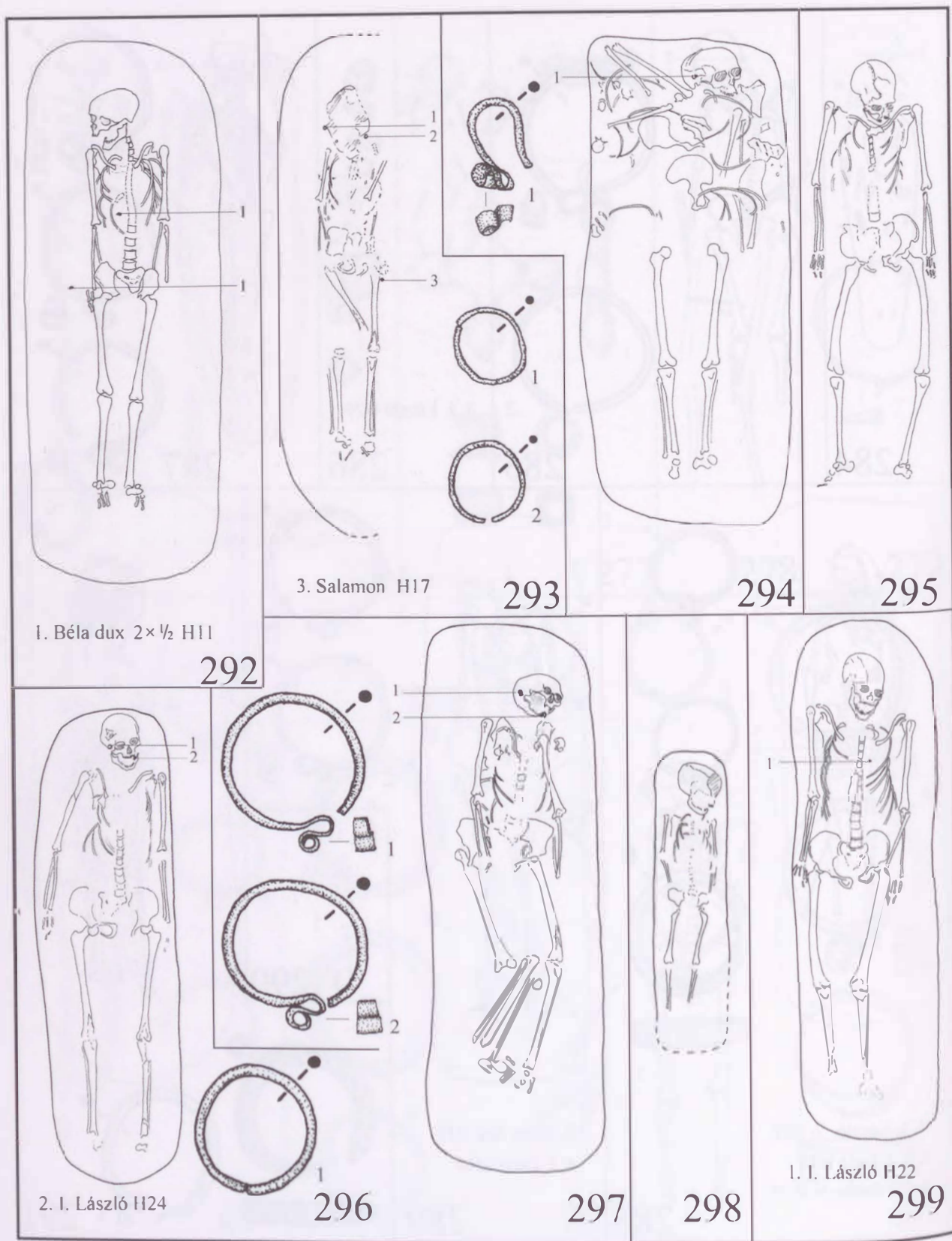

95. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 275-283. sír

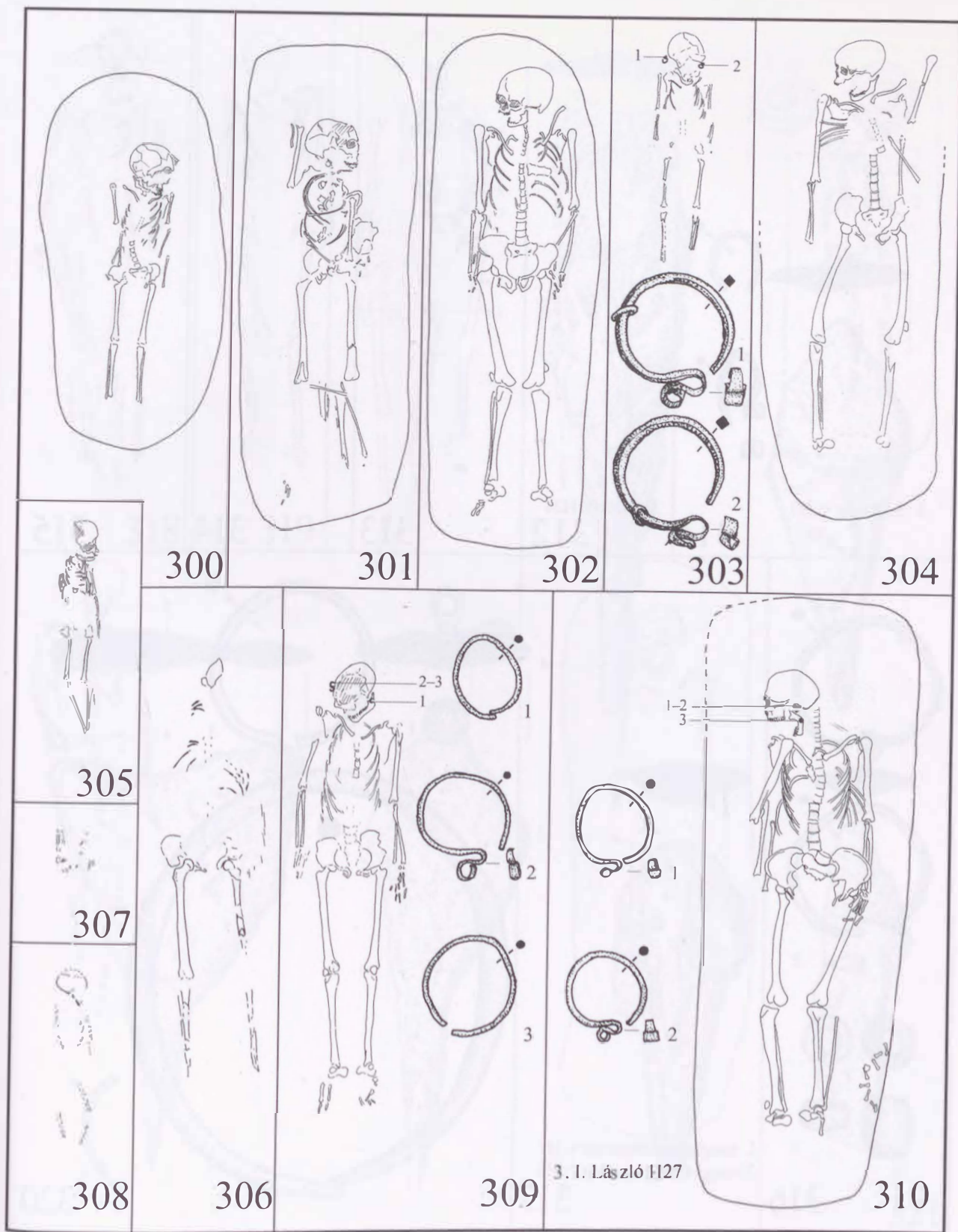

96. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 284–291. sír

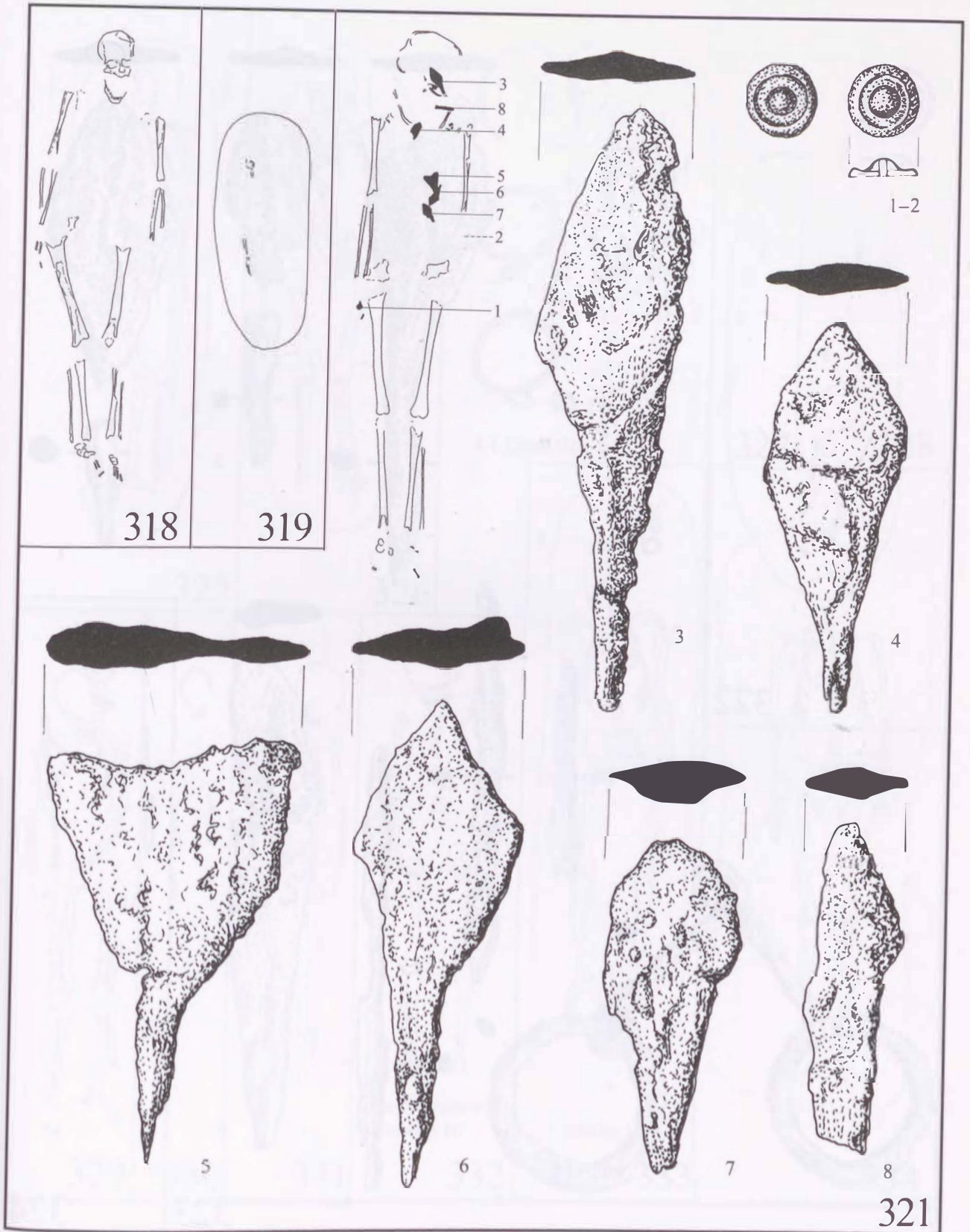

97. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 292–299. sír

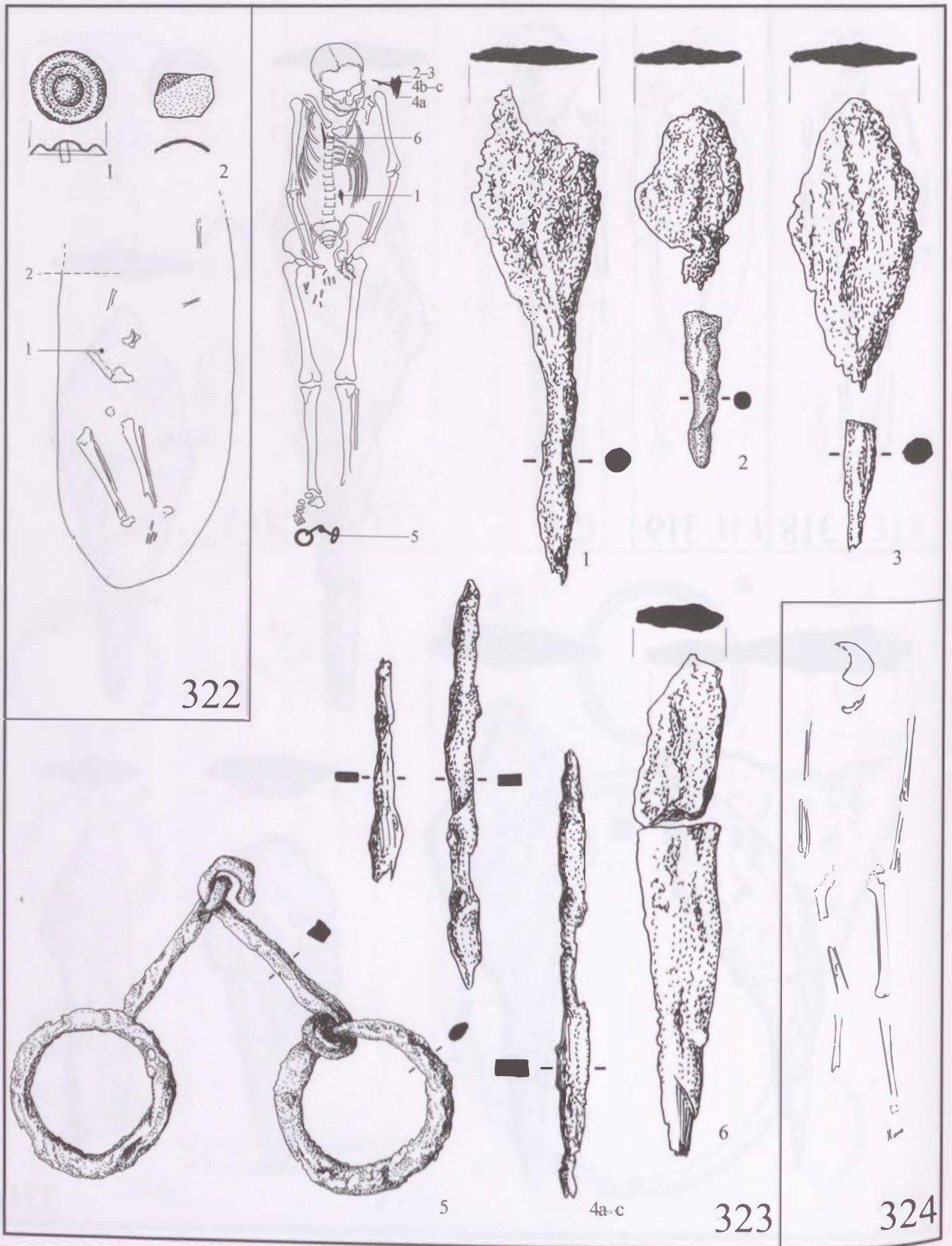
98. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 300-310. sír

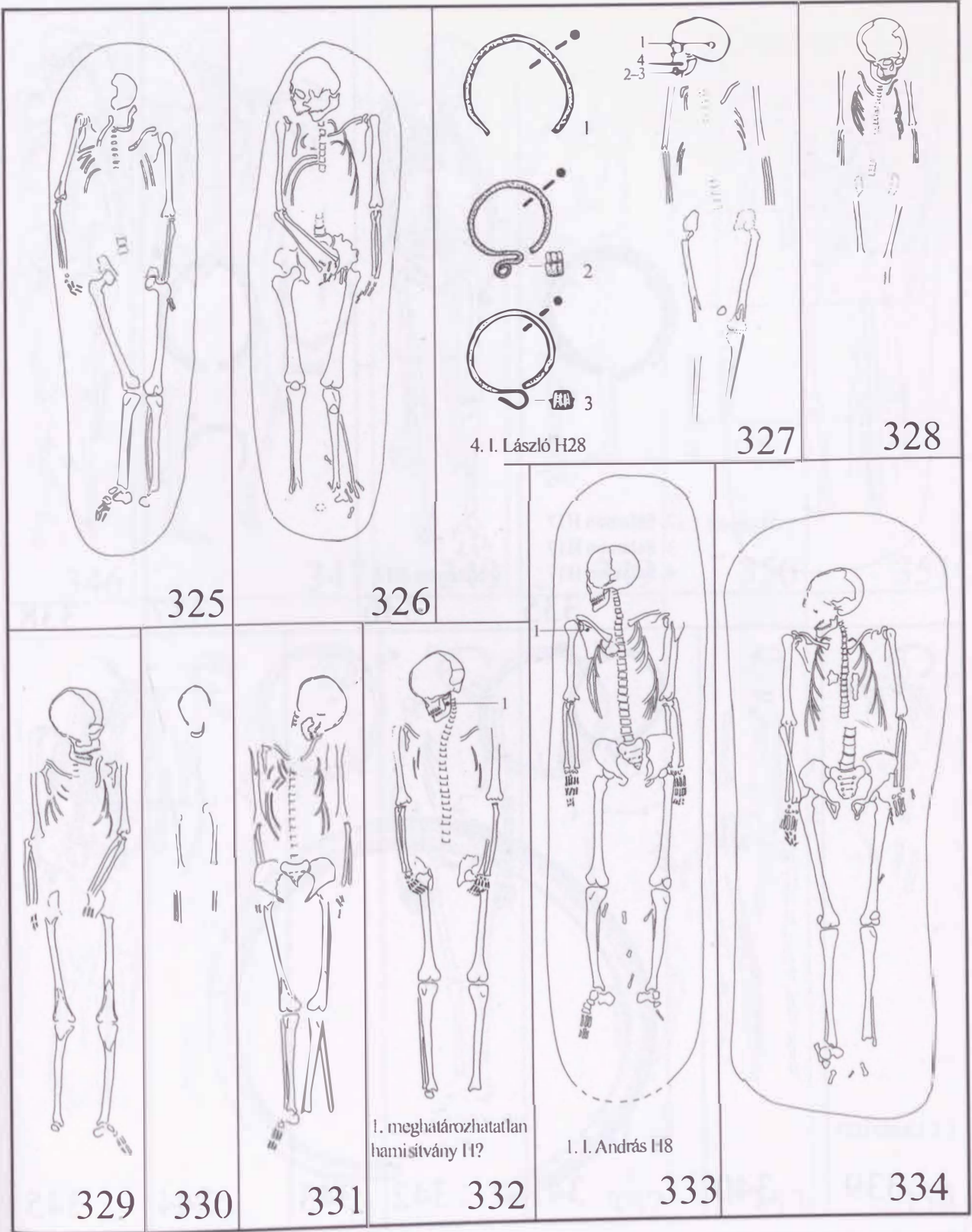

100. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 318, 319, 321. sír

XIII. TÁBLÁK

101. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 322-324. sír

325

326

4. I. László H28

327

328

329

330

331

I. meghatározhatatlan
hamisítvány II?

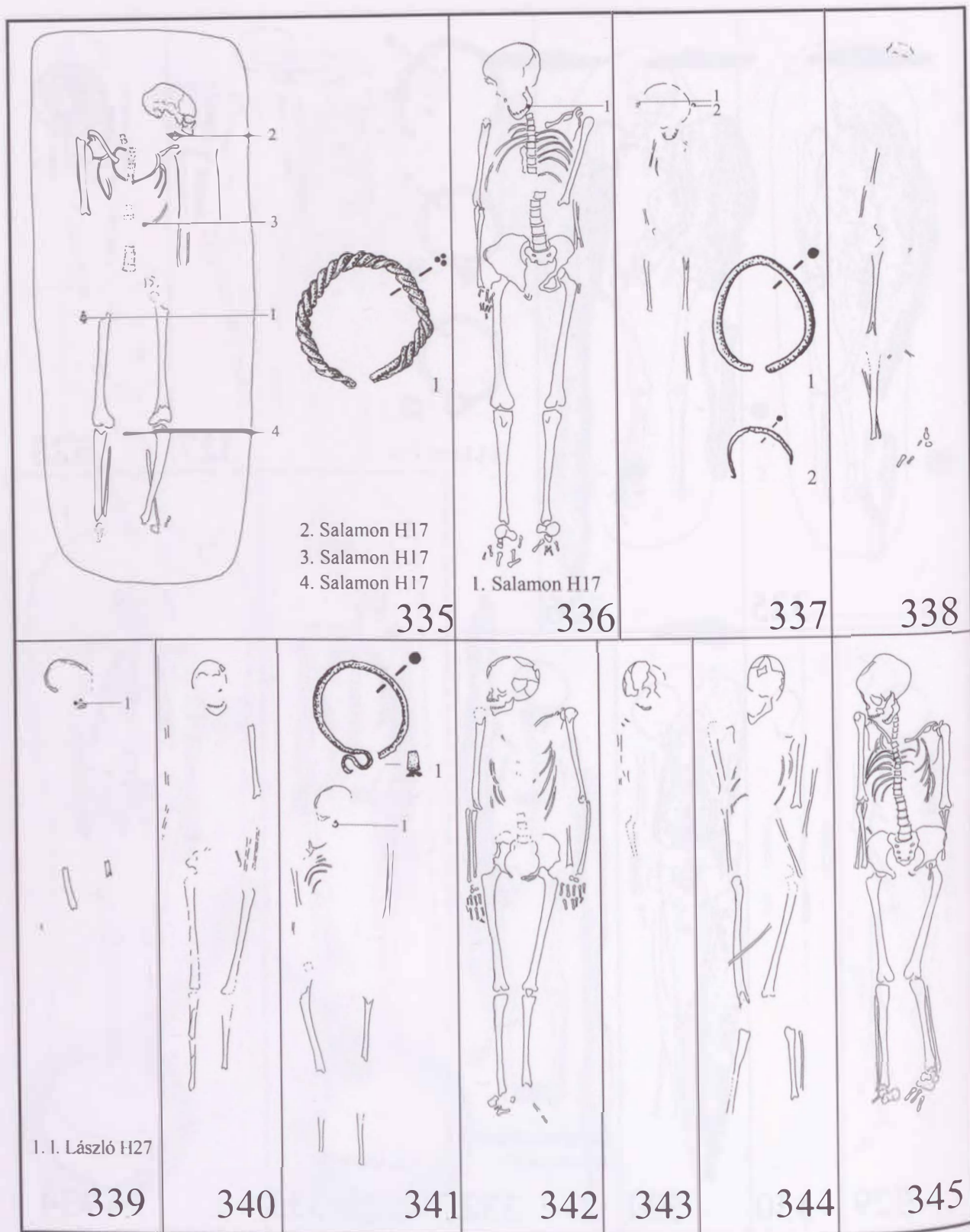
332

I. I. András H8

333

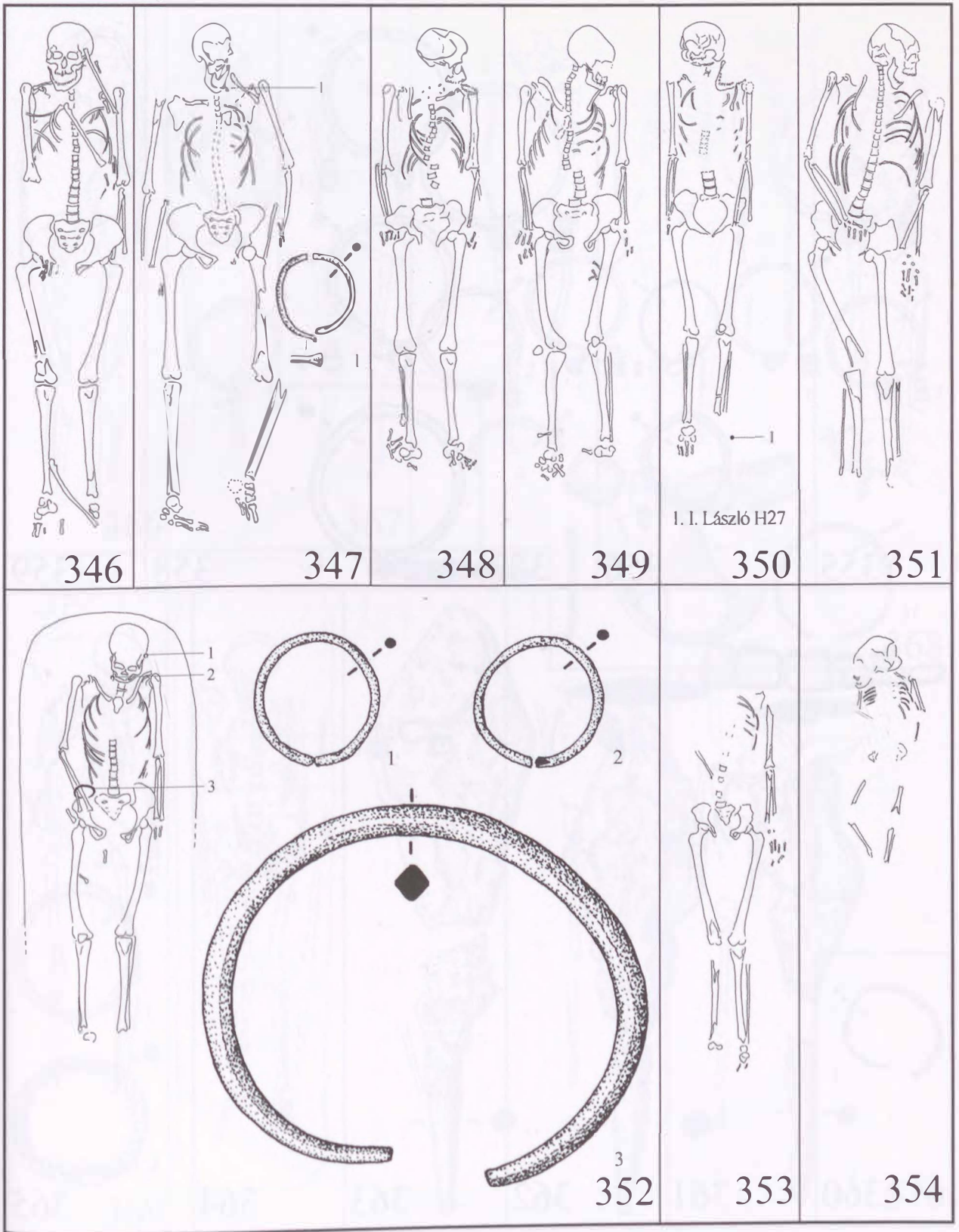
334

102. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 325-334. sír

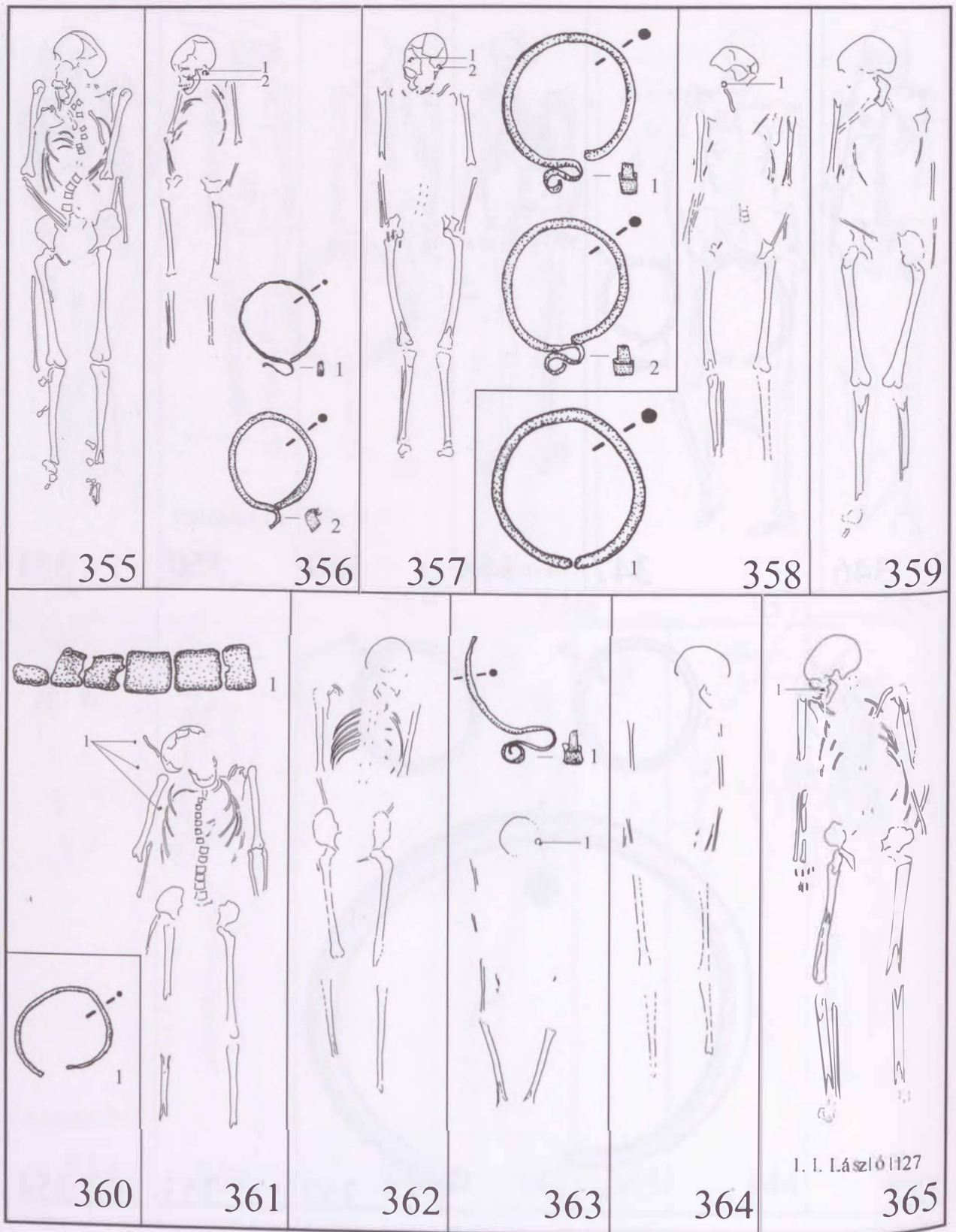

103. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 335-345. sír

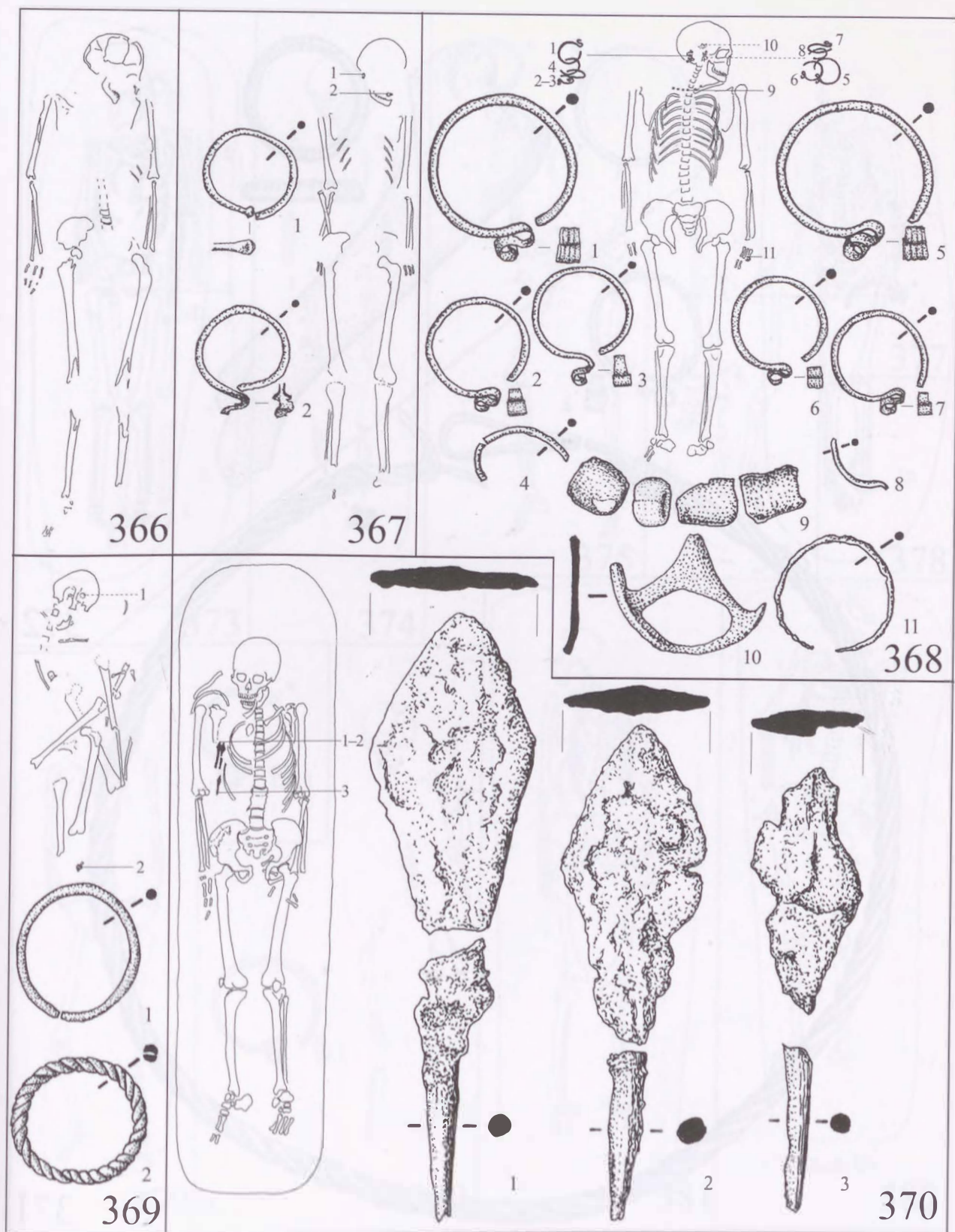

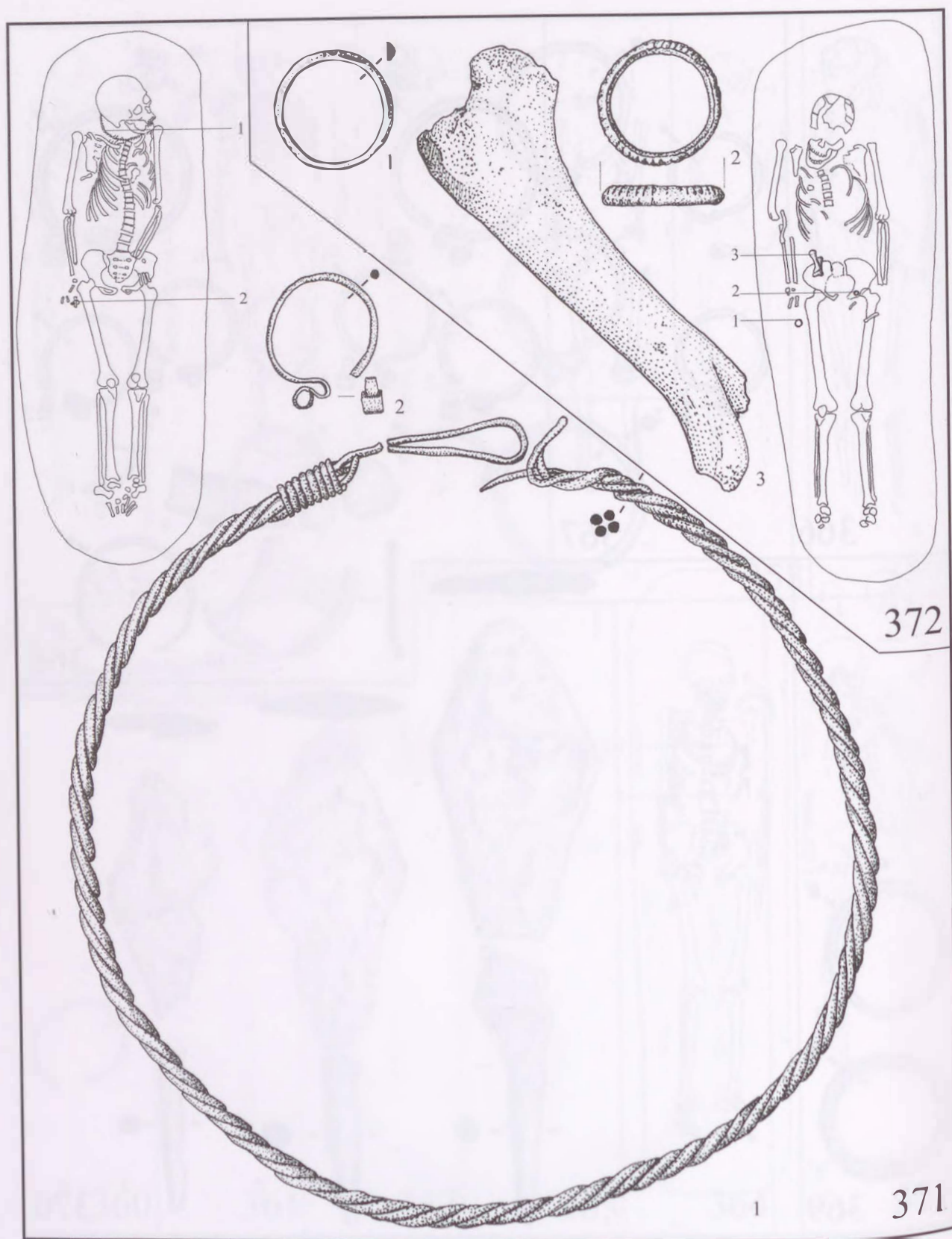
104. tábla. Magyarhomorog-Konya-domb. 346-354. Őr

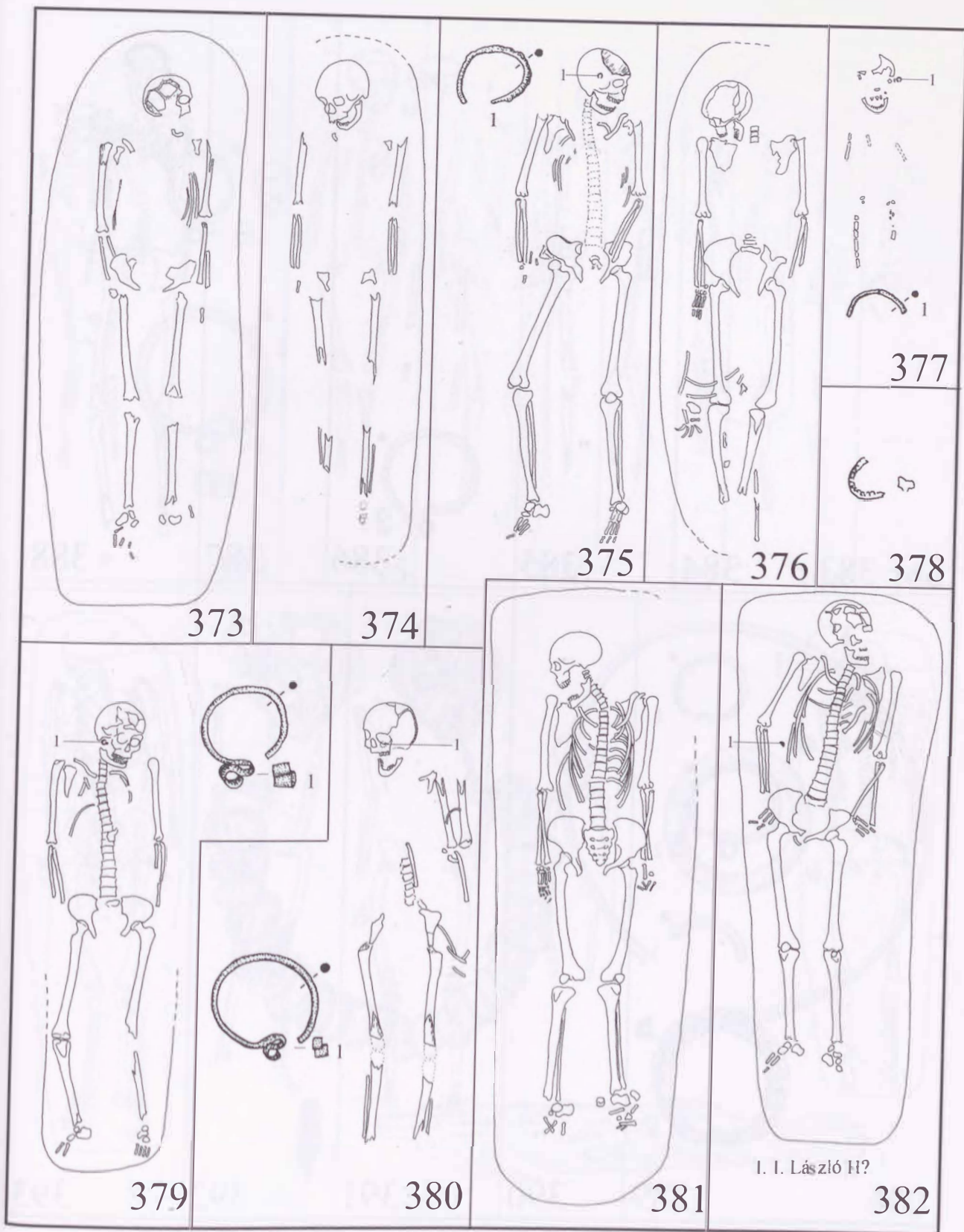
105. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 355-365. sír

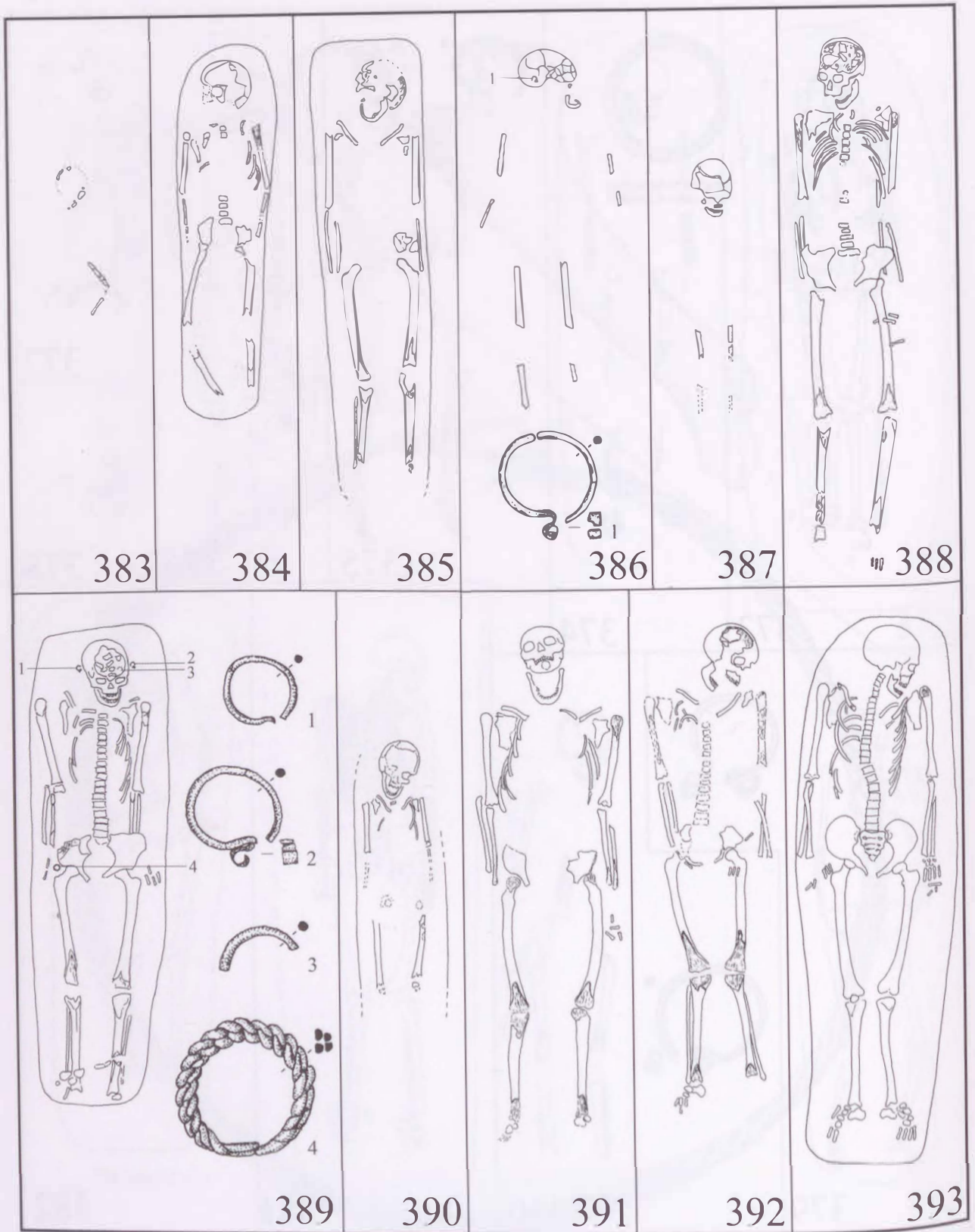
106. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 366-370. sír

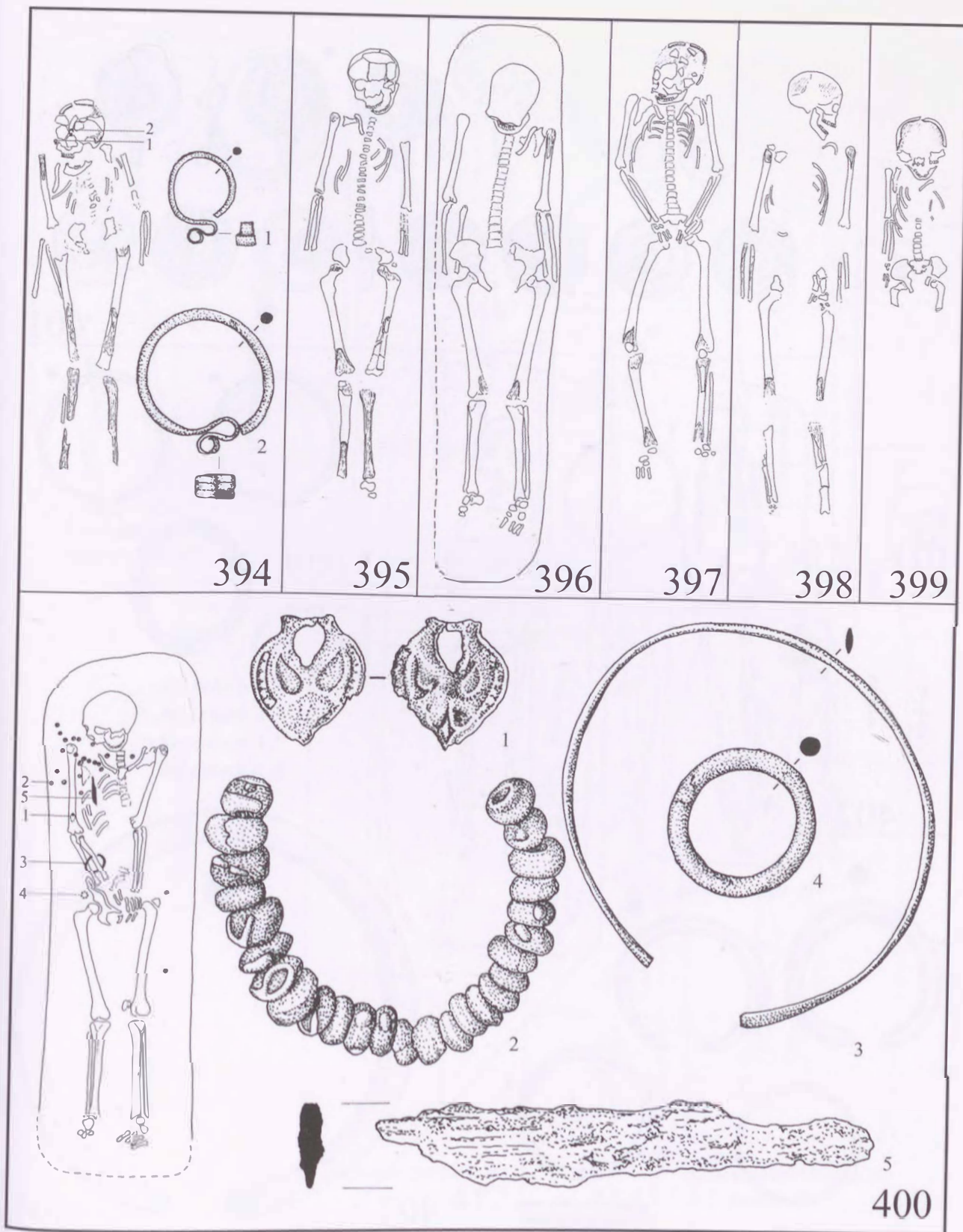
107. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 371., 372. sír

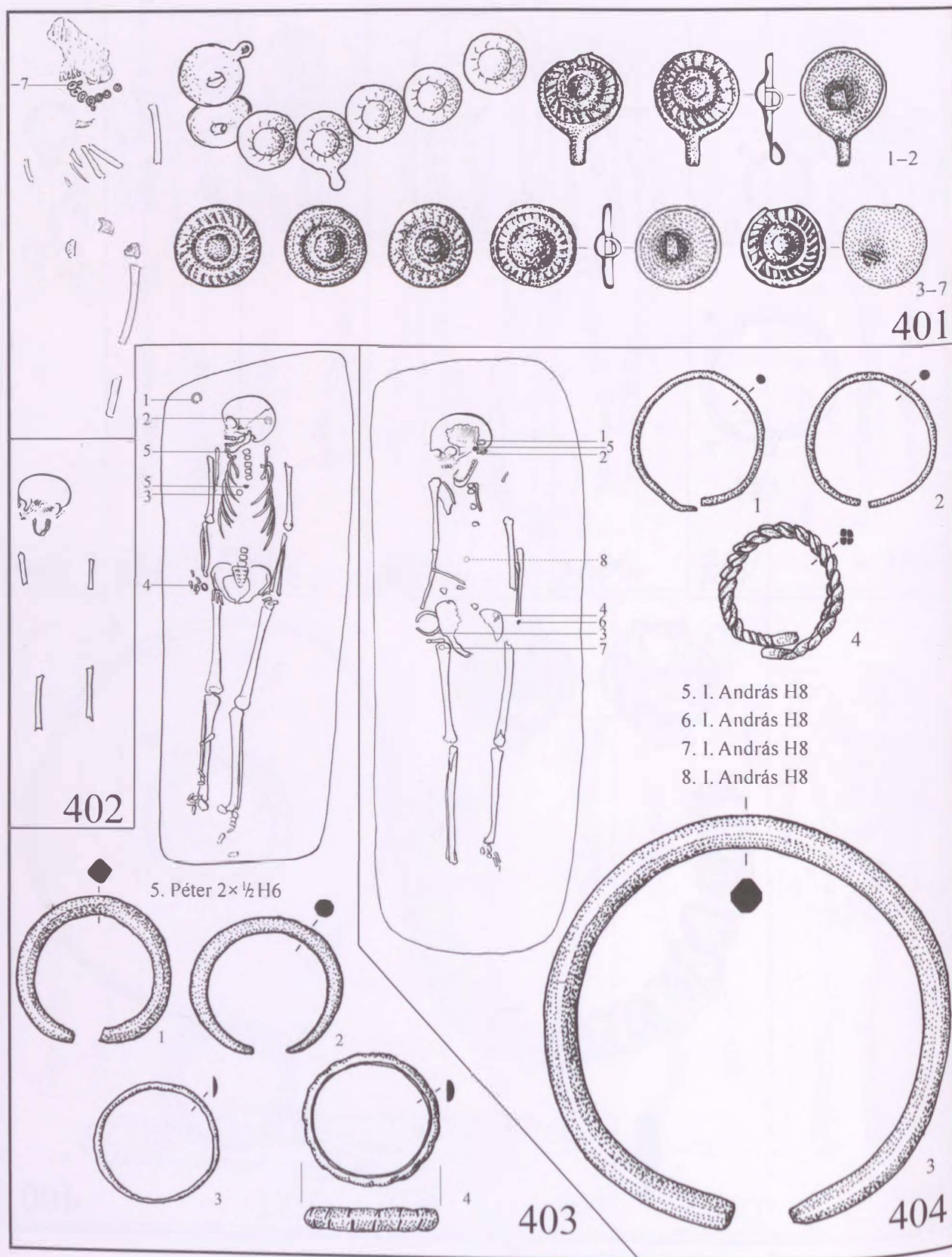
108. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 373-382. sír

109. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 383–393. sír

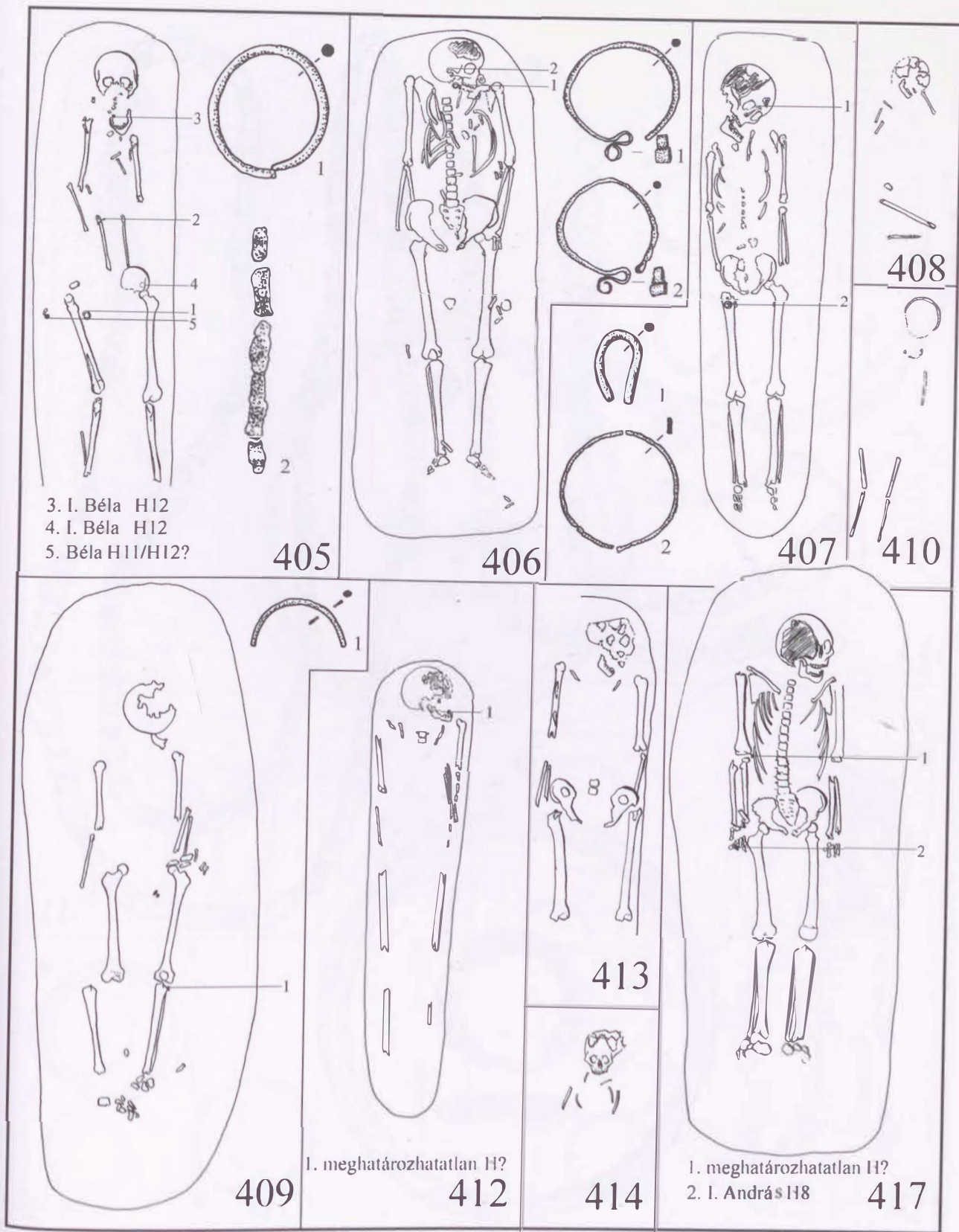

110. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 394–400. sír

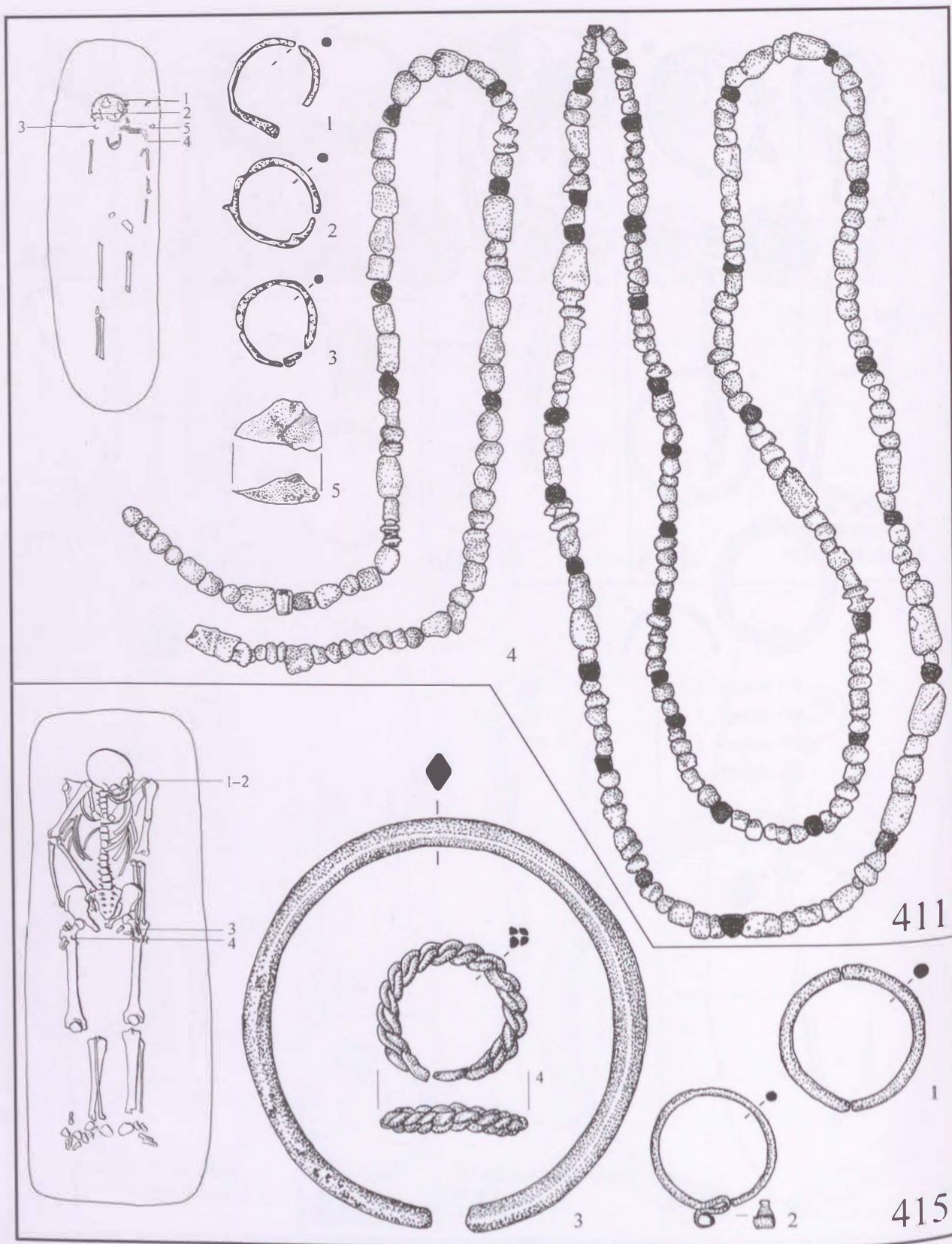

111. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 401-404. sír

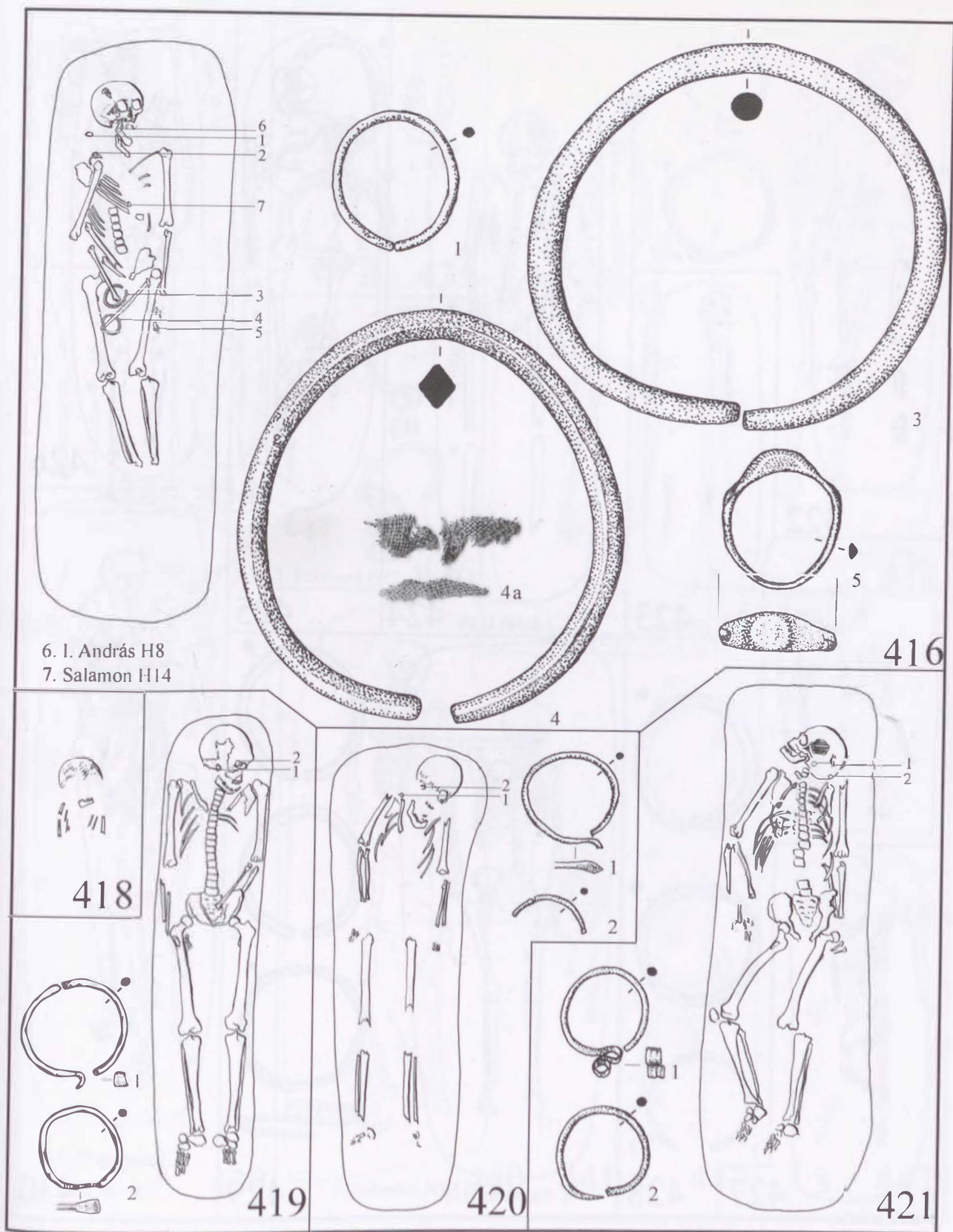

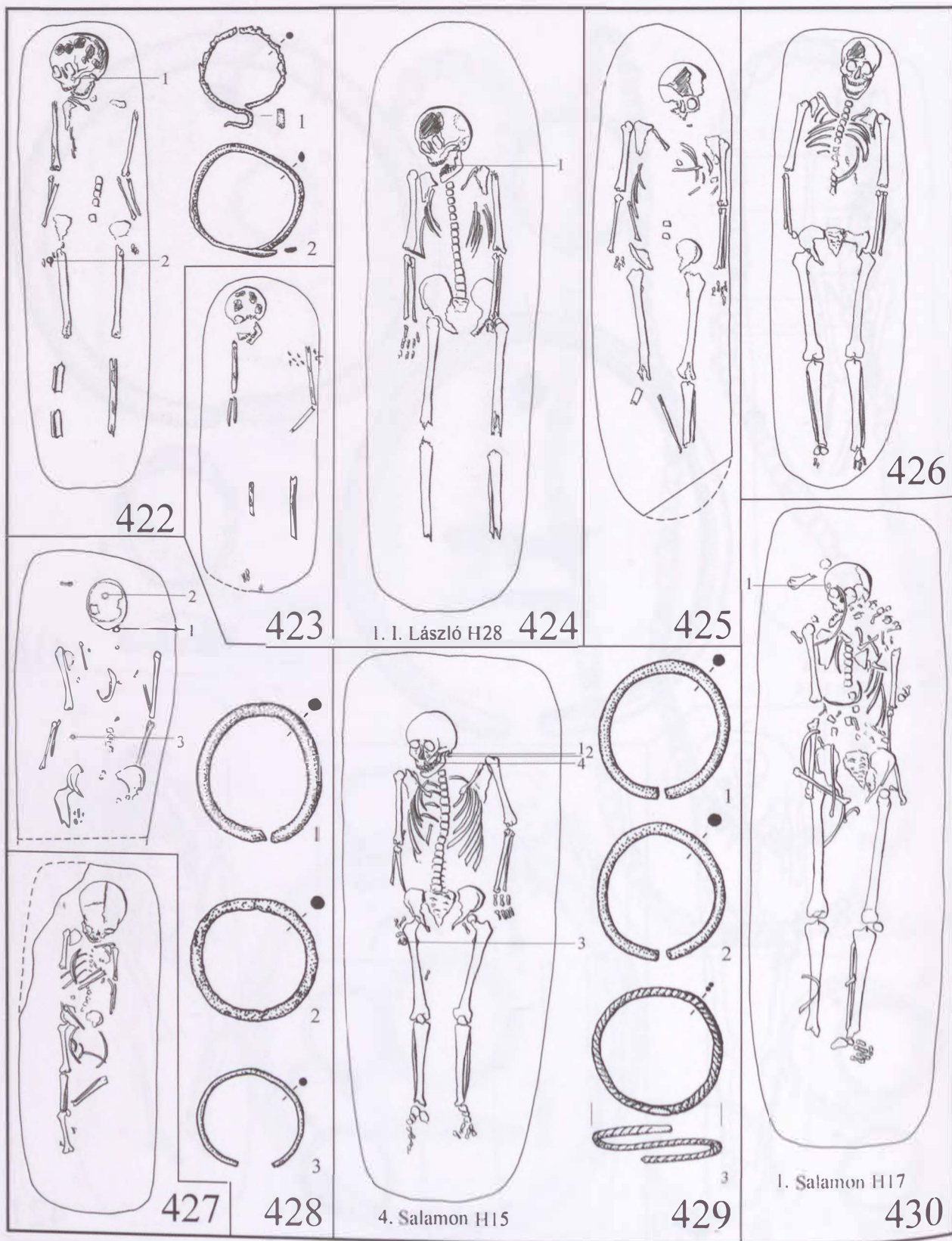
112. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 404-410., 412-414., 417. sír

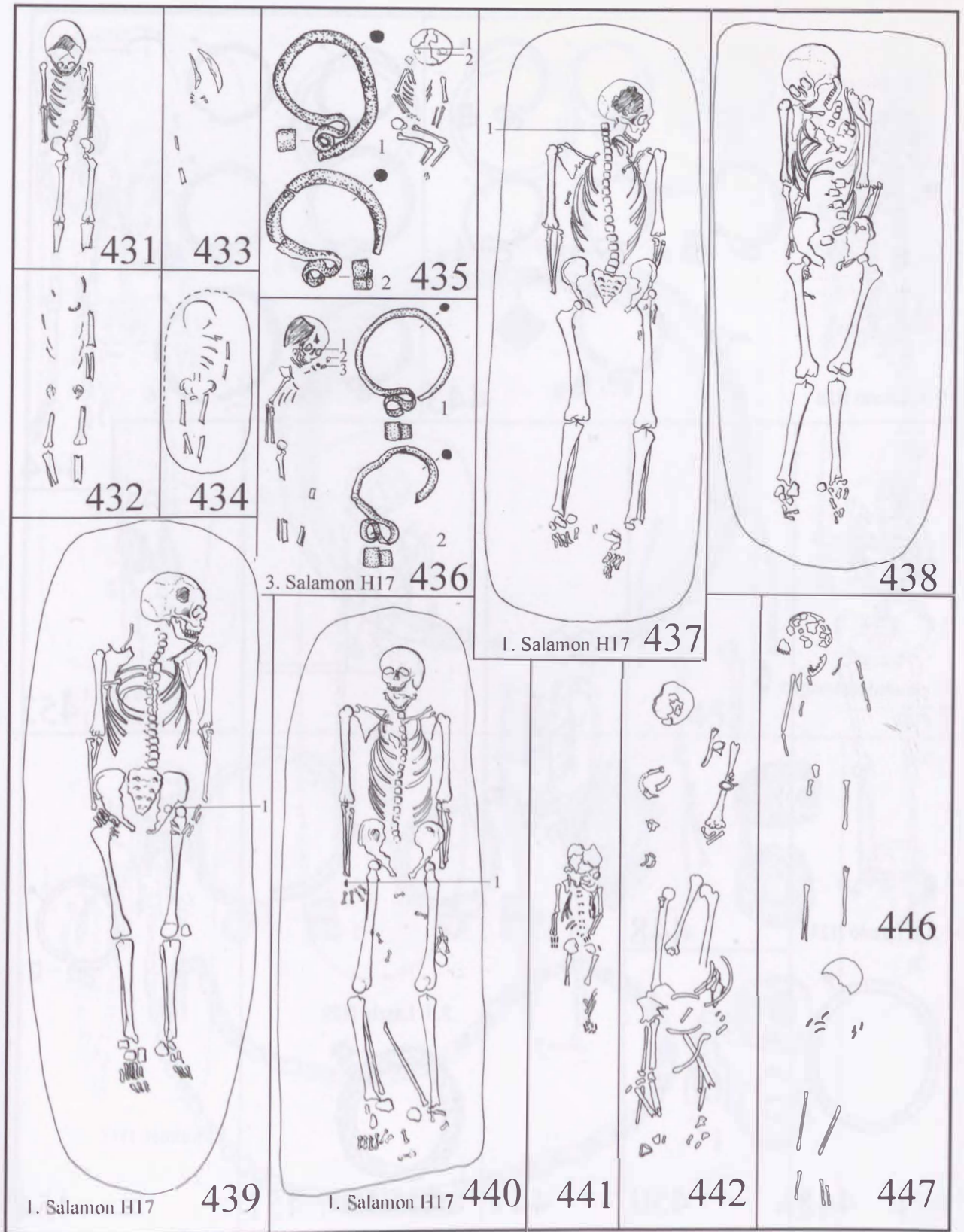
113. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 411., 415. sír

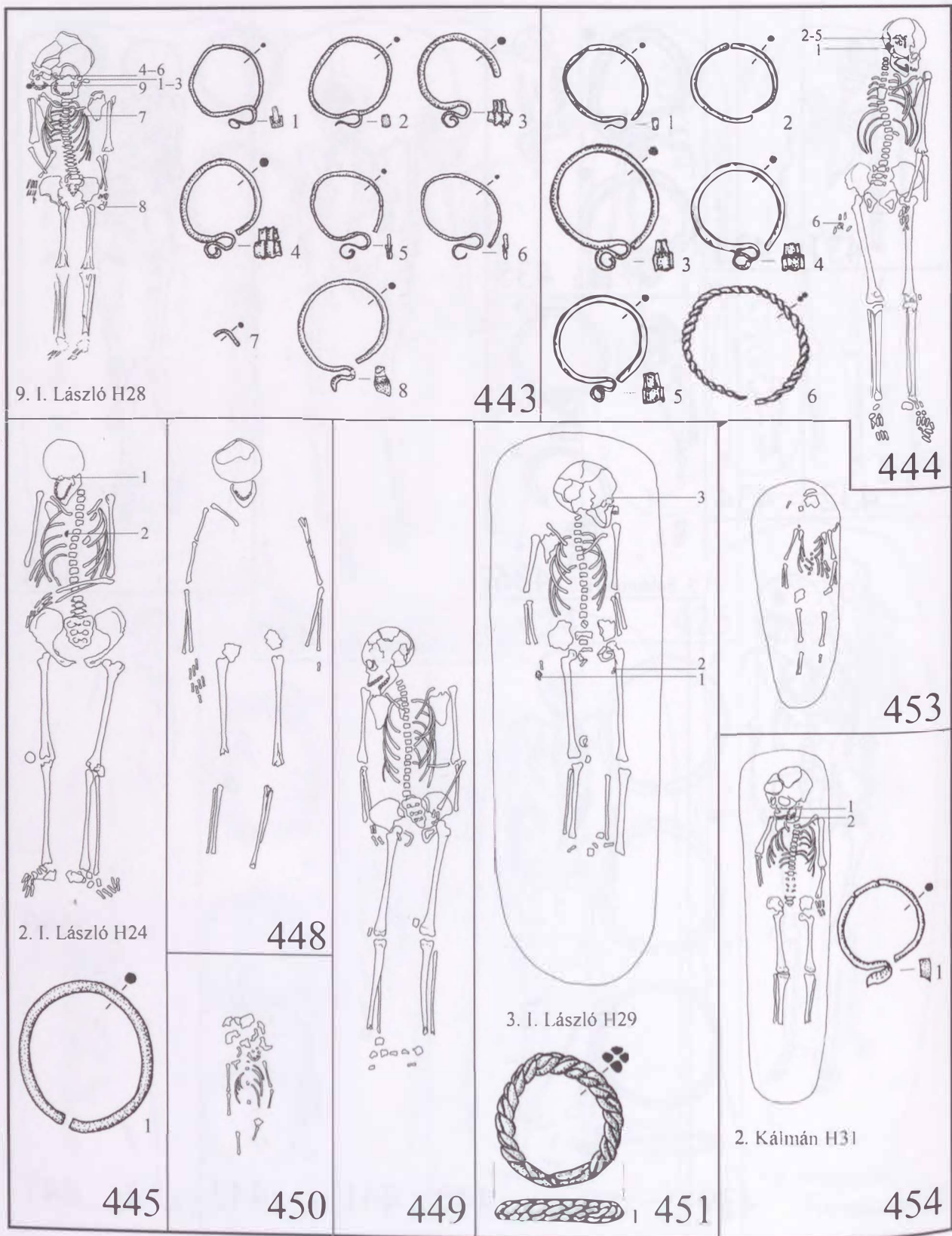
114. tábla. Magyarhomorog-Konya-domb. 416., 419-421. sír

115. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 422-430. sír

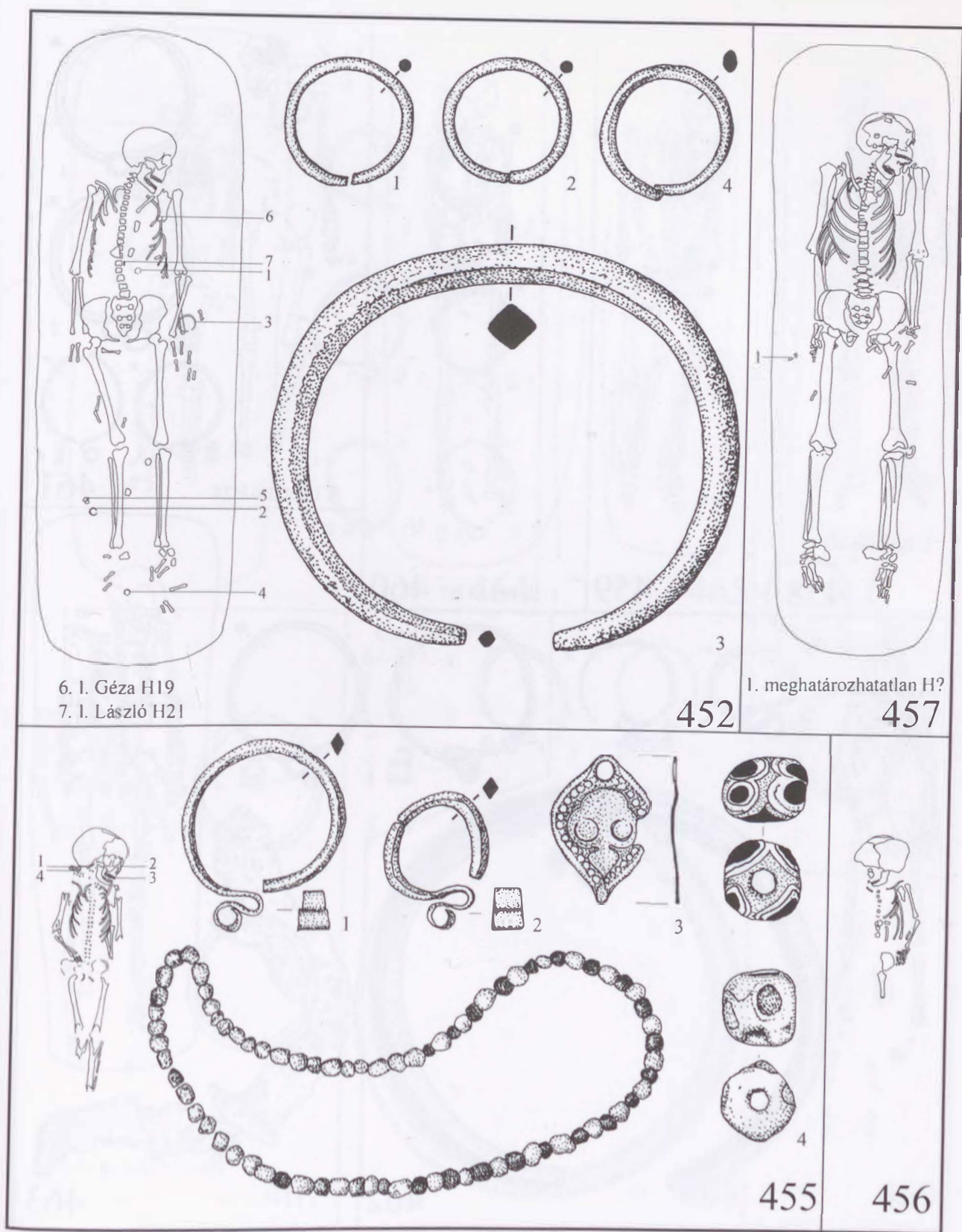

116. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 431–442., 446., 447. sír

117. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 443-445., 448-451., 453., 454. sír

XIII. TÁBLÁK

6. I. Géza H19
7. I. László H21

I. meghatározhatatlan H?

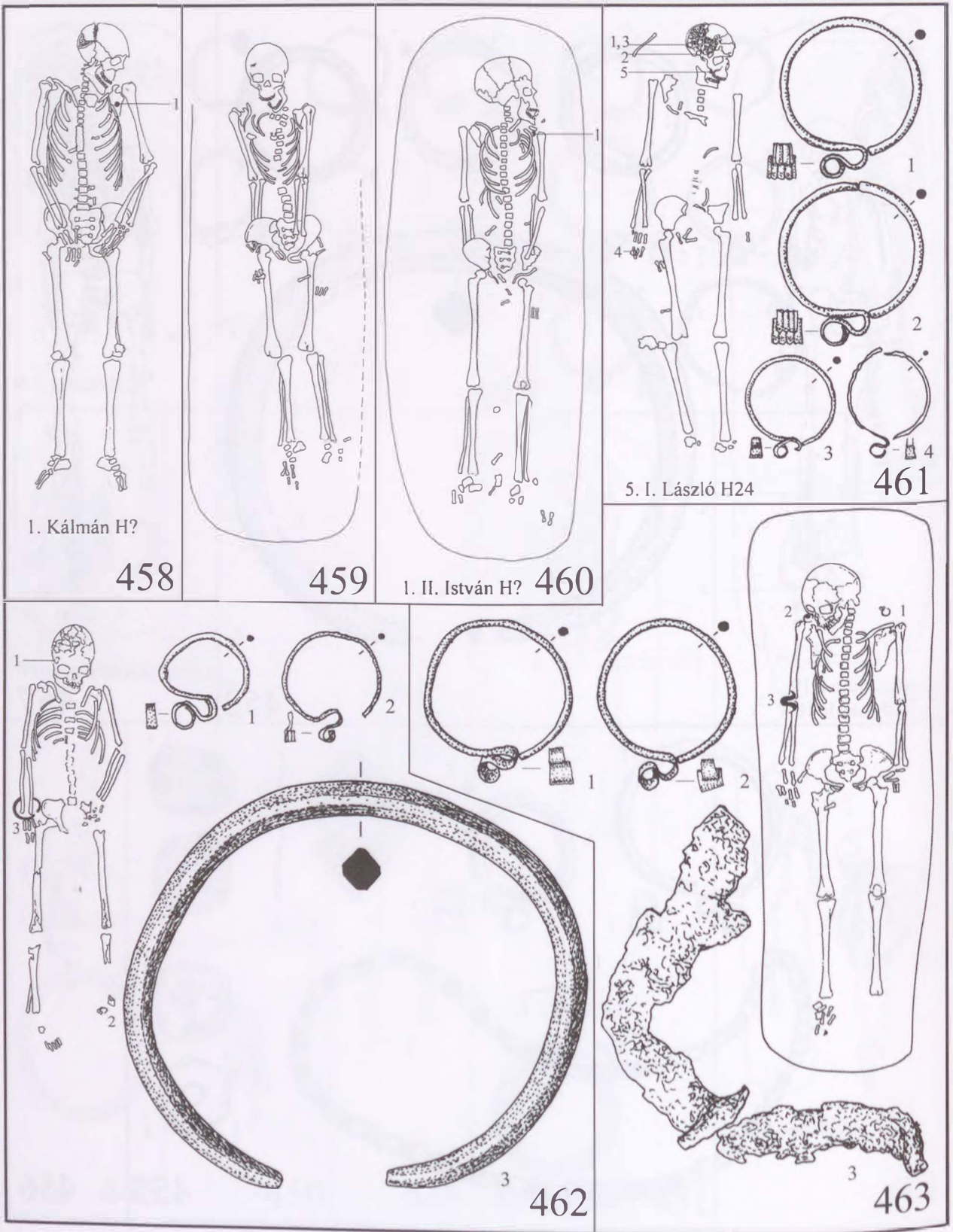
452

457

455

456

118. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 452., 455-457. sír

1. Kálmán H?

458

459

1. II. István H? 460

5. I. László H24

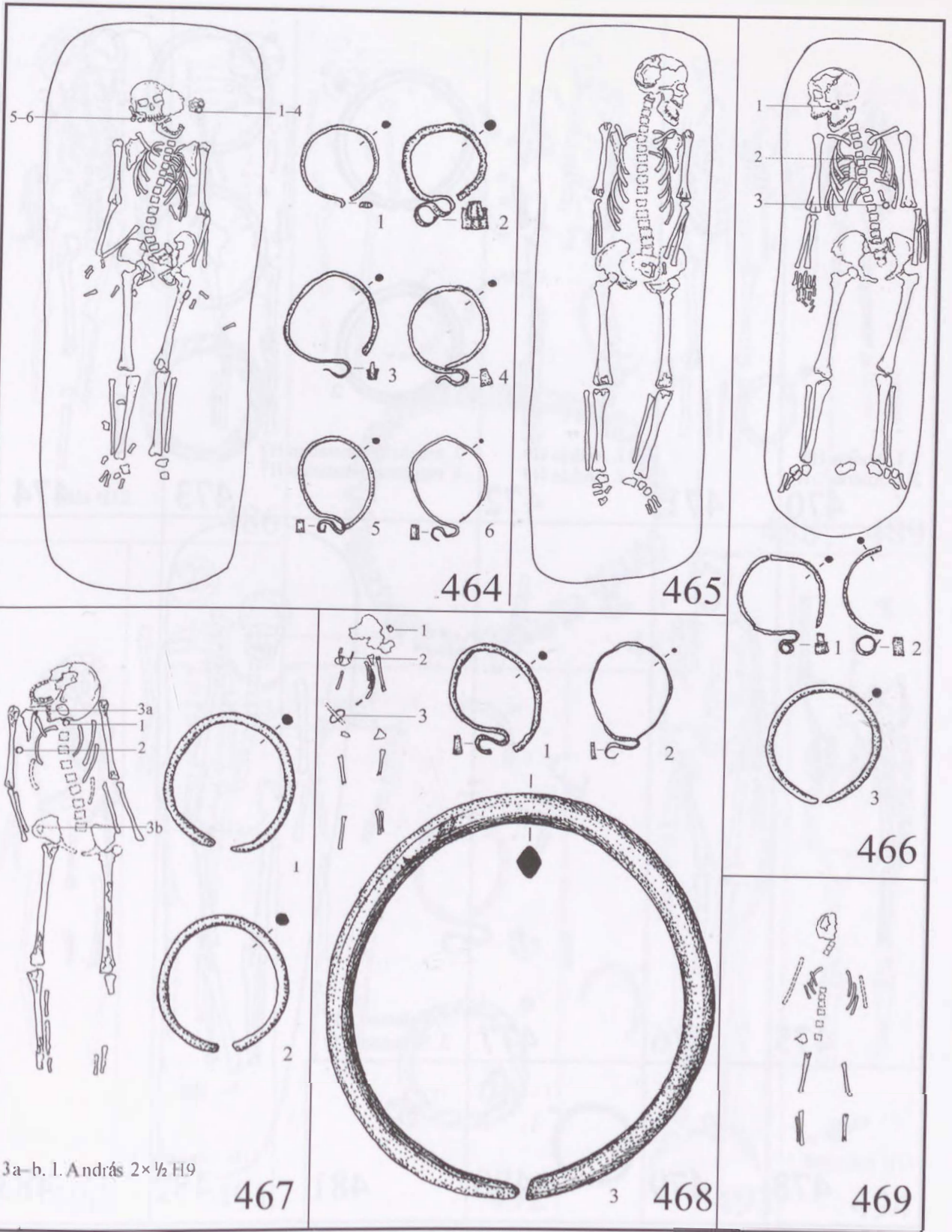
461

462

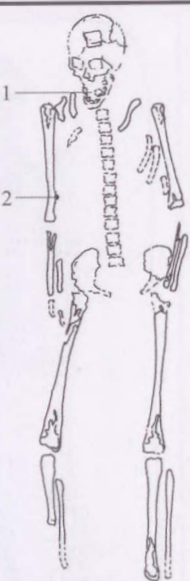
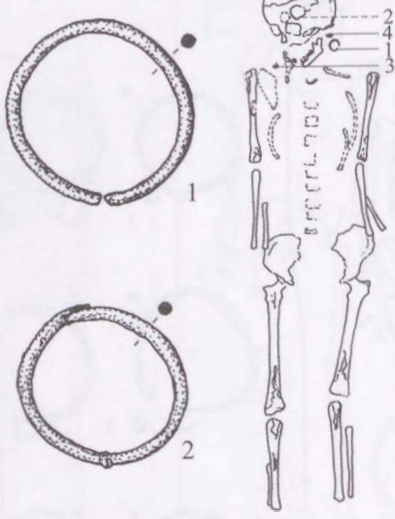
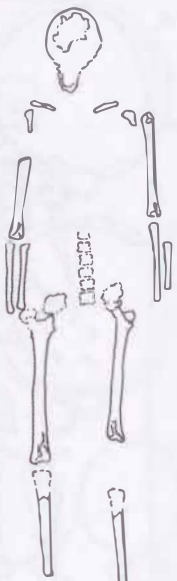

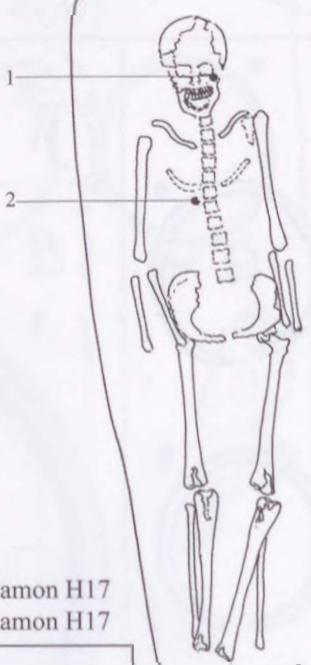

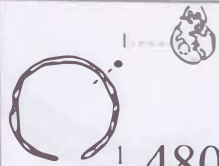

463

119. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 458-463. sír

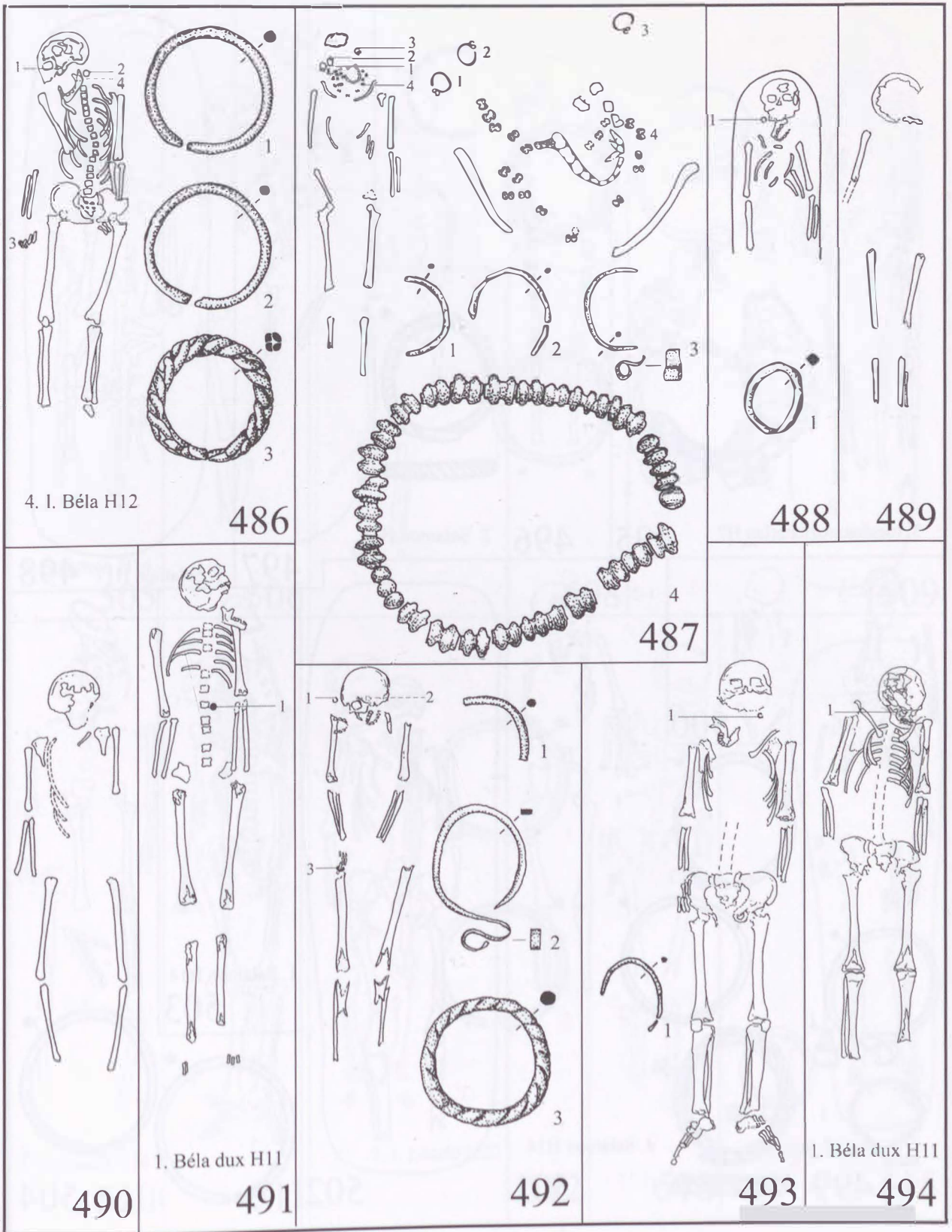

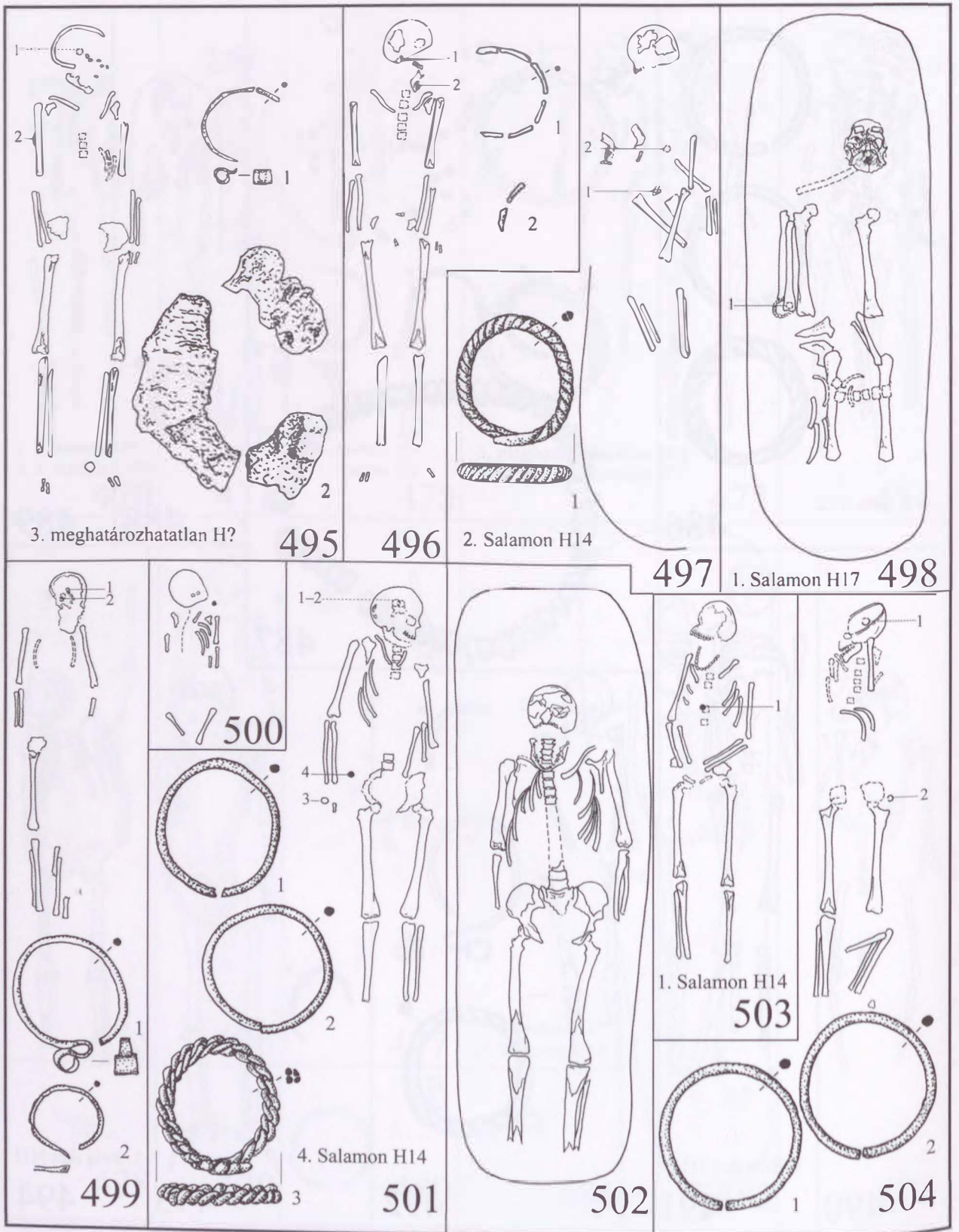
120. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 464-469. sír

 <p>1. I. András H9 2. I. András ½H9</p> <p>470</p>	 <p>471</p>	 <p>1. I. András H9 2. I. András H9</p> <p>472</p>	 <p>3. meghatározhatatlan H? 4. meghatározhatatlan H?</p> <p>473</p>	 <p>474</p>
 <p>475</p>	 <p>476</p>	 <p>477</p>	 <p>1. Salamon H17 2. Salamon H17</p> <p>482</p>	 <p>483</p>
 <p>478</p>	 <p>479</p>	 <p>480</p>	 <p>481</p>	 <p>482</p>

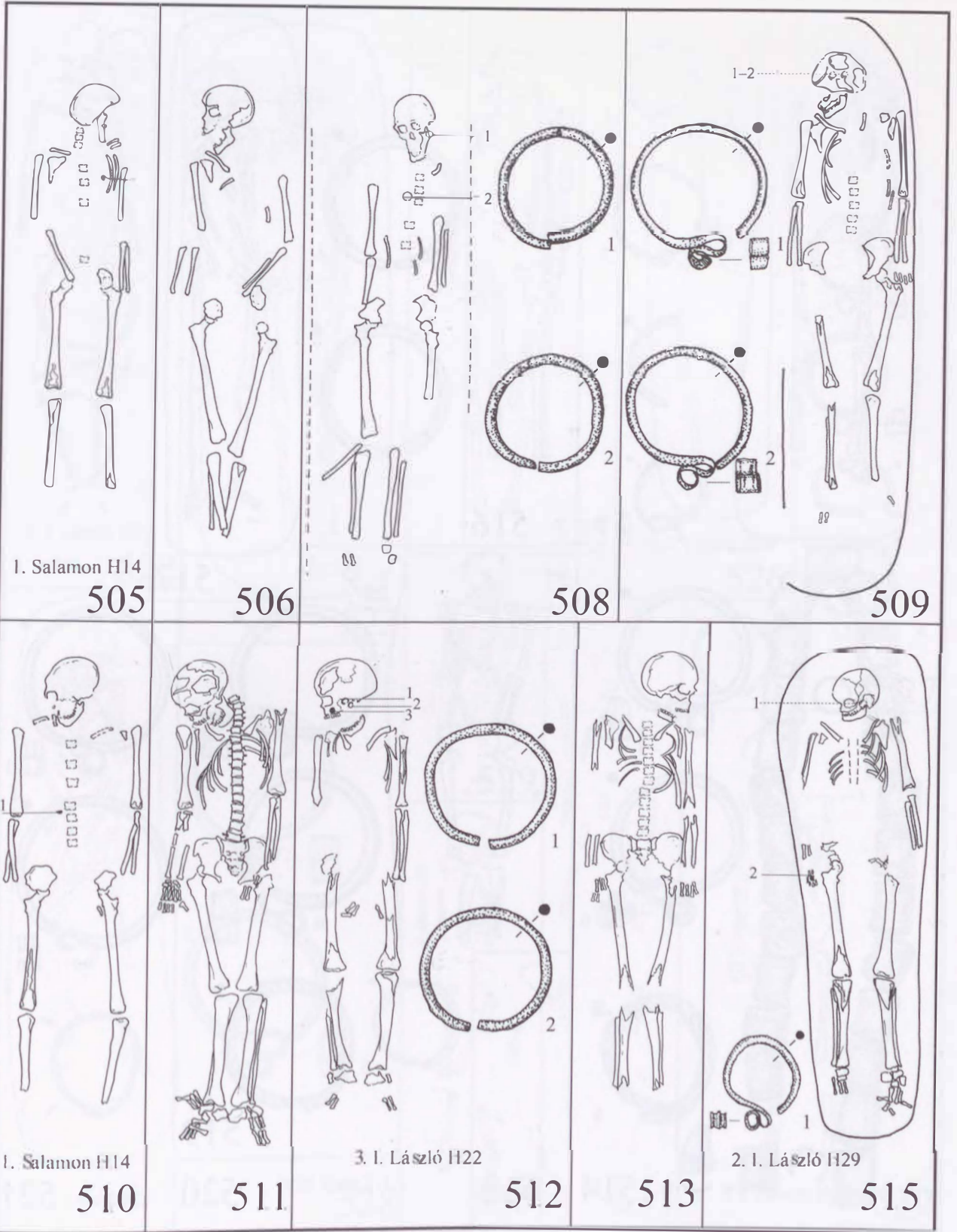
121. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 470–483. sír

122. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 486-494. sír

123. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb, 495-504. sír

I. Salamon H14
505

506

508

509

I. Salamon H14
510

511

3. I. László H22

512

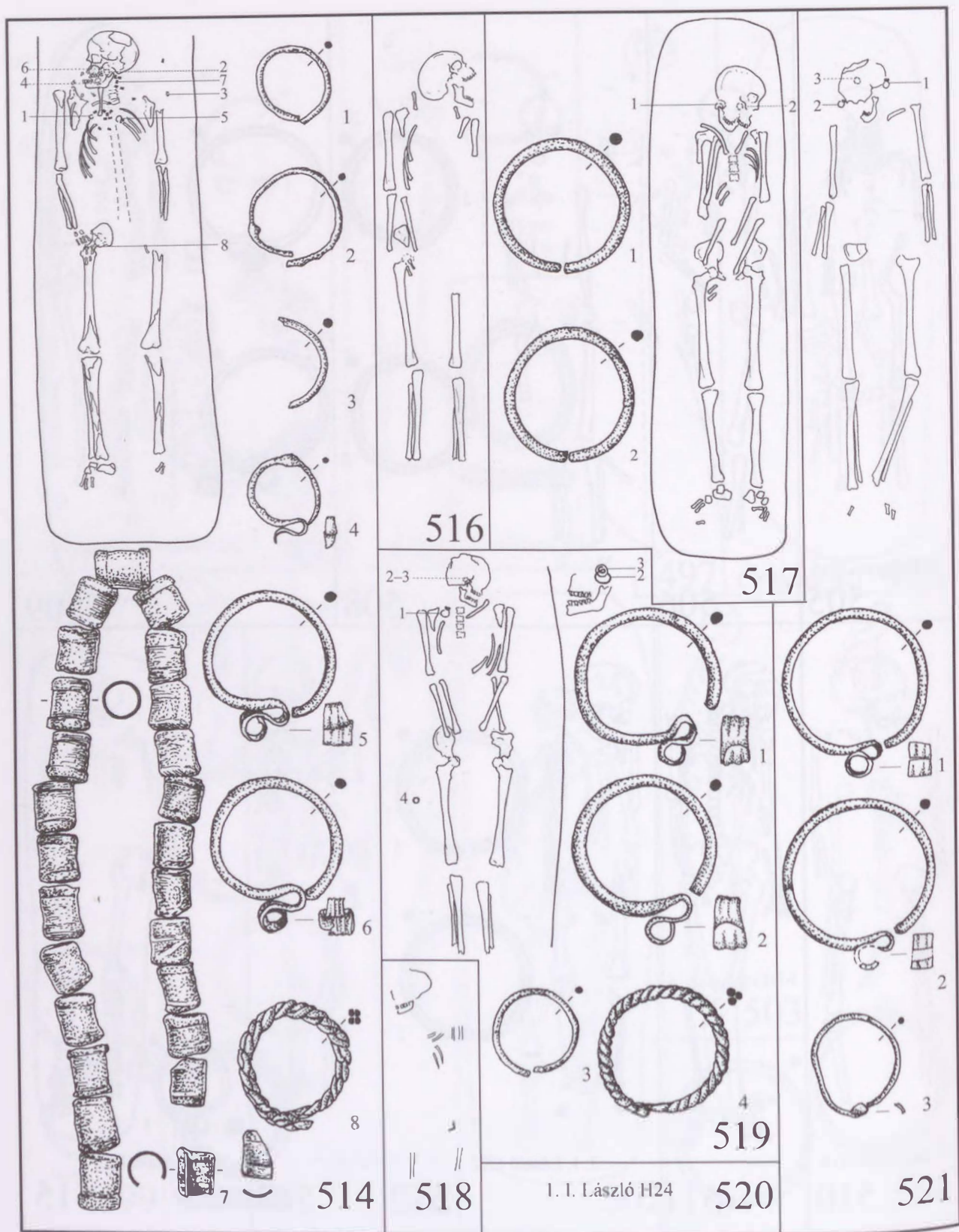
513

2. I. László H29

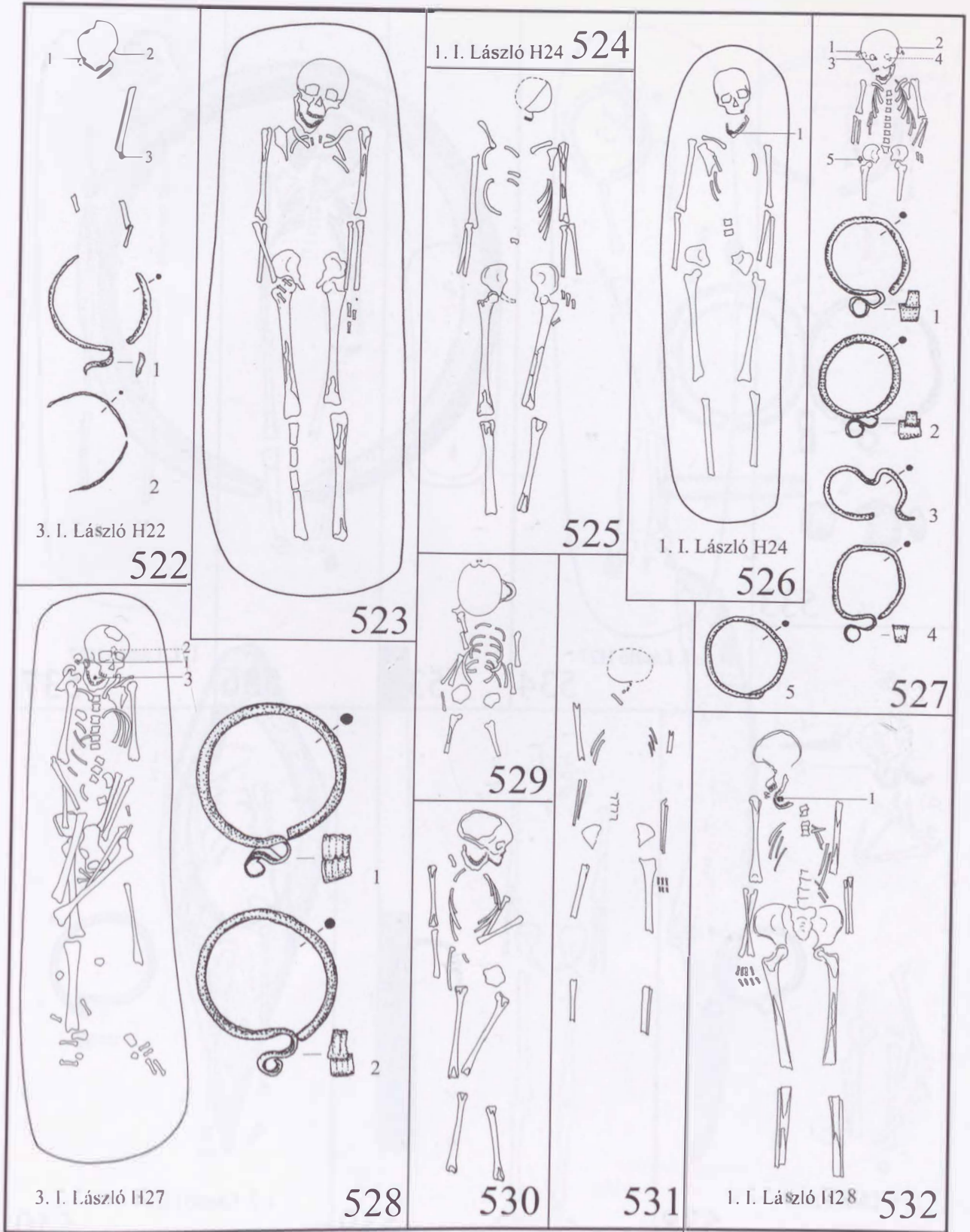
515

124. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. 505., 506., 508–513., 515. sír

XIII. TÁBLÁK

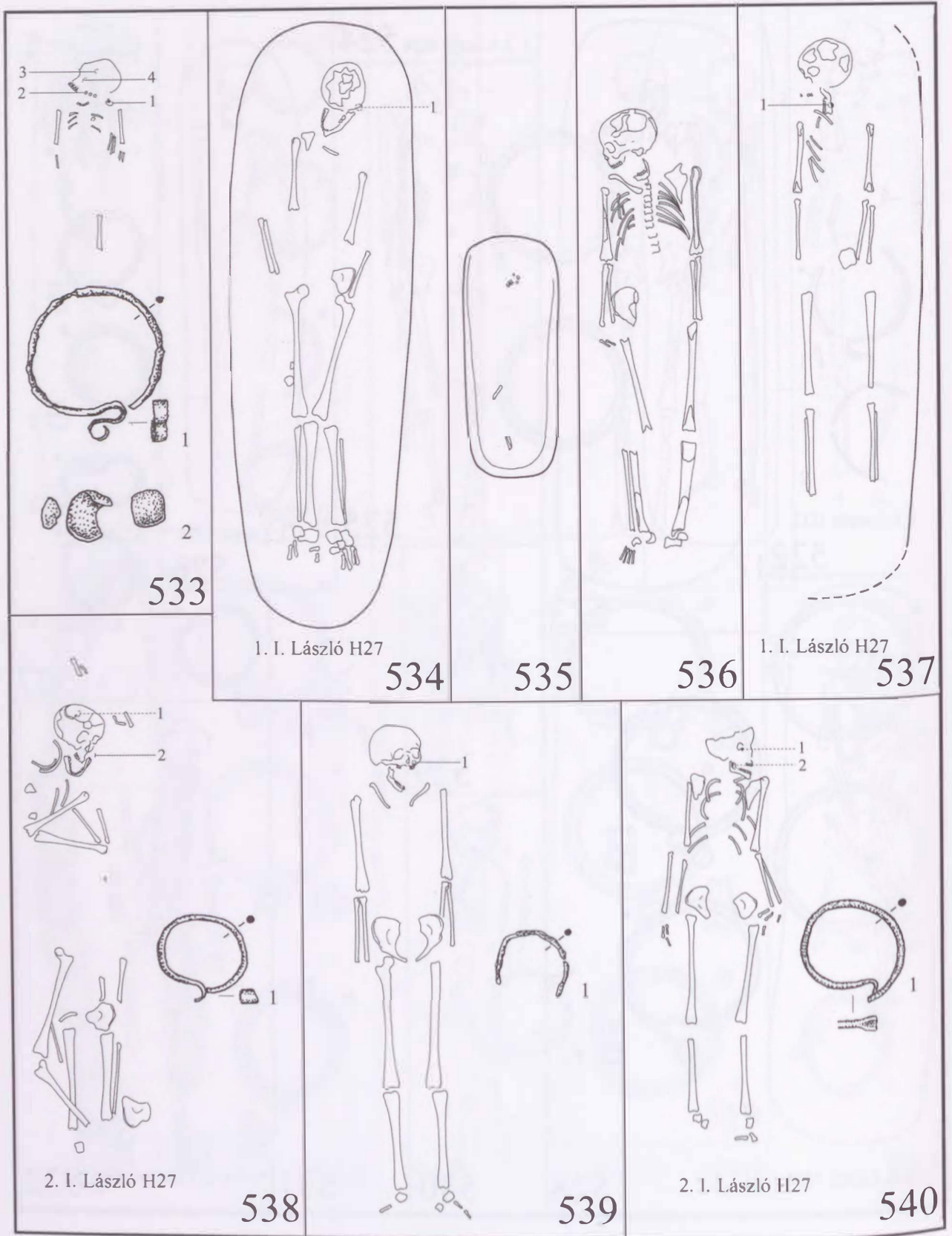

125. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 514., 516-521. sír

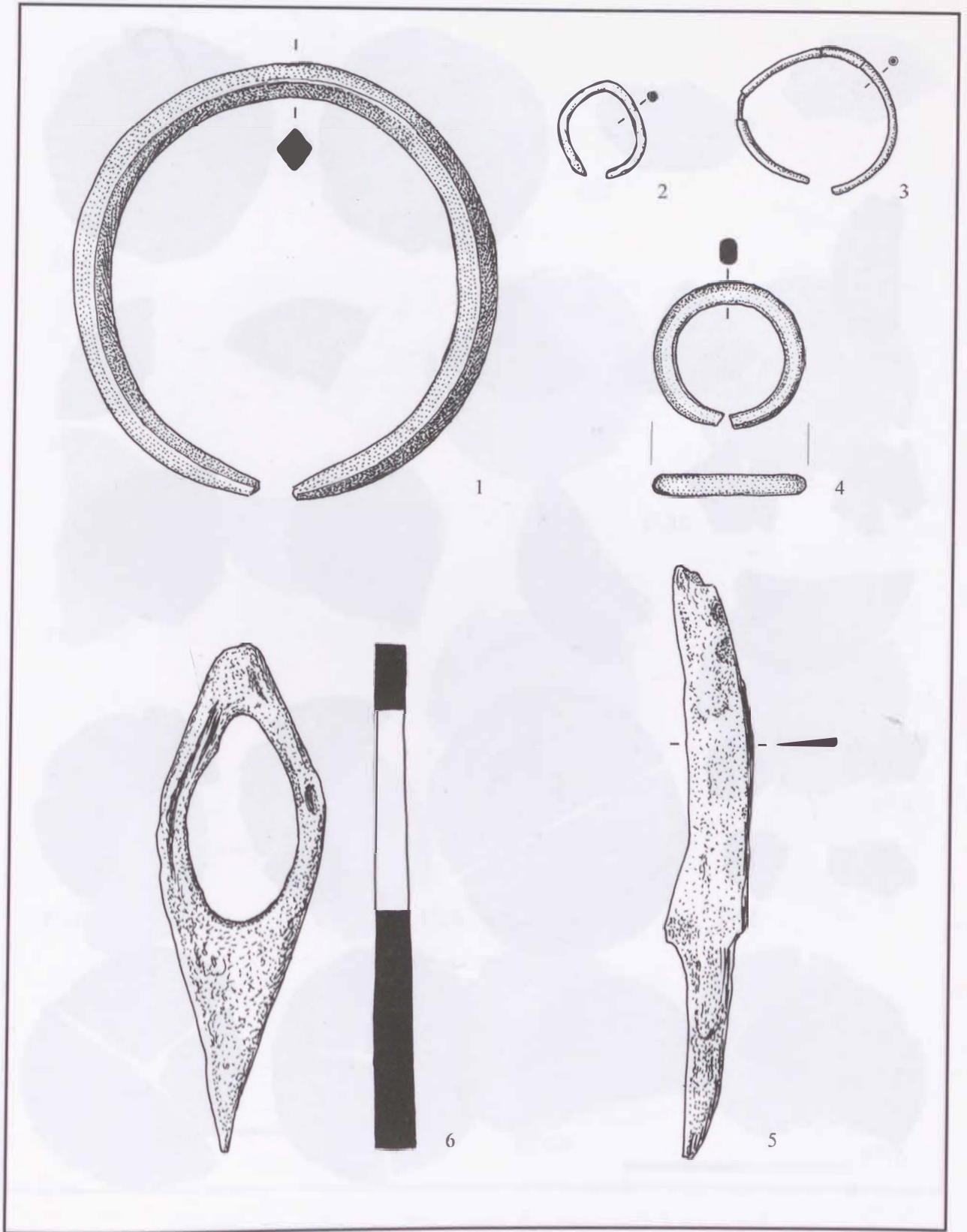
126. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 522–532. sír

XIII. TÁBLÁK

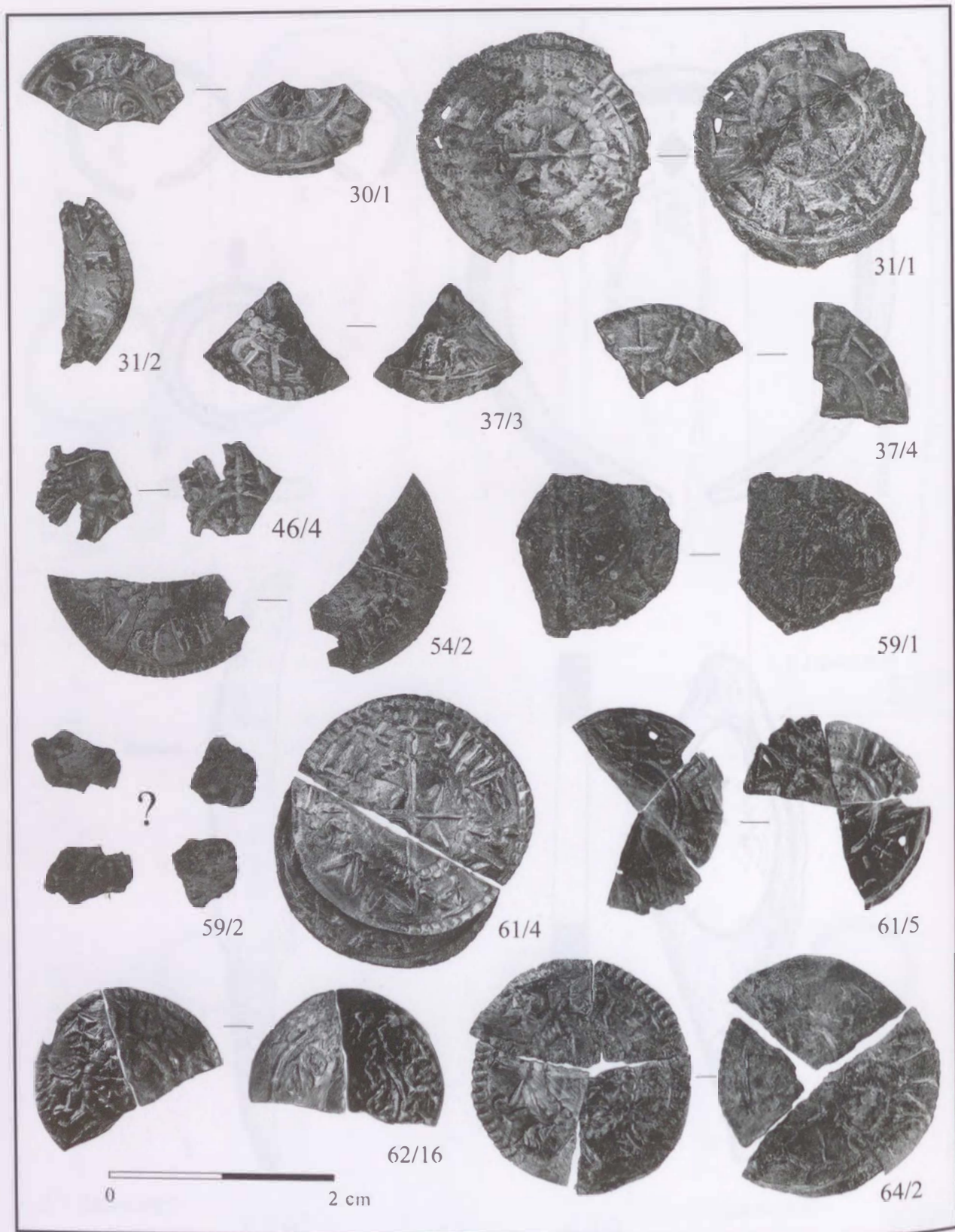

127. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. 533–540. sír

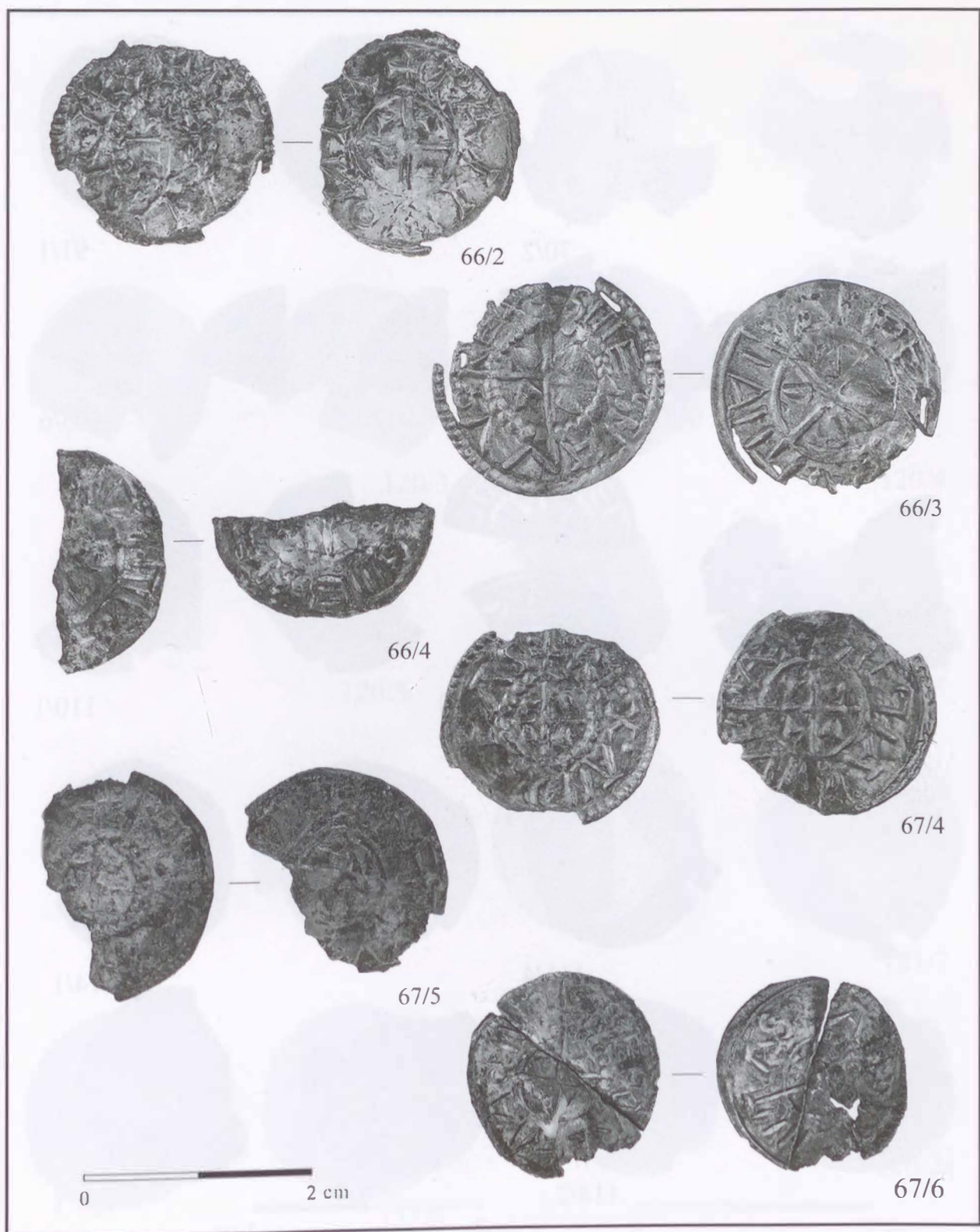

128. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Szórványleletek

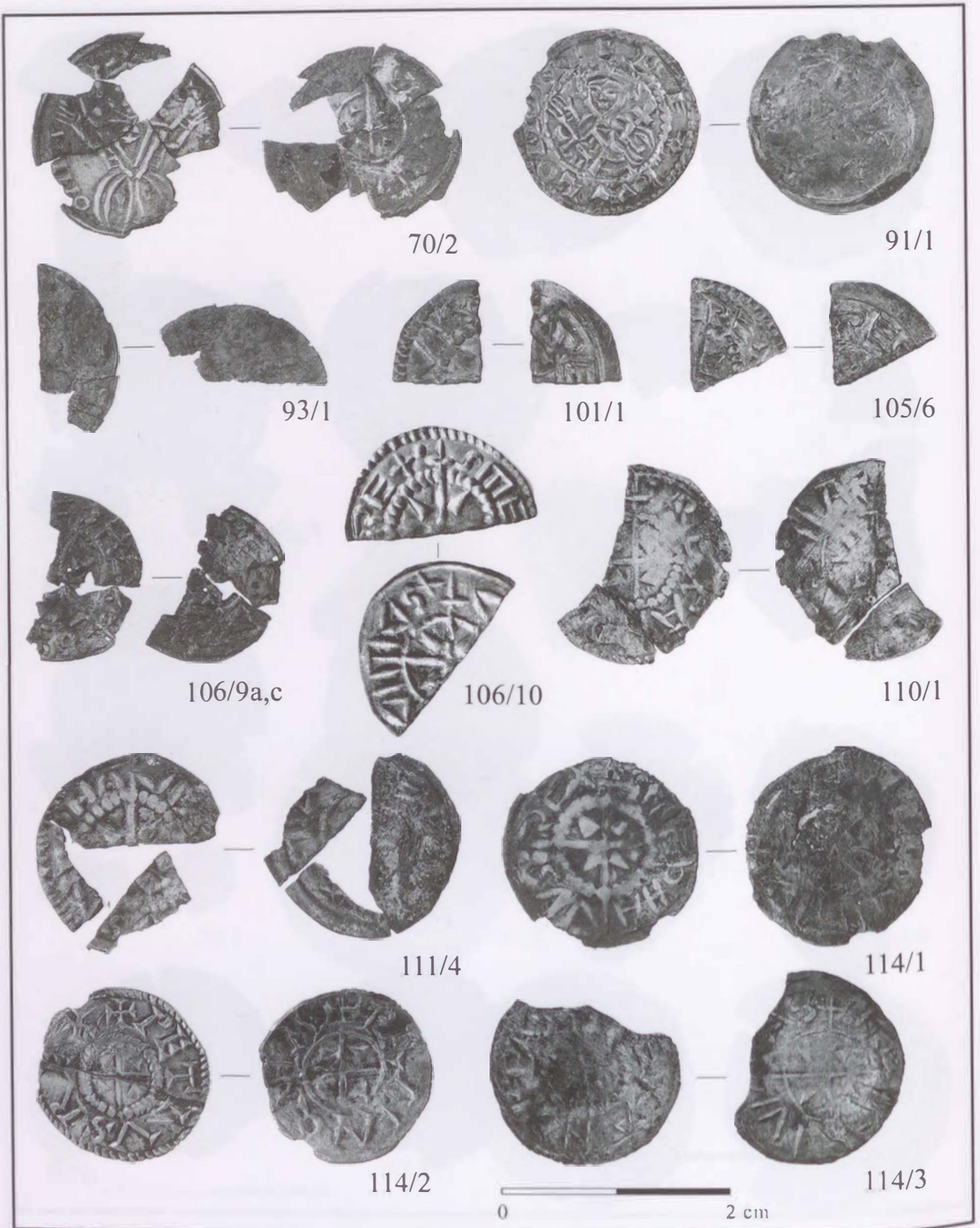

129. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Ármék (30. sir/1, 31. sir/1-2, 37. sir/3-4, 46. sir/4, 54. sir/2, 59. sir/1-2, 61. sir/4-5, 62. sir/16, 64. sir/2)

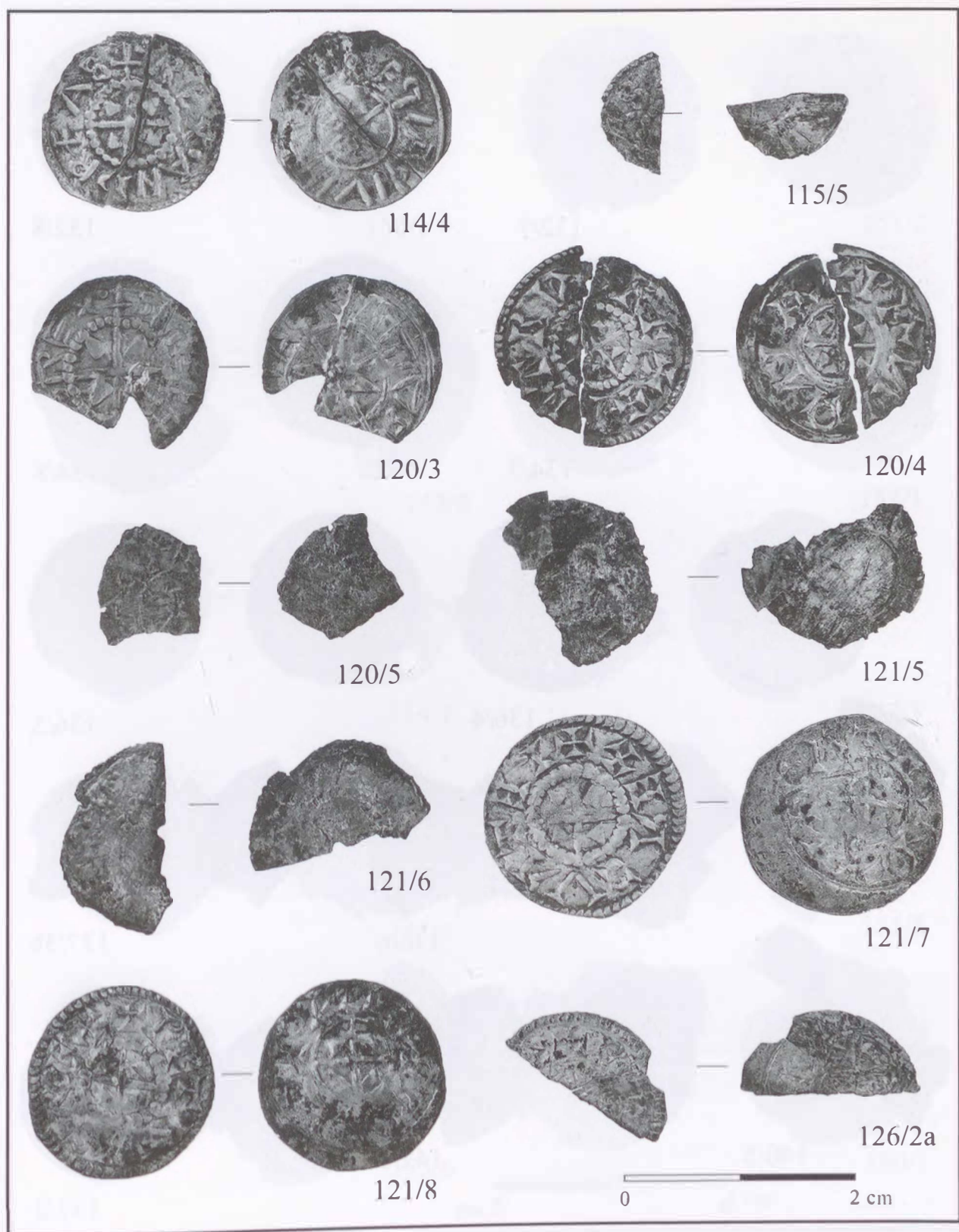

130. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Érmék (66. sír/2-4, 67. sír/4-6)

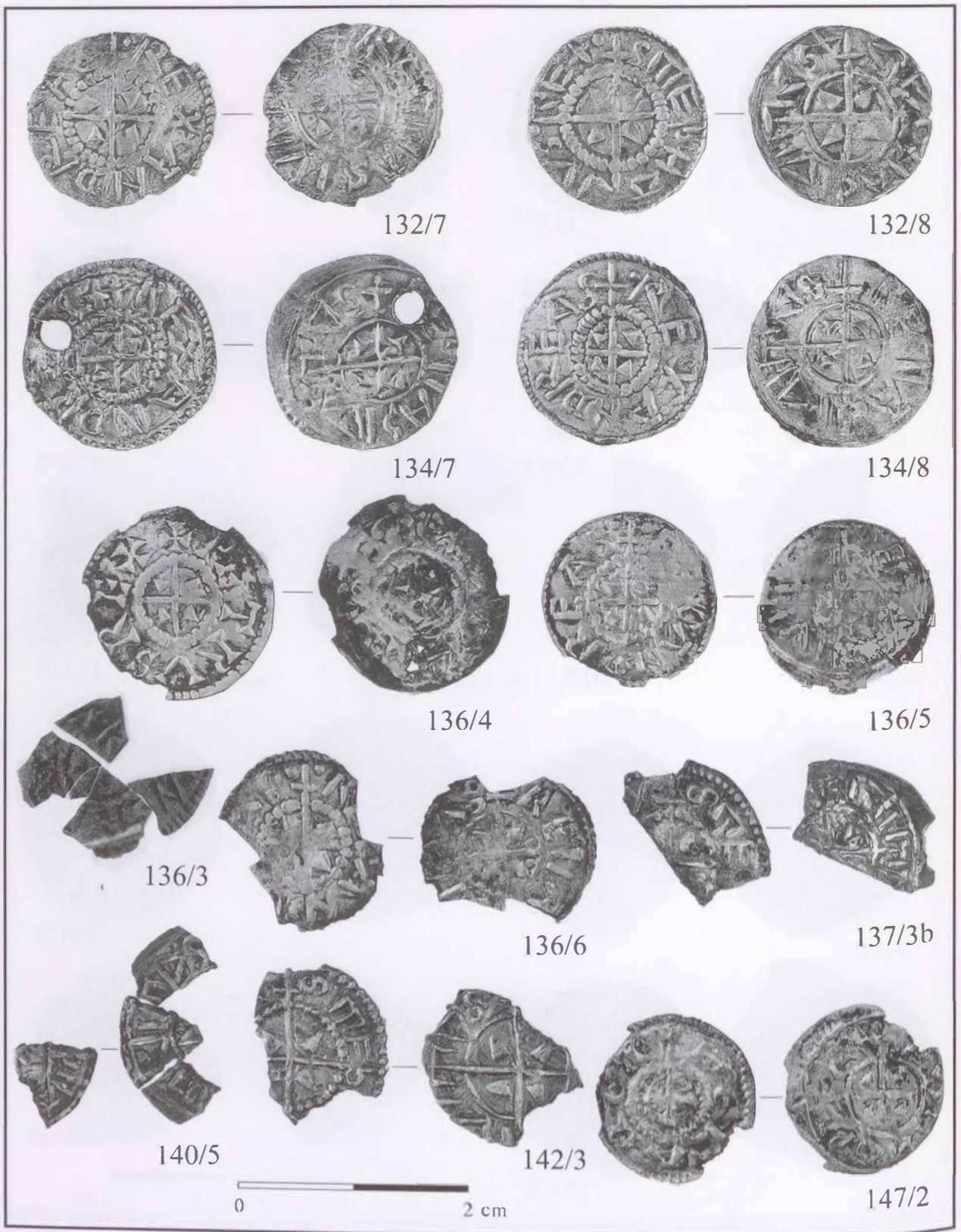
XIII. TÁBLÁK

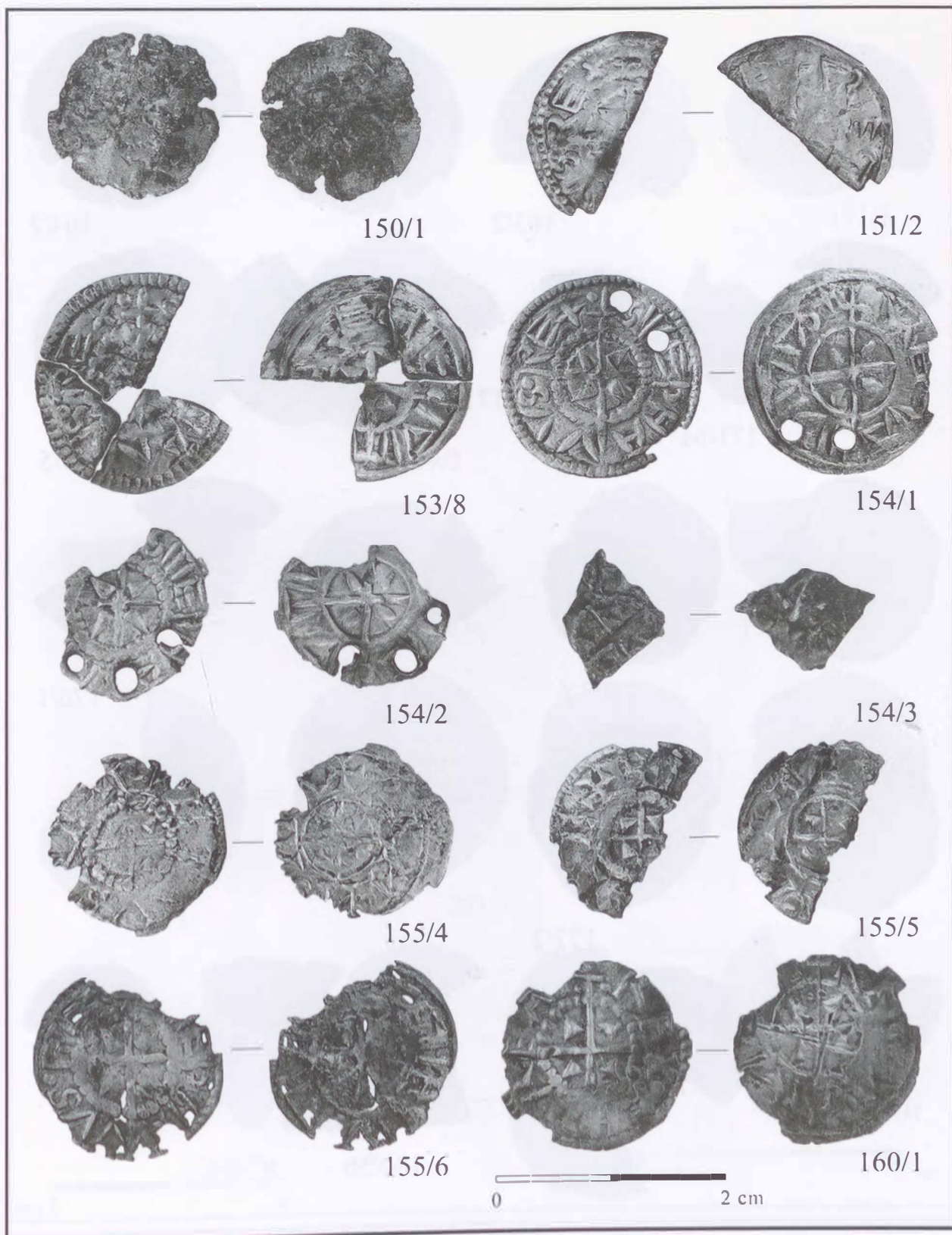
131. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Érmék (70. sír/2, 91. sír/1, 93. sír/1, 101. sír/1, 105. sír/6, 106. sír/10, 110. sír/1, 111. sír/4, 114. sír/1-3)

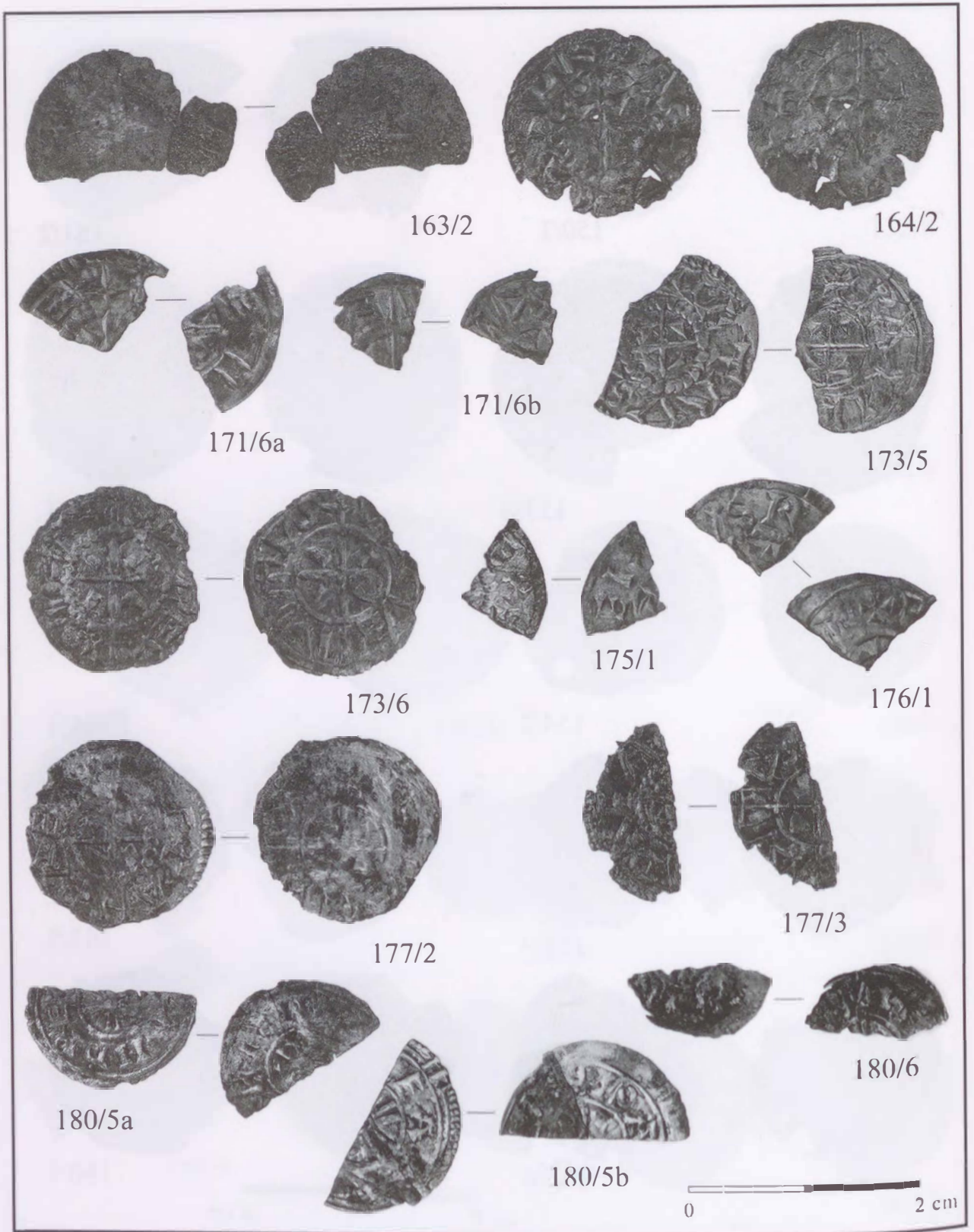
132. tábla. Magyarhomorog-Kőnya_domb. Érmék (114. sír/4, 115. sír/5, 120. sír/3-5, 121. sír/5-8, 126. sír/2a)

133. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Érmék (132. sír/6–7, 134. sír/7–8, 136. sír/3–6, 137. sír/30, 140. sír/5, 142. sír/3, 147. sír/2)

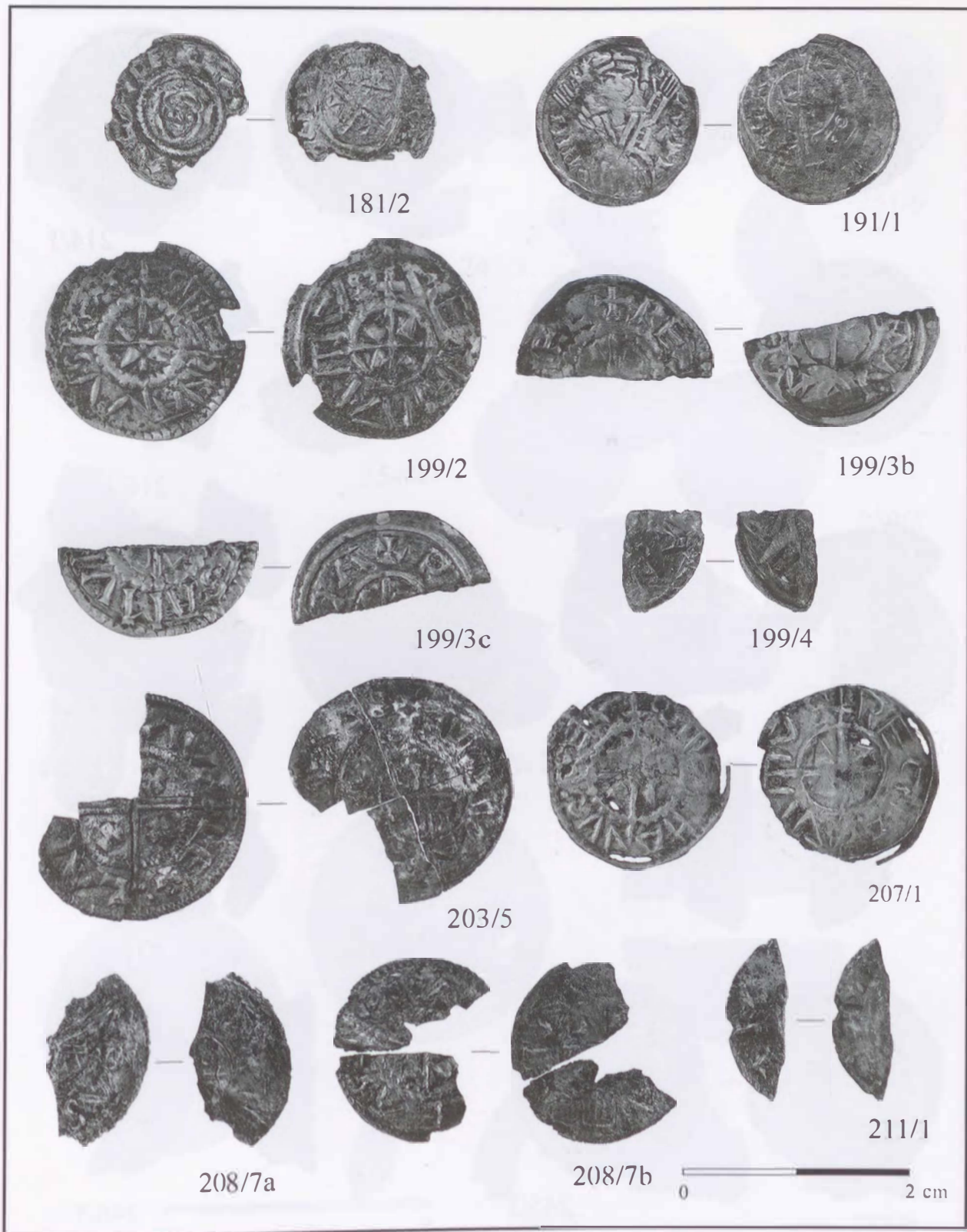

134. tábla. Magyarhomorog-Kónya_domb. Érmék (150. sír/1, 151. sír/2, 153. sír/8, 154. sír/1-3, 155. sír/3-5, 160. sír/1)

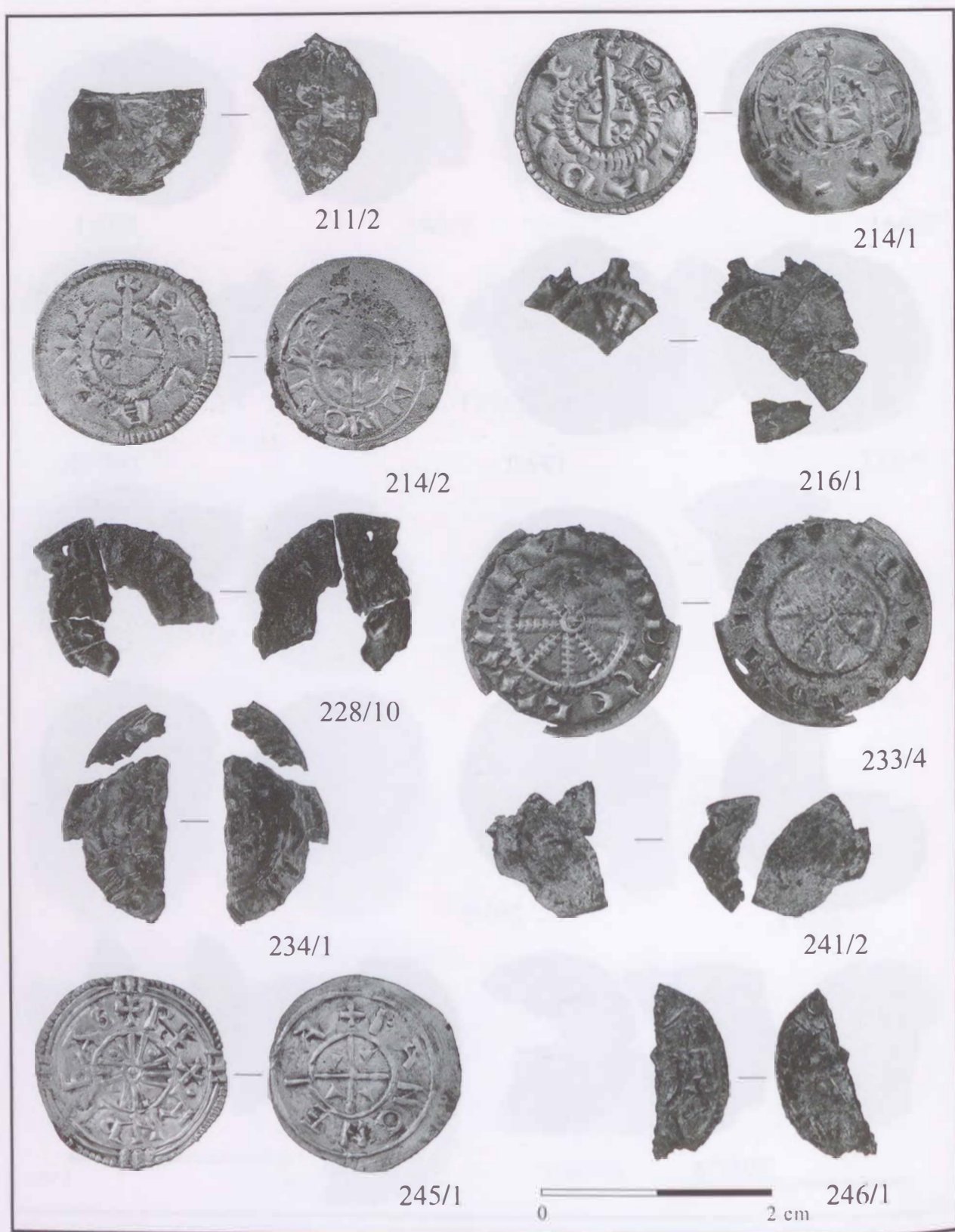

135. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Ármék (163. sír/2, 164. sír/2, 171. sír/6a–6b, 173. sír/5–6, 175. sír/1, 176. sír/1, 177. sír/2–3, 180. sír/5a–b, 6)

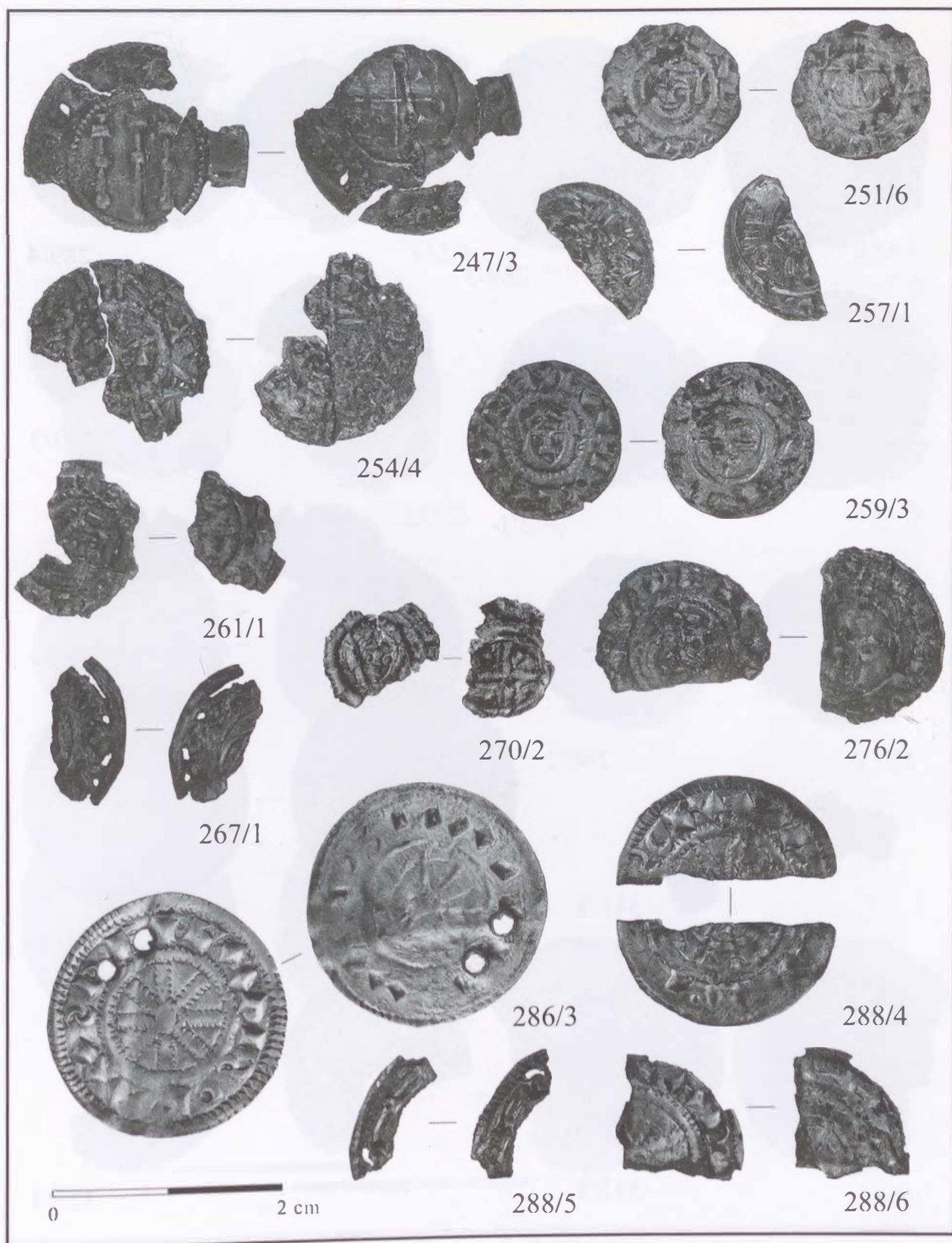

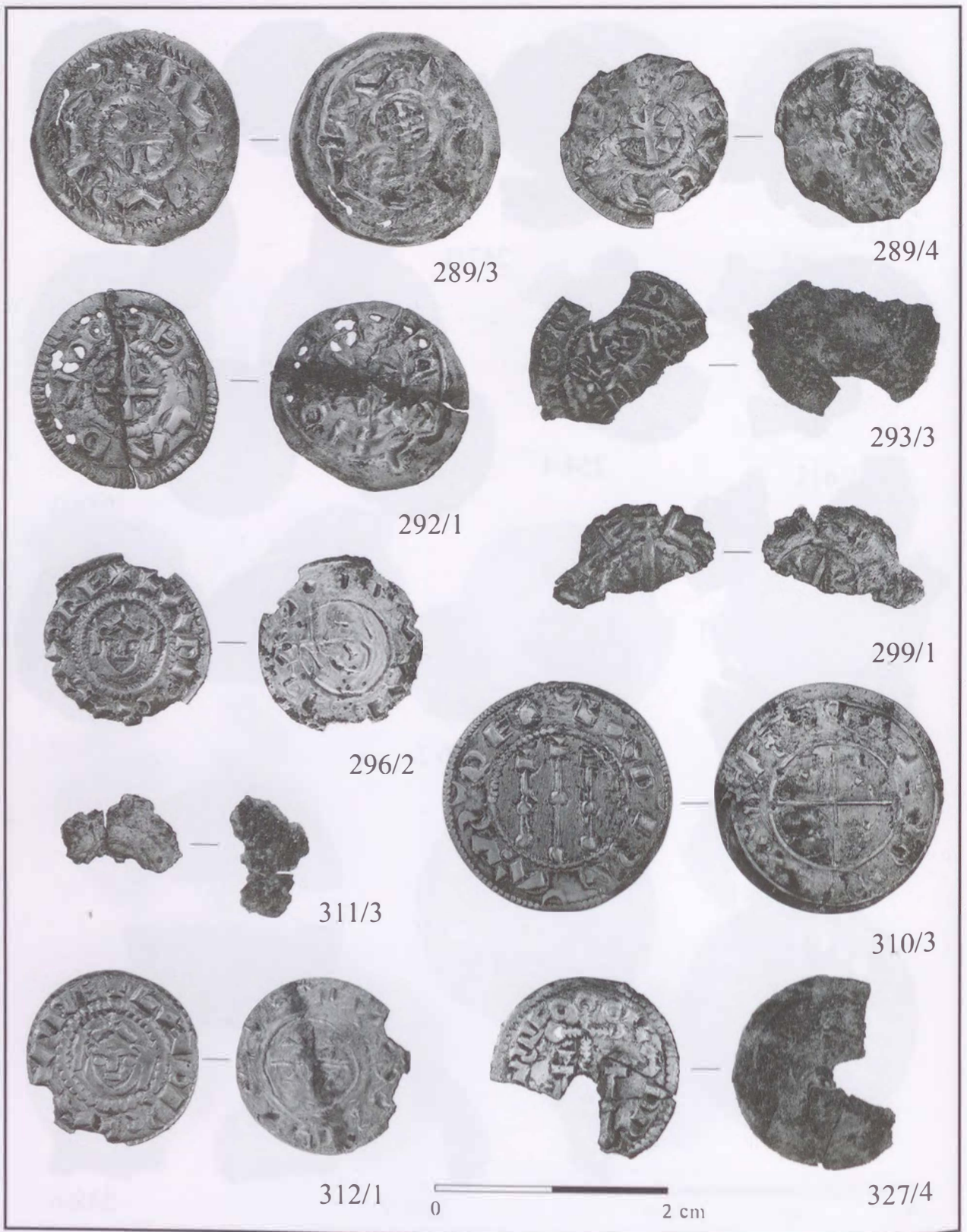
1-6. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Érmék (181. sír/2, 191. sír/1, 199. sír/2, 3a-b, 4, 203. sír/5, 207. sír/1, 208. sír/7-8, 211. sír/1)

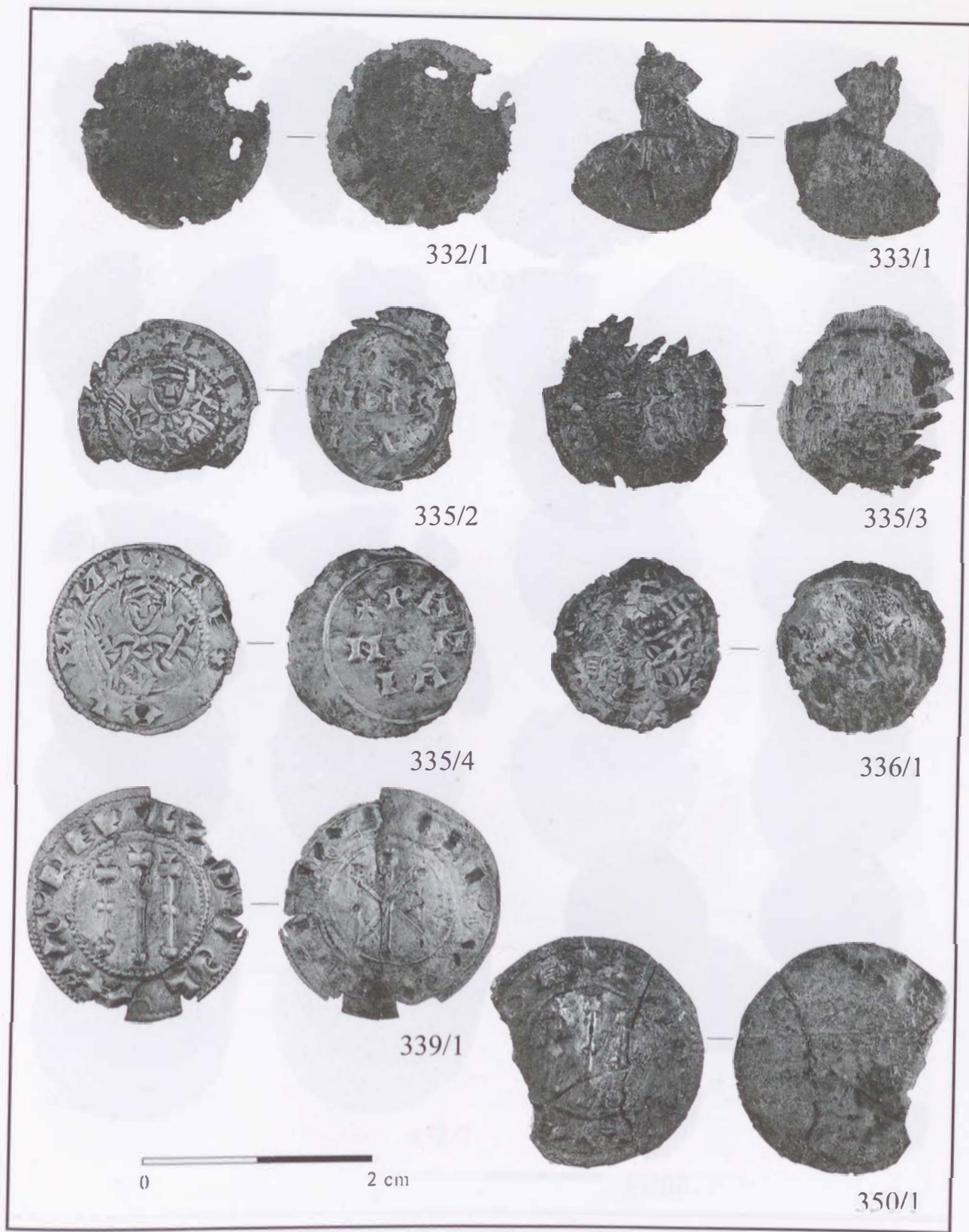
137. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Érmék (211. sír/2, 214. sír/1–2, 216. sír/1, 228. sír/10, 233. sír/4, 234. sír/1, 241. sír/2, 245. sír/1, 246. sír/1)

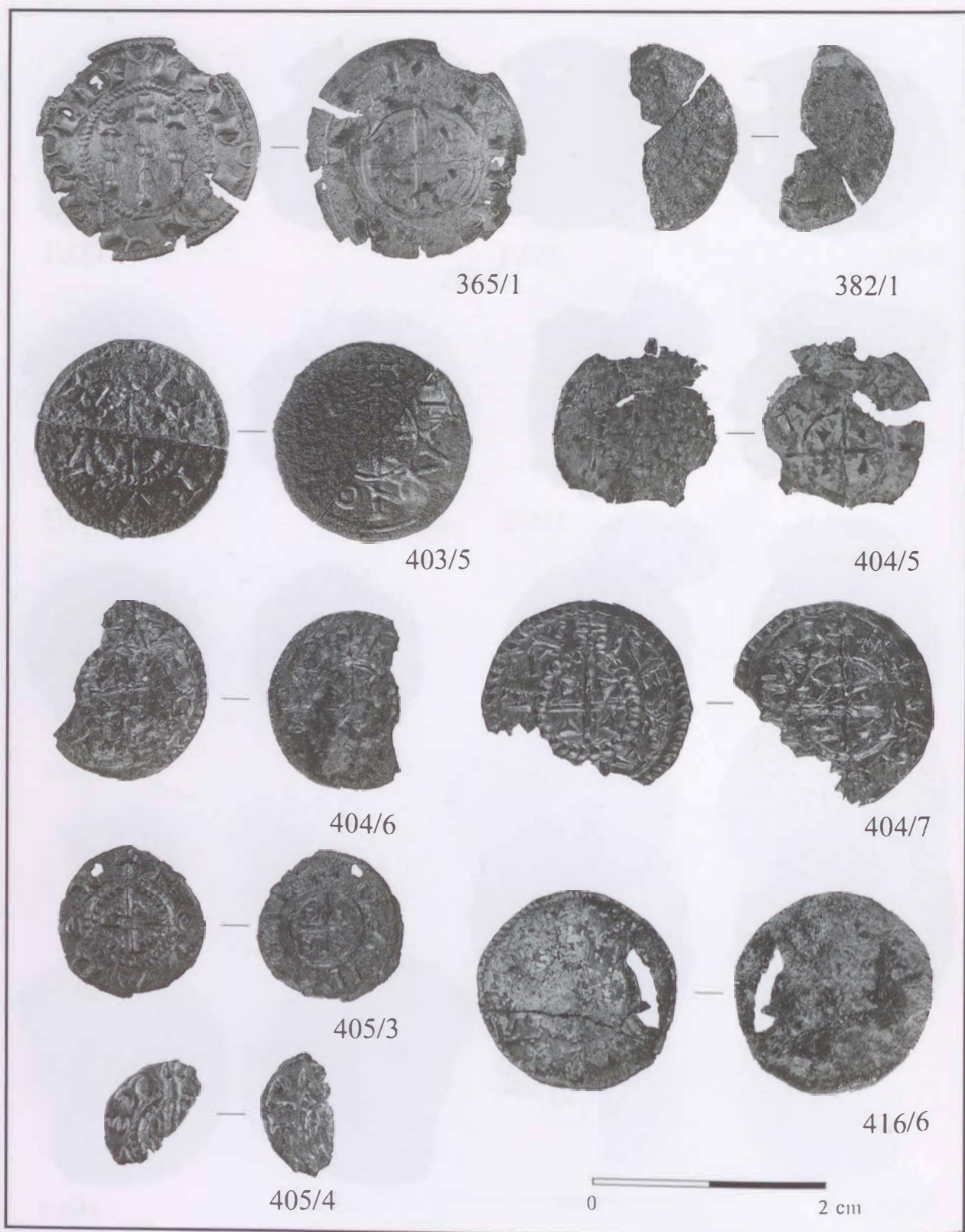
138. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Érmék (247. sír/3, 251. sír/6, 254. sír/4, 257. sír/1, 259. sír/3, 261. sír/1, 267. sír/1, 270. sír/2, 276. sír/2, 286. sír/3, 288. sír/4-6)

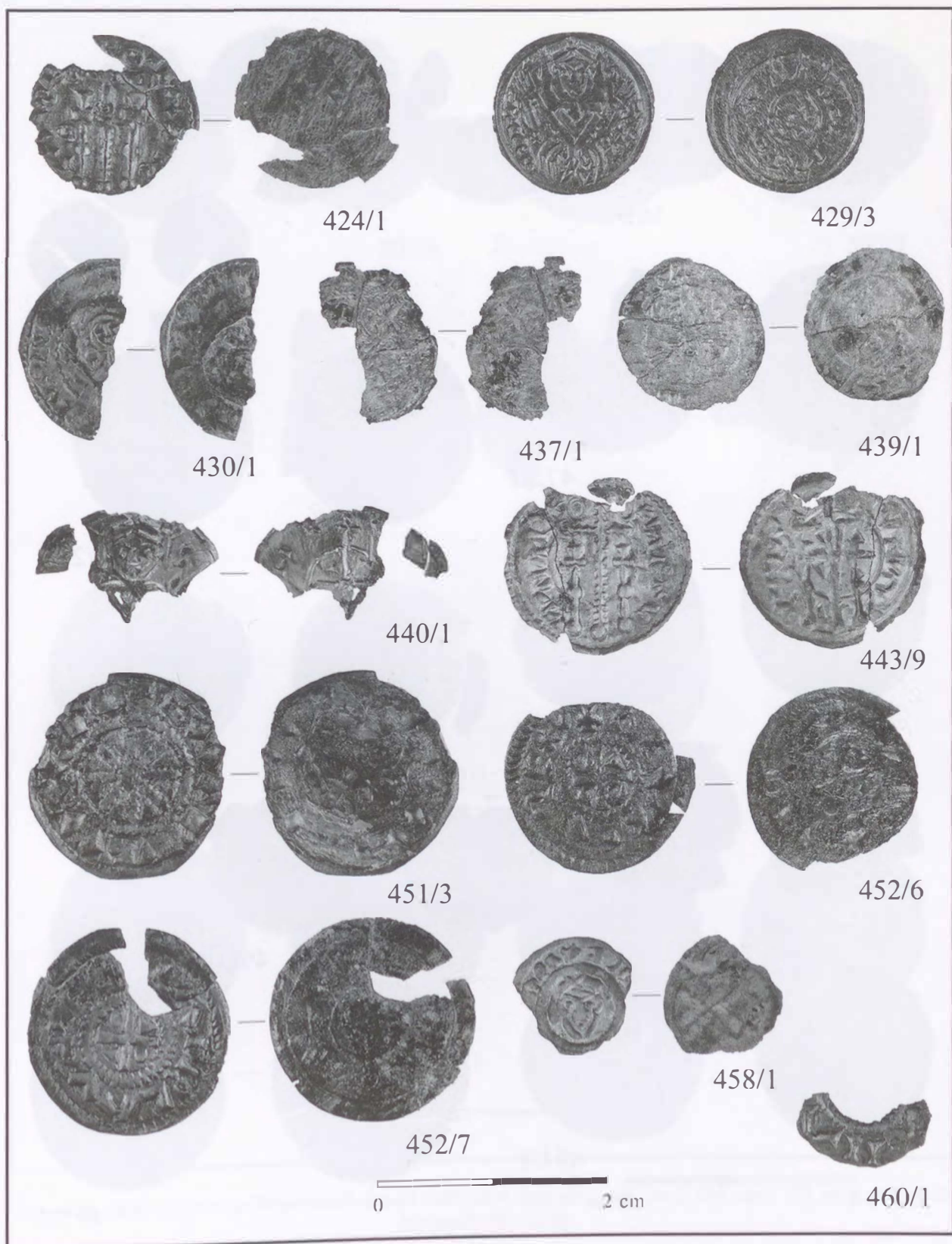
139. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Érmék (289. sir/2-3, 292. sir/1, 293. sir/3, 296. sir/2, 299. sir/1, 310. sir/3, 311. sir/3, 312. sir/1, 327. sir/4)

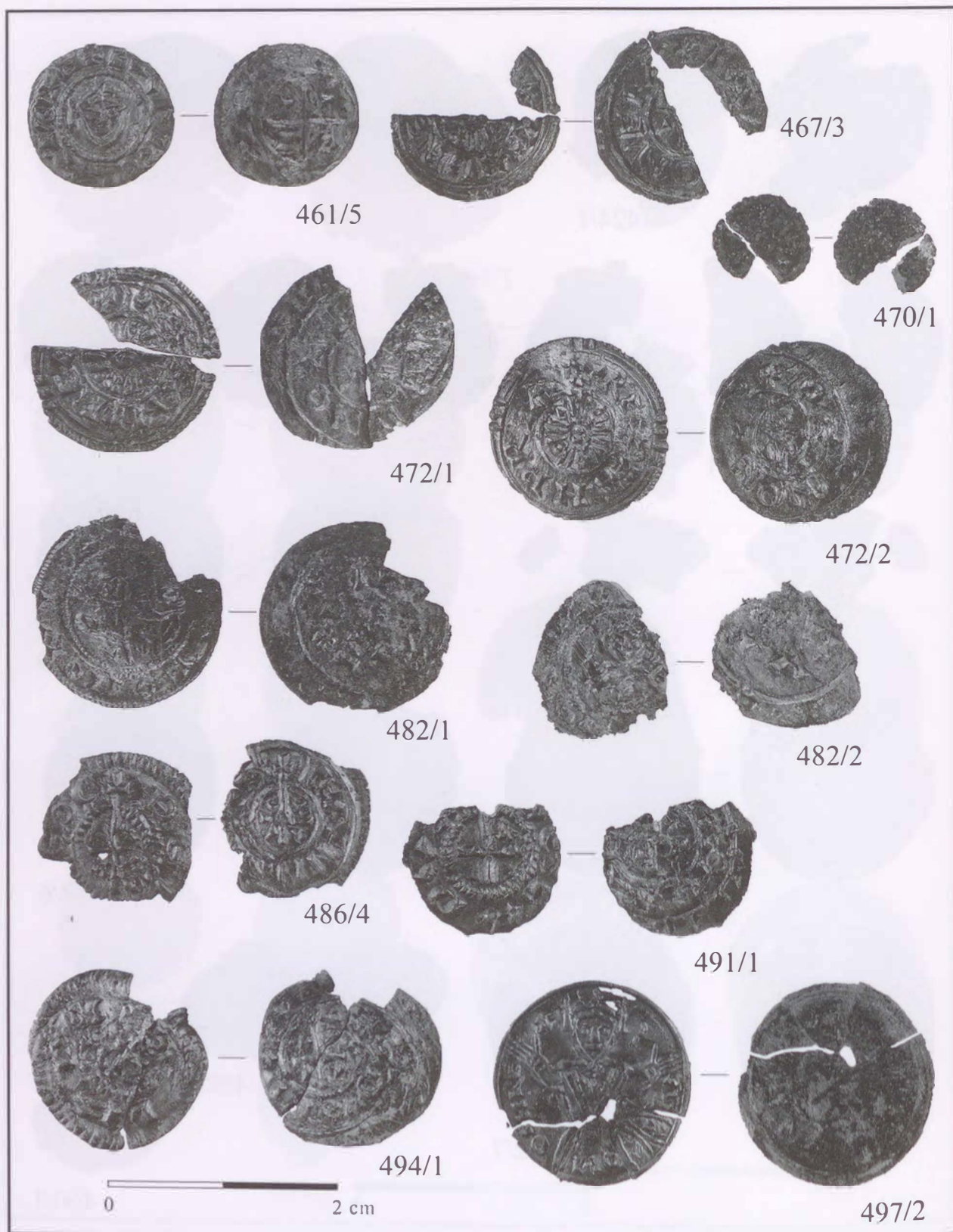
140. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Érmék (332. sír/1, 333. sír/1, 335. sír/2-4, 336. sír/1, 339. sír/1, 350. sír/1)

141. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Érmék (365. sír/1, 382. sír/1, 403. sír/5, 404. sír/5, 7, 405. sír/3, 4, 416. sír/6)

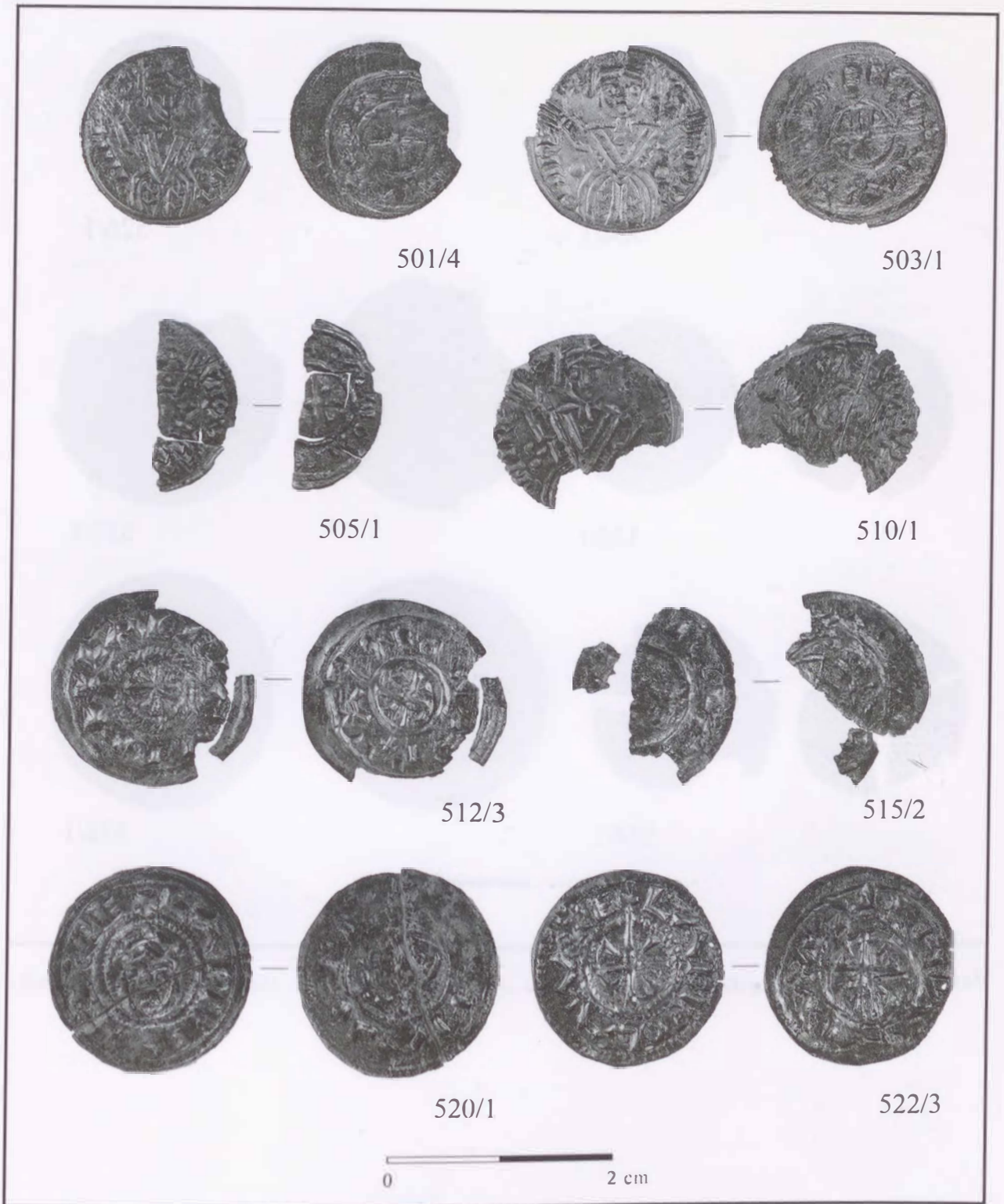

142. tábla. Magyarhomorog Kónya-domb. Érmék (424. sír/1, 429. sír/3, 430. sír/1, 437. sír/1, 429. sír/1, 440. sír/1, 443. sír/9, 451. sír/1, 452. sír/6-7, 460. sír/1)

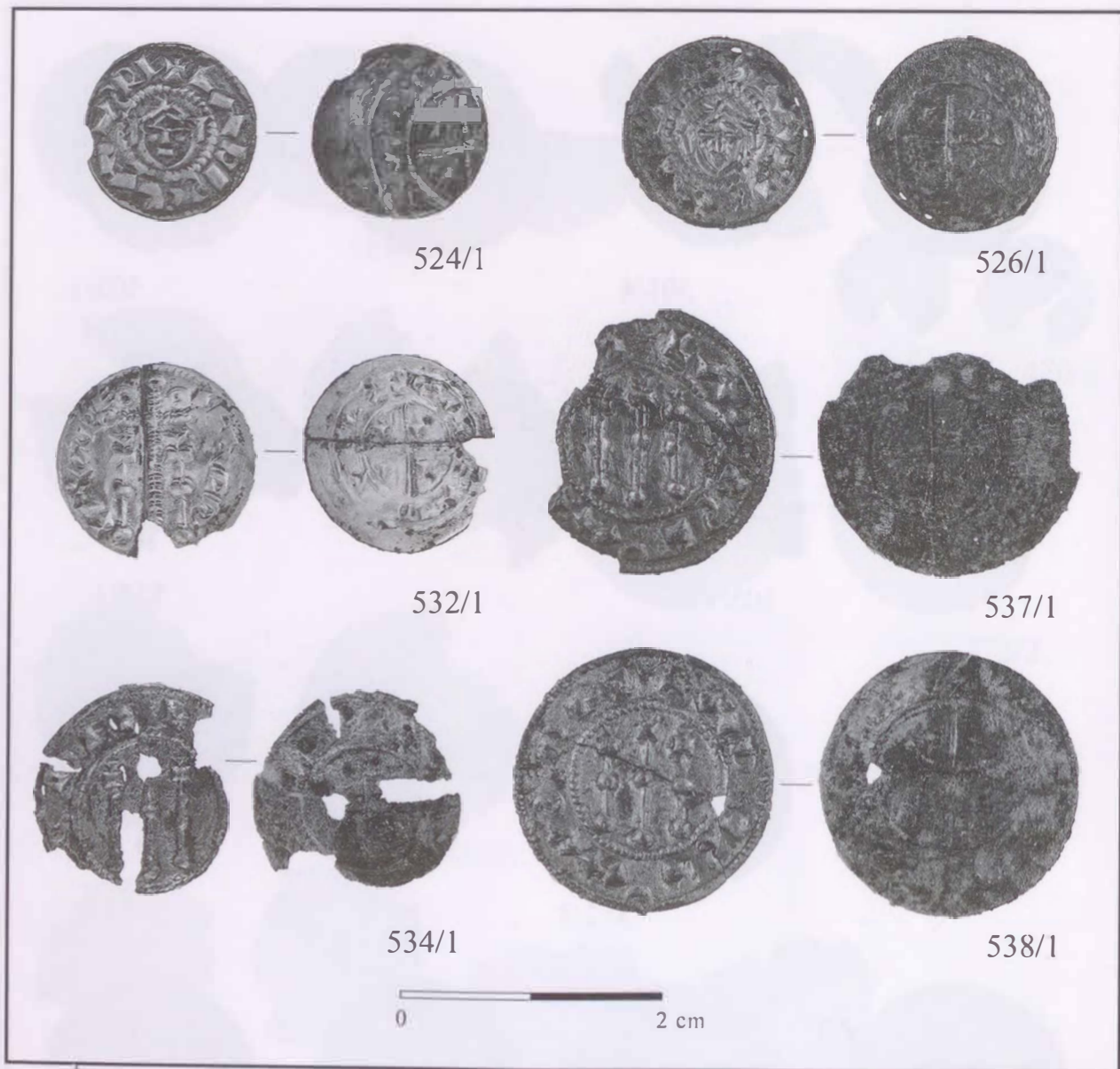

143. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Érmék (461. sír/5, 467. sír/3, 470. sír/1, 472. sír/1-2, 482. sír/1-2, 486. sír/4, 491. sír/1, 494. sír/1, 497. sír/2)

144. tábla. Magyarhomorog-Kőnya-domb. Érmék (501. sír/4, 503. sír/1, 505. sír/1, 510. sír/1, 512. sír/3, 515. sír/2, 520. sír/1, 522. sír/3)

145. tábla. Magyarhomorog-Kónya-domb. Érmék (524. sír/1, 526. sír/1, 532. sír/1, 534. sír/1, 537. sír/1, 538. sír/1)

6/3

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐINEK LELETANYAGA

KISS ATTILA

Baranya megye X–XI. századi sírleletei.
Budapest 1983.

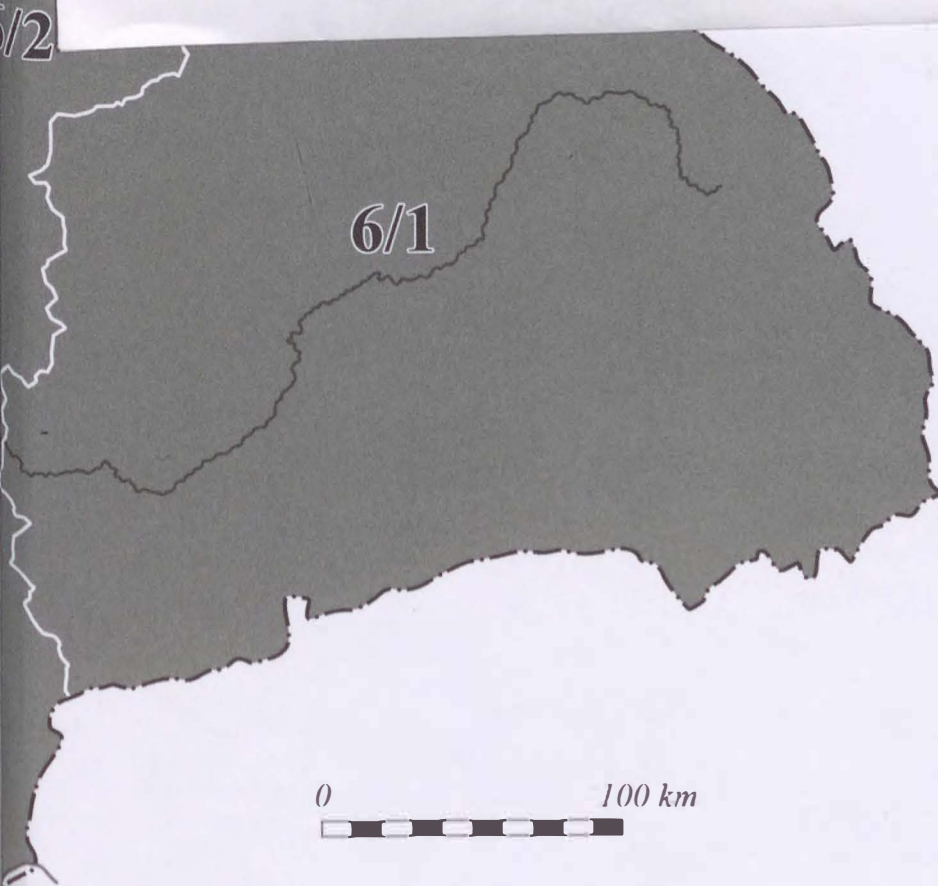
MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD KORI SÍRLELETEI

Megjelent kötetek

1. RÉVÉSZ LÁSZLÓ
A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. Miskolc 1996.
2. KISS GÁBOR
Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely 2000.
3. M. NEPPER IBOLYA
Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. Budapest–Debrecen 2002.
4. ISTVÁNOVITS ESZTER
A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. Nyiregyháza–Budapest 2003.
5. RÉVÉSZ LÁSZLÓ
Heves megye 10–11. századi temetői. Budapest 2008.
6. GÁLL ERWIN
Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I–II. Szeged 2013.
7. TÓTH ANIKÓ
A nyíri mezőség a 10–11. században. Szeged 2014.
8. HORVÁTH CIPRIÁN
Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged 2014.
9. KOVÁCS LÁSZLÓ
A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. Szeged–Budapest 2015.
10. GALLINA ZSOLT – VARGA SÁNDOR
A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. – A Kalocsai Sárköz a 10–11. században. Szeged–Budapest 2016.
11. HORVÁTH CIPRIÁN
Nógrád megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged–Budapest 2019.
12. KOVÁCS LÁSZLÓ
Magyarhomorog–Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője. Szeged–Budapest 2019.

Előkészületben

13. RÉVÉSZ LÁSZLÓ
A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig. Szeged–Budapest
14. HORVÁTH CIPRIÁN
Borsod, Abauj és Zemplén megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged–Budapest

5900 Ft

Magyarhomorog-Kónya-domb
10. századi szállási és
11-12. századi falusi temetője

KOVÁCS LÁSZLÓ

